І. Лист

У середині травня 1660 року, о дев'ятій годині ранку, коли сонце, що почало вже припікати, висушило росу на левкоях Блуаського* замку, невелика кавалькада, що складалася з трьох дворян і двох пажів, проїхала міським мостом, не справивши великого враження на тих, хто гуляє набережною. Вони лише доторкнулися до капелюхів із такими словами:

- Його Високість* повертається з полювання.

І тільки.

Поки коні брали крутий підйом від річки до замку, кілька сидільців підійшли до останнього коня, до сідла якого були прикріплені за дзьоб різні птахи.

З істинно сільською відвертістю цікаві висловили зневагу до такої убогої здобичі і, потеревенивши між собою про невигідність полювання наліт, повернулися до своїх справ.

Лише один із допитливих - високий, червонощокий веселий малий - запитав, чому Його Високість, маючи змогу добре проводити час завдяки своїм величезним доходам, задовольняється такою жалюгідною розвагою.

Йому відповідали:

- Хіба ти не знаєш, що для Його Високості головна розвага - нудьга?

Веселун потиснув плечима з жестом, який ясно говорив: «У такому разі я вважаю за краще бути крамарем, а не принцом».

І кожен повернувся до своєї роботи.

Тим часом Його Високість продовжував свій шлях із таким задумливим і водночас величним виглядом, що, певно, йому здивувалися б глядачі, якби такі були; але мешканці Блуа не могли пробачити герцогу того, що він вибрав їхнє веселе місто, аби нудьгувати там безперешкодно. Побачивши нудьгуючого принца, вони зазвичай відверталися, позіхаючи, або відходили від вікон у глибину кімнат, точно уникаючи снодійного впливу цього витягнутого, блідого обличчя, сонних очей і млявої ходи. Таким чином, гідний принц міг бути майже впевнений, що нікого не побачить на вулицях, якщо надумає прогулятися.

Звісно, з боку жителів Блуа це було злочинною нешанобливістю: Його Високість був першим вельможею Франції після короля, а можливо, і включно з королем. Справді, якщо Людовик XIV, який тоді царював, мав щастя народитися сином Людовика XIII, то Його Високість мав честь народитися сином Генріха IV. Отже, жителі Блуа мали пишатися перевагою,

яку герцог Гастон Орлеанський надав їхньому місту, оселившись зі своїм двором у старовинному Блуаському замку.

Але такою була доля цього високошляхетного принца: він ніколи не викликав уваги і здивування натовпу. З плином часу він звик до цього. Можливо, саме цим пояснюється його байдужий і нудьгуючий вигляд. Раніше він був дуже зайнятий. Страта доброї дюжини його найкращих друзів завдала йому чимало клопоту. Але з часу приходу до влади кардинала Мазаріні* страти припинилися, Його Високість залишився без жодного заняття, і це відбивалося на його настрої.

Життя бідного принца протікало дуже нудно. Вранці він полював на берегах Беврона або в гаю Шеверні, потім переправлявся через Луару і снідав у Шамборі, з апетитом або без апетиту; і до наступного полювання жителі Блуа нічого не чули про свого владику і пана.

Ось як принц нудьгував extra muros*; що ж стосується його нудьги в стінах міста, то ми дамо про неї поняття читачеві, якщо він потурбується прослідувати разом з нами за кавалькадою до величного входу в Блуаський замок.

Його Високість їхав верхи на маленькому рудому коні, у великому сідлі червоного фландрського оксамиту зі стременами у формі іспанського чобота. Пунцовий оксамитовий камзол принца, під плащем такого ж кольору, зливався з сідлом, і завдяки цьому червоному кольору принц вирізнявся з-поміж своїх супутників, з яких один був у бузковій, інший - у зеленій сукні. Людина в ліловому, шталмейстер, їхала по ліву руку, обер-єгермейстер у зеленому - по праву.

Один із пажів тримав на жердині з поперечиною двох соколів. В іншого в руці був мисливський ріг; кроків за двадцять від замку він ліниво затрубив. Усі, хто оточував ледачого принца, робили свою справу теж ліниво. Почувши сигнал, вісім вартових, що гуляли на сонці у квадратному дворі, схопили алебарди, і Його Високість урочисто вступив у замок.

Коли герцог в'їхав на подвір'я, хлопчаки, що мчали за кавалькадою, вказуючи одне одному на вбитих птахів, розбіглися, відпускаючи зауваження з приводу побаченого. Вулиця, площа і двір спорожніли.

Його Високість мовчки зійшов з коня, пройшов у свої покої, де слуга подав йому переодягнутися, і так як Її Високість* ще не надіслала сповістити про сніданок, то Його Високість опустився в крісло і заснув так міцно, наче була одинадцята година вечора.

Вартові, знаючи, що їм нема чого робити до самої ночі, розтягнулися на сонці на кам'яних лавках; конюхи з кіньми

сховалися в стайнях; здавалося, все заснуло в замку, подібно до Його Високості, тільки кілька пташок весело щебетали в кущах.

Раптом серед цієї солодкої тиші пролунав вибух дзвінкого сміху, що змусив кількох солдатів, занурених у сон, розплющити очі.

Сміх линув з одного вікна замку, в яке в цей момент зазирало сонце, укладаючи його у величезний світлий кут, які креслять близько полудня на стінах профілі дахів.

Візерунчастий залізний балкончик перед цим вікном прикрашали горщики з червоними левкоями, примулами і ранніми трояндами, чия зелень, густа і соковита, майоріла безліччю маленьких червоних блискучих крапок, що обіцяють перетворитися на квіти.

У кімнаті, якій належало це вікно, виднівся чотирикутний стіл, вкритий старою гарлемською скатертиною з великим квітковим візерунком. Посеред столу стояв глиняний глечик із довгою шийкою; у ньому були іриси й конвалії. По обидва боки столу сиділи дві дівчини.

Тримали вони себе досить дивно: їх можна було прийняти за пансіонерок, які втекли з монастиря. Одна, поклавши лікті на стіл, старанно виводила літери на розкішному голландському папері; інша, стоячи навколішки на стільці, нахилилася над столом і дивилася, як пише її подруга. Вони сміялися, жартували і, нарешті, засміялися так голосно, що сполохали пташок, які грали в кущах, і перервали сон гвардії Його Високості.

Якщо вже ми зайнялися портретами, то нехай буде нам дозволено написати ще два - останні в цьому розділі.

Галаслива реготунка, красуня років дев'ятнадцяти-двадцяти, смуглява, чорнява, що стояла навколішки на стільці, виблискувала очима, що спалахували з-під різко окреслених брів; її зуби блищали, наче перли, поміж коралових губ. Кожен її рух здавався спалахом блискавки; вона не просто жила в цю мить, вона вся кипіла і палала.

Та, що писала, дивилася на свою невгамовну подругу блакитними очима, світлими й чистими, як небо того дня. Її біляве попелясте волосся, витончено зачесане, обрамляло м'якими кучерями перламутрові щічки; її тонка рука, що лежала на папері, говорила про крайню молодість. При кожному вибуху сміху приятельки вона з досадою знизувала ніжними білими плечима, яким, так само як рукам, не вистачало ще округлості й пишності.

- Монтале! Монтале! - сказала вона нарешті приємним і ласкавим голосом. - Ви смієтеся надто голосно, наче чоловік; на

вас не тільки звернуть увагу панове вартові, але ви, мабуть, не почуєте дзвінка її високості.

Дівчина, яку звали Монтале, не перестала сміятися і шуміти після цієї догани. Вона лише відповіла:

- Луїзо, люба, ви говорите не те, що думаєте. Ви знаєте, що панове вартові, як ви їх називаєте, тепер заснули, і що їх не розбудиш навіть гарматою; дзвін її високості чути навіть на Блуаському мосту, і, отже, я почую, коли мені потрібно буде йти до її високості. Вам просто заважає, що я сміюся, коли ви пишете: ви боїтеся, як би пані де Сен-Ремі, ваша матінка, не прийшла до нас - що вона інколи робить, коли ми сміємося надто голосно, - не заскочила нас зненацька і не побачила цього величезного аркуша паперу, на якому за чверть години написано тільки «Пан Рауль». І ви абсолютно праві, мила Луїзо: після цих двох слів можна написати багато інших, таких значних і полум'яних, що ваша добра матінка матиме повне право метати громи й блискавки. Чи не так? Відповідайте.

І тут Монтале розреготалася ще голосніше.

Блондинка образилася не на жарт. Вона розірвала аркуш, на якому красивим почерком справді було написано «Пан Рауль», і, зім'явши папір тремтячими пальцями, кинула його за вікно.

- Ось як! - сказала Монтале. - Наша овечка, наша голубка розсердилася!.. Не бійтеся, Луїзо: пані де Сен-Ремі не прийде, а якщо б і надумала прийти, так ви знаєте - у мене тонкий слух. До того ж цілком дозволено писати старому другові, якого знаєш дванадцять років, особливо коли лист починається словами: «Пане Рауль!»

- Гаразд, я не буду писати йому, - промовила Луїза.

- Ах, як я покарана! - вигукнула з реготом чорноока насмішниця. - Ну, беріть скоріше інший аркуш паперу, і зараз допишемо лист... Ах! Ось і дзвін гуде!.. Ну, та мені все одно! Герцогиня почекає або обійдеться сьогодні без своєї фрейліни!

Справді, дзвін дзвонив. Це означало, що герцогиня закінчила свій туалет і чекає на Його Високість, який зазвичай вів її під руку з вітальні до їдальні.

Після цієї церемонії подружжя снідало і знову розлучалося до обіду, що подавався зазвичай рівно о другій годині.

При звуці дзвону в кухні, на лівому боці двору, відчинилися двері, і в них з'явилися двоє дворецьких і вісім кухарів. Вони несли таці з стравами на блюдах, покритих срібними кришками.

Один із дворецьких, мабуть, старший за чином, мовчки торкнувся жезлом вартового, який голосно хропів на лавці. Він навіть був такий добрий, що подав йому алебарду, що стояла біля стіни. Солдат, очманілий від сну, не питаючи пояснень, проводив до їдальні слуг, які несли страви, призначені для їхніх височеств; попереду йшли паж і двоє дворецьких.

Коли страви проносили повз вартових, вони віддали честь.

Монтале та її подруга дивилися з вікна на подробиці цього церемоніалу, хоча давно вже звикли до нього. Утім, їхню цікавість викликало тільки бажання переконатися в тому, що їх залишили в спокої. Коли кухарі, солдати, пажі й дворецькі пройшли, вони знову сіли до столу, і сонце, яке на мить висвітлило ці два чарівні личка, тепер знову опромінювало тільки левкої, примули й троянди.

- Ну, - сказала Монтале, влаштовуючись, як і раніше, - Її Високість поснідає і без мене.

- Ах, Монтале, адже вас покарають! - відповідала блондинка, сідаючи на своє місце.

- Покарають? Це означає, що мене не повезуть на прогулянку. Та я тільки цього й хочу! Їхати у величезній колимазі, тримаючись за дверцята, повертати то праворуч, то ліворуч кепською дорогою, якою ледве можна проїхати милю за дві години; потім повертатися до того флігеля, де вікно Марії Медічі*, причому герцогиня неодмінно скаже: «Хто повірить, що через це вікно втекла королева Марія! Сорок вісім футів заввишки! А вона була матір'ю двох принців і трьох принцес», - яка розвага! Ні, Луїзо, нехай мене карають щодня, особливо коли покарання дає мені змогу побути з вами й писати такі цікаві листи.

- Монтале! Монтале! Треба виконувати свої обов'язки.

- Добре вам, друже мій, говорити про обов'язки, коли ви користуєтеся повною свободою при дворі. Тільки ви одна отримуєте всі вигоди і не несете ніяких тягот: ви більше, ніж я, фрейліна герцогині, тому що вона переносить на вас свою прихильність до вашого вітчима. Ви клюєте зернятка в цьому сумному будинку, немов пташки на нашому подвір'ї, вдихаєте повітря, насолоджуєтеся квітами і нічого не робите. І ви ж кажете мені, що треба виконувати свої обов'язки! Скажіть, моя чарівна лінивиця, які у вас обов'язки? Писати красеню Раулю? Але ви і йому не пишете, - отже, ви теж трошки нехтуєте своїми обов'язками...

Луїза прийняла серйозний вигляд, сперлася підборіддям на долоню і сказала:

- Докоряти мені за щасливе життя! І у вас вистачає духу... У вас є майбутнє: ви служите при дворі. Коли король одружиться, він покличе до себе Його Високість: ви побачите чудові свята, побачите короля... Кажуть, він такий гарний, такий милий...

- А крім того, я побачу Рауля, який служить у принца, - лукаво додала Монтале.

- Бідний Рауль! - зітхнула Луїза.

- Час писати йому, душенько! Ну, починайте знову зі слів «Пан Рауль», так гарно виведених на аркуші, який ви розірвали.

Вона подала подрузі перо, посмішкою намагаючись її підбадьорити.

Та написала знайомі нам слова.

- А тепер що? - запитала блондинка.

- Тепер пишіть те, що думаєте, Луїзо, - відповідала Монтале.

- Чи впевнені ви, що я думаю про щось?

- Ви думаєте про когось, а це одне й те саме, і навіть гірше.

- Ви впевнені в цьому, Монтале?

- Луїзо, Луїзо, ваші блакитні очі глибокі, як море, яке я бачила в Булоні минулого року. Ні, я помиляюся, море підступне, а ваші очі чисті, як блакить он там, над нашими головами.

- Якщо ви так добре читаєте в моїх очах, то скажіть, що я думаю.

- По-перше, ви не думаєте «Пан Рауль», ви думаєте «Мій милий Рауль».

- О!

- Не червонійте через дрібниці. Ви думаєте: «Мій милий Рауль, ви благаєте мене писати вам у Париж, де вас утримує служба в принца. Мабуть, вам дуже нудно, якщо ви шукаєте розваги у спогадах про провінціалку...»

Луїза раптом встала.

- Ні, Монтале, - сказала вона з посмішкою, - ні, я думаю зовсім інше. Дивіться, ось що я думаю...

Вона хоробро взяла перо і твердою рукою написала такі рядки:

«Я була б дуже нещаслива, якби ви не так палко просили мене згадувати про вас. Тут усе говорить мені про перші роки нашої дружби, що так швидко промайнули, так непомітно злетіли, і ніколи ніщо не винищить їхньої чарівності в моєму серці».

Монтале, яка стежила за швидким польотом пера і читала в міру того, як її подруга писала, заплескала в долоні.

- Давно б так! - вигукнула вона. - Ось щирість, ось почуття, ось склад! Покажіть, мила, цим парижанам, що Блуа - батьківщина гарного стилю.

- Він знає, що для мене Блуа - земний рай, - відповіла блондинка.

- Ось я і кажу. Ангел не міг би висловитися більш піднесено.

- Я закінчую, Монтале.

І вона продовжувала писати:

«Ви говорите, Раулю, що думаєте про мене. Дякую вам, але це не може здивувати мене: адже я знаю, скільки разів наші серця билися одне біля іншого».

- О, - сказала Монтале, - овечко моя, стережіться вовків!

Луїза хотіла відповісти, як раптом біля воріт замку пролунав кінський тупіт.

- Що таке? - здивувалася Монтале, підходячи до вікна. - Право, гарний вершник.

- Ах, Раулю! - вигукнула Луїза, теж наблизившись до вікна.

Вона зблідла і в сильному хвилюванні опустилася на стілець біля недописаного листа.

- От молодець! - засміялася Монтале. - Він з'явився дуже до речі.

- Відійдіть від вікна... Відійдіть, благаю вас! - прошепотіла Луїза.

- Ну ось! Він не знає мене, дайте ж мені подивитися, навіщо він сюди приїхав.

II. Кур'єр

Монтале сказала правду: приємно було поглянути на молодого вершника.

На вигляд йому було років двадцять п'ять. Високий, стрункий, він вправно носив тодішню красиву військову форму. Високі ботфорти з розтрубами облягали ногу; від такої ноги не відмовилася б сама Монтале, якби надумала вбратися в чоловічий костюм. Тонкою, але сильною рукою він зупинив коня посеред подвір'я; потім підняв капелюх із пір'ям, що кидав тінь на його серйозне й водночас простодушне обличчя.

Солдати прокинулися від кінського тупоту і схопилися з лавок.

Один із них підійшов до молодого вершника, який нахилився до нього і сказав голосом таким чистим і дзвінким, що його почули навіть дівчата біля свого вікна:

- Кур'єр до його королівської високості!..

- Пане офіцер! - закричав вартовий. - Кур'єр приїхав!

Але солдат знав, що ніхто не прийде. Єдиний офіцер жив у глибині замку, у квартирі, що виходила в сад.

Тому солдат додав:

- Пане шевальє, офіцер перевіряє пости, я доповім про вас пану де Сен-Ремі, дворецькому.

- Де Сен-Ремі! - повторив вершник, червоніючи.

- Ви його знаєте?

- Знаю... Повідомте йому скоріше, щоб про мене негайно доповіли Його Високості.

- Значить, справа, мабуть, нагальна, - сказав солдат ніби про себе, але сподіваючись на відповідь.

Вершник кивнув головою.

- У такому разі, - продовжував вартовий, - я сам піду до дворецького.

Тим часом молодий чоловік зістрибнув на землю, і, доки інші солдати з цікавістю стежили за кожним рухом ставного коня, який належав новоприбулому, вартовий, що відійшов було на кілька кроків, знову повернувся, щоб промовити:

- Дозвольте дізнатися ваше ім'я.

- Віконт де Бражелон, від його високості принца Конде.

Солдат низько вклонився і, наче ім'я переможця при Рокруа окрилило його, збіг сходами сходів у передню.

Не встиг віконт де Бражелон прив'язати коня до залізних поручнів ґанку, як до нього вибіг захеканий Сен-Ремі, притримуючи однією рукою товстий живіт, а іншою розсікаючи повітря, як веслувальник розсікає воду веслом.

- Віконт! Ви тут, у Блуа? - вигукнув він. - Яке диво! Здрастуйте, пане Рауль, здрастуйте!

- Моя повага, пане де Сен-Ремі.

- Як пані де Лаваль... я хочу сказати, як пані де Сен-Ремі буде щаслива, коли побачить вас! Але ходімо! Його Високість снідає. Чи треба турбувати його? Справа у вас важлива?

- Та як сказати... Можливо, що хвилина зволікання не сподобається Його Високості.

- Якщо так, порушимо правила. Ходімо, віконт! Утім, Його Високість сьогодні в дусі... І до того ж ви привезли нам новини?

- Дуже важливі.

- І, ймовірно, хороші?

- Найприємніші.

- Так ходімо скоріше! Якнайшвидше! - вигукнув добряк, поправляючи на ходу свій костюм.

Рауль ішов за ним із капелюхом у руці, трохи збентежений урочистим дзвоном шпор паркетом величезних залів.

Щойно він увійшов до палацу, у знайомому нам вікні знову з'явилися голівки, і жвавий шепіт видав хвилювання дівчат. Мабуть, вони прийняли якесь рішення, бо чорнява голівка зникла, а білява лишилася у вікні, ховаючись за квітами й уважно дивлячись крізь листя на ґанок, яким віконт увійшов до палацу.

Тим часом віконт, який став причиною всіх цих хвилювань, йшов слідом за дворецьким. За шумом квапливих кроків, ароматом вин і страв, дзвоном келихів і посуду, який доніссся до нього, він зрозумів, що наближається до мети. Пажі, служителі й лакеї, які перебували в кімнаті перед їдальнею, зустріли гостя з чемністю цього краю, що увійшла в прислів'я. Деякі були знайомі з Раулем, і майже всі знали, що він приїхав із Парижа. Можна сказати, що його поява порушила на хвилину зміну страв.

Паж, який наливав вино Його Високості, почувши дзенькіт шпор у сусідній кімнаті, обернувся з дитячою цікавістю і не помітив, що ллє вино вже не в склянку герцога, а на скатертину.

Герцогиня, не настільки захоплена своїми думками, як її високославний чоловік, помітила неуважність пажа.

- Що таке? - запитала вона.

- Що таке? - повторив герцог. - Що там сталося?

Сен-Ремі скористався зручною хвилиною і просунув голову у двері.

- Навіщо мене турбують? - запитав герцог, кладучи на тарілку солідний шматок одного з найвеличезніших лососів, які коли-небудь піднімалися вгору Луарою, щоб попастися на вудку десь між Пенбефом і Сент-Назером*.

- Приїхав кур'єр із Парижа. Але він може почекати, поки сніданок...

- З Парижа! - здивувався герцог, кидаючи виделку. - Кур'єр із Парижа, кажете ви? А від кого?

- Від принца, - поспішив повідомити дворецький.

Принцом називали в ті часи принца Конде.

- Кур'єр від принца? - сказав герцог із занепокоєнням, поміченим усіма присутніми, що подвоїло загальну цікавість.

У герцога промайнула, можливо, думка, що повернулися ті блаженні часи змов, коли кожен стукіт дверей приводив його в хвилювання, кожен лист містив у собі державну таємницю, кожен кур'єр був знаряддям небезпечної і заплутаної інтриги. Можливо, саме ім'я великого принца постало під склепіннями Блуаського замку, немов привид.

Герцог відсунув тарілку.

- Накажете кур'єру почекати? - запитав де Сен-Ремі.

Погляд герцогині надав герцогу енергії, і він відповів:

- Ні, ні! Навпаки, покличте його зараз же! До речі, а хто він?

- Тутешній дворянин, віконт де Бражелон.

- А, дуже добре... Введіть його, Сен-Ремі, введіть!

Вимовивши ці слова зі звичайною важливістю, герцог кинув погляд на всіх, хто перебував у їдальні, і всі вони - пажі, служителі та берейтори, - кинувши серветки, ножі та склянки, безладним натовпом швидко зникли в сусідній кімнаті.

Їдальня була порожня, коли Рауль де Бражелон слідом за Сен-Ремі увійшов туди.

Залишившись один, герцог встиг надати своєму обличчю належного виразу. Він не повернувся, чекаючи, поки дворецький підведе до нього кур'єра. Рауль зупинився біля кінця столу, між герцогом і його дружиною. Потім він низько вклонився Його Високості, шанобливо її високості, випростався і став чекати, коли герцог заговорить. Герцог, зі свого боку, чекав, поки замкнуть двері. Він не хотів обертатися, щоб переконатися, чи зачинені вони. Такий рух був би негідним його; але він напружено прислухався, чи клацнув замок, що обіцяло йому хоч видимість таємниці.

Коли замкнули двері, герцог підняв очі на віконта і запитав:

- Ви, здається, з Парижа?

- Щойно, ваша високість.

- Чи здоровий король?

- Цілком.

- А королева?

- Її величність усе ще страждає на груди. Але тепер уже з місяць як їй дещо краще.

- Мені доповіли, що ви приїхали до мене від принца. Це, вірно, помилка!

- Ні, ваша високість! Принц доручив мені доставити вам цей лист і чекати відповіді.

Рауль був дещо збентежений настільки холодним і церемонним прийомом: голос його непомітно знизився, і

скінчив він майже пошепки. Герцог забув, що сам був причиною цієї таємничості, і ним знову оволодів страх.

З похмурим виглядом прийняв він лист принца Конде, розпечатав його, наче якийсь підозрілий пакет, і, відвернувшись, щоб ніхто не міг помітити виразу його обличчя, прочитав лист.

Герцогиня стежила за всіма рухами свого найяснішого чоловіка з такою ж тривогою, яку відчував він сам.

Рауль безпристрасно, не рухаючись із місця, дивився у відчинене вікно на сад і на статуї в ньому.

- Ах, - вигукнув раптом герцог із сяючою посмішкою. - Ось приємний сюрприз! Чудовий лист від принца! Прочитайте самі!

Стіл був такий широкий, що герцог не міг дотягнутися до руки герцогині; Рауль поспішив передати лист і зробив це так вправно, що герцогиня ласкаво подякувала йому.

- Ви, певно, знаєте зміст листа? - запитав герцог у віконта.

- Знаю, ваша високість. Спочатку принц дав мені доручення на словах; потім передумав і написав листа.

- Прекрасний почерк, - сказала герцогиня, - але я ніяк не можу розібрати...

- Прочитайте, віконт, - попросив герцог.

Рауль почав читати.

Герцог слухав його дуже уважно.

Ось зміст листа:

«Ваша світлосте!

Король їде за кордон; вам уже відомо, що скоро відбудеться одруження його величності. Король зволив призначити мене своїм квартирмейстером на час цієї подорожі. Знаючи, як було б приємно його величності провести день у Блуа, насмілююся просити вас дозволити мені відзначити на моєму маршруті ваш замок. Однак якщо несподіванка такого прохання може заподіяти вашій королівській високості труднощі, то благаю вас повідомити мене через посланого мною кур'єра, одного з моїх офіцерів, віконта де Бражелона. Мій маршрут залежатиме від рішення вашої королівської високості: якщо не можна їхати на Блуа, я вкажу шлях через Вандом або Роморантен. Смію сподіватися, що ваша високість приймете прохання моє прихильно, як знак відданості й бажання бути вам приємним».

- Нічого не може бути приємнішим, - зауважила герцогиня, яка під час читання кілька разів ловила погляд чоловіка. - Король буде тут! - додала вона голосніше, ніж слід, коли хочуть зберегти таємницю.

- Пане де Бражелоне, - сказав герцог, своєю чергою, - подякуйте принцу Конде і висловіть йому мою вдячність за задоволення, яке він мені доставив.

Рауль поклонився.

- Коли приїде його величність?

- Імовірно, сьогодні ввечері.

- Як же дізналися б мою відповідь, якби вона виявилася негативною?

- Мені було наказано в цьому випадку якомога швидше повернутися в Божансі* і передати вашу відповідь кур'єру, який негайно вручив би її принцу.

- Отже, король в Орлеані?

- Ні, набагато ближче; тепер його величність має бути в Менге*.

- Його супроводжує двір?

- Так, ваша високість.

- Ах! Я й забув запитати вас про кардинала!

- Його преосвященство, здається, здоровий.

- Його племінниці їдуть із ним?

- Ні, ваша високість; його преосвященство наказав пані Манчіні вирушити до Бруажа*; вони поїдуть лівим берегом Луари, тоді як двір проїде правим.

- Як! Марія Манчіні теж залишає двір? - запитав герцог, обережність якого дещо зменшилася.

- Марія Манчіні насамперед, - скромно відповів Рауль.

Побіжна посмішка, ледь помітний слід колишньої звички до заплутаних інтриг, освітила бліде обличчя герцога.

- Дякую вам, пане де Бражелон, - сказав він. - Ви, можливо, не захочете передати принцу іншого мого доручення - повідомити, що його посланий дуже мені сподобався: але я сам скажу йому про це.

Рауль поклонився на знак подяки за схвальний відгук.

Герцог подав знак герцогині, і вона подзвонила. Негайно увійшов Сен-Ремі, і кімната наповнилася людьми.

- Панове, - оголосив герцог, - його величність зробила мені честь, побажавши провести день у Блуа; сподіваюся, що король, мій племінник, не буде каятися в милості, яку він надає моєму дому.

- Хай живе король! - вигукнули з нестримним захопленням усі присутні і насамперед сам Сен-Ремі.

Герцог у похмурому зневірі схилив голову. Усе життя мусив він слухати, точніше - терпіти, ці крики. Давно вже не чуючи їх, він заспокоївся; і ось молодий король, живіший і

блискучіший за колишнього, поставав перед ним як новий гіркий глум.

Герцогиня зрозуміла страждання цієї боязкої та підозрілої людини. Вона піднялася з-за столу.

Герцог несвідомо наслідував її приклад. Служителі, дзижчачи, як бджоли, оточили Рауля і почали його розпитувати.

Герцогиня, помітивши це, покликала Сен-Ремі.

- Тепер не час базікати, треба братися за справу! - сказала вона голосом незадоволеної господині.

Сен-Ремі поспішив розсіяти гурток, що зібрався біля Рауля, і віконт вийшов у передню.

- Сподіваюся, про цього дворянина подбають? - додала герцогиня, звертаючись до Сен-Ремі.

Товстун побіг за Раулем.

- Герцогиня наказала запропонувати вам закусити і відпочити, - повідомив він, - для вас готова квартира в замку.

- Дякую вам, пане де Сен-Ремі, - відповів віконт. Ви знаєте, як мені хочеться швидше побачити батька.

- Знаю, знаю, віконт. Прошу вас передати йому мій шанобливий уклін!

Рауль розпрощався зі старим дворянином і пішов своєю дорогою.

Коли він проходив під воротами, ведучи коня під вуздечку, тонкий голосок гукнув його з глибини тінистої алеї:

- Пане Рауль!

Віконт у подиві обернувся і побачив чорняву дівчину. Вона приклала палець до губ і простягнула йому руку.

Цієї дівчини він не знав.

III. Побачення

Рауль підійшов до дівчини, яка покликала його.

- А як мені бути з конем? - запитав він.

- Оце так скрута!.. У передньому дворі є стайня; поставте туди коня і повертайтеся скоріше.

- Підкоряюся!

Рауль зробив усе, як було сказано, і повернувся до маленьких дверей; тут, у напівтемряві, він побачив свою таємничу провідницю. Вона чекала на перших сходинках гвинтових сходів.

- Ви не побоїтеся піти за мною, мандрівний лицар? - розсміялася дівчина, яка бачила хвилинне коливання Рауля.

Замість відповіді він кинувся за нею темними сходами.

Так пройшли вони три поверхи; щоразу, шукаючи поручнів, він торкався шовкової сукні, яка шелестіла попереду сходами. Коли Рауль спотикався, супутниця суворо вимовляла «шш» і простягала йому маленьку ніжну ручку.

- Так можна піднятися на самий верх вежі, не відчуваючи втоми, - сказав Рауль.

- Іншими словами, ви дуже зацікавлені, дуже втомилися і дуже схвильовані!.. Заспокойтеся, ми прийшли!

Дівчина відчинила двері, і на майданчик сходів, за перила яких тримався Рауль, хлинув потік світла.

Брюнетка рушила вперед; він не відставав. Вона увійшла в кімнату, Рауль слідом за нею.

Опинившись у пастці, він почув чийсь вигук, обернувся і за два кроки від себе побачив біляву блакитнооку красуню з білосніжними плечима, що стояла, склавши руки і заплющивши очі.

У всьому її вигляді він відчув стільки любові, стільки щастя, що впав перед нею на коліна і прошепотів її ім'я:

- Луїза...

- Ах, Монтале, Монтале! - дорікнула Луїза. - Гріх так обманювати людей!

- Я вас обдурила?!

- Так. Ви сказали, що підете дізнатися, що там робиться, а натомість привели його сюди!

- Як же інакше? Яким би чином він отримав лист, який ви писали?

І Монтале вказала на лист, що лежав на столі. Рауль кинувся до нього, але Луїза, хоча все ще збентежена*, швидко простягнула руку, бажаючи його зупинити. Рауль зустрів теплу тремтячу ручку, взяв її і так шанобливо підніс до губ, що здавалося, це був не поцілунок, а зітхання.

Тим часом Монтале взяла лист, ретельно склала його втричі, як зазвичай роблять жінки, і сховала за корсаж.

- Не бійтеся, Луїзо, - заспокоїла її Монтале, - віконт не візьме листа, як покійний король Людовик Тринадцятий не брав записок, захованих на грудях мадемуазель де Отфор*.

Рауль почервонів, побачивши, що обидві дівчини сміються, і не помітив, що ручка Луїзи залишилася в його руках.

- Що ж, - запитала Монтале, - ви пробачили мені, Луїзо, що я привела до вас віконта? А ви, пане, не сердитеся, що

пішли за мною і побачили Луїзу? Тепер, коли мир укладено, поговоримо як старі друзі. Луїзо, познайомте мене з віконтом!

- Віконт, - сказала Луїза зі своєю серйозною грацією і безневинною посмішкою, - маю честь представити вам Ору де Монтале, наближену її королівської високості і мою подругу, мою милу подругу.

Рауль церемонно вклонився.

- А мене, Луїзо, ви не представите вашій приятельці? - запитав він.

- О, вона вас знає! Вона знає все!

Ці наївні слова змусили Монтале розсміятися, а Рауля зітхнути від радості. Він зрозумів їх так: оскільки вона мій друг, то знає все про наше кохання.

- Тепер церемонії скінчено, віконт, - сказала Монтале. - Ось крісло; сідайте і повідомте нам швидше, яку звістку привезли ви так поспішно?

- Тепер воно вже не таємниця, пані пані. Король дорогою до Пуатьє зупиниться в Блуа, щоб відвідати його королівську високість.

- Король буде тут! - вигукнула Монтале, плескаючи в долоні. - Ми побачимо двір! Розумієте ви, Луїзо? Справжній паризький двір! Боже мій! Але коли ж?

- Можливо, сьогодні ввечері, пані пані, а завтра напевно.

Монтале з досадою махнула рукою.

- Немає часу одягнутися! Немає коли приготувати сукні! Ми тут відстали від мод, як польки. Ми будемо схожі на портрети часів Генріха Четвертого... Ах, віконт, ви привезли погану новину!..

- Ви будете гарні у будь-якому вбранні.

- Який побитий комплімент!.. Ми будемо гарні, бо природа створила нас досить привабливими; але ми будемо смішні, бо мода забула нас... Смішні!.. Я здамся смішною!..

- Кому? - здивувалася Луїза.

- Кому? Яка ви дивна, мила моя! Чи можна ставити таке запитання! Кому... Усім... Придворним кавалерам, вельможам, королю.

- Вибачте мені, Монтале, але якщо тут усі звикли бачити нас такими...

- Щоправда, але тепер усе це зміниться, і ми будемо смішними навіть у Блуа; адже всі побачать паризькі моди і зрозуміють, що ми одягнені як провінціалки! Це приводить мене у відчай!

- Втіштеся, пані!

- А втім, тим гірше для тих, кому я не сподобаюся! - філософськи заявила Монтале.

- Ну, таких буде важко знайти! - заперечив Рауль, вірний своїй незмінній люб'язності.

- Дякую, віконт! Так ви кажете, що король приїде в Блуа?

- З усім двором.

- І з Манчіні?

- Ні, без них.

- Але, кажуть, король не може розлучитися з Марією Манчіні?

- Однак йому доведеться обійтися без неї. Так завгодно кардиналу. Він послав своїх племінниць у Бруаж!

- О, лицемір!

- Тихіше! - сказала Луїза, прикладаючи палець до рожевих губ.

- Тут мене ніхто не чує! Я кажу, що старий Мазаріні - лицемір: він спить і бачить, як би зробити племінницю французькою королевою.

- О ні, пані пані. Навпаки, кардинал хоче, щоб король одружився з інфантою Марією-Терезією.

Монтале подивилася Раулю прямо в очі.

- Невже ви, парижани, вірите таким байкам? - запитала вона. - Ми тут, у Блуа, не такі легковірні.

- Але подумайте: якщо король їде через Пуатьє до Іспанії, якщо статті весільного контракту затверджені доном Луїсом де Харо* і кардиналом, ви розумієте, пані, це вже не жарти.

- Однак, я думаю, король все-таки король?

- Зрозуміло, але й кардинал усе-таки кардинал...

- Значить, король не людина? Або він не любить Марію Манчіні?

- Обожнює!

- Ну, так він одружиться з нею. Почнеться війна з Іспанією. Кардинал Мазаріні витратить кілька мільйонів із тих, що в нього приховані. Наші дворяни здійснять чудеса хоробрості в боях проти гордих кастильців. Багато хто повернеться з лавровими вінками, а ми увінчаємо їх миртом. Ось як я розумію політику!

- Монтале, ви божевільна! - сказала Луїза. - Усяка крайність приваблює вас, як вогонь метелика!

- А ви, Луїзо, занадто розважливі, щоб по-справжньому любити.

- О, - прошепотіла Луїза з ніжним докором, - зрозумійте ж, Монтале!.. Вдовиця королева хоче одружити сина з інфантою. Невже король наважиться не послухатися матері? Невже такий

король, як він, захоче подати поганий приклад? Коли батьки забороняють кохати, треба прогнати любов!

І Луїза зітхнула. Рауль у замішанні опустив очі. Монтале розреготалася.

- У мене немає батьків, - промовила вона.

- Ви, мабуть, обізнані про здоров'я графа де Ла Фер? - запитала Луїза після зітхання, що виявило всю її печаль.

- Ні, - відповів Рауль, - я ще не був у батюшки; я хотів їхати до нього, коли мене зупинила ваша подруга. Сподіваюся, що граф здоровий... Ви не чули про нього нічого поганого?

- Нічого, Раулю, слава богу!

Запанувало мовчання. Поки воно тривало, обидва, поглинені однією думкою, без єдиного погляду чудово розуміли одне одного.

- Боже мій! - раптом вигукнула Монтале. - Сюди йдуть!

- Хто це може бути? - запитала Луїза із занепокоєнням.

- Ах, я наражаю вас на небезпеку! Як я був нерозсудливий! - прошепотів Рауль у сильному замішанні.

- Кроки важкі! - сказала Луїза.

- Якщо це Малікорн, то нам нема чого турбуватися, - зауважила Монтале.

Луїза і Рауль переглянулися, ніби запитуючи один одного: «Хто це Малікорн?»

- Не хвилюйтеся, - продовжувала Монтале, - він не ревнивий.

- Але... - почав Рауль.

- Розумію: він не балакучий, як і я.

- Ах! - злякалася Луїза, прислухаючись біля напіввідчинених дверей. - Я впізнаю кроки моєї матері.

- Пані де Сен-Ремі! Куди мені сховатися? - запитав Рауль Монтале, яка злегка зніяковіла.

- Так, - сказала вона, - і я впізнаю стукіт її черевиків!.. Це ваша добра матінка! Ах, як шкода, віконт, що вікно виходить на бруківку і до землі футів п'ятдесят.

Рауль розгублено подивився на балкон. Луїза схопила його за руку й утримала.

- О, я зовсім з глузду з'їхала! - вигукнула Монтале. - А моя шафа з парадними сукнями! Вона немов для цього саме й призначена!

Пора було ховатися. Пані де Сен-Ремі піднімалася швидше, ніж зазвичай. Вона з'явилася на майданчику тоді, коли Монтале зачинила шафу і притулилася до дверцят.

- А! - грізно промовила пані де Сен-Ремі. - Ви тут, Луїзо?

- Так, тут, - відповідала Луїза, збліднувши, немов її викрили в жахливому злочині.

- Так, так!

- Сядьте, пані, - сказала Монтале, присуваючи крісло пані де Сен-Ремі і ставлячи його так, щоб вона сіла спиною до шафи.

- Дякую, Оро. Ходімо, дочко моя, ходімо швидше!

- Куди? Навіщо?

- Додому. Треба ж приготувати вбрання!

- Що сталося? Що за поспіх? - запитала Монтале, вдаючи здивовану.

Вона боялася, як би Луїза не проговорилася.

- Хіба ви не знаєте новини? - недовірливо подивилася на неї пані де Сен-Ремі.

- Що можемо ми знати, сидячи в цьому голубнику, пані?

- Як!.. Ви нікого не бачили?

- Ви говорите загадками, ми згораємо від нетерпіння! - перебила її Монтале, яка не знала, що робити, бачачи, що Луїза все блідне.

Нарешті вона спіймала красномовний погляд подруги, один із тих поглядів, які здатні зворушити навіть стіни. Луїза вказувала на капелюх, на нещасливий капелюх Рауля, що красувався на столі.

Монтале зробила крок уперед і, схопивши капелюх лівою рукою, перекинула за спиною в праву і, нарешті, сховала, не перестаючи говорити.

- Ну так от, - продовжувала пані де Сен-Ремі, - приїхав кур'єр і привіз звістку про швидке прибуття сюди його величності! Треба причепуритися!

- Швидше, - сказала Монтале, - швидше, Луїзо! Ступайте за вашою матінкою, а я поки приміряю парадну сукню.

Луїза встала. Пані де Сен-Ремі взяла її за руку і вивела на сходи.

- Ходімо! - скомандувала вона. І додала потихеньку: - Я заборонила вам заходити до Монтале! Чому ж ви буваєте в неї?

- Вона моя подруга. До того ж я щойно увійшла.

- І при вас нікого не ховали?

- Що ви?

- Я бачила чоловічий капелюх... Це, вірно, капелюх неробу Малікорна... Наближена - і приймає в себе таку людину!.. Фі!..

Голоси завмерли на сходах. Монтале все чула, бо відлуння передавало їй слова.

Вона знизала плечима, побачивши Рауля, який вибрався з шафи і теж усе чув, і промовила:

- Бідна Монтале! Жертва дружби!.. Бідний Малікорн! Жертва любові!

Вона зупинила свій погляд на трагікомічному обличчі Рауля, збентеженого тим, що він в один день дізнався стільки таємниць.

- Ах, пані пані, - почав він, - як мені дякувати вам за вашу люб'язність!

- Коли-небудь поквитаємося, - відповіла вона, - а тепер ідіть скоріше, віконт! Пані де Сен-Ремі дуже сувора і може провести тут обшук, який буде неприємний нам усім! Прощавайте!

- Але Луїза... як дізнатися...

- Ступайте! Ідіть! Король Людовик Одинадцятий недарма винайшов пошту!

- На жаль! - промовив Рауль.

- А я хіба не допоможу вам? Я вартий більше за всі королівські пошти! Швидше на коня! Якщо пані де Сен-Ремі прийде читати мені моралізаторство, треба, щоб вона не застала вас тут.

- Вона, мабуть, скаже моєму батькові!.. - прошепотів Рауль.

- І вас стануть сварити!.. Ах, віконт, видно, що ви перебуваєте при дворі: ви боязкі, як король. У Блуа ми обходимося нерідко без згоди папенек! Запитайте Малікорна.

З цими словами пустунка взяла Рауля за плечі й виставила його за двері. Він обережно спустився сходами, відшукав свого коня, схопився на нього і поскакав так, немов його переслідували вісім солдатів герцога Орлеанського.

IV. Батько і син

Рауль їхав добре йому відомою, милою за спогадами дорогою, яка вела з Блуа до будинку графа де Ла Фер.

Читач ухилить нас від опису цього будинку. Він бував уже там разом із нами в колишні часи і знає його*. Тільки з часу останньої нашої подорожі туди стіни посіріли, цегла набула зеленуватого відтінку старої міді, а дерева розрослися. Ті з них, що колись простягали свої тоненькі руки над низькою огорожею, нині стояли міцні, густі, пишні, далеко кидаючи темну тінь від своїх налитих соком гілок, обдаровуючи подорожнього квітами і плодами своїми.

Рауль здалека побачив загострений дах, дві маленькі башточки, голубник між в'язами і голубів, які безперервно літали навколо цегляного конуса, ніколи його не полишаючи, як не полишають приємні спогади безтурботну душу.

Коли він наблизився, то почув скрип криничного валу під вагою масивних відер; йому здалося також, що він чує меланхолійний шум води, яка зі стогоном падає назад у колодязь; шум сумний, похоронний, урочистий, що б'є у вухо дитини й мрійника, потім щоб ніколи вже не забутися ні тим, ні іншим; шум, що його поети-англійці охрестили словом «splash» і що його ми, французи, що так стараємося бути поетами, вміємо передавати лише перифразою: шум води, що падає у воду.

Уже понад рік Рауль не бачив батька; весь цей час він перебував у принца Конде.

Справді, після хвилювань Фронди, перший період яких ми постаралися зобразити в попередній частині цієї трилогії, Луї де Конде примирився з двором щиро, публічно й урочисто. За весь час чвар між принцом Конде і королем принц, який полюбив віконта, ретельно робив йому пропозиції, спокусливі для молодої людини. Граф де Ла Фер, вірний принципам честі та відданості королю, колись даним ним синові в усипальниці Сен-Дені, постійно відмовляв принцу від імені сина. Ба більше, не приєднавшись до принца Конде під час заколоту, віконт приєднався до Тюренна, який воював на боці короля. Потім, коли Тюренн, своєю чергою, охолов до короля, віконт розлучився і з Тюренном, як колись із принцом. Завдяки такій незмінній лінії поведінки і тому, що Конде і Тюренн здобували перемоги, тільки воюючи під прапорами короля, у послужному списку Рауля, за всієї його молодості, значилося десять перемог і жодної поразки, що зачіпала б його честь і совість.

Рауль, за бажанням батька, непохитно й покірно служив Людовику XIV, незважаючи на майже неминучі на той час коливання і переходи з одного табору в інший.

Принц Конде, потрапивши в милість, скористався дарованою йому амністією, щоб повернути собі багато чого, і зокрема Рауля. Граф де Ла Фер, дотримуючись, як завжди, веління здорового глузду, негайно ж відправив Рауля до принца.

Минув рік від часу останнього побачення сина з батьком; листи пом'якшували, але не виліковували його смутку. Ми бачили, що Рауль залишив у Блуа й іншу любов, крім синівської.

Але віддамо йому справедливість: якби не випадок і не Ора Монтале, ці два демони-спокусники, Рауль, виконавши доручення, поскакав би прямо до батька; він, напевно, озирався б, але не зупинився, якби навіть сама Луїза простягала до нього руки.

У першу половину шляху Рауль жалкував про минуле, з яким довелося так швидко розлучитися, простіше кажучи, про свою кохану; під час другої половини шляху він думав про друга, до якого нетерпляче прагнув.

Рауль побачив, що ворота в сад відчинені, і пустив коня алеєю, не зважаючи на загрозливі жести старого в ліловій в'язаній куртці та у великій шапці з витертого оксамиту.

Старий, який половлював грядку карликових троянд і маргариток, обурився, побачивши, що кінь скаче розчищеними і посипаними піском алеями.

Він наважився навіть вимовити гучне «ей», що змусило віконта обернутися. Тоді картина змінилася. Упізнавши Рауля, старий підхопився і побіг до будинку з бурчанням, що слугувало в нього виразом крайнього захоплення.

Рауль доїхав до стайні, віддав коня хлопчикові й збіг сходами зі швидкістю, яка порадувала б його батька.

Він пройшов передню, їдальню і вітальню, нікого не зустрівши; нарешті, дійшовши до кабінету графа де Ла Фер, він нетерпляче постукав у двері і ввійшов, не дочекавшись навіть відповіді: «Увійдіть!», яку вимовив суворим, але приємним голосом.

Граф сидів за столом, заваленим книгами й паперами. Він був усе тим самим шляхетним і гарним вельможею, як і колись; але час надав його шляхетності й красі характер величної значущості. Чисте гладке чоло, обрамлене довгими, майже сивими кучерями; очі проникливі й лагідні, під юнацькими віями; вуса тонкі, з сивиною, над губами чистого, гарного малюнка, точно ніколи не спотвореними згубними пристрастями; стан прямий і гнучкий; бездоганної форми, але худі руки. Таким був знаменитий вельможа, якого багато сучасників звеличували під ім'ям Атоса. Він перечитував якийсь зошит, вносячи в нього поправки.

Рауль обійняв батька за шию, за плечі, як довелося, і поцілував його так ніжно, так швидко, що граф не встиг ні ухилитися, ні впоратися з хвилюванням, яке охопило його.

- Ти тут, Раулю? - вигукнув він. - Ти тут? Чи можливо?

- О! Як я радий бачити вас!

- Ти не відповідаєш мені, віконт! Чи отримав ти відпустку в Блуа? Чи в Парижі сталося якесь нещастя?

- Слава богу, - відповів Рауль, мало-помалу заспокоюючись, - жодного нещастя; навпаки, все чудово. Король одружується, як я мав честь сповістити вас в останньому листі, і вирушає до Іспанії. Він проїде через Блуа.

- І відвідає Його Високість?

- Саме. Боячись застати його зненацька або бажаючи зробити йому приємність, принц послав мене приготувати квартири.

- Ти бачив Його Високість? - швидко запитав граф.

- Бачив.

- У замку?

- Так, у замку, - відповідав Рауль, опускаючи очі, бо відчув у запитанні графа не лише цікавість.

- Ах, ось як! Вітаю...

Рауль поклонився.

- Чи бачив ти ще кого-небудь у Блуа?

- Бачив Її Високість.

- Так. Але я говорю не про герцогиню.

Рауль сильно почервонів і промовчав.

- Ти, мабуть, не розумієш мене, віконт? - продовжував граф де Ла Фер, не підвищуючи голосу, але з деякою суворістю в погляді.

- Я зрозумів, батьку, - відповідав Рауль. - І якщо я не відразу відповів, то не тому, що збирався збрехати... Ви самі це знаєте, батьку...

- Знаю, що ти ніколи не брешеш, тому-то я і дивуюся, що тобі треба так багато часу, щоб сказати мені так чи ні.

- Я можу відповісти вам, тільки якщо правильно зрозумів ваше запитання; а якщо я вас зрозумів, то ви погано сприймете мої перші слова. Вам, мабуть, не сподобається, батьку, що я бачив...

- Луїзу де Лавальєр.

- Батько, входячи в замок, я зовсім не знав, що Луїза де Лавальєр живе там; коли я повертався із замку, виконавши доручення, випадок зіштовхнув мене з нею. Я мав честь засвідчити їй свою повагу.

- А як звуть випадок, який звів тебе з Луїзою де Лавальєр?

- Ора де Монтале.

- Що це за Ора де Монтале?

- Дівчина, якої я раніше ніколи не бачив. Наближена герцогині Орлеанської.

- Не стану більше тебе розпитувати, віконт; навіть каюся, що говорив про це занадто довго. Я просив тебе уникати зустрічей з Луїзою де Лавальєр і бачитися з нею тільки з мого

дозволу! О! Я знаю, ти сказав мені правду, що не шукав нагоди зустрітися з нею. Випадок був проти мене: я не можу звинувачувати тебе. Досить того, що я вже говорив тобі кілька разів про цю дівчину. Я ні в чому не дорікаю їй. Бог мені свідок. Тільки в мої наміри не входить, щоб ти бував у її будинку. Ще раз прошу тебе, милий Раулю, гарненько це запам'ятати.

Ясні й чисті очі Рауля потемніли, коли він почув ці слова.

- Тепер, друже мій, - продовжував граф із ласкавою посмішкою, звичайним своїм голосом, - поговоримо про інше. Ти зараз повертаєшся на службу?

- Ні, я можу пробути цілий день у вас. На щастя, принц дав мені тільки одне доручення, яке цілком відповідає моїм бажанням.

- Король здоровий?

- Так.

- А принц?

- Як завжди.

Граф, за старою звичкою, забув про Мазаріні.

- Добре, Раулю. Оскільки ти сьогодні належиш мені, то і я присвячу тобі весь день. Обійми мене, ще... ще! Ти у себе вдома, віконт... А! Ось і наш старий Грімо*!.. Грімо, йди сюди! Віконт хоче обійняти тебе.

Старий не змусив себе просити і підбіг до юнака з розпростертими обіймами. Рауль кинувся до нього назустріч.

- Чи не хочеш пройтися садом, Раулю? Я покажу тобі нове приміщення, яке я велів приготувати для тебе під час відпустки. Поки ми будемо дивитися зимові посадки і нових верхових коней, ти розповіси мені про наших паризьких друзів.

Граф склав рукопис, узяв сина під руку і пройшов із ним у сад.

Грімо задумливо подивився вслід Раулю, який майже торкнувся притолоки, і, погладжуючи сиву голову, задумливо прошепотів:

- Виріс!

V. Де йтиметься про Крополі, про Крополі і про великого невизнаного живописця

Поки граф де Ла Фер оглядатиме з Раулем нові споруди і нещодавно куплених коней, попросимо читача повернутися з

нами до Блуа, щоб бути присутнім під час незвичайного хвилювання, що охопило місто.

Першими жертвами новини, привезеної Раулем, стали готелі.

Справді, король і двір приїдуть у Блуа; це означає - сто вершників, десять карет, двісті коней і стільки ж слуг, скільки панів. Де помістяться всі ці люди? Де розташуються сусідні дворяни, які, можливо, приїдуть за дві-три години, щойно до них дійдуть звістки, що розходяться, як кола від каменя, кинутого в спокійну воду?

Ще вранці Блуа був спокійний, як найтихіше озеро; але після звістки про прибуття короля місто раптом наповнилося галасом і метушнею.

Кухарі під наглядом дворецьких вирушили із замку в місто купувати провізію. Десять кур'єрів поскакали до шамборських крамниць за дичиною, до бевронських тонів за рибою, до шевернійських оранжерей за квітами і фруктами.

З комор витягували цінні килими і люстри на позолочених ланцюгах; ціла армія слуг крейдувала двори і мила кам'яне облицювання замку, в той час як їхні дружини збирали польові квіти за річкою. Щоб не відстати від замкової челяді, все місто почало приводити себе до ладу за допомогою щіток, мітелок і води.

Канавки верхнього міста, що безперервно наповнювалися водою, у нижньому місті перетворювалися на потоки, а бруківка, часто вельми брудна, тепер була вичищена і блищала під променями сонця.

Музиканти теж готувалися до зустрічі; всі запасалися в купців стрічками і бантами для шпаг; господині закуповували хліб, м'ясо і прянощі. Багато жителів, будинки яких були забезпечені всім, немов в очікуванні облоги, і яким не було чого більше робити, вже одягали святкові сукні та прямували до міських воріт, щоб раніше за всіх побачити в'їзд свити. Вони знали, що король прибуде не раніше ночі або навіть, можливо, вранці. Але ж очікування - це свого роду безумство. А що таке безумство, якщо не надлишок надії?

У нижньому місті, кроків за сто від замку, на гарній вулиці, що називалася тоді Старою і справді була дуже старою, височіла солідна будівля з загостреною покрівлею, масивна й широка, з трьома вікнами на першому поверсі, двома на другому і маленьким вікном на третьому.

З боку цього трикутника нещодавно побудували досить великих розмірів паралелограм, який безцеремонно зайняв більшу частину вулиці, згідно з вільним стилем забудови, який

допускала тодішня міська влада. Вулиця виявлялася рази в чотири вужчою, але зате будинок - удвічі ширшим; чи не правда, гра була варта свічок?

Переказ свідчив, що в цьому будинку з загостреним дахом за часів Генріха III жив сановник, до якого одного разу приїхала королева Катерина Медічі, за словами одних - просто щоб провідати його, за словами інших - щоб задушити. Як би там не було, королеві довелося з побоюванням переступити поріг цього будинку.

Після смерті сановника, що сталася від удушення або від природних причин - чи не все одно, - будинок продали, потім занедбали і, нарешті, відокремили від інших будинків цієї вулиці. Тільки в другій половині царювання Людовика XIII італієць Крополі, який втік від служби на кухнях маршала д'Анкра, зайняв цей будинок. Він відкрив тут готель, де готували такі смачні макарони, що їх приходили поїсти і за ними посилали люди, які жили за кілька льє від Старої вулиці.

Слава готелю зросла, коли королева Марія Медічі, ув'язнена, як відомо, у Блуаському замку, одного разу надіслала сюди по макарони. Це сталося саме того дня, коли вона тікала із замку через знамените вікно. Блюдо з макаронами залишилося на столі: королева ледь доторкнулася до ласої страви.

В ознаменування подвійної милості, наданої трикутному будинку завдяки удушенню і макаронам, бідний Крополі надумав дати своєму готелю пишну назву. Але його італійське прізвище не могло слугувати в ту пору рекомендацією, а маленькі, ретельно приховувані статки не давали йому змоги занадто виставляти себе напоказ.

Відчуваючи наближення смерті, що відбувалося 1643 року, після смерті Людовика XIII, він покликав сина, юного кухарчука, який подавав блискучі надії, і зі сльозами на очах заповідав йому зберегти секрет приготування макаронів, офранцузувати своє ім'я, одружитися з француженкою і, зрештою, коли політичний обрій очиститься від хмар, наказати сусідньому ковалеві зробити велику вивіску, на якій знаменитий живописець напише портрети двох королев із написом: «Готель Медічі».

Добряку Крополі, після всіх цих заповітів, ледь вистачило сил вказати своєму юному спадкоємцеві на камін, під плиту якого він засунув колись тисячу луїдорів, - і випустити дух.

Крополі-син почав з того, що привчив публіку вимовляти кінцеве «і» свого прізвища так слабко, що незабаром, за

загальної поблажливості, його прізвище стало звучати просто Крополь - ім'я суто французьке.

Потім він одружився; у нього якраз була на прикметі француженка, у яку він був закоханий, і він зумів отримати за нею чималий посаг, показавши заздалегідь схованку в каміні.

Виконавши перші два пункти батьківського заповіту, він почав шукати живописця для вивіски.

Незабаром знайшовся і живописець.

То був старий італієць, послідовник Рафаеля і Кар-Рачі, але послідовник невдачливий. Він зараховував себе до венеціанської школи, ймовірно, тому, що дуже любив яскраві тони. Роботи його, з яких він за все своє життя не продав жодної, так не подобалися городянам, що він нарешті перестав писати.

Він завжди хвалився, що розписав банну кімнату для дружини маршала д'Анкра, і шкодував, що ця кімната згоріла під час заворушень, пов'язаних з ім'ям маршала.

Крополі виявляв поблажливість до свого співвітчизника Пітріно, - так звали художника. Можливо, він бачив знаменитий розпис банної кімнати, - у всякому разі, він ставився до цього Пітріно з такою повагою і поводився з ним так дружньо, що навіть оселив його у своєму будинку.

Вдячний Пітріно, харчуючись макаронами, прославив національну страву і надав своїм невтомним язиком великі послуги дому Крополі.

У старості він прив'язався до сина, як колись до батька, і помалу став чимось на кшталт наглядача при домі, де його непідкупна чесність, визнана всіма скромність, небачена душевна чистота й тисячі інших чеснот, перелічувати які тут ми вважаємо зайвим, дарували йому постійне місце біля родинного вогнища, з правом розпоряджатися всією прислугою. Понад те, це саме він куштував макарони, щоб підтримати чистоту смаку старовинної традиції, і треба зауважити, що він не прощав ні зайвого зернятка перцю, ні відсутнього атома пармезану.

Він надзвичайно зрадів, коли Крополь-син довірив йому таємницю і доручив написати знамениту вивіску.

Треба було бачити, як пристрасно нишпорив він у своїй старій шухлядці в пошуках пензлів, злегка об'їдених щурами, але ще цілком придатних, пухирців з напівзасохлими фарбами, лляної олії в бутлі й старої палітри, що належала ще Бронзіно*, цьому «богові живопису», як стверджував своєю ламаною італо-французькою мовою художник з-за гір.

Пітрино буквально виріс від радості, відчуваючи, що відновить свою колишню славу.

Він зробив те саме, що зробив Рафаель: змінив манеру і написав, наслідуючи Альбано*, не двох королев, а двох богинь. Найясніші дами вражали такою грацією, представляли здивованим поглядам таке з'єднання троянд і лілій - чарівний наслідок зміни манери Пітріно, - лежали в таких спокусливих позах сирен, що начальник поліції, коли йому дали глянути на цю монументальну прикрасу будинку Крополя, негайно оголосив, що ці дами надто гарні та що їхні принади діють надто сильно, щоб їх можна було залишити на вивісці на очах у всіх перехожих.

- Його Високість герцог Орлеанський, - сказав він Пітріно, - часто відвідує наше місто, і йому, напевно, не сподобається, що його знаменита матінка так мало прикрита. Він здатний засадити вас у підземну в'язницю, тому що у прославленого принца серце далеко не завжди м'яке. Дозвольте замазати або обох сирен, або напис, - інакше я не дозволю вам виставити цю вивіску напоказ. Я дбаю про вашу користь, Крополь, і про вашу теж, синьйоре Пітріно.

Що тут скажеш? Довелося подякувати начальнику поліції за його дбайливість, що і зробив Крополь. Але розчарований Пітріно занепав духом. Він відчував, чим усе це скінчиться. Ледве пішов начальник поліції, як Крополь запитав, схрестивши руки:

- Що ж нам робити?

- Ми зітремо напис, - сумно відповів Пітріно. - Ми можемо зробити це в одну мить і замінити наших «Медічі» «Німфами» або «Сиренами», як вам буде завгодно.

- Ні, ні, - сказав Крополь, - тоді волю мого батька не буде виконано. Мій батько дуже хотів...

- ...щоб були фігури, - продовжив Пітріно.

- Напиши, - поправив його Крополь.

- Він заповів, щоб вони були схожі, і вони схожі. Отже, він бажав фігур, - заперечив Пітріно.

- Так, але якби схожості не було, хто впізнав би їх без напису? Тепер, коли в пам'яті мешканців Блуа образи цих уславлених дам уже трохи стерлися, хто впізнає Катерину і Марію без напису «Медічі»?

- Що ж буде з моїми фігурами?.. - у розпачі вимовив Пітріно, який відчував правоту слів Крополя. - Я не хочу знищувати плоди моєї праці.

- А я не хочу, щоб вас посадили у в'язницю, а мене в підземелля.

- Зітремо слово «Медічі», - благав Пітріно.

- Ні, - твердо відповів Крополь. - Мені спала на думку думка... прекрасна думка... Залишаться і ваші фігури, і мій напис... Medici італійською, здається, означає доктор?

- Так, у множині.

- Так замовте іншу вивіску в коваля. На ній ви намалюєте мені шість лікарів і зробите напис: «Медичі»... це буде дуже мила гра слів!

- Шість лікарів! Неможливо! А композиція? - вигукнув Пітріно.

- Це вже ваша справа. Але буде так, як я хочу... Так треба... Мені ніколи: макарони пригорять.

Проти таких доводів заперечувати не доводилося. Пітріно підкорився. Він сфабрикував вивіску з лікарями і з написом. Начальник поліції похвалив її і дозволив.

Вивіска надзвичайно сподобалася в місті: це зайвий раз довело, що поезія, як казав Пітріно, недоступна міщанам. Щоб винагородити живописця, Крополь повісив німф першої вивіски у своїй спальні, і пані Крополь червоніла щоразу, як поглядала на них, роздягаючись на ніч.

Так будинок з вежею отримав вивіску, і, таким чином, досягнувши процвітання, готель «Медічі» змушений був розширити свій простір за рахунок чотирикутної будівлі, яку ми описали. І так з'явився в Блуа вищеназваний готель, господарем якого був Крополь, а вивіска належала пензлю невідомого художника Пітріно.

VI. Незнайомець

Заснований таким чином і прославлений своєю вивіскою, готель Крополя швидко процвітав.

Крополь не сподівався сильно розбагатіти: йому досить було подвоїти суму в тисячу луїдорів, залишену йому батьком, потім продати будинок з усіма запасами і щасливо зажити на волі як громадянин міста Блуа.

Крополь був ласий до баришів і був у повному захваті, дізнавшись про приїзд короля Людовика XIV.

Він, дружина його, Пітріно і два кухарки негайно взялися бити голубів, свійську птицю і кроликів; за хвилину подвір'я готелю оголосилося пронизливими криками і жалібними стогонами.

У цей час у Крополя жив тільки один постоялець.

Це була людина років тридцяти, красива, висока, похмура або, точніше сказати, задумлива.

Він був одягнений у чорну оксамитову сукню, розшиту бісером. Простий білий комір, як у найсуворіших пуритан, відкривав красиву ніжну шию. Невеликі світлі вуса обрамляли презирливо стиснуті губи.

Говорячи з людьми, він дивився їм прямо в обличчя, не зухвало, але твердо, холодні блакитні очі його так блищали, що багато поглядів опускалися перед ним, як більш слабка шпага під час поєдинку.

За тих часів, коли люди, створені богом рівними, так само різко поділялися завдяки забобонам на дві касти - дворян і простолюдинів, як вони поділяються на білу й чорну расу, за тих часів, кажемо ми, цього незнайомця неодмінно прийняли б за дворянина, до того ж за дворянина найкращої породи. Для цього достатньо було поглянути на його руки з довгими тонкими пальцями; жилки виднілися під шкірою при найменшому русі.

Незнайомець приїхав до Крополя один. Не вагаючись, не замисливши ні на хвилину, він зайняв найкращі кімнати, запропоновані йому хазяїном готелю, який вказав їх йому з низькою метою - зірвати зайвий куш, як сказали б одні, або з найпохвальнішими намірами, як сказали б інші, якщо взяти до уваги, що Крополь був фізіономістом і оцінював людей з першого погляду.

Кімнати ці займали весь лицьовий бік старого трикутного будинку: на першому поверсі була вітальня з двома вікнами, біля неї - друга кімната, а нагорі - спальня.

Від самого приїзду дворянин ледь торкався страв, які йому подавали в його кімнату. Він сказав тільки два слова господареві, наказавши впустити до себе якогось Паррі, який мав скоро приїхати.

Потім він поринув у таке вперте мовчання, що Крополь, який любив гарне товариство, майже образився.

Того ранку, з якого почалася наша повість, цей дворянин встав дуже рано, сів до вікна у вітальні та став із сумом пильно дивитися в кінець вулиці, ймовірно, чекаючи мандрівника, про якого він попередив господаря готелю.

Так побачив він кортеж правителя, який повертався з полювання, а потім міг знову насолодитися тишею міста, зануреного в очікування.

І раптом - загальна метушня: слуги, що кинулися в поля за квітами, кур'єри, що скачуть, мітлярі вулиць, постачальники герцога, стривожені та балакучі крамарі, стукіт екіпажів, миготіння перукарів та пажів, - увесь цей галас та метушня вразили його, не порушивши, однак, його безпристрасної

величі, що надає погляду лева чи орла такого зарозумілого спокою серед вигуків «ура!», тупотіння мисливців та роззяв.

Однак крики жертв, яких умертвляли на пташиному подвір'ї, біганина пані Крополь вузькими й скрипучими дерев'яними сходами та метання Пітріно, що ще вранці курив біля воріт холоднокровно, наче голландець, дещо здивували й стривожили мандрівника.

Він уже встав, щоб навести довідки, коли двері відчинилися. Незнайомець подумав, що до нього вводять нетерпляче очікуваного мандрівника.

Тому він швидко зробив кілька кроків у напрямку до дверей.

Але замість людини, на яку він очікував, з'явився Крополь. Позаду трактирника, на сходах, промайнуло гарненьке личко пані Крополь. Вона кинула крадькома погляд на молоду людину й негайно зникла.

Крополь увійшов, усміхаючись, із ковпаком у руках, радше згинаючись, ніж кланяючись.

Незнайомець, не кажучи ні слова, запитально глянув на нього.

- Пане, я прийшов запитати вас, - сказав Крополь. - Але як накажете вас називати: вашим сиятельством, маркізом чи...

- Називайте мене просто пан і говоріть скоріше, - відповідав незнайомець гордовитим тоном, що не допускає ні суперечок, ні заперечень.

- Я прийшов запитати вас, пане, як ви провели ніч і чи бажаєте ви залишити за собою квартиру?

- Так.

- Але, пане, з'явилася нова обставина, якої ми не передбачали.

- Яке?

- Його величність Людовик Чотирнадцятий приїде сьогодні в наше місто і пробуде тут цілий день, а можливо, і два.

Обличчя незнайомця висловило крайнє здивування.

- Французький король приїде в Блуа?

- Він уже в дорозі.

- Тим паче мені потрібно залишитися тут, - сказав незнайомець.

- Як вам завгодно. Але чи бажаєте ви, пане, залишити за собою всю квартиру?

- Я вас не розумію. Чому сьогодні я маю займати менше приміщення, ніж учора?

- А ось чому, пане. Учора, коли ваша світлість зволила вибирати приміщення, я призначив ціну, не думаючи про ваші кошти... Але тепер...

Незнайомець почервонів. Він подумав, що його вважають бідняком і ображають.

- А сьогодні ви задумалися про мої кошти? - запитав він холоднокровно.

- Пане, я, спасибі богу, людина чесна. Хоча я і трактирник, у мені тече дворянська кров. Мій батько служив у військах маршала д'Анкра. Упокой, господь, його душу!

- Про це я не збираюся з вами сперечатися; я тільки хочу дізнатися, і скоріше, до чого хиляться ваші запитання.

- Пане, ви, як людина розумна, зрозумієте, що місто наше дуже мале, двір заполонить його, всі будинки будуть забиті приїжджими, і тому квартири вкрай подорожчають.

Незнайомець почервонів ще сильніше.

- То скажіть ваші умови, - промовив він.

- Мої умови скромні, пане, тому що я шукаю чесних баришів і хочу залагодити справу, не проявляючи недисциплінованості та грубості... Приміщення, яке ви зволите займати, дуже просторе, а ви абсолютно один...

- Це моя справа.

- О, зрозуміло! Адже я не виганяю вас!

Кров кинулася в обличчя незнайомцю.

Він пронизав бідного Крополя таким поглядом, що той залюбки забився б під знаменитий камін, якби його не утримував на місці власний інтерес.

- Ви хочете, щоб я виїхав? Так кажіть прямо, але скоріше...

- Пане... пане... Ви не зволили зрозуміти мене. Я чиню делікатно, але я невдало висловився; або, можливо, ви, будучи іноземцем, як я бачу з вашої вимови...

Справді, у незнайомця неважко було впізнати англійця за легкою гаркавістю, помітною навіть у тих англійців, які найчистішим чином розмовляють по-французьки.

- Ви іноземець, пане, і, можливо, не вловлюєте відтінків моєї мови. Я хочу сказати, що ви могли б розлучитися з однією або двома кімнатами; тоді плата за квартиру значно зменшиться, і совість моя заспокоїться. Справді, важко надмірно набавляти ціну на квартиру, коли вже отримуєш за неї порядну плату.

- Що коштувало приміщення вчора?

- Луїдор, пане, зі столом і кормом вашого коня.

- Добре, а скільки сьогодні?

- А ось тут-то й утруднення! Сьогодні приїде король; якщо двір ночуватиме тут, то доведеться зарахувати і сьогоднішній день. Вийде, що за три кімнати, по два луїдори за кожну, треба шість луїдорів. Два луїдори, пане, це дрібниці, але шість луїдорів - це вже багато.

Незнайомець, щойно весь червоний, зблід як смерть. З героїчною бравадою він вихопив із кишені гаманець із вишитим гербом. Гаманець був такий худий, такий сплющений, що Кроноль не міг не помітити цього.

Незнайомець висипав із гаманця гроші на долоню. Там виявилося три подвійних луїдори, що становило шість простих.

Кроноль тим часом вимагав сім. Він глянув на незнайомця, немов кажучи: «Ну що ж ти?»

- Ми домовилися на луїдорі, чи не так, корчмарем?

- Так, пане, але...

Незнайомець пошарив у кишені штанів і вийняв маленький гаманець, золотий ключик і трохи срібних грошей. Їх набралося на луїдор.

- Покірно дякую, пане, - сказав Кроноль. - Мені залишається дізнатися, чи бажаєте ви утримати кімнати і на завтрашній день. У такому разі я залишу їх за вами. Якщо ж вам не завгодно, то я обіцяю приміщення чинам свити його величності, які мають скоро приїхати.

- Добре, - відповів незнайомець після досить тривалого мовчання. - У мене немає більше грошей, як ви бачили самі: однак я залишу за собою кімнати. Вам доведеться продати кому-небудь у місті цей діамант або взяти його собі на забезпечення...

Кроноль так довго розглядав діамант, що незнайомець поспішив додати:

- Мені було б приємніше, якби ви продали його, бо він коштує триста пістолів*. Єврей - є ж якийсь єврей у Блуа?* - дасть вам двісті або щонайменше півтораста. Візьміть, скільки б вам не дали, якби навіть довелося отримати тільки те, що доводиться з мене за квартиру. Ступайте!

- Ах сударю, - сказав Кроноль, збентежений шляхетністю, безкорисливістю незнайомця і його незламним терпінням, побачивши таку недовірливість. - У Блуа зовсім не так грабують, як ви вважаєте за потрібне думати, і якщо діамант коштує, як ви кажете...

Незнайомець знову глянув на Кроноля і вразив його, як блискавкою, поглядом своїх блакитних очей.

- Я не знавець у діамантах! - вигукнув Кроноль. - Повірте, пане!

- Але ювеліри розуміються на дорогоцінних каменях. Запитайте їх, - порадив незнайомець. - Тепер, здається, наші рахунки покінчені, чи не так?

- Так, пане, і, на превеликий мій жаль, я побоююся, що образив вас...

- Анітрохи, - заперечив незнайомець із величним жестом.

- Або, можливо, вам здалося, що зі шляхетних мандрівників деруть утридорога... Повірте, пане, що тільки необхідність...

- Ну досить про це, кажу вам... Залиште мене одного!

Крополь низько вклонився і вийшов із розгубленим виглядом, який говорив про його добре серце і явні докори сумління.

Незнайомець сам зачинив двері і, залишившись один, подивився в порожній гаманець, з якого він вийняв шовковий мішечок, де лежав діамант, останнє його надбання.

Він знову порився в кишенях, заглянув у гаманець і переконався, що більше в нього нічого немає. Тоді він підняв очі до неба з вищим спокоєм відчаю, витер тремтячою рукою крапельки поту, що блищали в зморшках його шляхетного чола, і знову звернув на небо погляд свій, колись повний неперевершеної величі. Гроза минула далеко від нього, можливо, в глибині душі своєї він здійснив молитву.

Потім він підійшов до вікна, сів на колишнє місце і просидів нерухомо, наче мертвий, до тієї хвилини, коли небо потемніло і на вулиці з'явилися перші смолоскипи, даючи сигнал, що настав час починати ілюмінацію і запалювати вогні у всіх вікнах.

VII. Паррі*

Поки незнайомець із цікавістю дивився на вогники і прислухався до вуличного шуму, до кімнати увійшов шинкар Крополь із двома лакеями, які почали накривати на стіл.

Незнайомець не звернув на них жодної уваги.

Крополь підійшов до нього і з глибокою повагою шепнув йому на вухо:

- Пане, діамант оцінили.

- І що ж?

- Ювелір його королівської високості дає двісті вісімдесят пістолів.

- Ви отримали гроші?

- Я вважав, що повинен це зробити, пане. Утім, я взяв їх з умовою: ви можете повернути гроші й отримаєте діамант назад.

- Це зайве. Я доручив вам продати його.

- У такому разі я виконав або майже виконав вашу волю, і хоча не продав діаманта остаточно, проте ж отримав гроші.

- Так візьміть із них скільки слід, - розпорядився незнайомець.

- Пане, я зроблю це, якщо ви так рішуче вимагаєте.

Сумна усмішка торкнулася губ незнайомця.

- Решту покладіть сюди.

Він вказав на скриню і відвернувся. Крополь відкрив досить важкий мішок і взяв із нього плату за номер.

- Сподіваюся, пане, - сказав він, - ви не засмутите мене, відмовившись повечеряти. Ви зволили відіслати обід: це дуже прикро для «Готелю Медічі». Дозвольте поглянути, сударю, вечерю подано, і, насмілюся додати, вона непогана.

Незнайомець запитав чарку вина, відламав шматочок хліба і залишився біля вікна.

Скоро пролунали гучні звуки труб і фанфар. Вдалині почулися крики. Неясний шум наповнив нижню частину міста. Насамперед незнайомець розрізнив тупіт коней, що наближалися.

- Король! Король! - кричав галасливий натовп.

- Король! - повторив Крополь, кинувши свого постояльця і всі спроби делікатного поводження заради того, щоб задовольнити свою цікавість.

На сходах із Крополем зустрілися й оточили його пані Крополь, Пітріно, лакеї та кухарки.

Кортеж пересувався повільно; його висвітлювали тисячі смолоскипів на вулиці та з вікон.

За ротою мушкетерів і загоном дворян слідував портшез кардинала Мазаріні, який, немов карету, везли чотири вороних коні.

Далі йшли пажі та слуги кардинала.

За ними їхала карета королеви-матері; фрейліни сиділи біля дверцят, а наближені їхали верхи по обидва боки карети.

За королевою з'явився король на чудовому саксонському коні з довгою гривою. Кланяючись, юний государ звертав своє красиве обличчя, освітлене смолоскипами, які несли його пажі, до вікон, звідки кричали особливо голосно.

Біля короля, відступивши кроку на два, їхали принц Конде, Данжо і ще чоловік двадцять придворних; їхні слуги і багаж замикали урочисту процесію.

У всій цій пишноті було щось войовниче.

Лише деякі старші придворні були в дорожніх костюмах, всі інші були у військових мундирах. На багатьох - кіраси* і перев'язі*, як за часів Генріха IV і Людовика XIII.

Коли король проїжджав повз, незнайомець висунувся у вікно, щоб краще бачити, потім закрив обличчя руками. Серце його переповнилося гіркою заздрістю. Його п'янили звуки сурм, оглушували захоплені крики народу; він на мить наче збожеволів серед цього галасу, блиску й розкоші.

- Так, він - король! Король! - прошепотів незнайомець із тужливим відчаєм.

Перш ніж він вийшов із похмурої замисленості, весь цей шум і вся пишність зникли. На перехресті внизу під вікнами незнайомця лунали тільки нестрункі хрипкі голоси, які час від часу кричали:

- Хай живе король!

Залишилося також лише шість смолоскипів у руках мешканців «Готелю Медічі»: два в руках Кроноля, один у Пітріно і по одному в кожного кухарчука.

Кроноль безперестанку повторював:

- Який гарний король! Як він схожий на свого славного батька.

- Набагато краще, - твердив Пітріно.

- І яка гордість в обличчі! - говорила пані Кроноль, яка вступила вже в суперечки із сусідами і сусідками.

Кроноль висловлював свої враження, не помічаючи старого з ірландським конем на приводі, який намагався пробратися крізь натовп жінок і чоловіків, що стояв перед «Готелем Медічі».

У цю хвилину з вікна пролунав голос незнайомця:

- Господарю, дайте можливість увійти у ваш готель.

Кроноль повернувся і, побачивши старого, дав йому дорогу. Вікно зачинилося. Старий мовчки увійшов.

Незнайомець зустрів старого на сходах, уклав його у свої обійми і провів у кімнату прямо до крісла.

Той не захотів сісти.

- Ні, ні, мілорде, - сказав він. - Мені сидіти у вашій присутності? Нізащо! Нізащо!

- Паррі! - вигукнув незнайомець. - Прошу тебе, сядь! Ти приїхав з Англії... з такої далечіні... Ах! Не в твої літа переносити такі негаразди, які тобі доводиться терпіти на службі в мене!.. Відпочинь!..

- Насамперед я маю дати вам звіт, мілорде...

- Паррі... благаю тебе... не кажи мені нічого... Якби ти привіз добру звістку, ти заговорив би інакше. Значить, звістки твої сумні.

- Мілорде, - зупинив його старий, - не поспішайте засмучуватися. Не все ще втрачено. Треба запастися волею, терпінням, а головне - покірністю долі.

- Паррі, - відповів незнайомець, - я пробрався сюди сам, крізь тисячу засідок і небезпек. Чи віриш ти, що в мене є воля? Я думав про цю подорож десять років, незважаючи на застереження і перешкоди: чи віриш ти в моє терпіння? Сьогодні ввечері я продав останній діамант мого батька, тому що мені нічим було заплатити за квартиру і шинкар вигнав би мене.

Паррі здригнувся від обурення. Молодий чоловік відповів йому потисненням руки й усмішкою.

- У мене залишається ще двісті сімдесят чотири пістолі, і мені здається, що я багатий; я не впадаю у відчай, Паррі. Чи віриш ти, що я підкорений долі?

Старий підняв тремтячі руки до неба.

- Говори, - попросив незнайомець, - не приховуй від мене нічого. Що трапилося?

- Розповідь моя буде дуже короткою, мілорд. Але заради бога, не тремтіть так!

- Я тремчу від нетерпіння, Паррі. Кажи ж швидше: що сказав тобі генерал?

- Спочатку він не хотів мене приймати.

- Він подумав, що ти шпигун?

- Так, мілорде. Але я написав йому листа.

- Ти докладно виклав у ньому моє становище і мої бажання?

- О так! - відповідав Паррі з сумною посмішкою. - Я описав усе і точно виклав вашу думку...

- І що ж, Паррі?

- Генерал повернув мені лист через свого ад'ютанта і передав мені, що велить заарештувати мене, якщо я ще хоч день пробуду в тих місцях, де він командує.

- Заарештувати! - прошепотів молодий чоловік. - Заарештувати!.. Тебе... найвірнішого з моїх слуг!

- Так, мілорд!

- І ти підписав лист своїм ім'ям, Паррі?

- Повністю, мілорде. Ад'ютант знав мене в Сент-Джемсі і, - додав старий із глибоким зітханням, - у Вайтголлі!

Молодий чоловік опустив голову і сумно задумався.

- Так, так вчинив Монк при сторонніх, - сказав він, намагаючись обдурити самого себе. - Але наодинці... що він зробив? Говори.

- На жаль, мілорде, - відповів Паррі, - він прислав чотирьох вершників, і вони дали мені коня, на якому я приїхав сюди, як ви зволили бачити. Вершники доправили мене галопом до невеличкої пристані Тенбі*, там радше кинули, ніж посадили, у рибальський човен, що вирушав до Франції, у Бретань, і ось - я тут!

- О! - прошепотів молодий чоловік, конвульсивно притискаючи руку до грудей, щоб із неї не вирвався стогін. - І більше нічого, Паррі?

- Нічого, мілорд.

Після цієї небагатослівної відповіді Паррі настало тривале мовчання. Чути було тільки стукіт підборів незнайомця, який шалено крокував паркетом.

Старий хотів змінити розмову, яка пробуджувала занадто похмурі думки.

- Мілорде, - запитав він, - що це за галас у місті? Що це за люди кричать: «Хай живе король!»? Про якого короля йдеться? І чому така ілюмінація?

- Ах, Паррі, ти не знаєш, - іронічно відповів молодий чоловік. - Французький король відвідав своє добре місто Блуа; всі ці позолочені сідла, всі ці трубні звуки - на його честь; шпаги всіх цих дворян належать йому. Його мати їде перед ним у кареті, розкішно прикрашеній золотом і сріблом. Щаслива мати! Міністр збирає для нього мільйони і везе його до багатої нареченої. Ось чому радіє весь цей народ. Він любить свого короля, зустрічає його захопленими вигуками, кричить: «Хай живе король! Хай живе король!»

- Добре, добре, мілорде, - сказав Паррі, ще більше збентежений такими словами.

- Ти знаєш, - продовжував незнайомець, - що під час цього свята на честь короля Людовика Чотирнадцятого моя мати і моя сестра сидять без грошей, без хліба. Ти знаєш, що за два тижні, коли всій Європі стане відомо те, що ти розповів мені зараз, я буду збезчещений і висміяний... Паррі!.. Чи бували приклади, щоб людина мого звання була примушена...

- Мілорде, благаю вас...

- Ти маєш рацію, Паррі, я жалюгідний боягуз, і якщо я сам нічого не роблю для себе, то хто допоможе мені? Ні, ні, Паррі, у мене є руки... є шпага...

І, з силою вдаривши себе по руці, він зняв зі стіни шпагу.

- Що ви хочете зробити, мілорд?

- Що я хочу зробити, Паррі? Те, що всі роблять у моєму сімействі. Моя мати живе громадською милостинею*; сестра моя збирає милостиню для матері; десь у мене є ще брати, які теж харчуються милостинею. І я, старший у роді, теж візьмуся, наслідуючи їх, збирати милостиню.

З цими словами, що перейшли в моторошний нервовий сміх, молодий чоловік пристебнув шпагу, взяв капелюх зі скрині, накинув на плечі чорний плащ, який він носив у дорозі, і, потиснувши обидві руки дідусеві, який дивився на нього з тривогою, попросив:

- Добрий мій Паррі, накажи затопити камін, їж, пий, спи, будь щасливий. Будемо щасливі, мій вірний, мій єдиний друг! Ми багаті, як королі.

Він ударив рукою по мішку з грошима, що важко впав на підлогу, і вибухнув зловісним реготом, який налякав нещасного Паррі.

Поки всі в будинку кричали, співали і готувалися приймати мандрівників та їхніх лакеїв, незнайомець потихеньку вийшов через залу на вулицю і зник з очей старого, який дивився у вікно.

VIII. Яким був його величність Людовик XIV у двадцять два роки

В'їзд Людовика XIV у Блуа, як видно з нашої розповіді, був дуже галасливий і блискучий, і молодий король залишився ним цілком задоволений.

Доїхавши до воріт замку, король побачив герцога Гастона Орлеанського, оточеного своїми охоронцями і дворянами. Обличчя Його Високості, величне від природи, виражало за цих урочистих обставин ще більше величі й гідності.

Герцогиня Орлеанська в парадному туалеті чекала на балконі приїзду свого племінника. У всіх вікнах старого замку, у звичайні дні пустельного і сумного, видно було дам і смолоскипи.

Під звуки барабанів, труб і радісні вигуки вступив молодий король до того замку, де Генріх III сімдесят два роки тому покликав собі на допомогу вбивство і зраду, щоб утримати корону, яка вже падала з його голови й переходила в інший рід*.

Усі, намилувавшись молодим королем, таким красивим, привабливим і шляхетним, шукали іншого короля Франції -

короля зовсім в іншому роді, - старого, блідого, згорбленого, ім'я якого було: кардинал Мазаріні.

Людовик у ці роки був обдарований усіма якостями зразкового дворянина. Світло-блакитні очі його привітно блищали; але найдосвідченіші фізіономісти, дослідники душ, зануривши в них погляд, якби підданим було дано витримувати погляд короля, не могли вирішити, що таїться за цією привітністю. В очах короля було стільки ж глибини, скільки в небесній блакиті або в тому гігантському дзеркалі, яке Середземне море підставляє кораблям і в якому небо любить відображати то бурі, то зірки.

Король був невисокого зросту, навряд чи п'яти футів і двох дюймів; але його молодість пом'якшувала цей недолік, який до того ж відшкодовували шляхетність і чудова спритність рухів.

Утім, Людовік був королем, а бути королем у цю епоху традиційної пошани і відданості означало багато. Але до тієї хвилини його досить рідко і скупо показували народу. Його бачили завжди поруч із матір'ю, жінкою високого зросту, і кардиналом, людиною теж дуже представницькою. І тому багато хто говорив:

- Король нижчий за кардинала!

Незважаючи на такі зауваження, що лунали головним чином у столиці, жителі Блуа зустріли молодого монарха як напівбога; а герцог і герцогиня Орлеанські, його дядько і тітка, прийняли його майже як короля.

Треба, однак, сказати, що, коли король Людовик XIV побачив у приймальній залі однакові крісла для себе, для матері, для кардинала, для тітки й дядька, він почервонів від гніву й окинув поглядом присутніх, бажаючи довідатися за їхніми обличчями, чи не з наміром заподіяна йому така образа. Але, не помітивши нічого на безпристрасному обличчі кардинала, на обличчі матері й на обличчях інших, він скорився необхідності та сів, поспіши посісти місце раніше за інших.

Дворяни і дами були представлені їх величностям і кардиналу.

Король звернув увагу, що ні мати його, ні він сам не чули раніше майже жодного імені з тих, що їм зараз називали, тоді як кардинал, навпаки, користуючись своєю надзвичайною пам'яттю та повсякденною винахідливістю, заводив із кожним розмову про його землі, про його предків і дітей, пригадавши навіть імена деяких із них, що приводило в цілковите захоплення цих, сповнених власної гідності, повітових дворян і стверджувало їх на думці, що саме кардинал є істинним і

єдиним владикою, що знає своїх підданих, з тієї самої причини, що в сонця немає суперника, адже воно одне зігріває й висвітлює.

Молодий король, давно вже спрямувавши свою вдумливу увагу на присутніх, продовжував, у такий спосіб, непомітно вивчати їх і розглядав, намагаючись розгадати їхній прихований вираз, усі ці обличчя, які здалися йому спершу самими що не на є нікчемними й банальними.

Запросили до столу. Король, який не наважувався заявити про свій голод, чекав вечері з нетерпінням. Цього разу йому були надані всі почесті, якщо не його званню, то принаймні його шлунку.

Кардинал ледь доторкнувся блідими губами до бульйону, поданого в золотій чашці. Всемогутній міністр, який забрав у королеви, що вдовствує, її регентство, а в короля - його королівську владу, не міг добути в природи здорового шлунка.

Анна Австрійська, на той час уже хвора на рак, який пізніше, років через вісім, звів її в могилу, їла не краще за Мазаріні.

Герцог Орлеанський, приголомшений важливою подією, що відбувалася в його провінційному житті, зовсім не міг їсти.

Тільки одна герцогиня Орлеанська, як справжня уродженка Лотарингії, не відставала від короля.

Людовик XIV без її участі мав би їсти геть сам; тому він був дуже вдячний і тітці своїй, і її дворецькому пану де Сен-Ремі, який справді цього разу відзначився.

Після закінчення вечері за знаком кардинала Мазаріні король встав. Тітка запросила його пройтися вздовж рядів присутніх гостей.

Дами помітили - є речі, які так само добре помічають дами як Блуа, так і Парижа, - що у Людовика XIV погляд швидкий і сміливий, що обіцяв красуням чудового поціновувача. Чоловіки, зі свого боку, зазначили, що юний король гордий і гордовитий і любить змушувати опускати очі тих, хто дивиться на нього надто довго або пильно, а це віщувало майбутнього владику.

Людовик XIV обійшов уже третину гостей, як раптом слух його вразило ім'я, яке вимовив кардинал, який розмовляв із герцогом.

Це було жіноче ім'я.

Тільки-но прозвучало це ім'я, як Людовик XIV уже нічого не став слухати і, знехтувавши людьми, які чекали його погляду, поспішив закінчити обхід зборів і дійти до кінця зали.

Герцог, як спритний царедворець, довідався у кардинала про здоров'я його племінниць. Років шість тому до кардинала

приїхали з Італії три племінниці: Гортензія, Олімпія і Марія Манчіні.

Герцог висловлював жаль, що не має щастя прийняти їх разом із дядечком. Вони, ймовірно, виросли, покращали, стали ще граціознішими відтоді, як герцог їх бачив востаннє.

Короля відразу вразила різниця в голосах обох співрозмовників. Герцог говорив спокійним, природним голосом; кардинал, навпаки, відповідав йому, проти звичаю, голосно, сильно піднісши голос.

Здавалося, він хотів, щоб його голос долетів до слуху людини, яка перебуває на великій відстані.

- Ваша високість, - сказав він, - племінниці мої ще мають закінчити освіту. У них є свої обов'язки. Вони повинні звикнути до свого становища. Життя при блискучому і молодому дворі відволікало б їх.

Людовик, почувши відгук про свій двір, сумно посміхнувся. Двір був молодий, це правда, але скупість кардинала заважала йому бути блискучим.

- Однак, - заперечив герцог, - не маєте наміру ж ви віддати їх у монастир або зробити з них простих городянок?

- Зовсім ні, - відповідав кардинал, намагаючись надати своїй солодкій, оксамитовій італійській вимові більше гостроти та звучності. - Зовсім ні! Я неодмінно хочу видати їх заміж, і якнайкраще.

- У женихах не бракуватиме, - сказав герцог простодушно, як купець, який вітає свого побратима.

- Сподіваюся, ваша високість, бо бог наділив наречених грацією, розумом і красою.

Під час цієї розмови король Людовик XIV, у супроводі герцогині Орлеанської, продовжував обходити присутніх.

- Ось мадемуазель Арну, - говорила герцогиня, представляючи його величності товсту білявку двадцяти двох років, яку на сільському святі можна було б прийняти за розряджену селянку. - Мадемуазель Арну - дочка моєї вчительки музики.

Король усміхнувся: герцогиня ніколи не могла зіграти й чотирьох нот, не сфальшививши.

- Ось Ора де Монтале, - продовжувала герцогиня, - доброчесна і старанна фрейліна.

Цього разу засміявся не король, а дівчина, яку представляли; вперше почула вона такий відгук з вуст герцогині, яка не любила її балувати. Тому Монтале, наша давня знайома, вклонилася його величності надзвичайно

низько не тільки з поваги, а й за необхідності - щоб приховати посмішку, яку король міг неправильно витлумачити.

У цю саму хвилину король і почув розмову, яка змусила його здригнутися.

- Як звуть третю? - запитував герцог Орлеанський у кардинала.

- Марією, ваша високість, - відповів Мазаріні.

У цьому слові, мабуть, містилася якась магічна сила, тому що, почувши його, король здригнувся і відвів герцогиню на середину зали, наче бажаючи сказати їй кілька слів по секрету; насправді він тільки хотів підійти ближче до Мазаріні.

- Ваша високість, - напівголосно промовив він, посміхаючись, - мій учитель географії не говорив мені, що між Блуа і Парижем така величезна відстань.

- Як так?

- Здається, моди доходять сюди тільки через кілька років. Погляньте на цих дівчат. Деякі, право, непогані.

- Не говоріть надто голосно, дорогий племіннику: вони можуть збожеволіти від радості.

- Дозвольте, дозвольте, мила тітонько, - продовжував король з посмішкою. - Друга частина моєї фрази виправить першу. Одні здаються старими, а інші непривабливими, бо вони вдягнені так, як одягалися десять років тому.

- Але, ваша величність, від Блуа до Парижа всього п'ять днів їзди.

- Отже, щодня ви спізнюєтеся на два роки.

- Справді, вам так здається? Дивно, я цього зовсім не помічала.

- Погляньте, мила тітонько, - сказав король, дедалі ближче наближаючись до Мазаріні під тим приводом, що так йому зручніше дивитися, - погляньте на це просте біле вбрання поряд із застарілим вбранням і громіздкими зачісками. Це, ймовірно, одна з наближених матінки, хоча я її й не знаю. Подивіться, яка простота в поводженні, яка грація в рухах! Ось це жінка, а всі інші просто манекени.

- Милий племінник, - відповіла герцогиня з посмішкою, - дозвольте сказати вам, що цього разу ви не вгадали. Та, яку ви так розхвалюєте, не парижанка, а тутешня...

- Невже? - запитав король із недовірою.

- Підійдіть, Луїзо, - покликала герцогиня.

Дівчина, яку ми знаємо вже під цим ім'ям, підійшла несміливо, почервонівши, не піднімаючи голови, відчуваючи, що на неї дивиться король.

- Луїза-Франсуаза де Ла Бом Леблан, дочка маркіза де Лавальєр, - церемонно сказала королю герцогиня.

Дівчина, незважаючи на всю свою несміливість, поклонилася так граціозно, що, дивлячись на неї, король пропустив кілька слів з розмови герцога з кардиналом.

- Це падчерка, - продовжувала герцогиня, - пана де Сен-Ремі, мого дворецького, того самого, який керував приготуванням печені з трюфелями, що заслужила схвалення вашої величності.

Жодна грація, жодна краса і молодість не встояли б при такій атестації. Король усміхнувся. Чи були слова герцогині жартом, чи наївністю, у всякому разі, вони безжально вбили все, що король Людовік вважав прекрасним і поетичним у скромній дівчині.

Маркіза де Лавальєр негайно ж перетворилася для короля на падчерку людини, яка вміла чудово готувати індичок з трюфелями.

Але принци так уже влаштовані, такими ж були й олімпійські боги. Діана і Венера, напевно, дуже сміялися над вродливою Алкменою і бідною Іо, коли за столом Юпітера між нектаром і амброзією починали для розваги говорити про смертних красунь*.

На щастя, Луїза вклонилася так низько, що не почула слів герцогині й не бачила посмішки короля. Справді, якби ця дівчина, яка мала стільки смаку, щоб одягнутися в біле, почула жорстокі слова герцогині й побачила в ту хвилину холодну усмішку короля, вона померла б на місці.

І сама дотепна Монтале не намагалася б повернути її до життя, бо насмішка вбиває все, навіть красу.

Але, на щастя, як ми вже сказали, Луїза, у якої шуміло у вухах і було темно в очах, нічого не бачила і не чула. Король, який уважно стежив за розмовою герцога з кардиналом, поспішив до них.

Він підійшов, якраз коли кардинал Мазаріні говорив:

- Марія разом із сестрами прямує тепер у Бруаж. Я велів їм їхати тим боком Луари, а не цим, де їхали ми. За моїми розрахунками, вони будуть якраз проти Блуа.

Слова ці були вимовлені з тим звичайним тактом, з тією впевненістю, з тим почуттям міри, завдяки яким синьйор Джуліо Мазаріні вважався першим актором у світі.

Вони вразили Людовика XIV прямо в серце. Кардинал обернувся, почувши кроки, і міг переконатися в їхній дії на свого вихованця за легкою фарбою, що виступила на його обличчі. Чи могла така таємниця сховатися від людини, яка

протягом двадцяти років сміялася над усіма хитрощами європейських дипломатів?

Слова кардинала вразили молодого короля, як отруєна стріла. Він не міг стояти на місці й оглядав присутніх мутним, байдужим поглядом. Раз двадцять кидав він запитальні погляди на вдовствуючу королеву, яка захопилася розмовою з герцогинею, але вона, підкоряючись погляду Мазаріні, не хотіла зрозуміти благання сина.

Відтоді музика, квіти, вогні, красуні - усе зробилося для короля нестерпним і безглуздим. Він сто разів закушував губи й потягувався, як вихована дитина, що, не сміючи позіхати, намагається показати, що їй нудно; нарешті, після марних поглядів на матір і міністра, він із розпачем звернув очі на двері, де на нього чекала свобода.

Біля дверей він помітив високого стрункого чоловіка з орлиним носом, з твердим блискучим поглядом, з довгим сивим волоссям і чорними вусами; це був справжній тип войовничої краси. У блискучій, як дзеркало, кірасі офіцера відбивалися всі вогні. На голові в нього був сірий капелюх із червоним пером - доказ, що він перебував тут по службі, а не заради задоволення. Якби він з'явився заради задоволення, як придворний, а не як солдат, то тримав би капелюх у руках: адже за всяке задоволення треба якось розплачуватися.

Офіцер був черговим і виконував звичні обов'язки; доказом слугувало й те, що він, схрестивши руки, з цілковитою байдужістю дивився на веселощі й на нудьгу цього свята. Він, як філософ, - а всі старі солдати філософи, - здавалося, більше відчував нудьгу, ніж веселощі свята; але він примирявся з першою і легко обходився без другої.

Він стояв, притулившись до різьблених дверей, коли сумний і стомлений погляд короля зустрівся з його поглядом.

Імовірно, не вперше очі офіцера зустрічалися з очима короля. Офіцер знав їхній вираз і читав затаєну в них думку; тільки-но глянувши на Людовика XIV, він прочитав на обличчі його все, що відбувалося в його душі, зрозумів нудьгу, яка нудьгувала в ньому, його боязке бажання піти, і відчув, що треба зробити королю послугу, хоча він і не просить її, навіть проти його волі. Сміливо, ніби командуючи загоном кавалерії під час бою, офіцер голосно наказав:

- Конвой його величності!

Слова його справили дію громового удару і заглушили оркестр, хор, розмови і шум кроків; кардинал і королева здивовано поглянули на короля.

Людовик XIV зблід, але, побачивши, що офіцер мушкетерів вгадав його думку і висловив її у відданому наказі, рішуче встав і попрямував до дверей.

- Ви йдете, сину мій? - запитала королева, тоді як Мазаріні запитував короля тільки поглядом, який міг би здатися ласкавим, якби не був таким проникливим.

- Так, ваша величність, - відповів Людовик XIV, - я відчуваю втому і, крім того, збираюся сьогодні ввечері писати.

Посмішка промайнула на губах міністра; він відпустив короля, кивнувши головою. Герцог і герцогиня поспішили віддати накази служителям, які негайно з'явилися. Король поклонився і пройшов через залу до дверей.

Біля дверей двадцять мушкетерів, вишикувані у дві шеренги, чекали на його величність. У кінці шеренги стояв офіцер, безпристрасний, з оголеною шпагою. Король пройшов, і натовп піднявся навшпиньки, щоб ще раз побачити його.

Перші десять мушкетерів, відсторонюючи натовп у передній і на сходах сходів, розчищали шлях королю. Інший десяток оточив його величність і герцога, який побажав проводити короля. Ззаду йшли слуги. Цей невеликий кортеж прямував із королем до відведених йому покоїв. Ці самі покої займав Генріх III, коли жив у Блуаському замку.

Герцог віддав наказ. Мушкетери, під проводом офіцера, увійшли до вузького коридору, який вів з одного флігеля замку в інший.

Вхід до коридору був із маленької квадратної передньої, темної навіть у найсонячніші дні.

Герцог зупинив Людовика XIV.

- Ви проходите, государе, - сказав він, - тим самим місцем, де герцог Гіз отримав перший удар кинджалом.

Король, мало знайомий з історією, чув про цю подію, але не знав жодних подробиць.

- А! - прошепотів він, здригнувшись, і зупинився. Ті, хто йшов попереду і позаду нього, теж зупинилися.

- Герцог Гіз, - продовжував Гастон Орлеанський, - стояв майже на тому місці, де зараз стою я; він ішов у тому ж напрямку, як ви; пан де Луань стояв там, де стоїть лейтенант ваших мушкетерів. Пан де Сен-Малін і свита його величності були позаду і навколо нього. Тут-то і вразили його.

Король повернувся до свого офіцера і побачив тінь, що прослизнула по його мужньому і сміливому обличчю.

- Так, у спину, - промовив лейтенант із жестом найбільшого презирства.

І він хотів рушити далі, наче йому було неприємно перебувати серед цих стін, куди в колишній час прокралася зрада.

Але король, який, мабуть, бажав дізнатися все, хотів ще раз оглянути це похмуре місце.

Герцог зрозумів племінника.

- Подивіться, ваша величносте, - взяв він смолоскип із рук Сен-Ремі, - ось місце, де Гіз упав. Тут стояло ліжко. Він обірвав фіранки, схопившись за них при падінні.

- Чому паркет у цьому місці нерівний? - запитав Людовик XIV.

- Тому, що тут текла його кров, - відповів герцог. - Вона вбралася в дуб, і, тільки зішкребши паркет, вдалося її відчистити, - додав герцог, підносячи смолоскип до паркету, - але попри всі зусилля, залишилася темна пляма.

Людовик XIV підняв голову. Можливо, він згадав про ті криваві сліди, на які йому колись вказували в Луврі: це були сліди крові Кончіні, пролитої його батьком за подібних же обставин.

- Ходімо, - попросив він.

Кортеж негайно ж рушив уперед: хвилювання додало голосу юного монарха незвичної владності.

Коли дійшли до призначених королю покоїв, до яких можна було пройти і вузьким коридором, і парадними сходами з двору, герцог Орлеанський сказав:

- Розташовуйтеся в цих кімнатах, ваша величносте, хоча вони й недостойні вас.

- Дядечко, - відповів король, - дякую вам за вашу сердечну гостинність.

Йдучи, герцог вклонився племіннику. Король обійняв його.

З двадцяти мушкетерів, які супроводжували короля, десять довели герцога до парадних залів, які все ще були повні народу, незважаючи на те, що Людовік пішов.

Решту десятьох мушкетерів офіцер розставив на різних постах. Офіцер особисто за п'ять хвилин оглянув усе довкола холодним і твердим поглядом, який далеко не завжди виробляється звичкою: твердість погляду - ознака таланту.

Перевіривши пости, він влаштувався в передній, де знайшов величезне крісло, лампу, вино, воду і скибку черствого хліба. Він додав світла, випив півсклянки вина, усміхнувся, виразно скрививши губи, сів у крісло і приготувався заснути.

IX. Де незнайомець із «Готелю Медічі» відкриває своє інкогніто

Офіцер, який ніби збирався спати, незважаючи на зовнішню безтурботність, відчував на собі важку відповідальність.

Як лейтенант королівських мушкетерів, він командував усією ротою, що прибула з Парижа, а вона складалася зі ста двадцяти осіб; за вирахуванням двадцяти, про яких ми згадали, решта сто охороняли королеву й особливо кардинала.

Джуліо Мазаріні скупився на оплату витрат своїх охоронців; тому він користувався королівськими, і користувався дуже широко, беручи на свою частку п'ятдесят осіб; ця обставина здалася б дуже непристойною кожному, хто не був знайомий зі звичаями тодішнього двору.

Не менш непристойним і навіть дивним здалося б і те, що кімнати, призначені для Мазаріні, були яскраво освітлені й сповнені руху. Мушкетери стояли на годиннику біля кожних дверей, нікого не пропускаючи, окрім кур'єрів, які слідували за кардиналом для його листування навіть під час подорожей.

Двадцять мушкетерів охороняли вдовствуючу королеву; решта тридцять відпочивали, щоб змінити чергових наступного ранку.

У тій половині, яка була відведена королю, навпаки, панували морок, мовчання, порожнеча. Коли зачинили двері, ніщо більше не нагадувало про перебування короля. Усі слуги мало-помалу розійшлися. Герцог надіслав запитати, чи не потрібно чогось його величності; і після короткого «ні», сказаного лейтенантом, який звик до такого запитання та відповіді, все занурилося в сон на королівській половині, як у домі звичайного городянина.

Проте з королівських вікон легко можна було чути святкову музику і бачити яскраво освітлені вікна зали.

Пробувши хвилин десять у своїй кімнаті, Людовик XIV помітив за більш посиленим, ніж під час його відходу, рухом, що кардинал теж віддаляється на спочинок; його проводжав великий натовп кавалерів і дам.

Кардинал пройшов двором у супроводі герцога, який сам світив йому. Потім пройшла королева; її вела під руку герцогиня, і обидві розмовляли напівголосно, як старовинні приятельки.

За ними парами йшли придворні пані, пажі, слуги; весь двір освітився, як під час пожежі, мерехтливими відблисками. Потім шум кроків і голосів завмер у верхніх поверхах замку.

Ніхто не думав про короля, який сперся на вікно і сумно слухав, як вщухав увесь цей галас, - ніхто, крім незнайомця з «Готелю Медічі», який вийшов на вулицю, загорнувшись у свій чорний плащ.

Він попрямував прямо до замку і з задумливим виглядом став походжати біля палацу, змішавшись з цікавими; бачачи, що ніхто не стереже головних воріт, бо солдати герцога братались з королівськими і разом пили до втоми, чи, краще сказати, без утоми, незнайомець пробрався крізь натовп, перетнув двір і ступив на сходи, які вели до кардинала.

Ймовірно, він пішов у цей бік тому, що бачив блиск вогнів і метушню пажів і слуг.

Але його негайно зупинили клацання мушкета і окрик вартового.

- Куди йдете, приятелю? - запитав вартовий.

- До короля, - відповів незнайомець спокійно і з гідністю.

Солдат покликав одного з наближених кардинала, який сказав тоном канцелярського чиновника, що направляє відвідувача:

- Йди по сходах.

І, не піклуючись більше про незнайомця, офіцер відновив перервану розмову.

Незнайомець, не відповівши ні слова, попрямував до вказаних сходів.

У цій стороні - ні шуму, ні світла. Темрява, в якій миготіла лише тінь вартового. Тиша, що давала змогу незнайомцю чути шум своїх кроків і дзвін шпор на кам'яних плитах.

Вартовий належав до числа двадцяти мушкетерів, призначених для охорони короля; він стояв на годиннику сумлінно, з непохитним виглядом.

- Хто йде? - крикнув вартовий.

- Друг! - відповідав незнайомець.

- Що вам треба?

- Говорити з королем.

- Ого! Це неможливо!

- Чому?

- Його величність ліг спати.

- Усе одно мені треба переговорити з ним.

- А я кажу вам, що це неможливо.

І вартовий зробив загрозливий рух; але незнайомець не рушив з місця, ніби ноги його приросли до підлоги.

- Пане мушкетер, - сказав він, - дозвольте дізнатися: ви дворянин?

- Так.

- Добре. Я теж дворянин, а дворяни повинні надавати послуги один одному.

Вартовий опустив рушницю; його переконала гідність, з якою були вимовлені ці слова.

- Говоріть, пане, - відповів він, - і якщо ви вимагатимете того, що залежить від мене...

- Дякую. При вас є офіцер?

- Є, наш лейтенант.

- Гаразд. Я хочу поговорити з вашим лейтенантом. Де він?

- А! Це інша справа! Заходьте.

Незнайомець велично кивнув вартовому і пішов угору сходами. Крики «Відвідувач до лейтенанта», перелітаючи від одного вартового до іншого, перервали перший сон офіцера.

Натягнувши чоботи, протираючи очі й застібаючи плащ, лейтенант пішов назустріч незнайомцю.

- Що вам завгодно, пане? - запитав він.

- Ви черговий офіцер, лейтенант мушкетерів?

- Так, я.

- Пане, мені необхідно переговорити з королем.

Лейтенант пильно подивився на незнайомця і одним швидким поглядом побачив усе, що йому було потрібно, тобто високу гідність під простим одягом.

- Я не думаю, щоб ви збожеволіли, - почав офіцер. - Однак повинні ж ви знати, що не можна входити до короля без його дозволу.

- Він дозволить.

- Дозвольте мені, пане, засумніватися в цьому. Король чверть години тому увійшов до своєї спальні, і тепер він, мабуть, роздягається. До того ж не велено пускати нікого.

- Коли він дізнається, хто я, - заперечив незнайомець, гордо піднімаючи голову, - він скасує заборону.

Офіцер ще більше здивувався і похитнувся:

- Якщо я погоджуся доповісти про вас, чи назвете ви принаймні своє ім'я?

- Доповісте, що з ним бажає говорити Карл Другий, король Англії, Шотландії та Ірландії.

Офіцер скрикнув від подиву і відступив на крок; на його блідому обличчі виразилося надзвичайне хвилювання, яке безстрашний воїн марно намагався приховати.

- О, ваша величносте, - сказав він, - я мав би негайно впізнати вас.

- Ви бачили мій портрет?

- Ні, ваша величність.

- Чи ви бачили мене раніше при дворі, до мого вигнання з Франції?

- Ні.

- Як же могли ви впізнати мене, якщо ніколи не бачили ні мене, ні мого портрета?

- Ваша величність, я бачив короля, вашого батька, у страшну хвилину...*

- Того дня, коли...

- Так.

Хмарка смутку пробігла по обличчю короля; рухом руки він ніби змахнув її і повторив:

- Чи можете ви доповісти про мене?

- Вибачте, ваша величність, - відповів офіцер, - але за вашим костюмом я ніяк не міг упізнати короля. Однак, як я вже сказав вам, я мав честь бачити короля Карла Першого... Але вибачте... я поспішаю доповісти про вас.

Він зробив було кілька кроків, але негайно повернувся назад.

- Вашій величності, - запитав він, - імовірно, до вподоби, щоб це побачення залишилося в таємниці?

- Я цього не вимагаю, але якщо можливо зберегти таємницю...

- Це можливо, ваша величність. Я можу нічого не говорити черговому при королі. Але для цього ви повинні віддати мені шпагу.

- Правда... Я зовсім забув, що до короля Франції ніхто не входить зі зброєю.

- Ваша величність можете скласти виняток; але в такому разі я маю попередити чергових, щоб скласти із себе відповідальність.

- Ось моя шпага, пане. Доповісте про мене королю.

- Зараз, ваша величність.

Офіцер пішов і постукав у двері, які негайно відчинили.

- Його величність король Англії! - доповів офіцер.

- Його величність король Англії! - повторив слуга.

При цих словах наближений відчинив обидві половинки дверей, і ті, хто стояв зовні, побачили, як Людовик XIV, без капелюха і шпаги, у розстебнутому камзолі, надзвичайно здивований, попрямував до дверей.

- Ви, брате мій, ви тут, у Блуа! - вигукнув Людовик XIV, роблячи рукою знак наближеному і слузі, щоб вони вийшли в іншу кімнату.

- Ваша величносте, - відповів Карл II, - я їхав до Парижа в надії побачити вас там. Поголоска сповістила мене, що ви скоро приїдете сюди. Тому я залишився тут: мені потрібно повідомити вам дуже важливу річ.

- Хочете говорити тут?

- Здається, у цьому кабінеті ніхто не почує нашої розмови?

- Я відпустив наближеного і чергового слугу; вони в сусідній кімнаті. За цією перегородкою порожня кімната, що виходить у передню, де сидить тільки офіцер, якого ви бачили; чи не так?

- Так.

- Говоріть же, брате мій, я слухаю вас.

- Ваша величносте, я починаю, сподіваючись зустріти у вас співчуття до лиха нашого дому.

Людовик почервонів і присунув своє крісло до крісла англійського короля.

- Ваша величність, - продовжував Карл, - мені не потрібно питати, чи знаєте ви подробиці моїх пригод.

Людовик почервонів ще більше і, взявши руку англійського короля, відповів:

- Брате мій, соромно зізнатися, але кардинал рідко говорить при мені про політику. Цього мало: колись мій слуга Ла Порт читав мені історичні твори, але кардинал заборонив ці читання і звільнив Ла Порта. Я повинен просити вас розповісти мені про свої нещастя, як людині, яка нічого про них не знає.

- О, ваша величносте, якщо я розповім усе, з самого початку, то тим більше пробуджу у вас співчуття.

- Говоріть, говоріть!

- Ви знаєте, государе, що мене призвали в Единбург у тисяча шістсот п'ятдесятому році, під час експедиції Кромвеля до Ірландії, і коронували в Стоні. Через рік Кромвель, поранений в одній із захоплених ним провінцій, знову напав на нас. Зустрітися з ним було моєю метою, піти з Шотландії - моїм бажанням.

- Однак, - заперечив молодий король, - Шотландія майже ваша батьківщина.

- Так. Але шотландці були для мене жорстокими співвітчизниками! Вони примусили мене відмовитися від віри моїх батьків. Вони повісили лорда Монтроза, найвідданішого з моїх прихильників, тому що він не брав участі в союзі. Йому запропонували висловити передсмертне бажання. Він попросив, щоб його розрубали на стільки частин, скільки в Шотландії міст, щоб у кожному з них були свідки його вірності.

Переїжджаючи з міста в місто, я всюди знаходив рештки цієї благородної людини, яка діяла, билася, дихала для мене...

Сміливим маневром я обійшов армію Кромвеля і вступив в Англію. Протектор гнався за мною. Це була дивна втеча, що мала на меті домогтися корони. Якби я досяг Лондона раніше за Кромвеля, то нагорода за цю скачку дісталася б мені. Але він наздогнав мене біля Ворчестера.

Геній Англії був уже не з нами, а з ним. Третього вересня тисяча шістсот п'ятдесят першого року, у річницю битви при Дембарі, фатальної для шотландців, я був розбитий.

Дві тисячі людей полягли навколо мене, перш ніж я відступив на крок. Нарешті все ж таки довелося бігти.

Тут історія моя стає романом. Я обстриг волосся і переодягнувся дроворубом. Цілий день провів на гілках дуба, прозваного за це королівським: так зветься він тепер. Мої пригоди в Стаффордському графстві, звідки я виїхав, везучи на своєму коні доньку мого хазяїна, дотепер слугують предметом розповідей, з них складеться балада. Колись, ваша величність, я запишу все це на повчання королям, моїм братам.

Я опишу, як, прибувши до Нортона, я зустрів придворного капелана, який дивився на гру в кеглі, і мого старого слугу, що залився сльозами, впізнавши мене. Другий так само міг погубити мене своєю вірністю, як перший - своєю зрадою... Я розповім про страшні хвилини... так, ваша величність, страшні хвилини, які я пережив... наприклад, коли коваль полковника Віндгема, який оглядав наших коней, оголосив, що вони підковані в північних провінціях...

- Як дивно, - прошепотів Людовик XIV, - що я нічого цього не знав... Я знав тільки, що ви сіли на корабель у Брайгельмстеді й висадилися в Нормандії.

- О, - прошепотів Карл, - якщо королі нічого не знають один про одного, то як вони можуть допомагати один одному!

- Але скажіть мені, брате мій, - запитав Людовик, - якщо вас так погано прийняли в Англії, то як же ви ще сподіваєтеся на цю нещасну країну, на цей бунтівний народ?

- О, ваша величність! З часу Ворчестерської битви в Англії все змінилося. Кромвель помер, підписавши з Францією угоду, в якій ім'я його стояло вище за ваше. Він помер третього вересня тисяча шістсот п'ятдесят восьмого року, у річницю битви при Ворчестері та Дембарі.

- Його син успадковував його.

- Деякі люди, ваша величність, мають дітей, але не мають наступників. Спадщина Олівера Кромвеля занадто важка для його сина Річарда. Річард не був ні республіканцем, ні

роялістом. Річард дозволяв своїм охоронцям з'їдати свій обід, а своїм генералам - керувати республікою. Річард зрікся влади двадцять другого квітня тисяча шістсот п'ятдесят дев'ятого року; відтоді минуло вже понад рік, ваша величність.

З цього дня Англія стала гральним домом, де розігрується корона мого батька. Найвідчайдушніші гравці - Ламберт і Монк. Я хочу втрутитися в цю гру, де ставка кинута на мою королівську мантію. Ваша величність... потрібен мільйон, щоб підкупити одного з цих гравців, перетворити його на мого союзника, - або двісті ваших дворян, щоб вигнати їх із мого Вайтголлського палацу, як Христос вигнав із храму торговців.

- А! - сказав король Людовик XIV. - Ви просите у мене...

- Допомоги, тобто того, чим не тільки королі, а й навіть просто християни завдячують одне одному, - вашою допомогою, государе, грошима чи людьми. З вашою допомогою за місяць я відновлю Ламберта проти Монка або Монка проти Ламберта і відвоюю батьківську спадщину так, що це не коштуватиме жодної гінеї моїй батьківщині, жодної краплі крові моїм підданим. Вони вже п'яні від революції, протекторату і республіки і тепер хочуть одного - умиротворитися під королівською владою. Надайте мені допомогу, і я буду зобов'язаний вашій величності більше, ніж батькові. Бідний батько! Дорого він заплатив за розорення нашого будинку! Бачите, государе, який я нещасливий, у якому я розпачі, - я навіть звинувачую свого батька!

Фарба залила бліде обличчя Карла II. Він опустив голову на руки, наче його засліпила кров, що збунтувалася проти засудження батька сином.

Юний король здавався не менш нещасним, ніж Карл. Він неспокійно рухався в кріслі, не знаючи, що відповісти.

Нарешті Карл II, який був на десять років старший і краще вмів володіти собою, знову заговорив.

- Ваша величність, - сказав він, - дайте мені відповідь. Я чекаю її, як обвинувачений чекає вироку. Чи буду я жити? Чи я повинен померти?

- Брат мій! - відповів Людовик. - Ви просите у мене мільйон - у мене! Але у мене ніколи не бувало і чверті такої суми. У мене немає рівно нічого... Я такий самий король Франції, як ви король Англії. Я тільки ім'я, символ, вдягнений в оксамит із ліліями, не більше! Я сиджу на відчутному троні; ось моя єдина перевага перед вами, у мене нічого немає, я нічого не можу зробити.

- Невже! - вигукнув Карл II.

- Брате мій! - продовжував Людовик, знижуючи голос. - Я переносив такі поневіряння, яких не зазнавали найбідніші з моїх дворян. Якби мій бідний Ла Порт ще служив при мені, він міг би розповісти вам, як я спав на простирадлах із дірками, у які пролазили мої ноги; він міг би розповісти, що коли я питав екіпаж, то мені подавали карету, поїдену в сараї пацюками; він міг би розповісти, що коли я просив обідати, то йшли на кухню до кардинала і дізнавалися, чи знайдеться що-небудь поїсти королеві. Навіть тепер, подумайте, тепер, коли мені двадцять два роки, коли я досяг повноліття, коли я мав би мати ключі від державної скарбниці, керувати політикою, оголошувати війну й укладати мир, подивіться навколо, і ви побачите, що надано мені!.. Як я занедбаний! У якій я зневазі! Як порожньо біля мене!.. А там... подивіться, який там блиск! Скільки людей!.. Там, там, повірте мені, там справжній король Франції!

- У кардинала?

- Так, у кардинала.

- Тоді я загинув!

Людовик не відповідав.

- Так, загинув, тому що я не стану просити того, хто залишив би вмирати від голоду й холоду мою матір і сестру, - доньку й онуку Генріха Четвертого, - якби де Рец і парламент не надіслали їм дров і хліба.

- Вмирати! - прошепотів Людовик XIV.

- Ну що ж! Король Англії, нещасний Карл Другий, такий самий онук Генріха Четвертого, як і ваша величність, помре від голоду, як ледь не вмерли сестра і мати його.

Людовик, насупивши брови, мовчки смикав мережива своїх манжет.

Ці байдужість і апатичність, що приховували явне хвилювання, вразили Карла II. Він узяв молодого короля за руку.

- Дякую вам, брате мій, - сказав він, - ви пожаліли мене, а в теперішньому вашому становищі я не можу вимагати від вас більшого.

- Ваша величносте, - запитав раптом Людовик XIV, піднявши голову, - ви говорили, що вам потрібен мільйон або двісті дворян, чи не так?

- Мільйона буде досить.

- Це так мало.

- Це багато, якщо запропонувати його одній людині. Переконання людей часто купували набагато дешевше; а мені доведеться мати справу з продажними душами.

- Двісті дворян, тільки! Подумайте! Адже це трохи більше за роту?

- Ваша величносте, у нашому сімействі зберігся один переказ: четверо відданих французьких дворян ледь не врятували мого батька, якого судив парламент, стерегла ціла армія, оточував увесь народ.

- Отже, якщо я доставлю вам мільйон або двісті дворян, ви будете задоволені і назвете мене добрим братом?

- Я вважатиму вас своїм рятівником. Якщо я зійду на трон мого батька, Англія на весь час мого царювання залишиться доброю сестрою Франції, як ви будете мені добрим братом.

- Добре! - сказав Людовик, встаючи. - Те, чого ви, брате мій, не наважуєтеся просити, попрошу я, я сам! Я ніколи нічого не просив для себе, але тепер зроблю це для вас! Піду до короля Франції - до того, багатого, всемогутнього - і попрошу в нього мільйон або двісті дворян... А там побачимо!

- О! - вигукнув Карл. - Ви благородний друг, висока душа. Ви врятуєте мене, брате мій. Якщо вам знадобиться життя, яке ви тепер повертаєте мені, можете взяти його!

- Тихіше, брате мій, тихіше! - вимовив Людовик напівголосно. - Бережіться, щоб нас не почули. Ми ще не досягли мети. Просити грошей у Мазаріні! Це важче, ніж пройти зачарованим лісом, де на кожному дереві причаївся демон; це набагато більше, ніж завоювати цілий світ...

- Однак коли просити будете ви...

- Я вже сказав вам, що ніколи не просив, - відповів Людовик із гордістю, яка змусила англійського короля збліднути.

Помітивши, що Карл відчув себе ображеним, Людовик продовжив:

- Вибачте мене, брате мій; у мене немає матері, немає сестри, які страждають. Трон мій жорсткий і голий, але я твердо сиджу на ньому. Вибачте мені, брате мій, не дорікайте мені за ці слова: вони були продиктовані егоїзмом. Але я спокутую їх жертвою. Я йду до кардинала. Зачекайте на мене, прошу вас. Я зараз повернуся.

X. Арифметика кардинала Мазаріні

Коли король поспішно попрямував до того крила палацу, де містився кардинал Мазаріні, взявши із собою тільки свого слугу, офіцер мушкетерів вийшов із маленької кімнати, яку

король вважав порожньою. Офіцер зітхнув, як людина, що довго стримує дихання.

Маленька кімната відокремлювалася від спальні, частину якої вона раніше становила, лише тонкою перегородкою. Виходило, що ця перепона існувала лише для очей і дозволяла хоч скільки-небудь нескромному вуху чути все, що відбувалося в сусідній кімнаті. Не залишалося, таким чином, сумніву, що черговий офіцер чув усе, що сталося щойно у його величності.

Попереджений останніми словами молодого короля, він вийшов якраз вчасно, щоб встигнути схилитися перед ним у поклоні й проводити його поглядом, поки той не зник у кінці коридору. Лейтенант похитав головою характерним для нього рухом і вимовив із гасконським акцентом, не втраченим ним за сорок років, прожитих поза батьківщиною:

- Жалюгідна служба! Жалюгідний повелитель!

Потім, сівши на колишнє місце в крісло, він простягнув ноги і заплющив очі, наче людина, яка спить або розмірковує.

Під час цього короткого монологу, поки король йшов коридорами старого замку до кардинала, у Мазаріні відбувалася сцена зовсім іншого роду.

Мазаріні ліг у ліжко, бо його починала мучити подагра. Людина ділова, він отримував користь навіть із хвороби, працюючи в години безсоння. Він велів своєму слузі Бернуїну принести дорожній пюпітр, щоб можна було писати в ліжку.

Але подагра такий ворог, якого нелегко перемогти. При кожному русі кардинала біль посилювався, і нарешті він запитав Бернуїна:

- Тут Брієнн?

- Ні, пішов, - відповів слуга. - Ви зволили відпустити його, і він пішов спати. Якщо вам завгодно, можна розбудити його.

- Ні, не потрібно. Однак треба працювати! Прокляті цифри!

І кардинал задумався, рахуючи по пальцях.

- О, ці цифри! - вигукнув Бернуїн. - Якщо ви зволили зайнятися підрахунками, то завтра у вас, звісно, буде головний біль... До того ж ще тут немає пана Гено!

- Ти маєш рацію, Бернуїне! Але ти замініш мені Брієнна. Справді, я мав би взяти з собою Кольбера. Він добре працює, Бернуїн, дуже добре. Він людина ділова!

- Не знаю, - відповідав слуга, - тільки мені не подобається обличчя цієї ділової людини.

- Гаразд, гаразд, Бернуїне! Я не питаю твоєї думки. Сідай сюди, бери перо і пиши.

- Я готовий. Що накажете писати?

- Пиши: сімсот шістдесят тисяч ліврів.

- Написано.

- На Ліон... - Кардинал зупинився в роздумах.

- На Ліон, - повторив Бернуїн.

- Три мільйони дев'ятсот тисяч.

- Написано.

- На Бордо сім мільйонів.

- Сім, - повторив Бернуїн.

- Так, сім, - з досадою сказав кардинал. - Ти розумієш, Бернуїне? Усі ці суми пишуться у витрати...

- У витрати чи в прихід, чи не все одно? Адже ці мільйони не мої.

- Мільйони ці належать королю; я рахую королівські гроші... Отже, на чому ми зупинилися?.. Ти весь час перериваєш мене!

- Сім мільйонів на Бордо.

- Так, так. На Мадрид чотири мільйони. Я кажу тобі, Бернуїне, кому належать ці гроші, бо весь світ має дурість вважати мене мільйонером. Я намагаюся спростувати цю нісенітницю. У міністра не може бути нічого свого... Тепер продовжуй. Податі - сім мільйонів. Землі - дев'ять мільйонів. Написав?

- Написав.

- Готівки - шістсот тисяч ліврів; різних цінностей - два мільйони... Ах, ще забув, - рухомість у різних замках...

- Чи не додати - у різних королівських замках? - запитав Бернуїн.

- Ні, ні, не треба, - це мається на увазі. Ну що, Бернуїн, написав?

- Написано.

- Тепер підведи підсумок.

- Тридцять дев'ять мільйонів двісті шістдесят тисяч ліврів.

- Ах, - сказав кардинал із виразом досади, - немає повних сорока мільйонів!

Бернуїн знову перерахував.

- Так, бракує семисот сорока тисяч.

Мазаріні взяв рахунок у руки й уважно переглянув його.

- Проте ж, - зауважив Бернуїн, - тридцять дев'ять мільйонів двісті шістдесят тисяч ліврів - порядні гроші.

- Ах, Бернуїне, я хотів би бачити цю суму в скарбниці короля!

- Ви зволили сказати, що всі ці гроші належать його величності.

- Зрозуміло, але тільки на одну мить. Ці тридцять дев'ять мільйонів уже заздалегідь розподілені, мабуть, їх ще не вистачить.

Бернуїн усміхнувся про себе, як людина, яка вірить тільки тому, чому хоче вірити. Він приготував на ніч питво кардиналу і поправив подушки.

- Так-так, - задумливо протягнув Мазаріні, коли слуга вийшов, - усе ще немає сорока мільйонів... Однак мені треба досягти наміченої мною цифри - сорока мільйонів... Хто знає, можливо, я не доживу, не встигну... Я старію, слабшаю. Можливо, я знайду два-три мільйони в кишенях наших добрих друзів, іспанців? Адже недарма ж вони відкрили Перу; у них, напевно, що-небудь залишилося від цього відкриття!

Поглинений розрахунками, він забув про подагру; пристрасть кардинала до грошей була сильнішою за хворобу. Раптом Бернуїн, захекавшись, вбіг до кімнати.

- Що сталося? - запитав кардинал.

- Король! Король!

- Як! Король іде сюди? - вигукнув Мазаріні, поспішно ховаючи листок. - Король тут у таку пізню годину? Я думав, що він уже давно ліг. Що сталося?

Людовик XIV чув останні слова і бачив перелякане обличчя кардинала, який піднявся на ліжку при його появі.

- Нічого особливого, пане кардинале, - сказав він, - або принаймні нічого такого, що могло б стривожити вас. Мені тільки необхідно сьогодні ж переговорити з вами про одну дуже важливу справу.

Мазаріні негайно згадав, з якою увагою король слухав його слова про Марію Манчіні, і уявив, що важлива справа стосується його племінниці. Тому обличчя його негайно прояснилося і набуло виразу крайньої люб'язності. Ця зміна вельми потішила короля.

Він сів.

- Ваша величносте, - звернувся до нього Мазаріні, - я мав би слухати вас стоячи, але болісна подагра...

- Що за церемонії між нами, люб'язний пане кардинале, - відповів Людовик XIV лагідно, - я ваш учень, а не король, ви це добре знаєте, - особливо сьогодні ввечері, бо я прийшов до вас як прохач, навіть як прохач найпокірніший, який бажає, щоб його прийняли прихильно.

Мазаріні, помітивши, що король почервонів, зміцнився у своєму припущенні, що за цими ласкавими словами криються любовні помисли. Цього разу за всієї своєї здогадливості хитрий політик помилився: король почервонів не від пориву юнацької

пристрасті, а від почуття приниження своєї королівської гордості.

Як добрий дядечко, Мазаріні зважився полегшити королю зізнання.

- Говоріть, будь ласка, і якщо вашій величності завгодно на хвилину забути, що я ваш підданий, якщо вам завгодно назвати мене своїм наставником і вчителем, то дозвольте і мені висловити всю свою віддану і ніжну любов до вас.

- Дякую вам, пане кардинале, - продовжував король. - Утім, те, про що я маю намір просити вас, суща дрібниця.

- Тим гірше, - заперечив кардинал, - тим гірше, ваша величність. Я бажав би, щоб ви попросили у мене чогось значного, якоїсь жертви... Але, втім, чого б ви не попросили у мене, я готовий на все погодитися, щоб догодити вам.

- Якщо так, ось у чому річ, - сказав король, серце якого билося так само сильно, як серце кардинала, - до мене приїхав брат мій, король Англії...

Мазаріні підхопився на ліжку, немов він доторкнувся до лейденської банки або вольтової дуги. Від подиву або, скоріше, від розчарування обличчя кардинала вкрилося такою фарбою гніву, що Людовик за всієї своєї недосвідченості в дипломатії негайно побачив, що міністр сподівався почути щось зовсім інше.

- Карл Другий! - вигукнув Мазаріні пронизливим голосом, із презирливою посмішкою. - Як! У вас у гостях Карл Другий!

- Так, король Карл Другий, - відповідав Людовик, підкреслюючи титул короля, що належав онукові Генріха IV, який Мазаріні пропустив. - Так, пане кардинале, цей нещасний король зворушив моє серце, розповівши мені про свої пригоди. Він переживає страшні лиха, пане кардинале. У мене теж оскаржували престол, я теж у дні хвилювань змушений був тікати зі столиці, я пізнав нещастя, і мені важко залишити без допомоги брата, який позбувся всього й переховується.

- Ах, - перебив кардинал із досадою, - чому при ньому немає якогось Мазаріні, як при вас? Його корона була б збережена в недоторканності.

- Я знаю все, чим наш дім зобов'язаний вам, пане кардинале, - відповів молодий король гордо, - і вірте, я, зі свого боку, цього ніколи не забуду. Саме тому, що мій брат, король англійський, не має при своїй особі такого могутнього генія, як той, що врятував мене, саме тому й хочу я принести йому допомогу цього генія, упевнений, що коли ваша рука торкнеться його, вона поверне йому корону, яку він утратив у той день, коли вона впала до підніжжя ешафота його батька.

- Дякую вам, ваша величність, за добру думку про мене, - відповів Мазаріні, - але нам нема чого робити там, де люди скаженіють, заперечують бога і рубають голови своїм королям. Вони небезпечні, бачте, дуже небезпечні, і до них огидно доторкнутися від тієї хвилини, як вони заляпали себе королівською кров'ю і брудом чвар. Такої політики я ніколи не любив і відстороняюся від неї.

- Але ви можете допомогти нам, створивши йому іншу.

- Яку?

- Наприклад, відновивши Карла Другого.

- Боже мій! - вигукнув Мазаріні. - Невже нещасний король ще захоплюється цією химерою?

- Зрозуміло, - заперечив Людовик, злякавшись перешкод, які вірне око його міністра бачило в цьому підприємстві. - Він просить для цього... не більше... як мільйон.

- Тільки-то! Один мільйон, не більше! - глузливо повторив Мазаріні з італійським акцентом. - Братику, всього-на-всього мільйончик, братику! Якесь сімейство жебраків!

- Монсеньйоре, - сказав Людовик XIV, піднявши голову, - це сімейство жебраків - гілка нашого дому.

- А ваша величність такі багаті, що можете роздавати мільйони? У вас є мільйони?

- Так, - відповів юний король з величною скорботою, яку він зумів, однак, приховати, - так, пане кардинале, я знаю, що я бідний, але французька корона коштує все ж мільйона; а для доброї справи я, мабуть, готовий закласти свою корону. Я знайду євреїв, які охоче дадуть мені за неї мільйон.

- Отже, ви кажете, ваша величність, що вам потрібен мільйон? - запитав Мазаріні.

- Так, мільйон.

- Ваша величність сильно помиляєтеся. Вам потрібно набагато більше. Бернуїн!.. Ви зараз дізнаєтеся, скільки вам потрібно насправді... Бернуїн!

- Як, пане кардинале? Ви збираєтеся питати лакея про мої справи?

- Бернуїн! - повторив кардинал, вдаючи, що не помічає обурення короля. - Піди сюди і скажи, яку суму я хотів мати зараз?

- Монсеньйор! Монсеньйор! - підвищив голос Людовик, зблідши від обурення. - Хіба ви не чули моїх слів?

- Не гнівайтеся, ваша величність: я відкрито веду ваші справи. У Франції всі це знають: книги мої не під замками. Бернуїне, що ти зараз тут робив?

- Складав цифри.

- І склав?

- Точно так.

- І все для того, щоб дізнатися, скільки потрібно його величності в цю хвилину? Чи не так я сказав тобі? Говори відверто, друже мій.

- Так, так ви зволили сказати.

- Добре. А скільки було потрібно?

- Сорок п'ять мільйонів, здається.

- А яку суму нарахували ми, з'єднавши всі наші кошти, нічого не пропустивши?

- Тридцять дев'ять мільйонів двісті шістдесят тисяч франків.

- Добре, Бернуїне, більше мені нічого від тебе не потрібно. Тепер залиш нас, - додав кардинал, спрямувавши проникливий погляд на молодого короля, який не міг вимовити жодного слова від здивування і ледь прошепотів:

- Але... проте ж...

- А, ви ще сумніваєтеся? - запитав кардинал. - Так ось доказ того, що я вам сказав.

І він вийняв з-під подушки аркуш, списаний цифрами, і подав його королю, який відвернувся, до такої міри він був засмучений.

- Ви бажаєте отримати мільйон, а оскільки його в цей рахунок не внесено, значить, вам потрібно сорок шість мільйонів. Повірте, у світі немає єврея, який наважився б позичити таку суму, навіть під заставу французької корони.

Король, стиснувши кулаки під пишними манжетами, відсунув своє крісло.

- Тоді, - сказав він, - брат мій, король англійський, помре з голоду.

- Ваша величносте, - відповів Мазаріні тим самим тоном, - не забувайте прислів'я, що виражає найрозумнішу політику: «Будь задоволений, що ти бідний, коли твій сусід бідний теж».

Людовик подумав кілька хвилин, з цікавістю поглядаючи на папір, краєчок якого висовувався з-під подушки.

- Отже, - повторив він, - виконати моє прохання про гроші жодним чином не можна?

- Неможливо.

- Подумайте: він буде моїм ворогом, якщо вступить на престол без моєї допомоги.

- Якщо ваша величність боїтеся тільки цього, то можете бути спокійні! - з жвавістю запевнив його кардинал.

- Добре, я більше не наполягаю.

- Принаймні чи переконав я вашу величність? - запитав Мазаріні, беручи руку короля.

- Цілком.

- Просіть про що завгодно інше, і я вважатиму за щастя виконати ваше бажання.

- Будь-яке моє прохання?

- Все, все! Хіба я не відданий душею і тілом вашій величності? Гей, Бернуїне! Смолоскипів і провідників його величності! Його величність повертається до своїх покоїв.

- Ще ні, кардинале! Раз ви готові виконати будь-яке інше моє прохання, то я скористаюся нагодою...

- Для вашої величності? - протягнув кардинал, сподіваючись, що король заговорить нарешті про його племінницю.

- Ні, не для мене, а знову для брата мого Карла.

Обличчя Мазаріні знову затьмарилося, він пробурмотів кілька слів, але король їх не розчув.

XI. Політика кардинала Мазаріні

Замість нерішучості, з якою чверть години тому юний король звертався до кардинала, тепер у його очах блищала воля. З нею можна було боротися, можливо, навіть перемогти її, але спогад про поразку, немов рана, палив би серце короля.

- Пане кардинале, - сказав Людовик, - цього разу моє прохання не утруднить вас. Виконати його легше, ніж знайти мільйон.

- Ваша величність так вважаєте? - запитав кардинал, поглядаючи на молодого короля хитрим поглядом, який умів читати затаєні думки.

- Так, я так думаю, і коли ви дізнаєтеся, про що я маю намір запитати...

- А ви думаєте, я цього не знаю?

- Як? Ви знаєте, про що я хочу просити?

- Вислухайте мене, ваша величність... Ось вам власні слова короля Карла...

- Подивимося!

- Слухайте: «Якщо цей скнара, цей мерзенний італієць...»

- Пане кардинал!

- Якщо це не слова його, то, напевно, їхній сенс. Повірте, я зовсім не серджуся на нього. Кожен із нас дивиться на інших через призму своїх пристрастей. Король Карл сказав вам:

«Якщо цей мерзенний італієць відмовить нам у мільйоні, який ми в нього просимо; якщо ми будемо змушені, через брак грошей, відмовитися від дипломатії, то принаймні випросимо в нього п'ятсот дворян».

Король здригнувся, бо кардинал помилився тільки в цифрі.

- Чи не так, ваша величність, чи не цього просив він? - вигукнув кардинал з урочистим виглядом. - Потім Карл Другий додав ще: «У мене є друзі по той бік протоки; цим друзям бракує тільки начальника і прапора. Коли вони побачать мене, коли побачать французький прапор, то неодмінно підуть за мною: вони зрозуміють, що я користуюся вашою допомогою. Французький мундир у моєму війську замінить той мільйон, у якому кардинал мені відмовить (він дуже добре знав, що я не дам йому мільйона). Я здобуду перемогу за допомогою цих п'ятисот дворян, і вся честь перемоги належатиме вашій величності». Ось що сказав він вам або майже те саме, - чи не так? І справді, прикрасив промову свою блискучими метафорами, захопливими картинами; адже в цьому сімействі всі люблять ораторствувати. Його батько говорив навіть на ешафоті*.

Від сорому на обличчі Людовика XIV виступив піт. Він відчував, що не може дозволити, щоб при ньому ображали його брата; але він не знав ще, як проявити свою волю, особливо в присутності людини, якій усі корилися, навіть вдовствуюча королева.

Нарешті він пересилив себе.

- Але, пане кардинале, нам потрібно не п'ятсот осіб, а тільки двісті.

- Ви бачите, ваша величність, я вгадав, про що він просить.

- Я ніколи не сумнівався у вашій проникливості й тому думаю, що ви не відмовите моєму братові Карлу в проханні, такому простому й легко здійсненному, у проханні, яке я приношу вам від його імені або, краще сказати, від свого імені.

- Ваша величність, - відповів Мазаріні, - ось уже тридцять років, як я керую політичними справами. Спочатку я керував разом із кардиналом Рішельє, потім один. Політика ця була не завжди чесною, треба зізнатися; але вона ніколи не була нерозумною. Та політика, яку пропонують вашій величності, і безчесна, і нерозумна.

- Безчесна!

- Ви підписали трактат із Кромвелем?

- Так, і в цьому трактаті Кромвель навіть підписався вище за мене.

- А навіщо ви підписалися так низько? Кромвель знайшов гарне місце і зайняв його; такий уже його звичай. Але повернемося до справи. Ви уклали договір із Кромвелем, тобто з Англією, тому що в той час, коли ви підписали трактат, уся Англія полягала в Кромвелі.

- Але Кромвель помер.

- Ви так вважаєте?

- Зрозуміло. Йому успадковував син Річард, який уже встиг відмовитися від влади.

- У тому-то й річ. Річард успадковував після смерті Кромвеля, а Англія - після зречення Річарда. Трактат становить частину спадщини, де б вона не знаходилася: в руках Річарда або в руках Англії. Отже, трактат усе ще має повну силу, повну дію. Чому ж ви хочете порушити його? Хіба що-небудь змінилося? Карл Другий хоче тепер того, чого ми не хотіли десять років тому; але випадок цей був передбачений. Ви союзник Англії, ваша величність, а не Карла Другого. Зрозуміло, якщо дивитися із сімейного погляду, безчесно укладати трактат із людиною, яка обезголовила вашого родича, і вступати в переговори про союз із парламентом, що дістав прозвище охвістя*; згоден, це безчесно, але в політичному сенсі розумно: за допомогою цього трактату я позбавив вашу величність, коли ви були ще неповнолітнім, тягаря зовнішньої війни, з якої Фронда... ви пам'ятаєте Фронду, ваша величність? (Король опустив голову.) З якої Фронда не забула б отримати для себе користь. Ось чому я доводжу вашій величності, що змінити зараз політику, не попередивши наших союзників, означало б вчинити і безчесно, і нерозумно. Нам доведеться вести війну, привід до якої подали ми самі, і, спричинивши її самі, ми матимемо такий вигляд, наче боїмося її: байдуже, чи дозволимо ми послати туди п'ятсот людей, двісті, п'ятдесят, чи тільки десять, дозвіл залишається дозволом. Один француз - уже нація; один мундир - військо. Уявіть, наприклад, що вашій величності доведеться почати війну з Голландією, що, мабуть, і трапиться рано чи пізно, або з Іспанією, що, можливо, трапиться, якщо весілля ваше засмутиться (тут Мазаріні пильно глянув на короля): адже тисячі причин можуть перешкодити вашому весіллю. Що скажете ви тоді, якщо Англія пошле на допомогу Голландії або інфанті полк, роту або хоча б взвод англійських дворян? Невже ви вважатимете, що вона правильно виконує умови союзного договору?

Людовик слухав. Йому здавалося дивним, що Мазаріні посилається на чесність - Мазаріні, відомий політичними обманами, які навіть назвали мазаринадами.

- Але, - заперечив король, - я не дам відкритого дозволу. Я не можу заборонити своїм підданим їздити в Англію, якщо вони того хочуть.

- Ви маєте змусити їх повернутися або принаймні протестувати проти того, що вони поводяться як вороги в союзній нам державі.

- Пане кардинале, у вас такий проникливий розум; пошукайте засоби допомогти нещасному королю так, щоб і нам не було шкоди.

- Ось цього-то я і не хочу, - відповів Мазаріні. - Якби Англія слідувала моїм вказівкам, вона не могла б діяти вигідніше для нас; якби я направляв звідси політику Англії, я не повів би її іншою дорогою. За такого управління, як тепер, Англія для Європи - вічне гніздо чвар. Голландія протегує Карлу Другому; нехай протегує. Вони пересваряться, поб'ються. Це єдині морські держави. Нехай винищують флот одна в одної. Ми побудуємо свій флот із залишків їхніх кораблів, коли в нас будуть гроші на цвяхи.

- Ах, які дрібні всі ваші розрахунки, які вони нікчемні! - вигукнув король.

- Але вони вірні, зізнайтеся самі! Послухайте далі. Припустимо, що можна зрадити даному слову й обійти трактат: адже ми часто бачили, як зраджують слову й обходять трактати. Але це робиться в тих випадках, коли можна отримати значну вигоду або коли трактат надто обмежувальний. Припустімо, що ви дозволите своїм дворянам їхати до Англії; Франція, або її прапор, що одне й те саме, перетне протоку, зав'яже бій... і буде розбита...

- Чому ж?

- Який же полководець король Карл Другий? Хіба ви забули битву при Ворчестері?

- Але йому доведеться битися вже не з Кромвелем!

- Вірно, але доведеться мати справу з Монком, який набагато небезпечніший. Добрий торговець пивом був фанатиком; на нього нападали хвилини захопленості, несамовитості. У такі хвилини він лопався, як переповнена бочка; через щілини завжди просочувалося кілька крапель його думки, а за зразком можна було дізнатися всю думку. Таким-то шляхом Кромвель разів десять дозволив нам зазирнути у свою душу, коли всі думали, що вона вкрита потрійним покривом, як каже Горацій. Але Монк... Ах, ваша величність, визволи вас

боже вести політичні справи з Монком! Від нього-то в один рік посивіло моє волосся! Монк, на жаль, не фанатик, а політик; він не лопне, а стиснеться. Ось уже десять років, як погляди його спрямовані до однієї мети, і досі ніхто не знає, чого він хоче. Щоранку, дотримуючись поради короля Людовіка Одинадцятого, він спалює свій нічний ковпак. Зате того дня, коли його план, повільно і на самоті продуманий, дозріє, він матиме всі шанси на успіх, як завжди буває в непередбачених випадках. Такий Монк, ваша величність, така ця людина, імені якої ви не знали до тієї хвилини, як її назвав при вас ваш брат Карл Другий. Брат ваш знає, що це за воїн, що це за диво глибокодумства і завзятості, двох якостей, перед якими нікчемні розум і відвага. Ваша величність, я був відважний у молодості, але розумним я був завжди. Можу цим похвалитися, бо мені дорікають за це. З цими двома якостями я зробив непогану кар'єру: син простого італійського рибака, я став першим міністром короля Франції, і в цьому званні, як самі ви зволите визнавати, надав деякі послуги престолу вашої величності. І що ж? Якби я на своїй дорозі зустрів Монка, а не Бофора, Реца або принца Конде, ми, ймовірно, загинули б. За найменшої необережності, государе, ви потрапляєте в пазурі цього політика і солдата. Шолом Монка - залізна скриня, у яку він замикає свої думки, і ні в кого немає ключа від цієї скрині. При ньому або, краще сказати, перед ним я схиляюся, тому що в мене просто оксамитовий берет.

- То чого ж хоче Монк, як ви думаєте?

- Ах, якби я знав, чого він хоче! Тоді б я не просив вас остерігатися, бо був би сильнішим за нього; але з ним я боюся гадати... Гадати! Чи розумієте ви сенс цього слова? Якщо я вирішу, що розгадав його, то зупинюся на одній думці і мимоволі стану слідувати тільки їй. Відтоді як ця людина править Англією, я став схожий на грішників Данте, яким сатана звернув шию: вони йдуть уперед, а дивляться назад. Я йду до Мадрида і не втрачаю з поля зору Лондона. Із цією проклятою людиною гадати - значить помилятися, а помилятися - значить програвати гру. Боже мене упаси намагатися вгадати, чого він хоче; я задовольняюся - і це вже дуже багато - тим, що стежу за його діями. І думаю - ви розумієте сенс цього дієслова? - що Монк просто хоче успадкувати Кромвеля. Ваш Карл Другий посилав до нього вже чоловік десять із різними пропозиціями. Монк обмежувався тим, що проганяв цих послужливих людей і говорив їм замість відповіді: «Ступайте геть, або я накажу вас повісити». Людина ця - могила. На цю хвилину Монк - вірний слуга

парламентського охвостья; але він не обдурить мене своєю відданістю. Монк не хоче, щоб його вбили. Якщо його вб'ють, справа його залишиться незавершеною, а він повинен довести свою справу до кінця. Я думаю - але не вірте тому, що я думаю: я вжив слово «думаю» так, за звичкою, - я думаю, що Монк щадить парламент до тієї пори, поки не розіб'є його. У вас просять солдатів, але навіщо? Щоб битися з Монком. Але визволи нас боже битися з Монком, тому що Монк розіб'є нас, а якщо він розіб'є нас, тоді я не втішуся все життя! Я буду переконаний, що Монк передбачав цю перемогу за десять років. Благаю, ваша величність... з дружби до вас або з поваги до самого себе, нехай Карл Другий залишить нас у спокої. Ваша величність можете призначити йому невелику пенсію, можете надати йому один зі своїх замків... Ах, дозвольте, дозвольте! Я згадав трактат - цей знаменитий трактат, про який ми зараз говорили: ваша величність не має права надати Карлу Другому один зі своїх замків.

- Як так?

- Так, так, ваша величність зобов'язалися не надавати гостинності Карлу Другому, навіть вигнати його з Франції. Тому-то ми й вислали його, а він знову сюди з'явився! Сподіваюся, ваша величність, ви поясните своєму братові, що він не може залишатися у нас, що це неможливо, що він нас компрометує. Або ж я сам...

- Досить, монсеньйоре! - зупинив його Людовик XIV, встаючи. - Ви відмовили мені в мільйоні, ви мали право на це: ваші мільйони належать вам. Ви відмовили мені в загоні дворян, і на це ви мали повне право: ви перший міністр і відповідаєте перед Францією за мир і війну. Але ви хочете завадити мені дати притулок онукові Генріха Четвертого, моєму двоюрідному братові, товаришеві мого дитинства... Тут припиняється ваша влада - і починається моя воля.

- Ваша величність, - відповів Мазаріні, радіючи, що відбувся так дешево (бо, по суті, він боровся так сміливо тільки для того, щоб досягти цієї мети), - ваша величність, я завжди схиляюся перед волею мого короля. Ваша величність можете дати притулок англійському королю у себе або в одному з ваших замків. Нехай про це знає Мазаріні, але не знає перший міністр.

- На добраніч, монсеньйоре, - сказав король. - Я йду в розпачі.

- Але переконаний, а більше мені нічого й не було потрібно від вашої величності, - посміхнувся Мазаріні.

Король, не відповівши, вийшов у роздумах. Він переконався не в тому, що пояснював йому Мазаріні, а зовсім в іншому, про що кардинал не сказав жодного слова, - він переконався в необхідності самому серйозно вивчати свої справи і справи Європи, які здавалися йому такими важкими і заплутаними.

Людовик знайшов англійського короля на тому самому місці, де залишив його.

Побачивши його, Карл підвівся; він одразу ж помітив печаль, темними знаками накреслену на чолі кузена.

Щоб позбавити Людовика від важкого зізнання, Карл заговорив перший.

- Що б не трапилося, - запевнив він, - я ніколи не забуду, як ви були добрі зі мною, як дружньо мене прийняли!

- Ах, - відповів Людовик із сумом. - Моя добра воля безсила, брате мій.

Карл II страшенно зблід, провів рукою по лобі й кілька хвилин не міг опанувати себе після цього останнього удару.

- Розумію, - вимовив він нарешті. - Жодної надії!

Людовик схопив Карла за руку.

- Зачекайте, брате мій, - попросив Людовик, - зачекайте, обставини можуть змінитися. Відчайдушні рішення завжди гублять справу. Благаю вас, додайте ще один рік випробування до багатьох років, які ви винесли. Немає таких особливих обставин, які спонукали б вас почати діяти негайно. Залишіться зі мною, брате мій: я надам вам один зі своїх замків, який ви самі виберете. Ми разом станемо спостерігати за подіями, разом готуватимемо їх. Послухайте мене, брате мій, мужайтеся!

Карл II вивільнив свою руку з рук короля, відступив і чемно вклонився.

- Від щирого серця дякую вашій величності, - сказав він. - Я безуспішно просив допомоги у найвеличнішого з королів земних: тепер буду просити дива у бога.

І він вийшов, не бажаючи продовжувати розмову, з високо піднятою головою, але з тремтячими руками, з викривленим від горя обличчям і похмурим поглядом, як людина, якій нема чого сподіватися на людей і яка хоче шукати допомоги в невідомих світах.

Офіцер мушкетерів, побачивши його мертвотну блідість, вклонився йому майже до землі.

Потім він узяв смолоскип, покликав двох мушкетерів і повів нещасного короля порожніми сходами, тримаючи в лівій руці капелюх, пір'я якого торкалося сходинок.

Дійшовши до дверей, офіцер запитав короля, куди йому завгодно йти, щоб послати з ним мушкетерів.

- Пане офіцере, - відповів Карл II напівголосно, - ви говорили, що знали батька мого; можливо, ви навіть молилися за нього? Якщо так, то не забудьте і мене у своїх молитвах. А тепер я піду один. Прошу вас не проводжати мене і не посилати конвою.

Офіцер поклонився і відіслав мушкетерів у внутрішні покої.

Але сам залишився ще кілька хвилин під воротами. Він хотів бачити, як віддалився і зник Карл II у мороці звивистої вулиці.

- Ах, - прошепотів він, - якби Атос був тут, то міг би сказати і йому, як колись сказав батькові його: «Вітаю полеглу величність!»

Потім він пішов сходами, примовляючи на кожному кроці:

- О, що за кепська служба!.. Що за жалюгідний володар!.. Таке життя нестерпне! Пора мені зважитися на що-небудь!.. Ні великодушності, ні енергії! Так, учитель досяг мети, учень убитий назавжди! Чорт забирай! Я цього не перенесу... Ну, що ви? - запитав він мушкетерів, увійшовши в передню. - Чого ви дивитеся на мене? Загасіть смолоскипи і ступайте на свої місця! А, ви чекали на мене? Так, ви охороняли мене, добрі товариші!.. Але я не герцог Гіз, і будьте впевнені, мене не вб'ють у вузькому коридорі, - додав офіцер крізь зуби, - такий учинок показав би рішучість, а в нас немає рішучості відтоді, як помер кардинал Рішельє. Ах, ось була людина!.. Вирішено, завтра ж скидаю з плечей цей мундир!

Потім, схаменувшись, додав:

- Ні, ще рано! Залишається ще одна - остання спроба! Зважуся на неї; але вона, клянуся честю, буде справді останньою, чорт забирай!

Не встиг він договорити цієї фрази, як із кімнати короля пролунало:

- Пане лейтенанте! Король бажає говорити з вами.

- Добре, - сказав лейтенант напівголосно, - можливо, якраз про те, про що я думаю.

І він пішов до короля.

XII. Король і лейтенант

Побачивши офіцера, король відпустив слугу і наближеного.

- Хто завтра чергує? - поцікавився він.

Лейтенант схилив голову з ввічливістю справного солдата і відповідав:

- Я, ваша величність.

- Як! Знову ви!

- Знову я.

- Чому так?

- Під час подорожі вашої величності мушкетери обіймають усі пости в домі вашої величності, тобто у ваших покоях, у кімнатах королеви-вдовиці і в приміщенні кардинала, який бере в короля кращу або, правильніше сказати, більшу частину королівських охоронців.

- А ті, які не зайняті?

- Незайнятих усього чоловік двадцять або тридцять зі ста двадцяти. Коли ми в Луврі, справа інша; у Луврі* я міг би відпочити, покладаючись на сержанта, але в дорозі, ваша величність, невідомо, що може трапитися, і я вважаю за краще взяти всю турботу на себе.

- Так ви щодня в караулі?

- Так, ваша величність, і щоночі.

- Я не можу цього допустити: я хочу, щоб ви відпочили.

- Чудово, ваша величність, але я цього не хочу.

- Що таке? - запитав король, який у першу хвилину не зрозумів сенсу його відповіді.

- Я кажу, государю, що не бажаю бути несправним солдатом. Якби чорт захотів пожартувати наді мною, то, напевно, вибрав би ту хвилину, коли мене тут не буде. А мені найважливіше служба і спокій совісті.

- Але ви вб'єте себе службою.

- Ах, ваша величність! Я вже тридцять п'ять років на цій службі, і все-таки немає здоровішої за мене людини у всій Франції та Наваррі. Втім, прошу вашу величність не турбуватися про мене. Це було б занадто незвичним: я не звик до цього.

Король перервав його новим запитанням:

- То ви будете тут завтра вранці?

- Так, ваша величність, як і сьогодні.

Король кілька разів пройшовся кімнатою; видно було, що йому дуже хотілося заговорити, але його щось утримувало.

Лейтенант стояв нерухомо з капелюхом у руках і дивився, як король ходить взад і вперед. Кусаючи з досади вуса, він думав:

«Чорт забирай! У ньому немає ні краплі рішучості... клянуся честю, він не заговорить!»

Король продовжував ходити, скоса поглядаючи на лейтенанта.

«Він весь у батька, - говорив собі офіцер, продовжуючи свій уявний монолог, - гордий, скупий і нерішучий, все разом. Гарний король, нічого сказати!»

Раптом Людовик зупинився.

- Лейтенанте! - почав він.

- Тут, ваша величність.

- Навіщо сьогодні ввечері, там, у залі, ви крикнули: «Конвой його величності!»?

- Ви самі так наказали, ваша величність.

- Що ви! Я не вимовив жодного слова.

- Ваша величність, накази даються знаком, жестом, поглядом так само ясно, так само виразно, як і словом. Слуга, у якого є тільки вуха, не слуга, а тільки половина хорошого слуги.

- Ваші очі надто гострі.

- Чому, государю?

- Вони бачать те, чого немає.

- Мої очі й справді гарні, хоча давно і багато служать своєму панові; коли вони можуть помітити що-небудь, вони ніколи не втрачають нагоди. Сьогодні ж увечері вони помітили, що ваша величність навіть почервоніла від зусиль стримати позіхання; що ваша величність з благанням подивилася спершу на кардинала, потім на королеву-матір і, нарешті, на двері, через які можна було вийти. Мої очі добре все це помітили, як і те, що губи вашої величності шепотіли: «Хто допоможе мені вийти звідси?»

- Пане!

- Або принаймні: «До мене, мої мушкетери!» Я не вагався більше. Цей погляд і слова були для мене наказом, і я зараз же крикнув: «Конвой його величності!» І я не помилився: доказом слугує те, що ваша величність не образила мене, а вийшли із зали, виправдавши мої слова.

Король відвернувся з посмішкою. За хвилину він знову глянув на розумне, відважне і рішуче обличчя офіцера, який стояв твердо і сміливо, як орел перед обличчям сонця.

- Добре, - сказав король після нетривалого мовчання, під час якого він марно намагався змусити офіцера опустити очі.

Побачивши, що король замовк, лейтенант повернувся на підборах і зробив кілька кроків до дверей, пробурмотівши:

- Він нічого не скаже, чорт забирай!.. Нічого не скаже!

- Дякую вам, - відпустив його король.

«Бракувало тільки, - подумав офіцер, - щоб мене вилаяли за те, що я не такий дурний, як інші».

І він попрямував до дверей, енергійно дзвенячи шпорами. Але, дійшовши до порога, він відчув погляд короля й обернувся.

- Ваша величність нічого більше не бажаєте мені сказати? - запитав він важко передаваним тоном: у ньому не було нав'язливості, але в ньому звучала така переконлива відвертість, що король негайно відповів йому:

- Зачекайте...

- Ну! Нарешті! - прошепотів офіцер.

- Слухайте. Завтра о четвертій годині ранку будьте готові до виїзду верхи, а також приготуйте коня для мене.

- Зі стайні вашої величності?

- Ні, з мушкетерської.

- Буде виконано.

- Ви поїдете зі мною.

- Один?

- Так, один.

- Накажете прийти за вами чи чекати на вас?

- Чекайте мене біля хвіртки парку.

Лейтенант поклонився, зрозумівши, що король сказав йому все, що хотів.

Дійсно, Людовик відпустив його, ласкаво махнувши рукою.

Офіцер вийшов з королівської спальні і, як і раніше, спокійно сів у своє крісло. Але він не заснув, як слід було б у таку пізню годину, а задумався так міцно, як ще ніколи в житті.

Результат цих роздумів, здавалося, був не настільки сумний, як результат колишнього роздуму.

«Добре, він уже почав, - думав офіцер, - любов підштовхує його, і він іде! Король нікуди не годиться, але, може статися, людина виявиться кращою... Втім, завтра вранці побачимо...»

- Ого! - раптом вигукнув він, випроставшись. - Ось грандіозна думка, чорт забирай! Можливо, нарешті все моє щастя в цій ідеї!

Після цього вигуку офіцер підвівся, і, засунувши руки в кишені камзола, почав швидкими кроками міряти величезну передню, що служила йому штаб-квартирою.

Свічка тремтіла від свіжого вітерця, який, пробираючись крізь щілини в дверях і у вікнах, проникав у кімнату. Світло

здавалося червонуватим, нерівним: воно то яскраво виблискувало, то тьмяніло, і по стіні ходила тінь офіцера, що зображала його, як на гравюрах Калло*, у профіль, зі шпагою і в капелюсі з пером.

- Чорт забирай! - шепотів він. - Або я нічого не розумію, або Мазаріні ставить пастку закоханому королю. Мазаріні сьогодні ввечері призначив побачення і дав адресу так охоче, як міг зробити тільки Данжо. Я чудово чув і зрозумів усе. «Завтра вранці, - сказав кардинал, - вони будуть проти Блуаського мосту». Чорт візьми! Це ясно, особливо для коханця! Ось звідки нерішучість і збентеження короля, ось звідки наказ: «Пане лейтенанте мушкетерів, завтра о четвертій годині ранку сідайте на коня». Це так само точно, як якби він мені сказав: «Пане лейтенанте мушкетерів, завтра будьте біля Блуаського мосту, чуєте?» Отже, тут криється державна таємниця, якою володію я, людина нікчемна. А чому оволодів я цією таємницею? Тому, що в мене гарні очі, як я зараз сказав королю. Кажуть, він до нестями закоханий у цю італійську ляльку! Кажуть, він на колінах просив у матері дозволу одружитися з цією дівчиною! Кажуть навіть, що вдовствуюча королева довідувалася в Римі, чи буде такий шлюб без її дозволу вважатися дійсним. О, якби мені було двадцять п'ять років! Якби поруч зі мною були ті, кого вже немає тут! Якби я не так глибоко зневажав увесь світ, я посварив би кардинала Мазаріні з вдовствуючою королевою, Францію з Іспанією і сам вибрав би королеву... Але, чорт забирай!..

Офіцер клацнув пальцями на знак презирства.

- Цей поганий італієць, цей скнара, мерзенний скнара, який зараз відмовив у мільйоні англійському королю, не дасть мені, мабуть, і тисячі пістолів, якщо я принесу йому цю новину. Чорт візьми!.. Я стаю дитиною, дурнішаю... Чи може Мазаріні дати що-небудь кому-небудь!

І лейтенант голосно розреготався.

- Лягу зараз, - вирішив він, - і засну. Мій розум втомився від вражень сьогоднішнього вечора. Завтра він буде яснішим.

Давши самому собі таку пораду, він загорнувся в плащ.

Хвилин за п'ять він уже міцно спав, зціпивши кулаки, розкривши рота, з якого виривалися не таємниці, а гучне хропіння, що вільно лунало під величними склепіннями величезної передпокою.

XIII. Марія Манчіні

Тільки-но сонце першими променями освітило верхівки дерев у парку й дахи замку, як юний король, що страждав на безсоння від кохання і прокинувся вже дві години тому, сам відчинив віконниці й кинув пильний погляд на подвір'я мовчазного замку.

Він побачив, що настав домовлений час: на великому баштовому годиннику стрілка показувала вже чверть п'ятої.

Не будячи камердинера, який спав глибоким сном за кілька кроків від нього, він одягнувся сам. Камердинер з переляку прибіг допомагати йому, думаючи, що виявився несправним у службі, але Людовик відпустив його, наказавши не говорити нікому ні слова.

Потім він спустився маленькими сходами, вийшов через бічні двері і побачив біля стіни парку вершника, який тримав під вуздечку коня.

Вершника цього під широким плащем і насунутим капелюхом не можна було впізнати.

Кінь був осідланий дуже просто, і найдосвідченіше око не знайшло б у ньому нічого незвичайного.

Людовик узяв у руки повідець; офіцер тримав йому стремено, не сходячи з сідла, і тихим голосом запитав наказів його величності.

- Поїдьте за мною!

Офіцер пустив свого коня риссю за Людовіком XIV. Так вони дісталися до мосту.

Коли вони переїхали через Луару, король повернувся до свого супутника:

- Поїдьте вперед, усе прямо, поки не помітите карети. Побачивши її, повертайтеся сповістити мене. Я чекатиму на вас тут.

- Чи не зволить ваша величність повідомити мені прикмети цього екіпажу?

- У ньому приїдуть дві дами. Можливо, що з ними будуть покоївки.

- Ваша величність, я не хотів би помилитися. Чи немає ще якихось особливостей?

- На кареті, ймовірно, буде герб кардинала.

- Цього мені достатньо, - сказав офіцер, який тепер точно знав, кого він має шукати.

Він поскакав у вказаний бік. Не проїхав він і п'ятисот кроків, як побачив за пагорбом чотирьох мулів і карету.

За першою каретою слідувала інша.

Досить було офіцеру поглянути на них, щоб переконатися, що це ті самі екіпажі, які йому доручено було відшукати.

Він негайно повернув назад і, під'їхавши до короля, доповів:

- Ваша величність, екіпажі близько. В одному дві дами зі своїми служницями, а в іншому лакеї, провізія і поклажа.

- Добре, добре, - схвильовано відповів король. - Поїдьте, прошу вас, і скажіть цим дамам, що придворний кавалер бажає засвідчити їм свою повагу.

Офіцер поскакав галопом.

- Чорт забирай! - бурчав він, ганяючи коня. - Ось нова посада, і, сподіваюся, почесна! Я скаржився на свою нікчемність - і раптом став наперсником короля. Я - мушкетер! Можна лопнути від гордості.

Він під'їхав до карети і виконав доручення, як чемний і вправний посередник.

Справді, в кареті сиділи дві пані: одна - чудова красуня, хоч і дещо худорлява, інша - менш вродлива, але надзвичайно жвава й граціозна. Легкі зморшки на лобі вказували на її сильну волю. Проникливий погляд її живих очей був красномовнішим за всі люб'язні слова, загальноприйняті в ті часи.

Д'Артаньян звернувся до другої і не помилився, хоча перша, як ми сказали, була набагато красивішою.

- Пані, - вклонився він, - я лейтенант королівських мушкетерів. Тут, на дорозі, на вас чекає один кавалер, який бажає засвідчити вам свою повагу.

При цих словах чорноока дама скрикнула від радості, визирнула в дверцята карети і, бачачи, що король скаче до них назустріч, простягнула до нього руки з вигуком:

- Ах, дорогий государю!

Сльози бризнули з її очей.

Кучер зупинив коней, покоївки зі збентеженням встали, а інша пані злегка вклонилася і посміхнулася тією глузливою посмішкою, яку викликають ревнощі на вустах жінки.

- Маріє, мила Маріє! - вигукнув король, схопивши руки дами з чорними очима.

Він сам відчинив важкі дверцята карети і з таким запалом допоміг дамі вийти, що вона опинилася в його обіймах, перш ніж ступила на землю.

Лейтенант, який стояв по інший бік карети, все бачив і чув, не будучи, однак, ніким поміченим.

Король взяв Марію Манчіні під руку і подав кучерам і лакеям знак, щоб вони їхали далі.

Було близько шостої години ранку. Дорога була чарівна. На деревах зі свіжою зеленню, що ледь розпускалася, немов алмазні краплі, блищала ранкова роса. Ластівки, що нещодавно повернулися з півдня, граціозно кружляли над водою; ароматний вітерець пролітав дорогою і рябив гладку поверхню річки. Уся ця краса, пахощі квітів, зітхання землі п'янили закоханих. Вони йшли поруч, тісно притулившись одне до одного, дивлячись одне одному в очі, тримаючись за руки; вони рухалися повільно, не починаючи розмови: надто багато хотілося їм сказати.

Офіцер помітив, що кинутий королем кінь не стоїть на місці і турбує Марію Манчіні. Він скористався цим приводом, підійшов ближче до закоханих і взяв коня під вуздечку; ставши між обома кіньми й утримуючи їх за поводи, він не упустив жодного слова, жодного руху закоханих.

Першою заговорила Марія.

- Ах, ваша величність, - сказала вона, - ви не покидаєте мене!

- О ні... - відповідав король. - Ви бачите, Маріє!

- А мені часто говорили, що, якщо нас розлучать, ви одразу забудете мене.

- Люба Маріє, невже ви тільки сьогодні помітили, що ми оточені людьми, яким вигідно нас обманювати?

- Але, однак... ваша величність... Ця подорож, цей союз з Іспанією!.. Вас одружують!

Людовик опустив голову.

Офіцер побачив, як, немов кинджал, вихоплений із піхов, блиснули очі Марії Манчіні.

- І ви нічого не зробили для нашої любові? - запитала вона, помовчавши хвилину.

- Ах, Маріє! Як можете ви думати це! Я на колінах благав свою матір. Я сказав їй, що все моє щастя у вас! Я навіть погрожував...

- І що ж? - жваво запитала вона.

- Королева написала до Риму, і їй відповіли, що шлюб між нами не вважатиметься дійсним і папа розірве його. Побачивши нарешті, що немає жодної надії, я просив принаймні відтермінувати моє весілля з інфантою.

- Однак ви вже в дорозі й поспішаєте назустріч нареченій.

- Що ж робити? На мої прохання, благання, сльози мені відповідали державними міркуваннями.

- І що ж?

- Що ж?.. Що робити, коли стільки людей з'єдналося проти мене!

Марія, у свою чергу, опустила голову.

- Значить, я повинна назавжди попрощатися з вами! - промовила вона. - Ви знаєте, що мене видаляють... відправляють на заслання. Мало цього, ви знаєте, мене хочуть видати заміж!

Людовик зблід і приклав руку до серця.

- Якби справа йшла тільки про моє життя - мене так змучили, що я, імовірно, підкорилася б; але я думала, що справа йде про ваше життя, і тому чинила опір, сподіваючись зберегти вам себе, ваше надбання...

- Так, моє надбання, мій скарб! - прошепотів король, мабуть, радше люб'язно, ніж пристрасно.

- Кардинал поступився б, - сказала Марія, - якби ви звернулися до нього і настійно вимагали його згоди. Кардинал назвав би короля своїм племінником, розумієте ви? Заради цього він зважився б на все, навіть на війну! Упевнений, що він один правитиме, виховавши короля і давши йому в дружини свою племінницю, кардинал поборов би всіх супротивників, перекинув би всі перешкоди. Ах, ваша величність, я відповідаю вам за це! Адже я жінка і дуже проникліва у всьому, що стосується кохання.

Її слова справляли на короля дивний вплив. Вони не збуджували його пристрасть, а охолоджували її. Він уповільнив кроки і промовив поспішно:

- Що ж робити? Усі проти нас!

- Крім вашої волі, чи не так, ваша величність?

- Ах боже мій! - зітхнув король, почервонівши. - Хіба в мене є воля?

- О! - з гіркотою прошепотіла Марія Манчіні, ображена його відповіддю.

- У короля одна воля: та, яку йому диктує політика, та, яку наказує йому користь держави.

- О, так ви не любите! - вигукнула Марія Манчіні. - Якби ви любили мене, у вас була б воля.

При цих словах Марія підняла очі на свого коханого і побачила, що він блідий і засмучений, як вигнанець, який назавжди розлучається з батьківщиною.

- Звинувачуйте мене, - вигукнув король, - тільки не кажіть, що я не люблю вас!

Вони довго мовчали після цих слів, які молодий король виголосив із глибоким і щирим почуттям.

- Я не можу собі уявити, - заговорила Марія, роблячи останню спробу, - що завтра і післязавтра я не побачу вашої величності. Не можу уявити, що мені доведеться вести сумне

життя далеко від Парижа, що губи старого, чужого мені, доторкатимуться до тієї руки, яку тепер тримаєте ви. Ні, ні, не можу думати про це; серце моє розривається від відчаю...

І справді, Марія заридала.

Розчулений король підніс хустку до губ і придушив глухий стогін.

- Дивіться, - продовжувала вона, - карети зупинилися, сестра чекає на мене. Настала рішуча хвилина. Те, що ви скажете тепер, визначить усе наше життя... Ах, ваша величність! Ви хочете, щоб я втратила вас! Ви хочете, Луї, щоб та, якій ви сказали: «Я кохаю тебе», - належала іншому, а не своєму королеві, не своєму владиці, не своєму коханому? Ах, Луї, будьте мужні, одне слово, тільки одне... Вимовте: «Я хочу!» - і життя моє зіллється з вашим, серце моє буде вашим...

Король не відповідав.

Марія глянула на нього, як Дідона на Енея в полях Елізіуму, з гнівом і презирством*.

- Прощайте ж, - сказала вона. - Прощавай, життя, прощавай, любов, прощавай, небо!

І вона зробила крок убік. Король зупинив її, схопив її руку і притиснув до губ. Відчай узяв гору над його рішучістю: він упустив гарячу сльозу на чарівну ручку. Марія здригнулася, ніби ця сльоза справді її обпекла.

Вона побачила вологі очі короля, його бліде обличчя, його стиснуті губи і вигукнула з непередаваним виразом:

- Ах, ваша величність, ви король, ви плачете, а я їду!

Замість відповіді король закрив обличчя хусткою.

В офіцера вирвався такий гучний подих, що обидва коні злякалися.

Розгнівана Марія Манчіні відвернулася від короля, кинулася в карету і крикнула кучеру:

- Поїдь! Швидше! Швидше!

Кучер послухався, вдарив по конях, і важка карета похитнулася на скрипучих осях. Король Франції залишився один, у роздумах, у розпачі, не сміючи поглянути ні вперед, ні назад.

XIV. Король і лейтенант виявляють гарну пам'ять

Король, як усі закохані у світі, довго й пильно дивився в той бік, де зникла карета, що забирала його кохану; сто разів він обертався і нарешті, заспокоївши трохи хвилювання серця і думок, згадав, що він не один.

Офіцер все ще тримав коней під вуздечку, все ще сподівався, що король змінить своє рішення.

«Є ще можливість, - думав він, - зупинити карету: варто тільки сісти на коня і наздогнати її».

Але лейтенант мушкетерів мав надто сміливу і багату фантазію; вона далеко залишала за собою уяву короля, яка ніяк не могла піднятися до такого польоту.

Він просто підійшов до офіцера і сумним голосом вимовив:

- Усе скінчено... Їдемо!

Офіцер, наслідуючи його рухи, його повільність і смуток, повільно і сумно сів на коня.

Король поскакав. Офіцер пішов за ним.

На мосту Людовик обернувся востаннє. Офіцер, терплячий, як бог, у якого позаду і попереду вічність, все ще сподівався, що до короля повернеться енергія. Але марно. Людовик виїхав на вулицю, що веде до замку, і о сьомій годині повернувся до палацу.

Коли король увійшов до своїх кімнат і офіцер помітив (він усе помічав!), що у вікні кардинала піднялася штора, він глибоко зітхнув, наче людина, з якої знімають тяжкі кайдани, і сказав напівголосно:

- Ну, брате, тепер уже скінчено!

Король покликав наближеного.

- Я нікого не приймаю до другої години, ви чуєте?

- Ваша величність, - відповів наближений, - вас хотів бачити...

- Хто?

- Лейтенант ваших мушкетерів.

- Добре! Впустіть його!

Офіцер увійшов.

За знаком, даним королем, наближений і слуга пішли з кімнати.

Людовик проводив їх поглядом; коли вони зачинили за собою двері і портьєра опустилася за ними, він сказав:

- Ви своєю появою нагадуєте мені, що я забув приписати вам мовчання.

- Ах, ваша величність, ви марно обтяжуєте себе таким наказом. Видно, що ви не знаєте мене!

- Так, пане лейтенанте, ви маєте рацію. Я знаю, що ви вмієте мовчати; але ж я не попереджав вас.

Офіцер поклонився.

- Чи не буде ще якихось наказів, ваша величність? - запитав він.

- Ні, можете йти.

- Чи не дозволите мені залишитися і сказати кілька слів вашій величності?

- Що ви хочете сказати? Говоріть!

- Я хочу поговорити про справу, дуже незначну для вашої величності, але надзвичайно важливу для мене. Вибачте, що я насмілююся турбувати вас. Якби не нагальна потреба, я ніколи не зробив би цього; я зник би, як людина безмовна і маленька, якою була завжди.

- Ви б зникли! Що це означає? Я вас не розумію.

- Словом, - продовжував офіцер, - я прийшов просити вашу величність звільнити мене зі служби.

Король глянув на нього з подивом, але офіцер стояв нерухомо, як статуя.

- Звільнити вас, пане лейтенанте? А дозвольте дізнатися, на скільки часу?

- Назавжди, ваша величність.

- Як! Ви хочете залишити службу? - запитав Людовик голосом, що виражав не тільки здивування.

- Так, ваша величність, на превеликий мій жаль.

- Не може бути!

- Ваша величність, я стаю старим. Ось уже майже тридцять п'ять років, як я ношу бойові обладунки. Мої бідні плечі втомилися. Я відчуваю, що потрібно поступитися місцем молодим. Я не належу до нового покоління. Я стою однією ногою в минулій епосі. Тому все мені здається дивним, все дивує, приголомшує мене. Словом, я прошу у вашої величності відставки.

- Пане лейтенанте, - сказав король, глянувши на офіцера, який носив мундир зі спритністю юнака, - ви здоровіший і міцніший за мене.

- О, - відповів офіцер, посміхаючись із удаваною скромністю. - Ваша величносте, говорите мені це тому, що око у мене вірне і я твердо стою на ногах; тому, що я непогано сиджу на коні і вуса у мене чорні. Але, ваша величність, усе це - суєта суєт; усе це - мрія, видимість, дим! Я здаюся ще молодим, але,

по суті, я старий і через півроку, впевнений, буду розбитий подагрою, хворий... Тому, ваша величність, дозвольте...

- Пане лейтенанте, - перебив його король, - згадайте, що ви говорили вчора. На цьому самому місці ви запевняли мене, що ви найздоровіша людина в усій Франції, що ви не знаєте втоми, що вам нічого не варте проводити на своєму посту дні й ночі. Говорили ви мені все це? Так чи ні? Згадайте гарненько.

Офіцер зітхнув.

- Ваша величносте, - сказав він, - старість любить хвалитися. Треба прощати старим, коли вони самі себе хвалять, тому що ніхто інший не похвалить їх. Можливо, я й говорив усе це вчора; але річ у тім, ваша величносте, що я надзвичайно стомлений і прошу відставки.

- Пане лейтенанте, - промовив король із жестом, сповненим величавої шляхетності, - ви не говорите мені справжньої причини. Ви не хочете більше служити мені, але ви приховуєте свої спонукання.

- Вірте мені, государе...

- Я вірю тому, що бачу. Бачу людину енергійну, міцну, надзвичайно спритну, найкращого солдата Франції; все це ніяк не може переконати мене, що ви потребуєте відпочинку.

- Ах, ваша величність, скільки похвал! - заперечив лейтенант із гіркотою. - Ваша величність, ви бентежите мене! «Людина енергійна, міцна, розумна, хоробра, найкращий солдат французької армії»! Ви до такої міри перебільшуєте, що я, як би себе не цінував, не впізнаю самого себе. Якби я був настільки марнославний, що повірив би тільки половині ваших слів, то вважав би себе людиною дорогоцінною, необхідною; я сказав би, що слуга, який поєднує стільки блискучих якостей, неоціненний скарб. Мушу зізнатися вашій величності, що мене все життя, за винятком нинішнього дня, цінували набагато нижче за те, чого я, на мою думку, вартий. Повторюю, ви перебільшуєте мої заслуги.

Король насупив брови, бо відчув у словах офіцера гірку насмішку.

- Пане лейтенанте, - почав він, - будемо говорити відверто. Вам не подобається служити мені? Говоріть! Відповідайте без околичностей, сміливо, прямо... Я так хочу.

При цих словах офіцер, який давно вже зніяковіло крутив капелюх у руках, підняв голову.

- О, тепер, ваша величність, я можу говорити вільніше, - сказав він. - На таке відверте запитання я відповім так само відверто. Говорити правду - справа хороша: правда полегшує душу, і, крім того, вона річ надзвичайно рідкісна. Тому я скажу

правду королю, просячи його вибачити щиросердість старого солдата.

Людовик глянув на офіцера із занепокоєнням, що проявилося в його тривожному жесті.

- Так говоріть же, - наказав він, - я нетерпляче чекаю вашої правди.

Офіцер кинув капелюх на стіл, і обличчя його, завжди розумне і мужнє, набуло раптом виразу гідності й урочистості.

- Ваша величність, я йду з королівської служби тому, що незадоволений. У наш час слуга може шанобливо підійти до свого пана, як я тепер роблю, розповісти йому, як працював, повернути йому знаряддя ремесла, віддати звіт у ввірених йому грошах і сказати: «Пане, робочий день скінчився, прошу вас заплатити мені, і ми розлучимося».

- Що це означає, пане? - вигукнув король, почервонівши від гніву.

- Ах, ваша величносте, - промовив офіцер, схиляючи коліно, - ніколи слуга не поважав свого пана так, як я вас, але ви хотіли, щоб я говорив правду, і тепер, коли я почав, я висловлю її, навіть якби ви наказували мені замовкнути.

Обличчя офіцера виражало таку рішучість, що Людовику XIV не потрібно було наказувати йому продовжувати. Офіцер говорив, а король дивився на нього з цікавістю, змішаною із захопленням.

- Ваша величносте, скоро буде тридцять п'ять років, як я служу французькому королівському дому; немає людини, яка б зносила на цій службі стільки шпаг, скільки я, а шпаги, про які я говорю, були міцні. Я був ще юнаком, який не мав нічого, крім хоробрості, коли покійний король, батько ваш, вгадав у мені людину. Я був уже дорослим, коли кардинал Рішельє, знавець людей, вгадав у мені ворога. Ваша величність, історію цієї боротьби мурашки з левом ви можете прочитати від першого до останнього рядка в секретному архіві вашого сімейства. Якщо вашій величності прийде полювання, прочитайте її; запевняю вас, вона варта уваги. Там ви дізнаєтеся, що нарешті лев, стомлений, втомлений, зацькований, попросив пощади і, треба віддати йому справедливість, сам пощадив супротивника. Ах, ваша величність! То була велика епоха, сповнена битв, немов епопеї Тасса або Аріоста*! Чудеса того часу, яким відмовляється вірити наше століття, здавалися нам справами звичайнісінькими. Протягом п'яти років я щодня був героєм, якщо вірити словам деяких гідних людей, а, повірте мені, ваша величність, бути героєм протягом п'яти років - це дуже багато! Однак я вірю словам цих людей, тому що вони були чудовими

поціновувачами. Їхні імена: Рішельє, Бекінгем, Бофор, Рец - це великий геній вуличної війни! Те саме говорив мені король Людовик Тринадцятий, і навіть королева, ваша найясніша мати, удостоїла мене одного разу словом «дякую». Не пам'ятаю вже, яку послугу я мав щастя надати їй. Вибачте, государю, що я говорю так сміливо, але все, що я розповідаю, належить історії, як я вже мав честь вам доповісти.

Король, кусаючи губи, кинувся в крісло.

- Я набридаю вашій величності, - сказав лейтенант. - Ах, ось що значить правда! Вона жорстока подруга - вся в залізних вістрях, ранить того, кого торкнеться, а інколи й того, хто говорить її.

- Ні, - відповідав король. - Я сам дозволив вам говорити. Продовжуйте!

- Після служби королю і кардиналу настала пора служити регентству. Під час Фронди я бився теж добре, проте гірше, ніж раніше. Люди почали дрібнішати. Але й тут я очолював ваших королівських мушкетерів у небезпечних сутичках, які відзначені в наказах по роті. Тоді доля моя була завидною! Мене вважали фаворитом кардинала Мазаріні: «Лейтенанте, сюди! Лейтенант, туди! Лейтенант, праворуч! Лейтенант, наліво!» У всій Франції не завдавали удару, в якому ваш покірний слуга не взяв участі. Але скоро кардиналу стало замало однієї Франції: він послав мене в Англію, для користі пана Кромвеля. Це теж була людина далеко не ніжна, смію запевнити вашу величність! Я мав честь знати його і міг оцінити його гідно. Мені пообіцяли золоті гори за виконання доручення. За те, що я виконав в Англії зовсім протилежне тому, заради чого мене послали, мене щедро нагородили, зробили капітаном мушкетерів, тобто дали звання, якому всі при дворі заздрять, яке дає право йти попереду маршалів Франції!.. І це справедливо, бо капітан мушкетерів - цвіт воїнів, король усіх сміливців!

- Вас зробили капітаном? - перепитав король. - Ви, вірно, помилилися? Ви хочете сказати - лейтенантом?

- Ні, ваша величність, я ніколи не помиляюся. Ваша величність може повірити: кардинал Мазаріні дав мені патент.

- І що ж?

- Але Мазаріні - ваша величність знає це набагато краще за будь-кого іншого - дає не часто, а іноді забирає те, що вже дав. Він забрав у мене патент після укладення миру, коли я став йому не потрібен. Зрозуміло, я не вважав себе гідним спадкоємцем знаменитого пана де Тревіля, однак мені обіцяли це місце, дали патент, і цим мало б усе закінчитися.

- А, ось ви чим незадоволені, пане лейтенанте! Добре, я наведу довідки. Я люблю справедливість, і ваша вимога мені подобається, хоча ви пред'явили її дещо безцеремонно.

- Ах, - відповів офіцер, - ваша величність, ви мене неправильно зрозуміли. Тепер я вже нічого не вимагаю.

- Ви занадто делікатні, пане лейтенанте. Але я займуся вашими справами пізніше...

- Ось воно, це слово, ваша величність! Пізніше! Тридцять років живу я цим словом, повним обіцянок. Мені говорили його найвеличніші люди. Тепер і ваша величність вимовляє його. Пізніше! Завдяки йому я отримав двадцять ран і дожив до п'ятдесяти чотирьох років, не маючи луїдора в кишені й не зустрівши на життєвому шляху жодного заступника, хоча сам був заступником дуже багатьох! Але я змінюю формулу, і коли мені кажуть: «Пізніше!», я відповідаю: «Тепер же!» Я прошу зараз тільки відпочинку, ваша величність. Мені можна дати його, тому що це нікому нічого не коштуватиме.

- Я не очікував таких промов, пане лейтенанте, особливо від людини, яка завжди жила біля високих осіб. Ви забуваєте, що говорите з королем, із дворянином, дворянство якого не гірше за ваше, вважаю я. Коли я кажу «Пізніше!», то можна повірити моєму слову.

- Я в цьому не сумніваюся, ваша величність. Але будьте ласкаві вислухати кінець страшної правди, яку я маю висловити вам. Якби я бачив тут на столі маршальський жезл, шпагу коннетабля, навіть польську корону, то, клянуся вам, я сказав би те саме: не згодом, а тепер же. Вибачте мені, ваша величність, я з тієї самої провінції, де народився ваш предок Генріх Четвертий: я кажу не часто, але якщо вже почав, то кажу до кінця.

- Моє царювання, здається, не спокушає вас? - сказав Людовик зарозуміло.

- Забуття, скрізь забуття! - вигукнув офіцер із гідністю. - Пан забув слугу, і слуга змушений забути свого пана. Я живу в нещасний час, ваша величність! Я бачу, що юнаки сповнені зневіри й остраху; вони несміливі й оббрані, коли їм слід було б бути багатими й могутніми. Наприклад, учора я відчинив двері короля Франції англійському королю. Я, нікчемний, врятував би його батька, якби сам бог не повстав проти мене, бог, який протегував Кромвелю! Відчиняю ці двері, тобто палац одного брата, іншому братові, і що я бачу, ваша величність? Ах! Це розірвало моє серце!.. Бачу: королівський міністр проганяє вигнанця і принижує свого короля, засуджуючи на злидні такого ж короля. Бачу, що мій государ, молодий, прекрасний,

хоробрий, у якого в серці кипить відвага, а в очах блищать блискавки, бачу, що государ тремтить перед попом, який сміється з нього за завісами свого ліжка, сидячи в якому він перераховує все французьке золото і ховає його в потаємні скрині. О, я розумію погляд вашої величності. Я зараз зухвалий до божевілля, але що накажете робити? Я старий і кажу вам, моєму королю, такі речі, за які я відрізав би язик будь-якому іншому, хто наважився б сказати їх. Нарешті, ваша величність самі наказали мені висловити все, що в мене на душі, і ось я виливаю жовч, що накопичилася в мені за тридцять років; точно так само пролив би я всю кров свою, якби мені було це наказано.

Король, не кажучи ні слова, витирав великі краплі поту, що струменіли по його обличчю.

Хвилина мовчання, що послідувала за цією зухвалою витівкою, містила в собі ціле століття мук і для того, хто говорив, і для того, хто слухав.

- Пане, - сказав нарешті король, - ви вимовили слово «забуття», і я нічого не чув, крім цього слова. На це слово я вам і відповім. Інші, можливо, дуже забудькуваті; але я - інша річ, я нічого не забуваю... І ось вам доказ: одного жахливого дня, коли вирувало збурення і паризький народ, грізний і бурхливий, як море, кинувся в Пале-Рояль; того дня, коли я прикидався сплячим у ліжку, - одна людина з оголеною шпагою, сховавшись за моїм ліжком, охороняла моє життя, готова була віддати за мене власне життя. Він ризикував ним уже раз двадцять для інших членів мого сімейства. Цього дворянина, у якого я тоді запитав його ім'я, звали д'Артаньяном. Чи не так, пане лейтенанте?

- У вашої величності прекрасна пам'ять, - холодно відповів офіцер.

- Бачите, пане лейтенанте, - сказав король, - якщо я зберігаю такі спогади з дитинства, то, мабуть, нічого не забуду в зрілі літа.

- Ваша величність щедро обдаровані природою, - відповідав офіцер тим самим тоном.

- Послухайте, пане д'Артаньян, - продовжував Людовик із гарячковим хвилюванням, - невже ви не можете потерпіти, як я терплю? Хіба ви не можете робити те, що я роблю?

- А що ви робите, государе?

- Чекаю.

- Ваша величносте, ви можете чекати, тому що ви молоді; але в мене, ваша величносте, немає часу чекати! Старість стукає до мене у двері, а за нею - смерть, вона вже зазирає в

мій дім. Ваша величність, ви тільки починаєте жити. Ви сповнені надій, ви можете задовольнятися майбутніми благами, але я, ваша величність, я на іншому кінці обрію, і ми так далекі один від одного, що я ніяк не встигну дочекатися, поки ваша величність підійде до мене.

Людовик пройшовся кімнатою, витираючи холодний піт, який дуже налякав би лікарів, якби вони побачили короля в такому стані.

- Добре, пане лейтенанте, - сказав Людовик XIV уривчасто. - Ви хочете вийти у відставку? Вас буде звільнено. Ви подаєте мені прохання про звільнення вас від звання лейтенанта королівських мушкетерів?

- Шанобливо покладаю його до стоп вашої величності!

- Досить. Я накажу призначити вам пенсію.

- Я буду вам дуже зобов'язаний, ваша величність.

- Пане лейтенанте, - почав знову король із помітним зусиллям, - мені здається, що ви втрачаєте хорошого господаря.

- Я в цьому абсолютно впевнений.

- Чи знайдете ви коли-небудь такого ж?

- О! Я знаю, государю, що ви єдиний у світі. З цієї хвилини я вже не поступлю на службу ні до кого з королів земних і буду сам собі паном.

- Це правда?

- Клянуся вашій величності.

- Я не забуду вашої клятви.

Д'Артаньян поклонився.

- Ви знаєте, пане лейтенанте, що в мене гарна пам'ять, - додав король.

- Знаю, ваша величносте, але я бажав би, щоб пам'ять зрадила вам і ви забули б образи, про які я змушений був розповісти вам. Ваша величносте, ви стоїте так високо над нами, жалюгідними і нікчемними, що, сподіваюся, забудете...

- Я буду подібний до сонця, пане лейтенанте, яке бачить усіх - великих і малих, багатих і бідних, дає одним блиск, іншим теплоту, а всім - життя. Прощавайте, пане д'Артаньян... Прощавайте, ви вільні!

І король, ледь стримуючи ридання, поспіхом пішов у сусідню кімнату.

Д'Артаньян узяв зі столу капелюх і вийшов.

XV. Вигнанець

Не встиг д'Артаньян зійти зі сходів, як король покликав свого наближеного.

- Я дам вам доручення, - сказав король.

- Я до послуг вашої величності.

- Тоді почекайте.

Молодий король сів писати листа. Із грудей його вирвалося кілька зітхань, але в очах виблискувало торжество.

«Пане кардинал!
Дотримуючись ваших добрих порад і особливо підкоряючись вашій твердості, я переміг і здолав слабкість, негідну короля. Ви так добре влаштували мою майбутність, що вдячність зупинила мене в ту хвилину, коли я хотів зруйнувати вашу працю. Я зрозумів, що був не правий, побажавши йти не тим шляхом, який ви вказали мені. Яке нещастя було б для всієї Франції і для моєї родини, якби розбрат спалахнув між мною і моїм міністром.
Однак це, звичайно, сталося б, якби я взяв за дружину вашу племінницю. Я прекрасно це зрозумів і з цієї хвилини не буду опиратися своєму жеребу. Я готовий одружитися з інфантою Марією-Терезією. Ви можете негайно почати переговори.
Люблячий вас
Людовик».

Король прочитав лист, потім власноруч запечатав його.

- Віддайте цей лист кардиналу, - наказав він.

Наближений вийшов.

Біля дверей Мазаріні він зустрів Бернуїна, який чекав на нього з хвилюванням.

- Що? - запитав він.

- Лист від короля до пана кардинала, - відповідав наближений.

- Лист! Ми чекали його після сьогоднішньої ранкової прогулянки його величності.

- А, ви знаєте, що король...

- Як перший міністр ми зобов'язані все знати. У цьому листі його величність, ймовірно, просить, благає?

- Не знаю, але король не раз зітхнув у той час, як писав.

- Так, так, ми знаємо, що це означає. Зітхати можна від щастя так само, як від горя.

- Однак король після повернення не був схожий на щасливу людину.

- Ви, певно, не розгледіли? І ви бачили його величність, тільки коли він повернувся: під час прогулянки з ним перебував тільки лейтенант мушкетерів. Але я дивився в зорову трубу кардинала, коли очі його преосвященства втомлювалися. Запевняю вас, обидва плакали: і король, і дама.

- І що ж, плакали вони теж від щастя?

- Ні, від любові: вони давали одна одній клятви найніжнішої любові, які король готовий стримати дуже охоче. І цей лист - початок виконання клятв.

- А що думає пан кардинал про цю пристрасть, яка, втім, ні для кого не таємниця?

Бернуїн узяв під руку королівського посланця і, піднімаючись із ним сходами, сказав напівголосно:

- Якщо говорити відверто, кардинал сподівається на повний успіх цієї справи. Знаю, що нам доведеться воювати з Іспанією, але що за біда? Війна відповідає бажанням дворянства. Кардинал дасть своїй племінниці королівське придане, можливо, навіть краще за королівське. Будуть гроші, свята і битви. Усі будуть задоволені.

- А мені здається, - заперечив наближений, похитуючи головою, - що такий маленький листок не може містити в собі стільки важливих речей.

- Друже мій, - відповів Бернуїн, - я впевнений у тому, що кажу. Пан д'Артаньян розповів мені все.

- Що ж саме?

- Я звернувся до нього від імені кардинала і запитав, що там сталося. Зрозуміло, я не відкрив йому наших таємних задумів, адже він спритний пройдисвіт. «Люб'язний пане Бернуїн, - відповів він мені, - король до нестями закоханий у Марію Манчіні. Ось усе, що я можу вам сказати». «О, невже ви думаєте, - сказав я, - що заради цієї любові він здатний порушити волю кардинала?» - «Ах, не питайте мене! Я думаю, що король готовий на все! Він надзвичайно впертий і коли чогось хоче, так неодмінно наполягає на своєму. Якщо він задумав одружитися з Марією Манчіні, так неодмінно одружиться». Із цими словами лейтенант попрощався зі мною і пішов до стайні; там він осідлав коня, схопився на нього і пустився як стріла, немов за ним гнався сам диявол.

- Отже, ви думаєте...

- Що лейтенант знає набагато більше за те, що сказав мені...

- І, на вашу думку, пане д'Артаньян...

- Імовірно, скаче тепер за вигнаними красунями і готує все необхідне для успіху королівського кохання.

Розмовляючи таким чином, обидва наперсники підійшли до кабінету кардинала. Мазаріні вже не мучила подагра; він у хвилюванні ходив кімнатою, прислухаючись біля дверей і заглядаючи у вікна.

Бернуїн ввів до нього посланця, якому наказано було вручити лист особисто кардиналу. Мазаріні взяв лист, але, перш ніж роздрукувати його, зобразив на своєму обличчі усмішку, що нічого не виражає, за якою так зручно приховувати будь-які переживання. Тому на його обличчі ніяк не відбилися ті почуття, які збудив у ньому лист.

- Добре! - вимовив він, перечитавши лист двічі. - Чудово! Скажіть його величності, що я дякую йому за слухняність королеві-матері і виконаю його волю.

Посланий вийшов.

Ледве двері зачинилися, як кардинал, який не мав потреби прикидатися при Бернуїні, скинув маску і похмуро крикнув:

- Покликати Брієнна!

Секретар негайно з'явився.

- Я зробив зараз, - повідомив йому Мазаріні, - таку важливу послугу державі, якої ніколи ще не робив. Ось лист, що свідчить про неї; ви віднесете його королеві і, коли вона прочитає, покладіть його в папку під літерою Б, де лежать документи і папери, що стосуються моєї служби Франції.

Брієнн вийшов. Він не міг утриматися, щоб не прочитати дорогою цей цікавий лист, бо він не був запечатаний. Зрозуміло, і Бернуїн, який жив у злагоді з усіма, підійшов до секретаря ближче, так що міг через його плече прочитати лист. Новина швидко рознеслася палацом, і Мазаріні навіть боявся, що вона дійде до королеви раніше, ніж Брієнн встигне показати їй лист сина.

Незабаром віддали наказ про від'їзд, і принц Конде, з'явившись на момент пробудження короля, позначив у своїй записній книжці Пуатьє як наступний пункт, де їхні величності вирішили зупинитися і відпочити.

Так за кілька хвилин закінчилася інтрига, яка сильно займала всіх дипломатів Європи. Найочевидніший її результат полягав у тому, що лейтенант мушкетерів позбувся місця і платні. Щоправда, натомість того й іншого він отримав незалежність.

Скоро ми дізнаємося, як д'Артаньян скористався нею. Тепер же, з дозволу читача, повернемося до «Готелю Медічі»,

де відчинилося вікно якраз тієї самої хвилини, коли в палаці віддавали наказ про від'їзд короля.

Вікно відчинилося в кімнаті Карла II. Нещасний король провів усю ніч у роздумах. Він сидів, опустивши голову на руки й спершись на стіл. Хворий і старезний Паррі заснув у кутку кімнати, стомлений духом і тілом. Дивною була доля цього вірного слуги: він бачив, що і для другого покоління його королів починається низка страшних лих, що терзали перше. Коли король поміркував над своєю невдачею, коли зрозумів, у якій жахливій самотності він опинився, попрощавшись з останньою надією, у нього запаморочилося у голові, і він відкинувся на спинку крісла, у якому сидів.

Тут доля зглянулася над нещасним і послала йому сон. Він прокинувся тільки о пів на сьому, коли сонце вже освітило кімнату. Паррі, який не рухався з місця, щоб не розбудити короля, з невимовним смутком дивився на очі молодого монарха, почервонілі від безсоння, на його щоки, зблідлі від страждань і поневірянь.

Стукіт важких возів, що спускалися до Луари, розбудив Карла. Він підвівся, озирнувся, як людина, яка все забула, побачив Паррі, потиснув йому руку і наказав розрахуватися з Крополем.

Крополь, взявши з Паррі за рахунками, вчинив цілком чесно, повторивши тільки своє зауваження, що обидва мандрівники нічого не їли, у чому він вбачав подвійну незручність: образу для своєї кухні та необхідність брати за обіди, яких не з'їли, але все ж таки приготували. Паррі заплатив не заперечуючи.

- Сподіваюся, - сказав король, - що коні наші харчувалися не так, як ми. За вашим рахунком я не бачу, щоб вони годувалися, а нам, мандрівникам, які вирушають дуже далеко, погано мати голодних коней.

За такої підозри Крополь набув величного вигляду і відповів, що «Готель Медічі» надає однакову гостинність людям і коням.

Король і старий слуга сіли на коней і виїхали на Паризьку дорогу, не зустрівши на шляху жодної людини ні на вулицях, ні в передмістях міста.

Для Карла II останній удар був тим сильнішим, що він означав нове вигнання.

Нещасні хапаються за найменшу надію, як щасливі - за найбільше благополуччя, і якщо доводиться залишити місце, де ця надія пестила їхнє серце, вони відчувають ту смертельну тугу, яку відчуває вигнанець, тільки-но вступить на корабель,

що має відвезти його у вигнання. Ймовірно, серце, поранене вже безліч разів, сильніше відчуває найменший укол, бо воно вважає благом хоча б хвилинну відсутність зла, яке є всього лише відсутністю страждання. Бо зрештою посеред найжахливіших негараздів бог кинув нам надію, як ту краплину води, що безсердечний багач у пеклі просив у Лазаря*.

На мить надія блиснула перед Карлом, коли Людовік ласкаво прийняв його. Вона начебто почала здійснюватися, як раптом відмова Мазаріні перетворила цей міраж на нездійсненну мрію. Обіцянка Людовика XIV, негайно ж узята назад, здалася Карлу II глузуванням, так само як його корона, скіпетр, друзі, як усе, що оточувало його в дитинстві й покинуло у вигнанні. Усе здалося Карлу II глузуванням, усе, крім холодного і похмурого спокою, який обіцяла йому смерть.

Ось про що думав нещасний король, коли, опустивши голову і кинувши поводи, він їхав під теплими і ласкавими променями травневого сонця.

XVI. Remember*

Вершник, що поспішав дорогою в Блуа, зустрівся з двома мандрівниками і - як він не поспішав, - минаючи їх, підняв капелюх. Король ледь помітив цього молодого чоловіка, на вигляд років двадцяти п'яти, який щохвилини озирався й ласкаво кивав головою старому, що стояв біля ґрат перед гарним будинком з аспідним дахом, складеним із білого каміння й червоної цегли.

Цей сивий старий, худий і високий, відповів молодій людині з батьківською ніжністю. Вершник зник за першим поворотом дороги, обсадженої гарними деревами, і старий збирався вже увійти до будинку, коли наші мандрівники, під'їхавши до ґрат, привернули його увагу.

Король, як ми вже сказали, їхав, опустивши поводи і віддавшись волі свого коня. Паррі слідував за ним. Бажаючи насолодитися теплими променями сонця, він зняв капелюх і став дивитися на всі боки дороги. Погляд його зустрівся з

поглядом старого, що притулився до ґрат; той раптом скрикнув, наче вражений чимось, і зробив крок назустріч мандрівникам.

Подивившись на Паррі, він негайно перевів погляд на короля і кілька секунд не зводив з нього очей. У ту ж хвилину обличчя старого змінилося. Ледве він упізнав Карла II (ми говоримо - упізнав, бо тільки повна впевненість могла справити таке враження), як із побожним здивуванням сплеснув руками, зняв капелюх і вклонився так низько, наче хотів стати на коліна.

Хоч би яким розсіяним, або, точніше, поглинутим своїми думками не був король, він все ж помітив цей рух старого. Зупинивши коня, він повернувся до Паррі і сказав:

- Боже мій, Паррі! Що це за людина, яка кланяється мені так низько? Невже він знає мене?

Паррі зблід і в сильному хвилюванні повернув свого коня до ґрат.

- Ах, ваша величність, - сказав він, зупиняючись кроків за п'ять від старого, який усе ще стояв, схиливши коліно. - Я сам украй вражений. Мені здається, я впізнав його. Так, звичайно, це він! Дозвольте мені поговорити з ним.

- Будь ласка.

- Як! Це ви, пане Грімо? - промовив Паррі.

- Так, я, - відповідав високий старий, випроставшись, але зберігаючи колишню шанобливу позу.

- Ваша величносте, - сказав Паррі королю, - я не помилився: це слуга графа де Ла Фер, а граф де Ла Фер - той гідний вельможа, про якого я говорив вашій величності так часто, що спогад про нього мав залишитися не тільки у вашій пам'яті, а й у вашому серці.

- Він був присутній при останніх хвилинах мого батька? - запитав Карл, здригнувшись при цьому спогаді.

- Саме так, ваша величність.

- Ах! - прошепотів Карл.

Потім він звернувся до Грімо, який стежив за ним живими і розумними очима, намагаючись вгадати його думки, і запитав:

- Друже мій, ваш пан, граф де Ла Фер, живе тут?

- Так, - відповів Грімо, вказуючи рукою на будівлю.

- І він зараз удома?

- Там, під каштанами.

- Паррі, - сказав король, - я не хочу проґавити такої дорогоцінної можливості віддячити вельможі, якому наша родина зобов'язана таким чудовим доказом відданості й великодушності. Потримайте мого коня, друже мій.

І, кинувши поводи Гримо, король один попрямував до Атоса, як до рівного. Карл запам'ятав лаконічне пояснення Грімо: «Там, під каштанами». Тож він пройшов повз будинок і попрямував просто до вказаної алеї. Її не важко було знайти: верхівки каштанів, уже вкритих листям і квітами, височіли над усіма іншими деревами.

Увійшовши під склепіння алеї, освітленої смугами світла там, де сонце пробивалося крізь густе листя каштанів, король побачив Атоса. Той прогулювався, заклавши руки за спину, у спокійній задумливості. Карлу, ймовірно, часто описували зовнішність Атоса, тому він негайно впізнав його і пішов прямо до нього.

Почувши шум кроків, граф де Ла Фер підняв голову і, бачачи, що до нього підходить людина витонченої і шляхетної зовнішності, зняв капелюх. За кілька кроків від нього Карл теж зняв капелюх, потім, ніби відповідаючи на німе запитання графа, сказав:

- Графе, я з'явився виконати свій обов'язок. Уже давно я хотів висловити вам свою глибоку вдячність. Я - Карл Другий, син того Карла Стюарта, який правив Англією і загинув на ешафоті.

При цьому імені Атос здригнувся; він глянув на молодого короля, що стояв перед ним з непокритою головою, і в його чистих блакитних очах заблищали сльози.

Він шанобливо вклонився, але король узяв його за руку:

- Чи розумієте ви, графе, який я нещасливий! Потрібно було, щоб випадок привів мене до вас. Ах! Чому немає при мені людей, яких я люблю і поважаю? Чому змушений я тільки зберігати їхні імена в пам'яті, а заслуги в серці? Якби ваш слуга не впізнав мого, я проїхав би повз ваші ворота.

- Правда, - сказав Атос, відповідаючи словами на першу фразу короля і поклоном на другу, - правда, ваша величність бачили погані дні.

- А найгірші, можливо, ще попереду!

- Не втрачайте надії, ваша величність!

- Граф, граф! - відповів Карл, похитавши головою. - Я сподівався до вчорашнього вечора, як добрий християнин, клянуся вам.

Атос запитально подивився на короля.

- О, це легко розповісти, - продовжував Карл II. - У вигнанні, пограбований, покинутий, я зважився на останню спробу. Здається, у Книзі доль написано, що вічним джерелом усякого горя й усякої радості для нашого сімейства буде Франція! Ви самі це знаєте, графе, адже ви були одним із тих

французів, яких мій нещасний батько в боях бачив по праву руку від себе, а в день смерті - біля ешафота.

- Ваша величність, - скромно відповів Атос, - я був не один; товариші мої і я в цьому випадку вчинили як дворяни, не більше. Але ваша величність зробили мені честь, почавши свою розповідь.

- Так, правда. Мені протегує... - ви розумієте, графе, як важко Стюарту вимовити це слово, - мені протегує двоюрідний брат мій, штатгальтер Голландії, але без участі, або принаймні без згоди Франції, він нічого не хоче зробити. Я приїхав просити цієї згоди в короля Франції; він відмовив мені...

- Король відмовив вашій величності?

- Ні, треба віддати йому справедливість, це зробив не він, а Мазаріні.

Атос закусив губу.

- Ви вважаєте, що я мав очікувати відмови? - запитав король, помітивши рух Атоса.

- Саме так я і думав, ваша величність, - відповів Атос шанобливо. - Я давно знаю цього пронирливого італійця.

- Я хотів довести справу до кінця і негайно дізнатися, як вирішиться моя доля. Я сказав братові моєму Людовику, що я не хочу завдавати Франції та Голландії труднощів і спробую щастя, як уже робив раніше, з двома сотнями дворян, якщо він захоче дати їх мені, або з мільйоном, якщо йому завгодно буде позичити мені його.

- І що ж?

- Що?.. Я відчуваю зараз дивне почуття: я впиваюся відчаєм. Деякі душі - моя, мабуть, належить до їх числа - знаходять насолоду в упевненості, що все втрачено і нарешті настав час, коли треба загинути.

- О, сподіваюся, ваша величносте, - сказав Атос, - що ви ще не дійшли до такої крайності!

- Якщо ви говорите мені це, графе, якщо ви намагаєтеся оживити надію в моєму серці, значить, ви неправильно зрозуміли мене. Я приїжджав до Блуа, графе, просити як милостиню мільйон у Людовіка, сподіваючись з його допомогою поправити свої справи. Але брат мій Людовик відмовив мені... Ви бачите, що все загинуло.

- Дозвольте, ваша величність, не погодитися з вами.

- Як, графе, ви не припускаєте в мені достатньо мужності, щоб оцінити своє становище?

- Ваша величносте, я завжди помічав, що різкі повороти долі трапляються саме у відчайдушних становищах.

- Дякую вам, графе. Відрадно зустріти людину з таким серцем, як ваше, людину, чия віра в бога й монархію ніколи не дасть змоги їй зневіритися в долі короля, хоч би яким випробуванням вона її піддавала. На жаль, ваші слова, графе, схожі на ліки, які виліковують рани, але безсилі проти смерті. Дякую вам, графе, за бажання втішити мене; дякую за вашу добру пам'ять, але я знаю, що мені потрібно робити... Тепер мене ніщо не врятує. І я так упевнений у цьому, що їду у вигнання з моїм старим Паррі; їду впиватися своїми негараздами в пустельному притулку, який пропонує мені Голландія. Там, повірте мені, графе, скоро все скінчиться. Смерть не забариться з'явитися. Її так часто закликало це тіло, терзане душевними муками, і ця душа, що волає до небес.

- У вашої величності є мати, сестра, брати, ви глава сімейства, ви повинні просити у бога довгих років життя, а не швидкої смерті. Ви у вигнанні, в нещасті, але за вами ваше право. Ви повинні шукати битв, небезпек, подвигів, а не спокою смерті.

- Графе, - відповів Карл, посміхаючись із невимовним смутком, - чи чули ви коли-небудь, щоб король завоював державу з одним слугою, таким старим, як Паррі, і з трьомастами екю, які везе цей слуга у своєму гаманці?

- Ні, цього я не чув, але я знаю, що не один розвінчаний король вступав на престол за допомогою твердої волі, постійності друзів і мільйона франків, вміло витраченого.

- Ви, очевидно, не зрозуміли мене? Цей мільйон я просив у брата мого Людовика... і мені було відмовлено.

- Ваша величносте, - промовив Атос, - чи не завгодно вам приділити мені кілька хвилин і уважно вислухати те, що мені залишається сказати вам?

Карл пильно подивився на Атоса:

- Дозвольте, кажіть.

- Будь ласка, пройдіть до мене, ваша величність, - сказав граф, прямуючи до будинку.

Він привів короля у свій кабінет і запропонував йому сісти.

- Ваша величність, - почав він, - говорили мені, що за нинішнього стану речей в Англії за допомогою мільйона франків ви зможете повернути собі престол?

- Можу принаймні зважитися на спробу і, якщо вона не вдасться, померти як личить королю.

- Так виконайте вашу обіцянку і вислухайте мене терпляче.

Карл кивнув на знак згоди. Атос підійшов до дверей, подивився, чи не підслуховує хто-небудь, замкнув засувку і сів на колишнє місце.

- Ваша величність, - сказав він, - зволили пригадати, що я перебував при шляхетному і нещасному королеві Карлі Першому, коли кати перевезли його із Сент-Джемса у Вайтголл.

- Так, пам'ятаю і вічно буду пам'ятати.

- Синові важко слухати таку похмуру повість, яку він, імовірно, не раз уже вислуховував. Однак я повинен повторити її вам з усіма подробицями.

- Говоріть.

- Коли король, батько ваш, готувався зійти на ешафот, поставлений біля самого вікна його кімнати, все було підготовлено до втечі. Ката видалили. Влаштували хід під підлогою приміщення, в якому перебував король. Я сам стояв під фатальним помостом, як раптом почув на ньому кроки вашого батька.

- Паррі розповідав мені всі ці страшні подробиці, графе.

Атос поклонився і продовжував:

- Але ось чого він не міг розповісти вам, тому що це відбувалося тільки між батьком, богом і мною, і я ніколи не говорив про це навіть найближчим із моїх друзів. «Відійди, - сказав ваш батько катові в масці, - відійди на хвилину. Я знаю, що належу тобі, але пам'ятай, що ти повинен вразити мене, тільки коли я дам знак. Я хочу спокійно помолитися».

- Вибачте, якщо я переб'ю вас, - промовив Карл II, збліднувши, - але ви, графе, знаєте всі подробиці цієї страшної події, нікому іншому не відомі. Чи не пам'ятаєте ви імені цього проклятого ката, цього боягуза, який закрив своє обличчя, щоб безкарно позбавити життя короля?

Атос злегка зблід.

- Його ім'я? - повторив він. - Пам'ятаю, але не можу сказати*.

- А що з ним стало?.. В Англії ніхто нічого про нього не знає. Де він тепер?

- Він помер.

- Він помер, але як? Невже у своєму ліжку, спокійною і тихою смертю чесних людей?

- Він помер насильницькою смертю, у страшну ніч, уражений гнівом людським і громом небесним. Тіло його, пронизане кинджалом, скинулося в безодню океану. Нехай Бог пробачить його вбивцю.

- Продовжуйте, - попросив Карл II, помітивши, що Атос не хоче більше говорити про це.

- Сказавши це катові, король додав: «Ти вразиш мене, коли я підніму руку і скажу: Remember!»

- Справді, - прошепотів Карл II, - я знаю, що це було останнє слово мого нещасного батька. Але з якою метою сказав він його? Кому?

- Французькому дворянину, який стояв під ешафотом.

- Отже, вам, графе?

- Так, ваша величносте, і кожне слово короля, що проникло крізь вкриті чорним сукном дошки ешафота, і тепер ще лунає в моїх вухах. Король став на коліна. «Графе де Ла Фер, чи тут ви?» - запитав він. «Тут, ваша величність», - відповідав я. Тоді король нахилився нижче.

Карл II у сильному хвилюванні теж нахилився до Атоса, ловлячи кожне його слово. Голова його майже торкалася голови Атоса.

Граф продовжував:

- «Граф де Ла Фер, - сказав він, - ти не міг врятувати мене. Мене не можна було врятувати. Нехай я зроблю святотатство, але останні слова будуть звернені до тебе. Заради підтримки справи, яку я вважав правильною, я втратив престол своїх предків і згубив спадщину своїх дітей».

Карл II закрив обличчя руками, і сльоза скотилася між його блідими худими пальцями.

- «У мене залишився мільйон золотом, - розповідав король. - Я зарив його в підземеллі Ньюкаслського замку, коли залишав це місто».

Карл підняв голову з такою скорботною радістю, яка могла б викликати сльози у всіх, хто знав про його незліченні лиха.

- Мільйон! - прошепотів він.

- «Ти один знаєш про ці гроші. Використай їх, коли буде потрібно, для блага мого старшого сина. А тепер, графе де Ла Фер, попрощайся зі мною!» «Прощавайте! Прощавайте!» - вигукнув я.

Карл II встав і підійшов до вікна охолодити палаючу голову.

Атос продовжував:

- Тоді король сказав: «Remember!» Це слово було звернене до мене. Ви бачите, ваша величність, я не забув.

Король не міг стримати хвилювання. Атос бачив судомний рух його плечей, сльози на його очах і сам замовк, пригнічений спогадами, які пробудив у молодому королі.

Карл II найбільшим зусиллям поборов ридання, відійшов від вікна і сів біля Атоса.

- Ваша величність, - сказав Атос, - досі я думав, що ще не настав час використати ці гроші. Але, придивляючись до подій в Англії, я відчув, що час цей наближається. Завтра я збирався дізнатися, де ви ховаєтеся, і їхати до вашої величності. Ви самі з'явилися до мене. Це знак того, що з нами бог.

- Графе, - відповів Карл голосом, тремтячим від сильного хвилювання, - ви мій ангел-охоронець, посланий богом. Ви - мій рятівник, присланий мені батьком з його могили. Але вже десять років міжусобна війна розоряє мою батьківщину. Вона знищила багатьох людей, понівечила землю. Імовірно, в Англії вже немає цього золота, як у серцях моїх підданих - любові.

- Ваша величність, місце, де король зарив гроші, мені добре відомо. І ніхто, я впевнений, не міг знайти їх. До того ж хіба Ньюкаслський замок зовсім зруйнований? Хіба його розібрали по камінню до самої основи?

- Ні, він ще цілий, але зараз генерал Монк зайняв його і стоїть у ньому табором. Єдине місце, де на мене чекає допомога, де в мене є кошти, зайняте, як ви бачите, моїми ворогами.

- Генерал Монк не міг знайти скарб, про який я говорю вашій величності.

- Припустимо, що так. Але невже я повинен віддатися в руки Монка, щоб скористатися скарбом? Ах, ви бачите, графе, треба відмовитися від боротьби з долею. Вона обрушується на мене щоразу, як я піднімаюся. Що я зможу зробити удвох із Паррі, якого Монк уже один раз прогнав? Ні, графе, ні, підкоримося цьому останньому удару!

- А я, чи не можу я зробити спробу там, де ви і Паррі безсилі?

- Ви, графе, ви?!

- Я поїду з вами, - відповів Атос, кланяючись, - якщо це завгодно вашій величності.

- Адже ви такі щасливі тут!

- Я не можу бути щасливим, поки на мені лежить невиконаний борг, а король, ваш батько, поклав на мене турботу про вашу долю і розпорядження його грошима згідно з його волею. За першим знаком вашої величності я готовий вирушити в дорогу.

- Ах, графе! - вигукнув король, забуваючи етикет і кидаючись на шию до Атоса. - Ви живий доказ, що є на небесах бог, який посилає ще своїх вісників нещасним, стражденним на землі.

Атос, схвильований цим поривом молодого короля, шанобливо подякував йому і, підійшовши до вікна, крикнув:

- Гримо, коней!

- Як! Ви хочете їхати зараз же? - запитав король. - Ах, графе, ви - дивовижна людина!

- Ваша величність, - відповів Атос, - для мене найважливіше служити вам. До того ж, - додав він з посмішкою, - цю звичку я набув давно, на службі в королеви, вашої тітки, і в короля, вашого батька. Як я можу відступити від неї в ту хвилину, коли треба послужити вашій величності?

- Що за людина! - прошепотів король.

Потім, подумавши, додав:

- Але, графе, я не можу піддавати вас таким тяжким поневірянням, не маючи жодних засобів винагородити вас за послуги.

- О, - сказав Атос з посмішкою, - ваша величність сміється наді мною. У вас цілий мільйон. Ах, якби в мене була половина цих грошей, я давно б уже завербував цілий полк. Але, на щастя, у мене є ще трохи золота і жменька фамільних діамантів. Сподіваюся, вашій величності до вподоби буде розділити їх із відданим слугою?

- Не зі слугою, а з другом. Згоден, графе, але з умовою, що потім мій друг розділить зі мною мої статки.

- Ваша величність, - сказав Атос, відчиняючи скриньку і виймаючи з неї гроші та коштовності, - тепер ми багаті. На щастя, нас буде четверо проти грабіжників.

Радість забарвила рум'янцем бліді щоки Карла II. Він побачив, як Грімо, вже одягнений по-дорожньому, підвів двох коней до ґанку будинку.

- Блезуа, віддай цього листа віконта де Бражелону. Відповідай усім, що я поїхав до Парижа. Нагляд за будинком доручаю тобі.

Блезуа вклонився, попрощався з Грімо і замкнув за мандрівниками ворота.

XVII. Шукає Араміса, а знаходить тільки Базена*

Не минуло й двох годин від моменту від'їзду Атоса, який попрямував на очах у Блезуа дорогою до Парижа, як вершник на прекрасному рябому коні зупинився біля воріт будинку й дзвінким «Ей!» гукнув конюхів, які юрмилися разом із садівником біля Блезуа, звичайного постачальника всіляких

новин. Почувши добре знайомий голос, Блезуа повернув голову і вигукнув:

- Пане д'Артаньян!.. Швидше біжіть, відімкніть йому ворота!

Чоловік вісім кинулися до ґрат і швидко, немов вона була легкою, як пір'їнка, відчинили її. Усі низько вклонилися д'Артаньяну, знаючи, що граф особливо ласкаво приймає цього друга, а такі речі слуги завжди помічають.

- Ну, - почав д'Артаньян з люб'язною посмішкою, ставши на стремено, щоб зістрибнути з коня, - де мій дорогий граф?

- Ах, пане, яка невдача, - відповів Блезуа, - і як буде прикро графу, коли він дізнається, що ви приїжджали! Граф, волею випадку, поїхав години дві тому.

Д'Артаньяна не збентежила ця звістка.

- Добре, - сказав він, - я бачу, що ти все ще розмовляєш найчистішою французькою мовою; ти даси мені урок граматики і красномовства, поки я чекатиму повернення твого пана.

- Це ніяк не вийде, пане, - заперечив Блезуа. - Вам доведеться чекати занадто довго.

- Він не повернеться сьогодні?

- Ні завтра, ні післязавтра: граф вирушив у далеку подорож.

- Подорож! - повторив д'Артаньян зі здивуванням. - Що за нісенітницю ти мелеш?

- Це, пане, суща правда. Граф доручив мені нагляд за будинком і додав: «Відповідай усім, що я поїхав у Париж».

- А, він поїхав до Парижа! - вигукнув д'Артаньян. - Більше мені нічого не треба... Із цього слід було почати, базіко!.. Він поїхав години дві тому?..

- Так точно.

- Я швидко наздожену його. Він один?

- Ні, пане.

- Хто ж із ним?

- Якийсь вельможа, якого я не знаю, та ще старий і наш Грімо.

- Вони не можуть мчати так, як я... Прощавай, я поспішаю.

- Чи не завгодно вам, пане, вислухати мене? - сказав Блезуа, утримуючи коня за повід.

- Мабуть, якщо ти кинеш своє краснобайство і говоритимеш швидше.

- Дозвольте, пане. Мені здається, що граф вимовив слово «Париж» так, навмисне...

- Ого, - протягнув д'Артаньян задумливо.

- Так, пане. Я впевнений, що граф поїхав не в Париж. Я готовий у цьому заприсягтися.

- Що змушує тебе так думати?

- А ось що: пан Грімо завжди знає, куди прямує наш пан, і він обіцяв мені, першого ж разу, як вони поїдуть до Парижа, взяти в мене трохи грошей, щоб передати моїй дружині.

- Ах ось що! У тебе є дружина?

- Зі мною була дружина, вона місцева, але пан знайшов, що вона надто багато базікає, і я відіслав її до Парижа; інколи це сором'язливо, але часом буває навіть приємно.

- Я розумію, але договорюй, однак: значить, ти не думаєш, що граф поїхав до Парижа?

- Ні, пане, бо це означало б, що Грімо не дотримав свого слова, порушив клятву, а це неможливо.

- Це неможливо, - повторив д'Артаньян мрійливо, але з твердою впевненістю. - Добре, мій добрий Блезуа, дякую тобі.

Блезуа вклонився.

- Слухай, Блезуа, ти знаєш, що я не цікавий... Мені неодмінно потрібно побачитися з твоїм паном. Чи не можеш ти... хоча б (ти говориш так добре)... натякнути. Скажи одне слово... Решту я зрозумію.

- Честю клянуся, пане, не можу... Я рішуче не знаю, куди поїхав граф. Підслуховувати біля дверей я не звик, це в нас суворо заборонено.

- Ах, мій друже, - відповів д'Артаньян, - який поганий початок для мене! Чи знаєш ти принаймні, коли граф повернеться?

- Теж не знаю.

- Згадай, Блезуа, зроби зусилля!

- Ви не вірите моїй щирості?.. Ви мене чутливо ображаєте!

- Чорт би побрав його позлащений язик! - проворчав д'Артаньян. - Краще б зустріти простого мужика, він сказав би мені все, що потрібно... Прощавай!

- Маю честь, пане, найнижче вам кланятися.

«А, щоб тебе! - подумав д'Артаньян. - Який нестерпний базіка!»

Він востаннє глянув на червоний будинок, повернув коня і поїхав із виглядом безтурботної людини. Доїхавши до кінця стіни, прихований від усіх сторонніх поглядів, він важко зітхнув і сказав:

- Обговоримо становище. Невже Атос був удома? Ні. Усі ці ледарі, що стояли склавши руки посеред двору, бігали б як божевільні, якби господар міг бачити їх. Атос подорожує? Це незбагненно. Він страшенно любить таємничість. Взагалі не

така людина потрібна мені. Мені потрібен розум хитрий, терплячий. Мій герой живе в Мелюні, у знайомому церковному будинку. Сорок п'ять льє! Чотири з половиною дні! Ну що ж, погода прекрасна, і я вільний. Проковтнемо цей простір.

Він пустив коня риссю дорогою до Парижа. Через чотири дні він приїхав у Мелюн, як і задумав.

Д'Артаньян мав звичай ні в кого не питати дороги. Він завжди покладався на свою проникливість, яка ніколи його не обманювала, на свій тридцятирічний досвід і стару звичку читати за зовнішнім виглядом будівель і обличчями людей.

У Мелюні д'Артаньян одразу розшукав церковний будинок, гарну потиньковану будівлю з цегли. Виноградні лози вилися вздовж труб, а на даху виднівся висічений з каменю хрест. Із зали, розташованої в нижньому поверсі будинку, лунала розмова або, краще сказати, гул голосів, схожий на писк пташенят, що сидять у гнізді під крилом матері. Один голос голосно називав літери абетки. Інший, густий і співучий, сварив бешкетників і виправляв помилки учнів.

Д'Артаньян упізнав цей голос. І оскільки вікно було відчинене, то він нахилився з коня, розсунув листя винограду і крикнув:

- Базене! Милий Базен, здрастуй!

Низенький товстун, з плоским обличчям, з коротко стриженим - щоб бути схожим на тонзуру - сивим волоссям і в чорній оксамитовій ярмолці на голові, встав, почувши голос д'Артаньяна, утім, навіть не встав, а, радше, підстрибнув, упустивши табуретку. Учні кинулися піднімати її, і між ними зав'язалася битва не гірша за ту, яку затіяли греки, щоб забрати в троянців тіло Патрокла*. Буквар і лінійка теж випали з рук Базена.

- Ви тут! - вигукнув він. - Ви, пане д'Артаньян?!

- Так, це я. Де Араміс... чи то пак шевальє д'Ербле?.. Ах, знову помилився! Де пан головний вікарій?

- Пане, - відповів Базен із гідністю, - його преосвященство у своїй єпархії.

- Що таке? - сказав д'Артаньян. - То він єпископ?

- Звідки ви з'явилися, що не знаєте цього? - перебив Базен досить нешанобливо.

- Люб'язний Базен, ми, язичники, люди військові, знаємо тільки, коли когось проводять у полковники, генерали або фельдмаршали; але про єпископів і тата, чорт мене забирай, звістки до нас доходять тільки тоді, коли три чверті світу знає про це!

- Шшш! Шшш! - сказав Базен, витріщивши очі. - Не псуйте мені дітей, яким я намагаюся вселити добрі звичаї.

Діти справді оглядали д'Артаньяна і милувалися його конем, довгою шпагою, шпорами і войовничим виглядом. Вони особливо дивувалися його гучному голосу, і коли він вимовив своє улюблене слівце, вся школа закричала: «Чорт забирай!» - зі страшним реготом, вереском і тупанням. Мушкетер посміхнувся, а старий учитель зовсім втратив голову.

- Та замовкніть ви, пустуни! - закричав він. - Ах, пане д'Артаньян, ось ви приїхали, і прощавай мої добрі звичаї!.. Як завжди, разом із вами приходить безлад!.. Просто стовпотворіння вавилонське!.. Ах, які нестерпні хлопчаки!

Високоповажний Базен став роздавати направо і наліво ляпаси, від яких учні його почали кричати ще голосніше, тільки іншими голосами.

- А де єпархія Араміса? - запитав д'Артаньян.

- Його преосвященство Рене є єпископом у Ванні*.

- Хто виклопотав йому це місце?

- Наш сусід, пан суперінтендант фінансів.

- Хто? Пан Фуке?

- Звичайно, він.

- Так Араміс із ним у дружбі?

- Пан єпископ щонеділі говорив проповідь у капелі пана суперінтенданта у Во; і потім вони разом ходили на полювання.

- Ось як!

- І пан єпископ часто працював над своїми нотаціями... тобто я хотів сказати - над своїми проповідями, разом із суперінтендантом.

- Так він віршами, чи що, проповідує, цей гідний єпископ?

- Пане, не жартуйте над релігією, заради бога!

- Гаразд, Базене, гаразд. То що Араміс у Ванні?

- У Ванні, у Бретані.

- Ти скритний, Базен, це неправда.

- Але, пане, адже священицький будинок порожній.

- Він має рацію, - промовив д'Артаньян, дивлячись на будинок, вигляд якого свідчив про відсутність господаря.

- Але монсеньйор мав написати вам про свою посвяту.

- А давно він присвячений?

- Уже місяць.

- Ну, так часу минуло небагато. Я не міг ще знадобитися Арамісу. А чому ти не поїхав із ним, Базене?

- Не можна, пане, у мене тут справа.

- Абетка?

- І мої парафіяни.

- Як! Ти сповідуєш, ти абат?

- Майже. Таке моє покликання.

- А ти пройшов попередні щаблі?

- О, - сказав Базен з апломбом, - тепер, коли мого пана призначено єпископом, мені в цьому немає потреби.

І він самовдоволено потер руки.

«Рішуче, - подумав д'Артаньян, - із цією людиною нічого не поробиш».

- Вели дати мені поїсти, Базен.

- Із задоволенням, пане.

- Курча, бульйон і пляшку вина.

- Сьогодні субота, день пісний, - зауважив Базен.

- Мені дозволено, - заперечив д'Артаньян.

Базен подивився на нього із сумнівом.

- Ах ти, лицемір! - закричав д'Артаньян. - Так ти, слуга Араміса, сподіваєшся отримати дозвіл чинити злодіяння, не пройшовши попередніх щаблів, а мені, його другові, не дозволено навіть поїсти скоромного в суботу? Базене, будь зі мною люб'язний, або, присягаюся богом, я поскаржуся королю, і ти назавжди позбудешся права сповідувати. Ти знаєш, що король затверджує єпископів? Король на моєму боці; отже, я сильніший за вас.

Базен двозначно посміхнувся:

- О, на нашому боці пан суперінтендант!

- Так ти знущаєшся над королем?

Базен не відповів, але посмішка його була доволі красномовною.

- Давай вечеряти! - попросив д'Артаньян. - Скоро сьома година.

Базен обернувся і наказав старшому учневі піти до кухарки. Тим часом д'Артаньян зайнявся оглядом будинку.

- Ну, - сказав він зневажливо, - пан єпископ живе неважливо.

- У нього є замок у Во, - промовив Базен.

- Який, можливо, вартий Лувру? - запитав мушкетер із насмішкою.

- Він набагато кращий, - відповів Базен холоднокровно.

- Ось як? - вигукнув д'Артаньян.

Можливо, він став би сперечатися і відстоювати перевагу Лувру. Але тут він помітив, що кінь його все ще стоїть на прив'язі біля воріт.

- Чорт забирай! - сказав він. - Вели-но подбати про мого коня. У твого пана, мабуть, немає такого коня.

Базен скоса глянув на коня і вимовив:

- Пан суперінтендант подарував нам чотирьох коней зі своєї стайні, і кожен із них вартий чотирьох таких, як ваш.

Кров кинулася в обличчя д'Артаньяну. У нього засвербіли руки. Він подивився на голову Базена, обдумуючи, куди вдарити кулаком. Але спалах цей негайно ж минув, д'Артаньян заспокоївся і посміхнувся:

- Чорт забирай! Я добре зробив, що залишив королівську службу. А скажи-но мені, люб'язний Базен, скільки мушкетерів у пана суперінтенданта?

- На свої гроші він купить усіх, скільки їх є у Франції, - відповідав Базен, закриваючи книжку і випроваджуючи учнів із зали ударами лінійки.

- Чорт забирай! - сказав д'Артаньян востаннє.

Тут йому доповіли, що вечеря готова. Він пішов за куховаркою, яка провела його в їдальню, де очікував накритий стіл.

Д'Артаньян сів за стіл і рішуче атакував печеню. «Мені здається, - думав він, запускаючи зуби в курча, якого, мабуть, забули відгодувати, - що я даремно не поступив свого часу на службу до цього пана. Суперінтендант, мабуть, могутній вельможа. Право ж, живучи при дворі, ми рівно нічого не знаємо. Промені сонця заважають нам бачити великі зірки; а вони такі самі сонця, тільки трохи подалі від землі, ось і вся різниця».

Д'Артаньян любив, для свого задоволення і користі, змушувати людей говорити про предмети, що займали його. Тому він всіляко почав гальмувати Базена, але марно: від Базена, який тримався насторожено, нічого не вдалося домогтися, крім одноманітних і перебільшених похвал суперінтенданту фінансів. З досади Д'Артаньян негайно після закінчення вечері попросив, щоб йому вказали місце для ночівлі.

Базен ввів д'Артаньяна в незатишну кімнату, де він побачив кепське ліжко. Але мушкетер був невимогливий. Базен заявив йому, що Араміс узяв із собою ключі від інших кімнат. Це анітрохи не здивувало д'Артаньяна, тому що він знав, що Араміс часто ховає у себе речі, які ніхто не повинен бачити. Тому д'Артаньян так само рішуче атакував жорстке ліжко, як раніше жорстке курча. Йому не менше хотілося спати, ніж колись їсти, і тому він заснув так само швидко, як обгриз курчачі кісточки.

Вийшовши у відставку, д'Артаньян дав собі слово, що буде тепер спати так само міцно, як колись чуйно; хоча він дав собі цю обіцянку від душі та з твердим наміром виконати її, проте

незабаром після опівночі його розбудив стукіт екіпажів і тупіт коней... Раптово світло проникло в його кімнату. В одній сорочці він зіскочив з ліжка і підбіг до вікна.

«Невже король вирішив повернутися? - подумав він, протираючи очі. - Така свита може супроводжувати тільки короля...»

- Хай живе пан суперінтендант! - кричав або, краще сказати, волав хтось у вікні нижнього поверху.

Д'Артаньян упізнав голос Базена. Базен кричав щосили, однією рукою розмахуючи хусткою, в іншій тримаючи свічку.

Перед очима д'Артаньяна у вікні першої карети промайнуло обличчя блискучого вельможі. Водночас у кареті пролунав гучний регіт, який, імовірно, стосувався дивної постаті Базена. Свита теж реготала.

- Я мав здогадатися, що це не король, - сказав д'Артаньян. - Ніхто так від душі не сміється, коли проїжджає його величність.

- Гей, Базене! - закричав він своєму сусідові, який висунувся з вікна, щоб довше бачити карету. - Хто це такий?

- Пане Фуке, - відповів Базен важливо.

- А всі ці люди?

- Двір пана Фуке.

- Ого! - пробурмотів д'Артаньян. - Що сказав би Мазаріні, якби чув це?

І він знову ліг у роздуми, запитуючи себе, яким чином трапляється, що Арамісу завжди протегує наймогутніший у королівстві вельможа.

«Невже він щасливіший за мене? Чи я дурніша за нього? Ех!..»

Словом «ех» д'Артаньян, навчившись мудрості, закінчував тепер кожну свою думку і фразу. Раніше він казав «чорт забирай!», схоже на удар шпор. Тепер він постарів і шепотів тільки філософське «ех», що слугувало вуздою для всіх пристрастей.

XVIII. Д'Артаньян шукає Портоса, а знаходить тільки Мушкетона*

Коли д'Артаньян переконався, що пана головного вікарія д'Ербле немає вдома і що його не можна знайти ні в Мелюні, ні на околицях, він розлучився з Базеном без особливого жалю і лише побіжно поглянув на чудовий замок Во, що починав уже пишатися тією величчю, яка згодом послужила причиною його падіння.

Кусаючи губи, як людина, сповнена підозр і недовіри, він сказав, пришпоривши свого рябого коня:

- Ну, звісно, у П'єрфоні* я знайду людину кращу і скриню поповнішу. А мені тільки цього й треба, бо в мене виникла одна ідея.

Не станемо передавати читачеві прозових подробиць подорожі д'Артаньяна, який прибув у П'єрфон лише на третій день. Д'Артаньян їхав через Нантейль-ле-Одуан і Крепі. Ще здалеку він побачив замок Людовика Орлеанського, який, ставши надбанням корони, охоронявся старим воротарем. Це був один із тих чарівних середньовічних замків, обнесених муром завтовшки в двадцять футів, з вежами заввишки в сто.

Д'Артаньян проїхав уздовж стін замку, поглядом виміряв його вежі і спустився в долину. Вдалині височів замок Портоса, розташований над великим ставком, що прилягав до чудового лісу. Це був той самий замок, який ми вже мали задоволення описати нашим читачам; тож зараз ми обмежимося тим, що лише вкажемо на нього.

Перше, що помітив Д'Артаньян після того, як поглянув на чудові дерева, на травневе сонце, що золотило зелені пагорби, на тінисті ліси, які тягнулися до Комп'єна, був величезний ящик на колесах; двоє лакеїв підштовхували його позаду, а інші двоє тягнули спереду. У ящику містилося щось дивне, зеленого і золотого кольору. Здалеку воно здавалося якоюсь безформною масою. Коли ящик трохи наблизився, вміст його став схожим на величезну бочку, обтягнуту зеленим сукном з галунами; ще ближче він виявився людиною, незграбним товстуном, нижня частина тулуба якого розповзлася всередині ящика, заповнивши весь його простір; нарешті, під'їхавши, цей товстун обернувся Мушкетоном. Так, це був Мушкетон, розжирілий і постарілий, із сивим волоссям і червоним, як у паяца, обличчям.

- Йой, - вигукнув Д'Артаньян, - це наш добрий, милий Мушкетон!

- А! - вигукнув товстун. - Яка радість! Яке щастя! Пане д'Артаньян!.. Стійте, дурні!

Останні слова стосувалися лакеїв, які везли його. Ящик зупинився, і всі чотири лакеї з військовою чіткістю разом зняли капелюхи, прикрашені галуном, і стали в ряд за ящиком.

- Ах, пане д'Артаньян! - сказав Мушкетон. - Як би я бажав обійняти ваші коліна! Але я не можу рухатися, як ви зволите бачити.

- Що ж це, від старості?

- О ні, пане, не від старості, а від хвороб, від прикрощів!

- Від прикрощів? - повторив д'Артаньян, підходячи до ящика. - Що, ти з глузду з'їхав, добрий друже? Слава богу, ти здоровий, як трьохсотрічний дуб.

- Ах, а ноги-то, пане д'Артаньян, а ноги-то? - стогнав вірний слуга.

- Що ж?

- Ноги не хочуть мене носити.

- Невдячні! Але ж ти, мабуть, дуже добре годуєш їх, Мушкетоне?

- На жаль, пане, так! Вони не можуть поскаржитися на мене в цьому відношенні, - зітхнув Мушкетон. - Я завжди робив усе, що міг, для свого тіла; адже я не егоїст. - І Мушкетон знову зітхнув.

«З чого це він так? Можливо, теж хоче стати бароном», - подумав д'Артаньян.

- Боже мій! - продовжував Мушкетон, виходячи із замисленості. - Як монсеньйор буде радий, дізнавшись, що ви згадали про нього.

- Добрий Портос! - вигукнув д'Артаньян. - Я горю бажанням обійняти його!

- О, - сказав Мушкетон із почуттям. - Я, зрозуміло, не забуду написати йому. Сьогодні ж і негайно.

- Так він у відсутності?

- Та ні ж, пане.

- То де ж він, близько чи далеко?

- О, якби я знав, пане...

- Чорт забирай! - вигукнув мушкетер, тупнувши ногою. - Жахливо мені не щастить! Адже Портос завжди сидів удома.

- Ваша правда, пане. Немає людини, яка була б так прив'язана до дому, як монсеньйор. Але, однак... на прохання друга, високоповажного пана д'Ербле...

- Так Портоса відвіз Араміс?

- Ось як усе це сталося. Пан д'Ербле написав монсеньйору листа, та такого, що тут усе перевернулося догори дриґом...

- Розкажи мені все, люб'язний друже. Але спершу відійшли лакеїв.

Мушкетон закричав: «Геть, бовдури!» - таким могутнім голосом, що міг одним подихом, без слів, звалити з ніг усіх чотирьох слуг. Д'Артаньян присів на край шухляди і приготувався слухати.

Мушкетон почав:

- Як я вже доповідав вам, монсеньйор отримав листа від пана головного вікарія д'Ербле днів вісім чи дев'ять тому, коли в нас був день сільських насолод, тобто середа.

- Що це означає, - запитав д'Артаньян, - «день сільських насолод»?

- Дозвольте бачити, у нас стільки насолод у цій прекрасній країні, що вони нас обтяжують. Нарешті ми були змушені розподілити їх по днях тижня.

- Як упізнаю я в цьому руку Портоса! Мені б така думка не спала на думку. Щоправда, я не обтяжений різними задоволеннями.

- Зате ми були обтяжені, - зауважив Мушкетон.

- Ну як же ви розподілили їх? Говори! - сказав д'Артаньян.

- Та довго розповідати, пане.

- Усе одно говори, у нас є час; і до того ж ти говориш так гарно, люб'язний Мушкетоне, що слухати тебе - просто насолода.

- Це вірно, - відгукнувся Мушкетон із виразом задоволення на обличчі, яке відбувалося, ймовірно, через те, що його оцінили по справедливості. - Це правда, що я домігся великих успіхів у товаристві монсеньйора.

- Я чекаю розподілу задоволень, Мушкетоне, і чекаю його з нетерпінням. Я хочу переконатися, що приїхав у вдалий день.

- Ах, пане д'Артаньян, - відповів Мушкетон сумно. - Відтоді як поїхав монсеньйор, відлетіли всі насолоди!

- Ну так покличте до себе ваші спогади, милий мій Мушкетон.

- Яким днем завгодно вам почати?

- Зрозуміло, з неділі. Це - божий день.

- З неділі, пане?

- Так.

- У неділю в нас насолоди благочестиві: монсеньйор іде в капелу, роздає освячений хліб, слухає проповідь і настанови свого абата. Це не надто весело, але ми чекаємо ченця з Парижа: запевняють, що він говорить напрочуд гарно; це розважить нас, бо наш абат завжди наганяє на нас сон, - тож у неділю - релігійні насолоди, а по понеділках - мирські.

- Ах так! - сказав д'Артаньян. - А як ти сам це розумієш, Мушкетоне? Давай розглянемо спочатку мирські насолоди, гаразд?

- По понеділках ми виїжджаємо у світ, приймаємо гостей і віддаємо візити; граємо на лютні, танцюємо, пишемо вірші на задані рими, - словом, куримо фіміам на честь наших дам.

- Чорт забирай! Це межа галантності! - вигукнув мушкетер, ледь утримуючись від непереборного бажання розреготатися.

- У вівторок - насолоди вчені.

- Браво! - схвалив д'Артаньян. - Перерахуй-но мені їх докладніше, люб'язний Мушкетоне.

- Монсеньйор зволив купити велику кулю, яку я покажу вам; вона займає весь верх великої вежі, окрім галереї, яку збудовано за наказом монсеньйора над кулею. Сонце і місяць висять на ниточках і на дроті. Все це крутиться; незрівнянне видовище! Монсеньйор показує мені далекі землі й моря; ми обіцяємо ніколи не їздити туди. Це надзвичайно цікаво!

- Справді, дуже цікаво, - відповів д'Артаньян. - А в середу?

- У середу насолоди сільські, як я вже мав честь вам доповідати. Ми оглядаємо овець і кіз монсеньйора; змушуємо пастушок танцювати під звуки сопілки, як описано в одній книжці, що є в бібліотеці в монсеньйора. Але це ще не все. Ми ловимо рибу в маленькому каналі й потім обідаємо з вінками з квітів на головах. Ось наші насолоди в середу.

- Так, середу ви не ображаєте. Але що ж залишилося на долю бідного четверга?

- І його не оминули, сударю, - відповідав Мушкетон з усмішкою. - У четвер насолоди олімпійські. Ах, сударю, які вони чудові! Ми збираємо всіх молодих васалів монсеньйора і змушуємо їх бігати, боротися, метати диски. Монсеньйор сам уже не бігає, та й я теж. Але диск монсеньйор метає краще за всіх. А якщо вдарить кулаком, так біда!

- Біда? Чому?

- Так, монсеньйору довелося відмовитися від боротьби. Він прошибав голови, розбивав щелепи, проламував груди. Весела гра, але ніхто не хоче більше грати з ним.

- Так його кулак...

- Став ще міцнішим, ніж раніше. У монсеньйора дещо ослабли ноги, як він сам зізнається; зате вся сила перейшла в руки, і він...

- Вбиває бика, як і раніше?

- Ні, пане, краще того: пробиває стіни. Нещодавно, повечерявши в одного зі своїх фермерів - ви знаєте, який він користується любов'ю народу, - монсеньйор надумав пожартувати і вдарив кулаком у стіну. Стіна впала, покрівля теж; вбило трьох селян і одну стару.

- Боже мій! А сам він залишився цілий?

- Йому злегка подряпало голову! Ми промили ранку водою, яку надсилають нам черниці... Але кулаку нічого не сталося.

- До біса олімпійські насолоди. Вони обходяться надто дорого, раз потім залишаються вдови і сироти...

- Нічого, пане, ми їм призначаємо пенсії: на це визначено десяту частку доходів монсеньйора.

- Перейдемо до п'ятниці!

- У п'ятницю насолоди шляхетні й військові. Ми полюємо, фехтуємо, вчимо соколів, об'їжджаємо коней. Нарешті, субота присвячується розумовим насолодам: ми збагачуємо свій розум пізнаннями, дивимося картини і статуї монсеньйора, інколи навіть пишемо і креслимо плани, а інколи палимо з гармат монсеньйора.

- Кресліть плани! Паліть із гармат!

- Так, пане.

- Друже мій, - сказав д'Артаньян, - барон дю Валлон має найтонший і найблагороднішій розум; але є рід насолод, який ви забули, мені здається...

- Які, пане? - запитав Мушкетон із тривогою.

- Матеріальні.

Мушкетон почервонів.

- Що ви під цим маєте на увазі? - запитав він, опускаючи очі в землю.

- Стіл, вино, веселу бесіду за пляшкою.

- Ах, пане, ці речі не йдуть у рахунок: ними ми насолоджуємося щодня.

- Люб'язний Мушкетоне, - продовжував д'Артаньян, - вибач мені, але я так захопився твоєю чарівною розповіддю, що забув про найголовніше, про те, що пан д'Ербле написав барону.

- Щоправда, пане, насолоди відвернули нас від головного предмета розмови. Дозвольте вислухати. У середу прийшов лист; я впізнав почерк і одразу подав листа панові барону.

- І що ж?

- Монсеньйор прочитав і закричав: «Коней! Зброю! Швидше!»

- Ах боже мій! - вигукнув д'Артаньян. - Напевно, знову дуель!

- Ні, пане, у листі було тільки сказано: «Люб'язний Портос, зараз же в дорогу, якщо хочете приїхати раніше екінокса. Чекаю на вас».

- Чорт забирай, - прошепотів д'Артаньян у роздумах. - Мабуть, справа дуже поспішна!

- Так, мабуть. Монсеньйор, - продовжував Мушкетон, - поїхав зі своїм секретарем того ж дня, щоб встигнути вчасно.

- І встиг?

- Сподіваюся. Монсеньйор зовсім не боягуз, як ви самі знаєте, а тим часом він безперестанку повторював: «Чорт

забирай, хто такий цей екінокс*? Усе одно буде диво, якщо цей молодик встигне раніше за мене».

- І ти думаєш, що Портос приїхав раніше? - запитав д'Артаньян.

- Я в цьому впевнений. У цього екінокса, хоч би який він був багатий, певно, немає таких коней, як у монсеньйора.

Д'Артаньян стримав бажання розреготатися тільки тому, що стислість листа Араміса змусила його задуматися. Він пройшов за Мушкетоном або, краще сказати, за ящиком Мушкетона до самого замку; потім сів за стіл, за яким його пригощали по-королівськи. Але він нічого більше не міг дізнатися від Мушкетона: вірний слуга тільки ридав - і все.

Провівши ніч у м'якому ліжку, д'Артаньян почав міркувати над сенсом листа Араміса. Який стосунок могло мати рівнодення до справ Портоса? Нічого не розуміючи, він вирішив, що тут, імовірно, йдеться про якусь нову любовну інтрижку єпископа, для якої потрібно, щоб дні дорівнювали ночам.

Д'Артаньян виїхав із замку П'єрфон так само, як виїхав із Мелюна і з замку графа де Ла Фер. Він здавався дещо задумливим, а це означало, що він у дуже поганому настрої. Опустивши голову, з нерухомим поглядом, у тому невизначеному роздумі, з якого іноді народжується високе красномовство, він говорив собі:

- Ні друзів, ні майбутнього, нічого!.. Сили мої вичерпалися, як і зв'язки колишньої дружби!.. Наближається старість, холодна, невблаганна. Чорним крепом обволікає вона все, чим виблискувала й пахла моя юність; звалює цю солодку ношу собі на плечі й забирає в бездонну прірву смерті...

Серце гасконця здригнулося, яким би твердим і мужнім він не був у боротьбі з життєвими негараздами; упродовж кількох хвилин хмари здавалися йому чорними, а земля липкою і слизькою, як на цвинтарі.

- Куди я їду?.. - запитував він сам себе. - Що буду робити? Один... зовсім один... без сім'ї... без друзів... Ех! - вигукнув він раптом і пришпорив свого коня, який, не знайшовши нічого сумного у великому добірному вівсі П'єрфонського замку, скористався знаком вершника, щоб виявити свою веселість, промчав галопом добрих дві милі. - У Париж!

Наступного дня він був у Парижі.

Уся подорож зайняла в нього десять днів.

XIX. Що д'Артаньян збирався робити в Парижі

Лейтенант зупинився на Ломбардській вулиці*, перед крамницею під вивіскою «Золотий товкач».

Чоловік добродушної зовнішності, у білому фартуху, пухкою рукою гладив свої сиві вуса, скрикнув від радості, побачивши рябого коня.

- Це ви, пане лейтенанте, ви? - вигукнув він.

- Здрастуй, Планше*, - відповів д'Артаньян, нагинаючись, щоб увійти в крамницю.

- Швидше, - вигукнув Планше, - візьміть коня пана д'Артаньяна. Приготуйте йому кімнату і вечерю!

- Дякую тобі, Планше. Здрастуйте, друзі мої, - сказав д'Артаньян прикажчикам, які метушилися.

- Дозвольте мені відправити каву, патоку та родзинки? - запитав Планше. - Це замовлення для кухні пана суперінтенданта.

- Відправляй, відправляй!

- За одну хвилину все буде скінчено, а там - вечеряти.

- Влаштуй-но, щоб ми вечеряли самі, - попросив д'Артаньян. - Мені треба поговорити з тобою.

Планше багатозначно подивився на свого колишнього пана.

- О, не бійся, - додав мушкетер. - Ніяких неприємностей.

- Тим краще! Тим краще!

І Планше зітхнув вільніше, а д'Артаньян без церемоній сів у крамниці на мішок із корками і став розглядати все навколо.

Крамниця була багата; у ній стояв запах імбиру, кориці і товченого перцю, що змусив д'Артаньяна розчихатися.

Прикажчики, втішені товариством такого знаменитого вояки, мушкетера і наближеного самого короля, взялися до роботи з гарячковою наснагою і поводилися з покупцями з презирливою поспішністю, яку дехто навіть помітив.

Планше приймав гроші, підбивав рахунки і водночас обсипав люб'язностями свого колишнього пана. З покупцями Планше поводився дещо фамільярно, говорив уривчасто, наче багатий купець, який усім продає, але нікого не зазиває. Д'Артаньян відзначив це із задоволенням, яке ми пояснимо потім докладніше. Мало-помалу настала ніч. Нарешті Планше ввів його в кімнату в нижньому поверсі, де посеред тюків і ящиків стояв накритий стіл, що чекав на двох співрозмовників.

Д'Артаньян скористався хвилиною спокою, щоб роздивитися Планше, якого він не бачив понад рік. Розумник Планше відростив невелике черевце, але обличчя в нього поки не розпливлося. Його швидкі, глибоко сидячі очі блищали, як і раніше, і жирок, що зрівнює характерні опуклості обличчя, ще не торкнувся ні його видатних вилиць, що виражали хитрість і корисливість, ні гострого підборіддя, яке свідчило про лукавство і терпіння. Планше сидів у їдальні так само велично, як у крамниці; він запропонував своєму пану вечерю не розкішну, але суто паризьку: печеню, приготовану в печі в сусіднього булочника, з овочами й салатом, і десерт, запозичений із власної крамниці. Д'Артаньяну дуже сподобалося, що крамарь дістав із-за дров пляшку анжуйського, якому д'Артаньян надавав перевагу над усіма іншими винами.

- Раніше, - сказав Планше з добродушною посмішкою, - я пив ваше вино; тепер я щасливий, що ви п'єте моє.

- З божою поміччю, друже Планше, я буду пити його довго, тому що тепер я абсолютно вільний.

- Отримали відпустку?

- Безстроковий!

- Як! Вийшли у відставку? - запитав Планше зі здивуванням.

- Так, пішов на відпочинок.

- А король? - вигукнув Планше, який уявляв, що король не може обійтися без такої людини, як д'Артаньян.

- Король пошукає іншого... Але ми добре повечеряли, ти в ударі й спонукаєш мене довіритися тобі... Ну, розкрий вуха!

- Розкрив.

Планше розсміявся радше добродушно, ніж лукаво, і відкоркував пляшку білого вина.

- Пощади мою голову.

- О, коли ви, пане, втратите голову...

- Тепер вона в мене ясна, і я маю намір берегти її більш ніж будь-коли. Спочатку поговоримо про фінанси... Як поживають наші гроші?

- Чудово. Двадцять тисяч ліврів, які я отримав від вас, у мене в обороті; вони приносять мені дев'ять відсотків. Я вам віддаю сім відсотків, отже, ще заробляю на них.

- І ти задоволений?

- Цілком. Ви привезли ще грошей?

- Ні, але дещо краще... А хіба тобі потрібні ще гроші?

- О ні! Тепер кожен готовий мені позичити, я вмію вести справи.

- Ти колись мріяв про це.

- Я накопичую трохи... Купую товари у моїх нужденних побратимів, позичаю грошима тих, хто обмежений у коштах і не може розплатитися.

- Невже без лихви?

- О пане! Минулого тижня в мене було цілих два побачення* на бульварі через слово, яке ви щойно вимовили.

- Чорт забирай! Непогано! - промовив д'Артаньян.

- Менше тринадцяти відсотків не погоджуюся, - відгукнувся Планше, - такий мій звичай.

- Бери дванадцять, - заперечив д'Артаньян, - а решту називай премією і комісійними.

- Ви маєте рацію, пане. А яка ж у вас справа?

- Ах, Планше, розповідати про нього довго і важко.

- Все-таки розкажіть.

Д'Артаньян посмикав вус, як людина, що не наважується довіритися співрозмовнику.

- Що таке? Торговельне підприємство? - запитав Планше.

- Так.

- Вигідне?

- Так, чотириста відсотків.

Планше так ударив кулаком по столу, що пляшки затремтіли, точно від переляку.

- Невже?

- Думаю, що можна отримати і більше, - холоднокровно промовив д'Артаньян. - Але краще обіцяти менше...

- Чорт забирай! - сказав Планше, присуваючи стілець. - Але ж це незрівнянна справа!.. А багато в неї можна вкласти грошей?

- Кожен дасть по двадцять тисяч ліврів.

- Це весь ваш капітал. А на скільки часу?

- На один місяць.

- І ми отримаємо...

- По п'ятдесяти тисяч готівкою кожен.

- Це дивовижно!.. І багато доведеться битися за такі відсотки?

- Так, звичайно, доведеться трохи побитися, - продовжував д'Артаньян із колишнім спокоєм. - Але цього разу, Планше, нас двоє, і я беру всі удари на себе.

- Ні, я не можу погодитися...

- Тобі, Планше, не можна брати участь у цій справі. Тобі довелося б кинути крамницю...

- То справа, виходить, не в Парижі?

- Ні, в Англії.

- У країні спекуляцій? - сказав Планше. - Я її знаю дуже добре... Але дозвольте поцікавитися: якого роду справа, пане?

- Реставрація...

- Пам'ятників.

- Так, ми реставруємо Вайтхолл.

- Ого!.. І за місяць, ви сподіваєтеся?

- Беру все на себе.

- Ну, якщо ви, пане, усе берете на себе, то вже звісно...

- Ти маєш рацію... мені ця справа знайома... Однак я завжди не проти порадитися з тобою...

- Занадто багато честі... До того ж я рівно нічого не розумію в архітектурі.

- О, ти помиляєшся, Планше: ти чудовий архітектор, не гірший за мене, для споруди такого роду.

- Дякую вам...

- Зізнатися, я спробував запропонувати цю справу своїм друзям, але їх не виявилося вдома. Прикро, що немає більше сміливих і спритних людей.

- Ах, ось як! Значить, буде конкуренція, підприємство доведеться відстоювати?

- Так...

- Але мені не терпиться дізнатися подробиці.

- Дозволь. Тільки замкни двері і сідай ближче.

Планше тричі повернув ключ у замку.

- І відкрий вікно. Шум кроків і стукіт возів завадять підслуховувати тим, хто може почути нас.

Планше відчинив вікно, і хвиля вуличного гамору увірвалася в кімнату. Стукіт коліс, крики, звук кроків, собачий гавкіт оглушили навіть самого д'Артаньяна. Він випив склянку білого вина і почав:

- Планше, у мене є одна думка.

- Ах, пане, тепер я вас упізнаю, - відповів крамар, тремтячи від хвилювання.

XX. У крамниці «Золотий пестик» на Ломбардській вулиці складається компанія для експлуатації ідеї д'Артаньяна

Після хвилинного мовчання, обміркувавши не одну думку, а зібравши всі свої думки, д'Артаньян запитав:

- Люб'язний Планше, ти, без сумніву, чув про англійського короля Карла Першого?

- Зрозуміло, пане. Адже ви залишали Францію, щоб надати йому допомогу. Однак він усе ж загинув, та й вас ледь не згубив.

- Саме так. Я бачу, що пам'ять у тебе хороша, люб'язний Планше.

- Такі речі не забуваються навіть за поганої пам'яті. Мені розповів пан Грімо - але ж він не з балакучих, - як скотилася голова Карла Першого, як ви провели майже цілу ніч на кораблі, начиненому порохом, і як сплив труп наймилішого пана Мордаунта із позолоченим кинджалом у грудях. Хіба таке забудеш!

- Однак є люди, які все це забули.

- Хіба ті, які нічого не бачили або не чули розповіді Грімо.

- Тим краще, якщо ти пам'ятаєш усе це. Мені доведеться нагадати тобі тільки про одне: у короля Карла Першого залишився син.

- У нього було, дозвольте вам зауважити, навіть два сини, - заперечив Планше. - Я бачив меншого, герцога Йоркського*, у Парижі, того дня, коли він їхав у Пале-Рояль, і мені сказали, що він другий син Карла Першого. Що стосується старшого, то я маю честь знати його тільки по імені, але ніколи в очі його не бачив.

- Ось про нього-то йдеться, Планше, про цього старшого сина, який колись називався принцом Уельським, а тепер називається королем англійським, Карлом Другим.

- Король без королівства, - повчально зауважив крамар.

- Так, Планше, і можеш додати: нещасний принц, нещасніший за будь-якого бідняка з найбідніших кварталів Парижа.

Планше безнадійно махнув рукою, ніби висловлюючи звичне співчуття до іноземців, з якими не думаєш коли-небудь стикнутися особисто. До того ж у цій сентиментально-політичній операції він не бачив, як може розгорнутися комерційний план д'Артаньяна, а саме цей план цікавив його насамперед. Д'Артаньян зрозумів Планше.

- Слухай же, - сказав д'Артаньян. - Цей принц Уельський, король без королівства, як ти правильно висловився, зацікавив мене. Я бачив, як він просив допомоги в Мазаріні, цього скнари, і в Людовіка Чотирнадцятого, цієї дитини, і мені, людині досвідченій у таких справах, здалося з розумних очей позбавленого влади короля, зі шляхетності, яку він зберіг, незважаючи на всі свої лиха, що він людина смілива і здатний бути королем.

Планше мовчки кивнув на знак згоди. Але все це ще не пояснювало йому ідеї д'Артаньяна. Д'Артаньян продовжував:

- Так ось який висновок зробив я з усього цього. Слухай гарненько, Планше, тому що ми вже наближаємося до суті справи.

- Слухаю.

- Королі не так густо ростуть на землі, щоб народи могли б знайти їх усюди, де вони знадобляться. Цей король без королівства, на мій погляд, - добре збережене зерно, яке дасть непогані сходи, якщо його вчасно посадить у землю обережна й сильна рука.

Планше, як і раніше, кивав головою, як і раніше, не розуміючи, у чому справа.

- Бідне зернятко короля, подумав я і остаточно розчулився, але саме тому мені спало на думку, чи не дурницю я затіваю; ось я і вирішив порадитися з тобою, друже мій.

Планше почервонів від радості та гордості.

- Бідне зернятко короля! - повторив д'Артаньян. - Чи не взяти тебе та чи не перенести в добрий ґрунт?

- Боже мій! - промовив Планше і пильно глянув на свого колишнього пана, наче сумніваючись, чи при здоровому глузді він.

- Що з тобою?

- Нічого, пане.

- Починаєш ти розуміти?

- Боюся, що починаю.

- А! Ти розумієш, що я хочу повернути престол Карлу Другому?

Планше підскочив на стільці.

- Ах, - сказав він з переляком, - так ось що називаєте ви реставрацією!

- А хіба це не так називається?

- Правда, правда! Але чи подумали ви гарненько?

- Про що?

- Про те, що там робиться.

- Де?

- В Англії.

- А що? Розкажи, Планше!

- Вибачте, пане, що я пускаюся в міркування, які зовсім не стосуються моєї торгівлі. Але оскільки ви пропонуєте мені торговельне підприємство... Адже ви мені пропонуєте торгове підприємство, чи не так?

- Найбагатше!

- Ну, якщо ви мені пропонуєте торгове підприємство, то я можу обговорювати його.

- Обговорюй, Планше; це допоможе з'ясувати істину.

- З вашого дозволу, пане, я скажу, що, по-перше, там є парламент.

- А потім?

- Армія.

- Добре. Чи немає ще чогось?

- Народ.

- Чи всі?

- Народ скинув і стратив короля, батька теперішнього. Так уже, напевно, він і цього не прийме.

- Планше, друже мій, - відповів д'Артаньян, - ти міркуєш так, наче в тебе на плечах головка сиру... Народу вже набридли ці пани, які називаються якимись варварськими іменами і співають псалми. Я помітив, люб'язний Планше, що народ віддає перевагу жартам перед церковним співом. Згадай Фронду: як співали в той час! Славний був час!

- Ну, не дуже-то! Мене мало не повісили!

- Так, але все-таки не повісили! І наживатися ти почав під ці пісні.

- Ваша правда, але повернемося до армії і парламенту.

- Я сказав, що беру двадцять тисяч ліврів пана Планше і сам вношу таку ж суму; на ці сорок тисяч я наберу військо.

Планше сплеснув руками. Бачачи, що д'Артаньян говорить серйозно, він подумав, що лейтенант позитивно збожеволів.

- Військо? Ах, пане! - вимовив він із ласкавою посмішкою, побоюючись розлютити цього божевільного і довести його до нападу сказу. - Військо? А яке?

- У сорок чоловік.

- Сорок осіб проти сорока тисяч? Малувато! Ви один варті тисячі людей, у цьому я абсолютно впевнений; але де знайдете ви ще тридцять дев'ять осіб, які могли б зрівнятися з вами? А якщо й знайдете, хто дасть вам грошей заплатити їм?

- Непогано сказано, Планше!.. Чорт забирай, ти стаєш підлесником!

- Ні, пане, я кажу те, що думаю; щойно ви з вашими сорока людьми почнете перший справжній бій, я дуже боюся...

- Так я не буду починати справжнього бою, люб'язний Планше, - відповів гасконець з усмішкою. - Ще в давнину були чудові приклади вправних маневрів, які полягають у тому, щоб уникати противника, а не нападати на нього. Ти маєш знати це, Планше; адже ти командував парижанами того дня, коли вони

мали битися з мушкетерами. Тоді ти так добре розрахував маневри, що не рушив з Королівської площі*.

Планше засміявся.

- Щоправда, - погодився він, - якщо ваші сорок осіб завжди ховатимуться і діятимуть хитро, то можна сподіватися, що ніхто їх не розіб'є. Але ж ви хочете досягти якоїсь мети!

- Зрозуміло. Ось який я придумав спосіб швидко відновити короля Карла Другого на престолі.

- Який? - вигукнув Планше з подвоєною увагою. - Розкажіть ваш план. Але мені здається, ми дещо забули.

- Що?

- Не варто говорити про народ, який віддає перевагу веселим пісням, а не псалмам, і про армію, з якою ми не будемо битися, але залишається парламент, адже він не співає.

- Але й не б'ється. Як тебе, Планше, людину розумну, може турбувати ця купка крикунів, яку називають охвістям і скелетом без м'яса*! Парламент мене не турбує.

- Ну, якщо так, не будемо про нього говорити.

- Добре. Перейдемо до найголовнішого. Пам'ятаєш ти Кромвеля, Планше?

- Багато чув про нього.

- Він був славний воїн!

- І страшний ненажера.

- Як так?

- Він разом проковтнув усю Англію.

- Гаразд, Планше; а якщо б напередодні того дня, як він проковтнув Англію, хто-небудь проковтнув його самого?

- Ах, пане, то він був би більшим за нього самого. Так каже математика.

- Добре. Ось ми і прийшли до нашої справи.

- Але Кромвель помер. Його поглинула могила.

- Люб'язний Планше, я з радістю бачу, що ти став не тільки математиком, а й філософом.

- Я вживаю в крамниці багато друкованого паперу; це просвіщає мене.

- Браво! Отже, ти знаєш - ти не міг навчитися математики і філософії, не навчившись хоч трохи історії, - що після великого Кромвеля з'явився інший, маленький?

- Так, його звали Річардом, і він зробив те саме, що і ви, пане д'Артаньян: подав у відставку.

- Добре! Дуже добре! Після великого, який помер, після маленького, який вийшов у відставку, з'явився третій. Його звуть Монком. Він генерал дуже вправний, бо ніколи не вступає в бій; він чудовий дипломат, бо ніколи не каже жодного слова, а

бажаючи сказати людині: «Привіт», - роздумує над цим дванадцять годин і нарешті каже: «Прощавай». І всі ахають, тому що слова його виявляються доречними.

- Справді, це не погано, - сказав Планше. - Але я знаю іншого політика, дуже схожого на нього.

- Чи не Мазаріні?

- Він самий.

- Ти маєш рацію, Планше. Тільки Мазаріні не має погляду на французький престол; а це, бачиш, змінює всю справу. Так от, Монк, у якого на тарілці лежить, наче печеня, уся Англія, який готується проковтнути її, цей Монк заявляє прихильникам Карла Другого і самому Карлу Другому: «Nescio vos*»...

- Я не розумію англійською, - сказав Планше.

- Так, але я розумію, - відповів д'Артаньян. - Nescio vos означає: не знаю вас... Ось цього-то Монка, найважливішої людини в Англії, після того як він проковтнув її...

- Що ж?

- Друже мій, я їду в Англію і з моїми сорока супутниками викрадаю його, зв'язую і привожу до Франції, де перед моїм захопленим поглядом відкриваються два виходи.

- І перед моїм! - вигукнув Планше в захваті. - Ми посадимо його в клітку і будемо показувати за гроші!

- Про цю третю можливість я й не подумав. Ти знайшов її, Планше!

- А добре придумано?

- Прекрасно. Але мій винахід ще кращий.

- Подивимося, кажіть.

- По-перше, я візьму з нього викуп.

- Скільки?

- Та такий молодець коштує сто тисяч екю.

- О, зрозуміло!

- Або, що ще краще, віддам його королю Карлу Другому. Коли королю не доведеться боятися ні славного генерала, ні знаменитого дипломата, він сам знайде засіб вступити на престол, а потім відрахувати мені ці сто тисяч екю. Ось яка в мене ідея! Що ти скажеш про неї, Планше?

- Ідея безцінна, пане! - вигукнув Планше, тремтячи від захвату. - Але як прийшла вона вам у голову?

- Вона спала мені на думку якось вранці, на березі Луари, коли наш добрий король Людовик Чотирнадцятий зітхав, ведучи під руку Марію Манчіні.

- Ах, пане, смію запевнити вас, що ідея незрівнянна, але...

- А, ти кажеш «але»?

- Дозвольте!.. Її можна порівняти зі шкурою того величезного ведмедя, яку, пам'ятаєте, треба було продати, але раніше здерти зі ще живого ведмедя*. Але ж узяти Монка - це не жарт.

- Зрозуміло, але я наберу військо.

- Так, так, розумію, ви захопите його зненацька. О, в такому разі успіх забезпечений, тому що в таких подвигах ніхто з вами не зрівняється.

- Мені щастило в них, щоправда, - відповів д'Артаньян із гордою простотою. - Ти розумієш, що якби в цій справі зі мною були мій милий Атос, безстрашний Портос і хитрий Араміс, то ми б швидко закінчили її. Але вони кудись зникли, і ніхто не знає, де їх знайти. Тому я візьмуся за справу один. Скажи мені тільки: чи вигідна вона? Чи можна ризикнути капіталом?

- Занадто вигідно.

- Як так?

- Блискучі справи рідко вдаються.

- Але це вдасться напевно, і ось доказ: я за нього беруся. Ти матимеш чималу вигоду, та й я теж. Скажуть: «Ось що зробив пан д'Артаньян у старості». Про мене розповідатимуть легенди. Я потраплю в історію, Планше. Я жадаю слави!

- Ах, пане! - вигукнув Планше. - Як подумаю, що тут, серед моєї патоки, чорносливу й кориці обговорюють такий великий проєкт, крамниця моя здається мені палацом!

- Але бережися, Планше, бережися! Якщо дізнаються хоч що-небудь, то Бастилія чекає на нас обох. Бережися, друже мій, адже ми складаємо змову проти міністрів; Монк - союзник Мазаріні. Бережися!

- Коли маєш честь служити вам, то нічого не боїшся; а коли маєш задоволення вести з вами грошові справи, то вмієш мовчати.

- Добре. Це стосується тебе більше, ніж мене; я за тиждень буду вже в Англії.

- Поїдьте, пане, і чим швидше, тим краще.

- То гроші готові?

- Завтра будуть готові: ви їх отримаєте з моїх рук. Бажаєте отримати золотом і сріблом?

- Золотом зручніше. Але як ми оформимо все це? Подумайно!

- Дуже просто: ви дасте мені розписку, ось і все.

- Ні, ні, - жваво сказав д'Артаньян. - Я в усьому люблю порядок.

- І я теж; але з вами...

- А якщо я там помру, якщо мене вб'є мушкетна куля, якщо я обіп'юся пивом?

- Повірте, у цьому разі я буду так засмучений вашою смертю, що забуду про гроші.

- Дякую, Планше, але порядок насамперед. Ми зараз напишемо умову, яку можна назвати актом нашої компанії.

Планше приніс папір, перо і чорнило. Д'Артаньян узяв перо, вмочив його і написав:

«Відставний лейтенант королівських мушкетерів, пан д'Артаньян, який нині живе на Тіктонській вулиці в готелі "Коза", і торговець пан Планше, який живе на Ломбардській вулиці, при крамниці під вивіскою "Золота товкач", домовилися про нижченаведене.

Складається компанія з капіталом у сорок тисяч ліврів для експлуатації ідеї пана д'Артаньяна. Пан Планше, познайомившись із цією ідеєю і цілком її схвалюючи, вручає пану д'Артаньяну двадцять тисяч ліврів. Він не повинен вимагати ні повернення капіталу, ні сплати відсотків доти, доки пан д'Артаньян не повернеться з Англії, куди тепер їде.

Пан д'Артаньян, зі свого боку, зобов'язується докласти свої двадцять тисяч ліврів до грошей, отриманих від пана Планше. Пан д'Артаньян використає цю суму в сорок тисяч ліврів на свій розсуд, зобов'язуючись, однак, виконати нижчевикладену умову.

Коли пан д'Артаньян у будь-який спосіб поверне його величності королю Карлу II англійський трон, він має виплатити пану Планше всього...»

- Усього півтораста тисяч ліврів, - наївно вимовив Планше, бачачи, що д'Артаньян зупинився.

- Ні, чорт забирай! - сказав д'Артаньян. - Прибуток не можна ділити навпіл, це було б несправедливо.

- Однак, пане, ми беремо участь у справі порівну, - боязко зауважив Планше.

- Правда, але вислухай наступний пункт, люб'язний Планше; якщо він здасться тобі не зовсім справедливим, ми викреслимо його.

І д'Артаньян написав:

«Оскільки пан д'Артаньян жертвує компанії, окрім капіталу в двадцять тисяч ліврів, свій час, уміння і свою шкуру, а всі ці предмети для нього вельми цінні, особливо остання, то пан д'Артаньян із трьохсот тисяч ліврів залишить собі двісті тисяч, тобто на його частку припаде дві третини всієї суми».

- Дуже добре, - сказав Планше.

- Справедливо?

- Цілком справедливо.

- І ти задовольнишся сотнею тисяч?

- Ще б пак! Помилуйте! Отримати сто тисяч ліврів за двадцять тисяч!

- В один місяць, розумієш?

- Як! На місяць?

- Так, я прошу у тебе тільки місяць терміну.

- Пане, - великодушно сказав Планше, - я даю вам шість тижнів.

- Дякую, - люб'язно відповів мушкетер.

Компаньйони ще раз перечитали акт.

- Чудово, пане, - схвалив Планше. - Покійний Кокнар*, перший чоловік баронеси дю Валлон, не міг би краще скласти цей папір.

- Якщо так, підпишемося.

Обидва підписали акт.

- Отже, - підсумував д'Артаньян, - я нікому нічим не буду зобов'язаний.

- Але я буду зобов'язаний вам, - сказав Планше.

- Як знати! Хоч як я дбаю про свою шкуру, Планше, проте я все ж можу залишити її в Англії, і ти все втратиш. До речі, я згадав про найпотрібніший, найважливіший пункт. Давай-но я припишу його:

«Якщо пан д'Артаньян загине під час підприємства, то компанія ліквідується, і пан Планше заздалегідь прощає тіні пана д'Артаньяна двадцять тисяч ліврів, які він, Планше, вніс у касу пойменованої компанії».

Останній пункт змусив Планше насупитися, але, глянувши на блискучі очі свого компаньйона, на його м'язисту руку, на його міцне тіло, він підбадьорився і без жалю, впевнено підписав останній пункт. Д'Артаньян зробив те ж саме. Так і було складено перший відомий в історії суспільний договір. Можливо, згодом дещо спотворили його форму і зміст.

- А тепер, - сказав Планше, наливаючи д'Артаньяну останню склянку анжуйського вина, - будьте ласкаві лягати спати.

- Та ні ж, - відповів д'Артаньян, - бо тепер залишається найважче, і я хочу обміркувати це найважче.

- Ну ось! - зауважив Планше. - Я так вам вірю, пане д'Артаньян, що не віддав би моїх ста тисяч фунтів за дев'яносто.

- Чорт мене забирай! - вигукнув д'Артаньян. - Я вважаю, що ти маєш рацію.

Д'Артаньян узяв свічку, пройшов у свою кімнату і ліг у ліжко.

XXI. Д'Артаньян готується подорожувати у справах торгового дому «Планше і К°»

Д'Артаньян так багато думав усю ніч, що до ранку план був у нього готовий.

- Ось, - почав він, сівши в ліжку, спершись на коліно і підперши підборіддя рукою, - ось що я зроблю! Я підшукаю сорок людей, вірних і стійких; знайду їх серед людей, нехай замішаних у сумнівні справи, але привчених до дисципліни. Я обіцяю їм по п'ятсот ліврів, якщо вони повернуться живими до Франції; а якщо не повернуться, то нічого... або половину обіцяної суми їхнім спадкоємцям. Що стосується їжі та житла, то це - справа англійців, у яких є худоба на пасовищах, сало в соляних діжках, кури в курниках і зерно в коморах. Із цим загоном я з'явлюся до генерала Монка. Він прийме мене; я здобуду його довіру і зловживаю нею якомога швидше.

Але зараз же д'Артаньян зупинився і похитав головою.

- Ні, - вимовив він, - я не наважився б сказати про це Атосу; отже, цей засіб не зовсім хороший. Треба діяти силою, - додав він, - так, звичайно, треба діяти силою, не втрачаючи своєї честі. Із цими сорока солдатами я візьмуся вести війну, як партизан... Так, але якщо я зустріну навіть не сорок тисяч англійців, як казав Планше, а тільки чотириста, то напевно буду розбитий, бо між моїми воїнами буде принаймні десять боягузів і десять таких дурнів, що дозволять через дурість убити себе. Так, справді, не можна набрати сорок осіб цілком вірних... стільки й на світі немає. Треба задовольнитися тридцятьма... Коли в мене буде тільки тридцять, я матиму право уникати зустрічі з ворогом, посилаючись на нечисленність загону; а якщо вже доведеться битися, то можна в тридцяти людях бути більш упевненим, ніж у сорока. Крім того, я таким чином заощаджу п'ять тисяч франків, тобто восьму частку мого капіталу... а це не жарт! Вирішено, візьму тільки тридцять чоловік! Поділю їх на три загони, і ми розсіємось Англією з наказом з'єднатися у відому хвилину; таким чином, роз'їжджаючи групами по десять осіб, ми ніде не викличемо підозр, скрізь проберемося непоміченими. Так, так, тридцять - чудове число!.. Ах я, нещасний! - вигукнув раптом д'Артаньян. - Адже треба й тридцять коней! Це руйнівно! Чорт знає, де була в

мене голова! Однак не можна ж без коней наважитися на такий подвиг! Добре, треба так треба; але коней ми добудемо в Англії; до речі, вони там непогані... Чорт візьми! Ще забув одну річ: для трьох загонів потрібні три начальники. Із трьох начальників у мене є один, це я сам; але інші двоє коштуватимуть майже стільки ж, скільки весь загін. Ні, рішуче, потрібен тільки один лейтенант. У такому разі я обмежу загін двадцятьма людьми. Звісно, двадцяти людей мало; але якщо я з тридцятьма вирішив не шукати зустрічі з ворогом, то із загоном у двадцять осіб буду шукати її ще менше. Двадцять - кругле число; до того ж і кількість коней зменшиться на десять, чого не слід випускати з уваги; і тоді, з хорошим лейтенантом... Чорт візьми! Що означає, однак, терпіння і розрахунок! Я хотів вирушити в Англію із сорока людьми, а тепер обмежився двадцятьма, тим часом успіх буде той самий. Десять тисяч економії і в сто разів більше спокою, ось штука! Ну, тепер залишається тільки відшукати лейтенанта! Це не легко: необхідно, щоб він був хоробрий і чесний, словом, схожий на мене. Так, але лейтенант має знати мою таємницю, а оскільки таємниця моя коштує мільйон, а я заплачу моєму лейтенантові тільки тисячу ліврів або, щонайбільше, півтори тисячі, то він продасть мій секрет генералу Монку. Геть лейтенанта, чорт забирай! Навіть якби він був нім, як учень Піфагора*, у нього знайдеться в загоні улюбленець, який стане сержантом і проникне в таємницю свого лейтенанта, якщо той виявиться чесним і не захоче її продати. Тоді сержант, не такий чесний і менш честолюбний, продасть таємницю за якихось п'ятдесят тисяч ліврів.

Ні, це не годиться. Вирішено, лейтенанта не потрібно! Але в такому разі не можна ділити військо на два загони і діяти одночасно у двох пунктах, якщо в другому пункті в мене не буде командира... Але навіщо діяти у двох пунктах, коли треба захопити одну людину? Навіщо послаблювати загін, розділяючи його на дві частини: тут права, там ліва?

Влаштую один загін під керівництвом самого д'Артаньяна, і баста! Але якщо рушать у похід усі двадцять осіб, вони всюди викличуть підозру: так, двадцять вершників не повинні їхати натовпом. А то назустріч вишлють роту, яка спитає пароль і, побачивши, що з відкликанням не поспішають, перестріляє пана д'Артаньяна і його сподвижників, як кроликів.

Тому вистачить із мене десяти осіб; так буде набагато простіше. Адже я маю діяти обережно: обережність у такій справі половина успіху; великий загін захопив би мене, можливо, на якусь дурість. Десять коней легко купити або дістати. Ах, яка щаслива думка! І як вона мене відразу

заспокоїла! Жодних підозр, паролів, небезпек... Десять осіб можуть зійти за лакеїв або прикажчиків. Десять людей можуть мати десять коней із товаром, і їх скрізь приймуть добре...

Отже, десять чоловік подорожують коштом будинку Планше і французької Компанії: тут нічого не заперечиш. Ці десять осіб, одягнені як на маневрах, мають при собі добрий мисливський ніж, мушкет на луці сідла, добрий пістолет у сідельній кобурі. Вони ні в кому не викликають тривоги, бо в них немає жодних поганих намірів.

Можливо, вони скидаються на контрабандистів, така важливість! Контрабанда не багатоженство, за неї не повісять. Можливо, конфіскують наші товари: гірше нічого не станеться. Нехай собі конфіскують товари, не біда! Чудово, дивовижний план. Беру десять осіб; вони коштуватимуть сорока за своєю рішучістю і чотирьох за витратами. Для більшої вірності не скажу їм ні слова про мій намір. Скажу тільки: «Друзі мої, є вигідна справа!» Диявол буде дуже хитрий, якщо за цих умов зіграє зі мною якийсь поганий жарт. П'ятнадцять тисяч економії з двадцяти. Незрівнянно!

Підбадьорений своїм майстерним розрахунком, д'Артаньян зупинився на цьому плані й вирішив більше нічого не змінювати в ньому. Він уже вписав у аркуш своєї багатої пам'яті десять імен славних шукачів пригод, десять імен людей, до яких доля чи правосуддя не були прихильні.

Покінчивши з цим, д'Артаньян підвівся і негайно вирушив шукати їх, сказавши, щоб Планше не чекав його ні до сніданку, ні до обіду. Півтора дня він бігав різними закутками Парижа і, переговоривши з кожним із шукачів пригод окремо, встиг зібрати чудову колекцію страшних пик, які розмовляли французькою трохи краще, ніж англійською мовою, якою їм належало висловлюватися.

Здебільшого це були солдати, чесноти яких д'Артаньян мав змогу оцінити в багатьох випадках. Пияцтво, нещасливий удар шаблі, ненавмисний картковий виграш або економічні реформи Мазаріні примусили їх шукати усамітнення та темряви - цих двох великих утішників незрозумілих і ображених душ.

На їхніх обличчях і одязі видно було сліди гіркоти, яку вони перенесли. У деяких фізіономії були в шрамах; у всіх без винятку сукня була в лахмітті. Д'Артаньян заткнув найбільш зяючі дірки з коштів, що належали компанії. Розподіливши по справедливості невелику суму, щоб надати загону пристойного вигляду, д'Артаньян призначив своїм рекрутам збірний пункт на півночі Франції, між Бергом і Сент-Омером. Термін був шість

днів; д'Артаньян, добре знаючи добру волю, веселу вдачу і відносну чесність цих блискучих героїв, був упевнений, що всі вони не забудуть з'явитися.

Віддавши потрібні накази, він поїхав попрощатися з Планше, який запитав у нього, що робить їхнє військо. Д'Артаньян не вважав за потрібне повідомити йому про зміни в чисельності армії з остраху, що компаньйон втратить до нього довіру.

Планше вельми зрадів, дізнавшись, що армію вже набрали, а сам він - щось на кшталт короля на паях і, сидячи на своєму троні за конторкою, - бере участь в утриманні військової частини, сформованої проти підступного Альбіону, споконвічного ворога всіх істинних французів.

Планше відрахував д'Артаньяну новенькими подвійними луїдорами свою частку в двадцять тисяч ліврів і потім, такими ж новенькими подвійними луїдорами, вручив йому його власні гроші. Д'Артаньян поклав гроші у два мішки і, зваживши їх у руках, сказав:

- Знаєш, Планше, ці гроші річ досить обтяжлива. Тут, мабуть, більше тридцяти фунтів.

- Ну, ваш кінь звезет це, як пір'їнку.

Д'Артаньян похитав головою:

- Не кажи так, Планше. Кінь, що везе, крім вершника і багажу, ще тридцять фунтів, не може легко переплисти річку, перестрибнути через стіну або через рів, а якщо немає коня, то немає і вершника. Щоправда, ти цього не знаєш, Планше: адже ти все життя служив у піхоті.

- То як же бути? - запитав Планше в сильному збентеженні.

- Знаєш що, - відповів д'Артаньян, - я заплачу платню нашій армії, коли повернуся до Франції. Я залишу в тебе мої двадцять тисяч ліврів, і ти вживи їх поки що в справу.

- А моя частка?.. - почав було Планше.

- Її я беру з собою.

- Пишаюся вашою довірою, - сказав Планше. - А що, якщо ви не повернетеся?

- Можливо, і не повернуся, хоча не думаю цього. А на випадок моєї загибелі... Дай-но мені перо, я напишу заповіт.

Д'Артаньян узяв перо, папір і написав:

«Я, що нижче підписався, протягом тридцятитрирічної служби його величності королю Франції зберіг двадцять тисяч ліврів. Залишаю з них п'ять тисяч Атосу, п'ять тисяч Портосу, п'ять тисяч Арамісу, щоб вони віддали їх від мого і свого імені моєму маленькому другові Раулю,

віконта де Бражелону. Останні ж п'ять тисяч залишаю
пану Планше, щоб він із меншим жалем передав інші
п'ятнадцять тисяч моїм друзям.
У чому підписуюсь
д'Артаньян».

Планше, мабуть, дуже хотілося прочитати те, що написав д'Артаньян.

- На, прочитай, - сказав мушкетер.

Читаючи останні рядки, Планше розчулився і мало не заплакав.

- Ви думаєте, що без подарунка я не віддав би грошей? Я не візьму ваших п'яти тисяч ліврів!

Д'Артаньян усміхнувся:

- Бери, Планше, бери; таким чином, ти втратиш тільки п'ятнадцять тисяч і не станеш шукати способів нічого не втратити, не виконавши волі колишнього твого пана і друга.

Як добре знав наш славний д'Артаньян серце людське, особливо серце крамаря! Ті, хто називав божевільним Дон Кіхота*, бо він вирушив завойовувати державу з одним зброєносцем Санчо; ті, хто називав божевільним Санчо за те, що він пустився за своїм паном у цей похід, - безсумнівно, були б такої самої думки про д'Артаньяна і Планша.

Але д'Артаньян уславився людиною тонкого розуму при блискучому французькому дворі. Планше справедливо здобув репутацію найсправедливішої голови між крамарями Ломбардської вулиці - головної торговельної вулиці Парижа, а отже, і Франції. Якщо поглянути зі звичайного погляду на цих двох людей і на засоби, якими вони хотіли повернути трон вигнаному королеві, то, зрозуміло, навіть найдалекогляднішим людей обурили б самовпевненість лейтенанта й дурість його компаньйона.

На щастя, д'Артаньян зовсім не звертав уваги на балачки. Його девіз був: чини добре, і нехай кажуть, що хочуть. Планше обрав девізом: нехай роблять, що хочуть, будемо мовчати. І обидва, за звичаєм усіх великих умів, intra pectus* були переконані, що мають рацію вони, а не ті, хто їх лає.

Для початку д'Артаньян вирушив у дорогу в найпрекраснішу погоду, за безхмарного неба і безхмарних думок, веселий, добрий, спокійний і повний рішучості, і тому ніс у собі подвійну дозу тих потужних флюїдів, які потрясіння душі вивергають із наших нервів і які надають людському механізмові силу та вплив, у яких прийдешні віки віддадуть собі, з усією очевидністю, більш точний звіт, ніж ми можемо зробити це сьогодні. Як у давно минулі часи, він знову їхав

багатою на пригоди дорогою в Булонь. Цей шлях він здійснював учетверте і, здавалося, міг знайти колишні сліди своїх кроків на дорозі і своїх кулаків на дверях готелів. У його пам'яті воскресла молодість, яку, незважаючи на тридцять років, що минули відтоді, він усе ще зберіг у великодушності серця і в сталевій міцності кулаків.

Природа багато обдарувала цю людину. У нього був розум, сповнений протиріч, що перетворював усі його пристрасті, недоліки, слабкості, недосконалості на високі якості. Володіючи неспокійною уявою, д'Артаньян міг злякатися тіні, але, соромлячись свого переляку, він ішов цій тіні назустріч і здійснював дива хоробрості, якщо виникала справжня небезпека. Він був весь у владі рухів душі, гри почуття. Д'Артаньян дуже любив стороннє товариство, але ніколи не нудьгував у своєму; не раз його можна було застати на самоті, коли він сміявся з жартів, якими він сам себе розважав, або з кумедних фантазій, що їх малювала його уява за п'ять хвилин до того, як мала настати нудьга.

Д'Артаньян був би ще веселішим, якби в Кале на нього чекало кілька добрих товаришів замість десяти відчайдушних головорізів. Однак у замисленість він занурювався не більше ніж раз на день; до приїзду в Булонь, до моря, він тільки п'ять разів зустрічався з цією похмурою богинею, та й то відвідини її були дуже нетривалі. Щойно д'Артаньян зрозумів, що тепер час діяти, у ньому одразу ж випарувалися всі почуття, крім віри в себе. З Булоні він проїхав берегом до Кале.

У Кале було призначено збірний пункт. Усім найманцям д'Артаньян велів зупинитися в дешевому готелі «Великий монарх», де зазвичай обідали матроси і де мандрівні воїни отримували притулок, стіл і всі радощі життя за тридцять су* на день.

Д'Артаньян хотів непомітно поспостерігати за своїми рекрутами і потім вирішити, за першим враженням, чи можна покластися на них як на добрих товаришів.

Він приїхав у Кале ввечері, о пів на п'яту.

XXII. Д'Артаньян подорожує у справах торгового дому «Планше і К°»

Готель «Великий монарх» був розташований на вулиці, паралельній порту; кілька провулків з'єднували порт із цією вулицею на зразок перекладин переносних сходів. Д'Артаньян доїхав до порту, повернув в один із провулків і опинився перед готелем «Великий монарх».

Момент був добре обраний; він нагадав д'Артаньяну його дебют у готелі «Вільний мельник» у Менге*. Матроси, які грали в кості, посварилися і в сказі погрожували один одному. Трактирник, трактирниця і двоє слуг із трепетом поглядали на групи сердитих гравців, серед яких, того й гляди, готова була розпочатися жорстока сутичка з ножами і сокирами.

Гра тим часом тривала.

На кам'яній лаві сиділи двоє людей і стежили за тими, хто входив у двері. За чотирма столами, що стояли в глибині загальної зали, сиділи ще вісім осіб. Ті, хто сидів на лаві і за столом, не брали участі ні в грі, ні в сварці.

Д'Артаньян упізнав своїх воїнів у цих десяти глядачах, холодних і байдужих.

Сварка все розгоралася. У всякій пристрасті, як у морі, є свої відливи і припливи. Один матрос розлютився і перекинув стіл із грошима, що лежали на ньому. Негайно присутні кинулися за монетами, що впали, і, поки матроси билися між собою, кілька срібних монет зникло в кишенях.

Тільки гості, що сиділи на лаві і за окремими столами, мабуть незнайомі один з одним, здавалося, дали собі клятву залишатися спокійними серед цього шаленого крику і дзвону грошей. Двоє з них тільки відштовхнули ногами тих, хто бився, які підкотилися під їхній стіл.

Двоє інших, не бажаючи брати участь у цьому звалищі, вийшли із зали, засунувши руки до кишень; нарешті, ще двоє залізли на стіл, наче люди, яких застигнув приплив, що бояться потонути.

- Молодці! - сказав собі д'Артаньян, помітивши всі подробиці описаної сцени. - Колекція моя хоч куди. Обережні, спокійні, звикли до шуму і бійки. Чорт візьми! У мене щаслива рука!

Раптом його увагу прикував один кут зали. Матроси помирилися і почали лаяти тих двох, які відштовхнули ногами тих, хто боровся.

Матрос, сп'янілий від гніву і вщент п'яний від пива, з люттю запитав одного з них, за яким правом він штовхнув ногою боже створіння, яке все-таки не собака. Ставлячи запитання, матрос для більшої переконливості підніс свій величезний кулак до носа незнайомця.

Рекрут д'Артаньяна зблід, але не можна було вгадати від чого: від страху чи від сказу. Побачивши це, матрос уявив, що ворог зблід від страху, і змахнув кулаком з очевидним наміром стукнути ним по голові незнайомця. Рекрут д'Артаньяна, майже не ворухнувшись, відпустив матросу такий удар у живіт, що

матрос покотився до дверей із шаленими криками. Тієї ж хвилини товариші переможеного дружно кинулися на переможця, щоб розправитися з ним.

Переможець із колишньою холоднокровністю, розсудливо не вдаючись до зброї, схопив пивний кухоль з олов'яною кришкою і тріснув ним двох або трьох ворогів. Бачачи, що він один не встоїть проти такої безлічі нападників, семеро мовчазних гостей, які сиділи до цього нерухомо, зрозуміли, що їм самим доведеться погано, і кинулися на виручку.

У цей час двоє, які з байдужим виглядом сиділи на лаві біля дверей, обернулися. Їхні насуплені брови показували, що вони вирішили атакувати ворога з тилу, якщо він не припинить нападу.

Господар, слуги і два нічних сторожа, що проходили повз, з цікавості підійшли надто близько до тих, хто б'ється, і їх втягнули в бійку.

Парижани завдавали ударів, як циклопи*, з дивовижною єдністю і витримкою; нарешті, змушені поступитися чисельністю, вони укріпилися за великим столом. Четверо з них підняли дошку столу, інші двоє озброїлися козлами, на яких він стояв, і разом, за допомогою цього страшного знаряддя, збили з ніг вісьмох матросів.

На підлозі в пилу валялися поранені, і в залі лунали крики, коли д'Артаньян, задоволений випробуванням, пробився з оголеною шпагою в руках на середину зали і, вражаючи ефесом стирчать голови, випустив могутній крик «Досить!», від якого все змовкло. Усі кинулися врозтіч, і д'Артаньян залишився один переможцем.

- Що тут робиться? - запитав він з таким же величним виглядом, з яким Нептун вимовляв: «Quos ego*!».

За перших звуків цього голосу (розвиваючи метафору Вергілія) рекрути д'Артаньяна, впізнавши, кожен окремо, свого суверена і володаря, негайно вклали в піхви свій гнів, припинили театрально розмахувати шпагами і бити ногами в підмостки.

Матроси, оцінивши довгу оголену шпагу, войовничий вигляд і спритну руку людини, яка прийшла на допомогу їхнім ворогам і звикла керувати, почали підбирати поранених і розбиті куртки.

Парижани витерли піт з обличчя і підійшли засвідчити повагу своєму начальнику. Господар «Великого монарха» обсипав д'Артаньяна привітаннями. Той прийняв їх як належне й оголосив, що до вечері піде прогулятися в порт.

Рекрути всі до єдиного зрозуміли запрошення, узяли капелюхи, почистили свою сукню й один за одним рушили за д'Артаньяном.

Але д'Артаньян, прогулюючись і поглядаючи, що робиться навколо, остерігався зупинятися на дорозі. Він пройшов на пустельний берег, і його десять рекрутів, стривожені несподіваною присутністю товаришів праворуч, ліворуч і ззаду, слідували за ним, похмуро поглядаючи один на одного.

Лише в зовсім пустельному місці на березі д'Артаньян зупинився, усміхнувся і привітно підкликав їх до себе.

- Ну, ну, приятелі, - сказав він, - нічого дивитися один на одного вовками: ви створені, щоб жити разом у мирі та злагоді, а не гризтися між собою!

Недовірливість одразу зникла, воїни зітхнули так, немов їх щойно витягнули з трун, вони добродушно подивилися один на одного і на свого начальника, досвідченого у поводженні з такого роду людьми. Після цього д'Артаньян, із суто гасконською виразністю, виголосив таку промову:

- Панове, ви всі знаєте, хто я. Я найняв вас, тому що знав вас як хоробрих і хотів дати вам нагоду здійснити славний похід. Можете вважати, що, працюючи зі мною, ви працюєте для короля. Попереджаю тільки, що якщо ви якось дасте це помітити, то я буду змушений негайно розтрощити кожному з вас голову в той спосіб, який здасться мені найзручнішим. Ви, мабуть, знаєте, що державні таємниці подібні до смертоносної отрути: поки отрута в склянці і склянка закупорена, вона нікому не шкодить; а щойно вийде зі склянки, вона вбиває. Тепер підійдіть до мене, і ви дізнаєтеся стільки, скільки я можу сказати вам.

Усі стовпилися з цікавістю.

- Ще ближче, - продовжував д'Артаньян, - щоб нас не могли чути ні птах, що пролітає над нашими головами, ні кролик, що грається в дюнах, ні риба, що вистрибнула з води. Треба з'ясувати і доповісти панові суперінтенданту фінансів, якої шкоди англійська контрабанда завдає французьким купцям. Я пройду скрізь і все огляну. Ми - бідні пікардійські рибаки, викинуті на берег бурею. Зрозуміло, ми станемо продавати рибу, як справжні рибаки. Але можуть здогадатися, хто ми; можуть потривожити нас; отже, ми повинні вміти захищатися. Ось чому я вибрав вас, людей розумних і хоробрих. Ми житимемо весело, і нам не загрожуватиме серйозна небезпека, бо в нас є сильний покровитель, завдяки якому ми не зустрінемо великих труднощів. Тільки одне прикро, але сподіваюся, що ви допоможете мені вийти з цієї скрути. Ось у

чому річ: я маю взяти із собою справжніх дурних рибалок для веслування; такий екіпаж буде нам заважати. От якби хто-небудь із вас бував уже в морі...

- О, труднощі тут невеликі! - сказав один із рекрутів. - Я прожив три роки в полоні у туніських піратів і знаю морські маневри, як адмірал.

- Скажіть, - вигукнув д'Артаньян, - яка дивовижна річ - випадок!

Д'Артаньян вимовив ці слова з виразом удаваної простодушності. Він добре знав, що ця бідна жертва морських розбійників була старим піратом: тому-то він і завербував його. Але д'Артаньян ніколи не говорив більше того, ніж було потрібно.

- А в мене, - сказав інший вояка, - є дядечко, наглядач за роботами в порту Ла-Рошель. Ще дитиною я грав на суднах; тому я вмію керувати веслом і вітрилом не гірше за будь-якого матроса.

Цей теж не брехав: він шість років працював веслом на галерах його величності в Сьоті, на Середземному морі.

Двоє інших були відвертішими: вони, не соромлячись, зізналися, що служили на військовому кораблі, відбуваючи покарання. Таким чином, д'Артаньян виявився начальником шести солдатів і чотирьох матросів; у нього було два загони: сухопутний і морський. Планше дуже б загордився, дізнавшись про це.

Д'Артаньян велів своїм воїнам готуватися до від'їзду в Гаагу: одні проїдуть берегом у Брескенс, інші - дорогою на Антверпен.

Розрахувавши час, потрібний для переїзду, призначили побачення на головній площі в Гаазі рівно через два тижні.

Д'Артаньян наказав своїм людям їхати парами і вибрати собі супутника за смаком. Сам він вибрав дві найменш огидні пики, двох солдатів, яких він знав колись і в яких було тільки дві вади: пияцтво і пристрасть до гри. Ці люди ще пам'ятали минуле, і під військовим мундиром їхні серця забилися як у давнину. Д'Артаньян, щоб не викликати заздрості, відправив спочатку всіх інших. Він залишив при собі двох своїх улюбленців, одягнув їх зі свого гардероба і рушив із ними в дорогу.

Цим молодцям, які користувалися, як їм здавалося, його особливою довірою, він повідомив важливу таємницю, щоб забезпечити успіх підприємства. Він зізнався їм, що справа йде зовсім не про те, наскільки англійська контрабанда шкодить французькій торгівлі, а, навпаки, про те, наскільки французька

контрабанда шкодить англійській торгівлі. Улюбленці д'Артаньяна охоче йому повірили. Д'Артаньян був переконаний, що під час першого ж гульбища, коли вони до нестями нап'ються, хоч один із них неодмінно розповість важливу таємницю всій зграї. Гра здавалася йому безпрограшною.

Через два тижні після побачення в Кале вся зграя зібралася в Гаазі. Тут д'Артаньян помітив, що всі його люди встигли вельми вправно переодягнутися в матросів, які більш-менш постраждали від бур.

Д'Артаньян помістив їх на ніч у віддаленому кварталі міста, а сам влаштувався в зручній кімнаті на великому каналі.

Він дізнався, що Карл II повернувся до свого союзника, штатгальтера Голландії Вільгельма II. Він дізнався також, що відмова короля Людовика XIV дещо послабила заступництво нещасного короля, і що тому він віддалився в маленький будинок у селі Шевенінген, розташованому серед дюн на березі моря, недалеко від Гааги.

Там, за чутками, нещасний вигнанець втішався тим, що з властивим усьому його сімейству сумом дивився на безмежне Північне море, що відділяло його від рідної Англії, так само як колись воно відділяло Марію Стюарт від Франції.

Там, за рідкісними деревами красивого шевенінгенського лісу, на мілкому піску, де ростуть золотисті чагарники дюн, Карл II животів, як і вони, нещасніший за них, бо володів розумом, і душа його сповнювалася по черзі то надією, то відчаєм.

Д'Артаньян дійшов раз до Шевенінгена, щоб переконатися, чи правду говорять про короля. Він бачив, як задумливий Карл II один вийшов через хвіртку в гай і став прогулюватися берегом при призахідному сонці. Ніхто, навіть рибаки, які витягували човни на пісок, не звертав на нього уваги.

Д'Артаньян упізнав короля. Він бачив, як король спрямував свій похмурий погляд на безкрайню гладь вод і як на блідому обличчі його згасли червоні промені сонця, півколо якого вже потонуло під чорною лінією горизонту. Потім Карл II повільно попрямував до свого пустельного житла, все такий же самотній і все такий же сумний, прислухаючись до скрипу хиткого і пухкого піску під своїми ногами.

Того вечора д'Артаньян найняв за тисячу ліврів рибальське судно, що коштувало не менше чотирьох тисяч. Він віддав тисячу ліврів готівкою, а решту три тисячі у вигляді забезпечення вручив бургомістру. Потім, темної ночі, таємно посадив на нього свій сухопутний загін із шести осіб, і під

ранок, о третій годині, судно вийшло в море, відкрито маневруючи під керуванням чотирьох матросів.

Д'Артаньян покладався на мистецтво галерника так, немов той був першим лоцманом Гаазького порту.

XXIII. Автор проти волі змушений зайнятися трохи історією

Поки королі і всі інші займалися Англією, яка управлялася сама собою і яка, скажемо до її похвали, ніколи не бувала керована настільки погано, людина, на якій господь зупинив свій погляд і свій вказівний перст, якій належало вписати ім'я великими літерами в історію, продовжувала на очах у всіх свій таємничий і сміливий подвиг. Він посувався вперед, але ніхто не знав, куди він іде, хоча не тільки Англія, а й Франція і вся Європа бачили, що він іде твердим кроком, гордо піднявши голову. Повідомимо тут, що було відомо про цю людину.

Монк оголосив, що захищатиме незалежність усіченого парламенту, або охвостья, як його тоді називали, - того самого парламенту, який Ламберт, наслідуючи Кромвеля, чиїм сподвижником він був, піддав, прагнучи нав'язати йому свою волю, настільки суворій блокаді, що в цей час жоден член парламенту не міг вийти з будівлі.

Ламберт і Монк - все сказано цими іменами. Перший був носієм деспотизму, а другий - республіканської ідеї в її чистому вигляді. Обидва вони були єдиними політичними представниками революції, в якій король Карл I позбувся спершу корони, а потім і голови.

Ламберт не приховував своїх цілей: він хотів заснувати суто військовий уряд і стати главою цього уряду.

Чесний республіканець, на думку декого, Монк хотів зберегти усічений парламент - це явне, хоча й зіпсоване дітище республіки. Честолюбець, за запевненням інших, Монк хотів зробити собі з цього парламенту, якому, здавалося, він був у заступництві, міцну сходинку до трону, ще не зайнятого після того, як Кромвель повалив короля, але не наважився сісти на цей трон сам.

Таким чином, Ламберт, який переслідував парламент, і Монк, який підтримував його, стали ворогами.

Насамперед Монк і Ламберт вирішили кожен скласти собі армію: Монк - у Шотландії, де перебували пресвітеріани і

роялісти, тобто незадоволені; Ламберт - у Лондоні, де, як завжди, перебувала найсильніша опозиція.

Монк встановив спокій у Шотландії, створив там армію і влаштував собі притулок, який охороняла ця армія. Він знав, що не настав ще день, коли можна зробити переворот; тому шпага його, здавалося, приросла до піхов. Монк не боявся нічого у своїй дикій, гористій Шотландії; генерал і володар армії з одинадцяти тисяч старих солдатів, яких він не раз водив до перемоги, він знав лондонські інтриги набагато краще, ніж Ламберт, що стояв із військом у Лондоні.

Таким було становище Монка, коли, перебуваючи на відстані ста льє від Лондона, він оголосив себе прихильником парламенту.

Ламберт, як ми вже сказали, був у Лондоні. Там він зосередив усі свої дії й об'єднав навколо себе всіх своїх друзів і чернь, завжди схильну допомагати ворогам чинної влади.

У Лондоні Ламберт дізнався, що Монк, перебуваючи на кордоні Шотландії, допомагає парламенту. Він зрозумів, що не можна гаяти часу і що Твід не такий далекий від Темзи, щоб армія, особливо за гарного командування, не могла переступити з однієї річки на іншу. Крім того, він розумів, що армія Монка, проникаючи в серце Англії, буде рости, як снігова куля.

Тому Ламберт зібрав своє військо, грізне і за складом, і за чисельністю, і кинувся назустріч Монку, який, подібно до обережного мореплавця, який пробирається серед рифів, рухався повільно, тримаючи ніс за вітром, принюхуючись і прислухаючись до всього, що долинало з Лондона.

Обидві армії зійшлися біля Ньюкасла. Ламберт прийшов перший і зайняв місто. Монк, завжди обачний, розташувався в Колдстрімі, на Твіді.

Побачивши Ламберта, армія Монка надихнулася; навпаки, побачивши Монка, армія Ламберта впала духом. Здавалося, безстрашні воїни Ламберта, що так сильно галасували на вулицях Лондона, вирушили в дорогу, сподіваючись нікого не зустріти; тепер же, побачивши армію, що виступила проти них не лише на захист свого стяга, а й за справу республіки, ці герої немов би почали міркувати над тим, що вони не такі хороші республіканці, як солдати Монка, які підтримували парламент, тоді як Ламберт нічого не захищав, навіть парламент.

Що ж до самого Монка, то він, мабуть, був занурений у найсумніші думки: історія розповідає - а відомо, що ця поважна

дама ніколи не бреше, - що в день прибуття його в Колдстрім по всьому місту марно шукали хоч одного барана.

Якби Монк командував англійською армією, то вона б уся розбіглася. Але шотландці не схожі на англійців, яким неодмінно потрібно м'ясо з кров'ю. Шотландці - люди бідні та скромні - можуть харчуватися ячмінними коржами, спеченими на розпеченому камені.

Отримавши свою порцію ячменю, шотландці анітрохи не турбувалися про те, чи є яловичина в Колдстрімі.

Монк, який не звик до ячмінних коржів, хотів їсти; штаб його, такий самий голодний, як і він, із тривогою поглядав на всі боки, намагаючись дізнатися, що готують до вечері.

Монк вислав уперед розвідку. Його розвідники, прибувши в місто, нікого не зустріли і знайшли, що всі крамниці порожні; на м'ясників і на булочників годі було сподіватися. У Колдстрімі не знайшлося навіть шматка пшеничного хліба для генеральського столу.

У міру того як розповіді слідували одна за одною, загалом усі маловтішні, Монк, бачачи переляк і зневіру на обличчях оточуючих, постарався запевнити всіх, що він не голодний, і, крім того, вони зможуть поїсти завтра, тому що Ламберт, імовірно, збирається розв'язати бій, а відтак, здобути провізію, якщо зазнає невдачі в Ньюкаслі, або назавжди позбавити солдатів Монка від голоду, якщо виявиться переможцем. Подібна розрада справила свій вплив лише на невелику купку людей, але ця обставина не надто турбувала Монка, бо він володів характером вельми рішучим, хоч зовні і виглядав людиною на рідкість м'якою.

Тож усім довелося задовольнитися його обіцянками або принаймні зробити вигляд, що вони задоволені ними. Монк, настільки ж голодний, як і його люди, але виявляючи найпрекраснішу байдужість до відсутності вищезгаданого барана, відрізав шматок тютюну завдовжки з півпальця і почав жувати його, запевняючи своїх лейтенантів, що голод - одна вигадка, що не можна бути голодним, коли є що жувати.

Цей жарт втішив декого. Поставили варти, розіслали патрулі, і генерал продовжував свою мізерну вечерю у відкритому наметі.

Між його табором і ворожим височіло старовинне Ньюкаслське абатство. Воно стояло на великій ділянці, відокремленій як від долини, так і від річки: це було майже суцільне болото. Але між калюжами, покритими високою травою, осокою і очеретом, знаходилися смуги твердої землі, перетворені на город, у парк і в сад абатства. Абатство

нагадувало величезного павука, що мав абсолютно круглий тулуб, від якого в різні боки йдуть ноги нерівної довжини. Найдовшу ногу становив город, що простягався до самого табору Монка. На жаль, був тільки початок червня, і в покинутому городі ще нічого не дозріло.

Монк наказав стерегти це місце, тому що воно було найзручнішим для раптового нападу. За абатством виднілися вогні ворожого табору, а між табором і абатством під покровом зелених дубів вилася річка Твід.

Монк чудово вивчив позицію Ньюкасла і його околиці, які не раз уже слугували йому головною квартирою. Він знав, що вдень, можливо, ворог зробить рекогносцировку і біля абатства станеться сутичка, але вночі він не наважиться з'явитися сюди. Тому Монк почувався в безпеці.

Солдати могли бачити, як він після вечері, тобто пожувавши тютюн, заснув, сидячи в кріслі, подібно до Наполеона під Аустерліцем*, у світлі нічника і місяця, що піднімався на горизонті.

Було близько о пів на десяту вечора.

Раптом Монка вивела з дрімоти, можливо, удаваної, юрба солдатів, які прибігли з веселими криками і тупотом.

Генерал негайно розплющив очі.

- Що сталося, діти мої? - запитав Монк.

- Генерале, добра новина!

- А! Чи не надіслав Ламберт сказати, що дасть завтра бій?

- Ні, але ми захопили рибаків, які везли рибу в Ньюкаслський табір.

- Даремно, друзі мої. Лондонські панове - люди делікатні й люблять поїсти. Ви приведете їх у поганий настрій, і вони будуть нещадні до нас. Набагато розумніше буде відіслати до Ламберта рибу і рибаків, якщо тільки...

Генерал задумався.

- Скажіть-но мені, що це за рибаки?

- Пікардійські* моряки. Вони ловили рибу біля французьких і голландських берегів; їх загнало сюди бурею...

- А говорять вони англійською?

- Їхній старшина звернувся до нас англійською.

Генерал ставав дедалі підозрілішим.

- Добре, - продовжував він, - я хочу бачити цих людей. Приведіть їх до мене.

Офіцер вирушив за рибаками.

- Скільки їх? - запитав Монк. - Яке в них судно?

- Їх чоловік десять або дванадцять, генерале; вони на голландському рибальському судні, як нам здалося.

- І ви кажете, що вони везли рибу в табір Ламберта?

- Так, і в них, здається, гарний улов.

- Подивимося, подивимося, - сказав Монк.

Офіцер повернувся, ведучи із собою старшину рибаків, людину років п'ятдесяти або п'ятдесяти п'яти, яка виглядала міцним молодцем. Він був середнього зросту, у куртці зі щільної вовняної матерії; шапка була насунута на чоло. На поясі висів великий ніж. Він ішов звичайною матроською ходою, злегка невпевненою на суходолі й такою міцною, немов кожним кроком забивав палю.

Монк спрямував на рибаків хитрий і проникливий погляд і довго дивився на нього. Рибак посміхався тією напівхитрою, напівдурною посмішкою, яка властива французьким селянам.

- Ти говориш англійською? - запитав Монк дуже чистою французькою мовою.

- Дуже погано, мілорд, - відповідав рибак.

Відповідь було виголошено швидко й уривчасто, як кажуть у провінціях за Луарою, а не повільно й протяжно, як у західних і північних провінціях Франції.

- Але все-таки говориш? - запитав Монк ще раз, щоб гарненько прислухатися до вимови рибака.

- Ми, моряки, говоримо трошки всіма мовами, - відповідав рибак.

- То ти рибак?

- Сьогодні рибак, мілорд, і непоганий рибак! Я зловив морського окуня фунтів на тридцять і безліч дрібної риби. Із цього можна виготовити непогану вечерю.

- Ти, здається, частіше рибалив у Гасконській затоці, ніж у Ла-Маншській протоці? - сказав йому Монк з посмішкою.

- Це правда, я з півдня Франції. Але хіба це заважає бути хорошим рибаком, мілорде?

- О ні, і я купую в тебе весь улов. Кажи відверто: куди ти віз рибу?

- Скажу правду, мілорде: я прямував до Ньюкасла. Моя барка йшла вздовж берега, коли нас помітили ваші кавалеристи і, погрожуючи мушкетами, наказали повернути до вас у табір. Оскільки при мені не було зброї, - додав рибак з усмішкою, - довелося підкоритися.

- А чому ти їхав до Ламберта, а не до мене?

- Не стану приховувати, мілорд, якщо дозволите говорити відверто.

- Дозволяю - і навіть наказую.

- Я їхав до Ламберта, бо лондонські пани їдять добре і платять добре, а ви, шотландці, пресвітеріани, пуритани, не знаю, як вас назвати, їсте погано і платите ще гірше.

Монк знизав плечима, насилу приховуючи посмішку.

- Але скажи мені, як ти, житель півдня, потрапив до наших берегів?

- Я мав дурість одружитися в Пікардії.

- Але Пікардія все ж не Англія.

- Мілорд! Людина спускає судно в море, а бог і вітер несуть його, куди їм завгодно.

- То ти прямував не сюди?

- І не думав!

- А куди?

- Ми поверталися з Остенде, де вже почався вилов макрелі, як раптом сильний південний вітер погнав нас від берега. З вітром не посперечаєшся; ми пішли, куди він поніс нас. Щоб риба не пропала, треба було продати її в найближчому англійському порту. Найближчим був Ньюкасл. Випадок вийшов непоганий: ходили чутки, що і в таборі, і в місті народу тьма і дворяни зголодніли. Ось я і попрямував до Ньюкасла.

- А де твої товариші?

- Вони залишилися на судні; адже вони прості матроси, нічого не знають.

- А ти знаєш? - запитав Монк.

- О, я! - відповідав моряк з посмішкою. - Я багато вештався світом із покійним батьком і вмію всіма європейськими мовами назвати екю, луїдор і подвійний луїдор. Зате екіпаж слухається мене, як оракула, і кориться, немов я адмірал.

- То ти сам вибрав Ламберта, бо він добре платить?

- Зрозуміло. І поклавши руку на серце, мілорде, зізнайтеся: хіба я помилився?

- Побачиш після.

- У всякому разі, мілорд, якщо я помилився, то я і винен, а товариші мої ні до чого.

«Він дуже недурний», - подумав Монк.

Помовчавши кілька хвилин і продовжуючи роздивлятися рибака, він запитав:

- Ти прямо з Остенде?

- Прямохонько.

- Отже, ти знаєш, що відбувається тут у нас? Ймовірно, у Франції та Голландії подейкують про наші справи? Що робить людина, яка називає себе королем Англії?

- Ах, мілорде, - вигукнув рибак з галасливою і веселою відвертістю, - ось вдале запитання. Ви якраз потрапили на

найбільш підходящу людину. Я вам усе можу розповісти. Подумайте, мілорде, коли я заходив в Остенде продавати наш улов, я сам бачив колишнього короля: він розгулював берегом, чекаючи коней, які мали везти його в Гаагу. Високий такий, блідий, чорнявий, а обличчя не дуже-то добре. Він, схоже, не зовсім здоровий; мабуть, голландське повітря йому не до вподоби.

Монк уважно слухав швидку, барвисту розповідь рибака чужою мовою; на щастя, як ми вже сказали, генерал добре знав французьку. Рибак перемішував усілякі слова - французькі та англійські, а іноді вставляв і гасконське слівце. Втім, очі його говорили за нього так красномовно, що якщо можна було не зрозуміти його слів, то ніяк не можна було не зрозуміти виразних поглядів.

Генерал, мабуть, поступово заспокоювався.

- Ти, мабуть, чув, навіщо цей колишній король, як ти його називаєш, вирушає до Гааги?

- Само собою, чув.

- Навіщо ж?

- Усе потім же, - відповів рибак, - у нього одна думка: повернутися в Англію.

- Правда, - прошепотів Монк, задумавшись.

- До того ж, - додав рибак, - штатгальтер - ви знаєте його, мілорде? - Вільгельм Другий...

- Ну, що ж?

- Допомагає йому всіма силами.

- Ти чув про це?

- Ні, але я так думаю.

- Ти, мені здається, сильний у політиці? - запитав Монк.

- Ах, мілорде, ми, моряки, звикли мати справу з водою і повітрям, з двома найнепостійнішими речами; отже, ми рідко помиляємося щодо решти.

- Послухай-но, - сказав Монк, змінюючи розмову, - кажуть, ти добре нагодуєш нас?

- Постараюся, мілорд.

- За скільки продаси свій улов?

- Я не такий дурний, щоб призначати ціну.

- Чому?

- Моя риба і так належить вам.

- За яким правом?

- За правом сильного.

- Але я хочу заплатити тобі.

- Ви дуже добрі, мілорд.

- І навіть стільки, скільки вона коштує.

- Я не прошу стільки.

- А скільки ж?

- Прошу одного - дозволу піти.

- Куди? До генерала Ламберта?

- Ні! - вигукнув рибак. - Навіщо мені тепер іти в Ньюкасл, якщо в мене немає риби?

- У всякому разі, вислухай мене. Я дам тобі пораду.

- Як! Мілорд хоче заплатити мені і дати ще добру пораду? Яка милість!

Монк пильно глянув на рибака, який усе ще вселяв йому підозри.

- Так, я хочу заплатити тобі і дати пораду, бо одне пов'язане з іншим. Слухай, якщо ти підеш до генерала Ламберта...

Рибак знизав плечима, наче хотів сказати: «Мабуть, раз ви цього неодмінно бажаєте».

- Не проходь через болото, - продовжував Монк. - З тобою будуть гроші, а я там поставив кілька шотландських загонів. Шотландці люди незговірливі, погано розуміють мову, якою ти розмовляєш, хоч вона і складена, як мені здається, з трьох прислівників. Вони можуть забрати в тебе те, що я тобі дам. Повернувшись на батьківщину, ти станеш розповідати, що в генерала Монка дві руки, одна шотландська, а інша англійська, і що шотландською рукою він забирає те, що щедро дає англійською.

- Ах, генерале, я піду тією дорогою, якою ви накажете, - сказав рибак зі страхом, занадто ясно вираженим, щоб не бути перебільшеним. - А найохочіше я залишився б тут, якби ви мені дозволили.

- Охоче вірю, - відповів Монк із ледь помітною усмішкою. - Але я не можу залишити тебе тут, у власному наметі.

- Та я не смію й думати про це, мілорде, і прошу вас тільки сказати мені, де накажете зупинитися. Не звольте занадто турбуватися: для моряків ніч минає швидко.

- Так я накажу відвести тебе до твоєї барки.

- Як вам завгодно, мілорде. Якби ви послали зі мною тесляра, то я був би вам дуже вдячний.

- Чому?

- Бо ваші солдати тягнули мою барку вгору по річці на мотузці й пошкодили її об прибережні кручі. Тепер у ній води фута на два.

- Отже, ти маєш подбати про своє судно?

- Так точно, мілорде, - відповів рибак. - Я зараз вивантажу кошики з рибою, куди ви накажете; потім ви заплатите мені,

якщо буде милість ваша, і відпустіть мене, якщо вам заманеться. Зі мною легко домовитися.

- Добре, добре, ти славний малий, - сказав Монк, який, попри всю свою проникливість, не міг знайти нічого підозрілого в ясних очах рибака. - Гей, Дігбі!

Увійшов ад'ютант.

- Відведіть цю людину і його товаришів у маленькі намети, де розміщуються маркітанти, біля болота; там вони будуть близько до своєї барки, і все ж їм не доведеться ночувати на воді... Що тобі треба, Спітхеде?

Сержант Спітхед, який увійшов до намету генерала без виклику, відповів:

- Мілорд, на аванпостах французький дворянин, він неодмінно хоче вас бачити.

Хоча обидва говорили англійською, рибак, проте, злегка здригнувся; але Монк, зайнятий розмовою з сержантом, цього не помітив.

- Що за дворянин? - запитав Монк.

- Мілорде, - відповів Спітхед, - він сказав мені своє ім'я, але ці прокляті французькі імена такі важкі для шотландської глотки, що я не міг запам'ятати. Вартові сказали мені, що це той самий дворянин, який з'являвся вчора і якого ви не побажали прийняти.

- Так, у мене була в цей час військова рада.

- Що ж накажете тепер?

- Приведи його сюди.

- Чи треба вжити запобіжних заходів?

- Які?

- Зав'язати йому очі, наприклад?

- Навіщо? Він побачить те, що я хочу, щоб усі бачили, тобто що біля мене одинадцять тисяч хоробрих воїнів, які горять нетерпінням пролити кров за парламент, Шотландію та Англію.

- А з ним що робити? - запитав Спітхед, вказуючи на рибака, який увесь час розмови стояв нерухомо, як людина, яка все бачить, але нічого не розуміє.

- Так, правда, - погодився Монк.

Він звернувся до рибака:

- До побачення, люб'язний друже; я знайшов тобі приміщення. Дігбі, відведіть його. Не турбуйся, тобі зараз же сплатять гроші.

- Дякую вам, мілорде, - сказав рибак.

Він поклонився і вийшов разом із Дігбі.

Пройшовши кроків сто, він побачив своїх товаришів. Вони жваво перешіптувалися і, здавалося, боялися; він подав їм знак, який дещо заспокоїв їх.

- Гей, ви! - закричав він. - Ступайте-но сюди! Генерал Монк такий щедрий, що платить нам за рибу, і такий добрий, що обіцяє притулок на ніч.

Рибаки підійшли до свого ватажка і в супроводі Дігбі рушили до маркітантських наметів, де їм відвели квартиру.

Дорогою рибаки в темряві зустріли солдата, який вів французького дворянина до генерала.

Дворянин їхав верхи, закутавшись у широкий плащ; тому рибак не міг розгледіти його, хоча й дуже старався. А дворянин, не знаючи, що їде повз співвітчизників, не звернув на них жодної уваги.

Ад'ютант помістив гостей у досить охайному наметі, з якого вигнали ірландську маркітантку. Вона пішла шукати де-небудь притулку зі своїми шістьма дітьми. Перед наметом розвели великий вогонь; він кидав червонуватий відблиск на зарослі травою болотні води, які покривав брижами свіжий вітерець.

Розмістивши моряків, ад'ютант попрощався з ними і, йдучи, сказав, що з намету видно щоглу їхньої барки, що хиталася на хвилях річки; отже, вона ще не потонула. Це, мабуть, дуже обрадувало ватажка рибаків.

XXIV. Скарб

Французький дворянин, про якого Спітхед доповідав Монку і який, з ніг до голови закутаний у плащ, проїхав п'ять хвилин тому повз рибака, який виходив з намету генерала, минув кілька вартових, навіть не кинувши на них погляду, щоб не здатися занадто цікавим. Згідно з наказом, його провели прямо в намет генерала.

Там він чекав на Монка, який з'явився, спочатку зібравши відомості про приїжджого від своїх солдатів і розглянувши його обличчя крізь полотняну перегородку.

Мабуть, люди, які супроводжували французького дворянина, розповіли генералу про його скромність. Тому прийом, наданий французу Монком, одразу здався незнайомцю кращим, ніж можна було очікувати в такий тривожний час з боку настільки недовірливої людини, як Монк. Однак, опинившись віч-на-віч із незнайомцем, генерал, за своїм

звичаєм, спрямував на нього пильний погляд. Той витримав випробування без жодного збентеження і страху.

За кілька секунд генерал показав жестом, що чекає.

- Мілорде, - сказав незнайомець чистою англійською мовою, - я просив побачення з вами у надзвичайно важливій справі.

- Пане, - відповів Монк по-французьки, - ви француз, а тим часом чудово говорите нашою мовою. Прошу вибачити мене, якщо запропоную вам не зовсім скромне запитання: чи говорите ви так само чисто по-французьки?

- Немає нічого дивного, мілорде, що я вільно розмовляю англійською: в юності я довго жив в Англії, а потім ще два рази приїжджав сюди.

Слова ці було сказано найчистішою французькою мовою, яка одразу видавала в тому, хто говорив, уродженця Турені.

- А в якій частині Англії жили ви, милостивий государе?

- У молодості я жив у Лондоні, мілорде. Потім, у тисяча шістсот тридцять п'ятому році, я їздив для свого задоволення до Шотландії. А в тисяча шістсот сорок восьмому році я жив кілька часу в Ньюкаслі, у монастирі, сади якого зайняті тепер вашою армією.

- Прошу вибачити мене, пане, але ці питання з мого боку зрозумілі.

- Мілорде, мене б здивувало, якби їх не поставили мені.

- Тепер, пане, скажіть, чого ви хочете від мене?

- Зараз, мілорде. Але чи одні ми тут?

- Абсолютно одні - зрозуміло, крім вартового.

З цими словами Монк підняв полотнище намету і показав гостю вартового, який стояв за десять кроків і за першим покликом міг з'явитися на допомогу.

- У такому разі, - сказав дворянин настільки спокійно, нібито він віддавна був у дружніх стосунках із генералом, - ніщо не заважає мені переговорити з вами, тому що я вважаю вас порядною людиною. Таємниця, яку я повідомлю вам, покаже, яку глибоку повагу я відчуваю до вас, мілорде.

Монк, здивований такою промовою, яка нібито встановлювала рівність між ним і незнайомцем, підняв на співрозмовника проникливий погляд і вимовив з іронією, помітною тільки за інтонацією його голосу, оскільки жоден мускул його обличчя не здригнувся:

- Дякую вам, пане. Але дозвольте дізнатися, хто ви?

- Я вже назвав своє ім'я вашому сержанту, мілорде.

- Вибачте його, він шотландець і насилу запам'ятовує імена.

- Мене звати граф де Ла Фер, - відповів Атос із поклоном.

- Граф де Ла Фер! - повторив Монк, мабуть, намагаючись пригадати. - Вибачте, пане, але, мені здається, я вперше чую це ім'я. Займаєте ви якусь посаду при французькому дворі?

- Ні. Я просто дворянин.

- І не маєте відмінностей?

- Король Карл Перший пожалував мене в кавалери ордена Підв'язки. А королева Анна Австрійська нагородила стрічкою ордена Святого Духа. Більше в мене немає нічого, милостивий государю.

- Орден Підв'язки! Орден Святого Духа! Ви кавалер обох цих орденів?

- Так.

- Але з якої нагоди вас ними нагороджено?

- За послуги, надані їхнім величностям.

Монк зі здивуванням подивився на людину, яка здавалася йому водночас простою і величною. Потім, ніби відмовившись від спроби розгадати таємницю цієї величі й простоти, про яку замовчував незнайомець, він продовжував:

- Так це ви приїжджали вчора на аванпости?

- Так, і мене не пропустили.

- Багато генералів нікого не впускають у табір, особливо напередодні можливого бою. Але я роблю інакше. Будь-яке попередження мені корисне. Будь-яку небезпеку послав мені бог, і я зважую її, порівнюючи з силою, дарованою мені ним. Учора вас не прийняли тільки тому, що у мене була військова рада. Сьогодні я вільний і готовий вас вислухати.

- Дуже добре, мілорде, що ви мене прийняли, тим паче, що справа моя не має жодного стосунку ні до бою, який ви маєте намір дати генералу Ламберту, ні до вашого табору. У тому порукою те, що я відвернувся, не бажаючи бачити ваших солдатів, і заплющив очі, щоб не мати змоги порахувати ваші намети.

- Так говоріть же, пане.

- Я вже мав честь сказати вам, мілорде, що я жив у Ньюкаслі за часів Карла Першого, коли покійного короля зрадили в руки Кромвеля шотландці*.

- Знаю, - холодно сказав Монк.

- У той час я мав при собі значну суму грошей золотом і напередодні бою, передчуваючи те, що трапилося наступного дня, сховав їх у великому льосі Нью-Каслського монастиря, у вежі, верхівку якої, освітлену місяцем, ви бачите звідси. Скарб мій захований там, і я прийшов просити, щоб ви дозволили мені взяти його, перш ніж міна або що-небудь інше зруйнує будівлю

і розкидає моє золото або виявить його і ним заволодіють солдати.

Монк знав людей. По обличчю графа він прочитав його енергію, розум і обережність. Тому лише благородній довірливості міг він приписати вчинок французького вельможі, і це глибоко зворушило його.

- Пане, - сказав він, - ви справді не помилилися в мені. Але чи такий великий ваш скарб, щоб наражатися заради нього на небезпеку? Чи впевнені ви, що він ще на колишньому місці?

- Воно там, без сумніву.

- Добре, на одне запитання ви відповіли. Тепер інше... Я запитав у вас: чи такий великий скарб, щоб наражатися на небезпеку заради нього?

- Так, дуже велике, мілорде; я сховав на мільйон золота у двох діжках.

- Мільйон! - вигукнув Монк, з якого Атос не спускав довгого пильного погляду.

До генерала повернулася вся його колишня недовірливість. «Ця людина хоче обдурити мене», - подумав він.

- То ви хочете, - сказав він голосно, - взяти ці гроші?

- Якщо ви дозволите, сьогодні ж увечері; і з міркувань, про які я вам говорив.

- Але, пане, - заперечив Монк, - генерал Ламберт стоїть не далі за мене від абатства, у якому зберігаються ваші гроші. Чому ж ви не звернулися до нього?

- Тому, що у важливих справах треба найбільше довіряти своєму інстинкту. Генерал Ламберт не вселяє мені такої довіри, як ви.

- Добре. Я дам вам можливість відшукати гроші, якщо тільки вони залишилися на колишньому місці; адже, можливо, їх там уже немає. З тисяча шістсот сорок восьмого року минуло дванадцять років, сталося чимало подій.

Монк навмисне наполягав на цьому, йому хотілося переконатися, чи не скористається французький дворянин приводом, щоб відмовитися від пошуків. Але Атос і бровою не повів.

- Запевняю вас, мілорде, - промовив він твердим голосом, - я цілком переконаний, що обидва барильця стоять на колишньому місці і не змінили господаря.

Ця відповідь позбавила Монка однієї підозри, але вселила іншу.

Француза, ймовірно, підіслали, щоб спокусити захисника парламенту; барильця із золотом - порожня вигадка; можливо, цією вигадкою хотіли пробудити в генералі користолюбство.

Золота, напевно, не було. Монк хотів викрити французького дворянина у брехні й підступності та отримати користь із пастки, розставленої йому ворогами. Обміркувавши все це, Монк сказав гостю:

- Сподіваюся, ви не відмовитеся розділити зі мною вечерю?

- Охоче, - відповів Атос, кланяючись. - Ви робите мені честь, якої я вважаю себе гідним, тому що відчуваю до вас особливу прихильність.

- Прошу бути поблажливим: кухарів у мене мало, та й ті дуже погані, а мій провіантмейстер повернувся з порожніми руками. Якби в табір випадково не забрів французький рибак, генерал Монк ліг би сьогодні спати без вечері. У мене є риба - свіжа, якщо вірити постачальнику.

- Мілорде, я хочу лише мати задоволення провести з вами кілька зайвих хвилин.

Після обміну цими чемностями, під час яких Монк не забував про обережність, подали вечерю або те, що мало її замінити. Монк запросив графа де Ла Фер сісти за стіл і зайняв місце проти нього.

Страва з відвареною рибою, запропонована двом знаменитим співрозмовникам, здатна була задовольнити голодні шлунки, але не вимогливий смак.

Вечеряючи і запиваючи рибу поганим елем, Монк вислухав розповідь про останні події Фронди, про примирення принца Конде з королем, про майбутній шлюб Людовика з інфантою Марією-Терезією.

Але він не запитав, а Атос жодного слова не сказав про політичні інтереси, які на той час з'єднували або, що буде точніше, роз'єднували Англію, Францію і Голландію.

Дивлячись на Атоса і слухаючи його, Монк вирішив, що він не може бути ні вбивцею, ні шпигуном. Але водночас в Атосі було стільки тонкощі розуму і твердості, що Монк прийняв його за змовника.

Коли вони встали з-за столу, Монк запитав:

- Так ви серйозно вірите у ваш скарб?

- Цілком серйозно.

- І думаєте, що знайшли б місце?

- Відразу ж.

- Якщо так, я з цікавості готовий піти з вами. Та мені й необхідно проводити вас. Вам неможливо проїхати через табір без мене або без одного з моїх офіцерів.

- Генерале, я не допустив би, щоб ви так себе обтяжували, якби не мав потреби у вашій присутності; зізнаюся, вона не

тільки приємна, а й необхідна для мене, і тому я приймаю вашу пропозицію.

- Чи потрібно брати солдатів? - запитав Монк.

- Я думаю, що це марно, якщо вам вони не потрібні. Двоє людей і кінь, ось і все, що знадобиться для перевезення обох діжок на фелуку, яка привезла мене сюди.

- Але доведеться копати землю, розбивати каміння. Ви, ймовірно, не захочете самі працювати, чи не так?

- Не потрібно ні рити землю, ні розбивати каміння. Скарб заховано в монастирському склепі. Під плитою із залізним кільцем схована драбинка в чотири сходинки; там і лежать обидві діжки поруч, залиті гіпсом у вигляді труни. А плиту можна впізнати за написом на ній. Оскільки все між нами ґрунтується на довірі, я не стану приховувати від вас і скажу вам сам напис:

*Hic jacet venerabilis Petrus Guillelmus Scott, Canon. Ho-norab. Conventus Novi Castelli. Obiit quarta et decima die. Feb. Ann. Dom. MCCVIII. Requiescat in pace.**

Монк слухав із напруженою увагою. Він дивувався чи то дивовижному лукавству цієї людини і чудовому мистецтву, з яким вона грала свою роль, чи то прямодушності, з якою вона викладала своє прохання. Адже справа йшла про мільйон. Треба було взяти цей мільйон у солдатів, які могли вважати це крадіжкою і, не замислюючись, покінчили б із викрадачем ударом кинджала.

- Добре, - сказав він, - я піду разом із вами. Пригода здається мені такою чудовою, що я хочу сам нести вам факел.

Він причепив коротеньку шпагу і засунув за пояс пістолет; при цьому русі він навмисне відчинив камзол і показав сталеву кольчугу, що захищала його від кинджалів найманих убивць. Потім він узяв у ліву руку шотландський дирк, повернувся до Атоса і запитав:

- Я готовий, а ви?

Атос, на противагу Монку, відв'язав свій кинджал і поклав на стіл; розстебнув перев'язь і поклав шпагу біля кинджала; і, відчинивши камзол, наче в пошуках носової хустинки, показав під тонкою батистовою сорочкою голі груди, нічим не захищені.

«Ось дивовижна людина! - подумав Монк. - У нього немає зброї, але там, певно, є засідка».

- Генерале, - сказав Атос, немов угадавши думку Монка, - ви хочете, щоб ми були самі? Але великий полководець ніколи не повинен необережно піддавати себе ризику. Зараз темно, перехід через болото небезпечний, візьміть конвой.

- Ви маєте рацію, - погодився Монк. І закричав: - Дігбі!

Увійшов ад'ютант.

- П'ятдесят чоловік зі шпагами і мушкетами! - І він глянув на Атоса.

Той відповів:

- Це занадто мало, якщо є небезпека, і занадто багато, якщо її немає.

- Ну, так я піду один, - усміхнувся Монк. - Дігбі, мені нікого не потрібно. Ходімо, пане.

XXV. Болото

Вийшовши з табору у напрямку до берега річки, Атос і Монк пішли тією дорогою, якою Дігбі провів рибаків від Твіда до табору.

Вид цих місць, зміни, що відбулися тут з волі людей, сильно подіяли на уяву вразливого Атоса. Уся його увага була прикута до цих пустельних місць. А вся увага Монка - до Атоса.

Атос ішов, задумавшись і зітхаючи, то піднімаючи очі до неба, то спрямовуючи їх у землю.

Дігбі, стривожений останнім наказом генерала й особливо голосом, яким його було віддано, пройшов кроків двадцять за нічними пішоходами. Але генерал обернувся, точно дивуючись, чому не виконують його наказів, і ад'ютант, зрозумівши свою нескромність, повернувся в намет.

Він вирішив, що генерал хоче таємно оглянути табір, як зазвичай роблять усі досвідчені полководці перед рішучим боєм.

Дігбі намагався пояснити собі присутність Атоса, як зазвичай пояснюють собі підлеглі таємничі вчинки своїх начальників. Він приймав Атоса за шпигуна, який доставив генералу відомості.

Хвилин десять ішли вони між наметами і вартовими, яких було дуже багато біля штаб-квартири. Потім Монк вийшов на вимощену щебенем дорогу, яка поділялася на три гілки. Ліва гілка вела до річки, середня - через болото до Ньюкаслського абатства, а права тягнулася вздовж передових ліній табору Монка, найближчих до армії Ламберта. За річкою знаходився передовий пост армії Монка, який спостерігав за пересуваннями ворога; він складався зі ста п'ятдесяти шотландців. Вони перетнули Твід вплав і в разі атаки мали знову переплисти річку за сигналом тривоги; але оскільки в тих місцях не було мосту і оскільки солдати Ламберта так само

мало прагнули кидатися у воду, як і солдати Монка, останній не чекав особливих ускладнень із цього боку.

На цьому березі річки, кроків за п'ятдесят від старовинного абатства, рибаки дістали притулок серед незліченної безлічі маленьких наметів, поставлених солдатами сусідніх кланів, які привели з собою своїх дружин і дітей.

Увесь цей безлад при світлі місяця являв захоплюючу картину; напівтемрява облагороджувала кожну дрібницю, і світло, цей підлесничий, що ллється лише до гладкого боку речей, відшукувало на кожному заіржавілому мушкеті ще недоторкану місцину, і на кожному клаптику матерії - найбіліший і найчистіший шматочок.

Темним полем, освітленим подвійним світлом - сріблястими променями місяця і червонуватими відблисками згасаючих вогнищ, Монк разом з Атосом підійшов до перехрестя трьох доріг. Тут він зупинився і, звертаючись до свого супутника, запитав:

- Пане, впізнаєте ви дорогу?

- Якщо я не помиляюся, генерале, середня дорога веде прямо в абатство.

- Саме так; але нам знадобиться вогонь, коли ми увійдемо в підземелля.

Монк обернувся.

- Здається, Дігбі йшов за нами, - сказав він. - Тим краще: він дістане нам вогню.

- Так, генерале, якась людина, он там, уже давно йде слідом за нами.

- Дігбі! - крикнув Монк. - Дігбі! Ходіть-но сюди.

Але тінь, замість того щоб скоритися, відскочила наче зі здивуванням, нагнулася і зникла зліва, на дорозі, яка вела до того місця, де ночували рибаки.

- Очевидно, це не Дігбі, - промовив Монк.

Обидва стежили очима за тінню, поки вона не зникла. Але людина, що блукає об одинадцятій годині в таборі, де стоять десять тисяч солдатів, - річ не дивна; Монк і Атос не надали цьому значення.

- Однак нам неодмінно потрібен вогонь, смолоскип або що-небудь на кшталт цього; інакше ми не знатимемо, куди йти. Пошукаємо, - запропонував Монк.

- Генерале, перший зустрічний солдат посвітить нам.

- Ні, - сказав Монк, бажаючи дізнатися, чи немає змови у графа де Ла Фер з рибаками. - Ні, простіше взяти одного з тих французьких рибаків, які сьогодні привезли мені рибу. Вони їдуть завтра, отже, краще збережуть таємницю. Якщо в

шотландській армії рознесуться чутки, що в Ньюкаслському абатстві знаходять скарби, то мої горяни уявлятимуть, що під кожною плитою лежить по мільйону, і не залишать каменя на камені.

- Як вам завгодно, генерал, - відповів Атос невимушено. Видно було, що йому все одно, хто піде з ними: рибак чи солдат.

Монк підійшов до дороги, на якій зник той, кого він прийняв за Дігбі. Тут він зустрів патруль, який обходив намети і прямував до штабу. Патруль зупинив генерала і його супутника. Монк вимовив пароль, і їх пропустили. Один із солдатів, які спали, почувши шум кроків, прокинувся.

- Запитайте в нього, де рибаки, - звернувся Монк до Атоса. - Якщо запитаю я, він упізнає мене.

Атос підійшов до солдата, який вказав йому намет. Монк і Атос пішли в той бік.

Генералові здалося, що, коли вони підходили до намету, промайнула та сама тінь, яку вони вже бачили. Але, увійшовши в намет, він переконався, що помилився, бо там усі спали.

Атос, побоюючись, щоб його не визнали спільником французів, залишився біля входу в намет.

- Гей! - крикнув Монк по-французьки. - Вставайте!

Двоє або троє людей піднялися.

- Мені потрібна людина, щоб посвітити нам, - продовжував Монк.

Усе прийшло в рух. Деякі з рибаків схопилися, інші заворушилися.

Першим встав їхній ватажок.

- Можете покластися на нас, - сказав він голосом, від якого Атос здригнувся. - Куди треба йти?

- Побачиш. Бери факел! Швидше!

- Зараз, мілорде. Хочете, я проведу вас?

- Ти чи інший, однаково. Тільки б хто-небудь посвітив мені.

«Дивно, - подумав Атос. - Який дивовижний голос* у цього рибака».

- Гей, вогню! - закричав рибак. - Ну, живіше!

Потім шепнув на вухо своєму сусідові:

- Ступай, Менвіль, візьми ліхтар і будь готовий до всього.

Один із рибаків висік вогонь, запалив шматок трута, ліхтар загорівся. Негайно весь намет висвітлився.

- Чи готові ви, пане? - запитав Монк в Атоса, який відвернувся, щоб не виставляти на світло своє обличчя.

- Готовий, - відповідав він.

- А, це французький дворянин! - сказав ватажок рибаків. - Добре, що я передав доручення тобі, Менвіль. Він, можливо, впізнав би мене! Светі!

Вони вели розмову в глибині намету і так тихо, що Монк нічого не чув: він розмовляв з Атосом. Менвіль тим часом готувався в дорогу - точніше, вислуховував накази свого начальника.

- Скоро ти там? - запитав Монк.

- Я готовий, - відповідав рибак.

Монк, Атос і рибак вийшли з намету. «Цього не може бути! - подумав Атос. - Що за безглузда думка спала мені на думку!»

- Йди вперед, середньою дорогою, та скоріше! - наказав Монк рибалку.

Не пройшли вони й двадцяти кроків, як з намету знову вислизнула тінь і, ховаючись за стовпами, вбитими на узбіччях дороги, з цікавістю почала стежити за генералом.

Усі троє зникли в нічному тумані. Вони йшли до Ньюкасла, біле каміння якого виднілося вдалині, як надгробні пам'ятники.

Постоявши кілька секунд під воротами, вони увійшли у двір. Ворота були зруйновані ударами сокири. Тут у безпеці спала варта з чотирьох осіб - настільки сильна була впевненість, що з цього боку не може бути нападу.

- Вартові не завадять нам? - запитав Монк у Атоса.

- Навпаки, генерале, вони допоможуть перекотити діжки, якщо ви дозволите.

- Ви маєте рацію.

Сонні солдати відразу стрепенулися, почувши в траві й чагарнику, що розрісся біля воріт, кроки невідомих відвідувачів. Монк сказав пароль і увійшов в абатство; попереду рухався моряк з ліхтарем. Монк тримався позаду і спостерігав за найменшим рухом Атоса; він ховав оголений дірк у рукаві й за першого підозрілого жесту француза міг заколоти його. Але Атос твердо і впевнено перетинав двори і зали.

У будівлі не було ні дверей, ні вікон. Подекуди підпалені двері обвуглилися внизу, але вогонь згас, не маючи сил охопити масивні дубові стулки, оббиті залізом. Усі шибки у вікнах були розбиті, і в дірки, що зяяли, вилітали нічні птахи, перелякані світлом ліхтаря. Кажани беззвучно креслили кола над прибульцями, ліхтар відкидав їхні тіні на високі стіни. Це видовище могло заспокоїти людину, яка звикла міркувати. Монк дійшов висновку, що в монастирі немає нікого, бо тут ще залишалися дикі птахи, які відлітали при наближенні людини.

Пробравшись між уламками, Атос вступив до склепу, який знаходився під головною залою і з'єднувався з каплицею. Там він зупинився.

- Ми прийшли, генерале, - сказав він.

- Так ось ця плита?

- Так.

- Справді, я впізнаю каблучку... Але вона щільно притиснута до плити.

- Нам потрібен важіль.

- Його неважко дістати.

Озирнувшись навкруги, Атос і Монк побачили невеликий ясен дюйма три в діаметрі; він виріс у кутку, біля стіни, і, дотягнувшись до вікна, закривав його своїми гілками.

- Є в тебе ніж? - запитав Монк у рибака.

- Є.

- Зріж це деревце.

Рибак послухався, хоча ніж його постраждав від цієї операції.

Із деревця зробили важіль, потім усі спустилися в підземелля.

- Стань тут, - сказав Монк рибаку, вказуючи на кут склепу. - Ми хочемо дістати порох: твій факел нам небезпечний.

Рибак зі страхом відступив і не зрушив із зазначеного місця. Монк і Атос зайшли за колону; промінь місяця грав на плиті, заради якої граф де Ла Фер здійснив таку далеку подорож.

- Ось вона, - промовив Атос, вказуючи Монку на латинський напис.

- Так, бачу, - відповідав Монк.

Потім, бажаючи дати французу останню можливість відмовитися від пошуків, додав:

- Чи помічаєте ви, що в цьому склепі вже побували люди? Багато статуй розбито.

- Ви, мабуть, знаєте, мілорде, що ваші шотландці, з релігійного почуття, віддають під охорону надгробних статуй усі коштовності небіжчиків. Тому солдати могли подумати, що під п'єдесталом цих статуй, що прикрашають багато могил, зберігаються скарби. Ось чому вони зруйнували статуї та п'єдестали; але над гробницею смиренного каноніка немає статуї. Вона зовсім проста. Її охороняє ще забобонний страх, який живлять ваші пуритани до блюзнірства. Дивіться, вона ніде не постраждала.

- Правда, - кивнув Монк.

Атос узявся за важіль.

- Хочете, я допоможу вам? - запитав Монк.

- Дякую вам, мілорде, я не хочу, щоб ви доклали свою руку до справи, за яку ви, можливо, не взяли б на себе відповідальності, якби знали її наслідки.

Монк підняв голову.

- Що ви хочете сказати? - запитав він.

- Я хочу сказати... Але ця людина...

- Стривайте, - сказав Монк. - Я розумію, чого ви боїтеся, і зараз випробую його.

Монк повернувся до рибака, який стояв боком і весь був освітлений ліхтарем.

- Піди сюди, приятелю, - вимовив він англійською мовою наказовим тоном начальника.

Рибак не зрушив із місця.

- Добре, - продовжував Монк, - він не розуміє англійською. Говоріть англійською, пане, якщо вам завгодно.

- Мілорде, - відповів Атос, - мені часто траплялося бачити людей, які у відомих випадках так володіють собою, що не відповідають на запитання, запропоновані їм знайомою їм мовою. Рибак, можливо, набагато розумніший, ніж ми думаємо. Відішліть його, мілорде, прошу вас.

Монк подумав: «Рішуче, він хоче залишитися зі мною віч-на-віч тут, у склепі. Все одно, підемо до кінця. Одна людина варта іншої, а нас тільки двоє».

- Друже мій, - звернувся Монк до рибака, - підніміться сходами, якими ми спустилися, і стережи, щоб нам не завадили.

Рибак хотів виконати наказ.

- Залиш тут ліхтар, - сказав Монк. - Він може виявити твою присутність і накликати на тебе мушкетний постріл.

Рибак, мабуть, оцінив пораду, поставив ліхтар на землю і зник під склепіннями сходів. Монк узяв ліхтар і відніс його до колони.

- Послухайте, - запитав він, - чи справді в цій гробниці заховані гроші?

- Так, мілорде, і через п'ять хвилин ви перестанете сумніватися.

З цими словами Атос із силою вдарив по кришці гробниці; алебастр тріснув, у ньому показався отвір. Атос вставив важіль у тріщину, і незабаром шматки алебастру почали відділятися один за одним.

- Мілорде, - почав Атос, - я говорив вам...

- Так, але я ще не бачу барил, - відповідав Монк.

- Якби в мене був кинджал, - сказав Атос, озираючись на всі боки, - ви б скоро побачили їх. На жаль, я залишив мій кинджал у вас у наметі.

- Я б дав вам свій, - відповів Монк, - але боюся, що його лезо занадто крихке для такої роботи.

Атос почав шукати біля себе який-небудь предмет, здатний замінити потрібне знаряддя. Монк стежив за кожним рухом його рук, за кожною зміною у виразі його очей.

- Запитайте ніж у рибака, - порадив Монк.

Атос підійшов до сходів.

- Друже мій, - попросив він у рибака, - кинь мені ніж: він потрібен.

Ніж задзвенів на сходах.

- Візьміть його, - сказав Монк. - Мені здається, це непоганий інструмент. Міцна рука може майстерно скористатися ним.

Атос, мабуть, надав словам Монка найпростішого і найзвичайнісінького сенсу; він не помітив також, як Монк відступив, даючи йому пройти, і поклав ліву руку на руків'я пістолета, продовжуючи тримати дірк у правій. Атос взявся за роботу, повернувшись спиною до Монка і довіривши йому своє життя. Протягом кількох секунд він так спритно і влучно вдаряв по кришці, що пробив її наскрізь. Монк побачив дві діжки, що лежали поруч.

- Мілорде, - усміхнувся Атос, - бачите, передчуття не обдурило мене.

- Так, і сподіваюся, ви задоволені?

- Зрозуміло. Втрата цих грошей була б для мене надзвичайно чутливою; але я був упевнений, що бог не дозволить, щоб загинуло золото, яке має допомогти перемогти правій справі.

- Клянуся честю, ви настільки ж таємничі в промовах, як і в справах, - сказав Монк. - Я щойно не цілком зрозумів вас, коли ви заявили, що не хочете покладати на мене відповідальність за цю справу.

- Я мав причини сказати вам так.

- А тепер ви говорите про якусь праву справу. Що розумієте ви під цими словами? Зараз ми захищаємо в Англії п'ять або шість справ: це не заважає кожному з нас думати, що його справа не тільки права, а й найблагородніша. Яку справу захищаєте ви? Говоріть сміливо. Я хочу знати, чи згодні ми в думках про цей предмет, якому ви надаєте такого значення.

Атос спрямував на Монка проникливий погляд, який, здавалося, читав його думки: потім він зняв капелюх і

заговорив урочистим голосом, тоді як Монк, слухаючи його, задумливо дивився в глибину темного підземелля, погладжуючи підборіддя і вуса.

XXVI. Серце і розум

- Мілорде, - промовив граф де Ла Фер, - ви шляхетний англієць, ви чесна людина і говорите з шляхетним французом, теж людиною чесною. Я сказав вам неправду: золото, що лежить у цих двох діжках, належить не мені. Я вперше в житті збрехав. Золото належить королю Карлу Другому, вигнаному з батьківщини і зі свого палацу, позбавленому водночас і батька, і престолу; королю, якому відмовлено в усьому, навіть у сумній розраді, схиливши коліна, поцілувати камінь, на якому рукою вбивць накреслено простий напис, що вічно кличе до помсти: «Тут похований Карл Перший».

Монк злегка зблід; ледь помітне тремтіння пробігло його обличчям і підняло сиві вуса.

Атос продовжував:

- Я, граф де Ла Фер, єдиний останній прихильник нещасного покинутого короля, обіцяв йому з'їздити до людини, від якої залежить тепер доля королівської влади в Англії. Ось я і приїхав, постав перед цією людиною, беззбройний віддався в її руки і кажу їй: «Мілорде, тут, у цьому золоті, остання надія принца, який з божої волі ваш пан і за народженням король; від вас одного залежить його життя і майбутня доля. Хочете вжити ці гроші на заспокоєння Англії після всіх лих, заподіяних анархією, інакше кажучи, хочете допомогти Карлу Другому або принаймні не заважати йому діяти? Ви тут повелитель, необмежений володар. Ми тут одні, мілорд: якщо ви не хочете ділитися успіхом, якщо моя участь обтяжує вас, - у вас є зброя, мілорд, і ось - готова могила. Якщо, навпаки, розпочата вами справа захоплює вас, якщо ви є саме тим, ким здаєтеся, якщо в тому, що ви робите, ваша рука підкоряється вашому розуму, а розум - серцю, ви маєте випадок назавжди занапастити справу ворога вашого, Карла Стюарта: уб'ють чоловіка, що стоїть перед вами, бо інакше він поїде із золотом, довіреним йому покійним королем Карлом Першим; уб'ють і візьміть золото, яке могло б підтримати міжусобну війну. На жаль, мілорд, таке фатальне призначення цього злощасного принца. Він повинен спокушати або вбивати, бо все чинить опір йому, все відкидає його, все вороже до нього, а тим часом його позначено божественною печаткою, і повинно, якщо не зраджується його походження,

щоб він зійшов на трон або впав мертвим на священну землю своєї батьківщини.

Мілорде, ви чули мене. Якби мене слухала менш шляхетна людина, я б сказав їй: «Ви бідні, король пропонує вам цей мільйон як завдаток величезної угоди; візьміть його і служіть Карлу Другому, як я служив Карлу Першому». Але генералу Монку, знаменитій людині, всю шляхетність якої я, здається, збагнув, я скажу тільки: «Мілорде, ви посядете в історії народів і королів блискуче місце, вкриєте себе вічною безсмертною славою, якщо безкорисливо, тільки задля блага батьківщини і торжества справедливості, станете опорою вашого короля. Багато було завойовників і викрадачів престолів. Ви, мілорде, прославитеся чеснотою і безкорисливістю, і я впевнений, що бог, який нас чує, який нас бачить, який читає в серці вашому те, що сховано від поглядів людських, я впевнений, що бог дарує вам славу в житті вічному після славної смерті. Ви тримаєте корону в руках і, не покладаючи на себе, віддасте її тому, кому вона належить. О мілорд! Зробіть це, і ви залишите нащадкам славне ім'я, яке вони будуть зберігати з гордістю».

Атос замовк.

Поки він говорив, Монк жодним знаком не висловив ні схвалення, ні осуду. Під час цієї палкої промови навіть погляд його залишався байдужим. Граф де Ла Фер сумно подивився на нього; побачивши це нерухоме обличчя, він відчув глибоке розчарування. Нарешті Монк дещо пожвавився і вимовив тихо й серйозно:

- Пане, я відповім вам, повторивши ваші власні слова. Будь-якому іншому я відповів би вигнанням, в'язницею або ще гіршим. Адже ви спокушаєте мене, навіть чините наді мною насильство. Але ви належите до числа тих людей, яким не можна не приділити уваги і поваги. Ви благородна людина, я це бачу, - а я знаю людей. Ви зараз сказали, що отримали від Карла Першого скарб, який він доручив вам передати своєму синові. Чи не з тих ви французів, які, як мені казали, хотіли викрасти короля з Вайтхолла?

- Так, мілорде, я стояв під ешафотом під час страти. Я не міг врятувати Карла Першого, але, окроплений кров'ю короля-мученика, я чув його останнє слово. Це мені він сказав: «Пам'ятай!», натякаючи на скарб, що лежить тепер біля ваших ніг, мілорде.

- Я багато чув про вас, пане, - сказав Монк, - але я радий, що зараз оцінив вас за особистим враженням, а не за чужими судженнями. Тому я скажу вам те, чого не говорив нікому, і ви

побачите, наскільки я відрізняю вас від усіх тих, кого досі до мене надсилали.

Атос поклонився і приготувався слухати, жадібно вбираючи слова Монка, слова скупі й дорогоцінні, як роса в пустелі.

Монк продовжував:

- Ви говорите про короля Карла Другого, але скажіть мені, прошу вас, яке мені діло до цього уявного короля? Я постарів у працях військових і політичних, а війна і політика тепер переплетені так тісно, що кожен воїн повинен битися у свідомості свого права або своїх прагнень, будучи зацікавлений особисто, а не підкоряючись сліпо командиру, як у звичайних війнах. Я, можливо, нічого не хочу, але боюся багато чого. З війною пов'язана незалежність Англії і кожного англійця. Тепер становище моє незалежне, а ви хочете, щоб я сам дав надіти на себе кайдани іноземцю. Адже Карл Другий для мене не більше як іноземець. Він дав тут кілька битв і програв їх; отже, він поганий полководець. Йому не вдалися переговори; отже, він поганий дипломат. Він просив допомоги у всіх європейських дворів; отже, він людина малодушна і безхарактерна. Ми ще не бачили нічого шляхетного, нічого великого, нічого сильного від цього розуму, який хоче керувати найбільшою у світі державою. Я знаю Карла тільки з найгіршого боку, і ви хочете, щоб я, людина розумна, добровільно став рабом істоти, яка набагато нижча за мною за військовими знаннями, політичними здібностями і навіть за своїм становищем.

Ні, пане, коли якийсь великий і благородний подвиг змусить мене оцінити Карла Стюарта, я, можливо, визнаю його права на престол, з якого ми повалили його батька, бо той був позбавлений чеснот, яких немає поки що й у сина. Але зараз я визнаю тільки свої права. Революція зробила мене генералом, а моя шпага зробить мене протектором, якщо я захочу. Нехай Карл з'явиться, вступить у відкриту боротьбу і особливо нехай не забуває, що він з тієї породи, з якої спитають більше, ніж з усякої іншої. Припинимо ж говорити про це, я не приймаю вашої пропозиції і не відмовляюся: я чекаю.

Атос зрозумів, що Монк занадто добре обізнаний про все, що стосується Карла II, і тому визнав марним продовжувати свої наполягання. І час, і місце мало підходили для цього.

- Мілорде, - сказав він, - мені залишається тільки висловити вам мою вдячність.

- За що, пане? За те, що ви розгадали мене і що я вчинив так, як ви сподівалися? Право, це не варте подяки. Золото, яке

ви відвезете Карлу, послужить йому випробуванням. Побачимо, що він із нього зробить, і, можливо, я зміню про нього думку.

- Однак ваша милість не боїться скомпрометувати себе, випускаючи з рук гроші, які дадуть вашому супротивнику засіб діяти проти вас?

- Моєму противнику, кажете ви? Але в мене, пане, немає противника. Я служу парламенту, який наказує мені битися з генералом Ламбертом і королем Карлом! Вони - вороги парламенту, а не мої. За його наказом я б'юся з ними. Якби парламент наказав мені прикрасити прапорами Лондонський порт, вишикувати солдатів на березі і зустріти короля Карла Другого...

- То ви б корилися йому? - вигукнув Атос із радістю.

- Вибачте мене, - відповів Монк з посмішкою, - де моя голова? Я, сивий старий, мало не сказав дитячої дурниці.

- То ви не послухалися б наказу парламенту? - запитав Атос.

- Я не кажу і цього, пане. Насамперед - порятунок батьківщини. Богу завгодно було дати мені силу, яку я маю вжити на загальне благо, і водночас він дав мені здатність міркувати. Тому, якби парламент віддав мені такий наказ, то я б ще подумав.

Атос засмутився.

- Бачу, - зітхнув він, - бачу, ваша милість, що ви рішуче проти короля Карла Другого.

- Ви все пропонували мені запитання; дозвольте і мені запитати вас, графе.

- Дозвольте, пане, я відповім вам так само відверто, як ви мені.

- Коли ви доставите цей мільйон вашому принцу, що порадите ви йому з ним зробити?

Атос спрямував на Монка гордий і рішучий погляд.

- Мілорде, - сказав він, - інші вжили б ці гроші на підкуп. Але я пораджу королю навербувати два полки, з'явитися в Шотландію, яку ви приборкали, і дати народу вольності, обіцяні йому революцією, але ще не забезпечені. Я пораджу йому особисто командувати цією невеликою армією, яка швидко зростатиме, повірте мені, і шукати смерті зі стягом у руках, не оголюючи шпаги, з криком: «Англійці! Від вашої руки загине третій король*! Бережіться! Є вище правосуддя!»

Монк опустив голову і задумався.

- А якщо він доб'ється успіху, - запитав він, - що дуже неймовірно, однак і не неможливо, бо немає нічого

неможливого на цьому світі, - у такому разі що порадите ви йому?

- Пораджу пам'ятати, що доля позбавила його престолу, а добрі люди допомогли повернути його.

Монк глузливо посміхнувся.

- На жаль, - сказав він, - королі не завжди дотримуються добрих порад.

- Ах, мілорде, Карл Другий не король, - відповів Атос, теж посміхаючись, але з іншим виразом.

- Графе, закінчимо переговори... Ви самі того ж хочете, чи не так?

Атос поклонився.

- Я накажу віднести ці дві діжки куди вам завгодно. Де ви живете?

- У передмісті, біля гирла річки.

- О, я знаю його: все передмістя складається з п'яти або шести будинків.

- Абсолютно вірно. Я оселився в першому будинку. Два рибаки живуть зі мною; вони перевезли мене сюди на своєму човні.

- А де зараз ваше судно?

- Стоїть у морі на якорі й чекає на мене.

- Але ви поїдете не одразу?

- Мілорде, я спробую ще раз переконати вашу милість.

- Вам це не вдасться, - сказав Монк. - Але вам треба виїхати з Ньюкасла так, щоб ви не залишили тут жодних підозр, які можуть зашкодити вам або мені. Офіцери мої думають, що Ламберт атакує мене завтра. Я ж ручаюся, що він не рушить із місця. Ламберт керує армією, неоднорідною за своїми принципами, а така армія не може існувати. Я навчив моїх солдатів підпорядковувати мій авторитет вищому авторитету, так щоб після мене, навколо мене, наді мною вони відчували ще щось. У моїх солдатів є мета. Якщо я помру, що дуже можливо, армія моя не почне одразу ж розкладатися; якщо я відлучуся, а це іноді буває, у таборі моєму не буде й тіні занепокоєння або безладу. Я магніт, сила, що природно притягує всіх англійців. Я притягну до себе всі мечі, послані проти мене. Ламберт командує тепер вісімнадцятьма тисячами дезертирів. Але ви розумієте, я ні слова не сказав про це моїм офіцерам. Дуже корисно для армії відчувати, що має бути битва: всі обережні, уважні. Я кажу вам про це, щоб ви жили спокійно, тому не поспішайте на батьківщину: за тиждень трапиться що-небудь нове - або бій, або мир. Оскільки ви, вважаючи мене порядною людиною, довірили мені вашу таємницю, то я маю віддячити

вам за довіру. Я прийду до вас або пришлю за вами. Не їдьте ж, не поговоривши зі мною, ще раз прошу вас про це.

- Обіцяю вам залишитися! - вигукнув Атос, і іскра радості спалахнула в його очах.

Монк зрозумів його радість і зупинив її німою посмішкою - так він убивав надію в тих, хто думав, що переконав його.

- А що ж мені робити протягом цього тижня?

- Якщо у нас буде битва, не беріть у ній участі, прошу вас. Я знаю, французи люблять подібні розваги. У вас може влучити випадкова куля; наші шотландці стріляють дуже погано, і я не хочу, щоб такий гідний дворянин повернувся до Франції пораненим. Нарешті, я не хочу, щоб мені довелося самому відсилати вашому принцу мільйон, який ви мені залишите; тоді скажуть, і не безпідставно, що я плачу претенденту на престол, щоб він воював із парламентом. Ступайте, пане, і будемо обидва дотримуватися наших умов.

- Ах, мілорде, - сказав Атос, - у якому був би я в захваті, якби перший проникнув у таємниці шляхетного серця, що б'ється в грудях, прикритих цим плащем.

- Так ви рішуче думаєте, що в мене є таємниці? - запитав Монк, не змінюючи злегка глузливого виразу обличчя. - Яка таємниця може ховатися в порожній голові простого солдата? Але вже пізно, ліхтар гасне; час покликати нашого моряка. Гей, рибако! - крикнув Монк по-французьки, підходячи до сходів.

Рибак, змерзлий на холоді, відгукнувся хрипким голосом:

- Що завгодно?

- Дійди до варти, - сказав йому Монк, - і поклич сюди сержанта від імені генерала Монка.

Це було неважке доручення. Сержант, якого дуже цікавило, навіщо генерал з'явився в пустельне абатство, підходив тим часом дедалі ближче і перебував за кілька кроків від рибалки.

Почувши наказ генерала, він негайно підбіг до нього.

Монк наказав:

- Візьми коня і двох солдатів.

- Кінь і двох солдатів, - повторив сержант.

- Так, а можеш ти дістати в'ючного коня з кошиками?

- Можу, у шотландському таборі. До нього звідси кроків сто.

- Зійди сюди.

Сержант спустився сходами в підземелля до Монка.

- Поглянь туди, де стоїть цей дворянин. Бачиш дві діжки?

- Бачу.

- В одному з них порох, в іншому кулі. Треба перевезти їх у селище, там, на березі річки; я маю намір зайняти його завтра загоном із двісті осіб. Ти розумієш, що це доручення - таємне; від нього може залежати наша перемога. Прив'яжи обидві діжки до коня і відведи його під охороною двох солдатів до будинку цього дворянина, мого друга. Але дивись, щоб ніхто нічого не знав.

- Я пройшов би болотами, якби хоч скільки-небудь знав дорогу, - зауважив сержант.

- Я знаю одну стежку, - відгукнувся Атос, - вона не дуже довга і до того ж надійна, бо побудована на палях, тож, вживши необхідних заходів обережності, ми доберемося нею куди треба.

- Слухайся мого друга, - додав Монк.

- Ого, які важкі! - сказав сержант, намагаючись підняти бочонок.

- У кожному чотириста фунтів, якщо вони містять те, що в них має бути, чи не так, пане? - запитав Монк.

- Так, майже, - відповідав Атос.

Сержант пішов за конем і солдатами.

- Залишаю вас із цими людьми, - сказав Монк, почувши тупіт копит, - і повертаюся в табір. Ви в безпеці.

- Так я побачу вас ще?

- Це вирішено; мені це принесе велике задоволення.

Монк подав руку Атосу.

- О! Якби ви захотіли! - прошепотів Атос.

- Тсс! Адже ми домовилися, що не будемо говорити про це, - зупинив його Монк.

Вклонившись Атосу, він почав підніматися сходами і зустрівся з солдатами, які спускалися в підземелля. Не встиг він пройти й двадцяти кроків, як на віддалі пролунав тривалий свист.

Монк прислухався; потім, нічого не бачачи і не чуючи, пішов знову вперед. Тут він згадав про рибака і почав шукати його очима, але рибак вже зник. Якби Монк подивився уважніше, то побачив би, що ця людина, пригнувшись, повзла, як змія, за камінням, ховаючись у тумані, що стояв над болотом. Крізь туман він побачив би також щоглу рибальського човна, що стояв уже в іншому місці, біля самого берега річки.

Але Монк нічого не бачив і, думаючи, що боятися нічого, йшов пустельною дорогою, яка тягнулася до табору. Зникнення рибаків здалося йому, однак, дивним, і підозри знову почали турбувати його. Він відпустив з Атосом солдатів, які могли провести його, а до табору залишалася ще ціла миля.

Спустився такий густий туман, що за десять кроків не можна було нічого розрізнити.

Монку здавалося, що він чує глухі удари весел у болоті, з правого боку.

- Хто йде? - крикнув він.

Відповіді не було. Він звів курок пістолета, оголив шпагу і мовчки прискорив крок. Він вважав негідним кликати на допомогу, коли не було очевидної небезпеки.

XXVII. Другого дня

Була сьома година ранку, сонячне проміння освітило ставки, коли Атос прокинувся, розплющив вікно своєї спальні та побачив кроків за п'ятнадцять сержанта й солдатів, своїх учорашніх провідників. Напередодні вони принесли барила у квартиру Атоса і повернулися в табір.

«Навіщо ці люди знову прийшли з табору?» - ось перше запитання, яке поставив собі Атос.

Сержант, піднявши голову, здавалося, чекав появи незнайомця, щоб звернутися до нього із запитанням. Атос не міг не висловити їм свого здивування.

- Тут немає нічого дивного, - відповів сержант. - Учора генерал наказав мені охороняти вас, і я виконую його наказ.

- Генерал у таборі? - запитав Атос.

- Зрозуміло. Адже ви вчора, прощаючись із ним, бачили, що він пішов у табір.

- Чудово. Я зараз сходжу туди сказати, що ви точно виконали його доручення, і візьму шпагу, яку я забув на столі в наметі генерала.

- Чудово, - сказав сержант, - ми самі хотіли просити вас про це.

Атосу здалося, що добродушний вираз на обличчі сержанта дещо удаваний, але пригода з підземеллям могла викликати цікавість цієї людини, і тоді не слід було дивуватися, що він не зумів до кінця приховати почуття, що хвилювали його.

Атос ретельно замкнув двері й віддав ключі своєму вірному Грімо, який помістився в кімнаті під сходами, що вела до льоху, де сховали діжки. Сержант супроводжував графа де Ла Фер до табору. Тут на них чекала інша варта, яка змінила чотирьох солдатів, що проводжали Атоса.

Новою вартою командував ад'ютант Дігбі. Під час переходу він так неприв'ітно дивився на Атоса, що француз дивувався: звідки сьогодні така суворість і недовіра, коли вчора йому надавали повну свободу.

Однак він ішов до штабу, не ставлячи жодних запитань. У наметі генерала він побачив трьох офіцерів. Це були лейтенант Монка і два полковники. Атос упізнав свою шпагу: вона лежала на столі на тому самому місці, де він учора її залишив.

Ніхто з цих офіцерів не бачив раніше Атоса, і, отже, ніхто не знав його в обличчя. Лейтенант Монка запитав, чи це той дворянин, з яким генерал вийшов із намету.

- Той самий, - відповідав сержант.

- Здається, я й не заперечую цього, - сказав Атос зарозуміло. - Але тепер, панове, я, своєю чергою, дозволю собі запитати вас: що означають ваші запитання й особливо тон, яким ви їх мені пропонуєте?

- Пане, - відповідав лейтенант Монка, - ми ставимо вам запитання тому, що маємо на це право, а якщо пропонуємо їх таким тоном, то повірте, що для цього теж є підстави.

- Милостиві государі, - відповів Атос, - ви не знаєте мене, але я маю сказати вам, що визнаю тут рівним собі тільки генерала Монка. Де він? Проведіть мене до нього. Якщо він хоче запитати мене про що-небудь, я відповім йому і сподіваюся, що задовольню його. Ще раз запитую: де генерал?

- Чорт забирай! Ви краще за нас знаєте, де він! - вигукнув лейтенант.

- Я?

- Звичайно, ви.

- Я вас не розумію, - заперечив Атос.

- Зараз зрозумієте. Прошу вас тільки говорити тихіше. Що сказав вам учора генерал?

Атос презирливо посміхнувся.

- Посмішка не відповідь! - вигукнув один із полковників, розлютившись. - Прошу вас відповідати.

- А я заявляю вам, що відповідатиму тільки при генералі.

- Але ви самі знаєте, - сказав той самий полковник, - що вимагаєте неможливого.

- Ось уже двічі ви відмовляєтеся виконати моє бажання. Хіба генерала тут немає?

Атос запитав таким природним тоном і висловив таке здивування, що офіцери переглянулися. Тоді, ніби з мовчазної згоди двох інших офіцерів, заговорив лейтенант.

- Пане, - почав він, - генерал розлучився з вами вчора біля абатства?

- Так.

- Куди ви пішли?

- Не мені відповідати на це, а тим, хто проводжав мене. Запитайте у своїх солдатів.

- Але якщо ми хочемо дізнатися від вас?

- Повторюю, що я тут нікому не підпорядкований. Я знаю тільки генерала і відповідатиму йому одному.

- Але розпоряджаємося тут ми. Ми складемо військову раду, і коли ви стоятимете перед суддями, вам доведеться їм відповісти.

Офіцери думали, що Атос злякався цієї погрози; але його обличчя виразило тільки здивування і презирство.

- Англійці чи шотландці судитимуть мене, підданого французького короля, що перебуває під заступництвом британської честі! Ви збожеволіли, панове! - вимовив Атос, знизуючи плечима.

Офіцери знову переглянулися.

- То ви запевняєте, - сказали вони, - що не знаєте, де перебуває зараз генерал?

- Я вже відповів вам на це запитання.

- Але ваша відповідь неправдоподібна.

- Однак це правда. Люди мого звання не мають звички брехати. Я вже сказав вам, що я дворянин, і коли при мені шпага, яку я з делікатності залишив учора тут на столі, ніхто не сміє казати мені того, чого я не бажаю слухати. Зараз я без зброї. Ви запевняєте, що ви мої судді? Так судіть мене. А якщо ви кати, то вбийте мене.

- Але дозвольте... - почав більш ввічливим тоном лейтенант, якого вразили гордість і холоднокровність Атоса.

- Пане, я з'явився з повною довірою до вашого генерала, щоб переговорити з ним про надзвичайно важливі справи. Він прийняв мене, як приймають небагатьох; про це ви можете запитати своїх солдатів. Якщо він прийняв мене таким чином, то, мабуть, знав мої права на повагу. Ви не думаєте, сподіваюся, що я відкрию свої й особливо його таємниці?

- Що було в цих діжках?

- Хіба ви не запитували про це солдатів? Що відповіли вони вам?

- Що там порох і кулі.

- Звідки солдати знають це? Вони, напевно, вам сказали?

- Вони кажуть, що дізналися це від генерала; але ми не такі легковірні.

- Стережіться, ви ставите під сумнів не мої слова, а слова вашого начальника.

Офіцери знову переглянулися.

Атос продовжував:

- У присутності ваших солдатів генерал просив мене почекати тиждень: через тиждень він дасть мені відповідь. Хіба я втік? Ні, я чекаю.

- Він просив вас почекати тиждень! - вигукнув лейтенант.

- Так, просив, і ось доказ: у гирлі річки стоїть на якорі моє судно; я міг сісти на нього вчора і відплисти. Але я залишився, щоб виконати бажання генерала: він просив мене не їхати, не побачившись із ним, і призначив побачення через тиждень. Повторюю вам, я чекаю.

Лейтенант повернувся до полковників і зауважив напівголосно:

- Якщо цей дворянин говорить правду, то надія не втрачена. Генерал, імовірно, веде якісь настільки таємні переговори, що вважав необережним повідомити про них навіть нам. Тоді можливо, що він повернеться через тиждень.

Потім, звертаючись до Атоса, сказав:

- Пане, ваше свідчення надзвичайно важливе; чи можете ви повторити його під присягою?

- Пане, - відповів Атос, - я завжди жив у колі людей, де моє слово дорівнювало найсвятішій клятві.

- Але зараз обставини виняткові. Справа йде про порятунок цілої армії. Подумайте гарненько: генерал зник, і ми розшукуємо його. Чи добровільно він поїхав? Чи тут криється злочин? Чи повинні ми продовжувати пошуки? Або ж нам слід терпляче чекати? У цю хвилину все залежить від одного вашого слова, пане.

- Якщо ви таким чином запитуватимете мене, я готовий розповісти все, - відповів Атос. - Я приїхав переговорити таємно з генералом Монком про деякі справи; генерал не міг дати мені відповіді до бою, на який тут чекають; він просив мене пожити ще трохи в тому домі, де я оселився, і обіцяв побачитися зі мною через тиждень. Усе сказане мною правда, і я клянуся в цьому богом, який може безроздільно розпоряджатися і моїм, і вашим життям.

Атос вимовив ці слова з такою величчю, з такою урочистістю, що всі три офіцери майже повірили йому. Проте один із полковників зважився на останню спробу.

- Пане, - сказав він, - хоча ми впевнені в правдивості ваших слів, тут все ж таки таїться якась незбагненна таємниця. Генерал - людина надто розсудлива й обережна, щоб кинути армію за день до бою, не попередивши кого-небудь із нас. Що стосується мене, то, зізнаюся, я вважаю зникнення генерала

загадковим. Учора приїхали сюди рибаки, іноземці, продавати рибу; їх помістили на ніч у шотландський табір, тобто на тій самій дорозі, якою генерал йшов із вами до абатства і повертався назад. Один із рибаків із ліхтарем проводжав генерала. А сьогодні вранці рибаки зникли разом зі своїм судном.

- Мені здається, - зауважив лейтенант, - тут немає нічого дивного: рибаки не були бранцями.

- Правда, але, повторюю, один із них висвітлював генералу підземелля, і Дігбі запевняв нас, що генерал ставився до цих людей із підозрою. Хто поручиться, що рибаки не спільники нашого гостя? Можливо, він, людина безсумнівно хоробра, залишився тут, щоб заспокоїти нас своєю присутністю і завадити нашим розшукам?

Ця промова справила враження на двох інших офіцерів.

- Пане, - сказав Атос, - дозвольте заперечити, що ваша думка, дуже серйозна на перший погляд, необґрунтована щодо мене. Я залишився тут, кажете ви, щоб відвести підозри; навпаки, я починаю хвилюватися так само, як і ви, і кажу вам: «Не може бути, панове, щоб генерал поїхав напередодні бою, не сказавши нікому ні слова. Так, у всьому цьому є щось дивне; не будьте безтурботні, не чекайте, проявіть усю свою енергію, усю вашу проникливість. Я ваш бранець під чесне слово або як вам завгодно. Честь моя вимагає, щоб ви дізналися, що сталося з генералом». Якби ви навіть відпустили мене, я б відповів: «Ні, я залишаюся». І якби ви запитали моєї думки, то я сказав би вам: «Генерал виявився жертвою змови, бо якби він поїхав із табору, то, напевно, попередив би мене. Шукайте, розкопайте землю, розборозните море. Генерал не виїхав або якщо виїхав, то не з власної волі».

Лейтенант зробив знак полковникам.

- Ні, пане, ні, - сказав він, - тепер ви заходите занадто далеко. Генерал ніколи не підкоряється обставинам; навпаки, він сам керує ними. Монк уже не раз робив те, що зробив зараз. Отже, ми марно тривожимося; ймовірно, він пробуде у відсутності недовго. Не станемо з малодушності, яку генерал зарахує нам до злочину, розголошувати про його відсутність, оскільки це може збентежити всю армію. Генерал дає нам найбільший доказ своєї довіри; виявимо себе гідними її. Панове, ця подія має бути оточена найбільшою таємницею; ми триматимемо нашого гостя під арештом не тому, щоб ми сумнівалися в його непричетності до злочину, але для того, щоб таємниця зникнення генерала залишилася між нами. Надалі до нового розпорядження, пане, ви залишитеся в штаб-квартирі.

- Ви забуваєте, - заперечив Атос, - що вчора генерал довірив мені на зберігання речі, за які я відповідаю перед ним. Поставте біля мене яку вам завгодно варту, прикуйте мене до стіни, якщо хочете, але влаштуйте мені в'язницю в будинку, де я живу. Повернувшись, генерал дорікне вам за те, що ви порушили його накази; клянуся вам у цьому честю дворянина.

Офіцери порадилися між собою, і лейтенант сказав:

- Добре, пане, повертайтеся додому.

Вони послали з Атосом конвой із п'ятдесяти осіб. Солдатам наказано було замкнути його в будинку і не випускати з поля зору ні на секунду.

Таємниці ніхто не дізнався. Минали години, дні, а генерал усе не повертався; про нього не було жодних звісток.

XXVIII. Контрабанда

За два дні після подій, про які ми щойно розповіли, у той час, коли в таборі чекали на генерала Монка, а він усе не повертався, невеличка голландська фелука з екіпажем у десять осіб кинула якір біля шевенінгенського берега, на відстані гарматного пострілу від землі. Було за північ, і панувала темрява: зручний час для висадки пасажирів і вивантаження товарів. Шевенінгенська бухта утворює широке півколо; вона не дуже глибока й особливо малонадійна, тож там можна побачити біля причалу лише великі фламандські гукати або голландські рибальські човни, витягнуті по піску на берег за трос, як чинили стародавні, якщо вірити Вергілію. Під час припливу, коли високі хвилі стрімко мчать до землі, необережно ставити корабель надто близько до берега, бо, коли міцнішає вітер, ніс занурюється в пісок, а пісок на цьому березі вельми пухкий, він легко засмоктує, але не легко відпускає. Очевидно, з цієї причини шлюпка відразу ж відокремилася від корабля, щойно той кинув якір. У шлюпці були вісім матросів і якийсь довгастий предмет, великий ящик або тюк.

Берег був пустельний: прибережні рибаки вже лягли спати. Єдиний вартовий на березі (узбережжя це не охороняли, бо великі кораблі не могли тут пристати) не міг точно наслідувати приклад рибаків; він спав, сидячи у своїй будці, так само міцно, як вони у себе вдома. На березі лунав тільки свист вітру, що колихав прибережний верес. Але люди в шлюпці були надзвичайно обережні: безмовність і пустельність цього місця не заспокоювали їх. Шлюпка, що здавалася чорною крапкою в

океані, ковзала безшумно; вони майже не били веслами, щоб не привернути уваги, і підійшли до берега якомога ближче.

Зі шлюпки вискочив чоловік і віддав якийсь наказ уривчастим голосом, який показував звичку наказувати. Кілька мушкетів блиснуло в слабкому відблиску води, і довгастий тюк, мабуть, із контрабандою, перенесли на землю з нескінченними пересторогами. Людина, яка віддавала накази, зараз же побігла до Шевенінгена, прямуючи до найближчого узлісся. Він швидко розшукав будинок, що стояв за деревами і служив тимчасовим скромним житлом так званого короля Карла Англійського.

Тут, як і скрізь, усі спали; тільки величезна собака з породи тих, на яких шевенінгенські рибаки возять у візках рибу до Гааги, почала голосно гавкати, щойно під вікнами пролунали кроки. Але замість того щоб налякати незнайомця, така пильність потішила його. Його поклику, можливо, виявилося б недостатньо, щоб розбудити мешканців будинку, а тепер йому навіть нема чого було подавати голос. Незнайомець спочатку чекав, що гавкіт собаки розбудить кого-небудь у будинку, але потім крикнув сам. Почувши незнайомий голос, собака залився ще голосніше, і нарешті в будинку хтось почав заспокоювати його. Коли він затих, чийсь слабкий, надтріснутий голос ввічливо запитав:

- Що вам завгодно?

- Мені треба бачити його величність короля Карла Другого, - відповів незнайомець.

- Хто ви такий?

- Ах, чорт забирай! Ви ставите мені занадто багато запитань. Я не люблю розмовляти через двері.

- Скажіть тільки своє ім'я.

- Я не дуже люблю відмінювати і відмінювати своє ім'я привселюдно; до того ж, будьте спокійні, я не з'їм вашого собаку, і я молю бога, щоб він був настільки ж делікатним по відношенню до мене.

- Ви, мабуть, привезли якісь звістки? - запитав той самий старечий голос.

- Так, я привіз звістки, і ще які! Яких ви не очікуєте! Відчиніть же!

- Пане, - продовжував старий, - прошу вас, скажіть мені по совісті: чи варто будити короля заради ваших звісток?

- Заради бога, відімкніть скоріше; клянуся, ви не пошкодуєте. Я коштую стільки золота, скільки в мені ваги, клянуся вам!

- Однак я ніяк не можу відімкнути, поки ви мені не скажете ваше ім'я.

- Добре... Але попереджаю вас, що моє ім'я вам нічого не пояснить. Я - д'Артаньян.

- Ах боже мій! - вигукнув старий за дверима. - Пане д'Артаньян! Яке щастя! То-то мені здалося, що я чую знайомий голос!

- Ого! - промовив д'Артаньян. - Тут знають мій голос! Це дуже приємно!

- Так, так, знають, - відповідав старий, відмикаючи двері. - Ось вам доказ.

І він впустив д'Артаньяна.

Д'Артаньян при світлі ліхтаря впізнав свого впертого співрозмовника.

- Паррі! - вигукнув він. - Я повинен був здогадатися відразу!

- Так, так, я Паррі, пане д'Артаньян! Як я радий, що бачу вас!

- Так, цього разу можете радіти! - сказав д'Артаньян, потискаючи руку старому. - Доповісте про мене королю.

- Але король спочиває...

- Чорт забирай! Розбудіть його, і він не розсердиться, будьте спокійні.

- Ви не від графа?

- Від якого графа?

- Де Ла Фер.

- Від Атоса? О ні! Я сам від себе. Ну, Паррі, швидше, мені потрібен король.

Паррі не сперечався більше. Він знав, що на д'Артаньяна, хоч він і гасконець, завжди можна покластися. Він перетнув двір і палісадник, заспокоїв собаку, який всерйоз збирався спробувати на зуб мушкетера, і постукав у віконницю кімнати, що становила нижній поверх маленького павільйону.

І одразу ж маленька собачка, що мешкала в цій кімнаті, відгукнулася на гучний гавкіт великого собаки, що мешкав у дворі.

«Бідний король! - подумав д'Артаньян. - Ось які в нього охоронці, хоча, правду кажучи, вони зберігають його не гірше за інших!»

- Хто там? - запитав король зі спальні.

- Пане д'Артаньян, він привіз вам звістки.

У кімнаті почувся шум; двері відчинилися, і потік яскравого світла хлинув у передпокій і в сад.

Король працював при світлі лампи. Розкидані папери лежали на столі; він писав лист, і безліч помарок свідчили про те, що він коштував йому великих зусиль.

- Увійдіть, шевальє, - сказав він, обернувшись. Потім, побачивши рибака, додав: - Що ж ти кажеш, Паррі? Де ж шевальє д'Артаньян?

- Він перед вашою величністю, - відповів д'Артаньян.

- У цьому костюмі?

- Вдивіться в мене, государю. Ви бачили мене в передпокої короля Людовика Чотирнадцятого, в Блуа. Невже ви не впізнаєте?

- Впізнаю і навіть згадую, що був вам дуже зобов'язаний.

Д'Артаньян поклонився:

- Я вчинив так, як мав би вчинити, дізнавшись, що це ви, ваша величність.

- Ви привезли мені звістки?

- Так, государю.

- Ймовірно, від французького короля?

- Ні, ваша величність. Ви могли помітити, що король Людовик зайнятий тільки собою.

Карл підняв очі до неба.

- Ні, ваша величність, ні, - продовжував д'Артаньян. - Я привіз новини, що стосуються особисто вас. Однак смію сподіватися, що ваша величність вислухає їх із деякою прихильністю.

- Говоріть.

- Якщо не помиляюся, государе, ви багато говорили в Блуа про поганий стан ваших справ в Англії.

Карл почервонів.

- Пане, - перервав він, - я розповідав про це тільки французькому королю...

- О, ваша величність, помиляєтеся, - холодно сказав мушкетер, - я вмію говорити з королями в нещасті. Скажу більше: королі говорять зі мною тільки тоді, коли вони в нещасті; але тільки-но їм посміхнеться щастя, вони про мене забувають. Я маю до вашої величності не тільки справжню повагу, а й глибоку відданість, а для мене, повірте, це означає чимало. Слухаючи скарги вашої величності на долю, я вирішив, що ви шляхетні, великодушні і з гідністю переносите свої нещастя.

- Зізнатися, - сказав здивовано Карл, - я сам не знаю, що мені приємніше: ваша смілива відвертість чи ваша повага.

- Ви зараз виберете, - відповів д'Артаньян. - Ви скаржилися двоюрідному братові вашому Людовику Чотирнадцятому, що без війська і без грошей вам дуже важко повернутися в Англію і вступити на престол.

Карл зробив нетерплячий рух.

- І що головну перешкоду становить, - продовжував д'Артаньян, - якийсь генерал, командувач армією парламенту, який розігрує там роль другого Кромвеля. Вірно?

- Так, але повторюю вам, що все це я говорив одному королю.

- І ви побачите, государю, яке щастя, що ваші слова почув лейтенант його мушкетерів. Людину, яка є головною перешкодою на вашому шляху до успіху, звуть генерал Монк, чи не так?

- Так, пане. Але до чого всі ці запитання?

- Знаю, знаю, ваша величносте, що суворий етикет забороняє пропонувати запитання королям. Сподіваюся, що ваша величність скоро пробачить мені мою нечемність. Ваша величність сказали ще, що якби вам вдалося побачити Монка, зустрітися з ним віч-на-віч, переговорити з ним, то ви неодмінно взяли б гору над цим єдиним серйозним супротивником силою або переконанням.

- Усе це правда. Моя доля, моє майбутнє, безвісність чи слава залежать від цієї людини. Але що ж із цього?

- А ось що: якщо генерал Монк такою мірою заважає вам, то корисно було б позбавити вас від нього або перетворити його на союзника вашої величності.

- Король, у якого немає ні армії, ні грошей (мені нема чого приховувати, раз ви чули мою розмову з Людовіком Чотирнадцятим), не може нічого зробити з такою людиною, як Монк.

- Так, ваша величність, така ваша думка, я знаю. На щастя для вас, я дотримуюся іншої думки.

- Що це означає?

- Ось що: без армії і без мільйона я зробив те, для чого вашій величності потрібні були армія і цілий мільйон.

- Що ви говорите?.. Що ви зробили?

- Що я зробив?.. Я поїхав туди і захопив там людину, яка заважала вашій величності.

- Ви захопили Монка в Англії?

- Хіба я погано зробив?

- Ви, вірно, збожеволіли?

- Право ж, ні.

- Ви взяли Монка?

- Так. У його таборі.

Король здригнувся від нетерпіння і знизав плечима.

- Я захопив Монка на дорозі в Ньюкасл, - сказав д'Артаньян просто, - і привіз його до вашої величності.

- Привезли до мене! - вигукнув король, розгніваний цією розповіддю, яка здавалася йому байкою:

- Так, привіз його до вас, - продовжував д'Артаньян тим самим тоном. - Він лежить там, у великому ящику, але не задихнеться, тому що в кришці просвердлені дірки.

- Боже мій!..

- О, будьте спокійні, за ним старанно доглядають. Він доставлений сюди цілим і неушкодженим. Забажаєте вашій величності бачити його, переговорити з ним чи накажете кинути його у воду?

- Боже мій! Боже мій! - повторив Карл. - Чи правду ви говорите? Чи не ображаєте мене негідним жартом? Чи справді ви здійснили цей сміливий, нечуваний подвиг? Не може бути!

- Ваша величносте, дозволите мені відчинити вікно? - запитав д'Артаньян, відчиняючи вікно.

Не встиг король відповісти, як д'Артаньян у тиші ночі свиснув тричі голосно і протяжно.

- Зараз, - сказав він, - вашій величності принесуть його.

XXIX. Д'Артаньян починає боятися, що гроші його і Планше загинули без повернення

Король не міг отямитися від подиву: він дивився то на мушкетера, то в темне вікно. Перш ніж він встиг схаменутися, вісім матросів д'Артаньяна (двоє залишилися стерегти фелуку) внесли в будинок довгастий предмет, у якому в цю хвилину полягала доля Англії. Паррі відчинив їм двері.

Перед від'їздом з Кале д'Артаньян замовив там ящик на кшталт труни, досить просторий, щоб людина могла вільно повертатися в ньому. Низ і боки, м'яко оббиті, слугували зручним ліжком, лежачи на якому людина залишалася б неушкодженою під час бічної хитавиці. Маленька решітка, про яку д'Артаньян говорив королю, була схожа на забрало шолома і була зроблена на тому місці, де знаходилося обличчя бранця. Її влаштували так, що за найменшого крику можна було, натиснувши її, заглушити крик і навіть задушити того, хто кричить.

Д'Артаньян дуже добре знав і свій екіпаж, і свого бранця, і під час дороги боявся тільки двох речей: що генерал віддасть перевагу смерті перед цим надзвичайним полоном і змусить задушити себе, намагаючись говорити, або що сторожі

спокушаться обіцянками бранця і посадять його, д'Артаньяна, у ящик замість Монка.

Тому д'Артаньян просидів два дні й дві ночі біля ящика, наодинці з генералом, пропонуючи йому вино й їжу, від яких той, однак, уперто відмовлявся, і намагаючись заспокоїти його й запевнити, що з ним не трапиться нічого поганого від цього своєрідного полону. Два пістолети, що лежали перед д'Артаньяном, і оголена шпага охороняли його від нескромності матросів.

Прибувши до Шевенінгена, він перестав тривожитися. Його матроси дуже боялися мати справу з прибережними жителями. До того ж він залучив на свій бік Менвіля, який став його лейтенантом. Це була людина з неабияким розумом і чистішою совістю, ніж інші. Він сподівався, що служба у д'Артаньяна забезпечить його майбутнє, і тому швидше пішов би на смерть, ніж порушив би наказ начальника. Добравшись до берега, д'Артаньян доручив ящик і життя генерала йому. Йому ж наказано було доставити ящик за допомогою семи осіб, щойно він почує триразовий свист. Ми бачили, що лейтенант виконав цей наказ.

Коли скриньку внесли в будинок короля, д'Артаньян із привітною посмішкою відпустив своїх людей, сказавши їм:

- Панове, ви зробили важливу послугу його величності Карлу Другому, який за півтора місяця буде англійським королем. Ви отримаєте подвійну плату. Ступайте і чекайте мене біля човна.

Усі негайно розійшлися в такому галасливому захваті, що злякали навіть собаку.

Д'Артаньян наказав внести скриньку в передню короля, замкнув із найбільшою ретельністю двері, відкрив скриньку і сказав генералу:

- Генерале, я маю тисячу разів вибачитися перед вами, я обійшовся з вами не так, як слід було б із такою гідною людиною. Я це знаю; але мені треба було, щоб ви прийняли мене за простого рибака. До того ж в Англії дуже незручно возити вантажі. Сподіваюся, що ви візьмете все це до уваги. Але тут, генерале, - додав д'Артаньян, - ви можете встати і йти.

Він розв'язав руки генералу. Монк піднявся і сів із виглядом людини, яка очікує смерті. Д'Артаньян відчинив двері до кабінету Карла II і виголосив:

- Ваша величність, тут ваш ворог, генерал Монк; я поклявся надати вам цю послугу. Справу зроблено, тепер будьте ласкаві наказувати. Пане, - додав він, обертаючись до

генерала, - ви перед його величністю королем Карлом Другим, монархом Великобританії.

Монк підняв на принца свій стоїчний, холодний погляд і сказав:

- Я не знаю ніякого англійського короля. Тут немає навіть нікого, хто був би гідний носити ім'я шляхетного дворянина, тому що в ім'я Карла Другого посланець, якого я прийняв за чесну людину, влаштував мені ганебну пастку. Я попався в неї - тим гірше для мене. Тепер ви, підбурювач (це стосувалося короля), і ви, виконавець (Монк обернувся до д'Артаньяна), не забудьте того, що я вам скажу. У вашій владі моє тіло, ви можете вбити мене; я навіть раджу вам це зробити, тому що ви ніколи не заволодієте ні моєю душею, ні моєю волею. А більше не чекайте від мене ні слова, тому що з цієї хвилини я не розкрию рота, навіть щоб крикнути. Ось і все.

Він вимовив це із суворою і непохитною рішучістю закоренілого пуританина; д'Артаньян подивився на свого бранця, як людина, що знає ціну кожному слову і визначає її за голосом, яким слова вимовляють.

- Справді, - тихо сказав він королю, - генерал - людина тверда. Він не з'їв шматочка хліба, не випив краплі вина протягом двох діб. З цієї хвилини, ваша величність, будьте ласкаві розпоряджатися його долею; я вмиваю руки, як сказав Пілат.

Блідий і покірний долі Монк стояв, схрестивши руки, і чекав.

Д'Артаньян повернувся до нього.

- Ви дуже добре розумієте, - сказав він генералу, - що ваша заява, можливо, і чудова, не задовольнить нікого, навіть вас самих. Його величність хотів переговорити з вами; ви відмовляли йому в побаченні. Чому ж тепер, коли ви зустрілися з королем віч-на-віч, коли до цього примусила вас сила, що не залежить від вас, чому ви штовхаєте нас на вчинки, які я вважаю марними й безглуздими? Говоріть, чорт забирай! Скажіть хоч «ні»!

Монк, не вимовивши ні слова, не глянувши на короля, задумливо погладжував вуса з виглядом людини, яка розуміє, що справи йдуть погано.

Тим часом Карл II поринув у глибокі роздуми. Уперше він зустрівся з Монком - своїм головним противником, якого так хотів бачити, - і тепер проникливим поглядом намагався виміряти глибину його серця.

Він переконався, що Монк вирішив радше померти, ніж заговорити. У цьому не було нічого незвичайного з боку такої

чудової людини, яка зазнала такої тяжкої образи. Карл II тієї ж секунди прийняв одне з рішень, які ставлять на карту для простих людей - життя, для генерала - удачу, для короля - його королівство.

- Пане, - звернувся він до Монка, - у певному сенсі ви абсолютно праві. Не прошу вас відповідати мені, прошу тільки вислухати мене.

На хвилину запанувало мовчання. Король дивився на Монка, який залишався безпристрасним.

- Ви щойно дорікнули мені, пане, - заговорив знову король. - Ви впевнені, що я підіслав до вас у Ньюкасл людину, яка заманила вас у пастку; цього (скажу мимохідь) зовсім не врахував пан д'Артаньян, якому, втім, я зобов'язаний щирою вдячністю за його безмірну великодушну відданість.

Д'Артаньян шанобливо вклонився. Монк не ворухнувся.

- Пан д'Артаньян - зауважте, пане Монк, що я зовсім не маю наміру вибачатися перед вами, - пан д'Артаньян вирушив до Англії за власним спонуканням, без жодної корисливості, без наказу, без надії, як істинний дворянин, із метою надати послугу нещасному королеві й додати до безлічі скоєних ним великих діянь цей новий чудовий подвиг.

Д'Артаньян злегка почервонів і кашлянув, намагаючись приховати збентеження. Монк, як і раніше, не ворушився.

- Ви не вірите моїм словам, пане Монк, - продовжував король. - Я розумію вашу недовіру: подібні докази відданості такі рідкісні, що природно не вірити їм.

- Генерал не правий, якщо не вірить вашій величності! - вигукнув д'Артаньян. - Ви сказали правду, настільки істинну правду, що, мабуть, я вчинив неправильно, захопивши генерала: це, здається, недоречно. Якщо це так, клянуся, я в розпачі!

- Шевальє д'Артаньян, - сказав король, беручи за руку мушкетера. - Ви зобов'язали мене більше, ніж якби доставили мені перемогу: ви вказали невідомого мені друга, якому я вічно буду вдячний і якого вічно буду любити...

Король дружньо потиснув йому руку і, вклонившись Монку, додав:

- І ворога, якого відтепер я буду цінувати по заслугах.

В очах пуританина блиснула блискавка; але вона негайно ж згасла, і до нього знову повернулася колишня похмура безпристрасність.

- Ось яким був мій план, пане д'Артаньян, - продовжував король. - Граф де Ла Фер, якого ви, здається, знаєте, вирушив до Ньюкасла...

- Атос! - вигукнув д'Артаньян.

- Так, здається, таке його бойове прізвисько... Граф де Ла Фер вирушив у Ньюкасл і, можливо, схилив би генерала до переговорів зі мною або з ким-небудь із моїх прихильників. Але тут ви насильно втрутилися в цю справу.

- Чорт забирай! - сказав д'Артаньян. - Мабуть, це він входив у табір того самого вечора, коли я пробрався туди з рибаками!

Ледь помітний рух брів Монка показав д'Артаньяну, що він не помилився.

- Так, так, - продовжував він, - мені здалося, що це його фігура, його голос. Ах, яка прикрість! Ваша величносте, вибачте мене, я думав, що роблю все на краще.

- Не сталося нічого поганого, - відповів король, - крім того, що генерал звинувачує мене у зраді, у чому я зовсім не винен. Ні, генерале, не такою зброєю хочу я битися з вами. Ви скоро це побачите. А доти вірте мені, я клянуся вам честю дворянина! Тепер, пане д'Артаньян, дозвольте сказати вам одне слово.

- Я слухаю, ваша величність.

- Ви віддані мені? Чи не так?

- Ваша величність бачили, що безмірно відданий.

- Добре. Досить одного слова такої людини, як ви. Утім, за словом завжди слідує справа. Генерале, прошу вас пройти за мною. І ви йдіть із нами, пане д'Артаньян.

Д'Артаньян підкорився, злегка спантеличений. Карл II вийшов, за ним Монк, за Монком д'Артаньян. Карл попрямував тією самою дорогою, якою до нього прийшов д'Артаньян, і незабаром морський вітер повіяв в обличчя трьом нічним мандрівникам. Карл відчинив хвіртку, і тільки-но пройшли вони кроків п'ятдесят, як побачили океан, що припинив вирувати й спочивав біля берега, наче втомлене чудовисько.

Карл II йшов у роздумах, опустивши голову і погладжуючи рукою підборіддя. Монк слідував за ним, неспокійно озираючись. Ззаду йшов д'Артаньян, поклавши руку на ефес шпаги.

- Де шлюпка, яка привезла вас сюди? - запитав Карл у мушкетера.

- Он там; у ній чекають на мене семеро солдатів і офіцер.

- А, бачу! Шлюпку витягнуто на берег. Але ви, вірно, не на ній прибули з Ньюкасла?

- О ні! Я своїм коштом найняв фелуку, яка кинула якір на відстані гарматного пострілу від берега.

- Пане, - сказав король Монку, - ви вільні.

За всієї своєї твердості Монк не міг не скрикнути.

Король ствердно кивнув головою і продовжував:

- Ми розбудимо одного з тутешніх рибаків. Він спустить судно цієї ж ночі і відвезе вас, куди ви йому накажете. Пан д'Артаньян проведе вас. Я доручаю пана д'Артаньяна вашій честі, пане Монк.

Монк вигукнув здивування, а д'Артаньян глибоко зітхнув. Король, зробивши вигляд, що нічого не помічає, постукав у дощатий паркан, що оточував будиночок рибаків, який жив на березі.

- Гей, Кейзер! - крикнув він. - Вставай!

- Хто там? - запитав рибак.

- Я, король Карл.

- Ах, мілорде! - вигукнув Кейзер, вилазячи зовсім вдягнений із вітрила, загорнувшись у яке, він спав, як у колисці. - Що вам завгодно?

- Кейзер, - сказав король, - ти зараз вийдеш у море. Ось цей мандрівник наймає твою барку; він тобі добре заплатить. Служи йому як слід.

І король відступив на кілька кроків, щоб Монк міг вільно переговорити з рибаком.

- Я хочу переправитися в Англію, - насилу сказав Монк голландською.

- Що ж, - відповідав рибак, - я можу перевезти.

- Ми скоро можемо відчалити?

- За півгодини, мілорде. Мій старший син уже піднімає якір; ми мали виїхати на ловлю о третій годині ранку.

- Ну як, змовилися? - запитав Карл, наблизившись.

- Про все, крім плати, ваша величність, - відповів рибак.

- Плату отримаєш від мене, - промовив король. - Це мій друг.

Почувши слова Карла, Монк здригнувся і подивився на короля.

- Добре, мілорд, - погодився Кейзер.

У цю хвилину на березі старший син Кейзера затрубив у ріжок.

- У дорогу, панове! - сказав король.

- Ваша величність, приділіть мені ще кілька секунд, - відповідав д'Артаньян. - Я найняв людей. Оскільки я їду без них, я повинен їх попередити.

- Свистніть їм, - усміхнувся Карл.

Д'Артаньян свиснув - негайно з'явилися чотири людини під проводом Менвіля.

- Ось вам у рахунок плати, - почав д'Артаньян, віддаючи їм гаманець, у якому було дві тисячі п'ятсот ліврів золотом. - Ідіть і чекайте мене в Кале. Ви знаєте де.

І д'Артаньян із глибоким зітханням опустив гаманець у руку Менвіля.

- Як! Ви розлучаєтеся з нами? - вигукнули матроси.

- На найкоротший час, а можливо, і надовго. Хто знає? Ви отримали вже дві тисячі п'ятсот ліврів. Зараз я сплатив вам ще стільки ж. Отже, ми в розрахунку. Прощавайте, діти мої!

Д'Артаньян повернувся до Монка і вимовив:

- Чекаю ваших наказів, бо ми вирушаємо разом, якщо вам не обтяжливе моє товариство.

- Анітрохи, пане, - відповів Монк.

- Час сідати! - крикнув син Кейзера.

Карл із гідністю вклонився генералу і сказав йому:

- Ви, сподіваюся, пробачите заподіяну вам неприємність, коли переконаєтеся, що я в ній не винен.

Монк, не відповідаючи, низько вклонився. Карл навмисне не сказав ні слова окремо д'Артаньяну, але додав уголос:

- Дякую ще раз, шевальє, дякую вам за вашу службу. Господь відплатить вам за неї, а випробування і прикрощі, сподіваюся, залишить лише на мою долю.

Монк попрямував до човна. Д'Артаньян, ідучи за ним, пробурмотів:

- Ах, мій бідний Планше! Мені здається, що ми затіяли дуже невдалу спекуляцію!

XXX. Акції «Планше і К°» піднімаються

Під час переїзду Монк говорив з д'Артаньяном тільки в тих випадках, коли не можна було цього уникнути. Наприклад, коли француз зволікав взятися за мізерний обід, що складався з солоної риби, сухарів і джина, Монк кликав його:

- До столу, пане.

І більше ні слова. Д'Артаньян за важких обставин зазвичай говорив мало, тому і з мовчазності Монка він зробив несприятливий для себе висновок. Маючи у своєму розпорядженні дозвілля, він ламав собі голову, намагаючись відгадати, яким чином Атос побачився з Карлом II, як склали вони план цієї поїздки, як, нарешті, Атос пробрався в табір Монка? І бідний лейтенант мушкетерів виривав із вусів по волосині щоразу, коли замислювався над тим, що, ймовірно,

Атос і був тією самою людиною, яка супроводжувала Монка в знамениту ніч його викрадення.

Через дві доби Кейзер, який виконував усі накази Монка, пристав до берега в місці, зазначеному генералом. Це було гирло річки, на березі якої Атос зайняв будинок.

Вечоріло. Сонце, як розпечений сталевий щит, сховалося до половини за синьою лінією горизонту. Фелука піднімалася річкою, спочатку ще досить широкою. Але нетерплячий Монк наказав пристати, і Кейзер висадив його разом із д'Артаньяном на мулистий берег, зарослий очеретом.

Д'Артаньян, який вирішив підкорятися, слідував за Монком, як ведмідь, що йде на ланцюгу за господарем. Але це ображало його гордість, і він бурчав про себе, що не варто служити королям, що навіть найкращий з них нікуди не годиться.

Монк ішов швидко. Здавалося, він не міг ще повірити, що знову перебуває на англійській землі. Але вдалині вже виднілися будиночки моряків і рибаків, розсіяні на набережній жалюгідного порту.

Раптом Д'Артаньян вигукнув:

- Боже мій! Горить будинок!

Монк підняв погляд. Справді, в одному з будинків починалася пожежа. Горів сарай, що стояв біля будинку, і полум'я вже почало лизати дах. Свіжий вечірній вітерець допомагав вогню.

Обидва мандрівники, прискоривши крок, почули страшний крик і, підійшовши ближче, побачили солдатів, що розмахували зброєю і погрожували кулаками комусь у палаючому будинку. Захоплені своїм гнівом, вони не помітили фелуки.

Монк зупинився і вперше висловив свою думку словами.

- Ах, - сказав він, - можливо, це вже не мої солдати, а Ламберта.

У його словах прозвучали печаль, побоювання, докір, прекрасно зрозумілі д'Артаньяном. Справді, під час відсутності генерала Ламберт міг дати бій, перемогти, розсіяти прихильників парламенту і зайняти ту саму позицію, яку займала армія Монка, позбавлена свого ватажка. З цієї здогадки, що передалася від Монка до д'Артаньяна, мушкетер зробив такий висновок: «Трапиться одне з двох: або Монк вгадав, і тоді тут нікого немає, окрім ламбертистів, тобто його ворогів, які візьмуть мене чудово, будучи зобов'язаними мені перемогою; або немає жодних змін, і Монк, зрадівши, що

знайшов табір на колишньому місці, не мститиметься за мене надто суворо».

Занурені в роздуми, наші мандрівники йшли вперед, аж доки не опинилися серед групи моряків, які понуро дивилися на палаючий будинок, не сміючи нічого сказати зі страху перед солдатами. Монк запитав одного з моряків:

- Що тут сталося?

- Пане, - відповів моряк, не впізнавши в Монке генерала, тому що той загорнувся в плащ, - у цьому будинку жив іноземець, і солдати запідозрили його. Вони захотіли увійти до нього під приводом того, що його треба відвести в табір; але він їх не злякався і заявив, що вб'є першого, хто спробує переступити поріг його будинку. Якийсь сміливець кинувся вперед, і француз уклав його на місці пістолетним пострілом.

- А, це француз? - усміхнувся д'Артаньян, потираючи руки. - Чудово!

- Чому відмінно? - запитав моряк.

- Ні, ні, я помилився, я не те хотів сказати. Продовжуйте!

- Інші солдати розлютилися, як леви, дали пострілів сто по цьому будинку, але француз був захищений стіною. Коли пробують підійти до дверей, стріляє його лакей, і дуже влучно! А коли підходять до вікна, натикаються на пістолет його пана. Дивіться, он лежать уже семеро людей убитих.

- А, хоробрий мій співвітчизник! - вигукнув д'Артаньян. - Зачекай, зачекай! Я йду до тебе на допомогу, і вдвох ми впораємося з цією поганью!

- Дозвольте, пане, - сказав Монк. - Зачекайте.

- А чи довго чекати?

- Дайте мені поставити ще одне запитання.

Монк повернувся до моряка і з хвилюванням, яке не міг приховати, незважаючи на всю свою твердість, запитав:

- Друже мій, чиї це солдати?

- Чиї? Зрозуміло, цього скаженого Монка.

- То тут не було битви?

- До чого битися? Армія Ламберта тане, як сніг у квітні. Усі біжать до Монка, офіцери і солдати. За тиждень у Ламберта не залишиться і п'ятдесяти осіб.

Розповідь моряка перервали новим залпом по палаючому будинку. У відповідь із будинку пролунав пістолетний постріл, який уклав найсміливішого з нападників. Солдати прийшли в ще більшу лють.

Полум'я піднімалося дедалі вище, і над будинком вилися клуби диму та вогню. Д'Артаньян не міг більше втриматися.

- Чорт забирай! - сказав він Монку, вороже глянувши на нього. - Ви генерал, а дозволяєте вашим солдатам палити будинки і вбивати людей! Ви на все це дивитеся спокійно, гріючи руки біля вогню. Чорт візьми! Ви не людина!

- Потерпіть! - промовив Монк з посмішкою.

- Терпіти! Терпіти доти, доки зовсім підсмажать цього невідомого сміливця?

І д'Артаньян кинувся до будинку.

- Стійте! - наказово сказав Монк і сам попрямував туди ж. У цей час до будинку підійшов офіцер і крикнув обложеному:

- Будинок горить. За годину ти перетворишся на попіл. Час ще є. Якщо ти скажеш нам усе, що знаєш про генерала Монка, ми подаруємо тобі життя. Відповідай або, присягаюся святим Патриком...

Обложений не відповідав. Він, імовірно, заряджав свій пістолет.

- Скоро до нас прийде підкріплення, - продовжував офіцер, - за чверть години біля будинку буде сто осіб.

Француз спокійно вимовив:

- Я відповідатиму, якщо всі підуть; я хочу вільно вийти звідси і один піти в табір. Інакше вбийте мене тут.

- Чорт забирай, - вигукнув д'Артаньян, - але ж це голос Атоса! Ах, каналья!

І шпага його блиснула, вихоплена з піхов.

Монк зупинив його, вийшов уперед і сказав звучним голосом:

- Що тут робиться? Дігбі, що це за пожежа? Що за крики?

- Генерал! - вигукнув Дігбі, кидаючи шпагу.

- Генерал! - повторили солдати.

- Що ж тут дивного? - запитав Монк спокійним, неквапливим тоном.

Потім, коли все замовкло, він продовжував:

- Хто підпалив будинок?

Солдати опустили голови.

- Як! Я запитую, і мені не відповідають! - обурився Монк. - Я звинувачую, і ніхто не виправдовується! І ще не загасили пожежі!

Солдати негайно кинулися по відра, бочки, гаки і почали гасити вогонь так само старанно, як колись розпалювали, але д'Артаньян уже приставив драбину до стіни будинку і закричав:

- Атос! Це я, д'Артаньян! Не стріляйте в мене, дорогий друже.

Через хвилину він притиснув графа до своїх грудей. Тим часом Грімо зі звичайною холоднокровністю розібрав

укріплення в нижньому поверсі і, відчинивши двері, спокійно став на порозі, схрестивши руки. Але, почувши голос д'Артаньяна, він не міг утриматися від вигуку здивування.

Загасивши пожежу, збентежені солдати підійшли до генерала на чолі з Дігбі.

- Генерале, - сказав Дігбі, - вибачте нас. Ми зробили все це з любові до вас, боячись, що ви зникли.

- З глузду ви з'їхали! Зник! Хіба такі люди, як я, зникають? Хіба я не можу відлучитися, не сказавши нікому про мої наміри? Чи не вважаєте ви мене звичайним городянином? Хіба можна атакувати, брати в облогу будинок і погрожувати смертю дворянину, моєму другові й гостю, тільки тому, що на нього впала підозра? Клянуся небом, я накажу розстріляти всіх, кого цей хоробрий дворянин не відправив ще на той світ!

- Генерале, - смиренно вимовив Дігбі, - нас було двадцять вісім осіб. Вісім із них загинули!

- Я дозволяю графу де Ла Фер приєднати до цих вісьмох двадцять інших, - сказав Монк, подаючи Атосу руку. - Ідіть усі в табір. Дігбі, ви просидите місяць під арештом.

- Генерал!..

- Це навчить вас іншим разом діяти тільки за моїми наказами.

- Мені наказав лейтенант...

- Лейтенанту не слід було давати вам таких наказів. Його буде заарештовано замість вас, якщо справді доручив вам спалити цього дворянина.

- Це не зовсім так, генерале: він наказав доставити його в табір, але граф не хотів іти.

- Я не хотів, щоб грабували мій дім, - сказав Атос, виразно дивлячись на Монка.

- І добре зробили. У табір!

Солдати пішли, опустивши голови.

- Тепер, коли ми самі, - звернувся Монк до Атоса, - скажіть мені, графе, чому ви неодмінно хотіли залишитися тут? Ваша фелука так близько...

- Я чекав на вас, генерале. Чи не ви призначили мені побачення через тиждень?

Красномовний погляд д'Артаньяна показав Монку, що двоє друзів, хоробрих і чесних, не змовлялися викрасти його. Монк уже знав це.

- Пане, - сказав Монк д'Артаньяну, - ви були абсолютно праві. Дозвольте мені сказати кілька слів графу де Ла Фер.

Д'Артаньян скористався вільною хвилиною, щоб підійти до Грімо привітатися.

Монк попросив у Атоса дозволу увійти в його кімнату. Вона була ще сповнена уламків і диму. Понад півсотні куль влетіли у вікно і зборознили стіни. У кімнаті стояв стіл із чорнильницею і приладдям для письма. Монк узяв перо, написав один рядок, підписав своє ім'я, склав папір, запечатав перснем і віддав послання Атосу.

- Графе, - сказав він, - будьте так ласкаві відвезти цей лист королю Карлу Другому. Поїдьте негайно ж, якщо ніщо не утримує вас.

- А діжки? - запитав Атос.

- Рибаки, які привезли мене сюди, перетягнуть їх до вас на фелуку. Постарайтеся виїхати не пізніше, ніж за годину.

- Добре, генерале.

- Пане д'Артаньян! - крикнув Монк у вікно.

Д'Артаньян піднявся в кімнату.

- Обійміть вашого друга і попрощайтеся з ним. Він повертається до Голландії.

- До Голландії! - вигукнув д'Артаньян. - А я?

- Ви вільні і можете теж їхати, але я дуже прошу вас залишитися. Невже ви відмовите мені?

- О ні! Я до ваших послуг, генерал.

Д'Артаньян швидко попрощався з Атосом. Монк спостерігав за ними обома. Потім він сам простежив за приготуваннями до від'їзду, за відправленням барил на фелуку і, коли вона відпливла, взяв збентеженого і засмученого д'Артаньяна під руку і повів його в Ньюкасл. Йдучи під руку з Монком, д'Артаньян шепотів про себе: «Ну-ну, здається, акції “Планше і К°” піднімаються!»

XXXI. Постать Монка змальовується

Хоча д'Артаньян тепер більше розраховував на успіх, проте він не зовсім розумів стан справ. Чималу поживу для роздумів давала йому поїздка Атоса в Англію, союз короля з Атосом і дивне сплетіння його власного життя з життям графа де Ла Фер. Найкраще, здавалося йому, віддати себе долі. Було допущено необережність: хоча д'Артаньяну цілком удалося бажане, доброго з цього нічого не вийшло. Усе загинуло, отже, тепер уже нічого було втрачати.

Д'Артаньян пройшов з Монком у табір. Повернення генерала справило враження дива, оскільки всі вважали його

загиблим. Але суворе обличчя і крижаний вигляд Монка немов запитували у зраділих офіцерів і захоплених солдатів про причину такої радості. Лейтенант зустрів Монка і розповів йому, яке занепокоєння завдала всім його відсутність.

- Але про що ж ви турбувалися? - запитав Монк. - Хіба я зобов'язаний у всьому давати вам звіт?

- Але, генерале, вівці без пастуха можуть злякатися.

- Злякатися! - повторив Монк своїм твердим і могутнім голосом. - Оце так слово!.. Чорт забирай! Якщо в моїх овець немає зубів і пазурів, то я не хочу бути їхнім пастухом! Ви злякалися!..

- За вас, генерале!

- Займайтеся краще своєю справою. Якщо в мене немає такого розуму, який бог дав Оліверу Кромвелю, то в мене є свій розум, даний мені, і я ним задоволений, хоч би яким малим він був.

Офіцер не заперечував, і всі вирішили, що Монк здійснив якийсь важливий подвиг або просто випробовував їх. Очевидно, вони мало знали свого обережного і терплячого генерала. Монк, якщо він був таким же щирим пуританином, як його союзники, мав би палко дякувати своєму святому за звільнення зі скриньки д'Артаньяна.

Поки все це відбувалося, наш мушкетер не переставав повторювати про себе: «Дай боже, щоб Монк був не такий самозакоханий, як я. Якби хто-небудь засадив мене в ящик, під ґрати, і повіз у такий спосіб, як теля, через море, я зберіг би такий неприємний спогад про своє жалюгідне становище в ящику, так гнівався б на того, хто замкнув мене туди, так побоювався, щоб він не сміявся над моєю подорожжю в ящику, що... Чорт візьми! Я встромив би йому в горло кинджал у винагороду за його ґрати і пригвоздив би його до справжньої труни в пам'ять про фальшиву, у якій я лежав два дні».

Д'Артаньян був щирий, кажучи це; наш гасконець вирізнявся великою чутливістю. На щастя, Монк був поглинений іншими думками. Він ні словом не обмовився про минуле своєму збентеженому переможцю, навпаки, надавав йому цілковиту довіру, водив із собою на рекогносцировки, щоб домогтися схвалення д'Артаньяна, яке йому, ймовірно, дуже хотілося отримати. Д'Артаньян поводився як наймайстерніший підлесничий: він захоплювався тактикою Монка, порядком у його таборі та весело сварився на Ламберта, який, говорив він, абсолютно даремно утрудняв себе створенням табору на двадцять тисяч осіб, тоді як йому вистачило б і десятини землі

для капрала і п'ятдесяти гвардійців, які, можливо, залишаться йому вірними.

Одразу після повернення Монк погодився на побачення, про яке просив Ламберт напередодні і на яке лейтенанти Монка відповіли відмовою під приводом, що генерал хворий. Це побачення не було ні тривалим, ні цікавим. Ламберт запитав про спосіб мислення свого супротивника. Монк відповів, що згоден із думкою більшості. Ламберт запитав: чи не краще скінчити чвари союзом, ніж битвою? Монк попросив тиждень на роздуми. Ламберт не посмів відмовити йому в цьому проханні, хоча, вирушаючи в похід, хвалився, що відразу знищить армію Монка.

Коли за цим побаченням, якого нетерпляче чекали прихильники Ламберта, не відбулося ні миру, ні бою, бунтівна армія Ламберта (як і передбачав д'Артаньян) віддала перевагу парламенту, хоч і «усіченому», замість пишних, але безплідних задумів свого генерала.

Згадувалися ситні лондонські обіди, ель і херес, якими городяни пригощали солдатів, своїх друзів. Солдати Ламберта з жахом дивилися на чорний похідний хліб, на каламутну воду Твіду, занадто солону для пиття, занадто прісну для їжі, і думали: «Чи не краще нам буде на тому боці? Чи не для Монка смажиться яловичина в Лондоні?» Відтоді тільки й говорили що про втечі з армії Ламберта. Солдати давали захопити себе силі тих начал, які нарівні з дисципліною незмінно об'єднують між собою членів будь-якого загону, сформованого з будь-якою метою.

Монк захищав парламент, Ламберт на нього нападав. Бажання підтримувати парламент у Монка було не більше, ніж у Ламберта, але він написав його на своїх стягах, і тому супротивній партії мимоволі довелося написати на своїх гасло повстання, яке різало слух пуритан. Тому солдати стікалися від Ламберта до Монка, як грішники від Вельзевула до бога.

Монк підрахував: якщо на день буде по тисячі дезертирів, то Ламберт протримається двадцять днів. Але під час падіння всякого тіла швидкість і сила тяжіння завжди зростають: у перший день було сто втікачів, у другий п'ятсот, у третій тисяча. Монк думав уже, що дійшло до середнього числа; але з тисячі кількість утікачів перескочила на дві, потім на чотири, і за тиждень Ламберт, відчуваючи, що не може вже прийняти бою, якщо йому запропонують битися, розсудливо вирішив уночі зняти табір, повернутися до Лондона, щоб випередити Монка, склавши собі там міцну армію із залишків військової партії.

Але Монк, нічого не боячись, переможно рушив прямо на Лондон, вбираючи у свою армію всіх тих, хто сам погано знав, до якої партії він належить. Монк став табором у Барнеті, за чотири милі від столиці. Парламент радів, уявляючи, що знайшов у ньому покровителя. Народ чекав, коли знаменитий полководець покаже себе, щоб судити про нього. Навіть д'Артаньян не міг розібратися в його тактиці. Він спостерігав і захоплювався. Монк не міг увійти до Лондона з готовим рішенням, не викликавши там міжусобної війни. Він зволікав.

Раптом, всупереч очікуванням, Монк прогнав із Лондона військову партію і зайняв місто іменем парламенту.

Потім, коли громадяни сповнилися обурення проти Монка, коли навіть солдати стали звинувачувати свого начальника, він, переконавшись, що сила на його боці, оголосив «охвістю» парламенту, що настав час йому скласти з себе повноваження і поступитися місцем справжньому, а не блазнівському уряду. Монк оголосив про це, спираючись на п'ятдесят тисяч шпаг, до яких того ж вечора з бурхливою радістю приєдналося п'ятсот тисяч жителів славного міста Лондона.

І ось у ту хвилину, коли народ, після гучних святкувань і гулянок на вулицях, замислився над тим, кому передати владу, раптом дізналися, що з Гааги відплив корабель, на якому перебуває Карл II.

- Панове, - заявив Монк своїм офіцерам, - я вирушаю назустріч законному королю. Хто любить мене, нехай слідує за мною!

Слова його були зустрінуті бурхливими вигуками. Почувши їх, д'Артаньян затремтів від радості.

- Чорт забирай! - сказав він Монку. - Ось це сміливо!

- Ви поїдете зі мною?

- Неодмінно, генерале!.. Але скажіть мені, прошу вас, що написали ви в листі, відправленому з Атосом, тобто з графом де Ла Фер?.. Пам'ятаєте... у день нашого приїзду?

- Від вас у мене немає таємниць, - відповів Монк. - Я написав тільки: «Чекаю на вашу величність через шість тижнів у Дуврі».

- Ну, тоді я не скажу, що це сміливо, а скажу, що це тонко розіграно.

- Ви в цих справах знавець, - відповів Монк.

Це був єдиний натяк генерала на його подорож до Голландії.

XXXII. Атос і д'Артаньян знову зустрічаються в готелі «Оленячий ріг»

Англійський король з найбільшою пишністю в'їхав у Дувр, потім у Лондон. Він викликав братів, привіз із собою сестру і матір. Англія так довго була надана самій собі, тобто тиранії, владі людей жалюгідних і нерозважливих, що повернення Карла II, якого англійці, втім, знали тільки як сина людини, якій вони відрубали голову, було святом для всіх трьох королівств. Радісні крики народу так вразили молодого короля, що він прошепотів на вухо своєму молодшому братові, Джону Йоркському:

- Право, ми, мабуть, самі винні, що довго не поверталися в країну, де нас так люблять.

Короля оточувала чудова свита. Прекрасна погода сприяла торжеству. Карл точно помолодшав і був веселий; він здавався зовсім іншим. Все йому посміхалося, навіть сонце. Серед цього святкового й галасливого натовпу придворних підлесників, які, мабуть, забули, що вони супроводжували на ешафот батька нового короля, людина в костюмі лейтенанта мушкетерів з посмішкою на тонких розумних губах дивилася то на натовп, який кричав, то на Карла II: король вдавав, що його зворушили, і старанно вклонявся дамам, які кидали букети під ноги його коня.

- Непогано бути королем! - сказав собі цей чоловік, захоплений спогляданням довкілля, і, глибоко замисливши, зупинився на дорозі, пропустивши всю свиту. - Ось король, всипаний золотом і діамантами, як Соломон, що рясніє квітами, як весняний луг: він жменями черпатиме зі скринь, де його вірнопіддані, що раніше поголовно зраджували його, накопичили купу золота. Тепер його закидають букетами так, що він може потонути в них; а якби він з'явився сюди два місяці тому, на нього посипалося б стільки ж куль і ядер. Право ж, непогано бути королем!

Хода рухалася вперед. Хвиля криків відхлинула слідом за королем у напрямку до палацу; однак мушкетерів усе ще сильно штовхали.

- Чорт забирай! - продовжував наш філософ. - Усі ці люди наступають мені на ноги і не ставлять мене ні в що, тому що вони англійці, а я француз. Якщо запитати в них: «Хто такий д'Артаньян?» - вони дадуть відповідь: «Не знаємо!». Але якщо їм сказати: «Ось король! Ось Монк!» - вони зараз же до цілковитої хрипоти кричатимуть на всю глотку: «Хай живе король! Хай

живе Монк!» Однак, - продовжував він, лукаво і трохи зверхньо поглядаючи на натовп, який поспішав, - подумайте трошки, добрі люди, що зробив Карл Другий, що зробив Монк, і пригадайте до речі, що зробив незнайомець, іменований д'Артаньяном. Щоправда, ви не знаєте, що він зробив, ви не знаєте його самого, що, можливо, заважає вам правильно судити. Але... яка важливість! Це не заважає Карлу Другому бути великим королем, хоча він провів дванадцять років у вигнанні, а Монку - великим полководцем, хоча він з'їздив до Голландії в ящику. Ну, якщо вже визнано, що один - великий король, а інший - великий полководець, то будемо кричати: «Ура королю Карлу Другому! Ура генералу Монку!»

І його голос злився з тисячею голосів, на хвилину заглушивши всі інші. Щоб підкреслити свою відданість, він зняв капелюх і розмахував ним. Хтось схопив його за руку, якраз коли він з найбільшим запалом виявляв свої вірнопідданські почуття.

- Атос! - вигукнув д'Артаньян. - Ви тут!

Друзі обійнялися.

- Ви тут, - продовжував мушкетер, - і не в королівській свиті, люб'язний графе? Як! Ви - герой свята - не їдете біля його величності, відновленого короля, по ліву сторону, як Монк по праву? Зізнаюся, я не розумію ні вас, ні короля, який вам стільком зобов'язаний.

- Ви завжди жартуєте, люб'язний д'Артаньян, - відповів Атос. - Невже ви ніколи не кинете цієї поганої звички?

- Чому ж ви не у свиті?

- Я не у свиті тому, що не хочу цього.

- А чому ви не хочете?

- Тому що я не кур'єр, не посланник і не представник короля французького, і мені не слід бути у свиті іноземного короля.

- Чорт забирай! Ви, однак, були при покійному королі, батьку його...

- То була інша справа: він ішов на смерть.

- Однак ваші послуги Карлу Другому...

- Я зробив тільки те, що мав зробити. Ви знаєте, я не люблю блиску. Нехай король Карл Другий залишить мене в спокої і в тіні, раз я йому не потрібен; це все, чого я прошу.

Д'Артаньян зітхнув.

- Що з вами? - запитав Атос. - Можна подумати, що щасливе повернення короля в Лондон засмучує вас, друже мій? Але ж ви зробили для його величності принаймні стільки ж, скільки і я.

- Чи не правда? - запитав д'Артаньян зі своїм сміхом гасконця. - Чи не правда, і я багато зробив для його величності, хоча цього й не підозрюють?

- Так, так! - відповів Атос. - І король знає це, вірте мені, друже мій.

- Знає! - повторив мушкетер із гіркотою. - Чорт забирай, я в цьому не сумнівався, але зараз постарався забути!

- Але він не забуде, запевняю вас!

- Ви говорите так тільки для того, щоб утішити мене, Атосе!

- У чому ж?

- Чорт забирай! А мої витрати? Я розорився, мій друже, абсолютно розорився через відновлення цього принца, який зараз проскакав на буланій конячці.

- Король не знає, що ви розорилися, друже мій, але він знає, що багато чим зобов'язаний вам.

- Що мені в цьому, Атосе, подумайте! Я вам віддаю повну справедливість: ви зробили все, що могли. Але ж саме я привів до благополучного кінця всі ваші задуми, хоча з першого погляду здається, що я заважав їхньому успіху. Слідкуйте за перебігом моїх міркувань: усі ваші доводи й уся ваша лагідність, напевно, не переконали б генерала Монка; а я так жорстоко обійшовся з ним, що надав вашому принцу нагоду похизуватися шляхетністю. Тільки через мій щасливий промах він зміг проявити великодушність; а за великодушність Монк заплатив Карлу, повернувши йому трон.

- Усе це, друже мій, суща правда, - відповів Атос.

- І що ж? Хоча це справжня правда, однак, люб'язний друже, я повертаюся додому, обласканий Монком, який називає мене безперестанку «люб'язним капітаном», хоча я йому зовсім не люб'язний і не капітан, коханий королем, який уже забув моє ім'я; я людина, яку проклинають солдати, що їх я спокусив обіцянками великої нагороди, засуджений славетним Планше, в якого я взяв частину його статків.

- Як так? До чого тут Планше?

- А ось при чому. Монк уявляє, що він покликав цього вирядженого, усміхненого, обожнюваного короля; ви уявляєте, що підтримали його; я думаю, що приніс йому перемогу; народові здається, що він відвоював його; сам він уявляє, що досяг мети перемовинами. Усе це неправда: Карла Другого, короля Англії, Шотландії та Ірландії, відновлено французьким крамарем на ім'я Планше, що живе на Ломбардській вулиці. Ось що означає велич! Марнота марнот! - як говорить Писання*.

Атос мимоволі посміхнувся.

- Люб'язний д'Артаньян, - сказав він, дружньо потискаючи руку мушкетера, - невже ви перестали бути філософом? Невже вас не втішає думка, що ви врятували мені життя, нагодившись так щасливо з Монком, коли ці окаянні прихильники парламенту хотіли спалити мене живцем?

- Ви частково самі заслужили таке покарання, дорогий графе.

- За що? За порятунок мільйона, що належав його величності королю Карлу?

- Якого мільйона?

- Так, адже ви нічого не знаєте про нього, друже мій! Але не гнівайтеся на мене; це була не моя таємниця. Слово «Remember!», яке сказав Карл Перший на ешафоті...

- І яке значить пам'ятай!

- Саме так. Слово це означало: «Пам'ятайте, що в ньюкаслських льохах заховано мільйон і що це золото належить моєму синові».

- А, тепер розумію!.. Розумію також - і це найгірше, - що кожного разу, як Карл Другий згадує про мене, він каже самому собі: «Ця людина ледь не змусила мене втратити корону. На щастя, я був великодушним, шляхетним, сповненим присутності духу». Ось що думає про мене і про короля молодий дворянин у чорній поношеній сукні, який у Блуаському замку просив мене з капелюхом у руці впустити його в кабінет короля французького.

- Д'Артаньян, д'Артаньян! - сказав Атос, кладучи руку на плече мушкетера. - Ви несправедливі.

- Я маю право на це.

- Ні, ви не знаєте майбутнього.

Д'Артаньян пильно подивився на друга і розреготався.

- Зізнаюся, люб'язний Атосе, - зауважив він, - у вас трапляються чудові вирази. Я чув такі тільки від вас і від кардинала Мазаріні.

Атос зробив протестувальний жест.

- Вибачте, друже мій, якщо я образив вас, - продовжував д'Артаньян з посмішкою. - Майбутнє! Які гарні слова, що багато обіцяють! Як приємно жувати їх, коли нічого їсти! Чорт візьми! Я чув прірву багатообіцяючих слів. Коли ж я почую хоч одне слово, яке виконує обіцянку! Але залишимо це, - промовив д'Артаньян. - Що ви робите тут, люб'язний Атосе? Ви скарбник короля?

- Як! Скарбник? Чому?

- А як же? У короля є мільйон, отже, йому потрібен скарбник. У французького короля рівно нічого немає; однак у нього є суперінтендант фінансів, пан Фуке. Утім, треба визнати, що зате в пана Фуке є кілька мільйончиків.

- О, наш мільйон давно вже витрачено, - сказав Атос і розсміявся, у свою чергу.

- Розумію: він пішов на оксамит, атлас, діаманти, на пір'я всяких сортів і кольорів. Усе це сімейство дуже потребувало кравців і білошвейок. Пам'ятаєте, Атосе, скільки ми витрачали на одяг за часів битв під Ла-Рошеллю*, перед тим як вступити на конях у місто? Дві або три тисячі ліврів. Але ж на королівську сукню потрібно тканини більше, тут витратиш мільйон... Скажіть принаймні, Атосе, якщо ви й не скарбник, то все-таки ви маєте вагу при дворі?

- Клянуся честю, сам не знаю, - відповідав Атос просто.

- Невже не знаєте?

- Ні, я після Дувра не бачив короля.

- А, він забув і вас! Чорт забирай! Непогано!

- У його величності стільки справ!

- О! - вигукнув д'Артаньян, з властивою йому одному тонкою усмішкою. - Клянуся честю, я починаю знову любити монсеньйора Джуліо Мазаріні. Як! Король не бачив вас, Атосе?

- Ні.

- І ви не сердитеся?

- За що? Ви, здається, думаєте, люб'язний д'Артаньян, що я вчинив таким чином заради короля? Та я зовсім не знаю його. Я захищав батька, який уособлював для мене священне начало, і я схилився на бік сина знов-таки з прихильності до того ж принципу. Я зробив усе це заради його батька, який був гідний лицар, найблагородніша людина, ви пам'ятаєте?

- Правда, людина прекрасна і добра. Жив кепсько, але помер добре.

- Так зрозумійте ж, люб'язний д'Артаньян, покійному королеві я поклявся в останню хвилину його життя чесно зберегти його таємницю про скарб, який я повинен був передати його синові, щоб допомогти йому в разі потреби. Молодий принц приїхав до мене. Він розповів мені про свою бідність, бачачи в мені тільки живий спогад про свого батька. Я виконав для Карла Другого тільки те, що обіцяв Карлу Першому, не більше. Отже, яке мені діло, вдячний він чи ні! Не йому, а собі зробив я послугу, знявши із себе відповідальність.

- Я завжди говорив, - промовив д'Артаньян зі зітханням, - що безкорисливість - незрівнянна річ.

- Ну то що ж, дорогий друже, - зауважив Атос, - ви точно в такому ж становищі, як я. Якщо я правильно зрозумів ваші слова, вас зворушило нещастя молодого принца. Ви вчинили у багато разів благородніше, ніж я: ви нічим не були зобов'язані синові загиблого короля, а я повинен був виконати свій обов'язок. Ви-то не повинні були платити йому ціну тієї дорогоцінної краплі крові, яку він впустив на моє чоло з помосту свого ешафота. Вас спонукало тільки серце, шляхетне добре серце, що таїться під вашим зовнішнім скептицизмом, під вашими уїдливими глузуваннями. Ви використали на це гроші вашого відданого слуги, можливо, ваші власні - я навіть у цьому впевнений, - і на довершення всього ваші жертви не визнаються! Що за біда? Ви хочете повернути гроші Планше?.. Розумію ваше бажання, друже мій: непристойно дворянину, позичивши гроші у свого підлеглого, не віддати йому капіталу разом із відсотками. Знаєте що, я продам замок Ла-Фер або, якщо цього багато, якусь маленьку ферму. Ви розплатитеся з Планше, і, будьте певні, у моїх коморах залишиться досить хліба для нас обох і для Рауля. Таким чином, люб'язний друже, ви будете зобов'язані тільки самому собі, і - я знаю вас добре - вам дуже приємно буде думати: «Я повернув корону королю Англії». Чи не так, друже мій?

- Атос, Атос, - простягнув д'Артаньян у роздумах, - я вже говорив вам, що, коли ви станете абатом, я буду слухати ваші проповіді. Якщо ви скажете мені, що є пекло, чорт забирай, я почну боятися вогню і сковорідки. Ви кращий за мене, точніше сказати, ви найкращий із людей. А за собою я визнаю тільки одну перевагу: я не заздрісний. Всі інші вади знайдуться в мені з надлишком.

- А я не знаю нікого, хто б міг зрівнятися з д'Арта-ньяном, - заперечив Атос. - Але ми непомітно прийшли до будинку, де я живу. Чи не хочете ви зайти до мене, дорогий друже?

- О, так це, здається, готель «Оленячий ріг»! - вигукнув д'Артаньян.

- Зізнаюся, друже мій, я навмисне вибрав її. Люблю старих знайомих; мені приємно сидіти на тому самому місці, на яке я опустився, стомлений втомою, вбитий відчаєм, коли ви повернулися ввечері тридцять першого січня.

- Відкривши притулок замаскованого ката? Так, то був страшний день!

- Так увійдемо ж, - запропонував Атос.

Вони увійшли в зал, який раніше був загальним. І в готелі, і в цьому загальному залі відбулися великі зміни. Колишній

господар розбагатів, закрив готель і перетворив зал на бакалійний склад. Решту кімнат він здавав у найм приїжджим.

З невимовним хвилюванням д'Артаньян упізнав усі меблі кімнати, розташованої на першому поверсі; упізнав оббивку стін, фіранки, навіть географічну мапу, яку Портос так любовно вивчав на дозвіллі.

- Минуло одинадцять років! - вигукнув д'Артаньян. - Чорт візьми! А мені здається, що ціле століття!

- А мені - один день, - сказав Атос. - Чи розумієте, друже мій, яку я відчуваю радість при думці, що ви тут зі мною, що я тисну вашу руку, що можу далеко відкинути шпагу і кинджал і без побоювання взятися за цю пляшку хересу. Моя радість була б ще повнішою, якби наші двоє друзів сиділи з нами за столом, а Рауль, милий мій Рауль, стояв на порозі й дивився на нас своїми великими, блискучими, ласкавими очима.

- Так, так, - сказав д'Артаньян із хвилюванням, - це правда. Я цілком згоден із вами, особливо з вашою першою думкою: приємно сміятися, сидячи на тому самому місці, де ми здригалися, щохвилини очікуючи, що Мордаунт з'явиться в дверях.

У цю хвилину двері відчинилися, і д'Артаньян, яким би хоробрим він не був, не міг не здригнутися.

Атос зрозумів його і посміхнувся:

- Це наш господар, він несе мені якогось листа.

- Так, мілорде, - сказав корчмарь, - я справді приніс лист вашій милості.

- Дякую, - кивнув Атос і взяв лист, не глянувши на нього. - Скажіть, люб'язний господар: ви не впізнаєте мого гостя?

Старий підняв голову й уважно подивився на д'Артаньяна.

- Ні, не впізнаю.

- Він один із тих друзів, про яких я вам говорив; він зупинявся тут зі мною одинадцять років тому.

- Тут побувало стільки іноземців! - зітхнув старий.

- Але ми були тут тридцятого січня тисяча шістсот сорок дев'ятого року, - додав Атос, думаючи цією вказівкою розворушити ледачу пам'ять трактирника.

- Можливо, - відповідав він, - але це було так давно!

Він поклонився і вийшов.

- Дякую! - сказав д'Артаньян. - Ось, здійснюй подвиги і перевороти, вирубуй шпагою своє ім'я на каменях або на міді; якщо дещо міцніше, твердіше і безпам'ятніше за залізо, мідь і камінь - це старий череп розбагатілого шинкаря. Він не впізнає мене! А я так упізнав би його...

Атос, усміхаючись, роздрукував лист.

- А! - зрадів він. - Лист від Паррі.

- Ого! - промовив д'Артаньян. - Читайте, друже мій, читайте! У ньому, певно, є свіжі новини.

Атос похитав головою і прочитав:

«Люб'язний графе,
його величність король з найбільшим жалем помітив, що ви не перебували при ньому сьогодні під час його урочистого в'їзду. Король наказав мені написати вам про це і просити, щоб ви згадали про нього. Його величність чекає на вас сьогодні ввечері в Сент-Джемському палаці від дев'ятої до одинадцятої години.
З істинною повагою маю честь бути вашим покірним слугою
Паррі».

- Бачите, люб'язний д'Артаньян, не треба сумніватися в доброті королів.

- Не сумнівайтеся, ви маєте рацію, - відповів д'Артаньян.

- Ах, милий, дорогий друже, вибачте мені, - сказав Атос, від якого не вислизнув відтінок гіркоти в словах д'Артаньяна. - Невже я мимоволі образив свого найкращого товариша?

- Що ви, Атосе! Я навіть проводжу вас до палацу, зрозуміло, до воріт; до речі прогуляюся.

- Ви ввійдете разом зі мною, друже мій. Я хочу сказати його величності...

- Не треба! - вигукнув д'Артаньян із невдаваною гордістю. - Недобре просити милостиню; але немає гірше, ніж просити її через інших. Ходімо, друже мій, прогулянка мені буде дуже приємна; дорогою я покажу вам будинок генерала Монка, який дав мені притулок. Славний будиночок! Знаєте, вигідніше бути генералом в Англії, ніж маршалом у Франції.

І він повів Атоса, засмученого удаваною веселістю свого друга.

Усе місто було в радісному збудженні.

Двоє друзів щомиті стикалися з ентузіастами, які розпитували їх, маючи намір покричати: «Хай живе добрий король Карл!» Д'Артаньян відповідав бурчанням, Атос посмішкою. Так дійшли вони до будинку Монка, який, як ми вже говорили, треба було оминути, щоб досягти Сент-Джемського палацу.

Дорогий Атос і д'Артаньян розмовляли мало, мабуть, тому, що їм треба було переговорити про занадто багато чого. Атос думав, що, якщо він заговорить, д'Артаньяну здасться, що слова

його звучать радістю, яка образить мушкетера, д'Артаньян, зі свого боку, мовчав з побоювання, що в словах його проявиться гіркота, яка збентежить Атоса. Радість одного й образа іншого немов змагалися в мовчанні. Нарешті першим заговорив д'Артаньян, у якого слова завжди крутилися на кінчику язика.

- Чи пам'ятаєте, Атосе, - вимовив нарешті він, - те місце в записках д'Обіньє, де цей відданий слуга - гасконець, як я, бідний, як я, - я ледве не сказав: хоробрий, як я, - розповідає про скупість Генріха Четвертого? Батько мій часто говорив мені, я добре пам'ятаю, що пан д'Обіньє брехун. Однак подивіться, як уся низхідна лінія великого Генріха схожа на нього в цьому відношенні.

- Помилуйте, д'Артаньян! Французькі королі скупі? - вигукнув Атос. - Ви з глузду з'їхали, друже мій!

- О, ви ніколи не бачите недоліків в інших, тому що у вас самого їх немає. Але Генріх Четвертий справді був скупий. Людовик Тринадцятий, син його, теж був скупий; ми з вами знаємо про це дещо, чи не так! У Гастона Орлеанського цей порок дійшов до межі; за це його ненавиділи всі, хто служив у нього. Бідна Генрієтта була скупою мимоволі. Вона обідала не щодня і топила у себе в кімнатах не щозими; і вона подала приклад своєму синові, Карлу Другому, онукові великого Генріха Четвертого, який скупий подвійно, і як мати, і як дід. Що, добре я вивів родовід скупості?

- Д'Артаньян, друже мій, ви дуже суворі до Бурбонів.

- Ах, я забув ще найкращого з них... іншого онука, беарнця, Людовика Чотирнадцятого, мого колишнього повелителя. Цей теж, я думаю, скупий: він не хотів дати мільйона своєму братові Карлу! Ну-ну, бачу, що ви починаєте сердитися... До речі, ми підійшли до мого будинку або, краще сказати, до будинку мого друга Монка.

- Дорогий д'Артаньян, я не серджуся, але ви мене засмучуєте. Справді, завжди сумно, коли людина не посідає того становища, на яке має право за своїми заслугами: ваше ім'я повинне так само блищати, як імена найзнаменитіших воїнів і дипломатів. Хіба Люїні, Беллегарди і Бассомпьєри більше за вас заслужили багатство і славу? О, ви праві, друже мій, тисячу разів праві!

Д'Артаньян зітхнув і ввів друга в будинок генерала Монка.

- Дозвольте, - сказав він, - я залишу вдома свій гаманець. Якщо в натовпі хвалені лондонські шахраї, які славляться навіть у Парижі, обікрадуть мене, заберуть останнє, то мені ні на що буде повернутися до Франції... З веселим серцем виїхав я

з Франції і ще веселіше повертаюся, тому що вся моя стара ненависть до Англії воскресла і ще посилилася.

Атос не відповідав.

- Так зачекайте, люб'язний друже, хвилинку, я піду з вами. Знаю, що ви поспішаєте отримати нагороду, але повірте, мені також не терпиться розділити вашу радість... хоч здалеку... Зачекайте на мене.

Д'Артаньян майже вже пройшов сіни, коли напівсолдат, напівлакей, який виконував у Монка посаду воротаря і сторожа, зупинив нашого мушкетёра і вимовив по-англійськи:

- Вибачте, мілорд д'Артаньян.

- Це ще що таке? Чи не виганяє мене й генерал? Тільки цього бракувало.

Ці слова, сказані французькою, анітрохи не вплинули на того, до кого стосувалися: воротар говорив тільки англійською, з домішкою найгрубішої шотландської говірки. Але вони боляче встромили Атоса, тому що, здавалося, слова д'Артаньяна починали виправдовуватися.

Англієць простягнув лист д'Артаньяну зі словами:

- Від генерала.

- Чудово, так і є, він виганяє мене, - сказав гасконець. - Чи читати лист, Атосе?

- Ви, напевно, помиляєтеся, - відповідав Атос. - Чи на світі немає чесних людей, крім вас і мене?

Д'Артаньян потиснув плечима і роздрукував лист; тим часом незворушний англієць підніс ліхтар, щоб посвітити нашому мушкетеру.

- Що з вами? - запитав Атос, бачачи, що д'Артаньян змінився в обличчі.

- Прочитайте самі.

Атос узяв папір і прочитав:

«Пане д'Артаньян,
король дуже шкодує, що ви не проводжали його в собор Св. Павла. Його величність каже, що йому дуже бракувало вас - так само як і мені, милий капітане. Є тільки один засіб виправити справу. Його величність чекає на мене о дев'ятій годині в Сент-Джемському палаці. Чи не хочете бути там в один час зі мною? Король призначає цю годину для вашої аудієнції».

Лист був підписаний Монком.

XXXIII. Аудієнція

- Ну що? - вигукнув Атос із лагідним докором, прочитавши д'Артаньяну лист Монка.

- Що? - повторив мушкетер, почервонівши від радості і трохи від сорому, бо занадто поквапився звинуватити короля і Монка. - Проста ввічливість, вона ні до чого не зобов'язує, але, звісно, все-таки ввічливість.

- Мені не вірилося, що молодий король такий невдячний, - сказав Атос.

- Треба зізнатися, у нього ще не було часу забути минуле, - відповідав д'Артаньян. - Але досі все виправдовувало мою думку.

- Згоден, дорогий друже, згоден. Ось ви знову розвеселилися. Ви не повірите, як я радий.

- Отже, - сказав д'Артаньян, - король приймає Монка о дев'ятій годині, а мене прийме о десятій. Це, напевно, велика аудієнція, з тих, які ми називаємо в Луврі роздачею святої води. Ходімо, друже мій, може, і нам перепаде крапелька.

Атос нічого не відповів, і обидва попрямували до Сент-Джемс-ського палацу, навколо якого ще тіснився натовп, що прагнув побачити у вікнах тіні придворних і силует короля. Була восьма година, коли двоє друзів увійшли в палацову галерею, битком набиту придворними і прохачами. Усі крадькома поглядали на їхні прості костюми іноземного крою, на їхні шляхетні й виразні обличчя. Атос і д'Артаньян, окинувши поглядом натовп, продовжували свою бесіду.

Раптом наприкінці галереї почувся галас: увійшов генерал Монк, а за ним чоловік двадцять офіцерів, які шукали його посмішки. Адже ще вчора він був владикою Англії; припускали, що на людину, яка відновила Стюартів, очікує блискуче майбутнє.

- Панове, - сказав Монк, обернувшись, - прошу вас, не забудьте, що я тепер уже нічого не значу. Нещодавно я командував головною армією республіки; тепер ця армія належить королю, я передав у його руки всю владу, якою користувався вчора.

Найглибше здивування виразилося на всіх обличчях; гурток улесливих і прохачів біля Монка почав рідшати і мало-помалу злився з натовпом. Монк збирався чекати короля, так само як усі інші. Д'Артаньян не міг не помітити цього графу де Ла Фер, який хмурив брови.

Раптом двері кабінету Карла II відчинилися, і з'явився молодий король; перед ним ішли двоє придворних.

- Доброго дня, панове, - почав він. - Чи тут генерал Монк?

- Я тут, ваша величність! - відповів старий солдат.

Карл поспішно підійшов до нього і зі щирим поривом стиснув його руки.

- Генерале, - сказав король голосно, - я зараз підписав патент: ви - герцог Олбермельський, і я хочу, щоб за багатством і могутністю ви були вищими за всіх у королівстві, де, за винятком шляхетного Монтроза, ніхто не зрівняється з вами за вірністю, хоробрістю і талантом. Панове, герцога призначають головнокомандувачем наших сухопутних і морських сил; привітайте його з цим званням.

У той час як усі стовпилися навколо генерала, який приймав привітання зі своєю звичайною безпристрасністю, д'Артаньян шепнув Атосу:

- Коли подумаєш, що це герцогство, це командування сухопутними і морськими силами, словом, уся ця велич лежала в ящику завдовжки в шість футів і завширшки в три...

- Друже мій, - заперечив Атос, - ще більші знаменитості вміщуються в шухлядах ще менших, з яких уже не можна вийти.

Раптом Монк помітив обох французів, які стояли осторонь, чекаючи, коли натовп порідіє. Він негайно підійшов до них і застав їх у розпалі філософських міркувань.

- Ви говорили про мене? - запитав він з посмішкою.

- Мілорде, - відповів Атос, - ми говорили також про бога.

Монк задумався, потім весело запропонував:

- Поговоримо трошки про короля, якщо дозволите; адже, здається, вам призначено аудієнцію?

- О дев'ятій годині, - сказав Атос.

- О десятій годині, - продовжив д'Артаньян.

- Увійдемо скоріше в цей кабінет, - відгукнувся Монк, роблячи знак двом своїм товаришам, щоб вони пройшли попереду нього, на що ні один, ні інший не хотіли погодитися.

Король під час цієї істинно французької суперечки вийшов на середину галереї.

- Ах, ось і мої французи! - вигукнув він із безтурботною веселістю, що вціліла, незважаючи на всі його лиха. - Французи - моя втіха!

Атос і д'Артаньян поклонилися.

- Герцогу, проведіть їх у мій робочий кабінет. Я зараз прийду, панове, - додав король французькою.

І він поспішно відпустив весь двір, щоб швидше повернутися до своїх французів, як він їх називав.

- Шевальє д'Артаньян, - сказав він, входячи в кабінет, - я дуже радий вас бачити.

- Господарю, я в захваті від того, що можу вітати вашу величність у Сент-Джемському палаці.

- Пане, ви хотіли надати мені надзвичайно важливу послугу, і я зобов'язаний вам за неї вдячністю. Якби я не боявся захопити права нашого головнокомандувача, то запропонував би вам гідне вас звання при моїй особі.

- Ваша величносте, - заперечив д'Артаньян, - я залишив службу короля французького і обіцяв йому, що не буду служити іншому королю.

- Дуже шкода, - сказав Карл. - Я бажав би зробити для вас якомога більше; ви подобаєтеся мені.

- Ваша величність...

- Подивимося, - продовжував Карл з посмішкою, - чи не вдасться мені змусити вас зрадити слову. Герцог, допоможіть мені. Якщо б вам запропонували, я хочу сказати, якщо б я запропонував вам посаду головного начальника моїх мушкетерів?

Д'Артаньян поклонився ще нижче, ніж перший раз.

- Я б мав нещастя відмовити вашій величності, - сказав він. - У дворянина немає нічого, крім чесного слова, а моє слово, як я вже мав честь повідомити, дано французькому королю.

- Так не будемо говорити про це, - зауважив король, повертаючись до Атоса.

Д'Артаньяна знову охопило сумне розчарування.

«Я передбачав це, - прошепотів мушкетер. - Слова! Слова! Свята вода! Король завжди вміє запропонувати вам саме те, чого ви свідомо не можете прийняти, і здатися великодушним, нічим не ризикуючи! Дурень, тричі дурень я, що сподівався! »

Тим часом Карл узяв Атоса за руку.

- Графе, - промовив він, - ви мені були другим батьком; послугу, яку ви мені зробили, нічим не можна оплатити. Але мені все ж хочеться нагородити вас. Батько мій подарував вас орденом Підв'язки; орден цей мають не всі государі в Європі. Королева-регентка нагородила вас орденом Святого Духа, і це не менш знаменитий орден. Я жалую вам знаки Золотого Руна*, які надіслав мені французький король; він отримав до свого весілля два патенти на цей орден від іспанського короля, свого тестя. Але за це я попрошу у вас послуги.

- Ваша величносте, - заговорив Атос зі збентеженням, - ви даруєте мені знаки Золотого Руна! У Франції вони є тільки в короля.

- Я хочу, щоб і в себе на батьківщині, і всюди ви дорівнювали всім славнозвісним людям, яких вирізняють

государі, - сказав Карл, знімаючи ланцюг із грудей. - Я впевнений, графе, що батько схвалив би мене з могили!

«Однак дивно, - думав д'Артаньян у той час, коли друг його на колінах приймав знаменитий орден, - дивно й дивовижно, що дощ щастя завжди лив на всіх довколишніх, а на мене ніколи не потрапляло ні краплі. О, якби я був заздрісний, клянуся честю, мені довелося б рвати на собі волосся».

Атос встав, Карл ніжно обійняв його.

- Генерал! - сказав король Монку.

Потім зупинився, усміхнувся і продовжував:

- Вибачте, я хотів сказати: герцог... Я помиляюся тільки тому, що слово «герцог», по-моєму, занадто коротке... Я все шукаю довшого титулу. Я бажаю, щоб ви були якомога ближче до трону і щоб я міг називати вас, як короля Людовіка, братом! Знайшов! Ви будете майже моїм братом: я дарую вам звання віце-короля Ірландії та Шотландії, люб'язний герцог... Тепер уже я не помилюся.

Герцог потиснув руку короля, але, як зазвичай, без зайвого захоплення. Однак ця остання милість зворушила його серце. Карл проявляв великодушність мудро, щоб дати герцогу час висловити якесь бажання, але даровані Монку милості перевершили все те, що він міг побажати.

- Чорт забирай! - пробурмотів д'Артаньян про себе. - Дощ ллє злива! Можна збожеволіти!

Він здавався таким жалюгідним і сумним, що король не міг стримати посмішки. Монк хотів попрощатися з Карлом II.

- Як, ви вже йдете, мій вірний друже? - запитав король у герцога.

- Якщо ваша величність дозволить... Я дуже втомився від вражень цього дня. Мені потрібно відпочити.

- Але, - сказав король, - ви не підете без пана д'Артаньяна, сподіваюся?

- Чому ж? - запитав старий воїн.

- Ви самі знаєте чому.

Монк глянув на короля з подивом.

- Вибачте, ваша величність, - пробурмотів він, - я ніяк не можу зрозуміти...

- Можливо. Але якщо ви забули, то пан д'Артаньян пам'ятає.

Обличчя мушкетера висловило здивування.

- Дозвольте запитати, герцогу, - сказав король, - ви живете разом із паном д'Артаньяном?

- Так, ваша величність: я мав честь запропонувати йому квартиру.

- Це й не могло бути інакше... Полонений завжди нерозлучний із переможцем.

Монк почервонів.

- Так, правда, - погодився він, - я справді бранець пана д'Артаньяна.

- Зрозуміло, Монк, тому що ви ще не викупили себе. Але не турбуйтеся: я вирвав вас із рук пана д'Артаньяна, я ж заплачу і викуп.

В очах д'Артаньяна блиснула радість. Гасконець почав розуміти.

Карл підійшов до нього.

- Генерал не дуже багатий, - почав він, - і не може заплатити вам за себе стільки, скільки він коштує. Я, зрозуміло, багатший. Але тепер, коли він герцог і майже король, можливо, що і я вже не в змозі буду заплатити за нього. Пане д'Артаньян, будьте поблажливі. Скільки я винен вам?

Д'Артаньян невимовно зрадів такому повороту справи, але не видав свого захоплення.

- Ваша величність, ви марно турбуєтеся, - відповів він. - Коли я мав щастя захопити пана Монка, він був тільки генералом; отже, мені слід отримати викуп за генерала. Нехай генерал віддасть мені свою шпагу, і я вважатиму, що мені сплатили сповна. Тільки шпага генерала коштує стільки ж, скільки він сам.

- Odds fish*, як казав батько мій! - вигукнув Карл II. - Ось шляхетна промова шляхетної людини, чи не так, герцогу?

- По честі так, ваша величність.

І він оголив шпагу.

- Сударю, - сказав він д'Артаньяну, - ось шпага, яку ви просите. У багатьох клинки бували кращими; але мій ніколи ні перед ким не схилявся, хоча він дуже простий.

Д'Артаньян із гордістю взяв шпагу, яка щойно звела короля на престол.

- Ого! - вигукнув Карл II. - Як! Шпага, яка повернула мені трон, віддалиться з Англії? І не буде серед наших державних коштовностей? Ні, клянуся душею, цього не станеться! Капітан д'Артаньян, я даю двісті тисяч ліврів за цю шпагу: якщо мало, скажіть...

- Так, ваша величність, цього замало, - відповів д'Артаньян з неповторною серйозністю. - Насамперед я не хотів би продавати її; але ви бажаєте, а бажання вашої величності для мене закон. Я підкоряюся. Але з поваги до славного воїна, який чує мене, я повинен оцінити її принаймні наполовину дорожче.

Я прошу триста тисяч за шпагу або готовий задарма віддати її вашій величності.

І, взявши шпагу за вістря, він простягнув її королю.

Карл II голосно розсміявся:

- Ось шляхетна людина і веселий товариш! Чи не так, герцог? Він подобається мені, і я люблю його. Ось, шевальє д'Артаньян, - додав він, - візьміть це.

Він підійшов до столу, взяв перо і написав чек на триста тисяч ліврів.

Д'Артаньян узяв чек, з поважністю повернувся до Монка і вимовив:

- Я взяв за шпагу занадто мало, я це знаю; але повірте мені, герцог, я скоріше помру, ніж уславлюся користолюбцем.

Король знову зареготав, як найщасливіша людина в усій державі.

- Ви ще побачитеся зі мною до від'їзду, шевальє, - сказав він. - Мені потрібно буде запастися веселістю, якщо мої французи їдуть.

- Ваша величність! Моя веселість не те, що шпага герцога. Я віддам її задарма, - відповів д'Артаньян, цілком задоволений.

- І ви, графе, - додав Карл, обертаючись до Атоса, - і ви теж ще прийдете до мене. Я повинен дати вам важливе доручення. Вашу руку, герцог.

Монк потиснув руку королю.

- Прощавайте, панове, - сказав Карл французам, подаючи їм руку, яку вони по черзі поцілували.

- Ну то що ж? - запитав Атос, коли вони вийшли з палацу. - Тепер ви задоволені?

- Тсс... - відповів д'Артаньян у радісному хвилюванні. - Адже я ще не повернувся від скарбника... Дорогою мені на голову ще може звалитися цегла.

XXXIV. Незручності багатства

Щойно пристойність дозволила йому з'явитися по гроші, д'Артаньян, не гаючи часу, вирушив до королівського скарбника.

Тут він мав задоволення проміняти клаптик паперу, списаний вельми поганим почерком, на величезну кількість золотих, щойно викарбуваних монет із зображенням короля Карла II.

Д'Артаньян завжди вмів володіти собою, але в цьому випадку він не міг приховати радості, яку читач зрозуміє, якщо захоче бути поблажливим до людини, яка від народження не бачила стільки пакунків золотих монет, що лежали в такому порядку, який воістину милує око.

Скарбник поклав усі ці згортки в мішки і на кожен мішок наклав печатку з англійським гербом; таку милість скарбники надають не кожному. Потім безпристрасно і з тією чемністю, яку він зобов'язаний був проявити до людини, що користувалася дружбою короля, сказав:

- Візьміть ваші гроші, пане.

«Ваші гроші»! Від цих слів у душі д'Артаньяна затремтіли струнки, про існування яких він раніше й не підозрював.

Він наказав покласти мішки на візок і повернувся додому в глибоких роздумах. Людина, у якої триста тисяч ліврів, не може не морщити чола; на кожну сотню тисяч ліврів по одній зморшці - це ще небагато.

Д'Артаньян замкнувся у своїй кімнаті, не обідав, нікого не впускав до себе; запалив лампу, поклав заряджений пістолет на стіл і цілу ніч безперервно не спав, обмірковуючи, як би зробити, щоб ці гарні золоті монети, які потрапили до його скрині з королівської скарбниці, не перейшли до кишень якогось спритної злодійки.

Найкращим засобом, який спав на думку гасконцеві, було негайно замкнути свій скарб замками, настільки міцними, щоб жодна рука не зламала їх, щоб жоден звичайний ключ їх не відчинив. Д'Артаньян згадав, що англійці славляться майстрами в механіці й у справі всілякої охорони; він вирішив назавтра ж піти на пошуки механіка, який міг би продати йому добротну скриню або вогнетривку шафу. Йому недовго довелося шукати. Якийсь Вілл Джобсон, що мешкає на Піккаділлі, вислухав його розпорядження, зрозумів його скруту і обіцяв зробити йому надійний замок, який звільнить його від усякого страху за майбутнє.

- Я дам вам, - сказав він, - абсолютно новий механізм. За першої скільки-небудь серйозної спроби відкрити ваш замок непомітно піднімається маленька пластина, маленька гармата так само непомітно виплюне гарненьке мідне ядерце вагою в півфунта, що звалить на землю невдаху, не без приголомшливого гуркоту, звісно. Що ви про це думаєте?

- Клянуся, це воістину чудово! - вигукнув Д'Артаньян. - Маленьке мідне ядерце мені дуже до душі. А які умови, пане механік?

- П'ятнадцять днів на роботу і п'ятнадцять тисяч ліврів на сплату. З доставкою, - відповів майстер.

Д'Артаньян насупився. П'ятнадцять днів - це абсолютно достатнє відтермінування для того, щоб усі шахраї Лондона зробили непотрібним придбання яких би то не було замків. Що ж стосується п'ятнадцяти тисяч ліврів - це надто висока плата за те, що невеличка обережність принесла б йому безкоштовно.

- Я подумаю, - сказав він, - спасибі.

І він майже бігом повернувся додому; ніхто ще не чіпав його скарб.

Наступного дня Атос зайшов провідати свого друга і знайшов його таким стривоженим, що не міг приховати свого здивування.

- Як, - сказав Атос, - ви багаті й не веселі! А ви так мріяли про багатство...

- Друже мій, задоволення, до яких ми не звикли, турбують нас більше, ніж звичні прикрощі. Дайте мені пораду, прошу вас. Адже у вас завжди є гроші. Коли маєш капітал, що треба з ним робити?

- Це залежить від власника.

- Що ви робите зі своїми грошима, щоб не перетворитися ні на скупця, ні на мота? Адже скупість сушить душу, а марнотратство топить її... чи не так?

- Фабрицій* не сказав би розумніше. Зізнатися, мої гроші ніколи не були мені в тягар.

- Скажіть же: ви віддаєте їх під відсотки?

- Ні. Ви знаєте, що в мене доволі пристойний будинок, і він становить головну частину моїх статків.

- А доходи ви ховаєте?

- Ні.

- Що ви думаєте про схованку де-небудь у стіні?

- Я ніколи не користувався схованками.

- То у вас є довірений, якому ви віддаєте свої капітали, і він платить вам неабиякі відсотки?

- Ні.

- То куди ж ідуть доходи?

- Я витрачаю все, що отримую; надлишків у мене немає, дорогий д'Артаньян.

- А, ось що! Ви живете як вельможа, і п'ятнадцять-шістнадцять тисяч ліврів на рік проходять у вас крізь пальці? До того ж на вас лежать різні обов'язки: ви неодмінно повинні приймати...

- Але, мені здається, ви точно такий самий вельможа, як я, мій друже, і ваших грошей вам тільки-но вистачить.

- Триста тисяч ліврів!.. Тут дві третини зайвих!

- Вибачте, але мені здалося, ніби ви говорили... мені почулося... я уявив, що у вас є компаньйон...

- Ах, чорт забирай! Правда! - вигукнув д'Артаньян, почервонівши. - У мене є Планше! Клянуся честю, я забув про Планше... Ось і відходить частина моїх грошей. Шкода, сума була кругла, і цифра мала славний вигляд. Правда ваша, Атосе, я зовсім не такий уже й багатий. Яка у вас пам'ять!

- Так, порядна, слава богу!

- Добрий Планше не прогадав, - пробурмотів д'Артаньян. - Непогане підприємство, чорт забирай! Ну, давши слово - тримайся!

- Скільки припаде на його частку?

- О, - сказав д'Артаньян, - він славний хлопець, і я розрахуюся з ним на совість; не забудьте, адже я багато клопотав, багато витратив, усе це треба внести в рахунок.

- Друже мій, я не сумніваюся у вас, - промовив Атос спокійно, - і анітрохи не боюся за добряка Планше. Його гроші збереженіші у ваших руках, ніж у його власних. Але тепер, коли вам уже нічого тут робити, поїдемо скоріше. Подякуйте його величності - і в дорогу! Через тиждень ми побачимо вежі собору Паризької богоматері.

- Так, мій друже, мені самому дуже хочеться виїхати, і я зараз же піду попрощатися з королем.

- А я, - сказав Атос, - піду побачитися зі знайомими, і потім я до ваших послуг.

- Позичте мені вашого Грімо.

- Дозвольте... Навіщо він вам?

- Він потрібен мені для дуже простої справи, яка не утруднить його: я попрошу його покараулити мої пістолети, які лежать на столі, ось тут, біля цих скринь.

- Добре, - відповідав Атос холоднокровно.

- І він нікуди не піде?

- Він залишиться тут із пістолетами.

- Тоді я піду до короля. До побачення!

Д'Артаньян з'явився в Сент-Джемський палац, де Карл II, який писав у цей час листи, змусив його чекати цілу годину.

Д'Артаньян прогулювався вздовж галереї від дверей до вікон і назад; раптом у передній промайнув плащ, дуже схожий на плащ Атоса. Не встиг д'Артаньян подивитися, хто там, як його покликали до короля.

Карл II, потираючи руки, прийняв виява подяки мушкетера.

- Шевальє, - сказав він, - ви даремно так дякуєте мені. Я не заплатив і чверті справжньої ціни за історію зі скринькою, у яку ви сховали нашого хороброго генерала... я хочу сказати, нашого милого герцога Олбермеля.

І король голосно розреготався.

Д'Артаньян не вважав за потрібне переривати його величність і скромно мовчав.

- До речі, - продовжував Карл, - чи справді люб'язний Монк пробачив вам?

- Так, сподіваюся...

- О, але жарт був жорстокий... Закупорити, як оселедець у бочонок, першу особу англійського королівства! На вашому місці я не був би таким спокійним, шевальє.

- Але...

- Монк називає вас своїм другом, я знаю... Але по очах його видно, що пам'ять у нього хороша. І до того ж він дуже гордий, про це говорять його високі брови! Знаєте, велика supercilium*.

«Обов'язково вивчу латинь», - подумав д'Артаньян.

- Послухайте! - весело продовжував король. - Я повинен влаштувати ваше примирення; я зумію взятися за справу так, що...

Д'Артаньян закусив вус.

- Дозвольте сказати відверто вашій величності?

- Говоріть, шевальє.

- Ваша величність дуже лякаєте мене... Якщо ви побажаєте залагодити цю справу, то я людина загибла: герцог велить убити мене.

Король знову розреготався: від його сміху страх д'Артаньяна перейшов у жах.

- Ваша величність, зробіть милість, обіцяйте, що дозволите мені самому залагодити цю справу; і якщо я більше не потрібен вам...

- Ні, шевальє. Ви хочете їхати? - запитав Карл із веселістю, що вселяла в мушкетера дедалі більше і більше занепокоєння.

- Якщо ваша величність нічого не хоче наказати мені...

Карл став майже серйозним.

- У мене є до вас прохання. Побачитеся з моєю сестрою Генріеттою. Вона знає вас?

- Ні, ваша величність. Але такий старий солдат, як я, - нудне видовище для веселої і молодої принцеси.

- Я хочу, щоб сестра моя знала вас, щоб вона в разі потреби могла покластися на вас.

- Усе, що вам дороге, для мене священне.

- Добре!.. Паррі! Добрий Паррі! Заходь сюди.

Бічні двері відчинилися, і увійшов Паррі. Побачивши д'Артаньяна, він дуже зрадів.

- Що робить Рочестер? - запитав король.

- Він на каналі з дамами, - відповідав Паррі.

- А Бекінгем*?

- Там само.

- Дуже добре. Ти відведеш пана д'Артаньяна до Віллье, - так звати герцога Бекінгема, шевальє, - і попросиш його представити пана д'Артаньяна леді Генрієтті.

Паррі вклонився королю і посміхнувся д'Артаньяну.

- Шевальє, - продовжував король, - це ваша прощальна аудієнція. Можете їхати, коли вам буде завгодно.

- Дякую, ваша величність.

- Але тільки помиріться з Монком...

- Неодмінно!

- Ви знаєте, що я надав корабель у ваше повне розпорядження?

- Ваша величність обсипаєте мене милостями, але я не допущу, щоб офіцери вашої величності турбувалися заради мене.

Король поплескав д'Артаньяна по плечу:

- Ви нікому не завдаєте клопоту, шевальє, я відправлю до Франції посла, якому, я думаю, ви залюбки будете супутником, бо коротко знайомі з ним.

Д'Артаньян глянув на короля зі здивуванням.

- Посол мій - такий собі граф де Ла Фер... той самий, якого ви називаєте Атосом, - додав король, закінчуючи розмову, як і почав, вибухом веселого сміху. - Прощавайте, шевальє, прощайте! Любіть мене, як я вас люблю!

Запитавши знаком у Паррі, чи не чекає на нього хто-небудь у сусідньому кабінеті, король пройшов туди, залишивши д'Артаньяна в найбільшому подиві від такої дивної аудієнції.

Старий дружньо взяв його під руку і повів у сад.

XXXV. На каналі

Уздовж наповненого каламутною зеленуватою водою каналу з мармуровими берегами, поїденими часом і поростими густою травою, велично ковзав довгий човен під балдахіном, прикрашений прапорами з англійським гербом і встелений килимами, бахрома яких звисала аж до самої води. Вісім веслярів, плавно налягаючи на весла, повільно посували його

вперед; він плив так само граціозно, як і лебеді, які, зачувши галас, здалека дивилися на цю пишність, небачену в їхньому старому притулку. У човні сиділи чотири музиканти, які грали на лютні і на гітарі, два співаки і кілька придворних в одязі, розшитому золотом і дорогоцінним камінням. Придворні приємно посміхалися, щоб догодити чарівній леді Стюарт, онучці Генріха IV, дочці Карла I, сестрі Карла II, яка сиділа в цьому човні на почесному місці під балдахіном.

Ми вже знаємо юну принцесу: ми бачили її в Луврі з матір'ю, коли в них не було ні дров, ні хліба, коли її годували коадютор і парламент. Вона, так само як і брати, провела юність у поневіряннях; потім вона раптово прокинулася від цього довгого страшного сну на щаблях трону серед придворних і підлабузників.

Так само як і Марія Стюарт після виходу з в'язниці*, вона насолоджувалася життям, свободою, владою і багатством. Генрієтта, сформувавшись, стала чудовою красунею. Краса її розквітла ще пишніше, коли Стюарти знову вступили на престол.

Нещастя забрало в неї блиск гордості, але благоденство повернуло його знову. Вона вся сяяла у своїй радості й успіху, подібно до тих оранжерейних квітів, що, випадково залишені на одну ніч першим осіннім заморозкам, повісили голівки, але завтра, зігріті повітрям, у якому народилися, розкриваються з іще небаченою пишністю.

Лорд Віллье Бекінгем (син того самого лорда Бекінгема, що відіграє таку значну роль у перших частинах нашої розповіді), вродливий молодий чоловік, млосний із жінками, веселий із чоловіками, і Вільмот Рочестер, веселун і з чоловіками, і з жінками, стояли в човні перед Генріеттою, навперерервину намагаючись викликати в неї посмішку.

Чарівна молода принцеса, притулившись до оксамитової, вишитої золотом подушки й опустивши руку у воду, ліниво слухала музикантів, не чуючи їх, і прислухалася до балачок обох придворних, роблячи вигляд, що зовсім не слухає їх.

Леді Генрієтта, що поєднала в собі чарівність французьких і англійських красунь, ніколи ще не любила і була дуже жорстока, коли починала кокетувати. Посмішка - це наївне свідчення прихильності в дівчат - не висвітлювала її обличчя, і коли вона піднімала очі, то дивилася так пильно на того чи іншого кавалера, що вони, за всієї своєї зухвалості й звички догоджати пані, мимоволі бентежилися.

Тим часом човен все посувався вперед. Музиканти вибилися з сил, та й придворні втомилися не менше за них.

Прогулянка здавалася, мабуть, занадто одноманітною принцесі, тому що вона раптом, нетерпляче піднявши голову, вимовила:

- Ну досить! Пора додому!

- Ах, - сказав Бекінгем, - як ми нещасні: нам не вдалося розвеселити вашу високість.

- Матінка чекає на мене, - відповідала Генрієтта, - і, відверто зізнатися, мені нудно.

Промовивши ці жорстокі слова, принцеса спробувала заспокоїти поглядом обох молодих людей, які здавалися зачепленими за живе подібною відвертістю. Погляд її справив очікувану дію, і обидва обличчя прояснилися; але одразу ж, мабуть, вирішивши, що зробила надто багато для простих смертних, царствена кокетка пересмикнула плечима і повернулася спиною до своїх промовистих співрозмовників, немов би занурена в думки й мрії, в яких їм, звісно ж, не могло бути жодного місця.

Бекінгем люто закусив губу, тому що він справді був закоханий у леді Генрієтту і, як закоханий, сприймав всерйоз кожне її слово. Рочестер теж прикусив губу; але оскільки розум завжди панував у нього над почуттям, він зробив це тільки для того, щоб утриматися від злісного сміху.

Принцеса дивилася на берег, на траву, на квіти, відвернувшись від придворних. Раптом вона побачила здалеку д'Артаньяна і Паррі.

- Хто там іде? - запитала вона.

Обидва кавалери повернулися зі швидкістю блискавки.

- Це Паррі, - відповів Бекінгем, - усього лише Паррі.

- Вибачте, - заперечив Рочестер, - але мені здається, з ним хтось іще.

- Так, це по-перше, - млосно промовила принцеса, - а по-друге, що означають ці слова «всього лише Паррі», скажіть, мілорде?

- Вони означають, - відповідав скривджений Бекінгем, - що вірний Паррі, блукаючий Паррі, вічний Паррі - не дуже важливий птах.

- Ви помиляєтеся, герцог. Паррі, блукаючий Паррі, як ви його назвали, вічно блукав, служачи нашому сімейству, і мені завжди дуже приємно бачити цього старого.

Леді Генрієтта слідувала звичці всіх гарненьких і кокетливих жінок: від примх переходила до досади. Закоханий уже підкорився її примсі; тепер придворний мав зносити її досаду. Бекінгем поклонився і нічого не відповів.

- Правда, ваша високість, - сказав Рочестер, теж кланяючись, - правда, що Паррі - зразок вірного слуги. Але він

уже немолодий, а ми сміємося, тільки коли бачимо веселих людей. Хіба старий може бути веселим?

- Досить, мілорде, - сказала Генрієтта сухо. - Ця розмова мені неприємна.

Потім, немов говорячи сама з собою, додала:

- Дивно і незрозуміло, до чого друзі мого брата мало поважають його слуг!

- Ах, ваша високість, - вигукнув Бекінгем, - ви пронизали моє серце кинджалом, викуваним вашими руками.

- Що означає ця фраза, складена за зразком французьких мадригалів? Я не розумію її.

- Вона означає, ваша високість, що ви самі, ви, добра, поблажлива, милостива, ви іноді сміялися - даруйте, я хотів сказати, посміхалися, - слухаючи незв'язна балаканину доброго Паррі, за якого тепер заступаєтеся так палко.

- Мілорде, якщо я до такої міри забувалася, то ви даремно нагадуєте мені про це, - відповіла леді Генрієтта з досадою. - Добрий Паррі, здається, хоче говорити зі мною. Рочестере, прошу вас, накажіть пристати до берега.

Рочестер негайно передав наказ принцеси; через хвилину човен зупинився.

- Зійдемо на берег, - сказала Генрієтта, шукаючи руки Рочестера, хоча Бекінгем стояв ближче до неї і пропонував їй свою.

Рочестер, не приховуючи своєї гордості, яка вразила бідолашного Бекінгема просто в серце, провів принцесу містком, який веслярі перекинули з човна на берег.

- Куди ви бажаєте йти, ваша високість? - запитав Рочестер.

- Ви бачите, мілорде: до доброго Паррі, який усе блукає, як казав лорд Бекінгем. Він шукає мене очима, ослаблими від сліз, пролитих над нашими нещастями.

- Боже мій, - сказав Рочестер, - як ваша високість сумні! Ми справді здаємося вам смішними безумцями!

- Говоріть за себе, мілорде, - зауважив Бекінгем із досадою. - Що стосується мене, я до такої міри неприємний її високості, що зовсім для неї не існую.

Ні Рочестер, ні принцеса не відповідали йому; Генрієтта тільки прискорила кроки. Бекінгем залишився позаду і, скориставшись усамітненням, взявся гризти свою хустку так нещадно, що в три прийоми розірвав її на клаптики.

- Паррі, добрий Паррі, - промовила принцеса своїм чарівним голосом, - йди сюди. Я бачу, що ти мене шукаєш, я чекаю на тебе.

- Ах, ваша високість, - сказав Рочестер, - якщо Паррі не бачить вас, то людина, що супроводжує його, чудовий провідник для сліпого. Подивіться, які в нього вогняні очі: точно ліхтарі маяка.

- Так, і вони висвітлюють прекрасне обличчя воїна, - відповідала принцеса, яка вирішила суперечити кожному слову.

Рочестер поклонився.

- Це одна з тих мужніх фізіономій, які можна бачити тільки у Франції, - додала принцеса з наполегливістю жінки, впевненої в безкарності.

Рочестер і Бекінгем переглянулися, ніби запитуючи один одного: «Що з нею сталося?»

- Герцог Бекінгем, - кинула Генрієтта, - дізнайтеся, навіщо прийшов Паррі. Ступайте!

Молодий чоловік сприйняв цей наказ як милість, підбадьорився і побіг назустріч Паррі, який разом із д'Артаньяном не поспішаючи рухався у напрямку до принцеси. Паррі йшов повільно тому, що був старий. Д'Артаньян ішов повільно і з гідністю, як мав іти д'Артаньян, що володіє третиною мільйона, - тобто без чванства, але й без сором'язливості. Коли Бекінгем, який поспішав виконати наказ принцеси, яка, пройшовши кілька кроків, сіла на мармурову лавку, підійшов до Паррі, той упізнав його і сказав:

- Чи не завгодно вам, мілорде, виконати бажання його величності короля?

- Яке, пане Паррі? - насупився молодий вельможа, трохи пом'якшуючи тон на догоду принцесі.

- Його величність доручає вам представити цього пана її високості леді Генрієтті.

- Кого ж? Хто цей пан? - запитав Бекінгем зарозуміло.

Д'Артаньяна, як відомо, легко було розлютити; тон герцога Бекінгема не сподобався йому, він пильно глянув на придворного, і дві блискавки блиснули під його бровами. Однак він опанував себе і вимовив спокійно:

- Я шевальє д'Артаньян, мілорд.

- Вибачте, пане, але я дізнався тільки ваше ім'я, не більше.

- Що це означає?

- Це означає, що я вас не знаю.

- Я щасливіший за вас, пане, - сказав д'Артаньян. - Я мав честь знати ваше сімейство й особливо покійного герцога Бекінгема, вашого знаменитого батька.

- Мого батька! Так, я починаю пригадувати... Вас звати шевальє д'Артаньян?

Д'Артаньян поклонився.

- Можливо, ви один із тих французів, які таємно зносилися з моїм батьком?

- Так, мілорд, один із тих французів.

- Дозвольте сказати вам, пане: дивно, що батько мій до самої смерті не чув більше про вас.

- Це правда, але він чув про мене в хвилину смерті. Я передав йому через камердинера королеви Анни Австрійської попередження про небезпеку, що загрожувала йому; на жаль, попередження з'явилося занадто пізно.

- Однаково, - кивнув Бекінгем, - тепер я розумію. Ви хотіли зробити послугу батькові й тому шукаєте заступництва сина.

- По-перше, мілорде, я не шукаю нічийого заступництва, - відповів д'Артаньян флегматично. - Його величність король Карл Другий, якому я мав щастя надати деякі послуги - треба вам сказати, що послуги королям - головне заняття всього мого життя, - король Карл Другий, якому завгодно бути до мене милостивим, побажав, щоб я представився сестрі його, принцесі Генрієтті, бо згодом я можу бути їй корисний. Король знав, що ви тепер при її високості, і послав мене до вас разом із Паррі. Ось і все. Я у вас рівно нічого не прошу, і якщо вам не завгодно представити мене принцесі, то я, на мій жаль, обійдуся без вас і наважуся представитися сам.

- Сподіваюся, - сказав Бекінгем, який любив, щоб останнє слово залишалося за ним, - ви все ж таки не відмовитеся від пояснення, на яке ви самі викликали мене?

- Я ніколи не відмовляюся від пояснень, - відповідав д'Артаньян.

- Якщо ви перебували в таємних зносинах із батьком моїм, то маєте знати деякі подробиці.

- Багато часу минуло відтоді, як скінчилися ці стосунки, і вас тоді ще на світі не було. Не варто тривожити старі спогади через кілька нещасних діамантових підвісок, які я отримав з його рук і привіз до Франції.

- Ах, пане, - зрадів Бекінгем, простягаючи д'Артаньяну руку, - так це ви! Це вас так завзято шукав батько мій! Ви багато чого могли чекати від нас!

- Чекати! Тут я майстер. Я все життя своє чекав!

Тим часом принцеса, якій набридло чекати, поки незнайомець підійде до неї, піднялася з лавки і попрямувала до тих, хто розмовляв.

- Принаймні, - сказав Бекінгем д'Артаньяну, - ви недовго чекатимете на послугу, яку вимагаєте від мене.

Він повернувся і, вклонившись леді Генрієтті, почав:

- Його величність король, брат ваш, бажає, щоб я представив вашій високості шевальє д'Артаньяна.

- Щоб ви мали, ваша високість, у разі потреби тверду опору і вірного друга, - додав Паррі.

Д'Артаньян поклонився.

- Більше вам нічого сказати, Паррі? - запитала принцеса старого слугу, посміхаючись д'Артаньяну.

- Король бажає ще, щоб ви, ваша високість, свято зберегли в пам'яті ім'я і заслуги пана д'Артаньяна, якому його величність, як він сам зволить казати, зобов'язаний своїм поверненням до Англії.

Бекінгем, принцеса і Рочестер переглянулися з подивом.

- Це теж маленька таємниця, - сказав д'Артаньян, - і я, мабуть, не стану хвалитися нею перед сином короля Карла Другого, як я не хвалився, кажучи з вами, герцог, діамантовими підвісками.

- Ваша високість, - зауважив Бекінгем, - шевальє вдруге нагадує мені про подію, яка настільки мене цікавить, що я попрошу у вас дозволу викрасти пана д'Артаньяна на хвилину і переговорити з ним наодинці.

- Дозвольте, мілорде, - відповіла принцеса, - але, дивіться, не утримуйте його довго і поверніть мені скоріше друга, настільки відданого моєму братові.

І вона подала руку Рочестеру.

Бекінгем відійшов із д'Артаньяном.

- Ах, шевальє, - почав герцог, - розкажіть мені всю історію з діамантами; ніхто не знає її в Англії, навіть син того, хто був її героєм.

- Мілорде, одна людина у світі мала право розповідати цю історію, як ви висловлюєтеся: то був ваш батько. Він вважав за потрібне мовчати; прошу дозволу наслідувати його приклад.

І д'Артаньян поклонився з виглядом людини, на яку не подіють жодні переконання.

- Якщо так, пане, - сказав Бекінгем, - вибачте мою нескромність; і якщо я коли-небудь поїду до Франції...

Він обернувся, щоб востаннє поглянути на принцесу; але вона, здавалося, зовсім не думала про нього, захоплена розмовою з Рочестером. Бекінгем зітхнув.

- Що ж? - запитав д'Артаньян.

- Я говорив, що якщо я коли-небудь поїду до Франції...

- Ви поїдете туди, мілорде, - сказав д'Артаньян з посмішкою, - я вам ручаюся.

- А чому?

- О, я гарний пророк, і коли я передбачаю, рідко помиляюся. Отже, якщо ви поїдете до Франції?..

- Чи наважуся я попросити у вас - чия дорогоцінна дружба повертає трони королям, - чи наважуся я попросити у вас частку тієї участі, яку ви надавали моєму батькові?

- Мілорде, - відповів д'Артаньян, - повірте, я буду задоволений, якщо ви побажаєте згадати, що ви бачилися зі мною тут. А тепер дозвольте...

І він повернувся до принцеси:

- Ваша високість, ви - французька принцеса, і тому я сподіваюся бачити вас у Парижі. Найщасливішим днем мого життя буде той, коли ви побажаєте дати мені якийсь наказ, довівши тим самим, що ви не забули поради вашого найяснішого брата.

І він вклонився принцесі, яка царственим рухом подала йому руку для поцілунку.

- Ах, що треба зробити, щоб заслужити у вашої високості таку милість? - прошепотів Бекінгем.

- Запитайте у шевальє д'Артаньяна, - відповіла принцеса, - він скаже вам.

XXXVI. Яким чаклунством д'Артаньян витягнув із соснової шухляди котедж

Слова короля про самолюбство Монка дуже стривожили д'Артаньяна. Лейтенант усе життя вмів обирати ворогів, і коли ними виявлялися люди непохитні й непереможні, значить, він сам того хотів. Але погляди сильно змінюються з віком: кожен рік приносить зміну в образі думок. Образ думок - це чарівний ліхтар, у якому око людини щоразу змінює відтінки. Тож з останнього дня будь-якого року, коли ви бачили все білим, до першого дня наступного, коли все здається вам чорним, достатньо проміжку в одну ніч.

Коли д'Артаньян виїхав з Кале зі своїми десятьма головорізами, його так само мало лякала зустріч з Голіафом, Навуходоносором або Олоферном*, як сутичка з рекрутами або суперечка з шинкарською господинею. Він був схожий на голодного яструба, що налітає на барана. Голод засліплює. Але коли д'Артаньян наситився, коли він розбагатів, переміг, здійснив винятково важкий подвиг, тоді він втратив полювання ризикувати і став враховувати всі можливі невдачі.

Повертаючись з аудієнції, він думав тільки про одне: як би не зачепити таку сильну людину, як Монк, людину, яку

намагався не зачіпати сам Карл II, хоча він і був королем. Тільки-но утвердившись на престолі, король ще потребував заступництва і, звісно, міркував д'Артаньян, не відмовить цьому покровителеві в задоволенні заслати д'Артаньяна, заточити його в Міддлсекську башту або втопити під час переправи з Дувру до Булоні. Королі завжди охоче надають своїм віце-королям послуги такого ґатунку.

Втім, якщо Монк надумає мститися, він обійдеться і без короля. Королю довелося б тільки пробачити ірландському віце-королю його дії проти д'Артаньяна. Сказаних зі сміхом слів: te absolvo* або зробленої карлючками позначки на пергаменті: «Король Карл» було б цілком достатньо, щоб заспокоїти совість герцога Олбермеля. Щедра фантазія бідолахи д'Артаньяна малювала йому картину неминучої загибелі, якщо слова ці будуть вимовлені або написані.

До того ж наш завбачливий мушкетер відчував, що в цьому разі він залишиться зовсім самотнім: дружба Атоса не допоможе. Якби справа йшла про удари шпагою, мушкетер міг покластися на свого товариша; але д'Артаньян надто добре знав Атоса і був упевнений, що в разі делікатних стосунків із королем можна буде все звалити на нещасний випадок, що дасть змогу виправдати Монка або Карла II, до того ж Атос неодмінно захищатиме чесність і шляхетність тих, хто лишився живим, і тільки поплаче над могилою друга, склавши чудову епітафію.

- Рішуче, - підсумував гасконець, обміркувавши все це, - необхідно потрапити в милість до Монка і переконатися, що він байдужий до того, що сталося. Якщо, боронь Боже, він усе ще сердиться і не забув образи, то я віддам свої гроші Атосу і залишуся в Англії, скільки буде потрібно, щоб добряче вивчити генерала; а потім, - у мене око гостре і ноги моторні, - якщо я побачу найменшу ознаку ворожості, я втечу і заховаюся в мілорда Бекінґема, який видається мені славним малим. На знак подяки за гостинність я розповім йому всю історію з діамантами. Вона може зашкодити тільки репутації старої королеви, ну, а вона, вийшовши заміж за підлого скнару Мазаріні, зможе зізнатися, що в молодості кохала красеня Бекінгема. Чорт забирай! Монку не перемогти мене! До того ж у мене з'явилася нова думка.

Відомо, що д'Артаньян аж ніяк не був бідний ідеями.

Під час свого монологу д'Артаньян внутрішньо весь зібрався, немов застебнувся на всі ґудзики, а ніщо так не підстьобувало його уяви, як ця готовність до бою, якого б то не було.

Вельми збуджений, д'Артаньян увійшов до будинку герцога Олбермельського.

Його ввели до віце-короля з поспішністю, яка доводила, що його вважають своєю людиною. Монк сидів у своєму робочому кабінеті.

- Мілорде, - сказав д'Артаньян із простодушним виглядом, який хитрий гасконець умів приймати досконало, - я прийшов просити у вас поради.

Монк, настільки ж зібраний душевно, наскільки його антагоніст був зібраний подумки, відповідав:

- Говоріть, дорогий мій.

Обличчя його здавалося ще простодушніше за обличчя д'Артаньяна.

- Мілорде, насамперед обіцяйте мені поблажливість і мовчання.

- Обіцяю все, що вам завгодно. Але скажіть же, у чому справа.

- Ось що, мілорде: я не зовсім задоволений його величністю королем.

- Справді? Чим же саме ви незадоволені, люб'язний лейтенанте?

- Його величність іноді жартує дуже нескромно над своїми вірними слугами, а жарт, мілорде, така зброя, яка боляче ранить нашу братію військових.

Монк усіма силами намагався не видати своїх думок; але д'Артаньян стежив так уважно, що помітив на його обличчі ледь помітну фарбу.

- Але я, - відповів Монк найприроднішим тоном, - аж ніяк не ворог жартів, люб'язний пане д'Артаньян. Мої солдати скажуть вам, що в таборі я частенько не без задоволення слухав сатиричні пісні, які залітали з армії Ламберта в мою. Суворішому генералу вони б, напевно, різали слух.

- Ах, мілорд, - сказав д'Артаньян, - я знаю, що ви досконалість. Знаю, що ви вище за всі людські слабкості. Але жарти жартам ворожнечу. Є такі, що просто бісять мене.

- Чи не можна дізнатися, які саме, дорогий мій?

- Ті, які звернені проти моїх друзів або проти людей, яких я поважаю.

Монк злегка здригнувся, і д'Артаньян помітив його рух.

- Яким чином, - запитав Монк, - шпилька, що дряпає іншого, може колоти вам шкіру? Ну-ка розкажіть.

- Мілорде, я все поясню вам однією фразою: справа йшла про вас.

Монк підійшов до д'Артаньяна:

- Про мене?

- Так, і ось чого я не міг пояснити собі. Можливо, я погано знаю характер короля. Як у короля дістає духу сміятися над людиною, яка надала йому такі послуги? Чого заради він хоче стравити вас, лева, зі мною, мухою*?

- Але я зовсім не бачу, щоб він мав намір стравити нас, - відповів Монк.

- Так, так, він хоче! Король мав дати мені нагороду і міг нагородити мене як солдата, не вигадуючи історії з викупом, яка зачіпає вас.

- Та вона зовсім не зачіпає мене, запевняю вас, - відповів Монк з усмішкою.

- Ви не гніваєтеся на мене, розумію. Ви мене знаєте, мілорд, я вмію зберігати таємниці так міцно, що скоріше могила видасть їх, ніж я. Але все-таки... Розумієте, мілорде?

- Ні, - вперто відповідав Монк.

- Якщо хто-небудь інший дізнається таємницю...

- Яку таємницю?

- Ах, мілорд! Цю нещасливу таємницю про Ньюкасл.

- А! Про мільйон графа де Ла Фер?

- Ні, мілорде, ні! Замах на вашу свободу.

- Воно було чудово виконано, і тут нема про що говорити. Ви воїн хоробрий і хитрий, ви поєднуєте якості Фабія і Ганнібала*. Ви застосували до справи ваші обидві якості - мужність і хитрість. Проти цього теж нічого не скажеш, я повинен був подбати про свій захист.

- Я це знаю, мілорде. Цього я й чекав від вашої неупередженості, і якщо б нічого не було, окрім викрадення, то, чорт забирай, так... Але обставини цього викрадення...

- Які обставини?

- Ви ж знаєте, мілорде, що я маю на увазі.

- Ні ж, клянуся вам!

- Ах... Право, це важко вимовити!..

- Що ж таке?

- Цей проклятий ящик!

Монк помітно почервонів.

- О, я зовсім забув про нього!

- Сосновий, - говорив д'Артаньян, - з отворами для носа і рота. Правду кажучи, мілорд, все інше ще куди не йшло, але ящик!.. Ящик!.. Рішуче, це поганий жарт!

Монк зніяковів. Д'Артаньян продовжував:

- Однак немає нічого дивного, що я зробив це, я, солдат, який шукав щастя. Легковажність мого вчинку вибачається

важливістю підприємства, і, крім того, я обережний і вмію мовчати.

- Ах, - зітхнув Монк, - вірте, пане д'Артаньян, я добре вас знаю і ціную по заслугах.

Д'Артаньян не спускав очей із Монка і бачив, що відбувалося в душі генерала, поки він говорив.

- Але справа не в мені, - сказав мушкетер.

- Так у кому ж? - запитав Монк, який починав уже втрачати терпіння.

- У королі, який не вміє мовчати.

- А якщо він буде говорити, то що за біда? - пробурмотів Монк.

- Мілорд, - сказав д'Артаньян, - благаю вас, не прикидайтеся зі мною. Адже я говорю абсолютно відверто. Ви маєте право сердитися, як би ви не були поблажливі. Чорт забирай! Людині, настільки важливій, як ви, людині, яка грає скіпетрами й коронами, як фокусник кулями, не слід потрапляти до скриньки! Адже ви не квітка, не скам'янілість! Розумієте, від цього луснуть від сміху всі ваші вороги, а у вас їх, мабуть, не злічити, бо ви благородні, великодушні, чесні. Половина роду людського розреготається, коли уявить собі вас у ящику. Але ж сміятися таким чином над другою особою в королівстві - зовсім непристойно.

Монк геть розгубився при думці, що його представлять лежачим у ящику. Насмішка, як і передбачав д'Артаньян, подіяла на генерала так, як ніколи не діяли ні небезпеки війни, ні пекуче честолюбство, ні страх смерті.

«Чудово, - подумав гасконець, - я врятований, тому що він злякався».

- О, - почав Монк, - що стосується короля, то не бійтеся, люб'язний пане д'Артаньян. Король не стане жартувати з Монком, клянуся вам!

Д'Артаньян помітив блискавку, що блиснула в його очах і негайно ж зникла.

- Король добрий і благородний, - продовжував Монк, - і не побажає зла тому, хто зробив йому добро.

- Ну ще б пак, зрозуміло! - вигукнув д'Артаньян. - Я цілком згоден з вашою думкою щодо серця короля, але тільки не щодо його голови: він добрий, але надто легковажний.

- Король не вчинить легковажно з Монком, повірте мені.

- Отже, ви спокійні, мілорд?

- З цього боку - абсолютно.

- Але не з моєї?

- Я вже, здається, сказав вам, що покладаюся на вашу чесність і вміння мовчати.

- Тим краще, але, однак, згадайте ще одне...

- Що ж?

- Адже я не один: у мене були товариші, і ще які!

- Так, я знаю їх.

- На жаль, і вони вас знають.

- Так що ж?

- А те, що вони там, у Булоні, чекають на мене.

- І ви боїтеся?

- Боюся, що за моєї відсутності... Чорт забирай! Якби я був із ними, так поручився б за їхнє мовчання!

- Чи не правду я казав вам, що небезпека загрожує не з боку його величності, хоч він і любить жартувати, а від ваших же товаришів, як ви самі визнаєте... Зносити глузування короля - це ще можливо, але з боку якихось ледарів... Чорт забирай!

- Так, розумію, це нестерпно. Ось чому я вам і кажу: чи не думаєте ви, що мені треба їхати до Франції якомога швидше?

- Якщо ви вважаєте, що ваша присутність...

- Зупинить цих ледарів? О, я в цьому впевнений.

- Але ваша присутність не завадить чуткам поширюватися, якщо їх уже пущено.

- О, таємницю ще не розголошено, мілорде, ручаюся вам. У всякому разі, вірте, я твердо вирішив...

- На що?

- Проломити голову першому, хто заїкнеться про неї, і першому, хто почує її. Потім я повернуся в Англію шукати притулку у вас і, можливо, просити служби.

- Повертайтеся!

- На жаль, мілорде, я тут нікого не знаю, крім вас, і якщо я не знайду вас або ви у своїй величі забудете мене...

- Послухайте, пане д'Артаньян, - відповів Монк, - ви дуже мила людина, надзвичайно розумна і хоробра. Ви гідні користуватися всіма земними благами. Поїдьте зі мною до Шотландії, і, клянуся вам, я так добре влаштую вас у моєму віце-королівстві, що всі стануть заздрити вам.

- Ах, мілорде, зараз це неможливо. Зараз на мені лежить священний обов'язок: я повинен охороняти вашу славу. Я повинен перешкодити якомусь дурному жартівникові затьмарити блиск вашого імені перед сучасниками, навіть, можливо, перед потомством!

- Перед потомством!

- А як же! Для нащадків подробиці цієї події мають залишитися таємницею. Уявіть собі, що ця нещасна історія із

сосновою скринькою розійдеться світом, - що подумають? Подумають, що ви відновили королівську владу не зі шляхетних спонукань, не за власним рухом серця, а внаслідок умови, укладеної між вами обома в Шевенінгені. Скільки б я не розповідав, як було все на ділі, мені не повірять: скажуть, що і я урвав шматочок і вписую його.

Монк насупив брови.

- Слава, почесті, чесність! - прошепотів він. - Порожні звуки!

- Туман, - додав д'Артаньян, - туман, крізь який ніхто ясно не може бачити.

- Якщо так, їдьте до Франції, люб'язний друже, - сказав Монк. - Поїдьте і, щоб вам було приємніше і зручніше повернутися в Англію, прийміть від мене на пам'ять подарунок...

«Давно б так!» - подумав д'Артаньян.

- На березі Клайда, - продовжував Монк, - у мене є будиночок під покровом дерев; у нас це називається котедж. При будинку кілька сотень арпанів землі. Прийміть його від мене!

- Ах, мілорд...

- Ви будете там як удома; це якраз такий притулок, про який ви зараз говорили.

- Як! Ви хочете зобов'язати мене такою вдячністю! Але мені соромно!

- Ні, - сказав Монк із тонкою посмішкою, - не ви будете вдячні мені, а я вам.

Він потиснув руку мушкетеру і додав:

- Я велю написати дарчу.

І вийшов.

Д'Артаньян подивився йому вслід і задумався: він був зворушений.

«Ось нарешті, - подумав він, - чесна людина. Тільки боляче відчувати, що він робить усе це не з приязні до мене, а зі страху. О, я хочу, щоб він полюбив мене!»

Потім, поміркувавши ще, він прошепотів: «А втім, на що мені його любов? Адже він англієць!»

І вийшов, злегка стомлений цим поєдинком.

«Ось я і поміщик, - подумав він. - Але, чорт забирай, як розділити цей котедж із Планше? Хіба віддати йому землю, а собі взяти будинок, або нехай він візьме будинок, а я візьму... Чорт забирай! Монк не дозволить мені подарувати крамарю будинок, у якому він жив! Він занадто гордий! Утім, до чого

говорити Планші про це? Не грошима компанії придбав я цю садибу, а своїм розумом: отже, вона належить мені одному».

І він пішов до графа де Ла Фер.

XXXVII. Як д'Артаньян владнав із пасивом товариства, перш ніж завести актив

«Рішуче, - зізнався д'Артаньян самому собі, - я в ударі. Та зірка, що світить один раз у житті кожної людини, що світила Йову та Іру*, найнещаснішому з іудеїв і найбіднішому з греків, нарешті зійшла і для мене. Але цього разу я не буду нерозважливий, скористаюся нагодою, - час узятися за розум».

Цього вечора він весело повечеряв зі своїм другом Атосом, ні словом не обмовившись про отриманий подарунок. Але під час вечері він не втримався, щоб не розпитати друга про посіви, збирання хліба, про сільське господарство. Атос відповідав охоче, як завжди. Він уже подумав, що д'Артаньян хоче стати поміщиком, і не раз пошкодував про колишню жваву вдачу, про сміховинні витівки свого старого приятеля. Д'Артаньян тим часом на жирі, що застиг у тарілці, креслив цифри і складав якісь вельми круглі суми.

Увечері вони отримали наказ, або, краще сказати, дозвіл виїхати. У той час як графу подавали папір, інший посланець вручив д'Артаньяну стос документів з безліччю печаток, якими зазвичай скріплюється земельна власність в Англії. Атос помітив, що д'Артаньян переглядає акти, які затверджували передачу йому заміського будиночка генерала. Обережний Монк або, як сказали б інші, щедрий Монк перетворив подарунок на продаж і дав розписку, що отримав за будинок п'ятнадцять тисяч ліврів.

Посланець уже пішов, а д'Артаньян усе ще читав. Атос з усмішкою дивився на нього. Д'Артаньян, спіймавши його посмішку, сховав папери в кишеню.

- Вибачте, - посміхнувся Атос.

- Нічого, нічого, люб'язний друже! - сказав лейтенант. - Я розповім вам...

- Ні, не кажіть нічого, прошу вас. Накази - річ священна; той, хто отримав їх, не повинен говорити ні слова ні братові, ні

батькові. А я люблю вас більше, ніж брата, більше за всіх на світі...

- За винятком Рауля?

- Я буду ще більше любити Рауля, коли характер його визначиться, коли він проявить себе... як ви, дорогий друже.

- Так вам, кажете, теж дано наказ, і ви нічого не скажете мені про нього?

- Так, друже мій.

Гасконець зітхнув.

- Був час, - промовив він, - коли ви поклали б цей секретний папір на стіл і сказали б: «Д'Артаньян, прочитайте ці карлючки Портосу й Арамісу».

- Правда... То був час молодості, довірливості, благодатний час, коли нами керувала кров, що кипіла пристрастями!..

- Атосе, чи сказати вам?

- Говоріть, друже мій.

- Про цей п'янкий час, про цю благодатну пору, про кров, що кипіла, про всі ці прекрасні речі я зовсім не шкодую. Це те ж саме, що шкільні роки... Я всюди зустрічав дурнів, які розхвалювали цей час завдань, різок, краюх черствого хліба... Дивно, я ніколи не любив цих речей, і хоч я був дуже діяльним, дуже поміркованим (ви це знаєте, Атосе), дуже простим в одязі, проте розшитий камзол Портоса подобався мені значно більше від мого, поношеного, який не захищав мене взимку від вітру, а влітку від спеки. Знайте, друже мій, мені якось не вселяє довіри людина, що віддає перевагу поганому перед хорошим. А за старих часів у мене все було погане; щомісяця на моєму тілі і на моїй сукні з'являлося раною більше і виявлялося на один екю менше в моєму худому гаманці. Із цього паскудного часу, сповненого хвилювань, я не шкодую ні про що, ні про що, крім нашої дружби... бо я маю серце, - і, як не дивно, це серце не висушив вітер злиднів, що вдирався в дірки мого плаща або в рани, нанесені моєму нещасному тілу шпагами різних майстрів!..

- Не шкодуйте про нашу дружбу, - сказав Атос, - вона помре тільки разом із нами. Дружба, власне, складається зі спогадів і звичок; і якщо ви зараз засумнівалися в моїй дружбі до вас, тому що я не можу розповісти вам про доручення, з яким мене посилають до Франції...

- Я?.. Боже мій!.. Якби ви знали, милий друже, як байдужі мені тепер усі доручення у світі! - І він помацав папери у своїй об'ємистій кишені.

Атос встав з-за столу і покликав господаря, маючи намір розплатитися.

- Відтоді як я дружу з вами, - сказав д'Артаньян, - я ще жодного разу не розплачувався в трактирах. Портос платив часто, Араміс іноді, і майже завжди після десерту виймали гаманець ви. Тепер я багатий і хочу спробувати, чи приємно платити.

- Будь ласка, - відповідав Атос, кладучи гаманець у кишеню.

Після цього друзі рушили в порт, причому в дорозі д'Артаньян часто озирався на людей, які несли дороге його серцю золото.

Ніч накинула темний покрив на жовті води Темзи; лунав гуркіт бочок і блоків, що передував зняттю з якоря, який стільки разів змушував битися серця мушкетерів, коли небезпека, що приховується морем, була найменш грізною з усіх небезпек, з якими вони неминуче мали зустрітися. Вони мали пливти на великому кораблі, що чекав на них у Гревсенді. Карл II, завжди дуже попереджувальний у дрібницях, надіслав яхту і дванадцять солдатів шотландської гвардії, щоб віддати почесті послу, якого відправили до Франції.

Опівночі яхта перевезла пасажирів на корабель, а о восьмій годині ранку корабель доправив посла і його друга в Булонь.

Поки граф де Ла Фер з Грімо клопотали про коней, щоб вирушити прямо до Парижа, д'Артаньян поспішив до готелю, де, згідно з наказом, мали чекати на нього воїни. Коли д'Артаньян увійшов, вони снідали устрицями і рибою, запиваючи їжу ароматичною горілкою. Усі вони були напідпитку, але жоден ще не втратив голови.

Радісним «ура!» зустріли вони свого генерала.

- Ось і я, - привітав їх д'Артаньян. - Кампанію скінчено. Я привіз кожному обіцяну нагороду.

Очі у всіх заблищали.

- Б'юся об заклад, що у найбагатшого з вас немає навіть і ста ліврів у кишені.

- Правда, - відповіли всі хором.

- Панове, - сказав д'Артаньян, - ось мій останній наказ. Торговий трактат укладено завдяки тому, що нам вдалося захопити найпершого знавця фінансової справи в Англії. Тепер я можу сказати вам, що ми повинні були схопити скарбника генерала Монка.

Слово «скарбник» справило деяке враження на воїнів д'Артаньяна. Він помітив, що тільки Менвіль не цілком вірить йому.

- Цього скарбника, - продовжував д'Артаньян, - я привіз у нейтральну країну, Голландію. Там ним був підписаний трактат. Потім я сам відвіз скарбника назад у Ньюкасл. Він залишився цілком задоволений: у сосновому ящику йому було спокійно, переносили його обережно, і я виклопотав у нього для вас нагороду. Ось вона.

Він кинув значного вигляду мішок на скатертину. Усі мимоволі простягнули до нього руки.

- Стривайте, друзі мої! - закричав д'Артаньян. - Якщо є доходи, то є і витрати!

- Ого! - пронісся гул голосів у залі.

- Ми опинилися в становищі, небезпечному для дурнів. Скажу ясніше: ми перебуваємо між шибеницею і Бастилією.

- Ого! - повторив хор.

- Це неважко зрозуміти. Слід було пояснити генералу Монку, яким чином зник його скарбник. Для цього я почекав сприятливої хвилини - відновлення короля Карла Другого, з яким ми друзі...

Армія відповідала задоволеними поглядами на гордий погляд д'Артаньяна.

- Коли короля відновили, я повернув Монку його скарбника, щоправда, трохи зім'ятого, але все ж цілого й неушкодженого. Генерал Монк пробачив мені, так, він пробачив, але сказав такі слова, які я прошу зарубати собі на носі: «Пане, жарт непоганий, але я взагалі не любитель жартів. Якщо коли-небудь хоч слово вилетить (ви розумієте, пане Менвіль? - додав д'Артаньян), якщо коли-небудь хоч слово вилетить із ваших вуст або з вуст ваших товаришів про те, що ви зробили, то в мене в Шотландії та в Ірландії є сімсот сорок одна шибениця: усі вони з дуба, окуті залізом і щотижня змазуються олією. Я подарую кожному з вас по такій шибениці, і зауважте гарненько, пане д'Артаньян (зауважте те ж саме й ви, люб'язний пане Менвіле), що в мене залишиться ще сімсот тридцять для моїх дрібних потреб. До того ж...»

- Ага! - сказало кілька голосів. - Це ще не все?

- Залишається дрібниця: «Пане д'Артаньян, я надішлю королю французькому зазначений трактат і попрошу його посадити попередньо в Бастилію, а потім переслати до мене всіх тих, хто брав участь у цій експедиції: король, звісно, виконає моє прохання».

Усі скрикнули від жаху.

- Зачекайте! - продовжував д'Артаньян. - Поважний генерал Монк забув тільки одне: він не знає ваших імен, я один знаю їх, але ж я-то вже не видам вас, ви розумієте! Навіщо мені

видавати вас! І ви самі, напевно, не такі дурні, щоб доносити на себе. Не те король, щоб не витрачатися на ваше утримання і прокорм, відішле вас до Шотландії, де стоїть сімсот сорок одна шибениця. Ось і все, панове. Мені нічого додати до того, що я мав честь сказати вам. Сподіваюся, ви мене добре зрозуміли? Чи не так, пане Менвіль?

- Цілком, - відповідав Менвіль.

- Тепер про гроші, - сказав д'Артаньян. - Закрийте двері щільніше.

Сказавши це, він розв'язав мішок, і зі столу на підлогу посипалося безліч блискучих золотих екю. Кожен зробив мимовільний рух, щоб підібрати їх.

- Тихо! - вигукнув д'Артаньян. - Нехай ніхто не нагинається. Я одягну вас справедливо.

І він справді вчинив так, давши кожному п'ятдесят із цих блискучих екю, і отримав стільки ж благословень, скільки роздав монет.

- Ах, - зітхнув він, - якби ви могли стати розсудливими, стати добрими і чесними громадянами...

- Важко! - сказав один голос.

- А для чого це треба? - запитав інший.

- Для того, щоб, знову відшукавши вас, я міг за нагоди пригостити новим подарунком...

Він зробив знак Менвілю, який слухав усе це з недовірливим виглядом.

- Менвіль, ходімо зі мною. Прощавайте, друзі мої; раджу вам тримати язик за зубами.

Менвіль вийшов слідом за д'Артаньяном під звуки радісних вигуків, змішаних із солодким дзвоном золота в кишенях.

- Менвіль, - сказав д'Артаньян, коли вони опинилися на вулиці, - ви не повірили мені, але, дивіться, не потрапте в халепу. Ви, здається, не дуже боїтеся шибениць генерала Монка і навіть Бастилії його величності короля Людовика Чотирнадцятого. Але тоді бійтеся мене. Знайте, якщо у вас вирветься хоч одне слово, я заріжу вас, як курча. Мені дано відпущення гріхів папою.

- Запевняю вас, що я рівно нічого не знаю, люб'язний пане д'Артаньян, і цілком вірю всьому, що ви сказали нам.

- Тепер я бачу, що ви розумний малий, - усміхнувся мушкетер. - Адже я знаю вас уже двадцять п'ять років. Ось вам ще п'ятдесят золотих екю; ви бачите, як я ціную вас. Отримуйте.

- Дякую, - відповів Менвіль.

- Із цими грошима ви справді можете стати чесною людиною, - сказав д'Артаньян серйозно. - Соромно вам: ваш розум і ваше ім'я, яке ви не смієте носити, покриті іржею поганого життя. Станьте порядною людиною, Менвіль, і ви проживете рік на ці екю. Грошей вдосталь: удвічі більше за офіцерську платню. Через рік приходьте побачитися зі мною, і - чорт забирай! - я зроблю з вас що-небудь!

Менвіль, подібно до своїх товаришів, заприсягся, що буде нім, як могила. Однак хто-небудь із них все ж розповів, як була справа. Без сумніву, не ті дев'ять осіб, які боялися шибениці; та й не Менвіль; мабуть, і навіть найімовірніше, сам д'Артаньян; він, як гасконець, був нестриманий на язик. Якщо не він, то хто ж інший? Як пояснити, що ми знаємо таємницю соснового ящика з отворами, знаємо її так точно, що могли повідомити найдрібніші подробиці? А подробиці ці проливають зовсім нове й несподіване світло на главу англійської історії, яку наші побратими історики досі залишали в тіні.

XXXVIII. З якої випливає, що французький крамар уже встиг відновити свою честь у сімнадцятому столітті

Розрахувавшись із товаришами і давши їм свої поради, д'Артаньян думав тільки про те, як би швидше дістатися Парижа. Атос теж поспішав додому, щоб відпочити. Хоч би якою спокійною залишилася людина після всіх перипетій дороги, будь-який мандрівник радий побачити наприкінці дня, навіть якщо день був чудовим, що наближається ніч, несучи з собою трошки відпочинку. Друзі їхали з Булоні до Парижа поруч, але, занурені кожен у свої думки, розмовляли про такі незначні предмети, що ми не вважаємо за потрібне розповідати про них читачеві. Розмірковуючи кожен про свої справи і малюючи кожен по-своєму картини майбутнього, вони поганяли коней, намагаючись у такий спосіб зменшити відстань до Парижа.

Атос і д'Артаньян під'їхали до паризької застави ввечері, на четвертий день після від'їзду з Булоні.

- Куди ви поїдете, люб'язний друже? - запитав Атос. - Я прямую до себе додому.

- А я до свого компаньйона Планше.

- Ми побачимося?

- Так, якщо ви будете в Парижі: адже я залишаюся тут.

- Ні, побачившись із Раулем, на якого я чекаю у себе вдома, я негайно вирушаю в замок Ла-Фер.

- Ну так прощавайте, дорогий друже.

- Ні, скажемо краще: «До побачення». Чому б не оселитися вам у Блуа, разом зі мною? Ви тепер вільні, багаті. Хочете, я куплю вам славний маєток біля Шеверні або Брасьє*? З одного боку у вас будуть чудові ліси, які з'єднуються з Шамборськими, а з іншого - дивовижні болота. Ви любите полювання, і, крім того, ви поет, люб'язний друже. Ви знайдете там фазанів, дергачів і диких качок; я вже не кажу про захід сонця і про прогулянки в човні, які полонили б Немврода або самого Аполлона*. До купівлі маєтку ви поживете в замку Ла-Фер, і ми ганятимемо сорок у виноградниках, як робив колись король Людовик Тринадцятий. Це - гарне заняття для таких старих, як ми.

Д'Артаньян узяв Атоса за руки.

- Милий графе, - сказав він, - я не кажу вам ні так, ні ні ні. Дозвольте мені залишитися в Парижі, поки я влаштую свої справи й освоюся з думкою, яка водночас гнітить і захоплює мене. Бачте, я розбагатів і, поки не звикну до багатства, буду найнестерпнішою істотою: адже я знаю себе. О, я ще не зовсім поглупів і не хочу здатися дурнем такому другові, як ви, Атосе. Сукня прекрасна, вона вся роззолочена, але надто нова і тисне під пахвами.

Атос усміхнувся.

- Добре, - погодився він. - Але, до речі, з приводу цієї сукні, хочете я дам вам пораду?

- Дуже радий.

- Ви не розсердитеся?

- Помилуйте.

- Коли багатство приходить до людини пізно і несподівано, вона повинна, щоб не зіпсуватися, або стати скупою, тобто витрачати трохи більше того, скільки витрачала колись, або стати мотом, тобто наробити достатньо боргів, щоб перетворитися знову на бідняка.

- Ваші слова дуже схожі на софізм, люб'язний філософе.

- Не думаю. Хочете стати скупим?

- Ні, ні... Я вже був скупий, коли не був багатий. Треба спробувати інше.

- Так зробіться мотом.

- І цього не хочу, чорт забирай. Борги лякають мене. Кредитори нагадують мені чортів, які підсмажують нещасних грішників на сковорідках, а оскільки терпіння не головна моя чеснота, то мені завжди хочеться побити цих чортів.

- Ви найрозумніший з відомих мені людей, і вам поради зовсім не потрібні. Дурні ті, які уявляють, що можуть вас навчити чогось. Але ми, здається, вже на вулиці Сент-Оноре*?

- Так.

- Подивіться, он там, ліворуч, у цьому маленькому білому будинку, моя квартира. Зауважте, у ньому тільки два поверхи. Перший займаю я; другий знімає офіцер, який у справах служби буває відсутній місяців вісім або дев'ять на рік. Таким чином, я тут живу ніби у своєму будинку, з тією різницею, що не витрачаюся на його утримання.

- Ах, як ви вмієте влаштовуватися, Атосе. Яка щедрість і який порядок! Ось що хотів би я в собі поєднати. Але що поробиш. Це дається від народження, досвід тут ні до чого.

- Підлабузник!.. Прощавайте, милий друже, прощайте! До речі, вклоніться від мене вельмишановному Планше. Він, як і раніше, розумний?

- І розумний, і чесний. Прощавайте, Атосе!

Вони розлучилися. Розмовляючи, д'Артаньян не зводив очей з коня, який віз у кошиках, під сіном, мішки із золотом. На дзвініці Сен-Мері пробила дев'ята година вечора; службовці Планше замикали крамницю. Під навісом на розі Ломбардської вулиці д'Артаньян зупинив провідника, який вів коня. Покликавши одного зі службовців Планше, він наказав йому стерегти не тільки коней, а й провідника. Потім він увійшов до Планше, який щойно повечеряв і з деяким занепокоєнням поглядав на календар: він мав звичку вечорами закреслювати день, що минув.

У ту хвилину, як Планше, як зазвичай, зі зітханням викреслював день, що відлетів, на порозі з'явився д'Артаньян, дзвенячи шпорами.

- Боже мій! - вигукнув Планше.

Поважний крамар не міг нічого більше вимовити, побачивши свого компаньйона. Д'Артаньян стояв зігнувшись, з похмурим виглядом. Гасконець хотів пожартувати над Планше.

«Господи боже мій! - подумав крамар, глянувши на гостя. - Який він сумний!»

Мушкетер сів.

- Люб'язний пане д'Артаньян, - сказав Планше у страшному хвилюванні. - Ось і ви! Чи здорові ви?

- Так, нічого собі, - відповів д'Артаньян зі зітханням.

- Ви не поранені, сподіваюся?

- Гм!

- Ах, я розумію, - прошепотів Планше, ще більш стривожений. - Експедиція була важка?

- Так.

Планше здригнувся.

- Мені хочеться пити, - жалібно вимовив мушкетер, піднімаючи голову.

Планше кинувся до шафи й налив д'Артаньяну велику склянку вина. Д'Артаньян глянув на пляшку і запитав:

- Що це за вино?

- Ваше улюблене, пане, - відповів Планше, - добре старе анжуйське винце, яке раз мало не відправило нас на той світ*.

- Ах, - сказав д'Артаньян із сумною посмішкою, - ах, добрий мій Планше! Чи доведеться мені ще коли-небудь пити хороше вино?

- Послухайте, - заговорив Планше, бліднувши і з нелюдським зусиллям перемагаючи тремтіння, - послухайте, я був солдатом, отже, я хоробрий. Не мучте мене, люб'язний пане д'Артаньян: наші гроші загинули, чи не так?

Д'Артаньян помовчав кілька секунд, які здалися бідному Планше цілим століттям, хоча за цей час він встиг тільки повернутися на стільці.

- А якщо б і так, - сказав д'Артаньян, повільно киваючи головою, - то що сказав би ти мені, друже мій?

Планше з блідого став жовтим. Здавалося, він проковтнув язик; шия в нього налилася кров'ю, очі почервоніли.

- Двадцять тисяч ліврів! - прошепотів він. - Все-таки двадцять тисяч!

Д'Артаньян впустив голову, витягнув ноги, опустив руки: він був схожий на статую безнадійності. Планше випустив зітхання із самої глибини душі.

- Добре, - сказав він, - я все розумію. Будемо мужніми. Усе скінчено, чи не так? Слава богу, що ви врятували своє життя.

- Зрозуміло, життя дещо означає, але все-таки я зовсім розорений.

- Чорт забирай! - вигукнув Планше. - Якщо навіть і розорені, то не треба впадати у відчай. Ви вступите в товариство зі мною, ми станемо торгувати разом і ділити бариші, розділимо мигдаль, родзинки і чорнослив і з'їмо разом останній шматочок голландського сиру.

Д'Артаньян не міг довше приховувати правду.

- Чорт забирай! - вигукнув він майже зі сльозами. - Ти молодець, Планше! Але скажи, ти не прикидався? Ти не бачив там, на вулиці, під навісом, коня з мішками?

- Якого коня? З якими мішками? - запитав Планше, серце якого стиснулося при думці, що д'Артаньян збожеволів.

- Чорт забирай! З англійськими мішками! - сказав д'Артаньян, сяючи від захвату.

- Боже мій! - прошепотів Планше, помітивши радісний блиск в очах свого товариша.

- Дурень! - вигукнув д'Артаньян. - Ти думаєш, що я збожеволів. Чорт візьми! Ніколи ще голова моя не була такою ясною, ніколи не було мені так весело. Ходімо за мішками, Планше, за мішками!

- За якими мішками?

Д'Артаньян підвів Планше до вікна:

- Бачиш там, під навісом, коня з кошиками?

- Так.

- Бачиш, твій прикажчик розмовляє з провідником?

- Так, так.

- Добре. Якщо це твій прикажчик, то ти знаєш, як його звуть. Поклич його!

- Абдон! - закричав Планше у вікно.

- Веди сюди коня, - підказав д'Артаньян.

- Веди сюди коня! - крикнув Планше гучним голосом.

- Дай десять ліврів провідникові, - розпорядився д'Артаньян гучним наказовим голосом, точно командуючи під час битви. - Двох прикажчиків для перших двох мішків і двох для другої пари. Вогню, чорт забирай! Швидко!

Планше кинувся вниз сходами, ніби за ним гнався сам диявол. За хвилину прикажчики піднімалися сходами, крекчучи під своєю ношею. Д'Артаньян відіслав їх спати, ретельно замкнув двері й сказав Планше, який, своєю чергою, починав божеволіти:

- Тепер візьмемося за справу.

Він розстелив на підлозі ковдру і висипав на неї вміст першого мішка. Планше висипав вміст другого. Потім д'Артаньян розпоров ножем третій. Коли Планше почув чарівний дзвін золота і срібла, побачив, що з мішка сиплються блискучі монети, тріпочучі, наче риби, викинуті з сітки, коли відчув, що стоїть по коліно в золоті, голова в нього запаморочилась, він похитнувся, наче людина, вражена блискавкою, й тяжко впав на величезну купу грошей, що із дзенькотом розсипалася.

Планше від радості втратив свідомість. Д'Артаньян хлюпнув йому в обличчя білим вином. Крамар негайно прийшов до тями.

- Боже мій! Боже мій! - твердив Планше, отираючи вуса і бороду.

У ті часи, як і тепер, крамарі носили браві вуса і бороду, як ландскнехти; тільки купання в грошах, дуже рідкісне в ту пору, зовсім вивелося тепер.

- Чорт забирай! - вигукнув д'Артаньян. - Тут сто тисяч ліврів для вас, милий компаньйон. Дозвольте отримати свою частку, якщо завгодно. А я візьму своє.

- Славна сума!.. Чудова сума, пане д'Артаньян.

- Півгодини тому я шкодував про частку, яку повинен віддати тобі, - сказав д'Артаньян, - але тепер не шкодую. Ти славна людина, Планше. Ну, розплатимося як слід: кажуть, грошики рахунок люблять.

- Ах, розкажіть мені спочатку всю історію! - попросив Планше. - Вона, мабуть, ще краща за гроші.

- Так, - погодився д'Артаньян, погладжуючи вуса, - так, можливо. І якщо коли-небудь історик попросить у мене відомостей, то почерпне з вірного джерела. Слухай, Планше, я все тобі розповім.

- А я тим часом перерахую гроші. Дозвольте починати, мій дорогий пане.

- Отже, - сказав д'Артаньян, перевівши подих.

- Отже, - сказав Планше, захопивши першу жменю золота.

XXXIX. Гра Мазаріні

Того самого вечора, коли наші друзі приїхали до Парижа, в одній з кімнат Пале-Рояля, обтягнутої темним оксамитом і прикрашеної чудовими картинами в позолочених рамах, увесь двір зібрався перед постіллю Мазаріні, який запросив короля і королеву на карткову гру.

У кімнаті стояли три столи, розділені невеликими ширмами. За одним зі столів сиділи король і обидві королеви. Король Людовик XIV зайняв місце навпроти своєї молодої дружини і посміхався їй із виразом невдаваного щастя. Анна Австрійська грала з кардиналом, і невістка допомагала їй, коли не посміхалася чоловікові. Кардинал лежав у ліжку, схудлий, стомлений. За нього грала графиня де Суасон*, і він безперестанку заглядав їй у карти; очі його виражали цікавість і жадібність.

Мазаріні наказав Бернуїну нарум'янити себе; але рум'янець, яскраво виділяючись на щоках, ще більше підкреслював хворобливу блідість решти обличчя та жовтизну лоба, що лисніло. Тільки очі кардинала блищали, і на ці очі

хворої людини король, королеви і придворні поглядали із занепокоєнням.

Насправді ж очі синьйора Мазаріні були зірками, більш-менш блискучими, за якими Франція XVII століття читала свою долю щовечора і щоранку. Монсеньйор не вигравав і не програвав; він не був, отже, ні веселий, ні сумний. Це був застій, у якому не захотіла залишити його Анна Австрійська, сповнена співчуття до нього; але, щоб привернути увагу хворого до якоїсь гучної справи, треба було виграти або програти. Виграти було небезпечно, тому що Мазаріні змінив би свою байдужість на потворне лицемірство; програти було небезпечно, бо довелося б шахраювати, а принцеса, слідкуючи за грою своєї свекрухи, напевно, поскаржилася б на неї за добру прихильність до Мазаріні.

Користуючись затишшям, придворні базікали між собою. Мазаріні, коли не був у поганому настрої, був добродушною людиною, і він, який нікому не заважав нікого обмовляти, оскільки люди платили*, не був настільки тираном, щоб заборонити розмовляти, оскільки при цьому витрачали гроші.

Тож придворні базікали між собою. За іншим столом молодший брат короля, Філіп, герцог Анжуйський, милувався в дзеркальній кришці табакерки своїм прекрасним обличчям. Улюбленець його, шевальє де Лоррен, спершись на крісло герцога, слухав з таємною заздрістю графа де Гіша, іншого улюбленця Філіпа. Граф пишномовним стилем оповідав про різні пригоди відважного короля Карла II. Наче чарівну казку, він розповідав історію його таємних поневірянь Шотландією і говорив про небезпеки, що оточували короля, коли вороги переслідували його по п'ятах: Карл проводив ночі в дуплах дерев, а вдень голодував і бився. Мало-помалу доля нещасного короля так захопила увагу слухачів, що гра призупинилася навіть за королівським столом, і молодий король, вдаючи, що він неуважний, задумливо слухав цю одіссею, яку жваво, в усіх подробицях переказував граф де Гіш. Графиня де Суасон перервала де Гіша.

- Зізнайтеся, графе, - посміхнулася вона, - що ви трошки прикрашаєте вашу розповідь.

- Графиня, я, як папуга, передаю те, що повідомили мені англійці. На сором свій мушу зізнатися, що я точний, як копія.

- Карл Другий помер би, якби переніс усе це.

Людовик XIV підняв свою горду голову.

- Графиня, - сказав він серйозним голосом, у якому відчувалася ще юнацька сором'язливість, - кардинал може підтвердити, що під час мого неповноліття справи Франції йшли

дуже погано... І якби в той час я був старшим і міг узятися за зброю, мені часто доводилося б воювати, щоб добути собі вечерю.

- На щастя, - промовив кардинал, який уперше порушив мовчання, - ви перебільшуєте, ваша величносте, і вечеря завжди була готова вчасно для вас і для ваших слуг.

Король почервонів.

- О, - недоречно вигукнув Філіп зі свого місця, продовжуючи дивитися в дзеркало, - я пам'ятаю, що раз у Мелюні ні для кого не було вечері; король з'їв дві третини шматка хліба, а мені віддав залишки.

Усі гості, побачивши, що Мазаріні посміхнувся, засміялися. Королям лестять так само нагадуванням минулих лих, як і надією на майбутнє щастя.

- І все ж французька корона завжди міцно трималася на головах королів, - поспішно додала Анна Австрійська, - а англійська корона впала з голови Карла Першого. І коли обурення загрожувало французькому трону, коли він коливався - адже іноді буває, що трон коливається, так само як трапляються землетруси, - щоразу славна перемога повертала нам спокій.

- З новими лаврами для корони, - додав Мазаріні.

Граф де Гіш замовк. Король прийняв байдужий вигляд, а Мазаріні обмінявся поглядом з королевою Анною Австрійською, ніби дякуючи їй за допомогу.

- Усе одно, - сказав Філіп, пригладжуючи волосся, - мій кузен Карл не гарний обличчям, але дуже хоробрий і бився, як німецький рейтар. І якщо ще буде так само битися, то неодмінно виграє бій... як при Рокруа...

- Але в нього немає війська, - зауважив шевальє де Лоррен.

- Союзник його, король голландський, дасть йому військо. О, я послав би йому солдатів, якби був королем Франції.

Людовик XIV спалахнув. Мазаріні прикинувся, що поглинений грою.

- Тепер, - продовжував граф де Гіш, - доля нещасного принца здійснилася. Він загинув, якщо Монк обдурив його. В'язниця, а може бути, смерть, довершить його нещастя, що почалися з вигнання, битв і поневірянь. Мазаріні насупив брови.

- Чи правда, що його величність Карл Другий покинув Гаагу? - запитав Людовик XIV.

- Абсолютна правда, ваша величність, - відповів граф. - Батько мій отримав листа, в якому його повідомляють про цей

від'їзд з усіма подробицями. Відомо навіть, що король зійшов на берег у Дуврі. Рибаки бачили, як він попрямував у порт. Але все подальше - поки таємниця.

- Як би я хотів знати, що було далі! - з жаром вигукнув Філіп Анжуйський. - Ви, мабуть, знаєте, братику?

Людовик XIV знову почервонів - втретє протягом години.

- Запитайте у кардинала, - відповідав він таким голосом, що Мазаріні, Анна Австрійська і всі гості подивилися на нього.

- Це означає, сину мій, - сказала Філіпу з посмішкою Анна Австрійська, - що король не любить говорити про державні справи поза радою.

Філіп покірно вислухав зауваження і, усміхаючись, низько вклонився братові, потім матері.

Але Мазаріні помітив, що в дальньому кутку кімнати складається група і що герцог Анжуйський, граф де Гіш і шевальє де Лоррен, позбавлені можливості міркувати голосно, можуть тихцем сказати більше, ніж потрібно. Він кидав на них недовірливі й неспокійні погляди, натякаючи Анні Австрійській, що треба перервати цю таємну нараду, як раптом Бернуїн увійшов у двері, за ліжком кардинала, і шепнув йому на вухо:

- Посол від його величності англійського короля.

Мазаріні не міг приховати свого здивування, яке одразу ж помітив король. Не бажаючи бути нескромним і водночас здатися зайвим, Людовик XIV негайно встав і, підійшовши до кардинала, попрощався з ним.

Гості піднялися; почувся шум відсунутих стільців і столів.

- Влаштуйте так, щоб усі поступово розійшлися, - сказав Мазаріні тихо Людовіку XIV, - і будь ласка, залишіться у мене ще кілька хвилин. Я закінчую справу, про яку тепер же, сьогодні ввечері, бажав би переговорити з вашою величністю.

- І з королевами? - запитав Людовик.

- Так, і з герцогом, - відповів кардинал.

Із цими словами він підвівся на своєму ліжку, і полог, спустившись, закрив його. Кардинал, однак, не забув про змовників, які стояли в кутку кімнати.

- Граф де Гіш, - покликав він слабким голосом, тоді як за опущеним пологом Бернуїн подавав йому халат.

- Я тут, - відповів граф, підходячи.

- Зіграйте за мене, ви дуже щасливі... Виграйте мені побільше у цих панів.

- Дозвольте, монсеньйоре.

Молодий чоловік сів за стіл, звідки король перейшов до королев і заговорив із ними.

Між графом і кількома придворними зав'язалася велика гра.

Філіп Анжуйський розмовляв про моди з шевальє де Лорреном, а за пологом ліжка вже не було чути шелесту шовкового одягу кардинала.

Мазаріні слідом за Бернуїном вийшов у сусідню кімнату.

XL. Державна справа

Перейшовши до свого кабінету, кардинал побачив там графа де Ла Фер, який чекав на нього, уважно розглядаючи картину Рафаеля, що висіла над поставцем, прикрашеним сріблом і золотом.

Кардинал увійшов легко і безшумно, як тінь, і негайно глянув на графа, бажаючи, як завжди, за виразом обличчя співрозмовника вгадати характер розмови.

Але цього разу він помилився. Він рівно нічого не прочитав на обличчі Атоса і не помітив навіть тієї поваги, яку звик бачити завжди й у всіх.

Атос був одягнений у чорну сукню, скромно вишиту сріблом. Він носив знаки Підв'язки, Золотого Руна і Святого Духа - трьох вищих орденів; з'єднані разом, вони бували тільки в королів або в артистів на сцені.

Мазаріні довго, але безуспішно намагався пригадати, як звуть людину, що стояла перед ним.

- Мені доповіли, - вимовив він нарешті, - що до мене приїхав посол з Англії.

Він сів, відпустивши Бернуїна і Брієнна, який збирався як секретар вести протокол.

- Справді, пане кардинале, я присланий його величністю королем англійським.

- Для англійця ви говорите французькою напрочуд чисто, - привітно сказав Мазаріні, поглядаючи на ордени і намагаючись зловити погляд посла.

- Я не англієць, я француз, пане кардинале, - відповів Атос.

- Ось як! Англійський король обирає французів у посланці? Це гарна ознака... Ваше ім'я, пане?

- Граф де Ла Фер, - відповів Атос без того глибокого поклону, якого вимагали і сан, і гордість всемогутнього міністра.

Мазаріні знизав плечима, ніби кажучи: «Не знаю цього імені». Потім запитав:

- І ви приїхали сказати мені?

- Я приїхав від його величності короля англійського оголосити королю французькому...

Мазаріні насупив брови.

- ...оголосити королю французькому, - незворушно продовжував Атос, - про щасливе повернення його величності короля Карла Другого на батьківський престол.

Ця деталь не вислизнула від хитрого кардинала. Мазаріні занадто добре знав людей і побачив у холодній, майже зарозумілій чемності Атоса ознаку неприязні, яка рідко трапляється в атмосфері придворних теплиць.

- У вас, певно, є вірчі грамоти? - запитав Мазаріні сухо і з досадою.

- Є, монсеньйоре.

Слово «монсеньйор» насилу злетіло з вуст Атоса; здавалося, воно палило його губи.

- Покажіть їх.

Атос дістав депешу з вишитої оксамитової сумки, що висіла в нього на грудях під камзолом.

Мазаріні простягнув руку.

- Вибачте, пане кардинале, - сказав Атос. - Депеша адресована королю.

- Якщо ви француз, пане, ви маєте знати, що означає перший міністр при французькому дворі.

Атос відповідав:

- Так, були часи, коли я знав, що означають перші міністри, але давно вже вирішив завжди звертатися прямо до короля.

- У такому разі, - кинув Мазаріні, який починав сердитися, - ви не побачите ні міністра, ні короля.

І Мазаріні встав. Атос поклав депешу в сумку, стримано вклонився і попрямував до дверей. Його холоднокровність розлютила Мазаріні.

- Які дивні дипломатичні прийоми! - вигукнув він. - Невже ще не скінчилися ті часи, коли пан Кромвель надсилав до нас своїх молодиків замість повірених у справах? Вам бракує, пане, тільки круглого капелюха і Біблії за поясом.

- Пане, - сухо заперечив Атос, - мені ніколи не траплялося, подібно до вас, вести переговори з Кромвелем, я зустрічав його посланців тільки зі шпагою в руках. Тому я не знаю, як він зносився з першим міністром. Скажу тільки про його величність Карла Другого; коли він пише його величності

королю Людовику Чотирнадцятому, то це не означає, що він пише його преосвященству кардиналу Мазаріні. У цій відмінності я зовсім не бачу жодного дипломатичного прийому.

- А! - вигукнув Мазаріні, піднімаючи голову і вдаряючи себе рукою по лобі. - А! Згадав!

Атос зі здивуванням подивився на нього.

- Так, так... - продовжував кардинал, розглядаючи гостя. - Звичайно... Я впізнаю вас, пане! Diavolo*! Тепер я вже не дивуюся!

- Зрозуміло, - відповів з посмішкою Атос. - Це я дивуюся, що ви, за своєї чудової пам'яті, досі не впізнали мене.

- Ви, як зазвичай, непокірні, норовливі... Як би вас звати? Дозвольте... назва якоїсь річки... Потамос... Ні, острова... Наксос... Ні, - per Jove*, - назва гори... Атос! Так, саме так! Дуже радий, що бачу вас цього разу не в Рюейлі, де ви з вашими проклятими товаришами здерли з мене неабиякий викуп!.. Фронда!.. Все ще Фронда!.. Проклята Фронда!.. Ну й закваска!.. Але скажіть, чому ваша ненависть до мене збереглася довше, ніж моя до вас? Вам-то вже нема на що поскаржитися: адже ви не тільки вийшли сухим із води, але навіть зі стрічкою ордена Святого Духа на шиї...

- Пане кардинале, - заперечив Атос, - дозвольте мені не входити в міркування про такі речі... Мені дано доручення. Чи бажаєте ви допомогти мені виконати його?

- Мене дивує одне, - з насмішкою сказав Мазаріні, радіючи, що все пригадав. - Як це ви, пане... Атос, ви, фрондер, взяли на себе доручення до Мазаріні, як просто називали мене раніше...

І Мазаріні розсміявся. Але кашель заважав йому, і регіт його скоро перейшов у хрип.

- Я прийняв доручення до короля французького, пане кардинале, - спокійно відповів Атос (він вважав, що всі переваги на його боці, і був стриманий).

- У всякому разі, пане фрондер, - сказав Мазаріні весело, - після короля справа, за яку ви взялися...

- Справа, яку мені доручили, пане кардинал. Я не шукаю справ.

- Припустимо. Справа ця, кажу я, все одно пройде через мої руки... Не будемо гаяти дорогого часу... Скажіть мені умови.

- Я мав честь повідомити вам, що мені невідомий зміст листа, в якому викладено волю його величності короля Карла Другого.

- Право, ви мене смішите своєю безпристрасністю, пане Атос... Видно, що ви водилися з тамтешніми пуританами... Я знаю вашу таємницю краще за вас, і ви даремно не виявляєте поваги людині старезній і хворій, яка багато попрацювала в житті й хоробро боролася за свої ідеї, так само як ви за ваші... Ви нічого не хочете сказати мені? Добре! Не хочете віддати мені листи? Незрівнянно!.. Ходімо в мою спальню: там ви побачите короля, і при королі я... Але ще одне слово: хто подарував вам знаки Золотого Руна? Пам'ятаю, що ви кавалер ордена Підв'язки, але про Золоте Руно я не знав...

- Нещодавно іспанський король з нагоди одруження його величності Людовика Чотирнадцятого надіслав королю Карлу Другому патент на орден Золотого Руна. Карл Другий передав патент мені, вписавши моє ім'я.

Мазаріні піднявся і, спираючись на руку Бернуїна, пройшов до спальні якраз у ту хвилину, коли доповіли про приїзд принца.

Дійсно, принц Конде, перший принц крові, переможець при Рокруа, Лані та Нордлінгені, з'явився до монсеньйора Мазаріні в супроводі своїх дворян. Він привітав короля, коли перший міністр відсунув полог свого ліжка.

Атос побачив Рауля, який тиснув руку графу де Гішу, і відповів посмішкою на шанобливий уклін сина.

Він побачив також, як спалахнуло від радості обличчя кардинала, коли той помітив на столі перед собою купу золота. Граф де Гіш виграв ці гроші, граючи за Мазаріні на його прохання.

Кардинал забув посла, посольство і принца; він думав тільки про гроші.

- Як! Це мій виграш? - вигукнув він.

- Так, майже п'ятдесят тисяч екю, - відповів граф де Гіш, встаючи. - Повернути вам карти чи завгодно, щоб я продовжував?

- Поверніть! Поверніть! Ви необережні. Мабуть, ще програєте весь мій виграш!

- Пане кардинал! - сказав принц Конде, кланяючись.

- Здрастуйте, ваша високість, - відповів міністр недбало. - Дуже люб'язно, що приїхали відвідати хворого друга.

- Друга! - пробурмотів про себе граф де Ла Фер, який не повірив своїм вухам, почувши таке визначення. - Друзі?! Мазаріні і Конде?!

Кардинал вгадав думки фрондера; він усміхнувся і додав, звертаючись до короля:

- Маю честь представити вашій величності графа де Ла Фер, посла його величності короля англійського... Державна справа, панове! - додав він, звертаючись до гостей, які за його знаком вийшли всі, з принцом Конде на чолі.

Рауль, глянувши востаннє на графа де Ла Фер, вийшов слідом за принцом. Філіп Анжуйський і королева, здавалося, радилися, чи залишитися їм.

- Тут справа сімейна, - раптом сказав Мазаріні, зупиняючи їх. - Граф де Ла Фер привіз королю послання, в якому Карл Другий, відновлений на престолі, пропонує поєднати шлюбом брата короля з принцесою Генріеттою, онукою Генріха Четвертого... Чи не до вподоби вам, графе, вручити лист його величності?

Атос стояв у подиві. Яким чином міністр міг знати зміст паперу, з яким він ні на секунду не розлучався?

Але, цілком володіючи собою, Атос подав депешу молодому королю, який, почервонівши, взяв її. Урочисте мовчання запанувало в спальні кардинала. Воно порушувалося тільки тихим дзвоном золота, яке Мазаріні жовтою, сухою рукою укладав у скриньку, поки король читав листа.

XLI. Розповідь

Лукавий кардинал повідомив майже все, і послу нічого не залишалося додати. Однак звістка про реставрацію Карла II вразила короля. Він повернувся до графа, з якого не спускав очей від самої його появи, і запитав:

- Не відмовте, пане, розповісти нам подробиці про стан справ в Англії. Ви приїхали прямо звідти, ви француз, і ордени на ваших грудях показують, що ви людина знатна і заслужена.

- Граф де Ла Фер - старовинний слуга вашої величності, - сказав кардинал королеві-матері.

Анна Австрійська була забудькувата, як королева, що бачила багато бур і багато ясних днів. Вона глянула на Мазаріні, крива посмішка якого не віщувала нічого хорошого; потім перевела запитальний погляд на Атоса.

Кардинал продовжував:

- Граф був мушкетером за часів Тревіля і служив покійному королю... Граф дуже добре знає Англію, куди він їздив кілька разів у різний час... Взагалі він чудова людина...

У словах кардинала таївся натяк на спогади, яких Анна Австрійська так боялася. Англія нагадувала їй про її ненависть до Рішельє і любов до Бекінгема; мушкетер епохи Тревіля викликав у її пам'яті колишні перемоги, які хвилювали її серце в молодості, і небезпеки, які ледь не коштували їй трону.

Слова ці справили велике враження: члени королівської родини замовкли, уважно прислухаючись. З різними почуттями думали вони про ті таємничі часи; юнаки вже не застали їх, а люди похилого віку вважали їх назавжди забутими.

- Говоріть, графе, - вимовив нарешті Людовик XIV, який раніше за інших подолав збентеження, підозрілість і спогади, що всіма оволоділи.

- Так, кажіть, - додав Мазаріні, якому отруйний випад проти Анни Австрійської повернув бадьорість і веселість.

- Ваша величність, - сказав граф, - доля короля Карла Другого змінилася, наче дивом. Чого не могли зробити люди, те здійснив бог.

Мазаріні закашлявся і заворочався у своєму ліжку.

- Король Карл Другий, - продовжував Атос, - виїхав з Гааги не як вигнанець або завойовник, а як справжній король, який повернувся з далекої подорожі, зустрінутий загальними благословеннями.

- Це справді диво, - зауважив Мазаріні. - Якщо вірити розповідям, Карл Другий, зустрінутий тепер благословеннями, виїхав з Англії під звуки пострілів.

Король промовчав. Герцог Філіп, який був молодший і легковажніший за короля, не міг не посміхнутися. Мазаріні був задоволений цією посмішкою, яка показала, що його жарт оцінили.

- Справді, це дивовижно, - сказав король. - Але бог, коли він протегує королям, користується людьми для виконання своїх намірів. Кому ж найбільше зобов'язаний Карл Другий поверненням престолу?

- Але, - перебив кардинал, не зважаючи на самолюбство короля, - невже ви не знаєте, що він завдячує генералу Монку?

- Зрозуміло, знаю, - відповів Людовик рішучим голосом, - але я запитую посла про причини, що спонукали генерала Монка змінити свою поведінку.

- Ваша величносте, ви торкнулися найсуттєвішого питання, - відповів Атос. - Якби не диво, про яке я мав честь доповісти вам, Монк, імовірно, залишився б непереможним

ворогом короля Карла Другого. Бог вклав дивну, зухвалу і дотепну думку в голову однієї людини, а іншу думку, чесну і сміливу, - в голову іншої. Поєднавшись, ці дві думки зробили таку зміну в поглядах генерала Монка, що зі смертельного ворога він став другом поваленого короля.

- Ось саме це я і хотів знати, - сказав король. - Але хто ж ці дві людини?

- Два французи.

- О, я дуже радий.

- А думки? Мене більше цікавлять думки, ніж люди, - додав Мазаріні.

- Правда, - прошепотів король.

- Друга думка, чесна і смілива, але менш важлива, полягала в рішенні добути мільйон, захований покійним королем Карлом Першим у Ньюкаслі, і на це золото купити допомогу Монка.

- Ого! - пробурмотів Мазаріні, вражений словом «мільйон». - Але ж Ньюкасл був зайнятий Монком?

- Саме так, пане кардинале, тому-то і я назвав цю ідею сміливою. Справа полягала ось у чому: треба було вступити в переговори з Монком, а якщо він відкине пропозиції, які йому зроблять, добути для Карла Другого цю суму, діючи на порядність, а не на вірнопідданичі почуття генерала Монка... Так все і було, незважаючи на деякі перешкоди; генерал виявився людиною чесною і віддав золото.

- Мені здається, - сказав король нерішуче і задумливо, - що король Карл Другий нічого не знав про цей мільйон, коли був у Парижі.

- А я думаю, - додав кардинал глузливо, - що його величність король англійський знав про існування цих грошей, але вважав за краще мати два мільйони замість одного.

- Ваша величносте, - відповів Атос твердо, - король Карл Другий перебував у такій крайній бідності у Франції, що не міг найняти поштових коней; у такому розпачі, що кілька разів думав про смерть. Він і не підозрював, що золото заховано в Ньюкаслі, і якби один дворянин, підданий вашої величності, хранитель цієї таємниці, не розповів йому про неї, Карл Другий жив би досі в найжорстокішому забутті.

- Перейдемо до думки, дивної, зухвалої й дотепної, - перебив Мазаріні, передчуваючи поразку. - Що це за думка?

- Ось вона: генерал Монк був єдиною перешкодою до відновлення Карла Другого на престолі, і один француз надумав усунути цю перешкоду.

- Ого! Та цей француз - просто лиходій, - сказав Мазаріні, - і думка не настільки хитра, щоб перешкодити повісити або колесувати його на Гревській площі* за вироком парламенту*.

- Ви помиляєтеся, монсеньйоре, - сухо зауважив Атос. - Я не говорив, що цей француз мав намір убити генерала Монка, а тільки - що він хотів усунути його. Кожне слово у французькій мові має певне значення, і дворяни добре розуміють його. Утім, була війна, і того, хто служить королю проти ворогів його, судить не парламент, а бог. Французький дворянин задумав оволодіти Монком і виконав свій намір.

Король пожвавився, слухаючи розповідь про такі подвиги. Юний брат короля вдарив кулаком по столу, вигукнувши:

- Ось молодець!

- І Монка викрали? - запитав король. - Але генерал перебував у своєму таборі...

- А француз був один.

- Дивовижно! - вигукнув Філіп.

- Так, справді, дивовижно! - повторив король.

- Ну! Двох левенят спущено з ланцюга! - прошепотів Мазаріні. І додав уголос, не думаючи приховувати своєї досади: - Я не знав усіх цих подробиць. Чи ручаєтеся ви за їх достовірність?

- Зрозуміло, ручаюся, пане кардинале, бо сам був очевидцем цих подій.

- Ви?

- Так, монсеньйоре.

Король мимоволі підійшов до Атоса; герцог Філіп став біля Атоса з іншого боку.

- Розповідайте, графе, розповідайте! - вигукнули обидва в один голос.

- Ваша величність, француз викрав генерала Монка і привіз до короля Карла Другого в Голландію... Король звільнив Монка, і генерал із почуття вдячності повернув Карлу Другому престол, за який стільки хоробрих билися без успіху.

Герцог Філіп у захваті заплескав у долоні. Людовик XIV, більш обережний, запитав:

- І це все правда?

- Досконала, ваша величність.

- Один із моїх дворян знав таємницю про існування мільйона і зберіг її?

- Так.

- Хто він?

- Ваш покірний слуга, - просто відповів Атос.

Сміх захоплення був нагородою Атосу. Навіть сам Мазаріні підняв руки до неба.

- Пане, - сказав король, - я постараюся знайти засоби винагородити вас.

Атос здригнувся.

- Не за чесність: нагорода за чесність образила б вас. Я повинен нагородити вас за участь у відновленні на престолі брата мого Карла Другого.

- Зрозуміло, - підтвердив Мазаріні.

- Успіх цієї справи радує все наше сімейство! - додала Анна Австрійська.

- Дозвольте, - сказав Людовик XIV. - Чи правда, що одна людина пробралася до Монка в його табір і викрала його?

- У цієї людини було десять помічників, але це були лише жалюгідні найманці.

- І більше нікого?

- Нікого.

- Хто ж він?

- Пан д'Артаньян, відставний лейтенант мушкетерів вашої величності.

Анна Австрійська почервоніла. Мазаріні пожовтів від сорому. Людовик XIV став похмурим; піт виступив на його блідому обличчі.

- Що за люди! - прошепотів він.

І він мимоволі кинув на кардинала погляд, який налякав би Мазаріні, якби той у цей час не зарився головою в подушку.

- Пане! - вигукнув молодий герцог Анжуйський, кладучи свою білу, жіночну руку на плече Атосу. - Скажіть цьому сміливцю, прошу вас, що брат короля французького питиме за його здоров'я завтра із сотнею найкращих французьких дворян.

Сказавши ці слова, юний герцог помітив, що в припадку захоплення зім'яв свою манжетку. Він з найбільшим старанням розправив її.

- Поговоримо про справу, ваша величносте, - втрутився Мазаріні, який ніколи не був у захваті і не носив манжет.

- Добре, - відповів Людовик XIV. - Повідомте нам про мету вашого посольства, графе, - сказав він, звертаючись до Атоса.

Атос урочисто запропонував руку леді Генрієтти Стюарт молодому принцу, брату короля.

Нарада тривала годину, після чого відчинили двері придворним. Вони, як ні в чому не бувало, зайняли колишні місця, наче цього вечора в їхніх звичайних заняттях не було жодної перерви.

Атос опинився біля Рауля. Батько і син потиснули один одному руки.

XLII. Мазаріні стає мотом

Поки Мазаріні намагався оговтатися від тривоги, що раптово охопила його, Атос і Рауль встигли обмінятися кількома словами в кутку кімнати.

- Ти давно в Парижі, Раулю? - запитав граф.

- Відтоді, як повернувся принц.

- Тут я не можу говорити з тобою, за нами спостерігають. Але я зараз їду додому і там чекаю на тебе: приїжджай, щойно звільнишся.

Рауль поклонився.

До них підійшов принц. У нього був ясний і глибокий погляд, як у благородних хижих птахів. Рисами обличчя він теж нагадував птаха. Орлиний ніс принца Конде був прямим продовженням його плоского чола; придворні глузувальники, безжальні навіть до генія, запевняли, що в спадкоємця знаменитого дому Конде не людський ніс, а орлиний дзьоб.

Його проникливий погляд і наказовий вираз обличчя зазвичай бентежили тих, з ким він розмовляв, більше, ніж велична постава або краса, якби ними володів переможець при Рокруа. Вогонь так швидко спалахував у його опуклих очах, що всяка наснага була схожа в нього на гнів. Усі при дворі поважали принца; багато хто тремтів перед ним.

Людовик Конде підійшов до Рауля і графа де Ла Фер з явним наміром заговорити з першим і отримати уклін від другого.

Ніхто не вмів кланятися з такою благородною витонченістю, як граф де Ла Фер. У його поклоні не було й сліду догідливості, звичайної в поклонах придворних. Знаючи собі ціну, Атос кланявся принцам, як рівним, спокутуючи нез'ясовною привітністю незалежність манер, образливу для їхньої гордості.

Принц хотів заговорити з Раулем. Атос випередив його.

- Якби віконт де Бражелон, - сказав він, - не був покірним слугою вашої високості, я просив би його представити мене вам...

- Я маю честь говорити з графом де Ла Фер? - запитав принц.

- З моїм батьком, - додав Рауль, почервонівши.

- Одним із найчесніших людей Франції, - продовжував принц, - одним із перших дворян нашої держави... Я так багато чув про вас хорошого, що часто бажав бачити вас серед своїх друзів.

- Таку честь, - відповів Атос, - може виправдати лише моя повага і відданість вашій високості.

- Віконт де Бражелон чудовий офіцер, - сказав принц. - Видно, що він пройшов хорошу школу. Ах, графе, які у ваш час у полководців були солдати!..

- Ваша високість абсолютно праві, - але тепер солдати можуть похвалитися полководцями.

Цей комплімент, не схожий на лестощі, дуже сподобався людині, яку вся Європа вважала героєм і яка переситилася похвалами.

- Дуже шкода, графе, що ви залишили службу, - сказав принц Конде. - Скоро королю доведеться вести війну з Голландією або з Англією. Буде багато випадків відзначитися такій людині, як ви, яка знає Англію, як Францію.

- Можу сказати вашій високості, що я, здається, не помилився, полишивши службу, - відповів Атос із посмішкою. - Франція й Англія відтепер житимуть у мирі, як дві сестри, якщо вірити моєму передчуттю.

- Вашим передчуттям?

- Так, прислухайтеся до того, про що говорять за столом кардинала.

У цей час кардинал підвівся на ліжку і покликав знаком брата короля.

- Ваша високість, - сказав Мазаріні, - накажіть узяти це золото.

І він вказав на величезну купу тьмяних і блискучих монет, яку виграв граф де Гіш.

- Воно моє? - вигукнув герцог Анжуйський.

- Тут п'ятдесят тисяч екю... Вони ваші...

- Ви даруєте їх мені?

- Я грав для вашої високості, - відповідав кардинал дедалі слабшим і слабкішим голосом, наче зусилля, яке він зробив, щоб подарувати гроші, виснажило всі його сили, тілесні й розумові.

- Боже мій! - прошепотів Філіп у нестямі від радості. - Який щасливий день!

Він моторно згріб гроші зі столу і поклав у кишені... Більше третини купки залишилося ще на столі.

- Шевальє, - звернувся Філіп до свого улюбленця де Лоррена, - іди сюди.

Той підійшов.

- Візьми, - наказав герцог, вказуючи на решту грошей.

Цю незвичайну сцену всі присутні сприйняли як зворушливе сімейне свято. Кардинал поводився як батько французьких принців: обидва принци виросли під його крилом. Ніхто не вважав щедрості першого міністра гордістю або навіть зухвалістю, як знайшли б у наш час.

Придворні тільки заздрили... Король відвернувся.

- Ніколи ще не було в мене таких грошей, - весело сказав Філіп, проходячи зі своїм улюбленцем до виходу, щоб виїхати! - Ніколи! Які вони важкі, ці сто п'ятдесят тисяч ліврів!

- Але чому пан кардинал подарував раптом герцогу стільки грошей? - пошепки запитав принц Конде у графа де Ла Фер. - Вірно, він дуже хворий?

- Так, ваша високість, хворий. У нього, як ви могли помітити, кепський вигляд.

- Але ж він помре від цього! Сто п'ятдесят тисяч ліврів! Незбагненно! Скажіть, графе, чому він їх подарував? Знайдіть причину.

- Прошу вашу високість не поспішати з висновками. Ось герцог Анжуйський йде до нас разом із шевальє де Лорреном. Послухайте, про що вони говорять.

Шевальє говорив герцогу напівголосно:

- Неприродно, що кардинал подарував стільки грошей вашій високості... Обережніше, ваша високість, не розгубіть... Чого ж хоче від вас кардинал?

- Чуєте? - сказав Атос на вухо принцу. - Ось відповідь на ваше запитання.

- Скажіть же, ваша високість, - нетерпляче запитував де Лоррен, намагаючись вгадати за вагою грошей, що відтягують його кишеню, яка сума дісталася на його частку.

- Це весільний подарунок, люб'язний шевальє!

- Як?

- Так, я одружуся, - продовжував герцог Анжуйський, не помічаючи, що він у цю хвилину проходив повз принца й Атоса, які низько вклонилися йому.

Де Лоррен кинув на молодого герцога такий дивний і повний ненависті погляд, що граф де Ла Фер здригнувся.

- Ви одружуєтеся? Ви! - повторив де Лоррен. - Це неможливо! Невже ви зважитеся на таку дурість?

- Не я наважуюся на цю дурість, а мене примушують до неї, - відповів герцог Анжуйський. - Але ходімо скоріше, повеселимося на ці гроші.

Проводжається поклонами придворних, він вийшов зі своїм приятелем, радісно посміхаючись.

- Так ось у чому секрет! - тихо сказав принц Атосу. - Він одружиться з сестрою Карла Другого?

- Мабуть, так.

Принц Конде задумався на хвилину, очі його блиснули.

- Ось воно що, - повільно вимовив він, немов розмовляючи із самим собою, - значить, шпаги довго ще не будуть вийматися з піхов!..

І він зітхнув.

Один Атос чув цей подих і вгадав усе, що він у собі приховував: пригнічені честолюбні прагнення, зруйновані мрії, обмануті надії...

Принц незабаром став прощатися. Король теж зібрався йти. Атос зробив Раулю знак, що підтверджував його колишнє запрошення.

Мало-помалу спальня спорожніла. Мазаріні залишився один, терзаний своїми стражданнями, яких уже не приховував.

- Бернуїн! - вимовив він слабким голосом.

- Що завгодно, монсеньйоре?

- Покличте Гено!.. Швидше!.. Мені здається, я вмираю!

Переляканий Бернуїн побіг до передпокою, віддав наказ, і верхівка, що поскакала за лікарем, обігнала карету короля Людовика XIV на вулиці Сент-Оноре.

XLIII. Гено

Наказ кардинала був нагальний, і Гено не змусив себе чекати.

Він знайшов хворого в ліжку, з посинілим обличчям, розпухлими ногами, із судомами в шлунку. У кардинала був жорстокий напад подагри. Він мучився жахливо і виявляв нетерпіння, як людина, що не звикла до страждань. Побачивши Гено, він вигукнув:

- Ну, тепер я врятований!

Гено був людиною дуже вченою і дуже обережною, яка не потребувала критики Буало, щоб заслужити таку репутацію. Коли він зустрічався з хворобою, якби вона закралася хоч у тіло самого короля, він поводився з хворим без жодної пощади. Він не сказав, таким чином, Мазаріні, як чекав міністр: «Лікар прийшов, прощавай хвороба». Навпаки, оглянувши хворого з вельми похмурим виглядом, він вигукнув тільки:

- О!

- У чому справа, Гено? І що за обличчя у вас?

- У мене таке обличчя, яке має бути, щоб лікувати вашу недугу. У вас дуже серйозна хвороба, монсеньйоре.

- Подагра... О так, подагра.

- З ускладненням, монсеньйор.

Мазаріні підвівся на лікті й запитав із занепокоєнням:

- Невже я хворий небезпечніше, ніж думаю?

- Пане кардинале, - відповів Гено, сідаючи біля ліжка, - ви багато потрудилися у своєму житті; ви багато страждали.

- Але я ще, здається, не старий. Подумайте, мені тільки п'ятдесят два роки.

- О, пане кардинале, вам набагато більше!.. Скільки років тривала Фронда?

- Навіщо ви питаєте про це?

- З медичних міркувань.

- Та майже десять років.

- Добре. Рахуйте кожен рік Фронди за три роки... Виходить тридцять років, зайвих двадцять. Двадцять і п'ятдесят два - сімдесят два роки. Отже, вам сімдесят два роки, а це вже старість.

Говорячи це, він мацав пульс хворого. Пульс здався йому таким поганим, що він негайно додав, незважаючи на заперечення Мазаріні:

- Якщо рахувати кожен рік Фронди за чотири роки, то вам буде вісімдесят два.

Мазаріні, збліднувши, запитав ледве чутним голосом:

- Ви говорите серйозно?

- Так, на жаль, - відповідав медик.

Кардинал дихав так важко, що навіть невблаганний доктор зглянувся б над ним.

- Хвороби бувають різні, - промовив Мазаріні. - З деякими можна впоратися.

- Це правда, монсеньйоре. І стосовно людини такого розуму і мужності, як ваше високопреосвященство, не слід вдаватися до вивертів.

- Чи не так? - вигукнув Мазаріні майже весело. - Бо зрештою для чого існує влада, сила волі? Для чого існує талант, ваш талант, Гено? І чому, зрештою, служать наука і мистецтво, якщо хворий, який володіє всім цим, не може уникнути небезпеки, що загрожує йому?

Гено намагався вставити слово, але Мазаріні, не давши йому відкрити рота, продовжував:

- Згадайте, що я найслухняніший із ваших хворих. Я сліпо підкоряюся вам...

- Знаю, знаю, - кивнув Гено.

- Так я одужаю?

- Пане кардинал, ні сила, ні воля, ні могутність, ні геній, ні наука не можуть зупинити хворобу, яку бог насилає на своє творіння. Коли хвороба невиліковна, вона вбиває, і тут нічого не поробиш.

- То моя хвороба... смертельна? - запитав Мазаріні.

- Так, монсеньйоре.

Кардинал упав у знемозі, як людина, розчавлена величезною вагою. Але у Мазаріні були загартована душа і потужний розум.

- Гено, - сказав він, підводячись, - ви дозволите мені перевірити ваше рішення? Я зберу найвченіших лікарів усієї Європи і порадж уся з ними... Я хочу жити за допомогою яких би то не було ліків!

- Ви даремно думаєте, - відповів Гено, - що я один наважився б винести вирок такому дорогоцінному життю, як ваше. Я опитував найвченіших медиків Європи і Франції... дванадцять осіб...

- І що ж?

- Вони вважають, що хвороба ваша смертельна; у моєму портфелі протокол консультації, підписаний ними. Якщо вам завгодно прочитати цей папір, ви побачите, скільки невиліковних хвороб ми знайшли у вас. По-перше...

- Не потрібно! Не потрібно! - вигукнув Мазаріні, відштовхуючи папір. - Не потрібно, Гено! Я здаюся!

І глибока тиша, під час якої кардинал збирався з духом і силами, послідувала за бурхливою схвильованістю попередньої сцени.

- Є ще дещо, - промовив Мазаріні, - є знахарі, шарлатани. У моїй країні ті, від кого відмовляються лікарі, пробують свій останній шанс у майданних лікарів, які десять разів уб'ють, але сто разів урятують життя.

- Хіба ви не помітили, ваше преосвященство, що я протягом останнього місяця змінив принаймні десяток ліків?

- Так... І що ж?

- А те, що я витратив п'ятдесят тисяч ліврів, щоб купити у всіх цих шахраїв їхні секрети. Список вичерпано, мої кошти теж. Вас не вилікували, а без мого мистецтва ви були б мертві.

- Це кінець, - промовив тихо кардинал. - Це кінець.

Він кинув похмурий погляд на всі свої багатства.

- Треба розлучитися з усім цим! - прошепотів він. - Я вмираю, Гено? Я помер!

- О, ні ще! - вимовив доктор.

Мазаріні схопив його за руку.

- Коли ж? - запитав він, дивлячись розширеними очима прямо в обличчя незворушного медика.

- Таких речей не говорять, монсеньйоре.

- Звичайним людям - ні. Але мені... Кожна хвилина мого життя варта скарбів!.. Скажи мені, Гено!

- Ні, ні, монсеньйоре...

- Я так хочу, скажи! О, дай мені хоч місяць, і за кожен із цих тридцяти днів я заплачу тобі по сто тисяч ліврів!

- Бог дає вам дні, а не я, - відповів Гено. - Бог дасть вам не більше двох тижнів.

Кардинал важко зітхнув і впав на подушку, прошепотівши:

- Спасибі, Гено, спасибі.

Потім, коли медик зібрався йти, він підвівся і сказав, спрямувавши на нього полум'яний погляд:

- Нікому ні слова! Ні слова!

- Я знаю цю таємницю вже два місяці: ви бачите, я вмів зберігати її.

- Ступайте, Гено, я подбаю про вас. Веліть Брієнну надіслати мені чиновника, якого звуть Кольбером. Ідіть!

XLIV. Кольбер

Кольбер був недалеко. Увесь вечір він не виходив із сусіднього коридору, розмовляючи з Бернуїном і Брієном, і обговорював зі звичайною спритністю придворної людини всі події й новини, що закипають, як бульбашки, на поверхні кожної події. Настав час намалювати в кількох словах портрет одного з найцікавіших людей того часу, і намалювати його з такою правдивістю, з якою могли зробити це живописці тієї епохи. Кольбер був людиною, на яку історик і мораліст мають рівні права.

Кольбер був на тринадцять років старший за Людовика XIV, майбутнього свого владику. Людина середнього зросту, скоріше худа, ніж повна, з глибоко посадженими очима, плоским обличчям, чорним жорстким і настільки рідкісним волоссям, що з молодості змушений носити скуфейку. Погляд у нього був суворий, навіть суворий. З підлеглими він був гордий, перед вельможами тримався з гідністю людини доброчесної. Завжди гордовитий, навіть тоді, коли, будучи один, дивився на себе в дзеркало. Ось відмінні риси зовнішності Кольбера.

Що ж до його розуму, то всі розхвалювали його глибоке вміння складати рахунки і його мистецтво отримувати доходи там, де могли бути одні збитки.

Кольбер додумався до того, щоб утримувати гарнізони в прикордонних містах, не сплачуючи платні солдатам і надаючи їм можливість існувати за рахунок контрибуції. Настільки цінні якості підказали Мазаріні думку після смерті свого управителя Жубера призначити на його місце Кольбера. Мало-помалу Кольбер висунувся при дворі, незважаючи на своє незнатне походження: дід його був виноторговцем; батько теж торгував, спочатку вином, а потім сукном і шовковими матеріями.

Кольбер, якого пророкували в купці, служив прикажчиком у ліонського торговця; потім він кинув крамницю, поїхав до Парижа і вступив до контори пана Бітерна, прокурора суду. Тут-то і навчився він мистецтва складати рахунки і ще більш важкого мистецтва заплутувати їх. Твердість Кольбера принесла йому дуже велику користь.

1648 року двоюрідний брат Кольбера, який протегував йому, влаштував його на службу до Мішеля Летельє, який був тоді міністром.

Одного разу міністр послав Кольбера з дорученням до Мазаріні.

Кардинал на той час вирізнявся квітучим здоров'ям, і важкі роки Фронди ще не зараховувалися йому втричі й учетверо. Він жив у Седані, де його дуже турбувала одна придворна інтрига, у якій Анна Австрійська готова була зрадити його.

Інтригу цю затіяв Летельє. Він отримав лист від Анни Австрійської, дорогоцінний для нього і дуже небезпечний для Мазаріні. Але оскільки він завжди (і дуже майстерно) вів подвійну гру, намагаючись то мирити, то сварити між собою всіх своїх супротивників, то й тут він вирішив показати лист Анни Австрійської кардиналові, щоб забезпечити собі його вдячність.

Послати лист було легко; отримати його назад було набагато важче. Летельє подивився навкруги, помітив похмурого худого чиновника, який, насупивши брови, писав папери, і вирішив, що він краще за всякого жандарма виконає його доручення.

Кольбер поїхав до Седана з наказом показати кардиналу Мазаріні лист і привезти його назад до Летельє.

Він з особливою увагою вислухав наказ, змусив повторити його двічі і поставив запитання: що важливіше - показати лист чи привезти його назад?

Летельє відповідав:

- Важливіше привезти лист назад.

Кольбер вирушив у дорогу, поспішав, не шкодуючи себе, і вручив Мазаріні спочатку лист від Летельє, який сповіщав кардинала про дорогоцінну посилку, а потім сам лист королеви.

Мазаріні, читаючи лист Анни Австрійської, густо почервонів, ласкаво посміхнувся Кольберу і відпустив його.

- А коли буде відповідь? - шанобливо запитав Кольбер.

- Завтра.

- Завтра вранці?

- Так.

Наступного дня, з сьомої години ранку, Кольбер був уже на місці. Мазаріні змусив його чекати до десятої. Кольбер, якому довелося сидіти в передній, і не подумав образитися. Коли настала його черга, він увійшов.

Мазаріні віддав йому запечатаний пакет, на якому був напис: «Пану Мішелю Летельє».

Кольбер подивився на конверт з особливою увагою; кардинал ласкаво посміхнувся йому і підштовхнув його до дверей.

- А лист її величності королеви-матері? - запитав Кольбер.

- Воно в пакеті з усім іншим.

- Дуже добре, - сказав Кольбер і, затиснувши капелюх між колін, почав розпечатувати пакет.

Мазаріні скрикнув.

- Що це ви робите? - запитав він грубо.

- Роздруковую конверт, монсеньйоре.

- Ви що, не вірите мені, пане педант? Чи бачили подібну зухвалість?

- О, монсеньйоре, не гнівайтеся на мене! Чи можу я не вірити вашому слову?

- Так що ж?

- Я не вірю справності вашої канцелярії. Що таке лист? Клаптик паперу! Хіба не можна забути клаптик паперу? Ах! Погляньте самі, пане кардинале, я не помилився!.. Ваші чиновники забули цей клаптик паперу. Листа королеви немає в пакеті.

- Ви нахаба і нічого не розумієте! - закричав Мазаріні з гнівом. - Забирайтеся і чекайте моїх наказів!

Сказавши це з суто італійською жвавістю, він вирвав пакет із рук Кольбера і повернувся до свого кабінету.

Але гнів його не міг тривати вічно, і Мазаріні одумався. Щоранку, відчиняючи двері свого кабінету, Мазаріні бачив

обличчя Кольбера, який чергував біля дверей і смиренно, але наполегливо просив у нього лист королеви-матері.

Мазаріні не витримав і нарешті віддав листа. Повертаючи дорогоцінний папір, кардинал виголосив сувору догану, протягом якої Кольбер тільки розглядав, розгладжував, навіть нюхав папір, літери й підпис, ніби мав справу з запеклим шахраєм. Мазаріні ще більше розсварив його, а безпристрасний Кольбер, переконавшись, що лист справжній, пішов, не сказавши жодного слова, наче глухий.

За це він отримав після смерті Жубера місце керуючого справами кардинала: Мазаріні, замість того щоб розгніватися, захопився ним і побажав сам мати такого вірного слугу.

Кольбер зумів скоро заслужити милість Мазаріні і стати для нього необхідним. Чиновник знав усі його рахунки, хоча кардинал ніколи ні слова не говорив йому про них. Цей секрет дуже міцно пов'язував їх один з одним; ось чому Мазаріні, готуючись перейти в інший світ, хотів запитати його поради, як розпорядитися майном, яке він залишав на землі.

Розлучившись із Гено, кардинал покликав Кольбера, запропонував йому сісти і сказав:

- Поговорімо, пане Кольбер, і серйозно, тому що я хворий і можу померти.

- Людина смертна, - вимовив Кольбер.

- Я завжди пам'ятав про це, пане Кольбер, і працював, передбачаючи це... Ви знаєте, я зібрав дещо...

- Так, монсеньйоре.

- Якій приблизно сумі, по-вашому, дорівнюють мої статки?

- Сорок мільйонів п'ятсот шістдесят тисяч двісті ліврів дев'ять су і вісім деньє, - відповів Кольбер.

Кардинал глибоко зітхнув, зі здивуванням глянув на Кольбера, але дозволив собі посміхнутися.

- Це гроші явні, - сказав Кольбер у відповідь на посмішку кардинала.

Кардинал підхопився на ліжку.

- Що це означає? - вигукнув він.

- Я хочу сказати, що, крім цих сорока мільйонів п'ятисот шістдесяти тисяч ліврів, у вас є ще тринадцять мільйонів, про які нікому не відомо.

- Уф! - пробурмотів Мазаріні. - Ось людина!

У цю хвилину голова Бернуїна з'явилася в дверях.

- Що сталося? - запитав Мазаріні. - Чому мені заважають?

- Ваш духівник прийшов: його запросили сьогодні ввечері, - відповідав камердинер. - Він зможе прийти ще раз не раніше, ніж післязавтра.

Мазаріні глянув на Кольбера; той узяв капелюх і вимовив:

- Я прийду пізніше, пане кардинал.

Мазаріні вагався.

- Ні, ні, - сказав він, - ви мені так само необхідні, як і він. До того ж ви - мій другий духівник... і що я скажу одному, то може чути інший. Залишіться!

- А таємниця сповіді? Ваш духівник може не погодитися.

- Про це не турбуйтеся, пройдіть за ліжко.

- Я можу почекати в іншій кімнаті.

- Ні, ні, вам корисно буде чути сповідь чесної людини.

Кольбер поклонився і пройшов за ліжко.

- Привести духівника, - сказав Мазаріні, опускаючи полог ліжка.

XLV. Сповідь чесної людини

Чернець увійшов спокійно, не дивуючись галасу і руху в палаці, спричиненому хворобою кардинала.

- Завітайте, преподобний отче, - вимовив Мазаріні, кинувши останній погляд за завісу ліжка, - завітайте! Допоможіть мені, отче мій!

- Це мій обов'язок, - відповідав монах.

- Сядьте зручніше, я хочу принести вам повну сповідь: ви відпустіть мені гріхи, і я почуватимуся спокійніше.

- Ви не так хворі, монсеньйоре, щоб докладна сповідь була нагальна... І вона вкрай втомить вас. Будьте обережні.

- Ви думаєте, це надовго, преподобний отче?

- Як можна думати інакше, якщо прожите таке велике життя, ваше преосвященство.

- О, це правильно... Так, розповідь може бути довгою.

- Милосердя боже велике, - прогнусавив театинець.

- Ах, - сказав Мазаріні, - боюся, що я зробив багато справ, за які господь може покарати.

- Чи так? - простодушно запитав монах, відсторонюючи від лампи своє тонке обличчя, загострене, як у крота. - Усі грішники такі: спочатку забувають, а потім згадують, коли вже пізно.

- Грішники чи рибаки*? - запитав Мазаріні. - Чи не натякаєте ви на моє походження? Адже я - син рибаків.

- Гм, - пробурмотів монах.

- Це мій перший гріх, преподобний отче. Я велів скласти генеалогію, що виводить мій рід від стародавніх римських консулів: Генанія Мацеріна Першого, Мацеріна Другого і

Прокула Мацеріна Третього, про якого говорить хроніка Гаоландера... Від Мацеріна до Мазаріні так близько, що схожість імен спокуслива. Зменшувальна форма імені Мацерин означає «худенький». А тепер, преподобний отче, слову Мазаріні з повною підставою можна надати значення «худий» у збільшувальному ступені, худий, як Лазар.

І він показав ченцеві свої руки і ноги, висушені лихоманкою.

- Що ви народилися в родині рибаків, у цьому ще немає нічого поганого... Адже і святий Петро був рибаком*; якщо ви кардинал, то він глава церкви. Далі!

- Тим паче що я пригрозив Бастилією одному авіньйонському абату, Бонне, який хотів опублікувати генеалогію дому Мазаріні, таку дивовижну...

- Що їй ніхто б не повірив?..

- О, преподобний отче, якби причина була в цьому, мій гріх був би дуже тяжкий... гріх гордині...

- То був надлишок розуму, і за це нікому не можна дорікнути. Далі!

- На чому ми зупинилися? Так, на гордині... Я хочу все розподілити за смертними гріхами.

- Мені подобаються точні розділення.

- Дуже радий. Треба вам сказати, що в тисяча шістсот тридцятому році... на жаль, тридцять один рік тому...

- Вам тоді було двадцять дев'ять років.

- Палкий вік. Я вдавав із себе солдата і в Іспанії брав участь у перестрілках, щоб показати, що їжджу верхи не гірше за будь-якого офіцера. Щоправда, треба додати, що завдяки мені між іспанцями і французами було укладено мир. Цим трохи спокутується мій гріх.

- Не бачу гріха в бажанні показати, що майстерно їздиш верхи. Це дуже добре, і ви принесли честь чернечому званню. Як християнин - я хвалю, що ви зупинили пролиття крові; як монах - пишаюся мужністю, проявленою моїм товаришем.

Мазаріні скромно кивнув головою.

- Правда, - сказав він, - але наслідки...

- Які наслідки?

- О, смертний гріх гордині завжди тягне за собою незліченні наслідки... З тієї хвилини, як я опинився між двох армій, понюхав пороху, проїхав фронтом, я став зневажати генералів!

- А!

- Ось де зло!.. І відтоді я не міг знайти жодного стерпного.

- Правду кажучи, у нас і не було чудових полководців, - зауважив монах.

- О! - вигукнув Мазаріні. - У нас був принц Конде... Я довго мучив його!

- Про нього нема чого шкодувати: у нього достатньо слави і багатства.

- Добре, а Бофор, якого я змусив так сильно страждати у Венсенській вежі*?

- А! Але ж він був бунтівником, і безпека держави вимагала, щоб ви принесли цю жертву... Далі!

- Здається, я все сказав про гординю. Є інший гріх, який я навіть не смію назвати...

- Я дам йому назву. Говоріть!

- Ви, ймовірно, чули про мої близькі стосунки з її величністю королевою-матір'ю*... Злі язики...

- Злі язики просто дурні... Для блага держави і заради молодого короля ви повинні були жити в добрій злагоді з королевою... Далі, далі!

- Ви зняли з мене важкий тягар, запевняю вас, - сказав Мазаріні.

- Усе це суща дрібниця... Переходьте до серйозних речей.

- Честолюбство, преподобний отче.

- Честолюбство - причина всіх великих діянь, монсеньйоре.

- Я домагався тіари...

- Бути татом - означає бути першим із християн. Чому не могли ви цього бажати?

- Заявляли друковано, що для цієї мети я навіть продав Камбре іспанцям.

- Ви, можливо, самі замовляли ці пасквілі, щоб виявити милосердя до авторів*?

- У такому разі, преподобний отче, я дихаю вільніше. Тепер залишаються тільки дрібні гріхи.

- Говоріть.

- Пристрасть до гри в карти.

- Ну, вона, звісно, має дещо світський характер, але тримати відкритий дім зобов'язувало вас звання.

- Я любив вигравати...

- Хто ж грає з наміром програти?

- Я іноді трохи плутував.

- Ви хотіли обіграти партнера. Далі!

- Якщо так, преподобний отче, то в мене на совісті вже не залишилося нічого. Дайте ж мені відпущення гріхів, і душа моя, коли господь покличе її, полетить прямо на небо...

Чернець сидів нерухомо.

- Чого ви чекаєте, преподобний отче? - запитав Мазаріні.

- Кінця вашої сповіді.

- Я закінчив.

- О ні! Ви помиляєтеся.

- Право, не знаю!

- Пригадайте гарненько!

- Я пригадав усе, що міг.

- Тоді я допоможу вашій пам'яті.

- Будь ласка.

Чернець кашлянув кілька разів.

- Ви нічого не сказали ні про скупість, яка теж смертний гріх, ні про ці мільйони...

- Про які мільйони, преподобний отче?

- Про ті, якими ви володієте, монсеньйоре.

- Преподобний отче, ці гроші мої. Навіщо ж говорити вам про них?

- Річ у тім, наші думки з цього приводу розходяться. Ви думаєте, що ці гроші належать вам, а я вважаю, що вони належать частково й іншим.

Мазаріні підніс холодну руку до чола, з якого стікав піт.

- Як так? - пробурмотів він.

- А ось як. Ви нажили значні статки на службі королю?

- Значне... гм!.. Але не надмірне...

- Усе одно. Звідки отримували ви доходи?

- Від держави.

- Держава - це король.

- Що ви хочете цим сказати, преподобний отче? - запитав Мазаріні з тремтінням.

- Ваші абатства дають вам не менше мільйона на рік. З кардинальською і міністерською платнею ви отримуєте понад два мільйони щорічно.

- О!

- За десять років це становить двадцять мільйонів. А двадцять мільйонів, віддані в зростання по п'ятдесяти відсотків, приносять за десять років ще двадцять мільйонів.

- Для ченця ви прекрасно рахуєте.

- Відтоді як у тисяча шістсот сорок четвертому році ви зволили перевести наш орден у монастир поблизу Сен-Жермен-де-Пре, я веду рахунки нашого братства.

- Та й мої теж, як я помічаю.

- Треба знати потроху про все, монсеньйоре.

- Так говоріть же!

- Я вважаю, що з такою величезною ношею вам буде важко увійти у вузькі ворота раю...

- Так я буду засуджений?

- Так, якщо не повернете грошей.

Мазаріні випустив жалібний зітхання:

- Повернути! Але кому?

- Господарю цих грошей, королю.

Зітхання Мазаріні перейшли в стогони.

- Дайте відпущення! - сказав він.

- Неможливо, монсеньйор. Поверніть гроші!

- Але якщо ви відпускаєте мені всі гріхи, чому ви не хочете відпустити цього?

- Тому що, відпускаючи його, я сам вчиню гріх, якого король ніколи мені не пробачить.

Чернець встав із розбитим виглядом і вийшов так само урочисто, як увійшов.

- Боже мій! - простонав Мазаріні. - Кольбере, ідіть сюди! Я дуже хворий, друже мій.

XLVI. Дарча

Кольбер з'явився з-за фіранок.

- Ви чули? - запитав Мазаріні.

- На жаль!

- Чи правий він? Хіба всі мої гроші - погано набута власність?

- Чернець - поганий суддя у фінансових справах, монсеньйоре, - відповів холодно Кольбер. - Однак неможливо, щоб за вами, ваше преосвященство, з вашими ідеями в царині теології, була якась вина. Вона завжди знаходиться, коли вмирають.

- Померти - це і є головна вина, Кольбер.

- Це правильно, монсеньйоре. То перед ким же ви все-таки винні, на думку цього театинця?

- Перед королем.

Мазаріні знизав плечима.

- Немов я не врятував його державу і його фінанси!

- Тут нічого заперечити, монсеньйоре.

- Чи не так? Отже, я законно заробив нагороду, всупереч моєму сповіднику?

- Поза всяким сумнівом.

- І я можу зберегти для моєї сім'ї, яка так потребує, чималу частину з усього, що я заробив?

- Я не бачу до цього жодних перешкод, монсеньйоре.

- Я був абсолютно впевнений, радячись із вами, Кольбере, що почую мудру думку, - радісно зауважив Мазаріні.

Кольбер зі звичайною суворістю підібгав губи.

- Пане кардинал, - перервав Кольбер Мазаріні, - треба гарненько подивитись, чи немає в словах ченця пастки.

- Пастки? Чому? Він чесна людина.

- Він думав, ваше преосвященство, що ви помираєте, раз послали за ним... Мені здалося, він говорив вам. «Відокремте дане вам королем від того, що ви самі взяли...» Пригадайте гарненько, чи не сказав він чогось подібного. Це схоже на ченця.

- Можливо.

- Якщо це так, то я думаю, монсеньйоре, що монах змушує вас...

- Повернути все?.. Це неможливо!.. Ви говорите те саме, що й мій духівник!

- Але якщо повернути не все, а тільки частку його величності, це пов'язано з великою небезпекою. Ви вправний політик і, напевно, знаєте, що тепер у короля в скарбниці немає і півтораста тисяч ліврів готівки.

- Я не суперінтендант королівських фінансів: у мене своя скарбниця... Зрозуміло, я готовий для блага короля... залишити йому скільки-небудь... Але я не хочу знедолити моє сімейство. Це не моя справа, - сказав Мазаріні з урочистістю, - це справа суперінтенданта Фуке, всі рахунки якого я дав вам перевірити протягом останніх місяців.

Кольбер підібгав губи при одній лише згадці імені Фуке.

- У його величності, - пробурмотів він крізь зуби, - є лише ті гроші, які збирає Фуке; а ваші гроші, монсеньйоре, будуть для нього ліками. Залишити частину - значить зганьбити себе і образити короля; це значить визнати, що ця частина була придбана незаконним шляхом.

- Пане Кольбер!..

- Я думав, що монсеньйору до вподоби вислухати мою думку.

- Так, але ви не знаєте всіх подробиць.

- Я все знаю, пане кардинале. Ось уже десять років, як я переглядаю всі стовпчики цифр, які тільки пишуть у Франції; і якщо мені коштувало великих труднощів вбити їх собі в голову, зате вони сидять там міцно, і я можу розповісти, скільки витрачають грошей від Шербура до Марселя, починаючи від

відомства поміркованого Летельє й закінчуючи таємними витратами марнотратного Фуке.

- Так ви хочете, щоб я пересипав усі мої гроші в королівські скрині! - глузливо вигукнув Мазаріні, у якого подагра вирвала кілька важких зітхань. - Король, звісно, не дорікне мені, але він сміятиметься з мене, розтрачуючи мої мільйони, і матиме рацію!

- Ви не зрозуміли мене, монсеньйоре! У мене і в думках не було, щоб король витрачав ваші гроші.

- Але ви ясно дали це зрозуміти, радячи віддати йому все моє майно.

- Ах, монсеньйоре, - сказав Кольбер, - ваша хвороба так поглинає всі ваші думки, що ви зовсім забули про характер його величності Людовика Чотирнадцятого.

- Як так?

- Характером, якщо наважуся сказати правду, він дуже схожий на вас; основа його - гордість. Вибачте, монсеньйоре, зарозумілість, хотів я сказати. У королів немає гордості - ця риса занадто властива роду людському.

- Ви маєте рацію.

- А якщо я маю рацію, то вам, монсеньйоре, залишається тільки віддати всі гроші королю, до того ж зараз же.

- Чому? - запитав Мазаріні з найбільшою цікавістю.

- Тому, що король не прийме всього.

- Не прийме!.. Але в нього немає грошей, а честолюбство мучить його.

- Згоден...

- Він бажає моєї смерті.

- Монсеньйор...

- Так, щоб отримати мою спадщину, Кольбере. Так, він бажає моєї смерті заради спадщини. А я ще стану допомагати йому!

- Ось саме! Якщо дарчу буде написано у відомій формі, він неодмінно відмовиться.

- Не може бути!

- Запевняю вас! Молодий чоловік, який ще нічого не вчинив, який прагне прославитися і горить бажанням керувати державою один, не прийме нічого готового: він захоче створювати сам. Цей принц, монсеньйоре, не задовольниться палацом Пале-Рояль, що залишив йому у спадок Рішельє, ні палацом Мазаріні, що так чудово збудований за вашим велінням, ні Лувром, де мешкали його предки, ні Сен-Жерменським палацом, де народився він сам. Усе, що буде виходити не від нього, він стане зневажати, пророкую вам це.

- Ви ручаєтеся, що король, якщо я подарую йому мої сорок мільйонів...

- Неодмінно відмовиться, якщо ви дещо додасте при цьому.

- Що ж саме?

- Саме те, що монсеньйор забажає мені продиктувати.

- Але яка ж мені від цього вигода?

- Величезна. Перестануть несправедливо звинувачувати вас у скнарості, в якій автори пасквілів дорікали найзнаменитішому чоловікові нашого століття.

- Ти маєш рацію, Кольбере. Піди від мого імені до короля і віддай йому мій заповіт.

- Тобто дарчу?

- А якщо він прийме?

- Тоді вашій родині залишиться тринадцять мільйонів - порядна сума.

- У такому разі ти або зрадник, або дурень.

- Ні те, ні інше, монсеньйоре... Ви дуже боїтеся, мені здається, що король прийме гроші. Побоюйтеся швидше, що він не візьме їх.

- Якщо він не прийме, я віддам йому мої запасні тринадцять мільйонів... Так, віддам!.. Ох, біль знову починається... Я зараз втрачу свідомість... Ах, я дуже хворий, Кольбере... Знаєш, я дуже близький до смерті.

Кольбер здригнувся.

Кардинал справді почувався дуже погано: піт тек із нього струмками на страдницьке ложе, і жахлива блідість цього залитого вологою обличчя являла собою видовище, яке найчерствіший лікар не міг би бачити без співчуття. Кольбер був, безумовно, дуже схвильований, бо покинув кімнату, закликавши Бернуїна до узголів'я вмираючого, і вийшов у коридор.

Там, походжаючи взад і вперед із замисленим виразом, що додає навіть якоїсь шляхетності його грубим рисам, опустивши плечі, витягнувши шию, з напіввідкритими губами, з яких час від часу злітали незв'язні уривки безладних думок, він набирався сміливості для кроку, який мав намір здійснити, який мав намір зробити, тоді як за десять кроків від нього, відокремлений однією лише стіною, його пан задихався в страшних муках, що виривали в нього жалібні крики, не думаючи більше ні про скарби землі, ні про радощі раю, а лише про всі жахи пекла.

Поки Гено, покликаний знову до кардинала, намагався допомогти йому всілякими засобами, Кольбер, стискаючи

обома руками свою велику голову, обмірковував текст дарчої, яку треба було змусити кардинала підписати, щойно страждання дадуть йому хоч маленький перепочинок. Здавалося, стогони кардинала і зазіхання смерті на цього представника минулого підбурювали розум молодого мислителя.

Кольбер пройшов до Мазаріні, щойно свідомість повернулася до хворого, і переконав його продиктувати наступну дарчу:

«Готуючись постати перед владикою небесним, прошу короля, земного мого володаря, прийняти від мене назад багатства, якими він у своїй доброті нагородив мене. Сімейство моє буде щасливе, що вони переходять у настільки знамениті руки. Опис мого майна, уже виготовлений, буде представлений його величності на першу його вимогу або за останнього подиху найвідданішого його слуги кардинала Мазаріні».

Кардинал зітхнув і підписав, Кольбер запечатав пакет і відвіз його в Лувр, де перебував король.

Потім він повернувся додому, потираючи руки, як працівник, упевнений, що день не минув даремно.

XLVII. Як Анна Австрійська дала Людовіку XIV одну пораду, а пан Фуке - зовсім іншу

Чутки про важкий стан кардинала поширилися швидко і привернули до Лувру стільки ж відвідувачів, скільки і звістка про одруження брата короля, герцога Анжуйського, про яке вже було оголошено офіційно.

Ледве встиг Людовик XIV повернутися до палацу й обміркувати все бачене й чуте цього вечора, як слуга доповів йому, що юрба придворних, яка вранці була присутня під час його вставання, знову з'явилася до його відходу до сну. Цей знак поваги придворні надавали зазвичай кардиналу, мало піклуючись про те, чи подобається це королю.

Але у міністра, як ми вже сказали, був зараз важкий напад подагри, і раболіпство придворних негайно звернулося до трону.

Придворні куртизани мають чудовий інстинкт чути всі події заздалегідь. Вони володіють вищими знаннями: вони дипломати, щоб знаходити грандіозні розв'язки заплутаних

обставин; вони полководці, щоб вгадувати результат битв; вони лікарі, щоб лікувати хвороби.

Людовик XIV, якому його мати дала цю аксіому серед багатьох інших, зрозумів, що його преосвященство монсеньйор кардинал Мазаріні дуже хворий.

Анна Австрійська, провівши молоду королеву в її покої і звільнившись від важкої парадної зачіски, пройшла до кабінету до сина, де той, на похмурій самоті, з розтерзаним серцем, переживав один з тих німих і жахливих приступів королівського гніву, які, спалахуючи, можуть призвести до бурхливих наслідків, але в Людовика XIV, завдяки його дивовижному самовладанню, вони перетворювалися на легкі грози.

Дивлячись у дзеркало, Людовик говорив собі:

- Король!.. Король тільки за назвою, а не насправді!.. Привид, порожній привид!.. Млява статуя, якій вклоняються одні підлесники! Коли ж ти піднімеш свою оксамитову руку і стиснеш шовкові пальці? Коли ти розкриєш не для зітхання і не для посмішки свій рот, засуджений на безглузде мовчання мармурових статуй палацових галерей?

Він провів рукою по лобі; бажаючи освіжитися, підійшов до вікна і побачив кількох вершників, які розмовляли між собою, і невелику групу цікавих. Вершники становили загін нічної варти, а для купки народу, що зібралася, король - вічний предмет цікавості, на кшталт носорога, крокодила або змії.

Король вдарив себе по лобі й вигукнув:

- Король французький! Який титул! Народ французький! Яка маса людей!.. І ось я повертаюся в Лувр, коні мої ще не охололи, а в кому я викликав цікавість? Двадцять чоловік дивляться на мене... Що я кажу, двадцять? Немає і двадцяти осіб, які цікавляться французьким королем. Немає навіть десяти солдатів на варті мого палацу: солдати, народ, варта - все в Пале-Роялі. Чому я, король, не можу отримати цього?

- Бо в Пале-Роялі зосереджене все золото, тобто вся сила людини, яка бажає царювати, - відповів голос з-за портьєри в дверях кабінету.

Людовик швидко повернувся, впізнавши голос Анни Австрійської. Він здригнувся і підійшов до матері.

- Сподіваюся, ваша величносте, - сказав він, - ви не звернули уваги на порожні слова, викликані усамітненням і нудьгою.

- Я звернула увагу тільки на одне, сину мій: ви скаржилися.

- Я? О ні! - сказав Людовик XIV. - Ні, запевняю вас, ні, ви помилилися.

- А що ж ви робили?

- Я уявив, що стою перед учителем і складаю відповідь на задану тему.

- Сину мій, - сказала Анна Австрійська, похитавши головою, - ви даремно не вірите моїм словам. Настане день, і, можливо, незабаром, коли вам необхідно буде згадати закон: «У золоті укладена вся могутність, і тільки той король, хто всемогутній».

- Однак, - продовжував король, - адже вашим наміром не було засуджувати багатіїв століття?

- О ні! - жваво відгукнулася Анна Австрійська. - Ні, сер. Ті, хто багатий у наш час, під вашим пануванням, багатий тому, що ви самі цього хотіли, і в мене немає до них ні злості, ні заздрості; вони, напевно, гідно послужили вашій величності, якщо ваша величність дозволила їм винагородити самих себе. Ось що хотіла я висловити словами, за які, мені здається, ви дорікаєте мені.

- Богу не завгодно, мадам, щоб я коли-небудь у чому-небудь дорікнув своїй матері.

- До того ж, - продовжувала Анна Австрійська, - земне багатство недовговічне. Існують страждання, хвороби, смерть, і ніхто, - додала вона з хворобливою посмішкою, наче маючи на увазі себе, - не забирає багатства і величі із собою в могилу. Тому молоді пожинають те, що посіяли для них старі.

Людовик уважно слухав слова королеви, яка намагалася його втішити.

- Ваша величність, - сказав він, пильно глянувши на матір, - мені здається, ви хочете додати ще щось.

- Ні, нічого, сину мій. Але ви, мабуть, помітили сьогодні ввечері, що пан кардинал серйозно хворий?

Людовик глянув на матір, шукаючи ознак хвилювання в її голосі, смутку на її обличчі. Обличчя Анни Австрійської здавалося засмученим, але скоріше від особистих причин; можливо, її турбували власні хвороби.

- Так, - сказав король, - пан кардинал дуже хворий.

- Великої втрати зазнає держава, якщо господь відкличе його високопреосвященство. Чи не так, сину мій? - запитала Анна Австрійська.

- Так, звичайно, ваша величність, держава зазнає непоправної втрати, - відповів король, почервонівши. - Але, здається, хвороба пана кардинала безпечна, і він ще не старий.

Ледве встиг король договорити, як камердинер підняв портьєру і з'явився на порозі з папером у руці, чекаючи, щоб король покликав його.

- Що таке? - запитав Людовик.

- Лист від пана кардинала Мазаріні.

- Дайте.

Він узяв лист і хотів його роздрукувати, як раптом почувся сильний галас у галереї, у передніх і у дворі.

- О! - промовив Людовик, мабуть, розгадавши причину галасу, що здійнявся. - Я говорив, що у Франції один король! Я помилився: у Франції їх цілих два!

У цю хвилину двері відчинилися, і суперінтендант фінансів Фуке постав перед Людовіком XIV. Це він був причиною метушні в галереї, це його лакеї галасували в передніх, це його коні проскакали двором. Його поява викликала той особливий гул голосів, якому заздрив Людовик XIV.

- Це не король, - зауважила Анна Австрійська синові, - а всього лише дуже багата людина.

Гіркота, що звучала в словах королеви, видавала її ненависть. Але Людовик залишався абсолютно холоднокровним. На лобі його не з'явилося ані найменшої зморшки. Він привітно кивнув головою Фуке, продовжуючи роздруковувати лист, поданий камердинером. Фуке помітив цей рух і спокійно, з шанобливою люб'язністю, підійшов до Анни Австрійської, щоб не завадити королеві.

Людовик, однак, не починав читати папір. Він слухав, як Фуке говорив королеві компліменти, захоплюючись красою її рук. Обличчя Анни Австрійської прояснилося; вона майже посміхалася.

Фуке помітив, що король, забувши про лист, дивиться на нього і слухає. Він негайно змінив позу і, продовжуючи розмову з королевою, повернувся обличчям до короля.

- Ви знаєте, пане Фуке, - сказав Людовик XIV, - що монсеньйор дуже поганий?

- Знаю, ваша величність, - відповів Фуке. - Справді, пан кардинал дуже поганий. Я був у себе в маєтку в Во, коли отримав настільки тривожну звістку, що негайно все кинув.

- Ви виїхали з Во сьогодні ввечері?

- Півтори години тому, ваша величність, - відповів Фуке, глянувши на свій годинник, обсипаний діамантами.

- Півтори години! - повторив король, який умів краще приховувати свій гнів, ніж здивування.

- Розумію, государю. Ви сумніваєтеся в моїх словах, ваша величносте; але я приїхав так скоро до Парижа справді дивом. Мені прислали з Англії три пари дивовижних коней; я велів розставити їх через кожні чотири льє і спробував їх сьогодні

ввечері. Вони пробігли відстань від Во до Лувру* за півтори години; як бачите, ваша величність, мене не обдурили.

Королева посміхнулася з таємною заздрістю. Фуке постарався попередити її невдоволення:

- Таких коней, пані государино, створено не для підданих, а для королів, бо королі ні в чому не повинні поступатися нікому.

Король підняв голову.

- Однак же ви, як мені здається, не король, пане Фуке, - сказала Анна Австрійська.

- Тому-то коні тільки й чекають знака його величності, щоб зайняти місце в стайнях Лувру. Якщо я спробував їх, то тільки з побоювання піднести його величності недостатньо цінну річ.

Король густо почервонів.

- Ви знаєте, пане Фуке, - зауважила королева, - що при французькому дворі немає звичаю, щоб піддані дарували що-небудь королю.

Людовик подивився на неї.

- Я сподівався, - сказав Фуке схвильовано, - що моя відданість його величності, моя постійна старанність послужать противагою вимогам етикету. Я, втім, пропонував не подарунок, а данину поваги.

- Дякую, пане Фуке, - люб'язно сказав король. - Дякую за ваш намір, я справді люблю гарних коней, але я не багатий; ви знаєте це краще за всіх, тому що завідуєте моїми фінансами. Як би я не хотів, я не можу купити таких дорогих коней.

Фуке кинув гордовитий погляд у бік королеви-матері, яка, здавалося, була в захваті від того хибного становища, в якому опинився міністр, і відповідав:

- Розкіш - це чеснота королів, сер. Це розкіш робить їх схожими на бога; це через розкіш вони стоять вище за інших людей. Розкішшю король вигодовує своїх підданих і їхню честь. У ніжному теплі розкоші королів народжується розкіш приватних осіб, джерело багатств для народу. Його величність, прийнявши в дар цих коней незрівнянної краси, зачіпає самолюбство конярів нашої країни - Лімузен, Періге, Нормандія: таке змагання корисне для них... Але король мовчить, і отже, я засуджений.

Тим часом Людовик XIV усе ще крутив у руках лист Мазаріні, не дивлячись на нього. Нарешті його погляд зупинився на ньому, і, прочитавши перший рядок, король скрикнув.

- Що з вами, сину мій? - запитала Анна Австрійська, підходячи до короля.

- Лист начебто від кардинала, - сказав король, продовжуючи читати. - Так, справді від кардинала!

- Що, йому гірше?

- Прочитайте самі, - запропонував король.

Анна Австрійська, своєю чергою, прочитала лист. У міру того як вона читала, в її очах загорялася радість, яку вона марно намагалася приховати від поглядів Фуке.

- О! Та це дарча! - вигукнула королева.

- Дарча? - перепитав Фуке.

- Так, - відповідав король суперінтенданту фінансів. - Пан кардинал, відчуваючи наближення смерті, передає мені свої статки.

- Сорок мільйонів! - продовжувала королева. - Ах, сину мій! Який благородний вчинок з боку кардинала! Він присікає всі погані чутки. Ці сорок мільйонів, повільно зібрані, увіллються одразу в королівську скарбницю: ось вірний підданий і справжній християнин.

Прочитавши ще раз папір, королева повернула його Людовіку, який здригнувся, почувши названу королевою величезну суму. Фуке, який відступив на кілька кроків, мовчав.

Король подивився на нього і подав йому листа. Суперінтендант уклонився і сказав, ледь глянувши на папір:

- Так, я бачу, це дарча.

- Треба відповісти зараз же , сину мій, - сказала Анна Австрійська

- Як відповісти, ваша величність?

- Поїхати до кардинала.

- Але ж не минуло й години, як я повернувся від його високопреосвященства, - заперечив король.

- Так напишіть йому, сину мій.

- Написати! - з огидою вигукнув король.

- Але, мені здається, - продовжувала Анна Австрійська, - людина, яка пропонує такий скарб, має право на негайну подяку.

Потім, повернувшись до Фуке, вона запитала:

- Чи не так, пане Фуке?

- Подарунок вартий того, пані государыня, - відповів Фуке зі стриманістю, що не вислизнула від уваги короля.

- Так прийміть і подякуйте, сину мій, - сказала королева наполегливо.

- А що думає пан Фуке?

- Ви хочете знати мою думку, государю?

- Так.

- Подякуйте, але не приймайте подарунка, ваша величність, - промовив Фуке.

- А чому? - запитала королева.

- Ви самі сказали, пані: королі не можуть або не повинні приймати подарунків від своїх підданих.

Король мовчки вислухав ці суперечливі поради.

- Пане, - заперечила Анна Австрійська, - ви не тільки не повинні відмовляти короля від прийняття цих грошей, але навіть зобов'язані, за вашим званням, роз'яснити його величності, що ці сорок мільйонів - для нього багатство.

- Саме тому, що ці сорок мільйонів - багатство, я повинен сказати королю: «Ваша величність, якщо непристойно королю прийняти від підданого шістку коней ціною в двадцять тисяч ліврів, то ще непристойніше прийняти цілий статок від іншого підданого, не завжди перебірливого в плані засобів, якими цей статок створено».

- Вам не личить, пане, вчити короля, - сказала Анна Австрійська. - Доставте йому самі сорок мільйонів, яких ви хочете позбавити його.

- Король отримає їх, коли забажає, - промовив з поклоном суперінтендант фінансів.

- Так, виснаживши народ податками, - відповіла Анна Австрійська.

- А хіба не з народу вичавили сорок мільйонів, зазначені в дарчій? Його величність хотів знати мою думку, і я висловив її. Якщо король побажає мого сприяння, я готовий старанно служити йому.

- Прийміть, прийміть, сину мій, - знову повторила Анна Австрійська. - Ви вищі за пересуди і пересуди.

- Відмовтеся, ваша величність, - сказав Фуке. - Поки король живий, у нього одна перешкода - совість, один суддя - його воля. Але після смерті його судить потомство, яке виправдовує або звинувачує його.

- Дякую, ваша величність, - сказав Людовик, шанобливо вклоняючись королеві. - Дякую, - додав він, прощаючись із Фуке.

- Ви приймете? - запитала Анна Австрійська.

- Я подумаю, - відповів король, глянувши на Фуке.

XLVIII. Агонія

Відіславши дарчу королю, кардинал наказав того ж дня перевезти себе до Венсена*. Король і двір вирушили за ним

туди ж. Останні промені цього світила були ще такі яскраві, що перемагали блиск інших вогнів. Хвороба посилилася, як і передбачав Гено; кардинал боровся вже не з подагрою, а зі смертю. Не менше за смерть мучив його страх, що король прийме запропонований йому подарунок, хоча Кольбер продовжував стверджувати, що король поверне гроші.

Що довше не поверталася дарча, то частіше Мазаріні думав, що заради сорока мільйонів варто було дечим ризикнути, особливо такою сумнівною річчю, як душа. Як кардинал і перший міністр Мазаріні був майже атеїстом і, вже у всякому разі, матеріалістом.

Він озирався на двері за кожним скрипом, уявляючи, що до нього повертається його нещасна дарча; але, обдурившись у надії, знову зітхнувши, відкидався на ліжку й почувався болючіше, коли на хвильку забував про неї.

Анна Австрійська вирушила слідом за кардиналом; хоча серце її і почорніло до старості, вона не могла відмовити вмираючому у виявленні скорботи - як жінка, за словами одних, як государиня, за словами інших. Вона заздалегідь, якщо можна так висловитися, вбрала в траур своє обличчя, і весь двір наслідував її.

Людовик, не бажаючи показувати, що відбувалося в його душі, абсолютно не виходив зі своєї кімнати, де з ним сиділа одна його годувальниця. Що ближче наближався час його незалежності, то скромнішим і терплячішим він ставав, то більше занурювався в себе, як усі сильні люди, що мають певну мету і збираються з силами для рішучої хвилини.

Кардинал таємно соборувався. Вірний своїй звичці все приховувати, він боровся з очевидністю і, лежачи в ліжку, приймав гостей, ніби в нього було тимчасове нездужання.

Гено, зі свого боку, нікому нічого не говорив; коли йому набридали розпитуваннями, він відповідав тільки:

- Кардинал ще не старий і сповнений сил. Але доля невідворотна. Якщо судилося людині померти, то вона неодмінно помре.

Він кидав слова скупо й обережно, і особливо ретельно зважували їх дві людини: король і кардинал.

Мазаріні, незважаючи на передбачення Гено, все ще зберігав надію, або, краще сказати, так майстерно грав свою роль, що найтонші хитруни, стверджуючи, що кардинала обманюють сподівання, самі здавалися обманутими кардиналом.

Людовик, який не бачив кардинала вже два дні, невідступно думав про сорок мільйонів, які так терзали

Мазаріні. Він теж не знав справжнього стану здоров'я першого міністра.

Син Людовика XIII, слідуючи батьківським традиціям, досі був настільки мало королем, що, пристрасно жадаючи королівської влади, він жадав її з тим страхом, який завжди супроводжує невідомість.

Прийнявши таємно від усіх певне рішення, він попросив побачення в Мазаріні. Анна Австрійська, яка не відходила від хворого, першою почула про бажання короля і передала його кардиналу, який стривожився.

З якою метою Людовик XIV просить у нього побачення? Для того щоб повернути гроші, як вважав Кольбер? Або щоб подякувати за подарунок і залишити їх у себе, як думав сам Мазаріні? Відчуваючи, що невідомість уб'є його, вмираючий не вагався ні хвилини.

- Буду щасливий бачити його величність! - вигукнув він, роблячи знак Кольберу, який сидів біля ліжка хворого і відразу його зрозумів. - Ваша величність, - продовжував Мазаріні, звертаючись до королеви, - не відмовте запевнити короля в повній щирості моїх слів.

Анна Австрійська встала. Її теж хвилювала доля цих сорока мільйонів, про які всі зараз потай думали.

Коли вона вийшла, Мазаріні насилу підвівся і сказав секретарю:

- Ах, Кольбере, які жахливі дні!.. Два вбивчі дні! І ти бачиш: папір не повертається.

- Терпіння, - відповів Кольбер.

- Ти з глузду з'їхав! Говорити мені про терпіння! О, Кольбер, ти смієшся наді мною; я вмираю, а ти радиш мені чекати!

- Монсеньйоре, - сказав Кольбер зі звичайною холоднокровністю, - не може бути, щоб вийшло не так, як я передбачав. Король бажає бачити вас; це означає, що він особисто поверне вам дарчу.

- Ти думаєш? А я впевнений, що він хоче подякувати мені.

У цю хвилину повернулася Анна Австрійська: дорогою до сина вона зустріла в передпокої нового лікаря, який пропонував свої послуги для порятунку кардинала. Анна Австрійська принесла один порошок на пробу.

Але Мазаріні чекав не цього; він навіть не глянув на порошок.

- Ах, ваша величність, - сказав він, - не в ліках справа! Два дні тому я запропонував королю невеликий подарунок. Досі, ймовірно з делікатності, його величність не хотів говорити про

нього; але настала хвилина для пояснень, і я благаю вас, государіня, сказати мені: чи зважився король на що-небудь у цій справі?

Королева хотіла відповісти. Мазаріні зупинив її:

- Говоріть правду! Заради всього святого - правду! Не лестіть вмираючому нездійсненною надією!

У цю хвилину він спіймав погляд Кольбера, який говорив, що він збирається зробити неправильний крок.

- Я знаю, - відповіла Анна Австрійська, взявши кардинала за руку, - ви великодушно запропонували королю не невеличкий подарунок, як ви кажете зі скромності, а величезну суму. Знаю, як вам буде важко, якщо король...

Вмираючий Мазаріні слухав її з більшою увагою, ніж десять здорових людей.

- Якщо король... - пробурмотів він.

- Якщо король, - продовжувала Анна Австрійська, - не прийме дарунка, який ви йому пропонуєте від душі.

Мазаріні відкинувся на подушку з відчаєм людини, яка відмовилася від усякої боротьби. У нього вистачило сил і присутності духу кинути на Кольбера один із тих поглядів, які варті десяти довгих поем*.

- Чи не правда, - додала королева, - ви вважали б відмову короля за образу?

Мазаріні метався в ліжку, не вимовляючи жодного слова. Королева не зрозуміла або прикидалася, що не розуміє його.

- Тому, - сказала вона, - я постаралася допомогти королю доброю порадою. Знайшлися люди, які заздрять тій славі, якою покриє вас цей великодушний вчинок. Вони намагалися переконати короля, що йому не слід приймати вашого подарунка; але я боролася за вас, і так вдало, що, здається, вам не доведеться перенести гіркоти відмови.

- Ах, - прошепотів Мазаріні, звертаючи на неї мутний погляд, - ось послуга! Я ні на хвилину не забуду її в ті деякі години, які мені залишається прожити!

- Треба зізнатися, що ця послуга коштувала мені великих зусиль.

- Ах, прокляття! Я думаю!

- Що з вами?

- Горю! Горю!

- Ви дуже мучитесь?

- Як у пеклі!

Кольбер готовий був провалитися крізь землю.

- Ви думаєте, - запитав Мазаріні в королеви, - ви думаєте, що його величність... - він зупинився на секунду, - що його величність прийде подякувати мені?

- Так, - відповіла королева.

Мазаріні пронизав Кольбера вогненним поглядом.

У цю хвилину доповіли про появу короля в передніх, повних відвідувачів. Кольбер скористався метушнею і зник у проході за ліжком кардинала. Анна Австрійська стоячи чекала сина. Людовик XIV, увійшовши у двері, спрямував очі на вмираючого. Кардинал не побажав навіть повернутися до короля, від якого він уже нічого не очікував.

Камердинер присунув крісло до ліжка. Людовик XIV вклонився королеві, кардиналу і сів. Королева теж сіла.

Король озирнувся. Камердинер зрозумів його погляд і подав знак придворним, які негайно пішли. У спальні запанувала тиша. Молодий король, який завжди боявся того, хто був його вчителем у юності, відчував ще більшу повагу до нього в урочисту хвилину смерті. Тому він не наважувався почати розмову сам, усвідомлюючи, що тепер кожне слово повинне мати особливе значення, не тільки для цього, а й для потойбічного світу.

Кардинала в цей час мучила тільки одна думка - про дарчу. Причиною його понівеченого вигляду і похмурого погляду були не страждання, а виснажливе очікування: ось зараз король подякує йому і вб'є одразу всяку надію на повернення грошей.

Мазаріні перший порушив мовчання.

- Ваша величність теж переїхали до Венсена? - запитав він.

Король кивнув головою.

- Ви надали втішну милість вмираючому, - продовжував Мазаріні, - я помру спокійніше.

- Сподіваюся, - відповів король, - що я прийшов не до вмираючого, а до хворого, який може одужати.

Мазаріні похитав головою.

- Останнє відвідування, - сказав він, - так, останнє!

- Якби це було так, - відповідав король, - я прийшов би востаннє попросити поради у керівника, якому я всім зобов'язаний.

Анна Австрійська була жінкою: вона не могла стримати сліз. Людовик теж здавався розчуленим, але більше за всіх був схвильований Мазаріні, хоча зовсім з іншої причини. Настало мовчання. Королева відтерла сльози. Король заспокоївся.

Мазаріні пожирав короля очима, відчуваючи, що настає рішуча хвилина.

- Я говорив, - продовжував король, - що багато чим зобов'язаний вашому преосвященству. Головна мета моїх відвідин, пане кардинале, - подякувати вам від душі за останній доказ дружби, який я отримав.

Щоки кардинала ввалилися, рот розкрився, і він ледь стримав такий важкий подих, якого не видавав за все життя.

- Ваша величність, - сказав він, - я всього позбавлю моє бідне сімейство, розорю всіх моїх родичів. Це мені поставлять у провину, але зате ніхто не скаже, що я відмовився пожертвувати всім заради мого короля.

Анна Австрійська знову заплакала.

- Люб'язний кардинал, - заперечив король із такою серйозністю, якої, за його молодості, не можна було від нього очікувати. - Мені здається, ви погано зрозуміли мене.

Мазаріні підвівся на лікті.

- Ніхто не збирається розоряти ваше сімейство і оббирати ваших родичів... Ні, цього ніколи не буде!

«Король розчулиться і стане щедрим, - подумала королева. - Ми не дамо йому відступити; подібний вдалий випадок ніколи більше не випаде».

Мазаріні подумав: «О, він, певно, поверне мені якісь крихти з цих мільйонів; постараємося вирвати в нього шматок побільше».

- Ваша величносте, - сказав він уголос, - сімейство у мене велике, і племінниці мої зазнають поневірянь, коли мене не буде на світі.

- О, не турбуйтеся, - поспішно заперечила королева, - не турбуйтеся про своє сімейство. Найдорогоціннішими нашими друзями будуть ваші друзі. Племінниці ваші будуть моїми дочками, сестрами короля; він обсипле милостями всіх тих, кого ви любите.

«Слова!» - подумав Мазаріні, який знав краще за всіх, чого варті обіцянки королів.

Людовик вгадав думку вмираючого.

- Заспокойтеся, люб'язний пане Мазаріні, - сказав він із сумною і глузливою посмішкою. - Втративши вас, племінниці ваші втратять свій головний скарб, але вони все ж залишаться найбагатшими спадкоємицями у Франції. Ви запропонували мені їхнє придане...

У кардинала захопило дух.

- Але я повертаю його їм, - продовжував король, подаючи вмираючому дарчу, думка про яку протягом двох днів терзала Мазаріні.

- А! Що я вам казав, пане кардинале? - прошепотів за ліжком голос, легкий, як вітерець.

- Ваша величність повертає мені дарчу! - вигукнув Мазаріні, який прийшов від радості в таке хвилювання, що він навіть забув свою роль благодійника.

- Ваша величність повертає сорок мільйонів! - вигукнула королева, до того вражена, що забула свою роль убитої горем жінки.

- Так, ваша величність, так, пане кардинале, - сказав король, розриваючи папір, який Мазаріні все ще не наважувався взяти. - Так, я знищую акт, який розоряє цілу сім'ю. Статки, нажиті кардиналом у мене на службі, належать йому, а не мені.

- Але, ваша величносте, чи подумали ви, - заперечила Анна Австрійська, - що у вас у скарбниці немає й десяти тисяч екю?

- Дорога матінко, я зробив свій перший королівський вчинок і сподіваюся, що він послужить хорошим початком мого царювання.

- О, ви маєте рацію! - вигукнув Мазаріні. - Це вчинок воістину величний, воістину великодушний.

І він почав ретельно роздивлятися один за одним клаптики паперу, що впали до нього на ліжко, бажаючи переконатися, що розірвано дійсно оригінал, а не копію. Нарешті він знайшов клаптик зі своїм підписом і, впізнавши його, від радості мало не непритомно відкинувся на подушки.

Анна Австрійська, не в силах приховати свого засмучення, підняла очі й руки до неба.

- Ах, ваша величність! - повторював Мазаріні. - Як вас будуть благословляти, як вас будуть любити в моєму сімействі. Perbacco*, якщо хто-небудь із моїх родичів подасть вам привід для невдоволення, насупите тільки брови - я негайно встану з могили.

Але ця витівка не справила очікуваного враження. Думка Людовика звернулася на інші, важливіші предмети. Анна Австрійська, почуваючись неспроможною приховати досаду з приводу великодушності сина і лицемірства кардинала, встала і вийшла з кімнати, не піклуючись про те, що видає свої почуття.

Мазаріні все зрозумів і, боячись, як би Людовик XIV не змінив свого рішення, раптом вибухнув стогонами, щоб відволікти увагу в інший бік. Так вчинив пізніше Скапен у

чудовій комедії Мольєра, яку насмілювався засуджувати похмурий і буркотливий Буало.

Потроху все ж стогони стихли, а коли Анна Австрійська вийшла, вони зовсім припинилися.

- Пане кардинале, чи не бажаєте ви дати мені якусь пораду? - запитав король.

- Ваша величносте, - відповів Мазаріні, - ви вже зараз втілення мудрості й розсудливості; я не кажу про вашу великодушність: сьогоднішній ваш учинок перевершує все, що вчинили стародавні й сучасні великі люди.

Король холодно прийняв ці похвали.

- Ви обмежуєтеся однією вдячністю, - сказав він. - Але невже ваша досвідченість, яка набагато відоміша, ніж моя мудрість, розсудливість і великодушність, не підказують вам дружньої поради, корисної мені в майбутньому?

Мазаріні задумався на хвилину.

- Ваша величність так багато зробили для мене, точніше, для моєї родини.

- Не будемо говорити про це, - відповів король.

- І я хочу дати вам дещо замість сорока мільйонів, від яких ви так великодушно, істинно по-королівськи відмовилися.

Людовик XIV показав жестом, що всі ці лестощі обтяжують його.

- Я хочу, - продовжував Мазаріні, - дати вам одну пораду, так, пораду, яка дорогоцінніша за сорок мільйонів. Вислухайте її.

- Слухаю.

- Наблизьтеся, ваша величність, бо я слабшаю. Ближче, ближче!

Король нахилився до хворого.

- Ваша величність, - сказав Мазаріні так тихо, що, здавалося, лише могильний подих долітав до напруженого слуху короля, - ваша величність, ніколи не беріть собі першого міністра!

Людовик випростався в подиві. Рада була схожа на сповідь. Ця щира сповідь Мазаріні справді була дорогоціннішою за всі скарби. Спадщина, заповідана кардиналом молодому королю, складалася тільки з шести слів, але ці шість слів, як сказав Мазаріні, коштували принаймні сорока мільйонів. Людовик на хвилину зніяковів. А в Мазаріні був такий вигляд, немов він сказав звичайнісіньку річ.

- Крім вашого сімейства, ви нікого мені не доручаєте? - запитав король.

За пологом ліжка почувся шурхіт. Мазаріні зрозумів.

- Так, так, - сказав він, - я хочу рекомендувати вашій величності одну людину, розумну, чесну, дуже майстерну...

- Як його звуть?

- Ви майже не знаєте його імені. Це пан Кольбер, керуючий моїми справами. Випробуйте його, - переконано продовжував Мазаріні, - всі його передбачення виправдовуються. У нього правильний погляд, він жодного разу не помилився ні в оцінці подій, ні в людях, що ще більш дивно. Я багато чим зобов'язаний вашій величності, але думаю, що віддячу вам, якщо залишу вам пана Кольбера.

- Добре, - сказав Людовик XIV неуважно; він зовсім не знав імені Кольбера і сприймав натхнені слова кардинала за марення вмираючого.

Мазаріні впав на подушки.

- А тепер прощавайте, ваша величність... Прощавайте! - прошепотів Мазаріні. - Я втомився, я повинен ще здійснити важкий шлях, перш ніж я постану перед новим своїм володарем. Прощавайте, ваша величність.

Молодий король, відчуваючи, що на очі навертаються сльози, нахилився до кардинала, який уже здавався трупом, а потім поспішно вийшов.

XLIX. Перша поява Кольбера

Ніч минула в томлінні для вмираючого і для короля: вмираючий чекав на порятунок, король - на свободу.

Людовик не лягав. За годину після того, як король вийшов зі спальні кардинала, він довідався, що помираючий, відчувши себе краще, наказав себе одягнути, нарум'янити і причесати і побажав прийняти послів. Подібно до Августа*, кардинал вважав світ величезним театром і мав намір зіграти як слід останній акт своєї комедії.

Анна Австрійська не з'являлася більше у кардинала; їй нічого було робити у нього. Приводом її відсутності були міркування пристойності. Утім, кардинал не цікавився нею: він добре запам'ятав пораду, яку королева дала синові.

Близько опівночі, коли рум'яна ще не зійшли зі щік Мазаріні, у нього почалася агонія. Він знову перечитав заповіт. Він цілком виражав його бажання. Боячись, щоб чиясь корислива воля, користуючись його слабкістю, не змусила його що-небудь змінити в заповіті, він наказав Кольберу, який ходив

коридором перед спальнею вмираючого, як найпильніший вартовий, нікого не впускати до нього.

Король, замкнувшись у себе, щогодини посилав годувальницю в покої Мазаріні з наказом доставляти йому найточніші відомості про стан кардинала. Дізнавшись, що Мазаріні дозволив одягнути, причесати і прибрати себе, прийняв послів, Людовик зрозумів, що для кардинала почалася відхідна молитва.

О першій годині опівночі Гено випробував останній засіб, який вважався сильнодіючим. У ті часи уявляли, що проти смерті є ще якісь таємні зілля.

Мазаріні, прийнявши цей засіб, заспокоївся хвилин на десять. Він зараз же розпорядився пустити слух, що стався щасливий перелом хвороби. Коли король дізнався цю новину, холодний піт виступив у нього на лобі. Він уже бачив зорю свободи, рабство здалося йому тепер ще більш нестерпним. Але наступна звістка зовсім міняла картину: кардинал ледь дихав і ледве слідкував за молитвами, які читав біля його узголів'я абат із церкви Св. Миколая.

Король у сильному хвилюванні почав ходити кімнатою і на ходу переглядав папери, вийняті ним зі скриньки, ключ від якої зберігався тільки у нього.

Годувальниця повернулася втретє і повідомила, що Мазаріні сказав каламбур і наказав покрити лаком належну йому «Флору» Тиціана.

Нарешті, о другій годині ранку, король не міг подолати втоми: він не спав уже цілу добу. Сон, непереможний у молодості, опанував його. Однак король не ліг у ліжко: він заснув у кріслі. Години о четвертій увійшла годувальниця й розбудила його.

- Ну? - запитав король.

- Ваша величність, - прошепотіла годувальниця, співчутливо склавши руки. - Він помер!

Король швидко схопився, немов його підкинула сталева пружина.

- Чи так це?

- Так.

- Хто сказав тобі?

- Пане Кольбер.

- А він знає це напевно?

- Він вийшов зі спальні і сказав, що сам прикладав дзеркало до губ кардинала.

- А, добре! - вирвалося в короля. - Але де ж Кольбер?

- Він щойно покинув спальню кардинала.

- І куди попрямував?

- Слідом за мною.

- Тож він...

- Тут, ваша величність, очікує біля ваших дверей, якщо вам завгодно буде прийняти його.

Людовик підбіг до дверей, сам відчинив їх і побачив у коридорі Кольбера, який нерухомо стояв в очікуванні. Побачивши цю статую в чорному, король здригнувся, потім зробив знак Кольберу слідувати за ним.

- Що ви прийшли повідомити мені, пане? - запитав Людовик, збентежений тим, що здогадалися про його найпотаємніші думки, які він не міг приховати.

- Пан кардинал помер, ваша величність, і я приніс вам його останнє «пробач».

Король задумався. Він уважно дивився на Кольбера, згадуючи слова кардинала.

- Ви були вірним слугою його високопреосвященства, про що він сам мені говорив.

- Так, ваша величність.

- Ви посвячені в деякі його таємниці?

- У все.

- Мені дорогі друзі і слуги покійного кардинала, я подбаю про те, щоб вас прийняли до мене на службу.

Кольбер поклонився.

- Ви, здається, фінансист?

- Так, ваша величність.

- Безпосередньо моєму дому ви, пригадується, ніколи не служили?

- Вибачте, ваша величносте, я мав щастя подати пану кардиналу думку про економію, яка приносить скарбниці вашої величності триста тисяч франків щорічно.

- Яка ж це економія, пане? - запитав Людовик XIV.

- Ваша величність зволите знати, що рота швейцарців* носить срібне мереживо на кінцях стрічок?

- Знаю.

- Я запропонував пришивати до стрічок мереживо з фальшивого срібла; цього ніхто не може помітити, а на сто тисяч екю можна прогодувати протягом шести місяців полк і купити десять тисяч хороших мушкетів або збудувати корабель із десятьма гарматами.

- Правда, - зауважив Людовик XIV, ще уважніше вдивляючись у Кольбера. - По-моєму, економія дуже доречна; смішно подумати, що солдати носили таке ж мереживо, як вельможі.

- Я щасливий, що ваша величність схвалили мої дії, - відповів Кольбер.

- При кардиналі ви вели тільки його справи? - запитав король.

- Його високопреосвященство доручав мені ще перевіряти рахунки суперінтенданта фінансів.

- А! - вигукнув Людовик XIV. Він збирався відпустити Кольбера, але останні слова зацікавили його. - Покійний кардинал доручав вам контролювати рахунки пана Фуке? І які ж результати?

- Виявився дефіцит, ваша величність. І якщо ви дозволите...

- Говоріть, пане Кольбер.

- Я повинен дати вашій величності деякі пояснення.

- Ні, не треба. Ви ж перевіряли рахунки, скажіть: який підсумок?

- Це легко, ваша величність... Усе порожньо, грошей немає.

- Будьте обережні, пане. Ви засуджуєте управління пана Фуке, а він, на загальну думку, дуже вправний у справах.

Кольбер почервонів, потім зблід, відчуваючи, що в цю хвилину вступає в боротьбу з людиною майже такою ж могутньою, як померлий кардинал.

- Абсолютно вірно, ваша величність, він дуже вправна людина, - відповів Кольбер, низько кланяючись.

- Але якщо він майстерна людина, а грошей усе-таки немає, то хто ж винен?

- Я нікого не звинувачую, ваша величність, а тільки констатую факти.

- Добре, складіть звіт і подайте його мені. Ви кажете, що є дефіцит? Але, можливо, це дефіцит тимчасовий: кредит повернеться, а з ним і гроші?

- Ні, ваша величність.

- Не цього року, я розумію, але, можливо, в майбутньому?

- Майбутній рік так само начисто з'їдений, як і поточний.

- Ну, ще через рік.

- І він з'їдений.

- Що ви говорите, пане Кольбер?

- Я стверджую, що витрачено доходи за чотири роки вперед.

- Так доведеться зробити позику.

- Уже зроблено три позики, ваша величність.

- Я створю нові посади і за них отримаю гроші.

- Неможливо, ваша величність: їх створено занадто багато. Відкупники придбали їх, але не виконують своїх обов'язків. До того ж пан суперінтендант отримує з кожної з них третину, тож народ оббирають, а ваша величність не отримує від цього жодної користі.

Король нетерпляче зрушив із місця.

- Поясніть мені це, пане Кольбер.

- Ваша величносте, висловіть ясніше вашу думку: яких пояснень ви бажаєте?

- Ви маєте рацію. Ясність насамперед. Так от. Якщо сьогодні зі смертю пана кардинала я став королем і побажаю отримати гроші?

- Ваша величність їх не отримає.

- Дивно! Як, мій суперінтендант не добуде мені грошей?

Кольбер негативно похитав головою.

- Що ж це означає? Невже ми обтяжені такими боргами, що державні доходи все одно що не існують?

- Так, ваша величність.

Король насупив брови.

- Добре, - сказав він, - я зберу платіжні зобов'язання і доб'юся від їхніх утримувачів зменшення податку і продажу за дешевими цінами.

- Неможливо, ваша величносте: платіжні зобов'язання перетворено на векселі, які для зручності та полегшення угод розрізано на стільки частин, що тепер не впізнати оригіналу.

Людовик у сильному хвилюванні ходив по кімнаті, все ще насупивши брови.

Раптом він зупинився і запитав:

- Якщо все це правда, я розорений, ще не почавши царювати?

- Так, ваша величність, розорені, - відповів безпристрасний рахівник.

- Проте ж гроші кудись поділися?

- Зрозуміло, ваша величносте, і для початку я приніс записку про капітали кардинала Мазаріні, про які він не хотів згадати ні у своєму заповіті, ні в інших актах; він довірив їх мені.

- Вам?

- Так, государю, і наказав передати їх вашій величності.

- Як! Крім сорока мільйонів, згаданих у заповіті, у пана Мазаріні були ще гроші?

Кольбер поклонився.

- Яка бездонна прірва ця людина! - прошепотів король. - З одного боку - Мазаріні, з іншого - Фуке; у них, можливо, понад сто мільйонів. Не дивно, що в мене порожньо в скарбниці.

Кольбер чекав, не рухаючись із місця.

- А сума, яку ви маєте передати мені, заслуговує на увагу? - запитав король.

- Так, ваша величність, кругленька сума.

- Вона становить?

- Тринадцять мільйонів ліврів, государю.

- Тринадцять мільйонів! - вигукнув Людовик XIV з радісним трепетом. - Ви кажете - тринадцять мільйонів, пане Кольбер?

- Так, тринадцять мільйонів, ваша величність.

- І ніхто не знає про них?

- Ніхто.

- І вони у ваших руках?

- Так, ваша величність.

- Коли я можу отримати їх?

- Через дві години.

- Де ж вони?

- У погребі будинку, що належав пану кардиналу і дістався мені за його заповітом.

- То ви знаєте заповіт кардинала?

- У мене є копія, підписана його рукою.

Кольбер вийняв папір із кишені й показав королю. Король прочитав статтю про передачу будинку.

- Але, - сказав він, - тут ідеться тільки про будинок і жодного слова про гроші.

- Про них говорить моя совість.

- І Мазаріні довірився вам?

- Чому ж ні, ваша величність?

- Він... такий недовірливий!

- Мені, ваша величність, він, як бачите, довіряв.

Людовик з подивом глянув на просте, але виразне обличчя Кольбера.

- Ви чесна людина, пане Кольбер, - сказав він.

- Це не чеснота, а обов'язок, - холодно відповів Кольбер.

- Але ці гроші, можливо, належать його родині?

- Якби вони належали його родині, то увійшли б у заповіт, як увійшло туди все майно кардинала. Якби ці гроші належали його родині, то я, який писав дарчу, додав би їх до тих сорока мільйонів, які пан кардинал пропонував вам.

- Як! Ви складали дарчу?

- Я, ваша величність.

- І кардинал любив вас? - запитав наївно король.

- Я говорив його високопреосвященству, що ваша величність не прийме дарунка, - сказав Кольбер колишнім спокійним тоном.

Людовик провів рукою по лобі.

- О, як я ще молодий, щоб керувати людьми, - прошепотів він.

Кольбер чекав, поки король прийде до тями.

- О котрій годині накажете доставити гроші, государе? - запитав Кольбер трохи згодом.

- Сьогодні, об одинадцятій годині вечора. Нехай ніхто не знає, що я отримав їх.

- Куди накажете привезти їх?

- У Лувр. Дякую вам, пане Кольбер!

Кольбер поклонився і вийшов.

- Тринадцять мільйонів! - вигукнув король, залишившись один. - Неймовірно!

Потім він опустив голову на руки і ніби задрімав.

Але через хвилину король підняв голову, встав і, відчинивши вікно, підставив палаюче обличчя свіжому ранковому вітру, просоченому пахощами дерев і квітів. Сяюча зоря займалася на горизонті. Перші промені сонця освітили молодого короля.

- Ця зоря - зоря мого царювання, - прошепотів Людовик XIV. - Чи не ознаку посилає мені всевишній?..

L. Перший день царювання Людовіка XIV

Уранці в палаці всі дізналися про смерть кардинала, потім новина поширилася містом.

Міністри - Фуке, Ліон і Летельє* - зібралися в залі засідань на раду. Король негайно покликав їх.

- Панове, - сказав він, - за життя кардинала я дозволяв йому керувати моїми справами; тепер я маю намір сам займатися ними. Ви будете давати мені поради, коли я попрошу їх у вас. Можете йти!

Міністри переглянулися зі здивуванням, ледве приховавши посмішку: вони знали, що Людовик XIV, вихований у повному невіданні, що таке управляти державою, із самолюбства бере на себе абсолютно непосильний тягар.

Фуке попрощався з товаришами на сходах і сказав їм:

- Нам же краще, панове, - менше турбот.

І він весело сів у карету.

Решта, злегка стурбовані таким оборотом справи, повернулися в Париж.

О десятій годині король пройшов до матері і мав з нею таємну нараду; потім, пообідавши, сів у закриту карету і поїхав прямо в Лувр. Тут він прийняв безліч придворних і із задоволенням відзначив загальне збентеження і цікавість.

Увечері він наказав замкнути всі входи в Лувр, крім входу з набережної. Тут він поставив варту з двохсот швейцарців, які жодного слова не знали французькою; їм наказано було пропустити тільки скрині і нікого не випускати.

Рівно об одинадцятій під склепіннями почувся важкий стукіт воза, потім - іншого, нарешті - третього. Потім пролунав гул ґрат, що зачинилися. Незабаром хтось подряпався у двері королівського кабінету.

Король сам відчинив двері і побачив Кольбера, який сказав тільки:

- Гроші в погребі вашої величності.

Людовик спустився в підземелля, ключ від якого ще вранці передав Кольберу, і оглянув діжки із золотом і сріблом, перенесені туди людьми, відданими Кольберу. Після цього Людовик повернувся в кабінет у супроводі Кольбера. Останній був так само холодний, ні найменший проблиск задоволення не порушував його незворушної байдужості.

- Пане, - сказав король, - якої нагороди бажаєте ви за таку відданість і чесність?

- Жодної, ваша величність.

- Як ніякої? Ви не бажаєте навіть отримати посаду?

- Якщо ваша величність і не дасте мені посади, я все одно служитиму вам. Я буду найкращим слугою короля.

- Ви будете інтендантом фінансів.

- Але ж уже є суперінтендант, і він наймогутніша особа в королівстві.

- О, - вигукнув Людовик, почервонівши, - ви так думаєте?

- Він розчавить мене за один тиждень, государю. Ваша величність доручає мені контроль, для якого треба мати силу; а що значить інтендант поруч із суперінтендантом?

- Ви хочете мати підтримку… Отже, ви не покладаєтеся на мене?

- Я вже мав честь сказати вашій величності, що за кардинала Мазаріні пан Фуке був другою особою в королівстві; тепер Мазаріні помер, і пан Фуке став першим.

- Пане, сьогодні ви можете говорити мені все, що хочете; але не забувайте, що завтра я цього вже не потерплю.

- Отже, я не буду потрібен вашій величності?

- Ви вже й тепер не потрібні, тому що боїтеся служити мені.

- Я боюся тільки того, що мені завадять служити вам.

- То чого ж ви хочете?

- Прошу вашу величність призначити мені помічників з інтендантства?

- Але тоді посада втратить значення.

- Зате стане безпечною.

- Вибирайте.

- Я прошу Бретейля, Марена і Ервара.

- Завтра їх буде призначено.

- Дякую вам, государю!

- І це все, про що ви просите?

- Насмілюся ще просити…

- Чого?

- Дозвольте мені скликати судову палату.

- Навіщо?

- Для суду над чиновниками, які за останні десять років дозволяли собі зловживання.

- Але… що ж із ними зроблять?

- Трьох повісять; інші в усьому зізнаються.

- Але я не можу починати мого царювання зі страт, пане Кольбер.

- Краще почати, ніж закінчити стратами, ваша величність.

Король не відповів.

- Ваша величність згодні зі мною? - запитав Кольбер.

- Я подумаю.

- Тоді буде вже пізно.

- Чому?

- Тому що, якщо ці люди будуть попереджені, вони виявляться набагато сильнішими за нас.

- Скличте судову палату.

- Не сповільню.

- Тепер усе?

- Ні, государе; ще одна важлива обставина… Які права надасть ваша величність цьому інтендантству?

- Але... я не знаю... є ж звичайні...

- Ваша величність, мені потрібно мати право читати листування з Англією.

- Це неможливо. Англійські депеші роздруковують у раді, так було і за кардинала.

- Мені здавалося, ваша величність оголосили сьогодні вранці, що ради більше не буде.

- Так, оголосив.

- У такому разі нехай ваша величність читає особисто листи, одержувані з Англії. Я переконливо прошу про це.

- Добре, ви будете отримувати їх і доповідати мені.

- Дозвольте ще запитати вашу величність: що ж робити мені у фінансовій частині?

- Усе, чого не зробить пан Фуке.

- Це я і хотів знати. Дякую, ваша величність, я йду заспокоєний.

З цими словами він вийшов, його проводжав погляд Людовика.

Не встиг Кольбер відійти і на сто кроків від Лувру, як прибув кур'єр з Англії. Король поспішно розпечатав пакет і побачив лист від короля Карла II.

Ось що англійський монарх писав своєму царственому братові:

«Ваша величність, без сумніву, стривожені хворобою кардинала Мазаріні; але сама небезпека її може бути вам тільки корисна. Доктор засудив кардинала на смерть. Дякую вашій величності за сприятливу відповідь на мою пропозицію щодо сестри моєї, леді Генрієтти Стюарт; через тиждень принцеса виїде до Парижа зі своїм почтом.

Мене зворушує ваша родинна прихильність, і я радий, що з ще більшим правом можу тепер назвати вас братом. Особливо радий нагоді довести вашій величності, наскільки я уважний до всього, що становить важливість для вас. Ви таємно зміцнюєте Бель-Іль. Даремно. Ніколи між нами не буде війни. Заходи, яких ви вживаєте, не турбують, а засмучують мене... Ви витрачаєте мільйони без жодної користі; скажіть про це своїм міністрам і повірте, що моя поліція має найточніші відомості. Надавайте мені, брате мій, подібні ж послуги, коли випаде нагода».*

Король сердито подзвонив, з'явився камердинер.

- Пан Кольбер зараз вийшов звідси, певно, він ще недалеко. Покликати його!

Камердинер хотів виконати наказ, але король зупинив його.

«Ні, - сказав він собі, - не потрібно... я бачу всі задуми цієї людини. Бель-Іль належить пану Фуке; Бель-Іль зміцнюється, отже, Фуке склав змову... Розкриття змови тягне за собою загибель суперінтенданта; англійські листи викривають змовників; ось чому Кольбер неодмінно хотів мати у своїх руках листування з Англією... Однак не можу ж я спиратися тільки на цю людину: він лише голова, а мені потрібна ще рука».

Раптом Людовик радісно скрикнув.

- У мене був лейтенант мушкетерів! - сказав він камердинеру.

- Так, ваша величність, пане д'Артаньян.

- Він вийшов у відставку?

- Точно так, ваша величність.

- Неодмінно відшукати його, щоб він з'явився до мене завтра вранці, коли я встану.

Камердинер поклонився і вийшов.

- У мене в льохах тринадцять мільйонів, - сказав Людовик. - Кольбер розпоряджатиметься моєю скарбницею, д'Артаньян - моєю шпагою. Я справді король!

LI. Пристрасть

У день свого прибуття в Париж Атос, як ми вже бачили, проїхав з королівського палацу до себе додому, на вулицю Сент-Оноре. Там чекав його віконт де Бражелон, розмовляючи з Грімо.

Розмовляти зі старим слугою було справою нелегкою; цим мистецтвом володіли тільки дві людини: Атос і д'Артаньян. Першому це вдавалося тому, що Грімо намагався змусити його говорити; д'Артаньян, навпаки, умів змусити розговоритися старого Грімо.

Рауль намагався витягнути з нього розповідь про останню поїздку Атоса в Англію; Грімо передав усі подробиці кількома жестами і вісьмома словами, не більше і не менше.

Насамперед хвилеподібним рухом руки він показав, що вони перетнули море.

- Це був якийсь похід? - запитав Рауль.

Грімо ствердно кивнув головою.

- Граф наражався на небезпеку? - запитав Рауль.

Грімо злегка знизав плечима, що мало означати: «Достатньою мірою».

- Але яким же саме? - запитав наполегливо віконт де Бражелон.

Грімо вказав на шпагу, на вогонь і на мушкет, що висів на стіні.

- Так у графа був там ворог? - вигукнув Рауль.

- Монк.

Рауль продовжував:

- Дивно! Граф усе ще вважає мене хлопчиком і не хоче ділити зі мною честі й небезпек таких походів.

Грімо посміхнувся.

У цю хвилину приїхав Атос.

Грімо, впізнавши кроки свого пана, побіг до нього назустріч, і розмова на цьому припинилася.

Але Раулю хотілося отримати відповідь на своє запитання. Взявши графа за обидві руки, з гарячою, але шанобливою ніжністю він запитав:

- Як могли ви вирушити в небезпечну дорогу, не попрощавшись зі мною, не закликавши на допомогу мою шпагу? Тепер, коли я виріс, я повинен бути вашою опорою: адже ви ж виховали мене як чоловіка. Ах, графе, невже ви хотіли приректи мене на те, щоб ніколи більше не побачити вас?

- А хто вам сказав, Раулю, що моя подорож була небезпечною? - запитав граф, віддаючи капелюх і плащ Грімо, який відстібав йому шпагу.

- Я, - відповів Грімо.

- А навіщо? - суворо запитав Атос.

Грімо змішався, але Рауль випередив його, відповівши:

- Чому ж добрий Гримо не міг сказати мені правду? Кому ж любити вас і допомагати вам, якщо не мені?..

Атос не відповідав. Він ласкавим жестом відпустив Грімо, потім сів у крісло; Рауль стояв перед ним.

- У всякому разі, - продовжував Рауль, - ваша подорож була походом. І вам загрожували вогонь і зброя...

- Не будемо говорити про це, - м'яко сказав Атос. - Я, правда, поїхав раптово; але служба королю Карлу Другому змусила мене поспішити з від'їздом. Мене дуже зворушує ваше занепокоєння: я знаю, що можу покластися на вас. Під час моєї відсутності ви ні в чому не мали потреби, віконт?

- Ні, графе.

- Я наказав Блезуа передати вам сто пістолів, щойно вам знадобляться гроші.

- Я не бачив Блезуа.

- То ви обійшлися без грошей?

- У мене залишилося тридцять пістолів після продажу коней, яких я захопив під час останнього походу, і місяці три тому, з милості принца Конде, я виграв двісті пістолів у карти.

- Ви граєте... Мені це не подобається, Раулю.

- Ні, графе, я ніколи не граю, але одного вечора в Шантильї принц велів узяти мені карти, коли до нього прибув кур'єр від короля. І потім наказав, щоб я взяв собі виграш.

- Це в принца за звичаєм? - запитав Атос, насупивши брови.

- Так, графе, таку милість принц робить щотижня одному зі своїх дворян. У Його Високості п'ятдесят дворян; того разу була моя черга.

- Добре! Так ви побували в Іспанії?

- Так, я здійснив прекрасну подорож, побачив багато цікавого.

- Уже місяць, як ви повернулися?

- Так, графе.

- А що ви робили протягом цього місяця?

- Служив, графе.

- Не заїжджали до мене в Ла-Фер?

Рауль почервонів. Атос подивився на нього спокійно, але пильно.

- Даремно ви не вірите мені, - сказав Рауль. - Я почервонів мимоволі; запитання, яке ви щойно поставили, пробудило в мені безліч спогадів, і вони схвилювали мене. Але я не збрехав вам.

- Знаю, Раулю, ви ніколи не брешете; але ви марно хвилюєтеся. Я хотів сказати вам тільки...

- Я добре знаю, графе, ви хотіли запитати мене: чи їздив я в Блуа?

- Так, Раулю.

- Я не їздив у Блуа і не бачив тієї особи, на яку ви натякаєте.

Голос Рауля тремтів. Атос, який безпомилково помічав усі відтінки почуття, негайно додав:

- Раулю, ви відповідаєте мені з важким серцем, ви страждаєте...

- Так, дуже, дуже! Ви заборонили мені їздити в Блуа і бачитися з Луїзою де Лавальєр.

Молодий чоловік запнувся. Він із насолодою вимовляв це чарівне ім'я; воно пестило вуста, але серце його розривалося.

- І я добре зробив, Раулю, - поспішно сказав Атос. - Мене не можна назвати надто суворим або несправедливим батьком; я поважаю справжнє кохання, але я дбаю про ваше славне майбутнє... Займається зоря нового царювання; війна вабить юного, сповненого лицарського запалу короля. Йому потрібні люди молоді й вільні, які кидалися б у битву із захопленням і, падаючи, кричали б: «Хай живе король!» - а не стогнали б: «Прощавай, дружино!..» Ви розумієте, Раулю, хоч би якою дикою здалася моя думка, я заклинаю вас вірити мені й відвернути свій погляд від перших днів молодості, коли ви навчилися кохати, безтурботних днів, коли серце пом'якшується і стає нездатним вмістити гірке й терпке вино, що зветься славою і мінливістю долі.

Так, Раулю, повторюю ще раз: вірте, що я бажаю одного - бути вам корисним, мрію про одне - бачити вас щасливим, думаючи, що ви можете стати з часом людиною видатною. Залишайтеся самотнім, і ви досягнете більшого і швидше прийдете до мети.

- Ви наказуєте, графе, - відповів Рауль. - Я підкоряюся.

- Наказую! - вигукнув Атос. - Ось як ви зрозуміли мене! Я наказую! О, ви надаєте не той сенс моїм словам, ви зовсім не розумієте моїх намірів! Я не наказую, а прошу.

- Ні, ні, графе, ви наказали, - сказав віконт із наполегливістю. - Але якби навіть ви тільки просили, то ваші прохання діють на мене сильніше за ваші накази. Я не бачив Луїзи де Лавальєр.

- Але ви страждаєте! Ви страждаєте! - наполягав граф.

Рауль не відповідав.

- Я бачу вашу блідість; бачу, як ви сумні. Ваше почуття таке сильне?

- Це пристрасть, - сказав Рауль.

- Ні... це звичка...

- Ах, графе, ви знаєте, що я довго подорожував, я два роки прожив далеко від неї. Здається, ніяка звичка не встоїть проти дворічної розлуки... І що ж? Повернувшись назад, я любив її - не скажу сильніше, бо це неможливо, - але так само, як колись. Луїза де Лавальєр єдина моя подруга, але ви для мене бог на землі... Заради вас я готовий пожертвувати всім.

- Даремно, - заперечив Атос. - У мене вже немає жодних прав на вас. Вік звільнив вас, ви навіть не потребуєте моєї згоди. Утім, я не можу не дати вам згоди після всього, що ви зараз сказали. Одружуйтеся з Луїзою де Лавальєр, якщо ви цього хочете.

Рауль здригнувся і зараз же відповів:

- Як ви добрі, графе! Як вдячний я вам! Але я не приймаю вашого дозволу.

- Ви відмовляєтеся?

- У душі ви проти цього шлюбу: не ви обрали мені наречену.

- Це правда.

- Цього достатньо, щоб я не наполягав; я почекаю.

- Будьте обережні, Раулю! Те, що ви говорите, дуже серйозно.

- Знаю, я почекаю.

- Чого? Моєї смерті? - запитав Атос із прикрістю.

- Ах, графе! - вигукнув Рауль зі сльозами в голосі. - Чи можете ви засмучувати мене так жорстоко, мене, який ніколи не подавав вам приводу скаржитися!

- Милий сину, це цілковита правда, - відповів Атос, марно намагаючись приховати своє хвилювання. - Ні, я зовсім не хочу засмучувати вас; я тільки не розумію, чого ви чекатимете... того часу, коли ви розлюбите мене?

- О ні, ні, графе!.. Я почекаю, поки ви зміните думку.

- Я хочу здійснити одне випробування, Раулю. Хочу подивитися також, чи чекатиме Луїза де Лавальєр.

- Сподіваюся.

- Бережіться ж, Раулю. Що, якщо вона не захоче чекати? Ах, ви ще такі молоді, такі довірливі й благородні... Жінки непостійні!

- Ви ніколи не говорили мені нічого поганого про жінок*; ніколи не скаржилися на них. Навіщо ж ви дорікаєте їм тепер через Луїзу де Лавальєр?

- Правда, - відповів Атос, опускаючи очі, - я ніколи не говорив вам нічого поганого про жінок; ніколи не мав приводу скаржитися на них, і ніколи Луїза де Лавальєр не давала мені приводу сумніватися в ній. Але коли думаєш про майбутнє, треба передбачати навіть рідкісні випадки, припускати навіть неймовірне! Ну а що, якщо Луїза де Лавальєр не захоче вас чекати?

- Не розумію...

- Якщо вона зверне свій погляд на іншого?

- Якщо вона покохає іншого, хочете ви сказати? - запитав Рауль із жахом.

- Так.

- Що ж, графе! Я вб'ю цю людину, - відповів Рауль. - Уб'ю всякого, кого вибере Луїза де Лавальєр. Буду битися доти, доки мене не вб'ють або Луїза знову не полюбить мене.

Атос здригнувся.

- Мені почулося, - сказав він глухим голосом, - ніби ви тільки зараз запевняли, що готові пожертвувати для мене всім на світі.

- О! - вигукнув Рауль із трепетом. - Невже ви не дозволите мені битися на дуелі?

- А якщо не дозволю?

- Ви забороните мені сподіватися, графе; але ви не забороните мені померти.

Атос подивився на Рауля.

Рауль вимовив ці слова глухо, з похмурим поглядом.

- Досить! - промовив Атос після тривалого мовчання. - Досить на цю сумну тему. Ми обидва перебільшуємо. Живіть сьогоденням, Раулю; служіть, кохайте Луїзу де Лавальєр, словом, дійте, як слід діяти чоловікові, адже ви тепер доросла людина. Тільки не забувайте, що я палко люблю вас і що ви, за вашими словами, теж любите мене.

- Ах, графе! - вигукнув віконт, притискаючи до серця руку Атоса.

- Добре, дитя моє... Залиште мене, мені потрібен відпочинок... До речі, д'Артаньян разом зі мною повернувся з Англії; ви повинні побачитися з ним.

- З найбільшою радістю. Я так люблю пана д'Артаньяна!

- І прекрасно робите: він найчесніша людина і найхоробріший воїн.

- Який любить вас! - вигукнув Рауль.

- Я впевнений у цьому... Ви знаєте його адресу?

- Але ж це Лувр, Пале-Рояль, усі місця, де буває король. Хіба він не командує мушкетерами?

- В даний час немає. Д'Артаньян у відпустці; він відпочиває... Тож не шукайте його на службових постах. Ви можете отримати відомості про нього від якогось Планше.

- Його колишнього слуги?

- Так, Раулю, до побачення.

LII. Урок д'Артаньяна

Наступного ранку Раулю не вдалося розшукати д'Артаньяна. Він застав лише одного Планше. Планше дуже йому зрадів і розточував похвали військовій виправці Рауля у виразах, від яких анітрохи не віддавало крамницею.

Але, повертаючись наступного дня з Венсена на чолі п'ятдесяти драгунів, що їх доручив йому принц, Рауль побачив на площі Бодуає людину, яка, задерши голову, розглядала будинок, як розглядають коня, збираючись його купити. Людина ця, у сюртуку, застебнутому, як мундир, на всі ґудзики, у маленькому капелюсі*, з довгою шпагою, обернулася одразу, щойно почула кінський тупіт.

Це був д'Артаньян.

Заклавши руки за спину, він почав розглядати драгунів і не пропустив жодного солдата, жодної перев'язі, жодного копита. Рауль їхав збоку загону, д'Артаньян помітив його останнім.

- Еге, чорт забирай! - закричав він.

- Невже я не помиляюся? - сказав Рауль, осаджуючи коня.

- Не помиляєшся! - відповідав відставний мушкетер. - Здрастуй!

Рауль із радістю потиснув руку старому приятелеві.

- Май на увазі, Раулю, - сказав д'Артаньян, - другий кінь у п'ятому ряді втратить підкову, перш ніж ви доберетеся до мосту Марі. У підкові на передній нозі залишилося всього два цвяхи.

- Зачекайте мене, - сказав Рауль, - я піду з вами.

- Ти кинеш загін?

- Мене замінить корнет*.

- Підемо обідати?

- Із задоволенням.

- То злізай на землю або вели подати мені коня.

- Я волів би пройтися.

Рауль негайно домовився з корнетом, який зайняв його місце, потім спішився, віддав поводи солдату і весело взяв під руку д'Артаньяна, який дивився на його дії зі схваленням знавця.

- Ти прямо з Венсена? - запитав він.

- Так, пане.

- А що кардинал?

- Дуже поганий, кажуть навіть, що помер.

Д'Артаньян зневажливо знизав плечима, бажаючи показати, що смерть кардинала нітрохи не засмучує його, і запитав:

- Ти хороший з Фуке?

- З Фуке? - повторив Рауль. - Я його не знаю.

- Тим гірше. Новий король завжди обирає нових улюбленців.

- Але король милостивий до мене.

- Я кажу тобі не про корону, - заперечив д'Артаньян, - а про короля... Тепер, коли кардинал помер, королем став Фуке. Треба бути в ладах із Фуке, якщо ти не хочеш животіти все життя, як я... Утім, у тебе є й інші покровителі, на превелике твоє щастя.

- По-перше, принц...

- Старо, старо, друже мій!

- Далі, граф де Ла Фер.

- Атос? Це інша справа... Якщо ти хочеш служити в Англії, то не знайдеш кращого покровителя. Скажу тобі без вихваляння, що я й сам маю деяку вагу при дворі Карла Другого. Ось це король!

- Ось як! - сказав Рауль із простодушною цікавістю.

- Так, справжній король; він веселиться, це правда, але, коли потрібно, він вміє і битися, вміє і цінувати людей. Атос гарний із Карлом Другим. Поїдь-но в Англію, кинь цих хабарників, які однаково крадуть і французькими руками, і італійськими пальцями. Кинь цього плаксу Людовіка Чотирнадцятого, який повторить царювання Франциска Другого*. Знаєш ти історію, Раулю?

- Знаю, шевальє.

- То ти знаєш, що у Франциска Другого завжди боліли вуха?

- Ні, я цього не знав.

- А в Карла Четвертого завжди боліла голова?

- А!

- А в Генріха Третього - живіт?

Рауль розсміявся.

- Ну, люб'язний друже мій, а в Людовіка Чотирнадцятого завжди болить серце; шкода дивитися, як він зітхає від ранку до вечора і за цілий день жодного разу не скаже: «Чорт візьми!» чи чогось бадьорого на кшталт того, що підбадьорює.

- Через це ви і вийшли у відставку, шевальє? - запитав Рауль.

- Так.

- І ви махнули на все рукою? У такий спосіб ви ніколи не влаштуєте своїх справ.

- О, мої справи тепер у порядку, - сказав д'Артаньян безтурботно. - У мене є спадкове майно.

Рауль глянув на нього. Бідність д'Артаньяна увійшла в прислів'я. Але мушкетер був гасконцем і часом любив пустити пил у вічі.

Д'Артаньян помітив здивування Рауля.

- Батько твій говорив тобі, що я їздив до Англії?

- Говорив.

- І що там у мене була щаслива зустріч?

- Ні, цього я не знав.

- Так, один із найкращих моїх друзів, іменитий вельможа, віце-король Шотландії та Ірландії, допоміг мені відшукати спадщину.

- Спадок?

- Так, і досить велике.

- Так ви розбагатіли?

- Гм!

- Дозвольте привітати вас від щирого серця.

- Дякую... ось мій дім.

- На Гревській площі?

- Так. Тобі не подобається місце?

- Ні, ні, славний вид на річку... Прекрасний старовинний будинок.

- Це старий трактир «Нотр-Дам»; за два дні я його перетворив на власний будинок.

- Але корчма все ще відкрита?

- Так.

- А де ж ви живете?

- У Планше.

- Ви ж щойно сказали: «Ось мій дім».

- Так, тому що будинок дійсно мій. Я купив його.

- А, - пробурмотів Рауль.

- Десять відсотків чистого доходу, люб'язний Рауль, прекрасна угода! Я купив будинок за тридцять тисяч ліврів; є і сад, що виходить на вулицю Мортельрі. Трактир «Нотр-Дам» і другий поверх здано за тисячу ліврів; а за горище, або третій поверх, я отримую п'ятсот ліврів.

- П'ятсот ліврів за горище? Але там не можна жити!

- Та в ньому ніхто й не живе. Але бачиш у ньому два вікна, що виходять на площу?

- Бачу.

- Коли страчують, колесують, вішають, четвертують або спалюють людей, вікна віддають у найм за двадцять пістолів.

- О! - скрикнув Рауль з огидою.

- Що? Огидно? Чи не так? - запитав д'Арта-ньян. - Огидно, але такі люди... паризькі роззяви - точно людожери. Не осягаю, як люди з совістю можуть пускатися на такі спекуляції!

- Правда.

- Якби я жив у цьому будинку, - продовжував д'Артаньян, - я затикав би навіть замкові щілини під час страт; але я не живу в ньому.

- І це горище ви здаєте за п'ятсот ліврів?

- Так, жорстокому шинкареві, який віддає вікна вже від себе... Отже, я нарахував уже півтори тисячі ліврів.

- Тільки п'ять відсотків! Не так багато! - сказав Рауль.

- Правильно. Але залишаються ще задній флігель, магазини, квартири і льохи, що заповнюються щозими; все це віддається за двісті ліврів. А сад, дуже гарний, чудово оброблений, дуже затишний, там, біля огорожі церкви Сен-Жерве, приносить тисячу триста.

- Тисячу триста? Так багато!

- Бачиш, я підозрюю, що який-небудь з абатів тутешнього приходу (наші абати багаті, як Крези*) найняв мій сад заради свого задоволення. Наймач назвав себе Годаром... Коли я зустрів тебе, мені спало на думку купити ще будинок на площі Бодуайє. Він примикає до мого саду. Від цієї думки відвернули мене твої драгуни. Послухай, підемо-но вулицею Ванрі: ми потрапимо прямо до Планше.

Д'Артаньян прискорив крок і привів Рауля до Планше, у кімнату, якою крамар поступився своєму панові. Планше був відсутній, але обід був уже готовий. Крамар, як і раніше, дотримувався військової акуратності й точності.

Д'Артаньян знову заговорив про майбутнє Рауля.

- Батько твій суворий до тебе? - запитав він.

- Батько справедливий, пане.

- О, я знаю, Атос справедливий, але суворий. Ти не соромся, якщо тобі коли-небудь знадобляться гроші: старий мушкетер до твоїх послуг.

- Люб'язний пане Д'Артаньян...

- Граєш ти в карти?

- Ніколи.

- Так, вірно, щасливий у коханні?.. Ти почервонів! О, маленький Араміс! Жінки обходяться набагато дорожче за карти. Щоправда, коли програєш, можна битися, і це певна винагорода. Але, втім, нинішній плакса-король бере штрафи з людей, які оголюють шпагу. Яке царювання, бідний мій Рауль, яке царювання! Як згадаєш, що за моїх часів мушкетерів брали в облогу в домівках, як Гектора і Пріама в Трої! Жінки плакали,

самі стіни сміялися, і п'ятсот негідників кричали: «Бий, бий!» І не могли впоратися з жодним мушкетером. Чорт забирай! Ваш брат цього не побачить.

- Ви дуже суворі до короля, дорогий пане Д'Артаньян. Адже ви ледь знаєте його.

- Я ледь знаю його!.. Вислухай, Раулю, і зауваж гарненько: я передбачу тобі всі його вчинки день за днем. Коли кардинал помре, він почне плакати; це ще не так нерозумно, особливо якщо сам не віритиме своїм сльозам.

- Потім?

- Потім він зажадає від пана Фуке грошей і вирушить у Фонтенбло* складати вірші для якоїсь Манчіні, у якої королева видряпає очі. Адже королева - іспанка, Раулю, і свекруха в неї Анна Австрійська. О, знаю я цих іспанок з австрійського дому!..

- А потім?

- Потім, зірвавши зі своїх швейцарців срібні галуни, бо срібло обходиться дорого, він накаже мушкетерам ходити пішки, бо овес і сіно для коня коштують п'ять су на день.

- О, не кажіть цього!

- Яке мені діло! Я вже не мушкетер! Нехай їздять верхи або ходять пішки, нехай носять вертел замість шпаги - мені все одно!

- Дорогий д'Артаньян, благаю вас, не говоріть при мені так про короля... Адже я служу все одно що в нього, і батько дуже розсердиться на мене, якщо дізнається, що я слухав, навіть від вас, образливі для його величності промови.

- Твій батько! Він заступається за всіх, навіть коли не слід. Чорт забирай, твій батько хоробрий воїн, справжній Цезар, але він погано розбирається в людях.

- Однак, шевальє, - сказав Рауль, засміявшись, - ви починаєте вже лаяти і мого батька, того самого чоловіка, якого ви називали великим Атосом! Сьогодні ви в поганому настрої; багатство озлобило вас, як інших озлоблює бідність.

- Ти маєш рацію, чорт забирай! А я дурний і кажу дурниці. Я нещасний старий, розпатлана мотузка, пробитий панцир, чобіт без підошви, шпора без зірочки... Але кинемо це, порадуй мене, скажи краще...

- Що саме?

- Скажи: «Мазаріні був негідник!»

- Він, можливо, помер.

- Тому-то я і кажу: був; якби я не сподівався, що він помер, то попросив би тебе сказати: «Мазаріні негідник». Зроби послугу, скажи це з любові до мене...

- Дозвольте!

- Так говори.

- Мазаріні був негідник, - сказав Рауль з посмішкою мушкетеру, який прийшов у захват.

- Зачекай! - сказав він. - Ти виголосив тільки початок, а ось і висновок. Повтори за мною, Раулю, повтори: «Але я пошкодую про Мазаріні».

- Шевальє!

- Ах, ти не хочеш повторити? Так я скажу за тебе: «Але я пошкодую про Мазаріні».

Вони сміялися і базікали, коли увійшов один із прикажчиків і сказав д'Артаньяну:

- Вам лист.

- Дякую... Ого! - вигукнув мушкетер.

- Почерк графа, - зауважив Рауль.

- Так, так...

Д'Артаньян роздрукував лист.

«Люб'язний друже, - писав Атос, - король доручає мені відшукати вас!»

- Мене! - вигукнув д'Артаньян, кидаючи роздрукований лист на стіл.

Рауль узяв лист і прочитав далі:

«Поспішайте... Його величності дуже потрібно переговорити з вами... Король чекає на вас у Луврі».

- Мене? - ще раз повторив мушкетер.

- Вас, саме вас, - відповів Рауль.

- Ого! Що б це означало? - запитав д'Артаньян.

LIII. Король

Коли перша хвилина здивування минула, д'Артаньян перечитав лист ще раз.

- Дивно, що король кличе мене до себе.

- Чому, - заперечив Рауль, - не припустити, що король шкодує про таку віддану людину, як ви?

- Ого! Ось так штука, милий Рауль! - відповів мушкетер, вимушено сміючись. - Якби король шкодував про мене, так не відпустив би мене у відставку! Ні, ні, тут дещо краще або, мабуть, гірше, якщо хочеш.

- Гірше? Що ж таке?

- Ти молодий, довірливий, милий... Як би я хотів бути на твоєму місці! Двадцять чотири роки, жодної зморшки на лобі, а в голові - жодних турбот, крім, мабуть, сердечних... Ах, Рауль, поки ще тобі не посміхалися королі й не довіряли своїх

таємниць королеви, поки ти не поховав двох кардиналів - тигра й лисицю*, поки ти не відчув... Але до чого вся ця нісенітниця?.. Нам треба розлучитися, Раулю!

- Як ви засмучені!

- Так, справа-то не жартівлива... Слухай, я хочу дати тобі серйозне доручення.

- Я вас слухаю, люб'язний д'Артаньян.

- Попередь батька про мій від'їзд.

- Ви їдете?

- Скажи батькові, що я поїхав до Англії і живу там у своїй садибі.

- В Англію!.. А королівський наказ?

- Твоя наївність не знає меж. Ти уявляєш, що я піду в Лувр і сам віддамся в лапи цього коронованого вовченяти?

- Вовченя? Короля? Ах, шевальє, ви божеволієте!

- Навпаки, я ніколи не був таким розумним, як зараз. Отже, ти не знаєш, що хоче зробити зі мною цей гідний син Людовика Справедливого*?.. Але чорт візьми, такі вже правила політики!.. Він хоче запроторити мене в Бастилію...

- За що ж? - вигукнув Рауль, вражений тим, що почув.

- За що? А за те, що я висловив йому колись у Блуа... Я погарячкував тоді, і він не забув...

- Що ж ви сказали йому?

- Що він скупий, дурний і боягузливий.

- Боже мій! Невже такі слова могли вирватися у вас?

- Слова, можливо, були не ті, але сенс саме такий.

- Але король міг заарештувати вас тоді ж!

- А кому б він наказав? Адже я командував тоді мушкетерами; я мав сам відвести себе до в'язниці. На це я ніяк би не погодився і став би чинити опір самому собі. А потім я поїхав до Англії, і д'Артаньяна як не бувало. Тепер кардинал помер або вмирає. Дізналися, що я тут, у Парижі, і ось мене хапають.

- Так кардинал був вашим покровителем?

- Кардинал знав мене. Дещо йому було відомо про мене, а мені про нього... Ми цінували одне одного... Коли ж він віддавав дияволу душу, то, мабуть, порадив Анні Австрійській заховати мене в надійне місце. Іди скоріше до батька і розкажи йому про все. Прощавай!

- Дорогий д'Артаньян, - сказав Рауль, сумно подивившись у вікно. - Ви не можете навіть бігти.

- Чому?

- Там унизу на вас чекає офіцер зі швейцарців.

- Ну то що?

- Він заарештує вас.

Д'Артаньян розреготався.

- О, я знаю, ви чинитимете опір, битиметеся з ним, здолаєте його, але ж це бунт, а ви офіцер і маєте дотримуватися дисципліни.

- Яка ти ще дитина! Чорт забирай! Скільки шляхетності й розсудливості! - вигукнув д'Артаньян.

- Ви згодні зі мною?

- Так, але я не піду на вулицю, де стоїть цей дурень, а зникну через задню хвіртку. У мене в стайні кінь, і до того ж гарний. Я зажену його - мої кошти дозволяють мені це - і, міняючи коней, доберуся до Булоні за одинадцять годин. Я знаю дорогу... Скажи тільки батькові, Раулю...

- Що?

- Передай йому... що те, про що він знає, заховано у Планше... усе, крім однієї п'ятої...

- Але стережіться, шевальє. Якщо ви втечете, то скажуть... що ви злякалися.

- Хто посміє сказати це?

- Та хоча б сам король.

- Що ж? Він скаже правду... я справді боюся.

- І потім... що ви визнали себе винним...

- У чому?

- У злочинах, у яких вас звинуватять.

- Знову правда!.. То ти радиш мені просто вирушити в Бастилію?

- Граф де Ла Фер порадив би те саме.

- Чорт забирай, я і сам це знаю, - сказав д'Артаньян у роздумах. - Ти маєш рацію, мені не слід тікати. Однак якщо мене засадять у Бастилію?..

- Ми звільнимо вас, - відповів Рауль спокійно і твердо.

- Чорт забирай! - вигукнув д'Артаньян, беручи Рауля за обидві руки. - Ти чудово сказав, друже мій! Справжній Атос! Добре, я йду! Не забудь мого останнього доручення!

- Крім однієї п'ятої, - повторив Рауль.

- Так, ти славний юнак. Додай ще, що якщо ви не звільните мене з Бастилії і я помру там... такі випадки траплялися, а я буду поганим в'язнем, хоч людина я й не погана... то три п'ятих я залишу тобі, а одну п'яту твоєму батькові.

- Шевальє!

- Чорт забирай! Від заупокійної я вас звільняю.

Д'Артаньян зняв зі стіни перев'язь, причепив шпагу, взяв капелюх, до якого було прибите нове перо, і простягнув руки Раулю. Той кинувся в його обійми.

Проходячи крамницею, мушкетер глянув на прикажчиків, які дивилися на цю сцену зі змішаним почуттям гордості та страху; потім, запустивши руку в ящик із коринкою, він попрямував до офіцера, який із виглядом філософа чекав біля дверей крамниці.

- Ба, знайоме обличчя! Це ви, Фрідріху? - весело вигукнув мушкетер. - Еге, ми починаємо заарештовувати друзів!

- Заарештовувати! - прошепотіли прикажчики.

- Здрастуйте, пане д'Артаньян, - сказав швейцарець.

- Чи повинен я вам віддати свою шпагу? Попереджаю, що вона довга й важка. Залиште мені її до Лувру: у мене дурний вигляд, коли я йду вулицею без шпаги, а у вас буде ще дурнішим, якщо ви підете з двома шпагами.

- Король нічого не говорив про це, - відповів швейцарець. - Можете залишити шпагу при собі.

- Дуже милостиво з боку короля. Ходімо!..

Фрідріх не любив розмовляти, а д'Артаньян був не до розмов. Від крамниці Планше до Лувру було недалеко, і вони за десять хвилин дійшли до палацу.

Настав вечір.

Швейцарець ввів д'Артаньяна в приймальню перед кабінетом короля, потім розкланявся і вийшов, не сказавши ні слова.

Не встиг ще д'Артаньян зрозуміти, чому в нього не відібрали шпаги, як двері кабінету розчинилися, і камердинер покликав:

- Пане д'Артаньян!

Мушкетер приосанився і увійшов до кабінету з найбезтурботнішим виглядом. Король сидів біля столу і писав. Він не обернувся на кроки мушкетера, навіть не підняв голови. Д'Артаньян дійшов до середини кімнати і, бачачи, що король не хоче помічати його - а це не віщувало нічого доброго, - повернувся спиною до Людовіка і почав розглядати фрески на стінах і тріщини на стелі.

Цей маневр супроводжувався безмовним монологом: «А, ти хочеш принизити мене, ти, якого я знав малям, якого я врятував як сина, якому служив як богові, інакше кажучи, абсолютно безкорисливо! Почекай, почекай, ти побачиш, на що здатна людина, яка співала гугенотські пісні при кардиналі, при справжньому кардиналі!»

У цю хвилину Людовик XIV обернувся.

- Ви тут, пане д'Артаньян? - запитав він.

- Тут, ваша величність, - негайно відповів д'Артаньян.

- Зачекайте, я зараз закінчу рахунок.

Д'Артаньян мовчки вклонився.

«Це досить чемно, - подумав він. - Проти цього нема чого заперечити».

Людовик поставив свій підпис і з роздратуванням відкинув перо вбік.

«Гаразд, гнівайся побільше, - усміхнувся д'Артаньян, - мені буде легше; коли ми розмовляли з тобою в Блуа, я виклав тобі далеко не все».

Людовик встав, провів рукою по лобі, потім зупинився перед д'Артаньяном і подивився на нього владно, але привітно.

«Чого він хоче від мене? - дивувався мушкетер. - Нехай би говорив скоріше».

- Пане, - сказав король, - ви, ймовірно, знаєте, що кардинал помер?

- Знаю, ваша величність.

- Отже, зрозуміли, що тепер я керую сам?

- Для цього не потрібно було вмирати кардиналу: король завжди може керувати, якщо хоче.

- Так, але пам'ятаєте, що ви говорили мені в Блуа?

«А, ось воно! - подумав д'Артаньян. - Я не помилився. Тим краще. Значить, чуття мені ще не зраджує».

- Ви не відповідаєте? - запитав король.

- Здається, пам'ятаю, ваша величність.

- Якщо ви забули, то я все пам'ятаю! Ось що говорили ви мені, слухайте уважно.

- О, я слухаю з повною увагою. Ймовірно, ця розповідь буде не позбавлена інтересу.

Людовик ще раз глянув на мушкетера. Д'Артаньян погладив перо на капелюсі, потім закрутив вуса і став чекати без жодних ознак страху.

Король продовжував:

- Виходячи у відставку, ви висловили мені всю правду?

- Так, ваша величність.

- Тобто сказали мені все, що вважали правдою щодо мого способу мислення і дій? Це вже велика заслуга. Спочатку ви сказали, що служите моєму сімейству тридцять чотири роки і що втомилися...

- Вірно, ваша величність.

- А потім зізналися, що втома - це тільки привід, а справжня причина - невдоволення.

- Дійсно, я був незадоволений, але ніде і ніколи не виявляв цього. Якщо я, як чесна людина, відкрито зізнався в невдоволенні вашій величності, то навіть не думав про нього в присутності кого-небудь стороннього.

- Не вибачайтеся, пане д'Артаньян, і слухайте далі. Докоривши мені, ви отримали у відповідь обіцянку. Я сказав вам: «Зачекайте!..» Чи не так?

- Так, це правда, як і те, що я мав честь відповісти вашій величності.

- Ви відповіли мені: «Чекати! Ні, я не можу. Виконайте обіцяне зараз же!...» Не вибачайтеся, повторюю вам... Усе це було дуже природно, але ви не пошкодували вашого короля, пане д'Артаньян.

- Як міг простий солдат жаліти короля! Помилуйте, ваша величність!

- Ви дуже добре розумієте мене. Ви чудово знаєте, що тоді слід було щадити мене; що в той час не я був тут володарем і всі мої надії були на майбутнє. Коли я говорив про це майбутнє, ви відповідали мені: «Звільніть мене у відставку... негайно!»

Д'Артаньян прикусив вуса.

- Правда, - прошепотів він.

- Ви не лестили мені, коли я перебував у скрутному становищі, - додав король.

- Але, - заперечив д'Артаньян, гордо піднявши голову, - якщо я не лестив тоді вашій величності, то й не зраджував вам. Я дарма проливав кров свою, я стерег двері, як собака, дуже добре знаючи, що мені не кинуть ні хліба, ні кістки. Я сам був дуже бідний, але ніколи нічого не просив, крім відставки, про яку ваша величність зволите говорити.

- Знаю, ви чесна людина... але я був молодий, і ви мали пощадити мене... У чому могли ви дорікнути королю?.. У тому, що він не надав допомоги королю Карлу Другому... Скажімо більше: в тому, що він не одружився з Марією Манчіні?

При цих словах король пильно подивився на мушкетера.

«Ага, - подумав д'Артаньян. - Він не тільки все пам'ятає, але навіть вгадує».

Людовик продовжував:

- Засудження ваше стосувалося і короля, і людини... Моя слабкість... так, ви визнали це слабкістю...

Д'Артаньян не відповідав.

- Ви дорікали мені і за мою слабкість перед покійним кардиналом. Але хіба не кардинал підніс і підтримав мене?.. Водночас він підносився сам і підтримував самого себе, я це знаю; але, у всякому разі, послуги його не підлягають сумніву.

Невже ви б більше любили мене, краще служили мені, якби я був невдячним егоїстом?

- Государ...

- Перестанемо говорити про це: вас це засмучує, а мене мучить.

Д'Артаньяна не викрили. Молодий король, заговоривши з ним гордовито, нічого не домігся від нього.

- Чи замислювалися ви відтоді? - заговорив знову Людовик.

- Про що, ваша величність? - ввічливо запитав д'Артаньян.

- Про все, що я сказав вам.

- Так, ваша величність...

- І ви тільки чекали нагоди повернутися до цієї розмови?

- Ваша величність...

- Ви, здається, вагаєтеся...

- Ваша величносте, я ніяк не можу зрозуміти, про що ви зволите говорити.

Людовик насупився.

- Вибачте, государе, у мене дуже неповороткий розум... Я багато чого не можу зрозуміти, але вже якщо зрозумів, то ніколи не забуду.

- Так, пам'ять у вас хороша.

- Майже така сама, як і у вашої величності.

- Вирішуйте швидше. Мені час дорогий. Що ви робите відтоді, як вийшли у відставку?

- Шукаю щастя, ваша величність.

- Жорстокі слова, пане д'Артаньян.

- Ваша величність неправильно зрозуміли мене. Я маю до короля найбільшу повагу. Щоправда, я звик жити в таборах і казармах і висловлююся, можливо, недостатньо вишукано, але, ваша величносте, ви стоїте наді мною так високо, що вас не може образити слово, яке ненавмисно вирвалося у солдата.

- Справді, я знаю, що ви зробили блискучий подвиг в Англії. Шкодую тільки, що ви не дотримали обіцянки.

- Я! - вигукнув д'Артаньян.

- Зрозуміло... Ви дали мені чесне слово, що, залишивши мою службу, не служитимете нікому... Але ж ви служили королю Карлу Другому, коли влаштували чудове викрадення генерала Монка...

- Вибачте, ваша величність, я служив самому собі.

- І успішно?

- З таким же успіхом, з яким здійснювали свої подвиги полководці п'ятнадцятого століття.

- Що ви називаєте успіхом?

- Сто тисяч екю, які тепер належать мені. За тиждень я отримав грошей втричі більше, ніж за п'ятдесят років.

- Сума чимала... але ви будете прагнути збільшити її?

- Я, государю? Вчетверо менші статки здалися б мені скарбом. Клянуся вам, я і не думаю про збільшення його.

- То ви хочете жити в неробстві й розлучитися зі шпагою?

- Я вже розлучився з нею.

- Це неможливо, пане д'Артаньян! - сказав Людовик XIV рішуче.

- Чому ж?

- Тому, що я не хочу цього, - сказав молодий король так твердо і владно, що д'Артаньяном оволоділо здивування і навіть занепокоєння.

- Ваша величність, чи дозволите відповісти вам? - запитав він.

- Говоріть!

- Я прийняв це рішення, коли був бідний.

- Далі!

- А тепер, коли я працями своїми нажив міцні статки, вашій величності завгодно позбавити мене незалежності? Вам до вподоби засудити мене на менше, коли я придбав більше?

- Хто дозволив вам вгадувати мої наміри і міркувати про мої плани? - запитав Людовик гнівно. - Хто сказав вам, що зроблю я і що доведеться робити вам?

- Ваша величносте, - спокійно сказав мушкетер, - здається, тієї відвертості, з якою ми порозумілися тоді в Блуа, тепер уже немає.

- Так, усе змінилося.

- Від душі вітаю вашу величність, але...

- Ви не вірите цьому?

- Я не державний чоловік, але в мене теж правильний погляд, і справа мені видається не так, як вашій величності. Царство Мазаріні скінчилося; але починається панування фінансових тузів. У них у руках гроші. Ваша величність, ймовірно, не часто бачите їх. Жити під владою цих ненажерливих вовків важко для людини, яка сподівалася на незалежність.

У цю хвилину хтось пошкрябався біля дверей; король гордовито підняв голову.

- Вибачте, пане д'Артаньян, - сказав король, - це пан Кольбер із доповіддю. Увійдіть, пане Кольбер.

Д'Артаньян відступив на кілька кроків. Кольбер з'явився з паперами і підійшов до короля.

Годі й казати, що гасконець не проґавив слушної нагоди і спрямував хитрий і пильний погляд на нового відвідувача.

- Слідство закінчено? - запитав король.

- Кінчено, - відповів Кольбер.

- Що кажуть слідчі?

- Що винні заслуговують на смертну кару з конфіскацією майна.

- Ага, - сказав король спокійно, скоса глянувши на д'Артаньяна. - А ваша думка, пане Кольбер?

Кольбер, у свою чергу, подивився на д'Артаньяна. Цей незнайомець заважав йому говорити. Людовик XIV зрозумів його.

- Не турбуйтеся, - сказав він, - це пан д'Артаньян. Невже ви не впізнали пана д'Артаньяна?

Тут Кольбер і д'Артаньян поглянули один на одного. Д'Артаньян дивився відкрито, блискучими очима, Кольбер - спідлоба й недовірливо. Відверта безстрашність одного не сподобалася іншому; підозріла обережність фінансиста не сподобалася солдату.

- А! Ви зволили здійснити славний подвиг в Англії, - сказав Кольбер і злегка вклонився.

- А! Ви зволили спороти срібні галуни з мундирів швейцарців, - сказав гасконець. - Похвальна економія! - І низько вклонився.

Інтендант думав збентежити мушкетера; але мушкетер прострелив його навиліт.

- Пане д'Артаньян, - сказав король, який не помітив усіх цих відтінків, що їх Мазаріні негайно вловив би, - ідеться про людей, які обікрали мене. Я велів заарештувати їх і тепер виношу їм смертний вирок.

- О! - вигукнув д'Артаньян, здригнувшись.

- Ви хочете сказати...

- Ні, ваша величність, це мене не стосується.

Король хотів уже підписати папір.

- Ваша величність, - почав Кольбер напівголосно, - попереджаю, що якщо приклад і треба показати, то виконання вироку може наштовхнутися на перешкоди.

- Що таке?

- Не забувайте, - спокійно сказав Кольбер, - що зачепити цих людей - означає зачепити суперінтендантство. Обидва негідники, обидва злочинці, про яких ідеться, - близькі друзі однієї видної особи, і в день їхньої страти, яку, втім, можна влаштувати у в'язниці, можуть виникнути заворушення.

Людовик почервонів і повернувся до д'Артаньяна, який покусував вуса, презирливо посміхаючись.

Людовик XIV схопив перо і підписав обидва папери, принесені Кольбером, з такою поспішністю, що рука у нього затремтіла. Потім він пильно глянув на Кольбера і сказав йому:

- Пане Кольбер, коли доповідатимете мені про справи, уникайте, наскільки це можливо, слова «перешкоди». Що ж стосується слова «неможливо» - не вимовляйте його ніколи.

Кольбер поклонився, досадуючи, що отримав такий урок при мушкетері. Він хотів уже вийти, але, бажаючи загладити свою помилку, додав:

- Я забув доповісти вашій величності, що конфісковані суми сягають п'яти мільйонів ліврів.

«Мило!» - подумав д'Артаньян.

- А скільки всього в мене в скарбниці? - запитав король.

- Вісімнадцять мільйонів ліврів, ваша величність, - відповів Кольбер із поклоном.

- Чорт забирай! - прошепотів д'Артаньян. - Незрівнянно!

- Пане Кольбер, - сказав король, - пройдіть тією галереєю, де чекає пан Ліон, скажіть йому, щоб він приніс папери, які він приготував... за моїм наказом.

- Зараз, государю. Я не потрібен вашій величності сьогодні ввечері?

- Ні, прощайте.

Кольбер вийшов.

- Повернемося до нашої розмови, пане д'Артаньян, - сказав король, ніби нічого не сталося. - Ви бачите, що в грошових справах відбулася значна зміна.

- Так, нуль перетворився на вісімнадцять, - весело відповів мушкетер. - Ах, ось що потрібно було вашій величності в той час, коли король Карл Другий приїжджав до Блуа! Тепер не було б сварки між двома державами. А сварка ця - ще один камінь спотикання для вашої величності.

- Ви несправедливі, - заперечив король. - Якби доля дозволила мені в той час дати мільйон братові моєму Карлу, то ви не вийшли б у відставку і, отже, не нажили б собі статків... як ви самі казали. Але, крім цієї щасливої обставини, є ще й інша, після якої моя сварка з Великою Британією не повинна бентежити вас.

Камердинер перервав промову короля, доповівши про пана Ліона.

- Увійдіть, - запросив король. - Ви акуратні, це дуже добре. Подивимося, який лист написали ви братові моєму Карлу Другому.

Д'Артаньян весь перетворився на слух.

- Зачекайте ще хвилину, - невимушено сказав Людовик XIV гасконцю, - я маю послати до Лондона згоду на шлюб мого брата із сестрою англійського короля, Генріеттою Стюарт.

«Він, здається, розбив мене за всіма пунктами, - прошепотів д'Артаньян, поки король підписував лист і відпускав Ліона. - Але зізнаюся, чим ґрунтовніше мене розіб'ють, тим більше задоволення мені це принесе».

Король стежив поглядом за Ліоном, поки той не замкнув за собою двері; він навіть зробив три кроки за міністром. Потім зупинився і повернувся до мушкетера:

- Тепер покінчимо з нашою справою. У Блуа ви говорили мені, що ви небагаті.

- Тепер я багатий.

- Так, але це мене не стосується. У вас свої гроші, а не мої; мені потрібно інше.

- Я не зовсім розумію, ваша величність.

- Не скупіться на слова, говоріть прямо, від душі. Чи достатньо вам буде двадцяти тисяч на рік платні?

- Ваша величність... - пробурмотів д'Артаньян у здивуванні.

- Чи достатньо вам чотирьох коней на казенному утриманні та додаткових сум залежно від обставин і потреби? Або ви віддаєте перевагу отримувати круглим рахунком, скажімо, сорок тисяч ліврів? Відповідайте.

- Господарю, ваша величність!

- Ви, зрозуміло, здивовані, я цього чекав. Відповідайте, інакше я буду думати, що ви втратили здатність швидко міркувати, яку я так цінував у вас.

- Ваша величність, двадцять тисяч ліврів на рік, без сумніву, великі гроші, але...

- Жодних «але», так чи ні? Достатньо двадцяти тисяч?

- О, зрозуміло!

- Чудово. Набагато зручніше оплачувати екстрені витрати. Переговоріть про них із Кольбером. Тепер перейдемо до головного.

- Але, ваша величність, я вже говорив вам...

- Що ви збираєтеся відпочити? А я вже відповів вам, що не хочу цього. Здається, я тут повелитель.

- Так, ваша величність.

- Чудово. Був час, коли ви дуже хотіли стати капітаном мушкетерів?

- Дійсно.

- Так ось патент, підписаний мною. Я кладу його сюди, у скриньку. Того дня, коли ви повернетеся з експедиції, в яку я маю намір послати вас, ви самі візьмете патент із цього ящика.

Д'Артаньян усе ще стояв у нерішучості, не піднімаючи голови.

Король продовжував:

- Дивлячись на вас, можна подумати, ніби ви забули, що при дворі французького короля капітан мушкетерів стоїть вище за маршалів Франції?

- Знаю, ваша величність.

- Або що ви не вірите моєму слову.

- Ні! Ні! Не кажіть так!

- Я хотів довести вам, що ви, добрий слуга, кинули доброго пана. Хіба я не такий пан, якого вам треба?

- Починаю думати, що такий, ваша величність.

- У такому разі ви негайно вступите на посаду. Ваші мушкетери зовсім розпустилися відтоді, як ви поїхали: вештаються містом, заходять у шинки, б'ються, незважаючи на королівські укази. Ви маєте підтягнути їх, і якомога швидше.

- Слухаю, ваша величність.

- Ви завжди будете при мені.

- Добре.

- Ви вирушите зі мною в армію, і ваш намет стоятиме поруч із моїм.

- Якщо ваша величність покладає на мене таку відповідальність, то мені не треба двадцяти тисяч платні, тому що я не заслужу їх.

- Я хочу, щоб у вас був відкритий будинок; щоб ви могли запрошувати приятелів на обід; хочу, щоб капітан мушкетерів був видною особою.

- А я не люблю дармових грошей, - жваво заперечив д'Артаньян, - я визнаю гроші, здобуті працею! Ваша величність даєте мені ремесло лінивця. За нього візьметься кожен за чотири тисячі ліврів.

Людовик XIV розсміявся.

- Ви хитрий гасконець, пане д'Артаньян, - сказав король. - Ви з самої душі вириваєте в мене таємницю.

- Ба! У вашої величності є таємниця?

- Так.

- А, в такому разі я приймаю двадцять тисяч ліврів, тому що збережу таємницю, а в наш час мовчання коштує дорого. Чи не до вподоби вашій величності сказати, у чому справа?

- Ви негайно ж одягнетеся по-похідному, пане д'Артаньян, і сядете на коня.

- Зараз?

- Ну, скажімо, через два дні.

- Чудово, ваша величність. Адже я маю влаштувати свої справи, особливо якщо доведеться битися.

- Можливо, і доведеться.

- Так будемо битися. Ваша величність зверталися до скупості, до честолюбства, до серця д'Артаньяна, але забули про одне...

- Про що?

- Забули про його марнославство. Коли я буду кавалером королівських орденів?

- Це цікавить вас?

- Так, ваша величність. Мій друг Атос весь у стрічках; це зачіпає мене.

- Ви будете кавалером моїх орденів через місяць після того, як візьмете патент на звання капітана мушкетерів.

- А, - сказав мушкетер у роздумах, - після експедиції? Куди ж я їду?

- Ви знаєте Бретань? Є у вас там друзі?

- Ні.

- Тим краще. Ви обізнані у фортифікаційній справі?

Д'Артаньян усміхнувся:

- Дещо розумію.

- Іншими словами, можете ви відрізнити фортецю від простого укріплення, яке дозволено будувати власникам замків, нашим васалам?

- О, я можу відрізнити фортецю від невеликого укріплення, як лати від хлібної кірки. Чи достатньо цього?

- Достатньо. Ви поїдете в Бретань один, навіть без слуги.

- Смію запитати, чому?

- Тому, що вам самому не завадить іноді переодягнутися слугою з хорошого будинку. У Франції вас добре знають в обличчя, пане д'Артаньян.

- А потім?

- Потім ви проїдетеся Бретанью і оглянете тамтешні укріплення.

- Берегові?

- Також і острівні.

- А!

- Ви почнете з Бель-Іля.

- Який належить панові Фуке? - запитав д'Артаньян серйозним голосом, піднявши на короля свої проникливі очі.

- Так, здається, Бель-Іль дійсно належить суперінтенданту Фуке.

- То вашій величності завгодно знати, чи добре укріплений Бель-Іль?

- Так.

- І нові чи старі там укріплення?

- Саме так.

- І чи достатньо у суперінтенданта васалів, щоб скласти з них гарнізон?

- Саме цього я хочу від вас; ви потрапили в саму точку.

- А якщо Бель-Іль не зміцнюють?

- Тоді ви проїдете Бретанью, прислухаєтеся і придивитеся до того, що там відбувається.

Д'Артаньян закрутив вуса.

- Я буду шпигуном короля? - сказав він прямо.

- Ні, ви вирушаєте в розвідку. Якби ви рухалися на чолі ваших мушкетерів зі шпагою в руках, для огляду місцевості та положення ворога...

При слові «ворог» д'Артаньян ледь помітно здригнувся.

- Невже в цьому випадку ви вважали б себе шпигуном?

- Ні, ні! - відповідав д'Артаньян задумливо. - Зовсім інша річ, коли вирушаєш у рекогносцировку проти ворога, тоді дієш як воїн. А якщо Бель-Іль зміцнюють? - додав він.

- Ви знімете план укріплень.

- Мене впустять туди?

- Це мене не стосується, це ваша справа. Хіба я не сказав, що надам суми на екстрені витрати, якщо вони вам знадобляться?

- Добре. А якщо укріплення не будуються?

- Ви повернетеся спокійно, не ганяючи коней.

- Я готовий їхати.

- Завтра ж ступайте до суперінтенданта за першою чвертю платні, призначеної вам. Ви знаєте пана Фуке?

- Дуже мало. Але, наважуся зауважити вашій величності, я й не поспішаю познайомитися з ним ближче.

- Він відмовиться видати вам гроші... я цього чекаю.

- А! І що ж?

- Якщо він вам відмовить, ви підете до Кольбера. До речі, кінь у вас хороший?

- Чудова.

- Скільки ви за неї заплатили?

- Сто п'ятдесят пістолів.

- Я купую її у вас. Ось вам чек на двісті пістолів.

- Але, ваша величність, для подорожі мені потрібен кінь, а ви його в мене забираєте.

- Анітрохи. Навпаки, я даю його вам. Я впевнений, що якщо кінь належатиме мені, а не вам, ви не станете його щадити.

- То це справа поспішна?

- Дуже.

- Навіщо ж відкладати від'їзд на два дні?

- У мене є цілих дві причини.

- Утім, за тиждень кінь нажене два дні. До того ж існує ще пошта.

- Ні, поштових коней не беріть, пане д'Артаньян. І не забувайте, що ви у мене на службі.

- Я ніколи не забував цього, ваша величність. О котрій годині накажете мені виїхати післязавтра?

- Де ви зараз живете?

- Тепер я повинен жити в Луврі.

- Я цього не хочу. Залишайтеся на колишній квартирі; я платитиму за неї. Ви маєте виїхати вночі й так, щоб вас ніхто не бачив, а якщо побачать, то не повинні знати, що ви служите мені. Не проговоритеся.

- Ваше попередження, государю, ображає мене.

- Я питав, де ви живете, тому що не можу завжди посилати за вами до графа де Ла Фер.

- Я живу у купця Планше на Ломбардській вулиці.

- Виходьте з дому якомога рідше, показуйтеся якомога менше і чекайте моїх наказів.

- Однак мені доведеться піти по гроші.

- Правда. Але в інтендантство ходить так багато людей, що ви можете змішатися з натовпом.

- У мене немає чеків, щоб отримати гроші, ваша величність.

- Ось вони.

Король підписав папір. Д'Артаньян подивився, чи правильно він складений.

- Прощавайте, - сказав король. - Сподіваюся, ви цілком зрозуміли мене.

- Я зрозумів, ваша величносте, що ви посилаєте мене в Бель-Іль дізнатися, як йдуть роботи пана Фуке. Ось і все.

- Добре. А якщо вас схоплять або вб'ють?

- О, це малоймовірно.

- У першому випадку ви нічого не скажете; у другому - при вас не знайдуть жодних паперів.

Д'Артаньян знизав плечима. Відкланяючись королю, він думав: «Англійський дощ триває! Підставимо долоні!»

LIV. Маєток пана Фуке

У той час як д'Артаньян, приголомшений усім, що сталося з ним, повертався до Планше, у заміському будинку суперінтенданта Фуке, у селі Сен-Манде*, відбувалася сцена, яка мала відношення до описаної нами розмови, хоча й мала зовсім інший характер.

Міністр щойно повернувся до себе додому в супроводі головного секретаря, який ніс за ним величезний портфель, набитий паперами для перегляду і підпису.

Було близько п'ятої години вечора, обід уже закінчився, у будинку йшли приготування до вечері на двадцять осіб гостей.

Вийшовши з екіпажу, міністр швидко увійшов до будинку, не зупиняючись пройшов низку кімнат і усамітнився у своєму кабінеті, сказавши, що працюватиме. Він наказав не турбувати його ні з якого приводу, крім королівського виклику. Негайно ж перед дверима кабінету стали на годиннику два лакеї. Фуке, натиснувши особливий замок, висунув писане панно, яке, закривши двері, не давало змоги ні бачити, ні чути того, що відбувається в кабінеті. Потім він попрямував прямо до столу, розкрив портфель і почав розбирати безліч паперів, що були в ньому.

Не минуло й десяти хвилин, як увагу міністра привернув уривчастий стукіт, що повторився кілька разів. Фуке став прислухатися.

Стукіт тривав. Фуке піднявся з жестом нетерпіння і попрямував до дзеркала, з-за якого долинав стукіт. Воно було вмонтоване в стіну. Три інших абсолютно таких самих дзеркала були розміщені симетрично. У той момент, коли Фуке, прислухаючись, підійшов до дзеркала, стукіт відновився. Безсумнівно, це було умовним сигналом.

- Гм! - пробурмотів він зі здивуванням. - Хто б це міг бути? Я нікого не очікую сьогодні.

І безсумнівно, щоб відповісти на поданий сигнал, міністр повернув три рази позолочений штифт у рамі. Потім він повернувся на місце зі словами:

- Нічого, нехай почекають!

Занурившись знову в море паперів, Фуке, здавалося, не думав ні про що інше, крім своєї роботи. І справді, з неймовірною швидкістю і з разючою проникливістю розбирав він найрозлогіші папери, найзаплутаніші документи, роблячи в них поправки і позначки; робота кипіла в нього в руках, наче трудилося десять чиновників, а не одна людина.

Однак час від часу Фуке поглядав на годинник, що стояв перед ним.

Коли Фуке віддавався роботі, він міг зробити за годину стільки, скільки інший не встиг би за день. Володіючи невичерпною енергією, він завжди був упевнений, що, якщо ніхто не буде йому заважати, він доб'ється поставленої мети в призначений термін.

У самий розпал його роботи стукіт за дзеркалом пролунав знову, але тепер він був набагато квапливішим і наполегливішим.

- Очевидно, дама починає втрачати терпіння, - сказав Фуке. - Це, напевно, графиня... утім, вона ж поїхала на три дні в Рамбульє. Можливо, президентка? О ні, президентка не поводиться так рішуче. Смиренно зателефонувавши, вона терпляче чекає, поки заманеться відгукнутися. Ясно, що мені не вгадати, хто це, хоч я і знаю, кого не може бути. А оскільки це не маркіза, то провалися всі інші!

Фуке продовжував працювати, не звертаючи уваги на повторювані удари. Але хвилин через п'ятнадцять він, своєю чергою, почав втрачати терпіння і, стрімко закінчивши роботу, запхав оберемок паперів у портфель і швидко глянув у дзеркало. Стукіт тим часом тривав без перерви.

- Ого, - сказав він, - яка палкість! Що там сталося? Подивимося, що за фея чекає на мене з таким нетерпінням.

Він натиснув пальцем кнопку, що була поруч зі штифтом. Дзеркало негайно повернулося на шарнірах, відкривши в стінній обшивці доволі глибоку нішу, у якій міністр сховався. Там він знову натиснув пружину і вийшов у двері, що відчинилися в стіні, які самі зачинилися за ним.

Потім він спустився гвинтовими сходами, що мали десятка два сходинок, і опинився у великому підземеллі, викладеному плитами. Світло проникало туди через вузькі вікна. Підлога була встелена килимом. Це підземелля тягнулося під вулицею, що відокремлювала будинок Фуке від Венсенського парку.

Наприкінці підземелля знаходилися другі сходи. Піднявшись ними, Фуке натиснув пружину й опинився в такій

самій ніші, яка була в нього в кабінеті; з неї він увійшов у красиво обставлену кімнату, де не було ні душі.

Переконавшись, що дзеркало, яке слугувало таємними дверима, зачинилося щільно, він відчинив двері навпроти потрійним поворотом позолоченого ключика та ввійшов у кімнату, оздоблену з незвичайною розкішшю. На дивані сиділа жінка вражаючої краси. Вона кинулася назустріч Фуке.

- Ах боже мій! - вигукнув Фуке, відступаючи на крок від подиву. - Маркіза де Бельєр! Ви... ви тут?

- Так... я, - прошепотіла маркіза.

- Маркізо, люба маркізо, - повторював Фуке, готовий упасти до її ніг. - О Боже мій! Але як ви потрапили сюди? А я-то змусив вас так довго чекати.

- Довго... дуже довго.

- Я щасливий, що очікування здалося вам довгим.

- О, воно здалося мені вічністю. Я дзвонила понад двадцять разів. Хіба ви не чули?

- Ні, я чув, але не міг прийти. Як смів я припустити, що це ви, після вашої суворості, після вашої відмови? Якби я здогадувався про щастя, яке на мене чекає, повірте, маркізо, я залишив би все.

Маркіза обвела кімнату поглядом.

- Ми тут одні? - запитала вона.

- О так, відповідаю вам за це.

- Справді, - сумно промовила маркіза.

- Ви зітхнули, маркізо?

- Скільки таємниць, скільки пересторог! - з легкою гіркотою сказала маркіза. - Як ви боїтеся, щоб ніхто не дізнався про ваше кохання!

- Невже слід виставляти її напоказ?

- О ні, ви занадто делікатні для цього, - вимовила маркіза з усмішкою.

- Не потрібно докорів, маркізо, благаю вас.

- Чи маю я право вам дорікати?

- На жаль, ні. Але скажіть мені ви, яку я кохаю вже цілий рік без надії і без взаємності...

- Ви помиляєтеся, - перебила маркіза. - Без надії - це правда, але не без взаємності.

- О, для мене кохання має тільки один доказ, і я все ще чекаю на нього.

- Я принесла його вам.

Фуке хотів її обійняти, але вона ухилилася.

- Ви помиляєтеся, пане. Не вимагайте від мене нічого, крім відданості, яку я тільки й можу подарувати вам.

- Ах, значить, ви не любите мене: відданість - це всього лише чеснота, а любов - це пристрасть.

- Вислухайте мене, пане, благаю вас. Ви маєте зрозуміти, що лише особливо важлива причина могла привести мене сюди.

- Що мені до причини, якщо ви тут, якщо я можу говорити з вами, бачити вас.

- Так, ви маєте рацію: найважливіше, що я тут, що ніхто не бачив мене і я можу сказати вам...

Фуке опустився на коліна.

- Говоріть, маркізо, - сказав він, - говоріть, я вас слухаю.

Маркіза подивилася на Фуке, що стояв перед нею на колінах, дивним поглядом, сповненим ніжності й смутку.

- О! - прошепотіла вона нарешті. - Як би я хотіла бути тією, яка має право бачити вас щохвилини, говорити з вами щоміті. Як би я хотіла бути тією, яка дбає про вас, якій не доводиться користуватися різними секретними пристосуваннями, щоб викликати, немов привид, кохану людину, бачитися з нею якусь годину, а потім дивитися, як вона зникає в темряві таємниці, що видається ще загадковішою, ніж здавалася за часів її появи, тоді, коли вона йде. О, яка це щаслива жінка!

- Невже, маркізо, ви маєте на увазі мою дружину? - з посмішкою запитав Фуке.

- Зрозуміло, я говорю про неї.

- Не заздріть її долі, маркізо. З усіх жінок, з якими я підтримую стосунки, пані Фуке менше за всіх бачить мене, менше за всіх говорить зі мною і користується моєю найменшою довірою.

- Принаймні, пане, їй не доводиться натискати рукою раму дзеркала, щоб викликати вас, як довелося зробити мені; принаймні ви не відповідаєте їй таємничим, страшним звуком дзвіночка, пружина якого висить десь у невідомому місці; принаймні ви ніколи не забороняли їй проникнути в таємницю цих зустрічей під страхом того, що ваш зв'язок із нею назавжди припиниться, як ви чините з тими жінками, які приходили сюди до мене й приходитимуть після!

- Ах, дорога маркізо, як ви несправедливі і як ви не відаєте того, що творите, повстаючи проти таємничості! Тільки зберігаючи таємницю, можна любити безтурботно, тільки безтурботне кохання може дати щастя. Але повернемося до колишньої розмови про вашу відданість, у якій ви мене запевняли, або, скоріше, обманювали мене, маркізо, дозволяючи думати, що ця відданість є любов.

- Щойно, - вимовила маркіза, проводячи по очах своєю прекрасною рукою, - щойно мої думки були зрозумілі й сміливі, а тепер вони сплуталися, мене охопив страх перед необхідністю повідомити вам погану звістку.

- Якщо ця погана звістка привела вас сюди, я радий їй. Утім, якщо ви тут і зізнаєтеся, що не зовсім байдужі до мене, чи не краще відкласти вашу звістку й говорити тільки про вас?

- Ні, ні, навпаки, вам треба дізнатися її будь-що-будь. Ви маєте вимагати, щоб я вам сказала все негайно ж, а не дала відволікти себе почуттю. Фуке, друже мій, це новина величезної важливості!

- Ви дивуєте мене, маркізо, я готовий сказати - лякаєте. Ви так розважливі, так витримані, так добре знаєте світ, у якому ми живемо. Значить, це щось важливе?

- Надзвичайно важливе! Слухайте...

- Скажіть спочатку: як ви сюди потрапили?

- Зараз дізнаєтеся. Спочатку більш нагальна справа.

- Говоріть же, маркізо, прошу вас! Пощадіть моє терпіння.

- Чи знаєте ви, що Кольбера призначено інтендантом фінансів?

- Що? Кольбер? Маленький Кольбер? Права рука кардинала?

- Саме так.

- Що ж у цьому жахливого, дорога маркізо? Маленького Кольбера призначено інтендантом фінансів - це дивно, я згоден, але зовсім не страшно.

- Невже ви думаєте, що король без жодних причин призначив на таку посаду того, кого ви прозвали дріб'язковим педантом?

- Насамперед чи вірно ще, що король призначив його?

- Так кажуть.

- Хто?

- Все.

- Усі - це означає ніхто. Назвіть мені кого-небудь, хто знає з вірного джерела.

- Пані Ванель.

- Ах, ви й справді починаєте мене лякати! - зі сміхом вигукнув Фуке. - Вона-то, вже звичайно, знає з вірного джерела.

- Не кажіть погано про бідну Маргариту, пане Фуке: вона все ще любить вас.

- Справді? Не віриться. А я думав, що маленький Кольбер уже встиг заплямувати цю любов чорнильною плямою або грудкою бруду.

- Фуке, Фуке, ось як ви ставитеся до жінок, яких кинули!

- Маркізо, невже ви берете під свій захист пані Ванель?

- Так, беру, тому що, повторюю, вона все ще любить вас, і ось доказ: вона хоче вас врятувати.

- За вашої допомоги, маркізо; це спритний хід з її боку. Жоден ангел не може бути мені приємнішим і вірніше вести мене до порятунку. Але скажіть, хіба ви знаєте Маргариту?

- Вона моя монастирська подруга.

- І ви кажете, що це вона повідомила вам про призначення Кольбера на посаду інтенданта?

- Так.

- Добре, нехай він буде інтендантом. Але поясніть мені одне, маркізо: яким чином Кольбер як мій підлеглий може шкодити або заважати мені?

- Ви випускаєте з уваги одну важливу обставину.

- Яке?

- Те, що Кольбер вас ненавидить.

- Мене! - вигукнув Фуке. - О Боже мій! Хіба ви не знаєте, що мене ненавидять усі? Кольбер так само, як інші.

- Кольбер більше, ніж інші.

- Більше, згоден.

- Він дуже честолюбний.

- Хто ж не честолюбний, маркізо?

- Так, але його честолюбство не має меж.

- Я знаю і це: він побажав стати моїм наступником у пані Ванель.

- І досяг цього. Бережіться, щоб він не домігся свого і в іншому.

- Ви хочете сказати, що він розраховує перебратися з місця мого помічника на моє власне?

- А хіба у вас не виникло такого побоювання?

- О ні. Замінити мене поруч із пані Ванель - це ще можливо, але поруч із королем - це справа зовсім інша. Францію купують не так легко, як дружину якогось чиновника.

- Усе купується: якщо не на золото, то шляхом інтриг.

- Ви добре знаєте, що це не так, маркізо, ви, якій я пропонував мільйони.

- Треба було, Фуке, замість мільйонів запропонувати мені справжнє, безмежне кохання. Я б погодилася. Як бачите, так чи інакше, все купується.

- Значить, по-вашому, Кольбер збирається купити і мою посаду? Заспокойтеся, маркізо: поки що він недостатньо багатий для цього.

- А якщо він її у вас вкраде?

- Ах, це інша справа. Але, на жаль для нього, щоб дістатися до мене, він повинен зруйнувати і знести мої передові укріплення, а вони у мене чудові, маркізо.

- Своїми передовими укріпленнями ви, ймовірно, називаєте ваших прихильників і друзів?

- Звичайно.

- До числа ваших прихильників належить і д'Емері?

- Так.

- А Ліодо до числа друзів?

- Зрозуміло.

- А де Ванен?

- Ну, з ним можуть робити що завгодно, а тих двох я не радив би чіпати.

- Але якщо ви хочете, щоб не чіпали д'Емері та Ліодо, то повинні вжити заходів.

- Що ж загрожує їм?

- Тепер ви згодні вислухати мене?

- Як завжди, маркізо.

- І не будете мене переривати?

- Говоріть.

- Слухайте! Сьогодні вранці Маргарита прислала за мною.

- Чого ж вона від вас хотіла?

- «Я не можу побачитися особисто з паном Фуке», - сказала вона мені.

- Ба! Чому? Невже вона думає, що я став би їй дорікати? Бідна жінка, як вона помиляється!

- «Побачитеся з ним і скажіть, щоб він остерігався Кольбера».

- Як, вона застерігає мене проти свого власного коханця?

- Я повторюю, що вона ще любить вас.

- Далі, маркізо!

- Далі Маргарита сказала: «Дві години тому Кольбер прийшов повідомити мені, що його призначено інтендантом».

- Я вже говорив вам, маркізо, що Кольбер буде тим більше в моїх руках.

- Так, але це ще не все. Маргарита, як ви знаєте, дружить із пані д'Емері та пані Ліодо.

- Так.

- Так ось: Кольбер розпитував її про їхній стан і про те, наскільки вони вам віддані.

- О, за них я ручаюся. Щоб позбавити мене їхньої відданості, їх треба вбити.

- Слухайте далі. У той час, коли в пані Ванель був Кольбер, до неї хтось прийшов, і вона вийшла на кілька хвилин із

кімнати. Залишившись один, Кольбер, який не любить сидіти склавши руки, негайно взявся накидати олівцем нотатки на аркушах паперу, що лежали на столі.

- Вони стосувалися д'Емері та Ліодо?

- Саме так.

- Цікаво було б дізнатися, що в них полягало.

- Я принесла їх вам.

- Невже пані Ванель взяла їх у Кольбера, щоб передати мені?

- Ні, але випадково, просто дивом, у її руках опинилася копія з цих нотаток.

- Як так?

- А ось послухайте. Я вже сказала вам, що Кольбер знайшов папір на столі.

- Так.

- Олівець, яким він писав, виявився дуже твердим, тож усе відбилося на наступному аркуші.

- Далі.

- Кольбер, взявши перший аркуш, не звернув уваги на другий. А тим часом на ньому можна було прочитати все, що було написано на першому. Пані Ванель прочитала і послала за мною. Переконавшись, що я ваш відданий друг, вона віддала мені цей листок і відкрила таємницю вашого будинку.

- Де ж цей аркуш? - запитав Фуке, дещо стривожений.

- Ось він, читайте, - сказала Маркіза.

Фуке прочитав:

«Імена відкупників, яких має засудити судова палата:
д'Емері, друг Ф., Ліодо, друг Ф., де Ванен, байдуже...»

- Д'Емері! Ліодо! - скрикнув Фуке, перечитуючи ще раз записку.

- Друзі Ф., - вказала пальцем маркіза.

- Але що ж означає «яких має засудити судова палата»?

- Здається, це цілком зрозуміло. Утім, ви ще не закінчили, читайте далі.

Фуке продовжував:

«...Двох перших присудити до смертної кари, третього
звільнити разом із д'Отмоном і з де Лаваллетом,
конфіскувавши їхнє майно».

- Боже мій! - вигукнув Фуке. - Стратити Ліодо і д'Емері! Але якщо навіть судова палата засудить їх до смерті, то король не затвердить вироку, а без його затвердження їх не можуть стратити.

- Але король зробив Кольбера інтендантом.

- Ах, - вигукнув Фуке, немов побачивши безодню, що розверзлася біля його ніг. - Ні, це неможливо! Неможливо! А хто це навів олівцем по слідах, залишених Кольбером?

- Це зробила я, боячись, що сліди згладяться.

- О!.. Я дізнаюся все!

- Ви нічого не дізнаєтеся! Для цього ви занадто зневажаєте свого ворога.

- Вибачте мене, дорога маркізо. Так, Кольбер - мій ворог, згоден. Так, Кольбер - небезпечна людина, зізнаюся. Але у мене попереду ще багато часу. А тепер ви тут, ви довели мені свою відданість, можливо, навіть кохання... Ми нарешті самі...

- Я прийшла сюди, щоб врятувати вас, а не для того, щоб погубити себе, пане Фуке, - сказала маркіза, встаючи. - Отже, остерігайтеся!

- Право, маркізо, ви марно тривожитеся, і якщо ваш страх не привід...

- Кольбер - людина з сильною волею! Остерігайтеся його...

- А я? - запитав Фуке, своєю чергою піднімаючись із місця.

- Ви? Ви тільки благородна людина. Повторюю: остерігайтеся Кольбера!..

- І це все?

- Я зробила все, що могла, ризикуючи погубити свою репутацію. Прощавайте.

- Не прощайте, а до побачення!

- Можливо... - вимовила маркіза.

Простягнувши Фуке руку для поцілунку, вона так рішуче попрямувала до дверей, що Фуке не посмів перегородити їй дорогу.

З пониклою головою, з похмурим обличчям вирушив він у зворотний шлях підземним ходом, що з'єднував два будинки.

LV. Абат Фуке

Швидко пройшовши підземелля і натиснувши пружину біля дзеркала, Фуке знову опинився у своєму кабінеті. Ледве встиг він увійти, як почув стукіт у двері і знайомий голос, що кричав:

- Монсеньйоре, відчиніть, будь ласка!

Фуке швидким рухом приховав сліди свого хвилювання і відсутності: розкидав по столу папери, взяв у руку перо і, щоб виграти час, запитав через двері:

- Хто там?

- Як! Монсеньйор не впізнають мене? - відповів голос.

«Як не впізнати тебе, друже?» - сказав Фуке про себе.

- Це ви, Гурвіль? - запитав він голосно.

- Звичайно, я, монсеньйоре.

Фуке піднявся і, востаннє подивившись на дзеркало, відімкнув двері і впустив Гурвіля.

- Ах, монсеньйоре, яка жорстокість! - вигукнув він.

- Чому?

- Ось уже чверть години, як я благаю вас відімкнути, а ви навіть не відповідаєте.

- Запам'ятайте раз назавжди: я не терплю, щоб мене турбували під час роботи. Хоча ви, Гурвіль, і становите виняток, я все ж хочу, щоб для інших моя заборона залишалася чинною.

- У таку хвилину, монсеньйоре, я готовий розбити, знести, перекинути всякі заборони, всі двері, замки і стіни.

- Ого! Значить, трапилося щось дуже важливе? - запитав Фуке.

- Дуже.

- Що ж сталося? - продовжував Фуке, злегка стурбований хвилюванням свого найближчого співробітника.

- Засновано таємну судову палату.

- Мені це відомо. Але хіба вона вже зібралася?

- Не тільки зібралася, монсеньйоре, але вже встигла винести вирок...

- Вирок? - вимовив міністр, збліднувши і з тремтінням, яке він не міг приховати. - Кому ж?

- Вашим друзям.

- Ліодо і д'Емері?

- Так, монсеньйоре.

- До чого ж вони засуджені?

- До смертної кари.

- Не може бути! Ні, це неможливо!.. Ви помиляєтеся, Гурвіль.

- Ось копія вироку, який сьогодні має бути підписаний королем. Можливо, він уже підписав його.

Фуке схопив папір, швидко пробіг його і повернув Гурвілю зі словами:

- Король не підпише цього вироку.

- Монсеньйор, Кольбер - сміливий порадник... Бійтеся його.

- Знову Кольбер! - вигукнув Фуке. - Ось уже два-три дні я безперервно чую це ім'я! Занадто багато честі для такої нікчемності. Нехай Кольбер з'явиться, і я розгляну його; нехай він підніме голову, і я розчавлю його; але погодьтеся, що

боротися можна тільки з таким супротивником, який хоч що-небудь собою являє.

- Терпіння, монсеньйоре, ви не знаєте Кольбера... Постарайтеся його вивчити. Це один із темних фінансових ділків, подібних до метеорів, яких ніколи не бачиш до їхнього руйнівного вторгнення. Поява їх згубна.

- О, Гурвіле, це вже занадто, - заперечив Фуке, посміхаючись. - Мене не так-то легко залякати, друже мій. Кольбер - метеор! Чорт забирай! Ми ще подивимося, що це за метеор... Давайте мені факти, а не слова. Що він зробив досі?

- Він замовив паризькому катові дві шибениці, - сказав Гурвіль.

Фуке підняв голову, і в очах його блиснула блискавка.

- Ви впевнені в тому, що це правда? - вигукнув він.

- Ось вам доказ, монсеньйоре.

І Гурвіль простягнув Фуке записку одного з секретарів міської ратуші, вірного прихильника суперінтенданта.

- Так, справді, - пробурмотів Фуке, - споруджується ешафот... Але король не підписав, Гурвіль, і не підпише вироку!

- Це ми скоро дізнаємося, - зауважив Гурвіль.

- Яким чином?

- Якщо вирок підписаний королем, шибениці сьогодні ж увечері будуть відправлені до міської ратуші, щоб завтра вранці можна було їх поставити.

- Ні, ні! - знову вигукнув Фуке. - Усі ви помиляєтеся і вводите мене в оману. Не далі як позавчора у мене був Ліодо, а три дні тому я отримав від бідолахи д'Емері сиракузьке вино.

- Це тільки доводить, - заперечив Гурвіль, - що судова палата була зібрана таємно, радилася за відсутності обвинувачених, і щойно справу було закінчено, їх заарештували.

- Хіба їх заарештовано? Але як, де, коли?

- Ліодо - вчора на світанку, д'Емері - позавчора ввечері, коли він повертався від своєї коханки; їхнє зникнення нікого не стривожило, але раптово Кольбер зірвав маску і наказав оприлюднити цю справу. Про неї тепер кричать на всіх вулицях Парижа, і, чесно кажучи, тільки ви, монсеньйор, не знаєте про цю подію.

Фуке зі зростаючим хвилюванням ходив взад і вперед по кімнаті.

- Що ви думаєте зробити, монсеньйоре? - запитав Гурвіль.

- Якби все це було правильно, я вирушив би до короля. Але перш ніж їхати в Лувр, я побуваю в міській ратуші. Якщо

вирок затверджено, тоді подивимося. Їдемо ж! Відчиніть двері, Гурвіль.

- Обережніше, - попередив той. - Там абат Фуке.

- Ах, мій брате, - з гіркотою сказав Фуке. - Значить, він дізнався якусь кепську новину і, за своїм звичаєм, радий піднести її мені! Так, чорт забирай, якщо вже з'явився мій брат, то мої справи справді погані. Що ж ви не сказали мені раніше? Я б швидше повірив усьому.

- Монсеньйор обмовляє пана абата! - сміючись, вимовив Гурвіль. - Він прийшов зовсім не з поганим наміром.

- Ах, Гурвіле, ви ще заступаєтеся за цю безладну, безсердечну людину, за цього невиправного мота?

- Не сердьтеся, монсеньйоре.

- Що це сьогодні з вами, Гурвіль? Ви захищаєте навіть абата Фуке.

- Ах, монсеньйоре, у всьому є своя хороша сторона.

- По-вашому, і в тих розбійників, яких абат тримає у себе і споює, є свої хороші сторони?

- Обставини можуть так скластися, монсеньйоре, що ви раді будете мати під рукою і цих розбійників.

- Отже, ти радиш мені помиритися з абатом? - іронічно запитав Фуке.

- Я вам раджу не сваритися із сотнею молодиків, які, з'єднавши свої шпаги, можуть оточити сталевим кільцем три тисячі осіб.

Фуке кинув на співрозмовника швидкий погляд.

- Ви маєте рацію, Гурвіль, - вимовив він. - Впустіть сюди абата Фуке! - крикнув він лакею, який чергував біля дверей.

Через дві хвилини на порозі кабінету з глибоким поклоном з'явився абат Фуке. Це була людина років за сорок, напівсвященик, напіввоїн, суміш відчайдушного забіяки і ченця. При ньому не було шпаги, але помітно було, що він носить при собі пістолети.

Фуке привітав його радше як міністр, ніж як старший брат.

- Чим можу служити, пане абате? - запитав він.

- Ого, яким тоном ви говорите, брате мій! - вигукнув абат.

- Тоном зайнятої людини.

Абат з єхидством глянув на Гурвіля, із занепокоєнням на брата і промовив:

- Сьогодні ввечері я повинен сплатити пану де Брежі триста пістолів... Картковий борг - борг честі.

- Далі? - запитав Фуке, упевнений, що через такі дрібниці абат не став би його турбувати.

- Тисячу пістолів м'яснику, який не хоче більше відпускати в борг.

- Далі?

- Тисячу двісті кравцеві, - продовжував абат. - Цей бовдур не віддає мені одягу, замовленого для сімох моїх слуг. Це компрометує мене, і моя коханка погрожує замінити мене відкупником, що було б принизливо для церкви.

- Що ще? - запитав Фуке.

- Ви помітили, брате мій, - сказав смиренно абат, - що я нічого не прошу для себе особисто.

- Це дуже делікатно з вашого боку, пане абате, - усміхнувся Фуке. - Однак, як бачите, я чекаю.

- Я й не стану нічого просити... о ні... але не тому, що я ні в чому не маю потреби. Запевняю вас...

- Тисячу двісті кравцю! - зітхнув міністр, подумавши з хвилину. - На цю суму можна пошити неабияку кількість сукні.

- Я утримую сто осіб, - з гордістю вимовив абат, - а це, я думаю, чогось варте.

- Сто чоловік? - повторив Фуке. - Але хіба ви Рішельє чи Мазаріні, щоб мати стільки охоронців? Навіщо вам ці люди, скажіть на милість?

- І ви ще питаєте? - здивувався абат Фуке. - Як ви можете питати, для чого я утримую сто людей?

- Так, я хочу знати, на що вам потрібні ці сто людей. Відповідайте!

- Невдячний! - вигукнув, дедалі більше гарячкуючи, абат.

- Поясніть же нарешті.

- Ах, пане міністре, адже особисто мені потрібен тільки один лакей, а якби я був самотній, я обійшовся б і без нього. Але ви, ви, у вас стільки ворогів, що мені і ста чоловік мало, щоб захищати вас. Сто чоловік!.. Потрібно б десять тисяч! Я утримую їх для того, щоб у публічних місцях і зборах ніхто не смів підняти проти вас голоси. Без цього ви були б засипані прокльонами, знищені злими язиками. Без цього ви не протрималися б і тижня. Чуєте, тижня!

- О, я не знав, що ви такий палкий мій захисник, пане абате.

- Ви сумнівалися в цьому? - вигукнув абат. - Так слухайте ж, що трапилося. Не далі як учора на вулиці Юшет якийсь чоловік торгував курчам у м'ясника.

- Так. Чим же це може мені зашкодити, пане абате?

- А ось чим. Курча було худе, і покупець відмовився дати за нього вісімнадцять су, кажучи, що не бажає платити такі гроші за одну шкіру і кістки, з яких Фуке зняв весь жир.

- Далі?

- Пролунав сміх, дотепи на вашу адресу. Зібрався натовп роззяв. Зубоскал додав: «Дайте мені курчати, вигодуваного Кольбером, і я із задоволенням заплачу, скільки ви не запитаєте». Натовп почав аплодувати. Словом, скандал! Вашому братові залишалося тільки закрити обличчя.

- І ви закрили? - запитав Фуке, почервонівши.

- Ні, до цього справа не дійшла: у натовпі опинився один із моїх людей, такий собі Менвіль, новобранець, який нещодавно приїхав із провінції, - я його дуже ціную. Він пробрався крізь натовп і викликав кривдника на дуель. Поєдинок відбувся тут же, перед крамницею м'ясника, у присутності безлічі глядачів, які обступили тих, хто бився, і дивилися з вікон.

- І чим же скінчилося? - перебив Фуке.

- А тим, що мій Менвіль одразу проткнув супротивника шпагою, що справило велике враження на глядачів. Після цього він сказав м'ясникові: «Візьміть собі цього індика, мій друже: він буде смачнішим за ваше курча». Ось на що я витрачаю свої доходи, пане міністре: на підтримку фамільної честі, - з урочистістю підсумував абат.

Фуке схилив голову.

- Добре, - сказав Фуке. - Передайте Гурвілю ваш рахунок і залишайтеся у мене на вечір.

- На вечерю?

- Так.

- Але ж каса вже замкнена?

- Гурвіль відімкне її для вас. Ідіть, абате, ідіть.

Абат поклонився.

- То, значить, ми друзі? - запитав він.

- Друзі, друзі. Ходімо, Гурвіль.

- Ви йдете? Значить, ви не будете вечеряти вдома?

- Не турбуйтеся. Я повернуся за годину, - відповів Фуке і додав тихо Гурвілю: - Нехай закладуть моїх англійських коней; я поїду в міську ратушу.

LVI. Вино Лафонтена

У Сен-Манде з'їжджалися екіпажі, що привозили гостей. У будинку йшли діяльні приготування до вечері, тоді як сам міністр мчав на своїх швидконогих конях до Парижа. До міської ратуші він під'їхав з боку набережної, щоб минути жваві квартали міста. Було без чверті восьмої, коли Фуке і Гурвіль,

який супроводжував його, вийшли з екіпажу на розі вулиці Лонг-Пон і пішки попрямували до Гревської площі.

Повернувши на площу, вони помітили чоловіка солідного вигляду, одягненого в чорне з бузковим, який сідав у найману карету, наказуючи кучеру їхати до Венсена. Він тримав великий кошик із пляшками, щойно купленими ним у сусідньому шинку під вивіскою «Нотр-Дам».

- Ба, та це ж Ватель, мій дворецький, - сказав Фуке. - Навіщо він приїжджав сюди?

- Напевно, за вином.

- Що таке? Купувати для мене вино в шинках! Невже в мене такий поганий льох?

І він попрямував до дворецького, який дбайливо встановлював у кареті кошик із пляшками.

- Гей, Вателю! - крикнув він повелительним голосом.

- Будьте обережні, монсеньйоре, вас упізнають, - зупинив його Гурвіль.

- Так що за біда! Ватель!

Чоловік, одягнений у чорне з ліловим, озирнувся. У нього було добродушне, але маловиразне обличчя. Очі його блищали, на губах блукала усмішка.

- Ах, це ви, монсеньйоре! - вигукнув він.

- Так, я. Що ви тут робите, чорт забирай? Що у вас тут? Вино? Ватель, ви купуєте вино в шинку на Гревській площі?

- Але навіщо втручатися в мої справи? - з цілковитим спокоєм вимовив Ватель, кинувши недружній погляд на Гурвіля. - Хіба мій льох погано утримується?

- Не гнівайтеся, Ватель, - сказав Фуке, - я вважав, що мій... ваш льох настільки багатий, що ми могли б обійтися без шинку «Нотр-Дам».

- Так, пане, - з легким презирством вимовив дворецький, - ваш льох такий гарний, що деякі з гостей нічого не п'ють на ваших обідах.

Фуке зі здивуванням глянув спочатку на Гурвіля, потім на Вателя:

- Що ви говорите, Ватель?

- Я кажу, що у вашого дворецького немає вин на всі смаки і що панове Лафонтен, Пелісон, Конрар нічого не п'ють у вас за столом: вони не люблять тонких вин. Що ж тут поробиш!

- І що ж ви придумали?

- Я і купую їхнє улюблене вино «Жуаньї», яке вони щотижня розпивають у цьому кабачку. Ось чому я тут.

Фуке, майже розчулений, не знайшов що відповісти. Вателю ж хотілося сказати дуже багато чого.

- Ви б ще дорікнули мені, монсеньйоре, - продовжував він, дедалі більше гарячкуючи, - що я сам їжджу на вулицю Планш-Мібре за сидром, який п'є пан Лоре у вас за обідом.

- Лоре п'є в мене сидр? - зі сміхом вигукнув Фуке.

- Ну звісно, пане. Тому-то він і обідає у вас так охоче.

- Ватель, ви молодець! - вигукнув Фуке, потискаючи руку свого дворецького. - Дуже вдячний вам: ви зрозуміли, що для мене панове Лафонтен, Конрар і Лоре - ті самі герцоги, пери і принци. Ви зразковий слуга, Ватель, і я подвоюю вам платню.

Ватель із незадоволеним виглядом злегка потиснув плечима і пробурчав собі під ніс:

- Отримувати подяку за те, що виконуєш свої обов'язки, образливо.

- Він має рацію, - промовив Гурвіль, рухом руки відволікаючи увагу Фуке в інший бік.

Він вказував йому на запряжений парою коней низький візок, на якому колихалися дві оббиті залізом шибениці, покладені одна на іншу і пов'язані ланцюгами. На перекладині сидів стражник; з похмурим виглядом він пропускав повз вуха зауваження юрби роззяв, які намагалися дізнатися, для кого призначені ці шибениці, і проводжали візок до міської ратуші.

Фуке здригнувся.

- Ви бачите, справу вирішено! - сказав Гурвіль.

- Так, але воно ще не закінчено, - заперечив Фуке.

- Ах, не обманюйте себе марною надією, монсеньйоре! Якщо вже зуміли приспати вашу увагу, то тепер справи не виправити.

- Але я-то ще не затвердив вироку.

- За вас затвердив де Ліон.

- Так я вирушаю прямо в Лувр.

- Ні, ви не поїдете туди.

- І ви пропонуєте мені таку ницість! - вигукнув Фуке. - Ви радите мені кинути напризволяще друзів, скласти зброю, яка в мене в руках і якою я ще можу битися?

- Ні, монсеньйоре, я не говорив нічого подібного. Чи можете ви покинути свій пост суперінтенданта в такий момент?

- Ні, не можу.

- Ну, а якщо ви з'явитеся до короля і він негайно ж змістить вас?

- Він може зробити це і заочно.

- Але тоді він зробить це не з вашої вини.

- Зате я опинюся негідником. Я не хочу смерті моїх друзів і не допущу цього!

- Хіба для цього необхідно з'являтися в Лувр? Майте на увазі, що, опинившись у Луврі, ви будете змушені або відкрито захищати ваших друзів, забувши про особисті вигоди, або безповоротно відректися від них.

- Цього я ніколи не зроблю!

- Вибачте... Але король поставив вас перед вибором, або ви самі запропонуєте королю вибирати.

- Це правильно.

- Тому потрібно уникнути зіткнення, монсеньйоре. Повернемося краще в Сен-Манде.

- Ні, Гурвілю, я не рушу з цього місця, де готується злочин і де виявиться моя ганьба. Повторюю: я не зроблю й кроку, поки не знайду засобу здолати своїх ворогів!

- Монсеньйоре, - заперечив Гурвіль, - я пошкодував би вас, якби не знав, що ви - один із найсильніших умів на світі. У вас півтораста мільйонів, ви займаєте королівське становище і в півтораста разів багатші за короля. Кольбер навіть не зумів переконати короля прийняти дар Мазаріні. Коли людина - перший багач у державі й не боїться витрачати гроші, то небагато вона варта, якщо не доб'ється того, чого хоче. Отже, повторюю: повернемося в Сен-Манде...

- Щоб порадитися з Пелісоном?

- Ні, монсеньйоре, щоб порахувати ваші гроші!

- Добре! - вигукнув Фуке із запаленим поглядом. - Їдемо!

Вони сіли в карету і вирушили у зворотний шлях. Наприкінці Сент-Антуанського передмістя вони обігнали екіпаж, у якому Ватель віз додому своє вино «Жуаньї».

Вороні коні міністра, що мчали щодуху, налякали боязкого коня дворецького, який зі страху закричав, висунувшись із карети:

- Обережніше! Не розбийте моїх пляшок!

LVII. Галерея в Сен-Манді

У заміському будинку Фуке чоловік п'ятдесят чекали на міністра. Не гаючи часу на переодягання, Фуке прямо з

передпокою пройшов у першу вітальню, де гості, що зібралися, базікали між собою, чекаючи на вечерю. За відсутності господаря його роль виконував абат Фуке.

Появу суперінтенданта зустріли радісними вигуками: веселість, привітність і щедрість Фуке приваблювали до нього серця всіляких ділових людей, а також поетів і художників. Обличчя Фуке, за яким його наближені читали всі рухи його душі, щоб знати, як поводитися, - обличчя це, яке ніколи не затьмарювалося думками про справи, було цього вечора блідіше, ніж зазвичай, що не вислизнуло від погляду багатьох його друзів.

Фуке зайняв за столом головуюче місце, оживляючи вечерю своїми веселощами.

Лафонтену він розповів про експедицію Вателя за вином, Пелісону - історію з худим курчам і Менвілем, тож усі, хто сидів за столом, могли його чути. Його розповіді викликали шквал сміху і жартів, який рухом руки зупинив Пелісон, що весь час залишався стурбованим.

Абат Фуке, не розуміючи, чому його брат затіяв розмову про цей випадок, з великою увагою прислухався до його слів, марно намагаючись знайти розгадку за виразом обличчя Гурвіля або Фуке.

- Чому останнім часом говорять про Кольбера? - зауважив Пелісон.

- Це не дивно, якщо правда, що король призначив його інтендантом своїх фінансів, - заперечив Фуке.

Тільки-но він вимовив цю фразу, як з усіх боків посипалися найнеприємніші епітети на адресу Кольбера: «Скряга! Негідник! Лицемір!»

Пелісон обмінявся з Фуке багатозначним поглядом і сказав:

- Панове, ми відгукуємося так погано про людину, якої абсолютно не знаємо. Це несправедливо і нерозсудливо; я впевнений, що міністр тієї ж думки.

- Зрозуміло, - відповів Фуке. - Залишимо осторонь жирних курчат Кольбера і займемося краще фазанами і трюфелями, про які завбачливо подбав Ватель.

Ці слова розігнали темну хмару, що нависла було над суспільством. Гурвіль так старанно надихав поетів вином «Жуаньї», а абат, кмітливий, як усяка людина, що має потребу в чужих грошах, так старанно розважав фінансистів і військових, що під галас балаканини й веселощів розсіялися останні залишки тривоги.

Після вечері Пелісон наблизився до Фуке:

- У вас якесь горе, монсеньйоре?

- Так, і велике, - відповів міністр. - Гурвіль вам розповість.

- Потрібно відправити всіх зайвих дивитися феєрверк, - сказав Пелісон Гурвілю. - Тоді й поговоримо.

- Добре, - відповів Гурвіль і шепнув кілька слів Вателю.

Останній негайно повів у глиб саду дам, чепурунів і пустопорожніх балакунів; ті, хто залишився, продовжували прогулюватися галереєю, освітленою трьома сотнями воскових свічок, на очах у любителів феєрверку, що розбрелися по саду.

Гурвіль підійшов до Фуке:

- Монсеньйор, тепер ми всі тут. Рахуйте.

Міністр обернувся і порахував: усіх виявилося вісім осіб.

Пелісон і Гурвіль походжали під руку з виглядом людей, які базікають про дрібниці.

Лоре з двома офіцерами прогулювався тут же.

Абат Фуке бродив один.

Міністр ходив разом зі своїм зятем де Шано і здавався захопленим тим, що йому говорив останній.

- Панове, - сказав він, - прошу вас не повертати голови і не показувати виду, що ви звертаєте на мене увагу. Продовжуйте ходити і слухайте. Ми одні.

Запанувала глибока тиша, яку порушували тільки вигуки веселих гостей, що лунали здалеку і розсіялися по саду, щоб краще бачити феєрверк.

Дивне видовище являли собою ці групи людей, ніби зайнятих бесідою, а насправді жадібно слухали того, хто, зі свого боку, робив вигляд, що розмовляє тільки зі своїм сусідом.

- Панове, - почав Фуке, - ви, звісно, всі помітили сьогодні відсутність двох наших друзів, які незмінно бувають тут щосереди... Абате, не зупиняйтеся, бога ради. Це абсолютно зайве: можна слухати й на ходу. Або краще станьте біля відчиненого вікна; у вас гострий зір, і ви негайно помітите будь-кого, хто попрямує сюди. Попередьте нас кашлем.

Абат підкорився.

- Я не помітив, хто відсутній, - промовив Пелісон, який ішов у зворотному напрямку, спиною до Фуке.

- Я не бачу пана Ліодо, який видає мені пенсію, - сказав Лоре.

- А я, - відгукнувся абат, що стояв біля вікна, - не бачу мого дорогого д'Емері, який винен мені тисячу сто ліврів за нашу останню гру.

- Лоре, - промовив Фуке, поникнувши головою, - ви більше не отримуватимете пенсії від Ліодо, а ви, абате, ніколи не

отримаєте ваших тисячі ста ліврів від д'Емері. Обидва вони мають скоро померти.

- Померти? - в один голос вигукнули присутні, забувши при цьому страшному слові свої ролі.

- Панове, заспокойтеся, - сказав Фуке. - За нами можуть спостерігати... Так, вони мають померти.

- Померти! - повторив Пелісон. - Адже я бачив їх шість днів тому: вони були цілком здорові, веселі, сповнені надій... Боже мій, яка ж це хвороба вразила їх так раптово?

- Це не хвороба, - відповідав Фуке.

- Значить, є засіб допомогти, - заперечив Лоре.

- Ні, допомогти їм не можна: вони напередодні загибелі.

- Але чому ж вони вмирають? - вигукнув один з офіцерів.

- Запитайте про це в тих, хто їх убиває.

- Як! Їх убивають? Хто ж їх убиває? - почулися перелякані голоси.

- Гірше того: їх вішають, - вимовив Фуке з таким зневірою, що його голос пролунав як похоронний дзенькіт у цій розкішній галереї, що виблискувала золотом, оксамитом, чудовими картинами і квітами.

Усі мимоволі зупинилися. Абат відійшов від вікна. Ракети раз у раз злітали над вершинами дерев. Гучні голоси, що лунали з саду, змусили міністра підійти до вікна; за його спиною стовпилися друзі, готові виконати найменше його бажання.

- Панове, - сказав він, - Кольбер велів заарештувати, судити і піддати смертній карі двох моїх друзів. Що, на вашу думку, слід мені зробити?

- Чорт забирай! - вигукнув абат. - Треба розпороти черево Кольберу.

- Монсеньйоре, - мовив Пелісон, - вам треба побачитися з його величністю.

- Але, дорогий Пелісон, король уже підписав смертний вирок.

- У такому разі потрібно перешкодити приведенню вироку у виконання, - вирішив граф де Шано.

- Це неможливо, - заперечив Гурвіль. - Хіба спробувати підкупити тюремників?

- Або начальника в'язниці, - вставив Фуке.

- Можна сьогодні ж уночі влаштувати ув'язненим втечу, - запропонував ще хтось.

- А хто з вас візьметься за це?

- Я, - сказав абат. - Я віднесу гроші.

- Я, - сказав Пелісон. - Я беруся переговорити з начальником в'язниці.

- Запропонуємо йому п'ятсот тисяч ліврів, - сказав Фуке. - Цього достатньо. А якщо потрібно, дамо і мільйон.

- Мільйон! - вигукнув абат. - Та я і з частиною цієї суми куплю пів-Парижа!

- Це правильний шлях, - схвалив Пелісон. - Підкупимо начальника і звільнимо засуджених. Опинившись на волі, вони піднімуть на ноги ворогів Кольбера і доведуть королю, що його юне правосуддя небездоганне, як і всяка крайність.

- Отже, Пелісоне, вирушайте до Парижа і привезіть до нас засуджених, а завтра подивимося, як діяти далі. Гурвіль, вручіть Пелісону п'ятсот тисяч ліврів.

- Дивіться, як би вас не віднесло вітром, - зауважив абат. - Відповідальність величезна. Хочете, я допоможу вам?

- Тихіше! - сказав Фуке. - Сюди йдуть. Ах, який чудовий феєрверк! - вигукнув він у той момент, коли над сусіднім гаєм розсипався цілий дощ блискучих зірок.

Пелісон і Гурвіль покинули галерею через задні двері, тим часом як Фуке разом з іншими друзями спустився в сад.

LVIII. Епікурейці*

Фуке, здавалося, зосередив усю свою увагу на яскравій ілюмінації, на пестливій музиці скрипок і гобоїв, на сліпучому феєрверку, що, кидаючи в небо свої мінливі відблиски, висвітлював за деревами темний силует Венсенського замку. Він посміхався дамам і поетам, і свято не здавалося менш веселим, ніж зазвичай. Ватель, який із ревнивим занепокоєнням стежив за виразом обличчя Фуке, мабуть, залишився цілком задоволений вечором.

Коли феєрверк скінчився, товариство розсіялося алеями парку і мармуровими галереями. Віршотворці прогулювалися під руку в гаях, дехто розлігся на землі, ризикуючи зіпсувати свої оксамитові костюми і зачіски, до яких пристали сухе листя і стебла трави. Нечисленні дами слухали спів артистів і декламацію поетів, більшість же слухала чудову прозу своїх кавалерів, які, не будучи артистами й поетами, під впливом молодості й усамітнення не поступалися їм у красномовстві.

- Чому це наш господар не сходить у сад? - говорив Лафонтен. - Епікур ніколи не залишав своїх учнів, не те що наш повелитель.

- Даремно ви вважаєте себе епікурейцями, - сказав йому Конрар. - Правду кажучи, тут ніщо не нагадує вчення гаргетського філософа.

- Ба! - відповів Лафонтен. - Хіба вам не відомо, що Епікур придбав величезний сад, де спокійно жив зі своїми друзями?

- Це так.

- А хіба пан Фуке не придбав цього великого саду в Сен-Манде і хіба ми не проводимо тут спокійно час із ним і нашими друзями?

- Усе це правильно, але, на жаль, саду і друзів недостатньо для схожості з Епікуром. Вкажіть мені, у чому схожість між поглядами пана Фуке і вченням Епікура?

- Хоча б у девізі: «Задоволення дає щастя».

- Що ж далі?

- Ніхто з нас, я вважаю, не вважає себе нещасним. Принаймні я не скажу цього про себе. Прекрасний вечір, вино «Жуаньї», за яким посилали в мій улюблений шинок, жодної дурниці за вечерю, що тривала цілу годину, хоча на ній були присутні десять мільйонерів і двадцять поетів...

- Тут я перерву вас. Ви говорите про прекрасну вечерю і вино «Жуаньї», а я нагадаю вам, що великий Епікур зі своїми учнями харчувався хлібом, овочами і джерельною водою.

- Це не цілком встановлено, - заперечив Лафонтен. - Чи не змішуєте ви Епікура з Піфагором, дорогий Конрар?

- Нагадаю вам також, що древній філософ зовсім не був у дружбі з богами і правителями.

- Що також зближує його з Фуке, - відгукнувся Лафонтен.

- Не робіть цього порівняння, - схвильовано промовив Конрар, - інакше ви підтвердите чутки, які вже ходять про нього і про нас.

- Які чутки?

- Що ми погані французи, байдужі до короля і глухі до закону.

- О! - вигукнув Лафонтен. - Якщо ми й погані громадяни, то не тому, що дотримуємося принципів свого вчителя! Ось один з улюблених афоризмів Епікура: «Бажайте хороших правителів».

- Так що ж?

- А що твердить нам постійно Фуке? «Коли ж нами будуть керувати як слід?» Говорить він це? Будьте ж щирі, Конрар!

- Правда, каже.

- Так це ж вчення Епікура.

- Так, але це пахне бунтом.

- Як! Бажання, щоб нами добре керували, є бунт?

- Безсумнівно, якщо правителі погані.

- Слухайте далі. Епікур говорив: «Підкоряйтеся поганим правителям». Тепер повернемося до Фуке. Чи не твердив він нам цілими днями, що за педант Мазаріні, що за осел, що за п'явка! І що все ж потрібно коритися цьому виродку! Адже він говорив це, Конрар?

- Так, можу підтвердити, що він говорив це, і навіть занадто часто.

- Так само як Епікур, мій друже, зовсім як Епікур; повторюю: ми - епікурейці, і це дуже кумедно...

Потроху всі гуляючі, привернуті вигуками двох сперечальників, зібралися навколо альтанки, в якій сховалися обидва поети. Їхню суперечку слухали з увагою, і сам Фуке подавав приклад коректності, хоча і стримував себе насилу.

Зрештою він вибухнув гучним реготом, а слідом за ним і всі оточуючі.

У самий розпал загальних веселощів, у ту хвилину, коли пані навперебій докоряли обом супротивникам за те, що вони не включили жінок до системи епікурейського благополуччя, у дальньому кінці саду з'явився Гурвіль. Він попрямував прямо до Фуке, який, негайно відокремившись від суспільства, пішов до нього назустріч. Міністр зберіг на обличчі безтурботну посмішку. Але, сховавшись від сторонніх поглядів, він скинув маску.

- Ну що, де Пелісон? Що він зробив? - схвильовано запитав він.

- Пелісон повернувся з Парижа.

- Привіз в'язнів?

- Ні, йому не вдалося навіть побачити тюремного доглядача.

- Як! Хіба він не сказав, що посланий мною?

- Сказав, але доглядач велів йому передати, що якщо він з'являється від пана Фуке, то мусить представити від нього лист.

- О, якщо справа тільки за листом...

- Ні, - почувся голос Пелісона, який вийшов із-за кущів, - ні, монсеньйоре... Поїдьте туди самі й поговоріть із доглядачем особисто.

- Так, ви маєте рацію, я піду під приводом занять. Пелісон, не веліть розпрягати коней. Гурвіль, затримайте гостей.

- Дозвольте дати вам ще одну пораду, монсеньйоре, - сказав Гурвіль.

- Говоріть.

- Побачитеся з доглядачем тільки в крайньому разі: це сміливо, але необережно. Вибачте, пане Пелісон, якщо я висловлюю думку, протилежну вашій. Пошліть спочатку когось іншого. Доглядач - людина люб'язна; але не вступайте з ним особисто в переговори.

- Я подумаю, - сказав Фуке. - Утім, у нас попереду ще ціла ніч.

- О, не сподівайтеся занадто на час, монсеньйоре, - заперечив Пелісон, - він летить із жахливою швидкістю. Ніколи не пошкодуєш, що з'явився занадто рано.

- Прощавайте, Гурвіль, - сказав міністр. - Доручаю вам своїх гостей. Пелісоне, ви вирушите зі мною.

І вони поїхали.

Епікурейці не помітили зникнення свого голови. У саду всю ніч лунала музика.

LIX. Запізнився на чверть години

Їдучи вдруге цього дня з дому, Фуке почувався легше і спокійніше, ніж можна було очікувати.

Він повернувся до Пелісона, який, забившись у кут карети, обмірковував засоби боротьби з Кольбером.

- Дорогий Пелісон, - сказав Фуке, - як шкода, що ви не жінка!

- Навпаки, я вважаю це великим щастям, - заперечив той, - адже я надзвичайно потворний*.

- Пелісон! Пелісон! - сказав міністр, сміючись. - Ви так часто говорите про своє неподобство, ніби страждаєте від нього.

- І дуже, монсеньйоре. Немає людини нещаснішої за мене. Я був гарний, але віспа спотворила моє обличчя, я втратив вірний засіб зачаровувати людей, але ж я ваш головний довірений і маю дбати про вашу користь; якби я був зараз гарною жінкою, то зробив би вам величезну послугу.

- Яку?

- Я вирушив би до коменданта в'язниці, який славиться галантним кавалером і тяганиною, постарався б його зачарувати і повернувся б до вас з обома в'язнями.

- Ах! - вигукнув Фуке, охоплений солодким спогадом. - Я знаю одну жінку, яка могла б зіграти саме таку роль перед доглядачем тюремного замку!

- А я, монсеньйоре, знаю п'ятдесят таких жінок, які розголосять по всьому світу про вашу великодушність і відданість друзям; гублячи себе, вони рано чи пізно погублять і вас.

- Я говорю не про цих жінок, Пелісоне, я говорю про прекрасну, шляхетну істоту, яка поєднує суто жіночий розум із хоробрістю й холоднокровністю чоловіка; я говорю про жінку таку прекрасну, що самі стіни в'язниці схиляться перед нею, і таку стриману, що ніхто не здогадається, ким її послано.

- Справжній скарб, - сказав Пелісон. - Ви якнайкраще догодите коменданту в'язниці. Може статися, що йому відрубають голову, зате на його долю випаде небувале щастя.

- Йому не відрубають голови, - сказав Фуке, - я дам йому коней, щоб він міг тікати, і п'ятсот тисяч ліврів, з якими він зможе пристойно жити в Англії. До того ж від цієї жінки, мого друга, він не отримає нічого, крім коней і грошей. Їдемо до неї, Пелісоне.

Міністр простягнув руку до шовкового шнура*, що висів усередині карети. Пелісон зупинив його.

- Монсеньйоре, - сказав він, - ви витратите на розшуки цієї жінки стільки ж часу, скільки Колумб - на пошуки Нового Світу. А тим часом у нашому розпорядженні всього дві години. Якщо доглядач ляже спати, важко буде проникнути до нього без шуму. А коли розвидніється, нам уже нічого не можна буде зробити. Ідіть, монсеньйоре, до нього самі і не шукайте цієї ночі ні ангела, ні жінки.

- Дорогий Пелісон, ми біля її дверей.

- Біля дверей ангела?

- Так.

- Але ж це особняк пані де Бельєр?

- Тихіше!

- Боже мій! - вигукнув Пелісон.

- Ви ніби маєте щось проти неї? - запитав Фуке.

- На жаль, рівно нічого! Це-то і приводить мене у відчай... Ах, чому я не можу наговорити про неї стільки лихого, щоб завадити вам увійти в її будинок!

Фуке наказав кучеру зупинити карету.

- Завадити? - повторив він. - Ніщо у світі не може мені завадити побажати доброго вечора пані дю Плессі-Бельєр. І можливо, нам ще знадобиться її допомога. Ви ввійдете зі мною?

- Ні, монсеньйоре, я залишуся тут.

- Але я не хочу вас змушувати чекати на мене, - заперечив Фуке з властивою йому люб'язністю.

- Зайва причина, щоб я залишився: знаючи, що я чекаю на вас, ви швидше повернетеся... Але будьте обережні: у дворі екіпаж - отже, у неї хтось у гостях.

Фуке вже опустив ногу на підніжку екіпажа, коли Пелісон раптом вигукнув:

- Благаю вас, не ходіть до цієї дами, поки не побуваєте у в'язниці.

- Я тільки на п'ять хвилин, - відповідав Фуке, збігаючи сходами під'їзду.

Пелісон, насупившись, забився в кут карети.

Піднявшись сходами, Фуке наказав доповісти про себе лакею; його ім'я викликало шанобливу метушню, яка доводила, що воно мало пошану в домі маркізи.

- Ах, пане міністре! - вигукнула, сильно збліднувши, маркіза, виходячи до нього. - Яка несподівана честь!.. Обережніше: у мене Маргарита Ванель, - шепнула вона йому.

- Маркізо, - відповів збентежений Фуке, - я у справі... Усього два слова.

І він увійшов у вітальню.

Пані Ванель, яка сиділа там, піднялася з місця.

На її помертвілому обличчі ясно читалася заздрість, що охоплювала її. Даремно Фуке звернувся до неї з найлюб'язнішим привітанням; у відповідь вона тільки кинула убивчий погляд на нього і на маркізу, гострий погляд ревнивої жінки, який наче стилет пронизує найміцнішу броню. Вона вклонилася своїй приятельці, ще нижче - міністрові і пішла, пославшись на необхідність побути ще десь цього вечора; ні збентежена маркіза, ні охоплений неспокоєм Фуке не встигли втримати її.

Залишившись із маркізою, Фуке мовчки опустився перед нею на коліна.

- Я чекала на вас, - з ніжною посмішкою промовила маркіза.

- Ні, - заперечив Фуке, - якби ви мене чекали, ви постаралися б видалити цю жінку.

- Вона з'явилася всього чверть години тому.

- Чи любите ви мене хоч трошки, маркізо?

- Не в цьому тепер справа, пане Фуке. Потрібно думати про небезпеку, що нависла над вами. Що ви маєте намір зробити?

- Я хочу вирвати сьогодні моїх друзів із в'язниці.

- Яким чином?

- Підкупивши коменданта в'язниці.

- Він мій друг; чи не можу я допомогти засудженим, не зашкодивши вам?

- О, маркізо, це була б величезна послуга! Але як ви надасте її, не скомпрометувавши себе! Ні, я не допущу, щоб моє життя, владу або свободу було куплено ціною хоча б однієї вашої сльози, хоча б однієї хмаринки на вашому обличчі.

- Монсеньйоре, не кажіть таких слів - вони п'янять мене. Я готова допомогти вам, не думаючи про наслідки. Я справді люблю вас, люблю, як ніжний друг, і, як друг, вдячна за вашу делікатність, але, на жаль... я ніколи не буду вашою коханкою.

- Але чому, чому, маркізо? - вигукнув Фуке з відчаєм у голосі.

- Тому, що вас занадто люблять, - тихо сказала молода жінка, - і занадто багато... тому, що блиск слави і багатства ображає мій погляд, а смуток і страждання привертають його; тому, що, коли ви перебували на вершині могутності, я відштовхувала вас, і готова, як загублена, кинутися у ваші обійми, помітивши лихо, що загрожує вам... Тепер ви зрозуміли мене, монсеньйоре... Будьте знову щасливі, щоб я могла залишитися чистою серцем і думкою: ваше нещастя погубить мене.

- О маркіза! - вимовив Фуке з хвилюванням, якого ще ніколи не відчував. - Якби я зазнав до дна всі людські прикрощі й почув із ваших вуст те слово, у якому ви відмовляли мені, слово люблю, - воно зробило б мене найбільшим, найзнаменитішим, найщасливішим із людей!

Він ще стояв на колінах, обсипаючи поцілунками її руки, коли в кімнату стрімко вбіг Пелісон.

- Монсеньйоре, маркізо, - вимовив він із занепокоєнням, - вибачте мені, заради бога. Але, монсеньйоре, ось уже півгодини, як ви тут... О, не дивіться на мене обидва так докірливо... Пані, скажіть, прошу вас, хто та дама, яка вийшла звідси після приходу монсеньйора?

- Це пані Ванель, - сказав Фуке.

- Я так і знав! - вигукнув Пелісон.

- А що сталося?

- Вона сіла в екіпаж абсолютно бліда.

- Що нам до цього? - запитав Фуке.

- Так, але важливо те, що вона сказала кучеру.

- Боже мій! Що ж? - вигукнула маркіза.

- «До Кольбера», - відповів Пелісон хрипким голосом.

- Боже мій! Їдьте, їдьте, монсеньйоре! - вигукнула маркіза, штовхаючи Фуке до дверей, тоді як Пелісон тягнув його за руку.

- Хіба я, дитина, яку лякають тінню? - протестував міністр.

- Ні, - відповідала маркіза, - ви велетень, якого єхидна хоче вкусити в ногу.

Пелісон продовжував тягнути Фуке до екіпажу.

- У замок... у весь дух! - крикнув Пелісон кучеру.

Коні понеслися зі швидкістю блискавки, не зустрічаючи на своєму шляху жодних перешкод. Тільки під аркадами Сен-Жан біля в'їзду на Гревську площу кареті міністра перегородив дорогу кінний загін. Пробитися крізь нього не було жодної можливості. Довелося перечекати, поки проїхали кінні стражники разом із важким возом, який вони конвоювали, і який прямував до площі Бодуайє.

Фуке і його супутник не звернули на загін уваги. Через п'ять хвилин вони входили до доглядача замку. Останній походжав взад і вперед двором.

При імені Фуке, яке йому шепнув на вухо Пелісон, доглядач поспішно підійшов до екіпажу з капелюхом у руці та з низьким поклоном вимовив:

- Яка честь для мене, монсеньйоре!

- Я повинен просити вас про послугу, пане, - сказав Фуке.

- Наказуйте, монсеньйоре.

- Ця послуга пов'язана з відомим ризиком, зате вона гарантує вам назавжди мою прихильність і заступництво.

- У чому вона полягає, монсеньйоре?

- Ви маєте провести мене в камери панів Ліодо і д'Емері.

- Чи дозволите вас запитати, монсеньйоре, навіщо?

- Я поясню вам це в їхній присутності, пане, і надам у ваше розпорядження всі засоби полегшити їм втечу.

- Втеча! Але хіба монсеньйору не відомо...

- Що? Говоріть!

- Що панів Ліодо і д'Емері тут немає.

- Відколи? - здригнувшись, запитав Фуке.

- Уже чверть години.

- Де ж вони?

- Зараз вони у вежі Венсенського замку.

- Чому їх перевезли звідси?

- За наказом короля.

- Яке нещастя! - вигукнув Фуке, хапаючись за голову.

Він не вимовив більше ні слова, повернувся в карету з відчаєм у душі і з помертвілим поглядом.

- Наші друзі загинули, - сказав він Пелісону. - Кольбер відправив їх у Венсенську вежу. Це їх ми зустріли під аркадами Сен-Жан.

Пелісон, немов уражений громом, мовчав: він знав, що докором убив би свого патрона.

- Куди накажете їхати, монсеньйоре? - запитав лакей, відкриваючи дверцята карети.

- У мій міський будинок. А ви, Пелісоне, повертайтеся в Сен-Манде і негайно ж привезіть мені абата Фуке. Уперед!

LX. План битви

Було далеко за північ, коли абат Фуке з'явився до брата в супроводі Гурвіля. Три ці людини, стривожені майбутніми подіями, були схожі не на сильних світу цього, а скоріше на трьох змовників, яких об'єднувала одна спільна думка про майбутній злочин. Фуке ходив по кімнаті взад і вперед, опустивши погляд і нервово потираючи руки. Нарешті, зібравшись із духом, він вимовив:

- Абате, ви говорили мені сьогодні про людей, яких утримуєте.

- Так.

- Скажіть відверто: що це за люди?

Абат вагався.

- Не бійтеся і говоріть прямо. Я не налаштований ні погрожувати вам, ні жартувати.

- Ви бажаєте знати правду? Гаразд. Ці сто двадцять осіб - мої друзі й учасники моїх розваг. Вони віддані мені, як злодії шибениці.

- І ви цілком можете покластися на них?

- У всьому.

- Вони вас не видадуть?

- На мене ніколи не впаде підозра.

- Це люди рішучі?

- Вони спалять Париж, якщо їм обіцяти, що самі вони залишаться цілими.

- Моє прохання, абате, полягає в такому, - сказав Фуке, витираючи піт, що виступив на лобі. - У відому мить усі ваші люди повинні напасти на тих, кого я вкажу. Це можливо?

- Вони не вперше підуть на таку справу.

- Але якщо цій зграї доведеться зіткнутися зі збройною силою?

- І до цього їм не звикати.

- У такому разі зберіть їх усіх у повному складі.

- Добре. Де?

- На Венсенській дорозі, завтра, о другій годині.

- Щоб відбити д'Емері та Ліодо? Значить, буде сутичка?

- Так, і серйозна. Ви боїтеся?

- Не за себе, а за вас.

- Чи знатимуть ваші люди, на що вони йдуть?

- Вони занадто розумні, щоб не здогадатися. Однак міністр, який повстав проти короля... дуже ризикує.

- Що вам за діло до мене?.. Моє падіння буде і вашим падінням.

- Було б розсудливіше, пане, нічого не робити: нехай король отримає це маленьке задоволення.

- Знайте, абате, що ув'язнення Ліодо і д'Емері у Венсенський замок віщує загибель і мені, і всім моїм близьким. Повторюю: якщо мене заарештують, то і вас кинуть у в'язницю, або ж я буду у в'язниці, а вас виженуть із Франції.

- Я у вашому розпорядженні, пане. Наказуйте.

- Я вже сказав: я хочу, щоб завтра було вирвано з лап моїх ворогів двох фінансистів, яких хочуть принести в жертву, хоча є стільки злочинців, які залишаються безкарними. Чи можете ви це зробити?

- Можу.

- Викладіть мені ваш план дій.

- Він дуже простий. Зазвичай варта при засуджених на страту складається з дванадцяти осіб.

- Завтра їх буде сто.

- Я врахував це і допускаю навіть, що їх буде двісті.

- Тоді вам мало ста двадцяти осіб.

- Вибачте, у стотисячному натовпі роззяв завжди знайдеться тисяч десять розбійників і головорізів, яким не вистачає тільки підбурювачів.

- Що ви хочете цим сказати?

- А те, що завтра на Гревській площі, яку я обрав місцем дії, знайдеться десять тисяч помічників моїм ста двадцяти молодцям. Ці почнуть справу, ті докінчать її.

- Добре, ну а що ви зробите з в'язнями?

- Ми сховаємо їх у якомусь будинку на площі; варті доведеться осадити будинок, щоб відбити їх... А ось ще краще - деякі будинки мають два виходи: один на площу, інший - на одну з сусідніх вулиць. В'язні увійдуть в одні двері, а вийдуть в інші.

- Послухайте, - раптом вигукнув Фуке, - я придумав! Один із моїх друзів, людина перевірена, дає мені іноді ключі від будинку, який він винаймає на вулиці Бодуайє. Великий сад, що

примикає до цього будинку, простягається до одного з будинків на Гревській площі.

- Якраз те, що нам потрібно, - сказав абат. - А до якого будинку?

- До досить галасливого шинку під вивіскою «Нотр-Дам».

- Я знаю його, - сказав абат.

- Вікна шинку виходять на площу, а задні двері на подвір'я, де є хвіртка в сад мого друга.

- Чудово!

- Ви ввійдете в шинок разом із в'язнями і захищатимете вхід із площі, поки вони не сховаються через сад на вулицю Бодуайє. Ви все зрозуміли?

- Дуже добре, монсеньйоре. Ви можете бути полководцем не гіршим за Конде.

- Скільки потрібно грошей, щоб заплатити вашим бандитам і напоїти їх як слід?

- Ах, монсеньйоре, як ви висловлюєтеся! Добре, що вони вас не чують. Між ними є люди дуже педантичні.

- Я хочу сказати, що потрібно довести їх до такого стану, коли море по коліно. Адже завтра я б'юся з королем, а коли я б'юся, то маю перемогти. Розумієте?

- Розумію, монсеньйоре. Так дайте мені грошей.

- Гурвілю, видайте абату сто тисяч ліврів.

- Добре... значить, діяти, нічого не шкодуючи?

- Нічого.

- У добрий час.

- Монсеньйоре, - заперечив Гурвіль, - якщо про це дізнаються, нікому з нас не зносити голови.

- Ах, Гурвіль, як вам не соромно! - вигукнув Фуке, спалахнувши від гніву. - Говоріть про себе; що стосується мене, то моя голова міцно сидить на плечах. Отже, вирішено, абате?

- Вирішено, монсеньйоре.

- Завтра о другій годині?

- Ні, краще о дванадцятій. Потрібно поволі підготувати наших спільників.

- Ви маєте рацію, не шкодуйте вина в шинку.

- Не стану шкодувати ні вина, ні самого шинку! - зі сміхом відповів абат. - У мене є чудовий план; дайте мені привести його у виконання, і ви побачите.

- А як же ви сповістите мене?

- Надішлю гінця; його кінь стоятиме напоготові в саду вашого друга. До речі, як ім'я вашого друга?

Фуке обмінявся поглядом із Гурвілем. Той сказав, щоб виручити свого патрона:

- Цей будинок дуже легко впізнати: кабачок спереду, єдиний у кварталі сад - ззаду.

- Чудово, чудово. Я попереджу своїх солдатів.

- Проведіть його, Гурвіль, - сказав Фуке, - і видайте йому гроші. Зачекайте хвилину, абате... Який характер ми надамо цьому викраденню?

- Найпростіший: бунт.

- З якого ж приводу? Адже паризька чернь завжди задоволена королем, коли він вішає фінансистів.

- Я все влаштую, - сказав абат. - У мене є на цей рахунок одна думка.

- Яка?

- Мої люди з криком «Кольбер! Хай живе Кольбер!» кинуться на в'язнів, немов для того, щоб розірвати їх на частини, вважаючи шибеницю занадто легкою стратою для них.

- Справді, яка вдала думка! - сказав Гурвіль. - Яка уява у вас, абате!

- Я гідний член своєї родини, - з гордістю вимовив абат.

- Дивак! - промовив Фуке. - План дуже дотепний, - додав він. - Дійте і постарайтеся не проливати крові!

Гурвіль і абат поїхали разом, дуже стурбовані, а міністр відкинувся на подушки. Думка про зловісні події завтрашнього дня перепліталася в нього з любовними мріями.

LXI. Кабачок під вивіскою «Нотр-Дам»

О другій годині наступного дня тисяч п'ятдесят глядачів зібралося на Гревській площі навколо двох шибениць, споруджених одна проти одної між Гревським мостом і мостом Пельтьє, біля самих поручнів набережної.

З раннього ранку всі паризькі глашатаї ходили вулицями, ринками і передмістями міста, сповіщаючи голосними голосами про великий акт правосуддя, що його творив король над двома злодіями і зрадниками, що оббирали народ. І громадяни, інтереси яких так оберігали, покидали крамниці, майстерні та інші заклади, щоб засвідчити Людовіку XIV свою вдячність, немов гості, які бояться проявити неввічливість щодо господаря, не з'явившись на його запрошення.

Вирок свідчив, що двох відкупників, грабіжників, розкрадачів королівських грошей, ошуканців і хабарників стратять на Гревській площі й імена їхні приб'ють до шибениць.

Цікавість парижан досягла найвищої точки. Величезний натовп із гарячковим нетерпінням очікував години страти.

Всюди поширилася звістка, що в'язнів, переведених із в'язниці у Венсенський замок, привезуть звідти на Гревську площу.

Цього дня д'Артаньян, отримавши останні вказівки від короля і попрощавшись із друзями, яких представляв цього разу один Планше, накреслив собі план дій, розподілив час, як личить людині зайнятій і діловій, у якої кожна хвилина на рахунку.

«Від'їзд призначено на світанку, о третій годині; отже, у мене залишається п'ятнадцять годин. Віднімемо звідси шість годин на сон; ну, годину на їжу - сім; годину на побачення з Атосом - вісім; дві години про запас - усього десять. Залишається п'ять годин. Ну-з, тепер година на те, щоб отримати гроші, краще сказати - відмову від Фуке; ще година - сходити за грошима до Кольбера, витерпіти його запитання і кривляння; година на огляд і приведення до ладу озброєння, одягу, на чищення чобіт. Отже, у мене ще залишається дві години. О, так я багач!..»

Міркуючи так із самим собою, д'Артаньян відчував прилив дивної юнацької радості, п'янкі пахощі далеких щасливих днів молодості.

«У ці дві години, - міркував мушкетер, - я встигну отримати чверть річної плати за приміщення шинку “Нотр-Дам”. Триста сімдесят п'ять ліврів! Непогана сума, чорт забирай! Дивно! Якби бідняк, у якого в кишені всього один лівр, отримав кілька мідяків*, то це було б цілком справедливо, але на долю бідняка ніколи не випадає таке щастя. А багач, навпаки, завжди отримує доходи з капіталів, яких він не чіпає... Ось же ці триста сімдесят п'ять ліврів мені наче з неба звалилися.

Отже, я піду в кабачок "Нотр-Дам”. Господар, напевно, піднесе мені склянку доброго іспанського вина... Але насамперед порядок, пане д'Артаньян... Наш час розподіляється таким чином: 1. Атос. 2. Кабачок "Нотр-Дам”. 3. Фуке. 4. Кольбер. 5. Вечеря. 6. Одяг, чоботи, кінь, спорядження. 7 і останнє. Сон.»

Згідно з цією програмою д'Артаньян насамперед вирушив до графа де Ла Фер, якому розповів дещо з учорашніх подій. Атос трохи хвилювався про причину виклику д'Артаньяна до короля, але з перших же слів свого друга зрозумів, що тривожився даремно. Зрозумів і те, що Людовик дав д'Артаньяну якесь важливе секретне доручення, і не пробував навіть розпитувати про нього свого друга. Він тільки просив його берегти себе і запропонував супроводжувати його, якщо це можливо.

- Але, милий друже, я нікуди не їду, - сказав д'Артаньян.

- Як не їдете? Адже ви прийшли попрощатися зі мною.

- О, я вирушаю тільки для здійснення однієї покупки, - намагався вивернутися почервонілий д'Артаньян.

- А, це інша справа. Тоді, замість того щоб сказати: «Бережіться, щоб вас не вбили», - я скажу: «Бережіться, щоб вас не надули».

Д'Артаньян зрозумів, що зайшов надто далеко у своїй таємничості, і визнав незручним абсолютно промовчати про те, куди він зібрався їхати.

- Я думаю з'їздити в Ман, - сказав він. - Як ви знаходите цей край?

- Чудовим, мій друже, - відповів граф, намагаючись забути, що Ман лежить у тій самій стороні, що й Турень, і тому через два дні д'Артаньян міг би їхати з ним разом.

- Я їду завтра на світанку, - додав д'Артаньян. - Раулю, хочеш побути поки що зі мною?

- Дуже, пане д'Артаньян, - відповів юнак, - якщо тільки я не потрібен графу.

- Ні, Раулю. У мене сьогодні має бути аудієнція у брата короля.

- Отже, до побачення, дорогий друже, - сказав д'Артаньян, замикаючи Атоса в обіймах.

Атос міцно обійняв друга. Мушкетер, оцінивши його стриманість, шепнув йому на вухо:

- Державна справа!

Атос відповів на це лише багатозначним потиском руки.

І вони розлучилися.

Взявши Рауля під руку, д'Артаньян попрямував разом із ним вулицею Сент-Оноре.

- Я поведу тебе до бога Плутоса*, - сказав він дорогою молодій людині. - Приготуйся цілий день бачити купи золота. Боже мій, як я змінився!

- Що це? Яка безліч народу! - зауважив Рауль. - Скажіть, сьогодні не хресний хід? - запитав д'Артаньян у перехожого.

- Ні, пане, страта, - була відповідь.

- Як страта? - здивувався мушкетер. - На Гревській площі?

- Так, пане.

- Чорт би забрав дурня, який дає повісити себе в той самий день, коли мені потрібно отримати свої гроші за наймання мого будинку! - вигукнув д'Артаньян. - Раулю, чи бачив ти коли-небудь, як вішають злочинців?

- Ні, слава богу, ще ніколи не доводилося.

- Відразу видно молодість... Ех, якби ти постояв вартовим у траншеї, як, бувало, я, коли який-небудь шпигун... Утім, я мелю нісенітниці, вибач, Раулю... Так, ти маєш рацію, моторошно дивитися, як вішають. Скажіть, будь ласка, пане: коли відбудеться страта?

- Здається, о третій годині, пане, - чемно відповів перехожий, задоволений нагодою поговорити з військовими.

- А зараз тільки пів на другу. Якщо ми додамо кроку, Раулю, я встигну отримати свої триста сімдесят п'ять ліврів, і ми підемо до прибуття засудженого.

- Засуджених, - поправив перехожий. - Їх двоє.

- Дуже вам вдячний, пане, - сказав д'Артаньян із витонченою ввічливістю, якої він набув із роками.

І, тягнучи за собою Рауля, він поспішно попрямував до Гревської площі.

Д'Артаньян ішов попереду і так вправно працював плечима, ліктями і руками, що натовп мимоволі розступався під його натиском. Там, де зустрічався особливо сильний опір, він пускав у хід руків'я шпаги, користуючись ним як важелем, щоб розділити найбільш згуртовані групи. Але робив він це з такою безпосередністю, з такою чарівною посмішкою, що в потерпілого слова протесту завмирали на вустах.

Слідуючи за своїм другом, Рауль намагався щадити жінок, погляди яких приваблювала його краса, і надавав рішучу відсіч чоловікам, які відчували силу його м'язів. Завдяки всьому цьому обидва успішно просувалися вперед у густому натовпі. Коли показалися шибениці, Рауль з огидою відвів очі. Що стосується д'Артаньяна, то він майже не помітив їх, цілком захоплений виглядом свого будинку з різьбленим коником і вікнами, повними цікавих.

Він побачив на площі і біля будинків багато відставних мушкетерів, одних із жінками, інших із друзями, які чекали початку церемонії.

У шинкаря, який винаймав приміщення д'Артаньяна, не було відбою від відвідувачів, які не тільки заповнювали крамницю та інші кімнати, а й розташувалися навіть у дворі. Троє прислужників збилися з ніг, подаючи всім.

Д'Артаньян, звернувши увагу Рауля на таке скупчення народу, зауважив:

- Ну, тепер у шахрая не буде відмовок, щоб не заплатити мені вчасно. Подивися-но, Раулю, яка тут компанія. Чорт забирай, та тут не знайдеш собі місця!

Д'Артаньяну вдалося зловити господаря за кінець фартуха.

- Ах, це ви, шевальє? - сказав одурілий від метушні кабатчик. - Заради бога, зачекайте хвилинку! Ця сотня божевільних готова перевернути догори дном мій льох.

- Чорт із ним, із вашим льохом, аби була ціла грошова скриня.

- О, не турбуйтеся, пане, ваші тридцять сім із половиною пістолів відраховані й лежать нагорі, у моїй кімнаті; але там сидять тридцять молодиків і допивають діжечку портвейну, яку я нещодавно відкоркував для них. Прошу вас, почекайте хвилинку!

- Ну, добре, добре...

- Я піду звідси, - шепнув Рауль д'Артаньяну. - Ці веселощі огидні.

- Ні, пане, - заперечив д'Артаньян суворо, - ви маєте залишитися. Солдат повинен привчати себе до всяких видовищ. Характер потрібно загартовувати змолоду, і людина тільки тоді може бути доброю і великодушною, коли око її тверде, а серце залишилося м'яким. До того ж, друже, невже ти здатен залишити мене самого? Це було б недобре... Зачекай, он там у дворі є дерево. Підемо сядемо в тіні. Там легше дихати, ніж у цьому чаду, насиченому винними парами.

Розташувавшись на новому місці, Рауль і д'Артаньян могли чути натовп, що наростав, і спостерігати за відвідувачами шинку, які сиділи за столами або ходили по кімнатах.

Дерево, під яким сів д'Артаньян разом із Раулем, зовсім сховало їх своїм густим листям; це був розлогий каштан із гілками, що схилилися майже до самої землі; під ним був поламаний стіл, за який не сідав ніхто з відвідувачів. В очікуванні своїх тридцяти семи з половиною пістолів д'Артаньян від нічого робити зайнявся спостереженнями.

- Пане д'Артаньян, - зауважив Рауль, - вам треба поквапити господаря. Зараз привезуть засуджених, і тоді почнеться така тиснява, що ми не зможемо вибратися звідси.

- Вірно! - відповідав мушкетер. - Гей, хто-небудь! Ідіть сюди!

Але скільки він не кричав, ніхто не з'являвся. Він збирався вже вирушити на розшуки господаря, як раптом хвіртка в стіні розташованого позаду саду відчинилася, верещачи на іржавих петлях, і на подвір'я ввійшов щегольськи одягнений чоловік зі шпагою. Не зачиняючи хвіртки, він попрямував до кабачка, кинувши мимохідь на тих, хто сидів під деревом, швидкий погляд своїх гострих очей.

- Ось як! Між будинками є повідомлення, - сказав д'Артаньян. - Ймовірно, це якийсь цікавий, який прийшов подивитися на страту.

У цю хвилину крики й шум у кімнатах шинку раптом припинилися. Тиша в таких випадках вражає не менше, ніж подвоєний шум. Д'Артаньяну захотілося дізнатися причину цієї раптової безмовності.

Він помітив, що незнайомець в ошатному одязі, увійшовши до головної зали, звернувся до присутніх з промовою; всі слухали його з глибокою увагою. Д'Артаньян міг би розібрати й слова, якби їх не заглушав гомін вуличного натовпу. Втім, промова незабаром закінчилася, і всі відвідувачі почали невеликими групами залишати залу. Скоро в ній залишилося всього шестеро, серед них була людина зі шпагою, яка, відвівши в бік господаря, мабуть, намагалася зайняти його якоюсь розмовою, тоді як решта розводила вогонь у вогнищі, - незрозуміло для чого, за такої спеки.

- Дивно, - сказав д'Артаньян Раулю. - Мені здається, я знаю цих людей.

- Чи не знаходите ви, що пахне димом? - запитав Рауль.

- Ні, швидше тут пахне змовою.

Не встиг він договорити, як четверо з тих, хто залишився в залі, спустилися на подвір'я і стали на годиннику з боків хвіртки, кидаючи зрідка на д'Артаньяна багатозначні погляди.

- Чорт забирай! Тут щось не так, - шепнув він Раулю. - Тобі не цікаво дізнатися, у чому справа?

- Не особливо, пане д'Артаньян.

- А мене, як стару кумушку, розбирає цікавість. Пройдемо нагору, звідти видно всю площу.

- Ні, пане д'Артаньян, я не в змозі байдуже дивитися на смерть цих нещасних.

- А я, по-твоєму, дикун, чи що? Ми повернемося сюди, коли прийде час. Ходімо ж!

Вони увійшли в будинок і помістилися біля вікна, яке все ще було незайнятим, що здалося їм не менш підозрілим, ніж усе інше.

Двоє товаришів по чарці, що залишилися в кімнаті, замість того щоб дивитися у вікно, підтримували вогонь. Побачивши д'Артаньяна і його супутника, вони пробурмотіли:

- А ось і підкріплення!

Д'Артаньян підштовхнув Рауля ліктем.

- Так, браття, підкріплення, - промовив він. - Славний вогонь розвели ви тут. Що це ви збираєтеся смажити?

Незнайомці весело розреготалися і замість відповіді підкинули ще дров.

Д'Артаньян не спускав з них очей.

- Ви, мабуть, послані сказати нам, коли починати? - запитав один із незнайомців.

- Звичайно, - відповів д'Артаньян, сподіваючись вивідати що-небудь. - Для чого ж я тут, як не для цього?

- Ну, то ставайте біля вікна і стежте.

Придушивши посмішку, д'Артаньян зробив знак Раулю і зручно розташувався біля вікна.

LXII. Хай живе Кольбер!

Моторошне видовище являла собою Гревська площа. Суцільне море голів, що хвилюються, як колосся в полі. При кожному віддаленому шумі всі ці голови починали рухатися, мільйони очей виблискували; дедалі сильніше вирував цей живий океан, і хвилі його, немов хвилі припливу, билися об суцільну стіну стрільців, що оточувала шибениці. Тоді рукоятки алебард опускалися на голови і плечі сміливців, що підступали, і поруч із шибеницею виникав вільний простір, а задні ряди раптовим натиском відтіснялися до самих поручнів набережної Сени.

З висоти вікна, з якого відкривався вид на площу, д'Артаньян з таємним задоволенням спостерігав, як мушкетери і гвардійці, які перебували в натовпі, успішно торували собі дорогу, працюючи кулаками і руків'ями шпаг. Вони утворили вже щільну групу осіб у п'ятдесят. Але не це привертало увагу д'Артаньяна: навколо шибениць і вздовж аркади Сен-Жан кипів справжній живий вир. Серед тупих і байдужих фізіономій миготіли люди зі сміливими, рішучими обличчями, які обмінювалися одне з одним якимись таємничими знаками. В одній із найжвавіших груп д'Артаньян помітив незнайомця, який прийшов із сусіднього саду і тримав промову в шинку. Тепер він, мабуть, збирав людей і віддавав їм накази.

- Так і є, - вигукнув д'Артаньян, - я не помилився! Я знаю цю людину: це - Менвіль. Що він тут робить, чорт забирай?

Глухий шум, що посилювався з кожною миттю, відвернув його увагу в інший бік. Шум цей був викликаний появою засуджених. На розі площі показався загін стрільців, що йшов

попереду. Гул і говір натовпу перетворилися на оглушливий рев.

Бачачи, що Рауль зблід, д'Артаньян вдарив його по плечу.

Люди, що стояли біля вогнища, почувши крики, обернулися і запитали, у чому справа.

- Ведуть засуджених, - відповідав д'Артаньян.

- Чудово! - сказали обидва і почали ще старанніше розпалювати вогонь.

Д'Артаньян поглядав на них із занепокоєнням. Йому було ясно, що ці люди, які розводили без будь-якої потреби такий сильний вогонь, затіяли щось недобре.

Тим часом засуджені вже з'явилися на площі. Перед ними йшов кат, а по боках по п'ятдесяти стрільців. Обидва були одягнені у все чорне, обидва бліді, але спокійні.

Д'Артаньян помітив, що вони майже на кожному кроці піднімалися на носках і нетерпляче дивилися через голови натовпу.

- Гм! - вимовив він. - Як вони прагнуть скоріше побачити шибеницю.

Рауль відступив назад, не будучи, однак, у змозі зовсім покинути вікно. Жахливі видовища також мають притягальну силу.

- Смерть їм! Смерть! - кричали п'ятдесят тисяч глоток.

- Так, смерть їм, смерть! - ревело кілька десятків особливо лютих голосів, точно відповідаючи натовпу.

- Підсмикнути їх, підсмикнути! Хай живе король! - кричав натовп.

- Король? - пробурмотів д'Артаньян. - Дивно! Я вважав, що не король, а Кольбер наказав їх повісити.

У цю хвилину в натовпі почалася тиснява; хода засуджених зупинилася.

Люди зі сміливими, рішучими обличчями, яких помітив д'Артаньян, так поспішно й енергійно штовхалися, протискувалися й напирали, що дісталися майже до ланцюга стрільців. Процесія знову рушила. Раптом люди, що прикували до себе увагу д'Артаньяна, з криком «Хай живе Кольбер!» кинулися на конвойних, які марно намагалися від них відбитися. Позаду насувався натовп.

Здійнявся неймовірний шум і сум'яття, чулися крики жаху, стукіт шабель, алебард і мушкетні постріли. Словом, настав хаос, у якому д'Артаньян уже нічого не міг розібрати. Однак незабаром серед цього хаосу почав з'ясовуватися якийсь певний намір, чиясь воля.

Засуджені виявилися раптом вирваними з ланцюга конвою; їх потягли до шинку під вивіскою «Нотр-Дам». Ті, хто вів їх, кричали: «Хай живе Кольбер!» Натовп вагався, не знаючи, на чий бік стати: стрільців чи призвідників бійки. Його бентежило те, що ті, хто кричав: «Хай живе Кольбер!» - почали також кричати: «Геть шибениці! У вогонь їх! У вогонь! Спалити живцем цих злодіїв, спалити кровопивць!»

Ці крики вирішили справу. Натовп зібрався сюди дивитися на страту, і раптом у нього з'явилася можливість вчинити страту самому, а це велика спокуса! Тому в одну секунду весь натовп опинився на боці бунтарів і теж став волати: «У вогонь грабіжників! Хай живе Кольбер!»

- Чорт забирай! - вигукнув д'Артаньян. - Справа, здається, набирає серйозного оберту!

Один із людей, що стояли біля вогнища, підійшов до вікна з палаючою головнею.

- Спекотно стає! Ну, сигнал дано! - сказав він, обернувшись до товариша, і раптом підніс головню до дерев'яної обшивки стіни. Будинок був старий і спалахнув в одну мить. Полум'я з тріском піднялося догори.

До реву натовпу приєдналися крики паліїв. Д'Артаньян, який нічого не помітив, бо дивився на площу, відчув, що його душить дим і палить полум'я.

- Е, та ви влаштували тут пожежу! - вигукнув він, обернувшись. - З глузду ви збожеволіли, чи що, голубчики?

Обидва незнайомці подивилися на нього з подивом.

- Але ж так було наказано, - сказали вони.

- Наказано спалити мій будинок?! - загримів д'Артаньян, вириваючи з рук палія головню.

Другий незнайомець поспішив було на допомогу товаришеві, але Рауль схопив його в оберемок і викинув у вікно, тоді як д'Артаньян спускав першого зі сходів. Рауль зірвав шматок обшивки, що загорілася, і жбурнув на підлогу. Переконавшись, що пожежі нема чого більше побоюватися, д'Артаньян знову підбіг до вікна.

Сум'яття на площі сягнуло межі. Крики «У вогонь!», «На багаття!», «Хай живе Кольбер!» змішувалися з криками «На шибеницю!», «Хай живе король!».

Натовп бешкетників, який звільнив засуджених, тягнув їх до шинку. Менвіль на чолі цієї зграї кричав голосніше за всіх:

- У вогонь! У вогонь! Хай живе Кольбер!

Д'Артаньян почав розуміти, що засуджених хочуть спалити живцем, а його будинок перетворити на вогнище для цього.

- Стій! - крикнув він, ставши однією ногою на підвіконня і оголивши шпагу. - Менвіль, що ви тут робите?

- Дорогу, пане д'Артаньян! Дорогу! - крикнув той у відповідь.

- У вогонь, у вогонь злодіїв! Хай живе Кольбер! - продовжував ревіти натовп.

Ці крики нарешті вивели д'Артаньяна з себе.

- Чорт забирай, що за мерзенність! - вигукнув він. - Спалити живцем людей, засуджених лише до повішення!

Перед дверима натовп роззяв, притиснутий до стіни, загородив шлях Менвілю з його загоном. Менвіль вибивався з сил.

- Дорогу, дорогу! - кричав він, погрожуючи пістолетом.

- Спалити їх! Спалити! - ревів натовп. - У шинку розведено багаття. Спалимо злодіїв разом із шинку!

Не залишалося більше сумніву: будинок д'Артаньяна було обрано для звірячої розправи із засудженими.

Д'Артаньян пригадав свій старий бойовий клич, який завжди чинив свою дію, і крикнув гучним голосом, здатним заглушити гарматну стрілянину, ревіння моря і виття бурі:

- До мене, мушкетери!

Вхопившись рукою за одвірок, він стрибнув у саму середину натовпу, який з переляку шарахнувся від будинку.

В одну мить Рауль також опинився внизу. Обидва оголили шпаги. Мушкетери, що скупчилися на площі, почули заклик і, обернувшись, упізнали д'Артаньяна.

- Наш капітан! Капітан! - закричали вони в один голос.

Натовп розступився під їхнім дружним натиском, як розступаються хвилі перед кораблем. У цей момент д'Артаньян і Менвіль опинилися віч-на-віч.

- Дорогу, дорогу! - кричав Менвіль, бачачи, що до дверей залишилося якихось два кроки.

- Стій! - відповів д'Артаньян.

- Зачекай же! - крикнув Менвіль, цілячись у нього впритул.

Але перш ніж пролунав постріл, д'Артаньян шпагою штовхнув руку Менвіля і потім проткнув йому бік.

- Говорив я, щоб ти поводився стрункo, - зауважив д'Артаньян Менвілю, який звалився до його ніг.

- Дорогу, дорогу! - продовжували кричати товариші Менвіля, які зніяковіли, але підбадьорилися, побачивши, що в них лише двоє супротивників.

Однак ці двоє виявилися справжніми сторукими гігантами. Шпаги в їхніх руках виблискували, немов вогненний меч архангела*: з кожним помахом на землю падала людина.

- За короля! - кричав д'Артаньян.

- За короля! - вторив йому Рауль.

Незабаром цей клич підхопили мушкетери, які приєдналися до д'Артаньяна.

Тим часом стрільці після тимчасового замішання прийшли до тями і вдарили по бунтівниках з тилу, збиваючи і перекидаючи все на шляху.

Натовп, бачачи блискучі шаблі і кров, що ллється, шарахнувся назад, збільшуючи тисняву.

Почулися крики про пощаду, крики відчаю: то були останні вигуки переможених. Засуджені знову потрапили до рук стрільців.

Д'Артаньян, наблизившись до них і бачачи, що вони бліді й напівмертві від жаху, сказав:

- Заспокойтеся, бідолахи, ви не зазнаєте жахливої страти, якою погрожують вам ці негідники. Король присудив вас до повішення, і ви будете тільки повішені... Нехай їх повісять.

У кабачку запанувала повна тиша. Через відсутність води вогонь був залитий двома бочками вина. Змовники втекли через сад. Стрільці потягли засуджених до шибениці.

З цієї хвилини справа швидко пішла вперед. Кат поспішав скінчити і, не переймаючись дотриманням усіх формальностей, в одну хвилину підняв на шибеницю обох нещасних.

Д'Артаньяна обступили з усіх боків, обсипаючи привітаннями. Він витер піт із чола, кров зі шпаги і знизав плечима, дивлячись, як Менвіль корчиться в судомах.

Рауль відвів очі від важкого видовища, а д'Артаньян, вказавши мушкетерам на шибениці зі страченими, промовив:

- Бідолахи! Сподіваюся, вони померли, благословляючи мене, що я позбавив їх багаття.

Ці слова долетіли до Менвіля в ту хвилину, коли він сам випускав останній подих. Похмура посмішка промайнула на його губах; він хотів щось сказати, але це зусилля коштувало йому життя. Він помер.

- О, як усе це жахливо! - вимовив Рауль. - Підемо звідси, пане д'Артаньян.

- Ти не поранений? - запитав його мушкетер.

- Ні, не турбуйтеся.

- Який хоробрий! У тебе голова батька, а руки Портоса. Ех, якби Портос був тут, йому було б на що помилуватися! Куди

він міг запропаститися, чорт забирай! - пробурмотів д'Артаньян.

- Ходімо ж, пане д'Артаньян, - наполягав Рауль.

- Одну хвилину, мій друже. Я зараз отримаю свої тридцять сім із половиною пістолів і потім буду до твоїх послуг... Дім справді прибутковий, - додав він, прямуючи до шинку, - але я вважав би за краще мати що-небудь спокійніше і в іншій частині міста.

LXIII. Про те, як діамант д'Емері потрапив до рук д'Артаньяна

Поки на Гревській площі розігрувалася вищеописана кривава сцена, кілька змовників зібралися біля хвіртки, яка вела в сусідній сад. Вклавши свої шпаги в піхви, вони допомогли одному з товаришів сісти на коня, що чекав у саду, а потім, наче злякана зграя птахів, розлетілися в різні боки: хто переліз через паркан, хто прослизнув через хвіртку.

Вершник встромив шпори в боки коня з такою силою, що він ледь не перестрибнув через стіну; наче блискавка, пронісся він через площу Бодуає, потім вулицями, перевертаючи та давлячи зустрічних. Через десять хвилин він опинився перед дверима головного казначейства, дихаючи так само важко, як і його кінь.

Почувши стукіт копит по бруківці, абат Фуке поспішив до вікна і, висунувшись, крикнув вершникові, який ще не встиг зіскочити з коня:

- Ну що, Данікане?

- Усе скінчено, - відповідав той.

- Вони врятовані?

- Ні, навпаки, повішені.

- Повішені! - повторив абат, збліднувши.

Раптово відчинилися бічні двері, і в кімнату увійшов міністр Фуке з блідим, спотвореним від горя і гніву обличчям. Зупинившись на порозі, він прислухався до розмови, яку вели через вікно.

- Негідники! - вигукнув абат. - Так-то ви билися!

- Ми билися, як леви.

- Точніше, як боягузливі пси!

- Пане...

- Сто добре озброєних бійців варті десяти тисяч стрільців, захоплених зненацька. Де Менвіль, цей хвалько, який запевняв, що він або переможе, або помре?

- Він дотримав слова, пане абате: він мертвий.

- Мертвий? Хто його вбив?

- Якийсь демон в образі людини, гігант, у якого наче десять вогняних мечів у руках. В одну хвилину він загасив вогонь, втихомирив бунт і викликав з-під землі сотню мушкетерів.

Фуке підняв голову, на лобі в нього виступив піт.

- О Ліодо! Про д'Емері! - прошепотів він. - Вони померли, і я збезчещений!

Абат обернувся і, побачивши брата в такому пригніченому стані, сказав йому:

- Досить, не слід так побиватися, пане. Це доля! Раз не вийшло, як ми хотіли, значить, бог...

- Мовчіть, абате, мовчіть! - вигукнув Фуке. - Ваші розради - богохульство... Накажіть краще цій людині увійти і розповісти, як сталася ця жахлива справа.

- Але, брате мій...

- Підкоряйтеся, пане!

Абат зробив Данікану знак, і за хвилину на сходах почулися його кроки.

У цей час за спиною Фуке з'явився Гурвіль. Приклавши палець до губ, він намагався утримати міністра від занадто бурхливого прояву відчаю.

Фуке, розчавлений горем, намагався зберігати спокій.

У кімнату увійшов Данікан.

- Доповідайте, - звернувся до нього Гурвіль.

- Пане, - почав гонець, - нам було дано наказ викрасти засуджених і кричати при цьому: «Хай живе Кольбер!»

- Викрасти, щоб спалити їх живцем, чи не так, абате? - перервав Гурвіль.

- Так, таким був наказ, даний Менвілю, який розумів, що він означає. Але Менвіль убитий.

Ця звістка радше заспокоїла, ніж засмутила Гурвіля.

- Щоб спалити їх живцем? - повторив гонець, ніби сумніваючись у можливості такого наказу, хоча сам брав участь у його виконанні.

- Ну звісно, щоб спалити живцем! - грубо обірвав його абат.

- Так, так, пане, - сказав той, намагаючись за виразом облич своїх співрозмовників розгадати, у якому дусі вести розповідь.

- Ну, розповідайте ж, - повторив Гурвіль.

- Засуджених, - продовжував Данікан, - привели на Гревську площу; тут народ як із ланцюга зірвався і став кричати, щоб їх спалили живцем, а не повісили.

- Народ мав на те свої підстави, - зауважив абат.

- Стрільців було відтіснили; у будинку, який мав слугувати багаттям для засуджених, спалахнула пожежа, але тут, звідки не візьмись, той божевільний, той диявол, той гігант, про якого я говорив, - він виявився господарем цього самого будинку, - за допомогою ще якоїсь молодої людини викинув із вікна паліїв, кликнув із юрби мушкетерів, вистрибнув сам із вікна на площу й заходився так працювати шпагою, що стрільці взяли гору, Менвіль впав на місці, засуджених відбили й за три хвилини стратили.

Незважаючи на своє самовладання, Фуке не міг стримати глухого стогону.

- А як звуть господаря цього будинку? - запитав абат.

- Не знаю, я його не бачив; я весь час залишався на варті в саду і знаю про все з чужих слів. Мені було наказано, щойно все буде скінчено, скакати до вас, щоб розповісти, як було діло. І ось я тут.

- Добре, більше нам нічого не потрібно від вас, - сказав абат, який дедалі більше занепадав духом при думці, що він зараз залишиться віч-на-віч із братом.

- Ось вам двадцять пістолів, - сказав Гурвіль. - Ступайте і намагайтеся надалі так само, як цього разу, захищати справжні інтереси короля.

- Слухаю, пане, - сказав гонець, кланяючись і ховаючи гроші в кишені.

Не встиг він вийти з кімнати, як Фуке опинився між абатом і Гурвілем.

Обидва одночасно розкрили рота, щоб заговорити.

- Ні, не виправдовуйтеся, - вигукнув Фуке, - і не звалюйте провину на інших! Якби я був справжнім другом д'Емері та Ліодо, я нікому не довірив би турботи про їхній порятунок. Винен я один, і лише я маю терпіти всі докори і докори сумління. Залиште мене, абате.

- Але, сподіваюся, ви не завадите мені розшукати негідника, який, на догоду Кольберу, розладнав весь наш чудово задуманий план? Добра справа - любити своїх друзів, але не погано, мені здається, і переслідувати ворогів.

- Досить, абате, ідіть, прошу вас, і не з'являйтеся до нових наказів. Я вважаю, що ми повинні поводитися вкрай обережно.

У вас перед очима жахливий приклад. Панове, я забороняю вам обом усілякі насильства.

- Жодні заборони, - проворчав абат, - не можуть перешкодити мені помститися ворогові за образу нашої фамільної честі.

- А я, - вимовив Фуке тоном, що не терпить заперечень, - за найменшого порушення моєї волі негайно кину вас у Бастилію. Візьміть це до відома, абате.

Абат поклонився, почервонівши.

Фуке зробив знак Гурвілю слідувати за ним і попрямував до свого кабінету. Але в цю хвилину лакей голосно доповів:

- Пан д'Артаньян.

- Це хто такий? - недбало запитав міністр у Гурвіля.

- Відставний лейтенант мушкетерів його величності, - тим самим тоном відповів Гурвіль.

Не надавши значення словам Гурвіля, Фуке рушив далі.

- Винен, монсеньйоре, - сказав Гурвіль. - Я вважаю, що цей мушкетер, який залишив королівську службу, прийшов за отриманням пенсії.

- Чорт із ним! - заперечив міністр. - Він з'явився зовсім невчасно.

- Дозвольте, монсеньйоре, передати йому вашу відмову: я з ним знайомий. Це така людина, в особі якої нам за нинішніх обставин краще мати не ворога, а друга.

- Передавайте що хочете, - сказав Фуке.

- Передайте йому, - промовив абат зі злістю, притаманною служителям церкви, - що грошей немає, особливо для мушкетерів.

Але не встиг він вимовити ці слова, як напіввідчинені двері відчинилися, і в кімнату увійшов д'Артаньян:

- О, пане Фуке, я наперед знав, що для мушкетерів у вас немає грошей. Я йшов сюди з тим, щоб отримати не гроші, а відмову. Вважаю, що вже отримав її, дякую і бажаю вам усього доброго. Піду тепер по гроші до пана Кольбера.

І, досить недбало поклонившись, він вийшов.

- Гурвіль, поверніть цю людину, - наказав Фуке.

Гурвіль наздогнав д'Артаньяна на сходах. Почувши за спиною кроки, д'Артаньян обернувся і впізнав Гурвіля.

- Гарні порядки, пане, у ваших панів фінансистів, - сказав мушкетер. - Я приходжу до пана Фуке отримати суму, призначену мені його величністю, а він зустрічає мене так, немов я жебрак, який з'явився просити милостиню, або шахрай, готовий стягнути що-небудь зі срібла.

- Але ви, здається, вимовили ім'я Кольбера, дорогий пане д'Артаньян? Ви сказали, що йдете до нього?

- Так, я йду до нього, хоча б для того, щоб отримати відомості про людей, які підпалюють чужі будинки, кричачи: «Хай живе Кольбер!»

Гурвіль насторожився:

- Ах, ви натякаєте на те, що сталося на Гревській площі?

- Ну звичайно!

- Але хіба ці події якось торкнулися вас?

- Кольбер перетворює мій будинок на багаття, і це, по-вашому, не стосується мене!

- Ваш будинок... Ваш будинок хотіли спалити?

- Ну так!

- Отже, це ви власник кабачка під вивіскою «Нотр-Дам»?

- Так, я став ним із тиждень тому.

- Чи не ви вже той відважний військовий, який розсіяв бунтівників, що збиралися спалити живцем засуджених?

- Поставте себе на моє місце, пане Гурвіль. Я - військовий і водночас домовласник. Як військовий, я маю сприяти виконанню наказу короля, як власник - охороняти свій будинок від вогню. Я і виконав разом обидва обов'язки, віддавши панів Ліодо і д'Емері в руки стрільців.

- То це ви викинули когось із вікна?

- Так, я, - скромно відповів д'Артаньян.

- І вбили Менвіля!

- Довелося, на жаль, - заявив мушкетер із поклоном, точно приймаючи привітання.

- Словом, це ви були причиною того, що засуджених повісили?

- Так, замість того щоб бути живцем спаленими. І я пишаюся цим, пане. Я позбавив цих нещасних від найжахливіших мук. Розумієте, пане Гурвіль, їх хотіли спалити живцем! Адже це перевершує всяку уяву.

- Не стану вас більше затримувати, пане д'Артаньян, - сказав Гурвіль, бажаючи позбавити міністра від зустрічі з людиною, яка завдала йому такого важкого удару.

- Ні, ні, - втрутився Фуке, який стояв весь час за дверима і чув усю розмову. - Навпаки, прошу вас увійти, пане д'Артаньян.

- Вибачте, пане міністре, - заговорив д'Артаньян, - але мені час дорогий. Я маю ще побувати в пана Кольбера, щоб переговорити з ним і отримати належні мені гроші.

- Ви можете отримати їх тут, пане, - сказав Фуке.

Д'Артаньян зі здивуванням глянув на міністра.

- Вам дали тут необдуману відповідь, я чув її, - продовжував Фуке. - А тим часом людина ваших чеснот має бути відома всім.

Д'Артаньян поклонився.

- У вас є ордер? - запитав Фуке.

- Так, пане міністре.

- Я сам видам вам гроші. Пройдіть зі мною.

Зробивши Гурвілю й абату знак залишитися в кімнаті, він повів д'Артаньяна у свій кабінет.

- Скільки вам слід отримати, пане? - запитав він.

- Щось на кшталт п'яти тисяч ліврів, монсеньйор.

- Це, ймовірно, платня, що залишилася за казною?

- Ні, це платня за чверть року наперед.

- Ви отримуєте за чверть року п'ять тисяч ліврів? - запитав міністр, уважно вдивляючись у мушкетера. - Отже, король призначив вам двадцять тисяч ліврів на рік?*

- Так, монсеньйоре, я отримую на рік двадцять тисяч ліврів. Ви вважаєте, що це занадто багато?

- Я? - з гіркою посмішкою заперечив Фуке. - Якби я вмів розпізнавати людей, якби в мені було побільше обережності й розважливості замість легковажності та легковажності - словом, якби я, подібно до інших людей, умів улаштовувати своє життя, ви отримували б не двадцять, а сто тисяч ліврів на рік і служили б не королю, а мені.

Д'Артаньян злегка почервонів. У похвалах, у самому тоні підлесника завжди міститься тонка отрута, що діє навіть на найсильніших духом людей.

Міністр висунув шухляду столу, дістав чотири згортки монет і поклав їх перед мушкетером.

Гасконець розгорнув один із них.

- Тут золото, - сказав він.

- Так, воно менше обтяжить вас, пане.

- Але ж у цих згортках двадцять тисяч ліврів, монсеньйоре, а мені потрібно тільки п'ять.

- Я хочу позбавити вас праці з'являтися в головне казначейство чотири рази на рік.

- Монсеньйоре, ви пригнічуєте мене своєю люб'язністю.

- Я тільки виконую свій обов'язок, шевальє. Сподіваюся, ви не збережете поганого почуття до мене під впливом необдуманих слів мого брата. Це людина з дуже запальним, норовливим характером.

- Монсеньйоре, - заперечив д'Артаньян, - повірте, мене засмучують тільки ваші вибачення.

- Так я не буду більше вибачатися, попрошу вас тільки зробити мені люб'язність.

- Люб'язність? О, монсеньйоре!

Фуке зняв із пальця діамантовий перстень, вартістю принаймні в тисячу пістолів.

- Пане, - звернувся він до д'Артаньяна, - цей діамант був подарований мені другом дитинства, людиною, якій ви зробили величезну послугу.

Голос його помітно здригнувся.

- Послугу? - з подивом вимовив д'Артаньян. - Я надав послугу одному з ваших друзів?

- Так, і ви не могли ще забути про неї, оскільки зробили це не далі як сьогодні.

- Як же звали вашого друга?

- Д'Емері.

- Але ж це один із страчених!

- Так, одна з жертв... Отже, пане д'Артаньян, в пам'ять послуги, наданої вами Д'Емері, прошу прийняти від мене цей перстень. Зробіть це з почуття прихильності до мене.

- Але, монсеньйоре...

- Прийміть, прийміть його, прошу вас. Сьогодні у мене день глибокої печалі... Пізніше, можливо, ви все дізнаєтеся. Сьогодні я втратив друга і намагаюся знайти нового.

- Але, пане Фуке...

- Прощавайте, пане д'Артаньян, або, краще сказати, до побачення! - вигукнув Фуке, відчуваючи, що його серце розривається від скорботи.

З цими словами міністр вийшов з кабінету, залишивши д'Артаньяна з двадцятьма тисячами ліврів і з перснем у руці.

- Гм! - у похмурому роздумі вимовив мушкетер. - Нічого не можу зрозуміти... Одне можу сказати: це благородна людина... Піду-но тепер до Кольбера... Можливо, він пояснить мені що-небудь.

І він попрямував до виходу.

LXIV. Яку суттєву різницю знайшов д'Артаньян між монсеньйором суперінтендантом і паном інтендантом

Кольбер жив на вулиці Нев-де-Пті-Шан, у будинку, що належав Ботрю. Міцні ноги д'Артаньяна донесли його туди за якісь чверть години.

Коли д'Артаньян прийшов до нового фаворита, весь двір його будинку був сповнений стрільців і поліцейських, присутніх,

щоб принести йому свої привітання або вибачення, дивлячись на те, чи буде він їх хвалити, чи сварити.

Улесливість у таких людей - такий самий інстинкт, як чуття у тварин. Вони чудово розуміли, що принесуть задоволення Кольберу, розповівши, яку роль відігравало його ім'я в недавніх вуличних заворушеннях.

Д'Артаньян потрапив якраз у той момент, коли начальник конвою доповідав Кольберу. Не помічений останнім, мушкетер став позаду стрільців, біля самих дверей.

Незважаючи на небажання Кольбера, який похмуро хмурив свої густі брови, офіцер відвів його вбік, кажучи:

- Якщо ви задумали, пане, щоб народ сам здійснив суд над зрадниками, вам слід було попередити нас. За всього нашого прагнення догодити вам і не діяти наперекір вашим планам, ми повинні були виконати відданий наказ.

- Тричі дурень! - вигукнув Кольбер, сказившись, струшуючи своїм густим, як грива, чорним волоссям. - Що за нісенітницю ви мелете! По-вашому, я хотів влаштувати бунт? Та ви п'яні чи з глузду з'їхали?

- Але, пане, адже вони кричали: «Хай живе Кольбер!» - заперечив начальник конвою в сильному збентеженні.

- Якась жменька бунтарів...

- Ні, пане, вся площа.

- Невже народ справді кричав: «Хай живе Кольбер!»? - запитав інтендант, просвітлівши. - Чи впевнені ви в тому, що говорите?

- Крики були такі, що глухий почув би.

- І це справді кричав народ, справжнісінький народ?

- Звісно, пане, цей-то справжній народ і побив нас.

- Дуже добре, - вимовив Кольбер, цілком зайнятий своїми думками. - Так ви вважаєте, що спалити засуджених було бажанням народу?

- О так, звичайно.

- Це - справа інша... Ви дали хорошу відсіч?

- Ми втратили трьох людей.

- Але, сподіваюся, ви нікого не вбили?

- На місці залишилося кілька вбитих бунтарів, і між ними одна людина не проста...

- Хто це?

- Хтось Менвіль, за яким уже давно стежила поліція.

- Менвіль! - вигукнув Кольбер. - Чи не той, що вбив на вулиці Юшет людину, яка вимагала жирного курчати?

- Він самий, пане.

- І цей Менвіль теж кричав: «Хай живе Кольбер!»?

- Кричав, і навіть голосніше за всіх, як скажений.

Обличчя Кольбера знову затьмарилося і набуло стурбованого виразу; сяйво гордовитої радості, яке висвітлило його, відразу згасло.

- То що ж ви кажете, - розчаровано вимовив він, - що почин у цій справі йшов від народу? Менвіль був моїм ворогом; він чудово знав, що рано чи пізно я неодмінно повішу його. Він - один із найманців абата Фуке... Усе це було, безсумнівно, підлаштовано самим Фуке, адже страчені - друзі його дитинства!

«Ось як! - подумав д'Артаньян. - Тепер мені все ясно. І все-таки Фуке, що б про нього не говорили, - благородна людина».

- Чи впевнені ви, що Менвіль убитий? - запитав Кольбер офіцера.

Тут д'Артаньян вирішив, що йому час втрутитися в розмову, і виступив уперед.

- Так, він убитий, пане Кольбер, - сказав він.

- Ах, це ви, пане? - вимовив Кольбер.

- Він убитий мною! - невимушено відповів мушкетер. - Я вважав, що Менвіль ваш запеклий ворог.

- Не мій, а короля, - заперечив Кольбер.

«Скотина! - подумав д'Артаньян. - Ти надумав ще лицемірити зі мною!»

- Я дуже щасливий, що міг надати королю таку послугу, - вимовив він вголос. - Чи не візьметеся ви довести це до відома його величності, пане інтендант?

- Прошу вас, пане, визначити точніше: що за доручення ви мені даєте і що саме повинен я передати королю? - відповідав Кольбер уїдливим тоном, у якому виразно прозвучала неприязнь.

- Я не даю вам жодного доручення, - заперечив д'Артаньян зі спокоєм, який ніколи не залишає насмішників. - Я думав, що вам не важко буде доповісти його величності, що я, потрапивши випадково на Гревську площу, розправився з Менвілем і навели належний порядок.

Кольбер широко розплющив очі і запитально глянув на начальника конвою.

- Так, вірно, - підтвердив той. - Цей пан виявився нашим рятівником.

- Що ж ви відразу не сказали, що прийшли сюди повідомити про це? - сказав Кольбер мушкетеру з досадою. - Усе пояснилося б, і вам же було б краще.

- Ви помиляєтеся, пане інтендант, я прийшов сюди зовсім не для цього.

- Однак ви здійснили справжній подвиг.

- О, - недбало промовив мушкетер, - я звик до цього.

- Так чому ж я зобов'язаний честю вашого відвідування?

- Король наказав мені з'явитися до вас.

- А, значить, ви з'явилися по гроші? - сказав Кольбер сухо, побачивши, що д'Артаньян дістає з кишені якийсь папір.

- Абсолютно вірно, пане.

- Потрудіться почекати, поки начальник конвою закінчить свою доповідь.

Д'Артаньян вельми зухвало повернувся на підборах, відважив Кольберу майже блазнівський уклін і швидко попрямував до дверей.

Така рішучість дуже здивувала Кольбера. Він звик, що військові, які зазвичай вкрай потребували грошей, виявляли невичерпне терпіння, приходячи до нього.

А що, якщо мушкетер надумає вирушити до короля і поскаржиться на поганий прийом, наданий йому скарбником, або розповість про свої подвиги? Про це варто було подумати. У всякому разі, наразі не варто дратувати д'Артаньяна відмовою, байдуже, чи прийшов він від імені короля, чи з власної ініціативи. Мушкетер надав королю дуже велику послугу, і так недавно, що її не могли ще забути.

Зваживши все це, Кольбер вирішив придушити свою зарозумілість і повернути д'Артаньяна.

- Як, ви вже залишаєте мене, пане д'Артаньян? - запитав він.

Д'Артаньян обернувся.

- А чому б і ні? - спокійно проговорив він. - Адже нам нема про що більше розмовляти.

- Але ви, ймовірно, хочете отримати гроші за ордером?

- Я? Нічого подібного, шановний пане Кольбер.

- Ну так по чеку? Як ви на службі короля роздаєте в потрібних випадках удари шпаги, так і я негайно плачу за пред'явленим мені документом. Прошу вас, пред'явіть його.

- Ні до чого, пане Кольбер, - відповів д'Артаньян, внутрішньо насолоджуючись явним замішанням інтенданта, - мені вже сплачено.

- Сплачено? Але ким же?

- Суперінтендантом.

Кольбер зблід.

- Поясніть точніше, - вимовив він здавленим голосом. - Навіщо ж ви показуєте мені документ, за яким уже сплачено?

- З почуття обов'язку, дорогий пане Кольбер. Король наказав мені отримати першу чверть платні, яку йому завгодно було мені призначити.

- Отримати від мене?

- Не зовсім так. Його величність сказав: «Сходіть до Фуке, і якщо у нього не виявиться грошей, ступайте до Кольбера».

Обличчя Кольбера на мить прояснилося.

- Отже, у суперінтенданта виявилися гроші?

- Так, напевно, у нього не бракує грошей, якщо замість чверті річного окладу, тобто п'яти тисяч ліврів...

- П'ять тисяч ліврів? За чверть року? - вигукнув Кольбер, не менше за Фуке здивований значністю суми, призначеної за солдатську службу. - Але ж це становить двадцять тисяч на рік.

- Абсолютно вірно, двадцять тисяч на рік. Ви рахуєте не гірше за покійного Піфагора, пане Кольбер.

- Можу від душі вас привітати з таким окладом, - сказав Кольбер з отруйною усмішкою. - Він удесятеро перевищує платню інтенданта.

- Однак король вибачився, що пропонує мені занадто мало, і обіцяв збільшити мій оклад згодом, коли розбагатіє. Але мені пора, я дуже поспішаю.

- Так... Всупереч очікуванням короля суперінтендант видав вам гроші?

- Так, а ви, теж проти очікування короля, відмовили мені.

- Я не відмовляв вам, пане, а просив тільки почекати трохи. Отже, ви кажете, що пан Фуке сплатив вам ваші п'ять тисяч ліврів.

- Так, так вчинили б ви... Але він зробив для мене дещо більше, дорогий пане Кольбер.

- Що ж саме?

- Він люб'язно відрахував мені повністю весь оклад, заявивши, що для короля каса у нього завжди повна.

- Весь оклад?.. Отже, пан Фуке замість п'яти тисяч ліврів видав вам двадцять тисяч?

- Так, пане.

- Але навіщо ж?

- Потім, щоб позбавити мене від трьох зайвих відвідувань головного казначейства. Як би там не було, а в мене в кишені двадцять тисяч ліврів новенькими золотими. Як ви бачите, я не потребую вас і з'явився сюди тільки для того, щоб дотриматися формальностей.

З цими словами д'Артаньян грюкнув себе по кишені, посміхнувшись і показавши при цьому тридцять два зуби, білизні яких міг би позаздрити юнак. Ці зуби немов говорили:

«Дайте нам на кожного по маленькому Кольберу, і ми жваво з'їмо його».

Часом змія так само смілива, як і лев, ворона так само хоробра, як орел, і взагалі немає жодної тварини, навіть із найбоягузливіших, яка не проявила б мужності, коли справа торкнеться самозахисту. Тому і Кольбер не злякався тридцяти двох зубів д'Артаньяна і, прийнявши суворий вигляд, сказав:

- Пане, але суперінтендант не мав права робити того, що зробив.

- Чому? - запитав д'Артаньян.

- Тому що ваш ордер... Чи не потрудіться ви показати мені ваш ордер?

- Охоче - ось він.

Кольбер схопив папір із поспішністю, що збудила в мушкетері мимовільне занепокоєння і жаль про те, що він його віддав.

- Ось бачите, - продовжував Кольбер, - королівський наказ говорить: «Після пред'явлення цього сплатити пану д'Артаньяну суму в п'ять тисяч ліврів, що становить чверть призначеного йому мною річного окладу».

- Абсолютно вірно, наказ такий, - відповів д'Артаньян із перебільшеним спокоєм.

- Отже, король вважав за потрібне дати вам лише п'ять тисяч ліврів. Чому ж суперінтендант видав вам більше?

- Ймовірно, тому, що міг дати більше; адже це нікого не стосується.

- Цілком природно, що ви не обізнані в рахівництві, - зі свідомістю власної переваги зауважив Кольбер. - Скажіть, будь ласка, як би ви вчинили, якби вам потрібно було б сплатити тисячу ліврів?

- Мені ніколи не доводилося платити тисячу ліврів, - заперечив д'Артаньян.

- Але ж не станете ж ви платити більше за те, що повинні! - роздратовано вигукнув Кольбер.

- У всьому цьому мені ясно одне: у вас одна манера розраховуватися, а у пана Фуке - інша, - зауважив мушкетер.

- Моя манера єдино правильна.

- Я не заперечую.

- А тим часом ви отримали те, що вам не належало.

Очі д'Артаньяна блиснули блискавкою.

- Ви хочете сказати: отримав уперед те, що мав отримати потім? Якби я отримав те, що мені не належало, я вчинив би крадіжку.

Кольбер нічого не відповів на це делікатне запитання.

- Ви винні в касу п'ятнадцять тисяч ліврів, - сказав він у пориві службового завзяття.

- У такому разі надайте мені кредит, - з невловимою іронією відповідав д'Артаньян.

- І не подумаю, пане.

- Що таке? Ви маєте намір відібрати в мене ці три згортки золотих?

- Ви повернете їх у мою касу.

- Ну ні! Не розраховуйте на це, пане Кольбер.

- Але король потребує своїх грошей, пане.

- А я, пане Кольбер, потребую грошей короля.

- Можливо, але ви повернете мені цю суму.

- Ні за що на світі. Я чув, що хороший касир нічого не повертає, але й не бере назад.

- Подивимося, пане, що скаже король, коли я покажу йому цей ордер, який доводить, що пан Фуке не тільки сплатив те, чого не слід, а й не утримав документа, за яким здійснив оплату.

- А, тепер мені зрозуміло, пане Кольбер, для чого ви відібрали в мене папір! - вигукнув д'Артаньян.

У голосі його звучала погроза, але Кольбер не вловив її.

- Ви зрозумієте це краще згодом, - сказав він, піднявши руку, в якій був ордер.

- О, я і так прекрасно розумію, що мені нема чого чекати, пане Кольбер! - вигукнув д'Артаньян, швидко вихопивши папір із руки Кольбера і сховавши його в кишеню.

- Але це насильство, пане! - крикнув Кольбер.

- Досить, чи варто звертати увагу на витівку грубого солдата, - промовив д'Артаньян. - Щасливо залишатися, дорогий пане Кольбер.

І, розсміявшись прямо в обличчя майбутньому міністрові, він вийшов із кабінету.

«Ну, тепер цей пан буде мене обожнювати, - сказав про себе мушкетер. - Шкода тільки, що я навряд чи з ним коли-небудь зустрінуся».

LXV. Філософія серця і розуму

Людину, яка побувала в небезпечних колотнечах, зіткнення з Кольбером могло тільки потішити.

Тому весь довгий шлях від вулиці Нев-де-Пті-Шан до Ломбардської вулиці д'Артаньян внутрішньо посміювався над

інтендантом. Він ще продовжував сміятися, коли на порозі крамниці зустрів усміхненого Планше. Утім, останній майже завжди посміхався від часу повернення свого патрона й отримання англійських гіней.

- Нарешті ви прийшли, мій дорогий пане, - сказав він, побачивши д'Артаньяна.

- Так, але ненадовго, друже, - відповів мушкетер, - повечеряю, ляжу поспати годинку на п'ять, а на світанку - на коня і марш у дорогу... А що, моєму коню дали півтори порції, як я велів?

- Ах, пане, - сказав Планше, - ви чудово знаєте, що ваш кінь - улюбленіця всього будинку; мої прикажчики раз у раз його балують і годують цукром, горіхами й сухарями. А ви ще питаєте, чи отримав він свою порцію вівса. Спитайте краще, чи не лопнула вона від обжерливості.

- Ну добре, добре, Планше. Поговоримо про мене. Чи готова вечеря?

- Готовий. Гаряча печеня, раки, біле вино і свіжі вишні.

- Славний ти малий, Планше! Давай повечеряємо, а там - спати.

За вечерею д'Артаньян помітив, що Планше посилено тре собі чоло, наче набираючись рішучості, щоб висловити якусь думку, що міцно засіла в мозку. Кинувши ласкавий погляд на доброго товариша колишніх мандрівок, д'Артаньян цокнувся з ним і запитав:

- Друже Планше, ти щось хочеш сказати мені і не наважуєшся? Викладай, у чому справа!

- Мені здається, - відповів Планше, - ви знову вирушаєте в якусь експедицію.

- Припустимо.

- У вас знову якась нова ідея?

- Можливо, мій друг.

- Доведеться знову ризикнути капіталом? Вкладаю п'ятдесят тисяч ліврів у ваше нове підприємство!

Сказавши це, Планше радісно потер руки.

- Тут є одна заковика, Планше, - заперечив д'Артаньян.

- Яка ж?

- А та, що задум не мій і я не можу в нього вкласти нічого свого.

Ці слова вирвали з грудей Планше глибокий подих.

Скуштувавши легкої наживи, Планше не захотів зупинитися у своїх бажаннях, але за всієї своєї жадібності він володів добрим серцем і щиро любив д'Артаньяна. Тому він не міг утриматися від нескінченних порад і напучувань. Йому

дуже хотілося оволодіти хоч частинкою таємниці, що оточувала нове підприємство його колишнього пана. Але всі пущені ним у хід виверти й хитрощі не привели ні до чого: д'Артаньян залишався непроникним.

Так минув вечір. Після вечері д'Артаньян зайнявся укладанням своїх речей, потім пішов до стайні, потріпав по шиї коня й оглянув його ноги та підкови; потім, перерахувавши гроші, ліг у ліжко, задув лампу й за п'ять хвилин заснув таким міцним сном, яким сплять у двадцять років, сном людини, що не знає ні турбот, ні докорів сумління.

Настав ранок. З першими променями сонця д'Артаньян був уже на ногах. Взявши під пахву свій дорожній мішок, він тихо спустився зі сходів під звуки гучного хропіння, що линуло з усіх кутів будинку. Осідлавши коня і зачинивши ворота стайні та двері крамниці, він рискою вирушив у далеку дорогу - до Бретані.

Насамперед він попрямував до будинку Фуке і кинув у поштову скриньку біля під'їзду нещасливий ордер, вирваний ним напередодні з чіпких пальців інтенданта. У конверті, адресованому на ім'я Фуке, ніхто не міг запідозрити цього ордера, навіть проникливий Планше. Д'Артаньян повернув цей документ Фуке, не скомпрометувавши себе і раз назавжди позбувшись усіляких докорів.

Зробивши це, він сказав самому собі:

«Ну, а тепер будемо на повні груди вдихати ранкове повітря: воно несе із собою здоров'я і безтурботність. І постараємося бути хитрішими в розрахунках. Пора виробляти план кампанії. Але спершу слід уявити собі ворожих полководців, з якими нам доведеться мати справу.

З них на першому місці стоїть Фуке. Що ж таке пан Фуке? Це вродливий чоловік, якого дуже люблять жінки, прославляють усі поети, великий розумник, якого ненавидять дурні.

Я не жінка, не поет і не дурень, тому не маю ні любові, ні ненависті до суперінтенданта, а отже, перебуваю в такому самому становищі, у якому був маршал Тюренн перед битвою з іспанцями. Він не відчував до них ненависті, проте ж задав їм славного прочухана.

Тепер, чого хоче король? Це не моя справа. А чого хоче Кольбер? О, Кольбер хоче саме того, чого не хоче Фуке. Чого ж хоче Фуке? Це дуже важливо знати. Він хоче того ж, що й король».

Закінчивши цей монолог, д'Артаньян розреготався і змахнув хлистом. Він був уже далеко від міста і їхав великою

дорогою, полохаючи птахів, що сиділи на огорожах, і прислухаючись до дзенькоту золота у своїй шкіряній сумці.

Треба зізнатися, що щоразу, коли д'Артаньян потрапляв у таку халепу, чутливість не була його головною вадою.

- Гм, - вимовив він, - здається, ця експедиція не з небезпечних, і мою подорож можна буде порівняти з тією п'єсою, яку водив мене дивитися в Лондоні Монк; пригадується, вона називалася «Багато галасу з нічого»*.

LXVI. Подорож

Бути може, в п'ятдесятий раз від початку нашої розповіді, д'Артаньян, ця людина із залізним серцем і сталевими м'язами, залишав дім, друзів і все, що мав, і пускався шукати щастя або смерті. Смерть постійно відступала перед ним, наче боячись його, а щастя або, точніше, багатство всього лише місяць тому уклало з ним міцний союз.

Хоча д'Артаньян не був великим філософом, на кшталт Сократа або Епікура, але він мав великий розум, будучи навчений чималим життєвим досвідом.

Протягом перших тридцяти п'яти років свого життя наш гасконець мав презирство до багатства і довго вважав це презирство першим і головним пунктом кодексу хоробрості. Хоробрий той, у кого нічого немає. Нічого немає в того, хто зневажає багатство. Дотримуючись цього принципу, д'Артаньян, ставши багатим, мав запитати себе, чи зберіг він хоробрість.

Для будь-кого іншого епізод, що розігрався на Гревській площі, був би відповіддю на це запитання. Більшість людей цілком би ним задовольнилася; але д'Артаньян був досить мужній, щоб запитати себе щиросердно, чи хоробра він людина. Спочатку він було вирішив: «Здається, я досить спритно й сумлінно попрацював шпагою на Гревській площі, щоб мати право не сумніватися у своїй хоробрості».

Але тут же він заперечив собі:

«Досить, капітане, це не відповідь. Я був хоробрий тому, що хотіли спалити мій будинок, і можна поставити тисячу проти одного, що якби бунтарям не спала на думку ця нещаслива думка, їхній план вдався б. У всякому разі, не я б завадив його здійсненню.

Які ж небезпеки можуть загрожувати мені тепер? У Бретані в мене немає будинку, який можна було б спалити, немає і скарбів, які можна було б викрасти.

Так, але в мене є шкура. Дорогоцінна шкура д'Артаньяна, яка мені дорожча за всі будинки й усі скарби на світі. Я ціную її так тому, що вона служить оболонкою для тіла, що приховує палке серце, яке радісно б'ється і, отже, задоволене життям.

Так, мені хочеться жити, і, правду кажучи, моє життя стало набагато кращим, повнішим відтоді, як я розбагатів. Хто казав, що гроші псують життя? Нічого подібного, клянуся честю: мені здається навіть, що тепер я поглинаю більше повітря і сонячного тепла, ніж раніше. Чорт забирай! Що зі мною сталося б, якби я подвоїв свої статки і якби замість цього хлиста в моїй руці опинився маршальський жезл? Та для мене, здається, не вистачило б тоді всього повітря і всього сонячного тепла!

А хіба це так нездійсненно? Хіба король не міг би зробити мене герцогом і маршалом, як його батько, Людовик Тринадцятий, зробив герцогом і коннетаблем Альбера де Люїня? Хіба я не так само хоробрий, та й до того ж ще набагато розумніший, ніж цей дурень із Вітрі*?

Ах, моїм успіхам завадить те, що я занадто розумний.

Але, на щастя, якщо на світі є справедливість, доля повинна мене ще винагородити. Вона у мене в боргу за все, що я зробив для Анни Австрійської, і зобов'язана відшкодувати мені все те, чого Анна Австрійська не зробила для мене*.

Тепер я в ладах із королем - королем, який начебто хоче царювати. Хай утвердить його бог у цьому щасливому намірі! Адже якщо він стане царювати, то потребуватиме мене, а якщо потребуватиме, то мимоволі дотримається своєї обіцянки...»

«А тепер займемося серцем... Ах, нещасний! - прошепотів д'Артаньян із гіркою усмішкою. - Ти уявляв, що не маєш серця? А воно є, невдалий ти царедворець, та ще й дуже непокірне!

Воно голосно говорить на користь Фуке. А тим часом хто такий Фуке порівняно з королем? Змовник, який навіть не намагається приховати своїх задумів. І яку прекрасну зброю дав він мені проти себе! Але його розум і люб'язність вклали цю зброю в піхви. Озброєний заколот... Адже Фуке влаштував збройний заколот... Король лише смутно підозрює Фуке в глухому обуренні, але я-то знаю і можу довести, що Фуке винен у пролитті крові підданих короля.

Так, я знаю це і мовчу. А дурне серце вимагає ще чогось у відповідь на його люб'язність, на знак подяки за видачу авансом п'ятнадцяти тисяч ліврів, за подарований перстень на

тисячу пістолів, за посмішку, в якій було стільки ж гіркоти, скільки прихильності. І ось я рятую йому життя...»

«Ну, тепер, я сподіваюся, - продовжував міркувати д'Артаньян, - моє дурне серце може заспокоїтися і вважати, що поквиталося з паном Фуке.

Відтепер король - моє сонце, і, раз із паном Фуке серце моє поквиталося, горе тому, хто наважиться затулити це сонце... Отже, вперед, за його величність короля Людовіка Чотирнадцятого!»

Закінчивши роздуми, д'Артаньян пустив навскач коня, який плентався кроком, поки він був занурений у свої думи.

Хоча Зефір був чудовим конем, проте він усе-таки не міг бігти без зупинки. Другого дня після від'їзду з Парижа д'Артаньян залишив його в Шартрі, у свого приятеля, утримувача готелю, і відстань між Шартром і Шатобріаном* проїхав на поштових конях.

Останнє місто було настільки віддалене від берега, що ніхто не міг здогадатися, їде д'Артаньян до моря чи ні, і водночас настільки віддалене від Парижа, що ніхто не міг запідозрити в д'Артаньяні посланця його величності Людовика XIV.

У Шатобріані д'Артаньян відмовився від послуг пошти і купив собі коня, такого жалюгідного на вигляд, що сісти на нього всякий офіцер вважав би для себе ганьбою. За винятком масті, цей кінь сильно нагадував д'Артаньяна того знаменитого помаранчевого коня, з яким або, вірніше, на якому він вступив у світ. Утім, на нього сів уже не д'Артаньян, а простий городянин у жупані сіро-сталевого кольору та коричневих штанях - щось середнє між світською та духовною особою; схожість з останньою посилював великий чорний капелюх, вдягнутий на потерту оксамитову скуфейку. Д'Артаньян був без шпаги, тільки з товстою палицею на шнурі, що висіла на руці; під плащем про всяк випадок він сховав гарний кинджал завдовжки в десять дюймів.

Новий кінь, куплений у Шатобріані, довершив переродження. Д'Артаньян назвав його Тхірком.

- Якщо вже я Зефіра замінив Тхором, - сказав собі д'Артаньян, - мені слід змінити і власне ім'я. З д'Артаньяна я стану просто Аньяном: це ім'я більше пасує до моєї сірої сукні, круглого капелюха і потертої скуфейки.

Аньян вирушив у дорогу на Тхору, який пробігав жвавою інохіддю добрих дванадцять льє на день завдяки своїм сильним і тонким ногам, що їх розгледіло під густою шерстю досвідчене око д'Артаньяна.

Дорогий наш мандрівник вивчав холодний, непривітний край, яким він проїжджав, вигадуючи слушний привід, щоб потрапити на Бель-Іль і оглянути там усе, не викликаючи підозр.

У міру наближення до Бель-Ілю д'Артаньян дедалі більше переконувався у труднощах доручення, яке на нього поклали.

У Бретані, в цьому віддаленому старому герцогстві*, яке в ті часи не було - та й тепер ще не стало - французьким, народ не знав французького короля; більше того - не хотів його знати. З політики прості люди засвоїли одне-єдине: колишніх герцогів не стало, і замість них необмежено панували місцеві сеньйори. Над сеньйорами - бог, якого ніколи не забували в Бретані. З усіх сеньйорів, власників замків і дзвініць, наймогутнішим, найбагатшим, а головне - найпопулярнішим, був Фуке, власник Бель-Іля.

Навіть тут, поблизу, таємничий острів був оточений легендами. Не кожен міг туди проникнути. Острів, у шість льє завдовжки та шість завширшки, був ленним володінням, яке довго викликало у народу повагу, тому що було пов'язане з ім'ям де Реца, яке наводило тут страх. Відокремлене положення Бель-Іля на відстані шести льє від французького берега робило його абсолютно незалежним, подібно до тих величних кораблів, які, нехтуючи гаванями, сміливо кидають якір серед океану.

Д'Артаньян довідався все це, нічим не видаючи свого здивування. Він дізнався також, що найточніші відомості про Бель-Іль можна добути в Рош-Бернарі, досить великому місті, розташованому в гирлі Вілени. Можливо, звідти йому вдасться пробратися в Бель-Іль, а не то він проїде через солончаки в Геранд або Круазік і почекає там слушної нагоди переправитися на Бель-Іль. Після від'їзду з Шатобріана д'Артаньян переконався, що для Тхора не було нічого неможливого, коли ним керував Аньян.

Прибувши в Рош-Бернар, мушкетер зупинився в готелі, де запитав собі на вечерю смаженого чирка, бретонських коржів і сидру, ще більш бретонського, ніж усе інше.

LXVII. Д'Артаньян знайомиться з поетом, який став складачем, щоб друкувати свої вірші

Перш ніж сісти за стіл, д'Артаньян, за своїм звичаєм, вирішив зібрати деякі відомості. Але він добре знав аксіому

цікавості: розпитуючи інших, треба й самому приготуватися до запитань з їхнього боку, а тому почав підшукувати відповідного співрозмовника.

На другому поверсі готелю розташувалося двоє постояльців, які, мабуть, також чекали на вечерю.

Один із них подорожував у супроводі слуги і, ймовірно, займав значне суспільне становище. Д'Артаньян встиг помітити двох прекрасних, ситих коней, що стояли в стайні, на яких приїхали мандрівник і його слуга.

Інша, маленька, квола людина, у запорошеному балахоні, поношеному одязі та в чоботях, пошарпаних радше від ходіння, ніж від верхової їзди, приїхала з Нанта на візку, запряженому конем, що зовсім не поступався Тхорьку. У візку лежало кілька великих тюків, загорнутих у шматки линялої матерії.

- Ось підходяща для мене людина, - вирішив д'Артаньян. - Мого поля ягода. Чому б пану Аньяну в його старому сірому жупані й потертій скуфейці не повечеряти з паном у драних чоботях, який подорожує на старому коні?

І д'Артаньян покликав господаря готелю, наказав подати йому вечерю в кімнату постояльця зі скромною зовнішністю, сам піднявся дерев'яними сходами і постукав у двері його кімнати.

- Увійдіть! - запросив незнайомець.

Д'Артаньян увійшов, склавши губи бантиком, з тарілкою під пахвою, тримаючи в одній руці капелюх, в іншій - свічку.

- Вибачте, пане, - сказав він, - я подорожую, як і ви, і ні з ким не знайомий у цьому готелі, а в мене кепська звичка нудьгувати, коли доводиться вечеряти на самоті. Усе, що я їм, здається мені несмачним і не йде на користь. Я побачив вас, коли ви зійшли вниз і наказували, щоб вам відкрили устриці. Ви мені дуже сподобалися. Крім того, я помітив, що у вас точно такий самий кінь, як у мене, і господар, імовірно тому, поставив їх у стайні поруч. Чому б, пане, якщо коні подружилися, не з'єднатися і їхнім власникам? Ось я і прийшов просити у вас дозволу повечеряти разом із вами. Звати мене Аньян. Я - управитель одного багатого вельможі, який бажає придбати солончаки* в цій місцевості й послав мене подивитися, чи не знайдеться тут чогось підходящого. Дозвольте мені додати, пане, що я був би щасливий, якби моя фізіономія так само сподобалася вам, як припала мені до серця ваша.

Д'Артаньян, по суті, бачив незнайомця вперше, бо не встиг роздивитися його внизу.

У нього були блискучі чорні очі, жовтувата шкіра і зморшки на лобі; на вигляд йому було років п'ятдесят. Загалом

риси його обличчя виражали добродушність, хоча в погляді світилося лукавство.

«Ця людина, - продумав д'Артаньян, - мабуть, багато працювала головою; можливо, це вчений, тому що нижня частина обличчя - рот, ніс і підборіддя - дуже маловиразна».

- Пане, - відповів той, кого так ретельно вивчав д'Артаньян, - ви надаєте мені велику честь. Не можу сказати, щоб я коли-небудь відчував нудьгу; у мене є товариство, яке не дає мені нудьгувати, - додав він з посмішкою, - але тим не менш я дуже радий бачити вас.

Водночас чоловік у поношених чоботях кинув тривожний погляд на стіл, де устриць уже не було і лежав шматок солоного сала.

- Пане, - поспішив сказати д'Артаньян, - зараз господар принесе сюди чудову дичину і чудові коржі.

У погляді незнайомця д'Артаньян прочитав побоювання, що до нього хоче приєднатися суб'єкт, який шукає нагоди пригоститися чужим коштом. Д'Артаньян вгадав правильно: при його останніх словах обличчя незнайомця одразу просвітліло.

Дійсно, за хвилину господар приніс названі страви. Нові знайомі сіли за стіл і по-братськи розділили подану їжу та шматок солоного сала, що залишився.

- Але ж гарна річ компанія, чи не так, пане? - зауважив д'Артаньян.

- Чим? - запитав із повним ротом незнайомець.

- Зараз розповім, - відповідав д'Артаньян.

Незнайомець призупинив роботу своїх щелеп, щоб краще слухати.

- По-перше, - почав д'Артаньян, - замість однієї свічки, яка була у кожного з нас окремо, тут їх дві.

- Правда, - сказав незнайомець, здивований правильністю цього зауваження.

- Потім ви, як я подивлюся, віддаєте перевагу моїм коржам, а я вашому салу.

- Теж правильно.

- Зрештою, більше за яскраве світло і їжу за смаком я ціную задоволення, яке отримую в приємній бесіді.

- Ви, я бачу, веселун, - сказав незнайомець з усмішкою.

- Так, я людина весела, як усі люди з порожньою головою. Ось ви інша справа: у ваших очах світиться геній.

- Ах, що ви, пане...

- Дозвольте запропонувати вам одне запитання.

- Який?

- Ви вчений, чи не так?

- Ні, але, мабуть, на кшталт того... Я письменник.

- Ну, ось бачите! - вигукнув д'Артаньян, радісно плескаючи в долоні. - Я не помилився... Це чудово.

- Чому ж, пане?

- Хіба не щастя провести вечір у товаристві письменника, і, можливо, знаменитого?

- Ну, скажімо, знаменитий - не зовсім відповідне слово, - заперечив незнайомець, почервонівши.

- Скромний! О, як він скромний! - вимовив у розчуленні д'Артаньян. - Скажіть же мені назви ваших творів, якщо не хочете сказати ваше ім'я.

- Мене звуть Жюпене, пане, - сказав незнайомець.

- Прекрасне ім'я, - похвалив д'Артаньян, - мені здається, що я чув його.

- Я пишу вірші, - вимовив поет.

- Отже, я читав їх.

- Я написав трагедію.

- Отже, я її бачив.

Поет знову почервонів:

- О ні, адже мої вірші не були надруковані.

- Так, отже, я пам'ятаю ваше ім'я з трагедії.

- Ви також помиляєтеся, бо актори бургундського театру не захотіли її грати, - сказав поет із гордою посмішкою, таємниця якої відома тільки невизнаним талантам.

Д'Артаньян закусив губу.

- Отже, ви бачите, пане, - продовжував поет, - що ви помиляєтеся щодо мене: ви не знаєте мене і не могли нічого про мене чути.

- Ось що мене збиває з пантелику: ім'я Жюпене звучить красиво і здається мені гідним широкої популярності, як імена Корнеля, Ротру або Гарньє*. Я все-таки сподіваюся, пане, що за десертом ви познайомите мене з вашою трагедією. Це буде для мене найкраще тістечко, чорт забирай!.. Вибачте, пане, у мене вирвалося лайливе слово, яке часто повторює мій пан. Іноді і я дозволяю собі вставити це слівце, звісно, за його відсутності. Правда, пане, сидр цей дуже поганий? Ви згодні? І глечик якийсь кривобокий, ледве стоїть на столі. Треба б підкласти під нього що-небудь.

- Зачекайте.

Поет порився в кишені й дістав довгастий чотирикутний шматочок металу завтовшки в рядок, завдовжки дюйма в півтора. Але щойно він витягнув його, як поспішив сунути

назад, мабуть, збентежений своєю необережністю. Д'Артаньян помітив це: від нього нічого не вислизало.

Він простягнув руку до шматка металу:

- Вибачте, ось цікава штука; можна подивитися?

- Звісно, - відповів поет, - але скільки ви не розглядатимете, ви все одно не зрозумієте, для чого він призначений, поки я не скажу.

Д'Артаньян помітив деяке коливання в тоні поета і поспіх, з яким він хотів заховати назад у кишеню шматок металу.

Він, за звичаєм, насторожився. Утім, незважаючи на запевнення Жюпене, він одразу ж зрозумів, що це таке.

- Ви здогадуєтеся, що це? - продовжував поет.

- Ні, - відповів д'Артаньян, - право, не знаю.

- Так знайте, пане, - сказав Жюпене, - цей шматок металу - буква друкарського шрифту.

- Та що ви!

- Прописна літера...

- Скажіть будь ласка! - вигукнув д'Артаньян, широко розплющивши очі.

- Так, пане, це Ж, початкова буква мого імені.

- Знаєте, мені хочеться сказати вам...

- Що?

- Ні, не варто... Я хотів сказати дурницю.

- Але чому ж? - відповів Жюпене заступницьким тоном.

- Річ у тім, я ніяк не можу зрозуміти, як із таких букв можна скласти слово.

- Це вас цікавить?

- Жахливо.

- Так от, дивіться, зараз я покажу вам цю штуку. Зачекайте хвилину... Тепер дивіться уважно.

Д'Артаньян з великою увагою спостерігав, як Жюпене витягнув з кишені сім-вісім літер, але дещо меншого розміру.

- Ого-го! - вигукнув Д'Артаньян.

- Що таке?

- Та у вас у кишені ціла друкарня! Чорт забирай! Це справді цікаво.

- Чи не так?

- Скільки дізнаєшся цікавого, подорожуючи!

- За ваше здоров'я! - вимовив зраділий Жюпене.

- І за ваше здоров'я, чорт забирай! Утім, цей огидний сидр недостойний людини, яка звикла вгамовувати спрагу з джерела Іппокрени*. Адже так, здається, називаєте ви, поети, джерело вашого натхнення?

- Так, пане, наше джерело називається саме так. Назва ця грецька і складається з двох слів: перше hippos, що означає кінь ... і...

- Пане, - перебив його д'Артаньян, - я пригощу вас напоєм, назва якого походить від одного французького слова, що не робить його гіршим... від слова виноград. Від цього сидру мене нудить. Дозвольте-но мені впоратися в корчмаря, чи не знайдеться в нього в льоху кілька гарних пляшок божансійського вина.

На поклик д'Артаньяна негайно ж з'явився трактирник.

- Пане, - перервав співрозмовника поет, - я боюся, що у нас не буде часу розпити вино, бо я повинен скористатися припливом, щоб сісти на барку.

- На яку барку? - запитав д'Артаньян.

- На барку, що вирушає в Бель-Іль.

«У Бель-Іль, добре», - подумав мушкетер.

- О, вам нема чого поспішати, - зауважив корчмарь, розкорковуючи пляшку, - барка відходить тільки через годину.

- Хто ж попередить мене? - запитав поет.

- Ваш сусід по кімнаті, - відповів господар готелю.

- Але я майже не знаю його...

- Щойно ви почуєте, що він іде, значить, і вам час їхати.

- Він теж їде в Бель-Іль?

- Так.

- Цей пан зі слугою, ймовірно, якийсь дворянин? - запитав д'Артаньян.

- Право, не можу вам сказати.

- Невже ви його не знаєте?

- Знаю тільки, що він п'є те саме вино, що й ви.

- Чорт забирай, ось яка честь для нас, - сказав д'Артаньян, наливаючи вино співрозмовнику, коли трактирник пішов.

- Отже, ви ніколи не бачили, як друкують книги? - вимовив поет, повертаючись до своєї улюбленої теми.

- Ніколи.

- Так от: беруться літери, що складають слово...

І він з незвичайною швидкістю і спритністю підібрав літери.

- Добре, - кивнув д'Артаньян, - але як зробити, щоб літери трималися разом? - І налив другу склянку вина своєму співрозмовнику.

Жюпене усміхнувся з виглядом зверхності і витягнув з кишені металеву лінійку, на якій почав встановлювати літери, притримуючи їх великим пальцем лівої руки.

- А як називається ця залізна штука? - запитав д'Артаньян. - Напевно, вона має свою назву?

- Вона називається складальною лінійкою, - сказав Жюпене, - за допомогою неї складаються рядки.

- Ну, ось і виходить по-моєму: у вас у кишені ціла друкарня, - підсумував д'Артаньян, сміючись таким простодушним сміхом, що поет остаточно попався на вудку.

- Ні, не зовсім так, - відповів він, - але я лінуюся писати, і коли в голові в мене складається римований рядок, я зараз же намагаюся набрати його й віддрукувати. Це позбавляє мене зайвої роботи.

«Чорт забирай! - подумав про себе д'Артаньян. - Це потребує роз'яснень».

Під якимось слушним приводом він підвівся з-за столу і, збігши зі сходів, швидко увійшов у сарай, де стояв маленький візок Жюпене. Вістрям свого кинджала він проколов матерію одного з тюків і виявив, що він сповнений друкарського шрифту, зразки якого поет носив у кишені.

- Ага! - сказав д'Артаньян. - Хоч я ще не знаю, чи бажає Фуке зміцнити Бель-Іль матеріально, але духовну зброю він, у всякому разі, готує.

І, задоволений цим відкриттям, він знову повернувся до столу. Він дізнався тепер усе, що хотів, але все ж таки просидів із поетом доти, доки в сусідній кімнаті не заворушилися, збираючись у дорогу.

Поет зараз же піднявся. Він розпорядився, щоб запрягли його коня у візок, який чекав біля дверей. Інший мандрівник зі своїм слугою сідали на коней у дворі.

Д'Артаньян провів Жюпене до пристані. Той занурив на барку свій візок із конем.

Другий мандрівник і його слуга зробили те саме зі своїми кіньми. Як не намагався д'Артаньян дізнатися ім'я невідомого пана, це йому не вдалося. Однак він постарався добре запам'ятати риси його обличчя.

Мушкетеру дуже хотілося вирушити в Бель-Іль з обома пасажирами, але побоювання зіпсувати справу перемогло цікавість і змусило його повернутися з берега в готель. Повернувшись, він негайно ліг у ліжко, щоб встати рано вранці зі свіжою головою.

LXVIII. Д'Артаньян продовжує збирати відомості

Наступного дня зі сходом сонця д'Артаньян власноруч осідлав Тхора, який всю ніч пригощався залишками вівса двох своїх сусідів.

Мушкетер розпитав, про що тільки міг, господаря готелю, який здався йому хитрим, підозрілим і відданим душею і тілом Фуке.

Щоб не накликати на себе підозр, д'Артаньян повторив свою байку про купівлю солончаків.

Вирушити звідси в Бель-Іль означало викликати пересуди, які неминуче дійшли б до замку. До того ж, як не дивно, мандрівник зі слугою залишився для д'Артаньяна загадкою, незважаючи на всі запитання, звернені до господаря, який, мабуть, добре знав свого постояльця.

Розпитавши про солончаки, мушкетер попрямував до болотистої місцевості, залишивши берег праворуч і заглибившись у велику сумну рівнину, що була морем бруду, на якому місцями сріблилися відкладення солі. Тхір сміливо ступав своїми м'язистими ногами вузькими стежками, прокладеними в солончаках.

Д'Артаньян, довірившись коню, став розглядати три загострені скелі, що височіли на обрії, немов списи, серед голої рівнини.

Містечка Піріак, Батц і Круазік, схожі одне на одне, привернули до себе його увагу. Коли мушкетер обертався назад, щоб краще орієнтуватися, він бачив на обрії теж три дзвіниці: Геранда, Пулігена і Сен-Жоашена. Вони були схожі на кеглі, між якими він зі своїм Тхориком зображував кулю. З правого боку від нього був найближчий маленький порт Піріак.

У той момент, коли д'Артаньян в'їхав туди, п'ять величезних барж, навантажених каменем, вийшли з гавані. Д'Артаньяну здалося дивним, що камінь вивозять із місцевості, де його, мабуть, зовсім немає. З властивою Аньяну простодушністю він спробував дізнатися у місцевих жителів причину такої особливості.

Старий рибак відповів Аньяну, що камінь не з Піріака і, звісно, не з боліт.

- Де ж його добувають? - запитав мушкетер.

- Його, пане, привозять із Нанта і з Пенбефа.

- А куди його везуть?

- У Бель-Іль, пане.

- Ось як! - вигукнув д'Артаньян тим самим тоном, яким він висловив своє здивування поетові, коли просив познайомити його із секретами друкарської справи. - А хіба там що-небудь будується?

- Як же, пане. Пан Фуке щороку ремонтує свій замок.

- Хіба він такий старий?

- Так, порядком.

«Тоді немає нічого дивного. Кожен власник має право лагодити свою власність, - подумав д'Артаньян. - Так і мені б сказали, що я укріплюю свій будинок на Гревській площі, тоді як я просто-напросто збираюся ремонтувати його. Мені здається, що король отримує неправильні донесення, які вводять його в оману...»

- Але все-таки, - продовжував він уже вголос, бо доручення, покладене на нього, змушувало його бути недовірливим, - погодьтеся, мила людина, що камінь цей везуть дивним шляхом.

- Чому ж? - запитав рибак.

- Камінь доставляють із Нанта або Пенбефа Луарою?

- Так, за течією річки.

- Це справді зручно, але чому ж його доставляють не прямо з Сен-Назера в Бель-Іль?

- Е, наші баржі погані й непридатні для моря.

- Чи не все одно?

- Вибачте, пане, ви, мабуть, ніколи не плавали морем, - додав рибак не без відтінку презирства в голосі.

- Поясніть мені це, наймиліший. Мені здається, що проплисти з Пенбефа в Піріак, щоб потім вирушити з Піріака в Бель-Іль, - все одно що здійснити переїзд із Рош-Бернара в Нант, а потім пуститися з Нанта в Піріак.

- По воді шлях коротший, - заперечив незворушний рибак.

- Але ж так виходить гак.

Рибак негативно похитав головою:

- Ви забуваєте про течію, пане.

- Згоден.

- І про вітер.

- А!

- Звичайно. Течія Луари доносить судна майже до Круазіка. Якщо їм потрібно лагодитися або поповнити команду, вони йдуть у Піріак уздовж берега. Поблизу Піріака вони зустрічають течію в інший бік, яка несе їх до острова Дюме.

- Добре.

- Звідти течія Вілени відкидає їх до наступного острова - Гедіка.

- Так.

- А від цього острова прямий шлях на Бель-Іль. Море між островами - наче дзеркало, яким баржі пливуть, немов качки Луарою.

- А все-таки цей шлях довгий, - зауважив упертий Аньян.

- Так уже так наказав пан Фуке, - підсумував рибак, на знак поваги до цього імені піднімаючи свою вовняну шапку.

Швидкий і проникливий, як сталеве лезо, погляд мушкетера відкрив у серці старого тільки наївну довірливість, а в його рисах вираз повного й спокійного задоволення. Він вимовив «так наказав пан Фуке» таким тоном, яким кажуть: «воля божа».

Д'Артаньян потріпав по шиї свого коня, і той, ще раз показавши свою прекрасну вдачу, вирушив у дорогу, ступаючи по солончаках і втягуючи ніздрями сухий вітер, що пригинав прибережні трави й жалюгідний верес.

О п'ятій годині мушкетер приїхав у Круазик.

Якби д'Артаньян був поетом, він замилувався б величезними мілинами завширшки в ціле льє, які під час припливу вкриваються водою, а коли море відступає, тягнуться сірими, похмурими смугами, всіяними водоростями, мертвими травами й білими рідкісними валунами, що нагадують кістки на кладовищі.

Але він - солдат, політик, честолюбець - не знаходив розради навіть у тому, щоб дивитися на небо і читати в ньому надію або попередження.

Для такої людини, як він, багряне небо означало тільки вітер і бурю. Білі легкі хмари на синяві небосхилу говорили всього лише, що море буде спокійним. І д'Артаньян вирішив:

«За першого ж припливу я попливу, хоча б у горіховій шкаралупі».

У Круазіку, як і в Піріаку, мушкетер помітив на березі величезні купи каміння. Ці велетенські стіни зменшувалися з кожним припливом, тому що камінь відвозили на острів Бель-Іль, що підтверджувало підозри, які з'явилися в нього в Піріаку.

Але що споруджував Фуке? Чи лагодив він зруйновану стіну? Чи зводив нові укріплення? Щоб дізнатися це, треба було побачити.

Д'Артаньян поставив Тхора в стайню, повечеряв, ліг спати, а наступного дня, на світанку, вже походжав по гавані, точніше, по гальці.

На мілині кілька рибаків розмовляли про сардини і креветки.

Аньян підійшов до них із веселою, привітною посмішкою.

- Буде сьогодні ловля? - запитав він.

- Так, - відповів один із рибаків, - ми чекаємо припливу.

- А де ви ловите рибу, друзі?

- Біля берегів.

- А де ловиться краще?

- У різних місцях, наприклад, поблизу острова.

- Але до острова далеко.

- Не дуже. Чотири льє.

- Чотири! Та це ціла подорож!

Рибак розреготався.

- Послухайте-но, - наївно зауважив Аньян, - адже на відстані чотирьох льє вже не видно берега. Правда?

- Не завжди.

- Ну... словом, це далеко, навіть занадто далеко, інакше я попросив би вас узяти мене з собою і показати те, чого я ніколи не бачив.

- А що?

- Живу морську рибу.

- Ви з провінції? - запитав один рибак.

- Так, із Парижа.

Бретонець знизав плечима і поцікавився:

- А бачили ви в Парижі пана Фуке?

- Часто, - відповів д'Артаньян.

- Часто? - повторили рибаки і стовпилися біля парижанина.

- Ви його знаєте?

- Трошки. Він близький друг мого пана.

- Ага! - протягнули рибаки.

- І ще, - додав д'Артаньян, - я бачив його замки в Сен-Манді, Во і його паризький будинок.

- Гарний?

- Чудовий!

- Ну, не такий гарний, як його замок у Бель-Ілі, - заявив один рибак.

- Ого! - вигукнув мушкетер і так презирливо розреготався, що всі присутні розсердилися.

- Відразу видно, що ви не бували на острові, - перебив найдопитливіший із рибаків. - Та чи знаєте ви, що його садиба займає шість льє і що там такі дерева, яких не побачиш і в Нанті!

- Дерева! У морі-то? - вигукнув д'Артаньян. - Бажав би я переконатися сам.

- Це неважко. Ми ловимо рибу біля острова Гедіка. Звідти видно темні бель-ільські дерева і білий замок, який, як лезо, врізається в море. Хочете подивитися Бель-Іль?

- А це можна? - запитав д'Артаньян.

- Усі можуть бувати там, - продовжував рибак, - хто не бажає зла Бель-Ілю або його власнику.

Легке тремтіння пробігло тілом мушкетера.

«Правда», - подумав він і вимовив уголос:

- Якби я був упевнений, що не буду страждати на морську хворобу...

- У ньому-то! - вигукнув рибак, з гордістю вказуючи на свій красивий баркас із круглими боками.

- Ну, умовили, - сказав д'Артаньян. - Я вирушу подивитися Бель-Іль, тільки навряд чи мене пустять.

- Нас же пускають.

- Вас? Чому?

- Тому що ми возимо рибу для екіпажів каперів.

- Каперів?

- Ну так, пан Фуке побудував два капери, щоб переслідувати чи то голландців, чи то англійців, і ми продаємо рибу матросам цих маленьких суден.

«Ого! - подумав д'Артаньян. - Ще того краще! Друкарня, бастіони, військові судна! Так, Фуке неабиякий противник, як я і вважав. Варто попрацювати, щоб ближче придивитися до нього».

- Ми вийдемо о пів на шосту, - діловито додав рибак.

- Я нікуди від вас не піду.

Дійсно, коли настав час, він побачив, як рибаки підтягнули свої баркаси до води. Починався приплив. Аньян сів у баркас, видаючи себе переляканим і смішачи дітлахів рибаків, які спостерігали за ним своїми розумними оченятами.

Мушкетер ліг на складений учетверо брезент, надавши працювати рибакам, і баркас, розпустивши своє велике квадратне вітрило, через дві години вже був у відкритому морі.

Д'Артаньян приніс рибакам щастя: так вони йому казали. Йому до того сподобалася ловля, що він сам узявся за справу, тобто за лісу, кричачи й чортихаючись від радості (та так, що здивував би самих своїх мушкетерів), коли лісу смикала нова здобич, що змушувала його напружувати м'язи й проявляти силу та спритність.

Веселе заняття відволікло думки мушкетера від його дипломатичного доручення. Він воював з величезним морським вугром, тримаючись однією рукою за борт, щоб спіймати розкриту пащу свого супротивника, коли господар баркаса вимовив:

- Обережно, як би нас не побачили з Бель-Іля.

Ці слова справили на д'Артаньяна враження бомби, що розірвалася. Він кинув лесу і морського вугра, які зникли у воді.

На відстані не більше ніж півльє д'Артаньян побачив синюватий силует скель Бель-Іля, а над ним білу лінію

величного замку. Далі показалися ліси, зелені пасовища, худоба. Сонце, що піднялося до чверті неба, кидало золоті промені на поверхню моря й оточувало чарівний острів немов блискучим пилом. Завдяки сліпучому світлу всі тіні падали чітко, прорізаючи темними смугами блискуче тло лугів і стін.

- Еге, - сказав д'Артаньян, поглядаючи на темні скелі, - ось, здається, укріплення, які не потребують жодного інженера. Де тут висадитися на цю землю? Сам бог зробив її неприступною.

Рибак переставив вітрило і повернув кермо; баркас нахилився, хитнувся і кинувся до маленької круглої красивої гавані з новою зубчастою стіною.

- Це що, чорт забирай? - запитав д'Артаньян.

- Локмарія.

- А далі?

- Це Бангос.

- А ще далі?

- Соже... потім палац.

- Боже ти мій! Цілий світ! - зауважив мушкетер. - А ось і солдати.

- На острові тисяча сімсот осіб, - з гордістю відповів рибак. - Чи знаєте, що тутешній гарнізон складається щонайменше з двадцяти двох піхотних рот?

«Чорт забирай! - подумав д'Артаньян про себе. - Здається, король мав рацію...»

І вони пристали до берега.

LXIX. Читач, безсумнівно, здивується так само, як і д'Артаньян, зустрівши старого знайомого

Коли висаджуються хоча б із найменшого морського суденця, завжди бувають певна метушня і хвилювання, що заважають спокійно розглянути нове місце. Трап, що хитається, біганина матросів, прибій, крики і привітання тих, хто чекає на березі, - все це викликає складне почуття, що призводить до збентеження.

Тому д'Артаньян, тільки постоявши кілька хвилин на пристані, помітив у гавані й особливо в глибині острова безліч робітників.

Внизу д'Артаньян побачив п'ять барж, навантажених каменем, які відійшли при ньому з Піріака. Камінь вивантажували і переправляли на берег по ланцюжку двадцять п'ять - тридцять селян.

Велике каміння звалювали на тачки і перевозили туди ж, куди й гальку, тобто до місця виконання робіт. Які це були роботи, д'Артаньян ще не міг розібрати.

Всюди видно було таку саму діяльність, яку помітив Телемак, що висадився в Саленті*.

Д'Артаньяну дуже хотілося піти подалі, але він боявся видати свою цікавість і викликати підозру. Проте, поки рибаки торгувалися, продаючи рибу жителям містечка, він відійшов від них і, бачачи, що на нього не звертають уваги, став пильно оглядати все і всіх.

Він одразу ж помітив багато чого, що не могло обдурити його солдатського погляду.

На двох кінцях порту споруджувалися дві батареї, щоб гарматний вогонь схрещувався на осі водного басейну, що мав форму еліпса. Мабуть, на цих виступах збиралися встановити берегові гармати, бо д'Артаньян помітив, як будівельники закінчували спорудження платформ у вигляді дерев'яних півкіл, на яких можуть повертатися гармати на колесах для стрільби на всі боки.

Поруч із кожною з цих батарей ставили кошики із землею для зміцнення стін. Батареї мали амбразури, і керівник робіт підкликав до себе то одних робітників, які зв'язували фашини, то інших, які вирізали ромби і прямокутники з дерну для закріплення амбразур.

Судячи з енергії, з якою велося будівництво, можна було вважати його майже закінченим. Гармат ще не було, але дубові підстави для них були готові; ґрунт під ними було ретельно утрамбовано, і якщо на острові була артилерія, то менше ніж за два дні порт міг бути озброєний.

Коли д'Артаньян перевів погляд з берегових батарей на укріплення самого міста, він зі здивуванням переконався, що Бель-Іль захищений за новою системою, про яку за його присутності говорили графу де Ла Фер як про велике і вдале нововведення, але застосування якої на практиці він ще не бачив.

Укріплення не височіли над землею, як старовинні вали, призначені для захисту міста від штурму з приставними сходами, а, навпаки, опускалися в землю; замість стін були рови. Крім того, рови ці знаходилися нижче рівня моря, і в разі потреби їх легко було затопити за допомогою підземних шлюзів.

Дощатий міст, перекинутий через рів для зручності людей, що везуть тачки, з'єднував внутрішню частину фортів із зовнішньою.

Д'Артаньян із наївним виглядом запитав, чи можна пройти мостом, і у відповідь почув, що це нікому не заборонено. Тому він перейшов через рів і попрямував до групи землекопів. Ними командував чоловік, якого д'Артаньян помітив ще раніше; він здавався старшим інженером. На великому камені, що слугував столом, лежав план, а за кілька кроків тріщала лебідка.

Насамперед увагу д'Артаньяна привернув інженер. На ньому був розкішний камзол, що не відповідав обов'язкам цієї людини: інженеру радше пасував би одяг муляра, ніж костюм вельможі. Це був дуже високий, широкоплечий чоловік у капелюсі, прикрашеному пір'ям. Він робив величні жести і, здавалося - він стояв спиною, - сварив за лінощі своїх підлеглих.

Д'Артаньян підійшов ближче.

У цю мить чоловік у капелюсі з пір'ям перестав розмахувати руками, уперся кулаками в коліна і, зігнувшись, став спостерігати, як шестеро дюжих чоловіків намагалися підняти обтесаний камінь на дерев'яний обрубок, щоб потім підвести під брилу мотузку лебідки.

Задихаючись і обливаючись потом, будівельники щосили намагалися підняти камінь на кілька дюймів над землею, тоді як сьомий готувався за першої ж нагоди сунути під нього товстий брусок. Але камінь двічі виривався в них із рук раніше, ніж їм вдавалося достатньо підняти його, і робітникам доводилося відскакувати назад, щоб брила не віддавила їм ніг.

Чоловік у капелюсі з пір'ям випростався і гнівно запитав:

- Що це? З соломи ви, чи що? Чорт забирай! Відійдіть і подивіться, як це робиться.

«Гм, - подумав д'Артаньян, - чи не збирається він підняти цю брилу? Цікаво».

Землекопи відійшли з понурим виглядом, похитуючи головами; на місці залишився тільки той, хто тримав дерев'яний брусок, - як і раніше, готовий виконати свій обов'язок.

Людина в капелюсі з пір'ям підійшла до каменя, нахилилася, просунула під нього руки, напружила геркулесові м'язи і рівним, повільним рухом, що нагадував хід машини, підняла брилу на цілий фут від землі. Робітник скористався цим і підклав брус під камінь.

- Ось! - сказав велетень, не кинувши брилу, а повільно опустивши її на підпірку.

- Їй-богу, - вигукнув д'Артаньян, - я знаю тільки одну людину, здатну показувати такі фокуси!

- А? - запитав гігант і обернувся.

- Портос! - прошепотів здивований мушкетер. - Портос у Бель-Ілі!

Зі свого боку чоловік у капелюсі подивився на уявного управителя і впізнав його, незважаючи на незвичний костюм.

- Д'Артаньян! - вигукнув він, червоніючи. - Тсс! - додав він через мить.

- Тсс! - відгукнувся мушкетер.

Справді, якщо д'Артаньян викрив Портоса, то й Портос теж упіймав д'Артаньяна. У першу хвилину в кожному з них найсильніше говорило бажання зберегти свою таємницю.

Проте вони обійнялися.

Вони хотіли приховати від присутніх свої імена, а не свою дружбу.

Але після обіймів обидва задумалися.

«Чому Портос у Бель-Ілі перевертає каміння?» - запитав себе д'Артаньян, але, звісно, запитав подумки.

Портос, менш досвідчений у дипломатії, подумав уголос.

- Навіщо ви в Бель-Ілі? Що ви тут робите?

Потрібно було відповісти без вагань.

Якби д'Артаньян не знайшовся одразу, він би ніколи не пробачив собі цього.

- Я тут тому, що ви в Бель-Ілі, друже мій.

- Ага, - відповів Портос, мабуть, збитий з пантелику цим доказом, намагаючись з'ясувати собі його за допомогою своєї відомої нам кмітливості.

- Звичайно, - продовжував д'Артаньян, який не бажав дати своєму другові отямитися, - я спочатку поїхав до вас у П'єрфон.

- І не застали мене там?

- Ні, але я бачив Мустона.

- Але ж не Мустон сказав вам, що я тут?

- Чому б йому було не сказати мені цього? Хіба я не заслуговую на довіру Мустона?

- Він сам цього не знав.

- О, ось причина, принаймні не образлива для мого самолюбства.

- Але як же ви дісталися до мене?

- Е, дорогий мій, такий важливий пан, як ви, залишає сліди всюди, де побуває, і я не поважав би себе, якби не вмів знаходити моїх друзів.

Навіть настільки улесливе пояснення не цілком задовольнило Портоса.

- Але я їхав переодягненим - отже, я не міг залишати слідів, - сказав він.

- Як же ви переодяглися?

- Я приїхав під виглядом мельника.

- Хіба такий вельможа, як ви, Портосе, може засвоїти манери простих людей настільки, щоб обдурити інших?

- Але клянуся вам, мій друже, я так добре грав свою роль, що всі обманювалися.

- Проте все ж не настільки добре, щоб я не міг відшукати вас.

- Так. Але як же це сталося?

- Зачекайте, зараз розповім. Уявіть собі, Мустоне...

- Ах уже цей Мустон! - бурчав Портос, зсуваючи дві тріумфальні арки, що слугували йому бровами.

- Та почекайте ж! Мустон не винен, бо він сам не знав, де ви.

- Звичайно. І тому-то мені так хочеться швидше все зрозуміти.

- Як ви нетерплячі, Портосе!

- Жахливо, коли чогось не розумію.

- Ви все зрозумієте. Адже Араміс писав вам у П'єрфон?

- Так.

- Він написав, щоб ви приїхали до рівнодення?

- Так.

- Ну ось, - підсумував д'Артаньян, сподіваючись, що Портос задовольниться цим поясненням.

Велетень глибоко задумався.

- Так, так, - сказав він нарешті, - розумію. Араміс кликав мене до рівнодення, і тому ви зрозуміли, що він просить мене приїхати до нього. Ви запитали, де Араміс? Ви міркували так: «Де Араміс, там і Портос». Ви дізналися, що Араміс у Бретані, і вирішили: «Портос у Бретані».

- Саме так. Право, Портосе, ви просто чаклун. Як ви все це відразу вгадали! Приїхавши в Рош-Бернар, я дізнався про зведення чудових укріплень на Бель-Ілі. Це підбурило мою цікавість. Я сів у рибальський човен, не підозрюючи, що ви в Бель-Ілі. Приїхавши і побачивши людину, яка підняла такий камінь, якого не зрушив би і сам Аякс*, я вигукнув: «Тільки барон де Брасьє в змозі проробляти такі штуки». Ви почули, повернулися, впізнали мене, ми обійнялися, і, їй-богу, якщо ви не проти, давайте обіймемося ще раз.

- Ось як усе просто пояснюється, - промовив Портос.

І він обійняв д'Артаньяна з таким гарячим почуттям, що протягом п'яти хвилин мушкетер не міг зітхнути.

- Та ви стали ще сильнішим за колишній, - зауважив д'Артаньян. - Добре ще, що тільки в руках!

Портос відповів привітною посмішкою.

Протягом п'яти хвилин д'Артаньян не міг перевести подих і за цей час обмірковував нелегку роль, яку йому доведеться грати. Треба було про все розпитати, самому ні на що не відповідаючи. Коли він остаточно віддихався, у нього вже був вироблений план кампанії.

LXX. У якій неясні ідеї д'Артаньяна починають потроху прояснюватися

Д'Артаньян негайно почав наступ:

- Тепер, коли я вам усе пояснив, мій друже, або, точніше, коли ви все вгадали, скажіть мені, що ви тут робите, у цьому пилу й бруді?

Портос витер чоло, з гордістю озирнувся на всі боки і сказав:

- Але мені здається, ви бачите, що я тут роблю.

- Звісно, звісно, ви піднімаєте каміння.

- О, тільки щоб показати цим ледарям, що таке справжній чоловік! - з презирством сказав Портос. - Але ви розумієте...

- Так, перевертати каміння - не ваша справа, а тим часом багато хто, для яких це заняття - їхнє справжнє ремесло, не може підняти його. Ось що змусило мене запитати: «Що ви робите тут, бароне?»

- Я вивчаю топографію.

- Топографію?

- Так, але що ви самі робите в сукні городянина?

Д'Артаньян зрозумів, що він марно висловив своє здивування. Портос скористався цим, щоб на запитання відповісти запитанням.

На щастя, д'Артаньян був до нього готовий.

- Але ж ви знаєте, що я дійсно городянин. Ця сукня відповідає моєму суспільному становищу.

- Повно, повно, ви мушкетер.

- Помиляєтеся, дорогий друже: я подав у відставку.

- Як? Ви залишили службу?

- Так.

- Ви покинули короля?

- Назавжди.

Портос підніс до неба руки з виглядом людини, яка дізналася щось нечуване.

- Та що ж змусило вас зважитися на це?

- Я був незадоволений королем. Мазаріні давно був мені противний, як ви знаєте. І я на все махнув рукою.

- Але ж Мазаріні помер.

- Знаю. Якраз перед його смертю я подав у відставку, і два місяці тому мою відставку прийняли. Тоді-то, почуваючись цілком вільним, я вирушив у П'єрфон, щоб побачитися з моїм милим Портосом. Я чув, що ви добре розподілили час усіх днів тижня, і хотів трохи пожити так, як ви.

- Друже мій, ви знаєте, мій дім відкритий для вас не на два тижні, а на рік, на десять років, назавжди.

- Дякую вам, Портосе.

- Ах! Чи не потрібно вам грошей? - запитав Портос, брязкаючи півсотнею луїдорів, що лежали в нього в кишені.

- Ні, мені нічого не потрібно; я помістив свої заощадження до Планша, і він виплачує мені відсотки.

- Ваші заощадження?

- Так; чому ви вважаєте, що в мене не може бути заощаджень, як у будь-якої людини?

- Я? Навпаки, я завжди припускав... Точніше, Араміс завжди припускав, що у вас є заощадження. Бачте, я не втручаюся в ці справи, але думаю, що заощадження мушкетера навряд чи дуже значні.

- Звичайно, порівняно з вами, Портос, мільйонером, я не багатий. Але судіть самі: у мене було двадцять п'ять тисяч ліврів.

- Непогано, - люб'язно відповів Портос.

- А потім, - продовжував мушкетер, - двадцять восьмого числа минулого місяця я додав до них двісті тисяч ліврів.

Очі Портоса округлилися, красномовно запитуючи мушкетера: «Та в кого ж ти вкрав таку суму, дорогий друже?»

- Двісті тисяч ліврів! - вигукнув він нарешті.

- Так, таким чином, разом із двадцятьма п'ятьма тисячами, які в мене були, і з грошима, які зараз при мені, у мене тепер загалом двісті сорок п'ять тисяч ліврів.

- Ну! Звідки ж у вас цей стан?

- Зачекайте, я потім розповім усю цю історію. Але оскільки мені ще потрібно повідомити вам багато чого, відкладемо мою розповідь до пори до часу.

- Чудово, - погодився Портос. - Значить, ви багаті! Але що ж розповідати!

- Розкажіть, як Араміса призначили...

- Ваннським єпископом?

- Так, так, саме, - сказав д'Артаньян. - Наш милий Араміс! Він робить кар'єру!

- Так, так. Він і на цьому не зупиниться.

- Як? Ви думаєте, що він не задовольниться ліловими панчохами, і йому захочеться червоної шапки*?

- Тсс! Вона йому обіцяна.

- Королем?

- Людиною сильнішою за короля.

- Ах, Портосе, друже мій, ви говорите просто неймовірні речі.

- Чому неймовірні? Хіба у Франції не бувало осіб, могутніших за короля?

- Так, звісно. За часів Людовіка Тринадцятого сильнішим за короля був герцог Рішельє. За часів регентства - кардинал Мазаріні, за часів Людовіка Чотирнадцятого - це пан...

- Ну?

- Пане Фуке?

- Вірно! Як ви відразу здогадалися?!

- Отже, Фуке обіцяв зробити Араміса кардиналом?

Обличчя Портоса стало стриманим і суворим.

- Збережи мене боже, друже мій, втручатися в чужі справи, а головне - видавати таємниці, які людям бажано зберегти. Коли ви побачитеся з Арамісом, він скаже вам, що знайде за потрібне довірити.

- Справді, Портосе, ви сховище таємниць. Повернемося ж до вас.

- Добре, - погодився Портос.

- Отже, ви мені сказали, що вивчаєте тут топографію?

- Саме так.

- Ого, друже мій, ви підете далеко!

- Чому?

- Але ж ці укріплення чудові!

- Ви знаходите?

- Звичайно, Бель-Іль неприступний, якщо не вести правильну облогу.

- Я теж так думаю, - сказав Портос, потираючи руки.

- Хто ж так зміцнив острів?

Портос прийняв важливий, самовдоволений вигляд:

- А ви не здогадуєтеся?

- Ні, я можу тільки сказати, що це зробила людина, яка вивчила всі системи і вибрала найкращу.

- Тсс, - вимовив Портос, - пощадіть мою скромність, милий мій д'Артаньян.

- Як! - вигукнув мушкетер. - Так це ви... О!

- Змилуйтеся, мій друже!

- Це ви придумали, розпланували, спорудили всі ці бастіони, редути, куртини, півмісяці*, це ви готуєте цей критий хід?

- Прошу вас!

- О, Портосе, ви гідні поклоніння! Але ви завжди приховували від нас свої таланти. Сподіваюся, мій друже, ви все докладно покажете мені.

- Це дуже просто. Ось мій план.

- Покажіть.

Портос підвів д'Артаньяна до каменя, що слугував йому столом, на якому був розгорнутий план. Внизу було написано жахливим почерком Портоса, почерком, про який ми вже мали нагоду згадувати:

«Замість квадрата або прямокутника, як це робили досі, надайте площі вигляду правильного шестикутника. Цей багатокутник має ту перевагу, що в ньому більше кутів, ніж у чотирикутнику. Кожну сторону вашого шестикутника (розмір якого ви визначите на місці) розділіть навпіл. Від середньої точки ви проведете перпендикуляр до центру багатокутника; він дорівнюватиме довжині шостої частини периметра. Від крайніх точок кожної сторони багатокутника ви проведете дві діагоналі, які перетнуть перпендикуляр. Ці дві прямі утворюють лінії оборони...»

- Ого! - зауважив д'Артаньян, дочитавши до цього місця. - Та це ціла система, Портосе!

- Так, повна, - сказав той. - Хочете читати далі?

- Ні, я прочитав достатньо. Але, дорогий Портосе, якщо саме ви керуєте роботами, то навіщо ви письмово виклали свою систему?

- А смерть, дорогий друже?

- Як смерть?

- Ну так. Усі ми смертні.

- Правда, - зітхнув д'Артаньян, - у вас на все знайдеться відповідь.

І він поклав план на камінь.

Хоча д'Артаньян протримав його в руках дуже недовго, проте під великим почерком Портоса він розгледів набагато дрібніші літери, які нагадували йому почерк, що він у молодості бачив у листах до Марі Мішон*; тільки над цими буквами так старанно попрацювала гумка, що для будь-якої людини, менш проникливої, ніж наш мушкетер, сліди стертих рядків були б непомітні.

- Вітаю, мій друже, вітаю! - сказав д'Артаньян.

- А тепер, чи не правда, ви знаєте все, що хотіли знати? - важливо вимовив Портос.

- О так! Тільки, будь ласка, дорогий друже, зробіть мені останню люб'язність.

- Говоріть, я тут господар.

- Скажіть, що це за пан прогулюється он там, за лінією солдатів?

- Це пан Жетар.

- А хто такий пан Жетар, мій друже?

- Це наш домашній архітектор.

- Якого ж будинку?

- Будинки пана Фуке.

- Ага! - вигукнув д'Артаньян. - Ви, значить, теж на службі у пана Фуке, Портосе?

- Я? Чому? - запитав топограф, червоніючи до кінчиків вух.

- Але, говорячи про архітектора Бель-Іля, ви сказали: наш домашній архітектор, немов ішлося про замок П'єрфон.

Портос закусив губу.

- Мій дорогий, - сказав він, - адже Бель-Іль належить пану Фуке, як П'єрфон мені. Ви були в П'єрфоні?

- Я щойно говорив вам, що побував там місяці два тому.

- Чи не зустрічали ви там пана, який розгулював із лінійкою в руці?

- Ні. Але якщо він дійсно ходив там, я міг би його зустріти.

- Ну, так це був пан Буленгрен.

- А хто такий пан Буленгрен?

- Якщо хто-небудь зустріне його, коли він іде з лінійкою в руці, і запитає мене: «Хто такий пан Буленгрен?», я відповім: «Це наш домашній архітектор». Так от, Жетар - такий самий Буленгрен для пана Фуке. Але він не стосується укріплень, ви розумієте. Рішуче не має до них ані найменшого стосунку, фортечними роботами керую я.

- Ах, Портосе! - вигукнув д'Артаньян, опускаючи руку, як переможений, що віддає свою шпагу. - Ах, мій дорогий, та ви не тільки великий топограф, а й першокласний діалектик!

- Чи не так? - відповів Портос. - Це було чудове міркування.

І він надувся, як морський вугор, який сьогодні вранці вислизнув із рук д'Артаньяна.

- Ну, - продовжував мушкетер, - а інший пан, який ходить із Жетаром, теж служить у Фуке?

- О, - презирливо відповів Портос, - це Жюпене або Жюпоне*, поетишка.

- Я думав, що в пана Фуке достатньо поетів у Парижі: Скюдері, Лоре, Пелісон, Лафонтен. Сказати правду, Портосе, цей поет не робить вам честі.

- Ех, друже мій, нас рятує те, що він живе тут не як поет.

- А в якості кого?

- Набірника. І ви зараз до речі нагадали мені, що я маю сказати два слова цьому грубіяну.

- Говоріть.

Портос знаком покликав Жюпене, який, упізнавши д'Артаньяна, не хотів підходити. Це змусило Портоса повторити запрошення більш енергійно. Жюпене наблизився.

- А! - зауважив Портос. - Ви тут від учорашнього дня, а вже викидаєте свої штуки!

- Як так, пане бароне? - тремтячи, запитав Жюпене.

- Ваш верстат скрипів усю ніч, заважаючи мені спати.

- Пане... - боязко заперечив Жюпене.

- Вам ще нічого не доручали друкувати: не слід було пускати верстат. Що ви друкували сьогодні вночі?

- Маленький вірш, складений мною.

- Маленьке! Киньте. Верстат так скрипів, що його ставало шкода. Щоб це більше не повторювалося! Чуєте?

- Так, пане бароне.

- Добре, цього разу я вам прощаю. Ідіть.

Поет пішов так само смиренно, як і з'явився на поклик.

- Ну, тепер, коли ми задали головомойку цьому диваку, поснідаємо.

- Добре, - погодився мушкетер, - поснідаємо.

- Тільки, - додав Портос, - зауважу вам, мій друже, що сніданку ми можемо приділити лише дві години.

- Що робити! Постараємося гарненько розпорядитися цим часом. Але чому у вас тільки дві години?

- Тому що о першій годині починається приплив, а з припливом я вирушаю у Ванн. Однак я завтра ж повернуся, а тому залишіться тут, мій друже, і будьте як удома. У мене гарний кухар, чудовий льох.

- Ні, - відповів д'Артаньян, - я придумав ще краще... Ви відпливаєте у Ванн, щоб побачити Араміса?

- Так.

- Ну, так я, навмисне приїхав із Парижа, щоб зустрітися з Арамісом, поїду з вами.

- Прекрасна думка!

- Мені слід було почати з того, щоб побачити Араміса, а потім вас. Але людина припускає, а бог розпоряджається. Я почав із вас, а закінчу Арамісом.

- Чудово.

- А довго їхати до Ванна?

- О, всього шість годин: три години морем звідси до Сарзо і три години дорогою від Сарзо до Ванна.

- Як зручно! І ви часто буваєте у Ванні? Адже до єпископа так близько.

- Так, раз на тиждень. Зачекайте, я захоплю із собою план.

Портос узяв план, ретельно склав його і сховав в об'ємисту кишеню.

«Непогано, - прошепотів про себе д'Артаньян. - Здається, я тепер знаю, який інженер насправді зміцнює Бель-Іль».

Через дві години з припливом Портос і д'Артаньян відпливли в Сарзо.

LXXI. Хресний хід у місті Ванні

Переправа від Бель-Іля до Сарзо зайняла небагато часу завдяки одному з тих швидкохідних каперів, призначених для гонитви за ворогом, про які д'Артаньяну говорили рибаки. Вони стояли на рейді в Локмарії, і один з них, з командою вчетверо меншою, ніж повний екіпаж воєнного часу, підтримував зв'язок між Бель-Ілем і материком.

Д'Артаньян ще раз встиг переконатися, що Портос, чудовий інженер і топограф, погано втаємничений у державні таємниці.

«Звичайно, - подумав він, - у Ванні я за півгодини дізнаюся більше, ніж Портос дізнався в Бель-Ілі за два місяці. Але щоб дізнатися дещо, треба, щоб Портос не вдався до єдиної військової хитрості, яку я залишив у його розпорядженні. Треба завадити йому попередити Араміса про мою появу».

Тепер усі турботи мушкетера полягали в тому, щоб наглядати за Портосом.

Треба зауважити, однак, що Портос зовсім не заслуговував такої недовіри. Він і не думав про погане. Можливо, у першу хвилину своєї появи д'Артаньян і викликав у нього деяку підозру; але майже негайно ж д'Артаньян знову посів у його доброму й мужньому серці те місце, яке він посідав у ньому завжди, і жодна тінь не затьмарювала погляду Портоса, коли він із ніжністю спрямовував очі на свого друга.

Коли вони висадилися, Портос запитав, чи чекають на нього коні; справді, вони чекали на перехресті дороги, яка, огинаючи Сарзо, йде до Ванну.

Коней було два: один для дю Валлона, інший для його конюшого.

Відтоді як Мушкетон пересувався тільки у візку, Портос завів собі конюшого.

Д'Артаньян чекав, що Портос запропонує послати конюшого за конем, і збирався відмовитися від цієї люб'язності... Але нічого подібного не сталося. Портос просто наказав слузі зійти з сідла і чекати на його повернення в Сарзо, а д'Артаньян запропонував сісти на коня конюшого.

Той так і зробив.

- Ну, ви людина завбачлива, Портосе, - сказав мушкетер своєму другові, сідаючи на коня.

- Так, але це люб'язність Араміса. Моїх коней тут немає, і Араміс надав у моє розпорядження свої стайні.

- Чорт забирай! Чудові коні, хоча і єпископські, - зауважив д'Артаньян. - Утім, адже Араміс не звичайний єпископ.

- Свята людина, - гугняво вимовив Портос, піднявши очі до неба.

- Значить, він сильно змінився, адже ми знали його нечестивцем.

- На нього зійшла благодать.

- Чудово! - вигукнув д'Артаньян. - Тепер мені ще більше хочеться його бачити.

І він пришпорив коня, прискоривши його крок.

- Ого, - сказав Портос, - якщо ми поїдемо так, то будемо на місці через годину, а не через дві.

- А далеко це звідси?

- Чотири з половиною льє.

- Отже, треба їхати швидко.

- Знаєте, мій друже, - зауважив трохи згодом д'Арта-ньян, - ваш кінь уже спітнів.

- Так, дуже спекотно. Бачите, показався Ванн?

- Чудово бачу; здається, дуже гарне місто.

- А ви ніколи не бували в ньому?

- Ніколи.

- І не знаєте міста?

- Ні.

- Так дивіться, - сказав Портос, підводячись на стременах, що змусило його коня присісти на передні ноги. - Бачите он там залитий сонцем шпиль?

- Бачу.

- Це собор Святого Петра. Тепер дивіться: бачите в передмісті другий хрест?

- Бачу.

- Це Сен-Патерн, улюблена парафіяльна церква Араміса. За переказами, святий Патерн був першим ваннським єпископом. Щоправда, Араміс каже інше. Але ж він такий учений, що, можливо, це тільки паро... пара...

- Парадокс? - підказав д'Артаньян.

- Саме так. Дякую. Язик погано слухається мене. Дуже спекотно.

- Продовжуйте, мій друже, - сказав д'Артаньян, - продовжуйте свої цікаві пояснення. Що це за величезна біла будівля, у якій багато вікон?

- А! Це колегія єзуїтів. Ви потрапили в саму точку. Бачите поруч із колегією великий будинок із башточками прекрасного готичного стилю, як каже цей дурень Жетар? Там живе Араміс.

- Як? Не в єпископстві?

- Ні, єпископський будинок - руїна. Крім того, він стоїть у місті, Арамісу ж більше подобається передмістя. Тому він більше й любить Сен-Патерн, що ця церква в передмісті. До того ж у передмісті є фехтувальний зал, майданчик для гри в м'яч і домініканський монастир. Ось він, із дзвіницею до самого неба. Передмістя наче віддалене місто: стіни, вежі, рови; навіть набережна доходить до нього, і до неї пристають судна. Якби наш капер не сидів на вісім футів у воді, ми б підпливли, розпустивши вітрила, до самих вікон Араміса.

- Портосе, друже мій, - вигукнув д'Артаньян, - ви справжнє джерело премудрості, джерело глибоких і дотепних роздумів. Ви мене вражаєте.

- Ось ми і приїхали, - сказав Портос, зі звичайною скромністю змінюючи тему розмови.

«І до речі, - подумав д'Артаньян, - кінь Араміса тане на очах, наче зроблений із льоду або снігу».

Вони в'їхали в передмістя, але тільки-но зробили кроків сто, як зі здивуванням побачили квіти й листя, що вкривали вулицю. На стародавніх ваннських стінах висіли старовинні, рідкісні килими. Із залізних балконів звисали білі драпірування, всіяні букетами. На вулицях не було ні душі: відчувалося, що все населення зібралося десь в одному місці.

Раптово, повернувши за ріг, д'Артаньян і Портос почули спів. Розряджений по-святковому натовп виднівся крізь дим ладану, що синюватими клубами здіймався до неба; цілі хмари рожевих пелюсток здіймалися до вікон других поверхів. Над

потоком голів виднілися хрести й хоругви, під покровом яких ішли молоді дівчата в білих сукнях і у вінках із волошок.

По обидва боки вулиці рухалася процесія, йшли солдати гарнізону з букетами в дулах рушниць і на кінцях пік.

Це був хресний хід.

Поки д'Артаньян з Портосом, приховуючи своє нетерпіння, шанобливо дивилися на процесію, до них наблизився розкішний балдахін. Перед ним ішло сто єзуїтів і сто домініканців, а позаду два архідиякони, скарбник, сповідник і дванадцять каноніків.

Під балдахіном погляду друзів постало шляхетне бліде обличчя, обрамлене чорним із сивиною волоссям, з тонкими, суворо стиснутими губами і вузьким підборіддям, яке видавалося вперед. Цю горду голову було увінчано митрою, завдяки якій обличчя єпископа здавалося не тільки величним, а й аскетично зосередженим.

- Араміс! - мимоволі скрикнув мушкетер, побачивши таке знайоме обличчя.

Прелат здригнувся. Здавалося, цей голос справив на нього таке саме враження, як голос Спасителя на мертвого, що воскресає. Він повільно підняв очі й подивився туди, звідки пролунав вигук.

Неподалік від себе він одразу помітив Портоса і д'Артаньяна.

Завдяки гостроті свого погляду д'Артаньян за кілька секунд побачив дуже і дуже багато чого. Образ прелата назавжди закарбувався в його пам'яті.

Найбільше д'Артаньяна вразила одна обставина.

Упізнавши його, Араміс почервонів, потім миттєво загасив владний вираз, що промайнув у його полум'яних очах, і майже невловиму дружню ніжність. Було очевидно, що Араміс подумки запитав себе: «Як це д'Артаньян опинився тут із Портосом і навіщо він з'явився у Ванн?»

Араміс зрозумів усе, що відбувалося в душі д'Артаньяна, бачачи, що той не опустив перед ним свого погляду. Він знав розум і проникливість свого друга і боявся, що здивування і фарба, що залила його обличчя, видадуть його секрети. Це був колишній Араміс, який постійно приховував якусь таємницю.

Щоб звільнитися нарешті від цього допитливого погляду, Араміс, наче генерал, що припиняє вогонь непотрібної вже батареї, простягнув свою красиву білу руку, прикрашену аметистовим пастирським перснем, розітнув повітря знаменням хреста і вбив своїх друзів благословенням.

Можливо, неуважний мрійник д'Артаньян, який був безбожником усупереч власній волі, не схилився б під цим святим благословенням, якби Портос не помітив його неуваги й не поклав дружньо руку на плече свого товариша. Цей ласкавий дотик пригнув мушкетера до землі.

Д'Артаньян похитнувся: ще трохи, і він упав би ниць.

Тим часом Араміс пройшов далі.

Ледве д'Артаньян торкнувся землі, як він, подібно до Антея*, прийшов до тями і сердито повернувся до Портоса. Але в благих намірах доброго Геркулеса не можна було засумніватися: ним керувало тільки почуття релігійної пристойності. І це підтвердили слова Портоса, які завжди служили йому не для того, щоб приховати думку, а для того, щоб її доповнити.

- Як мило з його боку, - сказав він, - що він особливо благословив нас. Він позитивно свята людина і до того ж славний товариш.

Менш переконаний, ніж Портос, у правильності такої оцінки, д'Артаньян промовчав.

- Бачите, дорогий друже, - продовжував Портос, - він нас помітив, і замість того щоб рухатися звичайним кроком, як раніше, дивіться, як він поспішає. Процесія йде вдвічі швидше. Наш милий Араміс хоче скоріше зустрітися з нами, обійняти нас.

- Правда, - голосно відповів д'Артаньян. Але про себе додав: «Все-таки ця лисиця мене бачила і тепер встигне приготуватися!»

Процесія віддалилася, і шлях був вільний. Портос і д'Артаньян попрямували прямо до єпископського палацу, оточеного натовпом, що жадав бути присутнім при поверненні прелата.

Д'Артаньян помітив, що натовп цей складався здебільшого з городян і військових. Він упізнав у цьому звичайну спритність свого друга.

Справді, Араміс не належав до числа людей, які шукають марної популярності. До чого була йому любов ні на що не потрібних прихильників? Жінки, діти, люди похилого віку, ці звичайні супутники пастирів, не складали його свити.

Через десять хвилин обидва друзі переступили поріг єпископського палацу.

Араміс повернувся точно тріумфатор. Солдати салютували йому зброєю як начальнику, городяни вклонялися скоріше як другові й покровителю, ніж як главі церкви. В Арамісі було

щось, що нагадувало римських сенаторів, у будинках яких завжди юрмилися клієнти.

Біля самого під'їзду він півхвилини радився з якимось єзуїтом, який, бажаючи говорити з ним довірливо, сунув голову під балдахін. Нарешті єпископ повернувся до себе. Повільно зачинилися за ним двері, і натовп розсіявся, але спів і молитви ще лунали.

Був прекрасний день. До морського повітря домішувався аромат землі. Місто дихало щастям, радістю, силою.

Д'Артаньян точно відчував присутність незримої всемогутньої руки, яка створювала цю силу, цю радість, це щастя, розливаючи всюди аромат.

«О! - подумки сказав він собі. - Портос нагромадив жиру, в Араміса додалося величі».

LXXII. Велич ваннського єпископа

Портос і д'Артаньян увійшли через особливі двері, відомі тільки друзям єпископа.

Само собою зрозуміло, що провідником був Портос. Гідний барон скрізь почувався як удома. Але в покоях його преосвященства єпископа ваннського Портос, зразковий солдат, який звик шануватити те, що, здавалося йому, стояло на моральній висоті, і мовчки схилявся перед святістю Араміса, поводився стримано. Цю стриманість д'Артаньян відзначив у поводженні Портоса зі слугами і домочадцями Араміса. Однак вона не заважала Портосу ставити їм запитання, і друзі дізналися, що єпископ щойно повернувся і зараз з'явиться в домашньому колі, менш величний, ніж перед паствою.

Дійсно, через чверть години, протягом яких д'Артаньян і Портос дивилися один на одного, відчинилися двері зали, і з'явився єпископ у домашньому вбранні.

Араміс ішов, високо піднявши голову, як людина, що звикла наказувати; край його суконного фіолетового вбрання був піднятий. Рука впиралася в стегно. Він не збрив своїх

тонких вусів і загостреної борідки, за модою епохи Людовика XIII.

Коли він увійшов, у кімнаті поширився тонкий аромат його парфумів, завжди одних і тих самих в елегантних людей і жінок великого світу, тож складається враження, що ці пахощі властиві їм самим.

Однак у парфумах Араміса відчувалося ще щось церковне, що віддавало ладаном; аромат цей не п'янив, він проникав у людину, не пестив почуття, а викликав повагу.

Увійшовши в кімнату, Араміс, не зупиняючись ні на мить, не вимовивши жодного слова - будь-які слова здалися б зайвими в таку хвилину, - підійшов до переодягненого мушкетера і стиснув його в обіймах з такою ніжністю, в якій найпідозріліша людина не виявила б холодності або удавання.

Д'Артаньян також гаряче обійняв його.

Портос схопив ніжну руку Араміса своєю величезною рукою, і д'Артаньян помітив, що Араміс простягнув колосу ліву руку, як, напевно, завжди робив. Портос, напевно, десятки разів завдавав болю його пальцям, прикрашеним перснями.

Покінчивши з привітаннями, Араміс подивився прямо в обличчя д'Артаньяну, запропонував йому стілець, а сам сів у тіні, дозволивши світлу падати на обличчя співрозмовника. Цей виверт, звичайний для дипломатів і для жінок, вельми нагадував прикриття, яких шукають противники на поєдинках.

Д'Артаньян зрозумів намір Араміса, але не показав виду. Він знав, що попався, але саме тому почувався на шляху до відкриттів. Він був старим воякою і не боявся удаваної поразки, сподіваючись отримати з неї всі вигоди.

Першим заговорив Араміс.

- Ах, дорогий друже, милий д'Артаньян! - сказав він. - Який радісний випадок!

- Цей випадок, мій поважний товаришу, я назвав би дружбою, - відповів д'Артаньян. - Я вас відшукав, як завжди, коли мені хотілося запропонувати вам якесь підприємство або коли в мене було кілька вільних годин, які я міг присвятити вам.

- А! - без жодного піднесення вимовив Араміс. - Ви шукали мене?

- Ну так, дорогий Араміс, - втрутився Портос, - і ось доказ: він знайшов мене в Бель-Ілі. Правда, люб'язно?

- А-а... - протягнув Араміс, - у Бель-Ілі...

«Ну ось, - подумав д'Артаньян, - мій простодушний Портос, сам того не підозрюючи, почав обстріл».

- У Бель-Ілі? - запитав Араміс. - У цій дірі, у цій пустелі! Так, це справді люб'язно.

- А я повідомив йому, що ви у Ванні, - усе тим самим тоном продовжував Портос.

Д'Артаньян посміхнувся тонкою, майже іронічною посмішкою:

- Ну ні, я і сам знав це, я тільки хотів подивитися...

- Що?

- Чи жива ще наша колишня дружба; чи заб'ються при побаченні наші серця, огрубілі від старості; чи вирветься ще з них радісний крик, яким вітають друзів.

- І що ж? Ви маєте бути задоволені! - сказав Араміс.

- Так собі.

- Чому?

- Портос мені сказав: «тсс!», а ви...

- Що я?

- А ви мене благословили.

- Що робити, мій друже, - з посмішкою промовив Араміс. - Благословення - найбільша коштовність бідного прелата.

- Повноті, друже мій!

- Запевняю вас.

- А тим часом у Парижі кажуть, що Ванн - одне з найкращих єпископств Франції.

- А, ви говорите про блага тимчасові? - з розсіяним виглядом зауважив Араміс.

- Зрозуміло: адже я ними дорожу.

- Тоді поговоримо про них, - з усмішкою промовив Араміс.

- Ви визнаєте, що ви один із найбагатших французьких прелатів?

- Дорогий мій, якщо ви заводите мову про гроші, скажу вам, що Ванн приносить двадцять тисяч ліврів щорічного доходу, ні більше ні менше. У цій єпархії сто шістдесят парафій.

- Непогано, - підсумував д'Артаньян.

- Чудово!.. - сказав Портос.

- Але, - продовжував мушкетер, не зводячи очей з Араміса, - не назавжди ж ви поховали себе тут?

- Вибачте, але я не визнаю таких слів.

- Мені здається, що, живучи так далеко від Парижа, людина почувається похованою.

- Мій друже, я старію, - відповів Араміс. - Столичний шум і метушня не годяться більше для мене. У п'ятдесят сім років шукаєш спокою і роздумів. Тут я їх знайшов. Що може бути суворішим і водночас прекраснішим за цю країну? Тут, дорогий д'Артаньян, я знайшов протилежне всьому тому, що колись

любив. А наприкінці життя необхідно жити не так, як жив на початку. Часом до мене навідуються задоволення колишніх часів, не відволікаючи, однак, мене від турбот про спасіння душі. Я ще живу на землі, а тим часом із кожною годиною наближаюся до неба.

- Яке красномовство, мудрість, скромність! Ви - зразковий прелат, Араміс, вітаю.

- Але, - з усмішкою відповів Араміс, - адже ви ж не для того тільки відвідали мене, щоб обсипати компліментами... Скажіть: що привело вас сюди? Невже я такий щасливий, що можу надати вам якусь послугу?

- На щастя, ні, дорогий друже, - сказав мушкетер. - Адже я багатий і вільний.

- Багаті?

- Так, звісно, не так, як ви чи Портос. У мене близько п'ятнадцяти тисяч ліврів ренти.

Араміс недовірливо подивився на нього. Дивлячись на скромний костюм свого друга, він не міг припустити думки, що мушкетер розбагатів.

Д'Артаньян зрозумів, що час порозумітися, і розповів про свої пригоди в Англії.

Він бачив, як очі прелата під час його розповіді раз у раз спалахували, а тонкі пальці тріпотіли.

Портос же не тільки захоплювався д'Артаньяном, а просто схилявся перед ним і був у нестямі від захвату. Коли д'Артаньян замовк, Араміс запитав:

- А що ж далі?

- Ви бачите, - відповів мушкетер, - в Англії в мене є друзі та власність, а у Франції - гроші. І я вам пропоную все, що маю. Ось навіщо я приїхав.

Незважаючи на всю свою твердість, д'Артаньян не витримав виразу очей Араміса і перевів погляд на Портоса. Так відскакує шпага, натрапивши на непереборну перешкоду, і шукає нового напрямку.

- Однак, - сказав єпископ, - це досить дивний костюм для подорожі.

- Він жахливий, знаю, але мені не хотілося їхати під виглядом військового або важливого вельможі. Розбагатівши, я став скупим.

- І ви вирушили в Бель-Іль? - не давши д'Артаньяну отямитися, запитав Араміс.

- Так. Я знав, що застану там Портоса і вас, - відповів мушкетер.

- Мене! - вигукнув Араміс. - Мене? Ось уже рік, як я тут і жодного разу не переправився через протоку.

- О-о! - протягнув д'Артаньян. - Я не вважав вас таким домосідом.

- Ах, дорогий друже, я вже зовсім не той. Мені важко їздити верхи, і море мене стомлює. Я бідний, хворий священик; я вічно страждаю, вічно скаржуся; я прагну суворого життя, яке, як мені здається, личить старості; я люблю розмовляти зі смертю. Я живу на одному місці, мій дорогий д'Артаньян, на одному місці.

- Тим краще, мій друже, оскільки ми, ймовірно, будемо сусідами.

- Так? - зауважив Араміс не без подиву, якого він навіть не намагався приховати. - Ви будете моїм сусідом?

- Ну так!

- Яким чином?

- Я хочу купити прибуткові солончаки між Піріаком і Круазіком. Уявіть собі, мій друже, видобуток солі дасть близько двадцяти відсотків чистого баришу: жодних збитків, жодних зайвих витрат. Океан - вірний, акуратний постачальник - через кожні шість годин приноситиме внесок у мою касу. Я перший парижанин, який придумав таке підприємство. Не треба тільки розголошувати цього. Ми скоро будемо сусідами. Я отримаю смугу в три льє за тридцять тисяч ліврів.

Араміс кинув погляд на Портоса, немов запитуючи, чи правда все це, чи не криється тут якась пастка, але незабаром, немов засоромившись бажання вдатися до такого слабкого помічника, він зібрав усі сили для нового штурму або нової оборони.

- Мені говорили, що у вас були неприємності при дворі, але що ви вийшли з них так, як виходили з усякого становища, мій милий д'Артаньян, тобто з військовими почестями.

- Я! - вигукнув мушкетер з гучним сміхом, який, однак, не міг замаскувати його збентеження, оскільки слова Араміса вселили йому думку, що прелату відомо його нове становище при королі. - Розкажіть мені про це, мій милий Араміс!

- Так, мені, бідному єпископу, загубленому в глушині, розповідали, що король зробив вас повіреним свого кохання.

- До кого?

- До пані Манчіні.

Д'Артаньян зітхнув вільно.

- Не заперечую, - відповів він.

- Король, кажуть, захопив вас на зорі за Блуаський міст, щоб поговорити зі своєю красунею.

- Абсолютно вірно, - погодився д'Артаньян. - А, вам це відомо? Ну, в такому разі вам також відомо, що я того ж дня подав у відставку.

- Це правда?

- О, друже мій, цілком.

- І тоді ви поїхали до графа де Ла Фер? До мене? До Портоса?

- Так.

- Щоб просто відвідати нас?

- Ні. Я не знав, що ви не вільні, і хотів відвезти вас із собою в Англію.

- Так, розумію, і тоді ви, дивовижна людина, один виконали те, що хотіли запропонувати нам зробити вчотирьох. Я підозрював, що ви відігравали певну роль у цій чудовій реставрації, дізнавшись, що вас бачили на прийомах у короля Карла, який розмовляв із вами як друг, точніше, як людина, яка вам зобов'язана.

- Але як ви дізналися все це? - запитав д'Артаньян, який побоювався, що відомості Араміса докладніші, ніж йому б цього хотілося.

- Дорогий друже, - сказав прелат, - моя дружба схожа на дбайливість старого нічного сторожа, який сидить у башточці у нас на молу. Ця людина щовечора запалює ліхтар, щоб світити суднам, які повертаються додому. Він схований у своїй будочці, і рибаки його не бачать; але він уважно стежить за ними, шукає їх, кличе, веде в гавань. Я схожий на цього сторожа. Час від часу до мене доходять звістки, нагадуючи про все, що я любив. І я стежу за старими друзями в бурхливому життєвому морі; я, бідний спостерігач, якому господь дав будочку, проводжаю їх уявним поглядом.

- А що я робив після Англії? - запитав д'Артаньян.

- Ах, це вже насильство над моїм зором. Я нічого не знаю: очі мої ослабли. Я шкодував, що ви не згадали про мене. Я сумував про те, що ви мене забули. Я був не правий. Я знову бачу вас, і це для мене свято, клянуся вам, - велике свято! А як поживає Атос? - додав Араміс.

- Дуже добре, дякую.

- А наш юний вихованець Рауль?

- Він, на мій погляд, успадкував спритність свого батька, Атоса, і силу свого опікуна, Портоса.

- А як ви переконалися в цьому?

- Я в цьому переконався якраз напередодні від'їзду. На Грев-ській площі готували страту: здійнялися заворушення. Ми

опинилися серед бунтівного натовпу, і нам довелося попрацювати шпагами. Він діяв відмінно.

- Ого! А що ж він зробив? - усміхнувся Портос.

- Насамперед викинув із віконця людину, наче це була грудка вати.

- Чудово! - похвалив Портос.

- Потім фехтував, як ми в хороші дні.

- А чому здійнялося обурення? - запитав Портос.

Д'Артаньян зазначив, що Араміс під час запитання Портоса залишився абсолютно спокійним.

- Через двох відкупників, - відповів він, дивлячись на Араміса, - яких повісили за наказом короля; це були два друзі пана Фуке.

Лише легкий рух брів прелата показав, що він чув слова мушкетера.

- О! - вигукнув Портос. - А як звали цих друзів пана Фуке?

- Д'Емері та Ліодо, - відповів д'Артаньян. - Вам знайомі ці імена, Арамісе?

- Ні, - зневажливо промовив прелат. - Здається, це фінансисти?

- Саме так.

- Як, невже пан Фуке дозволив повісити своїх друзів? - обурився Портос.

- Чому б і ні? - запитав Араміс.

- Але мені здається...

- Якщо цих нещасних повісили, значить, король велів їх стратити. Пан Фуке може керувати фінансами, але життя і смерть людей не в його владі.

- Усе одно, - проворчав Портос, - на місці пана Фуке я б...

Араміс зрозумів, що Портос зараз скаже небезпечну дурницю, і перервав розмову, зауваживши:

- Ну, дорогий д'Артаньян, залишимо сторонніх. Давайте краще поговоримо про вас.

- Та про мене вам відомо все. Ні, поговоримо краще про вас, Арамісе.

- Я вже сказав, мій друже, у мені не залишилося Араміса.

- І навіть абата д'Ербле?

- Навіть його. Перед вами людина, яку господь узяв за руку і підняв до становища, що перевищило його надії.

- Бог? - перепитав д'Артаньян.

- Так.

- Гм! Дивно. А мені казали, ніби це зробив пан Фуке.

- Хто це сказав? - запитав Араміс, який, попри всі свої зусилля, не міг приховати легкого рум'янцю, що виступив на його щоках.

- Базен.

- Дурень!

- Що й казати, до генія йому далеко. Але він мені сказав це, а я повторюю його слова.

- Я ніколи і в очі не бачив пана Фуке, - промовив Араміс зі спокійним і чистим поглядом дівчини, яка жодного разу ще не збрехала.

- Але, - заперечив д'Артаньян, - якби ви бачили і навіть знали його, у цьому немає жодної біди. Пан Фуке - славна людина!

- А!

- Великий політик!

Араміс зробив жест, що виражав повну байдужість.

- Всемогутній міністр!

- Я підкоряюся тільки королю і папі, - зауважив Араміс.

- Гм! - вимовив д'Артаньян найнаївнішим тоном. - Я кажу так, тому що тут усі марять Фуке. Рівнина належить Фуке; солончаки, які я збираюся купити, - власність Фуке; острів, на якому Портос став топографом, належить Фуке; гарнізони належать Фуке, галери - теж... Отже, зізнаюся, що мене не здивувало б, якби ви підкорилися йому, точніше, віддали б у його владу свою єпархію. Пан Фуке не король, але він такий самий могутній володар, як король.

- Слава богу, я нікому не належу, окрім себе, - відповів Араміс, який протягом цієї розмови стежив за кожним рухом д'Артаньяна, за кожним поглядом Портоса.

Але Портос залишився абсолютно нерухомий, а д'Артаньян безпристрасний. Вправний супротивник, він спритно відпарував усі удари, і жоден з них не влучив у ціль. Проте обидва приятелі втомилися від боротьби, і запрошення до вечері було для всіх полегшенням.

За столом напрямок розмови змінився. Крім того, і Араміс, і д'Артаньян зрозуміли, що ні тому, ні іншому не вдасться дізнатися нічого нового.

Портос нічого не зрозумів з усієї цієї дуелі. Він не зронив ні слова, тому що Араміс знаком наказав йому мовчати. І вечеря для нього була тільки вечерею. Але Портос цілком задовольнявся цим.

Отже, вечеря пройшла чудово.

Говорили про війну і про фінанси, про мистецтво і про кохання. Араміса вражало кожне зауваження д'Артаньяна про політику.

Здивовані погляди Араміса збільшували недовіру мушкетера, а явна недовіра д'Артаньяна посилювала недовіру Араміса.

Нарешті д'Артаньян навмисне кинув ім'я Кольбера. Він приберіг цей удар наостанок.

- Хто такий Кольбер? - поцікавився єпископ.

«Ну, це вже занадто! - проворчав собі під ніс мушкетер. - Не будемо ж дрімати, не будемо!»

І він розповів про Кольбера всі подробиці, які Араміс міг побажати дізнатися.

Вечеря, точніше бесіда Араміса і д'Артаньяна, затягнулася до першої години ночі.

Рівно о десятій Портос заснув на своєму стільці, захропівши, як орган.

Опівночі його розбудили, щоб відправити в ліжко.

- Гм! - проворчав він. - Здається, я задрімав, а тим часом усе, що ви говорили, було дуже цікаво.

О першій годині ночі Араміс провів д'Артаньяна в приготовану для нього кімнату, найкращу в єпископському палаці. У розпорядження мушкетера було надано двоє слуг.

- Завтра о восьмій годині, - оголосив єпископ, прощаючись із д'Артаньяном, - якщо хочете, ми вирушимо кататися верхи; звісно, і Портос поїде з нами.

- О восьмій годині? Так пізно? - запитав д'Артаньян.

- Ви знаєте, мені необхідно для сну сім годин, - заперечив Араміс.

- Правильно.

- На добраніч, милий друже. - І Араміс обійняв мушкетера.

«Чудово! - подумки усміхнувся д'Артаньян, коли двері за Арамісом зачинилися. - О п'ятій годині я буду на ногах».

Прийнявши таке рішення, він ліг і заснув міцним сном.

LXXIII. Портос починає шкодувати, що привіз д'Артаньяна

Ледве д'Артаньян загасив свічку, як Араміс, який стежив крізь фіранку за світлом у кімнаті свого друга, навшпиньки прокрався до Портоса.

Велетень, що влігся вже години за півтори перед тим, розкинувся на перині. Він занурився в той благодатний спокій першого сну, який у Портоса не могли порушити ні дзвін, ні гуркіт гармат.

Двері його кімнати тихо розкрилися під обережною рукою Араміса. Єпископ підійшов до сплячого. Товстий килим заглушав його кроки; втім, хропіння Портоса поглинало всі інші звуки. Араміс поклав руку на плече гіганта.

- Ну, милий Портос, - сказав він, - вставайте.

Голос Араміса був ніжний і ласкавий, але в ньому звучала не порада, а наказ. Рука торкнулася плеча легко, але вона вказувала на небезпеку.

Портос крізь сон почув ці слова і відчув дотик. Він здригнувся.

- Хто тут? - загримів він.

- Тсс, це я, - прошепотів Араміс.

- Ви, милий друже? Але навіщо ви мене будите?

- Щоб сказати вам, що потрібно їхати.

- Їхати? Куди?

- У Париж.

Портос підскочив і сів, спрямувавши на Араміса великі перелякані очі:

- У Париж?

- Так.

- Боже мій! - зітхнув Портос і знову ліг, наче дитина, що чинить опір няньці, щоб відтягнути для сну ще годинку-другу.

- Тридцять годин верхової їзди, - рішуче додав Араміс. - Будуть чудові змінні коні.

Портос рушив ногою і застогнав.

- Ну, ну, милий друже, вставайте, - повторював прелат із відтінком нетерпіння.

Портос висунув з-під ковдри обидві ноги.

- І мені необхідно їхати? - запитав він.

- Абсолютно необхідно.

Портос підвівся з ліжка, і скоро підлога і стіни затремтіли від його кроків, важких, як кроки кам'яної статуї.

- Заради бога тихіше, милий Портос, - зупинив його Араміс, - ви його розбудите!

- Ах, правда, - рявкнув Портос, - я й забув. Але не турбуйтеся, я буду обережний.

І, кажучи це, він упустив пояс із пристебнутими до нього шпагою, пістолетами і гаманцем, з якого випали з дзвоном монети, що розсипалися. Від цього шуму кров в Араміса закипіла, між тим як Портос тільки голосно розреготався.

- Чудеса! - тим самим тоном вимовив він.

- Тихіше, Портосе, тихіше!

- Правда...

І він дійсно наполовину понизив голос.

- Я хотів сказати, - продовжував Портос, - що починаєш копатися саме тоді, коли треба поспішати, і особливо шумиш, коли треба рухатися беззвучно.

- Так, правда. Але давайте спростуємо цю думку, Портосе. Будемо поспішати й мовчати.

- Ви бачите, я стараюся, - проворчав Портос, натягуючи штани.

- Дуже добре.

- Отже, це терміново?

- Так, і дуже серйозно.

- Ого!

- Д'Артаньян розпитував вас у Бель-Ілі?

- Нітрохи.

- Не може бути! Пригадайте.

- Він запитав мене, що я роблю; я відповів: «Займаюся топографією». Я хотів сказати інше слово, яке ви одного разу вимовили, але я ніяк не міг його пригадати.

- Тим краще. Про що ще він вас запитував?

- Запитав, хто такий Жетар.

- Ще?

- Хто такий Жюпене.

- Чи не бачив він випадково плану наших укріплень?

- Бачив.

- Ах, чорт забирай!

- Але будьте спокійні: я гумкою стер ваш почерк. Неможливо запідозрити, що ви дали мені вказівки щодо цих робіт.

- У нашого друга пильне око.

- Чого ви боїтеся?

- Боюся, що все відкриється, Портосе. Потрібно попередити велике нещастя. Я наказав замкнути всі двері: д'Артаньяна не випустять до світанку. Кінь осідланий; ви домчите до першої підстави і до п'ятої години ранку проїдете п'ятнадцять льє. Ходімо.

Араміс одягнув Портоса зі спритністю, що не поступалася мистецтву найдосвідченішого камердинера. Портос, збентежений і водночас спантеличений, не зупиняв його і тільки розсипався у вибаченнях.

Нарешті він був готовий. Араміс узяв його за руку і вивів, змушуючи обережно переступати зі сходинки на сходинку, не

дозволяючи зачіпати за одвірки, повертаючи його то в один, то в інший бік, немов він, Араміс, був гігантом, а Портос карликом. Дух керував матерією.

Осідланий кінь справді чекав на подвір'ї.

Портос сів у сідло. Араміс сам узяв коня під вуздечку і провів його двором, встеленим соломою, щоб заглушити стукіт копит. Водночас єпископ здавлював ніздрі коня, щоб він не заіржав.

Біля зовнішніх воріт Араміс притягнув до себе Портоса, який готувався скакати, не запитавши навіть, навіщо він їде.

- Тепер, друже Портос, - сказав йому на вухо єпископ, - без відпочинку до Парижа: їжте, пийте, спіть на коні, не втрачаючи ні хвилини!

- Чудово. Жодного разу не зупинюся.

- Передайте цей лист будь-що-будь у власні руки Фуке. Необхідно, щоб він отримав його завтра до полудня.

- Отримає.

- І пам'ятайте про одне, мій друже.

- Про що?

- Що ви їдете за патентом на титул герцога і пера.

- О! - вимовив Портос із блискучими очима. - У такому разі я доскачу за добу.

- Постарайтеся.

- Ну, відпускайте коня... Уперед, Голіафе!

Араміс відпустив не повід, а ніздрі тварини. Портос пришпорив Голіафа, і кінь як скажений рвонув з місця галопом.

Араміс стежив за вершником, поки той не сховався в темряві; втративши його з поля зору, він повернувся у двір.

У кімнаті мушкетера не було руху. Слуга, який чергував біля його дверей, не бачив світла і не чув жодного шуму. Араміс обережно замкнув вхідні двері, відпустив слугу і ліг спати.

Д'Артаньян справді нічого не підозрював. Тому, прокинувшись о пів на п'яту, він уявив, що здобув перемогу. Неодягнений, він підбіг до вікна, яке виходило у двір. Світало. Двір був порожній; навіть кури ще не зійшли з сідала. Не було видно нікого зі слуг. Усі двері були замкнені.

«Чудово, повна тиша, - подумав д'Артаньян. - У всякому разі, я прокинувся раніше за всіх у будинку. Одягнемося».

І д'Артаньян одягнувся.

Але цього разу він не намагався костюмом Аньяна надати собі вигляду городянина або духовної особи, про який так дбав раніше. Йому навіть удалося, підтягнувши пояс, застебнувшись, одягнувши набекрень фетровий капелюх, почасти повернути собі ту військову подобу, відсутність якої вразила Араміса.

Покінчивши з одяганням, він з удаваною безцеремонністю без попередження увійшов до кімнати господаря будинку. Араміс спав або прикидався сплячим.

Велика розкрита книга лежала на його нічному пюпітрі; свічка в срібному свічнику ще горіла. Це доводило, як мирно провів ніч прелат, з якими добрими намірами готувався прокинутися.

Мушкетер вчинив з єпископом абсолютно так само, як єпископ вчинив з Портосом. Він торкнувся його плеча. Ясно було, що Араміс прикидався, бо він, який завжди вирізнявся таким чуйним сном, не прокинувся одразу, а змусив д'Артаньяна повторити свій дотик.

- А, це ви? - сказав він, потягуючись. - Яка приємна несподіванка! Подумайте, уві сні я зовсім забув, що ви у мене. Котра година?

- Не знаю, - зніяковів д'Артаньян. - Здається, рано, але в мене залишилася військова звичка прокидатися зі світанком.

- Хіба ви хочете їхати зараз же? - запитав Араміс. - Пам'ятаєте, ми змовилися виїхати о восьмій годині. Давайте так і зробимо.

- Можливо; але мені так хотілося побачитися з вами, що я подумав: чим швидше, тим краще.

- А мій семигодинний сон? - зупинив його Араміс. - Дивіться, я розраховував на нього, і мені доведеться відшкодувати згаяне.

- Але мені здається, раніше ви так не любили поспати. У вас була кипуча кров, ви ніколи не валялися в ліжку.

- Саме тому тепер я люблю полежати.

- О, зізнайтеся, ви призначили восьму годину не заради сну.

- Боюся, що ви станете сміятися з мене, якщо я скажу правду.

- Говоріть.

- Від шостої до восьмої я звик молитися.

- Я не думав, що єпископи підкоряються такому суворому статуту.

- Єпископ, дорогий друже, повинен дотримуватися зовнішніх пристойностей більше, ніж який-небудь церковний служка.

- Чорт візьми! Ось слова, які мене примиряють із вашим преподобієм: зовнішні пристойності! Це слова мушкетера! Хай живуть зовнішні пристойності!

- Не хваліть мене за них, а краще вибачте, д'Артаньян. У мене вирвалися дуже мирські, дуже світські слова.

- Отже, я повинен піти?

- Мені необхідно зосередитися, дорогий друже.

- Добре, я йду. Але, будь ласка, заради язичника на ім'я д'Артаньян скоротіть ваші роздуми і молитви. Я жадаю поговорити з вами.

- Добре, мій друже, обіцяю вам, що через півтори години...

- Півтори години молитов і роздумів! Дорогий мій! А чи не можна скоротити?

Араміс розсміявся.

- Ви, як і раніше, чарівні, молоді, веселі! - посміхався він. - Ви приїхали в мою єпархію, щоб посварити мене з благодаттю.

- Ось як!

- О, я ніколи не міг противитися вашим чарам, д'Артаньян! Ви коштуватимете мені порятунку душі.

Д'Артаньян закусив губу.

- Добре, - усміхнувся він, - беру гріх на себе. Швидко перехрестившись, прочитайте одне «Отче наш», і їдемо!

- Тсс, - перебив його Араміс, - ми більше не самі. Я чую, що сюди йдуть.

- Відправте їх.

- Не можна. Учора я призначив їм прийом. Це директор єзуїтської колегії і настоятель домініканського монастиря.

- Ваш штаб? Чудово.

- А ви чим поки що займетеся?

- Розбуджу Портоса і в його товаристві стану чекати кінця ваших нарад.

Араміс не ворухнувся, не рушив бровою. Жодного слова, жодного жесту.

- Ідіть, - сказав він.

Д'Артаньян повернувся до дверей.

- До речі, ви знаєте, де міститься Портос?

- Ні, але я запитаю.

- Ідіть коридором і відкрийте другі двері ліворуч.

- Дякую. До побачення.

І д'Артаньян пішов у напрямку, зазначеному єпископом.

За десять хвилин він повернувся.

Араміс сидів між настоятелем-домініканцем і главою єзуїтської колегії абсолютно в такому ж становищі, в якому мушкетер застав його одного разу в готелі Кревкера*.

Їхня присутність не збентежила мушкетера.

- У чому справа? - неквапливо запитав Араміс. - Ви, здається, хочете щось повідомити мені, дорогий друже?

- Річ у тім, - відповів д'Артаньян, пильно дивлячись в обличчя Арамісу, - що Портоса немає в кімнаті.

- Де ж він може бути?

- Я запитую вас про це.

- А ви не дізнавалися у слуг?

- Запитував.

- Що ж вам відповіли?

- Що Портос часто йде з дому, не попередивши нікого, і що, ймовірно, він пішов або поїхав.

- Що ж ви зробили?

- Я побував у стайні, - спокійно вимовив мушкетер.

- Навіщо?

- Щоб подивитися, чи поїхав Портос верхи.

- І що ж? - запитав єпископ.

- У стійлі номер п'ять немає коня на ім'я Голіаф.

Мушкетер сильно хвилювався, тим часом як Араміс вів розмову найлюб'язнішим тоном.

- О, я розумію, - посміхнувся Араміс, подумавши хвилину. - Портос поїхав, щоб зробити нам сюрприз.

- Сюрприз?

- Так. Канал, що йде звідси до моря, славиться своїми качками, чирками й бекасами; це улюблена дичина Портоса. Він привезе нам на сніданок дюжину смачних птахів.

- Ви думаєте? - засумнівався д'Артаньян.

- Цілком упевнений. Куди б він міг інакше поїхати? Я впевнений, що він узяв із собою рушницю.

- Можливо, - промовив д'Артаньян.

- Знаєте що, дорогий друже? Сідайте на коня і наздоженете його.

- Добре, - сказав д'Артаньян. - Зараз поїду.

Араміс подзвонив і велів лакею, який увійшов, розпорядитися, щоб осідлали коня, якого вибере пан д'Артаньян.

Біля дверей лакей відійшов убік, щоб пропустити вперед мушкетера.

У цей час очі лакея зустрілися з очима його пана. Легкий рух брів показав розумному спостерігачеві, що йому треба робити.

Д'Артаньян схопився в сідло. Араміс почув стукіт підков об каміння.

За мить слуга повернувся.

- Що? - запитав його єпископ.

- Монсеньйор, він їде вздовж каналу до моря, - відповів слуга.

- Добре, - відпустив його Араміс.

Справді, мушкетер, відкинувши всі підозри, їхав до океану, сподіваючись побачити серед дюн або на мілині велетенську постать Портоса.

Дві години д'Артаньян відшукував Портоса; нарешті він повернувся додому.

«Ми, мабуть, розминулися, - думав він, - і зараз обидва мої товариші, мабуть, чекають мого повернення».

Д'Артаньян помилився. Він не знайшов Портоса в єпископському будинку, так само як і на березі каналу.

На верху сходів на нього чекав Араміс із засмученим обличчям.

- Вас не наздогнали, дорогий д'Артаньян? - ще здалеку крикнув він.

- Ні. А ви за мною посилали?

- Я в розпачі, дорогий друже, у розпачі, що змусив вас проїхатися марно. О сьомій годині прийшов священик із Сен-Патерна. На дорозі він зустрів дю Валлона, який, не бажаючи нікого будити, поїхав потайки; йому ж Портос доручив сказати, що він боїться, як би Жетар під час його відсутності не зіпсував чогось, а тому вирішив, скориставшись припливом, вирушити до Бель-Іль.

- Але ж Голіаф не міг проскакати чотири льє морем?

- Там добрих шість, - поправив його Араміс.

- Тим більше.

- Тому-то, милий друже, - з лагідною посмішкою зауважив прелат, - Голіаф стоїть у стайні і, здається, дуже задоволений, що на його спині немає Портоса.

Справді, коня привели назад із того місця, де велетень сів на свіжого коня. Таким було розпорядження прелата, від уваги якого не вислизала жодна дрібниця.

Мушкетер зробив вигляд, що цілком повірив цьому поясненню.

Він почав прикидатися під впливом підозр, що дедалі більше й більше посилювалися в ньому.

За сніданком він сидів між єзуїтом і Арамісом і посміхався домініканцеві, який сидів навпроти нього, жирна фізіономія якого була йому добряче огидна.

Розкішний сніданок сильно затягнувся. Чудові іспанські вина, прекрасні морбіганські устриці, добірна риба з гирла Луари, велетенські пенбефські креветки, ніжна польова дичина прикрашали стіл. Д'Артаньян багато їв і мало пив, Араміс не пив зовсім або принаймні пив тільки воду.

Після сніданку д'Артаньян сказав:

- Дайте мені рушницю.

- Ви хочете піти на полювання?

- Я думаю, що в очікуванні Портоса мені найкраще буде цим зайнятися.

- Візьміть будь-який зі стіни.

- Ви не вирушите зі мною?

- Ах, дорогий друже, дуже б хотів, але єпископам полювання заборонено.

- А! - відповів д'Артаньян. - Я цього не знав.

- Крім того, - додав Араміс, - до дванадцятої у мене справи.

- Значить, мені доведеться йти одному? - запитав д'Артаньян.

- Так, на жаль. Але головне, повертайтеся до обіду.

- Право, у вас годують так добре, що я не можу не повернутися.

Д'Артаньян встав з-за столу, вклонився своїм співтрапезникам, узяв рушницю, але замість того, щоб вирушити на полювання, швидко попрямував до маленького ваннського порту.

Він кілька разів озирався, бажаючи дізнатися, чи йдуть за ним: нікого і нічого не було видно.

За двадцять п'ять ліврів він найняв маленький рибальський баркас і о пів на дванадцяту відчалив, цілком упевнений, що його не вистежили. І справді, за ним ніхто не їхав. Тільки єзуїт, який зранку стояв на високій дзвіниці своєї церкви, не пропустив жодного його кроку, стежачи за ним у сильну підзорну трубу.

О чверті дванадцятої Араміс дізнався, що човен д'Артаньяна попрямував до Бель-Ілю.

Човен ішов швидко; сильний північно-західний вітер ніс його до острова.

У міру того як д'Артаньян наближався до мети, він усе пильніше вдивлявся в берег. Він шукав очима в натовпі або серед укріплень яскравий костюм Портоса і його масивну фігуру.

Пошуки д'Артаньяна були марними; він висадився, нікого не зустрівши, і перший же солдат, до якого він звернувся, сказав йому, що пан барон ще не повернувся з Ванна.

Не гаючи ні хвилини, д'Артаньян наказав рульовому тримати курс на мис Сарзо.

Незважаючи на швидкість переправи, д'Артаньяна мучили нетерпіння і прикрість, про які могла б розповісти тільки палуба баркаса: він невтомно ходив по ній взад і вперед протягом трьох годин.

Від набережної, до якої пристав його баркас, д'Артаньян миттю дістався до єпископського палацу.

Своїм швидким поверненням він думав збентежити Араміса. Йому хотілося дорікнути Арамісу в лукавстві, зробивши це стримано, але досить тонко, щоб змусити Араміса відчути всі наслідки такої поведінки й вирвати в нього хоч частину таємниці. Він, зрештою, сподівався словесною атакою, як багнетним ударом, зруйнувати таємничість, що оточувала Араміса, і змусити його відкрити свої карти.

Але в передній він зустрів камердинера, який, нерозумно посміхаючись, перегородив йому дорогу.

- До його преосвященства! - крикнув д'Артаньян, намагаючись рукою відсторонити камердинера.

- До його преосвященства?

- Ну так, звісно. Хіба ти не впізнаєш мене, дурню?

- Звичайно, ви шевальє д'Артаньян. Але його преосвященства немає вдома.

- Як? Його преосвященства немає вдома? Де ж він?

- Поїхав.

- Куди?

- Не знаю, але, можливо, його преосвященство повідомляє це вам у листі, який він доручив мені віддати вашій милості.

І камердинер вийняв із кишені лист.

- Давай скоріше, опудало! - вигукнув д'Артаньян, вириваючи лист із рук слуги. - Так, так, - додав він, пробігши очима перші рядки. - О, я розумію!

І він прочитав напівголосно:

«Дорогий друже!
Вкрай невідкладна справа закликає мене в одну з парафій моєї єпархії. Я сподівався побачитися з вами перед від'їздом, але тепер втратив цю надію, оскільки ви, ймовірно, проведете в Бель-Ілі два-три дні з нашим милим Портосом.
Розважайтеся, але не намагайтеся змагатися з ним за столом; я цього не порадив би навіть Атосу в найкращі його дні.
До побачення, дорогий друже! Повірте, я глибоко шкодую, що не міг краще і довше скористатися вашим милим товариством».

- Чорт забирай, - сказав д'Артаньян, - мене провели! Ах я дурень, бовдур, тричі ідіот! Але подивимося, чия візьме врешті-решт. О, мене обдурили, як мавпу, якій дають порожній горіх!

І, відваживши ляпаса усміхненому камердинерові, мушкетер вибіг з єпископського палацу.

Хоч яким гарним був Хорек, для такої спішної поїздки він не годився. Тому д'Артаньян вибрав на поштовому дворі коня, який завдяки його шпорам і твердій руці довів, що олені зовсім не найшвидшвидшвидшвидкісніші створіння у світі.

LXXIV. Д'Артаньян поспішає, Портос хропе, а Араміс дає пораду

Годин через тридцять - тридцять п'ять після описаних нами подій Фуке, як зазвичай наказавши нікого не приймати, сидів у себе в кабінеті в знайомому вже нам будинку в Сен-Манді і працював. Раптово у двір влетіла карета, запряжена четвіркою замордованих коней. Вочевидь, на неї чекали, бо четверо лакеїв кинулися до дверцят екіпажу й відчинили їх.

Фуке піднявся з-за письмового столу і швидко підійшов до вікна, в той час як з карети виходив прибулий гість, який ледве зійшов з підніжки в три сходинки, спираючись на плечі лакеїв. Коли він назвав своє ім'я, один зі слуг побіг до під'їзду і зник у передній. Слуга поспішав повідомити про приїзд гостя своєму пану, але йому не довелося стукати у двері кабінету.

Фуке вже стояв на порозі.

- Його преосвященство ваннський єпископ, - доповів лакей.

- Добре, - відповів Фуке.

Потім, нахилившись над перилами сходів, нижніми сходами яких уже піднімався Араміс, сказав:

- Ви, мій друже? Так рано?

- Так, я. Але понівечений, розбитий, як бачите.

- О, бідний друже! - поспівчував Фуке, пропонуючи Арамісу руку, на яку той сперся.

Усі слуги шанобливо відступили.

- Нічого! - відгукнувся Араміс. - Усе це не біда, раз я доїхав. Це найважливіше.

- Говоріть швидше, - сказав Фуке, замикаючи двері кабінету.

- Нас ніхто не підслухає?

- Будьте спокійні.

- Дю Валлон приїхав?

- Так.

- І ви отримали мій лист?

- Так. Справа, мабуть, серйозна, якщо вона вимагала вашої присутності в Парижі, тоді як ви так потрібні в іншому місці.

- Так, украй серйозно.

- Дякую, дякую вам. У чому ж справа? Але заради бога, перш за все відпочиньте, дорогий друже. Ви страшенно бліді.

- Мені справді недобре. Але прошу вас, не звертайте на мене уваги. Дю Валлон нічого не сказав вам, віддаючи листа?

- Ні. Я почув шум, підійшов до вікна і побачив щось на зразок мармурового вершника. Я вийшов до нього; він мені простягнув листа, і його кінь одразу впав на місці.

- А він?

- Він теж упав. Його підняли і віднесли в кімнати. Прочитавши лист, я зайшов до нього, щоб розпитати про подробиці, але він так міцно спав, що не було можливості його розбудити. Мені стало його шкода; я наказав зняти з барона чоботи і не турбувати його.

- Добре. Справа ось у чому. Ви бачили в Парижі д'Артаньяна?

- Звичайно. Це людина розумна і навіть шляхетна, хоча з його милості загинули наші друзі Ліодо і д'Емері.

- На жаль, знаю. У Турі я зустрів кур'єра, який віз мені лист Гурвіля і депеші Пелісона. Ви думали про цю подію?

- Так.

- І ви зрозуміли, що це був напад на вас?

- Зізнаюся, у мене теж з'явилася ця похмура думка.

- Не обманюйте себе... Благаю вас, не обманюйте себе... вислухайте мене... Повернемося до д'Артаньяна. За яких обставин ви його бачили?

- Він з'явився по гроші з чеком короля.

- Особистим?

- Підписаним його величністю.

- Бачите! Так знайте, д'Артаньян побував у Бель-Ілі переодягнений. Він видавав себе за управителя, якому його пан доручив купити ділянки для солеварень. А у д'Артаньяна один пан - король; отже, він був посланий королем. Він бачив Портоса.

- Хто такий Портос?

- Вибачте, я обмовився. У Бель-Ілі він зустрів дю Валлона і тепер не гірше за нас із вами знає, що Бель-Іль укріплений.

- І ви думаєте, що його послав король? - у роздумах запитав Фуке.

- Не сумніваюся.

- І в руках короля д'Артаньян - небезпечна зброя?

- Найнебезпечніше з усіх.

- Значить, я з першого погляду правильно оцінив його.

- Як?

- Я хотів привернути його до себе.

- Якщо ви знайшли, що це найхоробріша, найрозумніша і найспритніша людина в усій Франції, ви її оцінили правильно.

- Отже, будь-що-будь потрібно залучити його на наш бік.

- Кого? Д'Артаньяна?

- Хіба ви не поділяєте моєї думки?

- Поділяю, але ви не привернете його до себе.

- Чому?

- Тому, що ми проґавили зручний момент. Він був не в ладах із двором; слід було скористатися цим. Але потім він побував в Англії, сприяв реставрації, набув статків і, нарешті, повернувся на службу до короля. Це означає, що йому добре платять за службу.

- Ми дамо йому більше, ось і все.

- О, пане, вибачте. У д'Артаньяна тільки одне слово, і коли він його дав, то не бере назад.

- Який же ваш висновок? - стривожено запитав Фуке.

- Я вважаю, що треба відбити страшний удар.

- Як?

- Зачекайте... Д'Артаньян з'явиться до короля зі звітом.

- Я вважаю, ви його набагато випередили.

- Приблизно годин на десять.

- Отже, поспішати нема чого.

Араміс похитав головою.

- Подивіться на ці хмари, що мчать по небу, на ластівок, що розсікають повітря. Д'Артаньян швидший за хмари і птахів; д'Артаньян - це вітер, що несе їх. Це надлюдина. Він мій ровесник, і я знаю його тридцять п'ять років.

- То що ж робити?

- Вислухайте мої розрахунки, пане Фуке. Я послав до вас дю Валлона о другій годині ночі; він поїхав за вісім годин до мене. Коли він з'явився?

- Приблизно години чотири тому.

- Ось бачите! Я приїхав на чотири години швидше, ніж він. А тим часом Портос чудовий наїзник; він загнав вісім коней: я бачив їхні трупи. Я проїхав на поштових п'ятдесят льє, але в мене подагра, каміння в нирках, словом, я вмираю від утоми. Мені довелося в Турі відпочити; звідти я їхав у кареті напівживий. Мій екіпаж ледь не перекинувся; іноді я лежав на його сидінні, іноді на стінці, а четвірка коней йшла кар'єром. Нарешті я тут, здійснивши шлях на чотири години швидше, ніж

Портос. Але д'Артаньян не важить трьохсот фунтів, як Портос; у нього немає подагри і каменів у нирках, як у мене; це не наїзник, а кентавр. Річ у тім, він поїхав у Бель-Іль, коли я вирушив до Парижа, і, незважаючи на те, що я випередив його на десять годин, д'Артаньян приїде через дві години після мене.

- Але йому може перешкодити якась випадковість.

- Для нього не існує випадковостей.

- А якщо не вистачить коней?

- Він побіжить швидше за найшвидшого коня.

- Що за людина!

- Так, цю людину я люблю і захоплююся нею. Я люблю її, тому що вона добра, шляхетна, чесна; захоплююся нею, бо для мене вона втілення людської могутності. Але, люблячи його, схиляючись перед ним, я його боюся й остерігаюся. Отже, пане, ось який висновок: за дві години д'Артаньян буде тут. Випередьте його, поїдьте в Лувр, побачитеся з королем раніше, ніж до нього з'явиться д'Артаньян.

- Що сказати королю?

- Нічого. Подаруйте йому Бель-Іль.

- О, д'Ербле, д'Ербле! Скільки планів руйнується! - вигукнув Фуке. - І так раптово!

- Після невдалого плану завжди можна замислити і виконати інший. Ніколи не слід впадати у відчай. Поїдьте, поїдьте, пане, швидше.

- А наш добірний гарнізон? Король негайно ж змінить його.

- Коли цей гарнізон вступив у Бель-Іль, він був відданий королю; тепер він ваш. Те саме буде з усяким іншим через два тижні. Не випереджайте подій. Невже ви віддаєте перевагу утримати два-три полки замість того, щоб за рік підпорядкувати собі цілу армію? Хіба ви не розумієте, що ваш теперішній гарнізон створить вам прихильників у Ла-Рошелі, у Нанті, у Бордо, у Тулузі, усюди, куди його пошлють? Поїдьте до короля, пане Фуке, їдьте. Час минає, і поки ми його втрачаємо, д'Артаньян летить дорогою як стріла.

- Ви знаєте, пане д'Ербле, що кожне ваше слово - насіння, яке в моєму розумі проростає і приносить плоди. Я їду в Лувр.

- Пам'ятайте, д'Артаньяну не потрібно їхати через Сен-Манде. Він прямо вирушить до Лувру; потрібно відняти цю годину з того часу, який є в нас у запасі.

- Можливо, у д'Артаньяна є все, але в нього немає моїх англійських коней. За двадцять п'ять хвилин я буду в Луврі.

І, не гаючи ні секунди, Фуке наказав подати коней. Араміс встиг сказати йому:

- Повертайтеся так само швидко, як поїдете туди; я чекатиму на вас із нетерпінням.

Через п'ять хвилин міністр летів до Парижа.

Тим часом Араміс попросив вказати йому кімнату, де відпочивав Портос.

На ліжку лежав Портос. Його обличчя почервоніло, краще сказати - поліловело, очі опухли, рот був відкритий. Від хропіння, що виривалося з глибин його грудей, тремтіли шибки. Дивлячись на надуті м'язи його обличчя, на сплутане волосся, що прилипло до чола, на сильний рух підборіддя і плечей, які піднімалися, не можна було не відчути свого роду захоплення: сила, що доходить до такої міри, майже божественна.

За наказом Пелісона слуга розрізав чоботи Портоса, тому що просто зняти їх не було ні найменшої можливості. Четверо лакеїв марно пробували стягнути їх. Їм навіть не вдалося розбудити Портоса.

Чоботи зняли, розрізавши їх на ремінці, і ноги велетня впали на ліжко. З нього зрізали всю решту сукні; віднесли у ванну і цілу годину протримали в теплій воді; наділи на нього чисту білизну; поклали в зігріте грілкою ліжко. Усе це коштувало великої праці. Зусилля слуг пробудили б мертвого, але Портос навіть не розплющив очей, ні на секунду не перервав свого могутнього хропіння.

Араміс, худорлявий і нервовий, зібравши всю свою мужність, хотів перемогти втому і попрацювати з Гурвілем і Пелісоном, але, раптово втративши почуття, повалився на стілець і не зміг піднятися. Його віднесли в сусідню кімнату. Незабаром відпочинок у зручному ліжку заспокоїв його збуджений мозок.

LXXV. Фуке діє

Тим часом Фуке мчав до Лувру на своїх англійських конях.

Король працював із Кольбером.

Раптом Людовик задумався. Два смертні вироки, які він підписав, вступаючи на трон, час від часу згадувалися йому. Коли він сидів з розплющеними очима, вони поставали перед ним, як дві траурні плями. Коли він опускав повіки, йому уявлялися дві плями крові.

- Пане Кольбер, - раптово повернувся він до інтенданта, - мені іноді здається, що люди, яких я засудив за вашою порадою, не були такими вже винними.

- Ваша величність, їх обрали зі зграї відкупників, щоб покарати їх як приклад іншим.

- Хто обрав їх?

- Необхідність, государю, - холодно відповів Кольбер.

- Необхідність! Велике слово! - прошепотів молодий король.

- Велика богиня, ваша величність.

- Чи не правда, це були віддані друзі суперінтенданта фінансів?

- Так, ваша величність, це були його друзі, які за нього віддали б життя.

- Вони її і віддали, - зауважив король.

- Правда, але, на щастя, без жодної користі, а це не входило в їхні наміри.

- Скільки грошей привласнили ці люди?

- Близько десяти мільйонів, причому шість було конфісковано в них.

- І ці гроші в мене в скарбниці? - запитав король із почуттям відрази.

- Так, ваша величність; але ця конфіскація, яка мала б розорити Фуке, не досягла своєї мети.

- Який із цього висновок, пане Кольбер?

- Я вважаю, що якщо Фуке підняв проти вашої величності натовп заколотників для того, щоб врятувати від страти своїх друзів, він підніме цілу армію, коли самому знадобиться уникнути кари.

- Дивуюся, - сказав король, - що, думаючи так про Фуке, ви давно не дали мені поради.

- Якої ради, ваша величність?

- Спочатку скажіть мені ясно і виразно, що ви думаєте про Фуке.

- Я думаю, государе, що Фуке не задовольняється тим, що здобуває гроші, як кардинал Мазаріні, забираючи в такий спосіб у вашої величності частину вашої могутності, а й привертає до себе всіх любителів веселого, розкішного життя, шанувальників того, що ледарі називають поезією, а політики - зіпсованістю; що, піднімаючи проти вас, государе, підданих вашої величності, він завдає шкоди королівським правам, і якщо так триватиме, він зробить з вашої величності слабкого й незначного короля.

- А як називають такі задуми, пане Кольбер?

- Державним злочином.

- І що роблять із такими злочинцями?

- Їх заарештовують, судять і карають.

- А ви впевнені, що Фуке задумав скоїти той злочин, який ви йому приписуєте?

- Ба більше, государ. Він уже приступив до виконання свого задуму. Є очевидний, відчутний, речовий доказ його зради.

- Яке?

- Я дізнався, що Фуке зміцнює Бель-Іль.

- З якою метою?

- З метою згодом захищатися від свого короля.

- Але якщо це так, пане Кольбер, - сказав Людовік, - необхідно негайно ж вчинити так, як ви говорили: потрібно заарештувати Фуке!

- Неможливо!

- Я вже, здається, говорив вам, що цього слова не повинні вимовляти ті, хто мені служить.

- Слуги вашої величності не можуть перешкодити Фуке бути суперінтендантом.

- То що ж із того?

- Завдяки цій посаді за нього весь парламент, так само як і вся армія - завдяки його щедрості, всі письменники - завдяки його люб'язності, все дворянство - завдяки його подарункам.

- Отже, іншими словами, я безсилий проти Фуке?

- Так, принаймні зараз, ваша величність.

- Ви поганий порадник, пане Кольбер.

- О ні, ваша величність, я не обмежуюся простою вказівкою на небезпеку.

- Повно. Як можна підкопатися під цього колоса?

І король із гіркотою засміявся.

- Він піднявся завдяки грошам, вбийте його грошима ж, ваша величність.

- Позбавити його посади?

- Це поганий засіб.

- Вкажіть хороше.

- Розорите його.

- Як?

- Скористайтеся будь-якою зручною нагодою.

- Яким?

- Ось, наприклад, його королівська високість буде вінчатися. Весілля має бути чудовим. Це прекрасний привід вимагати в нього мільйон. Фуке, який залюбки платить двадцять тисяч, коли він винен лише п'ять, звісно, без зусиль знайде мільйон для вашої величності.

- Добре, - погодився Людовик XIV.

- Якщо вашій величності завгодно підписати ордер, я сам пошлю по гроші.

І, посунувши королю папір, Кольбер подав йому перо.

У цю хвилину двері відчинилися, і лакей доповів про прихід суперінтенданта фінансів.

Людовик зблід. Кольбер упустив перо і відійшов від короля, якого він немов осіняв чорними крилами, як злий ангел.

Фуке увійшов і, як досвідчений царедворець, з першого ж погляду зрозумів стан речей. Становище було невтішним для нього, хоча він і усвідомлював свою силу. Маленькі чорні очі Кольбера, розширені заздрістю, і світлий, палаючий гнівом погляд Людовика XIV не віщували нічого доброго.

Мовчання, яке зустріло Фуке, одразу попередило його про небезпеку, що загрожувала йому.

Король мовчав, поки Фуке дійшов до середини кімнати. Юнацька сором'язливість Людовіка змушувала його стримуватися. Фуке скористався слушною нагодою.

- Господарю, - сказав він, - я з нетерпінням чекав можливості побачити вашу величність.

- Чому? - заговорив король.

- Тому що хотів повідомити вашій величності гарну новину.

Не володіючи великодушністю і шляхетністю Фуке, Кольбер у багатьох відношеннях був схожий на нього, не поступаючись йому в проникливості і знанні людей. Крім того, у нього була здатність володіти собою, яка дає лицемірам час обміркувати і приготуватися, щоб сильніше завдати удару.

Він вгадав, що Фуке йде назустріч удару, який хотів завдати він, Кольбер. Його очі блиснули.

- Яку новину? - запитав король.

Фуке поклав на стіл сувій паперу.

- Прошу вашу величність зволити поглянути на цю роботу, - виголосив він.

Король повільно розгорнув сувій.

- Плани? - здивувався він. - Чого?

- Нової фортеці, государю.

- А, - сказав король, - отже, ви займаєтеся тактикою і стратегією, пане Фуке?

- Я займаюся всім, що може принести користь правлінню вашої величності, - відповів Фуке.

- Прекрасні креслення, - кивнув йому король.

- Без сумніву, ваша величність розуміється на цьому плані? - промовив Фуке, нахиляючись над папером. - Ось - пояс стін; тут - форти, передові укріплення.

- А що навколо?

- Море.

- Що ж це за місце?

- Бель-Іль, - неголосно вимовив Фуке.

Почувши цю назву, Кольбер зробив такий помітний рух, що король озирнувся, закликаючи його до стриманості.

Суперінтенданта, мабуть, анітрохи не збентежили ні рух Кольбера, ні попереджувальний погляд короля.

- Значить, пане Фуке, ви веліли зміцнити Бель-Іль?

- Так, государю, і я привіз плани і рахунки вашій величності, - відповів Фуке. - На цю справу я витратив мільйон шістсот тисяч ліврів.

- А для чого це? - холодно запитав Людовик, підбурюваний повним ненависті поглядом Кольбера.

- Мою мету легко зрозуміти, - відповів Фуке. - У вашої величності були натягнуті відносини з Великою Британією.

- Так, але з моменту реставрації короля Карла Другого я уклав із нею союз.

- Це сталося місяць тому, ваша величність. А укріплення Бель-Іля розпочато шість місяців тому.

- Отже, вони стали марними.

- Фортеця ніколи не буває марною, ваша величність: я зміцнював Бель-Іль проти Монка, Ламберта і громадян Лондона, які грали в солдатики. Тепер Бель-Іль буде фортецею проти Голландії, з якою або ваша величність, або Англія неминуче почнете війну.

Король знову глянув на Кольбера.

- Здається, Бель-Іль належить вам, пане Фуке? - запитав Людовик.

- Ні, государю.

- Кому ж?

- Вашій величності.

Кольбер відчув такий жах, наче під його ногами розверзлася безодня.

Людовик здригнувся від захоплення геніальністю або відданістю Фуке.

- Поясніть, пане, - попросив він.

- Справа дуже проста, ваша величність. Бель-Іль мій маєток, і я зміцнив його на свої кошти. Але оскільки ніхто у світі не може заборонити смиренному підданому зробити скромний подарунок своєму королю, то я і підношу вашій

величності Бель-Іль. Будь-яка фортеця повинна належати королю. Відтепер ваша величність може тримати там надійний гарнізон.

Кольбер ледь не покотився слизьким паркетом; щоб не впасти, йому довелося вхопитися за колонку в різьбленій обшивці стін.

- Ви виявили великі військові здібності, пане Фуке, - зауважив Людовік XIV.

- Ваша величність, перша думка з'явилася не в мене; деякі офіцери навіяли мені її. І самі плани накреслені одним із найталановитіших наших інженерів.

- Його ім'я?

- Дю Валлон.

- Дю Валлон? Я його не знаю, - сказав Людовик і додав: - Дуже шкода, пане Кольбер, що мені невідома обдарована людина, яка робить честь моєму царюванню.

Говорячи це, король повернувся до Кольбера.

Кольбер був розчавленим усім, що відбулося. Піт струменів по його обличчю; він не міг вимовити ні слова. Він переживав невимовні муки.

- Запам'ятайте це ім'я! - кинув Людовик XIV.

Кольбер поклонився. Він був білішим за свої манжети з фламандського мережива.

Фуке продовжував:

- Кам'яну кладку зроблено на римській мастиці; архітектори склали мені її за описами древніх.

- А гармати? - запитав Людовик.

- О, ваша величність, це вже ваша турбота. Мені не личить ставити гармати, поки ваша величність не оголосите, що в Бель-Ілі ви у себе вдома.

Людовик вагався між ненавистю, яку йому навіювала ця могутня людина, і жалістю до іншої, такої пригніченої і такої, що здавалася невдалою підробкою першої.

Але свідомість королівського обов'язку пересилила в ньому людські почуття.

Він вказав пальцем на папір.

- Роботи, ймовірно, дорого обійшлися вам? - подивився він в обличчя Фуке.

- Мені здається, я мав честь назвати вашій величності суму?

- Повторіть, я забув.

- Мільйон шістсот тисяч ліврів.

- Мільйон шістсот тисяч? Ви жахливо багаті, пане Фуке!

- Це ви, ваша величність, багаті, - відповів суперінтендант, - бо Бель-Іль належить вам, государю.

- Так, дякую; але хоч би як я був багатий, пане Фуке... - почав король.

- Що таке, ваша величність? - запитав Фуке.

- Я передбачаю момент, коли у мене бракуватиме грошей.

- У вас, государю?

- Так, у мене.

- Коли ж?

- Наприклад - завтра.

- Можливо, ваша величність, ви надасте мені честь і поясните, у чому справа?

- Мій брат одружується з англійською принцесою.

- Так що ж, ваша величність?

- І я маю прийняти молоду принцесу, як личить зустріти онуку Генріха Четвертого.

- Це цілком справедливо, ваша величність.

- Отже, мені знадобиться багато грошей.

- Без сумніву.

- Завтра ж мені потрібно...

Людовик зупинився. Він збирався запитати якраз ту суму, в якій колись мав відмовити Карлу II.

Король повернувся до Кольбера, щоб той завдав удару.

- Завтра ж мені потрібно... - повторив він, дивлячись на Кольбера.

- Мільйон, - раптом вигукнув той у захваті, що може помститися.

Фуке стояв, як і раніше, спиною до Кольбера, бажаючи слухати тільки короля, і король повторив, точніше, прошепотів:

- Мільйон.

- О государ! - зневажливо відповів Фуке. - Один мільйон! Що ваша величність зробить на один мільйон!

- Однак мені здається... - почав Людовик.

- Така сума витрачається на весіллях дрібних німецьких князів.

- Пане Фуке!

- Вашій величності потрібно принаймні два мільйони. Я матиму честь надіслати сьогодні ввечері вашій величності мільйон шістсот тисяч ліврів.

- Як? - вимовив король. - Мільйон шістсот тисяч ліврів?

- Дозвольте, государ, - відповів Фуке, навіть не обертаючись до Кольбера, - я знаю: не вистачає чотирьохсот тисяч ліврів. Але ось у цього пана з управління фінансами (і він через плече вказав великим пальцем на сильно зблідлого

Кольбера) лежать у касі дев'ятсот тисяч ліврів, що належать мені.

Король обернувся і подивився на Кольбера.

- Але... - заговорив було той.

- Цей пан, - продовжував Фуке, не називаючи навіть Кольбера на ім'я, - тиждень тому отримав мільйон шістсот тисяч ліврів. Триста тисяч він заплатив варті, сімдесят п'ять - віддав госпіталям, двадцять п'ять - швейцарцям, двісті - сплатив за їстівні припаси, дев'яносто тисяч - за зброю, десять - на різні дрібниці. Отже, я не помиляюся, вважаючи, що там залишилося дев'ятсот тисяч.

І, злегка повернувшись до Кольбера, як зарозумілий начальник до підлеглого, він сказав:

- Подбайте, пане, щоб сьогодні ввечері ці дев'ятсот тисяч було вручено золотом його величності.

- Але, - зауважив король, - адже це становитиме два мільйони п'ятсот тисяч ліврів!

- Господарю, зайві п'ятсот тисяч послужать кишеньковими грошима його високості. Ви чуєте, пане Кольбер? Сьогодні ж увечері, до восьмої години...

І, відваживши шанобливий уклін королю, суперінтендант фінансів позадкував до дверей, не вшанувавши поглядом заздрісника, якого він залишив у найбезглуздішому становищі.

У припадку злості Кольбер розірвав свої фламандські мережива і до крові покусав губи.

Не встиг ще Фуке дійти до дверей, як слуга, прослизнувши повз нього, сповістив:

- Кур'єр із Бретані до його величності.

- Д'Ербле мав рацію, - прошепотів Фуке, вийнявши годинник, - о п'ятій-другій. Слід було поспішати.

LXXVI. Д'Артаньян отримує патент на посаду капітана

Читач уже зрозумів, про якого гінця з Бретані доповів лакей. Гонця легко було впізнати.

Д'Артаньян, запилений, з почервонілим обличчям, вологим від поту волоссям і занімілими від втоми ногами, насилу піднімався сходами, дзвенячи закривавленими шпорами.

На порозі він зіткнувся з Фуке. Міністр поклонився і посміхнувся людині, яка, приїхавши на годину раніше, могла стати причиною його розорення або смерті.

Д'Артаньян згадав про привітний прийом, який зробила йому ця людина, і теж вклонився їй, але більше з прихильності та співчуття, ніж з поваги. У нього на язиці крутилося слово, яке стільки разів повторювали герцогу де Гізу: «Біжіть!» Однак, вимовивши це слово, він зрадив би свій обов'язок; а зробивши це біля входу до кабінету короля, при лакеї, він занапастив би себе, не встигнувши врятувати іншого.

Отже, Д'Артаньян лише мовчки вклонився Фуке і пройшов до короля.

Цієї миті Людовик коливався між здивуванням, викликаним останніми словами Фуке, і задоволенням, побачивши д'Артаньяна, який повернувся.

Не будучи придворним, д'Артаньян, однак, мав спостережливість справжнього придворного. Увійшовши, він прочитав на обличчі Кольбера, що його принизили і що лють терзає його.

Він навіть вловив слова короля, звернені до інтенданта:

- А, пане Кольбер, значить, у вас в управлінні дев'ятсот тисяч ліврів?

Кольбер тільки мовчки вклонився; він задихався.

Уся ця сцена одразу закарбувалася в мозку д'Артаньяна.

Точно бажаючи підкреслити різницю у зверненні, Людовик XIV ласкаво привітався з д'Артаньяном. Потім негайно відпустив Кольбера.

Той, весь блідий, похитуючись, вийшов із королівського кабінету.

Д'Артаньян закрутив вуса.

- Мені приємно зустріти одного з моїх слуг у такому вигляді, - сказав король, милуючись войовничою фізіономією д'Артаньяна, його зім'ятою запиленою сукнею.

- Справді, ваша величносте, - вклонився мушкетер, - я вважав мою присутність у Луврі настільки необхідною, що зважився з'явитися в такому вигляді перед государем.

- Отже, ви привезли мені важливі звістки? - з усмішкою запитав король.

- Скажу все у двох словах. Бель-Іль укріплений чудово. Подвійні стіни, цитадель, два форти; у гавані три капера, берегові батареї чекають тільки гармат.

- Я все це знаю, - повільно промовив король.

- Як, ваша величність уже знає?! - зі здивуванням вимовив мушкетер.

- План цих укріплень у мене.

- У вашої величності план?

- Ось він.

- Так, ваша величність, саме цей план. Я бачив на місці точно такий самий.

Обличчя д'Артаньяна затьмарилося.

- Розумію, ваша величносте, ви не довірилися мені одному і послали ще когось, - із докором сказав він.

- Чи не все одно, як я дізнався? - заперечив король.

- Можливо, - відповів мушкетер, не намагаючись приховати своє невдоволення. - Але дозволю собі сказати вашій величності, що не варто було так квапити мене, змушуючи двадцять разів ризикувати своїми кістками, щоб зустріти після повернення такою звісткою. Ваша величність, коли людям не довіряють або вважають їх нездатними, їм не дають подібних доручень.

І д'Артаньян по-військовому задзвенів шпорами, струшуючи на підлогу закривавлений пил.

Король дивився на нього, потай радіючи своїй першій перемозі.

- Пане д'Артаньян, - додав він за секунду, - я не тільки знаю, що робиться в Бель-Ілі, але можу сказати, що Бель-Іль тепер мій.

- Чудово, ваша величність, я нічого більше не питаю, - відповів д'Артаньян. - Прошу відставки!

- Як відставки?

- Звичайно! Я занадто гордий, щоб їсти хліб короля, не заслуживши його або, вірніше, заслуживши погано. Прошу, ваша величність, відставки.

- Ого!

- Прошу відставки, ваша величність, або я сам піду!

- Ви сердитеся, пане?

- Ще б пак! Чорт забирай! Я тридцять дві години не сходжу з сідла, скачу день і ніч, здійснюю чудеса швидкості: приїжджаю, задерев'янілий, як повішений, і дізнаюся, що мене обігнали. Я дурень! Відставку, государю!

- Пане д'Артаньян, - зупинив його Людовик XIV, кладучи свою білу руку на плече мушкетёра, - те, що я вам сказав, анітрохи не завадить мені виконати дану обіцянку. Раз слово дано, воно має бути дотримано.

Молодий король підійшов до столу і, відкривши шухляду, вийняв складений вчетверо папір.

- Ось ваш патент на посаду капітана мушкетерів: ви його цілком заслужили, пане д'Артаньян.

Д'Артаньян поспішно розгорнув папір і двічі перечитав його. Він не вірив своїм очам.

- І цей патент, - продовжував король, - дають вам не тільки за вашу поїздку в Бель-Іль, а й за хоробре втручання у справу на Гревській площі. Там ви воістину мужньо послужили мені.

- А, - вимовив д'Артаньян, у якого за всього його самовладання фарба проступила на щоках. - Вам і це відомо, ваша величність?

- Так. І це.

- Ваша величносте, я хотів сказати, що мені було б набагато приємніше отримати звання капітана мушкетерів у нагороду за хоробру атаку на чолі своєї роти, за знищення ворожої батареї або за взяття міста, ніж за сприяння повішенню двох нещасних.

- Ви говорите правду?

- Чому ваша величність підозрює мене у брехні?

- Тому що, наскільки я вас знаю, ви не можете каятися в тому, що оголили заради мене шпагу.

- Ось тут-то ваша величність помиляється, і дуже сильно. Так, я каюся, що оголив шпагу, каюся через ті наслідки, до яких це призвело. Бідні загиблі люди не були ні вашими ворогами, ні моїми. І вони не захищалися.

Король помовчав.

- А ваш товариш теж кається?

- Мій товариш?

- Так. Ви, здається, були не один?

- Не один? Де?

- На Гревській площі.

- Ні, ваша величність, ні, - заквапився мушкетер, червоніючи при думці, що король міг запідозрити, ніби він, д'Артаньян, хотів привласнити славу, яка припадала на долю Рауля. - Ні, чорт забирай, не один: як ви сказали, государю, у мене був товариш, і дуже хороший.

- Молодий чоловік?

- Так, ваша величність. Але вітаю вас: щодо того, що відбувається за межами палацу, ваша величність обізнана так само добре, як і про внутрішнє життя Пале-Рояля. Усі ці точні звістки доставляє вам пан Кольбер?

- Пан Кольбер завжди з похвалою говорив мені про вас, і погано б йому довелося, якби він став говорити інакше.

- О, це прекрасно!

- Але він також хвалив цю молоду людину.

- І цілком справедливо, - сказав мушкетер.

- Мабуть, цей молодий чоловік хоробрий, - додав Людовик XIV, бажаючи загострити почуття досади, яке він підозрював у д'Артаньяна.

- Так, ваша величність, сміливець! - повторив мушкетер.

Він був у захваті, що може звернути увагу короля на Рауля.

- Ви з ним знайомі?

- Так, років двадцять п'ять, ваша величність.

- Але йому ледь виповнилося двадцять п'ять років! - вигукнув король.

- Ваша величність, я його знаю з дня його народження.

- Справді?

- Ваша величносте, - зніяковів д'Артаньян, - ви запитуєте мене з недовірою, у якій я вбачаю сторонній вплив. Пан Кольбер, повідомивши вам такі докладні відомості, ймовірно, забув сказати, що цей молодий чоловік - син мого близького друга.

- Віконт де Бражелон?

- Так, ваша величність. Батько віконта де Бражелона - граф де Ла Фер, який так вдало сприяв реставрації Карла Другого. О, Бражелон із роду сміливців!

- Отже, він син того вельможі, який приїхав до мене або, точніше, до Мазаріні від імені короля Карла Другого з пропозицією укласти з ним союз?

- Абсолютно вірно.

- І цей граф де Ла Фер - хоробрий?

- Господарю, цей чоловік оголював зброю за вашого батька більшу кількість разів, ніж можна нарахувати днів у житті вашої величності.

Тепер Людовик XIV закусив губу.

- Добре, пане д'Артаньян, добре! І граф де Ла Фер ваш друг?

- Уже сорок років, государю. Ваша величність бачить, що все це почалося не вчора.

- Ви хотіли б зустріти цього молодого чоловіка, пане д'Артаньян?

- Буду в захваті, ваша величність.

Король подзвонив. З'явився лакей.

- Покличте віконта де Бражелона, - наказав король.

- Як, він тут? - запитав д'Артаньян.

- Він сьогодні чергує в Луврі із загоном дворян принца Конде.

Ледве встиг король договорити, як увійшов Рауль. Побачивши д'Артаньяна, він посміхнувся йому чарівною посмішкою, властивою тільки молодості.

- Ну, Раулю, - зустрів його д'Артаньян, - король дозволяє тобі поцілувати мене. Тільки раніше подякуй йому.

Рауль вклонився з такою грацією, що король, який цінував усі чужі чесноти, якщо тільки вони не затьмарювали його власних, замилувався красою, статністю і скромністю Бражелона.

- Віконт, - звернувся до нього Людовик, - я просив принца Конде поступитися мені вами і отримав його згоду. Отже, з сьогоднішнього ранку ви перебуваєте при моєму дворі. Принц Конде був добрим паном, але, я сподіваюся, ви нічого не втратите від зміни.

- Так, будь спокійний, Раулю: служити королеві непогано, - зауважив д'Артаньян, який, зрозумівши характер Людовіка, спритно грав на його самолюбстві, звісно, дотримуючись міри й пристойності; він умів лестити навіть під виглядом насмішки.

- Ваша величносте, - сказав Бражелон тихим мелодійним голосом, з тією свободою і невимушеністю, яку він успадкував від батька, - я не відсьогодні служу вашій величності.

- О так! Ви хочете нагадати мені про подію на Гревській площі. Того дня ви дійсно добре за мене постояли.

- Ваша величність, я говорю не про це. Як я можу нагадувати про таку нікчемну послугу в присутності такої людини, як пан д'Артаньян! Мені хотілося нагадати про випадок, який був у моєму житті важливою подією і спонукав мене з шістнадцяти років присвятити своє життя службі вашому королю.

- А що ж це за випадок? - запитав король. - Скажіть.

- Коли я вирушив у свій перший похід і мав приєднатися до армії принца Конде, граф де Ла Фер проводжав мене до Сен-Дені, де спочивають останки короля Людовика Тринадцятого, чекаючи наступника, якого, сподіваюся, бог не пошле йому ще довгі роки. Тоді граф запропонував мені заприсягтися прахом наших володарів у тому, що я служитиму королівській владі, уособленій у вас, государе, буду їй вірний і в думках, і в словах, і в діях. Я поклявся, і клятву мою почули бог і покійні королі. За десять років мені випало набагато менше випадків, ніж мені б хотілося, стримати свою клятву. Але я завжди був не більше як солдат вашої величності і, переходячи на службу до вас, міняю не пана, а тільки гарнізон.

Рауль замовк, поклонившись.

Він закінчив, але Людовик XIV мовчав, задумавшись.

- Йой, - вигукнув д'Артаньян, - чудово сказано; чи не так, ваша величність? Як добре, як благородно!

- Так, - прошепотів розчулений король, стримуючи своє хвилювання, яке не мало іншої причини, окрім спілкування з такою піднесеною, шляхетною натурою, як Рауль. - Так, ви говорите правду, усюди ви служите королю. Але, змінивши гарнізон, ви отримаєте підвищення, на яке цілком заслуговуєте.

Рауль зрозумів, що король нічого не хоче додати, і тому з притаманним йому тактом поклонився і вийшов.

- Ви збираєтеся повідомити мені ще що-небудь, пане? - запитав король, залишившись знову наодинці з д'Артаньяном.

- Так, ваша величносте, цю звістку я відклав на кінець, тому що вона сумна і наділить трауром королівські двори Європи.

- Що ви хочете сказати?

- Ваша величність, проїжджаючи через Блуа, я почув сумну звістку.

- Право, ви мене лякаєте, пане д'Артаньян.

- Мені її повідомив доїжджачий, у якого на рукаві був чорний креп.

- Можливо, мій дядько Гастон Орлеанський...

- Ваша величність, він помер.

- І ніхто мене не попередив! - вигукнув король, ображений тим, що йому не повідомили про смерть дядька.

- Не гнівайтеся, ваша величність, - сказав д'Артаньян, - паризькі кур'єри, та й узагалі жодні кур'єри у світі не скачуть так, як ваш покірний слуга. Посланець із Блуа буде тут тільки через дві години, а він їде швидко, ручаюся вам; я обігнав його вже за Орлеаном.

- Мій дядько Гастон, - прошепотів Людовик, притискаючи руку до чола і вкладаючи в ці три слова найсуперечливіші почуття, пробуджені спогадами.

- Так, ваша величність, - філософськи зауважив мушкетер, відповідаючи на думку короля, - минуле минає.

- Правда, пане, правда. Але у вас, слава богу, є майбутнє, і ми постараємося, щоб воно не було занадто похмурим.

- Покладаюся в цьому відношенні на вашу величність, - поклонився д'Артаньян. - А тепер...

- Так, правда. Я й забув, що ви зробили сто десять льє. Ідіть, пане, подбайте про себе, адже ви один із моїх найкращих солдатів, а коли відпочинете, повертайтеся до мене.

- Ваша величність, і при вас, і далеко від вас я завжди до ваших послуг.

Д'Артаньян знову вклонився і вийшов. Потім, немов приїхавши всього-на-всього з Фонтенбло, він пішов відшукувати в Луврі Бражелона.

LXXVII. Закоханий і дама його серця

У Блуаському замку горіли свічки біля млявого тіла Гастона Орлеанського, останнього представника минулого. Городяни складали йому епітафію далеко не хвалебного характеру; вдовиця-герцогиня, забувши, що в юності вона так любила небіжчика, що втекла з батькового дому*, тепер, за двадцять кроків від жалобної зали, занурилася в грошові розрахунки. Взагалі життя в замку текло своєю чергою. Ні похмурий дзенькіт дзвону, ні голоси півчих, ні полум'я свічок, що мерехтіло за шибками, ні підготовка до поховання не бентежили парочку, що сиділа біля вже знайомого нам вікна, що виходило на внутрішній двір із кімнати, яка належала до так званих малих апартаментів.

Веселий сонячний промінь (бо сонце, мабуть, мало турбувалося про втрату, якої зазнала Франція) падав на двох співрозмовників.

Він був юнак років двадцяти п'яти, маленький, смаглявий, з хитрим живим обличчям і величезними очима, затіненими довгими віями; його великий рот часто посміхався, показуючи прекрасні зуби, а гостре підборіддя мало рідкісну рухливість. Під час розмови він ніжно нахилявся до молодої дівчини, яка, треба сказати, не відсторонялася від нього з тією поспішністю, якої вимагали суворі правила пристойності.

Дівчину ми знаємо, бо вже бачили її одного разу біля цього самого вікна під променями такого ж яскравого сонця. Лукавство поєднувалося в ній із розсудливістю. Вона була чарівна, коли сміялася, і красива, коли ставала серйозною. По правді кажучи, вона частіше бувала чарівна, ніж красива.

Співрозмовники були захоплені якоюсь напівжартівливою, напівсерйозною суперечкою.

- Скажіть, пане Малікорн, - запитала дівчина, - чи бажаєте ви нарешті поговорити розумно?

- А ви думаєте, це легко, Ора? - заперечив Малікорн. - Робити те, чого від тебе хочуть, коли не можна робити те, що можеш?

- Ну, ви, здається, заплуталися в словах. Киньте, мій дорогий, прокурорську логіку.

- Знову-таки немислимо: адже я чиновник... І ви мені дорікаєте за те, що я стою нижче за вас... Отже, я нічого вам не скажу.

- Досить, я і не думаю дорікати вам. Скажіть, що ви збиралися сказати. Говоріть, я цього хочу.

- Добре, підкоряюся. Герцог помер.

- Ах, боже мій, ось новина! Звідки ви з'явилися, щоб повідомити це?

- Я приїхав з Орлеана.

- І це ваша єдина новина?

- О ні... Я можу ще повідомити, що принцеса Генрієтта Англійська їде до Франції, щоб вийти заміж за брата його величності.

- Ви позитивно нестерпні, Малікорн, з вашими допотопними новинами. Якщо ви не кинете своєї звички вічно насміхатися, я вас прожену.

- Ого!

- Право, ви виводите мене з терпіння.

- Ну, ну, потерпіть.

- Ви хочете набити собі ціну? Я знаю, для чого...

- Скажіть, я відповім відверто, якщо ви вгадаєте.

- Ви знаєте, що мені хочеться отримати місце фрейліни, про яке я мала дурість просити вас поклопотатися, а ви скупитеся використовувати свій вплив.

- Я? - Малікорн опустив очі, склав руки і прийняв лукавий вигляд. - Який же вплив може мати бідний чиновник?

- У вашого батька недарма двадцять тисяч ліврів річного доходу, пане Малікорн.

- Провінційний стан, пані суддя.

- Ваш батько недарма посвячений у таємниці принца Конде.

- Ця перевага обмежується тим, що батько позичає принца грошима.

- Словом, ви недарма найбільший хитрун у всій провінції.

- Ви мені лестите.

- Чим?

- Я стверджую, що у мене немає жодного впливу, а ви говорите протилежне.

- Ну, то що ж моє місце, дадуть мені його чи ні?

- Дадуть.

- Але коли?

- Коли ви побажаєте.

- Де ж патент?

- У мене в кишені.

Малікорн усміхнувся і вийняв із кишені папір. Монтале схопила його, немов здобич, і жадібно пробігла очима. Її обличчя поступово прояснилося.

- Малікорн, - вигукнула вона, закінчивши читання, - право, ви добра людина!

- Чому?

- Тому що ви могли змусити мене заплатити за місце фрейліни - і не зробили цього.

Але Малікорн хоробро витримав її напад.

- Я вас не розумію, - сказав він.

Цього разу зніяковіла Монтале.

- Я відкрив вам свої почуття, - продовжував Малікорн. - Ви тричі сказали зі сміхом, що не любите мене; а один раз без сміху поцілували мене. Це все, що мені потрібно.

- Усе? - промовила кокетка тоном ображеної гордості.

- Так, усе, - відповів Малікорн.

- А!

У цьому вигуку звучав гнів замість подяки, якої він міг чекати. Він спокійно похитав головою.

- Послухайте, Монтале, - почав молодий чоловік, не переймаючись тим, чи сподобається його дамі таке фамільярне звертання, - не сперечатимемося на цю тему.

- Чому?

- Тому що за час нашого знайомства, яке триває вже рік, ви вже двадцять разів вигнали б мене, якби я вам не подобався.

- Скажіть будь ласка! А з якого приводу я вигнала б вас?

- Я бував досить зухвалий.

- Що правда, то правда!

- Не будемо сваритися. Отже, раз ви мене не вигнали, то не без причини.

- Але не тому, що я вас люблю.

- Згоден. Скажу навіть, що в цю хвилину ви мене ненавидите.

- О, ви ніколи не говорили більшої правди!

- Добре. Я вас теж.

- А, беру до відома.

- Приймайте. Ви вважаєте мене грубим і дурним. Я знаходжу, що у вас різкий голос і обличчя спотворилося від гніву. Зараз ви швидше викинетеся з вікна, ніж дозволите мені поцілувати кінчик вашого пальця. А я охочіше кинуся з дзвіниці, ніж доторкнуся до подолу вашої сукні. Але через п'ять хвилин ви мене любитимете, а я вас обожнюватиму!

- Сумніваюся!

- А я вам ручаюся.

- Яка самовпевненість!

- А потім, це ще не головна причина. Я вам потрібен, Оро, як і ви мені. Коли вам завгодно бути веселою, я вас смішу; коли мені хочеться бути закоханим, я на вас дивлюся. Я здобув вам місце фрейліни, якого ви бажали. Ви зробите зараз усе, що я захочу.

- Я?

- Так, ви. Але в цю хвилину, мила Оро, заявляю вам, я нічого не хочу; отже, будьте спокійні.

- Ви жахлива людина, Малікорн. Я так зраділа цьому місцю, а ви мені зіпсували все задоволення.

- Ну, у вас ще є час. Встигнете порадіти, коли я піду.

- Так ідіть...

- Добре, але спершу дозвольте дати вам пораду...

- Який?

- Розвеселіться: коли ви дуєтеся, то стаєте потворною.

- Грубіян!

- Треба ж говорити правду одне одному.

- Як ви злі, Малікорн!

- А ви невдячні, Монтале!

Малікорн сперся на підвіконня. Монтале взяла книгу і розкрила її. Малікорн встав, почистив рукавом капелюх і поправив чорний плащ. Прикидаючись, що читає, Монтале потайки поглядала на нього.

- Тепер він набуває шанобливого вигляду! - з гарячністю вигукнула вона. - Значить, буде дутися тиждень.

- Дві, - з поклоном зауважив Малікорн.

Монтале замахнулася на нього книжкою.

- Чудовисько! - сказала вона. - Ах, чому я не чоловік?

- Що б ви тоді зробили зі мною?

- Я задушила б тебе.

- Ага, чудово! - відповів Малікорн. - Мені здається, я починаю бажати однієї речі.

- Чого, демоне? Щоб я задихнулася від злості?

Малікорн шанобливо крутив у руках капелюх. Раптом він відкинув його, схопив молоду дівчину за плечі, притягнув до себе й притулився до її губ губами, надто спекотними для людини, яка намагалася здаватися байдужою.

Вона хотіла закричати, але поцілунок заглушив її вигук. Роздратована і схвильована, дівчина відштовхнула Малікорна.

- Ну ось, - філософськи зауважив Малікорн. - Тепер на шість тижнів. До побачення, пані, прийміть мій шанобливий привіт.

І він зробив кілька кроків до виходу.

- Ні, ні, ви не підете! - скрикнула Монтале, тупнувши ногою. - Залишіться, я наказую.

- Ви наказуєте?

- Хіба я не ваша пані?

- Так, володарка моїх почуттів і мого розуму.

- Отже, моє надбання - сухий розум і дурні почуття?

- Бережіться, Монтале, - зупинив її Малікорн, - я вас знаю: ви можете закохатися у вашого слугу!

- Ну так, так, - сказала вона, кидаючись до нього на шию скоріше з дитячою безтурботністю, ніж із пристрастю. - Так, так, адже я ж повинна подякувати вам!

- За що?

- За місце фрейліни: у ньому все моє майбутнє.

- І моя також.

Монтале подивилася на нього.

- Як жахливо, - зітхнула вона, - що ніколи не вгадаєш, говорите ви серйозно чи жартуєте.

- Цілком серйозно. Я їду в Париж; ви їдете туди ж, ми їдемо до столиці.

- Отже, тільки заради цього ви допомогли мені? Егоїст!

- Що робити, Оро, я не можу жити без вас.

- По правді сказати, я теж не можу обійтися без вас. А все-таки треба зізнатися, що ви зла людина.

- Оро, мила Оро, бережіться, не беріться знову за образи; ви знаєте, яку дію вони справляють на мене. Я буду вас обожнювати.

І, ще не закінчивши говорити, Малікорн знову привернув до себе дівчину.

У цю мить на сходах почулися кроки.

Молоді люди стояли так близько один до одного, що той, хто увійшов, побачив би, що вони обійнялися, якби Монтале із силою не відштовхнула Малікорна, який ударився об двері спиною тієї самої миті, коли вони відчинилися.

Почувся гучний вигук, сердите бурчання.

Це виявилася пані де Сен-Ремі. Нещасливий Малікорн стукнув її дверима, які вона відчиняла.

- Знову цей нероба! - закричала стара дама. - Вічно він тут!

- Ах, вибачте, - шанобливо відповів Малікорн, - ось уже цілий довгий тиждень, як мене тут не було.

LXXVIII. Нарешті з'являється справжня героїня цієї повісті

Слідом за пані де Сен-Ремі сходами йшла Луїза де Лавальєр. Вона почула вибух материнського гніву і, зрозумівши, що його викликало, з трепетом увійшла в кімнату. Тут вона побачила бідолаху Малікорна. Навіть найхолоднокровніший глядач мимоволі розсміявся б або відчув би співчуття, побачивши його безнадійну позу.

Він сховався за велике крісло, щоб уникнути першого натиску пані де Сен-Ремі; не сподіваючись пом'якшити її промовами - вона говорила голосніше за нього і без перепочинку, - він покладав усі надії на виразність своїх жестів.

Поважна дама нічого не чула і не бачила; вона давно не злюбила Малікорна. Однак її гнів був такий великий, що неминуче мав вилитися і на спільницю Малікорна. Черга дійшла до Монтале.

- А ви, пані, мабуть, сподіваєтеся, що я не передам герцогині, що робиться в однієї з її фрейлін!

- О матінка! - вигукнула Луїза. - Заради бога, пощадіть!

- Мовчіть, пані пані, і не трудіться даремно заступатися за негідних. Вже й того досить, що вам, чесній дівчині, вічно доводиться бачити такий приклад. А ви ще заступаєтеся! О, я не потерплю цього!

- Але, - обурилася нарешті Ора, - не розумію, чому ви так говорите зі мною? Здається, я не роблю нічого поганого!

- А цей нероба, пані? - продовжувала пані де Сен-Ремі, вказуючи на Малікорна. - Його-то що сюди привело? Добра справа? А?

- Ні добре, ні зле; він просто прийшов побачитися зі мною.

- Добре, добре, - пригрозила пані де Сен-Ремі, - її королівська високість все дізнається! Герцогиня сама розсудить...

- У всякому разі, я не розумію, чому пан Малікорн не може мати на мене види, якщо в нього чесні наміри.

- Чесні наміри? З таким-то обличчям! - обурилася пані де Сен-Ремі.

- Дякую вам, пані пані, від свого імені, - вклонився Малікорн.

- Ходімо, дитя моє, ходімо! - покликала дочку пані де Сен-Ремі. - Ми попередимо герцогиню, скажемо їй, що в ту саму хвилину, коли вона оплакує свого чоловіка, а ми - нашого пана,

у старому замку Блуа, у цій обителі скорботи, перебувають люди, які бавляться і веселяться.

- О! - в один голос застогнали обвинувачені.

- Фрейліна! І це фрейліна нашої герцогині! - закричала пані де Сен-Ремі, підносячи руки до неба.

- У цьому ви якраз і помилилися, - сказала, втративши терпіння, Монтале, - я більше не фрейліна, принаймні не фрейліна герцогині!

- Ви подаєте у відставку, пані? Чудово! Я можу тільки порадіти вашому рішенню і радію!

- Я не подаю у відставку, я тільки переходжу на інше місце.

- У міщан чи в суддівських чиновників*? - презирливо запитала пані де Сен-Ремі.

- Знайте, пані пані, що така дівчина, як я, не може служити міщанам або суддівським чиновникам. Я переходжу від жалюгідного двору, де ви животієте, до двору майже королівського.

- Ах, до королівського двору! - вигукнула пані де Сен-Ремі, намагаючись розсміятися. - Що ви на це скажете, дочко моя?

І вона повернулася до Луїзи, намагаючись будь-що-будь відвести її від Монтале. Але Луїза, не поділяючи бажання пані де Сен-Ремі, примирливо дивилася своїми прекрасними ласкавими очима то на матір, то на Ору.

- Я не сказала «до королівського двору», - відповіла Монтале, - тому що принцеса Генрієтта Англійська, яка буде дружиною Його Високості герцога Філіпа, не королева. Я сказала «до майже королівського двору», і не помилилася, тому що принцеса стане невісткою короля.

Якби в дах замку вдарила блискавка, вона б менш приголомшила пані де Сен-Ремі, ніж останні слова Монтале.

- До чого тут Її Високість принцеса Генрієтта? - пролепетала стара дама.

- Я хотіла повідомити вам, що вступаю до числа її фрейлін, більше нічого.

- Її фрейлін? - в один голос закричали пані де Сен-Ремі і Луїза, перша з відчаєм, друга з радістю.

- Так, мадам.

Пані де Сен-Ремі опустила голову: удар був занадто сильний.

Але вона майже одразу ж випросталася, щоб випустити в противницю останній снаряд.

- О, - сказала вона, - такі обіцянки дають нерідко. Люди тішать себе божевільними надіями, але в останню мить, коли

настає час виконати обіцянку і здійснити ці надії, вплив, на який розраховували, раптом розсіюється, як дим.

- Пані, вплив мого покровителя безсумнівний; його обіцянки рівносильні виконанню.

- А чи не буде нескромністю запитати ім'я цього покровителя?

- О, нітрохи! Мій покровитель - цей пан, - вклонилася Монтале, вказуючи на Малікорна, який упродовж усієї цієї сцени зберігав незворушну холоднокровність і найкомічнішу важливість.

- Пане Малікорн! - вигукнула пані де Сен-Ремі, вибухаючи реготом. - Людина з такою могутністю, обіцянки якої рівносильні виконанню, - це пан Малікорн?

Малікорн посміхнувся, а Монтале замість відповіді вийняла з кишені патент на посаду фрейліни і показала його пані де Сен-Ремі.

- Ось патент, - сказала вона.

Здійснилося! Кинувши погляд на чудовий папір, бідна жінка опустила руки, вираз безмежної заздрості й розпачу спотворив її обличчя, і, щоб не зомліти, вона опустилася на стілець.

Монтале не зловживала своїм торжеством; вона була не здатна надмірно радіти перемозі та принижувати поваленого ворога, особливо коли ворогом цим була мати її подруги.

Малікорн був менш великодушним. Він прийняв важливу позу і розвалився в кріслі з таким невимушеним виглядом, за який дві години тому йому, напевно, пригрозили б палицею.

- Фрейліна молодої принцеси! - повторила пані де Сен-Ремі, яка ще не зовсім повірила.

- Так, і тільки завдяки клопотам пана Малікорна.

- Це неймовірно. Правда, Луїзо, це неймовірно?

Але Луїза мовчала, задумлива, майже сумна. Приклавши руку до свого красивого чола, вона зітхнула.

- Однак, пане Малікорн, - раптом запитала пані де Сен-Ремі, - що ви зробили, щоб добути це місце?

- Я попросив про це одного з моїх друзів.

- А, у вас є при дворі друзі, які можуть давати вам такі докази своєї дружби?

- Гм! Як бачите.

- А можна дізнатися їхні імена?

- Я не казав, що в мене кілька друзів, пані суддя. Я сказав «один із друзів».

- І його ім'я?

- Як ви поспішаєте! Коли в людини є такий могутній друг, вона не показує його всім, побоюючись, як би його не вкрали.

- Ви маєте рацію, пане Малікорн, приховуючи ім'я свого покровителя: гадаю, вам було б важко назвати його.

- Якщо цього друга не існує, - зауважила Монтале, - то, у всякому разі, існує патент, а це головне.

- Отже, - промовила пані де Сен-Ремі з посмішкою кішки, готової випустити кігті, - коли я застала у вас пана Малікорна, він привіз вам патент?

- Саме, ви вгадали.

- Але тоді в цьому немає нічого поганого.

- Я теж так думаю.

- І я даремно дорікала вам.

- Зовсім даремно, але я так звикла до ваших закидів, що вибачаю їх.

- У такому разі, Луїзо, нам залишається тільки піти. Що ж ти?

- Що ви сказали? - запитала, здригнувшись, Луїза де Лавальєр.

- Я бачу, ти зовсім не слухаєш мене, дитя моє!

- Ні, я задумалася.

- Про що?

- Про дуже багато чого.

- Ти хоч не сердишся на мене, Луїзо? - запитала Монтале, стискаючи руки подруги.

- За що ж я можу на тебе сердитися, дорога моя Оро? - відповіла молода дівчина своїм ніжним, мелодійним голосом.

- Ну, якби вона і досадувала на вас, - зауважила пані де Сен-Ремі, - бідолаха мала б, мабуть, на це право.

- За що ж?

- Мені здається, вона з такої ж гарної сім'ї і така ж гарна, як ви.

- Матінко! - вигукнула Луїза.

- У сто разів вродливіша за мене - так! Але з найкращої родини - це, мабуть, ні. Однак я не розумію, чому через це Луїза має на мене сердитися.

- А ви думаєте, їй весело поховати себе в Блуа, коли ви блищатимете в Парижі?

- Але, пані пані, адже не я ж заважаю Луїзі вирушити до Парижа. Навпаки, я була б щаслива, якби вона переселилася туди.

- Але мені здається, що пан Малікорн, всемогутній при дворі...

- Ах, пані, - відповів Малікорн, - у цьому світі кожен дбає про себе.

- Малікорн! - зупинила його Монтале. І, нахилившись до молодої людини, додала пошепки: - Займіть пані де Сен-Ремі, сперечайтеся або миріться з нею, тільки займіть. Мені потрібно поговорити з Луїзою.

І легке потиск руки нагородило Малікорна за очікувану покору.

Малікорн знехотя підійшов до пані де Сен-Ремі; тим часом Ора обійняла подругу і запитала:

- Що з тобою? Скажи, можливо, ти справді мене розлюбиш за те, що я блищатиму при дворі, як каже твоя мати?

- О ні, - ледь стримувала сльози Луїза, - навпаки, я дуже щаслива за тебе.

- Щаслива? А тим часом ти, здається, готова розплакатися?

- Хіба плачуть тільки від заздрості?

- А, розумію! Я їду в Париж, і це слово нагадує тобі про одну людину!..

- Ора!

- Який колись жив у Блуа, а тепер живе в Парижі.

- Не знаю, право, що зі мною, але я задихаюся.

- Так плач, якщо не можеш посміхатися...

Луїза підняла своє лагідне личко, по якому котилися великі сльози, що блищали, немов діаманти, сльози.

- Зізнайся ж, - наполягала Монтале.

- У чому?

- Скажи: чому ти плачеш? Без причини не плачуть. Я твоя подруга і зроблю все, про що ти попросиш. Повір, Малікорн має більше впливу, ніж думають! Скажи: ти хочеш потрапити в Париж?

- Ах! - зітхнула Луїза.

- Ти хочеш у Париж?

- Залишитися тут, самій, у цьому старому замку, коли я так звикла чути твій спів, тиснути твою руку, бігати з тобою парком! О, як я буду сумувати, як скоро я помру!

- Тобі хочеться в Париж?

Луїза зітхнула.

- Ти не відповідаєш?

- Якої ти чекаєш відповіді?

- Так чи ні; по-моєму, відповісти не важко.

- Ах, ти дуже щаслива, Монтале!

- Отже, ти хотіла б бути на моєму місці?

Луїза мовчала.

- Упертюха! - дорікнула їй Ора. - Ну, чи бачена справа мати секрети від подруги? Зізнайся, що ти вмираєш від бажання переїхати в Париж, від бажання побачити Рауля.

- Я не можу сказати цього.

- Добре, Луїзо. Ти бачиш патент?

- Звичайно, бачу.

- Ну, так я вихлопочу для тебе такий самий.

- З чиєю допомогою?

- Малікорна.

- Оро, ти кажеш правду? Це можливо?

- Якщо Малікорн дістав патент для мене, то потрібно, щоб він зробив те саме і для тебе.

Почувши своє ім'я, Малікорн скористався цим приводом, щоб закінчити бесіду з пані де Сен-Ремі. Він обернувся:

- Що завгодно?

- Підійдіть, пане Малікорн, - з наказовим жестом промовила Ора.

Малікорн підкорився.

- Такий самий патент, - вимовила Монтале.

- Як?

- Ще точно такий самий патент. Здається, зрозуміло? Мені він потрібен!

- Ого! Потрібен?

- Це неможливо, правда, пане Малікорн? - лагідно запитала Луїза.

- Гм! Якщо це для вас...

- Для мене, так, пане Малікорн, для мене...

- І якщо мадемуазель Монтале теж просить про це...

- Не просить, а вимагає.

- Тоді доведеться коритися.

- І ви отримаєте для неї призначення?

- Постараюся.

- Без ухильних відповідей. Ще цього тижня Луїза де Лавальєр буде фрейліною принцеси Генрієтти.

- Як у вас усе просто!

- Цього тижня, не те...

- Не те?

- Ви візьмете назад мій патент, пане Малікорн. Я не розлучуся з подругою...

- Дорога Монтале!

- Добре. Нехай ваш патент залишається при вас. Мадемуазель де Лавальєр буде фрейліною.

- Справді?

- Так, так.

- Так я можу сподіватися, що поїду в Париж?

- Можете бути впевнені.

- О, пане Малікорн, як я вам вдячна! - вигукнула Луїза, стрибаючи від радості.

- Удаванка! - сказала Монтале. - Запевняй мене тепер, що ти не закохана в Рауля!

Луїза почервоніла, як травнева троянда. Замість відповіді вона підійшла до матері й обійняла її.

- Пан Малікорн - переодягнений принц, - зауважила стара дама, - у нього необмежена влада.

- Ви теж хочете бути фрейліною? - запитав Малікорн, звертаючись до пані де Сен-Ремі. - Поки я тут, доведеться мені для всіх добути призначення.

З цими словами він вийшов, залишивши бідну пані де Сен-Ремі в повному сум'ятті, як сказав би Таллеман де Рео.

- Ну, - прошепотів він, спускаючись зі сходів, - це коштуватиме ще тисячу ліврів. Що поробиш! Мій друг Манікан нічого не влаштовує задарма!

LXXIX. Малікорн і Манікан

Поява цих двох нових дійових осіб у нашій повісті заслуговує на деяку увагу з боку оповідача і читача.

Отже, ми повідомимо деякі подробиці про Малікорн і Манікану.

Малікорн, як відомо, їздив в Орлеан за патентом для мадемуазель де Монтале, який справив таке враження в Блуаському замку.

Річ у тім, що в Орлеані в той час жив Манікан. Це був великий оригінал, людина дуже розумна, яка вічно потребувала грошей, хоча він і черпав досхочу з гаманця графа де Гіша, одного з найбільш туго набитих гаманців у ті часи. Треба сказати, що Манікан, син бідного дворянина, васала Граммонів, був давнім товаришем графа де Гіша.

З дитячих років з далеко не дитячого розрахунку він покривав своїм ім'ям прокази графа де Гіша. Коли його знатний приятель, бувало, потягне плоди, що призначалися для дружини маршала, розіб'є дзеркало, що-небудь порве або зламає - щоразу Манікан брав на себе провину і піддавався покаранню, що не було менш суворим через те, що страждав невинний.

Така самовідданість йому оплачувалася. Замість того, щоб одягатися скромно, відповідно до коштів батька, він завжди виблискував розкішними костюмами, немов молодий вельможа, що має п'ятдесят тисяч ліврів доходу на рік.

Не можна сказати, щоб у нього був підлий характер або дріб'язковий розум; ні, він був філософом, точніше, йому були властиві байдужість і схильність до мрійливості, що вбивали в ньому всяке честолюбство. Його єдине честолюбство полягало в прагненні широко витрачати гроші. Щодо цього наш добрий Манікан не знав жодних меж.

Регулярно - разів зо три-чотири на рік - він спустошував гаманець графа де Гіша, а коли в того нічого не залишалося і він заявляв, що мине щонайменше два тижні, доки його кишені знову поповнять батьківська щедрість, Манікан втрачав усіляку енергію, лягав у ліжко, не вставав, не їв і продавав свої чудові костюми, кажучи, що, раз він лежить, вони йому не потрібні.

За час цієї розумової та фізичної розслабленості гаманець графа де Гіша знову наповнювався, і частина його вмісту переходила до кишень Манікана, який купував собі нову сукню і починав колишнє життя.

Манія продавати свою абсолютно нову сукню за чверть ціни зробила нашого героя особою, відомою в Орлеані, куди він чомусь приїжджав на час покаяння. Провінційні гульвіси, чепуруни, що жили на шістсот ліврів на рік, ділили між собою залишки його розкоші.

Серед любителів цього чудового вбрання був і наш друг Малікорн, син міського старшини, у якого принц Конде, який вічно мав потребу, як і всякий справжній Конде, раз у раз позичав гроші під великі відсотки.

Малікорн користувався батьківською касою. Інакше кажучи, у ту епоху несуворої моралі молодий чоловік теж давав гроші в борг і склав собі з цього річний дохід у тисячу вісімсот ліврів, окрім тих шістсот, що їх йому приносила щедрість батька. Таким чином, Малікорн був королем орлеанських чепурунів: він міг витрачати до двох тисяч чотирьохсот ліврів на рік.

Але на противагу Манікану Малікорн був страшенно честолюбний: з честолюбства він кохав, з честолюбства жбурляв грошима, з честолюбства готовий був розоритися.

Малікорн вирішив будь-що-будь піднятися; заради цього він обзавівся коханою і другом. Кохана Малікорна, Монтале, не поступалася його пристрасті; але вона була знатна дівчина, і Малікорн задовольнявся цим. Його друг був холодний до нього,

але він був улюбленцем графа де Гіша, який був другом герцога Орлеанського, і Малікорн задовольнявся цим.

Монтале коштувала йому (стрічки, рукавички, солодощі) тисячу ліврів на рік. Манікан обходився йому на рік від тисячі двохсот до півтори тисячі, які він давав йому в борг без віддачі.

Отже, у Малікорна не залишалося рівно нічого. Утім, ні, ми забули: у нього була батьківська каса.

Молодий чоловік вдався до одного засобу, який зберігав у найглибшій таємниці. Він запозичив із каси старшини близько п'ятнадцяти тисяч ліврів, давши собі клятву за першої ж слушної нагоди покрити дефіцит. Такою нагодою мало виявитися отримання гарного місця при дворі герцога Орлеанського, коли до його весілля почнуть набирати штат придворних.

І ось цей час настав: почали набирати придворних.

Гарне місце при особі королівської крові, та ще й отримане за рекомендацією такої людини, як граф де Гіш, могло приносити принаймні дванадцять тисяч ліврів на рік, а завдяки звичці Малікорна збільшувати свої прибутки дванадцять тисяч легко могли перетворитися на двадцять.

Одержавши таке місце, Малікорн збирався одружитися з Монтале: така дружина, шляхетного походження, та ще й із пристойним приданим, мала допомогти його піднесенню. Але для того, щоб у Монтале з'явився гарний посаг, потрібно було, щоб Ора, яка не мала великого спадкового статку, хоча вона і була єдиною донькою, теж дістала місце в якоїсь шляхетної принцеси, такої само марнотратної, наскільки була скупою овдовіла герцогиня.

Не бажаючи, щоб дружина жила в одному місці, а чоловік в іншому, бо таке становище представляє великі незручності, особливо при характерах, якими володіло майбутнє подружжя, Малікорн вирішив зосередити все в будинку герцога Орлеанського, брата короля. Монтале буде фрейліною принцеси; Малікорн служитиме при герцозі.

Як ми бачимо, план був непогано задуманий і вдало виконаний.

Малікорн попросив Манікана добути через графа де Гіша патент на звання фрейліни. Граф де Гіш звернувся до герцога, який, не вагаючись, підписав патент.

Подальші плани Малікорна полягали в такому: помістивши до двору принцеси Генрієтти віддану дружину, розумну, молоду, вродливу й спритну, дізнаватися через неї всі таємниці принцеси, тоді як він сам і його друг Манікан

заволодіють секретами чоловіка. Таким шляхом він швидко досягне блискучого становища.

Звісно, цей план наштовхувався на безліч труднощів, з яких головною була сама Монтале. Примхлива, мінлива, лукава, навіжена, зухвала, сувора, озброєна гострими кігтиками, вона інколи одним дотиком своїх білих пальчиків або подихом усміхнених губ руйнувала чудову будівлю, яку Малікорн терпляче зводив протягом цілого місяця.

Якби не кохання, Малікорн був би щасливий; але він мимоволі відчував це кохання, хоча ретельно приховував його, переконаний, що при найменшій поступці своїй непостійній коханій пустунка почне його принижувати і з нього сміятися.

Він ображав кохану своєю зневагою. Коли вона, бажаючи його випробувати, йшла назустріч його пристрасті, він був сповнений бажань, але напускав на себе холодність, упевнений, що, якщо він відкриє їй обійми, вона втече і посміється з нього.

Зі свого боку, Монтале уявляла, що не любить Малікорна, але насправді любила його. Малікорн так часто говорив їй про свою байдужість, що час від часу вона починала вірити цьому, і тоді їй здавалося, що вона ненавидить молодого чоловіка.

Найбільше Малікорн приваблював Ору де Монтале тим, що завжди був начинений найсвіжішими придворними й міськими новинами; він завжди привозив із собою в Блуа нову моду, таємницю, парфуми. Він перемагав її тим, що ніколи не просив про побачення, а, навпаки, змушував просити себе, щоб прийняти знаки прихильності, яких він пристрасно бажав.

Монтале теж не скупилася на розповіді. Від неї Малікорн знав усе, що робилося в домі овдовілої герцогині, і, своєю чергою, створював із цих відомостей такі казки для Манікана, що, слухаючи їх, можна було померти зі сміху. Манікан передавав їх де Гішу, а той герцогу Філіпу.

Ось у двох словах мережа дрібних інтересів та інтриг, що з'єднувала Блуа з Орлеаном, а Орлеан - з Парижем; вони мали привести бідну Луїзу де Лавальєр до Парижа, де її поява спричинила такі великі зміни; ідучи з кімнати Ори під руку з матір'ю, вона не підозрювала, яка надзвичайна доля очікувала на неї.

Що стосується дідуся Малікорна - ми маємо на увазі орлеанського старшину, - то він розумівся на теперішньому не краще, ніж інші на майбутньому. Коли він щодня прогулювався після обіду від третьої до п'ятої години на площі Св. Катерини, у своїй сірій сукні, пошитій за модою часів Людовіка XIII, і в суконних туфлях з великими бантами, йому й на думку не спадало, що це він оплачував усі вибухи сміху, всі таємні

поцілунки, перешіптування, всі ці стрічки й потаємні плани, ланцюг яких тягнувся на сорок п'ять льє від Блуаського замку до Пале-Рояля.

LXXX. Манікан і Малікорн

Як ми вже сказали, Малікорн вирушив до свого друга Манікана, який тимчасово віддалився від світу в місто Орлеан. Той саме збирався продати останній пристойний костюм, який у нього залишився.

За два тижні перед тим Манікан узяв у графа де Гіша сто пістолів, абсолютно необхідних йому, щоб приготуватися до походу, тобто до подорожі в Гавр, назустріч принцесі. А три дні тому він вивудив у Малікорна п'ятдесят пістолів у вигляді винагороди за патент для Монтале.

Він витратив усі ці гроші, і ніяких надходжень більше не передбачалося. Йому залишалося тільки продати свій прекрасний костюм із сукна й атласу, вишитий золотом, із золотими галунами, що захоплював весь двір. Але щоб продати цей костюм, Манікану довелося лягти в ліжко.

Змушений щонайменше цілий тиждень обходитися без танців та ігор, Манікан перебував у зневірі. Він чекав лихваря, коли до нього увійшов Малікорн.

У Манікана вирвався крик відчаю.

- Як, - сказав він із непередаваною тугою, - знову ви, милий друже?

- О, ви дуже люб'язні, - відповів Малікорн.

- Бачте, я чекав грошей, а замість цього з'явилися ви.

- А що, як я приніс вам гроші?

- Тоді справа інша. Ласкаво просимо, дорогий друже.

І він простягнув руку, але не Малікорну, а за його гаманцем.

Малікорн зробив вигляд, що не зрозумів, і подав йому руку.

- А гроші? - запитав Манікан.

- Спочатку, дорогий друже, заробіть їх.

- А як?

- Потрібно встати з ліжка і негайно вирушити до графа де Гіша.

- Встати? - здивувався Манікан, потягуючись на ліжку. - Ну ні!

- Отже, ви продали весь свій одяг?

- У мене залишився один камзол, і навіть найошатніший, але я чекаю покупця.

- А панталони?

- Вони перед вами на стільці.

- Ну раз у вас залишилися панталони і камзол, надягайте їх, наказуйте сідлати коня - і в дорогу.

- І не подумаю.

- Чому?

- Але хіба ви не знаєте, що граф де Гіш в Етампі*?

- Ні, я думав, що він у Парижі; отже, замість тридцяти льє вам доведеться проїхати всього чотирнадцять.

- Ви неповторні! Якщо я проїду в цій сукні чотирнадцять льє, її вже не можна буде потім вдягнути, і замість того щоб продати костюм за тридцять пістолів, мені доведеться поступитися ним за п'ятнадцять.

- Поступайтеся за будь-яку ціну, але мені потрібен другий патент на посаду фрейліни.

- Для кого? Чи у Монтале є двійник?

- Як ви підступні! Це ви промотуєте два статки: мій і графа де Гіша.

- Точніше, графа де Гіша і ваше.

- Це правда, за місцем і шана; але повернемося до патенту.

- Друже мій, до принцеси призначать тільки дванадцять фрейлін. Я вже дістав для вас те, що оскаржували близько тисячі двохсот дівчат, і для цього мені довелося пустити в хід усю мою дипломатію...

- Знаю, ви діяли геройськи, милий друже.

- Знаєте, скільки було клопоту? - сказав Манікан.

- О, мені про це нема чого говорити! Коли я буду королем, обіцяю вам...

- Що ви будете іменуватися Малікорном Першим?

- Ні, обіцяю призначити вас суперінтендантом моїх фінансів, але зараз не про це йдеться.

- На жаль.

- Мені потрібно дістати друге місце фрейліни.

- Якби ви, мій друже, обіцяли мені небеса, я не рушив би з місця.

У кишені Малікорна задзвеніли монети.

- Тут у мене двадцять пістолів, - зауважив Малікорн.

- А що ви хочете з ними зробити?

- Ах, - відповів трохи роздратований Малікорн, - можливо, я хочу їх додати до тих п'ятисот, які ви вже винні мені.

- Ви маєте рацію, - погодився Манікан і знову простягнув руку, - якщо так, я можу їх прийняти. Давайте!

- Зачекайте ж. Простягнути руку - це мало. Скажіть: чи отримаю я від вас патент за двадцять пістолів?

- Звичайно. Сьогодні ж.

- О, стережіться, пане Манікан, ви берете на себе занадто багато, я не прошу у вас такої жертви. Тридцять льє за один день - це занадто: ви вб'єте себе.

- Для мене немає нічого неможливого, коли треба надати дружню послугу. Скільки льє до Етампа?

- Чотирнадцять.

- Я пропоную вам парі на двадцять пістолів.

- Якого роду?

- Ви кажете, що до Етампа чотирнадцять льє, отже, туди і назад двадцять вісім?

- Без сумніву.

- Покладемо чотирнадцять годин на ці двадцять вісім льє, годину на побачення з графом де Гішем і годину на те, щоб він написав принцу. Усього виходить шістнадцять годин.

- Ви вважаєте, як Кольбер.

- Зараз полудень.

- Пів на першу.

- Ого, у вас чудовий годинник.

- То що ви хотіли сказати? - поцікавився Малікорн, ховаючи годинник у кишеню.

- Так, правда. Я пропоную вам парі на двадцять пістолів, що ви отримаєте лист графа де Гіша через вісім годин.

- У вас, мабуть, крилатий кінь?

- Це моя справа. Хочете побитися об заклад?

- Я отримаю лист графа через вісім годин?

- Так.

- З його власноручним підписом?

- Так.

- Добре, згоден, - вирішив Малікорн, зацікавлений тим, як цей любитель продавати костюми вийде з положення.

- Дайте мені папір, чорнило і перо.

- Ось.

Манікан зі зітханням піднявся і, спираючись на ліву руку, старанно вивів:

«Квитанція на місце фрейліни герцогині Орлеанської,
яке граф де Гіш постарається влаштувати негайно.
Де Манікан».

Закінчивши цю важку роботу, Манікан ліг і витягнувся.

- Ну, - запитав Малікорн, - що все це означає?

- Та те, що, якщо ви поспішаєте отримати лист де Гіша до принца, я виграв парі.

- Як?

- Мені здається, це ясно: ви берете цей папір і їдете замість мене.

- Так.

- Ви пускаєте коня кар'єром, і через шість годин ви в Етампі. Через сім - отримуєте лист графа, і я виграю парі, не встаючи з ліжка, що зручно і мені, і вам.

- Позитивно, Манікан, ви велика людина.

- Я знаю.

- Отже, я їду в Етамп і передаю цю записку графу де Гішу?

- Він дає вам таку ж до принца, і ви вирушаєте з нею в Париж.

- Принц погодиться?

- Негайно.

- Отже, ви від графа де Гіша отримуєте все, що вам заманеться, мій милий Манікане?

- Усе, крім грошей.

- Гм, виняток неприємний! Що, якби замість грошей ви попросили в нього...

- Що ж?

- Що, якби один із ваших друзів попросив послуги?

- Я йому не надав би її або принаймні запитав, яку послугу він надасть мені натомість.

- Чудово. Цей друг говорить з вами.

- Ви, Малікорн? Значить, ви дуже багаті?

- У мене є ще п'ятдесят пістолів.

- Саме потрібна мені сума. Де ці гроші?

- Тут, - сказав Малікорн і ляснув себе по кишені.

- Тоді кажіть, мій милий, що вам потрібно.

Малікорн знову взяв чорнило, перо, папір і подав Манікану.

- Пишіть, - попросив він.

- Диктуйте.

- «Квитанція на посаду при дворі герцога Орлеанського...»

- О, - вимовив Манікан, піднімаючи перо. - Посада при дворі герцога за п'ятдесят пістолів?

- Ви помилилися, мій дорогий: я сказав - п'ятсот...

- І ці п'ятсот?

- Ось вони.

Манікан пожирав очима стопку монет, але цього разу Малікорн тримав гроші далеко.

- То що ж ви скажете? П'ятсот пістолів!

- Я скажу, що це задарма, - зауважив Манікан і взявся за перо. - Скоро мій вплив скінчиться з вашої вини. Диктуйте.

Малікорн продовжував:

- «...яку мій друг граф де Гіш виклопоче у герцога для мого друга Малікорна».

- Готово, - підняв на нього очі Манікан.

- Вибачте, але ви забули підписати своє ім'я.

- Так, правда! Давайте п'ятсот пістолів.

- Ось двісті п'ятдесят.

- А решта двісті п'ятдесят?

- Коли я отримаю місце.

Манікан поморщився.

- У такому разі поверніть мені рекомендаційний лист.

- Навіщо?

- Я хочу приписати одне слово: «спішне».

Малікорн віддав лист. Манікан зробив приписку.

- Добре, - зауважив Малікорн, взявши папір назад.

Манікан почав перераховувати золото.

- Тут не вистачає двадцяти пістолів, - сказав він.

- Як?

- Двадцяти пістолів, які я у вас виграв.

- Коли?

- Коли я тримав із вами парі, що через вісім годин ви отримаєте лист від графа де Гіша.

- Правильно.

І Малікорн додав ще двадцять пістолів. Манікан зібрав жменями золото і дощем розсипав його по ліжку.

- Ось друге місце, - прошепотів Малікорн, намагаючись висушити чорнило на листку. - З першого погляду здається, ніби воно коштує мені дорожче за перше, але...

Він не договорив, узяв перо і написав Монтале:

«Прошу вас передати вашій подрузі, що вона незабаром отримає патент. Я їду за підписом. Я проїду вісімдесят шість льє з любові до вас».

Потім із саркастичною посмішкою закінчив свої роздуми: «З першого погляду здається, ніби це місце коштувало мені дорожче за перше, але... вигода, я думаю, пропорційна витратам. Мадемуазель де Лавальєр принесе мені більше вигоди, ніж Монтале, або... або я не Малікорн!»

- До побачення, Манікане!

LXXXI. Двір особняка Граммона

Приїхавши в Етамп, Малікорн дізнався, що граф відбув до Парижа.

Малікорн відпочив години дві, потім продовжував свій шлях.

До Парижа він приїхав уночі і попрямував до маленького готелю, де завжди зупинявся, коли наїжджав до столиці, а наступного дня о восьмій годині прибув до будинку маршала Граммона. Малікорн приїхав якраз вчасно, бо застав графа за останніми зборами. Де Гіш готувався попрощатися з принцом перед поїздкою в Гавр, де цвіт французької знаті збирався зустріти англійську принцесу.

Малікорн вимовив ім'я Манікана, і його негайно прийняли.

Граф де Гіш був на подвір'ї будинку й оглядав екіпажі, які доїжджачі та конюхи показували йому.

- Манікан! - вигукнув він. - Нехай іде швидше, чорт забирай.

І він зробив кілька кроків назустріч гостю.

Малікорн прослизнув у напіввідкриту браму і глянув на де Гіша. Граф здивувався, побачивши замість свого друга незнайоме обличчя.

- Вибачте, пане графе, - сказав Малікорн, - сталася помилка: вам доповіли про Манікана, а я тільки його посланий.

- А, - розчаровано протягнув де Гіш. - Що ж ви мені привезли?

- Лист, пане графе.

Малікорн передав першу записку, уважно спостерігаючи за виразом обличчя де Гіша. Той прочитав і розсміявся.

- Знову, - здивувався він, - знову фрейліна! Та цей дивак Манікан протегує всім фрейлінам Франції.

Малікорн поклонився.

- А чому він сам не приїхав?

- Він лежить у ліжку.

- Отже, він без грошей? - Де Гіш знизав плечима. - Та що ж він робить зі своїми грошима?

Малікорн зробив жест, який говорив, що про це він знає не більше за графа.

- То, виходить, він не буде в Гаврі?

Новий жест Малікорна.

- Це неможливо. Там будуть усі.

- Сподіваюся, пане графе, він не пропустить такої події.

- Йому слід було вже бути в Парижі.

- Щоб надолужити втрачений час, він може поїхати прямим шляхом.

- А де він?

- В Орлеані.

- Мені здається, - сказав де Гіш із поклоном, - ви людина зі смаком.

Малікорн був у сукні Манікана. Він, своєю чергою, вклонився:

- Ви надаєте мені велику честь, пане.

- З ким я маю задоволення говорити?

- Моє прізвище Малікорн, пане.

- Як ви знаходите, пане де Малікорн, ці пістолетні кобури?

Малікорн був недурний і одразу зрозумів становище: частка «де» перед ім'ям рівняла його зі співрозмовником.

З виглядом знавця він подивився на кобури і відповів без вагань:

- Важкуваті, графе.

- Бачите, - звернувся де Гіш до сідельника, - цей пан, людина зі смаком, знаходить їх важкими. Що я вам щойно казав.

Седельник почав виправдовуватися.

- А що ви скажете про того коня? - запитав де Гіш. - Це теж моя нова покупка.

- На вигляд бездоганний кінь, пане графе. Але щоб висловити думку, слід поїздити на ньому.

- Ну так сідайте, пане де Малікорн, і зробіть два-три кола.

Малікорн вільно зібрав поводи від вуздечки і мундштука, взявся лівою рукою за гриву, поставив ногу в стремено, піднявся і сів у сідло. Спершу він об'їхав навколо двору кроком. Потім риссю. Третій раз пустив коня галопом. Нарешті Малікорн зупинився біля графа, зістрибнув на землю і кинув поводи конюху.

- Що ж? - запитав граф. - Що ви скажете, пане де Малікорн?

- Графе, - відповів Малікорн, - це кінь мекленбурзької породи. Коли я дивився, чи добре пристебнутий мундштук, я помітив, що йому сьомий рік. У цьому віці коня слід готувати до війни. Легкий у приводу. Кажуть, що кінь із плоскою головою ніколи не буває туговуздим. Холка занизька. Круп змушує мене сумніватися в чистоті німецької породи. У ній має бути англійська кров. Бабки прямі, але на рисі вона засікає ноги. Зверніть увагу на кування: при вольтах і зміні ніг - м'яка. Взагалі нею легко керувати.

- Гарне судження, пане де Малікорн, - зауважив граф. - Ви знавець. - Потім, повернувшись до нього, додав: - У вас прекрасний костюм. Імовірно, він пошитий не в провінції? З таким смаком не шиють де-небудь у Турі чи Орлеані.

- Ні, пане графе, це дійсно паризький костюм.

- Так, я бачу. Але повернемося до справи. Отже, Манікан хоче призначення ще однієї фрейліни?

- Ви прочитали, що він вам пише, пане графе.

- А перша хто?

Малікорн відчув, що червоніє.

- Чарівна дівчина, графе, - швидко відповів він. - Ора де Монтале.

- А! Ви її знаєте?

- Так, вона моя наречена або майже...

- Тоді справа іншого роду... Вітаю, - усміхнувся де Гіш.

У нього на язиці крутився жарт у стилі придворних, але слово «наречена» нагадало йому про повагу до жінок.

- А для кого другий патент? - запитав де Гіш. - Чи не для нареченої Манікана? У такому разі мені її шкода, бідолаху. Поганий буде в неї чоловік.

- Ні, графе... Другий патент для мадемуазель де Ла Бом Леблан де Лавальєр.

- Не знаю її.

- Так, пане графе, її мало знають у світі, - сказав Малікорн з усмішкою.

- Добре, я поговорю з принцом. До речі, вона дворянка?

- Так, з дуже гарного роду і фрейліна вдовиці герцогині.

- Чудово. Чи не бажаєте проїхати зі мною до герцога?

- Якщо ви мені надасте таку честь, охоче.

Зм'явши лист Манікана, де Гіш поклав його в кишеню.

- Графе, - сором'язливо сказав Малікорн, - мені здається, ви прочитали не все.

- Хіба не всі?

- Так, у конверті лежало два листи. Граф знову відкрив конверт.

- А, - протягнув він, - правильно.

І він розгорнув непрочитану записку.

- Я так і думав! Ще прохання про місце при дворі герцога Орлеанського. Ах, цей Манікан ненаситний! Злодій, він, мабуть, торгує посадами?

- Ні, пане графе, він хоче зробити подарунок.

- Кому?

- Мені, графе.

- Чому ви мені не сказали цього відразу, пане де Мовезкорн?

- Малікорн.

- Вибачте, мене вічно плутає латина: жахлива звичка до етимології. І навіщо, чорт забирай, змушують дворян вчитися латині. Mala - mauvaise* - погана. Малікорн і Мовезкорн - виходить одне й те саме. Ви вибачте мене, пане де Малікорн.

- Ваша доброта мене зворушує, пане, і водночас дає привід повідомити про одну обставину.

- Про який же?

- Я не дворянин. У мене є серце, трохи розуму, але моє ім'я Малікорн, без частки «де».

- О, - вигукнув де Гіш, дивлячись у лукаве обличчя свого співрозмовника, - ви, право, дуже приємна людина. Ваше обличчя мені подобається, пане Малікорн, і, мабуть, ви сповнені чеснот, якщо цей егоїст Манікан полюбив вас. Скажіть відверто: ви не святий, що спустився на землю?

- Чому?

- Чорт забирай! Тому що Манікан робить вам подарунки. Ви ж сказали, що він бажає у вигляді дарунка доставити вам місце при дворі принца?

- Вибачте, пане графе, якщо я отримаю місце, то не Манікан дістане мені його, а ви.

- І потім, можливо, він не зовсім дарма погодився клопотати за вас?

- Пане графе...

- Зачекайте, в Орлеані живе якийсь Малікорн, - ну так, звісно, який позичає грошима принца Конде.

- Наскільки мені відомо, це мій батько.

- Ага! У принца - батько, у ненаситного де Манікана - син. Пане, стережіться, я його знаю: чорт забирай, він обгризе вас до кісток.

- Тільки я позичаю без відсотків, пане графе, - з усмішкою зауважив Малікорн.

- Я ж казав, що ви святий або щось на кшталт цього, пане Малікорн. Ви отримаєте місце, або я не де Гіш.

- О, пане графе, як я вам вдячний! - у захваті вигукнув Малікорн.

- Їдемо до принца, дорогий пане Малікорн, їдемо.

І де Гіш попрямував до виходу, знаком запрошуючи Малікорна слідувати за ним.

Біля самих воріт із ними зіткнувся молодий чоловік.

Це був дворянин років двадцяти п'яти, блідий, з тонкими губами, блискучими очима, з темним волоссям і бровами.

- А, здрастуйте, - почав він, змусивши де Гіша повернутися назад у двір.

- Ах, це ви, де Вард! Ви в чоботях, при шпорах, з хлистом у руках!

- Я в такому вигляді, який личить мати людині, що їде в Гавр. Завтра Париж зовсім спорожніє.

Потім той, хто прийшов, церемонно привітав Малікорна, якому ошатний костюм надавав вигляду вельможі.

- Пане Малікорн, - сказав своєму другові де Гіш.

Де Вард поклонився.

- Віконт де Вард, - сказав де Гіш Малікорну.

Малікорн, своєю чергою, вклонився.

- Повідомте нам, де Вард, - продовжував де Гіш, - адже ви знаєте такі речі: які посади ще вільні при дворі або, точніше сказати, в будинку принца?

- У будинку принца? - повторив де Вард, намагаючись згадати. - Зачекайте, здається, обер-шталмейстера.

- О, - вигукнув Малікорн, - не будемо говорити про такі речі; моє честолюбство не заходить так далеко.

Де Вард був набагато підозрілішим і проникливішим за де Гіша: він одразу ж розгадав Малікорна.

- Річ у тім, - промовив він, окидаючи його поглядом з ніг до голови, - що займати місце обер-шталмейстера можуть тільки герцог або пер.

- Я прошу лише дуже скромної посади, - промовив Малікорн. - Я людина маленька і не такої високої думки про себе.

- Пан Малікорн, - повернувся граф до де Варда, - чарівна людина; одна біда - він не дворянин. Але ж ви знаєте, я не особливо ціную людину, коли вона тільки дворянин, і не більше.

- Вірно, - погодився де Вард. - Але зауважу вам, милий графе, що без титулу не можна сподіватися поступити до герцога.

- Щоправда, - зітхнув граф, - етикет дуже суворий. Чорт забирай, ми й не подумали про це!

- Яке нещастя для мене! - злегка бліднучи, зауважив Малікорн.

- Сподіваюся, горю можна допомогти, - відповів де Гіш.

- Зачекайте, - вигукнув де Вард, - засіб уже знайдено! Вас зроблять дворянином, дорогий пане Малікорн. Його святість кардинал Мазаріні тільки й займався цим з ранку до вечора.

- Повно, повно, де Вард, - зупинив друга граф, - киньте недоречні жарти: ми не повинні жартувати на подібні теми. Щоправда, тепер можна купити патент на дворянство, але це

нещастя, і ми, дворяни, не повинні сміятися над цим навіть у своєму колі.

- Їй-богу, ви справжній пуританин, як кажуть англійці.

- Пане віконт де Бражелон, - доповів лакей, немов вони перебували не у дворі, а у вітальні.

- А, дорогий Раулю, йди скоріше! Ти теж у чоботях! Зі шпорами! Ти, значить, їдеш?

Бражелон підійшов до молодих людей і привітався з ними з тією м'якою серйозністю, яка була його відмінною рисою. Його уклін головним чином стосувався незнайомого йому де Варда, обличчя якого набуло холодного виразу, побачивши Рауля.

- Друже мій, - сказав віконт де Гішу, - я з'явився за тобою; адже ми їдемо в Гавр разом!

- Тим краще. Це буде чудова подорож! Пане Малікорн, пане де Бражелон. Ах, де Вард, я тебе зараз познайомлю.

Молоді люди обмінялися стриманими поклонами. Здавалося, ці два характери неминуче мали зіткнутися. Де Вард був верткий, хитрий, потайливий. Рауль серйозний, прям, благородний.

- Примири нас із де Вардом, Раулю.

- Про що ви сперечалися?

- Про дворянство.

- Хто може бути кращим суддею в цьому питанні, ніж один із Грамонів?

- Я прошу в тебе не компліментів, а твоєї думки.

- Але мені потрібно знати, у чому розбіжність.

- Де Вард запевняє, ніби титулами зловживають; я ж кажу, що людині титул не потрібен.

- І ти маєш рацію, - кивнув головою Рауль.

- А я, віконт, - уперто заперечив де Вард, - вважаю, що я маю рацію.

- А що ви говорили, пане?

- Що у Франції роблять усе можливе, щоб принизити дворян.

- Хто ж це? - насупився Рауль.

- Сам король. Він оточує себе людьми, які не в змозі довести, що їхній рід налічує хоча б чотири покоління шляхетних предків.

- Повно, - сказав де Гіш. - Не знаю, де ти це бачив, де Вард.

- Можу навести приклад.

І де Вард окинув Бражелона швидким поглядом.

- Говори.

- Чи знаєш ти, кого призначено капітаном мушкетерів, хто отримав посаду, що вища за перство, посаду, яку можна вважати вищою за звання маршала Франції?

Рауль почав червоніти: він бачив, до чого хилилася промова.

- Ні, а кого призначили? - запитав де Гіш. - У всякому разі, це призначення недавнє; ще тиждень тому посада була вільна, і король відмовив герцогу Орлеанському, який просив її для когось зі своїх.

- Ну то знай, мій милий, король відмовив герцогу, щоб віддати цю посаду д'Артаньяну, молодшому синові гасконського дворянчика, людині, яка років тридцять тягала свою шпагу по передніх.

- Вибачте, пане, якщо я вас перерву, - сказав Рауль, кидаючи суворий погляд на де Варда, - але, праворуч, мені здається, ви не знаєте людини, про яку говорите.

- Я не знаю д'Артаньяна? О боже мій! Та хто ж його не знає?

- Усі, хто знають його, пане, - холодно і спокійно заперечив Рауль, - кажуть, що якщо він менш знатний, ніж король (а це не його провина), то мужністю і чесністю він стоїть урівень з усіма королями світу. Ось моя думка, пане, а я, слава богу, від самого народження знаю пана д'Артаньяна.

Де Вард збирався відповісти, але де Гіш зупинив його.

LXXXII. Портрет принцеси

Суперечка готова була загостритися, і де Гіш зрозумів це.

Дійсно, в очах Бражелона загорілася інстинктивна ворожість. У погляді де Варда відчувався намір боляче зачепити Рауля.

- Панове, - сказав граф, - нам потрібно розлучитися. Я повинен побувати у принца. Домовимося, де зустрітися. Де Вард вирушить зі мною в Лувр, а ти, Рауль, заміни мене в будинку. Адже тут без твоєї поради нічого не робиться. Кинь останній погляд на приготування до від'їзду.

Рауль не уникав, але й не шукав сам випадків для сутичок і дуелей; він кивнув головою на знак згоди і сів на лавку на сонці.

- Якщо можна, - попросив де Гіш, - посидь тут. Нехай тобі покажуть двох коней, яких я щойно придбав. Я купив їх тільки з тією умовою, що ти схвалиш мою покупку. Ах так, вибач, я не встиг дізнатися, як поживає граф де Ла Фер?

Вимовивши ці слова, де Гіш повернувся до де Варда, намагаючись побачити, яке враження справить на нього ім'я батька Рауля.

- Дякую, - відповів Бражелон, - граф здоровий.

Блискавка ненависті блиснула в очах де Варда.

Де Гіш зробив вигляд, що не помітив цього похмурого блиску, підійшов до Рауля і потиснув йому руку:

- Так вирішено, Бражелоне, ти зустрінеш нас у дворі Пале-Рояля?

Потім рухом руки він запросив із собою де Варда і сказав:

- Ми йдемо. Прошу, пане Малікорн.

При цьому імені Рауль здригнувся.

Йому здалося, що він уже чув його одного разу, але він ніяк не міг згадати де. Поки він, замисливши, злегка роздратований розмовою з де Вардом, намагався воскресити в пам'яті, коли йому довелося чути ім'я Малікорна, троє молодих людей попрямували до Пале-Рояля, де жив Філіп Орлеанський*.

Малікорн зрозумів, по-перше, що приятелям хотілося поговорити, по-друге, що він не повинен іти поруч із ними.

Він пішов позаду.

- Але чи не божевілля? - запитав де Гіш свого супутника, коли вони відійшли від будинку Граммонів. - Ви нападаєте на д'Артаньяна, і це при Раулі!

- Хіба заборонено нападати на д'Артаньяна?

- Та хіба ви не знаєте, що д'Артаньян являє собою четверту частину того славного і грізного цілого, яке називалося мушкетерами?

- Знаю, але не бачу, чому це може заважати мені ненавидіти д'Артаньяна.

- Що ж він вам зробив?

- О, мені? Нічого.

- То за що ж ви його ненавидите?

- Запитайте про це в тіні мого батька.

- Право, дорогий де Вард, ви мене дивуєте. Д'Артаньян не належить до числа людей, які, збудивши ненависть до себе, ухиляються від зведення рахунків; ваш батько, як мені говорили, теж не любив залишатися в боргу. Але ж не існує таких образ, які не змивалися б кров'ю після чесного, гарного удару шпаги.

- Що робити, мій дорогий? Між моїм батьком і д'Артаньяном існувала ворожнеча. Мені, ще дитині, батько говорив про цю ненависть і заповів її мені разом з рештою спадщини.

- І ця ненависть стосувалася тільки д'Артаньяна?

- О, д'Артаньян надто був пов'язаний зі своїми трьома друзями; тому частка ненависті, звісно, припадає і на них.

Де Гіш, який не зводив очей з де Варда, внутрішньо здригнувся, побачивши посмішку молодого чоловіка. Щось схоже на передчуття проникло в його свідомість, і він подумки сказав собі, що минув час відкритих двобоїв між дворянами, але ненависть, гніздячись у глибині душі, але, не виливаючись назовні, все ж таки залишається ненавистю; словом, після батьків, які палко ненавиділи одне одного й билися на шпагах, з'явилися сини, які теж ненавидять одне одного, але обрали зброю - інтригу й зраду.

Не Рауля, звісно, підозрював у зраді та інтригах де Гіш: він здригнувся від страху за Рауля. Ці важкі думки затьмарили обличчя де Гіша, тим часом як де Вард цілком опанував себе.

- Утім, - додав він, - я нічого не маю особисто проти де Бражелона; я його зовсім не знаю.

- У всякому разі, де Вард, - зауважив де Гіш досить суворим тоном, - не забудьте одного: Рауль - мій найкращий друг.

Де Вард поклонився.

Вони незабаром опинилися біля Пале-Рояля, оточеного натовпом цікавих.

Наближені Філіпа Орлеанського чекали його наказів, щоб сісти на коней і скласти почет послів, яким доручили привезти в Париж принцесу.

Де Гіш залишив де Варда і Малікорна біля великих сходів і піднявся до принца. Він користувався такою ж прихильністю принца, як і шевальє де Лоррен, який терпіти не міг де Гіша, хоч і посміхався йому.

Молодий принц сидів перед дзеркалом і рум'янив щоки. У кутку кабінету на подушках розлігся шевальє де Лоррен; його довге біляве волосся щойно завило, і тепер він грався своїми локонами. Принц обернувся на шум і побачив графа.

- А, це ти, Гіш, - сказав він, - будь ласка, підійди до нас і скажи мені правду.

- Ваша високість знає, що це мій недолік.

- Уяви собі, Гіш, противний Лоррен засмучує мене.

Де Лоррен знизав плечима.

- Чим саме? - запитав де Гіш. - Здається, у шевальє немає такої звички.

- Він запевняє, - продовжував принц, - що принцеса Генріетта як жінка краща, ніж я як чоловік.

- Стережіться, ваша високість, - сказав де Гіш, хмурячи брови, - ви вимагали від мене правди.

- Так, - відповів принц із тремтінням у голосі.

- Отже, я вам скажу правду.

- Не поспішай, Гіш, - вигукнув принц, - встигнеш! Подивися на мене гарненько і пригадай її; втім, ось її портрет, візьми.

І він подав графу мініатюру тонкої роботи.

Де Гіш узяв портрет і довго дивився на нього.

- Чесно кажучи, - промовив він, - чарівне обличчя!

- Та подивися гарненько на мене, дивись же! - вигукнув принц, намагаючись привернути до себе увагу графа, цілком поглиненого портретом.

- Дивовижне, - прошепотів де Гіш.

- Право, можна подумати, - продовжував принц, - що ти ніколи не бачив цієї маленької дівчинки.

- Я її бачив, ваша високість, щоправда, років п'ять тому; а між дванадцятирічною дитиною і сімнадцятирічною дівчиною - велика різниця.

- Ну, говори ж свою думку.

- Я думаю, що портрет прикрашений, ваша високість.

- О так, це вірно, - з торжеством сказав принц. - Художник їй лестив. Але, припустивши навіть, що вона така, вислови свою думку.

- Ваша високість дуже щасливі, маючи таку чарівну наречену.

- Добре, це твоя думка про неї, а про мене?

- Я вважаю, ваша високість, що для чоловіка ви занадто вродливі.

Шевальє де Лоррен розреготався.

Принц зрозумів іронію, яка полягала в думці де Гіша про нього, і насупив брови.

- Не дуже-то люб'язні в мене друзі, - проворчав він.

Де Гіш востаннє глянув на портрет і неохоче повернув його принцу:

- Позитивно, ваша високість, я волію поглянути десять разів на вас, ніж ще раз на принцесу.

Безсумнівно, де Лоррен побачив таємний сенс у словах графа, який вислизнув від принца, і тому зауважив:

- Одружуйтеся тоді!

Герцог Орлеанський продовжував накладати рум'яна на обличчя; покінчивши з цим, він знову подивився на портрет, помилувався на себе в дзеркало і посміхнувся.

Без сумніву, він залишився задоволений порівнянням.

- З твого боку дуже мило було прийти, - кивнув він де Гішу, - я боявся, що ти поїдеш, навіть не попрощавшись зі мною.

- Ваша високість занадто добре знає мене, щоб вважати здатним на таку нечемність.

- Ти, ймовірно, хочеш попросити мене про що-небудь перед від'їздом із Парижа?

- Так, ваша високість, ви вгадали, у мене дійсно є до вас прохання.

- Добре, говори.

Де Лоррен весь перетворився на слух; йому здавалося, що будь-яка милість, яку надають іншому, вкрадена в нього. Де Гіш вагався.

- Можливо, ти потребуєш грошей? - запитав принц. - Це дуже доречно, я зараз дуже багатий. Суперінтендант фінансів надіслав мені п'ятдесят тисяч пістолів.

- Дякую, ваша високість, ідеться не про гроші.

- Чого ж ти просиш? Говори.

- Призначення однієї фрейліни.

- Ого, Гіш, яким ти стаєш покровителем! - презирливо зауважив принц. - Невже ти тільки й будеш говорити мені про різних дурочок?

Де Лоррен усміхнувся: він знав, що принц не любив, коли протегували жінкам.

- Ваша високість, - сказав граф, - я не протегую особі, про яку говорю вам; за неї просить один із моїх друзів.

- А, це справа іншого роду. А як звуть особу, за яку просить твій друг?

- Мадемуазель де Ла Бом Леблан де Лавальєр, фрейліна вдовствуючої герцогині Орлеанської.

- Фі, кульгаючи, - позіхнув де Лоррен, напівлежачи на подушках.

- Кульгава! - повторив принц. - І вона постійно буде перед очима моєї дружини? Ну ні, це занадто небезпечне видовище під час вагітності.

Шевальє де Лоррен розреготався.

- Пане де Лоррен, - зупинив його граф, - ви чините невеликодушно: я прошу, а ви мені шкодите.

- Вибачте, графе, - сказав де Лоррен, стривожений тоном, яким де Гіш вимовив ці слова. - Я зовсім не хотів цього, і, право, мені здається, що я сплутав цю дівицю з іншою особою.

- Без сумніву. Я запевняю вас, що ви помилилися.

- Але скажи, для тебе це дуже важливо, Гіш? - поцікавився принц.

- Дуже, ваша високість.

- Добре, вирішено. Але більше не проси ні за кого: всі місця зайняті.

- Ах, - вигукнув де Лоррен, - уже полудень: ця година була призначена для від'їзду.

- Ви проганяєте мене, пане? - запитав де Гіш.

- О, ви мене ображаєте, графе! - відповів де Лоррен.

- Заради бога, графе; прошу вас, шевальє, не сваріться, - капризно попросив принц. - Хіба ви не бачите, що це засмучує мене?

- Потрібен підпис, - нагадав де Гіш.

- Вийми з цього ящика патент і дай мені.

Однією рукою де Гіш подав принцу папір, а іншою - перо, яке вмочив у чорнило.

Принц поставив підпис.

- Бери, - сказав він, подаючи графу папір, - але з умовою: помирися з Лорреном.

- Охоче, - поклонився де Гіш.

І він простягнув руку улюбленцю герцога з байдужістю, схожою на презирство.

- Ідіть, графе, - сказав де Лоррен, мабуть, не помітивши його зневаги, - їдьте і привезіть нам принцесу, яка має не надто відрізнятися від свого портрета.

- Так, їдь і повертайся швидше. До речі, кого ти з собою береш?

- Бражелона і Варда.

- Славних супутників, дуже хоробрих.

- Занадто хоробрих, - зауважив шевальє. - Постарайтеся привезти назад обох, графе.

«Підла душа, - подумав Гіш. - Він насамперед і всюди чує зло».

І, вклонившись принцу, він вийшов.

Вийшовши у двір, він помахав підписаним патентом.

Малікорн кинувся до нього і, тремтячи від радості, схопив папір. Але коли Малікорн прочитав його, де Гіш зрозумів, що він чекає ще чогось.

- Терпіння, терпіння, - засміявся граф. - Річ у тім, що там був де Лоррен, і я побоявся зазнати невдачі, попросивши занадто багато. Дочекайтеся мого повернення. До побачення.

- До побачення, пане графе. Тисяча подяк, - сказав Малікорн.

- Пошліть до мене Манікана. Так, чи правда, що де Лавальєр кульгає?

Коли він вимовляв ці слова, позаду нього зупинився кінь.

Граф обернувся і побачив, як зблід Бражелон, який в'їхав у цю мить у двір. Бідний закоханий чув його слова. Але Малікорн не чув; він відійшов уже занадто далеко.

«Чому тут говорять про Луїзу? - запитав себе Рауль. - О, тільки б цей усміхнений де Вард не надумав сказати що-небудь про неї при мені».

- Швидше, панове, в дорогу! - крикнув де Гіш.

Принц, який закінчив свій туалет, підійшов до вікна. Уся свита вітала його, і за десять хвилин прапори, шарфи і пір'я вже майоріли в такт галопу коней.

LXXXIII. У Гаврі

Усі ці придворні, блискучі, веселі, жваві, приїхали в Гавр через чотири дні після від'їзду з Парижа. Було вже близько п'ятої години вечора; від принцеси не надходило поки що жодних звісток.

Почалися пошуки квартир; подекуди спалахували суперечки між панами і сварки між лакеями. І ось у розпал цієї метушні де Гішу здалося, що він бачить Манікана. Справді, Манікан приїхав, але оскільки Малікорн заволодів його найкращим костюмом, то він був лише у фіолетовій вишитій сріблом оксамитовій сукні, яку він встиг викупити.

Подивившись на сумне обличчя Манікана, граф не міг утриматися від сміху.

- О, мій бідний Манікан, - зауважив він, - який ти фіолетовий! Ти в жалобі?

- Так, я ношу траур, - відповів той.

- По кому чи по чому?

- За моїм зниклим блакитним із золотом камзолом. У мене залишився тільки цей, та й то мені довелося довго економити, щоб викупити його.

- Справді?

- Право, тебе це не може здивувати, адже ти залишив мене без грошей.

- Але ти приїхав, це головне.

- Так, приїхав, і жахливими дорогами.

- Де ти помістився?

- Ніде!

Де Гіш розсміявся:

- Ну то де помістишся?

- Там же, де ти.

- Я й сам не знаю.

- Отже, ти або принц не зняли заздалегідь будинки?

- Ні він, ні я про це не подумали. Я вважаю, що Гавр великий і що в ньому знайдеться стайня на дванадцять коней і порядний будинок у пристойному кварталі...

- О, гарних будинків тут багато, тільки не для нас.

- Як не для нас? Для кого ж?

- Та для англійців! Усі будинки зняті герцогом Бекінгемом.

- Що? - запитав де Гіш, якого це ім'я змусило насторожитися.

- Так, мій дорогий, герцогом Бекінгемом. Його милість надіслав заздалегідь кур'єра, який тут уже три дні і зняв усі гарні приміщення в місті.

- Але ж не займає ж герцог усього Гавра, чорт забирай!

- Звісно, не займає, бо він ще не висадився, але коли висадиться, займе.

- Добре! Людина, яка зайняла цілий будинок, задовольняється ним і не знімає другого.

- Так, але дві людини?

- Ну, припустімо - два будинки... чотири, шість, десять, якщо хочеш, але ж у Гаврі будинків сто.

- У такому разі знято всі сто.

- Неможливо.

- Ах, упертюх, кажу я тобі, що Бекінгем зняв усі будинки, що оточують будівлю, де мають зупинитися вдовствуюча королева Англії і принцеса, її дочка.

- Ого, ось це цікаво! - сказав де Вард, погладжуючи шию свого коня.

- Але це так.

- Ви впевнені, пане де Манікан?

Ставлячи запитання, де Вард скоса подивився на де Гіша, немов бажаючи дізнатися, наскільки можна довіряти його другу.

Тим часом настала ніч. Смолоскипи, пажі, лакеї, конюхи, коні та карети заполонили порт і площу. Смолоскипи відбивалися в каналі, який наповнювався водою припливу, а по інший бік молу виднілися тисячі облич допитливих матросів і городян, які намагалися не упустити жодної подробиці видовища.

- Але, - вигукнув де Гіш, - чому герцог Бекінгем вирішив так завчасно найняти приміщення?

- На це в нього була причина, - відповів Манікан.

- Ти знаєш її? Скажи!

- Нахилися.

- Що ж? Цього не можна сказати голосно?

- Суди сам.

Де Гіш нахилився.

- Любов, - прошепотів Манікан.

- Я нічого більше не розумію.

- Скажи краще: «Ще не розумію».

- Поясни.

- Слухай же: кажуть, що Його Високість герцог Орлеанський буде найнещаснішим із чоловіків.

- Як? Герцог Бекінгем?..

- Це ім'я приносить нещастя особам королівського дому Франції.

- Отже, герцог?

- Запевняють, ніби він до нестями закоханий у принцесу і не хоче нікого підпускати до неї.

Де Гіш спалахнув.

- Добре, добре, дякую, - стиснув він руку Мані-кана. Потім він випростався і додав: - Заради бога, Манікан, постарайся, щоб це не дійшло до вух французів, інакше, Манікан, під сонцем нашої країни засяють шпаги, яким не страшна англійська сталь.

- Утім, - продовжував Манікан, - я не знаю, чи не вигадка це кохання; можливо, все це байки.

- Ні, - сказав де Гіш, зціпивши зуби, - це, мабуть, правда.

- Зрештою яке діло тобі, та й мені теж, стане чи ні принц тим, ким був покійний король? Герцог Бекінгем-батько - для королеви; герцог Бекінгем-син - для молодої принцеси; для всіх інших - нічого.

- Манікан, Манікан!

- Чорт забирай! Це або факт, або принаймні загальна думка.

- Замовкни, - зупинив його граф.

- А чому потрібно мовчати? - заперечив де Вард. - Це дуже почесно для французької нації. Ви не поділяєте моєї думки, віконт?

- Якого? - сумно запитав Бражелон.

- Я запитую, чи не почесно, що англійці надають честь красі наших королев і принцес?

- Вибачте, я не знаю, про що йдеться, і прошу пояснити мені.

- Герцогу Бекінгем-батькові потрібно було приїхати до Парижа, щоб його величність король Людовик Тринадцятий

помітив, що його дружина - одна з найкрасивіших жінок французького двору. Тепер потрібно, щоб Бекінгем-син, своєю чергою, підтвердив красу принцеси французької крові своїм схиляннням перед нею. Відтепер дипломом за красу слугуватиме любов, навіяна нашим заморським сусідам.

- Вибачте, - відповів Бражелон, - я не люблю таких жартів. Ми, дворяни, - хранителі честі наших королев і принцес. Якщо ми будемо сміятися над ними, що ж залишиться робити лакеям?

- Ого, пане! - обурився де Вард, вуха якого почервоніли. - Як я маю розуміти ваші слова?

- Розумійте як завгодно, - холодно відповів де Бражелон.

- Рауль, Рауль, - намагався охолодити його де Гіш.

- Пане де Вард! - вигукнув Манікан, бачачи, що той спрямував свого коня в бік Рауля.

- Панове, панове, - сказав де Гіш, - не подавайте поганого прикладу на вулиці. Де Вард, ви не праві.

- Не правий? У якому відношенні?

- Не праві в тому, що завжди і про все говорите погано, - відрізав Рауль зі своєю невблаганною холоднокровністю.

- Пощади, Рауль, - шепнув де Гіш.

- Не бийтеся, поки не відпочинете; не те ваш поєдинок добром не скінчиться, - сказав Манікан.

- Уперед, уперед, панове, - втрутився де Гіш, - їдьмо.

І, відтіснивши коней і пажів, він проклав собі шлях у натовпі, тягнучи за собою всю французьку свиту.

Великі ворота якогось двору були розкриті. Де Гіш в'їхав туди; Бражелон, де Вард, Манікан і четверо інших дворян пішли за ним.

Там вони влаштували щось на кшталт військової ради щодо заходів, до яких слід вдатися, щоб урятувати гідність посольства.

Бражелон висловився за те, що необхідно поважати право першості.

Де Вард запропонував захопити місто силою, що Манікану здалося надто сміливим. Він порадив насамперед виспатися. На його думку, це було найрозсудливіше. На жаль, для того щоб дослухатися до його поради, не вистачало небагато чого: ліжок і даху.

Де Гіш мовчки думав кілька хвилин, потім голосно сказав:

- Хто мене любить, за мною!

- Свита теж? - запитав паж, який підійшов до групи.

- Усі! - крикнув стрімкий молодий чоловік. - Манікане, покажи нам будинок, який має займати Її Високість принцеса.

Не розуміючи намірів графа, його друзі рушили за ним у супроводі веселого і галасливого натовпу народу.

З боку порту, налітаючи могутніми поривами, дув вітер.

LXXXIV. У морі

Наступного дня погода була спокійнішою, хоча все ще дув вітер. Сонце піднялося в червоній хмарі, і його криваві промені заіскрилися на гребенях чорних хвиль.

З вартових вишок вели невпинне спостереження.

Об одинадцятій годині ранку помітили судно, яке йшло на всіх вітрилах; два інших виднілися за півмилі від нього. Кораблі летіли, як стріли, випущені могутнім стрільцем, але море так хвилювалося, що швидкість їхнього руху не зменшувала хитавиці, що кидала судна то на правий, то на лівий борт.

Незабаром форма кораблів і колір вимпелів показали, що це судна англійського флоту. Попереду йшов корабель з адміральським прапором; на ньому їхала принцеса.

Негайно поширилася звістка про її прибуття. Уся французька знать кинулася в порт, а народ висипав на набережну і на мол.

Через дві години відсталі судна наздогнали адміральський корабель, і всі три, мабуть, не наважуючись увійти у вузький вхід гавані, кинули якір між Гавром і мисом Гев.

Негайно ж адміральський корабель салютував дванадцятьма гарматними пострілами; форт Франциска I відповів тим самим.

Негайно сто шлюпок вийшли в море; всі вони були оздоблені багатими тканинами і призначалися для того, щоб доставити французьких дворян на кораблі, що стояли на якорі.

Але варто було подивитися, як хиталися ці шлюпки навіть у бухті, а за молом, наче гори, здіймалися і з гуркотом розбивалися на мілинах хвилі, щоб усякому стало ясно, що жодна з них не пройде і чверті відстані до кораблів. Однак, незважаючи на вітер і бурю, лоцманська шлюпка збиралася вийти з порту, щоб надати себе в розпорядження англійського адмірала.

Де Гіш вибирав стійкіше суденце, на якому можна було б дістатися до англійських кораблів, коли помітив лоцманську шлюпку.

- Раулю, - запитав він, - чи не вважаєш ти, що розумним і сильним істотам на кшталт нас із тобою соромно відступати перед грубою силою вітру й хвиль?

- Я саме думав про це, - відповів Бражелон.

- Що ж? Давай сядемо в шлюпку і попливемо! Хочеш, де Вард?

- Стережіться: ви потонете, - пригрозив їм Манікан.

- І головне, даремно, - додав де Вард. - За такого вітру ви ніколи не доберетеся до кораблів.

- Отже, ти відмовляєшся?

- О так. Я охоче ризикну життям у боротьбі з людиною, - зауважив де Вард, скоса поглянувши на Бражелона. - Але не маю ані найменшого бажання битися ударами весел із потоками солоної води.

- А я, - сказав Манікан, - якби навіть мені вдалося дістатися до англійських суден, зовсім не бажаю губити свій єдиний чистий костюм. Шлюпку оллє хвилею, а солона вода залишає плями.

- Отже, ти теж відмовляєшся? - вигукнув де Гіш.

- Рішуче, можеш бути впевнений, і не раз, а двічі.

- Тоді я вирушу один.

- Ні, - перебив його Рауль, - я їду з тобою.

Рауль, холоднокровно зваживши небезпеку, визнав її неминучою; але йому хотілося зробити те, на що не зважився де Вард.

Шлюпка вже відходила. Де Гіш крикнув лоцману:

- Гей, нам потрібно два місця!

І, загорнувши п'ять або шість пістолів у папір, він кинув їх із набережної в шлюпку.

- Видно, ви не боїтеся солоної води, молоді панове, - сказав лоцман.

- Ми нічого не боїмося, - відповів де Гіш.

- Тоді ласкаво просимо.

Лоцман підвів шлюпку до берега. Де Гіш і Рауль один за одним з однаковою легкістю стрибнули в неї.

- Намагайтеся, молодці, - сказав де Гіш. - У мене в гаманці є ще двадцять пістолів; якщо ми досягнемо адміральського корабля, вони ваші.

Веслярі налегли на весла, і шлюпка полетіла хвилями.

Усіх зацікавила ця небезпечна затія. Жителі Гавра юрмилися на молу; всі стежили за шлюпкою. Втле суденце то на секунду повисало на пінистих гребенях, то, немов кинуте з висоти, пірнало в глибину ревучої безодні. Проте після годинної

боротьби воно підійшло до адміральського судна, від якого вже відокремилися дві шлюпки, що вийшли на допомогу.

На шканцях адміральського корабля під балдахіном з оксамиту, оздобленого горностаєм, сиділи вдовиця-королева і молода принцеса; біля них стояв адмірал, граф Норфолк. Вони з жахом стежили, як шлюпка то злітала до неба, то провалювалася в безодню, а на темному тлі її вітрила виділялися фігури французьких дворян.

Матроси, що стояли біля борту і піднялися на реї, захоплювалися хоробрістю двох сміливців, спритністю лоцмана і силою матросів. Урочисте «ура» зустріло де Гіша і де Бражелона, які вступили на корабель.

Граф Норфолк, красивий молодий чоловік років двадцяти шести, пішов назустріч прибулим.

Де Гіш і де Бражелон спритно піднялися спущеним трапом і в супроводі графа Норфолка підійшли вклонитися найвищим особам.

Повага, а головне, якась незвітна боязкість завадили графу де Гішу роздивитися молоду принцесу. Вона ж, навпаки, негайно помітила його і запитала матір:

- Це не принц там, у човні?

Королева Генрієтта, яка знала принца краще за свою доньку, посміхнулася помилці, яку пояснювала самолюбством молодої дівчини, і відповіла:

- Ні, це тільки граф де Гіш, його улюбленець.

Принцесі довелося приховати мимовільну симпатію, викликану сміливістю графа.

Де Гіш нарешті наважився поглянути на принцесу, щоб порівняти оригінал із портретом.

Коли він побачив бліде обличчя принцеси, її живі очі, чарівне каштанове волосся, трепетні губи, королівський рух руки, милостивий і привітний, його охопило таке хвилювання, що він втратив би рівновагу, якби Рауль не підтримав його. Здивований погляд друга і прихильний жест королеви змусили де Гіша схаменутися.

У небагатьох словах він пояснив, що його послав принц; потім вклонився адміралу і знатним англійцям, які оточували королеву і принцесу.

Слідом за де Гішем представили Рауля. Його прийняли дуже милостиво. Усі знали, яку роль відігравав граф де Ла Фер під час реставрації Карла II; крім того, саме граф вів переговори щодо шлюбу, який повертав до Франції онуку Генріха IV.

Рауль чудово говорив англійською і слугував своєму другові перекладачем у його бесіді з молодими англійськими вельможами, які не знали французької мови.

Незабаром з'явився молодий чоловік дивовижної краси, у розкішному костюмі й багатому озброєнні. Він підійшов до королеви і принцеси, які розмовляли з графом Норфолком, і сказав з погано прихованим нетерпінням:

- Ваша величність і ваша високість, час сходити на берег.

У відповідь на запрошення принцеса піднялася і вже хотіла прийняти руку, яку їй поспішно подав молодий красень, але адмірал виступив уперед.

- Вибачте, мілорде Бекінгем, - заговорив він, - зараз переправа неможлива для дам. Хвилювання занадто сильне; але до четвертої години вітер, імовірно, спаде. Тому ми висадимося тільки ввечері.

- Дозвольте, мілорде, - сказав Бекінгем із роздратуванням, якого він навіть не намагався приховати. - Ви утримуєте дам, не маючи на те права. Її високість, на щастя, належить Франції, і, як бачите, Франція вустами своїх послів вимагає її до себе.

Він вказав рукою на де Гіша і Рауля, водночас кланяючись їм.

- Я не думаю, - відповів адмірал, - щоб ці пани бажали наражати на небезпеку життя королеви і принцеси.

- Мілорде, ці панове, йдучи проти вітру, переправилися на корабель. Треба думати, що небезпека для королеви і принцеси буде не більшою, якщо вони попливуть за вітром.

- Ці панове дуже хоробрі, - сказав адмірал. - Ви бачили, що багато хто стояв на набережній, але не наважився піти за ними. Крім того, вони пустилися в море, дуже бурхливе навіть для моряків, бажаючи якнайшвидше привітати Її Високість і її найяснішу матір. Я поставлю наших гостей у приклад моєму штабу, але принцеса і королева цього не потребують.

Поглянувши крадькома на графа де Гіша, принцеса помітила, як фарба залила його щоки.

Бекінгем не вловив цього погляду: він стежив тільки за Норфолком. Герцог, вочевидь, ревнував до адмірала і горів бажанням якнайшвидше відвезти принцесу з хиткої палуби корабля, де володарем був адмірал.

- Утім, - зауважив Бекінгем, - я звертаюся до думки принцеси.

- А я, мілорде, - відповів адмірал, - звертаюся до своєї совісті та відповідальності. Я обіцяв доставити принцесу до Франції цілою і неушкодженою і дотримаю своєї обіцянки.

- Однак, пане...

- Дозвольте вам нагадати, мілорде, що тут розпоряджаюся я один.

- Чи усвідомлюєте ви свої слова, мілорде? - зарозуміло запитав Бекінгем.

- Цілком, і повторюю: я один командую тут, герцог, і всі підкоряються мені - море, вітер, судна і люди.

Це були прекрасні слова, сказані з гідністю. Рауль помітив, яке враження справили вони на Бекін-гема. Герцог здригнувся всім тілом і сперся спиною на одну з колонок балдахіна, щоб не впасти, очі його налилися кров'ю, і рука лягла на ефес шпаги.

- Герцог, - повернулася до нього королева, - дозвольте зауважити вам, що я цілком поділяю думку графа Норфолка. Крім того, якби не було навіть цього туману, ми все ж таки мали б приділити кілька годин людині, яка так благополучно і так дбайливо доставила нас до берегів Франції, де їй доведеться розлучитися з нами.

Замість відповіді Бекінгем запитально глянув на принцесу.

Але принцеса, напівприхована оксамитовими, розшитими золотом складками балдахіна, не слухала цієї суперечки. Вона дивилася на графа де Гіша, який розмовляв з Раулем.

Це був новий удар для Бекінгема: йому здалося, що в погляді принцеси Генрієтти він прочитав глибше почуття, ніж просту цікавість.

Він відійшов, хитаючись, до головної щогли.

- У герцога Бекінгема ноги не моряка, - сказала по-французьки вдовиця королева. - Напевно, тому він так сильно бажає ступити на тверду землю.

Молодий чоловік почув її слова, зблід, як смерть, і пішов, опустивши руки, зливаючи в одному подиху давнє кохання з новою ненавистю.

Тим часом адмірал, не звертаючи більше уваги на невдоволення герцога, провів королеву і принцесу у свою каюту на кормі, де подали розкішний обід, гідний присутніх.

Адмірал сів праворуч від принцеси, посадивши ліворуч від неї де Гіша. Це місце займав зазвичай Бекінгем.

Увійшовши до їдальні, герцог зазнав ще одного удару. Згідно з етикетом, який він мав поважати, як другу королеву, його понизили і за столом.

Де Гіш, зблідлий від щастя ще більше, ніж його суперник від гніву, з трепетом опустився на стілець поруч із принцесою, шелест шовкової сукні якої змушував серце графа битися від не звіданої ще досі насолоди.

Після обіду Бекінгем швидко підійшов до принцеси, щоб запропонувати їй руку.

Тепер настала черга де Гіша дати урок герцогу.

- Мілорде, - сказав він, - будьте так ласкаві, з цієї миті не ставайте між її високістю принцесою і мною. Тепер Її Високість дійсно належить Франції, і якщо принцеса робить мені честь, подаючи мені руку, вона торкається руки принца, брата короля.

З цими словами він запропонував руку принцесі з таким явним збентеженням і водночас з такою мужньою шляхетністю, що серед англійців пролунав шепіт захоплення, а в Бекінгема вирвався важкий подих.

Рауль любив: Рауль усе зрозумів. Він подивився на де Гіша глибоким поглядом, яким мати або друг попереджають сина або друга про небезпеку, що загрожує йому.

Нарешті о другій годині з-за хмар виглянуло сонце. Вітер стих; море стало гладким, як дзеркало; туман, що обволікав землю, розсіявся. І тоді з'явилися привітні береги Франції, усипані тисячею білих будинків, що виділялися на зелені дерев і синяві неба.

LXXXV. Намети

Як ми вже бачили, адмірал вирішив не зважати на грізні погляди і спалахи гніву Бекінгема. З часу відплиття з Англії Норфолк встиг потроху звикнути до них. Де Гіш ще не помітив ворожості, що, здавалося, зародилася в молодого лорда проти нього; однак інстинктивно він відчував деяку неприязнь до фаворита Карла II. Королева-мати, жінка досвідчена і холоднокровна, розуміла стан речей і готувалася в належний момент розрубати заплутаний вузол. Цей момент настав. Море і вітер стихли. Не припинилася тільки буря в серці Бекінгема. Герцог нетерпляче твердив напівголосно молодій принцесі:

- Заради бога, принцесо, благаю вас, спустимося на берег. Невже ви не бачите, що цей нахаба, герцог Норфолк, вбиває мене своїми турботами про вас, своїм обожнюванням?

Генрієтта посміхнулася, не повертаючи голови, і з виразом ніжного докору й важкої зухвалості в голосі, що надає відмові відтінку прихильності, кокетливо прошепотіла:

- Дорогий лорде, я вам повторюю, що ви божевільні.

Ми вже сказали, що жодна з цих подробиць не вислизнула від Рауля. Він чув прохання Бекінгема і слова принцеси; бачив, як Бекінгем, отримавши таку відповідь, відступив, зітхнув і

провів рукою по лобі. Маючи здатність тверезо судити, Рауль зрозумів усе і жахнувся, оцінивши стан речей і стан умів.

Нарешті адмірал велів спустити шлюпки, але навмисне не квапив людей. Бекінгем зустрів розпорядження адмірала таким вибухом радості, що сторонній спостерігач визнав би герцога божевільним.

За розпорядженням графа Норфолка великий, оздоблений прапорами баркас повільно спустили з адміральського корабля; у ньому могли поміститися двадцять веслярів і п'ятнадцять пасажирів. Оксамитові килими, подушки з гербами Англії, квіткові гірлянди становили головну прикрасу цього воістину королівського судна.

Тільки-но воно торкнулося поверхні води, тільки-но веслярі підняли весла, немов солдати, що взяли на варту, чекаючи, доки принцеса зійде з корабля, як Бекінґем підбіг до трапу, сподіваючись посісти місце в тому ж баркасі.

Але королева його зупинила.

- Мілорде, - сказала вона, - моїй дочці і мені не личить висаджуватися на берег раніше, ніж для нас приготують приміщення. Отже, я вас прошу, герцог, вирушити першим у Гавр і подбати про те, щоб усе було готово до нашого прибуття.

Це прохання було для герцога останнім ударом, тим жахливішим, що він був несподіваним. Він почервонів, прошепотів щось, але нічого не зміг відповісти.

Досі в ньому жевріла надія, що йому вдасться побути біля принцеси хоч під час переправи і насолодитися до кінця митями, які йому подарувала доля. Але наказ звучав суворо.

Адмірал, який чув розпорядження королеви, негайно крикнув:

- Спустити маленьку шлюпку!

Команду було виконано зі швидкістю, звичайною на військових кораблях.

Засмучений Бекінгем із розпачем подивився на принцесу, кинув благальний погляд на королеву й інший погляд, повний гніву, на адмірала. Принцеса зробила вигляд, що нічого не сталося. Королева відвернулася. Адмірал усміхнувся.

Помітивши це, Бекінгем, здавалося, готовий був кинутися на Норфолка.

Королева-мати піднялася з місця.

- Вирушайте, пане, - наказала вона.

Хапаючись за останню надію, Бекінгем запитав, задихаючись від припливу найрізноманітніших почуттів:

- А ви, панове де Гіш і де Бражелон, не вирушите зі мною?

Де Гіш поклонився.

- Я і віконт де Бражелон, - відповів він, - перебуваємо в розпорядженні королеви. Ми зробимо все, що нам накаже її величність.

І він подивився на принцесу. Вона опустила очі.

- Вибачте, герцог, - сказала королева, - але граф де Гіш представляє особу принца. Він має прийняти нас від імені Франції, як ви, герцог, проводжали нас від імені Англії. Отже, граф повинен супроводжувати нас. Крім того, ми не можемо не надати йому цієї невеличкої милості в нагороду за ту відвагу, яку він проявив, виїхавши нам назустріч у таку бурхливу погоду.

Бекінгем відкрив рот, немов збираючись відповісти. Однак він або не знав, що сказати, або не підшукав відповідних слів, але тільки жоден звук не злетів з його губ, і, повернувшись, наче в маренні, він стрибнув у шлюпку прямо з палуби корабля.

Веслярі ледве встигли підхопити його і втримати рівновагу, бо сильний поштовх ледь не перекинув човен.

- Позитивно, герцог збожеволів, - голосно зауважив адмірал, звертаючись до Рауля.

- Я боюся за нього, - відповів Бражелон.

Висадившись на берег, Бекінгем впав у таке заціпеніння, що якби не зустрів свого кур'єра, посланого ним заздалегідь у Гавр як квартирьєр, він не знайшов би дороги. Увійшовши в призначений для нього будинок, він замкнувся, як Ахілл у своєму наметі*.

Баркас королеви і молодої принцеси відійшов від адміральського судна майже в ту саму мить, як герцог ступив на берег. За першим баркасом відплив другий, зі свитою, придворними і близькими друзями.

Усі мешканці Гавра, розмістившись у рибальських шаландах, плоскодонках або довгих нормандських човнах, рушили назустріч королівському баркасу.

Гармати фортів гриміли. Англійські кораблі відповідали салютами. Вогняні хмари вилітали із зяючих жерл, перетворювалися на м'які клуби диму, пливли над поверхнею моря і танули в небесній блакиті.

Принцеса спустилася на набережну. Весела музика зустріла і супроводжувала її всюди.

У той час як Генрієтта ступала маленькими ніжками по розкішних килимах і квітах, граф де Гіш і Рауль, вибравшись з натовпу англійців, попрямували до будівлі, призначеної для майбутньої герцогині Орлеанської.

- Поспішаймо, - сказав Рауль де Гішу. - Судячи з характеру Бекінгема, він влаштує якийсь підступ, коли побачить, до чого призвела наша вчорашня нарада.

- О, - відповів граф, - адже ми залишили де Варда, це уособлення твердості, і Манікана, втілення лагідності.

Проте де Гіш поквапився, і через п'ять хвилин вони вже були біля ратуші.

Насамперед їх вразив величезний натовп на площі.

- Ага, - зауважив де Гіш, - мабуть, наші приміщення готові.

Справді, на площі перед ратушею височіло вісім надзвичайно красивих наметів із прапорами Франції та Англії, що майоріли над ними. Намети оточили ратушу, немов різнобарвний пояс. Десять пажів і дванадцять вершників легкої кінноти, що складали свиту послів, охороняли намети. Це було дивовижне, казкове видовище.

Імпровізовані житла спорудили протягом ночі.

Прибрані всередині і зовні найрозкішнішими тканинами, які тільки можна було дістати в Гаврі, намети утворили кільце навколо ратуші, резиденції молодої принцеси. Між ними були протягнуті шовкові канати, які охороняли вартові. Таким чином, план Бекінгема абсолютно руйнувався, якщо він дійсно хотів відрізати доступ до ратуші для всіх, крім себе і своїх англійців.

Єдиний прохід, який вів до сходів будівлі, не перегороджений шовковими канатами, охоронявся з боків двома однаковими наметами з прапорами.

Ці два намети призначалися для де Гіша і Рауля. Під час їхньої відсутності намет де Гіша мав займати де Вард, а намет Рауля - Манікан.

Навколо цих восьми наметів безліч офіцерів, дворян і пажів, виблискуючи шовками і золотом, дзижчали, немов бджоли біля вулика. Всі вони були при шпагах і готові були підкорятися знаку де Гіша або де Бражелона, які очолювали посольство.

Ще з вулиці, що вела на площу, де Гіш і Рауль помітили франтівськи одягненого молодого дворянина, який скакав до ратуші. Натовп цікавих розступався перед ним. Побачивши намети, що з'явилися так несподівано, він скрикнув від гніву і відчаю. Це був Бекінгем, який уже оговтався від уроків, отриманих на кораблі, одягнув сліпучий костюм і вирішив чекати принцесу й королеву біля ратуші.

Але біля наметів герцогу перегородили дорогу, і йому довелося зупинитися. Втративши самовладання, Бекінгем підняв батіг; два офіцери схопили його за руки.

Де Варда не було на місці. Він перебував у ратуші, де передавав якісь накази де Гіша.

При звуці голосу Бекінгема, Манікан, що ліниво лежав на подушках в одному з крайніх наметів, піднявся зі своїм звичайним безтурботним виглядом і, чуючи, що шум триває, визирнув з-за портьєри.

- Що таке? - запитав він лагідно. - Хто це так шумить?

Випадково в ту хвилину, коли він заговорив, запанувала тиша, і, хоча Манікан вимовляв слова м'яко і неголосно, всі почули його запитання.

Бекінгем обернувся і побачив цю високу, худу фігуру і ледаче обличчя. Мабуть, зовнішність французького дворянина, одягненого, як ми вже сказали, досить скромно, не викликала у герцога великої поваги, тому що він презирливо кинув:

- Хто ви такий?

Манікан сперся на руку рослого солдата і відповів тим самим спокійним тоном:

- А ви?

- Я герцог Бекінгем. Я зняв усі будинки, що оточують ратушу, і раз я їх зняв, то вони належать мені. А я орендував їх для того, щоб мати вільний доступ до ратуші. Ви не маєте права перегороджувати мій шлях.

- Але, пане, хто ж заважає вам? - поцікавився Манікан.

- Ваші годинникові.

- Тому що ви бажаєте проїхати верхи, а наказано допускати тільки пішоходів.

- Ніхто не має права наказувати тут, крім мене, - сказав герцог.

- Чому, пане? - м'яко запитав Манікан. - Зробіть милість, поясніть цю загадку.

- Я вже сказав вам: я зняв усі будинки навколо площі.

- Ми це знаємо, тому-то нам залишилася тільки сама площа.

- Ви помиляєтеся: площа теж моя, як і будинки.

- Вибачте, пане, ви помиляєтеся; у нас кажуть: бруківка короля; отже, площа належить королю, а оскільки ми посланці короля, площа наша.

- Пане, я вже запитав вас, хто ви такий, - повторив Бекінгем, роздратований холоднокровністю свого співрозмовника.

- Моє ім'я Манікан, - відповів молодий чоловік голосом ніжним, як еолова арфа*.

Герцог знизав плечима.

- Одним словом, - сказав він, - коли я наймав будинки, що оточують ратушу, площа була вільна. Ці бараки псують вигляд: приберіть їх!

Глухий, загрозливий рокіт пронісся в натовпі слухачів.

Цієї миті з'явився де Гіш; він розштовхав солдатів, що відокремлювали його від герцога, і в супроводі Рауля підійшов до Бекінгема, а в той же час з іншого боку до герцога наблизився де Вард.

- Вибачте, мілорде, - звернувся граф до герцога, - але якщо ви чимось незадоволені, будьте люб'язні звертатися до мене, тому що саме я велів спорудити ці споруди.

- Крім того, зауважу вам, що слово «барак» звучить погано, - люб'язним тоном додав Манікан.

- Отже, герцог, ви говорили?.. - продовжував де Гіш.

- Я говорив, графе, - відповів Бекінгем голосом, у якому все ще звучав гнів, пом'якшений, однак, присутністю рівної йому людини, - я говорив, що неможливо залишити тут ці намети.

- Неможливо? - запитав де Гіш. - А чому?

- Вони мені заважають.

У де Гіша мимоволі вирвався нетерплячий вигук, але холодний погляд Рауля змусив його стриматися.

- Вони вас усе-таки менше соромлять, ніж нас зловживання правом першості, яке ви собі дозволили.

- Зловживання?

- Звичайно! Ви надсилаєте сюди людину, яка від вашого імені знімає всі будинки в Гаврі, анітрохи не думаючи про французів, що мають приїхати назустріч принцесі. Це не по-братськи, герцог, з боку представника дружньої нації.

- Територія належить першому, хто її зайняв, - перебив Бекінгем.

- Не у Франції, пане.

- Чому не у Франції?

- Тому що Франція - країна ввічливості.

- Що ви хочете цим сказати? - вигукнув Бекінґем так запально, що присутні відступили, очікуючи негайного поєдинку.

- Я хочу сказати, герцогу, - відповів, зблiднувши, де Гіш, - що я наказав збудувати ці приміщення для себе і своїх друзів, щоб вони слугували прихистком послам Франції, бо ваша вимогливість залишила нам один цей притулок у всьому місті. Я хочу сказати, що я і мої друзі будемо жити тут, якщо тільки воля, могутніша, а головне - вища, ніж ваша, не відкличе нас звідси.

- Я знаю силу, графе, яка виявиться досить могутньою, - поклав Бекінгем руку на ефес своєї шпаги.

У ту хвилину, коли богиня розбрату, запаливши уми, вже хотіла спрямувати вістря шпаг у груди супротивників, Рауль тихенько торкнувся рукою плеча Бекінгема.

- Одне слово, мілорд, - попросив він.

- Моє право, насамперед моє право! - палко вигукнув молодий чоловік.

- Саме про це я хочу мати честь поговорити з вами, - сказав Рауль.

- Добре, тільки коротше, пане.

- Я поставлю вам тільки одне запитання; ви бачите, що лаконічніше бути не можна.

- Говоріть, я слухаю.

- Скажіть: хто одружиться з онукою короля Генріха Четвертого - ви чи герцог Філіп Орлеанський?

- Що таке? - запитав Бекінгем, відступаючи в збентеженні.

- Прошу вас, дайте відповідь мені, - спокійно наполягав Рауль.

- Ви смієтеся наді мною, пане? - розсердився Бекінгем.

- Це відповідь, герцог, і її для мене достатньо. Отже, ви визнаєте, що ви не одружитеся з англійською принцесою.

- Але мені здається, ви це добре знаєте!

- Вибачте, але, судячи з вашої поведінки, це було неясно.

- Що ви хочете сказати, віконт?

- Ваша палкість схожа на ревнощі, - понизив голос Рауль. - Чи знаєте ви це, мілорде? Але такі ревнощі абсолютно недоречні з боку будь-кого іншого, крім коханого або чоловіка, а особливо, як ви самі розумієте, коли йдеться про принцесу крові.

- Пане, - вигукнув Бекінгем, - ви ображаєте принцесу Генрієтту!

- Це ви ображаєте її, - холодно відповів де Бражелон. - Будьте обережні! Нещодавно на адміральському кораблі ви розсердили королеву до краю і вивели з терпіння адмірала. Я спостерігав за вами, мілорде, і спершу вважав вас божевільним, але потім зрозумів істинний характер вашого божевілля.

- Пане...

- Зачекайте, я додам ще одне слово. Сподіваюся, що, крім мене, цього не зрозумів жоден француз.

- А чи знаєте ви, пане, - сказав Бекінгем, тремтячи від гніву і тривоги, - що ваші слова заслуговують на покарання?

- Зважуйте свої висловлювання, мілорде, - зарозуміло глянув на нього Рауль. - У моїх жилах тече не така кров, щоб

мене можна було безкарно ображати. Ви ж належите до сімейства, пристрасті якого навіюють підозри добрим французам. Отже, ще раз повторюю вам: будьте обережні, мілорд.

- У чому? Чи не погрожуєте ви мені?

- Я син графа де Ла Фер, пане Бекінгем, і ніколи не погрожую, бо одразу завдаю удару. Отже, вся моя погроза полягає в наступному...

Бекінгем стиснув кулаки, але Рауль продовжував, ніби не помічаючи цього:

- За першого ж неналежного слова, яке ви собі дозволите на адресу її високості... О, майте терпіння, пане Бекінгем: адже я ж проявив його.

- Ви?

- Звичайно. Поки принцеса була на англійській землі, я мовчав, але тепер, коли вона вступила на землю Франції, коли ми прийняли її від імені принца, при першій же образі, яку ви в пориві вашої надзвичайної прихильності завдасте королівському дому Франції, мені доведеться вжити одного з двох заходів: або я при всіх голосно розповім про ваше безумство, і вас із ганьбою відішлють до Англії, або, якщо це вам буде приємніше, я при всіх встромлю вам кинджал у груди. І другий захід мені здається більш підходящим: я думаю, що оберу саме його.

Бекінгем став білішим за мережива свого коміра.

- Віконт де Бражелон, - запитав він, - це промова дворянина?

- Так, герцог, тільки цей дворянин говорить із божевільним. Вилікуйтеся, мілорд, і він говоритиме з вами інакше.

- О, віконт де Бражелон, - прошепотів герцог здавленим голосом, підносячи руку до горла, - ви бачите, я вмираю.

- Якби це сталося зараз, герцогу, - з незмінною холоднокровністю зауважив Рауль, - я воістину вважав би вашу смерть великим щастям. Ця подія запобігла б усіляким поганим чуткам про вас і про найясніших осіб, яких так жахливо компрометує ваша відданість.

- Так, ви маєте рацію, ви маєте рацію, - розгубився молодий англієць. - Так, так, померти... Краще померти, ніж так страждати.

І він підніс руку до витонченого кинджала з руків'ям, обсипаним дорогоцінним камінням.

Рауль відвів його руку.

- Бережіться, герцог, - сказав він. - Якщо ви не вб'єте себе, ваш вчинок буде смішний. Якщо вб'єте, ви забризкаєте кров'ю вінчальне вбрання англійської принцеси.

Бекінгем задихався. Його губи тремтіли, щоки палали, очі блукали, немов у маренні. Раптом він промовив:

- Віконт, я не зустрічав шляхетнішої людини, ніж ви. Ви гідний син найдосконалішого з дворян. Залишайтеся у ваших наметах!

І він кинувся на шию Раулю.

Усі присутні, які бачили злість одного зі співрозмовників і твердість іншого, були здивовані таким результатом і почали шумно аплодувати. Пролунали привітальні вигуки.

Де Гіш теж обійняв Бекінгема, щоправда, не дуже охоче. Це послужило сигналом. Англійці та французи, які до цієї хвилини дивилися один на одного з неприязню, стали обійматися, як брати.

Тим часом показався кортеж принцеси. Якби не Бражелон, королеву з дочкою зустріли б два війська, що вступили в бій, і квіти, забризкані кров'ю. Побачивши прапори, що майорять, усі заспокоїлися.

LXXXVI. Ніч

Згода запанувала серед наметів. Англійці та французи змагалися в люб'язності щодо високих мандрівниць і в ввічливості один до одного.

Принцесу зустрічали радісними вигуками. Вона з'явилася наче королева, оточена загальною пошаною, наче богиня, що викликала почуття благоговіння у тих, хто їй поклоняється.

Королева-мати дуже ласкаво вітала французів. Франція була її батьківщиною, і вона була в Англії занадто нещасна, щоб Англія могла змусити її забути про Францію. Вона навчила свою доньку любити країну, де обидві вони колись знайшли притулок і де тепер на них чекало блискуче майбутнє.

Коли церемонія скінчилася, глядачі розсіялися, і сурмові звуки та галас натовпу почали лише долинати здалеку, коли спустилася ніч, вкривши зоряним пологом море, порт, місто й навколишні поля, - де Гіш повернувся до себе в намет. Він упав на табурет із виразом такого смутку на обличчі, що Бражелон не зводив із нього погляду, поки не почув його глибоких зітхань. Тоді він підійшов до нього. Граф сидів, відкинувшись

назад, притулившись плечем до стіни намету й опустивши голову на руки: його груди здіймалися, плечі здригалися.

- Ти страждаєш, мій друже? - запитав Рауль.

- Жорстоко.

- День був виснажливим, правда, - продовжував молодий чоловік, дивлячись на де Гіша.

- Так, і сон мене освіжить.

- Хочеш, щоб я пішов?

- Ні, мені потрібно поговорити з тобою.

- Але спершу я маю дещо про дещо запитати тебе, де Гіш.

- Будь ласка.

- Будь, однак, відвертим.

- Як завжди.

- Ти знаєш, чому Бекінгем був розлючений?

- Підозрюю.

- Він кохає принцесу, думаєш ти?

- Принаймні це можна припустити, дивлячись на нього.

- І тим не менше це не так.

- О, цього разу ти помиляєшся, Раулю. Я прочитав страждання в його очах, у його жестах, у всьому, що я бачив, починаючи від сьогоднішнього ранку.

- Ти поет, мій дорогий, і бачиш у всьому поезію.

- Головне, я бачу любов.

- Там, де її немає.

- Там, де вона є.

- Повно, де Гіш, ти помиляєшся.

- О ні, я абсолютно впевнений! - вигукнув де Гіш.

- Скажи мені, графе, - запитав Рауль, пильно дивлячись на друга, - чим викликана твоя виняткова проникливість?

- Я думаю, - не цілком упевнено вимовив де Гіш, - самолюбством.

- Самолюбством? Чи так це, де Гіш?

- Що ти хочеш сказати?

- Я хочу сказати, мій друже, що зазвичай ти не такий сумний, як сьогодні ввечері.

- Виною тому втома.

- Втома?

- Так.

- Послухай, друже мій, ми разом бували в походах*. По вісімнадцять годин ми не злазили з коней; вони падали від утоми і голоду, ми тільки сміялися. Ти сумний не від втоми, графе.

- Значить, від досади.

- Від якої досади?

- Викликаної сьогоднішнім вечором.

- Божевіллям лорда Бекінгема?

- Звичайно. Хіба не прикро для нас, французів, представників нашого короля, бачити, як англієць залицяється до нашої майбутньої герцогині, другої дами королівства?

- Ти маєш рацію, але мені здається, що лорд Бекінгем не є небезпечним.

- Так, але він нестерпний. Приїхавши сюди, він мало не порушив наших стосунків з англійцями. Без тебе, без твоєї дивовижної обережності й твердості ми оголили б шпаги посеред міста.

- Ти бачив, він змінився.

- Так, звісно, і це дивує мене; що ти йому сказав? Ти кажеш, що пристрасть не поступається з такою легкістю; значить, він не закоханий у неї?

Де Гіш вимовив ці слова з таким виразом, що Рауль підняв голову.

Шляхетне обличчя молодої людини висловлювало неприховане невдоволення.

- Повторюю тобі, графе, те, що я сказав йому. Слухай: «Герцог, ви дивитеся з образливим прагненням на сестру свого короля; вона не ваша наречена і не може бути вашою коханою. Ви ображаєте нас, які приїхали зустріти молоду дівчину, щоб провести її до майбутнього чоловіка».

- Ти це сказав йому? - червоніючи, запитав Де Гіш.

- У точно таких виразах; я навіть пішов далі.

Де Гіш зітхнув.

- Я сказав йому: «Якими очима подивитеся ви на нас, якщо помітите в нашому середовищі людину, досить божевільну або досить нещасну, щоб відчувати що-небудь, окрім найчистішої поваги, до принцеси, майбутньої дружини нашого пана?..»

Ці слова так явно стосувалися де Гіша, що граф зблід, затремтів і машинально простягнув руку Раулю, закривши іншою очі і лоб.

- «Але, - продовжував Рауль, не зупиняючись, побачивши цей рух друга, - слава богу, французи, яких називають легковажними, нескромними, безтурботними, вміють слухати голосу розуму і моральності в питаннях честі. І, - додав я, - знайте, герцогу, ми, французькі дворяни, служачи своїм королям, приносимо в жертву не тільки життя і багатство, а й наші пристрасті. Коли ж демон підказує нам погану думку, яка запалює серце, ми гасимо це полум'я, хоча б заливши його власною кров'ю. Таким чином, ми одразу рятуємо честь своєї

батьківщини, свого повелителя і нашу власну. Ось, мілорде, як чинимо ми. Так має чинити кожна мужня людина». Ось, мій дорогий де Гіш, - продовжував Рауль, - що я сказав герцогу Бекінгему, і він визнав справедливість моїх слів.

Де Гіш, який досі слухав Рауля, схиливши голову, випростався. Він схопив руку Рауля. Його щоки, колись мертвотно-бліді, тепер палали.

- Ти добре говорив, - сказав він здавленим голосом. - Ти славний друг, Раулю; дякую тобі. Але тепер, благаю, залиш мене одного.

- Ти цього хочеш?

- Так, мені потрібно відпочити. Сьогодні багато чого схвилювало мені розум і серце. Коли ми побачимося завтра, я буду іншою людиною.

- Добре, я йду, - попрощався Рауль.

Граф зробив крок до свого друга і від душі обійняв його.

У цих обіймах Рауль відчув трепет великої пристрасті, з якою боровся де Гіш.

Скоро все місто заснуло. У кімнатах принцеси, що виходили вікнами на площу, виднілося слабке світло пригашеної лампи. Цей блідий відблиск був живим образом тихого сну молодої дівчини, життя якої наполовину завмерло, коли дівчина заснула.

Бражелон вийшов з намету повільним, розміреним кроком людини, яка хоче бачити, але прагне залишитися непоміченою. Прихований щільним пологом намету, він дивився на площу, що лежала перед ним; за мить він побачив, що завіса намету де Гіша затріпотіла і злегка розсунулася.

У напівтемряві вимальовувався силует графа; очі де Гіша були спрямовані на слабо освітлену вітальню принцеси. Це світло, що мерехтіло у вікнах, здавалося графу зіркою. Уся душа де Гіша відбилася в його очах.

Рауль, прихований темрявою, вгадував пристрасні помисли де Гіша, що зв'язували намет молодого посла з балконом принцеси таємничими й чарівними нитками серцевого потягу; вони були сповнені такої сили й напруження, що, напевно, навіювали любовні мрії на ароматне ложе принцеси.

Але не тільки де Гіш і Рауль не спали цієї ночі. В одному з будинків на площі було відчинено вікно; у цьому будинку жив Бекінгем. На тлі світла, що лилося з вікна, різко виділявся силует герцога, який, спираючись на різьблену, оздоблену оксамитом віконну палітурку, теж надсилав до балкона принцеси палкі бажання і божевільні фантазії свого кохання.

Бражелон мимоволі посміхнувся.

«Бідне серце, яке осаджують з усіх боків», - подумав він про принцесу.

Потім, зі співчуттям згадавши про герцога Орлеанського, подумки додав:

«І бідний чоловік: йому загрожує велика небезпека. Добре, що він високошляхетний принц і в нього є ціла армія для охорони свого скарбу».

Бражелон деякий час спостерігав за обома шанувальниками, прислухаючись до пронизливого хропіння Манікана, що звучало так самовпевнено, немов у Манікана був блакитний костюм замість фіолетового. Потім він теж ліг у ліжко, думаючи, що, можливо, дві або три пари очей, таких самих полум'яних, як очі де Гіша й Бекінгема, підстерігали його власний скарб у Блуаському замку.

- При цьому Монтале не дуже надійний гарнізон, - прошепотів він зі зітханням.

LXXXVII. З Гавра до Парижа

Наступного дня відбулися святкування, влаштовані з тим блиском і пишністю, які могли забезпечити кошти міста і людська винахідливість.

Принцеса, попрощавшись з англійським флотом, востаннє привітала батьківщину, пославши уклін рідному прапору, і, оточена блискучою свитою, сіла в карету.

Де Гіш сподівався, що Бекінгем повернеться в Англію разом з адміралом, але герцогу вдалося довести королеві, що принцесі непристойно прибути в Париж майже самотньою.

Коли було вирішено, що Бекінгем буде супроводжувати принцесу, герцог оточив себе свитою з англійських дворян і офіцерів, тож до Парижа вирушила ціла армія, розкидаючи золото і вражаючи своїм блиском міста і села, через які вона проїжджала.

Стояла чудова погода. Франція була прекрасна, але особливо гарною здавалася дорога, якою рухався кортеж. Весна встеляла шлях молодих людей запашними квітами і листям. Нормандія з її багатою рослинністю, блакитним небом, сріблястими річками уявлялася раєм новій сестрі короля.

Подорож перетворилася на суцільне свято. Де Гіш і Бекінгем забули про все: де Гіш - прагнучи віддалити від принцеси англійця, Бекінгем - намагаючись зміцнити в серці

принцеси пам'ять про батьківщину, з якою в нього пов'язувалися спогади щасливих днів.

Але бідний герцог помічав, що в серце принцеси дедалі глибше проникала любов до Франції, а образ його дорогої Англії з кожним днем бліднув у її душі. Він помічав, що всі його турботи не викликали жодної вдячності, і він міг скільки завгодно гарцювати на гарячому йоркширському коні, не привертаючи уваги принцеси, яка лише зрідка кидала на нього розсіяний погляд.

Марно, бажаючи привернути до себе її погляд, що губився вдалині, хизувався він силою, спритністю, жвавістю свого коня. Марно, запалюючи скакуна, пускав він його кар'єром, ризикуючи розбитися об дерева або впасти в рів, а потім брав бар'єри або мчав схилами крутих пагорбів. Залучена шумом, принцеса на мить повертала до нього голову, але незабаром з легкою посмішкою поверталася до бесіди зі своїми вірними охоронцями - Раулем і де Гішем, які спокійно їхали поруч із каретою.

Бекінгем відчував найжорстокіші муки ревнощів. Невимовне, пекуче страждання проникло в його кров, терзало його серце. Щоб довести, як ясно він усвідомлює своє безумство і як хочеться йому спокутувати свою оману скромністю, герцог приборкував коня, облитого потом і вкритого густими пластівцями піни, змушував його гризти вудила, стримуючи його поблизу карети в натовпі придворних.

Іноді, у вигляді винагороди, він чув схвалення принцеси, але й воно звучало майже як докір.

- Чудово, герцог, - говорила вона, - тепер ви розсудливі.

Іноді Рауль зупиняв його:

- Ви погубите свого коня, герцог Бекінгем.

І Бекінгем терпляче вислуховував зауваження Бражелона, інстинктивно відчуваючи, що Рауль стримував пориви де Гіша. Якби не Рауль, який-небудь божевільний вчинок з боку де Гіша, або його, Бекінгема, довів би справу до розриву, до скандалу, можливо, до вигнання.

З часу пам'ятної бесіди між молодими людьми в Гаврі, коли Рауль дав відчути герцогу всю недоречність проявів його пристрасті, Бекінгем відчував мимовільний потяг до Рауля.

Часто він вступав з ним у розмову і майже завжди заводив мову або про графа де Ла Фер, або про д'Артаньяна, їхнього спільного друга, яким герцог захоплювався так само сильно, як Рауль.

Бражелон був особливо радий, коли розмова торкалася цієї теми в присутності де Варда. Останнього протягом усієї

подорожі дратувала зверхність Бражелона і його вплив на де Гіша. У де Варда був хитрий і допитливий погляд, притаманний злим душам; він негайно помітив печаль де Гіша і його любов до принцеси.

Але замість того, щоб ставитися до цього почуття з такою ж стриманістю, яку виявляв Рауль, замість того, щоб щадити, подібно до Рауля, гідність графа і дотримуватися пристойності, де Вард навмисно зачіпав чутливу струну де Гіша, дражнячи його юнацьку відвагу і гордість.

Одного вечора, під час зупинки в Манті*, де Гіш і де Вард розмовляли, спершись на огорожу, Рауль і Бекінґем теж розмовляли, прогулюючись взад і вперед, а Манікан займав принцесу і королеву, які поводилися з ним запросто завдяки гнучкості його розуму, добродушності і м'якості характеру.

- Зізнайся, - сказав де Вард графу, - що ти дуже хворий і твій наставник не може зцілити тебе.

- Я тебе не розумію, - здивувався граф.

- А зрозуміти не важко: ти сохнеш від любові.

- Нісенітниця, де Вард, нісенітниця!

- Це було б справді дурницею, якби принцеса залишалася байдужою до твоїх мук. Але вона звертає на них таку увагу, що просто компрометує себе. Я, справді, боюся, як би після приїзду в Париж твій наставник де Бражелон не видав вас обох.

- Де Вард! Де Вард! Знову нападки на Бражелона!

- Ну, повнісінько, що за дитячість, - сказав напівголосно злий геній графа, - ти не гірше за мене знаєш усе, що я хочу сказати. Ти чудово бачиш, що погляд принцеси пом'якшується, коли вона говорить із тобою. За звуком її голосу ти розумієш, що їй подобається слухати тебе. Ти відчуваєш, що вона слухає вірші, які ти декламуєш їй, і ти не станеш заперечувати, що вона щоранку розповідає тобі, що погано спала ніч.

- Правда, де Вард, правда. Але навіщо ти мені все це говориш?

І він тривожно повернувся в бік принцеси, точно відкидаючи натяки де Варда і водночас бажаючи знайти їм підтвердження в її очах.

- Ага, - засміявся де Вард, - подивися: бачиш, вона тебе кличе? Іди користуйся нагодою: наставника немає поблизу.

Де Гіш не міг витримати. Непереборне почуття тягнуло його до принцеси.

Де Вард з усмішкою подивився йому вслід.

- Ви помилилися, пане, - промовив Рауль, перестрибнувши через огорожу, на яку щойно спиралися два співрозмовники, - наставник тут, і він слухає вас.

Почувши голос Рауля, який де Вард упізнав раніше, ніж обернувся, він наполовину оголив шпагу.

- Вкладіть шпагу в піхви, - зажадав Рауль, - ви знаєте, що під час нашої подорожі всі спроби такого роду марні. Вкладіть шпагу, але не давайте волі і язику. Навіщо отруюєте ви серце людини, яку називаєте другом? Мене ви хочете відновити проти чесної людини, друга мого батька і моїх близьких. У серце Гіша ви хочете вселити любов до нареченої вашого повелителя. Право, пане, я вважав би вас зрадником і негідником, якби по справедливості не вважав вас божевільним.

- Пане, - вигукнув виведений із себе де Вард, - видно, назвавши вас наставником, я не помилився! Ви нагадуєте єзуїта з різкою, а не дворянина. Прошу вас, не говоріть зі мною таким тоном. Я ненавиджу д'Артаньяна за те, що він вчинив підлість щодо мого батька.

- Ви брешете, пане, - холодно сказав Рауль.

- О, - вигукнув де Вард, - ви звинувачуєте мене у брехні!

- Чому б ні, якщо те, що ви говорите, - брехня?

- Ви звинувачуєте мене у брехні і не беретеся за шпагу?

- Пане, я дав собі слово вбити вас тільки тоді, коли вручу принцесу її чоловікові.

- Убити мене? О, ваш пук розог не може вбити, пане педант.

- Звичайно, ні, - спокійно заперечив Рауль, - але шпага д'Артаньяна вбиває, а ця шпага в моїх руках, і він сам навчив мене володіти нею. І цією шпагою я помщуся за його ім'я, ображене вами.

- Віконт, віконт, - вигукнув де Вард, - стережіться! Якщо ви негайно ж не попросите вибачення, всі засоби помсти будуть для мене хороші.

- Ого! - вимовив Бекінгем, несподівано з'являючись на полі брані. - Ось погроза, яка наштовхує на думку про вбивство і не особливо личить дворянину.

- Що ви говорите, герцог? - запитав де Вард, обернувшись.

- Я кажу, що ваші слова ріжуть мій слух англійця.

- Якщо так, герцог, - крикнув оскаженілий де Вард, - тим краще. Принаймні у вашій особі я зустріну людину, яка не вислизне у мене між пальців. Отже, прийміть мої слова як завгодно.

- Я приймаю їх як належить, - відповів Бекінгем властивим йому зарозумілим тоном, який надавав його словам зухвалого характеру навіть у звичайній бесіді. - Де Бражелон - мій друг; ви ображаєте віконта, і ви дасте мені задоволення за це.

Де Вард глянув на Бражелона, який, тримаючись обраної ним тактики, зберігав спокій, навіть почувши виклик герцога.

- Насамперед мої слова, мабуть, зовсім не зачіпають пана де Бражелона. Адже у віконта є шпага, але він, мабуть, не вважає себе ображеним.

- Але ви когось ображаєте?

- Звичайно, д'Артаньяна, - продовжував де Вард, помітивши, що це ім'я слугувало єдиним засобом збудити гнів Рауля.

- Тоді, - зауважив Бекінгем, - справа іншого роду.

- Чи не так? - запитав де Вард. - Друзі д'Артаньяна повинні його захищати.

- Я цілком поділяю вашу думку, - відповів англієць, до якого повернулася холоднокровність. - За Бражелона я не міг заступитися, тому що він тут; але якщо справа стосується пана д'Артаньяна...

- Ви поступаєтеся, чи не так? - вимовив де Вард.

- Ні, навпаки, я оголюю шпагу, - сказав Бекінгем. - Можливо, пан д'Артаньян і образив вашого батька, але моєму він надав або, у всякому разі, хотів надати велику послугу.

Обличчя де Варда висловило здивування.

- Д'Артаньян, - заявив Бекінгем, - найхоробріший і найчесніший дворянин, якого я знаю, і оскільки я особисто багато чим зобов'язаний йому, я із захопленням відшкодую вам його неоплачений борг ударом шпаги.

І Бекінгем спритним рухом оголив свою шпагу, вклонився Раулю і став у позицію.

Де Вард зробив крок уперед, щоб схрестити клинки.

- Ні, ні, панове, - поквапився Рауль, виступаючи і розборонюючи супротивників. - Усе це не варте того, щоб люди намагалися заколоти одне одного майже на очах принцеси. Пан де Вард злословить, навіть не знаючи пана д'Артаньяна.

- Ого! - сказав де Вард, скрегочучи зубами й опускаючи вістря шпаги на носок свого чобота. - Ви кажете, що я не знаю д'Артаньяна?

- Так, так, ви його не знаєте, - холодно наполягав Рауль. - Вам навіть невідомо, де він зараз.

- Я? Не знаю, де він?

- Без сумніву, тому що ви намагаєтеся сваритися через нього з іншими, замість того щоб відшукати д'Артаньяна там, де він перебуває.

Де Вард зблід.

- Так я вам скажу, де він, - продовжував Рауль, - пан д'Артаньян у Парижі. Коли він чергує, він перебуває в Луврі, а

коли вільний, то у себе, на Ломбардській вулиці. Д'Артаньяна легко знайти в одному з цих місць. У вас накопичилося стільки злоби проти нього, що ви будете негідні імені порядної людини, якщо не зажадаєте від д'Артаньяна задоволення, якого, мабуть, просите у всіх, крім нього.

Де Вард витер піт, що виступив у нього на лобі.

- Фі, пане де Вард, - презирливо усміхнувся Рауль, - не слід затівати сварки на кожному кроці, коли видано указ, що забороняє дуелі. Король розгнівається на нас за наш непослух у таку хвилину, і він матиме рацію.

- Відмовки, - прошепотів де Вард, - виверти!

- Повно, - заперечив Рауль. - Що за нісенітниці, мій дорогий пане де Вард! Ви чудово знаєте, що герцог Бекінгем - людина хоробра, що він десяток разів оголював свою шпагу й охоче битиметься в одинадцятий. Він носить ім'я, що накладає відомі зобов'язання. Що ж до мене, то ви добре розумієте, чи не правда, що я не боюся вас. Я бився під Сансом, у Блено, у Дюнах, попереду канонірів, за сто кроків перед фронтом, тоді як ви, до речі, були за сто кроків за ним. Щоправда, тоді билося занадто багато народу, і ваша хоробрість виявилася б непоміченою; ось чому ви її приховували. Тут же це буде видовищем, скандалом. Вам хочеться змусити говорити про себе, все одно з якого приводу. Тому не розраховуйте на мене, пане де Вард, у цьому відношенні: я не доставлю вам такого задоволення.

- Цілком розумно, - сказав Бекінгем, вкладаючи шпагу в піхви. - Вибачте, віконт де Бражелон, я мимоволі піддався першому пориву гніву.

Але оскаженілий де Вард, високо піднявши свою шпагу, кинувся на Рауля, який ледь встиг відпарувати удар.

- Прошу вас, пане, - спокійно зауважив Бражелон, - будьте обережнішими. Ви мало не викололи мені око.

- Отже, ви не хочете битися? - вигукнув де Вард.

- На цю хвилину ні, але ось що я вам обіцяю негайно по приїзді до Парижа: я приведу вас до д'Артаньяна, і ви викажете йому невдоволення, яке маєте проти нього. Д'Артаньян попросить у короля дозволу завдати вам удару шпагою. Король дозволить, і, отримавши цей удар, мій дорогий пане де Вард, ви зумієте засвоїти припис Євангелія, яке велить нам забувати образи.

- Ах! - вигукнув де Вард, у нестямі від холоднокровності Рауля. - Видно, що ви, пане де Бражелон, незаконний син.

Рауль став білішим за комір своєї сорочки, і очі його так блиснули, що де Вард відступив.

Бекінгем, вражений цим блиском, кинувся між двома супротивниками, боячись, що вони кинуться один на одного.

Де Вард приберіг цю образу наостанок; він тепер судорожно стискав свою шпагу, чекаючи нападу.

- Ви маєте рацію, пане де Вард, - сказав Рауль, роблячи над собою страшне зусилля, - мені відоме тільки ім'я мого батька, але я занадто добре знаю графа де Ла Фер, його піднесений характер, його незаплямовану честь і не боюся, що на моєму народженні лежить пляма, як ви натякаєте! Незнання імені моєї матері* для мене нещастя, але не ганьба. А ви чините некоректно і несправедливо, дорікаючи мені нещастям. Все одно, слово сказано, і я вважаю себе ображеним. Отже, вирішено: після дуелі з д'Артаньяном ви, якщо вам завгодно, матимете справу зі мною.

- Ого, - відповів де Вард з уїдливою посмішкою, - я захоплююся вашою обережністю, віконт. Цієї хвилини ви обіцяли мені удар шпаги д'Артаньяна, а після цього удару маєте намір оголити свою зброю.

- Не турбуйтеся, - з гнівом відповів Рауль, - пан д'Артаньян вправно володіє зброєю, і я попрошу в нього як ласку, щоб він зробив із вами те, що зробив із вашим батьком*, тобто не вбив вас, а надав мені це задоволення, коли ви одужаєте. У вас зле серце, пане де Вард, і, право, всі запобіжні заходи, вжиті проти вас, не зайві.

- Будьте спокійні, віконт, я сам вживу запобіжних заходів проти вас, - відповів де Вард.

- Дозвольте, - сказав Бекінгем, - витлумачити ваші слова і дати пораду де Бражелону. Віконт, носіть кольчугу.

Де Вард стиснув кулаки.

- А, розумію, - пробурмотів він, - ви хочете спершу вжити цієї обережності, а потім уже помірятися зі мною силами?

- Досить, пане де Вард, - відповів Рауль, - якщо ви неодмінно цього хочете, покінчимо справу зараз.

І, виймаючи шпагу, він зробив крок у напрямку до де Варда.

- Що ви робите? - запитав Бекінгем.

- Нічого, - заспокоїв його Рауль, - це не затягнеться.

Противники стали в позицію, і клинки схрестилися.

Де Вард кинувся на Рауля з такою стрімкістю, що при першій же сутичці Бекінгем зрозумів, що Рауль щадить свого супротивника.

Герцог, відступивши, дивився на поєдинок.

Рауль бився так спокійно, ніби в його руках була рапіра, а не шпага. Він вивільнив свою шпагу, що зачепила шпагу

супротивника біля самої рукоятки, і, відступивши на крок, відпарував три-чотири удари де Варда; потім, погрожуючи йому ударом нижче пояса, який де Вард відбив круговим рухом, Рауль ударив по його шпазі, вибив її з рук ворога і відкинув на двадцять кроків за огорожу.

Де Вард стояв беззбройний, приголомшений; Рауль вклав свою шпагу в піхви, схопив супротивника, що тремтів від люті, за воріт і за пояс і перекинув його через огорожу.

- До зустрічі, до зустрічі, - пробурмотів де Вард, піднімаючись на ноги і підбираючи свою шпагу.

- Чорт забирай, - промовив Рауль.

Потім, повернувшись до Бекінгема, попросив:

- Благаю вас, герцог, ні слова про це. Мені соромно, що я дійшов до такої крайності, але я не зміг стримати гнів. Прошу вас, вибачте мене і забудьте.

- Ах, дорогий віконт, - промовив герцог, стискаючи сувору, чесну руку Рауля. - Дозвольте мені, навпаки, пам'ятати і думати про вашу безпеку. Ця людина небезпечна, вона вб'є вас.

- Мій батько, - відповів Рауль, - жив під загрозою страшнішого ворога* двадцять років і вцілів. У моїх жилах тече кров, якій протегує доля, герцог.

- У вашого батька були хороші друзі, віконт.

- Так, - зітхнув Рауль, - такі друзі, яких тепер не знайдеться.

- Прошу вас, не кажіть так, коли я пропоную вам свою дружбу.

І Бекінгем розкрив обійми Бражелону, який із задоволенням прийняв запропонований союз.

- У нашому роді, - додав Бекінгем, - помирають за тих, кого люблять. Ви це знаєте, віконт.

- Так, герцог, знаю, - відповів Рауль.

LXXXVIII. Що думав шевальє де Лоррен про принцесу

Ніщо більше не порушило спокою в дорозі.

Під якимось приводом, що не викликав жодних пересудів, де Вард поїхав уперед. Він відвіз із собою Манікана, рівний і мрійливий характер якого врівноважував його дратівливість.

Бекінгем і Бражелон прийняли де Гіша у свій дружній союз; тепер вони втрьох невпинно вихваляли принцесу.

Бражелон домігся того, що цей концерт похвал тепер складався з тріо, а не із сольних виступів, до яких раніше мали небезпечну пристрасть де Гіш і його суперник.

Така гармонія дуже подобалася королеві-матері. Але вона, можливо, припадала менш до смаку молодій принцесі, кокетливій, як демон; не боячись за себе, вона любила небезпечні становища. Принцеса мала нерозважливе й зухвале серце, їй подобалося ковзати краєм прірви, її вабило гостре лезо, немов вона жадала ран.

Дорогою до Парижа принцеса знайшла тисячі шанувальників, за нею слідували з півдюжини божевільних і два абсолютно божевільних. Тільки Рауль, який бачив усю принадність цієї дівчини, але зберігав у серці іншу любов, поруч із якою не залишалося місця для нової, повернувся до столиці холодний і насторожений.

Дорогою він іноді розмовляв з королевою про п'янке зачарування, яке виходило від принцеси, і королева-мати, яку багато чому навчили перенесені нещастя і пережиті розчарування, відповіла йому:

- Генрієтта стала б знаменитою, навіть якби вона народилася не в королівській родині, а в цілковитій невідомості: вона жінка з яскравою фантазією, норовливим характером і твердою волею.

Де Вард і Манікан, двоє розвідників і кур'єри, оголосили про наближення принцеси.

У Нантері поїзд принцеси зустрів блискучий ескорт із вершників та екіпажів. Це принц, разом з де Лорреном та іншими своїми улюбленцями, у супроводі частини королівської гвардії, виїхав назустріч нареченій.

У Сен-Жермені принцеса і королева перейшли з дорожнього екіпажа, важкуватого і трохи потріпаного від подорожі, у витончену, розкішну карету, запряжену шісткою коней у білій позолоченій збруї. У цьому екіпажі прекрасна молода принцеса сиділа під балдахіном з вишитого шовку, з облямівкою з пір'я, немов на троні; на її сяюче обличчя падали рожеві відблиски, ніжно граючи на її матовій, як перламутр, шкірі.

Під'їхавши до екіпажу, герцог Філіп був вражений красою Генрієтти і так явно висловив своє захоплення, що де Лоррен, який стояв серед інших придворних, потиснув плечима, а граф де Гіш і Бекінґем відчули серцевий біль.

Після обміну люб'язностями і виконання всіх правил церемоніалу процесія повільно рушила до Парижа.

Членів свити нашвидкуруч представили принцу. На Бекінгема вказали тільки серед інших знатних англійців.

Принц звернув на них мало уваги. Але, бачачи дорогою, що Бекінгем наполегливо тримається біля дверцят карети, він запитав у нерозлучного з ним де Лоррена:

- Хто цей вершник?

- Вашій високості щойно представили його, - відповів де Лоррен. - Це герцог Бекінгем.

- Ах так, правда.

- Кавалер принцеси, - додав фаворит особливим тоном, яким тільки заздрісники вміють вимовляти найпростіші фрази.

- Що таке? - запитав принц, не зупиняючи коня.

- Я сказав: кавалер.

- Хіба у принцеси є призначений для її супроводу кавалер?

- Гм! Мені здається, ви це так само добре бачите, як і я; подивіться тільки, як вони мило і весело базікають удвох.

- Втрьох.

- Як утрьох?

- Звичайно, ти ж бачиш, що де Гіш бере участь у їхній бесіді.

- Так, бачу... Звичайно. Але що це доводить? Тільки те, що у принцеси не один кавалер, а два.

- Ти все отруюєш, єхидно.

- Зовсім ні. Ах, ваша високість, який у вас норовливий характер! Представники Франції вітають вашу майбутню дружину, а ви незадоволені.

Герцог Орлеанський боявся уїдливих зауважень де Лоррена, коли глузливість фаворита особливо розігрувалася.

Він обірвав цю розмову.

- Принцеса непогана собою, - недбало зауважив він, ніби йшлося про сторонню йому жінку.

- Так, - тим самим тоном відповів де Лоррен.

- Ти вимовив це «так» зовсім як «ні». А я знаходжу, що в неї дуже красиві чорні очі.

- Маленькі.

- Правильно, не особливо великі. У неї гарна фігура.

- Ну, фігура не блискуча, ваша високість.

- Мабуть. Зате у неї благородна постава.

- Так, але занадто худе обличчя.

- Здається, чудові зуби.

- Їх легко бачити. Слава богу, рот досить великий. Позитивно, ваша високість, я помилявся: ви красивіші за вашу дружину.

- А як ти вважаєш, я вродливіша за цього Бекінгема?

- О так, і він це відчуває. Подивіться, він намагається з подвоєним запалом залицятися до принцеси, щоб ви не затьмарили його.

У принца вирвався нетерплячий рух; однак, побачивши урочисту посмішку на губах де Лоррена, він стримав коня і пустив його кроком.

- Утім, - сказав він, - що мені дивитися на кузину! Я ж давно знаю її. Адже ми разом виховувалися. Я достатньо бачив її дитиною в Луврі.

- Вибачте, ваша високість, вона дуже змінилася, - зауважив де Лоррен. - У ті часи, про які ви говорите, вона була не такою блискучою і, головне, далеко не такою гордою. Пам'ятаєте той вечір, ваша високість, коли король не побажав танцювати з нею, знайшовши, що вона негарна і погано вдягнена?

Герцог Орлеанський насупив брови. Справді, невтішно для нього було одружитися з принцесою, якою король нехтував у молодості.

Можливо, він відповів би своєму фавориту, але в цю мить, залишивши карету, до принца під'їхав де Гіш.

Він здалеку стежив за принцом і де Лорреном і напружував слух, намагаючись вловити фрази, якими вони обмінювалися.

З підступності або з необережності де Лоррен не вважав за потрібне прикидатися.

- Графе, - почав він, - у вас гарний смак.

- Дякую за комплімент, - відповів де Гіш. - Але чим я заслужив його?

- Гм! Запитайте Його Високість.

- Звичайно, - підтвердив герцог Орлеанський, - Гіш чудово знає, яким досконалим кавалером я його вважаю.

- Раз ми щодо цього згодні, графе, я продовжую, - сказав де Лоррен. - Чи не правда, ви вже тиждень перебуваєте біля принцеси?

- Мабуть, - відповів де Гіш, мимоволі червоніючи.

- То скажіть нам відверто: як ви знаходите її?

- Її? - зі здивуванням запитав де Гіш.

- Так, її зовнішність, її розум?

Приголомшений таким запитанням, де Гіш не відразу знайшов, що відповісти.

- Ну, ну, де Гіш, - голосно сміявся де Лоррен, - скажи, що ти думаєш, будь відвертим; Його Високість наказує.

- Так, так, наказую, - сказав принц.

Де Гіш пробурмотів кілька невиразних слів.

- Я знаю, що це делікатне питання, - продовжував герцог Орлеанський. - Але ж мені можна говорити все. Як ти її знаходиш?

Бажаючи приховати свої почуття, де Гіш вдався до єдиного засобу захисту, який залишається в людини, захопленої зненацька: він збрехав.

- Я не знаходжу принцесу ні красунею, ні виродком. Швидше вона непогана собою.

- Боже мій, графе! - вигукнув де Лоррен. - І це говорите ви, який так захоплювався її портретом?

Де Гіш почервонів до вух. На щастя, його гарячий кінь кинувся вбік, і це допомогло йому приховати фарбу, що виступила.

- Портретом? - запитав він, повертаючись на колишнє місце. - Яким портретом?

Де Лоррен не зводив із нього очей.

- Так, портретом. Хіба мініатюра не схожа?

- Не знаю. Я забув портрет: він зник у мене з пам'яті.

- А тим часом він справив на вас сильне враження, - зауважив де Лоррен.

- Можливо.

- Але вона принаймні розумна? - знизав плечима герцог Орлеанський.

- Мабуть, так, ваша високість.

- А Бекінгем? - запитав де Лоррен.

- Не знаю.

- Мабуть, розумний, - сказав де Лоррен, - якщо він смішить принцесу, і вона, здається, з великим задоволенням розмовляє з ним. А недурній і дотепній жінці неприємно перебувати в товаристві дурня.

- Значить, він розумний, - наївно відповів де Гіш, якому на допомогу з'явився Рауль, який побачив його з небезпечним співрозмовником.

Де Бражелон звернувся до де Лоррена і таким чином змусив його змінити тему розмови.

В'їзд був урочистий і блискучий. Король, бажаючи надати братові пошану, велів влаштувати чудову зустріч. Принцеса та її мати зупинилися в Луврі, у тому самому Луврі, де за часів вигнання вони так страждали від забуття, бідності та поневірянь.

Палац був непривітний раніше до нещасної доньки Генріха IV; його голі стіни, підлога, вкрита павутинням стеля, величезні напівзруйновані каміни, ці холодні вогнища, які ледве вдавалося зігріти на кошти, які з ласки відпускав

парламент, - усе тепер перетворилося. Чудова оббивка, пухнасті килими, блискучі плити підлоги, картини в широких золотих рамах, усюди канделябри, дзеркала, розкішні меблі, охоронці з гордою поставою та в капелюхах із розпущеним пір'ям, величезний натовп слуг і придворних у передніх і на сходах - ось що зустріло їх тепер.

У величезних дворах, колись сумних і німих, гарцювали вершники. З-під копит їхніх коней, що вдарялися об камінь, сипалися тисячі іскор. Молоді вродливі пані чекали в каретах на дитя тієї доньки Франції, яка в роки свого вдівства й вигнання часом не знаходила поліна дров для вогнища, шматка хліба для столу і яку зневажали навіть палацові слуги.

Вдовиця-королева поверталася до Лувру з болем у серці, сповнена гірких спогадів, тим часом як її донька, що мала більш мінливий і забудькуватий характер, їхала туди радісна й тріумфуюча. Королева знала, що блискуча зустріч стосувалася щасливої матері короля, поновленого на другому троні Європи, тоді як поганий прийом був наданий їй, дочці Генріха IV, як покарання за те, що вона була нещасною.

Провівши принцесу і королеву в їхні покої, де вони побажали трохи відпочити, всі повернулися до своїх звичних занять.

Бражелон насамперед вирушив до батька, але дізнався, що Атос поїхав у Блуа. Він хотів побачитися з д'Артаньяном. Але мушкетер, зайнятий набором нової королівської гвардії, був невловимий. Бражелон повернувся до де Гіша. Але у графа йшли наради з кравцями і з Маніканом, що забирали в нього весь час.

З герцогом Бекінгемом справа була ще гіршою.

Молодий англієць купував одного коня за іншим, одні коштовності за іншими. Він заволодів усіма паризькими вишивальницями, ювелірами, кравцями. Між ним і де Гішем відбувався поєдинок витонченості, заради щасливого результату якого герцог готовий був витратити мільйон, тоді як маршал Граммон видав де Гішу тільки шістдесят тисяч ліврів.

Бекінгем, сміючись, витрачав свій мільйон. Де Гіш зітхав і без порад де Варда рвав би на собі волосся.

- Мільйон! - щодня повторював граф. - Я буду переможений. Чому маршал не хоче дати мені вперед мою частку спадщини?

- Тому, що ти її витратиш, - говорив йому Рауль.

- Чи не все йому байдуже? Якщо мені судилося від цього померти, я помру... Тоді мені вже нічого не буде потрібно.

- Але навіщо вмирати? - запитав Рауль.

- Я не хочу, щоб англієць перевершив мене у витонченості.

- Дорогий графе, - сказав тоді Манікан, - витонченість річ не дорога, а тільки важкодосяжна.

- Так, але все важкодосяжне коштує дорого, у мене ж усього шістдесят тисяч ліврів.

- Право, - зауважив де Вард, - який ти дивний! Витрачай стільки ж, скільки Бекінгем; тобі не вистачає тільки дев'ятисот сорока тисяч ліврів.

- Але де ж їх дістати?

- Роби борги.

- Вони у мене вже є.

- Тим більше.

Ця порада справила свою дію, і де Гіш пустився на навіженства, тим часом як Бекінгем витрачав лише готівку.

Чутки про таке марнотратство тішили всіх паризьких торговців; і про будинки Бекінгема і Граммона розповідали всілякі чудеса.

Тим часом принцеса відпочивала, а Бражелон писав листи де Лавальєр. Було надіслано вже чотири листи, але на жоден він ще не отримав відповіді. У ранок весільної церемонії, яка мала відбутися в церкві Пале-Рояля, Рауль сидів, закінчуючи свій туалет, коли його лакей доповів:

- Пан де Малікорн.

«Що потрібно від мене цьому Малікорну?» - подумав Рауль.

- Нехай почекає, - сказав він.

- Пан де Малікорн приїхав із Блуа, - додав лакей.

- А, запросіть його увійти! - вигукнув Рауль.

Увійшов сяючий, як зірка, Малікорн, із чудовою шпагою.

Він люб'язно вклонився віконту:

- Пане де Бражелон, я привіз вам тисячу привітів від однієї пані.

Рауль почервонів.

- Від дами з Блуа? - запитав він.

- Так, віконт, від мадемуазель де Монтале.

- А, дякую, пане Малікорн; тепер я вас упізнав, - сказав Рауль. - Що ж до вподоби мадемуазель де Монтале?

Малікорн вийняв із кишені чотири листи і подав їх Раулю.

- Мої листи! Чи можливо? - вимовив Рауль, збліднувши. - Мої листи, і нерозпечатані!

- Віконт, ці листи не застали в Блуа тієї особи, якій були адресовані. Вам їх повертають.

- Луїза де Лавальєр поїхала з Блуа? - вигукнув Рауль.

- Так, тиждень тому.

- Де ж вона зараз?

- Імовірно, у Парижі, пане.

- Але як дізналися, що ці листи від мене?

- Ора де Монтале впізнала ваш почерк і вашу печатку, - пояснив Малікорн.

Рауль зніяковіло посміхнувся.

- З боку мадемуазель де Монтале це дуже люб'язно, - сказав він, - вона, як і раніше, добра і чарівна.

- Так, пане.

- Шкода, що вона не дала мені точних відомостей про мадемуазель де Лавальєр. Важко її відшукати в цьому величезному Парижі.

Малікорн вийняв із кишені ще один конверт.

- Можливо, - припустив він, - цей лист скаже вам те, що ви бажаєте дізнатися.

Рауль швидко зламав печатку і побачив почерк Монтале. Ось що було написано на листку:

«Париж, Пале-Рояль. День шлюбного благословення».

- Що це означає? - запитав Рауль Малікорна. - Ви знаєте?

- Так, віконт.

- Заради бога, поясніть мені...

- Не можу, віконт. Ора де Монтале заборонила мені говорити.

Рауль подивився на цю дивну людину і нічого не сказав.

- Принаймні, - попросив він, - хоч натякніть: чекає на мене радість чи прикрість?

- Ви скоро дізнаєтеся.

- Ви суворо зберігаєте таємниці.

- Віконт, прошу вас про люб'язність.

- В обмін на ту, якої ви мені не надаєте?

- Саме так.

- Говоріть.

- Мені дуже хочеться бачити весільну церемонію, а в мене немає вхідного квитка, хоча я зробив усе, щоб його отримати. Ви могли б провести мене?

- Звичайно.

- Будь ласка, зробіть це, благаю вас.

- Охоче, ви пройдете зі мною.

- Віконт, я ваш покірний слуга.

- Але чому ви не звернулися до свого друга Манікана?

- Сьогодні вранці, будучи присутнім при його туалеті, я перекинув баночку з лаком на його новий костюм, і він кинувся

на мене зі шпагою так люто, що я ледве врятувався. Ось чому я не став просити в нього квиток. Він би мене вбив.

- Звичайно, - сказав Рауль. - Я знаю, що Манікан здатний вбити людину, яка мала нещастя скоїти подібний злочин, але я виправлю біду: зараз застебну плащ і буду готовий служити вам провідником.

LXXXIX. Сюрприз Ори де Монтале

Принцеса вінчалася в палацовій церкві Пале-Рояля в присутності небагатьох обраних придворних.

Однак, хоча запрошення до церкви вважалося великою милістю, Рауль, вірний своєму слову, провів із собою Малікорна, який жадав насолодитися цікавим видовищем.

Виконавши свою обіцянку, Рауль підійшов до де Гіша. Чудовий костюм графа погано гармоніював з його обличчям, до такої міри спотвореним сумом, що тільки герцог Бекінгем міг би змагатися з ним у блідості й зневірі.

- Будь обережний, графе, - сказав Рауль, підійшовши до друга і готуючись його підтримати, коли архієпископ благословляв молодих.

Дійсно, принц Конде вже поглядав зі здивуванням на ці дві статуї відчаю, що стояли по обидва боки вівтаря.

Граф став уважніше стежити за собою.

Після закінчення обряду король і королева перейшли до великої зали, де їм представили принцесу та її свиту.

Всі помітили, що король, мабуть, захоплений зовнішністю дружини брата, обсипав її найщирішими привітаннями.

Усі помітили, що Анна Австрійська довго й задумливо дивилася на Бекінгема, потім нахилилася до пані де Мот-віль і сказала їй:

- Чи не знаходите ви, що він дуже схожий на свого батька?

Усі помітили нарешті, що принц спостерігав за присутніми і, здавалося, був незадоволений.

Після прийому високих осіб і послів герцог Орлеанський попросив у короля дозволу представити йому і принцесі його новий штат.

- Чи не знаєте ви, віконт, - пошепки запитав принц Конде, - чи зі смаком та людина, яка складала штат герцога, і чи побачимо ми приємні обличчя?

- Я абсолютно не знаю цього, ваша високість, - відповів Рауль.

- О, ви розігруєте невігластво.

- Чому, ваша високість?

- Але ж ви друг де Гіша, одного з улюбленців принца?

- Абсолютно вірно, але мене це не цікавило. Я не розпитував де Гіша, а він сам нічого не говорив мені.

- А Манікан?

- Я бачив Манікана в Гаврі і дорогою, але я не питав його, так само як і де Гіша. Крім того, де Манікан - особа другорядна і навряд чи знає що-небудь про склад нового двору.

- Ах, мій милий віконт, звідки ви з'явилися? - сказав Конде. - Адже в таких випадках саме другорядні особи відіграють головну роль, і ось доказ: майже все робили за порадами Манікана де Гіша, а де Гіша - принцу.

- Я цього зовсім не знав, - запевнив Рауль. - Уперше чую про це від вашої високості.

- Готовий вам повірити, хоча це і може здатися неправдоподібним. Утім, довго чекати нам не доведеться. Ось і «летючий загін», як говорила наймиліша королева Катерина Медічі. Чесне слово, прехорошенькі обличчя!

Дійсно, цілий натовп молодих дівчат увійшов до зали під проводом пані де Навайль. До честі Манікана треба сказати, що якщо він грав ту роль, яку йому приписував принц Конде, то він чудово впорався зі своїм завданням. Картина могла зачарувати цінителя всіх типів краси, яким був Конде. Попереду йшла молода білява дівчина років двадцяти, з великими блакитними, сліпуче блискучими очима.

- Мадемуазель де Тонне-Шарант, - сказала принцу Філіпу стара де Навайль.

Герцог Орлеанський повторив герцогині з поклоном:

- Мадемуазель де Тонне-Шарант.

- Ця преміленька, - звернувся Конде до Рауля. - Раз!

- Справді, - зауважив Бражелон, - вона вродлива, хоча в неї трохи зарозумілий вигляд.

- Ба! Знаємо ми цей вид, віконт! Через три місяці вона буде ручна. Але подивіться, ще одна красуня.

- О, - зрадів Рауль, - цю красуню я знаю!

- Мадемуазель Ора де Монтале, - сказала де Навайль.

Ім'я та прізвище були сумлінно повторені герцогом.

- Боже мій! - вигукнув Рауль, зблідши і спрямувавши погляд на вхідні двері.

- Що таке? - запитав принц Конде. - Невже Ора де Монтале змусила вас із таким почуттям вигукнути: «Боже мій!»?

- Ні, ваша високість, ні, - відповів Рауль, весь тремтячи.

- Якщо не Ора де Монтале, то, значить, та чарівна блондинка, яка йде за нею? Гарненькі оченята, чесне слово! Худорлява трохи, але чарівна.

- Мадемуазель де Ла Бом Леблан де Лавальєр, - сказала де Навайль.

При цьому імені, яке проникло до самої глибини серця Рауля, очі його затуманилися. Він нічого більше не бачив і не чув.

Конде, помітивши, що Рауль не відповідає на його жартівливі зауваження, відійшов від віконта, щоб ближче роздивитись молодих дівчат, яких він відзначив з першого погляду.

- Луїза тут, Луїза - фрейліна принцеси! - шепотів Рауль.

І його очі, яким він відмовлявся вірити, переходили від Луїзи до Монтале.

Ора вже відкинула удавану сором'язливість, необхідну тільки в першу хвилину представлення і поклонів. Зі свого куточка вона досить безцеремонно роздивлялася всіх присутніх і, відшукавши Рауля, бавилася глибоким здивуванням, у яке занурила бідного закоханого поява Луїзи та її подруги.

Рауль намагався ухилитися від пустотливого, лукавого, глузливого погляду Монтале, що мучив його, і водночас, шукаючи пояснень, він постійно ловив її погляд.

Тим часом Луїза, чи то через природну сором'язливість, чи то через якусь іншу, незрозумілу для Рауля причину, стояла, опустивши очі: збентежена, засліплена, уривчасто дихаючи, вона намагалася відступити якомога далі, не звертаючи уваги на підштовхування Монтале.

Усе це було для Рауля загадкою, і бідний віконт дав би багато чого, щоб відгадати її. Але біля нього не було нікого, хто міг би пояснити таємницю. Навіть Малікорн, трохи збентежений блискучим товариством і глузливими поглядами Монтале, описав коло і став за кілька кроків від принца Конде, позаду групи фрейлін. Звідси долинав до нього голос Ори - планети, яка притягувала його, як скромного супутника.

Коли Рауль прийшов до тями, йому здалося, що зліва від нього звучать знайомі голоси. Дійсно, неподалік стояли де Вард, де Гіш і де Лоррен.

Утім, вони говорили так тихо, що у великій залі ледве чувся їхній шепіт.

Уміння говорити, не рухаючись з місця, не ворушачись, не дивлячись на співрозмовника, становило особливе мистецтво, яке новачки не одразу могли опанувати. Доводилося довго

вправлятися в таких бесідах без поглядів, без руху головою, на кшталт розмови мармурових статуй.

Тим часом під час прийомів у короля і королев, коли їхні величності розмовляли, а всі, здавалося, слухали їх у побожній мовчанці, відбувалося багато таких тихих розмов, у яких далеко не переважали лестощі.

Рауль належав до числа людей, вельми досвідчених у цьому мистецтві, і часто за рухом губ він вгадував сенс слів.

- Хто така ця Монтале? - цікавився де Вард. - Хто така Лавальєр? Чому до нас з'явилася провінція?

- Монтале? - перепитав де Лоррен. - Я знаю її. Це славна дівчина, яка забавлятиме двір. Лавальєр - чарівна кульгава.

- Фі! - сказав де Вард.

- Не кажіть «фі», де Вард; про кульгавих є багато латинських прислів'їв, дуже дотепних і, головне, вірних.

- Панове, панове, - зупинив їх де Гіш, із занепокоєнням поглядаючи на Рауля, - будь ласка, обережніше.

Однак хвилювання графа, ймовірно, не мало підстав. Рауль зберігав спокійний і байдужий вигляд, хоча й чув усе до останнього слова. Здавалося, він запам'ятовував усі вільності й зухвалості цих двох призвідників сварки, щоб за нагоди відплатити їм.

Де Вард, ніби вгадавши його думку, продовжував:

- Хто кохані цих дівчат?

- Ви запитуєте про Монталя? - поцікавився де Лоррен.

- Так, спершу про неї.

- Ви, я, де Гіш, будь-хто, хто забажає.

- А інша?

- Ви говорите про Лавальєр?

- Так.

- Бережіться, панове, - зауважив де Гіш, щоб перешкодити де Варду відповісти, - принцеса слухає нас.

Рауль, засунувши руку під камзол, рвав на своїх грудях мережива.

Однак саме лихослів'я на адресу молодих дівчат змусило його прийняти важливе рішення.

«Бідолашна Луїза, - подумав він, - вона, звісно, приїхала сюди з найчистішими намірами і під почесним заступництвом. Однак я повинен дізнатися її наміри і хто їй протегує».

І, наслідуючи маневр Малікорна, він попрямував до групи фрейлін.

Незабаром прийом закінчився. Король, який не зводив захопленого погляду з принцеси, вийшов із приймальної зали з обома королевами.

Де Лоррен пішов поруч із герцогом і дорогою влив йому у вухо кілька крапель тієї отрути, яку збирав протягом години, роздивляючись нові обличчя і роблячи припущення щодо їхніх сердечних переживань.

Йдучи, король захопив за собою частину присутніх. Однак ті з придворних, які любили незалежність або посилено займалися залицянням, почали підходити до дам.

Принц Конде сказав кілька люб'язностей де Тонне-Шарант. Бекінгем залицявся до пані де Шале і пані де Лафайєт, яких уже відрізнила принцеса; де Гіш, який залишив герцога Орлеанського, щойно той зміг наблизитися один до герцогині, жваво розмовляв зі своєю сестрою, пані де Валантінуа, і з фрейлінами де Крекі і де Шатильон.

Серед виру цих політичних і любовних інтриг Малікорн намагався оволодіти увагою Монтале, але їй значно більше хотілося поговорити з Бражелоном, хоча б для того, щоб насолодитися його запитаннями і здивуванням.

Рауль одразу попрямував до де Лавальєр і шанобливо вклонився їй. Побачивши Рауля, Луїза почервоніла і щось пролепетала. Ора поспішила до неї на допомогу.

- Ну, ось і ми, віконт, - сказала Монтале.

- Я бачу, - з посмішкою відповів Рауль. - Про це-то я і хотів поговорити з вами.

Тут до них із люб'язною посмішкою підійшов Малікорн.

- Відійдіть, пане Малікорн, - наказала Монтале. - Ви, право, дуже нескромні.

Малікорн прикусив губу і, ні слова не кажучи, відступив на два кроки назад. Змінилася тільки його посмішка: з добродушної вона стала глузливою.

- Ви хочете пояснення, пане Рауль? - заговорила Монтале.

- Моє бажання цілком зрозуміле. Луїза де Лавальєр - фрейліна принцеси?

- А чому б їй не бути фрейліною, як і мені? - запитала Монтале.

- Прийміть мої вітання, - поклонився Рауль, відчуваючи, що йому не хочуть дати прямої відповіді.

- Ви це говорите не надто люб'язно, віконт.

- Так?

- Гм! Нехай судить Луїза.

- Можливо, пан де Бражелон вважає, що це місце занадто почесне для мене? - зніяковіло промовила Луїза.

- О ні, справа зовсім не в цьому, - гаряче заперечив Рауль. - Ви чудово знаєте, що я цього не думаю. Мене не здивувало б, якби ви зайняли трон королеви, не кажучи вже про місце

фрейліни. Мене дивує тільки, що я дізнався про це лише сьогодні, випадково.

- Ах, правда! - з властивою їй легковажністю відповіла Монтале. - Ти нічого не розумієш, та й не можеш зрозуміти. Віконт написав тобі чотири листи, але в цей час у Блуа була тільки твоя мати. Я не хотіла, щоб ці листи потрапили до її рук, і тому перехопила їх і відіслала віконту. Таким чином, він думав, що ти в Блуа, між тим як ти була в Парижі, і не знав, що твоє становище змінилося.

- Як! Ти не послала звістки про це пану Раулю, як я тебе просила? - вигукнула Луїза.

- Ось ще! Щоб він напустив на себе суворість, почав проповідувати незаперечні істини і зіпсував усе, чого нам удалося домогтися з такою працею? Звичайно, ні.

- То я дуже суворий? - запитав Рауль.

- До того ж, - продовжувала Монтале, - мені так хотілося, щоб Луїза стала фрейліною. Я їхала в Париж. Вас не було. Луїза заливалася гіркими сльозами. Розумійте як хочете. Я попросила свого покровителя, того, хто дістав мені патент, дістати такий самий для Луїзи. Папір надіслали. Луїза поїхала, щоб замовити собі сукні. Я залишилася, бо мої були вже готові. Я отримала всі ваші листи і переслала їх вам, написавши кілька слів, пообіцявши вам сюрприз. Ось вам і сюрприз, дорогий віконт. Мені він здається непоганим; більшого не вимагайте. Ну, пане Малікорн, настав час залишити цю пару удвох: їм потрібно багато про що поговорити. Дайте мені руку. Бачите, яку я вам надаю честь?

- Вибачте, мадемуазель де Монтале, - сказав Рауль, зупиняючи пустотливу дівчину і кажучи із серйозністю, що абсолютно не гармоніювала з тоном Монтале. - Вибачте, але чи не можу я дізнатися ім'я вашого покровителя? Тому що, якщо вам надають заступництво з якихось підстав... - Рауль вклонився, - то я не бачу причини, з якої таке заступництво надається і мадемуазель де Лавальєр.

- Боже мій! - перебила його Луїза. - Справа дуже проста, і я не знаю, чому я не можу вам сказати цього сама... Мій покровитель - пан Малікорн.

На мить Рауль остовпів, запитуючи себе, чи не сміються з нього. Потім обернувся, щоб звернутися до Малікорна, але молодий чоловік був далеко: його вже захопила Монтале.

Лавальєр зробила крок слідом за подругою, але Рауль із м'якою наполегливістю втримав її.

- Благаю вас, Луїзо, - попросив він, - ще одне слово...

- Але, Раулю, - відповіла вона, червоніючи, - усі пішли... Почнуть хвилюватися, нас шукатимуть.

- Не бійтеся, - усміхнувся молодий чоловік. - Ми з вами не такі важливі особи, щоб нашу відсутність було помічено.

- Але моя служба, Раулю?

- Заспокойтеся, я знаю придворні звичаї: ваші чергування почнуться відзавтра; отже, у вас є кілька хвилин, і ви можете пояснити мені дещо, про що я хочу вас запитати.

- Як ви серйозні, Раулю! - із занепокоєнням сказала Луїза.

- Бачите, обставини теж дуже серйозні. Ви мене слухаєте?

- Так, звісно. Тільки, пане, повторюю, ми зовсім одні.

- Ви маєте рацію, - погодився Рауль.

І, подавши їй руку, він провів молоду дівчину в галерею, що містилася поруч із приймальною залою і виходила вікнами на площу. Усі скупчилися біля середнього вікна із зовнішнім балконом, звідки можна було бачити у всіх подробицях приготування до від'їзду.

Рауль відкрив одне з бічних вікон і там зупинився з Лавальєр.

- Луїзо, - сказав він, - ви знаєте, що я з дитинства любив вас, як сестру, і повіряв вам усі мої прикрощі, усі мої надії...

- Так, - відповіла вона тихо. - Я знаю, Раулю.

- Зі свого боку ви теж ставилися до мене дружньо і довіряли мені. Чому ж під час цієї зустрічі ви не дивитеся на мене як на друга? Чому ви мені більше не довіряєте?

Лавальєр нічого не відповіла.

- Я думав, що ви мене любите, - продовжив Рауль, і голос його затремтів. - Я думав, що ви поділяєте зі мною мрії про щастя, яким ми віддавалися, гуляючи разом алеями Кур-Шеверні і під тополями дороги в Блуа. Ви не відповідаєте, Луїзо?

Він на мить замовк.

- Можливо, - запитав Рауль із тремтінням у голосі, - ви мене більше не любите?

- Я цього не кажу, - тихо сказала Луїза.

- О, дайте відповідь мені, прошу вас. Ви моя єдина надія. Я полюбив вас, таку тиху і скромну. Не дозволяйте засліпити себе, Луїзо. Тепер ви будете жити при дворі, де все чисте псується, все молоде старіє... Луїзо, будьте глухі, щоб не чути того, що говорять навколо; заплющте очі, щоб не бачити поганих прикладів. Стуліть вуста, щоб не вдихати повітря, що розтліває. Луїзо, скажіть мені без відмовок, чи можу я вірити тому, що говорила Монтале? Луїзо, скажіть, чи правда, - ви приїхали в Париж тому, що мене не було в Блуа?

Лавальєр почервоніла і закрила обличчя руками.

- Так? Це правда? - вигукнув схвильований Рауль. - Ви приїхали через це? О, я вас люблю так, як ще нікого не любив. Дякую вам, Луїзо, за відданість; але мені необхідно вжити заходів, щоб захистити вас від можливих образ, вберегти від найменшої плями. Луїза, фрейліна при дворі молодої герцогині, за теперішніх легковажних вдач і непостійних захоплень, піддається принизливим залицянням і ні в кого не знаходить захисту. Ця обстановка не для вас. Щоб вселити до себе повагу, вам треба вийти заміж.

- Заміж?

- Так. Ось моя рука, Луїзо, вкладіть у неї вашу.

- Боже мій! Але що скаже ваш батько?

- Мій батько надав мені свободу.

- Але все-таки...

- Я розумію ваші сумніви, Луїзо. Я пораджуся з батьком.

- О, Раулю, подумайте, почекайте...

- Чекати неможливо, а роздумувати, Луїзо, роздумувати, коли справа стосується вас, - це блюзнірство! Вашу руку, дорога Луїзо. Я маю в своєму розпорядженні, мій батько дасть згоду, обіцяю вам це. Вашу руку, не змушуйте мене страждати. Дайте відповідь одне слово, єдине, або я подумаю, що після першого ж кроку в палаці ви зовсім змінилися. Один подих милості, одна посмішка королев, один погляд короля...

Щойно Рауль вимовив останнє слово, Луїза смертельно зблідла. Можливо, її злякало хвилювання молодої людини?

Рухом швидким, як думка, вона вклала обидві руки в руки Рауля і вибігла, не сказавши більше ні слова, жодного разу не озирнувшись. Від дотику її пальців тремтіння пройшло по всьому тілу Рауля. Цей рух він сприйняв за урочисту клятву, яку любов вирвала в дівочої сором'язливості.

XC. Згода Атоса

Рауль вийшов із Пале-Рояля з намірами, виконання яких не допускало жодного зволікання.

На подвір'ї він сів на коня і виїхав на дорогу в Блуа, тим часом як у палаці, на велику радість придворних і на превелику прикрість де Гіша і Бекінгема, закінчувалося торжество одруження герцога Орлеанського і англійської принцеси.

Рауль поспішав. Через вісімнадцять годин він був у Блуа. Дорогою він придумував найпереконливіші доводи. Лихоманка теж неспростовний аргумент, а в Рауля була лихоманка.

Атос сидів у своєму кабінеті й писав мемуари, коли Грімо ввів до нього Рауля. З першого погляду проникливий граф побачив у поведінці сина щось незвичайне.

- Мабуть, ти приїхав у важливій справі? - сказав він Раулю і, обійнявши його, знаком запропонував сісти.

- Так, - відповів молодий чоловік, - і я благаю вислухати мене з тією прихильною увагою, у якій ви мені ніколи не відмовляли.

- Говори, Раулю.

- Розповім вам усе прямо, без передмов, негідних такої людини, як ви. Луїза де Лавальєр у Парижі, вона фрейліна принцеси. Я добре перевірив свої почуття. Я кохаю Луїзу де Лавальєр понад усе на світі і не хочу залишати її в такому місці, де її репутація і чеснота можуть наразитися на небезпеку. Тому я хочу з нею одружитися і приїхав просити у вас згоди на цей шлюб.

Атос вислухав це зізнання мовчки, нічим не видаючи своєї тривоги. Рауль почав свою промову, намагаючись здаватися спокійним, а закінчив із явним хвилюванням.

Атос спрямував на Бражелона глибокий погляд, затуманений смутком.

- Ти добре подумав? - запитав він.

- Так, пане.

- Мені здається, я вже висловив тобі свою думку про цей союз.

- Я пам'ятаю, графе, - тихо промовив Рауль. - Але ви говорили, що якщо я наполягатиму...

- І ти наполягаєш?

Бражелон майже нечутно відповів:

- Так.

- Мабуть, - продовжував Атос, - твоя пристрасть дуже сильна, якщо, незважаючи на моє небажання, ти, як і раніше, прагнеш до цього шлюбу.

Рауль провів по лобі тремтячою рукою, витираючи краплі поту, що виступили.

Атос подивився на нього, і в глибині його душі заворушилося співчуття. Він встав.

- Добре, - почав він, - мої особисті почуття нічого не значать, коли справа стосується твого серця. Ти потребуєш мене: я твій. Отже, відповідай, чого ти хочеш від мене.

- О, вашій поблажливості, насамперед вашій поблажливості! - сказав Рауль, беручи його за руки.

- Ти помиляєшся щодо мого почуття до тебе, Раулю: у моєму серці живе більше, ніж поблажливість, - зауважив граф.

Рауль, як найніжніший закоханий, поцілував руку, яку він тримав.

- Ну, - продовжував Атос, - скажи, Раулю, що потрібно зробити? Я готовий.

- О, нічого, графе, нічого, але було б добре, якби ви потрудилися написати королю і попросити у його величності дозволу на мій шлюб з мадемуазель де Лавальєр.

- Добре. Це правильна думка, Раулю. Справді, після мене, чи, точніше, перед мною, у тебе є інший пан: цей пан - король. Ти хочеш пройти через подвійне випробування; це чесно.

- О граф!

- Я негайно ж виконаю твоє прохання, Раулю.

Граф підійшов до вікна і покликав:

- Гримо!

Грімо виглянув з-за величезного куща жасмину, який він підрізав.

- Коней! - крикнув граф.

- Що означає цей наказ, графе? - запитав Рауль.

- Те, що години за дві ми їдемо.

- Куди?

- У Париж.

- У Париж! Ви їдете в Париж?

- Хіба король не в Парижі?

- Звичайно, в Парижі.

- Так, отже, нам потрібно їхати туди. Ти, здається, втратив голову?

- Але, графе, - сказав Рауль, майже зляканий поступливістю батька, - я не прошу вас так себе обтяжувати. Простий лист...

- Раулю, ти помиляєшся, боячись ускладнити мене. Простий дворянин, як я, не може писати королю: це непристойно. Я хочу і повинен особисто поговорити з його величністю. Я це зроблю. Ми поїдемо разом, Раулю.

- О, як ви добрі!

- А як, по-твоєму, ставиться до тебе король?

- Чудово.

- З чого ти зробив висновок це?

- Пан д'Артаньян представив йому мене після сутички на Гревській площі, де я мав щастя оголити шпагу за його

величність. У мене є всі підстави думати, що король прихильний до мене.

- Тим краще.

- Але благаю вас, - продовжував Рауль, - не будьте зі мною такими серйозними, такими стриманими; не змушуйте мене жалкувати про те, що я піддався почуттю, яке в мені найсильніше.

- Ти вдруге говориш про це, Раулю; це зайве. Ти просив формальної згоди; я її дав. Не будемо більше повертатися до цієї теми. Ходімо, я покажу тобі наші нові посадки, подивимося одну грядку.

Рауль знав, що, коли граф висловлював свою волю, заперечення були недоречні. Опустивши голову, він пройшов за батьком у сад. Атос став не поспішаючи показувати йому нові щеплення, молоді пагони, посадки дерев. Цей спокій приводив Рауля в зневіру. Любов, що наповнювала його серце, здавалася йому такою величезною, що могла б охопити весь всесвіт. Чому ж серце Атоса залишалося закритим для неї?

І раптом, зібравшись з духом, Бражелон вигукнув:

- Графе, не може бути, щоб ви без жодної причини відштовхували Луїзу де Лавальєр, таку добру, лагідну, таку чисту! Ваш глибокий розум мав би гідно оцінити її. В ім'я неба, скажіть, чи не існує між вами та її сім'єю якоїсь таємної ворожнечі, спадкової ненависті?

- Подивися, Рауль, на цю чудову грядку конвалій, - зупинився Атос, - подивися, як їм корисні тінь і вологість, особливо тінь листя кленів, між зубцями яких проникає тепло, але не промені сонця.

Рауль закусив губу; потім, відчуваючи, що кров приливає до скронь, сказав:

- Графе, благаю вас, порозумійтеся, не забувайте, що ваш син - чоловік.

- Тоді, - суворо випростався Атос, - тоді доведи мені, що ти чоловік. Ти не довів, що ти слухняний син. Я просив тебе дочекатися блискучого союзу. Я знайшов би тобі дружину з сім'ї, що стоїть на найвищих щаблях знатності та багатства. Я хотів, щоб ти сяяв подвійним блиском, який надають слава і багатство. Ти зі шляхетного роду!

- Графе, - вигукнув Рауль, піддавшись першому пориву, - днями мені кинули докір, що я не знаю імені моєї матері!

Атос зблід, потім, зсунувши брови, вимовив:

- Мені потрібно знати, що ви відповіли.

- О, вибачте, вибачте! - пробурмотів молодий чоловік, втративши все своє збудження.

- Що ви відповіли? - запитав Атос, тупнувши ногою.

- Граф, у руках у мене була шпага. Мій кривдник був теж озброєний. Я вибив з його рук шпагу і перекинув її через огорожу, а потім відправив і його самого слідом за шпагою.

- А чому ви не вбили його?

- Король заборонив дуелі, графе, а я в ту хвилину був одним із посланців його величності.

- Добре, - сказав Атос. - Але тим більше в мене причин говорити з королем.

- Чого ви будете в нього просити, графе?

- Дозволу оголити шпагу проти людини, яка завдала нам образи.

- Якщо я вчинив не так, як слід, благаю вас, графе, вибачте мені.

- Хто тобі дорікає?

- Але дозвіл, який ви хочете просити у короля...

- Раулю, я попрошу його величність поставити підпис на весільному контракті.

- Граф...

- Але з однією умовою...

- Хіба вам потрібні умови зі мною? Накажіть, і я буду коритися.

- З тією умовою, - продовжував Атос, - що ти мені назвеш людину, яка говорила так про... твою матір.

- Але, графе, навіщо вам знати його ім'я? Мене образили, і, коли його величність дозволить дуелі, мститися буду я.

- Його ім'я?

- Я не допущу, щоб ви наражалися на небезпеку.

- Ти приймаєш мене за дона Дієго*? Його ім'я?

- Ви цього вимагаєте?

- Я хочу його знати.

- Віконт де Вард.

- А, - спокійно підсумував Атос, - добре. Я його знаю. Але наші коні готові. Ми виїдемо не через дві години, а негайно. На коня, на коня!

XCI. Принц ревнує до герцога Бекінгема

Поки граф де Ла Фер у супроводі Рауля їхав до Парижа, у Пале-Роялі розігралися події, які Мольєр назвав би сценою зі справжньої комедії.

Минуло чотири дні після одруження герцога Орлеанського. Герцог, квапливо поснідавши, вирушив у свої покої, надувши губи і насупивши брови. Сніданок пройшов невесело: герцогиня веліла подати собі страви в кімнати. Його Високість сидів за столом у тісній компанії друзів. Тільки де Лоррен і Манікан були присутні на цій трапезі, яка тривала три чверті години за повного мовчання.

Манікан, менш близький до Його Високості, ніж де Лоррен, марно намагався прочитати в очах принца, що викликало в нього таке невдоволення.

Де Лоррен, якому нема чого було вгадувати, бо він усе знав, їв із тим апетитом, який викликали в нього чужі неприємності: він насолоджувався і досадою герцога, і збентеженням Манікана. Йому приносило задоволення, продовжуючи їсти, утримувати за столом принца, який згорав від бажання піднятися з місця.

Хвилини принц каявся, що дав де Лоррену владу над собою, яка позбавляла того від усяких утисків етикету.

Час від часу принц підносив очі до неба, потім поглядав на шматки паштету, який старанно знищував де Лоррен. Нарешті він не витримав і, коли подали фрукти, сердито встав з-за столу, надавши де Лоррену докінчувати сніданок на самоті.

Герцог не пішов, а побіг у передню і, заставши там служителя, пошепки віддав йому якийсь наказ. Не бажаючи повертатися до їдальні, він пройшов через свої кімнати, сподіваючись застати королеву-мати в її молитовній, де вона зазвичай перебувала в цей час. Було близько десятої години ранку.

Коли принц увійшов, Анна Австрійська писала.

Королева-мати дуже любила молодшого сина, красеня, з м'яким характером.

Справді, герцог Орлеанський був ніжнішим і, якщо можна так висловитися, жіночнішим за короля. Він підкуповував матір тією чутливістю, яка завжди приваблює жінок. Анна Австрійська, яка дуже хотіла мати доньку, знаходила у Філіпі увагу, ніжність і ласкавість дванадцятирічної дитини.

Буваючи в матері, принц захоплювався її вродливими руками, давав поради щодо різних помад, рецептів парфумів, якими вона так опікувалася, цілував її пальці й очі з чарівною дитячою вдачею, частував її солодощами, говорив про її нове вбрання.

У старшому сині Анна Австрійська любила короля, точніше - королівську гідність: Людовик XIV втілював для неї божественне право. З королем вона була королевою-матір'ю, з

Філіпом - просто матір'ю. І принц знав, що материнські обійми - найприємніший і найнадійніший з усіх притулків світу.

Ще дитиною Філіп переховувався в цьому притулку від сварок між ним і Людовіком. Часто після стусанів, якими він нагороджував його величність, або після ранкових боїв в одних сорочках, у присутності камердинера Ла Порта в ролі судді, або поєдинку, в якому король і його непокірний слуга пускали в хід кулаки та нігті, Філіп, перемігши, але сам страшачись своєї перемоги, звертався до матері за підтримкою або прагнув здобути в неї впевненість у прощенні Людовіка XIV, яке той давав неохоче.

Завдяки такому мирному посередництву Анні Австрійській вдавалося пом'якшувати розбіжності синів, і вона була посвячена в усі їхні таємниці.

Король, який трохи заздрив винятковій ніжності матері до брата, схильний був унаслідок цього більшою мірою підкорятися Анні Австрійській і більше піклуватися про неї, ніж можна було очікувати, судячи з його характеру.

Таку саму тактику Анна Австрійська застосовувала щодо молодої королеви. Анна майже необмежено панувала над королівським подружжям і вже вживала заходів, щоб так само панувати в домі свого другого сина.

Отже, ми сказали, що королева писала, коли принц увійшов до її молитовні. Філіп неуважно поцілував руки матері і сів раніше, ніж вона йому дозволила.

Зважаючи на суворі правила етикету, встановлені при дворі Анни Австрійської, таке порушення пристойності слугувало ознакою глибокого хвилювання, особливо коли пристойність порушував Філіп, який любив виявляти матері особливу шанобливість.

- Що з вами, Філіпе? - запитала Анна Австрійська, звертаючись до сина.

- О, ваша величносте, дуже багато, - із сумним виглядом вимовив принц.

- Однак з усього, що вас бентежить, - продовжувала Анна Австрійська, - імовірно, є що-небудь, що вселяє вам більше турбот, ніж усе інше?

- Так.

- Я вас слухаю.

Філіп відкрив рот, щоб висловити свої засмучення. Але раптом зупинився, і все, що переповнювало його серце, вилилося у зітханні.

- Ну, Філіпе, більше твердості, - сказала королева. - Коли скаржаться на що-небудь, це «що-небудь» завжди виявляється людиною, яка заважає, чи не так?

- Бачите, ваша величність, питання, яке я хочу порушити, вельми делікатне.

- Ах боже мій!

- Звичайно, тому що жінка...

- А, ви хочете говорити про принцесу? - запитала вдовствуюча королева з почуттям живої цікавості.

- Про принцесу?

- Так, про вашу дружину.

- Ах, звісно.

- Так що ж? Якщо ви хочете говорити про принцесу, сину мій, не соромтеся. Я ваша мати, а принцеса для мене чужа. Однак, оскільки вона моя невістка, знайте, що я вислухаю з участю, хоча б тільки через вас, усе, що ви мені про неї скажете.

- Матінко, - вагався Пилип, - ви нічого не помітили?

- Не помітила, Філіпе? Ви говорите так невизначено... Що, власне, могла я помітити?

- Правда, принцеса гарна собою?

- Так, звісно.

- Однак вона не красуня?

- Ні, але з роками вона може надзвичайно покращати. Ви ж бачили, як за кілька років змінилося її обличчя. Вона буде розвиватися все більше і більше. Адже їй лише шістнадцять років. У п'ятнадцять років я теж була дуже худа; але принцеса вже і зараз красива.

- Отже, її можна помітити?

- Звісно, навіть на звичайну жінку звертають увагу, а тим паче на принцесу.

- Чи добре вона вихована?

- Королева Генрієтта, її мати, - жінка досить холодна, з деякими претензіями, але почуття у неї піднесені. Освітою молодої принцеси, можливо, трохи нехтували, але, я думаю, їй навіяли хороші правила. Принаймні так мені здавалося під час її перебування у Франції. Відтоді вона побувала в Англії, і я не знаю, що там сталося.

- Що ви хочете сказати?

- О боже мій, я кажу, що деякі злегка легковажні голови можуть закрутитися від щастя і багатства.

- Ось, ваша величність, ви сказали саме те, що я думав. Мені здається, що принцеса трохи легковажна.

- Не слід перебільшувати, Філіпе. Вона дотепна, і в ній є відома частка кокетства, що дуже природно в молодій жінці. Але, сину мій, коли справа стосується високопоставлених осіб, цей недолік приносить користь двору. Злегка кокетлива принцеса завжди оточена блискучим двором. Одна її посмішка народжує розкіш, дотепність і навіть мужність: дворяни краще б'ються за принца, дружина якого гарна собою.

- Покірно вам дякую, - незадоволеним тоном відповів Філіп. - Право, матінко, ви малюєте мені тривожні картини.

- У якому відношенні? - з удаваною наївністю запитала королева.

- Ви добре знаєте, - сумно сказав Філіп, - ви чудово знаєте, як мені не хотілося одружуватися.

- О, цього разу ви мене лякаєте! Отже, у вас є серйозні підстави бути незадоволеним принцесою?

- Серйозні - я цього не кажу.

- Тоді навіщо ж це похмуре обличчя! Якщо ви здастеся з таким обличчям, стережіться: вас приймуть за дуже нещасного чоловіка.

- І справді, - погодився Філіп, - я зовсім не щасливий чоловік, і я хочу, щоб це бачили.

- Філіпе, Філіпе!

- Право, ваша величність, скажу вам відверто: я не такого життя чекав, яке мені влаштовують.

- Поясніть.

- Моя дружина ніколи не буває зі мною. Вона постійно вислизає від мене. Вранці - візити, листування, туалети; ввечері - бали, концерти.

- Філіпе, ви ревнуєте!

- Я? Боронь мене боже! Нехай інші грають дурну роль ревнивого чоловіка; але я роздратований.

- Філіпе, ви дорікаєте своїй дружині за дуже безневинні речі, і доти, доки у вас не буде чогось серйознішого...

- Вислухайте мене! Жінка, хоч і невинна, може вселяти занепокоєння чоловікові. Деякі відвідування, деякі вподобання здатні довести бозна-що до чого найбільш неревнивого чоловіка...

- Нарешті! Відвідування, вподобання - чудово! Уже цілу годину ми говоримо натяками, і тільки тепер ви заговорили по-справжньому.

- Ну так.

- Це серйозніше. Але хіба принцеса винна перед вами в таких речах?

- Саме так.

- Як! На п'ятий день після весілля ваша дружина віддає перевагу комусь, відвідує когось? Стережіться, Філіпе, ви перебільшуєте її провину; хто шукає будь-що-будь доказів, нічого не може довести.

Переляканий серйозним тоном матері, принц хотів відповісти, але зміг тільки невиразно пробурмотіти кілька слів.

- Ну ось, ви відступаєте? - сказала Анна Австрійська. - Тим краще! Ви визнаєте помилковість своїх звинувачень.

- Ні, ні, - вигукнув Філіп, - я не відступаю, і я доведу свої слова. Я сказав «уподобання», чи не так? Так слухайте...

Анна Австрійська приготувалася слухати з тим задоволенням кумушки, яке завжди відчуває навіть найкраща жінка, навіть найкраща мати, будь вона самою королевою, коли її посвячують у дрібні подружні сварки.

- Отже, - продовжував Філіп, - скажіть мені одну річ.

- Яку?

- Чому моя дружина зберегла англійських придворних? Скажіть!

І Філіп схрестив руки, дивлячись на матір, у впевненості, що королева не знайде відповіді на це запитання.

- Але, - відповіла Анна Австрійська, - справа дуже проста: тому, що англійці її співвітчизники; тому, що вони витратили багато грошей на проводи її до Франції; тому, що було б неввічливо і навіть недипломатично раптово відіслати назад представників шляхетських родин, які не побоялися ніяких жертв, щоб довести свою відданість.

- О матінко! Годі й казати, велика жертва приїхати зі своєї паскудної батьківщини в нашу прекрасну країну, де на одне екю можна купити більше речей, ніж там на чотири! Велика відданість проїхати сто льє, проводжаючи жінку, в яку закохані!

- Закохані? Філіпе, подумайте, що ви говорите!

- Я знаю, що кажу!

- Але хто ж закоханий у принцесу?

- Красень герцог Бекінгем... Невже ви і його збираєтеся захищати?

Анна Австрійська почервоніла й усміхнулася. Це ім'я воскресило в ній стільки солодких і водночас сумних спогадів.

- Герцог Бекінгем? - прошепотіла вона.

- Так, один із салонних улюбленців, як казав мій дід, Генріх Четвертий.

- Бекінгеми віддані й відважні, - рішуче сказала королева.

- Ну ось, тепер моя мати захищає друга серця моєї дружини! - стогнав зніжений Філіп у пориві відчаю, що потряс його до сліз.

- Сину мій, сину мій! - перервала його Анна Австрійська. - Цей вислів недостойний вас. У вашої дружини немає друга серця, а якби такий і з'явився, ним не буде герцог Бекінгем. Чоловіки з його роду, повторюю вам, чесні і скромні; вони свято шанують закони гостинності.

- Ах, матінко! - вигукнув Філіп. - Бекінгем - англієць, а хіба англійці оберігають надбання французьких принців і королів?

Анна знову почервоніла і відвернулася, немов для того, щоб вийняти перо з чорнильниці, насправді ж бажаючи приховати від сина свій рум'янець.

- Право, Філіпе, - поморщилася вона, - ви вживаєте вирази, які бентежать мене. Ваш гнів засліплює вас, а мене лякає. Ну подумайте, розсудіть...

- Мені нема чого міркувати, матінко, я бачу.

- Що ж ви бачите?

- Я бачу, що герцог Бекінгем не відходить від моєї дружини. Він насмілюється підносити їй подарунки, і вона наважується їх приймати. Учора вона заговорила про фіалкове саше. Наші парфумери - ви це знаєте, матінко, бо самі безуспішно вимагали від них сухих парфумів, - наші французькі парфумери не могли домогтися цього аромату. А в герцога було із собою фіалкове саше. Значить, це він подарував моїй дружині саше.

- Сину мій, - сказала Анна Австрійська, - ви будуєте піраміди на вістрях голок. Бережіться. Що тут поганого, питаю я вас, якщо людина дасть своїй співвітчизниці рецепт нових парфумів? Ваші дивні поняття, клянуся вам, викликають у мені важкі спогади про вашого батька, який часто завдавав мені страждань своєю несправедливістю.

- Батько герцога Бекінгема, напевно, був стриманішим і шанобливішим за сина, - усміхнувся Філіп, не помічаючи, що він грубо ображає почуття матері.

Королева зблідла і притиснула до грудей судорожно стиснуту руку. Але вона швидко опанувала себе і запитала:

- Одним словом, ви прийшли сюди з яким-небудь наміром?

- Звичайно.

- Так кажіть.

- Я прийшов сюди, матінко, з наміром поскаржитися вам і попередити вас, що я не потерплю такої поведінки з боку герцога Бекінгема.

- Що ж ви зробите?

- Я поскаржуся королю.

- Але що ж вам може сказати король?

- Тоді, - продовжив принц із виразом жорстокої рішучості, що дивно суперечила звичайній м'якості його обличчя, - тоді я сам вживу заходів.

- Що ви називаєте «вжити заходів»? - з переляком запитала Анна Австрійська.

- Я хочу, щоб герцог залишив у спокої мою дружину. Я хочу, щоб він поїхав із Франції, і висловлю йому свою волю.

- Ви нічого не висловите, Філіпе, - сказала королева, - тому що, порушивши до такої міри закони гостинності, ви вчините погано, і я попрошу короля поставитися до вас з усією суворістю.

- Ви погрожуєте мені, матінко! - здивувався Філіп. - Ви погрожуєте, коли я скаржуся!

- Ні, я не погрожую вам, я просто хочу охолодити вас. Я кажу вам, що, вживши проти герцога Бекінгема або будь-якого іншого англійця суворих заходів, навіть вчинивши просту неввічливість, ви посієте між Францією та Англією вельми сумний розбрат. Як? Принц, брат французького короля, не може приховати образи, навіть якщо вона обґрунтована, коли цього вимагає політична необхідність!

- Але, государино, - вигукнув Філіп, сплеснувши руками, - будьте ж не королевою, а матір'ю; адже я говорю з вами як син. Моя бесіда з Бекінгемом займе всього лише кілька хвилин.

- Я забороняю вам заводити про це мову з Бекінгемом, - відповіла королева з колишньою владністю. - Це недостойно вас.

- Добре, я не виступлю відкрито, але я оголошу свою волю принцесі.

- О, - зітхнула Анна Австрійська, охоплена сумними спогадами, - не мучте свою дружину, мій сину! Ніколи не говоріть із нею занадто владним тоном. Переможена жінка не завжди буває переконана у своїй поразці.

- Що ж тоді робити?.. Я з ким-небудь пораджуся.

- Так, з вашими лицемірними друзями, з вашим де Лорреном або де Вардом?.. Дозвольте діяти мені, Філіпе. Ви хочете, щоб герцог Бекінгем поїхав, чи не так?

- Якнайшвидше, матінко.

- Тоді надішліть до мене герцога, мій сину. Посміхайтеся йому, не показуйте виду ні дружині, ні королю - нікому. Запитуйте поради тільки в мене. На жаль, я знаю, чим стає сімейне життя, коли його бентежать порадники.

- Добре, матінко.

- Ви будете задоволені, Філіпе. Знайдіть герцога.

- О, це зробити неважко.

- Де ж він, на вашу думку?

- Звісно, біля дверей принцеси в очікуванні її виходу. У цьому немає сумнівів.

- Добре, - спокійно промовила Анна Австрійська. - Передайте, будь ласка, герцогу, що я прошу його прийти до мене.

Філіп поцілував руку матері і вирушив на пошуки герцога Бекінгема.

XCII. For Ever!*

Підкоряючись запрошенню королеви-матері, лорд Бекінгем з'явився до неї за півгодини після відходу герцога Орлеанського.

Коли лакей назвав його ім'я, королева, яка сиділа, затуливши обличчя руками, піднялася і відповіла посмішкою на витончений і шанобливий уклін герцога.

Анна Австрійська була ще гарна собою. Усім відомо, що в ці вже немолоді роки її розкішне попелясте волосся, прекрасні руки й губи викликали загальне захоплення. Тепер, під владою спогадів про минуле, що воскресли в її серці, вона була настільки ж прекрасна, як за часів молодості, коли її палац було відкрито для батька цього самого Бекінгема, молодої, пристрасної та нещасної людини, що жила нею та померла з її ім'ям на вустах.

Анна Австрійська зупинила на Бекінгемі ласкавий погляд, у якому можна було прочитати материнську поблажливість і особливу ніжність, схожу на кокетство коханої.

- Ваша величносте, - шанобливо запитав Бекінгем, - бажали говорити зі мною?

- Так, герцог, - відповіла англійською королева. - Будь ласка, сядьте.

Така милість Анни Австрійської і ласкавий звук рідної мови, якого герцог не чув від часу свого приїзду до Франції, глибоко зворушили його. Він одразу зрозумів, що королева хотіла про щось просити його.

Віддавши в перші хвилини данину мимовільному, непереборному хвилюванню, королева весело посміхнулася.

- Як ви знайшли Францію, герцог? - запитала вона по-французьки.

- Це прекрасна країна, ваша величність, - поклонився він.

- Ви бували в ній раніше?

- Так, один раз, ваша величність.

- Але, звісно, як будь-який добрий англієць, ви віддаєте перевагу Англії?

- Я більше люблю мою батьківщину, ніж батьківщину французів, - відповів герцог. - Однак якщо ваша величність запитає мене, де мені більше подобається жити, в Лондоні чи Парижі, я відповім: у Парижі.

Анна Австрійська відзначила палкість, з якою були вимовлені ці слова.

- Мені казали, мілорде, що у вас є прекрасні маєтки, розкішний старовинний палац?

- Так, палац мого батька, - підтвердив Бекінгем, опускаючи очі.

- Це не тільки багатство, а й дорогі спогади, - зітхнула королева, мимоволі звернувшись думкою до минулого, з яким люди розлучаються так неохоче.

- Справді, - погодився герцог сумно, під впливом такого вступу. - Минуле, як і майбутнє, будить мрії у людей, здатних відчувати.

- Правда, - тихо сказала королева. - Із цього випливає, - додала вона, - що ви, герцог, людина, яка глибоко відчуває... скоро поїдете з Франції, повернетеся у свої володіння, до своїх реліквій.

Бекінгем підняв голову.

- Я цього не думаю, ваша величність, - промовив він.

- Як?

- Навпаки, я збираюся покинути Англію і переселитися до Франції.

Тепер прийшла черга Анни Австрійської висловити здивування.

- Як? - сказала вона. - Отже, ви в немилості у нового короля?

- Ні, ваша величність, король виявляє до мене безмежну прихильність.

- Отже, у вас є якась таємна причина, яка керує вами?

- Ні, ваша величність, - з жвавістю відповів Бекінгем. - У моєму рішенні немає нічого таємного. Мені подобається життя у Франції; мені подобається двір, де в усьому відчуваються смак і люб'язність; нарешті, я люблю, ваша величність, щирий характер ваших насолод, невластивий моїй нації.

Анна Австрійська посміхнулася тонкою посмішкою.

- Щирі насолоди! - вигукнула вона. - Чи добре ви подумали, герцог, про цю щирість?

Бекінгем щось пробурмотів.

- Не може бути такої щирої насолоди, - продовжувала королева, - яка могла б перешкодити людині вашого становища...

- Ваша величність, - перервав її герцог, - мені здається, ви дуже наполягаєте на цьому.

- Ви знаходите, герцог?

- Вибачте, ваша величність, але ви вже вдруге підкреслюєте привабливість моєї рідної Англії, применшуючи чарівність Франції.

Анна Австрійська підійшла до молодого чоловіка і, поклавши свою руку на його плече, яке здригнулося від цього дотику, сказала:

- Повірте, герцог, ніщо не зрівняється з життям на батьківщині. Мені часто траплялося згадувати про Іспанію. Я прожила довге життя, мілорд, дуже довге для жінки, але, зізнаюся, не минало жодного року без того, щоб я не пошкодувала про Іспанію.

- Жодного року, ваша величність? - холодно вимовив молодий герцог. - Жодного року з тих років, коли ви були королевою краси, якою залишилися і зараз?

- О, не треба лестощів, герцог, я могла б бути вашою матір'ю.

Вона вклала в ці слова таку ніжність, яка проникла в серце Бекінгема.

- Так, - продовжила вона, - я могла б бути вашою матір'ю і тому даю вам добру пораду.

- Порада повернутися в Лондон? - вигукнув він.

- Так, мілорде.

Герцог злякано стиснув руки, що не могло не справити враження на жінку, яку дорогі їй спогади привернули до чутливості.

- Так треба, - додала королева.

- Як? - вигукнув він. - Мені серйозно кажуть, що я маю виїхати, що я маю вирушити у вигнання?..

- Ви сказали - вирушити у вигнання? Ах, герцогу, можна подумати, що ваша батьківщина Франція!

- Ваша величність, батьківщина люблячих - країна тих, кого вони люблять.

- Ні слова більше, мілорде, - зупинила його королева. - Ви забуваєте, з ким говорите!

Бекінгем опустився на коліна:

- Ваша величність, ви джерело розуму, доброти, милосердя. Ви перша не тільки в цьому королівстві і не тільки за вашим становищем, ви перша в усьому світі завдяки вашим

високим достоїнствам. Я нічого не говорив. Хіба я сказав що-небудь, що заслуговувало б на таку сувору відповідь? Хіба я видав себе?

- Ви себе видали, - тихо сказала королева.

- Не може бути! Я нічого не знаю!

- Ви забули, що говорили, точніше, думали вголос, при жінці, і потім...

- І потім, - швидко перебив він її, - ніхто не знає про те, у чому я мимоволі зізнався.

- Навпаки, знають усі, герцог: вам властиві і переваги, і недоліки молодості.

- Мене зрадили, на мене донесли!

- Хто?

- Ті, хто вже в Гаврі з пекельною проникливістю читав у моєму серці, як у розкритій книзі.

- Я не знаю, кого ви маєте на увазі.

- Наприклад, віконта де Бражелона.

- Я чула це ім'я, але не знаю людини, яка його носить. Ні, де Бражелон нічого не говорив.

- Хто ж тоді? О, ваша величносте, якби хто-небудь наважився побачити в мені те, чого я сам не хочу в собі бачити...

- Що зробили б ви тоді, герцог?

- Існують таємниці, що вбивають тих, хто їх знає.

- Той, хто проник у вашу таємницю, божевільний, ще не вбитий. Та ви й не вб'єте його. Він озброєний усіма правами. Це чоловік, це людина ревнива, це другий дворянин Франції, це мій син, Філіп Орлеанський.

Герцог зблід.

- Як ви жорстокі, ваша величність! - промовив він.

- Бекінгем, - сумно промовила Анна Австрійська, - ви зазнали всіх крайнощів і билися з тінями, коли вам було так легко залишитися в мирі з самим собою.

- Якщо ми воюємо, ваша величність, то помираємо на полі бою, - тихо сказав молодий чоловік, впадаючи в глибокий смуток.

Анна підійшла до нього і взяла його за руку.

- Віллье, - заговорила вона англійською з жаром, проти якого ніхто не міг би встояти, - про що ви просите? Ви хочете, щоб мати принесла вам у жертву сина, щоб королева погодилася на безчестя свого дому? Дитя, не думайте більше про це. Як! Щоб позбавити вас сліз, я маю скоїти два злочини, Віллье? Ви говорили про померлих. Померлі принаймні були шанобливими й покірними; вони схилилися перед наказом піти

у вигнання; вони забрали із собою свій розпач як багатство, бо розпач був даром коханої жінки, і смерть, що тікала від них, здавалася їм щастям, милістю.

Бекінгем піднявся. Риси його обличчя спотворилися, він притиснув руку до серця.

- Ви маєте рацію, ваша величність, - сказав він, - але ті, про кого ви говорите, дістали наказ з улюблених вуст. Їх не прогнали, їх просили виїхати; над ними не сміялися.

- Ні, про них зберегли спогади, - з ніжністю прошепотіла Анна Австрійська. - Але хто каже вам, що вас виганяють? Хто каже, що про вашу відданість не пам'ятатимуть? Я дію не від імені когось іншого, Віллье, я говорю тільки від себе. Їдьте, зробіть мені цю послугу, цю милість. Нехай і цим я буду зобов'язана людині, яка носить ім'я Бекінгем.

- Отже, це потрібно вам, ваша величність?

- Так, тільки мені.

- Значить, за моєю спиною не залишиться нікого, хто сміятиметься? Жоден принц не скаже: «Я так хотів»?

- Вислухайте мене, герцог.

Величне обличчя королеви-матері набуло урочистого виразу.

- Клянуся вам, що тут наказую тільки я. Клянуся вам, що не тільки ніхто не буде сміятися, не стане хвалитися, але що ніхто не зрадить тій пошані, якої вимагає ваше високе становище... Покладайтеся на мене, герцог, як і я покладаюся на вас.

- Ви не даєте мені пояснень, ваша величність! Я вражений, я в розпачі... Якою б не була солодкою і повною розрада, вона не здасться мені достатньою.

- Друже мій, ви знали вашу матір? - запитала королева з ласкавою посмішкою.

- О, дуже мало, ваша величність. Але я пам'ятаю, що ця шляхетна жінка покривала мене поцілунками і сльозами, коли я плакав.

- Віллье, - королева обійняла рукою шию молодого чоловіка, - я для вас мати, і, повірте мені, ніколи ніхто не змусить плакати мого сина.

- Дякую вам, ваша величність, дякую. - Розчулений молодий чоловік задихався від хвилювання. - Я бачу, що моє серце доступне для почуття ніжнішого, шляхетнішого, ніж кохання.

Королева-мати подивилася на нього і потиснула йому руку.

- Ідіть, - сказала вона.

- Коли я маю поїхати? Наказуйте.

- Не поспішайте занадто з від'їздом, - продовжувала королева. - Ви поїдете, але самі виберете день від'їзду... Отже, замість того щоб їхати сьогодні, як вам, без сумніву, хотілося б, або завтра, як цього чекали, їдьте післязавтра ввечері. Але сьогодні ж оголосіть про ваше рішення.

- Про моє рішення... - повторив молодий чоловік.

- Так, герцог.

- І... я ніколи не повернуся до Франції?

Анна Австрійська задумалася; вона вся занурилася у свої сумні роздуми.

- Мені було б приємно, - сказала королева, - щоб ви повернулися того дня, коли я засну вічним сном у Сен-Дені, поруч із королем, моїм чоловіком.

- Який змусив вас так страждати! - вигукнув Бекінгем.

- Який був королем Франції, - заперечила королева.

- Ваша величність, ви сповнені доброти, ви процвітаєте, ви живете в радості, на вас ще чекає багато років життя.

- Що ж? У такому разі ви приїдете дуже не скоро, - вимовила Анна Австрійська, намагаючись посміхнутися.

- Я не повернуся, - сумно промовив Бекінгем, - хоча я й молодий.

- Збережи вас бог...

- Ваша величність, смерть не рахується з віком; вона невблаганна: молоді вмирають, а старі живуть.

- Герцог, залишіть ці думки; я вас розвеселю. Повертайтеся через два роки. З вашого чарівного обличчя я бачу, що думки, які наганяють на вас сьогодні таку тугу, розсіються менше ніж через шість місяців. Вони будуть зовсім мертві й забуті через два роки.

- Мені здається, нещодавно ви точніше судили про мене, ваша величносте, - заперечив молодий чоловік, - кажучи, що на нас, Бекінгемів, час не діє.

- Замовкніть, замовкніть! - сказала королева, цілуючи герцога в лоб із ніжністю, якої не могла в собі придушити. - Ідіть, не засмучуйте мене і не божеволійте більше! Я королева, ви підданий короля Англії. Король Карл чекає на вас. Прощавайте, Віллье, farewell*, Віллье!

- Назавжди! - відповів молодий чоловік. І він швидко вийшов, ковтаючи сльози.

Анна приклала руку до чола і, глянувши в дзеркало, прошепотіла:

- Що б не говорили, жінка завжди залишається молодою; в якомусь куточку серця їй завжди двадцять років.

XCIII. Його величність Людовик XIV вважає, що Луїза де Лавальєр недостатньо багата і недостатньо красива для такого дворянина, як віконт де Бражелон

Рауль і граф де Ла Фер приїхали до Парижа ввечері того дня, коли Бекінгем вів цю розмову з королевою-матір'ю. Граф негайно після приїзду попросив через Рауля аудієнції у короля.

Вранці король разом із принцесою і придворними дамами розглядав ліонські тканини, які він подарував своїй невістці. Потім був обід. Потім гра в карти. За своїм звичаєм, король, вставши о восьмій годині з-за карткового столу, пройшов до себе в кабінет, щоб працювати з Кольбером і Фуке.

Коли міністри виходили від короля, Рауль був у передній, і король помітив його через напіввідчинені двері.

- Чого ви хочете, де Бражелон? - запитав Людовік.

Молодий чоловік підійшов.

- Господарю, - відповів він, - я прошу аудієнції для графа де Ла Фер, який приїхав із Блуа і дуже бажає говорити з вашою величністю.

- До гри та вечері в мене залишається ще година, - сказав король. - Граф де Ла Фер тут?

- Граф внизу чекає розпоряджень вашої величності.

- Нехай підніметься.

Через п'ять хвилин Атос увійшов до Людовика XIV. Король прийняв його з привітною прихильністю, яку він виявляв із незвичним для його віку тактом щодо людей, які не цінують звичайних милостей.

- Графе, - почав король, - дозвольте мені сподіватися, що ви прийшли до мене з яким-небудь проханням.

- Не приховую від вашої величності, - відповів граф, - я дійсно є прохачем.

- Подивимося, - весело посміхнувся король.

- Я прошу не про себе, ваша величність.

- Шкода. У всякому разі, я зроблю для того, про кого ви просите, те, чого ви не дозволяєте мені зробити для вас.

- Ви втішаєте мене, ваша величність... Я прийшов говорити з королем про віконта де Бражелона.

- Графе, це все одно що говорити про вас.

- Не зовсім, ваша величність... Того, про що я хочу просити для нього, я не можу бажати для себе. Віконт хоче одружитися.

- Він ще молодий, але все одно... Це людина, сповнена чеснот. Я знайду йому дружину.

- Він уже знайшов собі наречену, ваша величність, і тільки просить вашої згоди.

- Ах, значить, потрібно тільки підписати шлюбний контракт?

Атос поклонився.

- Він вибрав наречену багату і таку, що займає таке становище, яке задовольняє вас?

Граф вагався з хвилину.

- Наречена - фрейліна, - відповів він, - але вона не багата.

- Цю біду можна виправити.

- Ваша величність сповнює мене вдячністю. Однак дозвольте мені зробити одне зауваження.

- Будь ласка, графе.

- Ваша величність, мабуть, говорить про свій намір дати цій дівчині придане?

- Так, звісно.

- І це було б наслідком мого приїзду до палацу? Я був би дуже засмучений цим, ваша величність.

- Будь ласка, без зайвої педантичності, графе. Як прізвище нареченої?

- Це, - холодно відповів Атос, - фрейліна де Ла Бом Леблан де Лавальєр.

- Ах, - сказав король, намагаючись пригадати це ім'я, - пам'ятаю: маркіз де Лавальєр...

- Так, государю, це його дочка.

- Він помер?

- Так, ваша величність.

- І його вдова вийшла заміж другим шлюбом за пана де Сен-Ремі, який керує палацом вдовиці герцогині?

- Ваша величність прекрасно обізнані.

- Пам'ятаю, пам'ятаю... Потім молода дівчина вступила до числа фрейлін молодої герцогині.

- Ваша величність краще за мене знає все.

Король подумав ще й, подивившись крадькома на стурбоване обличчя Атоса, запитав:

- Графе, мені здається, вона не дуже гарна собою?

- Я не поціновувач, - відповів Атос.

- Я її бачив: вона не вразила мене красою.

- У неї лагідний і скромний вигляд, але краси мало, ваша величність.

- Все ж таки прекрасне біляве волосся...

- Здається, так.

- Досить виразні блакитні очі...

- Абсолютно вірно.

- Отже, в сенсі краси нічого незвичайного. Перейдемо до грошового боку справи.

- Від п'ятнадцяти до двадцяти тисяч ліврів приданого, щонайбільше, ваша величність, але закохані безкорисливі. Я сам надаю мало значення грошам.

- Їх надлишку, хочете ви сказати; але необхідні кошти - річ важлива. Без нерухомості жінка з п'ятнадцятьма тисячами посагу не може залишатися при дворі. Ми поповнимо нестачу, я хочу зробити це для Бражелона.

Атос поклонився. Король знову помітив його холодність.

- Тепер від стану перейдемо до походження, - продовжував Людовик XIV. - Вона дочка маркіза де Лавальєра, це добре, але в нас є милий Сен-Ремі, який трохи погіршує справу... Щоправда, він тільки вітчим, але все ж це псує враження. А ви, графе, як мені здається, дуже дорожите чистотою вашого роду.

- Господарю, я дорожу тільки моєю відданістю вашій величності.

Король знову замовк.

- Знаєте, графе, - сказав він, - із самого початку нашої бесіди ви дивуєте мене. Ви просите у мене згоди на шлюб і, мабуть, дуже засмучені, що змушені звернутися з цим проханням. О, незважаючи на молодість, я рідко помиляюся. Іноді на допомогу моєму розуму приходить дружба, а іноді - недовіра, яка подвоює проникливість. Повторюю, ви просите неохоче.

- Так, ваша величність, це правда.

- Тоді я вас не розумію. Відмовте.

- Ні, ваша величність. Я люблю Бражелона всіма силами душі; він закоханий у де Лавальєр і малює собі в майбутньому райські кущі. Я не з тих, хто охоче розбиває ілюзії молодості. Цей шлюб мені не подобається, але я благаю вашу величність якнайшвидше на нього погодитися і таким чином створити щастя Рауля.

- Скажіть, графе, а вона його любить?

- Якщо вашій величності завгодно, щоб я сказав правду, я не вірю в кохання Луїзи де Лавальєр. Вона молода, ще дитина; вона сп'яніла. Радість бачити двір, честь служити при особі

герцогині переважать ту частку ніжності, яка, можливо, живе в її серці. Значить, це буде подружжя, яке ваша величність часто бачить при дворі. Але Бражелон хоче з нею одружитися; нехай так і буде.

- Але ви не схожі на податливих батьків, які стають рабами своїх дітей, - зауважив король.

- Ваша величність, я володію твердістю волі при зіткненні зі злими людьми; у мене немає сил боротися з людьми благородного серця. Рауль страждає, він засмучений; його зазвичай живий розум обважнілий і затьмарився. Я не можу позбавляти вашу величність тих послуг, які він може надати вам.

- Я вас розумію, графе, - промовив король, - і, головне, розумію ваше серце.

- Тоді, - продовжив граф, - мені нема чого казати вашій величності, чому я прагну скласти щастя цих дітей, або, точніше, мого сина.

- Я теж хочу щастя Бражелону.

- Отже, я чекаю, государе, вашого підпису. Рауль матиме честь з'явитися до вас, щоб отримати вашу згоду.

- Ви помиляєтеся, графе, - твердо відповів король. - Я щойно сказав вам, що бажаю щастя віконту, а тому зараз не погоджуюся на його шлюб.

- Але, ваша величність, - вигукнув Атос, - ви обіцяли...

- Не це, графе. Цього я вам не обіцяв, бо це суперечить моїм намірам.

- Я розумію всю прихильність і великодушність намірів вашої величності щодо мене; але я наважуюся нагадати вам, що я взяв на себе зобов'язання виступити послом.

- Посол часто просить, але не завжди отримує прохане.

- Ах, ваша величність, який удар для Бражелона!

- Я завдам цього удару сам; я поговорю з віконтом.

- Любов, ваша величність, нездолання сила!

- Не турбуйтеся про це. У мене є види на Бражелона. Я не кажу, що він не одружиться з мадемуазель де Лавальєр. Мені тільки не хочеться, щоб він одружився так рано. Я не бажаю, щоб він одружився з нею раніше, ніж вона висунеться, а він, зі свого боку, заслужить милості, які я хочу йому надати. Словом, графе, я хочу, щоб вони почекали.

- Ваша величність, ще раз...

- Графе, за вашими словами, ви прийшли до мене просити милості?

- Так, звісно.

- Добре, зробіть же милість і мені: не будемо більше говорити про це. Ймовірно, незабаром я почну війну, і мені знадобляться неодружені дворяни. Я не наважуся відправити під кулі і ядра людину одружену, батька сімейства. Я не наважуся, навіть заради Бражелона, дати без підстав придане невідомій мені дівчині: це викликало б заздрість моїх дворян.

Атос мовчки вклонився.

- Це все, чого ви хотіли від мене? - додав Людовик XIV.

- Усе, ваша величність. Дозвольте відкланятися. Чи повинен я попередити Рауля?

- Позбавте себе цієї неприємності. Скажіть віконту, що завтра вранці я прийму його і поговорю з ним, а сьогодні ввечері, графе, ви складете мені партію за картковим столом.

- Я одягнений по-дорожньому, ваша величність.

Вийшовши з кабінету, Атос побачив Бражелона, який чекав на нього.

- Ну що, графе? - запитав молодий чоловік.

- Рауль, король прихильний до нас, - можливо, не в тому сенсі, в якому ви думаєте, але він добрий до нашого роду.

- Графе, у вас погані звістки! - скрикнув молодий чоловік, бліднувши.

- Завтра вранці король пояснить вам, що це не погані звістки.

- Але, графе, король не підписав?

- Король хоче сам скласти ваш контракт, Раулю, і дуже докладно, на що зараз у нього немає часу. Докоряйте краще власне нетерпіння, ніж добру волю короля.

Рауль, знаючи відвертість графа і водночас його винахідливість, засмутився.

- Ви не йдете зі мною? - сказав Атос.

- Вибачте, графе, іду, - прошепотів Бражелон.

І Рауль спустився зі сходів слідом за Атосом.

- О, раз я тут, - раптом зауважив граф, - чи не можу я побачити д'Артаньяна?

- Угодно вам, щоб я вас проводив у його приміщення? - запитав Бражелон.

- Так, звісно.

- Це іншими сходами.

Вони пішли в інший бік. На майданчику поблизу великої галереї Рауль побачив слугу в лівреї графа де Гіша; почувши голос Рауля, лакей підбіг до нього.

- У чому справа? - зупинився Рауль.

- Записка, пане. Граф дізнався, що ви повернулися, і негайно написав вам. Я цілу годину шукаю вас.

- Ви дозволите, графе? - запитав Рауль, підходячи до Атоса і збираючись роздрукувати лист.

- Читайте.

«Дорогий Рауль, - писав граф де Гіш, - мені необхідно негайно поговорити з вами про важливу справу. Я знаю, що ви повернулися; приходьте скоріше».

Ледве він дочитав листа, як лакей у лівреї Бекінгема вийшов з галереї і, впізнавши Рауля, шанобливо поспішив до нього.

- Від герцога, - вимовив він.

- О, - вигукнув Атос, - я бачу, Раулю, що ти поглинений справами, як полководець. Я пройду один до д'Артаньяна.

- Вибачте мене, будь ласка, - сказав Рауль.

- Так, так, я тебе вибачаю. До побачення, Раулю. До завтрашнього дня я буду вдома. Вранці я, ймовірно, поїду в Блуа, якщо не буде якихось наказів.

- Завтра я приїду засвідчити вам свою повагу.

Атос пішов. Рауль роздрукував лист Бекінгема.

«Пане де Бражелоне, - писав герцог, - із французів, яких я бачив, ви мені подобаєтеся найбільше. Звертаюся до вашої дружби. Я отримав записку, написану прекрасною французькою мовою. Я англієць і боюся, що недостатньо добре розумію її. Лист підписано знатним ім'ям. Ось усе, що я знаю. Чи не будете ви так ласкаві прийти до мене? Я дізнався, що ви повернулися з Блуа.

Відданий вам Віллье, герцог Бекінгем».

- Я йду до твого пана, - сказав Рауль слузі де Гіша, відпускаючи його. - За годину я буду в пана Бекінгема, - додав він, роблячи рукою знак посланцю герцога.

XCIV. Даремні зусилля

Вирушивши до де Гіша, Рауль застав у нього де Варда і Манікана. Після історії з дуеллю де Вард вдавав, що не знайомий з Раулем.

Де Гіш встав назустріч Раулю. Гаряче потискаючи руку друга, Рауль кинув побіжний погляд на його гостей, намагаючись вгадати, чим вони стурбовані.

Да Вард був холодний і непроникний. Манікан начебто весь був занурений у споглядання оздоблення кімнати.

Де Гіш повів Рауля в сусідній кабінет і посадив його.

- Ти виглядаєш молодцем! - сказав він йому.

- Дивно, - відповів Рауль, - настрій у мене дуже поганий.

- Так само як і в мене, Раулю. Любовні справи не ладяться.

- Тим краще, графе. Я був би дуже засмучений, якби твої справи йшли добре.

- Так не засмучуйся. Я дуже нещасливий і до того ж бачу навколо одних щасливців.

- Не розумію, - відповів Рауль. - Будь ласка, друже мій, поясни.

- Зараз зрозумієш. Я марно боровся зі своїм почуттям; воно росло і поступово захоплювало мене цілком. Я згадував твої поради, закликав на допомогу всі свої сили; я добре розумів, на що я йду. Це загибель, я знаю. Але нехай! Я все-таки піду вперед.

- Божевільний! Адже перший же крок погубить тебе.

- Нехай буде що буде.

- Однак ти розраховуєш на успіх, ти думаєш, що принцеса полюбить тебе!

- Я не впевнений, Раулю, але сподіваюся, тому що без надії жити неможливо.

- Але припустимо, ти доб'єшся щастя, адже тоді ти вже напевно загинеш.

- Благаю тебе, Раулю, не сперечайся зі мною, ти мене не переконаєш: я не хочу цього. Я так довго домагався, що вже не можу відступити, я так сильно страждав, що смерть здалася б мені благодіянням. Я не тільки шалено закоханий, Раулю, мене терзають також шалені ревнощі.

Рауль стиснув кулаки; можна було подумати, що його охопив гнів.

- Ну добре! - сказав він.

- Добре чи погано - мені все одно. Ось чого я хочу від тебе, мого друга, мого брата. Останні три дні принцеса в безперервному сп'янінні від захвату. Першого дня я не наважувався поглянути на неї, - я ненавидів її за те, що вона не страждає, як я. Другого дня я не міг відвести від неї очей, і вона, я це помітив... вона, Рауль, дивилася на мене якщо не зі співчуттям, то з деякою прихильністю. Але між нами встав третій; чиясь посмішка викликає її посмішку. Поруч із її конем постійно скаче кінь іншого, над її вухом постійно лунає ласкавий голос іншого. Раулю, моя голова палає всі ці три дні, у моїх жилах розливається вогонь. Я повинен прогнати цю тінь, загасити цю посмішку, заглушити цей голос!

- Ти збираєшся вбити принца? - вигукнув Рауль.

- Ні, ні! До принца я не ревную; я ревную не до чоловіка, а до коханця.

- До коханця?

- Так... А хіба ти тепер нічого не помічаєш? У дорозі ти був більш проникливий.

- Ти ревнуєш до герцога Бекінгема?

- Я вмираю від ревнощів!

- Знову?

- О, цього разу справу легко владнати, я вже послав йому листа.

- Так це ти йому писав?

- А ти за скільки знаєш?

- Він сам повідомив мені. Ось, дивись.

І Рауль простягнув де Гішу лист, отриманий ним майже в один час із листом друга. Де Гіш з жадібністю прочитав його і зауважив:

- Це лист шляхетної і, головне, чемної людини.

- Звичайно, герцог - людина вихована. Сподіваюся, твій лист складено в таких самих виразах.

- Я покажу тобі мій лист, якщо ти підеш до нього від мого імені.

- Але це майже неможливо.

- Чому?

- Герцог звертається до мене за порадами так само, як і ти.

- Так, але, сподіваюся, ти мені віддаси перевагу. Послухай, ось що я попрошу тебе сказати герцогу... Це неважко... В один із найближчих днів: сьогодні, завтра, післязавтра - словом, коли йому буде завгодно, я бажав би зустрітися з ним у Венсенському лісі.

- Герцог - іноземець. Та й особливе його становище не дозволяє йому прийняти виклик... Згадай, що Венсенський ліс розташований зовсім недалеко від Бастилії*.

- Наслідки стосуються тільки мене.

- Але привід до цієї зустрічі... Який я виставлю привід?

- Будь спокійний, він тебе не запитає про це... Я так само дратую герцога, як і він мене. Прошу тебе, піди до герцога; я готовий просити його прийняти мій виклик.

- Це зайве... Герцог попередив мене, що хоче поговорити зі мною. Він на картковій грі в короля... Ходімо туди. Я викличу його в галерею. Ти ж тримайся осторонь. Мені достатньо буде двох слів.

- Ну то йдемо!

Дорогою Рауль, який один тільки знав таємниці обох сторін, обмірковував, як би влаштувати їхнє примирення.

Увійшовши в залиту світлом галерею, де, немов зірки на небесному склепінні, рухалися найславетніші придворні красуні, Рауль на мить забув про де Гіше і задивився на Луїзу. Перебуваючи серед своїх подруг, вона, немов зачарована голубка, не зводила очей із блискучої групи, що оточувала короля.

За десять кроків від принца герцог Бекінгем полонив французів і англійців своїм величним виглядом і розкішшю вбрання.

Дехто зі старих придворних згадував його батька, але цей спогад був не на шкоду синові.

Бекінгем розмовляв із Фуке. Фуке розповідав йому щось про Бель-Іль.

- Зараз я не можу підійти до нього, - зауважив Рауль.

- Почекай зручного моменту, але, будь ласка, закінчимо сьогодні. Я весь горю.

- Ось хто нам допоможе, - сказав Рауль, побачивши д'Артаньяна в новому блискучому мундирі капітана мушкетерів.

І Рауль попрямував до д'Артаньяна.

- Вас шукав граф де Ла Фер, шевальє, - сказав він.

- Я щойно з ним говорив, - відповів д'Артаньян, розсіяно озираючись навкруги.

Раптом погляд його став напруженим, як у орла, який помітив здобич.

Рауль простежив за напрямком його погляду і побачив, що де Гіш вклоняється д'Артаньяну. Але він не міг розібрати, на кого був звернений допитливий і гордовитий погляд капітана.

- Шевальє, - сказав Рауль, - ви могли б зробити мені велику послугу.

- Яку, милий віконт?

- Мені потрібно сказати два слова герцогу Бекінгему, але він розмовляє з паном Фуке, і мені, звісно, неможливо втрутитися в їхню бесіду.

- Ось як! З паном Фуке? Пан Фуке тут? - запитав д'Артаньян.

- Хіба ви не бачите? Он там.

- Так ти думаєш, що мені зручніше підійти до нього, ніж тобі?

- Ви людина більш значна.

- Так, це правда. Я капітан мушкетерів. Цей чин я отримав так недавно, що постійно забуваю про нього.

- Дивіться, він дивиться на вас... якщо я не помиляюся.

- Ні, ні, не помиляєшся, саме мені він надає цю честь.

- Тож тепер найвідповідніша хвилина.

- Ти думаєш?

- Будь ласка, ідіть.

- Іду.

Де Гіш не спускав очей із Рауля; той зробив йому знак, що справу залагоджено.

Д'Артаньян попрямував прямо до групи, що оточувала герцога, і ввічливо розкланявся з паном Фуке та іншими.

- Доброго дня, пане д'Артаньян. Ми розмовляли про Бель-Іль, - почав Фуке невимушеним тоном світської людини, який багато хто не може опанувати за все життя.

- Про Бель-Іль? Ось як! - здивувався д'Артаньян. - Адже він належить вам, пане Фуке?

- Пан Фуке щойно сказав мені, що він подарував його королю, - зауважив Бекінгем. - Дуже радий вас бачити, пане д'Артаньян.

- А ви знаєте Бель-Іль, шевальє? - запитав мушкетера Фуке.

- Я був там тільки раз, пане, - люб'язно відповів д'Артаньян.

- І довго там пробули?

- Один день, монсеньйоре.

- Що ж ви там бачили?

- Усе, що можна побачити протягом одного дня.

- З вашими очима, пане, за день можна побачити багато.

У цей час Рауль зробив знак Бекінгему.

- Пане суперінтендант, - сказав Бекінгем, - залишаю вам замість себе капітана, який краще за мене розбирається в бастіонах, ескарпах, контрескарпах; мене кличе приятель.

І Бекінгем попрямував до Рауля, зупинившись дорогою біля столу, за яким грали принцеса, королева-мати, молода королева і король.

- Дивись, Раулю, - підштовхнув друга де Гіш. - Ось він... поспішай.

Сказавши комплімент принцесі, Бекінгем знову рушив до Рауля. Рауль пішов до нього назустріч. Де Гіш залишився на місці й уважно спостерігав.

У той момент, коли вони мали зустрітися, до герцога Бекінгема підійшов принц.

На його нафарбованих губах грала чарівна усмішка.

- Боже мій! - вимовив він із дружньою люб'язністю. - Що я чув, милий герцог?

Бекінгем озирнувся; він не помітив, як підійшов принц.

Герцог мимоволі здригнувся. Легка блідість вкрила його щоки.

- Що ж ви почули, ваша високість? - запитав він. - Що так вразило вас?

- Навіть довело до відчаю, пане! - відповів принц. - Ця звістка засмутить весь двір.

- Ваша високість дуже прихильні до мене, - вклонився Бекінгем. - Я здогадуюся, що йдеться про мій від'їзд.

- Саме так.

- На жаль, ваша високість, я в Парижі всього п'ять-шість днів, і мій від'їзд може засмутити тільки мене.

Де Гіш почув цю фразу і, своєю чергою, здригнувся.

- Його від'їзд! - пробурмотів він. - Що він каже?

Філіп продовжував колишнім люб'язним тоном:

- Я цілком розумію, що король Великої Британії закликає вас, пане; всім відомо, що його величність Карл Другий не може обійтися без вас. Але й ми не можемо так легко розлучитися з вами. Прийміть же вираз мого щирого жалю.

- Ваша високість, - сказав герцог, - повірте мені, я залишаю французький двір...

- Тому, що така воля короля, я розумію. Але якщо ви думаєте, що моє бажання має якусь вагу в короля, то я беруся просити його величність Карла Другого залишити вас у Франції ще на деякий час.

- Я вкрай задоволений, ваша високість, - відповів Бекінгем. - Але я отримав категоричний наказ. Я не можу довше залишатися у Франції, я і так уже прострочив час і ризикую викликати невдоволення мого государя. Тільки сьогодні я згадав, що мав виїхати вже чотири дні тому.

- Ось як! - вигукнув принц.

- Так, - додав Бекінгем, підносячи голос настільки, щоб його могли почути принцеса й королеви. - Але я схожий на ту східну людину, яка побачила чудовий сон і на кілька днів втратила розум. А одного чудового ранку прокинувся здоровим, тобто в здоровому глузді. Французький двір п'янить, як цей сон, ваша високість, але врешті-решт треба прокинутися і виїхати. Я не можу довше залишатися тут, як ви люб'язно пропонуєте мені, ваша високість.

- Коли ж ви їдете? - дбайливо запитав Філіп.

- Завтра, ваша високість... Уже три дні мої екіпажі готові.

Принц схилив голову, точно бажаючи сказати: «Що ж, якщо ця справа вирішена, герцог, говорити більше нема про що».

Бекінгем подивився на королев; Анна Австрійська поглядом схвалила його.

Бекінгем посміхнувся у відповідь, приховуючи посмішкою сердечне хвилювання.

Принц пішов.

Але в цю хвилину з іншого боку зали до герцога попрямував де Гіш.

Рауль злякався, що нетерплячий юнак може сам зробити виклик, і кинувся до нього назустріч.

- Ні, ні, Рауль, тепер тобі нема чого турбуватися, - сказав де Гіш, простягаючи герцогу обидві руки і тягнучи його за колону.

- О герцог, герцог! - вигукнув він. - Вибачте мені за мій лист: я був божевільний. Віддайте мені його.

- Це правда, - відповів молодий герцог із сумною посмішкою. - Вам нема за що сердитися на мене. Адже я залишаю її і більше не побачу ніколи.

Почувши ці дружні слова, Рауль зрозумів, що його присутність зайва, і відійшов убік.

Він зіткнувся з де Вардом, який говорив із шевальє де Лорреном про від'їзд Бекінгема.

- Вельми своєчасний від'їзд, - зауважив де Вард.

- Чому?

- Тому, що він оберігає милого герцога від удару шпаги.

І вони розреготалися.

Рауль з обуренням відвернувся, насупивши брови і спалахнувши до коренів волосся.

Шевальє де Лоррен кудись пішов, де Вард спокійно чекав.

- Милостивий государ, - звернувся Рауль до де Варда, - ви все не можете відучитися від звички ображати відсутніх. Учора ви зачепили пана д'Артаньяна, сьогодні нападаєте на герцога Бекінгема.

- Милостивий государ, - відповів де Вард, - ви чудово знаєте, що іноді я ображаю і присутніх.

Де Вард майже торкався плечем Рауля. Вони обмінювалися ненависними поглядами.

Раптом біля них пролунав вишукано ввічливий голос:

- Мені почулося, ніби тут назвали моє ім'я?

Рауль і де Вард обернулися. Це був д'Артаньян; він з посмішкою поклав руку на плече де Варда. Рауль відступив, щоб дати місце мушкетеру. Де Вард затремтів усім тілом, зблід, але не зробив жодного кроку.

Д'Артаньян, продовжуючи посміхатися, став поруч із де Вардом.

- Спасибі, милий Рауль, - сказав він. - Пане де Вард, я хотів би поговорити з вами. Не йдіть, Раулю; всі можуть чути те, що я хочу сказати пану де Варду.

Посмішка зникла з його обличчя, погляд став холодним і гострим, як сталевий клинок.

- Я до ваших послуг, пане, - промовив де Вард.

- Милостивий государ, - продовжував д'Артаньян, - я давно шукаю можливості поговорити з вами, але це трапилося тільки сьогодні. Щоправда, місце не особливо зручне. Але, можливо, ви зволите пройти до мене? Це зовсім близько.

- Слухаю, пане, - сказав де Вард.

- Ви тут один? - запитав д'Артаньян.

- Ні, зі мною панове Манікан і де Гіш, двоє моїх друзів.

- Добре, - схвалив д'Артаньян. - Але двох замало. Ви знайдете ще кого-небудь, чи не так?

- Звичайно, - сказав молодий чоловік, не розуміючи, чого хоче д'Артаньян. - Скільки вам завгодно.

- Друзів?

- Так, пане.

- Так запасіться ними, будь ласка. Підійдіть і ви, Раулю. Приведіть також пана де Гіша і герцога Бекінгема.

- Боже мій, пане, скільки галасу, - відповів де Вард, вимушено посміхаючись.

Капітан зробив знак, що закликав його до терпіння, і попрямував до своєї кімнати, де сидів в очікуванні граф де Ла Фер.

- Ну що? - запитав він, побачивши д'Артаньяна.

- Пан де Вард надає мені честь своїм візитом у товаристві кількох своїх і наших друзів.

Дійсно, слідом за мушкетером з'явилися де Вард і Манікан. За ними йшли де Гіш і Бекінгем, здивовані, не розуміючи, чого від них хочуть. Останнім увійшов Рауль із кількома придворними. Помітивши графа, він став біля нього.

Д'Артаньян прийняв гостей дуже люб'язно. Вибачившись перед кожним за заподіяне їм занепокоєння, він повернувся до де Варда, який, незважаючи на все своє самовладання, не міг приховати здивування, змішаного з тривогою.

- Милостивий государ, - почав д'Артаньян, - тепер, коли ми не в королівському палаці й можемо говорити голосно, не порушуючи пристойності, я повідомлю вам, чому я взяв на себе сміливість запросити вас і всіх цих панів. Я дізнався від графа де Ла Фер, мого друга, що ви поширюєте про мене образливі чутки; мені сказали, що ви вважаєте мене своїм смертельним ворогом на тій підставі, що я нібито був ворогом вашого батька.

- Це правда, милостивий государю, я говорив це, - відповів де Вард, і його блідість змінилася легким рум'янцем.

- Отже, ви звинувачуєте мене у злочині чи в низості? Прошу вас точніше формулювати ваше звинувачення.

- При свідках, милостивий государю?

- Зрозуміло, при свідках; ви бачите, що я навмисне вибрав їх суддями у справі честі.

- Ви не цінуєте моєї делікатності, милостивий государе. Я звинувачував вас, це правда, але подробиці свого звинувачення я тримав у таємниці. Я задовольнявся тим, що висловлював свою ненависть перед людьми, які не могли не повідомити вам про неї. Ви не врахували моєї стриманості, хоча й були зацікавлені в моєму мовчанні. Я не впізнаю вашої звичайної розсудливості, пане д'Артаньян.

Д'Артаньян став кусати вуса.

- Милостивий государе, - сказав він, - я вже мав честь просити вас точніше формулювати обвинувачення, яке ви зводите на мене.

- Вголос?

- Зрозуміло.

- Навіть якщо йдеться про ганебний вчинок?

- Неодмінно.

Свідки цієї сцени почали було тривожно переглядатися, але, бачачи, що д'Артаньян не виявляє ніякого хвилювання, заспокоїлися.

Де Вард зберігав мовчання.

- Говоріть, милостивий государе, - попросив мушкетер. - Ви бачите, всі чекають.

- Ну так слухайте. Мій батько любив одну жінку, одну шляхетну жінку, і ця жінка любила батька.

Д'Артаньян переглянувся з Атосом.

Де Вард продовжував:

- Пан д'Артаньян перехопив листи, в яких призначалося побачення, і, переодягнувшись, з'явився замість того, на кого очікували; потім він скористався темрявою...*

- Це правда, - підтвердив д'Артаньян.

Кімнатою пробіг легкий гомін.

- Так, я зробив цей поганий вчинок. Ви мали б додати, милостивий государе, якщо вже ви такі неупереджені, що в той час, коли сталася ця подія, мені не було ще двадцяти одного року.

- Вчинок тим не менш ганебний, - сказав де Вард. - Для повнолітнього дворянина така неделікатність неприпустима.

Знову пролунав ремствування, в якому тепер чулося здивування і навіть сумнів.

- Це була кепська витівка, - погодився д'Артаньян. - Не чекаючи докорів пана де Варда, я сам гірко докоряв собі за неї. З роками я став розважливішим і чеснішим, і я спокутував свою провину довгим жалем. Звертаюся до вашого суду, панове. Справа відбувалася в тисяча шістсот двадцять шостому році, за таких часів, про які ви, панове, знаєте тільки з розповідей, - часів, коли кохання було нерозбірливим у засобах, а совість не була, як тепер, джерелом відради й мук. Ми були молодими солдатами, вічно в боях, вічно з оголеними шпагами. Щохвилини нам загрожувала смерть; війна робила нас грубими, а кардинал змушував поспішати. Словом, я розкаявся у своєму вчинку; більше того, я й досі каюся в ньому, пане де Вард.

- Це зрозуміло, пане, такий вчинок не міг не викликати каяття. Проте ви згубили жінку. Та, про яку ви говорите, не витримавши сорому й образи, втекла з Франції, і відтоді нікому не відомо, що з нею сталося.

- Ви помиляєтеся, - похмуро усміхнувся граф де Ла Фер, простягнувши руку до де Варда, - її бачили, милостивий государе, і серед нас є навіть люди, які впізнають її за моїм описом. Це була двадцятип'ятирічна худенька і бліда білявка, яка була заміжня в Англії.

- Заміжня? - запитав де Вард.

- Хіба ви не знали цього? Бачите, ми краще за вас обізнані, пане де Вард. Чи відомо вам, що її називали зазвичай міледі, не додаючи до цього титулу жодного імені?

- Так, пане, я це знаю.

- Боже мій! - прошепотів Бекінгем.

- Отже, ця жінка, родом з Англії, повернулася до Англії, після того як тричі влаштовувала змови проти пана д'Артаньяна. На вашу думку, вона мала рацію? Згоден, адже пан д'Артаньян образив її. Але недобре те, що в Англії ця жінка спокусила одного молодого чоловіка на ім'я Фелтон, який перебував на службі в лорда Вінтера. Ви зблідли, мілорде Бекінгем? Ваші очі запалилися гнівом і скорботою? У такому разі закінчіть цю повість, мілорде, і скажіть пану де Варду, хто була ця жінка, яка вклала ніж у руку вбивці вашого батька.

Усі скрикнули. Герцог витер хусткою чоло.

На деякий час запанувало глибоке мовчання.

- Ви бачите, пане де Вард, - сказав д'Артаньян, на якого розповідь ця справила тим більше враження, що слова Атоса пробудили в ньому живі спогади, - ви бачите, не я був причиною загибелі цієї жінки, тому що душа її давно вже

загинула. Тепер, коли все роз'яснено, мені залишається, пане де Вард, смиренно попросити у вас вибачення за цей ганебний вчинок, як я, напевно, попросив би його у вашого батька, якби він був живий, коли я повернувся до Франції після страти Карла Першого.

- Це занадто, пане д'Артаньян! - вигукнули присутні.

- Ні, панове, - сказав капітан. - Тепер, пане де Вард, сподіваюся, між нами все скінчено. І вам більше не доведеться поширювати чутки, що ганьблять мене. Наші рахунки зведені, чи не так?

Де Вард поклонився, щось пробурмотівши.

- Сподіваюся також, - продовжував д'Артаньян, підходячи до молодої людини, - що надалі ви взагалі відмовитеся від своєї дурної звички злословити. Адже якщо ви настільки совісні й педантичні, що ставите за провину мені, старому солдату, за тридцять п'ять років, дурну юнацьку витівку, - якщо, повторюю, ви виступаєте таким лицарем честі, то цим самим ви берете на себе зобов'язання ніколи зі свого боку не робити нічого протилежного сумління й честі. Тому бережіться, щоб до моїх вух не дійшла якась історія, в якій буде замішано ваше ім'я.

- Милостивий государ, - почервонів де Вард, - ваші погрози зайві.

- Я ще не закінчив, пане де Вард! - перебив його д'Артаньян. - Вам доведеться вислухати мене.

Гурток зімкнувся тісніше.

- Ви щойно говорили привселюдно про честь однієї жінки і вашого батька. Це звучало дуже добре. Приємно думати, що в наших дітей є та порядність і делікатність, якої, мабуть, бракувало нам. Приємно, що молодий чоловік у тому віці, коли зазвичай прагнуть викрасти честь жінки, навпаки, поважає і захищає цю честь.

Де Вард стиснув губи і зціпив кулаки. Мабуть, йому було незрозуміло, куди хилить д'Артаньян свою промову, початок якої не обіцяв нічого доброго.

- Як же в такому разі ви могли дозволити собі, - продовжував д'Артаньян, - сказати віконту де Бражелону, що він не знає своєї матері?

Очі Рауля блиснули.

- Це моя особиста справа, шевальє! - вигукнув він, виступаючи вперед.

Де Вард злобно усміхнувся.

Д'Артаньян відсторонив Рауля рукою.

- Не перебивайте мене, молодий чоловіче! - продовжував він, не зводячи з де Варда владного погляду. - Я порушив тут

питання, яке не вирішується шпагою. Ми обговорюємо його серед людей честі, які не раз оголювали шпагу. Для цього я навмисне покликав їх сюди. Ці панове знають, що таємниця, через яку б'ються, перестає бути таємницею. Отже, я повторюю своє запитання пану де Варду: навіщо ви образили цього молодого чоловіка, зачепивши його батька і матір?

- Але мені здається, - відповів де Вард, - що ми можемо говорити все, що завгодно, якщо можемо підтвердити свої слова всіма засобами, що є в розпорядженні порядної людини.

- Які ж є у порядної людини засоби підтвердити образу?

- Шпага.

- Ви грішите не тільки проти логіки, а й проти релігії та честі. Ви ризикуєте життям кількох людей, не рахуючи вашого, яке, мені здається, наражається на велику небезпеку. Щоб бути послідовним, з вашими лицарськими ідеями, ви повинні зараз вибачитися перед паном де Бражелоном. Ви скажете йому, що легковажно його оббрехали, що шляхетність і чистота його походження даються взнаки у всіх його вчинках. Ви зробите це, пане де Вард, як зробив щойно я, старий капітан, перед вами, молокососом.

- А якщо не зроблю? - запитав де Вард.

- Тоді станеться...

- Трапиться те, чому ви думаєте завадити, - усміхаючись, сказав де Вард. - Ваша логіка приведе прямо до поєдинку, забороненого королем.

- Ні, милостивий государ, - спокійно зупинив його капітан, - ви помиляєтеся.

- То що ж трапиться?

- Те, що я піду до короля, який ставиться до мене добре, - я мав щастя надати йому деякі послуги за тих часів, коли вас ще не було на світі, і ще нещодавно, на моє прохання, король надіслав мені підписаний, але незаповнений наказ на ім'я пана Безмо де Монлезена, коменданта Бастилії, - я скажу королю: «Господарю, одна людина низько образила пана де Бражелона, зачепивши честь його матері. Я написав ім'я цієї людини на наказі, який ваша величність зволили дати мені, і таким чином пан де Вард відсидить у Бастилії три роки». - І д'Артаньян, вийнявши з кишені підписаний королем наказ, простягнув його де Варду.

Бачачи, що молодий чоловік сприймає його слова за жарт, він знизав плечима і спокійно попрямував до столу, де стояла чорнильниця з велетенським пером, що налякало б навіть Портоса.

Тоді де Вард зрозумів, що це була не порожня загроза. У ті часи Бастилія була пугалом для всіх. Він зробив крок у напрямку до Рауля і ледве чутно вимовив:

- Пане, я приношу вам вибачення, продиктовані мені щойно паном д'Артаньяном. Я змушений це зробити.

- Зачекайте, зачекайте, пане де Вард, - перебив його мушкетер із найнезворушнішим спокоєм, - ваші вирази невдалі. Я не говорив: «Я змушений принести вам вибачення». Я сказав: «Моя совість спонукає мене принести вам вибачення». Так буде краще, повірте, тим паче що ця фраза точніше виражатиме ваші почуття.

- Я підписуюся під нею, - сказав де Вард, - але, право ж таки, панове, погодьтеся, що краще підставити себе під удар шпаги, ніж піддаватися подібній тиранії.

- Ні, пане, - зауважив Бекінгем, - тому що удар шпаги не доводить, праві ви чи винні; він свідчить тільки про ступінь вашої спритності.

- Милостивий государ! - вигукнув де Вард.

- Ви знову збираєтеся сказати якусь гидоту? - перебив його д'Артаньян. - Краще помовчіть!

- Усе, пане? - запитав де Вард.

- Усе, - відповів д'Артаньян, - ці пани і я задоволені.

- Повірте, пане, - сказав де Вард, - що ваша спроба помирити нас дуже невдала.

- Чому?

- Тому що ми розлучаємося з паном де Бражелоном ще більшими ворогами, ніж були раніше.

- Щодо мене ви помиляєтеся, пане, - заперечив Рауль, - у мене не залишилося ані найменшої злоби проти вас.

Де Вард був зовсім знищений. Він обвів кімнату помутнілим поглядом.

Д'Артаньян люб'язно вклонився придворним, які погодилися бути присутніми при поясненні, і всі розійшлися, потиснувши йому руку.

Ніхто навіть не глянув на де Варда.

- Невже я не знайду нікого, на кому б я міг зігнати свою образу? - у сказі вигукнув молодий чоловік.

- Знайдете, пане, - шепнув йому на вухо голос, що дихав погрозою.

Де Вард озирнувся і помітив герцога Бекінгема, який, мабуть, навмисне відстав від інших.

- Ви, пане? - вигукнув де Вард.

- Так, я. Я не підданий французького короля і не залишаюся на французькій території, бо їду в Англію. У мене

накопичилося досить гіркоти і злоби, і я теж не проти, як і ви, зганьбити їх на кому-небудь. Принципи пана д'Артаньяна мені дуже подобаються, але я не схильний застосовувати їх до вас. Я англієць і пропоную вам те саме, що ви безуспішно пропонували іншим.

- Герцог!

- Отже, дорогий де Вард, якщо вас душить злість, зверніть її на мене. Через тридцять чотири години я буду в Кале. Поїдемо разом, удвох дорога не здаватиметься такою довгою. Ми оголимо шпаги на морському березі, який заливає приплив. Щодня шість годин берег належить Франції, а інші шість - богу.

- Добре, - погодився де Вард, - я приймаю ваш виклик.

- Якщо ви мене вб'єте, - сказав герцог, - то ви, право, зробите мені, дорогий де Вард, велику послугу.

- Зроблю все, що в моїх силах, щоб зробити вам приємність, герцог, - відповів де Вард.

- Я ваш покірний слуга, пане де Вард. Завтра вранці мій камердинер повідомить вам, о котрій годині я їду. Ми поїдемо разом, як два приятелі. Я люблю швидку їзду. Прощавайте.

Бекінгем поклонився де Варду і повернувся до короля.

Де Вард у сильному роздратуванні вийшов із палацу і попрямував просто додому.

XCV. Безмо де Монлезен

Давши урок де Варду, Атос і д'Артаньян спустилися у двір.

- Знаєте, - сказав Атос д'Артаньяну. - Раулю все одно не уникнути дуелі з де Вардом: де Вард хоробрий і злий.

- Я знаю цю сімейку, - відповів д'Артаньян, - мені довелося чимало повозитися з татком. Ну, доповім я вам, задав мені цей татусь роботи, хоча м'язи в мене на той час були здорові й упевненості в собі хоч відбавляй. Право, варто було подивитися, як я з ним розправився. Ах, мій друже, нині вже ніхто не робить таких випадів; у мене рука ні хвилини не залишалася в спокої.

Утім, ви бачили мене, Атос, за роботою. Шпага в мене була наче змія, звивалася на всі боки, щоб вжалити якомога болючіше. Жодна людина не могла б встояти проти такого натиску. А де Вард-батько довгенько помучив мене: пам'ятаю, до кінця сутички в мене сильно втомилася рука.

- Ось я і кажу вам, - продовжував Атос, - де Вард-син неодмінно шукатиме зустрічі з Раулем і доб'ється свого. Рауль ухилятися не стане.

- Не сперечаюся, мій друже, але Рауль малий кмітливий. Він сказав, що не сердиться на де Варда: він почекає, коли де Вард його викличе, тоді всі переваги будуть на його боці. Король не розсердиться; до того ж ми знайдемо засіб його заспокоїти. Але звідки у вас ці страхи? Адже ви людина, яку не так легко стривожити.

- Та як же не хвилюватися! Рауль іде завтра до короля, який оголосить йому свою волю з приводу його одруження. Рауль закоханий і буде в сказі, а якщо в цьому стані він зустріне де Варда, неминуче станеться вибух.

- Ми цього не допустимо, дорогий друже.

- Тільки не я, я хочу повернутися в Блуа. Усі ці фальшиві придворні манери, ці інтриги мені огидні. Я вийшов уже з віку, коли миришся з цією вульгарністю. Словом, у Парижі, коли вас немає зі мною, мені нудно. А оскільки ви не можете бути зі мною постійно, то я і вирішив поїхати.

- Як ви не праві, Атосе! Не того вимагають ваше походження і ваші обдарування. Люди вашого гарту не мають права заривати в землю свій талант. Погляньте на мою стару ла-рошельську шпагу, на її іспанський клинок; вона вірою і правдою служила мені тридцять років, доки не впала одного разу на мармурові сходи Лувру і не зламалася. Мені зробили з неї мисливський ніж, який послужить ще сто років. З вашою чесністю, щирістю, мужністю, холоднокровністю й освітою ви, Атосе, найкращий радник і керівник королів. Залишайтеся; пан Фуке не такий довговічний, як мій іспанський клинок.

- Ні, дорогий мій, - з усмішкою відповів Атос, - моє честолюбство простягається набагато далі, друже. Бути міністром, бути рабом? Повно! Хіба я не вищий за всіх цих міністрів? Пам'ятаю, ви іноді називали мене великим Атосом. Якби я був міністром, б'юся об заклад, ви цього не говорили б. Ні, ні, я на це не піду!

- У такому разі припинимо цю розмову. - І д'Артаньян міцно потиснув руку Атосу. - Не турбуйтеся. Рауль може обійтися і без вас - я в Парижі.

- Так я їду в Блуа. Сьогодні ввечері я з вами розпрощаюся, а завтра трохи світ вже буду скакати верхи.

- Як же ви підете один у готель? Чому ви не взяли з собою Грімо?

- Гримо спить; він рано лягає. Мій старий швидко втомлюється. Я бережу його.

- Я дам вам мушкетера, який буде освітлювати дорогу смолоскипом. Гей, хто-небудь, сюди!

На його поклик з'явилося чоловік сім мушкетерів.

- Чи не знайдеться серед вас охочих проводити графа де Ла Фер?

- Я із задоволенням провів би, - відгукнувся хтось, - якби мені не потрібно було переговорити з паном д'Артаньяном.

- Хто це? - запитав д'Артаньян, намагаючись у темряві розгледіти того, хто говорив.

- Я, люб'язний д'Артаньян.

- Господи, та це голос Безмо!

- Його самого, пане.

- Що ж ви робите на дворі, дорогий Безмо?

- Очікую ваших розпоряджень, люб'язний д'Артаньян.

- Ах, як це прикро! - зітхнув д'Артаньян. - Щоправда, я повідомив вам, що треба прийняти арештанта, але навіщо ж ви прийшли самі?

- Мені потрібно з вами переговорити.

- І ви не попередили мене?

- Я очікував, - боязко протягнув пан Безмо.

- Так я піду. До побачення, д'Артаньян, - попрощався Атос зі своїм другом.

- Дозвольте спершу познайомити вас із паном Безмо де Монлезеном, комендантом Бастилії.

Безмо вклонився. Атос відповів на уклін.

- Це Безмо, дорогий мій, той самий королівський гвардієць, з яким, пам'ятаєте, ми гуляли колись за часів кардинала.

- Як же, чудово пам'ятаю, - сказав Атос, дружньо прощаючись із ними.

- Граф де Ла Фер, на прізвисько Атос, - шепнув д'Артаньян на вухо Безмо.

- Так, так, ввічлива людина, один зі знаменитої четвірки, - кивнув Безмо.

- Саме так. Але в чому ж справа, дорогий Безмо? До речі, король залишив думку про арешт.

- Тим гірше, - зітхнув Безмо.

- Як, тим гірше? - зі сміхом вигукнув д'Артаньян.

- Зрозуміло, - пояснив комендант Бастилії, - адже ув'язнені - це мій дохід*.

- Але ж правда! Я не дивився на речі з цього погляду.

- Ось у вас, - продовжував Безмо, - завидне становище: ви капітан мушкетерів.

- Непогане. Але вам, право, нема чого заздрити мені: ви комендант Бастилії - першої в'язниці у Франції.

- Я це добре знаю, - сумно промовив Безмо.

- Яким, однак, похмурим голосом ви це сказали. Давайте поміняємося місцями. Хочете?

- Не засмучуйте мене, пане д'Артаньян. Однак я хотів би поговорити з вами віч-на-віч.

- Тоді візьміть мене під руку, і пройдемося: місяць так славно світить, ви мені повідаєте ваші печалі в дубовій алеї. Пішли!

І д'Артаньян повів зажуреного коменданта в глибину двору, заговоривши з ним грубувато-лагідним тоном:

- Ну-ка, сміливіше викладайте, що ви збиралися повідомити мені, Безмо!

- Це довга історія.

- Що ж, ви віддаєте перевагу пхикати? Але це буде ще довше. Б'юся об заклад, що ви отримуєте тисяч п'ятдесят ліврів з ваших бастильських пташок.

- Вашими б устами та мед пити, дорогий д'Артаньян.

- Дивуєте ви мене, Безмо! Ви прикидаєтеся бог знає яким сиротою, а дайте-но я підведу вас до дзеркала! Подивіться, який ви квітучий, вгодований та круглий, наче сир голландський. Адже вам уже років шістдесят, а не даси й п'ятдесяти.

- Все це так...

- Чорт забирай! Я-то знаю, що це так само вірно, як і ваші п'ятдесят тисяч ліврів доходу, - додав д'Артаньян.

Низенький Безмо тупнув ногою.

- Стривайте, - вигукнув д'Артаньян, - я вам зараз доведу: у Бастилії, я вважаю, ви ситі, приміщення казенне, ви отримуєте шість тисяч ліврів платні.

- Припустимо.

- Та ув'язнених щороку чоловік п'ятдесят, з яких кожен приносить вам по тисячі ліврів.

- І з цим я не сперечаюся.

- Ось вам п'ятдесят тисяч на рік. Ви вже три роки на посаді, отже, у вас тепер півтораста тисяч ліврів.

- Ви випускаєте з уваги одну дрібницю, дорогий д'Артаньян.

- Яку ж?

- А ту, що ви отримали свою посаду, так би мовити, з власних рук короля.

- Ну так!

- А я отримав своє місце коменданта через панів Трамбле і Лув'єра.

- Це правильно. Трамбле не така людина, щоб надати вам місце задарма.

- Та й Лув'єр теж. У результаті мені довелося видати сімдесят п'ять тисяч ліврів Трамбле та стільки ж Лув'єру.

- Ах, чорт забирай, значить, сто п'ятдесят тисяч ліврів потрапили в їхні руки?

- Саме так.

- А ще що?

- П'ятнадцять тисяч екю, або п'ятдесят тисяч пістолів, як вам буде завгодно, платіж у три строки, - доходи за три роки, наче на доказ моєї вдячності.

- Та це жахливо!

- Ще не все.

- Що ви?

- Якщо я не виконаю хоч однієї з цих умов, ці пани негайно ж знову обіймають посаду. Угода підписана королем.

- Неймовірно!

- Уявіть собі.

- Мені шкода вас, бідолахо Безмо. Але в такому разі, друже мій, навіщо пан Мазаріні надав вам таку руйнівну милість? Було б простіше відмовити.

- Так, звісно, але його упросив мій покровитель.

- Ваш покровитель? Хто ж це такий?

- Як хто? Ваш приятель, пан д'Ербле.

- Пане д'Ербле? Араміс?

- Він самий - Араміс. Він був дуже люб'язний зі мною.

- Люб'язний! Змусивши вас прийняти такі умови?

- Річ у тім, я хотів кинути службу в кардинала. Пан д'Ербле замовив за мене слівце Лув'єру і Трамбле; вони стали впиратися, мені ж дуже посміхалося це місце, бо я знаю, що воно може дати. І ось я щиросердно повідав своє горе пану д'Ербле; той запропонував поручитися за мене у всіх цих платежах.

- Як, Араміс? Ви мене приголомшили! Араміс поручився за вас?

- Так, він був надзвичайно попереджувальний. Він домігся підпису; Трамбле і Лув'єр пішли у відставку - я зобов'язався платити щорічно по двадцять п'ять тисяч ліврів на користь кожного з цих панів, і щорічно в травні місяці пан д'Ербле особисто з'являвся в Бастилію і привозив мені по дві тисячі п'ятсот пістолів для вручення моїм крокодилам.

- Отже, ви винні Арамісу півтораста тисяч ліврів?

- У тому-то й горе, що винен тільки сто тисяч.

- Я щось не зовсім розумію вас.

- Ну як же! Він приїжджав тільки два роки. Але сьогодні в нас тридцять перше травня, а його все немає; тим часом завтра

о дванадцятій годині настає останній термін платежу. Отже, якщо я завтра не сплачу цим панам, згідно з умовою, вони можуть вимагати назад посаду. Я буду розорений, і вийде, що я пропрацював три роки та ще й дав їм двісті п'ятдесят тисяч ліврів задарма, рішуче ні за що, дорогий д'Артаньян.

- Цікава штука, - пробурмотів д'Артаньян.

- Тепер ви розумієте, чому я не веселий?

- І дуже навіть.

- Ось я і з'явився до вас, пане д'Артаньян, тому що ви один можете вивести мене зі скрутного становища.

- Яким чином?

- Ви знайомі з абатом д'Ербле?

- Ще б пак!

- І ви можете повідомити мені адресу його приходу, тому що я шукав його в Нуазі-ле-Сек*, але його там немає.

- Зрозуміло! Він зараз єпископ ваннський.

- Ванн - це в Бретані?

- Так.

Коротун Безмо почав рвати на собі волосся.

- Ну, тоді я загинув. Ванн! Ванн! - кричав Безмо.

- Ваш відчай пригнічує мене! Але послухайте, єпископ не живе безвиїзно у своїй єпархії; монсеньйор д'Ербле, можливо, і не так далеко звідси, як вам здається.

- Прошу вас, скажіть мені його адресу.

- Я не знаю його, друже мій.

- Усе скінчено, я загинув! Піду кинуся в ноги королю.

- Однак, Безмо, ви дивуєте мене. Бастилія дає п'ятдесят тисяч доходу; чому ж ви не вичавили з неї все, щоб вона давала сто тисяч?

- Я чесна людина, дорогий пане д'Артаньян, і утримую своїх в'язнів, як царів.

- Їй-богу, мені вас шкода... Послухайте, Безмо, можна покластися на ваше слово?

- Що за питання, капітане?

- Так обіцяйте, що ви нікому не заїкнетеся про те, що я скажу вам зараз.

- Нікому, жодній душі!

- Ви хочете будь-що-будь знайти Араміса?

- Хоч би що там було!

- Ну так ступайте до пана Фуке.

- Так, але до чого тут пан Фуке?..

- Який простак!.. Де знаходиться Ванн?

- Чорт забирай!..

- Ванн перебуває в бель-ільській єпархії або ж Бель-Іль у ваннській єпархії. Бель-Іль належить пану Фуке; він і влаштував пана д'Ербле в цю єпархію.

- Ви відкриваєте мені очі, повертаєте мене до життя.

- Тим краще. Ступайте ж прямо до пана Фуке і скажіть, що вам потрібно поговорити з паном д'Ербле.

- Яка блискуча ідея! - із захопленням вигукнув Безмо.

- Але пам'ятайте, - сказав д'Артаньян, суворо глянувши на нього, - пам'ятайте, що ви дали чесне слово!

- Так, священне, - відповідав кругленький чоловік, збираючись тікати.

- Куди ви?

- До пана Фуке.

- Пан Фуке зараз у короля. Вам доведеться відкласти своє відвідування до завтрашнього ранку.

- Піду; дякую!

- Бажаю вам удачі!

- Дякую!

- Ось потішна історія, - прошепотів д'Артаньян, повільно піднімаючись сходами. - Який зиск Арамісу робити такі послуги Безмо? Гм!.. Рано чи пізно ми це дізнаємося.

XCVI. Гра у короля

Д'Артаньян мав рацію. Фуке грав у карти в короля.

Здавалося, що від'їзд Бекінгема пролив бальзам на всі серця.

Сяючий принц розсипався в люб'язностях перед матір'ю.

Граф де Гіш ні на хвилину не відпускав від себе Бекінгема, розпитуючи його про майбутню подорож. Бекінгем був задумливий і привітний, як людина, що зробила рішучий крок; слухаючи графа, він час від часу кидав на принцесу сумні й ніжні погляди.

Сп'яніла від успіху, принцеса ділила свою увагу між королем, який грав з нею, принцом, який посміювався над її великими виграшами, і де Гішем, який не приховував дитячої радості.

Що стосується Бекінгема, то він займав її дуже мало; цей утікач, цей вигнанець уже перетворювався для неї на блідий спогад. Принцесі подобалися посмішки, залицяння, зітхання Бекінгема, поки він був тут; але ж він їде: з очей геть - із серця геть!

Герцог не міг не помітити цієї зміни; вона дуже боляче зачепила його. Людина від природи делікатна, горда і здатна на глибоку прихильність, він проклинав той день, коли його серцем оволоділа ця пристрасть. Холодна байдужість принцеси діяла на Бекінгема. Зневажати її він ще не міг, але вже здатний був упокорити пориви свого серця.

Принцеса здогадувалася про настрій герцога і з подвоєною енергією намагалася винагородити себе за шанувальника, що вислизав; вона дала повну волю своїй дотепності, вирішивши будь-що-будь затьмарити всіх, затьмарити самого короля.

І вона домоглася свого. І обидві королеви, незважаючи на їхню гідність, і король, незважаючи на загальне схиляння перед ним, були відсунуті нею на другий план.

Манірні й пихаті королеви мало-помалу розговорилися і навіть почали сміятися. Королева-мати була засліплена блиском, який знову осяяв королівський рід завдяки розуму внучки Генріха IV.

Людовик, який заздрив як юнак і як король усякому успіху, не міг, однак, залишитися байдужим до цієї іскристої французької дотепності, яку англійський гумор робив ще більш привабливою. Він, як дитина, піддався зачаруванню блискучого каскаду жартів.

Очі принцеси променилися. З її червоних губ лилися веселощі, як повчальні промови з вуст старця Нестора*.

Цього вечора Людовик XIV оцінив у принцесі жінку. Бекінгем побачив у ній кокетку, гідну найжорстокішого покарання. Де Гіш став дивитися на неї як на божество. А придворні - як на зірку, що сходить, світло якої мало стати джерелом усіляких милостей.

Тим часом кілька років тому Людовик XIV у балеті не зволив навіть подати руку цій нечупара. Тим часом ще недавно Бекінгем згорав від пристрасті до цієї кокетки. Тим часом де Гіш дивився на це божество як на жінку. Тим часом придворні не сміли навіть крадькома похвалити цю зірку, боячись розсердити короля, якому вона колись не сподобалася.

Ось що відбувалося того приснопам'ятного вечора на картковій грі в короля.

Молода королева, хоча вона була іспанкою і племінницею Анни Австрійської, любила короля і не вміла приховувати своє почуття.

Анна Австрійська, спостережлива як жінка і владолюбна як королева, одразу ж відчула, що принцеса входить у силу, якою не слід нехтувати, і схилилася перед нею.

Це спонукало молоду королеву встати і піти у свої кімнати. Король не звернув уваги на її відхід, хоча королева зробила вигляд, що їй нездужає.

Встановлений Людовіком XIV етикет давав йому право не виявляти жодного хвилювання. Він запропонував руку принцесі, навіть не глянувши на брата, і проводив до її покоїв.

Було помічено, що на порозі її кімнати його величність глибоко зітхнув.

Жінки, від уваги яких ніщо не вислизає - і перша Монтале, - не забули шепнути своїм приятелькам:

- Король зітхнув.

- Принцеса зітхнула.

І це була правда.

Принцеса зітхнула беззвучно, але супроводила свій подих таким виразним поглядом гарних чорних очей, що обличчя короля вкрилося вельми помітним рум'янцем.

Словом, Монтале припустилася нескромності, і ця нескромність, мабуть, сильно вплинула на її подругу, бо мадемуазель де Лавальєр сильно зблідла, коли король почервонів, і, вся тремтячи, увійшла в кімнату принцеси, забувши навіть прийняти від неї рукавички, як наказував етикет.

Щоправда, ця провінціалка могла послатися на своє виправдання на збентеження, яке оволоділо нею в присутності короля. Справді, зачиняючи двері, вона не могла відвести очей від короля, який п'ятячись виходив від принцеси.

Король повернувся в зал, де йшла гра; він хотів було завести бесіду, але стало ясно, що думки його плутаються.

Кілька разів помилився він у рахунку, що було на руку деяким придворним, які вміли користуватися цими помилками ще з часів Мазаріні.

Так Манікан, через властиву йому неуважність - нехай не подумає читач про нього чогось поганого, - Манікан, чесна у світі людина, як ні в чому не бувало підібрав двадцять тисяч ліврів, які впали на килим і, мабуть, не належали нікому.

Так пан де Вард, схвильований подіями, що тільки-но відбулися, залишив свій виграш у шістдесят луїдорів герцогу Бекінгему, а той, який, як і його батько, не любив бруднити руки грошима, зі свого боку, залишив їх свічнику, немов свічник був живою істотою.

Король трохи опанував себе, тільки коли до нього підійшов пан Кольбер, який увесь час шукав нагоди поговорити з ним, і в найшанобливіших висловах, звісно, але з великою наполегливістю почав щось нашіптувати королю.

Людовик уважно вислухав Кольбера і, озирнувшись навкруги, запитав:

- Хіба пан Фуке вже пішов?

- Ні, государе, я тут, - відгукнувся суперінтендант, зайнятий розмовою з Бекінгемом.

Він негайно ж підійшов до короля. Король теж зробив кілька кроків йому назустріч і сказав із чарівною недбалістю:

- Вибачте, пане суперінтенданте, що я завадив вам, але я зазвичай кличу вас, коли ви мені потрібні.

- Я завжди до послуг короля, - відповів Фуке.

- Мені головним чином потрібні послуги вашої скарбниці, - сказав король, знехотя посміхаючись.

- Моя скарбниця тим більше до послуг короля, - холодно промовив Фуке.

- Річ у тім, пане Фуке, що я хочу влаштувати свято у Фонтенбло. Два тижні ворота будуть відчинені. Мені потрібно...

І він скоса глянув на Кольбера.

Фуке спокійно очікував кінця фрази.

- Чотири мільйони, - промовив король у відповідь на зловтішну посмішку Кольбера.

- Чотири мільйони? - повторив Фуке з низьким поклоном.

Його нігті впилися в груди і крізь сорочку подряпали шкіру до крові, але обличчя нічим не видало внутрішнього хвилювання.

- Так, пане, - сказав король.

- До якого терміну, государю?

- Ну, коли зможете... Утім... ні... якомога швидше.

- Потрібен час...

- Час! - з торжеством вигукнув Кольбер.

- Час для того, щоб порахувати гроші, - продовжував суперінтендант, кинувши на Кольбера презирливий погляд. - За день можна встигнути зважити й перерахувати тільки один мільйон, пане.

- Отже, чотири дні, - підсумував Кольбер.

- Ах, - перебив його Фуке, звертаючись до короля, - мої службовці роблять чудеса, коли потрібно догодити його величності! Чотири мільйони будуть готові через три дні.

Настала черга збліднути Кольберу. Людовик зі здивуванням подивився на нього.

А Фуке спокійно пішов, посміхаючись дорогою своїм численним друзям, в очах яких читав щиру прихильність, що межувала зі співчуттям. Але за посмішкою не можна було судити про настрій Фуке; насправді він був у повному розпачі.

Кілька крапельок крові забруднили його сорочку, але сукня приховала кров, як усмішка - сказ.

З того, як Фуке сідав у карету, слуги здогадалися, що пан їхній засмучений. Тому всі його накази виконувалися з такою точністю, як команди розгніваного капітана військового корабля під час бурі.

Карета полетіла стрілою. Дорогою Фуке ледь встиг привести до ладу свої думки. Він попрямував прямо до Араміса.

Араміс ще не лягав.

Що ж стосується Портоса, то він відмінно повечеряв смаженою бараниною, двома смаженими фазанами і цілою горою раків, потім, на зразок античного борця, велів натерти йому тіло запашними оліями, розпорядився загорнути себе в простирадла й віднести на зігріте ліжко.

Як ми вже сказали, Араміс ще не лягав спати. Одягнувши зручний оксамитовий халат, він писав лист за листом своїм швидким вибагливим почерком, яким можна було вмістити добру чверть книги на одній сторінці.

Двері швидко відчинилися, і увійшов суперінтендант, блідий, схвильований, стурбований.

Араміс підняв голову.

- Добрий вечір, дорогий д'Ербле! - сказав Фуке.

Спостережливий погляд Араміса одразу ж помітив пригнічений настрій того, хто увійшов.

- Гарна гра була в короля? - запитав Араміс, щоб зав'язати розмову.

Фуке сів і знаком наказав лакею, який проводив його, вийти з кімнати. Коли лакей зник, він відповідав:

- Прекрасна!

І Араміс, який весь час уважно стежив за ним, побачив, як він нервово відкинувся на спинку крісла.

- Програли, за звичаєм? - поцікавився Араміс, не випускаючи з руки пера.

- Навіть понад звичай, - відповідав Фуке.

- Але ж ви завжди так спокійно ставитеся до своїх програшів.

- Іноді - так!

- Який же ви поганий гравець!

- Гра грі ворожнечу, пане д'Ербле.

- Скільки ж ви програли, монсеньйоре? - продовжував Араміс із деяким занепокоєнням.

Фуке помовчав кілька секунд, щоб цілком опанувати себе, і відповів без найменшої ознаки хвилювання в голосі:

- Сьогоднішній вечір коштує мені чотири мільйони.

І він із гіркотою розсміявся. Араміс, який ніяк не очікував такої цифри, упустив перо з рук.

- Чотири мільйони! - промовив він. - Ви програли чотири мільйони? Чи можливо?

- Пан Кольбер тримав мої карти, - вимовив суперінтендант із тим самим зловісним сміхом.

- А, розумію! Значить, нова вимога грошей?

- Так, мій друже.

- Королем?

- Його власними вустами. Неможливо вбити людину з більш чарівною посмішкою.

- Чорт забирай!

- Що ви про це думаєте?

- Я думаю, що вас хочуть просто розорити; це ясно як день.

- Отже, ви залишаєтеся при колишньому переконанні?

- Так. Тут, утім, немає нічого дивного, тому що ми й раніше передбачали це.

- Вірно; але я ніяк не очікував чотирьох мільйонів.

- Дійсно, сума велика, але все-таки чотири мільйони ще не смерть, особливо для такої людини, як Фуке.

- Якби ви знали стан моєї скарбниці, дорогий д'Ербле, ви не міркували б так спокійно.

- І ви пообіцяли?

- Що ж мені залишалося робити?

- Ви маєте рацію.

- Того дня, коли я відмовлю, Кольбер дістане цю суму; де - не знаю; але він дістане, і тоді я загинув!

- Безсумнівно. А через скільки днів ви обіцяли ці чотири мільйони?

- Через три дні. Король дуже квапив.

- Через три дні!

- Ах, друже мій, - продовжував Фуке, - подумати тільки: зараз, коли я проїжджав вулицею, перехожі кричали: «Ось їде багач Фуке!» Право, дорогий мій, від цього можна втратити голову.

- Ні, монсеньйоре, не варто, - флегматично промовив Араміс, посипаючи піском щойно написану сторінку.

- Тоді дайте мені ліки, дайте мені ліки від цієї невиліковної хвороби.

- Єдині ліки: заплатіть.

- Але навряд чи я можу зібрати таку суму. Доведеться вишкребти все. Скільки поглинув Бель-Іль! Скільки поглинули пенсії! Тепер гроші стали рідкістю. Ну, припустімо, дістанемо

цього разу, а що далі? Повірте мені, на цьому справа не зупиниться. Король, у якому прокинувся смак до золота, подібний до тигра, який скуштував м'яса: обидва ненаситні. Одного чудового дня мені все ж таки доведеться сказати: «Це неможливо, государю». Того дня я загину.

Араміс тільки злегка знизав плечима.

- Людина у вашому становищі, монсеньйоре, тільки тоді гине, коли сама захоче цього.

- Приватна особа, яке б вона не займала становище, не може боротися з королем.

- Ба! Я в молодості боровся із самим кардиналом Рішельє, який був королем Франції, та ще й кардиналом!

- Хіба в мене є армія, військо, скарби? У мене більше немає навіть Бель-Іля.

- Потреба всього навчить. Коли вам здасться, що все загинуло, раптом відкриється що-небудь несподіване і врятує вас.

- Хто ж відкриє це несподіване?

- Ви самі.

- Я? Ні, я не винахідливий.

- У такому разі я.

- Беріться ж за справу цієї хвилини.

- Часу ще досить.

- Ви вбиваєте мене своєю флегматичністю, д'Ербле, - сказав суперінтендант, витираючи лоб хусткою.

- Хіба ви забули, що я говорив вам колись?

- Що ж?

- Не турбуйтеся ні про що, якщо у вас є сміливість. Є вона у вас?

- Думаю, що є.

- Так не турбуйтеся.

- Отже, вирішено: в останню хвилину ви з'явитеся мені на допомогу, д'Ербле?

- Я тільки розквитаюся з вами за все, що ви зробили для мене, монсеньйоре.

- Підтримувати таких людей, як ви, пане д'Ербле, обов'язок фінансиста.

- Якщо попереджувальність - властивість фінансиста, то милосердя - чеснота духовної особи. Але цього разу дійте самі, монсеньйоре. Ви ще не дійшли до межі; коли настане крайність, ми подивимося.

- Це станеться дуже скоро.

- Прекрасно. А в цю хвилину дозвольте мені сказати, що ваші грошові труднощі дуже засмучують мене.

- Чому саме в цю хвилину?

- Тому що я сам збирався попросити у вас грошей.

- Для себе?

- Для себе, або для своїх, або для наших.

- Яку суму?

- Заспокойтеся! Сума досить кругленька, але не жахлива.

- Назвіть цифру!

- П'ятдесят тисяч ліврів.

- Дрібниці!

- Справді?

- Зрозуміло, п'ятдесят тисяч ліврів завжди знайдуться. Ах, чому цей шахрай Кольбер не задовольняється такими сумами? Мені було б набагато легше. А коли вам потрібні гроші?

- До завтрашнього ранку. Адже завтра перше червня.

- Так що ж?

- Термін одного з наших поручительств.

- А хіба в нас є поручительства?

- Звичайно. Завтра термін платежу останньої третини.

- Якої третини?

- Півтори тисячі ліврів Безмо.

- Безмо? Хто це?

- Комендант Бастилії.

- Ах, правда; ви просите мене заплатити сто п'ятдесят тисяч ліврів за цю людину?

- Так.

- Але за що ж?

- За його посаду, яку він купив або, точніше, яку ми купили у Лув'єра і Трамбле.

- Я дуже смутно уявляю собі це.

- Не дивно, у вас стільки справ. Однак я думаю, що важливішої за цю справу у вас немає.

- Так скажіть же мені, для чого ми купили цю посаду?

- По-перше, щоб допомогти йому.

- А потім?

- Потім і собі самим.

- Як це собі самим? Ви смієтеся.

- Бувають часи, монсеньйоре, коли знайомство з комендантом Бастилії може вважатися дуже корисним.

- На щастя, я не розумію ваших слів, д'Ербле.

- Монсеньйор, у нас є свої поети, свій інженер, свій архітектор, свої музиканти, свій друкар, свої художники; потрібно мати і свого коменданта Бастилії.

- Ви думаєте?

- Монсеньйоре, не будемо будувати ілюзій: ми нізащо ні за що ні про що можемо потрапити в Бастилію, дорогий Фуке, - промовив єпископ, усміхаючись і показуючи білі зуби, які так полонили тридцять років тому Марі Мішон.

- І ви думаєте, що півтораста тисяч ліврів не надто дорога ціна за таке знайомство, д'Ербле? Зазвичай ви краще розміщуєте свої капітали.

- Прийде день, коли ви зрозумієте свою помилку.

- Дорогий д'Ербле, коли потрапиш у Бастилію, тоді вже годі сподіватися на допомогу старих друзів.

- Чому ж, якщо розписки в порядку? А крім того, повірте мені, у цього добряка Безмо серце не таке, як у придворних. Я впевнений, що він буде завжди вдячний мені за ці гроші, не кажучи вже про те, що я зберігаю всі його розписки.

- Що за чортівня! Якесь лихварство під виглядом благодійності!

- Монсеньйоре, не втручайтеся, будь ласка, в ці справи; якщо тут і лихварство, то відповідаю за нього один я; а користь від нього нам обом; ось і все.

- Якась інтрига, д'Ербле?

- Може бути.

- І Безмо бере участь у ній?

- Чому ж йому не брати участь? Бувають учасники і гірші. Отже, я можу розраховувати отримати завтра п'ять тисяч пістолів?

- Можливо, хочете сьогодні ввечері?

- Це було б ще краще, я хочу вирушити в дорогу раніше. Бідолаха Безмо не знає, де я, і, напевно, тепер як на розпеченому вугіллі.

- Ви отримаєте гроші за годину. Ах, д'Ербле, відсотки на ваші півтораста тисяч франків ніколи не окуплять моїх чотирьох мільйонів! - промовив Фуке, піднімаючись із крісла.

- Хто знає, монсеньйоре?

- На добраніч! Мені ще треба поговорити з моїми службовцями перед сном.

- На добраніч, монсеньйоре!

- Д'Ербле, ви бажаєте мені неможливого.

- Отже, я отримаю п'ятдесят тисяч ліврів сьогодні?

- Так.

- Тоді спіть сном праведника! На добраніч, монсеньйоре!

Незважаючи на впевнений тон, яким було вимовлено це побажання, Фуке вийшов, хитаючи головою і глибоко зітхаючи.

XCVII. Дрібні рахунки пана Безмо де Монлезена

На дзвініці церкви Св. Павла пробило сьому, коли Араміс, у костюмі простого городянина, із заткнутим за пояс мисливським ножем, проїхав верхи вулицею Пті-Мюск і зупинився біля воріт Бастилії.

Двоє вартових охороняли ці ворота.

Вони безперешкодно пропустили Араміса, який, не злізаючи з коня, в'їхав на подвір'я і попрямував по вузькому проходу до підйомного мосту, тобто до справжнього входу до в'язниці.

Підйомний міст був опущений, з боків стояла варта. Вартовий, який охороняв міст зовні, зупинив Араміса і досить грубо запитав, навіщо він з'явився.

Араміс зі звичайною ввічливістю пояснив, що бажав би переговорити з паном Безмо де Монлезеном.

Перший вартовий викликав іншого, що стояв по той бік рову, у будці. Той висунувся у віконечко й уважно оглянув новоприбулого. Араміс повторив прохання.

Тоді вартовий покликав молодшого офіцера, який розгулював досить просторим подвір'ям; офіцер же, дізнавшись, у чому справа, пішов доповісти одному з помічників коменданта.

Вислухавши прохання Араміса, помічник коменданта запитав його ім'я і запропонував йому трохи почекати.

- Я не можу вам назвати свого імені, пане, - сказав Араміс, - скажу тільки, що мені необхідно повідомити пану коменданту надзвичайно важливу звістку, і можу поручитися, що пан Безмо буде дуже радий мене бачити. Скажу більше: якщо ви передасте йому, що я та сама людина, яку він очікує до першого червня, він сам вийде до мене.

Офіцер не міг допустити, щоб така важлива особа, як комендант, почала турбуватися заради якогось городянина, який приїхав верхи.

- Ось і чудово. Пан комендант збирається кудись їхати: бачите, на подвір'ї стоїть запряжена карета, тож йому не доведеться навмисне виходити до вас, він вас побачить, коли проїжджатиме повз.

Араміс кивнув головою на знак згоди; він і сам не хотів видавати себе за важливу особу. І він терпляче став чекати, спершись на луку сідла.

Хвилин за десять карета коменданта зупинилася біля ґанку. У дверях з'явився комендант.

Господар фортеці мав піддатися тим самим формальностям, що й сторонній: вартовий підійшов до карети, коли вона під'їхала до підйомного мосту, і комендант відчинив дверцята, виконуючи в такий спосіб встановлені ним самим правила. Зазирнувши в карету, вартовий міг упевнитися, що ніхто не покидає Бастилію потайки.

Карета покотила підйомним мостом.

Але в ту хвилину, коли відчиняли ґрати, офіцер підійшов до карети, що зупинилася вдруге, і сказав кілька слів коменданту. Комендант негайно ж визирнув із карети і побачив Араміса, який сидів верхи. Він радісно скрикнув і вийшов або, точніше, вискочив з екіпажу, підбіг до Араміса, схопив його за руку і розсипався перед ним у вибаченнях. Він був майже готовий поцілувати в нього руку.

- Скільки треба перетерпіти, щоб дістатися до Бастилії, пане комендантe! Напевно, тим, кого посилають насильно, потрапити туди значно простіше.

- Вибачте, будь ласка. Ах, монсеньйоре, як я радий, що бачу ваше преосвященство.

- Тсс! Ви не думаєте про те, що ви говорите. Можуть уявити бог знає що, якщо побачать єпископа в такому вигляді.

- Ах, вибачте, вибачте, я справді не подумав!.. На стайню коня цього пана! - крикнув Безмо.

- Не треба, не треба! - запротестував Араміс.

- Чому не треба?

- Тому що в цій сумці п'ять тисяч пістолів.

Комендант так просяяв, що якби в цю хвилину його побачили ув'язнені, вони подумали б, що до нього приїхав принц крові.

- Так, так, ви маєте рацію. Кінь до комендантського дому! Чи бажаєте ви, дорогий д'Ербле, сісти в карету і проїхати до мене?

- Сісти в карету, щоб проїхати через двір? Невже ви вважаєте мене таким інвалідом, пане комендант? Ні, ні, підемо пішки, неодмінно пішки.

Тоді Безмо запропонував свою руку, але прелат відмовився. Так дійшли вони до будинку коменданта: Безмо - потираючи руки і скоса поглядаючи на коня, Араміс - споглядаючи голі чорні стіни.

Досить великий вестибюль і прямі сходи з білого каменю вели в кімнати Безмо.

Господар оминув передпокій, їдальню, де накривали на стіл, відчинив потаємні двері і замкнувся зі своїм гостем у великому кабінеті, вікна якого виходили на подвір'я і стайні.

Безмо посадив прелата з тією підлесливою ввічливістю, секрет якої знають тільки дуже добрі або вдячні люди. Крісло, подушку під ноги, столик на колесах - усе це комендант приготував сам. Але з особливою турботливістю, немов священнодійствуючи, Безмо поклав на столик мішок із золотом, який один із його солдатів вніс до кімнати з таким благоговінням, як священик несе святі дари.

Солдат вийшов. Безмо замкнув за ним двері, задернув на вікні фіранку і подивився Арамісу в очі, щоб побачити, чи не потребує прелат ще чогось.

- Отже, монсеньйоре, - сказав він, не сідаючи, - ви, як і раніше, вірні своєму слову?

- У справах, дорогий Бемзо, акуратність не чеснота, а просто обов'язок.

- Так, у справах, я розумію; але хіба у нас із вами справи? Ви просто робите мені послугу, монсеньйоре.

- Повно, повно, дорогий Безмо! Зізнайтеся, що, незважаючи на всю мою акуратність, ви все-таки хвилювалися.

- З приводу вашого здоров'я, - пробурмотів Безмо.

- Я хотів приїхати ще вчора, але ніяк не міг, бо дуже втомився, - усміхнувся Араміс.

Безмо підклав іншу подушку за спину свого гостя.

- Зате сьогодні я вирішив приїхати до вас раніше, - продовжував Араміс.

- Ви чудова людина, монсеньйоре.

- Тільки я поспішав, мабуть, даремно.

- Чому?

- Адже ви збиралися кудись їхати?

Безмо почервонів.

- Справді, - сказав він, - збирався.

- Отже, я вам завадив. Якби я це знав, я б нізащо не приїхав, - продовжував Араміс, пронизуючи поглядом бідного коменданта.

- Ах, ваше преосвященство, ви ніколи не можете перешкодити мені!

- Зізнайтеся, ви збиралися їхати, щоб роздобути де-небудь грошей.

- Ні, - пробурмотів Безмо, - клянуся вам, я їхав...

- Пан комендант поїде до пана Фуке чи ні? - пролунав знизу чийсь голос.

Безмо як ужалений кинувся до вікна.

- Ні, ні! - у розпачі закричав він. - Який диявол говорить там про пана Фуке? П'яні ви, чи що? Хто сміє турбувати мене, коли я зайнятий справою?

- Ви збиралися до пана Фуке? - запитав Араміс. - До абата чи до суперінтенданта?

Безмо страшенно хотів збрехати, однак не наважився.

- До пана суперінтенданта, - промовив він.

- Ну, значить, вам потрібні були гроші, якщо ви збиралися їхати до тієї особи, яка дає їх.

- Клянуся вам, що я б ніколи не наважився попросити грошей у пана Фуке. Я хотів тільки дізнатися в нього вашу адресу, ось і все.

- Моя адреса в пана Фуке? - вигукнув Араміс, витріщивши очі.

- Та як же! - заговорив Безмо, збентежений поглядом прелата. - Зрозуміло, у пана Фуке.

- Нічого в цьому поганого немає, дорогий Безмо. Тільки я зрозуміти не можу, чому ви хотіли звернутися за моєю адресою до пана Фуке?

- Щоб написати вам.

- Це зрозуміло, - з посмішкою кивнув Араміс, - але я не питаю, навіщо вам знадобилася моя адреса, а питаю, чому ви хотіли звернутися по неї до пана Фуке?

- Ах, - відповів Безмо, - тому що Бель-Іль належить пану Фуке.

- Так що ж?

- Бель-Іль перебуває у ваннській єпархії, а оскільки ви ваннський єпископ...

- Дорогий Безмо, якщо вам було відомо, що я ваннський єпископ, вам не потрібно було дізнаватися мою адресу в пана Фуке.

- Можливо, монсеньйоре, - остаточно засміявся Безмо, - я вчинив якусь неделікатність? У такому разі прошу у вас вибачення.

- Повно! Яку ви могли вчинити неделікатність? - спокійно запитав Араміс.

З усмішкою дивлячись на коменданта, Араміс дивувався, яким чином Безмо, не знаючи його адреси, знав, однак, що його єпархія була у Ванні.

«Постараємося з'ясувати це», - сказав він собі.

Потім додав вголос:

- Слухайте, дорогий комендант, чи не звести нам наші маленькі рахунки?

- До ваших послуг, монсеньйоре. Але спочатку скажіть мені, ваше преосвященство...

- Що?

- Чи не надасте ви мені честь поснідати у мене, за звичаєм?

- Із задоволенням.

- Ласкаво просимо!

Безмо тричі зателефонував.

- Що це означає? - запитав Араміс.

- Це означає, що в мене снідає гість і що потрібно зробити приготування.

- Будь ласка, дорогий комендантe, не клопочіть так для мене.

- Що ви! Я вважаю своїм обов'язком прийняти й пригостити вас якнайкраще. Жоден принц не зробив би для мене того, що зробили ви.

- Досить! Поговоримо про що-небудь інше. Як ідуть ваші справи в Бастилії?

- Непогано!

- Отже, від ув'язнених є дохід?

- Неважливий.

- Ось як!

- Кардинал Мазаріні не вирізнявся великою суворістю.

- Ви, значить, віддали б перевагу більш підозрілому уряду, на кшталт нашого колишнього кардинала?

- Так. При Рішельє все йшло чудово. Братик його високопреосвященства* нажив собі цілий статок.

- Повірте, дорогий комендантe, - сказав Араміс, присуваючись до Безмо, - молодий король вартий старого кардинала. Якщо старості властиві ненависть, обачність, страх, то молодості притаманні недовірливість, гнів, пристрасті. Ви вносили протягом цих трьох років ваші доходи Лув'єру і Трамбле?

- На жаль, так.

- Отже, у вас не залишалося жодних заощаджень?

- Ах, ваше преосвященство! Сплачуючи цим панам п'ятдесят тисяч ліврів, клянуся вам, я віддаю їм весь свій заробіток. Ще вчора ввечері я говорив те ж саме пану д'Артаньяну.

- Ось як! - вигукнув Араміс, очі якого загорілися, але негайно ж згасли. - Так ви вчора бачилися з д'Артаньяном? Ну, як же він поживає?

- Чудово.

- І що ви йому казали, пане Безмо?

- Я говорив йому, - продовжував комендант, не помічаючи своєї помилки, - що я занадто добре утримую своїх ув'язнених.

- А скільки їх у вас? - недбало запитав Араміс.

- Шістдесят.

- Ого, кругленька цифра!

- Ах, монсеньйоре, бувало і по двісті.

- Але все ж і при шістдесяти жити можна не скаржачись.

- Зрозуміло, іншому коменданту кожен арештант приносив би по півтораста пістолів.

- Півтораста пістолів!

- А як же? Рахуйте: на принца крові мені відпускають п'ятдесят ліврів на день.

- Але ніби у вас тут немає принців крові? - сказав Араміс злегка тремтячим голосом.

- Слава богу, ні! Точніше, на жаль, ні.

- Як до нещастя?

- Ну, звісно. Мої доходи зросли б.

- Справедливо. Отже, на кожного принца крові п'ятдесят ліврів.

- Так. На маршала Франції тридцять шість ліврів.

- Але ж нині у вас немає і маршалів?

- На жаль, ні! Щоправда, на генерал-лейтенантів і бригадних генералів мені відпускається по двадцять чотири ліври, а їх у мене два.

- Ось як!

- За ними йдуть радники парламенту, на яких асигнується мені по п'ятнадцять ліврів.

- А скільки їх у вас?

- Чотири.

- Я й не знав, що на радників відпускається так багато.

- Так. Але на рядових суддів, адвокатів і духовних осіб мені дають тільки по десять ліврів.

- І їх у вас семеро? Чудово.

- Ні, кепсько.

- Чому?

- Адже все ж таки це не прості люди. Чим вони гірші за радників парламенту?

- Ви маєте рацію; я не бачу підстав оцінювати їх на п'ять ліврів менше.

- Розумієте, за хорошу рибу мені доводиться платити чотири або п'ять ліврів, за хороше курча півтора лівра. Я, скажімо, розводжу їх у себе на пташиному подвір'ї, але все-таки треба купувати корм, а ви не можете собі уявити, яка тут прірва щурів.

- А чому б вам не завести півдюжини кішок?

- Як же, стануть кішки їсти щурів! Я змушений був відмовитися від них. От і поміркуйте, як мій корм знищується щурами. Довелося виписати з Англії тер'єрів, щоб вони душили щурів. Але у цих собак звірячий апетит: вони їдять, як арештант п'ятої категорії, не рахуючи того, що іноді душать кроликів і курей.

Не можна було визначити, слухав Араміс чи ні: опущені очі свідчили про його увагу, а нервові рухи пальців - про те, що він захоплений якоюсь думкою.

- Отже, - продовжував Безмо, - стерпний птах коштує мені півтора лівра, а хороша риба - чотири або п'ять. У Бастилії їжу дають тричі на день; ув'язненим робити нічого, ось вони і їдять; людина, на яку відпускають десять ліврів, обходиться мені в сім із половиною ліврів.

- Але ж щойно ви сказали мені, що десятиліврових ви годуєте так само, як і п'ятнадцятиліврових.

- Так.

- Отже, на останніх ви заробляєте сім із половиною ліврів?

- Треба ж вивертатися! - буркнув Безмо, бачачи, що попався.

- Ви маєте рацію, дорогий комендантe. Адже у вас є й такі арештанти, на яких відпускається менше десяти ліврів?

- Як же: городяни і стряпчі.

- Скільки ж на них відпускається?

- По п'ять ліврів.

- А вони теж добре їдять?

- Ще б пак! Тільки, зрозуміло, їм не щодня дають камбалу та пулярок або іспанське вино, але тричі на тиждень у них буває хороший стіл.

- Але ж це філантропія, дорогий комендантe. Ви розоритеся!

- Ні. Якщо п'ятнадцятиливровий не доїв свого курчати або десятиливровий залишив що-небудь, я посилаю це п'ятиливровим; для бідолах це цілий бенкет. Що поробиш! Треба бути співчутливим.

- А скільки приблизно залишається вам від п'яти ліврів?

- Тридцять су.

- Яка ж ви чесна людина, Безмо!

- Дякую вам, ваше преосвященство. Мені здається, що ви маєте рацію. Але чи знаєте, про кого я найбільше дбаю?

- Про кого?

- Про дрібних торговців і писарів, на яких відпускається по три ліври. Їм не часто трапляється бачити рейнських коропів або ла-маншських осетрів.

- А хіба від п'ятиливрових не буває залишків?

- Ах, монсеньйоре, не думайте, що я такий скнара; ці міщани й писарі не пам'ятають себе від щастя, коли я даю їм крильце куріпки, козяче філе або шматочок пирога з трюфелями - словом, такі страви, які їм і уві сні не снилися; вони їдять, п'ють, кричать за десертом «хай живе король!» і благословляють Бастилію; кожної неділі я їх частую двома пляшками шампанського, що коштує мені по п'ять су. О, ці бідолахи звеличують мене і з великим жалем виходять із в'язниці. Знаєте, що я помітив?

- Що?

- Я помітив... це мені дуже на руку. Я помітив, що деякі ув'язнені після виходу на свободу дуже скоро знову потрапляють сюди. І все це через мою кухню. Їй-богу!

Араміс недовірливо посміхнувся.

- Ви посміхаєтеся?

- Так.

- Запевняю вас, що деякі імена заносяться у нас до списку тричі протягом двох років.

- Хотів би я поглянути на цей список!

- Що ж, мабуть! Хоча у нас забороняється показувати такі документи стороннім особам.

- Ще б пак!

- Але якщо ви, монсеньйоре, бажаєте побачити на власні очі...

- З великим задоволенням.

- Ось, будь ласка!

Безмо підійшов до шафи і вийняв звідти велику книгу. Араміс чекав із гарячим нетерпінням. Безмо повернувся, поклав книжку на стіл, погортав її і зупинився на букві М.

- Ось, погляньте: Мартіньє, січень тисяча шістсот п'ятдесят дев'ятого і червень тисяча шістсот шістдесятого. Мартіньє, березень тисяча шістсот шістдесят першого - памфлети, мазаринади тощо. Ви розумієте, що це тільки привід. Хто за мазаринади потрапляє в Бастилію? Просто сам молодик наклепав на себе, щоб потрапити сюди. А з якою метою? З метою ласувати моєю їжею за три ліври.

- За три ліври! Нещасний!

- Так, ваше преосвященство; поети теж належать до останнього розряду, їм належить той самий стіл, що міщанам і

писарям; але я вже говорив вам, що якраз про них я найбільше дбаю.

Тим часом Араміс ніби машинально перегортав сторінки, вдаючи, що зовсім не цікавиться іменами.

- У тисяча шістсот шістдесят першому році, як бачите, записано вісімдесят імен, - сказав Безмо. - У тисяча шістсот п'ятдесят дев'ятому році теж вісімдесят.

- А, Сельдон! - промовив Араміс. - Наче знайоме ім'я. Ви не говорили мені про цього юнака?

- Говорив. Бідолаха студент, який склав... Як називаються два латинські вірші, які римують?

- Дистихом.

- Саме так.

- Бідолаха! За дистих!

- Як ви легко дивитеся на це! А чи знаєте ви, що він склав цей двовірш на єзуїтів?

- Все одно, покарання дуже вже суворе.

- Не шкодуйте його. Минулого року мені здалося, ніби ви цікавитеся ним.

- Так.

- А оскільки ваша увага для мене найважливіша, монсеньйоре, то я негайно ж перевів його на п'ятнадцять ліврів.

- Значить, на таке утримання, як ось цього, - промовив Араміс, продовжуючи гортати і зупинившись на одному імені поруч із Мартіньє.

- Саме на таке.

- Що він, італієць, цей Марчіалі? - запитав Араміс, показуючи пальцем на прізвище, що привернуло його увагу.

- Тсс! - прошепотів Безмо.

- Чому така таємничість? - понизив голос Араміс, мимоволі стискаючи руку в кулак.

- Мені здається, я вам уже говорив про цього Марчіалі.

- Ні, я вперше чую це ім'я.

- Дуже може бути. Я говорив вам про нього, не називаючи імені.

- Що ж, це старий гріховодник? - намагався посміхнутися Араміс.

- Ні, навпаки, він молодий.

- Отже, він скоїв великий злочин?

- Непростиме.

- Убив кого-небудь.

- Що ви!

- Здійснив підпал?

- Бог з вами!

- Обмовив!

- Та ні ж! Він...

І Безмо, приставивши руки до рота, прошепотів:

- Він дерзає бути схожим на...

- Ах, пам'ятаю, пам'ятаю! - сказав Араміс. - Ви мені справді говорили про нього торік; але його злочин здався мені таким нікчемним.

- Нікчемним?

- Або, точніше, ненавмисним...

- Ваше преосвященство, така схожість ніколи не буває ненавмисною.

- Ах, я й забув! Але, дорогий хазяїне, - сказав Араміс, закриваючи книжку, - здається, нас кличуть.

Безмо взяв книжку, швидко поклав її в шафу, замкнув її і ключ сховав у кишеню.

- Чи не завгодно вам тепер поснідати, монсеньйоре? - звернувся він до Араміса. - Ви не помилилися, нас справді кличуть до сніданку.

- Із великим задоволенням, дорогий комендante.

І вони пішли в їдальню.

XCVIII. Сніданок у пана де Безмо

Араміс завжди був дуже стриманий у їжі, але цього разу він вшанував чудовий сніданок Безмо; тільки вина він пив мало.

Безмо весь час був дуже жвавий і веселий; п'ять тисяч пістолів, на які він поглядав час від часу, тішили його душу. Він зворушливо поглядав також на Араміса.

Єпископ, розвалившись у кріслі, відсьорбував маленькими ковточками вино, смакуючи його, як знавець.

- Яку нісенітницю кажуть про погане забезпечення в Бастилії, - сказав він, підморгуючи. - Щасливці ці ув'язнені, якщо їм щодня дають навіть по півпляшки цього бургундського!

- Усі п'ятнадцятиліврові п'ють його, - зауважив Безмо. - Це старе, витримане вино.

- Значить, і бідолаха Сельдон теж п'є цей чудовий напій?

- Ну ні!

- А мені почулося, ніби ви утримуєте його на п'ятнадцяти ліврах.

- Його? Ніколи! Людину, яка складає дистрикти... Як ви це назвали?

- Дистихи.

- На п'ятнадцяти ліврах! Занадто жирно! Його сусід справді на п'ятнадцяти ліврах.

- Який сусід?

- Та той, із другої Бертодьєри.

- Дорогий коменданте, вибачте мені, але ваша мова мені не цілком зрозуміла.

- І справді, вибачте; з другої Бертодьєри - це значить, що арештант поміщений на другому поверсі бертодьєрської вежі.

- Отже, Бертодьєрою називається одна з бастильських веж? Так, я чув, що тут кожна вежа має свою назву. Де ж ця вежа?

- Ось подивіться сюди, - показав Безмо, підходячи до вікна. - Он на тому дворі, друга ліворуч.

- Бачу. Отже, в ній сидить ув'язнений, на якого відпускають по п'ятнадцять ліврів?

- Так.

- А давно вже він сидить?

- Давненько. Років сім чи вісім.

- Невже у вас немає точних відомостей?

- Адже його посадили не при мені, дорогий пане д'Ербле.

- А хіба вам нічого не сказали Лув'єр і Трамбле?

- Дорогий мій... Вибачте, ваше преосвященство...

- Нічого. Отже, ви говорите?

- Кажу, що таємниці Бастилії не передаються разом із ключами комендатури.

- Ось що! То, виходить, цей таємничий в'язень - державний злочинець?

- Ні, не думаю; просто його перебування оточене таємницею, як усе тут, у Бастилії.

- Припустимо, - сказав Араміс. - Але чому ж ви вільніше говорите про Сельдона, ніж про...

- Чим про другого Бертодьєра?

- Так.

- Та тому, що, по-моєму, злочин людини, яка вигадала дистих, набагато менший, ніж того, хто схожий на...

- Так, так, я розумію. Але як же тюремники? Адже вони розмовляють з ув'язненими?

- Зрозуміло.

- У такому разі арештанти, ймовірно, кажуть їм, що вони не винні.

- Так, вони тільки про це і твердять, вічно співають цю пісеньку.

- А чи не може схожість, про яку ви говорили, впасти в око вашим тюремникам?

- Ах, дорогий пане д'Ербле! Потрібно бути придворним, як ви, щоб займатися такими дрібницями.

- Ви тисячу разів маєте рацію, дорогий Безмо. Будьте ласкаві, ще трішки цього вина.

- Не трішки, а цілу склянку.

- Ні, ні! Ви залишилися мушкетером до кінчиків пальців. А я став єпископом. Краплю для мене, склянку для вас.

- Ну, нехай буде по-вашому!

Араміс і комендант цокнулися.

- А крім того, - додав Араміс, піднявши келих і примружуючись на вино, що горіло рубіном, - крім того, трапляється й так, що там, де ви знаходите схожість, інший її зовсім не помічає.

- Ні, цього не може бути. Кожен, хто бачив того, на кого схожий цей в'язень...

- А мені здається, дорогий Безмо, що це просто гра вашої уяви.

- Та ні ж! Даю вам слово.

- Послухайте, - заперечив Араміс, - я зустрічав багатьох, чиї обличчя були схожі на того, про кого ми говоримо, але ніхто не надавав цьому значення.

- Та просто тому, що є різні ступені схожості; схожість мого в'язня разюча, і якби ви його побачили, ви б цілком погодилися зі мною.

- Якби я його побачив... - байдуже протягнув Араміс. - Але, цілком ймовірно, я його ніколи не побачу.

- Чому ж?

- Тому що, якби я ступив ногою в ці жахливі камери, мені здалося б, що я навіки буду там похований.

- О ні, приміщення у нас зовсім непогане!

- Розповідайте!

- Ні, ні, не кажіть погано про другий Бертодьєра. Там чудова камера, прекрасно обставлена, з килимами!

- Що ви говорите!

- Так, так! Цьому юнакові пощастило; йому відвели найкраще приміщення в Бастилії. Рідкісне щастя.

- Повноті, повноті, - холодно перервав Араміс, - ніколи я не повірю, що в Бастилії є хороші камери. А що стосується килимів, то вони, напевно, існують тільки у вашій уяві. Мені ввижаються там павуки, щури, жаби...

- Жаби! Ну, в карцерах, я не заперечую...

- Найжалюгідніші меблі і жодних килимів.

- А очам своїм ви повірите? - сказав Безмо, дедалі більше збуджуючись.

- Ні, бога ради, не треба!

- Навіть для того, щоб переконатися в цій схожості, яку ви заперечуєте, як і килими?

- Та це, мабуть, привид, привид, живий труп!

- Нітрохи не бувало! Здоровенний малий.

- Сумний, похмурий?

- Та ні ж: веселун.

- Не може бути!

- Ходімо.

- Куди?

- Зі мною.

- Навіщо?

- Зробимо прогулянку Бастилією.

- Що?

- Ви все побачите, на власні очі побачите.

- А правила?

- Це дрібниці. Сьогодні мій майор вільний, лейтенант обходить бастіони; ми тут повні господарі.

- Ні, ні, дорогий комендante! У мене мороз іде по шкірі при одній думці про гуркіт засувів, які нам доведеться відсувати.

- Повно!

- А раптом ви забудете про мене, і я залишуся десь у третій чи четвертій Бертодьєрі... бррр!

- Ви жартуєте?

- Ні, кажу серйозно.

- Ви відмовляєтеся від абсолютно виняткового випадку. Чи знаєте ви, щоб домогтися тієї милості, яку я пропоную вам задарма, деякі принци крові обіцяли мені до п'ятдесяти тисяч ліврів?

- Невже це так цікаво?

- Заборонений плід, ваше преосвященство! Заборонений плід! Ви, як духовна особа, маєте добре знати це.

- Ні. Якщо мене хтось цікавить, то хіба тільки бідний школяр, який склав дистих.

- Гаразд! Подивимося на нього; він поміщається поруч - у третій Бертодьєрі.

- Чому ви говорите: поруч?

- Бо якби я був допитливим, мене б більше зацікавила прекрасна камера з килимами та її мешканець.

- Ека невидаль - обстановка! Та й мешканець, імовірно, найбільш непоказна особистість!

- П'ятнадцятилівровий, ваше преосвященство, п'ятнадцятилівровий! Такі персони завжди цікаві.

- Якраз про це я і забув запитати вас. Чому цій людині відпускається п'ятнадцять ліврів, а бідоласі Сельдону тільки три?

- Ах, ці відмінності - тонка річ, пане: тут король виявив доброту...

- Король?

- Тобто кардинал, я помилився. «Цей нещасний, - сказав Мазаріні, - приречений до смерті нудитися у в'язниці».

- Чому?

- Тому що злочин його вічний, отже, і покарання має бути вічним.

- Вічне?

- Звичайно. Якщо тільки йому не пощастить захворіти на віспу, ви розумієте... Але й на це мало надії. У Бастилії повітря здорове.

- Ви напрочуд винахідливі, дорогий Безмо.

- Чи не так?

- Іншими словами, ви хочете сказати, що цей нещасний має страждати тут до кінця життя...

- Я не казав - страждати, монсеньйор; п'ятнадцятиліврові не страждають.

- Ну, нудитися у в'язниці.

- Звичайно, така вже його доля; але йому всіляко намагаються пом'якшити умови життя. До того ж, я думаю, і ви погодитеся зі мною, цей молодець народився на світ зовсім не для того, щоб так чудово їсти, як його годують тут. Та ось подивіться: цей непочатий пиріг і раки, до яких ледь доторкнулися, марнські раки, великі, як лангусти! Усе це відправиться зараз у другу Бертодьєру з пляшкою бургундського, яке вам так подобається. Тепер ви не будете більше сумніватися, я сподіваюся?

- Ні, дорогий Безмо, не буду. Але ж усі ці турботи стосуються тільки щасливців п'ятнадцятиліврових, а про бідолаху Сельдона ви зовсім забули.

- Будь ласка! На честь вашого візиту влаштуємо і для нього бенкет: він отримає бісквіт, варення і цю пляшечку портвейну.

- Ви чудова людина; я вже говорив вам це і знову повторюю, дорогий Безмо.

- Ходімо, ходімо, - заквапив комендант, у якого трохи запаморочилося в голові чи то від випитого вина, чи то від похвал Араміса.

- Пам'ятайте, що я йду туди, тільки щоб виконати ваше прохання, - сказав прелат.

- О, ви мені будете дякувати за цю прогулянку.

- Так підемо.

- Зачекайте, я попереджу.

Безмо двічі подзвонив; увійшов тюремник.

- Я вирушаю у вежі, - повідомив Безмо. - Не треба ні варти, ні барабанів, словом, жодного шуму.

- Якби я не залишив тут свого плаща, - промовив Араміс з удаваним страхом, - то мені, праворуч, здалося б, що я сам сідаю у в'язницю.

Тюремник пішов уперед, комендант і Араміс за ним, пліч-о-пліч; кілька солдатів, які перебували на подвір'ї, витягнулися струнко, побачивши коменданта.

Безмо провів гостя по невеликому плацу; звідти вони попрямували до підйомного мосту, через який вартові безперешкодно пропустили їх, упізнавши начальство.

- Пане, - голосно запитав комендант Араміса, щоб кожне слово його було почуте вартовими, - пане, у вас гарна пам'ять?

- Навіщо ви мене питаєте про це?

- Я маю на увазі ваші плани і креслення, бо навіть архітекторам заборонено входити в камери з папером, пером або олівцем.

«Славно! - подумав Араміс. - Я, здається, потрапив в архітектори. Мабуть, це схоже на жарти д'Артаньяна, який бачив мене в Бель-Ілі інженером».

І він, напружуючи голос, заявив:

- Будьте спокійні, пане комендант: нам достатньо прикинути на око, щоб усе запам'ятати.

Безмо навіть бровою не повів; варта прийняла Араміса за архітектора.

- Почнемо з Бертодьєри, - знову прокричав Безмо, щоб його чула вся в'язниця.

- Добре, - відповідав Араміс.

Потім Безмо звернувся до доглядача:

- Скористайся нагодою і знеси в номер другий відкладені мною ласощі.

- У третій номер, дорогий Безмо, у третій, ви весь час помиляєтеся.

- Правда.

Вони почали підніматися сходами.

На одному цьому дворі було стільки засувів, ґрат і замків, що їх вистачило б на все місто.

Араміс не був ні мрійником, ні людиною чутливою; щоправда, в молодості він писав вірші, але серце в нього було

черстве, як у всякої п'ятдесятип'ятирічної людини, що кохала багатьох жінок або, точніше, була кохана багатьма жінками.

Але коли він став сходити кам'яними сходами, потоптаними стількома нещасними, коли на нього пахнуло вогкістю цих похмурих склепінь, серце його, мабуть, пом'якшало, бо він опустив голову і з затьмареними очима мовчки пішов слідом за Безмо.

XCIX. В'язень другої Бертодьєри

Коли вони піднялися на другий поверх, Араміс задихався чи то від втоми, чи то від хвилювання.

Він притулився до стіни.

- Хочете, почнемо звідси? - запитав Безмо. - Оскільки ми збираємося у дві камери, то, мені здається, байдуже, підніземося ми спочатку на третій поверх і потім спустимося на другий чи навпаки. Крім того, у цій камері потрібно зробити дещо ремонт, - квапливо додав він, щоб тюремник, який стояв неподалік, міг розібрати його слова.

- Ні, ні, - запротестував Араміс, - підемо наверх, наверх, коменданте! Там робота більш невідкладна.

І вони стали підніматися вище.

- Попросіть ключі в тюремника, - прошепотів своєму супутнику Араміс.

- Негайно.

Безмо взяв ключі й сам відчинив двері в третю камеру. Тюремник вступив туди першим і розклав на столі страви, які добрий комендант називав ласощами.

Після цього він пішов.

Ув'язнений навіть не поворухнувся.

Тоді Безмо сам увійшов у камеру, попросив Араміса почекати біля дверей.

Прелат міг розгледіти молодого чоловіка, скоріше юнака, років вісімнадцяти, який, побачивши коменданта, що входив, кинувся ниць на ліжко з криками:

- Матінко, матінко!

У цих криках чулося таке безвихідне горе, що Араміс мимоволі здригнувся.

- Дорогий госте, - звернувся до ув'язненого Безмо, намагаючись посміхнутися, - ось вам десерт і розвага; десерт для тіла, розвага для душі. Ось цей пан заспокоїть вас.

- Ах, пане комендante! - вигукнув юнак. - Залиште мене одного на цілий рік, годуйте хлібом і водою, але скажіть, що через рік мене звідси випустять, скажіть, що через рік я знову побачуся з матінкою!

- Друже мій, - сказав Безмо, - ви ж самі казали, що ваша матінка дуже бідна, що живете ви погано, а тут дивіться, які зручності!

- Так, вона бідна, пане; тим більше потрібно повернути їй годувальника. Приміщення у нас погане? Ах, пане, коли людина на волі, їй усюди добре!

- І оскільки ви стверджуєте, що, крім цього нещасного дистиха...

- Я склав його без жодного злого наміру, клянуся вам; він мені спав на думку, коли я читав Марціала. Ах, пане, нехай покарають мене як завгодно, нехай відсічуть руку, якою я писав, я буду працювати іншою; тільки поверніть мене до матінки!

- Дитя моє, - продовжував Безмо, - ви знаєте, що це від мене не залежить; я можу тільки збільшити ваш пайок: дати стаканчик портвейну, сунути тістечко.

- Боже мій, боже мій! - застогнав юнак, падаючи на землю і катаючись по підлозі.

Араміс не міг більше виносити цю сцену і вийшов у коридор.

- Нещасний! - прошепотів він.

- Так, пане, він дуже нещасний, але в усьому винні батьки, - сказав доглядач, який стояв біля дверей камери.

- Як так?

- Звичайно... Навіщо вони змусили його вчити латинь?.. Забивати голову науками шкідливо... Я ледве вмію читати й писати; і ось до в'язниці не потрапив, як бачите.

Араміс окинув поглядом цю людину, яка вважала, що бути тюремником не означає бути у в'язниці.

Безмо теж з'явився в коридорі, бачачи, що ні його розради, ні вино не діють. Він був засмучений.

- А двері-то, двері! - крикнув тюремник. - Ви забули замкнути двері.

- І справді, - зітхнув Безмо. - Ось візьми ключі.

- Я поклопочуся за цю дитину, - промовив Араміс.

- І якщо ваші клопоти будуть безуспішними, - сказав Безмо, - то просіть, щоб його принаймні перевели на десять ліврів, ми обоє від цього виграємо.

- Якщо й інший ув'язнений також кличе матінку, я не буду заходити до нього і зроблю вимірювання зовні.

- Не бійтеся, пане архітекторе, - заспокоїв тюремник, - він у нас смирний, як ягня, і все мовчить.

- Ну ходімо, - знехотя погодився Араміс.

- Адже ви тюремний архітектор? - звернувся до нього сторож.

- Так.

- Як же ви досі не звикли до таких сцен? Дивно!

Араміс побачив, що, щоб уникнути підозр, йому потрібно закликати на допомогу все своє самовладання.

Безмо відкрив камеру.

- Залишся тут і почекай нас на сходах, - наказав він тюремнику.

Той підкорився.

Безмо пройшов уперед і сам відчинив другі двері.

У камері, освітленій променями сонця, що проникали через ґратчасте вікно, перебував гарний юнак, невеликого зросту, з коротким волоссям і неголений; він сидів на табуретці, спершись ліктем на крісло й притулившись до нього. На ліжку валявся його костюм із тонкого чорного оксамиту; сам він був у прекрасній батистовій сорочці.

При звуці дверей, що відчиняються, молодий чоловік недбало повернув голову, але, впізнав Безмо, встав і ввічливо вклонився. Коли очі його зустрілися з очима Араміса, що стояв у тіні, єпископ зблід і впустив капелюх, наче на нього напав правець.

У Безмо, який звик до свого мешканця, не здригнувся жоден мускул; він старанно, як старанний слуга, став розкладати на столі пиріг і раків. Зайнятий цим, він не помітив хвилювання свого гостя.

Закінчивши сервірування, комендант звернувся до молодого в'язня зі словами:

- Ви сьогодні маєте дуже гарний вигляд.

- Дякую вам, пане, - відповів юнак.

Почувши цей голос, Араміс ледь утримався на ногах.

Все ще мертвотно блідий, він мимоволі зробив крок уперед. Цей рух не вислизнув від уваги Безмо, незважаючи на всі його клопоти.

- Це архітектор, який прийшов подивитися, чи не димить ваш камін, - повідомив Безмо.

- Ні, він ніколи не димить, пане.

- Ви казали, пане архітекторе, що не можна бути щасливим у в'язниці, - сказав комендант, потираючи руки, - проте перед вами ув'язнений, який щасливий. Сподіваюся, ви ні на що не скаржитеся?

- Ніколи.

- І вам не нудно? - запитав Араміс.

- Ні.

- Що я вам казав? - прошепотів Безмо.

- Так, неможливо не вірити своїм очам. Ви дозволите поставити йому кілька запитань?

- Скільки завгодно.

- Так будьте ласкаві, запитайте його, чи знає він, за що потрапив сюди.

- Пан архітектор запитує вас, - суворо звернувся до в'язня Безмо, - чи знаєте ви, чому ви потрапили в Бастилію?

- Ні, пане, - спокійно відповів молодий чоловік, - не знаю.

- Але ж це неможливо! - вигукнув Араміс, охоплений хвилюванням. - Якби ви не знали причини вашого арешту, ви були б розлючені.

- Перший час так і було.

- Чому ж ви перестали обурюватися?

- Я схаменувся.

- Дивно, - промовив Араміс.

- Чи не правда, дивно? - запитав Безмо.

- Що ж вас напоумило? - поцікавився Араміс. - Чи не можна дізнатися?

- Я дійшов висновку, що раз за мною немає ніякої провини, то бог не може карати мене.

- Але що ж таке в'язниця, як не покарання?

- Я й сам не знаю, - відповів молодий чоловік, - можу сказати тільки, що моя думка тепер зовсім інша, ніж була сім років тому.

- Слухаючи вас, пане, і бачачи вашу покірність, можна подумати, що ви навіть любите в'язницю.

- Я мирюся з нею.

- У впевненості, що коли-небудь станете вільними?

- У мене немає впевненості, пане, одна тільки надія; і, зізнаюся, з кожним днем ця надія згасає.

- Чому ж вам не вийти на волю? Адже були ж ви раніше вільні?

- Саме здоровий глузд не дозволяє мені очікувати звільнення; навіщо було саджати мене, щоб потім випустити?

- А скільки вам років?

- Не знаю.

- Як вас звати?

- Я забув ім'я, яке мені дали.

- Хто ваші батьки?

- Я ніколи не знав їх.

- А ті люди, які виховували вас?
- Вони не називали мене своїм сином.
- Кохали ви кого-небудь до свого ув'язнення?
- Я любив свою годувальницю і квіти.
- Це все?
- Я любив ще свого лакея.
- Вам шкода цих людей?
- Я дуже плакав, коли вони померли.
- Вони померли до вашого арешту чи після?
- Вони померли напередодні того дня, коли мене відвезли.
- Обидва одночасно?
- Так, одночасно.
- А як вас відвезли?
- Якийсь чоловік приїхав за мною, посадив у карету, замкнув дверцята на замок і привіз сюди.
- А ви б упізнали цю людину?
- Він був у масці.
- Чи не правда, яка надзвичайна історія? - пошепки сказав Безмо Арамісу.
У Араміса захопило дух.
- Так, надзвичайна.
- Але найдивніше те, що він ніколи не повідомляв мені стільки подробиць.
- Можливо, це через те, що ви ніколи на розпитували, - зауважив Араміс.
- Можливо, - відповів Безмо, - я не цікавий. Ну що ж, як ви знаходите камеру: прекрасна, чи не так?
- Чудова.
- Килим...
- Розкішний.
- Б'юся об заклад, що в нього не було такого до ув'язнення.
- Я теж так думаю.
Тут Араміс знову звернувся до молодого чоловіка:
- А чи не пам'ятаєте ви, чи відвідував вас хтось із незнайомих?
- Як же! Тричі приїжджала жінка під густою вуаллю, яку вона піднімала тільки тоді, коли нас замикали і ми залишалися з нею наодинці.
- Ви пам'ятаєте цю жінку?
- Пам'ятаю.
- Про що ж вона говорила з вами?
Юнак сумно посміхнувся:

- Вона запитувала мене про те саме, про що запитуєте і ви: чи добре мені, чи не нудно?

- А що вона робила, приходячи до вас і залишаючи вас?

- Обіймала мене, притискала до серця, цілувала.

- Ви пам'ятаєте її?

- Чудово.

- Я хочу запитати вас, чи пам'ятаєте ви риси її обличчя?

- Так.

- Отже, якби випадок знову звів вас із нею, ви б упізнали її?

- О, звісно!

На обличчі Араміса промайнула задоволена посмішка.

У цю хвилину Безмо почув кроки тюремника, який піднімався сходами.

- Чи не час нам іти? - шепнув він Арамісу.

Мабуть, Араміс дізнався все, що йому хотілося знати.

- Як вам завгодно, - сказав він.

Бачачи, що вони збираються йти, юнак чемно вклонився. Безмо відповів легким кивком, Араміс же, мабуть зворушений його нещастям, низько вклонився ув'язненому.

Вони вийшли. Безмо замкнув двері.

- Ну як? - запитав Безмо на сходах. - Що ви скажете про все це?

- Я відкрив таємницю, дорогий комендантe, - відповів Араміс.

- Невже? Що ж це за таємниця?

- У будинку цього юнака було скоєно вбивство.

- Повноті!

- Та як же! Лакей і годувальниця померли в один і той самий день. Очевидно, отрута.

- Ай-ай-ай!

- Що ви на це скажете?

- Що це схоже на правду... Невже цей юнак вбивця?

- Хто ж говорить про це? Як ви могли запідозрити нещасну дитину у вбивстві?

- Так, так, це безглуздо.

- Злочин було скоєно в будинку, де він жив; цього достатньо. Можливо, він бачив злочинців, і тепер побоюються, як би він не видав їх.

- Чорт забирай, якби я знав, що це було так, я подвоїв би нагляд за ним.

- Та в нього, здається, немає жодного бажання бігти!

- О, ви не знаєте, що за народ ці арештанти!

- У нього є книжки?

- Жодної; суворо заборонено давати їх йому.

- Найсуворіше?

- Заборонено самим Мазаріні.

- Це заборона у вас?

- Так, монсеньйоре. Хочете, я вам покажу його, коли ми повернемося додому?

- Дуже хочу, я великий любитель автографів.

- За справжність цього я ручаюся; там тільки одна помарка.

- Помарка! Що ж там закреслено?

- Цифра.

- Цифра?

- Так. Спочатку було написано: утримання в п'ятдесят ліврів.

- Значить, як принцам крові?

- Але ви розумієте, кардинал помітив свою помилку: він закреслив нуль і додав одиницю перед п'ятіркою. До речі...

- Ну?

- Ви нічого мені не сказали про схожість.

- Та з дуже простої причини, дорогий Безмо: ніякої схожості немає!

- Ну ось ще!

- А якщо і є, то тільки у вашій уяві; якщо ж воно існувало б десь окрім нього, то, мені здається, ви добре б зробили, нікому не кажучи про нього.

- Ви маєте рацію.

- Король Людовик Чотирнадцятий, напевно, розгнівався б на вас, якби раптом довідався, що ви поширюєте чутки, ніби якийсь його підданий має зухвалість бути схожим на нього.

- Так, так, ви маєте рацію, - заквапився переляканий Безмо, - але я говорив про це тільки вам, а я цілком покладаюся на вашу скромність, монсеньйоре.

- Будьте спокійні.

Розмовляючи таким чином, вони повернулися у квартиру Безмо; комендант витягнув із шафи книжку, схожу на ту, яку він уже показував Арамісу, але замкнену на замок.

Ключ від цього замка Безмо завжди тримав при собі на окремому кільці.

Поклавши книжку на стіл, він розкрив її на букві «М» і показав Арамісу наступний запис у відділі приміток:

«Не давати жодної книжки, білизну найтоншу, костюми витончені; жодних прогулянок, жодних змін тюремників, жодних зносин.

Дозволяються музичні інструменти, всілякі зручності та комфорт; п'ятнадцять ліврів на продовольство. Пан де Безмо може вимагати більше, якщо п'ятнадцяти ліврів виявиться недостатньо».

- І справді, - сказав Безмо, - потрібно буде вимагати надбавки.

Араміс закрив книгу.

- Так, - підтвердив він, - це написано рукою Мазаріні; я впізнаю його почерк. А тепер, дорогий комендантe, - продовжував він, наче тему попередньої розмови було вичерпано, - перейдемо, якщо вам завгодно, до наших маленьких розрахунків.

- Коли накажете розплатитися з вами? Призначте самі термін.

- Не потрібно терміну; напишіть мені просту розписку в отриманні ста п'ятдесяти тисяч франків.

- Зі сплатою за пред'явленням?

- Так. Але ж ви розумієте, що я чекатиму доти, доки ви самі не побажаєте заплатити мені.

- Я не турбуюся, - з посмішкою сказав Безмо, - але я вже видав вам дві розписки.

- Я зараз розірву їх.

І Араміс, показавши коменданту розписки, дійсно розірвав їх.

Переконаний цим проявом довіри, Безмо без вагань підписав розписку на сто п'ятдесят тисяч франків, які він зобов'язувався заплатити на першу вимогу прелата.

Араміс, який дивився через плече коменданта, поки той писав, сховав розписку в кишеню, не читаючи, чим остаточно заспокоїв Безмо.

- Тепер, - сказав Араміс, - ви не будете на мене сердитися, якщо я викраду у вас якогось ув'язненого?

- Яким чином?

- Виклопотав для нього помилування. Адже я ж сказав вам, що бідолаха Сельдон дуже цікавить мене.

- Ах так!

- Що ж ви на це скажете?

- Це ваша справа; робіть як знаєте. Я бачу, що у вас руки довгі.

- Прощавайте, прощайте!

І Араміс поїхав, напучуваний добрими побажаннями коменданта.

С. Дві приятельки

У той самий час, коли пан Безмо показував Арамісу в'язнів Бастилії, біля дверей будинку пані де Бельєр зупинилася карета, і з неї вийшла молода жінка, вся в шовках.

Коли про приїзд пані Ванель доповіли господині будинку, вона була занурена в читання якогось листа, який квапливо сховала і побігла назустріч гості.

Маргарита Ванель кинулася її цілувати, тиснула їй руки і не давала вимовити ні слова.

- Дорога моя, - говорила вона, - ти мене зовсім забула! Зовсім закрутилася на придворних святах.

- Я навіть і не була на весільних розвагах.

- Чим же ти так зайнята?

- Готуюся до від'їзду в Бельєр.

- Ти хочеш стати сільською жителькою? Я люблю, коли в тебе є такі пориви. Але ти бліда.

- Ні, я почуваюся чудово.

- Тим краще, а я було злякалася. Ти знаєш, що мені говорили?

- Мало що кажуть!

- Я готова все розповісти тобі, та боюся, що ти будеш сердитися.

- От уже ніколи! Адже ти сама захоплювалася рівністю мого характеру.

- Так от, люба маркізо, кажуть, що віднедавна ти стала набагато менше тужити за бідним паном де Бельєром!

- Це злі плітки, Маргарито; я шкодую і завжди жалітиму чоловіка; але минуло вже два роки, як він помер, а мені всього лише двадцять вісім років, і скорбота про небіжчика не може наповнювати всі мої думки. Ти перша не повірила б такій скорботі, Маргарито.

- Чому ж? У тебе таке ніжне серце! - отруйно заперечила пані Ванель.

- Але ж і в тебе теж ніжне серце, а я, однак, не знаходжу, щоб сердечні печалі зовсім убили тебе.

У цих словах чувся явний натяк на розрив Маргарити з паном Фуке, а також досить прозорий докір у легковажності.

Вони остаточно вивели Маргариту з себе, і вона скричала:

- Ну, так я скажу! Кажуть, що ти закохана, Елізо.

При цьому вона не зводила очей з пані де Бельєр, яка мимоволі спалахнула.

- Нещасні жінки: кожен намагається обмовити їх, - зауважила маркіза після хвилинного мовчання.

- О! На тебе, Елізо, не обмовляють.

- Як же не обмовляють, якщо розповідають, що я закохана?

- Насамперед, якщо це правда, то це не наклеп, а тільки лихослів'я, а потім - ти не даєш мені скінчити, - кажуть, що ти, хоч і закохана, але зубами й пазурами захищаєш свою доброчесність, кажуть, що ти живеш за сімома замками й до тебе важче потрапити, ніж до Данаї*, хоча в неї була башта з бронзи.

- Ти дуже дотепна, Маргарито, - промовила, тремтячи, пані де Бельєр.

- Ах, ти завжди лестила мені, Елізо... Словом, ти славишся непохитною і недоступною. Бачиш, на тебе анітрохи не обмовляють... Про що ж ти задумалася?

- Якщо кажуть, що я закохана, то, ймовірно, називають чиєсь ім'я.

- Зрозуміло, називають.

- Мене здивувала твоя згадка про Данаю. Це ім'я мимоволі наводить на думку про золотий дощ, чи не так?

- Ти хочеш нагадати про те, що Юпітер перетворився заради Данаї на золотий дощ?

- Отже, мій коханий... той, кого ти мені приписуєш...

- Ах, вибач, будь ласка, я твій друг і не приписую тобі нікого.

- Припустимо... Ну, тоді вороги...

- Добре, я скажу тобі це ім'я. Тільки не лякайся, він людина дуже впливова...

- Далі.

І, немов засуджена в очікуванні страти, маркіза до болю стиснула руки, так що її випещені нігті встромилися в долоню.

- Це дуже багата людина, - продовжувала Маргарита, - можливо, найбагатша. Словом, його звуть...

Маркіза навіть заплющила очі.

- Герцог Бекінгем, - промовила нарешті Маргарита з гучним сміхом.

Стріла влучила в ціль. Ім'я Бекінгема, сказане замість того імені, яке очікувала почути маркіза, було для неї наче погано нагострена сокира, що не обезголовила де Шале і де Ту, коли їх було зведено на ешафот, а тільки поранила їм шию*.

Однак вона швидко оговталася:

- Ти, право, дотепна жінка; і ти мені принесла велике задоволення. Твій жарт чарівний... Я жодного разу не бачила пана Бекінгема.

- Жодного разу? - запитала Маргарита, намагаючись зберегти серйозність.

- Я нікуди не виїжджала відтоді, як герцог живе в Парижі.

- О, можна і не бачитися одне з одним, а листуватися, - зауважила на це пані Ванель, пустотливо простягаючи ніжку до клаптика паперу, що валявся на килимі.

Маркіза здригнулася. Це був конверт того листа, який вона читала перед приїздом подруги. На ньому була печатка з гербом суперінтенданта.

Пані де Бельєр посунулася на дивані й непомітно закрила конверт пишними складками своєї широкої шовкової сукні.

- Послухай, - заговорила вона, - послухай, Маргарито, невже ти приїхала до мене так рано тільки для того, щоб розповісти мені всі ці безглуздості?

- Ні, перш за все я приїхала побачитися з тобою і нагадати тобі наші колишні звички, наші маленькі радощі; пам'ятаєш, ми вирушали на прогулянку до Венсенського лісу і там, у затишному місці, під дубом, вели розмови про тих, хто нас любив і кого ми любили?

- Ти пропонуєш мені прогулятися?

- На мене чекає карета, і я вільна протягом трьох годин.

- Я не одягнена, Маргарито... а якщо ти хочеш поговорити, то і без Венсенського лісу ми знайдемо в моєму саду і розлоге дерево, і густі зарості буків, і цілий килим маргариток і фіалок, аромат яких доноситься сюди.

- Дорога маркізо, мені прикро, що ти відмовляєшся від моєї пропозиції... Мені так треба було вилити перед тобою мою душу.

- Повторюю тобі, Маргарито, моє серце однаково належить тобі і в цій кімнаті, і під липою мого саду, як і там - у лісі під дубом.

- Для мене це не одне й те саме... Наближаючись до Венсенського лісу, маркізо, я відчуваю, що мої зітхання начебто чутно там, куди вони несуться ці останні дні.

При цих словах маркіза насторожилася.

- Тебе дивує, чи не так... що я все ще думаю про Сен-Манд?

- О Сен-Манде! - вирвалося у пані де Бельєр.

І погляди обох жінок схрестилися, подібно до двох шпаг на початку дуелі.

- Ти, така горда?.. - сказала зі зневажливою посмішкою маркіза.

- Я... така горда!.. - відповіла пані Ванель. - Така моя натура... Я не прощаю забуття, не переношу зради. Коли я кидаю, а він плаче, я можу полюбити знову; ну а коли мене кидають і сміються, я готова збожеволіти від кохання.

Пані де Бельєр мимоволі підвелася на дивані.

«Вона ревнує!» - промайнуло в голові Маргарити.

- Виходить, - промовила маркіза, - ти шалено любиш пана Бекінгема... чи то пак... пана Фуке?

Маргарита болісно відчула удар, і вся кров прилила їй до серця.

- І тому ти збиралася їхати до Венсена... навіть у Сен-Манде!

- Я сама не знаю, куди я хотіла їхати; я думала, що ти мені порадиш що-небудь.

- Не можу; адже я не вмію прощати. Можливо, я не вмію любити так глибоко, як ти. Але якщо моє серце ображене, то вже назавжди.

- Але ж пан Фуке твоїх почуттів не ображав, - з удаваною наївністю зауважила Маргарита Ванель.

- Ти прекрасно розумієш, що я хочу сказати. Пан Фуке не ображав моїх почуттів; я не користувалася його прихильністю і не терпіла від нього образ, але ти маєш привід скаржитися на нього. Ти моя подруга, і я б не радила тобі чинити так, як ти збираєшся.

- Що ж ти уявила?

- Ті зітхання, про які ти згадувала, говорять досить красномовно.

- Ах, ти дратуєш мене! - вигукнула раптом молода жінка, зібравшись із силами, як борець, готовий завдати останнього удару. - Ти думаєш тільки про мої пристрасті та слабкості, а про мої чисті й великодушні спонукання ти забуваєш. Якщо зараз я і відчуваю симпатію до пана Фуке і навіть роблю крок до зближення з ним, зізнаюся відверто, то тільки тому, що його доля глибоко хвилює мене, і, на мій погляд, він один із найнещасніших людей на світі.

- А! - промовила маркіза, приклавши руку до грудей. - Хіба трапилося що-небудь нове?

- Дорога моя, нове насамперед у тому, що король переніс усі свої милості з пана Фуке на пана Кольбера.

- Так, я чула це.

- Це і зрозуміло, коли виявилася історія з Бель-Ілем.

- А мене запевняли, що все це врешті-решт послужило до честі пана Фуке.

Маргарита вибухнула таким злісним сміхом, що пані де Бельєр із задоволенням встромила б їй кинджал у саме серце.

- Дорога моя, - продовжувала Маргарита, - тепер справа йде вже не про честь пана Фуке, а про його порятунок. Не мине й трьох днів, як стане очевидним, що міністр фінансів остаточно розорений.

- О! - зауважила маркіза, посміхаючись, у свою чергу. - Щось уже дуже скоро.

- Я сказала «три дні» тому, що люблю спокушати себе надіями. Але найімовірніше, що катастрофа вибухне сьогодні ж.

- Чому?

- З найпростішої причини: у пана Фуке немає більше грошей.

- У фінансовому світі, люба Маргарито, трапляється, що сьогодні у людини немає ні гроша, а завтра вона перевертає мільйони.

- Це могло трапитися з паном Фуке в той час, коли в нього було два багаті й спритні друзі, які збирали для нього гроші, вичавлюючи їх з усіх скринь; але ці друзі померли, і тепер йому нізвідки почерпнути мільйони, які просив у нього вчора король.

- Мільйони? - з жахом вигукнула маркіза.

- Чотири мільйони... парне число.

- Підла жінка, - прошепотіла про себе пані де Бельєр, змучена цією жорстокою радістю, проте вона зібралася з духом і відповіла: - Я думаю, що в пана Фуке знайдеться чотири мільйони.

- Якщо у нього є чотири мільйони, які король просить сьогодні, можливо, у нього не буде їх через місяць, коли король попросить знову.

- Король знову проситиме в нього грошей?

- Зрозуміло; ось тому-то я й кажу, що розорення пана Фуке неминуче. Із самолюбства він буде безвідмовно давати гроші, а коли їх не вистачить - йому кришка.

- Твоя правда, - сказала маркіза тремтячим голосом, - план розрахований правильно... А скажи, будь ласка, пан Кольбер дуже ненавидить пана Фуке?

- Мені здається, що він недолюблює його... Пан Кольбер тепер у великій силі; він виграє, якщо дізнатися його ближче, - у нього гігантські задуми, велика витримка, обережність; він далеко піде.

- Він буде міністром фінансів?

- Можливо... Так ось чому, люба моя маркізо, я так жаліла цю бідну людину, яка кохала мене, навіть обожнювала; ось чому, бачачи, яка вона нещасна, я прощала їй у душі її зраду... в якій він кається, судячи з деяких даних; ось чому я схильна була втішити його і дати йому добру пораду: він, напевно, зрозумів би мій вчинок і був би мені вдячний.

Маркіза, оглушена, знищена цим натиском, розрахованим з влучністю хорошого артилерійського вогню, не знала, що відповідати, що думати.

- Так чому ж, - промовила вона нарешті, потай сподіваючись, що Маргарита не стане добивати переможеного ворога, - чому б вам не поїхати до пана Фуке?

- Позитивно, маркізо, я починаю серйозно думати про це. Ні, мабуть, непристойно самій робити перший крок. Зрозуміло, пан Фуке любить мене, але він занадто гордий. Не можу ж я наражати себе на ризик... Крім того, я повинна поберегти і чоловіка. Ти нічого не кажеш... Ну, в такому разі я пораджуся з паном Кольбером.

І вона з посмішкою встала, збираючись прощатися. Маркіза була не в силах піднятися на ноги.

Маргарита зробила кілька кроків, насолоджуючись приниженням і горем своєї суперниці; потім вона раптом запитала:

- Ти не проводиш мене?

Маркіза пішла за нею, бліда, холодна, не звертаючи уваги на конверт, який вона дбайливо намагалася прикрити спідницею під час розмови.

Потім вона відчинила двері в молитовну і, навіть не повертаючи голови в бік Маргарити Ванель, пішла туди і замкнула за собою двері.

Щойно маркіза зникла, її заздрісна суперниця кинулася, як пантера, на конверт і схопила його.

- У-у-у, лицемірка! - прошипіла вона, скрегочучи зубами. - Звичайно, вона читала лист від Фуке, коли я приїхала!

І, своєю чергою, вибігла геть із кімнати.

А в цей час маркіза, опинившись у безпеці за дверима, відчула, що сили остаточно змінюють її; з хвилину вона стояла, зблідши і скам'янівши, як статуя; потім, подібно до статуї, яку коливає ураган, вона похитнулася й упала без свідомості на килим.

CI. Срібло пані де Бельєр

Удар був особливо важкий через його несподіванку. Минуло чимало часу, поки маркіза оговталася; але, прийшовши до тями, вона почала розмірковувати про події, що назрівають. Вона перебирала в пам'яті все, що повідомила їй її безжальна подруга.

Незабаром природний розум цієї енергійної жінки взяв гору над почуттям безплідного співчуття.

Маркіза не належала до тих жінок, які плачуть і ахають над нещастям замість того, щоб спробувати діяти. Стиснувши скроні холодними пальцями, вона просиділа хвилин десять у роздумах; потім, піднявши голову, твердою рукою зателефонувала.

Вона прийняла рішення.

- Чи все готово до від'їзду? - поцікавилася вона у покоївки, яка увійшла.

- Так, пані, але ми думали, що ви поїдете в Бельєр не раніше, ніж за три дні.

- Однак ви поклали коштовності та срібло?

- Так, пані, але ми зазвичай залишаємо ці речі в Парижі; ви ніколи не берете коштовностей із собою в село.

Маркіза помовчала, потім сказала спокійним тоном:

- Пошліть за моїм ювеліром.

Покоївка пішла виконувати наказ, а маркіза попрямувала до себе в кабінет і почала уважно розглядати свої коштовності.

Ніколи вона не звертала стільки уваги на свої багатства: вона розглядала ці коштовності, тільки коли вибирала їх. А в цю хвилину вона милувалася величчю рубінів і чистою водою діамантів; вона впадала у відчай від найменшої плямочки або вади; золото здавалося їй недостатньо важким, а каміння - дрібним.

Ювелір, який увійшов до кімнати, застав її за цим заняттям.

- Пане Фоше! Здається, ви постачали мені всі коштовності?

- Так, маркіза.

- Я не можу пригадати, скільки коштувало це срібло.

- Пані пані, глечики, кубки та блюда з футлярами та столові прилади, морозивниці й тази для варіння варення - все це обійшлося вам у шістдесят тисяч ліврів.

- Господи, тільки й усього?

- Пані, у той час ви вважали, що це дуже дорого...

- Правда, правда. Я справді пригадую, що було дорого; адже тут цінується робота, чи не так?

- Так, пані, і гравірування, і карбування, і відливання.

- А яку частину вартості речі становить робота?

- Третю частину, пані.

- У нас ще є інше срібло, старовинне, мого чоловіка.

- Ах, пані пані, там не така тонка робота. За нього можна дати тільки тридцять тисяч ліврів, вартість самого металу.

- Усього дев'яносто, - прошепотіла маркіза. - Але, пане Фоше, є ще срібло моєї матері; пам'ятаєте, ціла гора? Я його тримала тільки як спогад.

- Ах, пані пані, те срібло - цілий статок для людей менш забезпечених, ніж ви. У той час усі речі робили дуже масивними, не те що тепер. Але такий посуд не прийнято подавати на стіл: він занадто громіздкий.

- Та це якраз те, що потрібно! Скільки в ній ваги?

- Принаймні тисяч на п'ятдесят ліврів. Я вже не кажу про величезні буфетні вази: вони самі по собі коштують десять тисяч ліврів пара.

- Сто п'ятдесят! - вигукнула маркіза. - Ви впевнені в цифрах, пане Фоше?

- Упевнений, пані. Але ж не важко прикинути на вагах.

- Тепер перейдемо до інших речей, - продовжувала пані де Бельєр.

І вона відкрила скриньку з коштовностями.

- Впізнаю ці смарагди, - сказав ювелір, - я сам їх оправляв; найкращі смарагди при дворі, тобто, винен: найкращі належать пані де Шатільон; вони їй дісталися від Гізів; але ваші, пані, другі.

- Скільки вони коштують? І чи є можливість продати їх?

- Пані, ваші коштовності куплять із задоволенням: усі знають, що у вас найкращий підбір каміння в усьому Парижі. Ви не з тих дам, які змінюють куплене; ви купуєте завжди найкраще і вмієте це зберегти.

- То скільки можуть дати за ці смарагди?

- Сто тридцять тисяч ліврів.

Маркіза занесла цю цифру у свою записну книжечку.

- А за це кольє? - запитала вона.

- Чудові рубіни. Я й не знав, що вони є у вас.

- Оцініть.

- Двісті тисяч ліврів. Один середній коштує сто тисяч.

- Так, так, я так і думала, - підхопила маркіза. - Тепер діаманти. Ах, у мене маса діамантів: каблучки, ланцюжки, підвіски, сережки, аграфи! Оцінюйте скоріше, пане Фоше.

Ювелір озброївся лупою, вийняв ваги, зважував, оглядав і тихенько рахував про себе.

- Усі ці камені можуть дати пані маркізі сорок тисяч ліврів щорічного доходу.

- По-вашому, вони коштують вісімсот тисяч ліврів?..

- Близько того.

- Я так і думала. Крім оправи, зрозуміло?

- Так, пані суддя. І якби мені дали ці речі купити або продати, то я задовольнився б за комісію одним золотом, у яке оправлені ці камені, і заробив би добрих двадцять п'ять тисяч ліврів.

- То чи не завгодно вам узятися за продаж цих речей з тією умовою, що ви заплатите мені за все зараз же готівкою?

- Що ви, пані? - сторопів ювелір. - Невже ви збираєтеся продати свої діаманти?

- Тихіше, пане Фоше, не турбуйтеся, будь ласка; дайте мені тільки відповідь. Ви людина чесна, тридцять років працюєте постачальником нашого будинку, знали і мого батька, і мою матір, які замовляли речі ще у батьків ваших. Я говорю з вами як із другом: чи бажаєте ви отримати золоту оправу каміння за те, що ви купите все в мене за готівку?

- Вісімсот тисяч ліврів! Але ж це така величезна сума! Так важко її роздобути!

- Я знаю.

- Поміркуйте, пані пані, які пересуди піднімуться в суспільстві, коли піде чутка про продаж вами коштовностей!

- Ніхто не дізнається про це... Ви виготовите мені такі самі речі, тільки з фальшивим камінням. Не заперечуйте: я так хочу. Продайте все по частинах, продайте самі камені, без оправи.

- Одне каміння легше продати... Принц шукає коштовності для туалетів принцеси. Уже оголошено конкурс. Я легко можу продати принцу ваші камені на шістсот тисяч ліврів. Я впевнений, що вони виявляться кращими за всі інші.

- Коли ви можете це влаштувати?

- У три дні.

- Добре, а решту ви продасте приватним особам.

- Пані, благаю вас, подумайте гарненько... Якщо ви будете поспішати, ви втратите сотню тисяч ліврів.

- Я готова втратити хоч двісті. Я хочу, щоб усе було оформлено сьогодні ж до вечора. Так ви згодні?

- Згоден, маркізо... Не приховую, що на цій угоді я зароблю п'ять тисяч пістолів.

- Тим краще. А як ви заплатите мені?

- Золотом або паперами Ліонського банку, які можна реалізувати у пана Кольбера.

- З посудом вийде мільйон, - прошепотіла маркіза. - Пане Фоше, ви візьмете також золото і срібло. Скажете, що я бажаю переплавити за моделями, які мені більше подобаються.

- Слухаю, маркізо.

- Золото, яке буде мені належати за посуд, складіть у скриню і накажіть одному з ваших прикажчиків їхати з цією скринею так, щоб мої люди не бачили її; нехай прикажчик почекає мене в кареті.

- У кареті моєї дружини? - запитав ювелір.

- Якщо бажаєте, я можу їхати в ній.

- Добре, маркізо.

- Срібло звезіть за допомогою трьох моїх людей.

- Слухаю, пані.

Маркіза зателефонувала.

- Веліть подати фургон пану Фоше.

Ювелір розкланявся і пішов; дорогою він говорив, що маркіза веліла розплавити весь свій старовинний посуд і зробити новий у більш сучасному стилі.

Через три години маркіза вирушила до пана Фоше і отримала від нього на вісімсот тисяч ліврів паперів Ліонського банку і двісті п'ятдесят тисяч ліврів золотою монетою, складеною в скриню, яку прикажчик ледве доніс до карети.

Ця карета, або, точніше, будинок на колесах, була предметом захоплення всього кварталу; від верху до низу вона була вкрита алегоричними малюнками й хмарами, усіяними золотими та срібними зірками. Знатна дама сіла в цей незграбний ридван поруч із прикажчиком, який забився в кут, боячись зачепити сукню маркізи.

І прикажчик крикнув кучеру, дуже гордому тим, що везе маркізу:

- У Сен-Манді!

CII. Придане

Коні пана Фоше були могутні першерони, чиї ноги були схожі на тумби. Як і карета, вони з'явилися на світ ще в першій

половині століття. Природно, що вони не могли бігти так швидко, як англійські коні пана Фуке, і їм знадобилося дві години, щоб здолати відстань до Сен-Манде.

Маркіза зупинилася біля дверей, добре їй знайомих, хоча бачила ці двері лише раз. Вона вийняла з кишені ключ, вклала його в замок, штовхнула двері, які беззвучно відчинилися, і наказала прикажчику підняти скриню на другий поверх. Але скриня виявилася такою важкою, що прикажчик був змушений вдатися до допомоги кучера.

Скриню поставили в маленькій кімнатці, не то передпокої, не то будуарі, що примикала до тієї зали, де ми бачили пана Фуке біля ніг маркізи.

Пані де Бельєр дала кучеру луїдор, обдарувала прикажчика чарівною посмішкою і відпустила обох. Вона сама замкнула за ними двері й залишилася в кімнатці сама.

Хоча слуг не було видно, але все було приготовлено для гості. У каміні горів вогонь, у канделябри вставили свічки, на етажерці стояли закуски, вина і фрукти, на столах лежали книги, а в японських вазах красувалися букети живих квітів.

Точно чарівний будинок.

Маркіза запалила свічки в канделябрах, вдихнула аромат квітів, сіла і задумалася.

Вона розмірковувала, як залишити пану Фуке ці гроші, щоб він не міг здогадатися, звідки вони. Вона схопилася за перший засіб, що спав їй на думку.

Можна просто зателефонувати, викликати пана Фуке і втекти; віддавши йому мільйон, вона буде щасливішою, ніж якби сама знайшла мільйон. Але ж Фуке здогадається і, мабуть, відмовиться прийняти як дар те, що він, можливо, сприйняв би як позику, і, отже, уся її витівка пропаде дарма.

Для повної удачі потрібно було серйозно обміркувати цей крок, переконати суперінтенданта в безвиході його становища, пустити в хід усе красномовство дружби, а якщо й цього виявиться мало, пробудити в ньому пристрасть, проти якої ніхто не може встояти.

Суперінтендант був відомий як людина дуже педантична і горда; він нізащо не допустив би, щоб жінка розорилася заради нього. Ні, він став би всіма силами боротися, і тільки кохана жінка могла зломити його завзятість.

Але чи любив він її?

Чи здатен цей легковажний і захопливий чоловік обмежитися однією жінкою, хоча б ця жінка була ангелом?

- Ось це-то я і повинна з'ясувати, - прошепотіла маркіза. - Хто знає, можливо, це серце, яким я так жадаю оволодіти,

виявиться на перевірку вульгарним і низьким... Повно, повно! - вигукнула вона. - Досить сумнівів, досить коливань, пора перейти до випробування! Пора!

Вона глянула на годинник. Тепер сьома година, він має бути вдома: це його робочий час. Сміливіше!

І вона з гарячковим нетерпінням підійшла до дзеркала, посміхнулася собі, повернула потаємну пружину і натиснула кнопку дзвінка. Потім, немов уже знесилившись у боротьбі, кинулася на коліна перед величезним кріслом і обхопила руками голову.

Через десять хвилин пролунав звук відчинених дверей. Увійшов Фуке. Він був блідий; важкі думки затьмарювали його обличчя.

Мабуть, він був сильно стурбований, що так повільно з'явився на цей заклик любові, він - людина, для якої насолода становила все на світі.

Після безсонної ночі й болісних думок він якось весь змарнів; властивий йому зазвичай безтурботний вираз зник, і навколо очей з'явилися темні кола.

Але він був, як і раніше, гарний, як і раніше, постава його дихала шляхетністю, а сумна складка біля рота, що рідко з'являлася в цієї людини, надавала його обличчю якийсь новий відтінок, який його омолоджував.

У чорному костюмі, з білими мереживами на грудях, суперінтендант зупинився в задумі на порозі тієї кімнати, де він так часто знаходив бажане щастя.

Його похмурий спокій, його сумна посмішка справили на пані де Бельєр невимовне враження.

Око жінки вміє завжди розпізнати в рисах коханої людини гордість або страждання; щоб винагородити жінок за їхню слабкість, природа обдарувала їх винятковою чуйністю. При першому погляді на Фуке маркіза зрозуміла, що він глибоко нещасливий.

Вона вгадала і те, що цю ніч він провів без сну, а день приніс йому розчарування.

І одразу ж сили повернулися до неї, вона відчула, що любить Фуке більше за життя.

Вона встала і, підійшовши до нього, сказала:

- Ви писали мені вранці, що починаєте вже забувати мене і що я, не бачачись із вами, звісно, перестала думати про вас. Я приїхала сюди, пане, щоб спростувати подібні припущення, тим паче що я бачу по ваших очах...

- Що ви бачите, маркізо? - запитав здивований Фуке.

- Що ви ніколи ще так сильно не любили мене, як у цю хвилину, і ви також повинні бачити з мого вчинку, що я вас не забула.

- Ах, маркізо, - відповів Фуке, і його благородне обличчя миттєво осяялося радістю. - Ви - ангел, і чоловіки не мають права сумніватися у вас; їм залишається одне: схилитися перед вами і боязко очікувати вашої прихильності.

- У такому разі це благовоління вам буде даровано.

Фуке хотів опуститися перед нею на коліна.

- Ні, - зупинила вона його, - сядьте зі мною поруч. Ах, ось зараз у вас на думці нехороша думка!

- Чому ви так говорите, пані?

- Вас видала ваша посмішка. Скажіть, про що ви задумалися? Ну скажіть же, будьте відверті; між друзями не повинно бути ніяких таємниць!

- Дайте відповідь і ви мені, до чого така суворість протягом цілих трьох або чотирьох місяців?

- Суворість?

- Зрозуміло. Хіба ви не заборонили мені відвідувати вас?

- На жаль, мій друже, - заговорила пані де Бельєр із глибоким зітханням, - ваш приїзд до мене приніс вам велике нещастя; за моїм будинком стежать; ті ж самі очі, які бачили вас тоді, можуть побачити вас знову. Словом, я знаходжу, що безпечніше мені приїжджати сюди, ніж вам до мене; ви й так нещасні, і я не хочу, щоб через мене ви стали ще нещаснішими.

Фуке здригнувся.

Ці слова знову нагадали йому фінансові турботи, а він став уже було занурюватися в любовні мрії.

- Я нещасний? - промовив він, силкуючись посміхнутися. - Право, маркізо, ви говорите таким сумним тоном, що, мабуть, змусите мене самого повірити вашим словам. Невже ці дивовижні очі дивляться на мене тільки з жалістю? А мені так хотілося б прочитати в них інше почуття.

- Не я сумна, а ви: погляньте на себе в дзеркало.

- Я справді трохи блідий, маркізо, але це від посиленої роботи; вчора король попросив у мене грошей.

- Так, чотири мільйони, я знаю.

- Невже вам це відомо? - вигукнув вражений Фуке. - Звідки ви це дізналися? Адже це було після того, як королеви пішли до себе, залишалася тільки одна людина, коли король...

- Бачите, я знаю, цього досить, чи не так? Отже, продовжуйте, друже мій: король попросив у вас...

- Так ви розумієте, маркізо, треба було добути гроші, порахувати їх, рознести по книгах, для всього цього потрібен

час. Відтоді як помер Мазаріні, фінансові справи дещо заплуталися і розладналися. Мої службовці завалені роботою, ось чому я не спав цієї ночі.

- Отже, у вас є ця сума? - запитала із занепокоєнням маркіза.

- Ну, маркізо, - весело відповів Фуке, - гарний був би міністр фінансів, у якого в касі не знайшлося б жалюгідних чотирьох мільйонів!

- Я впевнена, що вони у вас є або будуть.

- Тобто як це будуть?

- Він ще так недавно просив у вас два мільйони.

- Навпаки, маркізо, мені здається, відтоді минула ціла вічність; але, будь ласка, припинимо говорити про гроші.

- Навпаки, будемо говорити саме про гроші, друже мій.

- О!

- Послухайте, я для цього тільки й приїхала сюди.

- Але що ж ви хочете сказати з цього приводу? - запитав міністр, і в очах його блиснула тривожна цікавість.

- Скажіть, пане Фуке, міністр фінансів - особа незмінна?

- Ви дивуєте мене, маркізо; ви говорите зі мною, як вкладниця.

- З дуже простої причини: я бажаю помістити до вас капітал і, природно, бажаю знати, чи надійна у вас фірма.

- Право, маркізо, я не можу здогадатися, до чого хилиться ваша розмова.

- Я серйозно кажу вам, дорогий пане Фуке: у мене є капітал, який обмежує мене. Мені набридло купувати землі, і я хотіла б попросити когось із моїх приятелів пустити цей капітал в оборот.

- Але я думаю, це не до поспіху?

- Навпаки, навіть дуже до поспіху.

- Добре. Ми потім поговоримо про це.

- Ні, не потім, оскільки я привезла гроші сюди.

І вона вказала на скриню; потім вона відкрила її, і очам Фуке постали зв'язки банківських квитків і купа золота.

Фуке піднявся зі стільця одночасно з пані де Бельєр; на хвилину він задумався, потім раптом позадкував і впав у крісло, закривши обличчя руками.

- Ах, маркіза, маркіза!

- У чому справа?

- Якої ви думки про мене, якщо пропонуєте мені такі речі?

- Але що ж ви уявили? Скажіть.

- Ці гроші... адже ви привезли їх для мене, ви привезли їх тому, що почули про моє скрутне становище. Ах, не відпирайтеся! Я вгадав. Хіба я не знаю вашого серця?

- Ну і чудово! Раз ви його знаєте, ви бачите, що я пропоную вам його.

- Значить, я вгадав! - вигукнув Фуке. - Право, пані, я ніколи не давав вам приводу так ображати мене.

- Ображати вас! - промовила вона, збліднувши. - Ось дивна педантичність у людей! Адже ви говорили, що любите мене. І в ім'я цієї любові просили, щоб я поступилася своєю честю, репутацією! А коли я пропоную вам гроші, ви відмовляєтеся від них!

- Маркізо, маркізо, вам надавалася повна свобода оберігати те, що ви називаєте репутацією і честю. Надайте ж і мені свободу захищати мою гідність. Нехай я буду розорений, нехай я впаду під тягарем моїх власних помилок, навіть під тягарем докорів сумління, але, заклинаю вас усім святим, не завдавайте мені цього останнього удару!

- Ви говорите безрозсудно, пане Фуке, - сказала маркіза.

- Дуже може бути, маркізо.

- І безжально.

Фуке схопився за груди, немов силкуючись придушити внутрішнє хвилювання.

- Обсипайте мене докорами, маркізо, - простонав він, - я не відповідатиму вам.

- Ви не хочете прийняти від мене доказ дружньої прихильності?

- Не хочу.

- Погляньте на мене, пане Фуке.

Очі маркізи загорілися.

- Я пропоную вам свою любов.

- О маркіза!.. - міг тільки вимовити Фуке.

- Чи чуєте? Я кохаю вас, кохаю давно; у жінок, як і в чоловіків, буває помилковий сором, помилкова педантичність, я давно кохаю вас, але не хотіла зізнатися в цьому.

- Ах! - промовив Фуке, сплеснувши руками.

- І ось я вам зізнаюся... Ви на колінах благали мене про кохання, я відмовляла вам; я була такою ж сліпою, як і ви в цю хвилину. А тепер я сама пропоную вам свою любов.

- Так, любов, але тільки одну любов.

- І любов, і саме себе, і життя моє! Все, все, все!

- Я не винесу такого щастя!

- А ви будете тоді щасливі? Говоріть, говоріть... якщо я буду ваша, вся ваша?

- Це найвище блаженство!

- Так володійте ж мною. Але якщо я заради вас поступаюся забобоном, то і ви зобов'язані поступитися своєю педантичністю заради мене.

- Маркізо, маркізо, не спокушайте мене!

- Фуке, одне слово «ні» - і я зараз же відчиняю ці двері. - І вона показала на двері, що виходили на вулицю. - І ви ніколи більше мене не побачите. А якщо «так» - я піду за вами всюди, із заплющеними очима, одна, без захисту, без жалю, без нарікання. А це моє придане!

- Це ваше розорення, - сказав Фуке, перекидаючи скриню так, що папери і золото висипалися на підлогу, - тут мільйонні статки.

- Рівно мільйон... Тут мої коштовності, які не знадобляться мені більше, якщо ви не кохаєте мене; не знадобляться і в тому разі, якщо ви мене кохаєте так само сильно, як я вас кохаю!

- О, це занадто велике щастя для мене! Занадто велике! - вигукнув Фуке. - Я поступаюся, я здаюся, я переможений вашим коханням. Я приймаю придане...

- А ось і сама наречена! - засміялася маркіза, кидаючись у його обійми.

CIII. Божа земля

А в цей час Бекінгем і де Вард їхали разом, як добрі приятелі, дорогою, що веде з Парижа до Кале.

Бекінгем так поспішав, що скасував більшу частину своїх візитів.

Він зробив один загальний візит принцу, принцесі, молодій королеві та королеві-вдовиці.

Герцог розцілувався з де Гішем і Раулем; запевнив першого в цілковитій повазі до нього, а другого - у своїй відданості та вічній дружбі, перед якою безсилі час і відстань.

Фургони з поклажею рушили вперед; сам Бекінгем виїхав увечері в кареті в супроводі всієї своєї свити.

Де Варда ображало, що цей англієць начебто тягне його на буксирі, і він перебирав у своєму спритному розумі всілякі засоби уникнути цих ланцюгів, але не міг знайти жодного підходящого, і волею-неволею йому довелося поплатитися за свій кепський характер і злий язик.

Зрештою, зважившись всі обставини, де Вард поклав речі до валізи, найняв двох коней і в супроводі тільки одного лакея вирушив до тієї застави, де мав пересісти в карету Бекінгема.

Герцог прийняв свого супротивника якнайкраще. Він посунувся, щоб дати йому можливість сісти зручніше, запропонував йому цукерок і прикрив його коліна собольим хутром. Потім вони почали говорити про двір, не згадуючи про принцесу, про принца, не торкаючись його сім'ї, про короля, замовчуючи про його невістку, про королеву-матір, оминаючи її невістку, про англійського короля, уникаючи називати його сестру.

Ось чому ця подорож, що супроводжувалася тривалими зупинками, була чарівною.

Бекінгем, справжній француз за розумом і освітою, був у захваті від такого цікавого супутника.

Дорогою вони то закушували, то куштували коней на прекрасних луках, то полювали на зайців, бо Бекінгем віз із собою хортів. Словом, час минав непомітно.

Залишаючи Францію, Бекінґем тужив найбільше за новою француженкою, яку він привіз до Парижа; його думки були сповнені спогадів, а отже, жалю.

І коли він мимоволі занурювався в замисленість, де Вард замовкав і намагався не заважати йому.

Така чуйність, напевно, зачепила б Бекінгема і, можливо, змінила б його ставлення до де Варда, якби той не дивився на нього злими очима, з єхидною посмішкою.

Інстинктивна ненависть незнищенна: ніщо не може її загасити; іноді шар попелу покриває її, але під ним вона розжарюється ще сильніше.

Виснаживши весь запас дорожніх розваг, вони доїхали нарешті до Кале.

Це було до кінця шостого дня подорожі.

Ще напередодні люди герцога поїхали вперед, щоб найняти човен для переїзду на маленьку яхту, яка лавірувала на очах берега або зупинялася, - коли відчувала, що її білі крильця втомилися, - на відстані двох-трьох гарматних пострілів від берега.

Частинами весь екіпаж герцога було звезено на яхту, і Бекінгему доповіли, що все готово і він може коли завгодно переправитися сам, разом із французьким дворянином - своїм супутником.

Нікому й на думку не спадало, що французький дворянин не був приятелем герцога.

Бекінгем велів передати командиру яхти, щоб він тримав її напоготові; море було тихим, все віщувало чудовий захід сонця, і герцог вирішив відплисти тільки в ніч, а ввечері хотів прогулятися піщаним берегом.

Він звернув увагу оточуючих на чудове видовище: небо на горизонті червоніло пурпуром, і пухнасті хмари здіймалися амфітеатром від сонячного диска до зеніту, наче гірські хребти, нагромаджені один на одного.

Тепле повітря, солонуватий запах моря, ласкавий подих вітерця, а вдалині - темні обриси яхти, де на тлі червоного неба снасті переплiталися, наче мереживо, на тлі переплетених снастей; там і тут на обрії вітрила, схожі на крила чайок, які ширяють над морем, - цією картиною справді можна було замилуватися. Натовп роззяв супроводжував лакеїв у роззолочених лівреях, сприймаючи управителя і секретаря за господаря і його приятеля.

Що стосується Бекінгема, просто одягненого в сірий атласний жилет і ліловий оксамитовий камзол, у капелюсі, насунутому на очі, без орденів і шиття, то ані його, ані де Варда, що був увесь у чорному, як стряпчий, не помічали зовсім.

Люди герцога отримали наказ тримати човен напоготові біля молу, але не під'їжджати до берега раніше, ніж їх покличе герцог або його друг.

- Зберігайте спокій, що б ви не побачили, - сказав герцог, навмисно підкресливши останню фразу.

Пройшовши кілька кроків берегом, Бекінгем звернувся до де Варда:

- Мені здається, пане, що нам час... Починається приплив; хвилин за десять вода так змочить пісок, по якому ми ходимо, що ми не відчуватимемо під ногами землі.

- Мілорд, я до ваших послуг; але...

- Але ми перебуваємо ще на землі короля; ви це хотіли сказати?

- Зрозуміло.

- У такому разі ходімо далі. Бачите клаптик землі, оточений з усіх боків водою; вода прибуває і скоро заллє острівець. Цей острівець, напевно, не належить нікому, окрім пана бога, тому що його не нанесено на карти. Бачите ви його?

- Бачу, ми навіть не зможемо дістатися до нього зараз, не промочивши ноги.

- Нам буде дуже зручно на цій маленькій сцені. Як вам здається?

- Я почуватимуся добре скрізь, де моя шпага матиме честь схреститися з вашою, мілорде.

- Так йдемо туди! Я в розпачі, що через мене ви промочите собі ноги, пане де Вард; але зате ви можете сказати королю: «Господарю, я не бився на землі вашої величності».

Можливо, це занадто тонко, але така вже ваша природа, панове французи! Не ображайтеся, це надає особливої принади вашому розуму, принади, властивої тільки вашій нації. Знаєте, треба нам поспішити, пане де Вард, вода піднімається, і скоро настане ніч.

- Я не додавав кроку, тільки щоб не йти попереду вашої світлості. Скажіть, мілорде, у вас ще не промокли ноги?

- Поки що ні. Погляньте-но в той бік: бачите, мої люди дивляться на нас і бояться, як би ми не потонули. Дивіться, як кумедно танцює човен на гребенях хвиль, але від цього видовища в мене робиться морська хвороба. Дозвольте мені повернутися до них спиною.

- Зауважте, мілорде, що тоді сонце буде вам бити прямо в очі.

- Ну, ввечері промені його слабкіші, до того ж воно скоро зайде, тож не турбуйтеся.

- Як вам завгодно, мілорд.

- Я розумію, пане де Вард, я вам дуже вдячний. Бажаєте зняти камзол? Буде зручніше.

- Згоден.

Бекінгем зняв камзол і кинув його на пісок. Де Вард наслідував його приклад.

Обриси двох фігур, що здавалися з берега білими примарами, ясно вимальовувалися на тлі червоно-фіолетової імли, що спускалася з неба на землю.

- Чесне слово, герцог, ми не можемо тепер відступити! - сказав де Вард. - Чи відчуваєте ви, як ваші ноги грузнуть у піску?

- Так, по саму щиколотку, - відповів Бекінгем.

- Я до ваших послуг, герцог.

Де Вард узяв шпагу, герцог теж.

- Пане де Вард, - заговорив тоді Бекінгем, - ще одне останнє слово... Я з вами б'юся тому, що ви мені не подобаєтеся, тому, що ви понівечили мені серце глузуванням з моєї пристрасті, яку я справді відчуваю зараз, за яку готовий віддати життя. Ви зла людина, пане де Вард, і я докладу всіх старань, щоб убити вас, бо я відчуваю, якщо ви не помрете зараз від моєї шпаги, то в майбутньому заподієте багато зла моїм друзям. Ось що я хотів вам сказати, пане де Вард.

І Бекінгем поклонився.

- А я, мілорде, зі свого боку відповім вам так: досі ви просто були мені не до душі, але тепер, коли ви розгадали мене, я вас ненавиджу і зроблю все можливе, щоб убити вас.

І де Вард поклонився Бекінгему.

Тієї ж хвилини шпаги схрестилися - у темряві блиснули блискавки. Обидва противники майстерно володіли зброєю; перші випади виявилися безрезультатними. А ніч швидко опускалася на землю; стало так темно, що доводилося нападати і парирувати удари навмання.

Раптом де Вард відчув, що шпага його в щось уперлася: він влучив у плече Бекінгема. Шпага герцога опустилася разом із рукою.

- О! - застогнав він.

- Я вас зачепив, чи не так, мілорде? - запитав де Вард, відступаючи кроку на два назад.

- Так, пане, але зачепили легко.

- Проте ж ви опустили шпагу.

- Це мимоволі, від дотику холодної сталі, але я вже оговтався. Почнемо знову, якщо вам завгодно, милостивий государю.

І, з відчайдушною відвагою зробивши випад, він поранив маркіза в груди.

- І я також зачепив вас, - сказав він.

- Ні, - відповів де Вард, не рушивши з місця.

- Вибачте, але я помітив, що у вас сорочка в крові... - промовив Бекінгем.

- А! - вигукнув оскаженілий де Вард. - Так ось же вам!

І, напружуючи всі свої сили, він пронизав руку Бекінгема біля ліктя. Шпага пройшла між двох кісток. Бекінгем відчув, що в нього віднялася права рука; він простягнув ліву, перехопив шпагу, що ледве не випала з руки, яка повисла, і, перш ніж де Вард встиг зайняти оборонну позицію, простромив йому груди.

Де Вард захитався, ноги в нього підкосилися, і, не встигнувши витягнути шпагу, що застрягла в руці герцога, він звалився в червонувату від вечірнього освітлення воду, що тепер пофарбувалася в справжній червоний колір.

Де Вард був живий. Він усвідомлював наближення смертельної небезпеки: вода швидко піднімалася. І герцог також бачив цю небезпеку. Зібравшись із силами, він із болісним криком висмикнув шпагу з руки; потім, звернувшись до де Варда, запитав його:

- Ви живі, маркіз?

- Так, - відповів де Вард ледь чутним голосом; він захлинався від крові, що заливала йому горло, - але сили слабшають.

- То як же бути? Ви можете йти?

І Бекінгем поставив його на одне коліно.

- Усе скінчено, - простогнав де Вард і знову впав. - Покличте своїх людей, - попросив він, - інакше я потону.

- Гей, ви! - крикнув Бекінгем. - Човен сюди! Жвавіше, причалюйте!

Матроси одразу ж запрацювали веслами, але вода прибувала швидше, ніж рухався човен.

Бекінгем побачив, що хвиля ось-ось накриє де Варда; тоді лівою, здоровою рукою він підхопив супротивника знизу за талію і підняв із землі. Хвиля облила герцога до пояса, але він навіть не похитнувся. Він пішов у напрямку до берега. Але тільки-но він зробив кроків десять, як нова хвиля, вища і лютіша за першу, обдала його груди, збила з ніг і зовсім захлеснула.

Потім, коли вона втекла, на піску залишилися герцог і непритомний де Вард.

Тієї ж миті чотири матроси, зрозумівши небезпеку, кинулися з човна в море і в одну секунду опинилися біля герцога. Вони застигли від жаху, коли побачили, що їхній пан обливається кров'ю.

Вони хотіли забрати його.

- Ні, ні! - запротестував герцог. - Спершу знесіть маркіза на берег!

- Смерть, смерть французу! - пролунав глухий нарікання англійців.

- Назад! - вигукнув герцог, з гордим жестом піднімаючись на ноги. - Зараз же виконуйте мій наказ. Негайно доставте пана де Варда на берег, або я вас усіх перевішаю!

У цей час під'їхав човен. Керуючий і секретар вискочили з нього і підійшли до маркіза. Він не подавав жодних ознак життя.

- Доручаю вам цю людину, - сказав їм герцог, - ви мені відповідаєте за неї головою. На берег! Перенесіть пана де Варда на берег!

Маркіза дбайливо взяли на руки, перенесли і поклали на сухий пісок, куди не досягав морський приплив. Кілька цікавих та п'ять-шість рибаків зібралися на березі, приваблені дивним видовищем: двоє чоловіків билися по пояс у воді.

Англійці передали їм пораненого в ту хвилину, коли він прийшов до тями і розплющив очі. Секретар герцога вийняв з кишені туго набитий гаманець і передав найповажнішому на вигляд рибаків.

- Ось вам від мого пана, герцога Бекінгема, - додав він, - доглядайте за маркізом де Вардом дбайливіше.

І він повернувся в супроводі своїх людей до човна, на який з великими труднощами перебрався Бекінгем, упевнившись заздалегідь у тому, що де Вард поза небезпекою. На де Варда накинули камзол герцога і понесли його на руках у місто.

CIV. Потрійне кохання

Після від'їзду Бекінгема де Гіш уявив, що світ безроздільно належить йому.

У принца не залишилося більше жодного приводу для ревнощів; крім того, шевальє де Лоррен абсолютно заволодів ним, і принц надав усім у будинку цілковиту свободу.

Король, захоплений принцесою, вигадував все нові розваги, щоб зробити приємним її перебування в Парижі, тож не минало дня без якогось свята в Пале-Роялі або прийому у принца.

Король розпорядився, щоб у Фонтенбло були зроблені приготування до переїзду двору, і всі намагалися потрапити в число запрошених. Принцеса була зайнята з ранку до вечора. Її язик і перо не зупинялися ні на хвилину. Розмови її з де Гішем ставали дедалі жвавішими, що часто буває передвістям пристрасті.

Коли погляд робиться важким під час обговорення кольору матерії, коли ціла година минає в пересудах щодо якості або запаху якогось саше або квітки, то хоча слова таких розмов можуть чути всі, але зітхання і жести видно не всім.

Наговорившись досхочу з паном де Гішем, принцеса базікала з королем, який акуратно щодня відвідував її. Час минав в іграх, складанні віршів; кожен вибирав якийсь девіз, емблему; ця весна була не тільки весною природи, вона була юністю народу, очолюваного Людовіком XIV.

Король змагався з усіма в красі, молодості та люб'язності. Він був закоханий у всіх красивих жінок, навіть у свою дружину - королеву.

Але за всієї своєї могутності він бував дуже боязкий на перших порах. Ця боязкість утримувала його в межах звичайної ввічливості, і жодна жінка не могла похвалитися, що він надавав їй перевагу перед іншими. Можна було передбачити, що той день, коли він заявить про свої почуття, і стане зорею

нової ери; але він мовчав, і пан де Гіш, користуючись цим, залишався королем любовних інтриг усього двору.

Мало-помалу він зайняв певне місце в домі принца, який любив його і намагався якомога більше наблизити до себе. Замкнений від природи, він до приїзду принцеси надто усамітнювався, а коли вона приїхала - майже не відходив від неї.

Усі навколишні помітили це, а особливо злий геній, шевальє де Лоррен, до якого принц був надзвичайно прив'язаний за його веселі, хоч і злі витівки та за вміння вигадувати різноманітні розваги.

Шевальє де Лоррен, бачачи, що де Гіш загрожує зайняти його місце в принца, вдався до рішучого засобу. Він просто-напросто втік, залишивши принца у крайньому подиві.

Першого дня принц майже не помітив його відсутності, бо де Гіш був поруч і ті години дня і ночі, коли він не розмовляв із принцесою, самовіддано присвячував принцу.

Але наступного дня принц, не знаходячи нікого під рукою, запитав, куди подівся шевальє. Йому відповіли, що про це нікому не відомо.

Де Гіш, провівши весь ранок із принцесою за вибором шиття і бахроми, прийшов втішати принца. Але після обіду треба було зайнятися оцінкою тюльпанів і аметистів, і де Гіш знову пішов у кабінет принцеси.

Принц залишився наодинці; була година його туалету; він почувався найнещаснішою людиною у світі й знову запитав, чи не знає хто-небудь, де шевальє.

- Ніхто нічого про нього не знає, - була все та ж відповідь.

Тоді принц, не знаючи, куди подітися від нудьги, вирушив, як був, у халаті й папільйотках, до дружини. Там він знайшов ціле збіговисько молоді, яка сміялася й перешіптувалася в кутах: тут група жінок, що обступили чоловіка, і ледве стримуваний сміх, а там - Манікан і Малікорн, обложені Монтале, мадемуазель де Тонне-Шарант та іншими реготушками.

Віддалік від цих груп сиділа принцеса; стоячи перед нею на колінах, де Гіш тримав на долоні розсипані перли і дорогоцінні камені, які вона перебирала своїми тонкими білими пальчиками.

В іншому кутку влаштувався гітарист і награвав іспанські сегідільї, від яких принцеса була в захваті відтоді, як молода королева почала їх співати, - з якимось особливо сумним відтінком; різниця була тільки в тому, що фрази, які іспанка вимовляла зі сльозами на віях, що тремтять на сльозах,

англійка наспівувала з посмішкою, що давала змогу бачити її перламутрові зубки.

Цей кабінет, битком набитий молоддю, був найвеселішим видовищем.

При вході принц був вражений виглядом стількох людей, які веселилися без нього. Його взяла така заздрість, що він мимоволі вигукнув, як дитина:

- Що ж це таке! Ви тут бавитеся, а я там нудьгую один!

Усі відразу притихли, як від удару грому змовкає цвіріньканння птахів.

Де Гіш моментально схопився на ноги. Малікорн сховався за спідниці Монтале. Манікан випростався і став у церемонну позу. Гітарист сунув гітару під стіл і прикрив її килимом.

Одна принцеса не рушила з місця і, усміхаючись, відповіла чоловікові:

- Адже ви займаєтеся туалетом у цей час.

- І ви навмисне його вибрали, щоб веселитися, - проворчав принц.

Ця фраза стала сигналом до загальної втечі: жінки розлетілися, як зграя зляканих птахів; гітарист розтанув, як тінь; Малікорн, не перестаючи ховатися за спідниці Монтале, встиг прошмигнути за драпірування. Що стосується Манікана, то він прийшов на допомогу де Гішу, який, зрозуміло, весь час стояв біля принцеси, і обидва вони хоробро витримали натиск. Граф був занадто щасливий, щоб сердитися на принца; але принц був дуже злий на свою дружину.

Йому потрібен був привід для сварки, і таким приводом йому послужило зникнення цього натовпу, який веселився до його приходу і був збентежений його появою.

- Чому ж усі розбіглися, щойно я увійшов? - ображено й гордовито промовив він.

На це принцеса холодно відповіла, що, коли з'являється очільник дому, домочадці з поваги намагаються триматися подалі.

Говорячи це, вона влаштувала таку кумедну міну, що де Гіш і Манікан не могли втриматися від сміху; принцеса захохотіла слідом за ними; загальні веселощі заразливо подіяли на самого принца, тож йому довелося сісти; коли він сміявся, його фігура втрачала свою важливість і гідність.

Переставши реготати, він розсердився ще більше. Його злило, власне, те, що він сам не міг зберегти серйозність.

Він дивився злими очима на Манікана, не наважуючись вилити свій гнів на графа де Гіша.

За його знаком обидва вони вийшли з кімнати. А принцеса, залишившись одна, стала сумно перебирати перли, не сміялася більше і мовчала.

- Як це мило, - надувся принц, - у вас мене зустрічають як чужого.

І він пішов у крайньому роздратуванні.

Дорогою йому трапилася Монтале, яка чергувала в кімнаті, суміжній із кабінетом принцеси.

- На вас приємно подивитися, але тільки з-за дверей.

Монтале зробила глибокий реверанс.

- Я не цілком розумію, що ваша високість зволите мені сказати.

- Я повторюю, мадемуазель, що коли ви регочете всі разом у кімнаті у принцеси, то всякий сторонній, якщо він не залишається за дверима, виявляється зайвим.

- Зрозуміло, ваша високість говорите це не про себе?

- Навпаки, мадемуазель, я говорю це і думаю саме про себе! Мені влаштували не дуже-то люб'язну зустріч. Ще б пак! Саме в той час, коли в моєї дружини - тобто в моєму домі - музикують і веселяться, коли й мені, своєю чергою, хочеться трошки розважитися, всі тікають!.. Що ж це означає? Певно, за моєї відсутності робиться щось погане...

- Але сьогодні було все те саме, що і вчора та раніше, - виправдовувалася Монтале.

- Невже! Значить, кожен день регочуть так, як сьогодні!...

- Звичайно, ваша високість.

- І щодня відбувається те саме?

- Усе те саме, ваша високість.

- І щодня таке саме бренькання?

- Ваша високість, гітара була тільки сьогодні; але коли її не було, грали на скрипці та на флейті: жінкам нудно без музики.

- Чорт забирай! А чоловікам?

- Які ж чоловіки, ваша високість?

- Пан де Гіш, пан де Манікан та інші.

- Але ж вони - наближені вашої високості.

- Так, так, ваша правда, мадемуазель.

І принц пішов на свою половину. Він задумливо опустився в глибоке крісло, навіть не глянувши в дзеркало.

- І куди це зник шевальє! - промовив він.

Біля крісла стояв лакей.

- Ніхто не знає, де він, ваша високість.

- Знову ця відповідь!.. Першого, хто скаже мені «не знаю», я прожену зі служби.

При цих словах принца всі розбіглися абсолютно так само, як зникли при його появі гості принцеси. Тоді принц прийшов у невимовну лють. Він штовхнув ногою шифоньєрку, яка розлетілася на шматочки.

Потім він вирушив на галерею і холоднокровно скинув на землю емалеву вазу, порфіровий глечик і бронзовий канделябр. Здійнявся страшний гуркіт. Збіглися люди.

- Що до вподоби вашій високості? - наважився боязко запитати начальник варти.

- Я займаюся музикою, - відповідав принц, скрегочучи зубами.

Начальник варти послав за придворним лікарем. Але раніше за лікаря з'явився Малікорн і доповів принцу:

- Ваша високість, шевальє де Лоррен слідує за мною.

Принц глянув на Малікорна й усміхнувся. І справді, до кімнати увійшов шевальє.

CV. Ревнощі пана де Лоррена

Герцог Орлеанський скрикнув від задоволення, побачивши шевальє де Лоррена.

- Ах, як я радий! - сказав він. - Якими долями? Усі говорили, що ви зникли.

- Так, ваша високість.

- Що ж це, каприз?

- Каприз? Чи смію я вередувати, перебуваючи поруч із вашою високістю? Глибока повага...

- Ну добре, повагу ми відкладемо вбік, ти щодня доводиш протилежне. Я тебе прощаю. Чому ти зник?

- Тому що я не був потрібен вашій високості.

- Як так?

- Біля вашої високості стільки людей цікавіших, ніж я. Я відчував, що не в силах змагатися з ними. І я пішов.

- У всьому цьому немає ні краплі здорового глузду. Що це за люди, з якими ти не хотів змагатися? Гіш?

- Я нікого не називаю.

- Але ж це ж дурниці! Чим тобі заважає Гіш?

- Я не кажу цього, ваша високість. Не примушуйте мене. Ви знаєте, що Гіш мій добрий друг.

- Тоді хто ж?

Шевальє прекрасно знав, що цікавість посилюється, як спрага, коли в людини забирають простягнуту склянку.

- Ні, я хочу знати, чому ти зник.

- Я помітив, що соромлюся...

- Кого?

- Принцесу.

- Як так? - запитав здивований герцог.

- Дуже просто. Можливо, Її Високість відчуває щось на кшталт ревнощів, бачачи прихильність, яку ви зволите мені виявляти.

- Вона дала тобі зрозуміти це?

- Ваша високість, з деякого часу принцеса не звертається до мене з жодним словом.

- З якого часу?

- Відтоді, як пан де Гіш подобається їй більше, ніж я, і вона почала його приймати у всякий час.

Герцог почервонів.

- У всякий час... Що ви сказали, шевальє? - суворо вимовив він.

- Ось бачите, ваша високість, я вже накликав на себе ваше невдоволення. Я так і знав.

- Річ не в незадоволенні, - ви вживаєте дивні вирази. У чому ж принцеса виявляє перевагу Гішу перед вами?

- Я замовкаю, - відповів шевальє з церемонним поклоном.

- Навпаки, я наполягаю на тому, щоб ви говорили. Якщо ви через це пішли, значить, ви дуже ревниві?

- Хто любить, той завжди ревнивий, ваша високість. Хіба ви самі на зволите ревнувати Її Високість? Хіба ваша високість не засмутилися б, якби постійно бачили біля принцеси когось, до кого вона виявляє явне благовоління? Але ж дружба таке ж почуття, як і кохання. Ваша високість іноді надавали мені найбільшу честь, називаючи мене своїм другом.

- Так, так... Але ось знову двозначність. Знаєте, шевальє, ви не майстер розмовляти.

- Яка двозначність, ваша високість?

- Ви сказали: виявляє явне благовоління... Що ви маєте на увазі під благоволінням?

- Рівно нічого особливого, ваша високість, - сказав кавалер найблагодушнішим тоном. - Ну, наприклад, коли чоловік бачить, що дружина запрошує до себе якогось чоловіка переважно перед іншими; коли цей чоловік завжди перебуває в її узголів'я або в дверцят її карети; коли нога цього чоловіка вічно по сусідству з сукнею цієї жінки; коли вони обидва раз у раз опиняються поряд, хоча в перебігу розмови цього зовсім не треба; коли букет жінки виявляється однакового кольору зі стрічками чоловіка; коли вони разом займаються музикою,

сідають поруч за вечерю; коли з появою чоловіка розмова переривається; коли чоловік, який за тиждень до того здійснився, не може бути в неї... тоді...

- Тоді... Договорюй же!

- Тоді, ваша високість, мені здається, чоловік має право ревнувати. Але ж ці дрібниці не мають жодного стосунку до нашої розмови.

Принц, мабуть, хвилювався і відчував внутрішню боротьбу; нарешті він вимовив:

- Але ви все-таки не пояснили мені, чому ви втекли. Ви зараз мені заявили, що боялися соромити, та ще додали, що помітили з боку принцеси пристрасть до товариства де Гіша.

- Ваша високість, цього я не говорив!

- Ні, сказали.

- Якщо сказав, то тому, що не бачив тут нічого особливого.

- Однак щось ви все-таки в цьому бачили?

- Ваша високість, ви ставите мене в скрутне становище.

- Потреби немає, продовжуйте. Якщо ваші слова - правда, навіщо вам ніяковіти?

- Сам я завжди кажу правду, ваша високість, але я вагаюся, коли доводиться повторювати те, що говорять інші.

- Повторювати? Значить, щось говорять?

- Зізнаюся, це так.

- Хто ж?

Шевальє зобразив обурення.

- Ваша високість, - сказав він, - ви піддаєте мене справжньому допиту, поводячись зі мною, як із підсудним... А тим часом всякий гідний дворянин намагається забути чутки, які долітають до його вух. Ваша високість вимагаєте, щоб я перетворив порожню балаканину на цілу подію.

- Однак, - вигукнув з досадою принц, - адже ви ж втекли саме через ці чутки!

- Я повинен сказати правду. Мені говорили, що пан де Гіш постійно перебуває в товаристві принцеси, ось і все; повторюю, найбезневинніша і абсолютно дозволена розвага. Не будьте несправедливі, ваша високість, не впадайте в крайність, не перебільшуйте. Вас це не стосується.

- Як! Мене не стосуються чутки про постійні відвідини моєї дружини Гішем?..

- Ні, ваша високість, ні. І те, що я кажу вам, я сказав би самому де Гішу - до такої міри вважаю безневинними його залицяння до принцеси... я сказав би це їй самій. Однак ви розумієте, чого я боюся? Я боюся уславитися ревнивцем за обов'язком, через вашу прихильність до мене, тоді як я

ревнивець із дружби до вас. Я знаю вашу слабкість, знаю, що, коли ви кохаєте, ви знати нічого не хочете, крім вашої любові. Ви любите принцесу, та й чи можна не любити її? Подивіться ж, у якому безвихідному становищі я опинився. Принцеса обрала серед ваших друзів найкрасивішого і найпривабливішого; вона так зуміла вплинути на вас на його користь, що ви стали нехтувати всіма іншими. А ваша зневага - смерть для мене; з мене досить немилості її високості. Ось тому-то, ваша високість, я і вирішив поступитися місцем фавориту, щастю якого я заздрю, хоча маю до нього колишню щиру дружбу і захоплення. Скажіть, чи можна заперечити проти цього міркування? Хіба мою поведінку не можна назвати поведінкою доброго друга?

Принц узявся за голову і почав куйовдити волосся. Мовчання тривало досить довго, тож шевальє міг оцінити дію своїх ораторських прийомів. Нарешті принц сказав:

- Ну, слухай, говори все, будь відвертим. Ти знаєш, я вже помітив дещо на кшталт цього з боку цього навіженого Бекінґема.

- Ваша високість, не звинувачуйте принцесу, інакше я покину вас. Як! Невже ви її підозрюєте?

- Ні, ні, шевальє, я ні в чому не підозрюю мою дружину. Але все-таки... я бачу... зіставляю...

- Бекінгем був просто божевільний.

- Божевільний, на поведінку якого ти мені відкрив очі.

- Ні, ні, - з жвавістю перебив шевальє, - не я відкрив вам очі, а де Гіш. Не треба змішувати.

І він вибухнув уїдливим сміхом, що нагадував шипіння змії.

- Ну так, ти сказав тільки кілька слів. Гіш виявив більше завзяття.

- Ще б пак, я думаю! - продовжував шевальє тим самим тоном. - Він відстоював святість вівтаря і домашнього вогнища.

- Що таке? - грізно вимовив принц, обурений цим глузуванням.

- Звичайно. Хіба пану де Гішу не належить перше місце у вашій свиті?

- Словом, - сказав, дещо заспокоївшись, принц, - ця пристрасть Бекінгема була помічена?

- Зрозуміло!

- Ну добре! А пристрасть пана де Гіша теж усі бачать?

- Ваша високість, ви знову зволите помилятися: ніхто не говорить про те, що пан де Гіш палає пристрастю.

- Ну добре, добре!

- Ви бачите самі, ваша високість, що було б у сто разів ліпше залишити мене на моїй самоті, ніж роздмухувати безглузді підозри, які принцеса матиме право вважати злочинними.

- Що ж треба робити, по-твоєму?

- Не треба звертати ані найменшої уваги на суспільство цих нових епікурейців, тоді всі чутки поступово затихнуть.

- Подивимося, подивимося.

- О, часу в нас достатньо, небезпека не велика! Головне для мене - не втратити вашої дружби. Більше мені й думати нема про що.

Принц похитав головою, немов хотів сказати: тобі нема про що, а в мене турбот по горло.

Підійшла година обіду, і принц послав за принцесою. Йому принесли відповідь, що Її Високість не вийде до парадного столу, а буде обідати в себе.

- Це моя вина, - сказав принц. - Я проявив себе ревнивцем, і тепер на мене за це дуються.

- Пообідаємо самі, - сказав шевальє зітхнувши. - Шкода Гіша.

- О, Гіш не буде довго сердитися, він добрий!

- Ваша високість, - раптом заговорив шевальє, - мені спала на думку гарна думка. Під час нашої розмови я, здається, засмутив вашу високість. Значить, я повинен і залагодити все... Я піду відшукаю графа і приведу його.

- Яка в тебе добра душа, шевальє.

- Ви так сказали, ніби це дуже здивувало вас.

- Чорт забирай! Як ти злопам'ятний!

- Можливо; принаймні зізнайтеся, я вмію загладжувати заподіяне мною зло.

- Так, визнаю.

- Ваша високість, будь ласка, зачекайте на мене кілька хвилин.

- Добре, йди... Я поки приміряю свої нові костюми.

Шевальє пішов, скликав слуг і віддав їм накази. Вони розійшлися хто куди; залишився один тільки камердинер.

- Піди дізнайся зараз же, - сказав він йому, - чи не у принцеси пан де Гіш. Можеш ти це зробити?

- Дуже легко, ваша милість. Я запитаю в Малікорна, а він дізнається від мадемуазель Монтале. Тільки не варто питати, вся прислуга пана де Гіша розійшлася, а з нею разом, напевно, пішов і він сам.

- Все-таки дізнайся краще.

Не минуло й десяти хвилин, як камердинер повернувся. Він із таємничим виглядом викликав свого пана на чорні сходи й провів у якусь комірчину з вікном у сад.

- Що таке? У чому справа? - запитав шевальє. - Навіщо такі обережності?

- Погляньте під той каштан.

- Ну?.. Ах, боже мій, це Манікан... Чого ж він чекає?

- Зараз побачите. Хвилиночку терпіння... Тепер бачите?

- Я бачу... одного, двох... чотирьох музикантів з інструментами, а за ними самого де Гіша. Що він тут робить?

- Він чекає, щоб відчинили двері на фрейлінські сходи. Тоді він підніметься до принцеси, і в неї за обідом буде нова музика.

- Але ж це прекрасно, те, що ти говориш.

- Ви так вважаєте, ваша милість?

- Тобі це сказав пан Малікорн?

- Він самий.

- Значить, від тебе кохає?

- Він любить Його Високість принца.

- Заради чого ж?

- Він хоче вступити на службу до принца.

- Чорт забирай, доведеться взяти його. Цікаво, скільки ж він дав тобі за це?

- Це секрет, але його можна продати, ваша милість.

- Я тобі плачу за нього сто пістолів. Тримай!

- Дякую, ваша милість! Дивіться. Двері відчиняються, жінка впускає музикантів...

- Це Монтале?

- Тихіше, пане, не вимовляйте голосно цього імені. Назвати Монтале - все одно що назвати Малікорна. Не порозумілися з одним, не порозумієтеся з іншим.

- Добре. Я нічого не бачив.

- А я нічого не отримував, - сказав камердинер, ховаючи гаманець.

Упевнившись, що де Гіш увійшов до принцеси, шевальє повернувся до принца, який встиг чудово вбратися і весь сяяв.

- Кажуть, - вигукнув шевальє, - що король обрав сонце своєю емблемою; щиро кажучи, ваша високість, ця емблема більше підходить вам.

- Ну що ж Гіш? - запитав він.

- Не знайдений! Тікав, випарувався. Ваша ранкова витівка налякала його. Його ніде немає.

- Чорт забирай, цей пустоголовий здатний, мабуть, узяти коней та й поїхати у свій маєток. Бідолашний малий! Та нічого, ми викличемо його назад. Давай обідати.

- Зачекайте, ваша високість, сьогодні вже такий день, що мені спадають на думку різні щасливі думки. І ось тепер у мене нова думка.

- Яка?

- Ваша високість, принцеса на вас сердиться, і вона має рацію. Вам треба чимось порадувати її. Ступайте до неї обідати.

- О, адже це можуть сприйняти за слабкість!

- Яка ж це слабкість, це доброта! Принцеса нудиться, упускає сльози в тарілку. У неї червоні очі. А чоловікові не слід доводити до сліз дружину. Ідіть же, ваша високість, ідіть!

- Але ж я велів подати обідати сюди.

- Повноті, повноті, ваша високість! Ми тут помремо з нудьги. У мене серце не на місці, як згадаю, що принцеса там одна. Та й вам буде не по собі, хоч ви й напускаєте на себе суворість. Візьміть і мене із собою; це буде чарівно. Ручаюся, що ми повеселимося. Адже ви завинили сьогодні вранці.

- Шевальє, шевальє! Ти даєш мені погану пораду!

- Я даю вам добру пораду. До того ж ви зараз чарівні: вам так пасує ваша лілова сукня із золотим шиттям. Ваша зовнішність вразить принцесу більше, ніж ваш вчинок. Ви зачаруєте принцесу. Наважуйтеся ж, ваша високість.

- Ти мене переконав, йдемо.

І принц попрямував із шевальє на половину принцеси. Шевальє встиг шепнути на вухо лакею:

- Постав людей біля запасного виходу! Щоб ніхто не міг втекти! Негайно!

І за спиною герцога він увійшов у передню покоїв принцеси.

Лакеї хотіли було доповісти про їхнє прибуття, але шевальє, посміхаючись, сказав:

- Не доповідайте. Його Високість хоче зробити сюрприз.

CVI. Принц ревнує до де Гіша

Принц галасливо відчинив двері, як людина, що заходить із найдобрішими намірами, яка не сумнівається, що принесе задоволення, або як ревнивець, що розраховує застати зненацька.

Принцеса, підкорена звуками музики, кинула розпочатий обід і танцювала, забувши про все.

Її кавалером був де Гіш. Він стояв на одному коліні, піднявши руки і напівзакривши очі, як іспанські танцюристи, з палаючим поглядом і ласкавими жестами. Принцеса пурхала навколо нього, усміхнена, спокуслива. Монтале захоплювалася. Лавальєр, сидячи в куточку, мрійливо дивилася на танцюристів.

Неможливо описати, яку дію справила на цих щасливих людей поява принца. І так само важко описати, як подіяв на Філіпа вигляд цих щасливих людей.

Граф де Гіш не в силах був встати. Принцеса завмерла, не докінчивши па, не здатна вимовити ні слова. А шевальє де Лоррен, притулившись до одвірка, спокійно посміхався, як людина, що відчуває найпростодушніше захоплення.

Блідість принца, судомні посмикування його рук і ніг насамперед вразили присутніх. Звуки музики змінилися глибокою тишею.

Скориставшись загальним мовчанням, шевальє де Лоррен шанобливо привітав принцесу і де Гіша, намагаючись з'єднати їх у цьому привітанні як господарів.

Принц, підійшовши до них, хрипло промовив:

- Дуже радий, дуже радий. Я йшов сюди, думаючи застати вас хворою і сумною, а застав у розпалі задоволень. Відрадно бачити. Здається, мій дім - найвеселіший дім на світі.

Потім, повернувшись до де Гіша, він додав:

- Я не знав, що ви такий прекрасний танцюрист, графе.

Потім, знову звернувшись до дружини, продовжував:

- Будьте люб'язнішими зі мною. Коли у вас влаштовуються такі веселощі, запрошуйте і мене... А то я зовсім занедбаний.

Де Гіш встиг цілком опанувати себе і з уродженою гордістю, яка так личила йому, вимовив:

- Ваша високість, ви добре знаєте, що моє життя у вашому розпорядженні. Коли буде потрібно віддати його, я готовий. А сьогодні потрібно тільки танцювати під спів скрипки, і я танцюю.

- І ви маєте рацію, - холодно сказав принц. - А ви не помічаєте, принцесо, що ваші дами викрадають у мене друзів. Адже пан де Гіш не ваш друг, пані, а мій. Якщо ви хочете обідати без мене, у вас є ваші дами. Зате, коли я обідаю один, при мені мають бути мої кавалери; не оббирайте мене зовсім.

Принцеса відчула і докір, і урок. Вона вся почервоніла.

- Ваша високість, - заперечила вона, - до приїзду до Франції я не знала, що принцеси займають там таке ж становище, як жінки в Туреччині. Я не знала, що тут

заборонено бачити чоловіків. Але якщо така ваша воля, я буду їй підкорятися. Можливо, ви побажаєте загородити мої вікна залізними ґратами, так, будь ласка, не соромтеся.

Ця репліка, що викликала посмішку в Монтале і де Гіша, знову наповнила гнівом серце принца.

- Дуже мило, - промовив він, ледь стримуючись. - Як шанобливо зі мною поводяться в моєму власному домі!

- Ваша високість, ваша високість, - шепнув шевальє на вухо принцу так, щоб усі бачили, що він його заспокоює.

- Ходімо! - відповів йому принц, так різко повернувшись, що мало не штовхнув принцесу.

Шевальє пішов за ним у його кабінет, де принц, кинувшись на стілець, дав повну волю своїй люті.

Шевальє підняв очі до неба, склав руки і не вимовляв жодного слова.

- Твоя думка? - запитав принц.

- О, ваша високість, становище дуже серйозне!

- Це жахливо! Таке життя не може більше тривати.

- Що за нещастя, справді! - вигукнув шевальє. - А ми-то сподівалися, що після від'їзду цього шаленого Бекінгема все буде спокійно.

- А стало ще гірше!

- Цього я не кажу, ваша високість.

- Ти не говориш, але я говорю. Бекінгем ніколи не наважився б зробити і чверті того, що ми бачили.

- Чого ж саме?

- Та як же! Сховатися для того, щоб танцювати, прикинутися хворою, щоб наодинці пообідати з ним!

- Ні, ні, ваша високість!

- Так, так! - вигукував принц, підбиваючи сам себе, як примхлива дитина. - Тільки я не маю наміру це терпіти.

- Ваша високість, вийде скандал...

- Е, чорт забирай! Зі мною не соромляться, а я маю соромитися? Зачекай на мене, шевальє, я зараз.

Принц сховався в сусідній кімнаті й запитав у слуги, чи повернулася з капели королева-мати.

Анна Австрійська була щаслива. У її сім'ї панувала злагода, народ був у захваті від молодого короля, державні доходи збільшувалися, зовнішній світ був забезпечений, - словом, усе обіцяло їй спокійне майбутнє. Іноді вона докоряла собі, згадуючи про бідного юнака, якого вона прийняла, як мати, і прогнала, як мачуха.

Несподівано до неї увійшов герцог Орлеанський.

- Матінко, - вигукнув він, зачиняючи за собою двері, - так не може тривати!

Анна Австрійська підняла на нього свої прекрасні очі і зітхнула.

- Про що ви говорите?

- Про принцесу.

- Вірно, цей божевільний Бекінгем надіслав їй якогось прощального листа?

- О ні, матінко, справа зовсім не в Бекінгемі. Принцеса вже знайшла йому заступника.

- Філіпе, що ви говорите? Ваші слова вкрай легковажні.

- Хіба ви не помітили, що пан де Гіш раз у раз буває у неї, що він постійно з нею?

Королева сплеснула руками і розреготалася.

- Філіпе, - сказала вона, - ви позитивно хворі.

- Від цього мені не легше, матінко, я дуже страждаю.

- І ви вимагаєте, щоб вас лікували від хвороби, яка існує тільки у вашій уяві? Ви бажали б, ревнивець, щоб вас підтримали, схвалили вашу поведінку, хоча ваші ревнощі не мають жодних підстав.

- Ну ось, тепер ви починаєте говорити про цього те саме, що говорили про того.

- Але ж і ви, сину мій, - сухо промовила королева, - поводитеся стосовно цього абсолютно так само, як і стосовно того.

Трохи зачеплений, принц поклонився.

- Але якщо я вам наведу факти, ви повірите?

- Сину мій, в усьому іншому, крім ревнощів, я повірила б вам без жодного посилання на факти, але щодо ревнощів я цього не обіцяю.

- Отже, я розумію ваші слова так, що ваша величність наказує мені мовчати і забути про все.

- Жодним чином, ви мій син, і мій материнський обов'язок - бути до вас поблажливою.

- Ах, доведіть до кінця свою думку: ви маєте бути поблажливими до мене як до божевільного.

- Не перебільшуйте, Філіпе, і бережіться представити свою дружину як істоту зіпсовану.

- Але факти!

- Я слухаю.

- Сьогодні вранці о десятій годині у принцеси грала музика.

- Безневинна річ.

- Пан де Гіш розмовляв із нею наодинці... Так, я й забув вам сказати, що останній тиждень він слідує за нею, як тінь.

- Друже мій, якби вони робили що-небудь погане, вони б ховалися.

- Прекрасно! - вигукнув герцог. - Я тільки й чекав, щоб ви це сказали. Запам'ятайте ж гарненько. Сьогодні вранці, повторюю, я захопив їх зненацька і абсолютно ясно висловив їм своє невдоволення.

- І будьте впевнені, що цього достатньо, а можливо, ви навіть перестаралися у своєму невдоволенні. Ці молоді жінки образливі. Закинути їм помилку, якої вони не робили, іноді все одно, що сказати, що вони могли б її зробити.

- Добре, добре, почекайте. Запам'ятайте, що ви сказали, матінко: «Сьогоднішнього уроку достатньо, і якби вони робили що-небудь погане, то ховалися б».

- Так, я це запам'ятаю.

- Ну так от, каючись, що вранці я погарячкував, і уявляючи, що Гіш дується і сидить у себе, я вирушив до принцеси. Вгадайте ж, що я там застав? Знову музику, танці і де Гіша. Його там ховали.

Анна Австрійська насупила брови.

- Це недобре, - зауважила вона. - Що ж сказала принцеса?

- Нічого.

- А Гіш?

- Теж... Утім, ні... Він пробурмотів якусь зухвалість...

- Який же ви зробили висновок, Філіпе?

- Що я обдурений, що Бекінгем був тільки ширмою, а справжній герой - Гіш.

Анна знизала плечима.

- А далі?

- Я хочу видалити Гіша так само, як Бекінгема, і буду просити про це короля, якщо тільки...

- Якщо тільки?

- Якщо тільки ви, матінко, самі не візьметеся за це, ви, така розумна і добра.

- Ні, я не стану.

- Що ви кажете, матінко!

- Послухайте, Філіпе, я не маю наміру щодня говорити людям неприємності. Молодь мене слухається, але цей вплив дуже легко втратити... А головне, адже ніщо не доводить винуватості Гіша.

- Він мені не подобається.

- А це вже ваша особиста справа.

- Добре, коли так, я знаю, що мені робити! - палко промовив принц.

Анна подивилася на нього із занепокоєнням.

- Що ж ви придумали? - запитала вона.

- А ось що: щойно він прийде до мене, я велю втопити його у себе в басейні.

Вимовивши цю люту погрозу, принц очікував, що королева жахнеться, але Анна залишилася абсолютно спокійною.

- Ну що ж, втопіть, - сказала вона.

Філіп був слабкий, як жінка; він став скаржитися, що ніхто його не любить і навіть рідна мати перейшла на бік його ворогів.

- Ваша мати просто дивиться далі, ніж ви, і перестала вмовляти вас, тому що ви її не слухаєте.

- Я піду до короля! - закричав він.

- Я щойно збиралася вам це запропонувати. Я зараз чекаю на його величність: він завжди відвідує мене в цей час. Розкажіть усе йому.

Вона ще не договорила цих слів, як Філіп почув шум дверей, що відчиняються в сусідній кімнаті, і швидкі кроки короля. Принц злякався і поспішно вибіг у бічні двері, залишивши королеву саму. Анна Австрійська розреготалася і сміялася до приходу короля.

Як турботливий син, Людовик зайшов довідатися про здоров'я королеви-матері. Крім того, він хотів повідомити їй, що приготування до від'їзду у Фонтенбло закінчені.

Почувши її сміх, він заспокоївся і сам засміявся.

Анна Австрійська взяла його за руку і весело сказала:

- Знаєте, я страшенно пишаюся тим, що я іспанка.

- Чому, ваша величність?

- Тому що іспанки, у всякому разі, кращі за англійок.

- Не розумію.

- Скажіть, відколи ви одружилися, вам доводилося коли-небудь дорікати королеві?

- Жодного разу.

- Але ж усе-таки минув уже деякий час, як ви одружені. А ваш брат одружений лише два тижні...

- І що ж?

- І вже вдруге скаржиться на принцесу.

- Як, знову Бекінгем?

- Ні, тепер Гіш.

- Ось як! Значить, принцеса порядна кокетка.

- Боюся, що так.

- Бідний братик! - розсміявся король.

- Я бачу, ви пробачаєте кокетство?

- Коли йдеться про принцесу, пробачаю, бо по суті своїй принцеса не кокетлива.

- Можливо, але брат вашої величності через це втрачає голову.

- Чого ж він хоче?

- Він збирається втопити Гіша.

- Яка жорстокість!

- Не смійтеся, він справді доведений до відчаю. Придумайте який-небудь вихід.

- Охоче зроблю все, що можу, щоб врятувати Гіша.

- Якби брат чув вас, він склав би проти вас змову, як ваш дядько проти вашого батька.

- Ні, Філіп мене любить, і я його люблю. Ми з ним не станемо сваритися. Але, однак же, як бути?

- Ви маєте заборонити принцесі кокетувати, а Гішу залицятися.

- Тільки-то? Ну, мій брат склав собі надто високе поняття про королівську владу... жарт сказати: виправити жінку! Чоловіка - ще куди не шло.

- Як же ви візьметеся за справу?

- Гіш людина розсудлива, я зумію його переконати одним словом.

- А принцеса?

- Це буде важче. Тут одного слова мало. Доведеться скласти для неї цілу проповідь.

- І треба поспішати.

- О, я обіцяю докласти всіх зусиль. Та ось сьогодні після обіду репетиція балету.

- І ви будете говорити проповідь, танцюючи?

- Так, матінко.

- І обіцяєте навернути її на шлях істинний?

- Я викореню єресь або переконанням, або вогнем.

- У добрий час! Тільки не вплутуйте мене в цю справу. Принцеса ні за що мені цього не пробачила б. Адже я свекруха, мені треба ладнати з невісткою.

- Государіня, король візьме все на себе. Знаєте, я передумав. Чи не краще піти до принцеси і поговорити з нею.

- Це, мабуть, занадто урочисто.

- Так що ж? Для проповіді потрібна урочистість, а то ж скрипки можуть заглушити добру половину моїх доводів. Крім того, треба ж перешкодити братові в його лютих задумах... Принцеса тепер у себе?

- Я думаю.

- Які ж головні пункти звинувачення?

- Ось вони, у двох словах: вічно музика... постійні відвідування Гіша... підозра в тому, що від чоловіка ховаються...

- Докази?

- Ніяких.

- Добре. Так я йду. - І король почав розглядати в дзеркалах свій ошатний костюм і прекрасне обличчя, сліпуче, немов алмази на сукні.

- Принц знову дується і ховається? - запитав він.

- Так, вогонь і вода не тікають одне від одного з такою стрімкістю, як ці двоє.

- Матінко, цілую ваші ручки, найкрасивіші у всій Франції.

- Бажаю успіху, государе... Будьте миротворцем.

- Я не вдаюся до послуг посла, - відповів Людовик. - Значить, я матиму успіх.

Він зі сміхом пішов і всю дорогу поправляв то костюм, то перуку.

CVII. Посередник

Коли король з'явився у принцеси, всі відчули жваве занепокоєння. Збиралася гроза, і шевальє де Лоррен, що сновигав серед групи придворних, з пожвавленням і радістю помічав і оцінював усі ознаки, що віщували її. Як і передбачала Анна Австрійська, участь короля надала події урочистого характеру.

У ті часи, в 1662 році, сварка між братом короля і його дружиною і втручання короля в сімейні справи брата були подією важливою. Не дивно, що найсміливіші люди, які оточували графа де Гіша, з жахом розбіглися на всі боки. Та й сам граф, піддавшись загальній паніці, пішов до себе.

Хоч як король був зайнятий майбутньою справою, це не завадило йому окинути поглядом знавця два ряди молодих гарненьких придворних дам, які вишикувалися в галереях і скромно опустили перед ним очі.

Усі вони червоніли, відчуваючи на собі королівський погляд. Лише одна фрейліна, з довгим шовковистим волоссям і ніжною шкірою, зблідла і похитнулася, хоча подруга раз у раз підштовхувала її ліктем. Це була Лавальєр, яку Монтале підбадьорила в такий спосіб, бо вона сама ніколи не відчувала нестачі хоробрості.

Король мимоволі озирнувся. Усі голови, що встигли піднятися, знову опустилися. Тільки білява голівка залишилася нерухомою: здавалося, Лавальєр виснажила весь запас своїх сил.

Увійшовши до принцеси, Людовик застав свою невістку напівлежачою на подушках. Вона встала і зробила реверанс, пробурмотівши кілька слів вдячності за честь, яку їй надали. Потім вона знову сіла, але слабкість і безсилля були вочевидь удаваними, оскільки чарівний рум'янець грав на її щоках, а очі, злегка почервонілі від кількох нещодавно пролитих сльозинок, тільки загорілися ще яскравіше.

Король сів і зараз же завдяки своїй спостережливості помітив сліди безладу в кімнаті і сліди хвилювання на обличчі принцеси. Він прийняв веселий і невимушений вигляд.

- Мила сестро, - почав він, - о котрій годині вам завгодно буде приступити сьогодні до репетиції балету?

Принцеса повільно і млосно похитала своєю чарівною голівкою.

- Ах, государе, - сказала вона, - будьте милостиві, вибачте мене цього разу; я щойно збиралася попередити вашу величність, що сьогодні я не в змозі брати участь у репетиції.

- Як! - вимовив король із деяким здивуванням. - Хіба вам нездужає, мила сестро?

- Так, государю.

- Так треба покликати лікаря.

- Ні, лікарі безсилі проти моєї хвороби.

- Ви мене лякаєте.

- Господарю, я хочу просити у вашої величності дозволу повернутися в Англію.

Король здивувався ще більше:

- В Англію! Що ви кажете, сестро моя?!

- Я змушена сказати це, государе, - рішуче промовила онука Генріха IV.

Її прекрасні чорні очі засяяли.

- Мені дуже прикро звертатися до вашої величності з таким проханням. Але я дуже нещасна при дворі вашої величності. Я хочу повернутися до своїх рідних.

- Сестро! Сестро!

Король підійшов до неї ближче.

- Вислухайте мене, государю, - продовжувала молода жінка, мало-помалу зачаровуючи співрозмовника своєю красою. - Я звикла страждати. Ще в ранній молодості мене принижували, нехтували мною. О, не заперечуйте, государю! - сказала вона з посмішкою.

Король почервонів.

- Отже, кажу я, я могла б подумати, що бог породив мене на світ для цього, мене, доньку могутнього короля; але, оскільки він позбавив мого батька життя, він міг так само позбавити мене гордості. Я багато страждала і завдавала великих страждань моїй матері. Але я дала клятву, що, якщо коли-небудь досягну незалежного становища, хоча б становища простої трудівниці, яка своїми руками заробляє хліб, я не потерплю приниження. Цей час настав. Я досягла того становища, яке мені належить за правом народження: я наблизилася до трону. Я думала, що, поєднуючись шлюбом із французьким принцом, я знайду в ньому родича, друга, рівного, але бачу, що знайшла в ньому тільки володаря. І це мене обурює, государю. Моя мати нічого про це не дізнається. Ви ж, кого я так шаную і... так люблю...

Король затремтів: жоден жіночий голос не хвилював його так, як голос принцеси.

- Ви, государе, все знаєте, раз ви прийшли сюди, і, можливо, зрозумієте мене. Якби ви не прийшли, я б сама пішла до вас. Я хочу, щоб мені дозволили виїхати. Сподіваюся, що ви настільки делікатні, що зрозумієте мене і надасте мені заступництво.

- Сестро, сестро! - пробурмотів король, змішавшись від цього стрімкого натиску. - Чи подумали ви про всі наслідки затіяного вами кроку?

- Господарю, я ні про що не думаю, я просто підкоряюся почуттю. На мене нападають, я інстинктивно захищаюся.

- Але що вам зробили, скажіть, будь ласка?

Принцеса, як можна бачити, вдалася до звичайного жіночого прийому: з обвинуваченої вона стала обвинувачкою. Прийом цей слугує вірною ознакою провини, але жінки завжди вміють отримати з нього вигоду.

Король і не помітив, як, прийшовши до неї з питанням: «Що ви зробили моєму братові?» - натомість запитав: «Що вам зробили?»

- Що мені зробили? - перепитала принцеса. - О, государю, треба бути жінкою, щоб зрозуміти це. Мене змусили лити сльози.

І своїм тоненьким перлинно-білим пальчиком вона витерла свої затуманені очі і знову почала плакати.

- Сестро моя, заспокойтеся, благаю вас, - сказав король, підійшовши до неї і взявши її вологу і тремтливу ручку.

- Господарю, насамперед мене позбавили друга мого брата. Мілорд Бекінгем був приємним і веселим гостем,

земляком, який знав усі мої звички, майже товаришем, з яким ми в колі інших наших друзів провели стільки щасливих днів у моєму дивовижному Сент-Джемському парку.

- Але ж він був закоханий у вас, сестро!

- Порожній привід! Яке має значення, - сказала вона серйозним тоном, - чи був герцог Бекінгем закоханий у мене чи ні? Хіба мені небезпечний закоханий?.. Ах, государю, далеко не достатньо, щоб чоловік був закоханий.

І вона посміхнулася так ніжно, так лукаво, що король відчув, як його серце спочатку забилося, потім завмерло.

- Але дозвольте, адже брат ревнував! - перебив король.

- Добре, я це розумію, це причина. Він ревнував, і Бекінгема прогнали.

- Чому ж прогнали?

- Ну, видалили, усунули, звільнили, назвіть це як вам буде завгодно, государ. Так чи інакше, один із перших дворян Європи був змушений покинути французький двір Людовика Чотирнадцятого, немов сільський хлопець, через якийсь погляд або букет. Це негідно найгалантнішого двору... Вибачте, государе, я забула, що, кажучи так, я зазіхаю на вашу верховну владу.

- Повірте, сестро, що зовсім не я вилучив герцога Бекінгема... Він мені дуже подобається.

- Не ви? - підхопила принцеса. - А, тим краще! Вона так зуміла підкреслити слова «тим краще», ніби хотіла сказати «тим гірше».

Настало довге мовчання.

Потім принцеса знову заговорила:

- Отже, пан Бекінгем поїхав... тепер я знаю, чому його видалили і ким... Мені здавалося, що після цього настане спокій... Але ні... Принц знаходить новий привід. І ось...

- І ось, - з пожвавленням промовив король, - з'являється інший. Дуже природно. Ви прекрасні, і вас завжди будуть любити.

- У такому разі, - вигукнула принцеса, - біля мене завжди буде пустеля. О, я знаю, що цього-то і хочуть, це-то мені і готують. Але ні: я вважаю за краще повернутися в Лондон. Там мене знають і цінують. Там я не буду боятися, що моїх друзів назвуть моїми коханцями. Фі, яка негідна підозра! Принц втратив у моїх очах весь престиж, відколи я побачила в ньому тирана.

- Перестаньте, заспокойтеся! Уся провина мого брата в тому, що він любить вас.

- Кохає мене? Принц любить мене? Ах, государю!..

І Генрієтта голосно розреготалася.

- Принц ніколи не полюбить жінку, - сказала вона. - Принц занадто любить самого себе. Ні, на жаль для мене, принц належить до найгіршого розряду ревнивців: він ревнивий без любові.

- Зізнайтеся, однак же, - сказав король, який відчував явне збудження від цієї хвилюючої розмови, - зізнайтеся, що Гіш любить вас.

- Ах, государю, я, право, не знаю!

- Ви повинні бачити це. Закоханий завжди видає себе.

- Пан де Гіш нічим себе не видав.

- Сестро, сестро, ви занадто старанно захищаєте пана де Гіша.

- Я? Бог із вами, государе, бракувало тільки, щоб і ви почали підозрювати мене.

- Ні, ні, принцесо, - з жвавістю заперечив король, - не засмучуйтеся, не плачте! Заспокойтеся, благаю вас.

Але вона плакала, великі сльози текли по її руках. Король став поцілунками осушувати їх.

Принцеса глянула на нього так сумно і так ніжно, що Людовик був вражений у саме серце.

- Ви не відчуваєте жодних почуттів до Гіша? - запитав він із занепокоєнням, яке не підходило до його ролі посередника.

- Ніяких, рішуче ніяких.

- Отже, я можу заспокоїти брата?

- Ах, государе, його нічим не заспокоїш. Не вірте, що він ревнує. Йому наговорили, він наслухався поганих порад. У принца неспокійний характер.

- Коли справа стосується вас, не дивно турбуватися.

Принцеса опустила очі й замовкла. Король теж. Він усе ще тримав її руку.

Як здалося обом, це мовчання тягнулося цілу вічність.

Принцеса потихеньку вивільнила руку. Тепер вона була впевнена в перемозі. Поле битви залишилося за нею.

- Принц скаржиться, - несміливо промовив король, - що ви надаєте перевагу його товариству і його бесіді перед товариством інших.

- Пане государе, принц тільки дивиться в дзеркало та придумує підступи проти жінок із шевальє де Лорреном. Поспостерігайте самі, государю.

- Добре, я поспостерігаю. Але яку відповідь передати моєму братові?

- Відповідь? Мій від'їзд.

- Знову ви повторюєте це слово! - необережно вигукнув король, ніби десятихвилинна бесіда мала змінити наміри принцеси.

- Господарю, я не можу бути тут щасливою, - вимовила вона. - Пан де Гіш заважає принцу. Що ж, і його вишлють?

- Якщо потрібно, то чому ж ні? - з усмішкою відповідав Людовик XIV.

- Ну, а після пана де Гіша... про якого я, втім, буду шкодувати, попереджаю вас, государю...

- Ви будете про нього шкодувати?

- Без сумніву. Він люб'язний, ставиться до мене дружньо, розважає мене.

- Ви знаєте, якби брат чув вас, - промовив король, злегка зачеплений, - то я не взявся б мирити вас, навіть не спробував би.

- Господарю, чи можете ви завадити принцу ревнувати мене до першого зустрічного? Але ж пан де Гіш зовсім не перший зустрічний!

- Знову! Попереджаю вас, що я, як добрий брат, переймуся нарешті упередженням до пана де Гіша.

- Ах, государю, - сказала принцеса, - благаю вас, не заражайтеся ні симпатіями, ні упередженнями принца! Залишайтеся королем. Так буде краще і для вас, і для всіх.

- Ви чарівна насмішниця, сестро, і я розумію, чому навіть ті, над ким ви смієтеся, обожнюють вас.

- Чи не тому, государю, ви, кого я обрала своїм захисником, збираєтеся перейти на бік моїх переслідувачів?

- Я ваш переслідувач? Бережи мене бог!

- У такому разі, - млосно продовжувала вона, - виконайте моє прохання. Відпустіть мене в Англію.

- Ні, ніколи! - вигукнув Людовик XIV.

- Значить, я тут полонянка?

- Так, ви в полоні у Франції.

- Що ж мені тоді робити?

- Дозвольте, сестро, я вам скажу.

- Слухаю, ваша величність.

- Замість того щоб оточувати себе вітряними друзями... замість того щоб бентежити нас вашим усамітненням, будьте завжди з нами, будемо жити дружною сім'єю. Слів немає, пан де Гіш дуже люб'язний кавалер, але ми, хоча й не володіємо його розумом...

- Господарю, навіщо ця скромність?

- Ні, я кажу правду. Можна бути королем і водночас розуміти, що маєш менше шансів подобатися, ніж той чи інший придворний.

- Я готова заприсягтися, государе, що ви не вірите жодному сказаному вами слову.

Король із ніжністю подивився на принцесу.

- Можете ви обіцяти мені не проводити час у вашій кімнаті з чужими і дарувати своє дозвілля нам? Хочете, укладемо наступальний і оборонний союз проти спільного ворога?

- Так, государю, але чи вірний ви союзник?

- Побачите.

- А коли почнеться наш союз?

- Сьогодні.

- Я сама складу договір!

- Добре.

- А ви підпишете?

- Не читаючи.

- О, якщо так, государю, обіцяю вам чудеса! Адже ви світило двору, і коли ви з'явитеся на нашому небосхилі...

- Ну?..

- Усе засяє.

- О, принцесо, принцесо! - вигукнув Людовик XIV. - Ви знаєте, що все світло виходить від вас. Щоправда, я обрав своїм девізом сонце, але це тільки емблема.

- Господарю, ви лестите вашій союзниці, отже, збираєтеся її обдурити, - сказала принцеса, погрожуючи королю тонким пальчиком.

- Як! Ви вважаєте, що я вас обманюю, запевняючи вас у своїй дружбі?

- Так.

- А що ж спонукає вас сумніватися?

- Одна річ.

- Одна-єдина?

- Так.

- Яка ж? Я був би дуже нещасливий, якби не міг впоратися з однією-єдиною річчю.

- Ця річ не у вашій владі, государе, вона сильніша за навіть самого господа бога.

- Що це за річ?

- Минуле.

- Я не розумію вас, принцесо, - сказав король саме тому, що прекрасно зрозумів.

Принцеса взяла його за руку.

- Господарю, - посміхнулася вона, - я мала нещастя так довго не подобатися вам, що часто запитую себе, як могли ви обрати мене своєю невісткою?

- Ви мені не подобалися?

- Повно, не заперечуйте!

- Дозвольте!

- Ні, ні, я ж пам'ятаю.

- Наш союз починається з цієї хвилини! - вигукнув король із несправжнім запалом. - Не будемо згадувати про минуле, ні ви, ні я. У мене перед очима сьогодення. Ось воно. Дивіться!

Він підвів принцесу до дзеркала, де відбилася розчервоніла красуня, побачивши яку, не встояв би навіть святий.

- Але все-таки я боюся, - прошепотіла вона, - що в нас не вийде міцного союзу.

- Ви хочете, щоб я приніс клятву? - запитав король, збуджений тим обертом, якого набула їхня бесіда.

- О, я не відмовилася б від клятви! - сказала принцеса. - З нею справа завжди здається точнішою.

Король схилив коліна, а вона з усмішкою, яку не передати ні художнику, ні поетові, віддала йому обидві руки, до яких він притиснув своє палаюче обличчя. Ні він, ні вона не знаходили слів.

Король відчув, як принцеса забирає в нього руки, що легко ковзнули по його щоках. Він негайно ж підвівся і вийшов із кімнати.

Придворним впав у вічі його яскравий рум'янець, і вони зробили висновок, що сцена була бурхлива. Але шевальє де Лоррен поспішив зауважити:

- Заспокойтеся, панове! Коли його величність у гніві, він блідне.

CVIII. Порадники

Король пішов від принцеси у страшному збудженні, причину якого і сам не міг би собі пояснити. І справді, неможливо зрозуміти таємну гру дивних симпатій, які раптово, без жодної причини спалахують у двох створених для взаємного кохання серцях, інколи після багатьох років повної байдужості.

Чому Людовик раніше майже ненавидів принцесу? Чому тепер він знаходив цю саму жінку такою прекрасною, такою

бажаною? Чому сама принцеса, зацікавлена іншим, уже цілий тиждень виявляла королю виняткову увагу?

Людовик не збирався спокушати принцесу. Узи, що з'єднували Генрієтту з його братом, були для нього або здавалися йому нездоланною перешкодою. Він був навіть занадто далекий від цієї перешкоди, щоб помітити її існування. Але, перебуваючи у владі пристрастей, що грають нашим серцем і до яких штовхає нас юність, ніхто не може сказати, де він зупиниться, навіть той, хто заздалегідь врахував усі ймовірності успіху або падіння. Що ж стосується принцеси, то її потяг до короля зрозуміти неважко: вона була молодою, кокетливою і пристрасно жадала поклоніння. Це була одна з тих нестримних, рвучких натур, які, виступивши на сцену, готові пройти по палаючому вугіллю, щоб викликати оплески і крики глядачів.

Отже, не було нічого дивного, що, у міру руху вперед, вона перейшла від обожнювання Бекінгема до де Гіша, який перевершував Бекінгема достоїнством, що його так цінують жінки, а саме своєю новизною; отже, скажемо ми, не було нічого особливого в тому, що честолюбство принцеси дійшло до того, що вона жадала захоплення короля, який був не лише першим за положенням у своєму царстві, а й справді був одним із найпрекрасніших і найрозумніших людей.

Для пояснення почуття, що раптово спалахнуло у Людовіка до своєї невістки, психологія навела б різні банальності, а біологія вказала б на таємну спорідненість натур. У принцеси були чарівні чорні очі, у Людовика - блакитні. Принцеса була сміховинна й експансивна, Людовик потайливий і схильний до меланхолії. Випадку завгодно було, щоб вони зіткнулися вперше на ґрунті спільної зацікавленості у вирішенні сімейного конфлікту: від зіткнення ці дві протилежні натури спалахнули. Людовик повернувся до себе в переконанні, що принцеса найспокусливіша жінка при дворі. Принцеса ж, залишившись сама, із захопленням думала про непереборне враження, яке вона справила на короля.

Але її почуття залишалося пасивним, а в короля воно проявлялося бурхливо: Людовик був тоді молодий і легко спалахував; до того ж він не зважав ні на які перепони для здійснення своїх бажань.

Король повідомив принцу, що все залагоджено, принцеса має до нього цілковиту повагу і найщирішу прихильність, але в неї гордий і недовірливий характер і треба щадити її самолюбство. Принц заперечив йому своїм звичайним у розмовах із братом кисло-солодким тоном, що він не може до

пуття пояснити собі самолюбство жінки, яка чинить далеко не бездоганно, і що загалом постраждала особа в цій справі, безперечно, він, принц.

На це король відповів йому досить різким тоном, який показував, як близько до серця брав він інтереси своєї невістки:

- Принцеса, слава богу, поза підозрою.

- З боку інших - так, я погоджуюся, - відповів принц, - але я говорю про себе.

- І вам, брате мій, я скажу, - продовжував король, - що поведінка принцеси не заслуговує вашого осуду. Так, звісно, вона молода жінка, мабуть, неуважна і навіть дивна, але в глибині душі - благородна. Англійський характер не завжди добре розуміють у Франції, і свобода англійських звичаїв нерідко дивує тих, хто не знає, яка душевна чистота лежить в її основі.

- Що ж, - промовив принц, починаючи дедалі більше і більше дратуватися, - якщо ваша величність даєте відпущення гріхів моїй дружині, яку я звинувачую, то, звісно, вона невинна, і мені залишається тільки замовкнути.

- Послухайте, брате, - палко заперечив король, совість якого нашіптувала йому, що принц не зовсім не правий, - послухайте, брате, все, що я кажу, і все, що роблю, спрямоване на ваше щастя. Я дізнався, що ви скаржилися на брак довіри й уваги з боку принцеси, і не хотів, щоб ваше занепокоєння тривало. Мій обов'язок охороняти щастя вашої сім'ї, як і щастя найнікчемнішого з моїх підданих. І я із задоволенням переконався, що ви тривожитеся марно.

- Отже, ваша величність переконалися в невинності принцеси, - продовжував принц, немовби ведучи допит і пильно дивлячись на свого брата, - і я схиляюся перед королівською мудрістю, але чи переконані ви в невинності тих, хто спричинив скандал, на який я скаржуся?

- Ви маєте рацію, брате, - сказав король. - Я про це подумаю.

Ці слова містили в собі і розраду, і наказ. Принц зрозумів і пішов.

Людовик же знову вирушив до матері. Розмова з братом не задовольнила його, і він відчував потребу домогтися повнішого виправдання свого вчинку.

Анна Австрійська не була такою ж поблажливою до пана де Гіша, як і до герцога Бекінгема. З перших же слів вона побачила, що Людовик не схильний до суворості. Тоді вона сама заговорила суворим тоном. Це був один зі звичайних прийомів королеви, коли їй хотілося домогтися правди. Але Людовик уже

вийшов з дитячого віку; він уже майже рік був королем і навчився прикидатися.

Уважно слухаючи Анну Австрійську, він за деякими її виразними поглядами і спритними натяками переконався, що королева якщо й не вгадала, то принаймні запідозрила його слабкість до принцеси. З усіх його помічників Анна Австрійська була б найкориснішим, з усіх ворогів - найнебезпечнішим.

Тому Людовик змінив тактику. Він звинуватив принцесу, виправдав принца і спокійно вислухав усе, що його мати говорила про де Гіше, як вислуховував раніше її промови про Бекінгема. Він пішов від неї, тільки коли вона сповнилася впевненістю, що здобула повну перемогу над ним.

Увечері всі придворні зібралися на репетицію балету.

За цей час у бідного де Гіша побувало кілька відвідувачів. Одного з них він і чекав, і боявся. Це був шевальє де Лоррен. Вигляд у шевальє був найзаспокійливіший. За його словами, принц перебував у прекрасному настрої, тож можна було подумати, що на подружньому обрії немає ані найменшої хмаринки. Та й узагалі принц зовсім не злопам'ятний! З давніх-давен при дворі з легкої руки шевальє де Лоррена вважали, що з двох синів Людовика XIII принц успадкував батьківську вдачу - нерішучий, хиткий, з добрими поривами, недобрий у своїй основі, але, звісно, нешкідливий для друзів.

Шевальє схвалював Гіша, доводячи йому, що принцеса скоро зовсім візьме гору над чоловіком, і хто матиме вплив на неї, той впливатиме і на принца.

Де Гіш, людина обережна і недовірлива, відповідав:

- Можливо, шевальє; але я вважаю принцесу дуже небезпечною.

- Чим же?

- Вона стверджує, що принц не дуже захоплюється жінками.

- Це правда, - зі сміхом сказав шевальє де Лоррен.

- Тому принцеса може обрати першого зустрічного, щоб збудити ревнощі чоловіка і повернути його собі.

- Яка глибока думка! - вигукнув шевальє.

- Яка вірна! - вторив де Гіш.

І той і інший говорили не те, що думали. Де Гіш, звинувачуючи принцесу, подумки просив у неї вибачення. Шевальє, дивуючись глибині думки де Гіша, захоплював його до прірви.

Тоді де Гіш прямо запитав його, які наслідки мала ранкова сцена і особливо - сцена під час обіду.

- Але ж я вже сказав вам, - відповів шевальє де Лоррен, - усі реготали, і принц найбільше.

- Однак, - зауважив Гіш, - мені говорили про відвідування принцеси королем.

- Що ж тут дивного? Одна тільки принцеса не сміялася, і король заходив до неї, щоб її розвеселити.

- І що ж?

- Та нічого не змінилося, усе піде своїм порядком.

- І ввечері буде репетиція балету?

- Зрозуміло.

- Ви впевнені в цьому?

- Цілком.

У цей момент до кімнати зі стурбованим виглядом увійшов Рауль.

Побачивши його, шевальє, який відчував до нього, як і до всякої шляхетної людини, таємну ненависть, негайно ж піднявся з місця.

- Так, значить, ви мені радите?.. - звернувся до нього де Гіш.

- Раджу вам спати спокійно, дорогий графе.

- А я дам вам абсолютно протилежну пораду, де Гіш, - промовив Рауль.

- Який, мій друже?

- Сісти на коня і поїхати в один із ваших маєтків. Ну а там можете послухатися поради шевальє і спати скільки вашій душі завгодно.

- Як, виїхати? - вигукнув шевальє, прикидаючись здивованим. - Та навіщо ж де Гішу їхати?

- А потім - адже ви ж цього не можете не знати, - потім, що всі навперебій говорять про сцену, яка розігралася між принцом і де Гішем.

Де Гіш зблід.

- Ніхто не говорить, - відповідав шевальє, - ніхто. Ви погано обізнані, пане де Бражелон.

- Навпаки, милостивий государ, я обізнаний дуже добре і даю де Гішу дружню пораду.

Під час цієї суперечки трохи спантеличений де Гіш поперемінно поглядав то на одного, то на іншого порадника. Він відчув, що в цей момент триває гра, яка вплине на все його життя.

- Чи не правда, - звернувся шевальє до графа, - чи не правда, де Гіш, уся ця сцена була далеко не такою бурхливою, як, мабуть, думає віконт де Бражелон, який, утім, під час неї не був присутнім.

- Річ не в тім, - наполягав Рауль, - була вона бурхлива чи ні, бо я говорю не про саму сцену, а про наслідки, які вона може мати. Я знаю, що принц погрожував; я знаю, що принцеса плакала.

- Принцеса плакала? - необережно вигукнув де Гіш, сплеснувши руками.

- Ось як! - зі сміхом підхопив шевальє. - Цієї подробиці я не знав. Позитивно, ви краще за мене обізнані, пане де Бражелон.

- Ось тому-то, що я краще обізнаний, шевальє, я і наполягаю на тому, щоб Гіш поїхав.

- Вибачте, що суперечу вам, пане віконт, але ще раз повторюю, що в цьому від'їзді немає жодної потреби.

- Від'їзд був би необхідний.

- Зачекай! З чого б раптом йому їхати?

- А король? Король?

- Король? - вигукнув де Гіш.

- Попереджаю тебе, що король приймає цю справу близько до серця.

- Повно! - заспокоїв його шевальє. - Король любить де Гіша й особливо його батька. Подумайте, якщо граф поїде, це стане немовби визнанням того, що він дійсно заслуговує на осуд. Адже якщо людина ховається, значить, вона винна або боїться.

- Не боїться, а досадує, як усяка людина, яку марно звинувачують, - сказав Бражелон. - Надамо саме такого характеру його від'їзду, це дуже легко зробити. Будемо розповідати, що ми обидва доклали всіх зусиль, щоб утримати його, та ви й насправді утримуєте його, шевальє. Так, так, де Гіш, ви ні в чому не винні. Сьогоднішня сцена образила вас. Ось і все. Право, їдьте.

- Ні, де Гіш, залишайтеся, - переконував шевальє. - Залишайтеся саме тому, що ви ні в чому не винні, як каже пан де Бражелон. Ще раз вибачте, віконт, що я не згоден з вами.

- Зробіть ласку, милостивий государе, але зауважте, що вигнання, якому де Гіш сам себе піддасть, триватиме недовго. Він повернеться коли заманеться, і його зустрінуть посмішками, а гнів короля може, навпаки, накликати таку грозу, якій і кінця не видно буде.

Шевальє посміхнувся.

«Е, чорт візьми, цього-то я і домагаюся», - прошепотів він про себе, знизавши плечима.

Цей рух не вислизнув від графа. Він побоювався, що якщо покине двір, то інші можуть прийняти це за боягузтво.

- Ні, ні! - вигукнув він. - Вирішено. Я залишаюся, Бражелоне.

- Звертаюся до тебе як пророк, - сумно промовив Рауль, - горе тобі, де Гіш, горе тобі!

- Я теж пророк, тільки не пророк нещастя. Навпаки, я наполегливо повторюю вам, графе: залишайтеся.

- То ви впевнені, що сьогоднішню репетицію балету не скасовано? - запитав де Гіш.

- Абсолютно впевнений.

- Бачиш, Рауль, - промовив де Гіш, намагаючись посміхнутися, - бачиш сам, що наш двір не підготовлений до міжусобної війни, якщо він з такою ретельністю вдається до танців. Зізнайся, що це так, Раулю.

Рауль похитав головою.

- Мені більше нічого сказати, - відповів він.

- Але, нарешті, - запитав шевальє, намагаючись дізнатися, з яких джерел черпав Рауль відомості, точність яких внутрішньо не міг не визнати навіть він, - ви кажете, що добре поінформовані, пане віконт, навіть краще за мене, людину, що є найближчою до принца. Як це могло вийти?

- Ваша милість, - відповів Рауль, - я схиляюся перед такою заявою. Так, ви маєте бути чудово поінформовані і, як людина честі, не здатні сказати що-небудь, крім того, що ви знаєте, і не можете говорити інакше, ніж ви думаєте, я замовкаю, я визнаю себе переможеним і поступаюся вам полем битви.

І з виглядом людини, яка бажає тільки відпочити, він сів у просторе крісло, поки граф кликав прислугу, щоб одягнутися.

Шевальє треба було йти, але він боявся, як би Рауль, залишившись наодинці з де Гішем, не відмовив його. Тому він вдався до останнього засобу.

- Принцеса сьогодні буде сліпуча, - сказав він. - Вона вперше виступає в костюмі Помони*.

- Ах, справді! - вигукнув граф.

- Так, так, - продовжував шевальє, - вона вже розпорядилася. Ви знаєте, пане де Бражелон, що роль Весни взяв на себе сам король.

- Це буде чудово, - зрадів де Гіш, - і це, мабуть, найважливіша причина, що змушує мене залишитися. Адже я виконую роль Вертумна і танцюю з принцесою, тож без дозволу короля навіть і не міг би виїхати, мій від'їзд засмутив би балет.

- А я виконую роль простого фавна*, - сказав шевальє. - Танцюрист я неважливий, та до того ж у мене й ноги криві. До побачення, панове. Не забудьте, графе, кошик із плодами, який ви маєте піднести Помоні.

- Не забуду, будьте спокійні, - запевнив його захоплений граф.

«Ну, тепер він не поїде, можна бути впевненим», - говорив про себе шевальє де Лоррен, виходячи з кімнати.

Коли шевальє пішов, Рауль навіть не намагався переконати свого друга; він відчував, що все марно.

- Графе, - промовив він сумним мелодійним голосом, - ви віддаєтеся небезпечній пристрасті. Я вас знаю. Ви завжди впадаєте в крайнощі, та й та, кого ви кохаєте, теж... Ну добре, припустимо на хвилину, що вона полюбить вас...

- О, ніколи! - вигукнув Гіш.

- Чому ж ніколи?

- Тому що це було б жахливим нещастям для нас обох.

- Тоді, дорогий друже, замість того, щоб вважати вас необережним, дозвольте думати, що ви просто божевільний.

- Чому?

- Ви впевнені, що нічого не будете домагатися від тієї, кого ви любите?

- О так, цілком упевнений!

- Якщо так, любите її здалеку.

- Як здалеку?

- Та так. Чи не однаково, тут вона чи ні, якщо ви від неї нічого не домагаєтеся? Ну, любите її портрет або якусь річ, дану на пам'ять.

- Раулю!

- Любіть тінь, мрію, химеру; любіть любов... А, ви відвертаєтеся?... Але я замовкаю, йдуть ваші лакеї. Чи то на щастя, чи то в нещастя ви завжди можете покластися на мене, де Гіш.

- О, я в цьому впевнений!

- Ну, ось і все, що я хотів вам сказати. Причепуріться ж гарненько, де Гіш, будьте красенем. Прощавайте!

- Хіба ви не будете на репетиції балету, віконт?

- Ні, мені треба зробити один візит. Ну, обійміть мене і прощайте.

Збори було призначено в покоях короля.

З'явилися обидві королеви, принцеса, кілька придворних дам і кавалерів. Усе це товариство у вигляді прелюдії до танців зайнялося розмовами, як було заведено в ті часи.

Всупереч твердженням шевальє де Лоррена, жодна з дам не була одягнена у святковий костюм, але всіх займали багаті вбрання, намальовані різними художниками для балету напівбогів. Так називали королів і королев, пантеоном яких був Фонтенбло.

Принц приніс малюнок, на якому він був зображений у своїй ролі. Обличчя його все ще було трохи стурбованим. Він чемно і шанобливо привітав молоду королеву і свою матір. З дружиною він розкланявся вкрай недбало і, відходячи від неї, круто повернувся на підборах. Цей уклін і цю холодність помітили.

Пан де Гіш винагородив принцесу за цю холодність поглядом, повним вогню, і принцеса, треба сказати, повернула йому цей погляд з лишком. Усі вирішили, що де Гіш ніколи не був таким гарним; погляд принцеси ніби осяяв світлом обличчя сина маршала де Граммона. Невістка короля відчула, що гроза збирається над її головою; вона також відчувала, що протягом цього дня, який так рясно дав матеріал для майбутніх подій, вона була несправедливою, можливо, навіть зрадила людину, яка кохала її з такою пристрастю, з таким запалом.

Їй здавалося, що настав момент віддати належне бідоласі, з ким так жорстоко обійшлися нині вранці. Серце її голосно говорило на користь де Гіша. Вона щиро жаліла графа, і це давало йому перевагу перед усіма іншими. В її серці не залишалося більше місця ні для чоловіка, ні для короля, ні для лорда Бекінгема - де Гіш у цю хвилину панував безроздільно.

Щоправда, принц теж був гарний, але неможливо було й порівнювати його з графом. Кожна жінка скаже, що між красою коханця і красою чоловіка величезна різниця.

Отже, після появи принца, після цього галантного сердечного привітання, зверненого до молодої королеви та королеви-матері, після легкого вільного поклону принцесі, що його відзначили придворні, все, скажемо ми, склалося так, що переваги було віддано коханцеві перед чоловіком.

Принц був занадто знатною особою, щоб помічати такі дрібниці. Немає нічого настільки дієвого, як твердо засвоєна думка про власну зверхність, щоб довести неповноцінність людині, яка вже має про саму себе таку думку.

Прийшов король. Усі намагалися прочитати прийдешні події в погляді цієї людини, яка вже починала володарювати над світом.

На противагу своєму похмурому братові, Людовик весь сяяв. Поглянувши на малюнки, які до нього протягували з усіх боків, він похвалив один і забракував інші, єдиним своїм словом створюючи щасливців або нещасних.

Раптом краєчком ока подивившись на принцесу, він помітив німу розмову між нею і графом.

Король закусив губу і підійшов до королев:

- Ваші величності, мене зараз сповістили, що у Фонтенбло все приготовлено згідно з моїми розпорядженнями.

Усією залою пробіг шепіт задоволення. Король прочитав на всіх обличчях палке бажання отримати запрошення на свято.

- Я їду завтра, - додав він.

Запанувало глибоке мовчання.

- І прошу всіх присутніх супроводжувати мене.

Радісна посмішка осяяла всі обличчя. Один тільки принц залишався, як і раніше, в поганому настрої.

Один за одним до короля стали підходити вельможі, які поспішали подякувати його величності за запрошення.

Підійшов де Гіш.

- Ах, графе, - сказав йому король, - а я не помітив вас.

Граф поклонився. Принцеса зблідла.

Де Гіш збирався відкрити рота, щоб виголосити подяку.

- Графе, - зупинив його король, - тепер якраз час озимих посівів. Я впевнений, що ваші нормандські фермери дуже зраділи б вашому приїзду до себе в маєток.

Після цієї жорстокої витівки король повернувся спиною до нещасного графа.

Тепер зблід і де Гіш. Він зробив два кроки до короля, забувши, що можна тільки відповідати на запитання його величності.

- Я, здається, погано зрозумів, - пролепетав він.

Король злегка повернув голову і, кинувши на Гіша один із тих холодних і пильних поглядів, які, наче ніж, встромлялися в серце людей, що впали в немилість, повільно викарбував:

- Я сказав: у ваш маєток.

На лобі графа виступив холодний піт, пальці розтиснулися й упустили капелюх.

Людовик кинув погляд на матір, щоб підкреслити перед нею повноту своєї влади. Він відшукав також торжествуючий погляд брата і переконався, що той задоволений помстою. Нарешті він зупинив свої очі на принцесі. Принцеса посміхалася, розмовляючи з пані де Ноайль. Вона нічого не чула або вдавала, що не чула.

Шевальє де Лоррен теж дивився своїм завзятим ворожим поглядом, схожим на таран, що трощить перешкоди. Один тільки де Гіш залишився в кабінеті короля. Поступово всі розійшлися.

Перед очима нещасного миготіли якісь тіні.

Страшним зусиллям волі він опанував себе і поспішив додому, де на нього чекав Рауль, який не позбувся похмурих передчуттів.

- Ну що, як? - прошепотів він, побачивши свого друга, який увійшов нетвердим кроком, без капелюха, з блукаючим поглядом.

- Так, так... це вірно... так...

Більше де Гіш нічого не міг вимовити. Він без сил повалився в крісло.

- А вона?.. - запитав Рауль.

- Вона?.. - вигукнув нещасний, піднімаючи до нього гнівно стиснутий кулак. - Вона!..

- Що вона робить?

- Сміється.

І сам злощасний вигнанець вибухнув істеричним реготом. Потім упав навзнак. Його було знищено.

CIX. Фонтенбло

Уже чотири дні чудові сади Фонтенбло були пожвавлені безперервними святами і веселощами. Пан Кольбер був завалений роботою: вранці він підбивав підсумки нічних витрат, вдень складав програми, кошториси, наймав людей, розплачувався.

Пан Кольбер отримав чотири мільйони і намагався витрачати їх із розумною економією.

Він жахався від витрат на міфологію. Кожен сатир і кожна дріада обходилися не менш ніж по сотні ліврів на день. Та костюми коштували по триста ліврів. Щоночі феєрверки винищували пороху і сірки на сто тисяч ліврів. Ілюмінація по берегах ставка обходилася в тридцять тисяч ліврів. Ці свята здавалися чудовими. Кольбер від радості не міг володіти собою.

У різний час дня і ночі можна було бачити, як принцеса і король вирушали на полювання або влаштовували прийоми різних фантастичних персонажів, урочистості, які без утоми винаходили протягом двох тижнів і в яких проявлялися блискучий розум принцеси і щедрість короля.

Принцеса, героїня свята, відповідала на привітальні промови депутацій від різних невідомих народів: гарамантів, скіфів, гіперборейців, кавказців і патагонців*, які немов з-під землі з'являлися перед нею. А король кожному з них дарував діаманти та різні дорогі речі.

Депутації декламували вірші, в яких короля порівнювали з сонцем, а принцесу з місяцем. Про королев і про принца зовсім перестали говорити, немов король був одружений не з Марією-Терезією Австрійською, а з Генрієттою Англійською.

Щаслива пара трималася за руки, обмінювалася невловимими потисками. Молоді люди великими ковтками всмоктували цей солодкий напій лестощів, що його породжують юність, краса, могутність і кохання. Усі у Фонтенбло дивувалися впливу на короля, якого так несподівано набула принцеса. Кожен говорив про себе, що справжньою королевою була принцеса. І справді, король підтверджував цю дивну істину кожною своєю думкою, кожним своїм словом, кожним своїм поглядом. Він черпав свої бажання, шукав своє натхнення в очах принцеси, він впивався її радістю, якщо принцеса удостоювала його посмішкою.

А принцеса? Чи насолоджувалася вона своєю могутністю, бачачи весь світ біля своїх ніг? Вона не могла зізнатися в цьому собі самій; але вона знала це і відчувала одне: що в неї немає більше ніяких бажань і що вона абсолютно щаслива. Сталося все це з волі короля, і в результаті принц, який був другою особою в державі, виявився третьою.

І йому стало ще гірше, ніж у ті дні, коли музиканти де Гіша грали в принцеси. Тоді принц міг принаймні вселити страх тому, хто його дратував. Але, вигнавши ворога завдяки союзу з королем, принц відчув на плечах тягар, набагато важчий за попередній.

Щоночі принцеса поверталася до себе зовсім змучена. Поїздки верхи, купання в Сені, вистави, обіди під деревами, бали на березі великого каналу, концерти - все це могло б звалити з ніг здорового швейцарця, а не тільки слабку, тендітну жінку.

Скажімо, що стосується танців, концертів, прогулянок, жінка набагато витриваліша за наймічнішого молодця. Але й жіночі сили обмежені. Що ж стосується принца, то він не мав задоволення бачити принцесу навіть вечорами. Принцесі відвели покої в королівському павільйоні разом із молодою королевою і королевою-матір'ю.

Шевальє де Лоррен, зрозуміло, не покидав принца і вливав по краплині жовч у його свіжі рани.

Після від'їзду де Гіша принц спочатку було повеселішав і розцвів, але три дні перебування у Фонтенбло знову повалили його в меланхолію.

Одного разу, о другій годині, принц, який пізно встав і присвятив ще більше, ніж зазвичай, уваги своєму туалету,

згадав, що на цей день не було нічого призначено, і ось він задумав зібрати свій двір і повезти принцесу вечеряти в Море*, де в нього був прекрасний заміський будинок.

З цим наміром він попрямував до королівського павільйону і був дуже здивований, не знайшовши там ні душі. Ліві двері вели в покої принцеси, праві - в покої молодої королеви.

У кімнаті дружини він дізнався від швачки, яка там працювала, що об одинадцятій годині ранку всі вирушили купатися в Сені, що з цієї прогулянки влаштували справжнє свято і що придворні екіпажі чекали біля воріт парку.

«Щаслива думка! - подумав принц. - Спека жахлива, і я сам залюбки викупався б!»

Він кликнув людей... Ніхто не з'явився. Він пішов до каретних сараїв. Там конюх сказав йому, що немає жодної карети і жодного екіпажу. Тоді він велів осідлати двох коней, одного для себе, іншого для камердинера. Конюх йому чемно відповів, що і коней немає.

Принц, зблідши від гніву, знову вирушив у королівські покої і дійшов до самої молитовні Анни Австрійської.

Крізь напіввідчинену портьєру він побачив невістку, що стояла на колінах перед королевою-матір'ю. Наскільки він міг розгледіти, молода жінка гірко плакала.

Королеви не бачили і не чули його.

Він завмер біля дверей і став підслуховувати. Це сумне видовище збуджувало його цікавість.

Молода королева в сльозах скаржилася:

- Так, король нехтує мною, король весь захоплений задоволеннями, у яких я не беру жодної участі.

- Терпіння, терпіння, донько моя, - відповідала їй Анна Австрійська іспанською і іспанською ж додала кілька слів, яких принц не зрозумів.

Королева відповідала їй новими скаргами, в яких принц розібрав тільки слово «banos*» , повторюване з виразом досади і роздратування.

«Banos, - подумав принц. - Це означає купання». І він намагався з'єднати в одне ціле уривки почутих ним фраз.

У всякому разі, легко було здогадатися, що королева гірко скаржиться і що якщо Анна Австрійська не могла її втішити, то щосили намагалася зробити це.

Принц злякався, як би його не застали зненацька, і кашлянув. Обидві королеви обернулися. Побачивши принца, молода королева швидко встала і витерла очі.

Принц надто добре знав придворний світ, щоб ставити запитання, і надто добре засвоїв правила пристойності, щоб зберігати мовчання, тому він чемно привітав королев.

Королева-мати ласкаво посміхнулася йому.

- Що вам, сину мій? - запитала вона.

- Мені? Та нічого... - пробурмотів принц. - Я шукав...

- Кого?

- Я шукав принцесу.

- Принцеса вирушила купатися.

- А король? - запитав принц тоном, що викликав у молодої королеви трепет.

- І король, і весь двір поїхали купатися, - відповідала Анна Австрійська.

- А ви що ж, государыня? - сказав принц.

- О, я служу опудалом для всіх, хто розважається!

- Та й я, мабуть, теж, - промовив принц.

Анна Австрійська зробила знак своїй невістці, і та пішла, заливаючись сльозами.

Принц насупив брови.

- Ось сумний будинок, - сказав він. - Як ви вважаєте, матінко?

- Так... ні ж... ні... тут кожен шукає розваги.

- Ось це-то і засмучує тих, кому чужі розваги не до смаку.

- Як ви дивно висловлюєтеся, милий Філіпе!

- Право ж, матінко, я говорю те, що думаю.

- Та в чому ж справа?

- Запитайте в моєї невістки, яка зараз вам розповідала про свої прикрощі.

- Про які прикрощі?

- Ну так, я ж чув. Випадково, але все чув. Чув, як вона скаржилася на ці знамениті купання принцеси.

- Ах, усе це дурниці!..

- Ну ні, плачуть не завжди від дурості... Королева все вимовляла слово «banos». Адже це означає купання?

- Повторюю вам, сину мій, - сказала Анна Австрійська, - що ваша невістка страждає від дитячих ревнощів.

- Якщо так, государино, - відповів принц, - то я смиренно зізнаюся в тому ж.

- Ви теж терзаєтеся ревнощами через ці купання?

- Ще б пак! Король їде купатися з моєю дружиною і не бере з собою королеву! Принцеса вирушає купатися з королем і навіть не вважає за потрібне попередити мене про це! І ви хочете, щоб моя невістка була задоволена! І ви хочете, щоб я був спокійний?

- Але, милий Філіпе, - зупинила його Анна Австрійська, - ви говорите дурниці. Ви змусили прогнати Бекінгема, через вас відправили на заслання пана де Гіша. Чи не хочете ви тепер і короля вислати з Фонтенбло?

- О, мої домагання не йдуть так далеко, пані государино, - вимовив принц роздратовано. - Але сам я можу виїхати звідси і виїду.

- З ревнощів до короля! До брата!

- Так, з ревнощів до короля, до брата! Так, ваша величність, з ревнощів!

- Знаєте, принц, - вигукнула Анна Австрійська, прикидаючись обуреною і розгніваною, - я починаю думати, що ви справді збожеволіли й присягнулися не давати мені спокою. Я йду, тому що рішуче не знаю, що мені робити з вашими вигадками.

З цими словами вона піднялася з місця і вийшла, залишивши принца в шаленій люті.

Хвилину він стояв немов оглушений. Прийшовши до тями, він повернувся до стаєнь, відшукав конюха і знову зажадав карету або коня. Отримавши у відповідь, що ні коня, ні карети немає, він вихопив батіг з рук конюха і почав ганяти нещасного по двору, не слухаючи його криків. Нарешті, вибившись із сил, весь у поту, тремтячи як у лихоманці, він прибіг до себе, перебив порцеляну, кинувся на ліжко, як був, у чоботях зі шпорами, і закричав:

- Допоможіть!

CX. Купання

У Вальвені*, під непроникним склепінням верб, що опускали свої свіжі зелені гілки в блакитні хвилі, стояла велика плоска барка з драбинками і довгими синіми фіранками. Ця барка слугувала притулком Діанам-купальницям*, на яких чатували, коли вони виходили з води, двадцять палких Актеонів, що скакали на конях уздовж берега.

Але й сама Діана, Діана сором'язлива, вбрана в довгу хламиду, навряд чи була більш цнотлива, більш недоступна, ніж принцеса, молода і прекрасна, як богиня. З-під мисливської туніки Діани виднілися її круглі білі коліна; сагайдак зі

стрілами не міг приховати смаглявих плечей богині; стан принцеси був закутаний у довге покривало, непроникне для найнескромніших і найзоркіших очей.

Коли вона піднімалася драбинкою, двадцять поетів - а в її присутності всі робилися поетами, - двадцять поетів, що галопували на березі, зупинили своїх коней і в один голос вигукнули, що з тіла принцеси в струмені щасливої річки стікають не краплі, а справжні перлини.

Але король, який гарцював у центрі цієї кавалькади, перервав їхні виливи і від'їхав убік, боячись образити скромність жінки і гідність принцеси.

На деякий час сцена спорожніла, на барці запанувала тиша. За шумом кроків, грою складок, хвилями, що пробігали завісами, можна було вгадати квапливу біганину прислужниць.

Король з усмішкою слухав балачки придворних, але видно було, що увага його поглинена іншим.

Справді, тільки-но задзвеніли металеві кільця фіранок, даючи знати, що богиня зараз з'явиться, як король швидко повернув коня і поскакав уздовж берега, даючи сигнал усім, кого обов'язки чи задоволення закликали до принцеси.

Пажі негайно кинулися до коней. Під'їхали коляски, що стояли в густій тіні дерев. З'явився цілий натовп лакеїв, носіїв, служниць, що пліткували осторонь під час купання панів. У той час цей натовп був свого роду ходячою газетою.

Тут же стояли й навколишні селяни, які прагнули побачити короля і принцесу. Протягом восьми або десяти хвилин цей безладний натовп представляв найвищою мірою мальовниче видовище.

Король зійшов з коня, і його приклад наслідували всі придворні. Він запропонував руку принцесі, яка була в багатому, вишитому сріблом костюмі для верхової їзди, що прекрасно змальовував її витончену фігуру. Вологе чорне волосся обрамляло ніжну білу шию. Радість і здоров'я сяяли в її прекрасних очах. Вона освіжилася і глибоко, схвильовано дихала під великою візерунковою парасолькою, яку тримав паж. Не могло бути нічого ніжнішого, витонченішого, поетичнішого, ніж ці дві постаті в рожевій тіні парасольки: король, білі зуби якого виблискували в безперервних усмішках, і принцеса, чиї чорні очі іскрилися, наче коштовне каміння, у сяйливих переливах шовку.

Принцеса підійшла до свого коня. Це був чудовий іноходець андалузької породи, білий, без єдиної відмітини, мабуть, трохи важкуватий, але з гарною розумною головою, з довгим хвостом, що підмітав землю, - вдала суміш арабської та

іспанської крові. Принцеса зупинилася біля стремена, точно не маючи сил поставити на нього ногу. Король схопив її за талію і підняв, а рука принцеси жарким кільцем обвила шию короля.

Людовик мимоволі доторкнувся губами до руки, яка при цьому не відсмикнулася. Принцеса подякувала своєму царственому стременному. Усі миттєво схопилися на коней.

Король і принцеса посторонилися, щоб пропустити екіпажі, стрем'янських і скороходів. Слідом за візками, що відвозили свиту Діани, чарівних німф, з говіркою і сміхом помчала більшість вершників, нехтуючи правилами етикету. Король і принцеса пустили своїх коней кроком.

Солідніші придворні, які намагалися бути на очах у короля і поспішити до нього на перший же поклик, їхали за ним, стримуючи своїх нетерплячих скакунів, пристосовуючи їхній крок до кроку коней короля і принцеси та насолоджуючись солодощами й приємністю, що їх дарує товариство дотепних людей, які витончено вивергають потоки жахливої гидоти на адресу своїх ближніх. З великим задоволенням вдалися вони до звичайного лихослів'я. Найбільше жартів і сміху збуджував нещасливий принц. Але де Гіша щиро шкодували, і, треба зізнатися, не без підстави.

Тим часом король і принцеса, давши перепочити коням і прошепотівши одне одному сто разів саме те, що передбачали придворні, пустили коней легким галопом, і під копитами кавалькади задзвеніли усамітнилися стежки лісу.

Тоді тихі розмови, летючі натяки, приглушений сміх змінилися гучними криками: веселощі охопили всіх, від лакеїв до принців. Здійнявся галас, регіт. Сороки і сойки розліталися на всі боки; зяблики і синиці здіймалися цілими хмарами, а лані, кози і олені з переляком неслися в зарості.

При в'їзді в місто короля і принцесу зустріли дружними криками натовпу. Принцеса поспішила до чоловіка. Вона інстинктивно розуміла, що принц занадто довго не брав участі в загальних веселощах. Король вирушив до королев; він усвідомлював свій обов'язок винагородити їх або принаймні одну з них за свою відсутність.

Але принц не прийняв дружину. Їй сказали, що він спить. Короля зустріла не усміхнена Марія-Терезія, а Анна Австрійська, яка вийшла в галерею; вона взяла його за руку і повела до себе.

Про що вони говорили або, краще сказати, що королева-мати говорила Людовіку XIV, - про це ніхто ніколи не дізнався; про це можна було тільки здогадуватися по засмученому обличчю короля, коли він вийшов від матері.

Але наше завдання все витлумачити і повідомити наші тлумачення читачеві, і ми не виконали б цього завдання, якби читач не дізнався нічого про зміст цієї бесіди. Усе це ми поміщаємо в наступному розділі.

CXI. Полювання за метеликами

Король, прийшовши до себе, щоб віддати деякі накази та доречі й зібратися з думками, знайшов на туалеті записку, написану, мабуть, зміненим почерком.

Він розкрив її і прочитав:

«Приходьте скоріше, мені треба дуже багато чого сказати вам».

Король і принцеса розлучилися так недавно, що важко було зрозуміти, як «багато чого» встигло накопичитися після того «багато чого», що вони сказали одне одному дорогою з Вальвена до Фонтенбло.

Квапливий почерк записочки змусив короля задуматися. Він злегка поправив свій костюм і пішов до принцеси.

Принцеса, не бажаючи показати, що чекає на нього, вийшла зі своїми дамами в сад.

Дізнавшись, що принцеса вирушила на прогулянку, король покликав придворних, які перебували поблизу, і запросив їх із собою.

Принцеса влаштувала полювання на метеликів на просторій галявині, облямованій геліотропами і дроком. Вона дивилася, як бігали її молоденькі швидконогі фрейліни, а сама з нетерпінням чекала на короля.

Скрип кроків по піску змусив її обернутися. Людовик XIV був без капелюха; помахом тростини він збив метелика, якого підняв із трави де Сент-Еньян*, що йшов із ним.

- Бачите, принцесо, я теж полюю за метеликами, - сказав він, підходячи. - Панове, - додав він, обертаючись до своєї свити, - займіться полюванням і принесіть здобич своїм дамам.

Це означало - відійдіть від нас подалі.

Кумедно було бачити, як старі, поважні вельможі, які давно забули про стрункість і витонченість, заходилися бігати за метеликами, втрачаючи капелюхи й б'ючи тростинами кущі мирта і дроку, наче вони билися з іспанцями.

Король подав руку принцесі й проводив її до відкритої альтанки, щось на кшталт колиби, задуманої боязким генієм якогось невідомого майстра, що започаткував химерне й

фантастичне в суворому стилі тогочасного садівничого мистецтва.

Цей навіс, прикрашений кучерявими трояндами і настурцією, височів над лавкою без спинки, його поставили так, що ті, хто сидів під ним, перебуваючи посеред галявини, бачили все навкруги, їх було видно з усіх боків, але чути їх не міг ніхто, бо непроханий свідок, тільки-но зібравшись наблизитися і підслухати розмову, одразу опинявся на очах у тих, хто сидів.

Король знаками вітав і заохочував звідси мисливців. Насаджуючи метелика на золоту шпильку і ніби розмовляючи про нього з принцесою, він почав:

- Здається, тут можна поговорити без перешкод.

- Так, государю, мені треба було поговорити з вами віч-на-віч, але на очах у всіх.

- І мені теж, - сказав Людовик.

- Вас здивувала моя записка?

- Жахнула! Але те, що я хочу вам сказати, набагато важливіше.

- Навряд чи! Ви знаєте, що принц замкнув переді мною двері?

- Перед вами! Чому ж?

- Ви не здогадуєтеся?

- Ах, принцесо, нам, здається, треба сказати одне одному одне й те саме.

- А що ж із вами сталося?

- Повернувшись додому, я зустрів матір, і вона повела мене до себе.

- О, королеву-матір!.. Це дуже серйозно, - із занепокоєнням проговорила принцеса.

- Я думаю! Ось що вона мені сказала... Тільки дозвольте мені почати з невеликої передмови.

- Я вас слухаю, государю.

- Принц говорив вам що-небудь про мене?

- Часто.

- А про свої ревнощі?

- О, ще частіше!

- Про ревнощі до мене?

- Ні, не до вас, а...

- Так, я знаю, до Бекінгема і до Гіша, абсолютно вірно. Уявіть, принцесо, що зараз він надумав ревнувати до мене.

- Ось як! - відповідала принцеса з лукавою усмішкою.

- Але мені здається, ми не подавали ні найменшого приводу...

- Принаймні я... Але як ви дізналися про ревнощі принца?

- Матінка повідомила мені, що принц вбіг до неї як скажений і вилив цілий потік скарг на ваше... ви вибачте мене...

- Говоріть, говоріть.

- На ваше кокетство. Матінка намагалася його переконати, але він відповів їй, що більше чути нічого не хоче.

- Люди дуже злі, государю. Та що ж це таке! Брат і сестра не можуть поговорити між собою, щоб не почалися пересуди й навіть підозри! Адже ми ж не робимо нічого поганого, государю, у нас і в думках немає нічого поганого.

І вона кинула на короля гордий, зухвалий погляд, який розпалює полум'я бажань у найхолодніших і найрозумніших людей.

- Звичайно, - зітхнув Людовик.

- Знаєте, государе, якщо так триватиме, я не витримаю. Оцініть по справедливості нашу поведінку - хіба вона не доброчесна?

- Так, дуже.

- Щоправда, ми часто буваємо разом, бо маємо однакові думки, смаки. Спокуса справді могла б виникнути, але вона все-таки не виникла!.. Для мене ви тільки брат, і більше нічого.

Король насупився, а вона продовжувала:

- Коли ваша рука зустрічається з моєю, вона ніколи не викликає в мене того хвилювання, того трепету... як, наприклад, у закоханих...

- Досить, досить, благаю вас! - перебив її понівечений король. - Ви безжальні й хочете заморити мене.

- Що це означає?

- Але ж ви... ви прямо говорите, що нічого до мене не відчуваєте.

- О, государе... цього я не кажу... Мої почуття...

- Генрієтта... досить... ще раз прошу... Якщо ви уявляєте, що я такий самий мармуровий, як ви, то ви помиляєтеся.

- Я вас не розумію.

- Ну добре, добре, - зітхнув король, потупляючи очі. - Отже, наші зустрічі... і рукостискання... і наші погляди... Винен.... Так, ви маєте рацію... я розумію, що ви хочете сказати.

Він опустив голову і закрив обличчя руками.

- Будьте стриманішими, государе, - з жвавістю промовила принцеса, - на вас дивиться пан де Сент-Еньян.

- Так, справді, - з гнівом вигукнув Людовик. - У мене немає й тіні свободи, у мене не може бути простоти й щирості у стосунках із людьми... Думаєш, що знайшов друга, а насправді знаходиш шпигуна... думаєш, що знайшов подругу, а знаходиш... сестру.

Принцеса замовкла і потупилася.

- Принц ревнивий! - тихенько вимовила вона зовсім особливим тоном, чарівну красу якого неможливо передати.

- Ви маєте рацію! - вигукнув король.

- Так, - продовжувала принцеса, дивлячись на Людовика поглядом, що обпалював йому серце, - ви вільні, вас не підозрюють, не отруюють ваше домашнє життя.

- На жаль, ви ще нічого не знаєте. Королева теж ревнує.

- Марія-Терезія?

- До божевілля. Ревнощі брата викликані саме її ревнощами. Вона плакала, вона скаржилася моїй матері, вона злилася на це купання, яке було для мене такою насолодою.

«І для мене», - говорив погляд принцеси.

- І ось принц, підслуховуючи їх, вловив слово «banos», яке королева вимовила з особливою гіркотою; це його і навело на думку. Він увірвався до них, втрутився в розмову і наговорив матері таких речей, що вона була змушена піти від нього. Вам доводиться мати справу з ревнивим чоловіком, а переді мною виріс і буде вічно стояти привид тих самих ревнощів - з опухлими очима, запалими щоками та кривими губами.

- Бідний король! - прошепотіла принцеса, злегка торкаючись рукою до руки Людовика.

Він затримав цю ручку і, щоб потиснути її потайки від глядачів, які полювали не стільки на метеликів, скільки на новини, простягнув принцесі метелика, що помирав. Вона нахилилася над ним, немов рахуючи цятки або зернятка золотого пилу на крильцях метелика. Вона не вимовила жодного слова. Волосся їхнє торкалося, дихання змішувалося, руки горіли. Так минуло п'ять хвилин.

CXII. Що можна зловити, полюючи за метеликами

Кілька миттєвостей молоді люди не ворушилися, охоплені думкою про кохання, що народжується, яке населяє квітами двадцятирічну уяву. Генрієтта крадькома дивилася на Людовіка. У глибині його серця вона бачила любов, як досвідчений водолаз бачить перлину на дні моря.

Вона зрозуміла, що Людовик вагається, можливо, навіть мучиться сумнівами і треба злегка підштовхнути це ледаче або боязке серце.

- Отже?.. - промовила вона, перериваючи мовчання.

- Що ви хочете сказати? - запитав Людовик.

- Я хочу сказати, що мені доведеться повернутися до прийнятого мною рішення.

- До якого рішення?

- До того, яке я вже повідомила вашій величності, коли між нами відбувалося перше пояснення з приводу ревнощів принца.

- Що ж ви мені сказали тоді? - із занепокоєнням запитав Людовик.

- Хіба ви вже забули, государе?

- На жаль, якщо це якесь нове нещастя, то, напевно, скоро згадаю.

- О, це нещастя тільки для мене, государю, - відповіла Генрієтта, - але нещастя необхідне.

- Та скажіть же нарешті, що таке!

- Від'їзд!

- Ах, знову це невблаганне рішення?

- Повірте, государю, що я прийняла це рішення не без жорстокої внутрішньої боротьби... Право, государе, мені слід повернутися в Англію.

- Ніколи, ніколи я не допущу, щоб ви покинули Францію! - вигукнув король.

- І однак же, - продовжувала принцеса тоном лагідної рішучості, - це абсолютно необхідно, государю. Більше того, я переконана, що така воля вашої матері.

- Воля! - вигукнув король. - Ви вимовили дивне слово в моїй присутності, дорога сестро!

- Але хіба, - відповіла з посмішкою Генрієтта, - ви не підкорилися б із задоволенням волі доброї матері?

- Перестаньте, бога ради; ви розриваєте мені серце. Ви говорите про свій від'їзд із таким спокоєм...

- Я не народжена для щастя, государе, - сумно відповідала принцеса, - з дитинства я звикла до того, що найдорожчі мої мрії не збуваються.

- Ви говорите правду? І тепер від'їзд завадив би здійснитися дорогій вам мрії?

- Якщо я відповім «так», вас це втішить, государю?

- Жорстока!

- Тихіше, государю, до нас ідуть.

Король озирнувся навкруги.

- Немає нікого, - сказав він. Потім, знову звертаючись до принцеси, продовжив: - Послухайте, Генрієтто, адже проти ревнощів чоловіка є й інші засоби, крім вашого від'їзду, який убив би мене...

Генрієтта з сумнівом знизала плечима.

- Так, так, убив би, - продовжував Людовик. - Невже, повторюю, ваша уява... або, краще сказати, ваше серце не здатне навіяти вам що-небудь інше?

- Боже мій, що, по-вашому, воно має вселити мені?

- Скажіть, як довести людині, що її ревнощі не мають підстави?

- Насамперед, государе, йому не дають жодних приводів до ревнощів, тобто кохають тільки його.

- Я очікував іншого.

- Чого ж ви очікували?

- Ревнивця можна заспокоїти, приховуючи своє почуття до того, хто збуджує його ревнощі.

- Приховувати важко, государю.

- Щастя завжди здобувається важко. Що стосується мене, то, клянуся вам, я можу, якщо потрібно, збити з пантелику всіх ревнивців, зробивши вигляд, що ставлюся до вас так само, як до будь-якої іншої жінки.

- Поганий, слабкий засіб, - промовила молода жінка, похитуючи чарівною голівкою.

- Вам ніяк не догодиш, люба Генрієтто, - сказав Людовик із незадоволенням. - Ви відкидаєте все, що я пропоную. Але принаймні запропонуйте що-небудь самі... Я дуже довіряю винахідливості жінок.

- Добре, я придумала. Ви слухаєте, государю?

- Що за питання? Ви вирішуєте мою долю і питаєте, чи слухаю я!

- Я суджу по собі. Якби я підозрювала, що мій чоловік залицяється до іншої жінки, то мене могла б заспокоїти одна річ!

- Яка?

- Мені потрібно було б насамперед переконатися, що він не цікавиться цією жінкою.

- Адже саме це я говорив вам зараз.

- Так, але тільки я б не заспокоїлася, поки не побачила б, що він залицяється до іншої.

- Ах, я розумію вас, Генрієтто, - з посмішкою підхопив Людовик. - Цей засіб, звісно, дотепний, але жорстокий.

- Чому?

- Ви виліковуєте ревнивця від підозр, але наносите йому рану в серці. Страх його мине, але залишиться біль, а це, по-моєму, ще гірше.

- Згодна. Але зате він не помітить, навіть підозрювати не буде, хто його справжній ворог, і не стане на заваді істинному

коханню. Він спрямує свою увагу в той бік, де вона нікому й нічому не зашкодить. Словом, государю, моя система, проти якої ви, на мій подив, заперечуєте, шкідлива для ревнивця, але корисна для закоханих. А хто ж, государе, крім вас, коли-небудь жалів ревнивця? Це особлива хвороба, що гніздиться в уяві, і, як усі уявні хвороби, вона невиліковна. Дорогий государе, я згадую з цього приводу афоризм мого вченого доктора Долі, дуже дотепної людини. «Якщо у вас дві хвороби, - говорив він, - виберіть одну, яка вам більше подобається, я вам залишу її. Вона допоможе мені впоратися з іншою».

- Добре сказано, дорога Генріетто, - з усмішкою відповів король. - Я завтра ж призначу йому пенсію за його афоризм. Ось і ви, Генріетто, оберіть менше із зол. Ви не відповідаєте, посміхаєтеся. Я здогадуюся: менше із зол - перебування у Франції? Ну і чудово. Це зло я вам залишу, а сам візьмуся лікувати більше зло і сьогодні ж підшукаю предмет для відволікання уваги ревнивців обох статей, які переслідують вас.

- Тсс... Цього разу до нас і справді підходять, - сказала принцеса і нахилилася, щоб зірвати барвінок у густій траві.

І справді, з вершини гірки у напрямку до них мчала ціла юрба дам і кавалерів. Причиною цього набігу був чудовий виноградний сфінкс, схожий зверху на сову і з нижніми крильцями, що нагадують пелюстки троянди.

Ця рідкісна здобич попалася в сачок мадемуазель де Тонне-Шарант, яка з гордістю показувала її своїм менш щасливим суперницям. Цариця полювання сіла за двадцять кроків від лавки, на якій сиділи Людовик і Генріетта, притулилася до розкішного дуба, оповитого плющем, і приколола метелика до своєї довгої палиці. Мадемуазель де Тонне-Шарант була дуже гарна собою. Тому кавалери покинули інших дам і скупчилися біля неї в гурток під приводом привітати її з удачею.

Король і принцеса, усміхаючись, дивилися на цю сцену, як дорослі дивляться на ігри дітей.

- Що ви скажете про мадемуазель де Тонне-Шарант, Генріетто? - запитав король.

- Скажу, що волосся в неї надто світле, - відповідала принцеса, одразу вказуючи на єдиний недолік, який можна було закинути майже досконалій красі майбутньої пані де Монтеспан.

- Так, занадто білокура, це вірно, але все ж, по-моєму, красуня.

- О так, і кавалери так і кружляють біля неї. Якби ми полювали замість метеликів за залицяльниками, дивіться-но, скільки б ми наловили їх біля неї.

- А як ви думаєте, Генрієтто, що сказали б, якби король втрутився в натовп цих залицяльників і кинув свій погляд на красуню? Принц продовжував би ревнувати?

- О, государю, мадемуазель де Тонне-Шарант засіб дуже сильний, - зітхнула принцеса. - Ревнивець, звичайно, вилікувався б, але, мабуть, з'явилася б ревнивиця!

- Генрієтта, Генрієтта! - вигукнув Людовик. - Ви наповнюєте моє серце радістю. Так, так, ви маєте рацію, мадемуазель де Тонне-Шарант занадто прекрасна, щоб служити ширмою.

- Ширмою короля, - з усмішкою відповідала Генрієтта. - Ця ширма має бути красивою.

- То ви мені радите її? - запитав Людовик.

- Що мені сказати вам, государю? Дати таку пораду - означає дати зброю проти себе. Було б божевіллям або зарозумілістю рекомендувати вам, щоб відвести погляд, жінку, набагато красивішу за ту, яку ви нібито кохаєте.

Король шукав руку принцеси, її погляд і прошепотів їй на вухо кілька ніжних слів, так тихо, що автор, який мав би все знати, не розчув їх.

Потім він голосно додав:

- Ну добре, виберіть самі ту, яка повинна буде вилікувати наших ревнивців. Я буду за нею доглядати, присвячу їй увесь час, що в мене залишиться від справ, їй віддаватиму квіти, зірвані для вас, їй нашіптуватиму про ніжні почуття, які викличете в мені ви. Тільки обирайте уважніше, інакше, пропонуючи їй троянду, зірвану моєю рукою, я мимоволі дивитимуся у ваш бік, мої руки, мої губи тягнутимуться до вас, хоч би мою таємницю вгадав увесь всесвіт.

Коли ці слова, зігріті любовною пристрастю, злітали з вуст короля, принцеса червоніла, тремтіла, щаслива, горда, захоплена. Вона нічого не могла знайти у відповідь: її гордість, її жага поклоніння були задоволені.

- Я виберу, - сказала вона, піднімаючи на нього свої чудові очі, - тільки не так, як ви просите, тому що весь цей фіміам, який ви збираєтеся спалювати на вівтарі іншої богині - ах, государе! я ревную до неї, - я хочу, щоб він увесь повернувся до мене, щоб не зникла жодна його частинка. Я виберу, государе, з вашого королівського дозволу таку, яка буде найменш здатна захопити вас і залишить мій образ недоторканим у вашій душі.

- На щастя, - зауважив король, - у вас серце не зле, інакше я тремтів би від вашої погрози. Крім того, серед жінок, що оточують нас, важко відшукати неприємне обличчя.

Поки король говорив, принцеса встала з лави, окинула поглядом галявину і покликала до себе короля.

- Підійдіть до мене, государе, - сказала вона, - бачите ви там, біля кущів жасмину, гарненьку дівчину, що відстала від інших? Вона йде одна, опустивши голову, і дивиться собі під ноги, немов загубила що-небудь.

- Мадемуазель де Лавальєр? - запитав король.

- Так.

- О!

- Хіба вона не подобається вам, государю?

- Та ви подивіться на неї, бідолаху. Вона така худенька, майже безтілесна.

- А хіба я товста?

- Але вона якась похмура.

- Повна протилежність мені; мені дорікають, що я надто весела.

- До того ж кульгава хромоножка. Дивіться, вона навмисне всіх пропустила вперед, щоб не помітили її вади.

- Ну то що ж? Зате вона не втече від Аполлона, як швидконога Дафна*.

- Генрієтто, Генрієтто! - з досадою вигукнув король. - Ви навмисне вибрали найпотворнішу з ваших фрейлін.

- Так, але все ж це моя фрейліна - зауважте це.

- Так що ж?

- Щоб бачити ваше нове божество, вам доведеться волею-неволею приходити до мене; скромність не дасть вам змоги шукати побачень наодинці, і ви бачитиметеся з нею тільки в моєму домашньому гуртку та говоритимете не тільки з нею, а й зі мною. Словом, усі ревнивці побачать, що ви приходите до мене не заради мене, а заради мадемуазель де Лавальєр.

- Хромоножки.

- Вона тільки трохи накульгує.

- Вона ніколи рота не розкриває.

- Але зате коли розкриє, то показує чарівні зубки.

- Генрієтта!..

- Адже ви самі надали мені вибір.

- На жаль, так!

- Підкоряйтеся ж йому без заперечень.

- О, я підкорився б навіть фурії, якби ви її обрали!

- Лавальєр лагідна, як овечка. Не бійтеся, вона не стане опиратися, коли ви їй оголосите, що кохаєте її.

І принцеса зареготала.

- Ви залишите мені дружбу брата, постійність брата і прихильність короля, чи не так?

- Я залишу вам серце, яке б'ється тільки для вас.

- І ви вважаєте, що наше майбутнє забезпечене?

- Сподіваюся.

- Ваша мати перестане дивитися на мене як на ворога?

- Так.

- А Марія-Терезія не буде більше говорити іспанською в присутності мого чоловіка, який не любить чути іноземну мову, бо йому все здається, що його лають?

- Можливо, він має рацію, - промовив король.

- Зрештою, чи будуть, як і раніше, звинувачувати короля в злочинних почуттях, якщо ми відчуваємо один до одного тільки чисту симпатію, без всяких задніх думок?

- Так, так, - пробурмотів король. - Щоправда, стануть говорити інше.

- Що ще, государю? Невже нас ніколи не залишать у спокої?

- Говоритимуть, - продовжував король, - що в мене дуже поганий смак. Ну, та що значить моє самолюбство перед вашим спокоєм?

- Моєю честю, государю, хочете ви сказати, честю нашої родини. І до того ж, повірте, ви даремно заздалегідь налаштовуєте себе проти Лавальєр; вона кульгає, але вона, право, не позбавлена деякого розуму. Утім, до чого торкається король, те перетворюється на золото.

- Пам'ятайте, Генрієтто, що я ще у вас у боргу, ви могли б змусити мене заплатити набагато дорожче за ваше перебування у Франції.

- Господарю, до нас підходять... Ще одне слово.

- Слухаю.

- Ви розсудливі й обачні, государе, але вам тепер доведеться озброїтися всією вашою розсудливістю і всією вашою обачністю.

- О, з сьогоднішнього ж вечора я візьмуся за свою роль, - зі сміхом вигукнув Людовик. - Ви побачите, що в мене є покликання до ролі пастушка. У нас сьогодні після обіду велика прогулянка в ліс, а потім вечеря і о десятій годині балет.

- Я знаю.

- Отже, сьогодні ж увечері моє любовне полум'я підніметься вище за наші феєрверки і горітиме яскравіше за миски нашого друга Кольбера. У королев і в принца від його блиску очі заболять.

- Будьте обережні, государю!

- Боже мій, що ж я зробив?

- Мені доведеться взяти назад похвали, які я вам щойно роздавала... Я назвала вас розсудливим, обачним... А ви починаєте з такого божевілля! Хіба пристрасть може спалахнути в одну мить, як смолоскип? Хіба такий король, як ви, зможе відразу, без жодної підготовки, впасти до ніг такої дівчини, як Лавальєр?

- Генрієтта, Генрієтта! Я ловлю вас на слові... Ми ще не почали кампанію, а ви вже нападаєте на мене.

- Ні, я тільки застерігаю вас. Нехай полум'я розгорається поступово, потроху, а не миттєво. Якщо ви виявите такий запал, ніхто не повірить, що ви закохалися, а подумають, що ви збожеволіли, якщо тільки відразу не розгадають усієї вашої гри. Люди іноді не настільки дурні, як здаються.

Король змушений був визнати, що принцеса мудра, як ангел, і хитра, як диявол.

Він поклонився.

- Добре, нехай буде так, - погодився він. - Я обміркую план атаки. Генерали, наприклад, мій кузен Конде, пожовтіють, сидячи над своїми стратегічними картами, перш ніж зрушать з місця хоч одного з тих пішаків, які звуться армійським корпусом; я хочу скласти план всієї кампанії. Ви знаєте, що Країна Ніжних Почуттів розділена на безліч областей. Ну ось, я насамперед зупинюся в селі Залицянь, на хуторі Любовних Записочок, а потім уже вирушу дорогою до Відвертої Любові. Тут шлях зрозумілий, ви знаєте. Мадемуазель Скюдері* ніколи б мені не пробачила, якби я перескочив через станцію.

- Ось тепер ми на вірному шляху, государю. Але чи не час нам розлучитися?

- На жаль, пора; нас все одно розлучать.

- Справді, - сказала Генрієтта, - сюди урочисто несуть сфінкса мадемуазель де Тонне-Шарант, під спів труб, як заведено на мисливських святах.

- Отже, вирішено: сьогодні, під час прогулянки лісом, я проберуся в хащі і, заставши Лавальєр одну, без вас...

- Я її видалю від себе. Це вже моя турбота.

- Прекрасно! Я піду до неї при всіх її подругах і пущу в неї першу стрілу.

- Тільки цільтеся гарненько, не промахніться, потрапте прямо в серце, - засміялася принцеса.

Тут вона розлучилася з королем і пішла назустріч веселому кортежу, що простував з трубними звуками, вигуками і належними нагоді церемоніями.

CXIII. Балет «Пори року»

Після обіду, що закінчився близько п'ятої години, король пішов до себе в кабінет, де на нього чекали кравці. Мала бути примірка знаменитого костюма Весни, над яким працювало безліч придворних художників.

Усі ролі балету були вже розучені учасниками вистави. Королю хотілося зробити сюрприз. Щойно він покінчив зі справами, він зараз же послав за своїми двома церемоніймейстерами, Вільруа* і Сент-Еньяном. Обидва вони заявили, що чекають лише його наказу, що все готово і можна починати. Потрібно тільки, щоб погода була гарна і вечір теплий.

Король відчинив вікно. Золотисті хмари ковзали над верхівками дерев. Випливав місяць. Зелені дзеркальні ставки спочивали як заворожені. Лебеді, склавши крила, дрімали на воді, немов судна на якорях.

Поглянувши на цю чудову картину, король негайно ж віддав наказ, на який очікували пани де Вільруа і де Сент-Еньян. Але виконати його треба було по-царськи. А для цього залишалося вирішити ще одне питання. Людовик XIV і поставив його:

- Є у вас гроші?

- Господарю, - відповів Сент-Еньян, - ми вже змовилися з паном Кольбером.

- Чудово.

- Пан Кольбер сказав, що він з'явиться до вашої величності, щойно ваша величність виявить бажання продовжувати свята.

- Добре, нехай прийде.

Здавалося, що Кольбер підслуховував біля дверей. Він увійшов до кімнати, щойно король вимовив його ім'я.

- Дуже приємно, пане Кольбер, - привітав його король. - А ви, панове, приступіть до виконання своїх обов'язків.

Сент-Еньян і Вільруа відкланялися. Король сів у крісло біля вікна.

- Я танцюю сьогодні в балеті, пане Кольбер, - повідомив він.

- Отже, завтра, государе, я маю платити за рахунками.

- Чому?

- Я обіцяв постачальникам оплатити їхні рахунки наступного дня після балету.

- Ну що ж, пане Кольбер, якщо обіцяли, так і платите.

- Чудово, государю. Тільки для того, щоб платити, потрібні гроші, як казав пан де Леділ'єр.

- Як? А ті чотири мільйони, які обіцяв пан Фуке, хіба вони ще не внесені ним? Я й забув запитати вас про це.

- Господарю, вони були у вашої величності в призначений час.

- Ну?

- Государ, кольорове скло, феєрверк, скрипки і кухарі з'їли ці чотири мільйони за один тиждень.

- Як, усе цілком?

- До останнього су. Щоразу, коли ваша величність наказували влаштувати ілюмінацію по берегах великого каналу, згорало стільки олії, скільки міститься води у всіх басейнах.

- Гаразд, гаразд, пане Кольбер. Значить, у нас немає більше грошей?

- У мене більше немає, але в пана Фуке є.

І обличчя Кольбера осяялося злісною радістю.

- Що ви хочете сказати? - запитав Людовик.

- Господарю, ми вже взяли в пана Фуке шість мільйонів. Він дав їх так охоче, що, напевно, не відмовиться дати ще, якщо знадобиться. Тепер якраз йому настав час розщедритися.

Король насупив брови.

- Пане Кольбер, - промовив він, викарбовуючи слова, - я дотримуюся іншої думки. Я не хочу ставити в скрутне становище мого вірного слугу. Пан Фуке вже видав шість мільйонів протягом тижня, це достатня сума.

Кольбер зблід.

- Однак, - зауважив він, - кілька часу тому ваша величність говорили інше, того дня хоча б, коли прийшли звістки з Бель-Іля.

- Відтоді, пане, я змінив свою думку.

- Хіба ваша величність уже не вірить у змову?

- Пане помічник інтенданта, мої справи стосуються мене одного, я вже говорив вам, що сам буду вести їх.

- Значить, я мав нещастя впасти в немилість у вашої величності! - вигукнув Кольбер. Він весь тремтів від страху і люті.

- Жодним чином, навпаки, ви дуже подобаєтеся мені.

- Ах, государе, - посміхнувся скарбник з удаваною грубістю, що лестила самолюбству Людовіка, - який сенс подобатися вашій величності, коли не можеш бути вам корисним?

- Ваші послуги знадобляться іншим разом.

- Як же ви накажете вчинити тепер, ваша величність?

- Вам потрібні гроші, пане Кольбер?

- Близько семисот тисяч ліврів, государю.

- Ви візьмете їх із моєї особистої скарбниці.

Кольбер поклонився.

- Але, - додав Людовик, - навряд чи ви за всієї вашої економії можете обійтися такою незначною сумою, я підпишу вам ордер на три мільйони.

Король узяв перо, написав кілька слів. Потім, передаючи папір Кольберу, сказав:

- Будьте спокійні, пане Кольбер, складений мною план - справжній королівський план.

Після цих слів, вимовлених з усією урочистістю, яку молодий государ умів надавати своїм промовам за таких обставин, він відпустив Кольбера і велів покликати кравців.

Наказ, відданий королем церемоніймейстерам, незабаром став відомий усьому Фонтенбло. Усі знали, що король приміряє свій костюм і ввечері відбудеться балет. Ця новина поширилася зі швидкістю блискавки і на льоту пустила в хід кокетство і різні примхи, запалила безліч бажань, запалила найбожевільніші мрії. Тієї ж хвилини, немов за помахом чарівної палички, всі, хто вмів тримати в руках голку, всі, хто вмів відрізняти камзол від штанів, як каже Мольєр, були покликані на допомогу чепурунам і дамам.

Король закінчив свій туалет о дев'ятій годині. Він з'явився у відкритій кареті, прибраній зеленню і квітами. Королеви помістилися на чудовій естраді, спорудженій на березі ставка, у театрі дивовижної краси.

За п'ять годин теслі зібрали всі частини цього театру, шпалерники розставили стільці, і, немов за сигналом чарівної палички, тисячі рук, допомагаючи одна одній, без суєти і поспіху спорудили в цьому місці будівлю під звуки музики, а потім освітлювачі прикрасили театр і береги ставка незліченною кількістю свічок.

На небі, вкритому зірками, не було жодної хмаринки. Здавалося, сама природа прийшла на допомогу фантазії короля. Замість даху над театром простягалося небесне склепіння, за передніми декораціями виблискувала відбитими вогнями гладь

води, а далі - синюваті силуети дерев із куполоподібними вершинами.

Коли прибув король, зал для глядачів був повний; він сліпив очі блиском золота і дорогоцінного каміння, так що неможливо було розрізнити жодного обличчя. Потроху, коли око звикло до цього сяйва, з нього одна за одною почали виникати прекрасні дами, немов зірки на нічному небі перед глядачем, який спочатку заплющив, а потім розплющив очі.

Сцена зображувала гай; по ньому високо стрибали кривоногі фавни. Дріада дражнила їх, вони ганялися за нею; інші дріади поспішали до неї на допомогу, і все це було виражено в різноманітних танцювальних рухах.

У розпал метушні з'являлася Весна з усією свитою і наводила порядок. Пори року, союзники Весни, супроводжували її і відкривали танці під звуки гімну, слова якого були сповнені тонких лестощів. Флейти, гобої та скрипки малювали сільський пейзаж.

Король, він же - Весна, виступив на сцену під грім оплесків.

На ньому була туніка з квітів, що м'яко облягала його стрункy, тонку фігуру. Шовкові панчохи тілесного кольору змальовували його витончені ноги в бузкових туфлях із зеленими бантами. Прекрасне хвилясте волосся, свіжий колір обличчя, м'який погляд блакитних очей, губи, що сходили до усмішки, - таким був тоді цей король, справедливо прозваний королем усіх Амурів. Він рухався легко і плавно, точно ширяв.

Це був блискучий вихід. Слідом з'явився граф де Сент-Еньян, мабуть, поспішав до короля або принцеси.

На принцесі була довга сукня, легка і прозора, так що під нею іноді ясно вимальовувалися то коліно, то маленька ніжка, взута в шовкову туфлю. З почтом вакханок вона весело наближалася до місця, де мала танцювати.

Аплодисменти тривали так довго, що граф встиг підійти до короля, який стояв у танцювальній позиції.

- Що вам, Сент-Еньян? - запитала Весна.

- Боже мій, ваша величність, - пролепетав зблідлий придворний, - ваша величність і не подумали про танець Плодів.

- Чому ж, я пам'ятаю, його не буде.

- Ні, государю. Ваша величність не віддали про це наказу, у музикантів він зберігся.

- Прикро, - пробурмотів король. - Цей танець неможливо виконати, бо немає пана Гіша.

- Господарю, цілих чверть години буде музика без танців. Це погубить весь балет. Щоправда, оркестр міг би викинути цей номер. Але річ у тім, государе...

- Що ще?

- Адже пан де Гіш тут...

- Тут? - промовив король, насупивши брови. - Він тут?.. Ви впевнені?..

- У костюмі для танців, государю. Погляньте праворуч. Граф чекає.

Король відчув, що його обличчя спалахнуло. Він жваво обернувся. Справді, праворуч від нього, виблискуючи красою, у костюмі Вертумна стояв де Гіш, мабуть, чекаючи погляду короля, щоб заговорити з ним. Неможливо описати здивування короля, здивування принца, який заметушився в ложі, шепіт, що здійнявся в залі, хвилювання публіки, хвилювання принцеси, побачивши свого партнера.

Король мовчки втупився на графа.

Той підійшов до нього і шанобливо вклонився:

- Господарю, ваш покірний слуга з'явився сьогодні на службу, як з'явився б на поле битви. Король, втративши цей танець Плодів, втратив би найкращу сцену у своєму балеті. Я не хотів, щоб краса, витонченість і мистецтво короля зазнали шкоди через мене. Я покинув своїх фермерів і з'явився на допомогу моєму королю.

Кожне з цих слів було зважене і красномовне. Лестощі сподобалися королю, мужність його здивувала. Він сказав тільки:

- Я не наказував вам повернутися, графе.

- Звичайно, государе, але ваша величність не наказували мені також залишатися там.

Король відчував, що час спливає. Ще хвилина, і все було б зіпсовано. До того ж у серці короля панувало щастя. Він почерпнув натхнення в красномовному погляді принцеси.

Очі Генрієтти говорили йому:

«Адже вас ревнують. Розсійте підозри. Хто боїться двох суперників, той не боїться жодного».

Своїм спритним втручанням принцеса взяла гору. Король посміхнувся де Гішу.

Де Гіш ні слова не зрозумів з цієї німої розмови. Він бачив тільки, що принцеса намагається не дивитися на нього. Отримавши помилування, він приписав його принцесі. Король був задоволений. Один принц нічого не розумів.

Балет почався. Він був чудовий.

Коли скрипки надихнули найясніших танцюристів, коли наївна пантоміма тієї епохи - її наївність ще підкреслювалася посереднім виконанням вельможних артистів - розгорнулася в усій красі, зала здригнулася від оплесків.

Де Гіш сяяв як сонце, але сонце придворне, готове задовольнятися другорядною роллю. Йому не було діла до успіху, який не оцінила принцеса; він мріяв тільки про те, як би знову завоювати її прихильність. А вона навіть не глянула на нього.

Мало-помалу тривога затьмарила всю його радість, весь його блиск, ноги підкошувалися, руки не слухалися, голова горіла.

З тієї хвилини король став справді першим танцюристом кадрилі. Він кинув погляд у бік свого переможеного суперника.

Де Гіш навіть не схожий був більше на придворного; він танцював погано, невиразно; незабаром він зовсім зупинився.

Король і принцеса тріумфували.

CXIV. Німфи парку Фонтенбло

З хвилину король впивався своїм торжеством - воно було повним. Потім він обернувся і поглянув на принцесу, щоб трохи помилуватися і нею.

В юності люди люблять, можливо, палкіше і пристрасніше, ніж у зрілому віці, але в них і всі інші почуття тоді проявляються з такою самою силою, і самолюбство не поступається коханню, не те що пізніше, років до тридцяти - тридцяти п'яти, коли кохання стає всепоглинаючим.

Людовик згадував про принцесу, але більше думав про себе; вона ж думала виключно про себе, а про короля навіть не думала.

У всьому цьому переплетенні царствених романів і царственого егоїзму жертвою був де Гіш. Усім впадали в око хвилювання й розгубленість бідолахи, і ця зневіра була тим помітнішою, що ніхто ніколи не бачив його з опущеними руками, повішеною головою, виснаженим поглядом. Зазвичай ні в кого не було сумнівів щодо де Гіша, коли йшлося про питання смаку та елегантності. Спочатку більшість приписала його невдачу в балеті просто придворній хитрості. Але більш проникливі, а таких при дворі чимало, скоро здогадалися, що тут щось інше.

Нарешті все потонуло в шалених оплесках. Королеви висловили милостиве схвалення, публіка - галасливий захват. Король пішов переодягнутися, і де Гіш, наданий самому собі, підійшов до принцеси. Вона сиділа в глибині сцени, чекаючи свого другого виходу і передчуваючи новий тріумф. Не дивно, що вона не помітила або робила вигляд, що не помічає навколишнього.

Побачивши де Гіша, дві її фрейліни, одягнені дріадами*, попереджувально зникли.

Де Гіш підійшов ближче і вклонився її королівській високості. Але її королівська високість - помітила вона його уклін чи ні - навіть не повернула голови. Кров застигла в жилах нещасного; така повна байдужість приголомшила його. Адже він був далеко, не знав нічого, що відбувалося, і не міг нічого передбачити. Побачивши, що його уклін залишився без відповіді, він наблизився ще на крок і голосом, що зривається, вимовив:

- Ваша високість, маю честь засвідчити вам мою найнижчу повагу.

Цього разу її королівська високість зволила підняти свої млосні очі на графа.

- Ах, це ви, пане де Гіш, - промовила вона, - здрастуйте!

І одразу ж відвернулася. Граф ледь стримався.

- Ваша королівська високість, ви чудово танцювали, - промовив він.

- Ви знаходите? - недбало відгукнулася вона.

- Так, ваша роль цілком відповідає характеру вашої королівської високості.

Принцеса обернулася і пильно подивилася на де Гіша своїми ясними очима:

- Що ви хочете цим сказати?

- Ви граєте богиню прекрасну, гордовиту і вітряну, - відповів він.

- Ви говорите про Помона, графе?

- Я говорю про ту богиню, яку ви граєте, ваша королівська високість.

Принцеса зробила гримасу.

- Але ж самі ви, пане, - промовила вона, - чудовий танцюрист.

- О, ваша високість, я належу до числа тих, яких зовсім не помічають, а якщо й помітили на мить, то зараз же забувають.

Він глибоко і уривчасто зітхнув, квапливо вклонився і з тріпотливим від горя серцем, з палаючою головою і палаючим поглядом зник за декорацією.

Принцеса тільки злегка знизала плечима. Помітивши, що фрейліни зі скромності відійшли вбік, вона покликала їх поглядом.

Це були дівиці де Тонне-Шарант і де Монтале.

- Ви чули, пані? - запитала принцеса.

- Що таке, ваша високість?

- Що сказав граф де Гіш?

- Ні, не чули.

- Дивно, - промовила принцеса співчутливим тоном, - як відбилося вигнання на розумових здібностях бідолахи де Гіша. - І вона продовжувала, підвищивши голос, щоб нещасний не пропустив жодного з її слів: - По-перше, він погано вів свою партію, а крім того, наговорив купу нісенітниць.

І вона встала, наспівуючи мелодію, під яку збиралася зараз танцювати.

Гіш чув усе це. Стріла глибоко встромилася в його серце. Тоді, роздратований, ризикуючи зіпсувати все свято, він кинувся тікати, роздираючи на шматки прекрасне вбрання свого Вертумна і втрачаючи дорогою гілки винограду, фігове й мигдалеве листя та всі інші атрибути зображуваного ним бога.

Через чверть години він знову був у театрі. Принцеса закінчувала своє па. Вона помітила графа, але не глянула на нього, а він, своєю чергою, оскаженілий, повернувся до неї спиною, коли вона, у супроводі своїх німф і сотні підлесників, проходила повз.

У той самий час на іншому кінці театру, біля ставка, сиділа жінка, спрямувавши погляди на одне яскраво освітлене вікно. То було вікно королівської ложі.

Виходячи з театру, щоб подихати свіжим повітрям, де Гіш пройшов повз цю жінку і вклонився їй. Вона піднялася з виглядом людини, захопленої зненацька за мріями, які хотілося б приховати навіть від себе самого.

Гіш упізнав її і зупинився.

- Добрий вечір, мадемуазель! - привітно промовив він.

- Добрий вечір, графе!

- Ах, мадемуазель де Лавальєр, - звернувся до неї де Гіш, - який я щасливий, що зустрів вас!

- Я теж дуже рада нашій зустрічі, графе, - сказала молода дівчина, роблячи крок, щоб піти.

- О, залишіться, благаю вас! - попросив де Гіш. - Ви любите усамітнення. Ах, як я розумію це; такі нахили властиві всім жінкам із добрим серцем. Жодній з них не буде нудно далеко від світських задоволень. О мадемуазель, мадемуазель!

- Та що з вами, графе? - злякано запитала Лавальєр. - Ви, мабуть, засмучені?

- Я? Ні, ні, я зовсім не засмучений.

- У такому разі, пане де Гіш, дозвольте мені висловити вам свою вдячність. Я знаю, що тільки завдяки вашому клопотанню мене призначили фрейліною принцеси.

- Так, правда, я пригадую, дуже радий, мадемуазель. Ви, ймовірно, кохаєте кого-небудь?

- Я?

- Ах, вибачте, я не знаю, що кажу; тисячу разів прошу вибачення. Принцеса мала рацію, абсолютно рацію; це жорстоке вигнання пошкодило мої розумові здібності.

- Але мені здається, графе, що король прийняв вас прихильно?

- Ви вважаєте? Прихильно... здається, прихильно... так.

- Зрозуміло, прихильно; адже ви, по-моєму, повернулися без його дозволу?

- Це правда, і мені здається, що ви маєте рацію, мадемуазель. А чи не бачили ви де-небудь тут віконта де Бражелона?

При цьому імені Лавальєр здригнулася.

- До чого це запитання? - промовила вона.

- О боже мій! Невже я образив вас? - схаменувся де Гіш. - У такому разі я нещасна людина, гідна жалю.

- Так, ви нещасні і гідні жалю, пане де Гіш; ви, мабуть, страшенно страждаєте.

- Ах, мадемуазель, чому в мене немає відданої сестри, вірного друга...

- У вас є друзі, пане де Гіш, і якраз віконт де Бражелон, про якого ви щойно говорили, ваш справжній друг.

- Так, дійсно, це один із найкращих моїх друзів. До побачення, мадемуазель, до побачення. Моя повага.

І він як божевільний кинувся в бік ставка. Його чорна тінь ковзала яскраво освітленими деревами і розпливалася на блискучій поверхні ставка.

Лавальєр співчутливо проводила його очима.

- Так, так, - промовила вона, - він страждає, і я починаю здогадуватися, через що.

Тут до неї підбігли її подруги, дівиці де Монтале і де Тонне-Шарант.

Вони щойно змінили костюми німф на звичайні сукні і, збуджені цією прекрасною ніччю і своїм успіхом, прибігли за своєю подругою.

- Як! Ви вже тут! - вигукнули вони. - А ми думали, що прийдемо перші на домовлене місце.

- Я тут уже чверть години, - відповідала Лавальєр.

- Хіба вам не сподобалися танці?

- Ні.

- А весь спектакль?

- Теж не сподобався. Я вважаю за краще дивитися на цей темний ліс, у глибині якого там і сям спалахують вогники, наче блимають очі якоїсь таємничої істоти.

- Яка вона поетична особа, наша Лавальєр, - усміхнулася де Тонне-Шарант.

- Нестерпна! - заперечила Монтале. - Коли ми бавимося, вона плаче, а коли нас ображають і ми, жінки, плачемо, Лавальєр регоче.

- Ні, я не така, - заявила де Тонне-Шарант. - Хто мене любить, повинен мені лестити, хто мені лестить, той мені подобається, а вже хто мені подобається...

- Ну, що ж ти не договорюєш? - сказала Монтале.

- Це дуже важко, - перебила мадемуазель де Тонне-Шарант із гучним сміхом. - Договори за мене, адже ти така розумна.

- А вам, Луїзо, подобається хто-небудь? - запитала Монтале.

- Це нікого не стосується, - промовила молода дівчина, піднімаючись із дернової лави, на якій вона просиділа весь балет. - Слухайте, адже ми домовилися повеселитися сьогодні без нагляду і провідників. Нас троє, ми дружні, погода чудова; погляньте, як повільно пливе по небу місяць, заливаючи срібним світлом верхівки каштанів і дубів. Яка чудова прогулянка! Ми втечемо туди, де нас не побачить нічиє око і куди ніхто не піде за нами. Пам'ятаєте, Монтале, шевернійські та шамборські ліси й тополі Блуа? Ми повіряли там один одному свої надії.

- І таємниці.

- Я теж часто мрію, - почала мадемуазель де Тонне-Шарант, - але...

- Вона нічого не розповідає, - зауважила Монтале, - і те, про що думає мадемуазель де Тонне-Шарант, відомо одній Атенаїс.

- Тсс! - зупинила їх Лавальєр. - Мені почулися кроки.

- Швидше, швидше в кущі! - скомандувала Монтале. - Присядьте, Атенаїс, ви така висока.

Мадемуазель де Тонне-Шарант слухняно нагнулася.

Тієї ж миті з'явилися двоє молодих людей; опустивши голову, вони йшли під руку піщаною алеєю вздовж берега.

Дівчата притулилися одна до одної і затамували подих.

- Це пан де Гіш, - шепнула Монтале на вухо мадемуазель де Тонне-Шарант.

- Це пан де Бражелон, - у свою чергу, шепнула де Лавальєр.

Молоді люди наближалися, жваво розмовляючи між собою.

- Зараз вона була тут, - сказав граф. - Це не був привид; я говорив із нею, але, можливо, я налякав її.

- Яким чином?

- Ах боже мій! Я не встиг ще отямитися від того, що трапилося зі мною; мабуть, вона мене не зрозуміла і злякалася.

- Не хвилюйтеся, друже мій. Вона добра і пробачить вас; вона розумниця, вона зрозуміє.

- А що, якщо вона занадто добре зрозуміла?

- Ну що ж?

- А раптом вона розповість?

- Ви не знаєте Луїзи, графе, - зауважив Рауль. - Луїза сама досконалість. У неї немає недоліків.

Молоді люди пройшли, голоси їхні мало-помалу затихли.

- Що це означає, Лавальєр? - заговорила мадемуазель де Тонне-Шарант. - Віконт де Бражелон назвав вас у розмові Луїзою. Чому?

- Ми разом виховувалися, - відповідала мадемуазель де Лавальєр, - ми знали одне одного ще дітьми.

- А крім того, пан де Бражелон твій наречений.

- А я й не знала! Це правда, мадемуазель?

- Як вам сказати, - відповіла Луїза, почервонівши, - пан де Бражелон зробив мені честь, просив моєї руки, але...

- Але що?

- Мабуть, король...

- Що король?

- Король не хоче дати згоди на цей шлюб.

- Чому? До чого тут король? - проворчала Ора. - Та хіба король має право втручатися в такі речі?.. «Пулітика - пулітикою, - як казав Мазаріні, - а любов - любов'ю!». Раз ти кохаєш пана де Бражелона і він тебе кохає, то вінчайтеся. Я даю вам згоду на шлюб.

Атенаїс розреготалася.

- Їй-богу, я говорю серйозно, - продовжувала Монтале, - і думаю, що в цьому випадку моя думка варта думки короля. Чи не правда, Луїзо?

- Скористаємося тим, що ці панове пішли, - сказала Луїза, - перебіжимо луг і сховаємося в хащі.

- Тим паче, - зауважила Атенаїс, - що біля замку і театру миготять якісь вогні, немов готуються супроводжувати найвищих осіб.

- Біжимо! - вигукнули дівчата.

І, граціозно підібравши довгі спідниці, вони швидко перетнули галявину між ставком і найглухішою частиною парку.

Лавальєр, скромніша й сором'язливіша, ніж її подруги, майже не піднімала спідниць і не могла бігти так швидко, як вони. Монтале і де Тонне-Шарант довелося почекати на неї.

У цей момент людина, що ховалася в рові, поростому лозняком, вискочила і кинулася у напрямку до замку.

Здалеку долинав шум коліс екіпажів, що котилися дорогою: то були карети королев і принцеси. Їх супроводжували кілька вершників. Копита коней мірно постукували, як гекзаметр Вергілія. Із шумом коліс зливалася віддалена музика; коли вона замовкала, на зміну їй лунав спів солов'я. А навколо пернатого співака в темній гущавині величезних дерев там і сям світилися очі сов, чуйних до співу.

Лань, що залізла в папороть, фазан, що примостився на гілці, і лисиця, лежачи у своїй норі, теж слухали музику. Суєта, що починалася раптово в кущах, видавала присутність цієї невидимої публіки.

Наші лісові німфи щоразу легенько скрикували, але, заспокоївшись, зі сміхом продовжували шлях.

Так вони дійшли до королівського дуба, який у молодості своїй чув любовні зітхання Генріха II за прекрасною Діаною де Пуатьє, а пізніше Генріха IV - за прекрасною Габріель д'Естре. Навколо дуба садівники влаштували лавку з моху і дерну, де королі могли спокійно відпочивати.

CXV. Про що говорили під королівським дубом

Жарти молодих дівчат мимоволі завмерли серед лісової тиші. Навіть найвеселіша, Монтале, заговорила серйозно.

- Як приємно, - зітхнула вона, - відверто поговорити про все, головне - про нас самих.

- Так, - відповідала мадемуазель де Тонне-Шарант, - при дворі під оксамитом і діамантами завжди таїться брехня.

- А я, - зітхнула Луїза, - ніколи не брешу; якщо я не можу сказати правди, я мовчу.

- Так ви недовго будете в милості, дорога моя, - кинула Монтале. - Тут не Блуа. Там ми довіряли старій принцесі всі наші прикрощі й бажання. Вона іноді згадувала, що й сама колись була молода. Вона розповідала нам про свою любов до чоловіка, а ми розповідали їй про чутки про її любовні пригоди. Бідна жінка! Вона разом із нами сміялася над цим; десь вона тепер?

- Ах, Монтале, - вигукнула Луїза, - ти знову зітхаєш; ліс налаштовує тебе на серйозний лад.

- Милі подруги, - зауважила Атенаїс, - вам нема чого шкодувати про життя в Блуа; адже і тут нам непогано. При дворі чоловіки й жінки вільно говорять про такі речі, про які суворо забороняють говорити матері, опікуни, а особливо духівники. Але ж це все-таки приємно, чи не так?

- Ах, Атенаїс! - промовила Луїза і почервоніла.

- Атенаїс сьогодні відверта. Скористаємося цим, - засміялася Монтале.

- Так, користуйтеся; сьогодні ввечері у мене можна випитати найпотаємніші таємниці.

- Ах, якби пан де Монтеспан був із нами! - промовила Монтале.

- Ви думаєте, я кохаю пана де Монтеспана? - запитала молода дівчина.

- Він такий красень.

- Так, і це велика перевага в моїх очах.

- Ось бачите.

- Навіть більше скажу: з усіх тутешніх чоловіків він найкрасивіший, найкращий...

- Що там таке? - перебила Луїза, швидко схопившись із лавки.

- Імовірно, лань пробирається в гущавині.

- Я боюся тільки людей, - сказала Атенаїс.

- Коли вони не схожі на пана де Монтеспана?

- Досить дражнити мене... Пан де Монтеспан справді залицяється до мене, але це ще нічого не означає. Адже і пан де Гіш залицяється до принцеси!

- Ах, бідолаха! - промовила Луїза.

- Чому бідолаха? Я вважаю, що принцеса досить вродлива і займає досить високе становище.

Лавальєр сумно похитала головою.

- Коли любиш, - сказала вона, - то любиш не за красу і високе становище, головне - це людина, її душа.

Монтале голосно розсміялася.

- Душа, погляди - які ніжності! - фиркнула вона.

- Я говорю тільки про себе, - відповідала Лавальєр.

- Благородні почуття! - холодно, з відтінком заступництва зауважила Атенаїс.

- Вам незнайомі ці почуття, мадемуазель? - запитала Луїза.

- Дуже знайомі; але я продовжую. Як можна жаліти людину, яка доглядає за принцесою? Сам винен.

- Ні, ні, - перебила Лавальєр, - принцеса грається почуттям, як маленькі діти вогнем, не розуміючи, що одна іскра може спалити цілий палац. Блищить, і їй цього досить. Вона хоче, щоб усе життя її було безперервною радістю і коханням. Пан де Гіш любить її, а вона його любити не буде.

Атенаїс презирливо розреготалася.

- Яке там кохання? - знизала вона плечима. - Кому потрібні ці благородні почуття? Добре вихована жінка з великодушним серцем, обертаючись серед чоловіків, повинна навіювати любов, навіть обожнювання, а про себе думати так: «Мені здається, що якби я була не я, то цю людину ненавиділа б менше, ніж усіх інших».

- Так ось що чекає на пана де Монтеспана! - вигукнула Лавальєр, сплеснувши руками.

- Його, як і всякого іншого. Адже я все-таки йому віддаю перевагу, і буде з нього! Дорога моя, ми, жінки, царюємо тут, поки ми молоді - між п'ятнадцятьма і тридцятьма п'ятьма роками. А потім живіть собі серцем, все одно у вас, крім серця, нічого не залишиться.

- Як це страшно! - прошепотіла Лавальєр.

- Браво! - вигукнула Монтале. - Молодець, Атенаїс, ви далеко підете!

- Ви не схвалюєте мене?

- Схвалюю всією душею! - відгукнулася насмішниця.

- Ви жартуєте, чи не так, Монтале? - запитала Луїза.

- Ні, ні, я цілком згодна з тим, що сказала Атенаїс, тільки...

- Тільки що?

- Тільки не вмію так діяти. Я будую плани, яким позаздрили б нідерландський намісник і сам іспанський король, а коли настає час діяти, нічого не виходить.

- Ви боїтеся? - презирливо зауважила Атенаїс.

- Ганебно.

- Мені шкода вас, - сказала Атенаїс. - Але принаймні вмієте ви вибирати?

- Право, не знаю. Ні!... Доля сміється наді мною; мрію про імператорів, а зустрічаю...

- Оро, Оро, перестань! - вигукнула Луїза. - Заради червоного слівця ти готова пожертвувати людьми, які тебе віддано люблять.

- Ну, до цього мені байдуже: хто мене любить, має бути щасливим, якщо я не жену його геть. Біда, якщо у мене з'явиться слабкість, біда і для нього, якщо я буду зганяти на ньому цю слабкість. Але ж буду! Чесне слово, буду!

- Ора!

- Так і треба, - сказала Атенаїс, - можливо, таким шляхом ви й досягнете, чого хочете. Чоловіки багато в чому справжні дурні, вони однаково називають кокетством і гордість, і непостійність жінок. Я, наприклад, горда, точніше - неприступна, я різко відштовхую претендентів, але я при цьому зовсім не хочу утримати їх біля себе. А чоловіки запевняють, що я кокетка, їхнє самолюбство нашіптує їм, ніби я мрію про їхні залицяння. Інші жінки, на кшталт вас, Монтале, піддаються на ніжні промови; вони загинули б, якби на допомогу не з'являвся благодійний інстинкт, який змушує їх несподівано міняти тактику і карати того, кому вони ледве не поступилися.

- Ось це і називається вченою дисертацією! - зауважила Монтале тоном ласунки, яка смакує вишукану страву.

- Жахливо! - прошепотіла Луїза.

- І ось завдяки такому кокетству - а це і є справжнє кокетство, - продовжувала фрейліна, - завдяки йому коханець, який щойно пишався своїми успіхами, раптом відразу втрачає всю свою пиху. Він уже виступав переможцем, а тут доводиться відступати. У результаті замість ревнивого, незручного, нудного чоловіка ми маємо покірного, пристрасного і палкого коханця, бо перед ним щоразу нова коханка. Уся суть кокетства в цьому. Завдяки йому стаєш царицею серед жінок, раз бог не дав дорогоцінної якості - вміння керувати власним серцем і розумом.

- Яка ж ви спритна! - вигукнула Монтале. - І як добре ви зрозуміли роль жінки!

- Я хочу забезпечити собі щасливе життя, - скромно зауважила Атенаїс. - Як усі слабкі люблячі серця, я захищаюся проти гніту сильних.

- А Луїза мовчить.

- Просто я не можу зрозуміти вас, - відгукнулася Луїза. - Ви говорите так, ніби живете не на землі, а на якійсь іншій планеті.

- Ну вже, нічого сказати, гарна ваша земля. Земля, де чоловік палить фаміам перед жінкою, доки в неї не

запаморочиться в голові й вона не впаде; тоді він завдає їй образи.

- Та навіщо ж падати? - промовила Луїза.

- Ах, це зовсім нова теорія, дорогенька моя; який же ви знаєте засіб, щоб встояти, якщо будете захоплені?

- О, якби тільки ви знали, що таке серце, - вигукнула молода дівчина, піднявши свої гарні вологі очі до темного неба, - я б вам усе пояснила й переконала б вас: любляче серце сильніше за все ваше кокетування й усю вашу гордість. Кокетка може викликати хвилювання, навіть пристрасть, але ніколи не навіє справжнього кохання. Любов, як я її розумію, - це досконала, повна, безперервна самопожертва, до того ж обопільна. Якщо я покохаю коли-небудь, я благатиму свого коханого не зазіхати на мою чистоту і свободу; я скажу йому - і він зрозуміє це, - що душа моя розривається, відмовляючись від насолод; а він, обожнюючи мене і зворушений моєю скорботною жертвою, зі свого боку також пожертвує собою; він буде поважати мене, не домагатиметься мого падіння, щоб потім завдати мені образи, за вашою блюзнірською теорією. Так я розумію любов. Невже ви скажете, що мій коханий буде зневажати мене? Нізащо не повірю, хіба тільки за своєю натурою він негідник, але серце мені порукою, що я не зупиню свій вибір на негіднику. Мій погляд послужить йому нагородою за всі його жертви і пробудить у ньому такі доблесті, яких він за собою не знав.

- Луїза! - перебила Монтале. - Усе це тільки слова, на ділі ви чините зовсім інакше.

- Що ви хочете сказати?

- Рауль де Бражелон обожнює вас, мало не на колінах благає вас про кохання. Нещасний віконт - жертва вашої чесноти. Через мою легковажність або через гордість Атенаїс він би ніколи так не страждав.

- Просто це особливий вид кокетства, - усміхнулася Атенаїс, - мадемуазель пускає його в хід, не підозрюючи про це.

- Боже мій! - вигукнула Луїза.

- Так. Знаємо ми цю простодушність: підвищена чутливість, постійна екзальтація, пристрасні пориви, які ні до чого не приводять... О, такий прийом - верх мистецтва і теж дуже ефективний! Трохи поміркувавши, я готова, мабуть, віддати перевагу йому, а не моїй гордості; у всякому разі, він набагато тонший за кокетство Монтале.

І обидві фрейліни залилися сміхом. Лавальєр мовчки похитала головою і сказала:

- Якби я почула в присутності чоловіка чверть того, що ви тут наговорили, або навіть була переконана, що ви це думаєте, я б померла на місці від сорому й образи.

- Так помирайте, ніжна крихітко, - відповіла мадемуазель де Тонне-Шарант, - хоча тут і немає чоловіків, зате є дві жінки, ваші подруги, які прямо оголошують вам, що ви - простодушна кокетка, тобто найнебезпечніша з усіх.

- Ну що ви говорите! - вигукнула Луїза, почервонівши і мало не плачучи.

У відповідь знову пролунав вибух реготу.

- Зачекайте, я запитаю про це в Бражелона, у цього бідного хлопчика, який знає тебе років дванадцять, кохає тебе і, однак, якщо вірити тобі, жодного разу не поцілував навіть кінчика твоїх пальців.

- Нумо, що ви скажете про таку жорстокість, жінко з ніжним серцем? - звернулася Атенаїс до Лавальєр.

- Скажу одне тільки слово: чеснота. Що ж, ви, мабуть, заперечуєте і чесноту?

- Послухай, Луїзо, не бреши, - попросила Ора, беручи її за руку.

- Як! Дванадцять років неприступності й суворості!

- Дванадцять років тому мені було всього п'ять років. Дитячі пустощі не рахуються.

- Ну добре, вам тепер сімнадцять років; будемо рахувати не дванадцять років, а три роки. Отже, протягом трьох років ви постійно були жорстокі. Але проти вас говорять тінисті гаї Блуа, побачення при світлі зірок, нічні зустрічі під платанами, його двадцять років і ваші чотирнадцять, його полум'яні погляди, які говорять красномовніше за слова.

- Що б там не було, але я сказала вам правду.

- Неймовірно!

- Але припустіть, що...

- Що таке? Говори.

- Домовляйте, а то ми, мабуть, припустимо таке, що вам і уві сні не снилося.

- Можете припустити, що мені здавалося, ніби я кохаю, насправді ж я не кохаю.

- Як, ти не любиш?

- Що поробиш! Якщо я чинила не так, як інші, коли вони кохають, значить, я не кохаю, значить, мій час ще не пробив.

- Стережися, Луїзо! - сказала Монтале. - Відповім тобі твоїм давнім застереженням. Рауля тут немає, не ображай його, будь великодушною; якщо, зваживши все, ти доходиш висновку, що ти його не любиш, скажи йому це прямо. Бідний юнак!

І вона знову зареготала.

- Мадемуазель щойно жаліла пана де Гіша, - зауважила Атенаїс. - Чи немає тут зв'язку? Можливо, байдужість до одного пояснюється співчуттям до іншого?

- Що ж, - сумно зітхнула Луїза, - ображайте, смійтеся: ви не здатні мене зрозуміти.

- Боже мій, яка образа, і горе, і сльози! - вигукнула Монтале. - Ми жартуємо, Луїзо; запевняю тебе, ми зовсім не такі чудовиська, як ти думаєш. Поглянь-но на горду Атенаїс, вона не любить пана де Монтеспана, це правда, але вона прийшла б у відчай, якби Монтеспан її не любив... Поглянь на мене, я сміюся з пана Малікорна, але бідолаха Малікорн чудово вміє, коли хоче, цілувати в мене руку. До того ж найстаршій із нас ще не минуло й двадцяти років... все попереду!

- Божевільні ви, право, божевільні! - прошепотіла Луїза.

- Так, - зауважила Монтале, - ти одна при здоровому глузді.

- Звичайно!

- Отже, ви так-таки й не любите бідолаху Бражелона? - запитала Атенаїс.

- Можливо, - перебила Монтале, - вона ще не зовсім упевнена в цьому. Про всяк випадок май на увазі, Атенаїс, якщо пан де Бражелон виявиться вільним, придивися гарненько до нього раніше, ніж даси слово пану де Монтеспану.

- Дорога моя, пан де Бражелон не єдиний цікавий чоловік. Пан де Гіш, наприклад, не поступиться йому.

- На сьогоднішньому балу він не мав успіху, - сказала Монтале, - принцеса не удостоїла його жодним поглядом.

- Ось пан де Сент-Еньян, той блищав; я впевнена, що багато хто з жінок, які бачили, як він танцював, не скоро його забудуть. Чи не правда, Лавальєр?

- Чому ви питаєте мене? Я його не бачила і не знаю.

- Нічого хвалитися своєю чеснотою! Є ж у вас очі!

- Зір у мене прекрасний.

- Отже, ви сьогодні ввечері бачили всіх наших танцюристів?

- Так, майже.

- Це «майже» звучить не дуже люб'язно для них.

- Що робити!

- Кому ж з усіх цих кавалерів, яких ви бачили, ви віддаєте перевагу?

- Так, - підхопила Монтале, - пана де Сент-Еньяна, пана де Гіша, пана...

- Нікого, всі однаково гарні.

- Невже в цьому блискучому зібранні, у цьому першому у світі дворі вам ніхто не сподобався?

- Я зовсім цього не кажу.

- Так поділіться з нами. Назвіть ваш ідеал.

- Який же ідеал?

- Значить, він все-таки є?

- Право, - вигукнула виведена з терпіння Лавальєр, - я рішуче не розумію вас. Адже і у вас є серце, як у мене, і є очі, і раптом ви говорите про пана де Гіше, про пана де Сент-Еньяне, ще про когось, коли на балу був король.

Ці слова, вимовлені швидко, схвильовано і пристрасно, викликали таке здивування обох подруг, що Лавальєр сама злякалася того, що сказала.

- Король! - вигукнули в один голос Монтале й Атенаїс.

Луїза закрила обличчя руками й опустила голову.

- Так, так! Король! - прошепотіла вона. - Хіба, по-вашому, хто-небудь може зрівнятися з королем!

- Мабуть, ви мали рацію, мадемуазель, коли сказали, що у вас чудовий зір; ви бачите далеко, навіть занадто далеко. Тільки, на жаль, король не з тих людей, на яких можуть зупинятися наші жалюгідні погляди.

- Ви маєте рацію, ви маєте рацію! - вигукнула Луїза. - Не всі очі можуть безпечно дивитися на сонце; але я все-таки подивлюся на нього, хоч би воно й засліпило мене.

Тієї ж хвилини, немов у відповідь на ці слова, пролунав шерех листя і шелест шовку за сусіднім кущем.

Фрейліни з переляку схопилися. Вони чітко бачили, як захиталися гілки, але не розгледіли, хто зачепив їх.

- Ах, це, напевно, вовк або кабан! - перелякалася Монтале. - Біжимо, біжимо швидше!

І всі троє в невимовному страху кинулися бігом у першу-ліпшу алею і перевели дух тільки на узліссі. Там вони зупинилися і притулилися один до одного; серце у всіх сильно билося; тільки за кілька хвилин їм вдалося прийти до тями. Лавальєр зовсім знесилилася.

Ора й Атенаїс її підтримували.

- Ми ледь врятувалися, - промовила Монтале.

- Ах, мадемуазель, - сказала Луїза, - я боюся, що це був звір страшніший за вовка. Нехай би мене краще розтерзав вовк, ніж хто-небудь підслухав мої слова. Ах я, божевільна! Як я могла сказати, навіть подумати такі речі!

При цьому вона вся знітилася, як билинка; ноги її підкосилися, сили зрадили їй, і, знепритомнівши, вона вислизнула з рук, що тримали її, і впала на траву.

CXVI. Занепокоєння короля

Залишимо нещасну Лавальєр у непритомності, з подругами, що клопочуться біля неї, і повернемося до королівського дуба.

Не встигли молоді дівчата відбігти від нього на якихось двадцять кроків, як шум листя, що злякав їх, посилився. З-за куща, розсуваючи гілки, з'явився чоловік; вийшовши на галявину і побачивши, що лава спорожніла, він вибухнув гучним сміхом.

За його знаком з-за кущів вийшов і його супутник.

- Невже, государе, - почав супутник, - ви сполохали наших панянок, які воркували про кохання?

- Так, на жаль, - відповів король. - Не бійся, Сент-Еньян, виходь.

- Ось щаслива зустріч, государю! Якби я наважився дати вам пораду, непогано б нам пуститися навздогін за ними.

- Вони вже далеко.

- Дрібниці! Вони б із задоволенням дали наздогнати себе, особливо якби знали, хто женеться за ними.

- Ось самовпевненість!

- А як же! Одній із них я припав до смаку, інша вас порівнює із сонцем.

- Ось тому-то нам і треба ховатися, Сент-Еньян. Де ж це бачено, щоб сонце світило ночами!

- Їй-богу, ваша величність, ви нецікаві. Я б на вашому місці неодмінно поцікавився дізнатися, хто такі ці дві німфи, дві дріади або дві лісові феї, які такої доброї думки про нас.

- О, я і без того впізнаю їх.

- Яким чином?

- Та просто за голосом. Це, мабуть, фрейліни; у тієї, яка говорила про мене, чарівний голос.

- Здається, ваша величність стає небайдужою до лестощів?

- Не можна сказати, щоб ти зловживав нею.

- Вибачте, государю, я дурний. А що ж та пристрасть, ваша величносте, у якій ви мені зізналися, хіба вона вже забута?

- Ну, як забута! Зовсім ні. Хіба можна забути такі очі, як у мадемуазель де Лавальєр?

- Так, але в тієї, іншої, такий чарівний голос...

- У кого це?

- Та в тієї, яка так захоплена сонцем.

- Послухайте, пане де Сент-Еньян!

- Винен, государю.

- Утім, я не в претензії на тебе за те, що ти думаєш, ніби мені однаково подобаються і приємні голоси, і красиві очі. Я знаю, що ти жахливий базіка, і завтра ж мені доведеться поплатитися за свою відвертість із тобою.

- Як так?

- Звичайно. Завтра ж усі дізнаються, що я зацікавлений крихіткою Лавальєр; але стережися, Сент-Еньян; я одному тобі відкрив свою таємницю, і якщо хоч одна людина проговориться мені про неї, я знатиму, хто видав мене.

- З яким запалом ви говорите, государе!

- Зовсім ні, я тільки не бажаю компрометувати бідну дівчину.

- Не турбуйтеся, государ.

- То ти даєш мені слово мовчати?

- Даю, государю.

«Чудово, - подумав, посміхаючись, король, - завтра ж усім буде відомо, що я вночі ганявся за Лавальєр!»

- Знаєш, ми, здається, заблукали, - промовив Людовик, озираючись навкруги.

- Ну, це не так страшно.

- А куди ми вийдемо через цю хвіртку?

- До перехрестя алей, государю.

- До того місця, куди ми йшли, коли почули жіночі голоси?

- Саме так, государе, особливо останні слова, коли вони назвали мене і вас.

- Ти щось вже дуже часто згадуєш про це.

- Вибачте, ваша величносте, але мене, право, приводить у захват думка, що є на світі жінка, яка думає про мене, коли я й не підозрюю про це і зовсім не намагався зацікавити її. Ваша величність не можете зрозуміти цього, оскільки ваше високе становище привертає до вас загальну увагу.

- Ну ні, Сент-Еньян, - сказав король, дружньо спираючись на руку свого супутника, - чи повіриш, це наївне зізнання, це безкорисливе захоплення жінки, яка, мабуть, ніколи не приверне мої погляди... словом, уся таємничість сьогоднішньої пригоди зачепила мене за живе, і, право, якби я не цікавився так сильно Лавальєр...

- Нехай це не зупиняє вашу величність. Вона забере чимало часу.

- Що ти хочеш сказати?

- З чуток, Лавальєр дуже суворої моральності.

- Ти ще більше підбурив мене, Сент-Еньян. Мені дуже б хотілося розшукати її. Ходімо швидше.

Король брехав: йому зовсім не хотілося розшукувати її; але він мав грати роль.

Він швидко покрокував уперед. Сент-Еньян слідував за ним. Раптом король зупинився; зупинився і його супутник.

- Сент-Еньян, - вимовив він, - мені здається, ніби хтось стогне. Прислухайся.

- Справді. Здається, навіть кличуть на допомогу.

- Наче в тій стороні, - сказав король, вказуючи вдалину.

- Схоже на плач, на жіночі ридання, - зауважив де Сент-Еньян.

- Біжимо туди!

І король зі своїм улюбленцем кинулися в тому напрямку, звідки долинали голоси. У міру того як вони наближалися, крики ставали дедалі виразнішими.

- Допоможіть, допоможіть! - кричали два голоси.

Молоді люди пустилися бігти ще швидше.

Раптом вони побачили на укосі, під розлогими вербами, жінку, яка стоїть на колінах і підтримує голову іншої жінки, яка лежала в непритомності. За кілька кроків, посеред дороги, стояла третя жінка і голосно кликала на допомогу.

Король випередив свого супутника, перестрибнув через рів і підбіг до гурту в ту саму хвилину, як наприкінці алеї, що веде до замку, з'явилася купка людей, які поспішали на той самий крик про допомогу.

- Що сталося, мадемуазель? - запитав Людовик.

- Король! - вигукнула Монтале і від подиву розтиснула руки, Лавальєр впала на траву.

- Так, це я. Як ви незграбні! Хто вона, ваша подруга?

- Господарю, це мадемуазель де Лавальєр. Вона непритомна.

- Ах боже мій! - вигукнув король. - Швидше за доктором.

Король постарався виявити крайнє хвилювання. Але від де Сент-Еньяна не вислизнуло, що і голос, і жести короля не відповідали тій пристрасній любові, в якій він зізнався своєму супутнику.

- Сент-Еньян, - продовжував король, - будь ласка, подбайте про мадемуазель де Лавальєр. Покличте лікаря. А я хочу попередити принцесу про нещасний випадок з її фрейліною.

Сент-Еньян залишився клопотатися, щоб мадемуазель де Лавальєр якнайшвидше перенесли до замку, а король кинувся

вперед, зрадівши нагоді, яка давала йому привід підійти до принцеси і заговорити з нею.

На щастя, у цей час повз проїжджала карета; її зупинили, і ті, хто сидів, дізнавшись про подію, поспішили звільнити місце для мадемуазель де Лавальєр.

Вітерець від швидкої їзди скоро оживив дівчину.

Коли під'їхали до замку, вона, незважаючи на слабкість, за допомогою Атенаїс і Монтале змогла вийти з карети. Король же тим часом знайшов принцесу в гайку, сів поруч до неї і непомітно намагався доторкнутися ногою до її ноги.

- Будьте обережні, государю, - тихо сказала йому Генрієтта, - у вас далеко не байдужий вигляд.

- На жаль! - відповів Людовик XIV ледь чутно. - Боюся, що ми не в силах будемо виконати нашу угоду.

Потім продовжував вголос:

- Ви знаєте про подію?

- Яка подія?

- Ах боже мій! Побачивши вас, я забув, що навмисне прийшов сюди розповісти вам про нього. Я дуже засмучений: одна з ваших фрейлін, Лавальєр, щойно знепритомніла.

- Ах, бідолаха, - спокійно промовила принцеса, - чому це!

Потім додала пошепки:

- Про що ви думаєте, государю! Ви хочете змусити всіх повірити, що захоплені цією дівчиною, і сидите тут, коли вона, можливо, при смерті.

- Ах, принцеса! - зі зітханням промовив король. - Ви краще за мене граєте свою роль, ви все зважуєте.

І він піднявся з місця.

- Принцесо, - сказав він так, що всі чули, - дозвольте мені залишити вас; я дуже хвилююся і особисто хотів би упевнитися, чи подано їй допомогу, і чи гарний за нею догляд.

І король пішов до Лавальєра, а присутні передали один одному його слова: «Я сильно турбуюся».

CXVII. Таємниця короля

Дорогою Людовик зустрів графа де Сент-Еньяна.

- Ну що, Сент-Еньян? - запитав він із удаваним занепокоєнням. - Як наша хвора?

- Вибачте, государе, - пробурмотів Сент-Еньян, - на сором мій мушу зізнатися, що я нічого не знаю про неї.

- Нічого не знаєте? - сказав король, прикидаючись розсердженим.

- Вибачте, государе, але, бачте, я щойно зустрівся з однією з трьох балакунів, і, зізнаюся, ця зустріч мене відволікла.

- Так ви знайшли її? - з жвавістю запитав король.

- Знайшов ту, яка так схвально відгукнулася про мене, а знайшовши свою, я почав шукати і вашу, государе; і якраз у цей самий час я мав щастя зустрітися з вами.

- А як звуть вашу красуню, Сент-Еньян? Чи це, можливо, секрет?

- Господарю, зрозуміло, це має бути секретом, і навіть найбільшим секретом, але для вас, ваша величносте, немає таємниць. Це мадемуазель де Тонне-Шарант.

- Вона красива?

- Незвичайна красуня, государю, а впізнав я її за голосом, яким вона так ніжно вимовляла моє ім'я. Я підійшов до неї і заговорив, що було легко в натовпі; я почав питати її, і вона, нічого не підозрюючи, розповіла мені, що кілька хвилин тому була з двома подругами під королівським дубом, як раптом хтось налякав їх; чи то вовк, чи то зловмисник; вони, звісно, кинулися тікати...

- А як же звуть двох її подруг? - з жвавістю перебив графа король.

- Пане государе, - відповів Сент-Еньян, - велілите ув'язнити мене в Бастилії.

- Чому?

- Тому що я егоїст і бовдур. Я так був вражений своєю щасливою перемогою і відкриттям, що просто втратив голову. Крім того, я вважав, що ваша величність настільки зацікавлені мадемуазель де Лавальєр, що не надав жодного значення підслуханій нами балаканині. Потім мадемуазель де Тонне-Шарант покинула мене і повернулася до Лавальєр.

- Будемо сподіватися, що і мені пощастить так само, як і тобі. Ну, підемо до хворої.

«Ось штука-то! - думав про себе Сент-Еньян. - Але ж він дійсно захоплений цією крихіткою; ось ніколи б не подумав».

Він вказав королю ту кімнату, куди провели Лавальєр. Король увійшов. Сент-Еньян пішов за ним.

У просторій залі з низькою стелею, біля вікна, що виходило на квітник, у широкому кріслі сиділа Лавальєр і на повні груди вдихала ароматне нічне повітря.

Її розкішне біляве волосся було розпущене і хвилями спускалося на напівприкриті мереживами груди і плечі, з очей

котилися великі сльози. Матова блідість вкривала її обличчя, надаючи їй невимовної принади, а фізичні та моральні страждання наклали на її обличчя відбиток благородної скорботи. Вона сиділа нерухомо, немов мертва. Здавалося, вона не чула ні галасу подруг, які метушилися біля неї, ні віддаленого гулу натовпу, що доносився у відчинене вікно. Вона занурилася в себе, і тільки її прекрасні тонкі руки зрідка здригалися, точно від невидимого дотику. Задумавшись, вона помітила, як увійшов король.

Він здалеку побачив її чарівну фігуру, облиту м'яким срібним світлом місяця.

- Боже мій, - вигукнув він із мимовільним жахом, - вона померла!

- Ні, ні, государю, - сказала пошепки Монтале. - Навпаки, їй тепер набагато краще. Чи не правда, Луїзо, зараз ти почуваєшся краще?

Лавальєр нічого не відповіла.

- Луїзо, - продовжувала Монтале, - король турбується про твоє здоров'я.

- Король! - вигукнула Луїза, схопившись із крісла, немов її обпекло полум'я. - Король турбується про моє здоров'я?

- Так, - відповідала Монтале.

- І король прийшов сюди? - промовила Лавальєр, не наважуючись підняти очі.

- Боже мій, той самий голос! - шепнув король на вухо Сент-Еньяну.

- Ви маєте рацію, государю, - відповів Сент-Еньян. - Це та сама, яка закохана в сонце.

- Тсс! - зупинив його король.

Потім він підійшов до Лавальєр.

- Ви нездорові, мадемуазель? Я бачив вас кілька хвилин тому в непритомності, на траві. Як це сталося з вами?

- Пане государе, - пробурмотіла бідна дівчина, бліднучи і тремтячи, немов у лихоманці, - право, я сама не знаю.

- Ви, ймовірно, багато ходили, - сказав король. - Можливо, від втоми...

- Ні, государе, - поспішно відповіла за свою подругу Монтале, - це не від втоми: майже весь вечір ми просиділи під королівським дубом.

- Під королівським дубом? - здригнувшись, прошепотів король. - Так і є, я не помилився.

І він підморгнув графу.

- Так, так, - підтвердив Сент-Еньян, - під королівським дубом, разом із мадемуазель де Тонне-Шарант.

- Звідки ви це знаєте? - запитала Монтале.

- Дуже просто: сама мадемуазель де Тонне-Шарант сказала мені.

- Так вона, ймовірно, сказала вам і причину непритомності Луїзи.

- Вона говорила мені чи то про вовка, чи то про зловмисника, я не зрозумів добряче.

Лавальєр слухала із зупиненим поглядом, важко дихаючи, немов вгадувала істину. Людовик приписав її стан перенесеному переляку.

- Не бійтеся, - заспокоював він її, помітно хвилюючись і сам, - вовк, який так налякав вас, був про дві ноги.

- Значить, це була людина! - вигукнула Луїза. - Значить, хтось нас підслуховував!

- А якби навіть і так! Хіба ви говорили речі, які не можна чути?

Лавальєр сплеснула руками і закрила обличчя, щоб приховати фарбу, що виступила.

- Ах! - застогнала вона. - Заради бога, скажіть, хто ховався в кущах?

Король узяв її за руку.

- Це я, мадемуазель, - промовив він, шанобливо нахилившись до неї, - невже ви боїтеся мене?

Лавальєр голосно скрикнула: вдруге сили покинули її, вона похолоділа і зі стогоном, без почуттів повалилася в крісло. Але король встиг простягнути руку і підтримати її.

А за два кроки стояли де Тонне-Шарант і Монтале; вони теж скам'яніли, згадуючи свою розмову з Лавальєр, і зовсім забули, що потрібно прийти їй на допомогу, настільки вони розгубилися від присутності короля, що, схиливши коліно, тримав в обіймах непритомну Лавальєр.

- Ви все чули, государю? - з жахом пролепетала Атенаїс.

Король не відповів; він пильно дивився в напівзакриті очі Лавальєр, потискаючи її звислу руку.

- Усе, до останнього слова, - відгукнувся Сент-Еньян, підійшовши до мадемуазель де Тонне-Шарант, сподіваючись, що і вона зомліє до нього в обійми.

Але горду Атенаїс важко було довести до непритомності; вона кинула нищівний погляд на Сент-Еньяна і вибігла з кімнати.

Хоробріша Монтале нагнулася до Луїзи і прийняла її з рук короля, у якого вже починала паморочитися в голові від запашного волосся Луїзи, що лежала без свідомості.

- У добрий час! - прошепотів Сент-Еньян. - Цікава подія! Дурний я буду, якщо не розголошу про неї перший.

Король підійшов до нього і, зробивши застережливий жест, сказав тремтячим голосом:

- Ні слова, графе!

Бідний король зовсім забув, що годину тому він говорив Сент-Еньяну те саме, але з протилежним наміром, тобто з наміром надати справі якомога ширшого розголосу.

Зрозуміло, друге застереження виявилося таким же марним, як і перше. За півгодини всьому Фонтенбло стало відомо, що мадемуазель де Лавальєр під королівським дубом зізналася Монтале і Тонне-Шарант у своєму коханні до короля.

Стало відомо також, що король був дуже стурбований станом здоров'я мадемуазель де Лавальєр, що він зблід і затремтів, уклавши в обійми непритомну красуню. Таким чином, ніхто не сумнівався, що відбулася найбільша подія - король закохався в мадемуазель де Лавальєр. Принц міг спати абсолютно спокійно.

Здивована не менше за інших таким поворотом справи, королева-мати поспішила повідомити про нього молоду королеву і Філіпа Орлеанського. Але кожному з них вона передала новину по-різному. Невістці вона сказала так:

- Бачите, Терезо, як ви помилялися, звинувачуючи короля: сьогодні йому приписують уже нове кохання, напевно, і цей слух такий же порожній, як і вчорашній.

А розповівши пригоду під королівським дубом принцу, вона додала:

- До чого вас засліпили ревнощі, дорогий мій Філіпе! Ясно як день, що король геть втратив голову через це дівчисько Лавальєр. Дивіться, не проговоритеся про це дружині, а то, мабуть, це дійде і до королеви.

Останнє попередження подіяло негайно. Обличчя принца просяяло; він тріумфував; оскільки ще не було дванадцятої, а свято мало тривати до другої години ночі, то, розшукавши дружину, він запропонував їй руку і пішов гуляти.

Через кілька кроків він зробив саме те, проти чого застерігала його мати.

- Дивіться, не передавайте королеві, що базікають про короля, - сказав він таємниче.

- А що базікають? - поцікавилася принцеса.

- Що мій брат раптом найбезглуздішим чином закохався.

- У кого?

- У дівчину Лавальєр.

Було темно, і принцеса могла посміхатися скільки завгодно.

- Ось як! - промовила вона. - А з яких це пір?

- Мабуть, нещодавно, лише кілька днів тому. Але це був тільки димок, полум'я спалахнуло лише сьогодні.

- Що ж, по-моєму, у короля прекрасний смак: дівчинка чарівна.

- Ви смієтеся, дорога моя.

- Я? Чому ж?

- У всякому разі, ця пристрасть комусь принесе щастя, хоча б самій Лавальєр.

- Право, ви говорите так, точно читаєте в серці моєї фрейліни. Чому ви так упевнені, що вона згодна відповідати на пристрасть короля?

- А чому ви впевнені, що вона не згодна?

- Вона любить віконта де Бражелона.

- Ви думаєте?

- Вона навіть його наречена.

- Була.

- Як так?

- Але ж коли до короля звернулися по дозвіл на цей шлюб, він відмовився дати згоду.

- Відмовився?

- Відмовився, незважаючи на те, що його просив граф де Ла Фер, якого він так поважає за участь у відновленні на престолі вашого брата і за багато іншого.

- Тоді бідним закоханим нічого більше не лишається, як чекати, щоб король змінив своє рішення; вони молоді, часу попереду в них багато.

- Ах, душечко, - сказав Філіп, розсміявшись, своєю чергою, - я бачу, що ви не знаєте самої суті справи, не знаєте, що саме так глибоко зворушило короля.

- Що ж його так зворушило? Говоріть швидше.

- Одна вельми романтична пригода.

- Ви знаєте, як я люблю такі пригоди, і томіть мене, - нетерпляче сказала принцеса.

- Так от, під королівським дубом... Ви знаєте, де цей королівський дуб?

- Чи не все одно де. Під королівським дубом?

- Бачите, мадемуазель де Лавальєр була там із двома подругами і, вважаючи, що вони абсолютно одні, зізналася у своєму пристрасному коханні до короля.

- Ось як! - сказала принцеса, починаючи хвилюватися. - Вона зізналася в коханні до короля?

- Так.

- Коли?

- Годину тому.

Принцеса здригнулася.

- А про цю її пристрасть нікому не було відомо раніше?

- Нікому.

- Навіть самій його величності?

- Навіть самій його величності. Крихітка глибоко зберігала свою таємницю, але не витримала і проговорилася подругам.

- Звідки ви дізналися цю нісенітницю?

- Та звідти ж, звідки всім стало відомо про це.

- А звідки відомо всім?

- Від самої Лавальєр, яка зізналася в цьому коханні своїм подругам Монтале і Тонне-Шарант.

Принцеса зупинилася і нервовим рухом висмикнула свою руку з-під руки чоловіка.

- То годину тому вона зробила це зізнання?

- Так, приблизно годину тому.

- І королю стало про це відомо?

- У цьому саме і полягає найромантичніший бік пригоди. Король із Сент-Еньяном стояли неподалік від дуба і, зрозуміло, жодного слова не випустили з усієї цієї цікавої розмови.

При цих словах принцеса відчула, що її точно вдарили ножем у серце.

- Але я після цього бачилася з королем, - промовила вона необачно, - і він нічого не сказав мені про це.

- Ну ось! - наївно вигукнув принц, як торжествуючий чоловік. - Ще б він сам розповів про те, що суворо заборонив передавати вам.

- Що-о-о-о! - гнівно вигукнула принцеса.

- Я кажу, що все це хотіли приховати від вас.

- Навіщо ж це знадобилося?

- Боялися, що ви так дружні з королевою, що не витримаєте і розбовтаєте їй усе.

Принцеса поникла. Їй було завдано смертельного удару. І вона не заспокоїлася, поки не зустрілася з королем.

Король, звісно, дізнається останнім, що про нього говорять, подібно до того як коханець - єдина людина, яка не знає, що говорять про його кохану. Тому, коли Людовик побачив принцесу, яка шукала його, він підійшов до неї трохи збентежений, але все такий же люб'язний і запобігливий.

Принцеса чекала, щоб він сам заговорив про Лавальєр. Не дочекавшись, вона запитала:

- Ну, що сталося з цією дівчиною?

- З якою дівчиною? - запитав король.

- З Лавальєр... Адже ви говорили мені, государе, що вона знепритомніла.

- Їй усе ще недобре, - промовив король з удаваною байдужістю.

- Це, мабуть, може зашкодити тим чуткам, які ви так хотіли пустити, государю.

- Якими чутками?

- Що ви цікавитеся Лавальєр.

- Сподіваюся, що вони самі поширяться, - відповідав розсіяним тоном король.

Принцеса почекала ще; вона хотіла знати, чи розповість їй король про подію під королівським дубом. Але король і не заїкнувся про нього. Принцеса теж не наважувалася заговорити. Так вони й розлучилися, ні словом не обмовившись про всі ці події.

Щойно король пішов, принцеса негайно ж розшукала Сент-Еньяна. Це було неважко, оскільки граф, подібно до сторожового судна, що конвоює великі кораблі, завжди перебував десь поблизу від короля.

У ту хвилину принцесі потрібна була саме така людина, як Сент-Еньян. А він, зі свого боку, шукав більш обізнаного слухача, щоб викласти розмову під дубом у всіх подробицях. Тому він не змусив себе довго просити. Коли він закінчив свою розповідь, принцеса сказала:

- Зізнайтеся, що це чарівна казка.

- Не казка, а справжня подія.

- Ну однаково, але тільки зізнайтеся, що ви самі не були присутні там, а просто чули це від кого-небудь.

- Клянуся честю, ваша високість, що все це сталося в моїй присутності.

- І по-вашому, зізнання її справило на короля враження?

- Таке ж точно, яке справило на мене зізнання мадемуазель де Тонне-Шарант! - вигукнув Сент-Еньян. - Адже ви тільки послухайте, принцесо, Лавальєр порівняла короля із сонцем: порівняння дуже утішне!

- Король не дуже-то ласий на лестощі.

- Ваша високість, король, скільки б не порівнювали його із сонцем, усе-таки людина, у чому я переконався на власні очі, коли мадемуазель де Лавальєр упала в його обійми.

- Лавальєр впала в обійми короля?

- Ах, яка ефектна була картина: уявіть собі, що Лавальєр упала...

- Ну, ну, що ж ви бачили? Говоріть швидше.

- Та те саме, що бачили й інші присутні: коли Лавальєр без почуттів упала до короля в обійми, король сам ледве не втратив свідомість.

Принцеса скрикнула, не маючи сил утриматися від гніву, що душив її.

- Спасибі, - промовила вона з нервовим сміхом, - ви чудовий оповідач, пане де Сент-Еньян.

І, задихаючись від люті, вона майже бігом кинулася до замку.

CXVIII. Нічні пригоди

Принц розлучився з принцесою у чудовому настрої і, почуваючись дуже втомленим, поїхав додому, надавши кожному проводити залишок ночі як заманеться.

Прийшовши до себе, він негайно зайнявся нічним туалетом з іще більшою ретельністю, ніж зазвичай; він почувався переможцем. І поки його камердинери були зайняті роботою, він наспівував мотиви балету, під які нещодавно танцював король.

Потім він покликав кравців і велів їм показати приготовані на завтра костюми; залишившись дуже задоволеним, він обдарував кожного з них. Нарешті принц приголубив також шевальє де Лоррена, який повернувся зі свята.

Шевальє, вклонившись принцу, зберігав деякий час мовчання, як командир стрільців, що досліджує, в який бік йому потрібно насамперед спрямувати вогонь. Потім, немов зважившись, він почав:

- Чи звернули ви увагу на одну дивну обставину, ваша високість?

- Ні. На яке?

- На нібито поганий прийом, наданий його величністю графу де Гішу.

- Нібито поганий?

- Так, звісно, бо насправді король повернув йому свою прихильність.

- Я щось не помітив цього, - сказав принц.

- Як! Ви не помітили, що король, замість того щоб відправити його на заслання, що було б цілком природно, начебто заохотив його дивну завзятість, дозволивши йому знову зайняти місце в балеті?

- І ви вважаєте, що король був не правий, шевальє?

- А ви, принц, хіба не поділяєте моєї думки?

- Не зовсім, дорогий мій шевальє, і я схвалюю короля за те, що він не піддав немилості нещасного, радше божевільного, ніж зловмисного.

- Ну а мене, - зауважив шевальє, - ця великодушність, зізнаюся, дуже дивує.

- Чому ж? - запитав Філіп.

- Я вважав короля більш ревнивим, - зі злістю відповів шевальє.

Протягом кількох миттєвостей принц відчував якесь роздратування в словах свого фаворита; остання його фраза подіяла, як іскра на порох.

- Ревнивим! - вигукнув принц. - Ревнивим! Що це означає? Ревнивим до чого чи до кого, скажіть на милість?

Шевальє помітив, що в нього вирвалася ненароком злісна фраза, як це іноді з ним траплялося. І він постарався, поки не пізно, зам'яти її.

- Та просто до свого авторитету, - відповів він з удаваною байдужістю. - До чого ж іще може ревнувати король?

- Ах так, звісно! - сказав принц.

- А хіба, - продовжував шевальє, - ваша королівська високість не замовили б слівця за милого графа де Гіша?

- Їй-богу, ні! - відповідав принц. - Гіш малий розумний і хоробрий. Але він поводився легковажно з моєю дружиною, і я не бажаю йому ні лиха, ні добра.

Шевальє заронив підозру щодо де Гіша, як він спробував це зробити щодо короля; але він, мабуть, не помітив, що зараз потрібна поблажливість і навіть повна байдужість, і для висвітлення становища йому необхідно буде піднести лампу до самого носа чоловіка.

За допомогою цього маневру іноді вдається обпалити інших, але частіше обпалюєшся сам.

«Чудово, чудово, - думав про себе шевальє. - Почекаю-но я де Варда; він за один день зробить більше, ніж я за місяць, бо я думаю, пробач мене боже, або, точніше, пробач його боже, що він ще ревнивіший, ніж я. Втім, мені потрібен не де Вард, а якась подія, якої за цих обставин я не бачу. Звичайно, повернення де Гіша, коли його прогнали, дуже знаменне, але значення цього факту применшується, якщо взяти до уваги, що де Гіш повернувся якраз у той момент, коли Її Високість більше не цікавиться ним. Справді, принцеса зайнята королем, це ясно. Але крім того, що король мені не по зубах, та мені й не потрібно кусати його, принцесі недовго залишилося люб'язно поводитися з його величністю, оскільки подейкують, що король

більше не цікавиться нею. Звідси випливає, що ми повинні сидіти спокійно й очікувати якогось нового капризу: він-то і вирішить справу».

Із цими думками шевальє опустився в крісло; принц дозволив йому сідати у своїй присутності. Оскільки в де Лоррена вичерпався весь запас уїдливості, то розмова з ним не становила вже жодного інтересу.

На щастя, як ми вже сказали, принц був у прекрасному настрої, якого вистачило б на двох, до тієї хвилини, коли, відпустивши лакея і свиту, він пройшов до себе в спальню. Йдучи, він доручив шевальє передати привіт принцесі і сказати їй, що оскільки ніч сира, то він, боячись за свої зуби, не спуститься більше в парк.

Шевальє увійшов до принцеси якраз у той момент, коли вона поверталася до своїх кімнат. Він точно виконав доручення, і йому впадала в око байдужість, не позбавлена деякого збентеження, з якою принцеса вислухала його повідомлення.

Це здалося йому новим. І якби цей дивний вигляд був у принцеси, коли вона збиралася йти, він би неодмінно постежив за нею. Але принцеса поверталася додому; робити було нічого. Він повернувся на підборах, як чапля, озирнувся на всі боки, струснув головою і машинально попрямував до квітників.

Не встиг він зробити сотню кроків, як зустрів двох молодих людей, що йшли під руку, опустивши голови і розкидаючи камінчики, що траплялися їм під ноги. То були пани де Гіш і де Бражелон. Їхній вигляд, як завжди, викликав у шевальє де Лоррена інстинктивну відразу. Проте він зробив їм глибокий уклін і отримав у відповідь такий самий.

Потім, побачивши, що парк порожніє, що вогні ілюмінації догоряють і що подув ранковий вітерець, він повернув ліворуч і повернувся в замок через маленький двір; а двоє молодих людей повернули праворуч і продовжували шлях до великого парку.

Коли шевальє піднімався маленькими сходами, що вели до потайного ходу, він помітив, як у проході між великим і малим подвір'ям з'явилася жінка, а за нею інша.

Жінки ці йшли швидко, що можна було вгадати в темряві за шелестом їхніх шовкових суконь. Фасон їхніх мантилій, витончена статура, таємничий і зарозумілий вигляд, особливо в тієї, що йшла першою, вразили шевальє.

«Напрочуд знайомі фігури», - сказав він собі, зупиняючись на останній сходинці сходів.

Подібно хорошій шукачці, він зібрався вже йти слідом за ними. Але в цей момент його зупинив лакей, який біг за ним уже кілька хвилин.

- Пане, - доповів він, - приїхав кур'єр.

- Гаразд, гаразд, - відповів шевальє. - У нас є час; до завтра.

- Він привіз якісь спішні листи, які пану шевальє, можливо, буде приємно прочитати.

- Ось як! - вигукнув шевальє. - Звідки ж вони?

- Одне з Англії, а інше з Кале. Останнє надіслано з нарочним, і, мабуть, дуже важливе.

- З Кале! Який же диявол пише мені з Кале?

- Мені здається, що я впізнав почерк вашого друга графа де Варда.

- О, у такому разі я зараз прийду! - вигукнув шевальє, забувши, що він цю хвилину тільки збирався шпигувати.

І він піднявся до себе, а тим часом дві незнайомки зникли в глибині протилежного двору.

Підемо ж за ними, залишивши шевальє розбирати листи.

Коли вони підійшли до дерев, перша зупинилася, захекавшись і обережно піднімаючи вуаль.

- Що, далеко ще до того місця? - запитала вона.

- Так, ваша високість, ще кроків п'ятсот; але нехай ваша високість трохи відпочине, а то ми скоро втомимося.

- Ваша правда.

І принцеса, бо це була вона, притулилася до дерева.

- Послухайте, пані, - сказала вона, трохи віддихавшись, - не приховуйте від мене нічого, скажіть мені правду.

- Ах, ваша високість, ви вже розсердилися, - відповіла тремтячим голосом молода дівчина.

- Та ні, моя дорога Атенаїс, заспокойтеся, я анітрохи не серджуся. Так, по суті, все це мене не стосується. Вас турбує, чи не сказали ви чогось зайвого під дубом; ви боїтеся, що, можливо, зачепили короля, а я хочу вас заспокоїти, переконавшись сама, чи можна було вас чути.

- Ах, звісно, можна було, король стояв зовсім близько від нас.

- Так, але ви, ймовірно, говорили не дуже голосно, тож деякі слова можна було й не розчути?

- Ваша високість, ми думали, що ми абсолютно одні.

- Вас було троє?

- Так. Лавальєр, Монтале і я.

- Отже, саме ви говорили необачно про короля?

- Боюся, що так. Але в такому разі чи не будете ви, ваша високість, так ласкаві помирити мене з його величністю?

- Якщо потрібно буде, я вам обіцяю. Однак, як я вже вам казала, перш ніж іти на неприємність, треба спершу переконатися, чи справді король чув щось. Надворі темна ніч, а під деревами ще темніше. Король, напевно, вас не впізнав. Почати про це розмову - значить видати себе.

- Ах, ваша високість, якщо впізнали мадемуазель де Лавальєр, впізнали і мене. До того ж пан де Сент-Еньян не залишив у мене жодних сумнівів щодо цього.

- Отже, ви говорили що-небудь дуже образливе для короля?

- Та ні ж, ваша високість, жодного слова. Одна з нас вже дуже його звеличувала, тож порівняно з цими похвалами мої слова могли здатися дещо холодними.

- Ця Монтале така безрозсудна, - сказала принцеса.

- Ні, це не Монтале! Монтале нічого не говорила, це Лавальєр.

Принцеса здригнулася, точно вона не знала цього раніше.

- Ах ні, ні, ні! - вигукнула вона. - Король не міг усе розчути. А краще давайте виконаємо дослід, заради якого ми прийшли сюди. Покажіть мені дуб.

І принцеса пішла далі.

- Ви знаєте, де він? - запитала вона.

- На жаль, ваша високість, знаю.

- І ви знайдете його?

- Знайду навіть із заплющеними очима.

- Чудово; ви сядете на ту лавку, де ви сиділи поруч із Лавальєр, і повторіть тим самим тоном те, що ви говорили з нею, а я сховаюся в кущах і скажу вам, чутно звідти чи ні.

- Добре, ваша високість.

- Отже, якщо ви справді говорили так голосно, що король розчув вас, у такому разі...

Атенаїс із напруженням почала очікувати кінця фрази.

- У такому разі, - сказала принцеса переривчастим, імовірно, від швидкої ходьби, голосом, - я муситиму вам заборонити...

І принцеса ще більше прискорила крок.

Раптом вона зупинилася.

- Мені спала на думку думка, - зраділа вона.

- О, напевно, прекрасна думка! - відповіла мадемуазель де Тонне-Шарант.

- Ймовірно, Монтале теж почувається ніяково.

- Ні, не дуже; вона менше говорила і, отже, менше скомпрометована.

- Все одно, вона допоможе вам, збрехавши трохи.

- Зрозуміло, особливо якщо вона дізнається, що вашій високості заманулося проявити до мене участь.

- Ба, я, здається, вгадала, що нам потрібно зробити, дитя моє.

- Ах, як добре!

- Ви скажете, що вам усім трьом було чудово відомо, що король стояв за цим деревом або кущем, вже я не знаю, і що з ним був пан де Сент-Еньян.

- Так, ваша високість.

- Адже ви ж знаєте, Атенаїс, що Сент-Еньян був дуже задоволений вашим добрим відгуком про нього.

- Ось ви бачите тепер, ваша високість, що звідти все чути, - вигукнула Атенаїс. - Почув же пан де Сент-Еньян.

Помітивши свою необачність, принцеса закусила губу.

- Адже ви добре знаєте, який цей Сент-Еньян, - сказала вона, - від королівських милостей у нього запаморочилося в голові, і він несе тепер усяку нісенітницю, часом навіть вигадує. Утім, справа не в цьому. Чув король чи не чув, ось найголовніше.

- Звичайно, ваша високість, чув! - з розпачем промовила Атенаїс.

- У такому разі зробіть так, як я вам кажу: наполегливо повторюйте, що вам трьом було відомо, - чуєте: усім трьом, тому що, якщо виникне підозра щодо однієї, то запідозрять у неправді й інших; тож повторюйте, що вам трьом було відомо про присутність короля й пана де Сент-Еньяна і що ви захотіли пожартувати над ними.

- Ах, ваша високість, - пожартувати над королем! Ми ніколи не посміємо сказати цього.

- Але ж це був жарт, найчистіший жарт; безневинна забава, дуже дозволена для жінок, яких хочуть зловити зненацька чоловіки. Цим усе й пояснюється. Усе, що Монтале говорила про Малікорна, - жарт; усе, що ви говорили про Сент-Еньяна, - жарт, і ті слова, які вимовила Лавальєр...

- І які вона дуже б хотіла взяти назад.

- Ви в цьому впевнені?

- Цілком. Можу поручитися.

- Тим паче все це можна буде пояснити як простий жарт; пан де Малікорн не сердитиметься. Пану де Сент-Еньяну буде ніяково, бо, замість того щоб сміятися з вас, посміються з нього. Словом, король буде покараний за цікавість, що не

личить його сану. Нехай трохи посміються і над королем з цієї нагоди. Не думаю, щоб він став сердитися.

- Ах, ваша високість, ви просто ангел доброти і розуму!

- Це в моїх інтересах.

- Яким чином?

- Ви запитуєте мене, чому в моїх інтересах убезпечувати моїх фрейлін від усіляких жартів, глузувань, а можливо, навіть наклепу! На жаль! Ви ж знаєте, дитя моє, що двір не дуже поблажливий до таких грішків. Але ми йдемо дуже вже довго; невже ми ще не прийшли?

- Ще кроків п'ятдесят чи шістдесят. Повернемо тепер наліво, ваша високість.

- Отже, ви можете поручитися за Монтале? - запитала принцеса.

- О так!

- І вона зробить усе, що ви побажаєте?

- Усе. Із захопленням зробить!

- Ну а Лавальєр? - продовжувала принцеса.

- О, з нею буде важче, ваша високість; вона має відразу до брехні.

- Однак якщо вона переконається, що це для неї вигідно..

- Боюся, що і це не змусить її змінити своїх переконань.

- Так, так, - сказала принцеса, - мене вже попередили про це. Вона жахлива лицемірка, одна з тих манірниць, які закликають бога, щоб ховатися за його спиною. Але якщо вона не побажає брехати, то накличе на себе глузування всього двору і своїм дурним і непристойним зізнанням прогнівить короля; у такому разі мадемуазель де Ла Бом Леблан де Лавальєр нехай не нарікає на мене, якщо я відшлю її додому годувати голубів; хай собі там у Турені або у Блезуа, я вже не знаю достеменно де, грає пасторалі.

Ці слова були вимовлені з такою енергією і навіть жорстокістю, що мадемуазель де Тонне-Шарант злякалася. Тому вона твердо вирішила брехати і говорити все, що їй накажуть.

Нарешті принцеса та її супутниця дійшли до королівського дуба.

- Ось це місце, - зупинилася де Тонне-Шарант.

- Зараз ми переконаємося, чи було чутно, - промовила принцеса.

- Шшшш... - прошепотіла молода дівчина, забувши про етикет і поспішно схопивши принцесу за руку.

Принцеса зупинилася.

- Ви розумієте, що чутно, - сказала Атенаїс.

- Чому ж?

- Слухайте.

Принцеса затамувала подих, і справді можна було чітко розчути наступні слова, вимовлені ніжним і сумним тоном:

- Ах, кажу тобі, віконт, кажу тобі, що жити без неї не можу.

При звуках цього голосу принцеса здригнулася, і обличчя її яскраво зачервоніло під вуаллю.

Тепер вона схопила свою супутницю і, квапливо відвівши її кроків на двадцять назад, де її голос не можна було почути, прошепотіла їй:

- Залишіться тут, моя мила Атенаїс, і покараульте, щоб нас ніхто не наздогнав. Мені здається, що йдеться про вас.

- Про мене, ваша високість?

- Про вас, так... або про вашу пригоду. А я піду послухаю; удвох нас, мабуть, помітять. Ідіть, приведіть Монтале, і обидві зачекайте мене на узліссі парку.

Бачачи, що Атенаїс вагається, принцеса продовжила, але вже тоном, що не допускає заперечень:

- Ступайте!

Атенаїс підібрала свою спідницю, яка шелестіла, і доріжкою між деревами повернулася до квітника.

Що ж до принцеси, то вона причаїлася в кущах, притулившись до величезного каштана.

Тремтячи від страху і згораючи від цікавості, вона говорила собі:

- Почекаємо! Раз тут так добре чути, послухаємо, що буде говорити про мене пану де Бражелону цей закоханий навіжений граф де Гіш.

CXIX. Її Високість переконується, що за бажання можна почути все, що говориться

На хвилину запанувала тиша, немов усі таємничі нічні шерехи вщухли, прислухаючись разом із принцесою до цього палкого любовного зізнання.

Говорив Рауль. Він притулився до стовбура великого дуба і відповідав приятелеві своїм ніжним мелодійним голосом:

- На жаль, дорогий де Гіш, це велике нещастя!

- О так, - погодився той, - жахливе!

- Ви не розчули мене, де Гіш, або, точніше, не зрозуміли. Я називаю великим нещастям не вашу любов, але те, що ви не вмієте приховувати її.

- Що ви хочете сказати? - вигукнув де Гіш.

- Так, ви не помічаєте, що тепер ви освідчуєтеся у своєму коханні не вашому випробуваному другові, який швидше загине, ніж видасть вас, а першому зустрічному.

- Першому зустрічному? - запитав де Гіш. - Чи при своєму розумі ви, Бражелоне, що говорите мені такі речі?

- Я кажу те, що є насправді.

- Не може бути! Як і за яких обставин міг я припуститися такої нерозсудливості?

- Я хочу сказати, мій друже, що ваші очі, ваші жести, ваші зітхання видають вас, що будь-яка палка пристрасть приводить людину до нерозважливих вчинків. Вона перестає володіти собою, вона у владі якогось божевілля, що змушує її виливати своє страждання деревам, коням, повітрю, якщо поруч із нею немає розумної істоти. Але, мій бідний друже, запам'ятайте ось що: дуже рідко трапляється, щоб у таку хвилину не з'явився хтось і не підслухав якраз те, чого не слід чути.

Де Гіш глибоко зітхнув.

- Знаєте, - продовжував Бражелон, - у цю хвилину мені шкода вас; після повернення сюди ви вже сотню разів і на сотню ладів розповідали про ваше кохання до неї, а тим часом, якби ви навіть не сказали нікому ні слова, саме ваше повернення видає вас із головою. Звідси випливає, що якщо ви не будете стежити за собою краще, ніж ви це робили досі, то рано чи пізно вибухне скандал. Хто вас врятує тоді? Відповідайте мені. Хто врятує її? Тому що, хоча вона й не винна у вашій любові, ця любов у руках її ворогів буде звинуваченням проти неї.

- Боже мій, - пробурмотів де Гіш.

І знову з грудей його вирвався глибокий подих.

- Це не відповідь, де Гіш.

- Я знаю.

- То що ж ви відповісте?

- Відповім, що того дня я страждатиму більше, ніж зараз.

- Не розумію.

- Так, уся ця внутрішня боротьба виснажила мені нерви. Зараз я не в змозі ні думати, ні діяти; зараз я не вартий звичайнісінької людини; зараз, бачиш, останні сили залишили мене, найтвердіші мої рішення розлетілися на порох, я більше не здатний до боротьби. Пам'ятаєш, у табірному житті нам не раз траплялося вирушати на розвідку наодинці й часом стикатися із загоном із п'ятьох або шістьох фуражирів; нічого не значить, починаєш боротися; буває, що до них настигне ще шістьох чоловік, тоді зовсім озвіріваєш, але продовжуєш битися; але якщо налетить ще шість, вісім, десятьох чоловік із

усіх боків, тоді залишається лише пришпорити коня, якщо він є, або ж упасти під кулями, якщо не хочеш тікати. Так от, я точно в такому становищі: спочатку я боровся із самим собою, потім із Бекінгемом. Тепер з'явився король; я не стану вступати в боротьбу з королем, ні навіть, поспішаю додати, якби король залишив її, з одним лише характером цієї жінки. О, я анітрохи не спокушаю себе: потрапивши в тенета цієї любові, я загину.

- Закиди слід робити не їй, а тобі, - відповів Рауль.

- Чому?

- Та як же! Ти ж знаєш, що принцеса трохи легковажна, дуже ласа до всього нового, чутлива до похвал, хоч би ці похвали виходили від сліпого або дитини, і ти запалився такою пристрастю, що готовий згубити себе. Ну, милуйся нею, обожнюй її; бо, побачивши її, ніхто не може не закохатися, якщо тільки серце його не зайняте іншою. Але, кохаючи її, поважай у ній насамперед сан її чоловіка, потім його самого і, нарешті, не забувай її власної безпеки.

- Дякую, Раулю.

- За що?

- За те, що, бачачи, як я страждаю через цю жінку, ти втішаєш мене. За те, що ти говориш мені про неї все хороше, що ти про неї думаєш, а можливо, навіть таке, чого й не думаєш.

- О, - зауважив Рауль, - ти помиляєшся, де Гіш, я не завжди висловлюю те, що думаю, і в таких випадках я мовчу; але коли я говорю, то не вмію прикидатися й обманювати, і той, до кого я звертаюся, може цілком довіряти мені.

Весь цей час принцеса, витягнувши шию, жадібно прислухалася до найменшого шереху в кущах і уважно вдивлялася в темряву.

- Ну, в такому разі я її знаю краще, ніж ти, - вигукнув де Гіш. - Вона зовсім не легковажна, вона метушлива; вона зовсім не ласа до нового, вона не пам'ятає старого і нічому не вірить; вона не чутлива до похвал жінка, а запекла і жорстока кокетка. Диявольська кокетка! О! Це правда. Повір, Бражелоне, я зазнаю всіх мук пекла; я, хоробра людина, яка пристрасно любить небезпеку, натикаюся на небезпеку, що перевершує мої сили і мою хоробрість. Але знаєш, Рауль, я приберігаю для себе перемогу, яка коштуватиме їй багато гірких сліз.

Рауль глянув на свого приятеля, який, задихаючись від хвилювання, притулився головою до стовбура дуба.

- Перемогу? - запитав він. - Яку перемогу?

- Яку?

- Так.

- Одного чудового дня я підійду до неї; одного чудового дня я їй скажу: «Я був молодий, я шалено божеволів від кохання; однак, плазуючи біля ваших ніг, я, з поваги до вас, не смів поглянути на вас, чекаючи, щоб ваш погляд підбадьорив мене. Мені здалося, що я спіймав цей погляд, я піднявся, і тоді без жодного приводу з мого боку, окрім того, що я покохав вас ще сильніше, якщо тільки це можливо, - тоді ви раптом відштовхнули мене з примхи, щоб доставити собі задоволення, безсердечна жінка, яка ні в що не вірить і не знає, що таке кохання. Незважаючи на те що в жилах ваших тече королівська кров, ви не варті любові чесної людини; я страчу себе за те, що надто любив вас, і, вмираючи, проклинаю вас».

- Боже мій, - вигукнув Рауль, жахнувшись глибокої щирості, що звучала в словах молодої людини, - я ж сказав тобі, де Гіш, що ти божевільний!

- Так, так, - продовжував де Гіш, захоплений своєю думкою, - оскільки нам тут нема з ким воювати, я вирушу кудись на північ, вступлю на службу до імператора, і жаліслива куля якогось угорця, хорвата або турка покладе край моєму існуванню.

Не встиг де Гіш закінчити цю фразу, як почувся якийсь шум; Рауль схопився і насторожився.

Що стосується де Гіша, то він, як і раніше, був поглинений своїми думками і сидів на лавці, стискаючи голову руками.

Кущі розсунулися, і перед молодими людьми з'явилася жінка, бліда і схвильована. Однією рукою вона відстороняла гілки, що торкалися її обличчя, а іншою відкинула капюшон плаща, яким були оповиті її плечі. За вологими, блискучими очима, за царственою поставою, за її величним жестом, а ще більше - за биттям свого серця, де Гіш упізнав принцесу і, скрикнувши, заплющив очі.

А Рауль зі збентеженням крутив капелюх у тремтячих пальцях, незв'язно бурмочучи шанобливе привітання.

- Пане де Бражелон, - звернулася до нього принцеса, - будьте ласкаві, подивіться, чи немає тут десь в алеях або між деревами моїх фрейлін. А ви, графе, залишіться, я втомилася, дайте мені вашу руку.

Якби грім раптово вдарив над головою юнака, він не був би так переляканий, як при звуках цього голосу.

Однак де Гіш був справді людиною відважною і в глибині серця вже ухвалив остаточне рішення, тож він підвівся і, бачачи замішання Бражелона, кинув на нього погляд, сповнений глибокої вдячності.

Замість того, щоб негайно ж відповісти принцесі, він підійшов до віконта і потиснув руку свого шляхетного друга; з грудей його вирвався зітхання, в якому він віддавав, здавалося, дружбі все життя, яке тремтіло ще в його серці.

А горда принцеса, яка не звикла з будь-ким рахуватися, покірно чекала закінчення цієї німої розмови. Рука її, її царствена рука, залишилася простягнутою в повітрі і, коли Рауль пішов, опустилася без гніву, але не без хвилювання, на руку де Гіша.

Вони залишилися одні серед темного і безмовного лісу, в тиші якого чутні були тільки кроки Рауля, який поспішно віддалявся невидимими доріжками.

Над їхніми головами розкинувся намет із запашного густого листя, у просвітах якого виблискували зірки.

Принцеса тихенько відвела де Гіша кроків на сто від нескромного дерева, яке цієї ночі чуло й дозволило чути іншим стільки палких промов, і, вийшовши з ним на сусідню галявину, звідки було видно далеко навкруги, сказала:

- Я привела вас сюди, тому що там, де ми були, чути кожне слово.

- Ви кажете: чути кожне слово, принцесо? - машинально повторив молодий чоловік.

- Так.

- Що ж це означає? - запитав де Гіш.

- Це означає, що я чула всю вашу розмову.

- Ах, боже мій, боже мій, тільки цього бракувало! - пролепетав де Гіш.

І він опустив голову, як втомлений плавець, який не має сил боротися з хвилею.

- Отже, - почала вона, - отже, ви про мене такої думки, як щойно говорили?

Де Гіш зблід, відвернувся, але нічого не відповів; здавалося, що він зараз зомліє.

- Що ж, це добре, - продовжувала принцеса лагідним голосом, - я надаю перевагу образливій для мене відвертості над брехливими лестощами. Нехай буде так! Значить, на вашу думку, пане де Гіш, я низька кокетка?

- Низька! - вигукнув молодий чоловік. - О, я не говорив цього. Я ніяк не міг би назвати низькою ту, яка для мене дорожча за все на світі; ні, ні, я цього не говорив!

- По-моєму, жінка, яка бачить людину, яку пожирає полум'я, запалене нею ж самою, і не намагається загасити це полум'я, - низька жінка.

- Ах, яке значення має для вас те, що я сказав? - продовжував граф. - Що я таке, боже мій, порівняно з вами, і чи варто вам турбуватися, чи існую я на світі?

- Пане де Гіш, ви чоловік, а я жінка, і, знаючи вас так, як я вас знаю, я зовсім не хочу, щоб ви вмирали через мене; я вирішила змінити свою поведінку з вами і свій характер. Я буду не те що відвертою - я завжди відверта, - але правдивою. Отже, я благаю вас, графе, не кохайте мене більше і забудьте, що я говорила з вами або дивилася на вас.

Де Гіш обернувся і обпік принцесу пристрасним поглядом.

- Принцеса, - вигукнув він, - ви просите вибачення, ви мене благаєте, ви!

- Так, так, я; раз я заподіяла зло, я маю і загладити його. Отже, графе, вирішено. Ви прощаєте мені мою легковажність і моє кокетство. Не перебивайте мене! А я прощаю вам те, що ви назвали мене легковажною і кокеткою, а може бути, і гірше; відмовтеся від вашої думки про смерть і, таким чином, збережіть вашій сім'ї, королю і дамам лицаря, якого всі поважають і багато хто любить.

Останнє слово було вимовлено принцесою з такою щирістю і навіть ніжністю, що серце де Гіша мало не вискочило з грудей.

- О принцеса!.. - пролепетав він.

- Слухайте далі, - продовжувала вона, - коли ви відмовитеся від мене, спершу через необхідність, а потім, щоб виконати моє прохання, то краще судитимете про мене і, я впевнена, заміните це кохання - пробачте, це божевілля - на щиру дружбу, яку ви запропонуєте мені й яку, присягаюся вам, з радістю приймуть.

Піт виступив на лобі в де Гіша, серце завмерло, холод пробіг по жилах, він кусав собі губи, тупотів ногою, словом, всіляко намагався стримати свої муки.

- Принцесо, - промовив він нарешті, - те, що ви пропонуєте мені, неможливо, я не можу прийняти ваших умов.

- Як! - сказала принцеса. - Ви відмовляєтеся від моєї дружби?

- Ні, ні, не треба дружби, принцесо, я волію померти від любові, ніж жити дружбою.

- Послухайте, графе!

- Ах, принцесо, - вигукнув де Гіш, - я дійшов до тієї точки, коли не може бути іншої поваги та іншої розважливості, ніж розважливість і повага чесної людини до обожнюваної жінки. Проженіть мене, прокляньте, зречіться мене, ви матимете рацію; я скаржився на вас, але я так гірко скаржився тільки

тому, що я вас люблю; я сказав вам, що помру, і помру; живого ви мене забудете, а мертвого - ніколи, я в цьому впевнений.

Тепер принцеса, своєю чергою, відвернулася від нього і стояла, занурена в мрії, хвилюючись не менше, ніж він. Після деякого мовчання вона запитала його:

- То ви дуже любите мене?

- О, шалено! Готовий померти від любові, навіть якщо ви мене проженете і не станете більше слухати.

- У такому разі ваша хвороба безнадійна, - сказала вона з веселим виглядом, - хвороба, яку потрібно лікувати м'яким поводженням. Дайте мені вашу руку... Вона холодна як лід.

Де Гіш схилив коліна і припав губами до гарячих рук принцеси.

- Так кохайте мене, - промовила принцеса, - раз ви не можете не любити.

І, злегка потиснувши його пальці, вона притягнула його до себе жестом королеви і коханки. Де Гіш здригнувся всім тілом. Принцеса відчула це тремтіння і зрозуміла, що граф справді кохає її.

- Вашу руку, графе, - попросила вона, - і ходімо додому.

- Ах, принцесо! - промовив граф, схвильований, з палаючими очима. - Ах, ви знайшли третій засіб погубити мене!

- На щастя, таке, яке діє довше за інші, чи не так?! - відповіла принцеса.

І вона захопила його до дерев.

CXX. Кореспонденція Араміса

У той час як справи де Гіша раптово набули щойно описаного нами несподіваного обороту, Рауль, зрозумівши, що принцеса видалила його, щоб не заважати поясненню, результати якого він ніяк не міг передбачити, пішов і приєднався до фрейлін, які гуляли квітником.

А шевальє де Лоррен, піднявшись у свою кімнату, зі здивуванням читав лист від де Варда, написаний рукою камердинера, у якому йому докладно розповідали про удар шпагою, отриманий у Кале, і пропонували повідомити про це де Гіша та принца, що було б, мабуть, вельми приємно і тому, й іншому... Особливо барвисто де Вард розписував Лоррену кохання Бекінгема до принцеси і закінчував лист припущенням, що ця пристрасть взаємна.

Прочитавши ці фрази, шевальє знизав плечима; і точно - відомості де Варда не вирізнялися свіжістю. Де Вард ще нічого не знав про подальший перебіг подій.

Шевальє жбурнув лист через плече на сусідній стіл і промовив презирливим тоном:

- І справді неймовірно! Бідолаха де Вард недурний малий, але, мабуть, у провінції люди скоро тупіють. Чорт би побрав цього олуха! Йому велено було повідомляти мені важливі новини, а він несе таку нісенітницю. Замість того, щоб читати цей пустопорожній лист, я, напевно, виявив би в парку інтрижку, яка б скомпрометувала якусь жінку і підставила б під шпагу чоловіка; це розважило б принца дня на три.

Він глянув на годинник.

- Тепер надто пізно. Друга година; мабуть, усі повернулися до короля і закінчують бенкет. Так, сьогодні я нікого не вистежив, - хіба тільки якась випадковість...

І з цими словами, ніби закликаючи свою добру зірку, шевальє з досадою підійшов до вікна, звідки видно було досить відокремлену частину саду.

Негайно, немов якийсь злий геній був до його послуг, він помітив, що в замок повертався невідомий чоловік. Його супроводжував хтось, закутаний у темний шовковий плащ. У цій постаті можна було впізнати ту жінку, яка привернула його увагу півгодини тому.

«Чорт забирай, - подумав він, плескаючи в долоні. - Будь я проклятий, як каже наш приятель Бекінгем, це і є моя таємниця».

І він стрімголов спустився сходами, сподіваючись застати ще у дворі жінку в плащі та її супутника. Але, підбігши до воріт малого подвір'я, він майже зіткнувся з принцесою, сяюче обличчя якої визирало з-під капюшона.

На жаль, принцеса була одна.

Шевальє зрозумів, що оскільки п'ять хвилин тому він бачив її з чоловіком, то цей останній не міг піти далеко. І тому, нашвидку вклонившись принцесі, він пропустив її; потім, коли вона зробила кілька кроків із поспіхом жінки, яка боїться, що її впізнають, шевальє побачив, що вона надто зайнята собою, щоб приділяти увагу йому; він кинувся в сад, озираючись на всі боки.

Він встиг вчасно: чоловіка, який супроводжував принцесу, було ще видно; але він швидко наближався до одного з флігелів замку, за яким мав сховатися.

Не можна було втрачати ні хвилини; шевальє бігом пустився навздогін, для того, щоб сповільнити крок, щойно

наблизившись до незнайомця; але як він не квапився, незнайомець сховався за рогом раніше, ніж шевальє наздогнав його.

Однак оскільки людина, яку переслідував шевальє, йшла тепер повільно, замисливши, то було очевидно, що шевальє встигне ще наздогнати її, якщо тільки та не ввійде в якісь двері. Так би воно й сталося, якби, огинаючи кут, шевальє не натрапив на двох чоловіків, що йшли в протилежному напрямку.

Шевальє готовий був уже вилаятися, але, піднявши голову, впізнав в одному з них суперінтенданта. Супутника Фуке шевальє бачив уперше. То був його преосвященство єпископ ваннський.

Зустрівшись із високопоставленою особою і примушений, як того вимагав етикет, вибачитися, хоч він і сам очікував вибачення, шевальє відступив назад. Оскільки пан Фуке користувався якщо не дружбою, то загальною повагою; оскільки сам король, хоч і ненавидів його в душі, все ж поводився з ним як з особою значною, шевальє зробив те, що зробив би і сам король: він вклонився пану Фуке, який, зі свого боку, доброзичливо його привітав, бачачи, що цей дворянин штовхнув його ненавмисно й без усякого поганого наміру.

А потім, упізнавши шевальє де Лоррена, він сказав йому кілька люб'язних слів, на які шевальє довелося відповідати.

Яким би коротким не був цей діалог, шевальє де Лоррен із крайньою прикрістю побачив, що незнайомець, якого він переслідував, встиг сховатися.

Доводилося відмовитися від переслідування, і він вирішив поговорити з паном Фуке.

- Ах, пане, - сказав він, - як ви пізно. Усі були дуже здивовані вашою відсутністю, особливо принц, який дивувався, чому ви не з'явилися на запрошення короля.

- Не можна було, пане. Я тільки цю хвилину звільнився.

- У Парижі спокійно?

- Абсолютно спокійно. Париж не нарікав на останній податок.

- Розумію: ви хотіли спершу упевнитися, як буде ухвалено податок, і тільки потім з'явитися на наше свято.

- Все ж я трохи запізнився. Тому я звертаюся до вас, пане, з проханням відповісти мені, чи в замку король і чи можу я побачити його сьогодні ж, чи муситиму почекати до завтра.

- Ми втратили з поля зору короля з півгодини тому, - відповідав шевальє.

- Можливо, він у принцеси? - запитав Фуке.

- Не думаю, тому що я зустрівся з принцесою, яка поверталася додому малими сходами; якщо тільки цей дворянин, з яким ви зіткнулися, не був сам король...

І шевальє зробив паузу, очікуючи, що почує зараз ім'я людини, яку він переслідував.

Але Фуке відповів:

- Ні, пане, це був не король.

Розчарований шевальє вклонився, але водночас ще раз озирнувся навкруги і, помітивши пана Кольбера в групі якихось людей, сказав суперінтенданту:

- Ось там, під деревами, стоїть людина, яка дасть вам точніші відомості, ніж я.

- Хто він такий? - запитав Фуке, слабкі очі якого погано бачили в темряві.

- Пане Кольбер, - відповів шевальє.

- Ось як! Той чоловік, який розмовляє з факельщиками, і є пан Кольбер?

- Він самий. Він віддає розпорядження щодо завтрашньої ілюмінації.

- Дякую вам, пане.

І Фуке зробив рух, який показував, що він дізнався все, що йому було потрібно.

Після цього шевальє, який, навпаки, нічого не впізнав, пішов із низьким поклоном. Коли він відійшов, Фуке, насупившись, про щось задумався. Араміс подивився на нього з жалем і сумом.

- Невже, - сказав він, - вас хвилює навіть ім'я цієї людини? Кілька хвилин тому ви були веселі й задоволені і раптом похмурішали від одного вигляду цієї нікчемності. Невже, пане, ви перестали вірити у свою зірку?

- Перестав, - сумно зітхнув Фуке.

- Та чому ж?

- Тому, що я занадто щасливий у цю хвилину, - відповів Фуке тремтячим голосом. - Ах дорогий мій д'Ербле, ви такий учений, ви, напевно, знаєте історію якогось самоського тирана*. Що мені кинути в море, щоб запобігти нещастю, що насувається? Ах, повторюю вам, друже мій, я надто щасливий, такий щасливий, що не бажаю нічого більшого за те, що в мене є... Я піднявся так високо... Ви знаєте мій девіз: Quo non ascendam*! Я піднявся так високо, що мені залишається тільки спускатися. Отже, мені абсолютно неможливо вірити в поліпшення моєї долі, бо я досяг усього, що може бажати людина.

Араміс усміхнувся, спрямувавши на Фуке свій пестливий і гострий погляд.

- Якби я знав, у чому полягає ваше щастя, - сказав він, - то, можливо, побоювався б вашої опали, але ви ставитеся до мене як до істинного друга, тобто знаходите, що я годжуся і в нещастя. Я цим дуже дорожу. Але мені здається, я заслужив також і те, що час від часу ви ділитиметеся зі мною вашими успіхами, щоб і я міг порадіти їм, бо ви знаєте, що вони мені дорожчі за мої власні.

- Дорогий прелате, - засміявся Фуке, - секрети мої надто нечестиві, щоб я міг довірити їх єпископу, хоч би якою світською людиною він був.

- От дурниці! А якщо як на сповіді?

- Ах, мені довелося б занадто багато червоніти, якби ви були моїм духівником.

І Фуке знову зітхнув.

Араміс ще раз глянув на нього з тією самою посмішкою.

- Скритність, - сказав він, - велика чеснота.

- Тихіше, - перебив його Фуке. - Он та отруйна тварюка впізнала мене і йде до нас.

- Кольбер?

- Так, відійдіть убік, дорогий д'Ербле; я не хочу, щоб цей пролаза бачив нас разом, а то він зненавидить і вас.

Араміс потиснув йому руку.

- На кой мені диявол його дружба? - здивувався він. - Хіба в мене немає вас?

- Так, але, можливо, коли-небудь мене не стане, - сумно відповів Фуке.

- Ну, якщо такий час настане, - спокійно зауважив Араміс, - ми спробуємо обійтися без дружби пана Кольбера або ж не станемо звертати уваги на його ненависть. Але скажіть мені, дорогий Фуке, чому ви, замість того щоб розмовляти з цим підлабузником, як ви його назвали, від бесіди з яким я не бачу жодної користі, чому ви не вирушите прямо до короля або принаймні до принцеси?

- До принцеси? - неуважно промовив суперінтендант, занурившись у спогади. - Так, зрозуміло, до принцеси.

- Згадайте, - продовжував Араміс, - передану нам новину про великі милості, якими стала користуватися принцеса в останні два-три дні. Мені здається, що у ваших планах і в наших спільних інтересах вам слід позалицятися до приятельок його величності. Це єдиний засіб похитнути авторитет пана Кольбера, що зміцнюється. Ступайте ж якнайшвидше до принцеси і заручіться її підтримкою.

- Але чи цілком ви впевнені, - заперечив Фуке, - що нині король захоплений саме нею?

- Якщо стрілка повернулася, то хіба тільки з сьогоднішнього ранку! Адже ви знаєте, у мене своя поліція.

- Прекрасно. Я йду зараз же і про всяк випадок вдамся до мого випробуваного засобу: ось до цієї пари чудових старовинних каменів в оправі з діамантів.

- Я бачив їх: прекрасна, рідкісна річ!

Тут їхню бесіду перервав лакей, який вів за собою кур'єра.

- Для пана суперінтенданта, - голосно оголосив кур'єр, подаючи Фуке лист.

- Для його преосвященства єпископа ваннського, - ледве чутно сказав лакей, вручаючи лист Арамісу.

Оскільки у лакея був смолоскип, то він став між суперінтендантом і єпископом, щоб обидва могли читати одночасно.

Побачивши дрібний, убористий почерк на конверті, Фуке радісно здригнувся; тільки ті, хто кохає або кохав, зрозуміють його занепокоєння, яке змінилося радістю. Він швидко роздрукував лист, у якому містилися такі слова:

«Лише годину, як я розлучилася з тобою, і вже цілу вічність я не говорила тобі: люблю тебе».

Це було все.

Дійсно, пані де Бельєр розлучилася з Фуке тільки годину тому, провівши з ним два дні, і, побоюючись, як би спогади про неї не викреслилися з серця, яким вона дорожила, вона послала до нього кур'єра з цим важливим повідомленням. Фуке поцілував лист і дав посильному жменю золота.

Що стосується Араміса, то і він був зайнятий читанням, але з більшою холодністю і стриманістю. У записці містилося таке:

«Сьогодні ввечері король був приголомшений отриманою ним новиною: він коханий однією жінкою. Він дізнався про це випадково, підслухавши розмову цієї молодої дівчини з подругами. І тепер король весь у владі цієї нової примхи. Дівчину звуть мадемуазель де Лавальєр, і вона далеко не така гарна, щоб ця примха перейшла в бурхливу пристрасть. Бережіться мадемуазель де Лавальєр».

Ні слова про принцесу.

Араміс повільно склав лист і сховав його в кишеню. Що ж стосується Фуке, то він весь час притискав до губ лист пані Бельєр.

- Послухайте, - сказав Араміс, торкаючись до руки Фуке.

- А, що? - відгукнувся Фуке.

- Мені спала на думку одна думка. Чи знаєте ви дівчину на ім'я Лавальєр?

- Ні, не знаю.

- Згадайте гарненько!

- Ах так, одна з фрейлін принцеси.

- Мабуть, вона.

- Так що ж?

- Та те, що вам слід сьогодні ж увечері зробити візит цій особі.

- Ось як! Чому ж?

- Більше того. Саме їй ви маєте віднести ваші камеї.

- Ідіть ви!

- Ви знаєте, що я завжди даю хороші поради.

- Але так несподівано...

- Це вже моя справа. Почніть залицятися до Лавальєр, пане суперінтендант. А я поручуся перед пані де Бельєр, що це залицяння суто дипломатичне.

- Що ви говорите, мій друже, - вигукнув Фуке, - яке ім'я ви вимовили?

- Ім'я, яке має переконати вас, пане суперінтендант, у тому, що раз я так добре обізнаний про ваші справи, то точно так само обізнаний і про справи інших осіб. Кажу вам, доглядайте за дівицею Лавальєр.

- За ким вам буде завгодно, - відповів Фуке, не пам'ятаючи себе від щастя.

- Ну, ну, спускайтеся швидше на землю з вашого сьомого неба, - сказав Араміс, - ось пан Кольбер. Ого, поки ми читали, він зібрав навколо себе цілу юрбу; біля нього так і увиваються і хвалять його, лестять йому; позитивно, він стає силою!

Дійсно, Кольбера оточили всі придворні, що залишалися в саду, і безперервно говорили йому компліменти з приводу вдало влаштованого свята, що дуже лестило його самолюбству.

- Якби Лафонтен був тут, - сказав, посміхаючись, Фуке, - який був би чудовий випадок продекламувати байку: «Жаба, що бажає уподібнитися волові»*.

Кольбер вийшов на яскраво освітлене місце; Фуке чекав на нього з безпристрасною і злегка глузливою посмішкою. Кольбер теж посміхався йому; він помітив свого ворога з чверть години тому і наближався до нього зигзагами.

Посмішка Кольбера віщувала щось недобре.

- Тримайтеся, - шепнув Араміс суперінтенданту, - цей пройдисвіт збирається попросити у вас ще кілька мільйонів на свої феєрверки і кольорове скло.

Кольбер поклонився перший, намагаючись прийняти якомога більш шанобливий вигляд.

Фуке ледь кивнув головою.

- Ну як, ваша високоповажносте, - запитав Кольбер, - вам сподобалося свято? Чи гарний у нас смак?

- Відмінний, - відповідав Фуке так, що неможливо було вловити в його словах ані найменшого глузування.

- Дякую вам, - злобно процідив Кольбер, - ви дуже поблажливі... ми, слуги короля, люди бідні, і Фонтенбло не можна порівняти з Во*.

- Це правда, - флегматично кивнув Фуке, який найбільш майстерно грав роль у цій сцені.

- Чого ж ви хочете, ваша високоповажність, - хихикнув Кольбер, - кошти у нас скромні.

Фуке зробив жест, що виражав згоду.

- Однак, - продовжував Кольбер, - ви могли б із властивим вам розмахом влаштувати його величності свято у ваших чудових садах... У тих садах, які обійшлися вам у шістдесят мільйонів.

- У сімдесят два, - поправив Фуке.

- Тим більше, - посміхнувся Кольбер, - це було б воістину чудово.

- Але хіба ви думаєте, пане, що його величність зволить прийняти моє запрошення?

- О, я не сумніваюся, - з жвавістю вигукнув Кольбер, - я навіть готовий поручитися в цьому.

- Велика люб'язність із вашого боку, - відповів Фуке. - Отже, я можу розраховувати на вас?

- Так, так, ваша превосходительство, цілком.

- Тоді я подумаю над цим, - сказав Фуке.

- Погоджуйтеся, погоджуйтеся, - швидко прошепотів Араміс.

- Ви подумаєте? - перепитав Кольбер.

- Так, - усміхнувся Фуке. - Щоб вибрати день, коли я зможу звернутися із запрошенням до короля.

- Та хоч сьогодні ж увечері, ваша високоповажність.

- Згоден, - відповів суперінтендант. - Панове, я хотів би запросити і вас усіх; але ви знаєте, куди б не поїхав король, він скрізь у себе вдома; отже, вам доведеться отримати запрошення від його величності.

Натовп радісно зашумів.

Фуке поклонився і пішов.

- Проклятий гордієць, - прошипів Кольбер, - погоджується, а прекрасно знає, що це обійдеться в десять мільйонів.

- Ви розорили мене, - шепнув Фуке Арамісу.

- Я вас врятував, - заперечив той, у той час як Фуке піднімався сходами і просив доповісти королю, чи може він його прийняти.

CXXI. Розпорядчий прикажчик

Поспішаючи залишитися наодинці, щоб краще розібратися у своїх почуттях, король пішов у свої кімнати, і до нього незабаром після розмови з принцесою з'явився пан де Сент-Еньян.

Ми вже привели цю розмову.

Фаворит, гордий тим, що ним дорожили обидва боки, і усвідомлюючи, що дві години тому він став охоронцем таємниці короля, уже починав, незважаючи на всю свою шанобливість, ставитися зверхньо до придворних справ, і з висоти, куди він вознісся або, точніше, куди возніс його випадок, він бачив усюди лише кохання та гірлянди.

Кохання короля до принцеси, принцеси до короля, де Гіша до принцеси, де Лавальєра до короля, Малікорна до Монтала, мадемуазель де Тонне-Шарант до нього, Сент-Еньяна, - хіба від такої великої кількості не могло запаморочитись у голові у придворного? А Сент-Еньян був зразком придворних, колишніх, теперішніх і майбутніх.

До того ж Сент-Еньян зарекомендував себе як прекрасний оповідач і тонкий поціновувач, тож король слухав його з великою зацікавленістю, особливо коли він розповідав, з якою пекучою цікавістю принцеса випитувала в нього все, що стосувалося мадемуазель де Лавальєр.

Хоча король охолов уже до принцеси Генрієтти, все ж пристрасність, з якою вона намагалася вивідати про нього все, приємно лестила його самолюбству. Йому це приносило задоволення, але й тільки; серце його ні на мить не було стривожене тим, що могла подумати принцеса про всю цю пригоду.

Коли Сент-Еньян закінчив, король запитав:

- Тепер, Сент-Еньян, ти знаєш, що таке мадемуазель де Лавальєр, чи не так?

- Я знаю не тільки те, що вона являє собою тепер, а й чим вона буде в недалекому майбутньому.

- Що ти хочеш сказати?

- Я хочу сказати, що вона являє собою зараз те, чим бажала б бути будь-яка жінка, тобто предмет любові вашої величності; я хочу сказати, що вона буде всім, що ваша величність побажає зробити з неї.

- Я питаю зовсім не про те... Мені не потрібно знати, що таке вона сьогодні і чим буде завтра; як ти вже помітив, це залежить від мене, але я хотів би знати, чим вона була вчора. Передай мені все, що відомо про неї.

- Кажуть, що вона скромна.

- О, - посміхнувся король, - ймовірно, це порожні чутки!

- Досить рідкісні при дворі, государю, тож їм можна, мабуть, вірити.

- Можливо, ви й маєте рацію, мій дорогий... А її походження?

- Найзнатніше: дочка маркіза де Лавальєр, падчерка пана де Сен-Ремі.

- Ах так, мажордома моєї тітки... Пам'ятаю, пам'ятаю: я бачив її мигцем у Блуа. Вона була представлена королеві. Тепер я дорікаю собі за те, що не приділив їй тоді стільки уваги, як вона заслуговує.

- Я впевнений, государе, що ви завжди встигнете надолужити згаяне.

- Отже, ви кажете, що, за чутками, у мадемуазель де Лавальєр немає коханця?

- У всякому разі, не думаю, щоб вашій величності було страшне суперництво.

- Зачекай, - вигукнув раптом король, ніби зрозумівши щось.

- Що вам завгодно, государе?

- Я згадав.

- Так?

- Якщо в неї немає коханця, то є наречений.

- Наречений?

- Як, ти не знаєш цього, графе?

- Ні.

- Адже ти ж у курсі всіх новин!

- Вибачте, ваша величність. А король знає цього нареченого?

- Ще б пак! Його батько приходив до мене з проханням підписати шлюбний договір: це...

Король, безсумнівно, збирався назвати віконта де Бражелона, але раптом обірвав фразу, насупивши брови.

- Це?.. - перепитав Сент-Еньян.

- Не пам'ятаю, - відповів Людовик XIV, намагаючись придушити хвилювання, що охопило його.

- Дозвольте, ваша величність, допомогти вам згадати, - запропонував граф де Сент-Еньян.

- Ні, правду кажучи, я сам не знаю, про кого я збирався говорити; неясно пригадую тільки, що одна з фрейлін збиралася вийти заміж... але за кого, не можу пригадати.

- Можливо, мадемуазель де Тонне-Шарант? - запитав Сент-Еньян.

- Можливо, - відповів король.

- Тоді прізвище нареченого де Монтеспан; але мадемуазель де Тонне-Шарант, мені здається, ніколи не трималася з ним так, щоб він боявся освідчитися їй.

- Словом, - сказав король, - мені нічого або майже нічого не відомо про мадемуазель де Лавальєр, і я доручаю тобі, Сент-Еньян, зібрати відомості про неї.

- Слухаю, государю. А коли я матиму честь побачити вашу величність, щоб повідомити ці відомості?

- Щойно ти добудеш їх.

- Я добуду їх моментально, якщо тільки вони долетять до мене з тією швидкістю, з якою я прагну знову з'явитися до короля.

- Добре сказано! До речі, чи не висловлювала принцеса якогось невдоволення цією бідною дівчиною?

- Ні, я не помічав, государю.

- Принцеса ніколи не сердилася?

- Не знаю; вона завжди сміялася.

- Чудово, але я чую шум у передній; мабуть, мені йдуть доповідати про якогось кур'єра.

- Це правда, государю.

- Піди дізнайся, Сент-Еньян.

Граф підбіг до дверей і обмінявся кількома словами з камердинером, що стояв біля входу.

- Господарю, - повідомив він, повернувшись, - це пан Фуке, який щойно прибув за наказом короля, як він каже. Він з'явився, але оскільки час уже пізній, то він не просить негайної аудієнції; з нього досить, щоб король знав про його приїзд.

- Пане Фуке! Я написав йому о третій годині, запрошуючи з'явитися у Фонтенбло наступного дня вранці, а він з'являється о другій годині ночі; ось так старанність! - вигукнув король,

дуже задоволений такою старанністю. - Пану Фуке буде дана аудієнція. Я викликав його, і я повинен прийняти. Нехай його введуть. А ти, графе, - на розвідку, до завтра!

Король доклав палець до губ, і зраділий Сент-Еньян випурхнув із кімнати, розпорядившись, щоб камердинер ввів пана Фуке.

Фуке увійшов у королівський покій. Людовик XIV піднявся йому назустріч.

- Добрий вечір, пане Фуке, - почав король із люб'язною посмішкою. - Дякую вам за акуратність; мій посол, мабуть, прибув до вас пізно.

- О десятій годині вечора, государю.

- Ви багато працювали ці дні, пане Фуке, оскільки мене запевняли, що протягом трьох або чотирьох днів ви нікуди не виходили зі свого кабінету в Сен-Манде.

- Я справді працював протягом трьох днів, государе, - відповів з поклоном Фуке.

- Чи відомо вам, пане Фуке, що мені потрібно багато про що переговорити з вами? - продовжував король найлюб'язнішим тоном.

- Ваша величність дуже милостиві до мене; дозвольте мені нагадати про обіцяну аудієнцію.

- Мабуть, хтось із духовенства збирається подякувати мені, чи не так?

- Ви вгадали, государе. Час, можливо, малопідходящий, але час людини, яку я привіз, дорогоцінний, і оскільки Фонтенбло лежить на шляху до його єпархії...

- Хто ж це?

- Новий ваннський єпископ, якого ваша величність зволили призначити три місяці тому за моєю рекомендацією.

- Можливо, - сказав король, який підписав наказ, не читаючи, - і він тут?

- Так, государе. Ванн - важлива єпархія: вівці цього пастиря дуже потребують його божественного слова; це дикуни, яких слід виховувати, повчаючи їх, і пан д'Ербле не має суперників у цьому відношенні.

- Пане д'Ербле! - промовив король, якому здалося, що він колись чув це ім'я.

- Вашій величності невідоме це скромне ім'я одного з найвірніших і найвідданіших його слуг? - з жвавістю запитав Фуке.

- Ні, щось не пам'ятаю... і він збирається їхати?

- Так, він отримав сьогодні листи, які, мабуть, вимагають його негайного приїзду; і ось, вирушаючи в таку глухомань, як Бретань, він бажав би засвідчити повагу вашій величності.

- І він чекає?

- Він тут, государю.

- Нехай увійде.

Фуке подав знак камердинеру, який стояв за портьєрою.

Двері відчинилися, увійшов Араміс.

Вислуховуючи його привітання, король уважно вдивлявся в це обличчя, яке, раз побачивши, ніхто не міг забути.

- Ванн! - вимовив він. - Ви єпископ ваннський?

- Так, государю.

- Ванн у Бретані?

Араміс поклонився.

- Біля моря?

Араміс поклонився ще раз.

- У кількох льє від Бель-Іля?

- Так, государе, - підтвердив Араміс, - здається, у шести льє.

- Шість льє - це дрібниці, - сказав Людовик XIV.

- Але для нас, бідних бретонців, государе, - відповів Араміс, - шість льє, навпаки, велика відстань, якщо йти суходолом, а шість льє морем - це ціла нескінченність. Отже, я маю честь доповісти королю, що від річки до Бель-Іля налічується шість льє морем.

- Я чув, що в пана Фуке є там гарний будиночок? - запитав король.

- Так, кажуть, - відповів Араміс, спокійно дивлячись на Фуке.

- Як кажуть? - здивувався король.

- Так, государю.

- Зізнаюся, пане Фуке, мене дуже дивує одна обставина.

- Яке?

- А ось! На чолі ваших парафій стоїть пан д'Ербле, і ви не показали йому Бель-Іля?

- Ах, государе, - промовив єпископ, не даючи Фуке часу відповісти, - ми, бідні, бретонські прелати, все більше сидимо вдома.

- Ваше преосвященство, - пообіцяв король, - я покараю пана Фуке за його неуважність.

- Яким чином, государю?

- Я переведу вас в інше місце.

Фуке закусив губи, Араміс усміхнувся.

- Скільки приносить Ванн? - продовжував король.

- Шість тисяч ліврів, государе, - відповів Араміс.

- Боже мій, невже так мало? Отже, у вас є власні кошти, єпископе?

- У мене нічого немає, государю; ось тільки пан Фуке видає мені на рік тисячу двісті ліврів.

- У такому разі, пане д'Ербле, я вам обіцяю щось краще.

Араміс поклонився.

Зі свого боку король вклонився йому мало не шанобливо, що, втім, він мав звичай робити, розмовляючи з жінками і духовенством.

Араміс зрозумів, що його аудієнцію закінчено; на прощання він вимовив якусь просту фразу, цілком доречну в устах сільського пастиря, і зник.

- Яке чудове в нього обличчя, - сказав король, провівши його поглядом до самих дверей і дивлячись йому слідом навіть після того, як він пішов.

- Пане государе, - відповів Фуке, - якби цей єпископ здобув кращу освіту, то жоден прелат у цілій державі не був би більш гідний високих почестей.

- Хіба він не вчений?

- Він змінив шпагу на рясу і зробив це досить пізно. Але це не важливо, і якщо його величність дозволить мені знову завести мову про єпископа ваннського...

- Зробіть послугу. Але перш ніж говорити про нього, поговоримо про вас, пане Фуке.

- Про мене, государю?

- Так, я повинен сказати вам тисячу компліментів.

- Я не в силах висловити вашій величності, як я щасливий.

- Так, пане Фуке, у мене було упередження проти вас.

- Я почувався тоді дуже нещасним, государю.

- Але воно минуло. Хіба ви не помітили?

- Як не помітити, государе; але я покірно очікував дня, коли відкриється правда. Мабуть, такий день настав.

- Отже, ви знали, що були в немилості в мене?

- На жаль, государ.

- І знаєте чому?

- Звичайно, король вважав мене марнотратом.

- О ні!

- Або, точніше, посереднім адміністратором. Словом, ваша величність вважали: якщо в підданих немає грошей, то й у короля їх не буде.

- Так, я вважав; але я переконався, що це була помилка.

Фуке вклонився.

- І жодних обурень, жодних скарг?

- Ні того, ні іншого, а гроші є, - сказав Фуке.

- Так, в останній місяць ви мене просто засипали грошима.

- У мене є ще не тільки на необхідне, а й на всі примхи його величності.

- Слава богу! Ні, пане Фуке, - став серйозним король, - я не піддам вас випробуванню. Відсьогодні протягом двох місяців я не попрошу у вас ні гроша.

- Я цим скористаюся і накопичу для короля п'ять або шість мільйонів, які послужать йому фондом у разі війни.

- П'ять чи шість мільйонів?

- Тільки для його будинку, зрозуміло.

- Ви думаєте, отже, про війну, пане Фуке?

- Я думаю, що бог дав орлу дзьоб і пазурі для того, щоб він пускав їх у справу на доказ своєї царственої природи.

Король почервонів від задоволення.

- Ми дуже багато витратили в останні дні, пане Фуке; ви не будете бурчати на мене?

- Пане государе, у вашої величності попереду ще двадцять років молодості і цілий мільярд, який ви можете витратити в ці двадцять років.

- Цілий мільярд! Це багато, пане Фуке, - усміхнувся король.

- Я накопичу, государю... Утім, ваша величність має в особі пана Кольбера і мене двох дорогоцінних людей. Один допомагатиме вам витрачати ці гроші - це я, якщо тільки мої послуги буде прийнято його величністю; інший заощаджуватиме - це пан Кольбер.

- Пане Кольбер? - зі здивуванням запитав король.

- Зрозуміло, государе; пан Кольбер чудово вміє рахувати.

Почувши таку похвалу ворогові з вуст ворога, король відчув повну довіру до Фуке. Усе це тому, що ні тоном голосу, ні поглядом Фуке не видав себе; це не була похвала, виголошена для того, щоб потім вилаяти.

Король зрозумів і, віддаючи належне такому розуму і великодушності, сказав:

- Ви хвалите пана Кольбера?

- Так, государе, тому що це не тільки гідна, а й дуже віддана інтересам вашої величності людина.

- Ви так думаєте тому, що він часто суперечив вашим намірам? - запитав з усмішкою король.

- Саме так, государю.

- Поясніть мені це, будь ласка.

- Та дуже просто. Я людина, потрібна для того, щоб роздобути гроші, а він для того, щоб не дати їм поплисти.

- Досить, пане суперінтенданте; ви, можливо, скажете мені що-небудь, що внесе поправку в цей утішний відгук.

- Щодо адміністративних здібностей, государе?

- Так.

- Жодного слова, ваша величність.

- Невже?

- Клянуся честю, я не знаю у Франції кращого прикажчика, ніж пан Кольбер.

У 1661 році слово прикажчик не містило в собі ознаки підпорядкованості, якої надають йому в наш час; але в устах Фуке, якого король щойно назвав паном суперінтендантом, воно набувало відтінку чогось принизливого, тож одразу відкрило цілу прірву між Фуке та Кольбером.

- Однак, - сказав Людовик XIV, - як Кольбер не скупий, але ж це він розпоряджався моїми святами у Фонтенбло, і я запевняю вас, пане Фуке, що він анітрохи не заважав спливати моїм грошам.

Фуке вклонився і нічого не відповів.

- Хіба ви цього не знаходите? - запитав король.

- Я знаходжу, государе, - відповів Фуке, - що пан Кольбер виявив величезну розпорядливість і в цьому відношенні цілком заслуговує на похвалу вашої величності.

Слово розпорядливість було прекрасним доповненням до слова прикажчик. Ніхто не міг зрівнятися з королем щодо чуйності до найменших відтінків мови і вміння вловлювати найбільш замасковані наміри. Тому Людовик XIV зрозумів, що, з погляду Фуке, прикажчик був надто чесний, тобто що розкішні свята у Фонтенбло могли б бути ще розкішнішими.

І король зробив звідси висновок, що присутні могли, мабуть, знайти недоліки в його розвагах; він відчув досаду провінціала, який приїжджає до Парижа, розрядившись у найкращі сукні: люди елегантні або надто пильно дивляться на нього, або зовсім не звертають уваги. Ця настільки твереза, але водночас ретельно обміркована частина розмови Фуке вселила в короля ще більшу повагу до розуму і дипломатичних здібностей міністра.

Фуке пішов геть, і король ліг у ліжко, трохи незадоволений і роздратований щойно отриманим замаскованим уроком; цілих півгодини він перевертався, згадуючи вишивки, драпірування, меню пригощань, архітектуру тріумфальних арок, подробиці ілюмінації та феєрверків, влаштованих за розпорядженням наказника - Кольбера.

Подумки перебравши все, що сталося протягом цього тижня, король знайшов кілька плям на картині своїх святкувань.

Фуке зі своєю вишуканою ввічливістю, тактовністю і щедрістю щойно сильно впустив Кольбера в очах короля. Цьому останньому ніколи не вдавалося так зашкодити Фуке, хоч як пускав він у хід усю свою хитромудрість, злісність і вперту ненависть.

CXXII. Фонтенбло о другій годині ранку

Як ми бачили, де Сент-Еньян покинув королівські кімнати в той самий момент, коли туди входив суперінтендант.

Де Сент-Еньян отримав доручення, яке потрібно було виконати якнайшвидше; це означає, що де Сент-Еньян збирався докласти всіх старань, щоб використати свій час якнайкраще.

Він вирішив, що перші необхідні відомості може дати йому де Гіш. І він помчав до де Гіша.

Де Гіш, який, як ми бачили, сховався за рогом флігеля і начебто вирушив додому, додому, однак, не повернувся. Де Сент-Еньян почав його розшукувати.

Оглянувши парк у всіх напрямках, він помітив біля дерева щось схоже на людську фігуру. Фігура ця була нерухома, як статуя, і здавалося, людина вся поглинута спогляданням одного вікна, хоча воно було щільно завішане.

Оскільки це було вікно кімнати принцеси, то Сент-Еньян зробив висновок, що застигла постать - не хто інший, як де Гіш. Він тихенько підійшов ближче і побачив, що не помилився.

Побачення з принцесою сповнило де Гіша таким щастям, яке виявилося непосильним для його душі.

Де Сент-Еньяну було відомо, що де Гіш відіграє якусь роль у представленні Лавальєр принцесі; придворний знає і пам'ятає все. Він тільки не знав, за яким правом і на яких умовах де Гіш погодився надавати заступництво Лавальєр. Але якщо добряче постаратися, то завжди можна дещо вивідати; тому Сент-Еньян сподівався отримати необхідні йому відомості, розпитавши де Гіша з усією делікатністю і водночас наполегливістю, на які він був здатний.

План де Сент-Еньяна був такий.

Якщо відомості виявляться сприятливими, то запевнити короля, що саме він знайшов перлину, і домагатися привілею вставити цю перлину в королівську корону. Якщо ж відомості виявляться несприятливими, що було цілком можливо, то вивідати, якою мірою король захоплений Лавальєр, і потім передати королю здобуті відомості в такій формі, щоб за цим

було вигнання дівчини, а потім приписати собі заслугу цього вигнання в очах усіх жінок, що прагнули підкорити королівське серце, починаючи від принцеси й закінчуючи королевою.

У разі ж, якщо король виявить завзятість у своїх бажаннях, - приховати від нього погані відомості; дати знати Лавальєр, що ці погані відомості всі без винятку глибоко поховані в пам'яті людини, яка дізналася про них; блиснути таким чином своєю великодушністю в очах нещасної дівчини, пробудити в ній почуття вдячності та страху, а також за допомогою цих почуттів вічно тримати її залежно, зробити її своєю співзалежницею при дворі, яка, процвітаючи сама, була б зацікавлена і в його процвітаннях.

Якщо ж припустити, що одного чудового дня таємниця її минулого все-таки виявиться, - вжити заздалегідь усіх запобіжних заходів, щоб зробити в присутності короля вигляд, ніби йому нічого не було відомо. Навіть цього дня він залишиться в очах Лавальєр все тією ж великодушною людиною.

Із цими думками, що визріли в голові де Сент-Еньяна за якісь півгодини, найкращий син століття, як сказав би Лафонтен, взявся до справи, твердо вирішивши змусити заговорити де Гіша, інакше кажучи, посіяти в ньому сумнів щодо його щастя, про причини якого де Сент-Еньян, утім, нічого не знав.

Була година ночі, коли де Сент-Еньян помітив, що де Гіш нерухомо стоїть, притулившись до стовбура дерева, і впився очима в освітлене вікно.

Година ночі, найсолодша година, яку художники вінчають миртами і квітами, що розпускаються, година, коли злипаються очі, а серце тремтить, голова обтяжена, коли ми кидаємо погляд жалю на день, що минув, і звертаємося із захопленими привітаннями до нового дня. Для де Гіша ця година була зорею невимовного щастя; він озолотив би жебрака, що став на його шляху, аби тільки цей жебрак не порушував його мрій.

Якраз у цей час де Сент-Еньян, прийнявши погане рішення, - егоїзм завжди поганий порадник, - ляснув його по плечу.

- Вас-то я і шукав, люб'язний, - вигукнув він.

- Мене? - здригнувся де Гіш, губи якого щойно шепотіли дороге ім'я.

- Так, вас. І застаю вас, коли ви розмовляєте з місяцем і зірками. Чи не одержимі ви недугою поезії, дорогий графе, і чи не пишете вірші?

Молодий чоловік змушений був посміхнутися, тим часом як у глибині серця посилав тисячу прокльонів де Сент-Еньяну.

- Можливо, - відповідав він. - Але за якою ж щасливою випадковістю?..

- Бачу, що ви погано розчули мене.

- Як так?

- Адже я сказав, що шукаю вас.

- Мене?

- Так, шукаю і зловив.

- На чому ж?

- На прославленні Філіс.

- Ви маєте рацію, не буду сперечатися з вами, - розсміявся де Гіш. - Так, дорогий графе, я оспівую Філіс.

- Це вам і личить.

- Мені?

- Звичайно, вам. Вам, безстрашному покровителю всіх красивих і розумних жінок.

- Що за дурниці ви городите?

- Кажу справжню правду. Мені все відомо. Знаєте, я закоханий.

- Ви?

- Так.

- Тим краще, дорогий графе. Ходімо, ви мені розповісте.

Де Гіш, злякавшись, щоб Сент-Еньян не помітив цього освітленого вікна, взяв графа під руку і спробував відвести його.

- Ні, ні, - сказав той, упираючись, - не тягніть мене в цей темний парк, там надто сиро.

- У такому разі ведіть мене куди вам заманеться і запитуйте про що бажаєте, - підкорився де Гіш.

- Ви вкрай люб'язні.

Потім, помовчавши трохи, де Сент-Еньян продовжував:

- Дорогий графе, мені дуже хотілося б почути вашу думку про одну особу, якій ви надавали заступництво.

- І яку ви любите?

- Я не кажу ні так, ні ні ні, дорогий мій... Ви розумієте, що не можна ризикувати своїм серцем стрімголов і що спочатку потрібно вжити запобіжних заходів.

- Ви маєте рацію, - зітхнув де Гіш, - серце - вельми крихка річ.

- Моє особливо. Воно таке ніжне, запевняю вас.

- О, це всім відомо, графе. А далі?

- А далі ось що. Справа йде просто про мадемуазель де Тонне-Шарант.

- Ось як! Дорогий де Сент-Еньян, мені здається, що ви збожеволіли.

- Чому ж?

- Я ніколи не протегував мадемуазель де Тонне-Шарант.

- Невже?

- Ніколи.

- А хіба не ви представили мадемуазель де Тонне-Шарант принцесі?

- Але ж вам краще, ніж будь-кому, повинно бути відомо, дорогий графе, що мадемуазель де Тонне-Шарант з такого дому, що не потребує жодної протекції, а, навпаки, сама принцеса бажала мати її своєю фрейліною.

- Ви смієтеся наді мною.

- Ні, чесне слово, не розумію, що ви хочете сказати.

- Отже, ви не причетні до того, що її допущено до двору?

- Ні.

- Ви з нею незнайомі?

- Уперше я побачив її того дня, коли вона представлялася принцесі. А оскільки я зовсім не опікувався нею, зовсім незнайомий із нею, то й не можу дати вам, дорогий графе, відомостей, які ви хотіли б отримати.

При цьому де Гіш зробив рух, ніби маючи намір вислизнути від свого співрозмовника.

- Стійте, стійте, - вигукнув де Сент-Еньян, - я вас затримаю ще хвилинку.

- Вибачте, але мені здається, що година пізня, пора додому.

- Однак ви не поспішали додому, коли я вас зустрів, або, точніше, знайшов?

- Я до ваших послуг, дорогий графе, якщо ви збираєтеся що-небудь сказати мені.

- І чудово, клянуся творцем! Півгодини раніше, півгодини пізніше - від цього ваші мережива не зімнуться ні більше, ні менше. Покляніться мені, що причиною вашого мовчання не є якісь погані відомості про цю дівчину.

- Що ви, наскільки мені відомо, вона чиста, як кришталь.

- Ви обрадували мене! Однак я не хочу справляти враження людини, погано обізнаної в цих справах. Усім відомо, що ви постачали фрейлін до двору принцеси. З приводу цього склали навіть пісеньку про вас.

- Дорогий мій, адже ви ж чудово знаєте, що при дворі це роблять з усякого приводу.

- Ви знаєте цю пісню?

- Ні, заспівайте, тоді я буду знати.

- Охоче; щоправда, я забув, як вона починається, але пам'ятаю, як вона закінчується.

- Гаразд, і це вже дещо.

Усіх фрейлін, чуєш,
Постачальник Гіш.

- І сенсу мало, і рима погана.

- Чого ж ви хочете, дорогий мій? Цю пісню склав не Расін, не Мольєр, а Лафельяд; але ж вельможа не може володіти римою, як справжній віршотворець.

- Як прикро, що ви пам'ятаєте тільки кінець.

- Зачекайте, зачекайте, ось початок другого куплета.

- Слухаю.

Дав місце кавалер
Монтале і...

- Тьху! «І Лавальєр», - вигукнув нетерпляче де Гіш, абсолютно не розуміючи, куди гне де Сент-Еньян.

- Так, так, це саме, Лавальєр! Ви правильно підібрали риму, дорогий мій.

- Жахливо важко було здогадатися!

- Монтале і Лавальєр, ось саме. Цим самим двом дівчатам ви і протегували.

І Сент-Еньян розреготався.

- А чому ж у пісні зовсім нічого не сказано про мадемуазель де Тонне-Шарант? - запитав де Гіш.

- Не знаю.

- Отже, ви задоволені?

- Зрозуміло; але там все-таки згадується Монтале, - сказав Сент-Еньян, продовжуючи сміятися.

- О, ви її знайдете всюди! Дуже швидка дівчина.

- Ви її знаєте?

- Радше з чуток. За неї клопотав якийсь Малікорн, якому, зі свого боку, протегував Манікан; Манікан просив мене влаштувати Монтале фрейліною при дворі принцеси, а Малікорна офіцером у свиті принца. Я попросив за них; адже ви знаєте, що я маю деяку слабкість до цього дивака Манікана.

- Що ж, ваші труди увінчалися успіхом?

- Що стосується Ори де Монтале - так; щодо Малікорна - і так і ні, його тільки терплять. Це все, що ви хотіли знати?

- Залишається рима.

- Яка рима?

- Підшукана вами.

- Лавальєр?

- Так.

І Сент-Еньян знову залився сміхом, який так дратував де Гіша.

- Так, це точно, я ввів її до принцеси, - промовив де Гіш.

- Ха-ха-ха!

- Але, дорогий графе, - сказав дуже сухо і холодно де Гіш, - ви зробите мені велику послугу, якщо не відпускатимете жартів щодо цього імені. Мадемуазель Ла Бом Леблан де Лавальєр особа абсолютно бездоганна.

- Абсолютно бездоганна?

- Так.

- А хіба до вас не дійшли останні чутки? - запитав де Сент-Еньян.

- Ні, і ви дуже мене зобов'яжете, дорогий графе, якщо збережете ці чутки для себе і для тих, хто розпускає їх.

- Чому вас так хвилює це?

- Тому що де Лавальєр любить один із моїх близьких друзів.

Сент-Еньян здригнувся.

- Ось як! - вигукнув він.

- Так, графе! - продовжував де Гіш. - Ви найвихованіший з усіх французів і повинні зрозуміти тому, що я не дозволю ставити свого друга в смішне становище.

- Розумію якнайкраще!

І Сент-Еньян прикусив губи від досади й обманутої цікавості.

Де Гіш ввічливо вклонився йому.

- Ви проганяєте мене, - сказав Сент-Еньян, якому до смерті хотілося дізнатися ім'я друга.

- Анітрохи, найдорожчий... Я збираюся закінчити свої вірші до Філіс.

- Що ж це за вірші?

- Чотиривірш. Розумієте, чотиривірш - тонка річ.

- Ще б пак!

- А оскільки з чотирьох віршів мені залишилося скласти ще три з половиною, то я хочу зосередитися.

- Ну, зрозуміло. До побачення, графе!

- До побачення!

- До речі...

- Що?

- У вас легка рука?

- Дуже.

- Отже, ви встигнете закінчити ваші три з половиною вірші до завтрашнього ранку?

- Сподіваюся.

- У такому разі до завтра.

- До завтра, прощавайте.

Сент-Еньяну волею-неволею довелося розкланятися; він зник за деревами.

Під час розмови де Гіш і Сент-Еньян відійшли досить далеко від замку.

У всякого математика, всякого поета і всякого мрійника свої розваги. Сент-Еньян, розлучившись із де Гішем, опинився на краю парку, де починалися вже різні служби і де за великими купою акацій і каштанів, обплетених диким виноградом, височіла стіна, що відокремлювала парк від двору зі службами.

Залишившись один, Сент-Еньян пішов у напрямку до цих будівель; де Гіш повернув у протилежний бік. Один повертався, отже, до квітників, інший же йшов до огорожі.

Сент-Еньян крокував по м'якому піску під непроникним склепінням горобин, бузку і глоду, ніким не видимий і не чутний. Він обмірковував вихід зі скрутного становища, дуже розчарований тим, що йому не вдалося нічого вивідати про Лавальєра, незважаючи на всі хитрощі, які він пустив у хід.

Раптом до його вуха донеслися звуки людських голосів. Це був шепіт, жіночі скарги, що переривалися запитаннями, тихий сміх, зітхання, приглушені вигуки здивування; найвиразніше можна було розрізнити голос жінки.

Сент-Еньян зупинився і з подивом виявив, що голоси лунають звідкись згори.

Піднявши голову, він помітив жінку, яка залізла по сходах на верхівку кам'яної огорожі; вона розмовляла, жваво жестикулюючи, з чоловіком, що сидів на дереві; видно було тільки його голову. Жінка була по один бік стіни, чоловік - по інший.

CXXIII. Лабіринт

Де Сент-Еньян шукав тільки відомостей, а знайшов цілу пригоду. Йому пощастило.

Цікавлячись дізнатися, чому чоловік і жінка перебувають тут, а головне, про що вони розмовляють у таку пізню годину і в такому незручному становищі, де Сент-Еньян тихенько підкрався до самих сходів.

Влаштувавшись зручніше, він почув наступну розмову.

Говорила жінка.

- Право ж, пане Манікан, - у голосі її чулися докори і водночас кокетливі нотки, - право ж, ви наражаєте нас на

великий ризик. Якщо ми продовжуватимемо нашу розмову, нас застануть зненацька.

- Досить імовірно, - перебив чоловік найспокійнішим і найфлегматичнішим тоном.

- Що ж тоді скажуть? Ах, якщо хто-небудь побачить мене, я помру від сорому!

- Це було б великою дитячістю, на яку я вважаю вас нездатною.

- Добро б іще між нами було що-небудь; але накликати на себе неприємності так, за здорово живеш, - дякую покірно. Прощавайте, пане Манікан!

«Прекрасно! Я знаю чоловіка; тепер потрібно впізнати жінку», - сказав про себе де Сент-Еньян, розглядаючи ніжки, що стоять на поперечині сходів, взуті у витончені блакитні шовкові туфлі, в панчохах тілесного кольору.

- Заради бога, почекайте хвилинку, дорога Монтале! - вигукнув де Манікан. - Заради бога, не зникайте. Мені потрібно сказати вам ще багато важливих речей.

- Монтале! - прошепотів де Сент-Еньян. - Одна з трійки! У кожної з трьох кумоньок своє захоплення; тільки мені здавалося, що захоплення цієї називається пан Малікорн, а не Манікан.

Почувши заклик свого співрозмовника, Монтале зупинилася посередині сходів. Нещасний Манікан перебрався на іншу гілку каштана, щоб зайняти зручніше положення.

- Вислухайте мене, прошу вас, сподіваюся, ви не підозрюєте мене в поганих намірах?

- Анітрохи... Але навіщо ж, однак, цей лист, у якому ви нагадуєте про свої послуги? Навіщо це побачення в таку годину і в такому місці?

- Ви запитуєте мене, навіщо я бажав пробудити у вас почуття вдячності, нагадавши вам, що це я ввів вас до принцеси? Та просто я дуже хотів отримати побачення з вами, на яке ви так люб'язно погодилися, і не міг знайти більш вірного засобу подіяти на вас. Чому я вибрав для нього цю годину і це місце? Тому, що година здавалася мені зручною, а місце усамітненим. А мені потрібно попросити вас про такі речі, про які незручно говорити при свідках.

- Послухайте, пане де Манікан!

- У мене найчистіші наміри, дорога Монтале.

- Пане де Манікан, я думаю, що мені слід піти.

- Вислухайте мене, а не то я перестрибну до вас; краще не перекидайтеся, тому що якраз зараз мене дуже дратує одна

гілка; я не ручаюся за себе. Не беріть з неї приклад і слухайте мене.

- Гаразд, я вас слухаю; але говоріть коротше, бо якщо вас дратує гілка, то мене - перекладина драбини, яка врізалася в мої підошви. Під мої туфлі підведена міна, попереджаю вас.

- Зробіть мені люб'язність, дайте вашу руку, мадемуазель.

- Навіщо?

- Та дайте ж!

- Ось вам рука; але що таке ви робите?

- Тягну вас до себе.

- Навіщо? Сподіваюся, ви не хочете посадити мене на гілку поруч із собою?

- Ні, але я хочу, щоб ви сіли на огорожі; ось так. Місце широке, зручне, і я багато б дав, щоб ви дозволили мені присісти поруч із вами.

- Нічого, нічого, вам добре і там; нас побачать.

- Ви думаєте? - вкрадливо запитав Манікан.

- Впевнена.

- Будь по-вашому. Я залишаюся на каштані, хоча мені тут дуже незатишно.

- Пане Манікан, ви відволіклися від теми.

- Це правда.

- Ви мені писали?

- Писав.

- Навіщо ж ви писали?

- Уявіть собі, що сьогодні о другій годині де Гіш поїхав.

- А далі?

- Бачачи, що він їде, я, за своїм звичаєм, пішов за ним.

- Бачу, тому що ви тут.

- Зачекайте-но... Адже вам відомо, чи не правда, що бідолаха де Гіш був у жахливій немилості?

- На жаль, так!

- Отже, з його боку було верхом нерозсудливості їхати до Фонтенбло, до тих, хто вигнав його з Парижа, і особливо до тих, від яких його віддалили.

- Ви міркуєте, як покійний Піфагор, пане Манікан.

- А треба сказати, що де Гіш упертий, як всякий закоханий, він не прислухався до жодного з моїх доводів. Я просив його, благав - він і слухати нічого не хотів... Ах, чорт забирай!

- Що з вами?

- Вибачте, мадемуазель, це все проклята гілка, про яку я вже мав честь згадати вам; вона щойно розірвала мені панталони.

- Не біда, зараз темно, - сміючись, відповіла Монтале, - продовжуйте, пане Манікан.

- Отже, де Гіш вирушив верхи, великою риссю, а я пішов за ним пішки. Ви розумієте, що тільки дурень або божевільний поспішає, кидаючись у воду за своїм другом. І ось я пустив де Гіша скакати вперед, а сам поїхав не поспішаючи, у цілковитій упевненості, що нещасного не візьмуть, а якщо візьмуть, то так, що при першому ж суворому слові йому доведеться повернути назад, і, отже, я побачу, як він скаче додому десь у Рі або в Мелуні*; погодьтеся, що і це вже багато: одинадцять льє туди і стільки ж назад.

Монтале знизала плечима.

- Смійтеся, якщо вам завгодно, пані сударко; але якби ви не сиділи зі зручністю на гладкому камінні огорожі, а видерлися б верхи на гілку, то й ви, як і я, хотіли б зійти донизу якнайшвидше.

- Хвилиночку терпіння, дорогий Манікане, одну хвилиночку. Отже, ви кажете, що ви оминули Рі та Мелун?

- Так, я оминув Рі і Мелун; я продовжував шлях, дивуючись, що він не їде назад; нарешті, приїхавши у Фонтенбло, розпитую, довідуюся в усіх, де де Гіш; ніхто не бачив його, ніхто не розмовляв із ним у місті; виявляється, він прискакав галопом, в'їхав у ворота замку і зник. З восьмої години вечора я шукаю його по всьому Фонтенбло, питаю про нього всіх і кожного: немає де Гіша! Я вмираю від занепокоєння. Ви розумієте, не міг же я кинутися прямо у вовчу пащу, не міг сам увійти до замку, подібно до мого необережного друга; я пішов до служб і викликав вас листом. Тепер, мадемуазель, заради самого неба, заспокойте мене.

- Це зовсім не важко, дорогий Манікане; вашого друга де Гіша прийняли якнайкраще.

- Та невже?

- Король обласкав його.

- Як? Король, який сам відправив його у вигнання?

- Принцеса посміхалася йому; принц, здається, полюбив його більше, ніж раніше.

- Ось як, - протягнув Манікан. - Тепер зрозуміло, чому він залишився. А про мене він нічого не говорив?

- Ні слова.

- Дуже погано з його боку. Що він тепер робить?

- Цілком ймовірно, спить, а якщо не спить, то мріє.

- А що у вас робили весь вечір?

- Танцювали.

- Знаменитий балет? А яким був де Гіш?

- Чарівний.

- Молодець! Тепер вибачте, мадемуазель, мені залишається перейти прямо до вас.

- Як так?

- Ви розумієте: я не можу розраховувати, щоб мені відчинили двері замку о такій годині; я дуже хотів би лягти спати на цій гілці, але запевняю вас, що це можливо хіба тільки папузі.

- Не можу ж я, однак, пане Манікан, ввести гостя через паркан.

- Двох, мадемуазель, - промовив ще чийсь голос, але вкрай несміливо; ясно було, що той, хто говорив, відчуває всю непристойність такого прохання.

- Боже мій, - жахнулася Монтале, намагаючись розгледіти, хто стояв під каштаном, - хто це?

- Я, мадемуазель.

- Хто ви такий?

- Малікорн, ваш покірний слуга.

І Малікорн, вимовивши ці слова, піднявся з землі на нижні гілки і вище, до рівня огорожі.

- Пане Малікорн!.. Господи боже мій, та ви обидва з глузду з'їхали!

- Як ви почуваєтеся, мадемуазель? - вишукано ввічливо запитав Малікорн.

- Цього тільки мені не вистачало! - вигукнула з розпачем Монтале.

- Ах, мадемуазель, - прошепотів Малікорн, - не будьте такою суворою, благаю вас!

- Адже ми ваші друзі, мадемуазель, - сказав Манікан, - а друзям не можна бажати загибелі. Залишити ж нас тут на всю ніч - все одно що засудити до смерті.

- Ну, - засміялася Монтале, - пан Малікорн такий здоровань, що не помре, провівши ніч під ясними зірками!

- Мадемуазель!

- Це послужить справедливим покаранням за його витівку.

- Йде! Нехай Малікорн влаштовується з вами як хоче, а я перебираюся, - оголосив Манікан.

І, зігнувши горезвісну гілку, на яку він так гірко скаржився, Манікан пустив у хід руки й ноги і насамкінець сів поруч із Монтале.

Монтале хотіла зіштовхнути Манікана, Манікан докладав усіх зусиль, щоб утриматися. Ця сутичка, що тривала кілька секунд, була не позбавлена мальовничості, яка не вислизнула від уважного ока пана де Сент-Еньяна. Манікан взяв гору.

Заволодівши сходами, він спустився по них на кілька сходинок і галантно запропонував руку своїй ворогині.

А тим часом на каштан забрався Малікорн і сів на те саме місце, де щойно сидів Манікан, маючи намір піти за ним і далі. Манікан і Монтале спустилися на кілька сходинок; Манікан виявляв завзятість, Монтале сміялася і відбивалася.

Тут пролунав голос Малікорна.

- Мадемуазель, - волав Малікорн, - не покидайте мене, благаю вас! Становище моє дуже незручне, і я не в змозі благополучно перебратися через огорожу без сторонньої допомоги; для Манікана порвати сукню - дрібниці, він роздобуде собі іншу з гардероба пана де Гіша; а я не можу розраховувати навіть на костюм Манікана, тому що він пошматований.

- По-моєму, - сказав Манікан, не звертаючи уваги на скарги Малікорна, - по-моєму, я маю негайно ж вирушити на пошуки де Гіша. Пізніше до нього, мабуть, не потрапити.

- Я теж так думаю, - відповіла Монтале, - то ступайте ж, пане Манікан.

- Тисяча подяк! До побачення, мадемуазель, - промовив Манікан, зіскочивши на землю. - Ви надзвичайно люб'язні.

- Завжди до ваших послуг, пане Манікан; піду тепер відбуватися від пана Малікорна.

Малікорн зітхнув.

- Ступайте, ступайте, - продовжувала Монтале.

Манікан зробив кілька кроків, потім, повернувшись до сходів, запитав:

- До речі, мадемуазель, як потрапити до пана де Гіша?

- Нічого не може бути простіше. Ви підете буковою алеєю...

- Добре.

- Дійдете до перехрестя...

- Добре.

- Побачите там чотири алеї...

- Чудово.

- Підете однією з них...

- За якою саме?

- По правій.

- По правій?

- Ні, по лівій.

- Ах, чорт забирай!

- Ні, ні... почекайте...

- Мабуть, ви й самі не знаєте як слід. Згадайте гарненько, прошу вас, мадемуазель.

- За середньою!

- Їх же чотири.

- Це вірно. Усе, що я знаю, це те, що одна з чотирьох веде прямо до принцеси; ця алея мені прекрасно відома.

- Але пан де Гіш не у принцеси ж, чи не так?

- Слава богу, ні!

- Отже, та алея, яка веде до принцеси, мені не потрібна, і я бажав би проміняти її на ту, що веде до пана де Гіша.

- Так, зрозуміло, і я її теж знаю, але як дізнатися її звідси, просто розуму не прикладаю.

- Припустимо, мадемуазель, що я знайшов цю щасливу алею.

- Тоді ви й підете нею. Вам залишиться тільки оминути лабіринт.

- Це ще що таке, що це за лабіринт?

- Доволі хитромудрий; у ньому і вдень можна інколи заблукати; нескінченні повороти праворуч і ліворуч; спочатку потрібно зробити три повороти праворуч, потім два ліворуч, потім один поворот... один чи два? Зачекайте! Нарешті, вийшовши з лабіринту, ви потрапите в кленову алею, і ця алея приведе вас прямо до павільйону, в якому перебуває пан де Гіш.

- Оце так вказівка, годі й казати: я не сумніваюся, що керуючись нею, я одразу ж заплутаюся. Тому я хочу попросити вас зробити мені маленьку послугу.

- Яку?

- Запропонувати мені вашу руку і направляти мої стопи, як... як... як... я чудово знав міфологію, мадемуазель, але становище таке серйозне, що вся вона випарувалася в мене з голови. Ходімо ж, благаю вас.

- А я? - вигукнув Малікорн. - Що ж ви мене покидаєте?

- Ні, це неможливо, пане, - сказала Монтале, звертаючись до Манікана. - Раптом хто-небудь побачить мене з вами в таку годину, поміркуйте, які підуть розмови!

- Ваша чиста совість буде вам захистом, мадемуазель, - відповів повчально Манікан.

- Ні, пане, ніяк неможливо!

- Ну, тоді дозвольте мені допомогти зійти Малікорну; це хлопець тямущий, та й нюх у нього чудовий; він поведе мене, і якщо гинутимемо, то загинемо разом або разом врятуємося. Якщо нас зустрінуть удвох, на нас не звернуть уваги; а одного мене вважатимуть, мабуть, за коханця або за злодія. Спускайтеся, Малікорн, ось вам сходи.

- Пане Малікорн, - вигукнула Монтале, - забороняю вам сходити з дерева! Під страхом мого найжорстокішого гніву.

Малікорн, який заніс уже було ногу на верхівку огорожі, сумно прибрав її.

- Шшшш... - прошепотів Манікан.

- Що таке? - запитала Монтале.

- Я чую кроки.

- Ах боже мій!

Справді, шум кроків ставав дедалі виразнішим, листя розсунулося, і з'явився де Сент-Еньян, весело сміючись і простягаючи руку, начебто з метою зупинити кожного в тому становищі, в якому вони перебували: Малікорна на дереві, з витягнутою шиєю, Монтале на сходинці сходів, до якої вони наче приросли, Манікана на землі, з відставленою вперед ногою, готового пуститися в дорогу.

- Добрий вечір, Манікане, - привітав його граф. - Ласкаво просимо, друже; вас дуже бракувало сьогодні, і про вас запитували. Мадемуазель де Монтале, ваш... покірний слуга!

Монтале почервоніла.

- Ах боже мій! - пробурмотіла вона, закриваючи обличчя руками.

- Заспокойтеся, мадемуазель, - сказав де Сент-Еньян, - я знаю, що ви невинні, і поручуся в тому перед усіма. Манікане, ходімо зі мною. Букова алея, перехрестя і лабіринт - усі знайомі місця; я буду вашою Аріадною*. Ось я і нагадав забуту вами міфологію!

- Їй-богу, вірно! Дякую вам, графе.

- Чи не прихопите заодно, графе, - попросила Монтале, - також пана Малікорна?

- Ні, ні, боже упаси! - відгукнувся Малікорн. - Пан Манікан досхочу наговорився з вами; тепер, мадемуазель, моя черга; мені потрібно стільки сказати вам щодо нашого майбутнього.

- Чуєте? - розсміявся граф. - Залишайтеся з ним, мадемуазель. Хіба ви не знаєте, що сьогоднішня ніч - ніч таємниць?

І, взявши Манікана під руку, граф швидко повів його тією дорогою, яку Монтале так добре знала і так погано показувала.

Монтале проводила їх очима, поки вони не зникли з поля зору.

CXXIV. Як Малікорн був виселений із готелю «Красивий павич»

Тим часом Малікорн постарався розташуватися зручніше.

Коли Монтале обернулася, зміна в положенні Малікорна одразу ж кинулася їй в очі. Малікорн сидів, як мавпа, на кам'яній огорожі, спершись ногами на верхню сходинку сходів. Голова його, як у фавна, була оповита плющем і жимолостю, а ноги обплутував дикий виноград.

Що стосується Монтале, то її цілком можна було прийняти за дріаду.

- На що це схоже? - обурювалася вона, піднімаючись сходами. - Ви спокою мені не даєте, переслідуєте мене, нещасну, тиран ви такий собі!

- Я, - здивувався Малікорн, - я тиран?

- Зрозуміло, ви безперестанку компрометуєте мене, пане Малікорн; ви злісне чудовисько!

- Я?

- Що вам знадобилося у Фонтенбло? Скажіть на милість! Хіба ви живете не в Орлеані?

- Ви питаєте, що мені знадобилося тут? Мені потрібно було побачити вас.

- Ах, яка невідкладна справа!

- Дуже невідкладне, мадемуазель, хоча вам, звісно, байдуже. Що ж стосується мого будинку, то ви прекрасно знаєте, що я покинув його і в майбутньому мені не треба ніякого будинку, крім того, в якому живете ви. А оскільки нині ви живете у Фонтенбло, то я і з'явився у Фонтенбло.

Монтале знизала плечима:

- То ви хочете мене бачити?

- Так.

- Ну добре, ви мене побачили? Буде з вас, ступайте!

- О ні! - вигукнув Малікорн.

- Як це ні?

- Я з'явився не тільки для того, щоб побачити вас; мені треба також поговорити з вами.

- Що ж, поговоримо. Але тільки після і в іншому місці.

- Після! Бог знає, чи побачу я вас після і в іншому місці. Такої зручної нагоди, як ця, нам ніколи більше не випаде.

- Але зараз я ніяк не можу.

- Чому?

- Тому що сьогодні вночі сталася тисяча пригод.

- Так це буде тисяча першим.

- Ні, ні, мадемуазель де Тонне-Шарант чекає на мене в нашій кімнаті; їй потрібно повідомити мені щось дуже важливе.

- І давно вже чекає?

- Принаймні з годину.

- У такому разі, - сказав спокійно Малікорн, - почекає ще кілька хвилин.

- Пане Малікорн, ви забуваєтеся.

- Тобто ви мене забуваєте, мадемуазель. І та роль, яку ви змушуєте мене грати тут, починає дратувати мене. Тьху, прірва! Цілий тиждень я тиняюся тут біля вас, а ви жодного разу не зволили помітити мене...

- Як, ви тут уже цілий тиждень?

- Так, поневіряюся в парку, немов перевертень, обпалюваний феєрверками, від яких у мене поріділи дві перуки, вічно мокрий від вечірньої вогкості й бризок фонтанів, вічно голодний, змучений, змушений тікати через огорожу, немов злодій. Чорт забирай, хіба це життя для істоти, яка не створена ні білкою, ні саламандрою, ні видрою! Ви настільки безжальні, що хочете змусити мене втратити людський образ. Ні, я протестую! Я людина, чорт забирай, і залишуся людиною, хіба тільки щодо цього підуть інші розпорядження небесного начальства!

- Що ж вам треба? Чого ви хочете? Чого ви вимагаєте? - запитала Монтале м'якшим тоном.

- Не станете ж ви запевняти, що не знали про моє перебування у Фонтенбло?

- Я...

- Будьте відверті.

- Я підозрювала про це.

- Невже протягом цілого тижня ви не могли влаштувати так, щоб бачитися зі мною хоча б раз на день?

- Мені завжди заважали, пане Малікорн.

- Та-та-та...

- Запитайте в інших фрейлін, якщо не вірите.

- Ніколи не питаю пояснення того, що сам знаю краще за інших.

- Заспокойтеся, пане Малікорн, скоро все зміниться.

- Давно пора.

- Ви ж знаєте, що про вас завжди думають, бачать вас чи ні, - сказала Монтале з котячою ласкавістю.

- Так, як же, думають!..

- Чесне слово.

- Чи немає чогось новенького?

- Щодо чого?

- Щодо мого доручення дізнатися, що коїться у принца?

- Ах, дорогий Малікорн, у ці дні не можна було навіть підійти до Його Високості.

- А тепер?

- Тепер інша справа: з учорашнього дня він перестав ревнувати.

- Ось як! Чому ж минули його ревнощі?

- Пішла чутка, що король удостоїв уваги іншу жінку, і принц одразу заспокоївся.

- А хто пустив цю чутку?

Монтале понизила голос:

- Говорячи між нами, мені здається, що принцеса і король просто змовилися.

- Ха-ха!.. - засміявся Малікорн. - Це був єдиний засіб! А як же той бідний шанувальник - пан де Гіш?

- О, він зовсім відставлений.

- Вони листувалися?

- Та ні ж ні! Протягом цілого тижня я не бачила, щоб хто-небудь із них узяв перо в руки.

- А в яких стосунках ви з принцесою?

- У найкращих.

- А з королем?

- Король посміхається мені, коли я проходжу повз.

- Добре. Тепер скажіть, яку жінку наші коханці вирішили зробити своєю ширмою?

- Лавальєр.

- Бідолаха! Потрібно, однак, перешкодити цьому, моя мила.

- Навіщо?

- Потім, що пан Рауль де Бражелон уб'є її або себе, якщо в нього виникне підозра.

- Раулю? Добряк Рауль? Ви думаєте?

- Жінки мають претензію вважати себе знавцями людських пристрастей, - сказав Малікорн, - а самі не вміють читати ні у власних серцях, ні у власних очах. Словом, кажу вам, пан де Бражелон до нестями кохає Лавальєр, і якщо вона надумає вдавати, що обманює його, він позбавить себе життя або вб'є її.

- Король захистить її, - запевнила його Монтале.

- Король! - вигукнув Малікорн.

- Звичайно.

- Ну, Рауль уб'є короля, як звичайного гусара.

- Ви з глузду з'їхали, пане Малікорн!

- Анітрохи; я кажу вам абсолютно серйозно, мила Монтале, а сам я знаю, як вчинити.

- Як?

- Я попереджу потихеньку Рауля про цей жарт.

- Боже вас збережи, нещасний! - вигукнула Монтале, піднімаючись на одну сходинку ближче до Малікорна. - Навіть не заїкайтеся про це бідоласі Бражелону.

- Чому ж?

- Тому що ви ще нічого не знаєте.

- А що сталося?

- Сьогодні ввечері... Ніхто нас не підслуховує?

- Ні.

- Сьогодні ввечері під королівським дубом Лавальєр голосно і простодушно заявила: «Не розумію, як це, побачивши короля, можна любити якогось іншого чоловіка».

Малікорн навіть підстрибнув на стіні:

- Ах, боже мій, невже вона так і сказала, нещасна?

- Слово в слово.

- І вона думає так?

- У Лавальєр завжди що на думці, те й на язиці.

- Це вимагає помсти. Які всі жінки єхидні! - вигукнув Малікорн.

- Заспокойтеся, дорогий Малікорн, заспокойтеся!

- Навпаки, зло потрібно припинити в корені. Потрібно вчасно попередити Рауля.

- Ека придумав! Тепер уже пізно, - відповіла Монтале.

- Чому?

- Ці слова Лавальєр...

- Так.

- Ці слова...

- Ну?

- Дійшли до короля.

- Король знає їх? Їх передали королю?

- Король чув їх.

- Ohime* , як казав пан кардинал.

- Король перебував у той час недалеко від королівського дуба.

- Отже, - підсумував Малікорн, - тепер у короля і принцеси все піде як по маслу, а цапом-відбувайлом стане бідний Бражелон.

- Ви абсолютно праві.

- Це жахливо!

- Нічого не поробиш.

- Так, мабуть, краще не ставати між королівським дубом і королем, інакше таку маленьку людину, як я, миттю розчавить, - промовив Малікорн після хвилинного роздуму.

- Суща правда.

- Подумаймо тепер про себе.

- Якраз те саме, чого і я хотіла.

- Відкрийте ж свої чарівні оченята.

- А ви давайте сюди ваші великі вуха.

- Наблизьте ваш крихітний ротик, щоб я міг міцніше поцілувати вас.

- Ось він, - сказала Монтале і негайно сама відповіла дзвінким поцілунком.

- Розберемося в усьому як слід. Пан де Гіш кохає принцесу, Лавальєр кохає короля; король кохає принцесу і Лавальєр; принц не кохає нікого, крім себе. Посеред усіх цих любовних історій навіть дурень зробив би собі кар'єру, а тим паче такі розважливі люди, як ми.

- Ви все носитеся зі своїми мріями.

- Точніше, зі своїми фактами. Дозвольте мені бути вашим путівником, моя люба; здається, досі ви не могли поскаржитися на мої поради, чи не так?

- Не могла.

- У такому разі нехай минуле слугує вам порукою за майбутнє. Оскільки тут кожен думає про себе, подумаємо про себе і ми.

- Ви абсолютно праві.

- Але тільки виключно про себе.

- Йде!

- Союз наступальний і оборонний!

- Клянуся, що буду свято виконувати його.

- Простягніть руку; ось так: усе для Малікорна!

- Усе для Малікорна!

- Усе для Монтале! - відповідав Малікорн, простягаючи руку, у свою чергу.

- А тепер що ж робити?

- Тримати постійно очі відкритими, насторожити вуха, збирати докази проти інших, не давати жодних доказів проти себе.

- По руках!

- Йде!

- Вирішено. А тепер, коли договір укладено, прощавайте.

- Як прощайте?

- Так, так. Повертайтеся у свою харчевню.

- У свою харчевню?

- Так; адже ви ж зупинилися в харчевні «Красивий павич»?

- Монтале, Монтале, ви самі видали себе! Ви чудово знали про моє перебування у Фонтенбло.

- Що ж це доводить? Що вами займаються більше, ніж ви заслуговуєте, невдячний!

- Гм...

- Повертайтеся ж у «Красивий павич»!

- Ах, яка невдача!

- Чому?

- Це абсолютно неможливо.

- Хіба не там ваша кімната?

- Була, а тепер немає.

- Ні? Хто ж у вас забрав її?

- А ось послухайте... Якось раз, набігавшись за вами, я прийшов, ледве переводячи подих, до готелю, як раптом бачу ноші, на яких четверо селян несуть хворого ченця.

- Ченця?

- Так. Старого францисканця із сивою бородою. Дивлюся, несуть цього хворого ченця в готель. Я піднімаюся за ним сходами і бачу, що його вносять у мою кімнату.

- У вашу кімнату?

- Так, у мою власну кімнату. Думаючи, що сталася помилка, кличу хазяїна; хазяїн заявляє мені, що кімнату я зняв на тиждень, термін закінчився, і тепер її зайняв цей францисканець.

- Ось як!

- Я сам вигукнув тоді: ось як! Більше того, я хотів розсердитися. Я знову піднявся нагору. Я звернувся до самого францисканця. Хотів довести йому нечемність його вчинку. Але цей чернець, незважаючи на всю свою слабкість, підвівся на лікті, впоров у мене вогненний погляд і сказав голосом, який годився б для командування кавалерійським загоном: «Викиньте цього нахабу за двері!» Цей наказ був моментально виконаний господарем і чотирма носіями, які спустили мене зі сходів трошки швидше, ніж я сам спустився б. Ось чому, люба, я опинився без даху над головою.

- Але хто такий цей францисканець? - запитала Монтале. - Що він, генерал ордена?

- Напевно; мені почулося, що його величав так напівголосно один із носіїв.

- Отже?.. - протягнула Монтале.

- Отже, у мене немає більше ні кімнати, ні готелю, ні даху над головою, і все-таки я вирішив, як і мій друг Манікан, не ночувати просто неба.

- Що ж робити? - вигукнула Монтале.

- Саме так!

- Нічого не може бути простіше, - пролунав раптом чийсь голос.

Монтале і Малікорн разом скрикнули. З'явився де Сент-Еньян.

- Дорогий Малікорн, - сказав він, - щасливий випадок знову приводить мене сюди, щоб вивести вас зі скрутного становища. Ходімо, я пропоную вам кімнату у себе і ручаюся вам, що її не забере жоден францисканець. Що ж стосується вас, мадемуазель, будьте спокійні: я вже посвячений у таємницю мадемуазель де Лавальєр і мадемуазель де Тонне-Шарант; ви були щойно такі добрі, що посвятили мене у вашу, дякую: я буду зберігати всі три таємниці так само свято, як і одну.

Малікорн і Монтале перезирнулися, як двоє школярів, захоплених на місці злочину. Але оскільки Малікорн не міг не побачити всіх вигод пропозиції де Сент-Еньяна, то він зробив Монтале знак, що підкоряється, і та відповіла йому тим самим.

Потім Малікорн повільно спустився зі сходів, обмірковуючи, як би вправніше вивідати в пана де Сент-Еньяна все, що останній міг знати про горезвісну таємницю. А Монтале помчала як лань, і жоден лабіринт не міг збити її зі шляху.

Сент-Еньян справді привів до себе Малікорна, приділяючи йому всіляку увагу, - так він був щасливий тримати в руках двох людей, які могли б постачати йому відомості про таємниці фрейлін.

CXXV. Що ж насправді сталося в харчевні «Красивий павич»

Насамперед повідомимо читачеві деякі подробиці про харчевню «Красивий павич»; потім перейдемо до опису постояльців, які займали її.

Харчевня «Красивий павич», як і будь-яка харчевня, зобов'язана була своєю назвою вивісці. На цій вивісці зображений був павич із розпущеним хвостом. Але тільки, за прикладом деяких художників, які надали змію, що спокусив Єву*, обличчя вродливого юнака, творець вивіски надав вродливому павичу обличчя жінки.

Ця харчевня - жива епіграма на ту половину людського роду, яка, за словами Легуве, повідомляє принаду життю, - стояла у Фонтенбло на першій бічній вулиці ліворуч, що

перетинала головну артерію, Паризьку вулицю, яка, по суті, становила все містечко.

У ті часи бічна вулиця називалася Ліонською, ймовірно тому, що прямувала в бік цієї другої столиці королівства. Ліонську вулицю становили два будинки заможних городян, відокремлені один від одного великими садами з живоплотом. Тим часом здавалося, ніби на цій вулиці три будинки. Пояснимо, яким чином насправді їх було лише два.

Харчевня «Красивий павич» виходила головним фасадом на велику вулицю; на Ліонську ж вулицю виходили два флігелі, розділені дворами. У них були просторі приміщення для всіх мандрівників, чи приходили вони пішки, чи приїжджали верхи або навіть у каретах.

Тут подорожні знаходили не тільки дах і стіл; багаті вельможі мали до своїх послуг місце для усамітнених прогулянок, коли, зазнавши опали, бажали зачинитися на самоті, щоб потроху примиритися з образами або ж обміркувати помсту.

З вікон цих флігелів було видно насамперед вулицю, порослу травичкою, що пробивається між камінням бруківки. Далі - красиві живі огорожі з бузини і глоду, які, немов зелені й увінчані квітами руки, обіймали згадані нами два будинки. А ще далі, у проміжках між будинками, немов тло картини або непроникний обрій, вимальовувалася смуга густих гаїв, що стояли, наче вартові, перед великим лісом, що починався біля Фонтенбло.

Отже, постоялець, який займав кутове приміщення, поглянувши на Паризьку вулицю, міг бачити перехожих, чути їхні кроки, милуватися вуличними розвагами, а обертаючись у бік Ліонської вулиці, насолоджуватися сільським краєвидом і тишею. Крім того, у разі потреби, почувши стукіт у головні двері з Паризької вулиці, постоялець міг вислизнути чорним ходом на Ліонську вулицю і, пробравшись уздовж садів, дістатися узлісся узлісся.

Малікорн, який, як пам'ятає читач, уперше повідав нам про цю харчевню «Красивий павич», щоб поскаржитися на своє вигнання звідти, був надто стурбований власними справами і розповів Монтале далеко не все, що можна було повідомити про цю цікаву харчевню.

Ми постараємося заповнити цю прикру прогалину в оповіданні Малікорна.

Наприклад, Малікорн зовсім забув згадати, яким чином він потрапив у харчевню «Красивий павич». Крім того, він

сказав тільки про францисканця і жодним словом не обмовився про інших постояльців цієї харчевні.

Спосіб, у який вони проникли туди, спосіб їхнього життя, труднощі для всякого стороннього, окрім привілейованих постояльців, отримати доступ до готелю без пароля й оселитися в ньому без особливих приготувань, - усе це мало б, однак, вразити Малікорна і, ми наважуємося сказати, справді вразило його. Однак, як ми вже згадали, Малікорн увесь був захоплений власними справами і не помічав багато чого з того, що відбувалося навколо.

Справді, всі приміщення готелю «Красивий павич» були зайняті домосідами, дуже спокійними людьми з привітними обличчями, жодне з яких не було знайоме Малікорну. Усі ці постояльці приїхали в готель після поселення в ньому Малікорна. І кожен входив туди, вимовивши пароль, який спершу привертав увагу Малікорна; однак, розпитавши, у чому річ, він довідався, що господар вживав цих запобіжних заходів, оскільки місто, в якому було багато багатих вельмож, кишіло також спритними шахраями.

Дорожачи доброю славою готелю, господар дбав про те, щоб його постояльці не були пограбовані.

Намагаючись з'ясувати своє становище в готелі «Красивий павич», Малікорн іноді задавався питанням, чому його прийняли і впустили безперешкодно, тоді як на його очах дуже багато приїжджих дістали відмову. Особливо вражало його те, що Манікан, такий знатний вельможа, якого, на його думку, мали б поважати всі, був найбезцеремоннішим чином випроваджений зі словами nescio vos, коли хотів погодувати свого коня в «Красивому павичі».

Усе це було для Малікорна загадкою, над розв'язанням якої він, утім, не дуже ламав собі голову, настільки він був заклопотаний своїми любовними й честолюбними задумами. Утім, якби він і хотів розв'язати цю загадку, це навряд чи вдалося б йому, незважаючи на весь його розум.

Кілька слів покажуть читачеві, що для вирішення подібної загадки знадобився б принаймні Едіп*.

Ось уже тиждень у цьому готелі мешкало семеро мандрівників, які прибули туди на другий день після того, як Малікорн зупинив свій вибір на «Красивому павичі».

Ці семеро мандрівників, які прибули з численним штатом, були: насамперед німецький генерал із секретарем, лікарем, трьома лакеями і сімома кіньми - цього генерала звали граф фон Востпур; іспанський кардинал із двома племінницями, двома секретарями, родичем-офіцером і дванадцятьма кіньми -

цього кардинала звали монсеньйор Херебіа; багатий бременський купець із лакеєм і двома кіньми - цього купця звали пан Бонштетт; венеціанський сенатор із дружиною і дочкою, писаними красунями, - сенатора звали синьйор Маріні; шотландський поміщик із сімома горцями свого клану, - усі пішки, - поміщика звали Мак-Камнор; австрієць із Відня без титулу і герба, що приїхав у кареті, дуже схожий на священика і трохи на солдата, - його звали радником; нарешті, пані-фламандка, із лакеєм, покоївкою і компаньйонкою, дуже важлива, дуже велична, на чудових конях, - її звали фламандською пані.

Усі ці мандрівники, як ми сказали, приїхали в один і той самий день, а тим часом їхнє прибуття не спричинило жодної метушні в готелі, вулиця анітрохи не була захаращеною, тому що приміщення їм відвели заздалегідь на прохання їхніх кур'єрів або секретарів, що приїхали напередодні або того самого дня вранці.

Малікорн, який прибув на день раніше, на худорлявому коні, з худенькою валізою, назвав себе в готелі «Красивий павич» другом одного вельможі, який бажав помилуватися святами, і оголосив, що цей вельможа має незабаром приїхати сам.

Вислухавши його, господар усміхнувся Малікорну, як старому знайомому, і сказав:

- Вибирайте, пане, кімнату, яка вам сподобається, тому що ви приїхали першим.

Це було сказано з тією виразною підлесливістю, яка в утримувачів харчевні означає: «Будьте спокійні, пане, ми знаємо, з ким маємо справу, і будемо поводитися з вами належним чином».

Слова і жест, що їх супроводжував, здалися Малікорну доброзичливими, але він не розумів причини несподіваної люб'язності. Не бажаючи витрачати багато грошей і водночас припускаючи, що, запитавши маленьку кімнату, він отримає відмову, Малікорн вирішив ухопитися за слова господаря і обдурити його за допомогою його ж власної хитрості.

Тому, посміхаючись із виглядом людини, якій віддають належне, він відповідав:

- Дорогий хазяїне, я візьму найкращу і найвеселішу кімнату.

- Зі стайнею?

- Зі стайнею.

- З якого дня?

- Негайно, якщо це можливо.

- Чудово.

- Тільки, - поспішно додав Малікорн, - я не займу зараз великого приміщення.

- Добре, - промовив господар тоном людини, яка розуміє.

- Деякі причини, які потім стануть для вас зрозумілими, змушують мене зайняти для себе особисто тільки цю маленьку кімнату.

- Так, так, так, так, - підтвердив господар.

- Коли приїде мій друг, він найме велике приміщення. І оскільки воно належатиме йому, то він сам і розрахується з вами.

- Прекрасно, прекрасно! Так ми й домовлялися.

- Домовлялися?

- Слово в слово.

- Дивно, - пробурмотів Малікорн. - Отже, ви розумієте?

- Так.

- Це все, що потрібно. Так як ви розумієте... А ви ж розумієте, чи не так?

- Цілком.

- Чудово, проведіть мене в мою кімнату.

Господар «Красивого павича» пішов попереду, тримаючи капелюх у руці.

Малікорн помістився у своїй кімнаті і був украй здивований, що господар готелю, зустрічаючи його на сходах, постійно підморгував йому, як співучаснику.

«Тут сталося якесь непорозуміння, - говорив собі Малікорн, - але поки воно не з'ясувалося, я буду ним користуватися; нічого кращого мені не потрібно».

І як мисливський собака, пускався він зі своєї кімнати ловити придворні новини, то обпалюючись феєрверками, то купаючись у бризках фонтану, як він говорив мадемуазель Монтале.

Наступного дня після приїзду він побачив, як до ґанку готелю під'їхали один за одним семеро мандрівників і зайняли всі приміщення «Красивого павича».

Побачивши всіх цих мандрівників та їхню челядь, Малікорн із задоволенням потер собі руки, думаючи, що, запізнись він хоча б на один день, у нього не було б ліжка, на якому він міг би відпочивати, коли повертався зі своїх експедицій.

Коли всіх приїжджих розмістили, господар увійшов до кімнати Малікорна і зі звичайною шанобливістю сказав:

- Люб'язний госте, у третьому корпусі вам залишено велике приміщення; ви знаєте це?

- Звичайно, знаю.

- Я вам роблю справжній подарунок.

- Дякую!

- Тому, коли ваш друг приїде...

- Ну?

- Він залишиться задоволений мною, якщо тільки це не така людина, якій нічим не догодити.

- Дозвольте мені сказати кілька слів щодо мого друга.

- Говоріть, заради бога, адже ви тут господар!

- Ви знаєте, він мав приїхати...

- Так, повинен.

- Він, імовірно, змінив свій намір.

- Ні.

- Ви в цьому впевнені?

- Упевнений.

- Тому що, якщо у вас є хоч якісь сумніви...

- Слухаю.

- То я вам заявляю: я не ручаюся, що він приїде.

- Однак він сказав вам...

- Так, сказав; але ви знаєте: людина припускає, а бог розпоряджається, verba volant, scripta manent.

- Що це означає?

- Слова відлітають, написане залишається, а оскільки він мені нічого не написав, а задовольнився усними заявами, то я вам дозволяю, хоча не спонукаю вас... ви розумієте, я у великій скруті...

- Що ж ви мені дозволяєте?

- Здати це приміщення, якщо вам запропонують хорошу ціну.

- Здати?

- Так.

- Нізащо, пане, ніколи я не зроблю такої речі. Якщо він не написав вам...

- Ні.

- То він написав мені.

- А-а-а-а!..

- Так.

- А в яких виразах? Подивимося, чи сходиться його лист з усними його вказівками.

- Ось що приблизно було в листі:

«Пану утримувачу готелю "Красивий павич".
Вас, імовірно, попереджено, що у вашому готелі
призначено побачення кількох важливих осіб; я належу
до членів товариства, що збирається у Фонтенбло.

Притримайте тому невелику кімнату для мого друга,
який приїде або раніше, або після мене...»

- Ви і є цей друг, чи не так? - перервав свою промову господар «Красивого павича».

Малікорн скромно вклонився. Господар продовжував:

«І велике приміщення для мене. За велике приміщення
розраховуюся я; але я бажаю, щоб маленька кімнатка
коштувала недорого, оскільки вона призначена для
бідняка».

- Це знову-таки ви, чи не так? - запитав господар.

- Так, звісно, - відповів Малікорн.

- Отже, ми змовилися. Ваш друг заплатить за велике приміщення, а ви за вашу кімнату.

«Нехай мене колесують, якщо я щось розумію в тому, що відбувається», - подумав Малікорн. А вголос додав:

- А скажіть, ви залишилися задоволені ім'ям?

- Яким ім'ям?

- Що стоїть наприкінці листа. Воно слугує вам повним ручательством?

- Я хотів запитати його у вас, - сказав господар.

- Як, лист був без підпису?

- Так, - відповідав господар, широко розкриваючи очі, в яких світилися таємничість і цікавість.

- У такому разі, - заявив Малікорн, теж набуваючи таємничого вигляду, - якщо він не назвав себе...

- Так?

- Значить, у нього були на те причини.

- Без сумніву.

- І я - його друг, його повірений, не стану викривати його інкогніто.

- Ви маєте рацію, пане, - погодився господар. - Я не буду наполягати.

- Я ціную вашу делікатність... Але, як сказав мій друг, за мою кімнату покладається особлива плата; домовимося про неї.

- Пане, це справа вирішена.

- Усе ж таки порахуємо. Кімната, стіл, стайня і корм для мого коня; скільки ви візьмете на день?

- Чотири ліври, пане.

- Отже, дванадцять ліврів за минулі три дні.

- Так, пане, дванадцять ліврів.

- Ось вони.

- Навіщо ж вам платити тепер?

- Потім, що, - таємниче знижуючи голос, промовив Малікорн, який бачив, що таємничість справляє чудову дію, -

потім, що я не хочу залишитися в боргу, якщо мені доведеться виїхати раптово.

- Ви маєте рацію, пане.

- Отже, я у себе вдома?

- Ви у себе!

- Чудово. Прощавайте!

Господар пішов.

Залишившись один, Малікорн почав міркувати так:

«Тільки пан де Гіш або Манікан могли написати господареві "Красивого павича"; пан де Гіш, бажаючи заручитися приміщенням поза палацом, на випадок успіху або неуспіху, а Манікан за дорученням пана де Гіша.

Ось що, мабуть, придумали пан де Гіш або Манікан: у великому приміщенні можна буде пристойно прийняти пані під густою вуаллю, припасувавши про всяк випадок для зазначеної пані другий вихід на безлюдну вулицю, яка закінчується на самісінькому узліссі.

Маленька кімната призначається як тимчасовий притулок для Манікана, повіреного пана де Гіша і вірного його вартового, або ж для самого пана де Гіша, який для більшої безпеки відіграє для пана і повіреного водночас роль пана і роль повіреного.

Але цей з'їзд, що був призначений у готелі і справді відбувся? Що це таке? Усе це, мабуть, люди, яких мають представити королю. Але хто такий цей бідняк, якому залишено маленьку кімнату? Хитрість, щоб краще замаскуватися де Гішу або Манікану. Якщо я вгадав правильно, - що досить правдоподібно, - це ще півбіди: відстань між Маніканом і Малікорном визначається тільки гаманцем».

Дійшовши такого висновку, Малікорн заспокоївся, надавши семи постояльцям займати сім приміщень у готелі «Красивий павич» і вільно розгулювати по ньому.

Коли ніщо не турбувало його при дворі, коли розвідки й розпитування стомлювали його, коли йому набридало писати листи, які ніколи не вдавалося передати за призначенням, то Малікорн повертався у свою затишну маленьку кімнату і, спершись на балкон, прикрашений настурціями та гвоздикою, брався думати про дивних мандрівників, для яких у Фонтенбло начебто не існувало ні світла, ні радості, ні свят.

Так тривало до сьомого дня, який ми докладно описали в попередніх розділах разом із ніччю, що послідувала за ним.

Цієї ночі Малікорн сидів біля вікна, щоб освіжитися; було вже дуже пізно, як раптом з'явився Манікан верхи на коні, який заклопотано й невдоволено озирався на всі боки.

- Нарешті! - сказав собі Малікорн, який з першого погляду впізнав Манікана. - Нарешті він з'являється зайняти своє приміщення, іншими словами - мою кімнату.

І він гукнув Манікана. Манікан підняв голову і, своєю чергою, впізнав Малікорна.

- Ах, чорт забирай, - вимовив він, і обличчя його прояснилося, - як радий я зустрітися з вами, Малікорн. Я роз'їжджаю Фонтенбло в марних пошуках трьох речей: де Гіша, кімнати і стайні.

- Що стосується де Гіша, то я не можу дати вам про нього ні поганих, ні хороших відомостей, тому що я не бачив його; кімната і стайня - справа інша.

- А-а-а-а!

- Так; адже їх залишили тут?

- Залишені? Ким?

- Вами, мені здається.

- Мною?

- Хіба ви не замовили тут приміщення?

- І не думав навіть.

У цей момент на порозі виріс господар.

- Є у вас кімната? - запитав Манікан.

- Ви зволили замовити її, пане?

- Ні.

- У такому разі кімнати немає.

- Якщо так, то я замовив кімнату, - сказав Манікан.

- Кімнату чи ціле приміщення?

- Усе, що вам буде завгодно.

- Письмово?

Малікорн ствердно кивнув Манікану.

- Ну звісно, письмово, - відповідав Манікан. - Хіба ви не отримали мого листа?

- Від якого числа? - запитав господар, якому коливання Манікана здалися підозрілими.

Манікан почухав потилицю і подивився на Малікорна; але Малікорн уже спускався сходами на допомогу другу.

Якраз у цю мить біля під'їзду готелю зупинився мандрівник, закутаний по-іспанськи в довгий плащ; йому було чути цю розмову.

- Я запитую вас, якого числа ви написали мені листа з проханням залишити приміщення? - наполегливо повторив господар.

- Минулої середи, - м'яко і ввічливо вимовив таємничий незнайомець, торкаючись плеча господаря.

Манікан позадкував назад, а Малікорн, що з'явився на порозі, зі свого боку, почухав потилицю. Господар поклонився новому приїжджому з виглядом людини, яка впізнала свого справжнього клієнта.

- Приміщення для вашої милості приготовано, - шанобливо почав він, - стайні теж. Тільки...

Він озирнувся навкруги.

- Ваші коні? - запитав він.

- Мої коні, можливо, прийдуть, а можливо, не прийдуть. Вам, я думаю, це однаково, оскільки буде заплачено за все, що було замовлено.

Господар поклонився ще нижче.

- А ви залишили для мене, - продовжував незнайомець, - маленьку кімнату, як я вам писав?

- Ай! - заволав Малікорн, намагаючись сховатися.

- Пане, ось уже тиждень її займає ваш друг, - сказав господар, показуючи на Малікорна, який зовсім забився в кут.

Мандрівник, піднявши плащ, швидко глянув на Малікорна.

- Цей пан не мій друг.

Господар так і підскочив.

- Я його не знаю, - похитав головою приїжджий.

- Як! - вигукнув утримувач готелю, звертаючись до Малікорна. - Як, ви не друг цього пана?

- Хіба вам не все одно, раз вам заплачено, - велично промовив Малікорн, передражнюючи незнайомця.

- Зовсім не однаково! - відповідав господар, який почав розуміти, що сталося якесь непорозуміння. - І я прошу, пане, звільнити приміщення, замовлене зовсім не для вас.

- Але ж пан приїжджий, - сказав Малікорн, - не має потреби в моїй кімнаті й у великому залі відразу... і якщо він бере кімнату, я беру зал; якщо ж він віддає перевагу залу, я залишаю за собою кімнату.

- Мені дуже шкода, пане, - м'яко зауважив приїжджий, - але мені потрібні відразу і кімната, і велике приміщення.

- І для кого ж? - запитав Малікорн.

- Зал для мене.

- Чудово. А кімната?

- Погляньте, - сказав незнайомець, простягаючи руку до ходи, що наближалася.

Малікорн подивився в зазначеному напрямку і побачив ноші, а на них францисканця*, про якого він розповів Монтале, додаючи деякі подробиці. Наслідком появи незнайомця і хворого францисканця було вигнання Малікорна, якого

господар готелю і селяни, що служили носіями, безцеремонно виставили на вулицю.

Читачеві вже було повідомлено результати цього вигнання і передано розмову Манікана з Монтале, яку Манікан, що вирізнявся більшою спритністю, ніж Малікорн, зумів розшукати, щоб розпитати її про де Гіше; читачеві відомі також подальша розмова Монтале з Малікорном і люб'язність графа де Сент-Еньяна, який запропонував кімнату обом друзям.

Нам залишається відкрити читачеві, хто були незнайомець у плащі, який винайняв подвійне приміщення, одну частину якого займав Малікорн, і не менш таємничий францисканець, який своєю появою зруйнував плани Малікорна і Манікана.

CXXVI. Єзуїт одинадцятого року

Щоб не мучити читача, ми насамперед поспішимо відповісти на перше запитання.

Закутаним у плащ мандрівником був Араміс, який, розлучившись із Фуке, вийняв із саквояжа повний костюм, переодягнувся, вийшов із замку і попрямував до готелю «Красивий павич», де вже тиждень тому замовив собі два приміщення.

Негайно ж після вигнання Малікорна і Манікана Араміс підійшов до францисканця і запитав його, де він вважає за краще зупинитися, у великій кімнаті або ж у маленькій.

Францисканець запитав, де розташовані ці кімнати. Йому відповіли, що маленька кімната на другому поверсі, а велика на третьому.

- У такому разі я вибираю маленьку, - сказав монах.

Араміс не сперечався.

- Маленьку кімнату, - покірно повторив він, звертаючись до господаря.

І, шанобливо вклонившись, пішов до себе. Францисканця негайно віднесли в маленьку кімнату.

Чи не правда, читачеві здасться дивовижною шанобливість прелата до простого ченця, та ще й ченця з жебрацького ордену, якому без жодного з його боку прохання надали кімнату, що була предметом сподівань стількох мандрівників?

Як пояснити, далі, несподівану появу Араміса в готелі «Красивий павич», тоді як він міг вільно поміститися в замку разом із паном Фуке?

Францисканець не видав жодного стогону, коли його піднімали сходами, хоча можна було бачити, що він жорстоко страждав і що щоразу, коли носії зачіпали за стіну або за поручні сходів, усе його тіло стрясалося від цих поштовхів.

Коли, нарешті, його внесли в кімнату, він звернувся до носіїв:

- Допоможіть мені сісти в це крісло.

Селяни опустили ноші на підлогу і, обережно піднявши хворого, посадили його в крісло, що стояло в узголів'ї ліжка.

- Тепер, - попросив він, - покличте до мене господаря.

Вони корилися.

Через п'ять хвилин на порозі з'явився утримувач «Красивого павича».

- Друже мій, - сказав йому францисканець, - розрахуйтеся, будь ласка, з цими хлопцями; це васали графства Мелун*. Вони знайшли мене без пам'яті на дорозі і, не знаючи, чи будуть їхні труди оплачені, хотіли нести мене до себе. Але я знаю, у що обходиться бідним гостинність, яку вони надають хворому, і віддав перевагу готелю, де, крім того, на мене чекали.

Господар з подивом подивився на францисканця. Чернець осінив себе хресним знаменням, зробивши його особливим чином. Господар перехрестився так само.

- Так, правда, - відповів він, - на вас чекали, батьку мій; але ми сподівалися зустріти вас у доброму здоров'ї.

І оскільки селяни з подивом дивилися на цю раптову шанобливість багатого утримувача готелю до бідного ченця, то францисканець вийняв із глибокої кишені кілька золотих монет і, показавши їх селянам, сказав:

- Ось, друзі мої, чим заплачу за турботу про мене. Тому заспокойтеся і не бійтеся залишити мене тут. Мій орден, у справах якого я мандрую, не хоче, щоб я просив милостиню; допомога, яку надали мені ви, теж заслуговує на винагороду, тож візьміть два луїдори й ступайте з миром.

Селяни не наважувалися прийняти гроші; тоді господар узяв від францисканця дві золоті монети і сунув їх у руку одного з хлопців. Носії пішли з витріщеними від подиву очима.

Двері зачинилися, францисканець задумався. Потім він провів по пожовклому лобі своєю сухою від лихоманки рукою і погладив сивувату кучеряву бороду судорожно зведеними пальцями.

Його запалі від хвороби і хвилювання очі, здавалося, були прикуті до якоїсь болісної, нав'язливої думки.

- Які лікарі є у вас у Фонтенбло? - запитав він нарешті.

- У нас їх троє, батьку мій.

- Назвіть мені їх.

- Насамперед Лінізі.

- Ще!

- Кармеліт*, на ім'я брат Гюбер.

- Потім?

- Світський лікар, на прізвище Гризар.

- А-а-а-а! Гризар! - прошепотів чернець. - Покличте мені скоріше пана Гризара!

Господар шанобливо вклонився.

- До речі, які тут поблизу священики?

- Які священики?

- Так, яких орденів?

- Є єзуїти, августинці та кордельєри*; але, отче мій, найближче єзуїти. Отже, накажете покликати єзуїтського духівника?

- Так, ідіть.

Господар вийшов. Читач здогадується, що за знаком хреста, яким вони обмінялися між собою, господар і хворий довідалися, що вони обидва належать до страшного товариства єзуїтів.

Залишившись наодинці, францисканець вийняв з кишені зв'язку паперів і уважно перечитав деякі з них. Однак недуга зламала його волю: очі його помутніли, холодний піт виступив на лобі, і він майже знепритомнів, закинувши голову назад і безсило звісивши руки з обох боків крісла.

Хвилин п'ять він залишався без руху, поки не повернувся господар, ведучи з собою лікаря, який ледь встиг одягнутися. Шум їхніх кроків і струмінь повітря, що увірвався у відчинені двері, привели хворого до тями. Він поспішно схопив розкидані папери і своєю тонкою, висохлою рукою засунув їх під подушки крісла.

Господар вийшов, залишивши хворого з лікарем.

- Підійдіть ближче, пане Грізар, - попросив францисканець лікаря, - не можна втрачати ні хвилини; обмацайте мене, вислухайте, огляньте і поставте діагноз.

- Наш господар, - відповідав лікар, - сказав мені, що я маю честь надавати допомогу члену нашого товариства.

- Так, члену товариства, - підтвердив францисканець. - Отже, скажіть правду: я почуваюся дуже погано; мені здається, що я вмираю.

Лікар узяв руку ченця і помацав його пульс.

- О! - сказав він. - Небезпечна лихоманка.

- Що ви називаєте небезпечною лихоманкою? - запитав хворий, владно дивлячись на лікаря.

- Члену першого або другого року я сказав би: невиліковна лихоманка, - відповів доктор, запитально подивившись ченцеві в очі.

- А мені? - перебив францисканець.

Лікар вагався.

- Подивіться на мої сивини, на мій лоб, побороджений думками, - продовжував чернець, - подивіться на мої зморшки, за якими я веду рахунок перенесеним випробуванням; я єзуїт одинадцятого року, пане Грізар.

Лікар здригнувся. Справді, єзуїти одинадцятого року були втаємничені в усі справи ордену, це були люди, для яких наука не містить більше таємниць, суспільство - перепон, покірність - кордонів.

- Отже, - шанобливо вклонився Гризар, - я перебуваю перед обличчям магістра?

- Так, і дійте відповідно до цього.

- І вам хочеться знати?

- Моє справжнє становище.

- У такому разі, - сказав лікар, - я скажу, що у вас запалення мозку, інакше кажучи, гострий менінгіт, що дійшов до найвищої точки.

- Отже, немає надії, чи не так? - запитав францисканець.

- Я цього не стверджую, - відповів доктор, - однак, беручи до уваги збудження мозку, коротке дихання, прискорений пульс, гарячковий жар, що пожирає вас...

- Від якого я вже тричі втрачав сьогодні свідомість, - перебив францисканець.

- Ось тому я вважаю ваш стан небезпечним. Але чому ви не зупинилися по дорозі?

- Мене тут чекали, і я мав приїхати.

- Хоча б довелося заплатити життям?

- Навіть ціною життя.

- У такому разі, беручи до уваги всі ці симптоми, я скажу, що становище майже безнадійне.

Францисканець криво посміхнувся:

- Те, що ви сказали, було б, можливо, цілком достатньо навіть для єзуїта одинадцятого року, але для мене цього занадто мало, і я маю право вимагати більшого. Говоріть правду, будьте відверті, ніби ви говорите перед лицем самого бога. До того ж я вже послав за духівником.

- О, я все ж сподіваюся, - пробурмотів доктор.

- Відповідайте, - наказав хворий, величним жестом показуючи на золоту каблучку, печатка якої доти була

повернута всередину, - на ній був вигравіруваний знак товариства Ісуса.

Гризар скрикнув:

- Генерал!

- Тихіше, - попросив францисканець, - тепер ви розумієте, що вам потрібно сказати все.

- Монсеньйор, монсеньйор, кличте духівника, - прошепотів Грізар, - бо за дві години, коли повториться напад лихоманки, у вас почнеться марення, і ви помрете під час пароксизму.

- Добре, - сказав хворий, на мить насупивши брови, - отже, у моєму розпорядженні ще дві години?

- Так, якщо ви приймете ліки, які я вам надішлю.

- І ліки дадуть мені дві години.

- Дві години.

- Я прийму її, хоч би вона була отрутою, тому що ці дві години потрібні не тільки для мене, а й для слави ордена.

- О, яка втрата! - прошепотів доктор. - Яка катастрофа для нас!

- Втрата однієї людини, не більше, - відповів францисканець. - І господь подбає про те, щоб бідний монах, який залишає вас, знайшов гідного наступника. Прощавайте, пане Гризар; це вже господня милість, що я зустрів вас. Лікар, не причетний до нашої святої згромадження, не сказав би мені правди про мій стан, а розраховуючи ще на кілька днів життя, я не вжив би необхідних запобіжних заходів. Ви - вчений, пане Грізар, це робить честь усім нам; мені було б неприємно бачити, що один із членів нашого ордену у своїй справі посередність. Прощавайте, пане Гризар, прощайте, надішліть мені скоріше ваші ліки.

- Благословіть мене принаймні, монсеньйоре!

- Подумки - так... Ступайте... Подумки, повторюю вам... Animo, пане Гризар... viribus impossibile* .

І він знову повалився в крісло, майже втративши свідомість.

Доктор Грізар вагався, не знаючи, що робити: чи надати йому негайну допомогу, чи бігти і приготувати обіцяні ліки. Він, вочевидь, вирішив приготувати ліки, бо скоро вийшов із кімнати і зник на сходах.

CXXVII. Державна таємниця

Через кілька хвилин після того, як пішов доктор Грізар, прийшов духівник.

Тільки-но він переступив поріг, як францисканець впоров у нього пильний погляд. Потім, похитавши головою, прошепотів:

- Це жебрак духом, і я сподіваюся, що господь пробачить мене, якщо я помру, не вдаючись до допомоги цієї втіленої убогості.

Зі свого боку, духівник дивився на вмираючого з подивом, майже з жахом. Він ніколи не бачив, щоб очі, які готові заплющитися, палали таким вогнем; ніколи не помічав, щоб погляд, який готовий згаснути, був такий страшний.

Францисканець зробив швидкий і наказовий рух рукою.

- Сідайте, батьку мій, - сказав він, - і вислухайте мене.

Єзуїт-духівник, добрий пастир, простий і наївний новачок в ордені, якому з усіх таємниць спільноти Ісуса була відома тільки церемонія посвяти, підкорився цьому дивному сповідувачу.

- У цьому готелі живе кілька людей, - промовив францисканець.

- Я думав, - здивувався єзуїт, - що мене покликали сюди для сповіді. Хіба це сповідь?

- Навіщо це питання?

- Щоб знати, чи повинен я зберігати в таємниці ваші слова.

- Мої слова - частина сповіді; я довіряю їх вам, як духівнику.

- Добре, - сказав священик, сідаючи в те крісло, яке щойно з великими труднощами покинув францисканець, який перейшов на ліжко.

Францисканець продовжував:

- Я сказав вам, що в цьому готелі є кілька людей.

- Я чув.

- Усіх постояльців має бути вісім.

Єзуїт кивнув на знак того, що він усе зрозумів.

- Перший, з ким я хочу поговорити, - розпорядився вмираючий, - це німець із Відня, на прізвище барон фон Востпур. Зробіть мені послугу, підійдіть до нього і скажіть, що той, кого він чекав, приїхав.

Духівник зі здивуванням подивився на того, хто кається: сповідь здавалася йому дивною.

- Підкоряйтеся! - вимовив францисканець суворим тоном, що не допускав заперечення.

Добрий єзуїт покірно встав і вийшов з кімнати. Щойно єзуїт пішов, францисканець знову взяв папери, які йому довелося відкласти через напад лихоманки.

- Барон фон Востпур, - зауважив він, - честолюбний, дурний, обмежений.

Він склав папери і сховав їх під подушку.

У кінці коридору почулися швидкі кроки. Духівник повернувся в супроводі барона фон Востпура, який так високо задирав голову, ніби хотів пробити стелю пером свого капелюха. Побачивши францисканця з похмурим поглядом і просте оздоблення кімнати, німець запитав:

- Хто кличе мене?

- Я! - відповідав францисканець.

Потім, звертаючись до духівника, додав:

- Добрий батьку, залиште нас одних на кілька хвилин; коли барон вийде, ви повернетеся.

Єзуїт вийшов і, мабуть, скористався нагодою, щоб розпитати господаря щодо цієї дивної сповіді і цього ченця, який поводився з духівником, як із камердинером.

Барон підійшов до ліжка і хотів заговорити, але францисканець зробив йому знак зберігати мовчання.

- Кожна хвилина дорогоцінна, - швидко почав хворий. - Ви сюди приїхали, щоб брати участь у змаганні, чи не так?

- Так, батько мій.

- Ви сподіваєтеся, що вас оберуть генералом?

- Сподіваюся.

- А ви знаєте, які умови необхідні для досягнення цього вищого ступеня, що робить людину паном королів, рівним папі?

- Хто ви такий, - запитав барон, - щоб піддавати мене цьому допиту?

- Я той, кого ви чекаєте.

- Головний виборець?

- Я вже обраний.

- Ви...

Францисканець не дав йому договорити; він простягнув свою змарнілу руку: на ній блищав перстень, знак генеральського ступеня.

Барон позадкував від подиву, потім поклонився з глибокою пошаною і сказав:

- Як, ви тут, монсеньйоре? У цій бідній кімнаті, на цьому убогому ліжку, і ви обираєте майбутнього генерала, тобто вашого наступника?

- Не турбуйтеся про це, пане; виконайте якнайшвидше головну умову, тобто повідомте ордену таку важливу державну таємницю, завдяки якій один із перших дворів Європи назавжди потрапив би за вашим посередництвом у феодальну залежність від ордена. Скажіть же, ви здобули цю таємницю, як

ви стверджували у вашому проханні, поданому до Великої Ради?

- Монсеньйор...

- Утім, почнемо по порядку... Ви справді барон фон Востпур?

- Так, монсеньйоре.

- Це ваш лист?

Генерал єзуїтів вийняв зі зв'язки один папір і подав його барону.

Барон глянув на неї і зробив ствердний знак:

- Так, монсеньйоре, це мій лист.

- І ви можете показати мені відповідь секретаря Великої Ради?

- Ось він, монсеньйоре.

Барон простягнув францисканцю лист із такою простою адресою:

«Його превосходительству барону фон Востпуру».

У ньому містилася одна тільки фраза:

«Між п'ятнадцятим і двадцять другим травня, Фонтенбло, готель "Красивий павич”».

*A. M. D. G.**

- Добре, - кивнув францисканець, - усе гаразд, кажіть.

- У мене загін, що складається з п'ятдесяти тисяч осіб; всі офіцери підкуплені. Я стою табором на Дунаї. За чотири дні я можу повалити з престолу імператора, який, як ви знаєте, опирається поширенню нашого ордену, і замістити його принцом з його роду, якого мені вкаже орден.

Францисканець слухав, не подаючи ознак життя.

- Це все? - запитав він.

- У мої плани входить європейська революція, - додав барон.

- Добре, пане Востпур. Ви отримаєте відповідь; повертайтеся до себе і через чверть години їдьте з Фонтенбло.

Барон вийшов, задкуючи назад, з таким улесливим виглядом, наче він відкланявся самому імператору, якого збирався зрадити.

- Це не таємниця, - прошепотів францисканець, - це змова... Утім, - додав він після хвилинного роздуму, - майбутність Європи тепер не залежить від австрійського двору*.

І червоним олівцем, який був у нього в руці, він викреслив зі списку ім'я барона фон Востпура.

- Тепер черга кардинала, - продовжував він, - з боку Іспанії ми маємо, звісно, щось більш серйозне.

Піднявши очі, він побачив духівника, який, як школяр, покірно чекав його розпоряджень.

- А-а! - сказав він, помітивши цю покірність. - Ви говорили з господарем?

- Так, монсеньйоре, і з лікарем.

- З Гризаром?

- Так.

- Отже, він повернувся?

- Він чекає з обіцяними ліками.

- Добре, якщо знадобиться, я покличу його; тепер ви розумієте всю важливість моєї сповіді, чи не так?

- Так, монсеньйоре.

- У такому разі запросіть іспанського кардинала Херебіа. І якнайшвидше. Оскільки ви тепер знаєте, у чому річ, то цього разу залишитеся тут, бо часом мені робиться погано.

- Чи не покликати лікаря?

- Ні ще, почекайте... Тільки іспанського кардинала... Ступайте!

Через п'ять хвилин увійшов кардинал, блідий і стривожений.

- Мені сказали, монсеньйоре... - пролепетав кардинал.

- До справи! - глухим голосом вимовив францисканець.

І він показав кардиналу лист, який той написав до Великої Ради.

- Це ваш почерк? - запитав він.

- Так, але...

- А ваше запрошення?

Кардинал вагався з відповіддю. Його пурпур був обурений волосяницею бідного францисканця.

Вмираючий простягнув руку і показав перстень. Перстень справив свою дію, яка була тим сильнішою, чим вищим був ранг тієї особи, до якої звертався францисканець.

- Таємницю, таємницю, швидше! - зажадав хворий. Говорячи це, він спирався на руку свого духівника.

- Coram isti*? - із занепокоєнням запитав кардинал.

- Говоріть іспанською, - наказав францисканець, виявляючи найжвавішу увагу.

- Вам відомо, монсеньйоре, - продовжував по-кастильськи кардинал, - що, згідно з умовами шлюбу інфанти з королем французьким, згадана інфанта, так само як і король Людовік, відмовилася від усяких домагань на володіння іспанської корони?

Францисканець кивнув ствердно.

- Звідси випливає, - викладав кардинал, - що мир і союз між двома королівствами залежить від дотримання цієї статті договору.

Францисканець знову кивнув.

- Не тільки Франція та Іспанія, - сказав кардинал, - а й уся Європа буде вражена, якщо одна зі сторін порушить договір.

Знову ствердний знак з боку хворого.

- Таким чином, - підсумував кардинал, - людина, здатна передбачати події і ясно розрізняти те, що лише як туманне бачення миготить у свідомості звичайних людей, тобто думка про прийдешні блага або лиха, - така людина вбереже світ від найбільшої катастрофи. Можна буде звернути на користь ордену події, вгадані тією людиною, яка їх готує.

- Pronto! Pronto!* - квапив його францисканець, бліднучи все більше.

Кардинал нахилився до самого вуха вмираючого.

- Монсеньйоре, - сказав він, - мені відомо, що французький король вирішив за першого ж приводу, яким може слугувати, наприклад, смерть іспанського короля або ж брата інфанти, зі зброєю в руках зажадати від імені Франції спадщини, і в моєму розпорядженні є докладно розроблений політичний план Людовика Чотирнадцятого щодо цього.

- Де цей план? - запитав францисканець.

- Ось він, - відповів кардинал.

- Чиєю рукою він написаний?

- Моєї.

- Це все, що ви хотіли повідомити?

- Мені здається, монсеньйоре, я повідомив достатньо, - відповів кардинал.

- Це правда, ви зробили ордену велику послугу. Але яким шляхом ви роздобули ці подробиці, за допомогою яких ви склали цей план?

- Слуги французького короля у мене на платню і передають мені обривки паперів, що вціліли в каміні.

- Ви дуже винахідливі, - прошепотів францисканець, пробуючи посміхнутися. - Пане кардинале, за чверть години ви покинете цей готель; відповідь буде вам надіслано. Ступайте!

Кардинал пішов.

- Покличте до мене Грізара і розшукайте венеціанця Маріні, - сказав хворий.

Духівник послухався, а францисканець тим часом вийняв свої папери і, замість того щоб викреслити ім'я кардинала, як він зробив це по відношенню до барона, поставив біля нього хрестик. Потім, вибившись із сил, упав на ліжко і прошепотів

ім'я доктора Грізара. Прокинувшись, хворий випив половину ліків, які йому подав лікар; венеціанець і духівник стояли біля дверей.

Венеціанець виконав ті самі формальності, що й два його конкуренти; так само, як і вони, виявив нерішучість, побачивши двох сторонніх, але, заспокоєний наказом генерала, відкрив йому, що папа, стривожений могутністю ордена, задумав провести повне вигнання єзуїтів і намагається заручитися для цієї мети допомогою європейських дворів. Він перерахував союзників папи і розповів про передбачувані заходи для виконання цього плану, він також назвав той острів Архіпелагу*, куди після арешту передбачалося заслати двох кардиналів, адептів одинадцятого року, отже, найвищих чинів ордену, разом із тридцятьма двома найпомітнішими римськими єзуїтами.

Францисканець подякував синьйору Марині. Викриття папського плану надавало чималу послугу ордену. Після цього венеціанець отримав наказ виїхати за чверть години і вийшов з кімнати сяйний, наче перстень - символ першості - вже був надітий на його палець.

Однак, коли він пішов, францисканець шепотів, лежачи на ліжку:

- Усі ці люди - шпигуни або ж сбіри; жоден з них не годиться в генерали; всі вони повідкривали змови, ніхто не вивідав таємниці. Але не за допомогою руйнування, війни, насильства слід керувати суспільством Ісуса, ні - шляхом таємничого впливу, який дає людині моральну перевагу. Ні, наступник не знайдений, і на довершення нещастя господь вразив мене, я вмираю. О, невже суспільство руйнується разом із моєю смертю, через брак підтримуючої колони? Невже смерть, що чатує на мене, покладе край ордену? Десять років мого життя назавжди зміцнили б його існування, тому що з воцарінням нового короля перед орденом відкриваються найблискучіші перспективи.

Францисканець вимовив ці слова частково подумки, частково вголос, і молодий єзуїт із жахом слухав його, як слухають гарячкову маячню, тим часом як освіченіший Грізар жадібно всотував ці промови, немов одкровення з невідомого йому світу, куди зазирав його погляд, але не в силах була торкнутися його рука.

Раптом францисканець підвівся.

- Закінчимо, - сказав він, - смерть заволодіває мною. О, ще недавно я думав померти спокійно, я сподівався... Тепер же я в

розпачі, якщо тільки серед тих, що залишилися... Грізар, Грізар, дайте мені прожити одну тільки годину!

Грізар підійшов до вмираючого і дав йому проковтнути кілька крапель не ліків, які францисканець залишив недопитими, а рідини з флакона, принесеного з собою.

- Покличте шотландця, - зажадав францисканець, - покличте бременського купця. Швидше, швидше! Ісусе, я вмираю... задихаюся!

Духівник побіг по допомогу, наче існувала людська сила, що могла б відвернути руку смерті, вже занесену над хворим; але на порозі дверей він зустрів Араміса. Той, притиснувши до губ палець, немов статуя Гарпократа, бога мовчання, поглядом змусив відступити його в глибину кімнати.

Лікар і духівник переглянулися і зробили рух, ніби збираючись відсторонити Араміса. Але він двома хресними знаменнями, кожне на особливий лад, прибив їх до місця.

- Начальник, - прошепотіли вони.

Араміс повільно увійшов до кімнати, де вмираючий боровся з першими нападами агонії.

Францисканець, - чи то через те, що еліксир справив свою дію, чи то через те, що поява Араміса додала йому сили, - напружився і піднявся на ліжку, з палаючими очима, напіввідкритим ротом і вологим від поту волоссям.

Араміс відчув у кімнаті задушливий запах; вікна були зачинені, камін палав; дві жовті воскові свічки опливають на мідні свічники і ще більше нагрівають повітря. Араміс відчинив вікно і, спрямувавши на вмираючого погляд, сповнений розуміння й поваги, сказав:

- Монсеньйоре, прошу вибачення за те, що увійшов до вас без поклику, але мене турбує ваш стан, і я боявся, що ви помрете, не побачившись зі мною, оскільки у вашому списку я стою шостим.

Вмираючий здригнувся і подивився на аркуш паперу.

- Отже, ви той, кого колись звали Арамісом, а потім шевальє д'Ербле? Отже, ви ваннський єпископ?

- Так, монсеньйоре.

- Я вас знаю, я вас бачив.

- На останньому ювілеї ми зустрічалися у святого отця.

- Ах так, згадав! І ви теж перебуваєте серед претендентів?

- Монсеньйоре, я чув, що ордену необхідно тримати у своїх руках важливу державну таємницю, і, знаючи, що зі скромності ви вирішили скласти із себе свої обов'язки на користь того, хто здобуде цю таємницю, я написав про свою

готовність виступити здобувачем, бо мені одному відома дуже важлива таємниця.

- Говоріть, - сказав францисканець, - я готовий вислухати вас і судити, наскільки важлива ваша таємниця.

- Монсеньйоре, та таємниця, яку я матиму честь довірити вам, не може бути висловлена вголос. Будь-яка думка, що вийшла за межі нашої свідомості й дістала той чи інший вираз, уже не належить тому, хто її породив. Слово може бути підхоплене уважним і ворожим вухом; тому його не слід кидати випадково, інакше таємниця перестає бути таємницею.

- Як же в такому разі ви припускаєте повідомити мені вашу таємницю? - запитав умираючий.

Араміс знаком попросив лікаря і духівника піти геть і подав францисканцеві пакет у подвійному конверті.

- Але ж написані слова можуть бути ще небезпечнішими за слова, сказані вголос; як ви думаєте? - запитав францисканець.

- Ні, монсеньйоре, - відповів Араміс, - тому що в цьому конверті ви побачите знаки, зрозумілі тільки вам і мені.

Францисканець дивився на Араміса з дедалі більшим подивом.

- Це, - продовжував Араміс, - той шифр, який ви прийняли в тисяча шістсот п'ятдесят п'ятому році і який міг би розібрати лише ваш покійний секретар Жуан Жужан, якби він повернувся з того світу.

- Ви, значить, знаєте цей шифр?

- Я сам дав його Жужану.

І Араміс, шанобливо вклонившись, попрямував до дверей, точно збираючись піти.

Але жест францисканця і його поклик утримали його.

- Ісусе, - вигукнув монах, - ecce homo*!

Потім, удруге прочитавши папір, попросив:

- Підійдіть скоріше до мене.

Араміс підійшов до францисканця з тим же спокійним і шанобливим виглядом.

Францисканець, простягнувши руку, притягнув його до себе:

- Як і від кого ви могли дізнатися таку таємницю?

- Від пані де Шеврез, близької подруги і довіреної особи королеви.

- А пані де Шеврез?

- Померла.

- А інші знали?

- Тільки двоє простолюдинів: чоловік і жінка.

- Хто ж вони?

- Вони його виховували.

- Що ж із ними сталося?

- Теж померли... таємниця ця спалює, як вогонь.

- Але ж ви живі?

- Ніхто не знає, що таємниця в моїх руках.

- Давно?

- Уже п'ятнадцять років.

- І ви зберігали її?

- Я хотів жити.

- А тепер даруєте її ордену, без честолюбства, не вимагаючи винагороди?

- Я дарую її ордену, плекаючи честолюбні задуми і не безкорисливо, - відповів Араміс, - бо тепер, коли ви мене знаєте, монсеньйоре, ви зробите з мене, якщо залишитеся живі, те, чим я можу, чим я маю бути.

- Але оскільки я вмираю, - вигукнув францисканець, - то я роблю тебе своїм наступником... Візьми!

І, знявши перстень, він надів його на палець Араміса. Потім звернувся до двох свідків цієї сцени:

- Підтвердіть, коли знадобиться, що я, хворий тілом, але при здоровому глузді, вільно і добровільно передав цю каблучку - знак всемогутності - монсеньйорові д'Ербле, єпископу ваннському, і що я призначаю його своїм наступником. Я, смиренний грішник, готовий постати перед богом, схиляюся перед ним перший, щоб показати приклад усім.

І справді, францисканець вклонився, а доктор і єзуїт упали на коліна. Араміс, зблідши не менше за вмираючого, обвів поглядом усіх акторів цієї сцени. Задоволене честолюбство приливало разом із кров'ю до його серця.

- Поспішаймо, - попросив францисканець, - мене гнітить, мені не дає спокою те, що я маю ще зробити! Я не встигну виконати задуманого.

- Я виконаю все, - обіцяв Араміс.

- Добре. - І, звертаючись до єзуїта і до доктора, францисканець додав: - Залиште нас одних.

Ті корилися.

- Цим знаком, - сказав він, - ви можете зрушити землю; цим знаком ви руйнуватимете, цим знаком ви творитимете: In hoc signo vinces*! Закрийте двері, - закінчив францисканець, звертаючись до Араміса.

Араміс замкнув двері і повернувся до францисканця.

- Папа склав змову проти ордена, - сказав монах, - папа має померти.

- Він помре, - спокійно відповідав Араміс.

- Орден винен сімсот тисяч ліврів одному бременському купцеві на ім'я Бонштетт, який приїхав сюди, просячи як гарантію мій підпис.

- Йому буде сплачено, - обіцяв Араміс.

- Шестеро мальтійських лицарів - ось їхні імена, - завдяки балакучості одного єзуїта одинадцятого року дізналися таємниці, які довіряють тільки членам ордена, посвяченим у третій ступінь; потрібно дізнатися, як вчинили ці люди з тим, що їм було відкрито, і не допустити подальшого розголошення.

- Це буде зроблено.

- Трьох небезпечних членів ордену потрібно відправити до Тибету, щоб вони загинули там; вони засуджені. Ось їхні імена.

- Я приведу вирок у виконання.

- Нарешті, в Антверпені живе одна дама, двоюрідна онука Равальяка*; у неї є папери, що компрометують орден. Протягом п'ятдесят першого року її сім'я отримувала пенсію в п'ятдесят тисяч ліврів. Пенсія - важка витрата; орден не багатий... Викупіть папери за певну суму, а в разі відмови знищіть пенсію... не наражаючи орден на небезпеку.

- Я обдумаю, - сказав Араміс.

- Минулого тижня в Лісабонський порт мав прийти корабель із Ліми; для вигляду він навантажений шоколадом, насправді на ньому золото. Кожен злиток прикритий шаром шоколаду. Це судно належить ордену; воно коштує сімнадцять мільйонів ліврів; вимагайте його: ось документи.

- У який порт веліти йому зайти?

- У Байонну.

- Якщо не завадить погода, він прибуде за три тижні. Це все?

Францисканець зробив ствердний знак, бо не міг більше говорити; кров підступила йому до горла і ринула з рота, з ніздрів і з очей. Нещасний встиг тільки потиснути руку Арамісу, потім у судомі впав із ліжка на підлогу.

Араміс доклав руку до його серця: серце не билося. Нагнувшись, Араміс помітив, що один клаптик паперу, який він передав францисканцеві, уцілів. Він узяв його, спалив і покликав духівника та лікаря.

- Ваш той, хто кається, постав перед богом, - звернувся він до духівника, - тепер він потребує тільки молитов і обряду поховання. Ідіть приготуйте все потрібне для найскромнішого похорону, який личить бідному ченцеві... Ступайте!

Єзуїт пішов. Тоді, звертаючись до лікаря, обличчя в якого було бліде і стривожене, Араміс тихенько сказав:

- Пане Грізар, вилийте з цієї склянки все, що в ній залишилося, і сполосніть її; у ній ще занадто багато того, що Головна Рада наказала вам додати в ліки.

Приголомшений, переляканий, пригнічений, Грізар ледь не впав горілиць. Араміс жалісливо потиснув плечима, взяв склянку і вилив вміст у золу каміна. І пішов, захопивши із собою папери небіжчика.

CXXVIII. Доручення

Наступного або, точніше, того самого дня, тому що щойно розказані нами події закінчилися о третій годині ранку, перед сніданком, коли король вирушив на месу з обома королевами, а принц у супроводі шевальє де Лоррена і ще кількох офіцерів свого почту поїхав верхи до річки, щоб скупатися, і в замку залишилася одна тільки принцеса, яка не бажала виходити під приводом нездоров'я, - Монтале непомітно прокралася з кімнат фрейлін, тягнучи з собою Лавальєр; обидві дівчини, обережно озираючись навкруги, пробралися через сади до парку.

Небо було хмарне; гарячий вітер хилив до землі квіти й чагарники; піднятий з дороги пил летів клубами й осідав на деревах.

Монтале, яка весь час виконувала обов'язки спритного розвідника, зробила кілька кроків і, упевнившись ще раз, що ніхто не підслуховує і не стежить за ними, почала:

- Ну, слава богу, ми абсолютно одні. Відучора всі тут шпигують і цураються нас, наче зачумлених.

Лавальєр опустила голову і зітхнула.

- Це ні на що не схоже, - продовжувала Монтале. - Починаючи від Малікорна і закінчуючи паном де Сент-Еньяном, усі хочуть вивідати нашу таємницю. Ну, Луїзо, поговоримо трохи, щоб я знала, як мені бути.

Лавальєр підняла на подругу очі, чисті й глибокі, як блакить весняного неба.

- А я, - сказала вона, - запитаю тебе, чому нас покликали до принцеси? Чому ми ночували у неї, а не у себе? Чому ти повернулася так пізно і чому сьогодні з ранку за нами встановлений прострогий нагляд?

- Моя люба Луїзо, на моє запитання ти відповідаєш запитанням або, точніше, десятьма запитаннями, а це зовсім не відповідь. Потім я розповім тобі все, і оскільки все, про що ти мене питаєш, неважливо, ти можеш почекати. Я ж запитую в тебе те, від чого все залежатиме, саме: є таємниця чи ні?

- Не знаю, - відповіла Луїза, - знаю тільки, що принаймні з мого боку було зроблено необережність після моїх дурних учорашніх слів і ще дурнішої непритомності; тепер усі тільки й говорять про нас.

- Скажімо краще: про тебе, - розсміялася Монтале, - про тебе і про Тонне-Шарант; ви обидві вчора надсилали зізнання хмарам, але, на жаль, їх перехопили.

Лавальєр опустила голову:

- Право, ти мене засмучуєш.

- Я?

- Так, ці жарти дуже неприємні мені.

- Послухай, Луїзо, я зовсім не жартую, навпаки, говорю дуже серйозно. Я відвела тебе із замку, пропустила обідню, вигадала мігрень, так само як її вигадала принцеса; нарешті, я виявила вдесятеро більше дипломатичного мистецтва, ніж пан Кольбер успадкував від пана Мазаріні і застосовує щодо пана Фуке, зовсім не для того, щоб, залишившись наодинці з тобою, бачити, як ти хитриш зі мною. Ні, ні, повір: я розпитую тебе не заради простої цікавості, а тому, що становище справді критичне. Те, що ти сказала вчора, всім відомо, про це всі базікають. Кожен фантазує по-своєму, цієї ночі ти мала честь займати весь двір, та й сьогодні ще інтерес до тебе не охолонув, люба моя. Тобі приписують стільки ніжних і дотепних фраз, що мадемуазель де Скюдері та її брат лопнули б від досади, якби ці фрази були точно передані їм.

- Ах, мила Монтале, - зітхнула бідна дівчина, - ти краще за всіх знаєш, що я сказала, адже я говорила при тобі.

- Боже мій, я, звісно, знаю, але річ не в цьому. Я не забула жодного твого слова; але чи думала ти те ж саме, що й говорила?

Луїза зніяковіла.

- Знову розпитування! - вигукнула вона. - Я готова віддати все, щоб забути сказане мною... Чому це всі намагаються нагадати мені мої слова? О, це жахливо!

- Та що ж тут жахливого?

- Жахливо, що подруга, яка мала б щадити мене, яка могла б дати мені пораду, допомогти мені врятуватися, вбиває, губить мене.

- О-го-го! - обурилася Монтале. - Це вже занадто. Ніхто не збирається вбивати тебе, ніхто не хоче навіть обікрасти тебе, вивідавши твою таємницю; тебе благають тільки відкрити її добровільно, бо вона стосується не тільки тебе, а й усіх нас; те саме сказала б тобі й Тонне-Шарант, якби вона була тут. Адже вчора ввечері вона хотіла переговорити зі мною в нашій

кімнаті, і я пішла туди після маніканівських і малікорнових розмов, як раптом дізнаюся (щоправда, я повернулася запізно), що принцеса посадила в ув'язнення фрейлін і що ми ночуємо в неї, а не в себе. Вона заарештувала їх, щоб не дати їм зіштовхнутися одна з одною. Сьогодні вранці з тією ж метою вона замкнулася з Тонне-Шарант. Скажи ж, люба, наскільки ми з Атенаїс можемо покладатися на тебе, і ми скажемо тобі, наскільки ти можеш покладатися на нас.

- Я погано розумію твоє запитання, - промовила дуже схвильована Луїза.

- Гм, а мені здається, що ти, навпаки, чудово розумієш мене. Але, мабуть, я скажу ще ясніше, щоб забрати в тебе будь-яку можливість ухилитися. Слухай же: ти кохаєш пана де Бражелона? Тепер ясно, чи не так?

При цих словах, що впали наче перший снаряд облогової армії в обложене місто, Луїза схопилася з місця.

- Чи кохаю я Рауля? - вигукнула вона. - Друга мого дитинства, мого брата!

- Ні, ні, ні, ні! Ось ти знову ухиляєшся або, вірніше, хочеш ухилитися. Я не питаю тебе, чи кохаєш ти Рауля - твого друга дитинства і твого брата; я питаю тебе, чи кохаєш ти віконта де Бражелона, твого нареченого?

- О господи, - вигукнула Луїза, - який суворий допит!

- Жодних відмовок; я нітрохи не суворіша, ніж завжди. Я ставлю тобі запитання, і ти відповідай мені на це запитання.

- Позитивно, - глухим голосом сказала Луїза, - ти говориш зі мною не по-дружньому, але я відповім тобі як щирий друг.

- Відповідай.

- Добре. У моєму серці багато дивних і смішних забобонів щодо того, як жінка має зберігати таємниці, і щодо цього ніхто ніколи не міг зазирнути в глибину моєї душі.

- Я це чудово знаю. Якби я могла зазирнути туди, я не стала б допитувати тебе, а сказала б прямо: «Люба Луїзо, ти маєш щастя бути знайомою з паном де Бражелоном, люб'язним юнаком, який є прекрасною партією для дівчини без посагу. Пан де Ла Фер залишить своєму синові щось близько п'ятнадцяти тисяч річного доходу. У тебе буде, отже, п'ятнадцять тисяч річного доходу, як у його дружини; чудова річ! Отже, не повертай ні праворуч, ні ліворуч, а йди прямо до пана де Бражелона, тобто до вівтаря, до якого він підведе тебе. А потім, залежно від його характеру, ти будеш або вільною, або рабою, інакше кажучи, ти матимеш право чинити всі божевілля, що їх чинять або надто вільні, або надто поневолені

люди». Ось, дорога Луїзо, що я сказала б тобі, якби могла зазирнути в глибину твого серця.

- І я подякувала б тобі, - пролепетала Луїза, - хоча порада твоя мені здається не дуже доброю.

- Почекай, почекай... Давши тобі цю пораду, я б одразу ж додала: «Луїзо, небезпечно сидіти цілими днями, схиливши голову, опустивши руки, з блукаючими очима; небезпечно гуляти темними алеями й нехтувати розвагами, які захоплюють усіх молодих дівчат; небезпечно, Луїзо, креслити на піску кінчиком черевика, як ти це робиш, літери, які ти хоча й перешкреслила, та які все ж таки видніються на доріжці, особливо коли ці літери більше схожі на Л, аніж на Б; небезпечно, нарешті, вдаватися до мрій, породжуваних самотністю і мігренню; від цих мрій бліднуть щоки бідних дівчат і сохне мозок; від них нерідко наймиліша істота у світі перетворюється на нудну й похмуру, а найрозумніша дівчина стає дурницею».

- Спасибі, люба Оро, - лагідно відповіла Лавальєр, - говорити такі речі в твоєму характері, і я дуже вдячна тобі за те, що ти така відверта.

- Я говорю для мрійників, які будують повітряні замки; тому витягни з моїх слів ту мораль, яку ти вважатимеш за потрібне витягти. Знаєш, мені спала на думку казка про одну мрійливу і меланхолійну дівчину. Днями пан Данжо пояснив мені, що слово меланхолія складається з двох грецьких слів, одне з яких означає чорний, а інше - жовч. От я й згадала цю молоду дівчину, яка померла від чорної жовчі тільки тому, що уявила, ніби один принц, король чи імператор... чи не все одно хто... обожнює її; тоді як цей принц, король чи імператор... називай як хочеш... кохав насправді іншу. Дивна річ: вона не помічала, а всі навкруги ясно бачили, що вона слугувала тільки ширмою для його кохання. Чи не правда, Лавальєр, ти, як і я, смієшся над цією божевільною?

- Сміюся, - прошепотіла бліда як смерть Луїза, - звісно, сміюся.

- І добре робиш, бо це дуже кумедно. Історія або казка, як тобі завгодно, мені сподобалася; ось чому я запам'ятала її і розповідаю тобі. Уяви собі, люба Луїзо, які спустошення справила б у твоєму, наприклад, мозку меланхолія, іншими словами - чорна жовч. Я вирішила поділитися з тобою цією повістю, і, щоб із ким-небудь із нас не трапилося чогось подібного, потрібно твердо запам'ятати таку істину: сьогодні - приманка, завтра - посміховисько, післязавтра - смерть.

Лавальєр здригнулася і зблідла ще більше.

- Коли нами опікується король, - продовжувала Монтале, - він нам ясно це показує, і якщо ми становимо мету його прагнень, він уміє досягати цієї мети. Отже, ти бачиш, Луїзо, що в таких випадках дівчата, які наражаються на таку небезпеку, мають бути відвертими одна з одною, щоб серця, не заражені меланхолією, спостерігали за серцями, у які вона може проникнути.

- Тихіше, тихіше! - скрикнула Лавальєр. - Сюди йдуть.

- Справді йдуть, - погодилася Монтале, - але хто б це міг бути? Усі в церкві з королем або на купанні з принцом.

Молоді дівчата майже одразу помітили наприкінці алеї, під зеленим склепінням гілок, ставну постать молодого чоловіка зі шпагою, у плащі й у високих чоботях зі шпорами. Ще здалеку він привітно посміхнувся.

- Рауль! - вигукнула Монтале.

- Пане де Бражелон! - прошепотіла Луїза.

- Ось найкращий суддя для вирішення нашої суперечки, - сказала Монтале.

- О, Монтале, Монтале, згляньсь! - гірко зітхнула Лавальєр. - Ти була жорстока, не будь же безжальною!

Ці слова, вимовлені зі щирим запалом, прогнали якщо не з серця Монтале, то принаймні з її обличчя всі сліди іронії.

- Ви прекрасні, як Амадіс*, пане де Бражелон, - вигукнула вона, звертаючись до Рауля, - і з'являєтеся в повному озброєнні, як він!

- Привіт вам, пані, - промовив Бражелон, кланяючись.

- Але навіщо ці чоботи? - поцікавилася Монтале, тим часом як Лавальєр, дивлячись на Рауля з таким же здивуванням, як і її подруга, зберігала мовчання.

- Навіщо? - перепитав Рауль.

- Так, - наважилася перервати мовчання Лавальєр.

- Тому, що я їду, - відповів Бражелон, дивлячись на Луїзу.

Лавальєр відчула напад забобонного страху і похитнулася.

- Ви їдете, Раулю! - здивувалася вона. - Куди ж?

- В Англію, люба Луїзо, - вклонився молодий чоловік із властивою йому чемністю.

- Що ж вам робити в Англії?

- Король посилає мене туди.

- Король? - в один голос вигукнули Луїза й Ора і мимоволі переглянулися, згадавши щойно перервану розмову.

Рауль помітив ці погляди, але вони залишилися незрозумілими для нього.

Цілком природно, що він пояснив їх участю до нього молодих дівчат.

- Його величність, - почав він, - зволив згадати, що граф де Ла Фер користується прихильністю короля Карла Другого. Сьогодні, прямуючи до церкви, король зустрів мене і знаком покликав до себе. Коли я підійшов, він сказав: «Пане де Бражелон, ступайте до пана Фуке, у якого знаходяться мої листи до англійського короля; ви відвезете їх». Я вклонився. «Так, - додав він, - перед від'їздом побувайте у принцеси, вона дасть вам доручення до свого брата».

- Боже мій! - задумливо прошепотіла глибоко схвильована Луїза.

- Так скоро! Вам наказано виїхати так скоро? - запитала Монтале, приголомшена цим дивним розпорядженням.

- Щоб коритися як слід тому, кого поважаєш, - сказав Рауль, - потрібно коритися негайно. Через десять хвилин після отримання наказу я був готовий. Попереджена принцеса пише лист, який їй завгодно доручити мені. А тим часом, дізнавшись від мадемуазель де Тонне-Шарант, що ви в парку, я прийшов сюди і застаю вас обох.

- І обох бачите нездоровими, - гірко усміхнулася Монтале, приходячи на допомогу Луїзі, обличчя якої явно змінилося.

- Нездоровими? - повторив Рауль, з ніжною участю потискаючи руку Луїзи де Лавальєр. - Так, дійсно, ваша рука холодна як лід.

- Це дрібниці.

- Цей холод не досягає серця, чи не так, Луїзо? - з ніжною посмішкою промовив молодий чоловік.

Луїза швидко підняла голову, точно припускаючи, що це запитання навіяли підозри; їй стало не по собі.

- О, ви знаєте, - вимовила вона із зусиллям, - що моє серце ніколи не буде холодним для такого друга, як ви, пане де Бражелон.

- Дякую вам, Луїзо. Я знаю ваше серце і вашу душу, і, звичайно, не за теплом руки судять про таке почуття, як ваше. Луїзо, ви знаєте, як я вас кохаю і з якою безмежністю віддам за вас своє життя; тож ви пробачите мені, чи не так, якщо я говоритиму з вами трохи по-дитячому?

- Говоріть, Раулю, - сказала вся тремтяча Луїза, - я вас слухаю.

- Я не можу розлучитися з вами, везучи з собою муку, я знаю - безглузду, але яка все ж терзає мене.

- Отже, ви їдете надовго? - запитала Лавальєр пригніченим голосом. Монтале відвернулася.

- Ні, ненадовго, повернуся, ймовірно, тижнів за два.

Лавальєр притиснула руку до серця, що забилося.

- Дивно, - продовжував Рауль, сумно дивлячись на дівчину, - часто я розлучався з вами, вирушаючи в небезпечний шлях, але їхав завжди веселим, зі спокійним серцем, весь сп'янілий надією на майбутнє щастя, тим часом як мені погрожували кулі іспанців або важкі алебарди валлонів. Сьогодні мені не загрожує жодна небезпека, на мене чекає найприємніший і найспокійніший шлях, після якого на мене чекає нагорода: стягнутий королем, я, можливо, завоюю вас, бо яку більш дорогоцінну нагороду здатний дати мені король? І все ж, Луїзо, не знаю, право, чому, все це щастя, всі ці сподівання розлітаються переді мною, як дим, як нездійсненна мрія, а там, у глибині мого серця, великий смуток, якийсь гніт, зневіра. Я знаю, чому все це, Луїзо; тому, що ніколи я ще не любив вас, як зараз. О боже мій, боже мій!

При цьому останньому вигуку, що вирвався з розбитого серця, Луїза залилася сльозами і впала на руки Монтале. Хоча Монтале і не вирізнялася м'якосердечністю, все ж очі її зволожилися і серце тривожно стиснулося. Рауль побачив сльози своєї нареченої. Погляд його не проник глибше, не спробував навіть осягнути, що криється під цими сльозами. Він схилив перед нею коліно і ніжно поцілував її руку. Було видно, що в цей поцілунок він вклав усе своє кохання.

- Вставайте, вставайте! - наказала йому Монтале, теж готова розплакатися. - До нас іде Атенаїс.

Рауль встав, ще раз посміхнувся Луїзі, яка більше не дивилася на нього, і, потиснувши руку Монтале, повернувся, щоб вклонитися мадемуазель де Тонне-Шарант, шелест шовкової сукні якої вже долинав до них.

- Принцеса закінчила лист? - запитав він, коли прекрасна дівчина підійшла настільки близько, що могла чути його голос.

- Так, віконт, лист написано, запечатано, і Її Високість чекає на вас.

Почувши ці слова, Рауль вклонився Атенаїс, кинув останній погляд на Луїзу, зробив привітальний знак Монтале і віддалився у напрямку до замку.

Однак, йдучи, він весь час обертався. Мовчазні й нерухомі, три фрейліни проводжали його очима, поки він не зник з поля зору.

- Нарешті, - сказала Атенаїс, першою перериваючи мовчання, - нарешті ми одні й можемо на волі поговорити про вчорашню подію і вирішити, як нам слід поводитися далі. І ось, якщо вам завгодно приділити мені увагу, - продовжувала вона, озираючись на всі боки, - я коротко висловлю свою думку,

насамперед про те, як я дивлюся на наші обов'язки. А якщо ви не зрозумієте мене з півслова, я оголошу вам волю принцеси.

І мадемуазель де Тонне-Шарант енергійно підкреслила останні слова, щоб у подруг її не залишалося жодного сумніву щодо офіційного характеру цих слів.

- Волю принцеси! - в один голос вигукнули Монтале і Луїза.

- Ультиматум! - дипломатично відповідала мадемуазель де Тонне-Шарант.

- Боже мій! - прошепотіла Лавальєр. - Значить, принцеса знає...

- Принцеса знає більше, ніж ми їй сказали, - відчеканила Атенаїс. - Тому будемо напоготові.

- О так, - сказала Монтале. - І я буду уважно слухати тебе. Говори, Атенаїс.

- Боже мій, боже мій! - прошепотіла вся тремтяча Луїза. - Чи переживу я ці жахливі події?

- О, не лякайтеся, - заспокоїла її Атенаїс, - у нас є ліки.

І, сівши між двома подругами, вона взяла їх за руки й приготувалася говорити. Однак не встигла вона відкрити рота, як почувся стукіт копит коня, який галопом галопом галопом галявив бруківкою за огорожею замку.

CXXIX. Щасливий, як принц

Дорогою до замку Бражелон зустрів де Гіша. Але ще до цього де Гіш зіткнувся з Маніканом, який, своєю чергою, побачив Малікорна. Як Малікорн зустрівся з Маніканом? Найпростішим чином: він чекав на його повернення від обідні, куди той пішов у супроводі пана де Сент-Еньяна. Вони дуже зраділи зустрічі, і Манікан скористався цією нагодою, щоб запитати в друга, чи не залишилося в його кишені кількох екю.

Анітрохи не здивувавшись цьому питанню, Малікорн відповів, що кишеня, з якої вічно беруть, ніколи її не наповнюючи, схожа на колодязь, що дає, щоправда, воду взимку, але влітку, завдяки ретельності садівників, висихає до дна; кишеня його була доволі глибокою, тож за часів достатку з неї можна було діставати чималі суми, але, на нещастя, зловживання зовсім спустошили її.

На ці слова Манікан задумливо відповів:

- Це правильно.

- Отже, потрібно його наповнити, - додав Малікорн.

- Без сумніву, але як?

- Нічого не може бути легше, дорогий Манікане.

- Добре, скажіть.

- Місце у принца, і кишеня наповниться.

- У вас є це місце?

- Я маю право на це місце.

- Так що ж?

- А те, що право на посаду без посади все одно що гаманець без грошей.

- Правильно, - знову погодився Манікан.

- Отже, будемо домагатися місця, - сказав Малікорн.

- Дорогий, найдорожчий! - зітхнув Манікан. - Отримати місце у принца дуже важко в нашому становищі.

- Ви думаєте?

- Звісно, зараз ми нічого не можемо просити у принца.

- Чому ж?

- Тому що він холодний із нами.

- Дурниці! - відчеканив Малікорн.

- А що, якщо позалицятися до принцеси? - запропонував Манікан. - Можливо, нам вдасться догодити таким чином принцу.

- Цілком правильно; якщо ми почнемо залицятися до принцеси і діяти спритно, принц обожнюватиме нас.

- Гм!

- Адже ми ж не дурні! Тому, пане Манікан, ви, як великий дипломат, повинні якнайшвидше примирити пана де Гіша з Його Високістю.

- А тепер скажіть, Малікорн, що вам повідав пан де Сент-Еньян?

- Мені? Нічого; він мене питав, ось і все.

- Зі мною він був не так стриманий.

- Що ж він вам повідомив?

- Що король шалено закоханий у мадемуазель де Лавальєр.

- Нам і самим це відомо, чорт забирай, - іронічно зауважив Малікорн. - Усі тут тільки й кричать про це; але ви вчиніть, будь ласка, згідно з моєю порадою: поговоріть із паном де Гішем і постарайтеся домогтися від нього, щоб він загладив свою провину перед принцом. Якого біса! Він зобов'язаний зробити це по відношенню до Його Високості.

- Але для цього потрібно насамперед знайти де Гіша.

- Мені здається, це не так уже й важко. Щоб побачити його, зробіть те, що зробив я, бажаючи побачити вас: почекайте на нього. Адже ви знаєте, що він любить прогулянки.

- Так, але де він гуляє?

- Що за питання? Адже він закоханий у принцесу, чи не так?

- Кажуть.

- Отже, він гуляє біля її апартаментів.АА

- Дивіться-но, мій милий Малікорн, ви не помилилися: ось він сам!

- Як же я міг помилитися? Хіба це в моїх звичках? Вам дуже потрібні гроші?

- Ах! - жалібно зітхнув Манікан.

- А мені потрібне місце. Якщо Малікорн отримає місце, у Манікана будуть гроші. Усе дуже просто.

- У такому разі будьте спокійні. Я докладу всіх зусиль.

- Дійте.

Де Гіш був уже поруч; Малікорн пішов своєю дорогою, а Манікан наблизився до де Гіша.

Граф був похмурий і задумливий.

- Скажіть, яку риму ви підбираєте, дорогий графе, - звернувся до нього Манікан.

Де Гіш упізнав друга і взяв його під руку.

- Дорогий Манікан, - сказав він, - я шукаю дещо важливіше за рими.

- Що саме?

- А ви допоможете мені знайти те, що я шукаю? - продовжував граф. - Ви ледачі, значить, ви винахідливі.

- Моя винахідливість до ваших послуг, дорогий графе.

- Ось що: я хочу побувати в будинку, де у мене є справа.

- Так потрібно увійти в цей будинок, - здогадався Манікан.

- Зрозуміло. Але в будинку живе ревнивий чоловік.

- Хіба він страшніший за Цербера?

- Ні, не страшніше, але так само ревнивий.

- І в нього три пащі, як у пса, що охороняє вхід у пекло? Не знизуйте плечима, дорогий графе; у мене є підстави поставити вам це запитання, бо, за запевненнями поетів, щоб пом'якшити Цербера, потрібно пригостити його пиріжком*. А я звик дивитися на речі прозаїчно, тверезо і кажу: для трьох пащ одного пиріжка замало. Якщо у вашого ревнивця три пащі, графе, візьміть три пиріжки.

- Жартівник, - усміхнувся граф.

- Тепер, - продовжував Манікан, - познайомимося ближче з цим будинком, хоч би яким він був, бо така тактика в жодному разі не може зашкодити вашій любові.

- Ах, Манікан, знайди привід, хороший привід!

- Прийменник? Так, чорт забирай, сто, тисячу прийменників. Якби тут був Малікорн, він уже придумав би п'ятдесят тисяч чудових прийменників!

- Хто такий цей Малікорн? - запитав де Гіш, примружуючи очі з виглядом людини, яка намагається згадати. - Здається, я чув це прізвище...

- Я думаю, що чули: ви винні його батькові тридцять тисяч екю.

- Ах так, славний хлопець з Орлеана...

- Якому ви обіцяли місце в домі... не в тому будинку, де живе ревнивий чоловік, а в принца.

- Добре, якщо твій друг Малікорн такий винахідливий, нехай він придумає спосіб здобути прихильність принца, нехай він знайде випадок примирити мене з принцом.

- Добре, я поговорю з ним про це.

- Хто це йде до нас?

- Віконт де Бражелон.

- Рауль? Так, справді.

І де Гіш швидко пішов назустріч другу.

- Це ви, дорогий Раулю? - вигукнув де Гіш.

- Так, я хотів попрощатися з вами, милий друже, - відповів Рауль, потискаючи руку графа. - Здрастуйте, пане Манікан.

- Як, ти їдеш, віконт?

- Так, їду... Доручення короля.

- Куди?

- До Лондона. Зараз я йду до принцеси, вона дасть мені лист до його величності короля Карла Другого.

- Ти застанеш її саму. Принца немає вдома.

- Де ж він?

- Поїхав купатися.

- Отже, мій друже, ти як наближений до принца передай йому мої вибачення. Я почекав би його, щоб отримати розпорядження, якби його величність не висловив бажання, переданого мені через пана Фуке, щоб я вирушив негайно.

Манікан штовхнув де Гіша ліктем.

- Ось і привід, - сказав він.

- Який?

- Вибачення пана де Бражелона.

- Не дуже вдалий, - сказав де Гіш.

- Чудовий, якщо принц на вас не сердиться; якщо ж сердиться - поганий, як і будь-який інший привід.

- Ви маєте рацію, Манікан; мені потрібен будь-який спосіб, будь-який випадок, аби помиритися. Отже, щасливої дороги, дорогий Раулю!

Друзі обійнялися.

За хвилину Рауль входив до принцеси.

Принцеса ще сиділа за столом, де вона писала листа. Перед нею горіла свічка з рожевого воску, яким вона користувалася для запечатування конверта. Занурена в роздуми, принцеса забула задути свічку.

Бражелона чекали; щойно він увійшов, про нього доповіли.

Бражелон був втіленням витонченості; хто раз зустрівся з ним, уже ніколи не міг забути; а принцеса не тільки бачила його одного разу, але, як пам'ятає читач, він був одним із перших французів, які зустріли її, і проводжав її з Гавра до Парижа.

Принцеса зберегла прекрасний спогад про Бражелона.

- Ах! - сказала вона. - Це ви, віконт; ви побачите мого брата, який буде щасливий висловити вам вдячність, щоб тим самим відзначити заслуги вашого батька.

- Граф де Ла Фер, принцесо, був достатньо винагороджений милостями короля за ті невеликі послуги, які він мав честь надати йому, і я відвезу його величності запевнення в повазі, відданості, подяці з боку батька і сина.

- Ви знаєте мого брата, віконт?

- Ні, ваша високість; я буду мати щастя бачити його величність уперше.

- Ви не потребуєте рекомендації. Але якщо ви все ж сумніваєтеся у своїх особистих перевагах, сміливо скажіть, що я ручаюся за вас.

- Ваша високість занадто добрі.

- Ні, пане де Бражелон. Я пам'ятаю, як ми їхали разом, і помітила вашу більшу стриманість поряд із божевіллями, які направо і наліво від вас здійснювали два найбільших божевільних - граф де Гіш і герцог Бекінгем. Але не будемо зараз згадувати їх, поговоримо про вас. Ви їдете в Англію, щоб отримати там місце? Вибачте мені за це запитання. Я ставлю вам його не з простої цікавості, а з бажання бути чимось вам корисною.

- Ні, принцесо. Я їду в Англію, щоб виконати доручення, яке його величність зволив дати мені; ось і все.

- І ви розраховуєте повернутися до Франції?

- Щойно виконаю доручення, якщо його величність король Карл Другий не дасть мені інших наказів.

- Я впевнена, що він, у всякому разі, попросить вас залишитися в нього довше.

- Оскільки я не наважуся суперечити його величності, я заздалегідь прошу вас, принцесо, нагадати французькому королю, що один із найвідданіших його слуг перебуває далеко від нього.

- Бережіться, щоб у ту хвилину, коли він викличе вас до Франції, його наказ не здався вам зловживанням владою.

- Я не розумію вас, принцеса.

- Французький двір незрівнянний, я знаю, - але й при англійському дворі є гарненькі жінки.

Рауль усміхнувся.

- Ось посмішка, - сказала принцеса, - яка не віщує нічого доброго моїм співвітчизницям. Ви ніби говорите їм, пане де Бражелон: «Я приїхав до вас, але серце моє залишилося по той бік протоки». Адже таке значення вашої посмішки?

- Ваша високість має дар читати в глибині сердець; і ви тепер розумієте, чому довге перебування при англійському дворі було б мені важко.

- І мені нема чого питати, чи користується взаємністю такий елегантний кавалер.

- Принцеса, я виховувався з тією, кого я кохаю, і мені здається, що вона має до мене ті самі почуття, що і я до неї.

- Їдьте швидше, пане де Бражелоне, і скоріше повертайтеся; після вашого приїзду ми побачимо двох щасливців, бо я сподіваюся, що на шляху до вашого щастя немає перешкод.

- На жаль, принцесо, є велика перешкода.

- Яке ж?

- Воля короля.

- Воля короля? Король противиться вашому шлюбу?

- У всякому разі, відкладає його. Я просив згоди короля через графа де Ла Фер, а його величність, не відповівши, щоправда, категорично, сказав, однак, що потрібно почекати.

- Хіба особа, яку ви кохаєте, недостойна вас?

- Вона гідна любові короля, принцеса.

- Я хочу сказати - можливо, її походження нижче за ваше?

- Вона зі знатної родини.

- Молода, красива?

- Сімнадцять років, і для мене чудово гарна.

- Вона в провінції чи в Парижі?

- Вона у Фонтенбло, принцеса.

- При дворі?

- Так.

- Я її знаю?

- Вона має честь бути фрейліною вашої високості.

- Її ім'я? - із занепокоєнням у голосі запитала принцеса. - Якщо тільки, - додала вона, швидко опанувавши себе, - це ім'я не таємниця.

- Ні, принцесо; моє кохання досить чисте для того, щоб не робити з нього таємниці, тим паче я не приховаю його від вашої високості. Це мадемуазель Луїза де Лавальєр.

Принцеса не могла втриматися від гучного вигуку, в якому було щось більше, ніж здивування.

- Ах, Лавальєр!.. Та сама, яка вчора...

Вона помовчала.

- Відчула себе погано, - продовжувала принцеса.

- Так, принцесо. Я тільки сьогодні вранці дізнався про цей випадок.

- І ви бачили її сьогодні?

- Я мав честь попрощатися з нею.

- І ви кажете, - знову заговорила принцеса, роблячи над собою зусилля, - що король... відтермінував ваше весілля з цією дівчинкою?

- Так, принцесо, відтермінував.

- І він чимось пояснив це?

- Нічим.

- Чи давно граф де Ла Фер просив у короля згоди на ваш шлюб?

- Уже понад місяць, принцесо.

- Дивно.

І немов хмарка затуманила її очі.

- Понад місяць, - повторила вона.

- Так, уже понад місяць.

- Ви маєте рацію, - сказала принцеса з посмішкою, у якій Бражелон міг помітити деяку примушеність. - Мій брат не повинен занадто довго затримувати вас у себе; їдьте скоріше, і в першому ж моєму листі до Англії я покличу вас від імені короля.

Принцеса встала, щоб вручити Бражелону лист. Рауль зрозумів, що аудієнцію закінчено; він узяв лист, вклонився принцесі й вийшов.

- Цілий місяць! - шепотіла принцеса. - Невже я була до такої міри сліпа? Невже він уже цілий місяць кохає її?

І, щоб відволіктися, принцеса негайно почала лист до брата, приписка до якого мала викликати Бражелона до Франції.

Як ми бачили, граф де Гіш поступився наполяганням Манікана і дав повести себе до стаєнь, де вони веліли осідлати коней; потім по описаній нами вище маленькій алеї вони

поїхали назустріч принцу, який після купання, свіжий і бадьорий, повертався до замку, закривши обличчя жіночою вуаллю, щоб воно не засмагло від променів уже спекотного сонця.

Принц був у чудовому настрої, викликаному спогляданням власної краси. Він міг порівняти у воді білизну свого тіла з кольором шкіри придворних, і завдяки турботам Його Високості про свою зовнішність ніхто не міг змагатися з ним, навіть шевальє де Лоррен. Крім того, принц досить успішно плавав, і його нерви після перебування в холодній воді підтримували його тіло і дух у стані щасливої рівноваги. Ось чому, побачивши де Гіша, який галопом їхав назустріч на чудовому білому коні, принц не міг утриматися від радісного вигуку.

- Мені здається, справа йде добре, - зауважив Манікан, прочитавши прихильність на обличчі Його Високості.

- А, здрастуй, Гіш! Здрастуй, бідолаха Гіш! - вигукнув принц.

- Вітаю вас, монсеньйоре! - відповів де Гіш, підбадьорений тоном Філіпа. - Бажаю здоров'я, радості, щастя і благоденства вашій високості!

- Ласкаво просимо, Гіш! Поїдь праворуч. Але притримай свого коня, бо я хочу їхати кроком під цим зеленим склепінням.

- Слухаю, монсеньйоре.

І, пішовши на запрошення, де Гіш поїхав праворуч від принца.

- Ну, дорогий де Гіш, - сказав принц, - розкажи, що новенького ти знаєш про того ловеласа, якого я колись знав і який догоджав моїй дружині?

Де Гіш почервонів як кумач, а принц покотився зі сміху, точно слова його були верхом дотепності. Свита, що оточувала принца, вважала за потрібне наслідувати його приклад, хоча не розчула жарту; всі вибухнули гучним сміхом, який полетів до самих останніх рядів кортежу.

Де Гіш хоча й почервонів, але не розгубився: Манікан дивився на нього.

- Ах, монсеньйоре, - відповів де Гіш, - будьте милосердні до нещасного, не віддавайте мене на поталу шевальє де Лоррену!

- Як так?

- Якщо він почує, що ви смієтеся наді мною, він теж без жодного жалю стане наді мною насміхатися.

- Над твоїм коханням до принцеси?

- Пощадіть, монсеньйоре!

- А все ж, Гіш, зізнайся, ти робив оченята принцесі?

- Ніколи в житті, монсеньйоре.

- Ну, зізнавайся, з поваги до мене! Зізнавайся, я звільняю тебе від вимог етикету, де Гіш. Будь відвертим, як якби йшлося про мадемуазель де Шале або мадемуазель де Лавальєр.

Тут принц знову залився сміхом.

- Та що ж це я граю шпагою, відточеною з обох боків? Я раню одразу і тебе, і мого брата: Шале і Лавальєр - одна твоя наречена, а інша його майбутня коханка.

- Право, монсеньйоре, - сказав граф, - ви сьогодні у чудовому настрої.

- Так, я сьогодні почуваюся добре. Мені приємно бачити тебе.

- Дякую, ваша високість.

- Ти, значить, сердився на мене?

- Я, монсеньйоре?

- Так.

- За що ж, боже мій?

- За те, що я завадив твоїм сарабандам та іспанським романсам.

- О, ваша високість!

- Не відмовляйся. Ти вийшов тоді від принцеси зі скаженим поглядом; це принесло тобі нещастя, дорогий мій, ти танцював у балеті погано. Не хмурься, де Гіш; це тобі не личить, ти маєш вигляд ведмедя. Якщо принцеса дивилася на тебе вчора, то я цілком упевнений у тому, що...

- У чому, монсеньйоре? Ваша високість лякаєте мене.

- Вона зовсім забракувала тебе.

І принц знову зареготав.

«Позитивно, - подумав Манікан, - високий сан не має жодного значення, всі вони однакові».

Принц продовжував:

- Але ти нарешті повернувся; є надія, що шевальє знову стане люб'язним.

- Чому, монсеньйоре? Яким дивом я можу мати вплив на пана де Лоррена?

- Дуже просто, він ревнує до тебе.

- Та невже?

- Я кажу тобі правду.

- Він мені робить багато честі.

- Розумієш, коли ти біля мене, він мене пестить; коли ти поїхав, він мене тиранив. І потім, ти знаєш, яка думка прийшла мені в голову?

- Ні, монсеньйоре.

- Коли ти був у вигнанні, бо ж тебе вигнали, мій бідний Гіш...

- Хто ж був винуватцем цього, ваша високість? - запитав де Гіш, вдаючи із себе незадоволеного вигляду.

- О, звісно, не я, дорогий графе! - відповідав Його Високість. - Я не просив короля видаляти тебе, чесне слово!

- Я знаю, що не ви, ваша високість, але...

- Але принцеса! Я цього не заперечуватиму. Чим, однак, ти завинив перед нею?

- Право, ваша високість...

- У жінок бувають примхи, я це знаю. Моя дружина не є винятком. Але якщо тебе прогнали за її бажанням, то я не серджуся на тебе.

- У такому разі, монсеньйоре, - сказав де Гіш, - я нещасливий тільки наполовину.

Манікан, який їхав позаду де Гіша, не пропускаючи жодного слова принца, нахилився до самої шиї коня, щоб приховати сміх.

- Ти знаєш, твоє вигнання навіяло мені один план.

- Так?

- Коли шевальє де Лоррен, не бачачи тебе, сповнився впевненості, що він панує один, і почав погано поводитися зі мною, то я помітив, що моя дружина, на противагу цьому злому хлопчакові, дуже люб'язна й добра до мене, незважаючи на те, що я нею нехтую; і от я наважився зробити себе взірцевим чоловіком, такою рідкістю, таким курйозом при дворі: я надумав полюбити свою дружину.

Де Гіш подивився на принца з нещирим здивуванням.

- Ах, ваша високість, ви, мабуть, жартуєте? - пробурмотів де Гіш тремтячим голосом.

- Їй-богу, серйозно. У мене є маєток, який подарував мені брат з нагоди мого весілля; у дружини є гроші, і навіть більші, бо вона отримує одразу і від свого брата, і від свого дівера, з Англії і з Франції. Отже, ми могли б покинути двір. Я поїхав би в замок Вільє-Котере, розташований серед лісів, і ми насолоджувалися б безхмарним коханням у тих самих місцях, де мій дід Генріх Четвертий насолоджувався щастям із красунею Габріель... Що ти скажеш з приводу цього плану, де Гіш?

- Скажу, що він викликає у мене трепет, монсеньйоре, - відповів де Гіш, охоплений непідробним хвилюванням.

- Ага, я бачу, що ти не виніс би вторинного вигнання.

- Я, монсеньйоре?

- У такому разі я не візьму тебе з собою, як я припускав раніше.

- Як, не візьмете із собою, ваша високість?

- Так, якщо випадково у мене вийде сварка з двором.

- О, монсеньйоре, все одно я поїду за вашою високістю на край світу!

- Дурень, - проворчав Манікан, наїжджаючи своїм конем на де Гіша і ледь не вибивши його з сідла.

Потім, проїхавши повз нього з таким виглядом, ніби йому не вдалося стримати коня, шепнув йому:

- Та думайте ж про те, що ви говорите!

- Отже, вирішено, - сказав принц, - якщо ти так відданий мені, я тебе відвезу.

- Куди завгодно, ваша високість, - радісно відповів де Гіш, - куди завгодно, хоч зараз! Ви готові?

І де Гіш зі сміхом опустив поводи; його кінь рвонув уперед.

- Хвилиночку терпіння, - попросив принц, - заїдемо в замок.

- Навіщо?

- За моєю дружиною, чорт забирай!

- Як так? - запитав де Гіш.

- Звісно, адже я ж кажу тобі, що це план подружньої любові; мені потрібно, отже, взяти із собою дружину.

- У такому разі, ваша високість, - відповів граф, - я в розпачі, ви втрачаєте де Гіша.

- Що ти?

- Так. Навіщо ви везете принцесу?

- Гм... я помічаю, що я люблю її.

Де Гіш злегка зблід, проте щосили намагався зберегти веселий вигляд.

- Якщо ви кохаєте принцесу, ваша високість, - зітхнув він, - то вам достатньо одного кохання і друзі не потрібні.

- Непогано, непогано! - прошепотів Манікан.

- Знову тебе охоплює страх перед принцесою, - зауважив принц.

- Я вже поплатився, ваша високість; адже вона була винуватицею мого вигнання.

- Боже мій! У тебе огидний характер, де Гіш. Як ти злопам'ятний, мій друже.

- Хотів би я бачити вас на моєму місці, монсеньйоре.

- Позитивно, через це ти так погано танцював учора: ти хотів помститися принцесі, змушуючи її робити неправильні фігури; ах, де Гіш, це дріб'язок, я розповім принцесі!

- Ваша високість можете говорити їй усе, що завгодно. Принцеса не зненавидить мене сильніше, ніж вона ненавидить тепер.

- Та-та-та, ти перебільшуєш, і все це через якихось два тижні перебування в селі, на які вона прирекла тебе.

- Ваша високість, два тижні є два тижні, але коли нудишся від нудьги, то два тижні - вічність.

- Значить, ти не пробачиш їй цього?

- Ніколи.

- Повно, повно, де Гіш, будь добрішим, я помирю тебе з нею; буваючи у неї частіше, ти побачиш, що вона зовсім не зла і дуже розумна.

- Ваша високість...

- Ти побачиш, що вона вміє приймати, як принцеса, і сміятися, як городянка; ти побачиш, що коли вона захоче, то години протікають, як хвилини. Де Гіш, друже мій, тобі потрібно змінити думку про мою дружину.

«Позитивно, - думав Манікан, - ось чоловік, якому ім'я його дружини принесе нещастя, і покійний цар Кандавл* був справжнім тигром порівняно з Його Високістю».

- Отже, - підсумував принц, - треба тобі пізнати її краще. Тільки мені доведеться показати тобі дорогу. Принцеса не схожа на інших, і тому не всякий знаходить доступ до її серця.

- Ваша високість...

- Не вперся, де Гіш, інакше ми посваримося, - сказав принц.

- Якщо він цього хоче, - шепнув Манікан на вухо де Гішу, - принеси йому задоволення.

- Ваша високість, - поклонився граф, - я підкоряюся.

- Для початку ми зробимо ось що, - продовжував принц, - сьогодні у принцеси карти; ти пообідаєш зі мною, і я тебе приведу до неї.

- Ваша високість, - запротестував де Гіш, - дозвольте мені відмовитися.

- Знову! Та це ж бунт!

- Учора принцеса занадто погано прийняла мене при всіх.

- Ось як! - засміявся принц.

- Так погано, що навіть не відповіла мені, коли я заговорив із нею; можливо, добре не мати самолюбства, але надто мало - це надто мало, як то кажуть.

- Графе, після обіду ти переодягнешся і зайдеш до мене, я буду тебе чекати.

- Раз ваша високість наказуєте...

- Наказую.

«Він не відчепиться, - подумав Манікан, - такі речі завжди особливо міцно сидять у голові чоловіків. Ах, чому Мольєр* не чув цього чоловіка? Він зобразив би його у віршах».

Розмовляючи так, принц і його двір повернулися в замок.

- До речі, - згадав де Гіш на порозі, - у мене є доручення до вашої високості.

- Передай твоє доручення.

- Пан де Бражелон поїхав до Лондона за наказом короля і просив мене засвідчити повагу вашій високості.

- Чудово, щасливої дороги віконту, я його дуже люблю. Йди ж одягатися, де Гіш, і повертайся до нас. А якщо ти не повернешся...

- Що тоді станеться, ваша високість?

- Відбудеться те, що я велю посадити тебе в Бастилію.

- Позитивно, - сказав зі сміхом де Гіш, - Його Високість принц повна протилежність її високості принцесі. Принцеса засилає мене у вигнання, бо недолюблює мене, принц саджає до в'язниці, бо надто любить мене. Дякую, принцесо! Дякую, принцесо!

- Повно, повно, - зупинив його принц, - ти прекрасний друг і чудово знаєш, що я не можу обійтися без тебе. Повертайся швидше.

- Добре, але мені, своєю чергою, хочеться пококетувати, ваша високість.

- Та що ти!

- Я повернуся до вашої високості тільки за однієї умови.

- Якому?

- Я маю зробити послугу одному другу мого друга.

- Кому?

- Малікорну.

- Огидне ім'я!

- Він із честю носить його, ваша високість.

- Припустимо. Так що ж?

- Я повинен доставити пану Малікорну місце у вашої високості.

- Яке ж місце?

- Яке-небудь; ну, спостереження над чим-небудь.

- Чудово, це можна буде влаштувати. Учора я розрахував доглядача палацових покоїв.

- Нехай буде доглядачем палацових покоїв, ваша високість. А що йому доведеться робити?

- Нічого, тільки дивитися і доповідати.

- Внутрішня поліція?

- Саме так.

- О, це якнайкраще підходить Малікорну, - вставив Манікан.

- Ви знаєте того, про кого йдеться, пане Манікан? - звернувся до нього принц.

- Дуже близько, ваша високість. Це мій друг.

- А ваша думка?

- Моя думка, що у вашої високості ніколи не буде такого прекрасного доглядача палацових покоїв.

- А скільки дає ця посада? - запитав граф у принца.

- Не знаю, тільки мені завжди говорили, що, коли її займає відповідна людина, їй ціни немає.

- А що ви називаєте, принц, підходящою людиною?

- Само собою зрозуміло, людини розумної.

- У такому разі я думаю, що монсеньйор буде задоволений, тому що Малікорн розумний, як диявол.

- О, тоді це місце обійдеться мені дорого! - зі сміхом сказав принц. - Ти мені підносиш справжній подарунок, графе.

- Я так думаю, ваша високість.

- Гаразд. Скажи твоєму пану Мелікорну...

- Малікорну, ваша високість.

- Я ніколи не звикну до цього імені.

- Адже ви ж вимовляєте правильно Манікан, ваша високість.

- Що ж, можливо, з часом навчуся говорити Манікорн. Звичка мені допоможе.

- Говоріть, говоріть, ваша високість, ручаюся вам, що ваш інспектор палацових покоїв не образиться. У нього чудовий характер.

- У такому разі, дорогий де Гіш, повідомте йому, що його призначено... Ні, зачекайте...

- Що до вподоби вашій високості?

- Я хочу спочатку на нього подивитися. Якщо він такий же потворний, як його прізвище, я беру своє слово назад.

- Ваша високість знаєте його.

- Я?

- Звичайно. Ваша високість уже бачили його в королівському палаці; доказом може слугувати те, що я сам представив його вашій високості.

- Ах так, згадую... Чорт забирай, це чарівний малий!

- Я знав, що ваша високість повинні були помітити його.

- Так, так, так! Бачиш, де Гіш, ні я, ні моя дружина не хочемо, щоб у нас перед очима стирчали виродки. Моя дружина бере собі у фрейліни тільки гарненьких; я теж приймаю у свій почет тільки шляхетних дворян. Таким чином,

розумієш, де Гіш, якщо в мене будуть діти, вони будуть натхненні красунями, а якщо будуть діти в моєї дружини, то їх буде складено за красивими зразками.

- Чудове міркування, ваша високість, - сказав Манікан, схвалюючи принца поглядом і тоном голосу.

Що стосується де Гіша, то він, імовірно, не знайшов міркування настільки блискучим, тому що висловив свою думку тільки нерішучим жестом. Манікан пішов повідомити Малікорну приємну новину.

Де Гіш із видимим незадоволенням пішов переодягатися.

Принц, наспівуючи, сміючись і поглядаючи в дзеркало, чекав обіду в тому настрої, який виправдовував приказку: «Щасливий, як принц».

CXXX. Розповідь наяди* і дріади

Після обіду всі в замку вбралися в парадні сукні.

Обідали зазвичай о п'ятій годині. Дамо мешканцям замку годину на обід і дві години на туалет. Кожен, отже, був готовий до восьмої години вечора.

У цей час почали збиратися біля принцеси. Адже як ми вже сказали, цього вечора приймала принцеса. А вечорів у принцеси ніхто не пропускав, бо вечори ці мали принаду, якої не могла надати своїм зібранням благочестива й доброчесна королева. На жаль, доброта менш цікава, ніж злий язик.

Однак поспішимо сказати, що для принцеси таке найменування не годилося.

Ця виняткова натура втілювала в собі занадто багато справжньої великодушності, благородних поривів і витончених думок, щоб її можна було назвати злою. Але принцеса володіла даром завзятості, нерідко фатальним для того, хто володіє ним, тому що людина з таким характером ламається там, де інша тільки зігнулася б; на відміну від покірної Марії-Терезії, вона хоробро зустрічала удари, що наносилися їй.

Її серце відбивало кожен напад, і, подібно до рухомої мішені під час гри в кільця, принцеса, якщо тільки не бувала оглушена одразу, відповідала ударом на удар нерозважливому, що наважився вступити в боротьбу з нею.

Чи була то злість або ж просто лукавство? Ми вважаємо багатими і сильними ті натури, які, подібно до древа пізнання, приносять одразу добро і зло, пускають подвійну, завжди квітучу, завжди плодоносну гілку; ті, хто прагне добра, вміють

знаходити на ній добрий плід, а люди непотрібні й паразити помирають, поївши поганого плоду, що зовсім не погано.

Отже, принцеса, яка задумала бути другою, а може бути, навіть першою королевою, намагалася зробити свій дім приємним для всіх за допомогою бесід, зустрічей, надання кожному цілковитої свободи й можливості вставити своє слово, за умови, однак, щоб слово було влучним і гострим. І саме тому в принцеси говорили менше, ніж в інших місцях.

Принцеса не терпіла базік і жорстоко їм мстилася. Вона дозволяла їм говорити. Вона ненавиділа претензійність і навіть королю не прощала цього недоліку. Пиха була хворобою принца, і принцеса взяла на себе вкрай важке завдання вилікувати його.

Поетів, дотепних людей, вродливих жінок вона приймала як володарка салону - достатньо мрійлива, посеред усіх своїх пустощів, щоб примусити мріяти поетів; достатньо чарівна, щоб сяяти серед найперших красунь; досить дотепна, щоб найчудовіші люди слухали її із задоволенням.

Легко зрозуміти, що такі збори мали приваблювати до принцеси всіх; молодь стікалася на них натовпами. Коли король молодий, усі молоді при дворі.

Тому старі пані, ці вперті голови епохи регентства або минулого царювання, бурчали; але їхнє невдоволення зустрічали глузуванням, знущаючись над цими поважними особами, які довели дух панування до такої міри, що командували загонами солдатів під час воєн Фронди, щоб, як казала принцеса, зберегти хоч якусь владу над чоловіками.

Рівно о восьмій годині Її Високість увійшла з фрейлінами до великого салону і застала так кількох придворних, які чекали на неї вже понад десять хвилин. Серед цих найбільш завзятих гостей вона шукала поглядом того, хто, на її думку, мав прийти першим. Вона не знайшла його.

Майже в ту саму мить, коли вона закінчувала цей огляд, доповіли про прихід принца.

Принц був чудовий. Всі коштовності кардинала Мазаріні, тобто, зрозуміло, ті з них, які міністрові волею-неволею довелося залишити, всі коштовності королеви-матері і навіть деякі з каміння дружини були вдягнені на ньому, тож Філіп сяяв, наче сонце.

За ним повільно йшов де Гіш в оксамитовому костюмі перлинно-сірого кольору, розшитому сріблом і прикрашеному блакитними стрічками; він майстерно напускав на себе розбитий вигляд. Костюм графа, крім того, був оздоблений

тонким мереживом, яке не поступалося, мабуть, за красою коштовностям принца. Перо на його капелюсі було червоне.

У цьому вбранні де Гіш привертав до себе загальну увагу. Цікава блідість, деяка млосність погляду, матові руки під пишними мереживними манжетами, меланхолійна складка губ; словом, досить було поглянути на пана де Гіша, щоб визнати, що не багато французьких царедворців можуть потягатися з ним.

І ось принц, який мав домагання затьмарити зірку, якби зірка надумала змагатися з ним, був абсолютно відсунутий на другий план в очах усіх присутніх, які були хоча й мовчазними, але вельми суворими суддями.

Принцеса неуважно глянула на де Гіша, але яким би швидкоплинним не був цей погляд, він пофарбував його обличчя чарівним рум'янцем. Принцеса знайшла де Гіша вродливим і елегантним і майже перестала шкодувати, що зовсім було вже здобута перемога над королем вислизає від неї.

Отже, поза її волею, вся кров від серця прихлинула до її щік. Принц підійшов до неї з пихатим виглядом. Він не помітив рум'янцю принцеси, а якби й помітив, то не зрозумів би його справжньої причини.

- Принцеса, - сказав він, цілуючи руку дружини, - ось нещасний опальний вигнанець, за якого я наважуюся заступитися перед вами. Будь ласка, візьміть до уваги, що він належить до числа моїх найкращих друзів, і я дуже просив би вас надати йому гарний прийом.

- Який вигнанець, що за опальний? - перебила принцеса, озираючись навкруги і зупиняючи свій погляд на графі не довше, ніж на інших.

Настав момент пропустити вперед свого протеже. Принц відійшов убік і дав дорогу де Гішу, який із доволі похмурим виглядом підійшов до принцеси і шанобливо вклонився.

- Як? - запитала принцеса, вдаючи, ніби вона вкрай здивована. - Це граф де Гіш - нещасний вигнанець?

- Так, - підтвердив принц.

- Адже його тільки й бачиш тут, - сказала принцеса.

- Ах, принцесо, ви несправедливі, - поклонився принц.

- Я?

- Звісно. Вибачте бідолаху.

- Пробачити? За що ж мені прощати пана де Гіша?

- Поясни, будь ласка, де Гіш. За що ти хочеш отримати прощення? - запитав принц.

- На жаль, Її Високість прекрасно знає це, - лицемірно відповідав де Гіш.

- Ну, дайте ж йому руку, принцесо, - попросив Філіп.

- Якщо це приносить вам задоволення, принц.

І з рухом очей і плечей, який неможливо описати, принцеса простягнула свою руку молодому чоловікові, який притулився до неї губами.

Треба думати, що він довго не відривав їх і що принцеса не надто квапилася відняти руку, бо принц додав:

- Де Гіш зовсім не злий, принцесо, і, звісно, не вкусить вас.

Присутні скористалися цими словами, які були не бозна-як смішними, і голосно зареготали. Справді, становище було виняткове, і деякі добрі душі помітили це.

Принц усе ще насолоджувався враженням, яке справили його слова, коли доповіли про прихід короля.

Спробуємо описати вигляд салону в цей момент.

У середині зали, біля каміна, заставленого квітами, сиділа принцеса з фрейлінами, біля яких пурхали придворні. Інші групи влаштувалися у віконних нішах, немов загони гарнізону, розміщеного у баштах фортеці, і зі своїх укріплених пунктів ловили слова, вимовлені в оточенні прекрасної господині.

В одній з найближчих до каміна груп Малікорн, за кілька годин перед цим зведений Маніканом і де Гішем у ранг доглядача покоїв, Малікорн, офіцерський мундир якого був зшитий два місяці тому, виблискував позолотою і засліплював цим сяйвом так само, як і вогнем своїх поглядів, Монтале, що сиділа ліворуч від принцеси.

Принцеса розмовляла з мадемуазель де Шатильон і мадемуазель де Крекі, своїми сусідками, і час від часу кидала кілька слів принцу, який негайно знітився, щойно пролунав вигук:

- Король!

Мадемуазель де Лавальєр, як і Монтале, сиділа зліва від принцеси і була передостанньою в ряді фрейлін; праворуч від неї містилася мадемуазель де Тонне-Шарант. Вона перебувала, отже, у становищі новобранців, яких розташовують між випробуваними й обстріляними солдатами.

Підкріплена в такий спосіб двома подругами, Лавальєр, - чи то через те, що вона була засмучена від'їздом Рауля, чи то через те, що в неї не минуло хвилювання через нещодавні події, завдяки яким її ім'я стало популярним у придворному світі, - Лавальєр затуляла віялом свої дещо почервонілі очі, начебто з великою увагою прислухаючись до слів, які нашіптували їй Монтале й Атенаїс то в одне, то в інше вухо.

Коли прозвучало ім'я короля, усе в залі заворушилося, заговорило.

Принцеса, як господиня будинку, встала, щоб прийняти царственого гостя; однак, піднімаючись із місця, вона, незважаючи на свою заклопотаність, кинула погляд ліворуч, і цей погляд, який самовпевнений де Гіш сприйняв як власну думку, зупинився на Лавальєр, яка негайно ж спалахнула від внутрішнього хвилювання.

Король підійшов до центральної групи, усі присутні поспішили до нього. Усі голови схилилися перед його величністю, жінки зігнулися, немов тендітні пишні лілії перед царем Аквілоном*. Цього вечора в Людовіку не було нічого неприступного, можна навіть сказати, нічого царственого, крім його молодості та краси.

Радісний настрій короля пожвавив усіх присутніх; кожен сповнився впевненості, що проведе чарівний вечір, хоча б уже тому, що його величність збирався веселитися у принцеси.

Якщо хто міг зрівнятися з королем за своєю веселістю і гарним настроєм, то, звісно, весь рожевий пан де Сент-Еньян: у рожевому костюмі, з рожевим обличчям, з рожевими стрічками і, головне, з рожевими думками; а думок цього вечора у пана де Сент-Еньяна було багато.

Ці думки, що бродили в його голові, розквітли особливо пишно, коли він помітив, що мадемуазель де Тонне-Шарант була так само, як і він, у рожевому. Ми не хочемо, однак, сказати, ніби хитрий царедворець не знав заздалегідь, що прекрасна Атенаїс обере сьогодні рожеву сукню: він досконало володів мистецтвом примусити кравця чи покоївку пробовкмачити про плани пані.

Він послав мадемуазель Атенаїс стільки смертоносних поглядів, скільки в нього було бантів на камзолі та черевиках, іншими словами - незліченну кількість.

Коли король закінчив своє привітання принцесі і запросив її знову сісти, коло негайно зімкнулося.

Людовик почав розпитувати принца про купання; весь час поглядаючи на дам, він розповів, що поети зображають у віршах галантну розвагу - купання у Вальвене - і що особливо один з них, пан Лоре*, мабуть, удостоївся честі бути повіреним якоїсь річкової німфи - стільки в його віршах правди.

Багато дам вважали своїм обов'язком почервоніти.

Скориставшись цією хвилиною, король вирішив уважно озирнутися навкруги; одна Монтале зніяковіла не настільки, щоб відвести очі від короля, і побачила, що його величність пожирає поглядом мадемуазель де Лавальєр.

Сміливість цієї фрейліни, на ім'я Монтале, змусила короля дещо змінити позицію, і це врятувало, таким чином, Луїзу де Лавальєр від відповідного вогню, який, можливо, викликав би в неї цей пильний погляд. Принцеса заволоділа Людовіком, засипавши його градом запитань, а ніхто у світі не вмів так розпитувати, як вона.

Однак король хотів зробити розмову спільною і з цією метою подвоїв дотепність і люб'язність.

Принцеса жадала компліментів і вирішила будь-що-будь вирвати їх з вуст короля; вона звернулася до нього з такими словами:

- Пане государе, ваша величність знає все, що відбувається в його королівстві, і тому йому мають бути заздалегідь відомі вірші, підказані панові Лорі цією німфою. Можливо, ваша величність зволить повідомити їх нам?

- Принцесо, - відповів король із вишуканою люб'язністю, - я не наважуюся... Мені здається, що саме вас збентежили б деякі подробиці... Але де Сент-Еньян розповідає непогано і відмінно запам'ятовує вірші, а чого не запам'ятав, імпровізує. Запевняю вас, це великий поет.

Виведений на сцену де Сент-Еньян змушений був постати в найбільш невигідному для нього світлі. На жаль для принцеси, він думав тільки про власні справи, і замість того, щоб обсипати її компліментами, на які вона з таким нетерпінням чекала, він вирішив сам трохи похвалитися своїм щастям.

Отже, кинувши сотий погляд на прекрасну Атенаїс, яка застосовувала на практиці висловлену нею напередодні теорію, тобто не привертала уваги до свого обожнювача, граф сказав:

- Ваша високість, звичайно, вибачте, якщо я погано запам'ятав вірші, продиктовані німфою пану Лорі; там, де король нічого не запам'ятав, що міг запам'ятати я, жалюгідний смертний?

Принцеса не особливо прихильно сприйняла це заперечення царедворця.

- Ах, принцесо, - додав де Сент-Еньян, - нині справа не в тому, що говорять німфи прісних вод. Право, можна подумати, що в прозорій стихії не відбувається більше нічого цікавого. Великі події відбуваються на суші, принцесо. Ось про те, що відбувається на суші, принцесо, ходить стільки розповідей...

- Що ж таке відбувається на суші? - запитала принцеса.

- Про це потрібно запитати у дріад, - відповів граф, - дріади мешкають у лісах, як відомо вашій високості.

- Я знаю навіть, що вони за природою дуже балакучі, пане де Сент-Еньян.

- Так, принцесо. Але коли вони говорять тільки милі речі, було б недобре засуджувати їх за балакучість.

- То вони розповідають милі речі? - недбало запитала принцеса. - Право, графе, ви дражните мою цікавість, і на місці короля я зараз же зажадала б від вас розповісти ті милі речі, які базікають пані дріади, бо, мабуть, ви один розумієте їхню говірку.

- Я весь до послуг його величності, - жваво відповів граф.

- Він розуміє мову дріад, - сказав принц. - Щасливчик цей де Сент-Еньян!

- Не гірше французької, ваша високість.

- Ми вас слухаємо, графе, - звернулася принцеса до де Сент-Еньяна.

Король відчув замішання; без жодного сумніву, його повірений міг поставити його в скрутне становище.

Він ясно бачив це за загальною увагою, збудженою передмовою де Сент-Еньяна і поведінкою принцеси. Навіть найстриманіші люди, здавалося, готові були ловити на льоту слова графа.

У залі закашляли, підсунулися ближче, стали скоса поглядати в бік фрейлін, а ті, щоб з більшою твердістю і невимушеністю винести ці інквізиторські погляди, старанно замахали віялами і стали в позу дуелянтів, готових витримати вогонь супротивника.

Тогочасне суспільство настільки звикло до дотепних словесних змагань і делікатних розповідей, що в той момент, коли сучасний салон зачув би скандал, розголос, трагедію і з переляку розбігся б, гості принцеси, навпаки, розташувалися зручніше, щоб не проґавити жодного слова, жодного жесту з комедії, яку склав для них пан де Сент-Еньян, знаючи, що, хоч би якими були її стиль та інтрига, розв'язка буде благополучна й дотепна.

Граф мав репутацію чемної людини і чудового оповідача. Отже, посеред глибокої тиші, яка налякала б усякого, тільки не його, граф сміливо почав свою розповідь.

- Принцесо, король дозволить мені звернутися насамперед до вашої високості, яка виявила найбільший інтерес до моїх слів, тож я матиму честь повідомити вашій високості, що дріади охочіше за все мешкають у дуплах дубів, і оскільки самі вони дуже гарні, то обирають найгарніші дерева, тобто найбільші та найгалузливіші.

Під час цього вступу, який дуже прозоро натякав на горезвісну сцену біля королівського дуба минулої ночі, серця слухачів так сильно забилися від радості або тривоги, що якби не був у де Сент-Еньян звучний і сильний голос, вони б заглушили його.

- Дріади, мабуть, водяться у Фонтенбло, - абсолютно спокійним тоном сказала принцеса, - тому що ніколи в житті я не бачила красивіших дубів, ніж у королівському парку.

Вимовляючи ці слова, принцеса послала в бік де Гіша погляд, на який той не міг би поскаржитися, як на попередній, що ще зберігав, як ми сказали, відтінок деякої недбалості, дуже обтяжливої для його люблячого серця.

- Я збирався розповісти вашій високості саме про Фонтенбло, - підтвердив де Сент-Еньян, - тому що дріада, про яку йдеться, мешкає в парку замку його величності.

Дія почалася; тепер ні для оповідача, ні для слухачів відступу не було.

- Послухаємо, - погодилася принцеса, - мені здається, ваша повість буде не тільки чарівна, як народна казка, а й виявиться ще й цікавою, як цілком сучасна хроніка.

- Я маю почати з початку, - сказав граф. - Отже, у Фонтенбло в одній гарній хатині живуть пастухи. Один із них називається Тірсіс*, і йому належать дуже багаті володіння, отримані ним у спадок від батьків. Тірсіс молодий і красивий і має славу першого з пастухів в окрузі. Його позитивно можна назвати королем.

Пролунав легкий схвальний шепіт, і де Сент-Еньян продовжував:

- Сила Тірсіса дорівнює його мудрості; на полюванні ніхто не може змагатися з ним у спритності, ніхто не проявляє стільки мудрості в порадах. Чи керує він конем на прекрасних рівнинах своїх володінь, чи керує іграми слухняних йому пастухів, здається, ніби бачиш бога Марса, що потрясає списом на полях Фракії, або, точніше, Аполлона, бога світла, що розсипає над землею вогняні стріли.

Кожен зрозуміє, що цей алегоричний портрет короля був непоганим вступом. Тож слухачі не залишилися байдужими до нього й вибухнули гучними аплодисментами; не залишився байдужим і сам король, котрий дуже любив тонку похвалу, але ніколи не висловлював незадоволення й у тих випадках, коли вона бувала явно перебільшеною. Де Сент-Еньян говорив:

- Не тільки завдяки войовничим іграм, пані пані, пастух Тірсіс здобув собі славу короля пастухів.

- Пастухів Фонтенбло, - додав король, посміхаючись принцесі.

- О, - вигукнула вона, - Фонтенбло довільно вибрано поетом; я сказала б: пастухів усього світу.

Король забув свою роль безпристрасного слухача і вклонився.

- І чесноти цього короля пастухів виблискують особливо яскраво в товаристві красунь, - продовжував де Сент-Еньян посеред улесливого шепоту. - Розум у нього витончений, а серце чисте; він уміє сказати комплімент з незвичайною приємністю, він уміє любити зі скромністю, яка обіцяє переможеним щасливицям найзавиднішу долю. Усе оточене таємницею і зворушливою увагою. Хто бачив Тірсіса і чув його, не може його не любити, а хто любить його і коханий Тірсісом, той знайшов щастя.

Де Сент-Еньян зробив паузу; він смакував сказані ним компліменти, і яким би потворно перебільшеним не був цей портрет, він усе-таки деяким сподобався, особливо тим, хто був щиро переконаний у достоїнствах пастуха Тірсіса. Принцеса попросила оповідача продовжувати.

- У Тірсіса, - розповідав граф, - був вірний товариш, або, точніше, відданий слуга, якого звуть... Амінтас.

- Тепер намалюйте нам портрет цього Амінтаса, - з лукавою посмішкою перебила принцеса, - ви такий прекрасний художник, пане де Сент-Еньян...

- Принцеса...

- Ах, графе, будь ласка, не приносьте в жертву цього бідного Амінтаса; я ніколи не пробачу вам цього.

- Принцеса, Амінтас занадто незначний порівняно з Тірсісом для того, щоб тут можлива була якась паралель. Деякі друзі схожі на тих слуг давнини, які просили живцем ховати себе біля ніг своїх панів. Місце Амінтаса біля ніг Тірсіса; він нічого більше не просить, і якщо іноді славний герой...

- Славний пастух, хочете ви сказати? - запитала принцеса, удавано дорікаючи пану де Сент-Еньяну.

- Ваша високість має рацію, я помилився, - відповів придворний, - отже, якщо пастух Тірсіс робить інколи Амінтасу честь, називаючи його своїм другом і відкриваючи йому серце, то це виняткова милість, яку останній приймає як невимовне блаженство.

- Усе це, - перебила принцеса, - малює нам цілковиту відданість Амінтаса Тірсісу, але ж у нас немає портрета Амінтаса. Графе, не лестіть йому, якщо завгодно, намалюйте його нам; я хочу бачити Амінтаса.

Де Сент-Еньян підкорився, низько вклонившись невістці його величності.

- Амінтас, - сказав він, - трохи старший за Тірсіса; цей пастух не цілком знедолений природою; кажуть навіть, що музи посміхнулися при його народженні, як Геба* посміхається молодості. Він не має претензії блищати; йому тільки хочеться бути коханим, і, можливо, якби його впізнали добряче, він не виявився б негідним любові.

Цю останню фразу, підкріплену вбивчим поглядом, було звернено прямо до мадемуазель де Тонне-Шарант, яка, не здригнувшись, витримала атаку.

Однак скромність і тонкість натяку справили гарне враження; Амінтас потиснув його плоди у вигляді оплесків; навіть голова самого Тірсіса доброзичливо кивнула на знак згоди.

- Одного вечора, - продовжував де Сент-Еньян, - Тірсіс і Амінтас прогулювалися лісом, розмовляючи про свої любовні страждання. Зауважте, пані, що це вже розповідь дріади, бо як інакше можна було дізнатися про те, про що розмовляли Тірсіс і Амінтас, двоє найскромніших і найстриманіших пастухів на землі? Отже, вони увійшли в найгустішу частину лісу, щоб усамітнитися й без перешкод повірити одне одному свої прикрощі, аж раптом звуки голосів вразили їхній слух.

- Ах, ах! - пролунали вигуки. - Це дуже цікаво.

Тут принцеса, подібно до пильного генерала, який робить огляд своєї армії, поглядом змусила підтягнутися Монтале і де Тонне-Шарант, які вже знемагали під тягарем цих занадто прозорих натяків.

- Ці мелодійні голоси, - знову почав де Сент-Еньян, - належали кільком пастушкам, які, зі свого боку, бажали насолодитися свіжістю лісу і, знаючи, що ця частина його відокремлена, майже недоступна, зібралися там, щоб обмінятися думками про вівчарню.

Гучний вибух реготу, ледве помітна посмішка короля, який глянув на де Тонне-Шарант, - такий був результат останньої фрази де Сент-Еньяна.

- Дріада запевняє, - продовжував де Сент-Еньян, - що пастушок було три, і що всі вони були молоді та вродливі.

- Їх звали? - спокійно вимовила принцеса.

- Як їх звали? - перепитав де Сент-Еньян, ніби обурений цією нескромністю.

- Ну так. Своїх пастухів ви назвали Тірсіс і Амінтас; назвіть же якось пастушок.

- О, принцесо, я не автор, не трувер, як казали колись; я просто переказую те, що повідомила дріада.

- Як же ваша дріада називала цих пастушок? Яка у вас неслухняна пам'ять! Хіба ця дріада в сварці з богинею Мнемозиною*?

- Принцеса, цих пастушок... але пам'ятайте, що викривати імена жінок - злочин!

- За яке жінка прощає вас, графе, за умови, щоб ви відкрили нам імена пастушок.

- Вони називалися: Філіс, Амаріліс і Галатея.

- Нарешті! Варто було чекати так довго, щоб ви їх назвали, - сказала принцеса, - це чарівні імена. Тепер їхні портрети?

Де Сент-Еньян знову поморщився.

- О, будь ласка, графе, по порядку! - попросила принцеса. - Чи не правда, государю, нам потрібні портрети пастушок?

Король, який очікував цієї наполегливості і вже відчував деяку тривогу, не вважав за потрібне дражнити таку небезпечну допитувачку. Крім того, він думав, що де Сент-Еньян, малюючи портрети, зуміє знайти кілька тонких штрихів, і вони справлять сприятливе враження на ту слухачку, яку його величності хотілося полонити. З такою надією і з такими побоюваннями Людовик дозволив де Сент-Еньяну накидати портрети пастушок Філіс, Амаріліс і Галатеї.

- Добре, - погодився де Сент-Еньян із виглядом людини, яка наважилася.

І він почав.

CXXXI. Закінчення розповіді наяди і дріади

- Філіс, - зітхнув де Сент-Еньян, кидаючи зухвалий погляд на Монтале з виглядом учителя фехтування, який пропонує гідному супротивникові зайняти оборонну позицію, - Філіс не брюнетка й не блондинка, не велика на зріст і не мала, не холодна й не захоплена; незважаючи на те, що вона пастушка, Філіс розумна, як принцеса, і кокетлива, як демон.

Зір у неї чудовий, і серце бажає заволодіти всім, що охоплює її погляд. Вона схожа на пташку, яка вічно щебече і то спускається на галявину, то ганяється за метеликом, то сідає на верхівку дерева і шле звідти виклик усім птахівникам, немов би запрошуючи їх або залізти на дерево, щоб спіймати її руками, або заманити на землю, у свої тенета.

Портрет був до того вірним, що всі очі звернулися на Монтале, яка уважно слухала пана де Сент-Еньяна, наче йшлося про когось зовсім стороннього.

- Це все, пане де Сент-Еньян? - запитала принцеса.

- Це тільки ескіз, ваша високість. Про Філіс можна було б сказати ще багато чого. Але боюся виснажити терпіння вашої високості або образити скромність пастушки, а тому переходжу до її подруги Амаріліс.

- Добре, - погодилася принцеса, - переходьте до Амаріліс, пане де Сент-Еньян, ми вас слухаємо.

- Амаріліс найстарша з трьох, і, однак, - поспішив додати де Сент-Еньян, - цій зрілій особі ще немає двадцяти років.

Брови мадемуазель де Тонне-Шарант, які насупилися було на початку розповіді де Сент-Еньяна, розгладилися, і вона посміхнулася.

- Вона висока, у неї розкішне волосся, зачесане, як у грецьких статуй, хода в неї велична, рухи горді, тож вона радше схожа на богиню, ніж на просту смертну, і найбільше на Діану-мисливицю, з тією тільки різницею, що жорстока пастушка, викравши одного разу сагайдак Амура, коли цей бідолашний малятко спав у рожевому кущі, тепер спрямовує свої стріли не на мешканців лісу, а безжалісно пускає їх у всіх бідних пастухів, що наближаються до неї на відстань пострілу й погляду.

- О, яка зла пастушка! - сказала принцеса. - Невже вона ніколи не вколеться жодною зі стріл, які вона так безжально розсипає направо і наліво?

- Усі пастухи сподіваються на це, - зітхнув де Сент-Еньян.

- Особливо пастух Амінтас, чи не так? - усміхнулася принцеса.

- Пастух Амінтас такий боязкий, - продовжував де Сент-Еньян із найсмиреннішим виглядом, - що якщо в ньому і живе ця надія, то він нікому її не довіряє і зберігає її в самій глибині свого серця.

Схвальний шепіт був відповіддю на цю характеристику пастуха.

- А Галатея? - запитала принцеса. - Я з нетерпінням чекаю, коли ваша вправна рука закінчить портрет, не дописаний Вергілієм.

- Принцеса, - відповів де Сент-Еньян, - ваш покірний слуга нікчемний як поет порівняно з великим Вергілієм Мароном, проте, підбадьорений вашим наказом, я докладу всіх зусиль.

- Ми слухаємо, - повторила принцеса.

Сент-Еньян виставив ногу, підняв руку і заговорив:

- Біла, як молоко, золотиста, як колос, вона розливає в повітрі аромат свого білявого волосся. І тоді запитуєш себе, чи не красуня це Європа*, яка вселила любов Юпітеру, граючи з подругами на квітучому лузі. З її очей, блакитних, як небесна блакить у найпрекрасніші літні дні, струмує ніжне полум'я; мрійливість живить його, любов марнує. Коли вона хмурить брови або схиляє обличчя до землі, сонце на знак смутку закривається хмарою. Натомість, коли вона посміхається, уся природа оживає і птахи, що замовкли на мить, знов починають виспівувати свої пісні серед гілок.

- Галатея, - так підсумував де Сент-Еньян, - найдостойніша обожнювання всього світу: і якщо коли-небудь вона подарує комусь своє серце, щасливий буде смертний, якого її дівоче кохання забажає перетворити на божество.

Принцеса, слухаючи цей опис, як і всі, лише схвалювала найпоетичніші місця легким кивком голови; але неможливо було сказати, чи слугували ці похвали таланту оповідача, чи підтверджували схожість портрета з оригіналом.

Бачачи, що принцеса не захоплюється відкрито, ніхто зі слухачів не наважився аплодувати, навіть принц, який у глибині душі знаходив, що де Сент-Еньян занадто довго зупиняється на портретах пастушок, і дещо побіжно накидав портрети пастухів.

Суспільство, здавалося, застигло.

Де Сент-Еньян, який виснажив усю свою риторику і всю палітру на портрет Галатеї, очікував, що після сприятливого приймання інших описів тепер пролунає грім оплесків. Не почувши їх, він був приголомшений ще більше, ніж король і всі присутні.

Протягом кількох миттєвостей панувало мовчання, його порушила принцеса, запитавши:

- Господарю, яка думка вашої величності про ці три портрети?

Король спробував виручити де Сент-Еньяна, не компрометуючи себе.

- По-моєму, чудово вийшла Амаріліс, - сказав він.

- А я віддаю перевагу Філіс, - відгукнувся принц, - це славна німфа, скоріше добрий малий.

І всі розсміялися.

Цього разу погляди були такі безцеремонні, що Монтале відчула, як до обличчя її підступає яскрава фарба.

- Отже, - продовжувала принцеса, - ці пастушки говорили?

Але де Сент-Еньян, самолюбство якого було уражене, не міг витримати атаки свіжих сил.

- Принцесо, - спробував він закінчити свою повість, - ці пастушки зізнавалися одна одній у своїх схильностях.

- Продовжуйте, продовжуйте, пане де Сент-Еньян, ви невичерпне джерело пасторальної поезії, - сказала принцеса з люб'язною посмішкою, яка повернула оповідачеві впевненість у собі.

- Вони говорили, що кохання не таїть у собі небезпеки, але що відсутність кохання - смерть для серця.

- Який же вони вивели звідси висновок? - поцікавилася принцеса.

- Вони вивели звідси висновок, що потрібно любити.

- Чудово. Вони ставили якісь умови?

- Так, свободу вибору, - відповів де Сент-Еньян. - Мушу додати - це каже дріада, - що одна з пастушок, здається Амаріліс, навіть висловилася проти кохання, а тим часом вона не заперечувала, що в її серце проник образ одного пастуха.

- Амінтаса чи Тірсіса?

- Амінтаса, ваша високість, - скромно промовив де Сент-Еньян. - Тоді Галатея, лагідна Галатея з чистими очима, відповіла, що ні Амінтас, ні Альфісбей, ні Тітір і взагалі ніхто з найкрасивіших пастухів цієї країни не може зрівнятися з Тірсісом, що Тірсіс затьмарює всіх людей, як дуб затьмарює своєю величністю всі дерева, а лілія своєю пишністю всі квіти. Словом, вона намалювала такий портрет Тірсіса, що навіть Тірсіс, який слухав її, незважаючи на всю свою велич, ймовірно, відчув себе задоволеним. Таким чином, Тірсіс і Амінтас були відокремлені Амаріліс і Галатеєю. Отже, таємниця двох сердець відкрилася в темряві ночі в густій гущавині лісу.

Ось, ваша високість, те, що розповіла мені дріада, якій відомо все, що коїться в густій траві й дуплах дубів: відома любов птахів, зрозумілий сенс їхніх пісень, і язик вітру серед гілок, і дзижчання золотих і смарагдових комах у пелюстках диких квітів; вона повідала мені все це, і я тільки повторюю її слова.

- Отже, ви закінчили, чи не так, пане де Сент-Еньян? - запитала принцеса з посмішкою, що викликала у короля трепет.

- Так, закінчив, принцесо, - відповів пан де Сент-Еньян, - і вважатиму себе щасливим, якщо дізнаюся, що мені вдалося розважити вашу високість упродовж кількох хвилин.

- Хвилини ці пролетіли непомітно, - посміхнулася йому принцеса, - тому що ви чудово розповіли все, що чули. Але, дорогий де Сент-Еньян, на жаль, ви отримали ваші відомості тільки від однієї дріади, чи не так?

- Так, ваша високість, зізнаюся, тільки від однієї.

- І, отже, не удостоїли своєю увагою маленьку наяду, яка трималася зовсім непомітно, а знала набагато більше, ніж ваша дріада, дорогий графе.

- Наяда? - повторили кілька голосів, які почали підозрювати, що в розповіді буде продовження.

- Так, наяда. Вона була біля дуба, про який ви говорите і який називається королівським - наскільки мені відомо. Чи не так, пане де Сент-Еньян?

Сент-Еньян і король переглянулися.

- Так, принцесо, - відповів де Сент-Еньян.

- Так от, біля цього дуба дзюрчить струмочок серед незабудок і маргариток.

- Мені здається, що принцеса має рацію, - сказав король, який із занепокоєнням стежив за кожним рухом губ своєї невістки.

- Ручаюся вам, що там є струмочок, - запевнила принцеса, - і доказом служить те, що наяда, яка живе в ньому, зупинила мене, коли я проходила повз.

- Не може бути! - вигукнув де Сент-Еньян.

- Так, - продовжувала принцеса, - зупинила і повідомила мені багато чого, що пан де Сент-Еньян пропустив у своїй розповіді.

- Ах, поділіться з нами, будь ласка! - попросив принц. - Ви так чарівно розповідаєте.

Принцеса відповіла поклоном на цей подружній комплімент.

- У моїй історії не буде поезії графа і його таланту описувати подробиці.

- Але вас слухатимуть із таким самим інтересом, - сказав король, який відчув щось вороже в голосі невістки.

- Утім, - продовжувала принцеса, - я говорю від імені цієї бідної маленької наяди, найчарівнішої з усіх напівбогинь, яких я коли-небудь зустрічала. Під час своєї розповіді вона стільки сміялася, що в силу медичної аксіоми: «Сміх заразливий», прошу у вас дозволу теж трохи посміятися, пригадуючи її слова.

Король і де Сент-Еньян, які помітили, що за цими словами багато хто повеселішав, перезирнулися, запитуючи один одного поглядом, чи не криється тут якась змова.

Але принцеса твердо вирішила торкнутися ножем рани, а тому з наївним, тобто найнебезпечнішим, виглядом сказала:

- Отже, я йшла повз струмок і знаходила багато квітів, які тільки-но розпустилися; значить, Філіс, Амариліс і Галатея, а також усі ваші пастушки, напевно, пройшли цією дорогою переді мною.

Король закусив губи. Розповідь ставала дедалі загрозливішою.

- Моя маленька наяда, - продовжувала принцеса, - відпочивала, лежачи на дні струмка; коли вона підпливла до мене й зачепила мене за поділ сукні, я не захотіла погано поставитися до неї, тим паче, що божество, навіть другорядне, усе-таки вище за смертну принцесу. Отже, я обійшлася з наядою привітно, і ось що вона сказала мені, заливаючись сміхом: «Уявіть собі, принцесо...» Ви розумієте, государе, це говорить наяда.

Король кивнув на знак згоди; принцеса заговорила знову:

- «Уявіть собі, принцесо, береги мого струмка були свідками вельми кумедного видовища. Два допитливих пастухи, допитливих до настирливості, стали жертвою кумедної містифікації з боку трьох німф або трьох пастушок...» Вибачте, я не пам'ятаю, як вона сказала: німфи чи пастушки. Але це не важливо, чи не так?

Під час цієї передмови король помітно почервонів, а де Сент-Еньян, втративши всяке самовладання, неспокійно витріщив очі.

- «Двоє пастухів, - розповідала, так само сміючись, моя наяда, - пішли слідами трьох дівчат...» Ні, я хочу сказати - трьох німф, тобто, вибачте, трьох пастушок. Це не завжди розсудливо, це може стиснути тих, за ким ідеш слідом. Я звертаюся до всіх присутніх дам і впевнена, що жодна з них не сперечатиметься зі мною.

Король, дуже стурбований тим, що буде далі, просив її продовжувати.

- «Але пастушки, - говорила моя наяда, - бачили, як Тірсіс і Амінтас прослизнули в ліс; місяць допоміг упізнати їх крізь дерева...» Ви смієтеся, - перервала свою розповідь принцеса. - Зачекайте, зачекайте, ви ще не дослухали до кінця.

Король зблід; де Сент-Еньян витер спітніле чоло. У групах дам почувся заглушений сміх і перешіптування.

- «Пастушки, як я сказала, помітивши нескромних пастухів, сіли біля королівського дуба, і коли ці непрохані свідки підійшли на таку відстань, що могли почути кожне слово пастушок, ті найбезневиннішим чином почали вимовляти палкі зізнання, слова яких завдяки самолюбству, притаманному всім чоловікам, і навіть найчутливішим пастухам, здалися двом слухачам солодкими, як мед».

При цих фразах, які суспільство не могло слухати без сміху, в очах короля блиснула блискавка. А Сент-Еньян опустив голову і вибухом реготу приховав свою глибоку досаду.

- Чесне слово, чарівний жарт, - промовив король, випрямляючись на повний зріст, - і ви, принцесо, розповіли його не менш чарівно; але чи правильно ви зрозуміли свою наяду?

- Адже запевняє ж граф, що він добре зрозумів мову дріад, - жваво відпарувала принцеса.

- Без сумніву, - сказав король. - Але ви знаєте, у графа є слабкість: він мітить в Академію і з цією метою вивчив багато речей, які, на щастя, невідомі вам, і дуже може бути, що мова річкової німфи належить до числа не освоєних вами предметів.

- Ви розумієте, государе, - відповіла принцеса, - що в подібних речах не довіряєш самій тільки собі; слух жінки не можна назвати непогрішним, сказав святий Августин; ось чому я побажала підкріпити себе іншими свідченнями, і так як моя наяда, будучи богинею, - поліглот... адже так кажуть, пане де Сент-Еньян?

- Так, ваша високість, - кивнув зовсім розгублений де Сент-Еньян.

- Так ось, оскільки моя наяда, - продовжувала принцеса, - поліглот і спочатку заговорила зі мною англійською, то я побоялася, як ви кажете, що погано зрозумію її, і веліла покликати мадемуазель де Монтале, де Тонне-Шарант і де Лавальєр, попросивши наяду повторити при них по-французьки те, що вона розповіла мені по-англійськи.

- І вона погодилася? - запитав король.

- О, на світі немає істоти більш люб'язної!.. Так, государю, вона все повторила, слово в слово. Отже, не залишається жодних сумнівів. Чи не так, пані, - звернулася принцеса до лівого флангу своєї могутньої армії, - адже вірно, наяда говорила саме те, що я розповідаю, і я анітрохи не спотворила істини Філіс... вибачте, я помилилася, мадемуазель Ора де Монтале, це правда?

- Абсолютна правда, принцесо! - чітко промовила мадемуазель де Монтале.

- Це правда, мадемуазель де Тонне-Шарант?

- Справжня правда! - відповідала Атенаїс не менш твердо, але не так виразно.

- А ви що скажете, Лавальєр? - запитала принцеса.

Бідна дівчина відчувала спрямований на неї пекучий погляд короля; вона не наважувалася заперечувати, не наважувалася брехати і на знак покори опустила голову. Однак ця голова більше не піднялася. Луїзу льодував холод більш болісний, ніж холод смерті.

Це потрійне свідчення придушило короля. А Сент-Еньян так навіть не намагався приховати свого відчаю і, не усвідомлюючи, що він говорить, лепетав:

- Чудовий жарт! Чудово розіграний, пані пастушки!

- Справедливе покарання за цікавість, - хрипло сказав король. - Скажіть, хто, після покарання, що спіткало Тірсіса й Амінтаса, наважиться проникнути в схованки серця пастушок? Звісно, не я... А ви, панове?

- І не ми, - хором повторила група придворних.

Принцеса тріумфувала, побачивши цю досаду короля; вона насолоджувалася, думаючи, що її розповідь послужить розв'язкою всієї цієї історії.

А принц, якого розсмішили обидві розповіді, хоча він у них нічого не зрозумів, повернувся до де Гіша і запитав:

- Що ж ти, графе, мовчиш? Невже тобі нічого сказати? Можливо, ти шкодуєш панів Тірсіса й Амінтаса?

- Шкодую від усієї душі, - відповів де Гіш, - воістину, кохання така солодка химера, що, втрачаючи його, втрачаєш більше, ніж життя. Тому, якщо два пастухи вважали себе коханими і якщо вони були щасливі і раптом, замість щастя, зустріли не тільки порожнечу, подібну до смерті, а ще й глузування над почуттям, що в тисячу разів гірше за смерть... якщо так, то я скажу, що Тірсіс і Амінтас - найнещасніші з усіх смертних.

- І ви маєте рацію, пане де Гіш, - погодився король, - бо смерть - жорстока кара за маленьку цікавість.

- Отже, розповідь моєї наяди не сподобалася королю? - наївно запитала принцеса.

- Будьте спокійні, принцесо, - сказав Людовик, взявши її за руку, - ваша наяда тим більше сподобалася мені, що вона була правдива, і її розповідь, мушу зізнатися, підтверджена неспростовними доказами.

І з цими словами він кинув на Лавальєр погляд, значення якого ніхто не міг би точно визначити, починаючи з Сократа і закінчуючи Монтенем*.

Цей погляд і ці слова остаточно знищили нещасну дівчину, яка, впавши на плече Монтале, здавалося, втратила свідомість.

Король встав, не звернувши уваги на цю маленьку пригоду, якої, втім, ніхто й не помітив; проти свого звичаю (зазвичай король сидів найдовше в принцеси), він попрощався з гостями й вирушив до своїх апартаментів.

Де Сент-Еньян пішов за ним. Наскільки він був веселий, входячи до принцеси, настільки він тепер був занурений у відчай.

Мадемуазель де Тонне-Шарант, не така чутлива, як Лавальєр, не злякалася і непритомно не падала.

CXXXII. Королівська психологія

Король швидко увійшов у свої апартаменти.

Можливо, Людовик XIV крокував так швидко, щоб не похитнутися. Він залишав за собою ніби слід таємничої печалі.

Усі помітили веселість короля під час появи його в принцеси, і всі цьому зраділи, але ніхто, імовірно, не зрозумів її істинного сенсу; навпаки, причина цього схвильованого, бурхливого відходу була зрозуміла кожному, або принаймні всі вважали, що зрозуміти її неважко.

Легковажність принцеси, її жарти, дещо різкуваті для образливого характеру, особливо якщо таким характером володіє король; надто фамільярне поводження з королем, як зі звичайним смертним, - ось які причини, на думку гостей, спричинили поспішне й несподіване залишення Людовика XIV.

Принцеса була більш проникліва, але й вона спочатку точно так само пояснила поведінку короля. З неї було досить вколоти трохи самолюбство того, хто, надто швидко забувши взяті на себе зобов'язання, мабуть, без жодної причини нехтував плодами найблагороднішої та найславетнішої своєї перемоги.

За такого стану речей принцеса вважала за потрібне показати королю різницю між коханням у високих сферах і маленькою пристрастю, придатною хіба для провінційного дворянчика.

Віддаючись високому коханню, відчуваючи його царствену силу і всемогутність, підкоряючись певною мірою його етикету і домаганням, король не тільки не принижував

себе, а знаходив у ньому спокій, упевненість, таємничість і загальну повагу.

Опускаючись же до любовної інтриги з простою фрейліною, він зустріне, навпаки, навіть у своїх найостанніших підданих осуд і глузування. Він втратить свою непогрішність і недосяжність. Спустившись у царину сірої буденщини, він неминуче зазнає її нікчемних хвилювань.

Словом, зробити з короля-бога простого смертного, торкнувшись його серця або навіть обличчя, як обличчя звичайнісінького з його слуг, означало завдати страшного удару по гордості цієї шляхетної крові: зачепити самолюбство Людовіка було легше, ніж пробудити в ньому любов. Принцеса розумно розрахувала свою помсту і, як ми бачили, домоглася свого.

Нехай читач не думає, однак, що в принцесі жили бурхливі пристрасті середньовічних героїнь або що вона бачила речі в похмурому світлі; навпаки, принцеса - молода, граціозна, дотепна, кокетлива, закохана, скоріше завдяки уяві й честолюбству, ніж за потягом серця, - принцеса, навпаки, відкрила епоху легких і швидкоплинних насолод, яка тривала сто двадцять років, із середини XVII століття до останньої чверті XVIII.

Отже, принцеса бачила або уявляла, ніби бачить речі в їхньому істинному світлі; вона знала, що король, її найясніший дівер, перший глузував зі скромної Лавальєр і вважав, що не в його звичках полюбити особу, яка викликала його глузування, бодай тільки на одну мить.

Крім того, хіба не стояло на варті самолюбство, цей демон, який відіграє таку велику роль у драматичній комедії, що називається життям жінки? Хіба самолюбство не твердило їй голосно, пошепки, напівголосно, на всілякі лади, що її, принцесу, молоду, вродливу, багату, неможливо навіть порівняти з жалюгідною Лавальєр, щоправда, теж молодою, але набагато менш вродливою і, головне, бідною? У цьому немає нічого дивного; адже відомо, що найчудовіші характери відчувають гордовиту радість, порівнюючи себе зі своїми ближніми.

Можливо, читач запитає: чого хотіла домогтися принцеса цією так тонко обдуманою атакою? Навіщо вона витратила стільки сил, якщо не йшлося про те, щоб витіснити короля із зовсім наївного серця, в якому він розраховував зайняти місце? Навіщо принцесі потрібно було надавати такого значення Лавальєр, якщо вона її не боялася?

Ні, принцеса не боялася Лавальєр, з погляду історика, який, знаючи все, бачить майбутнє, або, точніше, минуле; принцеса не була пророком або сівіллою; вона не більше, ніж інша, могла читати в тій страшній і фатальній книжці майбутнього, що приховує найважливіші події на найпотаємніших сторінках.

Ні, принцеса просто хотіла покарати короля за його суто жіночу скритність. Вона хотіла довести йому, що якщо він вдається до такої зброї для нападу, то вона, жінка розумна і родовита, зуміє відшукати в арсеналі своєї уяви зброю для оборони, придатну для відбиття удару, нанесеного навіть королівською рукою.

Крім того, вона хотіла навіяти йому, що у війнах подібного роду немає королів або що, в усякому разі, королі, які борються за себе, як звичайні смертні, ризикують втратити свою корону за першого ж удару; що, нарешті, якщо король сподівався одним своїм виглядом викликати обожнювання всіх придворних дам, то це домагання було зухвалим і образливим щодо жінок, що були вищі за інших, і урок, отриманий цим гордієм, що надто високо задирає голову, буде йому корисний.

Ось що, без сумніву, думала принцеса про короля.

Сама подія залишалася осторонь.

Керуючись цими міркуваннями, вона зробила відповідне навіювання фрейлінам і у всіх подробицях підготувала щойно розіграну комедію.

Король був приголомшений. Відтоді як він вийшов з-під опіки Мазаріні, Людовик уперше бачив, що з ним поводяться, як зі звичайним смертним.

Подібна фамільярність з боку підданих пробудила в ньому бажання дати відсіч. Сили виростають у боротьбі.

Але боротися з жінками, піддатися нападам, піддатися глузуванням з боку якихось провінціалок, які навмисне приїхали для цього з Блуа, було верхом безчестя для молодого короля, сповненого марнославства, що його навіяла свідомість їхніх особистих чеснот і високе уявлення про королівську владу.

Нічого не можна було пустити в хід: ні докорів, ні вигнання, ні навіть вираження свого невдоволення.

Висловлюючи невдоволення, він показав би, що вражений, як Гамлет*, гострою зброєю глузування.

Сердитися на жінок - яке приниження, особливо коли ці жінки можуть помститися сміхом!

О, якби в цю інтригу втрутився, окрім жінок, якийсь придворний, з яким задоволенням Людовик XIV засадив би його в Бастилію!

Але і в цьому випадку королівський гнів охолоджувало таке міркування.

Мати армію, в'язниці, майже божественну владу і користуватися цією всемогутністю для задоволення дрібної злості було негідним не тільки короля, а й звичайнісінької людини.

Отже, залишалося мовчки проковтнути образу, зберігши на обличчі звичайний благодушний і привітний вираз.

Потрібно було як ні в чому не бувало по-дружньому поводитися з принцесою. По-дружньому!.. А чому б і ні?

Принцеса або була винуватицею неприємної події, або залишалася пасивною глядачкою її.

Якщо вона підлаштувала його, це було з її боку великою зухвалістю, але хіба її роль не здавалася цілком природною?

Хто проник до неї в найсолодші миті медового місяця, щоб нашіптувати їй слова кохання? Хто насмілювався розраховувати на адюльтер, навіть більше: на кровозмішення? Хто, прикриваючись королівською мантією, сказав цій молодій жінці: «Не бійтеся нічого, кохайте французького короля, він понад усе, і один рух його руки, що тримає скіпетр, захистить вас від усіх і навіть від докорів сумління?»

І молода жінка послухалася королівських промов, поступилася голосу, що спокушав її, і тепер, пожертвувавши своєю честю, одержувала в нагороду невірність, тим більше образливу для неї, що їй віддали перевагу перед іншою, що була значно нижчою за неї, яка мала право вважати себе коханою.

Таким чином, якщо навіть принцеса і була винуватицею цієї помсти, то її не можна за це звинувачувати.

Якщо ж, навпаки, вона була тільки пасивною глядачкою події, то які підстави були у короля сердитися на неї?

Хіба вона була зобов'язана, хіба могла вона приборкати провінційні язички? Хіба вона повинна була в надмірній старанності придушити зухвалість цих трьох дівчат?

Усі ці міркування завдавали чутливого уколу гордості короля; однак, перебравши подумки всі свої образи і ніби перев'язавши рану, Людовик XIV з подивом відчув новий, незрозумілий, глухий, нестерпний біль.

І він не смів зізнатися собі, що цей ріжучий біль гніздиться у нього в серці.

Справді, історику потрібно розповісти читачам, як король говорив сам із собою: він дозволив наївному зізнанню Лавальєра полоскотати своє серце; він повірив у чисте кохання, кохання до людини, кохання безкорисливе, і його душа, що була набагато молодшою й набагато наївнішою, ніж він

припускав, спрямувалася назустріч іншій душі, яка щойно відкрила йому свої бажання.

Найнезвичайніше в складній історії кохання - взаємопов'язаність почуттів двох сердець: немає ні одночасності, ні рівності; одне серце майже завжди починає любити раніше за інше і майже завжди перестає любити після іншого. Електричний струм породжується інтенсивністю першої пристрасті, що спалахнула. Що більше любові виявила Лавальєр, то сильніше відчув її король.

Саме це і дивувало короля.

Адже йому ясно довели, що симпатичний струм не міг захопити його серця, бо це зізнання не було зізнанням кохання, бо воно було лише образою, завданою людині й королю, бо, словом, воно було містифікацією.

Таким чином, ця дівчина, в якої, строго кажучи, не було нічого особливого, середні краса, знатність, розум, - таким чином, ця бідна дівчина, обрана принцесою за її нікчемність, не лише кинула виклик королеві, а й ще й знехтувала королем, тобто людиною, якій, як азійському султану, варто було тільки кинути погляд, простягнути руку, впустити хустину, щоб здобути перемогу.

Від учорашнього вечора він був так зайнятий цією дівчиною, що не міг думати ні про що інше; від учорашнього вечора його уява прикрашала її всіма принадами, яких у неї не було; словом, він, король, у якого було стільки нагальних справ, якого кликали стільки жінок, від учорашнього вечора присвятив усі хвилини свого життя, усі биття свого серця єдиній мрії.

Воістину, це було занадто.

І оскільки обурення короля змусило його забути про все, зокрема про присутність де Сент-Еньяна, то воно виливалося в найнесамовитіших лайках.

Щоправда, де Сент-Еньян забився в куточок і лише звідти спостерігав за грозою. Порівняно з королівським гнівом його власне розчарування здавалося йому нікчемним; він тільки боявся, як би цей гнів не обрушився на нього.

Справді, король раптом перестав ходити кімнатою і, спрямувавши на Сент-Еньяна розгніваний погляд, вимовив:

- А ти, де Сент-Еньян?

Де Сент-Еньян зробив рух, який означав: «Що ви хочете сказати, государе?»

- Так, ти виявився таким же дурнем, як і я, чи не так?

- Государ... - пролепетав де Сент-Еньян.

- Ти попався на цей грубий жарт?

- Господарю, - заговорив де Сент-Еньян, почавши тремтіти всім тілом, - нехай ваша величність не гнівається: вашій величності відомо, що жінки - істоти недосконалі, створені для зла, а відтак вимагати від них добра неможливо.

Король, який мав глибоку повагу до своєї особистості і починав осягати мистецтво володіти своїми пристрастями, яке він зберіг на все життя, - король зрозумів, що впускає свою гідність, виявляючи стільки палкості з такого нікчемного приводу.

- Ні, - жваво сказав він, - ні, ти помиляєшся, Сент-Еньян, я не гніваюся, я тільки захоплююся тією спритністю і сміливістю, які були виявлені цими двома дівицями, а найбільше дивуюся я тому, як нерозумно поклалися ми на голос свого серця, маючи можливість довідатися всі подробиці.

- О, серце, государю, серце! Цьому органу слід надати тільки його фізичні функції, віднявши від нього всі функції моральні. Зізнаюся, побачивши, що серце вашої величності так сильно зайняте цією...

- Зайнято? Моє серце? Розум - можливо; що ж стосується серця... то воно...

Людовик знову помітив, що, бажаючи прикрити один фланг, він готовий оголити інший.

- Утім, - додав він, - мені нема за що дорікати цій крихітці. Я ж знав, що вона кохає іншого.

- Віконта де Бражелона, так. Адже я попереджав вашу величність.

- Ти маєш рацію, але не ти був перший. Граф де Ла Фер просив у мене руки мадемуазель де Лавальєр для свого сина. Ну, якщо вони кохають одне одного, я обвінчаю їх, щойно Бражелон повернеться з Англії.

- Впізнаю всю великодушність короля.

- Досить, Сент-Еньян, досить про це, - зупинив його Людовик.

- Так, забудемо образу, государе, - підкорився придворний.

- До того ж це буде неважко, - відповів король зітхнувши.

- І для початку я напишу на цю трійцю гарненьку епіграму. Я назву її: «Наяда і Дріада»; це принесе задоволення принцесі.

- Дій, де Сент-Еньян, дій, - прошепотів король. - Ти прочитаєш вірші, це мене розважить. Усе це дрібниці, Сент-Еньян, дрібниці, - додав король із виглядом людини, якій важко дихати.

Коли король оговтався і йому вдалося надати своєму обличчю виразу ангельського терпіння, у двері постукав камердинер.

Де Сент-Еньян шанобливо відійшов убік.

- Увійдіть, - сказав король.

Камердинер відчинив двері.

- Що сталося? - запитав Людовик.

Камердинер показав записку, складену трикутником.

- Для його величності, - сказав він.

- Від кого?

- Не знаю, лист був переданий одним із чергових офіцерів.

За знаком короля лакей подав лист.

Король підійшов до свічки, розкрив лист, прочитав підпис і не міг утриматися від вигуку.

Сент-Еньян, який шанобливо відійшов убік, проте все бачив і чув.

Він підбіг до короля.

Король відпустив лакея рухом руки.

- Боже мій! - вимовив король, читаючи лист.

- Ваша величність нездорова? - запитав де Сент-Еньян.

- Ні, ні, Сент-Еньян, читай!

І король подав йому листа.

Очі де Сент-Еньяна жадібно кинулися до підпису.

- Лавальєр! - вигукнув він. - О, государе!

- Читай, читай!

І де Сент-Еньян прочитав:

«Пане государе, пробачте мені мою настирливість, головне ж, пробачте недотримання етикету в цьому листі; але він здається мені більш нагальним і більш невідкладним, ніж якась депеша; тож, я дозволяю собі звернутися з листом до вашої величності.

Я повернулася до себе, розбита горем і втомою, государе, і благаю вашу величність дати мені аудієнцію, на якій я скажу моєму королю всю правду.

Луїза де Лавальєр».

- Що скажеш? - запитав король, відбираючи лист у Сент-Еньяна, абсолютно спантеличеного тим, що він прочитав.

- Що я скажу? - повторив де Сент-Еньян.

- Що ти про це думаєш?

- Не знаю.

- А все-таки?

- Пане государе, крихітка відчула грозу і злякалася.

- Чого злякалася? - здивувався Людовик.

- У вашої величності є тисяча причин сердитися на автора або на авторів цього злого жарту, а пам'ять вашої величності, повернута в недобрий бік, слугує вічною погрозою для людини, яка виявила необережність.

- Я іншої думки.

- Король бачить краще за мене.

- Ось що я бачу в цих рядках: горе, примус... Особливо якщо згадати деякі подробиці сцени, що розігралася у принцеси... Словом...

Король не договорив.

- Словом, - підхопив Сент-Еньян, - ваша величність хочете дати аудієнцію. Ось що для мене ясно.

- Я зроблю більше, Сент-Еньян.

- Що саме, государе?

- Візьми плащ...

- Але, государе...

- Ти знаєш, де кімната фрейлін принцеси?

- Звичайно.

- І знаєш, як туди проникнути?

- Ні, цього я не знаю.

- Але все-таки ти знайомий там із ким-небудь?

- Воістину, ви, государю, - джерело щасливих думок.

- Ти кого-небудь знаєш?

- Так.

- Кого ж?

- Одну молоду людину, яка в хороших стосунках з однією дівчиною.

- Фрейліною?

- Так, фрейліною, государ.

- Де Тонне-Шарант? - зі сміхом запитав Людовик.

- На жаль, ні; з Монтале.

- Його звуть?

- Малікорн.

- І ти можеш покластися на нього?

- Мені здається, государю. У нього, напевно, є якийсь ключ... А якщо є, він мені позичить його... Я зробив йому одну послугу.

- Тим краще. Ходімо!

- Я до послуг вашої величності.

Король накинув свій плащ на плечі де Сент-Еньяна, а сам одягнув його плащ, і обидва вийшли у вестибюль.

CXXXIII. Чого не передбачали ні наяда, ні дріада

Де Сент-Еньян зупинився на майданчику сходів, що вели на антресолі до фрейлін і на другий поверх до принцеси. Там він велів лакею, що проходив повз, покликати Малікорна, який ще був у принца.

Через десять хвилин прийшов Малікорн і став уважно вдивлятися в темряву.

Король відступив у дальній кут вестибюля. Навпаки, де Сент-Еньян виступив уперед.

Вислухавши його прохання, Малікорн розгубився.

- Ого, - сказав він, - ви хочете, щоб я провів вас у кімнати фрейлін?

- Так.

- Ви розумієте, що я не можу виконати такого прохання, не знаючи мети вашого візиту?

- На жаль, дорогий Малікорн, я не маю змоги дати вам якесь пояснення; ви маєте довіритися мені, як другові, який зробив вам послугу вчора і просить, щоб ви зробили йому послугу сьогодні.

- Але ж я, пане, сказав вам, що мені було потрібно: я просто не хотів спати просто неба. Кожна чесна людина може зізнатися в цьому, ви ж нічого не повідомляєте мені.

- Повірте, дорогий Малікорн, - наполягав де Сент-Еньян, - що, якби мені було дозволено, я пояснив би вам усе.

- У такому разі, пане, я ніяк не можу дозволити вам увійти до мадемуазель де Монтале.

- Чому?

- Вам це відомо краще, ніж будь-кому, тому що ви застали мене на паркані, коли я відчиняв своє серце мадемуазель де Монтале; погодьтеся, що моя люб'язність сягала б надто далеко, якби, доглядаючи її, я сам відчинив би двері в її кімнату.

- Хто ж вам сказав, що я прошу у вас ключ від її кімнати?

- Тоді від чиєї ж?

- Вона, здається, живе не сама?

- Ні, не одна.

- Разом із мадемуазель де Лавальєр?

- Так, але у вас не може бути справи до мадемуазель де Лавальєр, так само як і до мадемуазель де Монтале; є тільки двоє людей, яким я вручив би цей ключ: пану де Бражелону,

якби він попросив мене дати його, і королю, якби він наказав мені.

- У такому разі дайте мені цей ключ, пане, я вам наказую, - вимовив король, виступаючи з темряви і відкриваючи свій плащ. - Мадемуазель де Монтале спуститься до вас, а ми піднімемося до мадемуазель де Лавальєр; у нас справа тільки до неї.

- Король! - вигукнув Малікорн, падаючи до ніг Людовика.

- Так, королю, - відповів з посмішкою Людовик, - який вам так само вдячний за ваш опір, як і за вашу капітуляцію. Вставайте, пане, і зробіть нам послугу, яку ми просимо від вас.

- Слухаю, государе, - сказав Малікорн, піднімаючись із колін.

- Попросіть мадемуазель де Монтале спуститися, - наказав король, - і ні слова про мій візит.

Малікорн поклонився на знак покори і почав підніматися сходами. Однак король раптово змінив рішення і рушив за ним так поспішно, що хоча Малікорн піднявся вже до половини сходів, Людовик одночасно з ним дійшов до кімнати фрейлін. Він побачив через напіввідчинені двері Лавальєр, яка сиділа в кріслі, і в іншому кутку кімнати Монтале, яка зачісувалася перед дзеркалом і вступила в переговори з Малікорном. Король швидко відчинив двері й увійшов. Монтале скрикнула і, впізнавши короля, втекла. Бачачи це, Лавальєр теж випросталася, але одразу ж знову впала в крісло.

Король повільно підійшов до неї.

- Ви хотіли аудієнції, мадемуазель, - холодно почав він, - я готовий вислухати вас. Говоріть.

Де Сент-Еньян, вірний своїй ролі глухого, сліпого і німого, помістився в кутку біля дверей на табуреті, який точно навмисне був поставлений для нього. Сховавшись за портьєру, він виконував роль доброго сторожового собаки, що охороняє свого господаря і не турбує його.

Жахнувшись, побачивши роздратованого короля, Лавальєр встала вдруге і благально глянула на Людовика.

- Господарю, - пробурмотіла вона, - вибачте мені.

- За що ж вас прощати, пані? - запитав Людовик XIV.

- Господарю, я дуже завинила, більше того: я скоїла злочин.

- Ви?

- Господарю, я образила вашу величність.

- Ні крапельки, - відповідав Людовик XIV.

- Господарю, благаю вас, не говоріть зі мною так суворо. Я відчуваю, що я образила вас, государю. Але я поясню вам, що це було зроблено мною не навмисне.

- Чим же, однак, пані пані, - сказав король, - ви образили мене? Я нічого не розумію. Жартом молодої дівчини, жартом абсолютно наївним? Ви посміялися над легковірним молодим чоловіком: це цілком природно; кожна жінка на вашому місці пожартувала б так само.

- О, ваша величність, ви знищуєте мене цими словами.

- Чому ж?

- Тому що, якби жарт походив від мене, він не був би невинним.

- Це все, що ви хотіли сказати мені, просячи в мене аудієнції?

І король зробив рух, ніби збираючись піти.

Тоді Лавальєр, зробивши крок до короля, уривчастим, переривчастим голосом вигукнула:

- Ваша величність чули все?

- Що все?

- Усе, що було сказано мною під королівським дубом?

- Я не пропустив жодного слова, мадемуазель.

- І, слухаючи мене, ваша величність могли подумати, що я зловжила вашою легковірністю?

- Так, легковір'ям, це ви правильно сказали.

- Хіба вашій величності невідомо, що бідні дівчата іноді бувають змушені коритися чужій волі?

- Вибачте, я не можу зрозуміти, яким чином та воля, яка, ймовірно, проявилася так вільно під королівським дубом, могла до такої міри підкоритися чужій волі.

- О, але погроза, государю?

- Погроза? Хто вам погрожував? Хто смів вам погрожувати?..

- Ті, хто має на це право, государю.

- Я не визнаю ні за ким права погрожувати в моєму королівстві.

- Вибачте мені, государе, навіть біля вашої величності є люди, досить високопоставлені, які вважають за можливе занапастити дівчину без майбуття, без статків, яка не має нічого, крім доброго імені.

- Як же вони можуть погубити її?

- Згубити її репутацію шляхом ганебного вигнання.

- Мадемуазель, - промовив король із глибокою гіркотою, - я не люблю людей, які, виправдовуючись, зводять провину на інших.

- Государ!

- Так, мені важко бачити, що замість простого зізнання ви плетете переді мною цілу мережу докорів і звинувачень.

- Яким ви не надаєте жодного значення?.. - вигукнула Луїза.

Король промовчав.

- Скажіть же! - з палкістю повторила Лавальєр.

- Мені сумно зізнатися в цьому, - сказав король із холодним поклоном.

Дівчина сплеснула руками.

- Отже, ви мені не вірите? - запитала вона.

Король нічого не відповів.

- Отже, ви припускаєте, що я, я... що це я склала цю смішну, безчесну змову, щоб так посміятися над вашою величністю?

- Боже мій, це зовсім не безчесно, - заперечив король, - це навіть не змова, просто досить кумедний жарт, і більше нічого.

- О! - у розпачі прошепотіла Лавальєр. - Король мені не вірить! Король не хоче мені вірити!

- Так, не хочу.

- Боже! Боже!

- Послухайте, що може бути природніше? Король іде за мною слідом, підслуховує мене, підстерігає; король, можливо, хоче потішитися наді мною; ну що ж, а ми потішимося над ним. І оскільки в короля є серце, вколемо його в серце.

Лавальєр закрила обличчя руками, заглушаючи ридання. Людовик безжально продовжував говорити, зганяючи на бідній жертві все, що він витерпів сам:

- Придумаємо ж байку, скажемо, що я люблю його, що я зупинила на ньому свій вибір. Король такий наївний і такий самовпевнений, що повірить мені; тоді ми всюди розголосимо про цю наївність короля і посміємося над ним.

- О, - вигукнула Лавальєр, - думати так... це жахливо!

- Це ще не все, - продовжував король. - Якщо цей гордовитий король сприйме жарт всерйоз, якщо він необережно висловить при інших що-небудь схоже на радість, ось тоді-то ми принизимо його перед усім двором; то-то буде приємно розповісти про це моєму коханому; походеньки государя, обдуреного лукавою дівчиною, - чим не придане для майбутнього чоловіка!

- Пане государе, - вигукнула в повному розпачі Лавальєр, - ні слова більше, благаю вас! Хіба ви не бачите, що ви вбиваєте мене?

- О, тонкий жарт, - прошепотів король, який уже почав трохи пом'якшуватися.

Лавальєр раптово впала на коліна, сильно вдарившись об паркет.

- Господарю, - благала вона, ламаючи руки, - я віддаю перевагу ганьбі перед зрадою!

- Що ви робите? - запитав король, але не ворухнув пальцем, щоб підняти дівчину.

- Господарю, коли я пожертвую заради вас своєю честю і своїм життям, ви, можливо, повірите моїй правдивості. Розповідь, яку ви чули у принцеси, - брехня; а те, що я сказала під дубом...

- Ну?

- Тільки це і було правдою.

- Пані! - вигукнув король.

- Господарю, - продовжувала Лавальєр, захоплена своїм несамовито палким почуттям. - Господарю, якби навіть мені довелося померти від сорому на цьому місці, я повторювала б до втрати голосу: я сказала, що люблю вас... я дійсно люблю вас!

- Ви!

- Я вас кохаю, государе, відтоді, як я вас побачила, від тієї хвилини, як там, у Блуа, де я нудилася, ваш царственний погляд упав на мене, променистий і життєдайний; я вас кохаю, государе! Я знаю: бідна дівчина, яка любить свого короля і зізнається йому в цьому, робить образу величності. Покарайте мене за цю зухвалість, зневажайте за нерозсудливість, але ніколи не говоріть, ніколи не думайте, що я посміялася над вами, що я зрадила вас! У мені тече кров, вірна королям, государю, і я люблю... люблю мого короля!.. Ах, я вмираю!

І, втративши сили, задихаючись, вона впала як підкошена, подібно до квітки, зрізаної серпом женця, про яку розповідає Вергілій*.

Після цих слів, після цього палкого благання в короля не залишилося ні досади, ні сумнівів; усе його серце відкрилося для пекучого подиху цієї любові, висловленої з такою шляхетністю і такою мужністю.

Почувши це пристрасне зізнання, Людовик ослаб і закрив обличчя руками. Але коли пальці Лавальєр вхопилися за його руки і гаряче потискування закоханої дівчини зігріло їх, він загорівся, своєю чергою, і, схопивши Лавальєр в обійми, підняв її і притиснув до серця.

Голова її безжиттєво опустилася до нього на плече. Переляканий король покликав де Сент-Еньяна.

Де Сент-Еньян, який нерухомо сидів у своєму кутку, підбіг, вдаючи, що витирає сльози. Він допоміг Людовику посадити дівчину в крісло, спробував допомогти їй, окропив «водою угорської королеви», повторюючи при цьому:

- Пані! Послухайте, пані! Заспокойтеся! Король вам вірить, король вас прощає. Та прокиньтеся ж! Ви можете дуже сильно розхвилювати короля, пані сударко; його величність чутлива, у його величності теж є серце. Ах, чорт забирай! Пані, дозвольте звернути вашу увагу, король дуже зблід!

Але Лавальєр залишалася в забутті.

- Пані, пані! - продовжував де Сент-Еньян. - Та прокиньтеся ж, прошу вас, благаю, пора! Подумайте: якщо королю стане погано, мені доведеться кликати лікаря. Ах, яке нещастя, боже мій! Дорога, та прокинься ж! Зробіть зусилля, жвавіше, жвавіше!

Важко було говорити більш красномовно і більш переконливо, ніж Сент-Еньян; але щось сильніше, ніж це красномовство, привело Лавальєр до тями.

Король опустився перед нею на коліна і став покривати її руки пекучими поцілунками. Вона нарешті прийшла до тями, розплющила очі, в яких ледь жевріло життя, і прошепотіла:

- О, государе, значить, ваша величність пробачаєте мене?

Король не відповідав... Він був занадто схвильований.

Де Сент-Еньян знову вважав своїм обов'язком відійти. Він побачив, що очі його величності запалилися полум'ям.

Лавальєр встала.

- А тепер, государю, - мужньо вимовила вона, - тепер, коли я виправдалася, принаймні в очах вашої величності, дозвольте мені піти в монастир. Там я буду благословляти мого короля все життя і помру, прославляючи бога, який дарував мені один день щастя.

- Ні, ні, - відповів король, - ви житимете тут, благословляючи бога і люблячи Людовика, який влаштує вам життя, повне блаженства, який вас любить і клянеться вам у цьому!

- О государ, государ!

Щоб розвіяти сумніви Лавальєр, король почав цілувати її з таким жаром, що де Сент-Еньян поспішив сховатися за портьєрою. Ці поцілунки, які вона спочатку не мала сили відкинути, запалили молоду дівчину.

- О государ! - вигукнула вона. - Не змушуйте мене покаятися в моїй відвертості, бо це довело б мені, що ваша величність усе ще зневажаєте мене.

- Пані, - сказав король, шанобливо відступаючи від неї, - нікого у світі я не люблю і не поважаю так, як вас. І відтепер ніхто при моєму дворі, присягаюся вам, не користуватиметься такою пошаною, як ви. Прошу вас пробачити мій порив, пані пані, породжений надлишком любові; але я ще краще доведу вам її силу, надаючи вам усю повагу, якої ви можете побажати.

Потім, поклонившись їй, запитав:

- Пані, ви дозволите закарбувати поцілунок на вашій руці?

І він шанобливо торкнувся губами тремтячої руки молодої дівчини.

- Відтепер, - додав Людовик, випрямляючись і пестячи Лавальєр поглядом, - відтепер ви під моїм заступництвом. Ніколи не говоріть нікому про зло, яке я вам заподіяв, і пробачте інших за те, що вони зробили вам. Тепер ви стоятимете настільки вище за них, що вони не тільки не навіють вам ані тіні страху, а й збуджуватимуть у вас навіть жалість.

І, зробивши їй шанобливий уклін, немов виходячи з храму, король покликав де Сент-Еньяна.

- Графе, - сказав він, - сподіваюся, що мадемуазель погодиться удостоїти вас певною часткою своєї прихильності взамін тієї дружби, яку я навіки дарую їй.

Де Сент-Еньян схилив коліно перед Лавальєр.

- Як я буду щасливий, - прошепотів він, - якщо мадемуазель удостоїть мене цієї честі!

- Я пошлю вам вашу подругу, - вимовив король. - Прощавайте, мадемуазель, або краще - до побачення!

І король весело пішов, тягнучи за собою де Сент-Еньяна. Принцеса не передбачала такої розв'язки. Ні наяда, ні дріада нічого не говорили їй про це.

CXXXIV. Новий генерал єзуїтського ордену

У той час як Лавальєр і король з'єднували в першому зізнанні печалі минулого, щастя поточної хвилини і надії на майбутнє, Фуке, повернувшись додому, тобто в апартаменти, відведені йому в замку, розмовляв з Арамісом про все те, чим король у цю хвилину нехтував.

- Скажіть мені, - почав Фуке, посадивши свого гостя в крісло і сам сівши поруч, - скажіть мені, пане д'Ербле, як ідуть справи в Бель-Ілі, чи є у вас звідти якісь звістки?

- Пане суперінтендант, - відповів Араміс, - там усе йде згідно з нашими бажаннями; усі витрати оплачено, жодного з наших планів не виявлено.

- А гарнізон, який король збирався поставити там?

- Сьогодні вранці я дізнався, що він прибув туди вже два тижні тому.

- А як його там прийняли?

- Чудово.

- Що ж сталося з колишнім гарнізоном?

- Він висадився в Сарзо, і звідти його негайно відправили в Кемпер*.

- А новий гарнізон?

- Він зараз наш.

- Ви впевнені в тому, що говорите, єпископе?

- Упевнений. І ви зараз дізнаєтеся, як усе це сталося.

- Але ж з усіх гарнізонних стоянок Бель-Іль найгірша?

- Знаю - і дію відповідно до цього; тіснота, відрізаність від світу, немає жінок, немає гральних будинків. А в наш час, - додав Араміс із притаманною тільки йому одному посмішкою, - дуже сумно бачити, до чого молоді люди прагнуть розваг і, отже, до чого вони бувають прихильні до того, хто дає їм можливість повеселитися.

- А якщо вони розважатимуться в Бель-Ілі?

- Якщо вони розважатимуться завдяки королю, вони віддадуть серце королю; якщо ж вони нудьгуватимуть через короля і розважатимуться з милості пана Фуке, вони полюблять пана Фуке.

- А ви попередили мого інтенданта, щоб негайно після їхнього прибуття...

- Ні, ми дали їм понудьгувати з тиждень, а через тиждень вони завили, сказавши, що колишні офіцери мали більше розваг, ніж вони. Тоді їм було сказано, що колишні офіцери вміли зав'язати дружбу з паном Фуке, і що пан Фуке, вбачаючи в них своїх друзів, доклав усіх зусиль, щоб вони не нудьгували в його володіннях. Вони задумалися. Але інтендант негайно ж додав, що хоча йому й невідоме розпорядження пана Фуке, він усе-таки достатньо знає свого пана і з упевненістю може сказати, що кожен дворянин, який перебуває на службі короля, цікавить його. І хоча новоприбулі невідомі йому, він готовий зробити для них те саме, що робив і для інших.

- Чудово! І, сподіваюся, обіцянки були приведені у виконання? Адже ви знаєте, я не хочу, щоб від мого імені давали порожні обіцянки.

- Після цього в розпорядження офіцерів було надано два судна і коней; їм вручили ключі від головної будівлі; тепер вони влаштовують там полювання і катаються з бель-ільськими

дамами, принаймні з тими з них, які не бояться морської хвороби.

- Ну а солдати?

- Усе відносно, ви розумієте; солдатам дають вино, чудову їжу і велику платню. Отже, ми можемо покластися на цей гарнізон.

- Добре.

- Звідси випливає, що якщо кожні два місяці в нас мінятимуть гарнізон, то за два роки вся армія перебуває в Бель-Ілі. Тоді за нас буде не один полк, а п'ятдесят тисяч осіб.

- Я добре знав, - сказав Фуке, - що ніхто, крім вас, пане д'Ербле, не може бути таким дорогоцінним, таким незамінним другом, але при всьому цьому, - додав він зі сміхом, - ми забуваємо нашого друга дю Валлона. Що з ним? Протягом трьох днів, які я провів у Сен-Манді, я забув про все на світі, зізнаюся.

- Ну, та я-то не забув, - відповів Араміс. - Портос у Сен-Манді; його там догоджають якнайкраще, годують вишукано, подають тонкі вина; він гуляє в маленькому парку, відкритому тільки для вас одного; він ним користується. Він вправляє свої м'язи, згинаючи молоді в'язи або ламаючи старі дуби, як Мілон Кротонський*, а оскільки в парку немає левів, то ми, ймовірно, застанемо його неушкодженим. Наш Портос - сміливець!

- Так, але тим часом він скучить, почне розпитувати.

- Він ні з ким не бачиться.

- Але ж він же чогось чекає, на що-небудь сподівається?

- Я вселив йому одну надію, і він живе нею.

- Яку ж?

- Бути представленим королю.

- Ого! В якості кого?

- Як інженера Бель-Іля, чорт забирай!

- Значить, тепер потрібно, щоб він повернувся в Бель-Іль?

- Обов'язково; я навіть думаю відіслати його туди якомога швидше. Портос - представницька особистість; тільки д'Артаньян, Атос і я знаємо його слабкості. Портос нікому не довіряється, він сповнений гідності; на офіцерів він справить враження паладина* часів хрестових походів. Він напоїть увесь головний штаб, не п'яніючи сам, і стане предметом загального здивування і симпатії, потім, якби нам знадобився якийсь наказ, Портос - уособлений наказ: усякий змушений буде виконати те, що він забажає.

- Так відішліть його.

- Це якраз те, чого я хочу, але тільки через кілька днів, бо мені потрібно сказати вам одну річ.

- Яку?

- Я не довіряю д'Артаньяну. Як ви могли помітити, його немає у Фонтенбло, а д'Артаньян ніколи не їде даремно. Тому тепер, покінчивши зі своїми справами, я постараюся дізнатися, що за справи у д'Артаньяна.

- Ви все владнали?

- Так.

- Щасливчик ви, хотілося б і мені сказати те саме.

- Сподіваюся, що у вас немає жодних занепокоєнь?

- Гм!

- У такому разі, - промовив Араміс із властивою йому послідовністю в думках, - у такому разі ми можемо подумати про те, що я говорив вам учора з приводу малятка.

- Який?

- З приводу де Лавальєр.

- Ах, правда!

- Вам не гидко залицятися до цієї дівчини?

- Цьому заважає тільки одне.

- Що?

- Моє серце зайняте іншою, і я рівно нічого не відчуваю до цієї дівчини.

- Жахливо, якщо зайняте серце в той час, коли так потрібна голова.

- Ви маєте рацію. Але ви бачите, що за першим же вашим словом я все кинув. Однак повернемося до малятка. Яку користь ви бачите в тому, щоб я зайнявся нею?

- Бачте, кажуть, що король зацікавився нею.

- А по-вашому, це неправда? Адже ви все знаєте.

- Я знаю, що король раптово змінився; ще третього дня він палав пристрастю до принцеси, і кілька днів тому принц скаржився на це королеві-матері, відбувалися подружні непорозуміння і чулося материнське бурчання.

- Звідки вам усе це відомо?

- Відомо достеменно!

- Що ж із цього випливає?

- А те, що після цих непорозумінь, цього бурчання король перестав розмовляти з її високістю.

- А далі?

- Далі він зайнявся де Лавальєр. Мадемуазель де Лавальєр - фрейліна принцеси. Чи знаєте ви, що в коханні називають прикриттям?

- Звичайно.

- Так от: мадемуазель де Лавальєр слугує прикриттям принцеси. Скористайтеся цим станом речей. Поранене самолюбство полегшить перемогу; таємниці короля і принцеси

будуть у руках малятка. А ви знаєте, що розумна людина робить із таємницями?

- Але як підступитися до неї?

- І це питаєте в мене ви? - здивувався Араміс.

- Запитую, бо в мене немає часу займатися нею.

- Вона бідна, скромна, ви створите їй становище: чи підкорить вона собі короля як фаворитка, чи просто наблизиться до нього як повірена його таємниць, у ній ви придбаєте вірну людину.

- Добре, - сказав Фуке. - Що ж ми зробимо щодо цієї крихітки?

- А що ви робили, коли хотіли сподобатися жінці, пане суперінтендант?

- Писав їй. Пояснювався в коханні. Пропонував їй свої послуги і підписувався: Фуке.

- І жодна не чинила опору?

- Тільки одна, - відповів Фуке. - Але чотири дні тому і вона здалася, як інші.

- Чи не будете ви ласкаві написати кілька слів? - усміхнувся Араміс, подаючи Фуке перо.

Фуке взяв його.

- Диктуйте, - попросив він. - Моя голова до того зайнята іншими справами, що я не в змозі скласти двох рядків.

- Йде, - погодився Араміс, - пишіть.

І він продиктував:

«Пані, я бачив вас, і ви не здивуєтеся, що я знайшов вас красунею. Але через відсутність становища, гідного вас, ви тільки животієте при дворі.

Якщо у вас є якесь честолюбство, то кохання порядної людини послужить опорою для вашого розуму і ваших принад.

Приношу мою любов до ваших ніг; але оскільки навіть найпобожніша й оточена таємницями любов може скомпрометувати предмет свого культу, то такій гідній особі не личить наражати на небезпеку свою репутацію, не отримавши натомість гарантій, які забезпечать її майбутність.

Якщо ви зволите відповісти на мою любов, то вона зуміє довести вам свою вдячність, зробивши вас назавжди вільною і незалежною».

Написавши цей лист, Фуке глянув на Араміса.

- Підпишіть.

- Чи потрібно це?

- Ваш підпис на листі коштує мільйона. Ви забуваєте це, дорогий суперінтенданте.

Фуке підписався.

- З ким ви надішлете цей лист? - запитав Араміс.

- Зі своїм лакеєм.

- Ви в ньому впевнені?

- Це випробувана людина. Утім, ми ведемо гру без ризику.

- Чому?

- Якщо правда те, що ви говорите про послуги цієї крихітки королю і принцесі, то король дасть їй грошей, скільки вона забажає.

- То, виходить, у короля є гроші? - здивувався Араміс.

- Так, потрібно думати, бо в мене він їх не просить.

- Попросить, будьте спокійні!

- Ба більше: я думав, що він заговорить зі мною про свято у Во.

- І що ж?

- Він і не заїкнувся.

- Ще заговорить.

- Ви вважаєте короля дуже жорстоким, дорогий д'Ербле.

- Не його.

- Він молодий, отже, він добрий.

- Він молодий, отже, він слабкий і схильний до пристрастей; і пан Кольбер тримає у своїх брудних лапах його слабкості та його пристрасті.

- Ось бачите, ви боїтеся його.

- Я не заперечую.

- У такому разі я пропав.

- Як так?

- Я користувався впливом у короля тільки завдяки грошам.

- Ну то що ж?

- Я розорений.

- Ні!

- Як ні? Хіба ви знаєте мої справи краще за мене?

- Може бути.

- А що, якщо він вимагатиме від мене цього свята?

- Ви дасте його.

- А гроші?

- А хіба їх у вас коли-небудь не вистачало?

- О, якби ви знали, якою ціною я дістав останні гроші!

- Наступна сума не коштуватиме вам труднощів.

- Хто ж мені її дасть?

- Я.

- Ви дасте мені шість мільйонів? Що ви кажете?.. Шість мільйонів?!

- Якщо знадобиться, то й десять.

- Право, дорогий д'Ербле, - сказав Фуке, - ваша самовпевненість лякає мене більше, ніж гнів короля.

- Пусте!

- Хто ж ви такий?

- Здається, ви мене знаєте.

- Я помиляюся у вас; чого ж ви хочете?

- Я хочу бачити на троні Франції короля, який був би відданий пану Фуке, і хочу, щоб пан Фуке був відданий мені.

- О! - вигукнув Фуке, потискаючи руку Араміса. - Що стосується моєї відданості, то я весь ваш, але, дорогий д'Ербле, ви помиляєтеся.

- Щодо чого?

- Король ніколи не буде мені відданий.

- Мені здається, я не говорив, що король буде вам відданий.

- Навпаки, ви щойно це сказали.

- Я не говорив - теперішній король, я сказав - король узагалі.

- Хіба це не однаково?

- Ні, це абсолютно різні речі.

- Не розумію.

- Зараз зрозумієте. Припустіть, що королем у нас не Людовик Чотирнадцятий.

- Не Людовик Чотирнадцятий?

- Ні, а людина, яка цілком залежить від вас.

- Це немислимо.

- Навіть зобов'язаний вам троном.

- Ви з глузду з'їхали! Тільки Людовик Чотирнадцятий може сидіти на французькому престолі; я не бачу нікого, хто міг би замінити його.

- А я бачу.

- Хіба що принц, брат короля, - сказав Фуке, із занепокоєнням поглядаючи на Араміса. - Але принц...

- Ні, не принц.

- Як же ви хочете, щоб принц не королівської крові... як ви хочете, щоб принц, який не має жодного права...

- Мій король, або, вірніше, ваш король, матиме всі необхідні якості, повірте мені.

- Бережіться, пане д'Ербле, бережіться, ви викликаєте у мене трепет, у мене голова йде обертом.

Араміс усміхнувся:

- Яка, однак, дрібниця приводить вас у трепет.

- Повторюю, ви мене лякаєте.

Араміс знову посміхнувся.

- Ви смієтеся? - запитав Фуке.

- Прийде час, коли ви теж посміємося. Тепер же я буду сміятися один.

- Поясніть.

- Коли прийде час, я поясню вам усе, будьте спокійні. Ви не апостол Петро, а я не Христос, проте я скажу вам: «Маловірний, навіщо ти засумнівався?»

- Ах, боже мій, я сумніваюся... я сумніваюся, тому що нічого не бачу.

- Отже, ви сліпі, у такому разі я звернуся до вас не як до апостола Петра, а як до апостола Павла: «Настане день, коли очі твої відкриються».

- О, як я хотів би вірити! - зітхнув Фуке.

- Ви не вірите? Але ж я десять разів провів вас над безоднею, у яку ви один скинулися б; адже з генерального прокурора ви стали інтендантом, з інтенданта - першим міністром, з першого міністра - палацовим мером. Ні, ні, - додав Араміс зі своєю незмінною посмішкою, - ні, ви не можете бачити і, отже, не можете вірити. - Із цими словами Араміс встав, збираючись іти.

- Одне тільки слово, - зупинив його Фуке. - Ви ніколи ще не говорили зі мною так, не виявляли такої впевненості, або, краще сказати, такої зухвалості.

- Для того щоб говорити голосно, потрібно мати свободу голосу.

- І вона у вас є?

- Так.

- З яких же пір?

- З учорашнього дня.

- О, пане д'Ербле, стережіться, ви занадто самовпевнені!

- Як же не бути самовпевненим, маючи в руках владу?

- То у вас є влада?

- Я вже пропонував вам десять мільйонів і знову пропоную їх.

Схвильований Фуке теж встав.

- Нічого не розумію! Ви сказали, що збираєтеся скидати королів і зводити на трон інших. Я, мабуть, з глузду з'їхав, або мені все це почулося.

- Ні, ви не збожеволіли, я справді говорив усе це.

- Як же ви могли сказати такі речі?

- Можна з повним правом говорити про повалення тронів і про зведення на них нових королів, коли стоїш вище королів і тронів... земних.

- Так ви всемогутні? - вигукнув Фуке.

- Я сказав вам це і знову повторюю, - відповів Араміс тремтячим голосом; очі його блищали.

Фуке в безсиллі опустився в крісло і стиснув голову руками. Араміс кілька миттєвостей дивився на нього, немов ангел людських доль, що дивиться на простого смертного.

- Прощавайте, - вимовив він нарешті, - спіть спокійно і відішліть листа Лавальєр. Завтра побачимося, чи не так?

- Так, завтра, - відповів Фуке, струснувши головою, наче людина, що приходить до тями, - але де ж ми побачимося?

- На прогулянці короля, якщо вам завгодно.

- Чудово.

І вони розлучилися.

CXXXV. Гроза

Другого дня зранку було похмуро, похмуро; оскільки цього дня було призначено прогулянку короля, то всякий, розплющуючи очі, насамперед спрямовував погляд на небо.

Над деревами висів густий задушливий туман, і сонце, ледь помітне крізь важку пелену, не в силах було розсіяти його. Роси не було. Газони стояли сухі, квіти жадали вологи. Птахи співали стриманіше, ніж зазвичай, посеред нерухомого, наче застиглого листя. Не чути було шереху й шуму, цього дихання природи, породжуваного сонцем. Стояла мертва тиша.

Прокинувшись і глянувши у вікно, король був вражений похмурістю природи. Проте всі розпорядження було зроблено, все було приготовлено, і, головне, Людовик дуже розраховував на цю прогулянку, яка обіцяла йому багато привабливого; тому він без вагань вирішив, що погода не має жодного значення, і оскільки прогулянка призначена, вона має відбутися.

Утім, у деяких улюблених богом земних царствах бувають години, коли здається, ніби воля земного короля має вплив на божественну волю. У Августа був Вергілій, який говорив: «Nocte puit tota redeunt spectacula mane*» . У Людовика XIV був Буало, який говорив зовсім інше, і бог, який ставився до нього майже так само милостиво, як Юпітер до Августа.

Людовик, як зазвичай, прослухав месу, хоча, правду кажучи, спогад про одне створіння сильно відволікав його від

думок про творця. Під час служби він не раз брався рахувати хвилини, а потім секунди, що відокремлювали його від щасливої миті, коли мала розпочатися прогулянка, тобто тієї миті, коли на дорозі мала з'явитися принцеса з фрейлінами.

Само собою зрозуміло, що ніхто в замку не знав про нічне побачення короля з Лавальєр. Можливо, балакуча Монтале і розголосила б про нього, але цього разу її утримав Малікорн, який попередив, що балакучість буде не в її інтересах.

Що ж стосується Людовика XIV, то він був такий щасливий, що пробачив або майже пробачив принцесі її вчорашню витівку. Справді, він мав би радше бути задоволеним нею. Якби не було цієї злої витівки, він не отримав би листа від Лавальєр; якби не було цього листа, не було б і аудієнції, а якби не було цієї аудієнції, він залишався б у невідомості. Його серце було так переповнене блаженством, що там не залишалося місця для прикрості, принаймні в цю хвилину.

Отже, замість того, щоб насупитися, побачивши невістку, Людовик вирішив поводитися з нею ще доброзичливіше і люб'язніше, ніж зазвичай. Однак лише за однієї умови - що вона не змусить себе довго чекати.

Ось про що думав Людовик, слухаючи месу, ось що змушувало його забувати під час церковної служби про речі, над якими йому слід було роздумувати як найхристиянолюбнішому королю і старшому синові церкви.

Але бог такий поблажливий до юних оман, і все, що стосується любові, навіть любові гріховної, отечески ним заохочується, що, вийшовши від меси і піднявши очі до неба, Людовик побачив крізь розірвані хмари куточок блакитного килима, розстеленого під ногами господніми.

Він повернувся в замок і, оскільки прогулянка була призначена опівдні, а годинник показував тільки десять, старанно взявся за роботу з Кольбером і Ліоном.

Під час роботи Людовик повільно походжав від столу до вікна, що виходило на павільйон принцеси; він помітив тому на подвір'ї пана Фуке, якого шанобливо вітали придворні, що дізналися про вчорашню аудієнцію. Фуке з люб'язним і щасливим виглядом попрямував, своєю чергою, вітати короля.

Побачивши Фуке, король інстинктивно обернувся до Кольбера. Кольбер посміхнувся і, здавалося, теж був весь сповнений люб'язності та радості. Цей приємний настрій охопив його після того, як один з його секретарів вручив йому гаманець, який він, не відкриваючи, сховав у глибоку кишеню своїх штанів.

Але оскільки в радості Кольбера завжди містилося щось зловісне, то з двох посмішок Людовик віддав перевагу посмішці Фуке. Він знаком наказав суперінтенданту увійти; потім звернувся до Ліона і Кольбера:

- Закінчіть цю роботу і покладіть її на мій письмовий стіл, я прочитаю папери зі свіжою головою.

І король пішов.

За знаком Людовика XIV Фуке швидко піднявся сходами. Араміс же, який супроводжував суперінтенданта, загубився в натовпі придворних, так що король навіть не помітив його.

Король зустрівся з Фуке на верхніх сходинках сходів.

- Пане, - сказав Фуке, бачачи привітну посмішку на обличчі Людовика, - ось уже кілька днів ваша величність обсипає мене милостями. Тепер не юний король царює у Франції, а юний бог, бог насолоди, щастя і любові.

Король почервонів. Комплімент був дуже втішним, але він надто прямо бив у ціль.

Король провів Фуке до маленького салону, що відокремлював його робочий кабінет від спальні.

- Чи знаєте, чому я вас покликав? - запитав король, сідаючи на підвіконня, щоб не випустити з поля зору квітник, куди виходили другі двері з павільйону принцеси.

- Ні, государе... але впевнений, що для чогось приємного, судячи з милостивої посмішки вашої величності.

- Вам так здається?

- Ні, государю, я бачу це.

- У такому разі ви помиляєтеся.

- Я, государю?

- Так, я покликав вас, навпаки, щоб посваритися з вами.

- Зі мною, государю?

- З вами, і дуже серйозно.

- Право, ваша величність лякаєте мене... Але я готовий слухати, впевнений у справедливості й доброті вашої величності.

- Кажуть, пане Фуке, що ви затіваєте велике свято у Во?

Фуке посміхнувся, як хворий, який відчув перші симптоми забутої ним лихоманки, що повертається.

- І ви не запрошуєте мене? - продовжував король.

- Пане государе, - відповів Фуке, - я не думав про це свято, і тільки вчора ввечері один із моїх друзів (Фуке підкреслив ці слова) нагадав мені про нього.

- Але ж учора ввечері я вас бачив, і ви нічого не сказали мені про це, пане Фуке.

- Пане государе, чи міг я сподіватися, що ваша величність спуститеся зі своїх царствених висот і вшануєте своїм відвідуванням мою оселю?

- Вибачте, пане Фуке, ви ні слова не говорили мені про ваше свято.

- Повторюю, я нічого не сказав про це свято королю, по-перше, тому, що ще нічого не було вирішено, а по-друге, я боявся відмови.

- Що ж змусило вас боятися відмови, пане Фуке? Бережіться, я вирішив до кінця випитати вас.

- Гаряче бажання отримати згоду короля на моє запрошення.

- Добре, пане Фуке, я бачу, що нам дуже легко дійти згоди. Ви горите бажанням запросити мене на своє свято, а я горю бажанням побувати на ньому; починайте ж, я прийму ваше запрошення.

- Як! Ваша величність зволите прийняти його? - пролепетав суперінтендант.

- Право, - засміявся король, - виходить, ніби я не тільки приймаю запрошення, а й сам напрошуюся.

- Ваша величність удостоюєте мене найбільшої честі! - вигукнув Фуке. - Але я змушений повторити слова пана де Ла В'євіля, звернені до вашого діда, Генріха Четвертого: «Domme non sum dignus»*.

- А я відповім, пане Фуке, що, якщо ви влаштуєте свято, я прийду до вас навіть без запрошення.

- Дякую вам, ваша величність, дякую, - сказав Фуке, піднімаючи голову, коли почув звістку про цю милість, яка, на його думку, мала його розорити. - Але хто ж попередив вашу величність?

- Чутка, пане Фуке; розповідають чудеса про вас і про ваш дім. Ви загордитеся, пане Фуке, якщо дізнаєтеся, що король ревнує до вас?

- Це зробить мене найщасливішим зі смертних, государе, бо того дня, коли король запалиться ревнощами до власника Во, у того знайдеться подарунок, гідний короля.

- Отже, пане Фуке, влаштовуйте свято і відчиніть навстіж двері вашого будинку.

- Я прошу вашу величність призначити день, - відповів Фуке.

- Рівно через місяць.

- Вашій величності не хочеться висловити ще якесь бажання?

- Ні, пане суперінтенданте. Я хочу тільки частіше бачити вас біля себе.

- Господарю, я маю честь брати участь у прогулянці вашої величності.

- Чудово; так я йду, пане Фуке, а ось і дами збираються.

Вимовивши ці слова, король із палкістю закоханого юнака побіг від вікна за рукавичками і тростиною, які подав йому камердинер.

З подвір'я долинав тупіт коней і шум коліс по посипаному піском двору.

Король спустився вниз. Коли він з'явився на ґанку, усі придворні завмерли. Король пішов прямо до молодої королеви. Що стосується королеви-матері, то, почуваючись нездоровою, вона не побажала виїжджати. Марія-Терезія сіла в карету разом із принцесою і запитала в короля, куди йому буде завгодно їхати.

Якраз у цей момент король побачив Лавальєр, втомлену і бліду після подій вчорашнього дня; вона сідала в коляску з трьома подругами. Людовик неуважно відповів королеві, що йому байдуже, куди їхати, і що він почуватиметься добре всюди, де буде королева.

Тоді королева наказала стрем'янам їхати в бік Апремона*.

Стрім'янні поскакали вперед.

Король сів на коня. Кілька хвилин він їхав поруч із каретою королеви і принцеси, тримаючись біля дверцят.

Небо прояснилося, проте в повітрі висів якийсь серпанок, схожий на брудну серпанок; у сонячних променях кружляли блискучі порошинки. Стояла задушлива спека. Але оскільки король, мабуть, не звертав уваги на погоду, то вона не турбувала й інших, і кортеж за наказом королеви попрямував до Апрємона.

Натовп придворних галасував і був веселий; видно було, що кожен хотів забути уїдливі промови, що лунали напередодні.

Особливо чарівна була принцеса. Справді, вона бачила короля біля дверцят і, оскільки їй не спадало на думку, що він їде біля карети заради королеви, сподівалася, що її лицар повернувся до неї.

Але через якісь чверть льє король милостиво посміхнувся, вклонився, призупинив коня і пропустив карету королеви, потім карету старших фрейлін, а потім і інші екіпажі, які, бачачи, що король не рушає з місця, хотіли зупинитися, в свою чергу. Але король подав знак продовжувати шлях.

Коли карета, де сиділа Лавальєр, порівнялася з ним, король наблизився до неї. Король вклонився дамам і збирався

їхати поруч із каретою фрейлін, як він їхав поруч із каретою принцеси, як раптом весь кортеж разом зупинився. Вочевидь, королева, занепокоєна відсутністю короля, віддала наказ почекати на нього.

Король велів запитати, навіщо вона це зробила.

- Хочу пройтися пішки, - була відповідь.

Вона, очевидно, сподівалася, що король, який їхав верхи поруч із каретою фрейлін, не наважиться йти пішки разом із ними.

Кругом був ліс. Прогулянка обіцяла бути прекрасною, особливо для мрійників і для закоханих.

Три красиві алеї, довгі, тінисті та звивисті, розходилися в різні боки від місця, на якому процесія зупинилася. Крізь мереживо листя виднілися шматочки блакитного неба.

У глибині алей раз у раз пробігали перелякані дикі кози, на мить зупинялися посеред дороги, піднявши голову, потім мчали, мов стріли, одним стрибком ховаючись у гущавині лісу; час від часу кролик-філософ, сидячи на задніх лапках, потирав передніми мордочку й нюхав повітря, аби довідатися, чи не біжить собака за цими людьми, що потривожили його роздуми, його обід та його любовні справи, й чи не має в когось із них рушниці під пахвою.

Слідом за королевою все товариство вийшло з карет.

Марія-Терезія сперлася на руку однієї з фрейлін і, скоса поглянувши на короля, який, мабуть, зовсім не помітив, що є предметом уваги королеви, заглибилася в ліс першою стежкою, що відкрилася перед нею. Перед її величністю йшли двоє стрем'янських і палицями піднімали гілки і розсовували кущі, що загороджували дорогу.

Вийшовши з карети, принцеса побачила біля себе пана де Гіша, який вклонився їй і запропонував їй свої послуги.

Принц, захоплений своїм вчорашнім купанням, оголосив, що йде до річки, і, відпустивши де Гіша, залишився в замку з шевальє де Лорреном і Маніканом. Він більше не відчував і тіні ревнощів. Тому його марно шукали в кортежі; втім, принц рідко брав участь у загальних розвагах, тож його відсутність швидше потішила, ніж засмутила.

За прикладом королеви і принцеси кожен влаштувався на свій смак. Як ми сказали, король перебував біля Лавальєр. Зіскочивши з коня, коли відчинилися дверцята карети, він запропонував їй руку. Монтале і Тонне-Шарант негайно ж відійшли вбік, перша - з корисливих міркувань, а інша - зі скромності, одна хотіла зробити приємне королю, інша - досадити йому.

Протягом останньої півгодини погода теж прийняла рішення: серпанок, що висів у повітрі, мало-помалу згустився на заході, потім, ніби захоплений течією повітря, став повільно і важко наближатися. Відчувалася гроза; але оскільки король не помічав її, то й ніхто не вважав себе вправі її помітити.

Тож прогулянка тривала; деякі, втім, час від часу піднімали очі до неба. Більш боязкі прогулювалися біля екіпажів, у яких вони сподівалися сховатися в разі грози. Але більша частина кортежу, бачачи, що король відважно заглибився в ліс із Лавальєр, пішла за королем.

Помітивши це, король взяв Лавальєр під руку і повів на бічну стежку, куди вже ніхто не посмів піти за ним.

CXXXVI. Дощ

У тому ж напрямку, куди пішли король і Лавальєр, але тільки не доріжкою, а прямо через ліс, крокували двоє людей, абсолютно байдужих до хмари, що насувалася. Вони йшли, нахиливши голови, ніби обмірковуючи щось серйозне. Вони не бачили ні де Гіша, ні принцеси, ні короля, ні Лавальєр.

Раптом блискавка осяяла повітря, і пролунав глухий і віддалений гуркіт грому.

- Ах, - зауважив один із супутників, піднімаючи голову, - починається гроза, чи не повернутися нам у карету, дорогий д'Ербле?

Араміс підняв очі до неба і глянув на хмару.

- О, - сказав він, - не варто поспішати! - І, продовжуючи перервану розмову, додав: - Отже, ви думаєте, що наш учорашній лист зараз уже дійшов за призначенням?

- Я впевнений у цьому.

- Кому ви доручили доставити його?

- Моєму випробуваному слузі, як я вже мав честь повідомити вам.

- Він приніс відповідь?

- Я ще не бачив його; ймовірно, крихітка чергувала у принцеси або одягалася і змусила його почекати. Потрібно було їхати, і ми поїхали. Тому мені невідомо, що там сталося.

- Ви бачили короля перед від'їздом?

- Так.

- Як ви його знайшли?

- Бездоганним і безчесним, зважаючи на те, говорив він правду чи лицемірив.

- А свято?

- Відбудеться через місяць.

- Він напросився?

- З такою нав'язливістю, що я відчуваю тут намовляння Кольбера.

- Я теж так думаю.

- Ніч не розсіяла ваших ілюзій?

- Яких ілюзій?

- Щодо допомоги, яку ви можете надати мені в цьому випадку?

- Ні, я всю ніч писав, і всі розпорядження віддано.

- Свято обійдеться мені в кілька мільйонів. Не забувайте цього.

- Я даю шість... Про всяк випадок і ви роздобудьте два або три.

- Ви чарівник, дорогий д'Ербле!

Араміс усміхнувся.

- Але якщо ви жбурляєте мільйонами, - промовив Фуке з тривогою, - то чому ж кілька днів тому ви не дали Безмо п'ятдесяти тисяч франків?

- Тому, що кілька днів тому я був бідний, як Йов.

- А сьогодні?

- Сьогодні я багатший за короля.

- Чудово, - кивнув Фуке, - я вмію розбиратися в людях. Я знаю, що ви не здатні порушити слово; я не хочу виривати у вас вашу таємницю; не будемо більше говорити про це.

У цей момент почувся глухий гуркіт, який незабаром перетворився на страшний удар грому.

- Ого! - вигукнув Фуке. - Я говорив вам!

- У такому разі повернемося до карет.

- Не встигнемо, - заперечив Фуке. - Ось уже дощ!

Дійсно, небо, здавалося, розверзлося, і великі краплі зашуміли по вершинах дерев.

- Ну, - сказав Араміс, - у нас є час дійти до екіпажу раніше, ніж дощ проникне крізь листя.

- Краще б сховатися в якомусь гроті.

- Це правильно, але чи є тут грот? - запитав Араміс.

- Є. За десять кроків звідси, - з усмішкою відповідав Фуке. - Та ось і він! - додав він, озирнувшись навколо.

- Як ви щасливі, що маєте таку гарну пам'ять, - посміхнувся Араміс, у свою чергу. - А ви не боїтеся, що ваш кучер, не бачачи нас, уявить, ніби ми пішли манівцем, і поїде за придворними каретами?

- Ні, не боюся; якщо я залишаю де-небудь кучера й екіпаж, то він рушить з місця хіба тільки за особливим наказом короля, та й то не напевно; до того ж, мені здається, ми не одні зайшли так далеко. Я чую кроки і шум голосів.

І, вимовляючи ці слова, Фуке озирнувся і розсунув тростиною густе листя, що приховувало від них дорогу. Араміс одночасно з ним зазирнув в отвір, що утворився.

- Жінка! - вигукнув Араміс.

- Чоловік! - вигукнув Фуке.

- Лавальєр!

- Король!

- Ого! - сказав Араміс. - Хіба й король знає ваш грот? Це мене не здивувало б; адже в нього існують досить налагоджені стосунки з німфами Фонтенбло.

- Не біда! - відгукнувся Фуке. - Увійдемо туди; якщо король не знає його, будемо спостерігати, що станеться. Якщо ж знає, то - оскільки в гроті два виходи, - коли він увійде через один, ми вийдемо через інший.

- А далеко ще туди? - запитав Араміс. - Дощ уже починає капати крізь листя.

- Ми прийшли.

Фуке підняв гілки, і в скелі можна було помітити поглиблення, абсолютно закрите вересом і плющем.

Фуке показав дорогу. Араміс пішов за ним.

Входячи в грот, Араміс озирнувся.

- О, так вони теж ідуть у цей бік!

- У такому разі поступимося їм місцем, - усміхнувся Фуке і потягнув Араміса за плащ. - Не думаю, однак, щоб король знав мій грот.

- Справді, - сказав Араміс, - вони чогось шукають; їм потрібне гіллясте дерево, ось і все.

Араміс не помилявся: король дивився вгору, а не навколо себе. Він тримав Лавальєр під руку: дівчина ковзала вологою травою.

Людовик озирнувся ще уважніше і, помітивши величезний розлогий дуб, повів Лавальєр до нього. Бідна дівчина озиралася на всі боки; здавалося, вона і боялася, і бажала, щоб їх помітили, щоб поруч був хтось іще.

Король привів її до стовбура дерева, під яким було абсолютно сухо, наче зливи й не було. Сам він став біля неї, знявши капелюх. Через кілька миттєвостей краплі дощу стали пробиватися крізь листя і падати на голову короля, але він не помічав їх.

- Государ, - прошепотіла Лавальєр, показуючи на капелюх.

Але король вклонився і навідріз відмовився вдягнути її.

- Якомога зручніший випадок запропонувати їм наше місце, - сказав Фуке на вухо Арамісу.

- Якомога зручніший випадок підслухати і не проронити жодного слова з того, що вони говоритимуть, - прошепотів у відповідь Араміс.

І обидва замовкли; голос короля виразно долинав до них.

- Боже мій, мадемуазель, - говорив король, - я бачу, або, точніше, вгадую, ваше занепокоєння; повірте, я щиро шкодую, що повів вас від решти суспільства і через мене ви можете промокнути. Та ви вже промокли, можливо, вам холодно?

- Ні, государю.

- Але ви тремтите!

- Господарю, я боюся, що можуть погано витлумачити мою відсутність у той момент, коли всі, напевно, вже зібралися.

- Я залюбки запропонував би вам повернутися до карет, мадемуазель, але погляньте й прислухайтеся, чи можна зараз іти куди-небудь?

Справді, грім гримів, і дощ лив струмками.

- До того ж, - продовжував король, - ніхто не посміє сказати про вас погане. Адже ви з французьким королем, тобто першим дворянином королівства.

- Звичайно, государе, - відповіла Лавальєр, - це велика честь для мене, але я боюся не за себе.

- А за кого ж?

- За вас, государю.

- За мене, мадемуазель? - з посмішкою сказав король. - Я не розумію вас.

- Хіба ваша величність забули вже, що сталося вчора на вечорі у її високості?

- Не говоріть про це, прошу вас, або краще дозвольте мені згадати, щоб ще раз подякувати вам за ваш лист і...

- Господарю, - перервала його Лавальєр, - дощ іде, а ваша величність без капелюха.

- Прошу вас не турбуватися про мене. Я боюся, що ви промокнете.

- О, адже я - селянка, - посміхнулася Лавальєр. - Я звикла бігати луарськими луками і блуаськими садами за будь-якої погоди. А що стосується мого туалету, - додала вона, дивлячись на свою скромну муслінову сукню, - то ваша величність бачите, що за нього мені нема чого побоюватися.

- Дійсно, мадемуазель, я вже не раз помічав, що ви всім зобов'язані самій собі, а не туалету. Ви не кокетка. Я вважаю це великою перевагою.

- Господарю, не робіть мене кращою, ніж я є насправді. Скажіть просто: ви не можете бути кокеткою.

- Чому?

- Тому, що я не багата, - з усмішкою відповідала Лавальєр.

- Отже, ви зізнаєтеся, що любите красиві речі? - з жвавістю вигукнув король.

- Пане государе, я знаходжу красивим тільки те, що для мене доступно; все занадто високе...

- Для вас байдуже?

- Мені чуже, бо недосяжне.

- А я вважаю, мадемуазель, - сказав король, - що ви не займаєте при моєму дворі належного вам становища. Я, безсумнівно, занадто мало обізнаний про заслуги вашої родини. Мій дядько поставився занадто зневажливо до ваших родичів.

- О ні, государе! Його королівська високість герцог Орлеанський завжди був прихильний до пана де Сен-Ремі, мого вітчима. Послуги були скромні, і ми були за них цілком винагороджені. Не всім дано щастя блискуче служити королю. Я, звісно, не сумніваюся, що якби випала нагода, то мої родичі не зупинилися б ні перед чим, але нам не випало цього щастя.

- Королі повинні виправляти несправедливості, мадемуазель, - промовив король, - і я охоче беру на себе цей обов'язок щодо вас.

- Ні, государю, - з жвавістю вигукнула Лавальєр, - залиште, будь ласка, все як є.

- Як, мадемуазель? Ви відмовляєтеся від того, що я повинен, що я хочу зробити для вас?

- Усе, чого я бажала, государю, було для мене зроблено того дня, коли я удостоїлася честі бути прийнятою до двору принцеси.

- Але якщо ви відмовляєтеся для себе, прийміть принаймні для ваших родичів знак моєї вдячності.

- Пане государе, ваші великодушні наміри засліплюють і лякають мене, бо якщо ваша величність за своєю прихильністю зробить що-небудь для моїх родичів, то у нас з'являться заздрісники, а у вашої величності - вороги. Залиште мене, государе, у безвісності. Нехай мої почуття до вас залишаться світлими і безкорисливими.

- Ось дивовижні промови! - вигукнув король.

- Справедливо, - шепнув Араміс на вухо Фуке. - Навряд чи король звик до них.

- А що, якщо і на мою записку вона відповість так само? - запитав Фуке.

- Не будемо забігати вперед, дочекаємося кінця, - заперечив Араміс.

- До того ж, дорогий д'Ербле, - додав суперінтендант, мало налаштований вірити в щирість почуттів, висловлених Лавальєр, - іноді буває дуже вигідно здаватися безкорисливою в очах короля.

- Це саме думав і я, - відповідав Араміс. - Послухаємо, що буде далі.

Король ще ближче присунувся до Лавальєр і підняв над нею свій капелюх, оскільки дощ усе більше протікав крізь листя.

Лавальєр глянула своїми прекрасними блакитними очима на королівський капелюх, що захищав її, похитала головою і зітхнула.

- Боже мій! - сказав король. - Яка сумна думка може проникнути у ваше серце, коли я захищаю його своїм власним?

- Я відповім вам, государю. Я вже торкалася цього питання, такого делікатного для дівчини моїх років. Але ваша величність наказали мені замовкнути. Господарю, ваша величність не належите собі; государеві, ви одружені; почуття, яке віддалило б вашу величність від королеви і захопило б до мене, було б джерелом глибокого засмучення для королеви.

Король спробував перебити Лавальєр, але та з благальним жестом продовжувала:

- Королева ніжно любить вашу величність, королева стежить за кожним кроком вашої величності, що віддаляє вас від неї. Їй випало щастя зустріти прекрасного чоловіка, і вона зі сльозами молить небо зберегти їй його; вона ревнива до найменшого руху вашого серця.

Король знову хотів заговорити, але Лавальєр ще раз зважилася зупинити його.

- Хіба не злочин, - запитала вона, - побачивши таке ніжне і шляхетне кохання, давати королеві привід для ревнощів? О, вибачте мені це слово, государю. Боже мій, я знаю, неможливо, або, вірніше, має бути неможливо, щоб найбільша у світі королева ревнувала до такої нікчемної дівчини, як я. Але королева - жінка, і, як у будь-якої жінки, серце її може відкритися для підозр, які можуть бути навіяні отруйними промовами злих людей. В ім'я неба, государю, не приділяйте мені так багато уваги! Я цього не заслуговую.

- Невже, мадемуазель, - вигукнув король, - ви не розумієте, що, кажучи так, ви перетворюєте мою повагу до вас на поклоніння?

- Господарю, ви приписуєте моїм словам значення, якого вони не мають; ви вважаєте мене кращим, ніж я є. Змилуйтеся наді мною, государю! Якби я не знала, що король - найвеликодушніша людина в усій Франції, то подумала б, що ваша величність хочете посміятися наді мною...

- Звичайно, ви цього не думаєте, я в цьому впевнений! - вигукнув Людовик.

- Пане государе, я буду змушена думати так, якщо ваша величність говоритиме зі мною такою мовою.

- Значить, я найнещасніший король у всьому християнському світі, - підсумував Людовик із невдаваним смутком, - якщо не можу вселити довіру до своїх слів жінці, яку я люблю найбільше на світі і яка розбиває мені серце, відмовляючись вірити в моє кохання.

- Пане государе, - сказала Лавальєр, тихенько відсторонюючись від короля, який дедалі ближче посувався до неї, - гроза начебто вщухає, і дощ перестає.

Але в цю саму мить, коли бідна дівчина, намагаючись впоратися зі своїм серцем, яке виявляло надто велику готовність йти назустріч бажанням короля, вимовляла ці слова, гроза подбала спростувати їх; синювата блискавка осяяла ліс фантастичним блиском, і удар грому, що нагадував артилерійський залп, пролунав над самою головою короля й Лавальєра, начебто його привернула висота дуба, що вкривав їх.

Молода дівчина злякано скрикнула.

Король однією рукою притиснув її до серця, а іншу простягнув над її головою, точно захищаючи її від удару блискавки.

Кілька миттєвостей стояла тиша, під час якої ця пара, чарівна, як усе молоде й сповнене кохання, завмерла в нерухомості. Фуке й Араміс теж застигли, споглядаючи Лавальєр і короля.

- О государ! - прошепотіла Лавальєр. - Ви чуєте?

І вона впустила голову на його плече.

- Так, - сказав король, - ви бачите, що гроза не вщухає.

- Господарю, це - попередження.

Король усміхнувся.

- Господарю, це голос бога, який погрожує нам карою.

- Нехай, - відповів король. - Я приймаю цей удар грому за попередження і навіть за погрозу, якщо за п'ять хвилин він повториться з такою самою силою; у протилежному ж випадку дозвольте мені думати, що гроза - тільки гроза, і нічого більше.

І король підняв голову, точно запитуючи небо.

Але небо наче вступило в змову з Людовіком; протягом п'яти хвилин після удару, що налякав закоханих, не чути було жодного гуркоту, а коли грім загримів знову, то звук його був набагато глухішим, начебто протягом цих п'яти хвилин гроза, що її підстьобували пориви вітру, потягнулася аж за цілих десять льє.

- Що ж, Луїзо, - прошепотів король, - будете ви ще лякати мене гнівом небес? Якщо ви вже неодмінно хочете бачити в блискавці прикмету, то невже ви все ще вважаєте, що вона - прикмета нещастя?

Молода дівчина підняла голову; у цей час дощ хлинув крізь листя і заструменів по обличчю короля.

- О государ, государ! - вигукнула вона з виразом непереборного страху, що схвилював Людовика до глибини душі. - Невже це заради мене король залишається з непокритою головою під проливним дощем? Адже я - така нікчема!

- Ви - божество, - відповідав король, - яке змусило грозу втекти. Ви - богиня, що повертає сонце і тепло.

Дійсно, в цей момент блиснув сонячний промінь, і краплі, що падали з дерев, заблищали, як діаманти.

- Господарю, - сказала майже переможена Лавальєр, роблячи над собою останнє зусилля. - Господарю, ще раз прошу вас, подумайте про ті неприємності, які вашій величності доведеться перенести через мене. Боже мій, у цю хвилину вас шукають, вас кличуть. Королева, напевно, турбується, а принцеса... о принцеса!.. - майже з жахом вигукнула молода дівчина.

Це слово справило деяке враження на короля; він здригнувся і відпустив Лавальєр, яку доти тримав у своїх обіймах.

- Принцеса, сказали ви?

- Так, принцеса; принцеса теж ревнує, - багатозначно зауважила Лавальєр.

І її боязкі й цнотливо опущені очі наважилися запитально поглянути на короля.

- Але принцеса, мені здається, - заперечив Людовик, роблячи зусилля над собою, - не має жодного права...

- На жаль! - прошепотіла Лавальєр.

- Невже, - запитав король майже з докором, - і ви вважаєте, що сестра має право ревнувати брата?

- Пане государе, я не смію заглядати в схованки вашого серця.

- Невже ви вірите цьому? - вигукнув король.

- Так, государю, я думаю, що принцеса ревнує, - твердо сказала Лавальєр.

- Боже мій, - занепокоївся король, - невже її поводження з вами дає привід для таких підозр? Принцеса обійшлася з вами погано, і ви приписуєте це ревнощам?

- Ні, государе, я так мало значу в її очах!

- О, якщо так!.. - енергійно вимовив Людовик.

- Господарю, - перебила Лавальєр, - дощ припинився, і, здається, сюди йдуть.

І, забувши всякий етикет, вона схопила короля за руку.

- Так що ж, мадемуазель, - відповів король, - нехай ідуть. Хто наважиться знайти що-небудь погане в тому, що я був у товаристві мадемуазель де Лавальєр?

- Помилуйте, государю! Усі знайдуть дивним, що ви так вимокли, що ви пожертвували собою заради мене.

- Я тільки виконав свій обов'язок дворянина, - зітхнув Людовик, - і горе тому, хто забудеться і стане засуджувати поведінку свого короля.

Дійсно, в цей момент з'явилося кілька придворних, які з цікавістю оглядали ліс; помітивши короля і Лавальєр, вони, мабуть, знайшли те, що шукали.

Це були послані королеви і принцеси; вони зняли капелюхи на знак того, що побачили його величність.

Але, незважаючи на збентеження Лавальєр, Людовик, як і раніше, стояв у своїй ніжно-шанобливій позі. Потім, коли всі придворні зібралися на алеї, коли всі побачили знаки пошани, які король виявляв молодій дівчині, залишаючись перед нею з оголеною головою під час грози, Людовик запропонував їй руку, відповів кивком голови на шанобливі поклони придворних і, так само тримаючи капелюх у руці, провів її до карети.

Гроза минула, але дощ тривав, і придворні дами, яким етикет не дозволяв сісти в карету раніше за короля, стояли без плащів і накидок під цією зливою, від якої король дбайливо захищав своїм капелюхом найнезначнішу серед них.

Як і всі інші, королева і принцеса мали споглядати цю перебільшену люб'язність короля; принцеса до такої міри була вражена, що, забувшись, штовхнула королеву ліктем і промовила:

- Погляньте, ви тільки погляньте!

Королева заплющила очі, немов у неї запаморочилося в голові. Вона піднесла руку до обличчя і сіла в карету. Принцеса пішла за нею.

Король схопився на коня і, не надаючи переваги жодній з карет, поскакав уперед. Він повернувся у Фонтенбло, кинувши поводи, задумливий, весь поглинений своїми думками.

Коли натовп віддалився і шум карет став затихати, Араміс і Фуке, переконавшись, що ніхто не може їх побачити, вийшли з грота. Мовчки дісталися вони до алеї. Араміс, здавалося, хотів проникнути поглядом у саму гущавину лісу.

- Пане Фуке, - сказав він, упевнившись, що вони самі, - потрібно будь-що-будь отримати назад ваш лист до Лавальєр.

- Немає нічого простішого, - відповів Фуке, - якщо слуга ще не передав його.

- Це необхідно в усіх випадках, розумієте?

- Так, король любить цю дівчину. Чи не так?

- Дуже. Але ще гірше, що і ця дівчина пристрасно кохає короля.

- Отже, ми змінюємо тактику?

- Без жодного сумніву, не можна втрачати часу. Вам потрібно побачити Лавальєр і, не роблячи спроб домогтися її прихильності, що тепер неможливо, заявити їй, що ви - найвідданіший її друг і найпокірніший слуга.

- Я так і зроблю, - відповів Фуке, - і без жодного невдоволення; у цієї дівчини, мені здається, золоте серце.

- А можливо, багато спритності, - роздумував вголос Араміс, - але тоді дружба з нею ще потрібніша.

Помовчавши трохи, він додав:

- Або я помиляюся, або ця крихітка зведе з розуму короля. Ну, мерщій карету - і в замок!

CXXXVII. Тобі

За дві години після того, як карета суперінтенданта покотилася у Фонтенбло зі швидкістю хмар, гнаних останніми поривами бурі, Лавальєр сиділа в себе в кімнаті в простому мусліновому пеньюарі й докінчувала сніданок за маленьким мармуровим столиком.

Раптом відчинилися двері, і лакей доповів, що пан Фуке просить дозволу засвідчити їй свою повагу.

Вона двічі перепитала лакея; бідна дівчина знала тільки ім'я пана Фуке і ніяк не могла зрозуміти, що в неї може бути спільного з головним керівником фінансами.

Однак оскільки міністр міг прийти до неї за дорученням короля, що після нещодавнього побачення було цілком

можливим, то Лавальєр поглянула в дзеркало, поправила локони і наказала запросити його в кімнату.

Але Лавальєр не могла придушити деякого хвилювання. Візит суперінтенданта не був пересічним явищем у житті фрейліни. Фуке, який славився своєю щедрістю, галантністю і люб'язним поводженням з дамами, частіше отримував запрошення, ніж просив аудієнцій. У багато будинків відвідування суперінтенданта приносили багатство; у багатьох серцях вони зароджували любов.

Фуке шанобливо увійшов до Лавальєр і представився їй з тією витонченістю, що була відмітною рисою видатних людей тієї епохи, а в наш час стала абсолютно незрозумілою, навіть на портретах, де ці люди зображені як живі.

На церемонне привітання Фуке Лавальєр відповіла реверансом пансіонерки і запропонувала суперінтенданту сісти.

Але Фуке з поклоном сказав їй:

- Я не сяду, мадемуазель, доки ви не пробачите мені.

- За що ж, боже мій?

Фуке спрямував на обличчя молодої дівчини свій проникливий погляд, але міг побачити на ньому тільки найпростіший подив.

- Я бачу, пані сударко, що ви так само великодушні, як і розумні, і читаю у ваших очах прохання про прощення, яке я прошу. Але мені мало прощення на словах, попереджаю вас; мені потрібно, щоб мене пробачили ваше серце і розум.

- Клянуся вам, пане, - розгубилася Лавальєр, - я вас абсолютно не розумію.

- Цей новий прояв вашої делікатності полонить мене, - відповів Фуке, - я бачу, що ви не хочете змусити мене червоніти.

- Почервоніти? Червоніти переді мною? Але скажіть же, чому вам червоніти?

- Невже я помиляюся, - запитав Фуке, - і мій вчинок, на моє щастя, не образив вас?

Лавальєр знизала плечима.

- Позитивно, пане, ви говорите загадками, і я, мабуть, занадто неосвічена, щоб розуміти їх.

- Добре, - погодився Фуке, - не буду наполягати. Тільки, благаю вас, скажіть мені, що я можу розраховувати на ваше повне і безумовне прощення.

- Пане, - сказала Лавальєр уже з деяким нетерпінням, - я можу відповісти вам тільки одне і сподіваюся, що моя відповідь задовольнить вас. Якби я знала вашу провину переді мною, я

пробачила б вас. Тим більше ви зрозумієте, що, не знаючи цієї провини...

Фуке закусив губи, як це робив зазвичай Араміс.

- Отже, - продовжував він, - я можу сподіватися, що, незважаючи на те, що трапилося, ми залишимося в добрих стосунках і що ви люб'язно погоджуєтеся вірити в мою шанобливу дружбу.

Лавальєр здалося, що вона починає розуміти.

«О, - подумала вона, - я не могла б повірити, що пан Фуке з такою жадібністю шукатиме джерел новоявленої прихильності».

І сказала вголос:

- У вашу дружбу, пане? Ви мені пропонуєте вашу дружбу? Але, право, це для мене велика честь, і ви занадто люб'язні.

- Я знаю, пані пані, - відповів Фуке, - що дружба пана може здатися блискучішою і бажанішою, ніж дружба слуги; але можу вас запевнити, що і слуга виявиться таким самим відданим, таким самим вірним і абсолютно безкорисливим.

Лавальєр поклонилася; справді, у голосі суперінтенданта звучала велика щирість і непідробна відданість. Вона простягнула Фуке руку.

- Я вам вірю, - усміхнулася вона.

Фуке міцно потиснув руку дівчини.

- У такому разі, - додав він, - ви зараз же віддасте мені цей нещасний лист.

- Який лист? - запитала Лавальєр.

Фуке ще раз спрямував на неї свій випробовувальний погляд. Той самий наївний, той самий простодушний вираз обличчя.

- Після цього заперечення, пані сударко, я змушений визнати, що ви дуже делікатна істота, і сам я не був би чесною людиною, якби міг боятися чогось із боку такої великодушної дівчини, як ви.

- Право, пане Фуке, - відповіла Лавальєр, - із глибоким жалем я змушена повторити вам, що рішуче нічого не розумію.

- Отже, ви можете дати слово, що не отримували від мене жодного листа?

- Даю вам слово, ні! - твердо сказала Лавальєр.

- Добре. Цього з мене досить, пані сударко; дозвольте мені повторити запевнення в моїй відданості і в моїй найглибшій повазі.

Фуке вклонився і вирушив додому, де на нього чекав Араміс, залишивши Лавальєра в повному подиві.

- Ну що? - запитав Араміс, який нетерпляче очікував повернення Фуке. - Як вам сподобалася фаворитка?

- Захоплений! - відповідав Фуке. - Це розумна, сердечна жінка.

- Вона не розсердилася?

- Нітрохи; мабуть, вона просто нічого не зрозуміла.

- Не зрозуміла?

- Так, не зрозуміла, що я писав їй.

- А тим часом потрібно було змусити її зрозуміти вас, потрібно, щоб вона повернула лист; я сподіваюся, вона віддала вам його?

- І не подумала.

- Так ви принаймні впевнилися, що вона спалила його?

- Дорогий д'Ербле, ось уже цілу годину, як я граю в недомовлені фрази, і мені порядком набридла ця гра, хоча вона дуже цікава. Зрозумійте ж: крихітка прикинулася, ніби зовсім не розуміє мене; вона заперечувала одержання листа, а тому вона не могла ні віддати його, ні спалити.

- Що ви говорите? - стривожився Араміс.

- Кажу, що вона клялася і божилася, що не отримувала жодного листа.

- О, це занадто! І ви не наполягали?

- Навпаки, я був наполегливий до непристойності.

- І вона все заперечувала?

- Так.

- І жодного разу не видала себе?

- Жодного разу.

- Отже, дорогий мій, ви залишили лист у її руках?

- Довелося, чорт забирай!

- О, це велика помилка!

- Що ж би ви зробили на моєму місці?

- Звісно, неможливо було примусити її, але це тривожить мене: такий лист не може залишатися в неї.

- Ця дівчина така великодушна.

- Якби вона була справді великодушною, вона віддала б вам листа.

- Повторюю, вона великодушна; я бачив це по її очах, я людина досвідчена.

- Отже, ви вважаєте її щирою?

- Від щирого серця.

- У такому разі мені здається, що ми дійсно помиляємося.

- Як так?

- Мені здається, що вона дійсно не отримала листа.

- Як так? І ви припускаєте?

- Я припускаю, що, з невідомих нам міркувань, ваш чоловік не віддав їй листа.

Фуке подзвонив. Увійшов лакей.

- Покличте Тобі, - наказав суперінтендант.

За кілька миттєвостей з'явився слуга, сутула людина з очима, що бігають, з тонкими губами і короткими руками.

Араміс вперив у нього пронизливий погляд:

- Дозвольте, я сам розпитаю його.

- Будь ласка, - відповідав Фуке.

Араміс хотів було заговорити з лакеєм, але зупинився.

- Ні, - сказав він, - він побачить, що ми надаємо надто велике значення його відповіді; допитайте його самі; а я зроблю вигляд, що пишу листа.

Араміс дійсно сів до столу, спиною до лакея, але уважно спостерігав за кожним його рухом і кожним його поглядом у дзеркалі, що висіло навпроти.

- Підійди сюди, Тобі, - почав Фуке.

Лакей наблизився досить твердими кроками.

- Як ти виконав моє доручення? - запитав Фуке.

- Як завжди, ваша милість, - відповідав слуга.

- Розкажи.

- Я увійшов до мадемуазель де Лавальєр, яка була біля обідні, і поклав записку на туалетний стіл. Адже так ви наказали мені?

- Вірно, і це все?

- Усе, ваша милість.

- У кімнаті нікого не було?

- Нікого.

- А ти сховався, як я тобі наказав?

- Так.

- І вона повернулася?

- Через десять хвилин.

- І ніхто не міг взяти листи?

- Ніхто, бо ніхто не входив до кімнати.

- Зовні, а зсередини?

- Звідти, де я був захований, видно було всю кімнату.

- Послухай, - сказав Фуке, пильно дивлячись на лакея, - якщо цей лист потрапив не за адресою, то краще відверто зізнайся мені в цьому, тому що, якщо тут сталася помилка, ти поплатишся за неї головою.

Тобі здригнувся, але негайно опанував себе.

- Ваша милість, - повторив він, - я поклав лист на туалетний стіл, як я вам сказав, і прошу у вас тільки півгодини,

щоб довести, що лист у руках мадемуазель де Лавальєр, або ж принести його вам назад.

Араміс із цікавістю спостерігав за лакеєм.

Фуке був довірливий; двадцять років цей лакей старанно служив йому.

- Добре, - погодився він, - ступай, але принеси мені доказ, що ти говорив правду.

Лакей пішов.

- Ну, що ви скажете? - запитав Фуке в Араміса.

- Я скажу, що вам будь-що-будь треба дізнатися істину. Лист або дійшов, або не дійшов до Лавальєр; у першому випадку потрібно, щоб Лавальєр повернула вам його або ж спалила у вашій присутності; у другому - необхідно роздобути лист, хоча б це коштувало нам мільйона. Адже ви згодні зі мною?

- Так; однак, дорогий єпископе, я вважаю, що ви згущуєте фарби.

- Сліпець ви, сліпець! - прошепотів Араміс.

- Лавальєр, яку ви приймаєте за тонкого дипломата, просто-напросто кокетка, яка сподівається, що я продовжуватиму залицятися до неї, раз я вже почав. Тепер, переконавшись у любові короля, вона розраховує за допомогою листа тримати мене в руках. Це так природно.

Араміс похитав головою.

- Ви не згодні? - запитав Фуке.

- Вона не кокетка, - відповідав Араміс.

- Дозвольте вам зауважити...

- Я чудово знаю кокеток!

- Друже мій, друже мій!

- Ви хочете сказати, що далеко той час, коли я вивчав їх? Але жінки не змінюються.

- Зате чоловіки змінюються, і тепер ви стали більш підозрілими, ніж були раніше. - Розсміявшись, Фуке продовжив: - Якщо Лавальєр забажає приділити мені одну третину своєї любові і королю дві третини, чи вважатимете ви прийнятним таке становище?

Араміс нетерпляче піднявся.

- Лавальєр, - сказав він, - ніколи не любила і ніколи не полюбить нікого, крім короля.

- Але дайте відповідь мені нарешті, що б ви зробили на моєму місці.

- Насамперед я не випускав би з дому вашого слугу.

- Тобі?

- Так, Тобі; це зрадник!

- Що ви?

- Я впевнений у цьому. Я тримав би його під замком, поки він не зізнався б мені.

- Ще не пізно; покличемо його, і ви допитаєте його самі.

- Чудово.

- Але запевняю вас, що це буде марно. Він служить у мене вже двадцять років і жодного разу нічого не переплутав, а тим часом, - додав Фуке зі сміхом, - переплутати бувало так легко.

- Все ж таки покличте його. Мені здається, сьогодні вранці я бачив, як цей чоловік про щось радився з одним зі слуг пана Кольбера.

- Де?

- Біля стайні.

- Як так? Усі мої слуги на ножах зі слугами цього мужлана.

- Однак повторюю, я бачив його, і коли він увійшов, його фізіономія здалася мені знайомою.

- Чому ж ви нічого не сказали, коли він був тут?

- Тому що тільки цю хвилину я пригадав.

- Ви мене лякаєте, - сказав Фуке і зателефонував.

- Аби ми не запізнилися! - прошепотів Араміс.

Фуке подзвонив удруге. З'явився камердинер.

- Тобі! - крикнув Фуке. - Покличте Тобі!

Слуга пішов.

- Ви надаєте мені повну свободу дій, чи не так?

- Цілковиту.

- Я можу пустити в хід усі засоби, щоб дізнатися істину?

- Все.

- Навіть залякування?

- Я поступаюся вам обов'язками генерального прокурора.

Минуло десять хвилин. Тобі не з'являвся. Виведений із терпіння Фуке знову зателефонував.

- Тобі! - крикнув він.

- Його шукають, ваша милість, - поклонився камердинер.

- Він десь близько, я нікуди не посилав його.

- Я піду пошукаю його, ваша милість.

І камердинер знову пішов. Араміс у мовчанні нетерпляче прогулювався кімнатою.

Фуке задзвонив так, що міг би розбудити мертвого.

Повернувся камердинер; він весь тремтів.

- Ваша милість помиляється, - сказав він, не чекаючи запитання Фуке. - Ваша милість, імовірно, дали якесь доручення Тобі, тому що він прийшов на стайню, вивів найкращого скакуна, осідлав його і поїхав.

- Поїхав! - вигукнув Фуке. - Скачіть, спіймайте його.

- Досить, - Араміс узяв його за руку, - заспокойтеся, справу зроблено!

- Зроблено?

- Звичайно, я був у цьому впевнений. Тепер не будемо піднімати тривоги; розберемо краще наслідки того, що сталося, і постараємося вжити заходів.

- Зрештою, - зітхнув Фуке, - біда не велика.

- Ви думаєте?

- Звісно. Будь-якому чоловікові дозволено писати любовний лист до жінки.

- Чоловікові - так, підданому - ні; особливо коли жінку любить король.

- Друже мій, ще тиждень тому король не кохав Лавальєр; він не кохав її навіть учора, а лист написаний учора; і я не міг здогадатися про кохання короля, коли його ще не було.

- Припустимо, - погодився Араміс. - Але лист, на жаль, не позначений числом. Ось що особливо мучить мене. Ах, якби на ньому стояло вчорашнє число, я б ні краплі не турбувався за вас!

Фуке знизав плечима:

- Хіба я під опікою і король панує над моїм розумом і моїми бажаннями?

- Ви маєте рацію, - погодився Араміс, - не будемо надавати справі надто великого значення. І потім... якщо нам щось загрожує, ми зуміємо захиститися.

- Погрожує? - здивувався Фуке. - Невже цей мурашиний укус ви називаєте загрозою, яка може наразити на небезпеку мої статки і моє життя?

- Ах, пане Фуке, мурашиний укус може вбити і велетня, якщо мураха отруйна!

- Хіба ваша всемогутність, про яку ви нещодавно говорили, вже звалилася?

- Я всемогутній, але не безсмертний.

- Однак, мені здається, найважливіше відшукати Тобі. Чи не так?

- О, його вам не спіймати, - сказав Араміс, - і якщо він був вам дорогий, одягніть траур!

- Але ж він де-небудь та знаходиться?

- Ви маєте рацію; надайте мені свободу дії, - відповідав Араміс.

CXXXVIII. Чотири шанси принцеси

Королева-мати запросила до себе молоду королеву.

Хвора Анна Австрійська дурніла і старіла з разючою швидкістю, як це завжди буває з жінками, які провели бурхливу молодість. До фізичних страждань приєднувалися страждання від думки, що поряд з юною красою, юним розумом і юною владою вона слугує лише живим нагадуванням минулого.

Поради лікаря і свідчення дзеркала менше засмучували її, ніж поведінка придворних, які, подібно до щурів, залишали трюм корабля, куди починала проникати вода.

Анна Австрійська була незадоволена побаченнями зі старшим сином. Бувало, король, почуття якого були радше показні, ніж щирі, заходив до матері на одну годину вранці і на одну ввечері. Але відтоді, як він узяв у свої руки управління державою, ранкові та вечірні візити було скорочено до півгодини; мало-помалу ранкові візити зовсім припинилися.

Вранці мати й син зустрічалися за месою; вечірні візити були замінені побаченнями в короля або в принцеси, куди королева ходила досить охоче заради синів. Унаслідок цього принцеса набула величезного впливу при дворі, і в неї збиралося найблискучіше товариство.

Анна Австрійська відчувала це.

Хвора, змушена часто сидіти вдома, вона впадала у відчай, передбачаючи, що скоро їй доведеться проводити час на сумній і безнадійній самоті.

З жахом згадувала вона ту самотність, на яку прирікав її колись кардинал Рішельє, ті нестерпні вечори, упродовж яких, однак, їй слугували втіхою молодість і краса, що завжди супроводжувалися надією.

І ось вона вирішила перевести двір до себе і залучити принцесу з її блискучим почтом до темних і похмурих кімнат, де вдова французького короля і мати французького короля приречена була втішати завжди заплакану від передчасного вдівства дружину французького короля.

Анна задумалася.

Протягом свого життя вона багато інтригувала*. У добрі часи, коли в її юній голівці народжувалися щасливі ідеї, поруч із нею була подруга, яка вміла підбурювати її честолюбство та її кохання, подруга, ще палкіша й честолюбніша за неї саму, яка щиро її кохала, що так рідко буває при дворі, і тепер віддалена від неї з дріб'язкових міркувань.

Але відтоді протягом багатьох років хто міг похвалитися, що дав добру пораду королеві, окрім пані де Мотвіль і Молени, іспанки-годувальниці, яка як співвітчизниця була повіреною королеви? Хто з теперішньої молоді міг нагадати їй минуле, яким вона тільки й жила?

Анна Австрійська подумала про пані де Шеврез, яка вирушила у вигнання радше добровільно, ніж за наказом короля, а потім померла дружиною безвісного дворянина. Вона поставила собі запитання, що порадила б їй пані де Шеврез за таких обставин, і королеві здалося, що ця хитра, досвідчена й розумна жінка відповідала їй своїм іронічним голосом:

«Усі ці молоді люди бідні й жадібні. Їм потрібні золото і доходи, щоб вдаватися до задоволень; залучіть їх до себе подачками».

Анна Австрійська вирішила прислухатися до цієї поради. Гаманець у неї був повний; вона мала у своєму розпорядженні великі суми, зібрані для неї Мазаріні, які зберігалися в надійному місці. Ні в кого у Франції не було таких гарних дорогоцінних каменів, особливо таких великих перлів, побачивши які, король щоразу зітхав, тому що перли на його короні здавалися дрібним зерном порівняно з ними.

Анна Австрійська не мала більше ні краси, ні чарівності. Зате вона була заможна і приваблювала осіб, які відвідували її, або надією на великий картковий виграш, або подачками, або, нарешті, прибутковими місцями, які вона дуже вміло випрошувала в короля, щоб підтримати свій вплив.

Насамперед вона випробувала цей засіб на принцесі, яку їй найбільше хотілося привернути до себе. Незважаючи на всю свою гордість і самовпевненість, принцеса попалася в розставлені їй тенета. Багатіючи потроху від подарунків, вона увійшла до смаку і з задоволенням отримувала передчасну спадщину.

Той самий засіб Анна Австрійська вжила стосовно принца і самого короля. Вона завела у себе лотереї.

Одну з таких лотерей було призначено у королеви-матері в день, до якого ми довели нашу розповідь. Анна Австрійська розігрувала два прекрасні діамантові браслети дуже тонкої роботи. У них були вставлені старовинні камеї великої цінності; самі діаманти були не дуже дорогі, але оригінальність і витонченість роботи були такі, що при дворі багато хто бажав не тільки отримати ці браслети, а й просто побачити їх на руках королеви, тож у дні, коли вона вдягала їх, вважали особливою милістю дозвіл милуватися ними, цілуючи її руку.

З цього приводу придворні придумали галантний каламбур, кажучи, що браслети були б безцінними, якби, на своє нещастя, не красувалися на руках королеви. Цьому каламбуру зробили велику честь; його переклали всіма європейськими мовами, і на цю тему ходило понад тисячу французьких і латинських двустиший.

День, коли Анна Австрійська розігрувала діаманти в лотерею, був для неї рішучим: дві доби король не з'являвся в матері. Принцеса дулася після сцени з дріадами і наядами. Король, щоправда, не сердився, але могутнє почуття несло його вдалину від придворних бур і розваг.

Анна Австрійська зробила диверсію, оголосивши наступного вечора знамениту лотерею. З цією метою вона побачилася з молодою королевою, яку, як ми сказали, вранці викликала до себе.

- Дочка моя, - сказала Анна, - повідомляю вам приємну новину. Король найніжнішим чином говорив мені про вас. Король молодий, і його легко захопити. Але доти, доки ви будете біля мене, він не наважиться залишити свою дружину, до якої до того ж він сильно прив'язаний. Сьогодні ввечері у мене лотерея. Ви прийдете?

- Мені сказали, - з боязким докором зауважила молода королева, - що ваша величність розігруєте в лотерею свої прекрасні браслети. Але ж вони така рідкість, що нам не слід було б випускати їх із королівської скарбниці, хоча б тому, що вони належали вам.

- Дитя моє, - сказала Анна Австрійська, чудово розуміючи молоду королеву, яка бажала отримати ці браслети для себе, - мені будь-що-будь потрібно заманити до себе принцесу.

- Принцесу? - запитала, червоніючи, молода королева.

- Ну так! Хіба не краще бачити в себе суперницю, щоб спостерігати й керувати нею, ніж знати, що король у неї, завжди готовий залицятися до неї. Ця лотерея - приманка, якою я користуюся з цією метою; невже ви засуджуєте мене?

- Ні, ні, - вигукнула Марія-Терезія і в пориві дитячої радості, притаманної іспанкам, із захопленням заплескала в долоні.

- І ви не шкодуєте, люба, що я не подарувала вам браслети, як спочатку хотіла зробити?

- О ні, ні, люба матінко!

- Отже, дитя моє, причепуріться, щоб наш вечір вийшов якомога блискучішим. Що веселішою будете ви, що чарівнішою ви будете, то більше ви затьмарите інших жінок своїм блиском.

Марія-Терезія пішла в повному захваті. Через годину Анна Австрійська приймала у себе принцесу і, обсипаючи її ласками, говорила:

- Приємні звістки. Король у захваті від моєї лотереї.

- А я зовсім не в захваті, - відповідала принцеса, - я ніяк не можу привчити себе до думки, що ці прекрасні браслети можуть опинитися на чиїхось чужих руках.

- Повно, - сказала Анна Австрійська, приховуючи посмішкою жорстокий біль у грудях. - Не обурюйтеся так, люба... і не дивіться на речі так похмуро.

- Ах, королева, доля сліпа... кажуть, ви приготували двісті квитків?

- Рівно двісті. Але ж ви знаєте, що виграш тільки один.

- Знаю. Кому ж він дістанеться? Хіба ви можете вгадати? - з відчаєм вимовила принцеса.

- Ви нагадали мені сон, який я бачила сьогодні вночі... Ах, сни мої хороші... я сплю так мало.

- Який сон? Ви хворі?

- Ні, - усміхнулася королева, дивовижною силою волі придушуючи новий напад болю в грудях. - Отже, мені снилося, що виграв браслети король.

- Король?

- Ви хочете запитати мене, що став би робити король із браслетами?

- Так.

- І все ж було б дуже добре, якби король виграв їх, бо, отримавши ці браслети, він мав би подарувати їх кому-небудь.

- Наприклад, повернути їх вам.

- У такому разі я сама негайно подарувала б їх кому-небудь. Адже не думаєте ж ви, - зі сміхом сказала королева, - що я пускаю ці браслети в лотерею з потреби. Я просто хочу подарувати їх, не збуджуючи заздрості; але якщо випадок не позбавить мене від труднощів, то я прийду йому на допомогу... Я прекрасно знаю, кому мені подарувати ці браслети.

Слова ці супроводжувалися такою чарівною посмішкою, що принцесі довелося заплатити за неї вдячним поцілунком.

- Адже ви чудово знаєте, - додала Анна Австрійська, - що король не повернув би мені браслетів, якби виграв.

- У такому разі він подарував би їх королеві.

- Ні, з тієї самої причини, з якої не повернув би і мені; тим паче що, якби я хотіла подарувати їх королеві, я обійшлася б без його допомоги.

Принцеса скоса глянула на браслети, які блищали на сусідньому столику у відкритому футлярі.

- Які вони гарні, - зітхнула вона. - Але ж ми забули, що сон вашої величності - тільки сон.

- Я буду дуже здивована, - заперечила Анна Австрійська, - якщо він не збудеться: всі мої сни збуваються.

- У такому разі ви можете бути пророком.

- Повторюю вам, дитя моє, що я майже ніколи не бачу снів; але цей сон так дивно збігається з моїми думками, він так добре в'яжеться з моїми припущеннями.

- Якими припущеннями?

- Наприклад, що ви виграєте браслети.

- Тоді їх виграє не король.

- О! - вигукнула Анна Австрійська. - Від серця його величності не так далеко до вашого серця... серця його дорогої сестри... не так далеко, щоб сон можна було вважати нездійсненим. У вас багато шансів. Ось порахуйте.

- Вважаю.

- По-перше, сон. Якщо король виграє, він, звісно, подарує вам браслети.

- Припустимо, що це шанс.

- Якщо ви самі виграєте їх, вони ваші.

- Зрозуміло.

- Нарешті, якщо виграє їхній принц...

- То він подарує їх шевальє де Лоррену, - дзвінко засміялася принцеса.

Анна Австрійська пішла за прикладом невістки і теж розреготалася, через що біль її посилився, а обличчя раптово помертвіло.

- Що з вами? - перелякано запитала принцеса.

- Нічого, дрібниці... Я занадто багато сміялася... Перейдемо до четвертого шансу.

- Не можу собі уявити його.

- Вибачте, я теж можу виграти браслети, і якщо виграю, покладайтеся на мене.

- Спасибі, спасибі! - вигукнула принцеса.

- Отже, я сподіваюся, що ви обрані долею і що тепер мій сон починає набувати твердих обрисів дійсності.

- Право, ви вселяєте в мене надію і впевненість, - сказала принцеса, - і виграні в такий спосіб браслети будуть для мене ще у сто разів дорогоціннішими.

- Отже, до вечора!

- До вечора!

І вони розлучилися.

Анна Австрійська підійшла до браслетів і помітила, розглядаючи їх:

- Вони справді дорогоцінні, тому що сьогодні ввечері з їхньою допомогою я завоюю одне серце і відкрию одну таємницю.

Потім, обернувшись до порожнього алькова, додала:

- Чи не правда, моя бідна Шеврез, ти так повела б гру? - І звуки цього забутого імені пробудили в душі королеви спогад про молодість з її веселими пустощами, невичерпною енергією і щастям.

CXXXIX. Лотерея

О восьмій годині вечора все товариство зібралося у королеви-матері.

Анна Австрійська в парадному туалеті, виблискуючи залишками краси і всіма засобами, які кокетство може дати в вправні руки, приховувала, чи, вірніше, намагалася приховати від юрби молодих придворних, що оточували її й досі захоплювалися нею з причин, вказаних нами в попередньому розділі, явні руйнування, спричинені хворобою, від якої їй належало померти через кілька років.

Ошатно і кокетливо одягнена принцеса і королева, проста і природна, як завжди, сиділи біля Анни Австрійської і безперервно намагалися привернути до себе її милостиву увагу.

Придворні дами з'єдналися в цілу армію, щоб з більшою силою і з більшим успіхом відбивати завзяті дотепи молодих людей. Як батальйон, вишикуваний у каре, вони допомагали одна одній тримати позицію і відбивати удари.

Монтале, досвідчена в таких перестрілках, захищала весь стрій перехресним вогнем по ворогу.

Де Сент-Еньян, у відчаї від наполегливої, зухвалої холодності мадемуазель де Тонне-Шарант, намагався виявляти їй байдужість, але непереборний блиск великих очей красуні щоразу перемагав його, і він повертався до неї з іще більшою покорою, на яку мадемуазель де Тонне-Шарант відповідала йому новими зухвальствами. Де Сент-Еньян не знав, якому святому молитися.

Навколо Лавальєр уже почали увиватися придворні.

Сподіваючись привернути до себе погляди Атенаїс, де Сент-Еньян теж підійшов з шанобливим поклоном до цієї молодої дівчини. Деякі відсталі уми прийняли цей простий маневр за бажання протиставити Луїзу Атенаїс.

Але ті, хто так думав, не бачили сцени під час дощу і нічого не чули про неї. Більшість же була прекрасно обізнана про прихильність короля до Лавальєр, і молода дівчина вже привернула до себе найспритніших і найдурніших.

Перші догоджали їй, кажучи собі, як Монтень*: «Що знаю я?» Другі, кажучи, як Рабле*: «А може бути?» За ними пішли майже всі, як під час полювання вся зграя прямує за п'ятьма чи шістьма вправними нишпорками, які самі тільки чують слід звіра.

Королева і принцеса, забуваючи про своє високе становище, з чисто жіночою цікавістю розглядали туалети своїх фрейлін і запрошених дам. Іншими словами, вони нещадно критикували їх. Погляди молодої королеви і принцеси одночасно зупинилися на Лавальєр, навколо якої, як ми сказали, юрмилося багато кавалерів. Принцеса була безжальна.

- Право, - сказала вона, нахиляючись до королеви-матері, - якби доля була справедлива, вона виявилася б милостивою до цієї бідолахи Лавальєр.

- Це неможливо, - відповідала з посмішкою королева-мати.

- Чому ж?

- Квитків тільки двісті, тож не можна було внести до списку всіх придворних.

- Отже, її немає в ньому?

- Ні.

- Як шкода! Вона могла б виграти браслети і продати їх.

- Продати? - вигукнула королева.

- Ну так, і скласти собі таким чином посаг, позбавивши себе необхідності вийти заміж жебрачкою, як це, напевно, станеться.

- Невже? Ось бідолаха! - сказала королева-мати. - Значить, у неї немає туалетів?

Вона вимовила ці слова тоном жінки, яка ніколи не відчувала нестачі коштів.

- Пробач мені, боже, але мені здається, що вона в тій самій спідниці, в якій була вранці на прогулянці; їй вдалося врятувати її завдяки турботам короля, що вкривав її під час дощу.

Коли принцеса вимовляла ці слова, увійшов король. Принцеса не помітила його появи, настільки вона захопилася лихослів'ям. Але вона раптом побачила, що Лавальєр, яка стояла проти галереї, зніяковіла і сказала кілька слів придворним, які оточували її; ті негайно ж відійшли вбік. І їхній рух привернув очі принцеси до вхідних дверей. У цей момент капітан гвардії сповістив про появу короля.

Лавальєр, яка доти пильно дивилася на галерею, раптово опустила очі.

Король був одягнений розкішно і зі смаком і розмовляв з принцом і герцогом де Роклором, які йшли праворуч і ліворуч від нього.

Король підійшов спочатку до королев, яким шанобливо вклонився. Він поцілував руку матері, сказав кілька компліментів принцесі з приводу елегантності її туалету і став обходити присутніх. Він привітався з Лавальєр абсолютно так само, як і з іншими. Потім його величність повернувся до матері і дружини.

Коли придворні побачили, що король звернувся до молодої дівчини лише з найбанальнішою фразою, вони негайно ж вивели звідси свій висновок: вони вирішили, що у короля було швидкоплинне захоплення і що це захоплення вже минуло.

Слід, однак, зауважити, що серед придворних, які оточували Лавальєр, був пан Фуке, і його особлива уважність підтримала молоду дівчину, яка розгубилася. Пан Фуке збирався поговорити з нею, але тут підійшов пан Кольбер і, відваживши Фуке уклін за всіма правилами мистецтва, мабуть, вирішив, у свою чергу, зав'язати розмову з Лавальєр. Фуке негайно ж відійшов.

Монтале і Малікорн пожирали очима цю сцену, обмінюючись враженнями.

Де Гіш, стоячи у віконній ніші, бачив тільки принцесу. Але оскільки вона часто зупиняла свій погляд на Лавальєр, то очі де Гіша теж час від часу спрямовувалися в бік фрейліни.

Лавальєр інстинктивно відчула на собі силу цих очей, які спрямовували на неї з цікавістю або із заздрістю. Ніщо не приходило їй на допомогу: ні співчутливе слово з боку подруг, ні любовний погляд короля. Неможливо висловити, як страждала бідолаха.

Королева-мати веліла висунути столик, на якому були розкладені лотерейні квитки, і попросила пані де Мотвіль прочитати список обраних.

Годі й казати, що список було складено за всіма правилами етикету: спочатку йшов король, потім королева-мати, потім королева, принц, принцеса тощо. Усі серця тремтіли під час цього читання. Запрошених було понад триста. Кожен запитував себе, чи буде в списку його ім'я.

Король слухав так само уважно, як і решта. Коли було виголошено останнє ім'я, він зрозумів, що Лавальєр серед них

не було. Утім, це міг помітити кожен. Король почервонів, як завжди, коли що-небудь докучало йому.

На обличчі лагідної і покірної Лавальєр не виразилося нічого.

Під час читання король не спускав з неї очей. І це заспокоювало її. Вона була надто щаслива, щоб якась інша думка, крім думки про кохання, могла проникнути в її розум або в її серце. Винагороджуючи її за цю зворушливу смиренність ніжними поглядами, король показував дівчині, що він розуміє всю її делікатність.

Список було прочитано. Обличчя жінок, пропущених або забутих, висловлювали розчарування. Малікорна теж забули внести до списку, і його гримаса явно говорила Монтале: «Хіба ми не зуміємо урезонити фортуну, щоб вона надалі не забувала про нас?»

«О, звісно», - відповідала тонка посмішка мадемуазель Ори.

Квитки були роздані за номерами. Насамперед отримав квиток король, потім королева-мати, потім королева, потім принц, принцеса тощо.

Після цього Анна Австрійська розкрила мішечок з іспанської шкіри, в якому було двісті перламутрових кульок з вигравіруваними на них номерами, і запропонувала наймолодшій фрейліні вийняти звідти одну кульку.

Усі ці приготування робилися повільно, і присутні напружено чекали, більше з жадібністю, ніж із цікавістю.

Де Сент-Еньян нахилився до вуха мадемуазель де Тонне-Шарант.

- У нас по квитку, мадемуазель, - сказав він їй, - давайте поєднаємо наші шанси. Якщо я виграю, браслети будуть ваші; якщо виграєте ви, ви подаруєте мені один погляд ваших чудових оченят.

- Ні, - відповідала Атенаїс, - браслети будуть ваші, якщо ви їх виграєте. Кожен за себе.

- Ви нещадні, - зітхнув де Сент-Еньян, - я покараю вас за це чотиривіршем...

- Тихіше, - перебила його Атенаїс, - ви завадите мені почути, який номер виграв.

- Номер перший, - вимовила дівчина, яка вийняла перламутрову кульку з мішечка.

- Король! - скрикнула королева-мати.

- Король виграв! - радісно повторила молода королева.

- Ваш сон збувся, - із захопленням шепнула принцеса на вухо Анні Австрійській.

Один король не висловив жодних ознак задоволення. Він тільки подякував фортуні за її прихильність до нього, злегка вклонившись дівчині, яка грала роль представниці примхливої богині. Отримавши з рук Анни Австрійської футляр із браслетами, король сказав під заздрісний шепіт усього зібрання:

- То ці браслети справді красиві?

- Погляньте, - відповідала Анна Австрійська, - і судіть самі.

Король подивився.

- Так, - сказав він, - і які чудові камеї, яке оздоблення!

- Яке оздоблення! - повторила принцеса.

Королева Марія-Терезія з першого ж погляду зрозуміла, що король не подарує їй браслетів; але оскільки він, мабуть, не збирався дарувати їх і принцесі, вона була більш-менш задоволена.

Король сів.

Найбільш наближені до короля придворні один за одним підходили помилуватися на коштовність, яка незабаром з дозволу короля стала переходити з рук у руки. Негайно всі знавці і не знавці стали видавати захоплені вигуки і обсипати короля привітаннями. Дійсно, було від чого прийти в захват; одні захоплювалися діамантами, інші камеями.

Дами висловлювали явне нетерпіння, бачачи, що такий скарб захоплено кавалерами.

- Панове, панове, - сказав король, від якого нічого не сховалося, - право, можна подумати, що ви носите браслети, як сабіняни*. Вам пора вже вручити їх дамам, які, мені здається, більше розуміються на таких речах, ніж ви.

Ці слова здалися принцесі початком виконання рішення, ухваленого королем. До того ж її щаслива впевненість підкріплювалася поглядами королеви-матері.

Придворний, який тримав браслети тієї миті, коли король кинув своє зауваження, поспішно подав браслети королеві Марії-Терезії, яка, добре знаючи, що вони призначені не для неї, ледь глянула на них і віддала принцесі. Принцеса й особливо принц довго розглядали браслети жадібними очима. Потім принцеса передала коштовність іншим дамам, вимовивши одне тільки слово, але з таким виразом, що воно вартувало довгої фрази:

- Чудові!

Дами, які отримали браслети з рук принцеси, помилувалися ними і відправили їх далі.

А в цей час король спокійно розмовляв із де Гішем і Фуке. Точніше, не розмовляв, а слухав. Звикнувши до відомих зворотів

мови, король, як і всі люди, що володіють безперечною владою, схоплював зі звернених до нього фраз лише ті слова, які заслуговували на відповідь. Що ж стосується його уваги, то вона була спрямована в інший бік. Вона рухалася разом із його поглядом.

Мадемуазель де Тонне-Шарант була останньою в списку дам, які брали участь у лотереї. Тому вона помістилася наприкінці шеренги, і після неї залишалися тільки Монтале і Лавальєр. Коли браслети дійшли до цих двох фрейлін, ніхто вже, здавалося, не звертав на них уваги. Скромні руки, що тримали в цей момент коштовності, позбавляли їх усякого значення.

Монтале довго дивилася на браслети, тремтячи від радості, заздрості та жадібності. Вона б без вагань віддала перевагу діамантам перед камеями, вартості - перед красою. Тому з великими труднощами передала вона їх своїй сусідці. Лавальєр же кинула на них майже байдужий погляд.

- Які розкішні, які чудові браслети! - вигукнула Монтале. - І ти не приходиш від них у захват, Луїзо? Право, ти не жінка!

- Ні, я захоплена, - відповіла Лавальєр із сумом. - Але навіщо бажати того, що не може нам належати?

Король, трохи нахилившись вперед і витягнувши шию, уважно прислухався до слів Луїзи. Ледве затих її голос, як він, весь сяючий, встав і, пройшовши всю залу, наблизився до Лавальєр.

- Ви помиляєтеся, мадемуазель, - сказав він їй, - ви жінка, а всяка жінка має право на жіночі коштовності.

- О государ! - вигукнула Лавальєр. - Отже, ваша величність зовсім не хоче вірити в мою скромність?

- Я вірю, що ви прикрашені всіма чеснотами, мадемуазель, зокрема щирістю, і прошу вас відверто сказати, як ви знаходите ці браслети.

- Вони такі прекрасні, государе, що можуть бути піднесені тільки королеві.

- Я в захваті від ваших слів, мадемуазель. Браслети ваші, і король просить вас прийняти їх.

Лавальєр майже з переляком простягнула футляр королю, але той м'яко відсторонив тремтячу руку Лавальєр.

Усі завмерли від подиву, запанувала тиша. Однак королеви, які не чули цієї розмови, не могли зрозуміти всього, що відбувається.

Принцеса поманила до себе де Тонне-Шарант.

- Боже мій, що за щасливиця Лавальєр, - вигукнула Атенаїс, - король щойно подарував їй браслети!

Принцеса до крові закусила губи. Молода королева подивилася на неї, потім на Лавальєр і розреготалася. Анна Австрійська сиділа нерухомо, захоплена підозрами, що зародилися в неї, і нестерпно страждала від болю в грудях.

Де Гіш, побачивши блідість принцеси і зрозумівши її причину, поспішно вийшов. Скориставшись загальною метушнею, Малікорн підійшов до Монтале і шепнув їй:

- Ора, біля тебе наше щастя і наше майбутнє.

- Так, - відповідала Монтале.

І вона ніжно поцілувала Лавальєр, яку залюбки задушила б.

CXL. Малага

Під час цієї довгої і жорстокої боротьби пристрастей, що розігралася під покровом королівського палацу, один із наших героїв, яким найменше слід було б нехтувати, перебував, однак, у великій зневазі, був забутий і дуже нещасний.

Справді, д'Артаньян, якого потрібно назвати на ім'я, щоб згадати про його існування, - д'Артаньян не мав рішуче нічого спільного з цим блискучим і легковажним товариством. Пробувши з королем два дні у Фонтенбло, подивившись пасторалі та героїко-комічні маскаради свого повелителя, мушкетер відчув, що це не може наповнити його життя.

Він був оточений людьми, які щохвилини зверталися до нього:

- Як по-вашому, пасує мені цей костюм, пане д'Артаньян?

А він відповідав спокійним і глузливим голосом:

- По-моєму, ви розряджені, як найкрасивіша мавпа на Сен-Лоранському ярмарку.

Це був звичайний комплімент д'Артаньяна; волею-неволею доводилося задовольнятися ним.

Коли ж його запитували:

- Як ви одягнетеся сьогодні ввечері, пане д'Артаньян?

Він відповідав:

- Навпаки, я роздягнуся.

І всі реготали, навіть дами.

Але, провівши в такий спосіб два дні, мушкетер побачив, що в замку не відбувається нічого серйозного і що король зовсім забув або принаймні вдавав, що зовсім забув і Париж, і Сен-Манде, і Бель-іль, що пан Кольбер міркував лише про ілюмінації та феєрверки, що дамам належало принаймні ще

цілий місяць витріщатися взором і відповідати на ніжні погляди.

І д'Артаньян попросив у короля відпустку у сімейних справах.

У ту хвилину, коли д'Артаньян звернувся до короля з цим проханням, Людовик лягав спати, стомлений танцями.

- Ви хочете мене покинути, пане д'Артаньян? - з подивом запитав він.

Людовик XIV ніяк не міг зрозуміти, щоб хто-небудь, маючи щастя споглядати його, міг розлучитися з ним.

- Пане государе, - сказав д'Артаньян, - я їду, тому що я вам не потрібен. Ах, якби я міг підтримувати вас під час танців, тоді інша справа.

- Але, дорогий д'Артаньян, - серйозно відповідав король, - кавалерів не підтримують під час танців.

- Вибачте, - поклонився мушкетер, продовжуючи іронізувати, - право, я цього не знав.

- Отже, ви не бачили, як я танцюю? - здивувався король.

- Бачив; але я думав, що з кожним днем танці будуть виконуватися все з більшим запалом. Я помилився; тим більше мені тут нічого робити. Господарю, повторюю, я вам не потрібен. Крім того, якщо я знадоблюся, ваша величність знаєте, де мене знайти.

- Добре, - погодився король.

І дав йому відпустку.

Тому ми не станемо шукати д'Артаньяна у Фонтенбло, це було б марно, але, з дозволу читачів, поїдемо прямо на Ломбардську вулицю, до крамниці під вивіскою «Золота товкачка», до нашого поважного приятеля Планше.

Восьма година вечора, спекотно; відчинене одне-єдине вікно в кімнаті на антресолях. Ніздрі мушкетера лоскоче запах прянощів, змішаний з менш екзотичним, але більш їдким запахом гною, що проникає з вулиці.

Д'Артаньян влаштувався у величезному кріслі, поклавши ноги на табурет, так що його тулуб утворює тупий кут. Його погляд, зазвичай проникливий і рухливий, тепер застиг. Д'Артаньян тупо дивиться на шматочок блакитного неба, що видніється в просвіті між трубами. Цей клаптик неба такий малий, що його вистачило б тільки на лагодження мішків із сочевицею або бобами, якими завалена крамниця в нижньому поверсі.

Скам'янілий у цій позі, д'Артаньян не схожий більше на вояка, не схожий і на придворного офіцера; це просто буржуа, що дрімає від обіду до вечері, від вечері до відходу до сну.

Мозок його тепер такий окостенілий, що в ньому не залишилося місця для жодної думки, матерія цілком заволоділа духом і пильно стереже, як би під кришку черепа не пробрався контрабандою який-небудь уривок думки.

Отже, був вечір; у крамницях запалювалися вогні, а вікна на верхніх поверхах зачинялися; лунали кроки сторожового патруля.

Д'Артаньян, як і раніше, нічого не чув і тупо дивився на клаптик неба. За два кроки від нього, у темряві, лежав на мішку Планше, підперши підборіддя руками. Він дивився на д'Артаньяна, який мріяв або спав із відкритими очима.

Спостереження Планше тривали вже довго.

- Гм, гм... - пробурчав він нарешті.

Д'Артаньян не ворухнувся. Тоді Планше зрозумів, що потрібно вжити якихось більш радикальних заходів. Після зрілих роздумів він знайшов, що за теперішнього стану речей найкраще злізти з мішка на підлогу, що він і зробив, пробурмотівши при цьому:

- Дурень! (Цим епітетом він нагородив самого себе.)

Але д'Артаньян, якому у своєму житті довелося чути чимало шумів, мабуть, не звернув ані найменшої уваги на шум, спричинений Планше. До того ж величезний віз, навантажений камінням, своїм гуркотом заглушив шум від цього падіння. Однак Планше здалося, ніби на обличчі мушкетера при слові «бовдур» промайнула схвальна посмішка.

Планше осмілів і сказав:

- Ви не спите, пане д'Артаньян?

- Ні, Планше, я навіть не сплю, - відповідав мушкетер.

- Я в розпачі від слова навіть.

- Чому? Адже це звичайнісіньке слово.

- Воно мене засмучує.

- Поясни, я тебе не розумію.

- Якщо ви кажете, що навіть не спите, це означає, що ви не знаходите розради навіть уві сні. Значить, ви ніби звертаєтеся до мене: «Планше, мені до смерті нудно».

- Ти знаєш, Планше, що я ніколи не сумую.

- Крім сьогоднішнього і вчорашнього дня.

- Що ти!

- Пане д'Артаньян, ось уже тиждень, як ви приїхали з Фонтенбло; ось уже тиждень, як ви не командуєте вашим загоном і не виводите його на навчання. Вам не вистачає тріску мушкетів і гуркоту барабана. Я сам носив мушкет і розумію вас.

- Запевняю тебе, Планше, що я анітрохи не нудьгую, - відповів д'Артаньян.

- То що ж у такому разі ви робите, лежачи як мертвий?

- Друже мій Планше, коли я брав участь, коли ти брав участь, коли всі ми брали участь в облозі Ла-Рошелі, у нашому таборі був араб, вправний стрілець із кулеврини*. Це був тямущий малий, хоча й оливкового кольору. Так ось цей араб, поївши або попрацювавши, лягав, ось як я лежу в дану хвилину, і курив якесь чарівне листя в люльці з бурштиновим наконечником; якщо ж якийсь офіцер, що проходив повз, дорікав йому за те, що він вічно дрімає, араб спокійно відповідав: «Краще сидіти, ніж стояти, краще лежати, ніж сидіти, краще померти, ніж лежати».

- Це був похмурий араб і за кольором шкіри, і за висловами, - промовив Планше. - Я чудово його пам'ятаю. Він із великою насолодою рубав голови протестантів.

- Абсолютно вірно, і бальзамував їх, коли вони того варті.

- Так, і, бальзамуючи їх своїми зіллям, він був схожий на кошикаря за роботою.

- Так, так, Планше, абсолютно правильно.

- О, і в мене є пам'ять!

- Не сумніваюся. Але що скажеш ти про його міркування?

- З одного боку, я вважаю його чудовим, а з іншого - дурним.

- Поясни́сь, Планше, поясни́сь.

- Краще сидіти, ніж стояти, - так, це так, коли втомишся, за деяких обставин... (Планше лукаво посміхнувся.) Краще лежати, ніж сидіти; але останнє твердження: краще померти, ніж лежати, - я знаходжу абсолютно безглуздим; я, безумовно, надаю перевагу постіллю, і якщо ви не згодні зі мною, то це доводить тільки, що ви, як я вже мав честь сказати, смертельно сумуєте.

- Планше, ти знаєш пана Лафонтена?

- Аптекаря на розі вулиці Сен-Медерік?

- Ні, байкаря.

- А-а-а-а... «Ворона і лисиця»?

- Ось так. Я точнісінько його заєць*.

- Хіба в нього є і заєць?

- У нього всякі звірі.

- Що ж робить його заєць?

- Роздумує.

- Ось як?

- Планше, і я роздумую, як заєць пана Лафонтена.

- Ви думаєте? - з тривогою запитав Планше.

- Так. Твоє житло, Планше, досить сумне і штовхає на роздуми; сподіваюся, ти згоден зі мною?

- Однак, пане, у вас вид на вулицю.

- Чорт забирай, як це весело!

- А тим часом, пане, якби ваша кімната виходила у двір, ви нудьгували б іще більше... Ні, я хотів сказати: міркували б ще більше.

- Їй-богу, не знаю, Планше!

- Добро б іще, - продовжував крамар, - ваші думки були схожі на ті, що привели вас до реставрації Карла Другого.

І Планше тихенько засміявся.

- Планше, друже мій, - дорікнув йому д'Артаньян, - ви стаєте честолюбні!

- Хіба немає іншого короля, якого можна було б посадити на трон, пане д'Артаньян? Хіба немає іншого Монка, якого можна було б запроторити до в'язниці?

- Ні, дорогий Планше. Усі королі сидять на своїх тронах... Можливо, втім, не так міцно, як я на цьому кріслі, але все-таки сидять.

І д'Артаньян зітхнув.

- Пане д'Артаньян, - сказав Планше, - ви засмучуєте мене.

- Ти дуже добрий, Планше.

- У мене є одна підозра, хай пробачить мене господь.

- Яке?

- Пане д'Артаньян, ви худнете.

- О-о-о-о! - вигукнув д'Артаньян, б'ючи себе в груди, які задзвеніли, як порожня кіраса. - Це неможливо, Планше.

- Бачте, - з почуттям продовжував Планше, - оскільки ви худнете у мене...

- Ну?

- То я зроблю що-небудь страшне.

- Як?

- Так, так.

- Що ж ти зробиш, скажи!

- Розшукаю того, хто засмучує вас.

- Ну ось, тепер ти говориш про якісь печалі.

- Так, у вас є печаль.

- Ні, Планше, ні.

- Запевняю, що у вас є печаль і від неї ви худнете.

- Я худну? Ти впевнений у цьому?

- На очах... Малага!.. Якщо ви худнутимете й надалі, я візьму рапіру і проткну груди пану д'Ербле.

- Що? - вигукнув д'Артаньян, підскочивши на кріслі. - Що ви сказали, Планше? Чому у вашій крамничці раптом згадали пана д'Ербле?

- Добре, добре! Гнівайтеся, якщо вам завгодно, проклинайте, якщо хочете, але - чорт забирай! - я знаю те, що знаю.

Після цього другого випаду Планше д'Артаньян сів у такій позі, щоб не проґавити жодного руху гідного бакалійника, тобто сперся на коліна і витягнув шию у напрямку до співрозмовника.

- Нумо, поясни, - сказав він, - як міг ти вимовити таке страшне блюзнірство, як міг ти підняти зброю на пана д'Ербле, твого колишнього пана, мого друга, духовну особу, мушкетера, який став єпископом?

- Я підняв би зброю на рідного батька, коли бачу вас у такому стані.

- Пан д'Ербле - дворянин.

- Мені байдуже, будь він хоч тричі дворянин. Через нього у вас чорні думки, ось що я знаю. А від чорних думок худнуть. Малага! Я не хочу, щоб пан д'Артаньян змарнів у мене вдома.

- Чорні думки через пана д'Ербле? Поясни, будь ласка, поясни.

- Уже три ночі поспіль вас мучить кошмар.

- Мене?

- Так, вас, і уві сні ви повторюєте: «Араміс, підступний Араміс!»

- Я говорив це? - тривожно запитав д'Артаньян.

- Говорили, чесне слово!

- Ну то що ж? Адже ти знаєш приказку, друже мій: всякий сон - брехня.

- Ні, ні! Ось уже три дні, як, повертаючись додому, ви щоразу запитуєте: «Ти бачив пана д'Ербле?» або ж: «Ти не отримував листів на моє ім'я від пана д'Ербле?»

- Що ж тут дивного, якщо я цікавлюся своїм дорогим другом? - посміхнувся д'Артаньян.

- Це, звісно, цілком природно, але не до такої міри, щоб через це зменшуватися в об'ємі.

- Планше, я погладшаю, даю тобі чесне слово.

- Добре, пане, приймаю вашу обіцянку, бо знаю, що ваше чесне слово священне...

- Мені більше не буде снитися Араміс.

- Прекрасно!..

- Я більше не питатиму в тебе, чи отримано листи від пана д'Ербле.

- Чудово.

- Але поясни мені одну річ.

- Говоріть, пане...

- Я людина спостережлива...

- Я це чудово знаю...

- Зараз ти вимовляв дивну лайку... Я її ніколи від тебе не чув.

- «Малага!» - хочете ви сказати?

- Так.

- Я завжди так лаюся, відколи став крамарем.

- Але ж так називається сорт родзинок.

- Я лаюся так, коли я розлючений. Якщо я сказав «малага!» - значить, я перестав володіти собою.

- Але раніше я не чув від тебе нічого подібного.

- Це правда, пане. Мене навчили.

І, вимовляючи ці слова, Планше підморгнув так хитро, що д'Артаньян уважно глянув на нього.

- Еге! - протягнув він.

Планше повторив:

- Еге!

- Ось як, ось як, пане Планше!

- Їй-богу, пане, - сказав Планше, - я не схожий на вас, я не люблю вдаватися до роздумів.

- Даремно.

- Я хочу сказати - не люблю нудьгувати, пане. Життя таке коротке, чому ж ним не користуватися?

- О, та ти епікуреєць, Планше!

- А чому ж мені не бути ним? Руки в мене спритні, пишу я чи відважую цукор і прянощі; ноги міцні, танцюю я чи гуляю; шлунок чудовий, і їм добре, і перетравлюю; серце не надто зашкарубнуло... словом, пане...

- Словом, Планше?

- Та ось... - протягнув крамарь, потираючи руки.

Д'Артаньян поклав ногу на ногу.

- Планше, друже мій, ви мене приголомшили. Ви постаєте переді мною в абсолютно новому світлі.

Планше, задоволений до останньої міри, продовжував потирати руки з такою силою, немов хотів стягнути з них шкіру.

- Отже, через те, що я проста людина, ви вважали мене бовдуром?

- Браво, Планше, чудове міркування.

- Дозвольте стежити за моєю думкою, пане. Я сказав, - продовжував Планше, - що без насолод немає щастя на землі.

- Абсолютна правда, Планше! - перебив його д'Артаньян.

- Але оскільки насолоди - річ далеко вже не така звичайна, то обмежимося втіхами.

- І ти втішаєшся?

- Саме так.

- Розкажи мені, як ти втішаєшся.

- Вступаючи в бій з нудьгою, я надягаю щит. До часу я терплю, але напередодні того дня, коли мені здається, що я почну нудьгувати, я розважаюся.

- І це вся твоя мудрість?

- Вся.

- Ти сам придумав це?

- Сам.

- Чудово.

- Що ви скажете з цього приводу?

- Скажу, що жодна філософія у світі не зрівняється з твоєю.

- Так наслідуйте мій приклад!

- Спокусливо. Кращого я не хотів би; але не всі люди на один зразок, і дуже може бути, якби я став розважатися, як ти радиш, я страшенно занудьгував би.

- Спочатку спробуйте.

- Що ж ти робиш, скажи?

- Ви помітили, що я час від часу їду?

- Дорогий Планше, розумієш, коли люди бачаться майже щодня і один зникає, то це дуже відчутно для іншого. Хіба ти не відчуваєш моєї відсутності, коли я їду з Парижа у справах?

- Ще б пак, я тоді немов тіло без душі.

- Отже, у нас щодо цього немає розбіжностей. Продовжуй!

- А ви звернули увагу, коли я їду?

- П'ятнадцятого і тридцятого кожного місяця.

- І перебуваю у відсутності?

- Іноді два, іноді три, іноді чотири дні.

- Що ж, по-вашому, я роблю?

- Збираєш гроші.

- І після повернення яке в мене, по-вашому, обличчя?

- Дуже задоволене.

- Отже, ви помітили, що я тоді буваю дуже задоволений. І чому ви приписуєте це задоволення?

- Тому, що твоя торгівля йшла добре; тому, що ти вигідно закупив рис, сливи, цукор, сушені груші та патоку. У тебе завжди був дуже живий характер, Планше, тому я анітрохи не здивувався, дізнавшись, що ти зайнявся бакалійною торгівлею. Адже це найживіша і найприємніша торгівля, і, займаючись нею, постійно маєш справу з найароматнішими плодами землі.

- Добре сказано, пане. Але ви помиляєтеся!

- Невже помиляюся?

- Так, думаючи, що кожні два тижні я їду за грошима або за покупками. Бог із вами, пане, як ви могли подумати таку річ?

І Планше так розреготався, що у д'Артаньяна зародилися великі сумніви щодо власної проникливості.

- Зізнаюся, - посміхнувся мушкетер, - що ти набагато хитріший, ніж я думав.

- Пане, це правда.

- Як правда?

- Імовірно, правда, раз ви говорите; але повірте, що це анітрохи не впустило вас у моїй думці.

- Я дуже радий.

- Їй-богу, ви людина геніальна. Коли справа стосується війни, несподіваних рішень, тактики і спритних ударів... О, королі ніщо поруч із вами! Але коли йдеться про душевні й тілесні радощі, про солодощі життя, якщо можна так висловитися, - ах, пане, геніальні люди нікуди не годяться! Вони - самі собі кати.

- Їй-богу, Планше, - сказав д'Артаньян, який згорав від цікавості, - ти мене страшенно зацікавив.

- Вам уже не так нудно, чи не так?

- Я не нудьгував. Однак відтоді, як ти почав говорити, мені стало набагато веселіше.

- Чудово для початку! Я вас вилікую, ручаюся вам.

- Був би дуже радий.

- Давайте спробуємо?

- Хоч зараз.

- Гаразд. У вас є тут коні?

- Так, десять, двадцять, тридцять.

- Так багато не потрібно. Вистачить і двох.

- Вони у твоєму розпорядженні, Планше.

- Чудово, я вас відвезу.

- Коли?

- Завтра.

- Куди?

- Ви хочете знати занадто багато.

- Однак погодься, що мені потрібно знати, куди я їду.

- Ви любите село?

- Не дуже, Планше.

- Отже, ви любите місто?

- Дивлячись за обставинами.

- Ну, так я відвезу вас в одне місце, яке наполовину місто, наполовину село.

- Добре.

- І там вам буде дуже весело, я в цьому впевнений.

- Прекрасно!

- І - о диво! - це те саме місце, звідки ви щойно втекли від нудьги.

- Я?

- Так, ви смертельно нудьгували.

- Отже, ти їдеш у Фонтенбло?

- Саме у Фонтенбло.

- Боже мій, що ж ти там будеш робити?

У відповідь на ці слова Планше лукаво підморгнув д'Артаньяну.

- У тебе, лиходій, є там нерухомість?

- О, будиночок, суща дрібниця! Але там преміло, чесне слово.

- Я їду в маєток, Планше! - вигукнув д'Артаньян.

- Коли забажаєте?

- А хіба ми не домовилися на завтра?

- Добре, завтра; до того ж завтра чотирнадцяте число, тобто переддень того дня, коли я боюся скучити. Отже, вирішено?

- Вирішено.

- Ви дасте мені одного з ваших коней.

- Кращу.

- Ні, я віддав би перевагу найсмирнішій; ви ж знаєте, я ніколи не був гарним наїзником. А в крамниці я остаточно відвик. І потім...

- Потім?

- Потім, - продовжував Планше, знову підморгуючи, - я не хочу втомлюватися.

- Чому? - наважився запитати д'Артаньян.

- Якби я втомився, які були б для мене веселощі!

З цими словами він піднявся з мішка кукурудзи і почав потягуватися, доволі гармонійно похрускуючи всіма суглобами.

- Планше! Планше! - вигукнув д'Артаньян. - Я вважаю, що сибаритам не наздогнати тебе! Ах, Планше! Видно, що ми ще не з'їли разом пуда солі.

- Чому ж це, пане?

- Але ж я ще не знаю тебе, - сказав д'Артаньян, - і тепер остаточно стверджуюся в думці, яка одного разу промайнула в мене в Булоні, коли ти ледь не задушив Любена, лакея пана де Варда. Планше, твоя винахідливість невичерпна.

Планше самовдоволено засміявся, побажав мушкетерові на добраніч і спустився в кімнату за крамницею, яка слугувала йому спальнею.

Д'Артаньян знову сів у колишній позі, і його обличчя, що на мить прояснилося, стало ще більш задумливим. Він уже забув про навіжені витівки Планше.

«Так, - сказав він собі, повертаючись до думок, перерваних щойно викладеною приємною розмовою. - Так, уся справа в такому: 1) дізнатися, чого Безмо хотів від Араміса; 2) дізнатися, чому немає звісток від Араміса; 3) дізнатися, де Портос. Тут прихована якась таємниця. І, - продовжував д'Артаньян, - якщо друзі нічого не повідомляють мені, звернемося до допомоги нашого бідного розуму. Зробимо все, що можна, чорт забирай, або малага, як каже Планше».

CXLI. Лист пана де Безмо

Для здійснення ухваленого рішення д'Артаньян наступного ж ранку вирушив до пана де Безмо.

У Бастилії цього дня проводили прибирання: полірували і мили гармати, скоблили сходи; здавалося, що тюремники чистять навіть ключі. Одні гарнізонні солдати розгулювали по дворах під приводом, що вони досить чисті.

Комендант Безмо прийняв д'Артаньяна з вишуканою ввічливістю, але був з ним так стриманий, що, незважаючи на всі старання, д'Артаньяну не вдалося вивудити з нього жодного слова. Але чим стриманішим був комендант, тим недовірливішим ставав д'Артаньян. І йому здалося навіть, що комендант діє так за якимось нещодавно отриманим наказом.

У Пале-Роялі Безмо поводився з д'Артаньяном зовсім інакше. Він не був тією холодною і непроникною людиною, якою здавався в Бастилії.

Коли д'Артаньян надумав завести мову про грошові труднощі, які змусили Безмо відшукувати Араміса і спонукали коменданта до балакучості того вечора, Безмо послався на розпорядження, яке йому потрібно було віддати у в'язниці, і так довго змусив д'Артаньяна нудьгувати на самоті, що наш мушкетер, зневірившись витягти в нього ще що-небудь, не дочекався його повернення і пішов.

Але в д'Артаньяна зародилися підозри, а в таких випадках розум його не дрімав. Як кішка серед чотирилапих, так і д'Артаньян серед людей був живим уособленням тривоги й нетерпіння. Стривожена кішка так само не здатна залишатися на місці, як шовковинка, що коливається вітром. Кішка, що підстерігає мишу, завмирає на своєму спостережному посту, і ні голод, ні спрага не здатні змусити її рушити з місця.

Д'Артаньян, який горів нетерпінням, раптом струсив із себе це почуття, як занадто важкий плащ. Він прийшов до переконання, що від нього приховують якраз те, що йому важливо знати. Розвиваючи свої думки, він вирішив далі, що Безмо не забариться повідомити Арамісу про щойно нанесений візит, якщо Араміс справді дав йому якийсь припис. Так і сталося.

Не встиг ще Безмо повернутися з в'язниці, як д'Артаньян сховався в засідку біля вулиці Пті-Мюск, звідки видно було, як усі виходили з Бастилії. Пробувши близько години в тіні навісу біля готелю «Золота борона», д'Артаньян побачив нарешті, як із в'язниці вийшов солдат.

Це було якраз те, чого він бажав. Кожен сторож, кожен тюремник Бастилії мав свої вихідні дні, навіть години, бо нікому з них не дозволялося жити у фортеці й приводити туди своїх дружин. Вони могли виходити, отже, не збуджуючи цікавості.

Але солдатів, що стояли там, замикали на добу, це всім було відомо, і д'Артаньяну краще, ніж іншим. Такі солдати могли виходити у формі тільки за особливим наказом, у терміновій справі.

Отже, з Бастилії з'явився солдат і пішов повільно-повільно, з виглядом щасливого смертного, який, замість варти в нестерпній кордегардії або на не менш нудному бастіоні, несподівано отримує волю й можливість прогулятися, до того ж ці два задоволення поєднуються в нього з виконанням службового доручення. Солдат попрямував до передмістя Сент-Антуан, впиваючись свіжим повітрям, сонцем і поглядаючи на жінок.

Д'Артаньян здалеку став стежити за ним. Його наміри ще не визначилися.

«Насамперед потрібно подивитися в обличчя цього простака. Побачивши людину, легше судити про неї».

Д'Артаньян прискорив крок і без зусиль обігнав солдата. Він не тільки розгледів його тямуще і рішуче обличчя, а й помітив також, що в нього був досить-таки червоний ніс.

«Малий любить випити», - промайнуло в нього в голові.

Одночасно з червоним носом йому впав у вічі складений аркуш білого паперу за поясом солдата.

«Чудово, у нього є лист, - продовжував міркувати д'Артаньян. - Солдат, мабуть, дуже радий, що на нього впав вибір пана Безмо. Він не продасть послання».

Поки Д'Артаньян досадував на цю обставину, солдат продовжував крокувати у напрямку до Сент-Антуанського передмістя.

«Він, звісно, прямує до Сен-Манде, - вирішив мушкетер, - і я не дізнаюся, що в цьому листі...»

Було від чого втратити голову.

«Якби я був у формі, - сказав д'Артаньян, - я велів би затримати молодця разом із листом. Перший же патруль допоміг би мені. Але, чорт забирай, не стану ж я оголошувати свого імені заради такого подвигу! Напоїти його? Але в нього з'являться підозри, і я сам, чого доброго, сп'янію... Ах, прах забирай, який же я став безмозкий! Напасти на нещасного, обеззброїти його, вбити через лист? На це можна було б піти, якби справа йшла про лист королеви до лорда або про лист кардинала до королеви. Але боже мій, через жалюгідні інтриги панів Араміса і Фуке проти пана Кольбера згубити людське життя! Ні, це не варте навіть десяти екю!»

Так він філософствував, гризучи нігті й кусаючи вуса, і раптом побачив невелику групу поліцейських із комісаром. Вони вели людину гарної зовнішності, яка відбивалася від них щосили. Поліцейські порвали на ньому сукню і тягли його. Заарештований вимагав, щоб із ним поводилися ввічливо, заявляючи, що він дворянин.

Побачивши нашого посильного, бідолаха крикнув:

- Гей, солдате, сюди!

Солдат підійшов до заарештованого; навколо поліцейських збирався натовп.

У цю хвилину у д'Артаньяна народилася думка. Це була перша його думка, і, як читач побачить, непогана.

Дворянин почав розповідати солдату, що його захопили в одному будинку як злодія, тоді як насправді він був коханцем господині; кур'єр висловив йому співчуття і став утішати його, даючи поради з усією серйозністю, яку французький солдат вкладає у свої слова, коли справа стосується самолюбства і духу корпорації. Д'Артаньян підкрався до солдата, тісно оточеного натовпом, і вправно витягнув у нього папір з-за пояса. Оскільки в цей момент дворянин у розірваному одязі тягнув солдата у свій бік, а комісар смикав дворянина до себе, то д'Артаньян опанував лист без найменшої перешкоди.

Він відійшов кроків на десять за ріг і прочитав адресу:

«Пану дю Валлону у пана Фуке, у Сен-Манді».

- Чудово, - сказав д'Артаньян.

І, не розриваючи конверта, він розкрив його і витягнув складений учетверо аркуш, на якому стояли нижченаведені слова:

«Дорогий дю Валлон. Будь ласка, передайте пану д'Ербле, що він приходив у Бастилію і розпитував. Відданий вам де Безмо».

- Ну, тепер усе зрозуміло! - вигукнув д'Артаньян. - Портос із ними заодно.

Дізнавшись те, що йому було потрібно, мушкетер подумав: «Чорт забирай! Бідному солдатику дістанеться від Безмо за мою витівку... Якщо він повернеться без листа... Що йому буде? По суті, мені зовсім не потрібен цей лист; коли яйце з'їдено, навіщо шкаралупа?»

Д'Артаньян побачив, що комісар і поліцейські переконали солдата не втручатися і повели заарештованого далі. Посланця Безмо, як і раніше, оточував натовп.

Д'Артаньян замішався в саму гущу, непомітно впустив лист і поспішно пішов. Нарешті солдат знову рушив у дорогу в напрямку до Сен-Манде, продовжуючи думати про дворянина, який просив його заступництва. Раптом він згадав про доручення, глянув на пояс і побачив, що листа немає. Його відчайдушний крик приніс задоволення д'Артаньяну.

Бідолаха почав озиратися з виразом жаху на обличчі і нарешті на відстані двадцяти кроків від себе помітив бажаний конверт. Він кинувся до нього, як сокіл кидається на здобич. Щоправда, конверт трохи припав пилом і пом'явся, але лист усе ж було знайдено.

Д'Артаньян помітив, що зламана печатка дуже стурбувала солдата. Однак він, мабуть, утішився врешті-решт і знову запхав папір за пояс.

«Йди, - подумки напучував його Д'Артаньян, - у мене тепер досить часу; можеш випередити мене. Мабуть, Араміса немає в Парижі, якщо Безмо пише Портосу. Милий Портос, як приємно побачитися з ним... і поговорити», - так завершив свої роздуми гасконець.

І, порівнюючи свої кроки з кроками солдата, мушкетер вирішив з'явитися до пана Фуке через чверть години після солдата.

CXLII. Читач із задоволенням побачить, що сила Портоса анітрохи не зменшилася

Д'Артаньян, як зазвичай, зробив викладку, і в нього вийшло, що година дорівнює шістдесяти хвилинам, а хвилина шістдесяти секундам. Завдяки цьому абсолютно правильному обчисленню хвилин і секунд він підійшов до дверей будинку

суперінтенданта якраз у той момент, коли солдат виходив звідти з порожнім поясом.

Консьєрж у розшитому каптані відчинив перед ним двері. Д'Артаньяну дуже хотілося увійти без доповіді, але це було немислимо. Він назвав себе. Здавалося, це повинно було знищити всякі труднощі, як принаймні думав д'Артаньян, але консьєрж вагався. Однак, удруге почувши слова «капітан королівської гвардії», він перестав загороджувати двері, хоча й не давав дороги.

Д'Артаньян зрозумів, що слузі дали найсуворіший наказ. Він вирішив тому збрехати, що, втім, не коштувало йому великих зусиль у тих випадках, коли він бачив у брехні державну користь або навіть просто особисту вигоду. Тому він додав, що це він послав солдата, який доставив листа панові дю Валлону, і що в цьому листі повідомляється про його особисте прибуття. Після цього двері відчинилися навстіж, і д'Артаньян увійшов.

Його хотів провести лакей, але д'Артаньян заявив, що це зайве, бо він прекрасно знає, як пройти до пана дю Валлона. Людині настільки добре обізнаній заперечувати було нічого. І д'Артаньян отримав свободу дій.

Під'їзди, салони, сади - усе було оглянуто мушкетером. Добрі чверть години він бродив цим більш ніж королівським палацом, де кожна річ була дивом і де було стільки ж слуг, скільки колон і дверей.

«Позитивно, - сказав він собі, - цим кімнатам немає кінця... Можливо, Портос повернувся в П'єрфон, не виходячи з дому пана Фуке?»

Нарешті д'Артаньян зайшов у дальню частину палацу, яка була оперезана кам'яною огорожею, повитою декоративними рослинами з безліччю пишних квітів.

На рівних відстанях одна від одної по огорожі піднімалися статуї. Весталки, закутані в пеплуми, що падали широкими складками, ніби стояли на варті, спрямовуючи на палац свої боязкі погляди. Гермес*, що притиснув палець до губ, Ірида*, що розправила крила, ніч зі снопом маків височіли над садами і будівлями, біліли на тлі високих чорних кипарисів, що тягнулися вершинами до неба.

Навколо кипарисів росли троянди, що чіплялися своїми квітучими гілками за кожен сучок і обсипали статуї дощем запашних пелюсток.

Ця чарівна краса налаштувала мушкетера на поетичний лад. Думка, що Портос живе в такому раю, підносила Портоса в його очах.

Д'Артаньян побачив двері й натиснув на ручку. Двері відчинилися. Він увійшов і опинився в круглому павільйоні, де не було чути нічого, крім дзюрчання фонтану і співу птахів.

Біля дверей павільйону мушкетера зустрів лакей.

- Тут живе барон дю Валлон? - рішучим тоном запитав д'Артаньян.

- Так, пане, - відповів лакей.

- Доповісте йому, що на нього чекає шевальє д'Артаньян, капітан мушкетерів його величності.

Д'Артаньяна ввели в салон. Йому не довелося довго чекати: незабаром підлога сусідньої зали затремтіла під добре знайомими кроками, двері відчинилися, і Портос із деяким збентеженням кинувся в обійми свого друга.

- Ви тут? - вигукнув він.

- А ви? - відповів д'Артаньян. - Ах, хитрун!

- Так, - зі збентеженою посмішкою сказав Портос. - Так, ви знаходите мене у пана Фуке, і це вас трохи дивує?

- Анітрохи; чому б вам не бути другом пана Фуке? У пана Фуке багато друзів, особливо серед людей розумних.

Портос зі скромності не прийняв цього компліменту на свій рахунок.

- До того ж, - додав він, - ви мене бачили в Бель-Ілі.

- Зайва підстава вважати вас другом пана Фуке.

- Я просто знайомий із ним, - протягнув Портос із деяким замішанням.

- Ах, друже мій, як ви завинили переді мною!

- Чим? - вигукнув Портос.

- Як! Ви працюєте над зведенням укріплень Бель-Іля і ні слова не повідомляєте мені про це.

Портос почервонів.

- Ба більше, - продовжував д'Артаньян, - ви мене зустрічаєте там; ви знаєте, що я на службі в короля, і не здогадуєтеся, що король, який прагне дізнатися, що це за чудова людина зводить споруди, про які йому розповідають чудеса, - не здогадуєтеся, що король послав мене зібрати відомості про цю людину.

- Як, король послав вас зібрати відомості?

- Зрозуміло! Але не будемо говорити про це.

- Чорт забирай! - вигукнув Портос. - Навпаки, поговоримо; значить, король знав, що Бель-Іль зміцнюють?

- Ще б пак! Королю все відомо.

- Але ж не було ж йому відомо, хто зводив укріплення?

- Не було; але, судячи з розповідей, він підозрював, що будує їх якийсь чудовий воїн.

- Чорт забирай! Якби я знав це!
- То ви не втекли б із Ванна. Чи не так?
- Ні. Що ви подумали, коли не знайшли мене там?
- Я почав розмірковувати, дорогий мій.
- Ах, ось як... До чого ж привели вас ваші роздуми?
- Я здогадався про все.
- Про все?
- Так.
- Про що ж ви здогадалися? Послухаємо, - сказав Портос, сідаючи зручніше в кріслі.
- Насамперед про те, що ви зміцнюєте Бель-Іль.
- Ах, це було не дивно! Ви бачили мене за роботою.
- Зачекайте; я здогадався ще про дещо. А саме, що ви зміцнюєте Бель-Іль за наказом пана Фуке.
- Абсолютно вірно.
- Ще не все. Раз почавши здогадуватися, я не зупиняюся на півдорозі.
- Милий д'Артаньян!
- Я зрозумів, що пан Фуке хоче тримати ці роботи в найсуворішій таємниці.
- Справді, наскільки мені відомо, у нього був такий намір, - погодився Портос.
- Так, але чи відомо вам, чому він хотів зберігати все це в таємниці?
- Та просто щоб ніхто не знав про укріплення, чорт забирай!
- Це по-перше. Але його бажання було породжене також думкою зробити люб'язність...
- Справді, я чув, що пан Фуке людина дуже люб'язна.
- ...думкою зробити люб'язність королю.
- Ось як?
- Це вас дивує?
- Так.
- Ви цього не знали?
- Ні.
- А я ось знаю.
- Отже, ви чарівник.
- Нітрохи.
- Звідки ж ви знаєте в такому разі?
- Та дуже просто. Я чув, як пан Фуке сам говорив це королю.
- Що говорив?
- Що вирішив зміцнити Бель-Іль і піднести його королю в подарунок.

- Ви чули, як пан Фуке говорив усе це королю?

- Передаю його справжні слова. Він навіть додав: «Бель-Іль укріплений одним моїм другом, чудовим інженером, і я попрошу дозволу представити його королю». - «Його ім'я?» - запитав король. «Барон дю Валлон», - відповів пан Фуке. «Добре, - відповів король, - ви мені представите його».

- Король так і відповідав?

- Слово д'Артаньяна!

- Але чому ж у такому разі мене не представили? - здивувався Портос.

- Хіба вам не говорили про цю виставу?

- Говорили, але я все ще чекаю на нього.

- Не турбуйтеся, представлять.

- Гм, гм! - проворчав Портос.

Д'Артаньян змінив тему розмови.

- Ви, мабуть, живете дуже відокремлено, дорогий друже, - зауважив він.

- Я завжди любив самотність. Я меланхолік, - зітхнув Портос.

- Дивно! - сказав д'Артаньян. - Я щось не помічав цього раніше.

- Це в мене відтоді, як я почав займатися науками, - зі стурбованим виглядом відповідав Портос.

- Сподіваюся, що розумова праця не зашкодила тілесному здоров'ю?

- О, анітрохи.

- Сили не поменшало?

- Анітрохи, друже мій, анітрохи!

- Річ у тім, що мені говорили, ніби в перші дні після вашого приїзду...

- Я не здатний був ворухнутися, чи не так?

- Як! - усміхнувся д'Артаньян. - Чому ж ви не могли поворухнутися?

Портос зрозумів, що сказав дурницю, і захотів виправитися:

- Я приїхав із Бель-Іля на поганих конях, і це втомило мене.

- Тепер мене не дивує, що я бачив на дорозі сім або вісім полеглих коней, коли їхав слідом за вами.

- Бачте, я важкий, - сказав Портос.

- Отже, ви були розбиті?

- Жир мій розтопився, ось я і захворів.

- Бідний Портос... Ну а як обійшовся з вами Араміс?

- Чудово... Він доручив мене піклуванню особистого лікаря пана Фуке. Але уявіть, що через тиждень я став задихатися.

- Як так?

- Кімната була занадто мала; я поглинав занадто багато повітря.

- Невже?

- Так мені сказали принаймні... І мене перевели в інше приміщення.

- І там ви зітхнули вільніше?

- Там мені стало набагато краще; але у мене не було ніяких занять, мені нічого було робити. Лікар запевняв, що мені не можна рухатися. Я ж, навпаки, почувався сильнішим, ніж будь-коли. Від цього стався один неприємний випадок.

- Який випадок?

- Уявіть собі, дорогий друже, що я збунтувався проти приписів дурня-лікаря і вирішив виходити, сподобається йому це чи ні. Отже, я наказав лакеєві, що прислужував мені, принести сукню.

- Ви, значить, були роздягнені, мій бідний Портос?

- Не можна сказати, щоб зовсім, на мені був чудовий халат. Лакей послухався; я вдягнув свою сукню, яка стала мені занадто широкою. Але ось дивна річ: ноги мої, навпаки, збільшилися.

- Так, розумію.

- Чоботи стали дуже вузькими.

- Отже, ваші ноги розпухли?

- Ви вгадали.

- Ще б пак! І це ви називаєте неприємним випадком?

- Саме так. Я міркував не так, як ви. Я сказав собі: «Якщо на мої ноги десять разів налазили ці чоботи, то немає жодних підстав думати, що вони не налазять в одинадцятий раз».

- Цього разу, милий Портос, дозвольте мені зауважити, що ви міркували нелогічно.

- Словом, я сів біля перегородки і спробував вдягнути правий чобіт, я тягнув його руками, підштовхував іншою ногою, робив неймовірні зусилля, і раптом обидва вушка від чобота залишилися в моїх руках, а нога кинулася вперед, як снаряд із катапульти.

- З катапульти! Як ви сильні у фортифікації, дорогий Портос!

- Отже, нога кинулася вперед, зустріла на своєму шляху перегородку і пробила її. Друже мій, мені здалося, що я, як Самсон, зруйнував храм*. Скільки при цьому повалилося на

підлогу картин, статуй, квіткових горщиків, килимів, завіс! Просто неймовірно!

- Невже?

- Крім того, що по інший бік перегородки стояла етажерка з порцеляною.

- І ви перекинули її?

- Так, вона відлетіла в інший кінець кімнати. - Портос засміявся.

- Справді, ви маєте рацію, це неймовірно. - І д'Артаньян розреготався слідом за Портосом.

Портос сміявся дедалі голосніше.

- Я розбив порцеляни, - продовжував він голосом, що переривався від сміху, - більше ніж на три тисячі франків, ха-ха-ха!..

- Чудово!

- Не рахуючи люстри, яка впала мені прямо на голову і розлетілася на тисячу шматків, ха-ха-ха!..

- На голову? - перепитав д'Артаньян, хапаючись за боки.

- Прямо на голову!

- І пробила вам череп?

- Ні, адже я ж сказав вам, що розлетілася люстра, вона була скляна.

- Люстра була скляна?

- Так, із венеціанського скла. Рідкість, дорогий мій, унікальна річ і важила двісті фунтів.

- І впала вам на голову?

- На... го...ло...ву... Уявіть собі роззолочену кришталеву кулю з інкрустаціями знизу, з ріжками, з яких виходило полум'я, коли люстру запалювали.

- Це зрозуміло. Але тоді вона не була запалена?

- На щастя, ні, інакше я згорів би.

- І ви відбулися тільки тим, що були придавлені?

- Ні.

- Як ні?

- Та так, люстра впала мені на череп. А в нас на маківці, мабуть, надзвичайно міцна кістка.

- Хто це вам сказав, Портосе?

- Докторе. Щось на кшталт купола, який витримав би собор Паризької богоматері.

- Та що ви?

- Напевно, у всіх людей череп влаштований таким чином.

- Говоріть за себе, дорогий друже; це у вас, а не в інших череп влаштований так.

- Можливо, - сказав самовдоволено Портос. - Значить, ось, коли люстра впала на купол, який у нас на маківці, пролунав шум на кшталт гарматного пострілу; кришталь розбився, а я впав, весь облитий...

- Кров'ю? Бідний Портос!

- Ні, ароматною олією, яка пахла чудово, але надто сильно; я відчув запаморочення від цього запаху. Вам доводилося відчувати що-небудь подібне, д'Артаньян?

- Так, траплялося, коли я нюхав конвалії. Отже, бідолахо Портос, ви впали і були одурманені ароматом?

- Але найдивовижніше - і лікар клявся, що ніколи не бачив нічого подібного...

- У вас усе ж таки, мабуть, вскочила шишка, - перебив д'Артаньян.

- Цілих п'ять.

- Чому ж п'ять?

- Та тому, що знизу на люстрі було п'ять надзвичайно гострих прикрас.

- Ай!

- Ці п'ять прикрас встромилися мені у волосся, яке у мене, як бачите, дуже густе.

- На щастя.

- І зачепили шкіру. Але зверніть увагу на одну дивину - це могло трапитися тільки зі мною. Замість западин у мене вскочили шишки. Лікар не міг задовільно пояснити мені це явище.

- Ну, так я вам поясню.

- Ви дуже мене зобов'яжете, - сказав Портос, моргаючи очима, що слугувало в нього ознакою найбільшого напруження думки.

- Відтоді, як ваш мозок віддається вивченню наук, серйозним обчисленням, він збільшився в об'ємі. Таким чином, ваша голова переповнена науками.

- Ви думаєте?

- Я впевнений у цьому. Від цього виходить, що ваша черепна коробка не тільки не дає проникнути в голову нічому сторонньому, але, будучи переповненою, користується кожним випадковим отвором, щоб викидати назовні надлишок.

- А-а-а-а! - протягнув Портос, якому це пояснення здалося більш розумним, ніж пояснення лікаря.

- П'ять опуклостей, викликаних п'ятьма прикрасами люстри, були, звісно, п'ятьма скупченнями наукових знань, що вилізли назовні під дією зовнішніх обставин.

- Справді! - зрадів Портос. - Ось чому голова моя боліла більше зовні, ніж усередині. Я вам зізнаюся навіть, що, вдягаючи капелюх і насуваючи його на голову енергійно-граціозним ударом кулака, притаманним нам, військовим, я відчував інколи страшний біль, якщо не співвідносив як слід силу удару.

- Портосе, я вам вірю.

- І ось, дорогий друже, - продовжував велетень, - пан Фуке, бачачи, що його будинок недостатньо міцний для мене, вирішив відвести мені інше приміщення. І мене перевести сюди.

- Це заповідний парк, чи не так?

- Так.

- Парк побачень, відомий таємничими пригодами суперінтенданта.

- Не знаю; у мене тут не було ні побачень, ні таємничих пригод; але мені дозволено вправляти тут свої м'язи, і, користуючись цим дозволом, я вириваю дерева з корінням.

- Навіщо?

- Щоб розім'яти руки і діставати пташині гнізда; я знаходжу, що так зручніше, ніж дертися нагору.

- У вас пастушачі нахили, як у Тірсіса, дорогий Портосе.

- Так, я люблю пташині яйця незрівнянно більше, ніж курячі. Ви не можете собі уявити, що за вишукана страва - омлет із чотирьохсот або п'ятисот яєць канарок, зябликів, шпаків і дроздів!

- Як - із п'ятисот яєць? Це жахливо!

- Усі вони вміщаються в одній салатниці.

Д'Артаньян хвилин п'ять милувався Портосом, точно бачив його вперше. Портос же розквітав під поглядами друга. Вони сиділи так кілька хвилин. Д'Артаньян дивився, Портос блаженствував. Д'Артаньян шукав, мабуть, нову тему для розмови.

- Вам тут весело, Портосе? - запитав він, знайшовши нарешті цю тему.

- Не завжди.

- Ну, зрозуміло; однак коли вам стане надто нудно, що ви робитимете?

- О, я буду тут недовго! Араміс чекає тільки, щоб у мене зникла остання шишка, і тоді представить мене королю. Король, кажуть, терпіти не може шишок.

- Отже, Араміс усе ще в Парижі?

- Ні.

- Де ж він?

- У Фонтенбло.

- Один?

- З паном Фуке.

- Чудово. Але знаєте...

- Ні. Скажіть, і я буду знати.

- Мені здається, що Араміс забуває вас.

- Вам так здається?

- Там, бачте, сміються, танцюють, бенкетують, розпивають вина з підвалів пана Мазаріні. Чи відомо вам, що там щовечора дається балет?

- Чорт забирай!

- Повторюю, ваш милий Араміс вас забуває.

- Дуже може бути. Я сам іноді так думав.

- Якщо тільки цей хитрун не зраджує вам!

- О-о-о-о!..

- Ви знаєте, цей Араміс - хитра лисиця.

- Так, але зраджувати мені...

- Послухайте: насамперед він позбавив вас свободи.

- Як це позбавив волі? Хіба я не на волі?

- Звичайно, ні!

- Хотів би я, щоб ви мені довели це.

- Нічого немає простішого. Ви виходите на вулицю?

- Ніколи.

- Катаєтеся верхи?

- Ніколи.

- До вас допускають друзів?

- Ніколи.

- Ну так, мій друже, хто ніколи не виходить на вулицю, хто ніколи не катається верхи, хто ніколи не бачиться з друзями, той позбавлений свободи.

- За що ж Арамісу позбавляти мене волі?

- Будьте відверті, Портосе, - дружньо попросив д'Артаньян.

- Я абсолютно відвертий.

- Адже це Араміс склав план укріплень Бель-Іля, чи не так?

Портос почервонів.

- Так, - погодився він, - але він тільки й зробив, що накреслив план.

- Саме, і я вважаю, що це не бозна-яка важливість.

- Я цілком поділяю вашу думку.

- Чудово; я в захваті, що ми однаково мислимо.

- Він навіть ніколи не приїжджав у Бель-Іль, - сказав Портос.

- Ось бачите!

- Навпаки, я їздив до нього у Ванн, як ви могли бачити.

- Скажіть краще - як я бачив. І ось у чому річ, дорогий Портосе: Араміс, який накреслив тільки план, бажає, щоб його вважали інженером, а вас, який побудував по камінчику стіни фортеці й бастіони, він хоче звести до рівня простого будівельника.

- Будівельника - значить, муляра?

- Так, саме муляра.

- Який возиться з вапном?

- Саме так.

- Чорнороба?

- Точно так.

- О, наймиліший Араміс думає, що йому все ще двадцять п'ять років!

- Мало того, він думає, що вам п'ятдесят.

- Хотів би я його бачити за роботою.

- Так.

- Старий хрич, розбитий подагрою.

- Так.

- Хворі нирки.

- Так.

- Не вистачає трьох зубів.

- Чотирьох.

- Тоді як у мене, дивіться!

І, розкривши товсті губи, Портос продемонстрував два ряди зубів, щоправда, темніших за сніг, але чистих, твердих і міцних, як слонова кістка.

- Ви не можете собі уявити, Портосе, - сказав д'Артаньян, - яку увагу звертає король на зуби. Побачивши ваші, я зважився. Я вас представлю королю.

- Ви?

- А чому б і ні? Хіба ви думаєте, що моє становище при дворі гірше, ніж становище Араміса?

- О ні!

- Думаєте, що я хочу пред'явити якісь права на укріплення Бель-Іля?

- О, звісно, ні!

- Отже, я дію тільки у ваших інтересах.

- Не сумніваюся в цьому.

- Так от, я - близький друг короля; доказом слугує те, що коли він мусить сказати кому-небудь що-небудь неприємне, я беру цей обов'язок на себе...

- Але, милий друже, якщо ви мене представите...

- Далі?

- Араміс розсердиться.

- На мене?

- Ні, на мене.

- Але чи не все одно, хто вас представить: він чи я, якщо вас мають представити?

- Мій парадний костюм ще не готовий.

- Ваш костюм і тепер чудовий.

- Той, що я замовив, у багато разів ошатніший.

- Стережіться, король любить простоту.

- У такому разі я буду простий. Але що скаже пан Фуке, дізнавшись, що я поїхав?

- Хіба ви дали слово не залишати місце вашого ув'язнення?

- Не зовсім. Я тільки обіцяв не йти звідси без попередження.

- Зачекайте, ми ще повернемося до цього. У вас є тут якась справа?

- У мене? У всякому разі, нічого серйозного.

- Якщо тільки ви не є посередником Араміса в якійсь важливій справі.

- Даю вам слово, що ні.

- Ви розумієте, я кажу це тільки з прихильності до вас. Припустимо, наприклад, що на вас покладено обов'язок пересилати Арамісу листи, папери...

- Листи, так! Я надсилаю йому деякі листи.

- Куди ж?

- У Фонтенбло.

- І у вас є такі листи?

- Але...

- Дайте мені договорити. У вас є такі листи?

- Я щойно отримав одне.

- Цікаве?

- Потрібно думати.

- Ви, значить, їх не читаєте?

- Я не цікавий.

І Портос вийняв із кишені лист, принесений солдатом, якого він не читав, але який д'Артаньян уже прочитав.

- Знаєте, що потрібно зробити? - запитав д'Артаньян.

- Та те, що я завжди роблю: відіслати його.

- Зовсім ні.

- Що ж: утримати його в себе?

- Знову не те. Хіба вам не сказали, що цей лист важливий?

- Дуже важливе.

- У такому разі вам потрібно самому звезти його у Фонтенбло.

- Арамісу?

- Так.

- Це правда.

- І оскільки король у Фонтенбло...

- То ви скористаєтеся цією нагодою...

- То я скористаюся цією нагодою, щоб представити вас королю.

- Ах, чорт забирай, д'Артаньян, ну й винахідлива ви людина!

- Отже, замість того, щоб посилати нашому другові більш-менш вірне донесення, ми самі відвеземо йому листа.

- Мені на думку це не спадало, а тим часом це так просто.

- Ось чому, дорогий Портосе, ми повинні вирушити в дорогу негайно.

- Справді, - погодився Портос, - що швидше ми вирушимо, то менше запізниться лист до Араміса.

- Портос, ви міркуєте, як Аристотель, і логіка завжди приходить на допомогу вашій уяві.

- Ви знаходите? - сказав Портос.

- Це наслідок серйозних занять, - відповів д'Артаньян. - Ну, їдемо!

- А як же моя обіцянка пану Фуке?

- Яке?

- Не залишати Сен-Манде, не попередивши його.

- Ах, милий Портос, - посміхнувся д'Артаньян, - який же ви хлопчик!

- Тобто?

- Ви ж їдете у Фонтенбло, чи не так?

- Так.

- Ви там побачите пана Фуке?

- Так.

- Ймовірно, у короля?

- У короля, - урочисто повторив Портос.

- У такому разі ви підійдете до нього і скажете: «Пане Фуке, маю честь попередити вас, що я щойно покинув Сен-Манде».

- І, - вимовив Портос із тією ж урочистістю, - побачивши мене у Фонтенбло в короля, пан Фуке не посміє сказати, що я брешу.

- Дорогий Портосе, я збирався відкрити рота, щоб сказати вам це саме; ви в усьому випереджаєте мене. О, Портосе, який ви щасливчик, час щадить вас!

- Так, не можу поскаржитися.
- Отже, все вирішено?
- Думаю, що так.
- Вас більше ніщо не бентежить?
- Думаю, що ні.
- Так я відводжу вас?
- Чудово; я велю осідлати коней.
- Хіба у вас є тут коні?
- Цілих п'ять.
- Яких ви взяли з собою з П'єрфона?
- Ні, мені їх подарував пан Фуке.
- Дорогий Портосе, нам не потрібно п'яти коней для двох, до того ж у мене є три коні в Парижі. Це становитиме вісім. Мабуть, занадто багато.
- Це було б не багато, якби тут перебували мої люди; але, на жаль, їх немає!
- Ви шкодуєте про це?
- Я шкодую про Мушкетона, Мушкетона мені бракує.
- Чудове серце, - сказав д'Артаньян, - але знаєте що: залиште ваших коней тут, як ви залишили Мушкетона там.
- Чому ж?
- Тому що згодом...
- Ну?
- Згодом, можливо, виявиться краще, що пан Фуке нічого не дарував вам.
- Не розумію, - відповідав Портос.
- Вам нема чого розуміти.
- Однак...
- Потім я поясню вам усе, Портосе.
- Тут якась політика, б'юся об заклад.
- І найтонша.

При слові політика Портос опустив голову; подумавши з хвилину, він продовжував:

- Зізнаюся вам, д'Артаньян, я не політик.
- О так, я ж чудово це знаю.
- Ніхто цього не знає. Ви самі сказали мені це, сміливець із сміливців.
- Що я вам сказав, Портосе?
- Що на все свій час. Ви сказали мені це, і я дізнався на досвіді. Настає пора, коли отримуєш удари шпагою з меншим задоволенням, ніж у минулі часи.
- Так, це моя думка.
- І моя теж, хоча я не вірю у смертельні удари.
- Однак ви ж убивали?

- Так, але сам жодного разу не був убитий.

- Чудовий аргумент.

- Отже, я не думаю, що помру від клинка шпаги або від рушничної кулі.

- Отже, ви нічого не боїтеся?.. Утім, можливо, води?

- Ні, я плаваю, як видра.

- Тоді, можливо, переміжної лихоманки?

- Я ніколи не хворів на лихоманку і думаю, що ніколи не захворію. Але я вам зроблю одне зізнання. - І Портос понизив голос.

- Яке? - запитав д'Артаньян, теж понизивши голос.

- Я зізнаюся вам, - повторив Портос, - що я до смерті боюся політики.

- Та що ви? - вигукнув д'Артаньян.

- Тихіше! - сказав Портос громовим голосом. - Я бачив його преосвященство пана кардинала де Рішельє і його преосвященство пана кардинала Мазаріні; один тримався червоної політики, а інший - чорної*. Я ніколи не був особливо задоволений ні тією, ні іншою: перша привела на плаху пана де Марсільяка, де Ту, де Сен-Мара, де Шале, де Бутвіля, де Монморансі; друга - безліч фрондерів, до яких і ми належали, дорогий мій.

- До яких, навпаки, ми не належали, - поправив д'Артаньян.

- Ні, належали, бо якщо я оголював шпагу за кардинала, то наносив удари за короля!

- Дорогий Портос!

- Докінчу. Я так боюся політики, що, якщо під усім цим криється політика, я негайно повертаюся в П'єрфон.

- І ви матимете цілковиту рацію. Але і я, дорогий Портос, терпіти не можу політики, кажу вам прямо. Ви працювали над укріпленням Бель-Іля; король побажав дізнатися ім'я талановитого інженера, який виконував роботу; ви сором'язливі, як усі люди справи. Можливо, Араміс хоче залишити вас у тіні, але я відводжу вас і голосно заявляю всім про ваші заслуги; король нагороджує вас - ось і вся моя політика.

- О, така політика мені до смаку, - кивнув Портос, простягаючи руку д'Артаньяну.

Але д'Артаньян знав руку Портоса; він знав, що рука звичайної людини, потрапивши між п'ятьма пальцями барона, не виходила звідти без ушкоджень. Тому він простягнув другу не руку, а кулак. Портос навіть не помітив цього. Негайно ж вони вийшли з дому.

Варта пошепотілася трохи, було вимовлено кілька слів, які д'Артаньян зрозумів, але не став пояснювати Портосу.

«Наш друг, - сказав він собі, - був просто бранцем Араміса. Подивимося, що станеться, коли цей змовник опиниться на волі».

CXLIII. Щур і сир

Д'Артаньян і Портос пішли пішки.

Коли д'Артаньян, переступивши поріг крамниці «Золотий товкач», оголосив Планше, що пан дю Валлон - мандрівник, якому слід приділяти якнайбільше уваги, а Портос зачепив пером капелюха стелю, - щось на кшталт тяжкого передчуття затьмарило задоволення, яке Планше готував собі на завтра. Але в нашого крамаря було золоте серце, і, незважаючи на внутрішній тремтіння, негайно ж пригнічене ним, Планше прийняв Портоса сердечно й шанобливо.

Портос спочатку тримався трохи натягнуто, пам'ятаючи відстань, що відділяла в ті часи барона від торговця. Але мало-помалу він став поводитися невимушено, бачачи, з якою ретельністю і попереджувальністю Планше клопочеться біля нього.

Особливо оцінив він дозвіл, або, точніше, пропозицію, запускати величезні руки в ящики з сушеними і зацукрованими фруктами, у мішки з мигдалем і горіхами, у пакети з солодощами. Ось чому, незважаючи на запрошення Планше піднятися на антресолі, Портос вважав за краще просидіти весь вечір у крамниці, де його пальці завжди знаходили те, що чуяв його ніс і бачили очі.

Прекрасні провансальські винні ягоди, горіхи з Фо-Реста й туренські сливи розважали Портоса протягом п'яти годин поспіль. Його зуби, як жорна, трощили горіхи, шкаралупу яких він спльовував на підлогу, і вона тріщала під ногами всіх, хто проходив повз. Портос захоплював губами ціле гроно мускату завважки півфунта і одним ковтком відправляв його в шлунок.

Охоплені жахом прикажчики тільки мовчки переглядалися, забившись у кут. Вони не знали Портоса і ніколи досі не бачили його. Порода титанів, що носили панцирі й лати Гуго Капета, Філіпа-Августа і Франциска I, починала зникати. Тож вони запитували себе, чи не людожер із чарівних казок, у ненаситному шлунку якого зникне весь вміст крамниці Планше разом із діжками та ящиками.

Клацаючи, жуючи, гризучи, кусаючи і ковтаючи, Портос час від часу говорив бакалійнику:

- У вас славна торгівля, друже Планше.

- Він скоро збанкрутує, якщо так триватиме, - бурчав старший прикажчик, якому Планше обіцяв передати магазин. У цілковитому розпачі він підійшов до Портоса, який затуляв шлях до прилавка. Він сподівався, що Портос встане і цей рух відверне його від винищення солодощів.

- Що вам завгодно, мій друже? - люб'язно запитав Портос.

- Я хотів би пройти, пане, якщо це не надто потурбує вас.

- Справедливе бажання, - сказав Портос, - і воно анітрохи не стурбує мене.

І з цими словами він схопив прикажчика за пояс, підняв на повітря, обережно переніс через свої коліна і поставив на землю. Він зробив цю операцію, посміхаючись так само благодушно. У бідного малого від страху ноги підкосилися, і він безпомічно опустився на мішок із пробками.

Однак, бачачи лагідність велетня, він набрався хоробрості і сказав:

- Пане, будьте обережнішими.

- Чому, друже мій? - запитав Портос.

- У вас усередині зараз загориться.

- Як так? - здивувався Портос.

- Усі ці прянощі розпалюють, пане.

- Які?

- Ізюм, горіхи, мигдаль.

- Так, але якщо мигдаль, горіхи, родзинки розпалюють...

- Безсумнівно, пане.

- То мед освіжає.

І, простягнувши руку до відкритої діжечки меду, куди була опущена лопаточка, Портос загреб нею добрі півфунта.

- Мій друже, - сказав він, - тепер я попрошу у вас води.

- Відро, пане? - з наївним виглядом запитав прикажчик.

- Ні, досить буде графина, - добродушно відповів Портос.

І, піднісши графин до рота, як сурмач підносить ріжок, він одним ковтком осушив його. Планше був неприємно вражений; почуття власника і самолюбство заворушилися в його серці, але оскільки він свято шанував стародавні традиції гостинності, то вдавав, що весь захоплений розмовою з д'Артаньяном, і повторював невтомно:

- Ах, сударю, яка радість!.. Ах, пане, яка честь!..

- А о котрій годині ми будемо вечеряти, Планше? - запитав Портос. - У мене вже апетит розігрався.

Старший прикажчик сплеснув руками. Двоє інших забралися під прилавки, боячись, як би Портос не зажадав свіжого м'яса.

- Ми тут тільки злегка закусимо, - заспокоїв їх д'Артаньян, - а повечеряємо в маєтку Планше.

- То ми їдемо у ваш маєток, Планше? - запитав Портос. - Тим краще.

- Ви зробите мені велику честь, пане барон.

Слова пан барон справили сильне враження на прикажчиків, які угледіли в неймовірному апетиті ознаку високого походження. Титул заспокоїв їх. Вони ніколи не чули, щоб людожера величали пан барон.

- Я візьму в дорогу трохи печива, - недбало сказав Портос. І з цими словами він висипав цілий ящик анісового печива в широку кишеню свого каптана.

- Мою крамницю врятовано! - радісно вигукнув Планше.

- Так, як сир, - підтвердив старший прикажчик.

- Який сир?

- Голландський, у який забрався щур, і ми знайшли від нього тільки кірку*.

Планше оглянув крамницю і вирішив, що порівняння дещо перебільшене.

Старший прикажчик зрозумів, що відбувається в розумі господаря.

- Біда, коли повернеться, - сказав він йому.

- У вас є фрукти? - запитав Портос, піднімаючись на антресолі, де було подано закуску.

«На жаль!» - подумав бакалійник, кидаючи на д'Артаньяна благальний погляд, на який той не звернув, однак, уваги.

Після закуски вирушили в дорогу.

Було вже пізно, коли троє вершників, які виїхали з Парижа о шостій годині, дісталися Фонтенбло. Дорогою всі були веселі. Товариство Планше подобалося Портосу, тому що крамар був із ним дуже шанобливий і з любов'ю розповідав про свої луки, ліси й кролячі садки. У Портоса були смаки і гордість поміщика.

Побачивши, що його супутники розговорилися між собою, д'Артаньян, кинувши поводи, забув про Портоса і Планша та про все на світі. Місяць м'яко світив крізь блакитнувате листя дерев. Трави пахли, і коні бігли бадьоро.

Портос і Планше дісталися до заготівлі сіна. Планше зізнався Портосу, що, досягнувши зрілого віку, він справді закинув землеробство заради торгівлі, але що його дитинство

минуло в Пікардії, серед розкішних луків, де трави доходили людині до пояса, і під зеленими яблунями з рум'яними плодами; тому він дав собі слово - розбагатівши, негайно повернутися на лоно природи та закінчити життя так само, як він його розпочав: ближче до землі, куди повертаються всі люди.

- Е, так ви скоро виходите у відставку, мій милий Планше? - сказав Портос.

- Як так?

- Мені здається, що ви складаєте собі маленький капіталець.

- Так, - відповідав Планше, - потихеньку.

- До чого ж ви прагнете і на якій цифрі збираєтеся зупинитися?

- Пане, - почав Планше, не відповідаючи на це вельми цікаве запитання, - пане, мене дуже засмучує одна річ.

- Яка ж? - запитав Портос, озираючись, ніби бажаючи відшукати річ, яка засмучувала Планше, і вручити йому її.

- За старих часів, - відповідав крамар, - ви називали мене просто Планше, і тоді ви сказали б: «До чого ти прагнеш, Планше, і на якій цифрі збираєшся зупинитися?»

- Звісно, звісно, за старих часів я б сказав так, - з деяким збентеженням відповів Портос, - але за старих часів...

- У колишні часи я був лакеєм пана д'Артаньяна, ви хочете сказати?

- Так.

- Але хоча я тепер не лакей його, я все ж слуга; більше того, відтоді...

- Відтоді, Планше?

- Відтоді я мав честь бути його компаньйоном.

- Як, - вигукнув Портос, - д'Артаньян зайнявся торгівлею?

- І не думав, - відгукнувся д'Артаньян, якого ці слова вивели із замисленості; він вступив у розмову зі спритністю і швидкістю, що вирізняли всі рухи його розуму і тіла, - зовсім не д'Артаньян зайнявся торгівлею, а, навпаки, Планше пустився в політику.

- Так, - з гордістю і задоволенням підтвердив Планше, - ми разом здійснили маленьку операцію, яка принесла мені сто тисяч, а пану д'Артаньяну двісті тисяч ліврів.

- Ось як? - здивувався Портос.

- Тому, пане бароне, - продовжував крамар, - прошу вас знову називати мене Планше, як за старих часів, і говорити мені «ти». Ви не повірите, яке задоволення принесе мені це!

- Якщо так, я згоден, дорогий Планше, - відповідав Портос.

І він підняв руку, щоб дружньо поплескати Планше по плечу. Однак кінь вчасно рвонув, і цей рух завадив наміру вершника, тож його рука опустилася на круп коня. Кінь так і присів.

Д'Артаньян розреготався і став вголос висловлювати свої думки:

- Стережися, Планше; якщо Портос дуже полюбить тебе, він буде тебе пестити, а від його пестощів тобі непереливки: Портос залишився таким самим Геркулесом, як був.

- Але ж Мушкетон досі живий, - сказав Планше, - а тим часом пан барон його дуже любить.

- Звісно, - підтвердив Портос зі зітханням, від якого всі три коні одразу встали на диби, - і ще сьогодні вранці я говорив д'Артаньяну, як мені нудно без нього. Але скажи мені, Планше...

- Дякую, пане бароне, дякую.

- Який ти славний малий! Скажи, скільки в тебе десятин під парком?

- Під парком?

- Так. Потім ми порахуємо луки та ліси.

- Де це, пане?

- У твоєму маєтку.

- Але в мене немає ні парку, ні лугів, ні лісів, пане бароне.

- Що ж тоді в тебе є, - запитав Портос, - і чому ти говориш про свій маєток?

- Я не говорив про маєток, пане бароне, - заперечив трохи присоромлений Планше, - а просто про садибу.

- А, розумію, - сказав Портос, - ти скромничаєш.

- Ні, пане бароне, я кажу справжню правду: у мене дві кімнати для друзів, ось і все.

- Де ж тоді гуляють твої друзі?

- Насамперед у королівському лісі; там дуже добре.

- Так, це прекрасний ліс, - погодився Портос, - майже такий самий, як мій ліс у Беррі.

Планше витріщив очі.

- У вас є такий ліс, як у Фонтенбло, пане бароне? - пролепетав він.

- Цілих два, але ліс у Беррі я люблю більше.

- Чому? - чемно запитав Планше.

- Насамперед тому, що я не знаю, де він закінчується, а потім - він сповнений браконьєрів.

- А чому ж цей достаток браконьєрів робить ліс таким для вас приємним?

- Тому, що вони полюють на мою дичину, а я на них, тож у мирний час у мене ніби війна в мініатюрі.

У цей момент Планше підняв голову, помітив перші будинки Фонтенбло, які чітко вимальовувалися на тлі неба. Над їхньою темною і безформною масою височіли гострі покрівлі замку, шиферні плити яких блищали при місяці, як лусочки велетенської риби.

- Панове, - виголосив Планше, - маю честь повідомити, що ми приїхали у Фонтенбло.

CXLIV. У маєтку Планше

Вершники підняли голови і переконалися, що Планше сказав цілковиту правду.

За десять хвилин вони були на Ліонській вулиці, навпроти готелю «Красивий павич». Висока огорожа з густих кущів бузини, глоду і хмелю утворювала чорну непрохідну перепону, за якою виднівся білий будинок із черепичним дахом.

Два вікна цього будинку виходили на вулицю. Світла в них не було. Між ними виднілися маленькі двері під навісом, що спирався на колонки.

Планше зіскочив із коня, ніби збираючись постукати в ці двері; потім роздумав, узяв свого коня під вуздечку і пройшов ще кроків тридцять. Його супутники поїхали за ним.

Підійшовши до воріт, Планше підняв дерев'яну клямку, єдиний їхній запор, і штовхнув одну зі стулок. Після цього він ступив у невеличкий дворик і ввів за собою коня; міцний запах гною свідчив, що десь неподалік стійло.

- Здорово пахне, - звучно вимовив Портос, своєю чергою, зіскакуючи з коня, - право ж, я готовий подумати, що потрапив у свій п'єрфонський корівник.

- У мене тільки одна корова, - поспішив скромно зауважити Планше.

- А в мене тридцять, або, точніше, я не рахував.

Коли обидва вершники були на подвір'ї, Планше зачинив за ними ворота.

Зіскочивши з сідла зі звичайною спритністю, д'Артаньян жадібно вдихав сільське повітря і радісно зривав однією рукою гілочки жимолості, а іншою шипшину, як парижанин, що потрапив на лоно природи. Портос взявся обома руками

оббирати стручки гороху, що в'юнчився на жердинах, і одразу ж знищував його разом із лушпинням.

Планше розштовхав якогось старого каліку, покритого ганчір'ям, який спав під навісом на купі моху. Впізнавши Планше, старий став величати його наш господар, на превелике задоволення крамаря.

- Відведи-но коней у стайню, друже, та гарненько нагодуй їх, - сказав Планше.

- Так, славні коні, - заговорив старий, - потрібно нагодувати їх досхочу.

- Не дуже старайся, друже, - зауважив йому д'Артаньян, - досить буде оберемка соломи та вівса.

- І холодної води моєму скакуну, - додав Портос, - мені здається, що йому жарко.

- Не турбуйтеся, панове, - заявив Планше, - татусь Селестен - колишній кавалерист. Він уміє поводитися з кіньми. Завітайте до кімнат.

І він повів друзів дуже тінистою алеєю, що перетинала город, потім невеличку галявину і, нарешті, приводила до садочка, за яким виднівся будинок, чий фасад виходив на вулицю.

У міру наближення до будинку можна було через відкриті вікна нижнього поверху розглянути внутрішність кімнати, так би мовити, приймальні маєтку Планше.

Кімната м'яко освітлювалася лампою, що стояла на столі й була видна здалеку, і здавалася втіленням привітності, спокою, достатку й щастя. Усюди, куди падало світло від лампи, - чи то на старовинний фаянс, чи то на меблі, що виблискували чистотою, чи то на зброю, що висіла на килимі, - грали блискучі крапки.

У вікна заглядали гілки жасмину, стіл був вкритий сліпуче білою камчатною скатертиною. На скатертині стояли два прилади. Жовтувате вино відливало бурштином на гранях кришталевого графина, і великий синій фаянсовий глечик зі срібною кришкою був наповнений пінистим сидром.

Біля столу в кріслі з широкою спинкою спала жінка років тридцяти. Її квітуче обличчя сяяло здоров'ям і свіжістю. На колінах у неї лежала велика кішка, згорнувшись клубочком, і голосно муркотіла, що, в поєднанні з напівзакритими очима, означало котячою мовою: «Я абсолютно щаслива».

Друзі зупинилися перед вікном, остовпівши від подиву. Побачивши вираз їхніх облич, Планше відчув себе задоволеним.

- Ах, пустун Планше, - засміявся д'Артаньян, - тепер я розумію причину твоїх відлучок!

- Ого, яка біла скатертина, - прогримів Портос.

При звуці цього голосу кішка помчала, господиня миттєво прокинулася, і Планше люб'язно провів гостей у кімнату з накритим столом.

- Дозвольте мені, люба, - сказав він, - представити вам шевальє д'Артаньяна, мого покровителя.

Д'Артаньян узяв руку пані з галантністю придворного кавалера, ніби його представили принцесі.

- Пан барон дю Валлон де Брасьє де П'єрфон, - продовжував Планше.

Портос, своєю чергою, відважив уклін, яким залишилася б задоволена сама Анна Австрійська.

Тепер настала черга Планше. Він без сорому поцілував даму, втім, попередньо випросивши дозволу у д'Артаньяна і Портоса. Дозвіл, звичайно, було дано.

Д'Артаньян посміхнувся Планші:

- Ось людина, яка вміє жити!

- Пане, - зі сміхом відповів Планше, - життя - капітал, і людина повинна поміщати його найвигіднішим чином.

- І ти отримуєш із нього величезні відсотки, - захохотів Портос так, що стіни затремтіли.

Планше знову підійшов до своєї господині:

- Дорога, ось ці дві людини довго керували моїм життям. Я не раз говорив вам про них.

- І згадували ще два імені, - вимовила дама з помітним фламандським акцентом.

- Мадам - голландка? - запитав д'Артаньян.

- Я з Антверпена, - відповідала дама.

- І вона називається мадам Гехтер, - додав Планше.

- Не називайте так мадам, - сказав д'Артаньян.

- Чому? - запитав Планше.

- Тому що це ім'я старить її.

- Я кличу її Трюшен .

- Чарівне ім'я, - зітхнув Портос.

- Трюшен, - продовжував Планше, - приїхала до мене з Фландрії зі своїми чеснотами і двома тисячами флоринів. Вона тікала від нестерпного чоловіка, який її бив. Як уродженець Пікардії, я завжди любив артуазок. Від Артуа до Фландрії один тільки крок. Вона приїжджала скаржитися і плакати до свого хрещеного, крамаря на Ломбардській вулиці, де я тепер торгую; вона вклала в мою справу дві тисячі флоринів, я їх помножив, і ось тепер вона отримує десять тисяч.

- Браво, Планше!

- Вона вільна, багата, у неї є корова, вона командує служницею і татусем Селестеном. Усі мої сорочки виткані нею, взимку вона в'яже мені панчохи, бачиться зі мною кожні два тижні і така мила, що вважає себе щасливою.

- Я справді щаслива... - кивнула Трюшен.

Портос почав крутити вус.

«Ах чорт, - подумав д'Артаньян, - що це затіває Портос?..»

Тим часом Трюшен, зметикувавши, у чому річ, пішла квапити кухарку, принесла ще два прилади й заставила стіл вишуканими стравами, що перетворили вечерю на бенкет. Вершкове масло, солонина, анчоуси, тунець, потім усі товари з крамниці Планше. Курчата, овочі, річкова риба, лісова дичина - словом, усе, що може дати село. До того ж Планше повернувся з льоху з десятьма пляшками, покритими густим шаром пилу.

Їхній вигляд потішив серце Портоса.

- Я голодний! - вигукнув він.

І сів біля пані Трюшен, кидаючи на неї вбивчі погляди. Д'Артаньян сів по інший бік від неї. Ощасливлений Планше скромно помістився навпроти.

- Не переймайтеся, - сказав він, - якщо під час вечері Трюшен часто буде вставати з-за столу: вона бажає, щоб вам як слід приготували ліжка.

Справді, господиня багато разів піднімалася нагору, і з другого поверху лунав скрип пересувних ліжок. А троє чоловіків їли й пили; особливо старався Портос. Було любо дивитися на них. Від десяти пляшок залишився лише один спогад, коли Трюшен повернулася із сиром.

Незважаючи на випите вино, д'Артаньян зберіг усе своє самовладання. Портос же, навпаки, значною мірою втратив його. Гості затягнули пісню, згадували бої та битви. Д'Артаньян порадив Планше знову здійснити подорож у льох. І оскільки крамар втратив здатність маршерувати, як піхотинець, то капітан мушкетерів запропонував провести його.

Отже, вони пішли, наспівуючи пісеньки такими голосами, що злякався б сам диявол. Трюшен залишилася за столом із Портосом. Коли двоє любителів вин вовтузилися в темному льосі, вибираючи найкращі пляшки, до них раптом донеслося дзвінке чмокання.

«Портос уявив, що він у Ла-Рошелі», - подумав д'Артаньян.

Вони піднялися, навантажені пляшками. Планше так захопився співом, що нічого не бачив і не чув. Д'Артаньян же зберіг гостроту зору і ясно помітив, що ліва щока Трюшен була набагато червонішою, ніж права. А Портос гарненько

посміхався й обома руками крутив вуса. Трюшен теж усміхалася чудовому сеньйору.

Пінисте анжуйське вино перетворило трьох товаришів по чарці спочатку на трьох чортів, а потім на три колоди. У д'Артаньяна ледь вистачило сили взяти свічку й освітити Планше його власні сходи. Планше тягнув Портоса, якого підштовхувала також розвеселена Трюшен.

Д'Артаньяну належала честь знаходження кімнати і ліжок. Портос повалився в ліжко, і його друг насилу роздягнув його. Лежачи в ліжку, д'Артаньян говорив собі:

«Ах, чорт, адже я клявся ніколи більше не пити жовтого вина, яке пахне рушничним кременем. Фі! Що, якби мої мушкетери побачили свого капітана в такому стані? - І, засуваючи полог, додав: - На щастя, вони нічого не побачать».

Трюшен забрала на руках Планше, роздягнула його, задерла завісу і зачинила двері спальні.

- Весела річ село, - говорив Портос, витягаючи ноги так, що з тріском відвалилася спинка ліжка, але на цей шум ніхто не звернув уваги, так весело було в маєтку Планше.

О другій годині ночі всі в будинку хропіли.

CXLV. Що видно з будинку Планше

Наступного ранку троє героїв спали міцним сном.

Трюшен завбачливо зачинила віконниці, боячись, як би перші сонячні промені не зашкодили втомленим очам.

Тому під пологом Портоса й балдахіном Планше було темно, як у льосі, коли д'Артаньяна розбудив нескромний промінь, який проникнув крізь віконниці; він миттю зіскочив із ліжка, немовби збираючись іти першим на приступ. І він приступом узяв кімнату Портоса, яка була поруч із його спальнею. Портос міцно спав і хропів так, що стіни тремтіли. Він пишно розкинувся всім своїм велетенським тілом, звісивши стиснуту в кулак руку на килим біля ліжка. Д'Артаньян розбудив Портоса, який насилу почав протирати очі.

Тим часом Планше одягнувся і прийшов вітати своїх гостей, які після вчорашнього вечора ще нетвердо трималися на ногах.

Попри ранній ранок, увесь дім був уже сповнений метушні: кухарка влаштувала безжальну різанину в пташнику, а татусь Селестен рвав у саду вишні.

Портос у грайливому настрої простягнув руку Планше, а д'Артаньян попросив дозволу поцілувати мадам Трюшен, яка не вважала за можливе відмовити в цьому проханні. Фламандка підійшла до Портоса і так само прихильно дозволила поцілувати себе. Портос поцілував мадам Трюшен із глибоким зітханням.

Після цього Планше взяв друзів за руки:

- Я покажу вам свій дім; учора ввечері було темно, як у печі, і ми нічого не могли розгледіти. При світлі дня все змінюється, і ви залишитеся задоволені.

- Почнемо з перспективи, - запропонував д'Артаньян, - краєвид із вікна приваблює мене найбільше. Я завжди жив у королівських будинках, а королі непогано обирають пейзажі.

- Я теж завжди любив краєвиди, - підхопив Портос. - У моєму п'єрфонському маєтку я велів прорубати чотири алеї, з яких відкривається чудова перспектива.

- Ось ви зараз побачите мою перспективу, - сказав Планше.

І він підвів гостей до вікна.

- Та це Ліонська вулиця, - здивувався д'Артаньян.

- На неї виходить два вікна, вигляд непоказний: одна тільки харчевня, вічно жвава і галаслива, сусідство не з приємних. У мене виходило на вулицю чотири вікна, два я заробив.

- Підемо далі, - сказав д'Артаньян.

Вони повернулися до коридору, який вів до кімнат, і Планше відчинив віконниці.

- Е, та що ж це? - запитав Портос.

- Ліс, - відповідав Планше. - На горизонті вічно міняє колір смуга, жовтувата навесні, зелена влітку, червона восени і біла взимку.

- Чудово, але ця завіса заважає дивитися далі.

- Так, - сказав Планше, - але звідси видно...

- Ах, це широке поле... - протягнув Портос. - Що це там? Хрести, каміння...

- Та це кладовище! - вигукнув д'Артаньян.

- Саме так, - підтвердив Планше. - Запевняю вас, що дивитися на нього дуже цікаво. Не минає дня, щоб тут не закопали кого-небудь. Фонтенбло досить густо населений. Іноді приходять дівчата, одягнені в біле, з хоругвами, іноді багаті городяни зі співочими, іноді придворні офіцери.

- Мені це не до смаку, - поморщився Портос.

- Так, це не дуже весело, - погодився д'Артаньян.

- Запевняю вас, що кладовище навіює святі думки, - заперечив Планше.

- О, не сперечаюся!

- Адже всім нам доведеться померти, - продовжував Планше, - і десь я прочитав вислів, який мені запам'ятався: «Думка про смерть - благотворна думка».

- Так, це так, - зітхнув Портос.

- Однак, - зауважив д'Артаньян, - думка про зелень, квіти, річки, блакитне небо і широкі долини теж благотворна думка...

- Якби в мене все це було, я ні від чого б не відмовився, - сказав Планше, - але оскільки в моєму розпорядженні тільки цей маленький цвинтар, теж квітучий, моховитий, тінистий і тихий, то я ним задовольняюся й міркую, наприклад, про містян, які живуть на Ломбардській вулиці і які щодня чують тільки гуркіт двох тисяч возів і ляскання брудом п'ятдесяти тисяч перехожих.

- Не буду вам заперечувати, - кивнув Портос.

- Саме тому, - скромно посміхнувся Планше, - я і відпочиваю трохи, побачивши мертвих.

- Який молодець цей Планше, - вигукнув д'Артаньян, - він позитивно народжений поетом і крамарем!

- Пане, - сказав Планше, - я з тих людей, які створені, щоб радіти всьому, що вони зустрічають на своєму земному шляху.

Д'Артаньян сів на підвіконня і почав розмірковувати з приводу філософії Планше.

- Так, ніяк, нам зараз покажуть комедію! - закричав Портос. - Я нібито чую спів.

- Так, так, співають, - підтвердив д'Артаньян.

- Це похорон за останнім розрядом, - зневажливо глянув Планше. - На цвинтарі тільки священик, причетник і один півчий. Ви бачите, панове, що небіжчик або небіжчиця були не принци.

- І ніхто не проводжає небіжчика.

- Ні, он іде хтось, - показав Портос.

- Правильно, якась людина в плащі, - підтвердив д'Артаньян.

- Не варто дивитися, - сказав Планше.

- А мені цікаво, - з жвавістю перебив його д'Артаньян, спираючись на підвіконня.

- Ага, ви входите у смак, - весело промовив Планше. - Ось і зі мною так було: у перші дні мені було сумно хреститися з ранку до вечора, а тужливий спів встромлявся мені в мозок, як

цвях. Тепер цей спів заколисує мене, і я ніде не бачив таких гарних пташок, як на цвинтарі.

- Ну, а мені не весело, - заявив Портос, - я краще спущуся.

Планше одним стрибком опинився біля Портоса і, запропонувавши йому руку, запросив у сад.

- Як, ви залишаєтеся тут? - звернувся Портос до д'Артаньяна.

- Так, мій друже; я скоро прийду до вас.

- О, пан д'Артаньян не залишиться у збитку! - зауважив Планше. - Уже ховають?

- Ще ні.

- Ах так, могильник чекає, щоб труну обв'язали мотузками... Дивіться-но, на іншому кінці кладовища з'явилася жінка.

- Так, так, Планше! - жваво промовив д'Артаньян. - А тепер залиш мене, залиш! Я починаю занурюватися в душевні роздуми, не заважай мені.

Планше пішов, а д'Артаньян з-за напіввідчиненої віконниці став із цікавістю спостерігати за похороном.

Двоє могильників зняли труну з носилок і опустили ношу в яму.

Людина в плащі, єдиний глядач цієї похмурої сцени, стояла за кілька кроків, притулившись спиною до високого кипариса і ретельно закривши обличчя від могильників і духовенства. Похорон було здійснено за якісь п'ять хвилин. Могилу засипали, церковний причт рушив у зворотний шлях. Могильник сказав священику кілька слів і теж пішов. Людина в плащі вклонилася тим, хто проходив повз, і поклала в руку могильника монету.

- Що за дива! - пробурмотів д'Артаньян. - Адже це ж Араміс!

Араміс (це був справді він) залишився сам. Однак ненадовго, бо тільки-но він відвернувся, як поблизу нього на дорозі почулися кроки й шелест жіночої сукні. Він одразу ж із церемонною ввічливістю зняв капелюх і провів даму під тінь каштанів і лип, посаджених біля чиєїсь розкішної гробниці.

- О, так, ніяк, єпископ ваннський призначив побачення! - промовив д'Артаньян. - Він усе той самий абат Араміс, який бігав за жінками в Нуазі-ле-Сек. Так, - додав мушкетер, - дивне, однак, побачення на цвинтарі.

І він розреготався.

Розмова тривала понад півгодини. Д'Артаньян не міг розгледіти обличчя дами, бо вона стояла до нього спиною. Але за нерухомістю співрозмовників, за розміреністю їхніх жестів,

за їхньою стриманістю він зрозумів, що вони говорили не про кохання. Після закінчення розмови дама низько вклонилася Арамісу.

- Е, так у них закінчується, як справжнє любовне побачення... спочатку кавалер схиляє коліно; потім упокорюється дама і про щось молить його... Хто ж ця дама? Я пожертвував би нігтем, щоб побачити її.

Але побачити її було неможливо. Араміс пішов уперед; жінка опустила вуаль і пішла слідом за ним. Д'Артаньян не міг більше витримати: він підбіг до вікна, що виходило на Ліонську вулицю. Араміс увійшов до готелю.

Дама попрямувала в протилежний бік, мабуть, до карети, запряженої парою, що виднілася на узліссі. Вона йшла повільно, опустивши голову, у глибокій задумливості.

- Мені будь-що-будь потрібно дізнатися, хто ця жінка, - сказав мушкетер.

І без подальших вагань він попрямував слідом за нею. Дорогою він обмірковував, яким способом змусити її підняти вуаль.

- Вона не молода, - міркував д'Артаньян. - Це великосвітська дама. Знайома, їй-богу, знайома хода.

Дзвін його шпор і кроки гулко лунали на безлюдній вулиці. Раптом йому посміхнулася удача, на яку він не розраховував. Шум кроків стривожив даму. Вона уявила, що за нею хтось женеться або стежить - це, втім, було правильно, - і озирнулася.

Д'Артаньян підскочив, немов йому в ікри влучив заряд дробу, і, круто повернувшись, прошепотів:

- Пані де Шеврез.

Д'Артаньян будь-що-будь вирішив дізнатися все. Він попросив папашу Селестена довідатися у могильника, кого ховали сьогодні вранці.

- Бідного францисканського ченця, - пролунала відповідь, - у якого не було навіть собаки, що любив його на землі і проводив до останнього житла.

«Якби це було так, - подумав д'Артаньян, - Араміс не був би присутнім на його похороні. Його преосвященство єпископ ваннський не вирізняється собачою відданістю; а щодо собачого чуття - інша справа».

CXLVI. Як Портос, Трюшен і Планше розлучилися друзями завдяки д'Артаньяну

У будинку Планше добре поїли. Портос зламав одну драбину і два вишневих дерева, спустошив малинові кущі, але ніяк не міг дістатися до суниць, оскільки, за його словами, йому заважав пояс.

Трюшен, яка вже освоїлася з велетнем, сказала йому:

- Не пояс, а животик заважає вам нагинатися.

Захоплений Портос поцілував Трюшен, яка нарвала цілу жменю суниць і клала йому ягоди в рот. Д'Артаньян, який прибув у цей час, посварив Портоса за лінь і нишком пожалів Планше.

Портос чудово поснідав. Після їжі він промовив, поглядаючи на Трюшен:

- Мені тут подобається.

Трюшен усміхнулася. Планше пішов за її прикладом, але його посмішка вийшла трохи натягнутою.

Тоді д'Артаньян звернувся до Портоса:

- Розкіш, якою оточив вас Планше, не повинна заважати вам, друже мій, пам'ятати про істинну мету нашої подорожі до Фонтенбло.

- Про моє представлення королю?

- Саме так. Я зараз піду зробити необхідні приготування. А ви, будь ласка, залишіться тут.

- Добре, - погодився Портос.

Планше злякано глянув на д'Артаньяна.

- Ви йдете ненадовго? - запитав він.

- Ні, мій друже, і сьогодні ж увечері я позбавлю тебе від обох обтяжливих гостей.

- Як можна говорити так, пане д'Артаньян!

- Бачиш, у тебе чудове серце, але дуже маленький будинок. Буває, що в людини всього дві десятини, а вона може помістити короля й оточити його комфортом. Але ти не народжений вельможею, Планше.

- І пан Портос теж, - пробурмотів Планше.

- Він став ним, дорогий мій; ось уже двадцять років він отримує по сто тисяч ліврів на рік і п'ятдесят років є володарем двох кулаків і спини, що не мають рівних у всій прекрасній Франції. Портос великий пан порівняно з тобою, друже мій, і... я не продовжую; ти досить розумний.

- Ні, пане, будь ласка, продовжуйте.

- Зазирни у твій спустошений сад, у твою порожню комору, в очищений льох, подивися на зламане ліжко і на... мадам Трюшен.

- Ах боже мій! - вигукнув Планше.

- Портос, бачиш, володіє тридцятьма селами, в яких живе три сотні веселих васалів, і до того ж Портос красень.

- Ах боже мій! - повторив Планше.

- Мадам Трюшен чудова жінка, - продовжував д'Артаньян, - бережи її, розумієш?

І він поплескав крамаря по плечу.

У цю хвилину Планше помітив, що Трюшен і Портос сховалися в альтанці. Трюшен із суто фламандською витонченістю робила для Портоса сережки з вишень, а Портос танув від любові, як Самсон перед Далілою.

Планше схопив д'Артаньяна за руку і потягнув його до альтанки.

Треба віддати справедливість Портосу, що він анітрохи не зніяковів... мабуть, він вважав, що не робить нічого поганого. Трюшен теж не зніяковіла, і це не сподобалося Планше. Але він бачив у своїй крамниці багато важливих людей і навчився спокійно виносити неприємності.

Він узяв Портоса під руку і запропонував йому подивитися коней. Портос заявив, що він втомився. Тоді Планше запропонував барону дю Валлону скуштувати абрикотин власного приготування, який, за його запевненням, був дивом мистецтва. Барон погодився.

Так весь день Планше змушений був догоджати своєму ворогові. Він приніс свій буфет у жертву своєму самолюбству.

Д'Артаньян повернувся через дві години.

- Усе приготовлено, - сказав він. - Я бачив його величність перед від'їздом на полювання; сьогодні ввечері король нас чекає.

- Король на мене чекає? - вигукнув Портос, випрямляючись.

Серце людське нестійке, як хвиля, і треба зізнатися, що з цієї хвилини Портос перестав дивитися на мадам Трюшен з тією ніжністю, яка розм'якшила серце фламандки.

Планше щосили став роздмухувати полум'я його честолюбства. Він розповів, або, вірніше, оживив у пам'яті барона всі блискучі справи останнього царювання: битви, облоги, урочисті церемонії. Він нагадав про розкіш англійців, про удачі трьох хоробрих приятелів і про те, як д'Артаньян, спочатку найскромніший із них, зрештою став їхнім ватажком.

Він пробудив у Портоса ентузіазм, воскресивши перед ним минулу молодість, він розхвалив душевну шляхетність цього великого пана і його священну повагу до прав дружби; Планше був красномовний, Планше був майстерний. Він зачарував Портоса, повалив у трепет Трюшен і змусив д'Артаньяна зануритися у спогади.

О шостій годині мушкетер наказав готувати коней і велів Портосу одягатися. Він подякував Планше за гостинність і кинув кілька слів щодо того, що для нього можна буде підшукати якусь посаду при дворі, що негайно піднесло б Планше в очах Трюшен, бо бідний крамарь, незважаючи на всю свою доброту, щедрість і відданість, дуже програв порівняно з двома знатними гостями.

Жінки завжди такі: їм пристрасно хочеться того, чого у них немає, а домігшись бажаного, вони відчувають почуття розчарування.

Надавши таку послугу своєму другові Планше, д'Артаньян тихенько шепнув Портосу:

- У вас, друже мій, дуже гарна каблучка.

- Триста пістолів, - зітхнув Портос.

- Пані Трюшен буде краще пам'ятати вас, якщо ви залишите їй цю каблучку.

Портос завагався.

- Ви вважаєте, що воно недостатньо красиве? - запитав мушкетер. - Я вас розумію: такий важливий пан, як ви, не може зупинятися в будинку колишнього слуги, не заплативши йому щедро за гостинність. Але, повірте мені, у Планше таке золоте серце, що він забуде про ваш дохід у сто тисяч ліврів.

- Мені хочеться, - почав Портос, украй улещений цими словами, - подарувати пані Трюшен невеличку ферму в Брас'є; це теж непогана каблучка... дванадцять десятин.

- Це занадто, мій добрий Портосе, занадто... Прибережіть це для подальшого.

І, знявши з пальця Портоса діамантовий перстень, д'Артаньян підійшов до Трюшен.

- Пані пані, - почав він, - барон не знає, як ублагати вас прийняти, з любові до нього, цю каблучку. Пан дю Валлон один із найщедріших і найскромніших людей у світі. Він хотів подарувати вам ферму в Брасьє; я відрадив йому.

- Ах! - вигукнула Трюшен, пожираючи очима діамант.

- Як ви щедрі, бароне! - вигукнув розчулений Планше.

- Мій добрий друг! - пробурмотів Портос, дуже задоволений тим, що д'Артаньян так добре висловив його думку.

Ці вигуки стали патетичною розв'язкою дня, який міг закінчитися не дуже приємно для Планше. Серед дійових осіб був д'Артаньян, а там, де д'Артаньян розпоряджався, все закінчувалося за його смаком і бажанням.

Усі облобизалися. Завдяки щедрості барона Трюшен відчула своє справжнє місце і, сором'язливо червоніючи, підставила лише чоло вельможі, з яким ще так недавно поводилася вкрай фамільярно. Планше сповнився скромності.

У припадку щедрості барон Портос залюбки висипав би весь вміст своїх кишень у руки кухарки і Селестена, але д'Артаньян зупинив його.

- Тепер моя черга, - сказав він.

І дав один пістоль служниці і два старому. Сам Гарпагон* зрадів би і став щедрим, почувши благословення, які вони стали воссылать мушкетеру.

Д'Артаньян попросив Планше провести його до замку і запросив Портоса до своєї кімнати. Йому вдалося прослизнути непомітним для тих, з ким йому не хотілося зустрічатися.

CXLVII. Представлення Портоса

Того ж дня, о сьомій годині вечора, король давав у великому салоні аудієнцію голландському посланнику. Аудієнція тривала чверть години. Після цього Людовик прийняв кількох дам і чоловіків, нещодавно представлених до двору. У куточку за колоною стояли Портос і д'Артаньян і, чекаючи своєї черги, тихенько розмовляли.

- Ви знаєте новину? - запитав мушкетер Портоса.

- Ні.

- Ось погляньте-но!

Портос піднявся навшпиньки і побачив пана Фуке в парадному костюмі; міністр вів до короля Араміса.

- Араміс! - вигукнув Портос.

- Пан Фуке представляє його королю.

- Ах! - вирвалося у Портоса.

- За укріплення Бель-Іля, - продовжував д'Артаньян.

- А я?

- Ви? Ви, як я вже мав честь сказати вам, ви - добряк Портос, свята простота; тому вас просять посторожити трохи Сен-Манде.

- Ах! - знову вирвалося в Портоса.

- Але, на щастя, я тут, - заспокоїв його д'Артаньян, - і зараз настане моя черга.

У цей момент Фуке звернувся до короля з такими словами:

- Господарю, прошу милості у вашої величності. Пан д'Ербле не честолюбний, але він знає, що може бути корисним. Вашій величності потрібно мати агента в Римі, людину могутню; ми можемо отримати кардинальську шапку для пана д'Ербле.

Король нічого не говорив.

- Я рідко докучаю проханнями вашій величності, - сказав Фуке.

- Потрібно подумати, - відповідав король, який завжди висловлював так свої коливання.

На ці слова нічого було відповісти.

Фуке й Араміс переглянулися.

Король продовжував:

- Пан д'Ербле може також послужити нам у Франції, наприклад, як архієпископ.

- Пане, - заперечив Фуке з властивою йому галантністю, - ваша величність обсипає милостями пана д'Ербле; архієпископство може слугувати доповненням до кардинальської шапки завдяки щедротам короля: одне не виключає іншого.

Винахідливість Фуке сподобалася королю, він усміхнувся.

- Сам д'Артаньян не відповів би краще, - кивнув він.

Не встиг король вимовити це ім'я, як перед ним виріс д'Артаньян.

- Ваша величність кличе мене? - запитав він.

Араміс і Фуке відступили назад.

- Дозвольте, государю, - почав д'Артаньян, виводячи Портоса, - дозвольте мені представити вашій величності пана барона дю Валлона, одного з найхоробріших дворян Франції.

Побачивши Портоса, Араміс зблід; Фуке стиснув кулаки під мереживними манжетами.

- Портос тут! - шепнув Фуке Арамісу.

- Тсс! Зрада! - відповідав той.

- Господарю, - продовжував д'Артаньян, - ще шість років тому мені слід було б представити пана дю Валлона вашій величності. Але деякі люди подібні до зірок: вони не рухаються без супутників. Плеяда* не може роз'єднатися. Ось чому, представляючи вам пана дю Валлона, я вибрав ту хвилину, коли ваша величність можете бачити поруч із ним пана д'Ербле.

Араміс ледь стримувався. Він гордо подивився на д'Артаньяна, приймаючи кинутий йому виклик.

- Ось як! Вони друзі? - здивувався король.

- Найближчі, государю, і один відповідає за іншого. Запитайте у єпископа ваннського, ким був укріплений Бель-Іль.

Фуке позадкував ще далі.

- Бель-Іль, - холодно підтвердив Араміс, - був укріплений бароном.

І він вказав на Портоса, який удруге вклонився.

Людовик дивився і очам не вірив.

- Так, - сказав д'Артаньян, - а тепер будьте ласкаві запитати у пана барона, хто допомагав йому в його роботах.

- Араміс, - відверто заявив Портос і вказав на єпископа.

«Що все це означає, - подумав єпископ, - і яка розв'язка буде у цієї комедії?»

- Як! - вигукнув король. - Пане кардинал... я хотів сказати - єпископ... називається Арамісом?

- Військове прізвисько, - пояснив д'Артаньян.

- Дружнє, - поправив Араміс.

- Навіщо скромничати? - вигукнув д'Артаньян. - Під одягом священика, государе, ховається найблискучіший офіцер, найбезстрашніший дворянин, найвченіший богослов вашого королівства.

Людовик підняв голову.

- І інженер! - додав він, милуючись чудовим обличчям Араміса.

- Інженер з нагоди, государе, - поклонився Араміс.

- Мій товариш мушкетер, государе, - гаряче сказав д'Артаньян, - поради якого сотні разів допомагали міністрам вашого батька... Словом, пан д'Ербле разом із паном дю Валлоном, мною і відомим вашій величності графом де Ла Фер... складали квартет, про який було багато розмов за покійного короля і під час неповноліття вашої величності.

- І він зміцнив Бель-Іль! - багатозначно повторив король.

Араміс виступив уперед.

- Щоб послужити синові, як я служив батькові, - закінчив він.

Д'Артаньян не спускав з Араміса очей, коли той вимовляв ці слова. Він уловив у них стільки істинної поваги, стільки гарячої відданості, стільки щирості, що він, д'Артаньян, вічний скептик, він, непогрішний д'Артаньян, повірив.

«Таким тоном не брешуть», - подумав він.

Людовик був зворушений.

- У такому разі, - звернувся він до Фуке, який із тривогою очікував кінця цієї сцени, - кардинальська шапка вам забезпечена. Даю вам слово, пане д'Ербле, що, щойно

відкриється вакансія, ви станете кардиналом. Подякуйте пану Фуке.

Слова ці були почуті Кольбером і боляче поранили його серце. Він поспішно вийшов із залу.

- Тепер ваша черга, пане дю Валлон, - повернувся до нього король, - просіть... Я люблю нагороджувати слуг мого батька.

- Государ... - почав Портос.

Продовжувати він був не в змозі.

- Государ! - вигукнув д'Артаньян. - Цей гідний дворянин пригнічений величчю вашої персони, незважаючи на те, що мужньо витримував вогонь гармат тисячі ворогів. Але я знаю, про що він думає, і оскільки я більше звик дивитися на сонце, то я відкрию вам його думки: йому нічого не потрібно, він нічого не бажає, крім щастя споглядати вашу величність протягом чверті години.

- Ви сьогодні вечеряєте зі мною, - вимовив король, з милостивою посмішкою вклонившись Портосу.

Портос почервонів від радості й гордості.

Король відпустив його, і д'Артаньян, поцілувавши друга, відвів його вбік.

- За столом сідайте біля мене, - шепнув йому на вухо Портос.

- Добре, мій друже.

- Араміс на мене дується, чи не так?

- Ніколи в житті Араміс не любив вас більше, ніж зараз. Подумайте тільки: я виклопотав для нього кардинальську шапку!

- Це правда, - зауважив Портос. - До речі: король любить, коли за його столом багато їдять?

- Це йому лестить, - сказав д'Артаньян. - У нього королівський апетит*.

- Я захоплений, - зрадів Портос.

CXLVIII. Пояснення

Араміс круто повернувся, підійшов до Портоса, що стояв за колоною, і потиснув йому руку.

- Втекли з моєї в'язниці?

- Не сваріть його, - сказав д'Артаньян, - це я, дорогий Араміс, випустив його на свободу.

- Друг мій! - вимовив Араміс, дивлячись на Портоса. - Хіба ви втратили терпіння?

Д'Артаньян прийшов Портосу на виручку.

- Ви, духовні особи, - звернувся він до Араміса, - великі політики. Ми ж, військові, йдемо прямо до мети. Ось і все. Я відвідав наймилішого Безмо.

Араміс насторожився.

- Ах, ви нагадали мені, що в мене є для вас лист пана Безмо! - І Портос подав єпископу знайомий нам лист.

Араміс попросив дозволу прочитати його і прочитав, не викликавши у д'Артаньяна ні найменшого занепокоєння, оскільки зміст листа йому був відомий. До того ж Араміс так добре володів собою, що, дивлячись на нього, д'Артаньян не міг не захоплюватися. Прочитавши послання, Араміс поклав його в кишеню з абсолютно спокійним виглядом.

- Отже, дорогий капітане, ви сказали... - почав він.

- Я сказав, - продовжував мушкетер, - що зробив Безмо службовий візит.

- Службовий? - перепитав Араміс.

- Так, - відповідав д'Артаньян. - І зрозуміло, ми розмовляли про вас і про наших друзів. Мушу зауважити, що Безмо прийняв мене холодно. Я попрощався з ним. Коли я йшов додому, мене зупинив якийсь солдат і попросив (він, напевно, впізнав мене, незважаючи на мій цивільний костюм): «Капітане, чи не зробите ви мені послугу прочитати адресу на цьому листі». І я прочитав: «Пану дю Валлону, у Сен-Манді, у пана Фуке». «Ось як! - подумав я. - Портос не повернувся в П'єрфон або в Бель-Іль, як я припускав, Портос живе в Сен-Манді у пана Фуке! Пана Фуке немає в Сен-Манді. Значить, Портос або один, або з Арамісом, відвідаємо його». І я вирушив до Портоса.

- Чудово! - неуважно кивнув Араміс.

- Ви мені не розповіли цього, - докірливо зауважив Портос.

- Часу не було, друже мій.

- І ви відвезли Портоса у Фонтенбло?

- До Планше.

- Планше живе у Фонтенбло? - здивувався Араміс.

- Так, біля кладовища! - необдумано випалив Портос.

- Як, біля кладовища? - підозріло запитав Араміс.

«Чудово, - подумав мушкетер, - скористаємося замішанням, раз воно настало».

- Так, біля кладовища, - підтвердив Портос. - Планше чудовий хлопець і варить чудове варення, але вікна його будинку виходять на цвинтар. Це діє гнітюче. Ось і сьогодні вранці...

- Сьогодні вранці? - запитав Араміс, хвилюючись дедалі більше й більше.

Д'Артаньян повернувся спиною і почав вистукувати на віконному склі марш.

- Сьогодні вранці, - продовжував Портос, - ми бачили похорон.

- Ось як!

- Жахливо сумне видовище. Я б не став жити в будинку, звідки постійно бачиш мерців... А ось д'Артаньяну це, здається, подобається.

- Д'Артаньян теж бачив цю церемонію?

- Не те що бачив - пожирав очима.

Араміс здригнувся й обернувся до мушкетера, але той зав'язав жваву розмову з де Сент-Еньяном. Араміс продовжував розпитувати Портоса; вичавивши весь сік із цього велетенського лимона, він кинув його, підійшов до д'Артаньяна і, ляснувши його по плечу, сказав:

- Друже мій, ми не вечеряємо у короля.

- А я вечеряю.

- Ви можете приділити мені десять хвилин?

- Хоч двадцять. Раніше його величність не сяде за стіл.

- Де ми будемо розмовляти?

- Хоча б тут, на лавці: король пішов, отже, можна присісти, і в залі нікого немає.

- Так присядемо.

Вони сіли. Араміс узяв д'Артаньяна за руку.

- Зізнайтеся, дорогий друже, - почав він, - що ви вселили Портосу певну недовіру до мене.

- Охоче зізнаюся, але не в тому, у чому ви мене підозрюєте. Я бачив, що Портос смертельно нудьгує, і вирішив, представивши його королю, зробити і для нього, і для вас те, чого ви ніколи б не зробили.

- Що ж саме?

- Розхвалити вас у присутності короля.

- Дякую вам. Ви якнайкраще виконали своє рішення.

- І наблизив до вас кардинальську шапку, яка вже відпливала.

- Зізнаюся, - продовжував Араміс із дивною посмішкою, - ви позитивно незамінна людина в частині облагороджування своїх друзів.

- Ви, значить, згодні, що я діяв тільки в інтересах Портоса?

- Я теж хотів подбати про нього, але у вас руки довші.

Тепер настала черга посміхнутися д'Артаньяну.

- Дозвольте, - зупинив його Араміс, - ми повинні сказати одне одному всю правду. Чи любите ви мене, як і раніше, дорогий д'Артаньян?

- Саме як і раніше, - відповідав д'Артаньян, не дуже пов'язуючи себе цією відповіддю.

- У такому разі дякую вам, і говоритимемо одне з одним абсолютно відверто, - запропонував Араміс. - Ви приїжджали в Бель-Іль заради короля?

- Зрозуміло!

- Отже, ви хотіли забрати в нас задоволення піднести королю укріплений Бель-Іль?

- Але, мій друже, щоб забрати у вас задоволення, мені потрібно було попередньо знати про ваш намір.

- Ви приїжджали в Бель-Іль, нічого не знаючи?

- Про вас - так! Скажіть на милість, яким чином міг я припустити, що Араміс став інженером, здатним будувати укріплення, як Полібій або Архімед*.

- Це вірно. Однак ви здогадалися, що я там?

- О, так.

- І Портос теж?

- Найдорожчий, я не міг здогадатися, що Араміс став інженером. Я не міг здогадатися, що ним став Портос. Один латинський письменник сказав: «Оратором робляться, поетом народжуються»*. Але він не говорив: «Портосом народжуються, інженером робляться».

- Ви завжди вирізнялися чарівною дотепністю, - холодно усміхнувся Араміс. - Але підемо далі.

- Ходімо.

- Дізнавшись нашу таємницю, ви поквапилися повідомити її королю?

- Я поквапився, наймиліший, побачивши, що поспішаєте ви. Коли людина, що важить двісті п'ятдесят вісім фунтів*, як Портос, мчить на поштових; коли прелат-подагрик (вибачте, ви самі сказали мені це) летить, як вітер, - то в мене виникає підозра, що двоє моїх друзів, які не побажали попередити мене, хочуть приховати від мене щось дуже важливе, і, воля ваша, я теж мчуся... наскільки дозволяють мені моя худорба і відсутність подагри.

- Дорогий друже, а чи не подумали ви, що можете надати мені і Портосу ведмежу послугу?

- Дуже подумав; але ж і ви з Портосом змусили мене зіграти в Бель-Ілі вельми незавидну роль.

- Вибачте мене, - сказав Араміс.

- І ви мене вибачте, - відповідав д'Артаньян.

- Словом, - продовжував Араміс, - ви тепер знаєте все.

- Їй-богу, не всі!

- Ви знаєте, що мені довелося негайно попередити пана Фуке, щоб він випередив вас у короля.

- Тут щось темне.

- Та ні ж ні! У пана Фуке багато ворогів. Адже вам це відомо?

- О так!

- І один особливо небезпечний.

- Небезпечний?

- Смертельний! І з метою побороти вплив цього ворога Фуке довелося доводити королю свою глибоку відданість і готовність іти на всілякі жертви. Він зробив його величності сюрприз, подарувавши йому Бель-Іль. А якби ви перший приїхали в Париж, сюрприз був би зіпсований... Склалося б враження, що ми злякалися.

- Розумію.

- Ось і вся таємниця, - закінчив Араміс, задоволений тим, що йому вдалося переконати мушкетера.

- Однак, - усміхнувся д'Артаньян, - простіше було б відвести мене вбік, коли ми були в Бель-Ілі, і сказати: «Дорогий друже, ми зміцнюємо Бель-Іль-ан-Мер, щоб подарувати його королю... Зробіть нам послугу і відкрийте, за кого ви: за пана Кольбера чи за пана Фуке?» Можливо, я нічого не відповів би; але якби ви запитали: «А мені ви друг?» - я б відповів: «Так».

Араміс опустив голову.

- Таким чином, - продовжував д'Артаньян, - я був би обеззброєний і, прийшовши до короля, заявив би: «Пане государево, пан Фуке укріплює Бель-Іль, і укріплює чудово; але ось що доручив мені передати вашій величності пан губернатор Бель-Іля». Або ж: «Пан Фуке збирається відвідати вас, щоб повідомити про свої наміри». Я не зіграв би дурної ролі, ваш сюрприз не був би зіпсований, і ми не косилися б один на одного.

- А тепер, - сказав Араміс, - ви діяли як друг Кольбера. Отже, ви його друг?

- Їй-богу, ні! - вигукнув капітан. - Пан Кольбер педант, і я ненавиджу його, як ненавидів Мазаріні, але мені він не страшний.

- А я люблю пана Фуке, - заявив Араміс, - і відданий йому. Ви знаєте моє становище... Я був бідний... Пан Фуке дав мені дохід, виклопотав єпископство; пан Фуке надав мені багато послуг і був дуже люб'язний зі мною; я досить добре знаю світ,

щоб оцінити добре ставлення до себе. Отже, пан Фуке завоював моє серце, і я віддав себе в його розпорядження.

- Чудово. У вас прекрасний пан.

Араміс стиснув губи.

- Я думаю, що кращого не знайти.

Настало мовчання. Д'Артаньян не порушував його.

- Ви, напевно, знаєте від Портоса, як він потрапив у цю історію?

- Ні, - відповів д'Артаньян, - Я, щоправда, цікавий, але ніколи не розпитую друга, якщо він хоче приховати від мене якусь таємницю.

- Я зараз розповім вам це.

- Не варто, якщо ваше зізнання зв'яже мене.

- Не бійтеся. Я завжди дуже любив Портоса за його простодушність і доброту; Портос людина пряма. Відтоді як я став єпископом, я шукаю простодушних людей, які вселяють мені любов до правди і ненависть до інтриг.

Д'Артаньян погладив вуса.

- Побачивши Портоса, я постарався підійти до нього ближче. У нього не було справи, його присутність нагадувала мені добрий старий час і відволікала від поганих думок. Я покликав Портоса у Ванн. Пан Фуке любить мене; дізнавшись, що Портос мій друг, він обіцяв поклопотатися за нього перед королем. Ось і вся таємниця.

- Я не зловживу нею, - усміхнувся д'Артаньян.

- Я добре це знаю, дорогий друже; ніхто не володіє такою мірою почуттям справжньої честі, як ви.

- Я задоволений, Араміс.

- А тепер...

І прелат заглянув у саму душу свого друга.

- А тепер поговоримо про себе. Хочете стати другом пана Фуке? Не перебивайте мене, перш ніж не дізнаєтеся, що я хочу сказати.

- Слухаю.

- Хочете стати маршалом Франції, пером, герцогом, володіти герцогством із мільйонним населенням?

- Що ж потрібно зробити, друже мій, щоб отримати все це? - запитав д'Артаньян.

- Бути прихильником пана Фуке.

- Я прихильник короля, дорогий друже.

- Але не виключно ж, я думаю?

- Я не роздвоююся.

- Я вважаю, що разом із великим серцем у вас є і деяке честолюбство?

- Так, звісно.

- І отже...

- І отже, я бажаю бути маршалом Франції; але маршалом, герцогом, пером зробить мене король; король дасть мені все це.

Араміс пильно глянув на д'Артаньяна.

- Хіба король не володар? - запитав д'Артаньян.

- Ніхто цього не заперечує. Але ж Людовик Тринадцятий теж був володарем.

- Так, дорогий, але між Рішельє і Людовіком Тринадцятим не було пана д'Артаньяна, - спокійно зауважив мушкетер.

- Біля короля, - продовжував Араміс, - багато каменів спотикання.

- Але не для короля.

- Звичайно, однак...

- Послухайте, Арамісе, я бачу, що тут кожен думає про себе і ніхто не думає про государя; а я буду підтримувати себе, підтримуючи його.

- А невдячність?

- Її бояться тільки слабкі!

- Ви дуже впевнені в собі.

- Здається, так.

- Але, можливо, з часом ви перестанете бути потрібним королю?

- Навпаки, я думаю, що в майбутньому знадоблюся йому більше, ніж будь-коли. Слухайте, дорогий, якби довелося приборкати нового Конде, хто приборкав би його? Ось це... тільки це у всій Франції! - І д'Артаньян поплескав по своїй шпазі.

- Ви маєте рацію, - сказав Араміс, бліднучи.

Він встав і потиснув руку д'Артаньяну.

- Ось востаннє кличуть до вечері, - піднявся з місця капітан мушкетерів. - Ви дозволите...

Араміс обійняв мушкетера:

- Такий друг, як ви, найпрекрасніша перлина в королівській короні.

І вони розійшлися.

«Я так і думав, що це неспроста», - промайнуло в голові д'Артаньяна.

«Потрібно скоріше запалити порох, - сказав про себе Араміс. - Д'Артаньян відчув підкоп».

CXLIX. Принцеса і де Гіш

Ми бачили, що граф де Гіш вийшов із зали в той момент, коли Людовик XIV так галантно підніс Лавальєр чудові браслети, виграні ним у лотерею.

Деякий час де Гіш прогулювався біля палацу, охоплений підозрами і тривогами. Потім він став чекати на терасі появи принцеси. Минуло понад півгодини. У графа на його самоті навряд чи були веселі думки. Він вийняв із кишені записник і після довгих вагань написав:

«Принцесо, благаю вас приділити мені кілька миттєвостей для розмови. Нехай вас не лякає це прохання; воно продиктоване тільки глибокою пошаною, з якою я і т. д. і т. д.».

Він підписав це незвичайне прохання і склав аркуш учетверо, але в цей момент помітив, що гості королеви починають розходитися. Він побачив Лавальєр, потім Монтале, яка розмовляла з Малікорном. Він пропустив усіх гостей королеви-матері, які щойно наповнювали її салон.

Принцеса не показувалася. Однак їй необхідно було перетнути цей двір для повернення додому, і де Гіш уважно спостерігав. Нарешті він побачив принцесу; вона йшла з двома пажами, які освітлювали їй шлях смолоскипами; дійшовши до дверей, вона крикнула:

- Пажі, ступайте дізнатися, де граф де Гіш. Він має дати мені звіт в одному дорученні. Якщо він вільний, попросіть його прийти до мене.

Де Гіш мовчав, сховавшись у тінь. Але щойно принцеса увійшла до себе, він стрімголов втік з тераси і з найбайдужішим виглядом рушив назустріч пажам, які прямували до його кімнати.

«Ось як, принцеса послала за мною!» - схвильовано подумав він і зім'яв свою, тепер уже непотрібну, записку.

- Граф! - сказав один із пажів, помітивши його. - Ми дуже раді, що зустріли вас.

- Що вам завгодно, панове?

- Ми за наказом принцеси.

- За наказом принцеси? - повторив де Гіш із удаваним здивуванням.

- Так. Її Високість запитує вас: ви маєте дати їй звіт в одному дорученні. Ви вільні?

- Я весь до послуг її високості.

- У такому разі будьте ласкаві слідувати за нами.

Піднявшись до принцеси, де Гіш побачив, що вона бліда і схвильована. Біля дверей стояла Монтале, якій дуже хотілося знати, що відбувається в розумі її пані.

- А, це ви, пане де Гіш, - почала принцеса, побачивши графа, - прошу вас... Мадемуазель де Монтале, ви вільні і можете піти.

Ще більш заінтригована Монтале поклонилася і пішла. Принцеса і де Гіш залишилися самі.

Усі переваги були на боці графа: сама принцеса запросила його на побачення. Але як міг граф скористатися цією милістю? Принцеса була такою норовливою, характер її був таким мінливим. І вона скоро виявила це; на самому початку розмови вона раптом запитала:

- Невже вам нічого сказати мені, графе?

Йому здалося, що вона вгадала його думки; йому здалося (закохані довірливі та сліпі, як поети або пророки), йому здалося, ніби вона вгадала його бажання бачити її і мету цього бажання.

- Так, принцесо, - поклонився він, - я дуже здивований.

- Історією з браслетами? - перебила його принцеса. - Чи не так?

- Так, принцеса.

- По-вашому, король закоханий? Скажіть!

Де Гіш пильно подивився на неї, і принцеса опустила очі під цим поглядом, що проникав до самого серця.

- По-моєму, - відповідав він, - король, імовірно, хоче когось помучити, інакше він не став би так афішувати свої почуття; він не наважився б так спокійно компрометувати дівчину, досі цілком бездоганну.

- Цю безсоромницю? - зарозуміло промовила принцеса.

- Можу запевнити вашу високість, - з шанобливою твердістю сказав де Гіш, - що мадемуазель де Лавальєр любить людина, гідна будь-якої поваги.

- Чи не Бражелон?

- Так, принцеса. Він мій друг.

- А яке діло королю до того, що він ваш друг?

- Король знає, що Бражелон - наречений мадемуазель де Лавальєр; і оскільки Рауль чесно служив королю, король не захоче заподіювати непоправного нещастя.

Принцеса дзвінко розреготалася, і цей сміх болісно подіяв на де Гіша.

- Повторюю, принцесо, я не думаю, щоб король був закоханий у Лавальєра, і на доказ цього я хочу запитати у вас, принцесо: чиє самолюбство хотіла зачепити його величність у цьому випадку? Ви знаєте весь двір і допоможете мені розв'язати це питання, тим більше що, як запевняють, ваша високість дуже близькі з королем.

Принцеса закусила губу і, не придумавши відповіді, змінила тему розмови.

- Доведіть мені, - сказала вона, дивлячись на графа тим поглядом, у який начебто була вкладена вся душа, - доведіть, що саме ви хотіли поговорити зі мною, хоча покликала вас я.

Де Гіш урочисто вийняв свою записку і подав принцесі.

- Наші бажання збіглися.

- Так, - вимовив граф із ніжністю, яку він не міг придушити, - і я вже пояснив вам, навіщо я хотів вас бачити; ви ж, принцесо, ще не сказали, навіщо ви зажадали мене до себе.

- Це правда.

Вона вагалася.

- Я божеволію через ці браслети, - промовила вона раптом.

- Ви очікували, що король піднесе їх вам? - запитав де Гіш.

- А чому б і ні?

- Але ж, принцесо, у короля, крім вас, його невістки, є ще дружина?

- А крім Лавальєр, - вигукнула уражена принцеса, - у нього є я! У нього є весь двір!

- Запевняю вас, принцесо, - шанобливо вклонився граф, - що якби хтось почув ваші слова й побачив ваші червоні очі й - хай пробачить мені бог - цю сльозу, що навернулася на ваші вії... так, якби хто побачив це, то сказав би, що ваша високість ревнує.

- Ревную! - гордовито вигукнула принцеса. - Ревную до Лавальєр?

Вона розраховувала упокорити де Гіша цим зарозумілим жестом і гордовитим тоном.

- Так, до Лавальєр, принцесо! - сміливо повторив він.

- Здається, пане, ви дозволяєте собі ображати мене, - прошепотіла вона.

- Ні, принцеса, - відповідав схвильований граф, який вирішив, однак, приборкати цей напад гніву.

- Геть! - крикнула принцеса у нестямі від роздратування, до такої міри холоднокровність і мовчазна шанобливість де Гіша розлютили її.

Де Гіш відступив на кілька кроків, відважив уклін, випростався, білий як полотно, і злегка здригнувшись, вимовив:

- Мені не варто було так старатися, щоб зазнати абсолютно несправедливої немилості.

І він не поспішаючи повернувся спиною. Але не зробив він і п'яти кроків, як принцеса кинулася за ним, наче тигриця, схопила його за рукав і вигукнула, привертаючи до себе:

- Ваша удавана шанобливість страшніша за пряму образу. Але ображайте мене, тільки говоріть!

Вона вся тремтіла від люті.

- Принцесо, - м'яко відповів граф, оголюючи шпагу, - простроміть моє серце, але не нудьгуйте!

За спрямованим на неї поглядом, сповненим любові, рішучості й навіть розпачу, вона зрозуміла, що ця людина, зовні така спокійна, пониже себе шпагою, якщо вона додасть хоч слово.

Вона вирвала в нього зброю і, стиснувши йому руку, зі несамовитістю, яка могла зійти за ніжність, сказала:

- Графе, пощадіть мене! Ви бачите, я страждаю, а у вас немає ні краплі жалю.

Сльози заглушили її голос. Побачивши принцесу такою, що плаче, де Гіш схопив її в обійми і відніс на крісло. Вона задихалася.

- Чому, - говорив він, упавши на коліна, - ви не розповісте мені, що вас засмучує? Ви кого-небудь любите? Скажіть мені! Це мене вб'є, але раніше я зумію розрадити вас, полегшити ваші страждання і надати вам яку завгодно послугу.

- Невже ви мене так любите?

- Так, я вас люблю, принцесо!

Вона простягнула йому обидві руки.

- Дійсно, я кохаю, - прошепотіла вона так тихо, що ніхто, окрім де Гіша, не розчув би.

- Короля? - запитав він.

Вона злегка кивнула головою, і її посмішка була схожа на ті просвіти між хмарами, в яких після грози ніби відкривається рай.

- Але в серці знатної жінки, - додала вона, - живуть і інші пристрасті. Любов - поезія; але справжнім життям благородного серця є гордість. Графе, я народжена на троні, я горда і ревниво ставлюся до свого становища. Навіщо король наближає до себе недостойних?

- Знову! Ви знову ображаєте бідну дівчину, яка буде дружиною мого друга.

- Невже ви такі наївні, що вірите в це?

- Якби я не вірив, - відповів де Гіш, сильно збліднувши, - Бражелон завтра ж довідався б усе; так, довідався б, якби в мене були підстави припускати, що бідолаха Лавальєр забула клятви, дані Раулю. Втім, ні, було б низько видавати таємницю жінки і було б злочинно збентежити спокій друга.

- Ви думаєте, - запитала принцеса, істерично зареготавши, - що незнання - щастя?

- Так, думаю, - відповідав він.

- Доведіть це, доведіть! - наказала вона.

- Довести неважко. Принцеса, весь двір каже, що король любив вас і що ви любили короля.

- Ну! - заквапила вона, важко дихаючи.

- Ну, так припустіть, що Рауль, мій друг, прийшов би до мене і сказав: «Так, король любить принцесу; так, король підкорив серце принцеси», - тоді я, мабуть, убив би Рауля!

- Варто було б, - промовила принцеса тоном впертої жінки, яка почувається неприступною, - щоб пан Бражелон представив вам доказ своїх слів.

- А все-таки, - відповів зі зітханням де Гіш, - перебуваючи в невіданні, я не став заглиблюватися, і моє невідання врятувало мені життя.

- Невже ви настільки егоїстичні й холодні, - запитала принцеса, - що дозволите цьому нещасному парубку, як і раніше, любити Лавальєр?

- Так, доти, доки мені не буде доведено винуватість Лавальєр.

- А браслети?

- Ах, принцесо, адже ви сподівалися, що король піднесе їх вам. Що ж я міг би подумати?

Довод був непереборний; принцеса була розтрощена. З цієї миті вона вже не могла оговтатися. Але оскільки душа її була сповнена благородства, а розум вирізнявся тонкістю і гостротою, то вона оцінила всю делікатність де Гіша.

Принцеса ясно прочитала в його серці, що він підозрював про кохання короля до Лавальєра, але не хотів користуватися цим вульгарним засобом, не хотів губити суперника в думці жінки, переконавши її, що цей суперник залицяється до іншої.

Вона здогадалася, що де Гіш підозрює Лавальєр, але, бажаючи дати їй час схаменутися, щоб не занапастити її назавжди, утримується від рішучого кроку і не збирає більш точних відомостей. Словом, вона вгадала в серці графа стільки справжньої величі й стільки великодушності, що відчула, як її власне серце запалало від зіткнення з таким чистим полум'ям.

Незважаючи на острах не сподобатися, де Гіш залишився людиною послідовною і відданою, і це підносило його до ступеня героя, а її зводило до становища дріб'язкової, ревнивої жінки. Вона відчула до нього таку ніжність, що не могла не висловити її.

- Скільки непотрібних слів, - сказала вона, беручи його за руку. - Підозра, занепокоєння, недовіра, страждання, - здається, ми вимовили всі ці слова.

- На жаль, так, принцесо!

- Викресліть їх із вашого серця, як я викидаю їх зі свого. Нехай Лавальєр любить короля чи не любить, нехай король любить Лавальєр чи не любить, ми, графе, давайте розберемося в ролях, які ми граємо. Ви робите великі очі? Б'юся об заклад, що ви не розумієте мене!

- Ви такі норовливі, принцесо, що я постійно боюся не догодити вам.

- Подивіться, як він тремтить, як він переляканий! - жартівливо сказала принцеса з чарівною посмішкою. - Так, пане, мені доводиться грати дві ролі. Я - невістка короля. Чи повинна я на цій підставі втручатися в його справи? Ваша думка?

- Якнайменше, принцеса.

- Згодна. Але це питання гідності. По-друге, я - дружина принца.

Де Гіш зітхнув.

- І це, - ніжно додала вона, - має спонукати вас завжди говорити зі мною з найбільшою повагою.

- О! - вигукнув де Гіш, падаючи до її ніг і цілуючи їх.

- Мені здається, - прошепотіла вона, - що в мене є ще одна роль. Я забула про неї.

- Яка ж, яка?

- Я - жінка, - ще тихіше прошепотіла вона, - і я люблю.

Де Гіш піднявся. Вона відкрила йому обійми; їхні губи злилися.

За портьєрою почулися кроки. Увійшла Монтале.

- Що вам завгодно, мадемуазель? - запитала принцеса.

- Шукають пана де Гіша, - відповідала Монтале, яка встигла помітити збентеження акторів, що грали чотири ролі, бо й де Гіш героїчно зіграв свою.

CL. Монтале і Малікорн

Монтале сказала правду. Пана де Гіша всюди шукали, і залишатися у принцеси йому було ризиковано. Тому принцеса, незважаючи на уражену гордість, незважаючи на прихований гнів, не могла, принаймні в цю хвилину, ні в чому дорікнути Монтале, яка так зухвало порушила усамітнення закоханих.

Де Гіш теж втратив голову, але ще до появи Монтале; тому, тільки-но почувши голос фрейліни, граф, не попрощавшись із принцесою, чого вимагала проста ввічливість навіть між людьми рівними, поспіхом сховався, геть

збожеволілий, залишивши принцесу з піднятою рукою, що посилала йому привіт.

Річ у тім, що де Гіш міг сказати, як говорив через сто років Керубіно, що забирає на губах щастя на цілу вічність.

Отже, Монтале знайшла закоханих у великому замішанні; в замішанні був той, хто тікав, в замішанні була і та, що залишалася.

І фрейліна прошепотіла, запитально озираючись навкруги:

- Здається, цього разу я дізнаюся стільки, що найдопитливіша жінка позаздрила б мені.

Принцеса була такою мірою збентежена цим допитливим поглядом, немов вона почула слова фрейліни, і, опустивши очі, пішла в спальню. Бачачи це, Монтале насторожилася, і до неї долинув звук клацання ключа.

Тоді Монтале зрозуміла, що вся ніч у її розпорядженні, і, зробивши перед дверима доволі нешанобливий жест, який наче промовляв: «На добраніч, принцесо», - втекла донизу розшукувати Малікорна, який уважно роздивлявся запиленого кур'єра, що виходив із кімнат графа де Гіша.

Зрозумівши, що Малікорн зайнятий важливою справою, Монтале не турбувала його і, лише коли він перестав напружувати зір і витягати шию, грюкнула його по плечу.

- Ну, - запитала Монтале, - що нового?

- Пан де Гіш любить принцесу, - відповів Малікорн.

- Оце так новина! Я знаю дещо свіжіше.

- Що саме?

- Що принцеса любить пана де Гіша.

- Одне випливає з іншого.

- Не завжди, мій любий.

- Це сказано на мою адресу?

- Присутніх завжди виключають.

- Спасибі, - поклонився Малікорн. - А як йдуть справи у короля?

- Король хотів бачити Лавальєр сьогодні ввечері після лотереї.

- І що ж, він бачив її?

- Ні.

- Як ні?

- Двері були замкнені.

- То що?..

- Тож король пішов осоромлений, як простий злодій, який забув свої інструменти.

- Добре.

- А у вас що нового? - запитала Монтале.

- Пан де Бражелон надіслав кур'єра до пана де Гіша.

- Чудово, - посміхнулася Монтале і заплескала в долоні.

- Чому чудово?

- Тому що має бути розвага. Якщо ми тепер почнемо нудьгувати, значить, ми самі винні.

- Потрібно розділити обов'язки, - сказав Малікорн, - щоб не вийшло плутанини.

- Нічого не може бути простіше, - відповідала Монтале. - Три свіженькі інтриги, якщо їх ведуть як слід, дають принаймні три записочки на день.

- Що ви, люба! - вигукнув Малікорн, знизуючи плечима. - Три записки на день! Та це добре тільки для міщанських почуттів. Мушкетер на годиннику і дівчина в монастирі обмінюються щодня запискою через щілину в стіні. В одній записочці вміщається вся поезія цих бідних сердець. Але в нас... як ви погано знаєте королівську ніжність, люба!

- Кінчайте швидше, - нетерпляче перебила його Монтале. - Сюди можуть прийти.

- Закінчувати? Та я тільки почав. У мене є ще три важливі пункти.

- Він позитивно заморить мене своєю фламандською флегматичністю, - вигукнула Монтале.

- А ви зовсім зіб'єте мене з пантелику вашою італійською жвавістю. Отже, я вам сказав, що наші закохані надсилатимуть одне одному цілі томи. Але що ж із цього?

- А те, що жодна з наших дам не може зберігати одержуваних листів.

- Без сумніву.

- І те, що пан де Гіш теж не наважиться зберігати отримані ним листи.

- Ймовірно.

- Отже, я буду зберігати все це листування у себе.

- Це абсолютно неможливо, - сказав Малікорн.

- Чому ж?

- Тому, що ви не вдома; тому, що у вас спільна кімната з Лавальєр; тому, що кімнату фрейлін частенько оглядають і обшукують; тому, що королева ревнива, як іспанка, і королева-мати ревнива, як дві іспанки, і, нарешті, принцеса ревнива, як десять іспанок...

- Ви декого забуваєте.

- Кого?

- Принца.

- Я говорив тільки про жінок. Отже, перенумеруємо. Номер перший - принц.

- Номер другий - де Гіш.

- Номер третій - віконт де Бражелон.

- Номер четвертий - король.

- Король?

- Звісно, король; він не тільки найревнивіший, а й наймогутніший з усіх.

- О, люба!

- Далі!

- У яке ж осине гніздо ви потрапили!

- А ви хочете йти за мною?

- Звичайно, хочу. Однак...

- Однак...

- Однак, поки є ще час, я думаю, було б розсудливіше повернутися.

- А я, навпаки, думаю, що було б розсудливіше одразу ж опанувати всі ці інтриги.

- Ви не впораєтеся.

- З вашою допомогою я впораюся і з десятьма. Це моя стихія, дорогий мій. Я створена для придворного життя, як саламандра створена, щоб жити у вогні.

- Ваше порівняння анітрохи не заспокоює мене, люба. Я чув від дуже вчених людей, що, по-перше, саламандр не існує, а по-друге, якби вони й існували, то виходили б із вогню абсолютно засмаженими.

- Ваші вчені, можливо, чудово знають усе, що стосується саламандр, але вони не скажуть вам того, що я зараз скажу, а саме: Орі де Монтале менше ніж через місяць судилося стати першим дипломатом при французькому дворі!

- Мабуть, але за умови, що я буду другим.

- Йде; союз наступальний і оборонний, зрозуміло.

- Тільки остерігайтеся листів.

- Я буду віддавати їх вам, у міру того як вони будуть надходити до мене.

- Що скажемо ми королю про принцесу?

- Що принцеса все ще любить короля.

- Що скажемо ми принцесі про короля?

- Що вона вчинить дуже необачно, якщо не буде щадити його.

- Що скажемо ми Лавальєр про принцесу?

- Що заманеться. Лавальєр наша.

- Наша?

- Удвічі.

- Як так?

- По-перше, завдяки віконту де Бражелону.

- Поясніть.

- Сподіваюся, ви не забули, що пан де Бражелон писав багато листів мадемуазель де Лавальєр.

- Я нічого не забуваю.

- Ці листи отримувала я, і я їх ховала.

- Отже, вони у вас?

- У мене.

- Де ж - тут?

- О ні, вони в Блуа, у знайомій вам кімнатці.

- Мила кімнатка, кімнатка, сповнена коханням, переддень палацу, в якому я коли-небудь поселю вас! Але вибачте, ви кажете, що всі ці листи в тій кімнатці?

- Так.

- А ви не ховали їх у скриньку?

- Звісно, у ту саму скриньку, куди я ховала листи, отримані від вас, і мої власні листи, коли справи або розваги заважали вам приходити на побачення.

- Чудово! - вигукнув Малікорн.

- Чому ви так задоволені?

- Тому, що мені не доведеться їздити за листами в Блуа. Вони в мене тут.

- Ви привезли скриньку?

- Вона була мені дорога, тому що вона ваша.

- То зберігайте її гарненько. У скриньці є документи, які згодом коштуватимуть дуже дорого.

- Я це знаю. Саме тому я сміюся, і сміюся від щирого серця!

- Тепер останнє слово.

- Чому ж останнє?

- Нам потрібні будуть помічники?

- Ніяких.

- Лакеї, покоївки?

- Ні, нікого. Це не годиться. Ви самі будете віддавати листи і самі отримувати їх. Ніяких образ! Якщо пан Малікорн і мадемуазель Ора не будуть влаштовувати свої справи самі, то справи ці потраплять у чужі руки.

- Ви маєте рацію. Але що таке відбувається у пана де Гіша?

- Нічого; він відкриває вікно.

- Біжимо швидше!

І обидва зникли; змова була складена.

Дійсно, у кімнаті графа де Гіша відкрилося вікно. Але це він зробив не тільки для того, щоб, як припустили б необізнані, постаратися побачити тінь принцеси крізь фіранки; графа хвилювали не лише любовні почуття.

Як ми вже сказали, до нього щойно приїхав кур'єр, посланий Бражелоном. Бражелон писав де Гішу. Граф двічі перечитав лист Рауля, який справив на нього глибоке враження.

- Дивно! Дивно! - шепотів він. - Якими могутніми засобами доля тягне людей до мети!

І, відійшовши від вікна, ближче до світла, він втретє перечитав цей лист, рядки якого палили його мозок і очі.

*«**Кале.***

Дорогий графе!

Я зустрів у Кале пана де Варда, який був важко поранений на дуелі з герцогом Бекінгемом.

Де Вард, як ви знаєте, людина хоробра, але мстива і злісна.

Він говорив мені про вас, запевняючи, що дуже до вас прихильний; говорив також про принцесу, яку він знаходить красивою і люб'язною. Він здогадався про вашу любов до відомої вам особи.

Він говорив також про ту, кого я люблю, і висловив мені велике співчуття, супроводжуючи його такими темними натяками, що я спершу злякався, але потім приписав їх його звичці триматися таємничо.

Справа ось у чому.

Він отримав із Фонтенбло звістки. Ви розумієте, їх міг повідомити йому тільки пан де Лоррен.

***Кажуть**, так повідомляється йому в цих звістках, **що в серці короля відбулася зміна**. Ви знаєте, кого це стосується. **Крім того**, повідомляється в цих же звістках, **кажуть про одну фрейліну, яка дає привід для лихослів'я**.*

Ці невизначені фрази забрали в мене сон. Я пошкодував, що мій характер, прямий і слабкий, незважаючи на відому частку впертості, завадив мені відповісти на ці твердження.

Оскільки пан де Вард їхав до Парижа, то я не став його затримувати поясненнями. Зізнаюся відверто, мені здавалося неделікатним піддавати допиту людину, рани якої ледь зарубцювалися.

Коротше кажучи, він поїхав - поїхав, за його словами, для того, щоб подивитися на цікаве видовище, яке, напевно, незабаром буде представляти двір. Прощаючись, він привітав мене і висловив співчуття. Я не зрозумів ні того,

ні іншого. Я був збитий з пантелику своїми думками і недовірою до цієї людини, недовірою, якої, як вам добре відомо, я ніколи не міг подолати.

Але щойно він поїхав, мій розум прояснився. Неможливо припустити, щоб людина з таким характером, як де Вард, не підлила деякої дози отрути у свої розмови зі мною. Тому в таємничих словах пана де Варда, напевно, зовсім немає таємничого сенсу, який я міг би застосувати до себе або до відомої вам особи.

Примушений, за наказом короля, негайно їхати в Англію, я не маю жодного наміру тікати за паном де Вардом, щоб отримати пояснення його недомовок, але я надсилаю вам кур'єра і пишу листа, з якого ви дізнаєтеся про всі мої сумніви. Виступайте від мого імені; я розмірковував, ви дійте.

Пан де Вард скоро приїде у Фонтенбло; дізнайтеся ж, що означають його натяки, якщо тільки вам це невідомо. Пан де Вард запевняв також, ніби герцог Бекінгем поїхав із Парижа, ощасливлений принцесою. У відповідь на ці слова я негайно оголив би шпагу, якби не вважав, що служба королю зобов'язує нехтувати особистими рахунками.

Спаліть цей лист, який вам доставить Олівен.

Олівен втілення вірності.

Дуже прошу вас, дорогий графе, нагадати про мене мадемуазель де Лавальєр, ручки якої я шанобливо цілую.

Обіймаю вас.

Віконт де Бражелон».

«P.S. Якщо трапиться щось серйозне - все слід передбачити, дорогий друже, - пошліть до Лондона кур'єра з одним тільки словом: "Приїжджайте", - і я буду в Парижі за тридцять шість годин після отримання вашого листа».

Де Гіш зітхнув, склав лист втретє і, замість того, щоб спалити його, як наказав Рауль, сховав його в кишеню.

Йому хотілося ще кілька разів перечитати ці рядки.

- Скільки тривоги і водночас яка довіра! - прошепотів граф. - У цьому листі вся душа Рауля; він забуває в ньому про графа де Ла Фер і говорить про свою повагу до Луїзи. Ах, - продовжував де Гіш із погрозою, - ви втручаєтеся в мої справи, пане де Вард? Добре ж, я займуся вашими! Бідний Рауль, твоє серце доручає мені скарб; я охоронятиму його, не бійся!

Давши таку обіцянку, де Гіш послав за Малікорном із проханням з'явитися до нього якомога швидше.

Малікорн негайно ж з'явився, його поспішність була першим наслідком бесіди з Монтале.

Що більше розпитував де Гіш, то більше розгадував Малікорн його наміри. У результаті, після двадцятихвилинної розмови, протягом якої де Гіш розраховував дізнатися всю правду про Лавальєра і про короля, він дізнався тільки те, що бачив на власні очі. Тим часом Малікорн дізнався або вгадав, як вам буде завгодно, що у Рауля народжуються підозри і що де Гіш збирається стерегти скарби Гесперид*.

Малікорн погодився прийняти на себе роль дракона.

Де Гіш уявив, ніби він зробив усе для свого друга, і тепер зайнявся собою.

Другого дня ввечері стало відомо про повернення де Варда і про відвідини ним короля. Після цього візиту видужуючий мав відвідати принца. Де Гіш поспішив до принца.

CLI. Як де Вард був прийнятий при дворі

Принц прийняв де Варда з такою відмінною прихильністю, яку вселяє людині легковажній надія на отримання цікавих новин.

Де Варда ніхто не бачив цілий місяць, тож він був ласою стравою. Приголубити його означало насамперед проявити невірність щодо старих друзів, а в невірності завжди міститься якась принадність; крім того, такою ласкою можна було загладити колишні непорозуміння. Отже, принц прийняв де Варда вельми милостиво.

Шевальє де Лоррен, який дуже боявся суперника, але поважав у ньому характер, в усьому схожий на його власний, але більш відважний, - шевальє де Лоррен зустрів де Варда ще ласкавіше, ніж принц.

Як ми вже сказали, улюбленцем принца був також де Гіш, але він тримався трохи осторонь, терпляче чекаючи, коли скінчаться всі ці ніжності.

Розмовляючи з гостями принца і навіть із самим принцом, де Вард не випускав із поля зору де Гіша; інстинкт підказував йому, що де Гіш прийшов заради нього. Тому, привітавшись з усіма, де Вард негайно ж попрямував до де Гіша. Вони обмінялися один з одним найвишуканішими привітаннями. Після цього де Вард повернувся до принца і його свити.

Серед загальних привітань зі щасливим поверненням було повідомлено про прихід принцеси.

Принцеса вже знала про приїзд де Варда. Їй були відомі всі подробиці його подорожі та дуелі з Бекінгемом. Вона не без задоволення збиралася бути присутньою при повідомленні, яке

мав зробити її ворог. Принцеса прийшла в супроводі кількох фрейлін.

Де Вард найлюб'язнішим чином привітав принцесу і, нібито відкриваючи ворожі дії, оголосив про свою готовність розповісти про герцога Бекінгема.

Це була відповідь на холодний прийом принцеси. Напад був енергійний; принцеса відчула удар, але зробила вигляд, що він не влучив у ціль. Вона мигцем глянула на принца і на де Гіша. Принц почервонів, де Гіш зблід. Принцеса зберегла безпристрасний вигляд, однак, усвідомлюючи, скільки неприємностей може заподіяти їй цей ворог, вона з усмішкою нахилилася в бік мандрівника, який заговорив про щось інше.

Принцеса була сміливою, навіть необережною; при кожному відступі ворога вона кидалася вперед. Після хвилинного замішання вона безстрашно кинулася у вогонь.

- Ви дуже страждали від ран, пане де Вард? - запитала вона. - Ми тут дізналися, що вам не пощастило і ви були поранені.

Тепер де Варду прийшла черга здригнутися; він підібгав губи.

- Ні, принцесо, я майже не відчував болю.

- Однак у таку страшну спеку...

- Морське повітря освіжає, принцесо; крім того, у мене була одна втіха.

- Ось як! Тим краще!.. Яке ж?

- Знати, що мій противник страждає більше за мене.

- О! Він був поранений серйозніше за вас? Я цього не знала, - зауважила принцеса з цілковитою безпристрасністю.

- Ви помиляєтеся, принцесо, або, вірніше, робите вигляд, що помиляєтеся. Його тіло не відчувало такого болю, як моє, зате було зачеплено його серце.

Де Гіш зрозумів, до чого хилилася боротьба: він зробив принцесі знак, благаючи її припинити змагання. Але принцеса, не відповідаючи графу і вдаючи, що не помічає його, запитала, продовжуючи посміхатися;

- Як, хіба герцог Бекінгем був поранений у серце? Досі я думала, що рани в серці невиліковні.

- На жаль, принцесо, - з вишуканою люб'язністю відповів де Вард, - всі жінки переконані в цьому, і тому вони такі самовпевнені.

- Ви неправильно зрозуміли його, моя мила, - нетерпляче зауважив принц. - Пан де Вард хоче сказати, що герцог Бекінгем був поранений у серце не шпагою, а іншою зброєю.

- Ах, ось воно що! - вигукнула принцеса. - Пан де Вард пожартував; чудово. Але цікаво знати, чи сподобався б цей жарт герцогу? Право, дуже шкода, що його немає тут, пане де Вард.

Очі молодого чоловіка блиснули.

- Мені теж дуже шкода, - вимовив він, зціпивши зуби.

Де Гіш не поворухнувся. Принцеса ніби чекала, що він прийде їй на допомогу.

Принц вагався.

Тоді виступив шевальє де Лоррен:

- Принцеса, де Вард чудово знає, що для такої людини, як Бекінгем, отримувати серцеві рани не новина.

- Замість того, щоб набути одного союзника, мені доводиться мати справу з двома ворогами, - прошепотіла принцеса, - ворогами, що змовилися, запеклими.

І вона змінила тему розмови. Принци, як відомо, мають право змінювати теми розмови, і етикет вимагає поважати це право. Пожвавлення зникло; головні актори зіграли свої ролі.

Принцеса пішла рано, і принц, який бажав розпитати її, запропонував їй руку.

Шевальє де Лоррен занадто боявся відновлення добрих стосунків між подружжям, для того щоб залишити їх у спокої. Тому він попрямував до апартаментів принца з метою зустріти його на зворотному шляху і знищити двома-трьома словами всі сприятливі враження, які принцеса могла залишити в його серці. Де Гіш зробив крок у напрямку до де Варда, якого тісно обступила купка придворних. Він висловив таким чином бажання поговорити з ним. Де Вард зробив йому очима і головою знак, що він зрозумів.

Стороннім цей рух здався доброзичливим.

Де Гішу недовго довелося чекати. Звільнившись від своїх співрозмовників, де Вард підійшов до де Гіша, і, знову обмінявшись уклонами, вони стали розгулювати кімнатою.

- Благополучно повернулися, дорогий де Вард? - почав граф.

- Як бачите, абсолютно благополучно.

- І веселі, як і раніше?

- Більше, ніж будь-коли.

- Як я радий!

- Що поробиш! У цьому світі стільки блазенства, стільки смішних примх.

- Ви маєте рацію.

- Отже, ви згодні зі мною?

- Ще б пак! Ви привезли нам новини?

- Їй-богу, ні; я сам приїхав сюди за новинами.

- Розповідайте! Адже ви зустрічалися в Булоні з різними людьми і нещодавно бачили одного з моїх друзів.

- Зустрічався з людьми? Бачив одного з ваших друзів?

- Коротка ж у вас пам'ять.

- Ах так: Бражелона!

- Саме так.

- Який їде з дорученням до короля Карла?

- Абсолютно вірно. Хіба він нічого не розповів вам і ви йому нічого не розповіли?..

- Право, не пам'ятаю, що я йому говорив, але чудово пам'ятаю, чого я йому не сказав.

Де Вард мав напрочуд тонке чуття. За холодним, сповненим гідності зверненням де Гіша він ясно відчув, що розмова набуває поганого повороту. Він вирішив триматися невимушено і насторожено.

- Скажіть же, будь ласка, що ви від нього приховали? - поцікавився де Гіш.

- Усе, що стосується Лавальєр.

- Лавальєр?.. Нічого не розумію! Що це за дивна річ, яку ви дізналися, перебуваючи далеко від Парижа, тим часом як Бражелону, який перебував тут, нічого не було відомо?

- Ви серйозно ставите мені це запитання?

- Як не можна більш серйозно.

- Як! Ви, придворний, завсідник у палаці, друг принца, фаворит прекрасної принцеси?

Де Гіш спалахнув від гніву.

- Про яку принцесу говорите ви? - запитав він.

- Я знаю тільки одну, дорогий мій. Я говорю про дружину принца. Хіба при дворі є ще якась принцеса? Скажіть.

Де Гіш ледве стримувався; сварка була неминуча. Але де Вард хотів, щоб приводом для неї була принцеса, а де Гіш затівав її тільки заради Лавальєр. З цього моменту почалася повна удавання гра, яка могла тривати доти, доки один із супротивників не виявився б серйозно зачепленим.

Отже, де Гіш опанував себе.

- Мені немає жодної справи до принцеси, дорогий де Вард, - заявив де Гіш. - Мене цікавить лише те, що ви цю хвилину сказали.

- Що ж я сказав?

- Що ви дещо приховали від Бражелона.

- Інакше кажучи - те, що ви знаєте так само добре, як і я, - відпарував де Вард.

- Даю вам слово, що ні!

- Повно!

- Якщо ви мені скажете, я знатиму, - не інакше, клянуся вам!

- Як! Я приїжджаю сюди з Булоні, а ви перебували тут і бачили на власні очі те, що чутка встигла занести в Булонь, - і ви серйозно запевняєте мене, що нічого не знаєте? Помилуйте, графе!

- Як вам завгодно, де Вард, але повторюю, що я нічого не знаю.

- Ви приховуєте; це дуже завбачливо.

- Отже, ви і мені не скажете більше, ніж Бражелону?

- Ви прикидаєтеся глухим; я переконаний, що і принцеса не могла б краще володіти собою, ніж ви.

«Ах ти, двічі лицемір, - подумав де Гіш, - ти знову повертаєшся до принцеси».

- Ну, раз нам важко змовитися щодо Лавальєр і Бражелона, - продовжував де Вард, - поговоримо про ваші особисті справи.

- Ніяких особистих справ у мене немає, - заперечив де Гіш. - Сподіваюся, ви нічого не сказали про мене Бражелону, чого не могли б повторити зараз?

- Ні. Але зрозумійте, де Гіш, що наскільки я не обізнаний щодо одних речей, настільки мені все чудово відомо про інші. Наприклад, якби йшлося про паризькі зв'язки герцога Бекінгема, то я міг би розповісти вам багато дуже цікавого, оскільки був його супутником. Чи не хочете послухати?

Де Гіш витер спітніле чоло.

- Ні, - відповів він, - тисячу разів ні! Я анітрохи не цікавий і не бажаю знати того, що мене не стосується. Герцог Бекінгем просто мій знайомий, тоді як Рауль - близький друг. Тому мені абсолютно байдуже, що сталося з герцогом, і я дуже цікавлюся всім, що стосується Рауля.

- Усім, що сталося з ним у Парижі?

- І в Парижі, і в Булоні. Ви розумієте, я перебуваю тут; якщо що-небудь трапиться, я дам відсіч. Тим часом Рауль поїхав, і один тільки я можу виступити на його захист. Отже, справи Рауля мені важливіші за мої власні.

- Але Рауль повернеться.

- Так, коли виконає доручення. А доти, ви розумієте, я не можу бути байдужим до несприятливих чуток про нього.

- Тим паче що він проведе в Лондоні чимало часу, - з усмішкою зауважив де Вард.

- Ви думаєте? - здивувався де Гіш.

- Ще б пак! Невже ви припускаєте, що його послали до Лондона тільки для того, щоб він з'їздив туди і повернувся? Ну ні, його послали в Лондон, щоб він там залишився.

- О граф! - сказав де Гіш, енергійно стискаючи руку де Варда. - Це дуже неприємне для Бражелона припущення, і воно цілком виправдовує те, що він писав мені з Булоні.

Де Вард знову став холоднокровним; глузливість занадто захопила його, і він необережно дав своєму супротивникові перевагу над собою.

- Скажіть, про що ж він писав вам? - запитав він.

- Що ви віроломно обмовили Лавальєр і, мабуть, сміялися над його довірою до цієї дівчини.

- Усе це правда, - погодився де Вард, - я очікував почути від віконта де Бражелона те, що зазвичай один чоловік говорить іншому, коли той робить образливі натяки. Так, наприклад, якби я шукав із вами сварки, то сказав би, що принцеса, відзначивши своєю увагою герцога Бекінгема, потім відіслала його від себе заради вас.

- О, це анітрохи б не образило мене, дорогий де Вард. - Де Гіш вимушено посміхався, незважаючи на те, що вогонь струменів по його жилах. - Така милість солодша за мед.

- Згоден, але якби я неодмінно хотів викликати вас на сварку, я б постарався викрити вас на брехні; я розповів би вам про один гай, де ви зустрілися з цією знаменитою принцесою, про уклони на коліно, про цілування ручок, і тоді ви, людина потайлива, жвава й образлива...

- Клянуся вам, - перебив його де Гіш із судомною посмішкою на губах, - клянуся, це не зачепило б мене, і я не став би спростовувати вас. Що робити, милий графе, я так створений; до всього, що стосується мене, я ставлюся з крижаною байдужістю. Інша річ, коли йдеться про відсутнього, який, їдучи, просив захищати його честь. Усе, що стосується цього друга, хвилює мене надзвичайно.

- Я вас розумію, пане де Гіш; але що б ви там не говорили, нас не можуть особливо цікавити зараз ні Бражелон, ні ця незначна дівчина на ім'я Лавальєр.

У цей момент через салон проходили кілька придворних, які чули щойно вимовлені слова і мали почути також і подальше.

Де Вард помітив це і навмисне голосно продовжував:

- О, якби Лавальєр була такою ж кокеткою, як принцеса, виверти якої - я згоден, цілком безневинні - спонукали її спершу відіслати герцога Бекінґема в Англію, а потім вигнати вас. Адже ви потрапили в її тенета, чи не так, пане?

Придворні підійшли ближче; то були де Сент-Еньян і Манікан.

- Що робити, дорогий! - засміявся де Гіш. - Адже всім відомо, що я - фат. Я сприйняв жарт всерйоз і зазнав вигнання; але я побачив свою помилку, переміг марнославство, схилився перед ким слід було й дістав дозвіл повернутися, принісши винувату й давши собі слово позбутися своїх помилок. Ви бачите, що я зараз абсолютно бадьорий і насміхаюся над тим, що розбивало мені серце чотири дні тому. Але Рауль коханий; він не сміється з чуток, які можуть зруйнувати його щастя; з чуток, які ви передали йому, тим часом як, графе, ви знали не гірше за мене, не гірше за ось цих панів, не гірше за всіх, що ці чутки - мерзенний наклеп!

- Наклеп! - вигукнув де Вард, розлючений тим, що завдяки холоднокровності де Гіша потрапив у пастку.

- Ну так, наклеп. Ось вам лист, у якому Рауль повідомляє мені, що ви погано відгукувалися про мадемуазель де Лавальєр, і запитує мене, що зі сказаного вами про цю дівчину правда. Чи не завгодно вам, щоб я запросив як суддів ось цих панів, пане де Вард?

І абсолютно холоднокровно де Гіш прочитав уголос рядки листа, які стосувалися Лавальєр.

- Тепер, - заявив де Гіш, - для мене цілком зрозуміло, що ви хотіли потривожити спокій Бражелона і що ваші слова були продиктовані злістю.

Де Вард озирнувся навкруги, щоб побачити, чи не знайде він у кому-небудь підтримки. Але, взявши до уваги, що де Вард прямо або побічно образив Лавальєр, яка була на цей час героїнею дня, придворні негативно похитали головою, і де Вард ні в кому не зустрів співчуття.

- Панове, - сказав де Гіш, інстинктивно вгадуючи почуття, що надихало всіх, - наша суперечка з паном де Вардом стосується таких делікатних питань, що нікому не слід чути більше того, ніж ви чули. Тому я прошу вас дозволити нам закінчити цю розмову наодинці, як годиться дворянам, коли один із них викрив іншого у брехні.

- Панове, панове! - пролунали вигуки.

- Хіба ви вважаєте, що я був не правий, захищаючи мадемуазель де Лавальєр? - запитав де Гіш. - У такому разі я визнаю свою помилку і беру назад усі образливі слова, які я міг сказати пану де Варду.

- Що ви! - відгукнувся де Сент-Еньян. - Мадемуазель де Лавальєр - ангел!

- Втілена чеснота і цнотливість! - підтримав його Манікан.

- Ось бачите, пане де Вард, - поклонився де Гіш, - не я один беру під свій захист бідну дівчину. Панове, вдруге звертаюся до вас із проханням залишити нас наодинці. Ви бачите, що обидва ми абсолютно спокійні.

Придворні охоче розійшлися. Молоді люди залишилися самі.

- Непогано розіграно, - сказав де Вард графу.

- Чи не так? - запитав той.

- Що робити, у провінції я вкрився іржею, тоді як ви, графе, навчилися тут якнайкраще володіти собою і збентежили мене; у жіночому товаристві завжди здобуваєш що-небудь. Прийміть же мої вітання.

- Приймаю.

- І дозвольте мені передати вітання також принцесі.

- Тепер, дорогий мій де Вард, можете хоч кричати про це.

- Не дратуйте мене!

- О, я вас не боюся! Усі знають, що ви зла людина. Якщо ви заговорите про принцесу, вас вважатимуть боягузом, і принц сьогодні ж увечері накаже повісити вас на своєму вікні. Говоріть же, дорогий де Вард, говоріть скільки завгодно!

- Я переможений.

- Але ще не такою мірою, як ви заслуговуєте.

- Я бачу, що ви з радістю поклали б мене на обидві лопатки.

- І навіть більше!

- Тільки ви вибрали невдалий момент, дорогий графе; після нещодавно зіграної мною партії партія з вами мені не під силу. Я втратив занадто багато крові в Булоні; за найменшого зусилля мої рани розкриються, і, право, ваша перемога коштуватиме вам дуже дешево.

- Це правда, - погодився де Гіш, - хоча, з'явившись у нашому товаристві, ви вдали, що зовсім здорові і що руки ваші діють чудово.

- Руки діють, це вірно; але ноги дуже ослабли, і, крім того, після цієї клятої дуелі я жодного разу не брався за шпагу, а ви, б'юсь об заклад, фехтували щодня, щоб гра не виявилася небезпечною для вас.

- Даю вам слово, пане, - відповів де Гіш, - що вже шість місяців, як я не вправлявся.

- Ні, графе, після зрілих роздумів я не битимуся, принаймні з вами. Почекаю Бражелона, який, на вашу думку, сердиться на мене.

- Ні, вам не дочекатися Бражелона! - вигукнув де Гіш, вийшовши із себе. - Адже ви самі сказали, що Бражелон може

затриматися в Лондоні, а тим часом ваш злісний розум встигне зробити свою справу.

- Однак у мене буде вибачення. Стережіться!

- Даю вам тиждень на остаточне одужання.

- Це вже краще. Через тиждень подивимося.

- Так, так, розумію: протягом тижня можна вислизнути від ворога. Ні, не згоден, не даю вам жодного дня...

- Ви з глузду з'їхали, пане, - вигукнув де Вард, позадкувавши.

- А ви безчесні, якщо відмовляєтеся битися.

- Ну?

- Я доповім королю, що, образивши Лавальєр, ви відмовляєтеся битися.

- О, та ви втілена підступність, пане чесна людина!

- Найнебезпечніше підступність того, хто завжди поводиться лояльно.

- У такому разі поверніть мені колишню силу моїх ніг або веліть зробити собі сильне кровопускання, щоб зрівняти наші шанси.

- Ні, я придумав щось краще.

- Що саме?

- Ми будемо битися верхи, на пістолетах. Кожному буде надано право зробити три постріли. Ви чудово стріляєте. Я знаю, що ви потрапляли в птаха, пустивши коня галопом. Не заперечуйте, я це бачив!

- Думаю, що ви маєте рацію, - сказав де Вард, - у такому разі можливо, що я вас уб'ю.

- Право, ви зробите мені послугу.

- Постараюся.

- Отже, вирішено?

- Руку!

- Ось вона... Але з однією умовою.

- З яким?

- Дайте мені слово, що королю про це не буде нічого відомо.

- Клянуся вам.

- Іду за конем.

- Я теж.

- Куди ми поїдемо?

- На галявину. Я знаю зручне місце.

- Поїдемо разом.

- Чому ж ні?

І, прямуючи до стайні, вороги пройшли повз слабо освітлені вікна принцеси. За мереживними фіранками виднілася тінь.

- Ось жінка, - посміхнувся де Вард, - яка навіть не підозрює, що через неї ми йдемо на смерть.

CLII. Поєдинок

Вибравши коней, де Вард і де Гіш власноруч осідлали їх.

У де Варда не було пістолетів, зате у де Гіша знайшлося дві пари. Він сходив за ними, зарядив і надав вибір де Варду. Де Вард вибрав ті пістолети, з яких він уже стріляв двадцять разів, ті самі, з яких на очах де Гіша він убивав на льоту ластівок.

- Не дивуйтеся, - сказав він, - що я вживаю всіх запобіжних заходів. Ви знаєте свою зброю. Отже, я тільки зрівнюю шанси.

- Абсолютно марне зауваження, - відповів де Гіш, - ніхто не заперечує вашого права.

- Тепер, - продовжував де Вард, - я попрошу вас допомогти мені сісти на коня, тому що мені ще важкувато робити такі рухи.

- У такому разі нам потрібно битися стоячи.

- Ні, сидячи в сідлі, я почуваюся чудово.

- Чудово, не будемо більше говорити про це.

І де Гіш допоміг де Варду сісти на коня.

- Однак, - зауважив де Вард, - ми настільки захопилися бажанням знищити один одного, що зовсім випустили з уваги одну обставину.

- Яке?

- Темряву; нам доведеться вбивати один одного навмання.

- Дрібниці; все одно одні й ті самі наслідки...

- Слід взяти до уваги ще одне: чесні люди ніколи не б'ються без секундантів.

- О, - вигукнув де Гіш, - адже ми діятимемо за всіма правилами!

- Так, але я не хочу дати привід для розмов, що ви вбили мене з-за рогу, так само як, якщо я вб'ю вас, я не хочу, щоб мене звинуватили у злочині.

- Хіба такі звинувачення з'являлися у зв'язку з вашою дуеллю з герцогом Бекінгемом? - запитав де Гіш. - Тим часом вона відбувалася на тих самих умовах, що й наш майбутній поєдинок.

- Але ж тоді було світло; ми стояли у воді майже по пояс; крім того, на березі зібралося чимало глядачів.

Де Гіш кілька миттєвостей розмірковував. Але в його голові остаточно утвердилася думка, що де Вард хоче притягнути свідків, щоб поновити розмову про принцесу і надати дуелі нового оберту. Тому він нічого не відповів, і коли де Вард востаннє запитально подивився на нього, він знаком дав йому зрозуміти, що воліє триматися прийнятих умов.

Отже, двоє супротивників вирушили в дорогу, виїхавши із замку через ту саму браму, біля якої ми нещодавно бачили Монтале і Малікорна.

Немов для того, щоб побороти спеку, на темному небі зібралися хмари, і ніч повільно гнала їх зі сходу на захід. Це важке склепіння, без просвітів і без спалахів блискавки, тиснуло на землю і починало повільно руйнуватися від поривів вітру, як величезне полотно.

Падали великі теплі краплі дощу і збивали пил у кульки. Водночас спраглі вологи квіти, чагарники і дерева в передчутті грози поширювали міцний аромат, що навіював солодкі спогади, думки про юність, про вічне життя, про щастя і кохання.

- Як добре пахне земля, - промовив де Вард, - вона кокетує з нами, намагаючись привернути до себе.

- До речі, - сказав де Гіш, - мені спало на думку кілька думок, якими я хочу поділитися з вами.

- З приводу чого?

- З приводу нашого поєдинку.

- Дійсно, мені здається, що нам час зайнятися ним.

- Це буде звичайна дуель, згідно зі встановленими правилами?

- Скажіть ваші усдовия.

- Ми виберемо зручну галявину, зійдемо з коней, прив'яжемо їх до чого доведеться і зустрінемося без зброї. Потім кожен із нас відійде на півтори сотні кроків і знову рушить назустріч іншому.

- Добре! Саме таким чином я вбив у Сен-Дені бідного Фолівана три тижні тому.

- Вибачте, ви забуваєте одну подробицю.

- Яку?

- Під час дуелі з Фоліваном ви йшли один на одного зі шпагами в зубах і пістолетами в руках.

- Це правильно.

- Цього разу, навпаки, ми, за вашим бажанням, знову сядемо на коней і зіб'ємося; хто захоче, той і буде стріляти першим.

- Це найкраще, звісно. Але оскільки вже темно, то потрібно очікувати більше промахів, ніж удень.

- Може бути. Кожен має право вистрілити тричі; для перших двох пострілів пістолети заряджені, для третього - доведеться знову зарядити.

- Чудово! Де ж відбудеться наша дуель?

- Вам хочеться битися в якомусь певному місці?

- Ні.

- Ви бачите попереду гайок?

- Рошен? Чудово.

- Вам вона відома?

- Чудово.

- Отже, ви знаєте, що посередині неї є галявина?

- Так.

- Поїдемо туди.

- Добре!

- Вона схожа на обгороджений майданчик зі всілякими доріжками, стежками, ровами, алеями; словом, ми почуватимемося там чудово.

- Я згоден. Ми, здається, приїхали?

- Так. Подивіться, як чудово! Зоряне світло, як каже Корнель, сконцентроване на цьому місці; природним кордоном слугують дерева, що оточують майданчик, немов стіною.

- Добре! Дійте, як ви сказали.

- У такому разі точніше визначимо умови.

- Ось мої умови; якщо у вас є якісь заперечення, скажіть.

- Слухаю.

- Якщо буде вбито коня, вершник може битися пішим.

- Не заперечую, бо в нас немає запасних коней.

- Але інший дуелянт не зобов'язаний сходити з коня.

- Інший дуелянт може діяти як йому завгодно.

- Зійшовшись, супротивники можуть не роз'їжджатися і, отже, стріляти один в одного впритул.

- Прийнято.

- Три заряди, не більше, чи не так?

- Думаю, що цього достатньо. Ось порох і кулі для ваших пістолетів; відміряйте три заряди, візьміть три кулі; я зроблю те саме, потім ми розсиплемо залишок пороху і викинемо кулі.

- І поклянемося хрестом, - додав де Вард, - що у нас немає більше ні пороху, ні куль?

- Клянуся, - погодився де Гіш, піднявши руку до неба.

Де Вард наслідував його приклад.

- А тепер, милий графе, - сказав він, - дозвольте мені заявити, що вам не вдалося обдурити мене. Ви коханець або скоро будете коханцем принцеси. Я відгадав вашу таємницю, і ви боїтеся, що я її розголошу. Ви бажаєте вбити мене, щоб забезпечити моє мовчання, - це так зрозуміло, і на вашому місці я вчинив би так само.

Де Гіш опустив голову.

- Однак чи варто було, - урочистим тоном продовжував де Вард, - нав'язувати мені ще цю неприємність із Бражелоном? Стережіться, мій друже, загнаний у глухий кут дикий кабан сказиться; переслідувана лисиця робиться лютою, як ягуар. Отже, доведений вами до крайності, я буду відчайдушно захищатися.

- Це ваше право.

- Так, але стережіться, я нароблю вам багато неприємностей. Наприклад, ви здогадуєтеся, чи не правда, що я не був дурний і не замкнув мою таємницю, точніше, вашу таємницю, у своєму серці на замок? Один із моїх друзів, людина дуже розумна, ви його знаєте, посвячений у мою таємницю; отже, зрозумійте гарненько: якщо ви мене вб'єте, моя смерть не принесе вам особливо великої користі, тим часом як, навпаки, якщо я вас уб'ю, гм!.. Усе можливо, ви розумієте?

Де Гіш здригнувся.

- Якщо я вас уб'ю, - продовжував де Вард, - то два вороги принцеси докладуть усіх зусиль, щоб її згубити.

- О сударю, - вигукнув оскаженілий де Гіш, - не розраховуйте на мою смерть! Одного з цих ворогів я сподіваюся вбити зараз, а іншого за першої ж слушної нагоди.

Де Вард відповідав таким сатанинським реготом, що людина забобонна злякалася б. Але де Гіш не був вразливим.

- Мені здається, - сказав він, - ми про все домовилися, пане де Вард. Отже, виїжджайте на місце битви, якщо не хочете, щоб виїхав я.

- Ні, навіщо ж, - відповів де Вард. - Я захоплений тим, що можу позбавити вас праці.

І, пустивши коня галопом, він перетнув усю галявину і зупинився якраз навпроти того місця, яке зайняв де Гіш.

Де Гіш не рухався. На відстані ста кроків супротивники, сховані густою тінню в'язів і каштанів, були абсолютно не видні один одному.

Протягом хвилини панувала повна тиша. Потім кожен почув подвійне клацання пістолетних курків. Де Гіш, дотримуючись звичайної тактики, пустив коня в галоп у впевненості, що плавне хитання і швидкість руху захистять його. Він попрямував по прямій лінії до того місця, де, на його думку, мав перебувати де Вард. На половині шляху він розраховував зустрітися з противником, але помилився. Тоді він став продовжувати шлях, припускаючи, що де Вард чекає на нього, не рушаючи з місця.

Але, проїхавши дві третини галявини, він раптом побачив, що майданчик висвітлився, і тієї ж миті куля зі свистом збила перо, що прикрашало його капелюх. Майже одразу ж за першим пострілом, що осяяв галявину, пролунав другий постріл, і друга куля влучила в голову коня де Гіша, трохи нижче вуха.

Тварина впала.

Ці два постріли були несподіванкою для де Гіша, бо вони пролунали з боку, протилежного до того, де він розраховував зустріти де Варда; але оскільки він вирізнявся великою самовладністю, то розрахував своє падіння, - утім, не цілком правильно, і його нога опинилася під конем.

Коли кінь почав битися в агонії, де Гішу вдалося вивільнити ногу.

Відчувши, що тварина слабшає, він запхав пістолети в кобури, з остраху, щоб вони не вистрілили від падіння і він не залишився б беззбройним. Піднявшись, він знову вийняв пістолети і попрямував до того місця, де при спалаху пострілів побачив де Варда. Де Гіш відразу ж розгадав маневр противника, по суті, надзвичайно простий.

Замість того, щоб рухатися назустріч де Гішу або ж залишатися на місці й чекати на нього, де Вард від'їхав колом кроків на п'ятнадцять, тримаючись увесь час у тіні; коли ж супротивник з'явився на середині галявини, він добряче прицілився й вистрілив, до того ж мірний галоп коня скоріше допоміг йому, аніж завадив.

Ми вже знаємо, що, незважаючи на темряву, перша куля пролетіла всього на відстані пальця від голови де Гіша.

Де Вард до такої міри був упевнений в удачі, що йому здалося, ніби де Гіш упав. Він украй здивувався, коли, придивившись, виявив, що вершник, як і раніше, тримається в сідлі. Тоді він поквапився вистрілити вдруге, але рука його

здригнулася, і він убив коня. Цей промах міг би послужити йому службу, якби де Гіш залишився лежати на землі, придавлений конем. Перш ніж граф вивільнився б, де Вард встиг би знову зарядити пістолет, і де Гіш опинився б у повній його владі.

Але де Гіш схопився на ноги, і в його розпорядженні були три постріли. Де Гіш моментально оцінив стан речей. Потрібно було попередити де Варда. Він побіг, щоб встигнути наблизитися до противника раніше, ніж той перезарядить пістолет.

Де Вард побачив, що граф мчить як ураган. Куля входила туго і не піддавалася тиску шомпола. Погано зарядити - означало даром втратити останній постріл. Зарядити добре - означало втратити час, або, точніше, втратити життя. Він пришпорив коня, і той піднявся на диби. Де Гіш повернувся, і в ту мить, як кінь опускався, пролунав постріл, що збив капелюх де Варда. Де Вард зрозумів, що в його розпорядженні кілька секунд; він скористався ними, щоб зарядити пістолет.

Де Гіш, бачачи, що його супротивник залишився в сідлі, кинув перший пістолет, тепер уже непотрібний, і рушив до де Варда, піднявши другий. Але не встиг він зробити трьох кроків, як де Вард прицілився в нього і вистрілив. У відповідь пролунав гнівний крик; рука графа судомно смикнулася і повисла як батіг. Пістолет упав на землю.

Де Вард побачив, як де Гіш нахилився, схопив пістолет лівою рукою і зробив ще крок уперед. Хвилина була фатальною.

- Я загинув, - прошепотів де Вард, - він тільки поранений.

Але в ту мить, коли де Гіш прицілювався в де Варда, його голова, плечі й ноги раптом ослабли. Він важко зітхнув і покотився до ніг коня де Варда.

- Готово! - прошепотів той.

І, підібравши поводи, пришпорив коня, який, перескочивши через мляве тіло, примчав де Варда до замку. Приїхавши туди, де Вард з чверть години обмірковував становище. Він так поспішно покинув поле битви, що навіть не впевнився, чи справді де Гіш мертвий.

Два припущення виникали у схвильованому розумі де Варда: де Гіша могли вбити, або його тільки поранили. Якщо де Гіша вбито, чи слід було залишати його тіло на поталу вовкам? Це вже була безглузда жорстокість, оскільки мертвий де Гіш не міг розголосити таємниці дуелі. Якщо ж він не вбитий, навіщо, залишивши його без допомоги, уславитися дикуном, не здатним до великодушності? Це останнє міркування взяло гору.

Де Вард поцікавився, де Манікан.

Він дізнався, що Манікан запитував про де Гіша і, не знайшовши його, ліг спати. Де Вард розбудив його і розповів про дуель; Манікан не вимовив жодного слова, але слухав з такою напругою, якої важко було очікувати від цього ледаря. Коли де Вард закінчив, Манікан промовив одне тільки слово:

- Їдемо!

Дорогою уява Манікана розігрувалася, і, слухаючи подробиці події, він дедалі більше похмурішав.

- Отже, - сказав він, коли де Вард закінчив, - ви вважаєте, що він мертвий?

- На жаль, так!

- І ви билися без свідків?

- Це було його бажання.

- Дивно!

- Ви знаходите, що це дивно?

- Так, це так мало схоже на пана де Гіша.

- Сподіваюся, ви не сумніваєтеся в моїй правдивості?

- Гм, гм!

- Ви сумніваєтеся?

- Трохи... Але мої сумніви збільшаться, якщо я побачу, що бідолаха мертвий.

- Пане Манікан!

- Пане де Вард!

- Мені здається, ви ображаєте мене.

- Це як вам завгодно. Що робити! Мені ніколи не подобалися люди, які з'являються і кажуть: «Я вбив такого-то або такого-то; це велике нещастя, але я вбив його чесно».

- Тихіше, ми прибули.

Дійсно, показалася галявина, і на відкритому просторі чорніло нерухоме тіло вбитого коня. Праворуч від коня лежав нічком у траві бідний граф, залитий кров'ю. Він залишався на колишньому місці і, мабуть, не зробив за цей час жодного руху.

Манікан кинувся на коліна, підняв графа і переконався, що він холодний і весь у крові. Він знову опустив його. Потім, нахилившись, почав шарити кругом і знайшов пістолет де Гіша.

- На жаль! - сказав він, піднімаючись, блідий, як привид, із пістолетом у руках. - На жаль, ви не помилилися, він дійсно мертвий!

- Мертвий? - повторив де Вард.

- Так, і його пістолет заряджений, - додав Манікан, показуючи на дуло.

- Але ж я сказав вам, що вистрілив у нього на ходу, коли він цілився в мене.

- Чи впевнені ви, що ви билися з ним на дуелі, пане де Вард? Зізнатися, я дуже побоююся, чи не було тут простого вбивства. Ні, ні, вислухайте мене! Ви стріляли тричі, а його пістолет заряджений! Ви вбили його коня і його самого, а він, де Гіш, один із найкращих стрільців Франції, не поцілив ні в вас, ні у вашого коня! Право, пане де Вард, ви привели мене сюди на своє нещастя; пролита вами кров ударила мені в голову; я немов сп'янів, і, присягаюся честю, якщо вже випала нагода, я розтрощу вам череп; пане де Вард, помоліться за свою душу!

- Пане де Манікан, ви жартуєте!

- Навпаки, кажу абсолютно серйозно.

- Ви мене вб'єте?

- Без жодних докорів сумління, принаймні зараз.

- Ви дворянин?

- Я був пажем, отже, дворянин.

- Дайте мені тоді можливість захищатися.

- Щоб ви вчинили і зі мною так само, як із бідолахою де Гішем?

І Манікан, вийнявши свій пістолет, насупив брови і навів його на груди де Варда. Де Вард не пробував навіть бігти, настільки він був приголомшений. Серед зловісної тиші, що запанувала, яка здалася де Варду вічністю, раптом пролунав зітхання.

- Ви чуєте, - вигукнув де Вард, - він живий, живий! На допомогу, пане де Гіш! Мене хочуть убити!

Манікан позадкував і побачив, що граф насилу підвівся, спираючись на руку. Манікан відкинув пістолет і з радісним криком підбіг до друга.

Де Вард витер холодний піт, що виступив у нього на лобі.

- Вчасно ж він прокинувся! - прошепотів він.

- Що з вами? - запитав Манікан у де Гіша. - Куди ви поранені?

Де Гіш показав йому понівечені пальці і закривавлені груди.

- Граф! - вигукнув де Вард. - Мене звинувачують у скоєнні вбивства. Благаю вас, засвідчіть, що я бився чесно.

- Це правда, - прошепотів поранений. - Пан де Вард бився чесно, і хто буде це заперечувати, стане моїм ворогом.

- Спочатку допоможіть мені, пане, віднести цього бідолаху додому, - попросив Манікан, - а потім я дам вам яке завгодно задоволення, або ж, якщо ви надто квапитеся, перев'яжемо рану графа нашими носовими хустками, а потім випустимо дві кулі, що залишилися.

- Дякую вам, - сказав де Вард. - Протягом однієї години я двічі дивився смерті в обличчя; вона дуже потворна, і я волію отримати від вас вибачення.

Манікан розсміявся, і його приклад наслідував де Гіш, незважаючи на фізичні страждання.

Молоді люди хотіли віднести графа, але той заявив, що почувається досить сильним і може йти сам. Куля розбила йому безіменний палець і мізинець і ковзнула по ребру, але не проникла в груди. Таким чином, де Гіш знепритомнів радше від болю, ніж від рани.

Манікан підтримував його під руку з одного боку, де Вард - з іншого; так вони відвели його до Фонтенбло, до того самого лікаря, якого викликали до вмираючого францисканця, чию владу успадкував Араміс.

CLIII. Королівська вечеря

У цей час король сидів за столом, і нечисленні запрошені зайняли місця біля нього, після того як він звичайним жестом запросив їх сідати.

Хоча в ці роки етикет ще не був встановлений остаточно, французький двір абсолютно порвав з традиціями простоти і патріархальної привітності, які можна було ще спостерігати за Генріха IV; підозрілість Людовика XIII помалу вигнала їх і замінила зовнішньою пишністю, що маскувала нікчемність цього короля*.

Людовик XIV сидів за окремим столиком, який, наче головуюча кафедра, височів над сусідніми столами; «столиком», сказали ми; поквапимось, однак, додати, що цей «столик» був усе-таки більшим за решту. Крім того, він був весь заставлений безліччю різноманітних страв: рибою, дичиною, м'ясом, фруктами, овочами і вареннями.

Молодий і сильний король, пристрасний мисливець, великий любитель різноманітних фізичних вправ, володів до того ж гарячою кров'ю, як усі Бурбони; а відомо, що від цього травлення відбувається швидко й апетит скоро з'являється знову.

Людовик XIV був грізний співтрапезник; він любив критикувати своїх кухарів, але коли вони йому догоджали, то він не знав меж у своїх похвалах. Спочатку король з'їдав кілька супів, або зливаючи їх разом і готуючи щось на кшталт маседуану, або куштуючи окремо і перемежовуючи келихом старого вина.

Їв він швидко і досить жадібно.

Портос очікував сигналу д'Артаньяна, за яким слід було розпочинати вечерю, але, подивившись на короля, він напівголосно зауважив мушкетеру:

- Мені здається, можна починати. Його величність дає підбадьорливий приклад. Подивіться-но.

- Король їсть, - сказав д'Артаньян, - але водночас розмовляє; влаштуйтеся так, щоб, коли він випадково звернеться до вас, у вас рот не був би набитий: це неввічливо і негарно.

- Тоді краще не вечеряти, - зітхнув Портос. - Тим часом, зізнаюся, я голодний. А тут усе пахне так спокусливо й лоскоче мені одразу і нюх, і апетит.

- І не думайте, будь ласка, не торкатися страв, - усміхнувся д'Артаньян. - Ви образите його величність. Король зазвичай каже, що добре працює той, хто добре їсть, і не любить, щоб у нього за столом погано їли.

- Як же можна сидіти з порожнім ротом, коли їси? - запитав Портос.

- Та дуже просто, - усміхнувся капітан мушкетерів, - потрібно тільки проковтнути все, що буде в роті, коли король несподівано звернеться до вас.

- Чудово.

Після цієї розмови Портос взявся за страви з помірним ентузіазмом.

Король час від часу поглядав на присутніх і з виглядом знавця оцінював здібності нового гостя.

- Пане дю Валлон! - звернувся він до нього.

У цей час Портос був зайнятий рагу із зайця і щойно поклав до рота половину заячої спинки. Почувши своє ім'я, він здригнувся і потужним рухом глотки відправив шматок у шлунок.

- Слухаю, государе, - пробурмотів Портос приглушеним голосом, але досить виразно.

- Нехай пану дю Валлону передадуть це філе з баранчика, - наказав король. - Ви любите баранчика, пане дю Валлон?

- Господарю, я люблю все, - відповів Портос.

- Усе, що мені пропонує ваша величність, - підказав д'Артаньян.

Король схвально кивнув головою.

- Хто багато працює, багато їсть, - продовжував король, захоплений тим, що в нього знайшовся такий могутній співтрапезник, як Портос.

Портос отримав страву з баранчиком і відвалив частину собі на тарілку.

- Ну, як воно? - запитав король.

- Чудово! - спокійно відповів Портос.

- Чи є такі ніжні баранчики у вашій провінції, пане дю Валлон? - продовжував запитувати король.

- Господарю, - сказав Портос, - мені здається, що в моїй провінції, як і всюди, все найкраще належить королю. Крім того, я їм баранчика інакше, ніж це робить ваша величність.

- Як же ви їсте його?

- Зазвичай я велю приготувати собі цілого баранчика.

- Цілого?

- Так, государю.

- Яким же чином?

- А ось яким. Мій кухар - він німець, государе, - мій кухар начиняє баранчика сосисками, які він виписує зі Страсбурга; ковбасками, які замовляє в Труа; жайворонками, які він отримує з Пітів'є. Не знаю вже, яким способом він знімає м'ясо баранчика з кісток, як курятину, залишаючи при цьому шкіру, яка утворює підсмажену скоринку. Коли баранчика ріжуть скибками, як величезну ковбасу, зсередини тече рожевий сік, і на вигляд приємний і на смак чудовий.

І Портос приклацнув язиком.

Король слухав із широко розплющеними очима і, беручись за поданого йому тушкованого фазана, зауважив:

- Ось це їдець, якому я позаздрив би. Як воно! Цілого баранчика!

- Так, государю, цілого!

- Подайте цих фазанів пану дю Валлону; я бачу, він знавець.

Наказ було виконано.

Потім, повертаючись до баранчиків, король запитав:

- А це не надто жирно?

- Ні, государе; жир витікає разом із соком і плаває зверху; тоді мій стольник збирає його срібною ложкою, навмисне для цього приготовленою.

- Де ви живете? - поцікавився король.

- У П'єрфоні, государю.

- У П'єрфоні? Де це, пане дю Валлон, недалеко від Бель-Іля?

- Ні, государе, П'єрфон недалеко від Суасона.

- А я думав, що ви говорите мені про баранчиків, які пасуться на приморських луках.

- Ні, государю; луки мої хоч і не приморські, але нітрохи не поступаються їм.

- У вас чудовий апетит, пане дю Валлон! З вами приємно сидіти за столом.

- Ах, государе! Якби ваша величність коли-небудь відвідали П'єрфон, ми з'їли б удвох баранчика, бо й ви не можете поскаржитися на апетит.

Д'Артаньян енергійно штовхнув Портоса під столом. Портос почервонів.

- У щасливому віці вашої величності, - заговорив Портос, щоб одужати, - я служив у мушкетерах, і ніщо не могло мене наситити. У вашої величності чудовий апетит, але ваша величність занадто розбірлива для того, щоб вас можна було назвати великим їдцем.

Ввічливість співтрапезника, мабуть, дуже сподобалася королю.

- Ви скуштуєте цих вершків? - запитав він Портоса.

- Господарю, ваша величність поводитеся зі мною так милостиво, що я відкрию вам усю правду.

- Скажіть, пане дю Валлон, скажіть!

- Із солодких страв, государе, я визнаю тільки борошняні, та й то потрібно, щоб вони були дуже щільні; від усіх цих мусів у мене роздувається живіт, і вони займають надто багато місця, яке я ціную і не люблю витрачати на дрібниці.

- Панове, - вигукнув король, вказуючи на Портоса, - ось справжній гастроном! Так їли наші батьки, які розуміли сенс у їжі, тоді як ми тільки покльовуємо.

І з цими словами він поклав на тарілку білого курячого м'яса, перемішаного з шинкою. Портос, зі свого боку, взявся за куріпок.

Кравчий наповнив келих його величності.

- Подайте мого вина пану дю Валлону, - наказав король.

Це була велика честь за королівським столом.

Д'Артаньян стиснув коліно друга.

- Якщо ви можете з'їсти половину кабанячої голови, яка стоїть он там, - сказав він Портосу, - ви через рік будете герцогом і пером.

- Зараз я візьмуся за неї, - флегматично відповідав Портос.

Справді, йому незабаром подали голову, бо королеві приносило задоволення підбурювати людину з таким апетитом; він не надсилав Портосу страв, яких не куштував сам; тож він скуштував і кабанячої голови. Портос не схибив: він з'їв не половину, як пропонував йому д'Артаньян, а три чверті голови.

- Не повірю, - зауважив напівголосно король, - щоб дворянин, який щодня так добре їсть і з таким апетитом, не був найчеснішою людиною в моїй державі.

- Ви чуєте? - шепнув д'Артаньян на вухо своєму другові.

- Так, здається, я заслужив деяку милість, - відповів Портос, погойдуючись на стільці.

- Вітер для вас попутний. Так, так, так, так!

Король і Портос продовжували їсти, на загальне задоволення; дехто з гостей спробував було наслідувати їх із почуття змагання, але скоро відстали.

Король багровів: приплив крові до обличчя означав, що він ситий. У такі хвилини Людовик XIV не веселився, як усі люди, що п'ють вино, а робився похмурим і мовчазним. А Портосом, навпаки, оволодів бадьорий і грайливий настрій.

Подали десерт.

Король не думав більше про Портоса; він раз у раз поглядав на вхідні двері й часто запитував, чому так запізнюється пан де Сент-Еньян.

Нарешті в ту хвилину, коли його величність, важко дихаючи, закінчував банку з варенням зі слив, увійшов пан де Сент-Еньян. Очі короля, які вже сильно потьмяніли, негайно заблищали. Граф попрямував до столу короля, і, коли він підійшов, Людовик XIV встав. Слідом за королем піднялися всі, навіть Портос, який у цю хвилину доїдав шматок нуги, здатної склеїти щелепи крокодила. Вечеря скінчилася.

CLIV. Після вечері

Король узяв де Сент-Еньяна під руку і пройшов із ним у сусідню кімнату.

- Як ви запізнилися, графе! - сказав король.

- Я чекав відповіді, государю.

- Невже вона так довго відповідала на те, що я їй писав?

- Господарю, ваша величність зголосилися скласти вірші; мадемуазель де Лавальєр побажала відплатити королю тією ж монетою, тобто золотою.

- Вона відповіла віршами, де Сент-Еньян? - вигукнув король. - Дай їх сюди.

І Людовик зламав печатку маленького листа, де справді виявилися вірші, які історія зберегла нам; вони кращі за задумом, ніж за виконанням.

Вони, однак, привели в захоплення короля, і він бурхливо висловив своє захоплення. Але загальне мовчання, що

запанувало в залі, дещо збентежило Людовика, настільки чутливого до вимог етикету. Він подумав, що його радість може дати привід до небажаних пересудів.

Людовик сховав лист у кишеню; потім, повернувшись у бік гостей, звернувся до Портоса:

- Пане дю Валлон, ваша присутність принесла мені велике задоволення, і я буду дуже радий бачити вас знову.

Портос поклонився і, задкуючи, вийшов із кімнати.

- Пане д'Артаньян, - продовжував король, - ви почекаєте моїх наказів у галереї; я вам дуже вдячний за те, що ви познайомили мене з паном дю Валлоном. Панове, завтра я повертаюся до Парижа з нагоди від'їзду іспанського і голландського послів. Отже, до завтра!

Зала одразу ж спорожніла.

Король взяв де Сент-Еньяна під руку і велів йому ще раз перечитати вірші де Лавальєр.

- Як ти їх знаходиш? - запитав він.

- Государ... вірші чарівні!

- Так, вони чарують мене, і якби вони стали відомі...

- То їм позаздрили б поети; але вони їх не впізнають.

- Ви передали їй мої вірші?

- О, государю, як вона їх читала!

- Боюся, що вони слабкі.

- Мадемуазель де Лавальєр про них іншої думки.

- Ви думаєте, що вони припали їй до смаку?

- Я впевнений, государ...

- У такому разі мені потрібно відповісти.

- Государ... зараз... після вечері... це втомить вашу величність.

- Мабуть, ви маєте рацію... займатися після їжі шкідливо.

- Особливо писати вірші; крім того, зараз мадемуазель де Лавальєр дуже засмучена.

- Чим же?

- Ах, государе, як усі наші дами!

- Що сталося?

- Нещастя з бідолахою де Гішем.

- Боже мій, з де Гішем?

- Так, государе, у нього розбита кисть, прострелені груди, він помирає.

- Вмирає? Хто вам це сказав?

- Манікан щойно відправив його до лікаря у Фонтенбло, і чутка про це дійшла сюди.

- Бідний де Гіш! Як же це сталося?

- Як це з ним сталося, государе?

- Ви повідомляєте мені все дуже дивним тоном, де Сент-Еньян. Розкажіть подробиці... що він каже?

- Він нічого не говорить, государю. Говорять інші.

- Хто саме?

- Ті, хто його відніс до лікаря, государю.

- Хто ж це?

- Не знаю, государе; про це треба запитати пана де Манікана, пан де Манікан його друг.

- У нього багато друзів, - сказав король.

- О ні, - заперечив де Сент-Еньян, - ви помиляєтеся, государе. У пана де Гіша чимало ворогів.

- Звідки ви це знаєте?

- Королю завгодно, щоб я пояснив?

- Звичайно.

- Господарю, я чув про сварку між двома придворними.

- Коли?

- Сьогодні ввечері, перед вечерею вашої величності.

- Це нічого не доводить. Я віддав такі суворі накази щодо дуелей, що, мені здається, ніхто не посміє порушити їх.

- Збережи мене боже кого-небудь виправдовувати! - вигукнув де Сент-Еньян. - Ваша величність наказали мені говорити, і я говорю.

- Так розкажіть мені, як був поранений граф де Гіш.

- Пане, кажуть, що на полюванні.

- Сьогодні ввечері?

- Сьогодні ввечері.

- Роздроблена рука, прострелені груди! Хто був на полюванні з паном де Гішем?

- Не знаю, государю... Але пан де Манікан знає або має знати.

- Ви щось приховуєте від мене, де Сент-Еньян.

- Нічого, государю, рішуче нічого.

- У такому разі поясніть мені, як усе сталося; можливо, розірвало мушкет?

- Дуже може бути. Але, зваживши всі обставини, государю, я думаю, що ні: біля де Гіша було знайдено заряджений пістолет.

- Пістолет? Хіба на полювання ходять із пістолетами?

- Пане государе, кажуть також, що коня де Гіша було вбито і що труп його досі лежить на галявині.

- Кінь? Де Гіш був верхи? Де Сент-Еньян, я нічого не розумію. Де все це сталося?

- У гаю Рошен, на круглій галявині, государю.

- Добре, покличте пана д'Артаньяна.

Де Сент-Еньян підкорився. Увійшов мушкетер.

- Пане д'Артаньян, - сказав король, - ви вийдете звідси запасними сходами.

- Слухаю, государю.

- Сядете верхи.

- Слухаю, государю.

- І вирушите в гай Рошен, на круглу галявину. Ви знаєте це місце?

- Господарю, я двічі бився там.

- Як! - вигукнув король, приголомшений його відповіддю.

- Государ, до указу пана кардинала де Рішельє, - відповів д'Артаньян зі своєю звичайною незворушністю.

- Це інша справа, пане. Отже, ви поїдете туди і ретельно оглянете місцевість. Там поранили людину, і ви знайдете там мертвого коня. Ви мені доповісте, що ви думаєте про цю подію.

- Добре, государе.

- Зрозуміло, я хочу вислухати вашу власну думку, а не думку інших.

- Ви почуєте його за годину, государю.

- Забороняю вам зноситися з будь-ким.

- За винятком людини, яка дасть мені ліхтар, - сказав д'Артаньян.

- Ну, зрозуміло, - розсміявся король у відповідь на цю вільність, якої він не потерпів би ні від кого, крім капітана мушкетерів.

Д'Артаньян вийшов запасними сходами.

- Тепер нехай покличуть мого лікаря, - наказав Людовик.

Через десять хвилин прийшов, захекавшись, лікар.

- Пане, - звернувся до нього король, - ви вирушите з паном де Сент-Еньяном, куди він вас поведе, і дасте мені звіт про стан хворого, якого ви побачите.

Лікар беззаперечно скорився: у цей час ніхто вже не наважувався не послухатися Людовика XIV. Він вийшов у супроводі де Сент-Еньяна.

- Ви ж, де Сент-Еньян, надішліть мені Манікана, перш ніж лікар встигне з ним поговорити.

Де Сент-Еньян поклонився і вийшов.

CLV. Як д'Артаньян виконав доручення короля

У той час як король віддавав ці останні розпорядження, щоб з'ясувати істину, д'Артаньян, не гаючи жодної секунди, побіг до стайні, взяв ліхтар, сам осідлав коня і попрямував до

місця, вказаного його величністю. Згідно з даною обіцянкою, він нікого не бачив і ні з ким не розмовляв і довів свою сумлінність до того, що обійшовся без допомоги слуг і конюхів.

Д'Артаньян був з-поміж людей, які вважають своїм обов'язком у важкі хвилини виявити всі найкращі якості.

Пустивши коня галопом, мушкетер за п'ять хвилин був у гаю, прив'язав коня до першого-ліпшого дерева і пішов пішки на галявину. Він з півгодини ретельно оглядав її з ліхтарем у руках, потім мовчки сів на коня і кроком повернувся до Фонтенбло, занурений у роздуми.

Людовик чекав його у себе в кабінеті. Він був один і щось писав. З першого ж погляду д'Артаньян помітив, що рядки нерівної довжини й поцятковані помарками. Він зробив висновок, що це були вірші.

Король підняв голову і побачив д'Артаньяна.

- Ну що, пане, дізналися що-небудь?

- Так, государю.

- Що ж ви побачили?

- Приблизно ось що, государ... - сказав д'Артаньян.

- Я просив у вас точних відомостей.

- Я постараюся бути якомога точнішим. Погода сприяла щойно проведеному мною розслідуванню: сьогодні ввечері йшов дощ, і дороги розвезло...

- До справи, пане д'Артаньян!

- Пане государе, ваша величність сказали мені, що на галявині в гаю Рошен лежить мертвий кінь; тому я насамперед став вивчати стан доріг. Я кажу - доріг, тому що в центрі галявини перетинаються чотири дороги. Свіжі сліди виднілися тільки на тій, якою я сам приїхав. По ній ішли два коні пліч-о-пліч; вісім копит виразно відбилися на м'якій глині. Один із вершників поспішав більше, ніж інший. Сліди одного коня випереджають сліди іншого на половину корпусу.

- Отже, ви впевнені, що вони приїхали удвох? - запитав король.

- Так, государю. Коні великі, йшли мірним кроком; вони добре вимуштровані, тому що, дійшовши до перехрестя, повернули під абсолютно правильним кутом.

- Далі!

- Там вершники на хвилину зупинилися, ймовірно, для того, щоб зіткнутися про умови поєдинку. Один із вершників говорив, інший слухав і відповідав. Його кінь рив ногою землю; це доводить, що він слухав дуже уважно, опустивши поводи.

- Отже, був поєдинок?

- Без жодного сумніву.

- Продовжуйте, ви тонкий спостерігач.

- Один із вершників залишився на місці - той, хто слухав; інший переїхав галявину і спершу повернувся обличчям до свого супротивника. Тоді той, хто залишився на місці, пустив коня галопом і проскакав дві третини галявини, думаючи, що він їде назустріч своєму супротивникові. Але той рушив по краю майданчика, оточеного лісом.

- Вам не відомі імена, чи не так?

- Абсолютно невідомі, государю. Але той, хто їхав узліссям, сидів на вороному коні.

- Звідки ви дізналися це?

- Кілька волосин з її хвоста залишилися на колючках чагарнику, що росте по краю галявини.

- Продовжуйте.

- Іншого коня мені неважко описати, тому що він лежить мертвий на полі битви.

- Чому ж вона загинула?

- Від кулі, яка пробила їй скроню.

- Пістолетною чи рушничною?

- Пістолетною, государю. І рана коня видала мені тактику того, хто його вбив. Він поїхав уздовж узлісся лісу, щоб зайти своєму супротивникові у фланг. Я пройшов по його слідах, помітних на траві.

- Слідам вороного коня?

- Так, государю.

- Продовжуйте, пане д'Артаньян.

- Тепер, щоб ваша величність могли ясно уявити собі позицію супротивників, я залишу вершника, що стояв, і перейду до того, який скакав галопом.

- Добре.

- Кінь цього вершника був убитий наповал.

- Як ви дізналися це?

- Вершник не встиг зіскочити з сідла і впав разом з конем, і я бачив слід його ноги, яку він ледве витягнув з-під коня. Шпора, притиснута вагою корпусу, зборознила землю.

- Добре. А що він став робити, піднявшись на ноги?

- Пішов прямо на противника.

- Все ще перебував на узліссі?

- Так, государю. Потім, підійшовши до нього ближче, він зупинився, зайнявши зручну позицію, оскільки його підбори відбилися поруч, вистрілив і промахнувся.

- Звідки ви знаєте, що він промахнувся?

- Я знайшов пробитий кулею капелюх.

- А, доказ! - вигукнув король.

- Недостатній, государю, - холодно відповів д'Артаньян, - капелюх без ініціалів, без герба; на ньому червоне перо, як на всіх капелюхах; навіть галуни звичайнісінькі.

- І людина з пробитим капелюхом стріляла вдруге?

- Він зробив уже два постріли, государю.

- Як ви дізналися це?

- Я знайшов пістолетні пижі.

- Що ж сталося з іншою кулею?

- Вона збила перо з капелюха вершника, у якого була спрямована, і зрізала берізку на протилежному боці галявини.

- У такому разі вершник на вороному коні був обеззброєний, тоді як у його супротивника залишився ще заряд.

- Господарю, поки той, хто впав, піднімався, його супротивник встиг зарядити пістолет. Але він дуже хвилювався, і рука його тремтіла.

- Звідки ви це знаєте?

- Половина заряду просипалася на землю, і він упустив шомпол, не встигнувши засунути його на місце.

- Ви повідомляєте мені дивовижні речі, пане д'Артаньян.

- Досить трохи спостережливості, государе, і будь-який розвідник був би здатний доставити вам ці відомості.

- Слухаючи вас, можна ясно уявити собі всю картину.

- Я дійсно подумки відновив її, можливо, з найменшими спотвореннями.

- Тепер повернемося до вершника, який упав. Ви сказали, що він ішов на свого супротивника в той час, як той заряджав пістолет?

- Так, але в ту мить, як він цілився, його противник вистрілив.

- О! - перебив король - І постріл?..

- Наслідки його були жахливими, государе; вершник, що спішився, впав ниць, зробивши три невірних кроки.

- Куди влучила куля?

- У два місця: спочатку в праву руку, потім у груди.

- Як же ви могли здогадатися про це? - запитав захоплений король.

- Дуже просто: рукоятка пістолета була вся закривавлена, і на ній виднівся слід кулі й осколки розбитого кільця. Цілком ймовірно, поранений втратив два пальці: безіменний і мізинець.

- Щодо руки я згоден; але рана в груди?

- Пане государе, на відстані двох з половиною футів одна від одної там були дві калюжі крові. Біля однієї з цих калюж

трава була вирвана судорожно стиснутою рукою, біля іншої - тільки прим'ята вагою тіла.

- Бідний де Гіш! - вигукнув король.

- Так це був пан де Гіш? - спокійно сказав мушкетер. - У мене самого виникло таке припущення, але я не наважувався висловити його вашій величності.

- Яким же чином воно виникло у вас?

- Я впізнав герб Грамонів на збруї вбитого коня.

- І ви вважаєте, що рана його важка?

- Дуже важка, бо він звалився одразу і довго лежав без руху; однак він мав силу піти за підтримки двох друзів.

- Отже, ви зустріли його, коли він повертався?

- Ні, але я розрізнив сліди трьох людей: людина, що йшла праворуч, і людина, що йшла ліворуч, рухалися вільно, легко, середній же тягнувся насилу. До того ж на його слідах подекуди видно плями крові.

- Тепер, пане, після того як ви так чітко відновили всю картину поєдинку, скажіть мені що-небудь про противника де Гіша.

- Господарю, я його не знаю.

- Як не знаєте, адже ви так ясно бачите все?

- Так, государе, - відповів д'Артаньян, - я бачу все, але не кажу всього, що бачу, і якщо цьому бідоласі вдалося сховатися, то я прошу вашу величність дозволити мені сказати вам, що я його не видам.

- Однак всякий дуелянт - злочинець, пане.

- Не в моїх очах, ваша величність, - холодно поклонився д'Артаньян.

- Пане, - вигукнув король, - чи даєте ви собі звіт у своїх словах?

- Цілком, государе, але в моїх очах людина, яка добре б'ється, - людина порядна. Така моя думка. Можливо, ви зі мною не згодні; це природно, ви - государ...

- Пане д'Артаньян, я, однак, наказав...

Д'Артаньян перебив короля шанобливим жестом.

- Ви наказали мені дізнатися всі подробиці щодо поєдинку, государе; їх вам доставили. Якщо ви накажете мені заарештувати противника пана де Гіша, я виконаю наказ, але не вимагайте, щоб я доніс на нього, тому що я відмовлюся виконати цю вимогу.

- У такому разі заарештуйте його.

- Назвіть мені його ім'я, государю.

Людовик тупнув ногою. Після хвилинного роздуму він сказав:

- Ви маєте рацію - десять, двадцять, сто разів маєте рацію.

- Я так думаю, государе, і щасливий, що ваша величність поділяєте мою думку.

- Ще одне слово... Хто надав допомогу де Гішу?

- Не знаю.

- Але ви говорили про двох... Отже, був секундант?

- Секунданта не було. Ба більше, коли пан де Гіш упав, його супротивник поскакав, не надавши йому допомоги.

- Негідник!

- Що робити, государю, - це наслідок ваших розпоряджень. Людина билася чесно, уникла смерті й хоче вдруге уникнути її. Він мимоволі згадує пана де Бутвіля... Ще б пак!

- І робиться боягузом?

- Ні, проявляє передбачливість.

- Отже, він поскакав?

- Так, на повну силу.

- У якому напрямку?

- До замку.

- А потім?

- Потім я вже мав честь сказати вашій величності, що двоє людей прийшли пішки і повели пана де Гіша.

- Як ви можете довести, що ці люди прийшли після поєдинку?

- Абсолютно незаперечно: під час поєдинку дощ припинився, але земля не встигла висохнути, і сліди ніг чітко відбивалися на вологому ґрунті. Але після дуелі, коли пан де Гіш лежав без свідомості, підсохло, і сліди відбивалися не так чітко.

Від захоплення Людовик сплеснув руками.

- Пане д'Артаньян, - сказав він, - ви воістину найспритніша людина в королівстві.

- Те саме думав Рішельє і говорив Мазаріні, государю.

- Тепер залишається тільки перевірити вашу проникливість.

- О, государе, людині властиво помилятися; «errare humanum est»* - філософськи вимовив мушкетер.

- У такому разі ви не людина, пане д'Артаньян, тому що, мені здається, ви ніколи не помиляєтеся.

- Ваша величність сказали, що ми це перевіримо.

- Так.

- Яким же чином?

- Я послав за паном де Маніканом, і пан де Манікан зараз прийде.

- Хіба пан де Манікан знає таємницю?

- У де Гіша немає таємниць від пана де Манікана.

Д'Артаньян похитав головою.

- Повторюю, ніхто не був присутній на поєдинку, і якщо тільки де Манікан не є одним із тих людей, які вели графа...

- Тсс! - прошепотів король. - Ось він іде. Залишіться тут і слухайте.

- Добре, государю, - відповів мушкетер.

Тієї ж хвилини на порозі з'явилися Манікан і де Сент-Еньян.

CLVI. Засада

Король зробив знак мушкетеру, а потім де Сент-Еньяну.

Знак був наказовий, і сенс його був: «Мовчіть, якщо дорожите життям».

Д'Артаньян, як солдат, відійшов у кут. Де Сент-Еньян, як фаворит, притулився до спинки королівського крісла.

Манікан, виставивши вперед праву ногу, приємно посміхнувшись і граціозно простягнувши білу руку, зробив реверанс. Король відповів йому кивком.

- Добрий вечір, пане де Манікан, - сказав він.

- Ваша величність зробили мені честь, запросивши до себе, - вклонився Манікан.

- Так, щоб дізнатися від вас усі подробиці нещасного випадку з графом де Гішем.

- О, государю, це дуже сумно!

- Ви були з ним?

- Не зовсім, государю.

- Але ви з'явилися на місце події за кілька хвилин після того, як вона сталася?

- Так, государе, приблизно за півгодини.

- Де ж це нещастя сталося?

- Здається, государю, це місце називається галявиною в гаю Рошен.

- Так, збірний пункт мисливців.

- Абсолютно вірно, государ.

- Розкажіть мені всі відомі вам подробиці нещасного випадку, пане де Манікан.

- Можливо, ваша величність уже отримала відомості? Я боюся втомити вас повторенням.

- Нічого, не бійтеся.

Манікан озирнувся навкруги. Він побачив тільки д'Артаньяна, що притулився до стіни, спокійного,

добродушного, доброзичливого, і де Сент-Еньяна, з яким він прийшов і який, як і раніше, стояв біля королівського крісла теж із дуже люб'язним виразом обличчя. Тому Манікан набрався мужності і промовив:

- Вашій величності відомо, що на полюванні часто трапляються нещасні випадки.

- На полюванні?

- Так, государю. Я хочу сказати, коли влаштовується засідка.

- Ось як! - вигукнув король. - Отже, нещасний випадок стався під час засідки?

- Так, государе, - підтвердив Манікан, - хіба ваша величність цього не знає?

- Тільки в найзагальніших рисах, - скоромовкою сказав король, якому завжди було огидно брехати. - Отже, за вашими словами, нещастя сталося під час засідки?

- На жаль, так, государю!

Король помовчав.

- На якого ж звіра було влаштовано засідку? - запитав він.

- На кабана, государю.

- Що це де Гішу заманулося піти зовсім одному в засідку на кабана? Адже це мужицьке заняття і годиться щонайбільше для того, у кого немає, як у маршала де Граммона, собак і доїжджих для пристойного полювання.

Манікан знизав плечима.

- Молодість нерозважлива, - промовив він повчально.

- Продовжуйте, - наказав король.

- Словом, - скорився Манікан, ледве наважуючись говорити і повільно вимовляючи одне слово за іншим, як переставляє свої ноги людина, що йде болотом, - словом, государе, бідний де Гіш пішов у засідку зовсім один.

- Один! Ось так мисливець! Хіба пан де Гіш не знає, що кабан кидається на мисливця?

- Якраз це і сталося, государю.

- А він знав, з ким йому доведеться мати справу?

- Так, государю, селяни бачили звіра на картопляних полях.

- Що ж це був за звір?

- Дворічний кабан.

- У такому разі слід було мене попередити, пане, що де Гіш хоче вчинити самогубство. Адже я бачив його на полюванні і знаю його мистецтво. Коли він стріляє в кабана, загнаного собаками, він вживає всіх запобіжних заходів і стріляє з

карабіна, а цього разу він вирушив на кабана з простими пістолетами.

Манікан здригнувся.

- З пістолетами, які чудово підходять для дуелі, але не для полювання на кабана!

- Господарю, бувають речі незрозумілі.

- Ви маєте рацію, і подія, яка нас цікавить, належить до їх числа. Продовжуйте.

Під час цієї розповіді де Сент-Еньян, який, можливо, зробив би Манікану знак не надто захоплюватися, мав зберігати повну безпристрасність під пильним поглядом короля. Таким чином, він абсолютно не міг переморгнутися з Маніканом. Що ж стосується д'Артаньяна, то статуя Мовчання в Афінах* була виразнішою і галасливішою, ніж він. Манікан, продовжуючи йти обраною дорогою, дедалі більше заплутувався в тенетах.

- Господарю, - сказав він, - імовірно, справа була так. Де Гіш підстерігав кабана.

- Верхи на коні? - запитав король.

- Верхи. Він вистрілив у звіра і промахнувся.

- Який же він незграбний!

- Звір кинувся на нього.

- І вбив коня?

- Ах, ваша величність знає про це?

- Мені сказали, що в гаю Рошен, на перехресті, знайдено мертвого коня, у мене виникло припущення, що це кінь де Гіша.

- Так воно і є, государю.

- Добре, значить, кінь загинув; що ж сталося з де Гішем?

- Де Гіш упав на землю, зазнав нападу кабана і був поранений у руку і в груди.

- Жахливий випадок! Але треба зізнатися, що винен сам де Гіш. Як можна йти в засідку на такого звіра з одними пістолетами! Він, мабуть, забув повість про Адоніса*?

Манікан почухав потилицю.

- Справді, це була велика необережність.

- Як ви пояснюєте її собі, пане де Манікан?

- Господарю, що наказано долею, те станеться.

- О, так ви фаталіст?

Манікан захвилювався, почуваючись дуже ніяково.

- Я сердитий на вас, пане де Манікан, - суворо почав король.

- На мене, государю?

- Звичайно! Ви друг де Гіша, ви знаєте, що він здатний на такі безумства, і ви не зупинили його!

Манікан не знав, як бути, тон короля не був схожий на тон людини легковірної. З іншого боку, в ньому не чулося ні суворості, ні наполегливості судового слідчого. У ньому звучало більше насмішки, ніж погрози.

- Отже, ви стверджуєте, - повторив король, - що знайдений мертвий кінь належав де Гішу?

- Так, так, звичайно.

- Це вас здивувало?

- Ні, государю. На останньому полюванні, як, імовірно, пам'ятає ваша величність, у такий самий спосіб було вбито коня під паном де Сен-Мором.

- Так, але в неї був розпорчений живіт.

- Абсолютно вірно, государ.

- Якби у коня де Гіша був розпоротий живіт, так само як у коня пана де Сен-Мора, то я анітрохи б не здивувався!

Манікан витріщив очі.

- Але мене дивує, - продовжував король, - що у коня де Гіша живіт цілий, зате пробита голова.

Манікан зніяковів.

- Можливо, я помиляюся, - сказав король, - і коня де Гіша вразили не в скроню? Погодьтеся, пане де Манікан, що це дуже дивна рана.

- Пане государе, ви знаєте, що кінь дуже розумна тварина; він, мабуть, пробував захищатися.

- Але кінь захищається копитами, а не головою.

- Так, значить, переляканий кінь упав, - пролепетав Манікан, - і кабан, ви розумієте, государе, кабан...

- Так, усе, що стосується коня, я розумію, а як же вершник?

- Дуже просто: від коня кабан перейшов до вершника і, як я вже мав честь повідомити вашій величності, розтрощив руку де Гіша, коли він збирався випустити в нього другий заряд з пістолета; потім ударом ікла кабан пробив йому груди.

- Їй-богу, це надзвичайно правдоподібно, пане де Манікан, і даремно ви сумнівалися у вашому красномовстві; ви розповідаєте чудово.

- Король нескінченно добрий, - зніяковів Манікан, відважуючи вкрай незграбний уклін.

- Однак відсьогодні я забороняю моїм дворянам ходити в засідку. Адже це рівносильно дозволу дуелі.

Манікан здригнувся і зробив крок, збираючись піти.

- Король задоволений? - запитав він.

- Захоплений! Але, будь ласка, залишіться, пане де Манікан, - сказав Людовик, - у мене до вас є справа.

«Гм... гм... - подумав д'Артаньян, - цей слабший за нас». І він випустив зітхання, яке означало: «О, такі люди, як ми! Де вони тепер?»

У цю мить камердинер підняв портьєру і доповів про прихід королівського лікаря.

- Ах, це пан Вало, який щойно відвідав пана де Гіша! - вигукнув Людовик. - Ми зараз дізнаємося про стан пораненого.

Манікан відчув себе ще більш ніяково, ніж раніше.

- Таким чином, у нас принаймні буде чиста совість, - додав король.

І глянув на д'Артаньяна, який і бровою не повів.

CLVII. Доктор

Увійшов пан Вало.

Усі займали колишнє положення: король сидів, де Сент-Еньян сперся на спинку крісла, д'Артаньян стояв, притулившись до стіни, Манікан витягнувся перед королем.

- Ви виконали моє розпорядження, пане Вало? - запитав король.

- З великою готовністю, государ.

- Побували у свого колеги у Фонтенбло?

- Так, государю.

- І бачили там пана де Гіша?

- Так, я бачив там пана де Гіша.

- У якому він стані? Скажіть відверто.

- Дуже неважливому, государе.

- Кабан усе ж таки не розтерзав його?

- Кого не розтерзав?

- Гіша.

- Який кабан?

- Кабан, який його поранив.

- Пан де Гіш був поранений кабаном?

- Принаймні так кажуть.

- Швидше за все його поранив який-небудь браконьєр...

- Як браконьєр?

- Або ревнивий чоловік, або суперник, який, бажаючи помститися йому, в нього вистрілив.

- Що ви кажете, пане Вало? Хіба рани пана де Гіша нанесені не іклами кабана?

- Рани пана де Гіша нанесені пістолетною кулею, яка роздрібнила йому безіменний палець і мізинець правої руки, після чого засіла в м'язах грудей.

- Куля? Ви впевнені, що пана де Гіша поранено кулею? - з удаваним подивом вигукнув король.

- Настільки впевнений, що можу показати її. Ось вона, государю.

І він підніс королю сплющену кулю. Король подивився на неї, але в руки не взяв.

- Ця штука була в нього в грудях? - запитав він.

- Не цілком. Куля не проникла вглиб, вона, як ви бачите, сплющилася, вдарившись, ймовірно, об грудну кістку.

- Боже мій, - сумно зітхнув король, - чому ж ви не повідомили мені про це, пане де Манікан?

- Государ...

- Що це за вигадка про кабана, засідку, нічне полювання? Говоріть же!

- Ах, государю!..

- Мені здається, що ви маєте рацію, - звернувся король до капітана мушкетерів, - відбувся поєдинок.

Король дуже добре вмів компрометувати своїх наближених і сіяти розбрат між ними.

Манікан із докором подивився на мушкетера. Д'Артаньян зрозумів цей погляд і не побажав залишатися під підозрою. Він зробив крок уперед і сказав:

- Господарю, ваша величність наказали мені оглянути галявину в гаю Рошен і доповісти, що, на мою думку, відбувалося на ній. Я повідомив вашій величності результати своїх спостережень, але нікого не видавав. Ваша величність першим назвали графа де Гіша.

- Добре, добре, пане! - гордовито вимовив король. - Ви виконали свій обов'язок, і я задоволений вами, цього має бути для вас достатньо. Але ви, пане де Манікан, не виконали свого обов'язку, ви збрехали мені.

- Збрехав, государю? Це занадто різке слово.

- Придумайте інше.

- Господарю, я не буду вигадувати. Я вже мав нещастя не догодити вашій величності і знаходжу, що мені залишається лише покірно знести всі закиди, якими вашій величності захочеться обсипати мене.

- Ви маєте рацію, пане, я завжди буваю незадоволений, коли від мене приховують правду.

- Іноді, государе, її не знають.

- Перестаньте брехати, або я подвою покарання.

Манікан зблід і вклонився. Д'Артаньян зробив ще крок уперед, наважившись втрутитися, якщо гнів короля, що дедалі зростав, перейде межі.

- Пане, - продовжував король, - ви бачите, що подальше заперечення марне. Тепер ясно, що пан де Гіш бився.

- Я не заперечую цього, государе, і ваша величність вчинили б великодушно, не примушуючи дворянина брехати.

- Хто вас примушував?

- Господарю, пан де Гіш - мій друг. Ваша величність заборонили дуелі під страхом смерті. Брехня могла врятувати мого друга, і я збрехав.

- Правильно, - прошепотів д'Артаньян, - тепер він поводиться молодцем!

- Пане, - заперечив король, - замість того, щоб брехати, слід було перешкодити йому битися.

- Пане государе, вашій величності, першому дворянину Франції, добре відомо, що ми, дворяни, ніколи не вважали пана де Бутвіля зганьбленим через те, що він був страчений на Гревській площі. Класти голову на плаху не ганьба, ганьба тікати від свого ворога.

- Добре, - погодився Людовик XIV, - я хочу дати вам засіб усе виправити.

- Якщо цей засіб пристойний для дворянина, я з великою готовністю скористаюся ним, государ.

- Ім'я противника пана де Гіша?

- Ого! - прошепотів д'Артаньян. - Невже повертаються часи Людовика Тринадцятого?..

- Государ! - із докором вигукнув Манікан.

- Мабуть, ви не хочете назвати його? - запитав король.

- Господарю, я його не знаю.

- Браво! - крикнув д'Артаньян.

- Пане Манікан, віддайте вашу шпагу капітану.

Манікан граціозно вклонився, відстебнув шпагу і з посмішкою вручив її мушкетеру.

Але тут втрутився де Сент-Еньян.

- Государ, - почав він, - прошу дозволу вашої величності...

- Говоріть, - сказав король, можливо, у глибині душі задоволений, що знайшлася людина, яка виявила готовність приборкати його гнів.

- Манікан, ви молодець, і король оцінить ваш вчинок; але хто занадто ревно захищає своїх друзів - шкодить їм. Манікан, ви знаєте ім'я людини, про яку запитує у вас його величність?

- Так, знаю.

- У такому разі назвіть його.

- Якби я мав зробити це, я б уже сказав.

- Тоді скажу я, бо не бачу жодної потреби бути, подібно до вас, занадто педантичним.

- Воля ваша, проте мені здається...

- Досить великодушничати. Я не дозволю, щоб через свою великодушність ви потрапили в Бастилію. Говоріть, або це зроблю я.

Манікан був людиною розумною і зрозумів, що на підставі його поведінки присутні вже склали про нього сприятливу думку. Тепер потрібно було тільки зміцнити цю думку, повернувши прихильність короля.

- Говоріть, пане, - звернувся він до де Сент-Еньяна. - Я зробив усе, що вимагала від мене совість, і вимоги її були такі владні, - додав він, звертаючись до короля, - що змусили мене не підкоритися наказу вашої величності; але ваша величність, сподіваюся, пробачить мене, дізнавшись, що я повинен був охороняти честь однієї дами.

- Дами? - із занепокоєнням запитав король.

- Так, пане.

- Причиною поєдинку була дама?

Манікан поклонився.

Король встав і підійшов до Манікана.

- Якщо це значна особа, - промовив він, - я не нарікаю на ваші хитрощі, навпаки.

- Господарю, усе, що стосується придворних короля або слуг його брата, є значним у моїх очах.

- Мого брата? - повторив Людовик XIV з деяким замішанням. - Причиною поєдинку була дама зі свити мого брата?

- Або принцеси.

- Принцеси?

- Так, государю.

- Значить, ця дама?

- Фрейліна її високості герцогині Орлеанської.

- І ви кажете, що пан де Гіш бився через неї?

- Так, і цього разу я не брешу.

На обличчі Людовика висловилося занепокоєння.

- Панове, - розпорядився він, звертаючись до глядачів цієї сцени, - будьте ласкаві піти на кілька хвилин, мені потрібно залишитися наодинці з паном де Маніканом. Я знаю, що йому потрібно повідомити на своє виправдання вельми делікатні речі, які він не наважується оголосити при свідках... Візьміть назад свою шпагу, пане де Манікан.

Манікан пристебнув шпагу.

- Дивовижне, однак, самовладання у цієї молодої людини, - прошепотів мушкетер, взявши під руку де Сент-Еньяна і виходячи разом із ним із кімнати.

- Він виплутається, - сказав де Сент-Еньян на вухо мушкетеру.

- І з честю, графе!

Непомітно від короля Манікан кинув вдячний погляд на де Сент-Еньяна і мушкетера.

- Знаєте, - продовжував д'Артаньян, переступаючи поріг, - у мене була погана думка про нове покоління. Тепер же я бачу, що помилявся і наша молодь не така вже й погана.

Вало вийшов слідом за фаворитом і капітаном. Король і Манікан залишилися в кабінеті самі.

CLVIII. Д'Артаньян визнає, що він помилився і що правий був Манікан

Король підійшов до дверей, переконався, що ніхто не підслуховує, і швидко повернувся до свого співрозмовника.

- Тепер ми одні, пане де Манікан, прошу вас порозумітися.

- Із цілковитою відвертістю, государе, - відповів молодий чоловік.

- Насамперед, - почав король, - хай буде вам відомо, що ні до чого я не ставлюся з такою повагою, як до честі дам.

- Тому-то, государе, я і щадив вашу делікатність.

- Так, тепер я розумію вас. Отже, ви кажете, що справа стосувалася однієї з фрейлін моєї невістки і що особа, про яку йдеться, противник де Гіша, - словом, людина, яку ви не хочете називати...

- Але якого назве вам, государю, пан де Сент-Еньян...

- Так, то ви кажете, що цей чоловік образив одну з фрейлін принцеси?

- Так, мадемуазель де Лавальєр, государю.

- А! - вимовив король тоном людини, яка очікувала, що він почує це ім'я, хоча удар вразив його в саме серце. - Отже, зазнала образи мадемуазель де Лавальєр?

- Я не кажу, що вона зазнала образи, государю.

- Але в такому разі...

- Я кажу, що про неї відгукувалися в не зовсім шанобливих виразах.

- У не зовсім шанобливих виразах! І ви відмовляєтеся назвати мені ім'я цього нахаби?

- Пане государе, я вважав, що це питання вже вирішене, і ваша величність не стане більше змушувати мене грати роль донощика.

- Це вірно, ви маєте рацію, - погодився король, стримуючи хвилювання. - До того ж мені все одно скоро стане відоме ім'я людини, яку я повинен буду покарати.

Манікан побачив, що справа набирає нового оберту. Що ж до короля, то він помітив, що захопився і зайшов занадто далеко. Він опанував себе і продовжував:

- Я покараю його не тому, що йдеться про мадемуазель де Лавальєр, хоча я маю до неї особливу повагу, але тому, що предметом сварки була жінка. А я вимагаю, щоб при моєму дворі жінок поважали і щоб не сварилися через них.

Манікан поклонився.

- Тепер, пане де Манікан, - продовжував король, - що говорили про мадемуазель де Лавальєр?

- Хіба ваша величність не здогадуєтеся?

- Я?

- Ваша величність добре знає, які жарти дозволяють собі молоді люди.

- Імовірно, говорили, що вона когось кохає? - наважився запитати король.

- Дуже ймовірно.

- Але мадемуазель де Лавальєр має право любити кого їй заманеться, - сказав король.

- Саме це і стверджував де Гіш.

- І через це він бився?

- Так, государю, тільки через це.

Король почервонів.

- І більше вам нічого не відомо?

- Щодо чого, государю?

- Щодо того цікавого предмета, про який ви зараз розповідаєте.

- Що ж королю завгодно знати?

- Наприклад, ім'я людини, яку кохає Лавальєр і, на думку противника де Гіша, не має права кохати?

- Пане государе, я нічого не знаю, нічого не чув, нічого не вивідував; але я вважаю де Гіша людиною шляхетною, і якщо він тимчасово зайняв місце покровителя де Лавальєр, то лише тому, що цей покровитель - особа надто високопоставлена, щоб самому заступитися за неї.

Ці слова були більш ніж прозорі; король почервонів, але цього разу від задоволення. Він ласкаво поплескав Манікана по плечу.

- Я бачу, що ви не тільки розумна молода людина, а й прекрасний дворянин, а ваш друг де Гіш - лицар зовсім у моєму смаку; ви йому передасте це, чи не так?

- Отже, ваша величність прощаєте мене?

- Абсолютно.

- І я вільний?

Король посміхнувся і простягнув Манікану руку. Манікан схопив її і поцілував.

- Крім того, - додав король, - ви чудовий оповідач.

- Я, государю?

- Ви чудово розповіли мені про нещасний випадок з де Гішем. Я так ясно бачу кабана, що вискакує з лісу, бачу коня, що падає, бачу, як звір, кинувши коня, кидається на вершника. Ви не розповідаєте, пане, - ви малюєте картину!

- Пане государе, я думаю, що вашій величності до вподоби посміятися наді мною, - сумно посміхнувся Манікан.

- Навпаки, - відповів серйозно Людовик XIV, - я не тільки не сміюся, пане де Манікан, але висловлюю бажання, щоб ви розповіли про цей випадок у великому товаристві.

- Про випадок на полюванні?

- Так, у тому вигляді, як ви передали його мені, не змінюючи жодного слова, розумієте?

- Цілком, государю.

- І ви розповісте?

- За першої ж слушної нагоди.

- Тепер покличте пана д'Артаньяна.

Сподіваюся, що ви більше не боїтеся його?

- О, государе, щойно я сповнився впевненості в прихильності вашої величності до мене, я не боюся нікого у світі!

- Підіть же, покличте, - сказав король.

Манікан відчинив двері.

- Панове, - виголосив він, - король кличе вас.

Д'Артаньян, де Сент-Еньян і Вало повернулися.

- Панове, - почав король, - я закликав вас з метою заявити, що пояснення пана де Манікана цілком задовольнило мене.

Д'Артаньян і де Сент-Еньян одночасно поглянули на лікаря, і погляд їхній, здавалося, означав: «Ну, що я вам казав?»

Король відвів Манікана до дверей і тихенько шепнув йому:

- Нехай пан де Гіш гарненько лікується, я бажаю йому швидкого одужання. Щойно він одужає, я подякую йому від імені всіх дам, але добре було б, якби такі випадки не повторювалися.

- Пане государе, навіть якби йому належало померти сто разів, він сто разів повторить те, що зробив, якщо буде порушено честь вашої величності.

Це було відверто. Але, як ми вже сказали, Людовік XIV любив фіміам і був не дуже вимогливим щодо його якості, раз його палили.

- Добре, добре, - відпустив він Манікана, - я сам побачуся з де Гішем і напоумлю його.

Манікан позадкував до дверей.

Тоді король звернувся до трьох свідків цієї сцени:

- Скажіть мені, д'Артаньян, яким чином вийшло, що ваш зір, зазвичай такий тонкий, затьмарився?

- У мене помутніло зір, государю?

- Звичайно.

- Мабуть, так, якщо це стверджує ваша величність. Але який випадок має на увазі ваша величність?

- Та той, що стався в гаю Рошен.

- А-а-а-а!

- Звичайно. Ви бачили сліди двох коней і двох людей, ви подумки відновили подробиці поєдинку. Уявіть, що ніякого поєдинку не було; найчистіша ілюзія!

- А-а-а-а! - знову вимовив д'Артаньян.

- Те ж саме щодо гарцювання коня і слідів боротьби. У де Гіша йшла боротьба тільки з кабаном, і ні з ким більше; однак ця боротьба була, мабуть, довгою і запеклою.

- А-а-а-а! - втретє вимовив д'Артаньян.

- І подумати тільки: розповідь ваша здалася мені цілком правдоподібною, - ймовірно, через те, що ви говорили з великою впевненістю.

- Справді, государе, у мене, мабуть, затьмарилося в очах, - добродушно кивнув д'Артаньян, привівши короля в захват своєю відповіддю.

- Отже, ви згодні з версією пана де Манікана?

- Звичайно, государю!

- І для вас тепер зрозуміло, як була справа?

- Воно видається мені зовсім іншим, ніж півгодини тому.

- Як же ви пояснюєте цю зміну думки?

- Найпростішою причиною, государе. Півгодини тому, коли я повертався з гаю Рошен, у мене був тільки жалюгідний ліхтар зі стайні...

- А зараз?

- Зараз мені світять усі люстри вашого кабінету, а крім того, очі вашої величності, що випромінюють світло, як два сонця!

Король розсміявся, де Сент-Еньян захохотів.

- Ось і пан Вало, - продовжував д'Артаньян, висловлюючи слова, що крутилися язиком короля, - не тільки уявив, що пан де Гіш був поранений кулею, але йому здалося також, що він вийняв цю кулю в нього з грудей.

- Право, - почав Вало, - я...

- Чи не правда, вам це здалося? - наполягав д'Артаньян.

- Тобто не тільки здалося, а й зараз ще здається, готовий вам у цьому заприсягтися.

- А тим часом, дорогий лікарю, вам це наснилося.

- Приснилося?

- Рана пана де Гіша - сон; куля - сон... Не кажіть більше нікому про це, інакше вас засміють.

- Добре придумано, - схвалив король, - д'Артаньян дає вам чудову пораду, пане. Не розповідайте більше нікому про свої сни, пане Вало, і, даю вам слово, ви не розкаєтеся. На добраніч, панове. Ах, яка небезпечна річ - засідка на кабана!

- Так, вона дуже, дуже небезпечна - засідка на кабана! - голосно повторив д'Артаньян.

І він вимовляв цю фразу в усіх кімнатах, якими проходив.

- Тепер, коли ми одні, - звернувся король до Сент-Еньяна, - назви мені ім'я противника де Гіша.

Де Сент-Еньян подивився на короля.

- Не бентежся, - підбадьорив його король, - адже ти знаєш, що мені доведеться пробачити.

- Де Вард, - сказав де Сент-Еньян.

- Добре.

Потім, прямуючи до спальні, Людовик XIV додав:

- Пробачити - не означає забути.

CLIX. Як добре мати дві тятиви на своєму луці

Манікан виходив від короля дуже задоволений, що йому вдалося так щасливо виплутатися, як раптом, спустившись зі сходів, він відчув, що хтось смикає його за рукав. Він озирнувся і побачив Монтале, яка, нахилившись до нього, таємниче прошепотіла:

- Пане, завітайте сюди скоріше, прошу вас.

- Куди, мадемуазель? - запитав Манікан.

- Насамперед справжній лицар ніколи б не поставив мені такого запитання, а просто пішов би за мною, не вимагаючи жодних пояснень.

- Добре, мадемуазель, - погодився Манікан, - я готовий поводитися по-лицарськи.

- Занадто пізно. Тепер у вас немає жодної заслуги. Ми йдемо до принцеси.

- Ось як, до принцеси?

І він пішов за Монтале, яка бігла попереду, легка, як Галатея*.

«Цього разу, - казав собі Манікан, - мисливські історії будуть, мабуть, недоречні. Спробуємо, однак, а якщо знадобиться... їй-богу, якщо знадобиться, вигадаємо ще що-небудь».

Монтале все бігла.

«Як це виснажливо, - думав Манікан, - напружувати одночасно розум і ноги».

Нарешті вони прийшли. Принцеса закінчила свій нічний туалет і була у витонченому пеньюарі; вона когось чекала з явним нетерпінням. Тому Монтале і Манікан застали її біля самих дверей.

- Нарешті! - вигукнула вона.

- Ось пан де Манікан, - представила Монтале.

Манікан шанобливо вклонився.

Принцеса знаком наказала Монталі піти. Фрейліна підкорилася. Принцеса мовчки провела її очима і почекала, поки двері за нею зачинилися; потім, звертаючись до Манікана, промовила:

- Що сталося? Кажуть, у замку когось поранили?

- На жаль, так, принцесо... пана де Гіша.

- Так, пана де Гіша, - повторила принцеса. - Мені вже відомо про це, але тільки за чутками. Отже, нещастя сталося дійсно з паном де Гішем?

- З ним самим, принцесо.

- Чи знаєте ви, пане де Манікан, - з жвавістю сказала принцеса, - що король відчуває відразу до дуелей?

- Звичайно, принцеса. Але дуель із диким звіром не засуджується його величністю.

- Сподіваюся, ви не образите мене припущенням, ніби я повірю в безглузду байку, пущену невідомо для чого, згідно з якою пана де Гіша поранено кабаном. Ні, ні, пане, істину виявлено, а зараз пан де Гіш не тільки страждає від рани, а й наражається на небезпеку втратити свободу.

- На жаль, принцесо, - зітхнув Манікан, - мені це прекрасно відомо, але що ж робити?

- Ви бачили його величність?

- Так, принцеса.

- Що ви сказали йому?

- Я розповів йому, як пан де Гіш сидів у засідці, як з гаю Рошен вискочив кабан, як пан де Гіш вистрілив у нього і як нарешті розлючений звір кинувся на стрільця, убив його коня і серйозно поранив його самого.

- І король усьому цьому повірив?

- Цілком.

- Ви мене дивуєте, пане де Манікан, ви мене дуже дивуєте!

І принцеса почала ходити кімнатою, кидаючи час від часу запитальні погляди на Манікана, який нерухомо і безпристрасно стояв на місці, що його він посів, увійшовши в кімнату. Нарешті принцеса зупинилася.

- А тим часом, - почала вона, - усі в один голос пояснюють цю рану зовсім інакше.

- Яким же чином, принцесо? - запитав Манікан. - Вибачте, що я ставлю це нескромне запитання вашій високості.

- І це питаєте ви, найближчий друг пана де Гіша, повірений його таємниць?

- Найближчий друг - так; повірений його таємниць - ні. Де Гіш із тих людей, які нікому не довіряють своїх таємниць. Де Гіш дуже потайливий, принцеса.

- Гаразд, у такому разі я матиму задоволення відкрити вам ці таємниці, які так добре вміє ховати пан де Гіш, - з досадою промовила принцеса, - адже король, можливо, вдруге побажає розпитати вас, і якщо ви знову розповісте йому цю небилицю, то він, мабуть, вам більше не повірить.

- Мені здається, ваша високість, що ви помиляєтеся щодо короля. Його величність залишився дуже задоволений мною, клянуся вам.

- У такому разі дозвольте мені сказати вам, пане де Манікан, що це доводить лише невимогливість його величності.

- Я вважаю, що ваша високість помиляється. Його величність, як відомо, бере до уваги тільки серйозні доводи.

- І ви думаєте, що король подякує вам за вашу улесливу брехню, коли дізнається завтра, що пан де Гіш затіяв сварку через свого друга, пана де Бражелона, і що сварка ця призвела до поєдинку?

- Сварка через пана де Бражелона? - найнаївнішим тоном вимовив Манікан. - Що вашій високості до вподоби сказати цим?

- Що ж тут дивного? Пан де Гіш підозрілий, дратівливий, легко забувається.

- Я, принцесо, навпаки, вважаю де Гіша дуже терплячою людиною, яка дратується тільки в тих випадках, коли для цього є серйозний привід.

- Хіба заступитися за честь друга не серйозний привід? - усміхнулася принцеса.

- О, звісно, принцеса! Особливо для такого серця, як у нього.

- Не станете ж ви заперечувати, що пан де Бражелон друг пана де Гіша?

- Великий друг.

- Так от, пан де Гіш заступився за честь пана де Бражелона, і оскільки пана де Бражелона тут немає і він не міг битися, то граф бився замість нього.

Манікан з усмішкою слухав принцесу і двічі чи тричі зробив рух головою і плечима, що означав: «Якщо ви хочете будь-що-будь...»

- Що ж ви мовчите? - нетерпляче запитала принцеса. - Видно, ви не поділяєте моєї думки і хочете щось заперечити?

- Я вам можу сказати, принцесо, тільки одне: я не розумію ні слова з усього того, що ви зволили розповісти мені.

- Як! Ви нічого не розумієте в сварці пана де Гіша з паном де Вардом? - у роздратуванні вигукнула принцеса.

Манікан мовчав.

- Сварці, - продовжувала вона, - яка виникла через одну доволі недоброзичливу і доволі обґрунтовану фразу щодо поведінки однієї пані.

- Ах, однієї дами! Це інша річ, - протягнув Манікан.

- Ви починаєте розуміти, чи не так?

- Вибачте, ваша високість, але я не наважуюся...

- Ви не наважуєтеся? - запитала принцеса, виведена з себе. - У такому разі наважуся я!

- Принцесо, принцесо! - зупинив Манікан, вдаючи, що він страшенно переляканий. - Зважте гарненько, що ви хочете сказати.

- Можна подумати, що, якби я була чоловіком, ви б викликали мене на дуель, незважаючи на заборону його величності, як пан де Гіш викликав на дуель пана де Варда через сумніви останнього в чеснотах мадемуазель де Лавальєр.

- Мадемуазель де Лавальєр! - вигукнув Манікан, навіть підстрибнувши від подиву, точно він найменше на світі очікував почути це ім'я.

- Що з вами, пане де Манікан, чому ви підскочили? - іронічно усміхнулася принцеса. - Невже і ви маєте зухвалість сумніватися в її чеснотах?

- Але у всій цій історії не було й мови про чесноту мадемуазель де Лавальєр, принцеса.

- Як! Двоє людей стрілялися через жінку, а ви кажете, що вона тут ні до чого і що про неї не йшлося? Я й не знала, що ви такий спритний царедворець, пане де Манікан.

- Вибачте, принцесо, - сказав молодий чоловік, - ми зовсім не розуміємо одне одного; ви робите мені честь говорити зі мною однією мовою, я ж, мабуть, говорю з вами іншою.

- Що таке?

- Вибачте, мені здалося, ніби вашій високості було завгодно сказати, що пан де Гіш і де Вард билися через мадемуазель де Лавальєр.

- Так.

- Через мадемуазель де Лавальєр, чи не так? - повторив Манікан.

- Боже мій, я не стверджую, що пан де Гіш особисто прийняв до серця інтереси мадемуазель де Лавальєр, він заступився за неї за повноваженням.

- За повноваженнями?

- Досить, не розігруйте здивування! Хіба вам не відомо, що пан де Бражелон - наречений мадемуазель де Лавальєр і, вирушаючи за дорученням короля до Лондона, він попросив свого друга, пана де Гіша, дотримуватися честі особи, яка його цікавить?

- Більше я не вимовлю жодного слова; ваша високість обізнана набагато краще за мене.

- Про все, попереджаю вас.

Манікан розсміявся, і його сміх мало не вивів із себе принцесу, яка, як відомо, не вирізнялася великою стриманістю.

- Принцесо, - з поклоном продовжував Манікан, - віддамо все це діло забуттю, оскільки все одно воно ніколи не з'ясується цілком.

- Ви помиляєтеся, воно абсолютно ясно! Король дізнається, що де Гіш виступив на захист цієї авантюристки, яка напускає на себе вигляд важливої персони; він дізнається, що пан де Бражелон обрав охоронцем саду Гесперид свого друга, пана де Гіша, і що останній вкусив маркіза де Варда, який наважився простягнути руку до золотого яблучка. А вам добре відомо, пане де Манікан, - адже ви знаєте дуже багато чого, - що і королю дуже хочеться поласувати цим яблучком, і він, мабуть, не надто подякує пану де Гішу за те, що той узяв на себе роль дракона. Тепер вам зрозуміло, чи потрібні ще якісь відомості? Говоріть, запитуйте.

- Ні, принцесо, з мене досить.

- Однак нехай буде вам відомо, пане де Манікан, що обурення його величності призведе до найжахливіших наслідків. У государів з таким характером, як у короля, любовна пристрасть подібна до урагану.

- Який ви приборкаєте, принцеса.

- Я? - вигукнула принцеса з іронічним жестом. - Я? На якій підставі?

- Тому що ви не переносите несправедливості, принцесо.

- Хіба, по-вашому, несправедливо заважати королю обробляти свої любовні справи?

- Але все ж таки ви заступитеся за пана де Гіша?

- Ви забуваєтеся, пане, - гордовитим тоном сказала принцеса.

- Навпаки, принцесо, я міркую абсолютно розсудливо і повторюю, що ви заступитеся за пана де Гіша перед королем.

- Я?

- Так.

- З якого дива?

- Тому що інтереси пана де Гіша - ваші інтереси, - гарячим пошепки промовив Манікан, очі якого загорілися.

- Що ви хочете сказати?

- Я кажу, принцесо, що мене дивує, яким чином ваша високість не здогадалися, що ім'я Лавальєр у цьому захисті, узятому на себе паном де Гішем замість відсутнього пана де Бражелона, було тільки приводом.

- Приводом?

- Так.

- Приводом для чого? - прошепотіла принцеса; погляди Манікана були такі красномовні, що вона почала розуміти.

- А тепер, принцесо, - промовив молодий чоловік, - мені здається, мною сказано достатньо, щоб переконати вашу високість не нападати в присутності короля на бідолаху де Гіша; і без того на нього обрушиться вся ворожнеча тієї партії, яка і вам не співчуває.

- Мені здається, навпаки, ви хочете сказати, що на графа обурюватимуться всі, хто відчуває неприязнь до мадемуазель де Лавальєр, а можливо, і деякі з прихильних до неї.

- Принцесо, невже ваша впертість простягається так далеко, що ви відмовляєтеся зрозуміти слова відданого друга? Невже мені доведеться під страхом накликати вашу немилість назвати, всупереч своєму бажанню, ім'я особи, яка була справжньою причиною сварки?

- Особи? - запитала принцеса, червоніючи.

- Невже я повинен буду, - підвищив голос Манікан, - зображати вам обурення, роздратування і сказ бідолахи де Гіша, коли до нього доходять чутки, які розпускають про цю особу? Невже мені доведеться, якщо ви наполегливо відмовлятиметеся вгадати ім'я, яке я з поваги до нього не наважуюся вимовити, - невже мені доведеться нагадувати вам сцени між принцом і мілордом Бекінгемом і плітки, пущені з приводу вигнання герцога? Невже я повинен буду розповідати вам про всі старання графа догодити особі, заради якої він тільки й живе, якою тільки й дихає, захистити її від усякого занепокоєння, захистити її? Добре, я це зроблю, і коли нагадаю вам усе, можливо, ви зрозумієте, чому граф, виснажений терпінням, змучений лихослів'ям де Варда, запалився спрагою помсти за першого ж нешанобливого слова останнього про цю особу.

Принцеса закрила обличчя руками.

- Ах, пане де Манікан, - вигукнула вона, - чи зважуєте ви ваші слова і чи пам'ятаєте, кому їх говорите?

- Тоді, принцесо, - продовжував Манікан, вдаючи, що не чув вигуку принцеси, - вас більше не здивує ні палке бажання графа затіяти цю сварку, ні та дивовижна спритність, з якою він переніс її на ґрунт, чужий вашим інтересам. Ним було виявлено незвичайне мистецтво і холоднокровність; і якщо особа, заради якої граф де Гіш бився і пролив кров, справді має бути вдячна пораненому, то, право ж, не за пролиту кров, не за перенесені ним страждання, а за його турботи про охорону її честі, яка для нього дорожча, ніж його власна.

- Ах, - вигукнула принцеса, забувши про присутність Манікана, - невже все це сталося дійсно через мене?

Манікан міг нарешті перевести дух; він чесно заслужив цей відпочинок.

Принцеса теж деякий час залишалася зануреною в сумні думки. Її хвилювання можна було вгадати за поривчастим диханням, за млосним поглядом, за рухами руки, яку вона раз у раз притискала до серця. Однак і в цю хвилину вона не перестала бути кокеткою; її кокетство, як вогонь, знаходило для себе поживу всюди.

- У такому разі, - сказала вона, - граф догодив двом особам відразу. Адже пан де Бражелон теж має бути дуже вдячний пану де Гішу, тим паче вдячний, що скрізь і завжди вважатимуть, що честь Лавальєр була захищена цим великодушним лицарем.

Манікан зрозумів, що в серці принцеси ще залишилися деякі сумніви, і його наполегливий опір підігрів їх.

- Ось вже справді чудову послугу надав він мадемуазель де Лавальєр і пану де Бражелону! Дуель наробила галасу, який добряче знеславить цю дівицю і неминуче посварить її з віконтом. Таким чином, пістолетний постріл пана де Варда одночасно вбив честь жінки, щастя чоловіка і, можливо, смертельно поранив одного з найкращих дворян Франції. Ах, принцесо, у вас холодний розум, він усіх засуджує і нікого не виправдовує!

Ці слова Манікана забрали останні сумніви, що ще залишилися не в серці, а в розумі принцеси. І не педантична принцеса, не підозріла жінка, а любляче серце болісно відчуло небезпеку, що нависла над де Гішем.

- Смертельно поранений! - задихаючись, прошепотіла вона. - Невже ви сказали, що він смертельно поранений, пане де Манікан?

Манікан відповів лише глибоким зітханням.

- Отже, ви кажете, що граф небезпечно поранений? - продовжувала принцеса.

- У нього роздроблена кисть руки і прострелені груди, принцеса.

- Боже мій, боже мій! - вигукнула принцеса в гарячковому збудженні. - Адже це жахливо, пане де Манікан! Ви кажете, роздроблена рука і куля в грудях? І все це наробив цей боягуз, цей негідник, цей вбивця де Вард! Позитивно, на небі немає справедливості.

Манікан, мабуть, був сильно схвильований. Дійсно, він вклав багато енергії в останню частину своєї захисної промови.

Що ж стосується принцеси, то вона зовсім забула про пристойності; коли в ній прокидалася пристрасть - гнів або любов, - ніщо не могло стримати її пориву. Принцеса підійшла до Манікана, який безпомічно опустився в крісло; сильне хвилювання ніби давало йому право порушити вимоги етикету.

- Пане, - попросила принцеса, беручи його за руку, - будьте відверті.

Манікан підняв голову.

- Становище пана де Гіша справді серйозне? - запитала принцеса.

- Дуже серйозно, принцесо, - відповідав Манікан, - по-перше, внаслідок втрати крові, спричиненої пошкодженням артерії на руці, а потім через рану на грудях, де, на думку лікаря, куля зачепила якийсь важливий орган.

- Значить, він може померти?

- Так, може, принцесо, і навіть без втішної свідомості, що вам відомо про його самопожертву.

- Ви йому скажете.

- Я?

- Так, адже ви його друг.

- Ні, принцесо, я розповім панові де Гішу, якщо тільки нещасний ще в змозі вислухати мене, лише те, що я бачив, тобто як ви до нього жорстокі.

- Пане, це було б варварством із вашого боку.

- Ні, принцесо, я розповім йому всю правду; адже в людини його віку організм могутній, а лікарі, які лікують його, люди обізнані та вправні. І якщо бідний граф одужає, то я не хочу наражати його на небезпеку померти від іншої рани, рани, нанесеної в серці.

І з цими словами Манікан встав і шанобливо вклонився, збираючись іти.

- Скажіть принаймні, - майже благально зупинила його принцеса, - у якому стані перебуває хворий і який лікар лікує його?

- Стан графа дуже поганий, принцесо, а лікує графа лікар його величності пан Вало за допомогою одного колеги, до якого перенесли пана де Гіша.

- Як! Він не в замку?

- На жаль, принцесо, бідоласі було так погано, що його не могли доставити сюди.

- Дайте мені його адресу, пане, - жваво сказала принцеса, - я пошлю дізнатися про його здоров'я.

- Вулиця Фер; цегляний будинок із білими віконницями; на дверях написане прізвище лікаря.

- Ви йдете до пораненого, пане де Манікан?

- Так, принцеса.

- У такому разі зробіть мені одну люб'язність.

- Я весь до послуг вашої високості.

- Зробіть те, що ви збиралися зробити: поверніться до пана де Гіша, вилучіть усіх, хто перебуває при ньому, і підіть самі.

- Принцеса...

- Не будемо гаяти часу на безплідні сперечання. Річ ось у чому: не шукайте тут ніякого прихованого сенсу, задовольняйтеся тим, що я вам скажу. Я пошлю одну зі своїх фрейлін, можливо, двох, бо вже пізно; мені не хотілося б, щоб вони вас бачили або, кажучи відвертіше, щоб ви бачили їх. Ці обережності так зрозумілі, особливо для вас, пане де Манікан: адже ви все схоплюєте з півслова.

- Так, принцесо. Я можу вчинити навіть краще, я сам піду перед вашими фрейлінами; таким чином, їм не доведеться

шукати дорогу, і водночас я надам їм допомогу, якщо, як не крути, в ній буде потреба.

- І крім того, за цієї умови вони увійдуть до будинку, де перебуває пан де Гіш, без жодних труднощів. Чи не правда?

- Звісно, принцесо; я увійду першим і усуну всі труднощі, якби такі випадково виникли.

- Добре, ступайте, пане де Манікан, і чекайте на нижньому майданчику сходів.

- Іду, принцесо.

- Зачекайте.

Манікан зупинився.

- Коли ви почуєте кроки двох жінок, що спускаються, вирушайте, не озираючись.

- А раптом випадково зі сходів зійдуть дві інші пані і я буду введений в оману?

- Вам тихенько грюкнуть три рази в долоні.

- Слухаю, принцесо.

- Ступайте ж, ступайте!

Манікан востаннє вклонився принцесі й радісно вийшов. Він знав, що візит принцеси буде найкращим бальзамом для ран де Гіша.

Не минуло й чверті години, як до нього долинув скрип дверей, що обережно відчинялися. Потім він почув легкі кроки, і хтось тричі грюкнув у долоні, тобто подав домовлений знак. Манікан негайно ж, згідно з даним словом, не озираючись, вирушив вулицями Фонтенбло до будинку лікаря.

CLX. Пан Малікорн, архіваріус Французького королівства

Дві жінки, закутані в плащі і в чорних оксамитових напівмасках, боязко пішли за Маніканом.

На другому поверсі, за червоними фіранками, м'яко струменіло світло лампи. В іншому кінці кімнати, на ліжку з крученими колонками, за пологом того ж кольору, що й фіранки, лежав де Гіш. Голова його лежала на двох подушках, очі були мляво тьмяні, довге чорне кучеряве волосся розсипалося на подушці і сплутаними пасмами прикривало бліде обличчя молодої людини.

Відчувалося, що господинею в цій кімнаті є лихоманка. Де Гіш марив. Розум його був прикутий до видінь, які бог посилає людям, що вирушають у вічність. Кілька плям ще не засохлої крові темніло на підлозі.

Манікан швидко збіг сходами; він зупинився на порозі, тихенько штовхнув двері, просунув голову в кімнату і, бачачи, що все спокійно, навшпиньки підійшов до великого шкіряного крісла епохи Генріха IV; переконавшись, що доглядальниця, як і слід було сподіватися, заснула, Манікан розбудив її і попросив на хвилину вийти.

Потім він постояв біля ліжка, запитуючи себе, чи не потрібно розбудити де Гіша, щоб повідомити йому приємну звістку. Але оскільки з-за портьєри до нього вже долинали шурхіт шовкових суконь і переривчасте дихання його супутниць, оскільки він уже бачив, що цю портьєру нетерпляче відсувають, то він теж слідом за доглядальницею перейшов у сусідню кімнату. Тієї самої миті, коли він ховався за дверима, портьєра піднялася, і в кімнату увійшли дві жінки.

Та, що увійшла першою, зробила своїй супутниці повелительний жест, і та опустилася на табурет біля дверей. Перша рішуче попрямувала до ліжка, розсунула полог і закинула його широкі складки за узголів'я. Вона побачила бліде обличчя графа; побачила його праву руку, забинтувану сліпуче білим полотном, яка чітко вимальовувалася на ковдрі з темними розводами, що вкривала це ложе страждання. Вона здригнулася, побачивши, як червона пляма на пов'язці поступово збільшується.

Сорочка молодого чоловіка була розстебнута, наче для того, щоб нічна свіжість полегшувала йому дихання.

Глибокий зітхання вирвався з грудей молодої жінки. Вона притулилася до колонки ліжка і крізь отвори маски довго дивилася на сумну картину.

Хрип і стогони проривалися крізь зціплені зуби графа.

Дама в масці схопила ліву руку пораненого, гарячу, як розпечене вугілля. Порівняно з нею рука гості була холодна, як лід, тож від її дотику де Гіш миттєво розплющив очі і, напружуючи зір, доклав зусиль повернутися до життя.

Перше, що він помітив, був привид, що стояв біля колонки його ліжка. Побачивши його, очі хворого розширилися, але в них не блиснуло жодної іскри свідомості.

Тоді та, що стояла, зробила знак своїй супутниці, яка сиділа на табуреті біля дверей; та, без сумніву, добре завчила урок, тому що ясним, дзвінким голосом, карбуючи слова, без запинки вимовила:

- Графе, її високості принцесі до вподоби дізнатися, як ви почуваєтеся, і висловити моїми вустами своє глибоке співчуття.

При слові принцеса де Гіш напружив зір: він не бачив жінки, яка вимовила ці слова. Тому він мимоволі повернувся в

той бік, звідки лунав голос. Але оскільки крижана рука не полишала його руки, то він знову почав дивитися на нерухомий привид.

- Це ви говорите мені, пані пані, - запитав він слабким голосом, - або ж, окрім вас, у цій кімнаті є ще хто-небудь?

- Так, - ледве чутно відповідав привид, опустивши голову.

- Так передайте принцесі, - із зусиллям вимовив поранений, - що якщо вона згадала про мене, то я помру без жалю.

При слові умру, вимовленому графом, дама в масці не могла стримати сліз. Якби свідомість де Гіша була яснішою, він би побачив, як ці блискучі перлини падають до нього на ліжко. Забувши, що обличчя її закрите, пані піднесла руку до очей, бажаючи витерти їх, але, зустрівши холодний, байдужий оксамит, з гнівом зірвала маску і жбурнула її на підлогу.

Побачивши обличчя, що несподівано з'явилося точно з хмари, де Гіш скрикнув і підняв руку. Але від слабкості він не міг вимовити ні слова, і сили миттєво покинули його.

Його права рука, яка, не розрахувавши своїх сил, інстинктивно потягнулася до видіння, негайно ж знову впала на ліжко, і кривава пляма на білому полотні розширилася ще більше. Водночас очі молодої людини затуманилися і закрилися, точно вона вже вступала в боротьбу з безжальним ангелом смерті. Після кількох конвульсивних рухів голова його завмерла на подушці. Обличчя стало мертвотно-блідим.

Дама злякалася, але страх не відкинув її від ліжка, а, навпаки, привернув до неї. Вона нахилилася над пораненим, обдаваючи своїм подихом холодне обличчя, якого вона майже торкалася, потім швидко поцілувала ліву руку де Гіша; точно під дією електричного струму, поранений знову прийшов до тями, розплющив очі, які нічого не бачили, і знову занурився в забуття.

- Підемо, - промовила дама, звертаючись до своєї супутниці. - Нам не можна залишатися тут довше; я зроблю якесь нерозсудливість.

- Ваша високість забули маску, - сказала пильна супутниця.

- Підберіть її, - відповідала дама, яка вибігла на сходи в страшному сум'ятті.

Оскільки двері на вулицю залишалися прочиненими, то дві пташки легко випурхнули з них і поспішно повернулися до палацу. Одна з дам піднялася в покої принцеси і сховалася там. Інша увійшла в приміщення фрейлін, тобто на антресолі.

Прийшовши до своєї кімнати, вона сіла за стіл і, навіть не встигнувши віддихатися, написала такі рядки:

«Сьогодні ввечері принцеса відвідала пана де Гіша.
З цього боку все йде чудово.
Дійте і ви; головне ж, спаліть цей папірець».

Після цього вона склала лист і обережно прокралася коридором у приміщення, відведене для свити принца. Там вона зупинилася перед одними дверима, двічі стукнула в них, просунула в шпарину записку і втекла. Потім, повернувшись до себе, знищила всі сліди своєї прогулянки і всякі докази того, що вона писала.

Серед цих клопотів вона помітила на столі маску принцеси, яку взяла з собою за наказом своєї пані, але не віддала їй.

«Потрібно не забути зробити завтра те, що я забула зробити сьогодні», - подумала вона.

Вона взяла маску і відчула, що оксамит її вологий. Подивившись на палець, вона побачила, що він не тільки став мокрим, а й був вимазаний кров'ю. Маска впала на одну з кривавих плям, які, як ми сказали, виднілися на підлозі кімнати де Гіша, і кров обагрила її білу батистову підкладку.

- Ось як! - вигукнула Монтале, яку читачі, напевно, вже впізнали за манерою поведінки. - Ні, тепер я не віддам їй цієї маски. Тепер вона занадто дорогоцінна!

І Монтале підбігла до скриньки з кленового дерева, де в неї зберігалося туалетне приладдя і парфуми.

«Ні, не сюди, - сказала вона собі, - такі речі не можна надавати випадковостям».

Потім, постоявши деякий час у роздумах, вона посміхнулася й урочисто вимовила:

- Прекрасна маска, забарвлена кров'ю хороброго лицаря, ти вирушиш до складу рідкостей, де зберігаються листи Лавальєр, листи Рауля - словом, уся моя любовна колекція, що послужить колись джерелом для історії Франції, для історії французьких королів! Ти підеш до пана Малікорна, - зі сміхом продовжувала пустунка, починаючи роздягатися, - так, до шановного пана Малікорна, - із цими словами вона задула свічку, - який вважає, ніби він тільки доглядач покоїв принца, але насправді проведений мною в архіваріуси й історіографи дому Бурбонів і найкращих родів королівства. Нехай він тепер скаржиться, цей ведмідь Малікорн!

Тут вона задерла полог і заснула.

CLXI. Подорож

Наступного дня, коли годинник бив одинадцяту, король у супроводі обох королев і принцеси спустився парадними сходами до карети, запряженої шісткою коней, які нетерпляче били копитами землю. Весь двір у дорожніх костюмах чекав короля. Блискуче видовище представляла ця безліч осідланих коней, екіпажів, натовпи ошатних чоловіків і жінок зі своєю челяддю - лакеями і пажами.

Король сів у карету з двома королевами. Принцеса помістилася з принцом. Фрейліни пішли за прикладом осіб королівського прізвища і сіли по дві в приготовані для них екіпажі. Карета короля рушила на чолі кортежу, за нею карета принцеси, далі решта, згідно з вимогами етикету.

Було спекотно; легкий вітерець, що вранці приносив свіжість, незабаром розжарився від променів сонця, яке сховалося за хмарами, і тільки обпікав своїм подихом. Гарячий вітер здіймав хмари пилу, що сліпив очі мандрівників.

Принцеса перша стала скаржитися на задуху. Принц вторив їй, відкинувшись на спинку карети з таким виглядом, наче збирався зомліти, і весь час із гучними зітханнями освіжав себе солями й пахощами. Тоді принцеса вельми чемно звернулася до нього:

- Право, принц, я думала, що в цю спеку ви з люб'язності надасте всю карету мені одній, а самі поїдете верхи.

- Верхи! - злякано вигукнув принц, показуючи цим вигуком, наскільки дивною здається йому пропозиція принцеси. - Верхи! Що з вами, принцесо, у мене вся шкіра зійде від цього розпеченого вітру.

Принцеса розсміялася.

- Візьміть мою парасольку, - запропонувала вона.

- А хто буде його тримати? - найхолоднокровнішим тоном відповідав принц. - До того ж у мене немає коня.

- Як немає коня? - здивувалася принцеса, яка, не добившись свого, хотіла принаймні подражнити чоловіка. - Немає коня? Ви помиляєтеся, пане, он ваш гнідий улюбленець.

- Мій гнідий кінь? - запитав принц, пробуючи нахилитися до дверцят; однак цей рух заподіяв йому стільки занепокоєння, що він знову відкинувся на спинку і завмер у нерухомості.

- Так, - сказала принцеса, - ваш кінь, якого веде на поводу пан де Малікорн.

- Бідний кінь! - відгукнувся принц. - Як йому, мабуть, спекотно.

І з цими словами він заплющив очі, немов умираючий, готовий випустити останній подих.

Принцеса ліниво витягнулася в іншому кутку карети і теж заплющила очі, але не для того, щоби спати, а щоби віддатися на дозвіллі своїм думкам.

Тим часом король, який помістився на передньому сидінні карети, оскільки задніми місцями поступилися королевам, відчував досаду, властиву закоханим, які ніяк не можуть угамувати спрагу постійно споглядати предмет свого кохання і розлучаються з ним незадоволені, відчуваючи ще більш пекуче бажання.

Очолюючи, як ми сказали, процесію, король не міг зі свого місця бачити карети придворних дам і фрейлін, які їхали позаду. До того ж йому потрібно було відповідати на постійні звернення молодої королеви, яка була дуже щаслива в присутності дорогого чоловіка і, забуваючи про придворний етикет, виливала на нього всю свою любов та оточувала усілякими турботами, побоюючись, як би його не забрали в неї або як би в нього не виникла думка покинути її.

Анна Австрійська, яку мучили напади глухого болю в грудях, намагалася здаватися веселою. Вона вгадувала нетерпіння короля, але навмисне подовжувала його тортури, несподівано розпочинаючи розмову якраз у ті хвилини, коли король віддавався мріям про своє таємне кохання.

Нарешті дбайливість молодої королеви і виверти Анни Австрійської стали нестерпними для короля, який не вмів стримувати рухів свого серця.

Він поскаржився спочатку на спеку; потім пішли інші скарги. Однак Марія-Терезія не здогадалася про наміри чоловіка. Зрозумівши слова короля буквально, вона почала обмахувати Людовика віялом зі страусового пір'я.

Коли не можна було більше обурюватися на спеку, король сказав, що в нього затекли ноги. Оскільки в цю саму хвилину карету зупинили, щоб змінити коней, то королева запропонувала:

- Чи не хочете пройтися? У мене теж затекли ноги. Ми підемо трохи пішки, потім карета наздожене нас, і ми знову сядемо.

Король насупив брови; жорстокому випробуванню піддає невірного чоловіка ревнива жінка, якщо вона досить володіє собою, щоб не дати йому приводу розсердитися.

Проте король не міг відмовитися. Він вийшов з карети, подав королеві руку і зробив з нею кілька кроків, поки міняли

коней. Він із заздрістю поглядав на придворних, які користувалися щастям їхати верхи.

Королева незабаром помітила, що прогулянка пішки приносила королю так само мало задоволення, як і подорож у кареті. Тому вона попросила його знову сісти в екіпаж. Король довів королеву до підніжки, але не піднявся слідом за нею. Відійшовши на три кроки, він почав шукати в низці екіпажів той, що так жваво цікавив його.

У дверцятах шостої карети виднілося бліде обличчя Лавальєр. Замріявшись, король не помітив, що все вже готово і чекають тільки на нього. Раптом за кілька кроків від нього пролунав шанобливий голос. Це був пан Малікорн, який тримав під вуздечку двох коней.

- Ваша величність запитували коня? - звернувся він до короля.

- Коня? Ви привели мого коня? - запитав король, не впізнаючи цього придворного, до обличчя якого він ще не звик.

- Господарю, - відповів Малікорн, - ось кінь до послуг вашої величності.

І Малікорн вказав на гнідого коня принца, якого помітила з карети принцеса. Це був чудовий, прекрасно осідланий кінь.

- Але ж це не мій кінь, - зауважив король.

- Господарю, це кінь зі стайні Його Високості. Але Його Високість не їздить верхи, коли так спекотно.

Король нічого не відповів, він швидко підійшов до коня. Малікорн негайно ж подав стремено; за секунду його величність був уже в сідлі. Повеселившись від цієї удачі, король з посмішкою під'їхав до карети королев, що чекали на нього, і, не помічаючи переляканого обличчя Марії-Терезії, вигукнув:

- Яке щастя! Я знайшов коня. У кареті я задихався. До побачення, государині!

І, граціозно нахилившись до крутої шиї свого коня, моментально зник. Анна Австрійська висунулася з віконця і подивилася, куди він їде. Порівнявшись із шостою каретою, він осадив коня і зняв капелюх. Його уклін був звернений до Лавальєр, яка, побачивши короля, скрикнула від подиву і почервоніла від задоволення. Монтале, що сиділа в іншому кутку карети, вклонилася королю. Потім, як жінка розумна, зробила вигляд, що вся захоплена пейзажем, що відкривався з лівого вікна.

Розмова короля і Лавальєр, як усі розмови закоханих, почалася з красномовних поглядів і позбавлених усякого сенсу фраз. Король пояснив, що в кареті він знемагав від спеки і поїздка верхи здалася йому надзвичайно приємною.

- Знайшовся благодійник, - сказав король, - який вгадав мої бажання. Мені дуже хотілося б знати, хто цей дворянин, який зумів так майстерно прислужитися королю і позбавити його від жорстокої нудьги.

У цю хвилину Монтале ніби прокинулася від своїх мрій і спрямувала погляд на короля.

Оскільки король дивився то на Лавальєр, то на неї, вона могла подумати, що запитання звернене до неї, і, отже, мала право відповісти.

І вона відповіла:

- Господарю, кінь, на якому їде ваша величність, належить принцу, і його вів дворянин, який перебуває на службі Його Високості.

- Чи не знаєте ви, мадемуазель, як його звуть?

- Пан Малікорн, государю. Та ось він сам їде ліворуч від карети.

І вона показала на Малікорна, який справді з блаженним обличчям галопував біля лівих дверцят карети, добре знаючи, що в цю хвилину розмова йде про нього, але не подаючи вигляду, наче глухонімий.

- Він самий, - кивнув король. - Я запам'ятав його обличчя і не забуду його імені.

Король ніжно подивився на Лавальєр.

Ора зробила свою справу: вона вчасно кинула ім'я Малікорна, і воно впало на добрий ґрунт; йому лишалося тільки пустити коріння і принести плоди. Тому Монтале знову відкинулася у свій куток і знаками вітала Малікорна, який щойно мав щастя сподобатися королю. Вона шепнула йому:

- Усе йде добре.

Слова ці супроводжувалися мімікою, яка мала зображати поцілунок.

- На жаль, мадемуазель, - зітхнув король, - ось і кінець сільській свободі; ваші обов'язки на службі у принцеси стануть складнішими, і ми більше не бачитимемося.

- Ваша величність так любите принцесу, - зауважила Луїза, - що будете часто відвідувати її; а проходячи через кімнату, ваша величність...

- Ах, - ніжно сказав король, понизивши голос, - зустрічатися не значить тільки бачитися, а для вас цього, здається, достатньо.

Луїза нічого не відповіла; у неї готовий був вирватися зітхання, але вона придушила його.

- У вас велике самовладання, - промовив король.

Лавальєр сумно посміхнулася.

- Використайте цю силу на любов, - продовжував він, - і я буду дякувати богові за те, що він дав її вам.

Лавальєр промовчала і тільки подивилася на короля. Людовик, точно обпалений цим поглядом, провів рукою по обличчю і, пришпоривши коня, поскакав уперед.

Відкинувшись на спинку карети і напівзаплющивши очі, Лавальєр милувалася гарним вершником з пір'ям на капелюсі, що розвівається від вітру. Бідолаха кохала і впивалася своїм коханням. Через кілька миттєвостей король повернувся.

- Своїм мовчанням ви терзаєте мене. Ви, напевно, мінливі, і вам нічого не варто порвати добрі стосунки... словом, я боюся любові, що народжується в мені.

- Господарю, ви помиляєтеся, - відповіла Лавальєр, - якщо я покохаю, то на все життя.

- Якщо полюбите! - гордовито вигукнув король. - Значить, тепер ви не любите.

Вона закрила обличчя руками.

- Ось бачите, - сказав король, - я мав рацію, ви мінливі, примхливі, можливо, кокетка. Ах боже мій, боже мій!

- О ні, заспокойтеся, государе; ні, ні, ні, ні!..

- І ви можете обіцяти, що ніколи не змінитеся щодо мене?

- Ніколи, государю!

- І ніколи не будете жорстокою?

- Ні, ні!

- Добре; ви знаєте, я люблю обіцянки, люблю охороняти клятвою все, що чіпає моє серце. Обіцяйте мені або краще заприсягніться, що якщо коли-небудь у майбутньому житті, сповненому жертв, таємниць, прикрощів, перешкод і непорозумінь, ми провинимося чимось одне перед одним, будемо не праві, - заприсягніться мені, Луїзо...

Лавальєр вся затремтіла; вперше чула вона своє ім'я з вуст короля.

Людовик же, знявши рукавичку, простягнув руку в карету.

- Покляніться, - продовжував він, - що, посварившись, ми неодмінно будемо шукати до вечора примирення, докладемо старань, щоб побачення або лист, якщо ми будемо далеко один від одного, принесли нам розраду і заспокоєння.

Лавальєр схопила своїми змерзлими пальцями палаючу руку закоханого короля і ніжно потиснула її; це рукостискання було перервано рухом коня Людовика, який злякався колеса, що оберталося.

Лавальєр присягнулася.

- Тепер, государе, - попросила вона, - поверніться до королеви; я відчуваю, що там збирається гроза, і мені вона несе нещастя і біди.

Людовик послухався, вклонився Монтале і пустив коня навздогін за каретою королев. В одній з карет він побачив заснулого принца.

Але принцеса не спала, і коли король проїжджав повз, вона звернулася до нього:

- Який чудовий кінь, государю!.. Але ж це гнідий кінь принца!

А молода королева запитала тільки:

- Ну що, вам краще, дорогий государе?

CLXII. Тріумфемінат*

Приїхавши до Парижа, король вирушив до ради і частину дня працював. Молода королева залишилася з Анною Австрійською і після відходу короля розридалася.

- Ах, матінко, - сказала вона, - король більше мене не любить. Що буде зі мною, боже праведний?

- Чоловік завжди любить таку дружину, як ви, - відповідала Анна Австрійська.

- Може настати час, матінко, коли він покохає іншу.

- Що ви називаєте любити?

- Ах, завжди думати про кого-небудь, завжди шукати зустрічі з цією особою!

- А хіба ви помітили в короля щось подібне? - запитала Анна Австрійська.

- Ні, пані пані, - невпевнено промовила молода королева.

- Ось бачите, Маріє!

- А тим часом, люба матінко, погодьтеся, що король нехтує мною.

- Король, дочко моя, належить усьому королівству.

- Ось чому він не належить мені; ось чому і мене, як багатьох королев, король кине, забуде, і любов, слава, почесті стануть долею інших. Ах, матінко, король такий гарний! Багато жінок зізнаватимуться йому в коханні, багато хто кохатиме його!

- Жінки рідко люблять у королі чоловіка. Але якби це трапилося, у чому я сумніваюся, побажайте, Маріє, щоб ці жінки справді кохали вашого чоловіка. По-перше, самовіддане кохання жінки швидко набридає чоловікові, по-друге, закохавшись, жінка втрачає будь-яку владу над чоловіком, від

якого вона не домагається ні могутності, ні багатства, а тільки любові. Отже, побажайте, щоб король любив якомога менше, а його обраниця якомога більше.

- Ах, матінко, безмежна любов містить у собі величезну силу.

- А ви кажете, що вас покинули!

- Це правда, я кажу дурниці... Але одного, однак, я не могла б винести.

- Чого саме?

- Щасливого вибору, нової сім'ї, яку він знайшов би в іншої жінки. О, якщо я коли-небудь дізнаюся, що в короля є діти... я помру!

- Маріє! Маріє! - посміхнулася у відповідь королева-мати і взяла за руку молоду жінку. - Запам'ятайте те, що я вам скажу, і нехай мої слова завжди слугуватимуть вам розрадою: у короля не може бути спадкоємця без вас, у вас же він може бути без короля.

І з цими словами Анна Австрійська голосно розреготалася, покинула свою невістку і пішла назустріч принцесі, про прихід якої в цю хвилину доповів паж.

Обличчя у принцеси було стурбоване, як у людини, яка щось затіяла.

- Я прийшла дізнатися, - почала вона, - чи не втомила ваші величності наша подорож?

- Анітрохи, - відповідала королева-мати.

- Трохи, - промовила Марія-Терезія.

- А я дуже стурбована.

- Чим? - глянула на неї Анна Австрійська.

- Король, напевно, втомився від верхової їзди.

- Ні, йому було корисно покататися верхи.

- Я сама порадила йому, - сказала, збліднувши, Марія-Терезія.

Принцеса нічого не відповідала, а тільки посміхнулася однією з властивих їй посмішок, за якої все обличчя її залишалося нерухомим і тільки губи кривилися. Вона негайно ж змінила тему розмови:

- Ми знайшли Париж абсолютно таким самим, як покинули його: як і раніше, інтриги, підступи, кокетство.

- Інтриги! Які інтриги? - запитала королева-мати.

- Багато говорять про пана Фуке і пані Плессі-Бельєр.

- Яка записалася, значить, під десятитисячним номером? - усміхнулася королева-мати. - Ну а підступи?

- Мабуть, у нас якісь неприємності з Голландією.

- Принц розповів мені історію з медалями.

- Ах, медалі, викарбувані в Голландії, - вигукнула молода королева, - на яких зображено хмару, що проходить по сонцю-королю! Даремно ви називаєте це підступами. Це просто непристойна витівка.

- Така жалюгідна, що король не зверне на неї уваги, - зауважила королева-мати. - А що ви скажете про кокетство? Ви натякали на пані д'Олон*?

- Ні, ні! Потрібно шукати ближче.

- Casa de usted*, - прошепотіла королева-мати на вухо невістці, не ворушачи губами.

Принцеса не почула цих слів і продовжувала:

- Ви знаєте жахливу новину?

- Як же! Про поранення пана де Гіша?

- І ви, як і всі, пояснюєте це нещасним випадком на полюванні?

- Так, звісно, - відповіли обидві королеви, виявивши цього разу інтерес.

Принцеса підійшла ближче.

- Дуель! - вимовила вона.

- А! - вигукнула Анна Австрійська, для вух якої слово дуель звучало неприємно: під час її царювання дуелі були заборонені у Франції.

- Сумна дуель, яка мало не коштувала принцу двох його найкращих друзів, а королю - двох відданих слуг.

- Через що ж сталася ця дуель? - запитала молода королева, рухома якимось таємним інстинктом.

- Через кокетство, - урочисто сказала принцеса. - Противники міркували про чесноти однієї пані: один знаходив, що поруч із нею Паллада - ніщо; інший запевняв, ніби ця пані наслідує Венеру, яка спокусила Марса*, і ці пани побилися, як Ахілл із Гектором*.

- Венера, що спокусила Марса? - прошепотіла молода королева, не наважуючись поглиблювати алегорію.

- Хто ж ця дама? - почала без натяків Анна Австрійська. - Ви начебто сказали, що вона фрейліна?

- Невже сказала? - здивувалася принцеса.

- Так. Мені здалося навіть, що ви назвали її ім'я.

- А чи знаєте ви, що така жінка приносить велике нещастя в королівський дім?

- Це мадемуазель де Лавальєр? - запитала королева-мати.

- Уявіть, так; ця дурнушка.

- Я вважала її нареченою одного дворянина, який не є ні паном де Гішем, ні паном де Вардом.

- Дуже можливо, ваша величність.

Молода королева взяла вишивання і з удаваним спокоєм почала розплутувати нитки; проте тремтячі пальці видавали її хвилювання.

- Що таке ви сказали про Венеру і Марс? - продовжувала розпитувати королева-мати. - Хіба є який-небудь Марс?

- Вона хвалиться, що є.

- Ви кажете, хвалиться?

- Це і було причиною дуелі.

- І пан де Гіш тримав сторону Марса?

- Так, звісно, як відданий його слуга.

- Відданий слуга! - вигукнула молода королева, забувши всяку стриманість, настільки її мучили ревнощі. - Чий слуга?

- Захищати Марса, - говорила принцеса, - можна було, тільки принісши в жертву Венеру. Тому пан де Гіш стверджував, що Марс рішуче ні в чому не винен і що Венера просто хвалькуватка.

- А пан де Вард, - спокійно запитала Анна Австрійська, - наполягав, що Венера права?

«Дорого ж ви, де Вард, поплатитеся за рану, нанесену найблагороднішій людині!» - подумала принцеса.

Вона із запеклістю напала на де Варда, мстячи в такий спосіб за пораненого й повертаючи водночас власний борг; принцеса була впевнена, що їй вдасться остаточно погубити свого ворога. Вона наговорила про нього так багато, що якби слова її чув Манікан, він пошкодував би про свої клопоти за друга, - стільки шкоди принесли вони нещасному ворогові.

- У всьому цьому, - сказала Анна Австрійська, - я бачу тільки одне зло - Лавальєр.

Молода королева знову взялася за роботу з цілковитою холоднокровністю. Принцеса слухала.

- Хіба ви не згодні зі мною? - звернулася до неї Анна Австрійська. - Хіба ви не вважаєте її причиною сварки і поєдинку?

Принцеса відповідала невизначеним жестом, який можна було прийняти і за ствердний, і за заперечний.

- У такому разі я не розумію, що ви говорили про небезпеку кокетства, - зауважила Анна Австрійська.

- Але ж якби ця особа не кокетувала, - поспішно відповіла принцеса, - Марс не звернув би на неї жодної уваги.

При новій згадці про Марс щоки молодої королеви на мить спалахнули, проте вона продовжувала працювати.

- Я не бажаю, щоб при моєму дворі одних чоловіків озброювали проти інших, - флегматично промовила Анна Австрійська. - Ці звичаї були, можливо, терпимі за часів, коли

роздроблене дворянство об'єднувалося тільки залицянням до жінок. У ті часи панували жінки, підтримуючи шляхом частих поєдинків відвагу чоловіків. Але тепер, слава богу, у Франції тільки один повелитель. Цьому володареві мають бути присвячені всі сили і всі помисли. Я не потерплю, щоб мого сина позбавляли відданих слуг.

І, повернувшись до молодої королеви, запитала:

- Що робити з цією Лавальєр?

- Лавальєр? - зі здивуванням підняла очі Марія-Терезія. - Я не чула цього імені.

Цю відповідь супроводжувала крижана посмішка, що пасує тільки королівським устам.

Принцеса сама була донькою короля і вирізнялася великою гордістю та великим розумом; однак слова Марії-Терезії знищили її. І їй знадобилося кілька миттєвостей, щоб оговтатися.

- Це одна з моїх фрейлін, - поклонилася принцеса.

- У такому разі, - вимовила Марія-Терезія тим самим тоном, - це стосується вас, сестро... а не нас.

- Вибачте, - заперечила Анна Австрійська, - це стосується мене. Я чудово розумію, - продовжувала вона, багатозначно глянувши на принцесу, - чому ваша високість сказали мені про це.

- Усе, що виходить від вас, - криво посміхнулася англійка-принцеса, - виходить від самої мудрості.

- Її можна буде відіслати в провінцію, - м'яко зауважила Марія-Терезія, - і влаштувати їй пенсію.

- З моєї скриньки! - жваво додала принцеса.

- Ні, ні, принцесо, - перебила Анна Австрійська, - не потрібно галасу. Король не любить, щоб про дам розпускали погані чутки. Нехай усе це скінчиться по-сімейному. Принцесо, ви будете настільки люб'язні й пришлете сюди цю дівчину... А ви, дочко моя, будьте ласкаві залишити нас на кілька хвилин.

Прохання вдовствуючої королеви були рівносильні наказам. Марія-Терезія пішла у свої покої, а принцеса веліла пажу покликати Лавальєра.

CLXIII. Перша сварка

Лавальєр увійшла в кімнати королеви-матері, не підозрюючи, що проти неї складено небезпечну змову. Вона думала, що її запрошували на чергування, а в таких випадках королева-мати завжди була добра з нею. Крім того, Лавальєр не

перебувала в безпосередньому підпорядкуванні в Анни Австрійської та мала з нею тільки офіційні стосунки; через вроджену люб'язність і високе становище вдовиця-королева вважала своїм обов'язком надавати офіційним стосункам якомога більше м'якості.

Отже, Лавальєр підійшла до королеви-матері зі спокійною і лагідною посмішкою, що становила її головну принадність. Анна Австрійська поманила дівчину до свого крісла. У цю хвилину повернулася принцеса і з найбайдужішим виглядом сіла поруч зі свекрухою, взявши рукоділля Марії-Терезії.

Лавальєр чекала, що їй негайно ж віддадуть якийсь наказ, але, побачивши всі ці приготування, з цікавістю почала вдивлятися в обличчя королеви і принцеси.

Анна розмірковувала. Принцеса виявляла цілковиту байдужість, але її байдужий вигляд здатний був стривожити і не таких боязких людей, як Лавальєр.

- Мадемуазель, - раптово почала королева-мати, анітрохи не намагаючись пом'якшити свій іспанський акцент, хоча завжди це робила, якщо говорила спокійно, - підійдіть-но ближче, поговоримо про вас, коли ви у всіх на вустах.

- Я? - вигукнула Лавальєр, бліднучи.

- Не прикидайтеся, красуне! Вам відомо про дуель пана де Гіша з паном де Вардом?

- Боже мій, ваша величність, учора до мене дійшли чутки про неї, - відповіла Лавальєр.

- А ви не припускали, що будуть такі чутки?

- Як могла я припускати це, ваша величність?

- Дуель ніколи не буває без причини, і ви, напевно, знали причину ворожнечі двох супротивників.

- Я не знаю її, ваша величність.

- Наполегливе заперечення - досить старий спосіб захисту, і ви занадто розумні, мадемуазель, для того, щоб вдаватися до банальностей. Придумайте що-небудь інше.

- Боже мій, ваша величність лякаєте мене своїм крижаним тоном! Невже я мала нещастя накликати на себе немилість?

Принцеса розсміялася. Лавальєр зі здивуванням подивилася на неї.

- Немилість? - перепитала Анна Австрійська. - Накликати немилість? Ви не розумієте, що говорите, мадемуазель де Лавальєр, я піддаю немилості лише тих людей, про яких я думаю. Про вас же я згадала тільки тому, що про вас занадто багато говорять, а я не люблю, коли фрейліни мого двору слугують предметом розмов.

- Ваша величність робите мені честь, звертаючись до мене, - заперечила перелякана Лавальєр, - але я не розумію, чому можуть займатися мною.

- Так я зараз розповім. Пану де Гішу довелося захищати вас.

- Мене?

- Так, вас. Він вчинив по-лицарськи, а красиві шукачки пригод люблять, щоб лицарі ламали заради них списи. Але я ненавиджу поєдинки й особливо ненавиджу такого роду пригоди... зробіть звідси висновок.

Лавальєр впала до ніг королеви, але та повернулася до неї спиною. Вона простягнула руку до принцеси, яка засміялася їй в очі. Гордість змусила Лавальєр піднятися.

- Ваша величність, - попросила вона, - скажіть мені, у чому я завинила? Я бачу, що ваша величність засуджуєте мене, не даючи можливості виправдатися.

- Ось як! - вигукнула Анна Австрійська. - Чуєте, які гарні фрази, принцесо! Які високі почуття! Ні дати ні взяти - інфанта, наречена великого Кіра, джерело ніжності та героїчних почуттів! Видно, моя красуне, що ви спілкуєтеся з коронованими особами.

Лавальєр відчула, що її поранили в саме серце, вона не те що зблідла, а стала білою, як лілія, і сили покинули її.

- Я хотіла вам сказати, - презирливо говорила королева, - що, якщо ви, як і раніше, матимете такі почуття, ви так принизите нас, жінок, що нам буде соромно стояти поруч із вами. Схаменіться, мадемуазель. До речі, я чула, що ви наречена. Це правда?

Лавальєр притиснула руку до серця, якому завдана була нова рана.

- Відповідайте ж, коли з вами говорять!

- Так, ваша величність.

- Хто ж ваш наречений?

- Віконт де Бражелон.

- Ви знаєте, що це для вас велике щастя, мадемуазель, і що ви, дівчина без статків, без становища в суспільстві... без особливих особистих чеснот, маєте благословляти небо, яке дарує вам таке майбутнє.

Лавальєр мовчала.

- Де перебуває віконт де Бражелон? - запитала королева.

- В Англії, - відповідала принцеса, - куди, звичайно, незабаром дійдуть чутки про успіхи мадемуазель.

- Боже мій! - прошепотіла в розпачі Лавальєр.

- Отже, мадемуазель, - сказала Анна Австрійська, - цього молодого чоловіка повернуть, і ви з ним кудись поїдете. Якщо у вас інші наміри, - у дівчат іноді бувають дивні бажання, - повірте, я скерую вас на добрий шлях: і не таких, як ви, я вже виліковувала.

Лавальєр більше нічого не чула. Безжальна королева продовжувала:

- Я пошлю вас одну в таке місце, де ви матимете можливість зріло подумати про все. Роздуми охолоджують жар крові й розсіюють ілюзії молодості. Мені здається, що ви зрозуміли мене.

- Ваша величність!

- Ні слова більше!

- Ваша величність, я не винна в тому, що вам завгодно було припустити. Погляньте на мій відчай. Я так люблю, так шаную вашу величність.

- Краще було б, якби ви не шанували мене, - усміхнулася королева. - Краще було б, якби ви не були невинною. Чи не уявляєте ви, що я подивилася б крізь пальці, якби ви були винні?

- Ваша величність, ви мене вбиваєте!

- Будь ласка, без комедій, інакше я влаштую вам таку розв'язку, що ви будете не раді. Ступайте до себе, і нехай урок послужить вам на користь.

- Ваша високість, - промовила Лавальєр, звертаючись до герцогині Орлеанської і хапаючи її за руку, - ви такі добрі, попросіть за мене!

- Я? - розреготалася принцеса. - Я добра?.. Ви зовсім не вірите тому, що говорите, мадемуазель!

І вона різко відсмикнула руку.

Замість того щоб випити до дна чашу приниження, Лавальєр раптово заспокоїлася і опанувала себе; вона зробила глибокий реверанс і пішла.

- Ну як, по-вашому, - запитала Анна Австрійська, - вона буде продовжувати?

- Я не довіряю лагідним і терплячим характерам, - відповідала принцеса. - Терпляче серце надзвичайно мужнє; лагідний дух упевнений у собі.

- Ручаюся вам, що вона дуже і дуже подумає, перш ніж знову поглянути на бога Марса.

- Якщо тільки не озброїться його щитом, - заперечила принцеса.

Гордий погляд королеви-матері був відповіддю на це не позбавлене тонкощів зауваження. І обидві дами, майже

впевнені в перемозі, вирушили до Марії-Терезії, яка з удаваною байдужістю чекала на них.

Було близько о пів на сьому. Король щойно закінчив справи і повечеряв. Не гаючи часу, він узяв де Сент-Еньяна під руку і наказав йому проводити себе в кімнату Лавальєр. Придворний висловив крайнє здивування.

- Що ж тут дивного? - сказав король. - Мені потрібно освоїти цей маршрут і зробити його звичним.

- Але, государе, тутешнє приміщення фрейлін - справжній ліхтар: усі бачать, хто туди входить, хто виходить. Мені здається, потрібен який-небудь привід... Ось, наприклад...

- Ну, який?

- Чи не до вподоби буде вашій величності почекати, поки принцеса повернеться до себе?

- Ніяких приводів! Ніяких очікувань! Досить грати в хованки, досить таємниць! Не бачу жодного безчестя для короля Франції в тому, що він розмовлятиме з розумною дівчиною. Нехай буде соромно тому, хто погано подумає про це!

- Вибачте мені, ваша величність, за надлишок старанності...

- Говори.

- А королева?

- Так, це правда, це правда! Я хочу, щоб королева завжди була оточена пошаною. Ну добре, сьогодні ввечері я нанесу візит мадемуазель де Лавальєр, а потім придумаю які тобі буде завгодно приводи. Завтра ми займемося цим, сьогодні ж у мене немає часу.

Де Сент-Еньян нічого не відповів. Він пішов уперед, спустився зі сходів і перетнув двір, відчуваючи сором, якого не могла придушити найбільша честь надавати послугу королю. Річ у тім, що де Сент-Еньян хотів зберегти свою репутацію в очах принцеси й обох королев. Водночас йому хотілося догодити мадемуазель де Лавальєр, а поєднувати те й інше було досить складно.

Потрібно зауважити, що вікна кімнат королев і принцеси виходили у двір. Побачивши, як він проводжає короля, ці три пані порвали б із ним усякі стосунки, а авторитет цих високопоставлених осіб не міг бути врівноважений швидкоплинним впливом фаворитки. Нещасний де Сент-Еньян, який так мужньо надавав заступництво Лавальєр у парку Фонтенбло, втратив усю свою впевненість, перебуваючи в Парижі на очах у всіх. Він знаходив у цієї дівчини тисячу недоліків, і йому не терпілося повідомити про них короля.

Але ось тортури скінчилися; двір був пройдений. Жодна фіранка не піднялася, жодне вікно не відчинилося. Король ішов швидко: його квапили нетерпіння і довгі ноги де Сент-Еньяна, який показував йому дорогу. Біля дверей де Сент-Еньян хотів сховатися; король утримав його. Це була люб'язність, без якої придворний чудово обійшовся б. Йому довелося увійти разом із Людовіком до Лавальєр.

При появі короля молода дівчина витерла очі; король помітив це. Він став її розпитувати з наполегливістю закоханого.

- Дрібниці, государю, - усміхнулася вона.

- Але ви все ж таки плакали?

- Ні, государю.

- Погляньте, де Сент-Еньян, хіба я помиляюся?

Де Сент-Еньяну необхідно було відповісти, але він був у великому замішанні.

- Однак у вас червоні очі, - наполягав король.

- Це від пилу, государю.

- Ні, ні, у вас на обличчі немає того виразу задоволеності, який так прикрашає вас і робить такою привабливою. Ви на мене не дивитеся.

- Государ!

- Та що я кажу: ви уникаєте моїх поглядів!

Вона дійсно відверталася.

- Але, заради бога, що сталося? - запитав Людовик, охоплений гарячковим хвилюванням.

- Повторюю, государю, дрібниці; і я готова довести вашій величності, що я абсолютно спокійна.

- Ви кажете, що ви спокійні, а я бачу, що ви збентежені. Можливо, вас образили, розсердили?

- Ні, ні, государю!

- Ви повинні сказати мені про це! - вигукнув король, виблискуючи очима.

- Ніхто, государю, не ображав мене, ніхто.

- Так нехай же до вас повернеться той мрійливо-веселий вираз обличчя, яким я милувався сьогодні вранці; зробіть мені послугу!

- Звольте, государю, звольте!

Король тупнув ногою.

- Яка незрозуміла зміна! - вигукнув він.

І Людовик глянув на Сент-Еньяна, який негайно помітив пригнічений вигляд Лавальєр. Але марно просив Людовик, марні були його спроби розсіяти її печаль, вивести її з

заціпеніння. Ця скритність здалася королю образливою; він став підозріло озиратися.

У кімнаті Лавальєр висів мініатюрний портрет Атоса. Король помітив цей портрет, риси обличчя Атоса дуже нагадували Бражелона, тому що зображення було зроблено в молоді роки графа. І він не спускав з мініатюри грізного погляду.

Лавальєр була такою пригніченою і такою далекою від думки про цей портрет, що не могла здогадатися про причину стурбованості короля. А король мимоволі згадав, що Лавальєр і Бражелон були близькими з раннього дитинства. Він згадав про заручини, які були наслідком цієї близькості. Він згадав, як Атос просив у нього руки Лавальєр для Рауля.

І Людовик уявив, що після повернення до Парижа Лавальєр отримала з Лондона звістки, які затьмарили його образ, образ короля. Негайно ж його вжалив овод, який називається ревнощами. Знову він взявся з гіркотою допитувати її. Лавальєр не могла відповідати: їй довелося б сказати все, звинуватити королеву, звинуватити принцесу. А це означало б почати відкриту боротьбу з двома високопоставленими і могутніми жінками.

Їй здавалося спершу, що раз вона не приховувала від короля нічого, що відбувалося в ній, то король повинен був прочитати правду в її серці, незважаючи на її мовчання. Їй здавалося, що якщо він справді кохає її, то має все зрозуміти, про все здогадатися. Хіба взаємний потяг не є божественним полум'ям, що висвітлює все, що коїться в серці, і позбавляє тих, хто справді кохає, від необхідності говорити?

Тому вона замовкла, закривши обличчя руками і обмежуючись тільки зітханнями та сльозами. Ці сльози і зітхання, які спочатку зворушили, а потім налякали Людовика XIV, тепер стали дратувати його.

Король не виносив опору, хоча б навіть цей опір виражався зітханнями і сльозами. Його слова стали колючими, вимогливими, різкими. Це посилило страждання молодої дівчини, але вона мужньо переносила і нове випробування. Король перейшов до прямого звинувачення. Лавальєр навіть не намагалася захищатися; у відповідь вона тільки заперечливо хитала головою, повторюючи лише два слова, які завжди вириваються із занурених у глибокий сум сердець:

- Боже мій, боже мій!

Однак цей крик болю не тільки не заспокоював, але ще збільшував роздратування короля... Це був заклик до сили, що

стояла вище за нього, до істоти, яка могла захистити від нього Лавальєр.

До того ж він знаходив підтримку в де Сент-Еньяні. Де Сент-Еньян, як ми бачили, відчував, що збирається гроза; він не знав, якої міри може досягти кохання Людовика XIV. Зате він ясно передбачав, що на бідну Лавальєр скоро обрушаться удари королев і принцеси, і був не настільки лицарем, щоб не боятися виру, який міг захопити і його.

Тому де Сент-Еньян на всі звернення короля відповідав тільки словами, вимовленими напівголосно, або уривчастими жестами, намагаючись підлити олії у вогонь і довести незлагоду до відкритої сварки, після якої йому не доведеться більше компрометувати себе, супроводжуючи свого високого покровителя до Лавальєр. Король дратувався все більше й більше. Схрестивши руки, він зупинився перед Луїзою.

- Востаннє запитую вас, мадемуазель, чи ви хочете відповідати? Чи можна вам пояснити причину цієї зміни, своєї мінливості, примх?

- Чого ви від мене хочете, боже мій? - прошепотіла Лавальєр. - Ви бачите, государю, що зараз я душевно розбита. Ви бачите, що у мене немає ні волі, ні думок, ні слів!

- Невже так важко сказати правду? Вам знадобилося б для цього менше слів, ніж ви щойно вимовили!

- Правду про що?

- Про все.

Слова правди справді піднімалися до вуст від серця Лавальєр. Її руки зробили було рух, але уста залишилися безмовними, і руки опустилися. Бідолаха ще не почувалася настільки нещасною, щоб зважитися на таке зізнання.

- Я нічого не знаю, - пролепетала вона.

- О, це більше, ніж кокетство, більше, ніж каприз, - вигукнув король, - це зрада!

Цього разу ніщо його не зупинило, і він, не озираючись, вибіг з кімнати з жестом, сповненим відчаю. Де Сент-Еньян пішов за ним, дуже задоволений, що справа прийняла такий оборот. Людовик XIV зупинився тільки на сходах і сказав, судорожно хапаючись за перила:

- Як негідно, однак, я був обдурений.

- Яким чином, государю? - запитав фаворит.

- Де Гіш бився за віконта де Бражелона. А цього Бражелона...

- Так, государю?

- Цього Бражелона вона все ще любить. Право, де Сент-Еньян, я помру від сорому, якщо через три дні у мене залишиться хоч крапля любові до неї.

І Людовик XIV швидко пішов далі.

- Ах, я ж казав вашій величності! - повторював де Сент-Еньян, слідуючи за королем і боязко поглядаючи на всі вікна.

На жаль, справа не обійшлася так вдало, як по дорозі до Лавальєр.

Піднялася фіранка, з-за якої визирнула принцеса і побачила, що король йшов із флігеля фрейлін. Щойно Людовик зник, вона поспішно встала і стрімко помчала в ту кімнату, яку щойно покинув король.

CLXIV. Відчай

Після відходу короля Лавальєр піднялася, простягнувши вперед руки, точно вона збиралася кинутися за Людовіком і зупинити його; потім, коли двері за ним зачинилися і шум кроків завмер на віддалі, у неї вистачило тільки сили впасти перед розп'яттям.

Так лежала вона, розбита, пригнічена горем, не усвідомлюючи нічого, крім цього горя. Раптом вона почула шум дверей, що відчинялися. Вона здригнулася й озирнулася, думаючи, що це повернувся король. Вона помилилася - це увійшла принцеса. Що їй було за діло до принцеси? Вона знову впала, впустивши голову на аналой.

Принцеса була схвильована, роздратована, в гніві.

- Мадемуазель, - сказала принцеса, зупиняючись перед Лавальєр, - звісно, це дуже похвально - стояти на колінах, молитися і прикидатися дуже побожною. Але як би ви не були покірні царю небесному, вам слід все ж виконувати волю владик земних.

Лавальєр насилу підняла голову.

- Мені пам'ятається, - промовила принцеса, - що вам щойно було віддано наказ.

Нерухомий погляд Лавальєр, який нічого не бачить, доводив, що вона забула про все на світі.

- Королева наказала вам, - говорила принцеса, - поводитися так, щоб не було жодних приводів для чуток щодо вас.

Погляд Лавальєр став запитальним.

- А тим часом від вас щойно вийшла особа, присутність якої тут є ганебною.

Лавальєр мовчала.

- Не можна, щоб мій дім, - продовжувала принцеса, - дім особи королівської крові, слугував поганим прикладом і щоб ви подавали цей поганий приклад. Тому я оголошую вам, мадемуазель, віч-на-віч, щоб не принижувати вас, - оголошую вам, що з цієї хвилини ви вільні й можете повернутися в Блуа до вашої матері.

Лавальєр була тепер нечутлива ні до яких образ і ні до яких страждань. Вона не ворухнулася; руки її були, як і раніше, складені на колінах, як у Магдалини.

- Ви чули? - запитала принцеса.

Тільки тремтіння, що пробігло по всьому тілу Лавальєр, послужило відповіддю. І оскільки жертва не подавала жодних ознак життя, принцеса пішла.

Тільки в цей момент Лавальєр відчула у своєму зупиненому серці й застиглій у жилах крові биття, що все прискорювалося біля кистей рук, шиї та скронь. Поступово посилюючись, це биття скоро перейшло в лихоманку, у божевільне марення, у вихорі якого проносилися образи її друзів і ворогів. В її вухах серед дзенькоту й шуму мішалися слова погрози й слова любові; вона перестала усвідомлювати себе; немов крила могутнього урагану підняли її, віднесли від колишнього існування, і на обрії вона бачила надгробний камінь, який виріс перед нею, відкриваючи страшну, чорну оселю вічної ночі.

Але мало-помалу важке марення припинилося, поступившись місцем властивій її характеру покірності долі. У серце її прослизнув промінь надії, немов промінь сонця в темницю бідного в'язня.

Вона подумки перенеслася на дорогу з Фонтенбло, побачила короля верхи біля дверцят карети, почула, як він говорив їй про своє кохання, як він просив її любові, змусивши її присягнутися, і сам присягнувся, що жоден день не скінчиться для них у сварці і що побачення, лист або якась звісточка завжди принесуть заспокоєння денним тривогам. Отже, король не міг не дотриматися слова, якого сам же він і зажадав, якщо тільки він не був деспотом, не пов'язаним жодними обіцянками, або ж холодним егоїстом, якого здатна зупинити перша перешкода, що зустрілася на шляху.

Невже король, її ніжний покровитель, здатний одним словом, одним тільки словом покласти край усім її стражданням, теж приєднався до числа її переслідувачів?

О, його гнів не буде довго тривати! Тепер, залишившись один, він, мабуть, страждає, так само як і вона. Тільки він не

скутий такими ланцюгами, як вона; він може діяти, рухатися, прийти, а вона... її доля тільки чекати. І вона чекала з тремтячою душею; не може бути, щоб король не прийшов!

Було пів на одинадцяту.

Він прийде, або напише, або передасть їй добре слово через пана де Сент-Еньяна. Якщо він прийде, як вона кинеться до нього, відкинувши будь-яку педантичність, яка тепер здавалася їй недоречною, як вона скаже: «Я, як і раніше, люблю вас; це вони не хочуть, щоб я вас любила».

Розмірковуючи, вона мало-помалу прийшла до переконання, що Людовик не так винен, як їй здавалося. Що повинен був він подумати, зустрівши її вперте мовчання? Дивно навіть, що нетерплячий і дратівливий король так довго зберігав холоднокровність. Звичайно, вона не вчинила б так, як він; вона б усе зрозуміла, про все здогадалася. Але вона була тільки проста дівчина, а не могутній король.

О, якби він прийшов, якби він прийшов!.. Вона негайно пробачила б йому все, що він змусив її вистраждати! Наскільки сильніше вона полюбила б його за пережиті страждання! І, повернувши голову до дверей, напіввідкривши рота, вона чекала на поцілунок, що його так ніжно обіцяли їй уранці губи короля, коли він вимовляв слово «кохання».

Якщо король не прийде, він все ж напише; це була друга розрада, менш солодка, ніж перша, але все ж вона слугуватиме доказом любові, хоч і більш боязкої. О, як радісно вона читатиме цей лист, як поспішно відповість на нього! А коли посланий піде - поцілує, перечитає, притисне до серця благословенний аркуш, що принесе їй спокій, відпочинок, щастя!

Якщо ж король не покажеться і не напише, він, у всякому разі, пришле де Сент-Еньяна або ж де Сент-Еньян сам з'явиться до неї. І йому вона розповість усе. Королівська велич не зімкне її вуст, і тоді в серці короля не залишиться більше жодних сумнівів.

І все в Лавальєр - серце і погляд, тіло і душа - перетворилося на очікування. Вона сказала собі, що в неї лишається ще година надії; що до опівночі король може прийти, написати або надіслати де Сент-Еньяна; що тільки опівночі очікування стане марним, усяка надія загине.

Щойно лунав якийсь шум у палаці, бідолаха думала, що йдуть до неї; щойно двором проходив хто-небудь, їй здавалося, що це посланий короля.

Пробило одинадцяту; потім чверть на дванадцяту; потім половина на дванадцяту. Їй здавалося, що хвилини течуть повільно, але водночас вони зникали так скоро.

Пробило три чверті.

Опівночі, опівночі! Настав кінець усім очікуванням. З останнім ударом годинника згасло останнє світло; з останнім світлом згасла остання надія.

Отже, король її обдурив, порушив клятву, яку дав їй сьогодні вранці; тільки дванадцять годин відділяли клятву від клятвопорушення. Не довго ж їй довелося тішитися ілюзією! Отже, король не тільки не любив її, а й зневажав ту, на яку впали всі; він до такої міри зневажав її, що навіть не захистив від безчестя вигнання, що дорівнювало ганебному вироку; а тим часом сам він, сам король, був справжньою причиною цього безчестя.

Гірка усмішка, єдиний вираз гніву, який під час цієї довгої боротьби позначився на ангельському обличчі жертви, - гірка усмішка з'явилася на її губах. Справді, що залишалося в неї на землі, крім короля? Нічого. Залишався тільки бог на небі.

І вона звернулася до бога, глянула на розп'яття і поцілувала його. Якби хто-небудь зазирнув у цю хвилину в її кімнату, то побачив би, що бідна дівчина, доведена до відчаю, приймала страшне рішення.

Її ноги не здатні були більше підтримувати її, вона, важко дихаючи, опустилася на сходинки аналоя, притулилася головою до розп'яття, увібрала очі у вікно і стала чекати світанку.

О другій годині ранку вона все ще перебувала в цьому заціпенінні, або, точніше, в екстазі. Вона більше не належала собі.

Побачивши, що дахи палацу злегка поліловели і смутно змалювалися в темряві контури розп'яття зі слонової кістки, яке вона обіймала, Лавальєр із зусиллям підвела ноги і спустилася на подвір'я, закривши обличчя плащем. Вона підійшла до хвіртки якраз у ту хвилину, коли вартові мушкетери відкривали ворота, щоб впустити перший пікет швейцарців. Лавальєр непомітно прослизнула слідом за вартовими на вулицю, і начальник патруля не встиг розібрати, що за жінка так рано покинула палац.

CLXV. Втеча

Лавальєр вийшла разом із патрулем.

Патруль попрямував вулицею Сент-Оноре праворуч, Лавальєр машинально повернула ліворуч. Лавальєр прийняла рішення, її наміри визначилися: вона хотіла вступити до монастиря кармеліток у Шайо, настоятелька якого була відома суворістю, що наводила страх на придворних.

Лавальєр зовсім не знала Парижа. Вона ніколи не виходила пішки і не знайшла б дороги навіть у більш спокійному стані. Не дивно, що вона одразу повернула не в той бік, куди було потрібно. Їй хотілося якомога швидше піти від палацу, байдуже куди. Вона чула, що Шайо розташований на березі Сени, і попрямувала до Сени. Вона звернула на вулицю Кок і оскільки не могла пройти через Лувр, то попрямувала до церкви Сен-Жермен-л'Оксер-руа, по пустирю, де згодом Перро побудував знамениту колонаду.

Незабаром вона вийшла на набережну. Вона була збуджена і йшла швидко, ледь відчуваючи слабкість, яка, час від часу змушуючи її злегка накульгувати, нагадувала про вивих, отриманий нею в дитинстві.

В інші години її зовнішність викликала б підозру навіть у найменш проникливих людей, привернула б погляди найнедосвідченіших перехожих. Але о пів на третю ранку паризькі вулиці майже безлюдні; на них трапляються тільки працьовиті ремісники, які вирушають на денний заробіток, або ж ледарі, які повертаються додому після розгульної ночі. Для перших день починається; для других він закінчується.

Лавальєр боялася всіх зустрічних, оскільки вона через недосвідченість не могла б відрізнити чесну людину від негідника. Злидні були для неї пугалом, і всі люди, яких вона зустрічала, здавалися їй бідняками.

Незважаючи на безлад у туалеті, вона була вдягнена витончено, оскільки на ній була та сама сукня, у якій вона з'являлася напередодні до королеви-вдовиці; крім того, її бліде обличчя і гарні очі, які виднілися з-під плаща, що його вона підвела, аби дивитися на дорогу, збуджували різні почуття в перехожих: нездорову цікавість в одних, жалість в інших.

Так дійшла Лавальєр, страшенно хвилюючись, поспішаючи і спотикаючись, до Гревської площі. Час від часу вона зупинялася, притискала руку до серця, притулялася до

стіни, щоб перепочити, і потім ще швидше спрямовувалася вперед.

На Гревській площі Лавальєр зіткнулася з трьома захмелілими обшарпанцями, які сходили з барки, причаленої до набережної. Барка була навантажена вином, і було видно, що ці люди віддали честь її вантажу.

Нестройними голосами вони оспівували Бахуса і, спустившись на набережну, загородили дорогу молодій дівчині. Лавальєр зупинилася. Вони теж зупинилися, побачивши жінку в придворному костюмі. Потім узялися за руки й оточили Лавальєр, наспівуючи:

Бідолаха, ти сумуєш,
Підемо посміємося разом.

Лавальєр зрозуміла, що ці люди завадять їй іти далі. Вона зробила кілька спроб до втечі; але всі вони були безуспішні. Ноги в неї підкосилися, вона відчула, що зараз впаде, і відчайдушно закричала. Але тієї ж миті кільце, що оточувало її, розірвалося під чиїмось потужним натиском. Один з кривдників стрімголов полетів ліворуч, інший покотився праворуч, до річки, третій похитнувся.

Перед дівчиною стояв офіцер мушкетерів, з насупленими бровами, загрозливо стиснутими губами і піднятою рукою. Побачивши мундир, особливо ж випробувавши силу людини, що носила його, п'яниці розбіглися.

- Ось тобі раз! - вигукнув офіцер. - Але ж це мадемуазель де Лавальєр!

Приголомшена тим, що сталося, вражена звуками свого імені, Лавальєр підняла очі і впізнала д'Артаньяна.

- Так, пане, це я.

І вона схопила його за руку.

- Ви захистите мене, пане д'Артаньян? - вимовила вона благальним голосом.

- Звичайно; але куди ж ви йдете в таку ранню годину?

- У Шайо.

- У Шайо, через Рапе? Адже ви, мадемуазель, віддаляєтеся від нього.

- У такому разі, пане, будьте ласкаві, вкажіть мені дорогу і проведіть мене.

- З великим задоволенням!

- Але як ви опинилися тут? З якої милості неба ви приспіли мені на допомогу? Право, мені здається, що я бачу сон або божеволію.

- Я опинився тут, мадемуазель, тому що в мене будинок на Гревській площі. Учора я прийшов сюди за квартирною платою і тут заночував. Тепер мені хочеться раніше потрапити до палацу, щоб перевірити варти.

- Дякую, - сказала Лавальєр.

«Я пояснив їй, що я робив, - подумав д'Артаньян, - але що робила вона і навіщо йде в Шайо в таку годину?»

Він подав їй руку. Лавальєр сперлася на неї і швидко пішла. Однак відчувалося, що вона була дуже слабка. Д'Артаньян запропонував їй відпочити; вона відмовилася.

- Ви, мабуть, не знаєте, де Шайо? - поцікавився д'Артаньян.

- Не знаю.

- Туди дуже далеко.

- Все одно!

- Принаймні льє.

- Нічого, я дійду.

Д'Артаньян більше не сперечався; за тоном голосу він завжди відрізняв серйозно ухвалені рішення.

Він радше ніс, ніж проводжав Лавальєр.

Нарешті показалися пагорби.

- До кого ви йдете, мадемуазель? - запитав д'Артаньян.

- До кармеліток, пане.

- До кармеліток?! - зі здивуванням повторив д'Артаньян.

- Так; і раз господь послав вас на моєму шляху, прийміть мою вдячність і прощайте.

- До кармеліток! Ви прощаєтеся! Отже, ви хочете постригтися?.. - вигукнув д'Артаньян.

- Так, пане.

- Ви!!!

У цьому ви, за яким ми поставили три знаки оклику, щоб надати йому якомога більшої виразності, полягала ціла поема. Воно воскресило в Лавальєр старі спогади про Блуа та її нещодавнє минуле у Фонтенбло; воно говорило їй: «Ви могли б бути щасливі з Раулем і стати такою могутньою з Людовіком, і ви хочете постригтися!»

- Так, пане, - відповіла вона, - я. Я хочу стати служителькою божою; я відмовляюся від світу.

- Але чи не помиляєтеся ви щодо свого покликання? Чи не обманюєтеся щодо волі божої?

- Ні, тому що бог послав мені вас назустріч. Без вас я, напевно, не потрапила б сюди. Значить, бог хотів, щоб я дійшла до мети.

- Сумніваюся, - сказав у відповідь д'Артаньян, - ваше міркування здається мені надто хитромудрим.

- У всякому разі, - продовжувала Лавальєр, - ви тепер посвячені в мої плани. Мені залишається тільки попросити вас про останню люб'язність, заздалегідь приносячи вам подяку.

- Говоріть, мадемуазель.

- Король не знає про мою втечу з палацу.

Д'Артаньян відступив у здивуванні.

- Король, - продовжувала Лавальєр, - не знає, що я збираюся постригтися.

- Король не знає!.. - вигукнув д'Артаньян. - Бережіться, мадемуазель, ви не передбачили всіх наслідків вашого вчинку. Без відома короля нічого не можна робити, особливо придворним.

- Я більше не придворна, пане.

Д'Артаньян дивився на дівчину з дедалі більшим подивом.

- Не турбуйтеся, пане, - говорила вона, - все передбачено, і до того ж тепер було б пізно змінювати рішення. Справу зроблено.

- Що ж вам завгодно, мадемуазель?

- Пане, я благаю вас дати мені клятву - з жалю, з великодушності, з почуття честі.

- У чому?

- Покляніться мені, пане д'Артаньян, що ви не розповісте королю про зустріч зі мною і про те, що я в монастирі кармеліток.

Д'Артаньян похитав головою.

- Я не дам вам такої клятви, - відмовився він.

- Чому ж?

- Тому що я знаю короля, знаю вас, знаю себе самого, знаю людську природу взагалі; ні, такої клятви я вам не дам.

- У такому разі, - вимовила Лавальєр із силою, якої від неї не можна було очікувати, - замість того, щоб благословляти вас до кінця моїх днів, скажу вам - будьте прокляті! Ви робите мене найнещаснішою з усіх жінок!

Ми вже говорили, що д'Артаньян умів розрізняти голос серця; вигук Лавальєр схвилював його. Він побачив, як спотворилося її обличчя, як тремтіння пробігло по її тендітному і ніжному тілу; він зрозумів, що опір уб'є її.

- Нехай буде по-вашому, - погодився він. - Будьте спокійні, мадемуазель, я нічого не скажу королю.

- Спасибі вам, спасибі! - вигукнула Лавальєр. - Ви найвеликодушніший з усіх людей.

І в пориві радості вона схопила руку д'Артаньяна і міцно потиснула її.

Мушкетер був зворушений.

- Ось тобі раз! - здивувався він. - Вона починає тим, чим інші кінчають. Як тут не розчулитися!

У припадку горя Лавальєр присіла було на камінь, але зібралася з силами, встала і попрямувала до монастиря, обриси якого вимальовувалися на блідому небі. Д'Артаньян здалеку стежив за нею. Двері в монастирську приймальню були прочинені. Лавальєр ковзнула туди, як тінь, і, подякувавши д'Артаньяну легким рухом руки, зникла.

Залишившись наодинці, д'Артаньян замислився над тим, що щойно сталося.

«Ось так становище! - розмірковував він. - Зберігати таку таємницю - все одно що носити в кишені розпечене вугілля і сподіватися, що воно не пропалить сукні. Видати ж таємницю після того, як поклявся зберігати її, було б безчесно. Зазвичай хороші думки спадають мені на думку миттєво; однак цього разу, якщо я не помиляюся, доведеться добряче попрацювати, перш ніж я знайду вирішення питання... Куди спрямувати шлях?.. Їй-богу, до Парижа; це правильна дорога... Тільки доведеться бігти бігом... А бігти краще на чотирьох ногах, ніж на двох. На жаль, у мене тепер тільки дві... Коня! "Корону за коня!"* - сказав би я, як кажуть у театрі... Утім, це коштуватиме мені дешевше... Біля застави Конференс стоїть пікет мушкетерів, і там я знайду цілий десяток коней».

Прийнявши це рішення, д'Артаньян негайно ж попрямував до пікету, вибрав найкращого коня і за десять хвилин був у палаці. На вежі палацу пробило п'ять.

Д'Артаньян поцікавився про короля. Король ліг у звичайну годину, після аудієнції, яку він дав Кольберу, і, ймовірно, ще спав.

- Так, - сказав мушкетер, - вона не обдурила мене. Король нічого не знає. Якби йому була відома хоч половина того, що сталося, у палаці всі були б на ногах.

CLXVI. Як провів Людовик час від пів на одинадцяту до дванадцятої

Повернувшись від Лавальєр, король застав у себе Кольбера, який очікував на його розпорядження щодо призначеного наступного дня церемоніалу.

Як ми вже сказали, йшлося про прийом голландського та іспанського послів. Людовик XIV мав серйозні приводи для невдоволення Голландією. Штати вже кілька разів вдавалися до всіляких хитрощів у своїх відносинах із Францією і, нібито не надаючи значення розриву, який може статися після цього, знову відступали від союзу з найхристиянолюбнішим королем і затівали інтриги з Іспанією.

Після того як Людовик XIV здобув усю повноту влади, тобто після смерті Мазаріні, він одразу ж зіткнувся з цим станом речей.

Молодій людині нелегко було вирішити питання; але оскільки в цю епоху нація була одностайна з королем, то тіло охоче виконувало всі рішення, які ухвалювала голова. Досить було спалаху гніву, припливу молодої і живої крові до мозку, і колишній політичний курс змінювався, створювалася нова комбінація. Роль дипломата тієї епохи зводилася до підготовки переговорів, які могли бути корисні государям.

У своєму тодішньому настрої Людовік не здатний був ухвалювати мудрі рішення. Ще схвильований сваркою з Лавальєр, він ходив кабінетом, з жадібністю відшукуючи привід для вибуху після довгого періоду стриманості.

Побачивши короля, Кольбер відразу зрозумів становище і вгадав наміри монарха. Він став лавірувати. Коли государ запитав, що слід сказати завтра послу, помічник інтенданта висловив здивування, яким чином пан Фуке не поінформував ні про що його величність.

- Пану Фуке, - сказав він, - відомо все, що стосується Голландії; вся кореспонденція потрапляє в його руки.

Король, який звик до нападок Кольбера на пана Фуке, пропустив це зауваження повз вуха.

Побачивши, яке враження справили його слова, Кольбер відступився, заявивши, що пан Фуке не так уже й винен, як це здається з першого погляду, якщо взяти до уваги його теперішні турботи.

Король насторожився.

- Які турботи? - запитав він.

- Пане Господарю, люди завжди люди, і в пана Фуке поряд із великими достоїнствами є й недоліки.

- У кого їх немає, пане Кольбер!

- У вашої величності вони теж є, - сміливо заявив Кольбер, який умів приправити грубі лестощі легким осудом.

Король усміхнувся.

- Який же недолік у пана Фуке? - запитав він.

- Усе той самий, государю; кажуть, він закоханий.

- У кого?

- Не знаю напевно, государе; я мало втручаюся в любовні справи.

- Але якщо ви говорите, значить, ви що-небудь знаєте?

- Тільки за чутками.

- Що ж ви чули?

- Одне ім'я.

- Яке?

- Не пам'ятаю.

- Все ж скажіть.

- Начебто ім'я однієї з фрейлін принцеси.

Король здригнувся.

- Вам відомо більше, ніж ви хочете сказати, пане Кольбер, - прошепотів він.

- Запевняю вас, государю, ні!

- Але ж фрейліни принцеси відомі всі наперелік, і якщо я назву вам їхні імена, ви, можливо, пригадаєте.

- Ні, государю.

- Постарайтеся.

- Марна праця, государю. Коли йдеться про ім'я скомпрометованої пані, моя пам'ять робиться залізною скринькою, від якої загубили ключ.

Обличчям короля пройшла хмара; потім, бажаючи показати, що він цілком опанував себе, Людовик струснув головою і сказав:

- Перейдемо тепер до голландських справ.

- Насамперед, государе, о котрій годині вашій величності буде до вподоби прийняти послів?

- Рано вранці.

- Об одинадцятій годині?

- Це занадто пізно... О дев'ятій.

- Це занадто рано.

- Для друзів це байдуже; з друзями можна не церемонитися; якщо ж вороги образяться, тим краще. Зізнатися, я залюбки покінчив би з усіма цими болотними птахами, які набридли мені своїм криком.

- Господарю, буде зроблено, як завгодно вашій величності. Отже, о дев'ятій годині... Я віддам розпорядження. Аудієнція буде урочиста?

- Ні. Я хочу порозумітися з ними, не погіршуючи стану речей, що завжди трапляється в присутності занадто великої кількості людей. Водночас я хочу домогтися ясності, щоб більше не повертатися до цього питання.

- Ваша величність призначите осіб, які будуть присутні на цьому прийомі?

- Я складу список... Тепер поговоримо про послів. Чого їм потрібно?

- Від союзу з Іспанією Голландія нічого не виграє; від союзу з Францією вона багато втрачає.

- Як так?

- Вступивши в союз з Іспанією, Штати будуть захищені володіннями свого союзника; за всього свого бажання вони не можуть захопити їх. Від Антверпена до Роттердама тільки один крок через Шельду і Маас. Якщо вони побажають запустити зуби в іспанський пиріг, то ви, государе, зять іспанського короля, можете за два дні з'явитися з кавалерією до Брюсселя. Отже, їм хочеться посварити вас з Іспанією і заронити у вас підозру, щоб відбити охоту втручатися в її справи.

- Хіба не простіше було б, - відповів король, - укласти зі мною міцний союз, який давав би мені певні переваги, а для них був вигідний в усіх відношеннях?

- Ні; адже якби Франція набула випадково спільного кордону з Голландією, то ваша величність виявилися б незручним сусідом. Молодий, палкий, войовничий французький король може завдати чутливих ударів Голландії, особливо якщо він наблизиться до неї.

- Усе це я прекрасно розумію, пане Кольбер, і ваші міркування чудові. Але скажіть мені, будь ласка, які ваші висновки?

- Рішення вашої величності завжди вирізняються мудрістю.

- Що мені говоритимуть ці посли?

- Вони скажуть вашій величності, що дуже бажають союзу з вами, але це неправда; вони будуть говорити іспанцям, що трьом державам необхідно з'єднатися і завадити процвітанню Англії; це теж неправда, тому що Англія є в даний час природним союзником вашої величності, у неї є флот, тоді як у вас його немає. Саме Англія може служити противагою могутності Голландії в Індії. Нарешті, Англія - монархічна держава, з якою у вашої величності родинні зв'язки.

- Добре, але що б ви відповіли їм?

- Я з великою стриманістю відповів би їм, государе, що Голландія не дуже прихильна до французького короля, що голландська громадська думка недружньо налаштована до вашої величності, що в Голландії було викарбувано медалі з образливими написами.

- З образливими для мене написами? - вигукнув збуджений король.

- Ні, государ; «образливі» - невідповідне слово, я обмовився. Я хотів сказати - з написами, надмірно втішними для голландців.

- Ну, гордість голландців мене мало зачіпає, - зітхнувши, сказав король.

- І ваша величність тисячу разів має рацію... Однак - це королю відомо краще, ніж мені, - щоб домогтися поступок, у політиці дозволені несправедливості. Поскаржившись на голландців, ваша величність набуде в їхніх очах великого авторитету.

- Що ж це за медалі? - запитав Людовик. - Адже якщо я заговорю про них, мені потрібно знати все точно.

- Право, не знаю достеменно, государе... Якийсь украй зарозумілий девіз... У цьому весь сенс, слова несуттєві.

- Чудово. Я зроблю наголос на слові «медаль», а вони нехай розуміють, як хочуть.

- Зрозуміють! Ваша величність може також ввернути кілька слів про поширювані памфлети.

- Ніколи! Памфлети бруднять їхніх авторів набагато більше, ніж тих, проти кого вони спрямовані. Дякую вам, пане Кольбер, ви можете йти.

- Государ!

- Прощавайте! Не забудьте про призначену годину; я прошу вас бути присутнім на прийомі.

- Господарю, я чекаю від вашої величності списку запрошених.

- Так, так.

Король задумався, але зовсім не про список. Годинник пробив половину дванадцятої. На обличчі короля можна було прочитати страшну боротьбу між гордістю і любов'ю.

Розмова на політичні теми заспокоїла Людовика; бліде, спотворене обличчя Лавальєр говорило його уяві зовсім не про голландські медалі та памфлети. Десять хвилин він розмірковував, чи слід йому повернутися до Лавальєр. Але Кольбер шанобливо нагадав йому про список, і король почервонів при думці, що він до такої міри зайнятий своїм коханням, коли потрібно думати про державні справи.

Він став диктувати:

- Королева-мати... королева... королева... принцеса... пані де Мотвіль... мадемуазель де Шатильон... пані де Навайль. Чоловіки: принц... пан де Граммон... пан де Манікан... пан де Сент-Еньян... і чергові офіцери.

- А міністри? - запитав Кольбер.

- Це само собою зрозуміло, і секретарі.

- Пане государе, я піду розпорядитися, все буде виконано.

Годинник пробив дванадцяту. О цій самій годині бідолаха Лавальєр помирала від горя.

Король вирушив у спальню. Уже цілу годину королева чекала на нього. Зі зітханням Людовик ішов до неї; але, зітхаючи, він благословляв себе за свою мужність, хвалив себе за те, що проявляє в коханні таку ж твердість, як у політиці.

CLXVII. Посли

Після прибуття до палацу д'Артаньян дізнався майже все, про що ми щойно розповіли; серед палацових служителів у нього було багато друзів, які пишалися тим, що з ними розкланюється капітан мушкетерів, така важлива особа; та й незалежно від марнославства вони пишалися тим, що представляють якийсь інтерес для такого сміливця, як д'Артаньян.

Щоранку д'Артаньян дізнавався про все, чого не міг бачити або дізнатися напередодні, не будучи всюдисущим. З того, що він бачив сам і дізнавався від інших, у нього складався цілий пучок відомостей, який він, у разі потреби, розв'язував і брав звідти те, що йому було потрібно.

Тому два ока д'Артаньяна служили йому не гірше, ніж Аргусу* його сто очей.

Політичні та альковні таємниці, фрази, що виривалися у придворних, коли вони виходили від короля, - все знав д'Артаньян і все ховав у величезній і непроникній коморі - у своїй пам'яті, поряд із королівськими таємницями, дорого купленими і дбайливо збереженими.

Тому йому стало відомо про побачення короля з Кольбером, про призначений на завтра прийом послів, про те, що там ітиметься про медалі; відновивши всю розмову за кількома словами, що дійшли до нього, д'Артаньян зайняв свій пост у королівських покоях, щоб бути на місці, коли король прокинеться.

Король прокинувся дуже рано; це доводило, що спав він погано. О сьомій годині він тихенько відчинив двері. Д'Артаньян стояв на посту. Король був блідий і здавався стомленим; туалет його ще був не закінчений.

- Веліть покликати пана де Сент-Еньяна, - сказав він.

Де Сент-Еньян, звісно, очікував, що його покличуть, бо, коли за ним прийшли, він був уже одягнений.

Де Сент-Еньян поспішив до короля. Через кілька миттєвостей повз д'Артаньяна пройшли король і де Сент-Еньян; король ішов попереду. Д'Артаньян стояв біля вікна, що виходило у двір, і міг, не рушаючи з місця, спостерігати за королем. Він здогадувався, куди піде король. Король пішов до фрейлін.

Це анітрохи не здивувало д'Артаньяна. Хоча Лавальєр нічого не сказала йому, він сильно підозрював, що його величність збирається загладити свою провину перед нею. Де Сент-Еньян почувався трохи спокійніше, ніж напередодні, бо сподівався, що о сьомій годині ранку всі найясніші мешканці палацу, крім короля, ще сплять.

Д'Артаньян безтурботно стояв біля вікна. Можна було поручитися, що він нічого не бачить і йому зовсім нецікаво, що це за шукачі пригод ідуть двором, загорнувшись у плащі. А тим часом д'Артаньян, вдаючи, що зовсім на них не дивиться, не втрачав їх із поля зору. Насвистуючи старовинний марш мушкетерів, що спадав йому на думку тільки у важливих випадках, він уявляв, яка буря гнівних криків здійметься після повернення короля.

Дійсно, увійшовши до Лавальєр і знайшовши її кімнату порожньою, а постіль недоторканою, король злякався і покликав Монтале. Монтале негайно прибігла, але здивувалася не менше за короля. Вона могла повідомити його величності тільки те, що їй здалося, ніби вночі Лавальєр плакала; але, знаючи, що до неї приходила його величність, не посміла запитати про причину.

- Як ви думаєте, куди вона могла піти? - занепокоївся король.

- Господарю, - відповідала Монтале, - Луїза дуже сентиментальна. Я часто бачила, як вона вставала на світанку і йшла в сад. Можливо, вона і тепер у саду.

Це припущення здалося королю правдоподібним, і він негайно ж пішов розшукувати втікачку.

Коли д'Артаньян знову побачив його, Людовик був блідий і про щось жваво розмовляв зі своїм супутником. Король попрямував у сад. Де Сент-Еньян, захекавшись, ішов за ним.

Д'Артаньян не відходив від вікна. Безтурботно посвистуючи, він наче нічого не помічав, а тим часом бачив усе.

- Ось як! - прошепотів він, коли король зник. - Пристрасть його величності сильніша, ніж я припускав; він робить такі речі, яких не став би робити через мадемуазель Манчіні.

Через чверть години король знову з'явився; він обшукав кожен куточок саду. Годі й казати, що його пошуки були безуспішними. Де Сент-Еньян ішов за його величністю, обмахуючись капелюхом, і переляканим голосом розпитував про Лавальєр усіх слуг, усіх зустрічних. Він зіткнувся з Маніканом. Манікан щойно приїхав із Фонтенбло; він не поспішав: йому знадобилася доба, щоб проїхати відстань, на яку іншим знадобилося б тільки шість годин.

- Ви не бачили мадемуазель де Лавальєр? - поцікавився де Сент-Еньян.

Завжди мрійливий і неуважний Манікан, уявивши, що його запитують про де Гіше, відповідав:

- Дякую вам, графу трохи краще.

І пішов далі; увійшовши до королівських кімнат, Манікан побачив д'Артаньяна і попросив пояснити, чому в короля такий розгублений вигляд. Д'Артаньян відповідав Манікану, що це обман зору і король, навпаки, шалено веселий.

Пробило вісім. Зазвичай о цій годині король снідав. Етикет наказував, щоб о восьмій годині ранку король завжди був голодний.

Людовик велів подати собі сніданок на особливому столику в спальні і поїв дуже швидко. Де Сент-Еньян, з яким він не хотів розлучатися, прислуговував йому за столом. Після сніданку король дав кілька аудієнцій військовим, відправивши тим часом де Сент-Еньяна на розвідку.

Покінчивши з аудієнціями, Людовик став нетерпляче чекати повернення де Сент-Еньяна, який підняв на ноги всіх своїх слуг; так минув час до дев'ятої години.

Коли пробило дев'ять, король пройшов до кабінету. Посли увійшли за першого удару годинника, за останнього удару з'явилися королеви і принцеса. Голландія була представлена трьома дипломатами, Іспанія - двома.

Король привітав їх поклоном.

У цю хвилину увійшов де Сент-Еньян. Його поява була для короля набагато важливішою за розмову з послами, скільки б їх не було і які б держави вони не представляли.

Тому король насамперед запитально глянув на де Сент-Еньяна, але той заперечно похитав головою. Король ледь не втратив самовладання, але оскільки очі королев, вельмож і послів були спрямовані на нього, він зробив над собою величезне зусилля і запропонував послам висловитися.

Тоді один з іспанських представників почав довгу промову, в якій вихваляв вигоди союзу з Іспанією.

Король перебив його, заявивши:

- Пане, я сподіваюся, що все, що добре для Франції, має бути чудовим для Іспанії.

Ці слова й особливо категоричний тон, яким їх було виголошено, подіяли на посла як холодний душ і викликали фарбу на обличчях королев; їхню національну іспанську гордість було ображено.

Тоді взяв слово голландський посол і став скаржитися на упередження короля проти уряду його країни.

Король перебив його:

- Пане, мені дивно чути ваші слова, тоді як мені самому слід було б скаржитися; тим часом, ви бачите, я мовчу.

- На що ж ви можете поскаржитися, ваша величність?

Король гірко посміхнувся:

- Невже, пане, ви будете засуджувати мене за моє упередження проти уряду, який дозволяє наносити мені публічно образи і заохочує образників?

- Государ!..

- Повторюю, - продовжував король, роздратований своїми особистими прикрощами набагато більше, ніж політичними проблемами, - повторюю, що Голландія - притулок для всіх, хто мене ненавидить і особливо хто мене ображає.

- Помилуйте, государю!..

- Вам потрібні докази? Їх легко можна уявити. Де складаються зухвалі памфлети, що зображують мене у вигляді жалюгідного і нікчемного монарха? Ваші друкарські верстати стогнуть від них. Якби тут були мої секретарі, я навів би вам заголовки цих творів і прізвища друкарів.

- Пане государе, - відповів посланник, - памфлет не є твором нації. Чи справедливо, щоб такий могутній король, як ваша величність, покладав на цілий народ відповідальність за злочин кількох біснуватих, які помирають з голоду?

- Із цим я, мабуть, готовий погодитися, пане. Але коли амстердамський монетний двір карбує медалі, що ганьблять мене, невже і в цьому винні тільки кілька біснуватих?

- Медалі? - пробурмотів посланник.

- Медалі, - повторив король, дивлячись на Кольбера.

- І ваша величність цілком упевнені... - наважився зауважити голландець.

Король не спускав очей із Кольбера; але Кольбер вдавав, що не розуміє, і мовчав.

Тоді вийшов д'Артаньян і, діставши з кишені медаль, вручив її королю:

- Ось медаль, про яку говорить ваша величність.

Король узяв її. І власними очима, які відтоді, як він прийняв владу, дивилися на все зверхньо, він побачив образливе зображення, на якому Голландія, подібно до Ісуса Навина, зупиняла сонце, і наступний напис: «In conspectu meo, stetit sol»*.

- «У моїй присутності зупинилося сонце», - гнівно вигукнув король. - Сподіваюся, ви більше не будете заперечувати?

- Ось це сонце, - сказав д'Артаньян.

І він вказав на сонце, що красувалося у всіх простінках, на пишну емблему, що всюди повторювалася, з гордовитим девізом: «Nec pluribus impar»*.

Гнів Людовика, і без того достатньо підігрітий особистими неприємностями, не потребував цієї нової їжі. По його блискучих очах видно було, що зараз вибухне гроза. Погляд Кольбера приборкав порив короля.

Посол набрався хоробрості і почав вибачатися. Він говорив, що не слід надавати великого значення національному марнославству; що Голландія пишається становищем великої держави, якого вона домоглася, незважаючи на малі свої сили, і, якщо її успіхи трохи сп'янили співвітчизників посла, він просить короля проявити поблажливість.

Король, у пошуках поради, глянув на Кольбера, але той не ворухнувся.

Потім він подивився на д'Артаньяна. Д'Артаньян знизав плечима.

Цей рух ніби відкрив шлюз, через який хлинув занадто довго стримуваний гнів короля. Ніхто не знав, куди спрямується потік, і тому запанувало важке мовчання.

Ним скористався другий посол і теж почав вибачатися. Під час його промови король знову занурився в замисленість, слухаючи схвильований голос голландця, як неуважна людина слухає дзюрчання фонтану. Помітивши це, д'Артаньян нахилився до де Сент-Еньяна і сказав йому, так розміряючи голос, щоб його почув король:

- Ви знаєте новину, графе?

- Яку новину?

- Про Лавальєр.

Король здригнувся і мимоволі зробив крок у бік співрозмовників.

- А що сталося з нею? - запитав де Сент-Еньян тоном, який неважко уявити собі.

- Бідолаха пішла в монастир, - відповів д'Артаньян.

- У монастир? - вигукнув де Сент-Еньян.

- У монастир? - повторив слідом за ним король посеред промови посла.

Підкоряючись вимогам етикету, він незабаром опанував себе, але продовжував прислухатися до розмови.

- У який монастир? - здивувався де Сент-Еньян.

- У монастир кармеліток у Шайо.

- Звідки ви це знаєте?

- Від неї самої.

- Хіба ви її бачили?

- Я сам проводив її в монастир.

Король ловив кожне слово; все в ньому кипіло; він готовий був застогнати.

- Чому ж вона втекла? - запитав де Сент-Еньян.

- Тому, що вчора бідолаху прогнали з палацу, - відповів д'Артаньян.

Тільки-но він промовив ці слова, як король зробив повелительний рух рукою.

- Досить, пане, - сказав він, звертаючись до посла, - досить!

Потім, підійшовши до мушкетера, вигукнув:

- Хто тут каже, що Лавальєр у монастирі?

- Пане д'Артаньян, - відповідав фаворит.

- Це правда? - глянув король на мушкетера.

- Абсолютна правда.

Король зблід.

- Ви ще щось сказали, пане д'Артаньян?

- Не пам'ятаю, государю.

- Ви сказали, що мадемуазель де Лавальєр прогнали з палацу.

- Так, государю.

- І це теж правда?

- Самі дізнайтеся, государю.

- Від кого?

- О! - вимовив д'Артаньян із виглядом людини, яка показує, що він не може виконати прохання.

Король рвучко відійшов убік, залишивши і послів, і міністрів, і придворних. Королева-мати встала; вона все чула, а чого не чула, про те здогадалася. Принцеса ледь не зомліла від гніву і від страху; вона теж спробувала встати, але зараз же знову впала в крісло, яке від цього руху відкотилося назад.

- Панове, - сказав король, - аудієнцію закінчено; завтра я дам відповідь, або, точніше, оголошу свою волю Іспанії та Голландії.

І повелительним жестом він відпустив послів.

- Стережіться, сину мій! - з обуренням вигукнула вдовствуюча королева. - Ви, здається, погано володієте собою.

- Якщо я не здатний володіти собою, - загарчав юний лев із загрозливим жестом, - то ручаюся вам, ваша величносте, я зумію впоратися з тими, хто мене ображає. Ходімо зі мною, пане д'Артаньян.

Король вийшов з кабінету серед загального здивування і жаху. Він втік зі сходів і попрямував через двір.

- Пане государе, - звернувся до нього д'Артаньян, - ваша величність ідете не в той бік.

- Я йду до стаєнь.

- Нема чого, государе. Коней для вашої величності приготовлено.

Король тільки глянув на свого слугу, але цей погляд обіцяв більше, ніж усе, на що могло розраховувати честолюбство трьох д'Артаньянів.

CLXVIII. Шайо

Хоча ніхто їх не кликав, Манікан і Малікорн пішли за королем і д'Артаньяном. Вони обидва були дуже розумні, але честолюбство часто приводило Малікорна надто рано, а Манікан через лінь часто спізнювався. Цього разу обидва вони з'явилися вчасно.

Було приготовлено п'ять коней. Двох призначали для короля і д'Артаньяна; двох - для Манікана і Малікорна. На п'ятого сів паж. Кавалькада поскакала галопом. Д'Артаньян сам вибрав коней. Вони якнайкраще підходили для розлучених закоханих: коні не бігли, а летіли. За десять хвилин кавалькада вихором примчала в Шайо, здіймаючи хмару пилу.

Король буквально спхнув з коня. Але яким би стрімким не був цей рух, д'Артаньян уже стояв на землі. Людовик знаком подякував мушкетеру і кинув повід пажу. Потім він вбіг у будинок і, швидко відчинивши двері, увійшов у приймальню.

Манікан, Малікорн і паж залишилися за огорожею. Д'Артаньян пішов за королем.

При вході в приймальню перше, що помітив король, була Луїза - не на колінах, але розпростерта на підлозі перед великим кам'яним розп'яттям.

Дівчина лежала на сирих плитах, ледве помітна в сутінках зали, освітленої тільки вузьким ґратчастим вікном, майже зовсім закритим кучерявими рослинами. Вона була одна, нерухома, холодна, як камінь, на який впало її тіло. Король, подумавши, що вона мертва, голосно скрикнув; негайно ж до нього підбіг д'Артаньян.

Король уже обвив однією рукою стан дівчини. Д'Артаньян допоміг королю підняти бідолаху, яка вся заціпеніла. Король схопив її в обійми і став зігрівати поцілунками її крижані руки і скроні.

Д'Артаньян ударив у дзвін. На дзвін його збіглися кармелітки. Черниці обурено закричали, побачивши двох чоловіків, які підтримували якусь жінку.

Прибігла і настоятелька. Але, незважаючи на свою суворість, вона була більш світською жінкою, ніж придворні пані, і з першого ж погляду впізнала короля за тією пошаною, яку йому чинили супутники, за тією владністю, з якою він тримався. Побачивши короля, настоятелька одразу ж пішла геть, бо тільки в такий спосіб вона могла зберегти свою гідність. Але вона надіслала з черницями різні ліки, наказавши їм, крім того, замкнути двері.

Давно було пора: горе короля виражалося все більш бурхливо. Він уже вирішив послати по свого лікаря, але в цю хвилину Лавальєр прийшла до тями. Розплющивши очі, вона насамперед побачила біля своїх ніг короля. Без сумніву, вона не зрозуміла, хто це, і сумно зітхнула.

Людовик пожирав її жадібним поглядом. Нарешті її блукаючий погляд зупинився на королі. Вона впізнала його і спробувала вирватися з його обіймів.

- Як! - прошепотіла вона. - Жертвопринесення ще не здійснено?

- Ні, ні! - відповідав король. - Воно і не буде здійснено, клянуся вам.

Незважаючи на свою слабкість, Лавальєр піднялася.

- Але воно має бути здійснене, - промовила вона. - Не зупиняйте мене.

- Як! Ви хочете, щоб я дозволив вам принести себе в жертву? - вигукнув король. - Нізащо, ніколи!

- Ну, час іти! - прошепотів д'Артаньян. - Раз вони почали розмовляти, позбавимо їх від сторонніх вух.

Д'Артаньян пішов, закохані залишилися самі.

- Государ! - говорила Лавальєр. - Благаю вас, ні слова більше. Не губіть моє життя, моє майбутнє; не губіть вашої слави заради хвилинної примхи.

- Примхи! - вигукнув король.

- О, тепер, государю, - продовжувала Лавальєр, - я ясно читаю у вашому серці.

- Ви, Луїзо?

- Так, я.

- Поясніть.

- Незрозуміле, безрозсудне захоплення на кілька хвилин могло здатися вам достатнім виправданням. Але у вас є обов'язки, несумісні з любов'ю до бідної дівчини. Забудьте мене.

- Забути?

- Справу вже зроблено.

- Швидше помру!

- Господарю, ви не можете любити ту, яку зважилися вбити так жорстоко сьогодні вночі.

- Що ви говорите? Не розумію.

- Про що ви просили мене вчора вранці? Любити вас? Що ви обіцяли натомість? Ніколи не лягати в ліжко, не примирившись зі мною, якщо вам трапиться розсердитися на мене.

- Вибачте мене, вибачте, Луїзо! Ревнощі звели мене з розуму.

- Господарю, ревнощі - погане почуття, яке розростається, як бур'ян, якщо його не вирвати з корінням. Ви знову будете ревнувати і скоро погубите мене. Згляньтеся, дайте мені померти.

- Ще одне слово, мадемуазель, і я помру біля ваших ніг.

- Ні, ні, государю, я себе краще знаю, ніж ви. Не губіть і ви себе через нещасну, яку всі зневажають.

- О, назвіть мені ваших переслідувачів, благаю вас!

- Я ні на кого не скаржуся, государю: я звинувачую тільки себе. Прощавайте, государю! Розмовляючи зі мною таким чином, ви компрометуєте себе.

- Бережіться, Луїзо! Своїми словами ви приводите мене у відчай; стережіться!

- Господарю, благаю вас, дозвольте мені залишитися в цьому монастирі!

- Я заберу вас у самого бога.

- Але спершу, - вигукнула бідолаха, - вирвіть мене з рук запеклих ворогів, які зазіхають на моє життя, на мою честь. Якщо у вас достатньо сили для любові, знайдіть же в собі сили захистити мене. Ту, кого, за вашими словами, ви любите, ображають, обсипають глузуванням, виганяють.

І лагідна дівчина, яка в припадку горя почала скаржитися, з риданнями ламала руки.

- Вас вигнали! - вигукнув король. - Ось уже вдруге, як я чую це слово.

- З ганьбою, государю. Ви бачите тепер, що у мене один тільки захисник - бог, одна розрада - молитва, один притулок - монастир.

- У вас буде мій палац, мій двір. Не бійтеся, Луїзо; ті, хто вчора вигнав вас, завтра будуть тремтіти перед вами. Що я кажу: завтра - сьогодні вранці вони вже відчули мою силу. Луїзо, Луїзо, ви будете жорстоко помститися. Кривавими сльозами заплатять кривдники за ваші сльози. Назвіть мені їхні імена.

- Ніколи! Нізащо!

- Як же я тоді покараю їх?

- Господарю, ваша рука заціпеніє, коли ви побачите, кого потрібно покарати.

- О, ви мене не знаєте! - перебив її Людовик. - Я ні перед чим не зупинюся. Я спопелю все королівство і прокляну власну сім'ю. Так, я відітну навіть цю руку, якщо вона виявиться настільки боягузливою, що не в змозі буде розтрощити ворогів найлагіднішого і наймилішого створіння у світі.

І справді, вимовляючи ці слова, Людовік із силою вдарив кулаком по дубовій перегородці, яка глухо застогнала.

Лавальєр жахнулася. У гніві цього всесильного юнака було щось величне і зловісне, як у люті стихій, що розбушувалися. І Луїза, яка думала, що нічиє горе не може зрівнятися з її стражданнями, була переможена горем короля, що виражався в погрозах і гніві.

- Государ, - сказала вона, - востаннє благаю вас, залиште мене. Я вже знайшла спокій у цьому святому місці. Бог - захисник, перед яким руйнується вся дрібна людська злоба. Государ, ще раз прошу, дозвольте мені жити тут.

- У такому разі, - вигукнув Людовик, - скажіть відверто, що ви ніколи мене не кохали, скажіть, що моє приниження, моє каяття лестять вашій гордості, але моє горе не засмучує вас. Скажіть, що французький король для вас не коханий, ніжність якого могла б дати вам щастя, а деспот, примха якого розбила ваше серце. Не кажіть, що ви прагнете до бога: скажіть, що ви тікаєте від короля. Ні, бог не спільник непохитних рішень; бог допускає каяття, прощає, бог не опирається любові.

Чуючи ці слова, що вливали вогонь у її жили, Луїза відчайдушно ридала.

- Отже, ви не зрозуміли? - сказала вона.

- Чого?

- Що мене вигнали, що мене зневажають і що я гідна зневаги?

- Я оточу вас повагою, ви будете найбільш обожнюваною жінкою при моєму дворі, вам усі заздритимуть.

- Доведіть, що ви не розлюбили мене.

- Яким чином?

- Залиште мене.

- Я доведу свою любов, не розлучаючись із вами.

- Але невже, государю, ви думаєте, що я допущу це? Невже ви думаєте, що я дозволю вам оголосити війну всій вашій родині? Невже ви думаєте, що я дозволю вам відштовхнути через мене матір, дружину і сестру!

- А, нарешті ви назвали ваших кривдників! Клянуся всемогутнім богом, я їх покараю!

- Ось тому-то майбутнє і лякає мене. Тому я відмовляюся від усього. Тому я не хочу, щоб ви мстилися за мене. Досить сліз, горя, скарг! Я ніколи не заподію нікому страждань, не буду винуватицею нічиїх сліз. Досить я сама наплакалася, досить настраждалася!

- А моє горе, мої стогони, мої сльози для вас нічого не значать?

- Заради бога, государю, не кажіть так! Мені необхідна мужність, щоб принести цю жертву.

- Луїзо, Луїзо, благаю тебе! Наказуй, розпоряджайся, карай або милуй, тільки не покидай мене!

- На жаль, государе, нам необхідно розлучитися.

- Значить, ти мене не любиш?

- Бог бачить, що люблю!

- Брехня, брехня!

- Якби я не любила, государю, я б не стала вас утримувати; я помстилася б за завдані образи торжеством над ворогами, яке ви мені пропонуєте. Але бачите, я не хочу навіть солодкої відплати у вигляді вашої любові, любові, що становить сенс мого життя: адже я хотіла померти, думаючи, що ви мене більше не любите.

- Так, так, тепер мені все зрозуміло. Ви свята, ви заслуговуєте на всіляку повагу. Тому жодна жінка у світі не буде так кохана мною, як ви, Луїзо; жодна жінка не набуде наді мною такої влади. Присягаюся вам, я розбив би вщент весь світ, якби світ став між мною і вами. Ви наказуєте мені заспокоїтися, пробачити? Добре, я заспокоюся. Ви хочете лагідності й доброти? Я буду милостивий і лагідний. Наказуйте, я буду коритися...

- Боже мій! Чи маю я, бідна дівчина, право продиктувати хоч півслова такому могутньому королю, як ви?

- Ви життя моє і душа моя! Хіба не душа керує тілом?

- Отже, ви мене кохаєте, дорогий государе?

- Усіма силами моєї душі. Я з посмішкою віддав би за вас життя, варто вам сказати лише слово.

- Ви мене любите?

- Так, так!

- Отже, мені нічого більше бажати в цьому світі... Дайте вашу руку, государю, і ми попрощаємося. Я випробувала в цьому житті все щастя, яке мені судилося.

- Ні, ні! Твоє життя тільки починається. У твого щастя не було вчора, у нього є сьогодні, завтра і все прийдешнє! Геть думки про розлуку, геть похмурий відчай: кохання - наш бог, воно потреба наших душ. Ти житимеш для мене, а я для тебе. - І, впавши перед нею на коліна, Людовик у пориві невимовної радості та вдячності став покривати поцілунками її ноги.

- Государ! Господарю! Усе це тільки сон.

- Чому сон?

- Тому що я не можу повернутися до двору. Я вигнанниця; як мені з вами бачитися? Чи не краще мені замурувати себе в монастирі й жити спогадами про ваше кохання, про останні пориви вашого серця і ваше останнє зізнання? Повторюю вам, я вже випробувала всі визначені мені долею радості.

- Ви - вигнанниця? - вигукнув Людовик XIV. - Хто сміє виганяти, якщо я закликаю?

- О, государе, є сила, над якою не владні королі: світло і громадська думка. Подумайте, хіба король може любити вигнану з палацу жінку, яку його мати заплямувала підозрою, а сестра затаврувала покаранням? Така жінка недостойна короля.

- Негідна мене жінка, яка мені належить?

- Так, саме так, государю. З моменту, як вона вам належить, ваша коханка недостойна вас.

- Ви маєте рацію, Луїзо. Але ви не будете більше вигнанницею.

- Мабуть, ви ще не розмовляли з принцесою.

- Я звернуся до своєї матері.

- Отже, ви не бачилися і з матір'ю.

- Хіба й вона? Бідна Луїза! Так проти вас усі?

- Так, бідна Луїза, вже надламана бурею, коли ви прийшли сюди, а тепер остаточно знесилена.

- Вибачте мені.

- Словом, ви не пом'якшите ні матір, ні сестру. Повірте, зло непоправне, бо я ніколи не дозволю вам вдатися до насильства.

- Добре, для доказу моєї любові до вас, Луїзо, я зроблю неможливе: я піду до принцеси.

- Ви?

- Я вимагатиму в неї скасування рішення, я змушу її.

- Змусите? Ні, ні!

- У такому разі я спрощу її.

Луїза похитала головою.

- Якщо знадобиться, я не зупинюся перед благаннями, - продовжував Людовик. - Чи повірите ви після цього моєму коханню?

Луїза підняла на нього погляд:

- Заради бога, не принижуйтеся через мене; нехай я краще помру.

Людовик задумався. Його обличчя затьмарилося.

- Я буду любити так, як ви любили, - благав він, - я перенесу все, що ви перенесли; нехай це буде моєю спокутою у ваших очах. Відкинемо все дрібне. Будемо великі, як наше горе, і сильні, як наша любов!

Вимовляючи ці слова, він обвив руками її стан.

- Єдина моя радість, життя моє, поїдьте зі мною!

Вона зробила останнє зусилля, зосередивши в ньому не свою волю - її воля була вже переможена, - а залишок своєї енергії.

- Ні, ні! - ледь чутно прошепотіла вона. - Я померла б від сорому.

- Ви повернетеся, як королева. Ніхто не знає про вашу втечу... Один тільки д'Артаньян...

- Значить, і він мене зрадив?

- Яким чином?

- Він поклявся...

- Я поклявся не говорити королю, - промовив д'Артаньян, просовуючи голову в прочинені двері, - і я дотримав свого слова. Я розмовляв із паном де Сент-Еньяном, не моя провина, якщо король почув мене. Чи не так, государю?

- Так, вірно, вибачте його, - попросив король.

Лавальєр з посмішкою простягнула мушкетеру свою маленьку білу ручку.

- Пане д'Артаньян, - сказав захоплений король, - роздобудьте тепер карету для мадемуазель.

- Господарю, - відповів капітан, - карета готова.

- Зразок послужливості! - вигукнув король.

- Не скоро ж ти оцінив мене, - прошепотів д'Артаньян, все ж таки задоволений похвалою.

Лавальєр була переможена; ослабіла дівчина дозволила своєму царственному коханому відвести себе. Але біля дверей приймальні вона вирвалася з королівських обіймів і знову кинулася до розп'яття, цілуючи його і примовляючи:

- Боже мій, ти привів мене до себе, ти і відштовхнув; але милість твоя нескінченна. Тільки, коли я повернуся, забудь, що я йшла, тому що тоді я більше не покину тебе.

Із грудей короля вирвалося ридання. Д'Артаньян витер сльозу. Людовик повів дівчину, посадив у карету і помістив з нею д'Артаньяна.

Король сів на коня і поскакав до палацу. Відразу ж після приїзду він попросив принцесу прийняти його.

CLXIX. У принцеси

Спостерігаючи закінчення прийому послів, навіть найменш далекоглядні відчули війну.

Самі посли, погано обізнані в інтимній палацовій хроніці, віднесли на свій рахунок фразу, що вирвалася в короля: «Якщо я не здатний володіти собою, я зумію впоратися з тими, хто мене ображає».

На щастя для доль Франції та Голландії, Кольбер пішов слідом за послами і зробив їм деякі роз'яснення. Але королеви і принцеса були в курсі всіх подій, тож погроза короля сильно їх роздратувала і не на жарт налякала.

Особливо принцеса відчувала, що королівський гнів обрушиться на неї. Гордість не дозволила їй, однак, звернутися за підтримкою до королеви-матері, і вона відійшла до себе хоча й у тривозі, але анітрохи не прагнучи ухилитися від боротьби. Час від часу Анна Австрійська посилала впоратися, чи повернувся король.

Мовчання, що панувало в палаці з приводу зникнення Луїзи, віщувало багато лиха: усім була відома крута і дратівлива вдача короля.

Але принцеса, не звертаючи жодної уваги на чутки, замкнулася у своїй кімнаті, покликала Монтале і найспокійнішим тоном почала розпитувати фрейліну про те, що трапилося. Коли красномовна Монтале в обережних виразах закінчувала свою розповідь і радила принцесі бути поблажливою, кажучи, що за цієї умови й інша сторона проявить поблажливість, на порозі з'явився пан Малікорн із проханням короля про аудієнцію.

На обличчі гідного друга Монтале виражалося найсильніше хвилювання. Він відчував, що побачення, яке просив Людовик, мало стати однією з найцікавіших глав повісті про серце королів.

Принцеса була стривожена відвідуванням дівера; вона не думала побачити його так скоро і, головне, не очікувала від короля такої прямої дії. Жінки звикли вести війну обхідними шляхами і виявляються дуже недосвідченими і слабкими, коли доводиться прийняти бій віч-на-віч.

Як ми вже сказали, принцеса не належала до числа людей, які відступають, скоріше вона вирізнялася протилежним недоліком або протилежним достоїнством. Вона всіляко підігрівала свою сміливість, а тому звістка, принесена їй Малікорном, справила на неї дію сигнального ріжка, що позначає відкриття військових дій. Вона гордо підняла кинуту рукавичку.

За п'ять хвилин король уже піднімався сходами. Він розчервонівся від швидкої їзди. Його зім'ятий і запилений костюм становив різкий контраст зі свіжим і вишуканим туалетом зблідлої принцеси. Людовик сів, не чекаючи запрошення. Монтале зникла. Принцеса теж сіла.

- Сестра моя! - почав Людовик. - Чи відомо вам, що сьогодні вранці мадемуазель де Лавальєр втекла, змушена забрати свою скорботу, свій відчай у монастир?

Ці слова були вимовлені вкрай схвильованим тоном.

- Уперше чую про це з вуст вашої величності, - відповіла принцеса.

- А я думав, що ви дізналися новину вранці, під час прийому послів, - сказав король.

- За вашим хвилюванням, государе, я справді припустила, що сталося щось незвичайне, але що саме, я не зрозуміла.

Король діяв відкрито і йшов прямо до мети.

- Сестро моя, - знову заговорив він, - чому ви звільнили мадемуазель де Лавальєр?

- Тому що її послуги не подобалися мені, - сухо відповідала принцеса.

Король почервонів, і очі його так засяяли, що принцеса насилу витримала його погляд. Однак він опанував себе і продовжував:

- Потрібна дуже серйозна причина, сестро моя, щоб така добра жінка, як ви, прогнала і збезчестила не тільки цю дівчину, а й усю її сім'ю. Ви знаєте, що місто уважно спостерігає за поведінкою придворних дам. Звільнити фрейліну - значить звинуватити її у злочині або в серйозному проступку. Який же злочин, яку провину вчинила мадемуазель де Лавальєр?

- Раз ви берете на себе роль покровителя мадемуазель де Лавальєр, - холодно промовила принцеса, - я дам вам пояснення, хоча маю право нікому не давати його.

- Навіть королю? - гнівно вигукнув Людовик.

- Ви назвали мене вашою сестрою, - нагадала принцеса, - і я у себе вдома.

- Все одно! - відповів Людовик, засоромившись свого пориву. - Ні ви, принцесо, і ніхто в моєму королівстві не має права відмовитися від пояснень, якщо я їх вимагаю.

- Якщо ви так ставите питання, - сказала принцеса з глухим гнівом, - мені залишається тільки підкорятися вашій величності й замовкнути.

- Не будемо грати словами.

- Заступництво, яке ви надаєте мадемуазель де Лавальєр, змушує мене ставитися до неї шанобливо.

- Повторюю, не будемо грати словами. Ви знаєте, що я глава французького дворянства і маю охороняти честь усіх дворянських родин. Ви проганяєте мадемуазель де Лавальєр або іншу фрейліну...

Принцеса знизала плечима.

- Або, повторюю, іншу фрейліну, - продовжував король, - і своїм вчинком ганьбите її, тож я прошу у вас пояснення, щоб затвердити або опротестувати ваш вирок.

- Опротестувати мій вирок? - гордовито вигукнула принцеса. - Як! Якщо я прогнала одну зі своїх служниць, то ви накажете мені прийняти її назад?

Король промовчав.

- Це було б не тільки перевищенням влади, государе; це було б непристойно.

- Принцеса!

- Так, якби я не обурилася проти такого нехтування моєї гідності, я не була б принцесою вашої крові, дочкою короля; я опустилася б нижче за вигнану мною служницю.

Король у сказі схопився.

- У вас немає серця, принцесо, - вигукнув він. - Якщо ви так чините зі мною, дозвольте і мені вчинити з вами суворо.

Іноді випадкова куля змінює результат битви. Ці слова, що ненавмисне зірвалися в короля, вразили принцесу і на мить похитнули її; вона злякалася, як би її не спіткала опала.

- Поясніть, будь ласка, государ, - попросила вона.

- Я вас запитую, принцесо, у чому завинила мадемуазель де Лавальєр?

- Вона велика інтриганка; через неї билися на дуелі двоє друзів, вона викликала про себе найнепристойніші чутки, тож увесь двір хмурить брови від одного звуку її імені.

- Лавальєр? - запитав король.

- Під її лагідною і лицемірною зовнішністю, - продовжувала принцеса, - ховається хитра і злісна душа.

- У Лавальєр?

- Ви легко можете впасти в оману, государе, але я добре її знаю: вона здатна посіяти ворожнечу між найближчими родичами, між найближчими друзями. Бачите, вона вже сіє розбрат між нами.

- Запевняю вас... - почав король.

- Господарю, адже ми жили в добрій злагоді, а своїми доносами, своїми підступними скаргами вона поселила у вашій величності неприязнь до мене.

- Присягаюся, - сказав король, - що з її губ жодного разу не зірвалося недоброго слова; присягаюся, що навіть побачивши мій гнів, вона благала мене нікому не мститися; присягаюся, що у вас немає відданішого й пошанобливішого друга, ніж вона.

- Друга? - вимовила принцеса з виразом найбільшого презирства.

- Стережіться, принцесо, - зупинив її король, - ви забуваєте про моє ставлення до Лавальєр; з цього моменту все зрівнюється. Мадемуазель де Лавальєр буде тим, чим я захочу її зробити, і завтра ж, якщо мені заманеться, вона зійде на трон.

- Все ж вона не народжена на ньому; ви можете влаштувати її майбутнє, але не владні змінити її минуле.

- Принцесо, я був із вами дуже стриманий і дуже ввічливий. Не змушуйте мене згадати, що я король.

- Господарю, ви мені сказали це вже двічі. І я мала честь відповісти вам, що я - у вашій владі.

- У такому разі чи згодні ви зробити мені люб'язність і знову взяти до себе мадемуазель де Лавальєр?

- Навіщо, государю? Адже у вас є трон, який ви можете їй дати. Я занадто нікчемна, щоб протегувати такій могутній особі.

- Досить злоби і презирства! Зробіть мені милість заради мене.

- Ніколи!

- Ви примушуєте мене розпочати війну у власній родині?

- У мене теж є сім'я, і я знайду в неї притулок.

- Що це - загроза? Ви забулися до такої міри? Невже ви думаєте, що, якщо справа дійде до розриву, ваші родичі нададуть вам підтримку?

- Сподіваюся, государе, що ви не примусите мене до вчинків, які були б негідні мого становища.

- Я сподівався, що ви згадаєте нашу дружбу і будете поводитися зі мною, як із братом.

Принцеса на мить задумалася.

- Я не думала, що я чиню не по-родинному, відмовляючись вчинити несправедливість.

- Несправедливість?

- Ах, государе, якщо я відкрию всім поведінку Лавальєр, якщо дізнаються королеви...

- Повно, повно, Генрієтто, не заглушайте голосу серця; згадайте, що ви мене кохали, згадайте, що людське серце повинне бути так само милосердним, як і серце всевишнього. Не будьте безжальні й непохитні, вибачте Лавальєр.

- Не можу. Вона мене образила.

- Але заради мене, заради мене!

- Господарю, я зроблю для вас усе, крім цього.

- Ви приводите мене у відчай... Ви спонукаєте мене звернутися до останнього засобу слабких людей: до гніву і помсти.

- Господарю, я спонукаю вас звернутися до розуму.

- До розуму? Сестро, я втратив його.

- Господарю, заради бога!

- Згляньтеся, сестро, вперше в житті я благаю; ви - моя остання надія.

- Господарю, ви плачете?

- Так, від сказу, від приниження. Бути змушеним опуститися до прохань мені - королю! Усе життя я буду проклинати цю мить. В одну секунду ви заподіяли мені більше зла, ніж його можна уявити в найпохмуріші хвилини життя.

І король дав волю своїм сльозам, які були дійсно сльозами гніву і сорому. Принцеса була не те що зворушена - найчутливіші жінки не відчувають співчуття до мук гордості, -

але вона злякалася, як би ці сльози не забрали з серця короля всяку людяність.

- Наказуйте, государю! - вклонилася вона. - Якщо ви віддаєте перевагу моєму приниженню перед вашим, хоча моє буде відоме всім, а ваше бачила тільки я, - я готова коритися.

- Ні, ні, Генрієтто! - вигукнув Людовик у пориві вдячності. - Ви поступитеся проханню брата!

- Я підкоряюся, - значить, у мене немає більше брата!

- Хочете на знак подяки все моє королівство?

- Як ви любите, коли любите!

Людовик не відповідав. Взявши руку принцеси, він покривав її поцілунками.

- Отже, - сказав він, - ви приймете цю бідну дівчину, ви пробачите її, ви визнаєте її лагідність, правоту її серця?

- Я буду її тримати у себе в будинку.

- Ні, ви повернете їй вашу дружбу, дорога сестро.

- Я її ніколи не любила.

- Ну так з любові до мене ви будете поводитися з нею ласкаво, чи не так, Генрієтто?

- Добре, я буду поводитися з нею, як із вашою коханою.

Король встав. Цими недоречно зірваними словами принцеса знищила всю заслугу своєї самопожертви. Король більше нічим не був їй зобов'язаний.

Вражений, смертельно ображений, він відповідав:

- Дякую, принцесо. Я буду вічно пам'ятати надану вами милість.

І він попрощався з нею підкреслено церемонним поклоном.

Проходячи повз дзеркало, він побачив, що очі в нього почервоніли, і гнівно тупнув ногою. Але було пізно: Малікорн і д'Артаньян, що стояли біля дверей, встигли помітити заплакані очі.

«Король плакав», - подумав Малікорн.

Д'Артаньян шанобливо підійшов до Людовика.

- Господарю, - прошепотів він, - вам слід повернутися до себе маленькими сходами.

- Чому?

- Тому що у вас на обличчі залишилися сліди дорожнього пилу. Ідіть, государю, ідіть. «Гм, гм! - подумав він, коли король послухався його, як дитина. - Горе тому, хто доведе до сліз жінку, яка могла так засмутити короля».

CLXX. Хустинка мадемуазель де Лавальєр

Принцеса не була злою; вона була тільки запальна. Король не був нерозважливий; він був тільки закоханий. Тільки-но вони уклали щось на кшталт договору, що відновлював Лавальєра в правах, як обидва постаралися отримати з нього вигоду.

Король хотів бачити Лавальєр щохвилини. Принцеса, яка досадувала на короля після сцени, що розігралася між ними, не бажала допускати цього. Тому вона створювала труднощі на кожному кроці короля.

Справді, щоб зустрічатися з коханкою, королю доводилося доглядати за невісткою. На цьому була побудована вся політика принцеси. Вона вибрала собі в компаньйонки Монтале, і, приходячи до принцеси, король завжди опинявся в оточенні дам. Від нього не відходили ні на крок. Розмови принцеси були верхом дотепності та витонченості.

Монтале незмінно супроводжувала принцесу. Скоро король зовсім перестав виносити її. Монтале тільки цього й чекала. Негайно вона пустила в хід Малікорна; скориставшись якимось приводом, молодий чоловік сказав королю, що при дворі є одна дуже нещасна жінка. Король запитав, хто ця жінка. Малікорн відповідав: мадемуазель де Монтале. На це король заявив, що він радий нещастю тієї особи, яка робить нещасними інших.

Малікорн передав ці слова мадемуазель де Монтале, і та вжила заходів. Очі короля розплющилися; він помітив, що хоч би де він з'являвся, там негайно ж з'являлася принцеса; вона проводжала його, щоб він не заговорив у передпокої з ким-небудь із фрейлін.

А одного разу принцеса пішла ще далі.

Король сидів серед дам і тримав у руці під манжеткою записку, яку він хотів непомітно передати Лавальєр. Принцеса розгадала його намір. Було важко перешкодити королю піти, куди йому заманеться. Однак потрібно було не дати йому наблизитися до Лавальєр, привітатися з нею і впустити записку на коліна, за віяло або в носовичок.

Король теж спостерігав і відчув пастку. Він встав, присунув крісло до мадемуазель де Шатильон і почав жартувати з нею.

Грали в буриме; від мадемуазель де Шатильон Людовик перейшов до Монтале, а потім до мадемуазель де Тонне-Шарант. За допомогою цього вправного маневру він опинився поруч із Лавальєр, яку зовсім затулив своєю фігурою.

Принцеса вдавала, ніби вона вся поглинена рукоділлям.

Король показав Лавальєр кінчик записки, і та простягнула хустку, запрошуючи поглядом: «Покладіть записку сюди». Тоді король спритно впустив на підлогу свою носову хустинку, що лежала на кріслі.

Лавальєр негайно ж непомітно поклала на його місце власну хустку. Король як ні в чому не бувало взяв її, поклав туди записку і кинув хустку на попереднє місце. Лавальєр залишалося тільки простягнути руку, щоб узяти хустку з дорогоцінною запискою.

Але принцеса бачила все. Вона голосно наказала Шатильон:

- Шатильон, підніміть, будь ласка, хустку короля. Вона впала на килим.

Фрейліна миттєво виконала наказ; король трохи підвівся на місці, Лавальєр зніяковіла, і всі побачили на кріслі іншу хустку.

- Ах, вибачте, у вашої величності дві хустки, - сказала фрейліна.

Королю довелося заховати в кишеню хустку Лавальєр разом зі своєю власною. Таким чином, він отримував її на пам'ять від своєї коханої, але кохана втрачала чотиривірш, що коштував королеві десяти годин напруженої роботи і був, можливо, рівноцінний цілій поемі. Зрозуміло, що король розсердився, а Лавальєр прийшла у відчай.

Але тут сталася неймовірна подія. Коли король йшов, його зустрів у передній кімнаті кимось попереджений Малікорн.

Передні в Пале-Роялі були темні й вечорами освітлювалися погано. Король любив напівтемряву. Відомо, що кохання, яке запалює душу і серце, уникає світла.

Отже, у передній було темно; паж освітлював смолоскипом дорогу його величності. Король ішов повільно, ледь стримуючи гнів. Малікорн ледве не натрапив на короля і став просити вибачення за всіма правилами придворного етикету, але король був у поганому настрої й сердито щось відповів; Малікорн безшумно зник.

Цього вечора Людовик трохи посперечався з королевою і наступного дня вранці, проходячи до кабінету, відчув бажання поцілувати хустинку Лавальєр. Він кликнув камердинера.

- Принесіть мені мій учорашній костюм, але не чіпайте нічого в кишенях.

Наказ було виконано. Король власноруч обнишпорив кишені. Він знайшов тільки свою хустку; хустка Лавальєр зникла.

Тоді як король губився в здогадках, йому принесли лист від Лавальєр. Луїза писала:

«Як ви люб'язні, дорогий государе, надіславши мені такі прекрасні вірші! Яке ваше кохання винахідливе і постійне! Чи можна не любити вас?»

«Що ж це означає? - подумав король. - Тут якась помилка!»

- Гарненько пошукайте, - наказав він камердинерові. - У мене в кишені має лежати хустка, і якщо ви її не знайдете, якщо ви її чіпали...

Людовик одумався. Створити державний злочин зі зникнення хустки було б великою необережністю. І він додав:

- Я поклав у цю хустку один важливий папір.

- Господарю, - сказав камердинер, - у кишенях у вашої величності була тільки одна хустинка, ось ця.

- Так, ви маєте рацію, - відповів король, зціпивши зуби. - О бідність, як я тобі заздрю! Щасливий, хто сам виймає з кишені носові хустки й записки!

Він перечитав лист Лавальєр, намагаючись збагнути, яким шляхом його чотиривірш міг дійти за призначенням. У листі виявилася приписка:

«З вашим же посланим я відправляю свою відповідь, так мало гідну віршів».

- Ось як! Тепер у мене є дороговказ, - радісно вигукнув Людовик. - Хто приніс цю записку?

- Пане Малікорн, - боязко відповів лакей.

- Нехай він увійде.

Увійшов Малікорн.

- Ви від мадемуазель де Лавальєр? - зі зітханням запитав король.

- Так, государю.

- Ви відносили мадемуазель де Лавальєр що-небудь від мене?

- Я, государю?

- Так, ви.

- Нічого, государю, рівно нічого.

- А тим часом мадемуазель де Лавальєр пише мені про це.

- Господарю, мадемуазель де Лавальєр помиляється.

Король насупив брови.

- Що це за гра? Чому ж мадемуазель де Лавальєр називає вас моїм посланцем? Що ви віднесли цій дамі? Відповідайте швидше, пане!

- Пане государе, я відніс мадемуазель де Лавальєр носовичок і більше нічого.

- Хустка... Яка хустка?

- Пане государе, у ту хвилину, коли я вчора мав нещастя штовхнути вашу величність... нещастя, яке я буду оплакувати все життя, особливо після того, як ваша величність зволили висловити своє незадоволення, - тієї миті, государю, я остовпів від горя і побачив на підлозі щось біле.

- А! - вигукнув король.

- Я нагнувся, це була хустка. Спершу я подумав, що ваша величність, зіткнувшись зі мною, впустили хустку; але, шанобливо роздивившись її, я виявив на ній вензель, і виявилося, що це вензель мадемуазель де Лавальєр; я подумав, що мадемуазель де Лавальєр впустила хустку дорогою до зали, і, коли вона поверталася, я подав їй цю хустку. Клянуся вашій величності, що все це правда!

Малікорн говорив так щиро, так засмучено і так несміливо, що король з найбільшим задоволенням слухав його. Він був вдячний йому за цю випадковість, як за найбільшу послугу.

- Ось уже вдруге зустріч із вами приносить мені щастя, пане, - сказав король, - можете розраховувати на мою прихильність.

Насправді Малікорн просто-напросто витягнув хустинку з кишені короля з такою спритністю, що йому позаздрив би найсправжнісінький кишеньковий злодій славного міста Парижа.

Принцеса так і не дізналася про цю подію. Але Монтале натякнула на нього Лавальєр, і Лавальєр згодом розповіла все королю, який багато сміявся і назвав Малікорна великим політиком. Людовик XIV мав рацію; всім відомо, що він умів розбиратися в людях.

CLXXI. Де йдеться про садівників, сходи та фрейлін

На жаль, чудеса не могли тривати, а поганий настрій принцеси не змінювався на краще. Через тиждень король уже не міг подивитися на Лавальєр без того, щоб не зустрітися з підозрілим поглядом принцеси.

Коли призначали прогулянку, принцеса негайно хворіла, не бажаючи повторення сцени під час дощу або під королівським дубом. Через нездоров'я вона не виходила, а з нею залишалися і її фрейліни.

Не було ні найменшої можливості влаштовувати нічні побачення. За першої ж спроби в цьому напрямку король зазнав жалюгідної невдачі.

Як і у Фонтенбло, він узяв із собою де Сент-Еньяна і разом із ним вирушив до Лавальєра. Але він застав тільки мадемуазель де Тонне-Шарант, яка стала кричати: «Пожежа, злодії!» Прибіг цілий легіон покоївок, наглядачок і пажів. У результаті де Сент-Еньян, який залишився на місці події, щоб врятувати честь свого пана, накликав на себе сувору догану від королеви, що вдовує, і принцеси. Крім того, наступного дня він отримав два виклики від представників сім'ї Мортмар*.

Довелося втрутитися королю.

Ця помилка сталася тому, що принцеса несподівано наказала фрейлінам помінятися кімнатами, і Лавальєр з Монтале повинні були тепер ночувати в кабінеті своєї пані.

Навіть листування стало неможливим: писати під наглядом такого суворого Аргуса, як принцеса, означало наражатися на найбільшу небезпеку.

Можна собі уявити, в яке роздратування і гнів приводили лева всі ці шпилькові уколи. Король псував собі кров, вишукував засоби, і оскільки він не довіряв своїх сердечних таємниць ні Малікорну, ні д'Артаньяну, то цих засобів так і не знаходили.

Даремно Малікорн час від часу робив героїчні спроби викликати короля на зізнання. Король починав було клювати, але від сорому або від недовіри випускав гачок.

Так, наприклад, одного вечора він ішов через сад, сумно поглядаючи на вікна принцеси. Малікорн, який слідував за королем разом із Маніканом, спіткнувся об драбину, що лежала в кущах, і сказав своєму супутнику:

- Хіба ви не помітили, як я щойно перечепився об сходи і ледь не впав?

- Ні, - відповів розсіяний за звичаєм Манікан, - але, здається, ви не впали?

- Проста випадковість. Не можна так кидати драбину.

- Так, легко можна зламати собі шию, особливо людині розсіяній.

- Я не про це, я хотів сказати, що небезпечно так залишати сходи під вікнами фрейлін.

Людовик ледь помітно здригнувся.

- Чому? - поцікавився Манікан.

- Говоріть голосніше, - шепнув йому Малікорн, підштовхуючи в бік.

- Чому? - повторив Манікан, підвищивши голос.

Король насторожився.

- Ось, наприклад, - міркував Малікорн, - сходи в дев'ятнадцять футів, якраз до вікон верхнього поверху.

Замість відповіді Манікан занурився в роздуми.

- Запитайте ж, яких вікон, - підказав йому Малікорн.

- Про які вікна ви говорите? - голосно запитав Манікан.

- Про вікна принцеси.

- А-а-а-а!

- Я не думаю, звісно, що хто-небудь наважиться залізти до принцеси; але в кабінеті принцеси, за перегородкою, сплять Лавальєр і Монтале, дві гарненькі дівчини.

- За тонкою перегородкою? - уточнив Манікан.

- Бачите два яскраво освітлених вікна в кімнатах принцеси?

- Так.

- А наступне вікно, освітлене не так яскраво?

- Чудово бачу.

- Це вікно фрейлін. Спекотно; дивіться, мадемуазель де Лавальєр виглянула в сад. Ах, заповзятливий закоханий міг би багато чого повідомити їй, якби знав, що ці сходи доходять до вікна!

- Але ж ви сказали, що вона не одна, що з нею мадемуазель де Монтале.

- Мадемуазель де Монтале не береться до уваги; це подруга дитинства, самовіддано віддана, справжня криниця, куди можна кидати будь-яку таємницю, що не має бути розголошена.

Король не упустив жодного слова з цього діалогу. Малікорн помітив навіть, що король уповільнив кроки, щоб дати йому час договорити. Дійшовши до дверей, він відпустив усіх, крім Малікорна. Ніхто не здивувався; відомо було, що король закоханий, припускали, що він збирається писати вірші при місяці. Хоча місяця того вечора не було, у короля все ж могло з'явитися бажання складати вірші.

Усі розійшлися.

Тоді король звернувся до Малікорна, який шанобливо чекав, коли Людовик заговорить із ним.

- Що ви там базікали про сходи, пане Малікорн? - запитав він.

- Про сходи, государю?

І Малікорн підняв очі до неба, ніби бажаючи зловити слова, що полетіли.

- Так, про сходи в дев'ятнадцять футів.

- Ах так, государе, згадав! Я рота не розкрив би, якби знав, що ваша величність можете почути мою розмову з паном Маніканом.

- Чому не розкрили б рота?

- Тому що я не хотів би накликати догану на бідного садівника, який забув прибрати її.

- Не турбуйтеся... Що ж це за сходи?

- Ваша величність бажає її бачити?

- Так.

- Нічого не може бути легше, вона ось там, государю.

- У кущах?

- Так, у кущах.

- Покажіть мені її.

Малікорн підвів короля до сходів:

- Ось вона, государю.

- Витягніть її звідти.

Малікорн поклав драбину на доріжку. Король виміряв її довжину кроками.

- Гм!.. Ви кажете, що в ній дев'ятнадцять футів?

- Так, государю.

- Мені здається, що ви помиляєтеся; вона коротша.

- Коли вона лежить, важко судити, государе. Приставимо її до дерева або до стіни, тоді, за допомогою порівняння, буде легше визначити довжину.

- Все одно, пане Малікорн, я не повірю, щоб у цих сходах було дев'ятнадцять футів.

- Я знаю, що у вашої величності окомір чудовий, і все ж тримав би парі, що не помиляюся.

Король похитав головою.

- Є чудовий спосіб перевірити мої слова, - сказав Малікорн.

- Який?

- Усім відомо, государе, що нижній поверх палацу вісімнадцять футів висоти.

- Так, наче вісімнадцять.

- Отже, приставивши драбину до стіни, ми можемо визначити її довжину.

- Так, це вірно.

Малікорн підняв драбину, як пір'їнку, і приставив до стіни.

Випадково вийшло так, що сходи опинилися під вікном кімнати Лавальєр. Верхнім своїм кінцем вони вперлися прямо в карниз, тож, стоячи на передостанній сходинці, людина середнього зросту, наприклад король, могла б легко

перемовлятися з мешканцями або, точніше, з мешканками кімнати.

Ледве сходи лягли на карниз, як король без далеких слів почав підніматися сходами. Але не встиг він виконати половини свого повітряного шляху, як у саду з'явився патруль швейцарців і рушив прямо до молодих людей. Король моментально спустився і зник у кущах.

Малікорн зрозумів, що йому потрібно принести себе в жертву. Якби він пішов за прикладом короля, патруль почав би шукати і врешті-решт знайшов би його або короля, а може бути, обох. Було б краще, якби знайшли тільки його. Тому Малікорн сховався так недотепно, що його одразу ж схопили. Заарештувавши Малікорна, патруль відвів його на пост; там він назвав себе, його впізнали і відпустили.

Тим часом, перебігаючи від куща до куща, король дістався до чорного ходу своїх апартаментів, осоромлений і розчарований.

Шум голосів привернув до вікон Монтале і Лавальєр; підійшла сама принцеса і почала питати, що сталося.

Малікорн зажадав д'Артаньяна. Д'Артаньян миттю прибіг на його поклик. Марні були пояснення Малікорна, марно д'Артаньян взяв їх до уваги; марно ці розумні й винахідливі люди надали пригоді невинного сенсу: Малікорн заявив, що хотів проникнути до мадемуазель де Монтале, як кілька днів тому пан де Сент-Еньян намагався увірватися в кімнату мадемуазель де Тонне-Шарант.

Принцеса була непохитна: якщо Малікорн справді мав намір проникнути сходами вночі в її кімнати, щоб побачитися з Монтале, то за цей замах його слід приблизно покарати. Якщо ж Малікорн діяв не за власною ініціативою, а як посередник між Лавальєр та особою, яку вона не хотіла називати, то його злочин був ще тяжчим, бо виправданням йому не могла б слугувати навіть пристрасть, що виправдовує все.

Словом, принцеса вкрай обурилася і домоглася звільнення Малікорна зі штатів принца; у своєму засліпленні вона не зважала на те, що Малікорн і Монтале тримають її в руках завдяки її нічному візиту до пана Гіша та багатьом іншим настільки ж делікатним речам.

Оскаженіла Монтале хотіла негайно ж помститися, але Малікорн переконав її, що підтримка короля спокутує всі опали на світі, а постраждати за короля - чудово. Малікорн мав рацію. Тому, хоча Монтале була жінка, він зумів переконати її.

Поспішимо додати, що й король дуже допоміг їм утішитися. Насамперед він нагородив Малікорна п'ятдесятьма

тисячами ліврів за втрату місця. Потім він прийняв його до себе на службу, дуже задоволений, що може помститися таким чином принцесі за всі негаразди, яких зазнавали через неї він сам і Лавальєр. Але Малікорн не міг більше красти в нього хусток і вимірювати для нього довжину сходів, і бідний закоханий почувався безпорадним.

Не було жодної надії на побачення з Лавальєр, поки вона залишалася в Пале-Роялі. Ніякі гроші, ніякі нагороди не могли тут допомогти. На щастя, Малікорн не дрімав. Йому вдалося влаштувати побачення з Монтале. Щоправда, і Монтале зробила все можливе, щоб домогтися цього побачення.

- Що ви робите вночі у принцеси? - запитав він фрейліну.

- Сплю, - відповідала вона.

- Невже спите?

- Звичайно.

- Як це недобре! Жахливо, коли дівчина спить із таким горем на серці, як у вас!

- У мене горе?

- Хіба ви не в розпачі від розлуки зі мною?

- Анітрохи. Адже ви отримали п'ятдесят тисяч ліврів і місце у короля.

- Усе одно, ви страшенно засмучені тим, що не можете бачитися зі мною, як раніше; і ви, напевно, в розпачі від того, що я втратив довіру принцеси.

- О так, це правда!

- Ну, то це горе заважає вам спати ночами, і ви щохвилини ридаєте, зітхаєте й голосно сякаєтеся.

- Але, милий Малікорн, принцеса не виносить ані найменшого шуму.

- Я чудово знаю, що не виносить! Тому-то, бачачи ваше невтішне горе, вона і постарається якнайшвидше спровадити вас.

- Розумію.

- Цього-то нам і треба.

- Але що ж тоді буде?

- Буде те, що розлучена з вами Лавальєр почне так стогнати і так скаржитися ночами, що виведе з себе принцесу.

- Тоді її переселять в іншу кімнату.

- Так, але в яку?

- В яку? Ось ви і збиті з пантелику, винахідливий юначе.

- Анітрохи! Будь-яка кімната буде кращою, ніж кімната принцеси.

- Ви маєте рацію.

- Так почніть сьогодні ж уночі свої єреміади.

- Будьте спокійні.
- І передайте Лавальєр те, що я вам сказав.
- Не бійтеся, вона і без того достатньо плаче потихеньку.
- Так нехай плаче голосно.
І вони розлучилися.

CLXXII. Де йдеться про столярне мистецтво і наводяться деякі подробиці про влаштування сходів

Пораду Малікорна передали Лавальєр, яка знайшла її нерозсудливою, але після певного опору, скоріше спричиненого боязкістю, ніж холодністю, погодилася піти за нею.

Ця витівка - плач і скарги двох жінок у спальні принцеси - була геніальним винаходом Малікорна. Оскільки правдивіше за все неправдоподібне, природніше за все неймовірне, то ця казка з «Тисячі і однієї ночі» призвела якраз до тих результатів, яких очікував Малікорн. Принцеса спершу видалила Монтале. А через три дні, або, вірніше, через три ночі, вигнала також і Лавальєр. Її перевели в кімнатку на мансарді, що розташовувалася над кімнатами придворних.

Тільки один поверх, тобто підлога, відділяв фрейлін від придворних офіцерів.

У кімнати фрейлін вели особливі сходи, що перебували під наглядом пані де Навайль. Пані де Навайль чула про колишні замахи його величності, тому для більшої надійності веліла вставити решітки у вікна і в отвори камінів. Таким чином, честь мадемуазель де Лавальєр була огороджена якнайкраще, і її кімната стала дуже схожою на клітку.

Коли мадемуазель де Лавальєр була у себе - а вона майже завжди сиділа вдома, оскільки принцеса рідко користувалася її послугами відтоді, як вона потрапила під нагляд пані де Навайль, - у неї залишалася тільки одна розвага: дивитися через ґрати в сад. І ось, сидячи таким чином біля вікна, вона помітила одного разу Малікорна в кімнаті навпроти.

Тримаючи в руці схил, він розглядав споруди і заносив на папір якісь формули. Він був дуже схожий на інженера, який вимірює з окопів кути бастіону або висоту фортечних стін. Лавальєр упізнала Малікорна і кивнула йому. Малікорн, своєю чергою, відповів низьким поклоном і зник.

Лавальєр була здивована його холодністю, настільки невластивою характеру Малікорна. Але вона згадала, що бідна молода людина через неї втратила місце і не могла, отже, добре

ставитися до неї, особливо якщо взяти до уваги, що вона навряд чи могла повернути йому становище, якого він позбувся.

Лавальєр уміла прощати образи, а тим більше співчувати нещастю. Вона попросила б поради в Монтале, якби її подруга була з нею, але Монтале не було. У той час Монтале писала листи.

Раптом Лавальєр побачила якийсь предмет, кинутий з вікна, в якому щойно було видно Малікорн; предмет цей перелетів через двір, потрапив між прутів решітки і покотився по підлозі. Вона з цікавістю нагнулася і підняла його. Це була котушка, на яку намотується шовк; тільки замість шовку на ній був папірець. Лавальєр розправила його і прочитала:

«Мадемуазель!
Мені дуже хочеться дізнатися дві речі.
По-перше, яка підлога у вашій кімнаті: дерев'яна або ж цегляна?
По-друге, на якій відстані від вікна стоїть ваше ліжко?
Вибачте за занепокоєння і надішліть, будь ласка, відповідь у той самий спосіб, у який ви отримали мій лист. Але вам буде важко кинути котушку до моєї кімнати, тому просто впустіть її на землю.
Головне ж, прошу вас, мадемуазель, вважати мене вашим найвідданішим слугою.
Малікорн.
Відповідь благоволите написати на цьому самому листі».

- Бідолаха, - вигукнула Лавальєр, - мабуть, він збожеволів!

І вона співчутливо подивилася в бік свого кореспондента, що виднівся в напівтемряві протилежної кімнати.

Малікорн зрозумів і похитав головою, нібито відповідаючи: «Ні, ні, я при здоровому глузді, заспокойтеся».

Вона недовірливо посміхнулася.

«Ні, ні, - повторив він жестами. - Голова в порядку». - І постукав по голові. Потім він жестами і мімікою став вмовляти її: «Пишіть швидше».

Лавальєр не бачила перешкод для виконання прохання Малікорна, навіть якби він був божевільним. Вона взяла олівець і написала: «Дерев'яний». Потім виміряла кроками відстань між вікном і ліжком і знову написала: «Десять кроків».

Зробивши це, вона подивилася на Малікорна, який їй вклонився і подав знак, що зараз спуститься у двір.

Лавальєр зрозуміла, що він пішов за котушкою. Вона підійшла до вікна і, відповідно до його настанов, упустила котушку. Тільки-но котушка торкнулася землі, як Малікорн схопив її і побіг у кімнати пана де Сент-Еньяна.

Де Сент-Еньян вибрав або, точніше, випросив собі житло якомога ближче до покоїв короля; він був схожий на ті рослини, що тягнуться до променів сонця, щоб розвернутися у всій красі та принести плоди. Його дві кімнати були розташовані в тому ж корпусі палацу, де жив Людовик XIV.

Пан де Сент-Еньян пишався цим сусідством, яке давало йому легкий доступ до його величності, а крім того, підвищувало шанси на випадкові зустрічі з королем. У цей час він розкішно обставляв свої кімнати в надії, що король вшанує його своїми відвідинами. Річ у тім, що його величність, спалахнувши пристрастю до Лавальєр, обрав де Сент-Еньяна повіреним своїх таємниць і не міг обходитися без нього ні вдень, ні вночі.

Малікорн був прийнятий графом безперешкодно, оскільки був на хорошому рахунку в короля. Де Сент-Еньян запитав відвідувача, чи немає у нього якоїсь новини.

- Є, і дуже цікава, - відповідав Малікорн.

- Яка ж? - перебив де Сент-Еньян, цікавий, як усі фаворити. - Що ж це за новина?

- Мадемуазель де Лавальєр переведена в інше приміщення.

- Як так? - вигукнув де Сент-Еньян, витріщивши очі.

- Так.

- Адже вона жила у принцеси?

- Саме так. Але принцесі набридло її сусідство, і вона помістила її в кімнаті, яка розташована якраз над вашою майбутньою квартирою.

- Чому над моєю квартирою? - вигукнув де Сент-Еньян, показуючи пальцем на верхній поверх.

- Ні, - відповідав Малікорн, - не тут, а там. І показав на корпус, розташований навпроти.

- Чому ж ви кажете, що її кімната розташована над моєю квартирою?

- Тому що я переконаний, що ваша квартира має бути під кімнатою Лавальєр.

При цих словах де Сент-Еньян кинув на бідного Малікорна такий самий погляд, який кинула на нього Лавальєр чверть години тому. Іншими словами, він визнав його божевільним.

- Пане, - почав Малікорн, - дозвольте мені відповісти на вашу думку.

- Як на мою думку?

- Ну так. Мені здається, ви не зовсім зрозуміли, що я вам хочу сказати.

- Не зрозумів.

- Вам, звісно, відомо, що поверхом нижче від фрейлін принцеси живуть придворні короля і принца.

- Так, там живуть Манікан, де Вард та інші.

- І уявіть, пане, який дивний збіг: дві кімнати, відведені для пана де Гіша, розташовані якраз під кімнатами мадемуазель де Лавальєр і мадемуазель де Монтале.

- Ну то що ж?

- А те, що ці кімнати вільні, бо поранений де Гіш лежить у Фонтенбло.

- Їй-богу, нічого не розумію!

- О, якби я мав щастя називатися де Сент-Еньяном, я б моментально зрозумів!

- І що б ви зробили?

- Я негайно ж поміняв би кімнати, які ви займаєте тут, на вільні кімнати пана де Гіша.

- Що за фантазія! - з обуренням сказав де Сент-Еньян. - Відмовитися від сусідства з королем, від цього привілею, яким користуються тільки принци крові, герцоги і пери?.. Дорогий де Малікорн, дозвольте мені заявити вам, що ви збожеволіли.

- Пане, - із серйозним виглядом зауважив молодий чоловік, - ви робите дві помилки... По-перше, я називаюся просто Малікорн, а по-друге, я при здоровому глузді.

І, вийнявши з кишені папірець, додав:

- Ось послухайте, а потім прочитайте цю записку.

- Слухаю, - відповів де Сент-Еньян.

- Ви знаєте, що принцеса стереже Лавальєр, як Аргус німфу Іо.

- Знаю.

- Ви знаєте також, що король марно намагався поговорити з полонянкою, але ні вам, ні мені не вдалося доставити йому цього щастя.

- Так, ви могли б повідомити щодо цього деякі подробиці, бідолахо Малікорн.

- А як вам здається, чого міг би очікувати той, хто придумав би спосіб поєднати люблячі серця?

- О, король обсипав би його своїми щедротами.

- Пан де Сент-Еньян...

- Ну?

- Хіба вам не хочеться скуштувати королівської подяки?

- Зрозуміло, - відповів де Сент-Еньян, - подяка мого повелителя за вміле виконання обов'язків буде для мене вкрай дорогоцінною.

- Так погляньте на цей папірець, графе.

- Що це таке? План?

- План кімнат пана де Гіша, які, ймовірно, стануть вашими кімнатами.

- О ні, ніколи!

- Чому?

- Тому що мої дві кімнати становлять предмет прагнень багатьох придворних, яким я їх, звісно, не поступлюся: на них зазіхають пан де Роклор, пан де Ла Ферте, пан Данжо.

- У такому разі прощавайте, графе. Я запропоную одному з цих панів мій план і роз'ясню пов'язані з ним вигоди.

- Чому ж ви самі не займете цих кімнат? - недовірливо запитав де Сент-Еньян.

- Тому що король ніколи не вшанує мене своїми відвідинами, а до цих панів піде без жодних вагань.

- Як, король піде до цих панів?

- Чи піде? Десять разів, а не один! Ви мене запитуєте, чи буде король відвідувати квартиру, яка розташована в такому близькому сусідстві з кімнатою мадемуазель де Лавальєр?

- Гарне сусідство... на різних поверхах.

Малікорн розгорнув папірець, намотаний на котушку.

- Зверніть, будь ласка, увагу, графе, - сказав він, - що підлога в кімнаті мадемуазель де Лавальєр - простий дерев'яний паркет.

- Ну то що ж?

- А те, що ви покличете тесляра, його приведуть до вас із зав'язаними очима, замкнуть, і він зробить отвір у вашій стелі, отже, в підлозі кімнати мадемуазель де Лавальєр.

- Ах боже мій! - вигукнув де Сент-Еньян, ніби раптом прозрів. - Ось геніальна думка!

- Вона здасться королю найбільш пересічною, запевняю вас.

- Закохані не думають про небезпеку.

- Якої небезпеки боїтеся ви, графе?

- Адже це страшенно галаслива робота, по всьому палацу буде чутно.

- Ручаюся вам, графе, що надісланий мною тесля працюватиме без жодного шуму. Він випиляє особливою пилкою чотирикутник у шість футів, і навіть найближчі сусіди нічого не почують.

- Ах, дорогий Малікорн, у мене голова йде обертом!

- Я продовжую, - спокійно відповідав Малікорн, - у кімнаті з пробитою стелею... Ви уважно слухаєте?

- Так.

- Ви поставите сходи, якими або мадемуазель де Лавальєр спускатиметься до вас, або король підніматиметься до мадемуазель де Лавальєр.

- Але ж ці сходи побачать.

- Ні. Ви закриєте її перегородкою, яку обклеїте такими самими шпалерами, як і інші стіни кімнати; у мадемуазель де Лавальєр її замаскує люк, який є частиною паркету і відкривається під ліжком.

- Але ж правда... - сказав де Сент-Еньян, очі якого загорілися.

- Тепер, графе, мені не потрібно пояснювати вам, чому король буде часто заходити в кімнату, в якій влаштують такі сходи. Я думаю, що пан Данжо гідно оцінить мою думку, яку я зараз розвину йому.

- Ах, дорогий Малікорн, - вигукнув де Сент-Еньян, - ви забуваєте, що мені першому ви відкрили її і, отже, мені належить право першості.

- Отже, ви хочете, щоб вам надали перевагу?

- Чи хочу? Ще б пак!

- Річ у тім, пане де Сент-Еньян, що під час першої роздачі нагород я забезпечую вам у такий спосіб орденську стрічку, а можливо, навіть непогане герцогство.

- У всякому разі, - відповів де Сент-Еньян, почервонівши від задоволення, - це послужить зручним приводом довести королю, що недаремно він називає мене іноді своїм другом, і цим приводом, мій дорогий Малікорн, я буду зобов'язаний вам.

- Ви не виявитеся забудькуватим? - з усмішкою запитав Малікорн.

- Як можна забувати такі речі, пане!

- Я, графе, не маю честі бути другом короля, я просто його слуга.

- Так, якщо ви вважаєте, що на цих сходах я знайду блакитну стрічку, то я думаю, що і для вас на ній буде грамота на дворянство.

Малікорн поклонився.

- Тепер залишається тільки зайнятися переселенням, - промовив де Сент-Еньян.

- Не думаю, щоб король став противитися. Попросіть у нього дозволу.

- Цієї хвилини біжу до нього.

- А я йду за теслею.

- Коли він буде в мене?

- Сьогодні ввечері.

- Не забудьте про перестороги.

- Я приведу його із зав'язаними очима.
- А я надам вам одну зі своїх карет.
- Без гербів.
- І одного лакея. Зрозуміло, не в лівреї.
- Чудово, графе.
- А Лавальєр?
- Що вас турбує?
- Що вона скаже, побачивши нашу роботу?
- Запевняю вас, це принесе їй велику розвагу.
- Ще б пак!
- Я впевнений навіть, що якщо в короля не вистачить сміливості піднятися до неї, то вона виявиться настільки цікавою, що сама спуститься до вас.
- Будемо сподіватися, - сказав де Сент-Еньян.
- Так, будемо сподіватися, - повторив Малікорн.
- Отже, я йду до короля.
- І правильно робите.
- О котрій годині прийде тесля?
- О восьмій годині.
- А як ви думаєте, скільки часу забере в нього робота?
- Години дві, але йому знадобиться час на остаточне оздоблення. Ніч і частина наступного дня; словом, на всю роботу, разом зі встановленням сходів, піде два дні.
- Два дні? Це довго.
- Чого ж ви хочете! Коли берешся відчиняти двері раю, їм слід надати пристойного вигляду.
- Ви маєте рацію. До швидкого побачення, дорогий Малікорн. Післязавтра ввечері я буду вже на новій квартирі.

CLXXIII. Прогулянка зі смолоскипами

Захоплений щойно почутим і зачарований перспективами, що відкриваються, де Сент-Еньян попрямував до квартири де Гіша. Чверть години тому граф не поступився б своїм приміщенням за мільйон, тепер же, якби знадобилося, він готовий був купити за мільйон ці жадані кімнати.

Але йому не було пред'явлено таких вимог. Пан де Гіш не знав ще, де йому відвели приміщення, і, крім того, був такий хворий, що йому було не до переселення.

Тому де Сент-Еньян без зусиль отримав кімнати де Гіша, а свої переуступив пану Данжо, який вручив керуючому графа куш у шість тисяч ліврів і вважав, що уклав дуже вигідну угоду. Кімнати Данжо залишилися за де Гішем. Але важко було

поручитися, що після всіх цих переміщень де Гіш дійсно житиме в них. Що ж стосується пана Данжо, то він був у такому захваті, що йому не спало навіть на думку запідозрити де Сент-Еньяна в переслідуванні будь-яких корисливих цілей.

Через годину після ухвалення рішення де Сент-Еньян уже був господарем нових кімнат. А через десять хвилин після того, як він став господарем, Малікорн входив до нього з шпалерником.

У цей час король неодноразово вимагав де Сент-Еньяна, але у квартирі де Сент-Еньяна послані знаходили Данжо, який направляв їх у кімнати де Гіша. Від цього сталася затримка, тож король уже висловив невдоволення, коли де Сент-Еньян увійшов до свого володаря, весь захеканий.

- Отже, і ти залишаєш мене, - сказав Людовик XIV тим жалісливим тоном, яким вимовив, напевне, Цезар за вісімнадцять століть перед цим: «І ти, Бруте!»*

- Господарю, - промовив де Сент-Еньян, - я не покидаю короля, але я зайнятий зараз переселенням.

- Яким переселенням? Я думав, що ти перебрався вже три дні тому.

- Так, государю. Але тут мені незручно, і я переїжджаю в будівлю навпроти.

- Значить, я мав рацію, ти теж кидаєш мене! - вигукнув король. - Але це переходить усілякі межі! Варто було мені тільки захопитися жінкою, і вся моя сім'я згуртувалася, щоб вирвати її в мене. У мене був друг, якому я довіряв мої печалі і який допомагав мені переносити їх, - і ось цей друг втомився від моїх скарг і покидає мене, навіть не подумавши запитати у мене дозволу!

Де Сент-Еньян розсміявся.

Король здогадався, що за цією нешанобливістю ховається якась таємниця.

- У чому справа? - з надією запитав король.

- Государ, друг, на якого король обмовляє, хоче спробувати повернути своєму королю втрачене щастя.

- Ти даси мені можливість бачити Лавальєр? - з жвавістю промовив Людовик XIV.

- Господарю, я ще не можу сказати напевно, але...

- Але?

- Але я сподіваюся.

- Яким чином? Як? Скажи мені, де Сент-Еньян. Я хочу знати твій план. Я хочу допомогти тобі всією своєю владою.

- Господарю, - відповів де Сент-Еньян, - я ще й сам добряче не знаю, як я діятиму, але маю підстави думати, що завтра...

- Завтра, кажеш ти?

- Так, государю.

- Яке щастя! Але чому ти переїжджаєш?

- Щоб краще послужити вашій величності.

- Яким же чином, переїхавши, ти зможеш краще служити мені?

- Чи знаєте ви, де містяться кімнати, відведені для графа де Гіша?

- Так.

- У такому разі вам відомо, куди я переселяюся.

- Відомо; але все ж я рівно нічого не розумію.

- Як, государе! Ви не знаєте, що над цим приміщенням розташовані дві кімнати?

- Які?

- В одній живе де Монтале, а в іншій...

- А в іншій де Лавальєр, чи не так, де Сент-Еньян?

- Саме так, государю.

- Тепер я зрозумів, зрозумів! Це щаслива думка, де Сент-Еньян. Думка друга, думка поета; наближаючи мене до неї, коли весь світ мене з нею розлучає, ти робиш для мене більше, ніж Пілад для Ореста, ніж Патрокл для Ахілла*.

- Господарю, - з посмішкою сказав де Сент-Еньян, - сумніваюся, щоб, вислухавши мій план до кінця, ваша величність продовжували нагороджувати мене такими пишними порівняннями. Ах, государе, я впевнений, що багато придворних пуритан, не замислюючись, висловляться на мою адресу далеко не настільки схвально, коли дізнаються, що я збираюся зробити для вашої величності.

- Де Сент-Еньян, я вмираю від нетерпіння; де Сент-Еньян, я томлюся; де Сент-Еньян, я не витримаю до завтра... Завтра! Адже до завтра - ціла вічність.

- Господарю, якщо вам завгодно, розважтеся прогулянкою.

- З тобою, мабуть; ми поговоримо про твої плани, поговоримо про неї.

- Ні, государю, я залишаюся.

- З ким же я поїду?

- З дамами.

- Ні, ні в якому разі!

- Господарю, так потрібно.

- Ні, ні! Тисячу разів ні! Ні, я не хочу цих страждань: бути за два кроки від неї, бачити її, торкатися її сукні й не говорити з нею ні слова. Ні, я відмовляюся від цих тортур, які ти вважаєш щастям, але які насправді є мукою, яка спалює мені очі й розбиває серце; бачити її в присутності сторонніх і не мати змоги сказати, що я її кохаю, коли все моє єство дихає коханням і видає це кохання перед усіма. Ні, я дав собі клятву ніколи більше цього не робити, і я дотримаю свого слова.

- Вислухайте мене, государю.

- Нічого не хочу слухати, де Сент-Еньян.

- У такому разі продовжую. Необхідно, государ, - зрозумійте, абсолютно необхідно, щоб принцеса і фрейліни відлучилися на дві години з палацу.

- Ти ставиш мене в глухий кут, де Сент-Еньян.

- Мені важко наказувати моєму королю, але за цих обставин я наказую, государю. Мені потрібно, щоб відбулося полювання або прогулянка.

- Але така прогулянка або полювання здадуться всім дивною примхою! Виявляючи таке нетерпіння, я покажу всьому двору, що моє серце більше не належить мені. Адже й тепер уже кажуть, що я мрію підкорити весь світ, але спершу мені слід було б підкорити самого себе!

- Люди, які говорять так, государю, зухвалі крамольники. Але хто б вони не були, я не вимовлю більше ні слова, якщо ваша величність вважаєте за краще прислухатися до їхньої думки. Тоді завтрашній день віддалиться на невизначений час.

- Де Сент-Еньян, я поїду сьогодні ввечері... Я поїду ночувати в Сен-Жермен зі смолоскипами; завтра я там поснідаю і повернуся в Париж о третій годині. Це тебе влаштовує?

- Цілком.

- Так я їду сьогодні о восьмій годині.

- Ваша величність вгадали хвилина в хвилину.

- І ти мені нічого не хочеш сказати?

- Не не хочу, а не можу. Винахідливість - велика річ, государе; але випадок відіграє у світі таку велику роль, що зазвичай я намагаюся відвести йому якнайменше місця, у впевненості, що і без моєї допомоги він подбає про себе.

- Добре, я довіряю тобі.

- І чините дуже розумно.

Підбадьорений таким чином, король пішов прямо до принцеси і оголосив їй про передбачувану поїздку.

Принцеса негайно ж побачила в цій імпровізації задум короля поговорити з Лавальєром або дорогою під прикриттям

темряви, або десь в іншому місці; але вона не промовила жодним словом про свої підозри і з посмішкою прийняла запрошення. Вона голосно наказала фрейлінам збиратися, вирішивши зробити ввечері все можливе, щоб перешкодити любовним інтригам його величності.

Коли бідний закоханий, який віддав цей наказ, пішов, думаючи, що мадемуазель де Лавальєр братиме участь у поїздці, принцеса, залишившись одна, негайно розпорядилася:

- Сьогодні мені достатньо буде двох фрейлін: мадемуазель де Тонне-Шарант і мадемуазель Монтале.

Лавальєр передбачала удар і приготувалася до нього; переслідування загартували її характер. Вона не доставила принцесі задоволення побачити на своєму обличчі сум і розгубленість.

Навпаки, з найбільш ангельською посмішкою вона сказала:

- Отже, принцесо, я сьогодні вільна?

- Так, звісно.

- Я скористаюся цим, щоб зайнятися вишивкою, на яку ваша високість зволили звернути увагу і яку я мала честь заздалегідь подарувати вашій високості.

І, зробивши шанобливий реверанс, Лавальєр пішла. Слідом за нею пішли де Монтале і де Тонне-Шарант.

Чутки про прогулянку негайно поширилися по всьому палацу. За десять хвилин Малікорн уже знав рішення принцеси; негайно ж він сунув Монтале під двері записку, у якій містилося таке:

«Потрібно, щоб Л. провела ніч у кімнаті принцеси».

Згідно з угодою, Монтале насамперед спалила папірець, потім задумалася. Вона була дуже винахідлива і скоро склала план.

Коли настав час вирушити до принцеси, тобто о п'ятій годині, вона пустилася бігом через галявину, але за десять кроків від групи офіцерів раптом скрикнула, граційно впала на коліно, піднялася і пішла далі, накульгуючи. Молоді люди підбігли, щоб підтримати її. Монтале вивихнула ногу. Проте вірна своєму обов'язку, вона вирішила продовжувати шлях до принцеси.

- Що з вами? Чому ви кульгаєте? - запитала її принцеса. - Я вас прийняла за Лавальєр.

Монтале розповіла, як через свою старанність вона пошкодила ногу. Принцеса висловила жаль і хотіла негайно

послати за хірургом. Але Монтале стала запевняти, що її вивих не серйозний.

- Ваша високість, мене засмучує лише, що я не можу виконувати сьогодні своїх обов'язків. Я дуже хотіла попросити мадемуазель де Лавальєр замінити мене біля вашої високості.

Принцеса насупила брови.

- Але я не попросила, - продовжувала Монтале.

- Чому? - запитала принцеса.

- Бідолаха Лавальєр, мабуть, дуже зраділа, що всю ніч і весь вечір вона буде вільна. У мене не вистачило мужності запропонувати їй замінити мене.

- Як?! Вона зраділа? - запитала принцеса, вражена словами Монтале.

- Шалено зраділа: у неї минув увесь смуток, і вона навіть заспівала. Адже вашій високості відомо, що Лавальєр ненавидить світло і що в ній залишилося щось дике.

«Ні, - подумала принцеса, - ця веселість мені здається ненатуральною!»

- Вона вже все приготувала у своїй кімнаті, - продовжувала Монтале, - щоб пообідати і насолодитися однією зі своїх улюблених книг. У вашої високості є ще шість фрейлін, кожна з яких вважатиме за щастя супроводжувати вашу високість. Тому я не звернулася з проханням до мадемуазель де Лавальєр.

Принцеса промовчала.

- Погодьтеся, що я мала рацію? - продовжувала Монтале, дещо збентежена малим успіхом цієї військової хитрості, на яку вона так розраховувала, що не заготовила нічого про запас. - Принцеса схвалює мене?

У принцеси промайнула думка, що вночі король може покинути Сен-Жермен, і оскільки від Парижа до Сен-Жермена було лише чотири з половиною льє, то протягом якоїсь години він повернеться в Париж.

- Але Лавальєр принаймні запропонувала вам свої послуги, дізнавшись про ваш забій?

- Вона ще не знає про моє нещастя, але якщо навіть вона і дізнається, я не проситиму в неї нічого, що могло б засмутити її плани. Мені здається, сьогодні ввечері вона хоче влаштувати собі розвагу за рецептом покійного короля, який казав пану де Сен-Мару: «Понудьгуємо, пане де Сен-Мар, добряче понудьгуємо».

Принцеса була переконана, що під жагою самотності Лавальєр ховається якась любовна таємниця, найімовірніше нічне повернення Людовика. Не залишилося більше жодних

сумнівів: Лавальєр була попереджена про це повернення, звідси її радість. Звичайно, весь план був складений заздалегідь.

«Я не дозволю їм дурити себе», - сказала собі принцеса.

І прийняла рішення.

- Мадемуазель де Монтале, - промовила вона, - будь ласка, передайте вашій подрузі, мадемуазель де Лавальєр, що я в розпачі від думки, що мені доводиться розлаштовувати її плани; але замість того, щоб нудьгувати на самоті, як їй хотілося, вона відправиться до Сен-Жермена нудьгувати разом із нами.

- Бідна Лавальєр! - сказала Монтале із сумним виглядом, але з радістю в серці. - А хіба ваша високість не може...

- Досить, - зупинила принцеса, - я так хочу. Я віддаю перевагу товариству мадемуазель Лавальєр перед товариством всіх інших фрейлін. Ступайте, надішліть її мені і полікуйте вашу ногу.

Монтале не змусила принцесу повторювати наказ. Вона повернулася, написала відповідь Малікорну і сунула її під килим. Записка складалася з одного тільки слова: «Поїде». Навіть спартанка не могла б написати лаконічніше.

«Дорогою я буду спостерігати за нею, - думала принцеса. - Вночі вона ляже в моїй кімнаті. Дуже вже спритний буде король, якщо йому вдасться обмінятися хоча б одним словом з мадемуазель де Лавальєр».

Лавальєр з тією ж лагідною покірністю вислухала розпорядження їхати, з якою прийняла наказ залишитися. Але в душі вона дуже зраділа і подивилася на зміну рішення принцеси як на розраду, послану їй згори. Менш проникліва, ніж Монтале, вона все приписувала випадку.

Коли всі придворні, за винятком опальних, хворих і тих, хто вивихнув ноги, попрямували до Сен-Жермена, Малікорн привіз свого тесляра в кареті пана де Сент-Еньяна і ввів його в кімнату, розташовану під кімнатою Лавальєр. Тесляр негайно ж узявся до роботи, спокусившись обіцяною йому щедрою платою.

У придворних механіків було взято найкращі інструменти, між іншим, пилу з такими нищівними зубами, що вони різали у воді тверді, як залізо, дубові колоди. Тож робота йшла швидко, і чотирикутний шматок стелі, вибраний між двома балками, скоро впав, підхоплений де Сент-Еньяном, Малікорном, теслею й одним довіреним лакеєм, що народився на світ, щоб усе бачити, усе чути й нічого не говорити.

Згідно з новоскладеним Малікорном планом, отвір було зроблено в кутку. І ось чому. Оскільки в кімнаті Лавальєр не було туалетної, то Луїза в цей самий ранок попросила великі

ширми, які замінювали б перегородку, і її бажання було виконано. Ширми відмінно закривали отвір у підлозі, який до того ж був майстерно замаскований теслею.

Коли дірку було зроблено, тесля заліз у кімнату Лавальєр і змайстрував зі шматочків паркету люк, якого не міг би помітити навіть найдосвідченіший погляд.

Малікорн все передбачив. До люка були прироблені ручка і два шарніри. Дбайливий Малікорн купив також за дві тисячі ліврів невеликі гвинтові сходи. Сходи виявилися довшими, ніж було потрібно, але тесля відпиляв у них кілька сходинок, і вони припали якраз впору. Незважаючи на те, що на цих сходах належало тримати царствений вантаж, вони були прикріплені до стіни тільки двома болтами. Точно так само вона була прикріплена до підлоги.

Молотки били по подушечках; зуби пили були рясно змащені, а рукоятку загорнуто в шматки вовняної матерії. Крім того, найгаласливіша частина роботи була проведена вночі і рано вранці, тобто під час відсутності Лавальєра і принцеси. Коли близько другої години дня двір повернувся в Пале-Рояль і Лавальєр піднялася у свою кімнату, все було на місці; жодна тріска, жодна смітинка не викривали змовників.

Один де Сент-Еньян так старався, що поранив собі пальці, порвав сорочку і пролив багато поту на славу свого короля. Його долоні вкрилися пухирями: він весь час підтримував драбину під час роботи. Крім того, він власноруч приніс одну за одною п'ять окремих частин сходів, кожну з двох сходинок. Словом, якби король міг бачити запал графа, він навіки залишився б йому вдячний.

Як і передбачав Малікорн, який вирізнявся великою точністю, тесля закінчив свою роботу о двадцять четвертій годині. Він отримав вісімдесят луїдорів і був у захваті; такі гроші він зазвичай заробляв за півроку.

Ніхто й не здогадався про те, що сталося в кімнаті мадемуазель де Лавальєр. Але наступного дня ввечері, коли Лавальєр щойно повернулася до себе, вона почула в кутку шурхіт. Вона з подивом подивилася на те місце, звідки долинав звук. Шурхіт повторився.

- Хто там? - запитала вона з переляком.

- Я! - відповідав знайомий голос короля.

- Ви!.. Ви!.. - вигукнула Луїза, яка уявила, що вона бачить сон. - Але де ви?.. Де ви, государю?

- Тут, - відповідав король, відсуваючи ширми і з'являючись, як привид, у глибині кімнати.

Лавальєр скрикнула і, тремтячи, впала в крісло.

CLXXIV. Видіння

Лавальєр швидко оговталася від переляку. Король тримався так шанобливо, що до неї повернувся спокій, якого вона позбулася при його появі. Бачачи, що Лавальєр дивується, як він до неї потрапив, Людовик докладно пояснив їй пристрій сходів і всіляко намагався переконати її, що він не привид.

- О государ, - сказала йому Лавальєр з чарівною посмішкою, хитаючи білявою голівкою, - ви вічно у мене на думці; не минає секунди, щоб бідна дівчина, таємницю якої ви підслухали у Фонтенбло і яку ви не відпустили в монастир, не думала про вас.

- Луїзо, я у нестямі від захвату!

Лавальєр сумно посміхнулася і продовжувала:

- Але, на жаль, государе, ваша дотепна вигадка не може принести нам жодної користі.

- Чому ж?

- Тому що ця кімната не захищена від несподіваних відвідувань принцеси: вдень сюди щохвилини ходять мої подруги; замикатися зсередини - значить видати себе; це те саме, що написати на дверях: «Не входьте, тут король». Цієї самої хвилини двері можуть відчинитися, і вашу величність застануть разом зі мною.

- Тоді мене, напевно, приймуть за привида, - засміявся король, - бо ніхто не зрозуміє, як я потрапив сюди. Адже тільки духи проникають через стіни і стелі.

- Ах, государе, який може вийти скандал! Ніколи ще не говорилося таких речей про бідних фрейлін, яких, однак, не щадить лихослів'я.

- Що ж робити, дорога Луїзо?.. Скажіть, я хочу знати.

- Потрібно - вибачте, слова мої будуть жорстокі...

Людовик усміхнувся:

- Я вас слухаю.

- Потрібно, щоб ваша величність знищили сходи і всі ці витівки; подумайте, государе, якщо вас застануть тут, вийдуть великі неприємності, які знищать усю радість наших зустрічей.

- Дорога Луїзо, - ніжно відповідав король, - можна і не знищуючи сходів придумати спосіб уникнути всіх цих неприємностей.

- Спосіб? Ще?

- Так, ще. Луїзо, я люблю вас більше, ніж ви мене, тому що я винахідливіший за вас.

Вона глянула на нього. Людовик простягнув їй руку, яку вона ніжно потиснула.

- Ви кажете, - продовжував король, - що кожен без зусиль може увійти сюди і застати мене у вас?

- Так, государю. І навіть у цю хвилину, коли ви розмовляєте зі мною, я вся тремчу.

- Згоден; але вас не застануть зі мною, якщо ви спуститеся цими сходами в нижню кімнату.

- Пане, що ви говорите? - зупинила його перелякана Луїза.

- Ви погано розумієте мене, Луїзо, тому що з перших же моїх слів починаєте сердитися; але чи знаєте ви, кому належать кімнати внизу?

- Графу де Гішу.

- Ні. Пану де Сент-Еньяну.

- Справді? - вигукнула Лавальєр.

І це слово, що вирвалося зі зраділого серця дівчини, блиснуло немов блискавка солодкого передчуття в захопленому серці короля.

- Так, де Сент-Еньяну, нашому другові.

- Але я не можу, государю, бувати і в пана де Сент-Еньяна, - заперечила Лавальєр.

- Чому ж, Луїзо?

- Це неможливо, неможливо!

- Мені здається, Луїзо, що під охороною короля все можливо.

- Під охороною короля? - перепитала вона, з любов'ю заглядаючи в очі Людовіку.

- Ви вірите моєму слову, чи не так?

- Вірю, коли вас немає, государе; але коли ви зі мною, коли я чую ваш голос, коли я бачу вас, я більше нічому не вірю.

- Що ж може переконати вас, боже мій?

- Я знаю, дуже нешанобливо так сумніватися в королі, але для мене ви не король.

- Слава богу, сподіваюся!.. Але я придумав, послухайте: вас заспокоїть присутність третьої особи?

- Присутність пана де Сент-Еньяна? Так.

- Право, Луїзо, ваша недовірливість ображає мене.

Лавальєр нічого не відповіла, а тільки подивилася на Людовика ясним поглядом, що проникає в глибину серця, і тихенько сказала:

- Ах, не вам я не вірю! Не на вас спрямовані мої підозри.

- Добре, я згоден, - зітхнув король. - І пан де Сент-Еньян, який користується щасливим привілеєм заспокоювати вас, буде завжди присутній при наших зустрічах, обіцяю вам.

- Правда, государю?

- Слово дворянина! А ви?..

- Зачекайте, це не все.

- Ще щось, Луїзо?

- О, звісно. Трошки терпіння, бо ми ще не дійшли до кінця, государю.

- Добре. Пронизуйте наскрізь моє серце.

- Ви розумієте, государе, що навіть у присутності пана де Сент-Еньяна наші зустрічі повинні мати якийсь розумний привід.

- Привід? - повторив король тоном ніжного докору.

- Звичайно. Придумайте, государю.

- Ви надзвичайно передбачливі; я так хотів би зрівнятися в цьому відношенні з вами. Для наших зустрічей буде розумний привід, і я вже знайшов його.

- Значить, государ?.. - усміхнулася Лавальєр.

- Отже, завтра, якщо вам завгодно...

- Завтра?

- Ви хочете сказати, що завтра занадто пізно? - вигукнув король, стискаючи обома руками гарячу руку Лавальєр.

У цей момент у коридорі пролунали кроки.

- Господарю, государю, - зашепотіла Лавальєр, - сюди хтось іде! Чуєте? Господарю, благаю вас, біжіть!

Одним стрибком король опинився за ширмою. Він сховався вчасно. Коли він піднімав люк, ручка дверей повернулася, і на порозі з'явилася Монтале.

Зрозуміло, вона увійшла запросто, без жодних церемоній. Хитра Монтале знала, що якби вона постукала у двері, а не просто відчинила їх, то виявила б образливу недовіру до Лавальєр.

Отже, вона увійшла і, помітивши, що два стільці стоять дуже близько один від одного, почала так старанно замикати двері, які чомусь стали неслухняними, що король встиг підняти люк і спуститися до де Сент-Еньяна.

Ледве вловимий стукіт дав знати фрейліні, що король пішов. Тоді вона впоралася нарешті з дверима і підійшла до Лавальєр.

- Луїзо, давайте поговоримо серйозно, - запропонувала вона.

Все ще сильно схвильована Луїза з жахом почула слово серйозно, на якому Монтале зробила наголос.

- Боже мій, дорога Оро! - здригнулася вона. - Що ще сталося?

- Моя мила, принцеса здогадується про все.

- Про що ж?

- Хіба нам потрібні пояснення? Хіба ти не розумієш мене з півслова? Ти, звісно, помітила, що останнім часом принцеса часто змінювала рішення: спершу наблизила тебе до себе, потім віддалила, потім знову наблизила.

- Справді, це дивно. Але я звикла до її дивацтв.

- Почекай, це не все. Ти помітила також, що принцеса, виключивши тебе вчора зі своєї свити, потім веліла їхати з нею.

- Як не помітити!

- Так от, здається, що принцеса отримала тепер достатню інформацію, тому що йде прямо до мети. Не маючи можливості протиставляти що-небудь у Франції потоку, який розтрощує всі перешкоди... ти розумієш, сподіваюся, про що я говорю?

Лавальєр закрила обличчя руками.

- Я маю на увазі, - продовжувала безжальна Монтале, - той бурхливий потік, який зламав двері монастиря кармеліток у Шайо і перекинув усі придворні забобони як у Фонтенбло, так і в Парижі.

- На жаль, на жаль! - прошепотіла Лавальєр, як і раніше закриваючи обличчя пальцями, між якими котилися сльози.

- Не засмучуйся так, адже ти не знаєш ще й половини неприємностей, що загрожують тобі.

- Боже мій! - з тривогою вигукнула Луїза. - Що ж іще?

- Ось що: не знаходячи допомоги у Франції, після безуспішного звернення до обох королев, принца і всього двору, принцеса згадала про одну особу, яка має на тебе права.

Лавальєр побіліла як полотно.

- Цієї особи, - продовжувала Монтале, - зараз немає в Парижі.

- Боже мій! - шепотіла Луїза.

- Це особа, якщо я не помиляюся, в Англії.

- Так, так, - зітхнула зовсім розбита Лавальєр.

- Адже, чи не правда, ця особа перебуває при дворі короля Карла Другого?

- Так.

- Ну то сьогодні ввечері з кабінету принцеси відправили лист у Сент-Джемський палац, і кур'єр отримав наказ летіти без зупинки в Гемптон-Корт, королівську резиденцію за дванадцять миль від Лондона.

- Ну?

- Так от, принцеса пише до Лондона регулярно двічі на місяць, і оскільки звичайного кур'єра вона відправила тільки три дні тому, то мені здається, що тільки дуже важливі обставини могли спонукати її взятися за перо. Адже ти знаєш, принцеса не любить писати.

- Так, так.

- І мені здається, що в цьому листі йдеться про тебе.

- Про мене? - повторила, як автомат, нещасна дівчина.

- Я бачила цей лист, коли він лежав ще незапечатаним на письмовому столі принцеси, і мені здалося, ніби в ньому згадується...

- Здалося?

- Можливо, я помилилася.

- Ну, кажи ж скоріше!

- Ім'я Бражелона.

Лавальєр встала в сильному хвилюванні.

- Монтале, - сказала вона зі сльозами в голосі, - всі світлі мрії юності у мене вже розсіялися. Мені нема чого тепер приховувати ні від тебе, ні від кого в світі. Життя моє - розкрита книга, яку може читати будь-хто, починаючи з короля і закінчуючи першим зустрічним. Оро, люба Оро, що робити? Як бути?

Монтале підійшла ближче.

- Треба обговорити, подумати, - протягнула вона.

- Я не люблю пана де Бражелона. Не витлумач мої слова неправильно. Я його люблю, як найніжніша сестра може любити доброго брата, але не того він просить, і не те я йому обіцяла.

- Словом, ти любиш короля, - підсумувала Монтале, - і це достатнє вибачення.

- Так, я люблю короля, - тихо прошепотіла Лавальєр, - і я дорого заплатила за право вимовити ці слова. Ну, кажи ж, Монтале, що ти можеш зробити для мене або проти мене в теперішньому становищі?

- Висловися ясніше.

- Про що?

- Невже ти не можеш повідомити мені жодних подробиць?

- Ні, - з подивом промовила Луїза.

- Отже, ти в мене просиш тільки поради?

- Так.

- Щодо пана Рауля?

- Саме так.

- Це делікатне питання, - відповідала Монтале.

- Нічого тут немає делікатного. Виходити мені за нього заміж чи слухатися короля?

- Знаєш, ти ставиш мене у велике утруднення, - посміхнулася Монтале. - Ти питаєш, чи виходити тобі заміж за Рауля, з яким я дружна і якому принесу велику прикрість, висловившись проти нього. Потім ти ставиш питання, чи потрібно слухатися короля; але ж я піддана короля і образила б його, давши тобі ту чи іншу пораду. Ах, Луїзо, Луїзо, ти дуже легко дивишся на дуже важке становище!

- Ти мене не зрозуміла, Оро, - сказала Лавальєр, ображена глузливим тоном Монтале. - Якщо я говорю про шлюб із паном де Бражелоном, то лише тому, що я не можу вийти за нього заміж, не заподіявши йому прикрощів; але з тих самих причин, чи варто мені дозволити королю стати викрадачем малоцінного, щоправда, блага, але якому кохання надає відому гідність? Отже, я прошу тебе тільки навчити мене почесно звільнитися від зобов'язань стосовно тієї чи іншої сторони, порадити, яким чином я можу з честю вийти з цього становища.

- Дорога Луїзо, - відповіла, помовчавши, Монтале, - я не належу до числа семи грецьких мудреців*, і я не знаю непорушних правил поведінки. Зате в мене є деякий досвід, і я можу тобі сказати, що жінки просять таких порад, тільки коли бувають поставлені в дуже скрутне становище. Ти дала урочисту обіцянку, у тебе є почуття честі. Тому, якщо, взявши на себе таке зобов'язання, ти не знаєш, як вчинити, то чужа порада - а для люблячого серця все буде чужим - не виведе тебе зі скрути. Ні, я не буду давати тобі порад, тим паче що на твоєму місці я почувалася б ще більш збентеженою, отримавши пораду, ніж до її отримання. Усе, що я можу зробити, це запитати: хочеш, щоб я тобі допомагала?

- Дуже хочу.

- Чудово; це головне... Скажи, якої ж допомоги ти чекаєш від мене?

- Але спершу скажи мені, Оро, - промовила Лавальєр, потискаючи руку подруги, - на чиєму ти боці?

- На твоїй, якщо ти справді дружньо ставишся до мене.

- Адже принцеса довіряє тобі всі свої таємниці?

- Тим паче я можу бути корисною тобі; якби я нічого не знала щодо намірів принцеси, я не могла б тобі допомогти і, отже, від знайомства зі мною тобі б не було жодної користі. Дружба завжди живиться такого роду взаємними послугами.

- Отже, ти, як і раніше, залишишся другом принцеси?

- Звісно. Ти незадоволена цим?

- Ні, - знизала плечима Лавальєр, якій ця цинічна відвертість здавалася образливою.

- Ось і чудово, - вигукнула Монтале, - інакше ти була б дурепою.

- Отже, ти мені будеш допомагати?

- З великою готовністю, особливо якщо ти відплатиш мені тим самим.

- Можна подумати, що ти не знаєш мене, - образилася Лавальєр, дивлячись на Монтале широко розкритими від подиву очима.

- Гм, гм! Відтоді як ми при дворі, люба Луїзо, ми дуже змінилися.

- Як так?

- Та дуже просто; хіба там, у Блуа, ти була другою королевою Франції?

Лавальєр опустила голову і заплакала.

Монтале співчутливо подивилася на неї і прошепотіла:

- Бідолаха!

Потім, схаменувшись, сказала:

- Бідний король!

Вона поцілувала Луїзу в лоб і пішла у свою кімнату чекати на Малікорна.

CLXXV. Портрет

Під час хвороби, відомої під назвою кохання, напади повторюються спочатку дуже часто. Потім вони стають дедалі рідшими. Встановивши це як загальну аксіому, будемо продовжувати нашу розповідь.

Наступного дня, тобто в день, коли королем було призначено перше побачення у де Сент-Еньяна, Лавальєр, розсунувши ширми, знайшла на підлозі записку, написану рукою короля. Цю записку було просунуто з нижнього поверху в щілину паркету. Нічия нескромна рука, нічий цікавий погляд не міг проникнути туди, куди проник цей папірець. Це була вигадка Малікорна. Не бажаючи, щоб король був усім зобов'язаний де Сент-Еньяну, він з власної волі вирішив узяти на себе роль листоноші.

Лавальєр з жадібністю прочитала записку, в якій призначалося побачення о другій годині дня і давалося пояснення, як піднімати люк. «Одягніться ошатніше», - стояло в приписці. Ці слова здивували дівчину, але водночас заспокоїли її.

Час рухався повільно. Нарешті призначений час настав.

Пунктуальна, як жриця Геро*, Луїза підняла люк, тільки-но пробило дві години, і побачила внизу короля, який шанобливо подав їй руку. Ця увага глибоко її зворушила.

Коли Лавальєр спустилася, до неї, посміхаючись, підійшов граф і з вишуканим поклоном подякував за надану честь. Потім, обернувшись до короля, він додав:

- Господарю, він тут.

Лавальєр із занепокоєнням глянула на Людовіка.

- Мадемуазель, - сказав король, - я не без умислу просив вас зробити мені честь і спуститися сюди. Я запросив прекрасного художника, який вміє досконало передавати схожість, і бажаю, щоб ви дозволили йому написати ваш портрет. Втім, якщо ви неодмінно цього вимагатимете, портрет залишиться у вас.

Лавальєр почервоніла.

- Ви бачите, - додав король, - ми будемо тут навіть не втрьох, а вчотирьох. Словом, якщо ми не наодинці, тут буде стільки гостей, скільки ви забажаєте.

Лавальєр тихенько потиснула пальці короля.

- Перейдемо в сусідню кімнату, якщо буде завгодно вашій величності, - запропонував де Сент-Еньян.

Він відчинив двері і пропустив гостей.

Король ішов за Лавальєр, милуючись її ніжною рожевою шиєю, на яку спускалися завитки білявого волосся. Лавальєр була у світло-сірій шовковій сукні; агатове намисто відтіняло білизну її шкіри. У маленьких витончених руках вона тримала букет з браток і бенгальських троянд, над якими, немов чаша з ароматами, височів гарлемський тюльпан із сірувато-фіолетовими пелюстками, що коштував садівникові п'яти років старанних зусиль, а королеві п'яти тисяч ліврів.

У кімнаті, щойно відкритій де Сент-Еньяном, стояв молодий чоловік в оксамитовому костюмі, з красивими чорними очима і густим чорним волоссям. Це був художник.

Полотно було приготовлено, на палітрі лежали фарби. Художник вклонився мадемуазель де Лавальєр з цікавістю артиста, який вивчає свою модель, і стримано привітався з королем, як зі звичайним дворянином. Потім, підвівши мадемуазель де Лавальєр до приготованого для неї крісла, він попросив її сісти.

Молода дівчина сіла в крісло граціозно і невимушено; в руках вона тримала квіти, ноги витягнула на подушку, і художник, щоб надати погляду дівчини більшої природності, запропонував їй чимось зайнятися. Людовик XIV з посмішкою

опустився на подушки біля ніг своєї коханої. Таким чином, Лавальєр сиділа, відкинувшись на спинку крісла, з квітами в руці, а король, піднявши очі, пожирав її поглядом. Художник кілька хвилин із задоволенням спостерігав цю групу, а де Сент-Еньян дивився на неї із заздрістю.

Художник швидко зробив ескіз; потім після перших же мазків на сірому тлі стало виступати поетичне обличчя з лагідними очима і рожевими щоками, обрамлене золотистими локонами.

Закохані говорили мало і все дивилися одне на одного. Іноді очі їхні робилися такими млосними, що художникові доводилося переривати роботу, щоб не зобразити замість Лавальєр Еріцину*. Тоді на виручку приходив де Сент-Еньян: він декламував вірші або розповідав історійку в дусі Патрю або Таллемана де Рео*.

Коли Лавальєр втомлювалася, робили перерву.

Аксесуарами до цієї картини слугували таця з китайської порцеляни з найкращими плодами, які можна було знайти, херес, що виблискував топазами в срібних кубках, але художник мав увічнити лише обличчя, найефемерніше явище з усього довкілля.

Людовик упивався коханням, Лавальєр - щастям, де Сент-Еньян - честолюбством.

Так минуло дві години; коли годинник пробив чотири, Лавальєр встала і подала королю знак. Людовик піднявся, підійшов до картини і зробив кілька компліментів художнику. Де Сент-Еньян похвалив схожість, дуже помітну вже після першого сеансу. Лавальєр, своєю чергою, червоніючи, подякувала художнику і пішла в сусідню кімнату, куди за нею пішов король, покликавши де Сент-Еньяна.

- До завтра, чи не так? - звернувся до Лавальєр Людовик.

- Але якщо до мене прийдуть, государю, і не застануть мене?

- Так що ж?

- Що буде зі мною?

- Яка ви боягузка, Луїзо!

- А якщо за мною пришле принцеса?

- Невже не настане день, коли ви самі попросите мене не рахуватися ні з чим і не розлучатися з вами? - вигукнув король.

- Того дня, государю, я буду божевільною, і ви не повинні будете слухати мене.

- До завтра, Луїзо.

Лавальєр зітхнула; потім, не маючи сил чинити опір проханню короля, ледь чутно вимовила:

- Раз ви цього хочете, государю, до завтра.

І з цими словами піднялася сходами і зникла.

- Що ви скажете, государе? - запитав де Сент-Еньян, коли вона зникла.

- Скажу, що вчора я вважав себе найщасливішим зі смертних.

- Невже сьогодні ваша величність вважає себе найнещаснішим із них? - з усмішкою сказав граф.

- Ні. Але це кохання - невгамовна спрага; даремно я ловлю краплі вологи, які твоя винахідливість доставляє мені: що більше я п'ю, то більше мені хочеться пити.

- Пане государе, у цьому частково винні ви самі. Ваша величність самі створили справжній стан речей.

- Ти маєш рацію.

- Тому в подібних випадках, государе, найкращий засіб бути щасливим - вважати себе задоволеним і чекати.

- Чекати? Тобі, значить, знайоме слово «чекати»?

- Повно, государю, повно, не засмучуйтеся. Я вже придумав дещо, придумаю і ще.

Король безнадійно похитав головою.

- Як, государю? Ви вже незадоволені?

- Задоволений, дорогий де Сент-Еньян. Але придумуй швидше, придумуй нове.

- Господарю, я обіцяю вам подумати, ось усе, що я можу сказати.

Не маючи можливості милуватися оригіналом, король захотів ще раз поглянути на портрет. Він вказав художнику на деякі недоліки і пішов. Після цього де Сент-Еньян відпустив художника.

Мольберт, фарби, палітра ще не були прибрані, як з-за портьєри висунулася голова Малікорна. Де Сент-Еньян прийняв його з розпростертими обіймами, але водночас із деяким смутком. Хмара, що затьмарила царське сонце, зі свого боку, затьмарила і його вірного супутника. Малікорн відразу помітив цей наліт смутку на обличчі де Сент-Еньяна.

- Що це, графе, ви такі похмурі? - поцікавився він.

- Не дивно, мій любий. Чи повірите ви, що король незадоволений.

- Незадоволений сходами?

- Ні, навпаки, сходи йому дуже сподобалися.

- Отже, оздоблення кімнат припало йому не до смаку?

- На нього він навіть не звернув уваги. Ні, королю не сподобалося...

- Розумію, графе: йому не сподобалося, що на любовному побаченні були присутні два свідки. Як же ви, графе, не передбачили цього?

- Як міг я передбачити, дорогий Малікорн, якщо я в точності виконав припис короля.

- Його величність дійсно наполягав на вашій присутності?

- Дуже наполягав.

- І запросив також художника, якого я зараз зустрів?

- Вимагав, пане Малікорн, вимагав!

- У такому разі я чудово розумію причину невдоволення його величності.

- Яким же чином він міг залишитися незадоволеним буквальним виконанням свого розпорядження? Нічого не розумію.

Малікорн почухав потилицю.

- О котрій годині король призначив побачення? - запитав він.

- О другій годині.

- А ви очікували короля з якого часу?

- З пів на другу.

- Невже?

- Як же інакше? Гарний був би я, якби запізнився!

Попри всю повагу до де Сент-Еньяна, Малікорн не втримався і знизав плечима.

- А художнику король теж велів прийти о другій годині? - запитав він.

- Ні. Але я привів його сюди о дванадцятій. Краще, щоб художник почекав дві години, ніж король одну хвилину.

Малікорн залився беззвучним сміхом.

- Краще, мій милий, поменше смійтеся і побільше говоріть, - ображено зауважив де Сент-Еньян.

- Ви вимагаєте?

- Благаю.

- Так ось що, графе: якщо ви бажаєте, щоб король був задоволений, то наступного ж разу, коли він прийде...

- Він прийде завтра.

- Отже, якщо ви хочете, щоб король завтра був задоволений...

- Чи хочу я? Що за питання!

- Ну так завтра, коли прийде король, у вас має знайтися найневідкладніша справа, і вам будь-що-будь треба буде відлучитися.

- Що ви говорите?

- На двадцять хвилин.

- Залишити короля одного на цілих двадцять хвилин?! - в жаху вигукнув де Сент-Еньян.

- Ну гаразд, припустимо, що я нічого не сказав, - промовив Малікорн, прямуючи до дверей.

- Ні, ні, дорогий Малікорн, навпаки, висловлюйтеся до кінця, я починаю розуміти. А художник, художник?

- Ну, а художник нехай запізниться на півгодини.

- Ви думаєте, на півгодини?

- Так, я думаю.

- Дорогий мій, я так і зроблю.

- І я впевнений, що не пошкодуєте. Ви мені дозволите зайти завтра впоратися?

- Звичайно.

- Маю честь бути вашим покірним слугою, пане де Сент-Еньян.

І Малікорн пішов із шанобливим поклоном.

- Позитивно, цей малий розумніший за мене, - промовив де Сент-Еньян, переконаний його доводами.

CLXXVI. Гемптон-Корт

Відверта бесіда між Монтале і Луїзою наприкінці передостаннього розділу, природно, приводить нас до головного героя нашої повісті - бідного мандрівного лицаря, вигнаного з Парижа забаганкою короля.

Якщо читачеві заманеться йти за нами, ми переправимося разом із ним через протоку, що відокремлює Кале від Дувра; перетнемо родючу зелену рівнину, зрошену тисячею потічків, що оточує Черінг, Медстон і десяток інших містечок, одне мальовничіше за інше, і опинимося нарешті в Лондоні. А з Лондона, дізнавшись, що Рауль, побувавши у Вайтголлі, а потім у Сент-Джемсі, був прийнятий Монком і дістав доступ до найвимогливішого товариства Карла II, ми, як нишпорки, підемо за ним до однієї з літніх резиденцій Карла II, Гемптон-Корт, на березі Темзи, неподалік від Кінгстона.

У цьому місці річка ще не є тим жвавим шляхом, яким щодня пересувається до півмільйона мандрівників; тут вона ще не піднімає свої хвилі, чорні, як води Коцита*, кажучи: «Я теж море». Ні, це ще тиха і зелена річка з моховистими берегами, з великими широкими заплавами, що відбивають верби і буки, з рідкісними човнами, що заснули там і сям серед очеретиння, в бухтах, порослих вільхою і незабудками.

Пейзаж дуже красивий і спокійний. Цегляний будинок прориває своїми трубами, звідки в'ються сині цівки диму, щільну стіну зеленого гостролиста. Серед високої трави то з'являється, то зникає дитина в червоній блузі, немов мак, що коливається подихом вітру.

Великі білі вівці, заплющивши очі, пережовують жуйку в затінку невисоких осик, і час від часу мартин-рибак, виблискуючи золотаво-смарагдовим пір'ям, наче м'ячик, мчить над водою та легковажно зачіпає в лісі свого побратима рибака, який чатує на лина чи окуня.

Над усім цим раєм, витканим з глибокої тіні і м'якого світла, височіє замок Гемптон-Корт, побудований кардиналом Волсі, який викликав заздрість навіть у короля, тому його власник змушений був подарувати його своєму володареві, Генріху VIII.

Гемптон-Корт, з коричневими стінами, великими вікнами, гарними залізними ґратами, з тисячею башточок, з дивними дзвіницями, з потаємними ходами і фонтанами на подвір'ї, як в Альгамбрі*, Гемптон-Корт - колиска троянд і жасминів. Він тішить зір і нюх, він є чарівною рамкою для чарівної любовної картини, створеної Карлом II, серед чудових полотен Тиціана, Порденоне і Ван-Дейка*, - тим самим Карлом II, у галереї якого висів портрет страченого Карла I, а на дерев'яній обшивці стін виднілися дірки від пуританських куль, випущених солдатами в Кромвеля 24 серпня 1648 року, коли вони привели Карла I до Гемптон-Корту в якості бранця*.

Тут збирав свій двір його син, що вічно жадав задоволень, цей поет у душі, недавній бідняк, який днями насолод відшкодовував кожну хвилину, проведену в поневіряннях та злиднях.

Не м'який газон Гемптон-Корта, такий ніжний, що здається, ніби йдеш оксамитом; не величезні липи, гілки яких, як у верб, звисають аж до самої землі і приховують у своїй тіні коханців і мрійників; не клумби пишних квітів, що оперізують стовбур кожного дерева і слугують ложем для рожевих кущів заввишки двадцять футів, що розкидаються в повітрі, наче величезні снопи, - не цю красу полюбляв Карл II у прекрасному палаці Гемптон-Корт.

Але, можливо, він любив червонувату гладь річки, що вкривалася зморшками від найменшого вітерця і коливалася, немов хвилясте волосся Клеопатри? Або ставки, зарослі ряскою і білими лататтям, що розкривають молочно-білі пелюстки, щоб показати золотисту серцевинку? Ці таємничі лепечучі води, якими плавали чорні лебеді й маленькі ненажерливі качки, що

ганялися за зеленими мухами, що в'ються над квітами, та за жабенятами в їхніх сховках із прохолодного моху?

Можливо, його приваблювали величезні гостролисники, легкі містки, перекинуті через канави, сарни, що миготіли в нескінченних алеях, або плиски, що пурхали серед буксу і конюшини?

Усе це є в Гемптон-Корті; крім того - шпалери білих троянд, що кучерявіють по високих трельяжах і всипають землю запашним снігом своїх пелюсток. У тамтешньому парку є також старі смоковниці з позеленілими стовбурами і з корінням, яке пішло в поетичні й розкішні пласти моху.

Ні, Карл II любив у Гемптон-Корті чарівні жіночі постаті, які після полудня миготіли терасами; він, подібно до Людовіка XIV, наказував видатним художникам фіксувати їхню красу, тож на полотнах залишилися увічненими безліч вродливих очей, які променіли любов'ю.

У день, коли ми приїжджаємо в Гемптон-Корт, небо майже таке ж ніжне і ясне, як у Франції; у повітрі волога теплота; від герані, запашного горошку і геліотропа, тисячами розкиданих по квітнику, поширюється п'янкий аромат.

Година дня. Повернувшись із полювання, король пообідав, побував у герцогині Каслмен* і, довівши таким чином свою вірність офіційній коханці, може до вечора зі спокійною совістю змінювати її.

Весь двір пустує і фліртує. Дами серйозно запитують у кавалерів, які панчохи їм більше пасують: рожеві чи зелені. Карл II оголошує, що єдиний порятунок для жінки - зелені шовкові панчохи, бо такі панчохи носить міс Люсі Стюарт*.

Поки король переконує інших перейняти його смаки, ми займемося молодою пані в темному, що прямує до палацу буковою алеєю, об руку з іншою пані, одягненою в лілову сукню.

Вони минули газон, посеред якого височів гарний фонтан з бронзовими сиренами, і, розмовляючи, піднялися на терасу, уздовж якої тягнулося кілька павільйонів різної форми; майже всі вони були зайняті, і молоді жінки пройшли повз них, не зупиняючись, причому одна почервоніла, а інша замислилася.

Нарешті вони досягли кінця тераси, що виходила на Темзу, і, відшукавши тінистий і прохолодний куточок, сіли на лаву.

- Куди ми йдемо, Стюарте? - запитала молодша.

- Ти ведеш, дорога Грефтон, і я йду за тобою.

- Я?

- Звичайно, ти! Туди, де на лавці чекає і зітхає молодий француз.

Міс Мері Грефтон моментально зупинилася.

- Ні, ні! Я не хочу туди.

- Чому?

- Повернемося, Стюарте.

- Навпаки, підемо далі й пояснимо.

- З приводу чого?

- З приводу того, що віконт де Бражелон завжди зустрічається з тобою, коли ти виходиш, і ти завжди зустрічаєшся з ним, коли він виходить.

- І звідси ти робиш висновок, що він мене любить або що я його люблю?

- А чому б і ні? Він чарівний юнак. Сподіваюся, ніхто мене не чує? - сказала міс Люсі Стюарт, озираючись з посмішкою, яка доводила, втім, що її занепокоєння не настільки велике.

- Ні, ні, - відповідала Мері, - король у своєму овальному кабінеті з герцогом Бекінгемом.

- До речі, з приводу герцога, Мері...

- Що?

- Мені здається, що після повернення з Франції він оголосив себе твоїм лицарем. Як ти до цього ставишся?

Мері Грефтон знизала плечима.

- Ну добре! Я запитаю про це красеня Бражелона, - засміялася Стюарт. - Ходімо скоріше до нього.

- Навіщо?

- Мені потрібно з ним поговорити.

- Почекай. Мені раніше потрібно поговорити з тобою. Скажи, Стюарте, адже ти знаєш маленькі секрети короля?

- Ти думаєш?

- Кому ж більше їх знати! Скажи, чому пан де Бражелон в Англії? Що він тут робить?

- Те, що робить всякий дворянин, посланий одним королем до іншого.

- Припустимо. Однак хоча ми й не сильні в політиці, ми все ж таки настільки розуміємося на ній, щоб бачити, що в пана де Бражелона немає тут жодної серйозної справи.

- Послухай, - сказала Стюарт з удаваною важливістю. - Я, так і бути, видам тобі державну таємницю. Хочеш, я перекажу тобі вірчий лист короля Людовика Чотирнадцятого до його величності Карла Другого, привезений паном Бражелоном?

- Звичайно, хочу.

- Ось воно: «Брате мій! Я посилаю вам придворного, сина людини, яку ви любите. Прошу вас добре прийняти його і вселити йому любов до Англії».

- Тільки й усього?

- Так... або щось у цьому роді. Не відповідаю за точність виразів, але сенс такий.

- І що ж звідси випливає? Або, вірніше, який висновок зробив король?

- Що у його величності, короля Франції, був якийсь привід видалити пана де Бражелона і одружити його... де-небудь за межами Франції.

- Отже, завдяки цьому листу...

- Як тобі відомо, король Карл Другий прийняв пана де Бражелона чудово і по-дружньому; він надав йому кращу кімнату у Вайтголлі, і оскільки ти є тепер прикрасою двору, ти відкинула любов короля... Досить, не червонішай... то король побажав привернути тебе до француза і піднести йому прекрасний подарунок. Ось чому ти - спадкоємиця трьохсот тисяч, майбутня герцогиня, вродлива і добра - береш участь, за бажанням короля, у всіх прогулянках, які робить пан де Бражелон. Словом, тут влаштовано щось на зразок змови. І ось, якщо ти хочеш підпалити гніт, я даю тобі вогонь.

Міс Мері чарівно посміхнулася і потиснула руку подруги:

- Подякуй королю.

- Неодмінно. Але стережися, пан Бекінгем ревнивий! - погрозила Стюарт.

Не встигла вона вимовити ці слова, як з одного павільйону на терасі з'явився герцог і, підійшовши до дам, з посмішкою сказав:

- Ви помиляєтеся, міс Люсі. Я не ревнивий і ось вам доказ, міс Мері: он там мріє на самоті віконт де Бражелон, який, на вашу думку, має бути причиною моїх ревнощів. Бідолаха! Сподіваюся, що ви не відмовитеся розділити його самотність, а я хочу поговорити наодинці з міс Люсі Стюарт.

І, вклонившись Люсі, герцог додав:

- Дозвольте мені запропонувати вам руку і провести до короля, який чекає на нас.

Із цими словами Бекінгем повів міс Люсі Стюарт.

Залишившись одна, Мері Грефтон сиділа кілька миттєвостей нерухомо, потупивши голову з грацією, властивою молоденьким англійкам; очі її були нерішуче спрямовані на Рауля, а в серці точилася боротьба, про яку можна було судити з того, що її щоки то бліднули, то червоніли. Нарешті вона,

мабуть, зважилася і досить твердими кроками підійшла до лавки, на якій, як сказав герцог, Рауль мріяв на самоті.

Хоч якими легкими були кроки міс Мері, звук їх привернув увагу Рауля. Він озирнувся, помітив молоду дівчину і пішов їй назустріч.

- Мене до вас послали, пане, - заговорила Мері Грефтон, - ви мене приймаєте?

- Кому ж я зобов'язаний таким щастям, мадемуазель? - запитав Рауль.

- Пану Бекінгему, - з удаваною веселістю поклонилася Мері.

- Герцогу Бекінгему, який так домагається вашого дорогоцінного товариства? Чи можливо, мадемуазель?

- Справді, пане, як бачите, всі домовилися влаштувати так, щоб ми проводили разом найкращу або, точніше, більшу частину дня. Учора король мені наказав бути за столом поруч із вами; сьогодні герцог пропонує мені посидіти з вами на лавці.

- І він пішов, щоб звільнити місце? - зніяковіло промовив Рауль.

- Подивіться на поворот алеї: він іде з міс Стюарт. Скажіть, віконт, у вас у Франції кавалери теж роблять такі люб'язності?

- Я не можу, мадемуазель, сказати вам точно, що роблять у Франції, тому що мене навряд чи можна назвати французом. Я побував у багатьох країнах, майже завжди як солдат; крім того, я провів багато часу в селі. Я справжній дикун.

- Англія вам не подобається, чи не так?

- Не знаю, - неуважно і зі зітханням відповідав Рауль.

- Як не знаєте?

- Вибачте, - поспішно промовив Рауль, струшуючи головою і збираючись з думками. - Вибачте, я не розчув.

- Ах, - зітхнула дівчина, - даремно герцог Бекінгем прислав мене сюди!

- Даремно? - з жвавістю запитав Рауль. - Так, ви маєте рацію, я людина похмура, вам зі мною нудно. Пану Бекінгему не слід було посилати вас до мене.

- Саме тому, що мені не нудно з вами, - заперечила Мері своїм ніжним голосом, - пану Бекінгему не слід було посилати мене до вас.

Рауль зніяковів і почервонів.

- Яким чином пан Бекінгем міг послати вас до мене? Адже він вас любить, і ви його любите...

- Ні, - відповіла Мері, - ні, герцог Бекінгем не кохає мене, він кохає герцогиню Орлеанську; що ж стосується мене, то я не маю жодних почуттів до герцога.

Рауль зі здивуванням подивився на дівчину.

- Ви друг герцога, віконт? - запитала вона.

- Герцог удостоює мене честі називати своїм другом, відколи ми познайомилися з ним у Франції.

- Отже, ви прості знайомі?

- Ні, тому що герцог Бекінгем близький друг людини, яку я люблю, як брата.

- Графа де Гіша?

- Так, мадемуазель.

- Який закоханий у герцогиню Орлеанську?

- Що ви говорите?

- І любимо нею, - спокійно закінчила дівчина.

Рауль опустив голову; міс Мері Грефтон продовжувала зі зітханням:

- Вони дуже щасливі... Покиньте мене, пане де Бражелон, бо герцог вельми невдало запропонував мене вам у супутниці. Ваше серце зайняте іншою, і ви даруєте мені вашу увагу, як милостиню. Зізнайтеся, зізнайтеся... Було б погано з вашого боку, віконт, не сказати правди.

- Дозвольте, я зізнаюся.

Грефтон глянула на нього. Бражелон тримався так просто і був такий гарний, в очах його світилося стільки прямоти й рішучості, що міс Мері не могла запідозрити його в неввічливості або дурості. Вона зрозуміла, що Рауль кохає іншу, кохає найщирішим чином!

- Так, звісно, - промовила вона. - Ви закохані в якусь француженку.

Рауль поклонився.

- Герцог знає про ваше кохання?

- Про неї ніхто не знає, - відповідав Рауль.

- Чому ж ви сказали про це мені?

- Мадемуазель...

- Зізнайтеся.

- Не можу.

- Отже, перший крок доведеться зробити мені. Ви не хочете говорити, бо переконані тепер, що я не люблю герцога, що я, можливо, полюбила б вас. Ви щира і скромна людина, яка не бажає профанувати справжнє почуття; ви вважали за краще сказати мені, незважаючи на вашу молодість і мою красу: «Моя любов у Франції». Дякую вам, пане де Бражелоне, ви шляхетна людина, і я надалі буду ще більше любити вас... по-дружньому.

Але досить про мене, поговоримо про вас. Забудьте, що міс Грефтон говорила вам про себе, скажіть мені краще, чому ви сумні, чому за останні дні ви стали сумувати ще більше?

Рауль був до глибини серця схвильований цим ніжним і задушевним голосом; він не знайшов, що відповісти, і Мері знову прийшла йому на допомогу.

- Пожалійте мене, - сказала вона. - Моя мати була француженка. Отже, я можу сказати, що за кров'ю і душею я француженка. Але над моєю французькою палкістю вічно розстеляється англійський туман і англійська нудьга. Саме в мене народжуються золоті мрії про п'янке щастя, але туман огортає їх, і вони тануть. Так сталося і тепер. Вибачте, досить про це, дайте мені вашу руку і повідайте другу про свої прикрощі.

- Ви кажете, що ви француженка душею і по крові?

- Так, моя мати була француженкою, а мій батько, друг короля Карла Першого, емігрував до Франції; таким чином, під час суду над королем і правління Кромвеля я виховувалася в Парижі. Після реставрації Карла Другого мій батько повернувся в Англію і майже одразу ж помер. Тоді король подарував мені титул герцогині і збільшив мої володіння.

- У вас є родичі у Франції?

- Є сестра, яка старша за мене на сім чи вісім років; вона вийшла заміж у Франції і встигла вже овдовіти. Це маркіза де Бельєр.

Рауль встав із місця.

- Ви її знаєте?

- Я чув це ім'я.

- Вона теж любить, і її останні листи говорять мені, що вона щаслива. У мене, як я вже сказала вам, пане де Бражелон, половина її душі, але немає і сотої частки її щастя. Поговоримо тепер про вас. Кого ви любите у Франції?

- Одну милу дівчину, чисту і ніжну, як лілія.

- Але якщо вона теж любить вас, то чому ви сумні?

- До мене дійшли чутки, що вона мене більше не любить.

- Сподіваюся, ви їм не вірите?

- Лист, у якому повідомляється про це, не підписано.

- Анонім! Тут криється зрада, - промовила міс Грефтон.

- Погляньте, - сказав Рауль, подаючи дівчині сто разів прочитану ним записку.

Мері Грефтон взяла листок і прочитала:

«Віконт, ви добре робите, що розважаєтеся з придворними красунями в Англії, бо при дворі короля Людовіка Чотирнадцятого замок вашого кохання

обложений. Залишайтеся тому в Лондоні назавжди, бідний віконт, або скоріше повертайтеся в Париж».

- Без підпису? - запитала Мері.
- Без підпису.
- Отже, не вірте.
- Але я отримав ще один лист.
- Від кого?
- Від пана де Гіша.
- О, це інша справа! Що ж він вам пише?
- Читайте.

«Друже мій, я поранений, хворий. Поверніться, Раулю, поверніться!
Де Гіш».

- Що ж ви збираєтеся робити? - запитала Мері, у якої завмерло серце.

- Отримавши цей лист, я хотів було негайно ж випросити згоди короля на від'їзд.

- Коли ж ви отримали лист?

- Позавчора.

- На ньому стоїть позначка «Фонтенбло».

- Дивно, чи не так? Двір у Парижі. Словом, я поїхав би. Але коли я звернувся до короля з проханням про від'їзд, він розсміявся і сказав: «Пане посол, чому ви вирішили виїхати? Хіба ваш государ відкликає вас?» Я почервонів, зніяковів. Справді, король послав мене сюди, і я не отримав від нього наказу повернутися.

Мері зсунула брови і задумалася.

- І ви залишаєтеся? - здивувалася вона.

- Доводиться, мадемуазель.

- А та, кого ви любите...

- Так?

- Вона вам писала?

- Жодного разу.

- Жодного разу? Значить, вона вас не любить?

- Принаймні з часу мого від'їзду до Англії вона не надіслала жодного листа.

- А раніше писала?

- Іноді... О, я впевнений, їй щось завадило!

- Ось і герцог: ні слова про нашу розмову!

Дійсно, наприкінці алеї з'явився герцог; він був один і з посмішкою підійшов до співрозмовників, простягаючи їм руку.

- Домовилися? - поцікавився він.

- Про що? - здивувалася Мері Грефтон.

- Про те, що може зробити вас щасливою, дорога Мері, і розсіяти смуток Рауля.

- Я не розумію вас, мілорде, - вимовив Рауль.

- Дозволите мені говорити при віконті, міс Мері? - з посмішкою попросив Бекінгем.

- Якщо ви хочете сказати, - гордо відповіла Мері, - що я готова була полюбити пана де Бражелона, то не трудіться. Я сама вже сказала йому про це.

Трохи подумавши, Бекінгем без жодного збентеження відповів:

- Я залишив вас із віконтом саме тому, що знаю ваш тонкий розум і делікатність; його хворе серце може зцілити тільки такий вправний лікар, як ви.

- Але ж перш ніж заговорити про серце пана де Бражелона, ви говорили мені про ваше власне. Виходить, ви хочете, щоб я взялася лікувати відразу два серця?

- Це правда, міс Мері. Але ви маєте визнати, що я швидко відмовився від вашої допомоги, переконавшись у невиліковності своєї рани.

Мері на мить задумалася.

- Мілорд, - продовжувала вона, - пан де Бражелон щасливий. Він кохає і коханий. Отже, і йому не потрібен лікар.

- На пана де Бражелона, - сказав Бекінгем, - чекає важка хвороба, і йому більше, ніж будь-коли, знадобиться дбайливе лікування.

- Що ви маєте на увазі, мілорде? - з жвавістю запитав Рауль.

- Вам я нічого не скажу. Але якщо ви бажаєте, я посвячу міс Мері в такі речі, яких вам не можна чути.

- Мілорде, ви щось знаєте і піддаєте мене тортурам!

- Я знаю, що міс Мері Грефтон найчарівніше створіння, яке може зустріти на своєму шляху хворе серце.

- Мілорде, я вже сказала вам, що віконт де Бражелон кохає іншу, - промовила Мері.

- Даремно.

- Ви щось приховуєте, герцогу! Поясніть, чому я кохаю даремно?

- Але кого ж він кохає? - вигукнула Мері.

- Він кохає жінку, негідну його, - спокійно відповідав Бекінгем із флегматичністю, яка властива тільки англійцям.

Міс Мері Грефтон скрикнула, і її порив не менше, ніж слова Бекінгема, викликав у Бражелона трепет.

- Герцогу, ви вимовили слова, пояснення яких я, не зволікаючи ні секунди, вирушаю шукати в Парижі.

- Ви залишитеся тут, - твердо вимовив Бекінгем.

- Я?

- Так, ви.

- Чому ж?

- Та тому, що ви не маєте права виїхати, і доручення, дане королем, не кидають заради жінки, хоча б вона була так само гідна любові, як Мері Грефтон.

- У такому разі поясніть мені все.

- Добре. Але ви залишитеся?

- Так, якщо ви будете зі мною відверті.

Бекінгем відкрив уже рота, щоб розповісти все, що він знав, але в цю хвилину наприкінці тераси з'явився лакей і підійшов до павільйону, у якому перебував король із міс Люсі Стюарт. За лакеєм слідував запилений кур'єр, який, очевидно, лише кілька хвилин тому ступив на землю.

- Кур'єр із Франції! Від принцеси! - вигукнув Рауль, упізнавши ліврею слуг принцеси.

Кур'єр попросив доповісти про себе королю: герцог і міс Грефтон обмінялися багатозначними поглядами.

CLXXVII. Кур'єр принцеси

Карл II доводив або намагався довести міс Стюарт, що він думає тільки про неї; він обіцяв їй таку саму любов, яку його дід, Генріх IV, відчував до Габріелі. На жаль для Карла II, він невдало вибрав день, бо саме цього дня міс Стюарт надумала змусити його ревнувати. Тому, вислухавши запевнення короля, вона зовсім не розчулилася, як сподівався Карл II, а дзвінко розреготалася.

- Ах, государ, государ! - зі сміхом вигукнула вона. - Якби я захотіла попросити у вас докази вашої любові, як мені було б легко викрити вас у брехні.

- Послухайте, - сказав їй Карл, - ви знаєте мої картини Рафаеля, знаєте, як я ними дорожу. Усі мені заздрять. Ви знаєте також, що мій батько купив їх через Ван-Дейка. Хочете, я сьогодні ж накажу віднести їх до вас?

- Ні, - відповіла міс Стюарт, - тримайте їх у себе, государе, мені ніде помістити таких знатних гостей.

- У такому разі я подарую вам Гемптон-Корт.

- До чого така щедрість, государе, краще любіть довше, ось усе, чого я від вас прошу.

- Я буду любити вас завжди. Досить цього?

- Ви смієтеся, государю.

- Хіба ви хочете, щоб я плакав?

- Ні, але мені хотілося б бачити вас у більш меланхолійному настрої.

- Боже збережи, красуне. Я вже достатньо погорював: чотирнадцять років вигнання, бідності, принижень! Мені здається, борг сплачено; крім того, меланхолія нам не личить.

- Ви помиляєтеся: погляньте на молодого француза.

- На віконта де Бражелона? Ви теж? От прокляття! Видно, всі мої дами з розуму зійдуть через нього. Але ж у нього є причина для меланхолії.

- Яка?

- Ви хочете, щоб я видав вам державну таємницю?

- Так, хочу; адже ви сказали, що готові зробити все, чого я побажаю.

- Ну добре, йому тут нудно. Задоволені ви?

- Йому нудно?

- Так. Хіба це не доводить, що він дурний?

- Чому ж дурний?

- Та як же! Посудіть: я йому дозволяю любити міс Мері Грефтон, а він сумує!

- Мило! Отже, якби міс Люсі Стюарт не кохала вас, ви втішилися б, полюбивши міс Мері Грефтон?

- Я цього не кажу. Адже ви чудово знаєте, що Мері Грефтон мене не любить, а втративши кохання, людина втішається, тільки знайшовши нове кохання. Але, повторюю, йдеться не про мене, а про цю молоду людину. Щоправда, подумаєш, що та, кого він покидає, - Олена*; зрозуміло, Олена до Паріса.

- Отже, цей молодий чоловік когось покидає?

- Точніше, його залишають.

- Бідолаха! Ну що ж, по заслузі!

- Чому по заслугах?

- А навіщо він поїхав?

- Ви думаєте, він поїхав зі своєї волі?

- Невже його змусили?

- Йому наказали, люба Стюарт; він виїхав із Парижа за наказом.

- За чиїм же наказом?

- Вгадайте.

- За наказом короля?

- Саме так.

- Ви мені відкриваєте очі.

- Принаймні нікому не кажіть про це.

- Ви знаєте, що я стриманіший за іншого чоловіка. Отже, його заслав король?

- Так.

- І за його відсутності викрадає його кохану?

- Так, і уявіть, бідний хлопчик, замість того щоб дякувати королю, скаржиться!

- Дякувати королю за викрадення коханої? Хіба можна говорити такі речі при жінках, особливо при коханках, государю?

- Але зрозумійте мене: якби та, кого забирає в нього король, була міс Грефтон або міс Стюарт, я поділяв би його думку і навіть вважав би, що він мало сумує; але це якась сухотлива кульгава хромоножка... До біса вірність, як кажуть у Франції! Відмовлятися від багатої заради бідної, від люблячої заради ошуканки - та чи бачена це справа?

- А ви думаєте, государе, що Мері справді хоче сподобатися віконту?

- Думаю.

- Тоді віконт звикне до Англії. Мері дівчина з головою і доб'ється свого.

- Боюся, дорога міс Стюарт, що цього не буде: тільки вчора віконт просив у мене дозволу виїхати.

- І ви йому відмовили?

- Ще б пак: Людовик дуже бажає його відсутності, і моє самолюбство тепер зачеплене; я не хочу, щоб говорили, ніби я запропонував цьому юнакові найспокусливішу приманку в Англії...

- Ви дуже люб'язні, государе, - з чарівною посмішкою сказала міс Стюарт.

- Зрозуміло, міс Стюарт не береться до уваги, - вибачився король. - Вона приманка королівська, і раз я попався на неї, сподіваюся, ніхто інший на неї не зазіхне... Отже, я не хочу даремно строїти оченята цьому молодику; він залишиться тут і тут одружиться, клянуся вам!..

- І сподіваюся, коли одружиться, не сердитиметься на вашу величність, а буде вам вдячний. Тут усі безперервно намагаються догодити йому, навіть пан Бекінгем, який - неймовірна річ! - поступається йому дорогою.

- І навіть міс Стюарт, яка називає його чарівним!

- Послухайте, государе, ви достатньо хвалили мені міс Грефтон, дозвольте ж і мені похвалити трохи пана де Бражелона. До речі, віднедавна ваша доброта дивує мене; ви думаєте про відсутніх, пробачаєте образи, ви майже досконалість. Звідки це?

Карл II розсміявся:

- Усе це тому, що ви дозволяєте мені любити себе.

- О, напевно, є ще й інша причина!

- Так, я надаю люб'язність моєму братові, Людовіку Чотирнадцятому.

- І це не все.

- Ну, якщо ви вже так домагаєтеся, я вам скажу: Бекінгем доручив моєму піклуванню цього юнака, сказавши: «Государ, заради віконта де Бражелона я відмовляюся від міс Грефтон; наслідуйте мій приклад».

- О, герцог - лицар, що й казати!

- Повно! Тепер ви стали розхвалювати Бекінгема. Здається, ви маєте намір звести мене сьогодні.

У цей момент у двері постукали.

- Хто сміє турбувати нас?

- Право, государе, - сказала Стюарт, - ваше «хто сміє» надто самовпевнене, і щоб покарати вас...

Вона сама підійшла до дверей і відчинила їх.

- Ах, це кур'єр із Франції! Можливо, від моєї сестри? - вигукнув Карл.

- Так, государе, - поклонився лакей, - із надзвичайним дорученням.

- Нехай увійде скоріше, - наказав Карл.

Кур'єр увійшов.

- У вас лист від її високості герцогині Орлеанської?

- Так, государе, - відповів кур'єр, - і настільки нагальне, що я витратив тільки двадцять шість годин на доставку його вашій величності, причому втратив у Кале три чверті години.

- Вашу старанність буде винагороджено, - сказав король, розкриваючи лист.

Прочитавши його, він розреготався:

- Право, я нічого не розумію.

І знову прочитав лист.

Міс Стюарт трималася шанобливо, пригнічуючи пекучу цікавість.

- Френсісе, - звернувся король до лакея, - звеліть пригостити кур'єра і покладіть його спати, а завтра біля узголів'я він знайде гаманець із п'ятдесятьма луїдорами.

- Государ!

- Ступай, друже мій, ступай! У моєї сестри були підстави квапити тебе; справа поспішна.

І він розреготався ще голосніше.

Кур'єр, камердинер і сама міс Стюарт не знали, як триматися.

- Ах! - вигукнув король, відкидаючись на спинку крісла. - Подумати тільки, що ти загнав... скільки коней?

- Двох.

- Двох коней, щоб привезти цю звістку! Ступай, друже мій, ступай.

Кур'єр пішов у супроводі комердинера.

Карл II підійшов до вікна, відчинив його і, висунувшись назовні, крикнув:

- Герцог Бекінгем, дорогий Бекінгем, йдіть швидше сюди!

Герцог поспішив на поклик, але, побачивши міс Стюарт, зупинився на порозі, не наважуючись увійти.

- Увійди ж, герцог, і замкни за собою двері.

Бекінгем послухався і, бачачи, що король веселий, з посмішкою підійшов до нього.

- Ну, дорогий герцогу, як твої справи з французом?

- Я майже в розпачі, государю.

- Чому?

- Бо чарівна міс Грефтон хоче вийти за нього заміж, а він не бажає одружуватися з нею.

- Та цей француз якийсь простак! - вигукнула міс Стюарт. - Нехай він скаже так чи ні. Потрібно цьому покласти край.

- Але ви знаєте або повинні знати, пані пані, - серйозно вимовив герцог, - що пан де Бражелон кохає іншу.

- У такому разі, - зауважив король, приходячи на допомогу міс Стюарт, - нехай він просто скаже ні.

- А я йому весь час доводив, що він чинить погано, не кажучи так!

- Отже, ти повідомив йому, що Лавальєр його обманює?

- Так, абсолютно недвозначно.

- Що ж він сказав у відповідь?

- Так підстрибнув, точно збирався перескочити Ла-Манш.

- Нарешті він зробив хоч що-небудь! - зітхнула міс Стюарт. - І то добре.

- Але я втримав його, - продовжував Бекінгем, - я залишив його з міс Мері і сподіваюся, що тепер він не поїде, як збирався.

- Він збирався їхати? - вигукнув король.

- Одну мить мені здавалося, що ніякими людськими силами його неможливо буде втримати; але очі міс Мері спрямовані на нього: він залишиться.

- Ось ти й помилився, Бекінгем! - сказав король, знову розреготавшись. - Цей нещасний приречений.

- Приречений на що?

- На те, щоб бути обдуреним або ще гірше: на власні очі упевнитися в цьому.

- На відстані та за допомогою міс Грефтон удар буде послаблено.

- Анітрохи; йому не прийде на допомогу ні відстань, ні міс Грефтон. Бражелон вирушить до Парижа за годину.

Бекінгем здригнувся, міс Стюарт широко розплющила очі.

- Але ж ваша величність знаєте, що це неможливо. - знизав плечима герцог.

- На жаль, дорогий Бекінгем, тепер неможливе зворотне.

- Господарю, уявіть, що цей молодий чоловік - лев.

- Припустимо.

- І що гнів його жахливий.

- Не сперечаюся, друже мій.

- І якщо він побачить своє нещастя на власні очі, тим гірше для винуватця цього нещастя.

- Дуже може бути. Але що ж робити?

- Якби цим винуватцем був сам король, - вигукнув Бекінгем, - я не поручився б за його безпеку!

- О, у короля є мушкетери, - спокійно промовив Карл. - Я знаю, що це таке: мені самому доводилося чекати в передпокої в Блуа. У нього є пан д'Артаньян. Ось це охоронець! Я не побоявся б двадцяти розлючених Бражелонів, якби в мене було четверо таких вартових, як д'Артаньян!

- Усе ж, ваша величність, подумайте про це, - наполягав Бекінгем.

- Ось дивись, - відповів Карл II, простягаючи лист герцогу, - і суди сам. Як би ти вчинив на моєму місці?

Бекінгем узяв лист принцеси і повільно прочитав його, тремтячи від хвилювання:

«Заради себе, заради мене, заради честі й добробуту всіх негайно відішліть до Франції віконта де Бражелона. Віддана вам сестра Генрієтта».

- Що ти на це скажеш, герцог?

- Їй-богу, нічого, - відповів приголомшений Бекінгем.

- Невже ти порадиш мені, - з наголосом вимовив король, - не послухатися моєї сестри, коли вона так наполегливо просить мене?

- Боже збережи, государе, і все ж...

- Ти не прочитав приписки, герцог; вона внизу, і я сам не відразу помітив її, читай.

Герцог розгорнув аркуш і прочитав:

«Тисяча привітань тим, хто мене любить».

Герцог зблід і поник головою; листок затремтів у його пальцях, немов папір перетворився на важкий свинець.

Король почекав хвилину і, бачачи, що Бекінгем мовчить, заговорив:

- Отже, нехай він кориться своїй долі, як ми коримося нашій. Кожен повинен перенести свою міру страждань: я вже відстраждав за себе і за своїх; я ніс подвійний хрест. Тепер до біса турботи! Пришли мені, герцог, цього дворянина.

Герцог відчинив ґратчасті двері павільйону і, показуючи королю на Рауля і Мері, які йшли пліч-о-пліч, промовив:

- Ах, государе, яка це жорстокість по відношенню до бідної міс Грефтон.

- Повно, повно, клич! - сказав Карл II, хмурячи чорні брови. - Як усі тут стали чутливі! Право, міс Стюарт витирає собі очі. Ах, проклятий француз!

Герцог покликав Рауля, а сам запропонував руку міс Грефтон.

- Пане де Бражелоне, - почав Карл II, - чи не правда, третього дня ви просили у мене дозволу повернутися в Париж?

- Так, государю, - відповів Рауль, спантеличений таким вступом.

- І я вам відмовив, дорогий віконт?

- Так, государю.

- Що ж, ви залишилися незадоволені мною?

- Ні, государе, тому що, звичайно, у вашої величності були підстави для відмови. Ваша величність така мудра і така добра, що всі ваші рішення треба приймати з вдячністю.

- Я начебто послався при цьому на те, що французький король не висловлював бажання відкликати вас з Англії?

- Так, государю. Ви справді сказали це.

- Я передумав, пане де Бражелоне; король справді не призначив терміну для вашого повернення, але він просив мене подбати про те, щоб ви не нудьгували в Англії; очевидно, вам тут не подобається, якщо ви просите мене відпустити вас?

- Я не говорив цього, государю.

- Так, але ваше прохання означало, що жити в іншому місці вам було б приємніше, ніж тут.

У цю мить Рауль обернувся до дверей, де, притулившись до одвірка, поруч із герцогом Бекінгемом, стояла бліда й засмучена міс Грефтон.

- Ви не відповідаєте? - продовжував Карл. - Старе прислів'я каже: «Мовчання - знак згоди»*. Отже, пане де Бражелон, я можу задовольнити ваше бажання; ви можете, коли захочете, виїхати до Франції. Я вам дозволяю.

- Государ!.. - вигукнув Рауль.

- Ах! - зітхнула Мері, стискаючи руку Бекінгема.

- Сьогодні ж увечері ви можете бути в Дуврі, - продовжував король, - приплив починається о другій годині ночі.

Приголомшений Рауль пробурмотів кілька слів, схожих чи то на подяку, чи то на вибачення.

- Прощавайте, пане де Бражелон. Бажаю вам усіх гараздів, - вимовив король, піднімаючись із місця. - Зробіть мені послугу, візьміть на пам'ять цей діамант, який я призначав для весільного подарунка.

Міс Грефтон, здавалося, зараз знепритомніє.

Приймаючи діамант, Рауль відчував, що його коліна тремтять. Він сказав кілька привітальних слів королю і міс Стюарт і підійшов до Бекінгема, щоб попрощатися з ним.

Скориставшись цим моментом, король пішов.

Герцог клопотав біля міс Грефтон, намагаючись підбадьорити її.

- Попросіть його залишитися, мадемуазель, благаю вас, - шепотів Бекінгем.

- Навпаки, я прошу його виїхати, - відповіла, зібравшись із силами, міс Грефтон, - я не з тих жінок, у яких гордість сильніша за всі інші почуття. Якщо його люблять у Франції, нехай він повертається туди і благословляє мене за те, що я порадила йому їхати за своїм щастям. Якщо його, навпаки, там не люблять, нехай він повернеться, я буду любити його, як і раніше, і його нещастя анітрохи не применшать його в моїх очах. На гербі мого роду написано девіз, який закарбувався в моєму серці: «Habenti parum, egenti cuncta» - «Маєтку - мало, тому, хто потребує, - все».

- Сумніваюся, мій друже, - зітхнув Бекінгем, - що ви знайдете у Франції скарб, рівний тому, який залишаєте тут.

- Я думаю, або принаймні сподіваюся, - похмуро промовив Рауль, - що моя кохана гідна мене; якщо ж мене спіткає розчарування, як ви намагалися дати зрозуміти мені, герцогу, я вирву з серця своє кохання, хоча б разом з ним довелося вирвати серце.

Мері Грефтон глянула на Рауля з невимовним співчуттям. Рауль сумно посміхнувся.

- Мадемуазель, - сказав він, - діамант, подарований мені королем, призначався для вас, дозвольте ж мені піднести його вам; якщо я одружуся у Франції, надішліть його мені, якщо не одружуся, залиште у себе.

«Що він хоче сказати?» - подумав Бекінгем, у той час як Рауль шанобливо потискав змерзлу руку Мері.

Міс Грефтон зрозуміла спрямований на неї погляд герцога.

- Якби ця каблучка була обручка, - промовила вона, - я б її не взяла.

- А тим часом ви пропонуєте йому повернутися до вас.

- Ах, герцогу, - зі сльозами вигукнула дівчина, - така жінка, як я, не створена для розради таких людей, як він!

- Отже, ви думаєте, що він не повернеться?

- Ні, не повернеться, - задихаючим голосом вимовила міс Грефтон.

- А я стверджую, що у Франції на нього чекає зруйноване щастя, втрачена наречена... навіть заплямована честь... Що ж залишиться в нього, крім вашого кохання? Відповідайте, Мері, якщо ви знаєте ваше серце!

Міс Грефтон сперлася на руку Бекінгема і, поки Рауль стрімголов тікав липовою алеєю, тихенько проспівала вірші з «Ромео і Джульєтти»:

Потрібно виїхати і жити
Або залишитися і померти.

Коли завмерли звуки її голосу, Рауль зник. Міс Грефтон повернулася до себе, бліда й мовчазна.

Скориставшись присутністю кур'єра, який доставив лист королю, Бекінгем написав принцесі і графу де Гішу.

Король мав рацію. О другій годині ночі, разом із початком припливу, Рауль сідав на корабель, що відходив до Франції.

CLXXVIII. Сент-Еньян дотримується поради Малікорна

Король приділяв багато уваги портрету Лавальєра, тому що йому дуже хотілося, щоб портрет вийшов кращим і щоб сеанси тягнулися довше. Потрібно було бачити, як він стежив за пензлем, чекав закінчення тієї чи іншої деталі, появи того чи іншого тону; він раз у раз пропонував художнику різні зміни, на які той шанобливо погоджувався.

А коли художник, за порадою Малікорна, трохи запізнювався і де Сент-Еньян кудись відлучався, треба було бачити, тільки ніхто цього не бачив, красномовне мовчання, яке з'єднувало в одному зітханні дві душі, що жадали спокою і мрійливості. Хвилини були чарівні. Наблизившись до своєї коханої, король спалював її поглядом і диханням.

Коли в передпокої лунав галас - приходив художник або з вибаченнями повертався де Сент-Еньян, - король починав що-

небудь питати. Лавальєр швидко відповідала йому, і їхні очі говорили де Сент-Еньяну, що під час його відсутності коханці прожили ціле століття.

Словом, Малікорн, цей філософ мимоволі, зумів вселити королю невгамовну пристрасть до його коханої.

Страхи Лавальєр виявилися марними. Ніхто не здогадувався, що вдень вона на дві, на три години йшла зі своєї кімнати. Вона прикидалася нездоровою. Її відвідувачі, перед тим як увійти, стукали. Винахідливий Малікорн придумав акустичний апарат, за допомогою якого Лавальєр, залишаючись у кімнаті де Сент-Еньяна, могла чути стукіт у двері своєї кімнати. Тому, не вдаючись до допомоги інформаторок, вона поверталася до себе, викликаючи, можливо, у своїх відвідувачів деякі підозри, але переможно розсіюючи їх навіть у найзапекліших скептиків.

Коли наступного дня Малікорн з'явився до де Сент-Еньяна дізнатися, як пройшов сеанс, то графу довелося зізнатися, що надана королю на чверть години свобода вплинула на його настрій якнайкраще.

- Потрібно буде збільшити дозу, - зауважив Малікорн, - але потроху, нехай бажання буде виявлено більш явно.

Бажання було виявлено так явно, що на четвертий день художник склав свої речі, так і не дочекавшись повернення де Сент-Еньяна. А граф, повернувшись, побачив на обличчі Лавальєр тінь досади, яку вона була не в силах придушити. Король був ще менш стриманий; він висловив своє невдоволення вельми красномовним рухом плечей. Тоді Лавальєр почервоніла.

«Гаразд, - подумки вимовив де Сент-Еньян. - Сьогодні пан Малікорн буде в захваті».

Справді, Малікорн був у захваті.

- Ну, зрозуміло, - сказав він графу, - мадемуазель де Лавальєр сподівалася, що ви запізнитеся принаймні на десять хвилин.

- А король сподівався - не менше як на півгодини, дорогий Малікорн.

- Ви були б поганим слугою короля, - зауважив Малікорн, - якби відмовили його величності в цьому півгодини.

- А як же художник? - заперечив де Сент-Еньян.

- Я займуся ним сам, - відповів Малікорн, - дайте мені тільки придивитися до виразу облич і узгоджуватися з обставинами. Це мої чарівні засоби: чаклуни визначають висоту сонця і зірок астролябією, а мені достатньо поглянути, чи є кола під очима, опущені або підняті кути рота.

- Так спостерігайте уважніше!

- Не турбуйтеся.

У хитрого Малікорна було вдосталь часу спостерігати. Бо того ж вечора король вирушив до принцеси з королевами і був у неї такий похмурий, зітхав так тяжко, дивився на Лавальєр такими млосними очима, що вночі Малікорн сказав Монтале:

- Завтра.

І вирушив до художника на вулицю Жарден-Сен-Поль із проханням відкласти сеанс на два дні.

Коли Лавальєр, яка вже освоїлася з нижнім поверхом, підняла люк і спустилася, де Сент-Еньяна не було вдома. Король, за звичаєм, чекав на неї біля сходів з букетом у руках; коли вона зійшла, Людовик обійняв її. Схвильована Лавальєр озирнулася, але, не побачивши в кімнаті нікого, крім короля, не розсердилася.

Вони сіли. Людовик помістився біля подушок, на які опустилася Лавальєр, і, поклавши голову на коліна своєї коханої, дивився на неї. Здавалося, настала мить, коли ніщо не могло більше стати між двома душами. Луїза із захватом дивилася на нього. І ось з її лагідних і чистих очей полилося полум'я, потоки якого все глибше проникали в серце короля, спочатку зігріваючи, а потім спалюючи його.

Розпалений дотиком до її тремтливих колін, завмираючи від щастя, коли рука Луїзи опускалася на його волосся, король щохвилини чекав на появу художника або де Сент-Еньяна. У цьому сумному очікуванні він намагався іноді проганяти спокусу, що вливалася в його кров, намагався приспати серце і почуття, відсторонював дійсність, щоб погнатися за тінню.

Але двері не відчинялися. Не з'являлися ні де Сент-Еньян, ні художник; портьєри не ворушилися. Таємнича, повна млості тиша приспала навіть птахів у їхній позолоченій клітці. Переможений король повернув голову і припав гарячими губами до рук Лавальєр; немов збожеволівши, вона конвульсивно притиснула руки до губ закоханого короля.

Людовик упав на коліна, і оскільки голова Лавальєра, як і раніше, була опущена, то його лоб опинився на рівні губ Луїзи, і вона в екстазі торкнулася боязким поцілунком ароматного волосся, що пестило її щоки. Король поклав її в обійми, і вони обмінялися тим першим пекучим поцілунком, який перетворює кохання на маячню.

Цього дня ні де Сент-Еньян, ні художник так і не прийшли.

Важке і солодке сп'яніння, що збуджує почуття, вливає в кров тонку отруту і навіює легкий, схожий на щастя сон, зійшло

на них, подібно до хмари, відокремлюючи минуле життя від життя майбутнього.

Серед цієї дрімоти, сповненої солодких мрій, безперервний шум у верхньому поверсі стривожив було Лавальєр, але не здатний був пробудити її. Але оскільки шум тривав і ставав дедалі виразнішим, то він нарешті повернув до дійсності п'янку любов'ю дівчину. Вона злякано схопилася:

- Хтось мене чекає нагорі. Людовік, Людовік, хіба ви не чуєте?

- Хіба мені не доводиться чекати на вас? - ніжно зупинив її король. - Нехай і інші почекають.

Вона тихо похитала головою і промовила зі сльозами:

- Щастя крадькома... Моя гордість має мовчати, як і моє серце.

Шум відновився.

- Я чую голос Монтале, - сказала Лавальєр і стала швидко підніматися сходами.

Король пішов за нею, не будучи в змозі відійти від неї і покриваючи поцілунками її руки і поділ її сукні.

- Так, так, - повторювала Лавальєр, уже наполовину піднявши люк, - так, це голос Монтале. Мабуть, сталося щось серйозне.

- Ідіть, любов моя, і повертайтеся скоріше.

- Тільки не сьогодні. Прощавайте, прощайте!

І вона ще раз нагнулася, щоб поцілувати свого коханого, а потім зникла.

Дійсно, на неї чекала бліда і схвильована Монтале.

- Швидше, швидше, - повторювала вона, - він іде.

- Хто, хто йде?

- Він! Я це передбачала.

- Хто такий «він»? Та не муч мене!

- Рауль, - прошепотіла Монтале.

- Так, це я! - пролунав веселий голос з останніх сходинок парадних сходів.

Лавальєр голосно скрикнула і відступила назад.

- Це я, я дорога Луїза! - вбігаючи, вигукнув Рауль. - О, я знав, що ви все ще любите мене.

Лавальєр зробила переляканий жест, хотіла щось сказати, але могла вимовити тільки:

- Ні, ні!

І впала в обійми Монтале, пошепки повторюючи:

- Не підходьте до мене!

Монтале знаком зупинила Рауля, який буквально закам'янілий на порозі.

Потім, глянувши в бік ширми, Монтале промовила:

- Ах, яка необережна! Навіть не закрила люк!

І, швидко підбігши до ширм, посунула їх і збиралася закрити люк. Але в цю мить з люка вискочив король, який почув крик Лавальєр і поспішив до неї на допомогу. Він опустився перед нею на коліна, засипаючи запитаннями Монтале, яка вже втратила голову.

Але тут з боку дверей почувся інший відчайдушний крик. Король кинувся в коридор. Монтале спробувала зупинити його, але марно. Покинувши Лавальєр, король вибіг з кімнати. Однак Рауль був уже далеко, і Людовик побачив тільки тінь, що зникла за поворотом коридору.

CLXXIX. Старі друзі

У той час як при дворі кожен був зайнятий своєю справою, якась постать непомітно пробиралася Гревською площею до вже знайомого нам будинку: у день заколоту д'Артаньян брала його в облогу.

Фасад будинку виходив на площу Бодуайє. Цей доволі великий будинок, оточений садами й оперезаний з боку вулиці Сен-Жан залізними крамницями, що захищали його від цікавих поглядів, був укладений ніби в потрійну огорожу з каменю, галасу й зелені, як набальзамована мумія в потрійну труну.

Згаданий нами чоловік ішов твердим кроком, хоча був не першої молодості. Побачивши його плащ цегляного кольору й довгу шпагу, що піднімала цей плащ, усякий визнав би в ньому шукача пригод, а роздивившись уважно його закручені вуса, тонку й гладеньку шкіру щоки, що виднілася з-під його крислатого капелюха, як було не припустити, що його пригоди любовні?

Коли незнайомець увійшов до будинку, на дзвіниці Сен-Жерве годинник пробив вісім. За десять хвилин у ті самі двері постукала пані, яка прийшла в супроводі озброєного лакея; двері негайно ж відчинила якась стара.

Увійшовши, дама відкинула вуаль. Вона вже не була красунею, але ще зберігала привабливість; вона вже не була

молода, але була ще рухлива і представницька. Багатим і ошатним туалетом вона маскувала той вік, який тільки Нінон де Ланкло* з посмішкою виставляла напоказ.

Тільки-но вона увійшла, як описаний нами шевальє наблизився до неї і простягнув руку.

- Здрастуйте, дорога герцогиня.

- Здрастуйте, дорогий Араміс.

Шевальє провів її в елегантно прибрану вітальню, де на склі високих вікон догоряло останнє сонячне проміння, що пробилося між темними вершинами ялин.

Шевальє і дама підсіли один до одного. У жодного зі співрозмовників не було бажання вимагати світла. Вони з таким самим задоволенням занурилися в сутінки, з яким обидва занурили б одне одного в забуття.

- Шевальє, - заговорила герцогиня, - ви не подавали жодних ознак життя від часу нашого побачення у Фонтенбло, і, зізнаюся, ваша поява в день смерті францисканця і ваша причетність до деяких таємниць викликали в мене найбільше здивування, яке я коли-небудь відчувала.

- Я можу вам пояснити мою появу на похоронах і мою причетність до таємниць, - відповів Араміс.

- Але перш за все, - з жвавістю перебила його герцогиня, - поговоримо трохи про себе. Адже ми старі друзі.

- Так, пані сударко, і якщо буде завгодно богу, ми залишимося друзями хоча й не надовго, але, у всякому разі, до смерті.

- Я в цьому впевнена, шевальє, і моє відвідування слугує вам доказом.

- У нас немає більше, герцогиня, колишніх інтересів, - сказав Араміс, анітрохи не намагаючись стримати посмішку, тому що в сутінках неможливо було помітити, чи втратила ця посмішка свою колишню свіжість і привабливість.

- Зате тепер з'явилися інші інтереси, шевальє. У кожного віку свої: ми зрозуміємо одне одного не гірше, ніж за минулих часів, тому давайте поговоримо. Хочете?

- Я до ваших послуг, герцогиня. Вибачте, як ви дізналися мою адресу? І навіщо?

- Навіщо? Я вам уже казала. Цікавість. Мені хотілося знати, чим ви були для францисканця, з яким я вела справи і який так дивно помер. Під час нашого побачення у Фонтенбло, на цвинтарі, біля свіжої могили, ми обидва були так схвильовані, що нічого не могли сказати одне одному.

- Так, пані.

- Розлучившись із вами, я стала дуже шкодувати. Я завжди була дуже допитлива; ви знаєте, по-моєму, пані де Лонгвіль* трохи схожа на мене в цьому відношенні, чи не так?

- Не знаю, - стримано відповідав Араміс.

- Отже, я пошкодувала, - продовжувала герцогиня, - що ми з вами не поговорили на кладовищі. Мені здалося, що старим друзям недобре поводитися так, і я стала шукати нагоди зустрітися з вами, щоб засвідчити вам свою відданість і показати, що бідна небіжчиця, Марі Мішон, залишила на землі тінь, що зберігає багато спогадів.

Араміс нагнувся і люб'язно поцілував руку герцогині.

- Ймовірно, вам було важко відшукати мене?

- Так, - з досадою відповідала вона, бачачи, що Араміс змінює тему розмови. - Але я знала, що ви друг пана Фуке, і стала шукати вас біля пана Фуке.

- Друг пана Фуке? Це перебільшення, пані! - вигукнув шевальє. - Бідний священик, облагодіяний щедрим покровителем, вірне і вдячне серце - ось усе, чим я є для пана Фуке.

- Він вас зробив єпископом?

- Так, герцогиня.

- Але ж це для вас відставка, прекрасний мушкетер.

«Так само, як для тебе політичні інтриги», - подумав Араміс.

- І ви роздобули потрібні вам відомості? - додав він вголос.

- Досить легко. Ви були з ним у Фонтенбло. Ви здійснили маленьку подорож у свою єпархію, тобто в Бель-Іль.

- Ні, ви помиляєтеся, пані, - сказав Араміс, - моя єпархія Ванн.

- Це саме я і хотіла сказати. Я думала тільки, що Бель-Іль...

- Володіння пана Фуке, ось і все.

- Ах, мені говорили, що Бель-Іль укріплений. А я знаю, що ви військовий, мій друже.

- Я все забув, відколи служу церкві, - відповідав зачеплений Араміс.

- Отже, я дізналася, що ви повернулися з Ванна, і послала до свого друга, графа де Ла Фер.

- Ось як!

- Але він людина скритна: він мені відповів, що не знає вашої адреси.

«Атос завжди вірний собі, - подумав єпископ, - хороше завжди добре».

- Тоді... Ви знаєте, що я не можу показуватися тут і що вдовствуюча королева все ще гнівається на мене.

- Так, мене це дивує.

- О, на це є багато причин... Отже, я змушена ховатися. На щастя, я зустріла пана д'Артаньяна, одного з ваших колишніх друзів, чи не так?

- Мого теперішнього друга, герцогиня.

- Він-то і дав мені відомості; він послав мене до пана де Безмо, коменданта Бастилії.

Араміс здригнувся. І від його співрозмовниці не сховалося в темряві, що очі його загорілися.

- Пану де Безмо! - вигукнув він. - Чому ж д'Артаньян послав вас до пана де Безмо?

- Не знаю.

- Що це означає? - сказав єпископ, напружуючи всі свої сили, щоб із честю витримати боротьбу.

- Пан де Безмо чимось зобов'язаний вам, за словами д'Артаньяна.

- Це правда.

- Але ж люди завжди знають адресу своїх кредиторів і своїх боржників.

- Теж правда. І Безмо допоміг вам?

- Так. Він направив мене в Сен-Манде, куди я й надіслала листа.

- Ось воно. І воно дорогоцінне для мене, оскільки я зобов'язаний йому задоволенням бачити вас.

Герцогиня, задоволена тим, що їй вдалося так безболісно торкнутися всіх делікатних пунктів, полегшено зітхнула.

Араміс не зітхав.

- Ми зупинилися на вашому відвідуванні Безмо.

- Ні, - засміялася вона, - далі.

- Значить, на вашому невдоволенні королевою-вдовицею?

- Ні, ще далі, - заперечила герцогиня, - на стосунках... Це так просто. Ви ж знаєте, що я живу в Брюсселі з паном де Леком, який майже мій чоловік?

- Так.

- І знаєте, що мої діти розорили й обібрали мене?

- Який жах, герцогиня!

- Так, це жахливо! Мені довелося добувати засоби до існування, намагатися не впасти в злидні.

- Зрозуміло.

- Я не користувалася кредитом, у мене не було покровителів.

- Тим часом як самі ви стільком надавали заступництво, - сказав Араміс, лукаво посміхаючись.

- Завжди так буває, шевальє. У цей час я зустрілася з іспанським королем.

- Ось як!

- Який, згідно зі звичаєм, приїжджав до Фландрії призначити генерала єзуїтського ордену.

- Хіба існує такий звичай?

- А ви не знали?

- Вибачте, я був розсіяний.

- А вам слід було знати про це; адже ви були так близькі з францисканцем.

- Ви хочете сказати: з генералом єзуїтського ордену?

- Саме... Отже, я зустрілася з іспанським королем. Він бажав мені добра, але не міг нічого для мене зробити. Утім, він дав мені та Леку рекомендаційні листи і призначив пенсію з коштів ордену.

- Єзуїтського?

- Так. До мене був присланий генерал, тобто я хочу сказати - францисканець.

- Чудово.

- І щоб узгодити стан речей зі статутом ордена, було визнано, що я надаю ордену послуги. Ви знаєте, що існує таке правило?

- Не знав.

Герцогиня де Шеврез замовкла і намагалася розгледіти вираз обличчя Араміса. Але було зовсім темно.

- Словом, є таке правило, - продовжувала вона. - Потрібно було, отже, влаштувати так, ніби я приношу ордену якусь користь. Я запропонувала здійснювати поїздки для ордена, і мене зробили його агентом. Ви розумієте, що це порожня формальність і влаштовано тільки для виду.

- Чудово.

- Ось таким-то чином я отримала досить пристойну пенсію.

- Боже мій, герцогиня! Кожна ваша новина для мене удар кинджала. Вам доводиться отримувати пенсію від єзуїтів!

- Ні, шевальє, від Іспанії.

- Зізнайтеся, герцогиня, що це одне й те саме.

- Ні, зовсім ні.

- Але ж від вашого колишнього стану у вас залишається Дамп'єр. І це дуже непогано.

- Так, але Дамп'єр закладений, обтяжений боргами і розорений, як і його власниця.

- І вдовствуюча королева дивиться на все це байдуже? - сказав Араміс, з цікавістю вдивляючись в обличчя герцогині, але не бачачи нічого, крім темряви.

- Так, вона все забула*.

- Ви начебто пробували повернути її прихильність, герцогиня?

- Так. Але з якоїсь незрозумілої випадковості молодий король успадкував антипатію, яку відчував до мене його дорогий батюшка. Ах, ви мені скажете, що тепер я можу навіювати тільки ненависть, що я перестала бути жінкою, яку люблять!

- Дорога герцогиня, перейдемо, будь ласка, скоріше до питання, яке вас привело сюди; мені здається, ми можемо бути корисними одне одному.

- Я теж так думала. Отже, я вирушила до Фонтенбло з подвійною метою. Перш за все, мене запросив туди відомий вам францисканець... До речі, як ви з ним познайомилися? Я вам розповіла про себе, тепер ваша черга.

- Я познайомився з ним дуже просто, герцогиня. Я вивчав із ним богослов'я в Пармі; ми подружилися; але справи, подорожі, війна розлучили нас.

- Ви знали, що він генерал єзуїтського ордену?

- Здогадувався.

- Однак який же дивний випадок привів також і вас у готель, де зібралися агенти ордену?

- Випадок найпростіший, - спокійно відповів Араміс. - Я приїхав у Фонтенбло, до пана Фуке, щоб попросити аудієнцію в короля. Я зустрів по дорозі бідного вмираючого і впізнав його. Решта вам відомо: він помер у мене на руках.

- Так, але залишивши вам на небі і на землі таку велику владу, що від його імені ви зробили вельми важливі розпорядження.

- Він дійсно дав мені кілька доручень.

- І щодо мене?

- Я вже сказав. Виплатити вам дванадцять тисяч ліврів. Здається, я дав вам необхідний підпис для їх отримання. Хіба ви їх не отримали?

- Отримала, отримала! Але, кажуть, дорогий прелате, ви даєте накази з такою таємничістю і з такою царственою величчю, що всі вважають вас наступником дорогого небіжчика.

Араміс почервонів від досади. Герцогиня продовжувала:

- Я довідалася про це в іспанського короля, і він розвіяв мої сумніви щодо цього. Згідно зі статутом ордена, кожен

генерал єзуїтів має бути іспанцем. Ви не іспанець і не були призначені іспанським королем.

Араміс сказав повчальним тоном:

- Бачите, герцогиня, ви припустилися помилки, і іспанський король викрив її.

- Так, дорогий Араміс. Але в мене з'явилася ще одна думка.

- Яка?

- Ви знаєте, що я потроху думаю про все.

- О так, герцогиня!

- Ви говорите іспанською?

- Кожен учасник Фронди знає іспанську мову.

- Ви жили у Фландрії?

- Три роки.

- І провели в Мадриді?

- П'ятнадцять місяців.

- Отже, ви маєте право прийняти іспанське підданство, коли вам буде завгодно.

- Ви думаєте? - запитав Араміс так простодушно, що герцогиня була введена в оману.

- Звісно... Два роки життя і знання мови - необхідні правила. У вас три з половиною роки... п'ятнадцять місяців зайвих.

- До чого ви це говорите, дорога герцогиня?

- Ось до чого: я в добрих стосунках з іспанським королем.

«І я в непоганих», - подумав Араміс.

- Хочете, - продовжувала герцогиня, - я попрошу короля зробити вас наступником францисканця?

- О, герцогиня!

- Можливо, ви вже й зараз його наступник? - запитала вона.

- Ні, даю вам слово.

- Ну, так я можу надати вам цю послугу.

- Чому ж ви не надали її пану де Леку, герцогиня? Він людина талановита, і ви його любите.

- Так, звісно; але не вийшло. Словом, залишимо Лека; хочете, я зроблю цю послугу вам?

- Ні, дякую вам, герцогиня.

Вона замовкла.

«Він призначений», - подумала вона.

- Після цієї відмови, - продовжувала герцогиня де Шеврез, - я вже не наважуюся звертатися до вас із проханням.

- Помилуйте, я завжди у вашому розпорядженні!

- Навіщо я буду вас просити, якщо у вас немає влади виконати моє прохання?

- Все ж таки мені, можливо, вдасться що-небудь зробити.

- Мені потрібні гроші на відновлення Дамп'єра.

- А! - холодно вимовив Араміс. - Гроші?.. Скільки ж вам потрібно, герцогиня?

- Порядно.

- Шкода. Ви знаєте, що я не генерал.

- У такому разі у вас є друг, який, імовірно, дуже багатий: пан Фуке.

- Пан Фуке? Пані, він майже розорений.

- Мені говорили про це, але я не хотіла вірити.

- Чому, герцогиня?

- Тому що в мене є кілька листів кардинала Мазаріні - точніше, не в мене, а в Лека, - в яких ідеться про дуже дивні рахунки.

- Про які рахунки?

- Щодо проданих рент, зроблених позик, гарненько не пам'ятаю. У всякому разі, судячи з листів Мазаріні, суперінтендант запозичив із державної скарбниці мільйонів тридцять. Справа серйозна.

Араміс так міцно стиснув кулаки, що нігті встромилися в долоні.

- Як! - вигукнув він. - У вас є такі листи і ви не сказали про них пану Фуке?

- Такі речі тримають про запас, - заперечила герцогиня. - Приходить потреба, і їх витягують на світ божий.

- Хіба потреба вже прийшла? - запитав Араміс.

- Так, мій любий.

- І ви збираєтеся пред'явити ці листи пану Фуке?

- Ні, я вважаю за краще поговорити про них із вами.

- Видно, вам дуже потрібні гроші, бідолахо, якщо ви думаєте про такі речі; ви так мало цінували прозу пана Мазаріні. Крім того, - холодно продовжував Араміс, - вам самій, ймовірно, важко вдаватися до цього засобу. Жорстокий засіб!

- Якби я хотіла зробити зло, а не добро, - сказала герцогиня де Шеврез, - я не стала б звертатися до генерала ордену або до пана Фуке по п'ятсот тисяч ліврів, які мені потрібні...

- П'ятьмастами тисячами ліврів!

- Не більше. Ви вважаєте, що це багато? Відновлення Дамп'єра обійдеться не дешевше.

- Так, пані.

- Отже, я не стала б звертатися до названих осіб, а вирушила б до свого старого друга, королеви-вдовиці; листи її чоловіка, синьйора Мазаріні, послужили б мені рекомендацією. Я попросила б у неї цю дрібницю, сказавши: «Ваша величність, я хочу мати честь прийняти вас у Дамп'єрі; дозвольте мені відновити Дамп'єр».

Араміс не відповів ні слова.

- Про що ви задумалися? - запитала герцогиня.

- Я складаю в умі, - вимовив Араміс.

- А пан Фуке віднімає. Я ж пробую множити. Які ми всі чудові математики! Як добре могли б ми зіштовхнутися.

- Дозвольте мені подумати, - попросив Араміс.

- Ні... Після такого вступу між людьми, подібними до нас із вами, може бути сказано тільки «так» або «ні», і до того ж негайно.

«Це пастка, - подумав єпископ, - немислимо, щоб така жінка була прийнята Анною Австрійською».

- Ну і що ж? - запитала герцогиня.

- Я був би дуже здивований, якби в цей момент у пана Фуке знайшлося п'ятсот тисяч ліврів.

- Отже, не варто про це говорити, - усміхнулася герцогиня, - і Дамп'єр нехай сам відновлюється, як хоче.

- Невже ви в такому скрутному становищі?

- Ні, я ніколи не буваю в скрутному становищі.

- І королева, звісно, зробить для вас те, чого не в силах зробити суперінтендант.

- О, звісно... Скажіть, ви не бажаєте, щоб я особисто поговорила про ці листи з паном Фуке?

- Як вам буде завгодно, герцогиня, але пан Фуке або відчуває себе винним, або не відчуває. Якщо він відчуває, то він настільки гордий, що не зізнається; якщо ж не відчуває за собою провини, ця погроза дуже його образить.

- Ви завжди міркуєте, як ангел.

І герцогиня піднялася з місця.

- Отже, ви збираєтеся донести на пана Фуке королеві? - підсумував Араміс.

- Донести? Яке мерзенне слово. Ні, я не стану доносити, дорогий друже; ви надто добре знайомі з політикою, щоб не знати, як відбуваються подібні речі. Я запропоную свої послуги партії, ворожої пану Фуке. Ось і все.

- Ви маєте рацію.

- А в боротьбі партій годиться всяка зброя.

- Звичайно.

- Коли у мене відновляться добрі стосунки з королевою-вдовицею, я можу стати дуже небезпечною.

- Це ваше право, герцогиня.

- Я ним скористаюся, мій милий.

- Вам відомо, що пан Фуке в чудових стосунках з іспанським королем, герцогиня?

- Я це передбачала.

- Якщо ви піднімете боротьбу партій, як ви висловлюєтеся, пан Фуке почне з вами боротьбу іншого роду.

- Що поробиш!

- Адже він теж має право вдатися до цієї зброї, як ви думаєте?

- Звичайно.

- І оскільки він добрий з іспанським королем, він і скористається цією дружбою.

- Ви хочете сказати, що він буде також у добрих стосунках із генералом ордену єзуїтів, дорогий Араміс?

- Це може статися, герцогиня.

- І тоді мене позбавлять пенсії, яку я отримую від єзуїтів?

- Боюся, що позбавлять.

- Якось викрутимося. Хіба після Рішельє, після Фронди, після вигнання герцогиня де Шеврез може чогось злякатися, дорогий мій?

- Ви ж знаєте, що пенсія сягає сорока восьми тисяч ліврів на рік.

- На жаль! Знаю.

- Крім того, під час боротьби партій дістанеться також і друзям ворога.

- Ви хочете сказати, що постраждає бідолаха Лек?

- Майже напевно, герцогиня.

- О, він отримує тільки дванадцять тисяч ліврів.

- Так, але іспанський король - особа впливова; за намовлянням пана Фуке він може засадити пана Лека у фортецю.

- Я не дуже боюся цього, мій милий, тому що, примирившись з Анною Австрійською, я доб'юся, щоб Франція зажадала звільнення Лека.

- Припустимо. Тоді вам загрожуватиме інша небезпека.

- Яка ж? - запитала герцогиня в удаваному страху.

- Ви знаєте, що людина, яка стала агентом ордена, не може так просто порвати з ним. Таємниці, у які вона могла бути втаємниченою, небезпечні: вони приносять нещастя людині, яка дізналася про них.

Герцогиня задумалася.

- Це серйозніше, - промовила вона, - треба все зважити.

І, незважаючи на цілковиту темряву, Араміс відчув, як у його серце встромився, подібно до розпеченого заліза, палаючий погляд співрозмовниці.

- Давайте підіб'ємо підсумки, - сказав Араміс, який відтоді почав триматись насторожі і сунув руку під камзол, де в нього був захований стилет.

- Ось саме, підведемо підсумки: добрі рахунки створюють добрих друзів.

- Позбавлення вас пенсії...

- Сорок вісім тисяч ліврів та дванадцять тисяч ліврів пенсії Лека становлять шістдесят тисяч ліврів; ви це хочете сказати, так?

- Так, це саме. Я запитую, чим ви їх заміните?

- П'ятьмастами тисячами ліврів, які я отримаю від королеви.

- А можливо, і не отримаєте.

- Я знаю засіб отримати їх, - кинула герцогиня.

При цих словах Араміс насторожився. Після цієї помилки герцогині Араміс був до такої міри напоготові, що раз у раз брав гору, а його противниця втрачала перевагу.

- Гаразд, я припускаю, що ви отримаєте ці гроші, - продовжував він, - все ж ви багато втратите: ви отримуватимете по сто тисяч франків пенсії замість шістдесяти тисяч ліврів протягом десяти років.

- Ні, ці збитки я терпітиму тільки під час міністерства пана Фуке, а воно триватиме не більше двох місяців.

- Ось як! - вигукнув Араміс.

- Бачите, як я відверта.

- Дякую вам, герцогиня. Але марно ви вважаєте, що після падіння пана Фуке орден буде знову виплачувати вам пенсію.

- Я знаю засіб змусити орден бути щедрим так само, як знаю засіб змусити королеву-вдовицю розщедритися.

- У такому разі, герцогиня, нам усім доводиться опустити прапор перед вами. Перемога за вами, тріумф за вами! Будьте милостиві, прошу вас. Трубіть відбій!

- Як можете ви, - продовжувала герцогиня, не звернувши уваги на іронію Араміса, - зупинитися перед нещасними п'ятьмастами тисячами ліврів, коли йдеться про порятунок вашого друга... Вибачте, вашого покровителя від неприємностей, заподіяних боротьбою партій.

- Ось чому, герцогиня: після отримання вами п'ятисот тисяч ліврів пан де Лек зажадає своєї частки, теж у п'ятсот тисяч ліврів, чи не так? А після вас і пана де Лека настане

черга і ваших дітей, ваших бідняків і хтозна-чия ще, тоді як листи, хоч як би вони їх не компрометували, не варті трьох або чотирьох мільйонів. Їй-богу, герцогиня, діамантові підвіски французької королеви були дорожчими за ці клаптики паперу, та все ж вони не коштували й чверті того, що ви запитуєте!

- Ви маєте рацію, ви маєте рацію, але купець запитує за свій товар, скільки йому завгодно. Покупець може взяти або відмовитися.

- Хочете, герцогиня, я вам відкрию, чому я не куплю ваших листів?

- Скажіть.

- Ваші листи Мазаріні підроблені.

- Повно!

- Звичайно. Адже було б щонайменше дивно, якби ви продовжували вести з кардиналом інтимне листування після того, як він посварив вас із королевою; це пахло б пристрастю, шпигунством... їй-богу, не наважуюся вимовити потрібного слова.

- Не соромтеся.

- Угодництвом.

- Усе це вірно; але вірно також і те, що написано в листах.

- Клянуся вам, герцогиня, ці листи не принесуть вам жодної користі при зверненні до королеви.

- Принесуть, будьте певні.

«Співай, пташка, співай! - подумав Араміс. - Шипи, змія».

Але герцогиня вже попрямувала до дверей.

Араміс готував для неї сюрприз... Прокляття, яке кидає переможений, що йде за колісницею тріумфатора.

Він подзвонив. У вітальню внесли свічки, які яскраво освітили зблякле обличчя герцогині. Довгим іронічним поглядом подивився Араміс на бліді, висохлі щоки, на очі, що горіли під запаленими повіками, на тонкі губи, що старанно закривали чорні й рідкісні зуби.

Він навмисне виставив вперед струнку ногу, граціозно нахилив горду голову і посміхнувся, щоб показати зуби, що блищали при світлі. Постаріла кокетка зрозуміла його задум: вона стояла якраз проти дзеркала, яке завдяки контрасту убивчо різко підкреслило дряхлість, яку вона так дбайливо приховувала.

Нерівною і важкою ходою вона поспішно пішла, навіть не відповівши на уклін Араміса, який був зроблений ним з гнучкістю і грацією колишнього мушкетера. Вклонившись, Араміс, як зефір, ковзнув паркетом, щоб провести її.

Герцогиня де Шеврез подала знак своєму рослому лакею, озброєному мушкетом, і покинула дім, де такі ніжні друзі не могли зіткнутися, бо надто добре зрозуміли одне одного.

CLXXX. Тут стає очевидним, що якщо не можна сторгуватися з одним, то нічого не заважає сторгуватися з іншим

Араміс вгадав: вийшовши з готелю на площі Бодуайє, герцогиня де Шеврез наказала їхати додому.

Вона, безсумнівно, боялася, що за нею стежать, і хотіла в такий спосіб відвести від себе підозри. Однак, повернувшись до себе й упевнившись, що ніхто за нею не стежить, вона веліла відчинити хвіртку в саду, що виходила в провулок, і вирушила на вулицю Круа-де-Пті-Шан, де жив Кольбер.

Ми сказали, що настав вечір, - правильніше сказати, настала ніч, і до того ж непроглядна. Притихлий Париж обволікав поблажливою темрявою і знатну герцогиню, яка плела свою політичну інтригу, і невідому городянку, яка, запізнившись після вечері в місті, під руку зі своїм коханцем поверталася під подружній дах найдовшою дорогою. Пані де Шеврез досить звикла до того, що можна назвати «нічною політикою», і їй було добре відомо, що міністри ніколи не зачиняються навіть у себе вдома від молодих і чарівних жінок, які бояться пилу службових канцелярій, а також від літніх і досвідчених панянок, які бояться нескромного відлуння міністерств.

Біля під'їзду герцогиню зустрів лакей, і, правду кажучи, зустрів досить погано. Розглянувши відвідувачку, він навіть дозволив собі зауважити, що в таку годину і в такому віці не личить відривати пана Кольбера від праці, яку він виконує перед відходом до сну.

Але герцогиня де Шеврез, не виявивши гніву, написала на аркуші, вирваному із записника, своє ім'я - гучне ім'я, яке не раз неприємно вражало слух Людовика XIII і великого кардинала.

Вона написала це ім'я великим і недбалим почерком, звичним тоді серед знаті, склала папір особливим, їй одній властивим чином і вручила його лакею без єдиного слова, але з таким величним виглядом, що цей запеклий шахрай, що вмів

чути панів на відстані, впізнав у ній шляхетну пані, опустив голову і побіг з доповіддю до Кольбера.

Можна не додавати, що, розкривши записку, міністр не втримався від легкого вигуку, і цього вигуку лакею було достатньо, щоб зрозуміти, наскільки серйозно слід поставитися до таємничої гості: він пустився бігом за герцогинею.

Вона з деякими труднощами піднялася на другий поверх красивого нового будинку, затрималася на мить на майданчику, щоб віддихатися, і увійшла до Кольбера, який сам відчинив перед нею двері.

Герцогиня зупинилася на порозі, щоб краще роздивитися того, з ким їй належало вести справу. Важка, велика голова, густі брови, непривітне обличчя, наче придавлене єрмолкою, схожою на ті, що носять священики, - усе це з першого погляду навіяло їй думку, що перемовини не становитимуть труднощів, а суперечка щодо тієї чи іншої частковості позбавлена жодного інтересу, тому що така брутальна натура повинна бути, мабуть, малочутливою до витонченої помсти й до ненаситного честолюбства.

Але коли герцогиня придивилася уважніше до його маленьких, чорних, пронизуючих наскрізь оченят, до поздовжніх складок на його суворому опуклому лобі, до ледь помітного посмикування губ, які лише на вкрай поверхневих спостерігачів справляли враження добродушності, вона змінила свою думку про Кольбера й подумала: «Ось той, кого я шукала».

- Чим зобов'язаний я честю ваших відвідин, пані? - запитав інтендант фінансів.

- Причина всьому - потреба, пане, потреба, яку я маю у вас, а ви - у мені.

- Щасливий, пані пані, вислухати першу частину вашої фрази; що ж до другої її частини...

Пані де Шеврез сіла в крісло, яке їй підсунув Кольбер.

- Пане Кольбер, адже ви інтендант фінансів?

- Так, пані.

- І ви хотіли б стати суперінтендантом, чи не так?

- Пані!

- Не заперечуйте: це затягне нашу розмову і ні до чого більше не поведе; це безглуздо.

- Але, пані пані, незважаючи на моє щире бажання доставити вам задоволення, незважаючи на чемність, яку я зобов'язаний проявляти до дами вашого становища, ніщо не могло б змусити мене зізнатися, ніби я намагаюся сісти на місце мого начальника.

- Я зовсім не говорила про те, що ви хочете «сісти на місце свого начальника», пане. Хіба що я ненавмисно вимовила ці слова. Не думаю, втім. Слово «замінити» звучить менш жорстко і граматично тут доречніше, як казав пан Вуатюр*. Отже, я стверджую, що ви хотіли б замінити пана Фуке.

- Але фортуна пана Фуке, пані пані, встоїть перед будь-яким випробуванням. Суперінтендант - це Колос Родоський нашого століття; кораблі пропливають у нього під ногами, але вони навіть не зачіпають його.

- Я б теж охоче скористалася цим порівнянням. Так, пан Фуке грає роль Колоса Родоського*; але мені пригадується, я чула, як розповідав пан Конрар*... здається, академік... що, коли Колос Родоський упав, купець, який звалив його... простий купець, пан Кольбер... навантажив його уламками чотири сотні верблюдів. Купець! Але ж йому далеко до інтенданта фінансів.

- Пані, можу вас запевнити, що я ніколи не звалю пана Фуке.

- Ну, пане Кольбер, якщо ви наполягаєте і продовжуєте зображати чутливість, начебто не знаючи, що мене звуть пані де Шеврез і що я стара, інакше кажучи, що ви маєте справу з жінкою, яка була політичною супротивницею кардинала Рішельє і в якої не лишається часу, щоб марнувати його даремно, - якщо ви припускаєтеся подібної необачності, я знайду людей проникливіших і зацікавленіших у тому, щоб домогтися успіху.

- У чому ж, пані суддя, у чому?

- Ви змушуєте мене бути дуже низької думки про нинішніх людей, пане. Клянуся вам, якби за моїх часів якась жінка з'явилася до пана де Сен-Мару*, який, утім, не був семи п'ядей у чолі, клянуся, якби вона сказала про кардинала все те, що я тільки-но сказала вам про пана Фуке, пан де Сен-Мар уже кував би залізо.

- Але будьте трошки поблажливішими, пані.

- Отже, ви згодні замінити пана Фуке?

- Якщо король звільнить пана Фуке, зрозуміло.

- Знову ви говорите зайве. Ясно, що раз ви ще не домоглися його відставки, значить, ви не могли цього зробити. Тому я була б круглою дурепою, якби, йдучи сюди, не принесла із собою того, чого вам бракує.

- Я в розпачі, що змушений наполегливо стояти на своєму, - сказав Кольбер після мовчання, яке дало змогу герцогині оцінити всю його скритність, - але я маю поставити вас до відома, пані, пані, що ось уже добрих шість років на пана Фуке

надходить донос за доносом, а становище суперінтенданта анітрохи не похитнулося.

- Усьому свій час, пане Кольбер; ті, хто викривав пана Фуке, не носили імені де Шеврез і не мали у своєму розпорядженні доказів, рівноцінних шести листам кардинала Мазаріні, які неспростовно встановлюють правопорушення, яке я маю на увазі.

- Правопорушення?

- Злочин, якщо це слово вам більше до душі.

- Злочин? Скоєний паном Фуке?

- Ось саме... Дивно, пане Кольбер, дивно: у вас зазвичай таке холодне й непроникне обличчя, а зараз, я бачу, ви просто сяєте.

- Злочин?

- Я в захваті, що це справило на вас враження.

- О, пані пані, адже це слово містить у собі так багато!

- Воно містить у собі наказ про суперінтендантство для вас і наказ про вигнання для пана Фуке.

- Вибачте мені, герцогиня: майже неможливо, щоб пан Фуке зазнав вигнання; арешт, опала - це вже занадто!

- О, я знаю, що кажу, - холодно продовжувала пані де Шеврез. - Я живу не так уже й далеко від Парижа, щоб не знати, що тут коїться. Король не любить пана Фуке й залюбки погубить його, якщо йому дадуть до цього привід.

- Треба, однак, щоб привід був належним.

- Мій привід цілком належний. Тому-то я й оцінюю його в п'ятсот тисяч ліврів.

- Що це означає? - запитав Кольбер.

- Я хочу сказати, пане, що, маючи в руках цей привід, я передам його у ваші руки тільки в обмін на п'ятсот тисяч ліврів.

- Чудово, герцогиня, я розумію. Але оскільки ви призначили продажну ціну, ознайомте мене з вашим товаром.

- О, це не становитиме труднощів; шість листів кардинала Мазаріні, як я сказала; автографи ці, звісно, не коштували б таких грошей, якби вони не встановлювали з цілковитою очевидністю, що пан Фуке привласнив великі казенні суми.

- З повною очевидністю? - запитав Кольбер, і очі його радісно заблищали.

- З повною очевидністю. Чи не хочете прочитати ці листи?

- Всією душею! Само собою, копії?

- Само собою, копії.

Герцогиня витягла захований у неї на грудях невеликий згорток, злегка прим'ятий її оксамитовим корсажем.

- Читайте, - подала вона папери.

Кольбер жадібно накинувся на них.

- Чудово! - сказав він, закінчивши читання.

- Досить ясно, чи не так?

- Так, герцогиня, так; отже, кардинал Мазаріні передав гроші пану Фуке, а пан Фуке залишив їх у себе; але які, власне, гроші маються тут на увазі?

- У тому-то й річ! Утім, якщо ми домовимося, я приєднаю до цих шести ще сьомий лист, який остаточно поінформує вас про все.

Кольбер розмірковував.

- А оригінали?

- Даремне запитання. Це все одно, як якби, пане Кольбер, я запитала у вас, чи будуть повними або порожніми мішечки із золотими монетами, які ви мені вручите.

- Прекрасно, герцогиня.

- Отже, угоду укладено?

- Ще ні.

- Як же так?

- Є одна річ, про яку ні ви, ні я не подумали.

- Назвіть її.

- За всіх обставин пана Фуке може погубити тільки процес.

- Так.

- І публічний скандал.

- Так. Ну то що ж?

- А те, що ні процесу, ні скандалу не буде.

- Чому ж?

- Тому, що йдеться про генерального прокурора парламенту; тому, що у нас у Франції все, рішуче все: адміністрація, армія, юстиція, торгівля, - все пов'язане ланцюгом взаємної доброзичливості, що зветься корпоративним духом. Тому, пані пані, парламент ніколи не потерпить, щоб його голову віддали під суд. І якби це сталося, навіть за наказом короля, парламент ніколи не засудить свого генерального прокурора.

- Правду кажучи, пане Кольбер, це мене не стосується.

- Я знаю, пані суддя. Але мене-то це, звісно, стосується і знижує ціну того, що ви принесли. До чого мені докази злочину, якщо він не підлягає покаранню?

- Але якщо на Фуке впадуть підозри, то і в цьому випадку він буде відсторонений від обов'язків суперінтенданта.

- Велика важливість! - вигукнув Кольбер, і його похмуре обличчя якось раптом висвітлилося виразом ненависті й помсти.

- Ах, пане Кольбер, вибачте мені, - зауважила герцогиня, - я не знала, що ви настільки вразливі. Добре, чудово. Але якщо вам мало того, що у мене є, припинимо розмову.

- Ні, пані пані, продовжимо його. Але оскільки ціна товару впала, обмежте і ви свої домагання.

- Ви торгуєтеся?

- Це необхідно кожному, хто хоче чесно платити.

- Скільки ж ви пропонуєте?

- Двісті тисяч ліврів.

Герцогиня розсміялася йому в обличчя, але потім раптово сказала:

- Зачекайте.

- Ви погоджуєтеся?

- Ні, не зовсім. Але в мене є ще одна комбінація.

- Говоріть.

- Ви даєте мені триста тисяч ліврів.

- Ні, ні!

- Погоджуйтеся чи ні, як завгодно. І це не все.

- Ще що-небудь? Ви стаєте неможливою, герцогиня.

- Зовсім ні, я більше не прошу у вас грошей.

- Чого ж ви хочете?

- Послуги. Ви знаєте, що я завжди була ніжно прив'язана до королеви.

- І...

- І... я хочу побачитися з її величністю.

- З королевою?

- Так, пане Кольбер, з королевою, яка мені більше не друг, це вірно, і вже давно мені не друг, але може знову стати другом, якщо мені нададуть відповідну можливість.

- Її величність, герцогиня, нікого більше не приймає. Вам відомо, що напади її хвороби повторюються все частіше й частіше.

- Ось тому-то я і повинна побачити королеву. Уявіть собі, що у нас у Фландрії захворювання подібного роду - річ дуже часта.

- Рак? Страшна, невиліковна, фатальна хвороба.

- Не вірте цьому, пане Кольбер. Фламандський селянин - людина первісна. У нього не дружина, а рабиня.

- Що ж із цього?

- Поки він покурює свою вічну люльку, дружина працює: вона черпає з колодязя воду, вона навантажує мула чи віслюка, вона тягає на собі тяжкості. Оскільки вона не шкодує себе, то постійно завдає собі ударів. До того ж їй частенько дістаються побої. А рак походить від тілесного ушкодження.

- Це правильно.

- Фламандки, однак, не вмирають від цього. Коли їхні страждання стають їм остаточно несила, вони знаходять ліки. І бегинки в Брюгге дивовижно лікують цю хворобу. У них є цілющі води, настоянки, втирання: вони дають хворій пляшку з водою і свічку і, продаючи свої товари, приносять дохід духівництву і водночас служать богу. Її величність одужає і поставить стільки свічок, скільки знайде для себе належним. Ви бачите, пане Кольбер, що перешкодити моєму побаченню з королевою - це майже те саме, що царевбивство.

- Герцогиня, ви занадто розумна жінка, ви збиваєте мене з пантелику. Я здогадуюся, однак, що ваша велика любов до королеви пояснюється і деякою особистою вигодою, яку ви розраховуєте витягти з побачення з нею.

- Хіба я прагну приховати це? Ви, здається, сказали: деяку вигоду? Знайте ж, що не деяку, а дуже велику вигоду, і я вам доведу це в небагатьох словах. Якщо ви приведете мене до її величності королеви, мені буде досить тих трьохсот тисяч, які я зажадала у вас; якщо ж ви мені в цьому відмовите, я залишаю в себе листи і віддаю їх тільки в разі негайної виплати п'ятисот тисяч.

З цими словами герцогиня рішуче встала, залишивши Кольбера в неприємному роздумі. Продовжувати торгуватися було немислимо; припинити торг - означало втратити нескінченно багато.

- Пані, - вклонився він, - я буду мати задоволення виплатити вам сто тисяч екю.

- О! - вигукнула герцогиня.

- Але як я отримаю від вас оригінали?

- Найпростішим способом, дорогий пане Кольбер... Кому ви достатньо довіряєте?

Суворий фінансист почав беззвучно сміятися, і його широкі чорні брови на жовтому лобі піднімалися й опускалися, як крила кажана.

- Нікому, - сказав він.

- Але ви, звісно, робите виняток для себе самого?

- Що ви хочете цим сказати, герцогиня?

- Я хочу сказати, що якби ви взяли на себе працю вирушити разом зі мною туди, де знаходяться листи, їх було б вручено особисто вам, і ви могли б перерахувати і перевірити їх.

- Це правильно.

- Вам слід узяти з собою сто тисяч екю, бо і я також не вірю нікому, крім себе.

Кольбер почервонів до брів. Подібно до всіх тих, хто перевершує інших у мистецтві числення, він був чесний до дріб'язковості.

- Пані, - заявив він, - я візьму із собою обіцяну суму у вигляді двох чеків, за якими ви зможете отримати її в моїй касі. Чи задовольнить вас такий спосіб розрахунку?

- Як шкода, що кожен із ваших чеків не вартий мільйона, пане інтендант!.. Отже, я матиму честь вказати вам дорогу.

- Дозвольте розпорядитися, щоб заклали моїх коней.

- Внизу на мене чекає карета.

Кольбер кашлянув у нерішучості. Йому раптом здалося, що пропозиція герцогині - пастка, що, можливо, біля дверей на нього чекають вороги, і що ця пані, яка запропонувала продати йому свою таємницю за сто тисяч екю, запропонувала її за ту саму суму і панові Фуке.

Він так зволікав, що герцогиня пильно подивилася йому в очі:

- Ви віддаєте перевагу власній кареті?

- Зізнатися, так.

- Ви думаєте, що я заманюю вас у пастку?

- Герцогиня, у вас примхливий характер, а я, будучи людиною характеру позитивного, боюся бути скомпрометованим якимось злим жартом.

- Коротше кажучи, ви боїтеся? Добре, їдьте у своїй кареті, беріть із собою стільки лакеїв, скільки вам буде завгодно... Тільки подумайте: те, що ми робимо з вами наодинці, відомо лише нам обом, те, що побачить хтось третій, стане відомо всьому світу. Зрештою, я не наполягаю; нехай моя карета їде слідом за вашою, і я буду рада пересісти у вашу, щоб вирушити до королеви.

- До королеви?

- А ви вже забули? Як! Настільки істотна умова нашого договору вже віддана вами забуттю! Якою ж дрібницею вона була для вас! Боже мій! Та якби я знала про це, я запитала б із вас удвічі більше.

- Герцогиня, я передумав. Я не поїду з вами.

- Правда?.. Чому?

- Тому, що моя довіра до вас безмежна.

- Мені це приємно чути від вас... Але як же я отримаю свої сто тисяч екю?

- Ось вони.

Інтендант надряпав кілька слів на папірці і віддав його герцогині.

- Вам сплачено, - сказав він.

- Ваш жест гарний, пане Кольбер, і я відплачу вам за нього тим самим.

Вимовляючи ці слова, вона засміялася. Сміх герцогині де Шеврез був схожий на зловісний шепіт, і кожен, хто відчуває у своєму серці тремтіння молодості, віри, кохання, - коротше кажучи, життя, вважав би за краще почути швидше стогони, ніж цю жалюгідну подобу сміху.

Герцогиня розстебнула корсаж і вийняла невеликий згорток, перев'язаний стрічкою вогняного кольору. Гачки поступилися поривчастим рухам її нервових рук, і очам інтенданта, зацікавленого цими дивними приготуваннями, відкрилися безсоромно оголені, почервонілі груди, натерті згортком. Герцогиня продовжувала сміятися.

- Візьміть, - сказала вона, - ці листи написані самим кардиналом. Вони - ваші, і, крім того, герцогиня де Шеврез зголосилася роздягнутися перед вами, як якщо б ви були... але я не хочу називати імена, які могли б змусити вас загордитися або приревнувати. А тепер, пане Кольбер, - продовжувала вона, поспішно застібаючи сукню, - ваша кар'єра зроблена; везіть же мене до королеви.

- Ні, пані. Якщо ви знову накличете на себе немилість її величності і в палаці знатимуть, що я - той, хто ввів вас у її покої, королева не пробачить мені цього до кінця своїх днів. У палаці знайдуться віддані мені люди, які й введуть вас туди, залишивши мене осторонь цієї справи.

- Як вам буде завгодно, аби я змогла проникнути до королеви.

- Як звуть брюгзьких черниць, які лікують хворих?

- Бегінками.

- Отже - відтепер ви бегінка.

- Згодна. Але все ж таки мені доведеться перестати бути бегинкою.

- Це вже ваша турбота.

- Ну ні, вибачте. Я зовсім не хочу, щоб переді мною зачинили двері.

- І це ваша турбота, пані. Я накажу старшому камердинерові чергового офіцера її величності впустити до палацу втікачку з ліками, здатними полегшити страждання королеви. Ви отримаєте від мене перепустку, але ліки і пояснення - про це подумайте самі. Я визнаю, що послав до королеви втікачку, але зречуся пані де Шеврез.

- Щодо цього будьте спокійні, до цього не дійде.

CLXXXI. Шкура ведмедя

Кольбер вручив герцогині перепустку і трохи відсунув крісло, за яким вона стояла, як за укриттям.

Пані де Шеврез злегка кивнула і вийшла.

Кольбер, упізнавши почерк Мазаріні і перерахувавши листи, подзвонив секретареві і велів викликати радника парламенту, пана Ванеля. Секретар відповів, що радник, вірний своїм звичкам, щойно прибув, щоб доповісти інтенданту про найважливіше в сьогоднішній роботі парламенту.

Кольбер наблизився до лампи і перечитав листи покійного кардинала; він кілька разів посміхнувся, переконуючись дедалі більше і більше в цінності документів, переданих йому пані де Шеврез, і, підіперши свою важку голову обома руками, на кілька хвилин вдався до роздумів.

У цей час до кабінету увійшов високий, щільної статури чоловік з худим обличчям і хижим носом. Він увійшов зі скромною впевненістю, що свідчила про гнучкий і водночас твердий характер, гнучкий щодо пана, який може доставити здобич, і твердий щодо тих собак, які могли б заперечувати в нього цей настільки ласий шматок.

Під пахвою у Ванеля була папка великих розмірів; він поклав її на бюро, біля якого сидів Кольбер.

- Здрастуйте, пане Ванель, - сказав Кольбер, відриваючись від своїх думок.

- Здрастуйте, монсеньйоре, - невимушено відповів Ванель.

- Треба говорити «пане», - м'яко поправив Кольбер.

- Звертаючись до міністрів, кажуть «монсеньйор», - незворушно зауважив Ванель. - Ви - міністр!

- Поки що ще ні!

- Я називаю вас монсеньйором. Утім, ви мій начальник, ви мій сеньйор, чого ж більше! Якщо вам не подобається, щоб я величав вас таким чином у присутності сторонніх, дозвольте називати вас монсеньйором наодинці.

Кольбер підняв голову на висоту лампи і прочитав або спробував прочитати на обличчі Ванеля, наскільки щирим був цей вираз відданості. Але радник умів витримати будь-який погляд, навіть якщо цей погляд був поглядом міністра.

Кольбер зітхнув. Він не побачив на обличчі Ванеля нічого певного; можливо, Ванель і чесний. Кольбер подумав про те, що ця людина, підкоряючись йому за службою, насправді тримає його у своїй владі, бо пані Ванель - його, Кольбера, коханка. І поки він співчутливо думав про долю цієї людини, Ванель

безпристрасно вийняв із кишені надушений, запечатаний іспанським воском лист і простягнув його інтенданту.

- Що це, Ванель?

- Лист від дружини, монсеньйоре.

Кольбер закашлявся. Він узяв лист, роздрукував його, прочитав і запхав собі в кишеню, тоді як Ванель незворушно гортав свої протоколи.

- Ванелю, - сказав раптово патрон своєму підлеглому, - ви, як здається, не боїтеся роботи?

- Так, монсеньйоре.

- Дванадцять годин щодня не приводять вас у жах?

- Я працюю п'ятнадцять годин.

- Незбагненно. Парламентські обов'язки забирають не більше трьох годин на добу.

- О, я веду рахункові книги одного мого друга, справи якого перебувають під моїм піклуванням; крім того, у вільний час я вивчаю давньоєврейську мову.

- Вас дуже високо цінують у парламенті, чи не так, Ванель?

- Вважаю, що так, монсеньйоре.

- Вам не слід засиджуватися на місці радника.

- Що ж належить зробити для цього?

- Купити посаду.

- Яку?

- Що-небудь пізнавальніше. Скромні домагання задовольнити найважче.

- Наповнювати скромні гаманці теж адже справа нелегка.

- Ну, і яка все-таки посада приваблює вас?

- Правду кажучи, я не бачу жодної, яка була б мені по кишені.

- Є хороша посада. Але треба бути королем, щоб купити її без грошових труднощів, а королю, мабуть, не спаде на думку купувати посаду генерального прокурора.

Почувши ці слова, Ванель підняв на Кольбера смиренний невиразний погляд.

Кольбер так і не зміг зрозуміти, розгадав Ванель його задуми чи просто відгукнувся на вимовлені ним слова.

- Про яку посаду генерального прокурора парламенту ви, монсеньйоре, говорите? - запитав Ванель. - Я знаю лише посаду пана Фуке.

- Про неї-то я і говорю, мій милий радник.

- У вас непоганий смак, монсеньйоре; але товар може бути куплений тільки в тому разі, якщо він продається.

- Думаю, пане Ванель, що ця посада незабаром надійде в продаж.

- Надійде в продаж! Посада генерального прокурора, посада пана Фуке?

- Про це посилено говорять.

- Посада, яка робить його невразливим, надійде в продаж? О, о!

І Ванель засміявся.

- Можливо, ця посада лякає вас? - суворо вимовив Кольбер.

- Лякає? Анітрохи.

- Або ви не хочете її?

- Монсеньйоре, ви потішаєтеся наді мною, - відповів Ванель. - Якому раднику парламенту не хотілося б перетворитися на генерального прокурора?

- У такому разі, пане Ванель... раз я стверджую, що посада надійде в продаж...

- Ви стверджуєте, монсеньйоре?

- Про це багато хто говорить.

- Повторюю, це немислимо: ніхто не кине щита, що оберігає його честь, статки, зрештою, життя.

- Бувають часом божевільні, які вважають себе в безпеці від ударів долі, пане Ванель.

- Так, монсеньйоре, бувають; але такі божевільні не здійснюють своїх божевільностей на користь бідних Ванелів, які животіють у цьому світі.

- Чому?

- Тому що Ванелі бідні.

- Посада пана Фуке і справді коштує дорого. Що б ви віддали за неї, пане Ванель?

- Усе, що в мене є, монсеньйоре.

- Скільки ж?

- Від трьохсот до чотирьохсот тисяч ліврів.

- А ціна цієї посади?

- Найменше - півтора мільйона. Я знаю людей, які пропонували мільйон сімсот тисяч і все ж не могли спокусити пана Фуке. Але якби навіть сталося, що пан Фуке захоче продати свою посаду, у що я не вірю, незважаючи на те, що мені говорили...

- А, так і вам казали! Хто ж?

- Пане де Гурвіль... пан Пелісон... так, мимохідь.

- Ну, то якби пан Фуке захотів продати свою посаду?..

- Я все одно не міг би купити її, бо пан суперінтендант продав би її лише за готівку, а хто може відразу викласти на стіл півтора мільйона?

Тут Кольбер зупинив радника виразним жестом. Він знову задумався.

Спостерігаючи роботу думки на обличчі свого пана і бачачи його наполегливе бажання продовжувати розмову про той самий предмет, Ванель терпляче чекав рішення, не сміючи підказати його інтенданту.

- Поясніть мені гарненько, - сказав нарешті Кольбер, - які привілеї пов'язані з посадою генерального прокурора.

- Право обвинувачення будь-якого французького підданого, якщо він не принц крові; право анулювання будь-якого обвинувачення, спрямованого проти будь-якого француза, крім короля і принців королівського дому. Генеральний прокурор - права рука короля, що карає винних; утім, та сама рука може служити королю і для того, щоб погасити факел правосуддя і законності. Таким чином, пан Фуке в змозі виявити непокору королю, піднявши проти нього парламент; ось чому король, незважаючи ні на що, постарається ладнати з паном Фуке, бо його величність, звісно, захоче, щоб його укази набували законної сили без заперечень парламенту. Генеральний прокурор може бути і дуже корисним, і дуже небезпечним знаряддям.

- Хочете бути генеральним прокурором, Ванель? - раптово запитав Кольбер, пом'якшуючи голос і погляд.

- Я? - вигукнув Ванель. - Але я вже мав честь доповідати, що у мене для цього не вистачає мільйона ста тисяч ліврів.

- Ви візьмете їх у борг у ваших друзів.

- У мене немає друзів багатших за мене.

- Ви - чесна людина!

- О, якби всі думали так само, як монсеньйор!

- Досить, що так думаю я. І в разі потреби я готовий відповідати за вас.

- Стережіться, монсеньйоре! Чи знаєте ви приказку?

- Яку?

- Хто відповідає, тому й платити.

- До цього не дійде.

Ванель встав, схвильований пропозицією, так несподівано зробленою йому людиною, слова якої сприймали всерйоз навіть найлегковажніші люди.

- Не потішайтеся наді мною, монсеньйоре, - сказав він.

- Давайте поспішимо з цією справою, Ванель. Ви кажете, що пан Гурвіль розмовляв із вами про посаду пана Фуке?

- Так, і Пелісон також.

- Офіційно чи тільки офіціозно?

- Ось їхні слова: «Члени парламенту багаті і честолюбні, їм належить скластися і запропонувати два або три мільйони пану Фуке, своєму покровителю, своєму світочу».

- Що ж ви сказали на це?

- Я сказав, що в разі потреби внесу свою частку в розмірі десяти тисяч ліврів.

- А, значить, і ви обожнюєте пана Фуке! - вигукнув Кольбер, кинувши на Ванеля погляд, сповнений ненависті.

- Анітрохи. Але пан Фуке обіймає посаду нашого генерального прокурора; він вліз у борги, він йде на дно; ми повинні врятувати честь корпорації.

- Так ось чому, поки Фуке на своїй посаді, йому нема чого побоюватися!

- Крім того, - продовжував Ванель, - пан Гурвіль додав: «Прийняти милостиню пану Фуке принизливо, і він від неї, безсумнівно, відмовиться; нехай же парламент складеться і, дотримуючись пристойності, купить посаду свого генерального прокурора; тоді все обійдеться як годиться: честь корпорації залишиться незаплямованою, і разом з тим буде пощаджена гордість пана Фуке».

- Так, це дійсно вихід.

- Я розсудив абсолютно так само, як ви, монсеньйоре.

- Так от, пане Ванель: ви зараз же вирушите до пана Пелісона або до пана Гурвіля; чи знаєте ви ще кого-небудь із друзів пана Фуке?

- Я добре знайомий з паном де Лафонтеном.

- З тим... віршотворцем?

- Так, із ним; коли ми були в добрих стосунках із паном Фуке, він складав вірші, що оспівують мою дружину.

- Зверніться до нього, щоб він влаштував вам зустріч із суперінтендантом.

- Охоче. Але як же з грошима?

- У зазначений день і годину гроші будуть у вашому розпорядженні; щодо цього можете бути спокійні.

- Монсеньйоре, яка велика щедрість! Ви затьмарюєте короля. Ви перевершуєте пана Фуке!

- Одну хвилину... не будемо зловживати словами, Ванель. Я вам аж ніяк не дарую мільйона чотирьохсот тисяч ліврів; у мене є діти.

- О пане, ви мені їх позичаєте - і цього більш ніж достатньо.

- Так, я їх позичаю.

- Призначайте будь-які відсотки, будь-які гарантії, монсеньйоре, я готовий до всього; що б ви не зажадали, я повторюватиму ще й ще, що ви перевершуєте в щедрості королів і пана Фуке. Ваші умови?

- Ви погасите борг протягом восьми років.

- Дуже добре.

- Ви дасте мені заставну на саму посаду.

- Чудово. Це все?

- Зачекайте. Я залишаю за собою право перекупити у вас цю посаду, сплативши вам на сто п'ятдесят тисяч ліврів більше, ніж те, що ви заплатите за неї, якщо у відправленні цієї посади ви не керуватиметеся інтересами короля і моїми приреченнями.

- А-а! - вимовив, злегка хвилюючись, Ванель.

- Хіба в моїх умовах є що-небудь, що вам не подобається? - холодно запитав Ванеля Кольбер.

- Ні, ні, - жваво відповів Ванель.

- У такому разі ми підпишемо договір, коли ви того забажаєте. Біжіть же до друзів пана Фуке.

- Лечу...

- І добийтеся побачення із суперінтендантом.

- Добре, монсеньйоре.

- Будьте поступливими.

- Так.

- І щойно змовитеся...

- Я покваплюся змусити його підписати угоду.

- Жодним чином не робіть цього!.. У жодному разі не заїкайтеся ні про підпис, говорячи з паном Фуке, ні про неустойку в разі порушення ним договору, ні навіть про чесне слово, чуєте? Або ви все погубите!

- Як же бути, монсеньйоре? Усе це не так просто.

- Постарайтеся тільки, щоб пан Фуке уклав із вами угоду. Ідіть!

CLXXXII. У вдовиці королеви

Вдовствуюча королева перебувала у себе в спальні в королівському палаці з пані де Мотвіль і сеньйорою Моленою. Король, якого прочекали до вечора, так і не з'явився. Королева в нетерпінні кілька разів посилала дізнатися, чи не повернувся він. Усе віщувало грозу. Придворні кавалери і дами уникали зустрічатися в приймальнях і коридорах, щоб не говорити на небезпечні теми.

Принц, брат короля, ще вранці вирушив із королем на полювання. Принцеса, дуючись на всіх, сиділа у себе. Вдовствуюча королева, прочитавши латиною молитву, розмовляла зі своїми двома наближеними чистою кастильською говіркою; йшлося про сімейні справи. Пані де Мотвіль, яка прекрасно розуміла іспанську мову, відповідала їй французькою.

Після того, як три співрозмовниці, у бездоганно чемній формі й користуючись недомовками, висловилися в тому сенсі, що поведінка короля вбиває королеву, його дружину, королеву-мати й усю решту рідні; після того, як у вишуканих висловах на голову мадемуазель де Лавальєр обрушилися всілякі прокльони, королева-мати увінчала ці скарги і докори словами, що відповідали її характеру й способу мислення.

- Estos hijos! - сказала вона, звертаючись до Молени. Ці слова означали: «Ах, ці діти!»

Ці слова в устах матері сповнені глибокого сенсу: в устах королеви Анни Австрійської, яка зберігала в глибині своєї скорботної душі настільки неймовірні таємниці, слова ці були просто жахливі.

- Так, - відповідала Молена, - ці діти! Діти, яким будь-яка мати віддає себе без залишку.

- І заради яких, - продовжила королева, - мати пожертвувала рішуче всім...

Королева не докінчила фрази. Вона кинула погляд на портрет блідого, без кров'янки в обличчі, Людовика XIII, зображеного на повний зріст, і їй здалося, ніби в тьмяних очах її чоловіка знову з'являється блиск, і його намальовані на полотні ніздрі починають роздуватися від гніву. Він не говорив, він погрожував. Після слів королеви надовго запанувало мовчання. Молена почала ритися в кошику з мереживами і стрічками. Пані де Мотвіль, вражена цією блискавкою порозуміння, що одночасно промайнула в очах королеви та її давньої наперсниці, опустила очі й, намагаючись не бачити, вся обернулася в слух. Вона почула лише багатозначне «гм», яке пробурмотіла дуенья, ця втілена обережність. Вона вловила зітхання, що вирвалося з грудей королеви. Пані де Мотвіль негайно ж підняла голову і запитала:

- Ви страждаєте, ваша величність?

- Ні, Мотвіль; але чому тобі спало на думку звернутися до мене з цим питанням?

- Ваша величність застогнали.

- Ти, мабуть, маєш рацію: мені трошки не по собі.

- Пан Вало тут поблизу; він, здається, у принцеси: у неї розладнані нерви.

- І це хвороба! Пан Вало марно відвідує принцесу; її зцілив би зовсім, зовсім інший лікар.

Пані де Мотвіль ще раз здивовано глянула на королеву.

- Інший лікар? - перепитала вона. - Але хто ж?

- Праця, Мотвіль, праця... Ах, вже якщо хто й справді хворий, то це моя бідна дочка - королева.

- І ви також, ваша величність.

- Сьогодні мені трохи легше.

- Не довіряйте своєму самопочуттю, ваша величність. І, немов на підтвердження цих слів пані де Мотвіль, гострий біль вжалив королеву в саме серце: вона зблідла і відкинулася в кріслі, непритомніючи.

- Мої краплі! - вигукнула вона.

- Зараз, зараз! - сказала Молена, і, анітрохи не прискорюючи рухів, підійшла до шафки з черепахи золотисто-жовтого кольору, вийняла з неї великий кришталевий флакон і, відкривши його, подала королеві.

Королева піднесла його до носа, кілька разів жадібно понюхала і прошепотіла:

- Ось так і вб'є мене господь бог. Хай буде його свята воля!

- Від болю не вмирають, - заперечила Молена, ставлячи флакон на колишнє місце.

- Вашій величності краще? - запитала пані де Мотвіль.

- Так, тепер краще.

І королева приклала палець до губ, щоб її улюбленица не проговорилася про щойно побачене.

- Дивно, - сказала після деякого мовчання пані де Мотвіль.

- Що ж дивного? - вимовила королева.

- Чи пам'ятає ваша величність день, коли цей біль уперше з'явився у вас?

- Я пам'ятаю лише те, що це був сумний день, Мотвіль.

- Цей день не завжди був для вашої величності сумним.

- Чому?

- Тому що двадцять три роки тому, і до того ж у той самий час, народився царюючий нині король, прославлений син вашої величності.

Королева скрикнула, затулила обличчя руками і на кілька секунд занурилася в роздуми. Чи був той спогад, чи роздум, чи ще один напад болю?

Молена кинула на пані де Мотвіль майже лютий погляд, до того він був схожий на докір. І гідна жінка, нічого не зрозумівши, зібралася було для заспокоєння своєї совісті

звернутися до неї за роз'ясненнями, як раптом Анна Австрійська, раптово піднявшись із крісла, сказала:

- П'яте вересня! Так, цей біль з'явився п'ятого вересня. Велика радість в один день, велика печаль - в інший. Велика печаль, - додала вона зовсім тихо, - спокута за велику радість.

І з цього моменту Анна Австрійська, ніби вичерпавши всю свою пам'ять і розум, знову замовкла, очі в неї згасли, думки розсіялися і руки повисли.

- Потрібно лягати в ліжко, - сказала Молена.

- Зараз, Молено.

- Залишимо її величність, - наполягала іспанка.

Пані де Мотвіль встала. Блискучі й великі, схожі на дитячі сльози повільно котилися по блідих щоках королеви. Молена, помітивши це, пильно подивилася на Анну Австрійську своїм наполегливим настороженим поглядом.

- Так, так, - промовила королева. - Залиште нас; ідіть, Мотвіль.

Слово нас неприємно прозвучало у вухах французької улюбленіці. Воно означало, що після її відходу відбудеться обмін спогадами і таємницями. Воно означало, що бесіда вступає у свою найцікавішу фазу і що третя особа - а саме вона, Мотвіль, - зайва.

- Щоб допомогти вашій величності, чи достатньо однієї Молени? - запитала француженка.

- Так, - сказала іспанка.

Пані де Мотвіль поклонилася. Раптом стара покоївка, одягнена так само, як одягалися за іспанського двору 1620 року, відкинувши портьєру і бачачи королеву в сльозах, пані де Мотвіль, яка майстерно відступає під натиском дипломатичних вивертів Молени, і цю останню в розпалі її дипломатії, без сорому попрямувала до королеви і радісно прокричала:

- Ліки, ліки!

- Які ліки, Чіка? - перебила її Анна Австрійська.

- Ліки, щоб вилікувати вашу величність від хвороби.

- Хто ж доставив його? - жваво запитала пані де Мотвіль. - Пан Вало?

- Ні, дама з Фландрії.

- Дама з Фландрії? Хто вона? Іспанка? - повернулася до покоївки королева.

- Не знаю.

- А ким вона надіслана?

- Паном Кольбером.

- Як звуть цю даму?

- Вона не сказала.

- Її становище в суспільстві?

- На це відповість вона сама.

- Її обличчя?

- Вона в масці.

- Поглянь-но, Молено! - вигукнула королева.

- Це марно, - відповів з-за портьєри рішучий і водночас ніжний голос, який змусив здригнутися королеву та її дам.

Тієї ж миті, розсовуючи завісу, з'явилася жінка в масці. І перш ніж королева встигла вимовити хоч одне слово, незнайомка промовила:

- Я черниця з брюгзького монастиря, і я справді принесла ліки, які мають вилікувати вашу величність.

Усі мовчали. Бегінка завмерла в нерухомості.

- Продовжуйте, - звернулася до неї королева.

- Коли ми залишимося наодинці, - сказала бегінка.

Анна Австрійська глянула на своїх компаньйонок, і вони пішли геть. Тоді бегінка зробила три кроки у напрямку до королеви і шанобливо схилилася перед нею.

Королева недовірливо розглядала черницю, яка, своєю чергою, вперто дивилася на королеву; її очі блищали в прорізі маски.

- Королева Франції, мабуть, дуже хвора, - почала Анна Австрійська, - якщо навіть втікачки з Брюгге знають, що вона потребує лікування.

- Слава богу, ваша величність не безнадійно хворі.

- Все ж таки як ви дізналися, що я хвора?

- Ваша величність має друзів у Фландрії.

- І ці друзі направили вас до мене?

- Так, ваша величність.

- Назвіть їхні імена.

- Неможливо і марно, оскільки пам'ять вашої величності все ще не пробуджена вашим серцем.

Анна Австрійська підняла голову; вона силкувалася проникнути під покрив маски і розгадати таємничість цих слів, щоб відкрити ім'я тієї, яка говорила з такою невимушеністю. Потім, раптом втомившись від своєї цікавості, образливої для її звичайної зарозумілості, вона суворо зауважила:

- Пані, ви, мабуть, не знаєте, що з царюючими особами не говорять у масці?

- Зобов'яжіть вибачити мене, ваша величність, - смиренно відповіла бегінка.

- Вибачити вас я не можу; я дарую вам прощення, але тільки в тому разі, якщо ви скинете маску.

- Ваша величність, я дала обітницю допомагати стражденним і засмученим, не відкриваючи перед ними обличчя. Я могла б принести полегшення і вашому тілу, і вашій душі, але оскільки ваша величність чинить мені в цьому перешкоди, то я віддаляюся. Прощавайте, ваша величність!

Ці слова були вимовлені з такою чарівністю і такою шанобливістю, що гнів і недовіра королеви зникли, тоді як цікавість її анітрохи не вляглася.

- Ви маєте рацію, - сказала вона, - тим, хто страждає, не слід нехтувати розрадами, що їх послав їм господь бог. Говоріть, пані, і, можливо, вам буде дано принести полегшення, як ви обіцяєте, моєму тілу... На жаль, боюся, що господь готує моїй плоті жорстокі випробування!

- Поговоримо трохи і про вашу душу, - продовжувала бегінка, - про душу, яка теж страждає, у чому я впевнена.

- Моя душа?

- Є виразки, що пожирають нас, які наривають незримо. За цих недуг шкіра залишається світлою, як слонова кістка, і на тілі не проступає жодних синіх плям. Лікар, що схиляється над грудьми хворого, не в силах почути, як у м'язах, під струмом крові, скрегочуть зуби цих ненаситних чудовиськ; ні вогонь, ні залізо не здатні вбити або приборкати лють цього разючого до смерті бича; ворог проникає у почуття й думки, і вони приходять у сум'яття; біль проростає в серці, і воно розривається. Ось, ваша величність, виразки, фатальні для королев. Чи не страждаєте ви на подібну недугу?

Анна повільно підняла руку, таку саму сліпуче білу і прекрасну, як за часів її молодості.

- Недуга, про яку ви говорите, - сказала вона, - неминуче зло нашого життя, життя великих світу цього, на яких господь поклав обов'язки дбати про підданих. Коли недуга занадто важка, бог полегшує нас на суді покаяння. Там ми скидаємо з себе тягар і звільняємося від таємниць, що гнітять нас. Але не забувайте, що господь порівнює випробування з силами своїх тлінних створінь, і мої сили здатні витримати тягар, що лежить на мені; для чужих таємниць мені достатньо скромності бога, для моїх власних мені мало скромності мого духівника.

- Я бачу, що ви, як завжди, сміливо виступаєте проти своїх ворогів, ваша величність, але я боюся, що ви недостатньо довіряєте вашим друзям.

- У королев немає друзів. Якщо вам більше нема чого мені сказати, якщо ви почуваєтеся натхненною самим богом, наче пророчиця, ідіть геть, бо я боюся майбутнього.

- А мені здалося, - рішуче заперечила бегінка, - що ви скоріше боїтеся колишнього.

Вона ще не закінчила цієї фрази, як королева, вся випроставшись, вигукнула різким і наказовим тоном:

- Говоріть! Поясніть чітко, ясно, повно, або...

- Не погрожуйте, ваша величносте, - відповіла м'яко бегінка. - Я прийшла, сповнена шанобливості та співчуття, я прийшла до вас від друга.

- Тоді доведіть це! Полегшіть мої страждання, замість того щоб викликати в мені роздратування.

- Це легко зробити. І ваша величність побачить, чи я друг.

- Ну, починайте.

- Яке нещастя звалилося на вашу величність за останні двадцять три роки?

- Ах... великі нещастя; хіба не втратила я короля?

- Я не кажу про це. Я хочу поставити вам запитання: після народження короля чи не заподіяла вам страждань нескромність однієї з близьких вам жінок?

- Не розумію вас, - відповіла королева, зціпивши зуби, щоб приховати хвилювання, яке оволоділо нею.

- Зараз поясню. Ваша величність пам'ятає, звісно, що король народився п'ятого вересня тисяча шістсот тридцять восьмого року об одинадцятій з чвертю годині?

- Так, - пролепетала королева.

- О пів на першу, - продовжувала бегінка, - дофіна, вже помазаного архієпископом Моським у присутності короля і вашому, було проголошено спадкоємцем французької корони. Король вирушив у каплицю старого Сен-Жермен-ського замку, щоб прослухати Te Deum*.

- Усе це так, - прошепотіла королева.

- Ваша величність розв'язалися від тягаря в присутності покійного принца - брата короля, принців крові та придворних дам. Лікар короля Бувер і хірург Оноре перебували в приймальні. Ваша величність заснули близько третьої години і проспали приблизно до сьомої, чи не так?

- Усе це правильно, але ви мені розповідаєте про те, що разом зі мною і вами знає весь світ.

- Я наближаюся, ваша величність, до того, що знають небагато. Я сказала: небагато. На жаль, я могла б сказати: тільки двоє, бо і раніше їх було лише п'ятеро, але за останні кілька років таємниця стала ще більш потаємною внаслідок смерті більшості втаємничених у неї. Король, наш пан, спочиває поруч із предками, повитуха Перон померла

незабаром після нього, про Ла Порту ніхто вже більше не згадує.

Королева відкрила рот, збираючись відповісти; під крижаною рукою, якою вона торкнулася обличчя, лилися гарячі краплі поту.

- Була восьма година, - продовжувала бегінка. - Король із легким серцем сидів за вечерею; навколо нього були пісні, веселі крики, повні по самі вінця склянки; під балконами горланив народ; швейцарці, мушкетери, гвардійці блукали містом, і хмільні студенти, зустрічаючись із ними, заходилися гойдати їх. Цей шум народної радості злякав новонародженого дофіна, і він тихенько плакав на руках у своєї няньки, пані Гозак. І якби він розплющив очі, то його погляду постали б дві корони в глибині колиски. Раптом ваша величність пронизливо скрикнули, і до вашого узголів'я підійшла Перон. Лікарі обідали у віддаленій залі. Палац став пустелею, оскільки його заповнило надто багато народу; у ньому не було ні заведеного порядку, ні вартових. Повивальна бабця, оглянувши вашу величність, закричала від подиву і, обійнявши вас, змучену і збожеволілу від болю, послала Ла Порта сказати королю, що королева бажає бачити його величність. Ла Порт, як вам відомо, був людиною розумною і холоднокровною. Він не підійшов до короля з виглядом переляканого слуги, що відчуває значущість звістки, яку він приносить, і прагне налякати нею; його новина, втім, не могла б здатися королю страшною. І ось усміхнений Ла Порт зупинився біля королівського крісла і вимовив: «Ваша величність, королева сповнена щастя і була б ще щасливішою, якби могла побачити вашу величність у себе».

Цього дня Людовик Тринадцятий за добре побажання віддав би корону будь-якому жебраку. Веселий, жвавий, він піднявся з-за столу і сказав таким тоном, яким міг би сказати Генріх Четвертий: «Панове, я йду до дружини».

Він увійшов до вас, і Перон піднесла до нього другого спадкоємця, який був такий самий здоровенький і такий самий красунчик, як перший. При цьому вона сказала: «Господарю, господь не бажає, щоб у французькому царюючому домі припинилася чоловіча лінія». Король, рухомий гарячим поривом, підбіг до цієї другої дитини, вигукнувши: «Дякую тобі, боже!»

Тут бегінка замовкла, помітивши, що королева сильно страждає. Анна Австрійська, відкинувшись у кріслі, з опущеною головою, із зупиненим поглядом, слухала її, вочевидь, не розуміючи того, що їй кажуть: губи її судомно посмикувалися,

немов би виголошуючи молитви, звернені до бога, або призиваючи прокльони на голову цієї безжальної жінки.

- Ах, не думайте, - гаряче продовжувала бегінка, - не думайте, що якщо у Франції опинився один дофін і якщо королева залишила другу дитину животіти далеко від королівського трону, не думайте, що вона була поганою матір'ю! О ні, ні, ні!.. Існують люди, яким добре відомо, скільки сліз вона пролила, які можуть порахувати палкі поцілунки, якими вона обсипала цю бідну істоту, втішаючи її за жалюгідне й сховане в темряві життя, яке через державну необхідність дісталося на долю близнюка Людовика Чотирнадцятого.

- Боже мій! Боже мій! - ледь чутно прошепотіла королева.

- Відомо, - пожвавилася бегінка, - що король, побачивши себе батьком двох синів, ровесників, що володіли однаковими правами, перейнявся тривогою за долю Франції, за мир і спокій у своєму королівстві. Відомо, що викликаний до палацу Рішельє понад годину вдавався до роздумів у кабінеті його величності і врешті-решт виголосив такий вирок: «У Франції може бути лише один дофін, народжений, щоб успадкувати трон після його величності. Господь бог послав нам ще одного, щоб він міг успадкувати першого. Але в даний час ми потребуємо тільки того, хто перший з'явився на світ; приховаємо ж другого від Франції, як господь приховав його спочатку від його могутніх батьків. Один спадкоємець престолу - це мир і спокій держави; два претенденти - це громадянська війна й анархія».

Королева, бліда, зі стиснутими кулаками, різким рухом піднялася з крісла.

- Ви знаєте занадто багато, - сказала вона глухим голосом, - ви причетні до державних таємниць. А друзі, які вам їх повідали, - псевдодрузі та зрадники. Ви їхня спільниця у злочині, який тут відбувається. А тепер маску геть, або я накажу черговому офіцеру взяти вас під арешт. О, я не боюся цієї таємниці! Ви дізналися її і за це заплатите! Вона застигне у ваших грудях. І ця таємниця, і ваше життя відтепер належать не вам!

І Анна Австрійська із загрозливим жестом зробила кілька кроків у бік бігинки.

- Оцініть же вірність, честь, скромність покинутих вами друзів, - сказала бегінка і скинула маску.

- Герцогиня де Шеврез! - вигукнула королева.

- Єдина, хто розділяє з вами цю таємницю.

- Ах, - прошепотіла Анна Австрійська, - обійміть мене, герцогиня! Адже недовго і вбити старого друга, граючи його фатальними печалями.

І королева, схиливши голову на плече давньої своєї приятельки, пролила потік гірких сліз.

- Як же ви ще молоді, - напівголосно промовила пані де Шеврез, - щаслива, ви можете плакати!

CLXXXIII. Подруги

Королева гордовито подивилася на герцогиню де Шеврез і сказала:

- Ви вимовили, здається, слово «щаслива», говорячи про мене. А тим часом, герцогиня, я завжди думала, що на всьому білому світі немає жодної істоти, яка була б настільки ж обійдена щастям, як французька королева.

- Государыня, ви воістину мати всіх скорбот. Але поряд із тими піднесеними муками, про які ми з вами, давні приятельки, розлучені людською злістю, щойно говорили, поряд із цими нещастями, пов'язаними з тим, що ви - королева, у вас є і деякі радощі, щоправда, мало відчутні вами, але такі, що породжують у цьому світі пекучу заздрість.

- Які ж? - запитала сумно Анна Австрійська. - Як можна вимовляти слово «радість», якщо ви самі щойно стверджували, що і тіло моє, і дух потребують цілющих ліків?

Пані де Шеврез задумалася на хвилину, потім прошепотіла:

- Яка, однак, прірва відділяє королів від усіх інших!

- Що ви хочете цим сказати?

- Я хочу сказати, що вони настільки далекі від грубої дійсності, що забувають про потреби, з якими повинні боротися інші. Вони подібні до тих мешканців африканських нагір'їв, які на своїх зелених висотах, пожвавлених струмками з холодною, як лід, водою, не розуміють, як це можна помирати від спраги й голоду серед спаленої сонцем пустелі.

Королева злегка почервоніла; тільки тепер вона зрозуміла, про що йдеться.

- Як погано з мого боку, що я покинула вас! - вигукнула вона.

- Ах, государыня, кажуть, що король успадкував ненависть, яку відчував до мене його покійний батько. Король прогнав би мене, якби йому стало відомо, що я в палаці.

- Не скажу, герцогиня, щоб король мав до вас особливу прихильність, - сказала у відповідь королева. - Але я могла б... якось потайки...

На обличчі герцогині промайнула презирлива усмішка, яка стривожила її співрозмовницю.

І королева поквапилася додати:

- Утім, ви дуже добре зробили, що з'явилися до мене.

- Дякую вам, ваша величність.

- Хоча б для того, щоб доставити мені радість наочним спростуванням чуток про вашу смерть.

- Невже говорили про те, що я померла?

- З усіх боків.

- Але мої сини не носили жалоби.

- Адже ви знаєте, герцогиня, що двір без кінця подорожує; ми не часто бачимо в себе панів д'Альбер де Люінь, ваших дітей, і, крім того, стільки речей вислизає від нас у штовханині турбот, серед яких ми постійно живемо.

- Ваша величність не повинні були вірити чутці про мою смерть.

- Чому б і ні? На жаль, всі ми смертні: адже ви бачите, що і я, ваша менша сестра, як говорили ми колись, вже схиляюся до могили.

- Якщо ви повірили в мою смерть, ваша величносте, то вас, ймовірно, здивувало, що, помираючи, я не подала про себе звісточки.

- Але ж смерть, герцогиня, часом приходить неочікувано-негадано.

- О ваша величність! Душі, обтяжені таємницями, на кшталт тієї, про яку ми щойно говорили, завжди відчувають потребу у звільненні від тягаря, що лежить на них, і цю потребу слід задовольнити заздалегідь. Серед справ, які належить виконати, готуючись до подорожі у вічність, вказують також і на необхідність упорядкувати папери.

Королева здригнулася.

- Ваша величність, - сказала герцогиня, - точно дізнаєтеся день моєї смерті, і до того ж у найдостовірніший спосіб.

- Як же це станеться?

- Не пізніше ніж наступного дня після моєї смерті вашій величності доставлять чотиришаровий конверт, і в ньому ви виявите все, що залишилося від нашого колись такого таємничого листування.

- Ви не спалили моїх листів? - вигукнула з жахом Анна.

- О моя королева, лише зрадники палять королівські листи.

- Зрадники?

- Так, зрадники. Або, точніше, вони роблять вигляд, що спалюють їх, але насправді зберігають їх у себе або продають за великі гроші...

- Боже мій!

- Той, однак, хто зберігає вірність, ховає такі скарби якнайдалі; потім одного чудового дня він з'являється до своєї королеви і каже: «Ваша величносте, я старію, я важко хворий, моє життя в небезпеці, і в небезпеці таємниця, довірена мені вашою величністю; візьміть цей папір, що приховує небезпеку, і самі, своїми руками спаліть його».

- Папір, у якому таїться небезпека? Який же це папір?

- У мене тільки один такий папір, але справді дуже небезпечний!

- О герцогиня, скажіть, скажіть же, що це таке?

- Це записка... від другого серпня тисяча шістсот сорок четвертого року, в якій ви посилаєте мене в Нуазі-ле-Сек, щоб побачити вашого милого і нещасного хлопчика. Вашою рукою так і написано: «милого і нещасного хлопчика».

Запанувала повна тиша. Королева подумки вимірювала глибину прірви, пані де Шеврез розставляла свою пастку.

- Так, нещасний, дуже, дуже нещасний! - прошепотіла Анна Австрійська. - Яке сумне життя прожила ця бідна дитина і як жахливо це життя завершилося!

- Хіба він помер? - вигукнула герцогиня, і королева, дещо заспокоюючись, подумала, що її здивування щире.

- Помер у сухоти, помер усіма забутий, зів'яв, як квітка, піднесена закоханим і засунута предметом його любові в глибину шафи, щоб приховати її від нескромних очей оточуючих!

- Значить, він помер! - повторила герцогиня засмученим тоном, який, безсумнівно, міг би потішити королеву, якби в ньому не чулося нотки сумніву. - Помер у Нуазі-ле-Сек?

- Так, на руках у свого гувернера, нещасного, відданого слуги, який не набагато пережив його.

- Само собою зрозуміло: нелегко знести таку печаль і жити з такою таємницею в грудях.

Королева не спромоглася помітити іронію цих слів. Пані де Шеврез продовжувала:

- Кілька років тому, государино, я довідувалася в самому Нуазі-ле-Сек про долю цього настільки нещасного хлопчика. Там його не вважали померлим, ось чому я не одразу перейнялася скорботою разом із вашою величністю. О, зрозуміло, якби я повірила цьому слуху, ніколи жоден натяк на

цю сумну подію не розбурхав би найзаконніший сум у вашому серці, ваша величносте.

- Ви кажете, що в Нуазі-ле-Сек дитину не вважали померлою?

- Ні, ваша величність.

- Що ж там говорили?

- Говорили... Але, зрозуміло, це плід помилки.

- Усе ж скажіть, що ви там чули.

- Говорили, що якось увечері - це було на початку тисяча шістсот сорок п'ятого року - велична і вродлива жінка (що було помічено, незважаючи на маску і плащ, які приховували її), безсумнівно, знатна пані, навіть дуже знатна пані, приїхала в кареті на перехрестя доріг, те саме, на якому, як вам відомо, я чекала звісток про молодого принца, коли ваша величність благоволили мене туди посилати.

- И?..

- І гувернер привів хлопчика до цієї дами.

- Далі!

- Наступного дня гувернер із хлопчиком поїхали з містечка.

- Бачите, ця розповідь правдива; але бідна дитина померла раптово, що часто трапляється з дітьми у віці до семи років. За словами лікарів, життя їхнє в ці роки тримається на волосині.

- Те, що говорить ваша величність, - істина; ніхто не знає цього краще, ніж ви, ніхто не вірить цьому настільки ж безмежно, як я. Але зауважте, тут є одна дивина...

«Що ще?» - подумала королева.

- Особа, яка повідомила мені ці подробиці, особа, яка їздила справлятися про здоров'я дитини...

- Ви кому-небудь довірили таке доручення? О, герцогиня!

- Хтось німий, як ваша величність, німий, як я; припустимо, що цим хтось була я сама. Ця особа, проїжджаючи через деякий час у Турень...

- У Турень?

- ...упізнала і гувернера, і хлопчика... вибачте, цій особі, зрозуміло, лише так здалося, що вона впізнала обох. Обидва були живі, веселі й здорові, обидва цвіли, один - у дні своєї бадьорої, повної сил старості, інший - у ніжні дні першої юності. Судіть же після цього, чи можна довіряти чуткам? Чи можна в нашому підмісячному світі вірити чому б то не було? Але я стомлюю вашу величність. О, я зовсім не хотіла цього, і я зараз же відкланяюся, принісши ще раз запевнення в моїй шанобливій відданості, ваша величність.

- Залишіться! Поговоримо трохи про вас.

- Про мене? О государиня, не опускайте так низько свій погляд.

- Чому ж? Хіба ви не найстаріша моя приятелька... Хіба ви сердитеся на мене, герцогиня?

- Я? У мене немає для цього підстав. Невже я з'явилася б до вас, якби в мене була причина сердитися на вас?

- Роки долають нас, герцогиня; ми повинні тісніше згуртуватися в боротьбі проти смерті, що загрожує нам.

- Ваша величносте, ви обсипаєте мене милостями, вимовляючи такі ласкаві слова.

- Ніхто не любив мене так, ніхто мені так не служив, як ви, герцогиня.

- Ваша величність пам'ятає про це?

- Завжди... Герцогиня, я хочу від вас докази дружби.

- Усім своїм єством я ваша, ваша величність!

- Але де ж доказ дружби?

- Яке?

- Зверніться до мене з яким-небудь проханням.

- З проханням?

- О, я знаю, у вас найбезкорисливіша, найвисокогірніша, найцарственіша душа.

- Не хваліть мене надмірно, ваша величність, - сказала схвильовано герцогиня.

- Я не в змозі віддати вам хвалу, яка дорівнювала б вашим заслугам.

- З віком під впливом нещасть дуже змінюєшся, ваша величність.

- Хай почує вас бог, герцогиня!

- Що це означає, ваша величність?

- Це означає ось що: колишня герцогиня, прекрасна, обожнювана Шеврез, відповіла б мені чорною невдячністю. Вона б сказала: «Мені нічого не потрібно від вас». Хай будуть у такому разі благословенні нещастя, якщо вони змінили вас і ви тепер, можливо, відповісте мені: «Приймаю».

Погляд і посмішка герцогині пом'якшилися. Вона була зачарована королевою і не намагалася приховати свої почуття.

- Говоріть же, моя люба, - продовжувала королева, - чого ви бажаєте?

- Отже, я маю висловитися?

- Скоріше, не роздумуючи.

- Ваша величність можете принести мені невимовну радість, незрівнянну радість.

- Ну, говоріть же, - промовила королева, злегка охолонувши внаслідок занепокоєння, що прокинулося в ній. -

Тільки не забувайте, моя дорога Шеврез, що тепер наді мною стоїть син, як колись стояв чоловік.

- Я буду скромна, моя королева.

- Називайте мене Анною, як раніше, це буде солодким нагадуванням про незрівнянні дні юності.

- Гаразд. Отже, моя обожнювана пані, моя мила Анна...

- Ти ще пам'ятаєш іспанську?

- Звичайно.

- Тоді повідом мені іспанською, чого ти хочеш.

- Я хочу такого: зроби мені честь і приїжджай до мене на кілька днів у Дамп'єр.

- І це все? - вигукнула вражена королева.

- Так.

- Тільки й усього?

- Боже мій, хіба ви не бачите, що я прошу вас про нечуване благодіяння? Якщо ви не бачите цього, значить, зовсім мене не знаєте. Чи приймаєте ви моє запрошення?

- Звісно, і від щирого серця.

- О, як я вдячна вам!

- І я буду щаслива, - продовжувала, все ще не цілком увірувавши в щирість герцогині, Анна Австрійська, - якщо моя присутність зможе виявитися корисною для вас.

- Корисним! - вигукнула, сміючись, герцогиня. - О ні! Приємним, солодким, радісним, так, тисячу разів так! Отже, ви обіцяєте?

- Даю вам слово.

Герцогиня схопила прекрасну руку королеви і покрила її поцілунками.

«Вона, по суті, добра жінка, - подумала королева, - і... їй властива душевна шляхетність».

- Ваша величність, - поставила запитання герцогиня, - чи даєте ви мені два тижні?

- Звісно. Але для чого?

- Знаючи, що я в немилості, ніхто не хотів позичити мені сто тисяч екю, які мені потрібні, щоб упорядкувати Дамп'єр. Але тепер, щойно стане відомо, що ці гроші підуть на те, щоб прийняти вашу величність, паризькі капітали рікою потечуть до мене.

- Так ось воно що, - сказала королева, ласкаво кивнувши головою, - сто тисяч екю! Потрібно сто тисяч екю, щоб привести до ладу Дамп'єр?

- Близько цього.

- І ніхто не хоче позичити їх вам?

- Ніхто.

- Якщо хочете, я їх позичу, герцогиня.

- О, я не посмію.

- Даремно.

- Справді?

- Чесне слово королеви. Сто тисяч екю - це, по суті, не так уже й багато.

- Хіба?

- Так, трохи. Я знаю, що ви ніколи не продавали ваше мовчання за ціну, яку воно коштує. Посуньте мені цей стіл, герцогиня, і я напишу вам чек для пана Кольбера; ні, краще для пана Фуке, який набагато люб'язніший і приємніший.

- А чи заплатить він?

- Якщо він не заплатить, заплачу я. Але це був би перший випадок, коли б він мені відмовив.

Королева написала записку, вручила її герцогині і попрощалася з нею, розцілувавши її наостанок.

CLXXXIV. Як Жан де Лафонтен написав свою першу байку

Розповідь про всі ці інтриги нами вичерпана, і в трьох наступних розділах нашої розповіді розгорнеться невимушена гра людського розуму, настільки різноманітного у своїх проявах.

Бути може, і надалі ми не зможемо обійтися в тій картині, яку збираємося показати, без політики та інтриг, але їхні пружини будуть сховані так глибоко, що читач побачить лише квіти й розкішний живопис, бо справа буде йти тут так само, як у балагані на ярмарку, де велетня, що крокує підмостками, приводять у рух слабкі ніжки та тендітні ручки дитини, що схована в її сукні.

Отже, ми повертаємося в Сен-Манде, де суперінтендант за своїм звичаєм приймає обране товариство епікурейців.

Віднедавна для господаря настали важкі дні. Кожен, увійшовши до нього, не може не відчути труднощів, яких зазнає міністр. Тут не буває більше багатолюдних і галасливих збіговиськ. Привід, який наводить Фуке, - фінанси, але, як дотепно зауважив Гурвіль, не бувало ще приводу більш брехливого: тут немає й тіні фінансів. Щоправда, поки Ватель ще примудряється підтримувати репутацію будинку.

Тим часом садівники і городники, які постачають своїми припасами кухню, скаржаться, що їх розоряють, затримуючи розрахунки. Комісіонери, які постачають іспанські вина, шлють лист за листом, марно просячи про оплату рахунків. Рибаки,

найняті суперінтендантом на узбережжі Нормандії, прикидають подумки, що, якби з ними був проведений повний розрахунок, вони змогли б покинути рибну ловлю й осісти на землі. Свіжа риба, яка пізніше стане причиною смерті Вателя, більше не з'являється.

І все ж у приймальний день друзі пана Фуке зібралися у нього в більшій кількості, ніж зазвичай. Гурвіль і абат Фуке розмовляють про фінанси, інакше кажучи, абат бере в Гурвіля кілька пістолів у борг. Пелісон, поклавши ногу на ногу, дописує висновок промови, якою Фуке має відкрити парламент. І ця промова - справжній шедевр, бо Пелісон складає її для друга, тобто вкладає в неї все те, над чим він не став би, зрозуміло, битися, якби писав її для себе. Незабаром із глибини саду виходять Лафонтен і Лоре, які сперечаються про жартівливі вірші.

Художники та музиканти збираються біля їдальні. Коли проб'є восьму годину, сядуть вечеряти. Суперінтендант ніколи не змушує чекати на себе. Зараз половина восьмої. Апетит уже сильно розігрався.

Після того як усі гості нарешті зібралися, Гурвіль прямує до Пелісона, відриває його від роздумів і, вивівши на середину вітальні, двері якої ретельно зачинені, запитує в нього:

- Ну, що нового?

Пелісон дивиться на нього.

- Я позичив у своєї тітоньки двадцять п'ять тисяч ліврів - ось чеки на цю суму.

- Добре, - відповідає Гурвіль, - тепер не вистачає лише ста дев'яноста п'яти тисяч ліврів для першого внеску.

- Це якого ж внеску? - запитує Лафонтен таким тоном, як якби він поставив своє звичайне запитання: «А чи читали ви Баруха?»

- Ох уже ця мені розсіяна людина! - вигукує Гурвіль. - Адже ви самі повідомили мені про невеликий маєток у Корбейлі, який збирається продати один із кредиторів пана Фуке; адже це ви запропонували всім друзям Епікура влаштувати складчину, щоб завадити цьому; ви говорили також, що продасте частину вашого будинку в Шато-Тьєрі, щоб внести свою частку, а тепер ви раптом запитуєте: «Це якого ж внеску?»

Ці слова Гурвіля зустріли загальним сміхом, який змусив почервоніти Лафонтена.

- Вибачте, вибачте мене, - сказав він, - це вірно; ні, я не забув. Тільки...

- Тільки ти більше не пам'ятав про це, - зауважив Лоре.

- Суща істина. Він абсолютно правий. Забути і не пам'ятати - це велика різниця.

- А ви принесли вашу лепту, - запитав Пелісон, - гроші за продану вами ділянку землі?

- Проданий? Ні, не приніс.

- Ви що ж, так його і не продали? - здивувався Гурвіль, який знав безкорисливість і щедрість поета.

- Моя дружина не допустила цього, - відповідав Лафонтен.

Пролунав новий вибух сміху.

- Але ж у Шато-Тьєрі ви їздили саме з цією метою?

- Так, і навіть верхи.

- Бідний Жан!

- Я вісім разів змінив коней. Я знесилився.

- Ось це друг!.. Але там-то ви, сподіваюся, відпочили?

- Відпочив? Оце так відпочинок! Там у мене було досить клопоту.

- Як так?

- Моя дружина почала кокетувати з тим, кому я збирався продати свою ділянку; цей чоловік відмовився від купівлі, і я викликав його на дуель.

- Чудово! І ви билися?

- Очевидно, ні.

- Ви, мабуть, і цього толком не знаєте?

- Ні, ні; втрутилася моя дружина зі своєю ріднею. Протягом чверті години я стояв зі шпагою в руці, але тим часом не був поранений.

- А ваш противник?

- Противник теж. Він не з'явився на місце дуелі.

- Чудово! - закричали з усіх боків. - Ви, мабуть, метали громи і блискавки?

- Зрозуміло! Там я схопив застуду, а коли повернувся додому, дружина накинулася на мене з лайкою.

- Серйозно?

- Всерйоз! Вона кинула в мене хлібом, розумієте, великим хлібом і влучила мені в голову.

- А ви?

- А я? Я почав жбурляти в неї та її гостей усім, що знайшов на столі; потім схопився на коня, і ось я тут.

Не можна було залишатися серйозним, слухаючи цю комічну героїку. Коли ураган сміху дещо стих, Лафонтена запитали:

- І це все, що ви привезли?

- О ні. Мені спала на думку чудова думка.

- Висловіть її.

- Чи помітили ви, що у нас у Франції складається безліч грайливих віршиків?

- Ще б пак, - відповіли хором присутні.

- І що їх мало друкують?

- Абсолютно вірно; закони щодо цього дуже суворі.

- І я подумав, що рідкісний товар - цінний товар. Ось чому я взявся складати невелику поемку, надзвичайно вільну.

- О, о, милий поет!

- Найвищою мірою непристойну.

- О, о!

- Найвищою мірою цинічну.

- Чорт забирай!

- Я вставив у неї всі слівця з ужитку кохання, які тільки знаю, - говорив Лафонтен.

Усі реготали до упаду, слухаючи, як славний поет розхвалює свій товар.

- І я постарався перевершити все написане раніше мене Боккаччо, Аретіно* та іншими майстрами цього жанру.

- Боже мій! - вигукнув Пелісон. - Та він заробить собі відлучення.

- Ви й справді так думаєте? - наївно запитав Лафонтен. - Клянуся вам, я зробив це не для себе, а для пана Фуке.

Такий чудовий аргумент остаточно розвеселив присутніх.

- І крім того, - продовжував Лафонтен, потираючи руки, - я продав перше видання цієї поеми за цілих вісімсот ліврів. Тим часом за книги благочестивого змісту видавці платять удвічі дешевше.

- Вже краще б ви сфабрикували, - зауважив зі сміхом Гурвіль, - кілька благочестивих книг.

- Це клопітно і недостатньо розважально, - спокійно сказав Лафонтен, - ось тут, у цьому мішечку, вісімсот ліврів.

З цими словами він вручив свій дар скарбнику епікурейців. Слідом за ним віддав свої п'ятдесят ліврів Лорі. Решта також внесли хто скільки міг. Коли підрахували, виявилося, що зібрано сорок тисяч ліврів.

Ще не замовк дзенькіт монет, як суперінтендант увійшов або, точніше, прослизнув у залу. Він був незримим свідком цієї сцени. І він, який перевертав мільярди, багатій, що пізнав усі задоволення й усі почесті, які тільки існують на світі, ця людина з неосяжним серцем і творчим мозком, що переплавила в собі, немов тигель, матеріальну й духовну сутність першого королівства у світі, знаменитий Фуке стояв, оточений гостями, з очима, сповненими сліз, і, зануривши в мішок із золотом та

сріблом свої тоненькі білі пальці, сказав м'яким і зворушеним голосом:

- О жалюгідна милостиня, ти загубишся в найкрихітнішій складці мого спорожнілого гаманця, але ти наповнила по самі вінця моє серце, а його ніхто і ніщо не в змозі вичерпати. Спасибі, друзі, спасибі!

І оскільки він не міг розцілувати всіх, хто перебував у кімнаті, у яких також навернулися на очі сльози, він обійняв Лафонтена зі словами:

- Бідненький мій! Через мене вас здула дружина, і через мене духівник накладе на вас відлучення.

- Усе це сущі дрібниці: почекай ваші кредитори рочки два, я написав би добру сотню байок; кожну з них було б випущено двома виданнями, і ваш борг було б сплачено!

CLXXXV. Лафонтен веде переговори

Фуке, сердечно потиснувши руку Лафонтену, сказав:

- Мій милий поет, складіть, прошу вас, ще сотню байок, і не тільки заради вісімдесяти пістолів за кожну, а й для того, щоб збагатити нашу словесність сотнею шедеврів.

- Але не думайте, - важничаючи, заявив Лафонтен, - що я приніс панові суперінтенданту лише цю ідею і ці вісімдесят пістолів.

- Лафонтен, ніяк, сьогодні багач! - вигукнули з усіх боків.

- Хай буде благословенна думка, здатна подарувати мені мільйон або два, - весело промовив Фуке.

- Саме так, - погодився Лафонтен.

- Швидше, швидше! - пролунали крики присутніх.

- Стережіться! - шепнув Пелісон Лафонтену. - Досі ви мали великий успіх, але не можна ж перегинати палицю.

- Ні-ні, пане Пелісон, ви людина відмінного смаку, і ви самі висловите мені своє схвалення.

- Йдеться про мільйони? - запитав Гурвіль.

Лафонтен вдарив себе в груди і сказав:

- У мене ось тут півтора мільйона.

- До біса цього гасконця з Шато-Тьєрі! - вигукнув Лоре.

- Вам личило б торкнутися не кишені, а голови, - зауважив Фуке.

- Пане суперінтендант, - продовжував Лафонтен, - ви не генеральний прокурор, ви поет.

- Невже? - вигукнули Лоре, Корнар та інші літератори.

- Я стверджую, що ви поет, живописець, скульптор, друг наук і мистецтв, але зізнайтеся, зізнайтеся самі, ви жодним чином не суддівський!

- Охоче, - відповів, посміхаючись, Фуке.

- Якби вас захотіли обрати в Академію, скажіть, ви б відмовилися від цього?

- Вважаю, що так, хай не образяться на мене академіки.

- Але чому ж, не бажаючи входити до складу Академії, ви дозволяєте числити себе у складі парламенту?

- Ось як! - здивувався Пелісон. - Ми говоримо про політику.

- Я запитую, - продовжував Лафонтен, - йде чи не йде пану Фуке прокурорська мантія?

- Річ не в мантії, - заперечив Пелісон, роздратований загальним сміхом.

- Навпаки, саме в мантії, - зауважив Лоре.

- Заберіть мантію в генерального прокурора, - сказав Конрар, - і в нас залишиться пан Фуке, на що ми аж ніяк не скаржимося. Але оскільки не буває генерального прокурора без мантії, то ми оголошуємо слідом за паном де Лафонтеном, що мантія справді лякало.

- Fugiunt risus leporesque, - вставив Лоре.

- Біжать сміх і забави, - переклав один із учених гостей.

- А я, - з важливим виглядом продовжував Пелісон, - зовсім інакше перекладаю слово «lepores».

- Як же ви його перекладаєте? - запитав Лафонтен.

- Я перекладаю таким чином: «Зайці рятуються втечею, побачивши пана Фуке»*.

Вибух реготу; суперінтендант сміється разом з усіма.

- До чого тут зайці? - втручається уражений Конрар.

- Хто не радіє душею, бачачи пана Фуке у всьому блиску його парламентської влади, той заєць.

- О, о! - пробурмотіли поети.

- Quo non ascendam*, - заявляє Конрар, - видається мені неможливим поруч із прокурорською мантією.

- А мені здається, що цей девіз неможливий без цієї мантії, - каже Пелісон, який наполегливо стоїть на своєму. - Що ви думаєте про це, Гурвіль?

- Я думаю, - відповів Гурвіль, - що прокурорська мантія річ непогана, але півтора мільйона все ж дорожче за неї.

- Приєднуюся до Гурвіля! - вигукнув Фуке, обриваючи тим самим суперечку, бо його думка не могла, зрозуміло, не переважити всі інші.

- Півтора мільйона! - проворчав Пелісон. - Чорт забирай! Я знаю одну індійську байку...

- Розкажіть-но, розкажіть, - попросив Лафонтен, - мені також слід познайомитися з нею.

- Приступайте, ми слухаємо!

- У черепахи був панцир, - почав Пелісон. - Вона ховалася в ньому, коли їй погрожували вороги. Але ось хтось сказав черепасі: «Влітку вам, напевно, дуже спекотно в цьому будиночку, і, крім того, ми не бачимо вас у всій вашій красі, а тим часом я знаю жаха, який викладе за нього півтора мільйона».

- Чудово! - вигукнув зі сміхом Фуке.

- Ну а далі? - поквапив Лафонтен, який зацікавився більше байкою, ніж мораллю, що випливає з неї.

- Черепаха продала панцир і залишилася голою. Голодний орел побачив її, ударом дзьоба вбив і зжер.

- А мораль? - запитав Конрар.

- Мораль полягає в тому, що пану Фуке не слід розлучатися зі своєю прокурорською мантією.

Лафонтен сприйняв цю мораль всерйоз і заперечив своєму співрозмовнику:

- Але ви забули Есхіла.

- Що ви хочете сказати?

- Есхіла Плішивого, як його називали.

- Що ж із цього випливає?

- Есхіла, череп якого здався орлу, що ширяє у висоті, - хто знає, можливо, це був той самий орел, про якого ви говорили, - великому любителеві черепах, звичайнісіньким каменем, і він кинув на нього черепаху, яка сховалася під своїм панциром.

- Так, так, звичайно, Лафонтен має рацію, - сказав у роздумах Фуке. - Будь-який орел, якщо він захоче з'їсти черепаху, легко зуміє розбити її панцир, і, воістину, щасливі ті черепахи, за покришку яких якийсь вуж готовий заплатити півтора мільйона. Нехай мені дадуть такого вужа, настільки ж щедрого, як у байці, розказаній Пелісоном, і я віддам йому панцир.

- Rara avis in terris*, - зітхнув Конрар.

- Птах, подібний до чорного лебедя, хіба не так? - посміхнувся Лафонтен. - Абсолютно чорний і дуже рідкісний птах. Ну що ж, я виявив його.

- Ви знайшли покупця на посаду генерального прокурора? - вигукнув Фуке.

- Так, пане, знайшов.

- Але пан суперінтендант жодного разу не говорив, що має намір продати її, - заперечив Пелісон.

- Вибачте, але ви самі говорили про це, - сказав Конрар.

- І я свідок, - додав Гурвіль.

- Гарні розмови, однак, він веде про мене! Але хто ж ваш покупець, відповідайте-но, Лафонтен? - запитав Фуке.

- Зовсім чорний птах, радник парламенту, славний малий... Ванель.

- Ванель! - вигукнув Фуке. - Ванель! Чоловік...

- Саме так, пане... її власний чоловік.

- Бідолаха, - сказав Фуке, зацікавлений повідомленням Лафонтена, - отже, він мріє про посаду генерального прокурора?

- Він мріє бути всім, чим є ви, і робити те саме, що робили ви, - вставив Гурвіль.

- Це дуже кумедно, розкажіть докладніше, Лафонтен.

- Справа йде дуже просто. Час від часу ми бачимося з ним. Ось і сьогодні я зустрів його на площі біля Бастилії; він прогулювався там у той самий час, коли я збирався найняти екіпаж, щоб їхати сюди.

- Він, звичайно, підстерігав дружину, - перервав Лафонтена Лоре.

- О ні, що ви! - без сорому заперечив Фуке. - Він не ревнивий.

- І ось він підходить до мене, обіймає мене, веде в кабачок Імаж-сен-Фіакр і починає розповідати про свої прикрощі.

- У нього, мабуть, прикрощі?

- Так, його дружина прищеплює йому честолюбство. Йому говорили про якусь парламентську посаду, про те, що було вимовлено ім'я пана Фуке, і ось із цієї самої години пані Ванель тільки й робить, що мріє стати генеральною прокуроршею, і кожної ночі, коли вона не бачить себе уві сні такою, вона просто помирає з туги.

- Чорт забирай!

- Бідна жінка, - вимовив Фуке.

- Зачекайте. Конрар стверджує, що я не вмію вести справи, але ви самі побачите, як я поводився в цьому випадку. «Чи знаєте ви, - кажу я Ванелю, - що це дуже дорого коштує, така посада, як у пана Фуке?» «Ну а скільки ж, наприклад?» - запитує Ванель. «Пан Фуке не продав її за мільйон сімсот тисяч ліврів, які йому пропонували». «Моя дружина, - відповідає Ванель, - оцінювала її приблизно в мільйон чотириста тисяч». «Готівкою?» «Так, готівкою: вона щойно продала маєток у Гієні й отримала за нього гроші».

- Це непоганий куш, якщо захопити його одразу, - повчально зауважив абат Фуке, який до цих пір не зронив жодного слова.

- Бідна пані Ванель, - прошепотів Фуке.

Пелісон знизав плечима і сказав Фуке на вухо:

- Демон?

- Ось саме... І було б дуже кумедно грошима цього демона виправити зло, яке заподіяв собі ангел заради мене.

Пелісон здивовано подивився на Фуке, думки якого попрямували тепер зовсім іншим руслом.

- То що ж, - запитав Лафонтен, - як справи з моїми переговорами?

- Чудово, мій милий поет.

- Усе це так, але нерідко людина хвалиться, ніби готова купити коня, а на перевірку в неї не виявляється грошей, щоб заплатити за вуздечку, - зауважив Гурвіль.

- Ванель, мабуть, відмовиться, якщо ми зловимо його на слові, - вставив абат Фуке.

- Вам спадають на думку подібні думки лише тому, що ви не знаєте розв'язки моєї історії, - знову почав Лафонтен.

- А, є і розв'язка? Що ж ви тягнете? - вигукнув Гурвіль.

- Semper ad adventum*, чи не так? - сказав Фуке тоном вельможі, який дозволяє собі спотворювати цитати.

Латиністи зааплодували.

- А розв'язка моя, - вигукнув Лафонтен, - полягає в тому, що цей упертюх Ванель, дізнавшись, що мій шлях лежить у Сен-Манде, благав мене прихопити його разом із собою.

- О, о!

- І влаштувати йому, якщо можливо, побачення з монсеньйо-ром. Він зараз чекає на галявині Бель-Ер.

- Немов жук.

- Ви говорите це, Гурвіле, маючи на увазі його вусики. Ах ви, злісний насмішник!

- Пане Фуке, ваше слово!

- Моє слово? По-моєму, не личить, щоб чоловік пані Ванель застудився в мене на порозі; пошліть по нього, Лафонтене, якщо ви знаєте, де він перебуває.

- Я сам вирушу за ним.

- І я з вами, - заявив абат Фуке, - і понесу мішки із золотом.

- Прошу без жартів, - суворо сказав Фуке, - справа серйозна, якщо тут і справді є справжня справа. Але насамперед давайте будемо гостинні. Попросіть від мого імені вибачення у цієї милої людини і передайте йому, що я дуже

засмучений, змусивши його чекати, але ж я не знав про його приїзд.

Лафонтен побіг за Ванелем. За ним поспішив Гурвіль, і це виявилося вельми доречним, оскільки поет, віддавшись своїм обчисленням, збився зі шляху і попрямував було до Сен-Мару.

Через чверть години Ванель уже входив до кабінету суперінтенданта, того самого кабінету, який разом з усіма суміжними приміщеннями ми описали на початку нашої розповіді.

Побачивши Ванеля, Фуке покликав Пелісона і протягом кількох хвилин щось шепотів йому на вухо.

- Запам'ятайте гарненько, - сказав він йому, - простежте за тим, щоб у карету було покладено все срібло, посуд і всі коштовності. Візьміть вороних коней, нехай ювелір вирушить разом із вами. Затримайте вечерю до приїзду пані де Бельєр.

- Треба б попередити пані де Бельєр, - запропонував Пелісон.

- Ні до чого. Я сам подбаю про це.

- Чудово.

- Ідіть, друже мій.

Пелісон пішов, не дуже-то добре розуміючи, в чому справа, але, як це буває з відданими друзями, сповнений довіри до волі того, кому він звик підкорятися у всьому. У цьому сила обраних душ. Недовіра - властивість низьких натур.

Ванель схилився перед суперінтендантом. Він зібрався було почати довгу промову.

- Сідайте, пане, - звернувся до нього Фуке. - Здається, ви хочете купити мою посаду?

- Монсеньйор...

- Скільки ви можете заплатити за неї?

- Це вам, монсеньйоре, належить назвати суму. Я знаю, що вам уже робили відомі пропозиції.

- Мені казали, що пані Ванель оцінює мою посаду в мільйон чотириста тисяч?

- Це все, чим ми з нею володіємо.

- Ви можете розплатитися готівкою?

- У мене немає із собою грошей, - відповідав наївно Ванель, який приготувався до боротьби, хитрощів, до шахових комбінацій і спантеличений такою простотою і величчю.

- Коли ж вони будуть у вас?

- Як тільки накажете, монсеньйор.

Він тремтів при думці, що Фуке, можливо, знущається з нього.

- Якби вам не потрібно було повертатися заради грошей у Париж, я б сказав - негайно...

- О монсеньйор!..

- Але, - перебив суперінтендант, - відкладемо розрахунки і підписання договору на завтра.

- Нехай буде по-вашому, - погодився приголомшений і змерзлий Ванель.

- Отже, на шосту годину ранку, - додав Фуке.

- На шість годин, - повторив Ванель.

- Прощавайте, пане Ванель. Передайте вашій дружині, що я цілую їй ручки.

І Фуке встав.

Тоді Ванель, з очима, що налилися кров'ю, і втративши голову, вимовив:

- Монсеньйоре, отже, ви даєте чесне слово?

Фуке повернув до нього голову і запитав:

- Чорт забирай, а ви?

Ванель змішався, здригнувся і скінчив тим, що боязко простягнув руку. Фуке благородним жестом простягнув назустріч свою. І чесна рука на секунду торкнулася вологої руки лицеміра. Ванель стиснув пальці Фуке, щоб переконати себе в тому, що це не сон. Суперінтендант ледь помітним рухом звільнив свою руку.

- Прощавайте, - сказав він Ванелю.

Ванель позадкував до дверей, квапливо пройшов через приймальні кімнати і зник за порогом будинку.

CLXXXVI. Столове срібло та діаманти пані де Бельєр

Відпустивши Ванеля, Фуке на хвилину задумався.

«Чого б не зробити для жінки, яку колись кохав, - усе не буде надмірним. Маргарита жадає стати прокуроркою. Чому б і не доставити їй цього задоволення? А тепер, коли найпедантичніша совість не могла б мені ні в чому дорікнути, віддаймо свої помисли тій, що кохає мене. Пані де Бельєр, напевно, вже на місці».

І він глянув у напрямку потайних дверей. Ретельно замкнувши кабінет, він відчинив їх, спустився в підземний хід, що вів з його будинку до Венсенського замку, і поспішно вирушив цим коридором до звичайного місця їхніх зустрічей.

Він навіть не попередив свою подругу дзвінком, бо знав, що вона ніколи не спізнюється на побачення.

Маркіза й справді випередила його і чекала. Суперінтендант постукав, і вона одразу ж підійшла до дверей, щоб узяти просунуту під них записку.

«Приїжджайте, маркізо. Вас очікують до вечері».

Жвава і щаслива, пані де Бельєр сіла в карету на Венсенській алеї та за кілька миттєвостей простягнула руку Гурвілю, який, щоб доставити задоволення своєму начальнику і міністрові, чекав на неї у дворі на ґанку.

Вона не помітила, як на подвір'я влетіла розпалена, вся в білій піні вороня упряжка Фуке, що доставила в Сен-Манде Пелісона і того самого ювеліра, якому вона продала свій посуд і коштовності. Пелісон ввів його в кабінет, де все ще перебував Фуке.

Суперінтендант подякував ювеліру за те, що він зберіг, як якби справа йшла про заставу, скарби, які мав право продати. Він кинув погляд на загальну суму рахунку: вона сягала мільйона трьохсот тисяч ліврів. Потім, влаштувавшись біля бюро, він виписав чек на мільйон чотириста тисяч, що підлягає оплаті готівкою з його каси наступного дня до полудня.

- Цілих сто тисяч прибутку! - вигукнув ювелір. - Ах, монсеньйоре, як ви щедрі!

- Ні, ні, пане, - сказав Фуке, поплескавши його по плечу, - буває часом делікатність, яку оплатити неможливо. Прибуток приблизно той самий, який ви могли б отримати, продавши ці речі; але за мною також відсотки.

З цими словами він зняв зі свого мереживного манжета всипану діамантами запонку, яку цей же ювелір неодноразово оцінював у три тисячі пістолів, і звернувся до нього:

- Візьміть же це на пам'ять, і до побачення. Ви людина виняткової чесності.

- А ви, монсеньйоре, - вигукнув глибоко зворушений ювелір, - ви славний вельможа!

Фуке випустив гідного ювеліра через потаємні двері і пішов назустріч пані де Бельєр, вже оточеній гостями.

Маркіза, завжди чарівна, цього дня була сліпуче гарна.

- Чи не знаходите ви, панове, що маркіза нинішнього вечора не має собі подібних? - запитав Фуке. - Чи знаєте ви, чому?

- Тому що пані де Бельєр - найкрасивіша з жінок, - відповідав хтось із гостей.

- Ні, тому що вона найкраща серед жінок. Однак... усі коштовності, одягнені цього вечора на маркізі, - підроблені.

Пані де Бельєр почервоніла.

- О, це можна говорити без усякого побоювання жінці, яка володіє найкращими в Парижі діамантами, - пролунали голоси оточуючих.

- Ну, що ви на це скажете? - тихо запитав Фуке Пелісона.

- Нарешті я зрозумів. Ви дуже добре вчинили.

- То-то ж, - засміявся Фуке.

- Їсти подано, - урочисто виголосив Ватель.

Хвиля запрошених кинулася в їдальню набагато поспішніше, ніж це заведено на міністерських прийомах; тут на них чекало чудове видовище.

На буфетах, на поставцях, на столі серед квітів і свічок сліпуче виблискував багатющий золотий і срібний посуд. Це були залишки старовинних скарбів, виліплених, відлитих і викарбуваних флорентійськими майстрами, привезеними Медичі в ті часи, коли у Франції ще не перевелося золото. Ці чудеса з чудес мистецтва, заховані або закопані в землю під час громадянських чвар, несміливо з'являлися на світ, коли наступала перерва в тих війнах, що їх вели люди хорошого тону, і які звалися Фрондою. Сеньйори, б'ючись між собою, вбивали один одного, але не дозволяли собі грабежу. На всьому посуді був герб пані де Бельєр.

- Як, - вигукнув Лафонтен, - тут скрізь П. і Б.!

Але найбільше захоплення викликав прилад маркізи, розставлений за вказівкою самого Фуке. Перед ним височіла піраміда діамантів, сапфірів, смарагдів і античного каміння; сердоліки, різані малоазійськими греками, в золотій мізійській оправі, дивовижна давньоолександрійська мозаїка в сріблі, важкі єгипетські браслети часів Клеопатри лежали у величезній тарілці - творінні Паліссі, яка стояла на триніжку із позолоченої бронзи роботи Бенвенуто Челліні*.

Щойно маркіза побачила перед собою все те, чого вона не сподівалася знову побачити, обличчя її вкрилося мертвотною блідістю. Глибоке мовчання, провісник сильних душевних потрясінь, запанувало в цій приголомшеній і стривоженій залі.

Фуке навіть не подав рукою знака, щоб видалити лакеїв у розшитих каптанах, що снували, як квапливі бджоли, навколо величезних столів і буфетів.

- Панове, - сказав він, - посуд, який ви тут бачите, належав пані де Бельєр. Одного разу, дізнавшись, що один з її друзів потрапив у скрутні обставини, вона відіслала все це золото і срібло разом з коштовностями, що лежали купою перед нею, до свого ювеліра. Настільки великодушний вчинок має бути гідно оцінений такими справжніми друзями, як ви. Щасливий той, хто вселяє таку любов! Вип'ємо ж за здоров'я пані де Бельєр!

Гучні крики вкрили слова Фуке; оніміла маркіза відкинулася в кріслі ні жива, ні мертва; ще трохи, і бідна жінка втратила б чуття, уподібнившись до птахів Древньої Еллади, що пролітали над ареною олімпійських ристалищ.

- А тепер, - запропонував Пелісон, якого завжди зворушувала чеснота і приводила в захват краса, - а тепер вип'ємо за ту людину, заради якої маркіза вчинила такий чудовий вчинок, бо той, про кого йдеться, воістину гідний любові.

Черга дійшла до маркізи. Вона встала, бліда й усміхнена, простягнула тремтячою рукою склянку, і її пальці торкнулися пальців Фуке, тоді як її ще затуманений погляд жадав любові у відповідь, що спалювала благородне серце її великого друга.

Вечеря, що розпочалася так примітно, скоро перетворилася на справжній бенкет. Ніхто не намагався бути дотепним, і все ж ніхто не страждав відсутністю дотепності.

Лафонтен забув про своє улюблене вино Горньї і дозволив Вателю примирити себе з ронськими та іспанськими винами.

Абат Фуке до того подобрів, що Гурвіль шепнув йому на вухо:

- Ви стали настільки ніжним, пане, що дивитеся, як би хто-небудь не надумав вас з'їсти.

Годинники текли непомітно і радісно, ніби обсипаючи бенкетувальників трояндами. Всупереч своєму давньому звичаю, суперінтендант не встав з-за столу перед рясним десертом. Він усміхався своїм друзям, захмелілим тим сп'янінням, яке зазвичай буває у всіх, чиї серця захмеліли раніше, ніж голови. Уперше за весь вечір він подивився на годинник.

Раптом до ґанку підкотила карета, і - вражаюча річ! - звук коліс вловили в залі серед галасу та пісень. Фуке прислухався, потім звернув погляд до передпокою. Йому здалося, що там лунають кроки і що ці кроки не топчуть землю, але гнітять його серце.

Інстинктивно він відсунувся від пані де Бельєр, ноги якої торкався протягом двох годин.

- Пан д'Ербле, ваннський єпископ, - доповідав на весь голос воротар.

І на порозі з'явився похмурий і замислений Араміс, голову якого раптом прикрасили два кінці гірлянди, яка тільки-но розпалася на частини, тому що полум'я свічки перепалило нитки, що скріплювали її.

CLXXXVII. Розписка кардинала Мазаріні

Фуке, безсумнівно, зустрів би галасливим привітанням цього новоприбулого друга, якби крижаний вигляд і неуважний погляд Араміса не спонукали суперінтенданта до дотримання звичайної для нього стриманості.

- Чи не допоможете ви нам у нашому єдиноборстві з десертом? - усе ж запитав Фуке. - Чи не жахає вас наш відчайдушний бенкет?

- Монсеньйоре, - шанобливо сказав Араміс, - я почну з вибачення, що порушую ваше зібрання, яке іскриться веселощами, але я попрошу, після завершення вашого бенкету, приділити мені кілька миттєвостей, щоб переговорити про справи.

Слово «справи» змусило насторожитися декого між епікурейцями. Фуке піднявся зі свого місця.

- Незмінно справи, пане д'Ербле, - сказав він. - Щастя ще, що справи з'являються тільки під кінець вечері.

З цими словами він запропонував руку пані де Бельєр, яка подивилася на нього з деяким занепокоєнням; провівши її у вітальню, що була поруч, він доручив її найбільш розсудливим зі своїх співтрапезників.

Сам же, взявши під руку Араміса, пішов із ним до себе в кабінет. Тут Араміс одразу ж забув про шанобливість та етикет. Він сів і запитав:

- Здогадайтеся, кого мені довелося побачити цього вечора.

- Дорогий шевальє, щоразу, як ви починаєте свою промову подібним вступом, я очікую, що ви повідомите мені що-небудь неприємне.

- І цього разу, дорогий друже, ви не помилилися, - підтвердив Араміс.

- Ну так не мучте мене, - байдуже додав Фуке.

- Отже, я бачив пані де Шеврез.

- Стару герцогиню? Або, можливо, її тінь?

- Стару вовчицю у плоті й крові.

- Без зубів?

- Можливо; однак не без кігтів.

- Чого ж вона може хотіти від мене? Я не скупий по відношенню до не надто цнотливих жінок. Ця якість завжди цінується жінками, і навіть тоді, коли вони більше не можуть сподіватися на кохання.

- Пані де Шеврез чудово обізнана про те, що ви не скупі, бо вона хоче виманити у вас гроші.

- Ось як! Під яким же приводом?

- Ах, у прийменниках у неї нестачі не буде. Мабуть, у неї є деякі листи Мазаріні.

- Мене це анітрохи не дивує. Прелат був прославленим тягарем.

- Так, але, ймовірно, ці листи не мають стосунку до його любовних справ. У них ідеться, як кажуть, про фінанси.

- Це менш цікаво.

- Ви рішуче не здогадуєтеся, до чого я хилю?

- Рішуче.

- Ви ніколи не чули про те, що вас звинувачують у привласненні державних сум?

- Сто разів! Тисячу разів! Відтоді як перебуваю на службі, дорогий мій д'Ербле, я тільки про це й чую. Абсолютно так само, єпископе, ви постійно чуєте закиди в безвір'ї; або, будучи мушкетером, чули звинувачення в боягузтві. Міністра фінансів без кінця звинувачують у тому, що він розкрадає ці фінанси.

- Добре. Але давайте внесемо в цю справу повну ясність, бо, судячи з того, що говорить герцогиня, Мазаріні у своїх листах висловлюється вельми недвозначно.

- У чому ж ця недвозначність?

- Він називає суму приблизно в тринадцять мільйонів, відзвітувати в якій вам було б важко.

- Тринадцять мільйонів, - повторив суперінтендант, розтягуючись у кріслі, щоб було зручніше підняти обличчя до стелі. - Тринадцять мільйонів!.. Ах ти господи, дайте пригадати, які ж це мільйони серед усіх тих, у крадіжці яких мене звинувачують!

- Не смійтеся, дорогий друже, це дуже серйозно. Безсумнівно, у герцогині є листи, і ці листи, мабуть, справжні, оскільки вона хотіла продати їх за п'ятсот тисяч ліврів.

- За такі гроші можна купити хороший наклеп, - відповів Фуке. - Ах так, я знаю, про що ви говорите. - І суперінтендант засміявся від щирого серця.

- Тим краще! - сказав не дуже-то заспокоєний Араміс.

- Я пригадую ці тринадцять мільйонів. Ну так, це і є те саме!

- Ви мене надзвичайно потішили. У чому тут справа?

- Уявіть собі, друже мій, що одного разу сеньйор Мазаріні, упокой, господи, його душу, отримав тринадцять мільйонів за відступлення спірних земель у Вальтеліні*; він їх викреслив із прибуткових книжок, переказав на мене і примусив потім вручити йому ці гроші на військові потреби.

- Чудово. Отже, у вживанні їх ви можете відзвітувати?

- Ні, кардинал записав ці гроші на моє ім'я і послав мені розписку.

- Але у вас зберігається ця розписка?

- Ще б пак! - кивнув Фуке і спокійно попрямував до великого бюро чорного дерева з інкрустаціями із золота і перламутру.

- Мене приводять у захват, - захопився Араміс, - по-перше, ваша бездоганна пам'ять, потім холоднокровність і, нарешті, порядок, що панує у ваших справах, тоді як по суті ви - поет.

- Так, - відповів Фуке, - мій порядок - породження лінощів; я завів його, щоб не втрачати даром часу. Так, наприклад, я знаю, що розписки Мазаріні в третьому ящику під літерою М; я відкриваю ящик і одразу беру в руку потрібний мені папір. Навіть уночі без свічки я легко розшукаю його. - І впевненою рукою він обмацав зв'язку паперів, що лежали у відкритому ящику. - Ба більше, - продовжував Фуке, - я пам'ятаю цей папір, ніби бачу його перед собою. Він дуже щільний, трохи шорсткий, із золотим обрізом; на числі, яким він позначений, Мазаріні посадив пляму. Але ось у чому річ: папір, він немов відчуває, що його шукають, що він потрібен до зарізу, і тому ховається і бунтує.

І суперінтендант зазирнув у шухляду.

Араміс встав.

- Дивно, - протягнув Фуке.

- Ваша пам'ять цього разу зраджує вам, дорогий друже, пошукайте в якій-небудь іншій зв'язці.

Фуке взяв зв'язку, перебрав її ще раз і зблід.

- Не упирайтеся і пошукайте де-небудь в іншому місці, - сказав Араміс.

- Марно, марно, до цього часу я жодного разу не помилявся; ніхто, крім мене, не торкається цих паперів, ніхто не відчиняє цієї шухляди, до якої, як ви бачите, я велів зробити секретний замок, і його шифр знаю лише я один.

- До якого ж висновку ви приходите? - запитав стривожений Араміс.

- До того, що квитанцію Мазаріні вкрадено. Пані де Шеврез має рацію, шевальє: я привласнив казенні гроші; я взяв тринадцять мільйонів зі скринь держави, я - злодій, пане д'Ербле.

- Не гарячкуйте, пане, не хвилюйтеся!

- Як же не хвилюватися, дорогий шевальє? Причин для цього більш ніж достатньо. Заправський процес, заправський вирок, і ваш друг суперінтендант піде в Монфокон за своїм

колегою Ангераном де Маріньї, за своїм попередником Самблансе*.

- О, не так швидко, - усміхнувся Араміс.

- Чому? Чому не так швидко! Що ж, по-вашому, зробила герцогиня де Шеврез із цими листами? Адже ви відмовилися від них, чи не так?

- О, я навідріз відмовився. Я припускаю, що вона вирушила продавати їх пану Кольберу.

- Ось бачите!

- Я сказав, що припускаю. Я міг би сказати, що в цьому впевнений, оскільки доручив простежити за нею. Розлучившись зі мною, вона повернулася до себе, потім вийшла через чорний хід свого будинку і вирушила в будинок інтенданта на вулицю Круа-де-Пті-Шан.

- Отже, процес, скандал і безчестя, і все як грім з неба: сліпо, жорстоко, безжально.

Араміс підійшов до Фуке, який весь тремтів у своєму кріслі перед відкритими ящиками. Він поклав йому на плече руку і сказав ласкавим тоном:

- Ніколи не забувайте, що становище пана Фуке не може йти в порівняння з становищем Самблансе або Маріньї.

- Чому ж, господи боже?

- Тому що проти цих міністрів було порушено процес і вирок приведено у виконання. А з вами цього статися не може.

- І знову-таки чому? Адже казнокрад у всі часи - злочинець?

- Злочинець, який має можливість сховатися в притулку, ніколи не буває в небезпеці.

- Рятуватися? Бігти?

- Я говорю не про це; ви забуваєте, що такі процеси можуть бути порушені тільки парламентом, що ведення їх доручається генеральному прокурору і що ви самі є таким. Отже, якщо тільки ви не побажаєте засудити себе самого...

- О! - раптом вигукнув Фуке, стукнувши кулаком по столу.

- Ну що, що ще?

- Те, що я більше не прокурор.

Тепер мертвотно зблід Араміс, і він стиснув руки з такою силою, що хруснули пальці. Він розгублено подивився на Фуке і, викарбовуючи кожен склад, вимовив:

- Ви більше не прокурор?

- Ні.

- З якого часу?

- Тому вже чотири чи п'ять годин.

- Стережіться, - холодно перебив Араміс, - мені здається, що ви несповна розуму, дорогий мій. Прокиньтеся!

- Я кажу, - продовжував Фуке, - що не так давно з'явився до мене хтось, посланий моїми друзями, і запропонував мільйон чотириста тисяч за мою посаду. І я продав її.

Араміс замовк. На його обличчі промайнув вираз жаху, і це подіяло на суперінтенданта сильніше, ніж могли б подіяти всі крики й промови на світі.

- Отже, ви дуже потребували грошей? - промовив нарешті Араміс.

- Так, тут був замішаний обов'язок честі.

І в небагатьох словах Фуке розповів Арамісу про великодушність пані де Бельєр і про той спосіб, яким він вважав за потрібне відплатити за цю великодушність.

- Дуже гарний жест, - сказав Араміс. - У скільки ж він вам обійшовся?

- Рівно в мільйон чотириста тисяч, виручених за мою посаду.

- Які ви, не роздумуючи, тут же на місці й отримали? О, мій нерозумний друже!

- Я ще не отримав їх, але отримаю завтра.

- Отже, ця справа ще не закінчена?

- Воно має бути закінчене, оскільки я виписав ювелірові чек, за яким він має рівно о дванадцятій отримати цю суму з моєї каси, куди її буде внесено між шостою і сьомою годинами ранку.

- Слава богу! - вигукнув Араміс і заплескав у долоні. - Ніщо, мабуть, не закінчено, якщо вам ще не сплачено.

- А ювелір?

- Без чверті дванадцятої ви отримаєте від мене мільйон чотириста тисяч.

- Зачекайте! Адже о шостій ранку я маю підписати договір.

- Ручаюся, що ви його не підпишете.

- Шевальє, я дав слово.

- Ви візьмете його назад, ось і все.

- Що ви сказали! - вигукнув глибоко вражений Фуке. - Взяти назад слово, яке дав Фуке?

На майже обурений погляд міністра Араміс відповів поглядом, сповненим гніву.

- Пане, - сказав він, - мені здається, що я з достатньою підставою можу бути названий порядною людиною, чи не так? Під солдатським плащем я п'ятсот разів ризикував життям, в одязі священика я надав ще більш важливі послуги богу,

державі, а також друзям. Чесне слово коштує не більше за те, ніж людина, яка його дала. Коли вона тримає його - це чисте золото; воно ж - разюча сталь, коли вона не бажає його тримати. У цьому разі він захищається цим словом, як зброєю честі, бо якщо порядна людина не тримає свого чесного слова, значить, вона у смертельній небезпеці, значить, вона ризикує значно більшим, ніж той зиск, що може отримати з цього її ворог. У такому разі, пане, звертаються до бога і свого права.

Фуке опустив голову:

- Я бідний бретонець, простий і впертий, і мій розум захоплюється вашим і боїться його. Я не кажу, що тримаю своє слово з доброчесності. Якщо хочете, я тримаю його за звичкою. Але прості люди досить простодушні, щоб захоплюватися цією звичкою. Це єдина моя чеснота. Залиште ж мені добру славу, яку мені віддають за неї.

- Отже, не пізніше як завтра ви підпишете акт про продаж посади, яка захищає вас від усіх ваших ворогів?

- Підпишу.

Араміс глибоко зітхнув, озирнувся навкруги, як той, хто шукає, що б йому розбити, і вимовив:

- Ми маємо ще один засіб, і я сподіваюся, що ви не відмовитеся застосувати його.

- Звісно, ні, якщо воно благопристойне... як усе, що ви пропонуєте, мій дорогий друже.

- Немає нічого більш благопристойного, ніж спонукати вашого покупця відмовитися від зробленої ним покупки. Він із числа ваших друзів?

- Зрозуміло... але...

- Але якщо цю справу ви надасте мені, я не впадаю у відчай.

- Надаю вам бути повним господарем у ньому.

- З ким же ви вели ваші переговори? Хто він?

- Я не знаю, чи знаєте ви членів парламенту?

- Більшість. Це якийсь президент?

- Ні, це простий радник.

- Ось як!

- І ім'я його - Ванель.

Араміс почервонів.

- Ванель! - вигукнув він, встаючи зі свого крісла. - Ванель! Чоловік Маргарити Ванель?

- Так.

- Вашої колишньої коханки?

- Саме так, дорогий друже. Їй захотілося стати генеральною прокуроркою. Я повинен був надати хоч це

бідоласі Ванелю, і, крім того, я виграю також на тому, що приношу задоволення його милій дружині.

Араміс підійшов впритул до Фуке, взяв його за руку і холоднокровно запитав:

- Чи знаєте ви ім'я нового коханого Маргарити Ванель? Його звуть Жан-Батист Кольбер. Він інтендант фінансів. Він живе на вулиці Круа-де-Пті-Шан, куди сьогодні ввечері їздила пані де Шеврез із листами Мазаріні, які вона хоче продати.

- Боже мій, боже мій! - прошепотів Фуке, витираючи піт, що стікав по лобі.

- Тепер ви починаєте розуміти?

- Що я загинув, загинув безповоротно? Так, я це зрозумів!

- Чи не знаходите ви, що тут доведеться, мабуть, дотримуватися свого слова дещо менш твердо, ніж Регул?

- Ні, - відповів Фуке.

- Уперті люди, - пробурмотів Араміс, - завжди знайдуть спосіб змусити захоплюватися собою.

Фуке простягнув йому руку.

У цей момент на розкішному годиннику з інкрустованої золотом черепахи, що стояв на полиці каміна, пробило шість. У передній скрипнули двері, і Гурвіль, підійшовши до кабінету, сказав:

- Пан Ванель запитує, чи може прийняти його монсеньйор?

Фуке відвів очі від очей Араміса і відповів:

- Просіть пана Ванеля увійти.

CLXXXVIII. Чернетка Кольбера

Розмова була в самому розпалі, коли Ванель увійшов до кімнати. Для Фуке й Араміса його поява була не більше ніж крапкою, якою закінчується фраза. Але для Ванеля присутність Араміса в кабінеті Фуке означала щось зовсім інше.

Отже, покупець, тільки-но переступивши поріг кімнати, спрямував здивований погляд, який незабаром став випробовувальним, на тонке і водночас рішуче обличчя ваннського єпископа.

Щодо Фуке, то він, як справжній політик, тобто той, хто повністю володіє собою, зусиллям волі стер зі свого обличчя сліди перенесених хвилювань, викликаних звісткою Араміса. Тут більше не було людини, яку розчавило нещастя і яка метушиться в пошуках виходу. Він підняв голову і простягнув

руку, запрошуючи Ванеля увійти. Він знову був першим міністром, знову був люб'язним господарем.

Араміс знав суперінтенданта до тонкощів. Ні делікатність його душі, ні широта розуму вже не могли вразити Араміса. Відмовившись на певний час від участі в розмові, щоб пізніше активно втрутитися в неї, він узяв на себе важку роль стороннього спостерігача, що прагне дізнатися й зрозуміти.

Ванель був помітно схвильований. Він вийшов на середину кабінету, низько кланяючись усім і всьому.

- Я з'явився... - почав він запинаючись.

Фуке кивнув:

- Ви точні, пане Ванель.

- У справах, монсеньйоре, точність, по-моєму, чеснота.

- Зрозуміло, пане.

- Вибачте, - перебив Араміс, вказуючи на Ванеля пальцем і звертаючись до Фуке, - вибачте, це той пан, який бажає купити вашу посаду, чи не так?

- Так, це я, - відповів Ванель, вражений зарозумілим тоном, яким Араміс поставив запитання. - Але як же мені належить звертатися до того, хто удостоює мене...

- Називайте мене монсеньйор, - сухо сказав Араміс.

Ванель поклонився.

- Припинимо церемонії, панове, - втрутився Фуке. - Давайте перейдемо до справи.

- Монсеньйор бачить, - заговорив Ванель, - я очікую його наказів.

- Навпаки, це я, як здається, очікую.

- Чого ж чекає монсеньйор?

- Я подумав, що ви, можливо, хочете мені щось сказати.

- О, він змінив рішення, я загинув! - прошепотів про себе Ванель. Але, набравшись мужності, він продовжував: - Ні, монсеньйоре, мені нічого додати до того, що було сказано мною вчора і що я готовий підтвердити сьогодні.

- Будьте щирі, пане Ванель: чи не занадто важкі для вас умови нашого договору? Що ви на це відповісте?

- Зрозуміло, монсеньйоре, мільйон чотириста тисяч ліврів - це чимала сума.

- Настільки чимала, що я подумав... - почав Фуке.

- Ви подумали, монсеньйоре? - жваво вигукнув Ванель.

- Так, що, можливо, ця покупка вам не по кишені...

- О, монсеньйоре!

- Заспокойтеся, пане Ванель, не тривожтеся; я не стану засуджувати вас за невиконання вашого слова, оскільки ви, очевидно, не в силах його стримати.

- Ні, монсеньйоре, ви, без сумніву, засудили б мене і мали б рацію, - відповів Ванель, - бо лише людина нерозважлива або безумець може брати на себе зобов'язання, якого не в змозі виконати. Щодо мене, то домовленість, на мій погляд, те саме, що завершена угода.

Фуке почервонів. Араміс промичав нетерпляче «гм».

- Не можна все ж таки доходити в цьому до крайнощів, пане, - сказав суперінтендант. - Адже душа людська мінлива, їй властиві маленькі, цілком простимі примхи, а часом - так навіть цілком зрозумілі. І нерідко буває, що ще напередодні ви чогось пристрасно бажали, а сьогодні каєтеся в цьому.

Ванель відчув, як з його чола стікають на щоки краплі холодного поту.

- Монсеньйор!.. - пролепетав він у крайньому збентеженні.

Араміс, надзвичайно задоволений тією чіткістю, з якою Фуке повів розмову, притулився до мармурового каміна і почав грати золотим ножиком з малахітовою ручкою.

Фуке помовчав хвилину, потім знову заговорив:

- Послухайте, пане Ванель, дозвольте пояснити вам стан справ.

Ванель здригнувся.

- Ви порядна людина, - продовжував Фуке, - і ви зрозумієте мене як годиться.

Ванель захитався.

- Учора я бажав продати свою посаду.

- Монсеньйор, ви не тільки бажали продати, ви зробили більше - ви її продали.

- Нехай так! Але сьогодні я маю намір попросити вас, як про велику послугу, повернути мені слово, дане мною вчора.

- Ви дали мені це слово, - повторив Ванель, як невблаганне відлуння.

- Я знаю. Ось чому я благаю вас, пане Ванель - чуєте, - благаю вас повернути мені дане мною слово...

Фуке замовк. Слова «я благаю вас», які, як він бачив, не справили бажаної дії, застрягли в нього в горлі.

Араміс, як і раніше граючи ножиком, зупинив на Ва-нелі погляд, який, здавалося, прагнув проникнути до самого дна цієї темної душі.

Ванель поклонився і вимовив:

- Монсеньйоре, я схвильований честю, яку ви мені надаєте, радячись зі мною про факт, що стався, але...

- Не кажіть «але», дорогий пане Ванель.

- На жаль, монсеньйоре, подумайте про те, що я приніс із собою гроші; я хочу сказати - всю суму повністю.

І він розкрив товстий гаманець.

- Бачите, монсеньйоре, тут купчая на продаж землі, що належала моїй дружині і щойно продана мною. Чек у повному порядку, він скріплений необхідними підписами, і гроші можна виплатити без зволікання. Це все одно що готівка. Коротше кажучи, справу зроблено.

- Дорогий пане Ванель, на цьому світі всяку зроблену справу, хоч би якою важливою вона здавалася, можна обробити, якщо дозволено таким чином висловитися, щоб зробити послугу...

- Звісно... - ніяково пробурмотів Ванель.

- Щоб зробити послугу людині, яка завдяки цьому стане другом, - продовжував Фуке.

- Звичайно, монсеньйор...

- І він тим скоріше стане другом, пане Ванель, чим більша надана послуга. Отже, пане, яке ваше рішення?

Ванель мовчав.

До цього часу Араміс підбив підсумок своїм спостереженням. Вузьке обличчя Ванеля, його глибоко посаджені очі, вигнуті дугою брови - все свідчило ваннському єпископу, що перед ним типовий користолюб і честолюбець. Побивати одну пристрасть, закликаючи на допомогу іншу, - таким було правило Араміса. Він побачив розбитого і занепалого духом Фуке і кинувся в бій, озброєний новою зброєю.

- Вибачте, монсеньйоре, - почав він, - ви забули вказати пану Ванелю, що розумієте, наскільки відмова від купівлі порушила б його інтереси.

Ванель з подивом подивився на єпископа: він не чекав звідси підтримки. Фуке хотів щось сказати, але промовчав, прислухаючись до слів єпископа.

- Отже, - продовжував Араміс, - щоб купити вашу посаду, пан Ванель продав землю своєї дружини, а це серйозна справа; адже не можна ж перемістити мільйон чотириста тисяч ліврів, а йому довелося зробити саме це, без помітних втрат і великих труднощів.

- Безумовно, - погодився Ванель, у якого Араміс своїм полум'яним поглядом вирвав правду з глибини серця.

- Труднощі, - говорив Араміс, - виражаються у витратах, а коли витрачаєш гроші, то ці витрати посідають перше місце серед турбот.

- Так, так, - підтвердив Фуке, який починав розуміти наміри Араміса.

Ванель промовчав - тепер зрозумів і він. Араміс відзначив про себе його холодність і небажання відповідати.

«Добре ж, - подумав він, - ти мовчиш, мерзенна пика, поки тобі невідома сума, але постривай, я засиплю тебе такою купою золота, що ти змушений будеш капітулювати!»

- Треба запропонувати пану Ванелю сто тисяч екю, - сказав Фуке, піддаючись природній щедрості.

Куш був достатній. Принц, і той був би втішений таким баришем. Сто тисяч екю в ті часи отримувала в посаг королівська дочка.

Ванель навіть не ворухнувся.

«Це шахрай, - подумав єпископ, - потрібно округлити суму до п'ятисот тисяч ліврів». І він подав знак Фуке.

- Мабуть, ви втрачаєте більше, ніж триста тисяч, дорогий пане Ванель, - сказав суперінтендант. - О, тут навіть не в грошах справа! Адже ви принесли жертву, продавши цю землю. Ну де ж була моя голова? Я підпишу вам чек на п'ятсот тисяч ліврів. І ще буду вдячний вам від усього серця.

Ванель не виявив ані найменшого проблиску радості або жадібності. Його обличчя було непроникним, і жоден мускул на ньому не здригнувся.

Араміс кинув на Фуке відчайдушний погляд. Потім, підійшовши до Ванеля, він жестом людини, що займає чільне становище, вхопив його за відворот куртки і вимовив:

- Пане Ванель, вас не турбують ні ваші скрутні обставини, ні переміщення вашого капіталу, ні продаж вашої землі. Вас цікавлять більш високі помисли. Я бачу їх. Запам'ятайте ж гарненько мої слова.

- Так, монсеньйоре.

І нещасний затріпотів: вогняні очі прелата спалювали його.

- Отже, від імені суперінтенданта я пропоную вам не триста тисяч ліврів, не п'ятсот тисяч, а мільйон. Мільйон, розумієте? Мільйон!

І він нервово струснув Ванеля.

- Мільйон! - повторив Ванель, блідий як полотно.

- Мільйон! Тобто за теперішніх часів шістдесят шість тисяч ліврів річного доходу.

- Ну, пане, - заговорив Фуке, - від таких речей не відмовляються. Відповідайте ж - чи приймаєте ви мою пропозицію?

- Неможливо... - пробурмотів Ванель.

Араміс стиснув губи, обличчя його ніби затуманилося хмарою. За цією хмарою відчувалася гроза. Він так само тримав Ванеля за відворот його сукні.

- Ви купили посаду за мільйон чотириста тисяч ліврів, чи не так? Вам буде дано понад те ще мільйон п'ятсот тисяч. Ви заробите півтора мільйона тільки на тому, що відвідали пана Фуке і він простягнув вам руку. Ось вам одразу і честь, і вигода, пане Ванель.

- Не можу, - глухо відповів Ванель.

- Добре! - вимовив Араміс і несподівано розтиснув пальці; Ванель, куртку якого він так міцно тримав до цього, відлетів назад. - Добре, тепер досить ясно, навіщо ви сюди з'явилися!

- Так, це ясно, - підтвердив Фуке.

- Але... - почав Ванель, намагаючись осміліти перед слабкістю цих благородних людей.

- Шахрай, здається, хоче підняти голос! - вимовив Араміс тоном володаря, який керує всім світом.

- Шахрай? - повторив Ванель.

- Я хотів сказати - негідник, - додав Араміс, до якого повернулася його холоднокровність. - Ну, що ж, витягуйте ваш договір. Він у вас має бути десь під рукою, у якійсь із кишень, як під рукою в убивці його пістолет або кинджал, захований під плащем.

Ванель пробурмотів щось невиразне.

- Досить! - крикнув Фуке. - Подавайте сюди договір!

Ванель тремтячою рукою почав нишпорити в кишені; він витягнув з неї гаманець, і в той момент, коли він подавав Фуке договір, з гаманця випав якийсь інший папір. Араміс поспішно підняв його, бо впізнав почерк, яким цей папір був написаний.

- Вибачте, це чернетка договору, - пробурмотів Ванель.

- Бачу, - сказав Араміс із посмішкою, що роз'їдає сильніше за удар бичем, - бачу і в захопленні від того, що цю чернетку написано рукою пана Кольбера. Погляньте-но, мон-сеньйоре.

І він передав чернетку Фуке, який переконався в правоті Араміса. Цей уздовж і впоперек покреслений договір з безліччю додавань, з полями, абсолютно чорними від правок, був живим доказом інтриги Кольбера й остаточно відкрив очі його жертві.

- Ну? - прошепотів Фуке.

Приголомшений Ванель, здавалося, готовий був провалитися крізь землю.

- Ну, - почав Араміс, - якби ви не носили ім'я Фуке, якби ваш ворог не називався Кольбером, якби проти вас був один цей мерзенний злодій, я б сказав вам - відмовляйтеся... подібна

мерзенність звільняє вас від вашого слова; але ці люди подумають, що ви злякалися, - вони стануть менше боятися вас; отже, монсеньйоре, підписуйте!

І він подав йому перо.

Фуке потиснув Арамісу руку, але замість копії, яку йому подавали, взяв чернетку.

- Вибачте, не цей папір, - зупинив його Араміс. - Він надто цінний, і вам слід було б залишити його в себе.

- О ні, - відповів Фуке, - я поставлю підпис на акті, власноруч написаному паном Кольбером. Отже, я пишу: «Підтверджую руку». - І, підписавши, він додав: - Беріть, пане Ванель.

Ванель схопив папір, подав гроші і поквапився до виходу.

- Зачекайте, - сказав Араміс. - Чи впевнені ви, що тут усі гроші сповна? Гроші необхідно рахувати, пане Ванель, особливо коли пан Кольбер дарує їх жінкам. Адже він не відрізняється безмежною щедрістю пана Фуке, ваш найдостойніший пан Кольбер.

І Араміс, скандуючи кожне слово чека, вилив увесь свій гнів, усе презирство, що накопичилося в ньому, краплю за краплею, на негідника, який упродовж чверті години виносив ці тортури. Потім він наказав йому піти геть, і не за допомогою слів, а жестом, як відмахуються від якогось нахабного селюка або відсилають лакея.

Після відходу Ванеля прелат і міністр, пильно дивлячись один одному в очі, кілька миттєвостей зберігали мовчання.

Араміс перший порушив його:

- Так от, з ким порівняєте ви людину, яка, перед тим як битися з розлюченим, одягненим в обладунки і добре озброєним ворогом, оголює груди, кидає на землю зброю і посилає супротивникові повітряні поцілунки? Прямота, пане Фуке, є зброя, яку нерідко застосовують мерзотники проти чесних людей, і це приносить їм часом успіх. Ось чому і чесним людям слід було б пускатися на шахрайство й обман, якщо маєш справу з шахраями. Ви могли б переконатися тоді, наскільки сильнішими стали б ці чесні люди, не втративши при цьому порядності.

- Але їхні дії назвали б діями шахраїв.

- Анітрохи; їх назвали б, можливо, свавільними, але цілком чесними діями. Але раз ви з цим Ванелем покінчили, раз ви позбавили себе задоволення знищити його, відмовившись від вашого слова, раз ви самі вручили йому єдину зброю, що може вас погубити…

- О, друже мій, - вимовив із сумом Фуке, - ви нагадуєте мені того вчителя філософії, про якого днями розповідав Лафонтен... Він бачить дитину, що тоне, і виголошує перед нею цілу промову за всіма правилами риторичного мистецтва.

Араміс усміхнувся.

- Філософ - згоден; учитель - згоден; дитина, що тоне, - теж згодна; але дитина, яку буде врятовано, ви ще побачите це! Однак спершу поговоримо про справи.

Фуке подивився на нього здивованим поглядом:

- Ви розповідали мені якось про свято у Во, яке передбачали влаштувати?

- О, - сказав Фуке, - то було в добрий старий час!

- І на це свято король, здається, сам себе запросив?

- Ні, мій милий прелате, - це Кольбер порадив королю запросити себе самого на свято у Во.

- Так, тому що це свято обійшлося б так дорого, що ви мали б розоритися остаточно?

- Ось саме. У добрі старі часи, як я сказав, я пишався можливістю показати моїм недругам невичерпність моїх коштів; я вважав за честь приводити їх у сум'яття, кидаючи перед ними мільйони, тоді як вони очікували мого розорення; але тепер мені потрібно розрахуватися зі скарбницею, з королем, із собою самим; тепер мені необхідно стати скаредом; я зумію довести всім, що, маючи в своєму розпорядженні гроші, я чиню так само, як якби мав у своєму розпорядженні мішки пістолів, і починаючи відзавтра, коли продадуть мої екіпажі, закладуть будинки, які належать мені, і уріжуть мої витрати...

- Починаючи від завтрашнього дня, - спокійно перебив Араміс, - ви будете, друже мій, невтомно займатися приготуваннями до чудового свята у Во, про яке колись стануть згадувати як про одну з героїчних пишнот вашого доброго старого часу.

- Ви несповна розуму, шевальє!

- Я? Ви ж самі не вірите цьому.

- Та чи знаєте ви, скільки може коштувати найскромніше свято у Во? Чотири або п'ять мільйонів.

- Я не кажу про найскромніше святкування, дорогий суперінтенданте.

- Але оскільки свято дається на честь короля, - відповів Фуке, не зрозумівши Араміса, - воно не може бути скромним.

- Звичайно, воно має бути найрозкішнішим.

- Тоді мені доведеться витратити від десяти до дванадцяти мільйонів.

- Якщо знадобиться, ви витратите і всі двадцять, - сказав Араміс абсолютно безпристрасним тоном.

- Де ж мені взяти їх? - запитав Фуке.

- А це моя турбота, пане суперінтендант. Вам нема чого турбуватися з цього приводу. Гроші будуть у вашому розпорядженні раніше, ніж ви накреслите план вашого святкування.

- Шевальє, шевальє! - вигукнув Фуке, у якого голова пішла обертом. - Куди ви мене захоплюєте?

- У бік від тієї прірви, - відповів ваннський єпископ, - у яку ви ледь не звалилися. Вхопіться за мою мантію і не бійтеся.

- Чому ж ви раніше не говорили про це? Був день, коли ви могли б урятувати мене, надавши мені всього мільйон.

- Тоді як сьогодні... тоді як сьогодні я надам вам двадцять мільйонів, - сказав прелат. - Хай буде так! Причина цього вкрай проста, друже мій: того дня, про який ви говорите, у мене не було в розпорядженні цього мільйона, тоді як сьогодні я легко зможу отримати двадцять мільйонів, якщо вони знадобляться.

- Хай почує вас бог і врятує мене!

Араміс усміхнувся своєю загадковою усмішкою.

- Мене-то бог чує завжди, - промовив він, - і це відбувається, можливо, тому, що я дуже голосно звертаюся до нього з молитвою.

- Я повністю віддаю себе у вашу владу, - прошепотів Фуке.

- О ні, я дивлюся на це зовсім інакше; навпаки, це я у вашій владі. Отже, саме ви, як найтонша, найрозумніша, найвишуканіша й найвинахідливіша людина, саме ви й розпорядитеся всім аж до найдрібніших подробиць. Тільки...

- Тільки? - перепитав Фуке, як людина, що розуміє значущість цього слова.

- Тільки, надаючи вам вигадувати різні подробиці святкування, я залишаю за собою спостереження за здійсненням їх.

- Як це слід розуміти?

- Я хочу сказати, що на цей день ви перетворите мене на свого дворецького, на головного розпорядника, на свою, так би мовити, праву руку; у мені суміщатимуться і начальник охорони, і мажордом; мені підкорятимуться всі ваші люди, і я матиму ключі від дверей; ви, щоправда, одноосібно віддаватимете накази, але віддаватимете через мене; їх треба буде повторити моїми вустами, щоб їх виконували, ви мене зрозуміли?

- Ні, не зрозумів.

- Але ви приймаєте ці умови?

- Ще б пак! Звичайно, друже мій!

- Мені більше нічого й не потрібно. Дякую вам. Складайте список гостей.

- Кого ж мені запрошувати?

- Усіх!

CLXXXIX. Автору здається, що час повернутися до віконта де Бражелона

Наші читачі бачили, що в цій повісті паралельно розгорталися пригоди як молодого, так і старшого покоління.

В одних - відблиск колишньої слави, гіркий життєвий досвід. У них же - спокій, що наповнив серце і присипляє кров біля рубців, які колись були жорстокими ранами. В інших - поєдинки гордості й любові, болісні страждання й невимовні радощі; життя, що б'є ключем, замість спогадів.

Якщо деяка строкатість в епізодах нашої розповіді і вразила уважний погляд читача, то причина її в багатих відтінках нашої подвійної палітри, яка дарує фарби двом картинам, що розгортаються пліч-о-пліч, змішують і поєднують суворі тони з радісними і яскравими. У хвилюваннях однієї ми виявляємо мир і спокій іншої, що не порушуються нічим. Поміркувавши в товаристві людей похилого віку, охоче вдаєшся до безумств у товаристві юнаків.

Тому, якщо нитки нашої повісті недостатньо міцно пов'язують главу, яку ми пишемо, з тією, яку тільки-но написали, нехай це так само мало бентежить нас, як бентежила, скажімо, Рюїсдаля та обставина, що він пише осіннє небо, ледь закінчивши весняний пейзаж. Ми пропонуємо читачеві вчинити так само і повернутися до Рауля де Бражелона, знайшовши його на тому самому місці, на якому ми з ним розлучилися востаннє.

Збуджений, переляканий, що впав у відчай або, точніше, втратив розум, без волі, без заздалегідь обдуманого рішення, він утік після сцени, завершення якої бачив у Лавальєр. Король, Монтале, Луїза, ця кімната, це дивне прагнення позбутися його, смуток Луїзи, переляк Монтале, гнів короля - все передрікало йому нещастя. Але яке?

Він приїхав із Лондона, тому що йому повідомили про небезпеку, що загрожує, і одразу ж побачив привид цієї небезпеки. Чи достатньо цього для закоханого? Так, звісно. Але цього недостатньо для благородного серця.

Однак Рауль не став шукати пояснень там, де без далеких прихильностей шукають їх ревниві або більш рішучі закохані. Він не пішов до пані свого серця і не запитав її: «Луїзо, ви більше мене не кохаєте? Луїзо, ви полюбили іншого?» Мужній, здатний до найвідданішої дружби, так само як він був здатний до найбезмежнішого кохання, свято дотримується свого слова і вірить слову іншого, Рауль сказав собі: «Де Гіш написав мені, щоб попередити: де Гіш щось знає; піду спитаю в де Гіша, що ж він знає, і розповім йому те, що бачив на власні очі».

Шлях, який довелося пройти Раулю, був недовгим. Де Гіш, лише два дні тому перевезений із Фонтенбло до Парижа, одужував від рани і вже почав трохи пересуватися кімнатою.

Побачивши Рауля, він скрикнув від радості - це був звичайний для нього прояв шаленства в дружбі. Рауль, своєю чергою, скрикнув від засмучення, побачивши де Гіша блідим, худим, засмученим. Двох слів і жесту, яким поранений відсунув руку Рауля, було достатньо, щоб відкрити йому істину.

- Ось як, - сказав Рауль, сідаючи поруч зі своїм другом, - тут люблять і вмирають.

- Ні, ні, не вмирають, - відповів, посміхаючись, де Гіш, - раз я на ногах і можу обійняти вас!

- Ах, я розумію!

- І я розумію вас також. Ви переконані, що я глибоко нещасливий, Раулю?

- На жаль!

- Ні! Я найщасливіший із людей! Страждає лише тіло, але не серце і не душа. Якби ви знали! О, я найщасливіший із людей!

- Тим краще... тим краще, аби це тривало якомога довше!

- Усе вирішено; у мене вистачить любові, Раулю, до кінця моїх днів.

- У вас - я в цьому не сумніваюся, але у неї...

- Послухайте, друже мій, я люблю її... тому що... але ви не слухаєте мене.

- Вибачте!

- Ви стурбовані?

- Так. І насамперед вашим здоров'ям...

- Ні, не те!

- Милий мій, кому-кому, а вже вам можна було б мене не розпитувати.

І він підкреслив слово «вам» для того, щоб відкрити своєму другові природу недуги і труднощі її лікування.

- Ви говорите це, Раулю, ґрунтуючись на листі, який я написав.

- Так, звісно... Давайте поговоримо про це пізніше, після того як ви поділитеся зі мною своїми радощами і прикрощами.

- Друже мій, я весь, весь у вашому розпорядженні, весь ваш, і зараз же...

- Дякую вам. Я поспішаю... я горю... я приїхав із Лондона вдвічі швидше, ніж державні кур'єри. Чого ж ви від мене хотіли?

- Але нічого іншого, крім того, щоб ви приїхали.

- Я, як бачите, перед вами.

- Значить, усе добре.

- Мені здається, у вас є для мене ще щось.

- Але мені нічого вам сказати!

- Де Гіш!

- Клянуся честю!

- Ви не для того без сорому відірвали мене від моїх ілюзій; не для того піддали немилості короля, бо це повернення - порушення його волі; не для того впустили мені в серце ревнощі, цю безжальну змію, щоб сказати: «Усе гаразд, спіть спокійно».

- Я не кажу вам: «Спіть спокійно», Раулю, але зрозумійте мене гарненько, я не хочу і не в змозі сказати вам щось більше.

- За кого ж ви мене приймаєте?

- Тобто як?

- Якщо ви про щось обізнані, чому ви приховуєте від мене те, що знаєте? Якщо ні про що не обізнані, то чому ви попередили мене?

- Це правда, я винен перед вами. О, я каюся, бачите, Раулю, я каюся. Написати другові «приїжджайте»- це ніщо. Але бачити цього друга перед собою, відчувати, як він тремтить, як задихається в очікуванні слова, якого не смієш сказати йому...

- Насмільтеся! У мене вистачить мужності, якщо її мало у вас! - у розпачі вигукнув Рауль.

- Ось до чого ви несправедливі і ось до чого забудькуваті! Ви забули, що маєте справу зі знесиленим пораненим... Ну, заспокойтеся ж! Я вам сказав: «Приїжджайте!» Ви приїхали. Не вимагайте ж нічого понад це у бідолахи де Гіша.

- Ви мені порадили приїхати, сподіваючись, що я сам побачу і розберуся, чи не так?

- Але...

- Без вагань! Я бачив.

- Ах!

- Або принаймні мені здалося...

- Ось бачите, ви сумніваєтеся. Але якщо ви сумніваєтеся, бідний мій друже, що ж залишається на мою долю?

- Я бачив збентежену Лавальєр... перелякану Монтале... короля.

- Короля?

- Так... Ви відвертаєтеся... тут-то й таїться небезпека... Зло саме тут, чи не так? Це король?

- Я мовчу.

- Своїм мовчанням ви говорите в тисячу і ще тисячу разів більше, ніж могли б сказати словами. Фактів - прошу, благаю вас - фактів! Мій друг, мій єдиний друг, говоріть! У мене поранене і кровоточить серце, я помру від відчаю!

- Якщо так, Раулю, ви полегшуєте моє становище, і я дозволю собі говорити, упевнений, що повідомлю тільки те, що є набагато втішніше порівняно з тим розпачем, у якому я бачу вас.

- Я слухаю, слухаю...

- Ну, - сказав граф де Гіш, - я можу повідомити вам лише про те, що ви могли б дізнатися від першого зустрічного.

- Від першого зустрічного! Значить, про це вже базікають! - вигукнув Рауль.

- Перш ніж говорити «про це базікають», дізнайтеся, про що, власне, можуть базікати, дорогий мій. Клянуся вам, ідеться про речі, по суті абсолютно невинні, - можливо, про прогулянку...

- А! Про прогулянку з королем?

- Ну так, з королем; мені здається, що король досить часто здійснює прогулянки з дамами для того, щоб...

- Повторюю, ви не написали б мені, якби ця прогулянка була пересічною.

- Я знаю, що під час грози королю було б, звичайно, зручніше сховатися в якомусь будинку, ніж стояти з непокритою головою перед Лавальєр. Але...

- Але?

- Але король вирізняється відмінною ввічливістю.

- О, де Гіш, де Гіш, ви мене вбиваєте!

- У такому разі я замовкну.

- Ні, продовжуйте. За цією прогулянкою пішли інші?

- Ні... тобто так; була ще пригода біля дуба. Утім, я рівно нічого не знаю про неї.

Рауль встав. Де Гіш, незважаючи на свою слабкість, теж постарався піднятися на ноги.

- Послухайте мене, - заговорив він, - я не додам більше жодного слова; я сказав забагато або, можливо, замало. Інші поінформують вас, якщо захочуть або зможуть. Я повинен був

попередити вас про те, що вам необхідно повернутися; я це зробив. Тепер уже самі дбайте про ваші справи.

- Що ж мені робити? Розпитувати? На жаль, ви мені більше не друг, якщо ви так розмовляєте зі мною, - вимовив скрушно юнак. - Перший, кого я почну розпитувати, виявиться або наклепником, або дурнем - наклепник збреше, щоб помучити мене, дурень накоїть що-небудь ще гірше. Ах, де Гіш, де Гіш, і двох годин не мине, як я обзвучу десятьох придворних брехунами і затію десять дуелей! Врятуйте мене! Хіба не найкраще - знати свою недугу?

- Але я нічого не знаю, повірте. Я був поранений, хворів, лежав без пам'яті, у мене про все лише туманне уявлення. Але, чорт забирай! Ми шукаємо не там, де потрібно, коли підходяща людина поруч із нами. Чи друг вам шевальє д'Артаньян?

- О так! Звичайно!

- Підіть до нього. Він вам відкриє справжній стан справ і не стане навмисне терзати ваше серце.

У цей час увійшов лакей.

- У чому справа? - запитав де Гіш.

- Пана графа очікують у порцеляновому кабінеті.

- Добре. Ви дозволите, милий Раулю? Відтоді як я почав ходити, я сповнений гордості.

- Я запропонував би вам спертися на мою руку, якби не думав, що тут замішана жінка.

- Здається, так, - сказав, посміхаючись, де Гіш і залишив Рауля.

Рауль застиг у нерухомості, заціпенілий, розчавлений, як рудокоп, на якого обрушилося склепіння галереї: його поранили, він стікає кров'ю, думки його сплутані, але він силкується оговтатися і врятувати своє життя за допомогою розуму. Кількох хвилин було Раулю достатньо, щоб впоратися з потрясінням, викликаним цими двома повідомленнями де Гіша. Він встиг уже зв'язати нитку своїх думок, як раптом за дверима в порцеляновому кабінеті він почув голос, який здався йому голосом Монтале.

«Вона! - вигукнув він про себе. - Її голос, звичайно. Ось жінка, яка могла б відкрити мені правду; але чи варто розпитувати її тут? Вона таїться від усіх, навіть від мене; вона, напевно, прийшла від принцеси... Я побачуся з нею в її кімнаті. Вона пояснить свій переляк, і свою втечу, і незручність, з якою позбулася мене; вона розповість мені про все... після того як пан д'Артаньян, який усе знає, зміцнить моє серце. Принцеса... кокетка... Ну так, кокетка, але іноді і вона здатна любити; кокетка, у якої, як у життя або у смерті, є свої примхи і примхи,

але вона дала де Гішу відчути себе найщасливішим з людей. Він-то принаймні на ложі з троянд. Уперед!»

Він покинув графа і, дорікаючи собі всю дорогу за те, що говорив з де Гішем лише про себе, прийшов до д'Артаньяна.

СХС. Бражелон продовжує розпитувати

Капітан виконував службові обов'язки: він чергував. Сидячи в глибокому шкіряному кріслі, встромивши шпори в паркет, зі шпагою між ніг, він читав, покручуючи вуса, листи, що лежали перед ним цілою купою.

Помітивши сина свого старовинного друга, д'Артаньян пробурчав щось радісне.

- Раулю, милий мій, з якої нагоди король викликав тебе?

Ці слова неприємно вразили слух юнака, і він відповів, сідаючи на стілець:

- Право, нічого про це не знаю. Знаю лише те, що я повернувся.

- Гм! - пробурмотів д'Артаньян, складаючи листи й окидаючи пронизливим поглядом свого співрозмовника. - Що ти там тлумачиш, мій милий? Що король тебе зовсім не викликав, а ти все ж повернувся? Я тут чогось не розумію.

Рауль був блідий і зі скрутним виглядом крутив у руках капелюх.

- Якого біса ти робиш таку кислу фізіономію і що за могильний тон? - сказав капітан. - Це що ж, в Англії набувають таких звичок? Чорт забирай! І я побував в Англії, але повернувся звідти веселий, як зяблик. Чи будеш ти говорити?

- Мені треба сказати занадто багато.

- Ах ось як! Як поживає батько?

- Дорогий друже, вибачте мене. Я щойно хотів запитати вас про те саме.

Погляд д'Артаньяна, який проникав у будь-які таємниці, став ще гострішим. Він запитав:

- У тебе неприємності?

- Вважаю, що ви про це чудово обізнані, пане д'Артаньян.

- Я?

- Безсумнівно. Не вдавайте ж, що ви здивовані цим.

- Я анітрохи не прикидаюся, друже мій.

- Дорогий капітане, я дуже добре знаю, що ні в хитрощах, ні в силі я не можу змагатися з вами, і ви мене з легкістю здолаєте. Річ у тім, зараз я непрохідно дурний, я жалюгідна, нікчемна тварюка. Я втратив розум, і руки мої висять, як

батоги. Так не зневажайте ж мене і надайте мені допомогу! Я найнещасніший серед смертних.

- Це ще чому? - запитав д'Артаньян, розстібаючи пояс і пом'якшуючи вираз обличчя.

- Тому, що мадемуазель де Лавальєр обманює мене. Обличчя д'Артаньяна не змінилося.

- Обманює! Обманює! І слова-то які важливі! Хто тобі про це сказав?

- Все.

- А-а, якщо всі говорять тобі про це, значить, тут є частка істини. Що до мене, то я вірю, що десь є полум'я, раз я побачив дим. Це смішно, але тим не менш це так.

- Отже, ви вірите! - вигукнув Бражелон.

- Якщо ти зі мною ділишся...

- Зрозуміло.

- Я не втручаюся у справи такого роду, і ти це добре знаєш.

- Як! Навіть для друга? Для сина?

- Саме так. Якби ти був чужим, стороннім, я сказав би тобі... я б нічого тобі не сказав... Чи не знаєш, як поживає Портос?

- Пане! - вигукнув Рауль, стискаючи руку д'Артаньяну. - В ім'я дружби, яку ви обіцяли моєму батькові!

- Ах чорт! Я бачу, що ти серйозно захворів... цікавістю.

- Це не цікавість, це любов.

- Піди ти! Ось ще важливе слово. Якби ти був закоханий по-справжньому, мій милий Рауль, це виглядало б зовсім по-іншому.

- Що ви маєте на увазі?

- Я хочу сказати, що, якби ти був охоплений справжнім коханням, я міг би припускати, що звертаюся до твого серця і ні до кого більше... Але це немислимо.

- Повірте ж мені, я шалено люблю Луїзу.

Д'Артаньян заглянув у саму глибину душі Рауля.

- Немислимо, повторюю тобі... Ти такий самий, як усі твої однолітки; ти не закоханий, ти божеволієш.

- Ну а якби це було не так?

- Розумна людина ніколи ще не могла вплинути на божевільного, у якого голова йде обертом. За своє життя я раз сто обпікався на цьому. Ти б слухав мене, але не чув; ти б чув мене, але не зрозумів; ти б зрозумів мене, але не дослухався до моєї поради.

- Але спробуйте все ж, прошу вас, спробуйте!

- Скажу більше: якби я мав нещастя і справді щось знати і був би настільки нечуткий, щоб поділитися з тобою тим, що знаю... Адже ти кажеш, що вважаєш себе моїм другом?

- О так!

- Ну, так я б із тобою посварився. Ти б ніколи не пробачив мені, що я зруйнував твою ілюзію, як то кажуть, у любовних справах.

- Пане д'Артаньян, ви знаєте рішуче все і залишаєте мене в розгубленості, у повному відчаї, в агонії! Це жахливо!

- Та, та, та, та!

- Вам відомо, що я ніколи ні на що не скаржуся. Але оскільки бог і мій батько ніколи не пробачили б мені, якби я пустив собі кулю в лоб, то я зараз же піду від вас і змушу першого зустрічного розповісти мені те, чого ви не бажаєте повідомити; я звинувачу його в тому, що він бреше...

- І вб'єш його? Ось це чудово! Будь ласка! Мені-то яке діло до цього? Вбивай, мій милий, вбивай, якщо це може принести тобі задоволення. Вчини, як ті, у кого болять зуби. Вони кажуть, звертаючись до мене: «О, як я страждаю! Я готовий був би гризти від болю залізо». На це я відповідаю їм: «Ну і гризіть, друзі, гризіть! Ви й справді, мабуть, позбудетеся гнилого зуба».

- Ні, я не стану нікого вбивати, пане, - сказав Рауль із похмурим виглядом.

- Ну так, ось ви, нинішні, обожнюєте подібні пози. Ви дасте себе вбити, чи не так? До чого ж це мило! Ти думаєш, я про тебе пошкодую? О ні, я без кінця повторюватиму протягом цілого дня: «Що за нікчемна погань цей смоктанець Бражелон, що за дурень! Усе своє життя я витратив на те, щоб навчити його як слід тримати шпагу, а цей дурень дав себе проткнути, як курча». Ідіть, Раулю, ідіть, дайте себе вбити, друже мій. Не знаю, хто навчав вас логіки, але прокляни мене бог, як кажуть англійці, якщо цей суб'єкт не даремно отримував від вашого батька гроші.

Рауль мовчки закрив руками обличчя і прошепотів:

- Немає на світі друзів, ні, ні!

- Ось як! - сказав д'Артаньян.

- Є тільки насмішники й байдужі.

- Нісенітниця! Я не насмішник, хоч і чистокровний гасконець. І не байдужий. Та якби я був байдужим, я послав би вас під три чорти вже чверть години тому, тому що людину, яка збожеволіла від радості, ви перетворили б на сумну, а сумну заморили б на смерть. Невже ж, молодий чоловіче, ви хочете, щоб я вселив вам відразу до вашої милої і навчив вас проклинати жінок, тоді як вони честь і щастя людського життя?

- Пане, повідомте мені все, що ви знаєте, і я буду благословляти вас до кінця моїх днів!

- Ну, мій милий, невже ви уявляєте, що я набивав собі голову всіма цими історіями про столяра, про художника, про сходи й портрет і ще сотнею тисяч таких самих байок. Та я очманів би від цього!

- Столяр! До чого тут столяр?

- Право, не знаю. Але мені розповідали, що якийсь столяр продірявив якийсь паркет.

- У Лавальєр?

- От уже не знаю де.

- У короля?

- Якби це було в короля, то я так і пішов би доповідати вам про це, вірно?

- Але все-таки в кого ж?

- Уже биту годину я повторюю вам, що рішуче ні про що не обізнаний.

- Але художник! І цей портрет?

- Кажуть, що король замовив портрет однієї з придворних дам.

- Лавальєр?

- Е, так у тебе на вустах це ім'я і нічого більше! Хто ж тобі каже, що це був портрет Лавальєр?

- Але якщо йдеться не про неї, то чому ви припускаєте, що це може становити для мене інтерес?

- Я й не хочу, щоб це становило для тебе інтерес. Ти питаєш - я відповідаю. Ти хочеш знати скандальну хроніку, я тобі викладаю її. Витягни з неї все, що зможеш.

Рауль у розпачі схопився за голову:

- Можна від усього цього померти!

- Ти вже говорив про це.

- Так, ви маєте рацію.

І він зробив крок із наміром піти.

- Куди ти? - запитав д'Артаньян.

- До тієї особи, яка скаже мені правду.

- Хто це?

- Жінка.

- Мадемуазель де Лавальєр власною персоною, чи не так? - усміхнувся д'Артаньян. - Чудова думка! Ти прагнеш знайти розраду - ти знайдеш її одразу ж. Про себе вона поганого не скаже, йди!

- Ви помиляєтеся, пане, - відповів Рауль, - жінка, до якої я хочу звернутися, скаже про неї багато поганого.

- Б'юся об заклад, ти збираєшся до Монтале!

- Так, до Монтале.

- Ах, приятелька? Жінка, яка з цієї самої причини буде сильно перебільшувати в той чи інший бік. Не говоріть із Монтале, мій милий Рауль.

- Не розум вас наставляє, коли ви прагнете не допустити мене до Монтале.

- Так, зізнаюся, це так... І по суті кажучи, до чого мені гратися з тобою, як кішка грається з бідною мишею? Ти, право, турбуєш мене. І якщо я зараз не хочу, щоб ти говорив із Монтале, то лише тому, що ти розголосиш свою таємницю і цією таємницею скористаються. Зачекай, якщо можеш.

- Не можу.

- Тим гірше! Бачиш, Раулю, якби мене осінила якась щаслива думка... Але вона не осіняє мене.

- Дозвольте мені, друже мій, лише ділитися з вами своїми печалями і надайте мені самостійно виплутуватися з цієї історії.

- Ах так! Дати тобі загрузнути в ній остаточно, ось ти чого захотів? Сідай до столу і візьми в руку перо.

- Навіщо?

- Щоб написати Монтале і попросити в неї побачення.

- Ах! - вигукнув Рауль, хапаючи перо.

Раптом відчинилися двері, і мушкетер, підійшовши до д'Арта-ньяна, вимовив:

- Пане капітане, тут мадемуазель де Монтале, яка бажає переговорити з вами.

- Зі мною? - пробурмотів д'Артаньян. - Нехай увійде, і я відразу побачу, чи зі мною хотіла вона говорити.

Хитрий капітан вгадав. Монтале, увійшовши і побачивши Рауля, скрикнула:

- Сударю, сударю, ви тут! Вибачте, пане д'Артаньян.

- Охоче пробачаю, пані сударко, - сказав д'Артаньян, - я знаю, я в такому віці, що мене розшукують тільки тоді, коли вже дуже мене потребують.

- Я шукала пана де Бражелона, - відповіла Монтале.

- Як це вдало збіглося! Я вас також хотів побачити.

- Раулю, чи не бажаєте вийти з мадемуазель Монтале?

- Усім серцем!

- Ідіть!

І він тихенько вивів Рауля з кабінету; потім, узявши Монтале за руку, прошепотів:

- Будьте доброю дівчиною. Пощадіть його, пощадіть її.

- Ах, - відповіла вона так само тихо, - не я буду з ним розмовляти. За ним послала принцеса.

- Ось як, принцесо! - вигукнув д'Артаньян. - Не мине й години, як бідолаха видужає.

- Або помре, - сказала Монтале зі співчуттям. - Прощавайте, пане д'Артаньян!

І вона побігла слідом за Раулем, який чекав на неї, стоячи віддалік від дверей, стривожений і спантеличений цим діалогом, який не віщував йому нічого доброго.

CXCI. Дві ревнощі

Закохані ніжні з усіма, хто має стосунок до їхніх коханих. Щойно Рауль залишився наодинці з Монтале, він із запалом поцілував її руку.

- Так, так, - сумно почала дівчина. - Ви погано поміщаєте капітал своїх поцілунків, дорогий пане Рауль, гарантую, що вони не принесуть вам відсотків.

- Як? Що? Поясніть мені, мила Оро...

- Вам усе пояснить принцеса. До неї-то я вас і веду.

- Що це означає?

- Тихіше... і не кидайте на мене таких переляканих поглядів. Тут вікна мають очі, а стіни - довгі вуха. Будьте люб'язні більше не дивитися на мене; будьте люб'язні дуже голосно говорити зі мною про дощ, про чудову погоду і про те, які розваги в Англії.

- Нарешті...

- Адже я попереджала вас, що десь, я не знаю де, але десь у принцеси обов'язково заховано око, що спостерігає за нами, і вухо, що підслуховує нас. Зрозумійте, що мені зовсім не хочеться бути вигнаною геть або потрапити до в'язниці. Давайте говорити про погоду, повторюю ще раз, або краще вже помовчимо.

Рауль стиснув кулаки і пішов швидше. Він надав собі вигляду безмежно хороброї людини - це вірно, але то був хоробрий чоловік, що йде на страту. Монтале, легка і насторожена, йшла попереду нього.

Рауля відразу ж ввели в кабінет принцеси.

«Мине цілий день, і я нічого не дізнаюся, - подумав Рауль. - Де Гіш пожалів мене, він змовився з принцесою, і обидва вони, склавши дружню змову, віддаляють розв'язання цього болючого питання. Ах, чому я не стикаюся тут із відвертим ворогом, наприклад, із цією змією Вардом? Він, звісно, не забув би вжалити... але зате я б не знав вагань. Сумніватися... роздумувати... ні, вже краще смерть!»

Рауль постав перед принцесою.

Генрієтта, яка була ще чарівнішою, ніж завжди, напівлежала в кріслі; вона поклала свої чарівні ніжки на оксамитову вишиту подушку й бавилася з довгошерстим пухнастим кошеням, що покусувало її пальці й чіплялося за мереживо, що спадало з її шиї. Принцеса була занурена в роздуми. Тільки голоси Монтале і Рауля вивели її із замисленості.

- Ваша високість посилали за мною? - повторив Рауль.

Принцеса струснула головою, наче б вона тільки-но прокинулася.

- Здрастуйте, пане де Бражелон, - сказала вона, - так, я посилала за вами. Отже, ви повернулися з Англії?

- До послуг вашої високості.

- Дякую вам. Залиште нас, Монтале.

Монтале вийшла.

- Ви можете приділити мені кілька хвилин, чи не так, пане де Бражелон?

- Усе моє життя належить вашій високості, - шанобливо відповів Рауль, який під усіма люб'язностями принцеси передбачав щось похмуре. Але похмурість ця скоріше була йому до душі, бо він був переконаний, що почуття принцеси мають щось спільне з його почуттями. І справді, всі розумні люди при королівському дворі знали про примхливий характер і навіжений деспотизм, властиві принцесі.

Принцеса була понад міру вдоволена увагою короля; принцеса змусила говорити про себе і вселила королеві ті смертельні ревнощі, що, наче черв'як, роз'їдають усяке жіноче щастя, - словом, принцеса, бажаючи зцілити ображену гордість, уявляла, що її серце стискається від кохання.

Ми з вами добре знаємо, як вчинила принцеса, щоб повернути Рауля, висланого королем. Рауль, однак, не знав про її лист до Карла II; лише один д'Артаньян здогадався про нього.

Це незрозуміле поєднання любові й марнославства, цю ні з чим незрівнянну ніжність, цю небачену підступність - хто зможе їх пояснити? Ніхто, навіть демон, що розпалює в серцях жінок кокетство. Помовчавши ще деякий час, принцеса нарешті сказала:

- Пане де Бражелон, ви повернулися задоволений?

Бражелон подивився на принцесу і побачив, що її обличчя вкривається блідістю; її мучила таємниця, яку вона зберігала в собі і яку пристрасно хотіла відкрити.

- Задоволений? - перепитав Рауль. - Чим же я можу бути задоволений або незадоволений, ваша високість?

- Але чим може бути задоволена або незадоволена людина вашого віку і вашої зовнішності?

«Як їй не терпиться! - подумав, жахнувшись, Рауль. - Щось вкладе вона в моє серце?»

Потім, у страху перед тим, що йому належало дізнатися, і бажаючи віддалити такий жаданий і водночас такий жахливий момент, він відповів:

- Ваша високість, я залишив дорогого мені друга в доброму здоров'ї, а повернувшись, побачив його хворим.

- Ви говорите про пана де Гіше? - запитала принцеса з незворушним спокоєм. - Передають, що ви з ним дуже дружні.

- Так, ваша високість.

- Ну що ж, це вірно, він був поранений, але тепер одужує. О! Пана де Гіша жаліти не доводиться, - додала вона швидко. Потім, ніби схаменувшись, продовжила: - Хіба його потрібно жаліти? Хіба він скаржиться? Хіба в нього є печалі, які не були б нам відомі?

- Я говорю про його рану, ваша високість, і ні про що більше.

- Тоді нічого страшного, тому що в усьому іншому пан де Гіш, як здається, дуже щасливий: він незмінно в райдужному настрої. Знаєте, пане де Бражелоне, я впевнена, що ви вважали б за краще, щоб вам завдали тілесну рану, як йому... Що таке тілесна рана?

Рауль здригнувся; він подумав: «Вона приступає до головного. Горе мені!» Він нічого не відповів.

- Що ви сказали? - запитала вона.

- Нічого, ваша високість.

- Нічого не сказали? Отже, ви не схвалюєте моїх слів або, можливо, ви задоволені становищем, що склалося?

Рауль підійшов ближче до принцеси:

- Вашій високості завгодно мені дещо про щось розповісти, але природна великодушність змушує вашу високість зважувати свої слова. Я прошу вашу високість нічого не приховувати. Я відчуваю в собі достатньо сил, я слухаю.

- На що ви, власне, натякаєте?

- На те, про що ваша високість хоче поставити мене до відома.

І, вимовляючи ці слова, Рауль не зміг утриматися від здригання.

- Так, - прошепотіла принцеса, - це жорстоко, але якщо я почала...

- Так, раз ви зглянулися до того, щоб почати, ваша високість, згляньтеся і до того, щоб закінчити.

Генрієтта поспішно встала і нервово пройшлася кімнатою.

- Що вам сказав де Гіш? - раптово запитала вона.

- Нічого.

- Нічого? Він нічого не сказав? О, як я впізнаю його в цьому!

- Він, безсумнівно, хотів пощадити мене.

- І ось це називається дружбою! Але пан д'Артаньян, від якого ви щойно вийшли, що розповів пан д'Артаньян?

- Не більше, ніж де Гіш.

Генрієтта зробила нетерплячий рух:

- Вам-то принаймні відомо, про що говорить увесь двір?

- Мені рівно нічого не відомо, ваша високість.

- Ні сцена під час грози?

- Ні сцена під час грози...

- Ні зустріч наодинці в лісі?

- Ні зустріч у лісі...

- Ні втеча в Шайо?

Рауль, що хилився, як квітка, зачеплена серпом, зробив надлюдське зусилля, щоб посміхнутися, і відповів зі зворушливою простотою:

- Я мав честь повідомити вам, ваша високість, що я рішуче нічого не знаю. Я бідний, забутий усіма вигнанець, який щойно прибув з Англії; між тими, хто тут, і мною простягалося бурхливе море, і чутка про все, про що ви згадали, не могла досягти мого слуху.

Генрієтта була зворушена блідістю, лагідністю і мужністю юнака. Але переважним бажанням її серця в цю мить була спрага почути від обдуреного закоханого, що він, як і раніше, пам'ятає про ту, яка заподіяла йому стільки страждань.

- Пане де Бражелоне, - вимовила вона, - те, що ваші друзі не побажали зробити для вас, з поваги і любові до вас, зроблю я. Це я буду вашим справжнім другом. Ви високо тримаєте голову, як істинно порядна людина, і я не хочу, щоб ви опустили її під градом глузувань, - за тиждень я муситиму сказати це, - перед загальним презирством.

- Ах! - прошепотів смертельно зблідлий Рауль. - Невже дійшло до цього?

- Якщо ви не обізнані про це, - продовжувала принцеса, - я бачу, що ви все ж здогадуєтеся. Ви були нареченим мадемуазель де Лавальєр?

- Так, ваша високість.

- Оскільки ви наречений Лавальєр, я зобов'язана попередити вас: днями я вижену її геть...

- Виженіть її! - вигукнув Бражелон.

- Без сумніву; невже ви думаєте, що я буду вічно зважати на сльози і прохання короля? Ні, ні, мій дім недовго слугуватиме для подібних речей. Але ви ледве тримаєтеся на ногах...

- Ні, вибачте, ваша високість, - почав Рауль, зробивши над собою зусилля, - мені здалося, що я вмираю. Ваша високість вшанували мене повідомленням, що король плакав, просив...

- Так, але марно.

І вона розповіла Раулю про сцену в Шайо, про розпач короля після повернення до палацу; вона розповіла про свою поблажливість і про жахливу фразу, за допомогою якої розгнівана принцеса, принижена кокетка, поборола гнів короля.

Рауль опустив голову.

- Що ви думаєте про це? - запитала вона.

- Король любить її, - відповів Рауль.

- Але ви ніби хочете сказати, що вона не любить його.

- На жаль, я все ще думаю про той час, коли вона любила мене, ваша високість!

Генрієтта на мить захопилася цією піднесеною недовірою; потім, знизавши плечима, вона заговорила:

- Ви мені не вірите? О, як же ви її любите! І ви сумніваєтеся, що вона віддала свою любов королю?

- Поки я не отримаю доказів. Вибачте мені, вона дала мені слово, а вона - благородна дівчина.

- Доказів? Ну що ж, ходімо.

CXCII. Обшук

Принцеса повела Рауля через двір до того крила будівлі, де мешкала Лавальєр, піднялася сходами, якими цього ранку він уже піднімався, і зупинилася біля дверей, де молодий чоловік зустрів такий дивний прийом з боку Монтале.

Момент був обраний вдало; ніщо не заважало принцесі приступити до виконання її плану; замок був порожній; король, придворні кавалери і дами поїхали в Сен-Жермен; не поїхала разом з усіма лише одна Генрієтта, яка дізналася про повернення Бражелона і придумала, як використати його повернення; пославшись на нездоров'я, вона залишилася у себе.

Отже, принцеса була впевнена, що ні в кімнаті Лавальєр, ні в апартаментах Сент-Еньяна вона нікого не застане. Вона

вийняла з кишені ключ і відчинила двері, що ведуть до кімнати її фрейліни.

Погляд Бражелона оббіг цю кімнату, яку він одразу впізнав, і вигляд її змусив його серце здригнутися; але це було тільки початком мук, які на нього тут чекали.

Принцеса уважно подивилася йому в очі, і її досвідчений погляд проник у серце юнака: вона зрозуміла, що в ньому відбувається.

- Ви просили в мене доказів, - сказала вона, - не дивуйтеся ж, якщо я доставлю їх вам. Утім, якщо ви не відчуваєте в собі достатньо сил, ще не пізно, і ми можемо піти.

- Дякую вам, ваша високість, але я прийшов сюди, щоб усе дізнатися. Ви обіцяли переконати мене, переконуйте.

- Тоді увійдіть і замкніть за собою двері.

Бражелон послухався і, повернувшись до принцеси, запитально подивився на неї.

- Чи відомо вам, де ви перебуваєте? - запитала принцеса.

- Судячи з усього, ваша високість, я перебуваю в кімнаті мадемуазель Лавальєр.

- Так.

- Але я дозволю собі зауважити, що кімната - зовсім не доказ.

- Зачекайте.

Принцеса пройшла до ліжка, зсунула ширму і, нахилившись над паркетом, попросила:

- Нагніться і підніміть кришку цього люка.

- Люка! - повторив вражений Рауль. Йому смутно пригадалися слова д'Артаньяна: адже і д'Артаньян начебто вимовив це слово.

І Рауль почав шукати очима щілину або проріз, які вказали б на отвір, прорублений у підлозі, або кільце, за допомогою якого можна було б підняти кришку над ним, але пошуки його виявилися марними.

- Ах, і справді, - засміялася Генрієтта, - я забула про прихований механізм: четвертий листок на малюнку паркету. Потрібно натиснути в тому місці, де на дошці сучок. Дотримуйтесь цієї вказівки. Натисніть, віконт, ось тут, натискайте ж!

Рауль, блідий як смерть, натиснув пальцем на вказане йому принцесою місце, тієї ж миті механізм почав рухатися, і шматок паркету піднявся.

- Це дуже хитро, - сказала принцеса, - і архітектор, вочевидь, передбачав, що користуватися цим пристроєм

доведеться маленькій ручці: дивіться, наскільки легко відкривається люк.

- Сходи! - вигукнув Рауль.

- Так, і навіть дуже витончена, - зауважила Генрієтта. - Подивіться, віконт, у цих сходів є й поручні, щоб повітряні створіння, що наважуються спускатися ними, не могли випадково звалитися; ось і я наважуюся спуститися. Ідіть за мною, віконт, ідіть.

- Але перш ніж піти за вами, я хотів би з'ясувати, куди ведуть сходи.

- А, правда, я забула сказати вам про це.

- Слухаю вас, ваша високість, - ледь дихаючи, вимовив Рауль.

- Вам, можливо, відомо, що граф де Сент-Еньян донедавна жив поруч із покоями короля.

- Так, ваша високість, мені це відомо; до свого від'їзду - і не раз - я мав честь відвідувати графа на його старій квартирі.

- Так от, король дозволив йому змінити його дуже зручну й гарно оздоблену квартиру, у якій ви були, на дві невеликі кімнати, куди й ведуть ці сходи. Кімнати вдвічі менші за його колишню квартиру й удесятеро віддалені від апартаментів короля, сусідством із яким зазвичай аж ніяк не нехтують панове придворні кавалери.

- Дуже добре, ваша високість, але продовжуйте, прошу вас, оскільки я все ще нічого не зрозумів.

- Ось і виявилося, звичайно, зовсім випадково, що нові кімнати графа де Сент-Еньяна розташовані під кімнатами моїх фрейлін, і зокрема під кімнатою Лавальєр.

- Але до чого все-таки люк і сходи?

- Право, не знаю. Чи не хочете пройти разом зі мною до Сент-Еньяну? Можливо, там ми знайдемо розгадку.

І принцеса, подаючи приклад, почала перша спускатися сходами. Рауль зі зітханням пішов слідом за нею.

Кожна сходинка, що поскрипувала під ногами віконта де Бражелона, наближала його до таємничого притулку, в якому продовжував ще лунати голос мадемуазель Лавальєр і зберігся найсолодший запах, що виходив від її сукні. Судорожно вдихаючи повітря, Рауль одразу зрозумів, що ця юна дівчина, безсумнівно, проходила сходами.

Потім, після доказів невидимих, перед ним опинилися улюблені нею квіти, книги, які вона відібрала. Якби в Рауля залишалася хоча б незначна частка сумніву, вона б зникла, побачивши цю незбагненну гармонію її смаків і схильностей із предметами повсякденного вжитку, які були тут. Лавальєр

незримо була присутня в оздобленні, у тканинах, навіть у відблисках на шашках паркету.

Німий і розчавлений, він зрозумів і осягнув усе до кінця і слідував за своєю безжальною провідницею, як приречений на смерть слідує за катом. Принцеса, жорстока, як усяка витончена і нервова жінка, не щадила його і не приховала жодної подробиці. Утім, треба сказати, що, незважаючи на апатію, яка охопила його, жодна з цих подробиць не вислизнула б від Рауля, навіть якби він перебував тут наодинці із самим собою. Щастя коханої жінки, коли це щастя подароване їй суперником, - тортури для того, хто ревнивий. Але для такого ревнивця, яким був Рауль, для цього серця, яке вперше вбирало в себе отруту жовчі, щастя Луїзи означало безславну смерть, смерть і душі, і тіла.

Перед його поглядом проносилося рішуче все: сплетені в обіймах руки, обличчя, що зближуються, губи, злиті в пристрасному пориві перед дзеркалом, ця настільки солодка клятва закоханих, які жадібно розглядають своє відображення, щоб міцніше закарбувати в пам'яті чарівну картину.

У своїх думках він бачив цілування, сховані непроникним пологом, який, вагаючись, видавав обійми захоплених коханців, і красномовство ложа, що таїться у напівтемряві, що створює цей полог, заподіювало йому пекучі муки.

Ця розкіш, ця вишуканість, повна сп'яніння, це дбайливе старання захистити кохану від усякого незадоволення або подарувати їй чарівну несподіванку, ця могутність всесильної любові, помножена королівською могутністю, вразили Рауля смертельним ударом. О, якщо є пом'якшення пекучих мук ревнощів, то його дає лише свідомість переваги над людиною, якій ви віддали перевагу. І навпаки, якщо є пекло в пеклі, тортури, що не мають назви людською мовою, то це - всемогутність бога, надана суперникові разом із юністю, красою, чарівністю. У таку мить здається, що сам бог ополчився на покинутого коханця.

На нещасного Рауля чекав останній удар: принцеса Генрієтта підняла шовкову завісу, і за нею він побачив портрет Лавальєр. Це був не портрет, перед ним стояла сама Лавальєр, юна, прекрасна, радісна, всіма порами вбирає в себе життя, бо для тих, кому вісімнадцять років, життя - це любов.

- Луїзо! Луїза! - прошепотів Бражелон. - Отже, це правда? О, ти ніколи не любила мене, адже на мене ти так ніколи не дивилася!

І йому здалося, що серце стиснулося в його грудях.

Принцеса Генрієтта роздивлялася його і, спостерігаючи за його стражданнями, відчувала дивну заздрість до Лавальєра, хоча знала, що заздрити їй, по суті, нічому і що де Гіш кохає її так само палко, як Бражелон кохає свою Луїзу. Рауль перехопив на собі погляд принцеси і вимовив:

- О, вибачте мене, вибачте! Я знаю, мені слід було б краще володіти собою у вашій присутності. Але не дай боже, господине землі й неба, щоб на вас коли-небудь обрушився такий самий удар, який цього дня вразив мене. Бо ви жінка і, звісно, не змогли б знести цих мук. Вибачте мені, я бідний дворянин і нічого більше, тоді як ви, ви належите до числа тих щасливих, тих всемогутніх, тих обраних...

- Пане де Бражелон, - відповіла Генрієтта, - серце, подібне до вашого, заслуговує на турботи й увагу самої королеви. Я ваш друг, віконт; тому я не хотіла, щоб усе ваше життя було отруєне віроломством і забруднене нещадним глузуванням. Я хоробріша за ваших друзів (я не кажу про графа де Гіше); це я викликала вас із Лондона; я принесла вам докази, безперечно болісні, але потрібні, які принесуть вам зцілення, якщо ви вмієте кохати, як личить чоловікові, але ж ви чоловік, а не вічно скиглій Амадіс. Не дякуйте мені; краще скаржтеся на вашу долю і служіть королю не гірше, ніж раніше.

Рауль сумно усміхнувся.

- Так, це правда, я забув, що король - мій пан.

- Справа йде про вашу свободу! Про ваше життя!

Ясний і прямий погляд Рауля показав Генрієтті, що вона помиляється і що останній з її доводів - не з тих, які здатні впливати на віконта.

- Будьте обережні, пане Бражелоне, - сказала вона, - не зважуючи всіх ваших вчинків, ви накликаєте на себе гнів государя, який не вміє підкоряти себе в таких випадках велінням розуму; ви повергнете в смуток ваших друзів і вашу сім'ю. Скоріться, змиріться, зціліть себе.

- Дякую вам, ваша високість, я ціную пораду, яку ви мені даєте, і постараюся її виконати. Але мені потрібні ще кілька слів, прошу вас.

- Говоріть.

- Чи буде нескромно запитати у вас, яким чином таємниці цих сходів, цього люка, нарешті, таємниця портрета стали відомі вам?

- О, немає нічого простішого: щоб спостерігати за поведінкою своїх фрейлін, я тримаю у себе другі ключі від їхніх кімнат. Мені здалося дивним, що Лавальєр так часто замикається у себе, мені здалося дивним, що граф де Сент-

Еньян змінив квартиру; мені здалося дивним, що король - щоденний гість Сент-Еньяна, хоча він і колись був із ним у тісній дружбі; нарешті, мені здалося дивним, що всі ці речі сталися після вашого від'їзду звідси й що багато звичок двору раптом порушилися. Я не хочу бути іграшкою в руках короля, не хочу слугувати ширмою його любовним справам; адже після Лавальєр, яка не проґавить нагоди поплакати, настане черга Монтале, завжди готової посміятися, або Тонне-Шарант, яка вічно співає. Мені не личить грати подібну роль. Я знехтувала педантичністю дружби і відкрила секрет... Я завдала вам рану, вибачте мені, ще раз прошу вас про це, але я повинна була виконати свій обов'язок. Тепер справу зроблено, ви попереджені про все. Грім не забариться вдарити, остерігайтеся!

- Все ж ви чогось недоговорюєте, ваша високість, - твердо сказав Бражелон. - Адже не думаєте ж ви, що я безмовно знесу ганьбу і зраду?

- Робіть так, як вважаєте за необхідне, пане Рауль. Але тільки не відкривайте джерела, з якого ви почерпнули правду; ось усе, чого я хочу від вас, ось винагорода, яку я вимагаю за надану послугу.

- Вам нема чого побоюватися, ваша високість, - вимовив з гіркою усмішкою Бражелон.

- Я підкупила столяра, якого коханці використовували у своїх інтересах. Адже ви могли зробити те саме?

- Так, принцесо. Отже, ваша високість не даєте мені жодної поради і не вимагаєте від мене нічого, крім зобов'язання не компрометувати вашу високість?

- Нічого, крім цього.

- У такому разі я проситиму вашу високість дозволити мені затриматися тут ще на хвилину.

- Без мене?

- О ні, це не важливо. Те, що я маю зробити, я можу зробити і у вашій присутності. Я прошу вас про цю хвилину, щоб написати декому кілька слів.

- Це небезпечно, віконт. Стережіться!

- Ніхто не дізнається, що ваша високість зробили мені честь, провівши мене в це місце. Утім, я підписую свій лист.

Промовивши ці слова, Рауль вийняв свій записник і, вирвавши аркуш, швидко написав наступне:

«Граф!

Не дивуйтеся, знайшовши тут цю підписану мною записку до того, як один із моїх друзів, якого я

незабаром надішлю, матиме честь пояснити вам
причину мого візиту.
Віконт Рауль де Бражелон».

Він згорнув цей листок і сунув його в замкову щілину дверей, що ведуть до кімнати обох коханців. Переконавшись, що лист було добре видно і Сент-Еньян, повертаючись додому, не зможе не помітити його, він пішов за принцесою, яка вже встигла піднятися сходами.

На майданчику вони розлучилися. Рауль зробив вигляд, що безмежно вдячний її високості. Генрієтта щиро чи удавано ще раз поспівчувала нещасному, якого вона щойно прирекла на такі жахливі муки.

- О, - прошепотіла вона, бачачи, як він віддаляється, блідий, з налитими кров'ю очима, - о, якби я знала, я приховала б істину від цього бідного юнака!

CXCIII. Метод Портоса

Достаток дійових осіб, яких ми ввели в цю довгу повість, призводить до того, що кожна з них змушена з'являтися тільки тоді, коли підійде її черга, і залежно від перебігу розповіді. Ось чому читачі не мали нагоди зустрітися з нашим давнім другом Портосом від часу його повернення з Фонтенбло.

Почесті, надані йому королем, не змінили спокійного і добродушного характеру гідного дворянина; він лише тримав тепер голову трішки вище, ніж раніше, і відтоді, як йому надали честь пообідати за королівським столом, у манерах його стало прослизати щось величне.

Обідня зала його величності короля справила на Пор-тоса незабутнє враження. Власник Брасьє і П'єрфону любив згадувати, що під час цього пам'ятного обіду цілий натовп слуг і велика кількість офіцерів, перебуваючи позаду запрошених, надавали обіду надзвичайно урочистого вигляду і заповнювали собою залу.

Портос вирішив нагородити Мушкетона якимось відповідним до його становища званням, установити ієрархію серед решти слуг і влаштувати в себе своєрідний маленький двір; цього не цуралися великі полководці, і в минулому столітті подібну розкіш дозволяли собі добродії де Тревіль, де Шомберг, де Ла В'євіль, не кажучи вже про Рішельє, Конде й Буйон-Тюренне*.

Чому ж Портосу, другу його величності короля і пана Фуке, барону, королівському інженеру, не насолодитися всіма цими задоволеннями, пов'язаними з багатством і великими заслугами?

Портоса став забувати Араміс, зайнятий, як ми знаємо, справами Фуке, трохи закинув його і д'Артаньян, поглинений своєю службою. Трюшен і Планше встигли йому неабияк набриднути, і він ловив себе на якихось неясних йому самому мріяннях. І кожному, хто запитав би його, чи відчуває він, що йому чогось бракує, він не ображаючись відповів би: «Так».

Якось після обіду, коли Портос, трохи повеселівши від хороших вин, але з'їдений честолюбними думками, намагався пригадати в усіх подробицях королівський обід і збирався вже подрімати, його камердинер з'явився до нього з доповіддю, що з ним хоче переговорити віконт де Бражелон.

Вийшовши в сусідній зал, Портос виявив там свого юного друга, сповненого, як ми знаємо, серйозних намірів.

Рауль потиснув руку Портосу, який, здивувавшись його похмурому вигляду, запропонував йому сісти.

- Дорогий пане дю Валлон, я хочу попросити вас про послугу, - сказав Рауль.

- От і чудово, - відповів Портос. - Тільки сьогодні я отримав із П'єрфона вісім тисяч ліврів, і якщо вам потрібні гроші...

- Ні, йдеться не про гроші, дякую вам, мій люб'язний друже.

- Дуже шкода! Я не раз чув, що це найрідкісніша з послуг, але водночас і така, яку найлегше надати. Ці слова вразили мене, а я люблю повторювати слова, які мене вражають.

- У вас настільки ж добре серце, як і здоровий розум.

- Ви занадто добрі до мене. Можливо, бажаєте пообідати?

- О ні, я не голодний.

- Ось як! Що за жахлива країна Англія...

- Не дуже. Але...

- Якби в ній не було чудової риби і хорошого м'яса, там було б зовсім нестерпно.

- Так... Я прийшов...

- Слухаю вас. Дозвольте мені тільки втамувати спрагу. У Парижі їдять дуже солоно. Фу!

І Портос велів принести пляшку шампанського.

Він наповнив склянку Рауля, потім свою, відпив великий ковток і відновив розмову:

- Це було необхідно, щоб уважно слухати вас. Тепер я весь до ваших послуг. Що вам завгодно, мій милий Раулю? Чого ви бажаєте?

- Висловіть, будь ласка, свою думку щодо сварок.

- Моя думка? Викладіть трохи докладніше свою думку, - відповів Портос, чухаючи пальцями лоб.

- Я хочу сказати: у якому ви буваєте настрої, якщо між ким-небудь із ваших друзів і сторонньою особою сталася сварка?

- О, у найпрекраснішому, як завжди.

- Чудово. Що ж ви тоді робите?

- Коли в моїх друзів відбуваються сварки, я дотримуюся свого звичайного принципу: втрачений час безповоротний, і всяку справу добре залагодити, доки люди ще не охололи.

- Ах, невже в цьому ваш принцип?

- Ось саме. Тому, тільки-но виникла сварка, я поспішаю звести одна з одною противні сторони. Ви розумієте, що за таких обставин неможливо, щоб справа не була залагоджена як годиться.

- Я думав, - здивувався Рауль, - що якщо повести його так, як ви говорите, то воно, навпаки...

- Ні в якому разі. Уявіть собі, за моє життя в мене було щось на кшталт ста вісімдесяти чи ста дев'яноста справжніх дуелей, не рахуючи випадкових зустрічей.

- Ось це число! - сказав Рауль із мимовільною посмішкою.

- О, це сущі дрібниці - я ж до біса спокійний. Ось д'Артаньян - він свої дуелі налічує сотнями. Щоправда, він суворий і прискіпливий, і я нерідко докоряв йому в цьому.

- Отже, ви, як правило, прагнули залагодити доручені вам друзями справи?

- Не було випадку, щоб я не залагоджував їх, - відповів Портос із такою добродушністю й упевненістю, що Рауль ледь не схопився зі свого крісла.

- Але угоди принаймні бували почесними?

- О, готовий поручитися. Зачекайте хвилинку, я поясню вам, у чому полягає другий принцип, якого я дотримуюся. Щойно мій друг посвятив мене у свою сварку, я починаю діяти так: я негайно вирушаю до його супротивника, озброююся відмінною ввічливістю і холоднокровністю, які, безумовно, необхідні при цьому...

- Ось тому-то, - з гіркотою промовив Рауль, - ви так вдало і впевнено залагоджуєте справи цього роду.

- Вважаю, що так. Отже, я вирушаю до супротивника і кажу йому: «Пане, неможливо, щоб ви не усвідомлювали, до якої міри ви образили мого друга».

Рауль насупився.

- Іноді, і навіть часто, - продовжував Портос, - мій друг не зазнавав жодних образ, ба більше, він першим завдавав образи. Судіть-но самі, чи спритно я приступаю до справи.

Портос розреготався. І поки гримів його сміх, Рауль думав: «Мені рішуче не щастить. Де Гіш заморозив мене своєю холодністю, д'Артаньян знущається наді мною, а Портос занадто м'який - ніхто не хоче залагодити цю справу так, як я вважаю за потрібне. А я-то звернувся до Портоса в надії зустріти нарешті шпагу замість міркувань і умовлянь... До чого ж мені не щастить!»

Портос віддихався і продовжував:

- Отже, я однією цією фразою перетворюю противника на винну сторону.

- Це як коли, - неуважно зауважив Рауль.

- Ні, це спосіб перевірений... перетворюю його на винну сторону; тут я розстеляю перед ним усю доступну мені чемність, щоб довести свій задум до щасливої розв'язки. І ось я підходжу з привітним виглядом, беру противника за руку...

- О! - нетерпляче вигукнув Рауль.

- І кажу: «Пане, тепер, коли ви переконалися, що завдали образи, ми можемо бути впевнені в тому, що ви не відмовитеся відповісти за свої дії. Відтепер між моїм другом і вами можливі лише бездоганно люб'язні стосунки. Зважаючи на це, мені доручено повідомити вам розміри шпаги мого друга».

- Як? - вигукнув Рауль.

- Зачекайте, це не все. «Розміри шпаги мого друга... Внизу в мене є запасний кінь; мій друг чекає на вас там-то і там-то; я веду вас із собою, дорогою ми захопимо вашого секунданта. І справу залагоджено».

- І ви мирите супротивників на місці дуелі? - запитав Рауль, збліднувши від досади.

- Як? - перебив Портос. - Мірю? Це навіщо ж?

- Але ви кажете, що справу залагоджено?

- Зрозуміло, якщо мій друг чекає.

- Ну, якщо він очікує...

- Якщо він очікує, то лише для того, щоб попередньо розім'яти собі ноги. А в противника тіло напружене після коня. Вони займають позицію, мій друг убиває ворога. Ось і все.

- Ах, він убиває його? - здивувався Рауль.

- Ще б пак! Хіба я вибираю собі друзів серед тих, хто дає вбивати себе? У мене сто один друг, на чолі яких можуть бути названі ваш шановний батько, Араміс і д'Артаньян, а вони, як здається, люди, про яких не скажеш, що перед тобою небіжчик.

- О милий барон! - вигукнув у захваті Рауль. І він із запалом поцілував Портоса.

- Отже, ви схвалюєте цей метод? - запитав велетень.

- Схвалюю, і так схвалюю, що звернуся до вашої допомоги сьогодні ж, без зволікання, цієї ж хвилини. Ви якраз та людина, якої мені не вистачало.

- Чудово! Я до ваших послуг. Ви бажаєте битися?

- Хоч би що там було.

- Це цілком природно. З ким же?

- З паном де Сент-Еньяном.

- Я його знаю... Це чарівний молодий чоловік, і він був надзвичайно люб'язний зі мною, коли я мав честь обідати в короля. Зрозуміло, я йому також відповім люб'язністю, навіть якщо б це не входило в мої звички. Що ж, він образив вас?

- Смертельно.

- Чорт забирай! Я можу вжити слово «смертельно»?

- Якщо завгодно, навіть яке-небудь ще сильніше.

- Це дуже зручно.

- Ось і залагоджено справу, чи не так? - усміхаючись, сказав Рауль.

- Зрозуміло... Де ви маєте намір чекати його?

- О, це складно, вибачте. Граф де Сент-Еньян - близький друг короля.

- Я це чув.

- І якщо мені доведеться вбити його...

- Ви його, безсумнівно, вб'єте. Але ви самі повинні подбати про свою безпеку; адже ці речі робляться тепер без великих труднощів. Якби ви жили в мої часи, ось було б славно!

- Милий друже, ви мене не зрозуміли. Я хочу сказати, що цю дуель не так-то просто влаштувати; адже де Сент-Еньян друг короля, і король може дізнатися заздалегідь.

- Ну ні! Вам же знайомий мій метод: «Пане, ви образили мого друга і...»

- Так, я знаю.

- А потім: «Пане, кінь унизу». І я відводжу його перш, ніж він встигне з ким-небудь перекинутися хоча б слівцем.

- Але чи дасть він так легко відвезти себе?

- Чорт забирай! Хотів би я подивитися! Він був би перший... Правда, сучасні молоді люди... Ну що ж, якщо знадобиться, я понесу його на руках.

І Портос, додавши до слів справу, підняв Рауля разом зі стільцем.

- Чудово, - сказав молодий чоловік зі сміхом. - Тепер нам залишається з'ясувати ще останнє питання.

- Яке питання?

- Питання про образу, яку мені завдав де Сент-Еньян.

- Але тут більше нема про що говорити.

- Ні, дорогий пане дю Валлоне, у сучасних людей, як ви висловлюєтесь, існує правило, згідно з яким причини виклику мають бути пояснені.

- Так, за вашою новою системою воно дійсно так. У такому разі розкажіть мені суть вашої справи.

- Бачите...

- Прокляття! Ось уже й утруднення. За старих часів нам ніколи не доводилося вдаватися в подробиці. Билися, тому що билися. Що до мене, я ніколи не шукав кращої причини.

- Ви абсолютно праві, друже мій.

- Слухаю вас. Які ж ваші мотиви?

- Довго розповідати. Але оскільки все ж таки доведеться вдаватися в подробиці...

- Так, так, чорт забирай. Це потрібно відповідно до вимог нової системи.

- І оскільки, повторюю, доведеться вдаватися до подробиць, і, з іншого боку, справа моя становить безліч труднощів і вимагає повної таємниці...

- Ще б пак!

- Ви зробите мені найбільшу послугу, якщо передасте графу де Сент-Еньяну - і він зрозуміє - тільки те, що він образив мене, по-перше, своїм переїздом.

- Переїздом... Добре, - сказав Портос і почав загинати пальці на руці. - Далі.

- Далі, тим, що влаштував люк у своїй новій квартирі.

- Розумію - люк. Чорт, це суттєво! Зрозуміло, що це мало викликати у вас лють. І як смів цей нероба влаштовувати люки, не переговоривши попередньо з вами! Люки! Тисяча чортів! Та в мене й то немає нічого схожого, якщо не брати до уваги моєї підземної в'язниці в Брасьє!

- Ви додасте, що остання моя підстава вважати себе ображеним - це портрет, який добре знайомий графу де Сент-Еньяну.

- Ну ось, ще й портрет!.. Подумати тільки! Переїзд, люк і портрет. Але, друже мій, і однієї з цих трьох підстав достатньо, щоб усі дворяни Франції та Іспанії перерізали одне одному горло, але ж це чимало.

- Отже, милий мій, ви тепер достатньо обізнані?

- Я беру з собою і другого коня. Вибирайте місце вашого поєдинку і, поки ви чекатимете, повправляйтеся в пліє і в випадах, це надає тілу рідкісної гнучкості.

- Дякую вам. Я чекатиму у Венсенському лісі, біля монастиря Менших Братів.

- Чудово... але де ж мені шукати цього графа де Сент-Еньяна?

- У королівському палаці.

Портос задзвонив у дзвіночок солідних розмірів. З'явився слуга.

- Мою придворну сукню, - наказав він, - і мого коня. І ще одного коня зі мною.

Слуга поклонився і вийшов.

- Ваш батько знає про це? - запитав Портос.

- Ні, але я напишу йому.

- А д'Артаньян?

- Пан д'Артаньян теж не знає. Він обережний і відмовив би мене від дуелі.

- Однак д'Артаньян розумний порадник, - сказав Портос, здивований у своїй благородній скромності, що можна звертатися до нього, коли на світі є д'Артаньян.

- Дорогий пане дю Валлон, - продовжував Рауль, - благаю вас, не розпитуйте мене. Я сказав усе, що міг. Я жадаю дій і хочу, щоб вони були суворими й рішучими, такими, якими ви вмієте зробити їх завдяки попередній підготовці. Ось чому я звернувся саме до вас.

- Ви будете мною задоволені, - кивнув Портос.

- І пам'ятайте, дорогий друже, що, крім нас із вами, ніхто не повинен знати про цю дуель.

- Про ці речі, однак, здогадуються, коли знаходять у лісі мерця. Ах, милий друже, обіцяю вам усе на світі, але тільки я не стану ховати небіжчика. Він тут, його побачать, цього не уникнути. У мене принцип не заривати його в землю. Від цього пахне вбивством. Від ризику до ризику, як кажуть нормандці.

- Хоробрий і дорогий друже, за справу!

- Довіртеся мені, - сказав велетень, прикінчуючи пляшку, тоді як його лакей розкладав на кріслах розкішну сукню і мережива.

Рауль вийшов від Портоса з таємною радістю в серці; він говорив собі:

«О підступний король! О зрадник! Я не можу вразити тебе: королі - особи священні! Але твій спільник, твій звідник, який представляє тебе, цей негідник заплатить за твій злочин! У його особі я вб'ю тебе, а потім подумаємо і про Луїзу».

CXCIV. Переїзд, люк і портрет

Портос, надзвичайно задоволений покладеним на нього дорученням, яке певним чином молодило його, вбрався в придворне вбрання, витративши на свій туалет принаймні на півгодини менше, ніж зазвичай.

Як людина, яка бувала у великому світі, він почав з того, що послав свого лакея дізнатися, чи вдома граф де Сент-Еньян. Йому відповіли, що пан граф мав честь супроводжувати короля в Сен-Жермен разом з усім двором і щойно повернувся. Почувши цю відповідь, Портос поспішив і увійшов у квартиру графа де Сент-Еньяна тієї самої миті, коли з нього щойно почали стягувати чоботи.

Прогулянка була чудовою. Король, дедалі більше і більше закоханий, дедалі більше і більше щасливий, був чарівно люб'язний з усіма. Він марнував навколо незрівнянні милості, як висловлювалися в ті дні поети.

Наші читачі не забули, що граф де Сент-Еньян був віршотворцем і знаходив, що довів це за досить пам'ятних обставин, які б забезпечували за ним це звання. Як невтомний любитель рим він усю дорогу засипав чотиривіршами, шестивіршами та мадригалами спочатку короля, потім Лавальєр.

Король був також в ударі і склав дистих. Що ж стосується Лавальєр, то, як усяка закохана жінка, вона вигадала два премілих сонети.

Як бачить читач, день для Аполлона був непоганий.

Повернувшись до Парижа, де Сент-Еньян, який знав заздалегідь, що його вірші поширяться по всьому місту, зайнявся з більшою прискіпливістю, ніж під час прогулянки, змістом і формою своїх творінь. Тому він, немов ніжний батько, якому належить вивезти своїх дітей у світ, весь час ставив собі одне й те саме запитання - чи знайде публіка струнками, пригладженими й витонченими творіння його уяви.

І ось, щоб зняти з душі цей важкий тягар, Сент-Еньян вимовляв вголос мадригал, який по пам'яті прочитав королю і який обіцяв дати йому після повернення в переписаному вигляді:

Ірис, я помічав, що ваше лукаве око
Дає не ту відповідь, що серцем була підказана.
Навіщо ж я долею сумною покараний
Любити лише те, чим я обманутий був не раз?

Цей мадригал, хоч і дуже витончений для усного читання, тепер переходив у розряд рукописної поезії і не цілком

задовольняв Сент-Еньяна. Кілька людей знайшли мадригал чудовим, і першим серед них був сам автор. Але при найближчому розгляді вірші зблякли в його очах. Сент-Еньян сидів за столом, поклавши ногу на ногу, і, чухаючи скроню, повторював свої рядки.

- Ні, останній вірш рішуче не вдався. Наді мною знущатимуться мої побратими паперомаратели. Мої вірші назвуть віршами вельможі, і якщо король почує, що я слабкий поет, йому може спасти на думку увірувати в це.

Віддаючись таким роздумам, Сент-Еньян роздягався. Він щойно зняв камзол і збирався вдягнути халат, як йому доповіли, що його бажає барон дю Валлон де Брасьє де П'єрфон.

- Що за гроно імен! Я не знаю такого.

- Це дворянин, - відповів лакей, - який мав честь обідати з паном графом за столом короля під час перебування його величності у Фонтенбло.

- У короля у Фонтенбло! - вигукнув де Сент-Еньян. - Швидше, швидше, просіть сюди цього дворянина!

Лакей поспішив виконати наказ. Портос увійшов.

У Сент-Еньяна була пам'ять придворного: він одразу впізнав провінційного дворянина з дещо кумедною репутацією, який, незважаючи на посмішки офіцерів, що стояли навколо, був обласканий у Фонтенбло королем. Де Сент-Еньян, пам'ятаючи про це, зустрів Портоса з проявами глибокої поваги, що Портос вважав цілком природним, адже, входячи до супротивника, він неухильно дотримувався правил такої ж витонченої чемності.

Де Сент-Еньян наказав лакею, який доповів про відвідувача, підсунути Портосу стілець. Останній, не бачачи нічого особливого в такій люб'язності, сів і відкашлявся. Вони обмінялися звичайними привітаннями, після чого граф як господар, що приймав гостя, запитав:

- Пане бароне, якій щасливій нагоді зобов'язаний я честю ваших відвідин?

- Саме це я і хотів мати честь пояснити вам, пане графе, - але вибачте...

- Що таке, бароне?

- Я відчуваю, що ламаю ваш стілець.

- Анітрохи, бароне, анітрохи, - сказав Сент-Еньян.

- Але я все-таки ламаю його, пане графе, і якщо не покваплюся встати, то впаду і опинюся в положенні, абсолютно непристойному для того серйозного доручення, з яким з'явився.

Портос встав, і вчасно, тому що ніжки стільця підігнулися і сидіння опустилося на кілька дюймів. Сент-Еньян почав шукати очима міцніше крісло, щоб посадити в нього свого гостя.

- Сучасні меблі, - зауважив Портос, поки граф займався цими пошуками, - сучасні меблі стали до смішного неміцними. У моїй юності, коли я сідав набагато енергійніше, ніж тепер, я не пам'ятаю, щоб мені довелося зламати хоч колись стілець, якщо не казати про ті випадки, коли я ламав їх руками в трактирі.

Де Сент-Еньян відповів на цей жарт люб'язною посмішкою.

- Але, - продовжував Портос, сідаючи на кушетку, яка заскрипіла, але все-таки витримала, - на жаль, справа не в цьому.

- Як, на нещастя? Хіба ви прийшли, бароне, з поганою звісткою?

- Поганою звісткою для дворянина? О ні, пане графе! - чемно відповів Портос. - Я прибув для того, щоб заявити, що ви жорстоко образили одного з моїх друзів.

- Я, пане! - вигукнув де Сент-Еньян. - Я образив одного з ваших друзів? Кого ж, назвіть, прошу вас!

- Віконта Рауля де Бражелона!

- Я образив пана де Бражелона! Право ж, пане, я ніяк не міг це зробити, оскільки пан де Бражелон, якого я майже не знаю, якого, можу сказати, я навіть зовсім не знаю, перебуває в Англії. Не бачачи його дуже давно, я не міг завдати йому образи.

- Пан де Бражелон, пане, у Парижі, - говорив незворушний Портос, - що ж до образи, то ручаюся, що ви дійсно образили віконта де Бражелона... раз він сам сказав мені про це. Так, графе, ви образили його жорстоко, смертельно, повторюю - смертельно.

- Неможливо, бароне, клянуся вам, рішуче неможливо!

- Утім, - додав Портос, - ви не можете не знати цієї обставини, оскільки віконт де Бражелон повідомив мені в бесіді, що попередив вас запискою.

- Я не отримував жодної записки. Даю вам слово.

- Вражаюче! - відповів Портос. - А Рауль каже...

- Ви зараз переконаєтеся, що я дійсно не отримував цієї записки, - сказав Сент-Еньян і зателефонував. - Баск, скільки за моєї відсутності принесли записок і листів?

- Три, пане графе.

- Які?

- Записку від пана де Ф'єска, записку від пана де Ла Ферте і лист від пана де Лас Фуентес.

- Це все?

- Усе, пане графе.

- Говори правду перед паном бароном, найістиннішу правду, чуєш! Через тебе я буду відповідати.

- Пане графе, була ще записка від...

- Від кого! Кажи скоріше!

- Від мадемуазель де Лаваль...

- Досить, - перебив Портос, спонукуваний до цього делікатністю. - Прекрасно, я вірю вам, пане графе.

Де Сент-Еньян вислав лакея і власноруч замкнув за ним двері. Повертаючись до свого гостя і дивлячись прямо перед собою, він раптом помітив, що із замкової щілини дверей, які ведуть у сусідню кімнату, стирчить папірець, який був всунутий туди Бражелоном.

- Що це таке? - запитав він.

- О, о! - вигукнув Портос.

- Записка в замковій щілині!

- Можливо, це і є наша записка, пане графе, - припустив Портос. - Подивіться!

Сент-Еньян вийняв папірець і розкрив його.

- Записка від пана де Бражелона!

- Бачите, я мав рацію. О, якщо я щось стверджую...

- Принесена сюди самим віконтом де Бражелоном, - пролепетав граф, бліднучи. - Але це обурливо! Як він проник сюди?

Сент-Еньян зателефонував знову, і знову з'явився Баск.

- Хто приходив сюди, поки я був на прогулянці з його величністю королем?

- Ніхто, пане графе.

- Неможливо! Хтось тут був.

- Ні, пане графе, ніхто не міг проникнути сюди, оскільки ключі були в моїй кишені.

- І тим не менше ось записка, яку було вкладено в замкову щілину. Хтось сунув її туди. Не могла ж вона з'явитися сама по собі!

Баск розвів руками на знак повного здивування.

- Можливо, що це зробив пан де Бражелон, - зауважив Портос.

- Отже, він входив сюди?

- Безсумнівно, пане.

- Але як же, якщо ключ був при мені? - продовжував наполягати Баск.

Де Сент-Еньян прочитав записку і зім'яв її.

- Тут щось приховується, - пробурмотів він у роздумах.

Портос, надавши йому кілька миттєвостей на роздуми, повернувся потім до початкового предмета їхньої розмови.

- Чи не бажаєте повернутися до вашої справи? - запитав він де Сент-Еньяна, коли лакей пішов.

- Але його пояснює, мабуть, ця записка, що настільки незрозумілим чином потрапила сюди. Віконт де Бражелон повідомляє, що мене відвідає один із його друзів.

- Цей друг - я; виходить, що він повідомляє вам про моє відвідування.

- З тим, щоб передати виклик?

- Саме так.

- І він стверджує, що я образив його?

- Жорстоко, смертельно.

- Але яким чином, поясніть, будь ласка. Його дії настільки таємничі, що мені важко виявити в них якийсь сенс.

- Пане, - відповів Портос, - мій друг повинен мати у своєму розпорядженні достатні причини; що ж до його дій, то якщо вони, як ви говорите, таємничі, - звинувачуйте в цьому лише самого себе.

Останні слова Портос вимовив таким упевненим тоном, що людина, яка знала його недостатньо добре, мала б подумати, що вони сповнені глибокого сенсу.

- Таємниця! Припустимо. Давайте постараємося розібратися в ній, - сказав де Сент-Еньян.

Але Портос нахилив голову і прорік:

- Для вас краще, щоб я не входив у її розгляд; на це є виключно серйозні підстави.

- Я дуже добре розумію їх. Чудово, пане. Обмежтеся лише найлегшим натяком; я слухаю вас.

- Насамперед тим, - почав Портос, - що ви переїхали зі старої квартири.

- Це правда, я переїхав.

- Ви, отже, визнаєте це? - запитав Портос із видимим задоволенням.

- Чи визнаю? Ну так, визнаю. З чого ви взяли, що я можу відпиратися?

- Ви визнали? Чудово, - зазначив Портос, піднімаючи вгору один палець.

- Послухайте, пане, яким чином мій переїзд може заподіяти якусь шкоду віконту де Бражелону? Відповідайте ж! Я абсолютно не розумію того, про що ви тлумачите.

Портос зупинив графа і важливо заявив:

- Пане, це лише перше звинувачення серед тих, які висуває проти вас пан де Бражелон. Якщо він висуває його, значить, він відчув себе ображеним.

Сент-Еньян нетерпляче вдарив ногою по паркету.

- Це схоже на непристойну сварку, - сказав він.

- Не можна мати непристойної сварки з такою порядною людиною, як віконт де Бражелон, - продовжував Портос. - Отже, ви нічого не можете додати з приводу переїзду?

- Ні. Далі?

- Ах, далі? Але зауважте, пане, що ось уже одне звинувачення, на яке ви не відповіли або, точніше сказати, відповіли погано. Як, пане, ви переїжджаєте зі старої квартири, це ображає пана де Бражелона, і ви не приносите своїх вибачень. Дуже добре!

- Що? - вигукнув де Сент-Еньян, виведений із себе флегматичністю свого співрозмовника. - Я маю радитися з паном де Бражелоном, переїжджати мені чи залишитися на колишньому місці? Помилуйте, пане!

- Обов'язково, пане, обов'язково. Однак ви побачите, що це ніщо порівняно з другим обвинуваченням.

Портос набув суворого вигляду:

- А про люк, пане, що скажете ви про люк?

Сент-Еньян мертвотно зблід. Він так різко відсунув стілець, що Портос, за всієї своєї дитячої наївності, здогадався про силу завданого ним удару.

- Про люк? - пробурмотів Сент-Еньян.

- Так, пане, поясніть, будь ласка, якщо можете, - запропонував Портос, струснувши головою.

Де Сент-Еньян потупився і прошепотів:

- О, я відданий! Відомо все, рішуче все!

- Усе врешті-решт робиться відомим, - зауважив Портос, який, по суті, нічого не знав.

- Ви бачите, я так вражений, до того вражений, що втрачаю голову!

- Нечиста совість, пане! О, дуже недобре!

- Милостивий государ!

- І коли світ дізнається, і підуть пересуди...

- О сударю, таку таємницю не можна повідомити навіть духівнику! - вигукнув граф.

- Ми вживемо заходів, і таємниця далеко не піде.

- Але, пане, - продовжував де Сент-Еньян, - пан де Бражелон, дізнавшись про цю таємницю, чи усвідомлює небезпеку, на яку він наражається і наражає інших?

- Пан де Бражелон не наражається на жодну небезпеку, пане, жодної небезпеки не боїться, і з божою поміччю ви на собі самому незабаром відчуєте це.

«Він божевільний! - подумав де Сент-Еньян. - Чого йому від мене потрібно?»

Потім він проговорив вголос:

- Давайте, пане, залишимо цю справу.

- Ви забуваєте про портрет! - вимовив Портос гучним голосом, від якого в графа похолола кров.

Оскільки йшлося про портрет Лавальєр і оскільки щодо цього не могло бути жодних сумнівів, де Сент-Еньян відчув, що він прозріває.

- А-а! - вигукнув він. - Пригадую, пан де Бражелон був її нареченим.

Портос напустив на себе важливість - цю величну личину невігластва.

- Ні мене, ні вас також не стосується, - сказав він, - чи був мій друг нареченим тієї особи, про яку ви говорите. Більше того, я вражений, що ви дозволили собі таке необережне слово. Воно може, пане, заподіяти вам чимало шкоди.

- Пане, ви - сам розум, сама делікатність, сама шляхетність, що поєднуються в одній особі. Нарешті я здогадався, про що, власне, йдеться.

- Тим краще! - кивнув Портос.

- І ви дали мені зрозуміти це найточнішим і найрозумнішим способом. Дякую вам, пане, дякую.

Портос напижився.

- Але тепер, - продовжував Сент-Еньян, - тепер, коли я осягнув усе до кінця, дозвольте мені пояснити...

Портос похитав головою, як людина, яка не бажає слухати, але де Сент-Еньян знову заговорив:

- Я в розпачі, повірте мені, я в цілковитому розпачі від усього, що сталося, але що б ви зробили на моєму місці? Ну, між нами, скажіть, що б ви зробили?

Портос підняв голову.

- Річ не в тім, молода людина, що б я зробив і чого б не зробив. Ви обізнані про три звинувачення, хіба не так?

- Що стосується першого серед них, пане, - і тут я звертаюся до людини розуму і честі, - раз було висловлено найясніше побажання, щоб я перебрався в інші кімнати, чи слід було мені, чи міг я піти проти нього?

Портос відкрив було рота, але де Сент-Еньян не дав йому заговорити.

- Ах, моя відвертість зворушує вас, - сказав він, пояснюючи по-своєму рух Портоса. - Ви згодні, що я маю рацію?

Портос нічого не відповів.

- Я переходжу до цього проклятого люка, - підвищив голос де Сент-Еньян, торкаючись плеча Портоса, - до цього люка, причини зла, знаряддя зла; люка, влаштованого для того... ви знаєте для чого. Невже ви й справді можете припустити, що я з власної волі в такому місці звелів зробити люк, призначений... О, ви не вірите в це, і тут також ви відчуваєте, ви вгадуєте, ви бачите волю, що стоїть наді мною. Ви розумієте, що тут захоплення, я не кажу про кохання, це нездоланне божевілля... Боже мій! На щастя, я маю справу з людиною сердечною, чутливою, інакше... яке лихо й ганьба для неї, бідолашної дівчини!... і для того... кого я не хочу називати!

Портос, приголомшений і збитий з пантелику красномовством і жестикуляцією де Сент-Еньяна, застиглий на місці, робив тисячу зусиль, приймаючи на себе це виверження слів, з яких він не розумів жодного.

Де Сент-Еньян захопився своєю промовою; надаючи нової сили голосу, жестикулюючи дедалі стрімкіше і рвучкіше, він говорив без зупинки:

- Що до портрета (я дуже добре розумію, що портрет - головне звинувачення), що до портрета, то подумайте, хіба я в чомусь винен? Хто захотів мати цей портрет? Невже я? Хто її любить? Невже я? Хто бажає її? Невже я? Хто оволодів нею? Хіба я? Ні, тисячу разів ні! Я знаю, що пан де Бражелон має бути в розпачі, я знаю, що такі нещастя переживаються вкрай болісно. Знаєте, я й сам страждаю. Але опір неможливий. Він боротиметься? Його висміють. Якщо він наполягатиме, то погубить себе. Ви мені скажете, що відчай - це безумство; але ж ви розсудливі, і ви мене зрозуміли! Я бачу по вашому зосередженому, замисленому, навіть, дозволю собі сказати, стурбованому обличчю, що серйозність становища вразила і вас. Повертайтеся ж до віконта де Бражелона; подякуйте йому від мого імені, подякуйте за те, що він вибрав як посередника людину ваших чеснот. Повірте, що зі свого боку я збережу вічну вдячність до того, хто так тонко, з таким розумінням залагодив наші чвари. І якщо злому року було завгодно, щоб ця таємниця належала не трьом, а чотирьом особам, таємниця, яка могла б стати щастям найчестолюбнішої людини, я радію, що розділяю її разом із вами, радію від щирого серця. Починаючи з цієї хвилини розташовуйте мною, я - у вашому розпорядженні. Що я міг би зробити для вас? Чого я повинен

просити, більше того, чого повинен вимагати? Говоріть, бароне, говоріть!

І за фамільярно-приятельським звичаєм придворних тієї епохи де Сент-Еньян обійняв Портоса і ніжно притиснув до себе. Портос із незворушним спокоєм дозволив обійняти себе.

- Говоріть, - повторив де Сент-Еньян, - чого ви просите?

- Пане, - сказав Портос, - у мене внизу кінь, будьте ласкаві сісти на нього, він чудовий і не заподіє вам ні найменшого занепокоєння.

- Сісти на коня? Навіщо? - запитав із цікавістю де Сент-Еньян.

- Щоб вирушити зі мною туди, де на нас чекає віконт де Бражелон.

- Ах, він хотів би поговорити зі мною, я розумію. Щоб дізнатися подробиці? На жаль, це така делікатна тема. Але зараз я ніяк не можу, на мене чекає король.

- Король почекає, - продовжував Портос.

- Але де ж чекає на мене пан де Бражелон?

- У Менших Братів, у Венсенському лісі.

- Ми з вами жартуємо, чи не так?

- Не думаю; принаймні я зовсім не жартую. - І, надавши своєму обличчю суворого виразу, Портос додав: - Менші Брати - це місце, де зустрічаються, щоб битися.

- У такому разі що ж мені робити у Менших Братів?

Портос не поспішаючи оголив шпагу.

- Ось довжина шпаги мого друга, - показав він.

- Чорт забирай, ця людина збожеволіла! - вигукнув де Сент-Еньян.

Фарба кинулася в обличчя Портосу.

- Пане, - промовив він, - якби я не мав честі бути у вас у домі й виконувати доручення віконта де Бражелона, я викинув би вас у ваше власне вікно! Але це питання ми відкладемо на майбутнє, і ви нічого не втратите від відстрочки. Чи їдете ви до Венсенського лісу, пане?

- Е, е...

- Чи їдете ви туди по-хорошому?

- Але...

- Я потягну вас силою, якщо ви не бажаєте по-хорошому. Стережіться!

- Баск! - закричав де Сент-Еньян.

Баск увійшов і повідомив:

- Король викликає до себе пана графа.

- Це інша справа, - промовив Портос, - королівська служба насамперед. Ми чекатимемо на вас до вечора, пане.

І, вклонившись де Сент-Еньяну зі своєю звичайною чемністю, Портос вийшов у захваті, вважаючи, що владнав і цю справу.

Де Сент-Еньян подивився йому слідом; потім, поспішно надівши парадну сукню, він побіг до короля, повторюючи:

- У Венсенський ліс!.. Венсенський ліс!.. Подивимося, як король поставиться до цього виклику. Він спрямований, чорт забирай, йому самому, і нікому більше!

CXCV. Політичні суперники

Після настільки прибуткової для Аполлона прогулянки, під час якої кожен учасник її віддав данину музам, як говорили в ту пору поети, король застав у себе Фуке, який чекав його повернення.

Негайно увійшов і Кольбер, який підстерігав короля в коридорі й тепер слідував за ним по п'ятах, як пильна й ревнива тінь, усе той самий Кольбер зі своєю квадратною головою, у своєму грубо-розкішному платті, яке, проте, погано сидить, надавало йому схожості на налитого пивом фламандського вельможу.

Побачивши ворога, Фуке залишився незворушно-спокійним. Протягом всієї подальшої сцени він намагався не видати своїх справжніх почуттів, хоча це і було нелегко для людини вищого рангу, серце якої переповнене до країв презирством і яка побоюється виявити це презирство, вважаючи, що і воно занадто велика честь для противника.

Кольбер не приховував своєї радості, настільки образливої для Фуке. На його думку, Фуке погано зіграв свою партію, і хоча вона ще не закінчена, становище його - безнадійне. Кольбер належав до тієї школи політичних діячів, яка захоплюється однією тільки спритністю і здатна поважати лише успіх.

До того ж він був не тільки заздрісником і честолюбцем, а й людиною, глибоко відданою інтересам корони, тому що вирізнявся тією особливою чесністю, що притаманна людям, які присвятили своє життя служінню цифрам, і, отже, ненавидячи й штовхаючи на загибель Фуке, він міг знаходити для себе виправдання - а воно вкрай необхідне всякому, хто ненавидить, - хоча б у тому, що діє не заради себе, а заради блага всієї держави й гідності короля.

Жодна з цих найтонших подробиць не вислизнула від проникливого погляду Фуке. Крізь навислі брови свого ворога, незважаючи на безперервне миготіння його повік, він читав в

очах Кольбера, зазираючи в глибину його серця, і бачив усе, що таїло в собі це серце, бачив ненависть і торжество.

Але, проникаючи своїм поглядом усюди, Фуке хотів залишатися непроникним. На обличчі його панувала цілковита безтурботність; він посміхнувся чарівною, милою посмішкою, якою він один умів посміхатися, і, надаючи своєму поклону винятково шляхетної й витонченої невимушеності, почав:

- З вашого веселого вигляду, ваша величносте, я роблю висновок, що прогулянка, яку ви здійснили, була вельми і вельми приємною.

- Чарівною, пане суперінтендант, чарівною. І ви даремно не поїхали з нами, даремно відкинули моє запрошення.

- Господарю, я працював.

- Ах, село, село, пане Фуке! - вигукнув король. - Боже, як було б добре жити постійно в селі, на вільному повітрі, серед зелені!

- Сподіваюся, ваша величність, ви ще не втомилися від трону? - запитав Фуке.

- Ні, не втомився, але трони із зелені такі дивовижно гарні!

- Ваша величність, кажучи такі слова, воістину передбачає мої сподівання. У мене є клопотання до вас, ваша величність.

- Від кого, пане суперінтенданте?

- Від німф, мешканок Во.

- Ах!

- Король удостоїв мене обіцянкою, - сказав Фуке.

- Так, так! Пам'ятаю.

- Свято у Во, знамените свято у Во, чи не так, ваша величність? - вставив Кольбер, прагнучи показати цим втручанням у розмову, що він користується прихильністю короля.

Фуке, сповнений презирства, не удостоїв Кольбера відповіддю; він поводився так, немов Кольбер не висловив жодної думки, немов його взагалі не існувало.

- Ваша величність знаєте, що я обрав мій маєток у Во для прийому найлюб'язнішого з государів, наймогутнішого з королів.

- Пане, - посміхнувся Людовик XIV, - я обіцяв; королівське слово не потребує підтвердження.

- А я, ваша величність, прийшов доповісти, що весь до ваших послуг.

- Ви обіцяєте багато чудес, пане суперінтендант?

І Людовик XIV глянув на Кольбера.

- Чудеса? О ні, ваша величність, я не беруся вражати вас дивами; але сподіваюся, що можу обіцяти трохи веселощів, можливо, навіть трохи забуття королю.

- Ні, пане Фуке, я наполягаю на слові «диво». Адже ви чарівник, ми знаємо вашу могутність; ми знаємо, що ви відшукаєте золото, навіть якщо його і зовсім не стане на світі. Адже недарма ж народ каже, що ви його робите.

Фуке відчув удар, спрямований з двох боків: король метнув стрілу не тільки зі свого лука, а й з лука Кольбера. Фуке розсміявся:

- О, народ чудово обізнаний, з яких розсипів я беру це золото. Він знає це, і знає, можливо, надто добре. І до того ж, - додав він гордо, - можу запевнити вашу величність, що золото для оплати свята у Во не коштуватиме народу ні крові, ні сліз. Воно коштуватиме поту, але цей піт буде оплачено.

Людовик зніяковів. Він хотів було подивитися на Кольбера. Кольбер хотів було відповісти, але орлиний, благородний, майже королівський погляд, кинутий на нього Фуке, зупинив слова на вустах інтенданта.

Тим часом король оговтався від збентеження і, звернувшись до Фуке, сказав:

- Отже, ви запрошуєте нас?

- Так, государю.

- На який день?

- Який ви вважатимете зручним, ваша величність.

- Ви говорите наче чарівник, якому достатньо захотіти - і справу вже зроблено. Я б не наважився на таку відповідь, пане Фуке.

- Вашій величності, коли ви забажаєте, буде доступно рішуче все, що може і повинен здійснити король. Король Франції має у своєму розпорядженні слуг, які не зупиняться ні перед чим заради служби йому і заради його задоволень.

Кольбер зробив спробу подивитися суперінтенданту в обличчя, щоб з'ясувати, чи не означають ці слова повороту до менш неприязних почуттів, але Фуке навіть не глянув на свого ворога. Кольбер не існував для нього.

- У такому разі через тиждень, хочете? - запропонував король.

- Добре, через тиждень.

- Або ні. Сьогодні вівторок. Давайте відкладемо до наступної неділі, хочете?

- Відстрочка, прихильно надана мені вашою величністю, вельми сприятливо позначиться на роботах, які роблять мої архітектори, щоб розважити вашу величність і ваших друзів.

- Кого ж, пане Фуке, ви розумієте, говорячи про моїх друзів?

- Король - господар всюди, де б він не був. Король складає список і віддає свої накази. Хто удостоїться його запрошення, той і буде моїм шановним гостем.

- Дякую вам, - сказав король, зворушений шляхетним почуттям, вираженим у такий благородний спосіб.

Поговоривши ще трохи про різні справи і попрощавшись із Людовіком XIV, Фуке відкланявся. Він відчував, що Кольбер затримається у короля, що вони говоритимуть про нього і що ні той, ні інший не стануть щадити його.

І в нього виникло бажання завдати своєму ворогові останнього страшного удару, який відшкодував би все те, що йому довелося витерпіти від нього. І ось, уже взявшись за ручку дверей, Фуке поспішно повернувся на колишнє місце і, звертаючись до короля, вимовив:

- Вибачте, ваша величність!

- У чому я маю пробачити вас, пане? - люб'язно запитав король.

- Я скоїв тяжкий проступок, сам того не помітивши.

- Проступок! Ви? Ах, пане Фуке, нічого не поробиш, доведеться пробачити. Проти чого або кого ви згрішили?

- Проти пристойності, ваша величність. Я забув повідомити вам про досить суттєву обставину.

- Якому?

Кольбер здригнувся; він подумав, що справа йде про донос, що з нього зірвано маску. Одне слово Фуке, один наведений ним доказ, і юна шляхетність Людовика XIV здолає прихильність, яку він до нього, Кольбера, відчуває. І Кольбера охопив страх, як би сміливий удар ворога не зруйнував його хитрої споруди. І справді, хід був настільки хороший, що Араміс, спритний гравець, не забув би зробити це.

- Ваша величносте, - сказав незворушно Фуке, - раз ви були такі милостиві, що пробачили мене, я з легкою душею можу зробити зізнання: сьогодні вранці я продав одну зі своїх посад.

- Одну з посад, які ви обіймаєте! - вигукнув король. - Але яку ж?

Кольбер мертвотно зблід.

- Ту, ваша величносте, яка давала мені право на довгополу мантію і суворий вигляд, - посаду генерального прокурора.

Король мимоволі скрикнув і глянув на Кольбера. У Кольбера на лобі виступив піт; йому здалося, що ще трохи - і його вистачить удар.

- Кому ж ви продали цю посаду, пане Фуке? - поцікавився король.

Кольбер притулився до каміна.

- Одному парламентському раднику, ваша величність, його звуть пан Ванель.

- Ванель?

- Одному з друзів інтенданта фінансів пана Кольбера, - додав Фуке з такою неповторною недбалістю і з такою байдужістю та простодушністю, що художник, актор і поет повинні раз і назавжди відмовитися відтворити їх пензлем, жестом або пером.

Вимовивши ці слова і розчаривши Кольбера своєю перевагою, суперінтендант знову шанобливо схилився перед королем і вийшов, наполовину помстившись здивуванням володаря і приниженням фаворита.

- Чи можливо це? - сказав, звертаючись до самого себе, Людовик XIV після відходу Фуке. - Він продав посаду генерального прокурора?

- Так, ваша величність, - відчеканив Кольбер.

- Він збожеволів! - зауважив король.

Цього разу Кольбер нічого не відповів. Він прочитав думку свого пана, і ця думка також була його помстою. До його ненависті приєдналася ще й заздрість; і якщо його план полягав у тому, щоб довести суперінтенданта до розорення, то тепер над Фуке нависла ще й загроза опали.

Відтепер - і Кольбер це відчув - його ворожість до Фуке не зустріне більше протидії з боку Людовіка XIV, і перший же промах Фуке, який можна було б використати як привід, потягне за собою нещадне покарання. Фуке упустив зі своїх рук зброю. Ненависть і заздрість щойно підібрали її.

Король запросив Кольбера на свято; Кольбер вклонився, як людина, яка впевнена в собі, і прийняв королівське запрошення, як той, хто робить послугу.

Король почав складати список запрошених у Во. Коли він дійшов до імені де Сент-Еньяна, лакей доповів про прихід графа де Сент-Еньяна. При появі королівського Меркурія* Кольбер скромно ретирувався.

CXCVI. Суперники в коханні

Минуло не більше двох годин, як Людовик XIV розлучився з де Сент-Еньяном. Але, охоплений першим запалом кохання, він відчував нагальну потребу безперервно говорити про

Лавальєр, коли не бачив її. Єдина людина, з якою він міг дозволити собі відвертість подібного роду, був де Сент-Еньян; отже, де Сент-Еньян став йому нагально необхідний.

- Ах, це ви, графе! - вигукнув король, втішений і тим, що бачить де Сент-Еньяна, і тим, що не бачить більше Кольбера, похмуре обличчя якого незмінно псувало йому настрій. - Так це ви? Тим краще! Ви прийшли дуже до речі. Ви берете участь у нашій поїздці?

- У якій поїздці, ваша величність?

- У поїздці, яку ми зробимо у Во, де суперінтендант влаштовує для нас свято. Ах, де Сент-Еньян, ти побачиш нарешті свято, поруч із яким наші розваги у Фонтенбло - забави якихось приказних.

- У Во! Суперінтендант влаштовує для вашої величності свято у Во? Тільки-но?

- Тільки-то! Ти чарівний, напускаючи на себе байдужість. Та чи знаєш ти, чи знаєш, що тільки-но стане відомо про цей прийом у Во, призначений суперінтендантом на наступну неділю, як усі наші придворні почнуть гризти один одному горло, аби тільки отримати запрошення? Повторюю тобі, де Сент-Еньян, ти береш участь у цій поїздці.

- Так, ваша величносте, якщо не зроблю раніше більш віддаленою і менш привабливою.

- Який же?

- На береги Стіксу*, ваша величність.

- Куди? - вигукнув зі сміхом Людовик XIV.

- Ні, серйозно, ваша величність; мене спонукають вирушити в ці краї, і до того ж у такій рішучій формі, що я, право, не знаю, як відмовитися.

- Я не розумію тебе, мій милий. Я знаю, правда, ти сьогодні в ударі, але не спускайся з вершин поезії в закутані імлою долини.

- Якщо ваша величність зволите мене вислухати, я більше не буду вас мучити.

- Говори!

- Чи пам'ятає король барона дю Валлона?

- Ще б пак! Він відмінний слуга короля, мого батька, і, чесне слово, товариш по чарці не гірший. Ти говориш про того, який обідав у нас у Фонтенбло?

- Саме так. Але ваша величність забули згадати ще про одну його якість - він попереджувальний і люб'язний убивця!

- Як! Пан дю Валлон бажає вбити тебе?

- Або зробити так, щоб мене вбили, що те саме.

- Ну що ти?

- Не смійтеся, ваша величність, я говорю чисту правду.

- І ти кажеш, що він домагається твоєї смерті!

- Наразі гідний дворянин тільки про це і думає.

- Будь спокійний. У разі чого я зумію тебе захистити, якщо він у цій справі не правий.

- Ваша величність зволили вимовити слово «якщо».

- Зрозуміло. Відповідай же мені, мій бідний де Сент-Еньян, відповідай так, нібито справа стосувалася когось іншого, а не тебе. Правий він чи не правий?

- Нехай судить про це ваша величність.

- Що ти зробив йому?

- О, йому нічого. Але, мабуть, одному з його друзів.

- Це те саме, що йому самому, а його друг - один із чотирьох знаменитих?

- Ні, це син одного з чотирьох знаменитих, всього-на-всього син.

- Але що ж ти зробив йому?

- Я допоміг одній особі забрати в нього кохану.

- І ти зізнаєшся в цьому?

- Потрібно зізнаватися, раз це правда.

- У такому разі ти винен.

- Отже, я винен?

- Так, і чесно кажучи, якщо він уб'є тебе...

- Ну?

- То матиме рацію.

- Ах, ось ви як розсудили, ваша величність?

- А ти незадоволений моїм рішенням?

- Я знаходжу, що воно занадто поспішне.

- Суд швидкий і правий, як казав мій дід Генріх Четвертий.

- У такому разі нехай король зараз же підпише помилування моєму супротивникові, який чекає на мене поблизу Менших Братів, щоб убити мене.

- Його ім'я і аркуш пергаменту.

- Ваша величність, пергамент - на вашому столі, а що стосується імені...

- Що ж до його імені?

- То це віконт де Бражелон, ваша величність.

- Віконт де Бражелон! - вигукнув король, переходячи від сміху до глибокої замисленості.

Потім, після хвилинного мовчання, він витер піт, що виступив на його лобі, і невиразно пробурмотів:

- Бражелон!

- Ні більше ні менше, ваша величність.

- Бражелон, наречений...

- Боже мій, так! Бражелон, наречений…

- Але ж Бражелон перебуває в Лондоні?

- Так, але ручаюся вам, ваша величність, зараз він там уже не перебуває.

- І він у Парижі?

- Точніше сказати, поблизу монастиря Менших Братів, де, як я мав честь доповісти, він чекає на мене.

- Знаючи рішуче все?

- І багато іншого понад це! Можливо, ваша величність бажаєте поглянути на послання, яке він мені залишив?

І де Сент-Еньян витягнув із кишені вже відому нам записку Рауля.

- Коли ваша величність прочитаєте цю записку, я матиму честь повідомити, яким чином я її отримав.

Король, явно хвилюючись, прочитав записку й одразу запитав:

- Ну?

- Ваша величність знаєте такий собі замок карбованої роботи, що замикає такі собі двері чорного дерева, які відокремлюють таку собі кімнату від такого собі біло-блакитного святилища?

- Зрозуміло, від будуара Луїзи?

- Так, ваша величність. Так от, у замковій щілині цих дверей я і знайшов записку. Хто всунув її туди? Віконт де Бражелон чи диявол? Але оскільки записка пахне амброю, а не сірою, я вирішив, що це зроблено, очевидно, не дияволом, а паном де Бражелоном.

Людовик схилив голову і сумно задумався. Можливо, в цей момент у його серці ворухнулося щось на кшталт каяття.

- Ах, - зітхнув він, - отже, таємницю розкрито!

- Ваша величносте, я зроблю все від мене залежне, щоб вона померла в грудях, які її укладають, - сказав де Сент-Еньян із суто іспанською відвагою. Він зробив крок до дверей, але король жестом зупинив його.

- Куди ви йдете? - поцікавився він.

- Туди, де на мене чекають, ваша величність.

- Для чого?

- Треба думати, щоб битися.

- Битися! - вигукнув король. - Зачекайте хвилину, графе.

Де Сент-Еньян похитав головою, як дитина, незадоволена, коли їй заважають впасти в колодязь або гратися з гострим ножем.

- Але, ваша величність…

- Насамперед, - сказав король, - я ще належним чином не обізнаний.

- О, нехай ваша величність запитує, і я роз'ясню все, що знаю.

- Хто вам повідомив, що пан де Бражелон проник у цю кімнату?

- Записка, яку я знайшов у замку, про що я вже мав честь доповідати вам, государю.

- Що тебе переконує, що це він всунув її туди?

- Хто інший наважився б виконати таке доручення?

- Ти маєш рацію. Як же він міг проникнути до тебе?

- Ось це надзвичайно суттєво, оскільки всі двері були замкнені на замок і ключі були в кишені у Баска, мого лакея.

- Отже, твого лакея підкупили.

- Неймовірно, ваша величність!

- Що ж тут неймовірного?

- Тому що, якби його підкупили, він міг би знадобитися ще не раз у майбутньому, і бідного малого не стали б губити, так явно показуючи, що скористалися саме ним.

- Правильно. Отже, залишається єдине припущення.

- Подивимося, ваша величносте, чи це те припущення, яке виникло і в мене.

- Він проник до тебе, пройшовши сходи.

- На жаль, ваша величність, мені здається це більш ніж імовірним.

- Отже, все-таки хтось продав таємницю нашого люка?

- Продав або, можливо, подарував.

- Чому така відмінність?

- Бо інші особи стоять так високо, що не можуть продати; вони можуть лише подарувати.

- Що ти хочеш сказати?

- О, ваша величність має досить тонкий розум, щоб самостійно здогадатися і позбавити мене, таким чином, від труднощів назвати...

- Ти маєш рацію. Принцеса!

- Ах! - зітхнув Сент-Еньян.

- Принцеса, яка стурбована твоїм переїздом.

- Принцеса, яка має у своєму розпорядженні ключі від кімнат усіх своїх фрейлін і яка досить могутня, щоб відкрити те, чого, крім вашої величності та її високості, ніхто не міг би відкрити.

- І ти думаєш, що моя сестра уклала союз із Бра-желоном?

- Так, ваша величність, так...

- І навіть повідомила йому всі ці тонкощі?

- Можливо, вона зробила навіть більше.

- Більше... Договорюй.

- Можливо, вона сама проводила його.

- Куди? Вниз? До тебе?

- Ви думаєте, що це неможливо, ваша величність?

- О!

- Слухайте, ваша величність. Ви знаєте, що принцеса любить парфуми?

- Так, цю звичку вона перейняла у моєї матері.

- І особливо вербену?

- Так, це її улюблений запах.

- Так ось, моя квартира пахне вербеною.

Король задумався, потім, помовчавши трохи, сказав:

- Чому б принцесі Генрієтті ставати на бік Бражелона і проявляти ворожість до мене?

Вимовляючи ці слова, на які де Сент-Еньян легко міг би відповісти: «жіночі ревнощі», король випробовував свого друга, намагаючись проникнути в глибину його душі, щоб дізнатися, чи не осягнув він таємниці його стосунків з невісткою. Але де Сент-Еньян був неабияким придворним і не наважувався з цієї причини входити в сімейні таємниці.

До того ж він був досить близьким приятелем муз, щоб не замислюватися - і до того ж вельми часто - над сумною долею Овідія, очі якого пролили стільки сліз на спокуту провини, що полягала в тому, що їм довелося побачити в палаці Августа невідомо що*. І оскільки він виявив свою проникливість, довівши, що разом із Бражелоном у його кімнаті побувала також принцеса, йому належало тепер розплатитися з лишком за власне марнославство і відповісти на поставлене прямо й виразно запитання: «Чому принцеса стала на бік Бражелона і виявляє ворожість до мене?»

- Чому? Але ваша величність забуваєте, що граф де Гіш - найкращий друг віконта де Бражелона.

- Я не бачу тут зв'язку.

- Ах, вибачте, ваша величність! Але я думав, що пан де Гіш також великий друг принцеси.

- Вірно! Все ясно. Удар завдано звідти.

- А щоб його відбити, чи не думає король, що слід завдати зустрічного удару?

- Так, але не такий, які наносять у Венсенському лісі, - відповів король.

- Ваша величність забуваєте, що я дворянин і що мене викликали на дуель.

- Це тебе не стосується.

- На мене чекають поблизу Менших Братів, ваша величносте, і чекають понад годину; і оскільки в цьому винен я і ніхто інший, то я накличу на себе безчестя, якщо не вирушу туди, де на мене чекають.

- Честь дворянина насамперед полягає в покорі королю.

- Ваша величність!..

- Наказую тобі залишитися.

- Ваша величність...

- Підкоряйся!

- Як накажете, ваша величність.

- Крім того, я хочу розслідувати цю історію, хочу дізнатися, як посміли з такою нечуваною зухвалістю обійти мене, як посміли проникнути у святилище моєї любові. І не тобі, де Сент-Еньян, карати тих, хто зважився на це, бо не на твою честь вони зазіхнули; моя честь - ось що зачеплено!

- Благаю вашу величність не обрушувати вашого гніву на віконта де Бражелона; у цій справі він, можливо, згрішив проти розсудливості, але в іншому його поведінка чесна і благородна.

- Досить! Я зумію відрізнити правого від винного! Мені не завадить у цьому навіть найнестримніший гнів. Але ні слова принцесі!

- Що ж мені робити з віконтом де Бражелоном? Він шукатиме мене і...

- Я поговорю з ним сьогодні ж або сам, або через третю особу.

- Ще раз благаю вашу величність про поблажливість до нього.

- Я був поблажливим досить довго, графе, - насупився Людовик XIV. - Настав час, однак, показати деяким особам, що в себе в домі господар усе-таки я!

Тільки-но король вимовив ці слова, з яких з очевидністю випливало, що до нової образи долучилися спогади і про колишні, як на порозі його кабінету з'явився слуга.

- Що сталося? - запитав король. - І чому входять, хоча я не кликав?

- Ваша величність, - сказав слуга, - наказали мені раз назавжди впускати до вас графа де Ла Фер, коли у нього буде потреба переговорити з вами.

- Далі?

- Граф де Ла Фер просить прийняти його.

Король і де Сент-Еньян обмінялися поглядами, в яких було більше занепокоєння, ніж здивування. Людовик на мить захитався, але, майже одразу прийнявши рішення, звернувся до де Сент-Еньяна:

- Піди до Луїзи і повідом їй про все, що затівається проти нас; не приховуй від неї, що принцеса відновлює свої переслідування і що вона об'єдналася з людьми, яким краще було б залишатися нейтральними.

- Ваша величність...

- Якщо ці звістки злякають Луїзу, постарайся заспокоїти її. Скажи, що любов короля - непробивний панцир. Якщо вона знає вже про все (а я волів би, щоб це було не так) або вже зазнала нападу з якогось боку, скажи їй, де Сент-Еньян, - додав король, здригаючись від гніву й збудження, - скажи їй, що цього разу я не обмежуся тим, що захищатиму її від нападок, я помщуся, і помщуся так суворо, що віднині ніхто не посміє навіть поглянути на неї!

- Це все, ваша величність?

- Усе. Іди до неї зараз же і зберігай вірність - ти, що живеш у цьому пеклі і не маєш, як я, надії на рай.

Де Сент-Еньян розсипався у виявах відданості. Він приклався до руки короля і, сяючи, вийшов із королівського кабінету.

CXCVII. Король і дворянство

Людовик негайно ж узяв себе в руки, щоб привітно зустріти графа де Ла Фер. Він здогадувався, що граф прибув сюди не випадково, і смутно передчував значущість цих відвідин. Йому не хотілося, однак, щоб людина таких бездоганних манер, такого тонкого й вишуканого розуму, як Атос, з першого ж погляду помітила в ньому щось, що могло б справити неприємне враження або видати, що король засмучений.

І тільки переконавшись у тому, що зовні він абсолютно спокійний, молодий король велів ввести графа. За кілька хвилин з'явився Атос, одягнений у придворне вбрання й одягнений у всі ордени, які він один мав право носити при французькому дворі. Він увійшов з таким урочистим, таким величним виглядом, що король, глянувши на нього, одразу ж дістав змогу судити, чи мав він рацію, чи помилився у своїх передчуттях.

Людовик зробив крок назустріч Атосу і, з посмішкою простягнувши йому руку, над якою той схилився в позі цілковитої шанобливості, квапливо сказав:

- Графе де Ла Фер, ви такий рідкісний гість у мене, що бачити вас - велика удача.

Атос поклонився ще раз:

- Я бажав би мати щастя завжди перебувати при вашій величності.

Ця відповідь і особливо тон, яким її було виголошено, означали з цілковитою очевидністю: «Я хотів би перебувати серед радників короля, щоб оберігати його від помилок».

Король це відчув і, вирішивши забезпечити собі разом із перевагою свого становища також і ту перевагу, що породжується спокоєм духу, виголосив безпристрасним і рівним голосом:

- Я бачу, що вам потрібно поговорити зі мною.

- Якби не було цього, я не наважився б постати перед вашою величністю.

- Починайте ж, пане, мені не терпиться задовольнити вас якомога швидше.

Король сів.

- Я впевнений, - злегка хвилюючись, відповів Атос, - що ваша величність задовольнить усі мої домагання.

- А, - промовив із деякою зарозумілістю в голосі король, - ви прийшли до мене зі скаргою?

- Це було б скаргою, якби ваша величність... - промовив Атос. - Але дозвольте по порядку.

- Я чекаю.

- Ваша величність пам'ятаєте, що я мав честь розмовляти з вами перед від'їздом герцога Бекінгема?

- Так, приблизно в цей час... Я пам'ятаю це... але тему нашої бесіди, зізнатися, я встиг забути.

Атос здригнувся.

- Я матиму честь нагадати в такому разі королю, що йшлося про дозвіл, який я просив у вас, ваша величність, на шлюб між віконтом де Бражелоном і мадемуазель де Лавальєр.

«Дійшли до суті», - подумав король і сказав:

- Так, я пам'ятаю.

- Тоді, - продовжував Атос, - король був до того милостивий і великодушний до мене і до віконта де Бражелона, що жодне зі слів вашої величності не випарувалося з моєї пам'яті. Я просив у короля дозволу на шлюб мадемуазель де Лавальєр з віконтом де Бражелоном, але король відповів на моє прохання відмовою.

- Це правильно, - сухо зауважив Людовик.

- Посилаючись на те, - поспішно додав Атос, - що наречена не має достатньо високого становища в суспільстві.

Людовик змусив себе терпляче слухати.

- Що... у неї немає статків.

Король глибше сів у кріслі.

- Що вона недостатньо знатного походження.

Новий нетерплячий жест короля.

- І не дуже красива... - безжально закінчив Атос.

Останній укол у серце закоханого змусив його вийти з належних меж.

- Пане, - перебив він графа, - у вас чудова пам'ять!

- У мене завжди гарна пам'ять, коли я маю високу честь розмовляти з королем, - відповів граф, який анітрохи не зніяковів.

- Отже, я все це сказав! Що ж далі?

- І я дякував вашій величності за ці слова, оскільки вони доводили вашу дуже втішну для пана де Бра-желона увагу.

- Ви, зрозуміло, пам'ятаєте також, - промовив король, натискаючи на ці слова, - що ви самі були дуже не прихильні до цього шлюбу?

- Це вірно, ваша величність.

- І що ви зверталися до мене з цим проханням згнітивши серце?

- Так, ваша величність.

- Зрештою, я згадую також, бо в мене майже така сама гарна пам'ять, як у вас, пане графе, що ви вимовили такі слова: «Я не вірю в кохання мадемуазель де Лавальєр до віконта де Бражелона». Чи не так?

Атос відчув удар, але витримав його.

- Ваша величносте, я вже просив у вас вибачення, але в цій розмові полягає дещо таке, що стане зрозумілим тільки в самому кінці її...

- У такому разі переходьте до кінця.

- Ось він. Ваша величність казали, що ви відкладаєте весілля для блага пана де Бражелона?

Король промовчав.

- Нині пан де Бражелон такий нещасний, що довше не може чекати і просить вас винести остаточне рішення.

Король зблід. Атос пильно подивився на нього.

- І... про що ж просить... пан де Бражелон? - нерішуче вимовив король.

- Усе про те саме, про що я просив короля під час нашої останньої бесіди: про дозвіл вашої величності на його шлюб.

Король промовчав.

- Перешкод для нас більше не існує. Мадемуазель де Лавальєр, небагата, незнатна і негарна, все ж таки єдина прийнятна партія для пана де Бражелона, тому що він кохає цю особу.

Король міцно стиснув руки.

- Король вагається? - запитав граф так само наполегливо і так само чемно.

- Я не вагаюся... я просто відмовляю.

Атос на мить задумався, потім дуже тихо сказав:

- Я мав честь доповісти королю, що жодні перепони не можуть зупинити пана де Бражелона і рішення його незмінне.

- Моя воля - перешкода, я вважаю?

- Це найсерйозніша з перешкод. Хай буде дозволено шанобливо поцікавитися у вашої величності про причину відмови!

- Про причину? Це що ж, допит? - вигукнув король.

- Прохання, ваша величність.

Король, спершись обома кулаками об стіл, глухо вимовив:

- Ви забули правила придворного етикету, пане де Ла Фер. При дворі не прийнято розпитувати короля.

- Це правда, ваша величність. Але якщо й не заведено розпитувати короля, то все ж дозволено висловлювати відомі припущення.

- Висловлювати припущення? Що це означає, пане?

- Майже завжди припущення підданих виникають унаслідок нещирості монарха...

- Пане!

- І нестачі довіри з боку підданого, - упевнено продовжував Атос.

- Мені здається, ви забуваєтеся, - підвищив голос король, піддавшись нестримному гніву.

- Я змушений шукати в іншому місці те, що сподівався знайти у вас, ваша величність. Замість того щоб почути відповідь із ваших власних вуст, я змушений звернутися по неї до себе самого.

Король встав і різко промовив:

- Пане графе, я віддав вам увесь свій час.

Це було рівносильно наказу піти.

- Ваша величносте, я не встиг висловити те, з чим прийшов до короля, і я так рідко бачу його величність, що мушу використати нагоду.

- Ви дійшли до припущень. Тепер ви переходите вже до образ.

- О, ваша величність, образити короля! Ніколи! Усе своє життя я стверджував, що королі вищі за інших людей не тільки становищем і могутністю, а й шляхетністю душі та міццю розуму. І я ніколи не повірю, щоб мій король за своїми словами приховував якусь задню думку.

- Що це означає? Яку задню думку?

- Я поясню, - безпристрасно промовив Атос. - Якщо ваша величність, відмовляючи віконтові де Бражелону в руці мадемуазель де Лавальєр, мали іншу мету, окрім щастя і блага віконта...

- Ви розумієте, пане, що ви мене ображаєте?

- Якщо, пропонуючи віконту де Бражелону відстрочку, ваша величність тільки хотіли видалити нареченого мадемуазель де Лавальєр...

- Пане!

- Я це чую з усіх боків, ваша величність. Скрізь говорять про ваше кохання до мадемуазель де Лавальєр.

Король розірвав рукавички, які вже кілька хвилин, намагаючись стриматися, нервово покусував, і закричав:

- Горе тим, хто втручається в мої справи! Я прийняв рішення і розіб'ю всі перепони!

- Які перепони? - запитав Атос.

Король раптово зупинився, наче кінь, якого мучить мундштук, що смикається в нього в роті й рве губи, і раптом сказав зі шляхетністю, такою ж безмежною, як його гнів:

- Я люблю мадемуазель де Лавальєр.

- Але це могло б не завадити вам, ваша величність, - перебив Атос, - віддати її заміж за пана де Бражелона. Така жертва була б гідна монарха. І вона була б за заслугами пана де Бражелона, який уже служив королю і може вважатися доблесним воїном. Таким чином, король, принісши в жертву своє кохання, міг би на власні очі довести, що він сповнений великодушності, вдячності й до того ж чудовий політик.

- Мадемуазель де Лавальєр не любить пана де Бражелона, - глухо промовив король.

- Ваша величність упевнені в цьому? - мовив Атос, пильно вдивляючись у короля.

- Так. Я знаю це.

- Значить, віднедавна? Інакше, якби ваша величність знали це під час моїх перших відвідин, ви б узяли на себе обов'язок поставити мене до відома про це.

- Так, віднедавна.

- Я не розумію, - помовчавши трохи, запитав Атос, - як король міг відіслати пана де Бражелона в Лондон? Це вигнання викликає справедливе здивування з боку всякого, хто дорожить честю свого короля.

- Хто ж говорить про честь свого короля, пане де Ла Фер?

- Честь короля, ваша величність, - це честь дворянства, і коли король ображає одного зі своїх дворян, коли він забирає в

нього бодай крихту честі, він забирає тим самим крихту честі й у себе самого.

- Граф де Ла Фер!

- Ваша величність, ви послали віконта де Бражелона до Лондона до того, як стали коханцем мадемуазель де Лавальєр, чи після того, як це сталося?

Король, остаточно втративши самовладання, тим більше що він відчував правоту Атоса, спробував прогнати його жестом, але Атос продовжував:

- Ваша величність, я висловлюся до кінця. Я піду звідси не раніше, ніж вважатиму себе задоволеним вами або своєю власною поведінкою. Я буду задоволений, якщо ви доведете мені, що ви маєте рацію; я буду задоволений і в тому разі, якщо надам вам докази, що ви винні. О, ви мене вислухаєте, ваша величність! Я старий і дорожу всім, що є істинно великого й істинно сильного в королівстві. Я дворянин, я проливав кров за вашого батька і за вас і ніколи нічого не просив для себе ні у вас, ні у покійного короля. Я нікому на світі не заподіяв зла, і я надавав королям послуги! Ви вислухаєте мене. Я вимагаю у вас відповіді за честь одного з ваших відданих слуг, якого ви обдурили свідомо, вдавшись до брехні, або через безхарактерність.

Я знаю, що ці слова дратують вашу величність; але нас, нас убивають справи! Я знаю, що ви вигадуєте мені кару за відвертість; але я знаю і те, про яку кару для вас я буду благати пана бога, коли розповім йому про ваше віроломство і про нещастя, що спіткало мого сина!

Король почав ходити великими кроками з кута в кут: рука його була притиснута до грудей, голова напружено піднята вгору, очі горіли.

- Пане, - несподівано вигукнув Людовик XIV, - якби я був стосовно вас королем і нічим більше, ви б уже були покарані, але зараз я перед вами не більше ніж людина, і я маю право любити тих, хто любить мене, - адже це рідкісне щастя!

- Тепер ви вже не маєте права на це ні як людина, ні як король. Якщо ви хотіли чесно розпоряджатися цим правом, треба було попередити про це пана де Бражелона, а не висилати його до Лондона.

- Гадаю, що ми з вами займаємося сперечаннями, - перебив Атоса король із зарозумілістю такої величі в погляді й у голосі, яку він один умів показати в такі критичні моменти.

- Я сподівався, що ви все ж відповісте, - сказав граф.

- Ви дізнаєтеся мою відповідь, пане, і дуже скоро.

- Вам відомі мої думки з цього приводу, ваша величність.

- Ви забули, пане, що перед вами король і що ваші слова - злочин!

- А ви забули, що розбиваєте життя двох молодих людей. Це смертний гріх, ваша величність!

- Ідіть негайно!

- Не раніше, ніж скажу таке: «Син Людовика Тринадцятого, ви погано починаєте своє царювання, тому що починаєте його, спокусивши чужу наречену, починаєте його віроломством. Мій рід і я сам відтепер вільні від усякої прихильності й усякої поваги до вас, у яких я змусив заприсягтися мого сина у склепі Сен-Дені перед гробницями ваших великих і благородних предків. Ви стали нашим ворогом, ваша величність, і відтепер над нами лише один бог, наш єдиний володар і пан. Бережіться!»

- Ви погрожуєте?

- О ні, - сумно сказав Атос, - у моєму серці так само мало зарозумілості, як і страху. Бог, про якого я говорю, ваша величносте, і який чує мене, знає, що за недоторканність, за честь вашої корони я і тепер готовий пролити кров, яка тільки залишилася в мені після двадцяти років зовнішніх і внутрішніх воєн. Тому прийміть мої запевнення в тому, що я не загрожую ні людині, ні королю. Але я кажу вам: ви втрачаєте двох відданих слуг, бо вбили віру в серці батька і любов у серці сина. Один не вірить більше королівському слову, інший не вірить у честь чоловіка і чистоту жінки. В одному померла повага до вас, в іншому - покірність вашій волі. Прощавайте!

Сказавши це, Атос зняв із себе шпагу, переламав її об коліно, неквапливо поклав обидва уламки на підлогу, вклонився королеві, який задихався від сказу й сорому, і вийшов з кабінету. Людовик, опустивши на стіл голову, протягом кількох хвилин перебував у цій позі. Потім, опанувавши себе, він стрімко випростався і люто подзвонив.

- Покликати шевальє д'Артаньяна, - наказав він переляканим слугам.

CXCVIII. Продовження грози

Наші читачі, безсумнівно, вже запитували себе, як же сталося, що Атос, про якого вони так давно не чули, опинився в короля, потрапивши до нього, як то кажуть, якраз. Але ж ремесло романіста, на нашу думку, і полягає головним чином у тому, щоб, нанизуючи події одну на іншу, робити це із залізною логікою, і ми готові відповісти на це здивування.

Портос, вірний своєму обов'язку «залагоджувача» справ, покинувши королівський палац, зустрівся з Раулем, як було домовлено, поблизу Менших Братів у Венсенському лісі. Передавши Раулю з усіма подробицями свою розмову з графом де Сент-Еньяном, він закінчив припущенням, що король, найімовірніше, незабаром відпустить свого улюбленця і де Сент-Еньян не забариться з'явитися на виклик Рауля.

Але Рауль, менш легковірний, ніж його старий відданий друг, вивів з розповіді Портоса, що якщо де Сент-Еньян вирушив до короля, значить, він повідомить його про те, що трапилося, і що якщо він повідомить його про те, що трапилося, король заборонить йому їхати до місця дуелі. Зважаючи на ці міркування, він залишив Портоса у Венсенському лісі на випадок, утім, малоймовірний, що де Сент-Еньян усе-таки прибуде туди. Прощаючись із Портосом, Рауль переконував його чекати на де Сент-Еньяна на цій галявині щонайбільше півтори-дві години, але Портос рішуче відкинув цю пораду, розташувавшись на місці можливого двобою з такою ґрунтовністю, немов встиг уже врости в землю корінням. Крім того, він змусив Рауля пообіцяти, що, побачившись із батьком, він негайно повернеться до себе, щоб його, Портоса, лакей знав, де шукати віконта в разі появи де Сент-Еньяна на місці дуелі.

Бражелон вирушив прямо до Атоса, який вже два дні перебував у Парижі. Граф де Ла Фер був обізнаний про все листом д'Артаньяна.

Нарешті Рауль постав перед батьком. Простягнувши йому руку і обійнявши його, граф запропонував йому сісти і сказав:

- Я знаю, віконт, ви прийшли до мене, як приходять до друга, коли страждають і плачуть. Скажіть же, що привело вас сюди?

Юнак поклонився і почав свою скорботну розповідь. Кілька разів голос його переривався від сліз, і пригнічене ридання заважало йому говорити. Однак він виклав усе, що хотів.

Атос, імовірно, заздалегідь склав собі судження про все; адже ми говорили вже, що він отримав лист д'Артаньяна. Однак, бажаючи зберегти до кінця властиві йому незворушність і ясність думки - риси в його характері майже надлюдські, - він відповів:

- Рауль, я не вірю тому, про що говорять; я не вірю тому, чого ви побоюєтеся, і не тому, що люди, гідні довіри, не говорили мені про цю історію, а тому, що в душі моїй і по совісті

я вважаю немислимим, щоб король образив дворянина. Я ручаюся за короля і принесу вам доказ своїх слів.

Рауль, що метався між тим, що він бачив на власні очі, і своєю непохитною вірою в людину, яка ніколи не збрехала, схилився перед ним і задовольнився тим, що попросив:

- Поїдьте, графе. Я почекаю.

І він сів, закривши руками обличчя. Атос одягнувся і вирушив до палацу.

Що відбувалося у короля - про це ми щойно розповіли: читачі бачили, як Атос увійшов до короля і як вийшов.

Коли він повернувся до себе, Рауль усе ще сидів у тій самій позі, що виражала відчай. Шум дверей, що відчиняються, і звук батьківських кроків змусили юнака підняти голову. Атос був блідий, серйозний, з непокритою головою; він віддав свій плащ і капелюх лакею і, коли той вийшов, сів поруч із Раулем.

- Ну, графе, - промовив юнак, сумно похитавши головою, - тепер ви впевнилися?

- Так, Раулю. Король любить мадемуазель де Лавальєр.

- Отже, він зізнається в цьому? - вигукнув Рауль.

- Зізнається, - відповів Атос.

- А вона?

- Я не бачив її.

- Але король говорив про неї? Що ж він говорив?

- Він говорив, що і вона його любить.

- О, ви бачите, бачите, графе!

І Рауль зробив жест, повний відчаю.

- Рауль, - знову почав граф, - повірте мені, я висловив королю рішуче все, що ви самі могли б сказати йому, і мені здається, я виклав це в простій, але досить твердій формі.

- Але що ж саме?

- Я сказав, що між ним і нами - повний розрив, що ви відтепер йому не слуга; я сказав, що і я відійду куди-небудь у тінь. Мені залишається запитати у вас лише про одне.

- Про що ж, графе?

- Чи прийняли ви якесь рішення?

- Рішення? Але про що ж?

- Щодо вашої любові і...

- Закінчуйте.

- І помсти. Бо я побоююся, що ви жадаєте помсти.

- О, любов!.. Бути може, коли-небудь пізніше мені вдасться вирвати її з мого серця. Я сподіваюся, що зроблю це з божою поміччю і спираючись на ваші мудрі умовляння. Що ж до помсти, то я жадав її лише під впливом поганих думок,

поганих, бо справжньому винуватцю я помститися не можу, і я відмовився від помсти.

- Отже, ви більше не шукаєте сварки з паном де Сент-Еньяном?

- Ні, графе. Я послав йому виклик. Якщо пан де Сент-Еньян прийме його, дуель відбудеться, якщо ні, я не стану відновлювати її.

- А Лавальєр?

- Невже ви могли серйозно припустити, що я стану думати про помсту жінці, графе? - сказав Рауль із такою сумною посмішкою, що в Атоса, який стільки пережив і був свідком стількох чужих страждань, на очі навернулися сльози.

Він простягнув руку Раулю. Рауль жваво схопив її і запитав:

- Отже, ви впевнені, графе, що становище безнадійне?

Атос, у свою чергу, похитав головою.

- Мій бідний хлопчик! - прошепотів він.

- Ви думаєте, що я все ще відчуваю надію, і пожаліли мене. Найжахливіше для мене - це зневажати ту, яка заслуговує на зневагу і яку я так обожнював! Чому я ні в чому не винен перед нею? Я був би щасливішим, я пробачив би її.

Атос сумно глянув на сина. Слова, які щойно вимовив Рауль, вирвалися, здавалося, з власного серця Атоса... У цей момент доповіли про д'Артаньяна. Його ім'я прозвучало для Рауля і для Атоса по-різному.

Мушкетер увійшов із невизначеною посмішкою на вустах. Рауль замовк. Атос підійшов до свого друга; вираз його погляду звернув на себе увагу юнака. Д'Артаньян мовчки блимнув Атосу; потім, підійшовши до Рауля і простягнувши йому руку, звернувся до батька і сина одночасно:

- Ми, здається, втішаємо хлопчика?

- І ви, незмінно чуйний, прийшли надати мені допомогу в цій нелегкій справі?

Вимовляючи це, Атос обома руками стиснув руку д'Артаньяна. Раулю здалося, що і це рукостискання містить у собі якийсь особливий сенс, який не має прямого зв'язку зі словами батька.

- Так, - відповів капітан мушкетерів, покручуючи вуса лівою рукою, оскільки праву тримав у своїй Атос, - так, я прибув сюди і для цього...

- Нескінченно радий, шевальє, нескінченно радий, і не тільки розраді, яку ви з собою приносите, а й вам, вам самому! О, я вже втішився! - вигукнув Рауль.

І він посміхнувся такою сумною посмішкою, що вона була сумнішою за найсумніші сльози, які коли-небудь бачив д'Артаньян.

- От і добре, - схвалив д'Артаньян.

- Ви прийшли, шевальє, у той момент, коли граф передавав мені подробиці свого побачення з королем. Ви дозволите графу, чи не так, продовжити розповідь?

Очі юнака прагнули, здавалося, проникнути в глибину душі мушкетера.

- Побачення з королем? - запитав д'Артаньян, і до того ж настільки природним тоном, що не могло бути й тіні сумніву в тому, що він щиро здивований. - Ви бачили короля, Атосе?

Атос усміхнувся:

- Так, я бачився з королем.

- І ви не знали, що граф бачив його величність? - запитав наполовину заспокоєний Рауль.

- Ну звісно, не знав.

- Тепер я буду спокійнішим, - промовив Рауль.

- Спокійніше? Щодо чого ж спокійніше? - запитав у Рауля Атос.

- Графе, вибачте мені, - сказав Рауль. - Але, знаючи прихильність, якою ви мене удостоюєте, я побоювався, що ви, можливо, надто різко зобразили його величності мої прикрощі і ваше обурення і що король...

- І що король... - повторив д'Артаньян. - Кінчайте вашу думку, Раулю.

- Вибачте мене і ви, пане д'Артаньян. На якусь частку секунди я перейнявся страхом, зізнаюся в цьому, при думці, що ви прийшли сюди не як пан д'Артаньян, а як капітан мушкетерів.

- Ви з глузду з'їхали, мій бідний Рауль! - вигукнув д'Артаньян, вибухаючи реготом, у якому уважний спостерігач побажав би побачити велику щирість.

- Тим краще, - сказав Рауль.

- І справді, ви з глузду з'їхали! Чи знаєте, що я пораджу вам?

- Говоріть, пане, ваша порада не може бути поганою.

- Так от, я пораджу таке: після вашої подорожі, після відвідування вами пана де Гіша, після відвідування вами принцеси, після відвідування вами Портоса, після вашої поїздки до Венсенського лісу, я раджу вам трішечки відпочити; лягайте, проспіть дванадцять годин і, прокинувшись, поганяйте до знемоги доброго скакуна.

І, притягнувши Рауля до себе, він поцілував його з таким почуттям, з яким міг би поцілувати свого сина. Атос також обійняв Рауля; втім, неважко було помітити, що поцілунок батька ніжніший, а обійми його ще міцніші, ніж поцілунок і обійми друга.

Юнак знову глянув на обох, намагаючись усіма силами свого розуму проникнути в їхні душі. Але він побачив лише усміхнене обличчя д'Артаньяна і спокійне й ласкаве обличчя графа де Ла Фер.

- Куди ви, Раулю? - запитав Атос, помітивши, що віконт де Бражелон збирається йти.

- До себе, графе, - відповів Рауль задушевним і сумним тоном.

- Отже, там вас і шукати, якщо знадобиться щось повідомити вам?

- Так, графе. А ви думаєте, що вам знадобиться щось повідомляти мені?

- Звідки я знаю? - вимовив Атос.

- Це будуть нові розради, - усміхнувся д'Артаньян, м'яко підштовхуючи Рауля до дверей.

Рауль, бачачи в кожному жесті обох друзів цілковитий спокій і незворушність, вийшов від графа, забираючи із собою лише своє особисте горе і не відчуваючи жодної тривоги іншого роду.

"«Слава богу! - сказав він собі самому. - Я можу думати тільки про свої справи».

І, загорнувшись у плащ, щоб приховати від перехожих смуток на обличчі, він попрямував, як обіцяв Портосу, до себе на квартиру.

Обидва друзі з рівним співчуттям подивилися вслід нещасному юнакові. Утім, вони висловили це по-різному.

- Бідний Рауль! - зітхнув Атос.

- Бідний Рауль! - промовив д'Артаньян, знизуючи плечима.

CXCIX. Heu! Miser!*

«Бідний Рауль!» - сказав Атос. «Бідний Рауль!» - сказав д'Артаньян. І Рауль, який викликав співчуття настільки сильних людей, був і справді дуже нещасний.

Попрощавшись із безтрепетним другом і ніжним батьком, залишившись наодинці сам із собою, Рауль згадав про зізнання короля, зізнання, яке викрадало в нього його кохану Луїзу, і відчув, що серце його розривається, як воно розривалося в

усякого, кому довелося пережити щось таке, під час першого зіткнення із зруйнованою мрією та обдуреним коханням.

- О, - прошепотів він, - усе скінчено: нічого більше не залишається мені в житті! Мені нічого чекати, нема на кого сподіватися! Про це сказав де Гіш, сказав батько, сказав д'Артаньян. Значить, усе в цьому світі - порожня мрія. Порожньою мрією було і моє майбутнє, до якого я прагнув протягом довгих десяти років! Союз наших душ - теж мрія!

Жалюгідним божевільним, ось ким я був, божевільним, який мріяв вголос перед усіма, перед друзями і недругами, щоб друзів засмучували мої прикрощі, недругів - тішили страждання. І моє горе, моє нещастя завтра ж накличе на мене опалу, про яку всюди почнуть шушукатися, перетвориться на гучний скандал. Завтра ж на мене почнуть вказувати пальцем, і лише ганьба чекає на мене!

І хоча він обіцяв Атосу і д'Артаньяну зберігати спокій, у нього вирвалося все ж кілька слів, сповнених глухої погрози.

- О, якби я був де Вардом, - продовжував свої нарікання Рауль, - і водночас володів гнучкістю й силою д'Артаньяна, я б з посмішкою на вустах запевняв жінок, що ця підступна Лавальєр, яку я вшанував своїм коханням, не залишила в мені ніяких інших почуттів, окрім досади на себе самого, оскільки її фальшиві чесноти я сприйняв за істинні; знайшлися б насмішники, які стали б лестити королю, обравши мене мішенню своїх глузувань; я підстеріг би декого з них і обрушив би на них кару. Чоловіки стали б остерігатися мене, а жінки, після того як я повалив би до своїх ніг кожного третього з числа моїх недругів, - обожнювати.

Так, це шлях, яким належало б слідувати, і сам граф де Ла Фер не відкинув би його. Адже і на його долю випали в молодості чималі випробування. Він не раз і сам говорив мені про це. І чи не знайшов він тоді забуття у вині? Чому б мені не знайти його в насолоді?

Він страждав так само, як я, а можливо, ще сильніше. Виходить, що історія одного - це історія всіх, - випробування більш-менш тривале, більш-менш тяжке. І голос усього людства - не що інше, як довгий, протяжний крик.

Але яке діло до чужих страждань тому, хто сам перебуває в їхній владі? Хіба відкрита рана в грудях іншого полегшує зяючу рану в наших грудях? Хіба кров, що пролилася поруч із нашою, зупиняє нашу кров? Ні, кожен страждає сам по собі, кожен бореться зі своєю мукою, кожен плаче своїми власними сльозами.

І справді, чим було для мене життя до цієї години? Холодним, безплідним піском, на якому я бився завжди для інших і ніколи для себе самого. То за короля, то за честь жінок. Король обдурив мене, жінка мною знехтувала.

О нещасний!.. Жінки! Невже я не міг би змусити їх усіх спокутувати провину однієї їхньої товарки? Що потрібно для цього... Не мати серця або забути, що воно є в тебе, бути сильним навіть тоді, коли маєш справу зі слабким; іти напролом і тоді, коли відчуваєш, що всі й без того поступаються тобі дорогою. Що потрібно для досягнення цього? Бути молодим, красивим, сильним, хоробрим, багатим. Усе це є в мене або незабаром буде.

Але честь? Що ж є честь? Поняття, яке кожен тлумачить по-своєму. Батько каже: "«Честь - це повага, яку віддають іншим і насамперед собі самому». Але де Гіш, але Манікан і особливо Сент-Еньян сказали б мені: «Честь полягає в тому, щоб служити пристрастям і насолодам свого короля». Дотримуватися такої честі і вигідно, і легко. З такою честю я можу зберегти свою придворну посаду, бути офіцером, отримати чудовий в усіх відношеннях полк. З такою честю я можу стати герцогом і пером Французького королівства.

Тінь, кинута на мене цією жінкою, страждання, якими вона розбила мені серце, серце Рауля, її друга дитинства, не повинні зачіпати пана де Бражелона, хорошого офіцера, відважного воїна; він покриє себе славою в першій же битві та підніметься на стократну вищу висоту, ніж мадемуазель де Лавальєр, коханка короля; адже король не одружиться з Лавальєр, і що голосніше він називатиме її своєю коханою, то щільнішою стане завіса сорому, якою він оточує її; і в міру того, як зростатиме зневага до неї, і її почнуть зневажати, як я її зневажаю, зростатиме й поширюватиметься моя слава.

На жаль! Ми йшли разом - вона поруч зі мною; так минули ми першу, найпрекраснішу, найчарівнішу частину нашого життя. Ми йшли, взявшись за руки, чарівною стежкою, сповненою юності й квітів. І ось ми опинилися на перехресті; тут вона розлучається зі мною, і кожен піде своєю дорогою, все більше і більше віддаляючись один від одного. І решту шляху мені доведеться крокувати одному. Боже мій, як я самотній, я впадаю у відчай, я розчавлений! О я, нещасний!..

Рауль усе ще перебував у владі цих сумних роздумів, коли нога його машинально переступила поріг його будинку. Він прийшов сюди, не помічаючи вулиць, які проходив, не знаючи, як він усе-таки дістався до себе. Штовхнувши двері, він так само несвідомо пройшов далі й піднявся сходами.

Як у більшості будинків того часу, на сходах і на майданчиках було темно. Рауль займав квартиру на першому поверсі; він зупинився і подзвонив. Олівен, який з'явився на дзвінок, прийняв з його рук шпагу і плащ. Рауль відчинив двері, які вели з передпокою в багато обставлену вітальню; завдяки старанням Олівена, який знав смаки свого господаря, вона потопала у квітах. До честі Олівена треба додати, однак, що його мало турбувало, чи помітить молодий пан цей знак уваги з його боку.

У цій вітальні був портрет Лавальєр, намальований нею самою, - колись вона подарувала його Раулю. Цей портрет, що висів над великим, критим темним шовком диваном, одразу ж привернув до себе погляд бідного юнака, і до нього-то він насамперед і попрямував. Втім, Рауль діяв за звичкою: щоразу, як він повертався додому, цей портрет раніше за все інше притягував до себе його погляд. І зараз, як завжди, він підійшов до нього і почав сумно дивитися на нього. Так він дивився і дивився на зображення Лавальєр; руки його були схрещені на грудях, голова трохи відкинута назад, погляд злегка затуманився, але залишався спокійним, навколо рота лягли скорботні складки.

Він вдивлявся в це обожнюване обличчя. Усе, що він щойно передумав, знову промайнуло в його пам'яті, усе, що він вистраждав, знову хлинуло в його серці, і після тривалого мовчання він утретє прошепотів:

- О я, нещасний!

У відповідь на ці слова за його спиною пролунав жалібний зітхання. Поривчасто обернувшись, він побачив у кутку вітальні якусь жінку, яка стояла похмура і обличчя якої було приховано вуаллю. Входячи, він затулив її дверима і не помітив її присутності, бо до цього жодного разу не відірвав очей від портрета.

Він підійшов до цієї жінки, про яку ніхто йому не доповідав, з чемним поклоном і готовий був уже звернутися з питанням, що їй, власне, потрібно, як раптом опущена голова піднялася, вуаль відкинулася, і він побачив бліде обличчя, яке виражало глибоку скорботу.

Рауль відсахнувся, немов перед ним стояв привид.

- Луїза! - вигукнув він із відчаєм у голосі, і важко було повірити, що людська істота могла видати такий жахливий крик і що водночас не розірвалося серце того, хто кричав.

CC. Рана на рані

Мадемуазель де Лавальєр (бо це була вона) зробила крок уперед.

- Так, Луїзо, - прошепотіла вона.

Але в цей проміжок часу, яким би коротким він не був, Рауль встиг узяти себе в руки.

- Ви, мадемуазель? - запитав він і непередаваним тоном додав: - Ви тут?

- Так, Раулю, - повторила дівчина, - так, я чекала на вас.

- Вибачте мені: коли я увійшов, я не знав...

- Так, я просила Олівена не доповідати вам...

Вона замовкла, і оскільки Рауль не поспішав заговорити, на мить настала тиша, в якій можна було почути биття двох сердець, які калатали, хоч і не згідно одне з одним, але однаково шалено.

Луїза повинна була почати. Вона зробила над собою зусилля і вимовила:

- Мені потрібно переговорити з вами; мені абсолютно необхідно побачити вас... наодинці... Я не відступила перед кроком, який має залишитися таємницею, тому що ніхто, крім вас, пане де Бражелон, не зможе зрозуміти його.

- Мадемуазель, - белькотів розгублений Рауль, що задихається, - я сам, незважаючи на вашу добру думку про мене, я і сам, зізнаюся...

- Зробіть милість, сядьте і вислухайте мене, - перебила його Луїза своїм ласкавим голосом.

Бражелон глянув на неї, потім сумно похитав головою, сів або, вірніше, впав на стілець і попросив:

- Говоріть.

Вона крадькома озирнулася навкруги. Цей погляд був сповнений благання і ще красномовніше висловив її страх перед розголошенням таємниці її приходу, ніж щойно сказані нею слова.

Рауль встав, відчинив двері і сказав:

- Олівене, хто б не прийшов, мене немає вдома.

Потім, повернувшись до Лавальєр, він запитав:

- Адже ви цього хотіли, чи не так?

Ніщо не в змозі передати враження, яке справили на Луїзу ці слова, які означали: «Ви бачите, я все ще розумію вас».

Вона приклала до очей хустинку, щоб стерти непокірну сльозу, потім на мить задумалася і почала:

- Раулю, не відвертайте від мене вашого чесного і доброго погляду; ви не з тих, хто зневажає жінку тільки за те, що вона

комусь віддала своє серце, ви не з їхнього числа, навіть якщо це кохання її - нещастя для вас і завдає образи вашій гордості.

Рауль нічого не відповів.

- На жаль, - продовжувала Лавальєр, - на жаль, це правда, мені важко захищатися перед вами, я не знаю, з чого почати. Зачекайте, я зроблю краще: мені здається, найчесніше буде просто і безпристрасно розповісти про все, що трапилося зі мною. А оскільки я говоритиму тільки правду, то серед імли коливань, серед нескінченних перешкод, які мені треба подолати, я все ж таки зможу відшукати пряму дорогу, щоб полегшити моє серце, що заповнене по самі вінця і жадає вилитися біля ваших ніг.

Рауль промовчав.

Лавальєр звернула на нього погляд, який, здавалося, благав: «Підбадьорте мене, з жалю... хоча б єдине слово...»

Але Рауль мовчав, і дівчині довелося продовжувати:

- Щойно у мене був граф де Сент-Еньян із дорученням від короля.

Вона опустила очі.

Рауль теж подивився вбік, щоб не бачити Луїзу.

- Пан де Сент-Еньян прийшов із дорученням від короля, - повторила вона, - і повідомив мені, що ви знаєте про все.

І вона спробувала прямо поглянути на того, хто слідом за стількома ударами мав винести також і цей, але їй не вдалося зустрітися очима з Раулем.

- А потім він додав, що ви гнівається, законно гнівається на мене.

Цього разу Рауль подивився на дівчину, і презирлива усмішка викривила його губи.

- О, благаю вас, - продовжувала вона, - не кажіть, що ви відчули в собі ще що-небудь, крім гніву! Рауль, дайте мені висловитися, вислухайте мене до кінця!

Зусиллям волі Рауль прогнав зморшки зі свого чола; складки біля куточків його рота також розгладилися.

- І крім того, - сказала, схиливши голову, дівчина, зі складеними, як на молитві, руками, - я прошу вас пробачити мене, я прошу вас про це як найвеликодушнішого і найблагороднішого серед людей! Якщо я не говорила вам про те, що відбувається в мені, я ніколи все ж не погодилася б обманювати вас. Благаю, Рауль, благаю вас на колінах, дайте відповідь мені, дайте відповідь хоча б прокляттям! Краще прокляття ваших вуст, ніж підозри вашого серця.

- Я захоплююся вашими почуттями, мадемуазель, - заговорив Рауль, роблячи над собою зусилля, щоб залишитися

спокійним. - Не сказати про те, що обманюєш, допустимо, але обманювати було б погано, і, мабуть, ви б не зробили цього.

- Пане, довгий час я думала, що кохаю вас понад усе на світі, і поки я вірила в це своє кохання, я говорила вам, що кохаю вас. У Блуа я любила вас. Король побував у Блуа; і я тоді ще думала, що люблю вас. Я поклялася б у цьому перед вівтарем. Але настав день, який відкрив мені мою оману.

- Ось у цей день, мадемуазель, знаючи, що я кохаю вас, як і раніше, ви і повинні були з почуття порядності відкрити мені очі, сказати, що розлюбили мене.

- Того дня, Раулю... того дня, коли я вперше прочитала в глибині мого серця, того дня, коли я зізналася собі, що не ви заповнюєте всі мої помисли, того дня, коли я побачила перед собою інше майбутнє, ніж бути вашою подругою, вашою коханою, вашою дружиною, того дня, Раулю, - на жаль! - вас не було біля мене.

- Ви знали, де я, мадемуазель. Ви могли написати.

- Я не посміла, Раулю. Я злякалася. Чого ви хочете? Я знала вас, я знала, що ви мене кохаєте, і я тремтіла при одній тільки думці про те страждання, яке я заподіяла б вам. І повірте, Раулю, що я кажу вам справжню правду, повірте, що тепер, коли я вимовляю ці слова, схилена перед вами, із серцем, затиснутим у лещата, голосом, сповненим стогонів, з очима, сповненими сліз, повірте - і це так само вірно, як те, що мій єдиний захист - щирість, що я не відчуваю іншого страждання, окрім того, що читаю у ваших очах.

Рауль спробував зобразити посмішку.

- Ні, - сказала з глибоким переконанням дівчина. - Ви не можете образити мене цим облудою. Ви кохаєте мене, ви були впевнені у своєму почутті до мене, ви не обманювали себе, ви не брехали своєму серцю, тоді як я...

І, бліда, заломивши над головою руки, вона впала перед ним на коліна.

- Тоді як ви, - перебив її Рауль, - ви говорили, що кохаєте тільки мене, а кохали іншого!

- На жаль, так! На жаль, я люблю іншого, і цей інший... боже мій! Дайте мені скінчити, Раулю, тому що в цьому - єдине моє виправдання; цей інший... я люблю його більше за життя, більше за самого бога. Пробачте мою провину або покарайте мою зраду, Раулю. Я прийшла не для того, щоб виправдовуватися, а для того, щоб запитати: чи знаєте ви, що таке кохання? І ось, я люблю так, що можу віддати життя і душу тому, кого я люблю. Якщо він перестане любити мене, я помру від відчаю, хіба що бог пошле мені підтримку, хіба що

рятівник зглянеться наді мною. Я у вашій волі, Раулю, якою б вона не була; я тут для того, щоб померти, якщо ви побажаєте моєї смерті. Убийте мене, Раулю, якщо в глибині свого серця ви вважаєте мене гідною цього.

- Просить смерті тільки та жінка, яка може дати обдуреному коханцеві лише свою кров, і нічого більше.

- Ви маєте рацію, - промовила вона.

Рауль глибоко зітхнув:

- І ваша любов така, що ви не в силах відмовитися від неї?

- Так, я кохаю, і кохаю саме так; кохаю і не хочу ніякого кохання, крім цього.

- Отже, - сказав Рауль, - ви дійсно повідомили мені про все, що я хотів знати. А тепер, мадемуазель, тепер я, своєю чергою, прошу вас про прощення; адже я ледве не став на заваді вашому життю, адже я винен перед вами і, помиляючись, допомагав помилятися і вам.

- Про так багато я не прошу вас, Раулю! - вигукнула Лавальєр.

- Провина цілком на мені, - продовжував Рауль, - я краще за вас знав про труднощі життя, і мені слід було відкрити вам очі; мені слід було внести повну ясність у стосунки між нами, мені слід було змусити заговорити ваше серце, а я ледве домігся, щоб заговорили ваші вуста. Повторюю вам, мадемуазель, прошу вас пробачити мене.

- Це немислимо, абсолютно немислимо! Ви знущаєтеся наді мною!

- Як це?

- Так, немислимо! Не можна бути таким хорошим, таким незвичайним, таким бездоганним.

- Зачекайте, - зупинив її Рауль із гіркою усмішкою, - ще трохи, і ви скажете, можливо, що я не любив вас любов'ю чоловіка.

- О, ви любите мене, ви любите ніжною братньою любов'ю! Дозвольте мені зберегти цю надію, Раулю.

- Ніжною братньою любов'ю? О, не обманюйте себе, Луїзо. Я кохаю вас, як кохає коханець, як чоловік, я кохав вас ніжніше за всіх тих, хто вас кохає або кохатиме.

- Раулю! Раулю!

- Братською любов'ю? О, Луїзо, я любив вас так, що віддав би за вас усю свою кров, краплю за краплею, усю свою плоть, клаптик за клаптиком, вічність, що чекає на мене за труною, мить за миттю.

- Раулю, Раулю! Зжальтеся!

- Я любив вас так, що моє серце мертве, що моя віра коливається, що очі мої згасають. Я любив вас так, що тепер усе для мене пустеля - і на землі, і на небі.

- Рауль, Рауль, друже мій, благаю вас, пощадіть мене! - вигукнула Лавальєр. - О, якби я знала!..

- Занадто пізно, Луїзо! Ви кохаєте, ви щасливі. Я бачу радість, що заповнює вас, крізь сльози на ваших очах. За сльозами, які проливає ваша порядність, я відчуваю зітхання, породжувані вашим коханням. О, Луїзо, Луїзо, ви зробили мене найнещаснішим із людей. Ідіть, заклинаю вас! Прощайте, прощайте!

- Вибачте мене, благаю, вибачте!

- Хіба я не зробив більшого? Хіба я не сказав, що люблю вас?

Лавальєр закрила руками обличчя.

- А сказати вам про це в таку хвилину, сказати так, як кажу я, - це те саме, що прочитати собі у вашій присутності вирок, який засуджує мене на смерть. Прощавайте!

Лавальєр хотіла простягнути йому руку.

- У цьому світі ми не повинні більше зустрічатися, - промовив Рауль.

Ще трохи, і вона закричала б, але він закрив їй рукою рот. Вона поцілувала руку Рауля і знепритомніла.

- Олівене, - сказав Рауль, - підніміть цю молоду пані та знесіть у портшез, який чекає на неї внизу.

Олівен підняв Лавальєр. Рауль зробив рух, щоб кинутися до неї, щоб поцілувати її вперше й востаннє в житті, але, стримавши свій порив, він вимовив:

- Ні, це не моє надбання. Я не король Франції, щоб красти!

І він зачинився у себе в кімнаті, надавши лакею забрати Лавальєр, яка все ще не прийшла до тями.

CCI. Те, про що здогадався Рауль

Після відходу Рауля, після вигуків, якими Атос і д'Артаньян проводили його, вони залишилися наодинці. На обличчя Атоса негайно ж повернувся той самий вираз готовності до всього, що з'явився на ньому, щойно увійшов д'Артаньян.

- Ну, дорогий друже, що ж ви хочете мені повідомити?

- Я?

- Звичайно. Адже не стануть же вас посилати без особливо важливої справи?

Атос усміхнувся.

- Чорт забирай! - вигукнув д'Артаньян.

- Я допоможу вам, друже мій. Король розлючений? Хіба не так?

- Так, мушу зізнатися, він незадоволений.

- І ви прийшли?

- Від його імені. Ви маєте рацію.

- Щоб заарештувати мене?

- Ви потрапили в саму точку, друже мій.

- Ну що ж, нічого іншого я й не чекав. Поїхали!

- Зачекайте! Якого біса! Куди ви поспішаєте!

- Я не хочу вас затримувати, - сказав, усміхаючись, Атос.

- Часу в мене вистачить! А хіба вам не цікаво дізнатися, що сталося у нас із королем?

- Якщо вам завгодно розповісти мені про це, друже мій, я із задоволенням послухаю.

І він вказав д'Артаньяну на громіздке крісло, в якому останній розташувався з можливою зручністю.

- Бачте, я залюбки зроблю це, - продовжував д'Артаньян, - оскільки наша бесіда була досить цікавою.

- Слухаю вас.

- Отже, король викликав мене до себе.

- Після мого відходу?

- Ви перебували в той час на останніх щаблях палацових сходів, як повідомили мені мушкетери. Я з'явився. Друг мій, він був не те що червоний - він був ліловий. Я ще не знав, що сталося між вами. Я побачив лише зламану навпіл шпагу, що лежала на підлозі.

«Пане д'Артаньян! - вигукнув король, побачивши мене, - тут щойно був граф де Ла Фер; він нахаба!»

«Нахаба?!» - вигукнув я з таким виразом, що король одразу замовк.

«Пане д'Артаньян, - продовжував, зціпивши зуби, король, - чи готові ви слухати мене і коритися моєму наказу?»

«Це мій обов'язок, ваша величність».

«Я побажав позбавити цього дворянина від ганьби бути заарештованим у моєму кабінеті, оскільки маю про нього деякі добрі спогади. Але... ви візьмете карету...»

Я рушив до дверей.

«Якщо вам неприємно брати участь у цьому, неприємно заарештовувати його, пошліть начальника моєї особистої охорони».

«Ваша величність, - відповів я, - начальник охорони не потрібен, раз я на чергуванні».

«Я не хотів доручати вам настільки делікатну справу, - промовив король ласкаво, - адже ви завжди бездоганно служили мені, пане д'Артаньян».

«Я не знаходжу тут нічого делікатного, ваша величність. Я при виконанні службових обов'язків, ось і все».

«Але я думав, - сказав здивовано король, - що граф давній ваш друг?»

«Будь він мені навіть батьком, ваша величність, це не позбавило б мене від несення служби».

Король подивився на мене, і моє безпристрасне обличчя, очевидно, розвіяло його побоювання.

«Отже, ви заарештуєте графа де Ла Фер?»

«Звичайно, ваша величність, якщо ви мені віддасте такий наказ».

«Наказ! Я віддаю цей наказ».

Я вклонився.

«Де перебуває граф, ваша величність?»

«Ви знайдете його».

«І заарештую, де б він не був?»

«Так... але постарайтеся, щоб це сталося в нього на квартирі. Якщо він встиг виїхати до себе в маєток, виїжджайте з Парижа і наздоженете його в дорозі».

Я вклонився знову, але не рушив із місця.

«Що ще?» - запитав нетерпляче король.

«Я чекаю, ваша величність».

«Чого ж ви чекаєте?»

«Підписаного вами наказу».

Король, здавалося, був незадоволений.

І справді, це був новий прояв нічим не приборканої влади, прояв свавілля, якщо доречно вживати це слово, говорячи про самодержавство. Король знехотя взяв перо; забарившись трохи, він написав:

«Наказую капітан-лейтенанту моїх мушкетерів, шевальє д'Артаньяну, заарештувати графа де Ла Фер, хоч би де він знайшов його».

Потім він повернувся до мене. Я чекав із цілковитою незворушністю. Мабуть, він побачив у моєму спокої виклик, тому що поспішно підписав цей наказ і, передаючи його в мої руки, вигукнув:

«Ідіть!»

Я підкорився, і ось я у вас.

Атос потиснув руку свого старого друга і промовив:

- Ну що ж? Ходімо!

- Хіба вам не потрібно впорядкувати справи, перш ніж покинути за таких обставин вашу квартиру?

- Мені? Ні, не потрібно.

- Як же так?

- Ви ж знаєте, д'Артаньян, що я завжди дивився на себе як на простого подорожнього на землі, готового вирушити на край світу за наказом мого короля, готового перейти з цього світу в майбутній за велінням мого бога. Що ще потрібно людині, яка попереджена заздалегідь? Дорожній баул або труна. І сьогодні я готовий, як завжди. Везите ж мене!

- А Бражелон?

- Я виховав його на тих самих засадах, якими керувався сам упродовж свого життя, і ви мали помітити, що, побачивши вас, він одразу ж здогадався про причини вашого візиту. Ми збили його на деякий час зі сліду, але, будьте певні, він достатньо підготовлений до моєї опали, щоб вона могла надмірно його налякати. Ходімо!

- Ходімо, - спокійно сказав д'Артаньян.

- Друже мій, зламавши свою шпагу у короля і кинувши її уламки біля його ніг, я, мабуть, вільний від обов'язку вручити її вам?

- Ви маєте рацію. А втім, якого біса мені потрібна ваша шпага?

- Як мені йти, перед вами чи за вами?

- Треба йти зі мною під руку, - промовив д'Артаньян.

Він узяв графа де Ла Фер під руку і разом із ним спустився зі сходів. Так вони пройшли до під'їзду.

Грімо, який зустрівся їм у передпокої, подивився на них із занепокоєнням. Він досить добре знав життя і подумав, що тут не все гаразд.

- Ах, це ти, Грімо? - сказав Атос. - Ми їдемо...

- Покататися в моїй кареті, - перебив його д'Артаньян, супроводжуючи свої слова доброзичливим кивком, призначеним для слуги.

Грімо відповів гримасою, яка, мабуть, мала зображати посмішку. Він провів обох друзів до карети. Атос увійшов до неї першим, д'Артаньян слідом за ним, не сказавши, втім, кучеру, куди їхати. Цей буденний і нічим не примітний від'їзд Атоса і д'Артаньяна не викликав жодних пересудів у кварталі. Коли карета виїхала на набережну, Атос порушив мовчання:

- Ви, я бачу, везете мене в Бастилію?

- Я? - здивувався д'Артаньян. - О ні, я везу вас туди, куди ви самі побажаєте їхати, і нікуди більше.

- Як так? - запитав спантеличений цією відповіддю Атос.

- Чорт забирай! Ви дуже добре розумієте, дорогий графе, що я взяв на себе доручення короля виключно заради того, щоб ви могли вчинити на свій розсуд. Не думаєте ж ви справді, що я ось так просто, без роздумів, візьму й посаджу вас до в'язниці! Якби я не передбачив усього наперед, я б надав діяти начальнику королівської охорони.

- Отже? - підсумував Атос.

- Отже, повторюю вам, ми їдемо туди, куди ви самі побажаєте їхати.

- Впізнаю вас, друже мій, - сказав Атос, укладаючи д'Артаньяна в обійми.

- Чорт забирай! Усе це видається мені надзвичайно простим. Кучер доставить вас до застави Кур-ла-Рен*; там ви знайдете коня, якого я велів тримати для вас напоготові; на цьому коні ви проскачете три поштових станції без зупинки. Щодо мене, то я тим часом повернуся до короля, щоб повідомити про ваш від'їзд, і зроблю це тільки тоді, коли наздогнати вас буде вже неможливо. Потім ви досягнете Гавра, а з Гавра переправитеся в Англію. Там ви знайдете затишний будиночок, подарований мені моїм другом Монком, не кажучи вже про гостинність, яку ви зустрінете з боку короля Карла. Що ви можете заперечити проти цього плану?

- Везіть мене в Бастилію, - посміхнувся граф.

- Ви впертий! Але спершу все ж таки подумайте.

- Про що?

- Про те, що вам більше не двадцять років. Повірте, друже мій, я говорю, ставлячи на ваше місце себе самого. В'язниця для людей нашого віку згубна. Ні, ні, я не допущу, щоб ви зачахли у в'язниці. При одній думці про це в мене голова йде обертом.

- Друже мій, на щастя, я так само сильний тілом, як духом. І повірте, я збережу цю силу до останньої миті.

- Але це зовсім не сила, це - безумство.

- Ні, д'Артаньян, навпаки, це - сам розум. Повірте, прошу вас, що, обговорюючи це питання разом із вами, я анітрохи не замислююся над тим, чи загрожує вам мій порятунок загибеллю. Я вчинив би абсолютно так само, як чините ви, і я скористався б наданою вами можливістю, якби вважав для себе пристойним бігти. Я прийняв би від вас ту послугу, яку, за таких обставин, і ви, без сумніву, прийняли б від мене. Ні, я

занадто добре знаю вас, щоб торкнутися цієї теми навіть злегка.

- Ах, коли б ви дозволили мені діяти відповідно до мого задуму, - зітхнув д'Артаньян, - вже змусив би я короля поганятися за вами!

- Але ж він усе-таки король, друже мій.

- О, це для мене байдуже, і хоча він король, я б спокійнісінько сказав йому: «Заточайте, виганяйте, винищуйте, ваша величносте, все й уся у Франції та в цілій Європі! Ви можете наказати мені заарештувати і пронизати кинджалом кого вам буде завгодно, будь то сам принц, ваш брат! Але в жодному разі не торкайтеся жодного з чотирьох мушкетерів, або, чорт забирай...»

- Милий друже, - відповів спокійно Атос, - я хотів би переконати вас в одній-єдиній речі, а саме в тому, що я хочу, щоб мене заарештували, і що я найбільше дорожу цим арештом.

Д'Артаньян знизав плечима.

- Так, це так, - продовжував Атос. - Якби ви відпустили мене, я б добровільно з'явився до в'язниці. Я хочу довести цьому молодикові, засліпленому блиском своєї корони, я хочу довести йому, що він може бути першим серед людей тільки за тієї умови, що буде найвеликодушнішим і наймудрішим із них. Він накладає на мене покарання, відправляє до в'язниці, він прирікає мене на тортури, ну що ж! Він зловживає своєю владою, і я хочу змусити його дізнатися, що таке докори сумління, доки господь не явить йому, що таке відплата.

- Друже мій, - відповів на ці слова д'Артаньян, - я надто добре знаю, що якщо ви сказали «ні», значить - ні. Я більше не наполягаю. Ви хочете їхати в Бастилію?

- Так, хочу.

- Поїдемо! У Бастилію! - крикнув д'Артаньян кучеру.

І, відкинувшись на подушки карети, він став люто кусати вус, що завжди означало, як було відомо Атосу, що він уже ухвалив рішення або воно в ньому тільки народжується. У кареті, яка продовжувала рівномірно котитися, не прискорюючи і не сповільнюючи руху, запанувало мовчання. Атос узяв мушкетера за руку і запитав:

- Ви сердитеся на мене, д'Артаньян?

- Я? Чого ж мені сердитися? Усе, що ви робите з героїзму, я зробив би з упертості.

- Але ви згодні зі мною, ви згодні, що бог помститься за мене, хіба не так, д'Артаньян?

- І я знаю людей на землі, які охоче йому в цьому допоможуть, - додав капітан мушкетерів.

CCII. Три співтрапезники, вкрай вражені тією обставиною, що зійшлися разом за вечерею

Карета підкотила до перших воріт Бастилії. Вартовий велів кучеру зупинити коней, але кількох слів д'Ар-таньяна було достатньо, щоб її пропустили у фортецю.

І поки їхали широкою склепінчастою галереєю, що вела у двір коменданта, д'Артаньян, рисячі очі якого бачили рішуче все, і навіть крізь стіни, несподівано скрикнув:

- Що я бачу, однак!

- Що ж ви бачите, друже мій? - незворушно запитав Атос.

- Подивіться в тому напрямку.

- У двір?

- Так, і скоріше.

- Ну що ж, там карета, і в ній привезли, треба думати, такого ж нещасного арештанта, як я.

- Це було б надзвичайно кумедно.

- Ви говорите загадками, дорогий друже.

- Поспішайте поглянути ще раз, щоб побачити, хто вийде з цієї карети.

Саме в цю мить другий вартовий знову зупинив д'Артаньяна, і, поки виконували формальності, Атос мав змогу розгледіти на відстані ста кроків людину, на яку йому вказував капітан мушкетерів.

Ця людина виходила з карети біля самих дверей управління коменданта.

- Ну, - квапив д'Артаньян, - ви його бачите?

- Так, це людина в сірій сукні.

- Що ж ви скажете з цього приводу?

- Те, що я знаю про нього, не надто вже й багато; повторюю, це людина в сірій сукні, яка покидає в цю хвилину карету, ось і все.

- Я готовий битися об заклад! Це - він.

- Хто ж?

- Араміс.

- Араміса заарештовано? Немислимо!

- Я зовсім не стверджую, що його заарештовано; адже він один, ніхто не супроводжує його, і до того ж він приїхав на своїх конях.

- У такому разі що він тут робить?

- О, він коротко знайомий з паном Безмо, комендантом Бастилії, - сказав д'Артаньян, і в тоні його відчулася досада. - Чорт забирай, ми приїхали в самий час.

- Чому?

- Щоб зустрітися з ним.

- Щодо мене, то я дуже шкодую про це. По-перше, тому, що Араміс засмутиться, побачивши мене за таких обставин, і, по-друге, його засмутить, що ми побачили його тут.

- Ваше міркування бездоганне.

- На жаль, коли зустрічаєшся з ким-небудь у цій фортеці, відступити неможливо, скільки б ти не бажав уникнути побачення.

- Послухайте, Атосе, мені спала на думку думка: потрібно позбавити Араміса від прикрості, про яку ви щойно говорили.

- Але як це зробити?

- Я вам зараз розповім... а втім, дозвольте мені пояснити йому наше відвідування фортеці на мій власний лад; я аж ніяк не спонукаю вас брехати, для вас це було б нездійсненно.

- Але що ж я повинен зробити?

- Знаєте що, я буду брехати за двох; з характером і звичками уродженця Гасконі це не так уже й важко.

Атос розсміявся. Карета зупинилася біля того ж під'їзду, де й карета, що доставила Араміса, тобто, як ми вже зазначили, біля порога управління коменданта.

- Отже, вирішено? - напівголосно запитав д'Артаньян, звертаючись до Атоса.

Атос висловив свою згоду кивком голови. Вони почали підніматися сходами. Якщо когось здивує, що д'Артаньян і Атос з такою легкістю проникли в Бастилію, то ми порадимо такому читачеві пригадати, що під час в'їзду, тобто біля кріпосної брами, яку ретельніше за всіх охороняють, д'Артаньян сказав вартовому, що привіз державного злочинця, тоді як біля третіх воріт, тобто вже на внутрішньому подвір'ї фортеці, він обмежився тим, що недбало кинув: «До пана Безмо».

І вартовий негайно ж пропустив їх до Безмо. За кілька хвилин вони опинилися в комендантській їдальні, і першим, хто потрапив на очі д'Артаньяну, був Араміс, який сидів поруч із Безмо і чекав обіду, ласий запах якого поширювався по всій квартирі.

Якщо д'Артаньян удавав, що здивований цією зустріччю, то Арамісу не було потреби зображати здивування: воно було щирим. Побачивши обох друзів, він здригнувся і виразно видав своє хвилювання.

Атос і д'Артаньян тим часом почали, як ні в чому не бувало, вітатися з господарем і Арамісом, і Безмо, здивований і спантеличений присутністю цих трьох гостей, почав всіляко обходитися з ними.

- З якої нагоди? - запитав Араміс.

- З тим самим питанням і ми звертаємося до вас, - відповів йому д'Артаньян.

- Чи не сідаємо ми всі троє до в'язниці? - вигукнув Араміс нарочито весело.

- Так, так! - зауважив д'Артаньян. - Від цих стін і справді до біса тхне в'язницею. Пане Безмо, ви, зрозуміло, пам'ятаєте, що запрошували мене обідати?

- Я?! - вигукнув вражений Безмо.

- Чорт забирай! Та ви, ніяк, з хмар звалилися! Невже ви встигли забути про своє запрошення?

Безмо зблід, почервонів, глянув на Араміса, який, своєю чергою, дивився на нього впритул, і закінчив тим, що пробурмотів:

- Звісно, я просто в захваті... але... чесне слово... я абсолютно не пам'ятаю... Ах, до чого ж у мене слабка пам'ять!

- Але я, здається, винен перед вами, - сказав д'Артаньян з удаваним роздратуванням у голосі.

- Винні! Але в чому ж?

- У тому, що згадав про ваше запрошення пообідати. Хіба не так?

Безмо кинувся до нього і квапливо заговорив:

- Не ображайтеся, дорогий капітане. У мене найгірша голова в усьому королівстві. Заберіть у мене моїх голубів і мій голубник - і я не вартий найостаннішого новобранця.

- Нарешті ви, здається, почали згадувати, - промовив зарозуміло д'Артаньян.

- Так, так, - відповів нерішуче комендант, - згадую.

- Це було у короля. Ви мені сказали - не знаю вже що - про ваші рахунки з панами Лув'єром і Трамбле*.

- Так, так, звичайно.

- І про благовоління до вас пана д'Ербле.

- А! - вигукнув Араміс, спрямувавши пильний погляд прямо в очі нещасного коменданта. - А тим часом ви скаржилися на свою пам'ять, пане де Безмо.

Безмо перебив мушкетера:

- Ну як же! Звичайно, ви маєте рацію. Я наче зараз бачу себе разом із вами біля короля. Тисяча вибачень! Але зауважте, дорогий пане д'Артаньян, і в цей час, і в будь-який інший, запрошений або непроханий, ви в моєму домі - хазяїн, ви і пан д'Ербле, ваш друг, - сказав він, повернувшись до єпископа, - і ви, пане, - із поклоном додав він, звертаючись до Атоса.

- Я так завжди і вважав, - відповів д'Артаньян. - Ось чому я і приїхав. Будучи цього вечора вільним від служби в королівському палаці, я вирішив заїхати до вас запросто і дорогою зустрівся з графом.

Атос поклонився.

- Граф, який щойно відвідав його величність, вручив мені наказ, що вимагає термінового виконання. Ми були зовсім близько від вас. Я вирішив усе ж таки побачитися з вами, хоча б лише для того, щоб потиснути вам руку і представити вам графа, про якого ви з такою похвалою відгукувалися в короля того самого вечора, коли...

- Прекрасно, прекрасно! Граф де Ла Фер, чи не так?

- Він самий.

- Ласкаво просимо, графе.

- І він залишиться з нами обідати. А я, бідний гончак, я повинен мчати у справах служби. Які ж ви щасливі смертні, ви, але не я! - додав д'Артаньян, зітхаючи з такою силою, з якою міг би зітхнути хіба тільки Портос.

- Отже, ви їдете? - вигукнули в один голос Араміс і Безмо, яких обрадувала приємна несподіванка.

Це не вислизнуло від д'Артаньяна.

- Я залишаю замість себе благородного і люб'язного співтрапезника, - закінчив д'Артаньян.

І він злегка торкнувся плеча Атоса, якого також здивувало раптове рішення д'Артаньяна і який не зміг приховати здивування. Це, своєю чергою, помітив Араміс, але не Безмо, бо останній не вирізнявся такою догадливістю, як троє друзів.

- Отже, ми позбавляємося вашого товариства, - знову заговорив комендант.

- Я відлучуся на годину або, щонайбільше, півтори. До десерту я знову буду у вас.

- У такому разі ми почекаємо, - пообіцяв Безмо.

- Не треба, прошу вас. Ви поставите мене у вкрай незручне становище.

- Але ви все ж таки повернетеся? - запитав Атос із сумнівом у голосі.

- Зрозуміло, - сказав д'Артаньян, багатозначно потискаючи йому на прощання руку.

І він ледь чутно додав:

- Чекайте на мене, Атосе, будьте невимушеними і, заради бога, не говоріть про справу, яка привела нас із вами в Бастилію.

Нове рукостискання підтвердило графу, що він має бути мовчазним і непроникним.

Безмо провів д'Артаньяна до самих дверей.

Араміс, вирішивши змусити Атоса заговорити, обсипав його купою люб'язностей, але всяка чеснота Атоса була чеснотою вищої марки. Якби знадобилося, він міг би зрівнятися в красномовстві з найкращими ораторами у світі; але за нагоди він вважав за краще б швидше померти, ніж вимовити хоч один-єдиний склад.

Д'Артаньян поїхав. Не минуло й десяти хвилин, як троє співтрапезників, що залишилися, сіли за стіл, що ломився від найрозкішніших страв. Різноманітні печені, закуски, соління, нескінченні вина змінювали одна одну на цьому столі, оплачуваному королівською скарбницею з такою безприкладною щедрістю, що Кольбер міг би легко урізати дві третини витрат, і ніхто в Бастилії від цього не охлякнув би.

Тільки Безмо їв і пив собі на втіху. Араміс ні від чого не відмовлявся; він відвідував усього потроху. Щодо Атоса, то після супу і трьох необтяжливих страв він більше ні до чого не торкався.

Розмова була такою, якою може бути розмова між трьома співрозмовниками настільки різного душевного складу, з такими несхожими думками і турботами.

Араміс знову і знову повертався до питання про те, з якої дивної випадковості Атос залишився в Безмо, коли д'Артаньяна там не було, і чому тут не було д'Артаньяна, якщо залишався Атос. Атос осягнув розум Араміса до тонкощів; він знав, що той вічно щось влаштовує й затіває, вічно плете мережі якихось інтриг; роздивившись добряче свого давнього друга, він зрозумів, що й цього разу Араміс захоплений вельми важливими планами. Слідом за ним і Атос заглибився в роздуми про себе і не раз сам себе запитував, чому д'Артаньян так несподівано і поспішно покинув Бастилію, залишивши там привезеного ним ув'язненого, без дотримання необхідних формальностей.

Але не на цих дійових особах повісті зупинимо ми нашу увагу. Ми залишимо їх за столом, перед залишками каплунів, дичини і риби, понівечених ножем дбайливого Безмо. Ми

вирушимо слідами д'Артаньяна, який, схопившись у ту саму карету, що привезла його разом з Атосом, крикнув у саме вухо візнику:

- До короля, і нехай бруківка запалає під нами!

CCIII. Про те, що відбувалося в Луврі, поки вечеряли в Бастилії

Як ми бачили в одному з попередніх розділів, де Сент-Еньян виконав доручення, яке король дав йому до Лава-льєра, але, незважаючи на все своє красномовство, він не міг переконати юну дівчину в тому, що в особі короля в неї досить могутній захисник і що вона не потребує більше ні чиєїсь допомоги.

За перших же слів королівського фаворита, який повідомив про розкриття її таємниці, Луїза вибухнула риданнями і віддалася своєму горю, яке король визнав би образливим для себе, якби міг спостерігати за ним хоча б куточком ока. Де Сент-Еньян, виконуючи обов'язки посла, образився за свого пана і повернувся до нього зі звітом про все, що бачив і чув. Тут-то ми і знаходимо його у великому хвилюванні перед ще більш схвильованим королем.

- Але що ж вона нарешті вирішила? - запитав Людовік. - Що ж вона вирішила? Чи побачу я її принаймні до вечері? Чи прийде вона, чи мені самому треба вирушити до неї?

- Мені здається, государе, що якщо ваша величність бажаєте побачитися з нею, вам доведеться зробити не тільки перший крок у напрямку до неї, а й виконати весь шлях.

- Нічого для мене! Виходить, що цей Бражелон їй дуже і дуже до душі? - пробурмотів Людовик XIV крізь зуби.

- О, ваша величність, цього бути не може; мадемуазель де Лавальєр любить вас, любить усім серцем. Адже ви знаєте, що Бражелон належить до тієї суворої породи людей, які розігрують із себе римських героїв.

Король усміхнувся. Він знав, що це означає, - адже він щойно розлучився з Атосом.

- Що ж стосується мадемуазель де Лавальєр, то її виховали на половині принцеси-вдовиці, тобто усамітнено і в строгості. Наречений і наречена обмінялися клятвами перед місяцем і зірками, і тепер, государю, щоб зруйнувати цей союз, потрібен сам диявол.

Де Сент-Еньян сподівався розвеселити короля, але домігся протилежного - посмішка Людовика змінилася повною

серйозністю. Він уже відчув те, про що Атос говорив д'Артаньяну: каяття. Він думав про те, що молоді люди кохали одне одного і присягнулися у вірності; що один з них дотримав свого слова, а інша - занадто чесна і нехитра, щоб не мучитися через свою зраду.

І разом із каяттям серце короля вкололи ревнощі. Він не вимовив більше жодного слова, і замість того, щоб вирушити до матері, до королеви або до принцеси і трохи розважитися та посмішити дам, як він сам говорив про це, він опустився в широке крісло, сидячи в якому його найясніший батько, Людовік XIII, нудьгував разом із Барада і Сен-Маром* протягом стількох днів.

Де Сент-Еньян зрозумів, що розвеселити короля зараз неможливо. Він зважився на крайній захід і вимовив ім'я Луїзи. Король підняв голову.

- Як ваша величність планує провести вечір? Чи треба попередити мадемуазель де Лавальєр?

- Чорт забирай! Вона попереджена, як мені здається.

- Чи влаштуємо ми прогулянку?

- Ми щойно повернулися з прогулянки, - відповів король.

- Що ж ми будемо робити, ваша величність?

- Мріяти, де Сент-Еньян, мріяти кожен про своє. Коли мадемуазель де Лавальєр достатньо оплакає те, що вона оплакує (у серці короля все ще говорило каяття), тоді, можливо, вона зволить подати нам звістку про себе.

- Ах, ваша величносте, як можете ви так невірно судити про настільки віддане серце?

Король почервонів від досади, ревнощі почали мучити його. Де Сент-Еньян розумів, що становище ускладнюється, як раптом розсунулися складки портьєри. Король кинувся до дверей; перша його думка була, що принесли записку від Ла-Вальєр. Але замість посланця любові він побачив капітана мушкетерів, який мовчки застиг на порозі.

- Пане д'Артаньян! - сказав він. - Це ви!.. Ну як?

Д'Артаньян подивився на де Сент-Еньяна. Очі короля спрямувалися в той самий бік, що й очі його капітана. Ці погляди були б зрозумілі для будь-кого, тим більше вони були зрозумілі де Сент-Еньяну. Придворний поклонився і вийшов. Король і д'Артаньян залишилися наодинці.

- Отже, це зроблено? - почав король.

- Так, ваша величність, - серйозним тоном відповів капітан мушкетерів, - зроблено.

Король замовк, він не знаходив потрібних слів. Однак гордість не дозволяла йому зупинитися на сказаному. Якщо

король ухвалив рішення, навіть несправедливе, йому треба довести будь-кому, хто був присутній при тому, як це рішення ухвалювали, і особливо собі самому, що він мав рацію, ухвалюючи його. Для цього існує лише один безвідмовно діючий засіб, а саме - придумати провину для своєї жертви.

Людовик, вихований Мазаріні та Анною Австрійською, володів ремеслом короля краще за будь-якого іншого монарха. Він і цього разу постарався надати докази цього. Після нетривалого мовчання, під час якого він обмірковував про себе все те, що ми щойно виклали, він недбало кинув:

- Що сказав граф?

- Нічого, ваша величність.

- Не дав же він заарештувати себе мовчки?

- Він сказав, що був готовий до цього, ваша величність.

Король підняв голову і гордовито вимовив:

- Вважаю, що граф де Ла Фер перестав розігрувати із себе бунтаря?

- Насамперед, ваша величність, кого ви називаєте бунтарем? - спокійно запитав мушкетер. - Хіба в очах короля той, хто не тільки дає себе замкнути в Бастилію, але ще й чинить опір тим, хто не хоче везти його в цю фортецю, бунтар?

- Тим, хто не хоче везти його у фортецю? - вигукнув король. - Капітане, що я чую? Ви з глузду з'їхали, чи що?

- Не думаю, ваша величність.

- Ви говорите про людей, які не хотіли заарештувати графа де Ла Фер?..

- Так, ваша величність.

- Але хто ці люди?

- Очевидно, ті, на кого ваша величність поклала це доручення, - сказав мушкетер.

- Але ж його було покладено мною на вас, капітане! - закричав король.

- Так, ваша величність, на мене.

- І ви кажете, що, незважаючи на мій наказ, ви мали намір не брати під арешт людину, яка мене образила?

- Саме так, ваша величність.

- О!

- Ба більше, я запропонував графу сісти на коня, якого велів приготувати йому біля застави Конференс.

- З якою метою ви приготували коня?

- Для того, ваша величність, щоб граф де Ла Фер міг доїхати до Гавра, а звідти перебратися в Англію.

- У такому разі ви мені зрадили, пане! - вигукнув король у пориві неприборканої люті.

- Так, государю!

На слова, вимовлені таким тоном, відповідати було нічого. Король зустрів настільки завзятий опір, що він вразив його.

- Чи була у вас підстава поводитися таким чином, пане д'Артаньян? - велично запитав Людовик.

- Я ніколи не дію без підстав, ваша величність.

- Але цією підставою не була дружба, єдине, що могло б вибачити вас, єдине, що могло б мати хоч якусь вагу, адже ваше становище в цій справі було винятково сприятливим. Вирішувати було надано вам.

- Мені, ваша величність?

- Хіба ви не мали вибору - заарештувати графа де Ла Фер або відмовитися від цього доручення?

- Так, ваша величність, але...

- Але що? - нетерпляче перебив д'Артаньяна король.

- Ви попередили мене, ваша величність, що якщо я не заарештую його, то його заарештує начальник охорони.

- Хіба я не спростив для вас цю справу? Адже я не примушував вас брати під арешт вашого друга графа.

- Для мене спростили, для мого друга - ні.

- Чому?

- Тому що він був би все одно заарештований або мною, або начальником вашої охорони.

- Ось яка ваша відданість, пане!.. Відданість, яка міркує, яка дозволяє собі вибирати? Пане, ви не солдат!

- Я чекаю, щоб ваша величність зволили сказати, хто ж я.

- Ви - фрондер.

- А оскільки Фронди більше не існує, то хто ж я все-таки, государ...

- Але якщо те, що ви говорите, - правда...

- Я завжди кажу тільки правду.

- Для чого ж ви з'явилися сюди? Я хочу знати про це!

- Я прийшов сказати королю: государ, граф де Ла Фер у Бастилії...

- Але до цього ви, виявляється, непричетні.

- Це вірно. Але якщо він там, усе ж важливо, щоб ваша величність була про це поінформована.

- Пане д'Артаньян, ви виявляєте неповагу до свого короля.

- Ваша величність...

- Пане д'Артаньян, попереджаю вас, ви зловживаєте терпінням свого короля.

- Навпаки, ваша величність.

- Що це означає - навпроти?

- Я з'явився сюди, щоб ви наказали заарештувати і мене.

- Заарештувати вас?

- Звичайно. Мій друг нудьгуватиме у в'язниці, і я прийшов просити вашу величність про дозвіл скласти йому компанію. Нехай ваша величність скаже своє слово, і я сам себе заарештую, ручаюся, що для цього начальник охорони аж ніяк не знадобиться.

Король кинувся до письмового столу і схопив перо, щоб написати наказ про ув'язнення д'Артаньяна в Бастилії.

- Майте на увазі, пане, що це навіки! - вигукнув він загрозливим тоном.

- Ще б пак, - сказав у відповідь мушкетер, - після такого похвального вчинку ви, зрозуміло, не наважитеся подивитися мені в очі.

Король різко відкинув перо:

- Йдіть геть! Ідіть негайно!

- О ні, я залишуся, з вашого дозволу, государю!

- Що це означає?

- Ваша величність, я прийшов спокійно переговорити з королем; на нещастя, король розлютився, але я скажу королю все, що вважаю своїм обов'язком сказати йому.

- У відставку, пане, у відставку! - вигукнув король.

- Ви знаєте, ваша величносте, що мене не лякає відставка; адже в Блуа, того самого дня, коли ви відмовили королю Карлу в мільйоні, який дав йому після цього мій друг де Ла Фер, я вже звертався до вашої величності з проханням про відставку.

- Добре; кажіть, і коротше!

- Ні, ваша величність, зараз мова піде не про відставку. Ви взяли перо, щоб відправити мене в Бастилію; чому ви змінюєте ваше рішення?

- Д'Артаньян! Гасконська голова! Хто ж із нас король - ви чи я?

- На жаль, ваша величність, ви.

- Що означає ваше «на нещастя»?

- Так, государе, на жаль, бо, якби королем був я...

- Якби королем були ви, ви б схвалили бунт шевальє д'Артаньяна, чи не так?

- Зрозуміло.

- Справді? - І король знизав плечима.

- І я сказав би своєму капітанові мушкетерів, - продовжував д'Артаньян, - я сказав би йому, дивлячись на нього людськими очима, а не палаючими вугіллям: «Пане д'Артаньян, я забув про те, що я - король. Я спустився з трону, щоб образити дворянина».

- Пане, невже ви думаєте, що, перевершуючи свого друга в зухвалості, ви применшуєте тим самим його провину?

- О, ваша величність, я піду набагато далі за нього, і в цьому винні ви самі. Я скажу вам те, чого не сказав би цей наіделікатний із людей, государ; ви прирекли на заклання його сина, і він захищав свого сина; ви прирекли на заклання і його самого; він говорив із вами в ім'я честі, релігії та чесноти, але ви відштовхнули його, прогнали, посадили у в'язницю. Я буду різкішим, ніж він, і скажу вам: вибирайте, ваша величність! Чи хочете ви мати біля себе друзів або лакеїв; воїнів або шаркунів, що відважують поклони? Шляхетних людей чи паяців? Чи хочете ви, щоб вам служили або щоб гнули перед вами шию? Чи хочете ви, щоб вас любили або щоб боялися? Якщо ви віддаєте перевагу ницості, інтригам, боягузтву, то прямо скажіть про це, ваша величність; ми підемо геть, ми, єдині залишки минувшини, я скажу більше - єдині живі приклади звитяги колишнього часу, ми, які служили й перевершили, можливо, у мужності та заслугах людей, які здобули славу в нащадках. Вибирайте, ваша величність, не зволікайте з вибором. Оберігайте справжніх дворян, які ще залишилися при вас, а придворних у вас буде більш ніж достатньо. Покваптеся ж і відправте мене в Бастилію разом із моїм старовинним і випробуваним другом. Бо якщо ви не зуміли вислухати графа де Ла Фер, тобто наймудріший і найблагороднішій голос дворянської честі, якщо ви не бажаєте прислухатися до того, що говорить д'Артаньян, тобто найбільш відвертого й брутального голосу щирості та прямодушності, то ви нікуди не годитесь як король, а завтра станете жалюгідним у своєму безсиллі королем. Поганих королів ненавидять, жалюгідних королів проганяють. Ось що я скажу вам, ваша величність. Ви самі винні в тому, що штовхнули мене на ці слова.

Похолоділий і смертельно блідий король відкинувся в кріслі. Було очевидно, що блискавка, яка вдарила б біля його ніг, вразила б його менше; здавалося, що йому бракує повітря і він зараз задихнеться. Грубий голос щирості, про який говорив д'Артаньян, проник у його серце, немов клинок.

Д'Артаньян висловив усе, що мав висловити. Розуміючи гнів короля, він зняв із себе шпагу і, шанобливо підійшовши до Людовика XIV, поклав її перед ним на стіл. Але король гнівним жестом відкинув шпагу, яка впала на підлогу і відскочила до ніг д'Артаньяна.

І хоча мушкетер умів тримати себе в руках, як ніхто, цього разу він, своєю чергою, зблід і, тремтячи від обурення, вимовив:

- Король може піддати солдата опалі, може вигнати його, може засудити його на смерть, але, будь він хоч сто разів король, він не має права завдати йому тяжкої образи, піддавши безчестю його шпагу. Ніколи король Франції, государ, не відштовхував від себе з презирством шпагу такої людини, як я. Якщо ця шпага зганьблена - подумайте про це, ваша величносте, - у неї не може бути інших піхов, ніж ваше серце або моє. Я обираю своє, государе; дякуйте богу і моєму довготерпінню!

Потім, вихопивши шпагу, він вигукнув:

- Нехай моя кров впаде на вашу голову, ваша величність!

Стрімким жестом він приклав вістря шпаги до своїх грудей, оперши її ефес об підлогу. Але король ще стрімкішим рухом правої руки обійняв за шию славного мушкетера, схопившись лівою рукою за середину клинка, який він потім у повному мовчанні вклав у піхви.

Д'Артаньян, блідий, тремтячий і ще не оговтався від заціпеніння, допустив, щоб король зробив усе це. Тоді Людовик, пом'якшившись, повернувся до столу, взяв перо, накидав кілька рядків, підписався під ними і простягнув д'Артаньян написаний ним папір.

- Що це, ваша величність? - запитав капітан.

- Наказ пану д'Артаньяну негайно звільнити графа де Ла Фер.

Д'Артаньян схопив королівську руку і закарбував на ній поцілунок; потім, склавши наказ, він запхав його за борт своєї шкіряної куртки і вийшов. Ні король, ні капітан не вимовили при цьому ні слова.

- О, людське серце! О, компас монархів! - прошепотів, залишившись наодинці, Людовик. - Коли ж я навчуся читати в твоїх потаємних вигинах так, немов переді мною лежить відкрита книга! Ні, я не поганий король, я не жалюгідний король, але я просто суща дитина!

CCIV. Політичні суперники

Д'Артаньян, який обіцяв Безмо повернутися до десерту, дотримав свого слова. Тільки-но подали коньяки і лікери, що становили гордість комендантського льоху, як у коридорі почулося брязкіт шпор, і на порозі з'явився капітан мушкетерів.

Атос і Араміс чудово тонко вели гру, і все ж ні тому, ні іншому не вдалося проникнути в таємниці співрозмовника. Вони пили, їли, говорили про Бастилію, про останню поїздку до Фонтенбло, про свято, яке передбачав влаштувати у себе в Во Фуке. Розмова весь час не полишала загальних тем, і ніхто, крім Безмо, не торкнувся жодного разу нічого такого, що могло б становити особистий інтерес для присутніх.

Д'Артаньян влетів посеред загальної бесіди, все ще блідий і схвильований своїм побаченням із королем. Безмо поквапився присунути йому стілець. Д'Артаньян залпом осушив запропоновану йому комендантом повну склянку вина. Атос і Араміс помітили, що д'Артаньян сам не свій. Не помітив цього лише Безмо, який бачив у д'Артаньяні капітана мушкетерів його величності, і нічого більше, і намагався всіляко догодити йому. Належати до оточення короля означало, на погляд Безмо, мати необмежені права. Хоча Араміс і побачив хвилювання д'Артаньяна, вгадати причину його він все ж не міг. Тільки Атос вважав, що знає її. Повернення д'Артаньяна і особливо збуджений стан цієї завжди незворушної людини нібито говорили йому: «Я щойно звернувся до короля з проханням, і король відмовив мені в ньому». Переконаний у правильності своєї здогадки, Атос усміхнувся, встав з-за столу і зробив знак д'Артаньяну нібито для того, щоб нагадати йому, що в них є й інші справи, окрім того, щоб вечеряти разом.

Д'Артаньян зрозумів Атоса і відповів йому також знаком. Араміс і Безмо, помітивши цей німий діалог, запитально подивилися на них. Атос, вирішивши, що настав час пояснити дійсний стан справ, вимовив із люб'язною посмішкою:

- Істина, панове, полягає в тому, що ви, Араміс, щойно вечеряли в товаристві державного злочинця, який до того ж є вашим в'язнем, пане де Безмо.

У Безмо вирвався вигук, що виражав і здивування, і водночас радість. Добрий Безмо пишався своєю в'язницею. Не кажучи вже про вигоди, які приносили йому ув'язнені, він був тим щасливішим, що більше їх було і що більш знатними вони були, то більшою гордістю він переймався.

Щодо Араміса, то, прийнявши належний обставинам вигляд, він сказав:

- Дорогий Атос, вибачте мені, але я був, можна сказати, переконаний, що сталося саме те, що і справді має місце. Якась витівка Рауля або мадемуазель Лава-льєр, хіба не так?

- На жаль! - зітхнув Безмо.

- І ви, - продовжував Араміс, - ви, як справжній вельможа і дворянин, забувши про те, що в наш час існують тільки

придворні, вирушили до короля і виклали йому все те, що думаєте про його поведінку?

- Ви вгадали, друже мій.

- Отже, - почав Безмо, тремтячи при думці про те, що він дружньо повечеряв із людиною, яка накликала на себе немилість його величності, - таким чином, графе...

- Таким чином, дорогий комендантe, - сказав Атос, - мій друг, пан д'Артаньян, передасть вам папір, що висовується з-за борта його шкіряної куртки і є, звісно, нічим іншим, як наказом про моє ув'язнення.

Безмо звичним жестом простягнув руку.

Д'Артаньян і справді витягнув з-за пазухи обидва королівські накази, один із них він простягнув коменданту. Безмо розгорнув папір і напівголосно почав читати його, поглядаючи поверх нього на Атоса і зупиняючись час від часу:

- «Наказ утримувати в моїй фортеці Бастилії...» Дуже добре... «у моїй фортеці Бастилії... пана графа де Ла Фер». Ах, пане, яка сумна честь для мене утримувати вас у Бастилії!

- У вас буде терплячий і невибагливий в'язень, пане, - запевнив Атос своїм ласкавим і спокійним голосом.

- І такий, що не пробуде у вас і місяця, дорогий комендантe, - продовжував Араміс, тоді як Безмо, тримаючи перед собою наказ, переписував у тюремну відомість королівську волю.

- І дня не пробуде, або, точніше, ночі, - підсумував Д'Артаньян, пред'являючи другий наказ короля, - бо тепер, дорогий пане де Безмо, вам доведеться переписати також і цей папір і негайно звільнити графа.

- Ах! - вигукнув Араміс. - Ви позбавляєте мене клопоту, дорогий д'Артаньян.

І він із багатозначним виглядом потиснув руку спершу мушкетеру, потім - Атосу.

- Як! - здивовано запитав Атос. - Король мені повертає свободу?

- Читайте, дорогий друже, - сказав д'Артаньян.

Атос узяв наказ і прочитав.

- Так, - кивнув він, - ви маєте рацію.

- І вас це сердить? - усміхнувся д'Артаньян.

- О ні, навпаки! Я не бажаю зла королю, а найбільше зло, яке можна побажати королям, - це щоб вони творили несправедливість. Але вам це далося нелегко, хіба не так? Зізнайтеся ж, друже мій!

- Мені? Аж ніяк ні, - повернувся до нього мушкетер. - Король виконує будь-яке моє бажання.

Араміс подивився д'Артаньяну в обличчя і побачив, що це неправда. Щодо Безмо, то він не зводив очей із д'Артаньяна, у такому захваті він був від людини, яка змушує короля виконувати будь-яке своє бажання.

- Король посилає Атоса у вигнання? - запитав Араміс.

- Ні, про це не йшлося; король не вимовив цього слова, - сказав д'Артаньян. - Але я думаю, що графу й справді найкраще... якщо тільки він не збирається дякувати королю...

- Кажучи по правді, не збираюся, - гірко усміхнувся Атос.

- Так от, я вважаю, що графу найкраще піти на деякий час у свій замок, - продовжував д'Артаньян. - Утім, Атосе, говоріть, наполягайте. Якщо вам приємніше жити де-небудь в іншому місці, я впевнений, що доб'юся відповідного дозволу короля.

- Ні, дякую вам, дорогий д'Артаньян, - відповів Атос, - для мене немає нічого приємнішого, ніж повернутися до моєї самотності, під розлогі дерева на березі Луари; якщо господь найкращий цілитель душевних ран, то природа - найкращі ліки від них. Отже, пане, - звернувся Атос до Безмо, - я вільний?

- Так, графе, гадаю, що так; сподіваюся принаймні, - промовив комендант, крутячи в різні боки обидва папери, - за умови, звісно, що в пана д'Артаньяна не припасено ще одного наказу.

- Ні, дорогий пане Безмо, ні, - засміявся мушкетер, - вам слід триматися другого наказу, і на ньому ми з вами поставимо крапку.

- Ах, графе, - сказав Атосу Безмо, - та чи знаєте ви, чого ви втрачаєте? Я призначив би вам щоденне утримання в тридцять ліврів, як генералам; та що там! - п'ятдесят, як належить принцам, і ви б щодня вечеряли, як повечеряли сьогодні.

- Вже дозвольте мені, пане, віддати перевагу моєму скромному достатку.

Повернувшись потім до д'Артаньяна, Атос вимовив:

- Пора, друже мій.

- Пора, - підтвердив д'Артаньян.

- Чи не доставите ви мені радості бути моїм супутником, дорогий друже? - запитав д'Артаньяна Атос.

- Лише до воріт: досягнувши їх, я скажу вам те саме, що сказав королю: «Я при виконанні службових обов'язків».

- А ви, дорогий Араміс, - сказав, посміхаючись, Атос, - чи можу я розраховувати на вас як на супутника: адже Ла Фер дорогою до Ванна.

- У мене цього вечора, - відповів прелат, - побачення в Парижі, і я не можу нехтувати цим побаченням, не завдавши серйозної шкоди дуже важливим справам.

- Тоді, дорогий друже, дозвольте укласти вас в обійми і піти. Пане де Безмо, дякую вам за вашу люб'язність і особливо за страви, якими ви пригощаєте бастильських в'язнів і з якими мене познайомили.

Обійнявши Араміса і потиснувши руку Безмо, вислухавши від того й від іншого побажання щасливо доїхати, Атос із д'Артаньяном відкланялися і пішли.

Розповімо тепер про те, що сталося в будинку Атоса і Рауля де Бражелона в той самий час, коли в Бастилії розігрувалася розв'язка сцени, початок якої ми спостерігали в королівському палаці.

Як ми бачили, Грімо супроводжував свого пана до Парижа і, як ми сказали вище, був присутній під час від'їзду Атоса; він бачив, як д'Артаньян покусував вус, він бачив, як його пан сів у карету; придивившись до обличчя того та іншого й знаючи ці обличчя досить тривалий час, він зрозумів, незважаючи на їхню зовнішню незворушність, що сталося щось важливе.

Після від'їзду Атоса він почав розмірковувати. Він згадав, як дивно Атос попрощався з ним, згадав про те збентеження, яке він помітив у хазяїні, людині з такими чіткими думками і такою непохитною волею, збентеження, непримітне для всіх, але тільки не для нього. Він знав, що Атос не взяв із собою жодних речей, а тим часом у нього склалося враження, що він їде не на годину і навіть не на день. За тоном, яким, звертаючись до Грімо, Атос вимовив слово «прощавай», відчувалося, що він їде надовго.

Усе це спало на думку Грімо одночасно з почуттям глибокої прихильності до Атоса, яке нахлинуло на нього, з тим жахом перед порожнечею і самотністю, що постійно займають уяву тих, хто кохає; коротше кажучи, усі ці думки й відчуття занепали чесному Грімо в смуток і посіяли в ньому тривогу.

Не знайшовши, однак, жодних вказівок, які могли б спрямувати його, не помітивши й не виявивши нічого, що могло б зміцнити в ньому сумніви, Грімо віддався своїй уяві та почав будувати здогади щодо того, що трапилося з його паном. Адже уява - це притулок або, точніше, покарання для сердець, сповнених прихильності. І справді ніколи ще не траплялося, щоб людина з прив'язливим серцем уявляла собі свого друга щасливим або веселим. І ніколи голуб, який пустився в політ, не навіює голубові, який залишився на місці, нічого, окрім страху перед долею, що чекає на нього.

Отже, Грімо перейшов від тривоги до страху. Він відновив у пам'яті послідовність перебігу подій: лист д'Артаньяна до Атоса, лист, що так засмутив Атоса, потім відвідини Атоса

Раулем, відвідини, після яких Атос зажадав своїх орденів і придворної сукні; потім побачення з королем, побачення, після якого Атос повернувся додому в такому похмурому настрої, далі пояснення батька із сином, пояснення, після якого Атос із таким сумом обійняв Рауля, а Рауль із таким сумом пішов до себе; нарешті, поява д'Артаньяна, що пощипує вуса, після чого граф де Ла Фер поїхав разом із д'Артаньяном у кареті. Усе це в сукупності являло собою драму в п'ять актів, досить ясну і прозору навіть для менш досвідчених і тонких психологів, ніж Грімо.

І Грімо вдався до рішучих засобів. Він почав перетрушувати придворну сукню свого пана, щоб розшукати там лист д'Артаньяна. Лист усе ще лежав у кишені, і він прочитав таке:

«Дорогий друже! Рауль зажадав від мене відомостей про поведінку мадемуазель де Лавальєр під час перебування нашого юного друга в Лондоні. Я бідний капітан мушкетерів, і вуха мої весь день набивають казарменими й альковними плітками. Якби я повідомив Раулю все, що думаю і що чув, бідний хлопчик не виніс би цього. До того ж я служу королю і не можу обговорювати його поведінку. Якщо серце велить вам діяти, дійте. Справа більшою мірою зачіпає вас, ніж мене, і до того ж вас майже стільки ж, скільки Рауля».

Грімо вирвав у себе півпрядки волосся. Він вирвав би більше, якби волосся в нього було хоч трішки густішим.

«Ось де, - сказав він собі, - потрібно шукати розгадку! Мадемуазель накоїла недобре. Те, що говорять про неї і короля, - суща правда. Нашого молодого пана обдурили. Він, напевно, провідав про це. Граф вирушив до короля і висловив йому начистоту все, що думає. Ах, боже мій, граф повернувся без шпаги!»

Від цього відкриття на лобі у відданого слуги виступив піт. Він більше не розмірковував: він насунув на голову капелюх і побіг до Рауля.

Після відходу Луїзи Рауль встиг приборкати в собі якщо не кохання, то страждання і, подумки озираючись на небезпечний шлях, на який заманили його безумство й обурення, відразу побачив свого батька в безсилій боротьбі з королем, боротьбі, розпочатій до того ж самим Атосом. У цей момент прозріння нещасний юнак пригадав таємничі знаки Атоса, несподіване відвідування д'Артаньяна, і його уяві

представилося те, чим закінчується всяке зіткнення між монархом і підданим.

«Д'Артаньян на чергуванні, отже, прикутий до свого посту, - думав Рауль, - і він не поїхав би до графа де Ла Фер заради задоволення побачитися з ним. Він вирушив у дорогу лише тому, що мав повідомити йому щось таке, чого він, Рауль, не знає. Це щось, за такого складного збігу обставин, приховувало в собі щонайменше загрозу, а можливо, і пряму небезпеку».

Рауль здригнувся при думці про те, що він поводився як запеклий егоїст, що забув про батька через своє нещасливе кохання, що шукав забуття в гіркій насолоді розпачу, тоді як йому слід було, мабуть, встати на захист Атоса й відбити удар, спрямований прямо в нього.

Ця думка змусила його стрепенутися. Він пристебнув до пояса шпагу і побіг до будинку батька. Дорогою він зіткнувся з Грімо, який з іншого кінця, але з тим самим запалом кинувся на пошуки істини. Вони обійнялися. Обидва вони опинилися в одній і тій самій точці параболи, описаної їхньою уявою.

- Грімо! - вигукнув Рауль.
- Пане Рауль! - вигукнув Грімо.
- Як граф?
- Ви його бачили?
- Ні, а де він?
- Я і сам розшукую його.
- А пан д'Артаньян?
- Поїхав із ним разом.
- Коли?
- Через десять хвилин після вас.
- Верхи?
- Ні, у кареті.
- Куди ж вони попрямували?
- Не знаю.
- Чи взяв батько із собою гроші?
- Ні.
- Шпагу?
- Ні.
- Гримо!
- Пане Рауль!
- Мені здається, що д'Артаньян приїхав...
- Щоб заарештувати графа, чи не так?
- Так, Грімо.
- Я готовий у цьому заприсягтися.
- Якою дорогою вони поїхали?

- Набережними.
- До Бастилії?
- Боже мій! Так!
- Поквапся! Біжимо!
- Біжимо!
- Але куди? - запитав пригнічений Рауль.
- Вирушимо спочатку до шевальє д'Артаньяна, можливо, ми що-небудь там і дізнаємося.
- Ні, якщо він приховав від мене правду, перебуваючи в батька, він і далі приховуватиме її. Підемо до... О господи, але я сьогодні остаточно збожеволів! Грімо!
- Що ще?
- Я забув про пана дю Валлона.
- Пане Портос?
- Який все ще чекає на мене. На жаль! Я тобі казав, що я остаточно збожеволів.
- Чекає на вас? Де ж?
- У Менших Братів у Венсенському лісі!
- Боже мій!.. На щастя, це недалеко від Бастилії.
- Швидше! Швидше!
- Пане, я велю осідлати коней.
- Так, друже мій, іди подбай про коней.

CCV. Портос прислухався до переконань, але суті справи все ж не зрозумів

Гідний Портос, вірний законам старовинного лицарства, вирішив дочекатися де Сент-Еньяна, поки не стемніє. Але оскільки де Сент-Еньян не міг прибути до місця зустрічі, оскільки Рауль забув попередити про це свого секунданта, і оскільки очікування затягувалося до нескінченності та ставало дедалі виснажливішим і виснажливішим, Портос наказав сторожеві, що стояв неподалік біля воріт, роздобути для нього кілька пляшок чималого вина та більше м'яса, щоб було принаймні чим розважитися, пропускаючи час від часу славний ковток разом зі славним шматком. І він дійшов уже до останньої крайності, тобто, кажучи інакше, до останніх шматочків, коли Рауль і Грімо, ганяючи щодуху коней, підскакали до нього.

Побачивши на дорозі двох вершників, Портос ні на мить не засумнівався, що це не хто інший, як противники. Він поспішно схопився з трави, на якій встиг зручно розташуватися, і почав розминати коліна і кисті рук.

«Ось що значить мати добрі бойові звички! Цей негідник усе ж посмів з'явитися. Якби я пішов звідси, він, не знайшовши тут нікого, отримав би безсумнівну перевагу перед нами», - думав Портос.

Випнувши груди, він прийняв найбільш войовничу зі своїх поз, продемонструвавши воістину атлетичну статуру. Але замість де Сент-Еньяна йому довелося зіткнутися з Раулем, який, відчайдушно кричачи і жестикулюючи, кинувся до нього.

- Ах, дорогий друже! Вибачте мене! До чого ж я нещасливий!

- Рауль! - здивувався Портос.

- Ви не сердитеся на мене? - вигукнув Рауль, обіймаючи Портоса.

- Я? За що?

- За те, що я забув про вас. Але я просто втратив голову.

- Що ж сталося?

- Якби ви знали, друже мій!

- Ви вбили його?

- Кого?

- Де Сент-Еньяна.

- На жаль! Тепер мені не до Сент-Еньяна!

- Що ще?

- Те, що граф де Ла Фер, мабуть, заарештований.

Портос зробив рух, який міг би перекинути кам'яну стіну.

- Заарештований?.. Ким?

- Д'Артаньяном.

- Немислимо! - вимовив Портос.

- І тим не менше це правда, - відповів Рауль.

Портос повернувся до Грімо нібито для того, щоб знайти в нього підтвердження. Грімо кивнув головою.

- Куди ж його відвезли?

- Імовірно, у Бастилію.

- Що навело вас на це припущення?

- Дорогою ми розпитували різних людей: одні бачили, як проїжджала карета, інші - як вона в'їхала у ворота Бастилії.

- О-хо-хо! - зітхнув Портос. І він зробив два кроки вбік.

- Яке рішення ви приймаєте? - запитав у нього Рауль.

- Я? Ніякого. Але я не бажаю, щоб Атос залишався в Бастилії.

Рауль підійшов до Портоса ближче.

- Чи знаєте ви, що арешт проведено за наказом самого короля?

Портос подивився на юнака; його погляд говорив: «А мені-то яке діло до цього?» Цей німий вигук здався Раулю настільки

красномовним, що він більше вже не звертався до Портоса із запитаннями. Він сів на коня. Портос за допомогою Грімо зробив те саме.

- Виробимо план дій, - сказав Рауль.

- Так, звісно, давайте-но виробимо наш план, - погодився Портос.

Рауль раптово зупинився.

- Що з вами? - запитав Портос. - Слабкість?

- Ні, безсилля! Не можемо ж ми втрьох узяти Бастилію.

- Ах, якби д'Артаньян був у нашій компанії, я б не відмовився від цього.

Рауль був у захваті від цієї героїчної - тому що вона була нескінченно наївною - віри у всемогутність д'Артаньяна. Ось вони, ці знамениті люди, які втрьох або вчотирьох нападали на цілі армії і брали в облогу замки! Налякавши смерть і переживши ціле століття, що лежало тепер у руїнах, ці люди були все ще сильнішими за наймічніших із молодих.

- Пане, - сказав Портосу Рауль, - ви мені навіяли думку, що нам необхідно побачити д'Артаньяна.

- Звичайно.

- Треба думати, що, відвівши мого батька у фортецю, він уже встиг повернутися до себе.

- Впораємося спочатку в Бастилії, - запропонував Грімо, який говорив мало, але слушно.

І вони поспішили до Бастилії. Через дивну випадковість - такі випадковості боги дарують лише людям із сильною волею - Грімо несподівано помітив карету, що в'їжджала на підйомний міст біля воріт Бастилії. Це був д'Артаньян, який повертався від короля.

Даремно Рауль пришпорив коня, розраховуючи наздогнати карету і побачити, хто в ній їде. Коні зупинилися по той бік масивних воріт, ворота зачинилися за ними, і кінь Рауля ткнувся мордою в мушкет вартового.

Рауль повернув назад, задоволений, що він все ж таки бачив карету, в якій і був, очевидно, доставлений його батько.

- Тепер карета в наших руках, - зауважив Грімо.

- Нам слід почекати, адже вона, безсумнівно, поїде назад, чи не так, друже мій? - сказав Рауль, звертаючись до Портоса.

- Якщо і д'Артаньяна не піддадуть арешту, - відповів Портос. - В іншому разі все втрачено.

Рауль нічого не відповів: можна було припустити все що завгодно. Він порадив Грімо поставити коней на маленькій вулиці Жан Босір, щоб не викликати підозр, тоді як сам став

підстерігати виїзд з Бастилії д'Артаньяна або тієї самої карети, яку він щойно бачив.

Це рішення виявилося правильним. Не минуло й двадцяти хвилин, як знову відчинилися ворота, і в них показалася карета. Раулю, однак, і цього разу не пощастило роздивитися тих, хто перебував у ній. Грімо, втім, присягався, що в ній було двоє і один із них - його пан. Портос поглядав то на Рауля, то на Грімо, сподіваючись зрозуміти їх.

- Зрозуміло, - сказав Грімо, - якщо граф у цій кареті, значить, його або відпускають на волю, або перевозять в іншу в'язницю.

- Зараз ми це дізнаємося; вся справа в тому, яку дорогу вони оберуть, - зауважив Портос.

- Якщо мого пана звільняють, то його повезуть додому, - промовив Грімо.

- Це правильно, - підтвердив Портос.

- Карета їде в іншому напрямку, - вказав Рауль.

І справді, карета в'їхала в передмістя Сент-Антуан.

- Поскачемо, - запропонував Портос. - Ми нападемо на карету і надамо Атосу можливість втекти разом із нами.

- Заколот! - прошепотів Рауль.

Портос знову подивився на Рауля, і цей другий його погляд був гідним доповненням до першого, спрямованого ним незадовго перед цим на Рауля і на Грімо з метою з'ясувати їхні наміри.

Через кілька миттєвостей троє вершників наздогнали карету; вони слідували за нею так близько, що дихання їхніх коней зволожувало її задню стінку.

Д'Артаньян, увага якого була незмінно насторожі, почув тупіт коней. У цей момент Рауль крикнув Портосу, щоб він обігнав карету і подивився, хто супроводжує Атоса. Портос дав шпори коню і опинився нарівні з каретою, але нічого не побачив, оскільки фіранки на її вікнах були опущені.

Гнів і нетерпіння охопили Рауля. Він тільки тепер усвідомив собі повною мірою, якою таємничістю оточували Атоса ті, хто його супроводжував, і зважився на крайні заходи.

Д'Артаньян, однак, упізнав Портоса. Через шкіряні фіранки він розгледів також Рауля. Про результати своїх спостережень він повідомив графу де Ла Фер. Але їм обом хотілося знати, чи підуть Портос і Рауль до кінця.

Так і сталося. Рауль із пістолетом у руці підскакав до головного коня і крикнув кучеру: «Стій!» Карета зупинилася. Портос зняв кучера з козел. Грімо вчепився за ручку на дверцятах карети.

Рауль відкрив обійми і закричав:

- Графе! Граф!

- Це ви, Раулю? - промовив Атос, сп'янілий радістю.

- Непогано! - додав, сміючись, д'Артаньян.

І обидва вони обійняли юнака і Портоса.

- Мій хоробрий Портос, мій відданий друг, - вигукнув Атос, - ви завжди тут як тут!

- Йому все ще двадцять років, - сказав д'Артаньян. - Браво, Портосе!

- Чорт забирай, - промовив дещо збентежений Портос, - але ж ми думали, що вас заарештовано.

- А тим часом, - перебив Атос, - справа йшла лише про прогулянку в кареті шевальє д'Артаньяна.

- Ми стежили за вами від самої Бастилії, - відповів Рауль, і в тоні його виразно відчувалися недовіра і докір.

- Куди ми їздили вечеряти до найдобрішого пана Безмо. Чи пам'ятаєте Безмо, Портосе?

- Звичайно, чудово пам'ятаю.

- І ми бачили там Араміса.

- У Бастилії?

- Так. За вечерею.

- Ах, - полегшено зітхнув Портос.

- Він просив передати вам тисячу привітів.

- Дякую.

- Куди ж їде пан граф? - запитав Грімо, якому його господар встиг уже подякувати вдячною посмішкою.

- Ми вирушаємо в Блуа, додому.

- Як? Прямо звідси? Без багажу?

- Так і їдемо. Я збирався просити Рауля, щоб він надіслав мої речі або привіз їх сам, якби побажав приїхати до мене.

- Якщо ніщо не утримує його більше в Парижі, - сказав д'Артаньян, подивившись на Рауля прямим і гострим, як сталевий клинок, поглядом, здатним так само, як клинок, спричиняти біль, адже він роз'ятрив рани юнака, - він вчинив би краще за все, поїхавши з вами, Атосе.

- Тепер мене ніщо не утримує в Парижі, - відповів Рауль.

- Отже, ми їдемо разом, - вирішив Атос.

- А пан д'Артаньян?

- О, я збирався проводити Атоса лише до застави; звідти ми повернемося разом із Портосом.

- Чудово, - відгукнувся Портос.

- Підіть сюди, сину мій, - промовив граф, ласкаво обіймаючи Рауля за шию і саджаючи його в карету. - Грімо, - продовжував граф, - ти не поспішаючи повернешся в Париж,

ведучи в поводу коня пана дю Валлона. Що ж стосується мене і Рауля, то ми пересядемо на верхових коней, надавши карету панам д'Артаньяну і дю Валлону, які повернуться в Париж. Приїхавши додому, ти збереш мої речі і разом із листами перешлеш їх у Блуа.

- Але коли ви приїдете знову до Парижа, - зауважив Рауль, розраховуючи спонукати графа висловитися, - ви залишитеся без білизни і всіх інших речей, і це буде надзвичайно незручно.

- Вважаю, Раулю, що я їду надовго. Останнє моє перебування тут не породжує в мені особливого бажання повертатися сюди, принаймні в найближчому майбутньому.

Рауль опустив голову і замовк.

Атос вийшов з карети і сів на коня, на якому приїхав Портос і який, мабуть, був немало втішений тим, що змінив свого вершника. Друзі обійнялися на прощання, потиснули один одному руки й обмінялися запевненнями у вічній дружбі. Портос обіцяв провести в Атоса, щойно матиме у своєму розпорядженні дозвілля, не менше місяця. Д'Артаньян також пообіцяв приїхати в Блуа, щойно отримає відпустку. Обійнявши Рауля востаннє, він шепнув йому:

- Я напишу тобі, мій дорогий.

Це було так багато для д'Артаньяна, який ніколи нікому не писав, що Рауль був зворушений до сліз. Він вирвався з обіймів мушкетера і поскакав.

Д'Артаньян сів у карету, де його чекав Портос.

- Ну й день, друже мій, - сказав він, звертаючись до Портоса.

- Так, так, - підтвердив Портос.

- Ви, мабуть, добряче втомилися?

- Не можна сказати, щоб дуже. Однак я ляжу раніше, щоб завтра бути свіжим і відпочившим.

- А дозвольте запитати, для чого?

- Для того, щоб закінчити розпочате мною сьогодні, я вважаю.

- Ви хвилюєте мене, друже мій. Я бачу, що ви чимось стривожені. Яку ж чортівню ви почали і що залишили незакінченим?

- Послухайте, адже Рауль так і не бився. Виходить, що битися доведеться мені.

- З ким? З його величністю королем?

- Як це з королем? - запитав вражений Портос.

- Ну так, звісно, моє велике дитя, з королем.

- Але, запевняю вас, - з паном де Сент-Еньяном.

- Ось що я маю намір сказати вам, Портосе. Оголивши шпагу проти цього дворянина, ви оголюєте шпагу проти самого короля.

- Що ви! - витріщив очі Портос. - І ви в цьому впевнені?

- Ще б пак!

- Як же залагодити в такому разі цю неприємну справу?

- Ми постараємося гарненько повечеряти з вами. Стіл капітана мушкетерів, як кажуть, непоганий. Ви побачите за вечерею красеня де Сент-Еньяна і вип'єте разом зі мною за його здоров'я.

- Я? - жахнувшись, вигукнув Портос.

- Як? Ви відмовляєтеся пити за здоров'я його величності?

- Але, чорт забирай, я не кажу про його величність короля, я кажу про пана де Сент-Еньяна!

- Повторюю вам, це - одне й те саме.

- Раз так... Ну що ж... - буркнув переможений Портос.

- Ви мене зрозуміли, дорогий мій?

- Ні, але тепер це не має значення.

- Це й справді не має значення, - сказав д'Артаньян. - Поїхали вечеряти, мій безцінний Портос.

CCVI. У товаристві пана де Безмо

Читач не забув, зрозуміло, що, покинувши Бастилію, д'Артаньян і граф де Ла Фер залишили там Араміса наодинці з Безмо.

Безмо не відчув, що після відходу двох із його гостей розмова помітно зів'яла. Він був переконаний, що чудові десертні вина Бастилії були достатнім стимулом, щоб змусити порядну людину розговоритися. Однак він погано знав його преосвященство єпископа, який ставав найбільш непроникним якраз за десертом. Щодо прелата, то він давно знав Безмо і розраховував тому на той самий засіб, який і Безмо вважав винятково дієвим.

Хоча бесіда співтрапезників і не переривалася, але насправді вона втратила будь-який інтерес. Говорив лише Безмо, і до того ж тільки про дивний арешт Атоса, арешт, за яким так скоро послідував наказ про звільнення.

Втім, Безмо не сумнівався, що обидва накази - і про арешт, і про звільнення - були власноруч написані королем.

Король же обтяжував себе писанням подібних наказів лише у виняткових випадках. Усе це було вельми цікаво і настільки ж загадково для Безмо, але оскільки все це було цілком зрозуміло для Араміса, то останній не надавав цій події такого значення, яке бачив у ній поважний комендант. До того ж Араміс рідко коли турбував себе без достатніх підстав, а він не встиг ще повідомити Безмо, заради чого він потурбував себе цього разу.

Отже, у той момент, коли Безмо дійшов до центрального пункту своїх міркувань, Араміс, раптово перервавши його, вимовив:

- Скажіть, дорогий пане де Безмо, невже у вас у Бастилії немає інших розваг, окрім тих, свідком яких мені довелося бути двічі чи тричі, коли я мав честь відвідати вас?

Це звернення було настільки несподіваним, що комендант зупинився на півслові, нагадуючи собою флюгер під час раптового пориву зміненого напряму вітру.

- Розваг? - перепитав комендант, вражений цим запитанням. - Але вони йдуть одна за одною, монсеньйор.

- Слава богу! А в чому вони полягають?

- О, у мене бувають найрізноманітніші розваги.

- Гості, напевно?

- Гості? Ні. Гості не часто відвідують Бастилію.

- Все ж таки це трапляється не так уже й рідко?

- Дуже рідко.

- Навіть якщо говорити про людей вашого суспільства?

- А що ви називаєте моїм товариством?.. Моїх в'язнів?

- О ні! Ваших в'язнів! Я знаю, що ви відвідуєте їх, але не думаю, щоб вони відповідали вам тим самим. Я кличу вашим товариством, дорогий пане де Безмо, товариство, членом якого ви є.

Безмо зупинив на Арамісі пильний погляд; потім, вирішивши, що підозра, яка промайнула в нього, абсолютно необґрунтована, він сказав:

- О, у мене тепер дуже невелике коло знайомих. Зізнаюся вам, дорогий пане д'Ербле, що квартира в Бастилії видається світським людям найчастіше похмурою і похмурою. Що стосується дам, то вони ніколи не приїжджають сюди без здригання, яке мені дуже нелегко побороти. І справді, як їм, бідолахам, не жахатися, побачивши ці величезні похмурі вежі, при думці, що в них замкнені нещасні в'язні і що ці нещасні в'язні...

У міру того як очі Безмо вдивлялися в безпристрасне обличчя Араміса, язик найдобрішого коменданта перевертався дедалі повільніше й повільніше і під кінець зовсім заціпенів.

- Ні, ви мене не зрозуміли, дорогий пане де Безмо; ні, не зрозуміли. Я не кажу про суспільство в широкому сенсі цього слова, я кажу про особливе суспільство, коротше, про суспільство, членом якого ви є.

Безмо ледь не впустив повну склянку мускату, яку він підніс було до губ і до якої вже зібрався прикластися.

- Складаюся, - пробурмотів він, - я складаюся членом товариства?

- Ну звісно, я говорю про товариство, у якому ви перебуваєте, - повторив Араміс із цілковитою безпристрасністю. - Хіба ви не є членом одного таємного товариства, мій дорогий пане де Безмо?

- Таємного?

- Таємного або, якщо завгодно, таємничого?

- Ах, пане д'Ербле...

- Не відпирайтеся.

- Але повірте...

- Я вірю тому, що знаю.

- Клянуся вам!

- Послухайте, дорогий пане де Безмо, я кажу: перебуваєте; ви запевняєте: ні; один із нас, безсумнівно, говорить правду, інший - без сумніву, бреше. Зараз ми це з'ясуємо.

- Яким чином?

- Випийте ваш мускат, дорогий пане де Безмо. Але, чорт забирай, у вас абсолютно розгублений вигляд!

- Анітрохи, анітрохи!

- Тоді пийте вино.

Безмо випив, але поперхнувся.

- Отже, - продовжував Араміс, - якщо ви, всупереч моєму твердженню, не перебуваєте в таємному або таємничому, якщо завгодно, суспільстві (епітет не важливий), якщо ви не перебуваєте в суспільстві цього роду, то не зрозумієте жодного слова з того, що я збираюся сказати, ось і все.

- О, будьте впевнені наперед, що я рівно нічого не зрозумію.

- Чудово.

- Спробуйте, прошу вас про це.

- Ось це я і маю намір зробити. Якщо ж, навпаки, ви - один із членів цього товариства, ви одразу ж підтвердите це, чи не так?

- Запитуйте! - відповів, здригаючись, Безмо.

- Бо ви погодитеся зі мною, дорогий пане де Безмо, - продовжував Араміс тим самим безпристрасним тоном, - що

неприпустимо перебувати в якомусь таємному товаристві й користуватися перевагами, які воно надає, не накладаючи на себе зобов'язання надавати йому, своєю чергою, деякі незначні послуги.

- Зрозуміло, зрозуміло, - пробурмотів Безмо. - Ви маєте рацію... звісно... якби я був...

- Так от, у цьому суспільстві, про яке я щойно говорив і в якому ви, очевидно, не перебуваєте...

- Вибачте, я аж ніяк не хотів сказати цього в такій рішучій формі.

- Існує одне зобов'язання, що накладається на всіх комендантів і начальників фортець, які є членами ордена.

Безмо зблід.

- Ось зобов'язання, яке я маю на увазі, - вимовив Араміс твердим голосом. - Ось це саме зобов'язання.

- Послухаємо, дорогий пане д'Ербле, послухаємо вас.

Тоді Араміс виголосив або, точніше сказати, прочитав на пам'ять нижченаведену статтю орденського статуту. Він зробив це з такими інтонаціями, наче читав би з написаного.

- Названий начальник або комендант фортеці зобов'язаний допустити до ув'язненого, якщо в цьому виникне потреба і цього зажадає сам ув'язнений, духівника, який належить до ордена.

Він замовк. На Безмо було шкода дивитися, до того він зблід і тремтів.

- Текст зобов'язання точний? - спокійно запитав Араміс.

- Монсеньйор...

- А, ви, здається, починаєте розуміти.

- Монсеньйоре! - вигукнув Безмо. - Не потішайтеся над моїм бідним розумом; порівняно з вами я - дрібна сошка, і якщо ви хочете виманити в мене деякі таємниці моєї установи...

- Анітрохи! Ви помиляєтеся, дорогий пане де Безмо. Мене аж ніяк не цікавлять таємниці вашої установи, мене цікавлять таємниці, які зберігає ваша совість.

- Нехай буде так! Нехай вас цікавлять таємниці, які зберігає моя совість. Але проявіть хоч трішечки поблажливості до мого дещо особливого становища.

- Воно й справді незвичне, мій люб'язний пане де Безмо, - продовжував невблаганний єпископ, - якщо ви належите до того товариства, яке я маю на увазі; але в ньому немає нічого виняткового, якщо ви не знаєте за собою жодних зобов'язань і відповідальні тільки перед його величністю королем.

- Так, пане, так! Я підкоряюся лише одному королю. Кому ж іще, має, по-вашому, чинити покору дворянин французького королівства, якщо не своєму королю?

Араміс помовчав. Потім своїм вкрадливим голосом він вимовив:

- До чого, однак, приємно французькому дворянину і єпископу Франції чути настільки лояльні промови від людини ваших чеснот, любий пане де Безмо, і, вислухавши вас, вірити відтепер тільки вам і нікому більше!

- Хіба ви сумніваєтеся в мені, монсеньйоре?

- Я? О ні!

- Отже, тепер ви більше не сумніваєтеся?

- Так, тепер я не сумніваюся в тому, що така людина, як ви, - сказав з усією серйозністю Араміс, - недостатньо вірна владним особам, яких вона обрала собі з власної волі.

- Володарям? - вигукнув Безмо.

- Так, я вимовив це слово.

- Пане д'Ербле, ви все ще потішаєтеся наді мною, хіба не так?

- Готовий визнати, що набагато важче становище мати над собою кількох володарів, ніж одного, але в цій скруті винні ви самі, пане де Безмо, і я тут ні до чого.

- Ні, зрозуміло, ні, - відповів нещасний комендант, остаточно втративши голову. - Але що це ви збираєтеся робити? Ви встаєте?

- Як бачите.

- Ви йдете?

- Так, я йду.

- Як дивно ви зі мною тримаєтеся, монсеньйоре!

- Я? Дивно?

- Невже ви поклялися влаштувати мені тортури?

- Я був би в розпачі, якби це дійсно було так.

- Тоді залишіться.

- Не можу.

- Чому?

- Тому що залишатися у вас мені більше нема чого, на мене чекають інші обов'язки.

- Обов'язки в такий пізній час!

- Так! Зрозумійте, мій дорогий пане де Безмо: «Названий начальник або комендант фортеці зобов'язаний допустити до ув'язненого, якщо в цьому виникне потреба і цього вимагатиме сам ув'язнений, духівника, який належить до ордена». Я прийшов сюди; ви не розумієте того, що я говорю, і я

повертаюся сказати тим, хто послав мене, щоб вони вказали мені якесь інше місце.

- Як!.. Ви?.. - вигукнув Безмо, дивлячись на Араміса майже з жахом.

- Духівник, що належить до цього ордену, - сказав Араміс так само спокійно.

Але хоч би якими смиренними були ці слова, вони справили на бідного коменданта не менше враження, ніж удар блискавки, що злетіла з небес поруч із ним. Безмо посинів, і йому здалося, що очі Араміса впиваються в нього як два розпечені клинки, що пронизують його серце.

- Духівник, - бурмотів він, - духівник. Монсеньйор - духівник ордена?

- Так, я духівник ордену; але нам більше нема про що тлумачити, оскільки ви до нашого ордену не маєте жодного стосунку.

- Монсеньйор...

- І оскільки ви не маєте до нього жодного стосунку, ви відмовляєтеся виконувати його накази.

- Монсеньйоре, - вставив Безмо, - монсеньйоре, благаю вас, вислухайте мене.

- До чого?

- Монсеньйоре, я зовсім не стверджую, що не маю жодного стосунку до ордена.

- Так ось воно що!

- Я не говорив також, що відмовляюся коритися.

- Але те, що відбувалося щойно між нами, надзвичайно нагадує опір, пане де Безмо.

- О ні, монсеньйоре, ні, ні, ні; я хотів лише впевнитися...

- У чому ж це ви хотіли переконатися? - запитав Араміс, висловлюючи всім своїм виглядом найвищий ступінь презирства.

- Ні в чому, монсеньйоре.

Знизивши голос і відваживши прелату шанобливий уклін, Безмо виголосив:

- У будь-який час, у будь-якому місці я в розпорядженні тих, хто панує наді мною, але...

- Чудово! Ви мені подобаєтеся набагато більше, коли ви такий, як зараз, пане де Безмо.

Араміс знову сів у крісло і простягнув свою склянку Безмо, рука якого так сильно тремтіла, що він не зміг наповнити її.

- Ви щойно вимовили слово «але», - відновив розмову Араміс.

- Але, - відповів бідолаха, - не будучи попереджений, я був далекий від того, щоб чекати...

- А хіба не говориться в Євангелії: «Пильнуйте, бо терміни відомі тільки господу». А хіба приписи ордену не свідчать: «Пильнуйте, бо те, чого я бажаю, того має бажати і вам». Але на якій підставі ви не чекали духівника, пане де Безмо?

- Тому що в даний час серед ув'язнених у Бастилії хворих немає.

Араміс у відповідь на це знизав плечима:

- Звідки ви знаєте?

- Але, судячи з усього...

- Пане де Безмо, - сказав Араміс, відкинувшись у кріслі, - ось ваш слуга, який хоче поставити вас про щось до відома.

У цей момент на порозі дійсно з'явився слуга Безмо.

- У чому справа? - жваво запитав Безмо.

- Пане комендантe, вам принесли рапорт кріпосного лікаря.

Араміс окинув Безмо своїм проникливим і впевненим поглядом:

- Так-так. Введіть сюди того, хто приніс цей рапорт.

Увійшов посланий; вклонившись коменданту, він вручив йому рапорт. Безмо пробіг його і, піднявши голову, здивовано повідомив:

- У другій Бертодьєрі хворий!

- А ви щойно стверджували, мій дорогий пане де Безмо, що у вашому готелі рішуче всі постояльці перебувають у відмінному здоров'ї, - недбало зауважив Араміс.

І він відпив ковток мускату, не відриваючи очей від Безмо. Комендант відпустив кивком голови людину, яка з'явилася зі звітом лікаря, і той вийшов.

- Я думаю, - промовив Безмо, все ще не впоравшись зі своїм тремтінням, - що в наведеному вами параграфі сказано також: «і цього зажадає сам ув'язнений»?

- Так, ви маєте рацію, саме це викладено в параграфі, який нас цікавить; але подивіться-но, там знову хтось вас запитує, дорогий пане де Безмо.

І справді, у цей момент у напіввідчинені двері просунув голову сержант варти.

- Що таке? - роздратовано буркнув Безмо. - Чи не можна залишити мене в спокої хоч на десять хвилин?

- Пане комендант, - сказав солдат, - хворий із другої Бертодьєри доручив своєму тюремнику передати вам його прохання надіслати священика.

Безмо мало не впав навзнак.

Араміс вважав зайвим заспокоювати коменданта, як до цього вважав зайвим лякати його.

- Що ж я маю відповісти? - запитав Безмо.

- Усе, що вам буде завгодно, - посміхнувся Араміс, кусаючи собі губи, - вирішуєте ви, комендант Бастилії, - ви, а не я.

- Скажіть, - поспішно закричав Безмо, - скажіть ув'язненому, що його прохання буде виконано!

Сержант пішов.

- О монсеньйор, монсеньйор! - пробурмотів Безмо. - Та хіба міг я припускати? Хіба міг я передбачити?..

- Хто дозволив вам робити припущення, хто дозволив вам передбачати? Орден - ось хто припускає, орден - ось хто знає, орден - ось хто передбачає. Хіба цього для вас недостатньо?

- Отже, що ви наказуєте?

- Я? Рішуче нічого. Я всього-на-всього бідний священик, простий духівник. Чи не накажете відвідати хворого в'язня?

- О монсеньйоре, я жодним чином не віддаю вам такого наказу, я прошу вас про це.

- Чудово. У такому разі проведіть мене до ув'язненого.

CCVII. В'язень

З моменту перетворення Араміса на духівника ордена Безмо абсолютно змінився.

Досі для гідного коменданта Араміс був прелатом, до якого він ставився з повагою, другом, до якого мав почуття вдячності. Але щойно Араміс відкрився перед ним, усі звичні його уявлення пішли прахом, і він став підлеглим, Араміс став начальником. Безмо власноруч запалив ліхтар, покликав тюремника і, повернувшись до Араміса, сказав:

- Ваш покірний слуга, монсеньйор.

Араміс обмежився кивком голови, що означав «відмінно», і жестом, що означав «ступайте вперед».

Була прекрасна зоряна ніч. Кроки трьох чоловіків гучно віддавалися на кам'яних плитах, і брязкіт ключів, що висіли на поясі в тюремника, долинав до верхніх поверхів веж, нібито для того, щоб нагадати нещасним в'язням, що свобода поза межами їхньої досяжності.

Зміна, що сталася з Безмо, торкнулася, здавалося, всіх і всього. Той самий тюремник, який під час першого відвідування Араміса був такий цікавий і такий наполегливий у розпитуваннях, став не тільки німим, а й безпристрасним. Він

ішов з опущеною головою і боявся, здавалося, почути хоча б єдине слово з розмови Араміса з Безмо.

Так, у повному мовчанні, дійшли вони до підніжжя Бертодьєри і неквапливо піднялися на другий поверх; Безмо, як і раніше, в усьому корився Арамісу, але особливої завзятості в цьому він, утім, не виявляв.

Нарешті вони підійшли до дверей в'язня; тюремникові не знадобилося відшукувати ключ, він приготував його заздалегідь. Двері відчинилися. Безмо хотів було увійти до ув'язненого, але Араміс зупинив його на порозі.

- Ніде не вказано, щоб в'язні сповідалися в присутності коменданта.

Безмо вклонився і пропустив Араміса, який, узявши ліхтар із рук тюремника, увійшов до ув'язненого; потім, не промовивши ні слова, він подав рукою знак, наказуючи замкнути за ним двері. Кілька секунд він простояв без руху, прислухаючись, чи віддаляються Безмо і тюремник; потім, переконавшись, що за звуком кроків, який слабшає, вони вийшли з вежі, він поставив ліхтар на стіл і подивився навколо себе.

На ліжку, вкритому зеленою саржею, абсолютно такому ж, як і всі інші ліжка в Бастилії, тільки трохи новішому, під широким і наполовину опущеним пологом лежав молодий чоловік, до якого ми вже приводили якось раз Араміса.

Відповідно до правил в'язниці у в'язня не було світла. За сигналом гасити вогні йому належало задути свою свічку. Утім, нашого в'язня утримували в особливо сприятливих умовах, оскільки йому було надано надзвичайно рідкісний привілей зберігати в себе освітлення до сигналу гасити вогні; іншим ув'язненим свічки зовсім не видавали.

Біля ліжка, на великому шкіряному кріслі з гнутими ніжками, було складено нову і дуже охайну сукню. Столик без пір'я, без книг, чорнила і паперу самотньо стояв біля вікна. Кілька тарілок з недоторканою їжею свідчили про те, що в'язень ледь доторкнувся до вечері.

Юнак, якого Араміс побачив на ліжку під пологом, лежав, закривши обличчя руками. Прихід відвідувача не змусив його змінити позу: він вичікував або, можливо, забувся в дрімоті. Від ліхтаря Араміс запалив свічку, безшумно відсунув крісло й підійшов до ліжка зі змішаним почуттям пошани й цікавості.

Юнак підняв голову:

- Що хочуть від мене?

- Ви бажали духівника?

- Так.

- Ви хворі?

- Так.

- Дуже хворі?

Юнак подивився на Араміса проникливим поглядом і вимовив:

- Дякую вам.

Потім після хвилинного мовчання він сказав:

- Я вже бачив вас.

Араміс поклонився. Холодний, лукавий і владний характер, що наклав свій відбиток на обличчя ваннського єпископа й одразу ж вгаданий в'язнем, не віщував нічого втішного.

- Мені краще, - додав він.

- Отже?

- Отже, почуваючись краще, я не відчуваю, мабуть, колишньої потреби в духівнику.

- І навіть у тому, про який вам повідомили запискою, знайденою вами в хлібі?

Молодий чоловік здригнувся, але перш ніж він встиг би відповісти або почати відпиратися, Араміс продовжував:

- Навіть у тому священнослужителі, з вуст якого ви маєте почути важливе для вас повідомлення?

- Це інша справа, - промовив юнак, знову відкинувшись на подушку, - я слухаю.

Араміс уважно подивився на нього, і його вразила спокійна і проста велич, властива зовнішності цього юнака: таку велич не можна набути, якщо господь бог не вклав її під час народження в серце і в кров.

- Сідайте, пане, - промовив в'язень.

Араміс поклонився і сів.

- Як ви почуваєтеся в Бастилії? - почав єпископ.

- Чудово.

- Ви не страждаєте?

- Ні.

- І ви ні про що не шкодуєте?

- Ні про що.

- І навіть про втрачену вами свободу?

- Що ви називаєте свободою, пане? - запитав в'язень тоном людини, що готує себе до боротьби.

- Я кличу свободою квіти, повітря, світло, зірки, радість іти туди, куди вас несуть ваші юні ноги.

Молодий чоловік усміхнувся. Важко було сказати, що полягало в цій посмішці - покірність долі чи презирство.

- Подивіться, - сказав він, - ось тут, у цій японській вазі, дві прекрасні троянди, зірвані бутонами вчора ввечері в саду коменданта; сьогодні вранці вони розпустилися й відкрили в мене на очах свої червоні чашечки; розпускаючи складку за складкою своїх пелюсток, вони дедалі більше й більше розкривали переді мною скарбницю своїх пахощів; уся моя кімната напоєна їхнім ароматом. Вони прекрасніші за всі троянди на світі, а троянди - найпрекрасніші серед квітів. Чому ж - погляньте на них - ви думаєте, що я жадаю якихось інших квітів, якщо в мене є найкращі серед них?

Араміс зі здивуванням подивився на юнака.

- Якщо квіти - свобода, - сумно продовжував в'язень, - виходить, що я вільний, бо в мене є квіти.

- Але повітря? - вигукнув Араміс. - Повітря, таке необхідне для життя?

- Підійдіть до вікна, пане, воно відчинене. Між землею і небом вітер стремить свої спекотні й студенисті вихори, теплі випари й ледь помітні струмені повітря, і він пестить моє обличчя, коли, видершись на спинку крісла й обхопивши рукою решітку, я уявляю, ніби плаваю в безкрайньому просторі.

Араміс хмурився все більше і більше в міру того, як говорив в'язень.

- Світло! - вигукнув той. - У мене є щось краще, ніж світло, у мене є сонце, друг, який відвідує мене щодня без дозволу коменданта, без супроводу тюремника. Воно входить у вікно, воно креслить у моїй камері широкий і довгий прямокутник, який починається біля вікна і доходить до полога над моїм ліжком, зачіпаючи його бахрому. Цей прямокутник, що світиться, збільшується з десятої години до полудня і зменшується з першої години до третьої, повільно, повільно, наче він, кваплячись відвідати мене, шкодував розлучитися зі мною. І коли зникає останній промінь, я ще чотири години насолоджуюся сонячним світлом. Хіба цього недостатньо? Мені говорили, що є нещасні, які довбають камінь у каменоломнях, рудокопи, які так і не бачать сонця.

Араміс витер лоб.

- Що стосується зірок, на які так приємно дивитися, то всі вони однакові й відрізняються одна від одної лише величиною та блиском. Мені пощастило: якби ви не запалили свічки, ви могли б побачити чудову зірку, на яку перед вашим приходом я дивився, лежачи в себе на ліжку.

Араміс опустив очі. Він відчував, що його захльостують гіркі хвилі цієї похмурої філософії, що являє собою релігію ув'язнених.

- Ось і все про квіти, про повітря, світло і зірки, - сказав так само спокійно молодий чоловік. - Залишається прогулянка? Але чи не гуляю я весь день у саду коменданта за гарної погоди і тут, коли йде дощ? На свіжому повітрі, якщо спекотно, і в теплі, коли надворі холодно, у теплі, яке дарує мені камін. Повірте мені, пане, - додав в'язень із виразом, не позбавленим гіркоти, - люди дали мені все, на що може сподіватися і чого може бажати людина.

- Люди, нехай буде так! - почав Араміс, піднімаючи голову. - Але бог? Мені здається, ви забули про бога.

- Я дійсно забув бога, - як і раніше, безпристрасно вимовив в'язень, - але навіщо ви мені говорите про це? Навіщо говорити про бога з тим, хто перебуває в ув'язненні?

Араміс подивився в обличчя цьому дивному юнакові, в якому смиренність мученика поєднувалася з посмішкою атеїста.

- Хіба бог не в будь-якій із речей, що вас оточують? - прошепотів Араміс тоном докору.

- Скажіть краще - на поверхні кожної речі, - твердо відповів юнак.

- Нехай так! Але повернемося до початку нашої розмови.

- Охоче.

- Я ваш духівник.

- Так.

- Отже, як той, хто сповідується, ви маєте говорити тільки правду.

- Охоче буду говорити тільки правду.

- Усякий в'язень скоїв злочин, і саме за це його посадили до в'язниці. Який же злочин скоєно вами?

- Ви вже запитували про це, коли вперше завітали до мене.

- І ви ухилилися тоді від відповіді, як ухиляєтеся від неї і сьогодні.

- Чому ж ви думали, що сьогодні я забажаю відповісти?

- Тому що сьогодні я ваш духівник.

- У такому разі, якщо ви так вже хочете знати, який злочин я скоїв, поясніть мені, що називається злочином. А оскільки я не знаю за собою нічого такого, у чому я міг би собі дорікнути, я кажу, що я не злочинець.

- Іноді людина - злочинець в очах сильних світу цього не тому, що вона скоїла злочин, а тому, що вона знає про злочини, які були скоєні іншими.

В'язень слухав із напруженою увагою.

- Так, - сказав він після нетривалого мовчання, - я розумію вас. Так, так, пане, ви маєте рацію. Може статися, що і я злочинний в очах сильних світу цього саме внаслідок цього.

- Ах, значить, ви знаєте щось подібне? - запитав Араміс, якому здалося, що він побачив на панцирі якщо не справжню ваду, то шов, що з'єднує його в місцях склеювання.

- Ні, я рішуче нічого не знаю; втім, я іноді болісно думаю, і в ці моменти я кажу собі...

- Що ж ви говорите?

- Що якщо я буду думати далі, то збожеволію або, можливо, здогадаюся багато про що.

- І тоді? - нетерпляче перебив Араміс.

- Тоді я зупиняюся.

- Ви зупиняєтеся?

- Так, голова в мене робиться важкою, думки - сумними, і я відчуваю, як мене охоплює туга: я бажаю...

- Чого?

- Я й сам не знаю. Адже я не хочу дозволити собі бажати що-небудь із того, чого в мене немає, адже я цілком задоволений тим, що в мене є.

- Ви боїтеся смерті? - глянув йому в очі Араміс із легким занепокоєнням.

- Так, - відповів з посмішкою молодий чоловік.

Араміс відчув холод цієї посмішки і здригнувся.

- О, якщо ви відчуваєте страх перед смертю, значить, ви знаєте більше, ніж говорите.

- Але ви, - промовив у відповідь в'язень, - ви, який змусили мене викликати вас і, після того як я це зробив, приходьте з обіцянкою розкрити переді мною цілі світи таємниць, - чому ж ви мовчите, тоді як говорю я один? І оскільки ми обидва наділи на себе маски, давайте або обидва залишимося в них, або обидва їх скинемо.

Араміс відчув силу і справедливість цього міркування і подумав: «Я маю справу з людиною непересічною».

- Чи є у вас честолюбство? - звернувся він до в'язня, не підготувавши його до цього раптового стрибка думки.

- Що називається честолюбством?

- Це почуття, що змушує людину бажати більшого, ніж те, що в неї є.

- Я говорив, пане, що я задоволений, але дуже може бути, що я помиляюся. Я не знаю, що саме є честолюбством, але можливо, що воно є в мене. Роз'ясніть мені це, я залюбки послухаю вас.

- Честолюбець, - сказав Араміс, - це той, хто жадає піднестися над своєю долею.

- Я анітрохи не жадаю піднестися над моєю долею, - упевнено заявив молодий чоловік, і ця упевненість ще раз привела в здригання прелата.

Юнак замовк. Але по його палаючих очах, по зморшках, що з'явилися на його лобі, і по зосередженій позі було видно, що він очікує всього чого завгодно, але найменше мовчання. Араміс перервав це мовчання.

- Під час першого нашого побачення ви мені брехали, - дорікнув йому Араміс.

- Брехав! - вигукнув молодий чоловік, схоплюючись із ліжка з таким виразом у голосі і з таким вогнем гніву в очах, що Араміс мимоволі позадкував.

- Я хотів сказати, - промовив Араміс із поклоном, - що ви приховали від мене деякі обставини вашого дитинства.

- Таємниці людини належать їй одній, а не першому зустрічному, пане.

- Це правда, - сказав Араміс, вклоняючись ще нижче, ніж уперше, - це правда, вибачте мені; але невже й сьогодні я для вас усе ще перший зустрічний? Благаю вас, дайте відповідь мені, монсеньйоре!

Цей титул злегка збентежив в'язня, але він, мабуть, не здивувався, що до нього звернулися, назвавши його монсеньйором.

- Я вас не знаю, пане, - відповів він.

- О! Якби я насмілився, я приклався б до вашої руки і поцілував би її.

Молодий чоловік зробив рух нібито для того, щоб простягнути Арамісу руку, але блискавка, що блиснула в його погляді, негайно ж згасла, і він відсмикнув назад свою холодну руку.

- Цілувати руку в'язня! - вигукнув він, похитавши головою. - Навіщо?

- Чому ви сказали мені, - запитав Араміс, - що ви задоволені своїм перебуванням тут? Чому сказали, що нічого не бажаєте і ні до чого не прагнете? Чому, нарешті, кажучи все це, ви перешкоджаєте мені бути, своєю чергою, щирим до кінця?

Та сама блискавка вже втретє спалахнула в очах юнака; але так само, як і двічі перед тим, вона негайно ж згасла.

- Ви мені не вірите? - сказав Араміс.

- О ні, чому ж, пане?

- З дуже простої причини, бо якщо ви знаєте про все те, про що маєте знати, вам не слід довіряти будь-кому.

- У такому разі не дивуйтеся, що я не довіряю і вам, адже ви підозрюєте, що я знаю те, чого я не знаю.

Араміса захопив такий енергійний опір.

- Ви приводите мене в розпач, монсеньйоре! - вигукнув він, ударяючи рукою по кріслу.

- Я не розумію вас, пане.

- Спробуйте ж, прошу вас, зрозуміти мене.

В'язень пильно подивився на Араміса.

- Мені здається іноді, - продовжував останній, - що переді мною людина, яку я шукаю... а потім...

- А потім... ця людина зникає, чи не так? - усміхнувся в'язень. - Ну що ж, тим краще!

Араміс встав:

- Мені рішуче нічого сказати людині, яка ставиться до мене з такою недовірою, як ви, монсеньйоре.

- А мені, - відповідав тим самим тоном в'язень, - нічого сказати людині, яка не бажає зрозуміти, що в'язню слід побоюватися всього на світі.

- Навіть своїх старих друзів? О, це надмірна обережність!

- Своїх старих друзів? Ви один з моїх старих друзів, ви?

- Подумайте, чи не пригадаєте ви, що колись, у тому самому селі, де минуло ваше дитинство, ви бачили...

- Вам відома назва цього села?

- Нуазі-ле-Сек, монсеньйор, - твердо вимовив Араміс.

- Продовжуйте, - вимовив молодий чоловік; ніщо, однак, у його обличчі не висловило, чи підтверджує він сказане прелатом, чи заперечує.

- Монсеньйоре, якщо ви вперто хочете продовжувати цю гру, припинимо розмову. Я прийшов із наміром повідомити вам багато про що, це вірно; але ж і ви, зі свого боку, повинні виявити бажання дізнатися це багато. Перш ніж говорити, перш ніж відкрити вам такі важливі таємниці, які я зберігаю про себе, я потребую з вашого боку якщо не відвертості, то хоча б певної допомоги, якщо не довіри, то хоча б певної частки симпатії. А ви замкнулися в нібито повному незнанні, і це зупиняє мене... І ви чините так не тому, що ви маєте рацію; адже хоч би як мало ви були обізнані, хоч би яким байдужим вдавали, від цього ви не перестаєте бути тим, хто ви є, і ніщо, чуєте, ніщо не може цього змінити, монсеньйоре.

- Обіцяю терпляче вислухати вас. Але мені здається, що я маю право повторити те запитання, яке я вже ставив вам: хто ви такий?

- Чи пам'ятаєте - тому вже п'ятнадцять чи, можливо, вісімнадцять років, - як ви бачили в Нуазі-ле-Сек вершника,

який приїжджав разом із дамою, одягненою зазвичай у сукню з чорного шовку і з вогненними стрічками у волоссі?

- Так, одного разу я запитав ім'я вершника, і мені відповіли, що це абат д'Ербле. Я здивувався, чому цей абат має вигляд воїна, і мені відповіли, що в цьому немає нічого дивного, бо він - колишній мушкетер Людовика Тринадцятого.

- Отже, - сказав Араміс, - колишній мушкетер, тодішній абат, нинішній ваннський єпископ і ваш сьогоднішній духівник, усі вони - я.

- Так. Я впізнав вас.

- У такому разі, монсеньйоре, якщо ви це знаєте, мені залишається тільки додати те, чого ви, мабуть, не знаєте: якби про відвідини цього місця мушкетером, єпископом і духівником довідався б король сьогодні ввечері або завтра вранці, той, хто знехтував усім, аби побувати у вас, побачив би блискучу сокиру ката в казематі, який був би ще темнішим і таємнішим, ніж ваш.

Вислухавши ці вимовлені рішучим тоном слова, молодий чоловік підвівся на ліжку і жадібними очима впився в обличчя Араміса. Після цього в'язень, мабуть, перейнявся довірою до свого відвідувача.

- Так, - прошепотів він, - я пам'ятаю, добре пам'ятаю той час. Жінка, про яку ви говорите, один раз приїжджала з вами і двічі з тією жінкою...

- З тією жінкою, яка відвідувала вас щомісяця?

- Так.

- Чи знаєте ви, хто ця дама?

Очі в'язня заблищали, і він вимовив:

- Знаю; це була дама, близька до двору.

- Чи добре ви її пам'ятаєте?

- О, мої спогади про неї дуже виразні: бачив я цю пані один раз із людиною років сорока п'яти, іншим разом із вами та з пані в чорній сукні зі стрічками кольору полум'я; потім я бачив її ще двічі, і обидва рази з тією ж пані в чорному. Ці четверо разом із моїм гувернером і старою Перонеттою, та моїм тюремником і комендантом - єдині, з ким я розмовляв протягом усього мого життя, майже єдині, яких я бачив за все моє життя.

- Виходить, що ви і там були у в'язниці?

- Якщо тут я у в'язниці, то там я був, можна сказати, на волі, хоча моя свобода і була ґрунтовно обмежена. Будинок, у якому я безвиїзно жив, великий сад, оточений стінами, за які я не міг вийти, - таким було моє житло. Втім, ви його знаєте, оскільки бували в ньому. Зрештою, звикнувши жити всередині цих стін, я ніколи й не бажав вийти за їхні межі. Тепер ви

розумієте, пане, що, не побачивши світу, я не можу бажати чого б то не було, і якщо ви хочете розповісти мені про щось, то знайте: вам доведеться давати мені на кожному кроці роз'яснення.

- Так я і зроблю, монсеньйоре, - сказав, кланяючись, Араміс, - бо це мій обов'язок.

- Почнемо з того, хто був моїм гувернером?

- Гідний дворянин і порядна людина, монсеньйоре, - вихователь вашого тіла і вашої душі. Хіба ви були коли-небудь незадоволені ним?

- О ні, пане, навпаки. Але цей дворянин говорив мені неодноразово, що мій батько і моя мати померли; брехав він чи говорив правду?

- Він проти волі повинен був слідувати даним йому вказівкам.

- Отже, він брехав?

- Тільки в одному. Ваш батько справді помер.

- А мати?

- Вона померла для вас.

- Але для інших вона жива і понині, чи не так?

- Так.

- А я, - молодий чоловік спрямував на Араміса пильний погляд, - я приречений жити в мороці в'язниці?

- На жаль, так.

- І все тому, що моя присутність у світі відкрила б велику таємницю?

- Так, велику таємницю.

- Мій ворог, мабуть, дуже сильний, якщо зміг замкнути в Бастилії таку дитину, якою був я на час мого ув'язнення?

- Так, це так.

- Сильніше, ніж моя мати?

- Чому ж?

- Тому що моя мати захистила б мене.

Араміс вагався.

- Так, сильніше, ніж ваша мати, монсеньйоре.

- Якщо мою годувальницю і мого гувернера забрали в мене і я був так безжально розлучений із ними, чи означає це, що або я, або вони становили для мого ворога велику небезпеку?

- Так, небезпека, якої ваш ворог позбувся, усунувши і годувальницю, і дворянина, - спокійно сказав Араміс.

- Усунувши? Але як же?

- Найвірнішим способом: вони померли.

Молодий чоловік злегка зблід; він провів тремтячою рукою по обличчю.

- Від отрути? - запитав він.

- Так, від отрути.

Юнак на мить задумався.

- Оскільки обидві ці ні в чому не винні істоти, єдина моя опора, були вбиті в один день, я приходжу до висновку, що мій ворог дуже жорстокий або що його примусила до цього крайня потреба; адже і цей гідний з усіх боків дворянин, і ця бідна жінка за все своє життя не заподіяли жодній людині ані найменшого зла.

- Так, монсеньйоре, у вас у роду панує сувора необхідність. І необхідність, на мій превеликий жаль, змушує мене підтвердити, що і дворянин, і годувальниця були дійсно вбиті.

- О, ви не повідомляєте мені нічого нового, - насупився в'язень.

- Невже?

- У мене були щодо цього підозри.

- Які ж?

- Зараз розповім.

У цю мить молодий чоловік, спершись на лікті обох рук, наблизив своє обличчя впритул до обличчя Араміса з виразом такої гідності, самозречення і навіть відваги, що єпископ відчув, як електричні іскри ентузіазму здіймаються з його нездатного вже до бурхливих переживань серця до голови, холодної, як сталь.

- Говоріть же, монсеньйоре! Я вже відкрив вам, що, розмовляючи з вами, наражаю своє життя на небезпеку, і хоч би як мало не коштувало це життя, благаю, прийміть його, якщо воно знадобиться для порятунку вашого.

- Добре, - продовжував молодий чоловік, - я і справді підозрював, що було скоєно вбивство моєї годувальниці і мого гувернера...

- Якого ви називали батьком.

- Якого я називав батьком, добре знаючи при цьому, що я - зовсім не його син.

- Що ж змусило вас засумніватися в цьому?

- Подібно до того, як ви надмірно шанобливі для друга, так він був надмірно шанобливий для батька.

- Щодо мене, то я аж ніяк не маю наміру приховувати, - сказав Араміс.

Молодий чоловік кивнув головою.

- Я не був, без сумніву, призначений для того, щоб залишатися на віки вічні під замком, і що мене переконує в

цьому, тепер особливо, - то це турбота, яку проявляли, щоб зробити з мене якомога бездоганнішого світського кавалера. Приставлений до мене дворянин навчив мене всього, у чому був обізнаний сам: арифметики, початків геометрії, астрономії, фехтування і верхової їзди. Вранці я щодня фехтував у нижній залі і їздив верхи по саду. І ось одного разу - це сталося, мабуть, у розпал літа, тому що було винятково спекотно, - я заснув у цій залі. Ніщо до цього часу не навіювало мені підозр, єдине, що дивувало мене, - це шанобливість мого гувернера. Я жив як діти, як птахи небесні, як рослини, жив сонцем і повітрям. Незадовго перед тим мені виповнилося п'ятнадцять років.

- Значить, тому вже вісім років.

- Так, приблизно. Утім, я втратив лік рокам.

- Вибачте, але що ж говорив вам гувернер, щоб спонукати вас до праці?

- Він говорив, що людина повинна прагнути завоювати собі відоме становище, в якому їй відмовив при народженні бог. Він додавав, що, будучи бідняком, сиротою, безрідним, я можу розраховувати лише на себе самого і що ніхто ніколи не цікавився моєю особою і ніколи не зацікавиться нею. Отже, я був у нижній залі, де перед тим фехтував, і, втомившись від уроку фехтування, я поринув у дрімоту. Мій гувернер перебував у себе в кімнаті, на першому поверсі, просто наді мною. Раптом до мого слуху донісся слабкий крик гувернера. Потім він покликав мою годувальницю: «Перонетта, Перонетта!»

- Так, я знаю, - сказав Араміс, - продовжуйте вашу розповідь, монсеньйоре.

- Вона, мабуть, була в саду, бо дворянин поспішно спустився зі сходів. Стривожений його криком, я встав. Відчинивши з передпокою двері, які вели в сад, він знову кілька разів покликав Перонетту. Нижня зала також виходила вікнами в сад; щоправда, віконниці були прикриті. Однак я притулився до вікна і через щілину в віконницях побачив, як мій гувернер підійшов до великого колодязя, що знаходився майже під самими вікнами його кабінету. Він нахилився над краєм колодязя, заглянув у нього, знову скрикнув і злякано замахав руками. Стоячи за віконницею, я міг не тільки бачити, я міг також чути. І ось я побачив і почув...

- Продовжуйте, монсеньйоре, продовжуйте, прошу вас, - квапив юнака Араміс.

- Перонетта прибігла на поклик гувернера. Він кинувся назустріч їй, узяв її за руку і потягнув за собою до колодязя. Потім, нахилившись над ним разом із нею, він вимовив:

«Дивіться, дивіться, яке нещастя!»

«Що з вами, заспокойтеся! - говорила Перонетта. - У чому справа?»

«Лист, - кричав мій гувернер, - ви бачите цей лист!» І він вказав на дно колодязя.

«Який лист?» - запитала годувальниця.

«Лист, який ви там бачите, це - останній лист королеви!»

При цьому слові я здригнувся. Мій гувернер, якого вважали моїм батьком, він, який безперестанку вчив мене скромності й смиренності, - він у листуванні із самою королевою!

«Останній лист королеви! - вигукнула Перонетта, мабуть вражена не тим, що цей лист від королеви, а лише тим, що він опинився на дні колодязя. - Але як же він потрапив туди?»

«Випадок, Перонетта, престранний випадок! Входячи до себе, я відчинив двері, і оскільки вікно було теж відчинене, здійнявся вітер; і ось я бачу папір, що летить через кімнату; я його впізнаю - це лист королеви; кричачи на весь голос, я підбігаю до вікна; папір кружляє у повітрі та миттєво падає прямо в колодязь».

«Ну що ж, - сказала Перонетта, - якщо лист упав у колодязь, це однаково, що його спалено, і оскільки королева спалює свої листи щоразу, як приїжджає сюди...»

- Щоразу, як приїжджає сюди. Отже, жінка, яка приїжджала щомісяця, була королевою, - перебив сам себе в'язень.

- Так, - кивнув головою Араміс.

- «Звичайно, звичайно, - продовжував гувернер, - але в цьому листі містилися інструкції; як же мені виконувати їх тепер?»

«Напишіть негайно королеві, розкажіть їй усе, як воно було насправді, і вона надішле вам другого листа замість цього».

«Написати королеві! Але вона ніколи не повірить, що трапилася така незвичайна подія, вона вирішить, що я захотів залишити цього листа в себе, замість того, щоб повернути, як і решту, вона вирішить, що я захотів використати його як зброю, а кардинал Мазаріні до такої міри... Цей італійський диявол здатний на все, він здатний при першій же підозрі, що промайнула у нього, наказати, щоб нас отруїли».

Араміс усміхнувся, трохи кивнувши головою.

- «Адже ви знаєте, Перонетта, до чого вони недовірливі, коли йдеться про Філіпа». Філіп - ім'я, яким мене називали, - перервав сам себе в'язень.

«У такому разі роздумувати нема чого, - сказала Перонетта, - потрібно знайти кого-небудь, хто спустився б у колодязь».

«Так, але той, хто полізе вниз за папером, піднімаючись нагору, прочитає його».

«Ну що ж, раз так, знайдемо в селі такого, хто не вміє читати, і ви зможете бути абсолютно спокійні».

«Припустимо. Але той, хто погодиться спуститися в колодязь, здогадається, наскільки важливий папір, заради якого ми ризикуємо людським життям. І все ж, Перонетта, ви подали мені гарну думку; так, так... хтось має спуститися на дно, і цей хтось буду я сам».

Але, почувши його слова, Перонетта вибухнула сльозами й вигуками; вона так наполегливо благала старого дворянина не робити цього, що врешті-решт домоглася від нього обіцянки, що він вирушить на пошуки драбини, досить довгої, щоб можна було спуститися в колодязь; що ж до неї, Перонетти, то вона негайно вирушить у дорогу й піде на ферму, де й знайде якогось сміливого хлопця, якому скаже, що в колодязь упала коштовність, загорнута в папір, і оскільки папір, помітив мій гувернер, намокаючи, розгортається у воді, для цього хлопця не буде нічого несподіваного, коли він знайде лист у розгорнутому вигляді.

«Утім, до цього часу чорнило на листі, можливо, вже розпливеться», - вставила Перонетта.

«Це не важливо. Аби воно знову опинилося в наших руках. Ми віддамо його королеві, і вона переконається, що ми її не обманювали; та й у кардинала не виникне жодних підозр, тож нам нічого буде боятися його».

Прийнявши таке рішення, вони розійшлися. Я прикрив віконницю, за якою стояв, і, бачачи, що мій гувернер збирається увійти до мене в залу, кинувся на подушки зі страшним сум'яттям у голові від усього щойно почутого.

Гувернер відчинив двері і, думаючи, що я сплю, тихенько зачинив їх. Я негайно ж підхопився на ноги і почув звук кроків, що віддалялися. Тоді, знову підійшовши до віконниці, я побачив, як мій гувернер і Перонетта виходили з саду. У всьому будинку я був один.

Щойно вони пішли з саду, я стрибнув у вікно, не обтяжуючи себе необхідністю пройти передпокоєм, підбіг до колодязя і нахилився над ним. Щось біле і блискуче колихалося на тремтячій поверхні зеленуватої води, що розходилася колами.

Ця біла пляма гіпнотизувала і притягувала мене. Очі мої нічого, крім неї, не бачили. Дихання в мене захопило. Колодязь вабив мене своєю розпростертою пащею, своїм холодом. Мені здавалося, ніби я читаю в глибині його вогняні письмена, написані на папері, якого торкнулася рука королеви.

Тоді, не усвідомлюючи того, що роблю, спонукуваний одним із тих інстинктивних рухів, що здатні зіштовхнути нас у прірву, я прив'язав кінець мотузки до основи колодязної поперечини та спустив відро, дозволивши йому піти у воду приблизно на три фути (все це я робив, тремтячи зі страху, аби не поворухнути цей дорогоцінний папір, який встиг змінити свій білий колір на зеленуватий - вірна ознака того, що він уже почав занурюватися); потім, узявши в руки мокру ганчірку, я зісковзнув по мотузці в колодязь, що зяяв піді мною.

Коли я побачив, що вишу над безоднею і небо наді мною почало стрімко зменшуватися, мене охопив озноб, голова в мене пішла обертом, волосся піднялося дибки, але воля подолала і мій жах, і здолану мною слабкість. Я досяг води і ривком занурився в неї, тримаючись однією рукою за мотузку, тоді як іншою гарячково намагався схопити дорогоцінний лист. Я спіймав його, але під моїми пальцями папір порвався надвоє.

Сховавши обидва шматки за пазуху, я почав підніматися нагору. Впираючись ногами в стінку колодязя, підтягуючись за допомогою мотузки, спритний, сильний і підстьобуваний до того ж необхідністю поспішати, я досяг краю колодязя і, вилазячи, облив його водою, що стікала з мене.

Вискочивши зі своєю здобиччю з колодязя, я пустився бігти освітленою сонцем доріжкою і досяг глибини саду, де дерева, що розрослися, утворили свого роду лісок. Там-то я і хотів сховатися.

Але тільки-но я увійшов у цей притулок, як продзвонив дзвін. Це означало, що відчиняють ворота, що повертається мій гувернер і що я дістався сюди вчасно. Я розрахував, що мине не менше ніж десять хвилин, поки він знайде мене, - це за тієї умови, що, здогадавшись, де я, він одразу ж попрямує прямо до мене, а можливо, і всі двадцять, якщо йому доведеться зайнятися пошуками.

Цього було достатньо, щоб встигнути прочитати дорогоцінний папір. Я поспішно доклав одна до одної обидві частини його; літери стали вже розпливатися, але тим не менш мені вдалося розібрати написане.

- І що ж ви там прочитали, монсеньйоре? - запитав глибоко зацікавлений Араміс.

- Досить, щоб дізнатися, що мій гувернер був дворянином, а Перонетта, не будучи важливою пані, була все ж таки не проста служниця. Нарешті, я дізнався, що і я сам не зовсім темного походження, - адже королева Анна Австрійська і перший міністр кардинал Мазаріні опікувалися мною з такою дбайливістю.

Молодий чоловік зупинився; він був занадто схвильований.

- Ну а далі? Що було далі? - поквапив його Араміс.

- Було, пане, що робітник, - відповів молодий чоловік, - нічого, звісно, не виявив у колодязі, хоча й обшукав його з усією ретельністю; було, що краї колодязя, облиті водою, привернули до себе увагу мого гувернера; було, що я не встиг обсохнути на сонці, і Перонетта одразу побачила, що я в мокрому одязі; було, нарешті, і те, що я захворів лихоманкою від купання в холодній воді й хвилювання, породженого в мені моїми відкриттями, і моя хвороба супроводжувалася маренням, у якому я розповів про все, тож, керуючись моїми ж власними зізнаннями, зробленими в маренні, мій гувернер знайшов в узголів'ї ліжка обидва обривки листа, написаного рукою королеви.

- Ах, - зітхнув Араміс, - тепер я розумію рішуче все.

- Усе подальше - не більше як мої домисли. Бідні люди, мабуть, не посміли приховати того, що сталося, написали про все королеві і відправили їй розірваний лист.

- Після чого, - додав Араміс, - вас забрали і помістили в Бастилію.

- Як бачите.

- А ті, хто служив вам, зникли?

- На жаль!

- Не будемо більше думати про мертвих, - сказав Араміс, - подивимося, чи можна зробити що-небудь для живого. Ви сказали, що змирилися зі своєю долею. Чи так?

- Я і зараз готовий повторити те саме.

- І ви не прагнете свободи?

- Я вже відповів на це запитання.

- Вам невідомі ні честолюбство, ні жаль, ні думки про життя на волі?

Молодий чоловік нічого не відповів.

- Чому ви мовчите? - запитав Араміс.

- Мені здається, що я сказав вам досить багато і що тепер ваша черга. Я втомився.

- Добре. Я підкоряюся вам, - погодився Араміс.

Він весь якось підібрався. Обличчя його набуло урочистого виразу. Відчувалося, що він підійшов до найважливішого моменту тієї ролі, яку він мав грати у в'язниці перед в'язнем.

- Моє перше запитання... - почав Араміс.

- Який же? Говоріть.

- У будинку, в якому ви мешкали, не було жодного дзеркала, чи не так?

- Що це таке? Я не знаю, що означає вимовлене вами слово; я ніколи не чув його.

- Дзеркалом називають предмет меблювання, що відображає в собі всі інші предмети; так, наприклад, у склі, підданому відповідній обробці, можна побачити риси свого власного обличчя абсолютно так само, як ви бачите своїми очима риси мого.

- Ні, в будинку не було дзеркала, - відповів молодий чоловік.

Араміс озирнувся навкруги й помітив:

- Його немає і тут; тут вжито тих самих запобіжних заходів, що й там.

- Яка ж їхня мета?

- Зараз ви дізнаєтеся. А тепер вибачте мені; ви сказали, що вас навчали математики, астрономії, фехтування, верхової їзди, але ви не згадали історії.

- Іноді мій вихователь розповідав мені про діяння Людовика Святого, Франциска Першого і Генріха Четвертого.

- І це все?

- Приблизно всі.

- І тут я вбачаю той самий розрахунок; подібно до того, як вас позбавили дзеркал, що відображають навколишні предмети, вас позбавили також знайомства з історією, що відображає минуле. З часу вашого ув'язнення вам заборонили до того ж книжки; отже, вам невідомі численні події, знаючи які, ви могли б об'єднати в щось цілісне ваші розрізнені спогади й різні спонукання вашої душі.

- Це правильно, - сказав молодий чоловік.

- Вислухайте мене: я коротко розповім вам про те, що сталося у Франції за останні двадцять три або двадцять чотири роки, тобто з імовірної дати вашого народження на світ божий, тобто з того моменту, який становить для вас особливий інтерес.

- Говоріть.

На обличчі молодого чоловіка знову з'явився притаманний йому серйозний і зосереджений вираз.

- Чи знаєте ви, хто був сином Генріха Четвертого?

- Я знаю принаймні, хто був його наступником.

- Звідки ви дізналися про це?

- На монеті тисяча шістсот десятого року зображено Генріха Четвертого; тим часом на монеті тисяча шістсот дванадцятого року зображено вже Людовика Тринадцятого. На підставі цього, оскільки другу монету відокремлюють від першої тільки два роки, я зробив висновок, що Людовик Тринадцятий, очевидно, і був наступником Генріха Четвертого.

- Отже, - продовжував Араміс, - ви обізнані про те, що останнім королем, який царював до нашого короля, був Людовик Тринадцятий.

- Так, обізнаний, - відповів молодий чоловік, злегка почервонівши.

- Це був государ зі шляхетними намірами, з широкими планами, але виконання їх постійно відкладалося через різні нещастя і боротьбу, яку довелося вести його першому міністру Рішельє з французькою знаттю. Він - я кажу про Людовіка Тринадцятого - був людиною слабохарактерною. Помер він ще молодим і в печалі.

- Так, я знаю про це.

- Його довго мучила турбота про престолонаслідника. Для государів це дуже болісна турбота, бо вони повинні думати не тільки про те, щоб залишити про себе добру пам'ять, а й про те, щоб їхні задуми жили і після їхньої смерті, і справу їхню було продовжено.

- А хіба Людовик Тринадцятий помер бездітним? - запитав з усмішкою в'язень.

- Ні, але він довгий час був позбавлений радості бути батьком; він занадто довго віддавався смутку, що помре, не залишивши спадкоємця. І ця думка ввергала його у відчай, як раптом його дружина, королева Анна Австрійська...

В'язень здригнувся.

- Чи знали ви, - перебив сам себе Араміс, - що дружину Людовика Тринадцятого звали Анною Австрійською?

- Продовжуйте, - сказав молодий чоловік, не відповівши на запитання Араміса.

- Аж раптом, - розповідав Араміс, - Анна Австрійська оголосила, що чекає на дитину. Ця звістка викликала загальну радість, і всі молилися про щасливе розродження королеви. Нарешті п'ятого вересня тисяча шістсот тридцять восьмого року королева народила сина.

Тут Араміс глянув на свого співрозмовника, і йому здалося, що той зблід.

- Ви зараз почуєте від мене, - попередив юнака Араміс, - історію, яку зараз могли б розповісти вам лише далеко не всі, бо те, що я збираюся сказати, вважається таємницею, яка померла разом з померлими або похована в бездонних глибинах сповіді.

- І ви відкриєте мені цю таємницю? - запитав молодий чоловік.

- О, - сказав Араміс із усмішкою в голосі, - я не думаю, що наражаю себе на небезпеку, вверяючи її ув'язненому, який не має жодного бажання покинути Бастилію.

- Я вас слухаю, пане.

- Так от, продовжую. Королева народила сина. Але в той самий час, коли двір тріумфував при цій звістці, в той час, коли король, показавши новонародженого народові й знаті, сідав за стіл, щоб відсвяткувати цю радісну подію, у королеви, що залишилася на самоті, знову почалися пологові перейми, і в неї народився ще один син.

- О, - вимовив в'язень, проговорюючись, що він обізнаний краще, ніж можна було припустити на підставі його слів. - Я думав, що брат короля народився лише...

Араміс похитав головою:

- Зачекайте, буде продовження.

В'язень нетерпляче зітхнув і приготувався слухати.

- Так, - сказав Араміс, - королева народила ще одного сина, другого сина, якого прийняла Перонетта, її повитуха.

- Перонетта! - прошепотів молодий чоловік.

- Одразу ж побігли за королем; йому на вухо повідомили про те, що сталося; він встав з-за столу і поспішив до королеви. Але цього разу на обличчі його не було виразу радості; навпаки, воно виражало радше жах. Народження близнюка перетворило його радість від народження першого сина на сум, бо (ви цього, звісно, не знаєте) у Франції престол переходить до старшого сина, який і царює після батька.

- Я це знаю.

- Тим часом лікарі та юристи висловлюють припущення, що аж ніяк не безперечно, буцімто старшим за законами бога і законами природи є той, хто першим вийшов із материнського лона.

Приглушений крик вирвався з грудей в'язня; він став білішим за простирадло, яким був накритий.

- Тепер ви зрозумієте, - продовжував Араміс, - чому короля, який з такою радістю побачив своє відтворення в новонародженому, охопив розпач, щойно він подумав про те, що відтепер у нього не один спадкоємець, а два, і що той, хто

з'явився другим і чиє народження залишилося невідомим, можливо, стане оскаржувати права старшинства в іншого, того, хто народився на дві години раніше і хто вже дві години не може бути нащадком, хто з'явився на світ другим і чиє народження залишилося невідомим, стане, можливо, оскаржувати права старшинства в іншого, того, хто народився на дві години раніше і хто ось уже дві години вважається законним престолонаслідником, і в цьому разі одному богу відомо, що станеться в майбутньому. Адже може статися, що другий його син, відповідаючи інтересам або забаганкам якоїсь партії, посіє колись у королівстві чвари і братовбивчу війну, підриваючи тим самим династію, яку йому личило б зміцнювати.

- О, я розумію, я все розумію, - прошепотів юнак.

- Ось чому один із синів Анни Австрійської, найгіршим чином розлучений зі своїм братом, найгіршим чином позбавлений спадщини і приречений на животіння в цілковитій невідомості, ось чому цей другий її син безслідно зник, і зник так, що ніхто у Франції нині не знає, чи існує він на світі, ніхто, окрім його рідної матері...

- Його матері, якою він покинутий! - з відчаєм вигукнув в'язень.

- І ще дами в чорному з вогняними стрічками, - продовжував Араміс, - і, нарешті...

- Вас, чи не так? І ви з'явилися сюди, щоб розповісти мені про це, ви з'явилися, щоб розбудити в моїй душі цікавість, ненависть, честолюбство, і, хто знає, можливо, і жагу помсти? Якщо ви той, кого я очікую, якщо ви людина, обіцяна мені запискою, нарешті, людина, послана мені самим богом, то у вас має бути... портрет короля Людовика Чотирнадцятого, що сидить тепер на французькому троні.

- Ось цей портрет, - відповів єпископ, подаючи в'язневі чудово виконану на емалі мініатюру із зображенням гордого, прекрасного і зовсім як живого Людовика Чотирнадцятого.

В'язень жадібно схопив портрет і впився в нього очима, немов хотів назавжди закарбувати його у своєму серці.

- А тепер, монсеньйоре, ось вам і дзеркало.

Араміс надав в'язню час, щоб той міг розібратися в хаосі своїх думок.

- Вражаюче! Вражаюче! - шепотів юнак, пожираючи очима портрет Людовика XIV і своє власне зображення в дзеркалі.

- Що ви думаєте про це? - запитав Араміс.

- Я думаю, що загинув, - сказав бранець, - я думаю, що король ніколи не пробачить мені мого народження.

- Щодо мене, - промовив єпископ, спрямувавши на в'язня погляд, сповнений відданості, - то я не знаю, хто ж король - чи то той, кого зображає портрет, чи то той, чиє обличчя відбивається в цьому дзеркалі.

- Король, пане, той, хто сидить на троні, - сумно вимовив молодий чоловік, - король той, хто не нудиться у в'язниці і хто може, навпаки, ув'язнювати в неї за своєю волею інших. Королівська влада - це могутність, це величезна сила, а я, як ви бачите, абсолютно безсилий.

- Монсеньйоре, - сказав Араміс із такою шанобливістю, з якою він ніколи ще не звертався до свого співрозмовника, - королем, зауважте собі, буде, якщо ви того забажаєте, той, хто, вийшовши з в'язниці, зуміє втриматися на троні, на який його зведуть віддані йому друзі.

- Пане, не спокушайте мене, - гірко зітхнув в'язень.

- Монсеньйоре, не впадайте у відчай, - наполягав Араміс. - Я навів вам докази вашого королівського походження. Вникніть у них, переконайте себе самого в тому, що ви син короля і король... і потім ми почнемо діяти.

- Ні, ні! Це немислимо.

- Мабуть, що так, - іронічно продовжував ваннський єпископ, - якщо вашому роду й справді визначено самою долею, щоб королівські брати, усунені від престолу, були всі, як один, принцами, позбавленими відваги й честі, яким був, наприклад, Гастон Орлеанський, ваш дядько, який стояв на чолі десяти змов проти Людовіка Тринадцятого, свого брата.

- Мій дядько Гастон Орлеанський влаштовував змови проти свого брата? - вигукнув, жахнувшись, принц. - Він влаштовував ці змови з метою скинути його з престолу?

- Ось саме: тільки з цією метою і жодною іншою.

- Ви говорите щось не те.

- Я кажу справжню правду.

- І в нього... у Гастона Орлеанського були віддані друзі?

- Настільки ж віддані, як я щодо вас.

- Ну і що ж, чого він домігся? На нього чекала невдача?

- Так, він щоразу зазнавав невдачі, і щоразу це відбувалося з його вини. І щоб купити собі життя, - ні, не життя, бо життя королівського брата священне, - щоб забезпечити собі свободу, ваш дядько жертвував життям своїх друзів, віддаючи їх на заклання одного за одним. І тепер він - ганьба нашої історії і прокляття сотні шляхетних родин нашого королівства.

- Розумію вас, пане, - зауважив принц. - Але дайте відповідь, прошу вас, чи вбив мій дядько своїх друзів через слабкість, чи він просто зрадив їх?

- Через слабкість; утім, слабкість володарів - це завжди зрада.

- Але хіба не можна зазнати невдачі через незнання або через нездатність? Невже ви думаєте, що бідний в'язень, такий, як я, наприклад, вихований не тільки далеко від двору, а й від усього світу, невже ви думаєте, що такий в'язень був би в силах надати допомогу тим зі своїх друзів, які спробували б послужити йому службу?

І перш ніж Араміс встиг відповісти, він, охоплений нестримним поривом, який показав, з якою силою може вирувати його кров, раптово вигукнув:

- Ми говоримо про друзів! Але звідки ж у мене, про якого не відає жодна душа людська, можуть узятися друзі? Адже я не маю ні свободи, ні грошей, ні влади, нічого, що приваблює друзів!

- Але мені здається, ваша високість, я мав честь надати себе у ваше розпорядження.

- О, не величайте мене цим титулом, пане! Це насмішка, це нечувана жорстокість! Не спонукайте мене думати про що-небудь інше, окрім як про стіни в'язниці, в якій я замкнений; дозвольте мені любити або принаймні покірно переносити моє ув'язнення і животіння в цілковитій безвісності.

- Монсеньйор, монсеньйор, якщо ви ще раз повторите ці слова, що розхолоджують, якщо, отримавши докази свого королівського походження, ви й надалі будете настільки ж легкодухими, млявими, безвільними, я підкорюся вашим бажанням і зникну; я відмовлюся від думки служити государеві, якому я прагнув надати допомогу й, якщо знадобиться, віддати своє життя.

- Пане! - вигукнув принц. - Перш ніж заговорити зі мною про все, про що ви зараз говорите, вам слід було задуматися, чи варто назавжди порушувати спокій мого серця.

- Але я до цього і прагну.

- Невже, щоб розповісти мені про велич, про могутність, про те, що на мене чекає престол, вам необхідно було обрати в'язницю? Ви хочете, щоб я повірив у моє блискуче майбутнє, але хіба не ховаємося ми з вами в темряві? Ви спокушаєте мене славою, але хіба ми не тремтимо, як би наші слова не проникли за завісу цього жалюгідного ліжка? Ви зображаєте мені всемогутність, але чи не чую я в коридорі кроків тюремника і чи не боїтеся ви їх ще більше, ніж я? Щоб хоч трохи розвіяти

мою зневіру, витягніть мене з Бастилії; дайте вільного повітря моїм легеням, дайте шпори моїм ногам, вкладіть меч у мої руки, і тоді... тоді ми почнемо розуміти одне одного.

- Дати вам усе це і ще багато більше - у цьому і полягає моя мета. Але чи відповідає це вашим бажанням, монсеньйоре?

- Слухайте, пане, - перебив Араміса принц. - Я знаю, що в кожній галереї Бастилії перебуває варта, що на кожних дверях - замок, що біля всіх рогаток - солдати і гармати. Яким же чином зможете ви знешкодити варту і заклепати гармати? Як зможете ви розбити замки та рогатки?

- А яким чином, монсеньйоре, ви отримали записку, що сповіщала вас про мій візит?

- Щоб переправити записку, достатньо підкупити тюремника.

- Раз можна підкупити одного, отже, те саме можна зробити і з десятьма.

- Добре! Допускаю, що витягти нещасного в'язня з Бастилії - річ не остаточно неможлива; допускаю, що можна знайти для нього якесь затишне місце, де його не зможуть схопити королівські слуги; допускаю, нарешті, що можна забезпечити нещасному утікачу стерпне утримання де-небудь у надійному притулку.

- Монсеньйор... - почав з посмішкою Араміс.

- Допускаю, що знайдеться людина, яка все це зробить для мене, хоча тут потрібні сили, що перевищують можливості людські. Але оскільки ви стверджуєте, що я принц королівської крові, що я - брат короля, то як зможете ви повернути мені становище і могутність, забрані в мене моєю матір'ю і моїм братом? І оскільки на мене чекає життя, сповнене боротьби і ненависті, яким чином зможете ви зробити мене переможцем у цій боротьбі, зробити недосяжним для сонму моїх ворогів? Ах, пане, поміркуйте розумом над цим! Ні, вже краще поселіть мене в якій-небудь похмурій печері, десь на лоні гори; дайте мені радість прислухатися на волі до шумів річки і полів, бачити на волі сонце на блакитному небі або небо, затягнуте грозовими хмарами, - і цього з мене буде достатньо. Не обіцяйте мені більшого, бо ви й справді не можете дати мені більше, і було б злочином тішити мене обманом, - адже ви називаєте себе моїм другом.

Араміс слухав в'язня з глибокою увагою.

- Монсеньйоре, - вимовив він після хвилинного роздуму, - я захоплений настільки щирим і настільки непохитним почуттям, яке навіюють вам ці слова; я щасливий, що я відразу ж розпізнав мого государя.

- Зачекайте, зачекайте трохи!.. Згляньтеся ж наді мною, - вигукнув принц, стискаючи похолоділими пальцями своє чоло, що вкрилося потом, - не мучте мене! Мені нема чого бути королем, щоб бути найщасливішим із людей.

- Щодо мене, монсеньйоре, то мені потрібно, щоб ви стали королем, і це потрібно для щастя всього людства.

- Ах, - сказав принц, у якому знову заговорила невіра, викликана словами єпископа, - у чому ж людство може дорікнути моєму братові?

- Я забув сказати, монсеньйоре, що, якщо ви зголоситеся дозволити мені керувати вами і погодитеся стати наймогутнішим монархом у світі, ви служитимете інтересам усіх тих, кого я залучив заради успішного завершення нашої справи, - а таких у нас багато.

- Безліч?

- І до того ж вони дуже сильні.

- Поясніть.

- Неможливо. Я поясню все до останньої дрібниці, - клянуся перед богом, який чує мене, - того самого дня, коли побачу вас на французькому престолі.

- Але мій брат?

- Ви самі вирішите його долю. Чи, можливо, ви жалієте вашого брата?

- Його, який гноїть мене в цій темниці? О ні, я не шкодую його.

- Тим краще.

- Він міг би прийти сюди, міг би взяти мене за руку і сказати: «Брате мій, господь створив нас, щоб ми любили один одного, а не для того, щоб боролися один з одним. Я прийшов простягнути вам руку. Дикий забобон засудив вас на згасання далеко від людей, у повній темряві, не пізнавши людської радості. Я хочу, щоб ви сиділи поруч зі мною; я хочу підперезати вас мечем, що дістався нам від батька. Чи використаєте ви це зближення, щоб убити мене або протистояти мені? Чи скористаєтеся ви цим мечем, щоб пролити мою кров?" "О ні, - відповів би я, - я дивлюся на вас як на свого рятівника і буду поважати вас як свого государя. Ви даєте мені набагато більше, ніж дано мені господом богом. Завдяки вам - я вільний, завдяки вам - я маю право полюбити в цьому світі і, своєю чергою, бути коханим».

- І ви стримали б своє слово?

- Клянуся моїм життям, так!

- Тоді як тепер?

- Тоді як тепер я відчуваю, що винні мають понести покарання.

- Яким чином, монсеньйоре?

- Що ви скажете про мою схожість із братом, даровану мені господом богом?

- Скажу, що в цій схожості можна угледіти перст провидіння, яким королю не слід було нехтувати; скажу, що ваша мати скоїла тяжкий злочин, надавши таку нерівну частку щастя й таку нерівну долю тим, кого природа створила в її утробі такими схожими один на одного; і я роблю з цього висновок, що кара за це буде не чим іншим, як відновленням рівноваги.

- Що означають ваші слова?

- Те, що, коли я поверну вам ваше місце на троні вашого брата, вашому братові доведеться зайняти ваше місце у в'язниці.

- На жаль! У в'язниці відчуваєш стільки страждань! Особливо якщо до цього чаша життя повнилася до країв!

- Ваша високість зможете вчинити, як вважаєте для себе зручним; покаравши, ви зможете пробачити, якщо того побажаєте.

- Добре! А тепер залишається сказати вам ще про одне.

- Говоріть, мій принц.

- Відтепер я буду розмовляти з вами лише за стінами Бастилії.

- Я і сам хотів повідомити вас, ваша високість, що надалі я матиму честь зустрітися з вами лише один-єдиний раз.

- Коли ж це станеться?

- Того дня, коли мій принц покине ці похмурі стіни.

- Хай почує вас бог! Як же ви попередите мене?

- Я прийду сюди сам.

- Ви самі?

- Не покидайте цієї кімнати, принц, ні з ким, окрім мене, або, якщо вас примусять за моєї відсутності покинути її, пам'ятайте, що це зроблено крім мене.

- Отже, жодного слова кому б то не було, крім вас?

- Так, жодного слова кому б то не було, крім мене.

Араміс відважив глибокий уклін. Принц простягнув йому на прощання руку і сказав зі щирістю, що йде від самого серця:

- Пане, ще одне слово. Якщо ви з'явилися до мене, щоб остаточно занапастити мене, якщо ви - не більш ніж знаряддя моїх ненависників, якщо наша бесіда, в якій ви вивідали найпотаємніші таємниці мого серця, принесе мені щось гірше за ув'язнення, а саме - смерть, то й тоді нехай буде моє

благословення з вами, бо ви поклали кінець моїм сумнівам і турботам, і після гарячкових катувань, які терзали мене останні вісім років, принесли заспокоєння моїй душі.

- Монсеньйор! Не поспішайте судити мене.

- Я сказав, що благословляю вас, що пробачив вам вашу провину переді мною. Але якщо ви з'явилися до мене для того, щоб повернути місце, уготоване мені самим богом, місце, осяяне сонцем щастя і слави, якщо завдяки вам я зможу залишити за собою слід у людській пам'яті, якщо, здійснивши видатні діяння і надавши послуги народам мого королівства, я принесу честь моєму роду, якщо з темряви, у якій я згасаю, я піднімуся, підтримуваний вашою шляхетною рукою, до вершин пошани, - у такому разі вам, кого я благословляю і кому приношу свою вдячність і подяку, вам - половина моєї могутності і моєї слави. І це буде все ще занадто мізерна плата; я завжди вважатиму, що не виплатив вам вашої частки, бо ви ніколи не зможете такою ж мірою, як я, насолоджуватися щастям, яким обдарували мене.

- Монсеньйоре, - промовив Араміс, схвильований блідістю юнака і цим його поривом, - монсеньйоре, шляхетність вашого серця сповнює мене радістю і захопленням. Не вам висловлювати мені свою вдячність. Мені дякуватимуть народи, яких ви ощасливите, і ваші нащадки, яким ви залишите славу. Так, так... я дам вам щось більше, ніж життя, - я дам вам безсмертя.

Молодий чоловік знову простягнув Арамісу руку; Араміс приклався до неї, ставши на коліна.

- О! - вигукнув принц зі збентеженням, що зачепило Араміса.

- Це перша данина шани моєму майбутньому монарху. Коли я знову побачу вас, я скажу: «Здрастуйте, ваша величність!»

- А до цього часу, - вигукнув молодий чоловік, притискаючи свої білі змарнілі пальці до серця, - а до цього часу - ніяких мрій, ніяких потрясінь, інакше життя моє припиниться! О панове, до чого ж тісно в моїй в'язниці, до чого мале це вікно, до чого вузькі двері! Як же могло проникнути через них, як могло поміститися тут стільки гордості, стільки блиску і щастя!

- Оскільки ви стверджуєте, що все це принесено мною, ви наповнюєте моє серце радістю, ваша високість, - вклонився Араміс.

Промовивши ці слова, він постукав. Двері негайно ж відчинилися. За ними стояли тюремник, а також Безмо, який,

охоплений занепокоєнням і страхом, почав уже мимоволі прислухатися до голосів, які лунали з-за дверей.

На щастя, обидва співрозмовники говорили весь час напівголосно і навіть під час найбурхливіших проявів пристрасті не забували про цю обережність.

- Ось це сповідь! - сказав комендант, намагаючись зобразити на обличчі посмішку. - Чи можна було припускати, що ув'язнений, наполовину небіжчик, буде каятися в стількох гріхах і забере у вас стільки часу?

Араміс промовчав. Йому хотілося якнайшвидше покинути Бастилію, де таємниця, що обтяжувала його, подвоювала гнітюче враження, яке справляли стіни кріпосних казематів.

Коли вони дійшли до квартири Безмо, Араміс шепнув коменданту:

- Поговоримо про справи, дорогий пане де Безмо.

- На жаль! - відгукнувся Безмо.

- Чи не потрібно вам просити мене про розписку на сто п'ятдесят тисяч ліврів? - промовив єпископ.

- І сплатити першу третину цієї суми, - додав, зітхаючи, бідний Безмо, який зробив кілька кроків у напрямку до своєї залізної шафи.

- Ось ваша розписка, - подав папір Араміс.

- А ось і гроші, - відповів, тричі зітхнувши, комендант.

- Мені було наказано вручити вам розписку на п'ятдесят тисяч ліврів, - сказав Араміс. - Що ж стосується грошей, то щодо цього я не отримував жодних вказівок.

І він пішов, залишивши Безмо в повному сум'ятті почуттів перед цим воістину королівським подарунком, піднесеним йому з такою невимушеністю позаштатним духівником Бастилії.

CCVIII. Як Мустон розтовстів, не поставивши про це до відома Портоса, і які неприємності для гідного дворянина сталися через це

Від часу від'їзду Атоса в Блуа д'Артаньян і Портос рідко бували разом. В одного була клопітка служба при королі, інший захопився купівлею меблів, які хотів відправити у свої численні маєтки; він задумав завести у своїх резиденціях - а їх у нього було кілька - щось, що нагадувало б придворну розкіш, яку йому довелося побачити в короля і яка засліпила його.

Д'Артаньян, який зберіг незмінну вірність по відношенню до старих друзів, одного разу вранці, у вільний від службових занять час, згадав про Портоса і, стурбований тим, що ось уже два тижні нічого не чув про нього, поїхав до нього і застав його, щойно вставши з ліжка.

Гідний барон був, вочевидь, захоплений якимись неприємними думками; більше того, він був засмучений. Звісивши ноги, напівголий, сидів він у себе на ліжку і понуро розглядав цілі купи сукні, оздобленої бахромою, галунами, вишивкою потворних кольорів, що була навалена перед ним на підлозі.

Сумний і замислений, як горезвісний заєць у байці Лафонтена*, Портос не помітив д'Артаньяна, який входив, схований від його очей значною постаттю Мустона, настільки огрядного, що він міг би затулити своїм тілом будь-кого, а в цю мить розміри його подвоїлися, бо дворецький розп'ялював перед собою червоний каптан, який він тримав за кінці рукавів, щоб хазяїн міг краще придивитися до нього.

Д'Артаньян зупинився на порозі і почав розглядати стурбованого Портоса; виявивши, однак, що ця купа костюмів породжує в грудях гідного дворянина тяжкі зітхання, він вирішив, що настав час відірвати його від цього настільки болісного для нього видовища, і кашлянув, щоб сповістити про свій прихід.

- А! - вигукнув Портос, і обличчя його засвітилося радістю. - Тут д'Артаньян! Нарешті мене осяє щаслива думка!

Мустон, почувши ці слова, обернувся з привітною посмішкою до друга свого хазяїна, і Портос позбувся, таким чином, масивної перепони, що заважала йому кинутися до д'Артаньяна.

Він поспішно схопився з ліжка, потягнувся, похрускотівши суглобами міцних ніг, пронісся двома стрибками через кімнату і рвучко притиснув д'Артаньяна до грудей: із кожним днем він любив його, здавалося, дедалі більше і більше.

- Ах, дорогий друже, - повторив він кілька разів, - ах, дорогий д'Артаньян, тут ви завжди бажані, але сьогодні бажаніші, ніж коли б то не було.

- Так, так. У вас неприємності? - запитав д'Артаньян.

Портос відповів поглядом, сповненим зневіри.

- Розкажіть же, друже мій, у чому справа, якщо це не таємниця.

- По-перше, - зітхнув Портос, - ви знаєте, що в мене немає від вас жодних таємниць, а по-друге... по-друге, мене засмучує таке...

- Зачекайте, Портосе, зачекайте: дайте мені спершу вибратися з цієї купи сукна, атласу й оксамиту.

- Крокуйте, крокуйте сміливіше! - промовив жалібним тоном Портос. - Усе це не більше ніж мотлох.

- Чорт забирай! Сукно вартістю в двадцять ліврів за лікоть - мотлох! Чудовий атлас і оксамит, яким не погребував би сам король, - це, по-вашому, мотлох!

- Так ви знаходите ці костюми...

- Блискучими, Портосе, блискучими! Готовий поручитися, що в усій Франції ви один володієте такою неймовірною кількістю їх, і якщо припустити, що, починаючи від цього дня, ви не замовите більше жодного, а проживете добру сотню років, що, кажучи відверто, мене анітрохи не здивувало б, то і в цьому разі в день вашої смерті на вас буде новий костюм, і впродовж усього цього часу жоден кравець не покаже до вас носа.

Портос похитав головою.

- Послухайте, друже мій, - сказав д'Артаньян. - Цей похмурий настрій, аж ніяк не властивий вашій вдачі, лякає мене. Дорогий мій Портос, давайте покінчимо з ним, і чим раніше, тим краще.

- Так, так, покінчимо, - відповів Портос, - позбудемося, якщо тільки це взагалі можливо.

- Або, можливо, ви отримали погані звістки з Брасьє?

- О ні; там вирубали ліси, і вони дали дохід, що перевищив очікуваний на цілу третину.

- Чи в П'єрфоні прорвало загати?

- Ні, що ви, друже мій; там виловили рибу, але того, що залишилося після продажу, більш ніж достатньо, щоб зробити всі навколишні ставки рибними.

- Що ж тоді? Чи не обвалився Валлон через землетрус?

- Ні, ні! Навпаки, блискавка вдарила за якусь сотню кроків від замку, і в місці, що страждало від нестачі води, забив чудовий ключ.

- Але в чому ж у такому разі справа?

- Бачте, я отримав запрошення на святкування у Во, - вимовив Портос із похоронним виглядом.

- Чого ж ви скаржитеся! Король був причиною більш ніж ста сварок, що породили непримиренних ворогів, і всі вони -

через те, що тому чи іншому з-поміж придворних було відмовлено в запрошенні. То ви й справді запрошені до Во? Ось воно що!

- Але, бог мій, звичайно!

- Вам належить побачити вражаючу пишність.

- Щодо мене, то мені навряд чи вдасться побачити це.

- Але ж там буде зібрана вся наша французька знать.

- Ах, - зітхнув Портос, вирвавши в себе з відчаю жмут волосся.

- Боже мій! Та чи не хворі ви, дорогий мій?

- Я здоровий, чорт забирай, як бик. Справа не в цьому.

- Але в чому ж?

- У мене немає костюма.

Д'Артаньян остовпів.

- Немає костюма, Портосе! Немає костюма! - вигукнув він. - Але ж я бачу у вас на підлозі понад півсотні костюмів!

- Півсотні! Це вірно. Але немає жодного, який був би мені впору.

- Як це немає жодного, який був би вам упору! Хіба з вас не знімали мірки, коли їх шили?

- Знімали, - відповів Мустон, - але, на жаль, я розтовстів.

- Що? Ви розтовстіли?

- Так, так що став товстішим, набагато товстішим за пана барона. Могли б ви це подумати, пане?

- Ще б пак! Мені здається, що це видно з першого погляду.

- Чуєш, бовдуре? - пробурчав Портос. - Це видно з першого погляду.

- Але, милий Портос, - сказав д'Артаньян із легким нетерпінням у голосі, - не можу зрозуміти, чому ваші костюми нікуди не годяться через те, що Мустон розтовстів.

- Зараз поясню. Пам'ятаєте, ви мені розповідали якось про одного римського воєначальника, якого звали Антонієм, що завжди мав сім кабанів на рожні, яких смажили в різних місцях, щоб він міг зажадати свого обіду в будь-яку годину, хоч коли б йому заманеться. Ось і я - оскільки будь-якої миті мене можуть запросити до двору і залишити там на тиждень, - ось і я вирішив мати завжди напоготові, якщо це трапиться, сім нових костюмів.

- Чудово придумано, милий мій Портос. Але щоб дозволити собі такого роду фантазії, потрібно мати у своєму розпорядженні ваше багатство, не кажучи вже про час, який витрачаєш на примірку. І до того ж мода так часто змінюється.

- Що вірно, те вірно, - зауважив Портос. - Але я тішив себе надією, що придумав щось винятково хитре.

- Що ж це таке? Чорт забирай, я ніколи не сумнівався у ваших талантах!

- Ви пам'ятаєте ті часи, коли Мустон був ще худорлявим?

- Звичайно; це було тоді, коли він був Мушкетоном.

- А коли він почав товстіти?

- Ні, цього я не міг би сказати. Прошу вибачення, мій милий Мустон.

- О, вам нема чого просити вибачення, - люб'язно відповів Мустон, - ви були в Парижі, а ми... у П'єрфоні.

- Так от, дорогий Портосе, - отже, з певного часу Мустон почав товстіти. Адже ви хотіли сказати саме це, чи не так?

- Звичайно. І я був цим дуже втішений.

- Чорт! Готовий вам вірити.

- Розумієте, - продовжував Портос, - адже це звільняло мене від клопоту.

- Ні, все ще не розумію, друже мій. Але якщо ви мені поясните...

- Зараз, зараз... Насамперед, як ви сказали, це втрата часу, коли даєш знімати з себе мірку, хоча б раз на два тижні. Потім можеш опинитися в дорозі, а коли хочеш завжди мати сім нових костюмів... Нарешті, я терпіти не можу давати з себе знімати мірку. Або я дворянин, або не дворянин, чорт забирай. Дати себе вимірювати якомусь пройдисвітові, який вивчає тебе з голови до п'ят, - це принизливо найвищою мірою. Цей народ знаходить вас надто опуклим тут, надто втиснутим тут, він знає всі ваші достоїнства і недоліки. Знаєте, коли виходиш із рук кравця, почуваєшся схожим на фортецю, щойно досконально вивчену шпигуном.

- Воістину, Портосе, ваші думки надзвичайно своєрідні.

- Але ви розумієте, що, будучи інженером...

- І до того ж зміцнив Бель-Іль...

- Так от, мені спала на думку думка, і вона, звісно, була б дуже гарною, якби не недбалість Мушкетона.

Д'Артаньян кинув погляд на Мустона, який відповів на нього легким рухом тіла, наче бажаючи сказати: «Ви самі побачите, чи винен я в тому, що сталося».

- Отже, я дуже зрадів, - продовжував Портос, - побачивши, що Мустон почав гладшати; більше того, чим тільки міг, я допомагав йому нагулювати жир. Я годував його особливо поживною їжею, сподіваючись, що він зрівняється зі мною в об'ємі, і тоді я зможу змусити його мати справу з кравцями, а отже, позбавлю себе зняття мірок та інших нудних речей.

- А! - вигукнув д'Артаньян. - Тепер я нарешті розумію... Це врятувало б вас від втрати часу і принижень.

- Чорт забирай! Судіть же самі про мою радість, коли після півтора року чудового і майстерно підібраного харчування - бо я взяв на себе працю особисто годувати Мустона - цей нероба...

- Ах, пане, я і сам чимало сприяв цьому, - скромно вставив Мустон.

- Це вірно. Отож, судіть про мою радість, коли одного чудового ранку я виявив, що Мустону довелося повернутися боком, як повертався я сам, щоб протиснутися крізь потаємні двері, які ці кляті архітектори облаштували в мене в П'єрфоні в кімнаті покійної пані дю Валлон. Так, до речі, про ці двері, друже мій; хочу поставити вам запитання, вам, хто знає рішуче все на світі: якого біса ці шахраї-архітектори, які мають мати належний окомір, вигадали двері, які придатні тільки для худорлявих?

- Ці двері, - сказав у відповідь д'Артаньян, - призначені для коханих, а кохані здебільшого статури тендітної і витонченої.

- Пані дю Валлон не мала коханих, - велично перебив д'Артаньяна Портос.

- Безсумнівно, друже мій, безсумнівно, - поквапився погодитися з ним д'Артаньян, - але, можливо, ці двері були придумані архітекторами на випадок вашого повторного одруження.

- Ось це й справді можливо, - зауважив Портос. - Тепер, коли я отримав від вас роз'яснення щодо цих надто вузьких дверей, повернемося до нагулювання жиру Мустоном. Але зауважте собі, що перше має прямий стосунок до другого. Я не раз спостерігав, що наші думки тягнуться одна до одної. Здивуйтеся-но на це явище, д'Артаньян: я говорив про Мустона, який почав товстіти, а закінчив тим, що згадав про пані дю Валлон...

- Яка була худорлявою.

- Хіба це не вражає?

- Друг мій, один із моїх учених друзів, пан Кос-тар*, зробив те саме спостереження, що й ви, і він називає це якимось грецьким словом, якого я не запам'ятав.

- Виходить, що моє спостереження не вирізняється новизною! - вигукнув Портос, приголомшений почутим від д'Артаньяна. - А я думав, що це я перший зробив його.

- Друже мій, цей факт відомий ще до Аристотеля, тобто, кажучи по-іншому, приблизно ось уже дві тисячі років.

- Але від цього він не стає менш достовірним, - зауважив Портос, приходячи в захват від цього збігу його власних думок з думками філософів давнини.

- Безумовно. Але давайте повернемося до Мустона. Ми залишили його в той момент, коли він став товстіти у вас на очах, адже, здається, так?

- Так точно, пане, - вставив Мустон.

- Продовжую, - сказав Портос. - Отже, Мустон товстішав так успішно, що виправдав усі мої сподівання. Він досяг моєї мірки, і я зміг на власні очі переконатися в цьому, побачивши одного чудового дня на шахраї мій власний камзол, у який він дозволив собі вдягнутися; цей камзол обійшовся мені дуже недешево: одна тільки вишивка коштувала сотню пістолів.

- Я вдягнув його лише для того, щоб приміряти, пане, - зауважив Мустон.

- Отже, - продовжував Портос, - відтоді я вирішив, що відтепер усі справи з моїми кравцями вестиме Мустон, - з нього зніматимуть мірку, і в усьому цьому він повністю замінить мене.

- Чудово придумано! Просто чудово! Але ж Мустон на півтора фута нижчий за вас на зріст.

- Ви маєте рацію. Але я велів шити таким чином, щоб на Мустона костюм був занадто довгим, а на мене якраз.

- Який ви щасливчик, Портосе! Такі речі трапляються тільки з вами.

- Так, так! Заздріть мені, є дійсно чому позаздрити! Це було точно в той самий час, коли я їхав на Бель-Іль, тобто приблизно два з половиною роки тому. Їдучи, я доручив Мустону - щоб постійно мати на випадок потреби пристойну модну сукню - щомісяця замовляти собі по костюму.

- І Мустон не виконав вашого наказу? Недобре, Мустоне, дуже недобре!

- Навпаки, пане, навпаки!

- Ні, він не забував замовляти для себе костюми, але він забув попередити мене, що товстішає.

- Боже мій, я в цьому анітрохи не винен; ваш кравець жодного разу не сказав мені про це.

- За два роки цей нероба розширився в талії ні більше, ні менше, як на цілих вісімнадцять дюймів, і мої останні дванадцять костюмів ширші, ніж потрібно, від фута до півтора футів.

- Ну а колишні, зроблені в ті часи, коли ваші талії були приблизно однаковими?

- Вони встигли вийти з моди, і якби я вдягнув їх, у мене був би вигляд людини, яка приїхала з Сіаму і не бувала при дворі добрих два роки.

- Тепер мені зрозумілі ваші турботи. Скільки ж у вас нових костюмів? Тридцять шість? І водночас жодного. Виходить, що потрібно пошити тридцять сьомий, а решту тридцять шість подарувати Мустону.

- Ах, пане, - зрадів Мустон, - ви завжди були добрі до мене!

- Чорт забирай! Невже ви думаєте, що така думка не спадала мені на думку або що мене зупиняють витрати? До святкування у Во залишається якихось дві доби. Я отримав запрошення тільки вчора й негайно викликав Мустона, наказавши, щоб він з'явився сюди з моїм гардеробом на поштових; але я помітив, що нещастя, яке сталося зі мною, лише цього ранку, і де такий більш-менш модний кравець, який узявся б виготовити за цей час костюм?

- Тобто костюм, розшитий уздовж і поперек золотом?

- Так, я хочу, щоб золото було всюди.

- Ми це владнаємо. У вашому розпорядженні три доби. Вас запрошено на середу, а зараз неділя, до того ж ранок.

- Це правда. Але Араміс настійно просив прибути у Во за добу.

- Як Араміс?

- Так, це запрошення привіз Араміс.

- А, розумію. Ви запрошений пана Фуке.

- Ні, мене запросив король. У записці ясно написано: «Пана дю Валлона попереджають, що король удостоїв включити його до списку своїх запрошених».

- Прекрасно! Але все ж таки ви їдете з паном Фуке?

- І коли я подумаю, - вигукнув Портос, відламавши шматок паркету ударом ноги, - коли я подумаю, що в мене не буде костюмів, я готовий просто лопнути від злості! Мені хочеться задушити кого-небудь або що-небудь розірвати на частини!

- Нікого не душіть і нічого не рвіть на частини; я це владнаю; одягніть один із тридцяти шести ваших костюмів, і поїхали разом до кравця.

- Мій посланець обійшов цього ранку їх усіх.

- І він побував навіть у Персерена?

- Хто такий Персерен?

- Кравець короля, і ви не знаєте цього?

- Так, так, звісно, - сказав Портос, роблячи вигляд, що кравчиня короля добре відома йому, хоча він чув про неї

вперше, - у Персерена, кравчині його величності короля? Так, так, звичайно! Але я думав, що він перевантажений роботою.

- Звісно, він перевантажений роботою; але будьте спокійні, Портосе, він зробить для мене те, чого не зробив би ні для кого іншого. Тільки цього разу вам доведеться дозволити зняти з себе мірку, дорогий друже.

- Ах, - зітхнув Портос, - це жахливо. Але що ж поробиш?

- Ви вчините, як усі, ви вчините, як король.

- Як? І з короля теж знімають мірку? І він це терпить?

- Король, дорогий мій, - чепурун. І ви - також, що б ви про це не говорили.

Портос усміхнувся з переможним виглядом:

- Ходімо до кравця його величності. І якщо він знімає мірку з самого короля, мені, право, здається, що і я можу дозволити йому обміряти мене з голови до п'ят!

CCIX. Що ж являв собою мессир Жан Персерен

Кравець короля, мессир Жан Персерен, займав досить великий будинок на вулиці Сент-Оноре, поблизу вулиці Арбр-Сек. Це була людина, яка розумілася на гарних тканинах, на гарних вишивках і красивому оксамиті, бо Персерени з покоління в покоління займалися одним і тим самим: шили на королів. Ця професія їхня сходить до часів Карла IX, який частенько вдавався до бурхливих фантазій, задовольнити які було досить важко.

Перший Персерен, подібно до Амбруаза Паре*, був гугенотом, але наваррська королева, прекрасна Марго*, як називали її в ті часи і в літературних творах, і в просторіччі, пощадила його за те, що йому одному вдавалися її дивовижні верхові костюми, які приховували деякі недоліки її статури, а тому вельми ціновані нею.

Персерен, що врятувався від загибелі, на знак подяки за це шив дуже гарні й дуже дешеві чорні тілогрійки для королеви Катерини, яка довго поглядала на гугенота, але скінчила тим, що була рада його порятунку. Персерен, однак, був людиною розсудливою: він чув, що ніщо не могло бути для гугенота небезпечнішим за посмішку королеви Катерини, і, помітивши, що вона посміхається йому частіше, ніж звичайно, поквапився перейти в католицтво разом з усією своєю сім'єю. Ставши

таким чином обличчям бездоганним, він досяг високого становища головного кравця французької корони.

За Генріха III, найбільш кокетливого з королів, це становище стало настільки високим, що його було б доречно порівняти з якою-небудь найвищою вершиною Кордильєр.

Персерен протягом усього свого життя мав славу спритника, і, щоб зберегти цю свою репутацію і за труною, він подбав про те, щоб добряче поводити за ніс смерть: він помер якраз тоді, коли його уява почала вичерпуватися. Після нього залишилися один син і одна донька, гідні його імені; син - сміливий закрійник, точний, як циркуль, донька - вишивальниця і художниця, яка створювала прекрасні візерунки для вишивок.

Весілля Генріха IV і Марії Медічі, чудове траурне вбрання названої королеви і кілька слів, що вирвалися у пана де Бассомп'єра*, короля чепурунів того часу, забезпечили процвітання і другому поколінню Персеренів.

Кончіно Кончіні і його дружина Галігаї, що блищали після цього при французькому дворі, побажали італіїзувати французький костюм і виписали кравців із Флоренції. Але Персерен, зачеплений за живе у своєму патріотизмі й самолюбстві, перетворив на ніщо чужинців своїми малюнками візерунчастої парчі та своєю неповторною вишивкою гладдю. Справа скінчилася тим, що сам Кончіні першим відмовив своїм співвітчизникам і так високо оцінив таланти французького майстра, що одягався лише в нього, і того дня, коли Вітрі застрелив його на містку на подвір'ї Лувру, на ньому був зшитий у Персерена костюм. Цей костюм парижани із задоволенням розірвали на частини разом із людською плоттю, яку він прикривав.

Незважаючи на прихильність, якою користувався Персерен у Кончіні, Людовик XIII не наклав на нього кари, великодушно пробачивши його, зберіг за ним його посаду. На той час, коли Людовик XIII Справедливий явив настільки великий приклад неупередженості, Персерен встиг уже виховати двох синів, і один з них випробував свої сили на весіллі Анни Австрійської, виготовив для кардинала Рішельє той самий іспанський костюм, у якому кардинал протанцював сарабанду, створив костюми для трагедії «Мирам»* і пришив до плаща герцога Бекінґема перлини, яким судилося прокидатися на паркет Лувру.

Стати знаменитим неважко, якщо довелося одягати герцога Бекінгема, Сен-Мара, мадемуазель Нінон, де Бофора і

Маріон де Лорм. І до моменту смерті свого батька Персерен III був в апогеї слави.

Той самий Персерен III, старий, прославлений і багатий, одягав і Людовика XIV. У нього не було сина, і це становило смуток його життя, оскільки разом з ним згасала династія, але в нього було кілька учнів, які подавали надії. У нього були також карета, маєток, найвисокоросліші в усьому Парижі лакеї і, зі спеціального дозволу короля, зграя гончих. Він одягав де Ліона і Летельє, надаючи їм своєрідну прихильність, але, будучи політиком, вихованим на державних таємницях, він ніяк не міг зробити вдалий костюм Кольберу. Це незрозуміло, але проте це так. Великі люди, у чому б їхні таланти не проявлялися, живуть невловимими і невідчутними на око спонуканнями; вони діють, не знаючи й самі, що саме спонукає їх до того чи іншого вчинку. Великий Персерен (а великим прозвали, всупереч династичним звичаям, останнього з них) натхненно кроїв спідницю для королеви, вигадував особливий фасон плаща для королівського брата або вишивку для якого-небудь куточка панчіх принцеси Генрієтти, його дружини, але, незважаючи на всі свої обдарування, не міг запам'ятати мірку Кольбера.

- Ця людина, - нерідко казав він, - мені позитивно не дається, і я ніколи не побачу її в добре пошитому костюмі, хоча цей костюм і зшитий моєю голкою.

Само собою зрозуміло, що Персерен обшивав Фуке, і останній надзвичайно цінував його майстерність.

Персерену було близько вісімдесяти, але він усе ще був сповнений сил і водночас до того сухощавий, що придворні дотепники стверджували, ніби йому загрожує небезпека зламатися. Його слава і статки були настільки вражаючими, що брат короля, і він же некоронований король чепурунів, брав його під руку, розмовляючи з ним про моди, і навіть найменш схильні до платежів придворні, і ті не наважувалися затягувати з ним розрахунки, бо Персерен шив у кредит не більш як один костюм і ніколи не брався за другий, доки не сплатили за перший.

Легко здогадатися, що такий кравець аж ніяк не гнався за замовниками; навпаки, він був майже недоступний для тих, хто звертався до нього вперше. Ось чому Персерен відмовлявся обшивати третій стан або новоспечених дворян. Ходили навіть чутки, які стверджували, що на знак подяки за подароване Персереном парадне кардинальське вбрання Мазаріні запхав йому в кишеню дворянську грамоту.

Персерен був дотепний і злоречний. Говорили, що він порядний тягач і що при своїх вісімдесяти роках він знімає мірку, щоб зшити дамський корсаж, досить твердою рукою.

Ось до цього ремісника-вельможі й повіз д'Артаньян зневіреного Портоса.

- Дивіться, дорогий д'Артаньян, захистіть шляхетність такої людини, як я, - говорив Портос дорогою, - від зіткнення з нахабством цього Персерена, який, мабуть, не надто чемний; вважаю за потрібне попередити, що якщо він дозволить собі нешанобливість, я задам йому добру прочуханку.

- Будучи рекомендовані мною, - відповів д'Артаньян, - ви можете ні про що не тривожитися і могли б не тривожитися навіть у тому разі, якби були зовсім не тим, чим є. Чи, можливо, Персерен у чомусь винен перед вами?

- Мені здається, що одного разу...

- Ну, то що ж сталося одного разу?

- Я послав Мушкетона до неробу, який звався цим ім'ям.

- Що ж далі?

- І цей нероба відмовився шити на мене.

- Тут щось не те, і це непорозуміння потрібно з'ясувати. Мустон, безсумнівно, наплутав.

- Все може бути.

- Він змішав імена.

- Можливо; цей шахрай Мустон ніколи не пам'ятає імен.

- Словом, я беру цю справу цілком на себе.

- Чудово.

- Веліть зупинити карету, Портосе; ми приїхали.

- Як, уже! Але ж ми біля Центрального ринку; а ви говорили, що Персерен живе на розі вулиці Арбр-Сек.

- Це правильно, але подивіться-но гарненько.

- Я дивлюся і бачу...

- Що ж ви бачите?

- Що ми біля ринку, чорт забирай.

- Але не хочете ж ви, щоб наші коні видерлися на карету, яка перед нами.

- Зрозуміло.

- Ні щоб попередня карета наїхала на ту, що стоїть перед нею.

- Ще того менше.

- Ні щоб та, друга карета протягнулася на череві по тридцяти або сорока каретам, що стояли попереду і прибули раніше, ніж ми.

- Ах боже мій! Ви маєте рацію.

- То-то ж!

- Скільки народу, скільки народу!

- Як воно?

- Що ж вони тут роблять, ці люди?

- Відповідь дуже проста - вони чекають своєї черги.

- Ось тобі на! А може, актори Бургундського готелю* перебираються на нове місце?

- Ні, мій любий. Це черга до Персерену.

- І нам також доведеться чекати?

- Ні, ми з вами будемо хитрішими і не настільки пихатими, як усі інші.

- Що ж ми зробимо?

- Ми зараз вийдемо з карети, проберемося крізь натовп пажів і лакеїв і увійдемо до будинку, даю вам у цьому чесне слово, особливо якщо першим рушимо ви.

- Ходімо, - сказав на це Портос.

І, вийшовши з карети, вони попрямували до будинку кравця.

Причиною цього скупчення народу і штовханини було те, що двері Персерена були замкнені, і лакей, який стояв біля входу, пояснював знатним замовникам, що зараз пан Персерен рішуче нікого не може прийняти. Той самий лакей конфіденційно повідомив одному вельможі, до якого був у прихильності, що пан Персерен зайнятий п'ятьма костюмами для короля й обмірковує у себе в кабінеті прикраси, колір і крій цих костюмів.

Інші, задовольнившись цією відповіддю, повертались додому, у захваті від того, що можуть поширити її далі, інші ж, наполегливіші й наполегливіші, вимагали, щоб двері було відчинено негайно, і серед цих останніх впадати в око хотілося трьом кавалерам з блакитною орденською стрічкою, яким належало взяти участь у балеті на святі у Во, - адже балет, звісно ж, не відбудеться, якщо на них не буде костюмів, скроєних рукою великого Персерена.

Д'Артаньян, пустивши перед собою Портоса, який силою торував шлях крізь юрбу, дістався нарешті до прилавків, за якими підмайстри відбивалися, як могли, від замовників. Ми забули згадати, що Портоса, нарівні з іншими, не хотіли пропустити до будинку, але д'Артаньян, вийшовши вперед, вимовив: «Іменем короля», - після чого вони безперешкодно пройшли у двері.

Цим бідним хлопцям - ми маємо на увазі підмайстрів - доводилося несолодко, і вони в міру сил намагалися задовольнити під час відсутності хазяїна нетерплячі вимоги замовників, перериваючи часом стібок, щоб ввернути кілька

слів, і коли чиясь ображена гордість чи обдурені сподівання породжували небезпеку надто бурхливого пояснення, той, на кого обрушувалися особливо запеклі нападки, раптово пірнав під прилавок і ховався під ним.

Вервечка незадоволених вельмож являла собою картину, у багатьох відношеннях вельми цікаву.

Капітан мушкетерів, що вирізнявся швидким і вірним поглядом, одразу ж оцінив її гідно. Але після того, як він побіжно оглянув окремі групи, погляд його зупинився на людині, яка сиділа на табуреті прямо проти нього, причому голова цієї людини лише злегка височіла над прилавком, що прикривав її. Це був чоловік років сорока, з меланхолійним і блідим обличчям, з добрими, розумними очима, що світяться розумом. Він розглядав д'Артаньяна і всіх інших, підперши рукою підборіддя, як спокійний і допитливий спостерігач. Помітивши і впізнавши нашого капітана, він насунув на очі капелюх.

Цей жест, можливо, і привернув увагу д'Артаньяна. Якщо наше припущення правильне, то людина з опущеним капелюхом досягла результату, який явно не відповідав її намірам.

Костюм цієї людини був досить простий, перука на його голові - звичайнісінька, і не дуже спостережливі замовники могли б вважати її простим підмайстром, який сів на табурет за дубовим прилавком і ретельно вишиває по сукну або оксамиту.

Утім, він занадто часто нагинав голову, щоб успішно працювати руками.

Д'Артаньян не дав себе обдурити і одразу ж зрозумів, що якщо ця людина і працює, то вже, звісно, не над якою-небудь тканиною.

- Ось воно що, - сказав капітан, звертаючись до цієї людини, - отже, ви перетворилися на кравця, мій дорогий пане Мольєр?

- Тихіше, пане д'Артаньян! Тихіше, бога ради, мовчіть! Адже ви мене видаєте, мене впізнають.

- Що ж у цьому поганого?

- Поганого тут немає, але...

- Але ви хочете сказати, що і хорошого теж, чи не так?

- На жаль, ви маєте рацію, оскільки я, запевняю вас, був зайнятий розгляданням дуже цікавих фігур.

- Продовжуйте, пане Мольєр. Продовжуйте. Цілком розумію, наскільки це цікаво для вас... і не стану заважати вам у цьому занятті, але з умовою - скажіть, де пан Персерен?

- Охоче скажу - він у своєму кабінеті. Тільки...

- Тільки проникнути до нього неможливо?

- Він і справді абсолютно недосяжний.

- Для всіх?

- Для всіх. Він привів мене в цю кімнату, щоб я міг віддатися у своє задоволення спостереженням, після чого пішов до себе.

- У такому разі, дорогий пане Мольєр, підіть і скажіть йому, що я тут, добре?

- Я! - вигукнув Мольєр тоном чесного собаки, у якого хочуть забрати кістку, що дісталася йому на законній підставі. - Я повинен відірватися від моєї справи? Ах, пане д'Артаньян, до чого ж ви погано до мене ставитеся!

- Якщо ви негайно ж не підете попередити Пер-Серена про те, що я тут, дорогий пане Мольєре, - напівголосно сказав д'Артаньян, - то і я не покажу вам одного з моїх друзів, який прийшов разом зі мною, про що і попереджаю вас.

- Ось того, так?

- Так.

Мольєр оглянув Портоса поглядом, що проникає в серця й уми. Цей огляд здався йому, вочевидь, багатообіцяючим, бо він одразу ж підвівся і пройшов у сусідню кімнату.

CCX. Зразки

У цей момент натовп почав розходитися, кидаючи в кожному кутку великого приміщення майстерні бурчання або погрозу; він нагадував океан під час відпливу, що залишає на прибережному піску водорості та піну.

За десять хвилин з'явився Мольєр і зробив з-за портьєри знак д'Артаньяну. Д'Артаньян поспішив слідом за ним, захоплюючи разом із собою Портоса. Досить заплутаними коридорами Мольєр привів їх у кабінет Персерена. Старий, засукавши рукава, перебирав шматки розкішної парчі, затканої золотими квітами. Він хотів подивитися, яка гра цієї тканини при тому чи іншому освітленні.

Помітивши д'Артаньяна, він відклав матерію і пішов назустріч йому, не зображуючи особливих захоплень, без надмірних люб'язностей, але з дотриманням належної чемності.

- Пане капітане мушкетерів, - звернувся він до д'Артаньяна, - ви, звісно, вибачте мені, чи не так, але я страшенно зайнятий.

- Так, так, пане Персерен, чув, знаю, - костюмами короля. Кажуть, що ви шиєте його величності три нові костюми?

- П'ять, пане, п'ять!

- Три чи п'ять, мене це анітрохи не турбує. Адже я знаю, що вони будуть найкрасивішими на всьому світі.

- Так, так, так думають усі. Коли вони будуть закінчені, тоді й стануть найкрасивішими на всьому світі, не буду заперечувати. Але спершу їх слід зшити, пане капітане, а для цього потрібен час.

- О, у вас ще два дні попереду, і часу у вашому розпорядженні навіть більше, ніж потрібно, пане Персерен, - сказав д'Артаньян, накидаючи на себе цілковиту байдужість.

Персерен підняв голову, як людина, що не звикла до того, щоб їй перечити навіть тоді, коли йдеться про якусь її забаганку, але д'Артаньян не звернув жодної уваги на чоло уславленого кравця, чародія парчі, що почало завішувати хмарами. Він вимовив:

- Дорогий пане Персерене, я привів до вас замовника.

- Що ви, що ви! - похмуро кинув кравець.

- Пана барона дю Валлона де Брасьє де П'єрфо-на, - продовжив д'Артаньян.

Персерен відважив уклін, який не викликав жодного почуття симпатії в грізного Портоса, який відтоді, як увійшов до кабінету, не переставав скоса дивитися на кравця.

- Одного з моїх найближчих друзів, - додав на закінчення д'Артаньян.

- До послуг пана барона, але не зараз, а трохи згодом.

- Трохи згодом? Але коли ж?

- Тоді, коли матиму в своєму розпорядженні час.

- Те саме ви сказали моєму слузі, - бурчав із незадоволеним виглядом Портос.

- Можливо, - сказав кравець, - я майже завжди зайнятий по горло.

- Друже мій, - повчально зауважив Портос, - коли хочеш, час знайдеться.

Персерен почервонів, що у людей похилого віку, шкіра яких зблідла від старості, завжди є небезпечним симптомом.

- Пане, - буркнув він, - ви вільні замовляти собі сукні у кого вам буде завгодно.

- Зачекайте, Персерене, зачекайте, - вимовив примирливим тоном капітан мушкетерів, - ви сьогодні не надто люб'язні. Ну що ж, я скажу одне слово, яке змусить вас підкоритися. Барон дружний не тільки зі мною, він до того ж один із друзів пана Фуке.

- Так, так! - промовив кравець. - Це змінює справу, так-так, змінює. - Потім, повернувшись до Портоса, він запитав: - Пан барон із числа прихильників пана суперінтенданта?

- Я сам по собі, - скрикнув Портос, і якраз у цей момент піднялася портьєра, даючи прохід ще одному свідку цієї сцени.

Мольєр спостерігав. Д'Артаньян сміявся. Портос подумки сипав прокльонами.

- Дорогий Персерен, - вклонився д'Артаньян, - ви пошиєте костюм пану барону; це я прошу вас про це.

- Заради вас - ну що ж, не заперечую, пане капітане.

- Але це ще не все; ви невідкладно візьметеся за цей костюм.

- Раніше ніж через тиждень - немислимо.

- Але це все одно, як якби ви рішуче відмовили: цей костюм необхідний для святкування у Во.

- Повторюю, що це немислимо, - наполягав на своєму впертий старий.

- Ні, ні, дорогий пане Персерен, зачекайте відмовлятися, особливо якщо про це прошу вас і я, - промовив біля дверей лагідний голос, який змусив д'Артаньяна насторожитися. Це був Араміс.

- Пане д'Ербле! - вигукнув кравець.

- Араміс! - пробурмотів д'Артаньян.

- А, наш єпископ! - привітав його Портос.

- Здрастуйте, д'Артаньян! Здрастуйте, милий Портос! Здрастуйте, дорогі друзі! - сказав Араміс. - Так от, люб'язний пане Персерен, зшийте костюм пану барону, і я ручаюся, що, зшивши його, ви принесете задоволення пану Фуке.

Промовивши ці слова, він зробив знак Персерена, що свідчив: «Беріть замовлення і прощайтеся з ними». Араміс, мабуть, користувався в Персерена навіть більшим впливом, ніж д'Артаньян; в усякому разі кравець поклонився, показуючи тим самим, що він погоджується, і, повернувшись до Портоса, сухо зауважив:

- Відправляйтеся до моїх підмайстрів, вони знімуть з вас мірку.

Портос почервонів так, що на нього було страшно дивитися. Д'Артаньян зрозумів, що ось-ось вибухне гроза, і, звертаючись до Мольєра, напівголосно вимовив:

- Дорогий пане Мольєре, ви бачите перед собою людину, яка вважає, що вона піддасть ганьбі свою честь, якщо дозволить зняти мірку зі своїх кісток і своєї плоті, дарованих їй господом богом; придивіться до цієї вельми примітної особистості та

використовуйте, мій вельмишановний Арістофане, свої спостереження.

Мольєр не потребував цієї поради, він і так не спускав очей із барона Портоса.

- Пане, - сказав він, звертаючись до останнього, - якщо ви забажаєте пройти разом зі мною, я влаштую так, що закрійник, знімаючи з вас мірку, жодного разу не доторкнеться до вас.

- Але як же він це зробить, друже мій?

- Я стверджую, що, знімаючи з вас мірку, вам не будуть докучати ліктями, футами або дюймами. Це новий спосіб, придуманий нами для шляхетних панів, які настільки чутливі, що не можуть дозволити якійсь селючці торкатися і обмацувати їх. Ми стикалися з людьми, які не в змозі витерпіти, щоб із них зняли мірку, - адже й справді подібна церемонія ображає, як на мене, природну гідність людини, - тож, якщо й ви, пане, випадково належите до розряду таких людей...

- Чорт забирай, гадаю, що так.

- Чудово, пане бароне; у такому разі все влаштується якнайкраще, і ви будете першим, хто випробує на собі придуманий нами спосіб.

- Але як же все-таки знімуть цю чортову мірку?

- Пане, - відповів, відважуючи уклін, Мольєр, - якщо ви зволите пройти разом зі мною, ви переконаєтеся в цьому на власні очі.

Араміс спостерігав цю сцену з неослабною увагою. Можливо, він думав, ґрунтуючись на інтересі, який виявляв до неї д'Артаньян, що і він піде з кабінету кравця разом із Портосом, щоб не проґавити розв'язки настільки кумедно розпочатої сцени. Але, незважаючи на всю свою проникливість, Араміс все ж помилився. Пішли тільки Портос і Мольєр. Д'Артаньян залишився у Персерена. Чому ж він там залишився? З цікавості, і тільки; можливо, і заради того, щоб провести кілька зайвих миттєвостей у товаристві Араміса, свого доброго старого друга. Після того як Портос і Мольєр пішли, д'Артаньян підійшов до єпископа, що, мабуть, не входило в плани останнього.

- І вам потрібна нова сукня, чи не так, дорогий друже?

Араміс усміхнувся:

- Ні.

- Але ж ви поїдете у Во?

- Поїду, але без нової сукні. Ви забуваєте, дорогий д'Артаньян, що ваннський єпископ не настільки багатий, щоб шити собі нову сукню до кожного свята.

- Ба, - сказав, сміючись, мушкетер, - а поеми, хіба ми їх більше не пишемо?

- О д'Артаньян, - промовив Араміс, - подібну нісенітницю я давно вже викинув із голови.

- Так, так, - вимовив д'Артаньян, аж ніяк не впевнений у тому, що Араміс говорить правду.

Що стосується Персерена, то він знову занурився в розглядання своєї парчі.

- Чи не думаєте ви, дорогий д'Артаньян, - посміхнувся Араміс, - що ми обмежуємо своєю присутністю цю славну людину?

«Так ось воно що, - проворчав про себе мушкетер, - це значить ні більше ні менше, що я обмежую тебе».

Потім він вимовив уже вголос:

- Ну що ж, ходімо; і, якщо ви так само вільні, як і я, люб'язний мій Араміс...

- Ні, не зовсім, я хотів...

- Ах, вам потрібно переговорити наодинці з Персереном? Чому ж ви відразу не попередили мене про це?

- Наодинці, - повторив Араміс. - Так, так, зрозуміло, наодинці, але тільки ви, д'Артаньян, не берете до уваги. Ніколи, прошу вас повірити, не буде в мене таємниць, яких я не міг би відкрити такому другові, як ви.

- О ні, ні, я йду геть, - наполягав д'Артаньян, хоча в голосі його й чулася цікавість; замішання Араміса, хоч би як тонко він його маскував, не сховалося від д'Артаньяна, а він знав, що в непроникній душі цієї людини рішуче все, навіть те, що має видимість сущої дрібниці, підпорядковане заздалегідь наміченій меті; нехай ця мета була д'Артаньяну невідома і незрозуміла, але, вивчивши характер свого давнього друга, він розумів, що вона, в усякому разі, має бути важливою.

Араміс, помітивши, що у д'Артаньяна з'явилися якісь підозри, також стояв на своєму:

- Залишайтеся, благаю вас; ось у чому, по суті, справа...

Потім, обернувшись до кравця, він почав:

- Дорогий пане Персерен!.. Я безмежно щасливий, д'Артаньян, що ви тут.

- Ось як! - вигукнув капітан мушкетерів, вірячи в щирість Араміса ще менше, ніж раніше.

Персерен не поворухнувся. Взявши з його рук шматок тканини, у споглядання якої він був занурений, Араміс силою повернув його до реальної дійсності.

- Дорогий пане Персерен, - промовив він, - тут пан Лебрен, один із живописців пана Фуке.

«Чудово, - подумав д'Артаньян, - але до чого тут Лебрен?»

Араміс подивився на д'Артаньяна, який зробив вигляд, ніби розглядає гравюри із зображенням Марка Антонія.

- І ви хочете, щоб йому пошили такий самий костюм, які замовлені епікурейцям? - запитав Персерен.

Промовивши з відсутнім виглядом ці слова, гідний кравець зробив спробу відібрати в Араміса свою парчу.

- Костюм епікурейця? - перепитав д'Артаньян тоном слідчого.

- Воістину, - сказав Араміс, посміхаючись своєю чарівною посмішкою, - воістину самою долею визначено, що д'Артаньян цього вечора проникне в усі наші таємниці. Ви, звичайно, чули про епікурейців пана Фуке, чи не так?

- Зрозуміло. Здається, це свого роду гурток поетів, що складається з Лафонтена, Лоре, Пелісона, Мольєра і хто його знає, кого ще, і засідає в Сен-Манді?

- Це правильно. Так от, ми одягаємо наших поетів у форму і зараховуємо їх на королівську службу.

- Чудово! Здогадуюся, що це сюрприз, який пан Фуке готує для короля. Будьте спокійні! Якщо таємниця пана Лебрена полягає тільки в цьому, я не видам її.

- Ви чарівні, як завжди, дорогий друже. Ні, пан Лебрен до цього непричетний; таємниця, до якої він має стосунок, набагато значніша, ніж ця.

- Якщо вона не поступається за значущістю першій із ваших таємниць, то я вважаю за краще не бути посвяченим у неї, - зауважив д'Артаньян, прикидаючись, ніби зібрався йти.

- Входьте, Лебрен, входьте, - сказав Араміс, відчиняючи правою рукою бічні двері й утримуючи лівою д'Артаньяна.

- Чесне слово, я нічого не розумію, - буркнув Персерен.

Як кажуть у театрі, Араміс витримав паузу.

- Дорогий пане Персерен, - почав він, - ви шиєте п'ять костюмів його величності, чи не так? Один із парчі, один мисливський із сукна, один з оксамиту, один з атласу й останній, нарешті, із флорентійської тканини?

- Вірно, але звідки, монсеньйоре, ви все це знаєте? - запитав здивований Персерен.

- Усе це винятково просто, пане: мають бути полювання, свято, концерт, прогулянка і прийом; п'ять названих мною тканин передбачені етикетом.

- Монсеньйоре, ви знаєте рішуче все на світі.

- І багато іншого до того ж, будьте спокійні, - пробурмотів д'Артаньян.

- Але, - вигукнув, тріумфуючи, кравець, - чого ви все ж таки не знаєте, хоч ви й великий князь церкви, чого не знає й не дізнається ніхто і чого знаємо лише король, мадемуазель де Лавальєр і я, - це колір матерії та вид прикрас, це крій, це співвідношення частин, це костюм загалом!

- Ось із цим усім, - сказав Араміс, - я і хотів би з вашою допомогою ознайомитися, дорогий пане Персерене.

- Ніколи! - зблід переляканий до смерті кравець, хоча Араміс вимовив щойно наведені нами слова вельми ласкаво і навіть медоточиво.

Претензії Араміса здалися Персерену після того, як він подумав над ними, настільки недолугими, настільки смішними, настільки надмірними, що він спершу тихесенько розсміявся, потім заходився сміятися дедалі гучніше й гучніше і скінчив вибухами нестримного реготу.

Д'Артаньян пішов за прикладом кравця, але не тому, що вважав це прохання і справді смішним; він мав на увазі ще більше розпалити Араміса. Цей останній дозволив їм сміятися, скільки вони забажають, і коли вони нарешті вщухли, промовив:

- На перший погляд може й справді здатися, що я дозволив собі щось безглузде, - хіба не так? Але д'Артаньян, який - уособлена розсудливість, зрозуміло, підтвердить, дорогий пане Персерене, що я не міг вчинити інакше і мусив звернутися до вас зі своїм проханням.

- Як це? - здивувався мушкетер, перетворюючись на слух; завдяки своєму разючому чуттю він уже зрозумів, що до цього часу діяли тільки застрільники, як кажуть військові, і що справжня битва попереду.

- Як це? - недовірливо протягнув Персерен.

- Чому, - продовжував Араміс, - пан Фуке дає свято на честь короля? Хіба не для того, щоб зробити йому приємне?

- Правильно, - підтвердив Персерен.

Д'Артаньян висловив своє схвалення словам Араміса кивком голови.

- Яким же чином він може досягти цього? За допомогою ввічливості, люб'язності, кумедних вигадок; за допомогою цілої низки сюрпризів, на кшталт того, про який ми щойно говорили, - я маю на увазі зарахування на королівську службу поетів.

- Чудово.

- Йтиметься ще про один сюрприз, дорогий друже. Присутній тут пан Лебрен - живописець, який малює з винятковою точністю.

- Так, так, - сказав Персерен. - Я бачив картини пана Лебрена і відзначив собі, що костюми в нього виписані вельми

ретельно. Ось чому я одразу ж погодився зробити йому костюм, чи то такий самий, який шиють епікурейцям, чи то в якомусь іншому роді.

- Дорогий пане Персерен, ваша обіцянка для нас дорогоцінна, але ми згадаємо про неї дещо пізніше. А зараз пан Лебрен має потребу не в новому костюмі, який ви пошиєте йому в недалекому майбутньому, але в костюмах, виготовлених вами для короля.

Персерен відскочив назад, і д'Артаньян, людина спокійна й витримана, що звикла міркувати над тим, що вона бачить, анітрохи не здивувався цій незвичній жвавості Персерена: настільки прохання, з яким Араміс ризикнув звернутися до кравця, було, на погляд капітана, дивним і зухвалим.

- Костюми, виготовлені для короля! Дати скопіювати кому б то не було костюми його величності короля?! О пане єпископе! Вибачте мені, але чи при своєму розумі ваше преосвященство? - закричав бідний кравець, остаточно втративши голову.

- Допоможіть же, д'Артаньян, - сказав Араміс, розпливаючись в усмішці і нічим не висловлюючи досади, - допоможіть же переконати цього пана. Адже ви розумієте, в чому тут справа, чи не так?

- Кажучи по правді, не дуже.

- Як! І ви теж не розумієте, що пан Фуке хоче приготувати сюрприз королю, сюрприз, який полягає в тому, щоб король негайно після прибуття до Во побачив там свій новий портрет? І щоб портрет, написаний із приголомшливою схожістю, зображував його в тому ж самому костюмі, в якому він буде того дня, коли побачить цей портрет?

- Так ось воно що, - вигукнув мушкетер, який майже повірив Арамісу, - адже все розказане ним було настільки правдоподібним, - так, так, любий Араміс, ви маєте рацію; так, так, ваша думка просто чудова. Готовий сперечатися на що завгодно, що вона походить від вас, Арамісе!

- Не знаю, - відповів з недбалим виглядом ваннський єпископ, - від мене чи від пана Фуке...

Потім, виявивши нерішучість на обличчі д'Артаньяна, він, нахилившись до Персерену, промовив:

- Ну що ж, пане Персерен, що ж ви мовчите? З нетерпінням чекаю ваших слів.

- Я кажу, що...

- Ви хочете сказати, що у вашій волі відповісти відмовою. Я і сам це знаю і жодним чином не збираюся гвалтувати вашу волю, мій милий; скажу більше, мені чудово зрозуміла і та

педантичність, яка перешкоджає вам піти назустріч ідеї пана Фуке; ви боїтеся, як би не здалося, що ви лестите його величності. Благородство душі, пане Персерен, благородство!

Кравець пробурмотів щось невиразне.

- І справді, це було б відвертими лестощами щодо нашого юного государя, - продовжував Араміс. - «Але, - сказав мені пан суперінтендант, - якщо Персерен відмовить вам у вашому проханні, скажіть йому, що він від цього в моїх очах анітрохи не втратить і що я буду й надалі ставитися до нього з великою повагою. Тільки...»

- Тільки?.. - запитав стурбований Персерен.

- «Тільки, - продовжував Араміс, - мені доведеться сказати королю (пам'ятайте, дорогий пане Персерен, що це говорить пан Фуке, а не я)... мені доведеться сказати королю: "Господарю, у мене був намір запропонувати вашій величності ваше зображення; але педантичність пана Персерена, можливо, перебільшена, але гідна поваги, стала проти цього"».

- Воспротивилася! - вигукнув кравець, переляканий відповідальністю, яку на нього покладають. - Я опираюся тому, чого бажає пан Фуке, коли йдеться про те, щоб зробити приємність королю? Ах, пане єпископе, яке кепське слово зірвалося з ваших вуст! Противитися! Дякувати господу, вже я-то не вимовляв цього слова. Закликаю у свідки капітана мушкетерів його величності. Хіба я опираюся чому-небудь, пане д'Артаньян?

Д'Артаньян замахав рукою, показуючи, що хоче залишитися нейтральним; він відчував усім своїм єством, що тут криється якась невідома інтрига, хто його знає - комедія чи трагедія; він проклинав себе за те, що в цьому разі такий невпевнений, але поки що, чекаючи на подальший перебіг подій, вирішив утриматися.

Персерен, однак, заляканий думкою, що королю можуть сказати, ніби він, Персерен, заперечував підготовку сюрпризу, який передбачалося зробити його величності, підсунув Лебреном крісло і почав витягати з шафи чотири виблискують золотим шиттям чудових костюма - п'ятий поки що перебував у роботі в підмайстрів. Він розвішував ці витвори кравецького мистецтва один за одним на манекенах, привезених колись із Бергамо, які, потрапивши до Франції за часів Кончіні, були подаровані Персерену II маршалом д'Анкром, - це трапилося після поразки італійських кравців, розорених успішною конкуренцією Персеренів.

Художник приступив до замальовок, потім почав розфарбовувати їх.

Араміс, який стояв біля нього і пильно спостерігав за кожним рухом його кисті, раптово зупинив Лебрена:

- Мені здається, що ви не цілком вловили тону, дорогий пане Лебрен. Ваші фарби обдурять вас, і на полотні не вдасться відтворити повної схожості, яка нам рішуче необхідна. Очевидно, щоб передати відтінки з більшою точністю, потрібно працювати довше.

- Це вірно, - сказав Персерен, - але часу в нас дуже мало, і тут, пане єпископе, я, погодьтеся, абсолютно безсилий.

- У такому разі, - спокійно зауважив Араміс, - наша спроба приречена на провал, і це станеться через неправильну передачу відтінків.

Тим часом Лебрен змальовував тканину і шиття дуже точно, і Араміс спостерігав за його роботою з погано прихованим нетерпінням.

«Що за чортову комедію тут розігрують?» - продовжував запитувати себе мушкетер.

- Справа в нас рішуче не піде, - мовив Араміс. - Пане Лебрен, збирайте свої ящики і згортайте полотна.

- Вірно, вірно! - вигукнув роздратований художник. - Тут жахливе освітлення.

- Це думка, Лебрен, так, так, це думка. А що, якби ми з вами мали в своєму розпорядженні зразок кожної тканини, і час, і належне освітлення...

- О, тоді! - вигукнув Лебрен. - Тоді я готовий поручитися, що все буде гаразд.

«Так, так, - сказав собі д'Артаньян, - тут-то і є вузлик усієї інтриги. Йому потрібен зразок кожної тканини. Але, чорт забирай, чи дасть йому ці зразки Персерен?»

Персерен, вибитий з останніх позицій і до того ж обманутий удаваною добродушністю Араміса, відрізав п'ять зразків, які й віддав єпископу.

- Так буде краще. Чи не так? - звернувся Араміс до д'Артаньяна. - Ваша думка з цього приводу?

- Моя думка, дорогий Араміс, - промовив д'Артаньян, - що ви незмінно все той самий.

- І отже, незмінно ваш друг, - підхопив єпископ своїм чарівним голосом.

- Так, так, звичайно, - голосно сказав д'Артаньян. Потім про себе додав: «Якщо ти, надхієзуїте, обдурив мене, то я аж ніяк не хочу бути одним із твоїх спільників, і, щоб не стати ним, тепер саме час піти». - Прощавайте, Араміс, - продовжував д'Артаньян, голосно звертаючись до єпископа, - прощайте! Піду пошукаю Портоса.

- Зачекайте хвилинку, - попросив Араміс, засовуючи в кишеню зразки, - зачекайте, я закінчив справи і буду в розпачі, якщо не перекинуся на прощання кількома словами з нашим дорогим другом.

Лебрен склав свої фарби і пензлики. Персерен прибрав королівські костюми до тієї самої шафи, з якої їх було витягнуто, Араміс обмацав кишеню, бажаючи упевнитися, що зразкам не загрожує небезпека вивалитися звідти, і вони всі разом вийшли з кабінету кравця.

CCXI. Як у Мольєра, можливо, вперше виник задум його комедії «Міщанин у дворянстві»

Д'Артаньян виявив Портоса в сусідній кімнаті, але це був уже не колишній спантеличений і роздратований Пор-тос, а Портос радісно збуджений, сяйний, люб'язний, чарівний. Він жваво розмовляв із Мольєром, який дивився на нього із захопленням, як людина, яка не тільки ніколи не бачила нічого більш примітного, а й узагалі чогось подібного.

Араміс попрямував прямо до Портоса і простягнув йому свою тонку, білу руку, яка негайно ж потонула в гігантській руці його старого друга. До цієї операції Араміс незмінно приступав з деяким страхом, але цього разу дружнє рукостискання не заподіяло йому особливих страждань. Потім ваннський єпископ звернувся до Мольєра.

- Так от, пане, - сказав він йому, - чи їдете ви зі мною в Сен-Манде?

- З вами, монсеньйоре, я поїду куди завгодно, - відповів Мольєр.

У Сен-Манді! - вигукнув Портос, вражений короткими стосунками між неприступним ваннським єпископом і нікому не відомим підмайстром. - Ви везете, Арамісе, цю людину в Сен-Манде?

- Так, - відповів з посмішкою Араміс, - так, відводжу його в Сен-Манде, і в нас мало часу.

- І потім, мій милий Портос, - промовив д'Артаньян, - пан Мольєр не зовсім те, чим здається.

- Тобто як? - здивувався Портос.

- Пан Мольєр - один із головних прикажчиків Пер-серена, і його чекають у Сен-Манді, де він має приміряти костюми, замовлені паном Фуке для епікурейців у зв'язку з майбутнім святом.

- Так, так! Абсолютно вірно, - підтвердив Мольєр.

- Отже, - повторив Араміс, - якщо ви закінчили ваші справи з паном дю Валлоном, поїхали, дорогий пане Мольєр!

- Ми закінчили, - заявив Портос.

- І задоволені? - запитав його д'Артаньян.

- Цілком, - відповів Портос.

Мольєр розпрощався з Портосом, відваживши йому кілька шанобливих поклонів, і потиснув руку, яку капітан мушкетерів крадькома простягнув йому.

- Пане, - сказав Портос на прощання з перебільшеною чемністю, - пане, прошу вас насамперед про бездоганну точність.

- Завтра ж ви отримаєте ваш костюм, пане бароне, - відповів Мольєр.

І він пішов разом із ваннським єпископом.

Тоді д'Артаньян, узявши під руку Портоса, запитав його:

- Що ж зробив із вами цей кравець, який зумів так сподобатися вам?

- Що він зробив зі мною, мій друже, що він зробив?! - вигукнув у захваті Портос.

- Так, я запитую, що ж він із вами зробив?

- Друже мій, він зумів зробити те, чого досі не робив жоден із представників усієї кравецької породи. Він зняв мірку, жодного разу не доторкнувшись до мене.

- Що ви! Розкажіть же, друже мій!

- Насамперед він велів розшукати - вже право не знаю де - цілу низку манекенів різного зросту, сподіваючись, що, можливо, серед них знайдеться щось підходяще і для мене. Але найбільший - манекен тамбурмажора швейцарців, - і той виявився на два дюйми нижчим і на півфута меншим за мене.

- Ось як!

- Це настільки ж істинно, як те, що я маю честь розмовляти з вами, мій дорогий д'Артаньян. Але пан Мольєр - велика людина або щонайменше великий кравець, і ці труднощі його ні в найменшій мірі не збентежили.

- Що ж він зробив?

- О, надзвичайно просту річ. Це нечувано, чесне слово, нечувано! До чого ж тупі всі інші, якщо вони відразу ж не додумалися до цього способу! Скількох неприємностей і принижень вони могли б позбавити мене!

- Не кажучи вже про костюми, мій милий Портос.

- Так, так, не кажучи вже про три десятки костюмів.

- Але все ж таки поясніть мені метод пана Мольєра.

- Мольєра? Ви називаєте його цим ім'ям, чи не так? Ну що ж.

- Так, або Покленом, якщо це для вас краще.

- Ні, для мене краще Мольєр. Коли мені захочеться згадати, як звати цього пана, я подумаю про вольєр, і оскільки в П'єрфоні в мене є вольєр...

- Чудово, друже мій! Але в чому ж полягає його метод?

- Дозвольте! Замість того, щоб розчленовувати людину на частини, як чинять ці нероби, замість того, щоб змушувати її нагинатися, вивертати руки і ноги і проробляти всілякі огидні і принизливі рухи...

Д'Артаньян схвально кивнув головою.

- «Пане, - сказав він мені, - шляхетна людина повинна особисто знімати з себе мірку. Будьте люб'язні наблизитися до цього дзеркала». Я підійшов до дзеркала. Мушу зізнатися, що я не дуже-то добре розумів, чого хоче від мене цей Вольєр.

- Мольєр.

- Так, так, Мольєр, звичайно, Мольєр. І оскільки я все ще побоювався, що з мене все-таки почнуть знімати мірку, то попросив його: «Дійте обережніше, я дуже боюся лоскоту, попереджаю вас», - але він відповів мені лагідно й чемно (треба зізнатися, що він чудово чемний малий): «Пане, щоб костюм сидів добре, він має бути зроблений відповідно до вашої фігури. Ваша фігура в точності відтворюється дзеркалом. Ми знімемо мірку не з вас, а з дзеркала».

- Непогано, - схвалив д'Артаньян, - адже ви бачили себе в дзеркалі; але скажіть, друже мій, де ж вони знайшли дзеркало, в якому ви змогли поміститися повністю?

- Дорогий мій, це було дзеркало, у яке дивиться сам король.

- Але король на півтора фута нижчий.

- Не знаю вже, як це все у них робиться; думаю, що вони, звісно, лестять королю, але дзеркало навіть для мене було надмірно великим. Щоправда, воно було складено з дев'яти венеціанських дзеркал - три по горизонталі і стільки ж по вертикалі.

- О, друже мій, якими вражаючими словами ви користуєтеся! І десь ви їх набралися?

- На Бель-Ілі, друже мій, на Бель-Ілі. Там я чув їх, коли Араміс давав вказівки архітекторові.

- Дуже добре, але повернемося до нашого дзеркала.

- Так ось цей славний Вольєр...

- Мольєр.

- Так, ви маєте рацію... Мольєр. Тепер-то я вже не сплутаю цього. Так ось, цей славний Мольєр взявся розкреслювати крейдою дзеркало, наносячи на нього лінії, що відповідають

обрисам моїх рук і плечей, і він при цьому весь час повторював правило, яке я знайшов чудовим: «Необхідно, щоб сукня не обмежувала того, хто її носить», - говорив він.

- Так, це чудове правило, але - на жаль! - воно не завжди застосовується в житті.

- Ось тому-то я і знайшов його ще більш вражаючим, коли Мольєр став розвивати його.

- Так він, отже, розвивав його?

- Чорт забирай, і як!

- Послухаємо, як же.

- «Може статися, - говорив він, - що ви, опинившись у скрутному становищі, не побажаєте скинути з себе одяг»

- Це правильно, - погодився д'Артаньян.

- «Наприклад...» - продовжував пан Вольєр.

- Мольєр!

- Так, так, пане Мольєр! «Наприклад, - продовжував пан Мольєр, - ви зіткнетеся з необхідністю оголити шпагу в той момент, коли ваша парадна сукня буде на вас. Як ви вчините в цьому випадку?»

«Я скину з себе все зайве», - відповів я.

«Ні, навіщо ж?» - заперечив він.

«Як же так?»

«Я стверджую, що сукня має сидіти до того вправно, щоб не обмежувати ваших рухів, навіть якщо вам доведеться оголити шпагу».

«Так ось воно що!»

«Займіть оборонну позицію», - продовжував він. Я зробив такий чудовий випад, що вилетіло два шибки.

«Дрібниці, дрібниці, - сказав він, - залишайтеся, будь ласка, в такому положенні, як зараз». Ліву руку я підняв догори і витончено вигнув, так що манжет звисав донизу, а кисть лягла склепінням, тоді як права рука була викинута вперед усього лише наполовину і захищала груди кистю, а талію - ліктем.

- Так, - схвалив д'Артаньян, - це і є справжня оборонна позиція, позиція, можна сказати, класична.

- Саме так, друже мій, - ви знайшли відповідне слово. У цей час Вольєр...

- Мольєр!

- Послухайте, д'Артаньян, я, знаєте, вважав би за краще називати його тим, іншим, ім'ям... як він там ще називається?

- Покленом.

- Вже краще нехай він буде Покленом.

- А чому ви розраховуєте запам'ятати це ім'я швидше, ніж перше?

- Розумієте... його звуть Покленом, чи не так?

- Так.

- Ну так я згадаю пані Кокнар.

- Чудово.

- Я заміню Кок на Пок і нар на льон, і замість Кокнар у мене вийде Поклен.

- Чудово! - вигукнув д'Артаньян, приголомшений словами Портоса. - Але продовжуйте, друже мій, я із захопленням слухаю вас.

- Отже, цей Коклен накреслив на дзеркалі мою руку.

- Вибачте, але його ім'я Поклен.

- А я як сказав?

- Ви сказали Коклен.

- Так, ви маєте рацію. Так от, Поклен малював на дзеркалі мою руку; на це пішло, однак, чимало часу... він досить довго дивився на мене. Я і справді був просто чудовий.

«А вас це не стомлює?» - запитав він мене. «Злегка, - сказав я у відповідь, трохи згинаючи коліна. - Однак я можу простояти таким чином ще годину чи більше». - «Ні, ні, я жодним чином не допущу цього! У нас знайдуться послужливі хлопці, які вважатимуть своїм обов'язком підтримати ваші руки, як під час воно підтримували руки пророків, коли вони звертались з благанням до господа». «Чудово», - відповів я. «Але ви не вважатимете таку допомогу принизливою для себе?» «О ні, мій милий, - сказав я йому у відповідь, - гадаю, що дозволити себе підтримувати і дозволити зняти з себе мірку - це речі дуже і дуже різні».

- Ваше міркування надзвичайно глибокодумне.

- Після цього, - продовжував Портос, - він подав знак; підійшли двоє підмайстрів; один став підтримувати мені ліву руку, тоді як інший, з нескінченною попереджувальною уважністю, зробив те ж саме з правою.

«Третій підмайстер - сюди!» - крикнув він.

Підійшов третій.

«Підтримуйте поперек пана барона».

І підмайстер став підтримувати мені поперек.

- Так ви і позували? - запитав д'Артаньян.

- Так я позував, поки Покнар розкреслював дзеркало.

- Поклен, друже мій.

- Ви маєте рацію... Поклен. Послухайте, д'Артаньян, я вважаю за краще називати цю людину Вольєром.

- Добре, нехай буде по-вашому.

- Весь цей час Вольєр розкреслював дзеркало.

- Це було непогано придумано.

- Ще б пак! Мені надзвичайно сподобався цей спосіб; він дуже шанобливий і відводить кожному його місце.

- І чим же все це скінчилося?

- Тим, що ніхто так і не доторкнувся до мене.

- Крім трьох підмайстрів, які вас підтримували.

- Зрозуміло, але я вже, здається, виклав, яка різниця між тим, щоб дозволити себе підтримувати, і тим, щоб дозволити зняти з себе мірку.

- Ви маєте рацію, - сказав д'Артаньян, кажучи водночас собі самому: «Чорт візьми, або я глибоко помиляюся, або цей шахрай Мольєр і справді отримав від мене дорогоцінний подарунок, і в якій-небудь із його комедій ми незабаром побачимо сцену, списану з натури».

Портос усміхався.

- Чому ви смієтеся? - запитав його д'Артаньян.

- Чи потрібно пояснювати? Я посміхаюся, бо вважаю себе щасливим.

- Безумовно, я не знаю жодної людини щасливішої за вас. Але яке ж нове щастя привалило вам, мій милий Портос?

- Привітайте мене.

- Із задоволенням.

- Мабуть, я перший, з кого зняли цим способом мірку.

- Ви впевнені в цьому?

- Майже. Деякі знаки, якими обмінявся Вольєр з підмайстрами, вселили мені цю впевненість.

- Але, дорогий друже, мене це анітрохи не дивує, раз ви мали справу з Мольєром.

- Вольєром!

- Та ні ж, чорт забирай! Кличте його, бог із вами, Вольєром, але для мене він і надалі буде Мольєр. Так от, я сказав, що мене це анітрохи не дивує, якщо ви мали справу з Мольєром. Він людина дуже тямуща, і саме ви навіяли йому блискучу думку.

- І я впевнений, що вона послужить йому надалі.

- Ще б пак! Думаю, що вона й справді послужить йому, і до того ж вельми ґрунтовно. Бо, бачте, дорогий мій Портос, з наших скільки-небудь відомих кравців не хто інший, як Мольєр, найкраще одягає наших баронів, наших графів і наших маркізів... точно за їхньою міркою.

Вимовивши ці слова, які ми не збираємося обговорювати ні з боку дотепності, ні з погляду їхньої глибини, д'Артаньян, тягнучи за собою Портоса, вийшов від Персерена і сів разом із бароном у карету. Ми їх у ній і залишимо і, якщо це до вподоби читачеві, вирушимо в Сен-Манде за Мольєром і Арамісом.

CCXII. Вулик, бджоли та мед

Ваннський єпископ, вельми незадоволений зустріччю з д'Ар-Таньяном у Персерена, повернувся в Сен-Манде в досить поганому настрої. Мольєр, навпаки, захоплений тим, що йому вдалося зробити такий чудовий начерк і що, захоч він перетворити цей начерк на картину, оригінал у нього завжди під рукою, - Мольєр повернувся в найрадіснішому настрої.

Увесь лівий бік першого поверху будинку був заповнений епікурейцями: тут зібралися всі паризькі знаменитості з-поміж тих, з ким Фуке був близький. Всі вони, усамітнившись у своїх кутах, займалися, подібно до бджіл в осередках стільників, виготовленням меду для королівського пирога, яким Фуке припускав почастувати його величність Людовика XIV на майбутньому святі у Во.

Пелісон, підперши рукою голову, зводив фундамент прологу до «Нестерпних» - трьохактної комедії, яку належало представити Поклену де Мольєру, як казав д'Артаньян, або Коклену де Вольєру, як казав Портос.

Лоре з усією простодушністю, притаманною ремеслу журналіста - адже журналісти всіх часів були завжди простодушними, - складав опис святкування, яке ще не відбулося, у Во.

Лафонтен переходив від одних до інших, наче загублена, неуважна, настирлива й нестерпна тінь, що гуде й нашіптує кожному на вухо всіляку поетичну нісенітницю. Він стільки разів заважав Пелісону зосередитися, що той нарешті, піднявши невдоволено голову, попросив:

- Відшукали б мені, Лафонтене, гарну риму; адже ви стверджуєте, що прогулюєтеся в гаях Парнасу.

- Яка вам потрібна рима? - запитав байкар, іменований так пані де Севіньє*.

- Мені потрібна рима до світла.

- Маячня,- відповідав Лафонтен.

- Але, друже мій, куди ж ви сунетеся зі своєю маячнею, коли йдеться про принади Во? - вставив Лоре.

- До того ж, - зауважив Пелісон, - це не рима.

- Як так не рима? - вигукнув спантеличений Лафонтен.

- У вас огидна звичка, мій милий, звичка, яка завадить вам стати першокласним поетом. Ви недбало римуєте.

- Ви це й справді знаходите, Пелісон?

- Так, знаходжу. Знайте ж, що всяка рима погана, якщо можна відшукати кращу.

- У такому разі відтепер я пишу тільки прозою, - сказав Лафонтен, який сприйняв докір Пелісона всерйоз. - Я й так не раз уже думав, що я шарлатан, а не поет, ось що я таке! Так, так, так, так, це - чиста правда.

- Не кажіть цього, друже мій! Ви занадто до себе прискіпливі. У ваших байках багато хорошого.

- І для початку, - продовжував Лафонтен, - я спалю сотню віршів, які я щойно склав.

- Де ж ваші вірші?

- У голові.

- Але як же ви їх спалите, якщо вони у вас у голові?

- Це правда. Але якщо я їх не спалю, вони навіки застрягнуть у моєму мозку, і я ніколи не забуду їх.

- Чорт забирай, - зауважив Лоре, - це небезпечно, адже так недовго й збожеволіти.

- Чорт, чорт, чорт, чорт! Як же мені бути?

- Я знайшов спосіб, - запропонував Мольєр, входячи в кімнату.

- Який?

- Спочатку ви записуєте свої вірші на папері, а потім спалюєте їх.

- До чого просто! Ніколи б мені не придумати такого! Який же він дотепний, цей диявол Мольєр! - сказав Лафонтен.

Потім, ударивши себе по лобі, він додав:

- Ти завжди будеш ослом, Жан де Лафонтен!

- Що ви говорите, друже мій? - запитав Мольєр, підходячи до Лафонтена.

- Я кажу, що завжди буду ослом, дорогий побратиме, - відповів Лафонтен, тяжко зітхаючи й спрямувавши на Мольєра засмучені очі. - Так, друже мій, - продовжував він із дедалі більшим сумом у голосі, - так, так, я, виявляється, прескверно римую.

- Це великий недолік.

- Ось бачите! Я негідник!

- Хто це сказав?

- Пелісон. Хіба не так, Пелісон?

Пелісон, занурений у роботу, нічого не відповів.

- Але якщо Пелісон сказав, що ви негідник, - вигукнув Мольєр, - то виходить, що він завдав вам образи!

- Ви вважаєте?

- І, дорогий мій, раджу, раз ви дворянин, не залишати такої образи безкарною. Ви коли-небудь билися на дуелі?

- Один-єдиний раз; мій противник був лейтенантом легкої кавалерії.

- Що ж він зробив вам?

- Треба думати, він спокусив мою дружину.

- А, - кивнув Мольєр, злегка збліднувши.

Але оскільки зізнання Лафонтена привернуло увагу інших, Мольєр глузливо посміхнувся і знову почав розпитувати Лафонтена:

- І що ж вийшло з цієї дуелі?

- Вийшло те, що противник вибив з моїх рук зброю і вибачився переді мною, обіцяючи, що його ноги більше не буде в мене в домі.

- І ви були задоволені?

- Ні, навпаки. Я підняв шпагу і твердо вимовив: «Послухайте, пане, я бився з вами не тому, що ви коханець моєї дружини, але мені сказали, що я маю битися, і я послав виклик. І оскільки я ніколи не був таким щасливим, як відтоді, як ви стали її коханцем, будьте люб'язні, як і раніше, бувати в мене, або, чорт візьми, давайте відновимо поєдинок». Таким чином, йому довелося залишитися коханцем моєї дорогої дружини, а я продовжую бути найщасливішим чоловіком на світі.

Усі вибухнули реготом. Один Мольєр провів рукою по очах. Чому? Щоб стерти сльозу або, можливо, придушити зітхання. На жаль, відомо, що Мольєр був моралістом, але не був філософом.

- Усе одно, - сказав він, - повернемося до початку нашої розмови. Пелісон завдав вам образи.

- Ах так! Я про це вже забув. До того ж Пелісон був тисячу разів правий. Але що мене засмучує по-справжньому, мій дорогий, так це те, що наші епікурейські костюми, мабуть, не будуть готові.

- Ви розраховували бути на святі у вашому костюмі?

- І на святі, і після свята. Моя служниця поінформувала мене, що мій костюм уже трохи несвіжий.

- Чорт забирай! Ваша служниця права; він більш ніж несвіжий.

- Бачте, я залишив його на підлозі у себе в кабінеті, і моя кішка...

- Кішка?

- Так, моя кішка окотилася на ньому, і від цього він дещо постраждав.

Мольєр голосно розреготався. Пелісон і Лоре наслідували його приклад.

У цю мить з'явився ваннський єпископ зі згортком креслень і аркушами пергаменту, і начебто янгол смерті дохнув крижаним холодом і заморозив невимушену й грайливу уяву; бліде обличчя цього чоловіка сполошило, здавалося, грацій, жертовні дари яким приносив Ксенократ*: у майстерні запанувала мертва тиша, і всі із зосередженим виглядом знову взялися до пір'я.

Араміс роздав усім присутнім запрошення на майбутнє свято і передав їм подяку від імені Фуке. Суперінтендант, сказав він, зайнятий роботою в себе в кабінеті, не має змоги побачитися з ними, але він просить надіслати плоди їхньої денної праці й доставити йому в такий спосіб перепочинок від його наполегливих нічних занять.

При цих словах голови всіх нахилилися. Навіть Лафон-тен - і він також присів до столу й заходився строчити на аркуші тонкого паперу; Пелісон остаточно виправив свій пролог; Мольєр вигадав п'ятдесят нових віршів, на які його надихнули відвідини Персерена; Лоре дав статтю - пророцтво про дивовижне святкування, і Араміс, навантажений здобиччю, наче володар бджіл - великий чорний джміль, поцяткований пурпуром і золотом, - мовчазний і стурбований, попрямував у відведені йому кімнати. Але перш ніж піти, він звернувся до всіх:

- Пам'ятайте, панове, завтра ввечері ми виїжджаємо.

- У такому разі, мені потрібно попередити про це домашніх, - зауважив Мольєр.

- Так, так, мій бідний Мольєр! - вимовив, посміхаючись, Лоре. - Він любить своїх домашніх.

- Він любить, це так, - відповів Мольєр, супроводжуючи свої слова ніжною і сумною посмішкою, - але він любить ще зовсім не означає, що його люблять!

- Щодо мене, - сказав Лафонтен, - то мене люблять у Шато-Тьєррі, у цьому я переконаний.

У цей момент знову увійшов Араміс.

- Хто-небудь поїде зі мною? Я вирушаю до Парижа через чверть години, мені потрібно тільки переговорити з паном Фуке. Пропоную свою карету.

- Чудово, - відгукнувся Мольєр. - Приймаю ваше запрошення і поспішаю.

- А я пообідаю тут, - повідомив Лоре. - Пан де Гурвіль обіцяв пригостити раками. Запропоновані мені будуть раки...

- Шукай риму, Лафонтен.

Араміс, сміючись від усього серця, вийшов із кімнати. За ним пішов Мольєр. Вони вже встигли спуститися зі сходів, як раптом Лафонтен, відчинивши двері, крикнув:

У нагороду за труди, писаки,
Запропоновані вам будуть раки.

Регот епікурейців посилився, і в той момент, коли Араміс входив до кабінету Фуке, долетів до слуху останнього. Щодо Мольєра, то Араміс доручив йому замовити коней, доки він перемолвиться із суперінтендантом кількома словами.

- О, як вони там сміються! - зітхнув Фуке.

- А ви, монсеньйоре, ви більше вже не смієтеся?

- Я втратив здатність сміятися, пане д'Ербле.

- День святкування підходить.

- А гроші йдуть.

- Чи не казав я вам, що це моя турбота?

- Ви мені обіцяли мільйони.

- Ви й отримаєте їх наступного дня після прибуття короля.

Фуке звернув на Араміса пильний погляд і провів своєю крижаною рукою по вологому лобі. Араміс зрозумів, що суперінтендант сумнівається в ньому або думає, що не в його силах добути обіцяні ним гроші. Чи міг Фуке повірити, що незаможний єпископ, колишній абат, колишній мушкетер, зможе дістати таку суму?

- Ви сумніваєтеся? - запитав Араміс.

Фуке посміхнувся і похитав головою.

- Недовірлива ви людина!

- Дорогий д'Ербле, - сказав Фуке, - якщо я впаду, то принаймні з такої висоти, що, падаючи, розіб'юся.

Потім, струснувши головою, нібито для того, щоб відігнати подібні думки, він запитав:

- Звідки ви тепер, друже мій?

- З Парижа. І прямо від Персерена.

- Навіщо ж ви самі їздили до Персерену? Не думаю, щоб ви надавали такого вже великого значення костюмам наших поетів.

- Ні, але я замовив сюрприз.

- Сюрприз?

- Так, сюрприз, який ви зробите його величності королю.

- І він дорого обійдеться?

- У якихось сто пістолів, які ви дасте Лебрену.

- А, так це картина! Ну що ж, тим краще! А що вона буде зображати?

- Я розповім вам про це пізніше. Крім того, я заодно подивився і костюми наших поетів.

- Ось як! І вони будуть ошатними і багатими?

- Чудовими! Лише в небагатьох вельмож будуть рівні їм. І всі помітять відмінність між придворними, що завдячують своїм блиском багатству, і тими, хто завдячує їм дружбою.

- Ви, як завжди, дотепні й шляхетні, дорогий мій прелате!

- Ваша школа, - відповів ваннський єпископ.

Фуке потиснув йому руку:

- Куди ви тепер?

- До Парижа, щойно ви вручите мені лист до пана де Ліона.

- А що вам потрібно від пана де Ліона?

- Я хочу, щоб він підписав наказ.

- Наказ про арешт? Ви хочете кого-небудь засадити в Бастилію?

- Навпаки, я хочу звільнити з неї одного бідолашного малого, одну молоду людину, можна сказати - дитину, яка сидить під замком майже десять років, і все за два латинські вірші, які вона склала проти єзуїтів.

- За два латинські вірші! За два латинські вірші нудитися у в'язниці десять років? О, нещасний!

- Так.

- І за ним немає жодних інших злочинів?

- Якщо не брати до уваги цих віршів, він настільки ж ні в чому не винен, як ви або я.

- Ваше слово?

- Клянуся моєю честю.

- І його звуть?

- Сельдон.

- Ні, це жахливо! І ви знали про це і нічого мені не сказали?

- Його мати звернулася до мене тільки вчора, монсеньйоре.

- І ця жінка дуже бідна?

- Вона дійшла до крайнього ступеня злиднів.

- Боже мій, ти допускаєш часом такі несправедливості, і я розумію, що існують нещасні, які сумніваються у твоєму бутті!

Фуке, взявши перо, швидко написав кілька рядків своєму колезі де Ліону. Араміс, отримавши з рук Фуке цей лист, зібрався йти.

- Зачекайте, - зупинив його суперінтендант.

Він відкрив шухляду і, вийнявши з неї десять банківських квитків, вручив їх Арамісу. Кожен квиток був номіналом у тисячу ліврів.

- Візьміть, - сказав Фуке. - Поверніть свободу синові, а матері віддайте ось це, але тільки не кажіть їй...

- Чого, монсеньйоре?

- Того, що вона на десять тисяч ліврів багатша за мене; вона скаже, мабуть, що як суперінтендант я нікуди не годжуся. Ідіть! Сподіваюся, що господь благословить тих, хто не забуває про бідних.

- І я теж сподіваюся на це, - відповів Араміс, потискаючи з почуттям руку Фуке.

І він квапливо вийшов, несучи лист до Ліона і банківські квитки для матері бідолахи Сельдона. Прихопивши із собою Мольєра, який уже почав втрачати терпіння, він знову помчав до Парижа.

CCXIII. Знову вечеря в Бастилії

На баштовому годиннику Бастилії пробило сім; знаменитий баштовий годинник, як, утім, і вся обстановка цього жахливого місця, був тортурами для нещасних в'язнів, нагадуючи їм про страждання, що чекають на них протягом найближчої години; годинник Бастилії, прикрашений ліпленням у смаку того часу, зображував святого Петра в кайданах.

Настав час вечері. Скриплячи величезними петлями, відчинялися важкі двері, пропускаючи таці й кошики з різними стравами, якість яких, як ми знаємо від самого де Безмо, перебувала в прямій залежності від звання в'язня.

Нам відомі вже теорії, які поділяє з цього приводу поважний Безмо, повновладний розпорядник гастрономічних задоволень і шеф-кухар королівської в'язниці. Підняті крутими сходами і набиті харчами кошики несли на дні чесно наповнених винних пляшок хоч трохи забуття ув'язненим.

О цій годині вечеряв і сам комендант. Сьогодні він приймав гостя, і рожен на його кухні обертався повільніше, ніж зазвичай. Смажені куріпки, обкладені перепілками, які, своєю чергою, оточували шпиговане зайченя; кури у власному соку, окіст, залитий білим вином, артишоки з Країни Басків та раковий суп, не рахуючи інших супів і закусок, складали вечерю коменданта.

Безмо сидів за столом, потираючи руки й не відриваючи погляду від ваннського єпископа, який, крокуючи кімнатою у високих чоботях, наче кавалерист, увесь у сірому, зі шпагою на

боці, невпинно повторював, що він голодний, і виявляв ознаки жвавого нетерпіння.

Пан де Безмо де Монлезен не звик до відвертості його преосвященства ваннського монсеньйора, а тим часом Араміс цього вечора, прийшовши в грайливий настрій, робив йому зізнання за зізнанням. Прелат знову став схожим на мушкетера. Єпископ пустував. Що стосується де Безмо, то він із легкістю, властивою вульгарним натурам, у відповідь на дещо більшу, ніж зазвичай, невимушеність у поводженні свого гостя, став поводитися неприпустимо розв'язно.

- Пане, - звернувся він до Араміса, - бо називати вас монсеньйором я, кажучи по правді, сьогодні ввечері не наважуюся.

- От і добре, - сказав Араміс, - кличте мене, будь ласка, сударем: адже я в чоботях.

- Так от, пане, чи знаєте ви, кого ви мені сьогодні нагадуєте?

- Ні, чесне слово, не знаю! - відповів ваннський єпископ, наливаючи собі вина. - Сподіваюся все ж таки, що насамперед я нагадую вам приємного гостя.

- І не одного, а двох. Франсуа, друже мій, зачиніть вікно; як би вітер не стурбував його преосвященство пана єпископа.

- І нехай він залишить нас, - додав Араміс. - Вечерю подано, а з'їсти її ми зуміємо і без лакея. Люблю посидіти в невеликому товаристві, наодинці з другом.

Безмо шанобливо вклонився.

- Ми зможемо самі доглядати за собою, - продовжував Араміс.

- Ідіть, Франсуа, - наказав Безмо. - Отже, я говорив, що ваше преосвященство нагадуєте мені не одного, а двох; один із них вельми знаменитий - це покійний кардинал, великий кардинал, той, що взяв Ла-Рошель - у нього, здається, були такі ж чоботи, як у вас.

- Так, клянуся честю! - вигукнув Араміс. - Ну а хто ж другий?

- Другий - це якийсь мушкетер, дуже красивий, дуже хоробрий, дуже зухвалий, дуже щасливий, який з абата став мушкетером, а з мушкетера - абатом.

Араміс зійшов до посмішки.

- З абата, - продовжував Безмо, підбадьорений посмішкою його преосвященства єпископа ваннського, - з абата єпископом, а з єпископа...

- Ах, зробіть милість, зупиніться! - сказав Араміс.

- Кажу вам, пане, я бачу у вас кардинала.

- Залишимо це, люб'язний пане де Безмо. І хоча, як ви помітили, на мені сьогодні кавалерійські чоботи, проте я не хотів би сваритися з церквою навіть на один цей вечір.

- А все-таки у вас погані наміри, монсеньйоре.

- О, зізнаюся, погані, як усе мирське.

- Ви блукаєте містом, провулками, у масці?

- Ось саме, у масці.

- І як і раніше пускаєте в хід вашу шпагу?

- Мабуть що так, але тільки в тих випадках, коли мене змушують до цього. Будьте ласкаві, клікніть Франсуа.

- Вино перед вами.

- Він мені потрібен не для вина: тут дуже спекотно, а вікно тим часом зачинене.

- Коли я вечеряю, то завжди зачиняю вікно, щоб не чути, як проходить патруль або прибувають кур'єри.

- Ось як... значить, якщо вікно відчинене, ви чуєте їх?

- Занадто добре, а це завжди неприємно. Ви розумієте?

- Але тут позитивно задихаєшся. Франсуа!

Франсуа негайно з'явився на поклик.

- Відкрийте, прошу вас, вікно, люб'язний Франсуа, - вимовив Араміс. - Адже ви дозволите, пане де Безмо?

- Монсеньйор, ви тут у себе вдома, - відповів комендант.

Франсуа відчинив вікно.

- Знаєте, - заговорив де Безмо, - тепер, після того як граф де Ла Фер повернувся до своїх пенатів у Блуа, ви, мабуть, почуватиметеся зовсім самотнім. Адже він давній ваш друг, чи не так?

- Ви знаєте це не гірше за мене, Безмо; адже ви служили в мушкетерах в один час із нами.

- Ну, з друзями я ні пляшок, ні років не рахую.

- І ви маєте рацію. Але я відчуваю до графа де Ла Фер не тільки любов, я глибоко поважаю його.

- Ну а я, як не дивно, - сказав комендант, - віддаю перевагу шевальє д'Артаньяна. Ось людина, яка п'є добре і довго. Такі люди принаймні не приховують своїх думок.

- Безмо, напоїть мене нинішнього вечора: давайте бенкетувати, як бувало; обіцяю, що якщо в мене на серці є якась печаль, ви зможете побачити її, як побачили б діамант на дні своєї склянки.

- Браво! - крикнув Безмо.

Він налив собі повну склянку вина і випив її, радіючи від щирого серця при думці про те, що гріхопадіння його преосвященства єпископа відбувається не без його участі.

Заклопотаний своїми думками і вином, він не помітив, що Араміс уважно прислухається до кожного звуку, який доноситься з головного двору фортеці.

Близько восьмої години, тоді як Франсуа подавав п'яту пляшку вина, у двір в'їхав кур'єр, і хоча прибуття його супроводжувалося неабияким галасом, Безмо нічого не почув.

- Чорт його забирай! - промовив Араміс.

- Що? Кого? - стрепенувся Безмо. - Сподіваюся, не вино, яке ви зараз п'єте, і не того, хто ним пригощає вас?

- Ні, того коня, і тільки його, який виробляє не менше шуму, ніж ескадрон у повному складі.

- Ну, то це кур'єр, - буркнув, не припиняючи узливань, Безмо. - Чорт би його забрав! І скоріше, щоб нам більше не чути про нього. Ура! Ура!

- Ви про мене забуваєте, люб'язний Безмо. У мене склянка порожня, - промовив Араміс, вказуючи на свій кришталевий келих.

- Клянуся, ви мене захоплюєте... Франсуа, вина!

Увійшов Франсуа.

- Вина, каналья, і найкращого!

- Слухаю, пане, але... там приїхав кур'єр.

- Я сказав: до біса!

- Пане, однак...

- Нехай передасть черговому, завтра подивимося. Завтра у нас буде час, завтра буде світло, - відповів солдату Безмо, причому заключні слова він вимовив співуче.

- Ах, сударю, сударю... - бурчав мимоволі солдат.

- Будьте обережнішими! - сказав Араміс.

- У чому, дорогий пане д'Ербле? - запитав напівп'яний Безмо.

- Лист, посланий коменданту цитаделі з кур'єром, буває часом наказом.

- Майже завжди.

- А хіба накази надсилають не міністри?

- Так, звичайно, але...

- А хіба міністри не скріплюють своїм підписом підписи короля?

- Можливо, ви й праві. Але все це дуже прикро, коли сидиш ось так, перед смачною їжею, наодинці з другом. Ах, пане, вибачте, я забув, що це я пригощаю вас вечерею і що розмовляю з майбутнім кардиналом.

- Залишимо це, люб'язний Безмо, і повернемося до вашого солдата на ім'я Франсуа.

- Але що ж він зробив?

- Він бурчав.

- Даремно!

- Так, але оскільки він все ж бурчав, то можливо, що там відбувається щось незвичайне. Можливо, Франсуа анітрохи не винен у тому, що бурчав, а винні ви, не побажавши його вислухати.

- Винен? Я винен перед Франсуа? Це вже занадто!

- Винні в ухиленні від службових обов'язків. Вибачте, але я вважав за обов'язок зробити вам зауваження, яке здається мені досить серйозним.

- Можливо, що я не правий! - заїкаючись сказав Безмо. - Наказ короля священний. Але наказ, який приходить за вечерею, повторюю знову, щоб його чорт...

- Якщо б ви дозволили собі щось подібне стосовно великого кардинала, - а, дорогий мій Безмо? - та якщо б до того ж наказ виявився поспішним...

- Я це зробив, щоб не турбувати єпископа; хіба, чорт візьми, це не виправдання?

- Не забувайте, Безмо, що і я носив колись мундир і звик мати справу з наказами.

- Отже, ви бажаєте...

- Я бажаю, друже мій, щоб ви виконали ваш обов'язок. Так, я прошу вас виконати його, хоча б заради того, щоб вас не засудив цей солдат.

Француа все ще чекав.

- Нехай принесуть наказ короля, - сказав, приосанившись, Безмо і додав пошепки: - Знаєте, що в ньому буде написано? Що-небудь на кшталт: «Будьте обережні з вогнем поблизу порохового складу». Або: «Слідкуйте за таким-то, він швидко бігає». Ах, коли б, монсеньйоре, ви тільки знали, скільки разів мене раптово будили посеред найсолодшого, найбезтурботнішого сну; стрімголов летіли сюди гінці лише для того, щоб передати мені записку, яка містила в собі такі слова: «Пане де Безмо, що нового?» Видно, що люди, які гають час для писання подібних наказів, ніколи самі не ночували в Бастилії. Дізналися б вони тоді товщину моїх стін, пильність офіцерів і кількість патрулів. Ну, нічого не поробиш, монсеньйоре! Це і є їхнє справжнє ремесло - мучити мене, коли я спокійний, і турбувати, коли я щасливий, - додав Безмо, вклоняючись Арамісу. - Дозволимо ж їм займатися їхнім ремеслом.

- А ви займайтеся вашим, - додав, посміхаючись, єпископ; водночас він спрямував на Безмо настільки пильний погляд, що слова Араміса, незважаючи на лагідний тон, прозвучали для коменданта як наказ.

Франсуа повернувся. Безмо взяв у нього посланий йому міністром наказ. Він неквапливо роздрукував його і так само неквапливо прочитав. Араміс, вдаючи, що п'є, крізь кришталь келиха спостерігав за господарем.

- Ну, що я вам казав! - проворчав Безмо.

- А що? - запитав ваннський єпископ.

- Наказ про звільнення. Скажіть на милість, хороша новина, щоб через неї турбувати нас?

- Хороша для того, кого вона стосується безпосередньо, і проти цього ви, ймовірно, не станете заперечувати, мій дорогий комендант.

- Та ще о восьмій вечора!

- Це з милосердя.

- З милосердя, нехай буде так; але його надають негіднікові, який нудиться від нудьги, а не мені, який розважається в добрій компанії, - сердито кинув Безмо.

- Хіба це звільнення втрата для вас? Що ж, в'язень, якого тепер у вас відбирають, утримувався в особливих умовах?

- Як би не так! Дрянь, жалюгідний щур; він сидів на п'яти франках на день.

- Покажіть, - попросив Араміс, - чи, можливо, це нескромно?

- Анітрохи, читайте.

- Тут написано: спішно. Ви бачили?

- Чудово! Поспішно! Людина, яка сидить у мене добрі десять років! І його поспішають випустити, і до того ж сьогодні ж, і до того ж о восьмій вечора!

І Безмо, потиснувши плечима з виразом царського презирства, кинув наказ на стіл і знову взявся за їжу.

- У них бувають такі пориви, - промовив він усе ще з повним ротом. - Одного чудового дня хапають людину, годують її десять років поспіль, а мені безперестанку пишуть: «Слідкуйте за негідником!» або: «Тримайте його суворіше!» А потім, коли звикнеш дивитися на в'язня як на людину небезпечну, тут раптом, без жодного приводу і причини, вам оголошують: «Звільніть». І ще надписують на посланні: Поспішно! Зізнайтеся, монсеньйоре, що тут нічого іншого не залишається, як знизати плечима.

- Що поробиш! - зітхнув Араміс. - Обурюєшся, а наказ усе-таки виконуєш.

- Звичайно! Зрозуміло, виконуєш!.. Але трохи терпіння!.. Не слід думати, ніби я раб.

- Боже мій, люб'язний пане де Безмо, хто ж думає про вас щось подібне. Усім відома властива вам незалежність.

- Подяка господу!

- Але відомо також і ваше добре серце.

- Ну, що про нього говорити!

- І ваша покірність вищим. Бачите, Безмо, хто був солдатом, той залишиться ним на все життя.

- Ось тому я і надаю беззаперечну покору, і завтра, на світанку, в'язня буде звільнено.

- Завтра?

- На світанку.

- Але чому не сьогодні, якщо на пакеті й на самому наказі значиться спішно?

- Тому що сьогодні ми з вами вечеряємо, і для нас це також досить поспішна справа.

- Дорогий мій Безмо, хоч я сьогодні й у чоботях, усе ж я не можу не почуватися духовною особою, і обов'язок милосердя видається мені річчю нагальнішою, ніж задоволення голоду або спраги. Цей нещасний страждав досить довго; ви самі щойно говорили, що протягом цілих десяти років він був вашим нахлібником. Скоротіть же йому хоч трохи його страждання! Щаслива хвилина чекає на нього, дайте ж йому скоріше насолодитися нею, і господь винагородить вас за це роками блаженства в раю.

- Таке ваше бажання?

- Я прошу вас про це.

- Зараз, посеред нашої вечері?

- Благаю вас, вчинок такого роду вартий десяти benedicite*.

- Нехай буде по-вашому. Тільки нам доведеться доїдати вечерю холодною.

- О, нехай це вас не бентежить!

Безмо відкинувся на спинку свого крісла, щоб зателефонувати Франсуа, і повернувся обличчям до вхідних дверей. Наказ лежав на столі. Араміс скористався тими кількома митями, поки Безмо не дивився в його бік, і обміняв папір, що лежав на столі, на інший, складений абсолютно в той самий спосіб, який він вийняв із кишені.

- Франсуа, - сказав комендант, - нехай надішлють до мене пана майора і тюремників із Бертодьєри.

Франсуа, поклонившись, пішов виконувати наказ, і співрозмовники залишилися самі.

CCXIV. Генерал ордена

Настало мовчання, під час якого Араміс не спускав очей із коменданта. Тому, здавалося, все ще не хотілося перервати посередині вечерю, і він шукав більш-менш ґрунтовний привід, щоб дотягнути хоча б до десерту.

- Ах! - вигукнув він, знайшовши, мабуть, такий привід. - Але ж це неможливо!

- Як неможливо, - сказав Араміс, - що ж тут, дорогий друже, неможливого?

- Неможливо в таку пізню годину випускати ув'язненого. Не знаючи Парижа, куди він зараз піде?

- Піде куди зможе.

- Ось бачите, це все одно що відпустити на волю сліпого.

- У мене карета, і я відвезу його, куди він вкаже.

- У вас відповідь завжди напоготові. Франсуа, передайте пану майору, нехай він відкриє камеру пана Сельдона, номер три, у Бертодьєрі.

- Сельдон? - байдуже перепитав Араміс. - Ви, здається, сказали Сельдон?

- Так. Так звуть того, кого потрібно звільнити.

- О, ви, ймовірно, хотіли сказати - Марчіалі.

- Марчіалі? Що ви! Ні, ні, Сельдоне.

- Мені здається, що ви помиляєтеся, пане де Безмо.

- Я читав наказ.

- І я теж.

- Я прочитав там ім'я Сельдона, та ще й написане такими ось буквами!

І пан де Безмо показав свій палець.

- А я прочитав Марчіалі, і такими ось літерами.

І Араміс показав два пальці.

- Давайте з'ясуємо, - сказав упевнений у своїй правоті Безмо, - ось наказ, і варто тільки ще раз прочитати його...

- Ось я і читаю Марчіалі, - розгорнув папір Араміс. - Дивіться-но!

Безмо глянув, і рука його здригнулася.

- Так, так! - вимовив він, остаточно повалений у здивування. - Справді Марчіалі. Так і написано: Марчіалі!

- Ага!

- Як же так? Людина, про яку стільки твердили, про яку щодня нагадували! Зізнаюся, монсеньйоре, я рішуче відмовляюся розуміти.

- Доводиться вірити, раз бачиш на власні очі.

- Вражаюче! Адже я все ще бачу цей наказ і ім'я ірландця Сельдона. Бачу. Ах, більше того, я пам'ятаю, що під його ім'ям була чорнильна пляма, посаджена пером.

- Ні, плями тут не видно, - зауважив Араміс.

- Як так не видно? Я навіть пошкрябав пісок, яким його присипали.

- Хай там як, дорогий пане де Безмо, - сказав Араміс, - і хай би що ви там не бачили, а наказ наказує звільнити Марчіалі.

- Наказ наказує звільнити Марчіалі, - машинально повторив Безмо, намагаючись зібратися з думками.

- І ви цього в'язня звільните. А якщо ваше добре серце підказує вам звільнити заодно і Сельдона, то я жодною мірою не стану перешкоджати цьому.

Араміс підкреслив цю фразу посмішкою, іронія якої остаточно розплющила Безмо очі й додала йому хоробрості.

- Монсеньйоре, - почав він. - Марчіалі - це той самий в'язень, якого днями так таємничо і так владно домагався відвідати якийсь священик, духівник нашого ордену.

- Я не знаю про це, пане, - відповів єпископ.

- Однак це сталося не так давно, дорогий пане д'Ербле.

- Це правда, але в нас так уже заведено, щоб сьогоднішня людина не знала, що робила вчорашня.

- У всякому разі, - зауважив Безмо, - відвідування духівника єзуїта ощасливило цю людину.

Араміс, не заперечуючи, знову взявся за їжу і питво. Безмо, не доторкаючись більше ні до чого з того, що стояло перед ним на столі, знову взяв у руки наказ і почав ретельно вивчати його.

Це роздивляння за звичайних обставин, безсумнівно, змусило б почервоніти нетерплячого Араміса; але ваннський єпископ не гнівався через такі дрібниці, особливо якщо доводилося нишком зізнатися собі самому, що гніватися було надзвичайно небезпечно.

- Ну то як же, чи звільните ви Марчіалі? - поцікавився Араміс. - О, та у вас витриманий херес із чудовим букетом, люб'язний комендантe!

- Монсеньйоре, - відповів Безмо, - я випущу ув'язненого Марчіалі лише після того, як побачу кур'єра, який доправив наказ, і, допитавши його, упевнюся в тому...

- Накази пересилаються запечатаними, і про зміст їх кур'єр не обізнаний. У чому ж ви зможете упевнитися?

- Нехай так, монсеньйоре; у такому разі я відішлю його назад у міністерство, і нехай пан де Ліон або скасує, або підтвердить цей наказ.

- А кому це потрібно? - холодно запитав Араміс.

- Це потрібно, щоб не впасти, монсеньйоре, в помилку, це потрібно, щоб тебе не могли звинуватити в нестачі шанобливості, яку кожен підлеглий повинен проявляти стосовно вищих осіб, це потрібно, щоб неухильно виконувати обов'язки, які покладаються на тебе службою.

- Прекрасно; ви говорите з таким красномовством, що я позитивно захоплююся вами. Ви маєте рацію, підлеглий має бути шанобливим щодо вищих осіб; він винен, якщо припускається помилки, і підлягає покаранню, якщо не виконує своїх обов'язків або дозволяє собі переступити закони, до дотримання яких його зобов'язує служба.

Безмо здивовано подивився на єпископа.

- З цього випливає, - продовжував Араміс, - що для заспокоєння власної совісті ви маєте намір порадитися з начальством?

- Так, монсеньйоре.

- І що, якщо особа, яка стоїть вище за вас, накаже вам виконати те-то і те-то, ви надасте їй повну покору?

- Можете в цьому не сумніватися.

- Чи добре ви знаєте королівську руку, пане де Безмо?

- Так, монсеньйоре.

- Хіба на цьому наказі про звільнення немає підпису короля?

- Є, але, можливо, вона...

- Підроблена? Чи не це ви мали на увазі?

- Це бувало.

- Ви маєте рацію. Ну а що ви скажете про підпис де Ліона?

- Я бачу і її на цьому папері; але якщо можна підробити королівський підпис, то з ще більшою підставою можна припустити, що і підпис де Ліона підроблений.

- Ви робите воістину гігантські успіхи в логіці, дорогий пане де Безмо, - сказав Араміс, - і ваша аргументація незаперечна. Але яка, власне, у вас підстава вважати підписи на цьому наказі підробленими?

- Дуже серйозне: відсутність тих, хто його підписав. Ніщо не доводить, що підпис його величності - справжній, і тут немає пана де Ліона, який міг би засвідчити, що це справді королівський підпис.

- Ну, пане де Безмо, - промовив Араміс, смеривши коменданта орлиним поглядом, - я настільки близько приймаю до серця ваші сумніви, що сам візьмуся за перо, якщо ви подасте мені його.

Безмо подав перо.

- І аркуш паперу, - додав Араміс.

Безмо подав папір.

- І я сам, перебуваючи у вашій присутності і не подаючи з цієї причини приводу до будь-яких сумнівів і вагань, напишу вам наказ, якому ви, я вважаю, надасте належну довіру, хоч би яким недовірливим ви були.

Безмо зблід перед цією непохитною впевненістю. Йому здалося, що голос тільки-но усміхненого і веселого Араміса став зловісним і похмурим, що воскові свічки, які висвітлювали кімнату, перетворилися на похоронні, а склянки з вином - на повні крові чаші.

Араміс почав писати. Заціпенілий Безмо, нахилившись над його плечем, читав слово за словом: «AMDG» - написав єпископ і накреслив хрест під чотирма буквами, що означали ad majorem Dei gloriam*. Потім він продовжував:

«Нам завгодно, щоб наказ, надісланий пану де Безмо де Монлезену, королівському коменданту замку Бастилії, визнали дійсним і негайно привели у виконання. Підпис: д'Ербле, божою милістю генерал ордена».

Безмо був так вражений, що риси його обличчя спотворилися до невпізнання: він стояв з напіввідкритим ротом і зупиненими очима, не ворушившись, не видаючи ні звуку. У великій залі чулося тільки дзижчання мухи, що носилася навколо свічок.

Араміс, не спромігшись навіть поглянути на того, кого він прирікав на таку жалюгідну долю, вийняв із кишені невеликий футляр із чорним воском; він запечатав лист, приклавши печатку, що висіла в нього на грудях під камзолом, і, коли процедуру було закінчено, мовчки віддав його Безмо.

Комендант подивився на печатку тьмяним і божевільним поглядом; руки його тряслися. Останній проблиск свідомості промайнув на його обличчі; слідом за тим, немов вражений громом, він важко впав у крісло.

- Повнісінько, повнісінько, - сказав Араміс після тривалого мовчання, під час якого комендант потроху прийшов до тями, - не примушуйте мене повірити, ніби присутність генерала ордену така сама страшна, як присутність самого господа бога, і що люди, побачивши його, помирають. Мужайтеся! Встаньте, дайте мені руку і підкоряйтеся.

Підбадьорений, якщо й не цілком заспокоєний, Безмо підкорився наказу Араміса, поцілував його руку і встав.

- Негайно? - пробурмотів він.

- О, ніколи не слід пересолювати, мій гостинний господар; сідайте на ваше колишнє місце, і давайте зробимо честь цьому чудовому десерту.

- Монсеньйоре, я не в силах оговтатися після такого удару; я сміявся, жартував з вами, я наважився бути на рівній з вами нозі.

- Мовчи, старий приятелю, - заперечив єпископ, який відчув, що струна натягнута до краю і що загрожує небезпека порвати її, - мовчи! Нехай кожен із нас живе своїм власним життям: тобі - моє заступництво і моя дружба, мені - твоя беззаперечна покірність. Сплатимо ж чесно нашу взаємну данину і віддамося веселощам.

Безмо замислився: йому уявилися всі наслідки, які можуть обрушитися на нього за те, що він поступився домаганням і за підробленим наказом звільнив ув'язненого, і, зіставивши з цим гарантію, яку давав офіційний наказ генерала, він визнав її недостатньо вагомою.

Араміс вгадав, які думки мучили коменданта.

- Дорогий мій Безмо, - заговорив він, - ви простак. Киньте ж нарешті вашу звичку вдаватися до роздумів, коли я сам даю собі працю думати за вас.

Безмо знову схилився перед Арамісом.

- Що ж мені робити? - запитав він.

- Як ви звільняєте ваших в'язнів?

- У мене є регламент.

- Чудово, дійте за регламентом, дорогий мій.

- Якщо це особа важлива, то я вирушаю до неї в камеру разом із майором і особисто звільняю її.

- Але хіба цей Марчіалі - важливий птах? - недбало зауважив Араміс.

- Не знаю, - відповідав комендант. Він вимовив ці слова таким тоном, точно хотів сказати: «Вам це відомо краще за мене».

- Якщо так, якщо ви не знаєте цього, то, по-моєму, вам слід вчинити з Марчіалі так само, як ви чините з дрібними сошками.

- Добре. Регламент велить, щоб тюремник або хто-небудь із числа молодших офіцерів привели ув'язненого в канцелярію до коменданта.

- Ну що ж, це дуже розумно. А потім?

- А потім в'язню вручають цінні речі, відібрані в нього під час ув'язнення у фортецю, сукню, а також папери, якщо наказ міністра не містить якихось інших вказівок.

- Що ж говорить наказ міністра щодо цього Марчіалі?

- Нічого: цей нещасний прибув сюди без цінностей, без паперів, майже без одягу.

- Бачите, як вдало все складається! Право, Безмо, ви робите з мухи слона. Залишайтеся ж тут і накажіть привести в'язня в канцелярію.

Безмо підкорився. Він покликав свого лейтенанта і віддав йому наказ, який той не замислюючись передав за призначенням. За півгодини з двору долинув звук дверей, що зачинялися: це були двері в'язниці, що випустила на волю свою багаторічну жертву.

Араміс задув свічки, що освітлювали кімнату; він залишив тільки одну-єдину свічку, помістивши її позаду дверей. Це трепетне світло не дозволяло погляду зосередитися на навколишніх предметах. Воно множило їх і змінювало їхні обриси.

Почулися кроки, що наближалися.

- Ступайте назустріч своїм підлеглим, - промовив Араміс, звертаючись до Безмо.

Комендант підкорився. Сержант і тюремники пішли. Безмо повернувся в супроводі в'язня. Араміс стояв у тіні; він бачив усе, але сам був невидимий.

Безмо схвильованим голосом ознайомив молодого чоловіка з наказом, що повертав йому свободу. В'язень вислухав його, не ворухнувшись, не зронивши ні слова.

- Чи присягаєтеся ви - така вимога регламенту, - сказав комендант, - ніколи, за жодних обставин не розголошувати того, що ви бачили або чули в стінах Бастилії?

В'язень помітив розп'яття; він підняв руку і поклявся.

- Тепер, пане, ви вільні розпоряджатися собою; куди маєте намір вирушити?

В'язень озирнувся на всі боки, точно шукав заступництва, на яке, вочевидь, розраховував. Араміс виступив із тіні, що приховувала його.

- Я тут, - поклонився він, - і готовий надати вам послугу, пане, яку вам буде завгодно вимагати від мене.

В'язень злегка почервонів, але без вагань підійшов до Араміса і взяв його під руку.

- Хай береже вас господь під своєю святою долонею! - вимовив він голосом, що вразив Безмо своєю твердістю і змусив його здригнутися.

Араміс, потискаючи руку Безмо, запитав:

- Чи не зашкодить вам мій наказ? Чи не боїтеся ви, що в разі, якби забажали у вас пошарити, його буде виявлено серед ваших паперів?

- Я хотів би залишити його у себе, монсеньйоре, - відповів Безмо. - Якби його в мене знайшли, це було б вірним провісником моєї загибелі, але в цьому разі ви стали б моїм могутнім і останнім союзником.

- Як ваш спільник, чи не так? - знизуючи плечима, сказав Араміс. - Прощавайте, Безмо!

Коні, які чекали у дворі, нетерпляче били копитами.

Безмо проводив єпископа до ґанку.

Араміс, пропустивши в карету свого супутника першим, увійшов у неї слідом за ним і, не віддаючи кучеру жодних інших наказів, мовив:

- Чіпайте!

Карета загриміла бруківкою брукованих дворів. Попереду неї йшов офіцер зі смолоскипом, віддаючи біля кожної караульні наказ пропустити.

Весь час, поки перед ними одна за одною відчинялися рогатки, Араміс сидів ледве дихаючи; можна було почути, як у нього в грудях калатає серце. В'язень, забившись у кут, не подавав ознак життя. Нарешті поштовх, різкіший, ніж усі попередні, сповістив їх про те, що остання стічна канава залишилася вже позаду. За каретою зачинилися останні ворота, що виходили на вулицю Сент-Антуан. Ні праворуч, ні ліворуч - ніде більше не було стін; всюди небо, всюди свобода, всюди життя. Коні, стримувані сильною рукою, повільно трусили до середини передмістя. Звідси вони пішли риссю.

Мало-помалу, чи то через те, що вони поступово розпалилися, чи то через те, що їх підганяли, вони набирали дедалі більшої й більшої швидкості, і вже в Берсі карета, здавалося, летіла. Не сповільнюючи ходу, мчали вони так аж до Вільнев-Сен-Жорж, де на них чекала підстава. Потім замість пари далі до Мелена карету повезла вже четвірка. На мить вони зупинилися посеред Сенарського лісу. Наказ зупинитися було віддано, вочевидь, заздалегідь, оскільки Араміс не подав до цього ні найменшого знака.

- Що сталося? - запитав в'язень, немов прокидаючись від довгого сну.

- Монсеньйоре, перш ніж їхати далі, я повинен поговорити з вашою високістю.

- Почекаємо зручнішої нагоди, пане.

- Кращої нагоди не буде, ваша високість; ми серед лісу, і ніхто не почує нас.

- А кучер?

- Кучер цієї підстави глухонімий.

- Я до ваших послуг, пане д'Ербле.

- Чи бажаєте ви залишитися в кареті?

- Так, мені тут зручно, і я її полюбив; адже в ній я повернувся на волю.

- Зачекайте, монсеньйоре... потрібно вжити ще одного запобіжного заходу. Ми на великій дорозі; тут можуть проїхати верхові або карети і, побачивши нас, подумають, що з нами трапилася якась біда. Якщо вони запропонують нам допомогу, це буде для нас надзвичайно соромно.

- Накажіть кучеру виїхати на якусь бічну дорогу.

- Я так і припускав, монсеньйоре.

Доторкнувшись до німого, Араміс вказав йому, що потрібно зробити. Той, зійшовши з козел, взяв коней під вуздечку і відвів їх на зарослу густою травою звивисту стежку, де цієї безмісячної ночі панувала пітьма, настільки ж непроникна, як за пологом, що чорний, як чорне чорнило.

- Слухаю вас, - сказав принц Арамісу, - але чим це ви зайнялися?

- Розряджаю свої пістолети, бо тепер, монсеньйоре, вони нам уже не знадобляться.

CCXV. Спокусник

- Мій принц, - почав, обертаючись до свого супутника, Араміс, - хоча я не більше ніж жалюгідне, немічне створіння, хоча розум у мене не більше ніж посередній, хоча я один з найнижчих серед розумних істот, проте мені завжди вдавалося, розмовляючи з людьми, проникати в їхні найпотаємніші думки, читаючи ці думки на їхньому обличчі, цій живій масці, накинутій на наш розум, щоб приховувати його істинні рухи. Але зараз, у цій непроглядній темряві, за тієї стриманості, яку я зустрічаю у вас, я нічого не можу прочитати у ваших рисах, і я передчуваю, скільки зусиль мені доведеться покласти, щоб домогтися від вас повної щирості. Отже, благаю вас, не з любові до мене, бо підданий не повинен мати ваги на тих терезах, що тримають у своїх руках королі, а з любові до себе самого, запам'ятайте кожне моє слово, кожну інтонацію мого голосу, бо за серйозних обставин, у яких ми з вами невдовзі опинимось, вони матимуть такий зміст і таке значення, якого ніколи ще не мало жодне слово, вимовлене на нашій землі.

- Слухаю, - повторив принц із рішучістю в голосі, - слухаю, нічого не домагаючись від вас і, що б ви не сказали, нічого не боюся.

І він ще глибше сів на м'які подушки карети, прагнучи не тільки бути невидимим своєму супутнику, а й не подавати жодних ознак життя.

Кругом була непроглядна ніч. Густа і непроникна імла опускалася, здавалося, з верхівок дерев, що переплiталися гілками. У кареті було абсолютно темно: її щільний верх не пропустив би в неї жодної частинки світла навіть у тому разі, якби якійсь точці, яка світиться, і вдалося пробитися крізь туман, що клубочився на лісовій дорозі.

- Монсеньйоре, - продовжував Араміс, - вам відома історія нинішніх правителів Франції. Король провів своє дитинство в такому самому самітництві, як те, в якому протікали ваші дитячі роки, у такій самій злиденності й такій самій безвісності. Тільки замість рабства в'язниці, безвісності, самотності та злиднів, схованих від людських очей, йому довелося терпіти всі образи, всі нещастя і приниження на очах у всіх, під променями нещадного сонця, ім'я якому - королівська влада. Адже трон залитий таким сяйвом, що навіть невелика пляма на ньому здається незмивним брудом, і всякий ореол слави на його тлі видається тільки плямою. Король страждав, він злопам'ятний, і він буде мстити. Він буде поганим королем. Не стану стверджувати, що він проллє стільки ж крові, скільки пролив Людовик Одинадцятий або Карл Дев'ятий*, - він не зазнав у минулому таких образ, яких зазнали вони, - але все ж таки він литиме кров і поглине і державну скарбницю, і статки своїх підданих, бо свого часу йому були відомі і приниження, і нужда в грошах. Порівнюючи достоїнства і недоліки короля Франції, я насамперед намагаюся внести заспокоєння у свою совість, і моя совість виправдовує мене.

Араміс зробив паузу. Він зупинився не для того, щоб прислухатися, чи не порушено чим-небудь тишу лісу, а для того, щоб у глибині душі ще раз перевірити висловлену ним думку і дати їй час закарбуватися в розумі його співрозмовника.

- Усе, що чинить бог, робиться на благо, - продовжував ваннський єпископ, - я в цьому до того переконаний, що вже давно привітав його вибір, який припав на мене і зробив мене хранителем тієї самої таємниці, що я допоміг вам розкрити. Богу, який здійснює вищу справедливість і який передбачає рішуче все, для виконання великої справи знадобилося гостре, стійке знаряддя, що не зупиняється ні перед чим. Це знаряддя - я. У мені є і необхідна гострота, і завзятість, і стійкість; я правлю оповитим таємницею народом, який взяв собі девізом девіз самого бога: patiens quia aeternus* - терплячий, бо вічний.

Принц глянув на свого співрозмовника.

- Я вгадую, ваша високість, - зауважив Араміс, - що ви підняли щойно голову і що народ, про який я зараз згадав і яким я керую, здивував вас. Ви не знали, що маєте справу з королем. Так, ваша високість, ви маєте справу з королем, але з королем смиренного, знедоленого народу: смиренного, бо вся сила його в приниженні; знедоленого, бо ніколи чи майже ніколи народ мій не жне в цьому світі того, що посіяв, і не куштує плодів, які виростив. Він трудиться заради вищої ідеї, він накопичує по крихтах свою могутність, щоб наділити нею обранця, і, збираючи краплю по краплі свій піт, створює навколо нього хмару, яку геній цієї людини, зі свого боку, має перетворити на ореол, позлащений променями всіх корон християнського світу. Така людина зараз біля вас, мій принц. Тепер ви бачите, що вона витягла вас із безодні заради втілення великого задуму і що заради цього задуму вона хоче піднести вас над будь-якою земною владою, над собою самим.

Принц злегка торкнувся руки Араміса.

- Ви говорите, - сказав він, - про релігійний орден, на чолі якого ви стоїте. Я роблю висновок із ваших слів, що того дня, коли ви побажаєте скинути того, кого самі ж піднесли, справу буде зроблено без зусиль, і людина, створена вами, опиниться у ваших руках.

- Ви помиляєтеся, монсеньйоре, - відповів єпископ. - Ніколи я не взяв би на себе такий важкий тягар, щоб зіграти з вашою високістю настільки жорстоку, настільки непорядну гру, якби не мав на увазі ваших інтересів нарівні зі своїми. Ні, того дня, коли вас буде звеличено, вас буде звеличено назавжди; піднявшись, ви відштовхнете підніжжя на таку відстань від себе, що не бачитимете його, і ніщо не нагадуватиме вам про його право на вашу вдячність.

- О, пане!

- Ваше душевне спонукання, монсеньйоре, свідчить про чистоту вашої душі. Дякую вам, ваша високість! Повірте, що я прагну більшого, ніж ваша вдячність; я впевнений, що, досягнувши поставленої нами мети, ви вважатимете мене ще більш гідним вашої дружньої прихильності, і тоді удвох із вами ми здійснимо справи настільки великі, що згадувати про них будуть у віках.

- Висловіться, пане, ясніше, відкрийте мені все без утайки, хто я зараз і ким, як ви стверджуєте, стану завтра.

- Ви син короля Людовика Тринадцятого, ви брат короля Людовика Чотирнадцятого, прямий і законний спадкоємець французького трону. Якби король залишив вас при собі, як

залишив при собі принца, вашого молодшого брата, він зберіг би за собою право на царювання. Тільки лікарі й бог могли б це право оскаржувати. Але лікарі завжди більше люблять короля, що царює, ніж того, який не наділений владою. Щодо бога, то він допустив ваше вигнання, принц, лише для того, щоб врешті-решт звести вас на французький престол. Ваше право на царювання заперечують - отже, ви маєте його; у вас забрали право на трон - отже, ви мали на нього право; пролити вашу кров, як проливають кров ваших слуг, не наважилися - отже, у вас тече священна кров. Тепер погляньте, як багато дарував вам господь, той господь, якого ви стільки разів звинувачували. Він дав вам риси обличчя, зріст, вік і голос вашого брата, і все, що спонукало ваших ворогів переслідувати вас, усе це стане причиною вашого тріумфального воскресіння. Завтра, або післязавтра, або щойно це стане можливим, царствена примара, жива тінь короля Людовіка Чотирнадцятого зійде на його трон, звідки волею бога, довіреною для втілення в життя рукам людським, його буде скинуто навіки й назавжди.

- Я сподіваюся, - вимовив принц, - що кров мого брата також священна.

- Ви самі вирішите його долю.

- Таємницю, яку обернули проти мене...

- Ви обернете проти нього. Що зробив він, щоб приховати її від вас? Він приховував вас. Живий портрет короля, ви викрили б змову Мазаріні й Анни Австрійської. У вас, мій принц, з'являться такі самі підстави сховати того, хто, ставши в'язнем, буде схожим на вас так само, як ви, ставши королем, будете схожим на нього.

- Повертаюся до того, про що вже говорив. Хто буде його охороняти?

- Той, хто охороняв вас.

- Ви знали про цю таємницю, і ви скористалися нею в моїх інтересах. Хто ще, крім вас, знає її?

- Королева-мати і пані де Шеврез.

- Чого можна від них очікувати?

- Нічого, якщо таким буде ваше бажання.

- Як так?

- Як же вони впізнають вас, якщо ви самі не захочете бути впізнаним?

- Ви маєте рацію. Але є й інші перешкоди. Мій брат одружений: не можу ж я жити з дружиною мого брата.

- Я доб'юся, що Іспанія дасть згоду на розлучення; цього вимагають інтереси вашої нової політики, а також людська мораль.

- Але, потрапивши до в'язниці, король, безсумнівно, заговорить.

- З ким? Зі стінами? До того ж бог не залишає своїх задумів незавершеними. Усякий значний план має привести до результатів і подібний до геометричного розрахунку. Замкнений у в'язниці король не буде для вас такою самою перешкодою, якою були для нього ви, поки він володарював. Бог створив його душу нетерплячою і гордою. Ба більше, він обеззброїв і розслабив її, привчивши до почестей і до необмеженої влади. Бажаючи, щоб кінцевим підсумком того геометричного розрахунку, про який я мав честь говорити, стало ваше сходження на престол і загибель усього ворожого вам, бог прийняв рішення припинити в недалекому майбутньому страждання переможеного, можливо, навіть одночасно з вашими. Він підготував і душу, і тіло його до того, щоб агонія була недовгою. Потрапивши до в'язниці приватною особою, наодинці зі своїми сумнівами, позбавлений усього, але звиклий до скромного і розміреного життя, ви змогли витримати випробування. Інша справа ваш брат; ставши в'язнем, забутий усіма, стримуваний тюремними стінами, він не витримає гіркоти приниження, і господь прийме душу його, коли на це піде його воля, тобто за вельми нетривалий час.

Жалібний і протяжний крик нічного птаха перервав похмуру промову Араміса.

- Я волів би, щоб поваленого нами короля відправили у вигнання, це було б людяніше, - здригнувшись, сказав Філіп.

- Це питання вирішить сам король після його сходження на престол, - відповів ваннський єпископ. - А тепер, прошу вас, скажіть, чи ясно викладено мною завдання? Чи узгоджене його вирішення з вашими попередніми розрахунками і побажаннями, ваша високість?

- Так, пане, так, ви згадали про все, мабуть, за винятком двох речей.

- А саме?

- Давайте поговоримо і про них з тією ж відвертістю, з якою ми вели всю попередню розмову. Поговоримо про причини, які можуть спричинити крах наших надій, про небезпеки, які на нас очікують.

- Вони були б величезними, незліченними, жахливими й непереборними, якби, як я мав честь уже говорити, усі обставини не сприяли тому, щоб звести їх нанівець. Не існує ані найменшої небезпеки ні для вас, ні для мене, але це тільки в тому разі, якщо ваша безстрашність і наполегливість дорівнюють тій досконалій схожості з нині царювальним

королем, яким вас наділила природа. Повторюю, небезпеки немає, існують тільки перешкоди. Це слово, яке я знаходжу в усіх мовах, ніколи не було доступне моєму розумінню, і якби я був королем, я б наказав знищити його, як безглузде і непотрібне.

- Але є перешкода, пане, виняткової важливості, є небезпека воістину нездоланна, і ви забули про неї. Є совість, яка кричить, і каяття, яке гризе.

- Так, так, ви маєте рацію, - відповів єпископ, - є слабкість серця, і ви нагадали мені про неї. Так, ви маєте рацію, це й справді одна з найважчих перешкод. Кінь, якого лякає рів, стрибає прямо на середину його і розбивається на смерть. Людина, що схрещує тремтячою рукою свою зброю з ворожою, гине. Це вірно! Так, це вірно!

- Чи є у вас брат? - запитав молодий чоловік Араміса.

- Я самотній, - відповів той сухим і нервовим голосом, схожим на постріл із пістолета.

- Але чи є на землі хто-небудь, до кого б ви відчували любов?

- Нікого! Утім, ні, я люблю вас, ваша високість.

Молодий чоловік занурився в мовчання, і до того ж таке глибоке, що навіть власне дихання здалося Арамісу надмірно гучним.

- Монсеньйоре, - промовив він, порушуючи мовчання, - я ще не висловив вашій високості всього, що хотів, ще не подав усіх добрих порад, ще не ознайомив з іншими корисними міркуваннями, які в мене для вас напоготові. Не слід засліплювати блискучою блискавкою того, хто любить темряву; не слід оглушати чудовим гуркотом гармат тих, хто любить сільську тишу і поля. Монсеньйоре, я знаю, що саме потрібно для вашого щастя; вислухайте мене уважно і постарайтеся запам'ятати мої слова. Ви любите небо, зеленіючі луки, цілюще свіже повітря. Я знаю чудові краї, загублений рай, куточок землі, де, наодинці із собою, вільний, не відомий нікому, серед лісів, квітів і струмливих вод, ви забудете про все, що, спокушаючи пана бога, вам пропонувало зараз людське безумство. О, вислухайте мене, мій принц, я ні в найменшій мірі не потішаюся над вами. Адже і в мене є душа, і я вгадую, в якому сум'ятті перебуває ваша. Я не скористаюся вашою слабкістю, щоб розплавити вас у горнилі моєї волі, моєї примхи або мого честолюбства. Або все, або нічого. Ви пригнічені, хворі, знемагаєте від напруження, якого зажадала від вас ця одна-єдина година свободи. Для мене це вірна ознака того, що ви не витримаєте довгих зусиль. Тож давайте ж обмежимося

скромнішим, більш співрозмірним із вашими силами життям. Бог мені свідок, що, прагнучи позбавити вас від нав'язаного мною ж великого випробування, я думаю тільки про ваше щастя.

- Говоріть! Говоріть, я слухаю вас! - сказав принц із жвавістю, що змусила Араміса замислитися.

- У Нижньому Пуату*, - продовжував ваннський єпископ, - я знаю кантон, про існування якого ніхто у Франції навіть не підозрює. На двадцять льє, монсеньйоре, тягнуться там озера, зарослі очеретом і травою; серед них острови, вкриті лісом. Ці величезні болота, вбрані очеретяним очеретям, наче щільною мантією, тихі й глибокі, дрімають під ласкавими променями південного сонця. Кілька рибальських родин, що туляться на плотах, зв'язаних зі стовбурів тополь і вільхи, неквапливо переміщається в цих водах з місця на місце. Ці плавучі будинки пересуваються за примхою вітру. Коли їх випадково принесе до берега, сплячий рибак навіть не прокидається, настільки непомітний буває поштовх. Іноді рибак і за власним бажанням пристає до берега; це буває тоді, коли він бачить тут різноманітних птахів, яких він б'є з мушкета або ловить у сілки. Риба сама йде до нього в сіті, і йому лишається лише обирати ту, яка більша. Ні городянин, ні солдат, ніхто ніколи не заглядає в ці краї. Під ласкавим сонцем зріє там виноград, і чорні або білі грона його наливаються благородним соком. Ви будете жити в цих місцях життям стародавньої людини. Ви будете всесильним володарем кудлатих собак, вудок, рушниць і плавучого будинку. Ви проживете там довгі роки в безпеці й достатку, ніким не впізнаний, абсолютно перетворений. Принц, у цьому гаманці тисяча пістолів: це більше, ніж потрібно, щоб скупити всі болота, про які я говорю, і прожити там стільки років, скільки відміряно вам вашою долею, найбагатшим, найщасливішим з усіх тамтешніх жителів. Прийміть же мою пропозицію з тим же почуттям, з яким я її роблю, тобто радісно і легко. Ми негайно відпряжемо від карети двох коней; німий кучер, мій вірний слуга, відвезе вас у цей благословенний край; ви їхатимете ночами, а вдень відпочиватимете. І в мене принаймні буде задоволення від свідомості, що надана вам мною послуга відповідала вашим бажанням. Я зроблю хоча б одну людину щасливою. Можливо, богу це буде приємніше, ніж якби я зробив цю людину могутньою. Це набагато важче! Що ж ви відповісте мені, монсеньйоре? Ось гроші. О, не роздумуйте! У Пуату вам не загрожує ніяка небезпека, хіба що схопити лихоманку. І то місцеві знахарі вилікують вас за ваші пістолі. Якщо ж ви поставите на іншу карту, ви ризикуєте бути вбитим

на троні або задушеним у казематі в'язниці! Клянуся душею! - тепер, зваживши і те й інше, клянуся моїм життям! - я б на вашому місці завагався.

- Пане, - відповів принц, - перш ніж ухвалити те чи інше рішення, я хотів би покинути карету, походити твердою землею і прислухатися до голосу, яким з волі бога говорить природа. За десять хвилин я повідомлю мою відповідь.

- Ступайте, принц, - сказав Араміс і низько, шанобливо вклонився йому: так урочисто і так царствено пролунав голос, який вимовив ці слова.

CCXVI. Корона і тіара

Араміс покинув карету першим і, відчинивши перед молодим чоловіком дверцята, став біля неї. Він бачив, як той, тремтячи всім тілом, ступив на мох і зробив кілька невпевнених кроків. Бідний в'язень, здавалося, розучився ходити по землі.

Це було 15 серпня, близько одинадцятої години вечора; важкі хмари, що віщували негоду, охопили все небо, не допускаючи на землю ні найменшого проблиску світла. Утім, звикнувши трохи до навколишньої темряви, око починало розрізняти межу між дорогою і підліском, що оточував її, - все навкруги було непроникно чорним, і тільки дорога на цьому тлі уявлялася темно-сірою плямою. Але запах трави і ще більш різкий і свіжий запах дубів, тепле, насичене повітря, що вперше після стількох років огорнуло все його тіло, невимовна насолода свободою серед полів і лісів говорили настільки привабливою для нього мовою, що, незважаючи на всю стриманість, майже скритність, про яку ми постаралися дати читачеві уявлення, принц дозволив собі віддатися почуттям, що нахлинули на нього, і радісно й легко зітхнув.

Потім, повільно піднімаючи все ще важку голову, він почав жадібно ловити струмені повітря, напоєні найрізноманітнішими ароматами, які були цілющі для його обличчя, що починало звільнятися від звичної скутості. Схрестивши руки на грудях, нібито для того, щоб не дати їм розірватися під напливом цього досі невідомого йому блаженства, він із захопленням вдихав це нове для нього повітря, що віє ночами під склепіннями лісу. Небо, на яке він дивився, шум води, живі істоти, що копошаться, як він відчував, навколо нього, - хіба це не саме життя, і чи не божевільний Араміс, який вважав, що в нашому світі можна мріяти про щось інше?

Чарівні картини існування на лоні природи, існування, що не знає ні турбот, ні страхів, ні утисків, що накладаються чужою волею, море щасливих днів, які незмінно постають перед юною уявою, - ось воістину та принада, на яку може попастися нещасний в'язень, замучений кам'яними стінами свого каземату й зачахлий у затхлій атмосфері Бастилії. І таку приманку показав йому він, Араміс, який запропонував і тисячу пістолів, що лежали напоготові в кареті, і чарівний Едем, прихований у нетрях Нижнього Пуату.

Такими були роздуми Араміса, який з невимовною тривогою стежив за цією безмовною ходою радощів, що по черзі охоплювали Філіпа, і бачив, що він дедалі глибше й глибше заглиблювався у світ, породжуваний його уявою. І справді, принц, захоплений своїми думками, лише ногами продовжував залишатися на тлінній землі, тоді як душа його, піднявшись до підніжжя престолу господнього, молила дарувати йому бодай промінь світла, щоб він міг нарешті розв'язати свої вагання, від чого залежало його життя або смерть.

Для ваннського єпископа ці миті були жахливими. Ніколи ще не стояв він віч-на-віч із нещастям, яке могло призвести до настільки значних наслідків. Невже ж цій сталевій душі, що звикла до того, що непереборних перешкод не існує, і жартома справлялася з будь-якими з них, не знала, що значить бути слабкою і переможеною, невже ж їй судилося зазнати невдачі в її настільки безмірно великому задумі, і все лише через те, що вона не передбачила враження, яке може справити на людську плоть листя дерев, омите струменями свіжого повітря?

Араміс, прикутий до місця своїм розпачем і своїми сумнівами, напружено стежив за боротьбою, що роздирала душу Філіпа, яку вели за неї два ворожих один одному таємничих ангела. Ці тортури тривали рівно десять хвилин, випрошених молодим чоловіком у Араміса. Протягом усіх цих десяти хвилин, цієї вічності для Пилипа й Араміса, Пилип не відривав своїх очей від неба, і вони були сумними, вологими й благальними, Араміс не відривав своїх очей від Пилипа, і вони були жадібними, палаючими й пожираючими.

Раптом голова молодого чоловіка схилилася, думка його повернулася на землю. Видно було, як погляд його ставав дедалі жорсткішим, як зморщувалося чоло, як рот набував виразу суворої рішучості; потім погляд його знову став нерухомим. І цього разу в ньому відбилося сяйво мирської величі, цього разу він був схожий на погляд сатани, який показував з вершини гори царства і владу земну на спокусу

Ісусові. Обличчя Араміса прояснилося. Пилип швидким і нервовим рухом схопив його за руку.

- Ходімо, - промовив він, - йдемо за короною Франції.

- Це ваше рішення, принц? - запитав Араміс.

- Так.

- І непохитне?

Філіп не удостоїв його відповіддю. Він глянув на єпископа, ніби запитуючи його: та хіба можливо відступати від уже ухваленого рішення?

- Такі погляди, як той, що ви щойно кинули в мене, вогняними рисами малюють характер, - вимовив Араміс, схиляючись над рукою Філіпа. - Ви будете великим монархом, монсеньйоре, вірте мені!

- Повернемося до нашої розмови, прошу вас. Я, здається, вже сказав, що бажаю усвідомити собі дві вельми суттєві речі: по-перше, яких небезпек і перешкод нам слід очікувати, і на це ви відповіли, і по-друге, якими є умови, які ви мені поставите. Ваша черга говорити, пане д'Ербле.

- Умови, принц?

- Звичайно. Дрібниці такого роду не можуть зупинити мене посередині шляху, і сподіваюся, ви не завдасте мені образи, припустивши, ніби я настільки наївний, що можу вірити у вашу повну незацікавленість у нашій справі. Отже, без жодних хитрощів, без побоювань відкрийте мені всі ваші думки з цього приводу.

- Я готовий до цього, принц. Ставши королем...

- Коли?

- Завтра ввечері, або, точніше, вночі.

- Поясніть, як це станеться.

- Охоче, але тільки дозвольте спочатку поставити вам одне запитання, ваша високість.

- Задавайте.

- Я послав до вашої високості вірну людину, якій велів вручити вам зошит із деякими нотатками; нотатки ці склали для того, щоб ваша високість дістала можливість ґрунтовно вивчити тих осіб, які перебувають і перебуватимуть при вашому дворі.

- Я прочитав ці записки.

- Уважно?

- Я знаю їх напам'ять.

- І зрозуміли їх? Вибачте, але я вважаю для себе дозволеним запитати про це нещасного в'язня, який так довго був замкнений у Бастилії.

- У такому разі запитуйте; я буду учнем, який відповідає перед учителем за заданий ним урок.

- Почнемо з вашої родини, мій принц.

- З моєї матері, Анни Австрійської? З усіх її нещасть і фатальної недуги? О, я знаю, знаю її!

- Ваш другий брат? - відважуючи уклін, запитав Араміс.

- До цих нотаток ви доклали портрети, намальовані з таким мистецтвом, що за ними я впізнавав тих людей, історію, характери і звичаї яких ви мені описували. Принц, мій брат, - гарний блідий брюнет; він не любить своєї дружини, Генрієтти, тієї, яку я, Людовік Чотирнадцятий, трохи кохав, у яку й зараз ще трохи закоханий, хоча вона й змусила мене лити гіркі сльози того дня, коли хотіла прогнати від себе мадемуазель Лавальєр.

- Очей цієї останньої, мій принц, вам доведеться остерігатися, - сказав Араміс. - Лавальєр щиро любить нині царюючого монарха. А люблячу жінку обдурити нелегко.

- Вона білява, у неї блакитні очі, ніжність яких допоможе мені пізнати її душу. Вона трохи накульгує, щодня пише мені листи, на які я змушую відповідати пана де Сент-Еньяна.

- А ви добре його знаєте?

- Так, ніби бачив на власні очі. Останні вірші, які він написав для мене, я знаю не гірше за ті, що склав їм у відповідь.

- Чудово. Чи знаєте ви ваших міністрів?

- У Кольбера обличчя негарне, похмуре, але водночас розумне; чоло заросло волоссям; велика важка голова. Смертельний ворог пана Фуке.

- Про Кольбера можна не говорити.

- Звичайно, адже ви попросите, мабуть, відправити його у вигнання, хіба не так?

Захоплений Араміс задовольнився тим, що вигукнув:

- Ви дійсно будете великим монархом, мій принц.

- Ви бачите, - усміхнувся принц, - я знаю мій урок, як годиться, і за допомогою божою, а також вашою впораюся з усім.

- Є ще одна пара очей, яких вам доведеться остерігатися, мій принц.

- Так, око пана д'Артаньяна, капітана мушкетерів і вашого друга?

- Мого друга, мушу зізнатися.

- Того, хто супроводжував Лавальєр у Шайо; доставив у скрині королю Карлу Другому Монка і так добре служив моїй матері. Корона Франції зобов'язана йому настільки багатьом,

що, по суті, зобов'язана всім. А його заслання ви також будете домагатися?

- Ніколи, мій принц. Такій людині, як д'Артаньян, коли прийде час, я сам розповім про все, що сталося. Але поки що його потрібно остерігатися, тому що, якщо він вистежить нас раніше, ніж ми самі йому відкриємося, і ви, і я будемо схоплені і вбиті. Він - людина справи.

- Візьму до уваги. Тепер давайте поговоримо про пана Фуке. Що, по-вашому, я повинен буду для нього зробити?

- Вибачте, можливо, вам здається, що я недостатньо шанобливий до вас, ставлячи весь час запитання?

- Це ваш обов'язок і поки що до того ж ваше право.

- Перш ніж перейти до пана Фуке, я маю нагадати вам ще про одного мого друга.

- Про пана дю Валлона, Геркулеса Франції? Що до нього, то його доля забезпечена.

- Ні, я хотів говорити не про нього.

- Значить, про графа де Ла Фер?

- І про його сина, який став сином усіх чотирьох.

- А, про цього хлопчика, який помирає від любові до Лавальєр і в якого так підло забрав її мій брат! Будьте спокійні, я зроблю так, що вона повернеться до нього. Скажіть, пане д'Ербле: чи легко забувається образа від того, кого кохаєш? Чи прощають жінці, яка зрадила? Що це, властивість французької душі чи закон, закладений у людському серці?

- Людина, яка любить так глибоко, як любить Рауль, закінчує тим, що забуває проступок своєї коханої, але що до Рауля, то, право, не знаю, чи забуде він.

- Я подбаю про це. Ви тільки це і хотіли сказати щодо вашого друга?

- Так.

- Тоді перейдемо до пана Фуке. Ким, на вашу думку, потрібно буде його призначити?

- Він був суперінтендантом, нехай на цій посаді й залишиться.

- Добре! Але зараз він перший міністр.

- Не зовсім.

- Настільки недосвідченому і боязкому королю, як я, вкрай необхідний перший міністр.

- Чи потрібен буде вашій величності друг?

- Мій єдиний друг - ви, і тільки ви.

- У вас з'являться згодом і інші, але настільки ж відданого, настільки ж ревнивого до вашої слави серед них, гадаю, не буде.

- Моїм першим міністром будете ви.

- Але не відразу, мій принц. Це породило б зайві пересуди й підозри.

- Рішельє, перший міністр Марії Медічі, моєї бабці, був лише люсонським єпископом, так само, як ви - ваннський єпископ. Втім, завдяки заступництву королеви він незабаром став кардиналом.

- Буде краще, - сказав, кланяючись, Араміс, - якщо я стану першим міністром лише після того, як ви зробите мене кардиналом.

- Ви будете ним не пізніше ніж через два місяці, пане д'Ербле. Але цього мало, ви не образите мене, якщо попросите більше, і засмутите, обмежившись цим.

- Я справді сподіваюся на більше, принц.

- Скажіть, скажіть ж!

- Пан Фуке не довго буде при справах, він скоро постаріє. Він любить задоволення, щоправда, сумісні з покладеною на нього роботою, оскільки дещо від своєї молодості він зберігає в собі й донині. Але ці залишки її за першого ж горя чи хвороби, які можуть спіткати пана Фуке, зникнуть безслідно. Ми позбавимо його, мабуть, горя, бо він людина з благородним серцем і гідна в усіх відношеннях, але врятувати його від хвороби - тут ми безсилі. Отже, давайте вирішимо. Коли ви сплатите борги пана Фуке і приведете до ладу державні фінанси, Фуке залишиться королем, який володарює над своїми придворними - поетами і художниками. Ми зробимо його достатньо багатим для цього. Ось тоді, ставши першим міністром при вашій королівській величності, я зможу подумати про ваші і про свої інтереси.

Молодий чоловік подивився впритул на свого співрозмовника.

- Кардинал Рішельє, про якого ми говорили, - продовжував Араміс, - припустився непростимої помилки, наполегливо керуючи лише однією Францією. На одному троні він залишив двох королів, Людовика Тринадцятого і себе самого, тоді як міг з набагато більшими зручностями розсадити їх на двох різних тронах.

- На двох тронах? - задумливо повторив молодий чоловік.

- Подумайте, - спокійно продовжував Араміс, - кардинал, перший міністр Франції, що спирається на підтримку і милість наіхрістіаннейшего короля; кардинал, якому король, його пан, вручає свої скарби, свою армію, свою пораду, - такий кардинал був би вдвічі не правий, застосовуючи всі ці можливості до однієї тільки Франції. До того ж, мій принц, - додав Араміс,

дивлячись прямо в очі Філіпу, - ви не будете таким королем, яким був ваш покійний батько, розпещеним, млявим і стомленим. Ви будете королем розумним і заповзятливим. Ваших володінь вам буде мало; вам буде тісно зі мною. А наша дружба не повинна бути - я не скажу - порушена, але навіть хоч малою мірою затьмарена якоюсь таємною думкою, яку плекає один із нас. Я подарую вам трон Франції - ви подаруєте мені престол святого Петра. Коли союзницею вашої чесної, твердої і добре озброєної руки стане рука такого папи, яким буду я, то і Карл П'ятий, якому належало дві третини світу, і Карл Великий, який володів усім світом, здадуться нікчемними порівняно з вами. У мене немає ні сімейних зв'язків, ні забобонів, я не стану штовхати вас ні на переслідування єретиків, ні на династичні війни, я скажу: «Всесвіт наш; мені - душі, вам - тіла». І оскільки я помру раніше за вас, вам залишиться до того ж моя спадщина. Що ви скажете про мій план, принц?

- Скажу, що я щасливий і гордий хоча б уже тому, що зрозумів ваш задум, пане д'Ербле; ви будете кардиналом, і я призначу вас першим міністром. Потім ви вкажете мені, що потрібно зробити, щоб вас обрали папою; і я це зроблю. Вимагайте від мене яких завгодно гарантій.

- Це зайве. Усі мої вчинки будуть спрямовані на вашу вигоду; я не піднімуся на жодну сходинку вище, щоб не підняти і вас разом із собою; я завжди буду досить далеко, щоб не збуджувати вашої заздрості, і досить близько, щоб дотримуватися ваших вигод і берегти вашу дружбу. Усі договори в нашому світі неміцні й порушуються, оскільки зазвичай вони мають на увазі інтереси лише однієї сторони. Нічого подібного між нами не буде, і мені не потрібні жодні гарантії.

- Отже... брат мій... зникне?

- Так. Ми викрадемо його в ліжку. Достатньо натиснути пальцем, і підлога в тій кімнаті, яка відведена йому в Во, опуститься в люк. Заснувши під покровом корони, він прокинеться у в'язниці. Відтепер єдиним володарем будете ви, і прагненням усього вашого життя буде прагнення зберегти мене при своїй особі.

- Це правда! Ось моя рука, пане д'Ербле.

- Дозвольте ж мені, ваша величність, шанобливо схилити перед вами коліна. І в день, коли ваше чоло прикрасить корона, моє ж - тіара, ми обміняємося поцілунком.

- Поцілуйте мене зараз же, сьогодні і будьте більше, ніж просто великий, просто майстерний, просто піднесений геній: будьте ласкаві до мене, будьте моїм батьком.

Араміс слухав його майже з ніжністю. Йому здалося, що в серці його ворухнулося ще незнайоме йому почуття, але це враження, втім, незабаром зникло.

«Його батьком! - подумав він. - Так, так, святим батьком!»

Вони знову сіли в карету, яка швидко покотила дорогою до Во-ле-Віконт.

CCXVII. Замок Во-ле-Віконт

Замок Во-ле-Віконт, розташований в одному льє від Мелена, був побудований Фуке 1653 року. Грошей у той час у Франції майже не було. Усе поглинув Мазаріні, і Фуке витрачав уже залишки. Утім, у декого навіть слабкості - і ті плідні, навіть вади - і ті корисні, і Фуке, який вклав у цей палац мільйони, вдалося залучити до спорудження його трьох знаменитих людей: архітектора Лево, планувальника парків Ленотра і декоратора внутрішніх приміщень Лебрена*.

Якщо в замку Во є якийсь недолік, який йому можна поставити в докір, то це його надмірна величавість і надмірна розкіш. Аж до наших днів збереглася звичка обчислювати в арпанах площу покрівлі, що вкриває його, лагодження якої тепер, коли статки дрібнішають разом з епохою, - справжнє розорення.

Будинок цей, що будувався для підданого, більше схожий на палац, ніж ті палаци, які Волсі*, боячись викликати ревнощі свого повелителя, вважав себе змушеним підносити йому в дар.

Але якщо потрібно було б вказати, у чому саме багатство і принадність цього палацу особливо вражають, якщо що-небудь у ньому можна віддати перевагу перед пишністю його великих покоїв, розкішшю позолоти, великою кількістю картин і статуй, то це лише парк, це тільки сади замку Во. Фонтани, що здавалися дивом у 1653 році, залишаються дивом і нині; те саме можна сказати і про каскади, що захоплювали всіх королів і всіх принців Європи.

Скюдері каже про цей палац, що для поливання його садів Фуке розчленував річку на тисячу фонтанів і зібрав тисячу фонтанів у потоки.

Цей чудовий палац був підготовлений до прийому монарха, якого називали найбільшим королем у всьому світі. Друзі Фуке звезли сюди все, чим були багаті: хто своїх акторів і декорації, хто художників і скульпторів, хто, нарешті, поетів, майстрів гостро відточеного пера.

Ціла армія слуг, розбившись на групи, сновигала палацами й величезними коридорами, тоді як Фуке, який приїхав тільки вранці, спокійний і уважний до всього, обходив замок, віддаючи останні розпорядження керівникам, які вже закінчили свій огляд.

Було, як ми вже сказали, 15 серпня. На плечі бронзових і мармурових богів падали прямовисні сонячні промені. У чашах басейнів нагрівалася вода, і зріли в садах чудові персики, про які п'ятдесят років по тому з жалем згадував великий король, кажучи комусь у Марлі, де в садах, що обійшлися Франції вдвічі дорожче, ніж коштував Фуке його замок Во, не було порядних сортів персиків:

- Ах, ви не куштували персиків пана Фуке, ви для цього занадто молоді.

О, пам'ять людська! О, фанфари поголоски! О, слава світу цього! Той, хто чудово знав собі ціну, кому дісталося у спадок усе надбання Нікола Фуке, хто взяв у нього Ленотра, а також Лебрена, хто послав самого Фуке до кінця днів його в державну в'язницю, той згадав лише персики свого поваленого, забутого, задушеного ворога! Тридцять мільйонів були кинуті рукою Фуке в його басейни, у ливарні його скульпторів, у чорнильниці його поетів, у папки його художників, і все ж марними виявилися його надії на пам'ять людську. Але досить було великому королю побачити рум'яний і соковитий персик, щоб воскресити в пам'яті сумну тінь останнього суперінтенданта Франції.

Упевнений, що Араміс підготувався до зустрічі такої значної кількості приїжджих, що він подбав про перевірку охорони біля всіх воріт і дверей та облаштування необхідних приміщень, Фуке займався тим, що передбачалося програмою свята: Гурвіль показував, де в нього будуть феєрверк та ілюмінації; Мольєр повів його до театру; оглянувши каплицю, вітальні, галереї, стомлений Фуке зустрів, спускаючись по сходах, Араміса. Прелат знаком зупинив його.

Суперінтендант підійшов до свого друга, і той підвів його до великої картини, яку поспіхом закінчували. Живописець Лебрен, весь у поту, забруднений фарбами, втомлений і

натхненний, робив швидким пензлем останні завершальні мазки. Це був портрет короля в парадному костюмі, тому самому, який Персерен зволив показати Арамісу.

Фуке зупинився перед картиною: вона, здавалося, жила, - такою свіжістю і теплотою віяло від зображеної на ній людської плоті. Він розглянув портрет, оцінив майстерність і, не знаходячи, чим можна було б винагородити цю воістину геркулесову працю, обхопив руками шию художника і з почуттям обійняв його. Суперінтендант зіпсував костюм вартістю в тисячу пістолів, але влив бадьорість у душу Лебрена.

Ця мить принесла художникові радість, але вона ж занепала духом Персерена, який супроводжував разом з іншими Фуке і захоплювався в картині найбільше костюмом, пошитим ним для його величності, костюмом, який, за його словами, являв собою витвір справжнього мистецтва, костюмом, рівний якому можна було знайти хіба що в гардеробі пана Фуке.

Його нарікання з приводу цієї події були перервані сигналом, поданим з даху замку. За Меленом, на відкритій рівнині, дозорні помітили королівський поїзд: його величність в'їжджав у Мелен; за ним слідувала довга низка карет і вершників.

- За годину, - глянув на Фуке Араміс.

- Через годину, - відповів той, тяжко зітхаючи.

- А народ ще питає, до чого ці королівські свята! - сказав ваннський єпископ і розсміявся своїм нещирим сміхом.

- На жаль, хоч я не народ, але і я ставлю собі те саме запитання.

- Через двадцять чотири години, монсеньйоре, я дам вам відповідь на нього. А тепер посміхайтеся, адже сьогодні радісний день.

- Знаєте, д'Ербле, вірте чи не вірте, - з палкістю промовив суперінтендант, вказуючи пальцем на потяг Людовика, який з'явився вдалині, - він мене зовсім не любить, та й я не палючу до нього палким коханням, але зараз, коли він наближається до мого дому, чому - я і сам не скажу, але особа його для мене священна; він мій король, і він мені майже що дорогий.

- Дорогий? Ось це вірно! - повторив Араміс, граючи словами.

- Не смійтеся, д'Ербле, я знаю, що якби він захотів, я полюбив би його.

- Вам слід було б сказати це не мені, а Кольберу.

- Кольберу? - вигукнув Фуке. - Але чому?

- Тому що, ставши суперінтендантом, він призначить вам пенсію з особистих сум короля.

І, кинувши це глузування, Араміс поклонився.

- Куди ви? - запитав похмурий Фуке.

- До себе, монсеньйоре; мені потрібно переодягнутися.

- Де ви помістилися, д'Ербле?

- У синій кімнаті, що на другому поверсі.

- У тій, що знаходиться над покоями короля?

- Так.

- Навіщо ж ви так незручно влаштувалися? Адже там ви й поворухнутися не зможете.

- Ночами, монсеньйоре, я сплю або читаю в ліжку.

- А ваші люди?

- О, зі мною лише одна людина.

- Так мало?

- Нікого, крім читця, мені не потрібно. Прощавайте, монсеньйоре. Не перевтомлюйтеся, друже мій. Побережіть сили до приїзду його величності короля.

- Ми ще побачимося з вами? А ваш друг дю Валлон?

- Я помістив його поруч із собою. Він одягається.

І Фуке, попрощавшись кивком голови і посмішкою, пішов, немов головнокомандувач, який оглядає пости через наближення ворога.

CCXVIII. Меленське вино

Король в'їхав у Мелен із наміром лише проїхати через нього. Молодий монарх горів жагою задоволень. За час поїздки він лише двічі бачив Лавальєр, що промайнула на мить, і, передбачаючи, що йому не вдасться поговорити з нею інакше як уночі, в саду, після закінчення всіх належних церемоній, квапився якнайшвидше зайняти відведені йому у Во покої. Але, будуючи ці розрахунки, він забув про капітана своїх мушкетерів і про Кольбера.

Як німфа Каліпсо не могла втішитися після від'їзду Улісса*, так і наш гасконець не міг заспокоїтися, без кінця звертаючись до себе самого з питанням, навіщо Арамісу знадобилося домагатися у Персерена, щоб той показав йому нові костюми його величності.

«У всякому разі, - повторював він собі, - друг мій ваннський єпископ робив це не даремно».

І він марно ламав собі голову.

Д'Артаньян, який витончив свій розум серед незліченних придворних інтриг, д'Артаньян, який знав становище Фуке краще, ніж знав його сам Фуке, почувши про заплановане святкування, руйнівне навіть для багатія і зовсім не мислиме й нерозважливе для людини вже розореної, перейнявся найдивнішими підозрами. Нарешті, присутність Араміса, який покинув Бель-Іль і якого Фуке зробив своїм головним розпорядником, його безперервне втручання у справи суперінтенданта, його поїздки до Безмо - все це вже кілька тижнів мучило д'Артаньяна.

«Здолати таку людину, як Араміс, - думав він, - найлегше зі шпагою в руці. Поки Араміс був солдатом, була деяка надія впоратися з ним; але тепер, коли його броня стала вдвічі міцнішою, тому що на ньому до того ж єпитрахиль, справа пропаща! Чого ж, однак, домагається Араміс?»

Д'Артаньян розмірковував:

«Якщо в його плани входить повалити Кольбера і нічого більше, то яке врешті-решт мені до цього діло? Чого ж іще він може хотіти?»

І д'Артаньян чухав собі чоло, цей плодоносний ґрунт, звідки він витягнув чимало блискучих думок. Він подумав, що добре було б поговорити з Кольбером; але дружба і давня клятва пов'язували його надто тісними узами з Арамісом. Він залишив цей намір. До того ж він ненавидів цього фінансиста. Він хотів відкрити свої підозри королю. Але король нічого б не зрозумів у них, тим паче що вони не мали й тіні правдоподібності.

Тоді він вирішив при першій же зустрічі звернутися до самого Араміса.

«Я звернуся до нього зі своїми здивуваннями зненацька, несподівано, прямо, - говорив собі мушкетер. - Я зумію звернутися до його серця, і він мені скаже... що ж він скаже? Вже що-небудь скаже, тому що, чорт мене забирай, тут щось все-таки криється!»

Трохи заспокоївшись, д'Артаньян зайнявся приготуваннями до поїздки, дбаючи особливо про те, щоб королівський конвой, у ті часи ще нечисленний, був добре екіпірований і мав надійного командира. У результаті цих старань свого капітана король в'їхав у Мелен на чолі мушкетерів, швейцарців і загону французьких гвардійців. Кортеж був схожий на маленьку армію. Кольбер дивився на солдатів з істинною радістю. Утім, він вважав, що їхню чисельність слід було б збільшити принаймні на третину.

- Навіщо? - запитав у нього король.

- Щоб зробити честь пану Фуке, - відповів Кольбер.

«Щоб скоріше довести його до розорення», - подумав д'Артаньян.

Загін підійшов до Мелена: знатні городяни піднесли королю міські ключі та запросили випити почесний келих вина у них у ратуші. Король, який не очікував затримки і поспішав у Во, почервонів від досади.

- Якому дурневі зобов'язаний я цією затримкою? - пробурмотів він крізь зуби, тоді як міський старшина виголошував свою промову.

- Звісно, не мені, - відповів д'Артаньян, - гадаю, що пану Кольберу.

Кольбер почув своє ім'я.

- Чого хоче пан д'Артаньян? - запитав він, звертаючись до гасконца.

- Я хотів би дізнатися, чи не ви розпорядилися пригостити короля місцевим вином?

- Так, пане, я.

- Значить, це вас король нагородив титулом.

- Яким титулом, пане?

- Стривайте... дайте пригадати... бовдура... ні, ні... дурня, так, так, дурня; саме цим словом була названа його величністю та людина, якій він зобов'язаний меленським вином.

Після цієї витівки д'Артаньян потріпав по шиї свого коня. Широке обличчя Кольбера роздулося, немов хутро, в яке налили вина. Д'Артаньян, бачачи, що його розпирає гнів, не зупинився на півдорозі. Оратор усе ще продовжував свою промову, а король багрів на очах.

- Їй-богу, - флегматично сказав мушкетер, - короля ось-ось вистачить удар. Якого біса спала вам на думку така думка, дорогий пане Кольбер? Вам, право, не пощастило.

- Пане, - випростався в сідлі фінансист. - Мені навіяла цю думку старанність.

- Ось як!

- Пане, Мелен - чудове місто, прекрасне місто, воно добре платить, і не слід його ображати.

- Скажіть, будь ласка! Адже я не фінансист і, зізнатися, витлумачив вашу думку зовсім по-іншому.

- Як же ви витлумачили її?

- Я вирішив, що ви хочете позлити пана Фуке, якому, мабуть, уже не під силу чекати нас на своїх вежах.

Удар влучив просто в ціль. Кольбер понуро від'їхав убік. Промова старшини, на щастя, закінчилася. Король випив вино, і кортеж знову потягнувся вулицями міста. Король кусав губи,

бо наближався вечір і разом із ним зникала надія на прогулянку в товаристві Лавальєр.

Двору, щоб дістатися до Во, дотримуючись усіх церемоній, було потрібно принаймні чотири години. Король, згораючи від нетерпіння, квапив королев, бо бажав прибути туди засвітло; але коли готувалися вже рушити в дорогу, виникли нові несподівані перешкоди.

- Хіба король не залишиться ночувати в Мелені? - потихеньку запитав у д'Артаньяна Кольбер.

Кольбер вельми невпопад, як і все, що він робив протягом цього дня, звернувся з цим питанням до начальника мушкетерів. Д'Артаньян здогадувався, що королю не сидиться на місці. Він не хотів, щоб король в'їхав у Во без пристойної охорони; він вважав абсолютно необхідним, щоб його величність прибув туди в супроводі всього конвою в повному складі. З іншого боку, він відчував, як дратівливо діяли всі ці затримки на нетерплячого короля. Як вийти з цієї скрути? І д'Артаньян, спіймавши Кольбера на слові, зіштовхнув його з королем.

- Господарю, - сказав він, - пан Кольбер запитує, чи не залишиться ваша величність ночувати в Мелені?

- Ночувати в Мелені? Навіщо? - вигукнув Людовик XIV. - Який чорт вигадав таку нісенітницю, коли Фуке чекає на нас сьогодні ввечері?

- Я побоювався, що ваша величність прибудете у Во надто пізно, - з жвавістю заперечив Кольбер, - адже згідно з етикетом ваша величність не можете прибути будь-куди, окрім як до себе до палацу, перш ніж квартир'єри не розподілять приміщень і гарнізон не буде розведений на постій.

Д'Артаньян слухав Кольбера, покусуючи свій вус.

Обидві королеви також чули розмову. Вони втомилися; їм хотілося спати, а головне - завадити вечірній прогулянці короля з дамами і де Сент-Еньяном; бо якщо етикет вимагав, щоб принцеси після приїзду сиділи вдома, то фрейліни були вільні, закінчивши службу, вийти подихати повітрям.

Усі ці настільки несхожі між собою спонукання, накопичуючись, як хмари на небі, неминуче мали вибухнути грозою. Король не носив вусів, тому він нервово покусував ручку свого хлиста. Як вийти з положення? Д'Артаньян зворушливо дивився в рот королю, Кольбер щетинився.

- Давайте послухаємо, що думає королева, - сказав Людовик XIV, кланяючись дамам.

Ця люб'язність проникла в саме серце Марії-Терезії; добра і великодушна королева, маючи у своєму розпорядженні свободу вибору, все ж відповіла:

- Я із задоволенням підкорюся волі його величності.

- Як скоро ми можемо доїхати до Во? - запитала Анна Австрійська, запинаючись на кожному складі і притискаючи руку до хворих грудей.

- Для карет їхніх величностей знадобиться не більше ніж година їзди досить хорошими дорогами, - повідомив д'Артаньян.

Король глянув на нього.

- І чверть години для короля, - поспішив він додати.

- Ми могли б приїхати засвітло, - вимовив Людовик XIV.

- Але розміщення конвою, - нагадав Кольбер, - займе стільки часу, що король нічого не виграє від швидкої поїздки.

«Двічі дурень, - вирішив про себе д'Артаньян, - якби в мої розрахунки входило підірвати твій кредит, я зробив би це за якихось десять хвилин».

- На місці короля, - зауважив він, - вирушаючи до пана Фуке, якого всі ми чудово знаємо як людину порядну, я б залишив охорону в Мелені й поїхав, як друг, із капітаном гвардії; від цього моя особа стала б іще величнішою, і іще священнішою.

В очах короля загорілася радість.

- Ось це добра порада, пані, - поклонився він королевам, - поїдемо ж, як їздять до друга. Рушайте, поїдьте не поспішаючи, - звернувся він до тих, хто сидів у каретах. - А ми, панове, вперед!

І він повів за собою всіх вершників. Кольбер приховав свою похмуру фізіономію, нагнувшись до шиї коня.

«Обмежуся тим, що сьогодні ж увечері переговорю з Арамісом, - пробурмотів д'Артаньян, пускаючи коня в галоп, - і потім Фуке - людина порядна, чорт забирай! Я це сказав, і потрібно цьому вірити».

Ось яким чином близько сьомої години вечора, без труб і литавр, без висланої вперед гвардії, без фланкерів і мушкетерів, король з'явився перед огорожею замку Во, де вже з півгодини, оточений слугами і друзями, чекав його з непокритою головою Фуке.

CCXIX. Нектар і амброзія

Фуке, притримавши королю стремено, допоміг йому зістрибнути з коня, і Людовик, витончено ставши на ноги, з ще більшою витонченістю простягнув руку, яку суперінтендант, незважаючи на легкий опір короля, шанобливо поцілував.

Король виявив бажання почекати на першому подвір'ї прибуття карет із королевами. Це очікування тривало недовго. За наказом Фуке дороги були приведені до повного ладу, і від Мелена до Во ніде не було жодного камінчика завбільшки хоча б з яйце. Отже, карети, котячись як по килиму, без трясіння і хитавиці доставили пані до восьмої години вечора. Їх прийняла пані Фуке; у момент їхньої появи яскраве, майже сонячне світло бризнуло одразу з-за дерев, статуй і ваз. І поки їхні величності не увійшли до палацу, не згасало і це чарівне сяйво.

Усі чудеса, які літописець, ризикуючи опинитися суперником романіста, нагромадив або, точніше, закарбував у залишеному ним оповіданні, усі чари переможеної ночі, виправленої рукою людини природи, усі задоволення й усю розкіш, які поєднуються з таким розрахунком, щоб вони впливали водночас і на розум, і на почуття, - усе це Фуке й справді підніс своєму королеві в цьому чарівному притулку, рівним якому не міг би похвалитися жоден із тодішніх монархів Європи.

Ми не станемо оповідати ні про чудовий бенкет, який Фуке дав їхнім величностям, ні про концерти, ні про феєричні перетворення; ми опишемо лише обличчя короля, яке з веселого, відкритого й щасливого, яким воно було спочатку, незабаром зробилося похмурим, натягнутим, роздратованим. Він згадав свій палац і свою жалюгідну розкіш, яка була начинням королівства, а не його особистою власністю. Великі луврські вази, старовинні меблі та посуд Генріха II, Франциска I і Людовика XI були лише пам'ятками історії. Вони були лише цінностями, майном, власністю держави. Усе, що бачив король у Фуке, було цінним не тільки за матеріалом, але також і за роботою; Фуке їв на золоті, яке відливали й карбували для нього справжні художники; Фуке пив вина, назви яких були невідомі королю Франції, і пив він їх із таких дорогоцінних кубків, що кожен із них окремо коштував стільки ж, скільки всі королівські льохи, разом узяті.

Що ж сказати про зали, шпалери, картини, слуг і службовців всякого роду? Що сказати про те, як тут служили, тут, де порядок заміняв етикет, зручність - накази, де задоволення гостя ставало вищим законом для всіх, хто корився господареві?

Цей рій людей, що безшумно снують туди-сюди й уперед, зайнятих справою, ця маса гостей, усе ж менш численних, ніж слуги, ця незліченна безліч страв, золотих і срібних ваз; ці потоки світла, ці купи не відомих нікому квітів, усе це гармонійне поєднання, що було тільки прелюдією до

майбутнього свята, зачарувало всіх присутніх, які неодноразово висловлювали своє захоплення не словами й жестами, а мовчанням та увагою, цією промовою придворних, що перестали відчувати на собі вуздечку, що її накладав на них їхній пан.

Що стосується короля, то очі його налилися кров'ю, і він не смів більше зустрітися поглядом із вдовицею королевою. Анна Австрійська, найзарозуміліша істота в усьому світі, знищувала господаря будинку презирством до всього, що б не подали їй. Молода королева, навпаки, добра і допитлива, хвалила Фуке, їла з великим апетитом і запитала назви деяких плодів, що з'явилися на столі. Фуке відповів, що він і сам не знає, як вони називаються. Ці плоди тим часом були з його власних оранжерей, і нерідко він сам і вирощував їх, будучи дуже обізнаним в екзотичній агрономії. Король відчув усю його делікатність, і вона ще більше його принизила. Він знайшов королеву дещо простакуватою, а Анну Австрійську занадто гордовитою. Сам він намагався залишатися холодним, триматися посередині між надмірною пихою і простодушною захопленістю.

Фуке, однак, усе це передбачав заздалегідь; він був одним із тих, хто передбачає рішуче все.

Король оголосив, що, поки він перебуватиме в пана Фуке, він хотів би обідати, не підкоряючись правилам етикету, тобто разом з усіма, і суперінтендант віддав розпорядження, щоб обід королеві подавали особливо, але, якщо можна так висловитися, за загальним столом. Цей приготований з найбільшим мистецтвом обід містив у собі все, що тільки любив король, все, що йому незмінно припадало до смаку. І Людовик, який мав найкращий апетит у всьому королівстві, не зміг встояти перед спокусою і відмовитися від інших страв, посилаючись на те, що йому не хочеться їсти.

Фуке зробив більше: підкоряючись наказу короля, він сів за стіл разом з усіма; але тільки-но подали суп, він негайно ж піднявся зі свого місця і взявся особисто прислуговувати королеві; пані Фуке тим часом стала за кріслом королеви, яка вдовує. Гордовитість Юнони і примхи Юпітера не встояли перед такою граничною люб'язністю. Вдовиця-королева зволила з'їсти бісквіт, вмочивши його в сан-люкар; король же, скуштувавши все, сказав, звертаючись до Фуке:

- Пане суперінтендант, ваш стіл вище похвал.

Після чого весь двір накинувся на нескінченні наїдки з такою незвичайною ретельністю, що гостей доречно було б

порівняти з хмарами єгипетської сарани, що налетіла на зелене поле.

Втамувавши голод, король знову віддався сумним роздумам; він був сумний такою самою мірою, якою виявляв, вважаючи це за потрібне, гарний настрій, і особливо сумно ставало йому від тих люб'язностей, які його придворні марнували Фуке.

Д'Артаньян їв і пив собі на втіху; він брав жваву участь у розмові, дотепно говорив і зробив низку спостережень, які йому вельми й вельми знадобилися.

Після закінчення вечері король не побажав знехтувати вечірньою прогулянкою. У парку горіла багата ілюмінація. Місяць, точно й він також віддав себе в розпорядження господаря Во, сріблив озера й купи дерев своїми алмазами та іскристим фосфором. Повітря було приємно прохолодним. Тінисті алеї, посипані піском, ніжили ногу. Усе вдалося на славу; до того ж король, зустрівшись на перехресті алеї з мадемуазель Лавальєр, зміг торкнутися її руки та сказати: «Я кохаю вас»; цих слів не чув ніхто, окрім д'Артаньяна, який слідував за королем, і Фуке, який ішов перед ним.

Непомітно текли години цієї чарівної ночі. Король попросив провести його до спальні. Слідом за ним заквапилися й усі інші. Королеви пройшли до себе під звуки флейт і теорб. Піднімаючись сходами, король побачив своїх мушкетерів, яких Фуке викликав з Мелена і запросив вечеряти.

Д'Артаньян заспокоївся; він забув свої підозри; він втомився, відмінно повечеряв і сподівався хоч раз у житті насолодитися святом у справжнього короля.

«Фуке, - думав він, - ось людина по мені».

Урочисто, з нескінченними церемоніями повели короля в покої Морфея, які нам личить хоча б побіжно змалювати нашим читачам. Це була найкрасивіша і найбільша кімната в палаці. На куполі, що увінчує її, Лебреном були зображені щасливі й сумні сни, які Морфей посилає як королям, так і їхнім підданим. Усе миле і приємне, що навіюється нам снами, весь мед і всі пахощі, квіти і нектар, насолода і спокій, які він вливає в серця, - усім цим художник наситив свої розкішні фрески. Але якщо по один бік купола ним була написана настільки солодка картина, то по інший вона була жахливою і похмурою. Кубки, з яких виливається отрута, сталь, що виблискує над головою сплячого, чаклуни і примари в огидних масках, напівпотьмарок, ще страшніший за полум'я або глибоку ніч, - ось ті контрасти, які живописець протиставив своїм витонченим і ніжним образам.

Переступивши поріг цих чудових покоїв, король здригнувся. Фуке поцікавився, чи не турбує його що-небудь.

- Я хочу спати, - сказав зблідлий Людовик.

- Чи бажає ваша величність лягти негайно? У такому разі я пришлю слуг.

- Ні, мені треба поговорити з деким. Веліть покликати пана Кольбера.

Фуке вклонився і вийшов.

CCXX. Гасконець проти двічі гасконця

Д'Артаньян не гаяв часу дарма, що було б не в його правилах. Дізнавшись про Араміса, він шукав його, поки не знайшов. Араміс з моменту прибуття короля пішов до себе, очевидно, для того, щоб придумати що-небудь нове для поповнення програми розваг його величності.

Д'Артаньян велів доповісти про себе і застав ваннського єпископа в гарній кімнаті, яку тут називали синьою за кольором її тканих шпалер, у товаристві Портоса і кількох епікурейців.

Араміс обійняв друга і запропонував йому краще місце. Оскільки всім стало зрозуміло, що мушкетеру потрібно переговорити з Арамісом наодинці, епікурейці розпрощалися і вийшли.

Портос не рушив з місця. Після ситного обіду він мирно спав у своєму кріслі, тож ця третя особа не могла завадити їхній бесіді. Він хропів спокійно й рівномірно, і під цей басовий акомпанемент, немов під античну мелодію, можна було розмовляти без особливих перешкод.

Д'Артаньян відчув, що починати розмову доведеться йому. Сутичка, заради якої він з'явився сюди, обіцяла бути наполегливою і затяжною, і він одразу взявся до справи.

- Ось ми і в Во, - сказав він.

- Так, д'Артаньян. Вам подобається тут?

- Дуже, і мені дуже подобається пан Фуке, наш господар.

- Це чарівна людина, чи не так?

- Найвищою мірою.

- Кажуть, король спочатку був холодний із ним, але потім трохи пом'якшився.

- Чому «кажуть»? Хіба ви самі не бачили цього?

- Ні, я був зайнятий. Разом із тими, хто щойно вийшов звідси, я обговорював деякі подробиці вистави і каруселі, які будуть влаштовані завтра.

- Ось як! А ви тут головний розпорядник розваг, чи не так?

- Як ви знаєте, дорогий мій, я завжди був другом усіляких вигадок; я завжди був до певної міри поетом.

- Я пам'ятаю ваші вірші. Вони були чарівні.

- Щодо мене, то я їх забув; але я радий насолоджуватися віршами інших, тих, кого звуть Мольєром, Пелісоном, Лафонтеном і так далі.

- Знаєте, яка думка осінила мене сьогодні за вечерею?

- Ні. Висловіть її. Хіба я можу здогадатися про неї, коли їх у вас завжди ціла купа?

- Я подумав, що справжній король Франції аж ніяк не Людовик Чотирнадцятий.

- Гм! - І Араміс мимоволі подивився прямо в очі мушкетеру.

- Ні, ні. Це не хто інший, як Фуке.

Араміс перевів дух і посміхнувся.

- Ви зовсім як усі інші: заздрите! - сказав він. - Б'юся об заклад, що цю фразу ви чули від пана Кольбера.

Д'Артаньян, щоб зробити приємне Арамісу, розповів йому про пригоди фінансиста у зв'язку зі злощасним меленським вином.

- Поганий чоловічок цей Кольбер! - вигукнув Араміс. - Правду кажучи, так і є.

- Як подумаєш, що цей пройдисвіт буде вашим міністром за якихось чотири місяці, і ви будете так само старанно служити йому, як служили Рішельє або Мазаріні...

- Як ви служите пану Фуке, - вставив д'Артаньян.

- З тією відмінністю, дорогий друже, що Фуке - не Кольбер.

- Це правильно.

І д'Артаньян зробив вигляд, що йому стало сумно.

- Але чому ви вирішили, що Кольбер через чотири місяці буде міністром?

- Тому що Фуке їм більше не буде, - сумно відповів Араміс.

- Він буде остаточно розорений? - запитав д'Артаньян.

- Повністю.

- Навіщо ж у такому разі влаштовувати свята? - промовив мушкетер таким природним і доброзичливим тоном, що єпископ на мить повірив йому. - Чому ви не відрадили його? - додав д'Артаньян.

Останні слова були зайвими; Араміс знову насторожився.

- Річ у тім, - пояснив він, - що Фуке бажано догодити королю.

- Розоряючись заради нього?

- Так.

- Дивний розрахунок!

- Необхідність.

- Я не розумію, дорогий Араміс.

- Нехай так! Але ви бачите, зрозуміло, що ненависть, яка охоплює пана Кольбера, посилюється з дня на день.

- Бачу. Бачу і те, що Кольбер спонукає короля розправитися із суперінтендантом.

- Це впадає в око кожному.

- І що є змова проти пана Фуке.

- Це також загальновідомо.

- Хіба правдоподібно, щоб король став діяти проти того, хто витратив усі свої статки, аби принести йому задоволення?

- Це вірно, - повільно промовив Араміс, аж ніяк не переконаний своїм співрозмовником і спраглий підійти до теми їхньої розмови з іншого боку.

- Є безумства різного роду, - продовжував д'Артаньян, - але ваші, кажучи по правді, я жодним чином не схвалюю. Вечеря, бал, концерт, вистава, карусель, водоспади, феєрверки, ілюмінація і подарунки - все це добре, чудово, згоден з вами. Але хіба цих витрат було для вас недостатньо? Чи потрібно було...

- Що?

- Чи потрібно було одягати в усе нове, наприклад, усіх ваших людей?

- Так, ви маєте рацію. Я вказував на те ж саме пану Фуке; він мені відповів, однак, що, якби він був багатим, він побудував би, щоб прийняти короля, абсолютно новий палац, новий від підвалів до флюгерів на даху, з абсолютно новим облаштуванням та начинням, і що після від'їзду його величності він велів би все це спалити, щоб воно... не могло більше служити кому-небудь іншому.

- Але ж це чисті марення і нічого більше!

- Те саме було висловлено йому і мною, але він заявив: «Хто буде радити мені бути ощадливим, у тому я буду бачити ворога».

- Але ж це означає збожеволіти! А цей портрет!

- Який портрет? - запитав Араміс.

- Портрет короля, цей сюрприз...

- Який сюрприз?

- Для якого ви взяли у Персерена зразки тканин.

Д'Артаньян зупинився. Він випустив стрілу; залишалося встановити, чи влучно він цілив.

- Це була люб'язність, - відповів Араміс.

Д'Артаньян підвівся, підійшов до свого друга, взяв його за обидві руки, і, дивлячись йому в очі, вимовив:

- Арамісе, чи продовжуєте ви хоч трохи любити мене?

- Звичайно, люблю.

- У такому разі зробіть мені послугу. Скажіть, для чого ви брали зразки тканин у Персерена?

- Підемо зі мною і давайте запитаємо бідолаху Лебрена, який трудився над цим портретом дві доби, не зімкнувши очей.

- Араміс, це правда для всіх, але тільки не для мене...

- Право, д'Артаньян, ви мене вражаєте!

- Будьте чесні зі мною. Скажіть мені правду: адже ви не хотіли б, щоб зі мною трапилося що-небудь вельми і вельми неприємне, так?

- Дорогий друже, ви стаєте абсолютно незбагненним. Що за диявольська підозра зародилася у вашому розумі?

- Чи вірите ви в мій інстинкт? Раніше ви в нього вірили. Так от, цей інстинкт нашіптує мені, що у вас є якісь таємні задуми.

- У мене! Задуми!

- Я не можу, зрозуміло, стверджувати, що я в цьому впевнений.

- Ще б пак!

- Але хоч я в цьому і не впевнений, все ж готовий заприсягтися в тому, що я маю рацію.

- Ви мене дуже засмучуєте, д'Артаньян. Якби в мене були якісь задуми, які я мав би приховувати від вас, я, звісно, промовчав би про них, чи не так? Якби мої задуми були, навпаки, такого роду, що я мав би відкритися вам, я б зробив це і без вашого нагадування.

- Ні, Араміс, ні, бувають задуми, які можна розкрити лише у відповідний момент.

- Отже, дорогий друже, - підхопив зі сміхом єпископ, - слушна нагода ще не настала.

Д'Артаньян сумно похитав головою.

- Дружба, дружба! - сказав він. - Пусте слово, ось що таке горезвісна дружба! Переді мною людина, яка дала б розірвати себе на шматки заради мене.

- Звичайно, - з благородною простотою підтвердив Араміс.

- І ця ж людина, яка віддала б за мене всю кров, що тече в її жилах, не бажає відкрити переді мною крихітного куточка свого серця. Дружба, повторюю ще раз, ти не більше ніж тінь, ніж принада, ніж усе те, що поширює навколо себе помилковий мішурний блиск.

- Не кажіть так про нашу дружбу, - відповів єпископ твердим, упевненим тоном. - Вона не з числа тих, про які ви щойно говорили.

- Погляньте-но, Араміс: ось нас троє з нашої четвірки. Ви обманюєте мене, я підозрюю вас, ну а Портос... Портос спить. Гарне тріо, чи не так? Славні залишки колишнього!

- Можу вам сказати лише одне, д'Артаньян, і в цьому готовий дати на Євангелії клятву: я кохаю вас, як раніше. І якщо часом я недостатньо відвертий із вами, то це - винятково заради інших, а не через себе чи вас. У всьому, у чому я матиму успіх, ви отримаєте вашу частку. Обіцяйте ж мені таку саму доброзичливість.

- Якщо я не обманююся, друже мій, слова, щойно вимовлені вами, сповнені благородства.

- Можливо.

- Ви у змові проти Кольбера. Якщо справа йде тільки про це, скажіть мені прямо: у мене є інструмент, і я висмикну цей зуб.

Араміс не міг приховати презирливу усмішку, що промайнула на його благородному обличчі.

- А якщо б я і був у змові проти Кольбера, що тут жахливого?

- Це занадто мізерно для вас, і не для того, щоб звалити Кольбера, ви домагалися зразків тканин у Персерена. О, Араміс, адже ми не вороги, ми - брати! Скажіть же, що ви робите, і, чесне слово, якщо я не зможу вам допомогти, клянуся вам, я залишуся нейтральним.

- Я нічого не роблю.

- Араміс, якийсь голос підказує мені, він просвітлює мене... Цей голос ніколи мене не обманював. Ви зловмисно зазіхаєте на короля!

- На короля! - вигукнув єпископ, вдаючи, що він обурений.

- Ваше обличчя не зможе переконати мене в цьому! Так, на короля, повторюю вам.

- І ви мені допоможете? - запитав Араміс, іронічно посміхаючись.

- Араміс, я зроблю більше, ніж якби я вам допомагав, я зроблю більше, ніж якби я залишався нейтральним, я вас врятую!

- Ви з глузду з'їхали, д'Артаньян!

- Із нас двох я в більш здоровому глузді, ніж ви.

- І... ви можете запідозрити мене в бажанні вбити короля?

- Хто ж говорить про це! - сказав мушкетер.

- У такому разі давайте внесемо в цю розмову повну ясність. Що ж, по-вашому, можна зробити з королем, нашим законним, справжнім королем, не зазіхнувши на його життя?

Д'Артаньян нічого не відповів.

- До того ж у вас тут і гвардія, і мушкетери, - додав єпископ.

- Ви маєте рацію.

- І ви у пана Фуке, ви у себе.

- Ви маєте рацію ще раз.

- І у вас є Кольбер, який у цю мить радить королю вжити проти пана Фуке все те, що, мабуть, залюбки порадили б ви самі, якби я не належав до противної партії.

- Араміс, Араміс, заради бога, нехай ваші слова будуть словами справжнього друга.

- Слова друга - це сама правда. Якщо я замишляю доторкнутися хоч одним пальцем до нашого короля, сина Анни Австрійської, істинного короля нашої батьківщини Франції, якщо в мене немає твердого наміру перебувати простягнутим біля його трону, якщо завтрашній день, тут, у замку Во, не видається мені найславетнішим днем у житті мого короля, нехай мене вразять грім і блискавка, я згоден на це!

Араміс вимовив ці слова, повернувшись обличчям до алькова. Д'Артаньян, який стояв притулившись до того самого алькова, ніяк не міг запідозрити, що хто-небудь може ховатися в ньому. Почуття, з яким були сказані ці слова, їхня обдуманість, урочистість клятви - все це остаточно заспокоїло мушкетера. Він узяв Араміса за обидві руки і сердечно потиснув їх.

Араміс виніс докори, жодного разу не збліднувши, але тепер, коли мушкетер розточував йому похвали, обличчя його почервоніло. Обдурити д'Артаньяна - це була честь для нього, викликати у д'Артаньяна довіру - ніяково і соромно.

- Ви йдете? - запитав він, обіймаючи його в обійми, щоб він не бачив його обличчя, що вкрилося фарбою.

- Так, цього вимагає служба. Я повинен отримати пароль на ніч.

- Де ж ви будете спати?

- Мабуть, у королівському передпокої. А Портос?

- Беріть його із собою, він хропе, як ведмідь.

- Ось як... Отже, він ночує не з вами? - здивувався д'Артаньян.

- Жодним чином. У нього десь є своє приміщення, але, право, не знаю де.

- Чудово! - сказав мушкетер, у якого, щойно його поінформували про те, що обидва приятелі живуть нарізно, зникли останні підозри.

Він різко торкнувся плеча Портоса. Той заричав.

- Ходімо! - покликав його д'Артаньян.

- А! Д'Артаньян, це ви, дорогий друже! Якими долями? Так, так, адже я на святі у Во!

- І у вашому прекрасному костюмі.

- Цей пан Коклен де Вольєр... дуже, дуже мило з його боку, вірно?

- Шшш! Ви так тупаєте, що продавите, мабуть, паркет, - зупинив друга Араміс.

- Це правда, - підтвердив д'Артаньян. - Адже ця кімната просто над куполом.

- Я зайняв її аж ніяк не як фехтувальну залу, - додав єпископ. - На плафоні королівських покоїв зображені принади сну. Пам'ятайте, що мій паркет якраз над цим плафоном. На добраніч, друзі, за десять хвилин і я вже буду в ліжку.

І Араміс випровадив їх, ласкаво посміхаючись. Але тільки-но вони вийшли, як він, швидко замкнувши двері на всі замки і задерши шторами вікна, покликав:

- Монсеньйор, монсеньйор!

І одразу ж з алькова, відчинивши розсувні двері, що були біля ліжка, вийшов Філіп; він усміхнувся:

- Які, однак же, підозри у шевальє д'Артаньяна!

- Ви впізнали д'Артаньяна?

- Раніше, ніж ви звернулися до нього на ім'я.

- Це ваш капітан мушкетерів.

- Він мені глибоко відданий, - відповів Філіп, наголошуючи на слові мені.

- Він вірний, як пес, але іноді кусається. Якщо д'Артаньян не впізнає вас, доки не зникне інший, можете розраховувати на д'Артаньяна навіки; якщо він нічого не побачить на власні очі, він залишиться вірним; якщо ж побачить надміру пізно, то ніколи не зізнається, що помилився, бо він щирий гасконець.

- Я так і думав. Чому ж ми зараз віддамо наше дозвілля?

- Ви займете свій спостережний пункт і дивитиметеся, як король вкладається в ліжко, як ви вкладаєтеся в ліжко при малому церемоніалі, передбаченому етикетом.

- Чудово. Куди ж мені сісти?

- Сідайте на складаний стілець. Я зрушу шашку паркету. Ви дивитиметеся крізь отвір, який знаходиться над одним із фальшивих вікон, влаштованих у куполі королівської спальні. Ви бачите?

- Так, бачу Людовика.

І Філіп здригнувся, як здригаються, побачивши ворога.

- Що ж він робить?

- Він пропонує сісти біля нього якійсь людині.

- Пану Фуке?

- Ні, ні, зачекайте...

- Але згадайте нотатки, мій принц, портрети!

- Людина, яку король хоче посадити біля себе, - це Кольбер.

- Кольбер у спальні в короля! - вигукнув Араміс. - Немислимо!

- Дивіться.

Араміс глянув через прорублений у підлозі отвір.

- Так, - сказав він, - ви маєте рацію! Це - Кольбер. О, монсеньйоре, що ж ми почуємо зараз і що вийде з цього побачення між ними?

- Без сумніву, нічого хорошого для пана Фуке.

Принц не помилився. Ми вже бачили, що Людовик XIV викликав Кольбера, і Кольбер з'явився до нього. Розмова між ними почалася однією з найбільших милостей, наданих коли б то не було королем. Щоправда, король був наодинці зі своїм підданим.

- Сідайте, Кольбер.

Інтендант, який ще недавно боявся відставки, безмірно зрадів такій небаченій честі, але відмовився.

- Він приймає королівське запрошення? - запитав Араміс.

- Ні, він не сів.

- Давайте послухаємо, принц...

І майбутній король разом із майбутнім папою стали жадібно прислухатися до бесіди двох простих смертних, які перебували в них під ногами.

- Кольбер, - почав король, - сьогодні ви без кінця перечили мені.

- Ваша величність... я це знаю.

- Чудово! Мені подобається ваша відповідь. Так, ви це знали. Треба мати мужність, щоб наполягати на цьому.

- Я ризикував викликати ваше невдоволення, ваша величносте; але, якби я діяв інакше, я ризикував би залишити вас у повному невіданні щодо ваших справжніх інтересів.

- Як! Що-небудь давало вам привід тривожитися за мене?

- Хоча б можливий розлад шлунка, ваша величносте; бо задавати своєму королю такі бенкети можна лише для того, щоб задушити його вагою вишуканих страв.

І, грубо дотепно пожартувавши, Кольбер не без задоволення став чекати, який ефект справить його дотепність. Людовик XIV, найбільш марнославна і водночас найтонша людина у своєму королівстві, пробачив Кольберу цей незграбний жарт.

- Це правда, Фуке пригостив мене на славу. Скажіть, Кольбере, звідки він бере гроші на всі ці непомірні витрати? Ви про це обізнані?

- Так, ваша величність, я обізнаний!

- Посвятіть і мене в те, що ви знаєте.

- Це зовсім неважко. Я знаю його справи з точністю, можна сказати, до деньє.

- Мені відомо, що ви чудово рахуєте.

- Це найперша якість, яку слід вимагати від інтенданта фінансів.

- Але воно властиве далеко не всім.

- Прийміть мою подяку, ваша величність, за похвалу, що зійшла з ваших вуст.

- Так, Фуке багатий, дуже багатий, і про це, пане, відомо рішуче всім.

- Як живим, так і мертвим.

- Що ви хочете сказати, пане Кольбер?

- Живі бачать багатства пана Фуке, вони бачать, так би мовити, наслідок і аплодують; але мертві, обізнані краще, ніж ми, знають причини і звинувачують.

- Ось як, значить, пан Фуке зобов'язаний своїм станом деяким обставинам?

- Посада інтенданта фінансів нерідко сприяє тим, хто виконує її.

- Говоріть зі мною відвертіше; не бійтеся, ми з вами одні.

- Я ніколи нічого не боюся; мій оплот - моя совість і заступництво мого короля, государю.

І Кольбер низько схилився перед королем.

- Отже, якби мертві заговорили?..

- Часом і вони говорять, ваша величність. Прочитайте ось це.

- Ах, монсеньйоре, - прошепотів Араміс на вухо принцові, який, перебуваючи поруч із ним, слухав, побоюючись пропустити хоч єдине слово, - якщо ви тут, монсеньйоре, щоб навчатися вашого королівського ремесла, дізнайтеся ж про суто королівську мерзенність. Ви присутні при такій сцені, яку один бог або, точніше, один диявол може замислити і виконати. Слухайте ж, це стане в пригоді вам у майбутньому.

Принц подвоїв увагу і побачив, як Людовик XIV взяв з рук Кольбера лист, який той простягнув йому.

- Почерк покійного кардинала! - вигукнув король.

- У вашої величності чудова пам'ять, - зауважив з поклоном Кольбер.

Король прочитав листа Мазаріні, уже відомого нашим читачам із часів сварки пані де Шеврез з Арамісом.

- Я не зовсім розумію, - сказав король, якого жваво зацікавив цей лист.

- У вашої величності немає ще навичок, якими володіють чиновники інтендантства фінансів.

- Я бачу, що йдеться про гроші, дані пану Фуке.

- Абсолютно вірно. Про тринадцять мільйонів. Мабуть, непогана сума!

- Так. Отже, цих тринадцяти мільйонів не вистачить у рахунках? Ось цього я і не в силах зрозуміти, повторюю ще раз. Як і чому можлива така недостача?

- Я не кажу, що вона неможлива; я кажу, що вона в наявності. Це не я кажу, а звіт.

- І лист кардинала вказує призначення цієї суми та ім'я її зберігача?

- Як бачите, ваша величність.

- Виходить, що Фуке все ще не повернув цих тринадцяти мільйонів, і, значить...

- Отже, ваша величність... раз пан Фуке не повернув цих грошей, отже, він їх привласнив. А тринадцять мільйонів більш ніж учетверо перевищують ті витрати і ті щедроти, які ваша величність могли дозволити собі у Фонтенбло, де ми витратили всього три мільйони, якщо ви пам'ятаєте.

Оживити в душі короля спогад про те свято, під час якого через одне-єдине слово Фуке він уперше відчув, що суперінтендант у деяких відношеннях перевершує його, - було дуже спритно підлаштованою підлістю з боку незграбної людини. Налаштувавши подібним чином короля, Кольбер, по суті, міг зупинитися на цьому. Він це відчув. Король став похмурішим за хмару. І чекаючи, що скаже король, Кольбер горів нетерпінням не меншим, ніж Філіп і Араміс на своєму спостережному пункті.

- Чи знаєте, що з усього цього випливає, пане Кольбер? - промовив король, подумавши трохи.

- Ні, ваша величність, не знаю.

- Те, що якби факт привласнення тринадцяти мільйонів було з достовірністю встановлено...

- Але він встановлений.

- Я хочу сказати - відданий гласності.

- Вважаю, що це можна було б зробити хоч завтра, якби король...

- Не був у гостях у пана Фуке, - з гідністю відповів Людовик.

- Король скрізь у себе, ваша величність, і особливо в тих будинках, які утримують на його гроші.

- Мені здається, - прошепотів Філіп Арамісу, - що архітектор, який будував цей купол, знай він, як ми з вами його використовуємо, мав би зробити його рухомим, щоб він міг обрушуватися на голову таких рідкісних негідників, як цей Кольбер.

- І я теж про це подумав, - сказав Араміс, - але Кольбер у цей момент так близько від короля!

- Це правда, виникло б питання про престолонаслідника...

- І це використав би у своїх інтересах ваш молодший брат. Але давайте краще мовчати і слухати.

- Нам залишилося недовго слухати... - зауважив молодий принц.

- Чому, монсеньйоре?

- Тому що, якби я був королем, я б нічого не додав до того, що вже сказано.

- А що б ви зробили?

- Я відклав би рішення до ранку.

Людовик XIV нарешті підняв очі і, побачивши Кольбера, який вичікував, різко змінив напрямок розмови.

- Пане Кольбер, - промовив він, - уже пізно, я ляжу.

- Так, - промовив Кольбер, - значить...

- Прощавайте. Вранці я повідомлю вам моє рішення.

- Чудово, ваша величносте, - погодився Кольбер, який відчув себе ображеним, але постарався в присутності короля не видати своїх справжніх почуттів.

Король махнув рукою, і інтендант, задкуючи, попрямував до виходу.

- Моїх слуг! - крикнув король.

Слуги увійшли до спальні.

Філіп хотів покинути свій наглядовий пост.

- Ще хвилину, - сказав йому Араміс зі своєю звичайною лагідністю, - усе, що щойно сталося, - дрібниця, і вже завтра ми не станемо думати про це; але роздягання короля, малий церемоніал перед сном, - ось що, монсеньйоре, надзвичайно, винятково важливо. Вчіться, вчіться, яким чином вас укладають у ліжко, ваша величність. Дивіться ж, дивіться!

CCXXI. Кольбер

Історія розповість або, вірніше, історія розповіла вам про події, що відбулися наступного дня, про чудові розваги, влаштовані суперінтендантом для короля. Отже, наступного дня були веселощі й усілякі ігри, була прогулянка, був розкішний обід, вистава, у якій, на свій превеликий подив, Портос упізнав пана Коклена де Вольєра, який грав у фарсі «Нестерпні». Так принаймні називав цю комедію пан де Брасьє де П'єрфон.

Протягом усього цього настільки багатого на несподіванки, насиченого й блискучого дня, коли на кожному кроці виникали, здавалося, дива «Тисячі й однієї ночі», король, стурбований учорашньою розмовою з Кольбером, отруєний влитою в нього ним отрутою, був холодний, стриманий і мовчазний. Ніщо не могло змусити його розсміятися; відчувалося, що глибоко засіле роздратування, яке йде здалеку і потроху посилюється, як це відбувається з струмочком, що стає могутньою рікою, увібравши в себе тисячу приток, що живлять його водою, пронизує все його єство. Тільки до полудня король трохи повеселів. Очевидно, він прийняв рішення.

Араміс, який стежив за кожним кроком Людовіка так само, як і за кожною думкою його, зрозумів, що подія, на яку він чекав, не забариться статися.

Весь цей день король, якому, безсумнівно, хотілося позбутися похмурої думки, що мучила його, з такою ж наполегливістю шукав товариства Лавальєр, як уникав зустрічей з Кольбером або Фуке.

Настав вечір. Король висловив бажання вирушити на прогулянку лише після карт. Тому між вечерею і прогулянкою йшла гра в карти. Король виграв тисячу пістолів, поклав їх у кишеню і, піднявшись з-за карткового столу, сказав:

- Ходімо, панове, у парк.

Там він зустрівся з дамами. Король виграв тисячу пістолів і поклав їх у кишеню, як ми щойно повідомили, але Фуке зумів програти десять тисяч; отже, сто дев'яносто тисяч ліврів дісталися придворним; їхні обличчя й обличчя офіцерів королівської охорони сяяли від радості.

Зовсім не те виражало обличчя короля. Незважаючи на виграш, до якого він був вельми чутливий, риси його обличчя були ніби затягнуті похмурою хмарою. На повороті однієї з алей його чекав Кольбер. Інтендант з'явився сюди, безсумнівно, за

викликом, тому що король, який цілий день уникав його, знаком покликав його до себе і заглибився з ним у парк.

Але й Лавальєр бачила насуплений лоб і палаючий погляд короля, і оскільки в душі його не було жодного куточка, куди не могла б проникнути її любов, вона зрозуміла, що цей стриманий гнів приховує в собі загрозу комусь. І вона, як ангел милосердя, стала на шляху помсти.

Схвильована, збентежена, сумна після тривалої розлуки з коханим, з'явилася вона перед королем з таким сумним виглядом, що він, будучи в поганому настрої, витлумачив настрій Лавальєр до невигоди для себе.

Вони були одні або, точніше, майже одні, оскільки Кольбер, побачивши молоду дівчину, шанобливо відстав на десять кроків. Король підійшов до Лавальєр, узяв її за руку і запитав:

- Чи не буде нескромністю, мадемуазель, поцікавитися у вас, що з вами? Ви зітхаєте, очі ваші вологі...

- О, ваша величність, якщо я зітхаю і очі мої вологі, якщо, зрештою, я сумна, то причиною тому є лише ваш сум, ваша величність.

- Моя печаль! Ви помиляєтеся, мадемуазель. Я відчуваю не сум, а приниження.

- Приниження! Що я чую? Чи можливо?

- Я кажу, мадемуазель, що там, де я перебуваю, ніхто інший не може і не повинен бути паном. А тим часом погляньте, хіба не мене, короля Франції, затьмарює своїм сяйвом король цих володінь? О, - продовжував він, зціплюючи зуби і стискаючи руку в кулак, - о, коли я подумаю, що цей володар, цей король - невірний слуга, що піднісся і загордився, награбувавши моє добро!.. Я перетворю цьому безсовісному міністрові його свято на жалобу, і німфа Во, як висловлюються поети Фуке, довго пам'ятатиме про це!

- О, ваша величність!

- Чи не збирається мадемуазель стати на бік пана Фуке? - запитав Людовик XIV у нетерпінні.

- Ні, ваша величність, я тільки запитаю: чи достатньо добре вас поінформували? Ваша величність знаєте з досвіду ціну придворних пліток і звинувачень.

Людовик XIV велів Кольберу наблизитися.

- Говоріть же ви, пане Кольбер, бо я вважаю, що мадемуазель де Лавальєр потребує ваших слів, щоб повірити своєму королю. Поясніть же мадемуазель, що саме зробив Фуке, а ви, мадемуазель, будьте ласкаві вислухати пана Кольбера, прошу вас. Це не займе багато часу.

Чому Людовик XIV так наполегливо домагався, щоб Лавальєр вислухала Кольбера? Причина тут дуже проста: серце його не заспокоїлося, розум його не був до кінця переконаний; він здогадувався про якусь похмуру, темну, заплутану і незрозумілу інтригу, яка ховається за цією історією з тринадцятьма мільйонами, і йому хотілося, щоб чиста душа Лавальєр, обурена крадіжкою, схвалила хоча б єдиним словом рішення, яке було ухвалене ним і яке він усе ще вагався виконати.

- Говоріть, пане, - попросила Лавальєр Кольбера, який підійшов до неї, - говоріть, якщо король бажає, щоб я слухала вас. Скажіть, у чому злочин пана Фуке?

- О, воно не дуже серйозне, мадемуазель, - відповіла ця похмура особистість, - він дозволив собі зловживати довірою...

- Говоріть же, говоріть, Кольбере, а коли ви розповісте про все, залиште нас і попередьте шевальє д'Артаньяна, що мені потрібно віддати йому наказ, - перебив Кольбера король.

- Шевальє д'Артаньяна! - вигукнула Лавальєр. - До чого попереджати шевальє д'Артаньяна? Благаю вас, ваша величність, дайте відповідь, навіщо це потрібно?

- Навіщо? Щоб заарештувати цього пихатого титана, який, вірний своєму девізу, збирається піднятися на моє небо.

- У нього в будинку?

- А чому б і ні? Якщо він винен, то винен і перебуваючи у себе в будинку, так само як у будь-якому іншому місці.

- Пана Фуке, який іде на цілковите розорення, щоб зробити честь своєму королю?

- Мені й справді здається, мадемуазель, що цей зрадник знайшов у вас ревну захисницю.

Кольбер тихо хихикнув. Король обернувся і подивився на нього.

- Ваша величність, я захищаю не пана Фуке, а вас.

- Мене?.. Так це ви мене захищаєте?

- Ваша величність, ви збезчещуєте себе, віддаючи такий наказ.

- Я збезчещую себе! - прошепотів король, бліднучи від гніву. - Воістину, мадемуазель, ви вкладаєте у ваші слова незрозумілу пристрасність.

- Я вкладаю пристрасність не у свої слова, а у своє служіння вам, ваша величність, - промовила шляхетна дівчина. - Я з тією ж пристрасністю вклала б у це служіння і своє життя.

Король щось пробурмотів. Тоді Лавальєр, лагідне агнця, гордо випросталася перед ним і вогненним поглядом змусила його замовкнути.

- Пане, - сказала вона, - коли король чинить праведно або коли він не має рації переді мною або близькими мені, я мовчу; але якщо король, навіть роблячи послугу мені або тим, кого я люблю, чинить погано, я йому кажу про це.

- Але мені здається, мадемуазель, - зважився вставити Кольбер, - що я теж люблю короля.

- Так, пане, ми обидва любимо його, але кожен по-своєму, - відповіла Лавальєр таким голосом, що серце молодого монарха затріпотіло. - Тільки я так сильно люблю його, що всі це знають, так чисто, що сам король не сумнівається в силі моєї любові. Він мій король і мій пан, я - смиренна служниця його, але той, хто завдає удару його честі, завдає тим самим удару моєму життю. Я повторюю, що люди, які радять королю заарештувати пана Фуке в його будинку, позбавляють честі його величність короля Франції.

Кольбер опустив голову: він відчув, що король більше не на його боці. Однак, так само з опущеною головою, він прошепотів:

- Пані, мені залишається додати одне тільки слово...

- Не говоріть цього слова, пане, тому що я не стану слухати його. Що ви можете мені сказати? Що пан Фуке скоїв злочин? Я це знаю, тому що це сказав король. А раз король сказав: «Я цьому вірю», - мені не потрібно, щоб і чужі вуста сказали: «Я стверджую». Але якби пан Фуке був навіть останнім серед людей, я кажу це привселюдно, він має бути священним для короля, бо король - його гість. Якби його дім був кублом, Во - вертепом фальшивомонетників і бандитів, його дім усе ж таки святий, його замок недоторканний, бо в ньому перебуває його дружина і тому що це - притулок, якого не образили б навіть наймані кати!

Лавальєр замовкла. Король всупереч собі самому милувався нею. Він був переможений гарячністю її слів, благородством захисту. Кольбер зігнувся, розчавлений нерівною боротьбою. Нарешті король зітхнув, похитав головою і, простягнувши Лавальєр руку, вимовив із ніжністю в голосі:

- Мадемуазель, чому ви нападаєте на мене? Чи знаємо ми, що зробить цей негідник завтра ж, якщо я дам йому можливість зітхнути?

- Боже мій, хіба він не завжди буде вашою здобиччю?

- А якщо він вислизне, якщо він утече? - вигукнув Кольбер.

- Тоді, пане, вічною славою короля буде те, що він дав втекти пану Фуке; і що важча провина пана Фуке, то блискучішою, порівняно з його ницою, з ганьбою, що заплямувала його, буде слава його величності короля.

Людовик, поцілувавши руку мадемуазель Лавальєр, опустився перед нею на коліна.

«Я загинув», - подумав Кольбер.

Але за мить обличчя його осяялося радістю.

«Ні, ні, поки що ні», - сказав він собі.

І поки король, прихований густими гілками липи, обіймав Лавальєра з усією пристрастю невимовної любові, Кольбер, порившись у гаманці, спокійно витягнув з нього складений у формі листа папір, злегка пожовклий, але, напевно, вельми коштовний, тому що інтендант посміхнувся, подивившись на нього. Потім він переніс злісний погляд на дивовижну пару, що вимальовувалася в тіні, - короля і юну дівчину, - яку раптово освітили відблиски смолоскипів, що наближалися.

Людовик побачив світло цих смолоскипів, відбите білим шовком сукні мадемуазель Лавальєр.

- Прощавай, Луїзо, - прошепотів він, - ми не самі!

- Пані, пані, сюди йдуть! - додав Кольбер, щоб поквапити її.

Луїза швидко зникла серед дерев і, коли король піднімався з колін, Кольбер сказав, звертаючись до нього:

- Ах, мадемуазель де Лавальєр щось упустила.

- Що ж? - запитав король.

- Папір, лист, щось біле, подивіться, ваша величність.

Король швидко нагнувся і підняв лист, який негайно ж зім'яв у руці. У цей момент смолоскипи залили світлом темну алею.

CCXXII. Ревнощі

Це яскраве світло, це намагання догодити, це нове вшанування, влаштоване Фуке королеві, остаточно підірвали в Людовіку XIV рішучість негайно діяти, і без того похитнуту в ньому Лавальєр.

Він подивився на Фуке навіть зі своєрідною вдячністю - адже це він, Фуке, доставив Лавальєр випадок проявити стільки великодушності й шляхетності і показати свою владу над його, Людовика, серцем.

Підійшла черга останніх чудес. Ледве Фуке довів короля до замку, як величезний сніп полум'я, супроводжуваний величними гуркотами, злетівши з купола Во, висвітлив у найдрібніших подробицях, наче сліпуча ранкова зоря, квітники, прилеглі до будівлі.

Почався феєрверк. Кольбер, стоячи за двадцять кроків від короля, якого оточували і до якого залицялися організатори свята, намагався напругою своєї злісної волі повернути короля до думок, які тривожили його так нещодавно й нині були відігнані пишністю видовища.

Раптом, у той самий момент, коли король збирався вже простягнути руку Фуке, він відчув у ній папір, який Лавальєр, тікаючи, вочевидь, впустила біля його ніг.

При світлі вогнів, що розгорялися дедалі яскравіше і яскравіше і викликали захоплені крики мешканців навколишніх сіл, король почав читати лист, щодо якого він спочатку припускав, що це звернене до нього любовне послання Лавальєр.

Але в міру того як він заглиблювався в читання, обличчя його вкривалося мертвотною блідістю, і це бліде розгніване обличчя, освітлене тисячами різнокольорових вогнів, було настільки страшне, що змусило б здригнутися кожного, хто міг би проникнути у виснажене похмурою пристрастю серце. Відтепер ніщо не могло втримати короля від нестримних ревнощів і від злоби. З миті, що відкрила йому жахливу правду, для нього перестало існувати все, рішуче все: він не знав більше ані благочестя, ані душевної м'якості, ані уз, які накладають відносини гостинності.

Ще трохи, і терзаний гострим болем, що затиснув у лещата його серце, недостатньо загартоване, щоб таїти страждання про себе, ще трохи - і він випустив би відчайдушний крик, закликаючи до зброї свою варту.

Лист, підкинутий Кольбером королю, був, як, імовірно, встиг уже здогадатися читач, тим самим, що зник із Фонтенбло разом зі старим лакеєм Тобі після невдалої спроби Фуке підкорити серце мадемуазель Лавальєр.

Фуке помітив, що король зблід, але здогадатися про причину, що спричинила цю блідість, він, звісно, не міг. Щодо Кольбера, то він знав, що ця причина - гнів, і радів наближенню бурі.

Голос Фуке вивів юного государя з його похмурої замисленості.

- Що з вами? - співчутливо запитав суперінтендант.

- Нічого.

- Боюся, що ви нездорові, ваша величність.

- Я дійсно нездоровий, і я вже говорив вам про це, але це сущі дрібниці.

І король, не чекаючи закінчення феєрверку, попрямував до замку. Фуке пішов разом із Людовіком. Решта пішли за ними. Останні ракети сумно догорали без глядачів.

Суперінтендант спробував ще раз довідатися у короля про його стан, але не отримав жодної відповіді. Він припустив, що Людовик і Лавальєр посперечалися в парку, що ця сварка скінчилася сваркою і що король, хоча він і був відхідливий, відтоді, як його кохана сердиться на нього, зненавидів увесь світ. Цієї думки було достатньо, щоб Фуке заспокоївся. І коли король побажав йому доброї ночі, він відповів, доброзичливо і співчутливо посміхаючись йому.

Але й після цього король не міг залишитися наодинці сам із собою. Йому довелося витримати велику церемонію вечірнього роздягання. До того ж наступного дня був призначений від'їзд, і гостю належало висловити свою подяку господареві, бути з ним люб'язним у відшкодування витрачених ним дванадцяти мільйонів.

І все ж єдине, що Людовик знайшовся сказати Фуке, відпускаючи його, були такі слова:

- Пане Фуке, ви ще почуєте про мене. Будьте люб'язні надіслати до мене шевальє д'Артаньяна.

Кров короля, який стільки часу придушував свій гнів, завирувала в його жилах з подвоєною силою, і він готовий був звеліти зарізати Фуке, як його попередник на французькому престолі велів убити маршала д'Анкра. Але він приховав цю жахливу думку за однією з тих королівських посмішок, які передують переворотам у придворному світі, як блискавка передує грому.

Фуке поцілував руку Людовіка. Останній здригнувся всім тілом, але дозволив усе ж таки губам Фуке доторкнутися до неї.

Через п'ять хвилин після цього д'Артаньян, якому повідомили королівський наказ, входив до спальні Людовіка.

Араміс і Філіп сиділи у себе нагорі й слухали так само уважно, як і напередодні.

Король не дав своєму мушкетеру підійти до його крісла. Він сам кинувся до нього назустріч.

- Вживіть заходів, - сказав він, - щоб ніхто сюди не входив.

- Добре, ваша величносте, - відповів капітан, який уже давно звернув увагу на понівечене душевними муками обличчя короля.

Він віддав наказ вартовому, що стояв біля дверей, і, повернувшись після цього до короля, запитав:

- Що сталося, ваша величність?

- Скільки людей у вашому розпорядженні? - кинув король, не відповідаючи на запитання д'Артаньяна.

- Для якої мети, ваша величність?

- Скільки людей у вас? - повторив король, тупнувши ногою.

- Зі мною мушкетери.

- Ще!

- Двадцять гвардійців і тринадцять швейцарців.

- Скільки вам потрібно, щоб...

- Щоб? - повторив мушкетер, спокійно дивлячись своїми великими очима на короля.

- Щоб заарештувати пана Фуке?

Д'Артаньян від подиву зробив крок назад.

- Заарештувати пана Фуке! - сказав він, підвищуючи голос.

- І ви теж заявите, що це ніяк не можливо! - з холодним сказом вигукнув король.

- Я ніколи не кажу, що існують неможливі речі, - відповів д'Артаньян, зачеплений за живе.

- У такому разі дійте!

Д'Артаньян різко повернувся на підборах і попрямував до дверей. Відстань до них була невелика. Він пройшов її за шість кроків і раптово зупинився.

- Вибачте, ваша величність, - сказав він.

- Що ще?

- Щоб здійснити цей арешт, я хотів би мати у своєму розпорядженні наказ у письмовому вигляді.

- До чого? І з яких це пір недостатньо королівського слова?

- Тому що королівське слово, народжене почуттям гніву, можливо, зміниться, коли зміниться почуття, що його породило.

- Без вивертів, пане! У вас є якась думка?

- О, у мене завжди є думки, і такі, яких, на жаль, немає в інших, - зухвало відповідав д'Артаньян.

- Що ж ви подумали? - вигукнув король.

- А ось що, ваша величність. Ви наказуєте заарештувати людину, перебуваючи в неї в гостях: це гнів. Коли ви перестанете гніватися, ви розкаєтеся. І на цей випадок я хочу мати можливість показати вам ваш власноручний підпис. Якщо це нічому вже не допоможе, то принаймні доведе вам, що король не повинен дозволяти собі гніватися.

- Не дозволяти собі гніватися! - закричав король у сказі. - А хіба батько мій і дід ніколи не гнівалися, клянуся тілом господнім?

- Король - ваш батько і король - ваш дід гнівалися тільки у себе вдома.

- Король - усюди господар, він скрізь - у себе.

- Це слова підлесника, і, мабуть, вони походять від пана Кольбера. Але це неправда. У чужому домі король буде у себе, лише прогнавши господаря цього дому.

Король кусав собі губи від злості.

- Як! - продовжував д'Артаньян. - Людина розорила себе, щоб зробити вам приємність, а ви хочете заарештувати її! Господарю, якби мене звали Фуке і якби зі мною вчинили так само, я проковтнув би начинку десятка ракет і підніс би до рота вогонь, щоб мене розірвало на шматки, і мене, і все навколо. Але нехай буде по-вашому, раз ви хочете цього.

- Ідіть! Але чи достатньо у вас людей?

- Невже ви думаєте, ваша величність, що я візьму із собою хоча б одного капрала? Заарештувати пана Фуке, але ж це така дрібниця, що подібну річ могла б зробити навіть дитина. Заарештувати пана Фуке - все одно що випити чарку абсенту. Поморщишся, і все скінчено.

- А якщо він надумає захищатися?

- Він? Та що ви! Захищатися, коли його звеличують і роблять мучеником! Якби в нього залишився один мільйон, у чому я вельми й вельми сумніваюся, він віддав би його з найбільшим бажанням, закладаюся на міцність, за те, щоб скінчити саме так. Але я йду, ваша величність.

- Зачекайте! Потрібно заарештувати його без свідків.

- Це складніше.

- Чому?

- Тому що простіше простого підійти до пана Фуке, оточеного тисячею очманілих від захвату людей, і сказати йому: «Пане, я заарештую вас ім'ям короля». Але ганятися за ним туди-сюди, загнати його куди-небудь у кут, як шахову фігуру, щоб у нього не було виходу, викрасти його в гостей і заарештувати так, щоб ніхто не почув його сумних «на жаль!», - у цьому й полягає справжня, істинна, вища складність, і я ручаюся, що навіть найспритніші люди не зуміли б цього зробити.

- Скажіть ще: «Це ніяк не можливо!» - і це буде швидше і простіше. Ах, боже мій, боже мій, невже я оточений тільки такими людьми, які заважають мені чинити відповідно до моїх бажань!

- Я вам ні в чому не заважаю. Хіба я не заявляв вам про це?

- Сторожіть пана Фуке до завтра, - завтра я повідомлю вам рішення.

- Буде виконано, ваша величність.

- І приходьте до мого ранкового туалету за наказами.

- Прийду.

- Тепер залиште мене одного.

- Вам не потрібно навіть пана Кольбера? - пожартував перед відходом капітан мушкетерів.

Король здригнувся. Цілком віддавшись думкам про помсту, він не пам'ятав більше про звинувачення, що їх зводив на суперінтенданта Кольбер.

- Нікого, чуєте, нікого! Залиште мене!

Д'Артаньян вийшов. Король власноруч зачинив за ним двері й заходився скажено бігати кімнатою, як поранений бик, встромлений шпагами, що встромилися в нього. Нарешті він почав полегшувати своє серце, вигукуючи:

- Ах, негідник! Він не тільки краде в мене гроші, але на моє ж золото підкуповує моїх особистих секретарів, друзів, генералів, артистів; він забирає в мене навіть кохану! Так ось чому ця зрадниця так стійко захищала його! Вона робила це з вдячності до нього... І хто знає, можливо, і з любові!

На мить він занурився в ці скорботні думки.

«Це сатир! - думав він із найглибшою ненавистю, яку живлять зазвичай юнаки до літніх людей, які думають про кохання. - Це фавн, що ганяється за жінками, це сластолюбець, що обдаровує їх золотом і діамантами і має напоготові художників, щоб вони писали портрети з його коханок у костюмах древніх богинь».

Король тремтів від відчаю.

- Він бруднить мені рішуче все, - продовжував, задихаючись, Людовик. - Він губить усе! Він здолає мене! Ця людина занадто сильна для мене! Він мій смертельний ворог! Він повинен впасти! Я ненавиджу його! Так, так, ненавиджу, ненавиджу його!

Вимовляючи ці слова, він люто, як схиблений, бив по ручках свого крісла, то кидаючись у нього, то підхоплюючись на ноги.

- Завтра, завтра!.. О, найщасливіший день! - шепотів він. - Коли підніметься сонце, воно побачить, що його суперник - лише я один, а він... він впаде до того низько, що, пізнавши, на що здатний мій гнів, усі муситимуть визнати нарешті, що я більший, ніж він.

Остаточно втративши будь-яку владу над собою, король ударом кулака перекинув столик біля ліжка і, майже плачучи

та задихаючись від люті, кинувся вдягнутий на простирадла, щоб кусати їх у безсилих злісних намірах та дати відпочити своєму тілу.

Ліжко заскрипіло під його вагою, і в покоях Морфея, якщо не брати до уваги кількох уривчастих зітхань, що вирвалися з грудей короля, запанувало гробове мовчання.

CCXXIII. Образа величності

Лють, що опанувала короля під час читання листа Фуке до Лавальєра, розчинялася мало-помалу в стомленні, спричиненому такими бурхливими переживаннями.

Юність, повна сил і здоров'я, потребує негайного відшкодування того, що вона втратила; юність не знає нескінченно тягнеться безсоння, яке робить для нещасних, які схильні до нього, міф про все знову і знову відростаючу печінку Прометея болісним явищем. І якщо зріла людина в цвітінні років або виснажений роками старець знаходять у нещасті вічну поживу для скорботи, то юнак, вражений горем, що раптово звалилося, знесилюється в криках, у нерівній боротьбі й тим скоріше дає повалити себе ворогові, який не знає пощади, і з яким він вступив у двобій. Але будучи повалений ним на землю, він більше вже не страждає.

Людовика приборкали за якісь чверть години; він перестав стискати кулаки і спалювати своїм поглядом нездоланні образи своєї ненависті, він перестав звинувачувати лютими словами Фуке і Луїзу. Від сказу перейшов він до відчаю і від відчаю до повної розслабленості.

Після того як він у себе на ліжку метався і бився в конвульсіях, його безсилі руки застигли по обидва боки тулуба. Його голова завмерла на оздоблених мереживами подушках, його стомлене тіло час від часу здригалося, пронизуване легкими судомами, з його грудей виривалися тепер уже рідкісні зітхання.

Бог Морфей, самодержавний владика цих покоїв, названих його ім'ям, прикував до себе розпухлі від гніву і сліз очі короля, бог Морфей осипав його маками, якими були сповнені його руки, і Людовік зрештою спокійно зміг повіки і заснув.

Тоді йому здалося, як це часто буває в першому, ніжному й легкому сні, у якому тіло ніби повисає над ложем, а душа - над землею, йому здалося, що бог Морфей, написаний на плафоні, дивиться на нього зовсім людськими очима; щось

блищало й ворушилося під куполом; рій похмурих снів за мить зрушився в бік, і з'явилося людське обличчя з притиснутим до губ рукою, замисленим і споглядальним. І дивна річ - ця людина була до того схожа на короля, що Людовіку навіть здалося, ніби він бачить себе самого, відбитого в дзеркалі. Тільки обличчя, яке бачив Людовик, виражало глибоку скорботу і печаль.

Потім йому здалося, ніби купол потроху віддаляється від нього і алегоричні фігури та їхні атрибути, написані Лебреном, темніють, поступово зменшуючись у розмірах. М'який, рівний, погойдуючий рух, схожий на рух корабля, що пливе хвилями, змінив недавню нерухомість. Король, мабуть, мріяв уві сні, і в цьому сні золота корона, що увінчує собою завісу, віддалялася, так само як і купол, з якого вона звисала, тож крилатий геній, який обома руками підтримував цю корону, здавалося, марно кликав короля, який вислизав донизу.

Ліжко продовжувало спускатися все нижче й нижче. Людовик з відкритими очима віддавався цій жорстокій галюцинації. Освітлення королівських покоїв стало тьмяніти, і нарешті щось похмуре, холодне, незрозуміле оточило короля з усіх боків. Ні фресок, ні золота, ні полога з важкого оксамиту, але тьмяно-сірі стіни й дедалі непроникніший морок. А ліжко дедалі опускалося, і за хвилину, яка здалася королю вічністю, воно перебувало вже в якомусь чорному й холодному просторі. Там нарешті воно завмерло на одному місці.

Король бачив світло своєї кімнати, але тепер воно здавалося йому таким, яким з глибокого колодязя буває видно сонячне світло.

«Мене мучить кошмар! - подумав Людовик. - Пора прокинутися! Отже, я прокидаюся!»

Кожному доводилося випробовувати те відчуття, про яке ми говоримо; немає нікого, хто б посеред кошмару, що душить його, не сказав собі, скерований світлом свідомості, яка не згасає в глибині мозку, коли всі інші здібності людини занурюються в цілковиту темряву, немає нікого, хто б не сказав собі: «Це все дурниці, це - сон».

Це ж сказав собі і Людовик XIV, але, вимовивши «я прокидаюся», він помітив, що не тільки не спить, а й що в нього відкриті очі. Він подивився на всі боки. Праворуч і ліворуч побачив він двох озброєних людей у широких плащах і в масках.

Один із них тримав у руці невеликий ліхтар, і його промінь висвітлював сцену до того похмуру, що жоден король не міг би уявити себе учасником чогось подібного.

Людовик вирішив, що сон його триває і що досить ворухнути рукою або заговорити, як сон негайно ж залишить його; він схопився з ліжка і виявив, що у нього під ногами сира земля. Тоді, звертаючись до того, у кого був ліхтар, він заговорив:

- Що це, пане, і хто вигадав такий жарт?

- Це не жарт, - відповів глухим голосом чоловік із ліхтарем.

- Ви люди пана Фуке? - запитав трохи спантеличений цією відповіддю король.

- Не важливо, кому ми служимо, - вимовив таємничий привид. - Ви в нашому розпорядженні, ось і все.

Король радше нетерпляче, ніж у страху, обернувся до другої маски.

- Якщо це комедія, - сказав він, - то передайте пану Фуке, що я вважаю її непристойною і вимагаю, щоб її негайно припинили.

Друга маска, до якої цього разу звернувся король, була людина величезного зросту і могутньої статури. Він стояв прямо і нерухомо, як брила мармуру.

- Що ж ви? - крикнув король, тупнувши ногою. - Чому ви мовчите? Чому не відповідаєте мені?

- Ми й не станемо вам відповідати, люб'язний, - вимовив велетень гучним голосом, - нам нема чого вам відповісти, окрім хіба того, що ви найперший серед нестерпних і що пан Коклен де Вольєр забув вивести вас у своїй п'єсі.

- Але чого ж зрештою хочуть від мене? - гнівно крикнув Людовик, схрещуючи на грудях руки.

- Ви дізнаєтеся це дещо пізніше, - відповів чоловік із ліхтарем.

- Але де ж я все-таки перебуваю?

- Погляньте.

Людовик озирнувся ще раз, але при світлі ліхтаря він побачив тільки сирі стіни, на яких подекуди можна було помітити сріблястий слід слимака.

- О, так це в'язниця!

- Ні, підземелля.

- І воно веде?

- Дозвольте слідувати за нами.

- Я не зійду з цього місця.

- Якщо ви станете бунтувати, мій юний дружечко, - відповів той, хто на вигляд був сильнішим, - я візьму і закатаю вас у плащ, і якщо ви задихнетеся в ньому, то, чесне слово, тим гірше для вас!

Вимовляючи ці слова, він підняв плащ, яким погрожував королеві, і виставив з-під нього таку ручищу, що її не проти був би мати сам Мілон з Кротони*, особливо того фатального дня, коли йому спало на думку настільки невдала думка розщепити руками останній дуб у його житті.

Король злякався насильства. Він розумів, що люди, у владі яких він опинився, зайшли так далеко, що тепер уже не відступлять і свою справу доведуть до кінця. Він похитав головою і промовив:

- Мабуть, я потрапив до рук убивць! Ходімо!

Люди в масках нічого не відповіли. Той, що був з ліхтарем, рушив першим, за ним ішов король, друга маска йшла за королем. Так минули вони довгу й звивисту галерею з такою кількістю сходів, яка трапляється тільки в таємничих і похмурих палацах Анни Радкліф*. Кілька разів у цих переходах і закутках король чув над своєю головою шум води, що тече. Нарешті вони дісталися довгого коридору, що закінчувався залізними дверима. Людина з ліхтарем відімкнула їх одним із ключів, що висіли біля його пояса, - їхній брязкіт король чув протягом усього шляху.

Коли двері відчинилися і увірвалося свіже повітря, Людовик відчув аромат, яким пахнуть дерева після спекотного літнього дня. На мить він, вагаючись, зупинився, але могутній вартовий, що слідував за ним, виштовхнув його з підземного коридору.

- Запитую ще раз, - сказав Людовик, обернувшись до того, хто наважився торкнутися рукою короля, - що ж ви збираєтеся зробити з королем Франції?

- Постарайтеся забути це слово, - відповів тоном, що не допускає заперечень, чоловік із ліхтарем.

- За слова, щойно вимовлені вами, ви підлягаєте колесуванню, - додав велетень, гасячи ліхтар, який вручив йому товариш, - утім, його величність надто милостивий.

Почувши цю погрозу, Людовик зробив настільки різкий і несподіваний рух, що можна було подумати, ніби він хоче втекти, але на плече йому лягла рука велетня, що прицвяхала його на місце.

- Куди ж ми йдемо нарешті? - запитав король.

- Ходімо, - відповів перший з його супутників і навіть з деякою шанобливістю повів свого бранця до карети, захованої між деревами.

Двох коней з путами на ногах прив'язали недоуздками до гілок величезного дуба, що низько звисали.

- Заходьте, - сказав той самий чоловік, відчиняючи дверцята карети й опускаючи підніжку.

Король підкорився і сів у глибині карети.

Тієї ж миті дверцята зачинилися, і він залишився в темній кареті наодинці зі своїм провідником. Щодо гіганта, то він розрізав недоуздки і пута на ногах коней, заклав карету і сів на козли. Коні з місця взяли великою риссю, і незабаром карета досягла паризької дороги. У Сенарському лісі на них чекала підстава. І тут коні були прив'язані до дерев. Чоловік, що сидів на козлах, зійшовши на землю, квапливо перепряг і швидко поїхав далі. До Парижа вони прибули близько третьої години пополудні.

Карета в'їхала в Сент-Антуанське передмістя. Крикнувши вартовому: «Наказ короля», - кучер оминув ворота Бастилії і зупинив розлючених коней біля ґанку коменданта. Негайно ж прибіг черговий сержант.

- Розбудити коменданта, - наказав кучер гучним голосом.

У кареті, як і раніше, панувала мертва тиша. Через десять хвилин на порозі своєї квартири в туфлях і халаті з'явився пан де Безмо.

- Що це, - запитав він, - кого ви ще привезли?

Перша людина в масці відчинила дверцята карети і сказала щось на вухо кучеру. Той негайно зійшов з козел, узяв мушкет, який лежав у нього в ногах, і приставив дуло його до грудей бранця.

- Стріляйте за першої спроби заговорити! - додав на весь голос перший, виходячи з карети.

- Добре, - відповів другий.

Потім той, хто супроводжував короля, піднявся сходами сходів, де на нього чекав комендант.

- Пане д'Ербле! - вигукнув Безмо.

- Шш... - зупинив його Араміс. - Увійдемо до вас.

- О боже мій, боже мій! Що вас привело в таку годину?

- Помилка, дорогий пане де Безмо, - спокійно відповів Араміс. - Мабуть, ви мали рацію.

- З приводу чого?

- У зв'язку з цим наказом про звільнення вашого в'язня.

- Поясніть мені, пане, ні, вибачте, я хотів сказати, монсеньйоре, - лепетав комендант, задихаючись від жаху і здивування.

- Це простіше простого: ви, зрозуміло, пам'ятаєте, що вам надіслали наказ про звільнення.

- Так, так! Про звільнення Марчіалі.

- Так от, ми вирішили, що цей наказ має на увазі Марчіалі, чи не так?

- Звичайно! Втім, ви пам'ятаєте, адже я сумнівався, адже я не хотів відпускати його, і це ви примусили мене виконати цей наказ.

- О, яке невідповідне слово вжили ви, дорогий пане Безмо... я запропонував, ось і все.

- Запропонували, так, так, запропонували передати його вам, і ви відвезли його у вашій кареті.

- Так от, дорогий мій Безмо, це була помилка. Її виявили в міністерстві, і я привіз королівський наказ звільнити... Сельдона, знаєте, того самого бідолаху шотландця.

- Сельдона?.. Але цього разу ви й справді впевнені?..

- Чорт забирай! Читайте-но самі, - додав Араміс, передаючи Безмо наказ.

- Але це той самий наказ... Я його вже бачив, тримав у руках...

- Невже?

- Я ж казав вам про це... І чорнильна пляма... так, я впізнаю її.

- Не знаю, чи це той наказ, чи інший, але, як би там не було, я вам вручаю його.

- А як же інший?

- Який інший?

- Марчіалі?

- Я передам вам зараз і його.

- Але мені цього недостатньо. Щоб прийняти його, мені потрібен новий наказ.

- Не кажіть таких речей, дорогий Безмо. Ви міркуєте як дитя. Де у вас наказ про звільнення Марчіалі?

Безмо побіг до своєї скрині й вийняв наказ. Араміс узяв його з рук коменданта, не поспішаючи розірвав на чотири частини, підніс їх до лампи і спалив.

- Але що ж ви робите! - закричав переляканий до смерті Безмо.

- Поміркуйте над становищем, що склалося, дорогий комендантe, - сказав із незворушним спокоєм Араміс. - У вас більше немає наказу, який виправдовував би звільнення Марчіалі.

- Боже мій! Ні! І все ж я загинув, так, так, я загинув!

- Але зовсім ні, адже я віддаю вам Марчіалі назад, таким чином виходить, ніби він зовсім і не виходив з Бастилії.

- Ах! - вигукнув комендант, який остаточно втратив здатність міркувати.

- Звичайно! І ви одразу ж забороните його.

- Ще б пак!

- І ви віддасте мені цього... ну як його там... Сельдона, якого звільняє новий наказ. Таким чином, ваша звітність буде в повному порядку. Розумієте?

- Я... я...

- Ви зрозуміли, - перебив Безмо Араміс. - Ось і чудово.

Безмо благально склав руки.

- Але заради чого, взявши в мене Марчіалі, ви привозите його знову до мене? - вигукнув нещасний, абсолютно розгублений комендант.

- Для такого друга, для такого слуги, як ви, немає секретів.

І Араміс нахилився до вуха Безмо.

- Ви знаєте, - шепнув він, - яка незвичайна схожість між цим нещасним і...

- Королем, так!

- Так ось перше, на що вжив Марчіалі свою свободу: він став стверджувати, що він король Франції.

- От негідник! - вигукнув Безмо.

- Він одягнув на себе такий самий костюм, який був на його величності, і став видавати себе за короля Людовика Чотирнадцятого.

- Боже мій!

- Ось чому я і привіз його до вас, дорогий комендантe. Він божевільний, і своєю маячнею він поспішає поділитися з усіма.

- Що ж робити?

- Усе дуже просто: не давайте йому спілкуватися з будь-ким. Ви розумієте, що, коли його марення стало відоме його величності, який зглянувся над його нещастям і був винагороджений за свою доброту чорною невдячністю, король розлютився. І ось тепер - гарненько запам'ятайте це, дорогий пане де Безмо, тому що це стосується вас найбезпосереднішим чином, - тепер кожному, хто дасть йому спілкуватися з кимось би там не було, окрім мене або самого короля, не минути смертної кари. Ви чуєте, мій милий Безмо, - смертної кари!

- Чую, чую, чорт забирай!

- А тепер спустіться і відведіть цього бідного малого в його камеру, якщо тільки не вважаєте за потрібне, щоб він піднявся до вас.

- Навіщо?

- Так, ви маєте рацію. Вважаю, що краще відразу ж посадити його під замок, хіба не так?

- Ще б пак!

- У такому разі, друже мій, пішли...

Безмо велів бити в барабан і дзвонити в дзвін, попереджаючи, згідно із заведеним тут порядком, про те, щоб усі входили у свої приміщення, щоб уникнути зустрічі з таємничим в'язнем. Потім, коли проходи було розчищено, він сам підійшов до карети по арештанта. Портос, вірний наказу, продовжував тримати мушкет біля грудей бранця.

- А, ось ви де, негідник! - вигукнув Безмо, побачивши короля. - Добре, добре!

І негайно ж, звелівши королю покинути карету, він повів його в супроводі Портоса, який не знімав маски, і Араміса, який знову її одягнув, у другу Бертодьєру та відчинив двері тієї самої камери, в якій протягом восьми років нудився Філіп.

Король увійшов у каземат без жодного слова. Він був розгублений і блідий.

Безмо зачинив двері, двічі повернув ключ у замку і, підійшовши до Араміса, прошепотів йому на вухо:

- Суща правда, він дуже схожий на його величність, але все ж не так, як ви стверджуєте.

- То що вас уже, в усякому разі, на такій підміні не проведеш?

- Що ви, що ви!

- Ви безцінна людина, дорогий мій Безмо, - сказав Араміс. - А тепер звільняйте Сельдона.

- Вірно, я й забув... Я зараз віддам наказ...

- Ба! Ви встигнете зробити це і завтра.

- Завтра? Ні, ні, цю ж хвилину! Позбав боже затягувати цю справу.

- Ну, йдіть у ваших справах, а на мене чекають мої. Але, сподіваюся, ви зрозуміли все до кінця, чи не так?

- Що я маю зрозуміти?

- Що ніхто не увійде до в'язня без наказу його величності - наказу, який привезу вам я сам.

- Так, прощавайте, монсеньйоре.

Араміс повернувся до свого товариша:

- Поїхали, друже Портос, у Во! І скоріше!

- До чого ж почуваєшся легким, коли вірно послужиш своєму королеві й тим самим врятуєш свою батьківщину, - засміявся задоволений Портос. - Коням нічого буде тягти. Поїхали!

І карета, звільнившись від бранця, який справді міг здаватися Арамісу надмірно важким, минула підйомний міст, що негайно ж піднявся за нею знову, й опинилася поза межами Бастилії.

CCXXIV. Ніч у Бастилії

Страждання в цьому житті співмірне з силами людини. Ми аж ніяк не збираємося стверджувати, що бог незмінно співвідносить нещастя, яке він посилає людині, із силами цієї людини; подібне твердження було б не цілком точним, оскільки тим самим богом дозволено смерть, яка є єдиним виходом для душі, якій несила перебувати в оболонці тіла. Отже, страждання в цьому житті співмірне з силами людини. Це означає, що за рівного нещастя слабкий страждає більше, ніж сильний. Але що ж надає людині сили? Загартування, звичка і досвід. Ми не будемо обтяжувати себе доказом цього; це аксіома як щодо нашого душевного життя, так і нашого єства.

Коли молодий король, втративши будь-яке уявлення про дійсність, розгублений і розбитий, зрозумів, що його ведуть в одну з камер Бастилії, він вирішив, що смерть у багатьох відношеннях схожа на сон, що і вона сповнена різноманітних видінь. Він уявив, ніби його ліжко в замку Во провалилося крізь підлогу, і слідом за тим він помер; він уявив, що він - це покійний Людовик XIV, який продовжує бачити всі ті самі жахіття, неможливі для нього в житті, які називали позбавленням престолу, в'язницею і всілякими образами колись всемогутнього государя.

Спостерігати в якості примари, що зберігає відчуття свого тіла, свої власні муки, нудитися, марно намагаючись збагнути незбагненну таємницю, де дійсність, а де лише її подоба, бачити все, чути все, все розуміти, виразно пам'ятати найдрібніші подробиці своїх останніх хвилин - хіба це не тортури, тортури тим більше нестерпні, що вони можуть бути вічними?

- Чи не є це те саме, що зветься вічністю, пеклом? - шепотів Людовик XIV тієї миті, коли за ним зачинилися двері, що замикалися Безмо.

Він не виявив ані найменшого інтересу до навколишнього оточення і, притулившись спиною до стіни, остаточно перейнявся думкою про те, що він помер; він заплющив очі, щоб не побачити чогось ще гіршого.

«Але все-таки як же сталася моя смерть? - запитував він себе, піддаючись божевіллю. - Чи не спустили це ліжко за допомогою якого-небудь пристосування? Ні, ні - коли воно почало опускатися, я не відчув ні струсу, ні поштовху... А чи не

отруїли мене під час обіду або, хто знає, чи не обкурили отруєною свічкою, як мою прабабку Жанну д' Альбре*?»

Раптом холод камери пронизав плечі Людовика.

«Я бачив, - продовжував він, - я бачив мого батька мертвим на тому самому ліжку, на якому він завжди спав; на ньому було королівське вбрання. Це бліде обличчя із загостреними рисами, ці застиглі, колись настільки рухливі руки, ці витягнуті, змерзлі ноги, - ні, ніщо не свідчило про сон, сповнений видінь. Але ж бог мав би наслати на нього цілі полчища снів, на нього, чиїй смерті передувало стільки інших, бо скількох багатьох він сам послав на смерть!

Ні, цей король, як і раніше, був королем, він панував на смертному одрі так само, як на своєму оксамитовому троні. Він не зрікся властивої йому величі. Бог, який послав на нього кару, не може карати і мене, який не зробив нічого протилежного його заповідям».

Дивний шум привернув увагу молодого чоловіка. Він подивився і побачив на камінній дошці під величезною грубою фрескою, що зображала розп'яття, величезного щура, який гриз хлібну кірку і дивився на нового постояльця камери розумним і допитливим поглядом.

Король злякався: щур викликав у ньому огиду. З гучним криком кинувся він до дверей. І завдяки цьому крику, що вирвався з його грудей, Людовик зрозумів, що він живий, не втратив розуму і що почуття його цілком природні.

- В'язень! - вигукнув він. - Я, я - в'язень!

Він пошукав очима дзвінок.

«У Бастилії немає дзвінків! Я в Бастилії! Але як же я став в'язнем? Це все, звичайно, Фуке. Запросивши у Во, мене заманили в пастку. Але Фуке не один... Його помічник... цей голос... це був голос д'Ербле, я впізнав його. Кольбер мав рацію. Але чого ж від мене хоче Фуке? Чи буде він царювати замість мене? Немислимо! Хто знає? - подумав Людовик. - Хто знає, можливо, герцог Орлеанський, мій брат, зробив зі мною те, про що все життя мріяв, замислюючи проти мого батька, мій дядько. Але королева? Але моя мати? Але Лавальєр? О Лавальєр! Вона опиниться у владі принцеси Генрієтти! Бідне дитя, її, напевно, замкнули, як замкнений я сам. Ми з нею навіки розлучені!»

І при одній цій думці нещасний закоханий вибухнув криками, зітханнями і риданнями.

- Є ж тут комендант! - з люттю вигукнув король. - Я поговорю з ним, я буду кликати.

Він почав кликати коменданта. Ніхто не відповів. Він схопив стілець і став люто бити ним у масивні дубові двері. Дерево, вдаряючись об дерево, породжувало похмуре відлуння в глибині переходів і сходів, але жодна жива істота так і не відгукнулася.

Для короля це було ще одним доказом тієї повної зневаги, яку він зустрів до себе в Бастилії. Після першого спалаху нестримного гніву, трішки заспокоївшись, він помітив смужку золотистого світла: мабуть, займалася зоря. Після цього він знову почав кричати, спочатку не дуже голосно, потім усе голосніше й голосніше. І цього разу навколо все було безмовно.

Двадцять інших спроб також не привели ні до чого.

У ньому почала вирувати кров; вона кинулася йому в голову. Звикнувши до необмеженої влади, він здригнувся, зіштовхнувшись із непокорою такого роду. Гнів його дедалі зростав. Він зламав стілець, який був для нього надмірно важким, і, пустивши в хід один з його уламків, став бити ним у двері, як тараном. Він бив з такою ретельністю і так довго, що чоло його вкрилося потом. Шум, який до цього він здіймав, змінився невгамовним гуркотом. Кілька приглушених і, як здалося йому, віддалених криків відповіло йому з різних боків.

Це справило на короля дивне враження. Він зупинився, щоб прислухатися. Це були голоси в'язнів, ще так недавно - його жертв, тепер співтоваришів. Ці голоси, немов найлегші випари, проникали крізь товсті склепінчасті стелі, крізь стіни. Вони голосно звинувачували того, хто шумів, як їхні зітхання і сльози без слів звинувачували, напевно, того, хто позбавив їх свободи. Забравши в багатьох свободу, він з'явився тут, між ними, щоб забрати в них сон.

Від цієї думки він ледь не збожеволів. Вона подвоїла його сили, і уламки стільця знову були приведені в дію. За годину Людовік відчув якийсь рух у коридорі, і сильний стукіт у його двері припинив удари, якими він сам обсипав їх.

- Ви що, з'їхали з глузду, чи що? - прикрикнув на нього хтось, хто стояв за дверима. - Що це з вами сталося цього ранку?

«Цього ранку?» - подумав здивований король.

Потім він ввічливо звернувся до свого незримого співрозмовника:

- Пане, ви - комендант Бастилії?

- Милий мій, у вас мізки накрилися, - відповідав голос за дверима, - але все ж таки це не підстава створювати такий гуркіт. Перестаньте галасувати, чорт забирай!

- Ви - комендант?

За дверима все змовкло. Тюремник пішов, не удостоївши короля навіть відповіддю.

Коли король упевнився в тому, що тюремник і справді пішов, його лють стала безмежною. Гнучкий, наче тигр, він схопився на стіл, потім на вікно і почав трясти ґрати. Він видавив скло, і тисячі дзвінких осколків упали у двір. Він кричав голосом, що ставав із кожною миттю дедалі хрипкішим: «Коменданта, коменданта!» Цей напад тривав близько години.

З розпатланим, прилиплим до чола волоссям, з розірваним і забрудненим одягом і білизною, що перетворилася на клапті, король перестав кричати й кидатися камерою лише остаточно знесилівши, і лише тоді він збагнув, наскільки невблаганні ці товсті стіни, наскільки непроникна цегла, з якої вони складені, і наскільки марні спроби вирватися з їхнього полону, коли маєш у своєму розпорядженні тільки таке знаряддя, як відчай, тоді як над ними владний лише час.

Він притулився чолом до дверей і дав своєму серцю трішки заспокоїтися; ще одне додаткове його биття, і воно б не витримало.

«Настане час, - подумав король, - коли мені, як і решті ув'язнених, принесуть якусь їжу. Я тоді побачу кого-небудь, я запитаю, мені дадуть відповідь».

І король почав згадувати, о котрій годині розносять у Бастилії сніданок. Він не знав навіть цього. Як безжальний і нишком нанесений удар ножа, вразило його каяття: адже двадцять п'ять років прожив він королем і щасливцем, анітрохи не думаючи про страждання, яких зазнає нещасний, несправедливо позбавлений волі. Король почервонів від сорому. Він подумав, що бог, допустивши, щоб його, короля Франції, піддали такому жахливому приниженню, відплатив у його особі государеві, який заподіював стільки мук іншим.

Ніщо не могло б з більшим успіхом схилити цю душу, зломлену стражданнями, до релігії, ніж подібні думки. Але Людовик не наважився схилити перед богом коліна, щоб просити, щоб благати його про якнайшвидше завершення цього випробування.

«Бог творить благо, він правий. Було б підлістю просити бога про те, у чому я неодноразово відмовляв моїм ближнім».

Він вдавався до роздумів цього роду, він страчував себе за колишню свою байдужість до долі нещасних і знедолених, коли за дверима знову почувся шум, який, цього разу, супроводжувався, утім, скрипом ключа, який вставляли в замкову щілину.

Король кинувся вперед, щоб скоріше дізнатися, хто ж це прийшов до нього, але, згадавши, що це було б поведінкою, негідною короля Франції, він зупинився на півдорозі, прийняв шляхетну й незворушну, звичну для нього позу і став чекати, повернувшись спиною до вікна, щоб приховати хоч трохи своє хвилювання від того, хто зараз увійде до нього в камеру.

Це був всього-на-всього сторож, який приніс кошик з їжею. Король розглядав цю людину з внутрішньою тривогою і занепокоєнням; він чекав, доки та порушить мовчання.

- Ах, - сказав сторож, - ви зламали ваш стілець, я ж вам казав! Ви що ж, збожеволіли, чи що?

- Пане, - відповів йому король, - зважуйте ваші слова, вони можуть мати для вас виняткові наслідки.

Сторож, поставивши кошик на стіл, глянув на свого співрозмовника і здивовано промовив:

- Що ви сказали?

- Дозвольте передати коменданту, щоб він негайно з'явився до мене, - з гідністю вимовив король.

- Послухайте, дитинко, ви завжди були розумницею, але від божевілля стають злими, і я хочу попередити вас заздалегідь: ви зламали стілець і галасували; це - провини, які підлягають покаранню карцером. Обіцяйте, що цього більше не повториться, і я ні про що не доповідатиму коменданту.

- Я хочу побачити коменданта, - відповів король, не звертаючи уваги на слова сторожа.

- Стережіться! Він велить посадити вас у карцер.

- Я хочу! Чуєте? Я хочу бачити коменданта.

- Ось воно що! Ваш погляд стає диким. Чудово. Я заберу у вас ніж.

І сторож, прихопивши із собою ніж, зачинив двері і пішов, залишивши короля ще більш нещасним і самотнім, ніж раніше. Даремно він знову пустив у хід зламаний стілець; даремно кинув через вікно тарілки й миски; і на це не було жодної відповіді.

За дві години це був уже не король, не дворянин, не людина, не розумна істота; це був божевільний, який ламав собі нігті, дряпаючи двері, намагався підняти величезні кам'яні плити, якими була вимощена підлога, і видавав такі жахливі крики, що стара Бастилія, здавалося, тремтіла вщент, бо насмілилася зазіхнути на свого володаря.

Що стосується коменданта, то він не виявив ані найменшого занепокоєння у зв'язку з божевіллям в'язня. Сторож і вартові доповіли йому про це: але що з цього? Хіба

божевільні не були звичайним явищем у фортеці і хіба стіни не здатні утримати божевільних?

Пан де Безмо, свято увірувавши в усе те, що йому сказав Араміс, і маючи на руках королівський наказ, прагнув лише одного: нехай Марчіалі, який збожеволів, буде достатньо божевільним, щоб повіситися на брусах свого полога або на одній із прутів тюремної решітки.

І справді, цей в'язень не приносив жодного доходу і до всього ще ставав надмірно обтяжливим. Усі ускладнення із Сельдоном і Марчіалі, ускладнення зі звільненням і ув'язненням знову, ускладнення, пов'язані з подібністю, - усе це знайшло б у такій розв'язці надзвичайно просте й зручне для всіх розв'язання; ба більше, Безмо здалося до того ж, що це не було б неприємно й панові д'Ербле.

- І чесно кажучи, - говорив Безмо майору, своєму помічникові, - зазвичай в'язень достатньо страждає від свого ув'язнення, він страждає більш ніж достатньо, щоб побажати йому з милосердя смерті. І це тим більше так, якщо в'язень збожеволів, якщо він кусається і шумить; у цьому разі, чесне слово, можна було б не тільки бажати йому з милосердя смерті, але було б доброю справою потихеньку прикінчити його.

Після наведених міркувань славний комендант взявся за свій другий сніданок.

CCXXV. Тінь пана Фуке

Під враженням розмови, що сталася в нього щойно з королем, д'Артаньян не раз звертався до себе з питанням, чи не збожеволів він сам, чи відбулася ця сцена справді у Во, чи справді він - д'Артаньян, капітан мушкетерів, і чи власник пан Фуке того замку, у якому Людовіку XIV було надано гостинність. Ці міркування не були міркуваннями п'яної людини. Щоправда, у Во пригощали, як ніколи і ніде, і вина суперінтенданта посідали в цьому пригощанні вельми почесне

місце. Але гасконець був людиною, яка ніколи не втрачала почуття міри; торкаючись клинка своєї шпаги, він умів заряджати свою душу холодом її сталі, коли цього вимагали важливі обставини.

«Тепер, - говорив він собі, покидаючи королівські апартаменти, - мені належить зіграти історичну роль у долях короля і його міністра; в анналах історії буде записано, що пан д'Артаньян, дворянин з Гасконі, заарештував пана Нікола Фуке, суперінтенданта фінансів Франції. Мої нащадки, якщо я коли-небудь матиму таких, стануть завдяки цьому арешту людьми знаменитими, як знамениті добродії де Люінь завдяки опалі й загибелі цього бідолахи маршала д' Анкра*. Треба виконати королівську волю, дотримуючись благопристойності. Будь-хто зуміє сказати: "Пане Фуке, ласкаво просимо до вашої шпаги", - але не всі зуміють охороняти його так, щоб ніхто й не пискнув із цього приводу. Як же все-таки зробити, щоб суперінтендант якомога непомітніше освоївся з тим, що з найбільшої милості він потрапив у крайній ступінь немилості, що Во перетворюється для нього на в'язницю, що, зазнавши фіміаму Ассура*, він потрапить на шибеницю Амана, чи, точніше сказати, д'Анґерана де Маріньї».

Тут чоло д'Артаньяна затьмарилося зі співчуття до нещасть Фуке. У мушкетера було досить турбот. Віддати в такий спосіб на смерть (бо, звісно, Людовик XIV ненавидів Фуке), віддати, повторюємо, на смерть того, кого поголоска вважала порядною людиною, - це й справді було тяжким випробуванням совісті.

«Мені здається, - сам собі говорив д'Артаньян, - що якщо я не останній негідник, я маю поставити Фуке до відома про наміри короля. Але якщо я видам таємницю мого государя, я зроблю віроломство і стану зрадником, а це - злочин, передбачений зводом військових законів, і мені довелося побачити під час війни десятка два таких бідолахів, яких повісили на суку за те, що вони проробили в малому те саме, на що штовхає мене моя педантичність, з тією, втім, різницею, що я зроблю це у великому. Ні вже, заберіть. Вважаю, що людина, не позбавлена розуму, має виплутатися з цього становища з достатньою спритністю. Чи можна припустити, що я являю собою людину, не позбавлену деякого розуму? Сумнівно, якщо взяти до уваги, що за сорок років служби я нічого не зберіг, і якщо в мене десь завалявся хоч єдиний пістоль, то і це вже буде щастям».

Д'Артаньян схопився руками за голову, смикнув себе за вус і додав:

«З якої причини Фуке впав у немилість? З трьох причин: перша полягає в тому, що його не любить Кольбер; друга - тому що він намагався підкорити серце мадемуазель Лавальєр; третя - тому що король любить і Кольбера, і мадемуазель Лавальєр. Фуке - людина загибла. Але невже ж я, чоловік, вдарю його ногою по голові, коли він упав, обплутаний інтригами жінок і наказових? Яка гидота! Якщо він небезпечний, я вб'ю його як ворога. Якщо його переслідують без достатніх підстав, тоді ми ще подивимося. Я дійшов висновку, що ні король, ні будь-хто інший не повинні впливати на мою особисту думку. Якби Атос опинився в моєму становищі, він зробив би те саме. Отже, замість того, щоб грубо увійти до Фуке, узяти його під арешт і заховати куди-небудь у затишне місце, я постараюся діяти так, як личить порядним людям. Про це підуть розмови, згоден; але про мене говоритимуть тільки хороше».

І, підкинувши перев'язь на плече особливим, притаманним йому жестом, д'Артаньян вирушив прямо до Фуке, який, попрощавшись із дамами, збирався спокійно виспатися після своїх гучних денних тріумфів.

Фуке щойно увійшов до своєї спальні з посмішкою на вустах і напівмертвий від втоми.

Коли д'Артаньян переступив поріг його кімнати, окрім Фуке і його камердинера, в ній нікого більше не було.

- Як, це ви, пане д'Артаньян? - здивувався Фуке, який встиг уже скинути з себе парадну сукню.

- До ваших послуг, - відповів мушкетер.

- Увійдіть, дорогий д'Артаньян.

- Дякую вам.

- Ви хочете покритикувати наше свято? О, я знаю, у вас дуже гострий і уїдливий розум.

- О ні.

- Що-небудь заважає вашій охороні?

- Зовсім ні.

- Можливо, вам відвели невдале приміщення?

- О ні, воно вище всяких похвал.

- Тоді дозвольте подякувати вам за вашу люб'язність і заявити, що я ваш боржник за все те надзвичайно утішне, що ви зволили висловити мені.

Ці слова, вочевидь, означали: «Дорогий пане д'Артаньян, ідіть-но спати, раз у вас є де лягти, і дозвольте мені зробити те саме».

Д'Артаньян, здавалося, не зрозумів.

- Ви, як видно, вже лягаєте? - запитав він Фуке.

- Так. Ви до мене з яким-небудь повідомленням?

- О ні, мені нема чого повідомляти. Ви будете спати в цій кімнаті?

- Як бачите.

- Пане, ви влаштували чудове свято королю.

- Ви знаходите?

- О, дивовижне.

- І король ним задоволений?

- У захваті!

- Можливо, він доручив розповісти мені про це?

- Ні, для цього він знайшов би більш гідного вісника, монсеньйоре.

- Ви скромничаєте, пане д'Артаньян.

- Це ваше ліжко?

- Так, але чому ви ставите такі запитання? Можливо, ви незадоволені вашим ліжком?

- Чи можна говорити відверто?

- Звичайно.

- У такому разі ви маєте рацію, я незадоволений нею.

Фуке здригнувся.

- Пане д'Артаньян, візьміть, зробіть послугу, мою кімнату!

- Позбавити вас вашої власної кімнати! О ні, ніколи!

- Що ж робити?

- Дозвольте мені розділити її з вами.

Фуке пильно подивився в очі мушкетеру.

- А-а, ви тільки від короля?

- Так, монсеньйоре.

- І король виявив бажання, щоб ви спали у мене в кімнаті?

- Монсеньйор...

- Чудово, пане д'Артаньян, чудово, ви тут господар.

- Запевняю вас, монсеньйоре, що я не хотів би зловживати...

Звертаючись до камердинера, Фуке вимовив:

- Ви вільні!

Камердинер пішов.

- Вам потрібно переговорити зі мною, пане? - запитав Фуке.

- Мені?

- Людина вашого розуму не приходить у нічну пору до такої людини, як я, не маючи для цього достатніх підстав.

- Не розпитуйте мене.

- Навпаки, буду розпитувати. Скажіть нарешті, що вам потрібно?

- Нічого. Лише ваше товариство.

- Підемо тоді в сад або в парк, - несподівано запропонував Фуке.

- О ні, - з жвавістю заперечив мушкетер, - ні, ні.

- Чому?

- Знаєте, там занадто прохолодно...

- Ось воно що! Зізнайтеся, що ви заарештували мене?

- Ніколи!

- Отже, ви приставлені сторожити мене?

- Як почесний вартовий, монсеньйор.

- Почесного? Це інша справа. Отже, мене заарештовують у моєму власному будинку?

- Не кажіть цього, монсеньйоре.

- Навпаки, я буду кричати про це.

- Якщо ви будете про це кричати, я буду змушений запропонувати вам замовкнути.

- Так! Отже, насильство в моєму власному домі? Чудово!

- Ми одне одного не розуміємо. Ось тут шахи: давайте зіграємо партію, монсеньйоре.

- Пане д'Артаньян, виходить, що я в немилості?

- Зовсім ні. Але...

- Але мені заборонено відлучатися?

- Я не розумію ні слова з того, що ви мені говорите. Якщо ви бажаєте, щоб я пішов, скажіть мені прямо про це.

- Дорогий пане д'Артаньян, ваша поведінка зводить мене з розуму. Я хочу спати, я падаю від втоми. Ви розбудили мене.

- Я ніколи б не пробачив собі цього, і якщо ви хочете примирити мене з моєю власною совістю...

- Що ж тоді?

- Тоді спіть собі на здоров'я в моїй присутності. Я буду страшенно задоволений.

- Це нагляд?

- Знаєте що, я, мабуть, піду.

- Не розумію вас.

- На добраніч, монсеньйоре.

І д'Артаньян зробив вигляд, ніби збирається йти.

Тоді Фуке підбіг до нього.

- Я не ляжу, - сказав він. - Я говорю цілком серйозно. І оскільки ви не бажаєте поводитися зі мною, як зі справжнім чоловіком, і вилягаєте, і хитруєте, я змушу вас показати ікла, як це роблять із диким кабаном під час цькування.

- Ба! - скривив губи д'Артаньян, зображуючи посмішку.

- Я велю закласти коней і поїду в Париж, - заявив Фуке, намагаючись проникнути в глибину душі капітана.

- А! Раз так, це інша справа.

- У цьому разі ви мене заарештуєте? Вірно?

- О ні, у цьому разі я їду з вами.

- Досить, пане д'Артаньян, - промовив Фуке крижаним тоном. - Ви недарма маєте репутацію дуже тонкої і спритної людини, але зі мною це зайве. До справи, пане, до справи! Скажіть мені, за що ви мене заарештовуєте? Що я зробив?

- О, я не знаю, що ви зробили, і я вас не заарештовую... принаймні сьогодні...

- Сьогодні? - вигукнув, бліднучи, Фуке. - А завтра?

- Завтра ще не настало, монсеньйоре. Хто ж може поручитися за завтрашній день?

- Швидше, швидше, капітане! Дозвольте мені переговорити з паном д'Ербле.

- На жаль, це ніяк неможливо, монсеньйоре, у мене наказ не дозволяти вам спілкуватися з будь-ким.

- І навіть із паном д'Ербле, вашим другом!

- Монсеньйоре, а хіба не може статися, що пан д'Ербле, мій друг, і є та єдина особа, з якою я маю перешкодити вам спілкуватися?

Фуке почервонів і, зробивши вигляд, що він мириться з необхідністю, вимовив:

- Ви маєте рацію, пане; я отримав урок, до якого не повинен був подавати приводу. Людина, що впала, не може більше розраховувати ні на що навіть із боку тих, щастя яких становило її щастя, я не кажу вже про тих, яким вона ніколи не мала задоволення надати будь-яку послугу.

- Монсеньйор!

- Це суща правда, пане д'Артаньян: ви завжди поводилися зі мною надзвичайно коректно, як і личить тому, кому було призначено самою долею взяти мене під арешт. Ви ніколи не звертался до мене ні з найменшим проханням.

- Монсеньйоре, - відповів гасконець, зворушений такою красномовною і благородною печаллю, - чи згодні ви дати мені слово чесної людини, що не покинете цієї кімнати?

- Навіщо, дорогий д'Артаньян, якщо ви мене тут сторожите? Невже ви думаєте, що я спробую боротися з найдоблеснішою шпагою королівства?

- Ні, не те, монсеньйоре. Річ у тім, що я піду зараз за паном д'Ербле і тому залишаю вас наодинці.

Фуке скрикнув від радості та здивування:

- Підете за паном д'Ербле? Залишите мене одного?

- Де я знайду пана д'Ербле? У синій кімнаті?

- Так, мій друже, так!

- Ваш друг! Дякую вам за ці слова, монсеньйоре.

- Ах, ви мене просто рятуєте!

- Чи вистачить десяти хвилин, щоб дістатися до синьої кімнати і повернутися назад? - запитав д'Артаньян.

- Приблизно.

- Щоб розбудити Араміса, який уміє спати, коли йому спиться, і попередити його, я кладу ще п'ять хвилин; загалом, я буду відсутній чверть години. Тепер, монсеньйоре, дайте мені слово, що ви не зробите спроби втекти і що, повернувшись, я знайду вас на місці.

- Даю вам слово, пане, - сказав Фуке, із вдячністю потискаючи мушкетеру руку.

Д'Артаньян пішов.

Фуке подивився йому слідом, з видимим нетерпінням почекав, поки за ним зачиняться двері, і кинувся за своїми ключами. Він відкрив кілька потайних шухляд і почав марно шукати деякі папери, які, мабуть, на його жаль, залишилися в Сен-Манді. Потім, квапливо схопивши деякі листи, договори та інші документи, він зібрав їх у купу і спалив на мармуровій камінній дошці, навіть не зсунувши горщиків із квітами, які там стояли. Закінчивши з цим, він упав у крісло, як людина, що уникла смертельної небезпеки і зовсім знесилена, щойно ця небезпека перестала йому загрожувати.

Д'Артаньян, який повернувся, побачив Фуке в тій самій позі. Гідний мушкетер анітрохи не сумнівався, що Фуке, давши слово, і не подумає порушити його; але він вважав, що суперінтендант скористається його тимчасовим виїздом, щоб позбутися всіх тих паперів, записок і договорів, які могли б погіршити його й так досить небезпечне становище. Тому, увійшовши в кімнату, він підняв голову, як собака, що відчув поблизу дичину, і, виявивши тут запах диму, чого він і чекав, із задоволенням кивнув головою.

З появою д'Артаньяна Фуке, своєю чергою, підняв голову, і жоден жест мушкетерів не вислизнув від нього. Потім погляди їхні зустрілися, і вони зрозуміли одне одного без слів.

- А де ж, - здивовано запитав Фуке, - де пан д'Ербле?

- Пан д'Ербле, мабуть, обожнює нічні прогулянки і десь у парку, осяяному місячним сяйвом, пише вірші в товаристві якогось із ваших поетів; у синій кімнаті, у всякому разі, його немає.

- Як! Його немає в синій кімнаті? - вигукнув Фуке, втрачаючи свою останню надію. Хоча він і не уявляв собі, як саме ваннський єпископ зуміє допомогти йому, він все ж чітко розумів, що чекати допомоги можна лише від нього.

- Або якщо він усе-таки у себе, - продовжував д'Артаньян, - то в нього, очевидно, були причини не відповідати на мій стукіт.

- Можливо, ви зверталися до нього недостатньо голосно, і він не почув вас.

- Чи не припускаєте ви, монсеньйоре, що, порушивши наказ короля не залишати вас ні на мить, я стану будити весь будинок і надам можливість бачити мене в коридорі, де розташувався ваннський єпископ, даючи тим самим пану Кольберу підставу думати, що я надав вам час спалити ваші папери?

- Мої папери!

- Зрозуміло. Принаймні, якби я був на вашому місці, я не забув би вчинити саме так. Коли мені відчиняють двері, я користуюся цим.

- Дякую вам, пане. Я і скористався.

- І добре зробили. У кожного з нас є свої таємниці, до яких не має бути діла іншим. Але повернемося, мон-сеньйоре, до Араміса.

- Так от, повторюю, ви занадто тихо покликали його, і він вас не чув.

- Як би тихо не кликати Араміса, монсеньйоре, Араміс завжди чує, якщо вважає за потрібне почути. Повторюю, Араміса в кімнаті не було або в Араміса були підстави не впізнати мого голосу, підстави, які мені невідомі, як вони, мабуть, невідомі й вам, попри все те, що його преосвященство, монсеньйор ваннський єпископ, - ваш відданий друг.

Фуке тяжко зітхнув, схопився на ноги, кілька разів пройшовся кімнатою і скінчив тим, що сів на своє чудове ложе, застелене оксамитом, що потопало в дивовижних мереживах.

Д'Артаньян подивився на Фуке з виразом щирого співчуття.

- Я бачив на своєму віку, як було заарештовано багато хто, так, так, дуже багато хто, - сказав мушкетер із сумом у голосі, - я бачив, як був заарештований Сен-Мар, бачив, як був заарештований де Шале. Я був тоді ще дуже молодий. Я бачив, як був заарештований Конде разом із принцами, я бачив, як був заарештований де Рец, я бачив, як був заарештований Брусель. Послухайте, монсеньйоре, страшно сказати, але найбільше зараз ви схожі на бідолаху Бруселя. Ще трохи, і ви, подібно до нього, засунете вашу серветку в портфель і станете витирати рот діловими паперами. Чорт забирай, пане Фуке, така людина, як ви, не повинна схилятися перед неприємностями. Якби ваші друзі бачили вас, що б вони подумали!

- Пане д'Артаньян, - відповів суперінтендант зі скорботною посмішкою, - ви мене зовсім не розумієте. Саме тому, що мої друзі не бачать мене, я такий, яким ви мене бачите. Коли я один, я перестаю жити, сам по собі я - ніщо. Подивіться-но, на що я вжив моє життя. Я вжив його на те, щоб придбати друзів, які, як я сподівався, стануть моєю опорою. Поки я був у силі, всі ці щасливі голоси, щасливі, тому що це я приніс їм щастя, хором обсипали мене похвалами і виявами своєї вдячності. Якщо мене спіткала хоч найменша неприємність, ці ж голоси, але тільки трохи більш приглушені, ніж зазвичай, гармонійно супроводжували нарікання моєї душі. Самотність! Але я ніколи не знав, що це означає. Злидні - привид, лахміття якого я бачив часом наприкінці мого життєвого шляху! Злидні - невідступна тінь, з якою багато хто з моїх друзів зжилися вже так давно, яку вони навіть поетизують, пестять і спонукають мене любити! Злидні, але я примиряюся з ними, підкоряюся їм, приймаю їх як обділену спадщиною сестру, бо злидні - це все ж таки не самотність, не вигнання, не в'язниця! Хіба я буду коли-небудь жебраком, маючи таких друзів, як Пелісон, Лафонтен, Мольєр, з такою коханою, як... Ні, ні і ні, але самотність - для мене, людини, народженої, щоб жити в метушні, для мене, яка звикла до задоволень, для мене, яка існує лише тому, що існують інші!.. О, якби ви знали, наскільки я зараз самотній і наскільки ви здаєтеся мені, ви, що розлучаєте мене з усім тим, до чого я тягнувся всім серцем, наскільки ви здаєтеся мені втіленням самотності, небуття, смерті!

- Я вже говорив, пане Фуке, - відповів зворушений до глибини душі д'Артаньян, - що ви перебільшуєте ваші нещастя. Король любить вас.

- Ні, - похитав головою Фуке, - ні, ні!

- Пан Кольбер ненавидить.

- Пане Кольбер? О, це абсолютно не важливо!

- Він вас розорить.

- Це зробити неважко; не стану заперечувати, я розорений.

При цьому дивному зізнанні суперінтенданта фінансів д'Артаньян обвів кімнату вельми виразним поглядом. І хоча він не промовив ні слова, Фуке чудово зрозумів його і додав:

- Що робити з цією пишністю, коли в тобі самому не залишилося й тіні пишноти! Чи знаєте ви, для чого нам, багатим людям, потрібна велика частина наших багатств? Лише для того, щоб відвертати нас від усього, що не має такого ж блиску, яким володіють вони. Во! Ви станете говорити про

чудеса Во, чи не так? Але до чого вони мені? Що робити мені з цими чудесами? Де ж, скажіть, якщо я розорений, та вода, яку я міг би влити в урни моїх наяд, вогонь, який я помістив би всередину моїх саламандр, повітря, щоб заповнити ним груди тритонів? Щоб бути достатньо багатим, пане д'Артаньян, треба бути дуже багатим.

Д'Артаньян нічого не говорив.

- О, я знаю, дуже добре знаю, про що ви думаєте, - продовжував Фуке. - Якби Во було вашою власністю, ви продали б його і купили б маєток у провінції. У цьому маєтку у вас були б ліси, городи й рілля, і він годував би свого власника. Із сорока мільйонів ви б зробили...

- Десять.

- Жодного, мій дорогий капітане. Немає такої людини у Франції, яка була б достатньою мірою заможною, щоб, купивши Во за два мільйони, підтримувати його в тому стані, в якому воно перебуває нині.

- Правду кажучи, мільйон - це ще не бідність.

- Це дуже близько до бідності. Але ви не розумієте мене, дорогий друже. Я не хочу продавати Во. Якщо хочете, я подарую його вам.

- Подаруйте його королю, це буде вигідніше.

- Королю не треба мого подарунка. Він і так відбере Во, якщо воно йому сподобається. Ось чому я волію, щоб Во загинуло. Знаєте, пане д'Артаньян, якби король не перебував зараз під моїм дахом, я взяв би ось цю свічку, підклав би два ящики ракет, що залишилися в мене, і бенгальських вогнів під купол, і перетворив би свій палац на попіл і попіл.

- У всякому разі, - ніби мимохідь зауважив мушкетер, - ви не спалили б свій палац на порох і попіл.

- І потім, - продовжував глухо Фуке, - що я сказав, боже мій! Спалити Во! Знищити палац! Але Во належить зовсім не мені. Усі ці багатства, ці нескінченні чудеса належать, як тимчасове володіння, тому, хто за них заплатив, це вірно, але як щось неминуще вони належать тим, хто їх створив. Во належить Лебрену, Ленотру; Во належить Пелісону, Лево, Лафонтену; Во належить Мольєру, який поставив у його стінах «Нестерпних». Во, нарешті, належить нашим нащадкам. Ви бачите, пане д'Артаньян, у мене більше немає свого дому.

- Ось і добре, ось міркування, яке мені по-справжньому подобається, і в ньому я знову впізнаю пана Фуке. Ви більше не схожі на бідолаху Бруселя, і я більше не чую стогонів цього старого учасника Фронди. Якщо ви розорилися, прийміть це з душевною твердістю. Ви теж, чорт забирай, належите

нащадкам і не маєте права себе применшувати. Подивіться-но на мене. Від долі, що розподіляє ролі серед комедіантів нашого світу, я отримав менш красиву і приємну роль, ніж ваша. Ви купалися в золоті, ви володарювали, ви насолоджувалися. Я тягнув лямку, я корився, я страждав. І все ж, яким би нікчемним я не був порівняно з вами, монсеньйоре, я оголошую вам: спогад про те, що я зробив, замінює мені батіг, що не дає мені занадто рано опускати свою стару голову. Я до кінця буду гарним полковим конем і впаду одразу, вибравши заздалегідь, куди мені впасти. Зробіть так само, як я, пане Фуке, і від цього вам буде не гірше. З такими людьми, як ви, це трапляється один-єдиний раз. Уся справа в тому, щоб діяти, коли це прийде, належним чином. Є латинська приказка, яку я часто повторюю собі: «Кінець вінчає справу».

Фуке встав, обійняв д'Артаньяна і потиснув йому руку.

- Ось чудова проповідь, - сказав, помовчавши, Фуке.

- Проповідь мушкетера, монсеньйоре.

- Ви мене любите, раз говорите все це.

- Можливо.

Фуке знову задумався, потім запитав:

- Де може бути пан д'Ербле?

- Ах ось ви про що!

- Я не смію попросити вас вирушити знову на його пошуки.

- Навіть якщо б і попросили, я б не зробив цього. Це було б надзвичайно необережно. Про це дізналися б, і Араміс, який ні до чого не причетний, був би скомпрометований, унаслідок чого король поширив би свою немилість і на нього.

- Я почекаю до ранку.

- Так, це, мабуть, найкраще.

- Що ж ми з вами зробимо вранці?

- Не знаю, монсеньйоре.

- Зробіть люб'язність, пане д'Артаньян.

- Із задоволенням.

- Ви мене сторожите, я залишаюся. Ви точно виконаєте наказ, чи не так?

- Звичайно.

- Ну так залишайтеся моєю тінню. Я віддаю перевагу цій тіні перед будь-якою іншою.

Д'Артаньян поклонився.

- Але забудьте, що ви пан д'Артаньян - капітан мушкетерів, а я Фуке - суперінтендант фінансів, і поговоримо про моє становище.

- Це важкувато, чорт забирай!

- Справді?

- Але для вас, пане Фуке, я зроблю неможливе.

- Дякую вам. Що сказав вам король?

- Нічого.

- Ось як ви зі мною розмовляєте!

- Чорт забирай!

- Що ви думаєте про моє становище?

- Ваше становище, скажу прямо, нелегке.

- Чим?

- Тим, що ви перебуваєте у себе вдома.

- Хоч би яким важким воно не було, я прекрасно його розумію.

- Невже ви думаєте, що з іншими я був би таким відвертим?

- І це ви називаєте відвертістю? Ви були зі мною відверті! Відмовляючись мені відповісти на сущі дрібниці!

- Ну, якщо завгодно, люб'язний.

- Це інша справа.

- Ось послухайте, монсеньйоре, як би я вчинив, якби на вашому місці був будь-хто інший: я підійшов би до ваших дверей, тільки-но з вас вийшли б слуги, або, якщо вони ще не пішли, я б переловив їх, як зайців, тихесенько замкнув би їх, а сам розтягнувся б на килимі у вашій передпокої. Взявши вас під спостереження без вашого відома, я сторожив би вас до ранку для свого пана. Таким чином, не було б ані скандалу, ані галасу, жодного опору; але водночас не було б жодних попереджень пану Фуке, ані стриманості, ані тих делікатних поступок, що робляться між ввічливими людьми в рішучі моменти їхнього життя. Подобався б вам такий план?

- О, він мене жахає!

- Чи не так? Адже було б вельми неприємно з'явитися завтра вранці перед вами і зажадати у вас шпагу?

- О, пане, я б помер від сорому і від гніву!

- Ваша вдячність виражається надто красномовно, я не так уже й багато зробив, повірте мені.

- Упевнений, пане, що ви не змусите мене визнати правоту ваших слів.

- А тепер, монсеньйоре, якщо ви задоволені моєю поведінкою, якщо ви оговталися вже від удару, який я постарався пом'якшити, як міг, давайте дамо часу летіти якомога швидше. Ви втомилися, вам треба подумати, - благаю вас, спіть або робіть вигляд, що спите, - на вашому ліжку або у вашому ліжку. Щодо мене, то я спатиму в цьому кріслі, а коли я сплю, сон у мене такий міцний, що мене не розбудить і гармата.

Фуке посміхнувся.

- Я виключаю, втім, - продовжував мушкетер, - той випадок, коли відчиняють двері - потаємні або звичайні, для входу або для виходу. О, в цьому випадку мій слух надзвичайно чутливий! Ходіть взад і вперед по кімнаті, пишіть, періть написане, рвіть, паліть, але не чіпайте дверного замка, не чіпайте ручку дверей, бо я раптово прокинуся і це розладнає мені нерви.

- Рішуче, пане д'Артаньян, ви найдотепніша і найввічливіша людина, яку я тільки знаю, і від нашої зустрічі у мене залишиться лише один жаль - що ми з вами познайомилися занадто пізно.

Д'Артаньян зітхнув, і цей подих означав:

«На жаль, можливо, ви познайомилися зі мною занадто рано?»

Потім він сів у крісло, тоді як Фуке, напівлежачи у себе на ліжку і спершись на руку, розмірковував про те, що трапилося. І обидва, так і не погасивши свічок, стали чекати зорі, і коли Фуке занадто голосно зітхав, д'Артаньян хропів сильніше, ніж раніше.

Ніхто, навіть Араміс, не порушив їхнього вимушеного спокою; у величезному будинку не було чути ні найменшого шуму.

Зовні, під ногами почесної варти і патрулів мушкетерів, скрипів пісок, і це, своєю чергою, сприяло тому, щоб сон сплячих був міцнішим. Додамо до цих звуків ще шерехи вітру та плескіт фонтанів, які були зайняті своєю одвічною роботою, не переймаючись дрібними справами та нікчемними хвилюваннями, з яких складаються життя і смерть людини.

CCXXVI. Ранок

Похмурій долі короля, замкненого в Бастилії, який у розпачі кидається на замки й ґрати, старовинні літописці з притаманною їм риторикою не забарилися б протиставити долю Філіпа, який спочиває на королівському ложі під балдахіном. Аж ніяк не вважаючи риторику чимось незмінно поганим і не належачи до числа тих, хто висловлює переконання, ніби вона даремно розсипає квіти, бажаючи прикрасити історію, ми, тим не менш, ретельно згладимо контраст, за що просимо вибачення в читача, і намалюємо другу картину, що видається нам вельми цікавою і призначена служити доповненням до першої.

Молодого принца доправили з кімнати Араміса в покої Морфея за допомогою того ж самого механізму, за допомогою якого короля видалили з них. Араміс натиснув якесь пристосування, купол почав повільно опускатися, і Філіп опинився перед королівським ліжком, яке, залишивши свого бранця в глибині підземель, знову піднялося на колишнє місце.

Наодинці з цією розкішшю, наодинці з могутністю, яку він відтепер мав, наодинці з роллю, яку він узяв на себе, Філіп уперше відчув у собі тисячі душевних рухів, що змушують битися королівське серце.

Але коли він подивився на порожнє ліжко, зім'яте його братом, смертельна блідість вкрила його обличчя.

Ця німа спільниця, виконавши свою справу, повернулася на колишнє місце: вона стояла, зберігаючи на собі сліди злочину; вона говорила з винуватцем цього злочину відвертою і грубою мовою, якою спільники не соромляться користуватися між собою. Вона говорила правду.

Нахилившись, щоб краще роздивитися королівське ложе, Філіп помітив хустинку, ще вологу від холодного поту, що стікав з чола Людовика XIV. Цей піт жахнув Філіпа, як кров Авеля жахнула Каїна.

- Ось я наодинці з моєю долею, - сказав він; обличчя його було сірим, очі палали. - Чи буде вона страшнішою, ніж моє ув'язнення? Відданий своїм думкам, чи буду я вічно прислухатися до докорів моєї совісті?.. Ну так, король спав на цьому ліжку: це його голова зім'яла подушку, це його сльози змочили хустку. І я не смію лягти на це ліжко, не смію торкнутися хустки, на якій вишиті вензель і герб Людовика!.. Треба наважитися, будемо наслідувати пана д'Ербле, який хоче, щоб дія була завжди на один щабель вищою за думку; візьмемо за взірець пана д'Ербле, який думає лише про себе самого і має славу порядної людини, бо не зробив зла нікому, окрім своїх ворогів, і не зрадив нікого, окрім них. Це ліжко було б моїм, якби Людовик Чотирнадцятий не забрав його в мене внаслідок злочину нашої матері. Ця хустка, на якій вишитий герб Франції, теж була б моєю, і не хто інший, як я сам, користувався б нею, якби мені залишили моє місце, як сказав пан д'Ербле, у колисці королів Франції. Філіп, син Франції, лягай на своє ліжко! Філіп, єдиний король Франції, поверни собі відібраний у тебе герб! Філіпе, єдиний законний спадкоємець Людовика Тринадцятого, батька твого, будь же безжалісний до узурпатора, який навіть у цю хвилину не кається в заподіяних тобі стражданнях!

Вимовивши ці слова, Філіп, незважаючи на інстинктивну відразу, незважаючи на тремтіння й жах, що сковували м'язи

його тіла та волю, змусив себе влягтися на ще тепле після Людовіка XIV королівське ложе та притиснути до свого чола його ще вологу хустинку.

Коли голова його відкинулася назад, занурюючись у м'яку пухову подушку, він побачив над собою корону Французького королівства, яку підтримував, як ми говорили, золотокрилий ангел.

Нехай читач уявить собі тепер цього самозванця з похмурим поглядом і палаючим у лихоманці тілом. Він нагадує собою тигра, який, проблукавши грозову ніч і пройшовши очерети і невідому йому лощину, зупиняється перед покинутою левом печерою, щоб розташуватися в ній. Його привернув сюди лев'ячий дух, вологі випари жилого житла. Він виявляє в цій печері підстилку з сухих трав, обгризені кістки. Він заходить, вдивляється в темряву, випробовуючи обнишпорюючи її своїм палаючим і пильним поглядом; він обтрушується, і з його тіла стікають потоки води, падають грудки мулу і бруду. Нарешті, він важко вкладається на підлогу, поклавши широку морду на величезні лапи; він весь у напрузі, він готовий до сутички. Час від часу блискавка, що виблискує зовні і спалахує в ущелинах лев'ячої печери, шум гілок, що зіштовхуються вітром, гуркіт падаючого каміння, невиразне відчуття небезпеки виводять його з дрімоти, в яку занурює його втома.

Можна пишатися тим, що спиш у лігві лева, але нерозважливо сподіватися, що тут вдасться спокійно заснути.

Філіп прислухався до кожного звуку; його серце стискалося, уявляючи собі всілякі жахи; але, вірячи в сили своєї душі, подвоєні завдяки рішучості, якою він змусив себе перейнятися, він чекав, не піддаючись слабкості, якогось рішучого моменту, щоб винести остаточне судження про себе. Він розраховував, що якась небезпека, яка грізно постала перед ним, буде для нього чимось на кшталт тих фосфоричних спалахів під час бурі, які показують морякові висоту оскаженілих хвиль.

Але нічого не траплялося. Тиша, цей смертельний ворог неспокійних сердець, смертельний ворог честолюбців, упродовж усієї ночі огортала своїм густим покровом майбутнього короля Франції, осіненого вкраденою короною.

Під ранок чоловік або, вірніше, тінь прослизнула в королівську спальню. Філіп чекав на нього і не здивувався його приходу.

- Ну, пане д'Ербле? - запитав він.

- Усе гаразд, ваша величність, із цим покінчено.

- Як?

- Було все, чого ми заздалегідь очікували.
- Опір?
- Скажене: стогони, крики.
- Потім?
- Потім заціпеніння.
- І нарешті?
- Повна перемога і мовчання, яке нічим не порушується.
- Комендант Бастилії нічого не підозрює?..
- Нічого.
- А схожість?
- Воно - причина успіху.
- Але в'язень, безсумнівно, спробує пояснити, хто він такий; будьте готові до цього. Адже це міг би зробити і я, хоча мені довелося б боротися з владою, незрівнянно могутнішою, ніж та, якою я тепер володію.
- Я вже про все подбав. За кілька днів, а можливо, і швидше, якщо знадобиться, ми витягнемо в'язня з в'язниці і відправимо його у вигнання, обравши настільки віддалені країни...
- З вигнання повертаються, пане д'Ербле.
- У настільки віддалені країни, як я сказав, що ніяких сил людських і всього життя не вистачить, щоб повернутися.

І ще раз очі молодого короля й очі Араміса зустрілися, - і в тих і в інших застиг холодний вираз взаємного розуміння.

- А пан дю Валлон? - запитав Філіп, бажаючи змінити тему розмови.
- Він сьогодні буде представлений вам і конфіденційно принесе свої вітання з позбавленням від небезпеки, на яку ви наражалися з вини узурпатора.
- Але що ми з ним зробимо?
- З паном дю Валлоном?
- Ми подаруємо йому герцогський титул, чи не так?
- Так, герцогський титул, - повторив із дивною посмішкою Араміс.
- Але чому ви смієтеся, пане д'Ербле?
- Мене розсмішила ваша передбачливість. Ви побоюєтеся, без сумніву, як би бідний Портос не став незручним свідком, і хочете позбутися його.
- Жалуючи його герцогом?
- Звичайно. Адже ви вб'єте його. Він помре від радості, і таємниця піде разом із ним.
- Ах боже мій!
- А я втрачу хорошого друга, - флегматично промовив Араміс.

І ось у розпал цієї жартівливої бесіди, якою змовники намагалися прикрити свою радість і гордість здобутою перемогою, Араміс почув щось, що змусило його стрепенутися.

- Що там? - запитав Філіп.

- Ранок, ваша величність.

- Так що ж?

- Увечері, перш ніж лягти в це ліжко, ви відклали, ймовірно, якесь розпорядження до ранку?

- Я сказав капітану мушкетерів, - жваво відповів молодий чоловік, - що чекатиму на нього в цей ранковий час.

- Раз ви сказали йому про це, він, безсумнівно, прийде, оскільки він людина надзвичайно точна.

- Я чую кроки в передній.

- Це він.

- Отже, починаємо атаку, - рішуче виголосив молодий король.

- Стережіться! Починати атаку, і починати її з д'Артаньяна, було б чистим божевіллям. Д'Артаньян нічого не знає, д'Артаньян нічого не бачив, він за сто льє від того, щоб підозрювати нашу таємницю, - але якщо сьогодні він буде першим, хто ввійде сюди, він відчує, що тут щось негаразд, і вирішить, що йому необхідно цим зайнятися. Бачите, ваша величносте, перш ніж впустити сюди д'Артаньяна, потрібно гарненько провітрити кімнату або ввести сюди стільки людей, щоб ця найкраща в усьому королівстві шукачка була збита з пантелику двома десятками найрізноманітніших слідів.

- Але як же позбутися його, коли я сам призначив йому з'явитися? - зауважив принц, бажаючи скоріше помірятися силами з таким страшним супротивником.

- Я беру це на себе, - сказав ваннський єпископ, - і для початку завдам йому удару такої сили, що він одразу приголомшить його.

У цей момент постукали у двері. Араміс не помилився: то був і справді д'Артаньян, який сповіщав про те, що він прибув.

Ми бачили, що д'Артаньян провів ніч у бесіді з Фуке, ми бачили, що наприкінці він удавав, що спить, але зображати сон було заняттям вельми виснажливим, і тому, щойно світанок забарвив блакитним сяйвом розкішні ліпні карнизи суперінтендантської спальні, д'Артаньян піднявся зі свого крісла, поправив шпагу, пригладив рукавом зм'ятий одяг і почистив капелюх, як вартовий солдат, готовий постати перед своїм розвідником.

- Ви йдете? - запитав Фуке.

- Так, монсеньйоре, а ви?..

- Я залишаюся.

- Ви даєте слово?

- Звичайно.

- Чудово. До того ж я відлучуся зовсім ненадовго, лише для того, щоб дізнатися про відповідь, ви розумієте, що я маю на увазі.

- Про вирок, ви хочете сказати.

- Послухайте, у мені є щось від стародавніх римлян. Вранці, встаючи з крісла, я помітив, що шпага в мене не всунута, як їй належить, у портупею і що перев'язь зовсім збилася. Це безпомилкова прикмета.

- Чого? Удачі?

- Так, уявіть собі. Щоразу, як ця клята буйволяча шкіра прилипала до моєї спини, на мене чекало стягнення з боку де Тревіля або відмова кардинала Мазаріні в проханні про гроші. Щоразу, коли шпага плуталася в портупеї, це означало, що мені дадуть якесь неприємне доручення, що, втім, траплялося зі мною все моє життя. Щоразу, як вона била мене по литках, я обов'язково був легко поранений. Щоразу, як вона ні з того ні з сього вискакувала сама по собі з піхов, я залишався на полі бою - як це було з цілковитою достовірністю встановлено мною - і валявся потім два-три місяці, мучимий хірургами і обліплений компресами.

- А я й не знав, що ви - володар такої чудової шпаги, - сказав, ледве посміхнувшись, Фуке; утім, і для такої посмішки йому потрібно було зробити над собою зусилля.

- Моя шпага, - продовжував д'Артаньян, - по суті кажучи, така ж частина мого тіла, як і всі інші. Я чув про те, що іншим говорить про майбутнє їхня нога, іншим - биття крові у скронях. Мені віщає моя вірна шпага. Так ось воно що! Вона щойно зволила опуститися на останню петлю портупеї. Чи знаєте ви, що це означає?

- Ні.

- Так от, цим передбачається, що сьогодні мені доведеться когось заарештувати!

- А! - вимовив суперінтендант, радше здивований, ніж переляканий такою щирістю. - Раз ваша шпага не передбачила вам нічого сумного, виходить, що заарештувати мене аж ніяк не є для вас сумною необхідністю?

- Заарештувати вас? Ви кажете, заарештувати вас?

- Звісно. Ваша прикмета...

- Вона жодною мірою не стосується вас, оскільки вас заарештовано ще з учорашнього вечора. Ні, не вас належить

мені сьогодні заарештувати. Ось тому-то я і радію і кажу, що на мене чекає щасливий день.

З цими словами, вимовленими найласкавішим тоном, капітан покинув Фуке, щоб вирушити до короля.

Він встиг уже переступити поріг кімнати, коли Фуке звернувся до нього:

- Доведіть мені ще раз вашу прихильність.

- Будь ласка, монсеньйоре.

- Пана д'Ербле! Дайте мені побачити пана д'Ербле!

- Добре, я зроблю все, щоб доставити його сюди.

У д'Артаньяна і в думках, зрозуміло, не було, що йому з такою легкістю вдасться виконати свою обіцянку. І взагалі було визначено самою долею, щоб цього дня збулися всі передбачення, зроблені ним уранці.

Як ми вже зазначили дещо вище, він підійшов до дверей королівської спальні й постукав. Двері відчинилися. Капітан мав підставу думати, що сам король відчиняє йому. Це припущення було цілком припустимим, зважаючи на те збудження, в якому напередодні він залишив Людовика XIV. Але замість короля, якого він збирався вітати з усією належною шанобливістю, д'Артаньян побачив перед собою худе безпристрасне обличчя Араміса. Він був до того вражений цією несподіванкою, що мало не скрикнув.

- Араміс! - промовив він.

- Здрастуйте, дорогий д'Артаньян, - холодно відповів прелат.

- Ви тут... - пробурмотів мушкетер.

- Король просить оголосити, що після такої виснажливої ночі він ще відпочиває.

- Ах! - вимовив д'Артаньян, який не міг збагнути, яким чином ваннський єпископ, ще напередодні настільки мало затребуваний королівською ласкою, лише за шість годин виріс, наче велетенський гриб, найбільший серед тих, що з'являлися будь-коли з волі фортуни в затінку королівського ложа.

Справді, щоб бути посередником між Людовіком XIV і його наближеними, щоб наказувати його ім'ям, перебуваючи за два кроки від нього, треба було стати чимось більшим, ніж був, навіть у свої найкращі часи, Рішельє для Людовіка XIII.

- Крім того, - продовжував єпископ, - будьте люб'язні, пане капітане мушкетерів, допустити осіб, які мають право на це, тільки до пізнього ранкового прийому. Його величності бажано спочивати.

- Але, пане єпископе, - заперечив д'Артаньян, готовий збунтуватися і висловити підозри, навіяні йому мовчанням

короля, - його величність велів мені з'явитися до нього на прийом раніше зранку.

- Відкладемо, відкладемо, - пролунав із глибини алькова голос Людовика, голос, що змусив мушкетера здригнутися і замовкнути.

Він поклонився, вражений, остовпілий і остаточно позбавлений дарунку міркування від посмішки, якою розчавив його Араміс слідом за словами, вимовленими королем.

- А щоб відповісти вам на запитання, за вирішенням якого ви прибули до короля, дорогий д'Артаньян, - додав ваннський єпископ, - ось вам наказ, з яким вам негайно слід ознайомитися. Це наказ, що стосується пана Фуке.

Д'Артаньян узяв наказ, простягнутий йому Арамісом.

- Відпустити на волю! - пробурмотів він. - Так ось воно що! - І він повторив своє «Так ось воно що!» цього разу більш розуміючим тоном.

Цей наказ пояснював йому, чому він застав Араміса в короля; мабуть, Араміс у великій милості, оскільки йому вдалося домогтися звільнення з-під арешту Фуке; ця ж королівська милість роз'яснювала і неймовірну самовпевненість, з якою д'Ербле віддавав накази ім'ям короля. Д'Артаньяну достатньо було зрозуміти хоч що-небудь, щоб зрозуміти все до кінця. Він відкланявся і зробив два кроки у напрямку до виходу.

- Я йду з вами, - зупинив його єпископ.

- Куди?

- До пана Фуке; я хочу бути свідком його радості.

- Ах, Арамісе, до чого ж ви мене щойно здивували!

- Але тепер-то ви розумієте?

- Ще б пак! Чи розумію я? - вголос сказав д'Артаньян і одразу ж процідив крізь зуби для себе самого: - Чорт забирай, ні, нічого я не розумію! Але це не важливо, наказ є наказ.

І він люб'язно додав:

- Проходьте, монсеньйоре, проходьте.

Д'Артаньян повів Араміса до Фуке.

CCXXVII. Друг короля

Фуке з нетерпінням чекав д'Артаньяна. За час його відсутності він встиг відіслати слуг, які з'явилися до нього, і відмовився прийняти декого з друзів, які прийшли до нього дещо раніше, ніж зазвичай. У кожного, хто б не підходив до його дверей, він запитував, замовчуючи про небезпеку, що нависла над його головою, лише про одне: чи не знають вони, де зараз Араміс.

Коли він побачив нарешті д'Артаньяна і прелата, що йде слідом за ним, радість його була безмежною: вона зрівнялася з занепокоєнням, яке мучило його. Зустрітися з Арамісом було для суперінтенданта свого роду відшкодуванням за нещастя бути заарештованим.

Прелат був мовчазний і серйозний; д'Артаньян був збитий з пантелику цим немислимим нагромадженням неймовірних подій.

- Отже, капітане, ви приносите мені задоволення бачити пана д'Ербле?

- І ще щось краще, монсеньйоре.

- Що ж?

- Свободу.

- Я вільний?

- Так, ви вільні. Такий наказ короля.

Фуке взяв себе в руки, щоб, подивившись в очі Арамісу, постаратися зрозуміти його безмовну відповідь.

- Так, так - і ви можете принести подяку за це пану ваннському єпископу, бо йому, і тільки йому, ви зобов'язані зміною в рішенні короля.

- О! - вигукнув Фуке, скоріше принижений цією послугою з боку Араміса, ніж вдячний за сприятливий результат своєї справи.

- Монсеньйоре, - продовжував д'Артаньян, звертаючись до Араміса, - надаючи настільки потужне заступництво пану Фуке, невже ви нічого не зробите і для мене?

- Усе, що захочете, друже мій, - безпристрасно відповів єпископ.

- Я хочу запитати вас про одну-єдину річ і вважатиму себе повністю задоволеним вашою відповіддю. Яким чином стали ви фаворитом його величності? Адже ви бачилися з королем не більше двох разів?

- Від такого друга, як ви, нічого не приховують, - з тонкою усмішкою промовив Араміс.

- Якщо так, поділіться з нами вашим секретом.

- Ви виходите з того, що я бачився з королем не більше двох разів, тоді як насправді я бачив його сотню разів, якщо не більше. Тільки ми замовчували про це, ось і все.

І, анітрохи не переймаючись тим, що від цього зізнання д'Артаньян став яскраво-червоним, Араміс повернувся до Фуке, не менше, ніж мушкетер, враженого словами прелата.

- Монсеньйоре, - сказав він, - король просив мене сповістити вас про те, що він ваш друг більше, ніж будь-коли раніше, і що ваше чудове свято, яке ви з такою щедрістю влаштували для нього, зворушило його серце.

Вимовивши цю фразу, він так церемонно вклонився Фуке, що той, нездатний розібратися в найтоншій дипломатичній грі, що її проводив єпископ, завмер на своєму місці - мовчазний, заціпенілий, такий, що позбувся дару міркування.

Д'Артаньян зрозумів, що цим людям необхідно про щось поговорити віч-на-віч, і зібрався було піти, підкоряючись вимогам чемності, що в таких випадках жене людину до дверей, але його пекуча цікавість, яку підбурювала до того ж така безліч таємниць, порадила йому залишитися.

Однак Араміс, повернувшись до нього, ласкаво вимовив:

- Друже мій, адже ви не забули, чи не так, про розпорядження короля, що скасовує на сьогоднішній ранок малий прийом?

Ці слова були досить ясними. Мушкетер зрозумів, чого від нього хочуть; він вклонився Фуке, потім, з відтінком іронічної пошани, відважив уклін Арамісу і вийшов.

Фуке, що згорав від нетерпіння в очікуванні, коли ж настане цей момент, кинувся до дверей, замкнув їх і, повернувшись до Араміса, заговорив:

- Дорогий д'Ербле, настав, як здається, час, коли я маю право розраховувати, що почую від вас пояснення з приводу того, що відбувається. Кажучи по правді, я нічого більше не розумію.

- Зараз усе з'ясується, - сказав Араміс, сідаючи і саджаючи Фуке. - З чого починати?

- Ось із чого: насамперед чому король випустив мене на волю?

- Вам личило б радше запитати, чому він велів узяти вас під арешт.

- З часу арешту в мене було достатньо часу, щоб подумати про це, і я дійшов висновку, що тут уся справа в заздрості. Моє свято роздратувало Кольбера, і він знайшов деякі звинувачення проти мене, наприклад, Бель-Іль?

- Ні, про Бель-Іль поки що жодних розмов не було.

- Тоді в чому ж справа?

- Чи пам'ятаєте ви про розписки на тринадцять мільйонів, які були вкрадені у вас за розпорядженням Мазаріні?

- Так, звісно. Але що з цього?

- Те, що вас оголосили злодієм.

- Боже мій!

- Але це не все. Чи пам'ятаєте ви про лист, написаний вами мадемуазель Лавальєр?

- На жаль! Пам'ятаю.

- Так от: вас оголосили зрадником і спокусником.

- Але чому ж у такому разі мені все ж таки пробачили?

- Ми ще не дійшли до суті. Мені хочеться, щоб ви зрозуміли гарненько суть справи. Зауважте собі таке: король вважає вас казнокрадом. О, мені добре відомо, що ви нічого не вкрали, але ж король не бачив розписок, і він не може не вважати вас злочинцем.

- Вибачте, але я не бачу...

- Зараз побачите. Король, прочитавши до того ж ваше любовне послання до Лавальєра й ознайомившись із пропозиціями, які ви їй у ньому зробили, не має ані найменшої підстави мати жодні сумніви щодо ваших намірів стосовно цієї спокусниці, хіба не так?

- Зрозуміло. Але ваш висновок?

- Я підходжу до його викладу. Король - ваш смертельний ворог, невблаганний ворог, ворог назавжди.

- Згоден. Але хіба я настільки могутній, що він не наважився, незважаючи на всю свою ненависть, занапастити мене будь-яким із тих способів, якими він може зі зручністю скористатися, оскільки виявлена мною слабкість і нещастя, яке звалилося на мене, дають йому право на них?

- Отже, ми з вами встановили, - холодно продовжував Араміс, - що король ніколи не помириться з вами.

- Але ж він прощає мене.

- Невже ви вірите в це? - запитав єпископ, міряючи Фуке випробовувальним поглядом.

- Не вірячи в щирість його серця, я не можу не вірити самому факту.

Араміс ледь помітно знизав плечима.

- Але чому ж Людовик Чотирнадцятий доручив вам сповістити мене про свою прихильність і вдячність? - здивувався Фуке.

- Король не давав мені жодних доручень до вас.

- Ніяких доручень... Але цей наказ? - сказав вражений Фуке.

- Наказ? Так, так, ви маєте рацію, такий наказ існує.

Ці слова були вимовлені таким дивним тоном, що Фуке здригнувся.

- Ви щось приховуєте від мене, я це бачу, - зауважив суперінтендант фінансів.

Араміс погладив підборіддя своїми випещеними, разюче білими пальцями.

- Король посилає мене у вигнання? Говоріть же!

- Не уподібнюйтеся дітлахам, які розшукують у відомій грі заховані предмети за дзвіночком, що дзвенить або змовкає, коли вони наближаються до цих предметів або, навпаки, відходять від них.

- У такому разі говоріть!

- Здогадайтеся!

- Ви вселяєте в мене страх.

- Ба! Це означає, що ви все ще не здогадуєтеся.

- Що ж сказав король? В ім'я нашої дружби прошу вас нічого не приховувати від мене.

- Король нічого не сказав.

- Я помру від нетерпіння, д'Ербле. Ви вб'єте мене. Я все ще суперінтендант Франції?

- Так, і будете ним, поки захочете.

- Але яку незвичайну владу придбали ви над волею його величності? Ви змушуєте його виконувати ваші бажання!

- Наче.

- Але цьому важко повірити.

- Такою буде загальна думка.

- Д'Ербле, в ім'я нашої близькості, нашої дружби, в ім'я всього, що для вас найдорожче, скажіть же мені, благаю вас! Яким чином вам вдалося увійти в таку довіру до Людовика Чотирнадцятого? Адже він не любив вас, я знаю.

- Але тепер він буде любити мене, - промовив Араміс, натискаючи на слово «тепер».

- Між вами сталося щось особливе?

- Так.

- Можливо, у вас таємниця?

- Так, таємниця.

- Таємниця, яка може вплинути на прихильності його величності?

- Ви найрозумніша людина, монсеньйоре. Ви вгадали. Я дійсно відкрив таємницю, здатну вплинути на прихильності короля Франції.

- А! - сказав Фуке, підкреслюючи своєю стриманістю, що, як вихована людина, він не хоче розпитувати.

- І ви самі будете судити, - продовжував Араміс, - ви самі скажете мені, чи помиляюся я щодо важливості цієї таємниці.

- Я слухаю, раз ви настільки добрі, що хочете відкритися мені. Тільки зауважте, друже мій, я не викликав вас на нескромність.

Араміс задумався на мить.

- Не кажіть! - вигукнув Фуке. - Ще не пізно!

- Ви пам'ятаєте, - почав єпископ, опускаючи очі, - обставини народження Людовіка Чотирнадцятого?

- Як сьогодні.

- Ви нічого особливого не чули про це народження?

- Нічого, крім того, що король не син Людовіка Тринадцятого.

- Це не суттєво ні для вас, ні для Французького королівства. Кожен, у кого є законний батько, є сином свого батька, говорить французький закон.

- Це вірно. Але це все ж таки суттєво в питанні про чистоту крові.

- Другорядне запитання. Отже, ви нічого особливого не чули?

- Нічого.

- Ось тут-то і починається моя таємниця.

- А!

- Замість того щоб народити одного, королева народила двох синів.

Фуке підняв голову.

- І другий помер? - запитав він.

- Зараз дізнаєтеся. Цим близнюкам належало б стати гордістю матері й надією Франції. Але слабкість короля і його забобони вселили в нього побоювання, як би між його синами, що мають рівні права на престол, не виникла чвари, і одного з них він позбувся.

- Ви кажете, позбувся?

- Зачекайте... Обидва брати виросли: один на троні, і ви - міністр його; інший - у темряві й самотності...

- І цей?..

- Мій друг.

- Боже мій! Що я чую? Що ж робить цей знедолений принц?

- Краще запитайте мене, що він робив.

- Так, так.

- Він був вихований у селі; потім його ув'язнили у фортецю, яка зветься Бастилією.

- Чи можливо! - вигукнув суперінтендант, склавши руки.

- Один - найщасливіший зі смертних, другий - найнещасливіший із нещасних...

- А мати його не знає про це?

- Анна Австрійська знає рішуче все.

- А король?

- Король нічого не знає.

- Тим краще, - кивнув Фуке.

Цей вигук, здавалося, справив сильне враження на Араміса. Він подивився із занепокоєнням на свого співрозмовника.

- Вибачте, я вас перебив, - сказав Фуке.

- Отже, я говорив, - продовжував Араміс, - що бідний принц був найнещаснішим із людей, коли бог, що піклується про всіх своїх чад, вирішив надати йому допомогу.

- Але як же?

- Зараз ви побачите... Царствений король... Я кажу «царствений»; ви здогадуєтеся, сподіваюся, чому я так кажу?

- Ні... Чому?

- Тому що обом за правом народження належало бути королями. Ви дотримуєтеся такої ж думки?

- Так.

- Рішуче?

- Рішуче. Близнюки - це єдин у двох особах.

- Мені приємно, що такий досвідчений і обізнаний законник, як ви, дає роз'яснення такого роду. Отже, для нас встановлено, що обидва близнюки мали однакові права?

- Встановлено... Але боже мій, що за загадки!

- Бог побажав послати тому, хто принижений, месника або, якщо хочете, підтримку. І сталося, що царюючий король, узурпатор... Ви згодні зі мною, чи не так, що спокійне й егоїстичне користування спадщиною, на яку в кращому разі маєш половинне право, - називається узурпацією?

- Так, узурпація. Ваше визначення цілком точне.

- Отже, я продовжую. Бог побажав, щоб в узурпатора була першим міністром людина з великим талантом і великим серцем і, крім того, з великим розумом.

- Це добре, добре! Я розумію: ви розраховували на мене, щоб допомогти вам виправити зло, заподіяне нещасному братові Людовіка Чотирнадцятого. Ваш розрахунок був правильний, я допоможу. Дякую вам, д'Ербле, дякую!

- Ні, зовсім не те. Ви мені не даєте закінчити, - безпристрасно сказав Араміс.

- Я мовчу.

- Царюючий король зненавидів пана Фуке, свого першого міністра, і ненависть ця, підігріта інтригою та наклепом, до якого дослухався монарх, почала загрожувати статкам, свободі й, можливо, навіть життю пана Фуке. Але бог послав панові Фуке, знову ж таки задля порятунку принесеного в жертву принца, вірного друга, який знав державну таємницю і почувався в силах розкрити цю таємницю після того, як мав силу зберігати її двадцять років у своєму серці.

- Не продовжуйте, - вигукнув Фуке, охоплений благородними думками, - я розумію вас, і я все вгадую. Ви пішли до короля, коли до вас дійшла звістка про мій арешт; ви просили його про мене, але він не захотів вас вислухати; тоді ви пригрозили йому розкриттям таємниці, і Людовик Чотирнадцятий з жахом погодився на те, у чому раніше відмовляв вам. Я розумію, розумію! Ви тримаєте короля в руках. Я розумію!

- Нічого ви не розумієте, - відповів Араміс, - і ви знову перервали мене, друже мій. І потім, дозвольте мені вказати вам на те, що ви нехтуєте логікою, а дещо й недостатньо добре пам'ятаєте.

- Як так?

- Чи пам'ятаєте ви, на що я наполегливо наголошував на початку нашої розмови?

- Так, на ненависть до мене його величності короля, на нездоланну ненависть. Але яка ненависть встоїть перед загрозою подібного викриття?

- Подібного викриття! Ось тут-то вам і бракує логіки. Як! Невже ви припускаєте, що, розкривши королю таку таємницю, я все ще був би живий?

- Але ви були у короля не більш як десять хвилин тому.

- Нехай так! Нехай він не встиг би розпорядитися вбити мене, але в нього вистачило б часу наказати заткнути мені горлянку і кинути навіки до в'язниці. Міркуйте ж тверезо, чорт забирай!

І за цими мушкетерськими словами, за цією нестриманістю людини, яка ніколи не дозволяла собі забуватися, Фуке зрозумів, до якого збудження дійшов спокійний і непроникний ваннський єпископ. І, зрозумівши, він здригнувся.

- І потім, хіба я був би тим, чим є, - продовжував, опанувавши себе, Араміс, - хіба я був би справжнім другом, якби, знаючи, що король і так ненавидить вас, викликав би в ньому ще лютішу ненависть до вас? Обікрасти його - це ніщо; залицятися до його коханки - дуже небагато; але тримати у

своїй владі його корону і його честь! Та він радше вирвав би власною рукою серце з ваших грудей!

- Отже, ви не показали йому, що знаєте його таємницю?

- О, я волів би проковтнути одразу всі отрути, якими протягом двадцяти років загартовував себе Мітрідат*, щоб уникнути смерті від отруєння.

- Що ж ви зробили?

- Ось ми й дійшли до суті. Гадаю, що мені вдасться пробудити у вас деякий інтерес до мого повідомлення. Адже ви слухаєте мене, чи не так?

- Ще б пак! Продовжуйте!

Араміс пройшовся кімнатою і, переконавшись, що вони самі і що кругом усе спокійно й тихо, повернувся до Фуке, який, сидячи в кріслі, з нетерпінням очікував обіцяних ваннським єпископом одкровень.

- Я забув згадати, - продовжував Араміс, - про чудову особливість, притаманну цим братам: бог створив їх до того схожими, що тільки він і зумів би відрізнити одного від іншого, якби вони постали перед ним на Страшному суді. Їхня власна мати, і та не зробила б цього.

- Що ви! - вигукнув Фуке.

- Та сама шляхетність у рисах обличчя, та сама хода, той самий зріст, той самий голос.

- Але думки? Але розум? Але знання життя?

- О, в цьому вони не рівні, монсеньйоре, бо бастильський в'язень незрівнянно вищий за свого брата, і, якби цей страждалець вступив на трон Франції, вона дізналася б про государя, який перевершив би мудрістю і шляхетністю всіх тих, хто правив нею до цього часу.

Фуке на мить упустив на руки голову, обтяжену такою великою таємницею. Підійшовши впритул до нього, Араміс вимовив:

- Між цими близнюками є ще одна суттєва відмінність, відмінність, яка стосується насамперед вас, монсеньйоре: другий не знає Кольбера.

Фуке схопився на ноги, блідий і схвильований. Удар, нанесений прелатом, вразив не стільки його серце, скільки розум.

- Розумію вас, - сказав він Арамісу, - ви пропонуєте змову.

- Приблизно.

- Спробу з числа тих, що змінюють долі народів?

- І суперінтендантів. Ви маєте рацію.

- Коротше кажучи, ви пропонуєте замінити сина Людовика Тринадцятого, того самого, який цієї миті спить у

покоях Морфея, на того сина Людовика Тринадцятого, який нудиться у в'язниці?

Араміс усміхнувся, і відблиск зловісних думок промайнув на його обличчі.

- Припустимо.

- Але ви не подумали, - промовив після тяжкого мовчання Фуке, - ви не подумали, що такий політичний акт потрясе дощенту все королівство?

Араміс нічого не відповів.

- Подумайте, - продовжував, гарячкуючи дедалі більше й більше, Фуке, - адже нам доведеться зібрати дворянство, духівництво, третій стан; позбавити влади короля, вкрити страшною ганьбою могилу Людовика Тринадцятого, занапастити життя й честь жінки, Анни Австрійської, занапастити життя й спокій іншої жінки, Марії-Терезії, і, покінчивши з усім перерахованим, якщо тільки ми зможемо з цим покінчити.

- Не розумію вас, - холодно промовив Араміс. - У всьому щойно вами висловленому немає жодного слова, з якого можна було б отримати хоч крихту користі.

- Як! - вигукнув вражений словами прелата Фуке. - Така людина, як ви, не бажає подумати про практичний бік цієї справи? Ви задовольняєтеся дитячою радістю, породжуваною у вас політичною ілюзією, і нехтуєте найважливішими умовами здійснення вашого задуму, тобто дійсністю? Чи можливо це?

- Друже мій, - сказав Араміс, звертаючись до Фуке з поблажливою фамільярністю в тоні, - дозвольте запитати вас, як чинить бог, коли бажає замінити одного короля іншим?

- Бог! - вигукнув Фуке. - Бог віддає виконавцю своєї волі відповідне розпорядження, і той хапає засудженого нею, прибирає його і садить на спорожнілий трон тріумфатора. Але ви забуваєте, що цей виконавець волі господньої зветься смертю. Боже мій, пане д'Ербле, невже у вас був намір?

- Не в цьому справа. Ви заходите у ваших припущеннях далі поставленої мною мети. Хто говорить про смерть Людовика Чотирнадцятого? Хто говорить про те, щоб наслідувати бога в його діяннях? Ні. Я хотів сказати лише про те, що бог робить справи цього роду без жодних потрясінь для держави, без галасу і без особливих зусиль і що люди, натхненні ним, встигають, як і він, в усьому, за що б вони не бралися, хоч би які спроби не робили, хоч би що робили.

- Що ви хочете сказати?

- Я хотів сказати, друже мій, - продовжував Араміс тим самим тоном поблажливої фамільярності, - я хотів сказати

тільки наступне: доведіть, що під час підміни короля в'язнем королівство і справді пережило хоч якесь потрясіння, і справді був шум, і справді знадобилися виняткові зусилля.

- Що! - вигукнув Фуке, що став білішим за хустку, якою він витирав собі чоло. - Ви говорите...

- Підіть до королівської спальні, - вимовив з колишнім спокоєм Араміс, - і навіть ви, хто знає тепер таємницю, не помітите, запевняю вас, що королівське ложе займає бастильський в'язень, а не його царствений брат.

- Але ж король! - пробурмотів Фуке, охоплений жахом при цій звістці.

- Якого короля ви маєте на увазі? - запитав Араміс так спокійно і вкрадливо, як тільки вмів. - Того, який ненавидить вас усією душею, чи того, який доброзичливо ставиться до вас?

- Того... який ще вчора?

- Який ще вчора був королем? Заспокойтеся - він зайняв місце в Бастилії, яке занадто довго було зайнято його жертвою.

- Боже правий! Хто ж доставив його в Бастилію?

- Я.

- Ви?

- Так, і з вражаючою легкістю. Я викрав його минулої ночі, і поки він спускався в темряву, суперник його піднімався до світла. Не думаю, щоб це викликало якийсь шум. Блискавка, яка не супроводжується громом, ніколи нікого не будить.

Фуке глухо скрикнув, ніби його вразив незримий удар. Судорожно схопившись за голову, він прошепотів:

- І ви це зробили?

- Досить спритно. Що ви думаєте про це?

- Ви скинули короля? Ви ув'язнили його?

- Так, усе це зроблено мною.

- І це сталося тут, у Во?

- Так, тут, у Во, у покоях Морфея. Чи не здається вам, що їх побудували, передбачаючи подібну справу?

- І це сталося...

- Цієї ночі.

- Цієї ночі?

- Між дванадцятою і годиною пополуночі.

Фуке зробив рух, немов збирався кинутися на Араміса, але втримався і тільки вимовив:

- У Во! У мене в будинку!

- Очевидно, що так. І тепер, коли Кольбер не зможе пограбувати вас, цей будинок - ваш, як ніколи раніше.

- Отже, цей злочин скоєно в моєму будинку?

- Злочин? - промовив вражений прелат.

- Це - приголомшливий, жахливий злочин! - продовжував Фуке, збуджуючись усе більше й більше. - Злочин гірший, ніж убивство! Злочин, що зганьбив моє ім'я навіки, що прирікає мене навіювати жах потомству!

- Ви, пане, марите, - сказав невпевненим голосом Араміс, - не слід говорити так голосно: тихіше!

- Я буду кричати так голосно, що мене почує весь світ.

Фуке повернувся до прелата і глянув йому прямо в очі.

- Так, - повторив він, - ви мене збезчестили, вчинивши цю зраду, цей злочин над моїм гостем, над тим, хто спокійно спав під моїм дахом. О, горе мені!

- Горе тому, хто під вашим дахом готував вам розорення, готував вам загибель! Ви забули про це?

- Він був моїм гостем, він був моїм королем!

Араміс встав із перекошеним ротом і очима, що налилися кров'ю:

- Невже я маю справу з божевільним?

- Ви маєте справу з порядною людиною.

- Божевільний!

- З людиною, яка завадить вам довести ваш злочин до кінця. З людиною, яка скоріше віддасть перевагу смерті, віддасть перевагу вбити вас своєю рукою, ніж дозволить збезчестити себе.

І Фуке, схопивши шпагу, яку д'Артаньян встиг повернути йому і яка лежала біля узголів'я ліжка, рішуче оголив блискучу сталь.

Араміс насупив брови і сунув руку за пазуху, ніби збирався витягти звідти зброю. Цей рух не вислизнув від погляду Фуке. Тоді, шляхетний і прекрасний у своєму великодушному пориві, він відкинув від себе шпагу, що відкотилася до ліжка, і, підійшовши до Араміса, торкнувся його плеча своєю беззбройною рукою.

- Пане, - сказав він, - мені було б солодко померти, не сходячи з цього місця, щоб не бачити моєї ганьби, і якщо у вас збереглася хоч краплина дружби до мене, убийте мене.

Араміс завмер у безмовності й нерухомості.

- Ви не відповідаєте мені?

Араміс злегка підняв голову, і надія знову блиснула в його очах.

- Подумайте, монсеньйоре, - заговорив він, - про все, що чекає на вас. Відновлено справедливість, король ще живий, і його ув'язнення рятує вам життя.

- Так, - відповів Фуке, - ви могли діяти в моїх інтересах, але я не приймаю вашої послуги. При всьому цьому я не бажаю губити вас. Ви вільно вийдете з цього будинку.

Араміс придушив обурення, що рвалося з його розбитого серця.

- Я гостинний господар для всіх, - продовжував Фуке з непередаваною величчю, - вас не принесуть у жертву, так само як і того, чию загибель ви замишляли.

- Це ви, ви будете принесені в жертву, ви! - вимовив Араміс глухим голосом.

- Приймаю ваше пророцтво як пророцтво, пане д'Ербле, але ніщо не зупинить мене. Ви покинете Во, ви покинете Францію; даю вам чотири години, щоб ви могли сховатися в надійному місці.

- Чотири години! - недовірливо й глузливо пробурмотів Араміс.

- Даю вам чесне слово Фуке! Ніхто не стане переслідувати вас протягом цього часу. Таким чином, ви випередите на чотири години погоню, яку король не забариться вислати за вами.

- Чотири години! - гнівно повторив Араміс.

- Цього більш ніж достатньо, щоб сісти в човен і досягти Бель-Іля, який я надаю вам як притулок.

- А... - кинув Араміс.

- На Бель-Ілі ви будете моїм гостем, і ваша особа буде для мене такою ж священною, як особа його величності, поки він перебуває у Во. Вирушайте, д'Ербле, їдьте - і, поки я живий, жодна волосина не впаде з вашої голови.

- Спасибі, - сказав Араміс із похмурою іронією.

- Отже, поспішайте; потисніть мені руку, і помчимо: ви - рятувати ваше життя, я - рятувати мою честь.

Араміс вийняв з-за пазухи руку; вона була закривавлена: він нігтями роздер собі груди, немов би караючи їх за те, що в них зародилося стільки безплідних мрій, ще більш марнотратних, божевільних і швидкоплинних, ніж життя людське. Фуке жахнувся; він перейнявся жалістю до Араміса і з розкритими обіймами підійшов до нього.

- У мене немає з собою зброї, - пробурмотів Араміс, неприступний і страшний, як тінь Дідони*.

Потім, так і не доторкнувшись до руки, простягнутої йому суперінтендантом, він відвернувся і відступив на два кроки назад. Його останнім словом було прокляття, його останнім жестом був жест, яким супроводжують анафему, проголошену з

церковного амвона, і який він накреслив закривавленою рукою, заляпавши при цьому своєю кров'ю обличчя Фуке.

І обидва кинулися на потаємні сходи, які вивели їх у внутрішній двір.

Фуке велів закладати коней, найкращих, які в нього були. Араміс зупинився біля основи сходів, якими потрібно було піднятися, щоб потрапити до Портоса. Тут він простояв досить довгий час, віддаючись роздумам, і поки він болісно розмірковував над становищем, що склалося, встигли закласти карету Фуке. Промчавши головним двором замку, вона мчала вже дорогою до Парижа.

«Їхати одному?.. - говорив сам собі Араміс. - Попередити про те, що трапилося, принца?.. Прокляття!.. Попередити принца, але що ж далі?.. Взяти принца з собою?.. Всюди тягати за собою це звинувачення в плоті і крові?... Або війна?.. Нещадна громадянська війна?.. Але для війни немає ні сил, ні засобів!.. Немислимо!.. Але що ж він стане без мене робити? Без мене він впаде, впаде так само, як я!.. Хто знає?.. Так нехай же здійсниться визначене йому!.. Він був приречений, нехай залишиться приреченим і надалі!.. О боже! Загинув! Так, так, я загинув!.. Що ж робити?.. Бігти на Бель-Іль!.. Так!.. Але Портос залишиться тут, і почне говорити, і буде всім про все розповідати!.. І до того ж, можливо, постраждає!.. Я не можу допустити, щоб Портос постраждав. Він - частина мене; його страждання - моє страждання. Портос вирушить разом зі мною, Портос розділить мою долю. Так, так, так потрібно ».

І Араміс, побоюючись зустрітися з ким-небудь, у кому його квапливість могла породити підозри, обережно, ніким не помічений, піднявся сходами сходів.

Портос, який щойно повернувся з Парижа, спав уже сном людини з чистою совістю. Його величезне тіло так само швидко забувало втому, як розум його - думку.

Араміс увійшов, легкий як тінь. Підійшовши до Портоса, він поклав руку на плече велетня.

- Прокиньтеся, Портосе, прокиньтеся! - крикнув він.

Портос підкорився, встав, розплющив очі, але розум його ще спав.

- Ми їдемо, - сказав Араміс.

- А! - вимовив Портос.

- Ми їдемо верхи, і поскачемо так, як ніколи ще не скакали.

- А! - повторив Портос.

- Одягайтеся, друже мій.

Допомагаючи велетню одягнутися, він поклав йому в кишеню його золото і діаманти. І в той час як він робив це, його увагу привернув легкий шум. У дверях стояв д'Артаньян.

Араміс здригнувся.

- Якого біса ви так метушитеся? - здивувався мушкетер.

- Шшш! - прошепотів Портос.

- Ми їдемо за важливим дорученням, - додав єпископ.

- Везе ж вам! - усміхнувся мушкетер.

- Ні, я втомився, - відповів Портос, - і вважав за краще б поспати, але королівська служба, нічого не поробиш!

- Ви бачили пана Фуке? - запитав Араміс д'Ар-таньяна.

- Так, у кареті, негайно.

- І що ж він вам сказав?

- Він попрощався зі мною.

- І це все?

- Що ж інше йому залишалося сказати? Хіба тепер, коли ви всі в милості, я що-небудь значу?

- Послухайте, - сказав Араміс, укладаючи в обійми мушкетера, - для вас повернулися добрі часи; вам нікому більше заздрити.

- Що ви!

- Я передбачаю, що сьогодні станеться щось таке, після чого ваше становище значно зміцниться.

- Справді?

- Хіба вам не відомо, що я обізнаний про всі новини?

- О так!

- Ви готові, Портосе? Їдемо!

- Їдемо!

- І поцілунком д'Артаньяна.

- Ще б пак!

- Чи готові коні?

- Тут їх більш ніж достатньо. Хочете моїх?

- Ні, у Портоса своя стайня. Прощавайте, прощавайте!

Утікачі сіли в сідла на очах у капітана мушкетерів, який підтримав стремено Портосу. Він проводжав поглядом своїх друзів, що віддалялися, поки вони не зникли з поля зору.

«У всякому іншому разі, - подумав гасконець, - я сказав би, що ці люди тікають, але нині політичне життя так змінилося, що це називається - їхати за важливим дорученням. А мені-то зрештою яке діло до цього? Піду займуся своїми справами ».

І він із філософським спокоєм пішов до себе в кімнату.

CCXXVIII. Як у Бастилії виконували накази

Фуке летів з нечуваною швидкістю. Дорогою він здригався від жаху, повертаючись все знову і знову до думки про те, що щойно стало відомим йому.

«Яким же були, - думав він, - ці незвичайні люди в молодості, якщо навіть тепер, ставши, по суті, людьми похилого віку, вміють вони створювати подібні плани і виконують їх не моргнувши оком?»

Неодноразово він звертався до себе з питанням, чи не сон усе те, що розповів йому Араміс, чи не байка, чи не пастка, і чи не знайде він, приїхавши в Бастилію, наказ про свій арешт, згідно з яким його, Фуке, замкнуть разом із поваленим королем.

Подумавши про це, він направив з дороги кілька секретних розпоряджень, скориставшись для цього короткою зупинкою, яку вони зробили, щоб змінити коней. Ці розпорядження були адресовані їм д'Артаньяну і тим військовим командирам, вірність яких була поза підозрою.

«Таким чином, - вирішив Фуке, - чи буду я ув'язнений у Бастилії, чи ні, я надам королю послугу, яку вимагає від мене моя честь. Якщо я повернуся вільним, накази прибудуть після мене і ніхто, отже, не встигне їх роздрукувати; я зможу взяти їх назад; якщо ж я затримаюся, то всім, кому вони мною спрямовані, стане зрозуміло, що сталося нещастя. У цьому разі я можу очікувати, що і мені, і королю буде надано допомогу».

Приготувавшись, таким чином, до будь-яких несподіванок, Фуке під'їхав до воріт Бастилії.

Те, чого ніколи не траплялося в Бастилії з Арамісом, сталося з Фуке. Марно називав він себе, марно намагався змусити впізнати себе - його вперто відмовлялися впустити всередину фортеці.

Після нескінченних умовлянь, погроз і наполягань йому вдалося вмовити одного вартового, щоб той повідомив про нього свого сержанта, а той, своєю чергою, вирушив із доповіддю до майора. Що стосується коменданта, то його так і не наважилися турбувати заради такої дрібниці.

Фуке, сидячи в кареті біля воріт фортеці, злився, проклинаючи непередбачувану перешкоду і чекаючи повернення сержанта, який пішов до майора. Нарешті той з'явився, похмурий і злий.

- Ну, - нетерпляче запитав Фуке, - що наказав майор?

- Пане сержанте, - відповів сержант, - майор розсміявся мені в очі і сказав, що пан Фуке у Во. І якби навіть він опинився в Парижі, то все одно не піднявся б так рано.

- Чорт забирай! Ви - стадо бовдурів! - крикнув міністр і вискочив із карети.

Перш ніж сержант встиг зачинити хвіртку, Фуке, прослизнувши на подвір'я через щілину, стрімко кинувся вперед, незважаючи на крики сержанта, який кликав на допомогу.

Фуке біг усе далі й далі. Сержант, наздоганяючи його, крикнув вартовому, який охороняв другу хвіртку:

- До зброї, вартовий, до зброї!

Вартовий зустрів міністра пікою; але Фуке, сильний і спритний, до всього ж ще й розгніваний, вихопив піку з рук солдата і вдарив його по плечу. Сержант, підійшовши надто близько, також дістав свою порцію; обидва стали нестямно волати, і на їхні крики вибігла в повному складі вся варта.

Однак між цими людьми знайшовся один, який знав суперінтенданта в обличчя; він закричав:

- Монсеньйор!.. Ах монсеньйор!.. Зупиніться ж, панове, що ви робите?

І він утримав інших, які збиралися помститися за товаришів.

Фуке велів пропустити його у внутрішній двір, але почув у відповідь, що це заборонено. Він велів покликати коменданта, який уже знав про весь цей галас біля воріт і втік разом із майором, своїм помічником, на чолі загону з двадцяти осіб, переконаний, що на Бастилію було скоєно напад.

Безмо одразу впізнав Фуке і впустив оголену шпагу, якою розмахував вельми сміливо.

- Ах, монсеньйоре! - пробурмотів він. - Тисяча вибачень.

- Пане, - сказав весь червоний і обливаючись потом суперінтендант, - вітаю вас, ваша охорона служить на славу.

Безмо зблід, сприймаючи ці слова за іронію, що віщувала дикий гнів.

Але Фуке віддихався і жестом покликав вартового, а також сержанта, які потирали плечі в місцях ударів.

- Двадцять пістолів вартовому, - наказав він, - п'ятдесят пістолів сержанту. Вітаю вас, панове; я замовлю за вас слівце перед його величністю. А тепер давайте поговоримо з вами, пане де Безмо.

І під схвальний шепіт солдатів він пішов за комендантом Бастилії.

Безмо вже тремтів від сорому і тривоги. Наслідки ранкового відвідування Араміса починали, здавалося, даватися взнаки, і до того ж такі наслідки, які й справді мали жахати людину, що перебуває на державній службі.

Стало ще гірше, коли Фуке, дивлячись на коменданта впритул, різко запитав:

- Скажіть, ви бачили сьогодні вранці пана д'Ербле?

- Так, монсеньйоре.

- І вам не вселяє жаху злочин, у якому ви брали участь?

«Ну, починається!» - подумав Безмо.

- Який злочин, монсеньйоре? - пробурмотів він.

- Злочин, за який вас личить, пане, четвертувати; подумайте гарненько про це. Втім, тепер не час обрушувати на вас гнів. Зараз же ведіть мене до вашого в'язня.

- До якого в'язня? - затремтів Безмо.

- Ви прикидаєтеся, що ні про що не обізнані. Чудово, це найкраще, що ви можете зробити. Якби ви зізналися в тому, що свідомо брали участь у такій приголомшливій справі, вам був би кінець. Але я зроблю вигляд, що вірю у ваше незнання.

- Благаю вас, монсеньйоре...

- Добре, ведіть мене до вашого в'язня.

- До Марчіалі?

- Хто такий Марчіалі?

- Це арештант, привезений сьогодні вранці паном д'Ербле.

- Його звуть Марчіалі? - здивувався суперінтендант, збентежений наївною впевненістю Безмо.

- Так, монсеньйоре, він тут записаний під таким ім'ям.

Фуке проник своїм поглядом до глибини душі коменданта цієї знаменитої королівської в'язниці. Із проникливістю, властивою людям, наділеним протягом багатьох років владою, він прочитав у цій душі щире здивування. Утім, подивившись хоча б одну тільки хвилину на цю фізіономію, чи можна було подумати, що Араміс узяв таку людину в спільники?

- Це і є той самий в'язень, - запитав Фуке у Безмо, - якого пан д'Ербле відвіз третього дня?

- Так, монсеньйоре.

- І якого він привіз сьогодні вранці назад, - жваво додав Фуке, який одразу ж збагнув сутність плану єпископа.

- Так, так, монсеньйоре. Якщо монсеньйор приїхав для того, щоб взяти його в мене, я буду безмежно вдячний монсеньйору. Я й так уже збирався писати з приводу цього Марчіалі.

- Що ж він робить?

- Від самого ранку я надзвичайно незадоволений ним; у нього такі напади сказу, що здається, ніби Бастилія не витримає і готова обрушитися.

- Я дійсно позбавлю вас від нього, - заявив Фуке.

- Ах, тим краще!

- Ведіть же мене в його камеру.

- Ви все ж таки дасте мені формальний наказ?

- Який наказ?

- Наказ короля.

- Зачекайте, я вам підпишу його.

- Цього для мене недостатньо, монсеньйоре; мені потрібен наказ короля.

Фуке зробив вигляд, ніби надзвичайно розсерджений.

- Ви вживаєте стільки пересторог, коли справа йде про звільнення цього в'язня, але покажіть-но мені наказ, на підставі якого ви вже відпускали його звідси!

Безмо показав наказ про звільнення шотландця Сельдона.

- Сельдон - це не Марчіалі, - сказав Фуке.

- Але Марчіалі не звільнений, монсеньйор, він тут.

- Ви ж кажете, що пан д'Ербле вивозив його і потім привіз знову?

- Я не говорив цього.

- Ви сказали про це з такою визначеністю, що мені здається, ніби я і зараз ще чую, як ви вимовляєте ці слова.

- Я обмовився.

- Пане де Безмо, стережіться!

- Я нічого не боюся, монсеньйор, у мене звітність у повному порядку.

- Як ви смієте говорити такі речі?

- Я б сказав те саме і перед богом. Господин д'Ербле привіз мені наказ про звільнення шотландця Сельдона, і Сельдона випущено на свободу.

- Я вам кажу, що Марчіалі також був випущений з Бастилії.

- Це потрібно довести, монсеньйор.

- Дайте мені побачити його.

- Монсеньйор, той, хто править усім королівством, мав би знати, що відвідування ув'язнених без дозволу короля не дозволено.

- Але пан д'Ербле... він-то входив до ув'язненого!

- Це теж потрібно довести, монсеньйоре.

- Ще раз, пане де Безмо, будьте обережні у виборі слів.

- За мене мої справи, монсеньйоре.

- Пан д'Ербле - кінчена людина.

- Кінчена людина! Пан д'Ербле? Незбагненно!

- Ви станете заперечувати, що підкорилися його впливу?

- Я підкоряюся, монсеньйоре, лише правилам королівської служби; я виконую свій обов'язок; пред'явіть мені наказ короля, і ви ввійдете в камеру Марчіалі.

- Послухайте, пане комендантe, даю вам чесне слово, що, якщо ви впустите мене до в'язня, я тієї самої хвилини вручу вам наказ короля.

- Пред'явіть його негайно, монсеньйоре.

- Ось що, пане де Безмо. Якщо ви зараз же не виконаєте моєї вимоги, я велю заарештувати і вас, і всіх офіцерів, які перебувають під вашою командою.

- Перш ніж вчинити це насильство, монсеньйоре, будь ласка, візьміть до уваги, - сказав зблідлий Безмо, - що ми підкоримося лише наказу його величності. То чому ж ви не хочете дістати наказ короля, щоб побачити цього Марчіалі, якщо вам однаково доведеться дістати королівський наказ, щоб заподіяти стільки неприємностей ні в чому не винній людині, якою є ваш покірний слуга? Зверніть вашу милостиву увагу на те, що ви лякаєте мене до смерті, монсеньйоре; я тремчу; ще трохи - і я втрачу свідомість.

- Ви ще більше здригнетеся, пане де Безмо, коли я повернуся сюди з тридцятьма гарматами і десятьма тисячами солдатів...

- Боже мій, тепер уже монсеньйор втрачає розум!

- Коли я зберу проти вас і ваших проклятих бійниць увесь паризький народ, зламаю вашу браму і велю повісити вас на зубцях кутової вежі.

- Монсеньйор, монсеньйор, заради бога!

- Я даю вам на роздуми десять хвилин, - сказав Фуке абсолютно спокійним голосом. - Ось я сідаю в це крісло і чекаю. Якщо через десять хвилин ви продовжуватимете так само наполягати, я вийду звідси. Можете скільки завгодно вважати мене божевільним, але ви побачите, до чого поведе ваша впертість.

Безмо в розпачі тупнув ногою, але нічого не відповів. Бачачи це, Фуке схопив зі столу перо й папір і написав:

«Наказ панові купецькому старшині зібрати ополчення городян і йти на Бастилію, щоб послужити його величності королю».

Безмо знизав плечима; тоді Фуке знову взявся за перо і цього разу написав:

«Наказ герцогу Бульонському і принцу Конде стати на чолі швейцарців і гвардії та йти на Бастилію, щоб послужити його величності королю...»

Безмо взявся розмірковувати. Фуке тим часом писав:

«Наказ усім солдатам, городянам, а також дворянам схопити і затримати, де б вони не перебували, шевальє д'Ербле, ваннського єпископа, і його спільників, до яких належать, по-перше, пан де Безмо, комендант Бастилії, підозрюваний у зраді, заколоті та образі його величності...»

- Зупиніться, монсеньйоре! - вигукнув Безмо. - Я нічого в цьому не розумію; але в найближчі дві години може трапитися стільки нещасть, хоча б їхньою причиною і було безумство, що король, який судитиме мене, побачить, чи був я винен, порушуючи встановлений ним порядок, щоб запобігти неминучій катастрофі. Ходімо у вежу, монсеньйоре: ви побачите Марчіалі.

Фуке кинувся геть із кімнати, і Безмо пішов слідом за ним, витираючи холодний піт, що стікав із чола.

- Який жахливий ранок! - говорив він. - Яка напасть!

- Ідіть швидше! - квапив коменданта Фуке.

Безмо зробив знак сторожу, щоб той ішов уперед. Він боявся свого супутника. Фуке це помітив і суворо сказав:

- Досить бешкетувати! Залиште цю людину, беріть ключі до рук і показуйте дорогу. Треба, щоб ніхто, розумієте, щоб ніхто не був свідком сцени, яка зараз відбудеться в камері Марчіалі.

- Ах, - нерішуче вимовив Безмо.

- Знову! Скажіть ще раз ні, і я піду з Бастилії; я сам доставлю за призначенням складені мною накази.

Безмо опустив голову, узяв ключі й почав підніматися разом із міністром сходами, що вели у верхні поверхи вежі.

У міру того, як вони підіймалися все вище цими сходами, що звивалися нескінченною спіраллю, приглушені стогони ставали виразними криками і жахливими прокльонами.

- Що це? - запитав коменданта Фуке.

- Це ваш Марчіалі, ось як волають божевільні!

Фуке здригнувся. У крику страшнішому, ніж усі інші, він упізнав голос короля Франції. Він зупинився і вирвав зв'язку ключів з рук Безмо, який остаточно розгубився. Останнього охопив страх, як би цей новий безумець не проломив йому одним із ключів, чого доброго, череп.

- Ах! - скрикнув він. - Пан д'Ербле мені про це не говорив.

- Ключ! - закричав Фуке. - Де ключ від дверей, які я хочу відімкнути?

- Ось він.

Жахливий крик, супроводжуваний шаленими ударами у двері, породив ще жахливіше відлуння на сходах.

- Ідіть геть! - сказав Фуке загрозливим голосом.

- Нічого не маю проти, - пробурмотів Безмо. - Отже, двоє скажених залишаться віч-на-віч, і я переконаний, що один прикінчить іншого.

- Ідіть геть! - повторив ще раз Фуке. - Якщо ви вступите на ці сходи раніше, ніж я покличу вас, пам'ятайте: ви займете місце найостаннішого з ув'язнених у Бастилії.

- Я помру, тут і говорити нічого, - бурмотів комендант, віддаляючись хиткою ходою.

Крики в'язня лунали дедалі голосніше. Фуке переконався, що Безмо дійшов до останніх сходинок. Він вставив ключ у замок перших дверей. Тоді він виразно почув хрипкий голос Людовика, який кликав, випромінюючи безсилу лють:

- На допомогу! Я король! На допомогу!

Ключ перших дверей не підходив до других. Фуке довелося відшукувати потрібний ключ у зв'язці, відібраній ним у Безмо.

У цей час король, не пам'ятаючи себе, божевільний, скажений, кричав диким, нелюдським голосом:

- Фуке засадив мене в цю клітку! На допомогу проти Фуке! Я король! На допомогу до короля проти Фуке!

Цей рев розривав серце міністра. Він супроводжувався жахливими ударами у двері, завданими уламком стільця, яким король користувався, немов тараном. Нарешті Фуке вибрав потрібний ключ. Абсолютно знесилений король був уже не здатний вимовляти членороздільні звуки, він тільки гарчав:

- Смерть Фуке! Смерть негіднику Фуке!

Двері відчинилися.

CCXXIX. Королівська подяка

Двоє людей, які кинулися один одному назустріч, раптово зупинилися і в жаху скрикнули.

- Ви прийшли вбити мене, пане? - сказав король, одразу впізнавши Фуке.

- Король у такому вигляді! - прошепотів королівський міністр.

І справді, важко уявити собі що-небудь більш страшне, ніж вигляд молодого короля в ту мить, коли його побачив Фуке. Його одяг був у лахмітті; відкрита і розірвана на шматки сорочка була просякнута потом і кров'ю, що сочилася з його подряпаних рук і грудей.

Розгублений, блідий, з піною біля рота, з волоссям, що стирчало в різні боки, Людовик XIV був схожий на статую, яка одночасно зображала відчай, голод і страх. Фуке був так зворушений, так вражений, що підбіг до короля з простягнутими руками і з очима, повними сліз.

Людовик підняв на Фуке той самий уламок стільця, яким він щойно так люто бив у двері.

- Ви не впізнаєте найвірнішого з ваших друзів? - запитав Фуке з тремтінням у голосі.

- Друг? Ви? - повторив Людовик, голосно скрегочучи зубами. У цьому скреготінні чулися ненависть і жага негайної помсти.

- І шанобливого слугу? - додав Фуке, кидаючись перед королем на коліна.

Король впустив свою зброю на підлогу. Фуке поцілував королю коліна і ніжно обійняв його.

- Мій король, дитя моє! О, як ви повинні були страждати!

Зміна, що відбулася в його становищі, змусила короля схаменутися; він глянув на себе і, засоромившись від своєї розгубленості, свого божевілля і того, що йому надають заступництво, вивільнився з обіймів Фуке.

Фуке не зрозумів цього мимовільного руху короля. Він не зрозумів, що гордість Людовіка ніколи не пробачить йому того, що він став свідком такої слабкості.

- Поїдьте, ваша величність, ви вільні, - сказав він.

- Вільний? - повторив король. - О, ви повертаєте мені свободу, після того як наважилися підняти руку на свого короля!

- Ви самі не вірите цьому! - вигукнув обурений Фуке. - Адже ви не вірите, що я в чомусь винен перед вами!

І він квапливо й палко розповів про інтригу, жертвою якої став Людовік і яка відома у всіх подробицях нашим читачам. Поки тривала розповідь, Людовік переживав страшні душевні муки, і загибель, якої він уникнув, настільки вразила його уяву, що до такої важливої таємниці, як існування брата, народженого одночасно з ним, він не поставився з належною увагою.

- Пане, - зупинив він Фуке, - це народження близнюків - брехня; незбагненно, як це ви піддалися такому обману.

- Ваша величність!

- Немислимо підозрювати честь і чесноту моєї матері. І мій перший міністр усе ще не здійснив правосуддя над злочинцями?

- Поміркуйте, ваша величність, перш ніж гніватися. Народження вашого брата...

- У мене один-єдиний брат - мій молодший брат, і ви це знаєте так само, як я. Тут, кажу вам, змова, і один із найголовніших її учасників - комендант Бастилії.

- Не поспішайте з висновками, ваша величність. Цю людину обдурили, як і всіх інших, разючою схожістю між принцом і вами.

- Яка схожість? Ось ще!

- Однак цей Марчіалі, мабуть, дуже схожий на вашу величність, якщо всі були введені в оману.

- Нісенітниця!

- Не кажіть цього, ваша величносте: людина, готова зустрітися віч-на-віч з вашими міністрами, з вашою матір'ю, з вашими офіцерами і членами вашої сім'ї, має бути безумовно впевненою у своїй схожості з вами.

- Так, - прошепотів король. - Де ж він?

- У Во.

- У Во? І ви терпите, щоб він усе ще залишався у Во?

- Мені здавалося, що перш за все потрібно було звільнити короля. Я виконав цей свій обов'язок. Тепер я буду робити те, що накаже ваша величність. Я чекаю.

Людовик на мить задумався.

- Приведемо в готовність війська, розташовані в Парижі, - сказав він.

- Наказ щодо цього вже віддано.

- Ви віддали цей наказ! - вигукнув король.

- Так, ваша величність. Через годину ваша величність будете стояти на чолі десяти тисяч солдатів.

Замість відповіді король схопив руку Фуке з такою жагою, що відразу стало очевидним, яку недовіру зберігав він до цієї хвилини до свого міністра, незважаючи на надану ним допомогу.

- І з цими військами, - продовжував король, - ми візьмемо в облогу у вашому домі заколотників, які, ймовірно, встигли вже укріпитися й окопатися.

- Це було б для мене несподіванкою, - відповів Фуке.

- Чому?

- Тому що їхнього очільника, душу цього підприємства, я викрив, і я думаю, що весь план змовників остаточно звалився.

- Ви викрили самозваного принца?

- Ні, я не бачив його.

- Тоді кого ж?

- Голова цієї затії аж ніяк не цей нещасний. Він тільки знаряддя, і його доля, як я бачу, - нещастя навіки.

- Безумовно.

- Винуватець усього абат д'Ербле, ваннський єпископ.

- Ваш друг?

- Він був моїм другом, ваша величність, - з душевною шляхетністю відповів Фуке.

- Це дуже прикро, - сказав король тоном набагато менш шляхетним.

- У такій дружбі, ваша величність, поки я не знав про його злочин, не було нічого, що ганьбило б мене.

- Цей злочин треба було передбачити.

- Якщо я винен, я віддаю себе у ваші руки, ваша величність.

- Ах, пане Фуке, я хочу сказати зовсім не це, - продовжував король, незадоволений тим, що виявив свої злісні думки. - Так от, кажу вам, що хоча цей негідник і був у масці, у мене ворухнулася неясна підозра, що це саме він. Але з цим головою підприємства був також помічник, який погрожував мені своєю геркулесовою силою. Хто він?

- Це, мабуть, його друг, барон дю Валлон, колишній мушкетер.

- Друг д'Артаньяна! Друг графа де Ла Фер! А, - вигукнув король, вимовивши останнє ім'я, - звернемо увагу на зв'язок змовників із віконтом де Бражелоном.

- Ваша величність, не заходьте так далеко! Граф де Ла Фер - найчесніша людина у всій Франції. Задовольняйтеся тими, кого я вам назвав.

- Тими, кого ви мені назвали? Добре! Але ж ви видаєте мені всіх винних, чи не так?

- Що ваша величність розумієте під цим?

- Я розумію під цим, - відповів король, - що, з'явившись на чолі наших військ у Во, ми опануємо це зміїне гніздо, і ніхто з нього не врятується, ніхто.

- Ваша величність велите вбити цих людей?

- До останнього.

- О, ваша величність!

- Не розумійте мене хибно, пане Фуке, - вимовив зарозуміло король. - Тепер уже не ті часи, коли вбивство було єдиним, останнім доводом королів. Ні, слава богу! У мене є

парламенти, які судять від мого імені, і ешафоти, на яких виконуються мої веління!

Фуке зблід.

- Я візьму на себе сміливість зауважити, ваша величність, що всякий процес, пов'язаний із цією справою, є смертельним ударом для гідності трону. Не можна, щоб найясніше ім'я Анни Австрійської вимовлялося в народі з усмішкою.

- Треба, пане, щоб правосуддя покарало винних.

- Добре, ваша величність. Але королівська кров не може бути пролита на ешафоті.

- Королівська кров! Ви вірите в це? - Король з люттю тупнув ногою. - Це народження близнюків - вигадка! Саме в цьому, в цій вигадці, я бачу основний злочин пана д'Ербле. І змовники мають понести за нього суворіше покарання, ніж за насильство й образу.

- Покарання смертю?

- Так, пане, так!

- Ваша величність, - твердо вимовив суперінтендант і гордо підняв голову, яку досі тримав низько опущеною, - ваша величність веліть, якщо вам буде завгодно, відрубати голову французькому принцу Філіпу, своєму братові. Це стосується вашої величності, і ви попередньо порадьтеся про це з Анною Австрійською, вашою матір'ю. І все, що ваша величність не накажете, буде доречним. Я не хочу більше втручатися в ці справи навіть заради честі вашої корони. Але я повинен просити вас про одну милість, і я прошу вас про неї.

- Говоріть, - сказав король, збентежений останніми словами міністра. - Що вам потрібно?

- Помилування пана д'Ербле і пана дю Валлона.

- Моїх убивць?

- Тільки заколотників, ваша величність.

- О, я розумію, ви просите про помилування друзів.

- Моїх друзів! - вигукнув глибоко ображений Фуке.

- Так, ваших друзів; безпека моєї держави вимагає, однак, зразкового покарання всіх замішаних у цій справі.

- Я не хочу звертати уваги вашої величності на те, що щойно повернув вам свободу і врятував ваше життя.

- Пане!

- Я не хочу звертати вашої уваги і на те, що якби пан д'Ербле захотів стати вбивцею, він міг би просто вбити вашу величність сьогодні вранці в Сенарському лісі, і все було б скінчено.

Король здригнувся.

- Постріл із пістолета в голову, - додав Фуке, - і невпізнанне обличчя Людовика Чотирнадцятого, яке стало невпізнанним, позбавило б навіки пана д'Ербле від відповідальності за скоєні ним злочини.

Король зблід, уявивши собі небезпеку, на яку він наражався.

- Якби пан д'Ербле, - продовжував суперінтендант, - був убивцею, то йому було б нема чого розповідати мені про свій план у надії забезпечити йому успіх. Позбувшись справжнього короля, він міг би не боятися того, що підроблений король буде коли-небудь викритий. Якби узурпатора впізнала навіть Анна Австрійська, він все одно залишився б її сином. Що ж до совісті пана д'Ербле, то для нього узурпатор був би за будь-яких обставин законним королем Франції, сином Людовика Тринадцятого. До того ж це забезпечувало б змовнику безпеку, цілковиту таємницю і безкарність. Усе це дав би йому один-єдиний постріл. Так помилуйте ж його, ваша величність, в ім'я того, що ви врятовані!

Але король не тільки не був зворушений цим правдивим зображенням великодушності Араміса, а, навпаки, відчув себе глибоко приниженим. Його неприборкана гордість не могла змиритися з думкою про те, що хтось тримав у своїх руках, на кінчику свого пальця, нитку королівського життя. Кожне слово Фуке, що здавалося вагомим доказом на користь помилування його нещасних друзів, вливало нову краплю отрути в виразкове серце Людовика XIV. Отже, ніщо не могло умилостивити короля, і він різко кинув Фуке:

- Я, право, не візьму до тями, пане, чому ви просите у мене помилування цих людей. Навіщо просити те, що можна отримати і без прохань?

- Я не розумію вас, ваша величність.

- Але ж це зовсім просто. Де я?

- У Бастилії.

- Так, я у в'язниці. І мене вважають божевільним, чи не так?

- Так, ваша величність.

- І тут знають лише Марчіалі?

- Так, Марчіалі.

- У такому разі залиште все, як воно є. Надайте божевільному гнити в казематі, і панам д'Ербле і дю Валлону не знадобиться моє прощення. Новий король обдарує їх своєю милістю.

- Ви марно ображаєте мене, ваша величність, - сухо відповів Фуке. - Якби я хотів звести на трон нового короля, як

ви говорите, мені не було б потреби вриватися силою в Бастилію, щоб витягти вас звідси. Це не мало б ані найменшого сенсу. У вашої величності розум помутився від гніву. Інакше ви б не ображали без жодного підґрунтя вашого вірнопідданого, який надав вам таку виняткову послугу.

Людовик зрозумів, що зайшов неналежно далеко і що ворота Бастилії ще не відчинилися перед ним, а тим часом шлюзи, якими великодушний Фуке стримує свій гнів, починають уже відчинятися.

- Я сказав це зовсім не для того, щоб завдати вам образи, пане, - промовив король. - Ви звертаєтеся до мене з проханням про помилування, і я відповідаю вам, керуючись моєю совістю, а моя совість підказує, що винні, про яких ми говоримо, не заслуговують ні помилування, ні прощення.

Фуке мовчав.

- Те, що я роблю, - додав король, - настільки ж шляхетне, як те, що зробили ви, тому що я повністю у вашій владі, і, можливо, навіть ще шляхетніше, тому що ви ставите мені умови, від яких може залежати моя свобода і моє життя, і відмовити - значить пожертвувати ними.

- Я і справді не правий, - погодився Фуке, - так, я мав вигляд людини, яка вимагає для себе милість; я в цьому каюся і прошу вибачення, ваша величність.

- Вас пробачено, дорогий пане Фуке, - сказав король з посмішкою, яка остаточно повернула ясність його обличчю, змученому стількома переживаннями.

- Я отримав ваше прощення, - продовжував уперто міністр, - а панове д'Ербле і дю Валлон?

- Ніколи, поки я живий, не отримають його, - відповів невблаганний король. - І зробіть послугу, ніколи більше не заговорюйте зі мною про це.

- Підкоряюся, ваша величність.

- І ви не збережете ворожого почуття до мене?

- О ні, ваша величність, адже я це передбачав і тому вжив певних заходів.

- Що це означає?

- Пан д'Ербле ніби віддав себе в мої руки, пан д'Ербле дав мені щастя врятувати мого короля і мою батьківщину. Я не міг засудити пана д'Ербле на смерть. Я також не міг піддати його найзаконнішому гніву вашої величності, це було б все одно що власноруч убити його.

- Що ж ви зробили?

- Я надав пану д'Ербле найкращих коней з моєї стайні, і вони випередили на чотири години всіх тих, кого ваша величність зможе послати в погоню за ними.

- Нехай так! - пробурмотів Людовик. - Світло все ж досить велике, щоб мої слуги надолужили ті чотири години, які ви подарували пану д'Ербле.

- Даруючи йому ці чотири години, я знав, що дарую йому життя. І він збереже його.

- Як так?

- Після гарної їзди, випереджаючи весь час на чотири години погоню, він досягне мого замку Бель-Іль, який я надав йому як притулок.

- Але ви забуваєте, що подарували Бель-Іль не кому іншому, як мені.

- Не для того, однак, щоб там заарештували моїх гостей.

- Отже, ви його забираєте в мене.

- Для цього - так, ваша величність.

- Мої мушкетери займуть його, ось і все.

- Ні ваші мушкетери, ні навіть уся ваша армія, ваша величносте, - холодно сказав Фуке. - Бель-Іль неприступний.

Король позеленів, і в очах його заблищали блискавки. Фуке зрозумів, що він загинув, але суперінтендант був не з тих, хто відступає, коли їх кличе голос честі. Він витримав вогненний погляд короля. Людовик придушив у собі сказ і після нетривалого мовчання вимовив:

- Ми їдемо у Во?

- Я чекаю на накази вашої величності, - відповів Фуке, відважуючи низький уклін, - але мені здається, що вашій величності необхідно змінити сукню, перш ніж ви з'явитеся перед вашим двором.

- Ми заїдемо в Лувр. Ходімо.

І вони пройшли повз розгубленого Безмо, який побачив ще раз, як виходив з Бастилії Марчіалі. Комендант у жаху вирвав у себе останні залишки волосся.

Щоправда, Фуке дав йому в руки наказ, на якому король написав: «Бачив і схвалюю. Людовик».

Безмо, нездатний більше зв'язати хоча б дві думки, у відповідь на це вдарив щосили кулаком по власній голові.

CCXXX. Лжекороль

У цей самий час король-узурпатор продовжував хоробро виконувати свою роль.

Філіп велів починати ранковий прийом відвідувачів - це був так званий малий прийом. Перед дверима його спальні зібралися вже всі удостоєні великої честі бути присутніми при одяганні короля. Він зважився віддати це розпорядження, незважаючи на відсутність пана д'Ербле, який, всупереч його очікуванням, не повертався, і наші читачі знають, що було причиною цього. Але принц, вважаючи, що його відсутність не може бути тривалою, захотів, як усі честолюбці, випробувати свої сили і щастя, не користуючись нічиїм заступництвом і порадою.

До цього спонукала його й думка про те, що серед відвідувачів, безсумнівно, буде й Анна Австрійська, його мати, якою його принесли в жертву і яка була так винна перед ним. І Філіп, побоюючись, як би не проявити природної за таких обставин слабкості, не хотів, щоб свідком її виявилася та людина, перед якою йому личило, навпаки, виставляти напоказ свою силу.

Відчинилися двері, і в королівську спальню в цілковитому мовчанні увійшли кілька людей. Поки лакеї одягали його, Філіп не приділяв ані найменшої уваги тим, хто знову увійшов. Напередодні він бачив, як поводився на малому прийомі його брат Людовик. Філіп зображував короля, і зображував його так, що ні в кому не викликав ні найменшої підозри.

І лише після закінчення туалету - у мисливському костюмі того ранку - він почав прийом. Його пам'ять, а також нотатки, складені для нього Арамісом, дали йому змогу одразу ж упізнати Анну Австрійську, яку тримав під руку принц, його молодший брат, і принцесу Генрієтту під руку з де Сент-Еньяном.

Побачивши всі ці обличчя, він усміхнувся; впізнавши матір - здригнувся.

Шляхетне і запам'ятовуване обличчя, змучене сумом, ніби переконувало принца не засуджувати велику королеву, яка принесла в жертву державі своє дитя. Він знайшов свою матір прекрасною. Він знав, що Людовик XIV любить її, він обіцяв собі також любити її і поводитися так, щоб не стати для неї жорстокою відплатою, що затьмарює дні її старості.

Він подивився на свого брата з ніжністю, яку неважко зрозуміти. Той нічого в нього не забрав, нічим не отруїв його життя. Будучи ніби бічною гілкою, що не заважає стовбуру невтомно тягнутися вгору, він анітрохи не дбав про прославляння і звеличення свого життя. Філіп обіцяв собі бути

по відношенню до нього добрим братом - адже цьому принцу було достатньо золота, на яке купують задоволення.

Він люб'язно кивнув де Сент-Еньяну, що гнувся в поклонах і реверансах, і, тремтячи, простягнув руку невістці, Генрієтті, краса якої вразила його. Але він побачив у її очах холодок, який йому сподобався, бо полегшував майбутні стосунки з нею.

«Наскільки мені буде зручніше, - думав він, - бути її братом, а не коханим».

Єдина зустріч, якої він у цей момент побоювався, - це зустріч із королевою Марією-Терезією, оскільки його серце і розум, які щойно зазнали таких випробувань, незважаючи на ґрунтовне загартування, могли б не витримати нового потрясіння. На щастя, вона не прийшла.

Анна Австрійська завела дипломатичну розмову про прийом, який Фуке влаштував королівській родині. Вона перемішувала ворожі випади з компліментами королю, питаннями про його здоров'я, ніжними материнськими лестощами і тонкими хитрощами.

- Ну, сину мій, - запитала вона, - чи змінили ви думку про пана Фуке?

- Сент-Еньян, - сказав Філіп, - будьте люб'язні дізнатися, чи здорова королева.

За цими словами, першими, голосно вимовленими Філіпом, легка відмінність у його голосі й голосі Людовика XIV не вислизнула від материнського слуху. Анна Австрійська пильно подивилася на сина.

Де Сент-Еньян вийшов. Філіп продовжував:

- Ваша величність, мені не подобається, коли погано говорять про пана Фуке, ви це знаєте, і ви самі добре відгукувалися про нього.

- Це правильно; але ж я тільки запитала, як тепер ви до нього ставитеся.

- Ваша величносте, - зауважила Генрієтта, - я завжди любила пана Фуке; він хороша людина, і до того ж людина відмінного смаку.

- Суперінтендант, який ніколи не торгується, - додав, своєю чергою, принц, - і незмінно викладає золото, коли не звернешся до нього.

- Кожен із нас думає лише про себе, - зітхнула королева-мати, - і ніхто не зважає на інтереси держави. Пане Фуке, але ж це незаперечно, пан Фуке розоряє країну!

- Хіба і ви, матінко, теж, - сказав трохи тихіше Філіп, - стали захисницею пана Кольбера?

- Що? - запитала здивована королева.

- Право, я знаходжу, що ви говорите, як давня ваша приятелька, пані де Шеврез.

При цьому імені Анна Австрійська стиснула губи і зблідла. Філіп зачепив левицю.

- Чому ви нагадуєте мені про пані де Шеврез і чому ви сьогодні відновлені проти мене?

Філіп продовжував:

- Хіба пані де Шеврез не затіває нескінченних підступів проти якої-небудь зі своїх жертв? Хіба пані де Шеврез нещодавно не відвідала вас, матінко?

- Ви говорите, пане, зі мною таким чином, що мені здається, ніби я чую вашого батька, короля.

- Мій батько не любив пані де Шеврез, і мав рацію. Я теж її не люблю, і якщо вона надумає з'явитися сюди, як бувало, під приводом випрошування грошей, а насправді щоб сіяти ворожнечу й ненависть, то тоді...

- Тоді? - гордовито перепитала Анна Австрійська, ніби сама викликаючи грозу.

- Тоді, - рішуче відповів молодий чоловік, - я вижену з королівства пані де Шеврез і з нею разом усіх наперсників її таємниць і секретів.

Він не розрахував сили, що міститься в цих страшних словах, або, можливо, йому захотілося перевірити їхню дію, як усякому, хто, страждаючи від болю, що ніколи не полишає його, і прагнучи порушити одноманітність страждань, які стали звичними, роздирає свою рану, щоб викликати хоча б гострий біль.

Анна Австрійська ледь не знепритомніла; її широко відкриті, але вже знесилені очі на мить перестали бачити; вона простягнула руки до молодшого сина, який негайно ж обійняв її, не боячись розсердити короля.

- Ваша величність, - прошепотіла вона, - ви жорстокі до своєї матері.

- Чому ж, ваша величність? - відповів Філіп. - Адже я говорю лише про пані де Шеврез, а хіба моя мати віддасть перевагу пані де Шеврез перед спокоєм моєї держави і моєю безпекою? Я стверджую, що пані де Шеврез завітала до Франції, щоб роздобути грошей, і що вона звернулася до пана Фуке, пропонуючи продати йому якусь таємницю.

- Таємницю? - вигукнула Анна Австрійська.

- Що стосується розкрадань, нібито скоєних суперінтендантом, але це брехня, - додав Філіп. - Пан Фуке з обуренням прогнав її геть, віддаючи перевагу повазі короля

перед усякою змовою з інтриганами. Тоді пані де Шеврез продала свою таємницю пану Кольберу, але оскільки вона ненаситна і їй мало тих ста тисяч екю, які вона виманила в цього наказного, вона задумала мітити вище, у пошуках глибших джерел. Чи вірно це, ваша величність?

- Ви обізнані рішуче про все, - сказала швидше стривожено, ніж розгнівано, королева.

- Тому, - продовжував Філіп, - я маю право не любити цю фурію, яка з'являється до мого двору, щоб чорнити одних і розоряти інших. Якщо бог потерпів, щоб були скоєні відомі злочини, і приховав їх у тіні свого милосердя, то я жодним чином не допущу, щоб пані де Шеврез отримала можливість порушити божественні приречення.

Ця остання частина промови Філіпа до того схвилювала королеву Анну, що Філіп пожалів її. Він узяв її руку й ніжно поцілував; вона не відчула, що в цьому поцілунку, незважаючи на серцевий бунт і образу, було прощення восьми років жахливих страждань.

Філіп помовчав; він дав влягтися хвилюванню, породженому тим, що він щойно висловив; за кілька секунд він жваво і навіть весело проговорив:

- Ми сьогодні ще не поїдемо звідси, у мене є план.

Він повернувся до дверей, сподіваючись побачити біля них Араміса, відсутність якого починала його обтяжувати.

Королева-мати висловила бажання повернутися до себе.

- Залишіться, матінко, - попросив Філіп, - я хочу помирити вас із паном Фуке.

- Але я і не ворогую з паном Фуке, я тільки боялася його марнотратства.

- Ми наведемо в усьому цьому належний порядок, і відтепер суперінтендант буде в нас проявляти лише свої хороші якості.

- Кого розшукує ваша величність? - запитала Генріетта, помітивши, що король поглядає на двері. Вона хотіла нишком вколоти його, бо думала, що він чекає на Лавальєр або на лист від неї.

- Сестро моя, - відповів молодий чоловік, який вгадав з вражаючою проникливістю, для якої тільки тепер доля знайшла застосування, таємну думку принцеси, - я чекаю на одну чудову в усіх відношеннях людину, наймайстернішого радника, якого я хочу представити присутнім, доручивши його вашим милостям. Ах, д'Артаньян, входьте.

Д'Артаньян увійшов.

- Що накажете, ваша величність?

- Скажіть, де ваннський єпископ, ваш друг?

- Але, ваша величність...

- Я чекаю його, а він усе не показується. Веліть його розшукати.

Д'Артаньян був вражений; втім, здивування його тривало недовго; зметикувавши, що Араміс за дорученням короля таємно покинув Во, він вирішив, що король хоче зберегти секрет про себе.

- Ваша величність зволите наполягати, щоб відшукали пана д'Ербле? - запитав він.

- Наполягати - ні, навіщо ж, - відповів Філіп, - він мені не так уже й потрібен; але якщо б його все-таки відшукали...

«Я вгадав!» - сказав собі д'Артаньян.

- Цей пан д'Ербле, - зауважила Анна Австрійська, - ваннський єпископ - друг пана Фуке?

- Так, ваша величність, колись він був мушкетером.

Анна Австрійська почервоніла.

- Він один із чотирьох сміливців, які свого часу здійснили стільки чудес.

Королева-мати тут же розкаялася у своєму бажанні вкусити; щоб зберегти останні зуби, вона припинила цю неприємну для неї розмову.

- Яким би не був ваш вибір, сину мій, я впевнена, що він буде чудовим.

Усі схилилися перед королем.

- Ви побачите, - продовжував Філіп, - глибину Рішельє без скупості Мазаріні.

- Першого міністра, ваша величність? - запитав переляканий принц, брат короля.

- Милий брате, я вам розповім про це пізніше; але як дивно, що пана д'Ербле все ще немає.

Він покликав лакея і наказав:

- Нехай попередять пана Фуке, що мені потрібно поговорити з ним. О, у вашій присутності, - не йдіть.

Де Сент-Еньян повернувся з добрими звістками про королеву. Вона залишилася в ліжку тільки заради обережності, тільки заради того, щоб мати сили виконати всі веління короля.

І поки всюди шукали суперінтенданта й Араміса, новий король спокійно продовжував проходити своє випробування, і всі, рішуче всі - члени королівської родини, офіцери, лакеї - бачили перед собою Людовика, і тільки Людовика, з його жестами, голосом і звичками.

Відтепер уже ніщо не могло лякати узурпатора. З якою дивною легкістю провидіння перекинуло найвищу долю в

усьому світі, щоби поставити на її місце найнижчу та найзнедоленішу!

Утім, часом Філіп відчував, як по сяйву його юної слави пробігає зловісна тінь. Араміса все не було.

Розмова між членами королівської родини припинилася якось сама собою. Заклопотаний Філіп забув відпустити брата з принцесою Генріеттою. Вони дивувалися цьому і мало-помалу втрачали терпіння. Анна Австрійська нахилилася до свого сина і сказала йому кілька слів іспанською.

Філіп абсолютно не знав цієї мови. Він зблід перед цією несподіваною і нездоланною трудністю. Але немов геній Араміса осяяв його своєю винахідливістю. Замість того щоб зніяковіти, Філіп піднявся зі свого місця.

- Ну що ж! Чому ви не відповідаєте мені? - здивувалася Анна Австрійська.

- Що за шум? - запитав Філіп і повернувся до тих дверей, що вели до потайних сходів.

Почувся голос, який кричав:

- Сюди, сюди! Ще кілька сходинок, ваша величність.

- Голос пана Фуке! - сказав д'Артаньян, який стояв поблизу вдовиці королеви.

- Пан д'Ербле, мабуть, недалеко, - додав Філіп.

Але він побачив того, кого зовсім не очікував побачити поруч із собою. Очі всіх звернулися до дверей, у яких мав з'явитися Фуке. Але з'явився не він.

Страшний крик пролунав одразу в усіх кутах кімнати, болісний крик короля і всіх свідків цієї сцени.

Ніколи жодній людині, якою б дивовижною і чудовою не була б її доля, з якими б пригодами вона не зіштовхувала її, не доводилося ще бачити видовище на кшталт того, яке в цей момент являла собою королівська спальня. Через напівзакриті віконниці проникало неяскраве розсіяне світло, затримуване до того ж великими оксамитовими портьєрами на важкій атласній підкладці.

Очі свідків цієї сцени мало-помалу звикли до м'якої напівтемряви, і кожен радше здогадувався про присутність усіх інших, аніж чітко бачив їх. Але за таких обставин жодна з подробиць не вислизає від уваги оточуючих, і все, що знов з'являється, здається таким яскравим, ніби його освітлює сонце.

Це і сталося з усіма, коли, відкинувши портьєру потайних дверей, з'явився блідий і насуплений Людовик XIV. За ним показалося суворе і засмучене обличчя Фуке.

Королева-мати, яка тримала Філіпа за руку, побачивши Людовика, скрикнула в такому жаху, ніби перед нею постав привид. У принца, брата короля, голова пішла обертом, і він раз у раз переводив очі з короля, якого бачив прямо перед собою, на короля, поруч з яким стояв. Принцеса зробила крок уперед, перевіряючи себе, чи не бачить вона відображення свого невільника в дзеркалі.

І справді, така омана не була неможливою. Обидва королі, приголомшені й тремтячі (ми відмовляємося описувати жах, що охопив Філіпа), із судомно стиснутими кулаками, міряли один одного злісними поглядами, й очі їхні були як кинджали, що встромлялися в душу один одному. Мовчки, задихаючись, нахилившись уперед, вони, здавалося, готувалися зчепитися в лютій сутичці.

Нечувана схожість двох облич, рухів, стана, аж до схожості в костюмі, тому що волею випадку Людовик XIV одягнув у Луврі костюм з бузкового оксамиту, - ця повна тотожність двох принців, її синів, остаточно перевернула серце Анни Австрійської. Утім, вона ще не вгадала всієї правди. Бувають у житті такі нещастя, які ніхто не хоче прийняти за дійсність. Краще повірити в дива, у надприродне, у те, чого ніколи не буває.

Людовик не передбачав перешкоди цього роду. Він думав, що варто йому увійти, і його відразу впізнають. Відчуваючи себе живим сонцем, він не міг допустити й думки про те, що хтось може бути схожий на нього. Він не міг уявити собі, що може існувати такий смолоскип, якого не затьмарило б світлоносне і всепереможне сяйво, яке виходило б від нього. Тому, побачивши Філіпа, він жахнувся, мабуть, більше за всіх інших, і мовчання, яке він наполегливо зберігав, і його нерухомість були не більше ніж провісники лютого спалаху гніву.

Але Фуке! Хто міг би зобразити почуття, що охопили його, заціпеніння, яке опанувало його, побачивши живий портрет його володаря. Фуке подумав, що Араміс мав, без сумніву, рацію: прибулець - король такої самої чистої крові, як і інший, законний король, і треба було бути божевільним ентузіастом, негідним займатися політикою, щоб відмовитися від участі в державному перевороті, який з такою разючою вправністю здійснив генерал єзуїтського ордену.

І до того ж, думав Фуке, крові Людовика XIII і Анни Австрійської він приніс у жертву кров того ж Людовика XIII і тієї ж Анни Австрійської, честолюбству егоїстичному - честолюбство благородне, праву зберегти те, що маєш, - право

мати. При першому ж погляді на претендента Фуке осягнув всю глибину допущеної ним помилки.

Усе, що відбувалося в душі суперінтенданта, залишилося, зрозуміло, прихованим від інших. Минуло п'ять хвилин - п'ять століть, і за цей час два королі та члени королівської родини ледь встигли трохи оговтатися від пережитих потрясінь.

Д'Артаньян, притулившись до стіни прямо проти Фуке, пильно дивився перед собою і не міг розібратися в тому, що відбувається. Він і зараз не міг би сказати, що саме породило в ньому його підозри і сумніви останнього часу, але він виразно бачив, що вони були цілком обґрунтованими і що ця зустріч двох Людовіків XIV повинна пояснити все те в поведінці Араміса, що навіювало йому підозри.

Ці думки, однак, усе ще були покриті густою пеленою нескінченних загадок. Усі дійові особи сцени, що відбувалася тут, були, здавалося, під владою якихось дрімотних чар, які ще не залишили свідомість, що прокидається.

Раптом Людовик, більш рвучкий, більш владний, кинувся до віконниць і квапливо, розриваючи портьєри, відчинив їх на всю ширину. Хвилі яскравого світла залили королівську спальню і змусили Філіпа відійти в тінь, до алькова. Людовик XIV скористався цим рухом свого нещасного брата і, звертаючись до Анни Австрійської, вимовив:

- Матінко, невже ви не наважуєтеся впізнати вашого сина лише тому, що ніхто в цій кімнаті не впізнає свого короля?

Анна Австрійська здригнулася всім тілом і, піднявши до неба руки, застигла в цьому молитовному жесті, не в силах вимовити жодного слова.

- Матінко, - тихо промовив Філіп, - невже ви не впізнаєте вашого сина?

Цього разу відсахнувся Людовик XIV.

Що стосується Анни Австрійської, то, вражена в саме серце каяттям, вона втратила рівновагу, захиталася, і, оскільки ніхто не прийшов їй на допомогу - настільки всіх охопило заціпеніння, - зі слабким стогоном впала в крісло, що стояло за нею.

Людовик не міг довше виносити це видовище і цю ганьбу. Він кинувся до д'Артаньяна, який, хоча й стояв, притулившись до одвірка дверей, теж почав похитуватися, тому що і в нього запаморочилося від усього, що відбувається, в голові.

- До мене, мушкетер! - крикнув король. - Подивіться нам обом в обличчя, і ви побачите, хто з нас блідіший.

Цей крик немов розбудив д'Артаньяна, і в ньому прокинулася покірність. Струснувши головою і тепер уже не

вагаючись, він попрямував прямо до Філіпа і, поклавши на його плече руку, сказав:

- Пане, вас заарештовано.

Філіп не підняв очей до неба, не зрушив з місця, до якого ніби приріс; він тільки дивився, не відриваючись, на короля, свого брата. У гордому мовчанні дорікав він йому в усіх своїх минулих нещастях, у всіх майбутніх тортурах. Король відчув, що він безсилий проти цієї мови душі; він опустив очі й швидко вийшов із кімнати, тягнучи із собою невістку й молодшого брата й залишивши матір, розпростерту за три кроки від того з її синів, якого вона вдруге дала приговорити до смерті. Філіп підійшов до Анни Австрійської і сказав їй ніжним, благородно схвильованим голосом:

- Якби я не був вашим люблячим сином, я б прокляв вас, матінко, за всі нещастя, що ви заподіяли мені.

Д'Артаньян відчув тремтіння в усьому тілі. Він шанобливо вклонився юному принцу і, не піднімаючи голови, вимовив:

- Вибачте мені, монсеньйоре, але я солдат і присягав на вірність тому, хто щойно пішов звідси.

- Дякую вам, пане д'Артаньян. Але що з паном д'Ербле?

- Пан д'Ербле в безпеці, монсеньйоре, - пролунав голос у глибині кімнати, - і поки я живий і вільний, жодна волосина не впаде з його голови.

- Пане Фуке! - промовив, сумно посміхаючись, Філіп.

- Вибачте мене, монсеньйоре, - звернувся до нього Фуке, стаючи перед ним на коліно, - але той, хто щойно вийшов, був моїм гостем.

- Ось це друзі, це серця, - прошепотів зітхнувши, Філіп. - Вони спонукають мене любити цей світ. Ступайте, пане д'Артаньян, ведіть мене, куди наказує вам обов'язок.

Але в мить, коли капітан мушкетерів збирався вже переступити поріг кімнати, Кольбер вручив йому наказ короля і негайно ж пішов. Д'Артаньян прочитав наказ і в сказі зім'яв його.

- Що там написано? - запитав принц.

- Читайте, монсеньйоре, - подав йому папір капітан мушкетерів.

Філіп прочитав кілька рядків, наспіх написаних рукою Людовіка:

«Наказ пану д'Артаньяну відвезти в'язня на острів Сент-Маргеріт. Закрити йому обличчя залізною маскою. Під страхом смерті заборонити в'язню знімати її».

- Це справедливо, - промовив Філіп зі смиренням. - Я готовий.

- Араміс мав рацію, - шепнув Фуке мушкетерові, - це такий самий справжній король, як і той.

- Цей кращий, - відповів д'Артаньян, - тільки йому не вистачає вас і мене.

CCXXXI. Портос вважає, що скаче за герцогським титулом

Араміс і Портос, використовуючи наданий їм Фуке час, мчали з такою швидкістю, що ними могла б пишатися французька кавалерія. Портос не дуже-то розумів, чого заради його змушують розвивати таку швидкість, але оскільки він бачив, що Араміс люто шпорить коня, то і він шалено шпорив свого.

Таким чином, між ними і Во незабаром виявилося дванадцять льє. Тут їм довелося змінити коней і подбати про підстави. Під час цього нетривалого перепочинку Портос зважився делікатно розпитати Араміса.

- Тсс! - відповів йому Араміс. - Знайте тільки одне: наша фортуна залежить від нашої швидкості.

І Портос кинувся вперед, наче б він усе ще був мушкетером 1626 року без гроша за душею. Це магічне слово «фортуна» для людського слуху завжди що-небудь та означає. Воно означає «достаток» для тих, у кого немає нічого, воно означає «надлишок» для тих, у кого є достаток.

- Мене зроблять герцогом, - вголос вимовив Портос, хоча й говорив сам із собою.

- Можливо, - відповів, гірко посміхаючись, Араміс, який розчув слова Портоса, бо той у цей момент обганяв його.

Голова Араміса палала: напруга тіла все ще не перемогла в ньому душевної напруги. Усе, що може породити нестримний гнів, гострий зубний біль, що не вщухає ні на мить, усі, які тільки можливі, прокльони й погрози, усе це гарчало, корчилося, волало в думках поваленого прелата.

На його обличчі чітко проступали сліди цієї жорстокої боротьби. Тут, на великій дорозі, ніким не обмежений, він міг принаймні віддатися своїм почуттям, і він не позбавляв себе задоволення сипати прокльони за кожним промахом свого коня і кожною вибоїною на дорозі. Блідий, то обливаючись гарячим потом, то пронизуваний крижаним ознобом, він нещадно шмагав свого коня і бив його шпорами до крові.

Портос, бачачи це, жалісливо зітхав, хоча чутливість і не була головним із його недоліків.

Так скакали вони протягом довгих восьми годин, поки не прибули в Орлеан.

Була четверта година пополудні. Зваживши ще раз свої дорожні враження, Араміс дійшов висновку, що поки що погоні можна не побоюватися.

Справді, адже було б абсолютно неймовірним, щоб загін, здатний впоратися з ним і Портосом, мав у своєму розпорядженні стільки підстав, скільки необхідно для подолання сорока льє за вісім годин. Таким чином, навіть допускаючи можливість погоні, втікачі принаймні на п'ять годин випереджали переслідувачів.

Араміс подумав, що дозволити собі перепочити не було б, мабуть, таким уже нерозважливим рішенням, але що продовжувати шлях усе ж таки краще. Ще двадцять із невеликим льє такої скачки, і тоді вже ніхто, навіть сам д'Артаньян, не зможе наздогнати ворогів короля.

Отже, Араміс, на прикрість Портоса, знову сів у сідло. Так продовжували вони скакати до сьомої години вечора. Залишався лише один перегін до Блуа.

Але тут непередбачена перешкода стривожила Араміса. На пошті не було коней.

Прелат поставив собі запитання, які пекельні підступи його смертельних ворогів забрали в нього засіб вирушити далі, в нього, який ніколи не вважав випадковість дланью всемогутнього бога, в нього, який завжди знаходив причину для наслідків; він схильний був радше вважати, що відмову дати коней у цей час, у цих місцях, спричинило розпорядження, отримане згори, яке він отримав, і яке він віддав, аби зупинити, зупинити втечу того, хто підносить на престол і позбавляє престолу королів Франції.

Але коли він збирався вже розлютитися, щоб домогтися коней або хоча б пояснення, чому їх немає, йому спала на думку щаслива думка.

- Я не поїду в Блуа, - сказав він, - і мені не потрібно підстави до наступної станції. Дайте мені двох коней, щоб я міг відвідати одного дворянина, мого старого друга. Його маєток зовсім поруч із вами.

- А дозвольте дізнатися, як звати цього дворянина? - запитав господар поштового двору.

- Граф де Ла Фер.

- О, - вимовив господар, шанобливо знімаючи капелюх, - це найдостойніший дворянин! Але, яким би великим не було моє бажання догодити йому, я не в силах дати вам двох коней. Усіх моїх коней найняв герцог де Бофор.

- Ах! - вигукнув обманутий і цією надією Араміс.

- Втім, якщо ви побажаєте скористатися моїм візком, я велю закласти в нього старого сліпого коня, і він доставить вас до графа.

- Я заплачу луїдор, - пообіцяв Араміс.

- Ні, пане, досить і екю; саме стільки платить мені пан Грімо, управитель графа, коли бере в мене візок, і я не хочу, щоб граф міг дорікнути мені, що я змусив його друга заплатити надто дорого.

- Як вам завгодно і, особливо, як буде завгодно графу, якого я жодним чином не хотів би сердити. Отримуйте належний вам екю, але ж ніхто не забороняє мені додати ще луїдор за вашу вдалу думку.

- Зрозуміло, - відповів зраділий господар.

І він сам запряг свого старого коня в скрипучу двоколку.

Цікаву фігуру представляв собою під час цієї розмови Портос. Він уявив, ніби розгадав таємницю, і йому не терпілося якнайшвидше вирушити в дорогу; по-перше, тому, що побачення з Атосом було йому надзвичайно приємним, і, по-друге, тому, що він розраховував знайти в нього і славне ліжко, і не менш славну вечерю.

Коли всі приготування було закінчено, господар покликав одного зі своїх працівників і велів йому відвезти мандрівників у Ла-Фер. Портос з Арамісом сіли у візок, і Портос шепнув на вухо своєму супутнику:

- Я розумію, тепер я все розумію.

- Ось як! Але що ж ви зрозуміли, друже мій?

- Ми веземо Атосу якусь важливу пропозицію його величності короля.

Араміс відповів щось нечленороздільне.

- Не говоріть мені нічого більше, - продовжував простодушний Портос, намагаючись урівноважити візок, щоб уникнути зайвого трясіння, - не говоріть, я і так вгадаю.

- Чудово, друже мій, чудово! Вгадуйте, вгадуйте!

Вони приїхали до Атоса о дев'ятій годині вечора. На небі яскраво сяяв місяць. Це чарівне місячне світло приводило Портоса в надзвичайне захоплення, але майже такою самою мірою було не до душі Арамісу. Якимось кинутим побіжно зауваженням він висловив своє невдоволення з цього приводу.

- Так, так, я розумію вас. Адже ваше доручення - таємне.

Це були останні слова, вимовлені Портосом. Візник перебив його повідомленням:

- Ось ми і приїхали, панове.

Портос і його супутник вилізли з візка біля дверей замку.

Тут нам доведеться знову зустрітися з Атосом і Бражелоном, які зникли з Парижа після того, як відкрилася невірність мадемуазель Лавальєр.

Якщо є слово істини, то воно говорить наступне: великі печалі містять у собі зерно розради.

Болісна рана, від якої страждав Рауль, зблизила батька з сином, і одному богові відомо, наскільки лагідними й ніжними були розради, що виливалися з красномовних вуст і з благородного серця Атоса. Рана не зарубцьовувалася, і Атос у тісному спілкуванні з сином, відкриваючи завісу над своїм минулим і зіставляючи своє життя з життям Рауля, змусив його зрозуміти, що страждання від першої невірності неминуче в людському житті, і хто коли-небудь кохав, тому воно добре знайоме.

Часто Рауль, слухаючи батька, не чув його. Адже ніщо не може замінити закоханому серцю спогадів і думок про того, кого воно кохає. І коли це траплялося, Рауль відповідав батькові:

- Усе, про що ви, батьку, говорите, - справжня правда, я знаю, що ніхто так не страждав, як ви, але ви - людина надто великого розуму, і вам довелося винести надто багато, і ви маєте зрозуміти і пробачити слабкість тому, хто страждає вперше. Я плачу стражданню цю неминучу данину. Але це ніколи більше не повториться. Дозвольте ж мені віддатися скорботи до повного самозабуття, до того, щоб, занурившись у неї, втратити навіть розум.

- Раулю, Раулю! - докірливо говорив Атос.

- Ніколи не звикну я до думки, що Луїза - найчистіша, найдоброчесніша з усіх жінок, які тільки існують у світі, - могла так підступно обдурити того, хто був такий чесний із нею і хто її так любив! Ніколи я не змирюся з думкою, що вона, скинувши з себе личину ніжності і чесноти, виявилася на ділі брехливою і розпусною. Луїза - занепала! Луїза - розпусниця! Ах, графе, для мене це набагато страшніше, набагато жахливіше, ніж нещасний Рауль, ніж Рауль покинутий!

У цих випадках Атос вдавався до героїчних засобів. Він захищав Луїзу, виправдовуючи її вчинок любов'ю. Жінка, яка поступилася королю лише тому, що він не хто інший, як король, - тільки така жінка заслуговує на те, щоб її називали розпусною. Але Луїза кохає Людовика; обидва вони ще зовсім діти і забули: він - про своє становище, вона - про свої клятви. Якщо людина кохає, їй прощається рішуче все.

- Пам'ятайте про це, Раулю. А вони щиро люблять одне одного.

І після такого удару кинджалом по зяючій рані улюбленого сина Атос тяжко зітхав, а Рауль... Рауль тікав у гущавину лісу або ховався в себе в кімнаті, звідки виходив за годину білий як полотно, але спокійний.

Так минали дні, що послідували за тією бурхливою сценою, під час якої Атос так сильно зачепив неприборкану гордість Людовика. Розмовляючи з Раулем, Атос жодного разу не згадав про неї; він не розповів Раулю і подробиць свого повного гідності прощання з королем, хоча, можливо, його розповідь і потішила б юнака, показавши йому в приниженні його ворога і суперника. Атос не хотів, щоб ображений закоханий забув про повагу, яку треба віддавати королю.

І коли Бражелон, палкий, озлоблений, похмурий, говорив із презирством про цінність королівського слова і про безглузду віру, з якою деякі божевільні ставляться до обіцянок, кинутих з висоти трону; коли він, перемахуючи через цілі два століття зі швидкістю птаха, який проноситься над протокою, щоб з однієї частини світу потрапити в іншу, пророкував, що настане час, і королі здаватимуться нікчемнішими, ніж звичайні люди, Атос відповідав йому спокійно і переконливо:

- Ви маєте рацію, Раулю, і те, про що ви говорите, неодмінно станеться: королі втратять свій ореол, як зірки втрачають свій блиск, коли спливає їхній час. Але коли прийде цей час, нас уже давно не буде. І пам'ятайте гарненько про те, про що я зараз скажу: у нашому світі всім - чоловікам, жінкам і королям - належить жити сьогоденням; що ж стосується майбутнього, то в майбутньому ми маємо жити лише для бога.

Ось про що розмовляли, як завжди, Атос і Рауль, міряючи кроками довгу липову алею в парку, що прилягає до замку, коли задзвенів дзвіночок, яким зазвичай сповіщали про обід або прибуття гостя. Машинально, не звертаючи уваги на дзенькіт дзвіночка, вони повернули до будинку і, дійшовши до кінця алеї, зіткнулися з Портосом і Арамісом.

CCXXXII. Останнє прощання

Рауль скрикнув від радості й ніжно притиснув Портоса до грудей. Араміс і Атос поцілувалися по-старечому. Відразу ж після цих обіймів Араміс заявив:

- Ми до вас ненадовго, друже мій.

- А! - вимовив граф.

- Тільки щоб встигнути розповісти вам про моє щастя, - додав Портос.

- А! - вимовив Рауль.

Атос мовчки глянув на прелата, похмурий вигляд якого явно не гармоніював із райдужним настроєм Портоса.

- Яка ж у вас радість? - запитав, усміхаючись, Рауль.

- Король дарує мені герцогський титул, - таємниче прошепотів Портос, нахилившись до вуха Рауля. Але шепіт Портоса був більше схожий на рев звіра.

Атос почув ці слова, і в нього вирвався вигук. Араміс здригнувся.

Прелат узяв Атоса під руку і, попросивши дозволу в Портоса поговорити кілька хвилин наодинці з графом, сказав:

- Дорогий Атосе, я у великій печалі.

- У смутку? Ах, дорогий друже!

- Ось у двох словах: я влаштував змову проти короля, ця змова не вдалася, і зараз за мною, безсумнівно, женуться по п'ятах.

- За вами женуться? Змова? Що ви говорите, друже мій?

- Сумну істину. Я загинув.

- Але Портос... цей герцогський титул... що це означає?

- Це і мучить мене найбільше за все інше, це і є моя найглибша рана. Вірячи в безумовний успіх моєї змови, я втягнув у неї і бідолаху Портоса. Він увійшов у неї весь цілком, - вам, утім, і без мене відомо, як робить Портос подібні речі, - віддаючи йому всі свої сили і рішуче нічого не знаючи про суть справи, і тепер він винен так само, як і я, і загине так само, як загину я.

- Боже мій!

І Атос повернувся до Портоса, який відповів йому ласкавою посмішкою.

- Але я маю викласти все по порядку. Вислухайте мене, - попросив Араміс.

І він розповів відому нам історію. Поки Араміс говорив, Атос кілька разів відчував, що в нього на лобі виступає піт.

- Це було великим задумом, - сказав він, - але й великою помилкою.

- За яку я жорстоко покараний, Атосе.

- Тому я і не висловлюю повністю своїх думок.

- Висловіть їх, прошу вас.

- Це злочин.

- Жахливе, я це знаю. Образа величності.

- Портос, бідний Портос!

- Але що мені було робити? Успіх, як я вже говорив, був забезпечений.

- Фуке - порядна людина.

- А я, я дурень, що так невірно судив про нього, - вигукнув Араміс. - О, мудрість людська! Ти - велетенський млин, що перемелює весь світ, і раптом одного чудового дня цей млин зупиняється, бо піщинка, яка невідомо звідки взялася, потрапляє до його коліс.

- Скажіть - найтвердіший алмаз, Араміс. Але нещастя сталося. Що ж ви плануєте робити?

- Я відвезу Портоса із собою. Король ніколи не повірить, що цей добрий чоловік діяв несвідомо; він ніколи не повірить, що, діючи так, як він діяв, Портос перебував у цілковитій упевненості, ніби служить своєму королю. Залишайся він тут, йому довелося б заплатити за мою помилку своєю головою. Допустити цього я не можу.

- Куди ж ви везете його?

- Спершу на Бель-Іль. Це найнадійніший притулок. А далі... Далі в мене буде море, буде корабель, щоб переправитися в Англію, де я маю великі зв'язки...

- Ви? В Англію?

- Так. Або в Іспанію, де зв'язків у мене ще більше.

- Але, відвозячи Портоса, ви його розоряєте, тому що король, безсумнівно, конфіскує його майно.

- Про все я подумав заздалегідь. Опинившись в Іспанії, я знайду спосіб помиритися з Людовіком Чотирнадцятим і повернути Портосу монарше благовоління.

- Ви користуєтеся, Араміс, як я можу зробити висновок, дуже великим впливом, - скромно зауважив Атос.

- Так, великим... і я готовий служити інтересам моїх друзів.

Атос з Арамісом обмінялися щирим рукостисканням.

- Дякую вам, - сказав Атос.

- І раз ми заговорили про це... Адже і ви, Атос, маєте підставу бути незадоволеним нинішнім королем. І у вас, а особливо у Рауля, достатньо скарг на короля. Так наслідуйте наш із Портосом приклад. Приїжджайте до нас на Бель-Іль. А там подивимося... Присягаюся честю, що не пізніше ніж за місяць між Францією та Іспанією спалахне війна, і причиною її буде цей нещасний син Людовика Тринадцятого, який водночас і іспанський інфант, і з яким Франція чинить до останньої міри нелюдяно. А оскільки Людовик Чотирнадцятий не захоче війни, що виникла через цю причину, я гарантую вам, що він погодиться на мирову, унаслідок якої Портос і я станемо іспанськими грандами, а ви - герцогом Франції, оскільки ви й тепер уже гранд Іспанського королівства. Чи бажаєте ви всього цього?

- Ні; нехай краще король буде винен переді мною, ніж я перед ним. Мій рід споконвіку вважав себе вправі претендувати на перевагу над королівським родом, і це становило предмет його гордості. Якщо я дослухаюся до ваших порад, я поставлю себе в становище людини, зобов'язаної Людовіку. Я придбаю земні блага, але втрачу свідомість своєї правоти перед ним.

- У такому разі, Атосе, я хотів би від вас двох речей: виправдання моєї поведінки...

- Так, я виправдовую його, якщо ви й справді ставили собі за мету помститися гнобителю за слабкого і пригнобленого.

- Цього мені більш ніж достатньо, - сказав Араміс; темрява ночі приховала фарбу, що виступила в нього на обличчі. - І ще: дайте мені двох коней, і краще, щоб дістатися до наступної станції; на найближчій до вас мені відмовили в них під приводом, що всі коні найняті проїжджаючим вашими краями герцогом де Бофором.

- Ви отримаєте коней, Араміс; прошу вас подбати про Портоса.

- О, щодо цього будьте спокійні. Ще одне слово: чи вважаєте ви, що, приховуючи від нього істину, я чиню правильно і як личить порядній людині?

- Раз нещастя вже сталося, так; адже король все одно не пробачив би йому. Крім того, у вас є підтримка в особі Фуке, який ніколи не покине вас, бо і він, хоч би яким героїчним не був його вчинок, сильно скомпрометований цією справою.

- Ви маєте рацію. І оскільки сісти на корабель і виїхати з Франції було б рівносильно визнанню, що я боюся за себе і вважаю себе винним, я вирішив залишитися на французькій землі. Але Бель-Іль буде для мене такою землею, якою я забажаю: англійською, іспанською або папською - все залежить лише від того, який прапор я там підніму.

- Як це так?

- Я встиг зміцнити Бель-Іль, і нікому його не зайняти, поки я захищаю його. І потім, ви помітили, існує ще Фуке. На Бель-Іль не нападуть доти, доки не буде наказу, скріпленого його підписом.

- Це вірно, але все ж будьте розсудливі. Король хитрий, і в його руках сила.

Араміс усміхнувся.

- Прошу вас подбати про Портоса, - продовжував з якоюсь холодною наполегливістю Атос.

- Усе, що станеться зі мною, графе, - тим самим тоном відповідав Араміс, - станеться і з нашим братом Портосом.

Атос потиснув Арамісу руку і, підійшовши до Портоса, з жаром поцілував його.

- Але ж я народився щасливцем, чи не так? - прошепотів Портос, кутаючись у плащ.

- Поїдемо, друже мій, - поквапив його Араміс.

Рауль пішов уперед розпорядитися щодо коней.

Ще за кілька хвилин друзі попрощалися. Араміс і Портос попрямували до коней. Атос, дивлячись на друзів, готових вирушити в невідомий шлях, відчув, що очі його заволікає якась пелена і на серце його лягла нестерпна тяжкість.

«Як дивно, - подумав він, - звідки в мене таке нестримне бажання ще раз обійняти Портоса?!»

У цей момент Портос обернувся. Зловивши на собі погляд Атоса, він кинувся до нього, широко розкривши обійми. І вони обійнялися так само палко, як обіймалися колись у молодості, коли їхні серця були палкими і життя було сповнене щастя.

Портос сів у сідло. Підійшов до Атоса й Араміса, і вони теж міцно обійнялися наостанок.

Атос бачив, як білі плащі вершників, що миготіли на великій дорозі, з кожною миттю ставали все менш і менш чіткими. Схожі на двох привидів, вершники здіймалися, здавалося, дедалі вище й вище, і дедалі зростали й зростали, аж поки врешті-решт не зникли, але не в тумані, а там, де дорога пішла під ухил. Здавалося, ніби в стрімкій скачці вони злетіли вгору і розчинилися в повітрі, немов пара.

Атос із важким серцем попрямував до будинку.

- Раулю, - сказав він, звертаючись до сина, - щось підказує мені, що я бачив їх востаннє.

- Мене анітрохи не дивує, що вам спала на думку така думка; мить тому те ж саме подумав і я, і мені теж здається, що я ніколи вже не побачу пана дю Валлона і пана д'Ербле.

- О, ви говорите про це як людина, яку пригнічує зовсім інше: зараз все, рішуче все постає перед вами в чорному світлі; але ви молоді, і якщо вам і справді не випаде більше побачити цих старих друзів, то це трапиться лише тому, що їх не буде в тому світі, у якому вам доведеться жити ще довгі роки. Тоді як я...

Рауль трохи похитав головою і з ніжністю притулився до плеча батька. Ні той, ні інший не знайшли більше жодного слова, тому що серця їхні були переповнені до країв.

Раптово тупіт численних коней і голоси на дорозі в Блуа привернули їхню увагу. Вони побачили верхових, які весело потрясали смолоскипами, світло яких миготіло між деревами, і

час від часу притримували коней, щоб не відриватися від вершників, які слідували за ними.

Ці вогні, шум, пил стовпом від дюжини коней у багатих чепраках і ошатній збруї - все це становило дивний контраст із глухим і похмурим зникненням двох розпливчастих у повітрі привидів - Портоса й Араміса.

Атос повернувся до себе. Але не встиг він ще дійти до квітника, як ворота замку загорілися, здавалося, полум'ям. Смолоскипи застигли на місці і ніби запалили дорогу. Пролунав крик: "«Герцог де Бофор!»

Атос кинувся до дверей свого будинку.

Герцог уже зійшов з коня і озирався навколо.

- Я тут, монсеньйоре, - сказав Атос.

- А, добрий вечір, дорогий графе, - вимовив герцог із тією сердечністю, яка підкуповувала серця всіх, хто зустрічався з ним. - Чи не занадто пізно навіть для друга?

- Заходьте, ваша світлосте, заходьте.

Спираючись на руку Атоса, герцог де Бофор пройшов у будинок. За ними туди ж пішов і Рауль, який скромно крокував позаду разом з офіцерами герцога, серед яких у нього були друзі.

CCXXXIII. Герцог де Бофор

Герцог обернувся в ту саму мить, коли Рауль, бажаючи залишити його з Атосом наодинці, зачиняв двері і збирався перейти разом з офіцерами до сусідньої зали.

- Це той юнак, якого так розхвалював принц? - запитав де Бофор.

- Так, це він.

- По-моєму, він справжній солдат! Він тут не зайвий, нехай залишиться з нами.

- Залишайтеся, Раулю, раз монсеньйор дозволяє, - повернувся до сина Атос.

- Який він гарний і ставний! - продовжував герцог. - А ви мені дасте його, якщо я попрошу вас про це, пане?

- Що ви хочете сказати, монсеньйоре?

- Адже я заїхав попрощатися з вами. Хіба вам не відомо, ким я незабаром стану?

- Ймовірно, тим, ким ви були завжди, монсеньйоре, тобто хоробрим принцом і відмінним дворянином.

- Я стаю африканським принцом і бедуїнським дворянином. Король посилає мене підкорювати арабів.

- Що ви, монсеньйоре!

- Це дивно, чи не так? Я, чистокровний парижанин, я, король передмість (мене ж прозвали ринковим королем), я переходжу з площі Мобер до підніжжя мінаретів Джіджеллі*; з фрондера я перетворююся на шукача пригод.

- О, монсеньйоре, якби не ви самі говорили про це...

- Ви б не повірили, хіба не так? Все ж таки вам доведеться повірити і давайте попрощаємося. Ось що значить знайти знову королівську милість.

- Милість?

- Так. Ви посміхаєтеся. Ах, дорогий графе, чи знаєте ви, чому я прийняв таке призначення?

- Тому що слава для вашої світлості понад усе.

- Яка там слава - вирушати за море, щоб стріляти з мушкета по дикунах! Ні, там не знайду я слави, і найімовірніше, що мене чекає там щось інше... Але я незмінно хотів і продовжую хотіти, щоб життя моє, чуєте, графе, щоб життя моє заблищало ще й цією гранню, після того як п'ятдесят довгих років воно випромінювало найхимерніший блиск. Адже поміркуйте-но самі, хіба не дивно народитися сином короля, воювати з королями, вважати себе одним із наймогутніших людей свого століття, ніколи не втрачати власної гідності, бути схожим на Генріха Четвертого, бути великим адміралом Французького королівства - і поїхати по смерть до Джіджеллі, до всіх цих турків, маврів і сарацинів?

- Монсеньйоре, ви так наполегливо наполягаєте на цьому, - сказав збентежений словами Бофора Атос. - З чого це ви вирішили, що настільки блискуча доля обірветься в цьому жалюгідному кутку?

- Невже ви думаєте, справедлива і довірлива людино, що, якщо мене відправляють до Африки під таким сміховинним приводом, я не намагатимуся вийти з цього смішного становища з честю? І не змушу говорити про себе? А щоб змусити говорити про себе, коли є принц, є Тюренн* і ще кілька моїх сучасників, чи можу я, адмірал Франції, син Генріха Четвертого і король Парижа, зробити що-небудь інше, крім того, щоб підставити своє чоло під кулю? Чорт візьми! Запевняю вас: про це, будьте спокійні, безсумнівно, заговорять. Мене вб'ють на зло і всупереч усьому на світі. Якщо не там, то де-небудь в іншому місці.

- Монсеньйоре, що за надмірне перебільшення! А у вашому житті надмірною була тільки хоробрість!

- Чорт забирай, дорогий друже, це не хоробрість, справжня хоробрість - це їхати за море назустріч цинзі,

дизентерії, сарані та отруєним стрілам, як мій предок Людовик Святий. До речі, чи відомо вам, що ці ледарі користуються отруєними стрілами і зараз? І потім, я про це думаю вже дуже давно. А ви знаєте, якщо я хочу чогось, то хочу дуже сильно.

- Ви побажали покинути Венсен, монсеньйоре?

- Так, і ви мені допомогли в цьому, друже мій; до речі, я обертаюся на всі боки і не бачу мого старого приятеля Вогрімо. Як він і що він?

- Вогримо і донині - шанобливий слуга вашої світлості, - усміхнувся Атос.

- У мене з собою для нього сто пістолів, які я привіз як спадок. Мій заповіт зроблено.

- Ах, монсеньйоре, монсеньйоре!

- І ви розумієте, що якби побачили ім'я Грімо в моєму заповіті...

Герцог розреготався. Потім, звернувшись до Рауля, який від початку цієї бесіди занурився в роздуми, він вимовив:

- Молодий чоловіче, я знаю, що тут є вино, іменоване, якщо не помиляюся, «Вувре»...

Рауль квапливо вийшов, щоб розпорядитися щодо частування герцога. Бофор узяв Атоса за руку й запитав:

- Що ви хочете з ним робити?

- Поки що нічого, монсеньйоре.

- Ах так, я знаю; з часу пристрасті короля до... Лавальєр...

- Так, монсеньйоре.

- Значить, усе це правда?.. Я, здається, знав її колись, цю маленьку спокусницю Лавальєр. Утім, вона, скільки пам'ятається, не така вже й гарна.

- Ви маєте рацію, монсеньйоре, - погодився Атос.

- Чи знаєте, кого вона мені чимось нагадує?

- Вона нагадує кого-небудь вашій світлості?

- Вона схожа на одну дуже приємну юну дівчину, мати якої жила біля ринку.

- А-а! - кивнув Атос.

- Хороші часи! - додав Бофор. - Так, Лавальєр нагадує мені цю милу дівчину.

- У якої був син, чи не так?

- Здається, так, - відповів герцог з тією наївною безтурботністю і чудовою забудькуватістю, інтонації яких передати неможливо. - А ось бідолаха Рауль, він, безперечно, ваш син, чи не так?

- Так, монсеньйоре, він, безперечно, мій син.

- Бідний хлопчик ображений королем і дуже страждає.

- Він робить щось більше, монсеньйоре, він стримує пориви своєї душі.

- І ви дозволите йому тут закосніти? Це недобре. Послухайте, дайте-но його мені.

- Я хочу його зберегти при собі, монсеньйоре. У мене тільки він один на всьому світі, і поки він захоче залишатися зі мною...

- Добре, добре, - сказав герцог, - і все ж я швидко привів би його до тями. Запевняю вас, він з того тіста, з якого робляться маршали Франції.

- Можливо, монсеньйоре, але ж маршалів Франції призначає король; Рауль же нічого не прийме від короля.

Бесіда перервалася, оскільки в кімнату повернувся Рауль. За ним ішов Грімо, руки якого, ще тверді й упевнені, тримали тацю зі склянками і пляшкою вина, настільки улюбленого герцогом.

Побачивши того, кому він здавна протегував, герцог вигукнув:

- Грімо! Здрастуй, Гримо! Як поживаєш?

Слуга відважив низький уклін, зрадівши не менше за свого знатного співрозмовника.

- Ось і зустрілися два старовинних приятеля! - усміхнувся герцог, енергійно тріпаючи по плечу Грімо.

Грімо вклонився ще нижче і з іще більш радісним виразом на обличчі, ніж кланявся першого разу.

- Що я бачу, графе? Чому лише один кубок?

- Я можу пити з вашою світлістю тільки в тому разі, якщо ваша світлість запрошує мене, - зі шляхетною скромністю вимовив граф де Ла Фер.

- Чорт забирай! Наказавши принести один цей кубок, ви мали рацію: ми будемо пити з нього як брати по зброї. Пийте ж, графе, пийте першим.

- Зробіть мені милість, - попросив Атос, тихенько відсторонюючи кубок.

- Ви - чудовий друг, - відповів на це герцог.

Він випив і передав золотий кубок Атосу.

- Але це ще не все, - продовжував він, - я ще не втамував спраги, і мені хочеться вшанувати ось цього гарного хлопчика, який стоїть біля вас. Я приношу щастя, віконт, - звернувся він до Рауля, - побажайте чого-небудь, коли питимете з мого кубка, і чорт мене забирай, якщо ваше бажання не здійсниться.

Він простягнув кубок Раулю, який квапливо обмочив у ньому свої губи і так само квапливо сказав:

- Я побажав, монсеньйоре.

Очі його горіли похмурим вогнем, кров прилила до щік; він налякав Атоса своєю посмішкою.

- Чого ж ви побажали? - запитав герцог, відкинувшись у кріслі і передаючи Грімо пляшку, а потім і гаманець.

- Монсеньйоре, обіцяйте мені виконати моє побажання.

- Зрозуміло, раз я сказав, то про що ж ще тлумачити.

- Я побажав, пане герцогу, вирушити з вами в Джіджеллі.

Атос зблід і не міг приховати хвилювання. Герцог подивився на свого друга нібито для того, щоб допомогти йому відпарувати цей раптовий удар.

- Це важко, мій милий віконт, дуже важко, - додав він не надто впевнено.

- Вибачте, монсеньйоре, я був нескромний, - вимовив Рауль твердим голосом, - але оскільки ви самі запропонували мені побажати...

- Побажати покинути мене, - промовив Атос.

- О графе... невже ви можете це подумати?

- Чорт забирай! - вигукнув герцог. - По суті, цей хлопчина має рацію. Що він буде тут робити? Та він пропаде тут із горя!

Рауль почервонів. Герцог, дедалі більше й більше захоплюючись, тим часом продовжував:

- Війна - руйнування; беручи участь у ній, можна виграти рішуче все, втратити ж тільки одне - життя. Ну що ж, тим гірше!

- Тобто пам'ять, - жваво вставив Рауль, - отже, тим краще.

Побачивши, що Атос встав і відчиняє вікно, Рауль розкаявся у своїх настільки необдумано сказаних словах. Атос, безсумнівно, намагався приховати свої тяжкі переживання. Рауль кинувся до графа, але Атос уже впорався зі своєю печаллю, і коли він знову вийшов на світло, обличчя його було спокійним і ясним.

- Ну то як же, - запитав герцог, - їде він чи не їде? Якщо їде, то буде моїм ад'ютантом, буде мені сином, графе.

- Монсеньйор! - вигукнув Рауль, відважуючи герцогу низький уклін.

- Монсеньйоре, - звернувся до Бофора граф, - Рауль вчинить, керуючись своїми бажаннями.

- О ні, графе, я зроблю так, як ви того захочете, - вимовив юнак.

- Раз так, то це питання буде вирішуватися не графом і не віконтом, - сказав герцог, - а мною. Я відводжу його. Морська служба, друже мій, - це чудове майбутнє.

Рауль посміхнувся так сумно, що серце Атоса стиснулося, і він відповів йому суворим і непохитним поглядом. Рауль

зрозумів батька; він узяв себе в руки, і в нього не вирвалося більше жодного зайвого слова.

Бачачи, що вже пізно, герцог поспішно встав і швидко промовив:

- Я поспішаю; але якщо мені скажуть, що я змарнував час у розмові з другом, я відповім, що завербував чудового новобранця.

- Вибачте, пане герцогу, - перебив Бофора Рауль, - не говоріть цього королю, бо не королю я буду служити.

- Кому ж ти будеш служити, милий друже? Тепер уже не ті часи, коли можна було сказати: «Я належу пану Бофору». Ні, тепер уже ми всі, малі й великі, належимо королю. Тому, якщо ти будеш служити на моїх кораблях, - ніяких хитрощів, мій милий віконт, - ти будеш тим самим служити королю.

Атос із нетерпінням чекав, яку відповідь дасть на це важке питання Рауль, непримиренний ворог короля - свого суперника. Батько сподівався, що бажання вирушити разом із Бофором розіб'ється об цю перешкоду. Він був майже вдячний Бофору за його легковажність або, можливо, великодушність, завдяки якій ставився ще раз під сумнів від'їзд його сина, його єдиної радості.

Але Рауль так само спокійно і твердо відповів:

- Герцог, питання, яке ви мені ставите, я вже вирішив для себе. Я служитиму у вашій ескадрі, раз ви надали мені милість і погодилися, щоб я був поруч із вами, але служити я буду володарю могутнішому за короля Франції, - я служитиму господу богу.

- Богу? Але як же? - в один голос вигукнули Атос і Бофор.

- Я хочу дати обітницю і стати лицарем мальтійського ордена*.

Ці слова, чітко і повільно вимовлені Бражелоном, падали одне за одним, немов студені краплі з чорних нагих дерев, що зазнали зимової бурі.

Від цього останнього удару Атос похитнувся, і навіть сам герцог, здавалося, захитався. Грімо випустив глухе стогін і впустив пляшку з вином, що розбилася на килимі, яким була застелена підлога, але ніхто не звернув на це уваги.

Герцог де Бофор пильно подивився на юнака і прочитав на його обличчі, незважаючи на опущені очі, таку рішучість, якій ніхто не зміг би протидіяти. Щодо Атоса, то він знав цю ніжну і водночас непохитну душу і не сподівався відхилити її від фатального шляху, який вона щойно для себе обрала. Він потиснув простягнуту герцогом руку.

- Графе, через два дні я вирушаю в Тулон, - сказав герцог. - Чи приїдете ви побачитися зі мною в Парижі, щоб повідомити ваше рішення?

- Я матиму честь відвідати вас у Парижі, щоб ще раз висловити вам свою вдячність за всі ваші милості, - відповів Атос.

- І незалежно від прийнятого вами рішення, привезіть мені віконта, вашого сина, - додав герцог, - я дав йому слово і вимагаю від нього лише вашого дозволу.

І, проливши цей бальзам на поранене батьківське серце, герцог поплескав по плечу дідуся Грімо, який понад усяку міру кліпав очима; потім він приєднався до почету, який чекав на нього біля квітника.

Свіжі й відпочилі коні швидко погнали гостей; Атос і Бражелон залишилися самі. Пробило одинадцяту.

Батько і син зберігали мовчання, але всякий проникливий спостерігач вгадав би в цьому мовчанні пригнічені ридання і скарги. Але вони обидва були людьми такої незвичайної твердості, такого гарту, що всякий рух душі, який вони вирішили приховувати про себе, ховався в глибині їхнього серця і більше вже не показувався.

Так провели вони в повній тиші час до півночі. І тільки годинник, що відбив на дзвіниці дванадцять ударів, показав їм, скільки хвилин тривала мандрівка, пророблена їхніми душами в безкрайньому царстві спогадів про минуле і побоювань щодо майбутнього.

Атос піднявся першим:

- Пізно... До завтра, Раулю.

Рауль встав слідом за батьком і підійшов обійняти його на прощання. Граф ніжно пригорнув його до серця і сказав:

- Отже, через два дні ви покинете мене, покинете назавжди?

- Графе, - відповів молодий чоловік, - я прийняв було рішення пронизати собі серце шпагою, але ви вважали б мене боягузом, і я від цього відмовився; тепер нам доводиться покинути один одного.

- Це ви, Раулю, залишаєте мене тут на самоті.

- Графе, вислухайте мене, благаю вас про це. Якщо я не поїду звідси, я помру від горя і від любові. Я вирахував, скільки ще я міг би прожити, залишаючись тут із вами. Відправте мене, і якнайшвидше, або ви спостерігатимете, як я згасаю у вас на очах, повільно вмираючи в батьківському домі. Це сильніше, ніж моя воля, сильніше, ніж мої сили; адже ви бачите, що за

місяць я прожив не менше тридцяти років і що моє життя добігає кінця.

- Отже, - холодно вимовив Атос, - ви їдете з наміром померти в Африці? О, скажіть мені правду, не брешіть!

Рауль зблід; він мовчав якісь дві-три секунди, але ці секунди тягнулися для його батька як години болісної агонії. Нарешті Рауль раптово промовив:

- Графе, я обіцяв віддати себе богу. Натомість цієї жертви - адже я віддаю йому і свою молодість, і свободу - я благатиму його лише про одне: щоб він оберігав мене заради вас, бо ви, і тільки ви, - ось що пов'язує мене з цим світом. Один бог здатний вкласти в мене сили не забувати, наскільки багато чим я вам завдячую і наскільки нікчемним є все інше порівняно з вами.

Атос із ніжністю обійняв сина:

- Ви відповіли мені словами чесної людини. Через два дні ми поїдемо до пана Бофора в Париж, і ви вчините так, як вважатимете за необхідне.

І він повільно попрямував до себе в спальню.

Рауль зійшов у сад; він провів усю цю ніч у липовій алеї.

CCXXXIV. Приготування до від'їзду

Атос не став гаяти часу на спроби відмовити сина від ухваленого рішення і використав надані герцогом два дні відстрочки для екіпірування Рауля. Він доручив цю справу Грімо, який негайно ж і взявся за неї з відомою читачеві готовністю і розсудливістю.

Наказавши своєму гідному управителю доставити речі Рауля до Парижа, щойно закінчаться клопоти з його спорядженням, Атос разом із сином, наступного дня після відвідин його замку герцогом де Бофором, поїхав туди ж, щоб не змушувати герцога чекати.

Повернення до Парижа, у товариство тих людей, які знали й любили його, наповнило серце бідного юнака цілком зрозумілим хвилюванням.

Кожне знайоме обличчя нагадувало йому про страждання - йому, який стільки страждав, або про якусь обставину його нещасливого кохання, - йому, який так палко любив. Наближаючись до Парижа, Рауль відчував, що він помирає. Приїхавши в Париж, він перестав відчувати, що живе. Він попрямував до де Гіша; йому відповіли, що де Гіш у принца, брата його величності. Рауль наказав везти себе до

Люксембурзького палацу, і, не знаючи, що він потрапив туди, де живе Лавальєр, він почув стільки музики й удихнув у себе аромати стількох квітів, він почув стільки безтурботного сміху й побачив стільки тіней, що танцюють, що, якби його не помітила одна жаліслива жінка, він просидів би кілька недовгих хвилин, сумний і блідий, у приймальні під оксамитовою портьєрою, а потім пішов би звідти, щоб ніколи більше не повертатися.

Увійшовши до палацу, Рауль не пішов далі однієї з перших приймалень, щоб не стикатися з усіма цими сповненими життя і щастя людьми, які юрмилися в сусідніх залах. І коли один зі слуг принца, який упізнав Рауля, запитав, кого, власне, він хоче побачити, принца чи принцесу, Рауль відповів йому щось не цілком зрозуміле й негайно впав на лаву під оксамитовою портьєрою, дивлячись на годинник із нерухомими стрілками.

Слуга вийшов; з'явився інший, більш обізнаний, ніж перший; він запитав Рауля, чи не бажає він бачити пана де Гіша. Навіть це ім'я не привернуло уваги бідного Рауля. Слуга, ставши біля нього, взявся розповідати, що де Гіш нещодавно винайшов нове лото і зараз навчає цієї гри дам при дворі принца, брата його величності короля.

Рауль, широко розплющивши очі, немов розсіяний у зображенні Теофраста*, нічого не відповів. Смуток його став ще болючішим. З відкинутою головою, ослаблими членами і спотвореним обличчям сидів він, зітхаючи, забутий усіма в приймальні перед годинником, що зупинився, аж раптом у сусідній вітальні зашаруділа сукня, почувся сміх і молода чарівна жінка пройшла повз нього, жваво докоряючи за щось черговому офіцеру.

Офіцер відповідав спокійно і твердо: це була радше любовна сварка, ніж суперечка між придворними, - сварка, що скінчилася тим, що кавалер поцілував дамі пальчики. Раптом, помітивши Рауля, дама замовкла і, зупинивши офіцера, наказала:

- Ідіть, Малікорн, ідіть; я не знала, що ми тут не самі. Я прокляну вас навіки, якщо нас бачили або чули!

Малікорн не забарився сховатися, а молода жінка підійшла ззаду до Рауля і, посміхнувшись, почала:

- Пане, ви порядна людина... і, звісно...

Вона осіклася на півслові, скрикнула:

- Рауль! - і почервоніла.

- Мадемуазель де Монтале! - промовив Рауль, блідий як смерть.

Він встав, хитаючись, і зібрався було бігти слизькою мозаїчною підлогою; але вона зрозуміла його скорботу і, крім

того, відчула в його втечі докір або щонайменше підозру. Не втрачаючи голови за жодних обставин, вона вирішила, що не слід втрачати можливості виправдатися перед ним, і зупинила Рауля посеред галереї.

Віконт з такою стриманістю і холодністю подивився на неї, що якби хто-небудь виявився свідком цієї сцени, при дворі були б остаточно вирішені сумніви щодо ролі Монтале в історії Рауля і Лавальєр.

- Ах, пане, - сказала вона з роздратуванням, - ваша поведінка негідна справжнього дворянина. Моє серце велить мені порозумітися з вами, ви ж компрометуєте мене, надаючи пані найвищою мірою нечемний прийом: ви не маєте рації, пане; не можна валити в одну купу і друзів, і ворогів. Прощавайте!

Рауль заприсягся собі ніколи не говорити про Луїзу, ніколи не дивитися на тих, хто її бачив; він переходив в інший світ, щоб не стикатися з тим, що бачила або до чого торкалася Луїза. Але після першого удару по самолюбству, після того, як він дещо звикся з присутністю Монтале, подруги Луїзи, - Монтале, яка нагадувала йому башточку в Блуа та його юне щастя, - уся його розсудливість миттєво зникла.

- Вибачте мені, мадемуазель, - почав він, - я не збираюся, та й не міг би мати такого наміру, бути нечемним із вами.

- Ви хочете поговорити зі мною? - запитала вона з колишньою посмішкою. - Тоді ходімо куди-небудь, бо тут нас можуть застати.

- Куди?

Вона кинула нерішучий погляд на годинник, потім, подумавши, заявила:

- До мене, у нас попереду ще ціла година.

І, легка, як фея, вона побігла до себе; Рауль пішов слідом за нею.

Увійшовши до своєї кімнати, вона замкнула двері і, передавши камеристці мантилью, звернулася до Рауля:

- Ви шукаєте пана де Гіша?

- Так, пані.

- Я попрошу його піднятися до мене, після того як ми поговоримо.

- Дякую вам, пані.

- Ви на мене сердитеся?

Рауль одну мить дивився на неї впритул, потім, опустивши очі, вимовив:

- Так.

- Ви вважаєте, що я брала участь у змові, яка призвела до вашого розриву з Луїзою?

- Розриву... - повторив він із гіркотою. - О пані пані, розриву не може бути там, де ніколи не було жодної крупинки кохання.

- Помилка! Луїза любила вас.

Рауль здригнувся.

- Це не було пристрастю, я знаю, але вона все ж кохала вас, і вам треба було одружитися з нею до від'їзду в Англію.

Рауль вибухнув таким похмурим сміхом, що Монтале здригнулася.

- Вам добре так говорити, пані... Хіба ми одружуємося з тією, хто нам до серця? Ви, мабуть, забуваєте, що в той час король уже приберігав для себе коханку, про яку ми говоримо.

- Послухайте, - продовжувала молода жінка, стискаючи холодні руки Рауля у своїх, - ви самі в усьому винні: чоловік вашого віку не повинен залишати на самоті жінку її віку.

- Отже, немає більше вірності у світі, - зітхнув Рауль.

- Ні, віконт, - спокійно відповіла Монтале. - Однак я маю вам зауважити, що якби замість того, щоб холодно й філософськи обожнювати Луїзу, ви розбудили в її серці любов...

- Досить, прошу вас, пані. Я відчуваю, що всі ви належите до іншого століття, ніж я. Ви вмієте сміятися, і ви мило насмішкуєте. А я, я любив мадемуазель Ла...

Рауль не зміг вимовити це ім'я.

- Я любив її, я вірив у неї; а тепер ми з нею в розрахунку: я перестав відчувати до неї почуття любові.

- О, віконт! - зупинила його Монтале, подаючи йому невелике дзеркало.

- Я знаю, що ви хочете сказати, пані. Я змінився, чи не так? А знаєте чому? Моє обличчя - дзеркало моєї душі, і внутрішньо я змінився так само, як зовні.

- Ви втішилися? - уїдливо запитала Монтале.

- Ні, я ніколи не втішуся.

- Вас не зрозуміють, пане де Бражелон.

- Мене це анітрохи не турбує. Сам себе я досить добре розумію.

- Ви навіть не намагалися поговорити з Луїзою, чи не так?

- Я! - вигукнув молодий чоловік, виблискуючи очима. - Я! Право, чому б вам не порадити мені одружитися з нею! Можливо, тепер король і погодився б на це!

І в гніві він встав.

- Я бачу, - сказала Монтале, - що ми зовсім не зцілилися і що в Луїзи є ще один ворог.

- Ворог?

- Адже фавориток при французькому дворі не дуже-то шанують.

- Хіба їй мало захисту її коханого? Вона обрала собі коханого такого сану, що ворогам його не осилити. І потім, - додав він із деякою іронією після раптової паузи, - у неї є така подруга, як ви.

- Я? О ні: я більше не належу до числа тих, кого мадемуазель де Лавальєр удостоює своїм поглядом, але...

Це «але» було сповнене погроз, від цього «але» забилося серце Рауля, тому що воно віщувало горе тієї, яку він так любив, і на цьому ж багатозначному «але» розмову перервав доволі сильний шум в алькові за дерев'яною панеллю.

Монтале прислухалася; Рауль уже вставав зі свого місця, коли в кімнату, прикривши за собою потаємні двері, спокійно увійшла якась жінка.

- Принцеса! - вигукнув Рауль, упізнавши невістку короля, красуню Генрієтту.

- О, я нещасна! - прошепотіла Монтале, занадто пізно кидаючись назустріч принцесі. - Я помилилася часом!

Однак вона все ж встигла попередити принцесу, яка йшла прямо до Рауля:

- Пан де Бражелон, ваша високість.

Принцеса скрикнула і відступила.

- Ваша королівська високість, - жваво заговорила Монтале, - ви такі добрі, що подумали про лотерею і...

Принцеса почала втрачати присутність духу.

Рауль, не здогадуючись ще про все, але відчуваючи, що він зайвий, поквапився піти.

Принцеса приготувалася вже щось сказати, щоб покласти край незручному становищу, як раптом навпроти алькова розкрилася шафа, і з неї, сяючи, вийшов де Гіш. Принцеса ледь не знепритомніла; щоб встояти на ногах, вона притулилася до ліжка. Ніхто не посмів її підтримати. У тяжкому мовчанні минуло кілька жахливих хвилин.

Рауль перший перервав його; він попрямував до графа, у якого від хвилювання тремтіли коліна, і, взявши його за руку, голосно почав:

- Дорогий графе, скажіть її високості, що я нескінченно нещасливий і тому заслуговую на її прощення; скажіть їй, що я кохав, і жах перед зрадою, жертвою якої я опинився, відвертає мене від зради навіть у найбезневинніших формах її. Ось чому, пані пані, - з посмішкою повернувся він до Монтале, - я ніколи не розголошу таємницю ваших побачень із моїм другом де

Гішем. Добийтеся у принцеси (принцеса така великодушна і милостива), щоб вона пробачила також і вас, вона, яка щойно застала вас разом. Адже ви обидва вільні; кохайте одне одного і будьте щасливі!

Принцесу охопив непередаваний відчай. Незважаючи на витончену делікатність Рауля, їй було надзвичайно неприємно залежати від його можливої нескромності. Не менш неприємно було принцесі скористатися лазівкою, яку надавав їй цей делікатний обман. Жива і нервова, вона болісно переживала і те й інше. Рауль зрозумів її і ще раз прийшов до неї на допомогу. Він схилився перед Генріеттою і зовсім тихо вимовив:

- Ваша високість, через два дні я буду далеко від Парижа, а через два тижні я буду далеко від Франції, і ніхто ніколи мене не побачить.

- Ви їдете? - радісно запитала вона.

- З герцогом де Бофором.

- В Африку? - вигукнув де Гіш. - Ви, Рауль? О, мій друже, в Африку, де вмирають!

І, забувши про все, не подумавши, що його забудькуватість компрометує принцесу ще більшою мірою, ніж його поява в кімнаті Монтале, він сказав:

- Невдячний, ви навіть не порадилися зі мною!

І він обійняв Рауля.

У цей час за допомогою Монтале принцеса зникла, а за нею зникла і сама Монтале.

Рауль провів рукою по лобі й усміхнувся:

- Усе це я бачив уві сні!

Потім, звернувшись до де Гіша, він продовжував:

- Друже мій, я нічого не стану приховувати від вас, адже ви обрані моїм серцем: я їду туди вмирати, і ваша таємниця - не мине й року - помре разом зі мною.

- О Рауль! Ви ж чоловік!

- Чи знаєте ви мою думку, де Гіш? Я думаю, що, лежачи в могилі, я буду більш живим, ніж зараз, у цей останній місяць. Адже ми християни, друже мій, а я не міг би відповідати за свою душу, якби таке страждання тривало й далі.

Де Гіш хотів заперечити, але Рауль перебив його:

- Про мене більше ні слова; ось вам, дорогий друже, порада, і це набагато важливіше. Ви ризикуєте більше, ніж я, бо вас люблять.

- О...

- Мені безмежно приємно, що я можу говорити з вами так відверто. Остерігайтеся Монтале.

- Вона добрий друг.

- Вона була подругою... тієї... кого ви знаєте, і згубила її з марнославства.

- Ви помиляєтеся.

- А тепер, коли вона занапастила її, вона хоче забрати в неї єдине, що вибачає її переді мною, - її любов.

- Що ви хочете сказати?

- Те, що проти коханки короля - змова, і ця змова в будинку принцеси.

- Ви так думаєте?

- Я переконаний.

- І Монтале на чолі цієї змови?

- Вважайте її найменш небезпечною з тих, хто може зашкодити... тій, іншій.

- Поясніть, друже мій, і якщо я зможу вас зрозуміти...

- У двох словах: був час, коли принцеса ревниво стежила за королем.

- Я це знаю...

- О, не бійтеся, де Гіш, вас люблять, вас люблять: чи відчуваєте ви ціну двох цих слів? Вони означають, що ви можете ходити з піднятою головою, що ви можете спокійно спати ночами, що ви можете дякувати богові за кожну мить вашого життя! Вас люблять - це означає, що ви можете дозволити собі вислухати все, рішуче все, навіть пораду вашого друга, який хоче вберегти ваше щастя. Вас люблять, де Гіш, вас люблять! Вам не будуть знайомі жахливі ночі, нескінченні ночі, що їх проводять із сухими очима і понівеченим серцем нещасні, приречені на смерть. Ваше життя буде довгим, якщо ви чинитимете, як скупець, який наполегливо, мало-помалу, збирає діаманти і золото. Вас люблять! Дозвольте ж мені сказати вам по-дружньому, як слід чинити, щоб вас любили завжди.

Де Гіш деякий час дивився впритул на нещасного юнака, напівбожевільного від відчаю. І в його душі промайнуло щось на кшталт сорому за своє щастя.

Рауль потроху брав себе в руки; його гарячкове збудження змінилося звичною для нього безпристрасністю в голосі і в рисах обличчя.

- Змусять страждати, - сказав він, - ту, чиє ім'я я вже не в силах вимовити. Покляніться ж мені, що ви не тільки не будете сприяти цьому, але захистите її так само, як я сам захищав би її.

- Клянуся, - відповів де Гіш.

- І того ж дня, коли ви надасте їй якусь важливу для неї послугу, того ж дня, коли вона буде дякувати вам, обіцяйте

мені, що ви скажете їй: «Пані пані, я зробив вам добро на прохання пана де Бражелона, якому ви принесли стільки зла».

- Клянуся! - прошепотів зворушений словами Рауля де Гіш.

- Ось і все. Прощавайте. Завтра або, можливо, післязавтра я їду в Тулон. Якщо у вас є кілька вільних годин, подаруйте їх мені.

- Усе, весь мій час - ваш!

- Дякую вам.

- Що ви зараз збираєтеся робити?

- Я вирушаю до Планше, де ми сподіваємося, граф і я, побачити шевальє д'Артаньяна. Я хочу обійняти його перед від'їздом. Він порядна людина і любив мене. Прощавайте, дорогий друже. Вас, напевно, чекають. А коли ви захочете побачитися зі мною, ви знайдете мене у графа. Прощавайте!

Молоді люди поцілувалися. Хто побачив би їх у цей момент, той не забув би сказати, вказавши на Рауля:

- Ця людина воістину щаслива.

CCXXXV. Опис, що складається Планше

За відсутності Рауля, який побував, як відомо читачеві, в Люксембурзькому палаці, Атос і справді поїхав до Планше з наміром дізнатися що-небудь про д'Артаньяна.

Прибувши на Ломбардську вулицю, граф знайшов крамницю Планше у великому безладі, але безлад цей походив не від жвавої торгівлі, якої не було, і не від привозу товарів, чого теж не було. Планше не сидів, як зазвичай, на своїх мішках і діжках. Аж ніяк ні. Один із прикажчиків - із пером за вухом, інший - із записником у руці розбиралися в нескінченних стовпчиках цифр, тоді як третій прикажчик старанно рахував і зважував.

Відбувався опис товарів. Атос, який абсолютно нічого не розумів у торгівлі, відчув себе в скрутному становищі і тому, що на його шляху височіли перепони матеріальної властивості, і тому, що його лякала велич тих, хто тут орудував.

Він побачив, що кількох покупців відіслали назад із порожніми руками, і подумав, що він, який не збирався робити покупок, з іще більшою підставою може виявитися тут особою небажаною. Після деяких вагань він ввічливо запитав одного з прикажчиків, де він міг би побачити пана Планше.

Йому досить недбало відповіли, що Планше закінчує вкладатися.

Ці слова змусили Атоса насторожитися.

- Тобто що це означає «кінчає вкладатися»? - промовив він. - Хіба пан Планше куди-небудь їде?

- Так, пане, він зараз їде.

- У такому разі, панове, будьте ласкаві повідомити йому, що граф де Ла Фер хотів би зустрітися з ним.

Почувши це ім'я, один із прикажчиків, який звик до того, що тут його вимовляли з особливою шанобливістю, відірвався від справи і пішов за Планше.

Це було в той час, коли Рауль, після тяжкої сцени в кімнаті Монтале і розмови з де Гішем, під'їжджав до дверей крамниці гідного бакалійника.

Планше, дізнавшись від прикажчика про те, хто його запитує, кинув роботу і вибіг назустріч Атосу:

- Ах, пане графе, яка радість! Яка це зірка привела вас до мене?

- Милий Планше, - сказав Атос, потискаючи руку Раулю, який у цю мить опинився з ним поруч і засмучений вигляд якого він одразу ж про себе відзначив, - ми з'явилися дізнатися у вас... Але в яких клопотах я вас застаю! Ви весь білий, як мельник. Де це ви так вимазалися?

- Ах, будьте обережні, пане, і не підходьте до мене, перш ніж я як слід не обтрушуся.

- Чому?

- Те, що ви бачите у мене в руках, це - миш'як. Я роблю запас миш'яку від щурів.

- О, у такому закладі, як ваш, щури завдають чимало клопоту.

- Я не про цей заклад, пане графе, дбаю.

- Що ви хочете сказати?

- Але ж ви бачили, графе: складають опис моїх товарів.

- Ви розлучаєтеся з торгівлею?

- Ну так, я поступаюся закладом одному з моїх прикажчиків.

- Ось як! Значить, ви достатньо розбагатіли?

- Пане, мені набридло місто. Можливо, тому, що я почав старіти, а коли старієш, як сказав одного разу пан д'Артаньян, частіше думаєш про свою юність, але віднедавна я відчуваю потяг до села і садівництва. Адже я колись був селянином.

Атос зробив схвальний жест і запитав:

- Ви купуєте землю?

- Я купив, пане, я купив будиночок у Фонтенбло і трошки землі по сусідству, близько двадцяти арпанів.

- Чудово, Планше, вітаю вас.

- Але тут нам не дуже зручно; і до того ж ви кашляєте від мого проклятого порошку. Чорт забирай, я зовсім не хочу отруїти найдостойнішого у всій нашій Франції дворянина.

Цьому жарту, який пустив Планше, щоб виявити світську невимушеність, Атос навіть не посміхнувся.

- Так, - погодився граф, - поговоримо де-небудь не на людях, - у вас, наприклад. Адже у вас тут квартира, чи не так?

- Звичайно, пане графе.

- Нагорі?

І Атос, бачачи, що Планше в скруті, пройшов першим.

- Річ у тім... - почав Планше.

Атос не зрозумів причини цих коливань Планше і, вважаючи, що Планше соромиться бідності своєї обстановки, піднімаючись сходами, говорив:

- Нічого, нічого. Квартира торговця в цьому кварталі може не бути палацом. Ходімо далі!

Рауль швидко випередив його і увійшов.

Негайно ж пролунали два, навіть три крики. Голосніше за інших пролунав жіночий голос. Другий крик вирвався з вуст Рауля, який зачинив перед собою двері. Третій крик був криком жаху, що зірвався з вуст Планше.

- Вибачте, - сказав він, - пані одягається.

Рауль, безсумнівно, мав підстави підтвердити, що Планше говорить сущу правду, і доказом цього було те, що він відступив на один крок униз сходами.

- Пані... - повторив Атос. - Ах, вибачте, мій милий, але я зовсім не знав, що у вас там нагорі...

- Це Трюшен, - додав почервонілий Планше.

- Хто б там не був, Планше, вибачте нам нашу нескромність.

- Ні, ні, входьте, панове, тепер можна.

- Ми не ввійдемо, - рішучим тоном заявив Атос.

- О, якби вона знала про ваш прихід, вона б встигла...

- Ні, Планше, прощавайте!

- Ви не захочете образити мене, панове; не можна ж справді залишатися на сходах і йти, навіть не присівши хоча б на хвилиночку.

- Якби ми знали, що у вас там нагорі дама, - відповів Атос зі своєю звичайною холоднокровністю, - ми б попросили у вас дозволу привітатися з нею.

Планше був до того збентежений цією витонченою зухвалістю, що швидко відчинив двері, щоб впустити графа і його сина.

Трюшен уже закінчила свій туалет. У неї був вигляд багатої і кокетливої купчихи, і її французькі очі світилися німецькою млосністю. Після двох реверансів вона пішла з кімнати, щоб спуститися в крамницю. Це, втім, зовсім не означало, що вона не зупинилася послухати біля дверей, що скажуть про неї Планше і панове відвідувачі.

Атос у цьому анітрохи не сумнівався і намагався уникнути цієї теми. Планше, навпаки, згорав від бажання викласти свої пояснення з цього приводу, від чого Атос всіляко ухилявся.

Але оскільки інші люди мають здатність долати своєю впертістю впертість свого співрозмовника, Атос змушений був вислухати розповідь про ідилічне щастя, яким насолоджувався Планше, розповідь, викладену мовою, яка перевершує своєю цнотливістю навіть прославлену в цьому відношенні мову самого Лонга*.

Отже, Планше повідав Атосу, що Трюшен - насолода його зрілих років і що вона принесла йому удачу в справах, зовсім як колись Рут Воозу*.

- Тепер вам не вистачає лише спадкоємців вашого благоденства, - зауважив Атос.

- Якщо у мене буде спадкоємець, він отримає триста тисяч ліврів, - відповів Планше.

- Потрібно, щоб він був, - флегматично сказав Атос, - це потрібно для того, щоб ваші статки не пішли прахом.

Слово «состояньице», ніби ненароком кинуте Атосом, поставило Планше на його місце, подібно до того як це робив голос сержанта в ті далекі часи, коли Планше був копейщиком у П'ємонтському полку, куди його влаштував Рошфор*.

Атос зрозумів, що крамарь одружиться з Трюшен і волею-неволею матиме потомство.

Це здалося йому тим очевиднішим, що прикажчик, якому Планше продав крамницю, доводився, як він дізнався, родичем Трюшен. Атос згадав, що це був червонощокий, кучерявий, широкоплечий малий. Він дізнався вже все, що можна і треба було дізнатися про долю бакалійника. Він зрозумів, що ошатні сукні Трюшен не можуть відшкодувати повністю нудьгу, яку наженуть на неї сільське життя і розведення плодових дерев у товаристві сивого чоловіка.

Отже, Атос зрозумів рішуче все і без жодного переходу запитав:

- Що робить пан д'Артаньян? У Луврі його не знайшли.

- Але, пане графе, пан д'Артаньян зник.

- Зник? - здивувався Атос.

- О, ми знаємо, що це означає!

- Але я-то цього не знаю.

- Коли пан д'Артаньян зникає, це завжди буває заради якогось доручення чи справи.

- Він говорив вам про це?

- Ніколи.

- Однак ви знали заздалегідь про його поїздку в Англію.

- Через спекуляції, - необережно промовив Планше.

- Спекуляцій?

- Я хочу сказати... - перебив збентежений Планше.

- Добре, добре, ні ваші справи, ні справи нашого друга нас не стосуються; ми розпитуємо вас лише з дружби до нього. Але оскільки капітана мушкетерів тут немає і ми не можемо отримати від вас жодних вказівок, де побачити шевальє д'Артаньяна, ми з вами попрощаємося на цьому. До побачення, Планше, до побачення. Їдемо, Раулю!

- Пане графе, я хотів би...

- Мовчіть, мовчіть; я не з тих, хто викликає слугу на нескромність.

Слово «слуга» різало слух майбутнього мільйонера Планше, але шанобливість і вроджена добродушність узяли гору над ображеним марнославством.

- Адже немає нічого нескромного в тому, щоб повідомити вас про таке: пан д'Артаньян побував у мене кілька днів тому.

- Ах, так!

- І провів тут чимало годин, схилившись над географічною картою. А ось і та сама карта, про яку я говорю. Нехай вона буде доказом правдивості моїх слів, - додав Планше, і пішов по карту, що висіла на одній зі стін кімнати.

І він дійсно приніс карту Франції, на якій досвідчений погляд Атоса виявив маршрут, наколотий крихітними шпильками; там, де не було шпильки, яка випала, віхою наміченого д'Артаньяном маршруту слугувала залишкова після неї ледь помітна дірочка. Стежачи за шпильками і подекуди дірочками, Атос виявив, що д'Артаньян поїхав на південь, у напрямку до Середземного моря в тій його частині, де розташований Тулон. Біля Канна сліди губилися: тут не було ні шпильок, ні дірочок.

Кілька хвилин Атос болісно думав, намагаючись розгадати, навіщо мушкетерові знадобилося вирушати до Канна і які причини змусили його вирушити подивитися береги Вара.

Роздуми Атоса не привели ні до чого. Його звичайна проникливість цього разу зрадила йому. Спроби Рауля розгадати задану д'Артаньяном загадку мали не більший успіх.

- Не біда, - сказав молодий чоловік, звертаючись до батька, який мовчки вказував йому пальцем маршрут, прокладений д'Артаньяном. - Можна позитивно стверджувати, що якийсь рок незмінно зіштовхує нашу долю з долею д'Артаньяна. Ось він десь поблизу Канна, а ви, графе, проводжаєте мене принаймні до Тулона. Будьте спокійні, ми легше знайдемо його на нашому шляху, ніж на цій географічній карті.

Потім, розпрощавшись із Планше, який розпікав своїх прикажчиків і навіть кузена Трюшен, свого наступника, граф разом із сином вирушив до герцога де Бофора. Виходячи з крамниці, вони побачили фуру, якій належало відвезти чарівну мадемуазель Трюшен і мішки із золотом пана Планше.

- Кожен рухається до щастя дорогою, яку сам собі обрав, - сумно сказав Рауль.

- У Фонтенбло! - крикнув Планше своєму кучеру.

CCXXXVI. Опис, складений герцогом де Бофором

Розмова з Планше про д'Артаньяна і від'їзд Планше з Парижа в село були для Атоса і його сина ніби прощанням зі столичним галасом і з їхнім колишнім життям. Що залишали за собою ці люди? Один вичерпав славу минулого століття, інший - усе страждання новітнього часу. Очевидно, що ні тому, ні іншому нічого було питати зі своїх сучасників.

Залишалося лише відвідати герцога де Бофора, щоб остаточно домовитися про від'їзд.

Паризький будинок герцога вирізнявся пишністю і пишністю. Герцог жив на широку ногу, як жили, за спогадами кількох людей похилого віку, які доживають свій вік, у марнотратні часи Генріха III.

Тоді й справді деякі вельможі були багатшими за самого короля. Вони знали про це і не позбавляли себе задоволення принизити при нагоді його величність короля. Це була та егоїстична аристократія, яку Рішельє змусив платити данину кров'ю, грошима і шанобливими поклонами, коротше кажучи, примусив до того, що відтоді стали називати королівською службою.

Від Людовіка XI, страшного косаря великих світу цього, до Рішельє, - скільки сімейств знову підняло високо голову! І скільки сімейств схилило голови, щоб ніколи не підняти їх більше, від Рішельє до Людовіка XIV! Але герцог де Бофор

народився принцом, і в його жилах текла така кров, яка проливається на ешафоті тільки за вироком народу.

Отже, цей принц зберіг звичку жити на широку ногу. Як оплачував він витрати на коней, незліченних слуг і вишуканий стіл? Ніхто цього добряче не знав, а він - менше, ніж будь-хто. Просто в ті часи сини королів мали той привілей, що ніхто не відмовляв їм у кредиті, одні з шанобливості та відданості, інші в упевненості, що колись їхній рахунок буде оплачено.

Атос і Рауль знайшли будинок герцога в такому ж безладі й таким же завваленим купою різних речей, як будинок бакалійника.

Герцог теж складав опис свого майна, тобто просто роздавав друзям, які всі до одного були його кредиторами, скільки-небудь цінні речі. Будучи винен щось близько двох мільйонів, що на ті часи було дуже великими грошима, герцог де Бофор розрахував, що не зможе вирушити до Африки, не маючи при собі круглої суми, і, щоб добути цю суму, він взявся роздавати своїм кредиторам зброю, коштовності, посуд і меблі. Це було і розкішніше, і вигідніше, ніж пустити ті самі речі в продаж.

І справді, як людині, яка свого часу дала в борг десять тисяч ліврів, відмовитися прийняти подарунок вартістю в шість тисяч, подарунок, ще цінніший тим, що він походить від нащадка Генріха IV? А забираючи такий подарунок із собою, як відмовити в нових десяти тисячах такому щедрому і чарівному вельможі?

Так і сталося. У герцога більше не було дому, бо адміралу, який живе на кораблі, дім не потрібен. У нього більше не було колекцій зброї, адже він перебував тепер посеред своїх гармат; не було коштовностей, бо їх могло поглинути море; але зате в нього в скринях було триста або чотириста тисяч екю.

Скрізь у будинку панувало веселе пожвавлення, підтримуване людьми, які вважали, що вони грабують герцога.

Герцог досяг високої майстерності в мистецтві ощасливлювати найнещасніших зі своїх кредиторів. До всякої людини, обмеженої в коштах, до всякого спорожнілого гаманця він ставився з терпінням і розумінням.

Одним він говорив:

- Хотів би я володіти тим, чим володієте ви; у цьому разі я б подарував вам усе, що маю.

Інші чули від нього:

- У мене немає нічого, крім цього срібного глечика; він все ж коштує ліврів п'ятсот, візьміть його.

Люб'язність - та сама готівка, і завдяки їй нестачі в нових кредиторах у герцога ніколи не бувало.

Цього разу він обходився без церемоній; можна було подумати, що тут відбувається грабіж: герцог віддавав рішуче все. Східна казка, що оповідає про бідного араба, який несе з розграбованого палацу казан, на дні якого він сховав мішок із золотом, араба, який вільно проходить серед натовпу і не викликає нічиєї заздрості, ця казка в домі герцога де Бофора стала реальністю.

Натовпи людей спустошували його гардеробні та комори.

Герцог де Бофор закінчив тим, що роздав своїх коней і запаси свого сіна. Він ощасливив тридцять осіб своїм кухонним посудом і начинням, а триста - вином зі своїх льохів. До того ж усі йшли з його будинку в упевненості, що поведінка герцога легко з'ясовна, бо він розраховує на нові статки, які здобуде в арабських шатрах.

Розоряючи його палац, кожен повторював собі самому, що король посилає його в Джіджеллі, щоб він міг відновити своє розтрачене багатство; що всі африканські скарби буде порівну поділено між адміралом і королем; що ці багатства ховаються в копальнях, де видобувають алмази та інше нечуване дорогоцінне каміння. Що ж стосується золотих і срібних розсипів в Атлаських горах, то ця дрібничка не заслуговувала навіть згадки.

Але крім копалень і розсипів, які можна буде розробляти лише після війни, знайдеться, зрозуміло, й інша здобич, захоплена на полі бою. Герцог відніме все те, що пірати, які борознять Середземне море, награбували у християн з часу битви при Лепанто*. Мільйони, які дістануться герцогу, вже не рахували.

Навіщо ж йому берегти обстановку, серед якої він жив до цього часу? Адже він вирушає за новими, більш рідкісними скарбами. З цього випливало, що берегти добро того, хто сам себе так погано оберігає, нема чого.

Таким було становище в домі герцога, і Атос, із властивою йому проникливістю, визначив це з першого погляду.

Адмірал Франції був у дещо неуважному настрої, адже щойно вийшов з-за столу після вечері на п'ятдесят осіб, під час якої рясно і довго пили за успіх експедиції; після десерту залишки бенкету віддали слугам, а порожні тарелі - охочим узяти їх собі. Герцог був сп'янілий і своїм руйнуванням, і своєю популярністю. Він пив своє старе, витримане вино за здоров'я вина, яке у нього буде.

Побачивши Атоса з Раулем, він голосно вигукнув:

- Ось мені і привели мого ад'ютанта! Входьте, графе, входьте, віконт!

Атос шукав проходу між купами білизни та посуду.

- Крокуйте прямо! - порадив герцог. І запропонував Атосу повну склянку вина.

Атос випив; Рауль ледь пригубив.

- Ось вам перше доручення, - сказав герцог Раулю. - Я розраховую на вас. Ви поїдете попереду мене до Антіба.

- Слухаю, монсеньйоре.

- Тримайте наказ. Чи знайоме вам море?

- Так, монсеньйоре, я подорожував із принцом.

- Чудово. Усі ці плашкоути і транспортні судна чекатимуть мого прибуття, щоб служити мені ескортом і перевезти припаси різного роду. Необхідно, щоб війська через два тижні, а то й раніше могли б почати навантаження.

- Все буде виконано, монсеньйор.

- Цей наказ дає вам право відвідувати і обшукувати прибережні острови; якщо вважаєте за необхідне, проведіть там рекрутський набір і забирайте все, що може стати в пригоді в поході.

- Буде виконано, герцог.

- А оскільки ви - людина діяльна і будете багато працювати, вам знадобляться великі суми.

- Сподіваюся, що ні, монсеньйоре.

- А я впевнений, що так. Мій керівник заготовив чеки по тисячі ліврів кожен; за цими чеками можна буде отримувати гроші в будь-якому місті півдня Франції. Вам дадуть сто таких чеків. Прощавайте, віконт.

Атос перебив герцога:

- Бережіть гроші, монсеньйор; для війни з арабами потрібно стільки ж золота, скільки свинцю.

- Я хочу спробувати вести її, вживаючи тільки свинець; і потім, вам відомі мої думки про цей похід: багато галасу, багато вогню, і я зникну, якщо так буде потрібно, в диму.

Вимовивши ці слова, герцог де Бофор хотів було знову розреготатися, але зрозумів, що в присутності Атоса і Рауля це було б недоречно.

- Ах, - сказав він, прикриваючи люб'язністю егоїзм, притаманний його положенню і його віку, - ви обоє належите до розряду людей, з якими не слід зустрічатися після обіду; ви обоє холодні, сухі й стримані, тоді як я - вогонь, запал і хміль. Ні, диявол мене візьми! Я зустрічатимуся з вами, віконт, лише натщесерце, а з вами, графе, якщо ви продовжуватимете так само, я й зовсім не зустрічатимуся.

Він говорив це, потискаючи руку Атосу, який, усміхаючись, відповів йому:

- Монсеньйоре, не розкошуйте, бо у вас зараз багато грошей. Передбачаю, що за місяць, стоячи перед своєю скринею, ви будете стриманим, сухим і холодним, і тоді вас здивує, що Рауль, перебуваючи поруч із вами, веселий, сповнений життя і щедрий, бо, маючи в своєму розпорядженні новенькі екю, він надасть їх у ваше розпорядження.

- Хай почує вас бог! - вигукнув, прийшовши в захват, герцог. - Ви залишаєтеся зі мною, графе! Вирішено.

- Ні, я їду з Раулем; доручення, яке ви на нього поклали, - важке і клопітке. Виконати його одному віконту було б майже неможливо. Самі того не помічаючи, ви дали йому, монсеньйоре, надзвичайно високий пост, і до того ж у флоті.

- Це правда! Але хіба такі, як він, не домагаються всього, чого тільки не захочуть?

- Монсеньйоре, ви ні в кому не знайдете стільки старання і розуму, стільки істинної хоробрості, як у Раулі; але якщо ваша посадка на судна не вдасться, нарікайте на себе самого.

- Ось тепер він лає мене!

- Монсеньйор, щоб забезпечити провіантом флот, щоб зібрати флотилію, щоб укомплектувати екіпажі рекрутами, навіть адміралу був би необхідний цілий рік. А Рауль - кавалерист, капітан, і на все про все ви даєте йому два тижні!

- Я переконаний, що він впорається.

- Сподіваюся, але я допоможу йому.

- Я розраховував на вас, дорогий графе; більше того, вважаю, що, доїхавши з ним до Тулона, ви і далі не відпустите його одного.

- О! - вигукнув Атос і похитав головою.

- Терпіння! Терпіння!

- Монсеньйоре, дозвольте відкланятися. Нам пора!

- Ідіть, і хай допоможе вам моє щастя!

- Прощавайте, монсеньйоре; хай допоможе і вам ваше щастя!

- Чудовий початок для експедиції за море! - зауважив Атос своєму синові. - Ні провіанту, ні резервів, ні вантажної флотилії - що можна з цим вдіяти?

- Якщо всі їдуть туди за тим самим, за чим я їду, - пробурмотів Рауль, - то в провіанті нестачі не буде.

- Пане, - суворо сказав Атос, - не будьте несправедливі й божевільні у своєму егоїзмі або, якщо хочете, стражданні. Якщо ви їдете на війну з наміром бути вбитим, ви нікого не потребуєте, щоб виконати цей намір, і мені не було потреби

рекомендувати вас герцогу де Бофору. Але, ставши наближеним головнокомандувача, обійнявши відповідальну посаду в лавах армії, ви більше не маєте права розпоряджатися собою. Відтепер ви не належите собі; ви належите цим бідним солдатам, які, як і ви, мають душу й тіло, які сумуватимуть за рідним краєм і страждатимуть від усіх прикрощів і смутку, що охоплюють рід людський. Знайте, Рауль, що офіцер - особа не менш корисна, ніж священик, і що в любові до свого ближнього він повинен перевершувати священика.

- Графе, я завжди знав про це і чинив відповідно до цього, я чинив би так само і надалі... але...

- Ви забуваєте про те, що належите країні, яка пишається своєю військовою славою. Якщо хочете померти, вмирайте, але не без слави і користі для Франції. Ну, Рауль, не засмучуйтеся моїми словами; я люблю вас і хотів би бачити вас досконалим в усіх відношеннях.

- Мені приємно слухати ваші закиди, - тихо відповів молодий чоловік, - вони лікують мене і слугують доказом, що хтось іще любить мене.

- А тепер їдемо, Раулю; погода така божественно гарна, небо таке чисте, небо, яке ми бачитимемо над своєю головою, яке в Джіджеллі буде ще чистішим, ніж тут, і яке буде вам нагадувати в чужих краях про мене, як воно нагадує мені тут про бога.

Домовившись про цей основний пункт і обмінявшись думками про навіженість, яку творить герцогом, батько й син дійшли висновку, що експедиція за море не послужить на користь Франції, тому що затівається вона досить непродумано й без належної підготовки. І, визначивши політику цього роду словом «марнославство», батько і син вирушили в дорогу, захоплені більшою мірою своїми бажаннями, ніж необхідністю, яку на них накладають приречення долі.

Закладання жертви відбулося.

CCXXXVII. Срібне блюдо

Подорож була дуже приємною. Атос і Рауль перетнули Францію, роблячи по п'ятнадцять льє на день, а часом і більше - це бувало тоді, коли горе Рауля особливо загострювалося. Щоб прибути в Тулон, їм знадобилося п'ятнадцять днів. Уже в Антібі вони втратили слід д'Артаньяна.

Усе свідчило про те, що капітан мушкетерів з якихось причин побажав їхати далі інкогніто; принаймні Атос,

збираючи відомості про д'Артаньяна, довідався, що вершник, якого він описував, на виїзді з Авіньйона змінив верхових коней на карету і що вікна в цій кареті були ретельно завішені.

Рауль був у розпачі, що вони не зустрілися з д'Артаньяном. Його ніжному серцю хотілося попрощатися з ним, воно жадало розрад, які виходили від цієї твердої, як сталь, людини.

Атос знав на підставі давнього досвіду, що д'Артаньян замикається в собі і стає непроникним, коли зайнятий чимось серйозним, чи то його особиста справа, чи то королівська служба.

До того ж він побоювався, що занадто наполегливими питаннями про д'Артаньяна він, можливо, образить свого друга або завдасть йому шкоди. Сталося, однак, що вже після того, як Рауль зайнявся вербуванням рекрутів і збиранням шаланд і плашкоутів для відправки в Тулон, один з рибаків сказав графові, що його човен був у лагодженні, постраждавши під час поїздки, яку він здійснив з одним дворянином, що квапився якнайшвидше виїхати.

Атос, вважаючи, що ця людина бреше, щоб звільнитися від важкої повинності і заробити побільше на риболовлі, коли його товариші вирушать у призначене їм місце, став наполягати на подробицях.

Рибак розповів йому, що приблизно тиждень тому, пізно вночі, до нього прийшов незнайомий йому чоловік, щоб найняти човен для поїздки на острів Сент-Онорат*. Домовилися про плату. Цей дворянин приїхав із великим ящиком на кшталт карети, знятої з коліс, який він хотів занурити на човен, незважаючи на труднощі всілякого роду у зв'язку з малими розмірами човна і непомірною величиною вантажу. Рибак вирішив відмовитися від змови і, оскільки дворянин був дуже наполегливий, пустив у хід погрози, які, однак, призвели лише до того, що дворянин полоснув його спину своєю тростиною. Обсипаючи його прокльонами, рибак вирушив за захистом до старшини рибаків в Антібі, але дворянин дістав із кишені папір, побачивши який, старшина відважив йому уклін до землі та велів рибаку надавати дворянинові повну покору, висміявши рибаку за впертість. Після цього вони відпливли разом із вантажем.

- Але все це анітрохи не пояснює, за яких обставин ваш човен розбився.

- Зараз розповім і про це. Я йшов на Сент-Онорат, як було наказано дворянином, але раптом він змінив рішення, запевняючи, що я не зможу пройти повз абатство з півдня.

Щоправда, проти чотирикутної Вежі Бенедиктинців, на південь від неї, є Мілина Ченців.

- Риф? - запитав Атос.

- Над поверхнею води і під водою; це і справді небезпечний прохід, але я проходив ним добру тисячу разів. Так от, дворянин почав вимагати, щоб я висадив його на острові Сент-Маргеріт.

- Що ж далі?

- Далі, пане? Моряк я, чорт забирай, чи сухопутний щур? - вигукнув рибак, вимовляючи слова на провансальський лад. - Знаю я свою справу чи не знаю? Я заупрямився і хотів наполягти на своєму. Тоді дворянин вчепився мені в горло і, не підвищуючи голосу, заявив, що негайно задушить мене. Мій помічник і я взялися за сокири. Нам належало ще розрахуватися з ним за образу, яку він завдав нам минулої ночі. Але дворянин із такою швидкістю почав розмахувати шпагою, що ми не могли підступитися до нього. Я збирався метнути свою сокиру йому в голову (адже я мав рацію - чи не так, пане? Моряк на своєму судні - господар, так само як городянин у себе в домі), так от, я збирався, щоб захистити себе, розрубати мого дворянина на дві половини, аж раптом - хочете вірте, пане, хочете не вірте, - аж раптом, не знаю, як це трапилося, відчиняється ця шухляда-карета, назовні виходить якась привида в чорному шоломі, із чорною маскою, щось і справді жахливе, і погрожує нам кулаком.

- Хто ж це був?

- Це був диявол, пане! Бо дворянин, побачивши його, радісно закричав: «Тисяча подяк, монсеньйоре!»

- Дивно! - пробурмотів граф, подивившись на Рауля.

- Що ж ви зробили? - запитав рибака віконт.

- Ви й самі розумієте, пане, що навіть із двома дворянами ми, двоє простих людей, не могли б упоратися, а вже проти диявола - годі й казати! Ми з товаришем, не змовляючись, одночасно стрибнули в море; ми були за сімсот - вісімсот футів від берега.

- І тоді?

- Тоді, пане, човен пішов за вітром на південний захід, і його прибило до пісків Сент-Маргеріт.

- О... а ті мандрівники?

- Ну, про це не турбуйтеся. Ось вам ще один доказ, що один із них диявол і що він протегував своєму супутнику: коли ми підпливли до човна, замість того, щоб побачити двох мерців або калік - а човен добряче вдарився об прибережне каміння, - ми не знайшли в ньому нічого, навіть цієї безколісної карети.

- Дивно, дивно! - повторив граф. - Ну а відтоді що ж ви робите?

- Я поскаржився губернаторові Сент-Маргеріт, але він натягнув мені ніс і сказав, що, якщо я буду плести перед ним подібні небилиці, він оплатить мої збитки батогами.

- Губернатор?

- Так, пане. А тим часом мій човен абсолютно розбитий; його ніс залишився на мисі Сент-Маргеріт, і за його лагодження тесля вимагає з мене сто двадцять ліврів.

- Добре, - відповів Рауль, - ви звільняєтеся від служби. Ідіть.

- Поїдемо на Сент-Маргеріт, хочете? - запитав Атос Бражелона.

- Так, графе; тут дещо підлягає з'ясуванню. Мені здається, що навряд чи ця людина була до кінця правдивою у своїй розповіді.

- Я теж так думаю. Ця історія про дворянина в масці та зниклу безслідно карету справляє на мене враження спроби приховати насильство, вчинене, можливо, у відкритому морі цим негідником над своїм пасажиром, щоб помститися за наполегливість, з якою той домагався отримання його човна у своє розпорядження.

- І в мене зародилася така сама підозра, і я думаю, що в кареті були радше цінності, ніж людина.

- Ми це з'ясуємо. Цей дворянин, безсумнівно, схожий на д'Артаньяна; я впізнаю його образ дій. На жаль! Ми вже більше не ті молоді й непереможні люди, якими були колись. Хто знає, чи не вдалося сокирі або лому цього жалюгідного човняра здійснити те, чого не могли зробити протягом сорока років ні наймайстерніші в Європі шпаги, ні кулі, ні ядра.

Того ж дня вони вирушили на острів Сент-Маргеріт на невеликому суденці, яке викликали з Тулона.

Коли вони під'їжджали до берегів острова, їм здалося, що перед ними обітована земля. Острів був сповнений квітів і плодів; його оброблювану частину займав губернаторський сад. Апельсинові, гранатові та фігові дерева гнулися під вагою золотих і фіолетово-синіх плодів. Навколо саду, в необробленій частині острова, червоні куріпки бігали в кущах ялівцю і терну цілими зграями, і за кожного кроку Рауля або Атоса переляканий до смерті кролик вискакував із заростей вересу і нісся до своєї нори.

Цей блаженний острів був безлюдний. Плоский, має лише одну бухту, в яку входили всі човни і барки, що прибували сюди, він служив для контрабандистів тимчасовим притулком і

складом. Вони ділилися своїми доходами з губернатором і взяли на себе зобов'язання не обкрадати саду і не винищувати дичини. Завдяки такому щасливому компромісу губернатор задовольнявся гарнізоном із восьми осіб, який охороняв фортецю, в якій іржавіло дванадцять гармат. Отже, цей губернатор був радше щасливим фермером, який збирав у свої льохи виноград, фіги, олію й апельсини та розкладав сушити лимони й помаранчі на сонці у кріпосних казематах.

Над фортецею, оперезаною досить глибоким ровом, який, по суті, один тільки й охороняв її, височіли, немов три голови, три невисокі вежі, з'єднані між собою поростими мохом терасами.

Атос і Рауль деякий час ішли вздовж паркану, що оточував сад, у марній надії зустріти когось, хто б ввів їх до губернатора. Зрештою вони знайшли вхід, через який проникли в сад. Це була найспекотніша година дня. У цей час усе ховається в траві або під камінням. Небо розстеляє всюди вогняну завісу, нібито для того, щоб заглушити всякий шум, щоб укутати в неї все суще на землі. Куріпки сплять у заростях дроку, мухи - в тіні листа, хвилі - під куполом неба.

Усе було оповите мертвою тишею. Раптом на терасі між першою і другою вежею Атос помітив солдата, який ніс на голові щось схоже на кошик із провізією. Цей чоловік за мить з'явився вже без кошика і зник у тіні сторожової будки.

Атос зрозумів, що він відносив комусь обід і, виконавши свій обов'язок, повернувся до себе і зараз сам візьметься за їжу. Раптово Атос почув, що хтось кличе його; піднявши голову, він побачив між ґратами високого вікна щось біле, наче це була рука, що махає, потім щось блискуче, наче це була зброя, на яку потрапили сонячні промені.

Перш ніж він усвідомив, що бачить, сліпуча смуга, що промайнула в повітрі, супроводжувана свистом предмета, який швидко падав, відвернула його увагу від вежі на землю.

Другий, цього разу глухий звук пролунав у рові, і Рауль, побігши на звук, підняв срібну таріль, яка відкотилася убік і злегка засипана сухим піском. Рука, що жбурнула блюдо, зробила знак обом дворянам і одразу ж зникла.

Рауль підійшов до Атоса, і вони обидва почали розглядати запилене при падінні блюдо. На ній кінчиком ножа було видряпано напис, що свідчив наступне:

«Я брат французького короля, сьогодні в'язень, завтра божевільний. Дворяни Франції і християни, моліться господу за душу і розум нащадка ваших володарів».*

Атос упустив блюдо з рук. Рауль задумався, ламаючи голову над сенсом цих жахливих слів.

У цей момент з вежі почувся крик. Рауль, швидкий як блискавка, нахилив голову і змусив батька зробити те саме. В ущелині стіни блиснув ствол мушкета. Білий димок, немов султан, що розвівається, вискочив із дула мушкета, і в камінь на відстані шести дюймів від обох дворян ударилася куля. З'явився другий мушкет, який став повільно опускатися.

- Чорт забирай, - вигукнув Атос, - тут займаються тим, що по-злодійськи вбивають людей, чи не так? Спускайтеся, боягузи!

- Спускайтеся! - крикнув слідом за ним розлючений Рауль, показуючи кулак.

Другий з тих, що було видно на стіні, той, який збирався стріляти, відповів на ці крики вигуком, що виражав здивування, і оскільки його товариш хотів вдруге розрядити свій мушкет, він штовхнув його, і той вистрілив у повітря.

Атос і Рауль, побачивши, що люди, які стріляли в них, пішли зі стіни, подумали, що ті попрямували до них, і стали спокійно чекати їхнього наближення.

Не минуло й п'яти хвилин, як бій барабана скликав вісьмох солдатів гарнізону, що з'явилися з мушкетами в руках на тому боці рову. На чолі цих солдатів стояв офіцер, який стріляв у них першим, - його впізнав віконт де Бражелон. Ця людина наказала солдатам зарядити рушниці.

- Нас розстріляють! - вигукнув Рауль. - За шпагу принаймні і на той бік рову! Кожен із нас уб'є хоча б по одному з цих ледарів, після того як вони вистрілять і їхні мушкети опиняться без куль.

І, втілюючи свої слова в дію, Рауль разом з Атосом уже кинулися вперед, як раптом у них за спиною пролунав добре знайомий їм голос:

- Атосе! Раулю!

- Д'Артаньян! - разом відгукнулися вони.

- До ноги, чорт вас візьми! - наказав солдатам капітан мушкетерів. - Я був переконаний у правоті своїх слів!

Солдати опустили мушкети.

- Що це означає? - запитав Атос. - У нас стріляють без жодного попередження.

- Це я збирався вбити вас, - відповів д'Артаньян, - і якщо губернатор промазав, то я, дорогі друзі, будьте впевнені, ніколи не промахнувся б. Яке щастя, що в мене звичка довго цілитися! Мені здалося, що я впізнаю вас! Ах, друзі мої, яке щастя!

І д'Артаньян витер лоб, бо біг сюди щодуху, і хвилювання його було невдаване.

- Як! - здивувався граф. - Людина, яка стріляла в нас, - губернатор цієї фортеці?

- Він самий.

- Але з якого дива він почав стрілянину? У чому ми винні перед ним?

- Чорт забирай! Ви підняли той предмет, який вам жбурнув в'язень.

- Так, вірно.

- А на цьому блюді... в'язень що-небудь написав, чи не так?

- Так.

- Я так і думав... Ах, боже мій!

І д'Артаньян у смертельному неспокої схопив блюдо. Не встиг він прочитати напис, як обличчя його стало білим як полотно.

- О боже мій! - повторив він. - Мовчання! До нас іде губернатор.

- Але що ж врешті-решт він зробить із нами? Хіба це наша вина? - запитав Рауль.

- Отже, це правда? - прошепотів Атос. - Це правда?

- Мовчання, кажу вам, мовчання! Якщо вирішать, що ви грамотні, якщо запідозрять, що ви зрозуміли напис... Я вас дуже люблю, дорогі друзі, я дав би себе вбити за вас... але...

- Але? - повторили Атос і Рауль.

- Можливо, я міг би врятувати вас від смерті, але від вічного ув'язнення... ніколи! Отже, мовчання, мовчання!

Губернатор уже переходив рів дерев'яним містком.

- У такому разі, - запитав Атос д'Артаньяна, - що ж вас зупиняє?

- Ви - іспанці, - тихо сказав капітан, - ви ні слова не розумієте французькою. Ну, я мав рацію, - звернувся він до губернатора, - ці панове - іспанські офіцери, з якими я познайомився минулого року в Іпрі... Вони не знають по-французьки ні слова.

- А-а, - підозріло вимовив губернатор і, взявши блюдо, спробував розібрати слова.

Д'Артаньян забрав у нього блюдо і затер напис вістрям своєї шпаги.

- Що ви робите? - вигукнув губернатор. - Чому я не можу прочитати видряпаних тут слів?

- Це державна таємниця, - твердо сказав д'Артаньян, - і оскільки вам відомий наказ короля, згідно з яким тому, хто проник у неї, передбачена страта, я, якщо бажаєте, дам вам

прочитати, що тут написано, але одразу ж після цього велю розстріляти вас на місці.

Поки д'Артаньян напівсерйозним-напівжартівливим тоном вимовляв це, Атос і Рауль холоднокровно мовчали.

- Немислимо, - протягнув губернатор, - щоб ці панове нічого не розуміли, жодного слова.

- Залиште. Навіть якщо б вони розуміли розмовну мову, вони все одно не в ладу з грамотою. Вони не могли б прочитати того, що написано іспанською. Шляхетному іспанцеві - пам'ятайте гарненько про це - належить бути неписьменним.

Губернатору довелося задовольнитися такими поясненнями, але він був упертий і зауважив д'Артаньяну:

- Запросіть цих панів відвідати нашу фортецю.

- Дуже добре, я хотів запропонувати вам те саме, - відповів д'Артаньян.

Насправді мушкетеру хотілося зовсім протилежного, і він був би радий, якби його друзі були вже за сто льє. Але йому потрібно було продовжувати розпочату комедію, і він звернувся іспанською до своїх друзів із запрошенням, яке вони змушені були прийняти. Усі попрямували до фортеці, і вісім солдатів, потривожених на короткий час цією нечуваною подією, повернулися до звичного неробства.

CCXXXVIII. Полонений і тюремники

Вони увійшли в замок і, поки губернатор віддавав деякі розпорядження, що стосуються прийому гостей, Атос попросив д'Артаньяна:

- Поясніть мені коротко, поки ми одні, що тут у вас відбувається.

- Абсолютно проста річ, - відповів мушкетер. - Я привіз сюди в'язня, бачити якого, за наказом короля, заборонено будь-кому; ви приїхали, він кинув вам якийсь предмет через ґрати свого вікна; у цей час я обідав у губернатора і, помітивши, що з вікна летить цей предмет, помітив також, як Рауль підняв його. Мені не потрібно багато часу, щоб осягнути суть справи. Я вирішив, що ви змовники і що ви таким чином спілкуєтеся з моїм в'язнем. І ось...

- І ось ви наказали, щоб нас застрелили.

- Зізнаюся... наказав; але якщо я і був першим, хто схопився за мушкет, то, на щастя, був останнім, хто взяв вас на мушку.

- Якби ви вбили мене, д'Артаньян, на мою долю випало б щастя померти за королівську династію Франції. І це велика честь - померти від вашої руки - руки найблагороднішого і найвірнішого захисника цієї династії.

- Що ви тлумачите тут, Атосе, про королівську династію? - не дуже впевненим тоном сказав д'Артаньян. - Невже ви, графе, людина розсудлива і має величезний життєвий досвід, вірите дурницям, написаним божевільним?

- Вірю.

- З тією великою підставою, дорогий шевальє, - додав Рауль, - що у вас є наказ вбивати всякого, хто в них повірить.

- Тому що всяка байка цього роду, якщо вона вже дуже безглузда, - відповідав мушкетер, - майже напевно стає врешті-решт загальнопоширеною.

- Ні, д'Артаньян, - зовсім тихо промовив Атос, - ні, тому що король не хоче, щоб таємниця його сім'ї просочилася в народ і вкрила ганьбою катів сина Людовіка Тринадцятого.

- Ну що ви, що ви, не вимовляйте цих дитячих слів, Атосе, інакше я більше не вважатиму вас розважливою людиною. Поясніть-но мені, яким чином син Людовика Тринадцятого міг би опинитися на острові Сент-Маргеріт?

- Додайте: син, якого ви привезли сюди в масці на утлому, рибальському човні. Хіба не так?

Д'Артаньян зупинився.

- У рибальському човні? Звідки ви знаєте? - запитав він, мить помовчавши.

- Цей човен доставив вас на Сент-Маргеріт із каретою, знятою з коліс, і в цій кареті перебував ваш в'язень; в'язень, до якого ви зверталися, називаючи його монсеньйором. О, я знаю!

Д'Артаньян покусував вус.

- Навіть якщо правда, що я привіз сюди в'язня в кареті, ніщо не доводить, що цей в'язень - принц... принц французького королівського дому.

- Запитайте про це в Араміса, - холодно відповів Атос.

- У Араміса? - вигукнув здивований мушкетер. - Ви бачили Араміса?

- Так, після його невдалої спроби у Во; я бачив, як тікав, як його переслідували, як загинув Араміс, і Араміс сказав мені достатньо, щоб я вірив скаргам, які накреслив на срібній тарілці цей нещасний.

Д'Артаньян пригнічено опустив голову.

- Ось як господь потішається над усім тим, що люди звуть своєю мудрістю! Гарна таємниця, уривками якої володіє добра

дюжина осіб... Будь проклятий випадок, що зіштовхнув вас у цій справі зі мною, бо тепер...

- Хіба ваша таємниця, - сказав Атос зі своєю стриманою м'якістю, - хіба ваша таємниця перестала бути таємницею від того, що я знаю її? Хіба не приховував я все своє життя настільки ж серйозних таємниць? Згадайте гарненько, друже мій.

- Ніколи ви не приховували в собі більш згубної таємниці, - продовжував із сумом капітан мушкетерів. - У мене фатальне передчуття, що всі, хто доторкнеться до неї, помруть, і помруть погано.

- Хай здійсниться воля господня! Але ось ваш губернатор.

Д'Артаньян і його друзі знову взялися за свою комедію. Губернатор, сувора і підозріла людина, виявляв щодо д'Артаньяна чемність, що межувала з підлесливістю. Що ж стосується мандрівників, то він задовольнився лише тим, що пригостив їх відмінним обідом, під час якого не зводив з них свого допитливого погляду. Атос і Рауль помітили, що він намагався збентежити їх раптовою атакою або зловити зненацька. Але і той і інший незмінно трималися насторожі. Те, що сказав про них д'Артаньян, могло здаватися правдоподібним, навіть якби губернатор і не вважав це правдою.

Коли встали з-за столу, Атос іспанською запитав д'Артаньяна:

- Як звуть губернатора? У нього відразливе обличчя.

- Де Сен-Мап, - відповів капітан.

- Він і буде тюремником юного принца?

- Звідки мені знати про це? Можливо, і я пробуду на Сент-Маргеріт до кінця моїх днів.

- Що ви? З чого ви взяли?

- Друже мій, я перебуваю в становищі людини, яка серед пустелі знайшла скарб. Він хоче забрати його - і не може; хоче залишити на місці - і не наважується. Король не поверне мене, побоюючись, що ніхто не буде вартувати в'язня так само старанно, як я, але водночас він шкодує, що я так далеко, розуміючи, що ніхто не буде служити йому так само, як я. Утім, на все божа воля.

- Запитайте у цих панів, - перебив Сен-Мар, - навіщо вони приїхали на Сент-Маргеріт?

- Вони приїхали, знаючи, що на Сент-Онорат є бенедиктинський монастир, оглянути який було б вельми цікаво, а на Сент-Маргеріт - чудове полювання.

- Вона до їхніх послуг, так само як і до ваших, - відповів Сен-Мар.

Д'Артаньян подякував губернатору.

- Коли вони їдуть?

- Завтра.

Сен-Мар вирушив перевірити пости, залишивши д'Артаньяна в товаристві уявних іспанців.

- Ось, - заговорив мушкетер, - життя і співмешканець, які мені дуже не до душі. Ця людина перебуває в мене в підпорядкуванні, а він, чорт візьми, соромить мене!.. Знаєте що, давайте пополюємо трохи на кроликів. Прогулянка чудова і зовсім не виснажлива. У довжину острів - всього-на-всього півтора льє, завширшки - пів льє, справжній парк. Давай-но розважатися.

- Ходімо, куди хочете, д'Артаньян, але не для того, щоб вдаватися до забави, а щоб вільно поговорити.

Д'Артаньян подав знак солдату, який одразу ж його зрозумів і, принісши дворянам мисливські рушниці, повернувся в замок.

- А тепер, - почав мушкетер, - дайте відповідь на запитання, яке поставив мені цей похмурий Сен-Мар: заради чого приїхали ви на забуті острови?

- Щоб попрощатися з вами.

- Попрощатися? Як? Рауль їде?

- Так.

- Б'юся об заклад, що з герцогом де Бофором!

- Так, із герцогом де Бофором. О, ви, як завжди, вгадали, дорогий друже.

- Звичка.

Ще на початку цієї розмови Рауль із важкою головою і стиснутим серцем присів на порослий мохом камінь, поклавши свій мушкет на коліна. Він дивився на море, дивився на небо і слухав голос своєї душі. Він не став наздоганяти мисливців. Д'Артаньян помітив його відсутність і запитав:

- Він усе ще страждає від рани?

- Так, але він поранений на смерть, - зітхнув Атос.

- О, ви перебільшуєте, друже мій. Рауль - людина відмінного гарту. У всіх шляхетних сердець є ще одна оболонка, що оберігає їх, немов броня. Якщо перша кровоточить, друга затримує кровотечу.

- Ні, - відповів Атос. - Рауль помре з горя.

- Чорт забирай! - похмуро промовив д'Артаньян.

Після хвилинного мовчання він запитав:

- Чому ж ви його відпускаєте?

- Тому, що він хоче цього.

- А чому ви самі не їдете з ним?

- Тому що не хочу бути свідком його смерті.

Д'Артаньян пильно подивився на друга.

- Ви знаєте, - продовжував граф, спираючись на руку д'Артаньяна, - ви знаєте, що все моє життя я боявся дуже небагато чого. А тепер мене переслідує страх, невпинний, терзаючий, нездоланний. Я боюся, що прийде день, коли я триматиму в обіймах труп мого сина.

- Повноті! - сказав д'Артаньян.

- Він помре, я в цьому твердо впевнений, я це знаю, і я не хочу бути присутнім при його смерті.

- Послухайте, Атосе, ви перебуваєте віч-на-віч із людиною, про яку ви казали, що вона найхоробріша з усіх, кого ви коли-небудь знали, з відданим вам д'Арта-ньяном, який не має собі рівних, як ви колись називали його, і, схрестивши на грудях руки, ви кажете йому, що боїтеся смерті вашого сина, і це ви, що бачили на своєму віку все, що тільки можна побачити на світі! Ну що ж, припустимо; але звідки, Атосе, у вас цей страх? Людина, поки вона перебуває на цій тлінній землі, має бути до всього готовою, має безтрепетно йти назустріч усьому.

- Вислухайте мене, друже мій. Проживши стільки років на цій тлінній землі, про яку ви говорите, я зберіг тільки два сильних почуття. Одне з них пов'язане з моїм земним життям - це почуття до моїх друзів, почуття батьківського обов'язку; друге має відношення до мого життя у вічності - це любов до бога і почуття благоговіння перед ним. І тепер я відчуваю всім своїм єством, що якщо господь допустить, щоб мій друг або син випустив у моїй присутності дух... Ні, д'Артаньян, я не в силах навіть вимовити щось подібне...

- Говоріть, говоріть же.

- Я винесу все що завгодно, крім смерті тих, кого я люблю. Тільки проти цього немає ліків. Хто помирає - виграє, хто бачить, як помирає близький, - втрачає. Знати, що ніколи, ніколи не побачу я більше на цій землі того, кого завжди зустрічав із радістю; знати, що ніде більше немає д'Артаньяна, немає Рауля! О!.. Я старий і втратив колишню мужність; я молю бога пощадити мою слабкість; але якщо він вразить мене в саме серце, я прокляну його. Дворянину-християнину ніяк не личить проклинати свого бога; досить і того, що я прокляв мого короля.

- Гм... - пробурмотів д'Артаньян, збентежений цією несамовитою бурею страждання.

- Д'Артаньян, друже мій, ви любите Рауля; то погляньте ж на нього: подивіться на цей смуток, який ні на мить не полишає його. Чи знаєте ви що-небудь страшніше, ніж невідлучно спостерігати агонію цього бідного серця?

- Дозвольте мені поговорити з ним, Атосе. Хто знає?

- Спробуйте, але я переконаний, що ви нічого не досягнете.

- Я не стану докучати йому розрадами, я запропоную йому допомогу.

- Ви?

- Звичайно. Хіба це перший випадок жіночої невірності? Я прямую до нього.

Атос похитав головою і далі пішов сам. Д'Артаньян повернувся через чагарник і, підійшовши до Рауля, простягнув йому руку.

- Вам треба поговорити зі мною? - запитав він Рауля.

- Я хочу попросити вас про послугу.

- Просіть.

- Ви коли-небудь повернетеся до Франції?

- Принаймні сподіваюся.

- Чи потрібно мені написати мадемуазель Лавальєр?

- Ні, не треба.

- Але мені стільки хотілося сказати їй!

- Поїдьте і говоріть із нею!

- Ніколи!

- Чому ж ви думаєте, що ваш лист матиме силу, якої не мають ваші слова?

- Ви маєте рацію.

- Вона сповнена любові до короля, - різко сказав д'Артаньян, - і вона чесна дівчина.

Рауль здригнувся.

- А вас, вас, який покинутий нею, вона любить, можливо, ще більше, ніж короля, але інакше.

- Д'Артаньян, ви впевнені в її коханні до короля?

- Вона обожнює його. Її серце недоступне жодному іншому почуттю. Але якщо б ви продовжували жити поблизу неї, ви були б її найкращим другом.

- Ах! - з пристрасним поривом зітхнув Рауль, готовий перейнятися скорботною надією.

- Ви цього жадаєте?

- Це було б боягузтвом.

- Ось дурне слово, здатне вселити мені презирство до вашого розуму, мій милий Рауль. Ніколи не буває проявом боягузтва підкорення силі, що стоїть над вами! Якщо ваше

серце підказує вам: «Іди туди або помри», - ідіть, Рауль. Чи була вона боягузливою або сміливою, коли, люблячи вас, віддала перевагу вам перед королем, тому що її серце владно веліло їй надати йому перевагу? Ні, вона була найсміливішою жінкою на світі. Зробіть же і ви, як вона, і підкоріться собі самому. Чи знаєте, Рауль, я переконаний, що, побачивши її зблизька очима ревнивця, ви забудете про ваше кохання.

- Ви мене переконали, дорогий д'Артаньян...

- Їхати, щоб побачити її?

- Ні, їхати, щоб ніколи її більше не бачити. Я хочу вічно любити її.

- Правду кажучи, ось висновок, якого я зовсім не очікував.

- Слухайте, друже мій, ви вирушите до неї і віддасте їй цей лист, який пояснить і їй, і вам те, що відбувається в моєму серці. Прочитайте лист, я написав його минулої ночі. Щось підказувало моїй душі, що сьогодні ми з вами зустрінемося.

І він простягнув лист д'Артаньяну, який прочитав у ньому таке:

«Пані, ви анітрохи не винні в тому, що мене не любите. Ви винні лише в тому, що дозволили мені повірити у вашу любов. Ця помилка коштуватиме мені життя. Я прощаю вам вашу провину, але не прощаю собі своєї помилки. Кажуть, що щасливі закохані глухі до стогонів тих, кого вони кохали, а потім відкинули. Але з вами це навряд чи можливо, бо ви не кохали мене, а якщо й відчували до мене якесь почуття, то воно супроводжувалося сумнівами і душевною тривогою. Я впевнений, що, якби я прагнув перетворити цю дружбу на кохання, ви поступилися б з остраху вбити мене або завдати шкоди повазі, яку я до вас відчував. Мені буде солодко вмирати, знаючи, що ви вільні і щасливі.

Але ви полюбите мене справжнім коханням, коли вам не буде чого більше боятися мого погляду або докору. Ви любитимете мене, бо хоч би яким чарівним для вас було ваше нинішнє кохання, бог створив мене ні в чому не нижчим за того, кого ви обрали, а моя відданість, моя жертва, мій скорботний кінець поставлять мене у ваших очах вищим за нього. Я упустив через наївну довірливість мого серця скарб, яким володів. Багато хто каже, що ви мене любили достатньо, щоб полюбити безроздільно. Ця думка знищує в мені всяку гіркоту образи і спонукає вважати своїм ворогом лише себе самого.

Ви приймете від мене це останнє прощення і благословіть мене за те, що я сховався в тому недосяжному притулку, де гасне всяка ненависть і перебуває тільки любов.

Прощавайте, пані. Якби потрібно було всією моєю кров'ю купити ваше щастя, я віддав би всю свою кров. Адже приношу ж я її в жертву своєму стражданню!
Рауль, віконт де Бражелон».

- Лист написаний добре, - сказав капітан, - але одне мені все ж не подобається в ньому.

- Що ж, скажіть! - вигукнув Рауль.

- Те, що воно говорить про все, крім того, що виливається, наче смертельна отрута, з ваших очей, з вашого серця: крім шаленого кохання, яке все ще спалює вас.

Рауль зблід і замовк.

- Чому б вам не написати просто:

«Пані!
Замість того щоб послати вам своє прокляття, я люблю вас і вмираю».

- Це правда, - відповів Рауль із похмурою радістю.

І, розірвавши лист, який він встиг узяти з рук д'Артаньяна, він написав на аркуші із записника таке:

«Щоб мати щастя сказати вам ще раз, що я вас кохаю, я малодушно пишу вам про це, і, щоб покарати себе за свою малодушність, я вмираю».

І, підписавши, він запитав д'Артаньяна:

- Ви віддасте їй цей листок, капітане, чи не так?

- Коли?

- Того дня, - вимовив Бражелон, вказуючи на останнє перед підписом слово, - коли ви поставите дату під цими рядками.

І він стрімко побіг до Атоса, який повільними кроками йшов у напрямку до них.

Коли вони поверталися назад, піднялися хвилі, і з лютою швидкістю, властивою Середземному морю, легке хвилювання перетворилося на справжню бурю. Якийсь темний предмет невизначеної форми, помічений ними на березі, зупинив на собі їхню увагу.

- Що це - човен? - запитав Атос.

- Ні, не думаю, - відповів д'Артаньян.

- Вибачте, - перебив Рауль, - але це все-таки човен, що поспішає в гавань.

- Там, у бухті, справді видно човен, який добре робить, шукаючи тут притулок, але те, на що вказує Атос, он на піску... розбите...

- Так, так, бачу.

- Це карета, яку я викинув у море, коли пристав до суші зі своїм в'язнем.

- Дозвольте дати вам пораду, д'Артаньян, - сказав Атос, - спаліть цю карету, щоб від неї не залишилося й сліду. Інакше антибські рибаки, які вирішили, що їм довелося мати справу з дияволом, спробують довести, що ваш в'язень був всього-навсього людиною.

- Хвалю вашу пораду, Атосе, і сьогодні ж уночі накажу привести її у виконання або, точніше, сам займуся цією справою. Але давайте увійдемо під дах, починається дощ, і виблискують вже дуже страшні блискавки.

Коли вони проходили валом, бажаючи сховатися в галереї, від якої у д'Артаньяна був ключ, вони побачили Сен-Мара, який прямував до камери в'язня. За знаком д'Артаньяна вони сховалися за поворотом, який робили сходи.

- Що це? - запитав Атос.

- Зараз побачите. Дивіться. В'язень повертається з каплиці.

І при світлі багряної блискавки, у фіолетовому сутінку грозового неба, вони побачили, як за шість кроків позаду губернатора повільно йшла людина, одягнена у все чорне, голова якої була схована шоломом, а обличчя - забралом з воронованої сталі. Небесний вогонь кидав руді відблиски на поліровану поверхню забрала, і ці відблиски, химерно спалахуючи, здавалися гнівними поглядами, які метав цей нещасний замість того, щоб лунати прокльонами. Посеред галереї в'язень на хвилину зупинився; він споглядав обрій, що далеко відкривався, вдихав аромат бурі й жадібно пив теплий дощ. Раптом з його грудей вирвався зітхання, що нагадувало радше ридання.

- Ідіть, пане, - наказав Сен-Мар, бо його стало вже непокоїти, що в'язень надто довго дивиться за межі фортечних мурів, - ідіть же, пане!

- Називайте його монсеньйор! - крикнув Сен-Мару зі свого кута граф де Ла Фер таким страшним і урочистим голосом, що губернатор здригнувся.

Атос, як завжди, вимагав поваги до поваленої величі.

В'язень обернувся.

- Хто це сказав? - запитав Сен-Мар.

- Я, - промовив д'Артаньян, з'являючись перед губернатором. - Ви добре знаєте, що щодо цього є наказ.

- Не кличте мене ні суддею, ні монсеньйором, - вимовив в'язень голосом, який проник у саме серце Рауля, - кличте мене проклятим.

І він пройшов повз. За ним заскрипіли залізні двері.

- Ось де нещасна людина, - глухо прошепотів мушкетер, показуючи Раулю камеру принца.

CCXXXIX. Обіцянки

Тільки-но д'Артаньян увійшов зі своїми друзями в кімнату, яку займав, як один із гарнізонних солдатів з'явився до нього зі сповіщенням, що губернатор хотів би зустрітися з ним. Човен, який Рауль бачив у морі і який поспішав сховатися в бухті, прибув на Сент-Маргеріт із депешею для мушкетера.

Розкривши лист, д'Артаньян упізнав руку Людовіка.

«Я вважаю, - писав король, - що ви вже виконали мої накази, пане д'Артаньян; тому негайно повертайтеся в Париж; ви знайдете мене в моєму Луврі».

- Ось і скінчилося моє заслання! - радісно вигукнув мушкетер. - Слава богу, я перестаю бути тюремником.

І він дав Атосу прочитати цей лист.

- Отже, ви залишаєте нас? - із сумом запитав Атос.

- Щоб бути нерозлучно з вами, дорогий друже. Адже Рауль - людина доросла і чудово може вирушити з герцогом де Бофором; і він вважатиме за краще, щоб його батько повертався в товаристві д'Артаньяна, ніж їхав би на самоті двісті льє до Ла-Фера. Чи не так, Раулю?

- Звичайно, - невиразно промовив Рауль із виразом ніжного жалю.

- Ні, друже мій, - перебив Атос, - я залишу Рауля тільки того дня, коли його корабель зникне на горизонті. Поки він у Франції, я не залишу його.

- Як хочете, мій дорогий; але ми принаймні разом поїдемо з Сент-Маргеріт; скористайтеся моєю шлюпкою, вона довезе і вас, і мене до Антіба.

- З найбільшою готовністю. Мені хочеться якнайшвидше опинитися подалі від цієї фортеці й того видовища, яке щойно так засмутило нас.

Отже, троє друзів, попрощавшись із губернатором, залишили маленький острів і в останніх спалахах грози, що віддалялася, востаннє поглянули на стіни фортеці, що біліли.

Д'Артаньян розлучився зі своїми друзями цієї ж ночі; він встиг побачити на березі Сент-Маргеріт яскраве полум'я: то горіла підпалена відповідно до його вказівок за розпорядженням Сен-Мара карета.

Обійнявшись на прощання з Атосом, перед тим як сідати в сідло, д'Артаньян сказав:

- Друзі мої, ви дуже схожі на двох солдатів, кожен з яких покинув свій пост. Щось підказує мені, що Раулю в його службових справах знадобиться ваша підтримка, Атосе. Хочете, я попрошу короля, щоб і мене відправили в Африку із сотнею молодців-мушкетерів? Його величність не відмовить мені, і я візьму вас із собою.

- Пане д'Артаньян, - відповів Рауль, з жаром потискаючи руку, простягнуту йому капітаном, - дякую вам за пропозицію, що перевершує найсміливіші сподівання графа, а також мої. Мені потрібно зайняти свої думки і фізично втомлюватися, оскільки я молодий; графу ж потрібен цілковитий спокій. Ви - його найкращий друг; доручаю його вашому піклуванню. Бережіть його, і наші душі у ваших руках.

- Треба рушати в дорогу: ось і коню моєму більше не терпиться, - зауважив д'Артаньян, у якого швидка зміна думок і тем у розмові завжди була ознакою жвавих душевних переживань. - Скажіть, графе, скільки днів проведе тут Рауль?

- Не більше, ніж три.

- А скільки днів ви збираєтеся витратити на повернення?

- О, точно не знаю, - відповів Атос. - Я не хочу занадто поспішно відриватися від мого дорогого Рауля. Час і без того з достатньою швидкістю забере його в мене, і я не хочу, щоб цьому ж сприяв простір. Поспішати я не стану.

- Ви не праві, друже мій. Повільна їзда наганяє тугу, і до того ж людині вашого віку аж ніяк не пасує жити в придорожніх корчмах.

- Я прибув сюди на поштових конях, але тепер хочу купити двох хороших конячок. Щоб привести їх додому у свіжому вигляді, не можна гнати їх більше семи-восьми льє за добу.

- Де Грімо?

- Він приїхав учора рано вранці, і я дозволив йому відіспатися як слід.

- Ну що ж, повертатися до цього більше нічого, - вирвалося у д'Артаньяна. - До побачення, Атосе, і якщо ви поквапитеся, я матиму задоволення незабаром знову покласти вас в обійми.

Сказавши це, він заніс ногу в стремено, яке тримав йому Рауль.

- Прощавайте, - сказав юнак, цілуючи його.

- Прощавайте, - промовив д'Артаньян, сідаючи в сідлі.

Кінь рвонув з місця і забрав мушкетера.

Ця сцена відбувалася в передмісті Антіба, перед будинком, у якому зупинився Атос і куди д'Артаньян велів привести після вечері свого коня.

Звідси починалася дорога, біла і розпливчаста в нічному тумані. Кінь на повні груди вдихав терпке, солонувате повітря, яке приносили із солончакових драговин, рясних у цих місцях.

Д'Артаньян пустив коня риссю. Атос і Рауль сумно й повільно попрямували до свого будинку. Раптом вони почули тупіт кінських копит, що наближався. Вони вирішили спочатку, що це один із тих оманливих звуків, які вводять в оману людський слух при кожному повороті дороги.

Але це і справді був д'Артаньян, який галопом повертався до них. Вони скрикнули від радості й подиву, а капітан, зіскочивши на землю з юнацькою прудкістю, підбіг до щойно покинутих ним друзів і обійняв одразу обох, пригорнувши до свого серця і того й іншого. Він довго тримав їх мовчки в обіймах, і жоден подих не вирвався з його грудей. Потім, з тією ж раптовістю, з якою він повернувся, він поїхав, пришпоривши свого гарячого коня.

- На жаль... - зовсім тихо промовив граф, - на жаль!

«Погана ознака! - думав зі свого боку д'Артаньян, наганяючи втрачений час. - Я не міг посміхнутися їм. Погана прикмета!»

Наступного ранку Грімо був уже на ногах. Доручення герцога де Бофора виконувалися успішно. Флотилія, зібрана стараннями Рауля для відправки в Тулон, вийшла за призначенням. За нею в майже невидимих над водою човниках слідували дружини і друзі рибаків і контрабандистів, мобілізованих для обслуговування флоту.

Короткий час, який батькові й синові залишалося провести разом, летів із подвоєною швидкістю, як прискорює свій рух усе, що прагне впасти в безодню вічності.

Атос і Рауль повернулися в Тулон, який був увесь сповнений гуркотом возів, брязканням зброї та іржанням коней. Гриміли труби і барабани. Вулиці були заповнені солдатами, слугами і торговцями.

Герцог де Бофор перебував одночасно всюди, квапливо посадку військ на судна і вантаження із завзяттям і турботливістю хорошого воєначальника. Він був ласкавий і ввічливий навіть із найскромнішими зі своїх підлеглих і нещадно лаяв навіть найважливіших із них.

Артилерія, продовольство та інші припаси - у все це він входив особисто й особисто оглядав; він перевірив спорядження кожного солдата, який відпливає, упевнився в гарному стані

кожного коня, якого відряджали. Відчувалося, що цей легковажний, хвалькуватий і егоїстичний у своєму палаці вельможа стає справжнім солдатом, вимогливим воєначальником перед обличчям відповідальності, яку він узяв на себе.

Утім, необхідно визнати, що хоч би як старанно проводили підготовку до відплиття, у ній, проте, відчувалися поспіх і безтурботність і та відсутність будь-якої завбачливості, що робить французького солдата першим солдатом у світі, бо який інший солдат має такою самою мірою розраховувати винятково на себе, на свої фізичні й душевні сили.

Адмірал був задоволений або принаймні здавався задоволеним; похваливши Рауля, він віддав останні розпорядження щодо виходу в море. Він наказав зніматися з якоря на зорі наступного дня.

Напередодні він запросив графа з Раулем до обіду. Вони, однак, відмовилися від цього запрошення під приводом невідкладних службових справ. Відправившись до себе в готель, розташований у затінку дерев на великій площі, вони, не засиджуючись за столом, квапливо проковтнули обід, і Атос повів сина на скелі, що панували над містом. Це були високі кам'яні громади, з яких відкривався безкрайній краєвид на море з такою далекою лінією обрію, що здавалося, ніби вона перебуває на одній висоті зі скелями.

Ніч, як завжди в цих щасливих краях, була винятково гарною. Місяць, піднявшись із-за зубців скель, заливав срібним світлом блакитний килим моря. На рейді, займаючи належне їм за диспозицією місце, маневрували в цілковитій безмовності кораблі.

Море, насичене фосфором, розступалося перед барками, що перевозили спорядження і припаси; найменше погойдування корми запалювало безодню білястим полум'ям, і всякий помах веслом розсипав міріадами крапель палаючі алмази.

Час від часу долинали голоси моряків, які радісно зустрічали щедроти свого адмірала або наспівували свої нехитрі тягучі пісні. Це видовище і ці гармонійні звуки змушували серце то стискатися, як це буває, коли воно сповнене страху, то розкриватися й розширюватися, як це буває, коли його заповнюють надії. Від усього цього життя віяло подихом смерті.

Атос і Рауль сіли на високому скелястому мисі, зарослому мохом і вересом. Над їхніми головами туди-сюди сновигали великі кажани, яких втягувало в цей шалений хоровод їхнє невтомне полювання. Ноги Рауля звисали над краєм стрімчака

в тій порожнечі, від якої паморочиться в голові й спирає подих і яка вабить у небуття.

Коли повний місяць піднявся на небі, пестячи своїм сяйвом сусідні піки в горах, коли дзеркало вод висвітлилося на всю свою широчінь, коли маленькі червоні вогники, пронизавши чорну масу кораблів, замиготіли тут і там у нічному сутінках, Атос, зібравшись з думками, озброївшись усією своєю мужністю, сказав, звертаючись до Рауля:

- Бог створив усе, що ми бачимо, Раулю; він також створив і нас. Ми - нікчемні атоми, кинуті ним у простори великого всесвіту. Ми блищимо, як ці вогні й зірки, ми зітхаємо, як хвилі, ми страждаємо, як ці величезні кораблі, що зношуються, розрізаючи хвилі та підкоряючись вітру, який несе їх до наміченої мети, так само, як дихання бога несе нас у жадану тиху гавань. Усе любить життя, Раулю, і в живому світі все і справді прекрасно.

- У нас перед очима справді прекрасне видовище, - відповів юнак.

- Який д'Артаньян добрий, - негайно ж перебив Рауля Атос, - і яке щастя спиратися все своє життя на такого друга! Ось чого вам не вистачало, Раулю.

- Друга? Це в мене не було друга? - вигукнув молодий чоловік.

- Пан де Гіш - славний товариш, - холодно продовжував граф, - але мені здається, що у ваш час, Рауль, люди займаються своїми особистими справами і задоволеннями значно більше, ніж у мої часи. Ви прагнули усамітненого життя, і це - щастя, але ви розтратили в ньому вашу силу. Ми ж, четверо нерозлучних, які не знали, можливо, тієї витонченості, що приносить вам радість, ми мали більшу здатність до опору, коли нам загрожувала небезпека.

- Я перериваю вас, графе, зовсім не для того, щоб сказати, що у мене був друг, і цей друг - де Гіш. Звичайно, він добрий і шляхетний, і він любить мене. Але я жив під заступництвом іншої дружби, настільки ж міцної, як та, про яку ви говорите, і це - дружба з вами, батьку.

- Я не був для вас другом, Рауль, тому що я показав вам лише один бік життя; я був сумний і суворий; на жаль! Не бажаючи того, я зрізав цілющі паростки, що виростали невпинно на стовбурі вашої юності. Коротше кажучи, я каюся, що не зробив із вас дуже живої, дуже світської, дуже галасливої людини.

- Я знаю, чому ви так говорите, графе. Ні, ви не маєте рації, то не ви зробили мене тим, що я являю собою, але

кохання, яке охопило мене в такому віці, коли в дітей бувають тільки симпатії; це природжена сталість моєї натури, сталість, яка в інших буває тільки звичкою. Я вважав, що завжди буду таким, яким був! Я вважав, що бог спрямував мене торною, прямою дорогою, по краях якої я знайду лише плоди та квіти. Мене постійно оберігали ваша пильність, ваша сила, і я думав, що це я пильний і сильний. Я не був підготовлений до перешкод, я впав, і це падіння забрало в мене мужність на все життя. Я розбився, і це точне визначення того, що сталося зі мною. О ні, графе, ви були щастям мого минулого, ви будете надією мого майбутнього. Ні, мені нема в чому дорікнути тому життю, яке ви для мене створили; я благословляю вас і люблю з усім паломництвом моєї душі.

- Милий Рауль, ваші слова приносять мені полегшення. Вони показують, що принаймні в найближчому майбутньому ви будете у своїх діях трохи зважати на мене.

- Я буду рахуватися лише з вами і більше ні з ким.

- Раулю, я ніколи не робив цього раніше для вас, але я це зроблю. Я стану вашим вірним другом, я буду відтепер не тільки вашим батьком. Ми заживемо з вами відкритим домом, замість того щоб жити відлюдниками, і це станеться, коли ви повернетеся. Адже це станеться дуже скоро, чи не так?

- Звичайно, графе, така експедиція не може бути тривалою.

- Отже, скоро, Раулю, скоро, замість того щоб скромно жити на доходи, я вручу вам капітал, продавши мої землі. Його вистачить, щоб жити світським життям до моєї смерті, і я сподіваюся, що до цього часу ви втішите мене тим, що не дасте згаснути нашому роду.

- Я зроблю все, що ви накажете, - вимовив із почуттям Рауль.

- Не личить, Раулю, щоб ваша ад'ютантська служба захоплювала вас у занадто небезпечні підприємства. Ви вже довели свою хоробрість у боях, вас бачили під вогнем ворога. Пам'ятайте, що війна з арабами - це війна пасток, засідок і вбивств з-за рогу. Потрапити в пастку - не надто велика слава. Ба більше, буває й так, що ті, хто попався в неї, не викликають нічиєї жалості. А ті, про кого не шкодують, ті полягли марно. Ви розумієте мою думку, Раулю? Збережи боже, щоб я вмовляв вас ухилятися від зустрічі з ворогом!

- Я розсудливий за своїм складом характеру, і мені до того ж дуже щастить, - відповів Рауль з посмішкою, що змусила похолодіти серце засмученого батька, - адже я, - поквапився

додати молодий чоловік, - побував у двадцяти боях і відбувся лише однією подряпиною.

- Потім, - продовжував Атос, - слід побоюватися клімату. Смерть від лихоманки - жахливий кінець. Людовик Святий благав бога наслати на нього краще стрілу або чуму, але тільки не лихоманку.

- О графе, за тверезого способу життя і помірних фізичних вправ...

- Я дізнався від герцога де Бофора, що свої донесення він буде відсилати до Франції раз на два тижні. Імовірно, вам, як його ад'ютанту, буде доручено їхнє відправлення. Ви, звичайно, мене не забудете, правда?

- Ні, графе, не забуду, - відповів Рауль здавленим голосом.

- Зрештою, Рауль, ви, як і я, - християнин, і ми маємо розраховувати на особливе заступництво бога й ангелів-охоронців, які опікуються нами. Обіцяйте, що якщо з вами трапиться нещастя, то ви насамперед згадаєте про мене. І покличете мене.

- О, звісно, одразу ж!

- Ви бачите мене коли-небудь у ваших снах, Раулю?

- Щоночі, графе. У моєму ранньому дитинстві я бачив вас спокійним і ласкавим, і ви клали руку на мою голову, і ось чому я спав так безтурботно... колись.

- Ми надто любимо одне одного, щоб тепер, коли ми розлучаємося, наші душі не супроводжували одна одну, і моя не була б із вами, а ваша - зі мною. Коли ви будете сумні, Раулю, я передчуваю, і моє серце зануриться в печаль, а коли ви посміхнетеся, думаючи про мене, знайте, що ви посилаєте мені із заморських країв промінь вашої радості.

- Я не обіцяю вам бути завжди радісним, але будьте впевнені, що я не проведу жодної години, щоб не згадати про вас, жодної години, присягаюся вам, доки буду живий.

Атос не міг більше стримуватися. Він обома руками обхопив шию сина і щосили обійняв його.

Місячне світло поступилося місцем досвітнім сутінкам, і на горизонті, сповіщаючи про наближення дня, з'явилася золота смужка.

Атос накинув на плечі Рауля свій плащ і повів його до міста, яке було схоже на великий мурашник, у якому вже снували носильники з ношею на плечах.

На краю плоскогір'я, яке щойно залишили Атос і Рауль, вони побачили темну тінь, яка то наближалася до них, то, навпаки, віддалялася від них, немов боячись, що її можуть

помітити. Це був вірний Грімо, який, занепокоївшись, пішов по сліду своїх панів і чекав на їхнє повернення.

- Ах, добрий Гримо, - вигукнув Рауль, - навіщо ти сюди завітав? Ти прийшов сказати, що пора їхати, чи не так?

- Один? - вимовив Грімо, вказуючи на Рауля Атосу з таким відвертим докором, що було видно, до якої міри старий схвильований.

- Так, ти маєш рацію! - погодився граф. - Ні, Рауль, не поїде один, ні, він не буде один на чужині, без друга, який зміг би втішити його і який нагадував би йому про все, що він колись любив.

- Я? - запитав Грімо.

- Ти? Так, так! - вигукнув розчулений цим проявом відданості Рауль.

- На жаль, - зітхнув Атос, - ти дуже старий, мій добрий Гримо.

- Тим краще, - промовив Грімо з невимовною глибиною почуття і тактом.

- Але посадка на судна, скільки я бачу, вже починається, - зауважив Рауль, - а ти не готовий.

- Готовий! - відповів Грімо, показуючи ключі від своїх скринь разом із ключами свого юного пана.

- Але ти не можеш залишити графа, - спробував заперечити юнак, - графа, з яким ти ніколи раніше не розлучався?

Грімо потемнілим поглядом глянув на Атоса, ніби порівнюючи силу своїх господарів. Граф мовчав.

- Граф вважатиме за краще, щоб я вирушив із вами, - сказав Грімо.

- Так, - підтвердив Атос кивком голови.

У цей момент пролунав барабанний дріб і весело заспівали ріжки. З міста виходили полки, які мали брати участь в експедиції. Їх було п'ять, і кожен складався із сорока рот. Королівський полк, солдатів якого можна було впізнати за білими мундирами з блакитними вилогами, йшов попереду. Над розділеними на чотири лілових і жовтих поля ротними прапорами, усіяними шитими золотом ліліями, височів білий полковий прапор із хрестом із геральдичних лілій.

З боків - мушкетери зі своїми нагадуючими рогатини упорами для стрільби, які вони тримали в руках, і мушкетами на плечі, у центрі - пікінери з чотирнадцятифутовими піками весело крокували до човнів, яким належало доставити їх поротно на кораблі.

За королівським полком слідували пікардійський, наваррський і нормандський полки з гвардійським морським екіпажем. Герцог де Бофор знав, кого відібрати для майбутньої експедиції за море. Сам він зі своїм штабом замикав ходу. Перш ніж він встигне дістатися до гавані, мине ще добра година.

Рауль разом з Атосом повільно прямував до берега, щоб зайняти своє місце при герцозі, коли він порівняється з ними.

Грімо, діяльний, як юнак, розпоряджався відправленням на адміральський корабель речей Рауля.

Атос, що йшов під руку зі своїм сином, з яким мав незабаром розлучитися, і приголомшений шумом і метушнею, був занурений у скорботні думки.

Раптом один з офіцерів герцога наблизився до них і повідомив, що герцог висловив бажання бачити Рауля біля себе.

- Будьте ласкаві сказати герцогу, пане, - заперечив юнак, - що я прошу його надати мені цю останню годину; я хотів би провести її в товаристві батька.

- Ні, ні, - перебив Атос, - ад'ютант не повинен залишати свого генерала. Будьте люб'язні передати герцогу, пане, що віконт без зволікання з'явиться до його світлості.

Офіцер пустився навскач наздоганяти герцога.

- Розлучатися нам тут чи там, однаково на нас чекає розлука, - вимовив граф.

Він старанно почистив рукою одяг Рауля і на ходу погладив його по голові.

- Рауль, - сказав він, - вам потрібні гроші; герцог любить вести широке життя, і я впевнений, що і вам захочеться купувати зброю і коней, які в тих краях дуже дорогі. Але оскільки ви не служите ні королю, ні герцогу і залежите лише від себе самого, ви не повинні розраховувати ні на платню, ні на щедрість герцога де Бофора. Я хочу, щоб у Джіджеллі ви ні в чому не мали потреби. Тут двісті пістолів. Витратьте їх, якщо хочете зробити мені приємність.

Рауль потиснув руку батькові. На повороті вулиці вони побачили герцога де Бофора верхи на чудовому білому коні; кінь, відповідаючи на привітання жінок, з незвичайною витонченістю виробляв перед ними курбети.

Герцог покликав Рауля і простягнув руку графу. Він так довго й ласкаво розмовляв із ним, що серце засмученого батька трошки втішилося.

Але обом, і батькові, і синові, здавалося, що вони йдуть хресним шляхом, наприкінці якого на них чекають тортури. Настав найважчий момент: солдати і матроси, залишаючи

берег, прощалися з сім'ями і друзями, - останній момент, коли, незважаючи на безхмарність неба, спекотне сонце, свіжі запахи моря, якими напоєне повітря, незважаючи на молоду кров, яка тече в жилах, все здається чорним і гірким, усе впадає в смуток, усе штовхає на сумніви в існуванні бога, хоча все це від нього ж походить.

У ті часи адмірал разом зі свитою сходив на корабель останнім, і лише після того, як він показувався на палубі флагмана, лунав могутній гарматний постріл.

Атос, забувши і адмірала, і флот, і свою власну гідність сильної людини, розгорнув обійми синові та судомно притягнув до себе.

- Проведіть нас на корабель, - сказав зворушений герцог, - ви виграєте добрі півгодини.

- Ні, - відповів Атос, - ні, я вже попрощався і не хочу прощатися вдруге.

- Тоді стрибайте в човен, віконт, і якнайшвидше, - додав герцог, бажаючи позбавити від сліз обох цих людей; дивлячись на них, він відчував, як серце його наповнюється жалістю. З батьківською ніжністю, із силою Портоса він повів за собою Рауля і посадив його в шлюпку, на якій, за його знаком, веслярі негайно ж узялися за весла. І, порушуючи церемоніал, він підбіг до борту шлюпки і відштовхнувся від причалу.

- Прощавайте! - крикнув Рауль.

Атос відповів лише жестом. Він відчув щось гаряче на руці: то був шанобливий поцілунок Грімо, останнє прощання відданого слуги.

Поцілувавши руку свого пана, Грімо зіскочив зі сходинки пристані в ялик, який узяла на буксир двічі-двадцятивесельна шаланда.

Атос присів на молу, змучений, приголомшений, покинутий. Кожна мить стирала одну з дорогих йому рис, якусь із барв на блідому обличчі його сина. Море забрало потроху і човни, і обличчя на таку відстань, коли люди стають лише крапками, а любов - спогадом.

Атос бачив, як Рауль піднявся трапом адміральського корабля, бачив, як він сперся на борт, ставши таким чином, щоб бути помітним батькові. І хоча прогримів гарматний постріл і на кораблях прокотився тривалий гул, на який відповіли незліченними вигуками на березі, і хоча гуркіт гармат мав оглушити вуха батька, а дим пострілів - застелити дорогий образ, який привертав до себе всі його помисли, він все ж виразно бачив Рауля до останньої хвилини, і щось, що поступово втрачало свої обриси, спочатку чорне, потім блякле,

потім біле і, нарешті, вже зовсім нерозрізнене, зникло в очах Атоса набагато пізніше, ніж зникли для очей усіх інших могутні кораблі та їхні роздуті білі вітрила.

До полудня, коли сонце вже поглинало весь видимий оку простір і верхівки щогл ледве височіли над обрієм, Атос побачив ніжну, повітряну тінь, що миттєво розпливлася в повітрі: то був дим від гарматного салюту, яким герцог востаннє прощався з берегом Франції.

Коли і ця тінь розтанула в небі, Атос, почуваючись абсолютно розбитим, повернувся до себе в готель.

CCXL. Серед жінок

Д'Артаньян, всупереч бажанню приховати від друзів свої почуття, не зміг зробити це тією мірою, якою хотів. Стоїчний солдат, безпристрасний воїн, якого долали страхи і передчуття, він віддав хвилинну данину людській слабкості. Але, змусивши замовкнути своє серце і поборовши тремтіння своїх м'язів, він повернувся до свого мовчазного і старанного слуги і сказав:

- Рабо, нехай буде тобі відомо, що я повинен проїжджати по тридцять льє на день.

- Чудово, пане капітане, - відповів Рабо.

І з цього моменту, злившись в одне ціле зі своїм конем, як справжній кентавр, д'Артаньян не займав більше своїх думок нічим, тобто, інакше кажучи, думав про все потроху.

Він запитав себе, з якої причини король викликав його; він поставив собі також питання, чому Залізна Маска кинув блюдо до ніг Рауля.

Що стосується першого з цих питань, то відповісти на нього задовільним чином д'Артаньян виявився не в змозі. Він досить добре знав, що король, викликаючи його, робить це тому, що потребує його; він знав, що Людовик XIV відчуває гостру потребу в бесіді віч-на-віч із тим, кого знання такої важливої державної таємниці поставило в один ряд із наймогутнішими вельможами королівства. Але встановити точно, що саме спонукало короля до цього кроку, він все ж не міг.

Мушкетер не меншою мірою розумів, яка причина змусила нещасного Філіпа відкрити, хто він такий і що він королівського роду. Філіп, назавжди похований під своєю залізною маскою, вилучений у краї, де люди, здавалося, були рабами стихій; Філіп, позбавлений навіть товариства д'Артаньяна, який ставився до нього завбачливо й із

шанобливістю; розуміючи, що в цьому світі на його частку залишаються лише примарні мрії та страждання, та ще й розпач, який починав жорстоко мучити його, - вилився у скаргах і стогонах, розраховуючи, що якщо він відкриє свою жахливу таємницю, то, можливо, з'явиться месник, який заступиться за нього.

Згадуючи про те, що він ледь не вбив своїх найближчих друзів, про долю, що так химерно зіштовхнула Атоса з державною таємницею, про прощання з бідним Раулем, про неясне майбутнє, що на нього чекає й яке поведе його до жахливої та неминучої загибелі, д'Артаньян потрохи повернувся до своїх сумних передчуттів, і навіть швидка скачка не могла відволікти його, як бувало, від цих сумних думок.

Потім д'Артаньян перейшов до думок про Портоса й Араміса, оголошених поза законом. Він бачив їх утікачами, яких цькують, наче дичину, остаточно розореними, їх, що наполегливо творили собі статки, а тепер змушені втратити все до копійки. І оскільки король викликав його, виконавця своєї волі, ще не охолонувши від гніву й палахкочучи спрагою помсти, д'Артаньян здригався при думці про те, що на нього, можливо, чекає доручення, яке змусить кровоточити його серце.

Часом, коли дорога йшла в гору і захеканий кінь, роздуваючи ніздрі та підбираючи боки, переходив на крок, д'Артаньян, маючи в своєму розпорядженні більшу можливість зосередитися, брався думати про разючий геній Араміса, геній хитрощів та інтриг, виплеканий Фрондою і громадянською війною. Солдат, священик і дипломат, люб'язний, жадібний і хитрий, Араміс ніколи у своєму житті не робив нічого хорошого без того, щоб не дивитися на це хороше як на сходинку, яка допоможе йому піднятися ще вище. Шляхетний розум, шляхетне, хоча, можливо, і не бездоганне серце, Араміс творив зло лише для того, щоб додати собі ще трішки блиску. Наприкінці свого життєвого шляху, у момент, коли він досяг, здавалося, поставленої мети, він зробив так само, як знаменитий Фієско*, свій хибний крок на палубі корабля і загинув у морській безодні.

Але Портос, цей добряк і товстун Портос! Бачити Портоса в ганьбі, бачити Мушкетона без золотих галунів, можливо, замкненим у в'язницю; бачити, як П'єрмон, Брасьє будуть зрівняні з землею, як будуть сплюндровані їхні чудові щоглові ліси, - і це також завдавало мук д'Артаньянові, і щоразу, коли його вражала якась тяжка думка такого штибу, він здригався,

як здригався його кінь, коли відчував укус сліпня, рухаючись під склепіннями густого лісу.

Розумна людина ніколи не нудиться, якщо тіло її долає втому; здорова людина ніколи не знаходить життя важким, якщо розум її чимось зайнятий. Так д'Артаньян, увесь час у сідлі, увесь час вдаючись до своїх роздумів, дістався до Парижа свіжий і бадьорий, наче атлет, який підготував себе до змагання.

Король так скоро не чекав його і щойно поїхав полювати кудись до Медона. Д'Артаньян, замість того щоб пуститися навздогін, як він вчинив би за старих часів, наказав стягнути з себе чоботи, роздягнувся і вимився, відклавши побачення з королем до приїзду його величності, втомленого і запиленого. Протягом п'яти годин очікування він, як то кажуть, принюхувався до палацового повітря і запасався надійною бронею проти всіх несподіванок неприємного характеру.

Він дізнався, що останні два тижні король незмінно похмурий, що королева-мати хвора і вкрай пригнічена, що принц, брат короля, став побожним, що принцеса Генрієтта дуже засмучена і що де Гіш відправився в один зі своїх маєтків.

Ще він дізнався, що Кольбер сяє, а Фуке щодня радиться про своє здоров'я з новим лікарем, але хвороба його, однак, не з числа тих, які зцілюють лікарі, і вона може поступитися лише політичному лікарю, якщо можна так висловитися.

Король, як сказали д'Артаньяну, був надзвичайно люб'язний до Фуке і ні на крок не відпускав його від себе; але суперінтендант, вражений у саме серце, подібно до дерева, в якому завівся черв'як, гинув, незважаючи на королівські милості, це життєдайне сонце придворних дерев.

Д'Артаньян також дізнався, що король більше не може прожити жодної хвилини без Лавальєр і що якщо він не бере її із собою на полювання, то по кілька разів на день пише для неї листи, і вже не у віршах, а, що набагато гірше, найчистішою прозою, до того ж на багатьох сторінках.

Ось чому траплялося, що «перший у світі король», як висловлювалися поети, його сучасники, сходив «з незрівнянним запалом» з коня і, поклавши аркуш паперу на капелюх, виписував його ніжними фразами, які де Сент-Еньян, його незмінюваний ад'ютант, відвозив Лавальєр, ризикуючи загнати коней.

А в цей час фазани й лані, за якими ніхто не полював, розліталися й розбігалися в різні боки, і мистецтво полювання при королівському дворі Франції ризикувало зовсім захиріти.

Д'Артаньян згадав про прохання бідолахи Рауля і про той безнадійний лист, який він написав жінці, що жила у вічних надіях. Оскільки капітан любив філософствувати, він вирішив скористатися відсутністю короля, щоб поговорити кілька хвилин з Лавальєр.

Це виявилося справою вельми простою: поки король був на полюванні, Луїза прогулювалася в товаристві кількох дам однією з галерей Пале-Рояля, якраз там, де капітану мушкетерів потрібно було перевірити охорону. Д'Артаньян був переконаний, що, якщо йому вдасться завести з Луїзою розмову про Рауля, він матиме привід написати бідному вигнанцю щось приємне його серцю, а він знав, що надія або бодай слова розради в тому стані, в якому перебував Рауль, були б сонцем, були б життям для двох людей, настільки дорогих нашому капітанові.

Отже, він попрямував прямо туди, де розраховував зустріти Лавальєр. Він знайшов її в багатолюдному товаристві. Попри все те, що вона була самотня, їй дарували стільки ж, як королеві, якщо тільки не більше, знаків уваги, якими так пишалася принцеса Генрієтта в ті часи, коли король не відривав від неї своїх поглядів і спонукав тим самим і придворних не зводити з неї очей.

Д'Артаньян, хоча і не був дамським угодником, все ж зустрічав з боку жінок лише ласкавий і люб'язний прийом; він був чемний, як личить справжньому сміливцю, і його страшна репутація дарувала йому дружбу чоловіків і захоплення жінок.

Побачивши капітана, придворні дами засипали його привітаннями і запитаннями. Почалося із запитань: де він був, куди їздив, чому так давно не гарцював на своєму чудовому коні під балконом його величності, викликаючи захват цікавих?

Д'Артаньян відповів, що щойно повернувся з країни апельсинів. Дами розсміялися. У ті часи подорожували всі, але подорож за сто льє нерідко бувала проблемою, розв'язання якої відкладали до самої смерті.

- З країни апельсинів? - повторила мадемуазель де Тонне-Шарант. - З Іспанії?

- Ні, не те, - сказав д'Артаньян.

- З Мальти? - вставила Монтале.

- Чесне слово, пані, ви наближаєтеся.

- З якого-небудь острова? - запитала Лавальєр.

- Пані пані, не хочу вас довше мучити, я приїхав з тих країв, звідки зараз пан де Бофор вантажиться на судна, щоб перебратися в Алжир.

- Ви бачили армію? І флот? - поцікавилися кілька войовничих дам.

- Усе бачив.

- Чи є там наші друзі? - поставила запитання мадемуазель де Тонне-Шарант холодним, але розрахованим на привернення загальної уваги голосом.

- Так, - відповів д'Артаньян, - там де Ла Гілотьєр, де Муші, де Бражелон.

Лавальєр зблідла.

- Пане Бражелон? - вигукнула підступна Атенаїс. - Як! Він вирушив на війну?

Монтале наступила їй на ногу, але це ніяк не подіяло.

- Чи знаєте ви мою думку? - продовжувала вона безжально. - Мені здається, що чоловіки, які поїхали на цю війну, - закохані невдахи, які шукають у чорних жінок розради від жорстокостей білих.

Деякі дами весело розсміялися; Лавальєр починала втрачати присутність духу; Монтале кашляла так, що могла б розбудити мертвого.

- Пані пані, - перебив д'Артаньян, - ви даремно думаєте, що жінки в Джіджеллі чорні. Вони не чорні й не білі, вони жовті.

- Жовті?

- О, не думайте, що це так уже й погано; я ніколи не бачив красивішого кольору шкіри в поєднанні з чорними очима і кораловими губами.

- Тим краще для пана де Бражелона, - виразно промовила мадемуазель де Тонне-Шарант. - Він там вилікується, бідний юнак.

Після цих слів запанувало мовчання. Д'Артаньян подумав, що жінки, ці ніжні горлинки, поводяться одна з одною, мабуть, більш жорстоко, ніж тигри або ведмеді.

Для Атенаїс було, однак, мало змусити збліднути Лавальєр; їй хотілося, щоб Луїза до того ж ще й почервоніла.

Вона знову заговорила:

- Знаєте, Луїзо, на вашій совісті тепер тяжкий гріх!

- Який гріх, мадемуазель? - пролепетала нещасна, марно намагаючись знайти опору серед оточуючих.

- Але ж ви були заручені з цим молодим чоловіком, він любив вас усім серцем, а ви відкинули його.

- Це обов'язок будь-якої порядної жінки, - вставила Монтале повчальним тоном. - Коли знаєш, що не можеш скласти щастя того, хто тебе кохає, краще відкинути його.

Луїза не знала, дякувати їй за такий захист чи обурюватися.

- Відкинути! Відкинути! Усе це чудово, - зауважила Атенаїс. - Але не в цьому гріх мадемуазель Лавальєр. Справжній гріх, у якому вона може собі дорікнути, полягає в тому, що це вона послала на війну бідолашного Бражелона - на війну, де його можуть убити.

Луїза провела рукою по своєму холодному, як лід, чолу.

- І якщо він помре, - продовжувала безжальна Атенаїс, - це означатиме, що це ви, Луїза, вбили його; ось у цьому і полягає гріх, про який я говорила.

Луїза, ледь тримаючись на ногах, підійшла до капітана мушкетерів, щоб взяти його під руку; обличчя його видавало незвичне для нього хвилювання.

- Вам треба було про щось поговорити зі мною, пане д'Артаньян? - почала вона голосом, що переривався від гніву і страждання. - Що ви хотіли сказати?

Д'Артаньян, взявши Лавальєр під руку, попрямував із нею галереєю. Коли вони опинилися досить далеко від інших, він відповів:

- Те, що я збирався сказати вам, щойно висловила мадемуазель де Тонне-Шарант, можливо, грубо, але з вичерпною повнотою.

Луїза ледь чутно скрикнула і, знемагаючи від цієї нової рани, кинулася геть, наче бідна, вражена насмерть пташка, що шукає тіні в густому чагарнику, щоб там померти. Вона зникла в одних із дверей у той самий момент, коли король з'явився в інших.

Перший погляд короля був спрямований на порожнє крісло його коханої, і, не знайшовши ніде Лавальєр, король насупився, але тієї ж миті він побачив д'Артаньяна, який відважував йому низький уклін.

- Ах, пане, - посміхнувся Людовик, - ви проявили істинну старанність, і я вами вельми задоволений.

Це був найвищий прояв королівського задоволення. Було чимало таких, хто дав би себе вбити, аби заслужити ці слова короля.

Придворні дами і кавалери, які шанобливо оточили короля при його вході, розступилися, помітивши, що він бажає залишитися наодинці з капітаном мушкетерів.

Король попрямував до виходу і вивів д'Артаньяна із зали, після того як ще раз пошукав очима мадемуазель Лавальєр, не розуміючи причини її відсутності.

Опинившись далеко від цікавих вух, він поставив запитання:

- Отже, пане д'Артаньян, в'язень?

- У в'язниці, ваша величність.

- Що він дорогою говорив?

- Нічого, ваша величність.

- Що він робив?

- Був момент, коли рибак, у човні якого я переправлявся на Сент-Маргеріт, збунтувався і зробив спробу вбити мене. Бранець... допоміг мені захиститися, замість того щоб тікати.

Король зблід і сказав:

- Досить.

Д'Артаньян поклонився.

Людовик пройшов взад і вперед своїм кабінетом.

- Ви були в Антібі, коли туди прибув пан де Бофор?

- Ні, ваша величність, я їхав, коли туди прибув герцог.

- А!

Нове мовчання.

- Що ж ви там побачили?

- Багатьох людей, - холодно відповів д'Артаньян.

Король побачив, що д'Артаньян не налаштований підтримувати розмову.

- Я вас викликав, пане капітане, щоб відправити в Нант. Вам належить підготувати там для мене резиденцію.

- У Нант? У Бретань? Ваша величність передбачає здійснити таку далеку подорож?

- Так, там збираються штати, - відповідав король. - У мене є до них два подання; я хочу особисто бути присутнім на їхніх засіданнях.

- Коли я маю вирушити? - запитав капітан.

- Сьогодні до вечора... завтра... завтра ввечері; адже ви потребуєте відпочинку.

- Я вже відпочив, ваша величність.

- Чудово... У такому разі між сьогоднішнім вечором і завтрашнім ранком, на ваш розсуд.

Д'Артаньян поклонився, ніби прощаючись; але, помітивши, що король чимось схвильований, він зробив два кроки вперед і поцікавився:

- Король бере із собою весь двір?

- Звичайно.

- Отже, королю, без сумніву, знадобляться і мушкетери?

І проникливий погляд капітана змусив Людовика опустити очі і зніяковіти.

- Візьміть одну бригаду.

- Це все?.. У вашої величності немає більше ніяких наказів?

- Ні... Ах, ні... є!

- Слухаю вас.

- У Нантському замку, який розпланований вельми невдало, візьміть за правило ставити мушкетерів біля дверей кожного з найголовніших сановників, яких я відводжу з собою.

- Найголовніших?

- Так.

- Наприклад, біля дверей пана де Ліона?

- Так.

- Пана де Летельє?

- Так.

- Пана де Брієнна*?

- Так.

- І пана суперінтенданта?

- Звичайно.

- Чудово, ваша величність. Завтра я вже буду в дорозі.

- Ще одне слово, пане д'Артаньян. У Нанті ви зустрінетеся з капітаном гвардійців, герцогом де Жевром. Простежте за тим, щоб ваші мушкетери були розквартировані до приходу гвардійців. Першому, хто прийде, - перевага.

- Добре, ваша величність.

- А якщо пан де Жевр розпитуватиме вас?

- Що ви, ваша величність! Хіба пан де Жевр стане мене розпитувати?

І, хвацько повернувшись на підборах, мушкетер зник. «У Нант! - повторював він собі, спускаючись сходами. - Чому він не наважився сказати, що прямо на Бель-Іль?»

Коли він підходив до воріт, його нагнав службовець де Брієнна.

- Пане д'Артаньян, - почав він, - вибачте...

- У чому справа, пане Арісте?

- Тут чек, який король велів мені віддати у ваші руки.

- На вашу касу?

- Ні, пане, на касу пана Фуке.

Здивований д'Артаньян прочитав написаний рукою короля чек на двісті пістолів.

«Оце так справи! - подумав він, після того як ввічливо подякував довіреній особі де Брієнна. - Значить, Фуке змусять до того ж оплатити цю поїздку. Чорт забирай! Це віддає чистокровним Людовіком Одинадцятим. Чому б не виписати чек на касу Кольбера? Той із такою радістю оплатив би його!»

І д'Артаньян, вірний своєму принципу одразу ж отримувати гроші за чеками, вирушив до Фуке за своїми двомастами пістолями.

CCXLI. Таємна вечеря

Суперінтендант, мабуть, був попереджений про від'їзд у Нант, оскільки давав прощальний обід своїм найближчим друзям. У всьому будинку від верху до низу старанність слуг, що носилися зі стравами, і гарячкове клацання рахівниць свідчили про близький переворот у касі й у кухні.

Д'Артаньян із чеком у руках з'явився в контору, але йому відповіли, що каса замкнена і вже занадто пізно, тож сьогодні йому грошей не видадуть.

Він відповів на це словами:

- Наказ короля.

Дещо спантеличений службовець заявив, що це - причина, гідна поваги, але звичаї будинку також заслуговують на повагу, і попросив його зайти по гроші наступного дня. Д'Артаньян зажадав, щоб його проводили до Фуке. Службовець відповів на це, що пан суперінтендант не втручається в такі дрібниці, і спробував закрити двері перед носом д'Артаньяна.

Передбачаючи це, капітан поставив ногу між дверима і одвірком, тож замок не зачинився, і службовець знову опинився віч-на-віч зі своїм співрозмовником. Зважаючи на це, він змінив тон і вимовив із награною ввічливістю:

- Якщо, пане, ви бажаєте говорити з паном суперінтендантом, будьте ласкаві пройти в приймальню. Тут тільки контора, і монсеньйор ніколи сюди не приходить.

- Ось і чудово! А де ж приймальня?

- На тому боці двору, - поклонився службовець, у захваті від того, що позбувся відвідувача.

Д'Артаньян пройшов через двір і опинився серед лакеїв.

- Монсеньйор у такий час не приймає, - відповів на його запитання нахабного вигляду малий, що ніс на позолоченій тарілці трьох фазанів і дванадцять перепелів.

- Скажіть йому, - попросив капітан, зупинивши лакея за край блюда, - що я - д'Артаньян, капітан-лейтенант мушкетерів його величності.

Лакей скрикнув від подиву і зник.

Д'Артаньян повільно попрямував слідом за ним. Він увійшов у приймальню якраз у ту мить, коли злегка зблідлий Пелісон виходив з їдальні, щоб дізнатися, у чому справа.

Д'Артаньян усміхнувся і, бажаючи заспокоїти його, почав:

- Нічого неприємного, пане Пелісон; мені просто потрібно отримати гроші за чеком, і до того ж незначним.

- Ах, - зітхнув із полегшенням цей відданий друг Фуке.

І, взявши капітана за руку, він потягнув його за собою і повів у залу, де неабияка кількість близьких друзів оточувала суперінтенданта, який сидів посередині у великому м'якому кріслі.

Там перебували епікурейці, ті самі, що зовсім нещодавно, у дні святкування у Во, робили честь дому, розуму і багатству Фуке. Веселі й турботливі друзі, вони в переважній більшості не тікали від свого покровителя під час наближення бурі і, незважаючи на погрози з неба, незважаючи на землетрус, були тут, усміхнені, запобігливі й віддані в біді, як були віддані в щасті.

Ліворуч від суперінтенданта сиділа пані де Бельєр, праворуч - пані Фуке. Ніби кидаючи виклик законам світла і нехтуючи буденними пристойностями, два ангели-охоронці цієї людини зійшлися біля нього, щоб підтримати його, коли вибухне гроза, спільними зусиллями своїх тісно сплетених рук. Пані де Бельєр бліднула, тремтіла і була сповнена шанобливості до пані Фуке, яка, торкаючись своєю рукою руки чоловіка, з тривогою дивилася на двері, в які Пелісон мав ввести д'Артаньяна.

Увійшов капітан. Спочатку він був тільки самою чемністю, але, вловивши своїм безпомилковим поглядом вираз облич і вгадавши, якими почуттями володіють присутні, він сповнився захоплення.

Фуке, піднімаючись із крісла, сказав:

- Вибачте мені, пане д'Артаньян, якщо я приймаю вас не зовсім так, як личить зустрічати тих, хто приходить від імені короля.

Він вимовив ці слова тоном сумної твердості, що злякав його друзів.

- Монсеньйор, - відповів д'Артаньян, - якщо я і приходжу від імені короля, то лише для того, щоб отримати двісті пістолів за королівським чеком.

Обличчя всіх прояснилися; обличчя Фуке залишилося, однак, таким же похмурим.

- Пане, ви, можливо, також їдете в Нант? - запитав він капітана.

- Я не знаю, куди я їду, монсеньйоре, - посміхнувся д'Артаньян.

- Але, пане капітане, - почала заспокоєна пані Фуке, - адже ви їдете не так скоро, щоб не надати нам честі повечеряти з нами?

- Пані, це було б для мене великою честю, але я до того поспішаю, що, як бачите, дозволив собі вторгнутися до вас і порушити вашу вечерю, поспішаючи одержати за цією запискою належні мені гроші.

- І відповідь на неї ви отримаєте золотом, - сказав Фуке, кличучи до себе дворецького, який одразу ж пішов із чеком, врученим йому д'Артаньяном.

- О, я анітрохи не турбувався про сплату; ваша контора - найнадійніший банк.

На зблідлому обличчі Фуке позначилася болісна посмішка.

- Вам нездужає? - запитала пані де Бельєр.

- Припадок? - повернулася до нього пані Фуке.

- Ні, нічого, дякую вам, - відповів суперінтендант.

- Припадок? - перепитав д'Артаньян. - Хіба ви хворі, монсеньйоре?

- У мене переміжна лихоманка, на яку я захворів після святкування у Во.

- Нічна свіжість де-небудь у гротах?

- Ні, ні, просто хвилювання.

- Ви вклали в прийом короля занадто багато душі, - спокійно заговорив Лафонтен, не підозрюючи, що вимовляє блюзнірські слова.

- Приймаючи у себе короля, неможливо вкласти занадто багато душі, її завжди мало, - тихо зауважив Фуке своєму поетові.

- Пан Лафонтен хотів сказати: занадто багато спеки, - перебив д'Артаньян щирим і привітним тоном. - Адже, право, монсеньйоре, ніколи й ніде гостинність не була такою безмежною, як у Во.

На обличчі пані Фуке можна було виразно прочитати, що, хоча Фуке і вчинив по відношенню до короля вище за всілякі похвали, король, однак, не відплатив тим самим своєму міністрові.

Але д'Артаньян пам'ятав жахливу таємницю. Із присутніх її знали лише він та Фуке; але один із них не мав мужності висловити іншому своє співчуття, а другий не смів звинувачувати.

Коли капітанові принесли двісті пістолів і він зібрався вже йти, Фуке встав, узяв склянку і велів подати іншу д'Артаньяну.

- Пане, - вимовив він, - за здоров'я його величності, що б не сталося!

- І за ваше здоров'я, монсеньйоре, що б не сталося! - підхопив д'Артаньян і випив.

Після цих зловісних слів він відважив загальний уклін і вийшов. Коли він прощався, всі встали, і в тиші, що настала, поки він спускався сходами, було чути його кроки і дзвін його шпор.

- Був момент, коли я подумав, що він з'явився за мною, а не за моїми грошима, - сказав Фуке, намагаючись зобразити посмішку.

- За вами! - вигукнули його друзі. - Але чому?

- Не будемо помилятися, дорогі мої друзі, я не хочу порівнювати найсмиреннішого із земних грішників із богом, якому ми поклоняємося, але ви, зрозуміло, пам'ятаєте, що одного разу він скликав своїх близьких друзів на трапезу, і ця трапеза називається таємною вечерею. Це був прощальний обід, зовсім як сьогодні у нас.

З усіх боків почулися гучні обурені вигуки.

- Закрийте двері, - попросив Фуке.

Лакеї зникли.

- Друзі мої, - продовжував Фуке, знижуючи голос, - чим я був раніше і що я тепер? Подумайте і дайте відповідь. Така людина, як я, падає вже тому, що перестала підніматися; що ж сказати, коли вона дійсно падає? У мене немає більше ні грошей, ні кредиту, у мене лише могутні вороги і дорогоцінні, але немічні друзі.

- Раз ви говорите з такою відвертістю, - промовив Пелісон, - то і нам теж личить бути відвертими. Так, ви загинули, так, ви поспішаєте назустріч вашому розоренню, так зупиниться ж скоріше! І насамперед - скільки грошей у вас залишилося?

- Сімсот тисяч ліврів, - усміхнувся суперінтендант.

- Хліб насущний, - прошепотіла пані Фуке.

- Підстави, підстави! - вигукнув Пелісон. - І біжіть!

- Куди?

- У Швейцарію, в Савойю, але їдьте!

- Якщо монсеньйор виїде з Франції, - зітхнула пані де Бельєр, - почнуть говорити, що він відчуває за собою провину і що він злякався.

- Скажуть більше, скажуть, що я захопив із собою двадцять мільйонів.

- Ми почнемо писати мемуари, щоб обілити вас в очах усього світу, - спробував пожартувати Лафонтен, - але моя порада: тікайте!

- Я залишуся, - сказав Фуке, - хіба я в чомусь винен?

- У вас є Бель-Іль! - крикнув абат Фуке.

- І я, природно, вирушу туди дорогою в Нант, - відповів Фуке. - Тому терпіння, терпіння і терпіння.

- Але до Нанта мине ще стільки часу! - промовила пані Фуке.

- Так, я знаю, - відповів суперінтендант, - але тут нічого не поробиш! Король кличе мене на відкриття штатів. Мені добре відомо, що він це робить, маючи на увазі занапастити мене; але відмовитися їхати - значить виявити своє занепокоєння.

- Чудово, я знайшов засіб усе влаштувати! - засміявся Пелісон. - Ви поїдете в Нант.

Фуке здивовано глянув на нього.

- Але з вашими друзями, але у вашій кареті до Орлеана і на вашому судні до Нанта; ви будете готові захищати себе силою зброї, якщо на вас нападуть, і тікати, якщо над вами нависне загроза: одним словом, про всяк випадок ви візьмете із собою всі ваші гроші, і ваша втеча буде водночас виконанням королівської волі; потім, дістався моря, ви переправитеся, коли захочете, до себе на Бель-Іль, а з Бель-Іля ви понесетеся куди завгодно, як орел, що злітає в простори безкрайнього неба, коли його змушують покинути гніздо.

Загальне схвалення зустріло слова Пелісона.

- Так, зробіть це, - звернулася пані Фуке до свого чоловіка.

- Зробіть так, - попросила пані де Бельєр.

- Правильно, правильно! - вигукнули всі інші.

- Так і буде, - відповів Фуке.

- Сьогодні ж!

- Через годину!

- Негайно!

- Із сім'юстами тисячами ліврів ви можете відновити свої статки, - сказав абат Фуке. - Хто завадить вам озброїти на Бель-Ілі корсарів?

- І якщо знадобиться, ми попливемо відкривати нові землі, - додав Лафонтен, п'яний від ентузіазму і фантастичних проєктів.

Стукіт у двері перебив це змагання радості й надій.

- Кур'єр короля! - крикнув церемоніймейстер.

Запанувало глибоке мовчання, ніби звістка, яку привіз цей кур'єр, була відповіддю на щойно народжені проекти. Усі погляди звернулися на господаря, у якого лоб вкрився потом і який справді був у цей момент у лихоманці.

Щоб прийняти кур'єра його величності, Фуке пройшов до себе в кабінет. У кімнатах і в усіх службах була така непорушна тиша, що виразно пролунав голос Фуке:

- Добре, пане, буде виконано.

За хвилину Фуке викликав до себе Гурвіля, який перетнув галерею, супроводжуваний напруженими поглядами всіх.

Нарешті Фуке знову вийшов до гостей; обличчя його, до цього бліде і пригнічене, невпізнанно змінилося: з блідого воно тепер стало сірим, з пригніченого - спотвореним. Жива примара, він рухався з витягнутими вперед руками, висохлим ротом, як тінь, що з'явилася провідати тих, хто колись були його друзями. Побачивши його, всі схопилися, скрикнули, підбігли до нього.

Суперінтендант, дивлячись в очі Пелісону, сперся на плече пані Фуке і потиснув крижану руку маркізи де Бельєр.

- Що сталося? - запитали його.

Фуке розкрив судорожно стиснуті вологі пальці, з них випав папір, який підхопив переляканий Пелісон.

І він прочитав наступні рядки, написані рукою короля:

«Дорогий і люб'язний пане Фуке, видайте в рахунок
наших грошей, що перебувають у вашому
розпорядженні, сімсот тисяч ліврів, які нам потрібні
сьогодні ж у зв'язку з нашим від'їздом.
Знаючи, що ваше здоров'я засмучене, ми молимо бога
про те, щоб він відновив ваші сили і мав би за вас своє
святе й безцінне піклування.
Людовик.
Цей лист слугує розпискою».

Шепіт жаху пробіг залою.

- Ну! - не витримав Пелісон. - Тепер цей лист у вас!

- Так, ця розписка тепер у мене.

- Що ж ви будете робити?

- Нічого, раз у мене розписка.

- Але...

- Раз я прийняв її, Пелісоне, це значить, що я заплатив, - вимовив суперінтендант із простотою, яка змусила всіх присутніх відчути, що в них стиснулося серце.

- Ви заплатили? - кинулася до нього в розпачі пані Фуке. - Виходить, що ви загинули!

- Без зайвих слів! - перебив Пелісон. - Після грошей вимагатимуть життя! На коня, монсеньйоре, на коня!

- Залиште нас! - разом вигукнули обидві жінки, не пам'ятаючи себе від горя.

- Рятуючи себе, монсеньйоре, ви врятуєте всіх нас! На коня!

- Але ж він не тримається на ногах! Дивіться.

- Ну, якщо ми почнемо міркувати... - почав безтрепетний Пелісон.

- Він має рацію, - прошепотів Фуке.

- Монсеньйор! Монсеньйор! - крикнув Гурвіль, квапливо збігаючи сходами. - Монсеньйор!

- Що ще?

- Я супроводжував, як ви знаєте, кур'єра, який відвозив королю гроші.

- Так.

- І, прибувши в Пале-Рояль, я бачив...

- Почекай трохи, мій бідний друже, ти задихаєшся.

- Що ж ви бачили? - нетерпляче запитували з усіх боків.

- Я бачив, як мушкетери сідали в сідло, - закінчив Гурвіль.

- Ось бачите, бачите? Чи можна втрачати хоч мить?

Пані Фуке кинулася нагору, вимагаючи коней. Пані де Бельєр, кинувшись за нею, обійняла її і сказала:

- Заради його порятунку не проявляйте, не виявляйте тривоги, пані!

Пелісон побіг розпорядитися, щоб запрягали. А в цей час Гурвіль збирав у свій капелюх усе те золото і срібло, яке перелякані друзі і ті, хто плакав, змогли виявити у своїх порожніх кишенях, - останній дар, побожну милостиню, яку бідняки подавали нещасному.

Суперінтендант, якого наполовину несли, наполовину тягнули його віддані друзі, сів нарешті в карету. Пелісон підтримував пані Фуке, яка втратила свідомість. Пані Бельєр виявилася сильнішою і була винагороджена за це сторицею: останній поцілунок Фуке був призначений їй.

Пелісон легко пояснив такий поспішний від'їзд королівським наказом, що закликав міністрів у Нант.

CCXLII. У кареті Кольбера

Як бачив Гурвіль, мушкетери короля сідали в сідло, щоб слідувати за своїм капітаном.

Капітан же, не бажаючи обмежувати себе у своїх діях і доручивши бригаду одному з помічників, вирушив верхи на поштовому коні, наказавши своїм людям рухатися якомога швидше. Але як би швидко вони не скакали, обігнати його вони все одно не могли.

Проїжджаючи вулицею Круа-де-Пті-Шан, він встиг помітити щось таке, що змусило його задуматися. Він побачив Кольбера, який виходив зі свого будинку, щоб сісти в очікувану на нього карету.

У цій кареті д'Артаньян роздивився жіночі капелюшки, і оскільки він був допитливий, то йому захотілося дізнатися, хто ж ті жінки, обличчя яких закриті цими капелюшками. Вони сиділи, нахилившись одна до одної, і про щось шепотілися, і тому, щоб роздивитися їх як слід, д'Артаньян попрямував коня прямо до карети, так що ногою в чоботі з розтрубом зачепив карету.

Дами злякано скрикнули; одна ледь чутно, і за цим вигуком д'Артаньян визначив молоду жінку, інша ж вибухнула такими прокльонами, що, судячи з її брутальності й безцеремонності, їй, мабуть, уже стукнуло принаймні півсотні років.

Капелюшки розсунулися: одна з жінок виявилася пані Ванель, інша - герцогинею де Шеврез. Д'Артаньян побачив їх раніше, ніж вони встигли поглянути на нього; він їх одразу впізнав, вони ж не впізнали його. І в той час як вони сміялися над своїм страхом і ніжно тиснули один одному руки, він сказав собі самому:

«Стара герцогиня, вочевидь, не така розбірлива, як колись, у своїх знайомствах: вона залицяється до коханки Кольбера! Бідний Фуке! Нічого доброго це йому не обіцяє».

І він поспішив піти. Кольбер сів у карету, і шляхетне тріо повільно попрямувало дорогою до Венсенського лісу.

Дорогою герцогиня де Шеврез завезла пані Ванель до її чоловіка і, залишившись наодинці з Кольбером, завела з ним розмову про справи. У неї був невичерпний запас тем, і оскільки вона завжди затівала бесіду, щоб заподіяти кому-небудь зло, а собі самій роздобути благо, то її промови були кумедні для співрозмовника і небезвигідні для неї.

Вона повідомила Кольберу, який без неї не знав, зрозуміло, яким великим міністром він буде і якою нікчемою стане Фуке. Вона обіцяла йому, що, коли він стане суперінтендантом фінансів, вона зведе його з усім старим французьким дворянством, а також поцікавилася його думкою щодо Лавальєр і про допустимі межі її впливу на короля. Вона хвалила Кольбера, лаяла його, приголомшувала своїми словами. Вона вказала йому ключ до стількох таємниць, що Кольберу на мить здалося, ніби він має справу із самим дияволом. Вона довела йому, що сьогодні вона так само добре тримає в руках Кольбера, як учора тримала Фуке. Коли ж він

наївно запитав у неї про причину її лютої ненависті до суперінтенданта, вона поставила йому зустрічне запитання:

- А чому ви самі сповнені до нього ненависті?

- Пані, різні системи в політиці можуть призводити до розбіжностей. Мені здається, що пан Фуке здійснює систему, яка суперечить інтересам корони.

Вона перебила його:

- Я більше не говорю про пана Фуке. Поїздка короля в Нант доведе правоту моїх слів. Для мене пан Фуке - людина кінчена. І для вас також.

Кольбер не відповів.

- Після повернення з Нанта, - продовжувала пані де Шеврез, - король, який тільки й шукає приводу, заявить, що штати поводилися по відношенню до нього погано і виявили надмірну скупість. Штати дадуть відповідь на це, що податки занадто обтяжливі і що суперінтендантство довело їх до повного розорення. Король у всьому звинуватить пана Фуке. І тоді...

- Тоді?

- О, на нього чекає немилість. Хіба ви не згодні зі мною?

Кольбер кинув на герцогиню погляд, що означав: «Якщо обмежаться тільки немилістю, то не ви будете причиною цього».

- Необхідно, - заквапилася пані де Шеврез, - необхідно, щоб ваше призначення було позитивно вирішено, пане Кольбер. Чи допускаєте ви після падіння пана Фуке якусь третю особу між вами і королем?

- Не розумію, що ви хочете сказати.

- Зараз зрозумієте. Ваше честолюбство - до яких меж воно простягається?

- У мене його немає.

- У такому разі нема чого було губити пана Фуке! Нарешті, скидаєте ви пана Фуке чи ні? Дайте відповідь же прямо.

- Пані, я нікого не гублю.

- Тоді я відмовляюся розуміти, чого заради купили ви в мене за такі великі гроші листи кардинала Мазаріні, що стосуються пана Фуке. Я не розумію також, навіщо ви підсунули ці листи королю.

Вражений Кольбер глянув на герцогиню здивованим поглядом і вперто відповів:

- А я ще менше розумію, пані пані, як ви, отримавши ці гроші, мені ж ними і дорікаєте.

- Ах, пане, бажати потрібно по-справжньому навіть у тих випадках, коли предмет твоїх бажань недосяжний, - відповіла стара герцогиня.

- У тому-то й річ, - сказав Кольбер, збитий з пантелику цією грубою логікою.

- Отже, ви не можете здійснити ваші сподівання, кажете ж?

- Зізнаюся, я не можу знищити деякі впливи, які діють на короля.

- Впливи, що захищають пана Фуке? Які ж? Зачекайте, я вам допоможу.

- Прошу вас, пані.

- Лавальєр?

- О, цей вплив дуже незначний. У Лавальєр повне незнання справ і жодної справжньої сили. До того ж пан Фуке доглядав колись за нею.

- Виходить, що, захищаючи його, вона тим самим звинувачує себе, чи не так?

- Вважаю, що так.

- Чи є ще якийсь інший вплив? Можливо, королева-мати?

- У її величності королеви-матері велика слабкість до пана Фуке, яка надзвичайно згубна для її сина.

- Не думайте цього, - посміхнулася стара дама.

- О, - недовірливо вигукнув Кольбер, - я занадто часто відчував це на ділі!

- Раніше?

- Ще недавно, у Во, наприклад. Це вона завадила королю заарештувати пана Фуке.

- Думки з кожним днем змінюються, дорогий пане Кольбер. Того, що ще так недавно було бажанням королеви, того, можливо, вона тепер не побажає.

- Чому? - здивувався Кольбер.

- Причина для вас не важлива.

- Навпаки, дуже важлива. Тому що, якби я не боявся прогнівити її величність королеву-матір, я б розв'язав собі руки.

- Ви, звичайно, чули про якусь таємницю?

- Таємниці?

- Називайте те, про що я говорю, як хочете. Коротше кажучи, королева-мати зненавиділа всіх тих, хто так чи інакше брав участь у розкритті цієї таємниці, і пан Фуке, як здається, належить до їх числа.

- У такому разі можна розраховувати на співчуття королеви Анни?

- Я щойно від її величності, і вона мене запевнила в цьому.

- Чудово, пані.

- Є ще дещо, про що я могла б вам повідомити; чи знаєте ви людину, яка була найближчим другом пана Фуке; я говорю про пана д'Ербле? Він, якщо не помиляюся, єпископ?

- Ваннський єпископ.

- Так от, пана д'Ербле, який теж знав цю таємницю, королева-мати велить нещадно переслідувати. І так переслідувати, щоб у разі, якщо він буде мертвий, отримати його голову, щоб остаточно впевнитися, що ніколи вже цій людині не вдасться заговорити.

- Це бажання королеви-матері?

- Наказ.

- Будемо розшукувати пана д'Ербле.

- О, ми знаємо, де він. Він на Бель-Ілі, у пана Фуке.

- Його схоплять.

- Не вважайте, що це так просто, - сказала герцогиня з усмішкою, - і не обіцяйте цього з такою легкістю.

- Чому ж, пані?

- Тому що пан д'Ербле не з тих, кого можна схопити коли заманеться.

- Отже, це заколотник.

- О, пане Кольбер, ми все життя були бунтівниками, і, однак, як бачите, нас не хапають; більше того, це ми хапаємо інших.

Кольбер, смеривши стару герцогиню одним із тих злісних поглядів, вираз яких передати неможливо, вимовив із твердістю, не позбавленою величності:

- Минули ті часи, коли піддані здобували для себе герцогства, воюючи з королем Франції. Якщо пан д'Ербле змовник, він скінчить на ешафоті. Сподобається це його ворогам чи ні, - для нас байдуже.

Над словом «нас», яке так дивно пролунало в устах Кольбера, герцогиня на хвилину задумалася. Вона зловила себе на думці, що їй тепер доведеться рахуватися зі словами цієї людини.

І цього разу Кольбер домігся переваги над нею; бажаючи зберегти її за собою, він запитав:

- Ви звертаєтеся з проханням, пані пані, заарештувати пана д'Ербле?

- Я? Я у вас нічого не прошу.

- Я так подумав. Але якщо я помилився, дозволимо всьому йти своєю чергою. Король ще нічого не сказав. Утім, не така вже й велика дичина цей єпископ! Що він королю? Ні, ні, я не стану займатися подібними дрібницями.

Ненависть герцогині виявила себе з повною відвертістю.

- Він велика дичина для жінки, - сказала вона, - а королева-мати - жінка. Якщо вона бажає, щоб пана д'Ербле заарештували, значить, у неї є підстави для цього. До всього, пан д'Ербле - близький друг тієї людини, яка незабаром впаде в немилість, чи не так?

- О, це не має жодного значення! Його пощадять, якщо він не ворог короля. Вам це не подобається? І... ви воліли б бачити його у в'язниці, скажімо, в Бастилії?

- Думаю, що таємниця буде надійніше похована в стінах Бастилії, ніж за стінами Бель-Іля.

- Я поговорю з королем, і він забезпечить мене вказівками.

- А поки ви чекатимете вказівок, пане, ваннський єпископ втече. На його місці я принаймні вчинила б саме так.

- Втече? Але куди? Європа якщо і не належить Франції, то, у всякому разі, підкоряється нашій волі.

- Він завжди зможе знайти притулок. Видно, що ви не обізнані, з ким маєте справу. Ви не знаєте пана д'Ербле, ви не знали Араміса. Це один із чотирьох мушкетерів, які за покійного короля тримали в тремтінні кардинала Рішельє і під час регентства завдали стільки клопоту монсеньйору Мазаріні.

- Але як же він усе-таки зробить це, якщо не має у своєму розпорядженні свого власного королівства?

- Воно є в нього.

- Королівство у пана д'Ербле?!

- Повторюю вам, пане, якщо в нього буде потреба в королівстві, то він уже володіє ним або буде ним володіти.

- Оскільки ви вважаєте настільки важливим, щоб цей заколотник не сховався, запевняю вас, він не сховається.

- Бель-Іль укріплений, пане Кольбер, і укріплений ним самим.

- Навіть якщо він сам оборонятиме Бель-Іль, Бель-Іль зовсім не неприступний, і якщо ваннський єпископ замкнувся на Бель-Ілі, ну що ж, пані пані, ми візьмемо в облогу острів і схопимо єпископа.

- Можете бути впевнені, пане, що готовність, з якою ви беретеся виконати побажання королеви-матері, жваво зачепить її величність, і ви будете за це по заслугах винагороджені. Що ж мені передати королеві про ваші плани щодо цієї людини?

- Передайте, що щойно він потрапить до наших рук, його заточать у фортецю, і таємниця, якою він володіє, ніколи звідти не вийде.

- Чудово, пане Кольбер, і ми можемо сказати, що відтепер у нас із вами міцний союз, і я повністю до ваших послуг.

- Це я, пані пані, готовий служити вам у всьому, що буде потрібно. Але шевальє д'Ербле - іспанський шпигун, чи не так?

- Він щось більше.

- Таємний посол?

- Беріть вище...

- Зачекайте... Король Філіп Третій дуже побожний. Це... духівник Філіпа Третього?

- Ще вище.

- Чорт забирай! - вигукнув Кольбер, забувшись до того, що вилаявся при високопоставленій дамі, при давній подрузі королеви-матері, при самій герцогині де Шеврез. - Що ж він - генерал єзуїтського ордена, чи що?

- Вважаю, що ви вгадали, - відповіла герцогиня.

- Ах, пані сударко, значить, ця людина погубить нас усіх, якщо тільки ми її не погубимо. І до того ж нам слід поквапитися.

- Я була такої ж думки, пане, але не наважувалася висловити її до кінця.

- І нам ще пощастило, що він напав на трон, замість того щоб напасти на нас, грішних.

- Але запам'ятайте, пане Кольбер: пан д'Ербле ніколи не падає духом, і якщо його спіткала в чомусь невдача, він не заспокоїться, доки не доб'ється свого. Якщо він змарнував нагоду створити покірного собі короля, він рано чи пізно створить іншого, і будьте певні, що першим міністром цього короля ви, звісно, не будете.

Кольбер грізно насупив брови:

- Я вважаю, пані пані, що в'язниця вирішить цю справу, і до того ж у такий спосіб, що ми обидва вважатимемо себе задоволеними до кінця.

У відповідь на ці слова пані де Шеврез усміхнулася.

- Якби ви знали, - зітхнула вона, - скільки разів Араміс виходив із в'язниці.

- Але тепер ми зробимо так, що він із неї більше не вийде.

- Ви, мабуть, забули про те, про що я щойно говорила? Ви забули вже, що Араміс - один із чотирьох непереможних, яких боявся сам Рішельє? Але в ті часи у чотирьох мушкетерів не було всього того, що вони мають тепер, - у них не було ні грошей, ні досвіду.

Кольбер закусив губу і тихо сказав:

- Ну що ж, тоді ми відмовимося від в'язниці. Ми знайдемо притулок, з якого не зуміє вибратися навіть цей непереможний.

- У добрий час, дорогий союзник! - відповіла герцогиня. - Але вже пізно; чи не час нам повертатися?

- Я повернуся тим охочіше, що мені потрібно ще приготуватися до від'їзду з його величністю королем.

- У Париж! - крикнула кучеру герцогиня.

І карета повернула до передмістя Сент-Антуан. Отже, під час цієї прогулянки було укладено союз, що прирікав на смерть останнього друга Фуке, останнього захисника укріплень Бель-Іля, давнього друга Марі Мішон і нового ворога герцогині.

CCXLIII. Дві габари

Д'Артаньян поїхав; Фуке теж покинув Париж. Він їхав з разючою швидкістю, яка дедалі зростала і зростала завдяки ніжній турботливості друзів.

Перший час ця поїздка або, правильніше сказати, ця втеча була затьмарена постійним страхом перед усіма кіньми і каретами, що з'являлися позаду втікачів. І справді, було малоймовірно, щоб Людовик XIV, маючи намір схопити свою жертву, дозволив їй вислизнути; молодий лев уже осягнув мистецтво полювання; до того ж у нього були досить ревні нишпорки, на яких він міг цілком покластися.

Але потроху побоювання цього роду розсіялися; суперінтендант так швидко просувався вперед, і відстань між ним і його переслідувачами, якщо тільки вони справді існували, так зросла, що ніхто вже, очевидно, не міг наздогнати його. Що ж стосується пояснення його раптової поїздки, то друзі вигадали чудову відповідь на будь-яке запитання, яке могло б у зв'язку з нею виникнути: хіба не їде він до Нанта, і хіба сама швидкість, з якою він їде, не свідчить про його ретельність!

Він прибув в Орлеан втомлений, але заспокоєний. Там він знайшов, завдяки турботам посланої ним уперед людини, чудову восьмивесельну габару.

На цих дещо незграбних і широких суднах у формі гондоли була невеличка каюта, що була на палубі й нагадувала собою рубку, і, крім неї, ще одне приміщення на кормі, щось на зразок куреня або намету. Габари плавали Луарою між Орлеаном і Нантом, і ця подорож, яка тепер здалася б виснажливою і довгою, була на ті часи і приємнішою, і зручнішою, ніж їзда великими дорогами в каретах із жалюгідними поштовими шкапами і поганими ресорами. Фуке сів на таку габару, і вона негайно ж відчалила. Веслярі, знаючи, що їм випала честь везти суперінтенданта фінансів, старалися

щосили, бо магічне слово фінанси обіцяло їм щедру винагороду, і вони хотіли одержати її по заслугах.

Габара летіла, розсікаючи води Луари. Безхмарна погода й один із тих розкішних сходів сонця, які запалюють багряною загравою околиці, надавали річці вигляду безтурботності та спокою, які нічим не бентежать.

Течія і човен несли Фуке, як крила несуть птаха; так доплив він без жодних пригод до Божансі*.

Суперінтендант сподівався прибути в Нант раніше, ніж будь-хто інший; там він розраховував побачитися з нотаблями і заручитися підтримкою найвизначніших представників генеральних штатів; він хотів стати необхідним для них, що було неважко людині його обдарувань, і відтермінувати катастрофу, що загрожує, якщо йому не вдасться зовсім відвести її.

- У Нанті, - говорив Гурвіль, - ви або ми з вами разом вивідаємо, крім того, наміри наших ворогів; у нас будуть напоготові коні, щоб дістатися непрохідного Пуату, човен, щоб дістатися моря, а якщо ми будемо біля моря, недалеко й Бель-Іль, неприступна фортеця. До того ж, ви бачите, ніхто не стежить за вами і ніхто вас не переслідує.

Але тільки-но він встиг вимовити ці слова, як вдалині за закрутом річки з'явилися щогли великої габари, що пливла так само, як вони, вниз за течією. Веслярі човна Фуке, побачивши цю габару, стали обмінюватися здивованими вигуками.

- Що сталося? - запитав Фуке.

- Річ у тім, монсеньйоре, - відповів господар човна, - що тут і справді щось зовсім небачене - габара мчить, як ураган.

Гурвіль здригнувся і вийшов на палубу, щоб дізнатися, що ж там відбувається. Фуке не піднявся з місця, але попросив Гурвіля зі стриманою підозрілістю:

- Подивіться, у чому справа, дорогий друже.

Габара щойно вийшла з-за закруту. Вона йшла так швидко, що за нею тремтіла освітлена сонцем біла борозна - слід, який вона залишала.

- Як вони йдуть, чорт забирай! - повторив господар. - Як же вони, чорти, йдуть! Мабуть, їм добре платять. Я не думав до цього, що можуть бути весла кращі за наші, але ось ці доводять мені, мабуть, зворотне.

- Ще б пак! - вигукнув один із веслярів. - Їх дванадцять, а нас тільки вісім.

- Дванадцять! - здивувався Гурвіль. - Дванадцять веслярів! Це просто незбагненно!

Вісім - це було граничне число веслярів на габарах, і навіть король задовольнявся тими ж вісьмома веслами. Такої честі удостоївся і суперінтендант фінансів, утім, радше з огляду на поспішність його поїздки, ніж для того, щоб гідно прийняти його.

- Що це означає? - сказав Гурвіль, марно намагаючись розгледіти мандрівників під парусиною вже добре видного намету.

- Ґрунтовно ж вони поспішають, - зауважив господар габари. - Тільки це ніяк не король.

Фуке здригнувся.

- Чому ви думаєте, що там немає короля? - поцікавився Гурвіль.

- Насамперед тому, що немає білого стяга з лілія́ми, який завжди майорить на королівських габарах.

- І, - додав Фуке, - тому, що ще вчора король був у Парижі.

Гурвіль кинув на нього погляд, який мав означати: «Але ж і ви там були вчора».

- А з чого видно, що вони так уже поспішають? - запитав він, щоб виграти час.

- З того, пане, - відповів господар, - що ці люди повинні були виїхати набагато пізніше, ніж ми, а тим часом вони майже наздогнали нас.

- Але хто вам сказав, що вони не виїхали з Божансі або, можливо, навіть з Ніора?

- Нижче Орлеана ми не бачили жодної настільки ж швидкохідної габари. Ці люди їдуть з Орлеана і дуже поспішають, пане.

Фуке і Гурвіль обмінялися поглядами. Господар човна помітив їхнє занепокоєння. Гурвіль, щоб ввести його в оману, ніби мимохідь кинув йому:

- Це, мабуть, хтось із наших друзів; він побився об заклад, що наздожене нас. Ну що ж, змусимо його програти парі і не дамо йому взяти гору над нами.

Господар не встиг розкрити рота для відповіді, що це рішуче неможливо, як Фуке зарозуміло вимовив:

- Якщо хто-небудь хоче наблизитися до нас, давайте надамо йому цю можливість.

- Можна спробувати, монсеньйоре, - боязко вставив господар габари. - Гей, ви, ворушіться!

- Ні, - наказав Фуке, - навпаки, зараз же зупиніться!

- Монсеньйоре, це ж безумство! - прошепотів Гурвіль.

- Зупиніться зараз же! - наполегливо повторив Фуке.

Вісім весел разом зупинилися і, опираючись течії, дали габарі зворотний хід. Вона застигла на місці.

Дванадцять веслярів на іншій габарі спочатку не помітили цього маневру першої габари і продовжували сильними ривками просувати човен уперед, так що він підійшов на відстань мушкетного пострілу. У Фуке був поганий зір. Гурвілю заважало сонце, що світило йому прямо в очі; один лише господар із пильністю, притаманною людям, які звикли боротися з розбурханими стихіями, чітко бачив пасажирів сусідньої габари.

- Я їх добре бачу! - вигукнув він. - Їх тільки двоє.

- А я нічого не бачу, - зауважив Гурвіль.

- Скоро і ви їх побачите: ще кілька ударів веслами, і між ними і нами залишиться якихось двадцять кроків.

Але передбаченого господарем не сталося; друга габара зробила те саме, що за наказом Фуке зробила перша, і, замість того щоб наблизитися до уявних друзів, різко зупинилася посередині річки.

- Нічого не розумію! - сказав господар.

- І я, - промовив слідом за ним Гурвіль.

- Ви так добре бачите пасажирів цієї габари, хазяїне, - попросив зі своєї каюти Фуке, - постарайтеся ж, доки ми не віддалилися від них, описати їхню зовнішність.

- Мені здавалося, що їх там усього двоє; тепер, однак, я бачу лише одного.

- Який він собою?

- Чорнявий, широкий у плечах чоловік із короткою шиєю.

У цей момент темна хмара закрила собою сонце. Гурвіль, який продовжував дивитися, прикривши рукою очі, побачив те, що шукав, і, кинувшись із палуби до каюти Фуке, вимовив схвильованим голосом:

- Це Кольбер!

- Кольбер? - повторив Фуке. - Як дивно! Ні, це ніяк не можливо!

- А я стверджую, що це він, і ніхто інший; і він теж упізнав мене і сховався в наметі, що на кормі. Можливо, король посилає його, щоб передати нам наказ повернутися.

- У такому разі він підійшов би ближче, а не стояв би нерухомо на місці. Що йому потрібно?

- Він, мабуть, стежить за нами.

- Я не люблю неясностей! - вигукнув Фуке. - Підемо прямо на нього!

- О, не робіть цього, монсеньйоре, не зупиняйтеся, благаю вас; його габара повна озброєних людей.

- Невже ви думаєте, що він заарештує мене? Чому ж він не робить цього?

- Монсеньйоре, я вважаю, що йти назустріч чому б то не було, навіть власній загибелі, - значить, упустити вашу гідність.

- А терпіти, щоб за тобою стежили, як за злочинцем?

- Ніщо не говорить про те, що за вами стежать; трохи терпіння, монсеньйор.

- Що ж нам робити?

- Більше не зупинятися; ви пливете з такою швидкістю винятково через бажання виконати скоріше наказ короля. Доведеться налягти на весла. Скоро все з'ясується.

- Це вірно. Раз вони продовжують стояти, поїхали! Чіпайте!

За знаком господаря веслярі знову взялися за весла: судно, яке підганяли дружні зусилля людей, що відпочили, швидко понеслося річкою. Не встигла габара Фуке відійти на сто кроків, як друга, дванадцятивесельна, також рушила з місця. Це змагання тривало весь день; відстань між суднами не зменшувалася і не збільшувалася.

Надвечір Фуке вирішив дізнатися наміри свого переслідувача. Він наказав веслярам наблизитися до берега, нібито для того, щоб вийти на землю; габара Кольбера повторила маневр і попливла навперейми до того ж самого берега.

Випадково в тому місці, у якому Фуке нібито мав намір висадитися, конюх замку Ланже* вів на повідку по квітучому прибережному лузі трьох коней. Напевно, люди з дванадцятивесельної габари подумали, що Фуке прямує до коней, приготованих для його втечі, тому що четверо або п'ятеро людей, озброєних мушкетами, зіскочили на берег.

Фуке, задоволений тим, що примусив ворога до демонстрації, прийняв це, як то кажуть, до відома і велів продовжувати плавання. Люди Кольбера повернулися на своє судно, і змагання між двома габарами відновилося з новою завзятістю.

Бачачи те, що відбувається, Фуке відчув, що небезпека зовсім уже нависла над ним, і він ледь чутно сказав пророчим тоном:

- Ну, Гурвіле, чи не говорив я за нашою останньою вечерею, чи не говорив я, що я напередодні загибелі?

- О, монсеньйоре!

- Ці два судна, що слідують одне за одним і так завзято змагаються одне з одним, нібито Кольбер і я сперечалися б між собою за приз на перегонах, чи не уособлюють вони дві наші

долі, і чи не думаєш ти, мій добрий Гурвіле, що на одного з нас у Нанті очікує крах?

- Результат цих перегонів, - заперечив Гурвіль, - все ж залишається неясним; ви постанете перед генеральними штатами, ви на власні очі покажете всім, що ви таке; ваше красномовство і ваші таланти слугуватимуть вам мечем і щитом, і ви зможете захищатися, а, можливо, і перемогти. Бретонці вас зовсім не знають; але нехай вони познайомляться з вами, і ваша сторона візьме гору. О, Кольберу потрібно бути напоготові, його габара може перекинутися так само легко, як ваша! Обидві вони мчать з винятковою швидкістю; його, щоправда, трохи швидше, ніж ваша; подивимося, яка з них першою зазнає аварії.

Фуке, взявши руку Гурвіля у свою, промовив:

- Друже мій, усе вже заздалегідь вирішено; згадаймо прислів'я: «Хто перший, той і правіший». Утім, Кольбер, треба думати, не має бажання обігнати мене. Він людина надзвичайно обережна, цей Кольбер.

Він мав рацію. Обидві габари йшли до самого Нанта, спостерігаючи одна за одною. Коли човен Фуке підходив до пристані, Гурвіль все ще продовжував сподіватися, що йому вдасться негайно ж знайти в Нанті притулок для Фуке і підготувати підстави на випадок, якщо доведеться тікати.

Але біля самого причалу друге судно наздогнало перше, і Кольбер, зійшовши на берег, підійшов до Фуке і вклонився йому з найбільшою повагою. Цей уклін був настільки помітним і виявлення поваги настільки підкресленими, що навколо них на набережній одразу ж зібрався натовп.

Фуке повністю зберігав владу над собою; він розумів, що і в останні хвилини його величі у нього є обов'язки щодо себе самого і що йому не личить забувати про свою гідність. Він вважав, що якщо йому судилося впасти, то він має впасти з такої висоти, щоб його падіння розчавило хоч когось із ворогів. Якщо поруч із ним пан Кольбер, тим гірше для пана Кольбера.

Підійшовши до нього, суперінтендант запитав, презирливо зіщуливши очі:

- То це ви, пане Кольбер?

- Щоб привітати вас, монсеньйоре.

- Ви були в цій габарі?

І він вказав на горезвісне дванадцятивесельне річкове судно.

- Так, монсеньйоре.

- З дванадцятьма веслярами? Яка розкіш, пане Кольбер. Деякий час я схильний був думати, що це королева-мати або сам король.

- Монсеньйор... - пробурмотів Кольбер, обличчя якого вкрилося густим фарбуванням.

- Ця подорож недешево обійдеться тим, хто за неї платить, пане інтендант, - продовжував Фуке. - Але врешті-решт ви тут, і це найважливіше. Ви бачите, втім, що, незважаючи на те, що в мене було тільки вісім веслярів, я все ж прибув трохи раніше.

І він повернувся до нього спиною, залишивши його в сумніві, помітила перша габара всі виверти другої чи ні. Принаймні він не доставив Кольберу задоволення, яке міг би доставити, якби показав, що боїться його.

Кольбер, на якого було вилито стільки презирства, проте не зніяковів.

- Я прибув дещо пізніше, ніж ви, монсеньйоре, - продовжував він, - тому що зупинявся щоразу, як ви зупинялися.

- Чому ж, пане Кольбер? - вигукнув Фуке, розгніваний такою зухвалістю. - Чому ж, адже у вас було більше людей, чому ви не наздогнали і не перегнали мене?

- Із шанобливості, - сказав інтендант і вклонився до самої землі.

Фуке сів у карету, яку невідомо як і чому йому вислало місто, і попрямував до нантської ратуші в супроводі великого натовпу, який уже кілька днів хвилювався, очікуючи відкриття штатів. Щойно Фуке влаштувався в ратуші, Гурвіль вийшов у місто з наміром приготувати коней дорогою до Пуатьє і Ванн і човен у Пембефі*. Він вклав у ці приготування стільки старань і шляхетності й оточив їх такою непроникною таємницею, що ніколи Фуке, мучимий нападом лихоманки, не був так близький до порятунку, як у ці години, і йому завадив лише великий руйнівник людських планів - випадок.

Вночі містом поширилася чутка, ніби король їде на поштових конях, і до того ж дуже швидко, і прибуде вже за десять або дванадцять годин. Народ, що зібрався в очікуванні короля, привітав гучними вигуками мушкетерів, які щойно прибули зі своїм командиром паном д'Артаньяном і були розставлені на всіх постах як почесна варта.

Будучи людиною чудово чемною, д'Артаньян близько десятої години ранку з'явився до Фуке, щоб засвідчити суперінтенданту свою повагу. Хоча міністр страждав від нападу лихоманки і був увесь у поту, він усе ж побажав прийняти д'Артаньяна, який був зачарований цією наданою йому честю,

як побачить читач, ознайомившись із розмовою, що відбулася між ними.

CCXLIV. Дружні поради

Підійшовши до ліжка, де лежав змучений лихоманкою Фуке, д'Артаньян побачив людину, яка чіпляється за життя, що минає, і старанно оберігає тонку тканину буття, таку неміцну і чутливу до ударів і гострих кутів цього світу. Помітивши д'Артаньяна в дверях, суперінтендант сердечно привітав його.

- Здрастуйте, монсеньйоре, - відповів д'Артаньян. - Як зволите себе почувати після поїздки?

- Досить добре, дякую вам.

- А як лихоманка?

- Досить погано. Як бачите, я безперервно п'ю. Зараз же після прибуття в Нант я наклав на місцеве населення контрибуцію у вигляді трав'яного відвару.

- Насамперед треба виспатися, монсеньйоре.

- Чорт забирай, дорогий пане д'Артаньян, я залюбки поспав би...

- Хто ж заважає?

- Насамперед ви, капітане.

- Я! Ах, монсеньйоре!

- Зрозуміло. Або, можливо, і в Нанті ви з'являєтеся до мене так само, як з'явилися в Парижі, не за велінням короля?

- Заради бога, залиште, монсеньйоре, короля в спокої! Того дня, коли я прийду за велінням короля для того, про що ви зараз говорите, обіцяю не змушувати вас нудитися в здогадках. Я покладу руку на шпагу, як годиться за артикулом, і скажу вам найурочистішим тоном: «Монсеньйоре, ім'ям короля заарештовую вас!»

Фуке проти волі здригнувся: до того голос темпераментного гасконця був природний і могутній. Інсценування події було майже настільки ж страшне, як сама подія.

- Ви обіцяєте бути по відношенню до мене до такої міри щирим?

- Моя честь порукою! Але повірте, ми ще далекі від цього.

- Чому ви так вважаєте, пане д'Артаньян? Щодо мене, то я думаю зовсім протилежне.

- Я ні про що подібне не чув.

- Що ви, що ви! - вимовив Фуке.

- Та ні ж ні, ви дуже приємна людина, незважаючи на лихоманку, що тріпає вас. І король не може, не повинен дозволити, щоб йому завадили відчувати до вас почуття глибокої любові.

Фуке поморщився:

- А пан Кольбер теж любить мене, і так само, як ви кажете?

- Я не кажу про пана Кольбера. Це - людина виняткова. Він вас не любить - можливо; але, чорт забирай, білка може врятуватися від вужа, забажай вона цього.

- Чесне слово, ви розмовляєте зі мною як друг, і, клянуся життям, я ніколи не зустрічав людини вашого розуму і вашого серця!

- Ви занадто добрі. І ви чекали сьогоднішнього ранку, щоб удостоїти мене таким компліментом?

- До чого ж ми буваємо сліпі! - пробурмотів Фуке.

- Ваш голос стає хрипким. Випийте, монсеньйоре, випийте.

І він зі щирою дружелюбністю простягнув йому чашку з відваром; Фуке прийняв її в нього з рук і подякував ласкавою посмішкою.

- Такі речі трапляються тільки зі мною, - сказав мушкетер. - Я провів у вас на очах довгі десять років, і до того ж це були ті роки, коли ви ворочали купами золота. Ви виплачували по чотири мільйони на рік одних пенсій і ніколи не помічали мене. І ось тепер ви виявляєте, що я існую на світі, виявляєте це в момент...

- Мого падіння, - перебив Фуке. - Це вірно, дорогий пане д'Артаньян.

- Я не кажу цього.

- Але ви так думаєте, і це важливіше. Якщо я впаду, вірте мені, не мине жодного дня, щоб я не бився головою об стіну і не повторював собі по багато разів на день: «Божевільний, божевільний! Сліпа нікчема! У тебе під рукою був пан д'Артаньян, і ти не скористався його дружбою! І ти не збагатив його!»

- Ви перебільшуєте мої достоїнства, я в захваті від вас.

- Ось ще одна людина, яка не дотримується думки пана Кольбера.

- Дався ж вам цей Кольбер! Це гірше, ніж напади лихоманки.

- Ах, у мене є на це причини. Посудіть-но самі.

І Фуке розповів йому про перегони габар і про лицемірну поведінку інтенданта фінансів.

- Хіба це не найвірніший знак моєї загибелі?

Д'Артаньян став серйозним.

- Це вірно, - сказав він. - І погано пахне, як казав пан де Тревіль.

І він спрямував на Фуке свій розумний і виразний погляд.

- Хіба не правда, пане д'Артаньян, що я приречений? Хіба не правда, що король привіз мене в Нант, щоб вивезти з Парижа, де стільки людей, зобов'язаних мені, і для того, щоб узяти Бель-Іль?

- Де перебуває пан д'Ербле, - додав капітан мушкетерів.

Фуке підняв голову.

- Що стосується мене, монсеньйоре, - зауважив д'Артаньян, - то можу вас запевнити, що в моїй присутності королем не було сказано жодного слова, ворожого вам.

- Це правда?

- Правда. Але правда й те, що король, посилаючи мене сюди, велів нічого не говорити про це пану де Жевру.

- Моєму другові.

- Так, монсеньйоре, панові де Жевру, - продовжував мушкетер, очі якого говорили зовсім не те, що вимовляли уста. - Ще король велів мені взяти з собою бригаду моїх мушкетерів, що, очевидно, зайве, оскільки країна абсолютно спокійна.

- Бригаду? - перепитав Фуке, піднімаючись на лікті.

- Дев'яносто шість вершників, монсеньйоре, та сама кількість, яку було взято, щоб заарештувати пана де Шале, де Сен-Мара і Монморансі*.

- А ще? - запитав насторожений Фуке.

- Ще він віддав цілу низку незначних наказів, на кшталт таких: «Охороняти замок, охороняти кожне приміщення, не допускати жодного з гвардійців пана де Жевра нести вартову службу». Пана де Жевра, вашого друга!

- А щодо мене, - вигукнув Фуке, - які його накази?

- Щодо вас, монсеньйоре, жодного слова.

- Пане д'Артаньян, йдеться про порятунок моєї честі, а можливо, і життя. Ви мене не обманюєте?

- Я?.. З якою метою? Хіба вам щось загрожує? Зачекайте... є ще наказ щодо карет і щодо човнів... але він не може торкнутися вас. Простий поліцейський захід.

- Яка ж, капітане, яка?

- Наказ не випускати з Нанта ні коней, ні човнів без перепустки, підписаної самим королем.

- Боже мій! Але...

Д'Артаньян засміявся.

- Цей наказ набуде чинності лише після прибуття короля; отже, ви бачите, монсеньйоре, що наказ не має до вас жодного стосунку.

Фуке задумався; д'Артаньян вдав, що не помічає його заклопотаності.

- З того, що я повідомляю вам зміст отриманих мною наказів, випливає з очевидністю, що я прихильний до вас і прагну переконати вас у такому: жоден із них не спрямований безпосередньо проти вас.

- Зрозуміло, - розсіяно промовив Фуке.

- Отже, давайте повторимо, - сказав капітан, дивлячись впритул на Фуке, - спеціальна і сувора охорона замку, в якому ви будете перебувати, чи не так? Чи знаєте ви цей замок? Ах, монсеньйоре, це справжнісінька в'язниця! Повне відсторонення пана де Жевра, який має честь бути вашим другом... Застави біля міських воріт і на річці, але тільки після прибуття короля... Чи знаєте ви, пане Фуке, що якби замість вас, одного з перших сановників королівства, я розмовляв із людиною, в якої не така вже й спокійна совість, я б скомпрометував себе назавжди і навіки? Чудова нагода для будь-якого охочого втекти! Ні поліції, ні охорони, ні якихось особливих наказів; вільна річка, відкритий на всі чотири сторони шлях, і до того ж пан д'Артаньян, зобов'язаний надати своїх коней, якщо їх зажадають у нього! Усе це має заспокоїти вас, дорогий пане Фуке; адже король не дав би мені такої свободи, якби в нього були погані наміри. Серйозно, пане Фуке, вимагайте від мене все, що може принести вам задоволення: я у вашому розпорядженні. Тільки якщо ви погодитеся на це, зробіть мені одну-єдину послугу - передайте привіт Арамісу і Портосу в разі, якщо ви вирушите на Бель-Іль. Адже ви маєте можливість зробити це невідкладно, негайно, не знімаючи халата, який зараз на вас.

Вимовивши ці слова і супроводивши їх низьким поклоном, мушкетер, очі якого продовжували виражати доброзичливість і співчуття, вийшов з кімнати і зник.

Не дійшов він ще до передпокою, як Фуке, у нестямі від хвилювання, смикнув дзвінок і наказав:

- Коней! Габару!

Ніхто не відповів.

Суперінтендант одягнувся без сторонньої допомоги в першу сукню, що опинилася під рукою.

- Гурвіль!.. Гурвіль!.. - кликав він, опускаючи в кишеню годинник. І, все знову і знову трясучи дзвіночком, Фуке повторював:

- Гурвіль!.. Гурвіль!..

З'явився блідий і захеканий Гурвіль.

- Їдемо! Їдемо зараз же! - крикнув суперінтендант, побачивши його.

- Занадто пізно! - вимовив цей відданий друг нещасного суперінтенданта.

- Занадто пізно? Але чому?

- Слухайте.

На площі перед замком почулися фанфари і барабанний дріб.

- Що це означає, Гурвіле?

- Прибуття короля, монсеньйоре.

- Короля?

- Короля, який летів без відпочинку, який загнав безліч коней і прибуває на вісім годин раніше, ніж ви очікували.

- Ми загинули! - прошепотів Фуке. - Добрий д'Артаньян, ти занадто пізно попередив мене!

І справді, король в'їжджав у місто; незабаром з укріплень прогримів гарматний постріл, і йому відповів інший з корабля, що стояв на річці.

Фуке насупився, викликав своїх лакеїв і велів одягати себе в парадну сукню.

Зі свого вікна він, стоячи за опущеними портьєрами, бачив народні юрби і рух великого військового загону, який незбагненним чином одразу ж з'явився слідом за своїм государем. Короля з великою урочистістю проводили до замку, і Фуке помітив, як він зійшов з коня біля рогатки перед брамою і сказав щось на вухо д'Артаньяну, що тримав стремено.

Коли король зник під склепінням воріт, д'Артаньян попрямував до будинку Фуке, але так повільно і стільки разів зупинявся, щоб перекинутися слівцем-другим з мушкетерами, що стояли шпалерами біля стін замку, що можна було подумати, ніби він рахує кроки й секунди, перш ніж виконати доручення, що було покладено на нього.

Фуке відчинив вікно, бажаючи звернутися до нього, поки він ще у дворі.

- Ах! - вигукнув, побачивши його, д'Артаньян. - Ви ще у себе, монсеньйоре?

І це ще наочно показало Фуке, скільки повчань і корисних порад містило в собі перше відвідування мушкетера.

Суперінтендант тільки зітхнув і відповів:

- Так, пане, приїзд короля завадив виконанню деяких моїх планів.

- Отже, ви знаєте, що король щойно прибув?

- Я його бачив, пане; цього разу ви приходите від його імені?..

- Дізнатися, монсеньйоре, про ваше здоров'я і, якщо ви не дуже хворі, просити вас завітати до замку.

- Негайно, пане д'Артаньян, негайно буду.

- Що ж поробиш, - сказав капітан, - тепер, коли король уже тут, немає більше ні прогулянок, ні вільного вибору; тепер усі ми підвладні наказу: ви - так само, як я, я - так само, як ви.

Фуке ще раз зітхнув, сів у карету - до того він був слабкий - і вирушив до замку в супроводі д'Артаньяна, чемність якого була тепер настільки ж страшна, наскільки ще так нещодавно вона була невимушеною і втішною.

CCXLV. Як король Людовик XIV зіграв свою незавидну роль

Коли Фуке виходив з карети, щоб проїхати в Нантський замок, до нього підійшов невідомий йому простолюдин і зі знаком глибокої шанобливості віддав у його руки лист.

Д'Артаньян хотів перешкодити розмові цієї людини з Фуке і відігнав його геть, але послання все ж було передано за призначенням. Фуке роздрукував лист і прочитав його; відразу ж на обличчі його змалювався переляк, що не вислизнув від д'Артаньяна. Фуке поклав папір у портфель, що був при ньому, і продовжив свій шлях до апартаментів короля.

Через маленькі віконечка, пробиті на всіх поверхах вежі, д'Артаньян, що піднімався слідом за Фуке, помітив, що людина, яка передала лист, озирнулася на площі на всі боки й подала знак кільком людям, які зникли на прилеглих вулицях, повторивши знак, зроблений їм уже згаданим нами таємничим незнайомцем.

Фуке було запропоновано почекати на терасі, з якої невеликий коридор вів до кабінету короля.

Д'Артаньян випередив суперінтенданта, за яким він до цього часу шанобливо слідував, і першим переступив поріг королівського кабінету.

- Виконали? - звернувся до нього Людовик XIV, який, побачивши мушкетера, прикрив завалений паперами стіл великим шматком тканини зеленого кольору.

- Наказ виконано, ваша величність!

- І пан Фуке?

- Пан суперінтендант іде слідом за мною.

- Через десять хвилин введіть його сюди, - промовив король, жестом відпускаючи д'Артаньяна.

Капітан вийшов, але не встиг він зробити й кроку коридором, наприкінці якого на нього чекав Фуке, як його викликав назад дзвіночок короля.

- Він не здивувався? - запитав король.

- Хто, ваша величність?

- Фуке, - промовив король, не додаючи до цього імені «пан». Ця деталь переконала капітана в правоті його підозр.

- Ні, ваша величність, - відповів він.

- Добре.

І Людовик вдруге відпустив д'Артаньяна.

Фуке не покинув тераси, на якій був залишений своїм провідником. Він знову прочитав записку. У ній полягало наступне:

«Щось замислюється проти вас. Можливо, не наважаться на це в замку; у такому разі це станеться, коли ви повернетеся до себе. Будинок уже оточений мушкетерами. Не входьте; білий кінь чекає на вас за еспланадою».

Фуке впізнав почерк і завзяття відданого Гурвіля. Побоюючись, як би ця записка, якби з ним трапиться нещастя, не видала його вірного друга, суперінтендант старанно розірвав її на безліч дрібних клаптиків і викинув їх через балюстраду тераси.

Д'Артаньян застав його в той момент, коли він спостерігав за польотом останніх уривків, які несло рухом повітря.

- Пане, - сказав він, - король чекає на вас.

Фуке рішучим кроком попрямував до коридору, в якому працювали де Брієнн і Роз*, тоді як де Сент-Еньян, сидячи тут же на низькому кріслі, здавалося, чекав наказів і позіхав у гарячковому нетерпінні, зі шпагою між ніг.

Фуке здалося дивним, що де Брієнн, Роз і де Сент-Еньян, зазвичай настільки уважні до нього і навіть догідливі, ледь відсунулися, коли він, суперінтендант, проходив повз них. Але хіба міг би знайти у придворних інше ставлення той, кого король називав просто Фуке?

Він підняв голову і, твердо вирішивши не схилятися ні перед чим, увійшов до короля, після того як дзвіночок сповістив йому, що його викликають.

Король, не встаючи, кивнув йому головою і жваво запитав:

- Як поживаєте, пане Фуке?

- У мене зараз лихоманка, але я весь до послуг мого короля.

- Добре. Завтра збираються штати. Чи готова у вас промова?

Фуке здивовано подивився в очі королю:

- Ні, ваша величність; але я скажу промову і без попередньої підготовки. Я настільки ґрунтовно знаю справи, що мені це буде неважко. У мене є до вас запитання, ваша величність. Чи дозволите звернутися з ним?

- Звертайтеся!

- Чому ваша величність не зволили попередити про цю промову вашого першого міністра ще в Парижі?

- Ви були хворі; я не хотів втомлювати вас.

- Ніколи ніяка робота, ніякі пояснення не стомлюють мене, ваша величність, і раз для мене настав момент попросити їх у мого короля...

- Пане Фуке! Яких пояснень ви від мене хочете?

- Щодо намірів вашої величності, які стосуються особисто мене.

Король почервонів.

- Мене оббрехали, - продовжував Фуке, - і я маю звернутися до правосуддя короля для розслідування звинувачень, що зводяться на мене.

- Ви говорите про це, пане Фуке, абсолютно марно; я знаю те, що я знаю.

- Ваша величність може знати тільки те, що вам розповіли інші, а оскільки я рівно нічого не сказав, тоді як інші розмовляли з вашою величністю безліч разів...

- Про що це ви? - сказав король, який поспішав якнайшвидше покінчити з цією надзвичайно неприємною йому розмовою.

- Я переходжу прямо до фактів, ваша величність; я звинувачую якусь особу в тому, що вона чорнить мене у ваших очах.

- Ніхто, пане Фуке, вас не чорнить. І я не люблю, коли звинувачують інших.

- Але якщо на мене зводять неправдиве звинувачення...

- Ми занадто багато говоримо з вами про це.

- Ваша величність не бажаєте надати мені можливість виправдатися?

- Повторюю ще раз, я вас ні в чому не звинувачую.

Фуке відійшов на крок і зробив напівпоклон.

«Безсумнівно, - подумав він, - король уже ухвалив рішення. Тільки той проявляє таку завзятість, кому не можна відступити. Не бачити зараз небезпеки міг би тільки сліпий, не постаратися уникнути її - тільки дурень».

І він знову звернувся до короля:

- Ваша величність зажадали мене, щоб доручити мені якусь роботу?

- Ні, пане Фуке, - для того, щоб дати вам пораду.

- Я шанобливо слухаю вашу величність.

- Відпочиньте, пане Фуке, побережіть сили: сесія штатів буде нетривалою, і, коли мої секретарі закриють її, я хочу, щоб протягом двох тижнів ніхто у всій Франції не говорив про справи.

- Королю нічого повідомити мені щодо цих зборів штатів?

- Ні, пане Фуке.

- Мені, суперінтенданту фінансів?

- Відпочиньте, будь ласка. Ось і все, що я хотів вам сказати, пане Фуке.

Фуке закусив губу й опустив голову. Мабуть, він обмірковував якусь думку, яка його турбувала. Це занепокоєння передалося королю.

- Можливо, ви незадоволені майбутнім вам відпочинком, пане Фуке? - запитав він.

- Так, ваша величність, я не звик відпочивати.

- Але ви хворі, вам треба лікуватися.

- Ваша величність говорили про промову, яку мені доведеться завтра виголосити?

Король не відповів; це раптове запитання привело його в замішання.

«Якщо я виявлю страх, - подумав Фуке, - я загинув. Якщо його перше слово буде суворим, якщо він розсердиться або хоча б зробить вигляд, що сердиться, як я з цього виплутаюся? Будемо діяти м'яко. Гурвіль був, зрозуміло, правий».

- Ваша величносте, якщо ви так милостиві до мене, що дбаєте про моє здоров'я і навіть звільняєте від усякої роботи, звільніть мене також і від завтрашньої ради. Я скористаюся цим днем, щоб полежати в ліжку, і попрошу вашу величність надати мені вашого власного лікаря, щоб випробувати дію ще одних ліків, сподіваючись побороти цю прокляту лихоманку.

- Нехай буде по-вашому, пане Фуке. На завтра ви отримаєте відпустку, до вас буде направлений лікар, і ваше здоров'я одужає.

- Дякую вам, ваша величність, - вклонився Фуке. Потім, зважившись, він знову заговорив: - Чи не буду я мати щастя повезти короля до себе на Бель-Іль?

І він прямо глянув на Людовика, щоб судити про ефект, зроблений його пропозицією.

Обличчя короля знову вкрилося фарбою.

- Ви помітили, - відповів він, намагаючись видавити посмішку, - що ви сказали: до себе на Бель-Іль?

- Це правда, ваша величність.

- А ви забули, - продовжував король тим же жартівливим тоном, - що Бель-Іль ви віддали мені?

- І це правда, ваша величність. Оскільки свого часу ви не прийняли мого дару, ми й вирушимо туди з тим, щоб ввести вас у володіння.

- Згоден.

- Це такою ж мірою відповідало б вашим намірам, як і моїм, і я не зумів би висловити вам, ваша величносте, наскільки я був щасливий і гордий, побачивши, що всі війська короля прибули сюди з Парижа, щоб узяти участь у цьому введенні вашої величності у володіння.

Король пробурмотів, що він узяв із собою своїх мушкетерів не тільки для цього.

- О, я в цьому впевнений, - жваво сказав Фуке. - Ваша величність надто добре знаєте, що король може увійти туди абсолютно один із тростиною в руках, і всі укріплення Бель-Іля негайно ж упадуть.

- Чорт забирай! Я не хочу, щоб падали ці прекрасні укріплення, які так дорого обійшлися. Ні, нехай вони послужать проти голландців і англійців. Але ви нізащо не зможете вгадати, що саме я хочу побачити на Бель-Ілі, пане Фуке. Я хочу побачити красивих селянок, жінок і дівчат, які так гарно танцюють і такі спокусливі у своїх червоних спідницях! Мені дуже хвалили ваших васалів жіночої статі, пане суперінтендант, і ви мені покажете їх.

- Коли тільки вам буде завгодно, ваша величність.

- Чи є у вас якісь засоби пересування? Це можна було б зробити хоч завтра, якби ви побажали.

Суперінтендант відчув у цих словах пастку, яка була, однак, не з числа спритно підлаштованих, і відповів:

- Ні, ваша величносте, я не знав про ваше бажання і, звісно, про те, що ви так поспішаєте побувати на Бель-Ілі; ось чому я нічим не запасся.

- Однак ви маєте у своєму розпорядженні судно?

- У мене їх п'ять, але одне в Порті, інші в Пембефі, і, щоб дістатися до них або привести їх у Нант, потрібно принаймні двадцять чотири години. Чи треба мені посилати за ними кур'єра?

- Зачекайте, дайте минути лихоманці, яка мучить вас, почекайте до завтра.

- Це правильно... Хто знає, чи не виникне завтра у нас тисяча нових планів, - відповів Фуке, який вже не сумнівався у своїй долі і сильно збліднув.

Король здригнувся і простягнув уже руку, щоб узятися за дзвіночок, але Фуке не дав йому здійснити цей намір.

- Ваша величність, - сказав він, - у мене жар, я весь тремчу. Якщо я пробуду тут кілька зайвих хвилин, я можу втратити свідомість. Дозвольте мені піти, щоб влягтися в ліжко.

- Дійсно, у вас сильний озноб; це дуже сумне видовище. Ідіть, пане Фуке, ідіть до себе. Я пошлю дізнатися про ваше здоров'я.

- Ваша величність занадто добрі. За годину я почуватимуся краще.

- Я хочу, щоб хто-небудь проводив вас, пане, - зауважив король.

- Як буде завгодно вашій величності, я залюбки обіпруся об чиюсь руку.

- Пане д'Артаньян! - крикнув король, подзвонивши в дзвіночок.

- О, ваша величносте, - перебив Фуке, розсміявшись, і до того ж із таким виглядом, що королю стало не по собі. - Ви хочете, щоб мене проводив капітан мушкетерів? Це двозначна честь, государю. Прошу вас, дайте мені простого лакея.

- Чому, пане Фуке? Адже пан д'Артаньян проводжає, трапляється, і мене.

- Так; але коли він супроводжує вас, ваша величність, він робить це за вашим наказом, тоді як, супроводжуючи мене...

- Ну?

- Якщо я повернуся додому разом із командиром мушкетерів його величності, всюди почнуть говорити, що ви наказали заарештувати мене.

- Заарештувати? - повторив король, ще більш блідий, ніж сам Фуке. - Заарештувати? О!..

- Чого тільки не базікають! - продовжував Фуке, так само сміючись. - І я ручаюся, що знайдеться достатньо злісних людей, які стануть потішатися над цим.

Цей жарт збентежив монарха, і він відступив перед зовнішнім боком тієї справи, яку було задумано ним.

Коли д'Артаньян увійшов, він дістав наказ знайти мушкетера, який проводив би суперінтенданта до дому.

- Це марно, - сказав Фуке, - одна шпага варта іншої, і я вважаю за краще, щоб мене проводив Гурвіль, який чекає внизу. Але це не завадить мені насолодитися товариством пана

д'Артаньяна. Я буду дуже задоволений, якщо він побачить Бель-Іль і його укріплення, адже він такий обізнаний у фортифікації.

Д'Артаньян поклонився, нічого не розуміючи у всій цій сцені.

Фуке ще раз відкланявся і вийшов, намагаючись іти спокійно і неквапливо, як людина, що прогулюється. Але, вийшовши із замку, він сказав про себе:

«Я врятований! О так, ти побачиш Бель-Іль, безчесний король, але тоді, коли мене там більше не буде».

І він зник.

Д'Артаньян залишився наодинці з королем.

- Капітане, - наказав Людовик XIV, - ви підете за паном Фуке на відстані ста кроків.

- Так, ваша величність.

- Зараз він дорогою до себе. Ви підете до нього, заарештуєте його моїм ім'ям і помістите в карету.

- У карету? Гаразд.

- Ви зробите це таким чином, щоб він не міг дорогою ні говорити з ким би то не було, ні кидати записок тим, кого ви зустрінете дорогою.

- Це важко, ваша величність. Вибачте, але не можу ж я задушити пана Фуке, якщо він побажає подихати повітрям, завадити йому в цьому, опускаючи шибки й фіранки. Він зможе кричати і кидати записки, які тільки захоче.

- Цей випадок передбачений заздалегідь, пане д'Артаньян; карета з ґратами запобіжить незручностям, про які ви говорите.

- Карета з ґратами! - вигукнув д'Артаньян. - Але не можна ж за півгодини виготовити решітки, щоб забезпечити ними карету, а ваша величність наказуєте негайно ж іти до пана Фуке.

- Але така карета вже виготовлена.

- Це змінює справу. Якщо карета є, що ж, чудово. Потрібно тільки розпорядитися, щоб її подали.

- Карету вже закладено.

- А!

- І кучер із форейторами чекає у внутрішньому дворі замку.

Д'Артаньян поклонився.

- Мені залишається лише запитати короля, куди належить відвезти пана Фуке.

- Спочатку в Анжерський замок. А надалі подивимося.

- Добре, ваша величність.

- Пане д'Артаньян, ще одне слово: від вас, звісно, не вислизнуло, що для арешту пана Фуке я не користуюся моїми гвардійцями, і пан де Жевр буде від цього розлючений.

- Ваша величність не користуєтеся своїми гвардійцями, - сказав зачеплений словами короля капітан, - тому що ваша величність не довіряєте пану де Жевру.

- Але це означає тим самим, що ви, навпаки, користуєтеся моєю повною довірою.

- Я це знаю, ваша величносте, і даремно ви на цьому наголошуєте.

- Я говорю про це лише для того, щоб, починаючи з цієї хвилини, якщо пану Фуке з якоїсь незвичайної випадковості вдасться втекти... а такі випадковості, пане, бували...

- Дуже часто, ваша величність, але не зі мною.

- Чому ж не з вами?

- Бо була така мить, коли я хотів врятувати пана Фуке.

Король затремтів.

- Тому що, - продовжував капітан, - я мав право на це, вгадавши ваші задуми, хоча ви не обмовилися про них ні півсловом, і вважаючи пана Фуке гідним участі. Я мав повне право і можливість проявити мою участь до цієї людини.

- Однак, пане, ви мене анітрохи не переконуєте у вашій готовності виконати мій наказ.

- І якби я його врятував, я був би абсолютно чистий перед вами, скажу більше: я зробив би добру справу, оскільки пан Фуке, на мій погляд, аж ніяк не злочинець. Але він не захотів цього, він пішов назустріч своїй долі, він змарнував годину свободи. Що поробиш? Тепер у мене є наказ, я схиляюся перед цим наказом, і ви можете вважати пана Фуке вже заарештованим. Він уже в замку Анжера.

- О, ви ще не взяли його, капітане!

- Це стосується тільки мене. У кожного своє ремесло, ваша величність. Тільки ще раз прошу вас, подумайте. Чи всерйоз ви віддаєте розпорядження заарештувати пана Фуке, ваша величність?

- Так, тисячу разів так!

- Тоді пишіть наказ.

- Ось він, беріть.

Д'Артаньян прочитав вручений йому королем папір, поклонився і вийшов. З тераси він побачив Гурвіля, який із задоволеним виглядом прямував до будинку Фуке.

CCXLVI. Білий кінь і кінь вороний

«Вражає, - сказав сам собі капітан, - Гурвіль веселий і бігає вулицями як ні в чому не бувало, хоча він майже впевнений, що Фуке загрожує пряма небезпека. А тим часом можна сказати, і теж із майже цілковитою впевненістю, що той самий Гурвіль, і ніхто інший, попереджав Фуке тією самою запискою, яку суперінтендант, перебуваючи на терасі, порвав на тисячу клаптиків і викинув за парапет. Гурвіль потирає руки; це означає, що він викинув що-небудь винятково вправне. Але звідки Гурвіль іде? З вулиці Озерб. А куди веде ця вулиця?»

І д'Артаньян поверх дахів нантських будинків, оскільки замок здіймався над ними, простежив поглядом лінії вулиць, нібито перед ним був план міста. Тільки замість мертвого і плоского, німого і глухого паперу погляду його відкривалася жива рельєфна мапа, сповнена руху, криків і тіней, що їх відкидають люди і предмети.

За межею міста розстелялися зелені поля вздовж Луари, і здавалося, що вони тікають до багряного обрію, поцятковані блакитною водою і чорно-зеленими плямами рясних у цих місцях боліт. Відразу ж за воротами Нанта йшли в гору дві білі дороги, що розбігалися в сторони і нагадували розсунуті пальці гігантської руки.

Д'Артаньян, який охопив, проходячи терасою, цю панораму з першого погляду, помітив, що вулиця Озерб доходить до самих воріт, від яких і починається одна з виявлених ним доріг.

Ще крок, і він, покинувши терасу і увійшовши всередину вежі, почав би спускатися сходами, щоб, захопивши карету з ґратами, попрямувати до будинку Фуке.

Але нагоді було завгодно, щоб в останню мить, коли д'Артаньян уже готовий був увійти в проліт сходів, його увагу привернула рухома крапка, що рухалася, яку було видно на цій дорозі та швидко віддалялася від міста.

«Що це? - запитав себе мушкетер. - Кінь, що біжить, зірвався з прив'язі. Але як він, чорт забирай, мчить!»

Точка відокремилася від білої дороги і перенеслася в зарослі люцерною поля.

«Білий кінь, - продовжував капітан, який виявив, що на темному тлі ця крапка видається світлою і навіть блискучою, - і до того ж вона несе на собі вершника; це, напевно, якийсь шибеник-хлопчисько, коняка якого захотіла пити і летить до водопою прямо по полю».

Спускаючись сходами, д'Артаньян встиг забути ці швидкі й випадкові думки, породжені в ньому безпосереднім зоровим враженням.

Кілька клаптиків паперу лежало на почорнілих сходах, виділяючись своєю білизною.

- Ось клаптики записки, розірваної нещасним Фуке. Бідолаха! Він довірив свою таємницю вітру, а вітер не бажає її приймати і віддає королю. Доля, бідний Фуке, рішуче проти тебе. Твоя карта бита. Зірка Людовика Чотирнадцятого явно затьмарює твою; де вже білці змагатися з вужем у силі та спритності.

Д'Артаньян, продовжуючи спускатися, підняв один із цих клаптиків.

- Бісерний почерк Гурвіля! - вигукнув він. - Я не помилився.

І він прочитав слово кінь. Він підняв ще клаптик, на якому не було жодної літери. На третьому клаптику він прочитав слово білий.

- Білий кінь, - повторив він, як дитина, що читає по складах. - Ах, боже мій! - вигукнув підозрілий капітан. - Білий кінь!

І д'Артаньян, спалахнувши, як жменька пороху, що, згораючи, займає об'єм, що в сто разів перевищує первісний, збіг на терасу, охоплений потоком думок і підозр.

Білий кінь так само нісся до Луари, а на річці, розпливаючись у тумані, було ледь помітно крихітне, хитке, коливне, немов порошинка, вітрило.

- О, - вигукнув мушкетер, - є лише один утікач, який може мчати з такою швидкістю обробленими полями! Тільки Фуке, фінансист, може бігти так серед білого дня на білому коні... Тільки сеньйор Бель-Іля може рятуватися у напрямку до моря, коли на землі існують такі густі ліси... Але тільки один д'Артаньян в усьому світі може наздогнати Фуке, який має перед ним перевагу на цілі півгодини і менш ніж за годину досягне свого судна.

Квапливо збігши сходами, мушкетер наказав, щоб карету із залізними ґратами швидко доставили в гай за містом. Потім він вибрав найкращого свого скакуна, злетів йому на спину й помчав вихором вулицею Озерб. Д'Артаньян поскакав не тією дорогою, якою мчав Фуке, а тією, що проходила біля самої Луари, упевнений, що виграє принаймні десять хвилин і наздожене втікача, який із цього боку не міг очікувати погоні, на перехресті обох доріг.

Швидка скачка і нетерпіння, що розпалює переслідувача, збуджуючи як на полюванні або війні, призвели до того, що добрий і м'який по відношенню до Фуке д'Артаньян став - і це здивувало його самого - лютим і майже кровожерливим.

Він скакав і скакав, а тим часом усе ще не бачив білого коня з його вершником; його прикрість зростала, його опановував нестримний сказ; він сумнівався в собі, він готовий був припустити, що Фуке скористався якоюсь підземною дорогою, що він змінив білого коня на одного з тих знаменитих вороних скакунів, швидких, як вітер, якими д'Артаньян так часто милувався в Сен-Манді, заздрячи їхній силі й легкості.

У ці хвилини, коли вітер дув йому прямо в обличчя, так що на очах виступали сльози, коли сідло горіло під ним, коли кінь, поранений шпорами, хрипів від болю і викидав копитами задніх ніг цілий дощ піску й дрібного щебеню, д'Артаньян піднімався на стременах і, не бачачи білого коня ні в воді, ні під деревами, починав шукати його, як божевільний, у повітрі. Він божеволів. Охоплений жагою будь-що-будь наздогнати втікача, він мріяв про повітряні шляхи, відкриття наступного століття, згадував Дедала з його широкими крилами, що врятували його з критської в'язниці.

Глухий стогін вирвався з вуст мушкетера. Він повторював, змучений страхом опинитися в смішному становищі:

- Мене, мене обдурив Гурвіль! Мене!.. Скажуть, що я старію, скажуть, що, давши Фуке можливість втекти, я отримав від нього мільйон.

І він встромив шпори в боки свого скакуна; тепер він долав льє за дві хвилини. Раптом на краю якогось пасовища, за огорожею, він побачив щось біле; це біле то з'являлося, то знов зникало, і врешті-решт на місці, яке було трохи вище, стало виразно помітним.

Д'Артаньян здригнувся від радості й одразу ж заспокоївся. Він витер піт, що струменів з його чола, розтиснув коліна, через що кінь його зітхнув вільніше, і, відпустивши привід, стримав алюр могутньої тварини, свого спільника в цьому

полюванні на людину. Лише тепер він зміг окинути поглядом дорогу і визначити своє становище щодо втікача.

Суперінтендант остаточно змучив свого чудового коня, ганяючи його весь час по ріллі. Він відчув необхідність дістатися до твердішого ґрунту і мчав навпростець до дороги.

Д'Артаньяну потрібно було просуватися вперед схилом пагорба, що круто спускався до Луари і приховував капітана від поглядів Фуке; він хотів, таким чином, наздогнати Фуке, щойно суперінтендант вибереться на велику дорогу. Там почнеться справжня гонка; там почнеться боротьба.

Д'Артаньян дав своєму коню подихати на всю силу легенів. Він побачив, що суперінтендант перейшов на рись, отже, і він теж дозволив своєму коню відпочинок.

Але і той і інший занадто поспішали, щоб довго зберігати цей алюр. Досягнувши твердішої землі, білий кінь полетів як стріла. Д'Артаньян опустив повід, і його вороний кінь перейшов на галоп. Тепер вони мчали дорогою один за одним. Тупіт коней і відлуння, породжуване ним, зливалися разом, утворюючи невиразний гул. Фуке все ще не помічав д'Артаньяна.

Але коли він вилетів з-під обриву, що нависав над дорогою, до його слуху виразно долинуло відлуння, що лунало за його спиною, - стукіт копит вороного коня; воно лунало, немов гуркіт грому.

Фуке обернувся; за сто кроків позаду нього, пригнувшись до шиї свого скакуна, мчав щодуху його ворог. Сумнівів бути не могло - блискуча перев'язь, червоний плащ - мушкетер. Фуке відпустив повід, і його білий кінь вирвався вперед, збільшивши відстань між ним і його переслідувачем ще на десяток кроків.

«Однак, - промайнуло в думках у мушкетера, - кінь під Фуке - особливий кінь. Тримайся, капітане!»

І він почав вивчати своїм гострим поглядом алюр і звички білого скакуна. Він бачив перед собою округлий круп, невеликий, сторчма відставлений хвіст, тонкі й сухорляві, наче сплетені зі сталевих м'язів, ноги, копита твердіші за мармур.

Д'Артаньян пришпорив свого вороного, але відстань між ним і Фуке не скоротилася. Капітан прислухався: білий скакун дихав рівно, а тим часом він летів стрілою, розрізаючи грудьми потоки зустрічного повітря. Вороний кінь, навпаки, почав хропіти: він задихався.

«Потрібно загнати коня, але наздогнати Фуке», - подумав капітан мушкетерів. І він став рвати мундштуком губи змученої тварини і терзати шпорами її і без того закривавлені боки.

Доведений до сказу кінь став наганяти Фуке. Тепер д'Артаньян опинився на відстані пістолетного пострілу від нього.

«Кріпись, - сказав собі мушкетер, - кріпись! Ще трохи, і білий кінь видихнеться; ну а якщо кінь встоїть, то не витримає вершник».

Але і кінь, і вершник продовжували цю неймовірну стрибку, і вершник так само міцно тримався в сідлі; вони були злиті одне з одним, являючи собою одне ціле, і відстань між Фуке і д'Артаньяном потроху почала знову збільшуватися.

Д'Артаньян дико скрикнув, і цей крик змусив Фуке обернутися; його кінь понісся ще швидше.

- Незрівнянний кінь, шалений вершник! - пробурчав капітан крізь зуби. - Прокляття! Пане Фуке, гей ви, послухайте! Іменем короля!

Фуке нічого не відповів.

- Ви мене чуєте? - заволав д'Артаньян.

Його кінь оступився.

- Ще б пак! - лаконічно зауважив Фуке. І полетів далі.

Д'Артаньян збожеволів; його очі налилися кров'ю, вона стукала у скронях.

- Іменем короля! - крикнув він удруге. - Зупиніться, або я зіб'ю вас пістолетною кулею.

- Збивайте! - відповів Фуке, продовжуючи скачку.

Д'Артаньян вихопив один зі своїх пістолетів і звів курок, сподіваючись, що цей звук зупинить його ворога.

- У вас теж є пістолети, - прокричав він, - захищайтеся!

Фуке справді обернувся на звук курка, який зводив д'Артаньян, і, дивлячись прямо в обличчя мушкетерові, підняв правою рукою підлогу своєї сукні, але так і не доторкнувся до кобури пістолета.

Між ними було тепер якихось двадцять кроків.

- Чорт забирай! - закричав д'Артаньян. - Я не стану вас убивати; якщо ви не хочете розрядити в мене пістолет, здавайтеся! Що таке в'язниця?

- Краще померти, - відповів Фуке, - я буду принаймні менше страждати.

Д'Артаньян у розпачі кинув свій пістолет на дорогу:

- Я візьму вас живим!

І дивом, на яке був здатний тільки цей вершник, що не має собі рівних, він спонукав свого коня наблизитися ще на десять кроків до білого скакуна; він уже простягнув руку, щоб схопити здобич, яку наздоганяв.

- Право ж таки, вбийте мене! Це не в приклад людяніше, - прокричав Фуке.

- Ні, живим, тільки живим! - пробурмотів капітан.

Його кінь вдруге спіткнувся; кінь Фуке знову отримав перевагу.

Небаченим видовищем було це змагання двох коней, життя яких підтримувалося тільки волею вершників. Скажений галоп змінився швидкою риссю, потім риссю звичайною, але цим знесиленим від утоми, остервенілим суперникам продовжувало здаватися, що вони скачуть так само нестримно. Змучений вкрай д'Артаньян вихопив другий пістолет і навів його на білого скакуна.

- У коня, не в вас! - прокричав він Фуке і вистрілив.

Тварина, уражена його пострілом у круп, зробила скажений стрибок убік і злетіла на диби. У цю мить вороний кінь д'Артаньяна впав замертво.

«Я збезчещений, - сказав собі мушкетер, - я жалюгідна тварюка».

- Пане Фуке, - крикнув він, - благаю вас, киньте мені один зі своїх пістолетів, і я застрелюся!

Фуке знову змусив коня затрусити дрібною рискою.

- Благаю вас, благаю! - продовжував д'Артаньян. - Те, чого ви не даєте мені зробити негайно, я все одно зроблю за годину. Але тут, на цій дорозі, я помру мужньо, я помру, не втративши моєї честі; зробіть же мені послугу, благаю вас!

Фуке нічого не відповів; він, як і раніше, повільно просувався вперед.

Д'Артаньян пустився бігти за своїм ворогом.

Він кинув на землю капелюх, потім куртку, яка заважала йому, потім піхви від шпаги, щоб вони не плуталися під ногами. Навіть шпага, затиснута в нього в кулаці, здалася йому надмірно важкою, і він позбувся її так само, як позбувся піхов.

Білий кінь хрипів; д'Артаньян наздоганяв його. З рисі знесилена тварина перейшла на повільний крок; вона трясла головою; з рота її разом із піною текла кров.

Д'Артаньян зробив відчайдушне зусилля і кинувся на Фуке. Вчепившись за його ногу, він, задихаючись, язиком, що заплітається, вимовив:

- Іменем короля заарештую вас; застрельте мене, і кожен із нас виконає свій обов'язок.

Фуке з силою рвонув із себе обидва пістолети і кинув їх у річку. Він зробив це, щоб д'Артаньян не міг їх відшукати і накласти на себе руки. Потім він зліз з коня і промовив:

- Пане, я - ваш бранець. Зіпріться на мою руку, тому що ви зараз втратите свідомість.

- Дякую вам, - прошепотів д'Артаньян, який справді відчував, що земля вислизає в нього з-під ніг, а небо валиться йому на голову.

І він упав на пісок, знесилений, ледь дихаючий.

Фуке спустився до річки і зачерпнув у капелюх води. Він освіжив принесеною водою віскі мушкетеру і кілька крапель її влив йому в рот. Д'Артаньян злегка підвівся і подивився навколо себе блукаючим поглядом. Мабуть, він когось або щось шукав.

Він побачив Фуке, який стояв перед ним на колінах із мокрим капелюхом у руках. Фуке, дивлячись на нього, ласкаво посміхався.

- Так ви не бігли! - вигукнув він. - О сударю! Справжній король - за шляхетністю, за серцем, за душею - це не Людовик у Луврі, не Філіп на Сент-Маргеріт, справжній король - це ви, засуджений, отруйний.

- Я гину тепер через одну допущену мною помилку, пане д'Артаньян.

- Який же, заради самого творця?

- Мені слід було бути вашим другом... Але як же ми доберемося до Нанта? Адже ми досить далеко від нього.

- Ви маєте рацію, - зауважив д'Артаньян із похмурим і задумливим виглядом.

- Білий кінь, можливо, ще оговтається; це був такий винятковий кінь! Сідайте на нього, пане д'Артаньян. Щодо мене, то я йтиму пішки, поки ви хоч трохи не відпочинете.

- Бідний кінь! Я поранив його, - зітхнув мушкетер.

- Вона піде, кажу вам, я її знаю; або краще сядемо на неї обидва.

- Спробуємо, - промовив д'Артаньян.

Але не встигли вони здійснити свій намір, як тварина похитнулася, потім випросталася, кілька хвилин йшла рівним кроком, потім знову похитнулася і впала поруч із вороним конем д'Артаньяна.

- Ну що ж, підемо пішки, так хоче доля, прогулянка буде чудовою, - сказав Фуке, беручи д'Артаньяна під руку.

- Прокляття! - вигукнув капітан, насупившись, із спрямованим в одну точку поглядом, із важким серцем. - Огидний день!

Вони повільно пройшли чотири льє, що відділяли їх від лісу, за яким стояла карета з конвоєм. Коли Фуке побачив цю похмуру споруду, він звернувся до д'Артаньяна, який, наче соромлячись за Людовика XIV, опустив очі:

- Ось річ, яку вигадала погана людина, капітан д'Артаньян. До чого ці ґрати?

- Щоб перешкодити вам кидати записки через вікно.

- Винахідливо!

- Але ви можете сказати, якщо не можна написати, - промовив д'Артаньян.

- Сказати вам?

- Так... якщо хочете.

Фуке задумався на хвилину, потім почав, дивлячись капітану прямо в обличчя:

- Одне тільки слово, запам'ятаєте?

- Запам'ятаю.

- І передасте його тим, кому я хочу?

- Передам.

- Сен-Манде, - зовсім тихо вимовив Фуке.

- Добре, кому ж його передати?

- Пані де Бельєр або Пелісону.

- Буде зроблено.

Карета проїхала Нант і попрямувала дорогою в Анжер.

CCXLVII. Де білка падає, а вже злітає

Була друга година пополудні. Король у великому нетерпінні ходив туди-сюди своїм кабінетом і іноді відчиняв двері в коридор, щоб поглянути, чим займаються його секретарі. Кольбер, сидячи на тому самому місці, на якому вранці так довго сидів де Сент-Еньян, тихо розмовляв із де Брієнном.

Король різко відчинив двері й запитав:

- Про що ви тут говорите?

- Ми говоримо про перше засідання штатів, - відповів, встаючи, де Брієнн.

- Чудово! - відрізав король і повернувся до себе в кабінет.

Через п'ять хвилин пролунав дзвіночок, що закликав Роза; це був його час.

- Ви закінчили листування? - запитав король.

- Ще ні, ваша величність.

- Подивіться, чи не повернувся пан д'Артаньян.

- Поки що ні, ваша величність.

- Дивно! - пробурмотів король. - Покличте пана Кольбера.

Увійшов Кольбер; він чекав цього моменту з ранку.

- Пане Кольбер, - збуджено сказав король, - треба було б усе-таки з'ясувати, куди запропастився пан д'Артаньян.

- Де шукати його, ваша величність?

- Ах, пане, хіба вам не відомо, куди я послав його? - глузливо посміхнувся Людовик.

- Ваша величність не говорили мені про це.

- Пане, є речі, про які здогадуються, і ви в цьому особливий майстер.

- Я міг здогадуватися, ваша величність, але я не дозволю собі приймати свої здогадки за істину.

Тільки-но Кольбер вимовив ці слова, як голос набагато грубіший, ніж голос Людовіка, перервав розмову між монархом і його найближчим помічником.

- Д'Артаньян! - радісно скрикнув король.

Д'Артаньян, блідий і збуджений, звернувся до короля:

- Це ви, ваша величність, віддали наказ моїм мушкетерам?

- Який наказ?

- Щодо будинку пана Фуке.

- Я нічого не наказував, - відповів Людовик.

- А, а! - вимовив д'Артаньян, кусаючи собі вуса. - Значить, я не помилився, цей пан - ось де корінь усього!

І він вказав на Кольбера.

- Про який наказ ідеться? - знову запитав король.

- Наказ перевернути будинок, побити слуг і службовців пана Фуке, зламати шухляди, віддати мирне житло потоку і розграбуванню. Чорт забирай, наказ дикуна!

- Пане! - промовив зблідлий Кольбер.

- Сударю, - перебив д'Артаньян, - один король, чуєте, один король має право наказувати моїм мушкетерам. Що ж до вас, то я рішуче забороняю вам будь-що на кшталт цього і попереджаю вас щодо цього в присутності його величності короля. Дворяни, що носять шпагу, це не нероби з пером за вухом.

- Д'Артаньян! Д'Артаньян! - пробурмотів король.

- Це принизливо, - продовжував мушкетер. - Мої солдати збезчещені! Я не командую найманцями або наказними з інтендантства фінансів, чорт забирай!

- Але в чому справа? Говоріть же нарешті! - рішуче наказав король.

- Річ у тім, ваша величність, що цей пан... пан, який не міг вгадати наказів, відданих вашою величністю, і тому, бачте, не знав, що мені доручено заарештувати пана Фуке; пан, який замовив залізну клітку для того, кого вчора ще вважав начальником, - цей пан відправив де Роншера на квартиру пана Фуке і задля вилучення паперів суперінтенданта вилучив заразом і всі його меблі. Мої мушкетери з ранку оточили будинок. Таким був мій наказ. Хто ж велів їм увійти в будинок

пана Фуке? Чому, змусивши їх бути присутніми під час цього безсоромного пограбування, зробили їх спільниками такої гидоти? Чорт забирай! Ми служимо королю, але не служимо пану Кольберу!

- Пане д'Артаньян, - суворо зупинив капітана король, - будьте обережні у виборі виразів! У моїй присутності подібні пояснення і в такому тоні не повинні мати місця.

- Я діяв для блага мого короля, - сказав Кольбер схвильованим голосом. - І мені надзвичайно прикро, що настільки вороже ставлення я зустрічаю з боку офіцера його величності, тим паче, що я позбавлений можливості помститися за себе з поваги до короля.

- Поваги до короля! - вигукнув д'Артаньян із палаючими від гніву очима. - Повага до короля полягає насамперед у тому, щоб вселяти повагу до його влади, вселяти любов до його священної особи. Усякий представник єдинодержавної влади уособлює собою цю владу, і коли народи проклинають караючу їхню долоню, господь бог дорікає за це долоню самого короля, розумієте? Чи потрібно, щоб солдат, загрубілий за сорок років служби, звиклий до крові і до ран, читав вам проповідь цього роду, пане? Чи потрібно, щоб милосердя було з мого боку, а лютість з вашого? Ви наказали заарештувати, зв'язати, ув'язнити людей ні в чому не винних!

- Можливо, спільників пана Фуке... - почав Кольбер.

- Хто вам сказав, що у пана Фуке існують спільники, хто вам сказав, нарешті, що він справді в чомусь винен? Це відомо одному королю, і лише його суд - праведний суд. Коли він скаже: «Заарештуйте і ув'язніть таких-то», - тоді ви слухняно виконаєте його наказ. Не кажіть мені про вашу повагу до короля і стережіться, якщо у ваших словах міститься хоч якась погроза, бо король не допустить, щоб погані слуги погрожували тим, хто бездоганно служить йому. І якби - боронь боже! - мій государ не цінував своїх слуг гідно, я сам зумів би вселити до себе повагу.

З цими словами д'Артаньян прийняв гордовиту позу: очі його горіли похмурим вогнем, рука спочивала на ефесі шпаги, губи гарячково здригалися; він зображував свій гнів більш лютим, ніж це було насправді.

Принижений і терзаний сказом, Кольбер відкланявся королю, ніби просячи в нього дозволу піти.

Людовик, у якому боролися ображена гордість і цікавість, ще вагався, на чий бік йому стати. Д'Артаньян побачив, що король у нерішучості. Залишатися довше було б грубою помилкою; слід було восторжествувати над Кольбером, і єдиним

засобом для досягнення цього було - так сильно зачепити короля за живе, щоб його величності не залишалося іншого, як зробити вибір між супротивниками.

І д'Артаньян, наслідуючи приклад Кольбера, також відкланявся королю. Але Людовику не терпілося одержати точні й докладні відомості про арешт суперінтенданта фінансів, про арешт того, перед ким він сам у свій час тремтів від страху, і він зрозумів, що обурення д'Артаньяна відтермінує принаймні на чверть години розповідь про ті новини, які так хотілося йому довідатися. Отже, забувши про Кольбера, який не міг повідомити нічого особливо нового, він утримав у себе капітана своїх мушкетерів.

- Розкажіть спочатку про виконання покладеного на вас доручення, і лише після цього я дозволю вам відпочити.

Д'Артаньян, який був уже на порозі королівського кабінету, почувши слова короля, повернувся назад, тоді як Кольбер був змушений піти. Обличчя інтенданта стало багряним, його чорні злі очі блиснули під густими бровами; він заквапився, схилився перед королем, проходячи повз д'Артаньяна, наполовину випростався і вийшов, несучи в душі смертельну образу.

Д'Артаньян, залишившись наодинці з королем, миттєво пом'якшився і вже з абсолютно іншим виглядом звернувся до нього:

- Ваша величність, ви - молодий король. На світанку дізнається людина, чи буде день погожим, чи похмурим. Що стануть думати про ваше майбутнє царювання народи, віддані правицею божою під ваше панування, якщо побачать, що між собою і ними ви ставите злісних і жорстоких міністрів? Але поговоримо про мене, ваша величносте; припинимо розмову, яка здається вам марною, а можливо, і непристойною. Поговоримо про мене. Я заарештував пана Фуке.

- Ви витратили на це досить багато часу, - отруйно зауважив король.

Д'Артаньян подивився на нього і відповів:

- Я бачу, що вжив невдалий вираз; я сказав, що заарештував пана Фуке, тоді як належало сказати, що я сам був заарештований паном Фуке; це буде правильніше. Отже, я відновлюю голу істину: я був заарештований паном Фуке.

Цього разу здивувався Людовик XIV. Д'Артаньян миттєво зрозумів, що відбувалося в душі його повелителя. Він не дав йому часу для розпитувань. Він розповів йому з тим красномовством і тим поетичним запалом, якими, мабуть, він один володів у той час, про втечу Фуке, про переслідування, про

скажений скак, нарешті, про шляхетність, яка не має собі рівного, суперінтенданта, який добрий десяток разів міг утекти, який двадцять разів міг вбити його, свого переслідувача, але який, однак, віддав перевагу в'язниці чи чому-небудь іще гіршому, щоб не зазнав приниження той, хто прагнув забрати в нього свободу.

У міру того як капітан говорив, королем усе більше й більше опановувало хвилювання. Він жадібно ловив кожне слово, що вимовляв д'Артаньян, постукуючи при цьому нігтями своїх судорожно притиснутих одна до одної рук.

- Із цього випливає - так принаймні я думаю, - що людина, яка поводилася описаним чином, безумовно порядна людина і не може бути ворогом короля. Ось моя думка, і я повторюю її перед вами, мій государю. Я знаю, що король відповість на це, - і я заздалегідь схиляюся перед його словами: «Державна необхідність». Ну що ж! У моїх очах це причина, гідна найбільшої поваги. Я солдат, я отримав наказ, і цей наказ виконано, щоправда, всупереч моїй волі, але виконано. Я замовкаю.

- Де зараз пан Фуке? - запитав після секундного мовчання Людовик XIV.

- Пан Фуке, государ, перебуває в залізній клітці, виготовленій для нього паном Кольбером, і котить, захоплений четвіркою швидких коней, дорогою в Анжер.

- Чому ви не поїхали з ним, чому кинули його на дорозі?

- Тому що ваша величність не наказували мені їхати в Анжер. І найкращий доказ правоти моїх слів - те, що ви вже розшукували мене... Крім того, у мене була ще одна підстава.

- Яке?

- Поки я з ним, нещасний пан Фуке ніколи б не зробив спроби втекти.

- Що ж із цього?

- Ваша величність має розуміти і, звісно, розумієте і без мене, що моє найпалкіше бажання - це дізнатися, що пан Фуке на волі. Ось я і доручив його найбезглуздішому бригадиру, якого тільки зміг знайти серед моїх мушкетерів. Я зробив це, щоб в'язень отримав можливість втекти.

- Ви з глузду з'їхали, д'Артаньян! - вигукнув король, схрещуючи на грудях руки. - Чи можна вимовляти вголос настільки жахливі речі, навіть якщо маєш нещастя думати щось подібне?

- Ваша величносте, я глибоко переконаний, що ви не очікуєте від мене ворожості щодо пана Фуке після всього, що він зробив для мене і для вас. Ні, не доручайте мені тримати

пана Фуке під замком, якщо ви твердо хочете, щоб він був під замком і надалі. Хоч би якою міцною була клітка, пташка зрештою все одно знайде спосіб вилетіти з неї.

- Дивуюся, - сказав похмуро король, - як це ви не пішли за тим, кого пан Фуке хотів посадити на мій трон. Тоді ви мали б у своєму розпорядженні все, чого ви так жадаєте: прихильність і вдячність. На службі в мене, однак, вам доводиться мати справу з вашим паном і повелителем, пане.

- Якби пан Фуке не вирушив за вами в Бастилію, - відповів д'Артаньян із твердістю в голосі, - лише одна людина зробила б це, і ця людина - я, ваша величність. І вам це прекрасно відомо.

Король зупинився. На ці відверті й щирі слова заперечити йому було нічого. Слухаючи д'Артаньяна, він згадав колишнього д'Артаньяна, того, хто стояв за пологом його ліжка, - то було в Пале-Роялі, коли паризький народ, очолюваний кардиналом де Рецем, прийшов переконатися в тому, що король перебуває в палаці; д'Артаньяна, якому він махав рукою з карети дорогою до собору Богоматері, під час в'їзду до Парижа; солдата, який залишив його в Блуа; лейтенанта, якого він знову покликав до себе, коли смерть Мазаріні віддала в його руки владу; людину, яка незмінно була чесною, відданою і сміливою.

Людовик підійшов до дверей і викликав до себе Кольбера.

Кольбер був у коридорі, де працювали секретарі. Він одразу ж з'явився на поклик.

- Кольбер, ви зробили обшук у пана Фуке?

- Так, ваша величність.

- Які його результати?

- Пан де Роншера, посланий із вашими мушкетерами, государю, вручив мені папери, - відповів Кольбер.

- Я ознайомлюся з ними... А тепер дайте-но мені вашу руку.

- Мою руку, ваша величність?

- Так, і я вкладу її в руку шевальє д'Артаньяна. Адже ви, д'Артаньян, - звернувся король із лагідною посмішкою до свого випробуваного солдата, який, побачивши цього наказового, знову набув пихатого вигляду, - адже ви, по суті, не знаєте цієї людини; познайомтеся з нею.

І він вказав йому на Кольбера.

- Він був посереднім слугою на другорядних ролях, але він буде великою людиною, якщо я надам йому високе становище.

- Ваша величносте, - пролепетав Кольбер, який втратив голову від задоволення і страху перед майбутнім, що очікувало його.

- Я розумію, чому так було до цього часу, - прошепотів д'Артаньян на вухо королю, - він заздрив.

- Ось саме, і заздрість зв'язувала його, не даючи розправити як слід крила.

- Відтепер він буде крилатою змією, - пробурмотів мушкетер, все ще рухомий залишками ненависті до недавнього свого ворога.

Але в Кольбера, що підходив до нього в цей момент, було тепер зовсім інше обличчя, анітрохи не схоже на те, що капітан звик бачити; воно здалося йому добрим, м'яким, поступливим; у його очах світився такий шляхетний розум, що Д'Артаньян, який чудово знався на людських обличчях, був збентежений і майже похитнувся у своїх давніх упередженнях.

Кольбер потиснув йому руку і вимовив:

- Те, що було сказано вам королем, доводить, наскільки його величність знає людей. Шалена боротьба, яку я вів аж до цього дня проти зловживань, але не проти людей, доводить, що я хотів підготувати моєму королю велике царювання, а моїй країні - велике благоденство. У мене широкі задуми, пане д'Артаньян, і ви побачите, як вони розквітнуть під сонцем громадянського миру. І якщо я не розраховую і не маю щастя заслужити дружбу чесних людей, то я переконаний, що в гіршому разі заслужу їхню повагу. А за їхнє захоплення я з готовністю віддам своє життя, пане.

Ця зміна, це раптове піднесення, це мовчазне схвалення короля змусили мушкетера ґрунтовно задуматися. Він чемно вклонився Кольберу, який не спускав з нього очей. Король, побачивши, що вони помирилися, не став їх затримувати; з королівського кабінету вони вийшли разом.

За порогом його новий міністр зупинив капітана і сказав:

- Чи можливо, пане д'Артаньян, щоб людина з таким гострим оком, як ви, не зрозуміла мене з першого погляду?

- Пане Кольбер, - відповів капітан, - сонячний промінь, що світить прямо в очі, заважає розгледіти найяскравіше багаття. Людина, що стоїть при владі, випромінює сяйво, ви це знаєте, і раз ви досягли її, навіщо вам переслідувати й далі нещасного, якого спіткала немилість і який упав з такої висоти?

- Мені, пане? О, я ніколи не стану його переслідувати. Я хотів керувати фінансами, і керувати ними одноосібно, тому що я і справді честолюбний і особливо тому, що я глибоко вірю у властиві мені чесноти. Я знаю, що золото всієї країни опиниться переді мною, а я люблю дивитися на золото короля. Якщо мені доведеться прожити ще тридцять років, то жоден деньє протягом цих тридцяти років не прилипне до моїх рук: на

це золото я збудую хлібні склади, величні будівлі, міста; я поглиблю гавані; я створю флот, я споряджу кораблі, які понесуть ім'я Франції до найвіддаленіших народів і племен; я створю бібліотеки та академії; я зроблю Францію першою країною у світі, і до того ж найбагатшою. Ось причини моєї нелюбові до пана Фуке, який заважав мені діяти. А потім, коли я буду великим і сильним, коли Франція буде великою і сильною, тоді і я також вигукну: «Милосердя!»

- Ви вимовили це слово. Давайте попросимо в короля свободу для пана Фуке. Він переслідує його, думаючи тільки про вас.

- Пане, - відповів Кольбер, - ви знаєте, що це зовсім не так і що король відчуває особисту ненависть до пана Фуке. І не мені говорити вам про це.

- Вона втомить короля, він забуде про неї.

- Король нічого не забуває, пане д'Артаньян... Зачекайте, король викликає чергових до себе і віддасть зараз якийсь наказ: я не впливав на нього, чи не так? Слухайте!

Король справді викликав секретарів.

- Пане д'Артаньян? - запитав він.

- Я тут, ваша величність.

- Дайте двадцять мушкетерів пану де Сент-Еньяну для охорони пана Фуке.

Д'Артаньян і Кольбер обмінялися поглядами.

- З Анжера, - розпорядився король, - нехай перевезуть заарештованого до Парижа, у Бастилію.

- Ви мали рацію, - шепнув Кольберу капітан мушкетерів.

- Сент-Еньян, - продовжував король, - ви пристрелите будь-кого, хто заговорить із паном Фуке в дорозі.

- А я, ваша величність, я теж маю мовчати? - запитав де Сент-Еньян.

- Ви, пане, будете говорити з ним тільки в присутності мушкетерів.

Де Сент-Еньян поклонився і вийшов, щоб приступити до виконання отриманого ним наказу.

Д'Артаньян теж хотів піти, але король затримав його.

- Пане, - наказав він, - вирушайте негайно і прийміть під мою руку острів і фортецю Бель-Іль-ан-Мер, що належали пану Фуке.

- Добре, ваша величність. Я поїду один?

- Ви візьмете з собою стільки військ, скільки знадобиться, щоб не зазнати невдачі, якщо фортеця чинитиме опір.

Шепіт улесливої недовіри до можливості подібного факту пролунав між придворними.

- Такі речі траплялися, - підтвердив д'Артаньян.

- Я бачив їх на власні очі в дні мого дитинства і не бажаю бачити їх знову. Ви мене зрозуміли? Ідіть, пане, і повертайтеся не інакше, як із кріпосними ключами.

Кольбер підійшов до д'Артаньяна.

- Ось доручення, - сказав він, - за яке, якщо ви його виконаєте як слід, ви отримаєте маршальський жезл.

- Чому ви говорите: якщо ви його виконаєте як слід?

- Тому що це доручення дуже важке. До того ж на Бель-Ілі ваші друзі, а таким людям, як ви, пане д'Артаньян, не так-то просто переступити через трупи друзів заради того, щоб домогтися успіху.

Д'Артаньян опустив голову; Кольбер повернувся в кабінет короля.

За чверть години капітан отримав наказ, що наказував у разі опору підірвати дощенту фортецю Бель-Іль. Цим наказом йому також вручали право страчувати або милувати місцевих жителів і втікачів, які сховалися у фортеці; особливо наказували не випускати з неї ні душі.

«Кольбер мав рацію, - подумав д'Артаньян. - Мій маршальський жезл коштував би життя моїм друзям. Тільки тут забувають, що вони не дурніші за птахів і не стануть чекати руки птахолова, щоб розправити крила і полетіти. І цю руку я їм так добре покажу, що в них буде достатньо часу, щоб побачити її. Бідний Портос! Бідний Араміс! Ні, моя слава не коштуватиме вам жодної пір'їнки».

Прийнявши це рішення, д'Артаньян зібрав війська короля, занурив їх у Пембефі і, не втративши жодної хвилини, знявся з якоря і поплив на всіх вітрилах.

CCXLVIII. Бель-Іль-ан-Мер

На краю молу, на який люто насідав вечірній прибій, прогулювалися, взявшись за руки, двоє людей. Вони жваво розмовляли, і жодна душа не могла розчути їхніх слів, які несли одне за одним пориви вітру разом із білою піною, що здіймається гребенями хвиль.

Сонце щойно опустилося в безкрайню хлябь океану - у ці хвилини воно було схоже на велетенське горнило, що пашить багряним жаром.

Час від часу один з цих людей обертався на схід, ніби запитуючи з похмурим занепокоєнням пустельне море. Інший, вдивляючись в обличчя свого супутника, намагався, здавалося,

розгадати значення його поглядів. Потім, обидва безмовні, охоплені похмурими думками, вони відновлювали прогулянку.

Ці двоє людей - усі, звісно, впізнали їх - були Портос з Арамісом, яких переслідував закон і які сховалися на Бель-Ілі після краху всіх надій і великого плану пана д'Ербле.

- Хоч би що ви казали, мій дорогий Араміс, - повторював Портос, із силою вдихаючи в себе просолене повітря й наповнюючи ним свої могутні легені, - хоч би що ви казали, а все ж таки зникнення всіх рибальських човнів, що вийшли звідси впродовж останніх двох днів, - річ не зовсім звичайна. На морі не було бурі. Погода стояла спокійна, не помітно було навіть невеликого хвилювання. Але якби й була буря, не могли ж загинути всі наші човни. Хоч який-небудь із них залишився б неушкодженим. Повторюю, це надзвичайно дивно. Подібне зникнення човнів надзвичайно дивує мене.

- Ви маєте рацію, друже мій Портос; ви, безсумнівно, маєте рацію. Це правильно, тут і справді є щось незрозуміле.

- До того ж, - додав Портос, думки якого дещо пожвавилися, оскільки ваннський єпископ погодився з його зауваженням, - тут привертає увагу дивна річ: якби ці човни й справді загинули, то на березі було би знайдено їх уламки або якісь речі загиблих. Тим часом нічого такого не виявлено.

- Так, я так само, як ви, думав про це.

- Чи звернули ви увагу й на те, що два вітрильники, які залишалися на острові і які я відправив на пошуки решти...

Араміс раптово перервав свого співрозмовника: він скрикнув, супроводжуючи свій вигук таким різким рухом, що Портос зупинився наче вкопаний.

- Що ви сказали, Портосе? Що? Ви послали два ці вітрильники?..

- Шукати інших, ну так, - простодушно повторив Портос.

- Нещасний! Що ви наробили! Тепер ми загинули! - вигукнув єпископ.

- Загинули? Що?.. Чому загинули? Відповідайте ж, Арамісе?

Араміс закусив губу.

- Нічого, нічого. Вибачте, я хотів сказати...

- Що?

- Що якби нам спало на думку здійснити прогулянку морем, то тепер ми вже не змогли б здійснити це бажання.

- Так ось що вас мучить! Велика важливість, подумаєш! Що стосується мене, то я анітрохи не шкодую про це. Я шкодую не про розваги на Бель-Ілі, які б вони не були, а про П'єрфон, про Брасьє, про Валлон, про мою дорогу Францію. Тут не

Франція, друже мій, і я сам не знаю, що тут таке. О, я можу сказати це з цілковитою відвертістю, і ви по дружбі пробачте мені мою щирість, але я заявляю вам, що на Бель-Іле я почуваюся дуже нещасним, так, так, дуже нещасним.

Араміс ледь чутно зітхнув.

- Милий друже, - відповів він, - ось тому й сумно, що ви відіслали ці вітрильники, що залишилися в нас, на пошуки човнів, які зникли дві доби тому. Якби ви їх не відіслали, ми б поїхали.

- Поїхали! А як же наказ, Арамісе?

- Який наказ?

- Чорт забирай! Наказ, про який ви мені постійно товкмачите і про який з усякого приводу нагадуєте: ми маємо охороняти Бель-Іль від можливого нападу узурпатора, - ви ж самі прекрасно знаєте, про який наказ я говорю.

- Це правда, - прошепотів Араміс.

- Отже, ви бачите, ми не можемо виїхати звідси, і те, що я відправив вітрильники на пошуки човнів, не може, отже, нам зашкодити.

Араміс замовк, і його блукаючий погляд, пильний, як погляд ширяючої в повітрі чайки, довго обнишпорював море, вдивляючись у простір і прагнучи проникнути за лінію обрію.

- До того ж, Араміс, - продовжував Портос, наполегливо повертаючись до своєї думки, яку єпископ визнав правильною, - до того ж ви не даєте мені жодних пояснень, де могли запропаститися ці нещасні човни. А тим часом, куди б я не прийшов, мене з усіх боків облягають криками і стогонами; побачивши матерів, що впали в розпач, починають скиглити і малі діти, точно я можу повернути їм батьків, а їхнім матерям чоловіків. Які ж все-таки ваші припущення і що я маю говорити цим нещасним?

- Припускати, Портосе, ми можемо все що завгодно, а от говорити... нічого їм, мабуть, не кажіть.

Ця відповідь не задовольнила Портоса. Він відвернувся, пробурмотівши кілька слів, у яких вилив своє невдоволення.

Араміс зупинив доблесного солдата.

- Чи пригадуєте ви, дорогий друже, - сказав він із глибоким смутком у голосі, стискаючи у своїх руках руки гіганта, - чи пригадуєте ви, що в щасливі дні нашої молодості, коли ми були доблесними й сильними - ви, та я, та ті двоє, які тепер далеко від нас, - чи пригадуєте ви, мій милий Портосе, що, якби захотіли повернутися до Франції, ця поверхня солоної води не могла би бути нам на заваді.

- О, - зауважив Портос, - як-не-як цілих шість льє.

- Якби ви побачили, що я вчепився за першу-ліпшу дошку, хіба ви встояли б на твердій землі?

- Ні, Йой, Араміс, звичайно, не встояв би! Але тепер яка дошка втримає нас, і особливо мене?!

І власник маєтку Брасьє, гордо посміхнувшись, окинув поглядом свої потужні округлі форми.

- А хіба і ви, Араміс, поклавши руку на серце, не сумуєте за Бель-Ілем? І чи не віддали б ви перевагу зручностям, які надає вам ваш дім, єпископський палац у Ванні? А ну-ка, зізнайтеся!

- Ні, - відповів Араміс, не сміючи подивитися Портосу в очі.

- Ну що ж, у такому разі залишимося тут, - промовив його друг, і тяжкий зітхання, попри зусилля, яких докладав Портос, щоб стримати його, з шумом вирвався з його могутніх грудей. - Раз так, то залишимося, залишимося тут. І, однак, - додав він, - якщо у вас є думка, так, так, певна, остаточно ухвалена, тверда думка, - я кажу про думку повернутися до Франції, незважаючи на відсутність човнів...

- Чи помітили ви ще одну не менш дивну річ, - перебив його Араміс, - з часу зникнення наших човнів, за останні дві доби, до берегів острова не пристала жодна людина?

- Так, звісно, ви маєте рацію. Я це теж помітив, бо до цього човни і шлюпки, як ми бачили, щодня приходили сюди десятками.

- Треба буде гарненько довідатися, - помовчавши, сказав Араміс. - Навіть якщо мені доведеться побудувати пліт...

- Але тут є човники. Якщо хочете, я роздобуду один...

- Човник, човник! Ви думаєте, що човник... Човник, щоб перевернутися на ньому? Ні, ні, - рішуче заперечив ваннський єпископ, - не нам із вами перепливати море в шкарлупці. Почекаємо, почекаємо ще.

І Араміс почав ходити туди-сюди, намагаючись приховати дедалі більшу тривогу.

Портос, втомлений стежити за гарячковими рухами свого друга, Портос, довірливий і спокійний Портос, який нічого не знав про причини цього несамовитого хвилювання, що видавало себе лише зовнішніми проявами, зупинив Араміса.

- Сядемо на цей камінь, - попросив він. - Присядьте зі мною, і я благаю вас, благаю найрішучішим чином, поясніть мені, і так, щоб я гарненько зрозумів, поясніть мені нарешті, що ми тут робимо.

- Портос... - почав у збентеженні Араміс.

- Я знаю, що уявний король хотів скинути з трону справжнього короля. Про це ви розповіли мені, і це зрозуміло. Я знаю, що уявний король збирався продати Бель-Іль англійцям. І це теж зрозуміло. Я знаю, що ми, інженери і воєначальники, поспішно прибули на Бель-Іль, щоб очолити роботи з його укріплення та прийняти на себе командування десятьма ротами, які набрані, утримуються паном Фуке і перебувають у його підпорядкуванні, або, іншими словами, десятьма ротами його зятя. І це мені досить ясно.

Араміс нетерпляче схопився. Він був схожий на лева, якому докучає муха.

Портос утримав його за руку.

- Але, незважаючи на зусилля, яких докладає мій розум, незважаючи на всі міркування, я не можу зрозуміти й ніколи не зрозумію, чому, замість того щоб направляти до нас війська, замість того щоб підтримати нас, надіславши людей, зброю і провіант, нас залишають без човнів, а Бель-Іль без постачання й без допомоги; чому, замість того щоб установити з нами зв'язок подачею сигналів, доставленням письмових наказів або усно, переривають усяке сполучення з нами? Дайте відповідь мені, Араміс, або краще, перш ніж відповідати, вислухайте, що я думаю, які думки долають мене.

Єпископ підняв голову.

- Так от, Араміс, - продовжував Портос, - я думаю, я уявив, що у Франції відбулися великі події. Мені всю ніч безперервно снився Фуке, мені снилися мертві риби, розбиті яйця, неприбрані убогі кімнати. Погані сни, д'Ербле, вони пророкують біду.

- Портосе, що там таке? - перебив Араміс, рвучко встаючи і вказуючи своєму другові чорну крапку на багряній смужці моря.

- Судно! - зрадів Портос. - Так, це судно. Ах, нарешті ми отримаємо звістки!

- Два! - вигукнув єпископ, помітивши нові щогли. - Два, три, чотири!

- П'ять! - крикнув Портос. - Шість, сім! Ах, боже мій, та тут цілий флот!

- Мабуть, повертаються наші бель-ільські рибаки, - упевнено промовив Араміс, хоча внутрішньо він був сильно стривожений картиною, що постала перед його очима.

- Вже дуже великі ці судна; вони не можуть бути рибальськими човнами. І до того ж чи не здається вам, дорогий Араміс, що вони йдуть з того боку, де гирло Луари?

- Так, вони йдуть звідти...

- Дивіться, їх побачили всі. Ось жінки і діти, вони біжать на берег.

У цей час підійшов старий рибак.

- Це наші човни? - запитав його Араміс.

Старий вдивився в морську далечінь:

- Ні, монсеньйоре, це судна королівського флоту.

- Судна королівського флоту! - повторив Араміс, здригнувшись у душі. - Але звідки ви це знаєте?

- Щодо прапора. На наших човнах і на торгових суднах прапорів ніколи не буває. На таких великих вітрильниках зазвичай перевозять війська.

- А! - сказав Араміс.

- Ура! - вигукнув Портос. - Це йдуть підкріплення, чи не так, дорогий Араміс?

- Можливо.

- Якщо це тільки не англійці.

- З Луари? Це було б жахливим нещастям! Хіба їм не знадобилося б у цьому разі пройти через Париж?

- Ви маєте рацію. Це, зрозуміло, підкріплення або, можливо, провіант.

Араміс закрив руками обличчя і нічого не відповів. Потім раптом наказав:

- Портосе, оголосіть тривогу!

- Тривогу? Але чому?

- Нехай канонірі повернуться на свої батареї, нехай прислуга перебуває біля гармат, нехай будуть особливо пильні біля берегових гармат.

Портос зробив великі очі. Він уважно подивився на свого друга, точно хотів переконатися, що той справді при здоровому глузді та твердій пам'яті.

- Якщо ви негайно не підете, мій дорогий і безцінний друже, - продовжував Араміс своїм найласкавішим тоном, - то це зроблю я і особисто віддам усі ці необхідні розпорядження.

- Іду, зараз іду, - відповів Портос і пішов виконувати наказ. Дорогою він, утім, неодноразово озирався, щоб з'ясувати, чи не помилився ваннський єпископ і чи не кличе його назад, звернувшись до більш здорових думок.

Пробили тривогу. Пролунав барабанний дріб. Заспівали ріжки. Рознісся глухий дзвін великого набатного дзвону. В одну мить мол і дамба заповнилися цікавими і солдатами. У руках у артилеристів, що стояли біля великих, поставлених на кам'яні лафети гармат, диміли ґноти. Коли кожен зайняв вказане йому бойовим розкладом місце, коли приготування до оборони було

завершено, Пор-тос несміливо звернувся до єпископа, шепнувши йому на вухо:

- Дозвольте, Араміс, я хочу постаратися зрозуміти...

- Зачекайте: ви й так незабаром зрозумієте рішуче все, - так само пошепки відповів ваннський єпископ своєму заступнику й помічникові;

- Цей флот, що на всіх вітрилах прямує до Бель-Ілю, королівський флот, чи не так?

- Але якщо у Франції два королі, якому з них належить цей флот? Що ви на це відповісте, друже мій Портос?

- О, ви відкриваєте мені очі, - сказав гігант, вражений цим доводом Араміса.

І Портос, якому відповідь друга розплющила очі, а точніше сказати, зробила завісу, що затуляла їх, ще щільнішою, поквапився на батареї, щоб стежити за тими, хто перебував у нього в підпорядкуванні, і щоб закликати кожного чесно виконати свій обов'язок.

Тим часом Араміс, не зводячи очей з горизонту, спостерігав за наближенням кораблів. Народ і солдати, піднявшись на виступи скель, розрізняли спочатку верхівки щогл, потім вітрила і, нарешті, побачили самі кораблі з прапорами короля Франції, що майоріли на гафелях.

Була вже ніч, коли один із цих плашкоутів, прибуття яких так розбурхало населення острова, кинув якір на гарматний постріл від фортеці.

Незважаючи на нічну темряву, незабаром на палубі цього судна можна було помітити якусь метушню, і майже негайно ж від його борту відокремилася шлюпка; троє веслярів, посилено налягаючи на весла, погнали її в напрямку до гавані; за кілька хвилин вони пристали біля підніжжя бастіону. Керманич цієї шлюпки піднявся на мол. У руці в нього був пакет, яким він старанно махав, даючи зрозуміти, що він прибув вести з кимось переговори.

Багато солдатів упізнали його. Це був господар одного з тих двох баркасів, які зберігав Араміс і які відправив на розшуки зниклих суден Портос, стурбований дводенною відсутністю рибаків. Він зажадав, щоб його провели до пана д'Ербле. Два солдати за знаком сержанта стали по обидва боки від нього і повели його до Араміса.

Араміс перебував на набережній. Посланий постав перед ваннським єпископом. Було дуже темно, незважаючи на те, що солдати, які супроводжували Араміса під час обходу ним укріплень і стояли на деякому віддаленні, тримали в руках палаючі смолоскипи.

- Як, Іонатане! Звідки?

- Від імені тих, хто захопив мене в полон.

- Але хто ж захопив тебе в полон?

- Чи відомо вам, монсеньйоре, що ми вирушили на розшуки наших товаришів?

- Так. Ну а потім?

- Потім, монсеньйоре... нас незабаром затримало сторожове судно його величності короля.

- Якого короля? - втрутився Портос.

Іонатан здивовано подивився на Портоса.

- Говори, - продовжував єпископ.

- Нас схопили, монсеньйоре, і приєднали до затриманих учора вранці.

- Що це за манія - хапати всіх і кожного! - перебив Портос.

- Нам, пане, хотіли перешкодити повідомити вам про це, - відповів Іонатан.

Тепер, у свою чергу, не зрозумів Портос.

- І вас звільнили сьогодні? - запитав він.

- Лише для того, щоб я міг повідомити, монсеньйоре, що нас затримали.

«Усе більше й більше туману», - подумав чесний Портос.

Араміс у цей час намагався зрозуміти, що сталося.

- Отже, - сказав він, - виходить, що королівський флот блокує узбережжя?

- Так, монсеньйоре.

- Хто ним командує?

- Капітан королівських мушкетерів.

- Д'Артаньян! - вигукнув Портос.

- Мені здається, що його звуть саме так.

- І він вручив тобі цього листа?

- Так, монсеньйоре.

- Піднесіть ближче смолоскипи!

- Це його почерк, - зауважив Портос.

Араміс швидко прочитав нижченаведене:

«Наказ короля - захопити Бель-Іль.

Наказ: винищити гарнізон, якщо буде чинитися опір.

Наказ: заарештувати всіх солдатів гарнізону.

Підписано: д'Артаньян, який третього дня заарештував пана Фуке і відправив його в Бастилію».

Араміс зблід і зім'яв папір у руці.

- Ну що ж? - запитав Портос.

- Нічого, друже мій, нічого, - відповів Араміс і звернувся до Іонатана: - Скажи мені...

- Монсеньйор!

- Ти говорив із паном д'Артаньяном?

- Так, монсеньйоре.

- Що він сказав?

- Що хотів би сам переговорити з монсеньйором.

- Де?

- На борту свого корабля.

- На борту свого корабля?

Портос повторив:

- На борту свого корабля?

- Пан мушкетер, - продовжував Іонатан, - наказав узяти вас обох - вас, пане д'Ербле, і вас, пане інженере, у нашу шлюпку і доставити до нього.

- Поїдемо! - зрадів Портос. - Милий мій д'Артаньян!

Але Араміс перебив його.

- Ви з глузду з'їхали! - вигукнув він. - Хто поручиться, що тут немає пастки?

- З боку іншого короля? - таємниче зашепотів Портос.

- Одним словом, пастка! Цим усе сказано, друже мій.

- Це можливо; але що робити? Якщо д'Артаньян запрошує нас, то нам все ж...

- Хто вам сказав, що це дійсно д'Артаньян?

- А, у такому разі... але ж його почерк...

- Почерк можна підробити. І його почерк підробили; подивіться, як тремтіла рука того, хто писав.

- Ви й цього разу маєте рацію; але поки що ми рішуче нічого не знаємо.

Араміс промовчав.

- Щоправда, - зауважив добродушний Портос, - ми, по суті, і не потребуємо того, щоб знати.

- Що накажете робити? - запитав Іонатан.

- Ти повернешся до цього капітана і скажеш йому, що ми просимо його особисто приїхати на острів.

- Розумію, - сказав Портос.

- Слухаю, монсеньйоре, - відповів Іонатан. - Але якщо капітан відмовиться вирушити на Бель-Іль?

- Якщо він відмовиться, то оскільки у нас є гармати, ми пустимо їх у справу.

- Проти д'Артаньяна?

- Якщо це д'Артаньян, Портосе, він приїде. Вирушай, Іонатане, вирушай.

- Чорт забирай! Я нічого не розумію, - пробурмотів Портос.

- Зараз ви зрозумієте все, рішуче все, мій дорогий; час для цього настав. Сідайте на цей лафет, перетворитеся на слух і уважно стежте за моїми словами.

- О, я слухаю, чорт забирай! Не сумнівайтеся!

- Чи можу я, монсеньйоре, їхати? - прокричав Іонатан.

- Поїдь і повертайся з відповіддю! Пропустіть шлюпку, гей, хто там!

Шлюпка відчалила і попрямували до корабля.

Араміс узяв Портоса за руку і приступив до пояснень.

CCXLIX. Пояснення Араміса

- Я маю розповісти вам, друже Портосе, дещо таке, що, цілком ймовірно, здивує вас, але водночас і поінформує вас про все.

- О, мені подобається, коли що-небудь дивує мене, - доброзичливо відповів Портос, - не соромтеся зі мною, будь ласка. Я нечутливий до душевних хвилювань. Отже, не зупиняйтеся ні перед чим, говоріть!

- Це важко, Портосе... дуже важко, бо - попереджаю ще раз - мені доведеться розповісти вам дивні, дуже дивні речі... щось надзвичайно незвичайне.

- О, ви говорите так добре, друже мій, що я готовий слухати вас цілими днями. Отже, говоріть, прошу вас... або ось що спало мені на думку: щоб полегшити ваше завдання і допомогти вам розповісти ці дивні речі, я буду ставити вам запитання.

- Добре.

- Заради чого ми збираємося битися?

- Якщо ви ставитимете такі запитання, Портосе, то ви анітрохи не полегшите мого завдання і, запитуючи мене таким чином, не полегшите мого обов'язку відкритися перед вами в усьому. Навпаки, в цьому і полягає мій гордіїв вузол. Його потрібно перерубати одним махом. Знаєте, друже мій, маючи справу з такою доброю, великодушною і відданою людиною, як ви, необхідно і заради себе самого, і заради нього хоробро приступити до сповіді. Я вас обдурив, гідний мій друже.

- Ви мене обдурили?

- Бог мій, так, обдурив.

- Це було зроблено заради мого блага?

- Принаймні мені так здавалося, Портосе. Я щиро вірив у це.

- У такому разі, - посміхнувся славний власник маєтку Брасьє, - у такому разі ви зробили мені велику послугу, і я висловлюю вам свою подяку, адже якби ви не обдурили мене, я б і сам міг помилитися. Але в чому, однак, ви обдурили мене?

- Я служив узурпатору, проти якого Людовик Чотирнадцятий зараз кидає всі свої сили.

- Узурпатор, - сказав Портос, чухаючи в здивуванні лоб, - це... Я не дуже-то добре розумію.

- Це один із двох королів, які оскаржують один в одного корону Франції.

- Чудово... Отже, ви служили тому, хто не Людовик Чотирнадцятий?

- Ви відразу зрозуміли справжній стан справ.

- З цього випливає...

- З цього випливає, що ми з вами заколотники, мій бідний дорогий друже.

- Чорт, чорт!.. - вигукнув вражений Портос.

- О, будьте спокійні, Портосе, ми ще знайдемо спосіб врятуватися, повірте.

- Не це мене турбує. Мене хвилює, що слово «бунтівник» - погане слово.

- На жаль!..

- Значить, і герцогський титул, який мені обіцяли...

- Його жалував вам узурпатор.

- Це зовсім не те, Арамісе, - велично промовив Портос.

- Друже мій, якби це залежало від мене, ви стали б принцом.

Портос почав меланхолійно покусувати нігті.

- Обдуривши мене, - заговорив він, - ви вчинили недобре, Арамісе, тому що на це герцогство я дуже розраховував. О, я серйозно розраховував на нього, знаючи вас за людину, яка вміє тримати своє слово.

- Бідний Портос! Вибачте мене, благаю вас.

- Значить, - наполегливо продовжував Портос, не відповівши на смиренні благання єпископа ваннського, - значить, я посварився з Людовіком Чотирнадцятим?

- Я все владнаю, дорогий друже, владнаю. Я все візьму на себе.

- Араміс!..

- Ні, ні, Портосе, заклинаю вас, дозвольте мені діяти. Не потрібно безглуздої великодушності, не потрібно недоречної самопожертви! Ви нічого не знали про мої плани. Ви нічого не робили заради себе самого. Я - справа інша. Я призвідник цієї змови. Мені потрібен був мій нерозлучний товариш; я вас

покликав, і ви з'явилися на поклик, пам'ятаючи про наш старий девіз: «Усі за одного, один за всіх». Мій злочин, Портос, полягав у тому, що я вчинив як запеклий егоїст.

- Ось слово, яке мені до душі, - перебив його Портос, - і якщо ви діяли винятково у своїх інтересах, я ніяк не можу сердитися на вас. Адже це цілком природно!

І з цими словами Портос потиснув руку старого друга. Зіткнувшись із такою нехитрою душевною величчю, Араміс відчув себе нікчемним пігмеєм; удруге вже раз доводилося йому відступати перед непереборною міццю серця, що є набагато могутнішим, ніж найблискучіший розум. Безмовним і міцним потиском відповів він своєму вірному другові.

- А тепер, - попросив Портос, - коли ми до кінця порозумілися, тепер, коли я остаточно збагнув собі звіт у нашому становищі щодо короля Людовіка, я думаю, що вам слід пояснити мені політичну інтригу, жертвами якої ми стали, тому що я бачу, що під цим криється політична інтрига.

- Усі обставини, що стосуються сюди, вам докладно роз'яснить д'Артаньян, який зараз прибуде. Вибачте мені, але я так змучений стражданням, так стурбований, що мені потрібна вся моя присутність духу, весь мій розум, щоб виправити той хибний крок, який я так необережно змусив вас зробити; отже, наше становище визначилося, воно цілком зрозуміле. Відтепер у короля Людовика Чотирнадцятого існує лише один-єдиний ворог, і цей ворог - я. Я зробив вас своїм бранцем, і ви слідували за мною по п'ятах. Сьогодні я відпускаю вас на свободу, і ви летите до свого володаря. Як бачите, Портосе, в усьому цьому немає ні найменших труднощів.

- Ви думаєте?

- Я в цьому глибоко переконаний.

- Але в такому разі, - промовив Портос, скерований своїм вражаючим здоровим глуздом, - якщо наше становище настільки чітке та зрозуміле, як ви кажете, в такому разі, чому ми готуємо гармати, мушкети і все інше? Набагато простіше, мені здається, сказати д'Артаньяну: «Милий друже, ми припустилися помилки; її потрібно виправити, відкрийте нам вихід, дайте нам вийти і "будьте здорові”!»

- Ах, - похитав головою Араміс.

- Невже ви не схвалюєте мого плану?

- Я бачу в ньому одну складність.

- Яку?

- Труднощі в тому, що д'Артаньян може з'явитися з такими інструкціями, що нам доведеться пустити в хід зброю.

- Та що ви! Зброя проти д'Артаньяна? Божевілля! Проти нашого улюбленого д'Артаньяна?!

Араміс ще раз похитав головою.

- Портосе, - зітхнув він, - якщо я велів запалити ґноти й навести гармати, якщо велів бити на сполох, якщо я покликав усіх на стіни, ці чудові стіни Бель-Іля, які ви так чудово укріпили, і розставив захисників на місця, то все це я зробив із відомим умислом. Зачекайте, не засуджуйте мене, чи ні, краще не чекати...

- Що ж робити?

- О, якби я знав!

- Але є річ набагато легша, ніж захищатися: це - взяти човен і пуститися у Францію, де...

- Милий друже, - сказав із сумною посмішкою Араміс, - не будемо тішити себе вигадками, як діти; будьмо чоловіками і в наших думках, і в наших справах. Зачекайте, з гавані окликають якусь шлюпку. Хвилину уваги, друже, почекайте!

- Це, напевно, д'Артаньян, - гучним голосом вимовив Портос, підходячи до парапету.

- Він самий, - відповів капітан мушкетерів, легко вискакуючи зі шлюпки на сходинки причалу. І він почав швидко підніматися сходами, що вели на невеликий майданчик, де на нього чекали двоє друзів. Поки д'Артаньян піднімався сходами, Араміс і Портос помітили якогось офіцера, який невідступно слідував за капітаном.

Д'Артаньян зупинився на півдорозі. Те саме зробив і його супутник.

- Видаліть ваших людей! - крикнув мушкетер Портосу й Арамісу. - Нехай вони відійдуть настільки, щоб не могли чути нашої бесіди.

Наказ, відданий Портосом, було миттєво виконано. Тоді, повернувшись до свого супутника, д'Артаньян різко вимовив:

- Пане, тут не корабель королівського флоту, де, дотримуючись даного вам наказу, ви так зарозуміло розмовляли зі мною.

- Пане, - відповів офіцер, - я не розмовляв із вами зарозуміло, я просто виконував, щоправда, неухильно, наказ, який дістав під час від'їзду. Мені наказали слідувати за вами всюди. Я слідую. Мені наказали не допускати вас до переговорів із будь-ким без того, щоб я не був обізнаний про зміст цих переговорів, і я втручаюся у ваші переговори.

Д'Артаньян затремтів від гніву; здригнулися і Портос з Арамісом, які чули цей діалог від слова до слова; він наповнив їхні душі тривогою і побоюваннями. Д'Артаньян люто покусував

вус, що видавало обурення, яке віщувало, своєю чергою, вибух; він підійшов до офіцера.

- Сударю, - почав він, тихо, але виразно вимовляючи слова, і його голос прозвучав тим більш грізно, що під спокійною зовнішністю капітана ховалася ледь стримувана буря, - сударю, коли я відправляв сюди шлюпку, ви побажали дізнатися, що я пишу захисникам Бель-Іля. Ви показали мені якийсь наказ, і тієї ж миті я показав вам записку, яку написав. Коли повернувся старший відправленої мною шлюпки, коли я одержав відповідь від цих панів (і він вказав офіцеру рукою на Портоса й Араміса), ви чули розповідь посланої мною людини від першого й до останнього слова. Усе це було передбачено вашим наказом, і все було неухильно виконано мною без будь-якої протидії з мого боку. Так чи не так?

- Так, пане, - пролепетав офіцер, - зрозуміло, так, але...

- Сударю, - продовжував д'Артаньян, гарячкуючи дедалі більше й більше, - сударю, коли я оголосив про свій намір покинути корабель, щоб переправитися на Бель-Іль, ви зажадали, щоб я взяв вас із собою; я ні секунди не вагався, я привіз вас сюди. Адже ви на Бель-Ілі? Так чи не так?

- Так, пане, але...

- Але... мені немає більше діла ні до пана Кольбера, від якого ви отримали цей наказ, ні до будь-кого іншого, чиїх вказівок ви неухильно дотримуєтесь; мені є діло, однак, до людини, що утрудняє д'Артаньяна і перебуває з д'Артаньяном віч-на-віч на сходах сходів, омитих солоною водою, до того ж глибина їх тут не менше ніж тридцять футів. Ця людина займає погану позицію, пане, дуже погану... і я вас попереджаю про це.

- Але, пане, якщо я вас обмежую, - зніяковіло і майже сором'язливо відповідав офіцер, - зрозумійте, що мене примушує до цього моя служба...

- Пане, ви або ті, хто послав вас, мали нещастя завдати мені образи. Так чи інакше, але я ображений. Я не можу помститися тим, хто передбачив вам ваші дії: я їх не знаю, і до того ж вони надто далеко. Але ви в мене під рукою, і, присягаюся богом, якщо ви зробите хоча б ще один крок уперед, щоб підслуховувати, про що я говоритиму з цими панами, я розтрощу вам голову і скину вас у воду. Хай буде що буде! Протягом усього мого життя я тільки шість разів був розгніваний по-справжньому, і в п'яти попередніх випадках справа закінчувалася смертю того, хто розгнівав мене.

Офіцер не поворухнувся; вислухавши цю погрозу, він зблід, але вимовив спокійно і просто:

- Пане, ви не праві, оскільки протидієте мені у виконанні отриманого мною наказу.

Портос і Араміс, схвильовані цією сценою, яку вони спостерігали зверху, стоячи біля парапету свого майданчика, крикнули капітанові:

- Дорогий д'Артаньян, стережіться!

Д'Артаньян показав їм жестом, щоб вони замовкли; з жахливим спокоєм заніс він ногу над наступною сходинкою і зі шпагою в руці озирнувся, щоб дізнатися, чи слідує за ним офіцер.

Офіцер осінив себе хресним знаменням і рушив за капітаном.

Портос і Араміс, знаючи д'Артаньяна, скрикнули і кинулися вниз, щоб зупинити удар, звук якого, як їм здалося, вони вже чули. Але д'Артаньян, переклавши шпагу в ліву руку, розчулено звернувся до офіцера:

- Пане, ви - порядна людина. І ви, напевно, краще зрозумієте те, що я збираюся сказати, ніж те, що говорив раніше.

- Говоріть, пане д'Артаньян, говоріть, - відповів хоробрий офіцер.

- Ці пани, яких ми маємо задоволення бачити і проти яких спрямовані ваші накази, - мої друзі.

- Я це знаю, пане.

- Як ви думаєте, чи можу я чинити по відношенню до них відповідно до даних вам інструкцій?

- Я розумію складність вашого становища.

- У такому разі дозвольте нам переговорити без свідків.

- Пане д'Артаньян, якщо я поступлюся вашому проханню, якщо зроблю те, чого ви домагаєтеся, я порушу слово, яким пов'язаний; але якщо я не зроблю цього, я стану вам поперек дороги. Першому я віддаю перевагу перед другим. Розмовляйте, пане, зі своїми друзями і не нехтуйте мною за те, що з поваги і любові до вас... не зневажайте мене за те, що для вас, заради вас одного я роблю безчесний вчинок.

Розчулений д'Артаньян стрімко поклав молодого чоловіка в обійми і негайно ж піднявся до друзів. Офіцер, закутавшись у плащ, сів на сходинки, вкриті вологими водоростями.

- Ну ось, дорогі друзі, ось моє становище; судіть самі про нього, - сказав д'Артаньян Портосу й Арамісу.

Вони втрьох обійнялися і довго не розтискали обіймів, як колись у дні юності.

- Що означають ці суворості? - запитав Портос.

- Вам личить, дорогий Портосе, все ж таки дещо про щось здогадуватися.

- Та не дуже-то, дорогий капітане. Адже врешті-решт я рішуче нічого не зробив... І Араміс теж, - поквапився додати найдобріший Портос.

Д'Артаньян кинув на прелата докірливий погляд, що пронизав навіть це загартоване серце.

- Милий Портос! - вигукнув ваннський єпископ.

- Ви бачите, до чого дійшло: перехоплення всього, що виходить із Бель-Іля, і всього, що сюди прямує. Ваші човни затримані. Якби ви спробували втекти, вас спіймали б кораблі, які борознять море, підстерігаючи вас. Король бажає вас узяти, і він доб'ється свого.

Д'Артаньян люто смикнув свої сиві вуса і вирвав кілька волосків.

Араміс став похмурий, Портос сердитий.

- У мене був такий план, - продовжував д'Артаньян, - я хотів узяти вас обох до себе на корабель, хотів мати вас біля себе і потім повернути вам свободу. Але тепер хто мені поручиться, що, повернувшись до себе, я не знайду нового начальника над собою і таємного наказу, який забирає в мене командування і передає його іншій особі, таємного наказу, який розправляється і зі мною, і з вами без найменшої надії на можливість порятунку?

- Треба залишатися тут, на Бель-Ілі, - рішуче заявив Араміс, - і я ручаюся, що здамся, лише твердо знаючи, на що я йду.

Портос нічого не сказав. Д'Артаньян звернув на це увагу.

- Я хочу спробувати розпитати дещо про що цього офіцера, цього сміливця, який супроводжує мене і чий мужній опір мене дуже потішив, тому що він свідчить, що він людина чесна, нехай він наш ворог, але він вартий у тисячу разів більше, ніж якийсь там підлий угодник. Спробуємо і дізнаємося, які він має права і що саме дозволяє або забороняє наказ.

- Спробуємо, - погодився Араміс.

Д'Артаньян нахилився до сходів і покликав офіцера, який негайно ж піднявся на майданчик. Після обміну найвишуканішими люб'язностями, природними між порядними людьми, які знають одне одного і сповнені взаємної поваги, д'Артаньян звернувся до цього офіцера:

- Пане, якби я захотів відвезти звідси цих панів, що б ви зробили?

- Я б не заперечував цьому, але, маючи прямий наказ, що не допускає жодних інших тлумачень, взяти їх під варту, я, безумовно, зробив би це.

- А-а! - вимовив д'Артаньян.

- Кінчено! - глухо промовив Араміс.

Портос не поворухнувся.

- У всякому разі, візьміть із собою Портоса, - попросив ваннський єпископ, - він зуміє довести королю - і я допоможу йому в цьому, та й ви також, дорогий д'Артаньян, - що він до цієї справи, по суті, не причетний.

- Гм! - промичав д'Артаньян. - Хочете поїхати? Хочете піти за мною, Портос? Король милостивий.

- Я хотів би подумати, - відповів Портос.

- Отже, ви залишаєтеся?

- До нового наказу! - вигукнув Араміс.

- Доти, доки нас не осяє якась вдала думка, - знову заговорив д'Артаньян, - і мені здається, що тепер на це чекати недовго, бо в мене така думка вже народилася.

- Ну що ж, попрощаємося в такому разі, - зітхнув Араміс, - але, право ж, Портосе, вам було б краще поїхати.

- Ні, - лаконічно заявив Портос.

- Ваша воля, - промовив Араміс, дещо занепокоєний суворим тоном свого співтовариша. - Все ж мене заспокоює думка, на яку натякнув д'Артаньян, і мені здається, я вже вгадую її.

- Подивимося, - сказав мушкетер, підставляючи своє вухо до губ Араміса.

Прелат квапливо прошепотів кілька слів, на які д'Артаньян тихо відповів:

- Це саме.

- Значить, без промаху! - радісно вигукнув ваннський єпископ.

- Використайте сум'яття, яке спричинить здійснення цього плану, і владнайте ваші справи, Арамісе.

- О, щодо цього будьте спокійні.

- А тепер, пане, - звернувся д'Артаньян до офіцера, - прийміть від нас тисячу подяк. Ви придбали трьох друзів, готових служити вам до гробової дошки.

- Так, - підтвердив Араміс.

Портос промовчав; він тільки кивнув головою.

Ніжно поцілувавши на прощання друзів, д'Артаньян, супроводжуваний своїм нерозлучним супутником, якого приставив до нього Кольбер, покинув Бель-Іль.

Отже, крім того пояснення, яким побажав задовольнитися гідний Портос, ніщо, здавалося, не змінилося в долі трьох старих товаришів, які опинилися у ворогуючих таборах.

«Утім, - усміхнувся Араміс, - існує ще думка д'Артаньяна ».

Д'Артаньян, повертаючись до себе на корабель, всесторонньо обмірковував цю саму ідею, яка зовсім недавно спала йому на думку. Щодо офіцера, то він зберігав шанобливе мовчання, не заважаючи д'Артаньяну вдаватися до своїх роздумів.

Піднімаючись на борт корабля, що стояв на якорі на гарматний постріл від бастіону Бель-Іля, капітан мушкетерів, підбиваючи підсумок своїм роздумам, перебирав у голові засоби нападу й захисту, які він має у своєму розпорядженні. Негайно після прибуття він скликав військову раду, до якої входили офіцери, що перебували в його підпорядкуванні.

Їх було вісім: начальник морських сил, майор, який командував артилерією, інженер, відомий уже нам офіцер і четверо лейтенантів.

Зібравши їх усіх у кормовій каюті, д'Артаньян встав, зняв капелюх і почав так:

- Панове, я побував на Бель-Ілі і бачив там добре навчений і значний гарнізон у повній готовності до оборони, яка може стати для нас вкрай скрутною. Тому я маю намір послати за двома головними офіцерами цієї фортеці, припускаючи вступити з ними в переговори. Відірвавши їх від військ і від гармат, ми легше зможемо знайти прийнятну для обох сторін угоду, особливо якщо поставимо собі завдання впливати на них розумними аргументами. Чи згодні ви зі мною, панове?

Піднявся артилерійський майор, який шанобливо, але твердо сказав:

- Пане, з вашого повідомлення я дізнався, що фортеця готується до скрутної для нас оборони. Отже, ви позитивно знаєте, що фортеця наважується на заколот?

Д'Артаньяна явно роздратувало це запитання, але він був не з тих, кого легко збити подібною дрібницею, тому мушкетер відповів:

- Пане, ваше зауваження відповідає істині. Але вам, звісно, відомо, що Бель-Іль-ан-Мер - васальне володіння пана Фуке і що королі Франції ще в дуже давні часи пожалували сеньйорам Бель-Іля право озброюватися у своїх володіннях.

Майор хотів заперечити.

- Не перебивайте мене, - зупинив його д'Артаньян, - ви, зрозуміло, скажете, що право озброюватися проти англійців не є право озброюватися проти свого короля. Але ж ми маємо

справу не з паном Фуке, і не він наразі замкнувся на Бель-Ілі, оскільки третього дня його заарештував я. Мешканці та захисники Бель-Іля нічого не знають, однак, про цей арешт. І оголошувати їм про нього було б абсолютно марною затією. Це така нечувана, несподівана і незвичайна річ, що вони все одно не повірили б нашому повідомленню. Бретонець служить своєму панові, поки не побачить його небіжчиком. Бретонці ж, скільки я знаю, не бачили труп пана Фуке. Тому зовсім не дивно, що вони чинять опір усьому, що не є паном Фуке або його власноручним підписом.

Майор поклонився на знак того, що погоджується з капітаном.

- Ось чому, - продовжував д'Артаньян, - я хочу запросити до себе на корабель двох старших офіцерів бель-ільського гарнізону. Вони поспілкуються з вами, побачать сили, що перебувають у нашому розпорядженні; вони, отже, дізнаються, яка доля чекає на них у разі опору. Ми заприсягнемося їм честю, що пана Фуке справді заарештовано і що будь-який опір з їхнього боку може лише зашкодити йому. Ми заявимо їм також, що, давши хоча б один-єдиний гарматний постріл, вони не зможуть розраховувати на милосердя короля. Тоді - принаймні я на це сподіваюся - вони не стануть чинити опір. Вони здадуться без бою, і ми мирним шляхом оволодіємо фортецею, узяття якої може коштувати нам дуже дорого.

Офіцер, який супроводжував д'Артаньяна під час відвідування ним Бель-Іля, спробував щось сказати, але д'Артаньян перебив його:

- Я знаю, з чим ви збираєтеся виступити, пане; я знаю, що є наказ короля, який забороняє таємні зносини із захисниками Бель-Іля; знаючи про це, я пропоную вести з ними переговори в присутності всього мого штабу.

Офіцери переглянулися, нібито для того, щоб прочитати думки один одного і, якщо їхні думки збігатимуться, мовчазно домовитися між собою, а потім вчинити згідно з бажанням д'Артаньяна. Охоплений радістю, він думав уже про те, що внаслідок згоди з їхнього боку можна буде послати судно по Портоса й Араміса, аж раптом офіцер короля вийняв з-за пазухи запечатаний пакунок і вручив його д'Артаньяну.

На ньому під адресою стояв № 1.

- Що тут ще? - пробурмотів захоплений зненацька капітан.

- Прочитайте, пане, - попросив офіцер із не позбавленою смутку чемністю.

Д'Артаньян недовірливо розгорнув папір і прочитав такі слова:

«Заборона пану д'Артаньяну збирати будь-яку раду або вести будь-які переговори доти, доки Бель-Іль не здасться і всіх полонених не буде розстріляно. Підписано: Людовик».

Д'Артаньян стримав обурений рух і сказав із найлюб'язнішою посмішкою:

- Добре, пане. Буде зроблено відповідно до наказу його величності.

CCL. Щасливі думки, що осінили д'Артаньяна, і щасливі думки, що осінили короля

Удар було завдано влучно; він був жорстоким, він був фатальним. Д'Артаньян, оскаженілий тим, що йому завадила щаслива думка, що осяяла короля, не впав, однак, у відчай і, згадавши про щасливу думку, що осяяла його самого на Бель-Ілі, вигадав ще один спосіб порятунку своїх друзів, які потрапили в біду.

- Панове, - раптово сказав він, звертаючись до офіцерів, що зібралися, - раз виконання своїх таємних наказів король доручив не мені, а іншій особі, це означає, що я більше не користуюся королівською довірою, і я справді був би негідним її, якби мав сміливість і надалі зберігати за собою командування, стикаючись на кожному кроці з настільки образливими для мене підозрами. Тому я вирішую негайно вирушити до короля і попросити його про відставку. Отже, заявляючи про це у вашій присутності, наказую відступити до берегів Франції, щоб не ризикувати силами, які мені довірив його величність. Повертайтеся на свої кораблі і готуйтеся до відплиття! Через годину почнеться приплив. По місцях, панове, по місцях! Гадаю, - додав він, бачачи, що всі, крім пильного офіцера, готові підкорятися йому, - гадаю, що цього разу у вас немає жодного наказу, який давав би вам підставу заперечувати.

Вимовляючи ці слова, д'Артаньян був майже впевнений, що перемога залишилася за ним. Цей план приносив порятунок його нещасним друзям. Блокаду буде знято, і вони зможуть сісти на корабель і спокійно відплисти на всіх вітрилах в Англію або Іспанію, і ніхто їм у цьому не перешкодить. І поки вони плистимуть, знаходячи порятунок у втечі, він, д'Артаньян, постане перед королем і пояснить своє повернення обуренням, яке йому викликала недовіра, яку чинив йому Кольбер. Король відправить його назад, забезпечивши цього разу необмеженою владою, і він опанує Бель-Ілем, тобто спорожнілу клітку, з якої пташки випурхнули на волю.

Але цьому плану офіцер протиставив новий королівський наказ, наказ № 2, в якому йшлося:

«Якщо пан д'Артаньян виявить бажання скласти із себе свої повноваження, не вважати його з цього моменту і надалі начальником експедиції; усім підлеглим йому офіцерам пропонується в цьому випадку чинити непокору його волі. Крім того, вищезгаданий пан д'Артаньян, втративши звання командувача військами, надісланими проти Бель-Іля, зобов'язаний негайно повернутися до Франції в супроводі офіцера, який вручить йому цей наказ. Цей офіцер розглядатиме його як заарештованого, за якого він відповідає».

Д'Артаньян, сміливий і безтурботний д'Артаньян зблід. Усе було розраховано з таким глибоким передбаченням, що вперше за тридцять років йому згадалися непогрішна передбачливість і невблаганна логіка великого кардинала.

Він опустив голову на руку, задумавшись, ледь дихаючи.

«Якщо я покладу цей наказ у кишеню, - подумав він, - хто дізнається про нього і хто зможе цьому перешкодити? І перш ніж король буде про це обізнаний, мої бідні друзі встигнуть врятуватися. Сміливіше, побільше рішучості! Моя голова не з тих, які падають за непослух під сокирою ката. Була не була, не послухаюся!»

Але коли він готовий був уже прийняти це рішення, він побачив, що всі офіцери навколо нього читають той самий наказ, щойно розданий їм цим пекельним виконавцем волі Кольбера. Випадок непослуху був передбачений, як і всі інші.

- Пане, - вклонився той самий фатальний офіцер, що підійшов до нього, - пане, я чекаю, коли вам буде завгодно вирушити разом зі мною.

- Я готовий, - зі скреготом зубів промовив капітан.

Офіцер негайно ж наказав подати шлюпку, що прибула за д'Артаньяном. Побачивши її, д'Артаньян мало не збожеволів від сказу.

- Але хто ж, - пробурмотів він, - хто візьме на себе керівництво всією експедицією загалом?

- Після вашого від'їзду, пане, - відповів командир ескадри, - керувати експедицією доручено мені. Така воля його величності.

- У такому разі, пане, останній із наявних при мені наказів призначається вам. Зобов'яжіть пред'явити свої повноваження, - попросив посланець Кольбера.

- Ось вони, - відповів моряк, показуючи довіреній особі Кольбера папір за підписом короля.

- Візьміть ваші інструкції, - сказав офіцер, вручаючи йому пакет.

І, повернувшись до д'Артаньяна, він не без хвилювання в голосі - настільки зачіпав його розпач цієї залізної людини - мовив:

- Зробіть послугу, пане, поїдемо!

- Зараз, - вимовив убитим голосом переможений, повалений на землю невблаганною долею д'Артаньян.

І він зійшов на невелике суденце, яке стрімко понеслося до берегів Франції, підганяне припливом і свіжим попутним вітром.

Незважаючи на все, що сталося, мушкетер не втрачав надії, що їм вдасться дуже швидко дістатися до короля і що він встигне ще, вдавшись до всього свого красномовства, схилити короля, щоб він пощадив його нещасних друзів.

Шлюпка летіла, як ластівка. На тлі білих нічних хмар д'Артаньян ясно розрізняв уже чорну лінію французького берега.

- Ах, пане, - звернувся він до офіцера, з яким за цілу годину не обмінявся жодним словом, - що б я дав, аби знати інструкції, отримані новим командувачем. Сподіваюся, що вони пройняті прагненням до миролюбства, чи не так?.. І...

Він не скінчив. Над морем прокотився далекий гарматний постріл, за ним другий, потім ще два або три сильніших.

- По Бель-Ілю відкрито вогонь, - промовив офіцер.

Суденце причалило до французької землі.

CCLI. Предки Портоса

Розлучившись із д'Артаньяном, Араміс і Портос, бажаючи поговорити без сорому, пішли в головний форт. Заклопотаність, у якій усе ще перебував Портос, бентежила Араміса. Що до нього, то після побачення з д'Артаньяном у нього відлягло від серця, і він був спокійнішим, ніж коли б то не було за весь останній час.

- Дорогий Портос, - почав він, раптово порушуючи мовчання, - я хочу розповісти вам про план, придуманий д'Артаньяном.

- Про який план, друже Араміс?

- Плані, якому ми будемо зобов'язані нашою свободою; її ми здобудемо не пізніше ніж через дванадцять годин.

- А, ось ви про що! Ну що ж, кажіть!

- Ви помітили, спостерігаючи сцену, що відбулася між нашим другом і офіцером, що існують відомі накази, які обмежують дії д'Артаньяна стосовно нас?

- Помітив.

- Так от, д'Артаньян хоче заявити королю про відставку, і під час замішання, яке буде викликане його від'їздом, ми вийдемо в море або, точніше, ви, Портос, вийдете в море, якщо виявиться, що втекти можна тільки одному.

Портос, похитавши головою, відповів:

- Ми врятуємося разом, друже Араміс, або разом залишимося.

- У вас благородне серце, - сказав Араміс, - але ваше похмуре занепокоєння засмучує мене.

- Я не стурбований.

- У такому разі ви сердитеся на мене?

- Анітрохи.

- Тоді, дорогий друже, звідки цей похмурий вигляд?

- Зараз поясню: я складаю свій заповіт.

І з цими словами славний Портос із сумом подивився в очі Арамісу.

- Заповіт! - вигукнув єпископ. - Невже ви вважаєте себе загиблим?

- Я відчуваю втому. Це зі мною вперше, а в моєму роду зазвичай бувало... Мій дід був утричі сильнішим за мене.

- О, значить, ваш дід був Самсон.

- Ні, його звали Антуан. Одного разу, приблизно в моєму віці, зібравшись на полювання, він відчув слабкість у ногах, чого ніколи до цього з ним не траплялося.

- Що ж означало це нездужання, друже мій?

- Нічого хорошого, як побачите. Все ще скаржачись на слабкість у ногах, він зустрівся з вепрем, який пішов на нього;

дід вистрілив з аркебузи, але промахнувся, і звір розпоров йому живіт. Дід помер на місці.

- Але з цього зовсім не випливає, що і ви маєте підстави тривожитися за себе.

- О, зараз ви зрозумієте. Мій батько був удвічі сильніший за мене. Це був суворий солдат, який служив Генріху Третьому і Генріху Четвертому; звали його не Антуан, а Гаспар, як пана де Коліньї*. Завжди на коні, він не знав, що таке втома. Одного вечора, встаючи з-за столу, він відчув, що в нього підкошуються ноги.

- Можливо, він за вечерею трішки перестарався і тому трохи похитувався?

- Що ви! Друг пана де Бассомп'єра? Та хіба це можливо? Ні, кажу вам, зовсім не те; він здивувався і сказав матері, яка сміялася над ним: «Можливо, і я також побачу вепра, як мій покійний батько, пан дю Валлон». І, подолавши цю слабкість, він забажав зійти в сад, замість того щоб лягти в ліжко; на першій же сходинці в нього знову підкосилися ноги; сходи були круті; батько вдарився об кам'яний виступ, у який був всунутий залізний гак. Гак розкришив йому череп, він помер на місці.

- Тут і справді два вражаючі випадки фатального збігу обставин, але давайте не робитимемо з цього висновок, що щось подібне може відбутися і втретє. Людині вашої фізичної сили, Портосе, не личить бути настільки забобонною. До того ж зовсім не помітно, щоб ваші ноги підкошувалися. Ніколи ще ви не трималися так прямо і не мали такого чудового вигляду. Ви могли б знести на плечах цілий будинок.

- У цю хвилину я почуваюся добре - це вірно, але щойно я похитувався і коліна в мене підгиналися, і за короткий час це сталося зі мною чотири рази. Не сказав би, що це лякає мене, але - чорт забирай! - це надзвичайно прикро. Життя - приємна річ. У мене є гроші, є прекрасні землі, є улюблені коні, є друзі, яких я дуже люблю: д'Артаньян, Атос, Рауль і ви.

Чудовий Портос навіть не вважав за потрібне приховувати, яке саме місце посідає Араміс у його серці.

Араміс потиснув йому руку.

- Ми проживемо ще довгі роки, - сказав ваннський єпископ, - щоб зберегти для світу зразки рідкісних нині людей. Довіртеся мені, дорогий мій друже! У нас немає відповіді від д'Артаньяна, і це добрий знак. Він, мабуть, наказав уже кораблям зібратися всім разом і очистити море. Що до мене, то я щойно віддав розпорядження перекотити на катках баркас до виходу з великого підземелля Локмарія, того самого, ви його знаєте, де ми стільки разів влаштовували засідку на лисиць.

- Так, пам'ятаю; воно виходить до невеликої бухти, до якої веде вузький і тісний прохід, відкритий нами того дня, коли від нас вислизнула та чудова лисиця.

- Саме так: у цьому підземеллі й буде схований на випадок нещастя баркас; він має бути вже там. Ми дочекаємося сприятливого моменту, і цієї ж ночі - у відкрите море!

- Думка хороша, але що вона дасть?

- А ось що: ніхто на всьому острові, окрім нас із вами та ще двох-трьох мисливців, не знає цієї печери або, точніше, виходу з неї; і, отже, у разі зайняття острова розвідники, не знайшовши жодного судна, вирішать, що втекти з острова неможливо, і припинять охороняти береги.

- Розумію.

- Ну, як ваші ноги?

- О, зараз чудово!

- Ось бачите, всі за те, щоб до нас повернулися спокій і надія; д'Артаньян очищає море і надає нам вільний прохід. Тепер можна не побоюватися ні королівського флоту, ні висадки на Бель-Іль десанту. Їй-богу, Портосе, на нас чекає ще цілих півстоліття чудових пригод! І якщо я доберуся до іспанської землі, - додав єпископ із небувалою енергією, - присягаюся вам, ваше герцогство не таке вже й фантастичне, як це може здаватися.

- Будемо сподіватися, - відповів Портос, дещо підбадьорений тим, що його товариш знайшов колишній запал.

Раптом пролунав крик:

- До зброї!

Цей крик, повторюваний сотнею голосів, долетів до слуху обох друзів, посіявши в одному з них здивування, в іншому - занепокоєння.

Араміс відчинив вікно; він побачив натовп людей, що бігли зі смолоскипами. Жінки поспішали піти подалі, озброєні чоловіки займали свої місця.

- Флот, флот! - крикнув, упізнавши Араміса, солдат, що пробігав повз.

- Флот?

- На гарматний постріл! Де там, на половину його!

- До зброї! - закричав Араміс.

- До зброї! - гучним голосом повторив Портос.

І обидва кинулися до молу, щоб сховатися від ворога на батареї. Вони побачили, як наближалися шлюпки з солдатами; ці шлюпки йшли в трьох напрямках, очевидно, для того, щоб почати висадку відразу в трьох пунктах острова.

- Що накажете зробити? - підбіг до Араміса офіцер-артилерист.

- Попередьте їх і, якщо вони не побажають зупинитися, відкривайте вогонь.

Через п'ять хвилин почалася канонада. Це і були ті самі постріли, які почув д'Артаньян, наближаючись до берегів Франції.

Шлюпки, однак, перебували на такій близькій відстані від батареї, що ядра не заподіювали їм жодної шкоди; вони причалили; зав'язався бій, який подекуди переходив у рукопашну сутичку.

- Що з вами, Портосе? - запитав Араміс свого друга.

- Нічого... ноги... це абсолютно незбагненно... але це минеться, коли ми почнемо стрілянину.

І Араміс разом із Портосом прицілилися; вони стріляли з такою влучністю і так надихнули людей, що королівські солдати кинулися до своїх шлюпок і відчалили, не забираючи з собою нічого, крім поранених.

- Ах, чорт забирай! Портосе, - закричав Араміс, - нам потрібен полонений, швидше, швидше!

Портос нагнувся над драбиною молу, що вела до причалу, і схопив за комір одного з офіцерів королівської армії, який чекав, поки його солдати сядуть у шлюпку, щоб увійти до неї останнім. Рука гіганта підняла цю здобич, що послужила Портосу свого роду щитом, оскільки ніхто не наважився в нього стріляти.

- Отримуйте полоненого, - звернувся Портос до Араміса.

- Ось і чудово! - вигукнув, сміючись, Араміс. - Наклепіть-но тепер на свої ноги!

- Але ж я схопив його не ногами, - сумно посміхнувся Портос, - а рукою.

CCLII. Син Бікара*

Бретонці були дуже горді цією перемогою, але Араміс не обнадіював їх.

- Король, - сказав він Портосу, коли всі розійшлися по домівках, - дізнавшись про опір, розпалиться нестримним гнівом, і після взяття острова, що неминуче, всіх цих славних людей буде знищено вогнем і мечем.

- Звідси випливає, що наші дії марні? - запитав Портос.

- Поки що вони, безсумнівно, принесли користь, оскільки в нас є полонений, - відповів єпископ, - і від нього ми дізнаємося про плани наших ворогів.

- Давайте допитаємо цього полоненого. Спосіб змусити його говорити вельми простий: підемо вечеряти і запросимо його з нами; за вином він не забариться заговорити.

Вони так і зробили. Офіцер спочатку був явно стривожений, але, побачивши, з якими людьми він має справу, незабаром заспокоївся. Не боячись скомпрометувати себе надмірною відвертістю, він докладно розповів про відставку і відбуття до Франції д'Артаньяна. Він повідомив і про те, як після від'їзду мушкетера новий командувач наказав напасти на Бель-Іль. На цьому його свідчення, природно, обривалися.

Араміс і Портос обмінялися поглядом, що виражав відчай. Годі більше розраховувати на знамениту уяву д'Артаньяна, годі, отже, сподіватися, у разі поразки, на його допомогу!

Продовжуючи допит, Араміс довідався у полоненого про наміри королівських воєначальників щодо тих, хто розпоряджається на Бель-Ілі.

- Наказ, - відповідав офіцер, - у бою вбивати, після бою вішати.

Араміс і Портос знову переглянулися; кров кинулася їм в обличчя.

- Я занадто легкий для шибениці, - усміхнувся Араміс, - таких, як я, не повісиш.

- А я занадто важкий, - сказав Портос, - такі, як я, обривають мотузку.

- Я впевнений, - чемно зауважив полонений, - що ми були б поблажливими і надали б рід смерті вашому вибору.

- Тисяча подяк, - серйозно промовив Араміс.

Портос поклонився.

- Ще по стаканчику, за ваше здоров'я, - запропонував він і випив.

У таких розмовах коротали вони час за вечерею. Офіцер, який виявився людиною розумною, потроху піддавався чарівності розуму Араміса і сердечної простодушності велетня Портоса.

- Вибачте мені, - почав він, - за запитання, яке я збираюся поставити, але люди, які допивають спільно шосту пляшку, мають, мабуть, право трошки забутися.

- Ставте ж ваше запитання, ставте! - дозволив Портос.

- Говоріть, - додав ваннський єпископ.

- Чи не служили ви, милостиві государі, у мушкетерах покійного короля?

- Так, пане, ми були королівськими мушкетерами, і чудовими мушкетерами, - відповів Портос.

- Це вірно; більше того, я сказав би, що ви були найкращими серед найкращих, якби не боявся образити пам'ять мого батька.

- Вашого батька! - вигукнув Араміс.

- Чи знаєте ви, як мене звати?

- Ні, пане, але якщо ви скажете...

- Мене звуть Жорж де Бікара.

- Ах! - вигукнув Портос. - Бікара! Чи пам'ятаєте ви, Араміс, це ім'я?

- Бікара! - задумався Араміс. - Мені здається...

- Згадайте гарненько, пане, - попросив офіцер.

- Це неважко! - вигукнув Портос. - Бікара, на прізвисько Кардинал... один із чотирьох, хто з'явився перешкодити нам того дня, коли ми зі шпагою в руці познайомилися з д'Артаньяном.

- Абсолютно вірно, панове.

- Це був єдиний, - усміхнувся Араміс, - кого ми не поранили.

- З цього випливає, що він був чудовим вояком.

- Це правда, справжня правда, - одночасно зауважили обидва друзі. - Пане де Бікара, ми вельми раді познайомитися з сином такої хороброї людини.

Бікара потиснув руки, простягнуті йому колишніми мушкетерами.

Араміс глянув на Портоса, і його погляд говорив: «Ось людина, яка допоможе нам».

- Погодьтеся, пане, - звернувся він до офіцера, - що відрадно бути чесним завжди і скрізь?

- Мій батько, пане, постійно повторював те саме.

- Погодьтеся також, що доволі сумно зіткнутися з людьми, на яких чекає смерть від мушкета або мотузки, і дізнатися, що ці люди - старовинні знайомі вашого шановного батька, знайомі, які дісталися вам від нього, так би мовити, у спадок.

- О, ви не приречені на таку жахливу долю, друзі мої, - заперечив молодий чоловік.

- Ба! Але ж ви самі сказали про це.

- Я говорив це годину тому, коли зовсім не знав вас, а тепер, коли я вас знаю, я кажу: ви уникнете цієї сумної долі, якщо самі того побажаєте.

- Як це, якщо самі того забажаємо? - вигукнув Араміс, в очах якого загорілося нетерпіння. Вимовляючи ці слова, він поперемінно дивився на Портоса й офіцера.

- Аби ж, - сказав Портос, дивлячись, своєю чергою, зі шляхетною безстрашністю на Бікара, - аби від нас не зажадали чогось принизливого.

- Від вас нічого не вимагатимуть, панове, - продовжував офіцер королівської армії. - Справді, які вимоги можна до вас пред'являти? Якщо вас знайдуть, то зрадять смерті; постарайтеся ж, щоб вас не знайшли.

- Гадаю, - з гідністю промовив Портос, - гадаю, що я анітрохи не помилюся, якщо скажу: щоб знайти нас, потрібно спочатку проникнути сюди.

- Ви маєте цілковиту рацію, друже мій, - повільно промовив Араміс, усе ще випробовувально дивлячись на Бікара, який зберігав мовчання і якому було явно не до вподоби. - Вам хочеться, пане де Бікара, розповісти нам про щось важливе, зробити нам якесь вельми суттєве зізнання, але ви не наважуєтеся на нього, хіба не так?

- Милостиві государі, друзі! Якщо я дозволю собі повну відвертість, то порушу присягу. І все ж я чую голос, який заглушає мої сумніви і велить зважитися на це.

- Гармати! - вигукнув Портос.

- Гармати і мушкетна тріскотня! - підтвердив Араміс.

Звідкись здалеку, зі скель, донеслися зловісні звуки бою, але вже за мить усе затихло.

- Що це? - запитав Портос.

- Те, чого я найбільше побоювався, - відповів Араміс. - Адже атака, зроблена вашими солдатами, пане, - продовжував він, звертаючись до Бікара, - була всього-на-всього демонстрацією? І в той час, як ваші загони відходили, поступаючись нашому натиску, ви були впевнені, що вам вдасться висадитися на іншому боці острова?

- Так, і в кількох пунктах.

- У такому разі ми загинули, - спокійно зауважив ваннський єпископ.

- Загинули! Це можливо, - погодився Портос. - Але ж нас ще не схопили і не повісили.

І з цими словами він підвівся з-за столу, підійшов до стіни, холоднокровно зняв з неї свою шпагу і пістолети і взявся

оглядати їх з ретельністю старого досвідченого солдата, який йде в бій і розуміє, що життя його значною мірою залежить від якості та стану зброї, з якою він піде на ворога.

При перших же гарматних пострілах, при звістці про те, що острів може бути раптово захоплений королівськими військами, розгублена юрба кинулася у ворота форту. Народ шукав у своїх вождів допомоги і поради.

У вікні, що виходило на головний двір, заповнений солдатами, які чекали на накази, і розгубленими місцевими жителями, які благали про допомогу, між двома яскраво палаючими смолоскипами з'явився блідий і пригнічений Араміс.

- Друзі мої, - почав д'Ербле з похмурою урочистістю, виразно вимовляючи кожне слово, - друзі, пана Фуке, вашого покровителя, вашого друга і батька, за наказом короля заарештували і кинули в Бастилію.

Тривалий крик, сповнений люті й погрози, долинув до вікна, перед яким стояв єпископ, і цей крик викликав у ньому відповідне почуття.

- Помстимося ж за пана Фуке! - кричали в натовпі найбільш палкі. - Смерть королівським солдатам!

- Ні, друзі, ні, - суворо сказав Араміс, - ні, не треба опору. Король - господар у себе в королівстві. Король - виконавець божественної волі. Бог і король вразили пана Фуке. Схиліться ж перед волею господньою. Любіть бога і короля, що вразили пана Фуке. Не мстіть за вашого пана, не прагніть помститися за нього. Ви марно пожертвуєте собою, марно принесете в жертву ваших дружин і дітей, ваше майно, вашу свободу. Складіть зброю, друзі мої! Складіть зброю, раз такий наказ короля, і мирно розходьтеся по ваших домівках! Це я вас прошу про це, це я наполягаю на цьому, і, якщо без цього не обійтися, я наказую вам це від імені пана Фуке.

У натовпі, що зібрався під вікном, прокотився тривалий гул, породжений гнівом і жахом.

- Солдати короля Людовика Чотирнадцятого проникли на острів, - продовжував Араміс. - Тепер між вами і ними була б уже не битва, а різанина. Ідіть і забудьте про помсту. Цього разу я наказую вам це іменем господа бога.

Заколотники, безмовні й покірні, повільно розходилися.

- Але, чорт забирай! Що ви сказали! - вигукнув Портос.

- Пане, - звернувся до єпископа Бікара, - пане, ви рятуєте тутешніх мешканців, але не рятуєте ні себе, ні вашого друга.

- Пане де Бікара, - промовив з винятковою шляхетністю і такою ж чемністю ваннський єпископ, - пане де Бікара, будьте люб'язні вважати себе з цієї хвилини вільним.

- Надзвичайно охоче, але...

- Але ви зробите цим послугу і нам, бо, повідомивши начальнику експедиції, який представляє тут короля, про покірність жителів острова, ви не забудете, звісно, розповісти йому і про те, як цієї покірності було досягнуто, і тим самим доб'єтеся і для нас якоїсь милості.

- Милості! - вигукнув із палаючими від гніву очима Портос. - Милості! Але звідки ви взяли таке слово?

Араміс різко смикнув за лікоть свого давнього друга, як він робив це неодноразово в незабутні дні їхньої молодості, коли хотів показати Портосу, що він припустився або збирається припуститися якогось промаху. Портос зрозумів і замовк.

- Я вирушаю, - погодився Бікара, також дещо здивований словом милість, яке злетіло з вуст гордого мушкетёра, славні діяння якого він сам лише кілька миттєвостей тому так вихваляв.

- Вирушайте, пане де Бікара, - сказав Араміс, розкланюючись із ним на прощання, - і, залишаючи нас, прийміть вияв нашої глибокої вдячності.

- Але ви, панове, ви, кого я маю честь називати своїми друзями, оскільки ви зволили дарувати мені це утішне право, що станеться з вами? - запитав схвильований офіцер, прощаючись зі старими знайомими і дуельними противниками свого батька.

- Ми не підемо звідси.

- Але, боже мій! Наказ щодо вас не залишає місця сумніву!

- Я ваннський єпископ, пане де Бікара, і в наші дні єпископа не розстрілюють, як не вішають дворянина.

- Так, так, пане, так, монсеньйоре, ви маєте рацію, звісно, ви маєте рацію; ви маєте у своєму розпорядженні ще цю можливість врятувати своє життя. Отже, я вирушаю до начальника експедиції. Прощавайте ж, панове, або, правильніше сказати, до побачення!

З цими словами офіцер схопився на коня, осідланого для нього за наказом Араміса, і поскакав у тому напрямку, звідки пролунали постріли, які перервали бесіду обох друзів з їхнім благородним бранцем.

Араміс подивився йому вслід і, залишившись наодинці з Портосом, сказав:

- Отже, ви розумієте?

- Ні, клянуся честю, не розумію.

- Хіба Бікара не обмежував нас своєю присутністю?

- Ні, адже він славний малий.

- Згоден. Але хіба необхідно, щоб усьому світу було відомо про печеру Локмарія?

- Ах, ось ви про що! Це вірно; тепер розумію. Отже, ми рятуємося в нашій печері.

- Якщо ви розумієте, - збуджено промовив Араміс, - у дорогу, друже Портос! Баркас чекає на нас, і нас ще не схопив король.

CCLIII. Печера Локмарія

Від молу до печери Локмарія було не близько, і обом друзям довелося затратити чимало сил, поки вони дісталися до неї.

Було пізно; у форті пробило дванадцять; Портос і Араміс були обтяжені золотом і зброєю. Вони йшли прибережною пусткою, що тягнулася від молу до самого входу в печеру; кожен шурхіт змушував їх насторожуватися, оскільки вони побоювалися засідок.

Ліворуч тягнулася дорога, якої вони ретельно уникали. Час від часу на ній з'являлися біженці, вигнані з розташованих у глибині острова будинків грізною звісткою про висадку королівських солдатів. Ховаючись за скелями, Араміс і Портос ловили слова цих нещасних, які тремтіли за своє життя і несли на собі найцінніше зі свого мізерного скарбу, і намагалися витягти, вслухаючись у їхні сумні стогони, корисні для себе відомості.

Нарешті після поспішного переходу з кількома зупинками, до яких їх спонукала обережність, Араміс і Портос досягли глибоких печер, куди завбачливий ваннський єпископ розпорядився перекотити на ковзанках добротний баркас, здатний у цю спокійну пору року витримати плавання відкритим морем.

- Дорогий друже, - сказав Портос, віддихавшись так галасливо, що можна було подумати, ніби по сусідству хтось роздмухував ковальські міхи, - ви, здається, згадували про трьох слуг, які мають супроводжувати нас. Я їх щось не бачу. Де ж вони?

- Ви їх і не могли б побачити, дорогий Портосе. Вони чекають на нас у печері і зараз, мабуть, відпочивають після такої виснажливої і клопіткої роботи.

І Араміс зупинив Портоса, який зібрався було спуститися в печеру:

- Ні, Портосе! Дозвольте мені пройти першому. Річ у тім, що ви не знаєте умовного знака, про який я домовився з моїми людьми, і вони, не чуючи його, змушені будуть стріляти або, користуючись темрявою, кинуть у вас ніж.

- Ідіть, дорогий Араміс, ідіть уперед, ви, як завжди, - уособлена мудрість і обережність. До того ж я знову відчуваю слабкість у ногах, про яку я вже говорив.

Посадивши Портоса на камінь біля входу в печеру, Араміс, пригнувшись, проникнув у неї і закричав по-совиному. Із глибини підземного ходу йому відповіло жалібне воркування і ледь помітний зойк. Араміс обережно пішов уперед і незабаром був зупинений таким самим криком сови, як той, яким єпископ першим сповістив про себе. Цей крик пролунав за десять кроків від нього.

- Ви тут, Ів? - запитав єпископ.

- Так, монсеньйоре. Генек і син також зі мною.

- Гаразд. У вас все готово?

- Так, монсеньйоре.

- Ідіть до виходу з печери, мій славний Ів. Там ви знайдете пана де П'єрфона; він відпочиває, втомившись від ходьби. Якщо виявиться, що він не в силах пересуватися самостійно, візьміть його на плечі й принесіть сюди.

Три бретонці пішли виконувати наказ. Але передбачливість Араміса виявилася зайвою. Відпочилий Портос уже почав спускатися підземним ходом, і його важкі кроки гулко віддавалися під склепіннями, що спиралися на природні колони з граніту і кварцу.

Щойно барон підійшов до єпископа, бретонці запалили захоплений ними з собою ліхтар, і Портос запевнив свого друга, що він відчуває в собі стільки ж сил, як завжди.

- Оглянемо баркас, - сказав Араміс, - і насамперед перевіримо, чи все туди покладено.

- Не підносьте надто близько вогню, - попередив господар баркаса, якого звали Ів, - бо, дотримуючись вашого припису, я помістив під кормовою лавою бочечку пороху і заряди для наших мушкетів, які ви надіслали мені з форту.

- Добре, - погодився Араміс.

І, взявши в руки ліхтар, він ретельно оглянув баркас, із пересторогами людини не боязкої, але водночас і такої, що не заплющує очі на небезпеку.

Човен був довгим, легким, невеликої водотоннажності і з вузьким кілем - одним словом, з тих, які завжди так майстерно

будували на Бель-Ілі. У нього був високий борт, він був стійкий, і рухливий, і забезпечений щитами, з яких під час поганої погоди споруджували своєрідну палубу, що захищала веслярів від хвилі.

У двох щільно закритих ящиках під носовою і кормовою лавками Араміс знайшов хліб, печиво, сушені фрукти, великий шматок сала і чималий запас води в бурдюках; усього цього було цілком достатньо для людей, які не збиралися йти далеко у відкрите море і за потреби мали змогу поновити свої продовольчі запаси. Зброя - вісім мушкетів і стільки ж пістолетів - перебувала у відмінному стані і була заздалегідь заряджена. Про всяк випадок тут були ще запасні весла і невелике вітрило.

Оглянувши всі ці речі і висловивши своє задоволення, Араміс сказав:

- Обговорімо, дорогий Портосе, як нам бути з нашим баркасом: чи спробуємо ми протягнути його через невідоме нам гирло печери, слідуючи наявним у ній спуском, чи, можливо, краще перекотити його на ковзанках просто неба, проклавши крізь верес дорогу до берега, що утворює тут невисокий урвище - не вище за двадцять футів, - причому прямо під ним гарне дно й вода, що сягає під час припливу глибини двадцять п'ять - тридцять футів.

- Тут справа не тільки в цьому, монсеньйоре, - шанобливо промовив Ів. - Але я думаю, що, рухаючись по спуску в цілковитій темряві, ми не зможемо з такою ж легкістю поводитися з нашим баркасом, як якщо оберемо шлях просто неба. Я добре знаю той берег, про який ви говорите, і можу вас запевнити, що він гладкий, як садовий газон. Печера ж забита камінням; крім того, монсеньйоре, гирло її, що виводить до моря, настільки вузьке, що наш баркас, можливо, і не пройде.

- Я зробив обмір, - сказав ваннський єпископ, - і знаю напевно, що він безумовно пройде.

- Добре, монсеньйоре, погоджуюся з вами, але ваше преосвященство знає, зрозуміло, і про те, що, якщо ми не повалимо великого каменю - того самого, під яким завжди проходить лисиця і який загороджує собою гирло, наче величезні двері, - нам не протягнути човна до води.

- Звалимо, - заспокоїв їх Портос, - це сущі дрібниці.

- О, я знаю, що монсеньйор має силу десятьох, тільки це буде важко навіть йому.

- Вважаю, що наш господар має рацію, - заперечив другові Араміс, - спробуємо протягнути баркас вересовою галявиною.

- Тим більше, монсеньйоре, - продовжував рибак, - що нам ніяк не вибратися в море до настання дня - стільки ще в нас справ попереду. А коли розвидніється, нам доведеться поставити де-небудь вище, над нашою печерою, пильного вартового - це абсолютно необхідно, - щоб стежити за рухом шаландів, що підстерігають нас.

- Так, так, Ів, ви маєте рацію; дійте, перекочуйте баркас туди, куди ми вирішили.

Підклавши під човен ковзанки, троє дюжих бретонців зібралися вже тягнути його на нове місце, як раптом вдалині почувся лютий гавкіт собак. Араміс вибіг із печери, Портос квапливо пішов слідом за ним.

Зоря забарвлювала хвилі й рівнину, що розстелялася перед ними, в пурпур і перламутр; у напівсвітлі виднілися криві, чахлі, сумного вигляду смереки, що примудрилися вирости на голому камінні, і великі зграї ворон, які повільно розмахують чорними крилами над худими полями гречки. До сходу сонця залишалося не більше чверті години. Пташки, що прокинулися, радісно щебетали, сповіщаючи природі про настання дня.

Гавкіт, що перервав роботу трьох рибаків і змусив Араміса і Портоса вийти назовні, лунав тепер у глибокій ущелині, приблизно на відстані льє від печери.

- Це зграя, - зауважив Портос, - собаки біжать по якомусь сліду.

- Що це означає? Хто полює в такий тривожний час? - вигукнув Араміс.

- І особливо тут, - підхопив Портос, - тут, де очікують приходу королівських солдатів.

- А шум усе наближається. Так, ви маєте рацію, Портосе, собаки біжать по сліду. Гей, гей! - раптово закричав Араміс. - Ів, Ів, ідіть сюди!

Кинувши каток, який він збирався підкласти під баркас, коли крик єпископа відірвав його від цієї справи, Ів з'явився на поклик Араміса.

- Чиє це полювання, хазяїне? - запитав Портос.

- Ніяк не зрозумію, монсеньйоре. У такий момент сеньйор Локмарії не став би полювати. Ні, не став би, і, однак, собаки...

- Можливо, вони вирвалися з його псарні?

- Ні, - сказав Генек, який підійшов, - це не собаки сеньйора Локмарії.

- Заради обережності повернемося в печеру, - запропонував Араміс, - гавкіт наближається, і незабаром ми дізнаємося, у чому справа.

Вони повернулися, але не пройшли в темряві і якихось ста кроків, як до їхнього слуху пролунав звук, що нагадує глухе зітхання людини: стрімка, задихаючася, перелякана лисиця промайнула перед утікачами, як блискавка, і, перестрибнувши через човен, зникла, залишивши за собою різкий запах, який протягом кількох секунд зберігався під низькими склепіннями підземного ходу.

- Лисиця! - крикнули бретонці з радісним здивуванням, властивим усім мисливцям.

- Прокляття! - вигукнув єпископ. - Наш притулок виявлено.

- Як? - запитав Портос. - Нам треба боятися лисиці?

- Ах, друже мій, про що ви говорите! Хіба мене турбує лисиця? Справа не в ній, чорт забирай. Невже вам не відомо, що за лисицею - собаки, а за собаками - люди?

Ніби на підтвердження слів Араміса гавкіт розлюченої зграї, що з неймовірною швидкістю переслідувала звіра, стрімко наблизився. Тієї ж миті на маленькій галявині перед входом до печери з'явилося шість розпалених собак; вони наповнили її шаленим гавкотом, що нагадував переможні звуки фанфар.

- Ось і собаки, - сказав Араміс, який дивився крізь невеликий отвір, пробитий між двома скелями, що змикалися впритул. - Зараз ми дізнаємося, хто ж мисливці.

- Якщо це сеньйор Локмарії, - зауважив господар баркаса, - то він пустить своїх собак усередину печери, але сам сюди не ввійде, бо знає з досвіду, що лисиця вийде з іншого боку. Туди-то він і вирушив, щоб підстерегти її появу.

- Це не сеньйор Локмарії, - відповів, мимоволі бліднучи, єпископ.

- Хто ж?

- Дивіться!

Портос припав оком до отвору і побачив на пагорбі дюжину вершників, які гнали коней по сліду собак і кричали: «Ату, ату!»

- Гвардійці! - вигукнув Портос.

- Так, друже мій, гвардійці.

- Гвардійці, ви кажете - гвардійці! - сполошилися, своєю чергою, бліднучи, бретонці.

- І на чолі їх Бікара на моєму сірому коні, - продовжував Араміс.

У цей момент собаки, немов лавина, кинулися в печеру і оголосили її оглушливим гавкотом.

- Ах чорт! - вигукнув Араміс, який опанував себе і повернув собі, побачивши цю безсумнівну і неминучу небезпеку, усю свою холоднокровність. - Я знаю, що ми загинули; але у нас залишаються все ж деякі можливості. Якщо гвардійці, пішовши за собаками, побачать, що у печери є вихід, розраховувати більше нема на що, оскільки, увірвавшись сюди, вони виявлять і човен, і нас самих. Не можна, отже, допустити, щоб собаки вийшли звідси, і потрібно, щоб їхні господарі сюди не ввійшли.

- Це правильно, - погодився Портос.

- Ви розумієте, - відповідав єпископ різко і точно, ніби віддавав наказ на полі бою, - тут шість собак, вони затримаються біля великого каменя, під яким прослизнула лисиця, і там, у надто вузькому для них проході, їх буде зупинено і вбито.

Бретонці з ножами в руках кинулися вперед. Через кілька хвилин почулися вереск і передсмертні хрипи; потім усе змовкло.

- Добре, - холодно зауважив Араміс. - Тепер черга за господарями.

- Що робити? - запитав Портос.

- Почекати їхньої появи, сховатися і вбити.

- Убити? - повторив Портос.

- Їх шістнадцять... поки їх тільки шістнадцять.

- І добре озброєних, - додав Портос із посмішкою, яка свідчила про те, що хоч у цьому він знаходить для себе певну втіху.

- Це займе десять хвилин, - сказав Араміс.

І він із рішучим виглядом узявся за мушкет, затиснувши зубами мисливський ніж.

- Ів, Генек і його син, - продовжував Араміс, - подаватимуть нам мушкети. Ми будемо стріляти впритул. Ми зможемо укласти вісьмох, перш ніж інші дізнаються про це; потім усі разом - а нас усе-таки п'ятеро - ми ножами прикінчимо й інших.

- А як же з бідолахою Бікара? - поцікавився Портос.

Араміс на секунду задумався, потім холодно вимовив:

- Бікара першого; він знає нас, друже Портос.

CCLIV. Печера

Незважаючи на свого роду пророчий дар, який був чудовою рисою в характері Араміса, події, як і все, що схильне

до мінливостей випадку, розгорнулися інакше, ніж припускав ваннський єпископ.

Бікара, кінь якого був набагато кращим за коней його товаришів, доскакавши раніше за інших до входу в печеру, зрозумів з першого погляду, що і лисиця, і собаки - все зникло в цій дірі. Але, вражений тим забобонним страхом, що охоплює людину перед усяким підземним ходом, як, зрештою, і перед усякою темрявою, він зупинився, вирішивши почекати, поки зберуться всі інші.

- У чому справа? - закричали, не розуміючи причини його бездіяльності, захекані від скачки мисливці.

- Нічого особливого, тільки собак більше не чути; треба думати, що і лисицю, і всю нашу зграю поглинув цей підземний хід.

- Собаки йдуть по надто гарному сліду, щоб збитися з нього, - сказав один із гвардійців. - До того ж ми б чули, як вони тичуться то в один, то в інший бік. Треба думати, як каже Бікара, що вони й справді проникли в цю печеру.

- Але в такому разі, - запитав високий молодий чоловік, - чому вони не подають голосу?

- Це дивно, - зауважив інший.

- Ну що ж, - запропонував третій, - давайте ввійдемо в печеру і ми. Чи, можливо, вхід до неї заборонений?

- Ні, - заперечив Бікара, - але там темно, як у пічній трубі, і до того ж у ній неважко скрутити собі шию.

- І підтвердження цьому - наші собаки, - додав той самий гвардієць. - Мабуть, з ними це саме і сталося.

- Що за чорт? Куди ж вони поділися? - вигукнули хором гвардійці.

І господарі зниклих собак почали кликати їх на ім'я або свистіти особливим, відомим їм чином, але жодна не відгукнулася ні на поклик, ні на свист.

- А що, якщо це зачарована печера! - вигукнув Бікара. - Ну що ж! Подивимося.

І, зіскочивши з коня, він увійшов у неї.

- Стривай, стривай! Я піду з тобою! - крикнув один із гвардійців, бачачи, що Бікара готовий уже зникнути в її напівтемряві.

- Ні, не треба, - відповів Бікара, - тут і справді щось загадкове. Нема чого ризикувати всім одразу. Якщо за десять хвилин я не повернуся, входьте, але в цьому разі входьте вже всі разом.

- Нехай так, - погодилися з ним молоді люди, які не бачили в підприємстві Бікара небезпеки для нього. - Добре, ми почекаємо.

І, не сходячи з коней, вони зібралися в коло біля входу в печеру. Тим часом Бікара один, у повній темряві, навпомацки пробирався підземним ходом, поки не натрапив на мушкет Портоса. Перешкода, з якою зустрілися його груди, здивувала його, і, простягнувши руку, він вхопився за холодне, як лід, дуло мушкета.

Ніж Іва був уже занесений над молодою людиною, і той неминуче впав би від страшного удару бретонської руки, але в останню мить її зупинила залізна рука Портоса.

У непроглядній темряві почувся голос, схожий на глухе гарчання:

- Не хочу, щоб його вбивали.

Бікара опинився між невідомим йому покровителем і тим, хто робив замах на його життя; і той, і інший вселяли йому однаковий жах. Незважаючи на всю свою хоробрість, він дико скрикнув. Хустка Араміса, якою той затиснув йому рот, змусила його замовкнути.

- Пане де Бікара, - зашепотів ваннський єпископ, - ми не хочемо вашої смерті, і ви маєте вірити цьому, якщо дізналися про нас, але за першого ж слова, яке зірвалося з ваших вуст, за першого стогону, за першого зітхання ми будемо змушені вбити вас, як убили ваших собак.

- Так, панове, я вас упізнаю, - так само пошепки відповів молодий чоловік. - Але яким чином ви тут опинилися? Що ви тут робите? Нещасні! Нещасні! Я вважав, що ви у фортеці.

- А ви, пане, ви, скільки пам'ятається, мали домогтися для нас відомих умов?

- Я робив, що міг, панове, але... але існує певний наказ...

- Розправитися з нами?

Бікара нічого не відповів. Йому було обтяжливо говорити з дворянами про мотузку.

Араміс зрозумів мовчання свого бранця.

- Пане Бікара, ви були б уже трупом, якби ми не взяли до уваги вашу молодість і наші давні зв'язки з вашим батьком; ви й тепер можете вийти звідси, заприсягнувшись, що не станете розповідати вашим товаришам про те, що бачили тут.

- Не тільки клянуся, що нічого не розповідатиму, - промовив Бікара, - але клянуся також і в тому, що зроблю все, аби завадити їм проникнути сюди.

- Бікара! Бікара! - донеслося зовні кілька голосів.

- Відповідайте! - наказав Араміс.

- Я тут! - прокричав Бікара.

- Ідіть! Ми покладаємося на ваше чесне слово.

Бікара рушив у напрямку до світла. У печері показалися силуети кількох людей. Бікара кинувся назустріч друзям, щоб повернути їх назад. Він зіткнувся з ними на початку підземного коридору, в який вони вже встигли увійти.

Араміс і Портос насторожилися, як люди, життя яких повисло на волосині.

Бікара, супроводжуваний своїми друзями, дійшов до виходу з печери.

- О, о! - зауважив один із них, коли вони вийшли на світло. - Який же ти блідий!

- Блідий? - вигукнув інший. - Ти хочеш сказати - зелений!

- Що ви! - промовив Бікара, намагаючись узяти себе в руки.

- Але, заради бога, скажи, що з тобою сталося? - пролунало одразу кілька голосів.

- У твоїх жилах, мій бідний друже, не залишилося ні краплі крові, - припустив хтось.

- Панове, не жартуйте, йому зараз стане погано, і він зомліє. У кого є нюхальна сіль?

Усі вибухнули реготом. Усі ці слівця, ці дотепи носилися навколо бідного Бікара, як кулі в гущі бою. Поки тривала ця злива запитань, Бікара встиг трохи прийти до тями.

- Що я, по-вашому, міг там побачити? Мені було спекотно, коли я спускався в цю печеру, там мене одразу охопив крижаний холод, ось і все.

- Але собаки? Що сталося з собаками? Ти бачив їх? Ти що-небудь знаєш про них?

- Вони побігли, треба думати, іншим шляхом.

- Панове, - почав один із молодих людей, які стовпилися навколо Бікара. - У всьому цьому, у блідості й мовчанні нашого друга міститься таємниця, яку він не може або не хоче відкрити. Але, по-моєму, справа ясна - Бікара щось бачив у печері. Мені цікаво поглянути, що ж це таке, навіть якщо це сам диявол. У печеру, друзі, в печеру!

- У печеру! - повторили за ним і всі інші.

Відлуння донесло ці слова до Портоса й Араміса, які сприйняли їх як грізне попередження. Бікара, кинувшись уперед і загороджуючи дорогу товаришам, прокричав:

- Панове, панове! Заради бога, благаю вас, не входьте!

- Але що ж страшного в цій печері?

- Говори, Бікара!

- Безсумнівно, він бачив у ній диявола, - засміявся той, хто першим висловив це припущення.

- Якщо він і справді бачив у ній диявола, нехай не буде в такому разі егоїстом, нехай дозволить і нам подивитися на нього, - закричали з усіх боків.

- Панове, панове, благаю вас! - наполягав Бікара.

- Дай нам пройти!

- Благаю вас, не входьте!

- Ти ж входив!

Кінець цим суперечкам поклав один офіцер, людина більш зрілого віку, ніж усі інші. Він весь час мовчки стояв позаду і до цього не промовив жодного слова. Вийшовши вперед, він вимовив незворушно спокійним тоном, що становив контраст із пожвавленням, яке панувало навколо:

- Панове, у печері справді хтось або щось причаїлося. Не будучи дияволом, це щось змогло змусити, однак, замовкнути наших собак. Треба дізнатися, що ж являє собою це щось.

Бікара зробив останню спробу не пустити в печеру товаришів, але його зусилля виявилися марними. Марно чіплявся він за виступи скель, щоб загородити прохід своїм тілом; натовп молодих людей увірвався в печеру, слідуючи за офіцером, який заговорив останнім, але першим, зі шпагою в руці, кинувся назустріч незримій небезпеці.

Бікара, відкинутий убік і позбавлений можливості йти слідом за друзями, оскільки в останньому разі він був би в очах Портоса й Араміса зрадником і клятвопорушником, у болісному очікуванні, з усе ще благально простягнутими руками, притулився до шорсткої стіни стрімчака, сподіваючись, що й тут його зможуть вразити кулі мушкетерів Людовика XIII.

Щодо гвардійців, то вони йшли все далі й далі, і їхні голоси ставали все глухішими. Раптом, прогримівши під склепіннями, немов грім, пролунав гуркіт мушкетів. Дві-три кулі розплющилися об скелю, біля якої стояв Бікара. Тієї ж миті почулися крики, прокльони, стогони, і слідом за тим із підземелля почали вибігати офіцери. Деякі з них були бліді як смерть, інші залиті кров'ю, і всі оповиті густим димом, що валив із глибини печери назовні.

- Бікара, Бікара! - кричали розлючені втікачі. - Ти знав про засідку в печері й не попередив нас про це! Бікара, ти причина смерті чотирьох наших! Горе тобі, Бікара!

- Це ти винен у тому, що мене поранили на смерть, - прохрипів один із молодих людей, збираючи в жменю свою кров і окропивши нею обличчя Бікара, - нехай же кров моя впаде на тебе!

І він в агонії звалився біля ніг Бікара.

- Але скажи, скажи нарешті, хто там ховається! - почулося кілька скажених голосів.

Бікара мовчав.

- Скажи або помреш! - крикнув поранений, стаючи на коліно і піднімаючи на Бікара безсилий клинок.

Бікара підбіг до нього і підставив свої груди під удар, але поранений впав з тим, щоб ніколи вже не піднятися, випускаючи останній подих. Бікара зі скуйовдженим волоссям, з блукаючим поглядом, остаточно збожеволівши, кинувся всередину печери, горестно вигукуючи:

- Так, так, ви маєте рацію! Мене потрібно вбити! Я допустив, щоб загинули мої товариші! Я негідник!

І, відкинувши з силою шпагу, щоб віддати своє життя не захищаючись, Бікара, опустивши голову, стрибнув у темряву підземелля. Одинадцять живих із шістнадцяти кинулися за ним.

Але їм не вдалося пройти далі, ніж першим: новий залп поклав на холодному піску ще п'ятьох, і оскільки не було жодної можливості визначити, звідки вилітають ці смертоносні блискавки, інші відступили в невимовному жаху.

Але Бікара, живий і неушкоджений, не втік з рештою; він сів на уламок скелі і став чекати подальших подій.

Залишалося тільки шість офіцерів.

- Невже, - заговорив один, - це і справді сам диявол?

- Набагато гірше, - кинув у відповідь інший.

- Давайте запитаємо у Бікара; йому це, безперечно, відомо.

- Але де він?

Молоді люди, озирнувшись навколо, так і не знайшли Бікара.

- Він убитий! - пролунало два-три голоси.

- Ні, - заперечив хтось із офіцерів. - Я бачив його в диму, вже після залпу; він у печері; він сів на камінь; він чекає нашого повернення.

- Він, звісно, знає, хто там.

- Але звідки?

- Він був у полоні у заколотників.

- Правильно. Давайте покличемо його і дізнаємося, хто наші вороги.

І всі почали кричати:

- Бікара! Бікара!

Але Бікара не відповів.

- Добре, - сказав офіцер, той самий, який показав себе в цій справі настільки холоднокровним, - він нам більше не потрібен, сюди йдуть підкріплення.

І справді, загін гвардійців, чоловік сімдесят п'ять або вісімдесят, що відстав від офіцерів, яких захопив запал полювання, наближався в повному порядку під начальством капітана і старшого лейтенанта. П'ять офіцерів підбігли до своїх солдатів і, розповівши з цілком зрозумілим хвилюванням і красномовством про те, що трапилося, звернулися до них із проханням про допомогу.

Капітан, перебивши їх, запитав:

- Де ваші товариші?

- Палі.

- Але вас було шістнадцять.

- Десять убито, Бікара в печері, інші п'ять перед вами.

- Бікара в полоні?

- Можливо.

- Ні, ні, ось він! Дивіться!

Бікара і справді показався біля виходу з печери.

- Він подає нам знак наблизитися, - помітили офіцери. - Ходімо!

І всі попрямували до Бікара.

- Пане, - звернувся до нього капітан, - мене запевняють, ніби ви знаєте, хто ті люди, які так відчайдушно захищаються в цій печері. Іменем короля наказую сказати все, що вам відомо.

- Пане капітане, - відповів Бікара, - ви не повинні більше давати мені таких наказів: мене щойно звільнили від чесного слова, і я з'являюся до вас від імені цих людей.

- Повідомити, що вони здаються?

- Повідомити, що вони сповнені рішучості битися до останнього подиху.

- Скільки ж їх?

- Двоє.

- Їх двоє, і вони хочуть диктувати умови?

- Їх двоє, але вони вбили вже десятьох наших.

- Що ж це за люди? Титани?

- Більше. Ви пам'ятаєте історію бастіону Сен-Жерве*, пане капітане?

- Ще б пак! Четверо мушкетерів чинили опір там проти цілої армії.

- Так от, двоє з цих мушкетерів у печері.

- Як їх звати?

- Тоді їх звали Портосом і Арамісом. Тепер їх звуть пан д'Ербле і пан дю Валлон.

- Заради чого вони все це роблять?

- Вони утримують Бель-Іль для пана Фуке.

При згадці двох цих імен, прославлених імен Портоса й Араміса, серед солдатів пробіг захоплений шепіт.

- Мушкетери, мушкетери, - повторювали вони.

І у всіх цих відважних юнаків при думці про те, що їм доведеться битися з двома найславетнішими вояками старої армії, серце завмирало від жаху, змішаного із захопленням. І справді, ці чотири імені - д'Артаньян, Атос, Портос і Араміс - глибоко шанував кожен, хто носив шпагу, так само, як у давнину шанували імена Геракла, Тесея, Кастора і Поллукса.

- Дві людини! - вигукнув капітан. - І двома залпами вони вбили десять моїх офіцерів! Це неможливо, пане Бікара!

- Пане капітане, - відповів Бікара, - я не говорив вам про те, що з ними немає ще двох або трьох осіб; адже і в мушкетерів бастіону Сен-Жевре було троє або четверо слуг. Але повірте мені, я бачив цих людей, я був узятий ними в полон, я знаю, що вони являють собою; вони удвох в змозі винищити цілий корпус.

- Ми це побачимо, і дуже скоро. Увага, панове!

Після цієї відповіді ніхто не дозволив собі жодного слова: усі приготувалися беззаперечно коритися своєму начальнику.

Один Бікара зважився на останню спробу зупинити капітана.

- Пане, - сказав він напівголосно, - повірте мені, підемо своєю дорогою; ці двоє людей, ці два леви, на яких ми нападаємо, захищатимуться до останнього подиху. Вони вже вбили десятьох наших, вони вб'ють удвічі більше і закінчать тим, що вб'ють себе, але вони не здадуться. Що ми виграємо від такої перемоги?

- Ми виграємо, пане, те, - відповів капітан, - що захистимо себе від ганьби, яка неминуче впала б на нас, якби вісімдесят королівських гвардійців відступили перед двома заколотниками. Дослухавшись до ваших порад, я втрачу честь, а втративши честь, я зганьблю всю армію. Уперед!

І він перший попрямував до печери. Дійшовши до входу, капітан звелів солдатам зупинитися.

Він зробив це для того, щоб дати Бікару і його товаришам час розповісти докладніше про печеру, потім, коли йому здалося, що для знання обстановки отриманих відомостей цілком достатньо, він розділив свій загін на три взводи, які мали рухатися один за одним і вести вогонь в усіх напрямках. Безсумнівно, що під час цієї атаки можна втратити ще п'ять осіб, можливо, навіть десять, але, зрозуміло, справа скінчиться тим, що заколотників візьмуть, тому що іншого виходу з печери

немає, і, зрештою, не зможуть же двоє перебити вісімдесят осіб.

- Пане капітане, - попросив Бікара, - дозвольте йти в голові першого взводу.

- Добре! - відповідав капітан. - Така честь належить вам по праву. Роблю вам цей подарунок.

- Дякую вам! - вимовив молодий чоловік з усією твердістю, властивою його роду.

- Беріть же шпагу!

- Я піду без зброї, пане капітане, я йду не для того, щоб убивати, я йду, щоб бути вбитим.

І, ставши попереду першого взводу, з непокритою головою і схрещеними на грудях руками, він виголосив:

- Уперед, панове!

CCLV. Пісня Гомера

Пора, однак, перенестися в інший стан і показати як бійців, так і обстановку, в якій відбувався цей бій.

Араміс і Портос сховалися в печері Локмарія, де на них чекали троє бретонців і споряджений до плавання човен. Вони сподівалися протягнути його до моря, приховавши, таким чином, і приготування до втечі, і саму втечу. Поява лисиці і зграї собак змусила їх відмовитися від початкового плану і залишитися на місці.

Печера тягнулася приблизно на шістсот футів і виходила на укіс берега, що здіймався над крихітною бухтою. Колись - у ті часи, коли Бель-Іль називали ще Калонезом, - Локмарія була храмом, присвяченим язичницьким божествам, і в її таємничих гротах не раз відбувалися людські жертвопринесення.

У перший грот потрапляли по пологому спуску, низько нависаюче склепіння якого було утворено безладним нагромадженням скель. Нерівна, вся в тріщинах і ущелинах підлога і гостре каміння, що стирчить зверху, погрожували на кожному кроці несподіваною небезпекою. Таких гротів, що послідовно опускалися в бік моря, в печері Локмарія було три. Вони з'єднувалися один з одним кількома грубими, вибитими в камені величезними сходами, поручнями для яких праворуч і ліворуч слугувала скеля.

В останньому гроті склепіння опускалося настільки низько і прохід ставав до того вузьким, що протягнути в цьому місці баркас було справою майже неможливою; борти його впиралися в стіни проходу. Але в моменти відчаю, що оволодів

людиною, дерево, поступаючись людській волі, стає гнучким, а камінь - податливим.

На це і розраховував Араміс, коли, прийнявши нав'язаний йому бій, зважився на втечу, безсумнівно, небезпечну, оскільки не всіх облягаючих було вбито, небезпечну також і тому, що навіть за найсприятливішого збігу обставин належало бігти серед білого дня, на очах переможених, які, виявивши, яка нікчемна жменька втікачів, не забудуть, звісно, переслідувати переможців.

Після того, як двома залпами було знищено десять гвардійців, Араміс, який знав усі закутки печери, вирушив оглянути трупи вбитих, але оскільки дим заважав йому бачити, він обійшов мерців одного за одним і таким чином порахував втрати ворога. Повернувшись, він велів тягнути баркас далі, до великого каменя, що замикав своєю громадою рятівний вихід до моря.

Портос взявся обома руками за човен і почав щосили штовхати його вперед проходом; бретонці поспішно перекладали катки. Так спустилися вони в третій грот і дісталися до каменя, що перегороджував вихід.

Схопивши цей гігантський камінь біля основи, Портос уперся своїм могутнім плечем у вершину його і штовхнув камінь з такою неймовірною силою, що він затріщав. Зі склепіння посипалося сміття, піднялася ціла хмара пилу. Разом із пилом і сміттям упали також останки десяти тисяч поколінь морських птахів, гнізда яких так міцно ліпилися до скелі, наче їх пов'язував із нею цемент.

При новому поштовху Портоса камінь поступився і похитнувся. Упираючись спиною в найближчі скелі й натискаючи ногою, Портос вирвав його нарешті з купи вапняку, на якій спочивала і була закріплена його основа.

Після падіння каменю в печеру увірвалося сліпуче денне світло, і поглядам захоплених бретонців відкрилося синє море. Негайно ж разом із Портосом потягли вони баркас через цю останню барикаду. Ще сотня футів, і він зісковзне в океан.

Якраз у цей час прибув загін, розділений капітаном на взводи для рішучого штурму позиції втікачів.

Щоб захистити товаришів від раптового нападу, Араміс безперервно спостерігав за гвардійцями. Він бачив, як до них підійшло підкріплення, і, підрахувавши його чисельність, переконався з першого погляду в неминучій загибелі, що загрожувала йому і його товаришам, якщо вони вплутаються в нову сутичку.

Але пускатися в море, відкриваючи ворогові доступ до печери, було б абсолютно безглуздо. Справді, світло, що проникало тепер у два останні гроти печери, видасть солдатам баркас, що наближається на ковзанках до бухти, і обох заколотників на відстані мушкетного пострілу, і перший же залп гвардійців якщо не вкладе всіх п'ятьох мореплавців, то, у всякому разі, залишить у човні пробоїни.

Ба більше, навіть якщо припустити, що баркасу і всім тим, хто в ньому перебуває, вдасться цього разу вислизнути від погоні, то чи не буде негайно подано сигнал тривоги? І чи не будуть негайно сповіщені про те, що трапилося, кораблі королівського флоту? І чи не буде нещасний човен, за яким ганяються морем і на який чатують на суші, захоплений ще до настання ночі? Шалено смикаючи своє засіяне сивиною волосся, Араміс закликав на допомогу і бога, і диявола.

Поманивши Портоса, який у цих клопотах із човном значив більше, ніж катки і бретонці, узяті разом, він зашепотів йому на вухо:

- Друже мій, до наших ворогів прибуло підкріплення.

- А, - спокійно відповів Портос. - Що ж нам тепер робити?

- Відновлювати бій було б дуже ризиковано.

- Ще б пак, - підтвердив Портос, - адже важко припустити, щоб одного з нас не вбили, ну а якщо вб'ють одного, то й інший, звісно, накладе на себе руки.

Портос вимовив ці слова з тим невигадливим героїзмом, який проявлявся в ньому щоразу, коли до цього був належний привід. Араміс відчув себе так, наче його вкололи в саме серце.

- Ні вас, ні мене не вб'ють, друже Портос, якщо ви зможете виконати план, яким я хочу поділитися з вами.

- Говоріть!

- Ці люди збираються спуститися в печеру.

- Так.

- Ми переб'ємо чоловік п'ятнадцять, не більше.

- Скільки ж їх? - запитав Портос.

- До них прибуло підкріплення в кількості сімдесяти п'яти осіб.

- Сімдесят п'ять і п'ять - отже, вісімдесят. Так!..

- Якщо вони стануть стріляти всі разом, то їхні кулі зрешетують нас в одну мить.

- Зрозуміло.

- Крім того, що від гуркоту пострілів можливі обвали.

- Тільки зараз уламок скелі роздер мені плече, - зауважив Портос.

- Ось бачите!

- Це сущі дрібниці.

- Давайте швидко приймемо рішення. Нехай наші бретонці продовжують котити човен до моря. А ми вдвох залишимося тут і охоронятимемо порох, мушкети і кулі.

- Але удвох, дорогий Араміс, нам ніколи не дати одночасно трьох пострілів, - простодушно сказав Портос, - справа зі стрільбою з мушкетів не вийде. Цей спосіб нікуди не годиться.

- Знайдіть інший.

- Знайшов! - вигукнув велетень. - Озброївшись залізним ломом, я сховаюся за виступом, і коли вони почнуть наближатися хвиля за хвилею, невидимий і невразливий, візьмуся бити по їхніх головах, завдаючи тридцять ударів за хвилину. Ну, що ви скажете про мій план? Чи подобається вам моя пропозиція?

- Чудово, дорогий друже, чудово. Я цілком схвалюю його, але ви налякаєте їх, і половина з них оточить печеру, щоб взяти нас змором. Нам потрібно знищити весь загін до останньої людини; досить одного, хто залишився в живих, і він нас погубить.

- Ви маєте рацію, друже мій, - але скажіть, як же заманити їх сюди?

- Не ворушачись, мій добрий Портос.

- Ну що ж! Замру і не поворухнуся, а коли вони зберуться всі разом?

- Тоді надайте діяти мені, у мене є думка.

- Якщо так і ваша думка гарна... а вона має бути гарною, ваша думка... я спокійний.

- У засідку, Портос, і ведіть рахунок вхідним.

- Ну а ви? Що ви збираєтеся робити?

- Про мене не турбуйтеся, у мене є свої турботи.

- Я чую голоси.

- Це вони. Займайте свій пост! Стійте так, щоб я міг дістати вас рукою і ви могли б почути мене.

Портос сховався в другому гроті, де було абсолютно темно. Араміс прослизнув у третій. Гігант тримав у руці лом вагою в п'ятдесят фунтів. Він з вражаючою легкістю орудував цим ломом, яким під час перетягування баркаса користувалися як важелем.

Тим часом бретонці продовжували котити човен до укосу.

Араміс, нагнувшись, намагаючись залишитися непоміченим, займався в освітленій частині печери якоюсь таємничою справою.

Почулася віддана на весь голос команда. Це був останній наказ капітана. Двадцять п'ять чоловік, минувши спуск, вбігли

в перший грот і відкрили вогонь. Загриміло відлуння, засвистіли вздовж склепінь кулі, і густий дим затягнув печеру.

- Ліворуч, ліворуч! - кричав Бікара, який під час першої атаки помітив прохід, що з'єднував перший грот із другим; збуджений запахом пороху, він хотів спрямувати своїх людей у цей бік.

Взвод кинувся вліво; прохід ставав дедалі вужчим. Бікара, простягнувши руки, прирікаючи себе на неминучу смерть, ішов попереду солдатів.

- Живіше! Живіше! - кликав він. - Я вже розрізняю світло!..

- Бийте, Портосе! - замогильним голосом скомандував Араміс.

Портос зітхнув, але підкорився наказу. Залізна палиця впала на голову Бікара, і той був миттєво вбитий, так і не докінчивши розпочатої фрази. Жахливий важіль протягом десяти секунд десять разів піднявся і стільки ж разів опустився. Десять трупів залишилося перед Портосом.

Солдати нічого не бачили; вони чули крики, чули передсмертні хрипи, вони наступали на трупи, падали, піднімалися, натикалися один на одного, але все ще не розуміли, що відбувається. Невблаганна палиця, продовжуючи обрушуватися на голови королівських гвардійців, повністю знищила перший взвод, і це сталося настільки безшумно, що жодного звуку не долетіло до другого загону, який спокійно просувався вперед.

Солдати цього взводу, що наступав під командою самого капітана, зламали, втім, чахлу ялинку, що животіла на березі, і, зв'язавши її смолисті гілки в пучок, забезпечили начальника своєрідним смолоскипом.

Діставшись до другого грота, де Портос, подібно до біблійного ангела-месника, знищив усе, до чого доторкнулася його рука, перший ряд з жахом відступив. На стрілянину гвардійців ніхто не відповів жодним пострілом, а тим часом люди натрапили на купу трупів; вони йшли по крові в буквальному сенсі цього слова.

Портос усе ще ховався за своїм виступом.

Побачивши при хиткому світлі, що відкидається палаючою ялиною, картину цього приголомшливого побоїща і марно силкуючись зрозуміти, як же це сталося, капітан позадкував до виступу, за яким стояв Портос. Тієї ж миті гігантська рука, простягнувшись із темряви, схопила за горло нещасного капітана; капітан захрипів; його руки змахнули в повітрі, смолоскип випав із рук і згас, зашипівши в калюжі

крові. За секунду тіло капітана шльопнулося поруч із згаслим смолоскипом. Ще один труп додався до гори трупів, що перегороджували солдатам шлях.

Усе це сталося з незбагненною таємничістю, немов за помахом чарівної палички. Солдати, що йшли слідом за капітаном, обернулися на його хрип. Вони побачили його розпростерті в повітрі руки, очі, що вилізли з орбіт; потім, коли смолоскип упав, усе занурилося в непроглядну темряву.

Несвідомо, мимоволі, інстинктивно лейтенант, який залишився живим, закричав:

- Вогонь!

Негайно ж затріщали, загриміли, загуркотіли, гучно віддаючись у печері, мушкетні постріли; зі склепінь почали падати уламки величезної величини. Печера на мить освітилася спалахами пострілів, але потім у ній стало ще темніше через дим, що застелив її. Настала повна тиша, яку порушував лише тупіт солдатів третього взводу, які входили в печеру.

CCLVI. Смерть титана

Поки Портос, який звик до навколишньої темряви й бачив у ній краще за всіх цих людей, що щойно прийшли з яскравого світла, озирався довкола, чекаючи на якийсь знак, що його міг би подати Араміс, він відчув, як його торкаються за плече, і слабкий, наче тихий подих, голос прелата прошепотів йому на вухо:

- Ходімо!

- О! - вимовив Портос.

- Шш!.. - ще тихіше зашепотів Араміс.

І серед криків третього взводу, який продовжував заглиблюватися в печеру, серед прокльонів солдатів, що залишилися неушкодженими, серед стогонів поранених і вмираючих, Араміс і Портос, не помічені ніким, прослизнули вздовж гранітних стін підземного коридору.

Араміс привів Портоса до третього, останнього гроту; тут він показав йому захований у заглибленні стіни невеликий

бочонок із порохом. Поки Портос бив своєю палицею гвардійців, що наступали, Араміс встиг прикріпити до барильця гніт.

- Друже мій, - почав він, - ви візьмете цей бочонок і, коли я підпалю гніт, кинете його в наших ворогів. Чи зможете ви це зробити?

- Ще б пак! - відповів Портос.

І він підняв бочонок однією рукою:

- Підпалюйте!

- Зачекайте, нехай вони зберуться всі разом; а потім, потім, мій Юпітер, ви скинете на них вашу блискавку.

- Підпалюйте! - повторив Портос.

- А я, - продовжував Араміс, - я вирушу до наших бретонців і допоможу спустити баркас на воду. Отже, чекаю вас на березі. Кидайте ваш бочонок як слід - і негайно до нас!

- Запалюйте! - сказав ще раз Портос.

- Ви зрозуміли? - запитав Араміс.

- Ще б пак! - голосно розсміявся Портос, анітрохи, мабуть, не переймаючись, що цей сміх може долетіти до слуху ворогів. - Раз мені пояснили, значить, я зрозумів. Давайте ж ваш вогонь і ступайте.

Араміс вручив Портосу запалений трут. Той простягнув на прощання лікоть, оскільки руки його були зайняті. Потиснувши обома руками лікоть Портоса, Араміс, нагнувшись, прослизнув до виходу з печери, де його чекали троє веслярів.

Портос, залишившись один, безтрепетно підніс до гніту трут, що ледь тлів. Трут, ця мізерна іскорка, що приховує в собі жахливу пожежу, промайнув у темряві, наче світляк, стикнувся з гнітом і підпалив його; Портос своїм могутнім подихом роздмухав вогник; показалися язички полум'я.

Коли трохи розсіявся дим, при світлі гнітового гніту, що розгоряється і голосно потріскує, протягом однієї-двох секунд можна було розрізнити все, що робиться в печері. Це було миттєве, але чудове видовище: блідий, закривавлений велетень з обличчям, осяяним полум'ям яскраво палаючого гніту.

Солдати не забарилися побачити його. Вони побачили також бочонок, який був у руках у цього велетня. Вони зрозуміли, що чекає на них. Тоді ці люди, охоплені жахом перед тим, що вже сталося, в жаху перед тим, що неминуче станеться, випустили всі разом передсмертний крик, від якого холоне кров.

Одні спробували втекти, але зустріли третій взвод, який перегородив їм шлях; інші почали клацати курками своїх незаряджених мушкетів, треті впали на коліна.

Два-три офіцери крикнули, звертаючись до Портоса, що обіцяють йому свободу, якщо він залишить їм життя. Лейтенант третього взводу наполегливо вимагав, щоб стріляли, але перед гвардійцями були їхні збожеволілі від страху товариші, які, немов живий заслін, прикривали собою Портоса.

Ми сказали вже, що печера висвітлилася всього на одну-дві секунди, які знадобилися Портосу, щоб роздмухати запалений ним від трута гніт. Але і цих секунд було достатньо, щоб погляду постала приголомшлива картина: насамперед велетень, що підноситься в темряві; потім, за десять кроків від нього, купа закривавлених, понівечених, понівечених, покалічених тіл, які ще здригаються в передсмертних конвульсіях, так що вся їхня маса була схожа на здихаючу в мороці ночі безформну потвору, боки якої все ще продовжує здихати згасаюче дихання. Кожен подих, що виходив з могутніх грудей Портоса і оживляв вогонь гніту, відносив у бік цієї скривавленої купи струмінь сірчаного диму, помережаний багряними відблисками полум'я, яке розгорялося.

Крім цієї центральної групи, тут можна було розрізнити й окремі, розкидані по всій печері, залежно від того, де цих нещасних наздогнала смерть і нещадна палиця, трупи гвардійців з розгорнутими, страшними ранами.

Над підлогою, вкритою кривавим місивом, здіймалися похмурі, блискучі, грубо вирізьблені колони, що тримали на собі склепіння печери, і їхні виразно видимі обриси складалися в єдине ціле з химерного поєднання світла й тіні.

Усе це можна було побачити при трепетному світлі палаючого гніту, прив'язаного до барильця з порохом, тобто при світлі своєрідного смолоскипа, який, висвітлюючи смерть, яка вже настала, віщував водночас і смерть, яка наступає.

Отже, це видовище тривало не довше однієї-двох секунд. У цей мізерно малий проміжок часу один з офіцерів третього взводу встиг зібрати біля себе вісьмох гвардійців, мушкети яких були заряджені, і наказав їм стріляти по Портосу через отвір, випадково виявлений у стіні. Але солдати тремтіли так сильно, що під час залпу троє з них, не встоявши на ногах, впали, а кулі п'яти інших, просвистівши над склепінням, зачепили підлогу або подряпали стіни.

У відповідь на цю марну тріскотню пролунав оглушливий регіт; слідом за тим рука велетня повільно замахнулася, і в повітрі промайнув вогненний хвіст, схожий на слід, що його залишає зірка, яка падає. Бочонок, кинутий на відстань у тридцять кроків, перелетів через барикаду з трупів і впав серед

волаючих солдатів, які, побачивши його, розпростерлися на підлозі.

Офіцер, який встиг збагнути, куди саме має впасти цей вогненний сніп, хотів підбігти до нього і вирвати гніт, перш ніж вогонь запалить порох. Але його самопожертва виявилася марною: зустрічні струмені повітря роздмухали полум'я; гніт, який, якщо його залишити наодинці з самим собою, тлів би ще не менше ніж п'ять хвилин, пожрався полум'ям, що розгорілося, протягом якихось тридцяти секунд; пекельний задум Араміса здійснився.

Скажені вихори, шипіння селітри і сірки, нестримна лавина вогню, страшний гуркіт - ось що послідувало за тими двома секундами, опис яких ми описали вище, ось що уподібнило печеру Локмарія печері злих духів з усіма прихованими в її надрах жахами.

Скелі розколювалися, як ялинові дошки під ударами сокири. Смерч вогню, диму, осколків зметнувся в самому центрі печери; піднімаючись, він ставав дедалі ширшим і ширшим. Потужні гранітні стіни, повільно нахиляючись, звалилися потім на пісок, який став знаряддям тортур: викинутий зі свого затверділого ложа, він міріадами нищівних піщинок встромлявся в обличчя солдатів.

Крики, крики, прокльони - усе вкрив нестерпний гуркіт. Усі три гроти печери перетворилися на якусь бездонну яму, в яку падало каміння, залізо, тріски, а також шматки людських тіл. Останніми - оскільки вони були найлегшими - впали сюди попіл із піском. Вони одягнули цю похмуру могилу стількох людей сіруватим, димлячим саваном.

Шукайте тепер у цьому розпеченому склепі, у цьому підземному вулкані, шукайте королівських гвардійців у їхніх синіх, розшитих срібним галуном камзолах! Шукайте офіцерів, що виблискують золотом, шукайте зброю, якою вони сподівалися захистити себе, шукайте каміння, що вбило їх, шукайте землю, яку вони зневажали!

Одна-єдина людина зробила з усього цього хаос, більш безладний, більш дикий, більш жахливий, ніж той, що існував за годину до тієї миті, коли в бога з'явилася думка створити цей світ. Три гроти перестали існувати, і від них нічого не залишилося, нічого, у чому творець міг би впізнати своє власне творіння.

Портос же, кинувши бочонок пороху в гущу ворогів, пустився тікати, слідуючи вказівкам Араміса, і досяг останнього грота, до якого проникали і повітря, і світло, і сонячні промені. Тільки-но він повернув за ріг, що

відокремлював третій грот від останнього коридору, як побачив за сто кроків від себе баркас, що погойдувався на прибережних хвилях, - там були його друзі, там на нього чекала свобода, там було життя, завойоване перемогою.

Ще шість його величезних стрибків, і він вибереться з-під склепінь печери; а коли він опиниться поза печерою, ще два-три могутніх зусилля, і він добіжить до заповітного човна. Раптово він відчув, що коліна його підгинаються, що ноги починають йому відмовляти.

- О, о! - пробурмотів він здивовано. - Знову ця втома долає мене; я не можу зрушити з місця. Що ж поробиш?

Араміс крізь отвір у стіні бачив його; він не міг зрозуміти, що ж змусило Портоса зупинитися, і крикнув йому:

- Швидше, Портосе, швидше, швидше!

- О! Не можу! - відповів Портос, марно напружуючи м'язи.

Вимовивши ці слова, він упав на коліна, але, вхопившись могутніми руками за ближні камені, знову встав на ноги.

- Швидше, швидше! - повторював Араміс, нагинаючись над бортом човна в бік берега, нібито для того, щоб допомогти Портосу.

- Я тут, - тихо сказав Портос, збираючи всі сили, щоб зробити хоч крок уперед.

- Заради бога, Портосе! Швидше, швидше, зараз бочонок вибухне.

- Поспішайте, монсеньйоре, поспішайте! - кричали бретонці.

А Портос тим часом повертався то в один бік, то в інший, немов метався уві сні.

Але було вже пізно: пролунав вибух, розсілася тріщинами земля; дим, що вирвався через широкі щілини, закрив небо; відійшло море, немов би відігнане шаленим поривом вогню, що вириснув із зіву печери, немов з пащі величезного невідомого чудовиська; човен віднесло кроків на п'ятдесят у море; ближні стрімчаки затріщали біля основи і стали розвалюватися на частини, як відколюються під дією клинів, що їх вганяють, величезні брили мармуру; частина склепіння печери злетіла високо в небо, начебто хтось зверху підняв цю масу каміння; зелено-рожевий вогонь сірки і чорна лава землі та рідкої глини зіткнулися на мить і ніби билися між собою під величним куполом диму; захиталися, потім стали хилитися і, нарешті, звалилися скелі - вибух не зміг одразу зсунути їх з тих підстав, на яких вони спочивали стільки століть; вклонившись одне одному, наче повільні й поважні старці, вони простяглися навіки у своїх нещасних могилах.

Ця жахлива катастрофа повернула Портосу сили. Він піднявся на ноги - гігант між гігантами. Але коли він пробігав між гранітними чудовиськами, що стояли суцільною стіною по обидва боки, вони, втративши підтримку ззовні, почали з гуркотом руйнуватися навколо цього новоявленого титана, здійнятого, здавалося, небом на скелі, які він щойно зметнув у це саме небо.

Портос відчував, як під його ногами тремтить земля, що роздирається на частини. Він простягнув праворуч і ліворуч свої могутні руки, щоб утримати каміння, що падало на нього. Його долоні вперлися в гігантські брили; він пригнув голову, і на його спину навалилася ціла гранітна скеля.

На мить руки Портоса подалися під непомірною вагою; але цей Геркулес зібрався з силами, і стіни в'язниці, готової вже поглинути його, мало-помалу розсунулися і дали йому випрямитися. Немов демон, він стояв в оточенні хаосу потужних гранітних брил. Але, розсуваючи стіни, що тиснули на нього з боків, він тим самим позбавив точки опори моноліт, що лежав у нього на плечах. Цей вантаж придавив його і повалив на коліна. Брили, що знаходилися по обидва боки і на короткий час розсунуті нелюдською напругою його тіла, знову стали зближуватися і приєднали свою вагу до ваги величезного каменя, якого і одного було б абсолютно достатньо, щоб розчавити десяток людей.

Велетень упав, навіть не звернувшись по допомогу; він упав, відповідаючи Арамісу словами, сповненими бадьорості й надії, бо на одну мить він і справді, покладаючись на фортецю своїх сталевих м'язів, міг сподіватися на порятунок, на те, що йому вдасться струсити з себе цю потрійну вагу колосальних уламків. Але Араміс побачив, що брила опускається дедалі нижче й нижче; напружені в останньому зусиллі, знесилені руки Портоса почали згинатися, плечі, подерті об камінь, поникли.

Араміс у розпачі рвав на собі волосся.

- Портос! Портос! - кричав він. - Портосе, де ти? Відповідай!

- Тут, тут! - шепотів Портос згасаючим голосом. - Терпіння, друже, терпіння!

Він ледве зміг закінчити останнє слово: сила прискорення збільшила вагу; величезна скеля навалилася, придавлена двома іншими, і Портос опинився похованим у склепі, утвореному цими трьома гігантськими брилами.

Почувши передсмертні слова друга, Араміс зіскочив на берег. За ним пішли двоє бретонців, які прихопили із собою

залізний лом. Третій залишився сторожити човен. Стогони, що долинали з-під купи каміння, вказували їм шлях.

Араміс, палкий, піднесений, юний, як у двадцять років, кинувся до цих трьох брил і руками, ніжними, як у жінки, за допомогою якоїсь сили, що чудом вселилася в нього, підняв один із кутів цієї величезної надгробної плити. У темряві глибокої ями він побачив очі свого друга, що ще не встигли потьмяніти, якому піднятий на мить вантаж дозволив вільно зітхнути. Негайно ж обидва бретонці взялися за лом. До них приєднався й Араміс, і їхні зусилля були спрямовані не на те, щоб підняти цю брилу, а на те, щоб утримати її хоча б у тому положенні, яке їй надав Араміс. Усе, однак, було марно. З криком відчаю, повільно поступаючись непосильній для них вазі, вони не змогли втримати скелю, і вона лягла на колишнє місце. Портос, бачачи всю безплідність цієї боротьби, глузливо промовив останні у своєму житті слова:

- Надто важко.

Після цього очі його згасли і самі собою закрилися, обличчя вкрилося мертвотною блідістю, руки витягнулися, і титан, випустивши останній подих, розпростерся на своєму кам'яному ложі. Разом з ним опустилася і гранітна брила, яку він тримав на собі до останньої хвилини.

Араміс і бретонці кинули лом, і він покотився по надгробному каменю.

Блідий як полотно, обливаючись потом, задихаючись, Араміс став прислухатися. Груди його стискало немов у лещатах, серце, здавалося, ось-ось розірветься. Нічого більше! Ні звуку! Велетень заснув вічним сном. Бог приготував йому гробницю за зростом.

CCLVII. Епітафія Портосу

Араміс, безмовний, похолоділий, розгублений, наче боязлива дитина, тремтячи, піднявся з каменя.

Християнин не може ступити ногою на могилу.

Але, знайшовши в собі сили встати на ноги, він не мав сил іти. Здавалося, що разом із Портосом померло щось і в ньому.

Бретонці оточили його і, взявши на руки, віднесли в човен. Поклавши його на лавку біля керма, вони налегли на весла, вважаючи за краще не піднімати вітрила з побоювання, що він може їх видати.

На всьому рівному просторі, там, де колись була печера Локмарія, на всьому плоскому тепер узбережжі лише єдине

підвищення зупиняло на собі погляд. Араміс не міг відірвати від нього очей, і в міру того, як вони виходили у відкрите море, ця горда й загрозлива скеля, здавалося йому, випростається, як зовсім нещодавно випростаював свої плечі Портос, і піднімає до неба непереможну, закинуту в сміху голову, схожу на голову чесного й доблесного друга, найсильнішого з чотирьох і все ж таки першого, якого смерть забрала з собою.

Химерна доля цих вилитих із бронзи людей! Найпростіший простодушний з них виявився соратником найхитромудрішого; фізичну силу вів за собою гнучкий і виверткий розум; і у вирішальну мить, коли лише сила людських м'язів могла врятувати і тіло, і душу, камінь, скеля, брутальна сила здолали м'язи і, навалившись на тіло, вигнали з нього душу.

Гідний Портос! Народжений, щоб надавати допомогу іншим, завжди готовий до самопожертви заради порятунку слабких, наче бог наділив його фізичною силою лише для цього одного, він і помираючи думав тільки про те, щоб виконати умови договору, що зв'язав його з Арамісом, договору, піднесеного йому Арамісом без його попередньої згоди, договору, про який він довідався лише для того, щоб покласти на себе тягар страшної відповідальності.

Шляхетний Портос! До чого замки, забиті дорогоцінними меблями, ліси, багаті дичиною, ставки, що кишать рибою, і підвали, які не вміщають скарбів! До чого лакеї в роззолочених лівреях і серед них Мушкетон, гордий твоєю довірою? О шляхетний Портос, ревний збирач скарбів, чи варто було віддавати стільки сил у прагненні потішити й позолотити твоє життя, щоб згаснути на безлюдному березі океану під німоні крики птахів, з кістками, подрібненими бездушним каменем? Чи потрібно було, шляхетний Портосе, збирати стільки золота, щоб на твоєму надгробку не було навіть двовірша, складеного жебраком поетом?!

Доблесний Портос! Ти і зараз ще спиш, забутий, загублений під скелею, яку навколишні пастухи вважають верхньою плитою долмена.

І стільки мерзлякуватого вересу, стільки моху, що його пестять гіркі вітри з океану, стільки лишайників спаяли цю гробницю із землею, що жодному мандрівникові ніколи не спаде на думку думка, ніби цю гранітну брилу могли втримати плечі смертного.

Араміс, такий самий блідий, такий самий заціпенілий, такий самий пригнічений, дивився, доки не згас останній промінь сонця, на берег, що зникав на обрії. Жодного слова не

злетіло з його вуст, жодного зітхання не вирвалося з його грудей. Забобонні бретонці з трепетом дивилися на нього. Це мовчання не було мовчанням людини, воно було мовчанням статуї.

Коли з неба сірими хвилями почав спускатися сутінок, на човні підняли маленьке вітрило; розправлене бризом, воно розправилося, наповнилося і стрімко понесло човен від берега; повернувшись носом у той бік, де Іспанія, він сміливо попрямував уперед, у багату страшними бурями Гасконську затоку.

Але вже за півгодини веслярі, яким тепер нічого було робити і які, нахилившись над бортом і приклавши руку до очей, заходилися вдивлятися в морську далечінь, помітили білу крапку, що з'явилася на обрії; вона здавалася такою ж нерухомою, як чайка, яка мирно хитається на незримих хвилях.

Але що здавалося нерухомим для звичайного ока, то стрімко наближалося для досвідчених очей моряків; що здавалося застиглим на водній поверхні, то насправді пінило зустрічні хвилі.

Деякий час, бачачи глибоке заціпеніння, в якому перебував їхній пан, бретонці не наважувалися потурбувати його; вони обмежувалися тривожними поглядами й напівголосно висловленими один одному здогадками. І справді, Араміс, завжди такий діяльний, такий спостережливий, чиї очі, як очі рисі, були незмінно насторожі й уночі бачили ліпше, ніж удень, Араміс впав у якусь дрімоту відчаю.

Так минула добра година. За цей час стало помітно темніше, але й корабель настільки наблизився, що Генек, один із трьох моряків, наважився доволі голосно сказати:

- Монсеньйор, за нами женуться!

Араміс нічого не відповів. Корабель підходив усе ближче і ближче. Тоді моряки за наказом свого старшого, Іва, прибрали вітрило, щоб єдина крапка, що виднілася над поверхнею океану, перестала приковувати до себе погляди переслідувачів. На кораблі, навпаки, вирішили прискорити хід: на верхівках щогл з'явилося два нових вітрила.

На жаль, був один із найкращих і найдовших днів у році, і до того ж ніч, що йшла на зміну цьому злощасному дню, обіцяла бути місячною. У корабля, що гнався за човном, попереду було ще півгодини сутінків і потім ціла ніч із повним місяцем на небі.

- Монсеньйоре, монсеньйоре, ми загинули! - заговорив господар баркаса. - Вони, як і раніше, бачать нас, хоч ми і прибрали вітрило.

- Це не дивно, - пробурмотів один із матросів. - Кажуть, що за допомогою диявола ці окаянні городяни змайстрували якісь штуки, завдяки яким вони бачать здалеку так само добре, як зблизька, і вночі так само, як удень.

Араміс узяв із дна човна зорову трубу, що лежала біля його ніг, і, наставивши її на корабель, мовчки вручив матросу.

- Поглянь, - запропонував він.

Матрос вагався.

- Заспокойся, - промовив єпископ, - у цьому немає жодного гріха; ну а якщо ти все ж думаєш, що він є, я беру його на себе.

Матрос приклав до ока трубу і скрикнув. Йому здалося, що корабель, який перебував на гарматний постріл, якимось дивом, одним стрибком, подолав відстань, що розділяла їх. Але, відірвавши від ока трубу, він зрозумів, що корвет залишався на тому ж місці, що й раніше.

- Отже, - здогадався матрос, - вони бачать нас так само, як ми їх.

- Звісно, - підтвердив Араміс.

І знову впав у колишню байдужість.

- Як! Вони бачать нас? - ахнув господар баркаса Ів. - Неможливо!

- Візьми, хазяїне, і подивися, - сказав Іву матрос.

І він передав йому зорову трубу.

- Монсеньйор упевнений, - запитав Ів, - що диявол тут ні до чого?

Араміс знизав плечима.

Ів подивився в трубу.

- О монсеньйор! - вигукнув він. - Вони так близько, мені здається, що я до них зараз доторкнуся. Там принаймні двадцять п'ять осіб! Ах, я бачу попереду капітана. Він тримає таку саму трубку, як ця, і дивиться на нас... Ах, він обертається, він віддає якийсь наказ; вони викочують гармату, вони заряджають її, вони наводять її на нас... Боже милостивий! Вони стріляють!

І машинальним рухом Ів відняв від ока трубу; предмети, відкинуті вдалечінь до обрію, постали йому у своєму справжньому вигляді.

Корабель був ще приблизно на відстані льє; але маневр, про який повідомив Ів, від цього не став менш грізним.

Легка хмарка диму з'явилася біля основи вітрил; вона була порівняно з вітрилами блакитного кольору і здавалася блакитною квіткою, що розпускається на очах. Слідом за тим, на відстані милі від човна, ядро збило гребені з кількох хвиль, пробуравило білий слід на поверхні моря та зникло наприкінці

прокладеної ним борозни, таке саме нешкідливе, як камінчик, який школяр кидає заради забави, а він підстрибує кілька разів над водою. Це були одночасно і попередження, і загроза.

- Що робити? - запитав Ів.

- Нас потоплять, - сказав Генек, - відпустіть нам наші гріхи, монсеньйоре.

І моряки стали на коліна перед єпископом.

- Ви забуваєте, що вас бачать, - промовив Араміс.

- Ваша правда, монсеньйоре, - засоромившись своєї слабкості, відповіли на це бретонці. - Наказуйте, монсеньйоре, ми готові віддати за вас наше життя.

- Почекаємо, - промовив Араміс.

- Як це?

- Так, почекаємо; невже для вас не зрозуміло, що, спробуй ми сховатися, нас, як ви самі сказали, потоплять?

- Але завдяки темряві нам, можливо, вдасться все ж таки піти непоміченими?

- О, - вимовив Араміс, - у них є, звичайно, запас грецького вогню, і з його допомогою нам не дадуть вислизнути.

І майже одразу ж, наче на підтвердження слів Араміса, з корабля повільно здійнялася нова хмара диму, із середини якої вилетіла вогняна стріла; описавши в повітрі круту дугу на кшталт веселки, вона впала на воду і, незважаючи на це, продовжувала горіти, висвітлюючи простір діаметром у чверть льє.

Бретонці з жахом переглянулися.

- Ось бачите, - зауважив Араміс, - я говорив, що найкраще почекати на їхнє прибуття.

Весла випали з рук моряків, і човен, переставши рухатися, захитався на гребенях хвиль.

Стало зовсім темно; корабель продовжував наближатися. З настанням темряви він, здавалося, подвоїв швидкість ходу. Час від часу, немов шуліка, що піднімає над гніздом голову на закривавленій шиї, він перекидав через борт струмінь страшного грецького вогню, що падав посеред океану і палав сліпуче білим полум'ям.

Нарешті корабель підійшов на відстань мушкетного пострілу. На його палубі в повному складі вишикувалася команда; люди були озброєні до зубів; біля гармат завмерли канонірі, диміли запалені ґноти. Можна було подумати, що цей корабель має напасти на фрегат і битися з сильнішим за силою супротивником, а не захопити човен із чотирма людьми, що сидять у ньому.

- Здавайтеся! - крикнув у рупор командир корабля.

Бретонці подивилися на Араміса. Араміс кивнув головою.

Ів начепив на багор білу ганчірку, що замайоріла на вітрі. Це означало те саме, що спустити прапор. Корабель мчав, як скаковий кінь. З нього знову викинули ракету; вона впала за двадцять кроків від баркаса і освітила його яскравіше, ніж сонячний промінь у розпал дня.

- За першої спроби до опору, - попередив командир корабля, - стріляємо!

Солдати взяли мушкети напоготові.

- Адже ми говоримо, що здаємося! - крикнув Ів.

- Живими, живими, капітане! - гаркнуло кілька збуджених солдатів. - Треба їх узяти живими!

- Так, так, живими, - підтвердив капітан.

І, обернувшись до бретонців, він додав:

- Вашому життю, друзі мої, ніщо не загрожує; це стосується тільки пана д'Ербле.

Араміс непримітно для оточуючих здригнувся. На одну мить погляд його, зупинившись на одній точці, хотів виміряти, здавалося, глибину океану, поверхня якого була освітлена останніми спалахами грецького вогню.

- Ви чуєте, монсеньйоре? - запитали бретонці.

- Так.

- Що будемо робити?

- Приймайте умови.

- А ви, монсеньйоре?

Араміс нахилився над бортом човна й опустив свої тонкі білі пальці в зеленкувату морську хвилю, якій він усміхнувся, як другу.

- Приймайте умови! - повторив він.

- Ми приймаємо ваші умови, - сказали бретонці, - але що нам буде запорукою, що ви стримаєте свою обіцянку?

- Слово французького дворянина, - відповів офіцер. - Клянуся моїм званням і моїм ім'ям, що життя всіх вас, за винятком життя пана д'Ербле, у безпеці. Я лейтенант королівського фрегата «Помона», і моє ім'я Луї-Констан де Пресіньї.

Араміс, який уже схилився над бортом, уже наполовину висунувся з човна, раптом різким рухом підняв голову, став на повний зріст і з очима, що загорілися, і посмішкою на губах вимовив таким тоном, ніби віддавав наказ:

- Подайте трап, панове!

Йому корилися.

Вхопившись за мотузкові поручні трапа, Араміс першим піднявся на корабель; моряки, які очікували побачити на його

обличчі страх, були невимовно здивовані, коли він упевненими кроками підійшов до капітана і, пильно подивившись на нього, зробив рукою таємничий і нікому не відомий знак, побачивши який, офіцер зблід, здригнувся і опустив голову.

Тоді, не кажучи ні слова, Араміс підняв ліву руку до очей командира і показав йому дорогоцінний камінь на персні, що прикрашав безіменний палець його лівої руки. Роблячи цей жест, Араміс, сповнений крижаної, мовчазної і зарозумілої величі, був схожий на імператора, який простягає руку для поцілунку.

Командир, який на мить підняв голову, знову схилився перед ним із виразом найглибшої шанобливості. Потім, простягнувши руку до корми, де містилася його каюта, він відійшов убік, щоб пропустити вперед Араміса. Троє бретонців, які піднялися на палубу корабля слідом за своїм єпископом, з подивом переглядалися. Весь екіпаж мовчав.

Через п'ять хвилин командир викликав свого помічника, який одразу ж з'явився до нього, і наказав тримати курс на Коронь*.

Поки виконували цей наказ командира, Араміс знову з'явився на палубі і сів біля самого борту.

Настала ніч, місяць ще не з'явився на небі, і було темно, але Араміс, проте, наполегливо дивився в той бік, де знаходився Бель-Іль. Тоді Ів підійшов до командира, який знову обійняв свій пост на містку, і тихо, з боязкістю в голосі звернувся до нього із запитанням:

- Куди ми йдемо, капітане?

- Ми йдемо згідно з бажанням монсеньйора, - відповів офіцер.

Араміс провів ніч на палубі, притулившись до борту.

Наступного дня Ів, підійшовши до нього, подумав, що ніч, напевно, була дуже сирою, бо дерево, до якого була притулена голова єпископа, було мокрим, як від роси. Хто знає! Чи не була ця роса першими сльозами, що пролилися з очей Араміса? Яка ж іще епітафія могла б зрівнятися з цією, славний Портосе!

CCLVIII. Дозор пана де Жевра

Д'Артаньян не звик до опору такого роду, як той, з яким він щойно зустрівся. Ось чому він прибув у Нант у стані крайнього роздратування. Роздратування в цієї могутньої людини проявлялося в стрімкому натиску, проти якого досі могли встояти лише деякі, чи то королі, чи то титани.

Д'Артаньян - збожеволілий, тремтячий від гніву - негайно ж попрямував до замку і заявив, що йому потрібно пройти до короля. Було близько сьомої години ранку, але з часу прибуття в Нант король вставав дуже рано.

Дійшовши до відомого нам коридору, д'Артаньян зустрівся з паном де Жевром, який дуже чемно зупинив капітана, просячи не говорити занадто голосно, щоб не розбудити короля.

- Король спить? - запитав д'Артаньян. - Не стану його турбувати. Як ви вважаєте, о котрій годині він прокинеться?

- Приблизно години за дві; король працював усю ніч.

Д'Артаньян повернувся о пів на десяту. Йому сказали, що король снідає.

- Ось і чудово, - посміхнувся він, - я переговорю з його величністю за столом.

Пан де Брієнн повідомив д'Артаньяну, що король не бажає, щоб його турбували за їжею, і велів нікого не впускати, поки він не встане з-за столу.

- Але ви, мабуть, не знаєте, пане секретар, - сказав д'Артаньян, косо поглядаючи на де Брієнна, - що мені дано дозвіл входити до короля в будь-яку годину дня і ночі.

Брієнн м'яко взяв капітана під руку:

- Тільки не в Нанті, дорогий пане д'Артаньян; на час цієї подорожі король змінив заведені раніше порядки.

Д'Артаньян, трохи охолонувши, запитав, о котрій годині король встане з-за столу.

- Невідомо, - відповів Брієнн.

- Як це невідомо? Що це означає? Невідомо, скільки часу їстиме король? Зазвичай він проводить за столом годину, але якщо повітря Луари сприяє апетиту, готовий припустити, що сніданок його величності триватиме години півтори. Вважаю, що цього цілком достатньо. Отже, я почекаю його тут.

- Вибачте, дорогий пане д'Артаньян, але велено в цей коридор нікого не впускати, і заради цього я тут і чергую.

Д'Артаньян відчув, як кров - уже вдруге - кинулася йому в голову. Він швидко вийшов, щоб не ускладнити справи якимось різким випадом.

Вийшовши назовні, він почав розмірковувати.

«Король, - сказав він собі, - не хоче бачити мене, це безперечно; він сердиться, цей юнак. Він боїться слів, які, можливо, йому довелося б вислухати від мене. Так, але в цей самий час беруть в облогу Бель-Іль, хапають або навіть убивають моїх друзів... Бідний Портос! Що стосується високоповажного Араміса, то в нього напоготові достатньо

хитромудрих вивертів, і за нього я спокійний... Але ні, ні, і Портос ще зовсім не інвалід, і Араміс - не старий хрич, що вижив з розуму... Один своєю силою, інший своєю хитрістю зададуть роботу солдатам його величності. Хто знає? Можливо, ці два сміливці знову влаштують для науки християнському монарху другий бастіон Сен-Жерве?.. Я не впадаю у відчай. У них є і гармати, і гарнізон. І все ж, - продовжував д'Артаньян, похитавши головою, - мені здається, що для них було б краще, якби мені вдалося припинити цю боротьбу. Якби справа стосувалася особисто мене, я не став би зносити ні зневажливого ставлення, ні зради з боку короля; але заради друзів я готовий витерпіти і грубість, і образу, і все що завгодно. Чи не піти до Кольбера? Ось людина, яку я повинен тримати в постійному страху. Ну що ж, йдемо до Кольбера!»

І д'Артаньян рішуче вирушив у дорогу. Прийшовши до міністра, він дізнався, що Кольбер перебуває в Нантському замку, у короля.

- Чудово! - вигукнув він. - Ось і знову настали ті часи, коли я без кінця міряв кроками паризькі вулиці від де Тревіля до кардинала, від кардинала до королеви, а від королеви до Людовика Тринадцятого. Ось уже справді: люди, старіючи, повертаються до дитинства. У замок!

І він повернувся в замок. Звідти виходив пан де Ліон. Він простягнув д'Артаньяну обидві руки і повідомив, що король буде зайнятий увесь вечір, навіть усю ніч і що віддано наказ нікого до нього не впускати.

- Навіть, - вигукнув д'Артаньян, - капітана, який приймає пароль? Це нечувано!

- Навіть капітана, який приймає пароль, - підтвердив де Ліон.

- Раз так, - сказав ображений до глибини душі д'Артаньян, - раз капітану мушкетерів, який завжди мав доступ до спальні його величності, заборонено вхід до королівського кабінету або їдальні, це означає, що король або помер, або піддав опалі свого капітана. В обох випадках цей капітан йому більше не потрібен. Будьте люб'язні, пане де Ліон, піти до короля, раз ви в милості, і без натяків доповісти йому, що я прошу про відставку.

- Д'Артаньян, стережіться! - зупинив його де Ліон.

- Ідіть, заради дружби до мене.

І він тихенько підштовхнув його до дверей королівського кабінету.

- Іду, - поклонився де Ліон.

В очікуванні його повернення д'Артаньян почав ходити великими кроками коридором.

Ліон повернувся.

- Що ж сказав король? - запитав д'Артаньян.

- Він сказав: «Добре», - відповів Ліон.

- Сказав: «Добре»! - розлютився капітан. - Значить, він приймає мою відставку? Чудово! Ось я і вільний! Я городянин, пане де Ліон; до приємного побачення, пане де Ліон! Прощавай, замчику, прощавай, коридоре, прощавай, передня короля! Городянин, який нарешті вільно зітхне, вітає вас!

Із цими словами капітан вискочив із тераси на сходи, ті самі, на сходинках яких він знайшов уривки записки Гурвіля. За п'ять хвилин він входив до готелю, де, за звичаєм усіх вищих військових чинів, розквартированих у замку, він найняв, як тоді казали, приватну квартиру.

Але замість того щоб скинути з себе плащ і шпагу, він оглянув свої пістолети, висипав гроші у великий шкіряний гаманець, послав по своїх коней, які перебували в стайні при замку, і віддав розпорядження готуватися до від'їзду у Ванн, куди хотів дістатися протягом ночі.

Усе було виконано згідно з його бажанням. Але о восьмій годині вечора, коли він сідав уже на коня, перед готелем з'явився де Жевр і з ним дванадцять гвардійців.

Д'Артаньян побачив краєчком ока і тринадцять вершників, і тринадцять коней, але, зробивши вигляд, що нічого не помітив, продовжував як ні в чому не бувало влаштовуватися в сідлі. Де Жевр під'їхав до нього.

- Пане д'Артаньян! - голосно окликнув він мушкетера.

- А, пане де Жевр, добрий вечір!

- Ви, здається, сідаєте в сідло?

- Навіть більше, я вже сів, як бачите.

- Добре, що я встиг вас застати!

- Ви мене шукаєте?

- Боже мій... так!

- Б'юся об заклад, що за наказом короля.

- Так.

- Як два чи три дні тому я розшукував пана Фуке.

- О!

- Невже ви збираєтеся церемонитися зі мною? Зайвий клопіт! Скажіть відразу, що ви мене заарештуєте.

- Заарештую вас? Боже мій, ні!

- У такому разі чому ви приходите до мене з дванадцятьма вершниками?

- Я їду з дозором.

- Непогано! І, їдучи з дозором, прихоплюєте мене?

- Я вас аж ніяк не прихоплюю, а зустрічаю і прошу їхати зі мною.

- Куди?

- До короля.

- Прекрасно! - глузливо кинув д'Артаньян. - Значить, король нарешті звільнився від справ?

- Заради бога, дорогий капітане, - тихо сказав де Жевр мушкетеру, - не компрометуйте себе без потреби; солдати вас чують.

Д'Артаньян розсміявся:

- Їдемо! Заарештованих поміщають між шістьма першими і шістьма другими солдатами.

- Але оскільки я вас не беру під арешт, ви поїдете, якщо вам буде завгодно, за мною.

- З вашого боку, пане, це вельми чемно, і ви маєте рацію; якби мені довелося їздити дозором навколо вашої приватної квартири, то я був би з вами чудово чемний - можу вас запевнити в цьому. Тепер зробіть мені наступну люб'язність. Чого хоче король?

- О, король розлючений!

- Ну, раз король потрудився розлютитися, він із таким самим успіхом потрудиться заспокоїтися, ось і все. Повірте, я від цього не помру.

- Звичайно... але...

- Мене пошлють скласти компанію цьому бідному пану Фуке? Чорт забирай! Пан Фуке порядна людина. Ми з ним порозуміємося, клянуся вам!

- Ось ми і прибули, - оголосив де Жевр. - Заради бога, капітане, зберігайте спокій у присутності короля!

- До чого ж ви, пане, люб'язні зі мною! - усміхнувся д'Артаньян, дивлячись де Жевру в обличчя. - Мені говорили, ніби ви дуже не проти приєднати моїх мушкетерів до ваших гвардійців; цього разу випадок начебто сприяє цьому.

- Боже мене упаси скористатися ним, капітане!

- Чому?

- З дуже багатьох причин, і потім, якби я зайняв ваше місце після того, як узяв вас під арешт...

- А, ви зізнаєтеся, що взяли мене під арешт?

- Ні, ні!

- Ну, нехай буде по-вашому - зустріли... Якщо, як ви кажете, ви займете моє місце після того, що зустріли мене під час дозору...

- Ваші мушкетери під час першої ж навчальної стрільби через помилку вистрілять у мій бік.

- Не стану цього заперечувати. Вони мене дуже люблять!

Жевр, попросивши д'Артаньяна пройти вперед, повів його прямо до дверей кабінету, де король уже чекав мушкетера. Тут Жевр з д'Артаньяном зупинилися, причому Жевр став за спиною свого колеги. Було чітко чути, як король голосно розмовляє з Кольбером. Стоячи кілька днів тому в тій самій передній, Кольбер міг чути, як король голосно розмовляв із д'Артаньяном.

Тим часом гвардійці де Жевра залишалися, не поспішаючи, перед головною брамою замку, і по місту поповзли чутки про те, що за наказом короля щойно заарештовано капітана мушкетерів.

Солдати д'Артаньяна, почувши про це, хвилювалися; все нагадувало добрі старі часи Людовика XIII і де Тревіля; збиралися купки збуджених людей; мушкетери юрмилися на сходах; знизу, з двору, здіймалося бурчання, схоже на гучне зітхання хвиль під час припливу; це бурчання докочувалося до верхніх поверхів замку.

Де Жевр явно тривожився. Не відриваючись, дивився він на гвардійців, яких обсипали запитаннями схвильовані мушкетери. Гвардійці перебудувалися і від'їхали вбік. Вони також починали проявляти занепокоєння.

Д'Артаньяна, зрозуміло, все це турбувало далеко не такою мірою, як де Жевра, командира гвардійців. Увійшовши в передню, він сів біля вікна і, стежачи своїм орлиним поглядом за всім, що відбувається внизу, жодного разу навіть не повів бровою.

Від нього не сховалися ознаки дедалі більшого хвилювання, викликаного чуткою про його арешт гвардійцями. Він передбачав момент, коли станеться вибух, а його передбачення, як відомо, вирізнялися великою прозорливістю.

«Чорт забирай, але ж було б кумедно, - подумав він, - якби сьогодні ввечері мої преторіанці проголосили мене королем Франції. Ось коли б я посміявся!»

Але в найбільш напружений момент усе разом стихло. Гвардійці, мушкетери, офіцери, солдати, нарікання і збудження - все поникло, зникло, розтануло; ні бурі, ні загрози, ні бунту. Кілька слів заспокоїли хвилі, що розгулялися. Король велів Брієнну крикнути в натовп:

- Тихіше, панове, ви заважаєте королю!

Д'Артаньян зітхнув.

«Звичайно, - сказав він собі. - Нинішні мушкетери - не рівня тим, що були за його величності короля Людовіка Тринадцятого. Звичайно!»

- Пане д'Артаньян, до короля! - оголосив придворний лакей.

CCLIX. Король Людовик XIV

Король сидів у кабінеті спиною до входу. Прямо перед ним було дзеркало, у якому, не відриваючись від перегляду паперів, він міг бачити всіх, хто входив до нього. Коли увійшов д'Артаньян, він нічим не показав, що помітив його, але прикрив свої листи й карти зеленою тканиною, яка слугувала йому для огородження його таємниць від стороннього ока.

Д'Артаньян зрозумів, що король навмисне не помічає його, і завмер у нього за спиною, тож Людовікові, який не чув позаду себе жодного руху і лише краєчком ока бачив свого капітана, довелося зрештою запитати:

- Чи тут пан д'Артаньян?

- Я тут, - відповів, підходячи до столу короля, мушкетер.

- Ну, пане, - сказав король, спрямувавши на нього свій ясний, пильний погляд, - що ви можете повідомити?

- Я, ваша величність? - відповідав д'Артаньян, який спостерігав за тим, яким буде перший випад противника, щоб відповісти на нього гідним ударом. - Я? Мені нічого повідомити вашій величності, позитивно нічого, окрім, мабуть, того, що я заарештований і ось перед вами!

Король збирався відповісти, що він не наказував заарештувати д'Артаньяна, але ця фраза здалася йому схожою на вибачення, і він промовчав. Д'Артаньян також вперто зберігав мовчання.

- Пане, - запитав нарешті король, - з якою метою, по-вашому, посилав я вас на Бель-Іль? Говоріть, прошу вас.

Вимовляючи ці слова, король впритул дивився на свого капітана.

Д'Артаньян зрадів: король поступався йому першою роллю.

- Здається, - відповів він, - ваша величність удостоїли поставити мені запитання - з якою метою ви посилали мене на Бель-Іль?

- Так, пане.

- Ваша величносте, я нічого про це не знаю: це слід питати не в мене, а в нескінченної кількості офіцерів різного рангу, яким було дано нескінченну кількість наказів різного роду, тоді як мені, начальнику експедиції, нічого певного сказано не було.

Король був зачеплений за живе і видав себе своєю відповіддю.

- Пане, - сказав він, - накази було вручено тим, кому довіряли.

- Тому-то я і був здивований, ваша величносте, що такий капітан, як я, рівний за становищем маршалам Франції, опинився під початком п'яти або шести лейтенантів і майорів, непоганих, можливо, шпигунів, але абсолютно не здатних вести за собою війська. Ось у зв'язку з чим я і дозволив собі з'явитися до вашої величності за поясненнями, але мені відмовили в прийомі. Це було останньою образою, завданою бездоганному воїну, і вона змусила мене покинути королівську службу.

- Пане, - перебив король, - вам здається, що ви все ще живете в ті часи, коли королі перебували, як це, за вашими словами, сталося з вами, під началом і в цілковитій залежності у своїх підлеглих. Ви, мабуть, зовсім забули, що король звітує у своїх діях одному богу.

- Я нічого не забув, ваша величність, - промовив мушкетер, зі свого боку зачеплений цим докором. - Утім, я не можу зрозуміти, як чесна людина, запитуючи короля, у чому він погано служив йому, ображає його.

- Так, пане, ви погано служили мені, тому що були заодно з моїми ворогами і діяли разом із ними проти мене.

- Хто ж ваші вороги, ваша величність?

- Ті, проти кого я послав вас, пане.

- Дві людини! Вороги вашої армії! Неймовірно, ваша величність!

- Не вам судити про мої веління.

- Але мені судити про мою дружбу.

- Хто служить друзям, той не служить своєму государю.

- Я це настільки добре зрозумів, що шанобливо попросив вашу величність про відставку.

- І я її прийняв. Але перш ніж ми з вами розлучимося, я хочу надати вам доказ, що вмію тримати своє слово.

- Ваша величність стримали більше, ніж слово, - вимовив д'Артаньян із холодним глузуванням, - тому що ваша величність розпорядилися заарештувати мене, а цього ваша величність не обіцяли.

Король пропустив повз вуха цей колючий жарт і серйозним тоном додав:

- Бачите, пане, до чого примусила мене ваша неслухняність.

- Мій непослух? - вигукнув д'Артаньян, почервонівши від гніву.

- Це найделікатніше слово, яке я підшукав. Мій план полягав у тому, щоб схопити бунтівників і піддати їх покаранню; чи повинен я був турбуватися, друзі вони вам чи ні?

- Але це не могло не турбувати мене, - відповів д'Артаньян. - Посилати мене ловити моїх найближчих друзів, щоб притягти їх на ваші шибениці, з вашого боку, ваша величносте, було винятково жорстоко.

- Це було, пане, випробуванням вірності уявних слуг, які їдять мій хліб і зобов'язані захищати мою особу від зазіхань. Випробування не вдалося, пане д'Артаньян.

- На одного поганого слугу, якого втрачає ваша величність, знайдеться десяток, які сьогодні вже пройшли успішно випробування вірності, - сказав з гіркотою д'Артаньян. - Вислухайте мене, ваша величність: я не звик до такої служби. Я норовливий воїн, коли від мене вимагають злі справи. Затравити на смерть двох людей, про життя яких просив пан Фуке, той, хто врятував вашу величність, на мій погляд, - зла справа. До того ж ці двоє людей - мої друзі. Вони не становлять небезпеки, але їх нещадно переслідує сліпий гнів короля. Чому б не дозволити їм сховатися? Який злочин скоїли вони? Допускаю, що ви не даєте мені права судити про їхню поведінку. Але навіщо ж підозрювати мене перш, ніж я почав діяти? Оточувати шпигунами? Ганьбити перед усією армією? Навіщо доводити мене, до якого ви досі відчували необмежену довіру, мене, який тридцять років служив королівському дому і доставив тисячі доказів своєї безмежної відданості (сьогодні мені доводиться згадати про це, бо мене звинувачують), навіщо доводити мене до того, щоб я дивився, як три тисячі солдатів ідуть на битву проти двох людей?

- Можна подумати, пане, що ви забули, що зробили зі мною ці люди, - глухим голосом промовив Людовик XIV, - і що, якби це залежало тільки від них, мене б уже не існувало на світі.

- Ваша величність, можна подумати, що ви забули про те, як поводився під час цієї події я.

- Досить, пане д'Артаньян! Досить цих владних звичок. Я не допущу, щоб приватні інтереси завдавали шкоди моїм інтересам. Я створюю державу, в якій буде один господар, і цим господарем буду я. Колись я вже обіцяв вам це. Настав час виконати обіцянку. Ви хочете бути вільним у своїх вчинках, ви хочете, керуючись винятково своїми уподобаннями і смаками, заважати здійсненню моїх планів і рятувати від заслуженої кари моїх ворогів. Ну що ж! Мені залишається або розтрощити вас, або розлучитися з вами. Шукайте собі більш зручного

пана! Я знаю, що інший король поводився б інакше і, можливо, дозволив би володарювати над собою, щоб за нагоди відправити вас скласти компанію пану Фуке і багатьом іншим, але в мене хороша пам'ять, і за минулі заслуги людина в моїх очах має священне право на подяку і безкарність. І ось, єдиним покаранням за порушення дисципліни, яке я накладу на вас, пане д'Артаньян, буде цей урок, і нічого більше. Я не стану наслідувати моїх предків у гніві, як не наслідую їх у милості. Є й інші причини, що спонукають мене до м'якості по відношенню до вас: перш за все, ви людина розумна, ба більше, дуже розумна, рішуча, шляхетна, і ви будете чудовим слугою того, хто підпорядкує вас своїй волі; лише в цьому разі ви перестанете знаходити підстави для непокори своєму господареві. Ваші друзі переможені або знищені мною. Точок опори, що підтримували вашу норовистість, більше не існує; я їх вибив з-під неї. Зараз я можу позитивно стверджувати, що мої солдати взяли в полон або вбили бель-ільських заколотників.

Д'Артаньян зблід.

- Взяли в полон або вбили! - вигукнув він. - О ваша величність, якщо ви обдумано вимовили ці слова, якщо ви були впевнені в тому, що повідомляєте правду, я готовий забути все те, що є справедливого і великодушного в сказаному вами, і назвати вас королем-варваром, бездушною, злою людиною. Але я прощаю вам ваші слова, - кинув він із гордою усмішкою. - Я прощаю їх юному королю, який не знає, не може зрозуміти, що являють собою такі люди, як пан д'Ербле, як пан дю Валлон, як я, нарешті. Взяті в полон чи вбиті? Ах, ваша величність, скажіть, прошу вас, якщо новина, яку ви повідомили, відповідає істині, у скільки людьми і грошима обійшлася вам ця перемога? І ми підрахуємо, чи варта була гра свічок.

Король у гніві підійшов до д'Артаньяна і сказав:

- Пане д'Артаньян, так може говорити тільки заколотник. Будьте люб'язні відповісти, хто король Франції? Або, можливо, ви знаєте ще одного короля?

- Ваша величність, - холодно вимовив капітан мушкетерів. - Мені пригадується, як одного разу вранці - це сталося у Во - ви звернулися з тим самим питанням до досить великої кількості людей, і ніхто, крім мене, не зумів на нього відповісти. Якщо я впізнав короля в той день, коли це було справою нелегкою, то, гадаю, не має жодного сенсу питати мене про це сьогодні, коли ми з вами, ваша величносте, перебуваємо наодинці.

Людовик XIV опустив очі. Йому здалося, ніби між ним і д'Артаньяном, щоб нагадати йому про цей жахливий день, прослизнула тінь його нещасного брата Філіпа.

Майже в ту саму мить увійшов офіцер; він вручив Людовіку депешу, читаючи яку, король змінився в обличчі. Це не сховалося від д'Артаньяна. Перечитавши вдруге цю депешу, король наче заціпенів; деякий час він мовчки сидів у своєму кріслі; потім, раптово наважившись, Людовик XIV промовив:

- Пане, те, про що мені повідомляють, ви дізнаєтеся дещо пізніше і крім мене; тому буде краще, якщо я сам розповім вам про зміст цього донесення; дізнайтеся ж про нього з вуст самого короля. На Бель-Ілі відбулася битва.

- А! - спокійно вимовив д'Артаньян, хоча серце його було готове вистрибнути з грудей. - Ну і що ж, ваша величність?

- Те, пане, що я втратив сто шість осіб.

В очах д'Артаньяна блиснули радість і гордість.

- А заколотники?

- Бунтівники зникли, - відповів король.

Д'Артаньян не втримався від радісного вигуку.

- Але мій флот, - додав король, - обклав Бель-Іль, і я переконаний, що через це кільце не прорветься жоден човен.

- Отже, - продовжив мушкетер, повернутий до своїх похмурих думок, - отже, якщо вдасться захопити панів д'Ербле і дю Валлона...

- Їх повісять, - холодно сказав король.

- І вони знають про це? - запитав д'Артаньян, приховуючи тремтіння, що охопило його.

- Вони знають, оскільки ви самі мали поставити їх про це до відома, знають, оскільки це відомо рішуче всім.

- У такому разі, ваша величність, живими їх не візьмуть, ручаюся вам у цьому.

- Ось як, - недбало кинув король, беручись знову за отримане ним донесення. - Ну що ж, у такому разі їх візьмуть мертвими, пане д'Артаньян, а це, зрештою, те саме, оскільки я велів їх узяти лише для того, щоб повісити.

Д'Артаньян витер лоб, на якому виступив піт.

- Колись я обіцяв вам, пане, - продовжував Людовик XIV, - що я стану для вас люблячим, великодушним і рівним у поводженні государем. Ви - єдина людина колишнього часу, гідна мого гніву і моєї дружби. Я не стану відміряти вам ні те, ні інше залежно від вашої поведінки. Могли б ви, пане д'Артаньян, служити королю, в королівстві якого була б ще ціла сотня інших, рівних йому королів? Чи міг би я за такої слабкості здійснити свої великі задуми, прошу вас, дайте мені відповідь? Чи бачили ви коли-небудь художника, який створював би значні твори, користуючись знаряддям, яке йому не кориться? Геть, пане, геть цю стару закваску феодального свавілля!

Фронда, яка намагалася погубити королівську владу, насправді зміцнила її, бо зняла з неї давнішні пута. Я господар у себе в домі, пане д'Артаньян, і в мене будуть слуги, які, не маючи, можливо, притаманних вам обдарувань, піднесуть відданість і покірність волі свого пана до справжнього героїзму. Хіба важливо, питаю я вас, хіба важливо, що бог не дав обдарувань рукам і ногам? Він дав їх голові, а голові - і ви це знаєте - кориться все інше. Ця голова - я!

Д'Артаньян здригнувся. Людовик продовжував говорити, немов нічого не помітив, хоча насправді від нього не сховалося, яке враження він справив на свого співрозмовника.

- Тепер давайте укладемо договір, який я обіцяв вам у Блуа, коли ви якось застали мене дуже нещасним. Оцініть, пане, і те, що я нікого не змушую розплачуватися за ті сльози сорому, які я тоді проливав. Озирніться навколо себе, і ви побачите, що всі великі голови шанобливо схиляються переді мною. Схиліться і ви або... або вибирайте собі вигнання до душі. Можливо, поміркувавши, ви не зможете не визнати, що ваш король має шляхетне серце, бо, покладаючись на вашу чесність, він розлучається з вами, хоча йому й відомо, що ви незадоволені й до того ж володієте найбільшою державною таємницею. Ви чесна людина, я це знаю. Чому ви стали передчасно судити про мене? Судіть мене починаючи з цього дня, д'Артаньян, і будьте суворим, але справедливим суддею.

Д'Артаньян - онімілий, приголомшений - уперше в житті відчував нерішучість. У всьому сказаному йому королем не було хитрості, але був точний розрахунок, не було насильства, але була сила, не було гніву, але була воля, не було хвастощів, але був розум. Цей молодий чоловік, що розчавив Фуке, юнак, який запросто обійдеться без д'Артаньяна, перекидав усі не цілком обґрунтовані і трохи вперті розрахунки бувалого воїна.

- Скажіть, що вас утримує? - м'яко запитав д'Ар-таньяна король. - Ви подали, пане, у відставку; чи хочете ви, щоб я не прийняв її? Я розумію, що старому капітану нелегко відмовитися від задоволення побрюзжати.

- О, - меланхолійно промовив д'Артаньян, - не в цьому моя основна турбота. Я вагаюся взяти назад відставку, тому що я старий поруч із вами і тому що в мене є звички, від яких мені важко відвикнути. Відтепер вам знадобляться придворні, які зуміють вас потішити, і божевільні, які зуміють віддати своє життя за те, що ви називаєте великими діяннями вашого царювання. Діяння ці будуть воістину великі, я це передчуваю. Ну а якщо я все-таки не вважатиму їх такими? Я бачив війну, ваша величність; я бачив і мир; я служив Рішельє, я служив

Мазаріні; разом із вашим батьком я горів у вогні Ла-Рошелі, я посічений кулями, і я добрий десяток разів міняв шкіру, як це буває зі зміями. Після образ і несправедливостей я отримав нарешті командну посаду, яка за минулих часів мала певне значення, бо давала право вільно говорити з королем; але ваш капітан мушкетерів відтепер буде не більше ніж вартовим, що стоїть на варті біля потаємних дверей. Право, ваша величносте, якщо ця посада буде й надалі такою, використайте цю нагоду, щоб звільнити мене від неї. Це відповідатиме і вашим бажанням, і моїм.

Не думайте, що я затаїв на вас злобу. Ні. Ви приборкали мене, як ви кажете, але треба зізнатися, що, взявши наді мною гору, ви водночас применшили мене в моїх же очах і, зігнувши, на власні очі показали мені мою слабкість. Якби ви знали, до чого добре високо тримати голову і до чого жалюгідний буде в мене вигляд, коли мені доведеться нюхати пил ваших килимів! О, ваша величносте, я щиро шкодую - і ви також пошкодуєте разом зі мною - про ті часи, коли в передніх короля Франції тинявся натовп настирливих, худорлявих, злих, сварливих і вічно незадоволених дворян - псів, які в день битви, однак, брали ворога мертвою хваткою. Ці люди - найкращі придворні того государя, який їх годує, але той, хто їх б'є, той стережися їхніх зубів! Якби розшити золотом їхні плащі, додати їм трішки жиру, так, щоб їхні штани менше бовталися на них, та посріблити сивиною їхнє жорстке волосся, які б із них вийшли пери та герцоги, які б чудові та гордовиті маршали Франції! Але що тлумачити про це! Король - мій пан! Він хоче, щоб я складав віршики, щоб полірував атласними туфлями фігурний паркет, яким викладені його передні. Чорт забирай! Це важко, але я робив речі й важчі, я робитиму й це. Заради грошей? Ні, у мене їх достатньо. Заради честолюбних помислів? Але мої можливості дуже обмежені. Тому що я обожнюю двір? Анітрохи. Я залишаюся, тому що тридцять років поспіль звик приходити до короля за паролем і чути з його вуст: «Добрий вечір, пане д'Артаньян», звик чути ці слова, вимовлені з прихильною посмішкою, яку я аж ніяк не випрошував. Ну що ж? Тепер я буду цю посмішку випрошувати. Чи задоволені ви, ваша величність?

І д'Артаньян схилив сріблясту голову, на яку король, усміхаючись, поклав свою білу руку.

- Дякую тобі, мій старий слуга, мій відданий друг, - сказав він. - Раз починаючи з сьогоднішнього дня у мене у Франції немає більше ворогів, мені залишається послати тебе на якесь поле битви за межами нашої країни, щоб ти міг заслужити на

ньому свій маршальський жезл. Розраховуй на мене, я знайду відповідний випадок. А поки їж мій хліб і спи, не знаючи турбот.

- У добрий час! - промовив розчулений д'Артаньян. - А ці бідні люди, там, на Бель-Ілі? Особливо один, такий добрий і хоробрий?

- Ви просите в мене їхнього помилування?

- На колінах, ваша величність.

- Добре, якщо ще не пізно, вирушайте туди і відвезіть моє помилування. Але ви відповідаєте мені за них!

- Життям!

- Ідіть! Завтра я їду в Париж. Повертайтеся швидше, тому що я не хочу розлучатися з вами надовго.

- Будьте спокійні, ваша величність! - вигукнув д'Ар-таньян, цілуючи королю руку.

І з радісним серцем він кинувся геть із замку і помчав дорогою, яка вела на Бель-Іль.

CCLX. Друзі Фуке

Король повернувся в Париж; одночасно з ним повернувся і д'Артаньян. Пробувши на Бель-Ілі двадцять чотири години, протягом яких він старанно збирав відомості про те, що відбувалося на острові, він все ж нічого не дізнався про таємницю, поховану німою скелею Локмарія, про героїчну могилу Портоса.

Капітан мушкетерів знав лише про те, що здійснили за допомогою трьох вірних бретонців, чинячи опір цілій армії, його доблесні друзі, яких він так палко взяв під захист і життя яких намагався врятувати. Він бачив трупи, що лежали на березі, бачив кров на каменях, розкиданих серед заростей вересу. Утім, він знав і про те, що далеко в морі помітили баркас, що за ним, наче хижий птах, погнався королівський корабель, що хижак наздогнав і схопив бідну пташку, хоча вона і намагалася щосили вислизнути від нього.

На цьому обривалися точні відомості д'Артаньяна. Далі починалася область здогадок. Які ж можна було робити припущення? Корабель не повернувся. Щоправда, третій день вирувала буря, але корвет був швидкохідним, міцним і добре оснащеним; йому не страшні були бурі, і він, як вважав д'Артаньян, або ошвартувався в Бресті, або увійшов у гирло Луари.

Такими були доволі невизначені, але особисто для д'Артаньяна майже втішні звістки, які він повідомив Людовіку XIV, коли той разом з усім двором повернувся до Парижа. Людовик, задоволений своїми успіхами, Людовик, що став м'якшим і товариськішим, щойно лише відчув, що могутність його зросла, всю дорогу гарцював біля карети мадемуазель Лавальєр.

Придворні тим часом робили все можливе й неможливе, щоб розважити королев і змусити їх забути про синівську та подружню зраду. Усе жило майбутнім; до минулого нікому більше не було діла. Але для кількох чутливих і відданих душ це минуле було болісною і кровоточивою раною. Не встиг король повернутися, як отримав зворушливий доказ цього.

Людовик XIV щойно встав і снідав, коли капітан мушкетерів з'явився до нього. Д'Артаньян був дещо блідий і здавався схвильованим. Король з першого погляду помітив зміну в зазвичай настільки незворушному обличчі свого капітана.

- Що з вами, д'Артаньян? - запитав він.

- Ваша величність, у мене велике нещастя.

- Бог мій, яке?

- Ваша величність, на Бель-Ілі я втратив одного з моїх давніх друзів, пана дю Валлона.

І, вимовляючи ці слова, д'Артаньян впився своїм яструбиним поглядом у Людовика XIV, щоб вловити, з яким почуттям сприйме він його повідомлення.

- Я це знав, - відповів король.

- Ви знали про це і промовчали! - вигукнув мушкетер.

- Для чого? Ваша печаль, друже мій, гідна глибокої поваги. Я мав пощадити її. Повідомити вам про нещастя, що вразило вас, означало б тріумфувати у вас на очах. Так, я знав, що пан дю Валлон поховав себе під камінням Локмарії; знав я і те, що пан д'Ербле захопив мій корабель разом з усім екіпажем і розпорядився доставити себе в Байонну*. Але я хотів, щоб про ці події ви дізналися не від мене і переконалися на цьому прикладі, що я поважаю моїх друзів і що вони для мене священні, а також що людина в мені завжди жертвуватиме собою заради людей, тоді як король нерідко буває змушений приносити людей у жертву своїй величі, своїй могутності.

- Але як ви про це дізналися, ваша величність?

- А як, д'Артаньян, ви самі дізналися?

- З листа, государе, який Араміс, що перебуває на волі й у безпеці, надіслав мені з Байонни.

- Ось цей лист, - сказав король, виймаючи зі скриньки точну копію листа Араміса, - його вручив мені Кольбер за вісім годин до того, як доставили вам... Вважаю, що мені служать, загалом, непогано.

- Так, государю, ви єдина людина, щастя якої виявилося здатним взяти гору над щастям і силою двох цих людей. Ви скористалися своєю силою, але ж ви не станете зловживати нею, чи не так?

- Д'Артаньян, - промовив король із доброзичливою посмішкою, - я міг би розпорядитися, щоб пана д'Ербле викрали на землях іспанського короля і живим привезли до мене, щоб здійснити над ним правосуддя. Д'Артаньян, я не піддамся, повірте, цьому першому, цілком природному душевному спонуканню. Він вільний, нехай залишається вільним.

- О, ваша величносте, ви не завжди будете настільки ж милостивим, шляхетним, великодушним, яким щойно проявили себе по відношенню до мене і до пана д'Ербле; ви знайдете біля себе радників, які зцілять вас від слабкостей цього роду.

- Ні, д'Артаньян, ви помиляєтеся, коли звинувачуєте моїх радників у тому, що вони штовхають мене на суворість. Порада щадити пана д'Ербле виходить не від кого іншого, як від Кольбера.

- Ах, ваша величність! - вигукнув вражений словами Людовика д'Артаньян.

- Що ж до вас, - продовжував король із незвичною для нього лагідністю, - то я маю повідомити вам кілька добрих звісток, але ви дізнаєтеся про них, мій дорогий капітане, лише тоді, коли я остаточно зведу мої рахунки. Я сказав, що хочу забезпечити вам гідне становище, і я це зроблю. Моє слово втілюється нині в дійсність.

- Тисяча подяк, государю. Що до мене, то я можу почекати. Але поки я буду терпляче чекати мого часу, прошу вас, ваша величносте, займіться тими бідолахами, які давно вже облягають вашу передню і жадають смиренно припасти до стоп короля, благаючи його про задоволення їхнього клопотання.

- Хто такі?

- Вороги вашої величності.

Король підняв голову.

- Друзі пана Фуке, - додав д'Артаньян.

- Їхні імена?

- Пан Гурвіль, пан Пелісон і один поет, пан Жан де Лафонтен.

Король на хвилину задумався.

- Чого ж вони хочуть?
- Не знаю.
- Які вони на вигляд?
- Пригнічені скорботою.
- Що кажуть?
- Нічого.
- Що роблять?
- Плачуть.
- Нехай увійдуть, - насупився король.

Д'Артаньян повернувся на підборах, підняв килим, що зачиняв вхід до кабінету короля, і крикнув у сусідню залу:

- Введіть!

Негайно ж біля дверей кабінету, в якому перебували король і його капітан, з'явилося троє людей, названих д'Артаньяном.

Коли вони йшли через приймальню, там запанувало гробове мовчання. При появі друзів нещасного суперінтенданта фінансів придворні - зізнаємося в цьому - відсахтувалися від них, немов боячись заразитися від дотику до опали і горя.

Д'Артаньян швидкими кроками наблизився до цих відкинутих, які вагалися і тремтіли біля дверей королівського кабінету і, взявши їх за руки, підвів до крісла, на якому зазвичай сидів король; стоячи біля вікна, король чекав, коли їх представлять йому, і приготувався прийняти прохачів з дипломатичною сухістю.

Із друзів Фуке першим підійшов Пелісон. Він не плакав, але він осушив сльози лише для того, щоб король міг краще почути його прохання.

Гурвіль кусав собі губи, щоб перестати плакати з поваги до короля. Лафонтен закрив обличчя хусткою, і якби не судомне посмикування його плечей, що здригалися від ридань, можна було б засумніватися, що це жива людина.

Король зберігав величний вигляд. Обличчя його було незворушне. Навіть брови його так само хмурилися, як тоді, коли д'Артаньян доповів йому про прихід його «ворогів». Він зробив жест, який означав: «Говоріть», - і, продовжуючи стояти, не зводив очей із цих зневірених людей.

Пелісон зігнувся до землі, а Лафонтен опустився на коліна, як у церкві. Це наполегливе мовчання, що переривалося тільки зітханнями і сумними стогонами, почало збуджувати в королі не жалість, а нетерпіння.

- Пане Пелісон, - сказав він різким і сухим голосом, - пане Гурвіль і ви, пане...

Він не назвав Лафонтена.

- Я був би вельми незадоволений, якби ви з'явилися клопотати за одного з найбільших злочинців, якого має покарати моє правосуддя. Короля можуть зворушувати лише сльози або каяття - сльози невинних, каяття тих, хто винен. Я не повірю ні в каяття пана Фуке, ні в сльози, які проливають його друзі, бо перший порочний до мозку кісток, а другі мали б побоюватися, що ображають мене в моєму домі. Ось чому, пане Пелісон, пане Гурвіль і ви, пане... прошу вас не говорити нічого такого, що не було б беззаперечним свідченням вашої поваги до моєї волі.

- Ваша величносте, - відповів Пелісон, здригнувшись від цих жахливих слів, - ваша величносте, ми з'явилися висловити вам лише те, що виражає найщирішу повагу, найщирішу любов, яку піддані зобов'язані відчувати до свого короля. Суд вашої величності грізний; кожен повинен схилитися перед його вироком, і ми шанобливо схиляємося перед ним. Ми далекі від думки захищати того, хто мав нещастя образити вашу величність. Той, хто накликав вашу немилість, може бути нашим другом, але він ворог державі. І, плачучи, ми віддамо його суворому суду короля.

- Утім, - перебив король, заспокоєний цим благальним тоном і смиренними словами Пелісона, - вирок винесе мій парламент. Я не караю, не зваживши тяжкості злочину. Спершу ваги, потім меч.

- Тому, пройняті довірою до неупередженості короля, ми сподіваємося, що, коли проб'є час, з дозволу вашої величності нам буде дозволено підняти наші слабкі голоси на захист обвинуваченого друга.

- Про що ж ви просите, панове? - велично запитав король.

- Пане государе, - продовжував Пелісон, - в обвинуваченого є дружина і сім'я. Мізерних його статків ледь вистачило, щоб розрахуватися з боргами, і від часу ув'язнення її чоловіка пані Фуке покинута всіма. Длань вашої величності вражає з такою ж нещадністю, як длань самого пана. Коли він карає якусь сім'ю, насилаючи на неї чуму або проказу, всякий цурається її й тікає домівки прокаженого або зачумленого; часом, але вельми рідко, шляхетний лікар наважується підступитися до порога, позначеного прокляттям, сміливо переступає його й наражає на небезпеку своє життя, щоб побороти смерть. Він - остання надія вмираючого, він - знаряддя небесного милосердя. Пане государе, ми схиляємо коліна, ми благаємо вас, як благають божественний промисел: у пані Фуке більше немає ні друзів, ні підтримки; вона проливає сльози у своєму розореному й спорожнілому будинку,

покинутому тими, хто облягав його двері в дні добробуту; у неї немає більше ні кредиту, ні будь-якої надії. Нещасний, якого вразив ваш гнів, хоч би яким винним він був, отримує все ж від вас хліб свій насущний, який щодня зрошується його сльозами. А настільки ж нещасна, знедолена навіть більшою мірою, ніж її чоловік, пані Фуке, та, що мала честь приймати вашу величність у себе за столом, пані Фуке, дружина колишнього суперінтенданта фінансів Французького королівства, пані Фуке не має хліба.

Тут тяжке мовчання, що сковувало дихання обох друзів Пелісона, було перервано вибухом ридань, і д'Артаньян, слухаючи це смиренне прохання, відчув, як у нього від жалю розриваються груди; відвернувшись обличчям у кут кабінету, він покусував вус і придушував готові вирватися зітхання.

Очі короля, як і раніше, зберігали вираз сухості, і обличчя його залишалося суворим, але на щоках проступили червоні плями, і погляд втратив колишню впевненість.

- Чого ви хочете? - запитав він.

- Ми прийшли смиренно просити вашу величність, - сказав Пелісон, яким потроху оволодівало хвилювання, - щоб ви дозволили нам, не обрушуючи на нас вашу немилість, надати пані Фуке в борг дві тисячі пістолів, зібрані серед колишніх друзів її чоловіка, щоб вдова не відчувала потреби в найнеобхіднішому для життя.

При слові вдова, яке вжив Пелісон, хоча Фуке був ще живий, король помітно зблід; його зарозумілість знітилася; жалість піднялася від серця до вуст. Він подивився розчуленим поглядом на всіх цих людей, які ридали біля його ніг.

- Нехай не допустить господь, - сказав він, - щоб я не робив різниці між безневинними і винним. Погано ж мене знають ті, хто сумнівається в моєму милосерді до слабких. Я буду вражати тільки зухвалих. Робіть, панове, робіть усе, що підказує вам ваше серце, усе, що може полегшити страждання пані Фуке. Можете йти, панове.

Три прохачі встали, безмовні і з сухими очима - сусідство палаючих щік висушило їхні сльози. У них не було сил подякувати королю, який до того ж різко обірвав їхні урочисті поклони, швидко відійшовши за своє крісло.

Король і д'Артаньян залишилися самі.

- Чудово! - похвалив д'Артаньян, підходячи до молодого монарха, який ніби запитував його поглядом. - Чудово! Якби ви не мали девізу, що вінчає собою ваше сонце, я б порадив вам один гарний девіз і змусив би пана Конрара перекласти його латиною: «Поблажливий до слабких, грізний для сильних!»

Король посміхнувся і, переходячи в сусідню залу, на прощання сказав д'Артаньяну:

- Надаю вам відпустку, якої ви, ймовірно, потребуєте, щоб упорядкувати справи покійного пана дю Валлона, вашого друга.

CCLXI. Заповіт Портоса

У П'єрфоні все було занурене в траур. Двори були пустельні, стайні замкнені, квітники занедбані. Раніше галасливі, блискучі, святкові, самі собою зупинялися фонтани. На дорогах, що ведуть до замку, можна було побачити похмурі обличчя людей, що трусилися верхи на мулах або робочих конячках. Це були сусіди, священики і суддівські, які жили на прилеглих землях.

Усі вони мовчки в'їжджали на подвір'я замку, доручали свого коня або мула похмурому конюху і в супроводі слуги в чорному прямували до великої зали, де на порозі їх зустрічав Мушкетон.

За два дні Мушкетон до того схуд, що сукня бовталася на ньому, як у занадто широких піхвах бовтається шпага. Його біло-рожевим обличчям текли два сріблястих струмки, що прокладали для себе русло на тепер настільки ж запалих, як колись повних, щоках. З появою кожного нового гостя потік сліз посилювався, і шкода було дивитися, як Мушкетон своєю сильною рукою стискав собі горло, щоб не розридатися.

Усі ці відвідувачі зібралися, щоб вислухати заповіт, що залишився після Портоса. На читанні його хотіли бути присутніми дуже багато людей - хто з корисливості, хто з дружби до покійного, у якого не було жодного родича.

Прибулі чинно розсаджувалися у великій залі, яку замкнули, щойно годинник відбив дванадцять ударів, тобто настав час, призначений для читання заповіту.

Стряпчий Портоса - це був, природно, наступник пана Кокнара - почав повільно розгортати довгий пергаментний сувій, на якому могутньою рукою Портоса була написана його остання воля.

Коли печатку було зламано, окуляри вдягнено і скінчилося попереднє прокашлювання, усі приготувалися слухати. Мушкетон сів у куточок, щоб вільніше плакати і менше чути.

Раптом щойно замкнені двері великої зали немов за помахом чарівної палички широко розчинилися, і на порозі з'явилася мужня постать, залита яскравим полуденним сонцем.

Це був д'Артаньян, який, доїхавши верхи до вхідних дверей і не знайшовши нікого, хто міг би потримати йому стремено, власноруч прив'язав коня до дверного молотка й вирушив доповідати сам про себе.

Сонце, що раптово увірвалося в залу, шепіт присутніх і особливо інстинкт вірного пса відірвали Мушкетона від його невеселих роздумів. Він підняв голову і впізнав старовинного друга свого господаря; з сумним криком кинувся він до д'Артаньяна і обійняв його коліна, обливаючи плити, якими була вистелена підлога, потоками сліз. Д'Артаньян підняв бідного управителя, своєю чергою, обійняв його, як брата, і, чемно вклонившись усім зборам, що шанобливо привітали його, повторюючи пошепки його ім'я, сів на іншому кінці великої, оздобленої різьбленим дубом зали, усе ще тримаючи за руку задихуваного ледве стримуваними риданнями Мушкетона, який сидів біля нього на лавці, все ще тримаючи його за руку. Тоді стряпчий, схвильований, як і всі інші, почав читання.

Після найвищою мірою християнського сповідання віри Портос просив своїх ворогів пробачити йому зло, яке він міг коли-небудь їм заподіяти.

Під час читання цього параграфа невимовна гордість блиснула в очах д'Артаньяна. Він згадав старого солдата. Він перебрав у голові всіх тих, хто був ворогами Портоса, всіх повалених його мужньою рукою. «Добре, - сказав він собі, - добре, що Портос не доклав списку цих ворогів і не вдався до подробиць щодо заподіяної їм шкоди. У цьому разі читцю довелося б ґрунтовно попрацювати».

Потім ішло наступне перерахування:

«Милістю божою нині в моєму володінні перебувають:

1. Маєток П'єрфон, а саме землі, ліси, лугові угіддя і води, обнесені справною кам'яною огорожею;

2. Маєток Брасьє, а саме замок, ліси та орні землі, розділені між трьома фермами;

3. невелика ділянка Валлон;

4. П'ятдесят ферм у Турені, що становлять у сумі п'ятсот арпанів;

5. Три млини на Шері, що приносять по шістсот ліврів доходу кожен;

6. Три ставки в Беррі, що приносять кожен по двісті ліврів.

Що стосується рухомого майна, званого так тому, що воно саме не в змозі рухатися, яке роз'яснення отримано мною від мого вченого друга, єпископа ваннського...»

Д'Артаньян здригнувся при згадці цього імені. Стряпчий продовжував незворушно читати:

«...то воно складається:

1. з меблів, які я не можу докладно порахувати через нестачу місця і які знаходяться у всіх моїх замках, а також будинках. Список її складено моїм управителем...»

Усі повернулися в бік Мушкетона, який, як і раніше, був занурений у свою скорботу.

«2. з двадцяти верхових і упряжних коней, які перебувають у моєму замку П'єрфоні та носять клички: Баяр, Роланд, Шарлемань, Піпін, Дюнуа, Лагір, Ож'є, Самсон, Мілон, Немврод, Урганда, Арміда, Фальстрада, Даліла, Ревекка, Іоланта, Фінетта, Грізетта, Лізетта і Мюзетта;

3. Із шістдесяти собак, що становлять шість зграй, призначених, як зазначено нижче: перша на оленя, друга на вовка, третя на вепра, четверта на зайця, і дві останні для несення сторожової служби, а також охорони;

4. з військової та мисливської зброї, зібраної в моїй збройовій залі;

5. З анжуйських вин, зібраних для Атоса, який їх колись любив, з бургундських, шампанських, бордоських, а також іспанських вин, які є у восьми підвалах і двадцяти льохах різних моїх будинків;

6. З моїх картин і моїх статуй, які, як кажуть, становлять велику цінність і досить численні, щоб втомити зір;

7. З моєї бібліотеки, що налічує шість тисяч абсолютно нових і ніколи не розкритих томів;

8. З мого столового срібла, яке дещо потріскалося, але має важити від тисячі до двох тисяч фунтів, тому що я ледве підняв скриню, в якій воно зберігається, і всього шість разів обійшов кімнату, несучи його на спині;

9. Усі ці предмети, а також білизну столову та постільну, розподілено між будинками, які я найбільше любив...»

Тут читець зупинився, щоб перепочити. Кожен присутній, своєю чергою, зітхнув, відкашлявся і подвоїв увагу. Стряпчий продовжував:

«Я жив бездітним, і, ймовірно, у мене вже не буде дітей, що завдає мені тяжкої прикрості. Втім, я помиляюся, бо у мене все ж є син, спільний з іншими моїми друзями: це пан Рауль-Огюст-Жюль де Бражелон, рідний син графа де Ла Фер. Цей юний сеньйор здається мені гідним спадкоємцем трьох відважних дворян, другом і покірним слугою яких я перебуваю».

При цих словах пролунав гучний стукіт. Шпага д'Артаньяна, зісковзнувши з перев'язі, впала на кам'яну підлогу. Погляди присутніх попрямували в цей бік, і всі

побачили, як велика блискуча сльоза скотилася з густих вій д'Артаньяна на його орлиний ніс.

«Ось чому, - продовжував стряпчий, - я залишаю все моє вищезгадане майно, нерухоме і рухоме, пану віконту Раулю-Огюсту-Жюлю де Бражелону, сину графа де Ла Фер, щоб утішити його в горі, яке він, мабуть, переживає, і дати йому можливість із честю носити своє ім'я...»

Тривалий шепіт пронісся залою.

«Я доручаю пану віконту де Бражелону віддати шевальє д'Артаньяну, капітану королівських мушкетерів, усе, що вищезгаданий шевальє д'Артаньян забажає мати з мого майна. Я доручаю пану віконту де Бражелону виділити хорошу пенсію пану д'Ербле, моєму другові, якщо йому доведеться жити у вигнанні за межами Франції. Я доручаю пану віконту де Бражелону утримувати тих моїх слуг, які прослужили в мене десять років або більше, і дати іншим по п'ятсот ліврів кожному.

Я залишаю моєму управителю Мушкетону весь мій одяг, міський, військовий і мисливський, у кількості сорока семи костюмів, в упевненості, що він носитиме його, доки він не зіпсується, з любові і пам'яті про мене.

Понад це я заповідаю пану віконту де Бражелону мого старого слугу і вірного друга, вже названого мною Мушкетона, і доручаю пану віконту де Бражелону поводитися по відношенню до нього так, щоб Мушкетон, помираючи, міг оголосити, що ніколи не переставав бути щасливим».

Почувши ці слова, Мушкетон, блідий і тремтячий, відважив низький уклін; його широкі плечі судомно здригалися; він відняв свої змерзлі руки від перекошеного жахом і болем обличчя, і присутні побачили, як він спотикається, зупиняється і, бажаючи залишити залу, не може збагнути, куди потрібно йти.

- Мушкетоне, - сказав д'Артаньян, - мій добрий друже Мушкетоне, йдіть звідси і збирайтеся в дорогу. Я відвезу вас до Атоса, куди поїду, покинувши П'єрфон.

Мушкетон не відповів. Він ледь дихав. Усе в цій залі наче стало для нього відтепер чужим. Він відчинив двері й повільно вийшов.

Стряпчий закінчив читання; більшість тих, хто з'явився вислухати останню волю Портоса, розійшлися розчаровані, але сповнені до неї глибокої поваги.

Що стосується д'Артаньяна, який, після того як стряпчий відважив йому церемонний уклін, залишився в усій залі один, то він був захоплений мудрістю заповідача, який відмовив з

такою справедливістю все своє надбання найдостойнішому й найутиснутішому в коштах; до того ж він зробив це з такою делікатністю, якої не зустрінеш навіть у середовищі найтонших придворних і найблагородніших людей.

Портос доручив Раулю де Бражелону віддати д'Артаньяну все, що він забажає. Він чудово знав, цей гідний Портос, що д'Артаньян нічого не попросить; а якщо він чогось забажає, то ніхто, окрім нього самого, не буде відокремлювати для нього його частки.

Портос залишив пенсію Арамісу, який, якби захотів надто багато чого, був би зупинений прикладом, показаним д'Артаньяном, а слово вигнання, вжите заповідачем без будь-якої задньої думки, чи не було найм'якшою, найбільш лагідною критикою поведінки Араміса, який став причиною смерті Портоса?

Нарешті, у заповіті покійного Атос не був згаданий жодним словом. Чи міг Портос припустити, щоб син не віддав кращої частки батькові? Нехитрий розум Портоса зважив усі обставини, вловив усі відтінки краще, ніж це міг би зробити закон, краще, ніж звичай, що панує між людьми, краще, ніж добрий і тонкий смак.

«У Портоса було велике серце», - зітхаючи, сказав собі д'Артаньян. Йому здалося, що звідкись зверху донісся стогін. Він одразу ж згадав про Мушкетона, якого слід було відвернути від його скорботи. І д'Артаньян вийшов із зали, оскільки Мушкетона все ще не було.

Піднявшись сходами на перший поверх, він побачив у кімнаті Портоса купу одягу з найрізноманітніших тканин найрізноманітнішого кольору, на якій був розпростертий Мушкетон. Це була доля вірного друга. Цей одяг належав йому, був залишений йому в дар. Рука Мушкетона лежала поверх цих реліквій; він витягнувся на них навпочіпки, ніби цілуючи їх, і покривав їх своїм тілом.

Д'Артаньян підійшов втішити бідолаху.

- Боже мій, - вигукнув капітан, - він не ворушиться! Він непритомний!

Д'Артаньян помилився: Мушкетон помер. Помер, як пес, який, втративши свого пана, повертається, щоб зустріти смерть на його сукні.

CCLXII. Старість Атоса

Поки відбувалися ці події, що розлучили назавжди чотирьох мушкетерів, колись пов'язаних, як здавалося, нерозривними узами, Атос, залишившись після від'їзду Рауля наодинці з самим собою, почав платити данину тій нестримно наступаючій смерті, що називається тугою за коханими.

Повернувшись до себе в Блуа і не маючи біля себе Грімо, який зустрічав його незмінною посмішкою, коли він входив у квітники, Атос відчував, як із кожним днем зникають його сили, які так довго здавалися невичерпними. Старість, яку до цього часу відганяла присутність улюбленого сина, нагрянула в супроводі цілого сонму недуг і прикрощів, які тим численніші, чим довше вона змушує себе чекати.

Поруч із ним не було більше сина, щоб навчати його струнко триматися, ходити з високо піднятою головою, подавати йому добрий приклад; він не бачив більше перед собою блискучих очей юнака, цього осередка, в якому ніколи не гасне вогонь і де відроджується полум'я його власних поглядів.

І потім - чи потрібно говорити про це? - Атос, головними рисами характеру якого були ніжність і стриманість, не зустрічаючи тепер нічого такого, що могло б стримувати пориви його душі, віддався своєму горю з усією неприборканістю, властивою дрібним душам, коли вони віддаються радості.

Граф де Ла Фер, який залишався, незважаючи на свої шістдесят два роки, як і раніше, молодим, воїн, що зберігав, незважаючи на перенесені позбавлення й негаразди, - сили й бадьорість, незважаючи на нещастя - ясність розуму, незважаючи на міледі, Мазаріні та Лавальєр, що понівечили його життя, - м'яку ясність душі й юнацьке тіло, Атос за якийсь тиждень зробився старим, якось одразу втративши залишки своєї запізнілої молодості.

Все ще вродливий, але згорблений, шляхетний, але вічно сумний, ослаблений, хиткий і сивий, він розшукував для себе галявини, де сонце світило крізь густе листя алей.

Він залишив суворі звички всього свого життя, забув про них після від'їзду Рауля. Слуги, які звикли бачити, як він у всі пори року прокидається на світанку, дивувалися, коли о сьомій ранку, у розпал літа, їхній пан продовжував залишатися в ліжку. Атос лежав із книжкою в головах, але не читав і не спав. Він лежав, щоб не носити свого тіла, що стало для нього тягарем, і дати душі й розуму вирватися з оболонки, що їх укладає, і летіти на возз'єднання із сином або ж богом.

Кілька разів траплялося, що оточуючі були не на жарт стривожені, бачачи його протягом багатьох годин зануреним у

німі роздуми, що забули про дійсність; він не чув кроків слуги, який підходив до дверей його кімнати, щоб дізнатися, спить його пан чи прокинувся. Бувало й так, що він не помічав, як минала добра половина дня, не помічав, що вже минула година не тільки сніданку, а й обіду. Нарешті він прокидався, вставав, спускався у свою улюблену тінисту алею, потім виходив на короткий час на сонце, нібито для того, щоб провести хвилинку в теплі, розділяючи його з відсутнім сином. А потім знову починалася та сама одноманітна, гнітюча прогулянка, доки, остаточно знесилений, він не повертався до себе, у свою кімнату, і не вкладався в ліжко - місцеперебування, якому він надавав перевагу перед усіма іншими.

Протягом кількох днів граф не вимовив жодного слова. Він відмовлявся приймати відвідувачів, які навідувалися до нього. Вночі, як помітили слуги, він запалював лампу і багато годин безперервно писав або перебирав старовинні сувої пергаменту.

Одного з таких написаних уночі листів він надіслав у Ванн, іншого - у Фонтенбло; ні на перший, ні на другий не надійшло відповіді. Ми знаємо, що було причиною цього: Араміс залишив межі Франції, а д'Артаньян подорожував з Нанта до Парижа і з Парижа до П'єрфона. Камердинер графа помітив, що він з кожним днем вкорочує свою прогулянку, роблячи все менше і менше кіл садом. Липова алея незабаром стала занадто довгою для нього, хоча раніше він без кінця ходив по ній взад і вперед. Незабаром і сто кроків стали для нього нудними. Нарешті Атос не захотів більше вставати; він відмовлявся від їжі і, хоча ні на що не скаржився, продовжував посміхатися і говорити ласкавим тоном, його слуги, стривожившись, вирушили по старого лікаря покійного герцога Орлеанського, який мешкав у Блуа, і привезли його до графа для того, щоб, не з'явившись Атосу, він мав змогу бачити графа.

Заради цього вони помістили лікаря в кімнаті, що була по сусідству зі спальнею хворого, і благали не виходити з неї, щоб не викликати невдоволення їхнього пана, який жодним словом не обмовився про лікаря.

Доктор підкорився; Атос був свого роду зразком для дворян цього краю; вони пишалися, що володіють цією священною реліквією старофранцузької слави; Атос був справжнім, справжнім вельможею порівняно з тією знаттю, яку викликав до життя король, доторкаючись своїм молодим скіпетром, який сприяє родючості, до висохлих стовбурів геральдичних дерев провінції.

Отже, ми сказали, що Атоса любили і шанували в Блуа. Лікарю боляче було дивитися, як плачуть слуги і як стікаються сюди бідняки всієї округи, яким Атос дарував життя і розраду, допомагаючи їм добрим словом і щедрою милостинею. Зі своєї кімнати лікар взявся спостерігати за розвитком таємничої недуги, що з кожним днем підточувала і дедалі більше й більше здолала ту людину, яка ще так нещодавно і любила життя, і була сповнена ним.

Він помітив на щоках Атоса рум'янець лихоманки, що самозаймається і живить себе саме, лихоманки повільної, безжальної, яка гніздиться в глибині серця, ховається за цією перепоною, зростає завдяки стражданню, що вона породжує, водночас і причини, і наслідки стану, що загрожує безпосередньо небезпекою.

Граф ні з ким більше не розмовляв. Його думка боялася шуму, вона дійшла вже до такого надзбудження, яке межує з екстазом. Людина, до такої міри занурена в себе, якщо ще й не належить богу, то не належить уже й землі.

Протягом кількох годин доктор наполегливо вивчав це болісне єдиноборство волі з якоюсь вищою силою; він жахнувся цих нерухомо спрямованих в одну точку очей, він жахнувся того, що серце хворого б'ється так само спокійно й рівно і жодне зітхання не порушує звичної тиші; іноді гострота страждання - надія лікаря.

Так минула половина дня. Як людина смілива і тверда, доктор ухвалив рішення: він раптово покинув свій притулок і, увійшовши в спальню Атоса, наблизився до ліжка хворого. Атос, побачивши його, не висловив ані найменшого здивування.

- Графе, пробачте мене, - сказав лікар, - але я змушений дорікнути вам, ви маєте вислухати мене.

І він сів до узголів'я Атоса, який з великими труднощами пересилив свій стан відчуженості від усього навколишнього.

- У чому справа, лікарю? - після хвилинного мовчання запитав він.

- Річ у тім, пане графе, що ви хворі й не лікуєтеся.

- Я хворий? - усміхнувся Атос.

- Лихоманка, виснаження, слабкість, в'янення життєвих сил, пане графе.

- Слабкість? Невже? Але ж я не встаю.

- Не хитруйте, пане графе. Адже ви добрий християнин?

- Гадаю, - сказав Атос.

- І ви б не стали накладати на себе руки?

- Ніколи.

- Так от, ви помираєте... те, що ви робите, - самогубство; одужуйте, пане графе, одужуйте!

- Від чого? Спершу знайдіть недугу. Я ніколи не почувався краще, ніколи небо не здавалося мені настільки прекрасним, ніколи квіти не приносили мені стільки радості.

- Вас гризе якась таємна скорбота.

- Таємна? Ні, лікарю: це відсутність мого сина, і в цьому моя хвороба, чого я аж ніяк не приховую.

- Графе, син ваш живий і здоровий; він міцний і стійкий, і перед ним - майбутнє, відкрите для людей його чеснот і його знатності: живіть же для нього.

- Але ж я живу, докторе... О, будьте спокійні, - додав Атос із сумною посмішкою, - я дуже добре знаю, що Рауль живий, тому що поки він живий, живий і я.

- Що ви говорите?

- О, дуже просту річ. Нині, лікарю, я призупиняю в собі плин життя. Безглузде, розсіяне, байдуже життя, коли Рауля немає поруч зі мною, було б для мене непосильним завданням. Адже ви не вимагаєте від лампи, щоб вона спалахувала сама собою, без піднесеного до неї вогню; чому ж у такому разі ви вимагаєте, щоб я жив у штовханині й на виду? Я животію, я готуюся, я очікую. Чи пам'ятаєте ви, докторе, солдатів, які байдуже лежали на березі, солдатів, яких ми з вами так часто бачили в гаванях, де вони чекали на відплиття? Наполовину на суші, наполовину на морі, вони з покладеними речами, з напруженою душею пильно дивилися вперед і... чекали. Я навмисне повторюю все те саме слово, тому що воно дає чітке уявлення про мій стан. Лежачи, як ці солдати, я прислухаюся до всіх звуків, що долітають до мене, я хочу бути готовим до відплиття за першим покликом. Хто покличе мене? Бог чи син? Мої речі покладені, душа до всього приготована, я чекаю знака... Я чекаю, лікарю, я чекаю!

Доктор знав душевну силу Атоса, він знав і його тілесну міцність; він з хвилину подумав, вирішив, що слова будуть зайві, а ліки безглузді, і поїхав, наказавши слугам Атоса ні на мить не залишати їхнього пана.

Після від'їзду доктора Атос не висловив ні гніву, ні навіть досади на те, що його потривожили; він не зажадав і того, щоб усі листи, які надходили, вручалися йому без зволікання; він знав, що все, що могло б принести йому розвагу, було радістю й надією його слуг, які заплатили б своєю кров'ю, аби тільки доставити йому хоч якусь насолоду.

Сон хворого став поверхневим і тривожним. Перебуваючи весь час у мареннях, він лише на кілька годин впадав у глибше

забуття. Цей короткий спокій давав забуття тільки тілу, але стомлював душу, бо Атос, поки мандрував його дух, жив роздвоєним життям. Одного разу вночі йому примарилося, ніби Рауль одягається у себе в наметі, щоб іти в похід, очолюваний особисто герцогом де Бофором. Юнак був сумний, він повільно застібав панцир, повільно одягав шпагу.

- Що з вами? - ніжно запитав Рауля батько.

- Мене засмутила загибель Портоса, нашого доброго друга, - відповів Рауль, - я страждаю при думці про ваше горе, яке ви переживаєте далеко від мене.

Видіння зникло, і Атос прокинувся від сну.

На світанку один із лакеїв увійшов до свого пана і передав йому листа з Іспанії.

«Рука Араміса», - подумав граф.

- Портос помер! - вигукнув він, кинувши погляд на перші рядки. - О Рауль, Рауль, дякую, дякую тобі; ти виконуєш свою обіцянку, ти попереджаєш мене!

Атос, обливаючись потом, лежачи у себе на ліжку, втратив свідомість, і причиною цього було не що інше, як слабкість.

CCLXIII. Видіння Атоса

Після непритомності Атос, засоромившись слабкості, якій він піддався, піддаючись примарним маренням, одягнувся й звелів сідлати коня; він хотів з'їздити до Блуа і спробувати забезпечити більш вірні письмові зносини з Африкою, д'Артаньяном і Арамісом.

Лист Араміса сповіщав графа про сумний кінець витівки з Бель-Ілем; у ньому наводився докладний опис смерті Портоса, і він вразив ніжне і любляче серце Атоса.

Йому захотілося востаннє відвідати покійного друга. Зібравшись віддати цей обов'язок старому товаришеві по зброї, він припускав повідомити про свій намір д'Артаньяну і, схиливши його до цієї сумної подорожі на Бель-Іль, здійснити разом із ним жалобне паломництво до могили гіганта, якого він так ніжно кохав, після чого, повернувшись до себе, віддатися у владу таємної сили, яка нерозпізнаваними шляхами захоплювала його до іншого, вічного життя.

Але тільки-но слуги, втішені цією поїздкою, що обіцяла розігнати меланхолію графа, одягли свого пана, тільки-но було осідлано й підведено до ґанку наймирнішого в усій графській стайні коня, як батько Рауля, відчувши, що в нього

паморочиться в голові й підкошуються ноги, зрозумів, що йому не зробити жодного кроку без сторонньої допомоги.

Він попросив, щоб його віднесли на сонце, поклали на улюблену дернову лавку, де він провів понад годину, доки не почувався краще.

Ця слабкість була цілком природним наслідком цілковитої бездіяльності останнього часу. Щоб набратися сил, граф випив чашку бульйону і пригубив склянку зі своїм улюбленим старим, витриманим анжуйським вином, згаданим славним Портосом у його дивовижному заповіті.

Підкріпившись і трохи підбадьорившись, він велів знову привести коня, але для того, щоб насилу сісти в сідло, йому знадобилася підтримка лакеїв. Він не проїхав і ста кроків: на повороті дороги в нього раптом почався сильний озноб.

- Як це дивно, - звернувся він до лакея, який супроводжував його.

- Зупинимося, пане, благаю вас, - відповів вірний слуга. - Ви зблідли.

- Це не завадить мені рухатися далі, раз я вже виїхав, - сказав граф.

І він відпустив повідець. Але кінь, замість того щоб коритися волі господаря, раптово зупинився; несвідомо Атос підтягнув мундштук.

- Комусь, - промовив Атос, - неугодно, щоб я їхав далі. Підтримайте мене, - додав він і простягнув слузі руку, - швидше, швидше! Я відчуваю, що слабшають усі мої м'язи, зараз я впаду з коня.

Лакей помітив рух свого пана раніше, ніж почув його наказ. Він швидко під'їхав до нього і підхопив його на руки. І оскільки вони не встигли ще віддалитися від будинку, слуги, які вийшли проводити графа і стояли біля дверей, побачили, що з графом, який завжди так чудово тримався в сідлі, відбувається щось недобре. Коли ж лакей почав кликати їх до себе, всі негайно ж прибігли на допомогу.

Тільки-но кінь Атоса зробив кілька кроків у напрямку до будинку, як він відчув себе краще. Йому здалося, що до нього повертаються сили, і він знову заявив про своє бажання будь-що-будь поїхати в Блуа. Він повернув назад. Але при першому ж русі коня він знову впав у той самий стан заціпеніння і нудоти.

- Рішуче, - прошепотів він, - комусь треба, щоб я нікуди не їздив.

Слуги, що підбігли, знявши графа з коня, квапливо віднесли його в будинок. Негайно ж приготували кімнату, і Атоса поклали в ліжко.

- Пам'ятайте, - сказав він, звертаючись до слуг, перед тим як заснути, - пам'ятайте, що сьогодні я чекаю листів з Африки.

- Пане, ви будете, звісно, задоволені, дізнавшись, що син доктора з Блуа вже виїхав у місто, щоб привезти пошту на цілу годину раніше, ніж її доставляє кур'єр.

- Дякую, - відповів із доброю посмішкою Атос.

Граф заснув; його неспокійний сон, мабуть, приносив йому страждання. Слуга, що чергував у нього в кімнаті, помітив, як на обличчі його кілька разів з'являвся вираз жахливого внутрішнього страждання, мабуть, пережитого ним уві сні. Можливо, йому щось привиділося.

Так минув день; син блуасця повернувся; він повідомив, що кур'єр не заїхав у Блуа. Граф сильно нудився; він вів лік хвилинам і здригався, коли з цих хвилин складалася година. На мить йому спала на думку думка про те, що за морем його встигли забути; серце графа болісно стиснулося.

Ніхто в домі вже не сподівався, що кур'єр, запізнившись з якоїсь причини, все ж таки доставить довгоочікувані листи. Його час давно минув. Чотири рази посилали нарочних, і щоразу посланий повертався з відповіддю, що на ім'я графа ніяких листів не надходило.

Атос знав, що пошта приходить лише раз на тиждень. Значить, треба пережити ще сім нескінченно виснажливих днів. Так, у цій гнітючій упевненості, почалася для нього безсонна ніч. Усі похмурі припущення, якими хворий, що терзається безперервним стражданням, може обтяжити сумну й без того дійсність, усі ці припущення Атос нагромаджував одне на інше в перші години цієї ночі.

Почалася лихоманка; вона охопила груди, де негайно ж спалахнула пожежа, за висловом лікаря, знову викликаного з Блуа його сином. Незабаром жар досяг голови. Лікар двічі відкривав кров; кровопускання принесли полегшення, але водночас довели хворого до крайньої слабкості. Сильним і бадьорим залишався лише мозок.

Потроху ця грізна лихоманка почала спадати і до півночі зовсім припинилася. Бачачи це безсумнівне поліпшення, доктор зробив кілька вказівок і поїхав, оголосивши, що граф поза небезпекою. Після його від'їзду Атос впав у дивний стан, що не піддається опису. Його думка була вільна і кинулася до Рауля, його гаряче улюбленого сина. Уяві графа уявилися африканські землі неподалік від Джіджеллі, куди герцог де Бофор вирушив зі своєю армією.

На березі стояли сірі скелі, місцями позеленілі від морської води, що обрушується під час прибою і негоди на берег.

На деякому віддаленні, серед мастикових дерев і заростей кактуса амфітеатром розташовувалося невеличке селище, сповнене диму, галасу і тривожного сум'яття.

Раптом над димом здійнялося полум'я, що розповзлося по всьому селищу; потроху посилюючись, воно у своїх багряних вихорах поглинуло все довкілля; з цього пекла линули стогони й крики, над ним здіймалися руки, підняті до неба. За кілька секунд тут запанував неймовірний хаос: валилися балки, скручувалося залізо, до червоного розжарювалося каміння, факелами палали дерева.

Але дивна річ! Хоча Атос і розрізняв у цьому хаосі підняті руки, хоча він і чув крики, ридання, стогони, він не бачив жодної людини.

Вдалині гуркотіли гармати, лунала стрілянина з мушкетів, ревіло море, очманілі від страху стада мчали зеленими схилами пагорбів. Але не було ні солдатів, що підносять до гармат ґноти, ні моряків, що виконують складні маневри на кораблях, ні пастухів при стадах.

Після руйнування села і фортів, що прикривали його, руйнування і спустошення, які сталися ніби за допомогою магічних чар, без участі людей, полум'я згасло, але все ще здіймався густий чорний стовп диму; втім, незабаром дим порідшав, потім збліднів і, нарешті, зовсім зник.

Потім спустилася ніч, непроглядна на землі, яскрава на небі; величезні іскристі африканські зірки сяяли, нічого не висвітлюючи своїм сяйвом. Настала мертва тиша, що тривала досить довгий час. Вона принесла із собою відпочинок збудженій уяві Атоса. Утім, він виразно відчував, що на тому, що він бачив, справа не скінчилася, і він зосередив усі сили своєї душі, щоб нічого не проґавити з того видовища, яке підготувала йому його уява.

І справді, африканське село знову постало перед ним.

Над крутим берегом здійнявся ніжний, блідий, трепетний місяць; він проклав на морі вкриту брижами доріжку - тепер, після шаленого ревіння, що лунало до Атоса на початку його видіння, воно було мовчазним, - та обсипав діамантами й опалами кущі на схилах пагорбів.

Сірі скелі, схожі на мовчазних, уважних привидів, піднімали, здавалося, свої голови, щоб краще роздивитися освітлене місяцем поле бою, і Атос помітив, що це поле, абсолютно порожнє під час побоїща, тепер було усіяне

трупами. Невимовний жах охопив його душу, коли він упізнав білу з блакитним форму французьких солдатів, їхні піки з блакитним древком, їхні мушкети з лілiями на прикладах.

Коли він побачив усі ці розгорнуті рани, звернені до блакитних небес ніби для того, щоб покликати назад душі, яким вони дозволили вилетіти з тлінного тіла; коли він побачив страшних надутих коней із язиком, що звисає поміж вишкваркуватих зубів, коней, що заснули серед запеченої крові, що обагрила їхні попони й гриви; коли він побачив, нарешті, білого коня герцога де Бофора, коня, якого він добре знав, який лежав із розбитою головою в першому ряді на полі мерців, він провів своєю крижаною рукою по лобі й здивувався, не відчувши жару.

Цей дотик переконав його в тому, що лихоманка минула і що все, що він бачить, він бачить як глядач збоку, який розглядає цю приголомшливу картину на наступний день після бою на узбережжі біля Джіджеллі; тут билася експедиційна армія, та сама, під час відплиття якої з Франції він був присутній і яку проводжав поглядом, доки кораблі її не зникли за обрієм, армія, яку він сам привітав жестом і думками, коли пролунав останній гарматний постріл на честь прощання з батьківщиною, що пролунав за наказом герцога.

Хто міг би описати смертельну муку, в якій душа його, немов уважний погляд, переходила від трупа до трупа і шукала, чи не спить серед полеглих Рауль? Хто б міг висловити невимовну божевільну радість, з якою Атос схилився перед богом і подякував йому, не знайшовши того, кого він з таким страхом шукав серед мертвих?

І справді, кожен у своєму ряді, застиглі, похолоділі, всі ці небіжчики, яких легко можна було впізнати, повертались, здавалося, з готовністю і шанобливістю до графа де Ла Фер, щоб, проводячи їм цей жалобний огляд, він міг би трохи краще їх розглянути.

Але тепер граф дивувався, чому ніде не видно жодної людини, яка вийшла з цієї бійні живою.

Ілюзія була такою життєвою і такою яскравою, що це бачення було для нього наче здійсненою насправді подорожжю до Африки, здійсненою для того, щоб отримати точніші відомості про коханого сина.

Втомившись від поневірянь морями і сушею, він зупинився відпочити в одному з розбитих біля скелі наметів, над якими тріпотів білий стяг, розшитий лілiями. Він шукав хоч якогось солдата, який провів би його до герцога де Бофора.

І ось, поки його погляд блукав полем, звертаючись то в один, то в інший бік, він побачив постать у білому, що з'явилася за деревами. На ній була офіцерська форма; у руці цей офіцер тримав зламаний клинок шпаги; він повільно пішов назустріч Атосу, який, спрямувавши на нього погляд, не рухався, не заговорював, і зробив уже рух, щоб розгорнути обійми, тому що в цьому блідому й німому офіцері він раптово впізнав Рауля.

Граф хотів крикнути, але крик завмер у його гортані. Рауль, приклавши палець до губ, велів йому зберігати мовчання; він почав віддалятися, хоча Атос не міг, хоч скільки вдивлявся, помітити, щоб ноги його переступали з місця на місце.

Граф став блідішим за Рауля і, тремтячи всім тілом, пішов за своїм сином, ледве пробираючись крізь кущі й зарості вересу, через каміння й рови. Рауль, здавалося, не торкався землі, і ніщо не було перешкодою для його легкої ковзної ходи.

Стомлений важкою дорогою, граф зупинився в повній знемозі. Рауль продовжував кликати його за собою. Ніжний батько, якому любов додала сили, зробив останню спробу зійти на гору, йдучи слідом за молодою людиною, що вабила його жестами і посмішкою.

Нарешті він дістався вершини гори й побачив на побілілому від місяця обрії повітряні обриси фігури Рауля. Атос простягнув руку, щоб доторкнутися до гаряче улюбленого сина, який теж прагнув до батька. Але раптом юнак, наче захоплений якоюсь силою, позадкував від нього і раптово піднявся над землею; Атос побачив під ногами Рауля всіяне зірками небо. Він непомітно піднімався все вище і вище, у безмежний простір, так само посміхаючись, так само мовчки закликаючи батька; він віддалявся на небо.

Атос з жахом скрикнув і подивився вниз. Внизу були зруйнований табір і білі нерухомі точки: трупи солдатів королівської армії.

І коли він знову закинув голову вгору, він знову побачив небо і в ньому свого сина, який так само кликав його за собою.

CCLXIV. Ангел смерті

На цьому місці разюче бачення, що постало перед поглядом Атоса, було перервано сильним шумом, який доніссся від воріт. Слідом за тим почувся тупіт коня, що скакав уздовж алеєю, яка вела до будинку; тупіт затих, і до кімнати, де граф

перебував під владою цих моторошних марень, долетіли незвично гучні й жваві вигуки.

Атос не рушив з місця; він насилу повернув голову до дверей, щоб чіткіше чути, що відбувається зовні. Хтось важко піднявся на ґанок. Коня, з якого щойно зістрибнув вершник, повели в стайню. Кроки, що повільно наближалися до спальні Атоса, супроводжувалися якимись зітханнями.

Відчинилися двері, і Атос, повернувшись на звук дверей, що відчиняються, ледь чутно запитав:

- Це африканська пошта, чи не так?

- Ні, пане графе, - промовив голос, який змусив здригнутися Атоса.

- Грімо! - прошепотів він. І холодний піт ринув по його запалих щоках.

На порозі з'явився Грімо. Це був уже не колишній Грімо, молодий своєю мужністю і своєю відданістю, не той Грімо, який першим стрибнув у баркас, поданий до пристані, щоб відвезти Рауля на королівський корабель. Це був суворий і блідий старий, у вкритому пилом одязі, з рідкісним побілілим волоссям. Він тремтів, притулившись до одвірка дверей, і ледве встояв на ногах, побачивши здалеку, у мерехтливому світлі лампи, обличчя свого пана.

Ці двоє людей, які стільки років прожили разом, звикли розуміти один одного з одного з одного погляду, уміли скупо висловлювати свої думки, уміли мовчки висловлювати багато чого; ці двоє старих солдатів, соратників, однаковою мірою благородні, хоча нерівні за походженням і становищем, заціпеніли, поглянувши один на одного. В одну мить вони прочитали одне в одного в глибині серця.

На обличчі Грімо застигла печатка скорботи, що стала для нього звичною. Тепер він так само розучився посміхатися, як колись - говорити.

Атос одразу ж зрозумів, що саме виражає обличчя цього старого відданого слуги; тим самим тоном, яким він уві сні говорив із Раулем, він запитав:

- Грімо, Рауль помер?

За спиною Грімо стовпилися інші слуги; вони жадібно ловили кожне слово, не зводячи очей з ліжка хворого. Усі вони чули це страшне запитання, за яким послідувало тяжке мовчання.

- Так! - відповів старий, видавлюючи з себе єдиний склад і супроводжуючи його глухим зітханням.

Почулися жалібні стогони слуг; кімната наповнилася молитвами і стриманим плачем. А вмираючий батько тим часом

відшукував очима портрет свого померлого сина. Для Атоса це було ніби поверненням до перерваних мрій.

Без стогону, не проливши жодної сльози, терплячий, сповнений смиренності, наче святий мученик, підняв він очі до неба, щоб ще раз побачити, як над горами Джіджеллі здіймається така дорога для нього тінь, з якою він розлучився в той момент, коли прибув Грімо. Дивлячись наполегливо вгору, він знову, безсумнівно, повернувся до свого бачення; він, безсумнівно, пройшов увесь той шлях, яким його вело це страшне і водночас таке солодке бачення, тому що, коли він на мить розплющив закриті очі, на обличчі його світилася усмішка; він тільки-но побачив Рауля, який відповів йому такою самою усмішкою.

Склавши на грудях руки, повернувшись обличчям до вікна, овіяний нічною прохолодою, що приносила до його узголів'я аромати квітів і лісу, Атос занурився, щоб більше не повертатися до дійсності, у споглядання того раю, що ніколи не з'являється погляду живих. Атоса вела чиста і світла душа його сина. І на тому суворому шляху, яким душі повертаються на небо, все було для цього праведника запашною і солодкою мелодією.

Після години такого екстазу він насилу підняв свої бліді як віск, худі руки. Посмішка не полишала його обличчя, і він прошепотів тихо, так тихо, що їх ледь можна було розчути, два слова, звернені до бога або до Рауля:

- Я йду.

Після цього його руки повільно опустилися на ліжко. Смерть була милостива і ласкава до цієї благородної людини. Вона позбавила його від мук агонії, від останніх конвульсій; відчинивши прихильною рукою двері вічності, вона пропустила в них цю велику душу, гідну і в її очах глибокої поваги.

Навіть заснувши навіки, Атос зберіг спокійну і щиру посмішку, яка так прикрашала його за життя і з якою він дійшов до самої могили. Спокій його рис і безтурботність смерті змусили його слуг ще досить довгий час сподіватися, що хоча він у забутті, але все ж таки живий.

Люди графа хотіли забрати з собою Грімо, який здалеку не зводив очей зі свого пана, з його обличчя, що вкрилося мертвотною блідістю; він боявся наблизитися до графа, побоюючись у благочестивому страху принести йому подих смерті. І хоча він валився з ніг від утоми, він все ж відмовився піти і сів на порозі, охороняючи свого пана, немов пильний вартовий. Він ревно підстерігав його перший погляд, якщо він

прокинеться від сну, або останній подих, якщо йому судилося померти.

У будинку все стихло: кожен беріг сон свого пана. Прислухавшись, Грімо виявив, що граф більше не дихає. Він підвівся зі свого місця і став дивитися, чи не здригнеться тіло Атоса. Нічого, жодних найменших ознак життя. Його охопив жах; він схопився на ноги і тієї самої миті почув кроки на сходах; дзенькіт шпор, які зачіпала шпага, войовничий, звичний для його слуху звук, зупинив його, коли він зібрався вже попрямувати до ліжка Атоса. Голос, ще більш дзвінкий, ніж голоси міді та сталі, пролунав за три кроки від нього.

- Атос! Атосе! Друже мій! - кликав цей схвильований голос, у якому чулися сльози.

- Пане д'Артаньян! - пролепетав Грімо.

- Де він? - запитав мушкетер.

Грімо схопив його руку своїми кістлявими пальцями і вказав на ліжко; на білій подушці своєю свинцево-сірою блідістю, яка буває лише у небіжчиків, вирізнялося обличчя графа, який навіки заснув.

Д'Артаньян не висловив свого горя ні риданнями, ні стогонами; він важко дихав, йому не вистачало повітря. Здригаючись, намагаючись ступати безшумно, з невимовним болем у серці він на носках підійшов до ліжка Атоса. Він приклав до його грудей вухо, він наблизив до його рота обличчя. Серце було безмовним, дихання не було. Д'Артаньян відсахнувся.

Грімо, який напружено стежив за ним очима, Грімо, якому кожен рух д'Артаньяна говорив так багато, боязко підійшов до ліжка покійного, схилився над ним і приклався губами до простирадла, що покривало закляклі ноги його пана. З почервонілих очей вірного слуги скотилися великі сльози.

Д'Артаньян, проживши життя, сповнене потрясінь, не бачив ніколи нічого зворушливішого за розпач цього старого, який безмовно плакав, схилившись над мертвим.

Капітан нерухомо дивився на цього усміхненого небіжчика, який, здавалося, і зараз ще продовжує думати про те, щоб навіть по той бік життя ласкаво прийняти свого друга, того, кого він після Рауля любив понад усе на світі. Ніби у відповідь на цей останній прояв гостинності д'Артаньян заплющив йому тремтячою рукою очі і поцілував його в лоб.

Потім він сів біля узголів'я його ліжка, не відчуваючи жодного страху перед небіжчиком; тридцять п'ять років тривала їхня дружба, і впродовж усього цього часу д'Артаньян не бачив з його боку нічого, окрім ніжності та щирої

прихильності. І капітан з жадібністю занурився у спогади, які хвилею нахлинули на нього, - одні безтурботні, сповнені чарівності, як усмішка на шляхетному обличчі покійного графа, інші похмурі, похмурі, похмурі й холодні, як його очі, які заплющилися навіки.

Раптово потік сумних переживань, що з кожною хвилиною наростав у його серці, захлеснув його. Не в силах впоратися зі своїм хвилюванням, він піднявся на ноги і, примусивши себе вийти з кімнати, де застав мертвим того, кому ніс звістку про смерть Портоса, він вибухнув такими несамовитими риданнями, що слуги, які, здавалося, тільки й чекали цього вибуху довго стримуваного горя, відповіли на нього плачем і голосіннями, а собаки - жалібним виттям.

Один лише Грімо був, як і раніше, ним. Навіть у нескінченному розпачі він боявся осквернити своїм голосом смерть, боявся потривожити сон свого пана, чого він ніколи не робив за його життя. Крім того, Атос привчив його обходитися без слів.

На світанку д'Артаньян, який цілу ніч міряв кроками залу нижнього поверху, кусаючи, щоб заглушити зітхання, свої стиснуті в кулак руки, ще раз піднявся до спальні Атоса і, дочекавшись, коли Грімо повернув голову в його бік, зробив йому знак вийти за ним, що вірний слуга і виконав безшумно, як тінь. Дійшовши до передпокою, він узяв за руку старого і сказав:

- Гримо, я бачив, як помер батько; тепер розкажи, як помер син.

Грімо витягнув з-за пазухи товстий пакет, на якому було написано ім'я Атоса. Упізнавши руку герцога де Бофора, капітан зламав печатку і при першому блакитному світлі дня, що займається, крокуючи взад і вперед тінистою алеєю, обсадженою старими липами, на якій ще виднілися сліди, що їх залишив покійний граф, що блукав тут, і поринув у читання листа, який містився в пакетику.

CCLXV. Реляція

Герцог де Бофор звертався до Атоса. Лист, що призначався людині, було доставлено трупу.

«Дорогий мій графе, - писав герцог своїм розмашистим почерком невмілого школяра, - велике нещастя затьмарює нам велику радість. Король втратив одного з найхоробріших солдатів, я втратив друга, ви втратили пана де Бражелона.

Він помер зі славою, такою славою, що в мене не вистачає сил оплакувати його так, як хотілося б. Прийміть мої співчуття, дорогий графе. Небо посилає нам випробування пропорційно величі нашої душі. Це випробування непомірне, але воно не перевищує вашої мужності.

Ваш друг герцог де Бофор».

До листа додавалася реляція, написана одним із секретарів герцога. Це була зворушлива і правдива розповідь про похмуру подію, що обірвала два життя.

Д'Артаньян, звиклий до потрясінь битв, із серцем, недоступним для чутливості, не міг придушити в собі тремтіння, побачивши ім'я Рауля, ім'я свого улюбленця, ба більше - свого сина, який, як і батько його, став лише безтілесною тінню.

«На ранок, - повідомляв секретар герцога, - монсеньйор герцог призначив атаку. Нормандський і пікардійський полки зайняли позицію серед сірих скель біля підніжжя гірського схилу, на якому височіють бастіони Джіджеллі.

Почали стріляти гармати, бій зав'язався; сповнені відваги полки просувалися вперед: пікінери з піками напереваги, мушкетери з мушкетами. Герцог уважно стежив за рухом військ, готовий підтримати їх сильним резервом. Поруч із герцогом перебували найстарші капітани й ад'ютанти. Пан віконт де Бражелон отримав наказ не залишати його світлості.

Тим часом гармати противника, який спочатку стріляв не цілячись, виправили вогонь і пущеними з більшою влучністю ядрами вбили кілька людей навколо герцога. Полки, що колонами йшли на укріплення, також зазнали деяких втрат. У наших лавах з'явилося замішання, оскільки артилерія недостатньо підтримувала тих, хто наступав, своїм вогнем. Дійсно, батареї, розставлені ще напередодні, стріляли слабо і невпевнено через погано обрану позицію. Напрямок знизу вгору вкорочував дальність польоту снарядів і знижував влучність вогню.

Розуміючи, наскільки невдалою є позиція, зайнята облоговою артилерією, монсеньйор наказав кораблям, що стояли на внутрішньому рейді, почати методичний обстріл фортеці.

Пан де Бражелон зголосився відвезти цей наказ, але монсеньйор відмовив йому в цьому. Монсеньйор мав рацію, тому що він любив і беріг цього молодого сеньйора; подальше показало, наскільки справедливими були його побоювання; тільки-но сержант, який одержав від герцога доручення, якого

домагався пан де Бражелон, досягнув берега моря, як двома рушничними пострілами, що пролунали з лав ворога, його було вбито наповал.

Сержант упав на пісок, обагривши його своєю кров'ю.

Бачачи це, пан де Бражелон посміхнувся герцогу, який, звернувшись до нього, сказав:

- Ось бачите, мій милий віконт, - я врятував ваше життя. Передайте про це згодом графу, щоб він був вдячний мені за порятунок сина.

Віконт посміхнувся сумною посмішкою:

- Ви маєте рацію, монсеньйоре, якби не ваше благовоління, мене б убили, і я впав би там, де впав цей бідний сержант, і заспокоївся б навіки.

Пан де Бражелон вимовив ці слова з таким виглядом, що герцог різко відповів:

- Боже мій, юначе, можна подумати, що у вас течуть слинки від заздрощів, але, присягаюся душею Генріха Четвертого, я обіцяв вашому батькові привезти вас назад здоровим і неушкодженим, і, якщо богу буде завгодно, я виконаю свою обіцянку.

Пан де Бражелон почервонів:

- Монсеньйор, вибачте мене, прошу вас; мені завжди подобався ризик, і до того ж приємно відзначитися перед начальником, особливо якщо цей начальник - герцог де Бофор.

Герцог трохи пом'якшав, і, повернувшись до своїх офіцерів, став віддавати накази.

Тим часом командувач флотом пан д'Естре, який спостерігав спробу сержанта наблизитися до кораблів, зрозумів, що необхідно стріляти, не чекаючи наказу, і відкрив вогонь по ворожій фортеці.

Тоді араби, обсипані ядрами з кораблів і камінням, що валилося з їхніх пробитих снарядами стін, почали волати. Їхні вершники, пригнувшись до сідел, галопом спустилися з гори і кинулися щодуху на нашу піхоту, яка, наїжачившись піками, зупинила цей шалений натиск. Відкинуті твердим опором батальйону, араби з люттю кинулися на штаб, який у цей момент залишався майже без охорони.

Небезпека була великою: герцог оголив шпагу, його секретарі і всі, хто перебував біля нього, взяли з нього приклад; офіцери свити зав'язали бій із цими скаженими. Ось коли пану де Бражелону вдалося виконати бажання, яке він відчував від початку бою. Він бився поруч із герцогом з відвагою стародавнього римлянина і своєю короткою шпагою заколов трьох арабів.

Однак було видно, що його хоробрість виникає не з прагнення взяти гору над ворогом, прагнення, природного в кожному, хто б'ється. Ні, ця хоробрість була якоюсь удаваною, награною, майже вимушеною: він намагався сп'янитися сум'яттям бою і навколишнім кровопролиттям. Він настільки втратив владу над собою, що герцог наказав йому зупинитися.

Він мав чути голос герцога де Бофора, оскільки, перебуваючи поруч із віконтом, ми чітко розібрали слова його світлості. Однак він не зупинився і продовжував скакати у напрямку до ворожих укріплень. Оскільки пан де Бражелон був офіцером надзвичайно дисциплінованим, ця непокора монсеньйору здивувала всіх штабних офіцерів, і пан де Бофор ще наполегливіше закричав:

- Стійте, Бражелоне, стійте! Куди ви мчите? Зупиніться! Я вам наказую!

Наслідуючи жест герцога, ми підняли руки. Ми чекали, що вершник поверне коня назад, але пан де Бражелон продовжував віддалятися до загороджень.

- Зупиніться, Бражелоне! - знову прокричав на весь голос герцог. - Зупиніться, заклинаю вас вашим батьком!

Почувши ці слова, пан де Бражелон обернувся, його обличчя виражало живе страждання, але він летів уперед; тоді ми подумали, що його поніс кінь. Здогадавшись, що віконт уже не в силах впоратися з конем, монсеньйор крикнув:

- Мушкетери, стріляйте! Убийте під ним коня! Сто пістолів тому, хто вб'є коня!

Але як убити коня, не вразивши вершника? Ніхто не наважувався. Нарешті така людина знайшлася: з лав вийшов найкращий стрілець у всьому пікардійському полку, якого звали Люцерн. Він узяв на мушку тварину, вистрілив і, очевидно, влучив у неї, оскільки кров обагрила білий круп коня. Тільки замість того, щоб звалитися на місці, цей проклятий кінь поскакав ще лютіше.

Віконт наблизився до укріплення на відстань пострілу з пістолета; пролунав залп і огорнув його хмарою вогню і диму. Коли дим розсіявся, ми побачили його на ногах; кінь був убитий.

Араби запропонували віконту здатися, але він заперечно похитав головою і продовжував наполегливо йти до загороджень. Це було смертельною необережністю. Однак уся армія схвалювала його за те, що він не уникає небезпеки, не ховається від неї, раз нещастя завело його так далеко від своїх. Він зробив ще кілька кроків, і два наші полки захоплено зааплодували йому.

У цей момент другий залп потряс стіни, і віконт де Бражелон знову зник у вихорі вогню і диму, але коли цього разу розвіявся дим, усі побачили, що юнак уже не стояв на ногах. Він лежав серед вересу на схилі пагорба, так що голова його була нижче, ніж ноги. Араби почали виповзати зі своїх укріплень, щоб відрубати йому голову або забрати з собою тіло, як це за звичаєм у невірних.

Але герцог де Бофор невідривно стежив за всім, що відбувалося на наших очах, і це сумне видовище вирвало з його грудей скорботні зітхання. Побачивши арабів, які перебігали серед мастикових дерев, немов білі примари, він став кричати:

- Гренадери мої, пікінери, невже ж ви дозволите їм захопити тіло цього благородного воїна?

Із цими словами, розмахуючи над головою шпагою, він сам поскакав на ворога. Полки з лютим криком кинулися за ним, і цей грізний крик був не менш страшним, ніж дикі крики арабів. Над тілом пана де Бражелона зав'язався запеклий бій. Він був до того палким, що сто шістдесят арабів полягли поруч із п'ятдесятьма нашими.

Лейтенант нормандського полку звалив тіло віконта на плечі і приніс його на наші позиції.

Тим часом успіх розвивався: полки потягли за собою резерви, і укріплення противника було взято. До третьої години вогонь арабів затих; бій врукопашну тривав. О п'ятій годині перемога всюди залишилася за нами; противник залишив свої позиції, і герцог велів поставити на вершині пагорба білий королівський прапор.

Тільки тоді можна було по-справжньому проявити турботу про пана де Бражелона, у якого налічувалося вісім глибоких ран і який майже стік кров'ю. І все ж він продовжував дихати, і це принесло невимовну радість герцогу, який побажав бути присутнім при першій перев'язці й огляді пораненого хірургами.

Між ними знайшлися двоє, які оголосили, що віконт буде живий. Герцог де Бофор уклав їх в обійми і пообіцяв кожному по тисячі луїдорів, якщо їм вдасться врятувати віконта.

Віконт почув ці захоплені вигуки герцога, і чи був він у розпачі від того, що, можливо, залишиться живий, чи вже дуже страждав від ран, але на обличчі його відбилася прикрість, що змусила замислитися одного із секретарів, особливо коли він почув те, що послідує в нашій розповіді трохи нижче.

Третій хірург, який відвідав пораненого, був брат Сільван із монастиря Св. Козьми; він був найбільш обізнаним серед

наших хірургів. Він також досліджував рани віконта і нічого не говорив.

Пан де Бражелон пильно дивився на нього і стежив, здавалося, за кожним рухом, кожною думкою цього хірурга-науковця.

Цей останній, відповідаючи на запитання, які йому поставив герцог, сказав, що з восьми ран, на його думку, три рани смертельні, але поранений настільки міцної статури, його юність настільки всепереможна, а боже милосердя настільки несповідоме, що, можливо, пан де Бражелон і одужає, але тільки в тому разі, якщо буде зберігати цілковиту нерухомість. І, звертаючись до своїх помічників, брат Сільван суворо додав:

- Тільки не чіпайте його навіть пальцем, інакше ви вб'єте його.

Ми вийшли з намету з деякою надією. Секретареві, про якого я згадав уже вище, тим часом здалося, що на губах пана де Бражелона, коли герцог сказав йому з ласкою в голосі: "О віконт, ми врятуємо тебе", - прослизнула ледь помітна сумна усмішка.

Але ввечері, вирішивши, що хворий встиг уже достатньо відпочити, один із лікарських помічників увійшов до намету віконта де Бражелона і негайно ж із криком вискочив із нього. Стривожені, ми збіглися на цей крик; герцог був із нами. Помічник хірурга вказав на тіло пана де Бражелона, розпростерте на землі біля ліжка, воно лежало в крові.

Мабуть, у хворого трапилися судоми або він кидався в спеку і впав. Падіння і було безпосередньою причиною смерті, як і припускав брат Сільван. Віконта підняли, він похолов і був мертвий. У правій руці він тримав білявий локон, і ця рука була міцно притиснута до серця».

Далі йшли подробиці експедиції і перемоги, здобутої над арабами.

Д'Артаньян зупинився на розповіді про смерть Рауля.

- О, нещасне дитя, - прошепотів він, - бідний самогубець!

І, звернувши погляд до тієї частини замку, де була кімната графа де Ла Фер, він тихо сказав собі:

- Вони стримали дане ними одне одному слово. Тепер, я думаю, вони щасливі, - тепер, мабуть, вони вже разом.

І він повільно попрямував до квітника.

Весь двір був загачений засмученими сусідами, які ділилися подробицями цього подвійного нещастя і обговорювали приготування до похорону.

CCLXVI. Остання пісня поеми

Наступного дня стали з'їжджатися дворяни з найближчих околиць, а також дворянство провінції; їхали звідусіль, куди гінці встигли доставити сумну звістку.

Д'Артаньян сидів замкнувшись і ні з ким не хотів розмовляти. Дві таких тяжких смерті після смерті Портоса, звалившись на капітана, придушили душу, яка не знала до цього часу, що таке втома. Крім Грімо, який увійшов один-єдиний раз до нього в кімнату, він не помічав ні лакеїв, ні домочадців. За метушнею в домі, по ходінню взад і вперед він здогадався, що робилися приготування до похорону графа. Він написав королю прохання про продовження відпустки.

Грімо, як ми сказали, увійшов до д'Артаньяна, сів на лавку біля дверей з виглядом людини, зануреної в глибокі думи, потім встав і зробив знак д'Артаньяну йти за ним. Капітан мовчки підкорився. Грімо спустився в кімнату графа, показав капітанові пальцем на порожнє ліжко і красномовно підняв очі до неба.

- Так, - промовив д'Артаньян, - так, Грімо, він із сином, якого так любив.

Грімо вийшов зі спальні і пішов у вітальню, в якій за звичаєм, прийнятим у цій провінції, належало виставити тіло покійного, перш ніж віддати його навіки землі.

Д'Артаньян був вражений, виявивши в цій вітальні дві труни зі знятими кришками; слідуючи мовчазному запрошенню Грімо, він підійшов і побачив в одній Атоса, все ще прекрасної навіть в обіймах смерті, а в іншій - Рауля із заплющеними очима, з щоками перламутровими, як у Вергілієвої Паллади*, і з посмішкою на посинілих губах.

Капітан здригнувся, побачивши батька і сина, ці дві душі, що полетіли, представлені на землі двома сумними холодними тілами.

- Рауль тут! - прошепотів капітан. - О Гримо, і ти мені нічого не сказав!

Грімо похитав головою і не промовив ні слова, але, взявши д'Артаньяна за руку, він підвів його до труни і, піднявши тонкий саван, показав йому чорні рани, через які полетіло це юне життя.

Капітан відвернувся і, вважаючи марним ставити запитання Грімо, який все одно не став би на них відповідати, згадав, що секретар герцога де Бофора писав у листі ще щось, чого він, д'Артаньян, не мав мужності прочитати. Звернувшись

знову до цієї реляції про битву, що коштувала життя Раулю, він знайшов такі слова, якими закінчувався лист:

«Герцог велів набальзамувати тіло віконта, як це заведено в арабів, які виявили бажання бути похованими де-небудь на далекій батьківщині. Герцог розпорядився також приготувати підстави, щоб слуга, який виростив молодого віконта, міг відвезти останки його графу де Ла Фер».

«Отже, - думав д'Артаньян, - я, вже старий, такий, що вже нічого не вартий у житті, піду за твоєю труною, дорогий хлопчику, і кину землю на твоє чисте чоло, яке я цілував за два місяці до цього сумного дня. Цього захотів бог. Цього захотів і ти сам. І я не маю права тебе оплакувати: ти сам вибрав смерть; вона здалася тобі бажанішою за життя».

Нарешті настав час, коли холодні останки батька і сина належало віддати землі.

Було таке скупчення військових і простого народу, що вся дорога від міста до місця, призначеного для поховання, тобто до каплиці у відкритому полі, була загачена вершниками і пішоходами в жалобі. Атос обрав останнім своїм місцем проживання місце в огорожі цієї каплиці, побудованої ним на кордоні його володінь. Він велів доставити для неї каміння, вивезене 1550 року із середньовічного замку в Беррі, де протікала його рання юність.

Каплиця, таким чином, наче перенесена і перебудована, була оточена хащами тополь і смоковниць. Щонеділі в ній служив священик із сусіднього поселення, якому Атос платив за це щорічно по двісті ліврів. Таким чином, хлібороби, які перебували у нього у васальній залежності, числом близько сорока, а також працівники і фермери з сім'ями приходили сюди слухати месу, і їм не треба було для цього вирушати в місто.

Позаду каплиці, огородженої двома живими огорожами з ліщини, кущів бузини і глоду, що густо розрослися, обкопаними глибоким ровом, була невелика ділянка необробленої землі. Вона була чудова своєю незайманою недоторканістю, чудова тим, що мохи тут були високими, як ніде, тим, що тут зливали свої аромати дикі геліотропи і жовтий левкой, тим, що біля підніжжя стрункіх каштанів пробивалося рясне джерело, замкнене в басейні з мармуру, тим, що над галявиною, порослою чебрецем, гасали незліченні рої бджіл, що прилітали сюди з усіх сусідніх полів, тим, нарешті, що зяблики та зорянки виспівували тут від зорі до зорі, погойдуючись на гілках між гронами квітучих кущів.

Сюди і привезли обидві труни, оточені мовчазним і зосередженим натовпом.

Після заупокійної меси, після останнього прощання з похованими присутні почали розходитися, розмовляючи дорогою про чесноти й тиху смерть батька, про надії, які подавав син, і про його сумний кінець на далекому березі Африки*. Мало-помалу все стихло; згасли лампади під скромними склепіннями. Священик востаннє відважив уклін вівтарю і ще свіжим могилам; потім і він у супроводі служки, що дзвонив у дзвоник, повільно побрів у свою парафію.

Залишившись один, д'Артаньян помітив, що настав вечір. Думаючи про мертвих, він втратив лік часу. Він підвівся з дубової лави, на якій сидів у каплиці, і хотів уже, як священик, піти попрощатися востаннє з могилою, що містила в собі останки його померлих друзів.

Уклінна жінка молилася біля пагорба з ще вологою землею. Д'Артаньян зупинився на порозі каплиці, щоб не завадити цій жінці і постаратися побачити, хто ж ця віддана подруга, яка виконує з таким благоговінням і ретельністю священний обов'язок дружби.

Незнайомка закривала обличчя руками, білими як алебастр. За скромною простотою її сукні можна було вгадати жінку шляхетного походження. На віддалі дорожня карета і кілька слуг верхи чекали на цю невідому даму. Д'Артаньян не міг зрозуміти, хто вона і чому тут. Вона продовжувала молитися так само ревно і часто проводила хусткою по обличчю. Д'Артаньян здогадався, що вона плаче.

Він бачив, як вона вдарила себе в груди з безжальним сокрушенням віруючої християнки. Він чув, як вона кілька разів повторювала все ті ж слова, цей крик її наболілого серця: «О, прости мене! О, прости!»

І оскільки вона, здавалося, вся віддалася печалі й була в напівнепритомності, Д'Артаньян, зворушений цими проявами любові до його покійних друзів, цією невтішністю горя, зробив кілька кроків, що відокремлювали його від могили, щоб перервати це похмуре покаяння, цю сумну промову, звернену до мертвих.

Пісок заскрипів у нього під ногами, і незнайомка підняла голову; д'Артаньян побачив її добре знайоме, залите сльозами обличчя.

Це була мадемуазель де Лавальєр.

- Пане д'Артаньян! - прошепотіла вона.

- Ви! - похмуро вимовив капітан. - Ви тут? О пані, я волів би бачити вас у вінчальному вбранні в замку графа де Ла Фер. Тоді б і ви менше плакали, і вони, і я теж!

- Пане! - сказала вона, здригаючись від ридань.

- Бо ви, - продовжував нещадний друг померлих, - це ви звели в могилу двох цих людей.

- О, пощадіть мене!

- Хай убереже мене бог, пані суддя, ображати жінку або змушувати її незаслужено плакати, але я все ж таки маю сказати, що на могилі жертв не місце вбивці.

Вона хотіла відповісти.

- Те, що я кажу вам, - додав він крижаним тоном, - я говорив і його величності королю.

Вона з благанням склала руки:

- Я знаю, що причина смерті віконта де Бражелона - я!

- А, так ви це знаєте?

- Звістка про неї прийшла до двору вчора ввечері. Цієї ночі я за дві години проїхала сорок льє; я летіла сюди, щоб побачитися з графом і благати його про прощення, - я не знала, що і він теж помер, - я летіла сюди, щоб на могилі Рауля благати бога послати на мене всі заслужені мною нещастя, усі, за винятком одного. Тепер я знаю, що смерть сина вбила батька, і я мушу докоряти собі у двох злочинах; я заслуговую на подвійну кару господню.

- Я вам повторю, пані пані, - промовив д'Артаньян, - те, що мені сказав в Антібі пан де Бражелон; він тоді вже жадав смерті: «Якщо марнославство й кокетство захопили її на згубний шлях, я прощаю їй, зневажаючи її. Якщо вона впала, спонукувана коханням, я теж прощаю її і клянуся, що ніхто ніколи не міг би полюбити її так, як любив її я».

- Ви знаєте, - перебила Луїза, - що заради своєї любові я готувалася принести в жертву себе саму; ви знаєте, як я страждала, коли ви мене зустріли втраченою, нещасною, покинутою. І ось, я ніколи не страждала так сильно, як сьогодні, тому що тоді я сподівалася, я бажала, а сьогодні мені нема чого більше бажати; бо цей померлий забрав усю мою радість разом із собою в могилу; бо я не смію більше любити без каяття і тому що я відчуваю, що той, кого я кохаю (о, це закон!), відплатить мені мукою за муки, які я заподіяла іншому.

Д'Артаньян нічого не відповів, він занадто добре знав, що в цьому вона, безперечно, має рацію.

- Благаю вас, пане д'Артаньян, не засуджуйте мене. Я як гілка, що відірвалася від рідного стовбура; мене більше ніщо не утримує, і мене тягне, сама не знаю куди, якийсь потік. Я

кохаю до нестями, я кохаю так, що блюзнірськи говорю про це над цим священним для мене прахом, і я не червонію і не каюся. Це кохання - релігія для мене. Але оскільки через деякий час ви побачите мене самотньою, забутою, знехтуваною, оскільки ви побачите мене покараною за все те, за що ви маєте право звинувачувати мене, - пощадіть мене в моєму скороминущому щасті, залиште мені його ще на кілька днів, ще на кілька швидкоплинних хвилин. Можливо, його немає вже й зараз, коли я про нього говорю. Боже мій! Можливо, це подвійне вбивство вже спокутано мною!

Вона ще говорила, як раптом капітан почув голоси і тупіт копит. Офіцер короля, пан де Сент-Еньян, виконуючи доручення свого володаря, якого, як він повідомив, мучили ревнощі і занепокоєння, приїхав за Лавальєр.

Д'Артаньян, наполовину прихований каштановим деревом, яке осіняло своєю тінню обидві могили, залишився непоміченим де Сент-Еньяном. Луїза подякувала посланцю і жестом попросила його піти. Він вийшов за межі огорожі.

- Ви бачите, - з гіркотою звернувся до Луїзи капітан, - ви бачите, ваше щастя все ще триває.

Молода жінка піднялася з урочистим виглядом.

- Прийде день, - сказала вона, - коли ви покаєтеся в тому, що так погано думали про мене. Цього дня, пане, я буду молити бога не пам'ятати про те, що ви були несправедливі до мене. Я буду так гірко страждати, що ви перший пошкодуєте мене за мої муки. Не дорікайте мені, пане д'Артаньян, за моє тендітне щастя; воно коштує мені надто дорого, і я ще не виплатила всього, що маю сплатити за нього.

З цими словами вона знову - трепетна, з глибоким почуттям - схилила коліна.

- Пробач востаннє, пробач, мій наречений Рауль! Я порвала наш ланцюг; ми обидва приречені на смерть від печалі. Ти пішов перший, не бійся, я піду за тобою. Бачиш, я не боягузлива, я прийшла попрощатися з тобою. Господь мені свідок, Раулю, що якби треба було віддати моє життя, щоб врятувати твоє, я б не вагаючись віддала його. Але я не могла б пожертвувати своєю любов'ю. Ще раз пробач!

Вона відламала гілку і встромила її в землю, потім витерла залиті сльозами очі, вклонилася д'Артаньяну і пішла. Капітан подивився слідом вершникам і каретам, які їхали, і, схрестивши на грудях руки, важко дихаючи, вимовив:

- Коли ж прийде моя черга вирушити в далеку мандрівку? Що залишається людині після молодості, після любові, після слави, дружби, сили, багатства?.. Залишається скеля, під якою

спить Портос, а він володів усім тим, що я перелічив; і дерен, під яким спочивають Атос і Рауль, які володіли понад те й багатьом іншим.

На мить він знітився, погляд його затуманився; він вдавався до роздумів; потім, випроставшись, він звернувся до себе самого:

- Все ж поки що треба крокувати вперед і вперед. Коли прийде час, бог мені скаже про це, як каже всім іншим.

Кінцями пальців він торкнувся землі, вже вологої від вечірньої роси, перехрестився і один, навіки один, попрямував дорогою до Парижа.

Епілог

Чотири роки потому після щойно описаної нами сцени два вершники проїхали рано вранці через Блуа і розпорядилися про влаштування соколиного полювання.

Король побажав пополювати на цій пересіченій пагорбами рівнині, яку надвоє перерізає Луара і яка дотикається з одного боку до Менга, а з іншого - до Амбуаза.

Це були начальник королівського псового полювання і королівський сокольничий, особи вельми шановані за часів Людовика XIII, але за його наступника залишалися в деякій зневазі.

Два вершники, оглянувши місцевість і обговоривши необхідні подробиці майбутнього полювання, поверталися назад у Блуа і помітили невеликі загони солдатів; сержанти розставляли їх на деякій відстані один від одного біля місць, де передбачалося влаштувати облаву. Це були королівські мушкетери.

За ними на гарному коні їхав їхній капітан, якого можна було відрізнити за золотим шиттям на мундирі. У нього було біле волосся і сивава борідка. Він трохи сутулився, але легко керував конем і оглядав, чи все гаразд.

- Пан д'Артаньян не старіє, - сказав начальник псового полювання своєму колезі, сокольничому, - він на десять років старший за нас, а верхи на коні здається зовсім молодим.

- Це правильно, - відповів королівський сокольничий, - ось уже двадцять років він усе той самий.

Офіцер помилявся: за ці чотири роки д'Артаньян постарів на добрих дванадцять років. Вік безжальними пазурами відзначив куточки його очей, лоб його позбувся волосся, а

руки, колись жилаві й смагляві, стали біліти, наче кров у них почала вже холонути.

Д'Артаньян під'їхав до двох офіцерів і привітався з ними з відтінком поблажливої лагідності, що вирізняє тих, хто вищий за інших, у їхньому спілкуванні з нижчими. У відповідь на свою люб'язність він отримав два сповнені глибокої шанобливості поклони.

- Ах, яка удача, що ми зустрілися з вами, пане д'Артаньян! - вигукнув сокольничий.

- Радше мені б подобали такі слова, панове, бо у ваші дні король частіше турбує своїх мушкетерів, ніж птахів.

- Так, не те що в добрий старий час, - зітхнув королівський сокольничий. - Чи пам'ятаєте, пане д'Артаньян, як покійний король полював на сорок у виноградниках за Божансі... Ах, чорт забирай! Ви не були тоді капітаном мушкетерів, пане д'Артаньян!

- І ви були капралом по пташиній частині, - жартівливо зауважив д'Артаньян. - Усе одно це був гарний час, бо молодість - це і є гарний час... Чи не так, пане начальник псового полювання?!

- Ви надаєте мені надто велику честь, пане графе, - вклонився останній.

Д'Артаньяна анітрохи не вразив графський титул: він став графом чотири роки тому.

- Ви не втомилися від довгої дороги, щойно пророблені вами, пане капітане? - продовжував королівський сокольничий. - Звідси до Піньєроля, здається, щось близько двохсот льє.

- Двісті шістдесят туди і стільки ж, пане, назад, - незворушно промовив д'Артаньян.

- А як він поживає?

- Хто? - запитав д'Артаньян.

- Наш бідний пан Фуке, - пошепки промовив королівський сокольничий.

Начальник псового полювання з обережності від'їхав убік.

- Неважливо, - відповів д'Артаньян, - бідолаха всерйоз засмучений, він не розуміє, як це в'язниця може бути милістю. Він каже, що парламент, відправивши його у вигнання, тим самим виніс йому виправдувальний вирок і що вигнання - це свобода. Він не уявляє собі, що там заприсяглися розправитися з ним і що за порятунок його життя з чіпких пазурів парламенту треба дякувати богові.

- Так, бідна людина ледь уникла ешафота. Кажуть, що пан Кольбер віддав уже відповідні розпорядження коменданту Бастилії і страта була заздалегідь вирішена.

- Зрештою, що тут поробиш? - сказав д'Артаньян із задумливим виглядом, немов для того, щоб обірвати розмову.

- Зрештою, - повторив, наблизившись, начальник псового полювання, - пан Фуке в Піньєролі, і по заслугах; він мав щастя бути відвезеним туди особисто вами; досить він обкрадав короля.

Д'Артаньян метнув у начальника псового полювання один зі своїх нищівних поглядів і вимовив, старанно викарбовуючи кожне слово:

- Пане, якби мені сказали, що ви з'їли те, що відпускають для ваших хортів, я не тільки не повірив би цьому, але більше того, якби вас посадили за це до в'язниці, я б співчував вам і не дозволив би погано відгукуватися про вас. Однак, пане, якою б чесною людиною ви не були, я стверджую, що ви аж ніяк не чесніші, ніж бідний Фуке.

Вислухавши цей різкий докір, начальник собак його величності короля опустив ніс і відстав на два кроки від сокольничого і д'Артаньяна.

- Він задоволений, - нахилився до мушкетера сокольничий, - воно й зрозуміло, нині хорти в моді; якби він був королівським сокольничим, він би так не розмовляв.

Спостерігаючи, як невдоволення, породжене утиском приватних інтересів, що не мають у державному житті жодного значення, впливає на розв'язання великого політичного питання, д'Артаньян меланхолійно посміхнувся; він пригадав іще раз безтурботне існування, що тривалий час було долею колишнього суперінтенданта фінансів, його руйнування, похмуру смерть, що на нього очікувала, і, щоб покінчити з цією темою, поставив запитання:

- Пан Фуке любив полювати з соколами?

- О так, пристрасно кохав, - відповів королівський сокольничий із гірким жалем у голосі та зі зітханням, яке пролунало як надгробне слово Фуке.

Д'Артаньян, давши розсіятися поганому настрою начальника королівських зграй і смутку сокольничого, рушив коня.

Вдалині, на узліссі, з'явилися мисливці; на галявинах, наче зірки, що падають, замиготіли султани вершниць, і білі коні, наче примари, проносилися в гущавині кущів і дерев.

- Що ж, чи довго триватиме ваше полювання? - запитав д'Артаньян. - Я попрошу вас скоріше випустити птаха, я дуже втомився. Ви сьогодні полюєте на чаплю чи на лебедя?

- На обох, пане д'Артаньян, - відповів сокольничий, - але ви не хвилюйтеся, король не знавець, він полює не для себе, його мета - доставити розвагу дамам.

Слово дами було настільки підкреслено, що змусило д'Артаньяна насторожитися.

- А! - промовив він, зі здивованим виглядом дивлячись на свого співрозмовника.

Начальник псового полювання, очевидно, щоб здобути прихильність мушкетера, догідливо кланявся.

- Смійтеся, смійтеся наді мною, пане, - посміхнувся д'Артаньян, - адже я не знаю рішуче ніяких новин: я був відсутній цілий місяць і тільки вчора вернувся з моїх мандрів. Я залишив двір ще засмученим смертю королеви-матері. Прийнявши останній подих Анни Австрійської, король не бажав розважатися; але все закінчується в цьому світі. Він перестав сумувати? Ну що ж! Тим краще.

- І починається також, - перебив його з грубим сміхом начальник псового полювання.

- А... - вдруге вимовив д'Артаньян, який горів бажанням познайомитися з новинами, але вважав, що розпитувати було б нижче його гідності. - Мабуть, є щось таке, що починається?

Начальник псового полювання багатозначно підморгнув, але д'Артаньян не побажав дізнаватися будь-що від цієї людини.

- Чи скоро ми побачимо його величність? - запитав він сокольничого.

- О сьомій годині, пане, я велю випустити птахів.

- Хто буде супроводжувати короля? Як поживає принцеса Генрієтта? Як самопочуття королеви?

- Краще, пане.

- А хіба вона хворіла?

- З часу свого останнього засмучення її величність була нездорова.

- Про яку прикрість ви говорите? Не бійтеся моєї нескромності. Розповідайте. Адже я нічого не знаю, оскільки щойно приїхав.

- Кажуть, що королева, яка живе в деякому забутті після смерті своєї свекрухи, поскаржилася на це його величності, і він їй відповів:

«Хіба я не проводжу, мадам, у вас щоночі? Чого ви ще хочете?»

- Ах, бідна жінка! Вона повинна всією душею ненавидіти мадемуазель Лавальєр, - сказав д'Артаньян.

- О ні, зовсім не мадемуазель де Лавальєр!

- Кого ж у такому разі?

Звук рогу перервав їхню бесіду. Він скликав соколів і собак. Сокольничий і його супутник негайно ж пришпорили коней і покинули д'Артаньяна, так нічого і не пояснивши йому.

Здалеку з'явився король, оточений придворними дамами і кавалерами. Кроком, у строгому порядку, під звуки труб і рогів, що збуджували коней і собак, просувалася по полю ця пишна кавалькада. Це була хода, змішання звуків, блиск, гра фарб, про які ніщо в наші дні не може дати навіть віддаленого уявлення, окрім хіба оманливого багатства і фальшивої величі театральних видовищ.

Д'Артаньян, хоча зір його дещо ослаб, помітив за кавалькадою три карети, що йшли одна за одною. Перша, що їхала порожньою, була призначена для королеви. У ній нікого не було. Не бачачи де Лавальєр поблизу короля, д'Артаньян став шукати Луїзу очима і побачив її в другій кареті. З нею було двоє служниць, які нудьгували, здавалося, не менше, ніж їхня пані.

Ліворуч від короля на гарячому коні, стримуваному вмілою рукою, їхала жінка сліпучої краси. Король посміхався їй, і вона посміхалася йому. Коли вона що-небудь говорила, всі починали нестримно сміятися.

«Я, без сумніву, зустрічав цю жінку, - подумав мушкетер, - але все-таки хто ж вона?»

Він повернувся до свого приятеля, сокольничого, і поставив йому це запитання. Той зібрався було відповісти, але в цей момент король помітив д'Артаньяна:

- А, ось ви і повернулися, графе! Чому ж ми з вами ще не бачилися?

- Тому що, ваша величносте, - поклонився капітан, - ви вже спали, коли я приїхав, і ще не прокинулися, коли я прийняв сьогодні вранці чергування.

- Він усе той самий! - голосно сказав задоволений Людовик. - Відпочивайте, графе, я вам наказую. Сьогодні ви обідаєте у мене.

Навколо д'Артаньяна захоплено зашепотілися. Кожен намагався протиснутися ближче до нього і сказати мушкетеру якусь люб'язність. Обідати в короля було великою честю, і його величність не марнував її так, як Генріх IV. Король проїхав трохи вперед, а д'Артаньяна зупинила нова група придворних, серед якої виблискував Кольбер.

- Здрастуйте, пане д'Артаньян, - звернувся до нього міністр із ласкавою ввічливістю, - сподіваюся, ваша поїздка була вдалою?

- Так, пане, - відповів д'Артаньян і вклонився, пригнувшись до шиї свого скакуна.

- Я чув, що король запросив вас до обіду; ви зустрінете там вашого старого друга.

- Старого друга? - перепитав д'Артаньян, занурюючись із душевним болем у темні хвилі минулого, що встигли поглинути стільки друзів і стільки ворогів.

- Герцога д'Аламеда, який тільки сьогодні прибув з Іспанії, - продовжував Кольбер.

- Герцога д'Аламеда, - намагався пригадати, риючись у своїй пам'яті, д'Артаньян.

- Це я! - вимовив білий, як сніг, сутулий старий; він наказав відчинити дверцята карети і вийшов з неї до мушкетера.

- Араміс! - вигукнув вражений подивом д'Артаньян.

І, все ще нерухомий, заціпенілий, він дозволив тремтячим рукам сановного старого обвитися навколо своєї шиї.

Кольбер, кинувши погляд на обох друзів, мовчки від'їхав убік, надавши їм залишитися наодинці.

- Отже, - сказав мушкетер, беручи під руку Араміса, - ви, вигнанець, заколотник, знову у Франції?

- І обідаю з вами у короля, - промовив, усміхаючись, колишній ваннський єпископ. - Чи не правда, ви ставите собі запитання: до чого вірність у підмісячному світі? Давайте пропустимо карету цієї бідолахи мадемуазель Лавальєр. Подивіться, як вона хвилюється; погляньте, як її заплакані очі стежать за королем, що гарцює на коні!

- Хто це з ним?

- Мадемуазель де Тонне-Шарант, яка стала пані де Монтеспан, - відповідав Араміс.

- Луїза ревнує, значить, її обдурили?

- Ще ні, д'Артаньян, але це не забариться статися.

Вони розмовляли, слідуючи за полюванням, і кучер Араміса віз їх так спритно, що вони приїхали до місця збору якраз у ту мить, коли сокіл щойно налетів на птаха і притискав його до землі.

Король спішився, пані де Монтеспан теж. Вони перебували перед самотньою каплицею, прихованою великими деревами з листям, що вже облетіло від осіннього вітру, за каплицею виднілася огорожа з ґратчастою хвірткою.

Сокіл змусив свою здобич упасти за огорожу біля самої каплиці, і король побажав проникнути туди, щоб зняти, за звичаєм, перше перо з зацькованого птаха. Усі скупчилися навколо будівлі та огорожі; простір усередині огорожі був такий

незначний, що не міг вмістити учасників королівського полювання.

Д'Артаньян утримав Араміса, який висловив бажання покинути карету і приєднатися до всіх інших.

- Чи відомо вам, Арамісе, куди нас привела нагода?

- Ні! - відповів герцог.

- Тут спочивають люди, яких я знав, - промовив схвильований сумним спогадом д'Артаньян.

Араміс, усе ще ні про що не здогадуючись, пройшов крізь вузькі бічні двері, які йому відчинив д'Артаньян, всередину каплиці.

- Де ж вони поховані?

- Тут, у цій огорожі. Бачите хрест під молодим кипарисом? Цей кипарис посаджений на їхній могилі; але не ходіть туди; там упала збита соколом чапля, і король прямує до неї.

Араміс зупинився і сховався в тіні. І, ніким не помічені, вони побачили бліде обличчя Лавальєр; забута в собі в кареті, вона спочатку сумно дивилася у вікно; потім, піддавшись ревнощам, вона ввійшла в каплицю і, притулившись до колони, стежила поглядом за королем, що перебував всередині огорожі та усміхнювався, і який зробив знак пані де Монтеспан підійти ближче.

Пані де Монтеспан наблизилася і сперлася на запропоновану їй королем руку; вирвавши перо у чаплі, щойно вбитої соколом, він прикріпив його до капелюха своєї чудової супутниці. Посміхаючись, вона ніжно поцілувала руку, яка зробила їй цей подарунок. Король почервонів від задоволення; він глянув на пані де Монтеспан із полум'яним бажанням і любов'ю.

- Що ж ви дасте натомість? - запитав він.

Вона зламала гілочку кипариса і запропонувала її королю, сп'янілому солодкою надією.

- Сумний подарунок, - тихо сказав Араміс д'Артанья-ну, - адже цей кипарис росте на могилі.

- Так, і це могила Рауля де Бражелона, - сумно вимовив д'Артаньян, - Рауля, який спить під цим хрестом поруч з Атосом.

У них за спиною почувся стогін, і вони побачили, як якась жінка впала без свідомості. Мадемуазель де Лавальєр бачила все і все чула.

- Бідна жінка! - пробурмотів д'Артаньян і допоміг служницям, які поспішили до своєї пані, довести її до карети, де вона залишилася страждати на самоті*.

Того ж вечора д'Артаньян сидів за королівським столом, поруч із Кольбером і герцогом д'Аламеда.

Король був веселий і жвавий. Він був нескінченно уважний до королеви і нескінченно ніжний із принцесою Генріеттою, яка сиділа по його ліву руку і цього вечора була дуже сумною. Можна було подумати, що повернулися колишні спокійні часи, коли король шукав в очах своєї матері схвалення або несхвалення кожного свого слова.

Про фаворитку на цьому обіді не згадували. Рази два або три рази король назвав Араміса, звертаючись до нього, паном послом, і це ще більше посилило здивування д'Артаньяна, який і без того ламав собі голову над питанням, як це його друг, заколотник, у таких чудових стосунках із французьким двором.

Встаючи з-за столу, король запропонував руку її величності королеві, зробивши при цьому знак Кольберу, чиї очі ловили погляд володаря. Кольбер відвів убік д'Артаньяна й Араміса.

Король вступив у розмову зі своєю невісткою, тоді як занепокоєний принц, неуважно розмовляючи з королевою, побіжно поглядав на дружину і на брата.

Розмова між Арамісом, д'Артаньяном і Кольбером точилася навколо найшкідливіших тем. Вони згадували міністрів минулих часів; Кольбер повідомив цікаві речі про Мазаріні і вислухав розповіді про Рішельє.

Д'Артаньян ніяк не міг здивуватися, бачачи стільки здорового глузду і веселого гумору в цій людині з густими бровами і низьким чолом. Араміс дивувався легкості, з якою цій серйозній людині вдавалося відкладати з вигодою для себе більш значну розмову, на яку ніхто з присутніх жодного разу не натякнув, хоча всі троє співрозмовників відчували її неминучість.

По незадоволеному обличчю принца було добре видно, наскільки йому не подобається бесіда короля з принцесою. У принцеси були почервонілі, заплакані очі. Невже вона стане скаржитися? Невже вона не зупиниться перед скандалом?

Король відвів її вбік і звернувся до неї таким ніжним і лагідним голосом, що він мав нагадати принцесі ті дні, коли вона була кохана ним заради неї самої:

- Сестро моя, чому ваші чудові очі заплакані?

- Але, ваша величність... - промовила вона.

- Принц ревнивий, чи не так, дорога сестро?

Вона подивилася в бік принца, і той зрозумів, що вони говорять про нього.

- Так... - погодилася вона.

- Послухайте, - продовжував король, якщо ваші друзі компрометують вас, то в цьому принц анітрохи не винен.

Він вимовив ці слова з такою ніжністю, що підбадьорена нею принцеса, яка останнім часом мала стільки прикрощів і неприємностей, ледве не вибухнула риданнями: так страждало, змучилося її серце.

- Ну, дорога сестро, розкажіть нам про ваші печалі; як брат, клянуся, я співчуваю вам, як король - я покладу їм край.

Вона підняла на Людовика свої дивовижні очі й сумно промовила:

- Мене компрометують не друзі, вони далеко або ховаються від усіх. Але їх очорнили, і вони в немилості у вашої величності, а тим часом вони такі віддані, такі добрі, такі шляхетні.

- Ви говорите про Гіша, якого, поступаючись бажанням принца, я відправив у вигнання?

- І який від часу свого незаслуженого вигнання щодня шукає можливості померти.

- Незаслуженого, сестро моя?

- До такої міри незаслуженого, що якби я не відчувала до вашої величності поваги і прихильності... я б попросила мого брата Карла, на якого я маю необмежений вплив...

Король здригнувся.

- Про що б ви його попросили?

- Я б попросила його довести до вашого відома, що принц і шевальє де Лоррен, його фаворит, не можуть безкарно бути катами і моєї честі, і мого щастя.

- Шевальє де Лоррен, ця похмура особистість?

- Він - смертельний мій ворог. Поки ця людина залишатиметься у мене в будинку, де, надаючи йому повну владу, його утримує принц, мій чоловік, я буду найнещаснішою жінкою в усьому королівстві.

- Отже, - повільно промовив король, - ви вважаєте вашого брата, англійського короля, кращим другом, ніж я?

- Вчинки самі говорять за себе, ваша величність.

- І ви воліли б звернутися по допомогу?..

- До моєї країни, - гордо сказала вона, - так, ваша величність.

- Ви - внучка Генріха Четвертого, як і я, моя люба. Двоюрідний брат і невір, хіба це не дорівнює брату?

- У такому разі дійте!

- Ну що ж! Укладемо з вами союз.

- Починайте.

- Ви кажете, що я незаслужено вигнав Гіша?

- О так, - почервоніла принцеса.

- Обіцяю вам, Гіш повернеться.

- Чудово.

- Ви говорите далі, що я даремно дозволяю бувати у вашому домі шевальє де Лоррену, який налаштовує проти вас принца, вашого чоловіка?

- Запам'ятайте те, що я кажу, ваша величність: одного разу шевальє де Лоррен... Якщо зі мною трапиться нещастя, знайте, що я заздалегідь звинувачую в ньому шевальє де Лоррена... ця людина здатна на будь-який, наймерзенніший злочин!

- Шевальє де Лоррен позбавить вас своєї присутності, обіцяю вам це.

- Раз так, ми укладаємо з вами справжній союз, ваша величність, і я готова підписати договір... Але ви внесли свою частку, скажіть же, у чому має полягати моя?

- Замість того щоб сварити мене з вашим братом, королем Карлом, потрібно було б постаратися зробити нас такими друзями, якими ми ще ніколи не були.

- Це легко.

- О, не так легко, як ви думаєте, під час звичайної дружби обіймають одне одного й обмінюються люб'язностями, і це коштує якого-небудь поцілунку або прийому, що не вимагає надто великих витрат; але під час політичної дружби...

- А, так ви хочете політичної дружби?

- Так, сестро моя, і тоді замість обіймів і бенкетів необхідно давати своєму другові живих, добре навчених і споряджених солдатів; дарувати йому військові кораблі з гарматами і провіантом. Але ж буває і так, що скрині з королівською скарбницею не мають можливості надавати дружні послуги такого роду.

- Ах, ви маєте рацію... скрині англійського короля віднедавна вражають своїм дивовижним резонансом.

- Але вам, люба сестро, вам, яка має такий великий вплив на вашого брата, можливо, вам усе ж таки вдасться домогтися того, чого ніколи не домогтися жодному послу.

- Для цього мені потрібно було б вирушити до Лондона, дорогий брате.

- Я вже думав про це, - жваво відповів Людовик, - і я вирішив, що подібна подорож вас дещо розважить.

- Тільки, - перебила принцеса, - можливо, що я зазнаю невдачі. В англійського короля є радники, і до того ж дуже небезпечні.

- Радниці, ви хочете сказати?

- Ось саме. Якщо ваша величність бажаєте, скажімо, просити в Карла Другого (я ж тільки припускаю, мені рішуче нічого не відомо) союзу для того, щоб вести війну... тоді радниці короля, яких наразі семеро, а саме: мадемуазель Стюарт, мадемуазель Веллс, мадемуазель Гуїн, міс Орчей, мадемуазель Цунга, міс Даус і графиня Кестльмен, переконають короля, що війна коштує дорого і що краще давати бали та вечері в Гемптон-Корті, ніж споряджати лінійні кораблі в Портсмуті або Грінвічі.

- І тоді на вас чекає невдача?

- О, ці пані зривають будь-які переговори, якщо тільки ці переговори ведуться не ними.

- Знаєте, яка думка осінила мене?

- Ні. Поділіться нею.

- Мені здається, що, пошукавши гарненько біля себе, ви, можливо, знайшли б радницю, яку повезли б із собою до короля і яка своїм красномовством перемогла б злу волю семи інших.

- Це справді вдала думка, ваша величність, і я вже думаю, хто б міг підійти до цієї ролі.

- Подумайте, і ви знайдете, звісно.

- Сподіваюся.

- Необхідно, щоб це була красива жінка: адже приємне обличчя варте більшого, ніж потворне, хіба не так?

- Безумовно.

- Потрібен живий, сміливий, винахідливий розум.

- Зрозуміло.

- Потрібна знатність... її, втім, потрібно не так уже й багато, рівно стільки, щоб без ніяковості підійти до короля, але не стільки, щоб шляхетність походження могла стримувати й соромити.

- Дуже справедливо.

- І... треба, щоб вона хоч трохи вміла говорити англійською.

- Бог мій! Хто-небудь на кшталт мадемуазель де Керуаль, наприклад, - жваво промовила принцеса.

- Ну так, ось ви і знайшли... адже це ви самі знайшли, сестро моя, - зрадів Людовик XIV.

- Я відвезу її, і я думаю, що їй не доведеться скаржитися на це.

- Звісно, ні; спочатку я призначу її повноважною спокусницею, а потім до її титулу приєднаю і маєтки.

- Чудово.

- Я вже бачу вас у дорожній кареті, дорогенька сестричко, і абсолютно втішеною у всіх ваших печалях.

- Я поїду за дотримання двох умов. Перша - я маю знати, якого роду переговори я буду вести.

- Зараз повідомлю. Ви знаєте, що голландці щодня у своїх газетах паплюжать мене; їхні республіканські замашки я довше терпіти не маю наміру. Я не люблю республік.

- Це зрозуміло, ваша величність.

- Я з досадою бачу, що ці володарі морів (це вони самі себе так величають) заважають французькій торгівлі в Індії та їхні кораблі незабаром витіснять нас з усіх європейських портів; подібна сила, та ще й у такому близькому сусідстві, мені дуже не до душі, дорога сестро.

- Але ж вони ваші союзники?

- Ось чому вони вчинили вельми необачно, вибивши медаль, яка зображує Голландію, що зупиняє, як Ісус Навин, сонце, і забезпечивши її написом: «Сонце, зупинись переді мною». Це аж ніяк не по-братськи, чи не так?

- А я думала, що ви вже забули про цю дрібницю.

- Я ніколи нічого не забуваю, сестро моя. І якщо мої справжні друзі, яким є ваш брат Карл, захочуть приєднатися до мене...

Принцеса задумалася.

- Послухайте, - сказав Людовик XIV, - можна поділити панування над морями, і якщо Англія терпіла вже такий поділ, то хіба я гірший за голландців?

- Це питання обговорюватиме з королем Карлом мадемуазель де Керуаль.

- А в чому полягає ваша друга умова, сестро моя?

- У згоді принца, мого чоловіка.

- Воно буде дано.

- Тоді я їду, брате мій.

Почувши ці слова, Людовик XIV повернувся до того кута залу, де перебували Кольбер з Арамісом і д'Артаньяном, і подав своєму міністрові умовний знак.

Тоді Кольбер, різко перервавши розпочату розмову, звернувся до Араміса:

- Пане посол, давайте поговоримо про справи.

Д'Артаньян негайно ж пішов. Він підійшов до каміна, звідки можна було почути все те, що король говоритиме своєму братові, який у сильному занепокоєнні прямував йому назустріч.

Обличчя короля пожвавилося. На ньому було видно непохитну волю, якій у Франції вже ніхто не перечив і яка незабаром не зустрічатиме відсічі у всій Європі.

- Принц, - заявив король своєму братові, - я незадоволений шевальє де Лорреном. Ви його покровитель, порадьте йому протягом кількох місяців помандрувати.

Немов снігова лавина в горах, ці слова звалилися на принца, який обожнював свого фаворита і зосередив на ньому всю свою ніжність.

Він вигукнув:

- Чим шевальє міг розгнівати вашу величність? - і кинув лютий погляд на принцесу.

- Я повідомлю вам про це, коли він поїде, - відповів незворушно король. - А також коли принцеса, ваша дружина, відбуде в Англію.

- Принцеса - в Англію! - пробурмотів вражений подивом принц.

- Через тиждень, брате мій, а куди ми з вами поїдемо, я сповіщу вас пізніше.

І, подарувавши принцу посмішку, щоб підсолодити гіркоту двох таких раптових звісток, король круто повернувся на підборах і відійшов від нього.

У цей час Кольбер продовжував розмову з герцогом д'Аламеда.

- Пане, - сказав Кольбер Арамісу, - настав час, коли нам личить внести повну ясність у відносини між нашими країнами. Я помирив вас із королем, я не міг вчинити інакше по відношенню до такої видатної людини, як ви; але оскільки і ви проявляли часом дружні почуття до мене, то тепер і вам випаде нагода довести їхню щирість. Утім, ви більше француз, ніж іспанець. Дайте відповідь мені з цілковитою відвертістю: чи можемо ми розраховувати на нейтралітет Іспанії, якщо ми вживемо певних дій проти Голландії?

- Пане, - відповів Араміс, - інтереси Іспанії не залишають жодних сумнівів. Збуджувати Європу проти Голландії, до якої в моїй країні існує старовинна ненависть через завойовану нею свободу, - така наша політика, що стала традиційною; але король Франції перебуває в союзі з Голландією. Потім вам, звичайно, відомо, що війна з цією країною була б війною на морі, яку Франція, мені здається, не в змозі успішно вести.

Кольбер, обернувшись у цей момент, побачив д'Артаньяна, який шукав собі співрозмовника на час розмови короля з принцом.

Кольбер покликав його і пошепки сказав Арамісу:

- Ми можемо продовжувати в присутності пана д'Артаньяна?

- О, зрозуміло! - відповів іспанський посол.

- Ми щойно говорили з герцогом д'Аламеда, що війна проти Голландії була б війною на морі.

- Це очевидно, - погодився мушкетер.

- А що ви думаєте про це, пане д'Артаньян?

- Я думаю, що, для того щоб вести цю морську війну, нам потрібна була б сильна сухопутна армія.

- Як ви сказали? - запитав Кольбер, вирішивши, що не почув.

- Чому сухопутна? - здивувався Араміс.

- Тому що короля поб'ють на морі, якщо англійці не допоможуть йому, а якщо його поб'ють на морі, він буде швидко позбавлений портів, які захоплять голландці, і всього королівства, у яке хлинуть іспанці.

- А якщо іспанці залишаться суворо нейтральними? - поцікавився Араміс.

- Вони будуть нейтральні, поки король буде сильнішим за супротивника, - відповідав д'Артаньян.

Кольбер був захоплений цією прозорливістю, яка якщо вже торкалася якогось питання, то висвітлювала його до кінця. Араміс усміхнувся. Він знав, що в дипломатії д'Артаньян учителів не потребує.

Кольбер, який, як усі марнославні люди, носився зі своїми фантазіями та був упевнений у тому, що вони завершаться успіхом, тим часом продовжував:

- А хто вам сказав, пане д'Артаньян, що в короля немає сильного флоту?

- О, я не заглиблювався в детальний розгляд питання про королівський флот. Я поганий моряк. Як усі нервові люди, я ненавиджу море; однак я думаю, що Франція, будучи приморською країною, обзавелася б і моряками, якби в неї було достатньо кораблів.

Кольбер витягнув із кишені невеликий довгастий зошит, розграфлений на дві частини. З одного боку були записані назви кораблів; з іншого - кількість гармат на них і чисельність екіпажів.

- Мені спало на думку те ж саме, що і вам, - звернувся він до д'Артаньяна, - і я велів зробити список тих кораблів, які ми нещодавно додали. Усього тридцять п'ять кораблів.

- Тридцять п'ять кораблів? Незбагненно! - вигукнув д'Артаньян.

- Щось на кшталт двох тисяч гармат, - поклонився Кольбер. - Це те, чим володіє король нині. Тридцять п'ять кораблів - це три сильні ескадри, але я хочу мати п'ять.

- П'ять? - перепитав Араміс.

- Їх спустять на воду, панове, до кінця року, і в короля буде п'ятдесят лінійних бойових кораблів. З такими силами можна боротися, чи не так?

- Будувати кораблі, - сказав д'Артаньян, - важко, але все ж можливо. Але що стосується їхнього озброєння, то як тут бути, право, не знаю! У Франції немає ні ливарних заводів, ні арсеналів.

- Ба! - відповідав Кольбер із веселою усмішкою. - За останні півтора року я багато чого набудував. Невже ви не знаєте цього? Чи знайомий вам пан д'Інфревіль?

- Д'Інфревіль? Ні.

- Це людина, яку я відкрив. У нього хороша спеціальність: він уміє змусити працювати. Це він став лити гармати в Тулоні і рубати ліс у Бургундії. Можливо, пане посол, ви не повірите, але мені спала на думку ще одна думка.

- О сударю, - поклонився Араміс, - я вірю вам завжди і в усьому.

- Уявіть собі, що, розмірковуючи про характер наших союзників, високоповажних голландців, я сказав собі: вони - купці, вони - друзі короля і будуть щасливі продавати його величності те, що роблять для себе. Так от, чим більше купуєш... Ах, слід додати ще, що в мене є Форан... Чи знаєте ви, д'Артаньян, Форана?

Кольбер забувався. Він називав капітана просто д'Артаньян, зовсім як король. Але капітан посміхнувся і відповів Кольберу:

- Ні, я не знаю його.

- Це ще одна людина, яку я відкрив, фахівець із закупівель. Цей Форан закупив для мене триста п'ятдесят тисяч фунтів ядер, двісті п'ятдесят тисяч фунтів пороху, дванадцять транспортів північної деревини, ґноти, гранати, смолу, нафту і ще всіляку всячину на сім відсотків дешевше, ніж обійшлися б ці самі речі, якби їх придбали в нашій Франції.

- Це ідея, - сказав д'Артаньян, - змусити голландців лити ядра, які до них і повернуться.

- Чи не так? І з чималим збитком!

І Кольбер, захоплений власною дотепністю, засміявся гучним різким сміхом.

- Крім того, - продовжував він, - ті ж голландці будують зараз для короля за найкращими своїми зразками шість великих кораблів. Детуш... Ах, ви не знаєте і пана Детуша?

- Ні, пане, не знаю.

- У Детуша напрочуд точне око, він може безпомилково визначати, які переваги і недоліки корабля, що спускається на

воду. Це дорогоцінна і до того ж рідкісна якість. Так ось, цей Детуш здався мені людиною, яка може принести неоціненну користь на верфі, і тепер він спостерігає за будівництвом шести кораблів, замовлених у Голландії для королівського флоту. З усього цього випливає, пане д'Артаньян, що якби король захотів битися з голландцями, то в нього був би дуже непоганий флот. А наскільки сухопутна армія хороша, вам відомо краще, ніж будь-кому іншому.

Захоплюючись величезною роботою, виконаною цією людиною за кілька років, д'Артаньян і Араміс обмінялися поглядами. Кольбер зрозумів їх і був глибоко зворушений цим таким цінним для нього схваленням.

- Якщо ми цього не знали у Франції, - зауважив д'Артаньян, - то за її межами маємо знати ще менше.

- Ось чому я і говорив пану послу, що якби Іспанія обіцяла нейтралітет, а Англія допомагала нам...

- Якщо Англія надасть вам допомогу, то я відповідаю за нейтралітет Іспанського королівства, - промовив Араміс.

- У такому разі по руках! - поквапився зробити висновок Кольбер, з властивою йому безпосередністю і простодушністю. - Щодо нейтралітету Іспанії, то у вас немає ще ордена Золотого Руна, пане д'Аламеда. А я чув днями, як король говорив, що йому було б украй приємно побачити на вас стрічку ордена Святого Михайла.

Араміс поклонився.

«О! - сказав собі д'Артаньян. - Шкода, що немає на світі Портоса. Скільки ліктів стрічок різного роду дісталося б і йому від цих щедрот! Бідний, добрий Портос!»

- Пане д'Артаньян, - продовжував Кольбер, - нехай це залишиться між нами. Упевнений, що ви не проти повести своїх мушкетерів до Голландії. Ви вмієте плавати?

І він знову весело засміявся.

- Як вугор, - відповів д'Артаньян.

- Річ у тім, що через усі ці канали та незліченні болота - жахливі переправи, і навіть найкращі плавці нерідко тонуть у цих місцях.

- Але це входить у мою професію - померти за його величність. І оскільки на війні - рідкість, щоб було багато води без вогню, то я вас заздалегідь попереджаю, що зроблю все можливе, щоб вибрати вогонь. Я старію, вода леденить мою кров, пане Кольбер, тоді як вогонь зігріває її.

Повний рішучості та юнацького запалу, д'Артаньян, вимовляючи ці слова, був такий чарівний, що Кольбер, у свою чергу, не міг не захопитися ним. Капітан помітив зроблене ним

враження. Він згадав, що хороший тільки той купець, який вміє підняти ціну на свій товар, коли на нього є попит. Тому він вирішив запитати.

- Отже, - почав Кольбер, - ви нічого не маєте проти Голландії?

- Так, - погодився д'Артаньян. - Але тільки в усьому, що б ви не взяли, замішані особисті інтереси і самолюбство. Платня капітана мушкетерів значна, спору немає, але зауважте собі: у нас тепер є королівська гвардія й особиста охорона його величності. Капітан мушкетерів повинен або керувати над усім цим, і тоді йому доведеться витрачати сто тисяч на рік на представництво і на стіл...

- Невже ви допускаєте думку, що король надумає торгуватися з вами? - запитав Кольбер.

- Ви мене, мабуть, не зрозуміли, - відповів д'Артаньян, переконавшись, що в грошовому питанні він уже виграв, - я хотів вам сказати, що я, старий капітан мушкетерів, колись начальник королівської охорони, який має першість над маршалами Французького королівства, одного разу на театрі війни виявив, що за своїм становищем мені дорівнюють ще двоє - начальник охорони й полковник, який командує швейцарцями. Цього я жодним чином не потерплю. У мене є вкорінені звички, і я чіпко тримаюся за них.

Кольбер зрозумів, куди мітить капітан мушкетерів. Він, утім, заздалегідь був готовий до цього.

- Я вже думав про те, про що ви щойно говорили, - перебив він.

- Про що?

- Ми говорили про канали і про болота, при переправі через які тонуть. Так от якщо там тонуть, то це відбувається через відсутність човна, дошки, зрештою, палиці.

- Навіть такої короткої палички, як маршальський жезл.

- Безперечно, - кивнув Кольбер. - Я не знаю жодного випадку, щоб маршал Франції потонув.

Д'Артаньян зблід від радості й невпевненим голосом вимовив:

- У моїх краях мною, безсумнівно, пишалися б, якби я став маршалом Франції; але ж для того, щоб отримати маршальський жезл, потрібно очолити армію, яка веде військові дії.

- Пане, - сказав Кольбер, - ось у цій записній книжці ви знайдете план кампанії, яку вам доведеться розпочати наступної весни; король ставить вас на чолі своїх військ.

Д'Артаньян простягнув руку за книжкою; його тремтячі пальці і пальці Кольбера зустрілися. Міністр міцно потиснув йому руку.

- Пане, - сказав він, - нам уже давно потрібно було віддати один одному належне. Я почав, тепер ваша черга.

- Я відплачу вам, пане, - посміхнувся д'Артаньян, - і благаю вас сказати королю, що перша битва, у якій я братиму участь, закінчиться або перемогою, або моєю смертю.

- А я, - заявив Кольбер, - я накажу, щоб сьогодні ж почали вишивати золоті лілії, які прикрасять собою ваш маршальський жезл.

Наступного дня Араміс, який від'їжджав до Мадрида для переговорів про нейтралітет Іспанії, прийшов до д'Артаньяна додому, щоб обійняти його на прощання.

- Будемо любити одне одного за чотирьох, адже нас тепер тільки двоє, - зітхнув д'Артаньян.

- І ти, можливо, більше не побачиш мене, дорогий д'Артаньян, - відповів Араміс. - Якби ти знав, як я любив тебе! Тепер я старий, я згас, я мертвий.

- Друже мій, ти житимеш довше, ніж я, твоя дипломатія велить тобі жити і жити, тоді як честь прирікає мене на смерть.

- Повно, пане маршале, - усміхнувся Араміс, - такі люди, як ми, помирають лише після того, як переситяться славою і радістю.

- Ах, - із сумною посмішкою вимовив д'Артаньян, - річ у тім, що у мене вже немає апетиту, пане герцогу.

Вони обійнялися і через дві години розлучилися навіки.

Смерть д'Артаньяна

На противагу тому, що зазвичай спостерігається в політиці або моралі, усі чесно дотримали своїх обіцянок. Король повернув графа де Гіша і вигнав шевальє де Лоррена; це настільки засмутило принца, що він захворів від прикрості.

Принцеса Генрієтта поїхала до Лондона і доклала стільки зусиль, щоб переконати свого брата Карла II слухатися політичних порад мадемуазель де Керуаль, що союз між Францією й Англією було підписано, й англійські кораблі, маючи із собою баласт у вигляді кількох мільйонів французького золота, провели запеклу кампанію проти голландського флоту.

Карл II обіцяв мадемуазель де Керуаль, що за добрі поради, які вона дала йому, він віддячить їй якимось скромним

знаком вдячності; він стримав свою обіцянку і зробив її герцогинею Портсмутською.

Кольбер обіцяв королю кораблі, спорядження і перемоги. І він, як відомо, дотримав обіцянки. Нарешті, Араміс, на обіцянки якого найменше можна було розраховувати, написав Кольберу з приводу переговорів у Мадриді, узятих ним на себе, такого листа:

«Пане Кольбер!
Направляю до вас преподобного отця д'Оліва, тимчасового генерала ордена Ісуса, мого передбачуваного наступника.
Преподобний отець пояснить вам, пане Кольбер, що я зберігаю за собою управління всіма справами ордену, що стосуються Франції та Іспанії, але не хочу зберігати титул генерала ордену, тому що це кинуло б надто багато світла на перебіг переговорів, які доручено мені його католицькою величністю королем Іспанії. Я знову прийму цей титул за велінням його величності короля, коли розпочаті мною праці, у згоді з вами, на величну славу пана і його церкви, будуть доведені до благополучного завершення.
Преподобний отець д'Оліва повідомить вас також і про згоду його величності на підписання договору, що гарантує нейтралітет Іспанії в разі війни між Францією і Голландією. Ця угода збереже свою силу навіть за того, що Англія замість активних дій обмежиться нейтралітетом.
Що стосується Португалії, про яку ми з вами розмовляли, то можу вас запевнити, пане, що вона зробить усе від неї залежне, щоб надати християноненависному королю посильну допомогу в майбутній війні.
Прошу вас, пане Кольбер, дарувати мені й надалі вашу дружню прихильність, а також вірити в мою глибоку відданість, так само як і повернути до стоп його найхристияннішої величності мою безмежну повагу.
Герцог д'Аламеда».

Таким чином, і Араміс виконав більше, ніж обіцяв. Нам залишається дізнатися, чи дотримали свого слова король, Кольбер і д'Артаньян.

Навесні, як передбачив Кольбер д'Артаньяну, почалися військові дії і на суші. За армією в бездоганному порядку слідував двір Людовика XIV. Верхи, оточений каретами з дамами і придворними кавалерами, Людовик вів на це криваве свято обраних свого королівства.

Офіцери цієї армії не чули, щоправда, іншої музики, окрім гуркоту голландської кріпосної артилерії, але для багатьох, які

знайшли на цій війні почесті, чини, багатство або смерть, і цього було цілком достатньо.

Д'Артаньян виступив на чолі корпусу в дванадцять тисяч осіб кавалерії та піхоти, отримавши наказ оволодіти різними фортецями, які були вузлами стратегічного сплетіння, званого Фрісландією*.

Ніколи ще армія не вирушала в похід, маючи на чолі такого турботливого воєначальника. Офіцери знали, що генерал, не менш обережний і хитрий, ніж хоробрий, не пожертвує без нагальної потреби ні однією людиною, ні п'яддю землі. У нього були старі військові звички: жити за рахунок ворожої країни, тримати солдатів у веселощах, а ворога - у смутку.

Д'Артаньян вважав справою честі показати себе майстром у своєму ремеслі. Ніколи не бачили більш вдало задуманих битв, більш підготовлених і своєчасно завданих ударів, більш умілого використання помилок, яких припустилися обложені. За місяць армія д'Артаньяна взяла дванадцять фортець.

Він облягав тринадцяту, і вона трималася вже протягом п'яти днів. Д'Артаньян велів вирити траншею, вдаючи, що йому й на думку не спадає, ніби його люди можуть втомлюватися.

Землекопи й робітники в армії цього чоловіка були енергійні, тямущі й старанні, бо він ставився до них як до солдатів, умів робити їхню роботу почесною й оберігав їх від небезпеки. Треба було бачити, з яким завзяттям вони перевертали болотистий ґрунт Голландії. Солдати жартували, що купи торфу і глини тануть у них на очах, як масло на сковорідках голландських господинь.

Д'Артаньян послав кур'єра до короля з повідомленням про останні успіхи; це поліпшило гарний настрій короля і посилило в ньому бажання розважати дам. Перемоги д'Артаньяна надавали стільки величі королю, що пані де Монтеспан називала його тепер Людовіком Непереможним.

Таким чином, мадемуазель де Лавальєр, яка називала його тільки Людовіком Переможним, чималою мірою втратила прихильність його величності. До того ж у неї нерідко бували заплакані очі, а для непереможного немає нічого неприємнішого, ніж коханка, що плаче, коли все навкруги усміхається. Зірка мадемуазель де Лавальєр закочувалася, застелена хмарами і сльозами.

Але веселість пані де Монтеспан зростала з кожним новим успіхом, і це втішало Людовика в усіх неприємностях і негараздах. І всім цим король був зобов'язаний д'Артаньяну, і нікому більше.

Його величності було завгодно визнати ці заслуги, і він написав Кольберу:

«Пане Кольбер, нам слід виконати обіцянку, дану пану д'Артаньяну від мого імені; свої обіцянки він неухильно виконує. Усе, що потрібно для цього, ви отримаєте в належний час.
Людовик».

На виконання королівської волі Кольбер, який затримав у себе офіцера, надісланого до нього д'Артаньяном, вручив цьому офіцеру лист для його генерала і невелику інкрустовану золотом скриньку з чорного дерева, що була не надто об'ємна, але важила, вочевидь, немало, оскільки надісланому дали п'ятьох людей охорони, щоб допомогти відвезти її. Ці люди дісталися фортеці, яку облягав д'Артаньян, лише перед самим сходом сонця і негайно ж вирушили до генерала.

Їм сказали, що вчора ввечері комендантом ворожої фортеці, людиною на рідкість наполегливим, була проведена вилазка, під час якої обложені засипали земляні роботи французів, убили сімдесят сім чоловік і почали закладати пролом у кріпосному мурі, і д'Артаньян, роздратований цією їхньою зухвалістю, вийшов з дев'ятьма ротами гренадерів, щоб виправити заподіяні ворогом ушкодження.

Посланцю Кольбера було велено розшукати д'Артаньяна в будь-яку годину дня і ночі, де б той не був. Отже, супроводжуваний своєю охороною, офіцер верхи поїхав до траншей. Вершники побачили д'Артаньяна на відкритому з усіх боків місці; він був у капелюсі із золотим галуном, у мундирі з розшитими золотом обшлагами, зі своєю довгою палицею в руках. Він покусував сивий вус і час від часу лівою рукою струшував із себе пил, який сипався на нього, коли ядра, що падали поблизу, підривали землю.

Під цим смертоносним вогнем, серед нестерпного виття і свисту офіцери невтомно працювали киркою та лопатою, тоді як солдати возили тачки із землею й укладали фашини. На очах росли високі насипи, що прикривали собою траншеї.

До третьої години всі пошкодження були виправлені. Д'Артаньян став м'якшим з оточуючими його людьми. І він зовсім заспокоївся, коли до нього, шанобливо оголивши голову, підійшов начальник саперів і доповів, що траншея стала знову придатною для розміщення в ній солдатів. Тільки-но цей чоловік закінчив доповідати, як ядром йому відірвало ногу, і він упав на руки д'Артаньяна. Генерал підняв свого солдата і спокійно, намагаючись підбадьорити ласкою пораненого, відніс

його в траншею. Це сталося на очах у всієї армії, і солдати вітали свого командира гучними оплесками.

З цієї миті наснага, що панувала в армії д'Артаньяна, перетворилася на нестримний порив: дві роти на власний розсуд кинулися до ворожих аванпостів і миттєво зім'яли противника. Коли їхні товариші, яких з великими труднощами утримував генерал, побачили цих солдатів на фортечних бастіонах, вони також кинулися вперед, і незабаром розпочався запеклий штурм контрескарпа, який був ключем до всієї фортеці.

Д'Артаньян зрозумів, що у нього залишається лише один спосіб зупинити свою армію - це дати їй можливість захопити фортецю. Він кинув усі свої сили на два проломи в стіні, закладенням яких у цей час були зайняті обложені. Удар солдатів д'Артаньяна був страшний. Вісімнадцять рот взяли в ньому участь, і сам генерал супроводжував їх на відстані в половину гарматного пострілу від фортечних стін, щоб підтримати їхній штурм своїми резервами.

Чітко було чути крики голландців, яких винищували серед укріплень гренадери д'Артаньяна. Обложені відчайдушно пручалися; комендант відстоював кожну п'ядь зайнятої ним позиції. Д'Артаньян, щоб покласти край опору ворога і змусити його припинити стрілянину, кинув на фортецю ще одну колону штурмувальників; вона пробила пролом у воротах, і незабаром на укріпленнях, у язиках полум'я, з'явилися безладно втікачі, переслідувані тими, хто обложив обложені, і зламав їхній опір.

Саме в цей момент генерал, втішений успіхом, почув поруч із собою чийсь голос:

- Пане, від пана Кольбера.

Він зламав печатку на листі, у якому містилися такі слова:

«Пане д'Артаньян, король доручає мені повідомити вас, що, беручи до уваги вашу бездоганну службу і честь, яку ви надаєте його армії, він призначає вас маршалом Франції.

Король, пане, висловлює своє захоплення перемогами, які ви здобули. Він наказує завершити розпочату вами облогу благополучно для вас і з успіхом для його справи».

Д'Артаньян стояв із розпаленим обличчям і сяючим поглядом. Він підняв очі, щоб стежити за просуванням своїх військ, які билися на фортечних стінах серед вихорів вогню і диму.

- Із цим покінчено, місто капітулює через якісь чверть години, - сказав він посланцю Кольбера і взявся дочитувати отриманий лист.

«Скринька, яку вам буде вручено, - мій особистий подарунок. Ви не станете, сподіваюся, сердитися, дізнавшись, що, поки ви, воїни, захищаєте своєю шпагою короля, я спонукаю мирне ремесло створювати гідні вас знаки нашої вдячності.
Доручаю себе вашій дружбі, пане маршале, і благаю вас вірити в щирість моїх почуттів.
Кольбер».

Д'Артаньян, задихаючись від радості, зробив знак посланцю Кольбера; той підійшов, тримаючи скриньку в руках. Але коли маршал зібрався вже подивитися на її вміст, з боку укріплень почувся оглушливий вибух і відвернув увагу д'Артаньяна.

- Дивно, - промовив він, - дивно, я досі не бачу на стінах білого стяга і не чую сигналу, що сповіщає про здачу.

І він кинув на фортецю ще три сотні свіжих солдатів, яких повів у бій сповнений рішучості офіцер, котрий дістав наказ пробити в кріпосній стіні ще один пролом. Потім, дещо заспокоївшись, він знову повернувся до посланця Кольбера; той так само стояв біля нього зі скринькою напоготові.

Д'Артаньян простягнув уже руку, щоб відкрити її, як раптом вороже ядро вибило скриньку з рук офіцера і, вдаривши в груди д'Артаньяна, перекинуло генерала на ближній бугор. Маршальський жезл, вивалившись крізь розбиту стінку скриньки, впав на землю і покотився до знесиленої руки маршала.

Д'Артаньян спробував схопити його. Навколишні сподівалися, що хоча ядро і відкинуло маршала, але він принаймні не поранений. Надія ця, однак, не виправдалася; у купці переляканих офіцерів почулися тривожні вигуки: маршал був увесь у крові; смертельна блідість повільно вкривала його благородне, мужнє обличчя.

Підтримуваний руками, що з усіх боків тягнулися до нього, він зміг звернути свій погляд у бік фортеці й розрізнити на головному її бастіоні білий королівський стяг; його слух, уже не здатний сприймати шуми життя, уловив, проте, ледь чутний барабанний дріб, що сповіщав про перемогу.

Тоді, стискаючи в руці, що холоне, маршальський жезл з вишитими на ньому золотими ліліями, він опустив очі, бо не мав більше сил дивитися в небо, і впав, бурмочучи дивні, незнані слова, які здалися здивованим солдатам якоюсь

кабалістикою, слова, що колись означали багато чого, і яких тепер, окрім цього вмираючого, ніхто більше не розумів:

- Атос, Портос, до швидкої зустрічі. Араміс, прощавай назавжди!

Від чотирьох відважних людей, історію яких ми розповіли, залишився лише прах; душі їх покликав до себе бог.

Примітки

1 *Блуа:* На Луарі, 181 км на південний захід від Парижа

1 *Його Високість:* Псевдонім Гастона Орлеанського, дядька Людовика XIV. Був засланий до Блуа як покарання за участь у Фронді - революції проти кардинала Мазаріні, в якій брали участь Араміс і Атос, і яку придушили Д'Артаньян і Портос під час подій роману «Двадцять років потому»

2 *Кардинал Мазаріні:* Призначений прем'єр-міністром після кардинала Рішельє. Очолює уряд як опікун до повноліття Людовика XIV

2 *Extra muros:* Поза стінами міста (*лат.*)

2 *Її Високість:* Маргарита, герцогиня Орлеанська

5 *Марія Медічі:* Дружина Генріха IV; мати Людовика XIII. Після вбивства Генріха IV вона правила як королева-регентка, поки її син не досяг повноліття. Незабаром після цього, під тиском свого уряду, Людовик XIII ув'язнив її в Блуа під домашнім арештом. Тодішній міністр закордонних справ - єпископ Рішельє - організував їй втечу через вікно, щоб вона могла бути присутньою на весіллі дочки. Скориставшись нагодою, вона зібрала армію і вирушила на війну проти Людовика XIII. В рамках мирного договору Марія Медічі отримала дозвіл повернутися до королівського двору і відновити свою позицію королеви. Рішельє був нагороджений кардинальським титулом і посадою прем'єр-міністра

9 *Пенбеф і Сент-Назер:* Порти в гирлі Луари

11 *Божанс:* 31 км від Блуа

11 *Менг:* 6 км від Блуа
11 *Бруаж:* 300 км від Блуа, в іншу сторону
13 *Збентежена:* вона кульгала через неправильно поставлену ногу, зламану в результаті нещасного випадку під час подій «Двадцять років потому».
13 *Мадемуазель де Отфор:* Особа з оточення королеви Анни. Під час подій «Три мушкетери» вона сховала в ліфі любовний лист герцога Бекінгема до королеви Анни, сказавши королю Людовику XIII: «Якщо ти хочеш його, то мусиш його взяти!» Король не погодився.
15 *Луїс де Харо:* Прем'єр-міністр Іспанії
18 *Опис цього будинку:* У «Двадцять років потому» - Атос, батько Рауля, успадкував маєток з великим садом у Баржелоні, за кілька хвилин від Ла-Вальє і за півгодини від Блуа.
21 *Грімо:* Слуг Атоса, з часів «Три мушкетери»
24 *Бронзіно:* Анджоло Бронзіно - Флорентійський портретист і поет
24 *Альбано:* Фронческо Альбані - Болонський портретист
30 *Пістол:* Французька монета. Приблизно тижневий заробіток. Один пістол - десять лівр.
30 *Єврей:* У 1394 році Франція вигнала всіх євреїв, але в часи сімнадцятого століття вони почали повільно повертатися.
31 *Паррі:* У «Двадцять років потому» - Колишній слуга короля Карла I. Тепер слуга короля Карла II.
32 *Кіраса:* колишня частина обладунку, що захищала горло; коли обладунками перестали користуватися, збереглася як прикраса або як значок чергового офіцера
32 *Перев'яз:* заміна металевої броні, вона була достатньо товстою, щоб зупинити лезо або кулю. У парадних варіантах Перев'язи вишивали кольоровими шовками
34 *Тенбі:* невелике містечко на південному узбережжі Уельсу
35 *Моя мати живе...:* Генрієтта-Марія, дружина Карла I і сестра Людовика XIII, втекла з Англії і не змогла повернутися через революцію. Її присутність була політичним конфузом.
36 *Генріх III:* У 1593 році, після багатьох років релігійних воєн, корона Генріха III перейшла до Генріха IV, першого з династії Бурбонів.
40 *Діана і Венера...:* У римській міфології - Олімп був домом богів, де правив Юпітер, бог неба і грому. У нього було дві дочки, які поклялися не виходити заміж - Діана, богиня землі та природи, і Венера, богиня кохання та краси. Алкмена та Іо були двома людськими коханками Юпітера

46 *Я бачив короля...:* У «Двадцять років потому» - четверо мушкетерів намагалися врятувати життя короля Карла I. Зрештою, їм не получилося, і він був страчений Олівером Кромвелем.

59 *Його батько говорив...:* У «Двадцять років потому» - Король Карл I звернувся з ешафота до народу з довгою промовою. Його останнє слово «Пам'ятайте» - було сказано Атосу.

59 *...Охвістя:* Коли парламент відмовився видати наказ про страту короля Карла I, Кромвель заарештував більшість міністрів. Решту називали «Парламентом Охвістя»

65 *Лувр:* Палац французьких королів

67 *Калло:* Жак Калло, французький гравер і художник

72 *Як Дідона на Енея...:* В «Енеїді» Вергілія - Дідона відмовляється пробачити Енея за те, що він підпорядкував своє кохання обов'язку правителя Трої

76 *Тасса або Аріоста:* «Визволення Єрусалиму» Торквато Тассо та «Орландо фуріозо» Людовіко Аріосто

84 *Лазар:* **Луки 16:19-31**

84 *Remember:* Пам'ятайте *(англ.)*

89 *Його ім'я...:* Мордаунт. Пізніше Атос його вбив у «Двадцять років потом»

92 *Базен:* Слуг Араміса, з часів «Три мушкетери»

94 *...тіло Патрокла: У* «Іліаді» Гомера - смерть Патрокла від рук Гектора відроджує мужність Ахілла і повертає хід подій на користь греків

95 *Ваннес:* Місто в Бретані

98 *Мушкетон:* Слуг Портоса, з часів «Три мушкетери»

99 *П'єрфон:* У «Двадцять років потому» - в нагороду за службу проти Фронди кардинал Мазаріні подарував Портосу титл барона тай маєток Валлон у П'єрфонді

103 *екінокс:* рівнодення *(лат.)*

104 *Ломбардська вулиця:* відома своїми аптекарями та кондитерами

104 *Планше:* Слуг д'Артаньяна, з часів «Три мушкетери»

106 *Побачення:* Хоча король Людовик XIII заборонив дуелі в 1617 році, ця практика проіснувала до двадцятого століття

108 *Герцог Йоркська:* Пізніше став королем Яковом II

110 *Тоді ти так добре:* Планше, який очолював Фронду в Парижі, був одним із солдатів, які вимагали зустрічі з королем Людовиком XIV, а Д'Артаньян, сховавшись, спостерігав за ними.

111 *Скелет без м'яса:* Після розпуску Охвіст-парламенту новий парламент, сформований Кромвелем, називали парламентом «Скелет без м'яса»
112 *Nescio vos:* Не знаю вас *(лат.)* **Матейа 25:1-12**
112 *Її можна порівняти:* У байці Лафонтена «Ведмідь і двоє друзів» - двоє друзів продають ведмежу шкуру ще до того, як впіймали ведмедя.
114 *Покійний Кокнар:* Перший чоловік Портосої жінки
116 *Піфагор:* Грецький філософ і математик, який наголошував на послуху, мовчанні та утриманні
119 *Дон Кіхот:* Роман Мігеля де Сервантеса
120 *Intra pectus:* у глибині душі *(лат.)*
121 *Його дебют:* У «Три мушкетери» - пригоди Д'Артаньяна починаються з битви при Менге
122 *Циклопи:* Одноокі велетні в грецькій міфології
122 *Quos ego:* «Я вас!» (лат.) - погроза, з якою розгніваний Нептун У «Енеїді» Вергілія звертається до непокірних вітрів
128 *Аустерліц:* Де Наполеон переміг австрійські та російські армії
129 *Пікард:* Провінція на півночі Франції
137 *Шотландці:* Після поразки від Кромвеля Карл I був змушений шукати притулку в Шотландії. Шотландці тримали його в полоні, а згодом продали Кромвелю за 2 мільйони
139 *Hic jacet venerabilis...:* Тут спочиває поважний Петро Вільгельм Скотт, канонік достославного монастиря Ньюкасла. Помер 14 лютого 1208 року. Нехай спочиває в мирі (лат.)
142 *...дивовижний голос:* Відсилання до гасконського акценту Д'Артаньяна
150 *...третій король:* Перша, королева Марія була страчена королевою Єлизаветою. Другим був король Карл I.
179 *Марнота марнот:* **Екклезіаста 1:2**
180 *Ла-Рошелль:* У «Три мушкетери» - мушкитери боролися разом з королем Людовіком XIII проти повстання гугенотів, яке фінансував герцог Бекінгем.
188 *Золоте Руно:* Найвищий лицарський орден Іспанії та Австрії
189 *Odds fish:* Людина з дивацтвами, оригінал (англ.)
192 *Фабрицій:* Гай Фабрицій Лусцин, римський консул (бл. 280 р. до н.е.), відомий простотою свого способу життя і непідкупністю. Пірр марно намагався підкупити його подарунками.

194 *Supercilium:* має подвійне значення: брова і гордовитість.

195 *Бекінгем:* Джордж Вільє, син герцога Бекінгема, якому допомагав і проти якого воював Д'Артаньян під час дій «Три мушкетери»

196 *Марія Стюарт:* Королева Марія втекла з замку Лох-Левен у Шотландії. Пізніше вона була страчена королевою Єлизаветою I

202 *Голіаф, Навуходоносор, Олоферн:* Сильні вороги Ізраїлю. Голіаф - **1 Самуїла 17**; Навуходоносор - **2 Царів 25**; Олоферн - **Юдити**

202 *te absolvo:* «Звільняю тебе» (лат.) - формула відпущення гріхів.

204 *Чого заради...:* У байці Лафонтена «Лев і мошкара» - мошкара, зневажена левом, демонструє свою силу, кусаючи володаря джунглів до божевілля

204 *Фабій і Ганнібал:* Коли карфагенянин Ганнібал рушив на Рим, Фабій, як відомо, затримував його просування, використовуючи різні тактики

208 *Йов та Ірус:* У Йова, найнещаснішого з євреїв, Бог забрав усе, щоб випробувати його віру. Коли Йов вистояв, Бог повернув йому все вдвічі більше (**Йов**); Ірус, найбідніший з греків у їхній міфології, втратив свій шанс на відновлення через свою грішність.

213 *Шеверн або Брасьє:* 10 км від Блуа

213 *Немврод або Аполло:* Немврод був могутнім мисливцем перед Господом (**Буття 10:9**). Аполло у грецькій міфології був богом сонця, музики та пісень

214 *Вулиця Сент-Оноре:* пролягає паралельно Сені, між Лувром і Королівським палацом

215 *Анжуйське винце:* У «Три мушкетери» - Міледі надіслала мушкетерам отруєне анжуйське вино

218 *Графиня де Суасон:* Дочка Мазаріні

218 *Оскільки люди платили:* У «Двадцять років потому» - Мазаріні чує, як солдати співають сатиричні пісні, спрямовані проти нього. «Поки вони платять податки, нехай співають», - зауважив він.

222 *Diavolo:* Диявол! (іт.) Дюма підкреслює італійське походження Мазаріні - одну з причин його непопулярності

222 *Per Jove:* Клянуся Юпітером (іт.)

227 *Гревська площа:* Використовувалася для публічних страт з 1310 року

227 *Парламент:* У ті часи, всі тринадцять французьких парламентів більше функціонували як суди, ніж як законодавчі органи

239 *Грішники чи рибаки:* Гра слів: pecheur - грішник, pêcheur - рибалк.

239 *Святий Петро:* **Марка 1:16**

240 *Бофор:* Позашлюбний онук Генріха IV. Ув'язнений за змову з мадам де Шеврез проти Мазаріні. Атос був його звільнив з тюрми під час дій «Двадцять років потому» на користь революції Фронде.

240 *Близькі стосунки:* Мазаріні таємно одружився з королевою Анною незадовго до часу дій «Двадцять років потому»

241 *Пасквілі:* Проти Мазаріні було опубліковано багато памфлетів. Деякі автори сатирично публікували свої памфлети під його ім'ям

249 *Від Во до Лувру:* 56 км

252 *Венсен:* 7 км від Парижа. Укріплене шато французьких королів, побудований у XIV столітті

255 *Десяти довгих поем:* відлуння відомого стежка Буало - «Сонет без вад дорівнює довгій поемі».

257 *Perbacco:* Чорт забирай (іт.)

259 *Подібно до Августа:* На смертному одрі Август покликав за дзеркалом, причесався і запитав своїх друзів, чи гідно він зіграв фарс життя

261 *Рота швейцарців:* Рота швейцарських найманців охороняли французьких королів із середньовічних часів

265 *Фуке, Ліон і Летельє:* Фуке - міністер економіки; Ліон - міністер закордонних справ; Летельє - міністер оборони

268 *Бель-Іль:* Острів площею 84 км^2, розташований за 10 км від південного узбережжя Бретані

272 *Ви ніколи не говорили:* Ні, але говорив Атос д'Артагнану багато поганого про жінок в «Три мушкетери»

274 *У маленькому капелюсі:* Топто не в військовому

274 *Корнет:* Найнижчий офіцерський ранг

275 *Франциск Другогий:* Хворобливий король-підліток Франції з 1559 по 1560 рік. Чоловік королеви Шотландії Марії

276 *Креза:* Багатий цар Лідії (548 р. до н.е.)

277 *Фонтенбло:* де існував великий королівський палац

277 *Су:* Двадцять су - один лівр

279 *Тигр й лисиця:* Тигр - Кардинал Рішлю, примєр міністер під час дій «Три мушкетери»; Лисиця - Кардинал Мазаріні

280 *Людовик Справедливий:* Топто Людвик XIII

292 *Сен-Манде:* належить до Венсен

312 *Епікурей:* Грецький філософ, який вчив, що насолода є найбільшим людським благом.

314 *Я надзвичайно потворний:* Пеллісон був відомий своєю потворністю

315 *Шовковий шнур:* Спосіб, яким пасажир спілкувався з візником

322 *Мідяк:* Двіста сорок мідяків - один лівр

324 *Плутос:* У грецькій міфології - бог багатства

330 *Архангел:* Топто архангел Михайло - принц невесних військ

336 *Двадцять тисяч ліврів...:* У ті часи, середня зарплата полковника - 6,000 ліврів на рік

345 *Багато галасу з нічого:* П'єса Шекспіра

347 *Хіба король не міг...:* Людовик XIII щедро нагородив і де Люїнеса, і де Вітрі за вбивство Кончіні

347 *Вона у мене в боргу...:* У «Три мушкетери» - Мушкетери врятували королеву Анну від відкритя її любовних зв'язоків з герцогом Бекінгемом королем Людовиком XIII .

347 *Відстань між Шартром і Шатобріаном:* 250 км

348 *У Бретані...:* Бретань стала частиною Франції у 1491 році після одруження короля Карла VIII та королеви Анни. Однак бретонці залишилися географічно, культурно та мовно відокремленими. Селянські повстання проти Франції були частим явищем.

350 *Солончаки:* Видобуток солі шляхом випарювання з болі був процвітаючим бізнесом. Сіль обкладалася податком, але бретонська сіль була звільнена від нього.

352 *Корнель, Ротрус, Гарньє:* Французькі драматурги трагічної традиції

353 *Джерело Іппокрен:* У грецькій міфології - джерело на горі Гелікон, яке з'явилося, коли Пегас (крилатий кінь) вдарив копитом по скелі. Вважалося, що ті, хто пив з цього джерела, були справжніми поетами.

360 *Телемак...:* Роман Фенелона

364 *Аякс:* У «Іліаді» Гомера - Один з греків, який воював проти Трої

366 *Лілоі панчохи...:* Єпископи носять фіолетові капелюхи; кардинали - червоні капелюхи

367 *Редут, куртин, півмісяць:* Редут складається з двох земляних парапетів у вигляді букви V, вершина яких спрямована на ворога; куртина - ділянка валу між двома реданами, де захисники ставали за укриттям для ведення вогню; півмісяць - виступ, що складається з двох граней,

які утворюють гострий кут, вхід до якого виконаний у вигляді півмісяця.

368 *Листи до Марі Мішон:* У «Три мушкетери» - Араміс писав секретні листи своїй любовниці Марі Мішон, псевдонім мадам де Шеврусе

369 *Жюпене або Жюпоне:* Гра слів: juponet (фр.) - спідничка

374 *Антей:* У грецькій міфології - Антей був велетнем, сином Посейдона, чия сила зростала щоразу, коли він торкався землі. Посейдон переміг його, піднявши в повітря.

387 *Готель Кревкера:* У «Три мушкетери» - де Д'Артаньян застав Араміса за написанням магістерської дисертації

408 *...Що втекла з батькового дому:* Після того, як Його Величність одружився з Її Величністю - Маргаритою де Лотарингія - Людовик XIII оголосив війну Лотарингії, і вона втекла з Його Величністю до Брюсселя

414 *Суддівські чиновники:* Середній клас мав можливість купити посаду чиновника і так рахуватися як міщан - до чого їх і міщани і середній клас не любив

423 *Етамп:* 50 км від Парижа

429 *Mauvaise:* Гра слів: malus (лат.) - поганий, mauvaise (фр.) - погана

433 Філіп Орлеанський: Брат короля. Після смерті Його Високості, він став на його посаду

449 *Як Ахілл у своєму наметі:* У «Іліаді» Гомера - Ахілл замикається у своєму наметі після сварки з Агемемемноном

451 *Еолова арфа:* У грецькій міфології: Еолов - грецький бог вітру. Еолова арфа - винайдена святим Дунстаном, 8-10 струн, натягнутих на резонансній коробці

455 *Ми разом...:* У «Двадцять років потому» - де Ґіш і Рауль зустрілися на війні і швидко потоваришували

459 *Мантес:* 60 км від Парижа

463 *...Моєї матері:* Раула мати - Мадам де Шеврусе

463 *Вашим батьком:* У «Три мушкетери» - батько де Варда напав на Д'Артаньяна і був важко поранений ним

464 *Страшнішого ворога:* Раул згадує про Міледі і її сина Мордаунт - головних антагоністів перших двох частин

482 *Дон Дієго:* У п'єсі Корнеля - батько Ле Сіда, який просить сина помститися за його честь

489 *For Ever:* Навіки! (англ.)

494 *Farewell:* Щасливої дороги (англ.)

502 *Бастиль:* Головна в'язниця Франції, недалеко від Парижа, де утримувалися всі найважливіші політичні в'язні. Зруйнована під час Французької революції.

507 *Перехопив листи...:* Події відбувалися під час «Три мушкетери». Дама була Міледі

514 *Мій дохід:* Наглядач Бастилії отримував 50 ліврів на день за королівських в'язнів, 30 ліврів на день за аристократів і генералів, 10 ліврів на день за в'язнів вищого класу і 3 ліври на день за поетів, торговців, службовців і т.д....

516 *Нуазі-ле-Сек:* У «Двадцять років потому» - Араміс служив в цьому містечку

518 *Нестор:* В «Іліаді» Гомера - цар Пілоса, який своєю знаменитою промовою переконав греків розпочати війну проти Трої

530 *Братик його високопреосвященства:* Трамбле, колишній комендант Бастилії

548 *Данаї:* У грецькій міфології - оракул передбачив, що Даная, дочка аргоського царя Акрісія, народить сина, який вб'є свого діда. Акрісій замкнув її у вежі з міді, але бог Зевс прийшов до неї і полюбив її. Персей, їхній син, демонструючи свою майстерність у бою, ненароком убив глядача, який виявився його дідом

549 *де Шале і де Ту:* Вони намагалися організувати повстання проти кардинала Рішельє. Він наказав вбити їх некваліфікованому катові, якому, як відомо, знадобилося понад 30 ударів, щоб відрубати їм голови

595 *Помона:* У римській міфології - богиня плодів і садів; дружина весни

595 *Фавн:* У римській міфології - фавни є напівлюди-напівкози, які живуть на пагорбах і накидаються на необережних мандрівників

599 *Гараманти, скіфи, гіперборей, кавкази і патагони:* Гараманти - із середини африки; скіфи - із регіонів чорного моря; гіперборей - із під північного полюса; кавкази - із кавказії; патагонці - із південної аргентини

600 *Море:* 10 км від Фонтенбло

601 *Banos:* Купання (ісп.)

603 *Вальвень:* 5 км від Фонтенбло

603 *Діана:* У римській міфології - Діана переконала свого батька Юпітера ніколи не віддавати її заміж. Той вирішив зробити її лісовою королевою і дав їй свиту німфів. Під час купання, вона побачила як Актеон підглядував за нею, і перетворила його на оленя. Його швидко з'їли власні собаки.

605 *Сент-Еньян:* Перший шляхтич до королівської опочивальні

613 *Зате вона не втече...:* У грецькій міфології Дафна була німфою, яка змінилася на лавровий кущ саме тоді, коли

Аполлон чуть її не словив. Аполлон був богом сонця, так само як Людовик XIV був королем-сонцем

615 *Мадемуазель Скюдері:* У романі мадемуазель Скюдері «Клелі» - «карта ніжності» проводить закоханих через затверджені етапи на шляху кохання

615 *Вільру:* Важливий кур'єр

621 *Дріадами:* Німфи, сестри дріад, які мешкали на лісових деревах і вмирали, коли дерево вмирало

659 *Самоський тиран:* Полікарп правив грецьким островом Самос з 536 до 522 року до нашої ери. Він був настільки щасливим у всіх своїх починаннях, що Амасіс, цар Єгипту, порадив йому задобрити долю, позбавивши себе чогось, що він цінував. Полікарт викинув свій найбагатший перстень у море. Але коли йому піднесли в подарунок рибу, виявилося, що в ній був тот самий перстень. Таке везіння не могло тривати довго, і Полікарт був вбитий Оротесом, сатрапом Сардів

659 *Quo non ascendam*: Чого тільки я не досягну! (лат.) Девіз Фоке

662 *Жаба, що бажає уподібнитися волові:* Байка, в якій жаба, щоб збільшити свій розмір, надуває себе аж поки не лусне

663 *Во:* там знаходилася шато Фуке - най-багатша в Франції

679 *Рі або Мелунь:* Рі - 50 км від Фонтаблу; Мелунь - 16 км далі по ті самі дорозі до Парижа

683 *Аріадна:* У грецькій міфології - дочка Міноса, яка дала Тесею підказку у вигляді нитки, що дозволила йому втекти з Критського лабіринту після вбивства Мінотавра

687 *Ohime:* Ой-ой (іт.) Дюма знову підкреслює італійське походження Мазаріні

652 *...що спокусив Єву:* Сатана в образі змія спокусив Єву, першу жінку світа, вчинити перший гріх у світі (**Буття 3**)

692 *Едіп:* У грецькій міфології - Едіп, цар Фів, рятує своє царство, розгадавши загадку Сфінкса: «Яка тварина вранці ходить на чотирьох ногах, опівдні - на двох, а ввечері - на трьох?» Відповідь: «Людина».

699 *Францисканець:* Чернечий орден був заснований святим Франциском Ассізьким у 1208 році

701 *Графств Мелун:* Нащадок губернатора Парижа

701 *Кармеліт:* Орден кармелітів був заснований у 1156 році Бертольдом

701 *Єзуїти, августинці, кордельєри:* Чернечні ордени. Єзуїти були засновані в 1540 році Ігнатієм Лойолою. Вони викликали багато підозр і були кілька разів вигнані з Франції. Августинці були засновані в 1244 році на основі

вчення Августа Гіппонського. Кордельєри - секта францисканців, які наголошували на суворому дотриманні їхнихь правел і носили на талії зав'язаний шнур.

703 *Animo... Viribus impossibile:* Душею... а сил не вистачає (лат.)

706 *A. M. D. G.:* Ad majorem Dei gloriam - для більшої слави божої (лат.)

706 *Майбутність Європи...:* Після поразки у Тридцятилітній війні Австрія ніколи не відновить свою колишню могутність

707 *Coram isti:* У його присутності? (лат.)

707 *Pronto:* Швидше! (ісп.)

708 *Архіпелаго:* Тобто, Егейське море

710 *Ecce homo:* Перед вами людина! (лат.)

712 *In hoc signo vinces:* В ім'я цього прапора переможеш! (лат.)

712 *Равальяк:* Вбивця короля Генріха IV

717 *Амадіс:* Амадіс де Ґаула - герой романів Гарсі Родрігеса де Монтальво

722 *Пригостити його пиріжком:* В «Еніді» - пророчиця Аполлона кинула Церберу, багатоголовому псу-охоронцю підземного царства, специфічний кондитерський виріб з меду та отруєної кукурудзи, щоб пройти повз нього

730 *Цар Кандавл*: Цар Лідії. Його дружина підмовила Гігеса вбити свого чоловіка, вийшла за нього заміж і згодом правила 28 років

731 *Мольєр:* Французький драматург, відомий своїми комедіями

733 *Наяди:* У грецькій міфології - так як дріади були деревними німфами, наяди, дочки Зевса, мешкали в річках і фонтанах

736 *Царь Аквілон:* У грецькій міфології - бог вітру і бурі

737 *Пан Лоре:* Автор «La Muze historique» - римованої газети

739 *Тірсіс:* персонажі цієї казки взяті з «Буколік» та «Еклоги» Вергілія

741 *Геба:* У грецькій міфології - богиня вічної молодості

742 *Мнемозина:* У грецькій міфології - богиня пам'яті

744 *Європа:* У римській міфології - дочка Агенора, царя Фінікії. Юпітер, зачарований її красою, перетворився на бика і змішався зі стадом її батька, поки Європа та її супутниці збирали квіти на луках. Вона мала нерозумність сісти йому на спину, і він переніс її через море на Крит

749 *Сократ і Монтен:* Відомі філософи, які вчили, що філософія - це вивчення людської природи

752 *Гамлет:* герой Шейкспіра
761 *...про яку розповідає Вергілій:* Поширена приказка, проте невідомо, де саме Вергілій розповідає про неї
763 *Сарзо і Кемпер:* Кемпер місто в Бретані. Сарзо 120 км від нйого
764 *Мілон Кротонський:* Відомий грецький спортсмен, шестиразовий олімпійський чемпіон. У похилому віці він спробував розколоти дуб голіруч. Рука застрягла, і його з'їли вовки
764 *Паладин:* Лицар свити Карла Великого
770 *Nocte puit...:* Усю ніч іде дощ, вранці повертаються видовища (лат.).
773 *Domme non sum dignus:* Господи, я недостойний
774 *Апремон:* Ущелини Апремон, кілька кілометрів на північний захід від Фонтаблу
792 *...багато інтригувала:* Особливо проти кардинала Рішельє, в інтересах Іспанії
797 *Монтень:* Філософ епохи Відродження, який вважав, що людині неможливо пізнати що-небудь з упевненістю
797 *Рабле:* Французький письменник. Гуманіст епохи Відродження, його передсмертні слова, за переказами, звучали так: «Я йду шукати велике можливо».
800 *Сабіняни:* Стародавня раса, яка була анексована Римом у 290 році до н.е. після тривалого опору. Найбільше їх пам'ятають завдяки запрошенню Ромула на фестиваль ігор, під час якого беззахисні сабінянки були захоплені його прибічниками, які таким чином заснували місто Рим
804 *Кулеврина:* давня назва гармати
805 *Його заєць:* З його байки «Заєць і жаби»
815 *Гермес:* У грецькій міфології - вісник Зевса, який приносить добрі новини
815 *Ірида:* У грецькій міфології - жінка-вістунка Зевса, яка приносить погані новини
819 *Як Самсон, зруйнував храм:* Як розповідається в книзі **Суддів 16:** - Самсон був найсильнішим з ізраїльтян, але був ув'язнений филистимлянами дякуюче красивісю Даліли. Бог дав йому силу обрушити храм (в якому його судили) на себе і на всіх своїх бранців
827 *...Червоної політики, а інший – чорної:* Тобто Рішельє не боявся проливати червону кров, а Мазаріні віддавав перевагу чорним змовам
830 *Голландський...:* У байці Лафонтена «Щур, який пішов зі світу» - він усамітнився всередині голландського сиру

836 *Трюшен:* Від дієслова trucher (фр.) - жебракувати, шахраювати

844 *Гарпагон:* У «Скупому» Мольєра - скнара

845 *Плеяда:* У грецькій міфології - сім дочок Атланта, супутниць Артеміди. Доведені до відчаю стражданнями свого батька, вони вбили себе і перетворилися на сузір'я, яке носить їхнє ім'я

847 *Королівський апетит:* Один сучасник писав: «Я часто бачив, як король з'їдав чотири повні тарілки різних видів супу, цілого фазана, куріпку, велику тарілку салату, два великі шматки шинки, баранину з підливою і часником, цілу тацю тістечок, а потім фрукти і круто зварені яйця»

849 *Полібій або Архімед:* Грецькі інженери та історики. Використовуючи різні механічні принципи власного винаходу, Архімед три роки захищав Сіракузи від Риму

849 *Оратором робляться, поетом народжуються:* 'Nascuntur poetae, fiunt oratores' (лат.)

850 *Двісті п'ятдесят вісім фунтів:* Хоча за сьогоднішніми мірками це може здатися не так вже й багато, в той час середній зріст був на 25 см нижчим, ніж зараз

864 *Скарби Гесперид:* У грецькій міфології - три німфи, які охороняли скарб із золотими яблуками. Згодом яблука були подаровані Юноні як весільний подарунок

880 *Хоча в ці роки...:* Король Генріх IV розпочав важкий процес приборкання непокірної аристократії Франції, а королі Людовік XIII та Людовік XIV продовжили його зусилля. Кульмінацією стала Фронда, після якої аристократія втратила свою могутність і зосередилася більше на підпорядкуванні королю та його етикету, ніж на здобутті політичної влади

892 *Errare humanum est:* грішити - це людське (прощати – божественне) (лат.)

894 *Статуя Мовчання:* тобто статус Гарпоката, бога тиші в грецькій міфології

895 *Повість про Адоніса:* У грецькій міфології - Адоніс був чоловіком, прекрасним коханцем богині Афродіти. Арес, бог війни, з ревнощів нацькував на Адоніса кабана, який загриз його на полюванні. Афродіта перетворила його на анемону

905 *Галата:* У грецькій міфології - морська німфа, яку кохав велетень Поліфем. Але вона віддала перевагу пастуху Ацису, на якого ревнивий Поліфем скинув дуже великий камінь

922 *Тріумфемінат:* тобто союз трьох жінок, за аналогією з давньоримськими тріумвіратами, що прославилися, першим з яких був союз, укладений між Помпеєм, Цезарем і Крассом, щоб взяти владу в свої руки всупереч Сенату

922 *Пані д'Олон:* Катерина-Анрієтта д'Анженн, яка вийшла заміж за Луї де ла Тремуйя у 1652 році, здобула репутацію доброчесної, потому публічно її втратила

923 *Casa de usted:* У ваш город камінці (ісп.)

923 *Паллада... Венера...Марс:* У римській міфології - Палад - бог знання; Венера - богиця любові; Марс - бог війни

923 *Ахілл із Гектором:* В «Іліаді» Гомера - троянський Гектор запекло боровся з грецьким Ахіллом при взятті Трої. Ахілл убив Гектора і пізніше був убитий Парісом

940 *Корону за коня!:* У п'єсі Шекспіра - відомий вірш короля Річарда III

944 *Аргус:* У римській міфології - принц, який мав сто очей, п'ятдесят з яких завжди були відкритими. Юнона, дружина Юпітера, богиня кохання та шлюбу, послала його стежити за Іо, однією з коханок Юпітера, до якої вона ревнувала. Меркурій, бог красномовства і фінансів, спокусив Аргуса своєю флейтою, а коли Аргус заснув, відрубав йому голову.

948 *In conspectu meo, stetit sol:* Цитата взята з **Ісуса Навина 10:13**. Медаль була сумнозвісною

948 *Nec pluribus impar:* Не рівний багатьом (лат.)

965 *Сім'я Мортмар:* до якої належела мадемуазель де Тонне-Шарант

977 *І ти, Бруте!:* Докір Юлія Цезаря Бруту під час його вбивства

978 *Ніж Пілад для Ореста, ніж Патрокл для Ахілла:* В «Іліаді» Гомера - дружба Ореста з Піладом була легендарною. Він віддав йому за дружину свою сестру; Патрокл був другом Ахілла, і вони разом воювали проти Трої. Вбивство Гектором Патрокола наштовхнуло Ахілла на шлях помсти

988 *Сім грецьких мудреців:* Солон Афінський - «пізнай себе»; Хіло з Спарти - «думай про кінець»; Фалес Мілетський - «немає нічого певного»; Біас Прієнський - «більшість людей нечестиві»; Клеобул Ліндоський - «дотримуйся золотої середини»; Піттак Мітіленський - «не зволікай»; Періандр Коринфський - «все можливо для того, хто працює над тим»

990 *Жриця Геро* - У грецькій міфології - Геро, жриця Афродіти, яку кохав Леандр. Він щоночі перепливав Дарданелли, щоб відвідати її. Коли він потонув, вона теж кинулася в море

991 *Еріцина:* У римській міфології - прізвище, дане Венері

991 *Патрю або Таллемана де Рео:* Олів'є Патру, юрист, був відомим оратором. Промова, яку він виголосив при вступі до Французької академії, була настільки добре сприйнята, що «discours de reception» стали вимагати від усіх новообраних членів; Tallemant des Reaux написав «Historiettes» - анекдотичні мемуари, що становлять великий історичний інтерес

994 *Води Коцита:* У грецькій міфології - одна з п'яти пекельних річок. Непоховані мерці блукали її берегами протягом 100 років

995 *Альгамбра:* палац маврів у Гранаді

995 *Тиціан, Порденон і Ван-Дейк:* Тиціан і Порденон були художниками венеціанської школи. Ван-Дейк, з Голландії, намалював знаменитий портрет Карла I про який іде розповідь

995 *В якості бранця:* Після арешту король Карл I був змушений жити в Гемптон-Корті. Він жив з видимістю гідності та свободи, але, втомившись від ув'язнення, втік. Після повернення його ув'язнили в замку Керісбрук на острові Уайт.

996 *Герцогиня Каслмен:* Барбара Вільє, коханка Карла II. Вона народила йому низку дітей, які згодом були визнані королівським ордером

996 *Люся Стюарт:* Ще одна з коханок Карла II

1004 *Олена:* У грецькій міфології - Троянська війна почалася після того, як Олена, дружина царя Мелена, була викрадена Парісом до Трої

1009 *Мовчання - знак згоди:* ‘Qui tacet consentire videtur’ (лат.)

1015 *Нінон де Ланкло:* Французька письменниця і куртизанка, жінка з великим розумом і впливом. Її салон приваблював найвідоміших чоловіків століття

1016 *Пані де Лонгвіль:* У «Двадцять років потому» - вона відіграла важливу роль в організації Фронди проти Мазаріні

1019 *Вона все забула:* У «Три мушкетери» - Мадам де Шевруз відіграла важливу роль у допомозі чотирьом мушкетерам захистити королеву Анну від кардинала Рішельє

1027 *Пан Вуатюр:* Вінсент Вуатюр, французький поет і один з арбітрів граматики та вишуканої мови

1027 *Колосс Родоський* - величезна статуя, яка перегороджувала гавань так, що кораблі могли пропливати між її ногами. Вона була зруйнована землетрусом у 227 році до н.е., через 56 років після завершення будівництва.

1027 *Пан Конрар:* Валентин Конрар, поет і перший секретар Французької академії (створеної Рішельє в 1635 році).

1028 *Пан де Сен-Мар:* Анрі Коффер де Руз. Страчений разом зі своїм другом де Ту за змову з іспанцями проти Рішельє

1031 *Бегинки в Брюгге:* орден монахинь-мирянок, які не складають обітниць, але живуть у релігійних спільнотах

1046 *Te Deum:* Тебі боже (хвалимо)... (лат.) - початкові слова католицького духовного гімну.

1056 *Боккаччо, Аретіно:* Боккаччо - італійський автор «Декамерона»; Аретіно - італійський сатирик, відомий своїми вільними віршами. Лафонтен має на увазі не свої байки, а інші твори

1058 *Lepores:* Гра слів: lepos означає латиною забави; Iepus – зайці.

1058 *Quo non ascendam:* Куди тільки я не піднімуся? (лат.) - девіз Фуке, написаний на його гербі під зображенням білки.

1059 *Rara avis in terris:* Рідкісний на землі птах (лат.) - слова Ювенала (Сатири, VI, 165), які вживають як приказку для позначення чогось, що рідко зустрічається.

1062 *Semper ad adventum:* Фуке слід було сказати: "Semper ad eventum (festinat)" (Горацій. Наука поезії, 148), що означає: завжди поспішає до розв'язки. Ad adventum означає: до приходу.

1065 *Паліссі... Челліні:* Бернар Паліссі - французький вчений і найвидатніший виробник глиняного посуду свого часу; Бенвуенто Челліні - флорентійський ювелір, скульптор і гравер

1068 *Вальтелліна:* На півночі Італії, між озером Комо та річкою Адда

1069 *Монфокон... де Маріньї... Самблансе:* Монфокон, недалеко від Парижа, був сумнозвісним місцем шибениці, встановленої Енґерраном де Маріньї, який служив прем'єр-міністром при королі Філіпові IV. Засуджений за корупцію, він був повішений на власній шибениці; Сеньйор де Сембланке, міністр фінансів королів Людовика XII і Франсуа I, був визнаний винним у розкраданні державних коштів і також повішений на Монфоконі

1100 *де Тревіль, де Шомберг, де Ла В'євіль,... Буйон-Тюренне:* М. де Тревіль - капітан-лейтенант королівських мушкетерів у «Три мушкетери»; Шарль де Шомберг - маршал Франції; Шарль, герцог де ла Вюль - міністр фінансів, суперінтендант Франції. Запровадив економічні реформи, які викликали антагонізм дворянства; Анрі де ла Тур

д'Овернь, віконт де Тюренн і герцог де Бульйон - дипломат і військовий

1118 *Меркурій:* Окрім того, що він був богом красномовства та фінансів, він також був «посланцем богів»

1119 *Стікс:* У грецькій міфології - річка смерті, яка сім разів обходила пекло

1123 *Овідій...:* Август вигнав Овідія, який так і не розповів про те, що бачив

1135 *Heu! Miser!:* Горе нещасному! (фра.)

1146 *Кур-ла-Рен:* У ті часи Париж все ще був містом, обнесеним мурами. Кур-ля-Рен був бар'єром для річкового судноплавства

1150 *Пани Лув'єр і Трамбле:* Після того, як пан Трембле капітулював перед Фрондою, його замінив П'єр Бруссель. Син П'єра, сеньйор де Лув'єр, виконував його функції губернатора Бастилії

1153 *Барад і Сен-Мар:* Поплічники Людовика XIII, які разом готували змову проти кардинала Рішельє. В якості покарання були усунуті з посад, але згодом поновлені назад

1202 *Заєць у байці Лафонтена:* У байці «Заєць і жаба» заєць сидить сумний і замислений, аж поки не розворушує і не розганяє групу жаб. Їхня реакція дає йому зрозуміти, що є істоти ще більш нервові та боязкі, ніж він.

1206 *Пан Кос-тар:* П'єр Кос-тар, автор другорядних творів. Відомий своїм марнославством

1209 *Амбруаз Паре:* Хірург чотирьох королів, відомий тим, що замінив припікання джгутом під час ампутації. Гугеноти зазнавали значних переслідувань протягом шістнадцятого століття

1209 *Королева Марго:* Сестра Франсуа I, а не та Марго, про яку Дюма написав черговий роман. Вона захищала гугенотів і написала збірку казок «Гептамерон»

1209 *Пан де Бассомп'єр:* Франсуа де Бассомп'єр, дипломат і маршал Франції. Ув'язнений у Бастилії на 12 років за змову проти Рішельє

1210 *Мирам:* написано Демартес де Сен-Сорленом

1212 *Бургундський готель:* Понад століття на місці колишньої резиденції герцогів Бургундських збиралися трупи акторів, які отримували монополію на постановку п'єс у Парижі

1229 *Пані де Севіньє:* Марі де Рабутен-Шанталь, французька аристократка, запам'яталася своїми дотепними листами

1232 *Ксенократ:* Філософ, який навчався з Аристотелем під керівництвом Платона. Він був настільки тверезим і серйозним, що Платон наполегливо закликав його «принести жертву благодаті». Але навіть куртизанка Фірна, яка побилася об заклад, що зможе його спокусити, не змогла надати достатньо «благодаті», щоб привернути його увагу

1241 *Benedicite:* Благословіть (лат.). Початкові слова католицької молитви, що вимовляється перед їжею.

1245 *Ad majorem Dei gloriam:* До більшої слави господньої (лат.)

1249 *Людовик XI або Карл IX:* Людовик XI з помітною відсутністю докорів сумління прагнув об'єднати Францію; Карл IX керував країною під час чотирьох релігійних воєн і різанини в день Святого Варфоломія.

1249 *Patiens quia aeternus:* Написано святим Августином

1253 *Нижній Пуат:* Між Парижем і Бретанью

1261 *Лево, Ленотр і Лебрена:* Луї Ле Во побудував Лувр і Тюїльрі в Парижі; Андре Ле Нотр планував і контролював створення садів у Версалі, Шантільї та Во; Ле Брюн був Королівським живописцем

1261 *Волсі:* Томас Вослі, непопулярний прем'єр-міністр англійського короля Генріха VIII. Серед його «палаців» був Гемптон-Корт

1264 *Як німфа Каліпсо...:* В «Одіссеї» Гомера - Каліпсо, дочка Атласа (титана, засудженого вічно тримати небо в покарання за війну проти Зевса), жила самотньо на острові Огігія. Коли Уліссей зазнав там корабельної аварії, вона запропонувала йому безсмертя, якщо він погодиться одружитися з нею. Вона утримувала його сім років, поки він не збудував собі човен, після чого він вирішив відмовитися від безсмертя, щоб продовжити свою подорож додому. Незабаром Каліпсо померла від горя

1293 *Мілон з Кротони:* Шестиразовий олімпійський чемпіон з боротьби. Розповідали, що одного разу він проніс живого бика на сто метрів, розрубав його однією рукою і з'їв за один день

1293 *Анн Радкліф:* Англійська письменниця, піонерка готичної фантастики

1298 *Жанна д' Альбре:* Мать Генриха IV. Затята захисниця гугенотів зробила її непопулярною

1303 *Добродії де Люінь...:* Герцог де Луїнес відіграв важливу роль у налаштуванні Людовіка XIII проти Кончіні. Він був щедро винагороджений

1303 *Ассур:* Аман, великий візир Персії, розгніваний відмовою єврея Мордехая віддати йому шану, переконав царя Ассура віддати наказ про його страту. Цариця Естер, сама єврейка, підмовила царя Ассура відпустити Мордехая на волю, а замість нього стратити Амана (**Естери**)

1327 *Мітрідат:* Мітрідат VI, цар Понту, ще з юності, щоб захиститися від убивць, привчив себе до різних отрут, приймаючи сублетальні дози. Зазнавши поразки від Помпея, він втік до Чорного моря і спробував зібрати нову армію з місцевого населення, яке швидко повстало проти нього. Його техніка була настільки ефективною, що він не зміг передозувати, і був змушений просити охоронця проткнути його мечем

1332 *Тінь Дідони:* В «Еніді» Вергілія - Дідона, цариця Карфагену, заколола себе, коли Еней не зміг повернути її кохання. Проходячи через підземний світ, Еней збентежився, побачивши, що вона суворо дивиться на нього, а її рани все ще широко зяють

1365 *Джіджеллі:* Місто на узбережжі Алжиру

1365 *Тюренн:* Генрі де ла Тур д'Овернь, найвидатніший французький генерал того періоду

1369 *Лицарі мальтійського ордена:* Найстаріший з військових орденів, заснований на острові на південному сході Італії, присвячений захисту Гробу Господнього. Вступ Рауля до ордену зобов'язував би його до обітниці цнотливості і служіння за межами Франції - звідси і переляк Атоса

1372 *Теофраст:* Натураліст, філософ і письменник. Його робота над сатиричним портретом тридцяти різних моральних типів - це те, що Дюма має на увазі тут

1380 *Лонг:* Грецький автор «Дафіна і Хлої», пасторального роману, що вирізняється витонченою мовою

1380 *Як колись Рут Воозу:* Як розповідається в Книзі **Рут**, Рут, моавитянка, вийшла заміж за Вооза, єврея. Їхній шлюб став ще одним знаком того, що спасіння призначене не лише для євреїв. Їхнім правнуком був цар Давид.

1380 *Рошфор:* У «Три мушкетери» - права рука кардинала Рішельє та перший ворог і суперник Д'Артаньяна. До кінця казки вони стають друзями. У «Двадцять років потому» - Рошфор бере участь у Фронді після того, як Мазаріні замкнув його у в'язниці.

1384 *Битва при Лепанто:* Османська імперія завжди мріяла завоювати Європу. Не маючи змоги швидко просуватися суходолом, вони спробували пройти через Мідітерітанське море. Після прикрої поразки на Мальті в 1565 році, їхня

поразка від Священної католицької ліги при Лепанто в 1571 році поклала край цим амбіціям. Вони продовжували повільно просуватися суходолом до Європи до 1683 року, коли знову зазнали поразки від Ліги під Віднем

1388 *Сент-Онорат:* Біля узбережжя Канн. Містив монастир та укріплений замок

1391 *Запилене при падінні блюдо...:* Насправді ніхто не знає, ким був в'язень у залізній масці. Теорія про те, що це був брат-близнюк Людовика XIV, так як і цей анекдот, про який тут розповідається, походить від Вольтайєра

1412 *Фієско:* Командир преторіанської гвардії Доміціана Цезаря, останнього з дванадцяти цезарів. Загинув у засідці під час каральної експедиції в Дакію

1417 *Пан де Брієнн:* Анрі-Огюст де Ломені, посол Франції в Англії

1431 *Божансі:* 300 км до Нанта

1434 *Замок Ланже:* 200 км до Нанта

1436 *Пембеф:* 50 км від Нанта, в гирлі Луари

1439 *Монморансі:* Анрі, герцог Монморансі, був заарештований за те, що разом з Його Високістю очолив повстання проти кардинала Рішельє.

1442 *Роз:* Туссен Роз був секретарем спочатку Мазаріні, а потім Людовика XIV

1484 *Пан де Коліньї:* Гаспар де Коліньї, один з найвидатніших адміралів Франції

1487 *Бікар:* У «Три мушкетери» - чотири мушкетери б'ються з групою мушкетерів кардинала Рішельє на початку сюжету. Їм вдається розгромити всіх, окрім Біскаррата, який вислуховує їхню повагу

1502 *Історія бастіону Сен-Жерве:* У «Три мушкетери» - чотири мушкетери, нудьгуючи під час облоги Ла-Рошелі, захоплюють форт у тилу ворога і утримують його протягом кількох годин

1519 *Коронь*: У Галатії, на північно-західному узбережжі Іспанії

1533 *Байонн:* Місто на південному заході Франції, неподалік від іспанського кордону

1560 *Вергілієва Паллад:* В «Енеїді» Вергілія - син Евандера і супутник Енея, Паллад був убитий в бою Турном, а його тіло, біле як сніг, було віддане почесному вогнищу

1562 *...на далекому березі Африки:* Незважаючи на взяття Джіджеллі, король наказав герцогу Бофорту незабаром після цього повернутися до Франції. Через епідемію чуми в Тулоні не змогло прибути підкріплення, і французькі війська не змогли утримати захоплені позиції. Вони зруйнували

форт і відпливли назад до Франції. Через чуму їм наказали ізолюватися, а їхній корабель розбився і затонув. З усіх чоловіків вижило лише 24 - решта або потонули, або померли від голоду

1571 *...страждати на самоті:* Незважаючи на п'ятьох позашлюбних дітей від Луїзи, король врешті-решт втратив до неї інтерес і почав зустрічатися з Атенаїсою. Спробувавши все можливе, щоб повернути прихильність Людовика, Луїза, принижена і зганьблена, повернулася до кармелітського монастиря, де прожила решту свого життя у великій побожності

1582 *Фрісландія:* Північна провінція Нідерландів